# *BOEKBESCHOUWING,*

VOOR

1847.

VADERLANDSCHE

# LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

## BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

## *MENGELWERK,*

*tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.*

---

EERSTE STUK.

VOOR

1847.

## *BOEKBESCHOUWING.*

---

*Te AMSTERDAM, bij*

G. S. LEENEMAN VAN DER KROE

*en*

J. W. IJNTEMA.

1847.

# BOEKBESCHOUWING.

*Bundel Leerredenen, nagelaten door* W. STORM, *laatst Predikant te Utrecht. Te Delft, bij* J. E. Heringa. 1846. *In gr.* 8*vo. XXII en* 352 *bl. f* 2-50.

Het is met een weemoedig gevoel, dat wij ons tot de aankondiging zetten der nagelatene Leerredenen van den naar menschelijke gedachten en wenschen te vroeg ontslapenen STORM. Hij was een brandende en lichtende kaars, en zoo gaarne hadden de gemeenten, die hij diende, zich lang in zijn licht verheugd. Maar anders behaagde het den Heer, die van zijne daden niet antwoordt. Na weinige weken te *Utrecht* het Evangelie verkondigd te hebben, werd hij onverwacht opgeroepen naar hoogeren werkkring. Wel waren de vier, daar uitgesprokene leerredenen voor zijne vrienden en betrekkingen reeds aanstonds eene hoogst welkome gave. Maar in de gemeente van *Delft* bleef het verlangen levendig, om van zijnen kanselarbeid nog eene meerdere nalatenschap te ontvangen. Zijne betrekkingen meenden daaraan gehoor te moeten geven, om alzoo zijn aandenken bij des te meerderen te bewaren. Door de uitgave van dezen bundel werd tevens eene weldadige inrigting te dier stede, welker vestiging hij bij zijn leven meermalen gewenscht had, (eene leer- en werkschool voor behoeftige meisjes) krachtdadig bevorderd. Eene talrijke lijst van inteekenaren toont ondubbelzinnig de belangstelling van ons godsdienstig publiek zoowel in den vroeggestorvenen leeraar als in dat weldadig doel.

De gedachte, dat wij het werk van eenen overledene aankondigen, houdt ons van zelve van alle beoordeeling terug, waarvoor trouwens de Schrijver, ook zoo hij leefde, niet had te vreezen gehad. Liever dus, dan in bijzonderheden op te geven, waar de inhoud minder met onze bijzondere denkwijze overeenkwam, of wat wij hier en daar

in den vorm anders zouden gewenscht hebben, prijzen wij (om de woorden van den Schrijver der voorrede te gebruiken) deze leerredenen aan als proeven »hoe hij gewoon was »over Gods bestuur en grootheid, over JEZUS en zijne ze»genrijke betrekking voor zondaren tot de gemeente te »spreken; met welken ernst Hij haar opwekte om in Hem »te gelooven en zich door zijnen Geest te laten leiden; hoe »gepast hij de geschiedenis bezigde om haar hare Christe»lijke roeping tot godsvrucht en liefde voor te houden; »welk gebruik hij van ieder deel der godsdienstoefeningen »maakte, om haar daartoe te stemmen; en met welken »gloed hij tot haar van de toekomst gewaagde en daartoe »ook van de natuur gebruik maakte." Dat de keuze uit eenen grooten voorraad niet gemakkelijk was, gelooven wij gaarne. Teregt heeft men niet alleen geraadpleegd met hetgeen men van zijn eigen oordeel wist en met de wenschen der vriendschap, maar ook heeft men zich op verscheidenheid van onderwerpen toegelegd. Toch gelooven wij, dat, wat men ook koos, het altijd iets goeds, ligt iets voortreffelijks zou geweest zijn, schoon zeker de Schrijver zelf hier of daar veranderingen in zijne opstellen zou gemaakt hebben, die aan geenen uitgever vrijstonden.

De leerredenen zijn twaalf in getal. Daar zij reeds in honderde handen zijn, achten wij het overbodig, eene inhoudsopgave mede te deelen, of van elk een kort overzigt te geven. In allen ademt ons dezelfde geest tegen, de geest van hooge ernst en hartelijke liefde, van gematigdheid en van kracht. Allen kenmerken zich door groote zaakrijkheid en bondigheid, dringen aan op een beoefenend Christendom, en geven beurtelings gezond voedsel aan het verstand en krachtige opwekking aan het gemoed. De leerrede ter inwijding van het orgel in de nieuwe kerk te *Delft, over de hooge waardij der verheerlijking van God door het godsdienstige gezang onder begeleiding der toonkunst*, prijst zich zoowel van hare homiletische, als van hare liturgische zijde aan. Die over *Gods onsterfelijkheid*, uitgesproken na het overlijden van eenen beminden vader, slaat hier en daar eenen hoogstverhevenen toon aan, die

evenzeer van de zeggingskracht des Sprekers getuigt, als zij in overeenstemming met het hartverheffend onderwerp is. Voor hen, die nog deze leerredenen niet kennen, geven wij tot staving van ons gunstig oordeel een overzigt der eerste, die in ons oog ook om haren inhoud de eerste plaats in dezen bundel verdient. Zij handelt, naar *Deut.* III: 23—29, over *Gods wegen met zijne vrienden, hoezeer schijnbaar donker, nogtans door de uitkomst opgehelderd.* De Redenaar plaatst *eerst* zijne hoorders op het standpunt van den tekst, om hen het bittere der teleurstelling van MOZES daardoor regt te doen gevoelen. In het tweede deel beschouwt hij deze beschikking van God eerst van hare donkere, daarna van hare lichte zijde. Aan den eenen kant is zij allezins *hard*, schijnbaar *onbillijk*: er is geene *wijsheid*, veel minder *liefde*, allerminst *genade* in te ontdekken. En toch, waar het blad omgekeerd wordt, blijkt het aan den anderen kant, dat die weigering minder *hard*, door *gewigtige redenen gebillijkt*, bestuurd door diepe *wijsheid*, gekenmerkt door ware *liefde* en vergoed door namelooze *genade* is te noemen. Ten slotte wordt het leerzame van die beschouwing in het laatste of derde deel verzameld, en Gods bestuur omtrent MOZES voorgesteld als een spiegel zijner handelwijze met ons, die ons *belangrijke waarheden, gewigtige pligten, rijken troost* en *gegronde hope* te onzer behartiging voorstelt.

Wij vertrouwen, dat niemand deze leerredenen uit de handen zal leggen, zonder geleerd en gesticht te zijn. De waardige STORM blijve ook door dit middel spreken, nadat hij gestorven is, en de nagelatene betrekkingen mogen in ruime mate die vertroosting en hope genieten, welke hij met zooveel kracht heeft verkondigd.

---

*De groote Kerkhervormer* MAARTEN LUTHER, *op den driehonderdsten verjaardag van zijn sterven, herdacht in de Hervormde Gemeente te Hasselt, door* G. BRUNA, *Predikant bij genoemde Gemeente. Te Zwolle, bij* J. J. Tijl. 1846. *In gr.* 8*vo. IV*, 20 *bl.* *f* :-30.

Niet elke leerrede, bij de gedachtenisviering van LUTHER's sterven onlangs uitgesproken, behoefde gedrukt en uitgegeven te worden. Voor ééne uitstekende zouden wij gaarne afstand hebben gedaan van tien en meer middelmatige. En de meeste van die wij kennen, zijn, hoezeer in vorm meer of minder verschillende, geheel gelijksoortig van inhoud en strekking. Dit neemt echter niet weg, dat wij het den Eerw. BRUNA geenszins ten kwade duiden, dat ook hij, daartoe aangezocht, zijne toen gehoudene leerrede, met opgave van het gezongene, in het licht gezonden heeft. Ofschoon geen meesterstuk, achten wij haar niet ongelukkig geslaagd. Naar aanleiding van *Hebr.* XIII: 7, een' tekst, te dier gelegenheid door velen als om strijd gekozen, wijst hij aan, dat LUTHER geweest is een Christelijk voorganger, een prediker van het woord Gods aan ons, een ijverig en gezegend arbeider van het werk des Heeren en een voortreffelijk geloofsheld. Het gedenken van LUTHER, dus luidt de opgave der toepassing, moet ons stemmen tot dankbaarheid aan God, die hem ten zegen van velen gesteld heeft, en ons daarbij opleiden tot blijmoedig werkzaam inwachten der zegepraal van het rijk des Heeren, en tot navolging van zijn geloof. Al ware er misschien uit een homiletisch oogpunt op dit plan iets aan te merken, het sluit zich blijkbaar allernaauwst aan den tekst aan. De ontwikkeling is geleidelijk. Alles loopt goed af. Er wordt hier een ernstige toon aangeslagen, bezield door een' echt Christelijken geest. Daarbij vergeten wij gaarne, wat de stijl hier en daar te wenschen overlaat. En het zou ons inderdaad bevreemden, indien de gemeente, die deze toespraak op dien gedenkwaardigen dag uit den mond van haren leeraar hooren mogt, bij derzelver uitgave niet getoond had, het gehoorde nog eens te willen lezen en herlezen. Daardoor heeft zij tevens eenige penningskens bijeengebragt tot ondersteuning van hare armen, ten wier voordeele de uitgave geschied is.

*Kerkelijke Toespraak aan de Hervormde en Luthersche Gemeenten, bij gelegenheid der inwijding van het Orgel in de Willemskerk te Batavia, op den* 16 *Julij* 1843 *gehouden door Dr.* S. A. BUDDINGH, *V. D. M. Ter drukkerij van het Bataviasch Genootschap.* 1843. *In gr.* 8*vo.* 33 *bl.*

*Kerkelijke Rede, gehouden ter plegtige inwijding van het Kerkgebouw te Buitenzorg, op den* 13 *April* 1845, *door denzelfden. Te Batavia, ter Landsdrukkerij.* 1845. *In gr.* 8*vo.* 19 *bl.*

Belangstelling in de kerkelijke aangelegenheden onzer koloniën, en vooral van het gewigtige *Java*, zal de aandacht, ook in ons vaderland, wel vestigen op deze beide gelegenheidsredenen, aan welke de oordeelkundige Opsteller teregt den ook voor *zulke* stukken algemeenen naam: *leerredenen* niet gegeven heeft. Wij hebben dezelve met veel genoegen gelezen. Gepaste herinneringen en besturingen gaan vergezeld van eenen hoog ernstigen toon en het komen op zaken, die men bij dergelijke gelegenheden niet altijd zoo sterk doet uitkomen. En ofschoon de aanleiding tot het opstellen en uitspreken dezer stukken meer van eenen uitwendig-kerkelijken aard was, zoo merkten wij met goedkeuring op, dat de *Evangeliepredikíng* geenszins bij dezelve op den achtergrond staat. Bij de eerste zijn de gebeden en koorgezangen (door den Redenaar gepastelijk vervaardigd), gelijk bij beide de gebruikte gezangen medegedeeld. Zoo zijn deze kerkelijke redenen bijdragen tot de liturgiek. Wij vergenoegen ons met aanprijzende aankondiging, en hebben op sommige in ons oog min juiste uitdrukkingen slechts hier en daar eene kleine aanmerking. — Het weldadige doel van beider uitgave bevordere het debiet!

1. *Uw koninkrijk kome! Een Vraagboekje over de Geschiedenis van het Godsrijk, volgens den Bijbel. Door* U. W. THODEN VAN VELZEN. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1846. *In kl.* 8*vo.* 50 *bl.* *f* :-25.

2. *Handleiding, om op de Catechisatiën te spreken over de Geschiedenis der Christelijke Kerk, en een en ander uit het Roomsche Kerkgenootschap, te toetsen aan den Bijbel, door* IS. DE WAAL, *Predikant te Biervliet. Te Middelburg, bij* van Benthem en Jutting. (Anno Domini...?) *In kl.* 8*vo.* 47 *bl.* *f* :-20.

3. *Gebedenboekje voor Christenen. Met een wegwijzer tot het lezen van het Nieuwe Testament. Door* F. J. DOMELA NIEUWENHUIS. *Te Utrecht, bij* W. H. van Heyningen. 1845. *In kl.* 8*vo.* 148 *bl.* *f* :-50.

Lezer, die hier regt van spreken hebt, wat dunkt u moeijelijker werk, een goed vraagboekje op te stellen over de geschiedenis van het Godsrijk, volgens den Bijbel, of eene goede handleiding voor de catechisatiën bij de behandeling der kerkgeschiedenis, of een gebedenboekje voor Christenen te vervaardigen? Weet gij het niet? Ik vind ook het een al zoo moeijelijk als het ander. Maar geen der drie genoemde Schrijvers heeft zich daardoor laten afschrikken, en nu is het aan ons, de vraag te beantwoorden, of zij ook misschien beter gedaan hadden, de pen te laten rusten. Dat zullen we zien.

N°. 1. Eilieve, noemt mij het vraagboekje voor catechisatiën, dat niet te veel geeft en niet te weinig, waarin de antwoorden niet te groot en niet te klein zijn, zulk een, wat men gaarne gebruikt, omdat men er zich gemakkelijk aan kan aansluiten, en waarin ook de leerlingen behagen scheppen, omdat het zich schikt naar hunne bevatting. Noemt mij het vraagboekje voor catechisatiën, waarop bevoegde — zie, daarop komt het aan — waarop bevoegde beoordeelaars niet belangrijke aanmerkingen kunnen ma-

ken, aanmerkingen op zaken, die beter hadden kunnen voorgesteld worden, of op den vorm, die niet noodzakelijk zoo gebrekkig had behoeven te blijven. — Nu denkt gij misschien, dat deze inleiding moet voorbereiden op een streng afkeurend oordeel over het vraagboekje van Ds. THODEN VAN VELZEN, door hem opgesteld ten dienste zijner leerlingen op de *Bergumerheide*. Maar dan bedriegt gij u. Dit vraagboekje heeft zoo uitnemend goede elementen in zich, iets zoo eigenaardigs, dat het alles eerder te vreezen heeft dan scherpe beoordeeling en wegwerpend vonnis. Dus volmaakt? Ook niet; onze aanmerkingen zullen u doen zien, dat ook in de vraagboekjesliteratuur wel vooruitgang, maar nog geene volmaaktheid is.

Hooren wij eerst den Schrijver in de voorrede: »Over de inrigting van hetzelve heb ik niets mede te deelen, dan dat ik de geschiedkundige ontwikkeling van het Godsrijk eenigzins in zamenhang heb pogen (gepoogd heb) voor te stellen, en in *dezelve* de Christelijke geloofs- en zedeleer heb opgenomen. Maar de leer van JEZUS is geene andere dan die van het Koninkrijk der hemelen. Het vraagboekje is voor een half jaar berekend." En ik moet zeggen, het is hem goed gelukt. — Het boekje heeft 3 afdeelingen.

I. *Het Oud Verbond.* 1. Gods openbaring aan de eerste menschen (vier lessen.) 2. De vervulling van Gods beloften in één geslacht (vier lessen.) 3. Het Godsrijk onder één volk — in Israël — (vier lessen.)

II. *De overgang van het oud tot het nieuw Verbond.* 4. Verval van het oud en voorbereiding tot het nieuw Verbond (twee lessen.)

III. *Het nieuw Verbond.* 5. CHRISTUS de Stichter van het Godsrijk voor alle volken (vier lessen.) 6. De oprigting van het Godsrijk op aarde (vier lessen.) 7. Het Godsrijk in ons (vier lessen.)

Hoe vindt gij dien vorm? Mij behaagt hij. Alleen geef ik in bedenking, of het in een vraagboekje wel duidelijk genoeg is uitgedrukt, eerst te spreken van een Godsrijk onder één volk en van de oprigting van het Godsrijk als

bestemd voor alle volken, en daarna van het Godsrijk *in ons*. Maar dit is van minder belang. Van meer belang is het, dat de Schrijver zijne vragen en antwoorden bijna altijd kort, bepaald, duidelijk, afgerond heeft voorgesteld, en zoo, dat elk antwoord wel bij die vraag behoort, waardoor het werd uitgelokt, maar toch ook weêr zoo, dat het antwoord eene zelfstandige periode uitmaakt, en daarom, zonder dat de leerlingen vergeten, waarover gehandeld wordt, door hen in het geheugen kan geprent worden. Bijv. bl. 8, vraag 3: » *Welke belofte deed God aan* ABRAHAM?" Antw. Dat God hem grootelijks zoude zegenen enz.; waar ook had kunnen geantwoord worden: dat Hij hem grootelijks zou zegenen; maar dan was het niet zoo tegen misvatting gevrijwaard.

Allergelukkigst is de Schrijver geweest in de voorstelling van de leer des Heeren over het Godsrijk. Die les, zij is de 17de, moet ik u toch even voor oogen stellen.

2. *Welk een oorsprong schreef* JEZUS *aan zijn Koninkrijk toe?*

JEZUS schreef de stichting van het Godsrijk toe aan Gods liefde jegens zondaren, die zelfs zijn Zoon niet spaarde, maar in de wereld zond, opdat een iegelijk, die in Hem geloofde, niet zou verderven, maar het eeuwige leven hebben. (De Vader in de gelijkenis van den verloren zoon, en de Heer in de gelijkenis van de booze landlieden.)

3. *Hoe beschreef* JEZUS *de heerlijkheid en zaligheid van zijn Koninkrijk?*

Als van groote waarde, en boven alles te begeeren, dewijl het ons de hoogste en reinste vreugde schenkt. (De gelijkenis van den schat in den akker, van den kostbaren parel, de bruiloft en het gastmaal.)

4. *In welk eene betrekking plaatste* JEZUS *zich zelven tot zijn Koninkrijk?*

Als den van Godswege gezonden Stichter, Heer, Onderhouder en Voleindiger van *hetzelve*. (Zijn naam als Zoon van God en Zoon des menschen; de gelijkenissen van den wijnstok, den goeden Herder, het water en brood, het licht, den Bruidegom enz.)

5. *Hoe stelde* JEZUS *deszelfs ontwikkeling en kracht voor?*

Als uit geringe beginselen allengskens tot grooten bloei voortgaande, en deszelfs leden bezielende en doordringende. (Het mostaardzaad en zuurdeeg.)

6. *Hoe stelde* JEZUS *deszelfs omvang voor?*

Als goeden en kwaden vergaderende en insluitende. (Het vischnet, het onkruid, de zaadzaaijer.)

7. *Welke eigenschappen vorderde* JEZUS *in deszelfs ware burgers?*

Ootmoed, nederigheid, barmhartigheid, vergevensgezindheid, getrouwheid, waakzaamheid, werkzaamheid, standvastigheid, enz. (De Farizeër en Tollenaar, de onnutte dienstknechten en het voorgestelde kind, de barmhartige Samaritaan en de rijke man en LAZARUS, de twee schuldenaars, de dienstknechten en talenten, de wijze en dwaze maagden, de vruchtboom en de rentmeester, de wijnstok en het huis op de rots en het zand enz.)

8. *Hoe stelde* JEZUS *deszelfs voleinding voor?*

Als gewigtig, moeijelijk en zeker in de toekomst der eeuwen. (De torenbouw, de uitrusting ten strijde, de naauwe weg en de enge poort; het veld des oogstes, door Gods engelen te maaijen, met scheiding van graan en kaf, het vischnet.)

9. *Welke waarde bevat dit Koninkrijk van* JEZUS *voor de zondige wereld?*

*Hetzelve* behoudt het menschdom voor verderf en ondergang. (Het verloren schaap, de verloren penning, het zout der aarde, JEZUS' namen als Verlosser en Zaligmaker.)

10. *Hoe kunnen wij het deelachtig worden en hoe moeten wij in hetzelve werkzaam zijn?*

Door ons geloof in CHRISTUS, onze bekeering tot God; en door de toewijding van al onze krachten en gaven aan *hetzelve*. (De landlieden, de verloren zoon, de talenten.)

Men ziet, het denkbeeld, ook onlangs nog door LANGE in zijn »Leben Jesu" en door anderen ontwikkeld, is hier voor het catechetisch onderwijs met vrucht toegepast, en dat wij niet te veel van de inrigting der vragen en ant-

woorden gezegd hebben, blijkt uit deze proeve. Overigens worden er bijna nooit teksten aangehaald.

Maar konden wij tot heden prijzen, wij mogen onze aanmerkingen ook niet terughouden. *Ééne* van bijna geene waarde is deze, dat in de antwoorden zoo dikwijls de woorden *dezelve* en *hetzelve* voorkomen (vergelijk boven antw. 4 en 9, waar »zelve" immers had kunnen wegvallen, even als in antw. 10), (*) woorden, die kinderen *nooit* gebruiken en niet alleen kinderen niet, maar niemand gebruikt ze ooit in de zamenleving. Het is vreemd, dat men zich het gebruik van die wanschapen woorden niet kan ontwennen. Ook zou ik vragen, of het woord *weshalve* in een antwoord kan geduld worden, zoo als op bl. 13, antw. 4. Wie *spreekt* zoo, wie ten minste, die als leerling nog de catechisatie bezoekt? Het zijn kleinigheden — maar in leerboekjes komt het immers ook op kleinigheden aan? — Eene *andere* aanmerking is, dat eenige antwoorden *onjuist* zijn. Tweede les, vraag 2. »Hoe heeft God den mensch geschapen? *Naar zijn beeld, om heerschappij te voeren over de schepselen der aarde.*" Bestaat het beeld Gods dan in dit laatste? Zoo geheel tegen de Schrift zal de Schrijver toch niet leeren. En wat beteekent dan dat bijvoegsel na *die* vraag? Vraag 3: »Munt de mensch boven de dieren uit? *Ja, hij ontving het spraakvermogen, en eene opgerigte gestalte.*" Maar het een zoowel als het ander behoort tot de organisatie des ligchaams. En de geest? Waarom niet van rede, oordeel enz. gesproken? Zesde les, vraag 5: »Welke was Gods leiding met JOZEF? *Zijne broeders verkochten hem als slaaf naar* Egypte, *en zeiden aan hunnen vader, dat* JOZEF *door een wild dier verscheurd was. Zeiden?* Dat lees ik niet *Gen.* XXXVII: 31—33. Achttiende les, antw. 6: »*en verscheen aan zijne discipelen, aan* MARIA MAGDALENA, *de andere vrouwen.*" De andere vrouwen? Verder houd ik de antwoorden in de tweeëntwintigste les over avondmaal en de

(*) En verder bl. 1, antw. 9, bl. 3, antw. 4, bl. 7, antw. 8 enz.

beteekenis van voetwassching voor zeer onjuist, omdat er uit het N. T. geen enkel bewijs kan worden bijgebragt tot staving van het gevoelen, dat het eten van het brood en het drinken van den wijn »beteekenen, aller gemeenschap aan het leven in CHRISTUS door aller afsterving van de zonde." Dit is een uit de lucht gegrepen verzinsel. Evenmin is het juist, dat JEZUS de liefde tot elkander aan de zijnen aanbeval »*door* zijne voetwassching der jongeren en in den laatsten avond van zijn leven." (*) De voetwassching was symbool van de uiterste vernedering, van zelfverloochening enz. En zegt men: »maar dat alles toch uit liefde tot anderen;" ik zeg: goed; maar stem gij mij toe, dat *liefde* hier niet het eerste is, wat *door* de voetwassching geleerd wordt. — Mijne *derde* aanmerking is, dat sommige vragen of antwoorden zoo gesteld zijn, dat er misverstand en verkeerde voorstellingen uit kunnen voortkomen, ja zelfs, dat er onwaarheid in kan schijnen te liggen. Tweede les, vraag 6: »*Waarom schiep God vele menschen op aarde?*" Ik wist niet beter, dan dat God er eigenlijk hoogstens *twee geschapen* had. Ik moet hier toch niet aan de gewone geboorte denken, want het lesje handelt over de schepping van den mensch. *Gen.* I: 26—31. Wel staat daarachter *Ps.* VIII aangehaald, maar dit neemt niet weg, dat er alleen van ADAM en EVA sprake zijn kan. Vijftiende les, antw. 9, leert mij, dat JEZUS in de woestijn ging om verzocht, beproefd en gesterkt te worden in zijn voornemen van geen aardsch Koning, geen Messias der Joden, maar de Heiland der wereld te zijn. Ongetwijfeld had de eigenlijke beteekenis der drie verzoekingen juister kunnen voorgesteld worden. Waaruit blijkt het, dat JEZUS in de woestijn is gesterkt in zijn voornemen, om Heiland *der wereld* te zijn, in den zin, waarin het hier bedoeld wordt, in tegenstelling van »Messias der Joden?" — Mijne *vierde* aanmerking geldt een paar uitdrukkingen, die ik in een vraagboekje meen te moeten afkeuren. Tweede les, antw. 7,

(*) Zeer onjuist uitgedrukt. Lees: in den laatsten avond vóór zijn' dood.

wordt gezegd, dat Gods liefde hierin vooral uitblinkt, dat Hij den mensch *eene onsterfelijke ziel heeft ingeplant.* Alles behalve fraai en juist. Twaalfde les, antw. 3, heeten de lessen, in SALOMO's Spreuken vervat »gouden appels in zilveren schalen." Als mijne leerlingen tot mij zeiden: »maar — gouden appels kunnen niet gegeten worden, zijn wel schoon voor 't oog, maar helpen niet als wij verkwikking zoeken," ik zou antwoorden: Gij hebt volkomen gelijk. Onze Heer vergeleek zich of zijn woord nooit met gouden appels, of wat dies meer zij, maar met levend brood en levend water; PAULUS sprak van melk en PETRUS ook. Zij begrepen, dat hongerige en dorstige harten veel meer verlangen naar iets, wat werkelijk kan gegeten en gedronken worden. Gouden appelen voor de verzadigden! Wij maken deze aanmerking al weêr, omdat het gekozen beeld niet alleen minder gepast is, maar ook nadeelig werken kan. — Mijne *vijfde* aanmerking geldt de derde les, waar in het vierde antwoord de gevolgen der ongehoorzaamheid van ADAM en EVA worden opgesomd, terwijl slechts ééne kleinigheid vergeten is. *Gen.* III: 19: »— totdat gij tot de aarde wederkeert, dewijl gij daaruit genomen zijt; want gij zijt stof, en gij zult tot stof wederkeeren." Het baat den Schrijver niet, of hij al zegt: maar in het tweede antwoord is toch reeds van dien dood als bedreigde straf melding gemaakt. Immers, als dan de vierde vraag aldus volgt: Welke gevolgen had hunne ongehoorzaamheid? moest er dan niet opzettelijk van hun doodvonnis melding gemaakt zijn? Vooral omdat nu het laatste gedeelte van het antwoord op de tiende vraag in de lucht zweeft. — Mijne *zesde* aanmerking zou de geloofsleer treffen. Het komt mij voor, dat de vergeving der zonden niet zoo ten koste van het met CHRISTUS der zonde sterven op den achtergrond had moeten gesteld en de liefde niet met het geloof had moeten verward worden. De Christelijke liefde komt *uit* het geloof in CHRISTUS voort. Men leze eens de drieëntwintigste les en zie, dat de Schrijver hier dikwijls aan de vrucht des geloofs toekent, wat het geloof eigenlijk toekomt. Hier is in ons oog de zwakke

zijde van dit leerboekje. Wat geloof in CHRISTUS, bekeering, heiligmaking enz. eigenlijk is, blijft duister, terwijl dit helderder had moeten uitkomen, om *het leven der liefde tot* CHRISTUS juist te leeren kennen. Iets meer bij de leerlingen op het aanhoudend gebed aan te dringen, hun ernstiger onder het oog te brengen, dat zij door hunne geboorte en doop nog niet ware leden van het Godsrijk zijn, — zal hij die dit leerboekje gebruikt, vooral niet mogen vergeten. Hier is het niet alleen te weinig gedaan, maar ook worden de leerlingen somtijds in het denkbeeld gebragt, *dat zij reeds in* CHRISTUS *zijn*. Anders begrijp ik niet het antwoord op de tiende vraag in de drieëntwintigste les. »Hoe kunt gij daartoe medewerken?" (namelijk tot de eenheid des ligchaams van CHRISTUS, welks leden elkander moeten dienen.) »Door in CHRISTUS te blijven, zijn geest in mij te laten wonen enz. Wie zegt: in CHRISTUS te willen blijven, moet werkelijk veranderd zijn door de vernieuwing zijns gemoeds, en den Heer hebben aangenomen. Kunt gij dat kinderen van allerlei leeftijd laten zeggen? Zijn dan allen niet uit vleesch — zijn ze van nature uit den geest geboren? Hoe zullen wij onze hoorders van den predikstoel tegen zelfmisleiding, zelfverblinding, zelfverharding waarschuwen, als wij de kinderen in de catechisatie reeds in den waan brengen, dat zij reeds in CHRISTUS *zijn* en niets verder te doen hebben, dan te zorgen, dat zij in CHRISTUS *blijven?* Maar deze voorstelling hangt te naauw met het dogmatisch standpunt des Schrijvers te zamen, dan dat het ons baten zou, tegen haar alleen te velde te trekken. Genoeg — wie dit boekje gebruikt, moet zelf weten, wat hij er in wil veranderen, wat weglaten, wat bijvoegen. Wij van onze zijde moesten opmerkzaam maken op hetgeen in onze oogen eene gevaarlijke dwaling is.

Nu zal niemand meer vragen, hoe wij over dit vraagboekje denken. Met eenige verandering is het uitnemend geschikt ten gebruike. De Schrijver heeft getoond, dat wij van hem iets goeds mogen verwachten. Reeds gaf hij iets goeds. Hij geve ons iets beters. Want wij zijn niet

geheel tevreden. Het dogmatisch gedeelte verraadt nog op eenige punten niet volkomen helder inzigt in de leer der zaligheid, zoo als de Apostelen haar gepredikt hebben. En in die leer moeten wij immers volharden, verwerpende wat tegen haar is? De Schrijver van dit vraagboekje is met de bestaande vraagboekjes niet tevreden. Daarom toch stelde hij er een op ter dienste zijner leerlingen. Maar is zijn oordeel daartoe in alles rijp genoeg? Vergeten wij niet, dat de eerste indrukken op de catechisatiën en in de kerk niet ligt uitgewischt worden. En het opstellen van een vraagboekje voor catechisatiën is daarom zoo moeijelijk, omdat het zulk een hoogstgewigtig werk is, en menig kundig, maar gemoedelijk denkend man, schroomt op deze gladde baan den voet te zetten. Gaarne gelooven wij, dat de Schrijver dit alles ook bedacht heeft. Wij zeiden het ook niet, om het hem te herinneren, maar om te toonen, dat wij, die als zijne beoordeelaars optraden, óók ernstig over de zaak denken, en haar nimmer toevertrouwen aan lieden, die *illotis manibus* naar den ploeg grijpen.

Wat wij wenschen is, dat de Schrijver onze aanmerkingen eene nadere overweging moge waardig keuren en eens de vreugde moge smaken, van vele der aan hem toevertrouwde leerlingen tot ware discipelen van JEZUS gevormd te hebben.

N°. 2. De Eerw. DE WAAL geeft ons hier eene handleiding, om op de catechisatiën te spreken over de kerkgeschiedenis. Eerst bepaalt hij zich bij de drie eerste eeuwen (*vestiging* van het Christendom); dan bij de twaalf volgende eeuwen (*verbastering* van het Christendom); eindelijk bij de drie laatste eeuwen (*hervorming* van het Christendom). Men ziet, hij is het geheel eens met den Hoogleeraar KIST, dat de Hervorming wel begonnen, maar niet geëindigd is. Vreemd was het ons, dat hij de drie eerste eeuwen bij elkander en de drie volgende eeuwen bij de tweede periode voegde. Maar daarover willen wij niet twisten.

Vraagt gij nu: is deze handleiding bruikbaar? dan is mijne eerste vraag: is datgene, wat de Schrijver uit de

geschiedenis genomen en hier gegeven heeft, geschikt, om op de catechisatiën behandeld te worden, is alles, wat voor de leerlingen belangrijk is, opgeteekend, en wat voor hen niets ter zaak doet, weggelaten? Juist, omdat wij die vraag *moeten* doen, is het vervaardigen van zulk eene handleiding een moeijelijk werk, en vereischt nog al tact en studie. Of nu de Eerw. Schrijver zich wel veel moeite gegeven heeft, weet ik niet; maar dat het allen schijn heeft, alsof hij maar heeft opgeschreven, wat hem het eerst voor den geest kwam, is bij mij boven eenigen twijfel. Er is geen verband, geen zamenhang in, geen leidend beginsel, geene allesbeheerschende en allesdoordringende gedachte. Ik begrijp niet, hoe de leerlingen met deze handleiding ooit eenig *begrip* van den loop der geschiedenis, al is het nog zoo oppervlakkig, zullen krijgen. Men oordeele. De 17 § leert ons, dat CONSTANTIJN *de Groote* ruim driehonderd jaren na CHRISTUS' geboorte de Christelijke Godsdienst aannam; en § 18 meldt, dat zij, tot Godsdienst van Staat verheven, nog eenmaal veel te verduren had van JULIAAN *den Afvallige*, die echter gelukkig slechts kort leefde, stervende in 363. Wat beteekent hier nu dat sterfjaar, terwijl het jaartal, waarin CONSTANTIJN Christen werd, niet genoemd wordt, evenmin als het jaar van JULIAAN's troonbeklimming? § 32 zegt, dat GREGORIUS VII in 1073 Paus werd, en de volgende § spreekt weêr van het laatst der IXde eeuw. In eene zoo beknopte handleiding verlangen wij, dat alles met orde geschiede. Wat hebben de leerlingen overigens aan de kennis van ORIGENES, indien zij alleen van hem hooren, dat hij »beroemd is door zijne ingenomenheid met de Heilige Schriften," alsof de andere kerkvaders niet evenzeer met die Schriften waren ingenomen; — wat, aan de kennis van hetgeen hun omtrent *Nicea's* kerkvergadering geleerd wordt, »waar men bepaalde, hoe de onbegrijpelijke betrekking tusschen God en den Zaligmaker, als den Zoon van God, te begrijpen." En wat moeten leerlingen, die nog niets van de Hervormers weten, wel denken omtrent hunnen levenswandel, als zij, § 59, lezen: »Voor den

*godvruchtigen zin der Hervormers* zijn overvloedige bewijzen; maar of zij ook van berispelijke zeden waren geweest, redelijk denkende Protestanten verblijden zich wel, dat de Hervorming is tot stand gekomen, doch rekenen zich allezins te moeten onthouden van hetgeen de Hervormers verkeerds gehad of geleerd mogten hebben;" — wat moeten leerlingen, die niets van de Hervormers weten, nu wel van die geloofshelden denken, vooronderstelt ook al, dat zij zulk een' verdraaiden periodenbouw begrijpen?

Wij gelooven, dat de handleiding niet voldoende is. Het aanhangsel »een en ander uit het Roomsche Kerk-genootschap, getoetst aan den Bijbel," is niet kwaad. De Schrijver schijnt een liefhebber van Aphorismen. Eene tweede proeve moge hem beter gelukken, waartoe wij hem wel meenen te mogen opwekken, mits er dan met minder overhaasting gewerkt worde. Handleidingen te schrijven is zoo gemakkelijk niet; anders had ik het al voor langen tijd begonnen. Voorts mag de Schrijver zich dan wel op beter spelling toeleggen. Want bl. 32 wordt de eisch van den Paus vermeld, »dat men d*en* muil van zijnen voet (!) kus*sche*," en bl. 33, dat JEZUS in het huis van PETRUS gekomen zijnde zijn*s* vrouws moeder zag te bed liggen. Ook het oog en het oor wil iets behagelijks hebben.

N°. 3. *Gebedenboekje voor Christenen!* — Voorwaar, wie dat schrijft, en bruikbaar werk levert, moet wel met den geest des gebeds zijn toegerust. Een goed gebed te *bidden* in eene heilige gemoedsstemming uit de volheid des harten, dat zich tot God verheft, is nog geheel iets anders, dan een goed gebed te *schrijven*, en wel een gebed, dat anderen moeten bidden, moeten kunnen gebruiken; anderen, die wij niet kennen, die wij ons alleen maar kunnen voorstellen. Eigenlijk moet er dus met de pen in de hand gebeden worden; want anders blijft het verstandswerk, en er komen redeneringen, niet verzuchtingen der tot den Heer roepende ziel. Wil ik gebeden voor anderen schrijven, ik moet mij in hunne zielsgesteldheid verplaatsen. Want geheel anders zal eene MARIA, die het eene noodige had, geheel anders een wetgeleerde, die niet verre van het

Koninkrijk Gods was, gebeden hebben; en weêr anders de man, die zeggen moet: »ik geloof Heer! kom mijne ongeloovigheid te hulp;" en weêr anders de Apostel, die zeide: »het sterven is mij gewin." Anders bidt hij, die den Heer zoekt, of Hij ook te vinden ware; anders hij, die als JOHANNES mag zeggen, gemeenschap met den Zoon te hebben. Het gebed van een' JACOBUS is weêr anders dan van een' PETRUS, en het gebed eener MAGDALENA anders dan dat eener zondares, zoo als die, welke in SIMON's huis weende aan de voeten des Heeren. In één woord, niet alle geloovigen bidden op dezelfde wijze, en de zoekende zielen evenmin. Is er verscheidenheid van gaven, er is ook verschil van toestand en stemming.

Heeft de hooggeleerde Schrijver van dit gebedenboekje er aan gedacht, op deze nuances van den zieletoestand te letten? Voor wie zijn deze gebeden bestemd? »Voornamelijk voor den stand in de maatschappij, die de meeste leden telt en de minste middelen heeft, en voor wiens geestelijk welzijn nimmer genoeg kan gezorgd worden." (Zie voorberigt.) Nu, ja — maar hiermede is alleen op den maatschappelijken toestand gelet. En het voornaamste — is het eigenlijk niet vergeten?

Die gebeden nu nog één voor één te toetsen is ondoenlijk. Zoo lang ik niet weet, aan wie zij in den mond gelegd worden, kan ik niet oordeelen, of zij in dien mond passen. Moet ik mij een' JOHANNES, of een' rijken jongeling (wat namelijk zijn' gemoedstoestand betreft), of eene MARIA, of eene MARTHA biddende voorstellen? — een' die leeft door het geloof, of een' die meent alles te bezitten, terwijl hem één ding ontbreekt? Zoo lang mij dit niet is gezegd — en uit de gebeden zelven is het moeijelijk op te maken, — zoo lang moet ik mijn oordeel terug houden. Zoo veel staat bij mij vast, dat het eerste gebed, het algemeen Christelijke, te lang is en te veel in een verhalenden toon. Of gij moest dit begin kunnen goedkeuren: »Eeuwige, onveranderlijke, alomtegenwoordige, alwetende, algenoegzame, heilige en regtvaardige, barmhartige en getrouwe! Gij zijt een geest, en wij moeten U aanbidden

in geest en waarheid. Den hemel en de aarde hebt Gij geschapen uit niets, en onderhoudt en bestuurt ze door Uwe kracht. Gij hebt ook mij geschapen naar uw beeld, een weinig minder gemaakt dan de Engelen, met eere en heerlijkheid mij gekroond. In uwe hand is onze adem, in U alleen leven en bewegen wij ons en zijn wij. Gij zijt de liefde en hebt ons eerst liefgehad, zouden wij dan U niet beminnen van ganscher harte en ganscher gemoede?" enz. enz. Wat wij hier overnamen, beslaat in het gebedenboekje vijftien regels. Het geheele gebed bestaat uit honderd zevenenzestig regels. Dat is te lang. Wel heet het een algemeen Christelijk gebed, en het is zeker in het geheel niet voor eenigen individuëelen toestand berekend, maar het kon daarom wel korter zijn.

Evenwel wenschen wij hartelijk, dat het boekje nut moge stichten en gebruikt moge worden. Wie het gebruikt, zal, wanneer hij nadenkt en gevoelt, wel kiezen, wat het best aan zijne behoefte voldoet.

De achter deze gebeden geplaatste wegwijzer tot het lezen van het N. T. is niet kwaad.

---

*Voorlezing over den terugkeer der Krankzinnigheid en de middelen om denzelven te voorkomen; uitgesproken in de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen (Departement Zutphen), door* J. N. RAMAER, *M. D. Te Rotterdam, bij* H. A. Kramers. 1846. *In gr.* 8*vo.* 45 *bl.* *f* :-60.

Gaarne deelen wij aan de lezers van dit Tijdschrift een verslag mede van de boven aangekondigde verhandeling, vooral om het goede doel, hetwelk de Steller van dezelve bij het uitspreken voor oogen had en ook door de uitgave trachtte te bevorderen. De terugkeer der krankzinnigheid bij hen, die hersteld de gestichten voor krankzinnigen verlaten hebben, behoort voorzeker tot de schaduwzijde van de betrekking van den geneesheer, die zijne zorgen aan zoodanige lijders toewijdt; velen hebben, waarschijnlijk

uit goede inzigten, getracht te betoogen, dat dergelijke wederinstortingen niet zoo veelvuldig voorkomen, als men doorgaans meent; doch de Heer RAMAER begrijpt te regt, dat men, om het kwaad te voorkomen, het zooveel mogelijk in deszelfs geheelen omvang moet zoeken te leeren kennen, en hij schroomt dan ook niet, om in het eerste gedeelte zijner verhandeling uit de bestaande statistieke opgaven omtrent verschillende landen het niet zeer bemoedigend resultaat af te leiden, dat de terugkeer der krankzinnigheid zeer veelvuldig plaats heeft. Maar moeten wij ons door deze waarheid laten ternederslaan? »Moeten wij met het gros des volks de geneeslijkheid der krankzinnigen voor een droombeeld, hunne genezing voor eene onverschillige zaak houden, omdat zij zoo gemakkelijk weder instorten?" Geenszins; veeleer moeten wij de oorzaken van dit kwaad trachten op te sporen, en te onderzoeken of het ook te vermijden is. De Schrijver houdt zich in het tweede gedeelte zijner verhandeling met de opsporing dier oorzaken bezig. Eene der magtigste oorzaken is de armoede, welke reeds in vele gevallen op zichzelve tot het ontstaan van krankzinnigheid aanleiding kan geven, maar ook nog daarenboven meer middellijk, doordien de behoeftige zich door zijne bekrompene omstandigheden aan vele nadeelige invloeden niet kan onttrekken, waarvan de meer gegoede kan bevrijd blijven. De ondervinding der meest geachte krankzinnigen-artsen, zoo als van ESQUIROL, BURROWS, ELLIS, FALRET en anderen heeft dan ook geleerd, dat de wederinstortingen bij de meer gegoeden zeldzamer plaats hebben, dan bij de behoeftigen. Het valt ook reeds van zelf in het oog, dat voor den behoeftige de klove, welke er bestaat tusschen den van zorgen bevrijden toestand, waarin hij gedurende zijn verblijf in het krankzinnigen-gesticht verkeerde, en het maatschappelijk leven met al deszelfs beslommeringen en tegenspoeden veel grooter moet zijn, dan voor den meer vermogende, en dat dus reeds hierin voor den eerstgenoemde eene groote oorzaak van wederinstorting moet gelegen zijn. Om deze magtige oorzaak uit den weg te ruimen, moet

eene liefdadige hulp tusschen beiden treden; »ter voorkoming van al die ellende is een zekere weg geopend voor de liefdadigheid, de godsdienst en de wetenschap; men moet hun, die krankzinnig waren, bij voortduring dezelfde zorg en oplettendheid bewijzen, welke hen in het krankzinnigenhuis omgaven (FALRET)." In het derde gedeelte zijner verhandeling onderzoekt de Schrijver, wat er tot het bovengenoemd oogmerk reeds buitenslands is gedaan. Men heeft hiertoe in *Engeland*, *Duitschland* en *Frankrijk* verschillende middelen voorgesteld en ook reeds ten deele in het werk gesteld. Opmerkenswaardig zijn in dit opzigt de woorden, reeds eenige jaren geleden door CAZAUVIEILH uitgesproken: »Ik wil niet ontveinzen, dat eene smartelijke gedachte, die evenwel niet zonder hoop is, mij ernstig bezig houdt; het is deze, dat, terwijl in sommige plaatsen, en voornamelijk te *Parijs*, de liefdadigheid der menschenvrienden zich levendig bezig houdt met het lot der misdadigers, en, na tot de verbetering van de zeden dezer ongelukkigen, de ontwikkeling van hun verstand en de bevordering hunner gezondheid te hebben medegewerkt, hen na het verlaten der gevangenissen blijft voorthelpen, dat, zeg ik, terwijl dit geschiedt, de krankzinnigen, die de gestichten verlaten, zonder verblijfplaats en zonder bezigheid aan zichzelven worden overgelaten; en waarom zouden ook zij de hulpmiddelen niet vinden, welke de menschenliefde voor de misdadigers veil heeft?" De middelen, welke in de bovengenoemde landen zijn aangewend, om den veelvuldigen terugkeer der krankzinnigheid te verminderen, zijn van drieërlei aard: 1°. Het verschaffen van geldelijke ondersteuning bij het verlaten van het gesticht; 2°. gestichten voor behoeftigen, die krankzinnig zijn geweest, in welke zij voor armoede behoed en nuttig werkzaam kunnen zijn, waar zij godsdienstige behandeling en geneeskundigen raad kunnen vinden; 3°. genootschappen van bescherming, die, wanneer zij na het verlaten der gestichten wederom vrij in de maatschappij omgaan, een wakend oog over hen houden, hen met raad en daad bijstaan, hun werk of bezigheid zoeken te verschaffen, hunne

armoede te lenigen, hunne zedelijkheid te ondersteunen, hun godsdienstig vertrouwen te versterken, en bij beginnenden terugkeer der kwaal de hulpmiddelen verschaffen, die kunnen strekken, om eene algeheele uitbarsting der kwaal te verhoeden. — Deze middelen kunnen ook, althans ten deele, bij ons te lande tot het bovengemeld einde worden aangewend. Het eerste der drie opgenoemde middelen, het verleenen van geldelijken bijstand, wordt ook in ons vaderland, daar waar het wordt ingeroepen, zelden geweigerd; de aanwending van het tweede vereischt groote kosten, welke deszelfs toepassing op eene grootere schaal, althans vooralsnog, niet waarschijnlijk maken. Ook aan het derde middel staan bezwaren in den weg, vooral daar het aantal inrigtingen van liefdadigheid in ons vaderland reeds ongemeen groot is. Evenwel hier zijn de zwarigheden welligt niet onoverkomelijk, en Dr. RAMAER meent, dat de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, »die hare takken door het geheele vaderland verspreidt," een genootschap, »hetwelk de edelsten en beschaafdsten uit de maatschappij tot leden heeft," ook hier ter bereiking van een menschlievend doel zoude kunnen medewerken. Als slotsom zijner beschouwing legt de Schrijver derhalve in het Departement *Zutphen* van gezegde maatschappij een voorstel neder van den navolgenden inhoud: 1°. Ieder departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen wordt uitgenoodigd, eene commissie zamen te stellen, bestaande uit twee, drie of meer van deszelfs leden, en belast met het toezigt op de behoeftigen, die van krankzinnigheid genezen zijn, ten einde, zoo veel zij vermag, de oorzaken, welke hen op nieuw krankzinnig konden maken, van hen verwijderd te houden, hen met raad en daad bij te staan, hunne zedelijke verbetering te bevorderen, hun godsdienstig onderwijs en geneeskundigen raad te verschaffen. 2°. Deze commissie zal de medewerking van eenige om haar verstand, menschlievende gezindheid en Christelijken ijver algemeen geachte vrouwen inroepen. 3°. In ieder departement der maatschappij zoowel als bij het hoofdbestuur zal eene bijzondere kas bestaan, strekkende tot ondersteu-

ning der van krankzinnigheid genezene armen; hare middelen zullen gedeeltelijk gevonden worden uit de gewone inkomsten der maatschappij, voor een gedeelte uit nieuwe jaarlijksche bijdragen, tot welke hare leden in staat gesteld zullen worden zich te verbinden. 4°. Ieder departement wordt verzocht jaarlijks aan het hoofdbestuur verslag te doen van de bemoeijenissen der commissie en derzelver uitkomsten, welke door het hoofdbestuur, tot een geheel gemaakt, ter algemeene vergadering der maatschappij zullen medegedeeld worden.

Dit is de hoofdinhoud en het beloop dezer welgeschrevene verhandeling, waarmede wij onze lezers, wegens de belangrijkheid der zaak, eenigzins uitvoeriger, dan gewoonlijk, hebben gepoogd bekend te maken. Zij werd voor eene gemengde vergadering uitgesproken, en het zoude derhalve onbillijk zijn, te eischen, dat de Schrijver zijn onderwerp nog meer van een wetenschappelijk standpunt had beschouwd; de Heer RAMAER heeft door zijne redevoering de impulsie tot het tot stand brengen eener goede zaak willen geven, en ieder onpartijdig lezer moet hem den lof toekennen, dat hij dezelve met ijver en warmte en tevens met zaakkennis heeft bepleit. Zijn ijver en warmte heeft op zijnen stijl doorgaans eenen gunstigen, nu en dan echter eenen minder gunstigen invloed gehad; somtijds zijn de uitdrukkingen wel eens een weinig hoogdravend en niet vrij van valsch vernuft; zoo als bijv.: »Te vergeefs worstelt gij tegen den honger, te vergeefs bedekt gij uwe naaktheid met een rein gemoed, te vergeefs strijdt gij tegen de wanhoop met de verwachting van eene betere toekomst, — en, wanneer zij u van die zijden onaantastbaar vindt, dan zal zij andere plaatsen vinden, die hare kracht niet wederstaan, want, der hydra gelijk, heeft zij duizende armen (?), van welke één ligt het gevoelige deel treffen zal, dat de kiem des doods kan ontvangen!"

In een *Naschrift* berigt de Schrijver, dat het voorstel, hetwelk uit zijne beschouwing voortvloeide, met algemeene stemmen door het departement *Zutphen* werd aangenomen en naar het hoofdbestuur der maatschappij opgezonden,

om onder de punten van beschrijving voor de eerstkomende algemeene vergadering te worden geplaatst. Het hoofdbestuur gaf daarop aan het bestuur des departements te kennen, dat, ofschoon het voorstel niet strijdig was met de wetten der maatschappij, hetzelve nogtans waarschijnlijk zoo vele zwarigheden ter algemeene vergadering zou ontmoeten, dat het hoofdbestuur aan het departement *Zutphen* meende te moeten voorstellen, het voorstel in te trekken. Het bestuur van het Zutphensche departement was van eene andere meening, en dien ten gevolge is het voorstel onder de punten van beschrijving voor de eerstkomende algemeene vergadering der maatschappij geplaatst. Met den Heer RAMAER verheugen wij ons in dit besluit van het Zutphensche departement, en wij hopen, dat het voorstel, wanneer het eenmaal ter algemeene vergadering moge worden gebragt, niet die tegenkanting moge ontmoeten, welke het hoofdbestuur schijnt te verwachten; wij wenschen althans hartelijk, dat het in zijn beginsel moge worden aangenomen, en dat men in ons vaderland, waar men eindelijk gedurende de laatste jaren begonnen is, zich het lot der ongelukkige krankzinnigen aan te trekken, ook niet bij andere landen moge achterblijven, waar het de belangen geldt van hen, die, van hunne krankzinnigheid hersteld, aan de maatschappij zijn teruggegeven.

---

*Redevoeringen en Verhandelingen door* J. VAN DER HOEVEN. *Te Amsterdam, bij* de Wed. R. Stemvers. 1846. *In gr.* 8*vo.* *VIII*, 190 *bl.* *f* 1-80.

Er zijn sedert de laatste jaren menigvuldige bundelsverhandelingen en redevoeringen uitgegeven, waaronder vele, die wel niet verdienden het tijdstip te overleven, waarin zij in onze vroeger zoo druk bezochte leesvergaderingen werden uitgesproken. Deze kleine bundel van den zoo zeer verdienstelijken Leydschen Hoogleeraar J. VAN DER HOEVEN maakt hierop eene eervolle uitzondering. Hoezeer sommige van de hierin voorkomende stukken in dit Tijdschrift werden opgenomen, bekomt men die gaarne hier met andere terug, en

al mogen zij niet allen van dezelfde waarde en gehalte zijn is er geen, dat niet weder met vrucht kan herlezen worden. Men ontvangt hier zaken, juiste opmerkingen, en eene weldoordachte behandeling der onderwerpen; in plaats van ledige woordenpraal of afgesletene gemeenplaatsen, in een' langdradigen of brommenden stijl voorgedragen. Men kan hier menigen nuttigen wenk opdoen, en van vele wetenswaardige bijzonderheden kennis verkrijgen, in een' netten, eenvoudigen en krachtigen stijl ingekleed.

Van de acht Verhandelingen en Redevoeringen, die deze bundel bevat, zijn er twee, namelijk die over de stelling van HERDER, dat de mensch een middelwezen is onder de dieren dezer aarde, en die over CICERO's droom van SCIPIO, welke reeds van het jaar 1822 dagteekenen, en, alhoewel zij veel goeds bevatten, kan men toch bespeuren, dat het voortbrengselen zijn uit des Schrijvers jeugd. Die Verhandelingen, welke hij in rijper leeftijd, sedert 1835, heeft vervaardigd, zijn dan ook meer degelijk van inhoud, en allen zijn rijk in daadzaken, nuttigheid van strekking, of geestig van behandeling te noemen. Wat de eerste hoedanigheid betreft, die kan men gerust op de Verhandelingen Over de voortreffelijkheid van de hedendaagsche beoefening der Natuurkundige Wetenschappen, Over de lucht, eene populaire natuurbeschouwing, en Over den waren aard der Geologie, toepassen; terwijl de nuttige strekking van die Over het Lezen, of den omgang met boeken, en Over den Vorm, dadelijk in het oog valt, en die beide, met de Redevoering over den strijd voor het Vaderland in vredestijd, door geestigheid van behandeling zich aanbevelen.

Ref. is geenszins een beminnaar van de lektuur der gewone Redevoeringen en Verhandelingen; hij vindt die zelfs dikwijls vervelend; maar hij kan hier met gerustheid verklaren, dat hij dezen bundel met de grootste voldoening gelezen heeft, ofschoon hij het genoegen had, velen daarvan door den Schrijver zelven te hooren uitspreken; hij kan dus allen, die met hem in dit zelfde geval verkeeren, en verder het overige beschaafde publiek, uitnoodigen zich deze verzameling aan te schaffen, om hetzelfde letterkundig en wetenschappelijk genot te smaken, hetwelk hem bij de lezing daarvan ten deel viel.

*De daden der Zeeuwen gedurende den opstand tegen Spanje. Door* E. B. SWALUE, *Th. Doct., Lid van onderscheidene binnen- en buitenlandsche geleerde Genootschappen, Predikant te Goes. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1846. *In gr.* 8*vo. f* 3 - 75.

De Schrijver begint zijn voorberigt met te zeggen: »*het bekende* nonum prematur in annum, *van* HORATIUS, *geldt letterlijk van dit werk, dat ik hier mijnen landgenooten aanbied.*" Dit geeft goede verwachting er van, en die verwachting wordt niet verminderd, wanneer wij dan verder lezen, dat eene prijsvraag, in 1837 door het *Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* uitgeschreven, den Schrijver bewoog de pen op te vatten, en, zoo als gevorderd was, nog vóór 1838 een antwoord in te zenden. Was de termijn ter beantwoording gesteld kort geweest, lang duurde het, eer het Genootschap uitspraak deed, want niet voor 1842 werd bekend gemaakt, dat de ingezondene verhandeling den prijs niet had mogen wegdragen. Dezelfde vraag werd andermaal uitgeschreven en den Verhandelaar werden de, door beoordeelaren gemaakte aanmerkingen medegedeeld. Andermaal vatte hij de pen op, doch zag al wederom zijnen arbeid niet met gewenschten uitslag bekroond. In 1845 werd den Schrijver wel veel lof gegeven wegens aangewende vlijt in het opsporen van bronnen enz., maar taal en stijl lieten nog veel te wenschen overig, om aan de Verhandeling den gouden eerpenning te kunnen toewijzen. Men bood den Schrijver de zilveren medaille aan, met vrijlating, om zijne Verhandeling op eigen naam uit te geven, en belofte van herhaalde mededeeling der door beoordeelaren gemaakte aanmerkingen. Dr. SWALUE heeft zich alstoen bekend gemaakt, heeft lust en moed gehad, zijnen arbeid voor de derde maal voor een groot gedeelte om te werken, en hierbij nu ook nog het weinig bekende Archief der West-Indische Compagnie te *Middelburg* te gebruiken, en heeft eindelijk zijne aldus eens en andermaal, ten gevolge van de aanmerkingen van verschillende Geleerden, verbeterde Verhandeling in het licht gezonden. De titels achter 's mans naam, het letterlijk gevolgde: *nonum prematur in annum*, en deze geschiedenis der herhaalde omwerkingen

doen bijna een *opus absolutum* verwachten. Wij zouden evenwel het publiek misleiden, wanneer wij het voor zoodanig uitgaven. Het is een boek van waarde en wel van blijvende waarde, wanneer men acht geeft op het vele verspreide, de Zeeuwen betreffende, dat hier wordt bijeengevonden; maar het is tevens een boek, waaraan nog menig gebrek is blijven kleven, in weerwil van des Schrijvers streven om het van alle smetten vrij de wereld te doen ingaan. Na eene Inleiding, waarin wordt opgegeven wat in *Zeeland* den opstand heeft voorbereid, heeft de Schrijver zijne eigenlijke Verhandeling in twee afdeelingen gesplitst. In de eerste worden medegedeeld de daden der Zeeuwen, gedurende den opstand tegen *Spanje*, binnen *Europa*, bl. 14—226. Zij is gesplitst in tien hoofdstukken, welke gepaste rustpunten opleveren. De tweede bevat de daden der *Zeeuwen* gedurende dat tijdperk, buiten *Europa*, bl. 227—336 en heeft vier hoofdstukken. Een Besluit, bl. 337—361, geeft nog een kort overzigt en beoordeeling van der *Zeeuwen* gewigtigste bedrijven.

Wij hebben, nu de Verhandeling niet langer beschouwd behoeft te worden in verband met de vraag des Zeeuwschen Genootschaps, met deze wijze van behandeling en deze verdeeling met hare onderdeelen vollen vrede. De vraag schreef evenwel eene andere voor; want het Genootschap had uitdrukkelijk verlangd weglating van al het overbodige, bepaling uitsluitend tot de hoofdzaken, voordragt der gebeurtenissen in groote omtrekken, en vooral een' krachtigen, schoonen, historischen stijl. Het ongunstig onthaal, dat de Verhandeling bij beöordeelaren heeft gevonden, in weerwil van al het erkende goede, laat zich dus eenigzins bevatten. Wij willen ons evenwel hiermede niet verder inlaten, maar ons bepalen bij het werk zoo als het er thans uitziet. En dit doende kunnen wij rondborstig verklaren, dat wij ons verheugen over de uitgave, ofschoon het ons spijt te moeten verklaren, dat de Schrijver hier en daar wel eens te snel over zijne bronnen is heengevlogen, hierdoor minder juist gezien heeft, en ten gevolge daarvan aanleiding gegeven tot verkeerde voorstellingen. SWALUE stelt het gezag der geschiedschrijvers, immers naar Refs. zienswijze, te veel gelijk, en onderscheidt dien ten gevolge niet scherp genoeg, wanneer zij elkander tegenspreken. Wij willen het met een voorbeeld ophelderen.

BENTIVOGLIO staat ook bij ons, onder de buitenlanders, die over de gebeurtenissen van den 80jarigen oorlog geschreven hebben, boven aan; maar wij hechten geene historische waarde aan de redevoeringen, welke hij den hoofdpersonen in den mond legt. Bij SWALUE heeft het tegendeel plaats. Een sterk voorbeeld hiervan treffen wij aan op blz. 72, waar wij, betreffende het ontzet van *Leiden* lezen: »De Prins »had het voorbeeld, dat de Zeeuwen gegeven hadden, ter »navolging voorgesteld, en met overleg der Staten van *Hol-*»*land*, en na beraadslaging met LODEWIJK BOIJSOT, dien »hij uit *Zeeland* ontboden had, de dijken laten doorsteken, »en de landen onder water gezet." Hierbij behoort aant. (1). BOIJSOT schijnt vooral de Staten »te hebben overreed van »de noodzakelijkheid des maatregels, als 't eenig middel van »behoud. Zie zijne redevoering bij BENTIVOGLIO, bl. 212." — Intusschen stelt HOOFT, die ook voor den Schrijver lag opgeslagen, de zaak anders voor, en verhaalt, dat het denkbeeld om het land onder water te zetten, van WILLEM I uitging. »Hij droeg het dan voor (zegt hij) en zijne taalmagt »en redenen dreven deur." *Nadat* de dijken doorgestoken waren, zoo verhaalt hij verder, ontbood hij den admiraal BOIJSOT uit *Zeeland*. Heeft HOOFT hier de waarheid verteld, dan kan het niet waar zijn wat BENTIVOGLIO schrijft: »In deze Vergadering" (nl. der Staten van *Holland*) »was »LOUIS BOIJSOT, Admiraal van *Holland* enz." Er moest tusschen beide beroemde namen gekozen worden, en bij SWALUE heeft het gezag van BENTIVOGLIO meer gegolden dan van HOOFT, die op de volgende blz. zelfs een tik krijgt in aant. (4) »de beschrijving van HOOFT is welligt wat overdre»ven." Deze keuze verwondert ons intusschen, en zij verwondert ons te meer, daar dat »Admiraal van *Holland*" bij BENTIVOGLIO den Schrijver reeds tot behoedzaamheid had moeten aanmanen, ofschoon wij den Kardinaal dien misslag gemakkelijk vergeven kunnen. De Drost daarentegen is hier zeer naauwkeurig en volgt op den voet het berigt van 's Prinsen requestmeester JAN FRUYTIERS, die de dingen van nabij kende, ze gedeeltelijk aanschouwde, en in zijne korte beschrijving van het beleg van *Leiden*, reeds in 1577 voor de tweede maal te *Delft* uitgegeven, der nakomelingschap heeft medegedeeld. Deze zegt desgelijks: »uit haar »levende schilderye, zoo ze gehouwen en gekerft waren, »beenen en armen af, mogten degene die ze zagen oordee-

»len, wat voor een volk het was." Hij beschrijft ze als »een wilde hoop, die hun nochtans onder de godvruchtige »kapiteynen en by de vroomen vroomelyk houden, en seer »strydbaar betoonen." HOOFT heeft dus niet overdreven, maar slechts den ooggetuige gevolgd. Maar SWALUE zelf overdreef, toen hij, blz. 76, schreef: »Bij de Meerbrug nog »geen genoegzaam water vindende, namen zij de schepen »op den taaijen nek en bragten ze in den polder van *Meer-*»*burg.*" NB. platgeboomde kanoneerbooten van 16 en 18 riemen, met een of twee metalen lepelstukken voorop, en een half dozijn bassen op de zijden, behalve den krijgs- en mondvoorraad, enz.! Bij wien der Ouden SWALUE dit gevonden heeft, weten we niet. FRUYTIERS schreef: »Hier »toonden hun de Zeelanders seer manlyk, die, haar sche-»pen *ligtende*, in het water sprongen, en *scheen*, dat zy »dezelve liever wouden op haar schouders dragen dan ach-»terlaten. Aldus begaven zij zich in *Meerburg.*" En HOOFT »Maar de Zeeuwen, *gezind* liever de schepen op de schou-»der voort te dragen, sprongen over boord, en *hieven* ze, »daar 't nood deed, tot dat zy 't in den polder van Meer-»burg bragten." Zoo iets zouden onze zeebonken nog doen kunnen en ook doen, waar het te pas kwam, maar de schepen op den nek nemen? — de heeren van de Marine mogen het beslissen.

Dat SWALUE somwijlen over de bronnen wat al te snel is heengestreken, meent Ref. al verder te kunnen opmaken uit het niet, ten minste niet doelmatig gebruik maken van de historiepenningen. Niet dat SWALUE deze geheel zou hebben voorbijgezien. Nu en dan staat hij er bij stil, als bl. 81, 124, 193 enz. Maar hij voegt er, bl. 194, als ter verontschuldiging, bij: »Wij hebben gemeend deze geschied-»kundige gedenkstukken te moeten vermelden enz." Ref. meent dat zoodanige verontschuldiging niet te pas komt, waar van Historiepenningen een doelmatig gebruik wordt gemaakt. Of SWALUE er zoodanig gebruik van gemaakt heeft, is intusschen eene andere vraag. Bl. 124 worden eenige, en zoo als de Schrijver zegt »de merkwaardigste" opschriften van de penningen, ter gedachtenis van den ondergang der Spaansche vloot geslagen, medegedeeld. Maar onder de medegedeelde is slechts één Zeeuwsch: *soli Deo gloria.* Waarom, in plaats van de andere, niet vermeld de penningen met de opschriften: *Post nubila Phoebus.* — *Venit,*

*ivit, fugit. — Non nobis Domine, non nobis, sed nomini tuo gloriam.* — ? De Schrijver kende ze zoo wel als de andere. — Ter gedachtenis van de overwinning bij het *Slaak* werden in *Zeeland* twee penningen geslagen. SWALUE deelt er een van mede, maar spreekt bij dezen van een *om*schrift in plaats van *op*schrift, en wijst niet aan wat van dit laatste op de vóór- wat op de achterzijde gevonden wordt. De echtheid van den tweeden schijnt hem twijfelachtig, want hij schrijft bl. 193 »op eenen anderen, *waarschijnlijk* ook op »last der Zeeuwsche Staten vervaardigd." Beide evenwel voeren het wapen van *Zeeland*, en het opschrift van den laatsten had, wegens deszelfs historische waarde, wel verdiend in zijn geheel te worden gegeven, en niet afgebroken, zoo als het blz. 194 voorkomt. Er volgt nl. achter dissipavit, »*intra Vianen et Stavenisse* et post nebula circumfusam vadisque allisam, in manus suorum omnes dedit aut perdidit, solo praefecto Comite Johanne de Nassau, sociisque decem exceptis, LXXVI navibus et CIↃ CIↃ CIↃ CIↃ CXLI militibus captis perque castra principis Bergam ad zomam gregatim deductis. XIII Septembr. anno (het wapen v. Zecl.) 1631." Of wist de Schrijver deze inscriptie niet wel in overeenstemming te brengen met de Verhalen?

De Zeeuwsche gedenkpenningen staan met de daden der *Zeeuwen* in een naauwer verband, dan ons hier wordt voorgesteld. Dat zij al vroeg den storm zagen opkomen, blijkt uit den penning van 1562, met het omschrift *Domine salva nos, perimus;* en dat zij naar verlossing hijgden, uit eenen anderen van 1566, met de bede: *ad nihilum deduc inimicos meos.* Ook van de Middelburgsche en Zierikzeesche noodmunten en verlossingspenningen had, van wege de tegenstelling, partij getrokken kunnen worden. De Middelburgsche noodmunten (1572 en 1573) door de Spaanschgezinden geslagen, waren van *goud* en *zilver*, de Zierikzeesche, (1576) die van de strijders voor de vrijheid uitgingen, van *tin!* Na de overgave van *Middelburg* sloegen de vrijheidvrienden slechts *zilveren* gedenkpenningen; na de overgave van *Zierikzee* muntten de Spanjaarden dadelijk heele en halve daalders, met het opschrift: *regiae majt. reconciliata Zirizea 2ª Julij* A°. 1576. De Middelburgsche verlossingspenningen hadden

ten opschrift: *Midd. ab Hisp.* D. P. A. V. R. G. E. C. C. 1573 (*) en 1574 *Libert. rest.* S. P. Q. *Zel. Soli Deo honor.* Zouden hieruit geene gevolgtrekkingen zijn af te leiden, die ons, in verband met de geschrevene oorkonden, het Zeeuwsche voorgeslacht te beter leeren kennen?

Dat de Zeeuwen innig aan WILLEM I gehecht waren, wordt door SWALUE behoorlijk in het licht gesteld, maar hij zwijgt van de gedenkpenningen van 1580 *vos terra at ego excubo ponto si non nobis saltem posteris;* van die van 1581 bij 's Prinsen huldiging als Markies van *Vlissingen* en *Veere*, die der *Zeeuwen* werk was, met de opschriften: *nodus indissolubilis. auxilia humilia firma consensus facit.* Hij doet opmerken, hoezeer zij tegen alle vredeshandelingen met *Spanje* waren. Hij zou dit nog sterker hebben kunnen doen uitkomen, had hij het oog gevestigd op de gedenkpenningen, want door deze riep *Zeeland* reeds in 1592 den bondgenooten toe: *Ne temere: latet anguis sub herba. Pro aris et focis pars excubat optima.* In 1593 *Qui stat videat ne cadat.* 1594 *Pacem ostentat sed hoc agitur.* De onderhandelingen te *Middelburg* in 1595 sprongen dan ook dien ten gevolge af, en nu riepen zij wederom op gelijke wijze Prins MAURITS toe: *exspecta dominum, viriliter age, et ille roborabit cor tuum. Hi in curribus, hi in equis, Nos autem in nomine Jehovae Domini nostri.* Bij den aanvang der onderhandelingen in 1608 was het *Equo ne credite Teucri!* en toen het bestand gesloten was: *Quod non potest ratio sanat mora.* en *Non arma nec induciae, sed Deus protegit suos.* Doch wij moeten afbreken. Men ziet uit het gestelde, dat, ofschoon wij met het boek zijn ingenomen, wij evenwel niet blind zijn voor deszelfs gebreken en leemten, en dat wij hier en daar nog al eenige veranderingen zouden willen maken, indien dit mogelijk ware.

De druk is goed, maar de correctie is zeer slordig geweest, en de misstellingen zijn legio.

(*) De letters kunnen gelezen worden: *Middelburgo ab Hispanis duce principe Aurausoniensi vindicato, respublica* (of *reformati*) *gratitudinis ergo cudi curavit* (of *curaverunt*). Het jaartal 1573 is Hofstijl en duidt aan, dat de penning is geslagen vóór Paschen en na 21 Februarij 1574.

*Het Nederlandsche Bijbelgenootschap in* 1846. *Toespraak over den nieuwen weg, thans door het Nederlandsche Bijbelgenootschap ingeslagen, en de belangrijke uitzigten, voor de Bijbelverspreiding zelve daardoor geopend; gehouden bij het jaarlijksch Verslag voor de Leidsche Afdeeling van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, den* 29 *Oct.* 1846. *Door* N. C. KIST, *Medebestuurder en Voorzitter. Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. 1846. *In gr.* 8*vo.* 44 *bl. f* : - 40.

Het is verblijdend, wanneer Godgeleerden van naam niet alleen door degelijke geschriften toonen, dat zij het vak van hunne studie op zich zelf ijverig beoefenen en uitbreiden, maar ook blijken geven, dat het heil der Christelijke Kerk, de aankweeking van Bijbelkennis en Godzaligheid, hun ter harte gaan, door werkzaam deel te nemen aan instellingen, daartoe strekkende. Zoo toch bekrachtigen zij door hun voorbeeld de waarheid, die helaas! maar al te veel vergeten wordt, dat de Theologie eene wetenschap is, die niet, gelijk zoo vele andere, alleen het hoofd vereischt, maar die mede het hart, ja den geheelen mensch, omvat, en dat hij *de* Godgeleerde is, die bij grondige kennis warme liefde tot CHRISTUS voegt en die liefde ook in anderen wenscht over te storten. Wij mogen in dit opzigt den Hoogleeraar KIST noemen, die als een der ijverigste en gelukkigste beoefenaars der wetenschap, aan hem toevertrouwd, onder ons bekend staat, terwijl hij als Medebestuurder en Voorzitter der Leidsche Afdeeling van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, zijne beste krachten aan de bevordering van de belangen dezer inrigting toewijdt. Hij geeft hiervan eene schoone proeve in het bovengenoemde geschrift, waaraan wij door eene korte aankondiging die meer algemeene bekendheid wenschen te geven welke het zoozeer verdient. Het is, gelijk de titel zegt, eene gelegenheidsrede, eene »Toespraak," waarvan de schikking en de stijl den eigenaardigen geest en toon te kennen geven, welke de aard van het onderwerp vordert. Kennis van zaken gaat er in gepaard met schranderheid van opmerking en klaarheid en kracht van voorstelling; men ziet aan alles, dat de Spreker zijnen leeftijd kent, en de eischen verstaat en weet te doen gelden, welke dezelve tot het Ne-

derlandsche Bijbelgenootschap rigt. In het eerste deel gaat hij den weg na, dien deze stichting van den beginne af voor zich heeft afgebakend en in 't vervolg van tijd, met eenige geringe afwijkingen, ook heeft blijven betreden, waarbij hij niet nalaat, op het eigenaardige er van opmerkzaam te maken, in onderscheiding met de Britsche Bijbelverspreiding. Daarna wijst hij op »den nieuwen weg, thans door het Nederlandsche Bijbelgenootschap ingeslagen." De aanwijzing van dezen weg, of de voorstelling van den grooten en beslissenden maatregel, door het genoemde Genootschap genomen, om voortaan niet langer in zijne behoefte te voorzien door Bijbels bij Bijbeldrukkers te koopen, maar door, in navolging van het Britsch en Buitenlandsch, ja van elk ander Bijbelgenootschap, waar ook gevestigd, Bijbels voor eigene rekening te laten drukken, en de exemplaren niet langer gratis uit te deelen, maar voor een' geringen prijs ten verkoop te stellen, maakt, gelijk van zelf spreekt, den voornamen inhoud uit van het eerste deel. In een tweede deel vestigt de Spreker de aandacht zijner hoorders op de belangrijke uitzigten, voor de Bijbelverspreiding zelve door het betreden van den nieuwen weg geopend. Die nieuwe maatregel zal, volgens hem, onder den zegen Gods, weldadige gevolgen hebben voor de *algemeenheid — de innerlijke waarde* — en *de goede vrucht der Bijbelverspreiding;* hetgeen overtuigend en met nadruk aangewezen wordt.

Men ziet uit deze korte aanstipping van den gang der »Toespraak," dat men er vele en belangrijke zaken in aantreft. Moge het stukje vele lezers vinden, opdat velen in hunne gehechtheid aan het Nederlandsche Bijbelgenootschap bevestigd, en anderen bewogen worden, om door hunne toetreding, de pogingen der mannen te ondersteunen, die hunnen tijd en hunne krachten over hebben, om die inrigting het schoone doel van hare roeping nader te brengen. Een gewigtige stap is daartoe gedaan, maar het is niet meer dan een eerste stap. De ingeslagen weg moet met vastheid en omzigtigheid vervolgd worden, en dit kan slechts geschieden door eene meer algemeene deelneming aan eene instelling, welke zich ter taak gesteld heeft, niet alleen om de verkrijging van Gods Woord uit eigen middelen ook voor de behoeftigen onder ons gemakkelijk te maken, maar ook om den zegen der Evangelieleer te brengen tot afgelegene gewesten, waaraan wij Nederlanders door de duurste verpligtingen verbonden zijn.

*Toespraak bij het graf van* JOHANNES CLARISSE, *in leven A. L. M. Theol. et Philos. Doct., Oud-Hoogl. in de Godgel. aan de Hoogeschool te Leyden, Ridder van den Nederl. Leeuw, enz. te Katwijk den 4 Dec.* 1846, *door* W. A. VAN HENGEL. *Te Leyden, bij* H. W. Hazenberg en Comp. *In gr.* 8*vo.* 10 *bl. f* : - 30.

Zelden spreekt een titel zoo sterk als deze. CLARISSE, bij zijn graf door zijnen ambtgenoot en vriend VAN HENGEL gehuldigd! Hoe veel is in deze weinige woorden begrepen!.... De ontslapene verdiende deze hulde; en wie was meer bevoegd en geroepen om ze hem toe te brengen, dan hij dien wij hier hooren spreken? En hoe heeft hij aan deze roeping beantwoord? Men leze en erkenne dat VAN HENGEL door zijnen vriend te huldigen tevens de waarheid gehuldigd heeft. De vriendenhand heeft het beeld van den afgestorven met liefde maar getrouw geteekend. CLARISSE staat voor ons als de veelomvattende en toch grondige geleerde, als de diepdenkende en toch heldere wijsgeer, als de veelbeproefde en toch geloovige Christen. Neen, er is niemand die CLARISSE in zijn leven gekend heeft, die niet op ieder woord van deze Toespraak met een bewogen hart ja en amen zegt. Dat hebben gewisselijk de kweekelingen der Leidsche Hoogeschool gedaan, die het graf omringden, en zoo zal de diepbetreurde nog blijven leven, ook nadat hij gestorven is. Tijd en gelegenheid vergunden geene uitvoerige vermelding van hetgeen CLARISSE geweest is en hoe hij dit geworden is. Wij verheugen ons, dat de wensch, om dit in bijzonderheden te leeren kennen en den ontslapen als een voorbeeld aan de studerende jongelingschap voorgesteld te zien, niet onvervuld zal blijven. En wie is meer daartoe geroepen, dan hij, die met de piëteit van discipel aan CLARISSE verbonden geweest is, dan de Hoogleeraar BOUMAN!

---

*Henri Picard, of: de Nederlandsche Zanger te Parijs. Blijspel, door Mr.* A. VAN HALMAEL, JR., *Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw enz. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1846. *In gr.* 8*vo.* 54 *bl. f* : - 60.

Er valt, dunkt ons, van dit blijspel veel goeds te zeggen,

Er is gang en levendigheid in, genoegzame actie, om op het tooneel wel te voldoen; de zamenspraak is doorgaans los en gemakkelijk, verscheidene tooneelen regt aardig. Het behoort niet tot de *comédies de caractère*, maar bezit toch in de détails vele verdiensten. Recs. groote aanmerking, maar die ook op zijn oordeel over het geheele stuk natuurlijk den beslissendsten invloed heeft, betreft den hoofdpersoon, gelijk die hier wordt voorgesteld. Zijne teekening is, naar het ons voorkomt, niet gelukkig; daar is eene ongelijkmatigheid, eene strijdigheid in zijn karakter, die aan den indruk van het geheel schadelijk is. PICARD is een *Nederlander*, die vermomd dagelijks op den *Pont Neuf* te *Parijs* als liedjeszanger optreedt, en vervolgens vrolijk en zelfs prachtig leeft. Hooren wij hemzelven spreken:

Mevrouw, het levenslicht zag ik in Nederland,
Niet verr' van Groningen. Uit ouderen geboren,
Wien 't grillenvol fortuin geen rijkdom had beschoren,
Werd ik nogthans student, om eens als advokaat
Of ambtenaar, ten nut te strekken van den staat.
Om echter met meer roems tot zulk een rang te stijgen,
Wilde ik den Doctorsgraad op Frankrijks grond verkrijgen.
Doch wat mijn' oudren, en ook mij, ontbrak, was goud.
Toen vormde ik een ontwerp, zoo roekeloos als stout.
Ik reisde als zanger met mijn harp; zij zou mij voeden.
'k Bereikte Frankrijk, buiten alle tegenspoeden.
Verkreeg in Orléans den zoo gewenschten rang
En leerde er uwe taal; maar 'k wilde meer; niet lang
Konde ik de zucht, die naar Parijs mij riep, weerstreven.
In deze waereldstad, in haren glans, te leven
Was mij behoefte, en ook, ik moest den Koning zien,
Geschapen om een land als Frankrijk te gebiên;
En altijd was 't mijn kunst, waarvoor ik immer blaakte,
Die mij steeds waarder werd, die me alles mooglijk maakte.
Bij de eerste schemering van elken dageraad
Vermom ik me in 't geheim, begeef mij, in den staat,
Die u bekend is, en bekend werd aan zoo velen,
Naar uwen nieuwen brug, om oor en hart te streelen
En op te zaamlen, wat ik Frankrijks kunstmin niet
Ontsteel of afpers, neen, wat zij den zanger biedt
Vrijwillig en met vreugd.

Eene zonderlinge liefhebberij zeker! Maar van die zonderlingheid van karakter ware partij te trekken geweest voor het blijspel. Nu staat met haar de ernsthaftigheid van den man, gelijk hij zich overigens vertoont, in groot kontrast. De geheele intrigue, waarom het stuk draait, de betrekking tot de Markiezin, krijgt daardoor eene vreemde houding. Men moet den zanger vrij nilsknikenachtig vinden, wanneer hij na zijne eerste ontmoeting met de Markiezin, die hem bij zich heeft ontboden, en na haren angst om een duël tusschen hem en den Graaf te verhoeden, dien haar vader tot haren gemaal heeft bestemd, na eene poos gepeinsd te hebben, zegt:

Hoe! indien het mooglijk was,
In dit hartstochtlijk land zou 't mooglijk kunnen wezen,
Dat zulk eene achting, zulk een vriendschap, zulk een vreezen
Iets anders ware, een iets van meerder teederheid?

Niet duidelijk is het ons, wat hij daarop bedoelt met de woorden:

O, bij den hemel, bij mijn leven, 'k ben bereid....

Potsierlijk wordt in ons oog die ernsthaftigheid wanneer het afschudden van het Spaansche juk er wordt bijgesleept, om aan den vader van de Markiezin te verzekeren, dat een *Nederlander* zich niet laat dwingen, en dat PICARD dus zijn hof aan des Barons dochter wil maken, al mint hij haar ook niet, in weerwil van den bestemden echtgenoot! Zeer vriendelijk en vereerend voor de Markiezin, die trouwens geheel eene ongelukkige rol heeft te spelen! De Fransche Hertog, die in het laatste bedrijf als bemiddelaar optreedt en den boel weer in orde brengt, was misschien niet zeer bijbelvast; anders had hij PICARD op diens taal:

Neen, ik gevoel het in mijn boezem, slechts de man,
Die boven allen één, en haar slechts, minnen kan,
Zal hier gelukkig zijn, en zal 't voor eeuwig wezen,
Want, die hij minde op aard' wordt ook zijn ga na dezen,

eerder *Matth.* XXII: 30 ten antwoord hebben gegeven, dan wat hij nu zegt.

Het komt ons dus voor, dat de Heer VAN HALMAEL zijne krachten aan eene ondankbare stof heeft besteed, indien de

geschiedenis hem geene vrijheid gaf, om zijnen hoofdpersoon PICARD wat meer voor zijn blijspel geschikt te maken, en dat nu diens figuur te houterig is geworden, om te kunnen voldoen. Wij zouden meenen, dat hier meer poëtische vrijheid ware te nemen geweest, en dat er daardoor een aardiger en losser blijspel had kunnen worden vervaardigd.

---

## ALMANAKKEN VOOR 1847.

(*Eerste Verslag.*)

Naar jaarlijksche gewoonte hervatten wij onze taak, en gaan onzen lezeren een kort verslag geven van de Almanakliteratuur voor het ingetreden jaar. Met den besten wil is het ons niet mogelijk, door afwisseling in den vorm, het eenzelve weg te nemen, dat in den aard van het onderwerp ligt. Wij zullen ons, behoudens kleine uitzonderingen, ditmaal meest tot algemeene opmerkingen bepalen, en alzoo minder, dan wij vroeger meestal deden, tot bijzonderheden afdalen.

Het belangrijkste eerst: daarom ga aan boekjes, die louter letterkundig genot bedoelen, datgene vooraf, hetwelk hooger goed des geestes beoogt. De

*Christophilus. Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. *f* 3-60

gaat, naar getuigenis der Redactie »eenen stillen, gelijkmatigen gang." Met haar verheugen wij ons over de belangstelling, die ons godsdienstig publiek er in blijft betoonen, zoodat men zich aangemoedigd vond, om ten *zevenden* male den heerschenden smaak voor dergelijke jaarboekjes dienstbaar te maken aan de bevordering van Christelijke stichting en Christelijk leven. Gepastelijk wordt deze jaargang geopend met een stukje van eenen ongenoemde (P. N.) ten onderwerp hebbende den *overgang van het oude in het nieuwe jaar*. Op de meeste *proza*-stukken moeten wij onze vroeger gemaakte aanmerking herhalen, dat het meeste wel eene zeer geschikte, nuttige, godsdienstige lectuur oplevert, maar het eigenlijke Christelijke karakter mist, waardoor het aan den titel meer beantwoorden, en waarbij CHRISTUS, de Heer, op den voorgrond zou staan. Dit zij evenwel niet gezegd van: JEZUS, *de beste Huisvriend*, door L. S. P. MEYBOOM, en: *eene proeve*

*van* JEZUS *leerwijsheid*, door J. WITKOP. En wanneer men dit bepaalde oogpunt minder vasthoudt, dan zijn ook de meeste andere bijdragen elke in hare soort lezenswaardig. Bijzonder trok onze aandacht *Moedersmart*, door B. TER HAAR, waarbij een plaatje. Het heeft ten onderwerp *den Bethlehemschen Kindermoord* in hare geschiktheid voor schilderkunst en poëzij. Van de laatste worden drie oude dichtstukjes, van PRUDENTIUS, BEDA en PAULINUS VAN AQUILEJA, vertaald medegedeeld, en voorts het dichterlijke gebruik herinnerd, dat onze letterkunde van deze roerende geschiedenis gemaakt heeft. VONDEL's beroemde rei: *o Kersnacht, schooner dan de dagen* staat hier, gelijk van zelf spreekt, aan het hoofd. Met een enkel woord, en eenigzins op eenen toon van afkeuring, spreekt de Schrijver over het gedicht van SARA MARIA VAN DER WILP, het noemende »niet geheel verwerpelijk"; onzes inziens wordt aan hetzelve daardoor onregt gedaan, want schoon het waar zij, dat er in voorkomt, wat zich niet boven het middelmatige verheft, zoo telt het toch ook fraaije coupletten. Hoe schoon is b. v. de *apostrophe:*

O Lentebloem der eerste martelscharen!
Het moordend staal dier woedende barbaren
Wijdde u wel vroeg aan d' onverzaadbren dood;
Maar heilig Kroost! gij stapt, dies wreed verslagen,
Van moeders schoot, in 't opgaan uwer dagen,
Op d' eigen stond in vader Abrams schoot.

en de heerlijke wending:

Gij (Herodes) mist uw doel;
Die Vorstenzoon, ter heerschappij geboren,
Zal hier uw rust in 't rijksgebied niet stooren:
— — — — — —
Wat wenteling de rijken om moog' keeren,
Die Koning zal van eeuw tot eeuw regeeren.

Ref. durft zich in het proeven van godsdienstige poëzij niet vergelijken met den uitmuntenden Schrijver der verhandeling over den invloed van het Christendom op de poëzij, maar acht toch dit dichtstukje veel hooger, dan »niet geheel verwerpelijk." Het stuk van J. H. CARPENTIER ALTING:

*voor wie?* is voor deze verzameling meer dan lang genoeg — *zestig* bladzijden.

Onder de poëzij zal men met genoegen vinden een keurig stukje van TOLLENS, naar eene Fransche cantate; eene welgemeende hulde aan wijlen Prof. G. J. ROOIJENS van W. A. DWAAS, over welken uitmuntenden man iets uitvoerigers hier niet ware misplaatst geweest; een paar echt poëtische bijdragen van B. PH. DE KANTER, enz. De plaatjes stellen, behalve het genoemde voor: JUDITH, gereed om HOLOFERNES te onthoofden, waarbij een welgeschreven stuk van W. C. WANSLEVEN, JR.; de muren van *Jeruzalem* met iets van C. E. VAN KOETSVELD. De uitvoering, zoo van de platen als van den letterdruk, is net, en ook in dit opzigt blijft zich dit jaarboekje gelijk.

*Christelijke Volks-Almanak. IV Jaargang. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. *f* :-60.

Ofschoon op verren afstand, te *Frederikstad, aan den Eider*, geplaatst, blijft de Eerw. VAN VOLLENHOVEN zich met de Redactie belasten van dit nuttige en goedkoope jaarboekje. Gelijk door dien arbeid een band blijft bestaan tusschen hem en zijne landgenooten, die eene kleinigheid voor een zoo nuttig boeksken ten beste hebben, zoo blijkt de broederlijke eenheid uit de plaatsing van bijdragen, door waardige mannen uit onderscheidene Christelijke kerkgenootschappen aangeboden. Hetgeen tot stichting dienen kan, of Bijbelgebruik en godsvrucht bevorderen, vindt hier zijne plaats nevens hetgeen geschikt is, om de belangstelling in verdoolde Medechristenen of blinde Heidenen te verlevendigen. Ook de dichtstukjes zijn in hunne soort voldoende, en met de vier houtsneden, die nevens een steendruk plaatje gegeven worden, zal men ligtelijk genoegen nemen, wanneer men op den prijs van dezen Almanak ziet. De kalender herinnert de geboorte- en sterfdagen van eenige in de geschiedenis der Christelijke kerk belangrijke mannen, benevens eenige voor Christenen belangrijke gebeurtenissen; hierin hadden wij, naar het doel van dit boekje, wel wat minder spaarzaamheid gewenscht.

Wij gaan over tot de *bellettristen*. De

*Nederlandsche Muzen-Almanak. XXIX jaar. Te Amsterdam, bij* J. H. Laarman. *f* 3:-50,

moest eigenlijk zijn de bewaarder der geestvruchten van onze voortreffelijkste dichters, van die alleen, maar ook van die allen; hij is het niet; wij hebben er ons meer over beklaagd, maar kunnen de herhaling dier klagt niet onderdrukken. Zoo blijven wij het afkeuren, dat men in *dit* jaarboekje »der Muze van het proza eenen eerezetel heeft ingeruimd," ofschoon anders de *Gedachten en Beelden* van LUBLINK WEDDIK, en het verhaal van NOORDZIEK: *Grenada en het Alhambra in* 1492, eenen »eerezetel" niet onwaardig zijn.

Het eerste, waarnaar wij bij den *Muzen-Almanak* doorgaans zien of vragen, is, van welken dichter de afbeelding gegeven wordt. Hetgeen wij half vermoedden is bewaarheid: VAN ZEGGELEN heeft dan ook wel eenige aanspraak op die eer; echter komt het ons voor, dat hij minder levendig is, dan vroeger. *De Zigeuners*, waarmede de trein wordt geopend, is los verhaald, maar het ontbreekt toch aan de bijkomende invallen en snaaksche zetten, die in de *Spa's* zoo bevallen; even zoo de *Nieuwejaarsdag*. Zijn *Paulus*, eene gelukkige navolging van den *Petrus* van BEETS (vroeger in de *Aurora*) en *de Weduwe* zijn in het ernstige *genre*, waarin hij mede niet ongelukkig schijnt te slagen. In de *Aurora* komt hij ons ditmaal voor met een stukje, dat wel wat stijf is, maar ook aan den band eener Engelsche plaat ligt. GEERTRUIDE's *Mijmering* door DORBEEK, is eene soort van navolging van *Jacoba's Weeklagt* van VAN LENNEP; het dunkt ons wat gerekt, wat kronijkachtig; het heeft veel van de breedsprakige *expositiën* der oudere Treurspelen, en heeft ook in het werktuigelijke vrij wat gebreken. Moeijelijk kunnen wij ons voorstellen, waarom »de tijd zich misgreep aan den geest" der Gravin, omdat zij »vrouw werd, eer zij bemind had." Zij »beminde" dan, toen zij ROBERT *den Fries* zag, zij gevoelde zulks op één oogenblik, en toch, dat »beeld"

> 't Onthulde zich niet langzaam, als de vlinder
> Door 't masker breekt, waarin hij heel een winter
> Verscholen was, maar plotslijk, als de gloed
> Der zon, die 't wolkgordijn verstuiven doet;

Wij vragen hier, of niet het kruipen des vlinders uit zijne pop juist ook iets is, dat niet trapswijze of langzaam, maar plotselijk geschiedt; het beeld is onjuist, en b. v. dat van

het zwellen der knoppen tot blad of bloem zou hier veel gepaster zijn. Ook de glans van een' vorstinnentroon, dien zij gaarne in *hand* van Hollands Staten (?) had afgelegd; »'t zoete eigendom der maagdelijke geest;" »*betaambre* waardigheid;" het *pleonastische er*, als in *droome er*, *vrede er*, om te rijmen op *zomer* en *neder*, is niet vrij van stijfheid, ofschoon verscheidene *enjambementen* zich zeer goed laten lezen, b. v.

'k Vermoedde niet, hoe aan zoo blijde dagen
Een nijdig lot met gifte tand kon knagen, —
Ten minste niet, dat stormend najaarsweêr
Die schoone gaard verwoesten zou, nog eer
De lente was verstreken, en de zomer
Genaderd. Zie, een sluimerend harte droome er
Van stoorloos heil — haast rolt een schrikbre knal,
Die 't pijnlijk uit dien sluimer wekken zal.

BEETS geeft een gedicht *aan* RACHEL, de beroemde tooneelspeelster; zijne hoop, dat zij nog eenmaal het ledige, dat hare ziel bij nadenken moet gevoelen, aanvulle met »de smaadheid des Heeren te begeeren boven iedere krans, en Hem het kruishout nadrage, die 't voor haar droeg op Golgotha," is echt Christelijk en dichterlijk tevens (want het hooge Christelijke element is de boogste, echtste poëzij); maar hare opentlijke tegenspraak in de nieuwspapieren van geneigdheid tot het Christendom doet pijnlijk aan, en deed het ons ook bij de lezing van dit fraaije gedicht. B. PH. DE KANTER geeft onberijmde *jamben*, vol poëzij van het eerste water; VAN LENNEP eene luimige beschrijving van het bad-leven te *Kreuznach;* TEN KATE een paar stukjes, die bewijzen, dat hij niet alleen zijne moeite als *Redacteur*, maar ook zijne gaven als dichter voor de Nederlandsche Muzen ten beste heeft gehad. DAUTZENBERG's *Kind in 't Doodkistjen* heeft eene roerende eenvoudigheid in uitdrukking, die regt past bij het onderwerp; ook vonden wij het eene proeve van fijn gevoel en smaak, dat hij met geen woord spreekt van de vreugde der verrukte moeder, die ook gevoeld moet worden, en voor geene beschrijving vatbaar is. Op VAN DEN BERGH's *Binnenhof* is de aanmerking van kronijkachtigheid van toepassing; de aanhef over het standbeeld van WILLEM I is wat scherp, en, gezwegen van het »belichamen"

dergenen, die zijn geweest, is de overgang van JACOBA VAN BEIJEREN op den hofbeer, en van dezen op de afzwering van *Spanje* al zeer leelijk.

De overige stukjes, van DE GENESTET, (*het penningsken der Weduwe*, met een plaatje) HOFDIJK, J. C. GEWIN en VIEHOFF, die met eene niet ongelukkige »proeve uit een grooter dichtstuk" *den Joodschen tempelbouw onder* JULIANUS bezingt, zijn over het geheel zuiver. De Redacteur geeft eene kleine *apostrophe* aan *Amsterdam* van A. HOOGVLIET. Bij een der plaatjes staat eene *episode* uit VAN DER HOOP'S *Leyden*. Intusschen het meest *curieuze* stuk is ongetwijfeld dat van den ultra-romantischen ALBERDINGK THIJM, *eene Legende van Stolzeneck*, zoo wild en woest, dat het ons schemert voor de oogen. Wij hopen, dat de lezer aan een stuksken genoeg zal hebben.

Gij zaagt de teedre Williswinde,
Sints de ongetroost voldragen rouw
Van vader beide en weduwvrouw,
Den steun en roem van 't *slotgezinde;*
Gij zaagt haar, zelve zonder hoeder,
Voogdesse van den blonden borst,
Haar Ottmar, God gedankten broeder,
Wien zij min zuster was, dan moeder;
En beide zóó toch, dat hun Vorst,
Hun Suzerein, ten krijg gevaren,
Aan Ottmar, even zestien jaren,
De kruistocht naauw vergunnen dorst.

Welk eene taalverknoeijing!

*Almanak voor het Schoone en Goede. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *f* 1-80.

De *zevenentwintigste* jaargang van dit goedkoope en bevallige jaarboekje begint met de fraaije vertaling van een gedichtje van HEBEL: *het Onweder*, door BRESTER, die na TOLLENS misschien de geschiktste is, om het eenvoudig gevoelige van dien dichter terug te geven, ofschoon VAN CHARANTE er in den *Nederlandschen Volks-Almanak* mede niet ongelukkig in is geslaagd. Nog meerdere goede vertalingen treffen wij in *het Schoone en Goede* aan; onder welke een tooneel (IIIde Bedrijf, 4de Tooneel) uit SCHILLER'S *Maria*

*Stuart* door BOUDEWIJN bijzonder goed is uitgevallen. Onder de oorspronkelijke gedichten munt: *Morgen*, door C. W. VAN DER POT, zeer uit; het is jammer, dat een *naschrift* er verbeteringen op geven moest. WEISSMAN DE VILLEZ, VINKELES, PERK, VAN DEN BROEK, SIFFLÉ, WIJSMAN, DE MAERLE, SMIT, L. J. A. TOLLENS, TEN KATE, WITHUYS, BEETS EN LESTURGEON ontmoeten wij met gedichtjes. GREB geeft een nog al hooggesteveld gedicht op het oude en nieuwe jaar, in den Haagschen Schouwburg voorgedragen. De eenvoudige romance: *het Weesje* van C. VAN SCHAICK verdient afzonderlijke en loffelijke vermelding. Dezelfde geeft ook een verhaal in *proza*, WILLEM RICHMONT, waarbij een der plaatjes behoort. Twee andere hebben betrekking op andere proza-stukjes, het eene van den Redacteur, het andere van den zich noemenden EVERARD. Ook het portret van den verdienstelijken beeldhouwer GABRIEL siert het boekje; 's mans leven wordt geschetst door Mr. J. DE VRIES, JZ.; men ziet er uit, hoe weinig, ondanks vaak grooten ophef, eigenlijk in ons vaderland voor de kunst gedaan wordt of werd.

*Aurora; Jaarboekje, uitgegeven door Mr.* J. J. D. NEPVEU. *Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. *f* 4-90.

Behalve een keurig titelvignet in steendruk, heeft deze jaargang de volgende plaatjes: het portret van de Kroonprinses, met den Erfprins, aan welke Vorstin het boekje is opgedragen, en die, gelijk wij onder het schrijven van dit verslag vernemen, den Uitgever, zeker voor die opdragt, met een fraai geschenk heeft vereerd; eene plaat bij het welgeschrevene verhaal: *Heiligschennis*, van den Redacteur; eene Engelsche gravure, bij welke B. PH. DE KANTER een fraai vers *aan Venetië* geeft; eene oorspronkelijke, ten onderwerp hebbende de terugvinding van een' vóór vele jaren in eene Zweedsche kopermijn verongelukten jongeling, wiens roerende geschiedenis door S. J. VAN DEN BERGH in poëzij wordt herdacht. HOFDIJK verpligtte met een versje, dat althans eenigermate komt bij eene andere Engelsche plaat; VAN ZEGGELEN deed hetzelfde in een gedichtje, welks stroefheid wij daarom verschoonen; en eindelijk Mejufvrouw TOUSSAINT besluit het geheel met een Grieksch verhaal: LASTHENIA, waarbij mede eene Engelsche plaat is gevoegd.

KNEPPELHOUT, MENSINGA en VAN KOETSVELD leverden het overige *proza*-werk; het verhaal van den laatste is, *en* om de zaak, *en* om de inkleeding, lezenswaardig. Wat het dichterlijke gedeelte aangaat, bevielen ons het beste: *aan de Hollandsche Jongens van Hildebrand*, door DE GENESTET; *de Brand*, door BRESTER, in zijnen naïven toon; *aan* SOLIMAN-*Pacha*, door PERK; *de Negerslaaf*, door VAN DER POT, en meerderen. Doch, daar wij alles kunnen noch willen noemen, vergenoegen wij ons met in het algemeen te zeggen, dat geen der hier voorkomende stukjes ons berispelijk dunkt. TOLLENS geeft een fragment, dat het verlangen naar het geheel opwekt. In keurige uitvoering blijft zich dit fraaije jaarboekje gelijk. De

*Vergeet mij niet. Te Amsterdam, bij* Gebr. Diederichs. *f* 3-50,

verscheen ten vorigen jare niet. Het voorberigt meldt daarvan de reden. Daar de Uitgever te laat eigenaar werd van het kopijregt, om inlandsche platen te leveren, bestelde hij afdrukken buitenslands, die door verkeerde bezorging eerst in Maart aankwamen. Nu moet het jaarboekje voor twee jaren dienen. Wij hebben er vrede mede, maar bejammeren toch, dat men nu toch niets dan buitenlandsche prentjes geeft. Van de *zeven* bestaan *vijf* in het afgezaagdste aller onderwerpen, een vrouwenportret. Dat men nu, daar de afgedrukte *Vergeet mij niet* bijna een jaar moest blijven liggen, beter gedaan hadde met, in plaats van een paar dier gezigtjes, iets anders bij inlandsche kunstenaars te bestellen, kunnen wij geenszins ontkennen. Het ontbreekt althans niet aan gepaste onderwerpen, en een tooneel uit het stukje: *de Vergeet mij niet*, of uit *het Masker*, zouden meer sieraad aan dit prachtboekje bijzetten, dan de gezigtjes der hoofdpersonen, van welke de eerste er wat slaperig, de andere vrij zwart er uitziet. En dat spijt ons te meer, omdat het groote aantal pracht-almanakken eenige aanmoediging kon en moest verschaffen aan de vaderlandsche teeken- en graveerkunst, die waarlijk deze aanmoediging wel behoeven en ook verdienen.

De *proza*-stukken hebben ons in deze verzameling goed bevallen. Vier verhalen geeft de zich noemende EVERARD, *de Vergeet mij niet*, *het Masker*, de *Oudejaarsavond* en

*Ottilie*, van welke de beide eerste onderhoudender zijn dan de beide laatsten. Mevrouw VAN MEERTEN levert in *Julius en Leonie* een natuurlijk, zedelijk verhaaltje. Dat van den zich noemenden ADRIAAN, *Oome Kees* getiteld, is bijzonder aardig. *Op mijnen Toren* van MENSINGA is wat gemaakt; zijne *begrafenis van Trijntje* in de *Aurora* is beter; het jagtmaken op gevoels-expressies mist doorgaans zijn doel, en het *humoristisch* schrijven is niet iets, waartoe men zich zoo maar zetten kan. LUBLINK WEDDIK geeft gedachten *over het reizen*. De type van HASEBROEK, *de Groenvrouw van Rotterdam*, kunnen wij niet zoo heel mooi vinden; er is eigenlijk weinig in.

Uit ruim dertig veelal goede bijdragen bestaat het dichterlijke, behalve eenige puntdichten. Om ons verslag niet te lang te maken, te meer, daar wij zoo aanstonds nog iets over de Almanak-poëzij in het algemeen te zeggen hebben, bepalen wij ons tot de mededeeling van één, zeker niet het minst vernuftige puntdicht, *Minnenijd:*

»'k Ga met de Leydsche trein," zegt Louw.
»Dat zult ge laten," zegt zijn vrouw.
»Wel," zegt hij, »Trijn! wat doet je schreijen?"

»Niets," zegt zij, »maar ik volg je op straat,
»En laat mij daadlijk van je scheien,
»Als jij met andre Trijnen gaat."

*Miniatuur-Almanak. XIde Jaar. Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. *f* 1-25.

Onder de vier plaatjes ook een paar meisjesgezigtjes; onder de gedichten niets beneden het middelmatige, niets ook daar boven. Het eerste stukje is zeer gedwongen door den gekozen vorm, en, hoe net ook het boekje van voorkomen zij, het afkappen van lange regels voor het kleine formaat is altijd iets ongevalligs. Eene kleine aankondiging volsta voor het kleine boekje!

De aangekondigde behooren alle, door druk, plaatwerk, band en vergüldsel, tot de zoogenoemde pracht-jaarboekjes. Deze zijn tegenwoordig de voorname bewaarplaatsen der poëzij. Als men de namen optelt van hen, die in dezelve als dichters optreden, vinden wij het getal priesters op onzen

zangberg waarlijk niet gering; het is nog grooter, wanneer men er de weinigen bijtelt, die rusten op hunne vroeger en later verkregene lauweren. In *getallen* uitgedrukt, levert de statistiek der vaderlandsche poëzij zeer gunstige resultaten. Doch wij vragen met eenig regt: wordt dat gunstige denkbeeld versterkt, wanneer men de gedichten *weegt?* Wij schromen, op deze voor de kennis onzer letterkunde belangrijke vraag een beslissend antwoord te geven. Denkbeelden en vorm hangen ten deze naauw zamen. De laatste is in onze dagen tot eene hoogte gebragt, die alleen door eenzijdige ingenomenheid met het vroegere kan in de schaduw gesteld worden, en die het jammer is, dat door *bizarre* woordvoegingen en grillige taalsprongen wordt ontluisterd. Doch dit laatste is niet algemeen, evenmin als de pronkerige keus van verouderde woorden. Gekuischte taal, vloeijende *versificatie*, losse inkleeding kenmerken de meeste verzen, in de voor ons liggende jaarboekjes verspreid. Maar onder dat nette, zorgvuldig getooide kleed is, wij mogen het niet ontveinzen, eene armoede aan oorspronkelijkheid, aan vlugt, aan nieuwheid van dichterlijke gedachten en beelden verborgen, die door den vriend onzer schoone letterkunde met smart wordt opgemerkt. Wij houden niets van die *bombarie*, van dat gezwollene, die »barst los," »heft aan," enz. hetwelk men wel eens voor verheven poëzij heeft willen doen doorgaan, en dat daarvoor ook lang en veel gegolden heeft; maar evenmin schijnt ons *poëzij* toe, wat op geen' hooger' lof kan aanspraak maken, dan op goede, hoewel prozaïsche denkbeelden in een kleed van maat en rijm. En als de *Franschen*, *Duitschers*, en vooral *Engelschen*, eens uitknipten, wat bij hen geborgd is, hoe menige bladzijde zou geschonden of gansch uitgesneden worden!

Eene andere vraag zou evenwel zijn naar den invloed der pracht-jaarboekjes op de beoefening der dichtkunst in ons vaderland. Die is onmiskenbaar; hij is ten deele gunstig, ten deele ongunstig. Gunstig, in zooverre de belangstelling bij zooveel, wat in onzen tijd naar het koud stoffelijke, streng wetenschappelijke heentrekt, wordt levendig gehouden, blijkens ook de aftrek, waardoor deze jaarlijksche bloemenkransen zich staande houden, te meer, daar ook vrij wat droppels uit den gedichten-regen neêrkomen in goedkooper almanakken, provinciale en anderen, zoodat zeker een dichter van deze dagen tienmaal meer lezers heeft, dan

een van iets vroegeren tijd, TOLLENS en sommige werken van BILDERDIJK misschien uitgezonderd. En de poëzij moge hare aanmoediging, even als de wijsgeeren van de deugd zeggen, in zich zelve vinden, dat is alles zeer fraai gedacht en gezegd, maar men wil toch ook wel gelezen worden; daartoe is de almanakken-menigte het voertuig.

Doch dit heeft ook zijne ongunstige zijde. Vooreerst is het voor de kunst schadelijk, dat uitgewerkte dichtstukken hoe langer zoo zeldzamer worden. Wij zijn nu wel verre van gedichten naar de lengtemaat te schatten; (eer dan nog het tegendeel!) maar als men gedurig in de jaarboekjes fragmenten aantreft van onvoltooide dichtstukken, die wel altijd onvoltooid zullen blijven, als men hoort van het sobere debiet, dat aan afzonderlijke gedichtenbundels te beurt valt, dan ziet men in dat groote getal Almanakken eene verhindering van uitgewerkte gedichten, waaronder wij vroeger wel vrij wat ontvingen, dat geen beter lot, dan het verdrinken in de *Lethe*, verdiende, maar toch ook juweelen telden van het eerste water. — Menig, die beter deed, een enkel huiselijk versje voor zich zelven te houden, althans niet als dichter moest willen optreden, omdat hij wel *verzenmaker*, maar geen *Dichter* kan worden, vindt zich nu, na een paar plaatsingen van gedichtjes, aangemoedigd, of wel uitgenoodigd, om jaarlijks de sporen aan te gespen en zijnen Pegasus te zadelen. En zoo komt er veel, dat de vaderlandsche poëzij niet opluistert, en bij te ruime toejuiching die eerder onderdrukt. En die toejuiching moest men niet zoo uitbazuinen, maar begrijpen, dat hetgeen slechts een gezellig lampje aan haard en in huis is, noch verdient opgehangen te worden als eene nieuwe ster aan het firmament, noch uitgeblazen, omdat het zulks zijn kan noch wil.

Liever dan aan dorre titelopgave van de meeste, of beoordeeling van enkele der dichtstukjes in de aangekondigde Almanakken, besteedden wij een paar regels aan deze opmerkingen over de hedendaagsche vaderlandsche dichtkunst in het algemeen, en gaan thans over tot eenvoudiger en goedkooper bestanddeelen van de Almanak-*literatuur*. Wij beginnen met den

*Nederlandschen Volks-Almanak. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. *f* : -90.

*Volks*-Almanak, — dat zal wel niet beteekenen: Almanak voor den minderen stand; want dan zouden vele stukjes in dezen, en de meesten in de provincialen, verre boven bereik en bevatting zijn. Het zal dus moeten zeggen: voor de middelklasse, voor wie de Almanakken, rondgebragt door nachtwachts en policiedienaars, te gering, en de prachtjaarboekjes te duur zijn. En uit dit oogpunt hebben wij vrede met hetgeen hier voorkomt, zoo proza als poëzij. Maar houdt men het denkbeeld vast der bestemming voor eene, wel niet wetenschappelijk gevormde, maar toch voor nuttige kennis vatbare soort van lezers, dan moeit het ons, hier, behalve eenige poëtische versnaperingen, niets aan te treffen, dan eenige romantische verhaaltjes. Ons dunkt toch, dat, even als de Almanakken der gewesten op hun eigen terrein vele topographische en historische bijzonderheden mededeelen, zoo ook de *Nederlandsche* Volks-Almanak het enkel zorgen voor *vermaak* moest overlaten aan *Blijgeestigen* en dergelijken, maar ook wel op eenig *nut* mogt zien. Hoeveel ware er op te nemen van levensbeschrijvingen, geschiedkundige bijzonderheden, ook van onze overzeesche bezittingen, Nederlandsche ontdekkingen en uitvindingen, opmerkingen uit het dagelijksche leven, de natuurlijke historie onzer huisdieren, nuttige planten, natúurkunde met hare ontelbare toepassingen, en hoeveel nog! Ons dunkt, een Almanak van dezen titel moest iets anders en iets meer hebben, dan gedichtjes en verhaaltjes, waarvan de laatste doorgaans uitloopen op een gelukkig huwelijk. Het zou ons genoegen doen, daarin *dezen* Almanak, die er door zijnen naam bijzonder toe geroepen is, te zien vooruitgaan.

*Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen. Nieuwe Serie; bij denzelfden. f* : - 60.

Eene nieuwe Redactie schijnt, naar het voorberigt, zich met deze verzameling te belasten; vandaar de titel: *nieuwe serie*. Aanvankelijk heeft zij eer voor hare moeite. De scherts is nergens laf, noch de boert ergens onwelvoegelijk. Gaarne zeggen wij — zie het voorberigt — »tot wederziens," en prijzen het boeksken aan; niet om, gelijk Rec. ambtshalve (*sit venia verbo!*) moest doen, door te lezen, maar om, waartoe het regt geschikt is, nu en dan eene plooi van somberheid weg te vagen van het voorhoofd. Er is zoo veel op de wereld, dat ons somtijds ontstemt; en wie zal dan niet gaarne een boekje ter hand nemen, dat door onschuldige scherts in betere luim brengt?

*Almanak tot gezellig onderhoud. IX Jaargang. Te Gorinchem, bij* A. van der Mast. *f* : - 35.

Voor zijn geld geen kwaad boeksken, dat evenwel niet zoozeer tot het gebied der letterkunde behoort, maar voor *zijn* publiek aanprijzing blijft verdienen.

Van de provincialen ontvingen wij nog alleen den

*Frieschen Volks-Almanak. XII Jaargang. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. *f* : - 75.

Wij keuren het allezins lofwaardig, dat provinciale gebouwen en kleederdragten in deze soort van Jaarboekjes worden medegedeeld. *De Waterpoort te Sneek* en *een Hindelopens Meisje* staan hier dan ook regt op hunne plaats. Het geschiedkundige stuk van H. BAERDT VAN SMINIA wordt uit den vorigen jaargang vervolgd, hetgeen toch minder gevallig is. Overigens zijn *proza* en *poëzij* in dit weluitgevoerde jaarboekje regt provinciaal en gepast, voor zoo ver wij immers, met het Friesche dialekt, waarin het een en ander voorkomt, min bekend, oordeelen kunnen.

Eenigzins behoort tot de provincialen:

*Zaanlandsch Jaarboekje. VII Jaar. Te Zaandijk, bij* J. Heijnis, Tz. *f* : - 75.

Het eerste stuk is hier ook een vervolg van de *Proeve eener Geschiedenis der Zaanlanders* door J. HONIG. Ook de *Vertellingen van mijn' Oom, den Chirurgijn*, zijn eenigermate een vervolg, hoewel ieder verhaal op zich zelf staat. Een trein van gedichtjes vult de tweede en kleinste helft van het nette boekje. Van de meeste dier stukjes moet men evenwel vragen, hoe zij juist *hier* verzeild komen, daar zij noch in inhoud, noch van oorsprong Zaanlandsch zijn. Twee plaatjes versieren, als naar gewoonte, dezen jaargang.

Na dit dozijn Almanakken voor volwassenen laten wij de aankondiging volgen van twee jaarboekjes voor de jeugd, namelijk:

*Almanak voor de Jeugd. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *f* : - 40.

die met vele gekleurde plaatjes versierd is, en waarvan het *proza* door Mevr. VAN MEERTEN, de *poëzij* door Mr. ROBIDÉ VAN DER AA vervaardigd is, en:

*Almanak in miniatuur voor Kinderen; door* T. VAN SPALL *en* P. J. V. DUSSEAU. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. *f* : - 50.

die ook nu de vroeger gegevene aanprijzing verdient.

De later tot ons komende Almanakken hopen wij in een volgend N°. aan te kondigen.

# BOEKBESCHOUWING.

*Tiental Leerredenen, door* J. I. DERMOUT, *Hofprediker van Z. M. den Koning en Predikant te 's Gravenhage. Te Dordreeht, bij* Blussé en van Braam. 1846. *In gr. 8vo. XII en 316 bl. f 3-:*

De Nestor onzer kanselwelsprekendheid behoeft geene verontschuldiging, waar hij met een tiental zijner leerredenen optreedt voor ons godsdienstig publiek. Te zeer is het van zijne hooge verdiensten overtuigd, met te hooge belangstelling heeft het vroeger 's mans uitgegevenen kanselarbeid ontvangen, om thans deze gave met weinig ingenomenheid te aanvaarden. Het strekt der 's Gravenhaagsche gemeente tot eer, dat zij nog bij zijn leven eene gedachtenis uit DERMOUT's hand begeerde, waarbij zij ook na zijnen uitgang zich zou kunnen in gedachtenis brengen, op welke wijze en in welken geest hij haar, gedurende zoo vele jaren, de zaligmakende leer des Evangelies verkondigd heeft. En het zou zeker geene gunstige getuigenis afleggen voor den godsdienstigen smaak der lezers, die de beroemde Redenaar ook buiten dien kring zal aantreffen, indien hij geene genoegzame aanmoediging vond, om naar den wensch van zijn hart aan dezen bundel nog éénen toe te voegen. Wij althans zien hem, na de lezing der meesterstukken, in dit boekdeel vervat, met opregte belangstelling tegen.

DERMOUT heeft zijnen eigenaardigen trant, die hem reeds lang eene welverdiende eereplaats onder de Nederlandsche Evangeliepredikers heeft gewaarborgd, en zeker aan velen reeds uit zijne vroegere geschriften te bekend is, om nu nog, aan den avond zijns levens, uitvoerig geteekend te worden. Er is in menig opzigt verandering in de predikwijze gekomen sints den tijd, dat hij optrad; jongere homileten slaan gedeeltelijk eenen anderen weg in, vooral wat den vorm der rede betreft; welligt heeft de

latere school in losheid en lenigheid van vormen zelfs veel boven die oude vooruit. Maar wij zouden het oordeel moeten verdenken van wie daarom aan den verdienstelijken grijsaard den roem zou willen ontzeggen, van op zijn standpunt eene ster van de eerste grootte, een meester in gewijde welsprekendheid te zijn. De kracht, de nadruk, de ernst zijner taal zijn met keurigheid van uitdrukking op de gelukkigste wijze vereenigd. De wijze, waarop de tekst wordt aangevat, is gansch niet gewoon, altijd oorspronkelijk, dikwijls hoogst verrassend, enkele malen allergelukkigst. Er zijn grepen, gedachten, overgangen in, die den meester verraden, en evenmin stoot gij hier op weelderigheid, die u vermoeit, als op armoede van denkbeelden, die u verveelt en naar het einde doet haken. Leerredenen van verschillende stof en dagteekening liggen hier voor ons, de laatste uit 1844, de vroegste uit 1819. En toch — wie durft nog beweren, dat de vrucht van den herfst minder rijk is en schoon, dan de bloemen van den zomer geweest zijn? Inderdaad, het is aan zeer weinigen gegeven, eenen welverdienden roem zoo lang en zoo goed te handhaven, als DERMOUT in dien bundel gedaan heeft.

Wij zouden ons de vervelende taak van het afschrijven des inhouds besparen, zoo wij niet meenden, dat de lijst der onderwerpen kon doen zien, hoe vele gewigtige, moeijelijke, ongewone of teedere punten hier ter sprake komen. Ziethier het overzigt. I. Over Gods woord, beschouwd als het aangenaamste voedsel voor den geest, *Ps.* CXIX: 103. II. Over het misverstand van JEZUS' eigen woorden, als eene voorname dwaling onder de Christenen, *Joh.* XXI: 23. III. Over Gods goedertierenheid en regtvaardigheid, beschouwd in verband met elkander, *Rom.* XI: 22ª. IV. Over het verkeer van CHRISTUS in den afgescheiden staat, 1 *Petr.* III: 19, 20. V. Over de schadelijkheid van één zedelijk gebrek voor het wezen en den roem van iemands braafheid, *Pred.* X: 1. VI. Over de eenparigheid van keuze en karakter in het godsdienstig leven, *Matth.* VI: 24. VII. Over de kleinmoedigheid, *Gen.* XLII: 36ᵇ. VIII. Over JEZUS, het voorbeeld van

een' welbestuurden ijver voor de eer en de zaak van God, *Joh.* II: 13—17. IX. Over de gesteldheid van geest en hart, die Gods bijzondere opmerking en goedkeuring tot zich trekt, *Luk.* IV: 25, 26. X. Over de onderscheidene maat der vruchtbaarheid in het goede, *Matth.* XIII: 23.

Wij zouden te uitvoerig worden, indien wij de schetsen van al deze leerredenen wilden mededeelen: ook zou men uit zulke dorre geraamten, hoe evenredig en aaneengeschakeld ook, moeijelijk den schoonen bouw van het geheele ligchaam der rede kunnen leeren kennen. Slechts eene enkele ten proeve. Wij kiezen de leerrede over *de kleinmoedigheid*, die als fijne karakterteekening van vader JACOB (wiens woord »*alle deze dingen zijn tegen mij*" hier ten grondslag gelegd is), ons bijzonder behaagde. I. Eerst zien wij hier het beeld der kleinmoedigheid ons voor oogen gesteld, in haren *aard*, hare *bronnen* en hare *uitwerksels*. Tot de eerste behoort, blijkens JACOB's taal en gedrag, dat zij uit het verledene, en hetgeen ons daarin smartelijks wedervoer, tot eene ongunstige toekomst besluit — dat zij de bezwaren meer telt dan weegt en aan allen een gelijk gewigt geeft — dat zij waant, alle bronnen van geluk voortaan voor zich gesloten te zien — en zelfs gereed is, gunstige verschijnselen ten kwade uit te leggen. De *oorzaken* zijn deels *natuurlijke*, gegrond in de geaardheid en omstandigheden des lijders aan deze kwaal, — deels *zedelijke*, uit te groote gehechtheid aan de voorwerpen onzer begeerte ontstaan. De *uitwerkselen* bestaan hierin, dat zij òf tot werkeloosheid, òf tot verkeerde maatregelen drijft, en den mensch menig onheil berokkent, dat hij zich had kunnen besparen. II. Het verkeerde dezer stemming blijkt daaruit, dat zij 1°. het oogmerk vernietigt, waartoe God de toekomst voor ons verborgen heeft gehouden, 2°. op een bekrompen begrip van Gods gezindheid jegens ons berust, en 3°. het bestuur der Voorzienigheid eigenmagtig beperkt. III. Om zijne hoorders daartegen te wapenen, wekt de Redenaar hen op, om 1°. goedertieren (?) indrukken van God in de ziel aan te kweeken, 2°. zich te gewennen, om het goede in hun lot op te zoeken en te

erkennen, 3°. tijdig zich Gods vroegere weldaden te herinneren, en 4°. door geloof en godsvrucht hun hart in de zaligste betrekking tot God te plaatsen. (Wij hadden liever dit laatste voorop gesteld: dan zouden de overige hulpmiddelen daaruit meer geleidelijk zijn voortgevloeid. Doch — *variis modis bene fit.*)

Als proeve eener vruchtbare behandeling van een schijnbaar dor en polemisch onderwerp, roemen wij de leerrede over *Joh.* XXI: 23. De Spreker doet ons *eerst* het opmerkelijk voorbeeld van verkeerde opvatting der woorden van JEZUS verstaan, waarop de tekstwoorden wijzen. Wij hooren hier den aard, de ongerijmdheid en de oorzaak dezer misvatting kort en helder ontvouwen. In het *tweede* en voorname deel wijst DERMOUT *eerst* in proeven aan, hoe uit misverstand van JEZUS' eigen woorden, verkeerde begrippen onder de Christenen zijn in omloop gekomen, *daarna* stelt hij de naaste oorzaken der voortplanting van zulk een misverstand in het licht, en *eindelijk* maakt hij op de schade oplettend, hieruit in meerdere of mindere mate geboren. Bij het eerste wordt over misvatting van Evangelische *waarheden*, *pligten* en *beloften* gesproken, o. a. over *Matth.* XX: 16, *Joh.* VI: 44. — Bij het tweede komen vooral *vooroordeel* en *gezag* in aanmerking, wier invloed reeds in het voorbeeld van den tekst wordt aanschouwd. Bij het laatste wordt aangewezen, dat zulk een misverstand tot schade strekt voor anderen, tot nadeel voor ons zelven, tot onheil voor ons eigen hart. — *Ten slotte* worden hieruit de lessen afgeleid, dat wij 1°. ter besturing van ons geloof, onze zeden en verwachtingen ons alleen aan JEZUS' eigene en onverdenkbare woorden te houden hebben, 2°. behoedzaam moeten zijn in het volgen der meening van anderen, 3°. verdraagzaam verkeeren omtrent de misvatting van onze broederen, en 4°. leerzaam het oor neigen om te vernemen, wat de Heer gezegd heeft. — In langen tijd hebben wij zulk eene schoone Apologie voor het formeel beginsel der Reformatie niet gelezen.

In plaats van op alle andere leerredenen te wijzen, bie-

den wij eindelijk van één enkele een meer uitvoerig overzigt aan. Het betreft een onderwerp, dat weinig op den predikstoel behandeld wordt, en in den laatsten tijd door het geschrift van Dr. THODEN VAN VELZEN: *het Evangelie aan de dooden verkondigd?!* op nieuw veler aandacht heeft getrokken. DERMOUT behoort onder hen, die deze waarheid in 1 *Petr.* III: 19, 20 meenen te zien uitgedrukt, en tevens dezen korten geheimzinnigen wenk des Apostels als een blijvend bestanddeel der Christelijke geloofsleer te moeten beschouwen. De zaak zelve blijft hier onbetwist: het is ons slechts te doen om te toonen, met hoeveel bedachtzaamheid de Schrijver dit onderwerp behandeld heeft, en hoe gepast hij het practisch misbruik, dat van deze leer zou kunnen gemaakt worden, heeft weten af te snijden. »Daar bestaat," zoo spreekt hij, »eene groote klove tusschen de twee werelden, tot welke wij behooren, de aarde en het rijk der geesten." — Wat achter het voorhangsel der eeuwigheid verborgen is, weten wij niet. Zonder twijfel echter heeft ook die onzigtbare wereld hare geschiedenis: »één blad uit die geschiedenis »is op aarde gevallen en opgenomen in de boeken, waar»uit het God behaagt, ons te laten onderwijzen." Het is de bladzijde, die met een' enkelen trek de geschiedenis van JEZUS' verblijf in den staat der afgescheidenheid vermeldt. *Eerst* staaft de Spreker, dat in den tekst werkelijk van niets anders dan daarvan gesproken wordt. Hij beroept zich op de oudste kerkvaders, en geeft rede, waarom hij zich niet vereenigen kan met de nieuwere verklaring »van de werkzaamheid van CHRISTUS' Goddelij»ken Geest, in overoude dagen besteed aan die onheilige »menschen, die nu aan het eeuwig oordeel zijn onder»worpen, doch vroeger door Gods lankmoedigheid ten tijde »van NOACH zijn gewaarschuwd geworden." Het ligt in den aard der zaak, dat alle wetenschappelijk en taalkundig onderzoek hier moest worden buitengesloten, en dat het er slechts op aankwam, de resultaten van eigen onderzoek op eene voor allen verstaanbare wijze beknoptelijk mede te deelen. DERMOUT heeft dit gedaan, en houdt elke

andere verklaring der woorden voor gekunsteld en uit verlegenheid ontstaan. Hij doet zien, hoe de Apostel spreekt van CHRISTUS' werkzaamheid naar den geest, van de voorwerpen, tot welke zij zich uitstrekte, en van haren vermoedelijken inhoud, terwijl hij overigens alle vragen, waarop de Apostel zelf ons het antwoord schuldig blijft, mede onbeslist wil laten. Aan deze geheimzinnige bijzonderheid schrijft DERMOUT in het *tweede* deel zijner rede hooge belangrijkheid toe. Zij laat, zegt hij, *vooreerst*, een' helderen lichtstraal vallen op de duistere bladzijde van Gods hooge wereldregering; zij is *ten tweede* een opgerigt teeken van de heerlijkheid van het werk der verlossing; zij breidt *eindelijk* onze denkbeelden nopens den omvang van het rijk der zaligheid bevredigend en Godverheerlijkend uit. — De ondergang der oude wereld legt ons vragen op de lippen, die wij niet allen beantwoorden kunnen. »Had»den allen gelijkelijk gezondigd? Die opwassende jeugd, »was zij reeds zoo onverbeterlijk en onherstelbaar als die »grijsaards, die eeuwen van boosheid telden?" — Op deze vragen geeft de tekst ons een bevredigend antwoord. Hij doet zien, dat CHRISTUS, die de schuld der wereld aan het kruis verzoend had, »ook aan de oude bevolking »der aarde, na vijf en twintig eeuwen onder de tucht des »Allerhoogsten te hebben doorgebragt, eene boodschap »der genade deed hooren." Al meldt PETRUS ons van de vruchten dier prediking niets: voorzeker is zij toch niet nutteloos geweest, welligt zijn door haar duizenden en millioenen behouden. — Vragen wij al verder, waarom zulk een heil, als CHRISTUS bragt, niet vroeger aan de menschheid is geschonken, hier zien wij, dat »de kracht »der groote offerande, die hij gebragt heeft, zich niet al»leen achterwaarts, maar ook voorwaarts uitgestrekt heeft. »Al kenden wij van CHRISTUS' werkzaamheid buiten deze »aarde niets meer, dan deze ééne proef, dan nog zouden »wij de hooge wijsheid durven bespotten van een wijsgeerig »ongeloof, hetwelk deze stip der schepping een tooneel »durft noemen, te klein voor zulk eene liefde als de zen»ding van Gods eeniggeboren' Zoon moet heeten." — En

al heeft het den Heer eindelijk ook niet behaagd, de vraag stellig te beantwoorden: zijn er ook weinige, die zalig worden? al koestert het zwaarmoedig hart soms vreeze voor het eeuwig heil van zoo vele millioenen, die ons ongeschikt schijnen voor de erve der heiligen in het licht, wij zien het hier, feilbaar is die menschelijke berekening. »Het »is goed, dat het tellen en wegen ons niet is opgedragen: »de arke, die wij bouwen zouden, mogt te bekrompen »zijn. Hetgeen wij niet zouden vermoed hebben, staat »hier in heilig schrift te lezen: eene aanzienlijke menigte, »die wij zouden buitengesloten hebben, is door den groo»ten CHRISTUS, nadat Hij het werk onzer behoudenis »volbragt had, niet onvatbaar gekeurd, om de tijding der »zaligheid te hooren. Zou God dan onregtvaardig zijn »omtrent zoo velen, die buiten de gelegenheid zijn ge»weest, om Hem en CHRISTUS te leeren kennen?" Neen, gerustelijk kunnen wij die zaak Hem overlaten, en zeker zal het tot de genoegens der eeuwigheid behooren »ook »dezulken te ontmoeten, op wie wij hier niet gerekend »hadden."

En hier meent de Redenaar de taal eener ijdele hoop op de lippen van sommigen zijner hoorders te zien zweven: »Zoo is dan de hoop op zaligheid niet voor altijd ontzegd »aan hen, die het regt der Goddelijke wet op aarde niet »hebben vervuld. Zoo is het dan geen droom eener goed»hartige menschenliefde, dat God den ongehoorzamen, »na welverdiende tuchtiging, de gelegenheid niet zal ont»houden om weder te keeren tot de deugd: en wij mogen »van nu voortaan het schrikkelijk denkbeeld van eene »voortdurende vergelding in gindsche wereld ver ter zijde »stellen en uit de geloofsbelijdenis verwijderen." Hij eert het hart, waaruit die bedenking opwelt. Doch hij mag zijne hoorders niet wagen aan eene teleurstelling, waarvan het verschrikkelijke met niets zou kunnen vergeleken worden. Juist kan de behandelde tekst dienen, om eene meening te verzwakken, die eerst scheen daaruit te kunnen afgeleid worden. Om dus de gevolgtrekking uit de Evangelieprediking aan de oude wereld tot eene eindelijke

opheffing van straf ook voor ons tegen te gaan, wijst hij *en* op de genoegzaamheid der middelen, *ons* boven hen tot zaligheid geschonken, *en* op onze, veel zwaardere verantwoordelijkheid, wanneer *wij* die te vergeefs ontvangen. Of »is dan CHRISTUS niet onder ons, alsof wij Hem zagen? »Indien het ook mogelijk ware, dat Hij, nadat wij ont»slapen zullen zijn, den troon zijner heerlijkheid verliet, »om onder de ongehoorzamen te komen prediken, ik weet »niet, wat Hij ons verkondigen zou, dat wij niet weten, »of aanbieden, dat Hij ons niet geschonken heeft." Doch men leze zelf de krachtige toepassing op deze predikatie, welke wij zonder bedenking onder de schoonste en gespierdste bladzijden des bundels rekenen.

Wij gelooven genoeg gezegd te hebben tot aankondiging van een boek, dat zijne grootste aanbeveling in zichzelf heeft en in veler handen moge komen. Bij onzen dank voor zijne kostbare gave, neme de Eerw. Schrijver tevens onzen wensch aan, dat hem gezondheid en krachten gespaard worden; om ook den beloofden laatsten bundel nog voor de pers gereed te maken. God, die den waardigen man, ook bij het treffend verlies zijns zoons, zoo zigtbaar ondersteund heeft, en hem, na achtënveertigjarige dienst, nog met zulk eenen jeugdigen ijver bezielt, schenke hem het voorregt, om het halve eeuwfeest zijner Evangeliebediening te vieren, mits — onverzwakt van geest en ligchaam. Een avond des levens, die met zulk een' frisschen blik wordt aanschouwd, en met zulk eene welsprekende tong wordt begroet, kan liefelijk zijn en schoon!

---

*De Christen bij en op het ziekbed. Woorden van bestuur en vermaning in deze dagen. Door* NICOLAAS BEETS, *Theol. Doct., Herder en Leeraar te Heemstede. (Uitgegeven ten voordeele van behoeftige kranken aldaar.) Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1846. *In gr.* 8*vo.* 52 *bl. f* :-50.

De Heer BEETS had in de meer of minder gevaarlijke

koortsen, waardoor in het vorige najaar ook *Heemstede* bezocht werd, gereede aanleiding tot de uitgave van dit geschrift. Het bevat, behalve een woord *aan den lezer, ziek of gezond*, twee toespraken, die tot leerredenen gediend hebben, maar in eenigzins veranderden vorm, zoo het schijnt, worden medegedeeld; de eene, naar aanleiding van *Mark.* II: 3, 4, 5, handelende over de roeping van *den Christen bij het ziekbed* zijner kranken, de andere, volgens *Jac.* V: 14, 15, 16ª, over hetgeen *den Christen op het ziekbed* betaamt. De inhoud is niet gewoon, maar over het algemeen regt Christelijk en hoog ernstig, hier en daar door opmerkingen van verschillenden aard, op het ziekbed betrekkelijk, afgewisseld. Aan naïveteit ontbreekt het evenmin, als aan den toeleg, om populair te zijn en in bestaande behoeften te voorzien. Soms schemert er iets door, wat den schrijver der *Camera Obscura* herinnert. Wij hebben dit boekje met genoegen en stichting gelezen, en prijzen het gaarne aan, ook om het weldadig doel, door de uitgave beoogd. Mogen wij iets aanmerken, het zou zijn, dat hier doorgaans te veel jagt gemaakt is op het gebruik van Bijbeltaal, uit *allerlei* gedeelten der H. S. ontleend. Ook komen hier en daar uitdrukkingen en passages voor, die ons een weinig overdreven toeschijnen. En aan *den Vriend der Kranken* van VAN KOETSVELD geven wij zonder aarzeling de voorkeur. Dit neemt echter niet weg, dat wij het door BEETS geschrevene van heeler harte aanbevelen aan gezonden en kranken. Het stichte allerwegen, waar het gelezen wordt, door hoogeren zegen nut, en uit den verkoop vloeije aan behoeftige kranken te *Heemstede* eene milde ondersteuning toe!

---

*Aandenken aan zijne Land- en Geloofsgenooten bij zijn vertrek naar den Oost-Indischen Archipel. Getuigenissen aangaande Christelijk geloof en leven van* L. J. VAN RHIJN, *Inspector der Nederl. Evang. Zending in Oost-Indië. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1846. *In gr.* 8*vo.* 152 *bl. f* 1 - 40.

Wie, die in de uitbreiding van Gods koningrijk op aarde eenig belang stelt, heeft niet gehoord van de inspectiereis, waartoe het Nederlandsche Zendelinggenootschap, na ernstige beraadslaging, in het belang van deszelfs verschillende zendingen, besloten heeft? De buitengewone maatregel moest allerwegen opzien baren. De man, tot die belangrijke taak gekozen, werd het voorwerp van veler bewondering en liefde. Gedurende zijn verblijf hier te lande verwierf hij zich door zijn persoonlijk verkeer niet weinige hartelijke vrienden. De algemeene belangstelling in hem werd verhoogd door de leerredenen, die hij van tijd tot tijd te *Rotterdam* en elders in verschillende Protestantsche gemeenten gehouden heeft. En het kan ons niet bevreemden, dat hij, bij zijn vertrek naar den *Oost-Indischen Archipel*, zich opgewekt gevoelde, om aan zijne land- en geloofsgenooten eenig aandenken achter te laten, waartoe de uitgave van een zestal leerredenen, door hem *getuigenissen aangaande Christelijk geloof en leven* genoemd, hem meest voegzaam en doelmatig voorkwam. In die uitgave verblijden wij ons hartelijk, omdat wij daaruit den Heer VAN RHIJN van eene gunstige zijde leeren kennen, zoowel wat zijnen aanleg en zijne gaven, als wat zijne denkwijze en gemoedsstemming aangaat.

De onderwerpen, in deze leerredenen behandeld, zijn van verschillenden aard: JAKOB's *droom* (*Gen.* XXVIII: 12—15); *wij struikelen allen in vele* (*Jac.* III: 2[a]); *de gemeenschap der heiligen* (*Hand.* IV: 32); *de gelijkenis van de arbeiders in den wijngaard* (*Matth.* XX: 1—16); ADAM *en* CHRISTUS, *de vertegenwoordigers van het geheele menschelijke geslacht* (*Rom.* V: 18, 19); *de verheerlijking des Verlossers op den berg* (*Luk.* IX: 28—36). De plannen munten uit door eenvoudigheid en goede orde. De ontwikkeling is doorgaans even eenvoudig, maar levendig en bezield, soms verrassend en boeijend. De toon, die wordt aangeslagen, is de echt Christelijke en gemoedelijke, die den gereeden weg vindt tot het hart. De taal is zuiver, niet zelden beeldsprakig, maar altijd verstaanbaar en populair. De strekking, eindelijk, dezer leerre-

denen is regt praktikaal; en, daar zij niet ongelukkig werden voorgedragen, kan de indruk der voordragt op de gemengde schare over het algemeen niet anders dan gunstig zijn geweest.

Dit ons gunstig oordeel, dat wij met vrijmoedigheid uitspreken, belemmert ons echter niet, om ook op de schaduwzijde van dezen kanselarbeid opmerkzaam te maken. Ofschoon het onheusch zou zijn, de eischen en regten der homiletiek hier in al hunne gestrengheid te laten gelden, wij mogen het echter niet verzwijgen, dat deze leerredenen geene modellen zijn van kanselwelsprekendheid; dat eigenlijk gezegde diepte van ontwikkeling doorgaans ontbreekt; dat sommige plannen, vooral dat der tweede leerrede, den toets niet kunnen verdragen; dat er wel eens uitdrukkingen en gezegden voorkomen, die van eenige overdrijving getuigen; dat de stijl hier en daar den invloed der Hoogduitsche letterkunde verraadt, en dat de vijfde leerrede, juist omdat zij zich vrij onbestemd over leerstukken en waarheden uitlaat, die niet genoeg in duidelijke en verstaanbare bewoordingen kunnen worden voorgesteld, ons het allerminst heeft kunnen behagen. De Heer VAN RHIJN noemt haar in zijne *voorrede* de meest uitkomende belijdenis van zijn geloof. Wij zouden wenschen, dat hij zich daarin meer bepaald had uitgesproken, vooral ook tegenover zulken, die nog vasthouden aan de versletene begrippen der oude dogmatiek.

In het algemeen is het aan deze leerredenen te bemerken, dat VAN RHIJN, na de akademische opleiding tot het predikwerk te *Leyden* genoten te hebben, in eene buitenlandsche gemeente, onder den invloed der Hoogduitsche godgeleerden, nader tot prediker is gevormd geworden. Zijn preêktrant, ofschoon oorspronkelijk de Hollandsche, heeft in meer dan één opzigt het karakter der Hoogduitsche aangenomen. Daaraan hebben wij de meerdere ongedwongenheid van stijl, den kunsteloozen vorm, misschien ook het meer levendige en gemoedelijke te danken, waardoor deze opstellen gekenmerkt worden. Maar daartegenover staat dan ook, dat zij minder de vrucht zijn van gestrenge

voorbereiding, minder diep doordacht, minder naauwkeurig ontwikkeld zijn; in één woord, dat zij meer den naam van stichtelijke toespraken, dan van eigenlijk gezegde leerredenen verdienen te dragen. Het is onmiskenbaar, al werd het ons door VAN RHIJN zelven niet verzekerd, dat de schriften van OLSHAUSEN, THOLUCK, NEANDER en STIER diepen indruk op hem gemaakt en diepe sporen in zijne denkwijze en zijne voordragt der Evangelische waarheid hebben achtergelaten.

Aanmerkingen op enkele bijzonderheden deelen wij niet mede. Alleen mogen wij niet verzwijgen, dat wij de mededeeling van een *gesprek*, naar aanleiding van de vierde preek, gehouden *over den afval der heiligen* (bl. 92—108), hier minder gepast achten, ofschoon wij anders den inhoud daarvan tot overtuiging van bekrompene gemeenteleden gaarne aanbevelen. Voorts neme een iegelijk, die den Inspector der Nederl. Evang. Zendingen meer dan bij name wenscht te kennen, dit *aandenken*, door hem bij zijn vertrek achtergelaten, dankbaar in handen! De indruk der lezing zal, zoo wij ons vleijen, gunstig zijn. Wie in dezen bundel bovendien stichting zoekt en geestelijk voedsel, zal denzelven evenmin onvoldaan ter zijde leggen. En niet één zij er, die, door 's mans Christelijke toespraken opgebouwd in den geloove, niet gaarne met de wenschen en gebeden instemt, over hem uitgeboezemd, toen hij vaderland en maagschap verliet, om de heilige Zendelingszaak in onze overzeesche bezittingen krachtdadig te bevorderen!

Wij vergaten nog te vermelden, dat de uitgave geschied is *ten voordeele van het Nederlandsche Zendeling-genootschap.*

---

*De Menschenpokken en derzelver voorbehoeding, door Dr.* J. M. ZIMMERMANN. *Uit het Hoogduitsch vertaald en met Aanteekeningen vermeerderd, door* N. D. SIJBRANDI, *Med. Doct. te Amsterdam. Te Alkmaar,*

*bij* H. J. van Vloten. 1846. *In gr.* 8*vo. XVI en* 373 *bl. f* 3 - 40.

Van de oudste tijden af aan heeft de kinderziekte in het Oosten gewoed en duizende slagtoffers geëischt, en ofschoon er enkele plaatsen bij oude geneeskundige schrijvers der *Grieken* voorkomen, die het twijfelachtig maken, of de ziekte hun geheel onbekend is gebleven, zoo kan men echter met zekerheid bepalen, dat zij tegen het einde der 5de Eeuw naar *Europa*, waarschijnlijk door de *Saracenen*, is overgebragt. Toen werden de pokken door besmetting medegedeeld, en voor zoo verre men uit de geschiedenis opmaken kan, hebben zij in de eerste tijden in ons werelddeel nog niet epidemisch geheerscht. Eerst later, toen de Europesche en Oostersche natiën gedurig met elkander in aanraking kwamen, en de smetstof dus op ontelbare wijzen werd vermenigvuldigd, werd de vatbaarheid voor deze ziekte bij de *Europeanen* zoo zeer bevorderd, dat zij eene inheemsche ziekte werd, die gedurig van zelve, dat is zonder bekende oorzaken, op den Europeschen bodem ontstond en volgens sommigen alle vier jaren, volgens andere berigten, die Referent meer gegrond voorkomen, alle vijf jaren in groote epidemiën *Europa* doortrok. Ontdekkingsreizen, volkplantingen en handelsverkeer verspreidden de pokken uit *Europa* over den bekenden aardbodem, zoodat er slechts weinige plaatsen zijn, waar de ziekte niet voorkomt. In ons vaderland zouden de pokken, volgens VAN SWIETEN, eerst in de dertiende eeuw epidemisch geheerscht hebben. Evenwel leest men in de geschiedenis, dat ELFRIDE, Gravin van *Vlaanderen*, in 907 van deze ziekte herstelde, die waarschijnlijk door *Hongaren* of *Noormannen* overgebragt was. (Zie H. F. THIJMEN, *Geschiedk. Besch. der ziekten in de Nederlanden*, bl. 216). Eerst in de laatste helft der achttiende eeuw schijnt de hevigheid der ziekte verminderd te wezen, ofschoon zij toen nog menigvuldiger dan vroeger waargenomen is. Hoe vreeselijk de woede der pokken geweest is, zoude door vele geschiedkundige berigten kunnen aange-

toond worden, indien de beperkte ruimte, waarover wij beschikken mogen, ons de mededeeling vergunde. Wij vergenoegen ons met het getuigenis van den Amsterdamschen Geneesheer en Burgemeester TULP uit de zeventiende eeuw aan te halen, die zegt, dat men, om de groote slagting en de treurige gevolgen, die bij vele menschen na deze ziekte achterbleven, alle andere ziekten als naauwelijks noemenswaardig kon aanzien. Moge de hevigheid der ziekte, zoo als wij zoo even zeiden, tegen het einde der achttiende eeuw door de inënting der natuurlijke pokken eenigzins afgenomen zijn, zeker is het, dat deze inenting niet weinig heeft bijgedragen, om de ziekte meer algemeen te verspreiden, en ANTONIE DE HAEN bewees, dat in *Engeland*, toen deze inënting daar den grootsten opgang maakte, in een gelijk verloop van jaren 7445 menschen meer aan de pokken waren gestorven. Ook was deze wijze van inënten niet altijd zonder gevaar, en bejaarde lezers zullen zich waarschijnlijk een of meer ongelukkige gevallen kunnen herinneren.

Groot is dus de verpligting, die de menschheid aan den onsterfelijken EDUARD JENNER heeft, die ons met het uitmuntende voorbehoedmiddel, de koepokinënting, bekend gemaakt heeft. Het is waar, er zijn berigten, dat de koepokinënting reeds in overoude tijden in *Hindostan* werd verrigt, en er zijn enkele voorbeelden, dat zij vóór JENNER ook in *Europa* met gewenscht gevolg is ondernomen. Evenwel komt JENNER de eer der uitvinding toe, daar hij door zijne veelvuldige proeven, uitgegevene geschriften, vooral door zijne volharding, de vooroordeelen met gelukkig gevolg bestreed en het middel algemeenen ingang deed vinden. Als bewijs voor de beveiligende kracht van de inënting der koepokken deelen wij hier de tienjarige sterflijsten aan kinderziekte, te *Amsterdam* gehouden, mede, waarbij men onder de aandacht moet houden, dat zij eerst in 1803 in ons vaderland is verrigt, terwijl het getal van hen, die uit vooroordeel of achteloosheid het middel verzuimen, later nog zoo groot was, dat zich bij de

epidemie van 1822 alleen 5729 personen aldaar ter inënting aangeboden hebben.

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Van | 1781—1790 | stierven | aan pokken | 7709. |
| » | 1791—1800 | » | » | 6698. |
| » | 1801—1810 | » | » | 3462. |
| » | 1811—1820 | » | » | 1498. |

In de eerste jaren na de invoering der inënting van koepokken hoorde men van geen geval gewagen, dat een gevaccineerde door de kinderziekte werd aangetast, ofschoon er in *Engeland* reeds, zoo wij meenen, in het eerste jaar na de vaccine een dergelijk voorbeeld gezien werd, terwijl er volgens naauwkeurige berigten, die men later heeft ingewonnen, van tijd tot tijd ook elders meerdere gevaccineerden door de kinderziekte werden getroffen. In onze dagen hebben deze voorbeelden zich, helaas! meer en meer vermenigvuldigd, en zelfs zijn, men kan het niet tegenspreken, sommige personen, die in hunne jeugd de inënting der koepokken ondergaan hadden, later aan de kinderziekte overleden. De reden voor dit verschijnsel werd vrij algemeen in eene ontaarding der koepokstof gezocht, daar anderen het met meer grond aan de onachtzame wijze toeschreven, waarop de inënting ondernomen was, terwijl zich vele stemmen verhieven, die in de koepokinënting een tijdelijk voorbehoedmiddel zagen, dat na verloop van eenige jaren, tot volkomene zekerheid, op nieuw beproefd worden moest. Dit laatste gevoelen won langzamerhand meer veld, daar velen ook op andere gronden de noodzakelijkheid eener tweede inënting der koepokken verdedigden. Zoo werd door eenigen betoogd, dat de natuurlijke pokken sommige personen meer dan eens konden treffen, en dat men daarom genoodzaakt zoude wezen, om bij ieder' persoon, na verloop van eenige jaren, de kunstbewerking te herhalen.

Bij den grooten ijver, die tegenwoordig op het wetenschappelijk gebied der geneeskunde in alle rigtingen aan den dag wordt gelegd, gaf dit alles tot vele onderzoekingen en nasporingen aanleiding. De natuur der koepokken

bij het rundvee, hare verschijnselen en kenteekenen van echtheid, verwantschap met sommige overeenkomstige uitslagziekten bij het schaap en het paard, hielden velen onledig, terwijl enkelen het overbrengen van menschenpokken op koeijen beproefd hebben. Deze proeven zijn niet aan allen gelukt, en de moeite, door het genootschap voor genees- en heelkunde te *Amsterdam* hieraan besteed, is zonder gevolg gebleven. De Engelsche Heelmeester CECLY heeft echter door zijne goed geslaagde inëntingen van menschenpokken op koeijen en door zijne vaccinatiën met deze stof bij kinderen, naar onze meening, de identiteit van beide ziekten volkomen bewezen, en zoo doende onwedersprekelijke bewijzen voor de waarde der koepokinënting gegeven.

Een ander punt, dat voor de geschiedenis der kinderziekte van het grootste gewigt is, betreft onderscheidene vormen van pokken, die met de kinderziekte in naauwe en innige verwantschap staan, zoo als de *varioloïden* en *varicellen* of zoogenaamde gewijzigde pokken en windpokken. Door sommigen worden zij als geheel identisch met de kinderziekte beschouwd, terwijl anderen deze drie ziekten als zelfstandige vormen aanzien, en hoe waarschijnlijk ook de meening der eersten moge wezen, zoo kan zij echter op het tegenwoordige standpunt nog niet als volkomen zeker beschouwd worden, en kan eerst door nieuwe en grondige geschiedkundige onderzoekingen nader bevestigd worden of wedersproken.

»ZIMMERMANN," zegt de geachte Vertaler in zijne Voorrede, bl. VII, »heeft genoegzaam alles, wat tot de »leer der inenting behoort, tot een organisch geheel ge»bragt; en moge ook menigeen zijne theoretische beschou»wingen niet ten volle beamen, de partijdigste beoor»deelaar mag hem de verdienste niet ontzeggen, de ver»schillende verstrooide waarnemingen in een zamenhan»gend werk, waarin orde en eenheid van behandeling »doorstraalt, vereenigd te hebben." Met dit oordeel van den Heer SIJBRANDI kunnen wij ons zonder moeite vereenigen, en gelooven met hem, dat zijne vrije overbren-

ging tot verspreiding van nuttige kennis bijdragen zal. Het is aan geen' twijfel onderhevig, dat eene vertaling een boek meer bekend maakt, en tot zijne verspreiding bijdraagt; terwijl het, wat men ook over mindere wetenschappelijkheid moge zeggen, niet ontkend kan worden, dat vele zelfs zeer kundige mannen liever een werk, in hunne moedertaal geschreven, in handen zullen nemen, dan een werk, waarbij de vreemde taal hun tot eene dubbele inspanning noodzaakt. Wij spreken niet over hen, die tot de eigenlijke geleerden behooren; maar de ondervinding heeft ons aangetoond, dat aan eene goede vertaling door velen, zelfs wanneer zij het oorspronkelijke genoegzaam verstaan, de voorkeur gegeven wordt. In *Engeland* en in *Duitschland* ziet men dan ook, dat belangrijke wetenschappelijke werken zeer spoedig in de landtaal worden overgebragt. Wij zien dus niet in, waarom ieder, die eene vertaling onderneemt, vooraf eenige woorden van verdediging tot zijne lezers rigt, en wij meenen, dat alleen de bescheidenheid van den Heer SIJBRANDI hem dit voorbeeld in zijne Voorrede heeft doen volgen. Integendeel verheugen wij ons over het verschijnen van dit boek in onze taal, te meer, omdat de geachte Overzetter het werk van ZIMMERMANN door vele en belangrijke aanteekeningen verrijkt heeft. In het werktuigelijke der vertaling is hij over het geheel goed geslaagd, ofschoon enkele plaatsen den oorsprong van het boek laten doorschijnen.

Aangenaam zou het Ref. wezen, zoo zijne aankondiging het debiet van het werk, dat hij in veler handen wenscht, mogt bevorderen.

---

1. *Behoort de Staat het Christelijk beginsel in het lager Onderwijs te verwijderen of te behouden? Eene nieuwe bijdrage ter beantwoording der vraag: zijn afzonderlijke Scholen voor de verschillende Kerkgenootschappen noodig of wenschelijk? Door* P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1846. *In gr.* 8*vo.* 96 *bl.* *f* :-90.

2. *Het belang der Volksopvoeding, in een voorbeeld uit de Geschiedenis onzer Eeuw opgehelderd, door* P. HOFSTEDE DE GROOT. *(Vermeerderde afdruk van een stukje uit het Tijdschrift Waarheid in Liefde.* 1845. *IV.) Te Groningen, bij* J. Oomkens J. Zoon. 1845. *In gr.* 8*vo.* 20 *bl. f* :-30.

3. *Wenken over de eigene studie voor jeugdige Onderwijzers in de lagere Scholen. Door* P. HOFSTEDE DE GROOT. *Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1845. *In gr.* 8*vo.* 58 *bl. f* :-50.

Deze drie geschriften van Prof. DE GROOT leveren overvloedige bewijzen van zijne belangstelling niet alleen in de opvoeding des volks, maar ook van zijne ijverige werkzaamheid als Schoolopziener.

In N°. 1 wijst de Schrijver *eerst* het bestaan van het Christelijk beginsel in ons lager onderwijs nader aan, onderzoekt *dan*, of het raadzaam zij, de nu bestaande verordeningen omtrent het Christelijk beginsel in ons lager onderwijs te veranderen, — waarbij vijf vragen worden beantwoord: *Of* er een openbaar onderwijs behoore ingevoerd te worden, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen; *of* de gelijke regten der Israëlieten in onzen Staat een onoverkomelijk bezwaar zijn voor het behoud van het Christelijk beginsel in ons lager onderwijs; *of* het regt der kerkgenootschappen de regering verhindert, een Christelijk-godsdienstig onderwijs in de scholen te laten geven; *of* onze lagere scholen aan hare bedoeling beantwoorden, zoo het Christelijk beginsel er uit wordt weggenomen, (waarbij drie andere vragen een antwoord verlangden: of er in onze scholen onderwijs moge zijn zonder opvoeding; of er ware opvoeding mogelijk zij zonder godsdienst; of er godsdienst in de lagere scholen mogelijk zij, zoo het Christelijk beginsel er uit wordt weggenomen;) *of* er bij verwijdering van het Christelijk beginsel uit ons lager onderwijs rust in het land zal komen; — en doet *eindelijk* zien, hoedanig een Christelijk godsdienstig onderwijs in de

lagere scholen met de verordeningen van den Staat en de lessen der opvoedkunde overeenkomt. Op al de vragen, die bij het onderzoek, door den Schrijver in de tweede plaats ingesteld, gedaan worden, geeft hij een krachtig *neen* en nogmaals *neen* tot antwoord. Men moet het boek zelf lezen, ook de aanwijzing, hoe het Christelijk godsdienstig onderwijs in de lagere scholen met de verordeningen van den Staat en de lessen der opvoedkunde overeenkomt, om te erkennen, dat hier een man de pen voert, die in deze zaak *mag* spreken en gehoord *moet* worden.

N°. 2, een klein boeksken, dat ons op *Pruisen* wijst, waar PESTALOZZI's woorden ter harte zijn genomen. 't Verdient gelezen te worden, vooral door de mannen, die in aanzien zijn.

N°. 3, een woord, dat jeugdige (en ook wel meer bejaarde) onderwijzers in de lagere scholen ernstig moeten overwegen en met zorg ter harte nemen. Waaraan is het toe te schrijven, dat menig onderwijzer in de lagere scholen, vooral ook op het platte land, niets meer weet op zijn 40ste dan op zijn 25ste jaar, ja dat hij op zijn 25ste jaar nog weet, wat hij 15 jaren later zich niet meer herinnert? Omdat er geen lust, geen opwekking, geen aanmoediging genoeg tot eigene oefening is. Na den schooltijd wordt er doorgaans aan alles eerder dan aan studiewerk gedacht. En de eigene studie — och of allen het nog tijdig inzagen! — de eigene studie is onmisbaar, wil men niet langzamerhand koud en dor worden. Hebt gij nog lust tot eigene studie? gebruikt dan de wenken, die u in Prof. DE GROOT's boekje gegeven worden. Verflaauwt uw ijver? Ei koop u dan spoedig die bladen aan. Ziet gij het heil van eigen onderzoek niet in? Geloof mij nu ditmaal op mijn woord, dat gij het wel zult inzien, als gij de »Wenken," welke uit *Groningen* u gegeven worden, ter harte neemt. En met des Schrijvers woorden wil ik eindigen: »Uw gemoed," o jeugdige onderwijzers! »worde steeds meer een tempel van Gods geest; en gij zult de ware eigene studie kennen en daardoor steeds voortreffelijker onderwijzers en opvoeders worden!"

*Brieven over de Natuurkunde van den Mensch. Voor beschaafde Lezers. Door* C. VOGT. *Uit het Hoogduitsch. IIde Stuk. Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. 1846. *In gr.* 8*vo.* 204 *bl. f* 2-:

Met dit tweede Stuk is het werk besloten, hetwelk wij vroeger reeds hebben aangekondigd (*Vaderlandsche Letteroefeningen.* 1846. December, N°. XV, bl. 684—687) en van welks inhoud wij thans een algemeen verslag willen geven. Na eene inleiding, waarin vooral de grondslagen der physiologie zijn opgegeven, wordt in den eersten brief de omloop des bloeds behandeld. De tweede brief handelt over het bloed, de lympha en den chylus. Wij vinden hier op bl. 40, dat de bloedligchaampjes bij den mensch naauwelijks $\frac{3}{1000}$ streep in middellijn zouden hebben. Hier heeft of de Schrijver eenen ons onverklaarbaren misslag begaan, of de Vertaler heeft veelligt streep (millimeter) in plaats van lijn gesteld; $\frac{3}{1000}$ millimeter zou omtrent aan $\frac{1}{740}$ lijn gelijk staan, en zoo klein geven zelfs die schrijvers de bloedschijfjes niet op, welke van de gewone opgaven (en van de natuur) zich het verst verwijderen; men stelt die veiliger op $\frac{1}{150}$ tot $\frac{1}{160}$ mill., nagenoeg $\frac{1}{340}$ Par. lijn. In den derden brief wordt de spijsvertering behandeld. De vierde brief is aan de beschouwing der voedingsmiddelen toegewijd. In den vijfden brief wordt de ademhaling beschouwd. Als een bewijs van den waterdamp, die met onze ademhaling wordt uitgedreven, haalt de Schrijver hier het beslaan der glasruiten in den winter in bewoonde vertrekken aan; in onbewoonde kamers, zegt hij, worden 's winters de glazen niet beslagen, zij bevriezen niet (bl. 117). In een elementair werk voor beschaafde lezers moest zoo iets niet voorkomen, 't geen door de ondervinding zoo gemakkelijk weêrsproken wordt. De ontwijfelbare daadzaak, dat onze adem eene soort van damp vormt, moet niet door eene redenering gestaafd worden, die van allen grond ontbloot is. De hoeveelheid waterdamp, welke een gaz of mengsel van gazsen kan

opnemen (de Schrijver zegt het zelf, eenige regels lager) hangt van de temperatuur van dat gaz of van dat mengsel van gazsen af; en, zoo de temperatuur plotseling daalt tegen de koude oppervlakte der glasruiten, moet de lucht der binnenvertrekken een gedeelte waterdamp afgeven. De Schrijver zal toch wel niet willen beweren, dat alle waterdamp in onzen dampkring uit de uitademing van menschen en dieren ontstaat? Wie heeft niet meermalen in onbewoonde vertrekken de glasruiten bevrozen gezien; wie zag niet, hoe plotseling zij in den zomer beslaan, wanneer na eene onweêrsbui de buitenlucht is afgekoeld? — De glasruiten zullen alleen dan *niet* bevriezen, wanneer de lucht door allerlei reten en scheuren eenen vrijen toegang heeft, en er *binnen* dezelfde koude heerscht als *buiten*. Heeft een glasruit in onze kamers een scheur, dan ziet men rondom die berst de gewone ijsfiguren, die de overige oppervlakte van het glas bedekken, ontbreken. Dit zijn bekende daadzaken, die slechts weinig opmerkzaamheid behoeven. De zesde brief handelt over de afscheiding. Op bl. 152 beweert de Schrijver, dat de anatomische zamenstelling der klier op den aard van het afscheidingsprodukt invloed heeft. Vooraf zou men deze stelling in 't algemeen gaarne aannemen, maar men meene echter niet, dat zij door de kennis, die wij van het maaksel der afscheidende klieren hebben, tot nogtoe gestaafd wordt. Müller, die, meer dan eenig ander der tegenwoordige physiologen, het fijner maaksel der klieren heeft nagespoord, is door die nasporingen tot een tegengesteld gevoelen gebragt. Geheel verschillende afscheidingen kunnen plaats hebben in klieren van denzelfden *typus;* de lange kanalen der *testes* komen het naast met de blinde buizen der nieren overeen; en omgekeerd kan dezelfde afscheiding in klieren van zeer verschillend maaksel plaats hebben. Vogt tracht deze feiten der vergelijkende ontleedkunde wel van bewijskracht te berooven, maar, ik vrees, dat hij het met weinig gevolg gedaan heeft. Hij zegt (t. a. p.): »Ofschoon het ook volkomen waar moge zijn, dat de lever van eene kreeft met hare fijne, niet met elkander zamenhangende buisjes

niet gelijkt op de korrelachtige, vaste lever van een zoogdier, zoo moet men hierbij ook tevens aan den anderen kant in het oog houden, dat ook juist kreeftengal en ossengal niet veel met elkander overeenkomen, en dat voorzeker de zamenstelling van deze beide vloeistoffen evenzeer van elkander verschilt, als derzelver kleur." Het laatste (dat kreeftengal en ossengal niet veel met elkander overeenkomen) willen wij gedeeltelijk toegeven, maar het doet niets af, wanneer men niet aantoont, dat kreeftengal meer met eenige andere secretie bij de zoogdieren, die in klieren, aan de kreeftenlever gelijkvormig, plaats heeft, dan met gal overeenkomt. Het is volstrekt willekeurig, wanneer men tusschen het speeksel der vogels en zoogdieren een even groot verschil aanneemt, als de ontleedkunde tusschen de speekselklieren bij deze beide dierklassen aanwijst. Het *sperma*, eene door het geheele dierenrijk zeer gelijkvormige secretie (ook de spermatozoïa der lagere dieren bewijzen zulks) is een product van klieren van zeer verschillenden vorm. — De zevende brief handelt over de opslorping; de achtste over de dierlijke warmte. Tot dus verre loopt het eerste Stuk.

Het tweede Stuk beschouwt de verrigtingen van het dierlijk leven, gevoel en beweging, mede in acht brieven of hoofdstukken. De negende brief handelt over het zenuwstelsel (een beknopt ontleedkundig overzigt), de tiende over de verrigtingen der zenuwen, de elfde over de centrale deelen van het zenuwstelsel, de twaalfde over de zenuwkracht en werkzaamheid der ziel, de dertiende over het oog, de veertiende over de overige zintuigen, de vijftiende over de bewegingen, de zestiende over de stem en de spraak.

Op deze volgorde willen wij geene aanmerking maken; wij kunnen ons daarmede over het geheel zeer wel vereenigen. Men ziet echter, dat een gewigtig gedeelte der physiologie, dat, hetwelk de Fransche school bij voorkeur *het leven der soort* noemt, geheel achterwege bleef; daardoor blijft ook de ontwikkelingsgeschiedenis geheel onvermeld. Wij beschouwen dit als een wezentlijk gemis en

weten niet hoe wij dit verklaren zullen; want voor lezeressen is het boek niet bestemd en het kan naauwelijks aan een gevoel van welvoegelijkheid worden toegeschreven, dat de Schrijver met opzet een groot deel der physiologie van zijne behandeling uitsloot. Ware dit gevoel bij hem zoo levendig, hij zoude menige platte uitdrukking achterwege gelaten hebben en ons vooral het walgelijke droomverhaal gespaard hebben, 't geen wij in het tweede Stuk, bl. 103, 104, vinden geschetst. Wij twijfelen ook niet, of de meeste beschaafde lezers zullen hun gevoel moeten pijnigen, om het verhaal van al de gruwzame proeven over het zenuwstelsel door te worstelen, waarmede de tiende en elfde brief zijn opgevuld. Wij weten wel, dat de zenuwphysiologie aan deze proefnemingen vele belangrijke daadzaken te danken heeft, maar de vorm, waarin deze daadzaken aan het beschaafd (niet genees- of natuurkundig) publiek daar worden voorgesteld, zal, vrees ik, weinig geschikt zijn om de physiologie bemind te maken. Daarbij hindert ons de grof materialistische voorstelling, dat de werkzaamheden van den geest niets anders zouden zijn dan verrigtingen van de hersenen (bl. 94), waartegen de Vertaler wel met eene aanteekening opkomt, maar die echter de geheele behandeling van al wat op de ziel betrekking heeft (vooral in den twaalfden en zestienden brief) doordringt. Of het aannemen der drie schedelwervels (bl. 99) teregt als eene *verouderde natuurphilosophische beschouwing* wordt gekenschetst, en of het zoo uitgemaakt is, als de Schrijver stelt, dat de dwarsstrepen der spierbundels van het dierlijke leven aan plooijen van de scheede, die de elementaire vezels tot bundels zamenvoegt, zijn toe te schrijven (bl. 169), zouden wij ten hoogste betwijfelen. Op bl. 132, 133 wordt de bekende SCHEINERSCHE proef op eene wijze verklaard, die tegen de eerste gronden der *optica* aandruischt. Wij vinden echter die zelfde verkeerde voorstelling ook bij WAGNER in zijn *Lehrb. der speziellen Physiologie*, 2te Auflage. 1843. S. 404, zoodat wij bijkans vermoeden, dat VOGT hier WAGNER heeft nageschreven. Of deze fout, waarop ik WAGNER na de eerste uit-

gave van zijn *Lehrbuch* opmerkzaam maakte (misschien te laat voor de zoo schielijk gevolgde tweede), ook nog in de derde voorkomt, weet ik niet, daar ik deze niet kan naslaan; maar eene fout is het ongetwijfeld, want wanneer een voorwerp digter bij het oog wordt gebragt dan de juiste gezigtswijdte (*distantia visionis distinctae*), dan zullen de stralen niet vroeger, gelijk VOGT op bl. 134 schrijft, maar later, niet *vóór*, maar *achter* het netvlies zamenkomen. Deze geheele zaak is bij de schrijvers vrij verward en uiteenloopend voorgesteld, gelijk men uit eene vergelijking van MULLER, VALENTIN en WAGNER zien kan, die wij, als de drie hoofdschrijvers over physiologie, thans alleen aanhalen. Het is hier de plaats niet, dit breeder uiteen te zetten. Geleerde uitweidingen komen ons in recensiën zeer ongepast voor, en het thans in zwang komen van verhandelingen te schrijven bij gelegenheid van boekbeoordeelingen, om die verhandelingen als recensiën te doen doorgaan, schijnt slechts eene navolging van Engelsche journalen door onze landgenooten, waarvan wij door de weinige vruchtbaarheid van den daaraan besteden tijd en daarmede verbondenen arbeid moeten worden afgeschrikt.

Hiermede willen wij dan onze aankondiging van VOGT's Brieven besluiten. Bij het vele goede, dat wij daarin opmerken, kunnen wij echter niet ontkennen, dat wij er niet in gevonden hebben, 't geen wij ons voorstelden. Aan dit werk ontbreekt die houding, dat betamelijk kleed, die vorm in één woord, welke bij het beschaafde publiek een onbekend vak van kennis aanbevelen en behoorlijk *introduceren* moest.

J. v. d. H.

---

*De wetgevende magt der plaatselijke besturen, naar Art.* 153 *der Grondwet. Door Mr.* G. DE VRIES, A. Z., *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct., Procureur bij de Arrondissementsregtbank te Haarlem. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1846. *In gr.* 8*vo. VIII en* 291 *bl. f* 3-:

Voorzeker behoort dit werk van den Heer DE VRIES tot

het gering getal der over ons Staatsregt uitkomende geschriften, die de algemeene aandacht en beoefening waardig zijn. Hier en daar is het dan ook reeds met hoogen lof vermeld, en wij kunnen niet anders dan instemmen met de reeds elders hem geschonkene toejuiching. Menige teregtwijzing erkent de Schrijver aan zijnen hooggeachten leermeester, Prof. THORBECKE, verschuldigd te zijn, en wij danken met hem den Hoogleeraar voor zijne aangewende moeite; maar tevens wenschen wij hem geluk met zulk eenen kweekeling, die eenen arbeid wist te leveren, welke de mededeeling der bedenkingen van zulk eenen leermeester verdiende.

Hetgeen ons inzonderheid in dit werk behaagt, is niet alleen doorgaans de juistheid der slotsommen, de gegrondheid van hetgene wordt aangeprezen; maar vooral de wijze, waarop die slotsommen zijn verkregen, de redenen, waarom iets wordt aan- of afgeraden. Rigtige wetverklaring, fijne onderscheiding maakt overal den grondslag uit, waarop, naar vast bestek, het gebouw regelmatig wordt opgetrokken. Men zie b. v. het tweede hoofdstuk: Hoeverre strekt zich de wetgevende magt der plaatselijke besturen uit? de eerste afdeeling, onderzoekende de kracht van het woord *huishoudelijk*, bl. 27 en volgende. Eveneens het derde hoofdstuk: Door welke dwangmiddelen kunnen plaatselijke besturen aan hunne verordeningen kracht bijzetten (bl. 173 enz.) waarbij (bl. 175 en volgende) eerst de *straffen*, daarna (bl. 218 en volgende) de *maatregelen van politie* worden beschouwd. *Straffen* zijn de boete en de gevangenis binnen de grenzen der magt, aan de plaatselijke besturen, naar verschil van omstandigheden, vergund; *maatregelen van politie* zijn zoodanige daden, waardoor de Regering de uitvoering van het gebodene bewerkstelligt, het verbodene verhindert of het onwettig verrigte weder vernietigt, b. v. als zij de vuilnis laat weghalen, welke de ingezetenen verzuimd hadden op te ruimen; het schouwen van stookplaatsen, voor zoo veel dit wettig geschieden kan (zie hierover bl. 232), het wegruimen van hetgeen in strijd met de verordeningen gebouwd is, enz. Maar zoo wel de op te leggen straffen, als de te nemen maatregelen behooren tot het gebied der *politie*. Wat *is* politie? — Deze is, volgens bl. 91, *geheel de inwendige regering, met uitzondering alleen van de finantiën, het regtswezen en de defensie*, en dat-

gene, hetwelk van die inwendige regering aan de plaatselijke besturen is opgedragen, is het voorwerp der *plaatselijke politie* of behoort tot het *huishoudelijk bestuur der gemeenten*. De politie, dus ook de plaatselijke, is in hare werking positief of negatief: *positief*, waar zij gebiedt; *negatief*, waar zij verbiedt. In hetgene zij verbiedt is zij daardoor van het strafregt onderscheiden, dat door dit laatste eene daad wordt gestraft, waardoor onregt gepleegd wordt, b. v. aanranding van eens anders eigendom. De politie daartegen bedreigt hare straffen tegen die daden, waardoor geen onregt geplecgd wordt, maar die evenwel nadeelige gevolgen voor de maatschappij na zich kunnen slepen. Daarom moet de strafwet ééne zijn voor geheel het Rijk; maar kunnen de door gemeentebesturen te bedreigen politiestraffen verschillen, dewijl in de ééne gemeente, b. v. waar een kruidmagazijn of waar deze of gene fabrijk is, iets veiligheidshalve verboden moet worden, wat elders, als overigens op zich zelf eene geoorloofde daad, aan geenerlei straf onderhevig is. — Aldus is overal met een' geest van onderscheiding te werk gegaan, die dit opstel tot een wezentlijk boek van studie maakt, hetwelk wij alle plaatselijke besturen aanbevelen, niet alleen om zoowel de uitgebreidheid als de grenzen hunner magt, maar ook de grondbeginselen, waarvan ze bij hunne verordeningen moeten uitgaan, meer en meer te leeren kennen.

---

*Crito. Een dialoog van* PLATO. *Vertaald en opgehelderd door Dr.* M. J. NOORDEWIER, *Rector van het plaatselijk Gymnasium te Winschoten. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1846. *In gr.* 8*vo. XIII*, 70 *bl. f* 1-:

*Phaedo, of de onsterfelijkheid der ziel. Uit het Grieksch van* PLATO *in het Hollandsch overgezet en met opheldcrende en beoordeelende Aanmerkingen voorzien door Dr.* D. BURGER, JR. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1846. *In gr.* 8*vo. VI*, 184 *bl. f* 1-80.

Veel is er vóór en tégen het nut der vertalingen van de schriften der Oudheid gezegd, en het pleit schijnt thans beslist te zijn. Hoe zoude men ook niet van het heilzame van goede vertalingen dier schriften overtuigd zijn? Het is hier-

door alleen, dat zij in hun geheel en meer algemeen bij den geleerden en den beschaafden stand bekend worden. Er zijn zeker weinig geletterden, die al de voornaamste oude schrijvers in hun geheel in het oorspronkelijke gelezen hebben; eene getrouwe vertaling, die zoo veel mogelijk den geest van het oorspronkelijke weder teruggeeft, is dus voor hen ook niet nutteloos; echte geleerden zullen hierdoor toch ook de studie van den grondtekst niet verzuimen. En waarom zou de beschaafde maar niet geletterde man van de kennis der klassieke schriften moeten verstoken blijven? De gang der letterkundige beschaving heeft hierover, reeds sedert meer dan eene halve eeuw, in *Frankrijk*, *Duitschland* en *Engeland* anders doen denken, en de voornaamste dichters, geschiedschrijvers, wijsgeeren en redenaars van *Griekenland* en *Rome* zijn daar, met uitstekend gevolg, in de taal des lands overgebragt. Vele vertalingen hebben een' verdienden roem verkregen, zoo als de *Homerus* van POPE en vooral die van VOSS, de *Herodotus* van LARCHER, en om ons bij PLATO te bepalen, de vertaling van SCHLEIERMACHER, om hare getrouwheid en de voortreffelijkheid harer inleidingen, en die van COUSIN, om haren vloeijenden stijl en de opheldernde *Argumens* voor sommige zamenspraken, die het doen bejammeren, dat men die voor de laatstuitgekomene dialogen mist. Zouden deze vertalingen de kennis der schriften van den beroemdsten wijsgeer der Oudheid niet meer hebben verspreid, dan de oorspronkelijke uitgaven dit alleen zouden gedaan hebben? Ref. is hiervan ten volle overtuigd en heeft er dikwijls de bewijzen van gehad; vroeger was PLATO alleen bij weinige geleerden bekend, en men had van dien wijsgeer slechts als bij overlevering zeer oppervlakkige begrippen. Onze voortreffelijke F. HEMSTERHUIS was de eerste, die, met den geest van SOCRATES en PLATO bezield, van het wijsgeerige gesprek op eene echt Grieksche wijze gebruik maakte, en hierom met alle regt den modernen PLATO kan genoemd worden. De verdienstelijke VAN HEUSDE heeft in zijne *Socratische School* ook veel bijgedragen om de kennis van zijnen geliefden wijsgeer meer algemeen te verspreiden. In de *Bibliotheek der Oude Letterkunde*, die tweemaal te vergeefs beproefde, om de kennis der oude schriften hier te lande onder een grooter publiek te brengen, zijn voor het eerst een paar kleine Platonische dialogen vertaald; maar deze loffelijke pogingen, van beide opgenoemde

beroemde mannen, en van den werkzamen Hoogleeraar J. TEN BRINK, die de *Gedenkwaardigheden van Socrates*, de *Cyropedie* en de *Anabasis* van XENOPHON, de *Zamenzwering van Catilina* van SALLUSTIUS, in het Nederduitsch overbragt, genoten niet dien bijval, dien zij verdienden; zoodat eene voorgenomene vertaling van HERODOTUS, door STEENBERGEN VAN GOOR, uit gebrek aan deelneming, geen' voortgang kon hebben. Het is te wenschen, dat thans de smaak van het publiek meer gelouterd en veredeld moge zijn, en het de beide Platonische gesprekken, die hier aangeboden worden, met bijval zal ontvangen.

Het viel alle beschaafde Grieken en Romeinen niet te beurt, om de onsterfelijke gewrochten van PHIDIAS, den JUPITER te *Olympia*, en de MINERVA op het *Parthenon*, met eigen oogen te aanschouwen, en toch waren zij met bewondering voor deze meesterstukken der kunst bezield, voortreffelijker dan het goud en elpenbeen, waarvan zij waren zamengesteld. Ieder beminnaar der kunst heeft het geluk niet, van de schoone overblijfselen der Grieksche beeldhouwkunst, den APOLLO, den LAOCOÖN, de VENUS DE MEDICIS, in het oorspronkelijk marmer te zien, hij moet zich meestal met afgietsels vergenoegen, die, hoewel niet alles, echter toch den vorm dier kunststukken teruggeven en zijn schoonheidsgevoel kunnen verheffen. Even zoo is het met de klassieke schriften der oudheid gelegen; goede en naauwkeurige vertalingen zijn als min of meer zuivere afgietsels aan te merken, die ons eenigzins met den geest en voornamelijk met den inhoud dier schriften bekend maken, die zoo veel schoons en waars bevatten en dienen kunnen om onzen smaak te verfijnen en onze kennis, vooral in geschiedenis, zede- en staatkunde, te vermeerderen.

Het zal niet ongepast zijn, hier eenige algemeene opmerkingen over de Platonische geschriften in het midden te brengen. Zij zijn, zoo als bekend is, allen, behalve de *Apologie* van SOCRATES, van eenen dialogischen vorm. Het is daarom moeijelijk, om met eene volledige zekerheid de denkbeelden van PLATO, zoo als zij in zijne menigvuldige zamenspraken verspreid liggen, tot een zamenhangend stelsel te brengen. Er is wel van tweederlei soort van geschriften, namelijk: van *esoterische*, alleen voor zijne bijzondere leerlingen geschikt, en van *exoterische*, die hij opentlijk uitgaf, gewag gemaakt. Men heeft de eerste als allen verloren

aangemerkt, en de zamenspraken als *exoterische* beschouwd, zoodat men uit deze, als het gevoelen van den wijsgeer omsluijerd voordragende, niets met zekerheid omtrent zijne ware denkbeelden kan vaststellen. Maar, vragen wij, met welk regt? Zouden juist alle *esoterische* werken van PLATO verloren gegaan zijn? zoo. vroeg reeds, dat ARISTOTELES van slechts drie ter loops gewag maakt, of op dezelve toespeelt; maar zijnen meester bijzonderlijk in hetgeen hij in de *Republiek* zegt, zoekt te wederleggen. Dat er schriften van onzen wijsgeer verloren geraakt zijn, is zeker, onder anderen de *Hermocrates* of *de Wijsgeer;* doch al het overige voor *exoterisch* te verklaren, is den knoop doorhakken. Wat hiervan zijn moge, wij moeten ons wel, tot het zamenstellen van het geheel van het Platonische stelsel, bij deze overgeblevene dialogen houden, als zijnde de eenige bouwstoffen, die wij voorhanden hebben. Het komt hierbij, volgens onze gedachte, voornamelijk op eene goede verdeeling der Platonische zamenspraken aan. In de vertaling van COUSIN vindt men dezelve volgens de oude volgorde van THRASYLLUS gerangschikt. SCHLEIERMACHER, AST, THIERSCH en SOCHER hebben andere schikkingen beproefd, die eindelijk tot eene vaste volgreeks der verschillende dialogen aanleiding kunnen geven. SCHLEIERMACHER tracht die naarmate van de daarin voorkomende min of meer duidelijke voorstelling van PLATO's eigene leer te schikken, en hij wil, wanneer in de eene een punt slechts aangestipt is, deze laten voorafgaan voor de nadere, waarin dit verder uiteengezet wordt. Hij merkt te regt aan, dat in sommige zamenspraken de denkbeelden van anderen slechts bestreden worden, gelijk de ongerijmdheid van de gevoelens van eenen LYSIAS, PROTAGORAS, HIPPIAS en anderen door hunne eigene tegenspraak aangetoond wordt, zonder dat men daarom tot een stellig besluit komt, of het eigen gevoelen van PLATO blijkt. Deze zijn dus eene soort op zich zelve, in welke meer de weg wordt gebaand tot de Platonische leer, door het wegnemen van de vooroordeelen zijns tijds, dan wel de leer zelve verklaard wordt. Daartoe behooren voornamelijk de *Phaedius*, *Protagoras*, *Parmenides*, en eenige kleinere zamenspraken, als de *Lysis*, *Laches*, de groote *Alcibiades* enz.

De tweede soort bevat die, waarin de eigene denkbeelden des wijsgeers duidelijker worden en boven die der Sophisten uitblinken, gelijk in de *Gorgias*, *Hippias*, *Meno*, *Theëtetus*,

*Sophist*, *Politicus*, *Philebus*, maar vooral in het *Gastmaal* en de *Phaedo*, waaraan zich tot inleidingen de *Apologie* en *Crito* aansluiten. Het heiligdom van PLATO's wijsbegeerte, eindelijk, wordt voor ons ontsloten in die van de derde soort. Nadat alle tegenstrevers, zoo als een PROTAGORAS, PRODICUS, GORGIAS, THRASIMACHUS, tot stilzwijgen gebragt zijn, ziet men in de *Timeus*, de *Republiek* en de *Wetten*, de leer der wereldwording, der idéën en der zede- en staatsleer op eene meer onmiddellijke wijze ontwikkeld.

Deze rangschikking van PLATO's schriften vereenigt het meer stelselmatige des geheels met meerdere klaarheid, omdat hier de volgende zamenspraken ontwikkelen en ophelderen, wat in de voorgaande slechts aangeduid was.

AST heeft in zijn werk over PLATO's *Leben und Schriften* het mes eener scherpe, maar overdrevene kritiek op de Platonische dialogen aangewend; hij keurt slechts veertien gesprekken van de vijfendertig, die, tot hem toe, voor die van PLATO gehouden werden, voor echt. Hoewel wij dit geenszins kunnen toestemmen, gelooven wij, dat men met regt dit laatste getal gerust met eenige zoude kunnen verminderen. De *Axiochus*, de *Minos*, de *Hipparchus* en de zamenspraak over de *regtvaardigheid* worden niet meer aan PLATO toegeschreven. De redenen waarom AST onder anderen, de *Charmides*, de *Clitophon*, de *Ion*, de kleine *Hippias* en *Alcibiades*, de *Theagenes*, de *Medeminnaars*, de *Menexenus* en de *Epinonomis* als niet van PLATO, maar van den een' of anderen Socratiker of navolger van onzen wijsgeer, aanziet, komen Ref. niet ongegrond voor. Doch wij kunnen dit niet van de *Lysis*, de *Laches*, de groote *Hippias* en *Alcibiades*, de *Apologie*, de *Crito*, de *Meno* en de *Wetten* toestemmen. AST heeft hierin niet alleen het gevoelen der oudheid tegen zich, maar de inhoud der werken zelve. Hij is ook in *Duitschland* in sommige opzigten door THIERSCH en SOCHER grondig wederlegd geworden; maar tevens kunnen wij niet inzien, hoe deze twee laatste schrijvers tot het gevoelen hebben kunnen komen, om de *Sophist*, de *Politicus* en de *Parmenides* als onplatonisch te beschouwen. Men kan de Platonische schriften, behalve van de stelselmatige en wetenschappelijke zijde, nog volgens andere gezigtspunten rangschikken, zoo als volgens het bestanddeel der Socratische leerwijze, die in dezelve meer of minder doorstraalt, en ook volgens de zedeleer, die in de eene dialoog meerder of

minder, of wel in het geheel niet, wordt voorgedragen.

Ref. moet de Heeren NOORDEWIER en BURGER dankzeggen voor de moeite, aan de *Crito* en de *Phaedo* besteed. De eerste zamenspraak is met eene goedgeschrevene inleiding, betreffende SOCRATES, zijne leerwijze, zijn leven en zijn gesprek met CRITO in den kerker, zoo als ook met vele opheldérende aanteekeningen voorzien, die van de belezenheid des Vertalers getuigen; terwijl de *Phaedo* door Dr. BURGER zoodanig is bewerkt, dat de ongeletterde lezer gemakkelijk op het standpunt kan geraken, om dit eerwaardig gedenkstuk der oudheid, het eerste wijsgeerige betoog voor de onsterfelijkheid der ziel, te kunnen verstaan en de schoonheden er van te kunnen gevoelen. Eene uitvoerige inleiding, die over PLATO, zijne wijsbegeerte, en de personen in deze zamenspraak voorkomende, handelt, brengt ons tot de dialoog zelve, welke door talrijke aanteekeningen toegelicht en opgehelderd wordt. Vervolgens wordt er een overzigt gegeven van de redekaveling, of van de argumenten, die hier voor de onsterfelijkheid van de ziel worden aangevoerd, hetwelk met eene beoordeeling dezer redekaveling besloten wordt, waardoor de lezer in staat is gesteld, om met meer vrucht deze Platonische zamenspraak in hare bijzonderheden na te gaan. Wij wenschen hartelijk, dat beide verdienstelijke Vertalers aanmoediging zullen ontvangen, om meerdere gesprekken, zoo als de *Protagoras*, *Gorgias*, *Meno*, *Alcibiades* en andere, van eene populaire strekking, te vertalen, ten einde zij eens tot de meer wetenschappelijke dialogen, zoo als de *Theëtetus*, *Sophist*, *Parmenides*, *Philebus*, *Politicus* kunnen overgaan, om eindelijk in het *Gastmaal*, de *Timeus*, de *Republiek* en de *Wetten*, het Nederduitsch beschaafd publiek in het heiligdom der Platonische Wijsbegeerte te kunnen inwijden. Met genoegen zagen wij tevens, dat het den Heer NOORDEWIER door eene ruime inteekening, die tevens een bijzonder doel, tot het onderwijs der jeugd in de plaats zijner woning betrekkelijk, hielp bevorderen, niet aan belangstelling in zijne poging ontbroken heeft.

De geschriften van PLATO zijn, even als de Grieksche standbeelden, van eene schoonheid in vorm en stijl, die hen met eene eeuwige jeugd en frischheid versiert; zij verwelken niet, en men ontdekt er telkens nieuwe schoon- en bevalligheden in; de wijsheid, de diepe zin, de hooge zedelijkheid, die er in doorstraalt, is niet stroef en boven de

bevatting van den onwetenschappelijken, maar toch beschaafden lezer voorgedragen. Hij voelt zich zacht en als van zelf daarheen gevoerd, waar de wijsgeer hem wilde geleiden, en op het gewenschte standpunt gekomen, vindt hij zijn' blik verruimd, en zijn gevoel voor het schoone en verhevene veredeld en verhoogd. Om den smaak voor de echte wijsbegeerte te doen ontstaan, kan men niet beter doen dan de lezing der Platonische schriften gemakkelijk te maken. Zij zullen de onkunde doen verdwijnen, die nog algemeen over de voortreffelijkheid van de wijsgeerige schriften der oudheid heerscht, die een' schat van de verhevenste en meest praktische waarheden bevatten, welke alleen door hen kunnen worden mingeacht, die daarvan geene kennis hebben kunnen of willen verkrijgen.

---

*Geschiedenis der Kruistogten, door* JOH. SPORSCHIL. *Uit het Hoogduitsch. II Deelen. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1845. *In gr.* 8*vo. Met* 12 *Staalplaten en eene Kaart. Te zamen* 708 *bl. f* 9-:

Onder de historische verschijnselen, die de middeleeuwen opleveren, steken de kruistogten bovenal uit. Zij beslaan op de lijn des tijds de aanzienlijke ruimte van twee eeuwen. Zij laten het oog weiden over de belangrijkste streken van de drie deelen der oude wereld. Zij doen elke der drie groote menschenmassa's in het onderscheid van karakter zien, dat, waardoor het Westen zich kenmerkte, hetwelk het Oostelijk *Europa* volgde, en *Azië* gelijk *Afrika* eigen was geworden.

Van den geest, die het westen, de volken van Germaanschen stam, had doordrongen, was de heilige oorlog een telg. Hij werd verwekt door het gevoel eener betrekking tot CHRISTUS, die het niet kon dulden, dat het land, door de verschijning van den Zaligmaker gekenmerkt, bleef in de magt der ongeloovigen; die het niet van zich kon verkrijgen, langer lijdelijk aan te zien, dat zij, die, van innig verlangen gedreven, het graf des Heeren bezoeken wilden, in die heilige taak belemmerd, of bij haar mishandeld werden. Te ontkennen valt het geenszins, dat niet allen, die het kruis namen, door deze drijfveeren bewogen werden; er waren ook, die mede andere bedoelingen, dan de bevrijding van het heilige graf zich voorstelden; maar te loochenen is het niet, de groote menigte werd door een beginsel

gedreven, dat niet is van deze wereld. De eeuwen zijn voorbij, die, in hare eenzijdigheid en bekrompenheid, den heiligen oorlog uit het standpunt van lateren tijd beschouwende, het eigenaardig karakter van denzelven overgaven aan miskenning. De geschiedenis heeft haar regt weder ingeroepen, om de groote gebeurtenissen van den vroegeren tijd, zich verplaatsende op het standpunt van dezelve, te beschouwen, en dat regt heeft bij de beschaving onzer eeuw eerbiediging gevonden.

Inderdaad heeft de historie zich verbazende inspanningen willen getroosten, om zich geheel op het standpunt der kruistogten te verplaatsen, ten einde niet alleen de gebeurtenissen naauwkeurig te leeren kennen, maar ook zoo diep mogelijk te dringen in de denkwijs en beginselen, en daarenboven de verschijnselen in verband te brengen met de gevolgen en uitwerkselen. Onder de *Duitschers* is WILKEN voorgegaan. Zijne *Geschichte der Kreuzzüge nach morgenländischen und abendländischen Berichten*, 7 *Theile*, bekleedt eene plaats onder de klassieke werken van zijn volk. Onder de *Franschen* is een MICHAUD; zijne *Histoire des Croisades*, 7 vol., behoort tot de beste historische schriften van zijne natie. De *Nederlanders* hebben aan VAN KAMPEN een werk te danken, dat verdient wel niet nevens, maar toch na de schriften van de beide vermelde mannen genoemd te worden. Zijne *Proeve eener Geschiedenis der Kruistogten naar het Oosten*, 4 Deelen, *Haarl.* 1824, zal den naam van den werkzamen man nog bewaren, wanneer vele andere schriften van zijne hand reeds lang zullen vergeten zijn.

Wanneer men dan weinige jaren, nadat zulke geschriften van onvermoeide studie zijn opgesteld, een werk ziet verschijnen, dat den naam *Geschiedenis der Kruistogten* aan het hoofd draagt, dan verwacht men met grond, dat het de gebreken der voorgangers verbeteren, — de nevelen, die nog op enkele afdeelingen rusten, verdrijven, — dat het nieuwe belangrijke bijzonderheden mededeelen, en alzoo zijne verschijning op het gebied der letterkunde wettigen zal. Wanneer daarenboven aan zulk een werk de eer der vertaling wordt bewezen, dan moet men aannemen, dat het ook op vreemden bodem de wetenschap verrijken en in eene behoefte voorzien zal.

Recensent nam met zulke verwachtingen de beide boekdeelen van SPORSCHIL in handen. Dat er noch van den Schrijver, noch van den Vertaler eenig voorberigt was gegeven,

bevreemdde hem; want hij had verwacht, het standpunt aangewezen te vinden, waarvan men bij de beschouwing van deze boekdeelen moest uitgaan. Doch slechts eene opgave van den inhoud staat er voor elk deel, en dus toch iets. Men ziet er uit, dat het werk eene *inleiding* heeft, en dan in *drie* boeken verdeeld is. Het eerste draagt het opschrift: *van den aanvang der kruistogten tot den tweeden kruistogt*, bl. 12—274. Boven het tweede boek staat geschreven: *van den tweeden grooten kruistogt tot het verlies van Jeruzalem*; het eene gedeelte van dit boek vindt men Deel I, bl. 282—348, het andere bl. 1—38 van Deel II; eene versnippering, die onregelmatig is en gemakkelijk had kunnen vermeden worden. Het derde boek handelt over *het verlies van de heilige stad tot het gansche verlies van het beloofde land*, bl. 50—308.

Door de inleiding wordt de lezer op het punt des tijds gebragt, en hij vindt hier de vraag beantwoord, waarom de kruistogten niet eer, dan op het einde der elfde eeuw, begonnen zijn. Die inleiding is in eenen goeden stijl geschreven, doch laat, helaas! vele bijzonderheden onaangeroerd, wier kennis volstrekt noodzakelijk is, zal men een werk over de kruistogten wél verstaan. Rec. brengt hiertoe het leenstelsel bij de Germaansche volken met de daaraan verbondene ridderschap, en de scheuring van den *Islam*, die de *Mohammedanen* in *Schiiten* en *Sunniten* verdeelde.

Het eerste boek plaatst PETER *den Kluizenaar* en de kerkvergadering van *Clermont* aan het hoofd. Dan wordt de togt onder de aanvoering van PETER en vervolgens die onder de Ridders beschreven. Eene zinstorende fout loopt op bl. 51 in het oog. Er staat: »en oordeelde het raadzaam zijnen persoon aan den Griekschen monarch te vertrouwen;" hiervoor moet men lezen: »*niet* te vertrouwen." Door het verhaal van de inneming van *Nicaea* en de overwinning bij *Dorylaeum* worden de lezers geleid tot BOUDEWIJN's scheiding van het heir, waardoor het graafschap *Edessa*, (er staat in het opschrift verkeerdelijk *Odessa*) werd verkregen. Men ziet zich bij en in *Antiochië*, vóór en na de verovering dier stad, verplaatst. Tot de meest in het oog loopende fouten rekent Rec. die op bl. 93 en 107. Op de eerstgenoemde wordt namelijk verhaald, dat TATICIUS aankondigde, dat hij zijne troepen naar *Normandië* zou voeren, en wat verder: »doch hij begaf zich niet naar *Normandië*, maar scheepte zich in naar *Cyprus*." WILH. TYRUS IV: 22 vermeldt niet den naam

van het land, waarhenen TATICIUS wilde gaan, maar ANNA COMNENA vermeldt het. Het was een geheel ander, dan het *Fransche Normandië;* het was het *Klein-Aziatische Nikomedië.* — Het verhaal van het vinden der heilige lans, bl. 107, is zeer verminkt. SPORSCHIL noemt den vinder eenen geestelijke en verheft hem vervolgens tot Monnik. De Vertaler wil dit in eene aanmerking verbeteren. Hij zegt: »RAIMOND DE AGILES noemt hem een armen boer, ROBERTUS MONACHUS een geestelijke (*Clericus*"). Dit is zoo niet. ROBERT zegt nergens, dat hij een geestelijke was. Hij zegt: *quidam peregrinus., nomine Petrus*, zie 's mans *Hist. Hier.* Libr. VII. Onder den titel *Clericus* komt hij eerst bij w. TYRUS voor; het is, Lib. VII: 18: *Petrus Bartholomeus, Clericus quidem sed modice literatus, et, quantum ad humanum diem dijudicare pertinat, homo simplex videbatur.* — Den marsch van het kruisheir beschrijvende, zegt de Schrijver, dat het leger kwam te *Nikopolis*, »het *Emmaus* von den Bijbel"; en de Vertaler voegt er in eene noot bij, dat *Emmaus* dien naam had ontvangen van de *Romeinen* na de verwoesting van *Jeruzalem.* Zoo wel het eene als het andere is tegen de waarheid. Het *Emmaus*, dat later *Nikopolis* werd genoemd, komt in den Bijbel niet voor; het lag 22 Rom. mijlen of 176 stadiën van *Jeruzalem;* het vermelde in het N. T. lag van de hoofdstad slechts 60 stadiën. Het *Emmaus*, dat *Nikopolis* is genoemd, ontving dien naam niet van TITUS, in de *eerste* eeuw, maar van Keizer ELAGABUS in de *derde* eeuw, die de vervallen plaats herstelde; zie het *Chronicon Paschale*, anno 223. — Uit het verhaal van de verovering der heilige stad blijkt, dat de Schrijver eene verkeerde voorstelling van de *poorten* van *Jeruzalem* heeft. Hij heeft niet eens gevoeld, dat hij in tegenspraak met zich zelven kwam, toen hij, bl. 137, schreef: »in de onmogelijkheid, om de stad van alle zijden in te sluiten, kozen de Vorsten de *noordzijde* en de westzijde, van de poort des heiligen STEFANUS tot voorbij den toren van DAVID;" terwijl hij vervolgens, b. v. bl. 142, van den *oostelijken* muur spreekt, *waar* de *Stevenspoort* zich bevond. De aanmerking, bl. 137, zal dit verschijnsel ophelderen door de opmerking: »deze poort bevindt zich aan de oostzijde nevens de noordermuren." De zaak is kortelijk deze. De *Stephanuspoort* was in den noordermuur. W. TYRUS, Lib. VIII: 5, zegt: *porta, quae hodie dicitur S. Stephani, quae ad Aquilonem respicit.* Ook in de *Gesta Fran-*

*corum*, Com. XXIV, wordt gezegd: *septentrionalis porta S. Stefani.* Later echter verloor de poort in den noordermuur dien naam, en werd die naam overgedragen op de poort in den oostermuur, die thans nog *Stefanuspoort* heet. Ook uit aanmerking 3, bl. 134, blijkt, dat SPORSCHIL en diegenen, welke hij uitschreef, het *Jeruzalem tijdens de Kruistogten* niet wèl kenden.

De Schrijver gaat over, om den gevestigden staat van het koningrijk *Jeruzalem* te beschrijven. Van de staatsregeling des rijks verneemt men hier bijna niets. Het ware beter geweest, daarvan eene juiste voorstelling te geven, dan vele min belangrijke zaken te verhalen. Zonderling is het, wat men leest, bl. 153, dat TANCREDO en EUSTACHIUS naar *Hiëropolis* getrokken waren. In geheel *Palestina* bestond er nooit eene stad van dien naam. W. TYRUS, Lib. IX: 11, zegt, dat de beide helden waren *evocati civibus Neapolitanis.* — Bl. 161 vindt men, dat TANCREDO de stad *Tiberias* aan het *meer Genezareth* veroverde en tot belooning van GODFRIED het gansche Vorstendom *Galilea* ontving. In eene aanmerking wordt hierbij gevoegd, als aanwijzing van *Galilea:* »de streek van het gebergte *Karmel* tot aan de zee." Doch de *Karmel* ligt aan de zee, en het *Galilea* van TANCREDO strekte zich van *Porphyrium*, (er staat verkeerdelijk *Porphinium*) aan de *Karmel*, verre oostelijk uit tot de *Jordaan* en het meer *Genezareth.*

In de schets der regering van BOUDEWIJN I is de ondergang van de drie kruislegers, die uit het westen kwamen, gevlochten, bl. 172—220. Het verhaal is goed uitgevallen; doch dat SPORSCHIL weinig van *Arabië* weet, blijkt uit de oppervlakkige vermelding van BOUDEWIJN's eersten en tweeden strooptogt naar die streken. Zij behooren tot de belangrijkste verschijnselen uit dien tijd, en zijn van hoog gewigt voor de kennis van den klassieken bodem, die er het tooneel van was. — Een land, dat *Korinthië* heet, bl. 179 vermeld, kent Rec. evenmin als eene rivier, die den naam *Cyduns* draagt en die bl. 214 voorkomt. Denkelijk is de *Kydnus* bedoeld, die, naar STRABO, 120 stadiën ten noorden van *Tarsus* ontspringt.

De regering van BOUDEWIJN II volgt, met twee episoden, de eene over de *Assasynen*, de andere over de Ridderorden. Deze afdeeling is zeer goed gesteld. Op bl. 258 staat *Silicië* voor *Cilicië;* eene fout, die van nu aan begint en in het

vervolg gedurig herhaald wordt. Het eerste boek wordt met Koning FULCO en het verlies van *Edessa* besloten. In de eerste afdeeling, bl. 263, merkt de Vertaler op, dat *Paneas* het aloude *Dan* der *Hebreën* is. Hij deelt in deze misvatting met velen, die *Dan* en *Paneas* verwisselen. Het *Onomasticon urbium et locorum S. S.* art. *Dan* zegt: *Dan viculus est quarto a Paneade milliario, euntibus Tyrum.* Ook JOSEPHUS onderscheidt de Jordaanbron van *Dan* en die van *Paneas*. *Paneas* bestaat nog als *Banias;* de overblijfselen van *Dan* zijn *Tell el Kady*. Het bl. 265 vermelde *Altsareb* zal zeker *Atsareb* moeten zijn, het *Sarepta* van ALB. AQUENSIS XI: 45 en het *Cerep* van W. TYRUS XII: 11. Bl. 273 wordt van de vestingen gesproken, die FULCO aanlegde. De *Blanche Guarda* is niet vermeld, doch er wordt van *Gibelim* nabij *Ascalon* gewaagd en van *Helim* bij *Lidda*. Rec. heeft nooit een *Helim* vermeld gevonden. Zou de Schrijver ook *Ibelim* bedoelen? Men moet toch beide deze kasteelen onderscheiden; het eerste werd gebouwd op de fundamenten van het oude *Eleutheropolis*, het andere nabij de zee, op de plaats, naar de kruisvaarders meenden, van het oude *Gath*.

Het tweede boek wordt geopend met den *Heiligen* BERNHARD en den tweeden grooten kruistogt, tot welken hij, door zijne bezielde taal, ontvonkte. De togten van het Duitsche en Fransche kruisleger zoowel, als de ondergang van beide, zijn breedvoerig beschreven. SPORSCHIL is getrouw aan den titel van zijn boek, om de *togten* vooral te doen uitkomen, waardoor echter aan de beschrijving van het Koningrijk en de Vorstendommen te veel ruimte onttrokken en aan deze de vereischte oplettendheid niet geschonken wordt. — Op bl. 322 worden onder degenen, die het met den Roomschen Koning KOENRAAD hielden, geteld »WELF, Hertog BERTHOLD *van Corinthe.*" Zeker zijn bedoeld WELF, Hertog van *Beijeren* en BERTHOLD, Graaf van *Karinthië*. Dit laatste land, men herinnere zich het straks reeds opgemerkte, schijnt de Schrijver of Vertaler niet te kennen; het grenst aan *Tyrol* en *Italië*, en is dus nog al op tamelijken afstand van de vermaarde stad *Corinthe!* — Onder het opschrift: »Koning BOUDEWIJN III" wordt over de ontaarding der Latijnsche Christenen in *Syrië* gehandeld, de zoogenoemde *Pullanen*. SPORSCHIL heeft wél gedaan de treffende schets, die de Bisschop van *Acco* daarvan geeft, over te nemen. Hier leest men, bl. 332, dat de Bisschop spreekt van de *kluizenaars* uit *Pisa*, *Genua*, *Venetië* en

andere Italiaansche steden. Doch het is zoo niet; JAC. DE VITRIACO zegt, Cap. LXXIII: *illi autem, qui de Januensium, Pisanorum et Venetorum, praeclaris civitatibus in Syria commorantur.* Hij wijst duidelijk genoeg de kooplieden aan, die in de zeesteden, als nakomelingen van hen, die deze hadden helpen veroveren, woonden. Zij waren er burgers en kooplieden geworden, die door schraapzucht en nijd werden gedreven. Noch zij, noch hunne vaders waren *kluizenaars* geweest. — Verder wordt in deze afdeeling over het gebeurde onder BOUDEWIJN's regering zoowel in het Koningrijk als de Vorstendommen gehandeld. Den Vertaler is bl. 342, aanm. 1, een ongelukkige Germanismus ontslipt. Hij spreekt van den *redelijken* Aartsbisschop; het Hoogd. *redlich* is *braaf*. — Koning AMALRIK besluit dit Deel. — Bl. 356 wordt van SALADIN gezegd, dat hij in het voorbijgaan de stad *Ailah* aan de Roode Zee van de Christenen innam. Men heeft tot dusver in deze geschiedenis niet gevonden, dat *Ailah*, het oude *Elath*, in 't bezit der Christenen was gekomen. Dit had kunnen vermeld zijn bij den togt van BOUDEWIJN naar *Arabië*. *Elath* komt bij de geschiedschrijvers over de kruistogten onder den naam *Helim* voor; zij hielden het voor het *Elim* uit den togt der *Israëliten*. De uitdrukking *Roode Zee* doet denken aan de zee tusschen *Arabië* en *Egypte*. *Elath* lag echter aan de oostelijke golf, die ook wel naar deze stad de *Elathitische* genoemd wordt.

In het tweede Deel wordt het tweede boek voortgezet. Koning BOUDEWIJN IV opent dit boekdeel. De beschrijving van zijn persoon en den toestand des rijks is zeer juist; maar op bl. 6 leest men tot niet geringe bevreemding: »toen bragt de Aartsbisschop, WILLEM van *Tyrus*, den Graaf tijding, dat Koning BOUDEWIJN IV uit de gevangenis der Ongeloovigen teruggekeerd was." Hoe SPORSCHIL aan dat berigt komt, is onbegrijpelijk. BOUDEWIJN IV was nog een jongeling; hij had nog nooit tegen de ongeloovigen gestreden; hij was ook niet door een toeval in hunne handen gevallen. Hij leefde rustig, maar ziekelijk zijnde, in het koninklijk paleis. Indien een SPORSCHIL zulke dingen kan schrijven, dan had de Vertaler hem moeten te regt wijzen. De auteurs, waaruit de *Duitscher* zijn werk schreef, zullen wel »Graaf JOSCELLIN, Oom des Konings," geschreven hebben, — want deze was, zie W. TYRUS XXI: 14, de met RAIMOND *van Chatillon* uit de boeijen ontslagene gevangene.

Onder de sterkten, die deze Koning bouwde, wordt ook, bl. 8, de burg aan de *Jordaan* vermeld »op de plaats, waar de aartsvader JACOB over den vloed, lees: rivier, ging, toen hij uit *Mesopotamië* terugkeerde." Hier had men bij moeten voegen: »zoo als de kruisvaarders te onregte dachten, want de plaats van den overgang was tusschen het meer *Genezareth* en de Doode Zee." — Bl. 12 leest men: »de Christenen trokken nu naar *Krak* en legerden zich aan de bron *Sephoris* bij de stad *Galilaea*." Zoo staat er letterlijk. De eenvoudige lezer moet dus, naar SPORSCHIL, denken, dat *Krak* en *Sephoris* zeer nabij gelegene plaatsen zijn. Doch *Krak* lag aan de oostzijde der Doode Zee en *Sephoris* ligt nabij *Nazareth*. En de *stad Galilaea!!* — Bl. 13 wordt er van *Duron* gesproken, doch bl. 17 is het *Daroum*. *Darum* wordt bedoeld, de grensveste tegen *Egypte*. — »In Julij 1282" staat er in de aanmerking; het moet zijn 1182; bl. 14 leest men, dat de benoeming van VEIT *groot genoegen* verwekte onder de Vorsten en Baronnen. Het tegendeel is waar; het verwekte groot *ongenoegen*. — Is dat een en ander het gevolg van slordigheid of van onkunde? Waarlijk, het publiek heeft op meer achting aanspraak. Met Koning VEIT begint, bl. 20, het verhaal, dat over den slag bij *Hittin* tot den val van *Jeruzalem* loopt. Het verhaal lijdt hier althans niet aan de grove fouten, die het voorgaande ontsieren; doch het is onjuist *Napels* te schrijven voor *Neapolis* (*Sichem*), bl. 21, en BOUDEWIJN *van Ramas*, bl. 22, (op bl. 23 is het *van Rama*), terwijl het *de Rames* moet zijn. Ook ligt er verwarring van denkbeelden tot grondslag bij de zinsnede: »*Krak*, de zuidelijkste grensburg van het rijk, die sedert twee jaren ingesloten was, gaf zich insgelijks over," bl. 37. Het sedert twee jaren ingeslotene *Krak* was niet de zuidelijkste grensburg van het rijk; maar het oude Moabitische *Kir* of *Kerek*. De zuidelijkste grensvesting, die ook wel *Krak* of *Kerek* genoemd wordt, moet van het andere worden onderscheiden. Dit is de *Mons Regalis* of *Schaubek*, iets ten noorden van *Petra* of *Sela* liggende. De beschrijving van *Jeruzalems* val is treffend.

Het derde boek wordt geopend met den derden grooten kruistogt en deze is zeer goed verhaald. Nadat een blik op *Palestina* is geworpen, wordt de aankomst van de beide Koningen, die van *Frankrijk* en *Engeland*, vermeld. *Ptolemaïs* is het middelpunt der worsteling, RICHARD LEEUWEN-

HART de roem en het hoofd van het kruisheir. De *Duitschers* veroveren *Konstantinopel;* doch het bevordert de groote zaak evenmin als RICHARD's vermetele dapperheid. Het ellendig overschot van het rijk staat onder AMALRIK II en Koning JOHANNES. — Ook de vijfde groote kruistogt onder ANDREAS van *Hongarije* en LEOPOLD VII van *Oostenrijk* leidde niet tot herovering van het heilige land. *Damiate* in *Egypte* werd gewonnen, maar ook weder verloren. FREDERIK II ging te laat en beladen met den ban. — Eindelijk treedt LODEWIJK *de Heilige* op. *Egypte* wordt het graf van zijnen roem en van de verwachting van het Westen en Oosten. Nadat hij teruggekeerd is, vallen voor BIBARS, KALAWOUN en den zoon van dezen de steden aan de oostkust der Middellandsche zee en de nog verdedigde vesten.

Dit is de hoofdinhoud van het derde boek. Rec. heeft geene vrijmoedigheid gevoeld, eene lijst van de fouten, die ook hier voorkomen, op te maken en die den lezer mede te deelen. Hij had gewenscht, dat de Schrijver het werk had besloten met eene voorstelling van de voordeelige en nadeelige gevolgen der kruistogten. Hij had daarvoor hem vele gerekte verhalen van min belangrijken inhoud gaarne geschonken. Het einde althans zou dan mogelijk goed geweest zijn. Nu is het dit niet, evenmin als het midden en het begin. De wetenschap is er geen vingerbreed verder door gekomen. SPORSCHIL heeft WILKEN en anderen afgeschreven, en geene genoegzame kennis van zaken gehad, om niet ook hunne fouten te kopiëren. En die zijn, wat het geographische betreft, bij WILKEN vele, gelijk ook bij MICHAUD. SPORSCHIL had daarom beter gedaan, zijne zoogenoemde *Geschiedenis* terug te houden, en de *Nederlander*, die ze vertaald heeft, moest onze letterkunde er niet mede bezwaard hebben. Zij bezit in VAN KAMPEN's geschrift, dat de zedige man *Proeve eener Geschiedenis* noemt, een werk, dat zoowel in rijkdom van inhoud, als in regeling der zaken, als in stijl en taal, dit vreemde produkt verre overtreft. En toch zal het de plant van onzen eigenen bodem welligt verdringen. Waarom? omdat er twaalf *plaatjes* in zijn. Het schijnt inderdaad, dat de smaak van ons publiek meer en meer dien der kinderen nadert, die boekjes met prenten moeten hebben. Welaan, men kan hier zien, hoe Paus URBANUS te *Clermont* zegent, hoe men *Jeruzalem* bestormt en BOUDEWIJN I de kroon opzet. Ook is te zien

Koning LODEWIJK VII bij *Laodicea*, en Keizer MANUEL als heelmeester. Er is te zien, hoe het kruis ontwijd wordt en BARBAROSSA verdrinkt; hoe dapper RICHARD er in slaat en zelfs de kinderen ten kruistogt gaan; hoe men *Damiate* binnentrekt, en LODEWIJK de zijnen het kruis aanhecht; en eindelijk ziet men den Patriarch NIKOLAAS, zoo als hij in het vaartuig stapt, waarmede hij verdrinkt. Doch die tafereelen (Duitsche staalgravures) zijn geene afbeeldingen, noch van de personen, noch van de gebeurtenissen. SPORSCHIL had beter gedaan daarvoor den platten grond van *Ptolemaïs* en *Jeruzalem* uit MARINUS SANUTUS, bij wien hij denzelven kon vinden, te geven. Wij zouden dan iets wezentlijks gehad en hij zelf zou er iets door geleerd hebben.

VAN SENDEN.

---

*Ruwaardes Geertruida, Historische Voorstelling in drie Bedrijven, door Mr.* J. VAN LENNEP. *Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1846. *In kl.* 8*vo.* 53 *bl.* *f* : - 40.

Onder dezen eenvoudigen titel levert de Heer VAN LENNEP ons hier een dramatisch dichtstuk, dat op het tooneel met welgevallen werd ontvangen, en dat ook bij de lezing aangenaam bezig houdt. GEERTRUIDA, de weduwe van FLORIS I, als voogdes van haren jongen zoon DIEDERIK ruwaardes van *Holland*, wordt door de troepen van den Utrechtschen Bisschop in 't slot te *Dordrecht* belegerd. Hare alleenspraak en klagt bij den aanvang van het stuk strekt ter expositie van haren toestand en brengt den toeschouwer ongezocht op de hoogte tot regt verstand van het geheel. Zij ontvangt van ROBBERT, den verdreven voogd van *Vlaanderen*, de welgemeende aanbieding van zijne hulp, die zij, vertrouwende op zijne edelmoedigheid, niet weigert, indien hare edelen hare zaak nog niet als hopeloos beschouwen. Intusschen heeft de steevoogd van *Utrechts* Bisschop, die GEERTRUIDA voor het laatst tot onderwerping komt manen, *Vlaanderens* voogd herkend en poogt hem tot het verraden van hare zaak te bewegen; eene vruchtelooze poging, waarbij de steevoogd genoegzaam de zwakheid van het Utrechtsche leger bloot geeft. In het tweede bedrijf vinden wij GEERTRUIDA omgeven van hare edelen, raadplegende over

den toestand des lands en ROBBERT als haren nieuwen bondgenoot hun voorstellende. Deze wordt met achterdocht ontvangen en trekt zich terug, ten einde de ruwaardes niet van de trouw harer edelen te berooven. Inmiddels komt het berigt, dat de jonge Graaf DIEDERIK door het verraad zijner voedster en van twee der wachters door den steevoogd is ontvoerd en dus in 's vijands magt geraakt. De edellieden spoeden zich, om de roovers zoo mogelijk te achterhalen, en de ruwaardes in hare wanhoop roept uit:

Ja, wie hem mij hergeeft — hoort, hoort Geertruida zweren,
Zijn vraag wordt toegestaan, hy noeme zijn begeeren;
De dienstman, die 't volbrengt, eisch vrijheid, goud en land;
De vrije al wat ik heb... mijn erfgoed... ja, mijn hand.

In het derde bedrijf vinden wij de troostelooze moeder in angstige spanning en schier radelooze wanhoop, terwijl de kommer van hare getrouwen nog wordt vermeerderd door de vrees, dat ROBBERT zich uit wraak aan hare vijanden heeft aangesloten. Weldra evenwel wordt de angst door vreugde vervangen. ARKEL brengt het eerst de tijding eener behaalde zegepraal, waarbij een vreemd schip de overwinning heeft helpen beslechten. De aanvoerder van deze onverwachte hulpt blijkt weldra ROBBERT te zijn, die tevens door zijne ruiters den steevoogd heeft doen achterhalen, en den jongen Graaf uit diens handen heeft gered. Zoo heeft hij zich op het wantrouwen der edelen gewroken, en GEERTRUIDA's hand is de belooning van zijnen moed.

Zoodanig is de gang van deze historisch-dramatische voorstelling, waarvan de verzen met de gewone gemakkelijkheid van den Heer VAN LENNEP zijn vervaardigd; eene gemakkelijkheid, die wel eens te ver gaat, en daardoor het gespierde benadeelt. De alleenspraak van GEERTRUIDA aan het begin van het stuk en de beschrijvingen van den geleverden slag geven gelegenheid, om een' hooger' toon aan te slaan, dan in de gewone zamenspraak van het stuk zou voegen, en daarvan heeft de Dichter ook gebruik gemaakt. Wij laten ter proeve uit de eerste eenige regels volgen:

Beklagenswaard is 't noodlot eener vrouw,
Als 't voorwerp van haar liefde en huwlijkstrouw,
Hy, wien zij eerde als echtgenoot en hoofd,
Voor eeuwig aan haar zijde werd ontroofd.

Ach! welig bloeit de klimop in het woud,
Zoo lang haar arm den eik omslingerd houdt,
En innig met zijn forschen stam vereend
Steeds nieuwe kracht en frischheid hem ontleent;
Maar heeft de bijl meêdogenloos den tronk
In 't zand geveld, die haar zijn steunsel schonk,
Dan strekt zy ras, verdorrend over 't veld,
Een droeve prooi aan wind- en stormgeweld.
Zoo treurt en kwijnt de weduw', wie geen stut
Meer steunt, geen arm eens sterkren meer beschut.
Maar is met recht haar toestand deerniswaard,
't Is dan, wanneer by 't leed, dat haar bezwaart,
Nog 't yzren wicht der kroon zich voegen komt
En ze onder 't juk der staatzorg ligt gekromd:
Als heerschzucht, list, geweld en eigenbaat
De rampen van haar weduwlijken staat
Vergrooten, en by 't nijpend zielsverdriet
Haar naauw een uur tot weenen overschiet.

In een paar dezer regels zien wij ook dat achteloozе der versificatie, bijv.: *Maar is met regt haar toestand deerniswaard, 't Is dan*, in plaats van: *maar dan is met regt* enz.; en het *zich voegen komt*, waar *zich voegt* genoeg en beter ware.

Wij twijfelen niet, of toeschouwers en lezers beide zullen aan deze historische voorstelling des Dichters hunne goedkeuring niet onthouden.

---

*Lach en Luim. Losse Dichtstukjes van* W. J. VAN ZEGGELEN. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1846. *Post* 8*vo. VIII en* 152 *bl. f* 1 - 80.

Het is moeijelijk, om over dichtstukjes als die van den Heer VAN ZEGGELEN een oordeel te vellen, dat voldoet. Zoo ergens, dan hangt hier van de individualiteit van den lezer en beoordeelaar veel af. De een zal veel spoediger *lach en luim* vinden, dan de ander; de een is wat spoediger tevreden en is gemakkelijker op het punt van geestigheid, dan de ander. Over dit bundeltje heeft het publiek als 't ware reeds beslist; binnen zeer korten tijd was een tweede druk noodig; wat kan de Dichter meer begeeren? Wat kan den

Uitgever beter bewijs zijn, dat het gegevene ten minste in den smaak valt en naar de behoeften is van de lezers? De *Muzen-almanak* prijkt met VAN ZEGGELEN's portret — ergo, de zaak is afgedaan. Lastig is het maar, als men niet met den stroom kan medevaren, en alles niet zoo mooi kan vinden als anderen. En in dat geval verkeert Rec. Hij kan niet instemmen met de goedkeuring, die men zoo ruimschoots aan de stukken van dezen Dichter toezwaait. Ligt dat aan het door hem gekozene *genre*? Rec. gelooft het niet; hem is ieder *genre* goed, mits men het in zijne soort goed behandele. En het luimige, het geestige, het grappige zelfs en *burlesque* staat hem in het geheel niet tegen. Maar het moet dan ook wezentlijk luimig, geestig of grappig zijn, en zoo ergens, dan wordt hier een meesterschap over taal en versbouw gevorderd, dat lang niet aan iedereen gegeven is. Kort, puntig, gespierd moeten de verzen zijn. Zie eens de verhalen van STARING in dien trant; hoe rijk zijn zij aan gedachten, hoe kort van uitdrukking, hoe geestig niet enkel van vinding, maar van maat, van beeldspraak, van woord! Niets vervelender, dan eene gerekte aardigheid; wat in één regel kan gezegd worden, daar moeten er geen twee of zelfs anderhalf toe worden gebruikt. Er moet ook iets meer wezen, dan rijm en maat, dan goed afloopende volzinnen, indien wezentlijk iets goeds in dit *genre* zal worden geleverd. Wij nemen een staaltje uit het *Bezoek bij Jan Steen:*

Men keurde het best voor des 'pachters fatsoen,
Met hem in dien staat naar de wallen te spoen.
Men zeilde met hem naar de ligplaats der schuiten;
Die plek gaf op eens een idee aan de guiten:
De vrachtschuit van Leyden lag juist op vertrek;
Men sjorde den nuchteren pachter op 't dek,
En liet hem door 't luchtgat naar onderen glijden,
En 't duurde niet lang of de man voer naar Leyden.
Jan Steen gaf den schipper bijzonder in last
Een oogje te houden op d'olijken gast;
Hij moest hem dien avond in Leyden verzellen,
En hem aan het huis van Jan's vader bestellen —
— Want de oude, men weet het, bewoonde die stad —
En vragen of deez geen logies voor hem had;
Dan konden ze 's anderen daags, na 't ontwaken,

Als 't beiden behaagde, de kennis eens maken,
En als vader Havik zijn beurs dan ontsloot,
En om het te schikken maar 't pachtgeld verschoot,
't Zou stellig hem lijken, hy zeî het gelaten:
Hij had nog geen slag om met pachters te praten.

En zoo gaat het voort. Wij vragen, wat is dat anders dan plat berijmd proza? Waar is hier iets van geest of luim of aardigheid te vinden? Of moet men die zoeken in het woord *nuchteren*, waar van eenen dronken man wordt gesproken? En van dien aard is, in allerlei voetmaat, overvloed in dit boekje te vinden. Ons komt het voor, dat dergelijke dingen geen dichtstukjes mogen heeten; er wordt meer gevorderd voor poëzij, van welk *genre* ook. Het luimige is een vak, waar veel talent, veel oorspronkelijke geest, maar ook veel oefening en kunstvaardigheid worden vereischt. Het hoogere in dat *genre* zal de Heer VAN ZEGGELEN, gelooven wij, nooit bereiken, het eigenlijk *humoristische*; wat Rec. althans van hem gelezen heeft, geeft daarvan weinig verwachting. Maar voor het lagere ontbreekt het hem niet aan aanleg; er zijn ook in dit bundeltje verscheidene verzen, die daarvan getuigen. Bovenaan staat, onzes inziens, de *Ithaca van Jan Trochée*, die, wat vinding en uitwerking betreft, regt goed gelukt is, en waar naast ook *Hulda's pagegaai* verdient genoemd te worden, en *de bron van Sint Keyne*, benevens enkele andere. Van de vertalingen bevielen Rec. het minst die uit de *Ingoldby's Legends*. Misschien lag het aan hem, maar hij kon van de meeste de aardigheid niet vatten.

Het vignet voor dit overigens nette boekje is allerliefst en verzoent ons met het vers, waartoe het behoort.

Wij zouden den Heer VAN ZEGGELEN tot ijverige bestudering van voorbeelden als STARING willen opwekken; niet om die juist na te volgen, maar om van hen toch veel te leeren, wat versbouw en uitdrukking betreft; dan zou hij in dit vak betere dingen kunnen leveren, dan tot dusverre. Misschien prediken wij voor doove ooren, en het zou niet te verwonderen zijn bij den bijval, dien zijne stukken nu reeds vinden; maar enfin 't is ten beste van den Dichter en de vaderlandsche poëzij, dat wij dezen raad geven.

*Wie is de Bruidegom? Door* EMILIE FLYGARE CARLÈN. *II Deelen. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1844. *In gr.* 8*vo.* 553 *bl. f* 5-60.

Een verhaal van vrolijker inhoud, dan die, waarop doorgaans deze Schrijfster het publiek vergast, en die haar bij ons het eerst haren naam hebben bezorgd. In dat opzigt behaagt het Rec. wel, die niet houdt van al de akeligheden, die tegenwoordig dikwijls noodeloos in romans worden opeengestapeld. Het sluit zich, wat den trant aangaat, dus veel meer aan haren *Ivar*, *of de man zonder titel*, dan aan de *Kerkinwijding* enz. *Ivar* intusschen beviel Rec. beter; het boek is wel los geschreven, maar het is eene heele kunst, om dien lossen, aardigen trant van schrijven twee deelen vol te houden, zonder dat het flaauw worde. Het komt Rec. voor, dat dit laatste hier wel eens het geval is. Wie op dit punt niet al te keurig valt, zal deze beide deelen met genoegen lezen. Deze roman behoort, onzes inziens, noch tot de minste noch tot de beste van de Schrijfster, maar behoeft dan ook, als onderhoudende lectuur, niet afkeurend beoordeeld of verworpen te worden.

---

WALLENSTEIN's *eerste liefde. Een geschiedkundige Roman, door* C. HERLOSZSOHN. *Uit het Hoogduitsch. II Deelen. Te Nieuwe-diep, bij* C. Bakker, Bz. 1845. *In gr.* 8*vo.* 647 *bl. f* 6-40.

De titel van dit boek beantwoordt slecht aan den inhoud; want de groote spil, waarom de intrigue van WALLENSTEIN's *eerste* liefde draait, is eene *vroegere* liefde, wier voorwerp vol is van wraakzuchtige plannen. Gelijk STARING ergens spreekt van lieden,

Die na het laatste woord graag nog een laatster hooren,

zoo is hier dus eene eerste liefde, die door nog een eerster is voorafgegaan. De geheele zaak laat den lezer dan ook onbevredigd. WALLENSTEIN boezemt bij zijne liefde geen sympathie in, maar eerder verachting, om de wijze, waarop hij daaraan ontrouw wordt, om met eene andere te huwen.

Het gekozen onderwerp mist, onzes inziens, het gevorderde voor eenen roman. Eene andere groote fout is de wijze, waarop hier geschiedenis en roman zijn behandeld. De eerste staat met de laatste in geen genoegzaam verband, en is tot de behandeling van het onderwerp eigenlijk onnoodig. Tot het geschiedkundige doet WALLENSTEIN zeer weinig, en de hoofdstukken, waarin over het historische wordt gehandeld, staan eigenlijk op zich zelve, schoon zij anders niet kwaad zijn bewerkt. Maar geschiedkundige romans te schrijven, is niet zoo gemakkelijk, als dat velen wel lijkt. Zoo het historische en romantische niet tot een onafscheidelijk geheel is vereenigd, en het eerste niet onmisbaar is voor het laatste, dan wordt het gebrekkig werk. Of uit dat oogpunt deze roman veel meer is, zou Rec. niet durven beweren. Maar aan avonturen, aan leven en beweging ontbreekt het er overigens niet; hetgeen menigen romanlezer genoegzame vergoeding zal zijn voor het gemis van de hoogere vereischten, die men als kunstwerk er van mag vragen.

---

PERCIVAL KEENE; *naar het Engelsch van Kapitein* MARRYAT. *II Deelen. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1846. *In gr.* 8*vo.* 573 *bl. f* 5-40.

Kapitein MARRYAT is genoegzaam ook bij ons bekend, om bij de verschijning van eenen roman, door hem geschreven, met een kort woord ter aankondiging te kunnen volstaan. De vraag is maar, tot welke soort zijner verhalen behoort het nieuwe werk, en moet het tot de betere of tot de mindere worden gerekend. *Percival Keene* moet worden gesteld naast *Pieter Simpel*, *Jacob Eerlijk*, *Vlaggejonker Easy*, en mag naast deze zijne plaats zeer goed bekleeden. Het is een onderhoudend boek, gelijk al de romans van MARRYAT, vol avonturen, gevaren en uitreddingen; de personen, die ten tooneele worden gevoerd, zijn natuurlijk geteekend en boezemen belangstelling in; met één woord, wij houden dezen roman van den Engelschen Zeekapitein voor een van die, welke tot de beste in zijnen trant mogen worden gerekend. Dien trant kent de lezer, en denkt hij daarover als Rec., dan zal hij dit boek met genoegen lezen, en zich met de vrolijke tooneelen vermaken, die hier bij menigte voorkomen. *Percival Keene* heeft ook nog in zijn voordeel, dat er bij ons in vrij langen tijd geen werk van MARRYAT in 't licht verscheen. Wij wenschen hem dan gaarne voorspoed en deelneming.

---

*Verzameling van leerzame en onderhoudende stukken, ter vertaling in het Engelsch; met volledige aanwijzingen,*

*om de overbrenging naar behooren te doen, benevens eene menigte taalkundige en andere Aanmerkingen en een zorgvuldig bewerkt Woordenboekje; ten gebruike op de Scholen, bij het bijzonder onderwijs en van zelfoefenaren bewerkt, door* H. A. HAMELBERG, *Lector aan het Gymnasium te Amersfoort. III Stukken. Te Dordrecht, bij* H. Lagerwey. 1843. *In kl.* 8*vo. XVI en* 567 *bl. f* 2-30.

Is de aankondiging van dit leerboek, door toevallige omstandigheden, verachterd, de aanprijzing er van aan hen, die het nog niet naar waarde kennen mogten, kan nu des te meer door de getuigenis van bevoegde onderwijzers, waaronder ook die aan stedelijke Gymnasiën, worden ondersteund, aan welke de ondervinding geleerd heeft, dat zij wèl deden met het op hunne scholen, of bij het privaat onderwijs, in te voeren.

Men vindt hier eene verzameling van vertaalde stukken uit de beste Engelsche schrijvers, die de leerling, met gebruikmaking van de gegevene aanwijzingen, weder zóó in het oorspronkelijk Engelsch kan overbrengen, dat zijne vertaling, als zij goed verrigt is, ook weder nagenoeg woordelijk met den oorspronkelijken tekst overeenkomt.

De keuze der stukken is met de meeste zorg geschied, en de verzameling, die eene groote verscheidenheid oplevert, wordt op den titel te regt leerzaam en onderhoudend genoemd; terwijl daarin niets gevonden wordt, wat, op eenigerlei wijze, aanstoot of ergernis zou kunnen geven, maar de inhoud integendeel volkomen berekend is, om den smaak voor het edele en schoone te helpen vormen.

Dat de aanwijzingen ter vertaling op zichzelve staan, en niet onder den tekst geplaatst zijn, heeft zijne voordeelen, die ieder oordeelkundig onderwijzer gereedelijk zal beseffen. Het Woordenboekje is, in verband met de Aanwijzingen, zóó ingerigt, dat de leerling meestal uit de verschillende Engelsche woorden, die soms ter vertaling van een Nederduitsch woord voorkomen, het regte en in den zin vereischte zal kunnen kiezen.

Aanmerkingen, die aan de wezentlijke waarde van dit werk iets benemen zouden, heeft Ref. niet. Hij kan het dus, door boven reeds vermelde ondervinding en getuigenis geruggesteund, gerust aanbevelen.

Druk en papier zijn zeer goed; ook de correctie is prijselijk, en de prijs niet te hoog.

---

*Boekbesch.* N°. I. bl. 38 v. b. staat DWAAS, lees: DWARS.

# BOEKBESCHOUWING.

*De onfeilbaarheid der Apostelen in de verkondiging van het Evangelie betoogd door* H. VAN HEYNINGEN, *Predikant te Meppel. Te Utrecht, bij* W. H. van Heyningen. 1845. *In gr.* 8*vo.* 245 *bl. f* 2-50.

De geleerde en werkzame VAN HEYNINGEN gevoelde zich door de verschijnselen des tijds opgewekt en als dienaar des Evangelies verpligt tot een vernieuwd onderzoek naar het *onfeilbaar* gezag der Apostelen, en deelt, in de bewustheid van eigene feilbaarheid, de vruchten van dat onderzoek onbewimpeld mede.

Na in de vrij uitvoerige *Inleiding* (bl. 1—11) gezegd te hebben, dat hij aan de onfeilbaarheid der Apostelen gelooft, dat dit geloof tegenspraak gevonden heeft, niet slechts in *Duitschland*, maar ook onder ons, terwijl toch, zijns inziens, met dit geloof de Christelijke godsdienst en kerk staan of vallen moet, onderzoekt hij in het *eerste Hoofddeel*, wat de Schriften des N. V. ons leeren aangaande het gezag der Apostelen. Daartoe wijst hij aan, wat de Apostelen zijn en welk gezag hun behoort te worden toegekend, laat daarop de voorstelling en ontwikkeling volgen der beloften van JEZUS aangaande hunne onfeilbaarheid, zet de getuigenis der Apostelen zelve daaromtrent uiteen, en tracht eindelijk de bedenkingen te wederleggen, die uit hunne eigene geschriften daartegen worden ingebragt (bl. 12—110). Dit uitvoerig betoog, door vele uitweidingen en een' vloed van woorden uitvoeriger geworden dan noodig was, laat veel te wenschen overig. Het mist, naar ons gevoel, de overtuigende kracht, die het hebben moest. De oorzaak daarvan ligt in den bijzonderen toeleg van VAN HEYNINGEN, om niet het gezag der Apostelen in het algemeen, maar juist hunne *onfeilbaarheid* te bewijzen. En deze kan niet bewezen

worden uit het woord: *Apostelen*, uit de benamingen: *gezanten van God* en *van* JEZUS CHRISTUS, uit hunne zending, uit *Matth.* X: 40, *Luc.* X: 16, *Joh.* XIII: 20, XVII: 18, XX: 21, waarover hier met de meeste uitvoerigheid gesproken wordt, terwijl *Joh.* XIV—XVI, waarop het hier vooral aankomt, meer oppervlakkig wordt behandeld. Doorgaans wordt uit het een en ander, dat zich voordoet, aanstonds tot de onfeilbaarheid der Apostelen besloten, zonder dat het blijkt, met welk regt dit geschiedt. Ook zijn de ingebragte bedenkingen op verre na niet ontzenuwd. Zoo vergenoegt zich VAN HEYNINGEN met zich, wat de schijnstrijdigheden betreft, te beroepen op de schriften van DE GREUVE en DA COSTA, en enkel de geloofwaardigheid der gewijde schrijvers te redden. Waar hij erkennen moet, dat er moeijelijkheden overblijven, daar behelpt hij zich met de uitvlugt, dat zij tot de groote hoofdzaak niet in onmiddellijke betrekking staan. En wij vinden nergens de vraag beantwoord, waarom de Apostelen, indien zij onfeilbaar waren, zich zoo weinig gelden laten en op eigen gezag geloof vragen. Het is uit den geheelen gang der redenering blijkbaar, dat VAN HEYNINGEN, het gezag der Apostelen tot dat der onfeilbaarheid beperkende, eenzijdig en partijdig is geworden in zijn onderzoek. Daarbij komt, dat hij het denkbeeld der onfeilbaarheid niet vooraf streng genoeg bepaald en omschreven, en meer negatief dan positief ontwikkeld heeft. En eindelijk begaat hij, met vele zijner voorgangers, onwillekeurig den misslag van *eerst* uit de schriften der Apostelen hunne onfeilbaarheid te bewijzen, ten einde *daarna*, krachtens dat bewijs, aan diezelfde schriften onfeilbaarheid toe te kennen: een *circulus in demonstrando*.

Het *tweede Hoofddeel* is van geschiedkundigen inhoud. Daarin wordt aangewezen, welk gezag de Christelijke kerk van haren aanvang af tot in onze dagen aan de Apostelen heeft toegekend. In *vier* tijdperken is de geschiedenis van het leerstuk afgedeeld. Zij worden van elkander gescheiden door de kerkvergadering van *Nicea*, de stichting der Hervormde kerk en de wijsbegeerte van KANT. Zij worden

gekarakteriseerd door de opgave, dat de onbepaalde erkentenis van het gezag der Apostelen het *eerste tijdperk* kenmerkt, dat in het *tweede* dat gezag door kerkelijke meeningen bepaald en allengs verdrongen, in het *derde* door de kerkhervorming hersteld, en in het *vierde*, hetwelk nog voortduurt, vooral door den schadelijken invloed der wijsbegeerte miskend en verguisd is (bl. 111—188). Dat er aan dit geschiedkundig overzigt veel moeite is te koste gelegd, dat daarin veel goeds en wat ter zake dient voorkomt, valt niet te ontkennen. Maar het ontbreekt hier toch, evenzeer als in het *eerste* Hoofddeel, aan naauwkeurigheid in het onderscheiden. *Welk*, d. i. hoedanig een *gezag* aan de Apostelen in vroegere eeuwen werd toegekend, wordt doorgaans niet aangewezen. Allerminst vinden wij hier het bewijs van hetgeen in de *Inleiding* verzekerd was, dat het geloof aan hunne *onfeilbaarheid* te allen tijde in de Christelijke kerk geheerscht en stand gehouden heeft. En dit was het juist, wat tot versterking van het gevoerde betoog in het licht had moeten gesteld zijn. Ook doen wij VAN HEYNINGEN geen onregt, wanneer wij beweren, dat sommige geschiedkundige gedeelten, meer of minder uitvoerig vermeld, veilig hadden kunnen gemist worden. Hiertoe behoort, o. a., de geschiedenis der monniken (bl. 143—145), der pauselijke magt (bl. 147—150), der kerkelijke twisten in ons vaderland (bl. 171—173). Eindelijk wordt hier en daar nog al iets gezegd, wat moeijelijk zou te bewijzen vallen. Zoo lezen wij, bl. 179: »KANT vond in niets, FICHTE »in zich zelven, SCHELLING in het afgetrokkene, JA»COBI in het gevoel, FRIES in de menschelijke natuur, »HEGEL in zijne bewustheid zekerheid, maar allen ver»loochenden de waarheid, die uit God is." Wie, die meer naauwkeurig met de nieuwere wijsbegeerte bekend is, zal het wagen, deze woorden, één voor één, over te nemen?

In het *derde Hoofddeel* wordt uit dit onderzoek de volgende slotsom opgemaakt: de onfeilbaarheid in de verkondiging van het Evangelie is bepaaldelijk den Apostelen

eigen, zoodat zij wel niet uitsluitend aan hen alleen, maar aan hen ontwijfelbaar zeker moet worden toegekend; die onfeilbaarheid is aan hunne schriftelijke evenzeer, als aan hunne mondelinge Evangelie-verkondiging eigen, en maakt de H. Schriften des N. V. tot het woord van God; de H. Schrift is de volstrekt noodzakelijke, genoegzaam duidelijke en geheel volkomene bron der kennis van het Evangelie; aan den Bijbel, aan den Bijbel alleen, met verzaking van alle menschelijke bepalingen, hebben wij ons te houden (bl. 189—245). Indien iemand meenen mogt, dat deze stellingen meer gevolgtrekkingen zijn, uit het verhandelde afgeleid, dan wel de slotsom van het voorafgegaan onderzoek, wij zouden het niet tegenspreken. Soms is er vrij wat redenering noodig, eer zij eenigzins in het licht zijn geplaatst. Niet minder valt het in het oog, dat langs dezen weg de onderscheiding, die men gewoon is te maken tusschen *Bijbel* en *woord van God*, al hare beteekenis en kracht verliest; terwijl, na het betoog van der Apostelen onfeilbaarheid, het gezag van den *ganschen* Bijbel bewezen wordt geacht, alsof de Schriften des O. en N. V. alle evenzeer van de Apostelen afkomstig waren. Voorwaar, dit getuigt van eene onverschoonlijke voorbarigheid en onnaauwkeurigheid. Evenzoo klagen wij over berispelijke oppervlakkigheid in het betoog, dat de Bijbel de geheel volkomene bron van kennis is (bl. 228—230). Dit wordt, zonderling genoeg, afgeleid uit den eisch des geloofs en der bekeering, die daarin vervat is. En wat zullen wij zeggen van de bewering, die bl. 234 voorkomt, dat de hervorming der kerk door LUTHER *ontaard* is in de stichting eener hervormde kerk, en dat ERASMUS, *ook in kloekmoedigheid*, niet beneden LUTHER gesteld mag worden?

Wij komen aan het einde van ons verslag. Ondankbaar ware het, den werkzamen ijver van een' man, als VAN HEYNINGEN, te willen miskennen. Er is in dit geschrift velerlei goeds, dat niet mag worden voorbijgezien, en tegenover zoo menigeen, die zwijgt, prijzen wij het in hem, dat hij gesproken heeft. Maar desniettemin keuren

wij het af, dat hij niet meer bezadigd en naauwkeurig is te werk gegaan, al het overbodige bij zijn onderzoek niet heeft over boord geworpen, de gestrenge eischen der wetenschap niet meer heeft laten gelden, en eenzijdig geworden is door van geen ander gezag te willen hooren, dan dat der *onfeilbaarheid*. Wij beklagen ons daarover te meer, omdat wij vreezen, dat thans zijn geschrift, in weerwil van den arbeid, daaraan besteed, slechts geringen of geen' indruk zal achterlaten. Daartoe zal ook medewerken de hooge toon, waarop hij over de *Duitsche theologie* en *theologen* spreekt, blijkbaar zonder ze te kennen. SCHLEIERMACHER (doorgaans SCHLEYERMACHER genoemd) wordt met verachting bejegend, zoo dikwijls hij genoemd wordt, alsof niet door hem, in weerwil zijner afdwalingen, eene heilzame omwenteling in de godgeleerdheid ware te weeg gebragt, waarvan de zegenrijke gevolgen niet achterblijven. Van NEANDER, den man, wien *Duitschland* vereert als een' der meest geestrijke godgeleerden, wordt gezegd, dat hij aan dezelfde willekeur zich schuldig maakt, dien hij in STRAUSS berispt, zoodat hij, met den schijn van de waarheid der Evangeliegeschiedenis te handhaven, veel *gevaarlijker* is dan deze. En met welk regt het werk van den beruchten STRAUSS een *niets beteekenend* werk kan genoemd worden, verklaren wij, die het gelezen hebben, niet te begrijpen. De tijd is voorbij, dat de goede zaak des Christendoms gediend zou zijn met magtspreuken.

Nog iets. Waarom heeft VAN HEYNINGEN zich van alle aanhalingen onthouden? Hier en daar zouden zij wèlgeplaatst zijn geweest, en in een wetenschappelijk geschrift mogen de meest noodzakelijke niet ontbreken. Vroeger vervielen onze geleerden in een tegenovergesteld uiterste. Maar alle uitersten zijn schadelijk.

---

*Het heil in Christus. Onderwijs in de Christelijke Godsdienst. Door* J. J. SWIERS, *Predikant te Havelte. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In gr.* 8*vo.* 474 *bl. f* 3-70.

*Waarom is de gekruisigde Christus zoo belangrijk voor zijne Gemeente? Zevental Lijdenspreken door* J. J. SWIERS, *Predikant te Havelte. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In gr.* 8*vo.* 88 *bl. f* 1-:

*Jezus Christus, de grond van de eenheid der Christelijke kerk. Woorden van vrede en vereeniging voor alle Christenen. Door* P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In gr.* 8*vo.* 144 *bl. f* 1-50.

*Bijdragen ter bevordering van het Christelijk leven. Verzameld door* M. A. AMSHOFF *en* W. MUURLING. *Ten voordeele van de geringere volksklasse en om in derzelver geestelijke behoefte te voorzien. Jaargang* 1846. 1*ste Stukje. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In gr.* 8*vo.* 68 *bl. f* :-40.

Wij voegen deze geschriften bij elkander, omdat zij voortbrengselen zijn van de Groninger rigting, derhalve in éénen geest opgesteld en met hetzelfde doel uitgegeven.

N°. 1 is een belangrijk onderwijsboek, dat voor huiselijk gebruik niet ongeschikt is opgesteld, met het doel, om jongelieden »tot eene geregelde voorstelling te brengen van de waarheden onzer gezegende Godsdienst; zoodat die waarheden, welke zij reeds kennen, zich tot één geheel vormen en zij het onderling verband, waarin de godsdienstige waarheden staan en de gronden waarop zij rusten, zoo wel als hare hooge waarde, mogen leeren inzien en beoordeelen." — De vorm zal velen wel eenigzins vreemd voorkomen, daar hij afwijkt van dien, welken men gewoonlijk bij het godsdienstig onderwijs verkiest. Maar die vorm heeft in zijne eigenaardigheid te veel goeds, dan dat men, om het vreemde daarvan, het boek minder zou mogen gebruiken. Wij hebben het met genoegen gelezen, zonder daarom onze oogen te sluiten voor het een en ander, wat wij meenen, dat juister en nog meer volgens de Schrift had kunnen voorgesteld worden. Reeds aanstonds

ontmoeten wij een gezegde, dat niet kan verdedigd worden. De eerste zinsnede luidt: »*Wij gelooven in Jezus Christus*, dat is: wij houden ons vastelijk overtuigd, dat wij bij Jezus Christus alleen alles moeten zoeken en kunnen vinden, wat wij tot onze zaligheid behoeven." Hoe is het mogelijk, dat iemand, die het Nieuwe Testament meer dan eens gelezen heeft, zulk eene scheve en geheel verkeerde bepaling van het geloof in CHRISTUS geven kan? Wanneer ik mij vastelijk overtuigd houd, dat ik dit werk van Ds. SWIERS *moet* lezen en er veel nut uit *kan* trekken, is dit *overtuigd zijn van de noodzakelijkheid en mogelijkheid* dan hetzelfde, als het *lezen van dat boek, zoodat ik er veel nut uit trek?* Dat is zeker iets nieuws. Als ik mij vastelijk overtuigd houd, dat ik bij JEZUS CHRISTUS alleen alles *moet* zoeken en *kan* vinden, wat ik tot mijne zaligheid behoef, is dit dan hetzelfde, als het werkelijk bij Hem te zoeken en te vinden, en is dit weêr hetzelfde, als het geloof in Hem, waardoor ik hoop zalig te worden? Wat ongelukkige bepaling van het wezen des geloofs aan het begin van dit boek? Te weten, dat gij iets *moet zoeken* en *kunt vinden*, is toch nog geheel iets anders, dan het *zoeken* en *vinden* zelf. Men misleide den zondaar toch niet, waar het Evangelie geheel andere woorden spreekt. Maar gelukkig heeft de Schrijver later eene betere definitie gegeven. Bl. 462 meldt ons, dat het geloof in God en in CHRISTUS de vrucht is der overtuiging des verstands en der toestemming des gemoeds, een volkomen vertrouwen op en overgeven aan den hemelschen Vader, zoo als CHRISTUS Hem leert kennen, en aan den Zoon Gods, als onzen Zaligmaker. Dit is veel beter, ofschoon de Zoon Gods eerst had moeten genoemd worden; daar wij door den Zoon tot den Vader komen, en wie niet in CHRISTUS gelooft, ook niet in God als Vader gelooft. Het geloof in CHRISTUS is het begin van alle heil. Men zegge nu niet, dat wij den Schrijver niet hard moeten vallen, daar hij toch later zich eenigzins naauwkeuriger heeft uitgedrukt. Het geloof in CHRISTUS is de hoofdzaak, en de vele dwalingen daaromtrent behoeven niet met nog

eene vermeerderd te worden. Wie voor jongelieden schrijft, moet elk woord op een goudschaaltje wegen. — Het werk kan overigens zeer nuttig gebruikt worden, en zij daartoe aanbevolen, mits de Heilige Schrift er niet om uit de hand gelegd worde. — Wat beteekent het toch, dat dit werk kerkelijk goedgekeurd is? Wat beteekent in het algemeen deze kerkelijke goedkeuring in onzen tijd?

N°. 2 geeft ons zeven lijdenspreeken, eenvoudig in den vorm — nu daarom schatten wij ze niet op lageren prijs, want als de inhoud goed is, en de vorm geene grove gebreken heeft, mogen wij ons voldaan rekenen — en belangrijk door het onderwerp. De gekozen en behandelde teksten zijn 1 *Cor.* II: 2, *Matth.* XXVI: 28$^{b}$, 2 *Cor.* V: 19—21, 2 *Petr.* II: 21, 2 *Cor.* V: 14, 15, *Rom.* III: 25, 26, *Hebr.* II: 18. Men ziet, het is hier CHRISTUS in zijn lijden en sterven, die aan de gemeente wordt gepredikt. En de Prediker bedient zich daarbij van eene algemeen verstaanbare, duidelijke en bevattelijke voorstelling, niet wandelende op de wolken, maar zoo, dat zijne hoorders gelijken tred met hem kunnen houden. Of de Prediker zijn onderwerp heeft uitgeput, is eene andere vraag. Hij zal zelf wel willen toestemmen, dat er nog belangrijke zijden en oogpunten zijn, die hier of niet in hun volle regt kwamen, of te veel op den achtergrond stonden. Maar wij nemen in dank aan, wat hij gegeven heeft, en hopen, dat ieder naar het inzigt, dat hem in de schriften des N. V. gegeven is, CHRISTUS en dien gekruisigd prediken zal, zoo dat de gemeente zich werkelijk nader tot Hem voelt gebragt, en den Heer met levendiger trekken voor de oogen ziet geschilderd.

N°. 3 brengt ons eenige opstellen van Prof. HOFSTEDE DE GROOT. Twee daarvan zijn als leerredenen uitgesproken. Een Aanhangsel bevat een woord aan Prof. KIST. Het geheel wordt geopend door eene opwekking, om de beweging der Christelijke kerk in onze tijden zoo te besturen, dat de gemeente worde opgeleid om den Heere JEZUS CHRISTUS zelven naauwkeuriger te leeren kennen en vuriger lief te hebben. Dan volgt eene voorstelling van

JEZUS CHRISTUS als den weg tot God als Vader, daarna een opstel over JEZUS CHRISTUS als de eenheid en de leer der menschen over JEZUS CHRISTUS als de verscheidenheid der Christelijke kerk; vervolgens over Hem als de vrijheid en onafhankelijkheid des Christens. Na een stukje over de vrije prediking des Evangelies van JEZUS CHRISTUS, het eenige middel om de Christelijke kerk te stichten, te reinigen en te beschermen, en na het antwoord op de vraag, hoe het gekomen is, dat de vrije prediking des Evangelies van JEZUS CHRISTUS in de Evangelische kerk is belemmerd geworden, volgt het aanhangsel: oplossing van bezwaren, daartegen ingebragt, dat de vrije prediking des Evangelies van onzen Heer JEZUS CHRISTUS hoofdzaak was bij de Apostelen en Hervormers, en nog bij ons hoofdzaak moet zijn. — Wij vinden hier behartigingswaardige wenken, al kunnen wij niet zeggen, dat hier geheel nieuwe gezigtspunten geopend worden.

N°. 4 is bekend genoeg en heeft geene bijzondere aanbeveling noodig. Prof. DE GROOT beschouwt hier het Christendom als Godsdienst der huiselijkheid. Ds. AMSHOFF deelt een' Zendbrief van AMALIA SIEVEKING aan hare vrienden onder de behoeftigen mede, en voegt er een woord tot Inleiding en opwekking bij. Prof. MUURLING geeft een woord over Christelijke liefde en liefdadigheid, naar 1 *Joh.* III: 16—22. Eenige kleinere stukjes voltooijen het geheel. Laat de waarheid er in liefde worden gepredikt, dan is er zegen op te wachten. Maar of uitvallen op de regtzinnigheid wel de ware stichting zullen aanbrengen, is zeer twijfelachtig. Waartoe dient dat verhaaltje van Ds. AMSHOFF, bl. 65, 66? Het bewijst toch waarlijk niets tegen de regtzinnigheid. Verbeeldt u, lezer, een' stervende, van wien ons niet berigt wordt, dat CHRISTUS door het geloof in zijn hart leefde. In plaats van een hoog ernstig woord, om den stervende op zijn' gevaarlijken toestand te wijzen, spreekt de Leeraar een in dit geval niet zeer aangrijpend woord van bemoediging. Iemand, die daarbij staat, vindt dit onverantwoordelijk, en maakt er teregt aanmerking op. En wat is nu het gevolg daar-

van? Dat de volgende uitroep hier gehoord wordt: »Ach, zoo wil de regtzinnigheid zelfs bij het sterfbed nog twisten. Gebruikt men niet hare klanken en termen, men ziet zich verworpen." Ernst bij het ziekbed is dus regtzinnigheid. Nu, God geve, dat er dan vele regtzinnigen gevonden worden. Maar moeten wij niet vragen: Wat doet hier de regtzinnigheid toe? En moeten wij niet uitroepen: Ach, waar is de rigting of school in Godsdienst en theologie, die niet het liefst *hare eigene* termen en geliefkoosde klanken overal hoort? Is men te *Groningen* dan nu alleen zoo liberaal geworden, dat men daar aan geijkte klanken en termen geen waarde meer hecht? Laat het waar zijn, dat de regtzinnigen hunne klanken en termen gaarne hooren; zij hebben dit dan met de van hen afwijkenden gemeen. En nu vraag ik: moet dat verhaaltje stichtelijk heeten?

Aan het eind van dit stukje staan »... nieuwe en oude dingen..." »*Elke dag is in het leven van den Christen een dag van geloofsbelijdenis.*" Een waar woord, dat niet verouderd. Om dit woord alleen reeds, en om het liefderijke doel te meer, en om het goede in den inhoud bevelen wij het stukje verder zeer ter lezing aan.

---

*De Kerkvergadering van Trente, in hare geschiedenis en leer beknopt voorgesteld. Ter gelegenheid, dat men het derde Eeuwfeest van dezelve wil vieren, en de leer der R. kerk weder wil aanprijzen. Te Utrecht, bij* W. H. van Heyningen. 1846. *In gr.* 8*vo.* 83 *bl.* *f* :-80.

Oratio de varia mutatione, quam, teste historia, in patria nostra subiit Ecclesia Lutherana, quam habuit FERD. JAC. DOMELA NIEUWENHUIS, Theol. Doctor V. D. M. d. 25 m. Septembris anni 1845, quum in Seminario ecclesiae Euang.-Lutheranae regio quod Amstelodami est Theologiae Professionem ordinariam solenniter auspi-

caretur. Traj. ad Rhenum apud *W. H. van Heyningen.* 1845, pagg. 25. *f* :-40.

*Redevoering over de veranderingen in de Luthersche Kerk in Nederland, gehouden door* F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, *vertaald door* J. TIDEMAN. *ibid. In gr.* 8*vo.* 33 *bl. f* :-40.

*Onpartijdige Gedachten over de Duitsch-Katholijke beweging, door* C. ULLMANN, *Professor te Heidelberg. Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1845. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl. f* :-50.

N°. 1 is zeer lezenswaardig, geeft een beknopt maar goed overzigt van hetgeen er op de Trentsche kerkvergadering verrigt is, na vooraf de aanleiding tot het bijeenroepen en houden van dat concilie herinnerd te hebben. Het is minder resultaat van een zelfstandig, uit de bronnen op nieuw puttend, onderzoek, dan wel voor het grootste gedeelte navolging van een werkje van HAUSZMANN, zoo als onze ongenoemde Schrijver in het voorberigt zelf te kennen geeft. Dit verhindert ons evenwel niet, om het met dank te ontvangen en ter lezing aan te bevelen, daar het zeer heilzaam zijn kan en zeer noodzakelijk geacht moet worden, te weten, wat de Trentsche vaders hebben bepaald, en op welke wijze zij hunne besluiten hebben genomen.

N°. 2 is de intreerede van Prof. NIEUWENHUIS. Zij geeft een beknopt overzigt van de verandering in de Luthersche kerk in *Nederland*, en is eene dankenswaardige bijdrage tot de kennis der geschiedenis van dit kerkgenootschap in ons vaderland. De Heer TIDEMAN heeft daarom ook een goed werk verrigt, door haar in onze taal over te brengen; anders ware de Latijnsche rede door velen niet gelezen. Met vrijmoedigheid komt NIEUWENHUIS voor zijn gevoelen uit, dat, terwijl de vormen eener schoolsche godgeleerdheid in de Evangelisch-Luthersche kerk verworpen zijn, men echter geenszins datgene verkrachten mag,

wat het N. T. over de gewigtigste deelen der godgeleerdheid, over de goddelijke natuur van CHRISTUS, over den Heiligen Geest, over het algemeene verderf der menschelijke natuur en over de vergeving der zonden door CHRISTUS alleen, duidelijk en klaar leert (Oratio, p. 19, 20. Vert. bl. 26). Van harte wenschen wij, dat zijne werkzaamheid te *Amsterdam* voor wetenschap en kerk vruchten moge dragen tot verheerlijking van CHRISTUS.

N°. 3 is eene vertaling van ULLMANN's bekende verhandeling in de *Studien und Kritiken* 1845, *S.* 985—1026. Het publiek is nu wel in de gelegenheid, om zijn gevoelen over de zoogenaamde Duitsch-Katholijke beweging te leeren kennen, daar het meer dan eens eene vertaling van zijn opstel ontvangen heeft. Het make van die gelegenheid gebruik, om zich te laten inlichten omtrent de betrekkelijke waarde, die wij aan deze beweging in *Duitschland* mogen toekennen, en zie niet overal, waar men tegen *Rome* schreeuwt, aanstonds het ware Christendom. Beproeft de geesten, of zij uit God zijn!

---

*Proeve eener zielkundige verklaring van Jezus lijden in Gethsemané. Door* M. A. JENTINK, *Predikant te Harlingen. Te Leyden, bij* de Wed. D. du Saar. *In gr.* 8*vo.* 124 *bl. f* 1-25.

Dit werkje, reeds eenigen tijd in het licht, bleef toevallig tot heden onbeoordeeld bij ons liggen. En ofschoon thans weinig ruimte beschikbaar hebbende, willen wij het liever in den tijd der herinnering van 's Heilands lijdensgeschiedenis kortelijk aanmelden, dan een breedvoeriger verslag tot een minder geschikt tijdstip verschuiven. De Eerw. JENTINK kon zich niet vereenigen met het gewone gevoelen, dat de oorzaak van JEZUS' zoogenoemd zielelijden in *Gethsemané* meent te vinden in den indruk, dien de Hem boven het hoofd hangende mishandelingen te weeg bragten. Aan de wederlegging van dit gevoelen wordt een *eerste* — aan de ontvouwing en verdediging van zijne

eigene meening het *tweede* Hoofdstuk besteed. Die meening komt hierop neder, dat de bedoelde oorzaak te zoeken zij in JEZUS' menschenliefde, in de smart der zich opofferende liefde over JUDAS, de discipelen, zijne moordenaars, de zonde der menschen, die zoo zwaar een offer, als het Zijne, noodig maakte; en de wensch, dat de drinkbeker van den Heer voorbij mogt gaan, wordt eene bede, dat men niet komen mogt tot het verschrikkelijke uiterste, Hem te kruisigen. JEZUS bidt alzoo zijn lijden af, niet om zijnes zelfs, maar om der menschen wil. Dit gevoelen nu tracht de Schrijver aannemelijk te maken door de opmerking, dat het niet gedrukt wordt door de zwarigheden, die hij vroeger in het gewone had aangewezen, zoo met opzigt tot JEZUS' persoonlijkheid, als tot zijne geschiedenis, welker eenheid er niet, gelijk naar zijn inzien door het meest aangenomene, door verbroken wordt.

Wij zouden onbillijk doen, indien wij ontkenden, dat de Eerw. JENTINK met scherpzinnigheid zijn gevoelen heeft verdedigd, en het andere, vooral ook zoo als het door RIEHM en VAN DER WILLIGEN in hunne bekende verhandelingen bij het *Haagsche Genootschap* is voorgesteld en aangeprezen, gepoogd heeft te ontzenuwen, gelijk wij gaarne hulde doen aan de bekwaamheid en de goede bedoeling van den waardigen Opsteller. Of hij evenwel het meerendeel zijner lezers zal overtuigen, — dit betwijfelen wij. Bij de geheel eenige persoonlijkheid van JEZUS is het bedenkelijk en gevaarlijk, het *psychologische*, hoewel onmogelijk voorbij te zien, zoo geheel en al op den voorgrond te stellen, omdat men zich zoo ligt aan eene *petitio principii* schuldig maakt; en dat de Schrijver *te* eenzijdig het *objective* tegenover het *subjective* plaatst, valt bij de lezing aanstonds in het oog. Met dat al is elke grondig beredeneerde proeve ter opheldering van een der duisterste punten in de levens- en lijdensgeschiedenis van JEZUS ons en elken onderzoeker der waarheid, die in Hem is, hoogst welkom.

*De Christen, beschouwd in sommige van zijne betrekkingen tot de Kerk, de Maatschappij en het Huisgezin. Huiselijke lectuur voor Evangelische Christenen. Te Groningen, bij* J. Oomkens, Jzoon. 1847. *In gr.* 8*vo. VIII*, 451 *bl. f* 1 - 80.

Wij kunnen deze huiselijke lectuur aan Evangelische Christenen met vrijmoedigheid aanbevelen. In eene reeks van 27 opstellen wordt gesproken over *Christenen, andersdenkenden, kinderen, oudste zonen, broeders, echtgenooten, ouders, dienstboden, bloedverwanten, vrienden, burgers, vreemdelingen, priesters, koningen, rijken, armen, bezorgden, zorgeloozen, zondaren, gevallenen, gezegenden, beproefden, ouden, jongen, kranken* en *dooden.* Uit deze opgave der opschriften, die tevens tot verklaring van den titel verstrekken moge, blijkt de verscheidenheid der hier behandelde onderwerpen. Zij zijn belangrijk genoeg en omvatten de meest voorname betrekkingen des Christelijken levens. En de behandeling dezer onderwerpen is alles behalve eenvormig. Door een veelzijdig gebruik der gewijde, soms ook der ongewijde geschiedenis is er voor genoegzame afwisseling gezorgd. Nu en dan wordt er met fiksche hand in het leven ingegrepen. Een ernstige, doorgaans Christelijke toon is hier aangeslagen. En terwijl de preekvorm gelukkig vermeden is, verheft zich de stijl, waar daartoe aanleiding is, zelfs tot oratorische hoogte, gelijk het ook aan wèl gekozene beeldspraak niet ontbreekt. Wat eindelijk meer bijzonder den inhoud aangaat, niet alle opstellen zijn even goed geslaagd, sommige hadden wij zelfs gansch anders gewenscht; maar meestal is de inhoud derzelve verrassend, en altijd wordt er over het onderwerp zooveel belangrijks gezegd, dat men het boeksken niet ligt onvoldaan ter zijde legt. Wij zouden gaarne ons gunstig oordeel door eenige mededeelingen staven, maar zien ons daarin door gebrek aan ruimte verhinderd. Ééne aanmerking houde de ongenoemde

en ons volstrekt onbekende Schrijver ons ten goede. Hij wachte zich voor zekere onaangename scherpheid van toon, die wij hier en daar meenen opgemerkt te hebben, waar hij de gebreken of wanbegrippen onzer eeuw tracht tegen te gaan. Al wat verbittert, verbetert niet. Ook zie hij toe, dat zijne vrijzinnige denkwijze hem niet tot uitvallen verleide, die, naar ons inzien, bij huiselijke lectuur allerminst voegen. Zoo kwam ons tamelijk ongepast voor, wat bl. 3 gelezen wordt: *dat Gods toorn door een menschenoffer op Golgotha verzoend moest worden, is een sprookje, uit de Joodsche en Heidensche oudheid afkomstig, en door geen regtgeaard Christen meer geloofd.* Wij zouden meer soortgelijke proeven kunnen aanvoeren, maar laten het voor ditmaal bij de bijgebragte berusten. Wie zulke uitvallen niet verdragen kan, neme het overigens regt Christelijke geschrift liefst niet in handen.

Wat mag wel de oorzaak zijn, dat, terwijl het voorberigt geteekend is *Oogstmaand* 1846, en het boeksken ons eenige weken vóór het einde des jaars in handen kwam, de titel het jaartal 1847 voert?

---

*Natuur- en zedekundige Gezondheidsleer voor den beschaafden stand, vooral voor zwakken en ziekelijken, door* J. J. PENNINK, *Med. Chir. et Art. Obst. Dr. enz. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1845. *In kl.* 8*vo. XII en* 152 *bl. f* 1-25.

*Aanwijzing der voornaamste leefregels tot behoud der gezondheid en voorbehoeding van ziekte. Een nuttig Leesboek voor het algemeen, door* A. H. RÖBBELEN. 1*ste gedeelte, spijs en drank. Uit het Hoogduitsch. Te Leeuwarden, bij* Jacob J. van Gelder. 1846. *In kl.* 8*vo. VI en* 149 *bl. f* 1-:

De beide werkjes, waarvan wij den titel hierboven hebben afgeschreven, komen zoozeer in strekking overeen, dat wij meenden, dezelve gezamentlijk te mogen aankon-

digen. De Schrijvers bewegen zich beide op een gebied, hetwelk reeds vóór hen door mannen van grooten naam is betreden. De kunst, om het menschelijke leven te verlengen, maakte reeds in het laatst der vorige eeuw het onderwerp uit, waaraan een HUFELAND zijne krachten besteedde, en de duurzame opgang, welken zijn geschrift maakte, mogt ten bewijze strekken, zoowel voor de belangrijkheid des onderwerps, als voor de voortreffelijke wijze der behandeling. In strekking met het werkje van den Duitschen geleerde gelijk, en in populariteit voor hetzelve weinig onderdoende, mag men de verhandeling van onzen VOSMAER, *De kunst om lang te leven en wel te sterven*, noemen. Minder populair, en meer voor de hoogere standen berekend, schoon overigens ook zeer verdienstelijk, was het werkje van den overleden Hoogleeraar HARTMANN, waarvan, indien wij ons niet bedriegen, ook bij ons eene vertaling is verschenen. Nog beperkter is de grens, welke Dr. PENNINK en (Dr.?) RÖBBELEN zich getrokken hebben. De een (Dr. PENNINK) schrijft, blijkens den titel, eene Gezondheidsleer voor zwakken en ziekelijken; de ander, (RÖBBELEN), blijkens zijne inleiding, voor meer bejaarden: »Dezen ouderdom [na het vijf en veertigste jaar] en in het bijzonder der grijsheid een voor derzelver diëet of levensregeling dienstig rigtsnoer of maatstaf te geven, in kritische toelichting het nuttige en voordeelige voor oogen te stellen van de gewigtige en belang inboezemende ontdekkingen, welke eene afzonderlijke wetenschap tot hiertoe slechts voor den ingewijden ontsloot, de aandacht te vestigen op de voor het leven en de gezondheid schadelijke invloeden, en aan te toonen, hoe de voorzigtige stuurman de dikwerf verborgene en zeer gevaarlijke klippen weet te omzeilen, waarop reeds zoo menige levenshulk vóór den tijd strandde en verbrijzeld werd, in één woord, dit levenverlengende of makrobiotische vraagstuk praktisch op te lossen, ziedaar het doel der voorliggende bladen," (bl. 5 en 6). — Wij mogen niet ontveinzen, dat door deze beperking voor beide Schrijvers de taak gemakkelijker geworden is, dan

voor hunne voorgangers; intusschen is het bij de belangrijkheid der zaak en den omvang des onderwerps geenszins af te keuren, dat zij zich hun terrein eenigzins hebben afgebakend. Eene korte beschouwing der beide werkjes moge onze lezers eenigzins nader bekend maken met de wijze, waarop de Schrijvers hunne taak hebben volvoerd.

Het werkje van Dr. PENNINK bevat twee groote afdeelingen. In de eerste handelt de Schrijver *over de waarde van een zwak en teêrgevoelig gestel, vooral bij den geleerden stand.* Wij moeten betuigen, dat ons dit gedeelte van het werkje het minst beviel; volgens de redenering, welke de Schrijver ons in deze bladzijden opdringt, zoude het voor den zwakkelijken geleerde een bijzonder geluk zijn, dat hij zwak en niet sterk is, en zoude de gezonde en sterke er veel slechter aan toe zijn, dan de zwakke en ziekelijke; eene stelling, welke door weinigen beäamd zal worden, en waaraan ook wij ons zegel niet kunnen hechten. De Schrijver heeft hier te veel willen bewijzen en hierdoor waarschijnlijk minder overtuigd, dan indien hij, in plaats van eene lofrede op de zwakkelijkheid te schrijven, zich bij eene bloote verdediging had bepaald. Want zelfs de treffende voorbeelden, welke hij bijbrengt, van zwakkelijke geleerden, die eenen hoogen ouderdom hebben bereikt, bewijzen nog slechts, dat men, *in weerwil* van een zwak gestel, oud kan worden, terwijl het algemeen bekend is, dat men de voorbeelden van hoogen ouderdom over het geheel meer onder de gezonde en sterke landlieden, dan onder zwakkelijke geleerden moet zoeken. Eene andere aanmerking, welke wij op dit en ook eenigzins op het volgende gedeelte van het werk hebben, is, dat de Schrijver genoegzaam alleen van zwakkelijke geleerden en staatslieden spreekt, terwijl men, volgens den titel, in het algemeen voor *alle* zwakken en ziekelijken uit den beschaafden stand eene Gezondheidsleer zoude meenen te mogen verwachten; waarschijnlijk zweefde hem wat veel BILDERDIJK's *Ziekte der Geleerden* voor den geest, waaruit wij hier menige passage vinden aangehaald. In het tweede gedeelte handelt de Schrijver *over de kunst om*

*wèl zwakkelijk te zijn en daardoor het leven te verlengen.* Dit gedeelte beviel ons veel beter, dan het eerste; het is geheel praktisch, en de Schrijver bevindt zich eerst hier op zijn regte standpunt. Na eerst kortelijk te hebben aangegeven, hoe de zwakke gezondheid, inzonderheid bij den beschaafden en geleerden stand, ontstaat, wijst hij vervolgens de middelen aan ter verbetering van eene zwakke gezondheid. Ook hier hinderde ons weder, in de eerste afdeeling van dit tweede gedeelte, de eenzijdige opvatting van het onderwerp; het is altoos de *geleerde* stand, waarvan gesproken wordt; de Schrijver had, naar ons inzien, dieper in zijn onderwerp moeten ingrijpen en de oorzaak van het kwaad, — want zoo blijven wij de zwakkelijkheid van gestel noemen, — in de opvoeding reeds in de vroegste jeugd moeten zoeken; vertroeteling des ligchaams aan de eene zijde en onverstandige en te vroegtijdige inspanning van den geest aan de andere had hij als de veelvermogende oorzaken moeten schilderen van de zwakkelijkheid en ziekelijkheid, welke men thans zoo algemeen aantreft. Hij, die gelukkig genoeg is geweest, voorbij deze beide klippen heengevoerd te zijn, zal, indien hij overigens geenen erfelijken ziekteaanleg bezit, niet zoo ligt op lateren leeftijd door letterarbeid een zwakkelijk gestel verkrijgen, tenzij hij hierin de maat te buiten gaat. Verre het grootste gedeelte van het werkje handelt over de middelen, om eene zwakke gezondheid te verbeteren (bl. 44 —117). Dit gedeelte is met zorg en oordeel bewerkt en de voorschriften, door den Schrijver aldaar gegeven, zijn allezins behartigingswaardig; de wijze van bewerking getuigt, dat de diaetetica zijne lievelingsstudie is; de stijl is onderhoudend en door gepaste aanhalingen uit oudere en nieuwere dichters verlevendigd. In de volgende § § spreekt Dr. PENNINK *over de zelfleiding en dieet naar verschil van temperament en aanleg tot ziekte.* Dat wij hier in een populair en dus voor leeken geschreven werkje de (verouderde, — zouden wij bijkans zeggen) leer der temperamenten terugvinden, verwondert ons minder, dan dat de lezer in deze afdeeling *alleen* bij de temperamenten

wordt bepaald. Dit gebrek wordt wel eenigzins vergoed door de toevoeging van een laatste hoofdstuk *over de kunst om wèl zwakkelijk te zijn, vooral voor teringachtige gestellen*, maar behalve het teringachtige gestel en de vier zoogenaamde temperamenten zijn er toch ook nog andere ligchaamstoestanden, waardoor de mensch aanleg tot ziekte heeft. Het zoo even genoemde laatste hoofdstuk is weder geheel praktisch en hierdoor ook, als al het overige van het werkje, waar de Schrijver zich op zijn terrein als practicus beweegt, van veel waarde. Wij vereenigen ons ten volle met de stelling op bl. 138 voorkomende, welke wij niet kunnen nalaten, in haar geheel af te schrijven: »Over het algemeen denken wij niet gunstig over het reizen van teringachtigen naar afgelegene gewesten in warmere luchtstreken. Doorgaans komen zij daar verzwakt en uitgeput aan, en zoeken er vergeefs gemakken, die er niet te vinden zijn. Vruchteloos worden er meestal de genoegens eener zorgelooze ontspanning en verkwikking gezocht. Op menig lijkgesteente te *Nice* en *Pisa* staat de naam gegrift van jeugdige teringlijders, die er aan eene kunst stierven, die hen te huis misschien zoude hersteld hebben." — Uit onze aankondiging van het werkje van Dr. PENNINK zal, hopen wij, blijken, dat wij de gezondheidsregelen, in hetzelve vervat, op hoogen prijs stellen; zij maken het grootste gedeelte en den hoofdzakelijken inhoud van het boekje uit, en wij aarzelen niet, aan hetzelve vele lezers toe te wenschen, opdat het veel nut moge stichten.

Het werkje van Dr. RÖBBELEN is oorspronkelijk in het Hoogduitsch geschreven, hetwelk ons, al stond het niet op den titel, wel reeds onder het lezen zoude gebleken zijn, al gingen wij niet verder dan den eersten volzin: »Vier groote tijdstippen merken des menschen leven van zijne wieg af tot aan het graf." Overigens is de zin doorgaans getrouw terug gegeven. Ook in dit werkje vinden wij veel nuttigs, veel wat men elders welligt zóó niet in een zamenhangend geheel bijeen vindt, en toch beantwoordde het maar ten halve aan onze verwachting. Vol-

gens de boven aangehaalde woorden zoude men eene Gezondheidsleer voor oude lieden verwachten, gegrond op eene natuurkundige en voor den leek bevattelijk voorgestelde beschouwing van den ouderdom. De Schrijver had deze, behalve uit algemeene physiologische werken, ook kunnen putten uit CANSTATT's *Krankheiten des höheren Alters*. Doch niets hiervan treffen wij aan; wij zouden zelfs niet eens, indien het ons niet van tijd tot tijd ter loops herinnerd werd, bespeuren, dat het behandelde hoofdzakelijk voor ouderen van dagen is bestemd. Na eene eenigzins hoogdravende inleiding begint de Schrijver onmiddellijk met de beschouwing van de spijzen, welke door den mensch gebruikt worden. Uitvoerig worden de eigenschappen der verschillende spijzen uit het dieren- en plantenrijk ontvouwd en met oordeel opgegeven, welke derzelve voor den mensch het geschiktst zijn; hetzelfde heeft ook met betrekking tot de dranken plaats, van het zuiver water, zoo als de hand der natuur het ons biedt, tot de verschillende soorten van edele wijnen, welke de kunst uit het druivennat heeft weten te bereiden. Geene wijnsoort wordt overgeslagen, elke wordt op hare juiste waarde geschat en zelfs de arts, die zijnen patient de eene of andere wijnsoort wenscht aan te bevelen, zal bij het bepalen zijner keus niet zonder vrucht onzen Schrijver raadplegen. Er wordt derhalve veel wetenswaardigs in het werkje van RÖBBELEN gevonden, terwijl de stijl doorgaans onderhoudend en volstrekt niet droog is. Wanneer men zich slechts van het begin af aan voorneemt, het denkbeeld, dat de Schrijver eene diaetetica voor oude lieden schrijft, ter zijde te stellen, zal men het boekje met genoegen doorlezen; men zal zich daarenboven met de meeste van zijne beschouwingen, bijv. met die over de watergeneeskunde, zeer goed kunnen vereenigen, en alleen maar wenschen, dat hij niet zoo dikwijls jagt op aardigheden hadde gemaakt. Dat hij den brandewijn in bescherming neemt, duiden wij hem minder ten kwade, dan de Vertaler, die partij trekt voor de Matigheidsgenootschappen. Indien de edele wijnen, de portwijn niet uitgezon-

derd, genade vinden in des Schrijvers oogen, vinden wij het niet meer dan consequent, dat hij den staf niet breekt over den brandewijn. Zoo lang de hoogere standen geen' afstand doen van den wijn, als dagelijkschen drank, kan hunne vereeniging tot de dusgenoemde Matigheids- of Afschaffings-genootschappen voor den gemeenen man van geenen merkelen invloed zijn. Doch, om op het werkje van RÖBBELEN terug te komen; het aangekondigde is nog slechts een eerste gedeelte, en daar ons het oorspronkelijke niet bekend is, kunnen wij dus ook moeijelijk over het geheel oordeelen. Indien wij echter uit dit eerste gedeelte, over spijs en drank handelende, een besluit tot het geheel mogen trekken, dan zouden wij zeggen, dat des Schrijvers plan, om eene diaetetica voor oude lieden te schrijven, mislukt is, maar dat zijn werkje desniettemin vele wetenswaardige zaken bevat.

---

*Geschiedenis der Katholieke Kerk. Een Volksboek voor belijders van alle gezindheden. Van* JOHANN SPORSCHIL. *Met goedkeuring van het Katholiek-Geestelijk Opperbestuur in het Koningrijk Saksen. Naar het Hoogduitsch. Iste Aflevering. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1847. *In gr.* 8*vo.* 80 *bl. Bij inteek. f* 1-20.

Tot de meest zonderlinge verschijnselen, die de zeer produktieve vertalingszucht in ons lieve vaderland ooit heeft opgeleverd, behoort het werk, dat voor Rec. op de tafel ligt. Het zal eene *Geschiedenis der Katholieke Kerk* geven; het zal die zóó geven, dat het een *volksboek voor belijders van alle gezindheden* zijn kan. Wie moet door zulke beloften niet tot de hoogste verwachting opgewonden worden? Immers eene geschiedenis der kerk te schrijven is hetzelfde, als eene groote taak op zich te nemen. Die de pen opvat om dit te doen, moet den gang volgen van alle veranderingen en ontwikkelingen, welke de kerk van hare grondvesting af aan heeft doorgeloopen. Zijne pen dient een penseel te worden, dat het beeld der kerk, zoo als zij op verschillende tijdstippen zich vertoonde, met welgelijkende trekken schetst. Zijn vinger moet de omstandigheden aan-

wijzen, waardoor de kerk al die veranderingen onderging. Aan de hand van duizend vroegere en latere schrijvers moet hij diep dringen in het geloof, dat die kerk bezielde, in de inrigtingen, die zij trof om haar bestaan te bewaren en hare eerdienst te regelen; en niets mag hem ontgaan, terwijl hij het gebied beschouwt, waarover zij zich uitbreidde, niets ook, terwijl zijn oog rust op de betrekkingen, waarin zij met andere burgerlijke of godsdienstige vereenigingen trad of geplaatst werd. Inderdaad het is twijfelachtig, of de schrijver van eene kerkgeschiedenis meer door wetenschap uitblinken, of meer door scherpzinnigheid zich onderscheiden, of eindelijk meer door verhevenheid boven sektengeest zich kenmerken moet. Rec. zoude de vereeniging van al deze eigenschappen eischen, en er mede willen gepaard hebben eenen echt Christelijken zin, die aan de harten van JEZUS en zijne Apostelen in het binnenste gekweekt is geworden.

Rec. moet openhartig erkennen, dat de naam van den Schrijver geen gunstig vermoeden ten opzigte van de degelijkheid des werks opwekte. SPORSCHIL is bekend geworden, doordien hij eene *Geschiedenis van den dertigjarigen Oorlog* heeft zaamgesteld. In dat werk doet hij zich als Protestant kennen, bewerende dat de Hervorming *noodzakelijk* was. — Een ander voortbrengsel van zijne pen is *de Geschiedenis der Kruistogten*, waarin des mans sterke overhelling tot het *Ultramontanisme* op meer dan eene plaats doorstraalt. Het laatstgenoemde geschrift is in onze taal overgebragt. Een onzer vaderlandsche Geleerden heeft zich de moeite gegeven, het, met de bronnen van de geschiedenis voor zich, te lezen (*). De slotsom van zijn onderzoek is geweest, dat SPORSCHIL die bronnen grootendeels niet heeft gekend; dat hij de werken van WILKEN e. a. heeft gekopiëerd; dat hij ook de fouten van hen, die hij uitschreef, *getrouwelijk* heeft overgenomen, en dat het in allen opzigte te betreuren valt, dat onze letterkunde met de vertaling van die beide boekdeelen is bezwaard geworden. — Intusschen onmogelijk achtte Rec. het niet, dat door SPORSCHIL sedert reuzenschreden op het gebied der wetenschappen waren gedaan, zoodat hij, in het vol gevoel van kracht,

(*) Zie dit Tijdschrift, het voorgaande Nommer, bl. 80 en verv.

de hand had uitgestrekt, om het groote werk eener *Kerkgeschiedenis* aan te grijpen; een werk, dat 20 à 25 Afleveringen in onze taal vullen zal. — Doch niet alleen eene kerkgeschiedenis zal SPORSCHIL geven: eene kerkgeschiedenis, geheel eenig van aard en strekking. Tot dus ver hadden de Protestanten hunne eigene kerkhistorieschrijvers; zij hadden die, sedert MATTHIAS FLACIUS en zijne geleerde medewerkers de *Maagdenburgsche Centuriën* uitgaven. — De Roomschen hadden hunne schrijvers over de kerkhistorie. Van BARONIUS aan trad zij in eene vijandige strekking tegen de Protestanten op. Eene eigendommelijk verschillende wijze van beschouwing was noodzakelijk, waar het eene kerkgenootschap uit de geschiedenis de verbasteringen aanwees, het andere die verbasteringen door de bladen derzelfde geschiedenis te bedekken, en haar bestaan te wettigen zocht. Zóó is het gebleven tot op onze dagen. — Nu zal het anders worden. SPORSCHIL zal eene kerkgeschiedenis geven, niet alleen voor Roomschen, ook voor Protestanten. *Grieken*, *Kopten*, *Armeniërs* — allen zullen bij dit boek zich neêrleggen. Een *volksboek* zal het wezen *voor belijders van alle gezindheden!* — En SPORSCHIL alléén is het niet, die dit belooft; de Israëlitische Uitgever M. H. BINGER heeft het ook verklaard. Op de keerzijde van den omslag, in het »aan den Lezer", verklaart deze, dat het werk, hetwelk door zijne hand in het licht treedt, *een boek is voor belijders van alle gezindheden.*

Dat wij zien, of en in hoe ver het de verwachtingen, waaronder het zich aankondigt en aangekondigd wordt, bevredigt. Het werk wordt geopend met eene inleiding, die 62 bladzijden vult. Op de dan volgende bladzijde is gedrukt: EERSTE TIJDVAK. — *Oude Geschiedenis der Katholieke Kerk, tot op de vestiging van het Duitsche Roomsche Rijk. — Eerste Boek. Sedert de uitstorting van den Heiligen Geest, tot de verheffing van de Christelijke leer tot Godsdienst van het Rijk onder* KONSTANTIJN *den Groote.* Rec. zal zich thans alleen tot de Inleiding, bl. 1—62, bepalen.

Het eerste, dat Rec. in de Inleiding zocht, was eene bepaling van het denkbeeld *Katholieke Kerk.* Hij mogt eene zoodanige billijk verwachten, omdat zij het onderwerp is, waarover het geheele groote werk zal handelen. Hij vleide zich daarenboven, dat hij in de eigenaardige opvatting van dat denkbeeld het raadsel zou opgelost vinden, hoe eene

Geschiedenis der *Katholieke Kerk* een *volksboek* voor *alle gezindheden* zijn kan. — Intusschen de Schrijver laat het aan de lezers over, om zelve uit zijn geschrift op te maken, wat hij onder *Katholieke* Kerk verstaat. Bl. 1 wordt het *eeuwige Rome* als middelpunt der Christenwereld voorgesteld en de heilige LEO *de Groote* als het hoofd der *Kerk*. — Bl. 2 heet het: »God deed de onsterfelijke Frankische Koningen PEPIJN en KAREL *den Groote* verrijzen, en wekte hen op, om den Heiligen Stoel en met hem de *Kerk* voor slavernij te behoeden." — »De Geest Gods wekte den grooten Koning OTTO op om naar *Rome* te gaan, waar de opvolging van den heiligen Apostelkoning PETRUS ligt ten eenemale verbroken had kunnen wezen, en zich de Keizerskroon op te zetten, die hem tot gekozen beschermer der *Kerk* maakte." — »God stond den heiligen man (GREGORIUS VII) op zijde, toen deze het besluit opvatte, om de *Kerk* van de wereldlijke heerschappij geheel te bevrijden, en toen hij den handschoen aan den Keizer toewierp." — »De viktorie was aan de zijde der groote Pausen ALEXANDER III en INNOCENTIUS IV; zij redden voor de eeuwigheid de onafhankelijkheid, de éénheid der *Katholieke Kerk*," bl. 3. — »Naast, (niet *in*) de *Katholieke Kerk* was het onkruid opgeschoten, dat gedeeltelijk (?) tot de hervorming had geleid," bl. 4. — »PIUS VI, van *Rome* weggevoerd wordende, werd weggevoerd van de gewijde bondsarke, door de Vorsten der Apostelen PETRUS en PAULUS hem toevertrouwd," bl. 5. — De omstandigheid, dat de Pausen tevens wereldlijke Vorsten zijn, is een schild voor hunne onafhankelijkheid als Opperhoofden der *Kerk*. — »Ieder van vooroordeel bevrijde denker zal de overtuiging deelen, dat die *Kerk* niet louter menschenwerk zijn kan," bl. 7. — »In haar werd het groote woord des Verlossers vervuld: ik zeg U, gij zijt PETRUS, en op deze rots zal ik bouwen mijne Kerk, en de poorten der hel zullen haar niet doen bezwijken," bl. 7, 8.

Uit deze aanhalingen, die nog met een aanzienlijk getal konden worden vermeerderd, blijkt volkomen, wat in het oog van SPORSCHIL *Katholieke Kerk* is. *Katholieke* Kerk is *niet verschillend* van *Roomsche* Kerk; zij is met haar ééne en dezelfde.

Hier moet Rec. een oogenblik vertoeven, eer hij den Schrijver verder volgt. Hij moet het doen, opgeroepen door de waarheid, die hare stem luide tegen SPORSCHIL verheft.

De benaming *Katholiek* is *niet* gelijk beteekenend met *Roomsch*. Zij komt, voor zoo ver Rec. weet, het eerst voor in den treffenden brief, dien die van *Smyrna* schreven, verhalende den marteldood van POLYCARPUS. Het is daar in het opschrift: *πάσαις ταῖς κατα πάντα τόπον τῆς ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας παροικίαις, ἔλεος.* Zie EUSEBIUS, *Hist. Eccl.* Libr. IV, Cap. 15, pag. 129, *ed. Valesius.* Ook in den brief van IGNATIUS, *Epistola ad Smyrnam*, Cap. VIII, vindt men deze benaming. Dezelve werd weldra gebezigd, om de *algemeenheid* der leer, waarin men overeenkwam, aan te wijzen; zij, die zich, in tegenoverstelling van andersdenkenden, door haar verbonden gevoelden, noemden zich *ἐκκλησία καθολική*. Doch die *Katholieke Kerk* was niet onder één middelpunt vereenigd. Zoo vele Apostolische gemeenten er waren, zoo vele middelpunten ook, zonder dat daarbij eenige rangschikking plaats had, ten gevolge waarvan de eene boven de andere zoude zijn verheven geweest. — De *Katholieke* Kerk was vervolgens de over het geheele Romeinsche rijk uitgestrekte, de *οἰκουμενική ἐκκλησια*, zoo als CHRYSOSTOMUS heeft; de Kerk van den Staat. Bij de deeling van het groote rijk in het *Oostersche* en *Westersche* werd de *Katholieke* Kerk niet gedeeld; maar de Bisschoppen van *Rome* trokken partij van den ondergang van het *Westersche* Keizerrijk, verhieven zich tot politieke Heeren van *Rome*, en beweerden, dat zij niet alleen den eersten rang onder de Bisschoppen des rijks bekleedden, maar dat ook de opperheerschappij over de geheele Kerk hun toekwam. — Intusschen verhief zich tegen deze aanmatiging de stem der *Grieksche* Kerk met kracht. Sedert de scheiding, in het jaar 1053, bestaat historisch de Katholieke Kerk als eene *Grieksch-Katholieke* en eene *Roomsch-Katholieke*. De Kerk van *Rome* is genoemd en heeft zich zelve genoemd de *Roomsch-Katholieke*. — SPORSCHIL kent dus niet eens de eigenlijke beteekenis, die het woord *Katholieke Kerk* oorspronkelijk had; hij schijnt niet van de veranderingen te weten, die dit begrip in den loop der eeuwen onderging; hij gaat zelfs verder, dan *Rome* zelve, en, *Katholiek* met *Roomsch* gelijk stellende, laat hij de laatstgenoemde bepaling weg, terwijl de Roomschen zelv' die bezigen. De Katholieke Kerk *is* de Roomsche Kerk. — Het trof Rec. den man zoo klein en zoo beperkt te vinden. Alle *illusie*, die hij zich er van gemaakt had, dat SPORSCHIL iets zoude geven, hetwelk, bij-

aldien het dan ook geen volksboek voor alle gezindheden was, dan toch als eene voorbereiding daartoe niet geheel zonder waarde zoude wezen, verdween op de meest onaangename wijze. — Neen, SPORSCHIL heeft geen denkbeeld van eene verheffing van den geest tot hooger standpunt; tot *die Katholieke Kerk*, welke aanwezig is in de groote overeenstemming der Christenen ten opzigte van het wezentlijke in geloof en leven, kan hij niet opklimmen. Hij kent geene *Katholieke Kerk*, die evenmin de Kerk is van den *Paus* der Roomschen, als van den *Patriarch* der Grieken, noch van den *Katholikus* der Oostersche Christenen; — die alléén en geheel is *de Kerk van* CHRISTUS. — Maar hoe zal dan een werk over de Kerkhistorie, dat op het denkbeeld gebouwd wordt: »de *Roomsche* Kerk is bij uitsluiting de *Katholieke*," een werk zijn, dat zich kan aanbevelen bij alle gezindheden? Immers zij allen gevoelen, dat *Roomsche* Kerk met Katholieke gelijk te stellen eene zware beleediging is, hun, als belijders in andere Kerkgenootschappen, aangedaan. Het is hetzelfde, als hun te zeggen: gij keurt toch stilzwijgend al de middelen goed, die *Rome* tegen uw en andere Kerkgenootschappen heeft in het werk gesteld, om u en hen als scheurmakers en ketters of te vernietigen of tot *Rome* te brengen. Het is hetzelfde, als den heerschzuchtigen en onverdraagzamen ijver van *Rome* te voeden, en het in den waan te brengen, dat inderdaad *Protestanten*, *Grieken* en *Oostersche* Christenen zich met het denkbeeld kunnen vereenigen, dat de *Roomsche* Kerk de waarlijk *Katholieke* is. Inderdaad, er behoort veel onkunde, groote zelfverblinding, of al de sluwheid van het *Jezuitisme* toe, om op den titel van een werk, waarbij zulk een averregtsch en gevaarlijk denkbeeld aan Katholieke Kerk ondergeschoven is, te plaatsen: *een volksboek voor belijders van alle gezindheden!*

Rec. kan nu, bij de beschouwing van hetgeen de Inleiding behelst, kort zijn. Nadat de Schrijver op de eerste acht bladzijden zich geheel heeft uitgeput in den lof der *Katholieke* (Roomsche) Kerk, gaat hij over, om de uitnemendheid dier Kerk nader aan te toonen. Hij zegt: »In onze dagen, die getuigen zijn van zulke hevige aanvallen, tegen de *Katholieke* Kerk gerigt, en waarin vermetele stervelingen de stoute gedachte durfden koesteren, haar omver te werpen, is het noodzakelijk, eenige der grondwaarheden aan het licht te brengen, die door de Kerk in levende kracht

en overtuigenden invloed blijven bewaard tot aan de volheid der tijden."

SPORSCHIL handelt hier over het bestaan van God, bl. 8—17, de persoonlijkheid van God, bl. 17—20, de onsterfelijkheid der ziel, bl. 20—27; over haren toestand na den dood, bl. 27—32; de menschwording van den Zoon Gods, bl. 32—38; den plaatsvervangenden kruisdood van JEZUS, bl. 38—39; de verrijzenis en hemelvaart van JEZUS, bl. 40—46; de uitstorting van den H. Geest, bl. 46—50. Hierop volgt, van bl. 52, een onderzoek naar »de waarborgen van de echtheid der bronnen der erkenning (?) der christelijke openbaring," dat tot bl. 62 doorloopt en de Inleiding besluit. De Heer SPORSCHIL heeft zich hier dus gewaagd op het gebied der Theologie, zoo wel der natuurlijke als der stellige. Doch zoo wel de eene als de andere afdeeling is voor den man eene *terra incognita*, een onbekend zuidland. Veel goeds wordt er over de stukken uit de natuurlijke godgeleerdheid medegedeeld, maar dat een en ander is overgeschreven uit het Engelsche werk: *a discourse of natural theology, showing the nature of the evidence and the advantages of the study, by* HENRY *Lord* BROUGHAM, *London*, 1835. Bij het leerstellige zijn vooral die partijen dragelijk, waar MÖHLER e. a. zijne gidsen zijn geweest. (*) Maar het geheel is ééne groote klagt. Het is eene aanklagt *tegen* het Protestantismus, tegen de Hervorming, die op de Heilige Schrift gebouwd is, als latende aan ieder belijder het vrije onderzoek toe, waarvan het gevolg is, dat er veel ongeloof bestaat en er vele afwijkende meeningen zijn. De slotsom is telkens: »men moet komen tot de *Katholieke* Kerk," d. i.

(*) Doch uit MÖHLER heeft hij zeker niet uitgeschreven, dat de *Joden* »*wonderwerkende en voorspellende Profeten vereerden*," en ook niet, dat JEZUS, *staande voor de verbondsark* in den tempel, de vraag deed: »Wie uwer kan mij van eene zonde betigten?" zie bl. 57. *Johannes* VIII: 20 wordt van de *schatkist* gesproken en niet van de *verbondsark*. Deze had in den eersten tempel gestaan en daar in het allerheiligste, doch was in den tweeden tempel niet meer voorhanden; de schatkist stond, volgens JOSEPUS, in het *voorhof der vrouwen*. Bij SPORSCHIL zijn dingen, zoo verschillend in aard, plaats en bestemming, *dezelfde!* — Doch dit in het voorbijgaan.

de *Roomsche*. »De Heilige Geest is de eeuwige leidstar van de *Katholieke* Kerk," bl. 27. »De *Katholieke* Kerk omvat en bewaart de gansche openbaring," bl. 32. »Haar hoofdbeginsel is éénheid in alle leerstellingen," bl. 50. »De wezenlijk grondvestende waarheden van het Christendom, waaruit al de overigen voortvloeijen, worden door de *Katholieke* Kerk het reinst, het volledigst, het duurzaamst bewaard," bl. 52. »De Kerk is op de Schrift en op de overlevering gebouwd; beide bewaart zij in hare zuiverheid, en, met behulp van den Heiligen Geest, verklaart zij beiden, met het gezag van wettigheid en van dwaling ontheven," bl. 53. »De Katholieke Kerk is de uitwendige zigtbare vorm van den Goddelijken Geest, die in het Christendom woont, en door welken zij tot aan het einde der tijden wordt geleid en beheerscht," bl. 61.

Rec. acht zich niet geroepen eene polemiek te schrijven. Hij gelooft, dat de perken, aan eene beoordeeling gesteld, te eng zijn, dan dat zij eene uitvoerigheid, hieraan verbonden, zouden toelaten. Hij gelooft ook, dat zulks minder noodig is, omdat SPORSCHIL geene enkele nieuwe en treffende bedenking in het midden brengt; het honderdmaal beter gezegde, dat honderdmaal wederlegd is, herhaalt hij. Zijne roemtaal op *Rome's* Kerk, als steunende op *traditie* en *hierarchie*, en blinde onderwerping eischende, is steeds die van kortzigtigen en bekrompenen geweest. Meer doorzienden hebben juist daarin de zwakke zijde van *Rome* opgemerkt, en de ervaring heeft geleerd, en zal het meer en meer leeren, dat de *Roomsche* Kerk daardoor in eene tegenspraak met de eischen en de behoefte eener voortgaande ontwikkeling is, waarvoor zij eindelijk zal moeten bezwijken.

SPORSCHIL heeft feitelijk opgehouden Protestant te zijn. Of de man reeds is overgegaan tot de Roomsche Kerk, dan of hij nog in het duistere rondsluipt, ten einde des te beter onkruid te zaaijen, den schoonen schijn van Protestant te wezen aannemende, weet Rec. niet. Maar hij gunt hem den *Roomschen* broederen van ganscher harte. Zij zullen even weinig bij den man winnen, als de Protestanten bij hem verliezen. Proselieten brengen over het algemeen geen heil aan; en terwijl zij veracht worden bij degenen, van welke zij uitgaan, vinden zij geen vertrouwen bij hen, tot welke zij ingaan. — Mogelijk ziet het geschrijf van JOHANN SPORSCHIL in *Duitschland* reeds in zijn geheel het licht; mogelijk

vindt het, bij den verscheurden toestand van velen aldaar, zijne lezers. Maar Rec. vraagt, of het niet eene zware beleediging is van het *Protestantsch* geloof in *Nederland*, dat zulk een werk als *volksboek voor belijders van alle gezindheden*, en dus ook voor die van de *Hervormde*, de *Luthersche* en *Doopsgezinde* Kerkgenootschappen, wordt uitgegeven; hij vraagt, welke verontschuldiging er in het midden kan gebragt worden, wanneer men ziet, dat er alle pogingen worden beproefd, om het onder Onroomschen te verspreiden? — De eenige zou deze wezen, dat de Boekhandelaar BINGER een Israëliet is. Hij zal, bij de gewone diepe onkunde, die men bij de kinderen Israëls omtrent het Christendom vindt, niet begrepen hebben, wat de inhoud en strekking van dit boek is; en dat hij er inderdaad niets van begrepen heeft, blijkt uit hetgeen hij in het »aan den Lezer" zegt. Daar leest men van zijne hand: »wat overigens SPORSCHIL zelven betreft, zal ongetwijfeld een ieder, die hem reeds uit zijne geschriften kent, aan dit nieuwe voortbrengsel zijner vruchtbare pen het volste vertrouwen schenken; te meer, daar de Schrijver zelf te kennen geeft, dat in het werk niets te vinden is, dat, bij bedaarde overdenking, iemand in zijne geloofsbegrippen zal kunnen kwetsen." Zoo kan men van de uitgave eener vertaling van SPORSCHIL groote winst hem voorgespiegeld hebben. Waarlijk hij leeft in de hoop, »dat de zware kosten, aan deze onderneming verbonden, door eene algemeene belangstelling des publieks zullen worden op prijs gesteld en vergoed;" zie het »aan den Lezer." Hij zal zich, althans wat de belangstelling van het Protestantsch publiek betreft, zeer te leur gesteld vinden. Maar al kon de man dan ook niet uit het inwendige des boeks over de tegenstrijdigheid, die er bestaat tusschen den inhoud en tusschen de zoo misleidend opgegevene nuttige strekking, zelf oordeelen; hij had toch moeten opmerken, wat er op den titel onder den naam van JOHANN SPORSCHIL geschreven staat. Met zoo vele woorden leest men daar: *met goedkeuring van het Katholiek-Geestelijk Opperbestuur van het Koningrijk Saksen;* — en rook hij toen nog geen lont? — Hij had in allen gevalle niet zoo hoog moeten opgeven van de groote zorg, die hij gedragen heeft voor de keus van eenen degelijken Vertaler; hij had zich zelven en den Vertaler niet zoo veel complimenten daarover moeten maken. Hij zegt toch in het »aan den Lezer":

»In die keuze dan, durf ik zeggen, ben ik volkomen geslaagd. Ik kan gerustelijk verzekeren, dat de overzetting is toevertrouwd aan eene allezins bekwame hand niet alleen, maar aan iemand, van wien ik de volle overtuiging heb, dat 's Schrijvers woorden getrouw, in diens eigen geest, zonder bijvoeging, verandering of verkorting, in één woord, met de meeste onzijdigheid zullen worden overgebragt, en ten einde het publiek hiervoor zoo veel waarborg als mij mogelijk is te geven, *stel ik mij*, als Uitgever, *voor de stipte nakoming er van, in persoon verantwoordelijk.*" Maar wat zal het publiek van BINGER halen, van wien het nu eene vertaling heeft ontvangen, die niet alleen krielt van Germanismen, maar tusschenbeiden ook ten eenemale onverstaanbaar is geworden? Rec. zou eene geheele lijst van fouten kunnen geven; maar zulk eene lijst is eene bitter drooge lektuur, en daardoor kan wat reeds zwart op wit gedrukt is toch niet meer worden verbeterd. Soms loopen deze fouten tot in het belagchelijke, b. v. waar men van den *ingeschàpen* Zoon of van den *ingeboren* Zoon van den levenden God leest, bl. 26 en 57. In het Hoogduitsch staat *eingeschaffener* en *eingeborener;* de Vertaler heeft in zijne onnoozelheid zijn Hoogduitsch-Hollandsch Lexicon gevolgd, waarin hij leest, dat *ein* ook *in* beteekent. Dat hij hier met een ander *ein*, dan hetgeen *in* beteekent, met het telwoord *ein* te doen had, heeft hij niet begrepen. De *ééngeschapen* en *eeniggeboren* Zoon van den levenden God is aldus tot den *ingeschapen* en *ingeboren* Zoon van den levenden God geworden! Rec. zou bijna vragen, of die Vertaler een Christen of ook, gelijk de Uitgever, een Israëliet is.

Het Protestantsch publiek van ons vaderland wachte zich voor schade; ieder hoede zich vóór onderteekening zijns naams, wanneer hem een briefje wordt aangeboden, waarop staat: *Geschiedenis der Katholieke Kerk. Een Volksboek voor belijders van alle gezindheden. Van* JOH. SPORSCHIL. *Volgens voorwaarde van inteekening uit te geven door* M. H. BINGER, te *Amsterdam.* Hij zou 20 of 25 maal *f* 1-20 moeten betalen! De Uitgever doe verder niet, en late verder niet pogingen bij Protestanten doen; hij bepale zich tot de Roomsch-Katholieken. Deze zullen ook het borstbeeld van PIUS IX, dat zij vóór deze Aflevering vinden, kunnen gebruiken; het is zeer fraai, gelijk ook druk en papier van veel zorg getuigen.

Indien de uitgave van dit werk mogt vervolgd worden, zal Rec., bijaldien hem die ter hand kome, ook zijne aankondiging vervolgen.

---

*Geschiedkundige Verhandelingen van Mr.* D. M. DE SUPERVILLE. *Uitgegeven ten voordeele tot het bezoeken der Armen, binnen Middelburg. Te Middelburg, bij* J. C. en W. Altorffer. 1846. *In gr.* 8*vo.* 71 *bl. f* : - 95.

Mr. D. M. DE SUPERVILLE, die een vlijtig beoefenaar der geschiedenis toont te zijn, geeft ons hier twee Verhandelingen. I. FREDERIK DE GROOTE *en* NAPOLEON met elkander vergeleken en tegen elkander overgesteld. II. De trapswijze vooruitgang in zedelijke zoo wel als stoffelijke beschaving der *Europeërs*, vooral van de 11de eeuw onzer jaartelling tot op den huidigen dag, en de algeheele stilstand van alle, ja gedeeltelijke verachtering van sommige der overige aardbewoners daarin gedurende hetzelfde tijdsbestek, door daadzaken gestaafd. Ofschoon dit geschriftje niet zeer aangenaam en vloeijend van stijl is, bevat het vele geschiedkundige bijzonderheden, die men gewoonlijk niet in alle algemeene geschiedenissen aantreft, en eene pragmatische wijze van de gebeurtenissen te beschouwen, die alleen de historische studie van nut tot de kennis van de lotgevallen des menschdoms, en van eene vruchtbare toepassing op het leven doezijn. Het goede doel, waarmede de Schrijver deze Verhandelingen uitgaf, doet Ref. de lezing daarvan nog meer aanbevelen. — Ref. zou den Heere DE SUPERVILLE in bedenking geven, om, in plaats van kleine geschiedkundige verhandelingen te schrijven, die spoedig, onder de menigvuldige brochures, welke dagelijks uitkomen, vergeten worden, zijne krachten eens te beproeven aan eene geschiedenis der Europesche beschaving, in den smaak van WACHSMUTH's *Europäische Sittengeschichte*, of de voortreffelijke *Leçons sur l'Histoire de la Civilisation de l'Europe* door GUIZOT, in eenen niet al te uitvoerigen vorm, maar met juiste, breede en krachtige trekken, even als zijn beroemde Fransche voorganger. ZijnEd. zoude alsdan aan onze letterkunde eene niet geringe dienst bewijzen, en hierin een ledig vak aanvullen, dat reeds te lang voor hare eer bestaan heeft, ten einde wij ook eens, wat de behandeling der

pragmatische geschiedenis aangaat, met *Duitschland* en *Frankrijk* kunnen mededingen. Er zijn sedert eenige jaren genoeg geschiedkundige werken uitgekomen, die eene goede voorstelling der daadzaken leveren; maar de kern en het wezen der geschiedenis vond tot hiertoe bij ons weinig bevoegde bearbeiders.

---

*Beschouwingen over* SIBORNE's *Geschiedenis van den Oorlog van* 1815 *in Frankrijk en de Nederlanden, en wederlegging van de, in dat werk voorkomende, beschuldigingen tegen het Nederlandsche Leger. Door* W. J. KNOOP, *Kapitein der Infanterie aan de Koninklijke Militaire Akademie. Te Breda, bij* van Gulick en Hermans. 1846. *In gr.* 8*vo.* 86 *bl.* *f* : - 60.

Te regt begint de Schrijver met de opmerking, dat, hoe onaangenaam het voor de Nederlandsche legerhoofden en krijgslieden was, gedurende eene reeks van jaren, voor belangen, die ons vaderland vreemd waren, in de rijen der Fransche troepen te moeten strijden, zij echter het genoegen smaakten, door hunne Fransche wapenbroeders hunne verdiensten erkend te zien; terwijl daarentegen de *Engelschen*, aan wier zijde zij, in 1815, den kamp tegen NAPOLEON voerden, hunne daden stilzwijgend voorbijgaan of met minachting behandelen.

Niet elke vernederende bejegening van die soort verdient echter eene opzettelijke wederlegging. Maar nu heeft Kapitein SIBORNE zijne *History of the War in France and Belgium in* 1815 het licht doen zien. Dat werk wil aanspraak maken op blijvende geschiedkundige waarde, en wordt bij de *Britten*, vooral bij derzelver krijgsmagt, op hoogen prijs gesteld. Daarin nu worden de Nederlandsche troepen op de vreeselijkste wijze verguisd, zoodat zij noch bij den Viersprong, noch bij *Waterloo* zich eenigermate gunstig zouden hebben onderscheiden; terwijl integendeel bijna elke gedeeltelijke tegenspoed, of aan den kwaden geest, of aan de ongeoefendheid, of aan de lafheid der *Nederlanders* wordt toegeschreven.

Als een echt vaderlander ondernam het daarom Kapitein KNOOP, zonder zijne volksgenooten bovenmatig op te vijzelen of de verdiensten van *Duitschers* en *Engelschen* te ver-

korten, den smaad van ons leger en zijnen voortreffelijken aanvoerder, den Prins van *Oranje*, onzen tegenwoordigen Koning, af te weren. Daartoe onderzoekt de Schrijver in het eerste deel van zijn opstel alles, wat in SIBORNE's werk over het Nederlandsche leger voorkomt, en toont, vooral uit de eigene opgaven des Engelschen auteurs, achtervolgelijk aan, hoe ongegrond en overdreven zijne aantijgingen zijn, ja hoe opzettelijk hij al, wat den onzen tot eere strekt, in de schaduw stelt. In het tweede gedeelte wijst hij inzonderheid aan, dat SIBORNE geen bevoegd beoordeelaar der zaak is; dat het hem aan krijgskundige inzigten, vooral aan kennis der taktiek van NAPOLEON, ontbreekt, en zijn werk geene blijvende geschiedkundige waarde bezit.

Gaarne wenschten wij, dat dit geschrift van Kapitein KNOOP in de Fransche, Duitsche en Engelsche talen wierd overgebragt, om tot vrijmoedige wisseling van denkbeelden aanleiding te geven. Zoo zou de waarheid meer en meer aan het licht komen, en dáár alleen mag het den beoefenaar der geschiedenis om te doen zijn.

---

*Overzigt der Landbouw-Scheikunde voor Nederlanders. Uitgegeven door de Overijsselsche Vereeniging tot ontwikkeling van Provinciale Welvaart. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1846. *In gr.* 8*vo. VI en* 66 *bl. f* :-75.

De ongenoemde Schrijver van dit Overzigt berigt ons, dat hij tot het opstellen daarvan aanleiding verkreeg door eene hem ter hand gestelde vertaling van JOHNSTON's *Catechismus der Landbouwscheikunde en Geologie*, en het aanzoek om dit werkje toe te passen op den landbouw van *Nederland*. Hij liet daarbij vooreerst den vorm van een' catechismus (de vragen en antwoorden) weg, maar veranderde tevens aan den inhoud zoo veel, dat hij het niet meer als eene vertaling van het werkje van JOHNSTON kon beschouwen. Daar ons het werkje van den Engelschen Scheikundige niet bekend is, kunnen wij niet beoordeelen, wat hij er al dan niet uit heeft overgenomen. Maar, hoe dit ook zij, wij betwijfelen eenigzins, of zijn Overzigt wel groote nuttigheid hebben zal. Voor landbouwers zal het grootendeels onverstaanbaar zijn, ten zij hun eene wetenschappelijke vorming is te beurt gevallen, die hun, wanneer zij dezelve bezitten, aan

den anderen kant weder weinig bevrediging in deze korte opgaven zal doen vinden. Het boekje zal dan ook veel meer de strekking hebben, om op het bestaan van eene gaping in onze vaderlandsche letterkunde, op de behoefte aan eene op landbouw toegepaste Scheikunde, opmerkzaam te maken. De Scheikunde wordt evenwel wat te hoog gesteld, wanneer men uit hare toepassing *de huisdieren* grondig zou willen leeren kennen, gelijk wij op bl. 1 lezen. Evenmin is het naauwkeurig gezegd, dat de spiervezels »geheel gevormd in het bloed aanwezig zijn," bl. 63. De hier ontwikkelde denkbeelden zijn overigens grootendeels aan de bekende werken van LIEBIG ontleend. Het is bekend, hoe deze scherpzinnige Scheikundige, door eene naauwkeuriger nasporing van 't geen de grond geeft, heeft aangetoond, wat men hem moet toevoegen, om hem niet uit te putten. Dit is het groote geheim der wetenschappelijke beoefening van den landbouw; en door die wetenschappelijke beoefening bij ons op te wekken, zal de Vereeniging tot ontwikkeling van Provinciale Welvaart niet alleen voor *Overijssel*, maar voor het geheele vaderland een zeer nuttig werk verrigten. Als eene eerste poging daartoe achten wij het in 't licht geven van dit Overzigt een belangrijk verschijnsel.

---

*Handleiding tot opwekking van het gevoel voor Schoonheid en Smaak. Door* C. H. DIECKMANN. *Uit het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1845. *In* 12*mo.* 59 *bl. f* : - 25.

Dit kleine boekje, dat voor eenen zoo geringen prijs te bekomen is, bevat vele nuttige opmerkingen en regelen tot opwekking van het schoonheidsgevoel en ter ontwikkeling van den goeden smaak. Het is voornamelijk voor den eerstbeginnenden handwerksman geschikt, en in paragrafen afgedeeld. Hoe nuttig wij de wenken vinden, die er in voorkomen, gelooven wij, dat velen van hen, voor wie het bestemd is, de hier behandelde zaken nog niet volkomen zullen verstaan, zoo zij door een' deskundige hun hier en daar niet worden verklaard en door voorbeelden opgehelderd. Het ware te wenschen, dat op de industriescholen, die in onze voornaamste steden bestaan, ook de eerste beginselen der Aesthetika op eene populaire en verstaanbare wijze wierden

geleerd, ten einde het gevoel voor het schoone en den smaak voor het welstandige in den handwerksman, waar die nog bijna geheel ontbreken, te doen geboren worden. Hierdoor zou aan eene groote behoefte, die zich zoo zeer in vele gebouwen, meubelen en andere voorwerpen vertoont, worden voldaan. Het aangekondigde boekje zou zeer geschikt zijn, om bij dit onderwijs tot leiddraad te verstrekken. Het bevat vele juiste gedachten over *praktische schoonheid en smaak* (een titel, wiens beteekenis wij niet regt vatten; moet zulks niet praktische opmerkingen over schoonheid en smaak beduiden?) en over de *zamenstelling der kleuren*, waarin wij vele wetenswaardige zaken aantreffen. Wij wenschen dit boekje in handen van vele bekwame handwerkslieden, en zelfs in die van liefhebbers van de beeldende kunsten; het kan dienstig zijn, om betere begrippen van smaak, vooral omtrent de bouwkunst, bij het publiek meer algemeen te doen worden, waaraan in ons land over het algemeen nog zoo veel gebrek is, dat meestal zij, die gebouwen voor zich laten optrekken, en daarbij niet door bekwame Architecten worden geleid, geen het minste denkbeeld hebben van derzelver inrigting, en daardoor, dikwijls met veel kosten, slechts bouwkunstige voortbrengselen verkrijgen, die tegen alle regelen van schoonheid en alle eischen van den goeden smaak aandruischen.

---

*Voor Jongelingen, bijzonderlijk uit de beschaafde standen. Twaalftal Redevoeringen, door* J. CLARISSE. *Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1846. *In kl.* 8*vo.* 279 *bl. f* 1-90.

In twee deelen, elk een zestal behelzende, zagen deze Redevoeringen in 1818 en 1824 het licht. Dat er na zoo vele jaren, en nadat sedert dien tijd zooveel soortgelijks was uitgegeven, een herdruk van begeerd werd, bewijst wel de voortreffelijkheid van dit werkje. Het is een Christen-wijsgeer, die hier tot beschaafde jongelingen spreekt naar hunne behoeften in onderscheidene levensbetrekkingen, met wijsheid, met menschenkennis, naar rijke levenservaring. De groote zaakrijkheid en de eenigzins ingewikkelde stijl van den waardigen CLARISSE maken deze Redevoeringen minder geschikt tot eene vlugtige lezing; maar dat is ook de be-

doeling niet. Hetgeen hier met zoo veel wereldkennis wordt gezegd, aanbevolen, geraden, gewaarschuwd, vordert en verdient nadenken. Heil den jongeling, die het met een biddend hart leest en overdenkt! Wee hem, die door nietsbeduidende, geestelooze boeken en boekjes te verwend en verwilderd is, zoodat deze hoogernstige, diep in het gemoed indringende lessen hem zouden vervelen!

Wij danken den waardigen, grijzen Hoogleeraar in den geest voor dit uitmuntende lettergeschenk. Het verdient de nadrukkelijkste aanprijzing aan alle beschaafde jongelingen, opdat zij toch des levens hoogste goed, en hunner jaren grootste sieraad, een vrij geweten en eenen godsdienstigen zin, niet opofferen aan de korte genietingen des levens, die, al zijn ze op zichzelve niet zondig, dit worden, wanneer men *eeniglijk* voor tijdelijk belang en voor verstrooijing leeft; aan ouders, opdat zij het hunnen zonen in handen geven nevens den Bijbel, waarop hier gedurig gewezen wordt, en aan opvoeders, die hunnen kweekelingen, wanneer zij het werkelijke leven intreden, wel geen beter geschenk kunnen ter gedachtenis geven. Bij de heerschende ligtzinnigheid, en bij de overdrevene stoffelijke rigting van onzen leeftijd, zijn herdrukken van zulke boeken gezegende teekenen des tijds. God gebiede zijnen zegen over de lezing!

---

OLIVIER CROMWELL. *Historische Roman naar het Engelsch van* HENRY WM HERBERT *Esq. II Deelen. Te Middelburg, bij* J. C. en W. Altorffer. 1846. *In gr.* 8*vo. XVI*, 769 *bl. f* 6 - 80.

Met wezentlijke voldoening vat Ref. de pen op, om dit werk aan te kondigen en er de aandacht op te vestigen, die het in meer dan één opzigt verdient. Het mag niet onopgemerkt voorbijgaan met den vloed van zoo vele vertaalde en niet vertaalde romans, die de pretensie maken van historisch te zijn. Het is dan ook trouwens geen roman, zelfs — in weêrwil van den titel — geen historische, in de gewone opvatting van het woord, waarbij de vinding, het dichterlijk spel der verbeelding, hoofdzaak is, en de geschiedenis slechts de lijst, die de meer of minder verdienstelijke schilderij invat. Men zou het veeleer eene romantische historie mogen noemen, een gelukkig gegrepen blad uit de zoo veel-

zins belangrijke geschiedenis van *Engeland*, misschien wel het meest belangwekkende blad er uit, ingevat in een romantisch lijstwerk. De bekende Protector OLIVIER CROMWELL, zoo als de titel aanduidt, treedt er in op als de hoofdpersoon, en wordt ons door den bekwamen Auteur niet in eene enkele handeling of situatie, naar de wijze des romandichters, maar in het geheel zijner openbare loopbaan voorgesteld in een licht, aanmerkelijk verschillende van dat, waarin velen dezen buitengewonen geest plegen te beschouwen. Het beeld van den man, die — eenvoudig Landedelman en later lid van het Huis der Gemeenten — in den drang der omstandigheden bij de beproefdste persoonlijke dapperheid de schitterendste veldheerstalenten en eene zelden geëvenaarde wijsheid en doorzigt als staatsman en regent ontwikkelde, die met deze verhevene eigenschappen niettemin al de uiterlijke ruwheid van zeden, al het bijgeloof, al den bekrompen godsdienstijver van zijn' tijd en zijne partij paarde; die ons nu een schijnheilige huichelaar, dan weder een opregt en hartelijk Christen schijnt, maar wiens strenge burgerdeugd en onberispelijke wandel, in weêrwil zijner onbegrensde, hem zelven misschien alleen verborgene eer- en staatszucht, boven alle verdenking is; van den man, die, in den ijver voor zijn vaderland en zijne kerk, het hoofd zijns Konings deed vallen en het Parlement bij herhaling met gewapende hand uit een dreef; die in de vreeselijkste burgeroorlogen het bloed als waterbeken deed stroomen, maar onder wiens krachtig bestuur *Engeland* eindelijk verademing en rust mogt vinden, van menige diepe wonde genas, en sterk en welvarend van binnen, en magtig, groot en gevreesd werd naar buiten, — het beeld van dezen wonderbaren man, die zijns gelijke noode vindt in de wereldgeschiedenis, wordt ons hier nader gebragt op eene niet gewone wijze, welke, terwijl zij dikwijls verrast en doorgaans bevredigt, de hand des meesters verraadt, die een' diepen blik zoowel in de geschiedenis als in het menschelijk hart heeft geworpen. De levendigheid en aanschouwelijkheid der voorstelling van zoo hoogst belangrijke gebeurtenissen, die elkander als verdringen in het korte tijdvak van weinige jaren, zal den gewonen romanlezer aantrekken en boeijen; het heldere licht, waarin hier menig min helder punt der geschiedenis wordt geplaatst, en de getrouwe voorstelling van die stormachtige en bloedige dagen, van dien tijd van

burger- en godsdiensttwisten, van ridderlijken moed en opofferende trouw bij blinde geestdrijverij en vervolgzucht, zal zelfs den geschiedkundige van studie dit werk niet onvoldaan uit de hand doen leggen. Met historisch ware, afschrikkende kleuren heeft de Schrijver vooral de onuitsprekelijke rampen van den burgeroorlog geteekend, die de hechtste banden der natuur en der liefde verbreekt, die vriend en vriend, en vader en zoon, en bruidegom en bruid van elkander scheurt, en met ijzeren vuist zoowel het algemeen welzijn als het bijzonder levensgeluk der burgers verwoest. Eene les, ook in onze dagen nog niet geheel overbodig. — Het misschien wat al te ideale beeld der engelachtige SIBYLLE; het fiere, edele karakter van EDGAR ARDONNE, één' anderen ridder »zonder vrees noch blaam;" zijne betrekking tot CROMWELL, wiens goede engel, wiens verpersoonlijkt gewisse hij zou mogen heeten; de vriendschap tusschen hem en MILTON, den beminnelijken staatkundigen dweeper, en de wijze, waarop de onsterfelijke dichter van het *Verloren Paradijs* in het verhaal is ingeweven, geven eene gewenschte tegenstelling, en verpoozen den geest weldadig. — De keerzijde van den penning is over 't geheel zekere den *Engelschen* eigene omslagtigheid, die hoofdzakelijk in den beginne de maat wel eens overschrijdt, al wordt zij ook door eene fraaije dictie en eene levendige, regt aanschouwelijke beschrijving grootendeels vergoelijkt. Het overigens zoo schoone karakter van EDGAR is wel wat sterk geteekend in zijne alles ter zijde stellende liefde voor zijn ongelukkig vaderland; de liefde voor zijne SIBYLLE en de kinderlijke liefde voor zijn' grijzen vader hadden welligt meerder gewigt in de schaal mogen leggen, waar het vermeende belang des vaderlands die zonder verschooning deed omhoog stijgen. SIBYLLE's kloeke, vastberadene afstand van haren zielsbeminde, zoodra deze, door zijne overtuiging gedrongen, zich in het staatkundige van haren oom en weldoener, zijnen eigen vader, scheidt, kenschetst mede eene oud-Romeinsche piëteit en deugd, welke velen waarschijnlijk overdreven zal toeschijnen. Ref. maakt hierop echter minder aanmerking, dan op haar te spoedig aftreden niet alleen van den voorgrond, waartoe de loop der gebeurténissen gereede aanleiding geeft, maar geheel en al van het tooneel. Zij ontsnapt ons als 't ware, verzinkt als voor ons oog. Wij hadden het anders mogen verwachten na de uitvoerigheid, waarmede de

Auteur haar eerst aan ons had voorgesteld. En het doet ons dubbel leed, bij de belangstelling, die hij ons voor haar had ingeboezemd. Jammer inderdaad, dat hij haar zoo aan ons ontsteelt. — KAREL I, die Koning zonder kracht en waardigheid, even ijdel als despotiek, even hardnekkig volhardend in zijne ontwerpen tot verkorting van de regten en vrijheden van zijn volk als vreesachtig en besluiteloos bij onverwachten tegenstand, edelmoedig en beminnelijk ter eene ure, trouweloos en verraderlijk ter andere, wiens bloedig lot met dat al deernis wekt bij schrik en huivering, — de verblinde, ongelukkige KAREL is, even als zijn tegenstander CROMWELL, zoover wij zien, waar en historisch getrouw geschilderd. Zulk een vorst verklaart zulke gebeurtenissen.

De Vertaler heeft zijne vrij moeijelijke taak over 't geheel wél volbragt. Het overbrengen der veelvuldig voorkomende zoogezegde *tale Kanaäns*, het schibboleth, waaraan de in eigen oog wedergeborenen elkander, toen gelijk nu, herkenden, waarvan een CROMWELL zelfs niet versmaadde zich te bedienen, en die noodwendig behoort tot het kostuum van tijd en plaats, moet hem wel eens lastig zijn gevallen, ten zij hij er zelf in bedreven ware. Hij is er vrij wel in geslaagd. Alles toont dan ook aan, dat hij *con amore* en niet zonder talent arbeidde, het dichterlijk gedeelte met name, waarvan wij ons niet kunnen onthouden den strijdzang der *Puriteinen*, Deel I, bl. 330, met de voorafgaande aanspraak van CROMWELL aan zijne dappere IJzermannen vóór den slag op *Winsleyfield* bij *Horncastle*, tot proeve mede te deelen:

»»Broeders! en medestrijders in den Heere! De mannen Belials staan voor u — de vervolgers der heiligen — de vergieters van het onschuldige bloed — de goddeloozen en verwoeden — die de zuigelingen en jonge kinderen vermoorden — die de vrouwen en jonge dochters onteeren — die de wet en de Profeten bespotten — die vervloekt zijn van Jehovah, den Heere! En daarom, weest niet zwak of kleinmoedig van harte, want voorwaar, op dezen dag zal de Heere hen overleveren in uwe handen, opdat gij zijne wraak zoudt mogen uitstorten over hunne hoofden en zijn oordeel zoudt ten uitvoer brengen. Want Hij heeft immers van ouds gezegd: Ziet! ik zal hen vertreden in mijnen toorn en hen vertrappen in mijne woede! en hun bloed zal

mijne kleederen besprenkelen en ik zal mijne gansche kleeding bevlekken. Want in mijn hart is de dag der wrake, en het jaar mijner verlossing is gekomen. Zoo spreekt de Heere der heerscharen. Amen! Amen! Selah!'' ''

»En met een dof en wraakzuchtig gemompel herhaalden de Puriteinen die woorden: »Zoo spreekt de Heer der heerscharen. Amen! Amen! Selah!''

»»En zijn wij niet,'' vervolgde de volijverige Zeloot met toenemende geestdrift, »en zijn wij niet — hoe verblind ook en onwetend en zondig — ik vraag het u, broeders! zijn wij niet de uitverkorenen des Heeren, en zullen wij dan niet aan zijne roepstem gehoorzamen? Smijt ze dan neder — smijt ze neder, die dwaze afgodendienaars, die vereerders van den ouden Antichrist, gelijk de godvreezende Elia de priesters van Baäl versloeg bij de beke Kison. Weest sterk en vreest niet. Want ziet! de Heere heeft gesproken: Gij zult niet toestaan dat een van hen het leven behoude! en wie zijn wij, dat we thans het gebod zouden weêrstaan van den Heere, ja! van den Heer der heerscharen! Verheft dus uwe stemmen en laat het die goddeloozen ontwaren, in wien wij ons vertrouwen stellen!''

»Op nieuw, en thans nog meer hartelijk en plegtig, begroette het goedkeurende gejuich der Puriteinen de ooren van hunnen aanvoerder, en toen dit verstomde, donderden zij, de zwaarden boven hunne hoofden zwaaijende, met ontvlamde gelaatstrekken en met stemmen, die de zwakkere muzijk der Kavalieren geheel en al deden verflaauwen, reeds verzekerd van de overwinning en blakende van onstuimigen godsdienstijver, hunnen geliefkoosden strijdzang uit:

»Hoort mij! spreekt de God der strijders, Hij, der legerscharen Heer.
Allen zult gij ze overwinnen, hoe hun mond ook roekloos zweer'!
Vreeslijk zult gij hen vernielen, roeijen ze uit door heel het land;
Want Ik-zelf zal kracht u geven, 'k vuur uw' strijdgloed aan tot brand.

»Op het wraakgeschrei van éénen ijlen duizenden ter vlugt,
Want ik hoor mijns volks gebeden en hun droevig noodgezucht.
'k Zal, vol kracht, mijn stem verheffen, dat ze heinde en ver weêr klinkt;
Bliksems zal mijn hand afslingeren, dat er 't oorlogsveld van blinkt.

» Wee hun! die hun vast vertrouwen vesten op's Egyptnaars magt,
Op zijn ruiters en zijn wagens, op zijn glorie en zijn kracht!
't Is een mensch, van wien men hulp wacht, 't is geen God, waarop men bouwt,
En zijn paarden zijn geen geesten, stof is 't waar men op vertrouwt!

» Als mijn hand zich uitstrekt vallen ze al te zamen stervend neêr:
Hij die hielp en werd geholpen; niemand, niemand rest er meer!
Reeds van ouds was zij verordend: voor den Koning blaakt de hel,
Als de gloed der dorenstruiken, als de mutsaardvlam, zoo fel.

» Maar gij zijt mijn vrijgekochten, gij het volk waarbij ik woon!
Glorie zal uw erfdeel wezen, 't nieuw Jeruzalem uw loon!
Nooit zal u de staf ontvallen, nimmer gaat de kroon te loor
Van 't getrouwe huis van Juda, dat mijn hart zich uitverkoor."

Jammer, dat er hier en daar vlekjes zijn overgebleven, die eene beschavende hand zonder moeite had kunnen wegnemen. Zoo is in den laatsten regel van het tweede couplet de klemtoon verkeerdelijk op de tweede syllabe van het woord *afslingeren* gelegd, wat gemakkelijk te vermijden geweest ware. Deel I, bl. 9, staat: ook de weg, welke tot dus ver vast en in goeden staat was, geleek hier, terwijl ze (lees: hij) tusschen hoogten en diepten heenliep, eerder naar een' waterstroom, die hare (lees: zijne) bedding was ontsnapt enz. Bl. 169 staat: noodeloosheid, waar het zijn moest: noodwendigheid. Bl. 171 staat: autocratie, lees: monarchie enz. Later komen zulke misstellingen minder voor, welke kennelijk veelal aan den corrector te laste vallen, die over 't geheel minder te prijzen is: de correctie laat zeer veel te wenschen over. De uitvoering daarentegen verdient lof: druk, papier en de beide verschillende vignetten (beide ontleend aan den inhoud van het tweede Deel) doen de Uitgevers eere aan. Mogen zij zich door een ruim debiet van dit veelzins interessante werk beloond zien, 't welk wij niet alleen aan alle Leesgezelschappen als eene goede, degelijke en onderhoudende lektuur aanbevelen, maar ook den liefhebber der geschiedenis durven aanprijzen.

M.

*Ons Dorp. Schetsen en Teekeningen door* TH....S. *Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1846. *In gr.* 8*vo.* 282 *bl. f* 2 - 80.

Bij het verschijnen van de schetsen uit de pastorij van *Mastland* en de welverdiende gretigheid, waarmede deze werden ontvangen, viel er niet aan te twijfelen, of soortgelijke lectuur zou er thans wel meer verschijnen. De uitkomst heeft dit vermoeden ook bevestigd, en, om van anderen te zwijgen, wij zouden ons zeer bedriegen, indien *Ons Dorp* niet mede daarin aanleiding en oorsprong had gevonden. Maar zekere vrees, die wij niet konden weêrhouden, dat wij ligt slaafsche navolging bij minder talent zouden aantreffen, is gelukkig hier in het geheel niet bevestigd. Wij heeten den Schrijver van harte welkom bij zijne opentlijke optreding, en achten haar eene aanwinst voor onze letterkunde. Wij zijn niet rijk genoeg aan voortbrengselen van dien aard, om ze met onverschilligheid te ontvangen.

Wie is de Schrijver? Hij heeft ons zijnen naam niet medegedeeld; maar al had het boek niet eene Groningsche pers verlaten, het zou door taal en schildering beide zijnen Groningschen oorsprong genoegzaam verraden. Het is een Groningsch dorp, dat ons geschilderd wordt, en menig Groningsch provincialisme is hier op te zamelen, somtijds misschien wel eens een, dat voor den Hollandschen lezer niet dadelijk verstaanbaar is. Wij zijn er verre van verwijderd, om dit af te keuren; integendeel, het geeft aan het hier geleverde eene eigenaardige kleur, en waarom zou men van goede provincialismen niet ter verrijking van onze taal gebruik maken?

Wat vinden wij hier? Schetsen en teekeningen noemt de Schrijver het. Het is de beschrijving van dorp en dorpelingen, gelijk zij *in natura* te vinden zijn, niet een ideaal, maar de eenvoudige waarheid, en wie in die streken bekend is, zal op menige plaats bij zich zelven hebben geglimlacht om tooneelen, gelijk hem door eigene aanschouwing gemeenzaam waren. Zij bieden eene verscheidenheid aan van ernst en luim, maar zijn voor het meerendeel van vrolijken aard. Zij schilderen ons het dorpsleven in onderscheidene tafereelen; het zijn typen, die ons worden voorgesteld, van de verschillende personaadjes, die op een dorp

in aanmerking komen, typen van de gezelligheid, van de volksfeesten enz.; het eigenlijke landleven blijft er buiten. Men zal het zien uit de titels der hoofdstukken: I. *Zaturdagavond in ons dorp.* II. *De zondagmorgen.* III. *Schipper Westveer en zijne vrouw Elsje.* IV. *Eene vrouw en een zaturdagavond in de pastorij.* V. *Een trouwdag op ons dorp.* VI. *Onze dokter.* VII. *De dag vóór de jaarmarkt.* VIII. *De jaarmarkt.* IX. *Onze smid.* X. *Onze kerk.* XI. *Een bezoek van vreemden op ons dorp.* XII. *De brug.* XIII. *Portretten.* XIV. *Maanlicht.* XV. *De lotingsdag.* XVI. *De spekslagterij.* XVII. *Visites op ons dorp.* XVIII. *Eene begrafenis.* XIX. *Naschrift.*

De stijl, waarin deze schetsen zijn geschreven, is los, gemakkelijk en aangenaam, afwisseling naar gelang van het onderwerp, gelijk wij reeds zeiden niet vrij van provincialismen, maar die hier althans op hunne plaats mogen gerekend worden. Het zou ons moeijelijk vallen, zoo wij tusschen deze stukken eene keuze moesten doen. *De zaturdagavond in de pastorij* is waarlijk treffend en aandoenlijk. Als hoogst natuurlijke schilderingen noemen wij, *een trouwdag*, *de lotingsdag*, *de spekslagterij*, *visites*, *eene begrafenis.* Regt aardig is ook de schildering van hetgeen het oude kerkgebouw binnen zijne muren al zoo gehoord heeft gedurende de verschillende tijdperken van zijn bestaan. Wij zouden gaarne, ten slotte van onze gunstige beoordeeling, eenige proeven mededeelen; maar zoo de lezer daar iets aan zal hebben, dan moesten deze nog al uitvoerig worden, en met de keuze ware Rec. verlegen. Hij zou dan liefst een tooneeltje kiezen, waar de dorpelingen handelende en sprekende worden ingevoerd, en deze zijn doorgaans al te lang; hij zal zich dan slechts bepalen tot een van de *portretten*, niet juist omdat dit hem het best gelukt voorkomt, maar omdat het op zichzelf staat:

»Verandering van tooneel! In plaats van de statige figuur met zwarten jas en broek van onzen rentenier, verschijnt een kort dik postuurtje, met een blozend bol gelaat, in een linnen pakje gestoken, dat alle kleuren van den regenboog voor het oog vertoont. Een ladder op den schouder, een verwpot in de hand passen goed bij dit costuum en verkondigen luide genoeg het beroep van hunnen eigenaar. In waarheid gij ziet hier baas Wonstra voor u, de mr. verwer en glazenmaker op ons dorp, gelijk groote vergulde letters

boven zijne deur dengenen vermelden, die vlug genoeg leest, om in het voorbijgaan die letters tot woorden te vormen. Indien het ooit waar is, dat op deze wereld ieder woont, waar het voor hem het best is zijne woonplaats te hebben, dan is zulks zeker met baas Wonstra het geval. Overal elders ware de man verkeerd geplaatst; op ons dorp is hij juist waar hij wezen moet. Niet dat zijne kunst elders overbodig zoude zijn of lager geschat worden dan bij ons; neen, wij gelooven, dat baas Wonstra overal klandizie en verwersroem zoude verkrijgen. Maar wij spreken hier minder van den verwer, dan van den man zelven, of meer eigenlijk van den geest, die in dat veelkleurig buis steekt en die alleen op ons dorp zijn en blijven konde gelijk hij is. De zaak is deze. Baas Wonstra ware overal elders te geleerd of niet geleerd genoeg. Zeker is hij de geleerdste van alle verwers, met wie wij immer de eer hadden kennis te maken. Reeds vroeg kreeg hij zin in boeken, en zat meer te lezen, dan men van een knaap op ons dorp gewoon is. De natuurkunde en de mathesis zijn zijne lievelingsstudie geworden, en hij heeft het daarin verder gebragt, dan men verwachten zoude. Het natuurkundig schoolboek van Buis is zijn handboek; de werken van Uilkens hebben, tegen hunne bedoeling aan, zijnen Bijbel verdrongen. Ondertusschen ligt de geleerdheid wel wat verward door die verwershersens en openbaart zich in zonderlinge toepassingen. Sedert jaar en dag is hij bezig, om het belangrijk vraagstuk op te lossen, hoe dikwijls zijn verwkwast, in de hoogte geworpen zijnde en steeds omdraaijende, zich omkeeren moest, om de zon te bereiken. Van de droogmaking van het Haarlemmermeer voorspelt hij niets goeds; want, bekend met de werking van de drukking der lucht op het water, of welke werking het ook zij, die in een *springvat* wordt aanschouwd, is hij zeer geneigd, te gelooven, dat, zoodra het meer droog gemalen zal zijn, door den aandrang van het water der Noordzee, dat, volgens zijn gevoelen, door onderaardsche buizen met het meer correspondeert, in eens een waterstraal van een paar uren dikte zich op de laatstgenoemde plaats als een monsterfontein zal verheffen, en den ondernemer doen zeggen: »*Oleum et operam perdidi!*" of, voegt hij er gewoonlijk bij: »de duinen zullen de stevigheid van achteren missen, die het meerwater hun nu verschaft, en wel gaauw voor de Noordzee achteruit wijken. De tijd zal 't leeren!".

»Geen wonder, dat onze boeren hoog tegen den hooggeleerden verwer opzien, en, vrij zeker dat de verwoesting in Holland aan hunne akkers geen nadeel kan toebrengen, met Christelijke onderwerping den dag verwachtèn, waarop de courant hun een ijselijk verhaal van eene alles te boven gaande overstrooming zal mededeelen. »'t Is een mooi snoode kerel, die Wonstra!" luidt het oordeel op ons dorp. Ondertusschen hebben mathesis en natuurkunde niet zóó zeer de aandacht van onzen verwer tot zich getrokken, dat hij daardoor van alle aanspraak op andere kennis afstand zoude hebben gedaan. Integendeel zal er naauwelijks iets zijn, waarover baas Wonstra niet op zijne wijze medepraat. Zeker is het, dat hij de staatkundige tinnegieter van ons dorp mag worden genoemd, en zeer diepzinnig des zaturdagavonds in den scheerwinkel over de eerste en tweede kamer spreekt op eene wijze, dat noch zijn hoorder hem noch hij zich zelven begrijpt. Het vast besluit dier overdenkingen en gesprekken is steeds: dat de boel verkeerd gaat, dat er moord en doodslag zal komen, en dat de tijd het leeren zal..... Zeer vrijgevig met zijne geleerdheid — iets 't geen men van alle geleerden op verre na niet zeggen kan — vindt gij hem steeds gereed, met u te praten, en booze lastertongen hebben zelfs vermeld, dat hij wat praatziek viel. De waarheid is slechts, dat gij hem altijd straffeloos in zijn werk moogt ophouden en hem tot spreken gereed vindt, hetzij hij boven op een ladder staat, of u met de glazekast op den rug op den weg ontmoet. Verveelt *u* het gesprek niet, *hem* verveelt het nimmer; en wij hebben hem aanschouwd uren en uren lang in druk gesprek, terwijl zijn eene voet op de ladder rustte, de andere slap daarbij neêrhing, en de gevulde verwkwast onbewegelijk op dezelfde plek bleef. — Ziedaar baas Wonstra, mr. glazenmaker en verwer van ons dorp."

Wij eindigen onze aankondiging met ook den Uitgever om zijnen netten druk te prijzen, en aan het boek vele lezers toe te wenschen, overtuigd dat zij zich over onze aanbeveling niet zullen beklagen.

---

*De Verborgenheden van Amsterdam; door* L. VAN EIKENHORST. *IV Deelen. Te Amsterdam, bij* S. H. Spree. 1844. *In gr.* 8*vo.* 1262 *bl. De verminderde prijs f* 2-25.

Toen, vóór een jaar twee drie, de roman van EUGÈNE SUE, *les Mystères de Paris*, eenen ongehoorden opgang maakte, en door geheel *Europa* heen werd gelezen, zag men al spoedig niet alleen vertalingen, maar ook navolgingen. Men ontving *Verborgenheden van Londen*; men ontving ook *Verborgenheden van Amsterdam*. Dat deze roman niet vroeger werd aangekondigd, is de schuld niet van Rec., die hem eerst in de laatste dagen van het vorige jaar ontving, en daarom nu ook met zijne beoordeeling niet te lang wil toeven.

Dat wij hier eene navolging van de *Mystères de Paris* voor ons hebben, valt bij de lezing aanstonds in het oog. Niet alleen loopt de hoofddraad over dezelfde schijven: het in aanzien en rijkdom brengen van verwaarloosde kinderen; maar ook sommige personen vindt men met eenige wijziging vrij getrouw terug. ADAM SMITH is een andere JACQUES FERRAND; de Kolonel VAN BERGEN een tweede RODOLPHE, ofschoon met oneindig meer waarschijnlijkheid; NANCY HORST vereenigt min of meer in zich LOUISE MOREL en RIGOLETTE; de overeenkomst van HENRIETTE met LA LOUVE is niet te miskennen, evenmin als die van DAVID RAM met den *maître d'école*, schoon de eerste geene duivelin als LA CHOUETTE nevens zich heeft, maar een' zoon, die niets beter is, en de galg tiendubbel verdient. Ook FLEUR DE MARIE vindt men terug in CLARA; even zoo met sommige aanzienlijke personen. Even als in de *Mystères* toch wordt men beurtelings verplaatst in de prachtige zalen van rijkdom en weelde en in de gemeenste kroegen en holen der ondeugd. Even als daar, treft men de eigene taal van dieven en moordenaars aan. Even als daar, heeft men alle aandacht noodig, om den ingewikkelden draad der geschiedenis niet te verliezen. Even als daar, wordt het verhaal nu en dan afgewisseld met bedenkingen en voorslagen ten aanzien van misdadigers, gevangenen, en verbeteringen van het lot des gemeenen mans. Even als daar, is het doel niet zoozeer, het volksleven in onderscheidene standen, zoo als de Schrijver zegt, voor te stellen, want dan zou dit nog alleen de beide uitersten van het maatschappelijk leven gelden, maar meer de verborgene misdrijven bloot te leggen. En hoewel wij nu, wel bekend te *Amsterdam*, maar daar niet woonachtig, en niet ingeleid in de hoogste kringen noch in de gemeenste buurten, noch gelegenheid gehad hebbende tot aanschou-

welijke kennis der treken van de hoog geplaatste en laag gezonken ondeugd, ons niet vermeten te beoordeelen, in hoeverre de Schrijver daarin geslaagd zij, — wij gelooven gaarne, dat het zoo in de wereld is en toegaat. Tot eer der menschheid willen wij evenwel hopen, dat van de meer dan duivelsche boosheid van ADAM SMITH het levende beeld niet zal te vinden zijn; de Schrijver heeft hier bijkans alle denkbare misdaden in één persoon vereenigd. Aan het slot komt hij er veel te genadig af; en gelijk de geheele afzigtige man eene kopij is van JACQUES FERRAND, wien hij in verworpenheid minstens evenaart, zoo is hij het ook min of meer in zijn sterven. Maar kopijen zijn er vele in het werk, niet alleen uit de *Mystères*, maar ook van elders. Zoo is b. v. vrouw DE GEER met hare afgebrokene volzinnen eene schier letterlijke nabootsing van DOEDES in FERDINAND HUYCK, die het weder heeft van JINGLE in PICKWICK, of van COPHAGUS in den *Japhet* van MARRYAT.

Als verdicht verhaal hebben wij evenwel in langen tijd niets gelezen, dat de aandacht zoo bezig hield, de verwachting zoo spande, en door gedurige nieuwe voorvallen en onverwachte *situatiën* tot tegen het einde gespannen hield. In *dat* opzigt ontbreekt het den Schrijver vooral niet aan vindingrijkheid. Ook heerscht bij alle voorvallen eene groote levendigheid en aanschouwelijkheid van voorstelling. Men ziet de personen handelen, hoort hunne gesprekken, volgt hunne schreden, en vindt zich niet zelden verrast door kleine karaktertrekken, die eene uitmuntende werking doen, waarvan wij alleen het verzetten van de wijzers der pendule door HENRIETTE ten bewijze bijbrengen. Kortom, wij zouden het als een hoogst onderhoudend boek tot uitspanningslectuur met volkomene vrijmoedigheid aanprijzen, indien niet ééne bedenking er ons van terughield. Het zijn een paar tooneelen, het eene in het kantoor, het andere bij *moeder* DIEN, waarin.... doch die het werk gelezen heeft, verstaat ons, en zal het met ons voor eene zeer schrale verdediging houden, wanneer de Schrijver in eene narede opmerkt, dat het tooneel tusschen CECELY en FERRAND onkiescher en zedeloozer is, dan ééne bladzijde in dit verhaal. Dat zij zoo; maar de ondeugd is bij SUE daarentegen ook met walgelijker kleuren geteekend. De bedoelde hoofdstukken bezoedelen dit verhaal zoozeer, dat wij groote voorzigtigheid moeten aanraden in het laten lezen dezer *Verbor-*

*genheden*, en ons niet kunnen begrijpen, dat bij een' Schrijver, die achting heeft voor zijn publiek, dergelijke bladzijden gevonden worden, die juist bij zijn talent van voorstelling eene des te gevaarlijker zijde hebben. Onkiesch achten wij ook, schoon goed gemeend, hetgeen de Schrijver zegt over de middelen tegen de *syphilis*.

Soortgelijke uitweidingen en voorslagen, wij gaven het reeds te kennen, met betrekking tot gevangenen, gijzeling, armoede en meer onderwerpen, wisselen, als in de *Mystères*, het verhaal hier en daar af. Wij zouden eene breedvoerige beoordeeling, of zelfs wel eene kleine verhandeling moeten schrijven, indien wij daaromtrent onze voornaamste bedenkingen wilden mededeelen, en vergenoegen ons, enkel te zeggen, dat de gronden tot verdediging der loterij ons niet hebben kunnen terugbrengen van onze overtuiging, dat die mogelijke voordeelen verre door de nadeelen worden overtroffen, dat wel veel goeds is in de voorslagen over gevangenissen, doch dat op de pogingen van het lofwaardig Genootschap tot zedelijke verbetering der Gevangenen al te laag wordt gevallen, en dat het aangemerkte nopens de *pistolen*, of afzonderlijke vertrekken voor gevangenen die het betalen kunnen, zoo mede nopens de kerken te *Amsterdam* en ten deele ook in andere groote steden, alle behartiging verdient. Aan den voorgestelden maatregel, om niemand het verblijf in groote steden te vergunnen, dan die zijn middel van bestaan kan aanwijzen, ontbreekt alleen de uitvoerlijkheid; en ons dunkt, dat, al is men geen voorstander der doodstraf, men dien toch den naam niet moest geven van geregtelijk vermoorden. Ook hinderden ons een paar *profane* uitdrukkingen. Dat eene jaloersche vrouw haren man bespiedt, wetende, *dat het niet goed is*, *dat de mensch alleen zij*, is zeer onvoegzaam gezegd; en: »wat er van PAUL, bijgenaamd *de barbier*, geworden is, is eene verborgenheid, welke eerst dan ontsluijerd zal worden, wanneer er geene verborgenheden meer zijn zullen.... op den jongsten dag!" vooral niet minder, want het is immers eene verdichte geschiedenis? Het hindert ons evenzeer, als wij op de besturing der goddelijke Voorzienigheid gewezen worden in verdichte verhalen, die de Schrijver laat afloopen gelijk hij goedvindt. Wij maakten er meermalen opmerkzaam op.

De zeer zuivere uitvoering wordt slechts zelden ontsierd door misstellingen, als: D. II, bl. 160, *f* 15 in plaats van

*f* 20; D. III, bl. 110, *wolven- en lammerenvacht*, voor *wolveren in lammerenvacht;* ald. bl. 270 »zoodat het moeijelijk is (voor *niet* moeijelijk) den *Kattenburger* onder de andere *Amsterdammers* te herkennen"; door drukfouten, als *ledig* voor *lenig*, en *gewaar* voor *zwaar;* en door *Germanismen*, als: zijne studien *vernalatigen*," enz.

Het moeit ons, dit allerlevendigst geschreven tafereel om ééne reden, als gezegd, niet onbepaald te kunnen aanbevelen; maar, hoewel dronkenmans- en kroegtooneelen en tafereelen van mishandeling, bedrog, diefstal en moord eigenlijk even zedeloos zijn als onkiesche en wulpsche, zij doen minder kwaad. Als men moet toegeven, dat het maatschappelijke leven in vele opzigten geteekend is, gelijk het, helaas! bestaat, dan kan men eene pijnlijke aandoening niet onderdrukken, en men gevoelt, zoo als eene uitmuntende hand het vóór eenigen tijd schetste, dat eene maatschappij, die van enkel *materiéle* middelen haar heil verwacht, naar den treurigsten toestand heensnelt, en dat het alleen de verlevendiging van godsdienstige indrukken is, die in paleizen en achterbuurten de ondeugd beteugelen kan.

Wij eindigen met te zeggen, dat het, uit hoofde der groote aanschouwelijkheid van schildering, ons in geenen deele zou verwonderen, indien men hier of daar de *originelen* meende te kunnen terugvinden, zoo niet in alle kleine omstandigheden, dan toch in de hoofdtrekken.

---

*Regtsgeding tegen* CHRISTIANUS GEPKENS, *Roomsch-Catholijk Kapellaan te Groenlo, beschuldigd, en door het Provinciaal Geregtshof van Gelderland veroordeeld wegens poging tot moord, enz. Te Arnhem, bij* J. Az. Doijer *en* G. van Eldik Thieme. 1846. *In gr.* 8*vo.* 27, 88, 40, 19 *en* 3 *bl. f* 1 - 25.

Dit stuk bevat: 1°. *de acte van beschuldiging;* 2°. *het requisitoir, benevens de adstructie van hetzelve, door den Procureur-Generaal, Mr.* W. STAATS EVERTS (EVERS); 3°. *de verdediging van den beschuldigde, voorgedragen door Mr.* B. REIGERS; 4°. *het veroordeelend arrest van het Hof, en* 5°. *de toespraak van den President Mr. Jhr.* W. L. F. C. VAN RAPPARD, *tot den veroordeelde.* Een en ander wordt van een *kort voorberigt*, door de Uitgevers, voorafgegaan.

Het gebeurde met MARIA WIEGERINK, des namiddags van den 26 Julij 1846, in het, nabij *Groenlo* gelegen, boschje, genaamd de *Epsweide*, en hetgeen daarbij en ook later is voorgevallen, heeft, zoowel bij monde als in geschriften, tot eéne menigte *men zegt's* aanleiding gegeven. Geen wonder; de, wegens poging tot moord, aangeklaagde en later, door den bevoegden Regter, veroordeelde was een *Geestelijke!!* Uit dien hoofde trok de zaak, zoo wel in als buiten

het Kerkgenootschap, waartoe hij behoorde, aller aandacht, en, van wege de wijd uiteen loopende geruchten nopens *schuld* of *onschuld*, veler belangstelling tot zich. Aan al die uiteen loopende geruchten is, door de uitgave van deze *officiële* bescheiden, een einde gemaakt, en de waarheid, de *vreeselijke* waarheid, in een wel *treurig*, maar toch *helder* licht gesteld.

Ja, *treurig* mogt de Procureur-Generaal, de zoo waardige als alom geachte STAATS EVERS, de *onaangename* taak noemen, waarbij hij optrad, »om de omstandigheden bloot te »leggen van eene misdaad van den afschuwelijksten aard, in »verband staande tot —'en voorafgegaan door bedrijven, uit »aanmerking van de plaats, waar ze zijn bedreven, en van »de betrekking van den handelenden persoon, onzedelijk »boven alle bedenking en uitdrukking." Hooren wij verder hemzelven, wanneer hij aldus vervolgt: »Waar ik die be»schuldiging moet rigten tegen eenen man van den eerbied»waardigsten stand onder de menschen, geroepen om met »nadruk lessen van Godsdienst en deugd te prediken, met »kracht tot het goede te vermanen, tegen alle ondeugd en »verkeerdheid met ernst te waarschuwen, en door eene hei»lige en godsdienstige leefwijze aan anderen ten voorbeeld »te strekken ter navolging, in al wat rein en edel is; — »waar het schier ongeloofelijke der schuld als van zelve dringt »om bewijzen te vorderen, ik zou haast zeggen van meer dan »genoegzame kracht, en die ter vestiging, zoo wel van de »regterlijke als van de gemoedelijke overtuiging, *niets* te »verlangen overlaten; — waar, eindelijk, een hartgrondige »wensch naar het doorstralen van eene zegevierende onschuld »mij en allen, die van dit rampzalige voorval kennis dra»gen, van den aanvang af aan heeft moeten bezielen; — »waar het aantreffen der schuld een iegelijk, in eene hoo»gere mate, zal moeten bedroeven."

Wie wanen mogt in deze treffende woorden niets anders te zien dan eene *rhetorische* figuur, of het jagtmaken op welsprekende *tirades*, die in den mond van regterlijke aanklagers of regtsgeleerde verdedigers niet zeldzaam zijn, dien durven wij de lezing van dit *Regtsgeding* gerustelijk aanraden, mits de huisvader zorg drage, dat deze bladen niet komen onder het oog van zijne vrouwelijke huisgenooten, die daarbij zouden moeten blozen.

Ook daarom treden wij niet in de vermelding van bijzonderheden, en nog minder in de ontwikkeling der gronden, die de regtvaardigheid van het gewezen veroordeelend arrest boven allen redelijken twijfel verheffen. Men behoeft geen Regtsgeleerde te zijn, om, na de lectuur der stukken — met name ook der *dusgenoemde* verdediging — het geslagen vonnis voor wel en wettig uitgewezen te verklaren.

Liever dus dan de bladen van dit Tijdschrift met de vermelding van schandelijkheden en gruweldaden te bevlek-

ken, willen wij onze eenvoudige aankondiging met twee opmerkingen besluiten:

Onze eerste opmerking bepaalt zich tot de zorg der Voorzienigheid, waardoor de *eenige* getuige van het misdrijf bij het leven bewaard is gebleven. De haar toegebragte halswonden hadden slechts *iets dieper* moeten geweest zijn, en de steekwonde eene *veranderde rigting* hebben genomen, om den dood te veroorzaken. In dit geval ware de dader verborgen gebleven, en waren de *bewijzen van schuld* tot den lageren rang van *waarschijnlijkheden* teruggebragt. Verder zien wij Gods vinger in de besluiteloosheid van den moordenaar. In eene wanhopige worsteling op dood en leven is de *moordpriem* hem ontwrongen en weggeworpen; hem blijft nog het *mesje* over, om de schrikkelijke daad te volvoeren; maar hij maakt daarvan geen gebruik. In zijne verwarring laat hij zijn slagtoffer ontsnappen, onder de woorden: »*gij hebt genoeg, ga nu maar heen!*" er niet aan denkende, hoe zij, na verloop van weinige uren, niet alleen *genoeg*, maar *meer dan noodig was*, aan den Regter zou kunnen openbaren. Zóó wordt de boosheid, door Gods beschikking, in hare eigene netten verward en gevangen! De schuldige heeft wel den gruwelijken moed om de daad te beginnen; maar bij de uitvoering verlaten hem list, veinzerij en welberadenheid, en werkt alles, naar Gods bestel, krachtdadig mede, om het bewijs voor zijne schuld *onwederlegbaar* te maken. Daaraan dacht hij in zijne boosheid niet, evenmin als dat een stomme slijpsteen en het opgedroogde afslijpsel van denzelven tegen hem zouden getuigen. Dát is de vinger Gods!

Onze tweede opmerking is van eenen anderen aard. Zullen *verstandige* Catholijken, zoo zij dit Regtsgeding *mogen* lezen, daardoor niet eindelijk tot de overtuiging geraken, dat de ongehuwde staat hunner geestelijke herders en leeraars tegennatuurlijk is, inloopende tegen Goddelijke geboden, menschelijke gebruiken en burgerlijke wetten, en eene wijde deur openende voor allerlei schandelijkheden en misdaden? GEPKENS en zijne *zoogenaamde* vrienden hebben dit dan ook zeer wel gevoeld, en van daar, dat men eerst zekeren *bekenden* RAPRECHT, later eenen *onbekenden* JAN BEREND heeft doen optreden, en eindelijk den ellendigen TER LINDE heeft opgeschommeld, om, ware het mogelijk, *de eer der Geestelijkheid* te redden. Vruchteloos waren echter al die bemoeijingen; vermits zij het licht der waarheid niet konden verdragen. Maar, in stede van nu te erkennen, dat de *tegennatuurlijke ongehuwde staat der R. C. Geestelijken* tot allerlei ongebondenheid en ontucht, en eindelijk tot de grootste euveldaden aanleiding geven *moet*, en dat het derhalve niet slechts raadzaam, maar pligtmatig ware, den huwelijkenstaat onder de Priesters voor geoorloofd te verklaren, tracht men het tegen GEPKENS uitgesproken vonnis krach-

teloos te maken, door het opstellen, drukken en verspreiden van Godslasterlijke zoogenaamde *gebeden*, (*) tot den Heiland, de H. Maagd en den H. NEPOMUCENUS gerigt, waarbij de *maagdenschenner* en *moordenaar* GEPKENS tot een' *martelaar der H. kerk* wordt verheven! — Daardoor tracht men onkundige menschen, in den zoogenaamden *achterhoek* van *Gelderland*, te verblinden; maar *verstandige* Catholijken zullen eindelijk de oogen voor de waarheid openen, en de overtuiging verkrijgen, dat het meer dan tijd wordt, een einde te maken aan eenen toestand van zaken, die eigenaardig geschikt is, om *hunne* Geestelijken aan de zwaarste verzoeking voor zinnelijke wezens bloot te stellen, en daardoor den weg te banen tot onkuischheid, hoererij, overspel en al hetgeen *nog schandelijker is* dan dit alles, en waarin de R. C. Geestelijken, door middel van het *Compendium theologiae moralis* van Pater LIGNORIO, een zedenverpestend onderwijs ontvangen. *Tantum.*

Het hier bedoelde Gebed luidt woordelijk aldus:

(*) »O, JEZUS! die u gewaardigd hebt de onveranderlijke leer uwer Bruid, de H. Kerk, omtrent het geheim van het H. Sacrament der Biecht, te handhaven, door de standvastige belijdenis van uwen dienaar den H. Joannes Nepomucenus, die dezelve met zijn bloed en marteldood bevestigd heeft. Wij smeeken u ootmoediglijk, kom, door de voorspraak van dezen heldhaftigen Martelaar, uwen Priester en Dienaar, den zoo Eerw. Christiaan Gepkens te hulp; verleen Zijn-Eerwaarde de kracht, om met die standvastigheid, welke hij reeds zoo kloekmoedig heeft betoond, in het drukken der voetstappen van dien roemrijken Heilige tot het einde toe te volharden. Vervul, onophoudelijk, zijn gemoed met de vertroostende gedachte, dat gij zelf, o goede God! als mensch, ook, al zwijgende, den allervreeselijksten dood hebt willen ondergaan; eindelijk laat den Eerw. Gepkens uit dit benaauwde strijdperk met glans te voorschijn treden, tot troost uwer geloovigen, tot heil der H. Kerk en tot meerdere eer van u, die, met den Vader en den H. Geest, leeft en regeert in alle eeuwigheid. Amen!

»O, Heilige Maagd! en Moeder Gods, Maria! troosteres der bedroefden, bid voor den Wel-Eerw. Heer Gepkens, VERWERF HEM KRACHT TEGEN DE VIJANDEN VAN UWEN GODDELIJKEN ZOON (!!!). Amen!

»O, H. Joannes Nepomucenus, bid voor den Wel-Eerw. Heer Christiaan Gepkens, opdat hij, uwe voetstappen navolgende, waardig worde aan de beloften van JEZUS CHRISTUS. Amen!"

---

N°. II. *Boekbesch.*, bl. 61, reg. 7 v. o. staat THIJMEN, lees THIJSSEN.

# BOEKBESCHOUWING.

*Voorlezingen over de Geschiedenis der Opvoeding des Menschdoms door God tot op de komst van* JEZUS CHRISTUS, *door* P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Iste Stuk. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1846. *In gr.* 8*vo.* 212 *bl. f* 2-25.

Met ware belangstelling ontvingen wij uit de hand van den onvermoeid werkzamen Hoogleeraar deze Voorlezingen, aan de nagedachtenis van HERMAN MUNTINGHE opgedragen. Het *vraagboekje* over ditzelfde onderwerp, dat in 1844 was voorafgegaan, had ons daarvan hooge verwachting ingeboezemd (*Vaderl. Letteroef.* 1844, bl. 655—659). Het verblijdde ons te zien, dat eèn genoegzaam getal inteekenaren de uitgave, waarvan de geldelijke opbrengst voor een weldadig doel bestemd is, had ondersteund. En het is ons eene aangename taak, onze lezers met den inhoud dezer *Voorlezingen*, die naar den leiddraad van genoemd vraagboekje zijn ingerigt, meer van nabij bekend te maken.

Aanleiding tot het houden derzelve werd gegeven door de zucht van den Hoogleeraar, om nuttig te zijn ook voor zulke inwoners der stad *Groningen*, die, zonder godgeleerden van beroep te zijn, op eene grondige kennis der Godsdienst prijs stellen. De behandeling van de geschiedenis der opvoeding des menschdoms door God scheen behoefte voor onze dagen. Daarbij is de volgorde der Bijbelsche geschiedenis, als de meest bekende, gekozen; en wat over *Egyptenaars* en *Phenicièrs*, *Babyloniërs* en *Perzen*, *Grieken* en *Romeinen* te zeggen valt, zal telkens daar ter plaatse worden ingevoegd, waar de *Israëliten* met deze volken in aanraking komen. Na dit een en ander als ter inleiding gezegd te hebben, ontwikkelt de Hoogleeraar nog in de *eerste* Voorlezing, wat de opvoeding

door God, en waarom de mensch een voorwerp dier opvoeding zij, en stelt voorts het begin der opvoeding van God bij de eerste menschen voor, als bestaande in hunne plaatsing in een lusthof, in de aanwijzing van arbeid, in de stichting van het huiselijk leven en in den omgang van God met hen. Onder de aanteekeningen, die aan deze Voorlezing, gelijk aan al de overige, zijn toegevoegd, is vooral de eerste belangrijk, waarin wordt aangewezen, in hoe verre vroegere werken hetzelfde onderwerp behandelen, en het denkbeeld van opvoeding des menschdoms door God in den Bijbel zelven voorkomt. — Na eene ingebragte tegenwerping beantwoord en over de verschillende gedenkstukken in *Genesis* iets gezegd te hebben, wijst de Hoogleeraar in de *tweede* Voorlezing aan, hoe God door zijnen omgang met de eerste menschen hen leerde, wie Hij is, wie de mensch is, en welke 's menschen verbindtenis met Hem is. Hierbij wordt van het verhaal, *Gen.* I: 1—II: 3, gebruik gemaakt en daaraan licht bijgezet. Ook het zoogenoemde proefgebod komt hier ter sprake. — De *derde* Voorlezing handelt over den val der eerste menschen, de mogelijkheid er van en de aanleiding er toe. Hier wordt gezegd, wat men van de slang te denken hebbe, hoe wij ons de verleiding door haar hebben voor te stellen, en of daarbij ook aan de werking des Duivels gedacht moet worden. Bij de uitlegging van den val wordt *Jac.* I: 13—15 ten grondslag gelegd en de daad der eerste menschen als *zonde* beschreven, ook in hare gevolgen. Bij de aanwijzing, hoe God ook de gevallene menschen nog bleef opvoeden, komt de straf der slang, de paradijsbelofte en de straf, aan de eerste menschen voltrokken, in aanmerking: welke straf gezegd wordt voor hen weldadig te zijn geweest. — Was de zonde der eerste menschen een val of een vooruitgang? Men weet, dat SCHILLER laatstgenoemde meening met kracht heeft voorgestaan. Zijn gevoelen wordt in de *vierde* Voorlezing beoordeeld en tegengesproken, en de betrekkelijke waarheid, die daarin vervat is, toegestemd. Voorts wordt hier Gods verdere opvoeding van de eerste menschen en hunne kinderen na

den val beschreven, de opvoeding van kinderen als eene opvoeding van ouders voorgesteld en aangewezen, in hoeverre de opvoeding der eerste kinderen gelukte en mislukte; terwijl eindelijk Gods handelwijze met KAÏN en de straf, aan hem voltrokken, beschreven en ook die straf als eene weldaad wordt aangemerkt. — Wij zouden te uitvoerig worden, indien wij met de inhoudsopgave dezer Voorlezingen zoo wilden voortgaan. Genoeg, dat de *vijfde* Voorlezing de gewijde geschiedenis tot op den watervloed vervolgt; dat de *zesde* is toegewijd aan de uiteenzetting der geschiedkundige, natuurkundige en wijsgeerige gronden, die voor de geloofwaardigheid der negen eerste hoofdstukken van *Genesis* pleiten; dat er in de *zevende* gehandeld wordt over NOACH's drie zonen, over SEM's afstammelingen, over hunnen zedelijken en godsdienstigen toestand, over het ontstaan van bijgeloof en afgoderij, en de middelen, door God aangewend, om ze eenmaal geheel te vernietigen; en dat de *achtste* of laatste Voorlezing de geschiedenis van ABRAHAM, IZAÄK, JAKOB en JOZEF omvat tot op de komst van dezen laatstgenoemde in *Egypte*.

Ons oordeel over deze *Voorlezingen* kan niet dan hoogst gunstig zijn. De inhoud is allerbelangrijkst. De toon, die hier wordt aangeslagen, is regt populair en tevens zoo onderhoudend mogelijk. Het voorname doel, de aanwijzing van de opvoeding des menschdoms door God, wordt streng in het oog gehouden. Aan menschkundige, verrassende opmerkingen, die van een' echt wijsgeerigen blik getuigen, ontbreekt het hier in geenen deele. Zelfs bekende zaken worden vaak onder een nieuw gezigtspunt voorgesteld. En hier en daar ontmoeten wij teregtwijzingen van zedelijken aard, die soms van hooge waarde zijn tot regeling van ons bestaan en gedrag. Op grond hiervan aarzelen wij niet, deze Voorlezingen zelfs als een stichtelijk huisboek aan te prijzen, waartoe het te meer geschikt is, omdat elke voorlezing genoegzame stof en maat aanbiedt voor de gezamentlijke lectuur van éénen avond; terwijl een iegelijk, die dieper wil nasporen, daartoe gereede aanleiding vindt in de doorgaans hoogst belangrijke aanteekeningen, waarin

eene rijke literatuur, tot de behandelde onderwerpen betrekkelijk, wordt aangetroffen.

Het zij ons vergund, aan deze onbewimpelde lofspraak de opgave der aanmerkingen toe te voegen, die ons onder de lezing voor de aandacht kwamen. Is het niet gewaagd, vroegen wij ons af, om, zoo als bl. 35 geschiedt, het scheppingsverhaal af te leiden uit de voorstelling van hetgeen elken morgen, bij den opgang der zon, is waar te nemen? Vanwaar dan de vermelding der *zes* scheppingsdagen in dat verhaal? Gelijk daarvan ter naauwernood gesproken wordt, zoo vonden wij ook over *Gen.* I: 1, in betrekking tot het overige des verhaals, niets gezegd. — Kan het er door, wat bl. 40 voorkomt, dat het meervoud *Gen.* I: 26, onder de sporen behoort, die, benevens andere blijken, toonen, dat de eerste te boek stellers dezer overlevering niet vreemd waren van het veelgodendom? Van dat meervoud kan, dunkt ons, wel eenige andere aannemelijke verklaring gegeven worden, zonder dat men nog op het leerstuk der *Drieëenheid* zich behoeft te beroepen. — Komt het met de voorstelling, die wij van het Paradijs ons plegen te vormen, overeen, te beweren, bl. 44, dat de eerste menschen wel reeds in een dier, in eene duif door een havik, of een lam door een wolf gedood, gezien hadden, wat *sterven* was? — Ook vragen wij, of de verklaring van de geschiedenis van den val, bl. 55, wel genoegzaam in overeenstemming is met de letter des verhaals, dat van geene slang gewaagt, die zich kronkelde om den boom en van de vrucht at, zonder te sterven. Ditzelfde bezwaar drukt op de verklaring van de straf der slang, bl. 63. Zoo wordt ook van den *boom des levens*, bl. 68, in het voorbijgaan en in gansch anderen zin gewag gemaakt, dan daarvan gesproken wordt, *Gen.* III: 22. En de verklaring van *Joh.* VIII: 44 uit 1 *Joh.* III: 8—12, bl. 57, laten wij geheel voor rekening van den Hoogleeraar. — Eenzijdigheid is het in ons oog, als er gezegd wordt, bl. 69: *alle straffen van God zijn weldaden.* Zonder het weldadige der straffen Gods te willen voorbijzien, meenen wij toch nog altijd haren laatsten

grond in God zelven te moeten zoeken. — In weerwil van onze hooge ingenomenheid met hetgeen, bl. 170—180, voorkomt over bijgeloof en afgoderij, kunnen wij de bepalingen, waarvan, bl. 170, wordt uitgegaan, niet onvoorwaardelijk goedkeuren. Is *geloof* de overgave des innerlijken menschen aan God, wat beteekent het dan, als er gezegd wordt, dat het *bijgeloof* is, wanneer men *bij* het *geloof* nog iets doet, zoodat men *gelooft* en *meer* dan gelooft? — Wij zouden ongaarne van LOTH's huisvrouw zeggen, bl. 196, dat zij een zoutpilaar werd. Zoo staat er wel in onze vertaling; maar het gevoelen van anderen, die vertalen: *zij viel het ziltige ten deel*, schijnt ons toe de voorkeur te verdienen. — Van JAKOB's geheimzinnige worsteling wordt gezegd, dat hij zich had afgezonderd in gebed en smeeking, dat hij biddende in geestverrukking kwam, zoodat het hem was, alsof een Engel met hem worstelde. Wij zouden deze verklaring toestemmen, indien ons eenigermate begrijpelijk ware, wat onmiddellijk daarop volgt: *Zóó worstelt hij in den gebede, dat hij door angstvolle kramptrekkingen zelfs eenen kreupelen gang ontvangt*, bl. 206. — Nog iets. Hebben wij wèl gezien, dat de *achtste* Voorlezing meer vlugtig bearbeid is, dan de voorgaande. De stof, daarin besproken, is, dunkt ons, voor éène voorlezing te uitgebreid. In het straks vermelde *vraagboekje* wordt diezelfde stof in niet minder dan vijf §§, en wel in § 9—13, behandeld. Op grond daarvan hadden wij eenige meerdere uitvoerigheid mogen verwachten, al waren ook de bijzonderheden bekend genoeg.

Wij hebben deze vlugtige aanmerkingen niet willen terughouden, *deels* omdat zij van de belangstelling getuigen, waarmede wij dezen arbeid des Hoogleeraars ontvangen hebben, *deels* omdat zij de onpartijdigheid onzer lofspraak aan het licht brengen. Dat zij aan dien lof, aan deze Voorlezingen boven toegezwaaid, niets benemen, valt in het oog, daar zij meerendeels bijzonderheden betreffen, die tot het hoofdonderwerp niet regtstreeks in betrekking staan. Wij danken van heeler harte voor de ontvangene

goede gave. Wij wenschen haar allerwege in de handen van het beschaafd publiek. Wij verlangen naar de spoedige voortzetting der uitgave. En wij bidden den Hoogleeraar bij voortduring kracht en ijver toe in zijnen veelomvattenden werkkring, opdat hij voortga, licht en leven rondom zich te verspreiden.

---

*Leerredenen ten gebruike bij de Godsdienstoefeningen op Zijner Majesteits Schepen van Oorlog, Koopvaardij- en andere bodems; benevens enkele bijlagen. Door* G. C. VAN BALEN BLANKEN, *Predikant te Wognum c. a. II Deelen. Te Leyden, bij* D. J. Couvée. 1846. *In gr.* 8*vo.* 636 *bl. f* 5-80.

Dat in de laatste jaren zoo weinig tot zedelijk nut voor den zeemansstand gedaan is, trok de aandacht van den ijverigen Opsteller. Hij gevoelde zich opgewekt, om dit zelf te doen, en vormde het plan, eenige leerredenen te schrijven, die bij de openbare of gezette godsdienstoefeningen aan boord zouden kunnen gebruikt worden. Wij achten dit een zeer goed denkbeeld, en hebben wel eens door gezagvoerders als eene der oorzaken van het verzuim of de minder doelmatige inrigting eener godsdienstoefening op zondag aan boord, het gebrek aan geschikte, vooral tot dit doel bepaaldelijk bestemde stukken ter voorlezing hooren opgeven. Zien wij, in hoeverre zich de Eerw. VAN BALEN BLANKEN van zijne opgenomene taak in deze beide aan Z. Exc. den Minister van Marine opgedragene boekdeelen gelukkig hebbe gekweten.

Zij bevatten 35 leerredenen, en eene bijlage met aanmerkingen over het bidden op de schepen, benevens eenige gebeden. Sommige der eersten hebben betrekking op de zeereizen, gelijk de eerste: *het besluit, om ter zee te varen, of het pligtmatige, om alle dingen met God te beginnen;* de *derde: het uitzeilen, of de belofte van de leiding en hoede Gods;* de *twintigste: de komst tot de begeerde haven; gedachten aan het verledene;* de *laatste:*

*de vaderlandsche reede; dankzegging aan God*, en meerderen. Anderen op het scheepsleven, zoo als de *tweede: de scheepswetten, krijgsartikelen en monsterrol, of opwekking tot behoorlijke pligtsbetrachting;* de *dertiende: dagelijksch verkeer met zijne togtgenooten; algemeene dagelijksche pligten omtrent allen*, enz. Anderen op bijzondere omstandigheden, in welke de zeeman komt, b. v. de *zeventiende: het aandoen eenes eilands; opwekking tot dankzegging en vertrouwen;* de *achttiende* en *negentiende: vóór den slag* en *na de overwinning;* de *tweeëntwintigste: de storm en beveiliging tegen schipbreuk; God de behouder;* de volgende: *oproer en doodvonnis; de krijgsraad;* de *vierëndertigste: het sterfbed en de begrafenis eens reisgezels; doodsoverdenking.* Nog anderen op natuurverschijnselen, die de zee aanbiedt, gelijk de *vierde*; en twee volgende: *de zee, de nachtwake, de dageraad;* de *elfde: de winden, eb en vloed, blinde klippen en dergelijke voorwerpen;* de *twaalfde: een stille avond.* Of op scheepsbenoodigdheden, zoo als de *vijftiende: het anker;* de *zestiende: het kompas;* de *vierëntwintigste: de Nederlandsche vlag*, welke drie teregt godsdienstige toespraken genoemd worden, omdat het eigenlijk geene leerredenen zijn. Of op de Christelijke feesten, of bijzondere gedenkdagen: oude en nieuwe jaar, 's Konings verjaardag. Zoo ook waarschuwingen tegen bijzondere gebreken van den zeemansstand, in de *tiende: voorteekenen en voorgevoel*, eene waarschuwing tegen het bijgeloof; de *veertiende: waarschuwing tegen het bedrijf des kwaads en verleiding tot zonde.* Wij keuren het goed, dat in deze verzameling de godsdienstige feest- en gedenkdagen zijn opgenomen; de reden, die in de inleiding tot de *drieëndertigste* leerrede zijn opgegeven, waarom in plaats van de gewone Pinksterstof de invoering van het Christendom in *Europa* is behandeld, voldoet ons minder. Het gewone en meer bekende geldt evenzeer van de andere feesten, en juist aan de herinnering der daadzaken is de Christelijke feestviering niet minder gewijd, dan aan het daaruit ontleenen van opwekking en besturing. En geeft de Schrij-

ver eene leerrede *over* JEZUS' *begrafenis* voor den goeden Vrijdag, dan mogt toch eene over 's Heilands dood niet ontbreken, en ééne over zijn laatste lijden is ook te weinig, te meer, daar hier voor het publiek, dat zich de redenaar voorstelt, vrij wat partij te trekken ware van de personen, die in de lijdensgeschiedenis voorkomen. Het bevreemdde ons ook, hier geene leerredenen toegewijd te vinden aan Bijbelsche geschiedenissen, voor den zeeman als zoodanig bijzonder aantrekkelijk. De schipbreuk van PAULUS is de eenige; wij dachten ook aan de reis van JONA; JEZUS slapende in den storm, en leerende in een schip; de wonderbare vischvangst, enz. Ook hadde eene leerrede over de regte waardering van den schat der gezondheid, over het Christelijk dragen van de ontberingen aan het zeeleven verbonden, over geduld, b. v. bij windstilte, over het betamelijk genot van uitspanningen aan wal, en dergelijke, hier wel eene plaats verdiend, en wij achten de ondeugden van leugen, vloeken (waarbij het belangrijk voorbeeld van DE RUYTER moest vermeld zijn) en dronkenschap te gewigtig, om in ééne enkele leerrede (de *veertiende*) te zamen te worden behandeld, waardoor de aandacht te zeer wordt verdeeld. Dat eene leerrede gegeven wordt na eene onderstelde doodstraf aan boord, keuren wij op zich zelf niet af, maar het nut zou algemeener en het stuk bruikbaarder zijn, indien het op eene zware strafoefening in het algemeen betrekking had. Wij ontkennen alzoo in geenen deele het nut van de hier behandelde onderwerpen, maar zijn van oordeel, dat er nog al wat aan ontbreekt, om het een eenigzins volledig stel scheepsleerredenen te doen zijn. Ook schijnt het ons toe, dat de Eerw. Steller zich voor algemeen gebruik (uitwijzens den titel) al te eenzijdig de oorlogschepen heeft voorgesteld. Voor de visscherij wil hij, volgens een naberigt, iets afzonderlijks geven, maar de handel wordt naauwelijks vermeld, en overal staat op den voorgrond, dat de toehoorders zich in 's Konings dienst bevinden.

Beschouwen wij den inhoud dezer stukken van naderbij, dan valt al aanstonds in het oog, dat voor de voordragt

van iemand, wiens opzettelijke post dit is, en voor den tijd, die aan boord tot het houden der godsdienstoefeningen kan afgezonderd worden, deze stukken te lang zijn. Wanneer men de voor- en nagebeden, die zeer doelmatig bij iedere leerrede zijn gevoegd, uitspreekt, van de mede gepaste voor- en nazangen gebruik maakt, en de leerredenen langzaam en duidelijk voorleest, is ruim drie kwartier, of bijna een uur verloopen, en dan heeft men nog niet, wat naar ons gevoel aan geene godsdienstoefening, vooral voor eenvoudigen, mag ontbreken, de lezing van een gedeelte des Bijbels, waartoe ook geene aanwijzing gedaan is. De Schrijver, wien het blijkens o. a. het voorberigt en de bijlagen, niet schijnt te ontbreken aan zekere woordenrijkheid, heeft dit gebrek gevoeld, maar, naar 't schijnt, niet kunnen verhelpen. Zulke overbodige aanmerkingen als b. v. in de leerrede op het hemelvaartsfeest over het geloofwaardige der geschiedenis, ontmoet men wel zelden, maar de meeste leerredenen zijn op eene te breede schaal aangelegd; men lette slechts op het vrij ingewikkelde van vele schetsen. Populariteit is er over 't geheel niet aan te ontzeggen. Wij gaven reeds te kennen, dat ze onderwerpen behandelen, belangrijk voor den zeeman; wij voegen er bij, dat de natuurkundige opmerkingen en geschiedkundige herinneringen de aandacht vaak wekken en de belangstelling levendig houden. Van de kerspreek erkent de Schrijver, dat zij min duidelijk en meer voor de hoogere rangen is ingerigt. Uitdrukkingen, als: »De dagvorstin rijst hooger en hooger, statig, »*als de bruidegom, uitgaande uit zijne slaapkamer; vrolijk, als een held, om het pad te loopen*,"" (niet duidelijk voor die niet dadelijk *Psalm* XIX voor den geest heeft), en aanmerkingen, zoo als de wapenkundige in de toespraak *over de vlag*, ontmoet men zelden. Maar ofschoon Janmaat het aanstonds verstaat, wanneer men hem van een fikschen bries, van een oorlam en van de schoone sekse spreekt, gelooven wij toch, dat de mond, die hem bij ernstige, godsdienstige gedachten wil bepalen, er zich beter van onthielde. Wij vreezen, dat het den eerbied

verzwakt en den indruk verflaauwt. Als gebrek aan populariteit zou men er nog kunnen bijvoegen, dat Bijbelsche geschiedenissen te weinig verhaald, te veel bekend ondersteld worden. Eene levendige, aanschouwelijke voorstelling derzelve zou, verbeelden wij ons, de aandacht boeijen; de schipbreuk van PAULUS in de leerrede: *het anker*, is er eene gelukkige proeve van.

De Opsteller heeft in het algemeen goed in het oog gehouden, dat hij deze leerredenen een' ander in den mond legt; eene enkele maal verzuimt hij dit echter, b. v. in de leerrede *over de Christelijke waakzaamheid:* »Indien »ik nu als prediker des Evangelies in het vaderland voor »het oog van eene gemengde schaar stond; onderschei»dene standen, verschillende maatschappelijke betrekkin»gen, gelijk zich aldaar in de tempelen op den eersten dag »der weke vereenigen, mijne toehoorders waren, zoo »zou" enz. Hier spreekt de Predikant VAN BALEN BLANKEN, niet de persoon, die aan boord voorleest. Zoo ook Deel II, bladz. 53, waar hij een ander geschrift van zich zelven aanhaalt met de woorden: »Wat ik elders daar»over schreef, moge u hierbij met een woord herinnerd »worden. — In de leerrede over den sterrenhemel lezen wij: »Ons schijne het toe, dat de sterren nu eens meer»der, dan minder lichten, dat zij *verschieten.* Wij ver»gissen ons. Der sterren licht dooft niet uit, haar licht »taant nooit. Wij weten, wat het *verschieten* der sterren »is. Geen verlies van haar toebehoorend licht; — neen, »alleen eene uitlating van lichtstof, wat haar evenmin van »plaats veranderen, als haar altijd noodig licht verliezen »doet." Welk eene verkeerde voorstelling van verschietende of vallende sterren is dit! Als de zeelieden de natuurkundige en andere werken lezen, die hier en daar worden aangehaald, zullen zij den Prediker hier op eene groote onjuistheid betrappen. In dezelfde leerrede wordt tot onze groote verwondering bijna geene partij getrokken van het denkbeeld, dat de sterren de onmisbare leidslieden zijn op den oceaan. Het kompas wijst alleen de rigting van het schip aan; waarnemingen aan den sterren-

hemel moeten aanduiden, waar het zich bevindt. Hoe veel ware daarvan te zeggen, ook van de vorderingen in kennis, die het aan den dag legt. De boekenaanhalingen, van welke wij daar spraken, zijn ten deele vrij doelloos. Althans GLASIUS, *Geschiedenis der Nederlandsche kerk vóór de Hervorming*, DIEST LORGION en ROIJAARDS, *de invoering des Christendoms in ons vaderland*, zal men wel schaars bij de hand hebben. Eene misstelling is Deel I, bladz. 52: »Onze natuurkundigen willen, dat er *zes* »*millioenen* onzer aarde met water overdekt zijn, en »slechts *een derde* van de oppervlakte onzes aardbols »droog is." Dit zal moeten zijn: »tusschen de zes en »zeven millioenen vierkante Duitsche mijlen .... en *onge*»*veer een derde*."

Geene vitlust, maar belangstelling in dezen arbeid gaf ons de bovenstaande aanmerkingen in de pen. Wij gelooven, dat de Eerw. VAN BALEN BLANKEN aan onze zeelieden een nuttig werk heeft in handen gegeven. Kome het nu maar daar, waar het zijn moet, stichte het er veel nut, en vergoede het eenigzins het gemis van geschikte godsdienstvoorgangers aan boord van onze schepen, waarover de Schrijver zich niet ten onregte beklaagt. Men bezitte en gebruike op iederen bodem dit werk, hetwelk wij ons daarom haasten, aan te prijzen. Het is niet alleen de pligt van hoofden en gezagvoerders, ook iets te doen voor de geestelijke behoeften van hunne schepelingen, maar ook hun welbegrepen belang. En hetgeen deze twee boekdeelen kosten, komt bij de uitgaven ter uitrusting van een zeeschip in geene aanmerking. Het zal den eerbied en de stichting niet weinig bevorderen, wanneer men de voorlezing niet aan ondergeschikten overlaat, maar een van de eersten op het schip die zelf op zich neemt, want het is voegzaam, dat de allergewigtigste dingen door de eerste personen worden gezegd. Dezulken kunnen ook het beste beoordeelen, welke wijzigingen en uitlatingen noodig zijn, en er iets anders voor in de plaats stellen.

De uitvoering is goed, maar het anker op den titel is

zoo ellendig misteekend, dat het de regtmatige bespotting van Janmaat onmogelijk ontgaan kan.

---

*Zestal Leerredenen over het Koninkrijk der Hemelen, door den Duitschen Lichtvriend* UHLICH, *Predikant (thans te Maagdenburg.) Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Comp. 1846. *In gr.* 8*vo. VII*, 115 *bl. f* : - 90.

De Vertaler schijnt een man, die het goede wil, maar nog al in uitersten valt. »Indien men geen voorstander is van triniteit, onmagt, voldoening en praedestinatie," zegt hij in de voorrede, »maar de leer van Vader, Zoon en Geest wenscht aangewend te zien ter bevordering van die zedelijke Godsdienst, van welke de Apostel, *Rom.* XII: 1 en volgg., spreekt, dan zal men met deze Leerredenen niet alleen vrede hebben, maar er ook mede ingenomen zijn en in zijn hart den man danken, die, al behoort hij dan ook tot de Duitsche Lichtvrienden, echter over het ééne noodige zoo opwekkend en stichtelijk weet te spreken. O mogten velen er door gewonnen worden voor het Koninkrijk der Hemelen!" Dit laatste wenschen wij ook — maar gelooven toch, dat dan de leer der zaligheid nog meer in haren geheelen veelomvattenden inhoud volgens het Evangelie van CHRISTUS en zijne Apostelen moet gepredikt worden. UHLICH's leerredenen bevatten wel goede elementen; maar ik weet niet, waarom zij vertaald moesten worden. Er komen in *Duitschland* en in ons land veel betere leerredenen uit. Men vertale dan liever wat nog beter voedsel geeft, en gebruikt wat op onzen vaderlandschen bodem gekweekt is. Dit verhindert ons niet, ieder, die UHLICH wil kennen, naar deze leerredenen te verwijzen. Verre zij het van ons, het geringere te versmaden, omdat wij iets beters hebben. UHLICH staat in allen geval boven RONGE en gelijkgezinden. — Maar men onderzoeke zelf, en toetse zelf aan het Evangelie, dat de eenige regter blijft over Christendom en anti-Christendom, en beantwoorde dan de vraag, die ons de Vertaler doet:

»of er over de behandelde onderwerpen (het verlangend uitzien naar het rijk Gods, *Matth.* III: 1—3, — door lijden tot het Godsrijk, *Matth.* XI: 28—30, — ook de zonde moet opleiden tot het Koningrijk Gods, *Luk.* VII: 36—50, — eerste Kersdag. Het Hemelrijk, *Luk.* II: 10, 11, — tweede Kersdag. De Koning van het Hemelrijk, *Dan.* VII: 13, 14, — op het Nieuwejaar. Het Christelijk geloof, *Mark.* XVI: 16) beter, dat is, stichtelijker, meer opwekkend, ernstiger en tevens meer algemeen duidelijk en verstaanbaar kan gepredikt worden, dan in deze Leerredenen geschiedt." Waarom niet gevraagd, of er over de behandelde onderwerpen Christelijker, d. i. zoo dat CHRISTUS zelf meer als middenpunt van de geheele leer des heils, als Koning van het Godsrijk op den voorgrond treedt, kan gepredikt worden tot vermeerdering van het getal dergenen, die alleen in Hem het licht en het leven der wereld zien?

---

*De Zegepraal des Christendoms. Geschiedenis van de invoering en uitbreiding des Evangelies door de Zendelingen. Uit het Hoogduitsch van* K. C. G. SCHMIDT, *Conrector en Professor aan de Domschool te Naumburg, door* R. P. VERBEEK, *Predikant te Doorn. II Stukken. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 502 *bl. f* 4-30.

De geschiedenis van de uitbreiding des Christendoms op aarde is de openbaring der magt van den verheerlijkten CHRISTUS en der liefde Gods in Hem. Wat zou dan in de nieuwere wereldgeschiedenis meer onze aandacht tot zich trekken, dan de uitbreiding van het Godsrijk onder alle volken in alle landen? Daar zien wij, dat geene afstanden te groot en geene hinderpalen te hoog zijn, om de dienaars van CHRISTUS terug te houden en geene menschelijke zwakheid te klein in krachten en te spoedig in ijver verflaauwde, als de Geest van CHRISTUS den prediker doordringt en de kracht van CHRISTUS zijnen dienaar

sterkt. Wordt uit dit oogpunt ook de zegepraal des Christendoms door Prof. SCHMIDT beschouwd; doordringt dat denkbeeld het geheel; wordt zijn werk gedragen als het ware door die grondgedachte? Wij aarzelen niet te verklaren, dat wij geenszins te vergeefs naar zulk eene beschouwingswijze en doordringing en grondslag gezocht hebben. SCHMIDT's Geschiedenis van de invoering en uitbreiding des Evangelies door de Zendingen is geen drooge kronijk, geen dor verhaal, maar vrij levendige voorstelling en eene levendige schilderij. De Eerw. VERBEEK, onvermoeid in het vertalen van goede geschriften, heeft aanspraak op den dank onzer landgenooten, die het Duitsche werk niet kenden of niet konden lezen. Hij heeft het hun in behagelijken vorm in handen gegeven.

Wat den aanleg van dit werk betreft, het splitst zich in twee afdeelingen, waarvan de eerste de zegepraal des Christendoms gedurende het tijdvak van de Apostelen tot de kerkhervorming, de tweede die gedurende het tijdvak na de kerkhervorming tot op onzen tijd voorstelt, en wel zoo, dat niet alles door elkander, maar afzonderlijk naar de landen en streken, waar het Evangelie verkondigd is, geschetst wordt. Belangrijk is dan nog aan het einde het overzigt van de Evangelische Zendingen onder de Joden, Mohammedanen enz.; van de R. C. zendingen met hare bisschoppen, priesters, zendelingen en gemeenten; van al de Evangelische Zendelinggenootschappen met hunne posten, zendelingen, medehelpers en kweekelingen, benevens hunne jaarlijksche ontvangsten en uitgaven; en van de Bijbelgenootschappen en de Bijbelverspreiding. Zoodat, wie belang stelt in de uitbreiding van het Godsrijk op aarde, wie kennis wil dragen van de uitgestrektheid, die het akkerwerk Gods nu heeft, en niet langer onbekend wil blijven met de streken, waar nu geplant en nat gemaakt wordt, terwijl God de wasdom geeft, niet zonder vrucht dit werk zal raadplegen. Het is inzonderheid ook aan te bevelen als handboek bij het lezen der berigten van de Zending- en Bijbelgenootschappen, omdat daarin nu en dan voorkomt, wat wel eenige opheldering noodig heeft,

en door het werk van SCHMIDT opgehelderd wordt. Een uitvoerig register van personen, zoowel als een van landen, plaatsen enz. die in de geschiedenis der uitbreiding van het Godsrijk onder de Heidenen in aanmerking komen, is aan het einde van dit werk geplaatst en zeer bevorderlijk tot het vruchtbaar gebruik daarvan.

---

CESAR *en zijne Tijdgenooten. Door* P. VAN LIMBURG BROUWER. *IVde Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1846. *In gr.* 8*vo.* 309 *bl. f* 2-90.

Op den titel is afgebeeld de buste van CATO, gelijk bij de vorige die van CESAR, POMPEJUS en CICERO. Na het eindigen van eene lezing, met hooge belangstelling, en het nederschrijven hierboven van den titel voor dit laatste of vierde Deel, trof ons die afbeelding en wij herlazen wat de Schrijver bij den dood van den beroemden CATO schreef. Dat men in de Heidensche wereld een' CATO, den Stoïcijn, den zelfmoordenaar, verhief, die, gelijk de Schrijver, bl. 175 en vervolgens, zegt, *een einde aan zijn leven maakte, niet uit wanhoop, niet in woede, maar omdat hij niet meer op het tooneel der wereld blijven kon, zonder op te houden* CATO *te zijn*, laten wij gelden, maar verre zijn wij er van af, toe te stemmen, dat *bij* CATO's *zelfmoord wij bijna verzoend worden bij de voor ons gevoel zoo zeer stuitende verkrachting onzer eigene natuur.* Als dat *bedaard, kalm, welberaden*, verstandig, waarachtig moedig *onderwerpen heet aan de onvermijdelijke noodzakelijkheid*, hebben wij geen denkbeeld van den waren moed. Wij willen overigens CATO niet hard vallen en hem den lof ook toekennen van alles te hebben gedaan, ten einde te *Utica* meerdere slagtoffers te verhoeden, maar zijn er verre af van te onderschrijven, *dat hij zich met zijne gewone bedaardheid schikte naar de omstandigheden, dat hij zelf eene alleenheersching door* CESAR *nog als het minste kwaad zou beschouwd hebben*, veel min erkennen wij *eene beminnelijke hartelijkheid* in hem, die zoo hard en ontmenscht was, dat hij op den trouwhartigen slaaf, die het zwaard, tegen zijn meesters leven bestemd, op bevel des zoons had weggenomen, zijn eigen hand aan bloed sloeg; die zijn' eigen liefderijken, rade-

loozen zoon, die hem schreijend kwam te voet vallen, miskennende, op bitteren toon deed gevoelen, *dat hij meester verkoos te blijven van zijn lot* en *geen* zoo natuurlijken, zoo prijzenswaardigen *dwang duldde*, die, na zich niet doodelijk genoeg gewond te hebben en verbonden te zijn, het verband, door den zoon bevolen, los scheurde, en zoo den geest gaf. Wij gruwen van zulk eene zoogezegd Romeinsche grootheid en noemen het eene tegennatuurlijke hardheid, ja gebrek aan waren moed en onderwerping aan het bij Heidenen aangebeden Noodlot. Wij gelooven met den Schrijver niet, dat CATO niet anders kon handelen. Wij zien hierin niet die ware grootheid en echte wijsbegeerte. Men moge, naar den aard van CATO en zijne wijsgeerige dwaling, het zoeken te verontschuldigen, hem te prijzen, hem boven anderen, welken men telkens *gebrek aan moed* verwijt, te verheffen, dit trof ons.

De titel heeft ons tot een' min gunstig oordeel over een gedeelte van het laatste Deel van dit belangrijk werk gebragt. Zoeken wij een' tegenhanger en aanleiding tot meerdere goedkeuring. Wij vinden dit in hetgeen de Schrijver ons, na even te voren CICERO als een voorwerp zoo niet van spot, dan van medelijden, onverdiend te hebben beschouwd, van bl. 89—98, omtrent de verdiensten van TITUS POMPONIUS ATTICUS, zoo geheel naar waarheid, beknopt, uitnemend en onpartijdig schetst. Wij rekenen dit gedeelte onder de voortreffelijkste. Jammer, dat de Schrijver ook daar nog zich laat ontvallen de partijdige aanmerking, *dat men op* CICERO *nog meer zou hebben moeten aanmerken, zonder het verband van hem met* ATTICUS. Integendeel — aan dezen vriend opende CICERO zijne geheele ziel, iedere gewaarwording, iedere opwelling; en ATTICUS kende, doorgrondde zijnen vriend CICERO, met meerdere menschenkennis en dus *beter* en meer naar waarde, dan onze Schrijver; ja de vriendschap, zoo hartelijk en trouw, van ATTICUS voor CICERO is geene geringe lofspraak voor den laatste bij den waarachtigen en uitnemenden lof, den eerste zoo te regt toegekend. Wij bevelen de hoogst merkwaardige plaats ter lezing en herlezing aan. Zij is te lang om over te nemen. Met moeite bedwingen wij ons deswege en nemen alleen het slot over, waarmede wij geheel instemmen en hetgeen aldus luidt: »Ons besluit is, dat ATTICUS niet alleen een goed, maar ook een groot man was, dat hij de

»eenige partij koos, die een verstandig man in die tijden »kiezen kon, wilde hij zich zelven rein bewaren van de we»reld, of zich vruchtelooze moeite besparen, om tegen den »stroom op te zeilen, dat hij desniettemin even nuttig, zoo »niet nog nuttiger was, dan die hun leven aan het vader»land toewijdden, dat hij den pligt der Liefde, in de uitge»strektste beteekenis van het woord, vervulde, en dat hij »alleen daarom minder beroemd is geworden, dan de beste »zijner tijdgenooten, omdat hij voor *anderen*, niet voor *zich* »*zelven*, leefde."

Eenmaal als uit het spoor geraakt van eene geleidelijke behandeling en beoordeeling van dit vierde en laatste Deel van dit hoogst belangrijk werk, willen wij dan maar voortgaan met te vermelden, wat onze bijzondere aandacht trof.

Daartoe behoort onder anderen hetgeen wij op bl. 183 omtrent den geschiedschrijver SALLUSTIUS en zijn bewind over de *Zamensers* in *Numidië*, hem door CESAR na den dood van CATO toevertrouwd, vermeld vinden, te weten, *dat hij, zeer ongelijk aan zijnen meester, tegen deszelfs bedoeling, weldra het voorbeeld van bijna alle proconsuls en propretoren volgde, en de arme* Zamensers *deed gevoelen, dat zij, hoe wreed ook door* JUBA *behandeld, met den ruil niet veel gewonnen hadden, en dat* DIO CASSIUS *dus met het grootste regt zegt, dat* SALLUSTIUS, *in zijn uitnemend tafereel van de heb- en roofzucht der Romeinsche Grooten, niet anders gedaan heeft dan zijn eigen beeld te schetsen.* Dit is inderdaad bedroevend. Men denke hierbij aan hetgeen vroeger van CICERO als Proconsul en Propraetor in dergelijke omstandigheden door den Schrijver van dit werk tot lof van dezen is toegegeven. Of het gezag van DIO CASSIUS proefhoudend ten dezen is, laten wij in het midden.

Over CICERO, zijne huiselijke ongelukken en menigvuldige betrekkingen, over *zijn streven om met allen goede vrienden te blijven*, en dus, gelijk de Schrijver zegt, *van allen, lof, eer, hoogachting en bewondering te ontvangen, dat het doel zijns levens was*, vindt men eene opmerkelijke plaats, bl. 212 en 213. *Hoe veel deel wij ook nemen*, zegt hij, *in 's mans bittere droefheid over den dood van zijne geliefde* TULLIA, *doet het ons toch ook goed, in de brieven daarover eens de natuur te hooren spreken, den mensch, den vader en niet den eerzuchtigen redekunstenaar.* Het was eerst na dit verlies, dat hij zich meer afzonderde en op zijne

buitengoederen vertoefde. Na het *wangedrag van zijn' zoon, de ondankbaarheid van zijnen broeder en neef*, na de *scheiding van zijne tweede gade* vermeld te hebben, zegt de Schrijver, »*dit alles maakte hem meer en meer warsch van de wereld, maar schonk hem te meer tijd om die onsterfelijke werken te schrijven, welke nog heden de bewondering van ieder opwekken, die eenigen prijs stelt op goeden smaak en geleerdheid.*" Dat wij zulks aan hem dan toch te danken hebben, kon ook niet wel ontkend worden. De Heer VAN LIMBURG BROUWER zegt verder: »*Het is moeijelijk kort te zijn, als men van* CICERO *spreekt — van al de tijdgenooten van* CESAR *is* CICERO *ook de eenige, die zulk een' uitstap waardig is.*" Wij stemmen een en ander toe, en zullen dan ook, alvorens over het geheele werk meer bepaald ons uit te laten, den wenk des Schrijvers volgen, en hem verder nagaan bij het spreken over CICERO.

Wij zullen niet stilstaan bij de ongunstige en partijdige aanteekeningen over CICERO, bl. 251, N°. 21, bl. 253, N°. 31 en andere, vooral die op bl. 303—307, waartegen veel zou te zeggen zijn met het oog op die tijden, maar kortelijk de wijze mededeelen, waarop hij CICERO's nieuw optreden op het staatstooneel en de redevoeringen tegen ANTONIUS vermeldt, *waardoor hij zich den dood berokkende;* dit zal niemand tegenspreken. Het was *treuren, dat hij niet als weleer op het staatstooneel kon schitteren*, het was *eene beleediging hem door* ANTONIUS *aangedaan, die hem alle voorzigtigheid deed ter zijde stellen, het was eene woede, die paal noch perk kende, en die hij zelf* (*zoo als altijd*) *vaderlandsliefde noemde, woede tegen den man, dien hij toch, hoe verachtelijk hij ook was, om zijn magt had behooren te ontzien, het was gloeijende haat.* Was ANTONIUS zulk eene woede en haat dan niet waardig? In CATO zou het moed en geestkracht genoemd zijn, maar *die ontbraken*, volgens den Schrijver, *aan* CICERO. Ook de dood van CICERO was aan *gebrek van geestkracht* te wijten, *den moordenaars liep hij in den mond, het was de gewone besluiteloosheid van den goedhartigen, altijd alles goeds vertrouwenden man.* Dat hij zich in OCTAVIUS (OCTAVIANUS) vergiste, zal niemand ontkennen, en hoe kon CICERO zich zulk eene ontmenschtheid en ondankbaarheid in dien jongeling voorstellen, wien de vlek van in CICERO's moord te hebben toegestemd, den naam, later hem gegeven, van AUGUSTUS zoo niet ten eenemaal onwaardig maakt, ten minste deerlijk bezoedelt, een

vlek, die geen tijd, geen roem, geene vergoding hebben kunnen uitwisschen.

Maar wenden wij ons ook af van dezen gruwel, en bepalen wij ons liever bij een meer algemeen oordeel over dit anders uitnemend werk.

Het is waarlijk eene verkwikking, bij zoo veel nietig en speculatief geschrijf, waarbij de geschiedenis tot roman als verlaagd en verwrongen wordt, een geschrift te lezen uit klassieke bronnen geput, met klassische bekwaamheid veelal bewerkt, met vlijt en belezenheid zamengesteld. Het is strelend, als op klassieken grond ons te zien verplaatst, in een tijdperk, zoo belangrijk, zoo beslissend, in een' overgang van een zoo bloeijend gemeenebest tot eene zoo onbepaalde alleenheersching. Wien dit niet boeijen kan, hij blijve bij zijne vlugschriften en de verdichtselen van den dag; voor hem is de geschiedenis geene verlustiging, geen spiegel, geene wijsgeerige beschouwing; hij miskent den ijver, vlijt en geleerdheid van den waardigen Hoogleeraar, wien men, al meent men hem bescheidenlijk aan te mogen toonen, wat ons minder behaagt, moet aanmoedigen tot verder dergelijk degelijk werk. Dat werk zal en moet in waarde blijven, als de hedendaagsche nietigheden lang zullen en moeten vergeten zijn. Wij betuigen den Heer VAN LIMBURG BROUWER innigen dank voor dit in vele opzigten alleruitstekendst werk, wel waardig door den eersten Leeraar aan het Gymnasium te *Ham*, Dr. LUDWIG TROSS, in het Hoogduitsch te zijn vertaald. Wij nemen zoo veel van *Duitschers* over, dat men dan ook dit, in vele opzigten voortreffelijk werk, tot *hen* overbrenge. In *vele opzigten voortreffelijk werk*, zeiden wij. In middelmatige werken is het opsporen van eenige mindere volkomenheden niet der moeite waard, maar in zulke als deze, is het een uitvloeisel van opgewekt nadenken en belangstelling. Alleen hieraan moge men de vroegere en ook de volgende aanmerkingen toeschrijven.

Na de gezette lezing toch van dit nu gelukkig voltooide werk, vroegen wij ons zelven: beantwoordt het geheel aan onze verwachting, aan den titel, zoo als wij dien in den eersten opslag althans opnamen: CESAR *en zijne Tijdgenooten?* Wij hadden niet zoo zeer eene *Geschiedenis van de Daden van* CESAR, elders op te sporen, maar eene grootsche, diepe en menschkundige ontwikkeling van den man, den mensch, den held zelven, zijne drijfveren, bedoelingen,

karakter, de aanleidingen van zijn bestaan, wezen, lotgevallen, leven en dood verwacht. Wij hadden ook die zijner Tijdgenooten daarmede in verband gebragt en meer gelijkelijk ontwikkeld, gaarne gezien en verwacht. Het werk ware daardoor korter, krachtiger, om zoo te spreken wijsgeeriger, minder geschiedkundig geworden. Aan het einde, bij den moord van CESAR vooral, waar de Schrijver, naar ons oordeel, veel te kort en oppervlakkig is, waren wij daarom niet volkomen tevreden. CESAR te kennen, geheel te kennen, zijne tijdgenooten, tegenstanders, begunstigers, moordenaars, en wat hen bewoog, in fiksche trekken geschetst, hadden wij verwacht en gewenscht. Wij zijn het, gelijk wij reeds vroeger aanmerkten, met den Schrijver niet eens, dat CESAR van den beginne af de alleenheersching zou bedoeld hebben. Daarvoor is geen grond. Neen, CESAR werd niet met zijn *doel*, maar door de *omstandigheden*, als zijnes ondanks, tot de alleenheersching gebragt; en vermoord, niet omdat hij vergevingsgezind was, maar omdat hij de hem verleende magt niet door kracht en klem, met altijd prijzenswaardige, nooit laakbare edelaardigheid vereenigd, behoorlijk handhaafde en gelden deed. Hij miskende die hem omringden, hij miskende den nog niet voor alleenheersching gerijpten tijd; hij miskende BRUTUS en de overige ondankbare Grooten; zijn anders heldere en snelle blik verliet hem, toen hij ten top van eer en magt, niet naar zijne eigene wenschen, maar naar zijne heldere inzigten ten beste van het vaderland, van *Rome*, gestegen was. Zoo zoude, meenen wij, aan CESAR beter regt wedervaren zijn, het Cesarsgesternte beter uitgekomen, beter geschitterd hebben, meer naar waarheid CESAR ons zijn aangewezen.

De Schrijver zegt, bl. 214, van CESAR's bestuur: »Het »is eene gewone opmerking, door de geschiedenis ten allen »tijde gestaafd, dat de zoogenaamde liberale beginselen, groo»tendeels alleen worden voorgestaan door de zwakken en de »verdrukten, of door hen, die zich eenen weg tot het be»stuur willen banen, en dat deze niet zoodra hun doel be»reikt of hunne onderdrukkers ten onder gebragt hebben, »of zij nemen die zelfde wetten en beperkingen in hunne »bescherming, tegen welke zij vroeger als tegenschreeuwen»de onregtvaardigheden geijverd hadden." Dit en hoe CESAR den invloed van het volk op de regering verminderde, nadat hij

de magt in handen had, bewijzen ons, dat de Schrijver den tijd van revolutie, welken hij beleefd heeft, tot dien van CESAR overbrengt; daardoor wordt CESAR hier en daar bijna een NAPOLEON, met het denkbeeld en plan van eene wereldheerschappij te stichten. Zulke aanmerkingen, de meerdere of mindere algemeene waarheid daargelaten, kwamen, onzes oordeels, hier minder te pas. Neen, niet het *volk*, hetwelk blijkbaar CESAR genegen was en bleef, ook in en na zijn' dood, en dat hij niet eerst *vleide* en toen *verdrukte* (trouwens hij was ook geen liberaal van den boven aangewezen stempel) maar de *grooten*, de aanzienlijken, de Aristocraten en Oligarchisten bragten hem ten val. Dezen had hij mogen weldoen en vergeven, maar hen moeten blijven mistrouwen, hun zijn overmagt moeten doen gevoelen, hen op een' afstand houden, zich zelven, al ware het voor een' tijd, blijven verheffen, uit het volk de besten als tegen hen over moeten stellen en handhaven, en hun alzoo ontzag voor zich inboezemen en met een' nieuwen kring van waardige, onbedorvene en inderdaad edele en bekwame mannen zich moeten omringen.

Wat de Schrijver, bl. 289, zegt, dat CESAR de *ware stichter der Romeinsche monarchie* was, is buiten bedenking. »Hij *stichtte* die door zijne bekwaamheid om te regeeren, »door zijne menschenkennis en door zijne grootmoedigheid." Minder beviel ons de aanmerking: »dat zijn kleinneef OCTA»VIUS zijn opvolger werd, was evenmin het gevolg van dap»perheid, als van eenige andere begaafdheid, die hem die »eer waardig maakte." Dit is toch in allen gevalle zeker, dat OCTAVIANUS behield, wat CESAR verloor, dat hij ANTONIUS overwon, en zich medehelpers koos, die welligt meer dan hij zelf zijn' roem en heerschappij handhaafden en bevestigden. Hij wist zijne menschen wel te kiezen, en dit is reeds veel in een' Alleenheerscher. Echter in vele opzigten waar verheven, krachtig is dit slot van het werk, al is het niet zeer streelend, welligt wat hard voor AUGUSTUS, (bl. 296 en 297.) De merkwaardige slag van *Actium* bevestigde de door CESAR's dood slechts opgeschorte staatsomwenteling. »*Rome* boog het hoofd andermaal voor den over»winnaar, die laaghartig en wreed, zoo lang hij de magt »niet in handen had, na zijne verheffing niet zonder reden »onder de doorluchtige Vorsten is genoemd geworden. Dank »aan de groote talenten, die zijne regering opluisterden, »heeft het den man, die bijna alle de groote hoedanigheden

»miste, die zijnen voorganger onderscheideden, mogen gebeu-
»ren zijn naam te geven aan de eeuw, in welke hij leefde. CESAR
»regeerde bij lang niet zoo vele maanden als AUGUSTUS jaren.
»AUGUSTUS stierf gerust op zijn bed als een erkend Vorst,
»CESAR werd als een dwingeland vermoord. Had men CESAR
»dien zoo benijden haarband toegestaan en daarbij het Ko-
»ningschap door wijze bepalingen beperkt, zeker zouden
»nooit monsters als CALIGULA en NERO, COMMODUS en CA-
»RACALLA, hun spel gedreven hebben met al wat heilig en
»eerbaar was, en het menschelijk geslacht door hun voor-
»beeld getoond hebben, welk een ondier de mensch is, die,
»zonder eenige beperking en in volkomen bandeloos gezag,
»geheel aan zich zelven en aan zijne eigene natuur wordt
»overgelaten. AUGUSTUS werd niet vermoord, en toch ver-
»kreeg hij alles, wat men CESAR had toegestaan, en nog
»meer. Het onbepaaldste despotisme werd geënt op de in-
»stellingen eener vrije republiek, en, omdat men den moed
»niet had, die republiek voor afgeschaft te verklaren, en
»te erkennen, dat men een' Heer gekregen had, werd de
»geschiedenis van het zoogenaamde Keizerrijk de geschiede-
»nis van eene steeds voortgezette en gedurig hernieuwde
»overweldiging; terwijl het werktuig van die usurpatie,
»de krijgsmagt, de ware en eenige beschikker werd van het
»lot der wereld; wie weet hoe geheel anders dat lot zou
»geweest zijn, als het den grooten CESAR vergund geweest
»ware de heerschappij, die hij gesticht had, op hechte grond-
»slagen te vestigen. Het is althans meer dan waarschijnlijk,
»dat de dolksteken, door BRUTUS en CASSIUS, hunnen vriend
»en weldoener toegebragt, der vrijheid, die zij in den mond
»hadden, oneindig meer kwaad gedaan hebben, dan de zoo-
»genaamde tyran haar immer gedaan had of zou hebben
»willen doen. Met het volste regt van de wereld verklaarde
»CESAR zelf, dat de staat meer belang had bij zijn leven,
»dan hij zelf, dat zijn roem gevestigd was, maar dat zijn
»dood den staat dezelfde, en nog grootere jammeren berok-
»kenen zou, dan die hij nu reeds had uitgestaan. Dat hij
»zich niet bedroog, heeft de geschiedenis bewezen."

Belangrijk is de aanteekening (bl. 46) bij deze plaats van dit werk, waar het gezegde van den Graaf DE CHAMPAGNY in zijne *Geschiedenis der* CESAR'S *tot op* NERO, wordt aangehaald: »dat het gevaarlijke van CESAR'S toestand juist
»daarin gelegen was, dat hij een' dubbelen strijd te strijden

»had, eenen tegen den uitstervenden geest der Republiek, »eenen anderen tegen den opkomenden geest der Monarchie."

De Schrijver zegt ten slotte, na deze aanteekening, dat het oorspronkelijk zijn oogmerk was, dit werk te besluiten met *een algemeen overzigt van den maatschappelijken, zedelijken en godsdienstigen toestand van het Romeinsche volk in het tijdperk, waarover hij gehandeld had, maar dat dit toevoegsel zoo uitgebreid geworden is, dat het dit laatste Deel tot eene onmatige grootte zou hebben doen uitdijen, terwijl hij het niet van zich verkrijgen kon, het door inkorting of besnoeijing te verminken of onvolledig te maken, en dat hij het dus in zijn geheel heeft terug gehouden.* Wij hopen, dat dit terug houden zal geschied zijn eenig en alleen met het oogmerk van eene spoedige uitgave, waarnaar wij zeer verlangende zijn, en waartoe wij den bekwamen en bevoegden Hoogleeraar met volle ruimte aanmoedigen. De Schrijver voegt er bij: »Kom ik er nog eens ter eeniger tijd toe, op »het voetspoor van den Heer DE CHAMPAGNY de CESAR's te »behandelen (waarbij ik mij dan echter niet tot NERO bepa»len zou), dan moge het zoo even gedachte opstel tot Inlei»ding dienen." Wij hopen, dat òf de Schrijver daartoe ras komen zal, òf dat eene *afzonderlijke* uitgave van het zoo even gemelde opstel de uitgave van dit Vierde Deel spoedig zal volgen.

Wij geven intusschen den Schrijver in bedenking, of hij zich ook tot de meest belangrijke CESAR's zou bepalen, om van veel zedeloosheid, dwaasheid en wreedheid ons bevrijd te laten. De tijden b. v. van eenen TRAJAAN en de ANTONIJNEN regt te kennen en te doorgronden, kan niet anders dan hoogst belangrijk zijn. Wij zouden echter niet gaarne den bekwamen Schrijver in een welligt reeds begonnen werk en alzoo in het volbrengen van zijn oogmerk ten deze belemmeren. Het nu volbragte werk: CESAR *en zijne Tijdgenooten*, heeft te zeer getoond, hoe uitnemend de geleerde man, over het geheel genomen, voor dergelijk werk, en dus voor dit te vervolgen en ook de volgende CESAR's te behandelen, berekend is.

---

*Legenden en Mengelpoëzij door* J. J. L. TEN KATE. *Te Monnikkendam, bij* J. L. van Marle. 1846. *In gr.* 8*vo.* 201 *bl. f* 2-:

Het was ons inderdaad eene regt genoegelijke verademing, toen wij, na den vermoeijenden arbeid, aan de beschouwing en de beoordeeling van het gedicht des Heeren ALBERDINGK THIJM (*de Klok van Delft*) besteed, den bundel des Heeren TEN KATE in handen namen, en ons al dadelijk aangetrokken gevoelden door menige fraaije strophe, die ons, bij het vlugtig doorbladeren, in het oog viel en onze aandacht boeide. — Door de Redactie van dit Tijdschrift tot het Overzigt en het Verslag ook van dezen bundel verzocht, hebben wij ons tot de aandachtige lezing en herlezing er van gezet, en daarbij vele genoegelijke oogenblikken genoten. Wij gaan thans ons gevoelen over dezen bundel mededeelen, dankbaar voor het gesmaakt genot en ons verheugende, dat wij hier zoo veel toe te juichen en te prijzen hebben mogen vinden.

Het eerste gedeelte van den bundel bevat een zestal *Legenden*, die alle hare veelzijdige verdiensten hebben, duidelijk van dictie en bevallig van versbouw zijn. Aan het stukje *de Engel* getiteld, zouden wij den voorrang toekennen, zonder de waarde der overige te willen verkleinen. Het is roerend, verteederend en vol van diepen zin, bij de meeste helderheid en eenvoudigheid van voorstelling. — Wij kunnen niet alle deze stukjes opzettelijk en afzonderlijk beschouwen. Niet een, dat zijne eigendommelijke verdienste niet heeft, en geen bewijs oplevert evenzeer van den juisten blik als van de vaste hand des Dichters.

De *Proeven uit een gedicht getiteld: de dag des Heeren*, bevatten zeer fraaije gedeelten, en ook *de Godspraak over Ninivé* vloeit over van uitmuntende poëzij. Van den zwaarmoedigen tint en het mystisch waas, dat deze en andere stukjes in den bundel aankleeft, is de Auteur aan niemand rekenschap verschuldigd, zoo als niemand het regt heeft, zijne godsdienstige gevoelens te beoordeelen of zijne overtuiging te bestrijden. Wij hebben alleen met zijne poëzij, niet met zijne geloofsbegrippen te doen, en, schoon ook de laatste niet in alle deelen de onze waren, de eerste zou daarom niet minder voortreffelijk in onze schatting zijn.

De tweede helft van den bundel bestaat uit *losse dichtstukjes*, waarbij wij meer dan één juweeltje aangetroffen hebben. Wij kunnen alweder dat vijfentwintigtal verschillende gedichten niet afzonderlijk beschouwen. De *liedekens*, in verouderde taal en spelling gesteld, zijn vol van geest en

naïve wendingen. *Blonde Roosjen* zouden wij de voorkeur geven en de *Geestenstemmen* onderaan plaatsen, niet alleen omdat het wat al te fantastisch, maar ook omdat het te lang is. De tallooze *zerkjens*, *vlerkjens*, *bloemekens*, *boeiekens*, *lipjens*, *tipjens*, *handetjens*, *tandetjens*, *genoghjens*, *bedroghjens*, *achjens*, *ochjens* en honderd soortgelijke, worden walgelijk en vervelend, even als het telkens herhaalde *stilligh*, *killigh*, *reegnend*, *zeegnend*, *kronklend*, *vonklend*, *luchtigh*, *vluchtigh* en zoo al meer! Dat is voorzeker geen rijkdom, maar wansmaak en overlading.

De bevalligste en uitmuntendste stukjes, in deze rubriek vervat, zijn vooral *Kinderen*, *Kinderziekbed*, *Kindersterfbed*, *Aan mijn twee gestorven Broeders*, *Zucht*, *Naar boven*, enz. *Kindersterfbed* overtreft ze allen, omdat er het minste vernuft en het meeste gevoel in spreekt. Dit stukje alleen zou voldoende zijn om den Dichter eene eervolle plaats op den vaderlandschen zangberg te verzekeren en hem den voorrang boven den ganschen zwerm van al de jongere dichters onzer dagen te doen waardig keuren. Geen zanger van vroegeren of lateren tijd, die zich op een zoodanig juweeltje niet zou mogen verhoovaardigen.

De vertaalde stukjes zijn alle met een meesterhand overgebragt. Misschien kan men de bedrevenheid van den Dichter in het werktuiglijke der kunst en zijn gezag over de dichterlijke taal nergens beter aan-toetsen, dan aan zijne overzettingen. Hoe vele, anders beroemde poëten, zijn bij de proefneming te kort geschoten en hebben door stijfheid en onnatuurlijkheid de nabootsing van een voorbeeld verraden! De overzettingen van den Heer TEN KATE zijn zoo ongedwongen en los, alsof zij in 't Hollandsch gedacht waren.

Na al dezen welverdienden lof, dien wij door tallooze proeven en aanhalingen zouden kunnen regtvaardigen, willen wij eenige bedenkingen mededeelen, die wij bij de lezing en herlezing dezer fraaije verzameling opgeteekend hebben. Wij doen zulks met te minder terughouding, omdat men, bij zoo vele talenten, de afwezigheid van den waan, als ware hij boven alle aanmerkingen verheven, in onzen Dichter vooronderstellen mag. — Zelfverheffing, aanmatiging en geloof aan eigen onfeilbaarheid zijn de kenmerken van bekrompenheid en onvermogen. Nederigheid en erkentenis van onvolkomenheid zijn de gezellinnen van ware verdiensten.

De verzen van den Heer TEN KATE vloeijen uit een volle

en welige bron; men kan het hen als aanzien, dat zij gemakkelijk en zonder inspanning zijn neérgeschreven. Maar die zelfde gemakkelijkheid verleidt wel eens tot uitweidingen en herhalingen, waarop gespierdheid en zakelijkheid schipbreuk lijden. Van 't gebrek, dat onze beroemde romanschrijfster TOUSSAINT aankleeft, een al te gulle vloed van woorden namelijk, die niet altijd nieuwe denkbeelden aanvoeren, is de poëzij des Heeren TEN KATE niet vrij te pleiten. Wij zouden hem de les van den koelen, maar verstandigen wetgever op den Franschen zangberg ter behartiging durven aanbevelen:

*Ajoutez quelque fois, mais effacez souvent,*

of, zoo als POPE zegt:

*To write with zeal, to correct with phlegm.*

Dezelfde gemakkelijkheid en vlugheid, waarmede hij zijne verzen schrijft, verlokt dan ook onzen Dichter wel eens tot vrijheden niet alleen, maar zelfs tot zeer gewaagde en bezwaarlijk te verdedigen zinuitingen. Wij willen niet hechten aan uiterst onvolkomen rijmklanken als *naauw* op *zou*, *hout* op *blaauwt*, enz., waarvan onze jongere dichters geen gewetenszaak meer maken; — zelfs willen wij *faliën* en *maliën*, die ons voor slepende rijmen van twee lettergrepen gegeven worden, stilzwijgend voorbijgaan; — maar wij willen toch den Dichter gevraagd hebben, of uitdrukkingen als bij voorbeeld de volgende, den toets van den goeden smaak en het gezond verstand kunnen doorstaan?

Op bladz. 6 lezen wij namelijk van *een Lusthof, dien de droom op doet duiken uit de struiken van zijn wonderstroom.*

Op bladz. 10 van *zielsverlangen, dat den stroom gevangen neemt.*

Op bladz. 128 van *Ouderliefde en Kindermin, die heur bloemen om de smarten slaan.*

Op bladz. 132 van *lauwerbladen, die tusschen wonden gestrooid worden.*

Op bladz. 137 van *een ingeslapen harp.*

Op bladz. 161 van *kozen niet Moederswangen*, enz. enz.

Wij hebben dit zestal gewaagde expressies niet moedwillig gezocht; het heeft zich ons aangeboden, waar het boekje openvallen wilde. Zoekende, zouden wij deze met vele andere hebben kunnen vermeerderen. Een enkele maal zegt

ook de Dichter volstrekt het tegendeel van hetgeen hij bedoelde. Zoo lezen wij op bladz. 163 van *wroegingloos berouw*; waar de meening voorzeker *berouwlooze wroeging* geweest is. Wroeging zonder berouw laat zich denken, het omgekeerde niet. Alle soortgelijke en ondersoortige leemten zou een dichter, die, als de Heer TEN KATE, niet de slaaf, maar de meester van zijne taal is, bij eenige mindere voortvarendheid, hebben weten te vermijden of te herstellen. Welligt ook had hij, na rijper beraad, de herhaling van deze en gene beeldsprakige of zinnebeeldige uitdrukking van geestelijke denkbeelden, als aanstootelijk voor sommiger gevoel, vermeden, en misschien waren de *Drieëenheid van de dichtrenziel* en de *Drieëenigheid van de Min* wel geheel weggevallen.

Niet altoos is de verwisseling der versmaten of de overgang van de eene maat in de andere, waarmede de zangerige Dichter wel eens wat heel kwistig is, even welluidend en bevallig. Voor ons gehoor klonk het, onder anderen, zeer onbehagelijk en wanluidend, toen wij op bladz. 102 lazen:

*Zalig, zalig, die hem kennen,*
*Hij wischt aller tranen af:*

en onmiddellijk daarop in dezelfde strophe:

*Niets zal de duisternis*
*Ooit meer doen dalen*, enz.

Onder de nieuwigheden, die de Dichter in zijne weelderigheid schijnt te willen invoeren, behoort zijne willekeurige splitsing of vermeerdering van versregels, als een hem verrassend rijmwoord er hem toe verlokt. Op bladz. 5, bij voorbeeld, zou men in het doorloopend metrum van het stukje denken te zullen lezen:

*En toen hij 't oog waagde op te slaan,*

maar bij het nederschrijven van *oog*, drong het rijmwoord *omhoog* zich aan hem op, en nu krijgen wij voor éénen regel er drie:

*En toen hij 't oog*
*Omhoog*
*Dorst slaan.*

Op bladz. 39 zou men in éénen regel kunnen lezen:

*Of de lange reize 't zieltjen bloô doet zijn,*

maar wij krijgen er weêr drie:

*Of de lange reize 't zieltjen*
*Bloode*
*Doet zijn,*

en zulks alleen omdat *bloode* nog tusschenbeide eens toevallig op een vorigen regel, die reeds zijn weêrklank had, wilde rijmen. — Ook deze voorbeelden van overgroote gulheid zouden met vele te vermeerderen zijn.

Eene andere liefhebberij van onzen Dichter bestaat in het bezigen van verouderde woorden en eene verouderde spelling. Wij geven gaarne voor een enkele maal aan die aardigheid toe, mits zij volgehouden worde, zoo als in de *Liedekens*, waarvan het ouderwetsche aanzien nog winnen zou, als zij met middeleeuwsche karakters waren gedrukt. Maar als het beuzelkunstje niet vol te houden is en zich tot enkele regels of woorden moet bepalen, vinden wij het hinderlijk en wanstaltig. Zoo vangt onder anderen SINT-CHRISTOPHORUS, in de legende van dien naam, zijne rede aan met te zeggen:

*Neen, 'k wil dat laf muzeeren* (1) *niet!*
*Mijn vuchtel* (2) *hongert in de scheide,*

(1) *peinzen, leegloopen.* (2) *vechter, zwaard.*

maar hij vergeet al dadelijk zijne rol, door te vervolgen:

*Mijn ros verdartelt in de weide,*
*En 's levens beste tijd vervliedt.*

Men gevoelt, dat de twee laatste regels eenige eeuwen jonger zijn, dan de twee eerste. Dit enkel voorbeeld zal weder volstaan. De Heer TEN KATE heeft inderdaad te veel wezenlijke verdiensten, dan dat hij zich langer met dergelijke nietswaardige grapjes afgeven zoude. Hij late dat aan anderen over, die er hunne onbeduidendheid meê trachten te vermommen. Ook moesten de liefhebbers van soortgelijke prullerijen eens wat nieuws verzinnen, want het nu reeds zoo dikwijls aangewend kunstje wordt oud. Wij zouden hen in overweging durven geven, of het niet oorbaar zou zijn,

de aardigheid nu eens geheel om te keeren, in den tekst de thans gebruikelijke woorden op te nemen en de verouderde in een noot te plaatsen; bij voorbeeld:

*Neen, 'k wil dat ledig mijmren* (1) *niet;*
*Mijn ros loopt door de wei in vrede* (2),
*Mijn slagzwaard* (3) *hongert in de schede* (4) enz.

(1) *muzeeren.* (2) *pais.* (3) *vuchtel.* (4) *scheide.*

Tot de stukjes, waaraan wij, bij eene afzonderlijke beschouwing, den minsten lof zouden toekennen, behooren *Hollands Muze* en *Hollandsche Kritiek.* In het eerste beschrijft de Dichter met zwarte kleuren de verlaging, waartoe de Hollandsche muze in onze dagen vervallen is. Vroeger stond zij in eere: zij wandelde op de zee, en *ieder golf werd haar hymne.* — Vreeselijk heeft hij het op de navolgers van SCOTT en BYRON geladen, ofschoon hij zelf, zoo wij meenen, bij hen ter schole geweest is. Wij kunnen al den verguizenden smaad niet terug geven, waarmede hij de rijmelbende van onzen tijd overlaadt. Verre echter zijn wij er af, van de partij voor haar te willen opnemen: zij heeft het erg genoeg gemaakt en het schijnt er nog weinig op te beteren. Niettemin willen wij den Dichter in bedenking geven, of zijne verontwaardiging niet wat al te heftig losbarst, als hij, onder anderen op bladz. 133, de *ontvleugelde, blinde* en *vervuilde* muze toeroept:

*Gij wierdt een bedelkind, met kakelbonte lompen*
*En kopren franjes opgefraaid,*
*Dat, hunkrend om een duit en bibbrende in de klompen,*
*Het jankend kermisorgel draait.*

Zie, dat is wel heel kras en krachtig, maar dat het edel en verheven is, zouden wij niet durven beweren. — Wie de Dichter in 't bijzonder op het oog heeft, is ons onbekend: wij kunnen slechts gissen; waarschijnlijk zullen het in de eerste plaats de romantische verhaalmakers en de legendefabrikanten zijn. Maar wie zijne woede ook moge hebben bedoeld en mogt willen treffen, zijn gramschap is zoo geweldig en verpletterend, dat wij waarlijk tot zelfs met de rijmelbende van onzen tijd eenig medelijden hebben gevoeld.

Het laatste stukje van den bundel heet *Hollandsche Kritiek, ter bladvulling.* Wij wenschten wel voor de eer des

Dichters, dat deze bladzijde wit gebleven ware, want zij is op geene hem waardige wijze gevuld. Hij is even boos op dé Recensenten als op de rijmelaars. — Nu ja! men heeft voorzeker ook al zeer onhandige Recensenten, vooral waar het poëzij en werken van smaak betreft; beoordeelaars zonder tact en gevoel, die, in een meestal erbarmelijken stijl, over eene kunst wagen mede te spreken, waarvan zij zoo min het wezen als het werktuigelijke kennen. Elke maand voert er nieuwe bewijzen van aan. Misschien is de Heer TEN KATE door dezulken op de teenen getrapt, maar hij heeft ongelijk, er kwaad bloed om te zetten. Misschien is hem ook vroeger met eenige scherpte, maar niet zonder oordeel, den dwaalweg aangewezen, waarop hij doolde, en in dat geval zou hij dubbel onregt hebben om boos te zijn. Wat er van wezen moge, wij gelooven niet, dat er, zoo als hij voorgeeft, een clubs van Recensenten zou bestaan, die geen ander licht wil zien opgaan, dan dat uit haar midden schijnt; een Maandschriftbent, die alles uitjouwt wat niet door haar gepatenteerd is. Ons is althans nooit het lidmaatschap van zulk een nobel collegie aangeboden. Eer zouden wij geneigd zijn, te gelooven aan het bestaan van eene clubs of bent van jonge dichters, of die zich dichters noemen, waarin men elkander toejuicht, bewierookt, bedwelmt, en met elkander om een gulden kalf danst, dat men er zich heeft opgerigt. De Heer TEN KATE is voorzeker even weinig lid van zulk een honorabel gezelschap. Hij zou zijner onwaardig zijn: hij staat te hoog, om zich zoo laag te vernederen. — Ten slotte: mogen wij ons al niet met de somtijds vreemde kleur, den fantastischen vorm en het mystisch waas, dat enkele zijner gedichten aankleeft, kunnen vereenigen, zijne verzen vloeijen over van waarachtige poëzij, en, in 't bezit van een jeugdigen dichter van zoo veel aanleg en zulk een gunstige ontwikkeling, deelen wij in zijne zorgen en zijn beklag ten aanzien der ongunstige uitzigten voor onzen vaderlandschen zangberg niet zoo zeer. Dichters zijn ten allen tijde zeldzaam geweest; rijmelaars en verzenlijmers waren er altijd in menigte: men herinnert zich het laatste maar niet zoo goed, omdat de naam en de faam der rijmelbende niet verre reiken.

Wij bevelen den fraaijen bundel van den Heer TEN KATE aan alle beminnaars en hoogschatters van onze vaderlandsche dichtkunst met volle ruimte aan. Een dergelijke ver-

zameling mag in geen poëtische boekenkast ontbreken. (*)

(*) Toen wij het laatste punt bij ons verslag gezet hadden, viel ons in N°. 2 van het *Algemeen Letterlievend Maandschrift* voor dit jaar, een aanval van J. J. D. NEPVEU tegen onze recensie van *de Klok van Delft* in 't oog. De schrijver, die den Heer ALBERDINGK THIJM een zeer dubbelzinnigen lof toezwaait en dien daarenboven met een *sarcasme* besluit, noemt onze beoordeeling zoo hatelijk en vinnig, *dat hij dadelijk aan het niet ongewoon verschijnsel dacht van* HET KOELEN *eener personeele vete of minstens* VAN EEN *verregaande* ONBESCHOFTHEID, en wat al meer liefelijks in dien zelfden geest volgt. Wij willen J. J. D. NEPVEU, die den Heer ALBERDINGK THIJM al de slechte dienst van een onverstandigen vriend bewijst, de eer doen van hem te informeren, dat wij zoo min den Heer ALBERDINGK THIJM als eenig ander dichter, wiens werk wij mogten hebben beoordeeld, zelfs van verre kennen of immer tot hem in eenige betrekking of aanraking hebben gestaan, en dat wij huiveren zouden, den arbeid van een ons persoonlijk bekend auteur openlijk te beoordeelen, uit naauwgezette vrees dat eenige vooringenomenheid, hetzij gunstig of ongunstig, op ons oordeel invloeijen mogt. Wij willen alverder aan J. J. D. NEPVEU onder het oog brengen, dat *onbeschoftheid* eene onmogelijkheid is, waar alle personaliteit is uitgesloten, — alle gemaakte aanmerkingen met bewijzen en voorbeelden zijn gestaafd, en de beoordeeling der uittreksels en aanhalingen aan den lezer zelven wordt overgelaten. Wij willen insgelijks aan J. J. D. NEPVEU herinneren, dat wij het dichtwerk van den Heer ALBERDINGK THIJM als een *type* van den bedroevenden wansmaak onzer jongere dichtschool en van de zelfverheffing en de buitensporigheden, waaraan zij zich overgeeft, opzettelijker dan het anders verdiende, hebben uiteengezet, niet tot teregtwijzing van den Heer ALBERDINGK THIJM alleen, maar van allen, die onze jammerlijk mishandelde muze onteeren, of haar, om met den Heer TEN KATE te spreken, tot eene orgeldraaister verlagen. Eindelijk zij J. J. D. NEPVEU berigt, dat wij ons *zelfs ten zijnen aanzien* van alle personaliteit, als een beschaafd en fatsoenlijk man onwaardig, onthouden en hem niet eens zijne eigen woorden teruggeven willen. Integendeel, wij willen hem door een goeden raad aan ons verpligten, en deze is, dat

hij zich op zelfkennis en een beteren stijl toelegge. 't Zal toch wel gebrek aan zelfkennis zijn, dat J. J. D. NEPVEU eene min gunstige beoordeeling van een openlijk uitgegeven werk eene *onbeschoftheid* durft noemen, terwijl hij op den omslag van hetzelfde boekje, waarin hij zich daartoe verstout, een particuliere briefwisseling laat afdrukken, ten einde een ongeletterd man in een bespottelijk licht te stellen. En wat zijnen stijl betreft, geven wij J. J. D. NEPVEU in consideratie, of iemand, die zijnen naam op titels van boeken en onder beoordeelingen zetten durft, niet beter behoorde te kunnen schrijven, dan dat hij *dacht aan het niet ongewoon verschijnsel van het* KOELEN VAN — EEN *verregaande* ONBESCHOFTHEID! De Heer LAARMAN, wiens stijl en uitdrukking op den omslag van het door J. J. D. NEPVEU geredigeerd Maandwerk wordt gepersifleerd, doe zijn voordeel met dit exempel.

---

*Het leven en sterven van* R. PASSCHIERS VAN DIJK, *wegens gepleegden moord veroordeeld tot de straf des doods en teregt gesteld binnen Leeuwarden, den* 16 *October* 1846. *Door* S. K. THODEN VAN VELZEN, *Theol. Dr. en Predikant. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. *In gr.* 8*vo.* 208 *bl. f* 1 - 80.

Recensent had de onaangename taak vervuld, om eenig verslag te geven van het *Regtsgeding* tegen den moordenaar GEPKENS, toen hem het hierboven vermeld geschrift werd gezonden. Geschokt en verontwaardigd door de voorstelling van eene aaneenschakeling van gruweldaden en schandelijkheden, waardoor die misdadiger eene even treurige als walgelijke beruchtheid verkreeg, ontbrak het hem aan opgewektheid, om zich anderwerf de beschouwing der misdrijven van eenen *moordenaar* ter taak te stellen. VAN DIJK had aan den Koning om gratie verzocht, en het had Z. M. behaagd, dat verzoek van de hand te wijzen, en het schrikkelijk doodvonnis te laten voltrekken. Bij gevolgtrekking vermeende Rec. daaruit hoogst ongunstig over den nog jeugdigen booswicht te moeten denken, als die zich, van wege de schrikkelijke mate zijner wanbedrijven, 's Vorsten genadebetoon hadde onwaardig gemaakt. En zoo werd dan de levensbeschrijving van den *anderen* moordenaar ter zijde ge-

schoven. Het menschelijk gevoel heeft toch ook zijne regten.

Eene toevallige omstandigheid, wier vermelding niets ter zake afdoet, bragt het boekje Rec. weder in handen, en hij begon de lektuur. Maar welk een verschil ontwaarde hij tusschen den eenen en den anderen misdadiger! Het is zoo, reeds op jeugdigen leeftijd gaat VAN DIJK den weg der misdaad op, en, hoewel daarvoor gestraft, strekt die straf nog geenszins om hem van het kwaaddoen af te schrikken. Hij geeft zich aan een ongebonden leven over, begaat nieuwe diefstallen, en eindelijk komt hij tot moord! In handen van den regter gevallen, poogt hij aanvankelijk, door ontkennen, zijn misdrijf te verbergen en de straf te ontgaan; maar de stem der Godsdienst doet zijn geweten ontwaken; hij komt tot bekentenis zijner schuld, tot berouw en boete, slaat den weg tot bekeering en verbetering in aan de hand van waardige en getrouwe leidslieden, en blijft daarop voortgaan, tot dat, na een onberispelijk gedrag vóór en na zijne veroordeeling, de hand des beuls een einde maakt aan zijn bestaan hier beneden.

In vroegere jaren was het leven van VAN DIJK doodarm in alwat goed mag heeten; maar gedurende de laatste maanden van hetzelve waren zijne gedachten, gesprekken en gedragingen, bij vergelijking, rijk te noemen in ootmoedig geloof, gelijk in hoop en in liefde. Het ware niet onnatuurlijk, wanneer, onder zijne treurige omstandigheden, het opgewonden gevoel zich lucht gaf in eene hartstogtelijke manier van uitdrukking; maar, raadpleegt men zijne doorgaande wijze van denken, spreken en schrijven, dan vindt men daarin niets van dat piëtistisch gewawel en mystiek geteem, dat de geschriften van een aantal hoogorthodoxe en de zoogenaamde tale Kanaäns bezigende, gemoedelijke menschen als tot een vroom *schibboleth* verstrekt. Op bezadigden toon draagt hij zijne gedachten voor, overeenkomstig de uitspraken der waarheid en van het gezond verstand. Na de vreeselijke beslissing van zijn lot en het afwijzen der gratie, zegt hij, als een eerste woord: »Ik heb het immers »regtvaardig verdiend! — Maar Jezus is mijn Borg en Mid»delaar. — Op Hem verlaat ik mij — die ook mij niet zal »verlaten. — Hij heeft mij zijn woord gegeven en dat woord »is immers waarheid. — Ik had nu nog wel gewenscht om »wat te leven, — niet om mijzelven, want wat zoude ik »voor mijzelven vragen en wenschen — maar om die ge-

»nade, die zoo wonderbaar groot aan mij bewezen is, nog »te verheerlijken." Die ongekunstelde taal der onderwerping, der boetvaardigheid, en der onbepaalde overgave aan zijnen Heer en Heiland JEZUS CHRISTUS, wiens liefde hij diep in zijn binnenste scheen te gevoelen, en van wiens trouw, tot over graf en dood, hij zoo vast verzekerd scheen te wezen, trof zijne zielzorgers en ook Recensent. Onwillekeurig dacht hij aan dien anderen, onboetvaardigen moordenaar en de, te zijnen behoeve, verspreide schandelijke en Godslasterlijke gebedekens!

Maar, genoeg gezegd, om het stichtelijk boekje, dat elk huisvader zijnen kinderen vrij in handen kan en mag geven, een aantal lezers toe te wenschen. Ten slotte nog een paar opmerkingen:

De *eerste* is, dat men aan de zedelijke verbetering van misdadigers nooit moet wanhopen. Er worden wel dweepers met de dusgenaamde voorverordinering gevonden, die tegen de mogelijkheid daarvan allerlei zotteklap inbrengen; maar het gegeven voorbeeld van den ongelukkigen VAN DIJK levert het bewijs, dat de mensch — de misdadiger, de moordenaar zelfs — zich, met Gods hulp, zedelijk verbeteren kan, en geen kerkelijk-regtzinnig systeem in staat is daadzaken tegen te spreken.

De *tweede* opmerking betreft de toepassing der doodstraf. Wanneer zal men eens, in een Christenland, onder eene Christelijke regering en bij een Christelijk volk, die oud-Israëlitische strafbepaling, ten tijde harer invoering wijs en weldadig, maar door het Christendom geenszins gebillijkt, de doodstraf, rangschikken onder de middeleeuwsche overleveringen, die gelukkig zijn voorbijgegaan!

Van al de lezers, welken wij dit belangrijk geschrift aanbevelen, zal er niet één gevonden worden, die, na voleindigde lektuur, niet zeggen zal: »Ware *ik Koning* geweest, ik had aan VAN DIJK gratie van de doodstraf geschonken."

---

*De Proponent, of het Leven van een' jeugdigen Godgeleerde. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In gr.* 8*vo.* 230 *bl. f* 2 - 40.

Deze verdichte geschiedenis verhaalt de lotgevallen van een' jongeling, die, zonder eenen buitengewonen aanleg te

bezitten, door moederlijken hoogmoed uit den zoogenoemden burgerstand gerukt en voor het leeraarsambt bestemd werd, en wien, na jarenlange herhaalde teleurstellingen in het bekomen eener standplaats, en na het sterven zijner geliefde, in het einde niets overschoot, dan naar eenen anderen werkkring in de maatschappij uit te zien. Zoo heeft Ref. er maar al te velen aan de Akademie gekend, en het geheele tafereel is, ook in de beschrijving van het studentenleven, dat hier eene grootere plaats inneemt, dan men naar den titel vermoeden zou, geheel en al naar de werkelijke wereld. In zooverre het de dwaze keuze van sommige ouders kan te keer gaan, zou het zijn nut kunnen hebben; maar de, helaas! groote overvloed van kandidaten (want *proponenten* heeten zij eigenlijk nog slechts in het dagelijksche leven) en de daaruit voortvloeijende ongunstige uitzigten zullen daaraan wel veel meer toebrengen. Het lot dier jongelingen is waarlijk beklagenswaardig; nog meer betreuren wij den ongunstigen invloed, dien deze overvloed bij nieuwijze dorpskerkeraden heeft op de beschouwing en behandeling van den leeraarsstand. En het is, om dit hier in het voorbijgaan te zeggen, wel jammer, dat er geene maatregelen te nemen schijnen, om hen, die naar eene standplaats wachten, te behoeden tegen vernederingen en miskenningen, die maar al te veel op den eerwaardigen en nuttigen stand zelven overgaan, tot groote tegenwerking van waardige leeraars, en schade der gemeenten zelve. Ref. kent daarvan voorbeelden, die de diepe verontwaardiging van elken weldenkende opwekken.

In een verloren uurtje laat zich deze roman niet onaangenaam lezen. Hij houdt de aandacht genoegzaam bezig, en als men eens iets wil ter hand nemen, waarbij juist niet veel behoeft gedacht te worden, zal men zich niet beklagen, daartoe dezen Proponent te hebben gekozen.

---

*De Hulpprediker. Tafereelen uit de papieren van Oom Adam*, (C. A. WETTERBERG). *Naar het Zweedsch. Te Nieuwe-diep, bij* C. Bakker, Bz. 1846. *In gr.* 8*vo.* 272 *bl. f* 2-70.

Dit boek is eigenlijk geen roman, ten minste knoop en ontwikkeling zoekt men er te vergeefs in. Het is eene hoogst

eenvoudige voorstelling van het leven en de verrigtingen eens hulppredikers ten platte lande in *Zweden*, waar het kerkelijke leven veel van dat bij ons verschilt. De hoofdpersoon is een regtschapen man, wel niet toegerust met uitgebreide kundigheden, maar des te meer bezield met godsdienstigen ijver en eenvoudigen, reinen zin. Dat eenvoudige der gansche voorstelling heeft iets aantrekkelijks, zoodat het gemis van tooneelen, die de aandacht spannen, in geenen deele hindert. Men ontmoet hier ook zoogenoemde volkspredikers, eigenlijk oefeninghouders, wier zonderlinge redenen en Bijbelaanhalingen wel iets hebben van hetgeen ook in ons vaderland niet vreemd is. De voornaamste aanmerking, die wij op de voorstelling van den braven, gemoedelijken hulpprediker hebben, zou deze zijn, dat, ofschoon hij blijkbaar diep doordrongen is van godsdienstig gevoel, het eigenlijke *Christelijke* element niet genoeg op den voorgrond treedt. Hoe, gelijk bl. 52 wordt gezegd, de »Natuur een aanhangsel op den Bijbel" heeten kan, is ons niet helder. Liever zouden wij dan nog het omgekeerde zeggen, en hetgeen daar verder is voorgesteld van de betrekking en studie der geestelijken is zeer plaatselijk. Maar de zuivere, Christelijke gevoelens, hier zoo beminnelijk in werking gebragt, vinden overal weêrklank, en gelijk de leek er bij opmerkzaam gemaakt wordt op de hooge waarde der Evangeliebediening, zoo zal geen leeraar het boek zonder nut voor eigen geest en hart uit de hand leggen.

---

*Herinneringen uit het Leven van een' Hulppreeker. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 110 *bl. f* 1 - 20.

Schetsen, tafereelen, ontmoetingen uit het leven van eenen hulpprediker in den smaak van de *Pastorij te Mastland;* — zietdaar, wat wij dachten in dit boeksken te zullen aantreffen. En wij gisten al bij voorraad een gedeelte van den inhoud; de reis naar en aankomst in de pastorij, den prediker in aanraking met kerkeraads- en andere gemeenteleden, en wat dies meer zij. Doch het is geheel iets anders. Het zijn vertoogen, gesprekken, opmerkingen, van welke de strekking is, aan te toonen, van hoe hooge waarde de Evangeliebediening zij, en dat, zoo als het aan het slot juist wordt

uitgedrukt, »de Evangeliedienaar alleen dan met zegen zijne taak kan vervullen, wanneer hem Christus in alles ten voorbeeld en rigtsnoer is." Men leert het hier levendiger gevoelen, dat de Evangeliedienaar het best aan de verpligtingen van zijn heilig ambt beantwoordt, indien CHRISTUS, de Heer der gemeente, in hem leeft, en indien vurige liefde voor dien Heer zijn gemoed vervult. Die ingenomenheid met en verhevene beschouwing van het leeraarsambt kweekt geene minachting van kennis en wetenschap; zij heiligt die. Wat echter de Schrijver, bladz. 17, bedoelt met de woorden: »ik wil geen geleerd Evangeliedienaar, maar een Evangeliedienaar, die geleerd is," vatten wij niet regt, en wordt ons ook door de verdere ontwikkeling niet helderder. Hoe de leeraar naar het Christelijke, hier aangegevene levensbeginsel al zijne werkzaamheden, ook die niet regtstreeks tot zijn ambt behooren, zijne maatschappelijke en huiselijke betrekkingen, hebbe in te rigten, wordt hier op warmen toon voorgesteld en aangedrongen.

Wanneer deze hulpprediker geen verdicht, maar een waarlijk bestaand persoon is, betreuren wij zeer, dat hij zich niet genoemd heeft, want dan ware hij eener spoedige plaatsing overwaardig. Ref., die sedert jaren in de bediening des Evangelies geplaatst is, vond er zich op nieuw door bevestigd in zijne ingenomenheid met dezelve, en in zijnen wensch, om meer en meer met dien Christuszin vervuld te worden, zonder welken de schitterendste gaven slechts klinkend koper zijn; en hij twijfelt niet, of zijne medebroeders, en zij, die de Evangeliebediening wenschen te vervullen, zullen dit kleine boeksken met nut lezen. Valt het in handen van leeken, dat zij er door komen tot of bevestigd worden in de overtuiging, dat een waardig Evangeliedienaar aanspraak heeft op eerbiedige hoogachting om zijns heerlijken werks wille!

---

*Schetsen uit de Kosterie te Kleihuizen. Ernst en luim uit het leven van den Nederlandschen Dorpsonderwijzer. Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1846. *In gr.* 8*vo.* 162 *bl. f* 1 - 60.

Wie onzer lezers kent niet de schetsen uit de Pastorij van

Mastland, dat geestige boek, dat zulk eenen opgang maakte, en in korten tijd drie drukken beleefde? Nu, als gij ziet, dat de titel hier letterlijk is overgenomen, slechts met verandering van *pastorij* in *kosterie* (?), van *Mastland* in *Kleihuizen* en van *leeraar* in *onderwijzer*, dan wacht gij natuurlijk wel eene navolging van den predikant door den schoolmeester, maar gij wacht daarin nog al vrij wat vah den meester, die er zich aan gewaagd heeft, door het letterlijk overnemen van den titel eens zoo zeer toegejuichten boeks, de aandacht op het zijne te vestigen en onwillekeurig eene vergelijking uit te lokken. En daarmede heeft hij zich zelven en zijn werk juist de slechtst mogelijke dienst bewezen. Want Rec. moet het bekennen: het was hem onmogelijk, niet gedurig te vergelijken; en heeft altijd eene navolging iets tegen zich, zij heeft dit nog veel meer, wanneer het eene tamelijke navolging is van een uitstekend origineel. Ja, wij gelooven zeker, dat we den schoolmeester van Kleihuizen met genoegen zouden hebben hooren verhalen, wanneer hij zich niet getooid had met het kostuum van dominé. Nu, op een dorp beschouwt zich de meester ook als een minder persoon in de kerkelijke en burgerlijke wereld, dan den eerstgenoemde. En heeft hij in zijn' kring en bij de verschillende ambten, die hij vervult, en de verschillende menschen, met welke hij in aanraking komt, nog al eens gelegenheid tot onderscheidene ontmoetingen, hij vertelt ze hier op zijne manier nog al zoo kwaad niet, al is zijne scherts niet zoo fijn en zijne luim niet zoo geestig als die des predikers op het dorp, waar — gij weet wel — *Arie Ploegstaart* woont, en eens zulk een leven was over den haan des burgemeesters. En de vrolijke, goedhartige priester in den tempel der wijsheid te Kleihuizen zegt over zijnen stand, en over zijne boeren, en over zijn inkomentje (ja wel *tje!*) en over onderwijzersgezelschappen het een en ander, dat zoo heel gek niet is. Hij doet het zonder de erfzonde van zijnen stand — *pedanterie*, welke echter heden ten dage op verre na niet meer zoo algemeen den onderwijzer aankleeft. Als wij de oogen digt houden, en bij gevolg het elders geleende predikantsgewaad niet zien, zeggen wij gaarne op zijne vertellingen, wat de jeugd zoo gaarne in sierlijke krullen, ach! ook al door neuswijze prozaïsten verbannen, op hare schriften zou zien: *Bon!*

*Zonderlinge Lotgevallen en Ontmoetingen van Charles O'Malley, den Ierschen Dragonder. Naar het Engelsch van* CHARLES LEVER. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1846. *In gr.* 8*vo.* 683 *bl. f* 7-20.

*O'Donohu. Een Iersch Volksverhaal uit den tijd der Fransche landing in* 1797. *Door* CHARLES LEVER. *Uit het Engelsch. II Deelen. Te Nieuwediep, bij* C. Bakker, Bz. 1846. *In gr.* 8*vo.* 668 *bl. f* 6-70.

Wij voegen deze beide werken, als van denzelfden Schrijver, in onze aankondiging bijeen. Bij eene vroegere gelegenheid, over des Schrijvers *Jack Hinton* sprekende, hebben wij onze lezers eenigzins met hem bekend gemaakt. *De Iersche Dragonder* is in vele opzigten een tegenhanger van het zoo even genoemde verhaal, en verplaatst ons ten deele zelfs op dezelfde tooneelen. Doch, zoo het begin des verhaals in *Jack Hinton* ons in *Dublin* bragt en het leven in *Ierlands* hoofdstad schilderde, hier vinden wij den Ierschen landjonker met al zijne eigenaardigheden. Verreweg het grootste gedeelte intusschen is toegewijd aan de avonturen van den jongen dragonderofficier, gedurende den oorlog op het schiereiland, eene onuitputtelijke bron van herinneringen voor den Engelschen krijgsman, zoowel om het belangrijke van den strijd, als om de velerlei eigenaardigheden, die hij als van zelven aanbood. Het is een verhaal vol leven en beweging, vol afwisseling, gevaren en avonturen, doormengd met allerlei tusschenverhalen uit den mond der optredende personaadjen, een boek van vrolijken inhoud, los en aangenaam geschreven, zoo het ons voorkomt goed vertaald, behalve dat wij vermoeden, dat ons van tijd tot tijd de liedjes zijn onthouden, waarvan gesproken wordt, maar wier vertaling waarschijnlijk achterwege is gebleven. Men moet natuurlijk in zulk een verhaal geene eigenlijke ontwikkeling van een bepaald plan verwachten; het is eene reeks van ontmoetingen, die aan elkander geknoopt worden, en waarachter ten slotte een huwelijk een punt zet. Wij twijfelen intusschen niet, of het boek zal met graagte gelezen worden, althans zoo het anderen gaat gelijk ons. De Uit-

gever heeft door een aantal niet onaardige platen zijn boek nog uitlokkender zoeken te maken.

Het tweede werk van denzelfden Schrijver, *O'Donohu*, is van eenigzins anderen aard. Het maakt meer een bepaald en gesloten geheel uit; het hangt geregeld te zamen en loopt op één punt uit. In dat opzigt zouden wij het hooger stellen, dan *de Iersche Dragonder*, omdat het als kunstwerk meer eenheid bezit en alzoo eene geregelde bewerking heeft gevorderd. Het is al weder eene natuurlijke schildering van Iersche toestanden, vooral van dien van een vervallen Iersch geslacht, met al het eigenaardige, wat het Iersche karakter daaraan geeft. Het kenmerkende van des Schrijvers manier verloochent zich ook hier niet, noch ten goede noch ten kwade; het laatste omdat het veel meer schets is gebleven dan uitgewerkt, en personen ten tooncele worden gebragt, die eene groote rol schijnen te zullen spelen, en die eensklaps weder als geheel verdwijnen; het eerste openbaart zich in natuurlijke schildering, in levendigheid en onderhoudendheid. Het boek zal ongetwijfeld zijne lezers vinden.

De Uitgever heeft voor eenen netten druk gezorgd; maar de Vertaler en Corrector — wij zijn niet gewoon op enkele drukfouten te zien, maar eene slordigheid, als hier is, en in vertaling en in correctie, is verregaande. Zij is dikwijls hinderlijk in het lezen, omdat de drukfouten den zin onverstaanbaar maken, of de vertaling zelve eenen weinig duidelijken zin oplevert; dat laatste is vooral het geval daar, waar de Schrijver redeneert; een enkel staaltje (I. bl. 314): »De regtvaardigheid moet inderdaad wel eene groote deugd zijn, *wanneer slechts hare schaduw de natuur van den mensch kan veredelen* (!) Dan zoodanig waren hier de beweegredenen niet KITTY's bewondering voor de ongeveinsde opregtheid van SYBELLA's inborst *was evenmin zoo schuldeloos*, als die van het Iersche meisje voor die van SYBELLA." Behalve dat het weglaten van een punt na *niet* de zinnen verwart, hoe onverstaanbaar en slecht vertaald is het geheel! En zoo vindt men maar al te veel in dit boek. De Uitgever (getuige andere bij hem uitgekomene vertalingen) heeft wel bekwamere menschen tot dien arbeid. Hij make dan van deze liever gebruik!

*De Boezemvriendin. Naar het Engelsch van Mrs.* GREY. *II Deelen. Te Amsterdam; bij* de Wed. L. van Hulst en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 628 *bl. f* 6 - 60.

Bij de meeste Engelsche romans van de goede soort vindt men een bepaald thema, dat uitgewerkt wordt. Dat geldt zoowel van den historischen roman, als van den zoogenoemden *roman intime*. De laatste vooral stelt zich doorgaans de schildering van eene bepaalde situatie, van een bepaald karakter voor, en maakt daaraan al het overige dienstbaar. Het groote voorregt, hierdoor verkregen, is eene zeer prijselijke eenheid van plan en uitwerking; het nadeel somtijds eene zekere beperking van de vlugt der verbeelding en eene eenzelvigheid, die niet dan met groote kunst is te vermijden. Doch behalve die eenheid is het vooral ook de karakterteekening der hoofdpersonen, die door zulk eene wijze van behandeling wint. Er wordt meer bepaald rekenschap gevorderd van de gedachten, aandoeningen en gewaarwordingen, die hen bezielen moeten in de bijzondere omstandigheden, waarin de verbeelding hen plaatst. Dat maakt eigenlijk den hoofdinhoud van het boek uit; het is als de ontleding van het menschelijke hart onder deze of gene ondervindingen. Geene opeenstapeling van gebeurtenissen, geen jagt maken op effect is daarbij te wachten. De schrijver of schrijfster staat gaarne stil bij elke bijzonderheid, om den indruk te doen zien, dien iedere situatie op den held of de heldin maakt. Het is juist daardoor, dat zoo vele Engelsche romans rijk zijn aan wenken ter vermeerdering van onze menschenkennis, en dikwijls daartoe meer aanleiding geven, dan de opzettelijkste vertoogen over dat onderwerp. De verwende smaak van het publiek, die door de jammerlijke Fransche romantiek is overprikkeld, legt wel eens den meer degelijken kost als langwijlig ter zijde; maar op den duur zal men toch tot dezen moeten terugkeeren, omdat men, weldra van al de lekkernijen walgende, naar dagelijksch gezond voedsel voor den geest verlangt.

*De Boezemvriendin* van Mrs. GREY (eene Schrijfster, met wie ons publiek, zoo wij meenen, hier voor het eerste kennis maakt) behoort tot die klasse van romans, die zich zulk eene ontwikkeling van een bepaald karakter in één bepaald

punt ten doel heeft gesteld. Het is de voorstelling van den rampzaligen invloed, dien de bewustheid van het gemis aan uiterlijke bevalligheid en het daardoor veroorzaakte wantrouwen op zich zelve en op de mogelijkheid om zich bemind te maken, op het vrouwelijke gemoed en karakter hebben kunnen. Het geheele verhaal is de uitwerking van dit thema, dat eene treurige en zeker voor het vrouwelijk gemoed minder vereerende waarheid behelst, maar ook daarom niet zonder toepassing is op het werkelijke leven.

Het kan niet anders, of de heldin moet daardoor weinig beminnelijk worden; maar de Boezemvriendin, die den titel aan het boek geeft, is haar juist ter zijde geplaatst, om het gevoel van onwil over hare verkeerdheid door medelijden te temperen, en haar althans eenigzins te verschoonen, als de speelbal van de boosaardigheid van anderen. De poëtische waarheid vorderde zulk eene verzachting, indien niet alle belangstelling zou verloren gaan. Tegenover de ongelukkige staat het liefelijke beeld harer beminnelijke zuster, wier daarstelling en lot noodig waren, om den hoofdpersoon naar eisch te doen uitkomen. Gelukkig gebruik is ook gemaakt van den overmeesterenden invloed, dien priesterlist en de bedriegelijke droomen van zielerust, in de uitwendigheden der Roomsche Godsdienst te vinden, op een gejaagd en zwaarmoedig gestemd gevoel hebben kunnen.

Uit het gezegde blijkt genoegzaam, dat ons oordeel over dezen roman gunstig is. Wij hebben hem met belangstelling gelezen, en op nieuw eene proeve gezien, hoe vele er onder de Engelsche vrouwen worden gevonden, die met bekwaamheid en talent de pen weten te voeren. Trouwens, het vrouwelijke hart is immers het boek, dat vooral voor de vrouw openstaat; en zoo dikwijls zij zich, toegerust met de noodige vereischten, nederzet, om ons eenen blik in de schuilhoeken van dat hart te doen werpen en die voor ons bloot te leggen, mogen wij verwachten, dat het hare voorstelling noch aan waarheid noch aan belangrijkheid zal ontbreken.

Wij bevelen dus ook dit verhaal met volle ruimte aan onze lezers aan, althans aan dezulken, die den smaak voor degelijke romanlectuur niet verloren hebben, en niet terstond over langwijligheid klagen, als geen avonturen op avonturen worden gestapeld, maar het menschelijke hart en zijne aandoeningen getrouwelijk worden ontleed.

*Groote Lotgevallen eener kleine Familie. Oorspronkelijk romantisch Verhaal van* S. DE BRUIN. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1846. *In gr.* 8*vo.* 271 *bl. f* 2-70.

Indien het op den titel geplaatste *oorspronkelijk*, naar de bedoeling van den auteur, moet beteekenen *niet vertaald*, maar door eenen Nederlandschen schrijver vervaardigd, dan zouden wij er ons zeer aan ergeren, wanneer eenig bevoegd uitheemsch kunstregter door dit woord aanleiding verkreeg, om dezen roman als maatstaf te nemen tot beoordeeling van den smaak onzer beschaafde landgenooten. Eene meer smakelooze vrucht heeft onze vaderlandsche bodem voorzeker in langen tijd niet voortgebragt, en met meerdere verwaandheid is er zeer zeker geene aan het publiek aangeboden, dan dit door den Auteur in zijne voorrede gedaan wordt. Het lust ons niet, van deze vertelling nader verslag te geven. Wij verzoeken in dit geval onzen lezeren ons op ons woord te gelooven. Indien niet, het publiek is door ons gewaarschuwd.

---

*Amerika. Loevestein. Twee Zangen des tijds, door* O. J. EEKMA. *Te Maastricht, bij* W. J. van Haren Noman. 1846. *In gr.* 8*vo.* 20 *bl. f* :-30.

De titel van uw werkje, Heer EEKMA, heeft ons evenmin als uwe *vaerzen* (?) verleid, om ze met die van den dichter TEN KATE te vergelijken. Ge scheent, volgens het voorberigt, te vreezen, dat zulks bij uwe lezers en beoordeelaars weleens het geval zou kunnen zijn: bij ons had dit echter geen plaats; want, zonder over den titel bepaald na te denken, keken wij al spoedig het boekje eens in, en toen ons oog viel op: »*Naar 't land, dat nog niet door beschaving gezogen is;* en toen wij zes malen *verraad is 't* in zes regels zagen, en lazen van *eene liefde, die in u is gewreven;* en van *illusie, die thands nog de harten streelt;* en: *daar is geene weeld' niet met tranen bedropen;* en: *waar niemand u kennen noch achten u zal;* en als wij op bl. 18 stootten op de phrase, waar gezegd wordt dat een galg het

hoofd van HERMAN DE RUYTER ontving; maar dat, starende op zijne daad en van weelde dronken (!), ons alles toch toeroept: *Zanger, zing!* dan verstommen wij van verbazing, hoe iemand zoo opgeblazen zijn kan, om dergelijke rijmen in 't licht te zenden. Wij zouden vermeenen de gedichten van TEN KATE hoogelijk te verongelijken, wanneer wij uwe *vaerzen*, voor eenige vergelijking, er naast plaatsten. Ge hebt ons immers bovendien daarbij niet in den waan willen brengen, uwe *vaerzen* voor zangen van BILDERDIJK aan te zien, omdat ge, gelijk hij, *macht*, *throon* enz. schrijft? Dat is ook al het geval niet geweest. Neen, heer EEKMA! zijt *gij* van weelde dronken, bij *ons* is het nog niet: *Crapula ingenium offuscat.*

Gedachten, beelden, versificatie, taal, constructie, welluidendheid, maat, alles draagt hier de blijken van de armzaligste rijmelarij. En wat zullen wij er nu nog bijvoegen? Onwillekeurig zagen wij de regels van TEN KATE, door u in het voorberigt opgenomen, nog eens in; en daar vonden wij een' halven regel, die ons zeer te stade kwam, om den aard uwer *vaerzen* nog beter te doen kennen. Deze spreekt daar van *wanschepsels van den geest*, en, met ook dien halven regel aan te halen, hebt ge zelf het vonnis over uwe *vaerzen* uitgesproken; terwijl er nog een woord in den laatsten regel voorkomt, te weten *koorensmoê*, (en dat zijn wij van de toonen uwer ontstemde lier) wat hier ongelukkig door u is aangehaald. De landverhuizers zullen door uwe zangen niet verlokt worden om in *Nederland* te blijven; en de Nederlandsche helden hebben, God lof! nog bekwamer lofdichters dan gij.

Wij raden u welmeenend, van uw plan, waarvan ge in uw voorberigt gewag maakt, om een' *grooteren bondel* uit te geven, af te zien; want, indien de daarin op te nemen stukken zoo naar zijn als deze zangen, dan deedt ge beter, gelijk DE RUYTER *de lont als zijne echtvriendinne* (?!) greep, om het slot in brand te steken, eenige lucifers, als uwe beschermengelen tegen de wraak der Zanggodinnen, te bezigen, ten einde uw handschrift in vlammen te doen opgaan.

# BOEKBESCHOUWING.

*Het Evangelie aan de dooden verkondigd? ! Eene proeve om de zoogenaamde nederdaling van Christus ter helle tot derzelver Bijbelsche beteekenis en hooge belangrijkheid voor de leer des heils terug te brengen. Door* S. K. THODEN VAN VELZEN, *Theol. Dr. en Predikant te Nijmegen. Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. 1845. *In gr.* 8*vo.* 177 *bl. f* 1-80.

Daar wij ons meenen te mogen rekenen tot diegenen, die niet vragen, of een gevoelen, waarvoor een verdediger optreed, *oud* of *nieuw* is, maar of het de kenmerken der waarheid heeft, namen wij het aangekondigde geschrift met belangstelling in de hand, evenmin vóór als tegen des Schrijvers gevoelen ingenomen. Het ging ons toch, gelijk het velen met het hier behandelde onderwerp gaat; wij wisten niet, wat daarvan te denken, wat daarvan als altijd geldende waarheid aan te nemen. Zoo heeft de Schrijver reeds hierom alleen aanspraak op onze dankbaarheid, al is het dan ook, dat wij niet in alles door hem overtuigd zijn geworden van de waarheid der door hem gegevene en met hooge ingenomenheid verdedigde voorstelling.

Na zijne poging, om de zoogenaamde nederdaling van CHRISTUS ter helle op nieuw opzettelijk te beschouwen, voldoende geregtvaardigd te hebben — wat geenszins overtollig was, daar er nog altijd gevonden worden, die meenen, dat, wat de hoogverlichte negentiende eeuw als afgedaan beschouwt, ook voor afgedaan mag gehouden worden — worden eerst de hoofdbewijsplaatsen (1 *Petr.* III: 18—20, IV: 6, *Ephes.* IV: 8—10, *Col.* II: 15, 1 *Tim.* III: 16), daarna wenken en aanduidingen van den Heer (*Matth.* XII: 40, *Joh.* V: 25, 28, 29, *Luc.* XXIII: 43) met een oplettend oog van nabij beschouwd. Uit de beide plaatsen in den brief van PETRUS leidt de Schrijver de ge-

volgtrekking af, »dat het verlossingswerk van CHRISTUS, wel verre van zich alleen te bepalen tot de te zijnen tijde en na Hem op aarde levende menschheid, zich ook uitgestrekt heeft tot de menschen, die vóór Hem en buiten kennis van Hem op aarde geleefd hebben — en dat voorts — onze Heer ook in den dood niet gerust heeft, maar naar zijnen levend gemaakten, door het vleesch niet meer gebonden, onzondigen, vrijen, heiligen Geest, in en door dien geest ook aan dat gedeelte des menschdoms, hetwelk door het vleesch gestorven, nog in gebonden staat der slavernij verkeerde, gelijk hier op aarde het Evangelie verkondigd heeft der genade, des vredes en des levens, opdat ook *dáár*, gelijk *hier*, het oordeel over het vleeschelijke en zondige leven geveld zou worden, en ook zij nog Gode en heilig zouden leeren leven in den geest." (bl. 25 en 26.) In de aangehaalde plaatsen uit de Paulinische brieven vindt hij insgelijks die nederdaling tot de *onderaardelingen* in het doodenrijk, waarop ook JEZUS zou gedoeld hebben. En het eindresultaat wordt, bl. 70, aldus opgegeven: »Christus op aarde gekomen, om alle menschen zonder onderscheid door het geloof deelgenooten te maken van het eeuwige leven, *heeft na zijn' dood*, als waarmede Hij *het* eigenlijke *verlossingswerk* van de gansche zondige menschheid volbragt had, dat zelfde werk als de onverderfelijke nog uitgestrekt tot, en bewerkstelligd aan hen, die buiten de kennis van Hem, den Volmaakten, op aarde geleefd hadden, of in de hope op Hem ontslapen waren. In die wereld der *geesten*, welke van die der levenden óp aarde door eene groote klove is *afgescheiden*, heeft Hij, gelijk op aarde, het Evangelie van Gods genade *gepredikt*, voornamelijk, gelijk hier op aarde, door zich zelven aan hen *te openbaren*, als de tijdelijke en zigtbaar tegenwoordige." Dat werk begint daar met 's Heeren dood en eindigt als tijdelijke werkzaamheid en persoonlijke verschijning met zijne opneming in heerlijkheid. Dat werk is analoog met zijn werk op aarde, eigenlijk voortzetting daarvan, met het doel, om allen te behouden en te verlossen. De vrucht van dit werk was natuurlijk verschillend, *volmaking* van hen, die in hope

op Hem vroom geleefd hadden, *ontwikkeling* des waarachtigen, goddelijken levens in hen, die zonder kennis van Hem het goede betracht hadden op aarde, *veroordeeling* van het vleesch en *levendmaking* naar den geest voor hen, die zonder hoogere opvoeding gebleven, meer of minder onbewust het vleesch gediend hadden, eene *stem* ten leven, maar bij voortdurende verharding *rampzaligheid* voor hen, die het bepaald en radicaal booze met bewustheid er van gedaan hadden.

Wij zouden niet ongeneigd zijn, om de plaatsen uit den brief van PETRUS en uit die van PAULUS te laten gelden, voor zoo ver men daaruit eene nederdaling in het doodenrijk tusschen het tijdstip van 's Heeren dood en dat van zijne opstanding wil bewijzen. In *Joh.* V: 25, 28 en 29 vinden wij voor ons niets van al wat de Schrijver er in vindt; *Matth.* XII: 40 geeft in het geheel geen regt, om daarbij aan de nederdaling in het doodenrijk te denken in den zin, waarin PETRUS er van spreekt, en wat *Luc.* XXIII: 43 betreft, hier vooral moet ieder gevoelen, dat de Schrijver *vooraf* bepaalder en opzettelijk (niet hier en daar in eene noot, zoo als nu gebeurt) het O. en N. Testamentisch begrip van doodenrijk, paradijs, *scheol*, enz. had moeten uiteenzetten, om te zien of JEZUS zich naar tijdvoorstellingen en volks-uitdrukkingen schikt, dan wel, of Hij werkelijk heeft aangenomen, dat er een tusschenstaat is tusschen het oogenblik der scheiding van ziel en ligchaam en de opneming in de hemelsche zaligheid.

Wat echter al de genoemde plaatsen ook mogen leeren, zij leeren *niet*, dat onze Heer *voortdurend*, d. i. na zijne opstanding en verheerlijking in den hemel, in het doodenrijk, onverschillig op welke wijze, blijft werkzaam zijn. Aangenomen, dat het N. T. eene nederdaling ter helle leert in dien zin, waarin de Schrijver haar verdedigt, het kent geene werkzaamheid van CHRISTUS aldaar, dan onder de vóór Hem geleefd hebbende menschheid. De redenering des Schrijvers, bl. 105, bevreemdde ons. »Als wij nu echter," zoo schrijft hij, »deze verschijning en dit werk van Christus, in de wereld der zoogenaamde afgescheidene gees-

ten, eene tijdelijke verschijning en een tijdelijk werk noemen, en als zoodanig gelijk stellen met 's Heeren persoonlijke verschijning op aarde, die ook binnen zekere tijdgrenzen is besloten, wij willen dan daarmede geenszins zeggen, dat de verlossende werkzaamheid van Christus daar met weinige dagen zou zijn afgedaan". (Dit is evenwel de vraag ook niet. Wij begeeren te weten, of volgens de Apostelen, of volgens den Heer, deze verlossende werkzaamheid in het doodenrijk met weinige dagen was afgedaan. Hierbij alleen hebben wij belang. *Onze* gissingen toch hebben bij dergelijke vraagstukken geene waarde.) »Neen, deze voorstelling willen wij dáár evenmin laten gelden, als wij het werk van Christus, aan de levende menschheid op aarde volbragt, besluiten binnen den engen kring van zijne geboorte tot op zijne hemelvaart." Maar de gevallen staan niet gelijk. CHRISTUS voortdurende werkzaamheid tot heil der *op aarde* levende menschheid wordt overal geleerd. Van zijne voortdurende werkzaamheid in het doodenrijk wordt ons niets geleerd. Wij kunnen deze wel *waarschijnlijk* vinden uit analogie met zijne andere werkzaamheid; Rec. vindt het ook niet onwaarschijnlijk; maar zekerheid hebben wij hier niet, en zoolang deze ontbreekt, zouden wij niet gaarne op vooronderstellingen en gissingen zooveel bouwen, als de geleerde Schrijver er op gebouwd heeft.

De *nadere gronden*, waarmede de Schrijver zijn gevoelen tracht te bevestigen, zijn uit het gebied der waarschijnlijkheid, der Gode- en CHRISTUSwaardigheid, der noodzakelijkheid. Zij mogen groote kracht hebben en uitnemende diensten bewijzen voor het gevoelen, dat de Heer tusschen zijnen dood en zijne opstanding — laat het zijn ook tot aan zijne Hemelvaart — in het doodenrijk werkzaam was, zij kunnen, nu eenmaal de *voortduring* dier werkzaamheid in de Schrift niet geleerd wordt, voor de voortdurende werkzaamheid niets bewijzen. Waar het *schrift*bewijs niet kan geleverd worden, baat het ons weinig, iets waarschijnlijk, en Gode- en CHRISTUSwaardig te vinden, ja achten wij het voor zeer gevaarlijk »naar

analogie van de wijze, waarop God de op aarde levende menschheid in Christus, uit den dood der zonde geroepen heeft tot het leven in zijne heilige en zalige gemeenschap, tot het *innerlijke noodzakelijke* van de genoemde verschijning van Christus te besluiten" (bl. 91). Wij moeten niet aldus redeneren: het is noodzakelijk, daarom zal het ook wel gebeurd zijn; maar: het is gebeurd, daaruit blijkt dat het noodzakelijk was. De aprioristische bewijsvoering, ter bevestiging van eene vooronderstelling aangaande eene gebeurde zaak, heeft geene inwendige kracht.

De *tegenwerpingen*, die de Schrijver verwacht, zijn 1. dat deze daadzaak met den ons bekenden *persoon* des Heilands niet schijnt te strooken, (van christologischen), 2. dat zij zielkundige onwaarschijnlijkheden bevat, (van psychologischen), 3. dat zij met de leer des heils, zooals die ons in CHRISTUS geopenbaard is, niet overeenkomt (van soteriologischen), 4. dat zij kerkelijk-geschiedkundige zwarigheden oplevert (van historischen), 5. dat zij oordeelkundig geen genoegzame zekerheid heeft (van kritischen aard). De wederlegging daarvan is, als wij dit gedeelte in het afgetrokkene beschouwen, en aannemen dat de *voortdurende* werkzaamheid van CHRISTUS in het doodenrijk door de H. Schrift geleerd wordt, over het geheel voldoende en wèl gelukt. Alleen, dat ons somtijds eene op eene vooronderstelling gebouwde gissing als bewijs bijgebragt wordt, moet ons voortdurend tegen den Schrijver op onze hoede doen zijn. Men hoore slechts: »Alles is hier op aarde voor Christus verschijning voorbereid, en waarom zouden wij het dan dáár" (namelijk in het doodenrijk) »niet kunnen aannemen, waarheen ze allen zijn heengegaan, die vóór die verschijning op aarde leefden en vóór Hem gestorven zijn? Origenes zegt van Johannes den Dooper: dat hij daarom vóór Christus gestorven was, om, naar de benedenwereld henengaande, ook aldaar zijne komst te prediken. Elders noemt hij hem den voorlooper van Christus (*πρόδρομος*) ook in de Hades en spreekt het uit, met het oog op Mozes, Samuel, Elia en Abraham, dat Christus, gelijk Hij hier op aarde door de profeten verkondigd is, alzoo ook buiten twij-

fel daar verkondigd is geworden. Wij laten dit bijzonder gevoelen op deszelfs plaats, maar vinden het evenwel niet alleen zeer aannemelijk, maar ook ontwijfelbaar, dat de Almagtige, die zijne dienaren, zelfs zijne hemelsche, gebruikte ten dienste der op aarde levende menschheid, hen ook aan de gestorvenen niet zal hebben onthouden, en dat alzoo alles, ook dáár, gelijk hier, voor de verschijning van Christus zal zijn voorbereid. Is nu dit het geval, dan kunnen wij te minder zwarigheid zien in die kortstondige verschijning van Christus, alsof zij ongenoegzaam ware, om zulke groote en duurzame gevolgen te weeg te brengen" (bl. 104). Eerst wordt het gevoelen van ORIGENES op deszelfs plaats gelaten, dan toch zeer aannemelijk gevonden; 't wordt vervolgens ontwijfelbaar en met een: »is nu dit het geval," de conclusie gemaakt. Gelijk hier, zoo wordt door dit geheele geschrift van gevoelens en woorden der oude kerkvaders een gebruik gemaakt, dat ons zou doen vragen, of de Schrijver aan de dogmatische traditie niet grooter gewigt hecht, dan het Protestantismus kan veroorloven.

Vraagt men, hoe de Heer dan nu in het doodenrijk werkt, de Schrijver wijst ons op hen, die Hem op aarde lief hadden door het geloof, en, na hun weggaan van deze aarde, in het rijk der geesten den Heer verkondigen, gelijk CHRISTUS onmiddellijk na zijnen dood hun het Evangelie gepredikt had. De eenige zwarigheid, die in onze oogen dit gevoelen drukt, is, dat wij hieromtrent volstrekt niets weten, en dat zelfs de Apostelen dienaangaande niets schijnen geweten te hebben. PAULUS althans zou dan niet geschreven hebben, wat hij *Phil.* I: 21—24, vooral wat hij 1 *Tim.* IV: 7 (»ik heb den goeden strijd gestreden, *ik heb den loop geëindigd*") geschreven heeft. Of zou hij werkelijk 1 *Thess.* V: 10 zooals de Schrijver dit aanneemt (bl. 108) geschreven hebben: die voor ons gestorven is, opdat wij, hetzij wij waken (dat is, hetzij wij hier op aarde), hetzij wij slapen (dat is, hetzij we hier namaals verkeeren), *te zamen met Hem* leven zouden? Volgens welken hermeneutischen regel verklaart de Schrijver καθεύδειν, dat, als

er door den zamenhang geen regt gegeven wordt, om aan eene overdragtelijke beteekenis te denken, niet anders dan *slapen* in den gewonen, eigenlijken zin des woords beteekenen kan, en dat vooral nu het tegen γρηγορεῖν, *waken*, overstaat, die eigenlijke beteekenis houden moet, door »in de geestenwereld" na den den dood »verkeeren"? Volgens welken hermeneutischen regel kan γρηγορεῖν van het leven op de aarde, in tegenstelling van het leven onder de aarde in het doodenrijk worden opgevat? En deze exegese, zoo geheel met het gewone spraakgebruik in strijd, zoo door niets in het onmiddellijk voorafgaande geregtvaardigd, wordt met geen enkel woord tegen de allernatuurlijkste, eenvoudigste en noodzakelijkste verklaring verdedigd. Eene gelijksoortige exegetische *tour de force* heeft, bl. 50 en verv. met *Joh.* V: 25, 28, 29 plaats. Wanneer zal men toch begrijpen, dat gedwongene exegese de verdediging van een gevoelen te meer afbreuk doet, naar mate men des te moeijelijker de gedachte van zich weren kan, dat het er op toegelegd is, om een geliefkoosd idee door te drijven?

De Schrijver maakt ook veel gebruik van de gelijkenis van den rijken man en LAZARUS. Wij zouden meenen, dat zij niet alleen niets voor hem, maar integendeel zeer veel tegen hem bewijst. Vooreerst toch is het duidelijk, dat de Heer wil aantoonen, hoe ieder na den dood vergelding ontvangt, de een, als hij in overvloed geleefd heeft en onbarmhartig was, de smarten der hel; de ander, als hij verdrukking geleden heeft, vreugde des hemels (dat LAZARUS gezien wordt *in* ABRAHAM's *schoot* is een bewijs, dat hij het goede gedaan had bij zijn leven). Dit is het hoofddenkbeeld. Nu is de rijke man in de pijn en verlangt lafenis. Aan wien zal hij die vragen? Daartoe moest er iemand zijn, die hem lafenis zou *kunnen* geven. Zoo gelooven wij dan, dat de Heer den rijken man voorstelde, als ABRAHAM en LAZARUS ziende, om van den eerstgenoemde eenige verkwikking te kunnen afsmeeken — maar ook om aldus deze waarheid duidelijk voor oogen te stellen: na den dood regtvaardige vergelding — geen zaligheid meer, voor wie op aarde den tijd voorbij liet gaan. Wij zouden ons

derhalve wel wachten, om ons op deze gelijkenis te beroepen ter verdediging eener voorstelling, als die van den Schrijver, dat de gestorvenen, vromen en goddeloozen voor-eerst nog bij elkander, al is het dan ook door eene klove gescheiden, blijven voortleven. Wij vinden hier slechts eene voorstelling te hulp geroepen, om den rijken man in de onveranderlijkheid van zijn ellendig lot te schilderen. En wil men hier meer zien, — niets geeft regt om aan een' tusschenstaat te denken, daar ABRAHAM niet de minste moeite zich geeft, om den rijken man tot bekeering te brengen, geen troost voor hem heeft — niets dan de verkondiging der treurige waarheid, dat hij zijn goed *in zijn leven ontvangen had.* In de geheele gelijkenis is geen spoor te vinden, dat de rijke man niet zou blijven waar hij was, geen spoor, dat LAZARUS niet de gelukzaligheid genoot, welke voor de reinen van hart bereid is, niets wat den Schrijver regt geeft, om op bl. 60 te beweren, dat de schoot van ABRAHAM de rust of woonplaats der aanvankelijk zalige, maar nog niet verheerlijkte vromen van den ouden dag zou zijn.

Uit het behandelde leidt de Schrijver eenige *gevolgtrekkingen* af, tot verklaring, waardeering en aanwending van Gods openbaring, waarvan wij in het algemeen zeggen, dat zij groote waarde zouden hebben, indien al het voorafgaande slechts op betere gronden steunde. Nu komt het ons voor, dat de grond voor hetgeen hier beweerd en verzekerd wordt, ontbreekt. Om slechts iets te noemen, wat zal men zeggen, als de Schrijver verzekert (bl. 157): »Het is noch met de genade van Christus, die haar ook aan reeds geoordeelden en verdoemden verheerlijkt heeft, noch met de uitspraken van Hem en zijne Apostelen, die op de toekomst en het oordeel van Christus doelen, strijdig, — het is integendeel duidelijke leer der Apostelen, dat Christus eindelijk zijne laatste vijanden overwinnen zal door zijne eeuwige liefde"? Wij mogen het hopen, wij mogen het bidden — maar geen Apostel kon het verzekeren, dat alle vijanden van CHRISTUS, vrienden van CHRISTUS zouden worden, omdat er altijd zullen blijven, die *niet willen*,

waarom ook de Schrijver zelf, spreekt van dezulken, die in hunne ingekankerde ongeregtigheid zullen openbaar gemaakt, en bij voortdurende verharding aan eene vreeselijke vermeerdering der in de zelfbewuste vervreemding van God gelegene rampzaligheid, aan een' tweeden dood zullen overgegeven worden. Als men dus zelf toegeeft, dat er altijd zullen overblijven, die zich verharden, die zich door 's Heeren eeuwige liefde niet zullen laten overwinnen, moest men de wederherstelling aller dingen niet zoo onbepaald verdedigen, en de waarheid, dat CHRISTUS al zijne vijanden eindelijk *krachteloos* en *magteloos* zal maken, niet verwarren met de vooronderstelling, dat Hij ze allen aan zich als vrienden onderwerpen zal.

Het is waar, als de voorstelling van den Schrijver op de leer der Heilige Schrift gegrond is, dan vallen vele klagten weg, die duizende malen tegen Gods regtvaardig wereldbestuur werden aangeheven; dan hebben wij hier een' troost voor vele bekommerde en verslagene harten, — maar dan moet de voorstelling van den Schrijver ook de voorstelling zijn van CHRISTUS en zijne Apostelen, of van deze laatsten alleen (want het is in allen gevalle niet te verwachten, dat de Heer veel van zijne nederdaling in het doodenrijk geleerd zal hebben.) Evenwel kunnen wij niet anders, dan de voortdurende werkzaamheid van CHRISTUS in het doodenrijk voor niet meer dan eene fictie houden, waarvan ook Rec. wel het wenschelijke en wat niet al levendig gevoelt en helder inziet, maar waarvoor hij in het N. T. geene bewijzen vindt.

Indien nu evenwel iemand, die het door ons aangekondigde werk niet gelezen heeft, meenen mogt, dat door deze voorstelling aan de waarheid, door den Heer in deze woorden: »Niemand komt tot den Vader dan door mij," uitgesproken, wordt te kort gedaan, dien kunnen wij geruststellen met des Schrijvers woorden, bl. 176: »Kan iets ter wereld ons krachtiger aansporen, om aan de uitbreiding van zijn zalig koningrijk volstandig te arbeiden, dan de erkentenis, dat zijne komst en verschijning ook dáár nog noodzakelijk waren, ten bewijze, dat er *nie-*

*mand*, wie hij ook zijn moge, *zonder geloof in Hem*, zonder kennis van Hem, zonder deelgenootschap aan zijnen geest, zijne eeuwige Heerlijkheid en *de zaligheid kan deelachtig worden.*" Bovendien, dat de voorstelling des Schrijvers in geen geval aan zorgeloosheid, of den lust om het op de toekomst te laten aankomen, voedsel geeft.

Bedriegen wij ons niet, dan zal het den geleerden Schrijver niet aangenaam zijn, dat wij een denkbeeld, door hem met voorliefde verdedigd, niet tot het onze konden maken. Evenwel ligt de oorzaak daarvan niet in het onhandig gebruik der voor zijne voorstelling pleitende bewijzen; want wat hij bij eenige mogelijkheid kon aanvoeren, zonder al te onhoudbare argumenten bij te brengen, is door hem te hulp geroepen. Maar de reden ligt in het stilzwijgen der H. Schrift, die, ten minste voor ons, de *voortduring* der werkzaamheid van CHRISTUS in het rijk der gestorvenen niet leert.

Voor het overige zal ieder de zorg moeten roemen, waarmede de Schrijver zijn onderwerp behandeld heeft, en als hooge ingenomenheid met eene zaak iets zou kunnen uitwerken, om haar bij anderen bijval te doen vinden, dan behoeft hij zich zeker niet te beschuldigen, indien men zich niet overreden laat. Dat Dr. THODEN VAN VELZEN op wetenschappelijk gebied niet als een vreemdeling rondziet, is weêr op nieuw gebleken.

Zoo wij nog eene aanmerking maakten van ondergeschikt belang, het zou zijn op den hier en daar minder gemakkelijk vloeijenden stijl, op het geheel onnoodig gebruik van vreemde woorden (bl. 46, uit *respect*, bl. 102, *evenement*) op het zoo dikwijls voorkomende, zeer onwelluidende »*onderhavige daadzaak*," inzonderheid op de onnaauwkeurigheid der spelling van eigennamen, als bl. 5 en later *Ruffinus* voor Rufinus, bl. 11 en later *Hieronimus* voor het elders voorkomende Hieronymus, bl. 19 *Capellus* voor Cappellus, bl. 32 *Schötgenius* voor Schöttgenius, bl. 57 *Hippolitus* voor het elders voorkomende Hippolytus, bl. 46 en later *Chrysosthomus* voor het elders voorkomende Chrysostomus, bl. 51 *Eckerman* voor Ecker-

mann, *Sonius*, *Zwaagman* voor Sonius Swaagman, bl. 78 *Radamantus* voor Rhadamantus, bl. 89 *Caesarius Arelato* voor Caesarius van Arles, bl. 115 *Coteler* en 116 *Koteler* voor Cotelier, bl. 124 en elders *Witzius* voor het ook elders voorkomende Witsius, bl. 125 *Taddeus* voor Thaddeus — *Gallilea* voor Galilea, *Ninive* en *Niniviten* voor Nineve en Ninevieten, wat ongetwijfeld door naauwkeurige correctie had kunnen verholpen worden en in een wetenschappelijk geschrift niet onopgemerkt blijven mag.

---

*Leerredenen over de Feeststoffen door* G. H. VAN SENDEN, *Theol. Doctor en Predikant te Zwolle. Te Zwolle, bij* J. J. Tijll. 1846. *In gr.* 8*vo.* 382 *bl. f* 1 - 30.

Wanneer wij met deze aankondiging ons voorstelden, den bovenstaanden arbeid van den onvermoeid werkzamen VAN SENDEN ter kennis van ons godsdienstig publiek te brengen, zouden wij zekerlijk veel te laat komen. Dat publiek heeft dien arbeid, reeds dadelijk bij de uitgave, op den regten prijs weten te schatten; het is er mede bekend, en honderden, ja misschien duizenden hebben er gewis menig stichtelijk en verheffend uur aan te danken. Even min willen wij er ons toe zetten, om dit werk aan eene eigenlijke beoordeeling te onderwerpen. De bekwame man behoort niet meer tot onze jongere predikers, voor wie eene grondige en bescheidene toetsing gepast en nuttig zou kunnen zijn. Hij heeft zijnen geheel eigenaardigen preektrant, die hem uit hoofd en hart als gegroeid is, en met zijn' geheelen in- en uitwendigen mensch zamenhangt, een' preektrant, dien hij niet veranderen of zelfs wijzigen kan, en ook niet veranderen moet, al ware dit hem mogelijk. Gaarne nemen wij dan ook de gave aan, zoo als zij ons aangeboden wordt, zonder ons genoegen er door te laten verstoren, dat ze naar wezen en vorm wel eens minder of geheel niet beantwoordt aan 't geen wij, naar de eischen der kunst, er in zouden wenschen te vinden. Liever dan koude aanmerkingen op enkele partijen te maken, die zoo

ligt den schijn verkrijgen van uit vitzucht voortgevloeid te zijn, verheugen wij ons dankbaar in het vele goede en schoone dat wij hier ontmoeten, in de belangrijke toelichtingen, treffende denkbeelden en stoute of roerende teekeningen, waarvan de twee stukken, het *Hemelvaarts-* en het *Pinksterfeest*, als overvloeijen. Deze beide stukken voltooijen nu, te zamen met het *Geboortefeest* des Heeren, het schoon geheel, den bundel *Leerredenen over de Feeststoffen.* Wij vinden den Prediker hier weder, gelijk wij hem uit vroegere proeven kennen, met name uit zijne »Leerredenen over de Geschiedenis van JEZUS' lijden en sterven," alsmede uit het eerste stuk van deze Feeststoffen, vroeger (zie *Vaderl. Letteroef.* 1845. N°. XV, bl. 657 env.) door ons aangekondigd, als den man van een' schranderen blik, die het eigenaardige en interessante van eenen tekst weet te vatten en geleidelijk te schikken, als den man van vele en veelsoortige kundigheden, die hij kwistig en toch met losheid uitstort, van eene rijke verbeelding, waardoor hij den toehoorder telkens in 't midden der gebeurtenissen weet te verplaatsen, van een warm en levendig gevoel, waardoor hij tot' het binnenste der handelende personen doordringt, gaven, waarmede hij eene magt over de taal vereenigt, die hem het middel aan de hand geeft, om hetgeen in zijn binnenste omgaat in anderen over te storten, en hen alzoo te roeren, te treffen, te ontvonken en mede te slepen. Bepaalde zoogenoemde schriftverklaring en de toon van stichting, die in hart en leven dringt, den zondaar aan zich zelv' ontdekt en hem verkwikt door den rijkdom van Gods genade in CHRISTUS, moge den lezer hier al minder boeijen, dan de zoo prachtige als ware schilderingen van gebeurtenissen, personen en toestanden: wie zal zijne belangstelling aan een werk onthouden, omdat het niet alles geeft, wat in het ideaal besloten ligt, en nog iets te wenschen overlaat? Het moge ons desgelijks toeschijnen, dat de Prediker wel eens te ver gaat in zijne schilderingen, door zich aan toestanden te wagen die zelfs de magt van het stoutste penseel te boven gaan: (zoo als bladz. 125—127) wij willen ons gaarne houden aan de

schoonheden, die den Prediker toebehooren en hem alleen eigen zijn. Tot die schoonheden rekenen wij mede de levendige en, om het met een thans veel gebruikt, hoewel onnederduitsch, woord uit te drukken, de aanschouwelijke voorstellingen, welke vaak door de groote bekendheid van VAN SENDEN met de oude landen en volken op eene wijze verlevendigd worden, waarvan wij bij onze vaderlandsche predikers de wederga niet aantreffen. Men leze b. v. bladz. 317 tot 320 en bladz. 324 en 325, welke laatste plaats wij ten slotte als eene proeve mededeelen:

»Daar zijn er, die afdaalden van *Medië's* rijk bevochtigde bergen, die opklommen uit *Perzië's* paradijsachtige vlakten, die kwamen van het verre *Parthië*, van het nog verder gelegene *Indië*. Zij hebben gezocht, de boorden van den snelvlietenden *Tigris* te bereiken. Vereenigd met den *Mesopotamiër*, zijn ze den statig golvenden *Euphraat* genaderd. Zij zijn die rivier overgestoken, om langs den weg, waarop bijna zes eeuwen te voren de ballingen uit *Babel* terugkeerden, het Heilige land te bereiken. Daar zijn er, die komen uit het Noorden, waar de zee *Pontus* bespoelt, — die, *Kappadocië's* min vruchtbare velden doortrekkende, daar reisgenooten gevonden hadden. Uit *Frygië's* vlakten, doorkronkeld van rivieren, zijn er opgedaagd, en de bekranste heuvelen, waarmede *Pamfilië*, als hangende aan hooge bergen, zich uitstrekt, zijn door andere verlaten. De rijkdom en de zegen van *Azië* hebben den *Jood*, die te midden van dezelve leeft, niet kunnen wederhouden, om te gaan naar *Jeruzalem*. De weg, die uit *Arabië* naar het beloofde land geleidt, moge door onafzienbare vlakten loopen, zonder water en zonder groei, — daar zijn er, die het gevaar van den togt niet ontzagen. Het zand van *Libye* heeft hen niet afgeschrikt, om de bevallige streek, waarin *Cyrene* ligt, voor een tijdlang vaarwel te zeggen. De *Egyptische Jood* is den *Nijl* afgedaald; de *Kretenser* heeft zich toevertrouwd aan de ranke kiel, en de gevaren niet ontzien van eenen togt over zee; *Rome* heeft met al zijne grootheid, het hart niet

kunnen boeijen, dat zijne begeerte uitstrekt naar *Jeruzalem.*"

Wij besluiten met den wensch, dat de Heer VAN SENDEN ons nog meermalen op zijn predikwerk moge onthalen; maar voegen er den wensch bij, dat onze aankomende Evangelieverkondigers voor de verzoeking van navolging mogen bewaard blijven. Zoo iets laat zich niet nádoen of námaken.

---

*Zes Kinderpreken; door* N. A. VAN CHARANTE, *Predikant, vroeger te Rockanje, nu te Zaandam. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1846. *In kl.* 8*vo. Ieder afzonderlijk f* : - 12½, *bij twaalftallen f* 1 - 25.

Regt doelmatig, zelfs boven sommige andere, zijn deze kinderpreken; welgekozen de onderwerpen: OBADJA, 1 *Kon.* XVIII: 12b; *de schotel met linzenmoes, Gen.* XXV: 33b; *de twaalfjarige* JEZUS, *Luk.* II: 42—49; *de broeder van den verloren zoon, Luk.* XV: 28, 29; *de ondeugende kinderen van Bethel,* 2 *Kon.* II: 23, 24, en *bescheidenheid, een sieraad der jeugd, Phil.* IV: 5a — dus meest geschiedenissen, en zoo is het ook best. Deze geschiedenissen worden goed verhaald, met zeer duidelijke, naar de vatbaarheid van kinderen berekende opheldering, en de lessen ongezocht afgeleid en liefderijk ernstig aangedrongen. Zeer gepast is de keuze van gezang, zoo voor de kinderen zelven, als voor de gemeente, in welker tegenwoordigheid zij werden uitgesproken. Het is niet gemakkelijk, den echten kindertoon, vooral bij godsdienstige onderwerpen, te vatten en, zonder tot het platte af te dalen, te houden. Wij zouden onbillijk doen, indien wij aan deze proeven den ruimen lof onthielden, op welken zij aanspraak hebben.

---

*Over den Priester, de Vrouw en het Huisgezin. Naar het Fransch van* J. MICHELET, *door den Vertaler van* MICHELET *en* QUINET, *over de Jezuiten. Te Amster-*

*dam, bij* D. H. Fikkert. 1845. *In gr.* 8*vo. VIII en* 178 *bl. f* 1-30.

Het geschrift, dat wij aankondigen, kan als vervolg worden aangemerkt op de veelbesprokene *Voorlezingen over de Jezuiten*, die door den beroemden Schrijver en zijnen welsprekenden ambtgenoot QUINET in 1843 zijn uitgegeven. Doch hier strekken de beschouwingen des Hoogleeraars zich uit tot eenen wijderen kring. Gelijk hij in het eerstgenoemde werk met wegslependen nadruk het gevaar heeft geschetst, waaraan *Frankrijk* bloot staat door den toenemenden invloed der Jezuiten-orde, spreekt hij hier over de Ultramontaansche geestelijkheid in het algemeen. Naauw is het verband, waarin het een met het ander staat. Een Fransch Bisschop heeft gezegd: »Wij zijn Jezuiten, wij zijn allen Jezuiten," en niemand heeft hem gelogenstraft. Geen wonder, dat de vriend van beschaving en verlichting die woelingen met onrust en bezorgdheid aanschouwt. MICHELET althans gevoelde zich opgewekt, om zijne stem luide en krachtig te verheffen, en in krachtige trekken te schetsen, hoe vele geestelijken den invloed, dien zij bezitten, misbruiken tot de onwaardigste bedoelingen. Welk gewigt de Roomsche Curie aan zijne oppositie gehecht heeft, blijkt reeds daaruit, dat zij het werk terstond op den *Index librorum prohibitorum* heeft doen plaatsen. Ook voor ons publiek, dat zoo veel verneemt van den invloed, dien zekere partij dezer dagen op het godsdienstig en staatkundig gebied uitoefent, kan het nuttig zijn, om door dit geschrift tot verdubbelde waakzaamheid en bedachtzaamheid te worden aangespoord.

De Schrijver gaat grootendeels eenen *historischen* weg. In het eerste gedeelte handelt hij over de geestelijke besturing in de zeventiende eeuw. Hier leeren wij den invloed der Jezuiten op de vrouwen en kinderen, en vooral de betrekking tusschen den heiligen FRANCISCUS VAN SALES met Mad. DE CHANTAL, hier het verderfelijk quietisme in al zijne kleuren kennen. Op wat wijze in dit tijdperk de vroomheid gemakkelijk werd gemaakt, hoe de

priesterdwang van lieverlede alle zelfstandigheid in hare slagtoffers wist te onderdrukken, hoe het Jezuitisme zich wist te verheffen boven den slag, dien het van ARNAUD en PASCAL had ontvangen, wordt met onnavolgbare levendigheid afgemaald. Bijzonder belangrijk is hetgeen over MOLINOS, over Mad. DE GUYON en den zoogenaamden mystischen dood, zoo als die in haar boek *les Torrents* is beschreven, en vooral over den eigenaardigen vorm, dien het quietisme door FENELON aannam, wordt medegedeeld. Met klimmende belangstelling volgen wij den Schrijver, waar hij ons BOSSUET als geestelijk bestuurder leert kennen, en de eerdienst van het heilige hart in al hare zinnelijkheid en dubbelzinnigheid teekent. — Maar ofschoon men door al deze verschillende mededeelingen zich den invloed der geestelijkheid in de 17de eeuw gemakkelijk voorstellen kan, zou echter de bedenking kunnen rijzen, dat de tegenwoordige, meerendeels arme en eenvoudige priesters zulk eenen verstandelijken en zedelijken invloed niet meer uitoefenen kunnen. De Schrijver beantwoordt die bedenking bij den aanvang van het *tweede gedeelte*, dat over de geestelijke leiding in het algemeen, en vooral over die der 19de eeuw zal gaan spreken. Hij toont aan, wat huiveringwekkende kracht voornamelijk de biechtstoel nog uitoefent op het maatschappelijk en huiselijk leven onzes tijds. Groot is toch het onderscheid tusschen den tegenwoordigen biechtvader, en dien der middeleeuwen, die in waarheid geloofde, zijn vleesch doodde, in hooge beschaving uitmuntte en veel minder ondervragen moest, in een' tijd, waarin de Casuïstiek nog slechts weinig was ontwikkeld. Men huivert bij de schilderij van de wijze, waarop de geestelijke bestuurder zich vaak in de innigste betrekking der ziel tot eene vrouw, zelfs boven haren echtgenoot, plaatst, en de geheime spion is in de vreedzame woning. De sluijer wordt afgeligt van menig misbruik, dat nog heden ten dage de kloosterlijke inrigting bezoedelt. En met eene zielkundige waarheid, die den lezer krachtig aangrijpt, doet MICHELET ons aanschouwen, hoe van de

priesterlijke heerschappij over de ziel tot aan die over het ligchaam slechts eene schrede kan zijn.

Eindelijk leidt hij ons *het huisgezin* binnen. Ook daar vindt de vader in gade en kroost vaak verborgene vijanden, voor zoo verre zich beide laatsten onbepaald door den geestelijken laten besturen. Zelfs de betrekking tusschen de moeder en haren opgroeijenden zoon wordt ontheiligd door de kerkelijke opvoeding. En nimmer wordt onder den invloed der bestaande kerk de huiselijke kring, wat zij naar Gods bedoeling en tot heil van den staat moet wezen.

Het is ons onmogelijk, na dit korte overzigt, een denkbeeld van den rijkdom en de kracht dezer voorlezingen te geven. De stijl is schitterend. Geene bladzijde kan men opslaan, of er is eene gedachte, eene wending, eene beeldspraak, die treft. Wij zouden jegens eene andere schoonheid van vorm onbillijk worden, wanneer wij er eene bij voorkeur ter proeve wilden aanvoeren. Men moet alles in zijn verband lezen, om aan de meesterlijke wijze, waarop MICHELET vooral het quietisme met al zijne vertakkingen heeft beschreven, regt te laten wedervaren.

Of wij het in alles met zijne beschouwing van de zaken zelven eens zijn, dit is eene geheel andere vraag, die wij zonder aarzelen ontkennend beantwoorden. Soms is de redenering meer schitterend, dan grondig: de oratorische kleur van het geheele geschrift vervoert meermalen den Schrijver tot eenzijdigheid, en zijn afkeer van de geestelijkheid doet hem meermalen het goede voorbijzien, dat zij zonder bedenking gesticht heeft en nog sticht. Voorbeelden behoeven wij niet aan te voeren, daar zij aan iedereen, die met onbevangen oordeel leest, van zelven in het oog zullen vallen. Wij vreezen, dat de Schrijver, door de loffelijke zucht om misbruiken tegen te gaan, zich meermalen heeft laten verleiden, om ook datgene weg te rukken, wat niet slechts heilig en dierbaar is voor menig gemoed, maar ook met het positieve Christendom in het algemeen ten naauwste verbonden is. De waarde van zijn geschrift is daarom bijna uitsluitend *negatief*. Hij breekt

af, maar bouwt niet op, gelijk er volgens de grondbeginselen van het eeuwig Evangelie kon opgebouwd worden. Of zal het opbouwen heeten, wanneer men eindelijk bijna geene andere Godsdienst, dan algemeene humaniteit, naar het voorbeeld van CHRISTUS, wenscht te prediken, en wil, dat ieder in zijne jeugd krijgsman, in den ouderdom daarentegen Priester zal worden? Wij betwijfelen het ten sterkste, en meenen daarom de lezing van dit geschrift slechts aan hen te mogen aanbevelen, die, aan het *jurare in verba magistri* ongewoon, zich door een' geest des onderscheids laten besturen.

De Vertaler heeft zich van zijne gansch niet gemakkelijke taak doorgaans op eene zeer loffelijke wijze gekweten. Ook de uitvoering verdient goedkeurende vermelding.

---

*De Oudejaars-avond. Ernstige lektuur voor de laatste dagen des jaars; door* C. E. VAN KOETSVELD, *Predikant te Schoonhoven. Tweede, herziene en vermeerderde Druk. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1845. *In gr.* 8*vo.* 290 *bl. f* 3 -:

*De Vriend der Kranken. Een Bijbelsch Huisboek voor de Ziekenkamer; door denzelfden. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* Ipenbuur en van Seldam. 1846. *In gr.* 8*vo.* 320 *bl. f* 3 - 25.

Naarmate het aantal grooter is van stichtelijke geschriften, die elkander gedurig verdringen, pleit de noodzakelijkheid van herdruk voor eenen goeden opgang. De Eerw. VAN KOETSVELD heeft in dit opzigt eene meer dan gewone goedkeuring ook op deze beide schriften. Den eersten druk van den *Oudejaarsavond* hebben wij in der tijd (*) beoordeeld. Van deze nieuwe uitgave behoeven wij dus alleen te zeggen, dat de vertoogen onder den algemeenen titel: *de Portefeuille van een' Dorpspredikant*, met een

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1842, *Boekbesch.* bladz. 37.

drietal zijn vermeerderd; dat de *proeven eener berijming van den Prediker* teregt zijn weggelaten, en verder het een en ander is verschikt en hier en daar veranderd. Het vignet heeft een ander onderwerp, en is beter dan het vorige. De druk heeft eene behagelijke netheid. Wij bevelen het werkje op nieuw aan.

*De Vriend der Kranken* was eerst een klein boekske. Het werd later tot een meer uitvoerig huisboek uitgewerkt. Dit vond een zoo gunstig onthaal, dat reeds na een paar jaren een herdruk noodig was. De Schrijver, door veelvuldig lijden zwaar beproefd, gevoelde uit dien hoofde op dit zijn geschrift eene naauwe betrekking. Aan den hartelijken, onopgesmukten toon heeft het dan ook zeker wel dat onthaal te danken. De gebeden munten boven vele anderen uit. Het stichte verder veel nut!

Om te gemoet te komen aan hen, voor wie dit boek te kostbaar is, heeft de Schrijver zich de moeite eener verkorting gegeven, die later het licht heeft gezien onder den titel:

*De Vriend der Kranken. Een Bijbelsch Huisboek voor de Ziekenkamer; door en bij dezelfden. Verkorte uitgave.* 1846. *Postformaat* 110 *bl. f* 1-:

hetwelk, als voor meer eenvoudigen geschikt, vooral in de Bijbelsche vertoogen verkort is, en de spreuken en gebeden daarentegen behouden heeft; waarom het, ofschoon de denkbeelden natuurlijk op den Bijbel gegrond zijn, misschien beter *godsdienstig*, dan *Bijbelsch* heette.

---

*De Kern des Bijbels, of de zakelijke inhoud van Gods woord, verstandelijk toegelicht en voorgesteld in onderhoudende, duidelijke en aaneengeschakelde verhalen; ten nutte van alle Christenen, en van jongelieden, die wenschen zich behoorlijk voor te bereiden tot het doen hunner geloofsbelijdenis. IIde Stukje. Te Am-*

*sterdam, bij* C. J. Borleffs. 1846. *In kl.* 8*vo.* 191 *bl. f* :-60.

Nog vóór onze beoordeeling van het *eerste* Stukje (*Vaderl. Letteroef.* 1846, bl. 643) is dit *tweede* Stukje in het licht verschenen. Het is op dezelfde leest geschoeid, volgt het gewijde verhaal op den voet, en brengt de geschiedenis tot op den dood van ELI. Onze vroeger gemaakte aanmerkingen zijn ook op dit gedeelte van toepassing, en wij nemen daarvan niet één enkele terug. Aan naauwkeurigheid ontbreekt het niet, maar aan *pragmatische* behandeling en *practische* aanwending der geschiedenis, terwijl de voorstelling droog is en de stijl doorgaans alle afwisseling mist. Desniettemin durven wij dit werkje, nu het eenmaal verschenen is, wel aanprijzen ten gebruike. Er is voor jongelieden veel goeds uit te leeren. En de weinige stuivers, waarvoor het verkrijgbaar is, maken de verspreiding gemakkelijk. Gaat de ongenoemde Schrijver met de uitgave voort, wij zouden wenschen, dat hij dan, voor hetgeen hem nog ter behandeling overig is, zoo veel mogelijk onze aanmerkingen ter harte nam, en wij bidden hem op zijnen niet geringen arbeid, hoe gebrekkig die ook in sommige opzigten zijn moge, Gods zegen toe.

---

*Nieuw practisch Tijdschrift voor de Geneeskunde in al haren omvang, voor het jaar* 1847, *uit de nieuwste buitenlandsche werken, uit oorspronkelijke bijdragen van Nederlandsche Geneeskundigen en uit eigene waarnemingen, inzonderheid ook ten dienste van jonge Artsen en van Heelmeesters ten platten lande verzameld door* C. VAN ELDIK *en* S. J. GALAMA. *Januarijstuk. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 64 *bl. f* :-60.

Wanneer een geneeskundig Tijdschrift gedurende eene reeks van vijfentwintig jaren een genoegzaam debiet heeft

kunnen vinden, zoodat de uitgave zonder eenige stoornis of oponthoud heeft plaats gehad, kan men niet zeggen, dat het bij den aanvang van eenen nieuwen tijdkring eene bijzondere aanprijzing noodig heeft, indien het althans niet in aard en strekking veranderd is. De lezers, die hunne weetgierigheid door den inhoud der vorige jaargangen bevredigd vonden, zullen zich in dit geval ook gaarne met de volgende Serie vereenigen: zij daarentegen, die in een geneeskundig Tijdschrift nog iets meer verlangen dan eene mededeeling van verstrooide waarnemingen, welke, hoe belangrijk ook op zich zelve, eenigzins bont dooreenstaan; die in de periodieke geneeskundige literatuur als 't ware eene afspiegeling wenschen te zien van het standpunt, waarop de geneeskundige wetenschap voor het oogenblik staat, zullen, indien de vorige jaargangen van eenig Tijdschrift niet aan dit ideaal beantwoorden, ook evenmin in de volgende Serie genoegen vinden, wanneer deze met de voorgaande volkomen in aard en strekking gelijk blijft. Het Practisch Tijdschrift voor de Geneeskunde, vroeger door Dr. MOLL en Dr. VAN ELDIK en, na het overlijden van den eerstgenoemde, alleen door Dr. VAN ELDIK geredigeerd, heeft zich gedurende een vijfentwintigtal jaren onafgebroken staande gehouden, terwijl meer dan een geneeskundig Tijdschrift zijne loopbaan moest staken; bij deszelfs eerst ontstaan voorzag het in eene wezentlijke behoefte en heeft ook duurzaam, vooral voor den geneeskundige ten platte lande, veel nut gesticht. Dat er intusschen nevens hetzelve verscheidene andere Tijdschriften optraden, waarvan sommige bleven voortbestaan, andere te gronde gingen, bewees althans zooveel, dat er ten onzent geneeskundigen waren en zijn, die in een geneeskundig Tijdschrift nog iets meer verlangen, dan het Practisch Tijdschrift hun opleverde. Het te gronde gaan van enkele dezer Tijdschriften bewees niet zoo zeer, dat deze wensch onregtmatig was, als wel dat dezelve weinig sympathie vond bij het meerendeel onzer geneeskundigen. Ref. meent bij de aankondiging van deze nieuwe Serie van het practisch Tijdschrift te kunnen volstaan met aan beide partijen,

aan de tevredenen en aan de ontevredenen, te berigten, dat het in aard en strekking volkomen aan de voorgaande jaargangen gelijk gebleven is en zich van deze door niets onderscheidt, behalve alleen daardoor, dat nevens den naam van den vroegeren Redacteur ook die van Dr. GALAMA op den titel staat, die zich aan de Redactie heeft aangesloten en dezen jaargang opent met een welgeschreven verslag omtrent de epidemische ziekte, welke in den herfst van 1846 in *Vriesland* en elders geheerscht heeft. Behalve dit beknopt en bondig geschreven stuk (bl. 1—26) en eenige mededeelingen van Dr. ASCHENDORF omtrent het bad te *Bentheim* (bl. 40—54), treft men in dit eerste Nommer overgenomene stukken uit buitenlandsche Tijdschriften aan, even als zulks ook in de vorige jaargangen het geval was. De medegedeelde ziektegeschiedenissen zijn niet onbelangrijk.

Ref. eindigt zijne aankondiging met den wensch, dat het Practisch Tijdschrift even veel nut moge blijven stichten, als het gedurende vijfentwintig jaren heeft gesticht. Hij mag evenwel zijne meening niet onderdrukken, dat dit nut nog grooter zoude zijn, indien het Tijdschrift meerdere blijken droeg van aan de rigting, welke de geneeskunde gedurende de laatste jaren verkregen heeft, deel te nemen. Een Tijdschrift, hetwelk door een vijfentwintigjarig bestaan zekere populariteit heeft verkregen, is welligt meer, dan eenig ander, minder algemeen gelezen of nieuw opgerigt Tijdschrift, in staat, om bij het groote geneeskundig publiek de meer positieve wijze van beoefening der wetenschap aannemelijk te maken.

---

*Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door* A. J. VAN DER AA, *onder medewerking van eenige vaderlandsche Geleerden. VIIIste Deel. N. O. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 796 *bl.* *f* 6-50.

Wij behoeven den lof niet te herhalen, dien wij meer-

malen aan de groote naauwkeurigheid van dit kostbare, maar ook allerbelangrijkste werk hebben gegeven. Doch wij vinden tevens bij ieder uitkomend gedeelte, en ziende op den omvang en de daaruit voortvloeijende kostbaarheid, telkens redenen, om den wensch te uiten, dat de verdienstelijke Verzamelaar zich, zoo veel het met het plan en de naauwkeurigheid des werks bestaanbaar is, bekorte. En dat hij dit niet genoegzaam doet, maar bijna alles opneemt, wat hem door zijne correspondenten of door anderen wordt medegedeeld, daarvan draagt het voor ons liggende Deel wederom verscheidene bewijzen. Wij brengen daartoe onder anderen de opgaven van gansche reeksen van voormalige bezitters der adellijke huizen, b. v. van *Nijevelt*, van *Nijerode*, waar het een paar bladzijden inneemt. Zoo ook mededeeling van breedvoerige opschriften op graftombes, die dan nog wel in het oorspronkelijke Latijn en met eene Nederduitsche vertaling voorkomen. Ja, droeg het onze goedkeuring weg, dat de namen van dijken en wegen niet in het plan waren begrepen; wij troffen in dit Deel ook hiervan onderscheidene afwijkingen aan; men zie de artikelen: *Nieuwendijk*, *Noordweg*, *Oldewijveweg*, *Ossegang*. Zelfs bekomt de *Nieuwebrug* te Amsterdam een artikel van anderhalve bladzijde, en op het woord: *Nederlandsche ontdekkingen* vindt men eene opgave dier ontdekkingen van meer dan *vier* bladzijden, terwijl dit onderwerp geheel niet *aardrijkskundig*, maar zuiver *geschiedkundig* is.

Men mist hier en daar eenige bijzonderheden, elders gemeld: de wapens te *Neede*, *Nieuwpoort*, *Noordbroek*, *Noorddijk*, *Nuland*, *Opmeer;* het aantal schoolkinderen te *Olland;* den eersten predikant te *Ommeren;* de grootte der Protestantsche gemeente te *Ommerschans;* den met zoo veel lof bekenden predikant J. VAN LOO te *Ootmarsum;* de herinnering, dat het dorp *Oostkerke* algemeen den naam draagt van het eiland *Wolfaartsdijk*, waarop het ligt; de opgave, dat de Admiraal PIETER VAN HOUTEN in het Zeeuwsche gehucht *Othene* geboren is, — en misschien meer van dien aard.

Voorts doet het ons leed, te moeten aanmerken, dat de correctie van dit Deel hier en daar nog al wat te wenschen overlaat; sommige taalfouten zijn daarvan meer dan waarschijnlijk het gevolg. Misstellingen zijn echter: *Nederwetten*, 110 inwoners, en 320 communicanten; *Netersel* 2½ uur Z. ten W., lees: W. ten Z. van de kantonshoofdplaats; *Neuzen* 1000 lidmaten, op 1950 hervormden (?); *Nieuwerkerk*, dorp op het *voormalig* eiland Duiveland; *Noordwelle* (bij het Avondmaalszilver) 1838, lees: 1828; *Nieuwewerk* niet ten O. van Rotterdam achter de marinewerven, maar W. Deze teekenden wij aan. Anderen zouden welligt bij het doorbladeren andere fouten opmerken. Doch die betreffen alle slechts kleinigheden; en verre van daarop te vitten, achten wij ons verpligt hoogen lof te blijven geven aan de juistheid van dit uitvoerige werk, waartoe allerlei berigten uit alle oorden des vaderlands, en dat zeker niet altijd zonder groote moeite, moeten worden bijeenverzameld.

---

MAURITS VAN NASSAU, *Prins van Oranje, in zijn leven, waardigheden en verdiensten voorgesteld door Mr.* C. M. VAN DER KEMP. *IIde Deel. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. *In gr.* 8*vo. VIII*, 122 *en* 550 *bl. f* 3-40.

Dit tweede deel van het genoemde werk, bevat de bedrijven van Prins MAURITS, tusschen 1595 en 1606, en gedurende het glorierijkste tijdperk van zijn krijgsmansleven. Het ruitergevecht bij *Turnhout* op den 24 Jan. 1597, met hetgeen er in dat jaar nog volgde, en den slag bij *Nieuwpoort* 2 Julij 1600; de belegering en inneming van *Grave*, in het gezigt des vijands, in 1603, en den togt naar *Vlaanderen* in 1604, waarvan de verovering van *Sluis* en de omliggende plaatsen de schoone vrucht was; behoeven wij meer dan deze opnoeming, om onze qualificatie van het tijdperk voor geregtvaardigd te houden? 122 blz., aan hetzelve toegewijd, zullen dan ook gewis door niemand beschouwd worden als te veel voor eene behoorlijke ontwikkeling der feiten. Maar aan dezelve zijn 550 andere toegevoegd met justificatoire

stukken, uittreksels uit of afschriften van de Resolutiën der Staten Generaal, der Staten van de Prov. en des Raads van State, brieven van en aan MAURITS enz. Eenige van deze konden wel zijn achtergehouden; andere daarentegen zijn weêr zeer gewigtig, en veel is er onder, dat zelfs de bijzondere belangstelling moet trekken van den krijgskundigen beoefenaar der vaderlandsche geschiedenis, ofschoon gewone lezers het zullen overslaan, als weinig tot de hoofdzaak doende. En hebben zij BOSSCHA's arbeid vroeger reeds onder de oogen gehad, en in denzelven gelezen het hoofdstuk: *de krijgsverrigtingen onder* MAURITS, dan zullen zij, hoewel ook op deze nog al wat aan te merken kan vallen, er des te gereeder toe besluiten, om zich aan *dat* geschrevene te houden en VAN DER KEMP's arbeid ongelezen te laten. De vorm trouwens is niet behagelijk; nergens levendige, aanschouwelijke voorstelling; maar in plaats er van drooge, oorspronkelijke brieven, berigten enz., die gedeeltelijk onverstaanbaar zijn voor hem, die geene vrij goede plaatskaarten heeft uit den tijd der gebeurtenissen! Ref. stelt MAURITS als krijgsbevelhebber zeer hoog, hooger welligt dan Mr. VAN DER KEMP zelf, die vrij gulhartig de helft van 's Prinsen lauwerkrans bij *Nieuwpoort* afstaat aan VERE, den lofredenaar op zich zelven en op zijne natie. Wij hadden even zoo gaarne eenige bladen er van aan de *Zeeuwen*, de *Hollanders*, de *Friezen* enz. geschonken gezien, en ze te gulhartiger gegeven, nadat de Heer SWALUE in zijne: *Daden der Zeeuwen* enz. ons heeft doen zien, dat bij *Nieuwpoort* allen steun vonden in elkander; dat allen, hetzij door beleid, hetzij door blinde gehoorzaamheid medewerkten, en dat aller vereenigde werkzaamheid die overwinning heeft veroorzaakt, welke thans met gouden letteren in onze geschiedboeken staat aangeschreven: aangeschreven, ja als een grootsche trek van heldenmoed en persoonlijke onverschrokkenheid, (blz. 71); maar waarom ook niet als bewijs van het slim beleid des heldhaftigen veldheers? Dit laatste ziet men wel veelal voorbij, maar het verdient toch te worden opgemerkt. MAURITS kende het gevaarlijke der onderneming ten volle; slechts ééne week *na* zijne landing monsterde de Aartshertog reeds zijne benden te *Gent*. MAURITS wist dit. VERE zegt wel, dat de Graaf, "*traag van aard om te besluiten, hoewel zeker gaande*," dit *niet* geloofde; maar hij blijft het bewijs schuldig. MAURITS onderdrukte

alle kwade tijdingen; hij zond de boodschappers van de nederlaag van Graaf ERNST, en te zelfden tijde ook alle zwakken en onweêrbaren, naar de schepen, zoodat er slechts mannen overig bleven toen de schepen afvoeren. En dat afvaren der schepen, in verband met die nederlaag, was het niet voor de overmoedig geworden Spaanschen een lokaas? Meenende reeds aanvankelijk vlugtenden nog meer in verwarring te zullen brengen, snelden zij voort en — en stootten op mannen, die hen moedig afwachtten, omdat hun slechts de keuze was gelaten tusschen dood en overwinning, doorslaan of sterven. Het doen afvaren der schepen was het bedrijf van MAURITS alleen. Toen hij er het bevel toe gaf, was er geene gelegenheid meer om krijgsraad te houden; hij achtte het daarenboven niet raadzaam, er met meerderen over te spreken, uit vreeze, dat de een den ander vervaard zou maken; hij besloot alzoo *zijn eigen inzigt te volgen*. Misschien was VERE hierover wat misnoegd. Diens meening gold trouwens nog al iets, en nu was er niet eens gevraagd, hoe hij over een zoo stout besluit dacht! Zeker is het, dat ijverzucht hem deed plukken aan 's Prinsen lauwerkrans, en dat Mr. VAN DER KEMP hem de helft er van toekent. Wij hebben hiertegen op zichzelf niets; want wij houden het er voor, dat de veldheer MAURITS aan zijne eigene pluimen genoeg, en, om in het licht te treden, in het geheel niet noodig heeft, dat anderen in de schaduw worden geplaatst. Wij hechten ook weinig aan de tegenspartelingen der Staten, wanneer het zaken van oorlog aanging. Zij beoordeelden die als kabinetsmannen. Uit hetgeen ginds en elders gebeurd was, maakten zij op, wat ook op andere punten *zou kunnen* geschieden, en vorderden, dien ten gevolge, wel eens het zoo goed als onmogelijke. Hij, de beproefde krijgsman, beoordeelde daarentegen het gevraagde van uit zijn standpunt, volgens de begrippen der krijgswetenschap en de lessen der ervaring; en het gevolg moest dus zijn, niet alleen verschil van gevoelen, maar ook, gelijk het niet zelden was, wanneer de Staten hunne meening hadden doorgezet, mislukking van het ondernomene. Of is niet een gedeelte van onze kracht verloren, wanneer wij worden geroepen tot het uitvoeren van ontwerpen, die tegen onze inzigten en onze raadgevingen aan zijn vastgesteld? Die mislukkingen van het aan MAURITS opgedrongene komen intusschen in deze levensbeschrijving vrij wat

sterker uit, dan behoefde: hetgeen, onzes inziens, strijdig is met het erkende oogmerk van den Schrijver, die er rondborstig voor uitkomt, dat hij den Vorst wil doen huldigen, als »toegevend; eerbiedig en gehoorzaam aan de Staten; altijd gezeggelijk; en alles behalve roemzuchtig!" Ten minste al deze loffelijke bijvoegsels worden bij herhaling gebezigd, maar wel eens op zoodanige wijze, dat men bijna twijfelen moet, of het er den Schrijver wel wezentlijk ernst mede is. Eene enkele proeve slechts. Blz. 96—99 lezen wij: 96 »Hij (namelijk MAURITS) sloeg de belegering van *Hulst*, *Grave* »of *'s Hertogenbosch* voor. Dan dit viel *volstrekt niet* in den »zin der Staten. — Zij wilden of eenen aanslag op de »Spaansche galeiën van *Sluis*, of eenen strooptocht in 's vijands land. MAURITS *altijd gehoorzaam liet zich gezeggen.* — Inmiddels waren MAURITS en Graaf WILLEM naar »*Zeeland* getrokken, om tot den aanslag op de galeiën alles »in het werk te stellen; ook de Staten Generaal zelven gingen er henen, maar moesten nu met eigene oogen bevinden, dat de aanslag ondoenlijk was en mislukte. Dien »ten gevolge drongen de Staten wederom op eenen tocht in »*Braband* om het land te brandschatten en te verwoesten; »doch MAURITS kon zich niet verder laten bewegen, dan tot »eenen aanslag tegen de gemutineerden des vijands, die zich »te *Weert* verzameld hadden. Maar ook deze aanslag mislukte, dewijl er de vijand bijtijds kennis van kreeg. Aldus »teleurgesteld besloot hij — *datgene te doen waarop hij van »den beginne af had aangedrongen*, namelijk *'s Hertogen»bosch* te belegeren. Hij trok er dus den 2 Nov. met zijn »leger van 7000 man voor, *en gaf er kennis van aan de »Staten, die*, hoewel *met* eenigen *weerzin*, de onderneming »goedkeurden en beloofden te ondersteunen," 97 »Wel »deed hij nu alles wat in zijn vermogen was, om meester »van de stad te worden: dan gebrek enz. — deden MAU»RITS besluiten, om na twintig dagen belegs zijn leger op te »breken. Hij deed zulks, *al weder met blijkbaren tegenzin »der Staten*, die gaarne gezien hadden, dat hij het vijandelijke leger had afgewacht en slag geleverd."

Zoo gaat het nog eene wijle voort. Ten jare 1602 werd besloten tot een' strooptogt in *Braband*, die door MAURITS werd afgekeurd als roekeloos; doch hij liet zich eindelijk gezeggen. De togt mislukte evenwel, »MAURITS geen kans »ziende, om aldaar iets uitterichten, besloot tot den terug-

»tocht en de belegering der stad *Grave*." Hij kwam den 18 Julij voor die vesting. »Dat deze belegering aan de Staten »*maar gants niet aangenaam* was, bleek duidelijk genoeg »daaruit, dat zij terstond besloten met den Raad van State in »volle vergadering naar het leger voor *Grave* te trekken enz.", blz. 98. Wat dunkt u lezer! is er tegen *dergelijke* bewijzen voor de stelling, dat MAURITS den Staten *altijd gehoorzaam* was, wel iets in te brengen?

Voor 's Prinsen *toegevendheid* vinden we in het boek even treffende bewijzen. Dat bij, gelijk blz. 15 verv. verhaald wordt, met HOHENLO twistte over het regt van Eersten Edele in *Zeeland*, zal wel niemand den Vorst euvel duiden. Hij won het geding; maar »toen HOHENLO op den »14den Oct. 1596 een prachtig feest gaf, ter eere van den »Hertog van *Bouillon*, door den Koning van *Frankrijk* al»hier afgevaardigd, had ook MAURITS zich daar wel laten »vinden, doch hem tevens met zoo veel minachting beje»gend, hem in 't komen en heengaan naauwelijks aanzien»de, dat HOHENLO zich deswegens aan een paar Gedepu»teerden van *Holland* bitterlijk beklaagd had." blz. 41. Mr. VAN DER KEMP voegt er ter opheldering bij: »Zijn twist »met MAURITS, aangaande het recht van Eersten Edele in »*Zeeland*, zal wel weder tot die onvriendelijke behandeling »veel bijgedragen hebben." De Staten van *Zeeland* hadden intusschen dien twist reeds den 15 Maart van dat jaar, naar MAURITS wenschen, beslist. Hoe toegevend derhalve! — 'Een ander bewijs voor die gezindheid was reeds blz. 39 gegeven, waar gesproken wordt over het huwelijk van Prinses EMILIA met Don EMANUEL, en verhaald, dat de Staten, berigt ontvangen hebbende, »dat MAURITS zich op eene »hevige wijs over dezen zou hebben uitgelaten, en daar zij »bevreesd waren, *dat hij hem eenig ligchamelijk leed zou* »*aandoen*, besloten EMANUEL te gelasten, zich dadelijk bui»ten *den Haag*, en wel naar *Schiedam*, te begeven, uit »hoofde MAURITS ieder oogenblik uit het leger terug gewacht »werd." Mr. VAN DER KEMP voegt er bij: »MAURITS toorn »echter bestond meer in woorden dan in daden." — Wij houden het derhalve voor toegestemd, dat de Vorst, driftig als hij van nature was, niet altijd zijn tong in toom hield. Van zijne drift vinden wij nog een staal op blz. 22. MAURITS deed de nog niet vermeesterde schansen rondom *Hulst*, schoon verloren posten, nog bezetten. Een kapitein maakte

zwarigheid, de hem aangewezene schans in te trekken, omdat hij alzoo met zijn volk op de slagtbank werd gebragt, en »MAURITS werd hierover *zóó vertoornd*, dat hij hem da»delijk casseerde, en verbood weder bij de compagnie te »komen, of hij zou hem den kop doen afslaan." — De krijgstucht ja moet gehandhaafd worden; maar des Prinsen *toorn* was toch immers wel geene krijgsmansdeugd, en ook die bedreiging overtollig. Of is Mr. VAN DER KEMP van andere meening? Wij kennen reeds eenigermate zijne denkwijze uit D. III, waar vermeld wordt (blz. 46) dat MAURITS »*vol van drift en toorn* den Fransche gezanten hevige woor»den te gemoet voerde;" en (blz. 48), zelfs liet MAURITS zich »*woorden ontvallen*, die Koning JACOB lafhartigheid of ge»brek aan moed schenen aan te wrijven." — Dit wordt door onzen Advocaat goedgemaakt met te zeggen: »Men mag »hieruit opmaken, dat de twist hoog liep, en dat MAU»RITS, die een man was van een open karakter, en steeds »sprak zoo als hij het meende, *zich werkelijk heeft verge»ten*." — Maar wanneer de Prins zich, jegens *vreemde gezanten*, zóó ver *vergeten kon*, waar vinden wij dan het bewijs voor »*de zedelijke onmogelijkheid*," waarvan hier gesproken wordt, blz. 87 en 88, »dat MAURITS zich tot de on»hebbelijkheid zou hebben laten vervoeren," welke hem door enkelen wordt ten laste gelegd, van OLDENBARNEVELD met een oorveeg te hebben toegeduwd: *Schelm, gij hebt ons verkocht, maar God heeft u de leverantie belet?*

Mr. VAN DER KEMP laat zich door bitterheid tegen OLDENBARNEVELD meermalen vervoeren tot het vergeten van zijn hoofddoel, het schrijven namelijk eener lofreden op Prins MAURITS, »*wiens* HAAT" (zoo als hij zelf erkent D. III. blz. 47) »tegen »'s Lands Advocaat iederen dag *vermeerderde*, terwijl er geene »mogelijkheid was, hem *dien te ontnemen*, ten ware OLDENBAR»NEVELD *zich naar zijnen zin wilde voegen*." Om MAURITS blank te wasschen, moet OLDENBARNEVELD worden zwart gemaakt en *de haat eene deugd* worden. Blz. 14 is het reeds: »dat »OLDENBARNEVELD, gelijk wij NB. reeds meer dan eens zagen, (*men vergelijke intusschen onze aankondiging van het* 1e *deel*) »der Gereformeerde kerk en haren bedienaren vijandig was." Maar blz. 88 enz. gaat het alle grenzen te buiten. Mr. VAN DER KEMP zegt: »Het is er zeer ver van af, dat wij OLDEN»BARNEVELD van zulk een boos oogmerk, als hem wordt toe»geschreven, zouden durven beschuldigen. Intusschen is het

»*niet te ontkennen*, dat het leger (bij *Nieuwpoort*) inderdaad »als geleverd geweest is. —— En als men dan hiermede »vergelijkt, hoe OLDEBARNEVELD na eene zoo wonderbaar»lijke en ongedachte overwinning dreef, dat er niets dege»lijks meer zou worden uitgericht, en het eindelijk door»zette, dat men den vijand voor dit jaar met rust zou laten (*maar* MAURITS *had immers, boven anderen, aangedrongen op het verlaten van Vlaanderen, verg. blz.* 81—84) en 's lands »leger verminderen, dan *kan men er naauwelijks van tus»schen, en is het in zich zelve geene ongerijmdheid*, om »eenen man van dat doorzicht en beleid in staatszaken, we»gens die allerzonderlingste houding, *van onzuivere oogmer»ken te verdenken.*" (*Hoe brengt Mr.* VAN DER KEMP *dit overeen met* 1 *Kor. XIII:* 5?) »Wij hebben het reeds ge»zien, hoe men al te dien tijde verraad *vermoedde* en voor »verandering vreesde, ziende dat de voet van raden en rege»ren zoo zeer veranderd werd. Het is *niet onwaarschijnlijk*, »(NB) dat ook MAURITS hier voor gevreesd, en *deze vrees* »zijn verzet en verstoordheid tegen OLDENBARNEVELD heeft »gaande gemaakt." — Kan dit den Vorst *tot eer* gerekend worden, of strekt zoodanige onbewezene achterdocht hem *tot schande?* — Zij is niet onbewezen, zal Mr. VAN DER KEMP zeggen, en ons wijzen op het onmiddelijk volgende, blz. 89 enz. »Er is nog iets, hetwelk aan MAURITS *eenig achter»denken heeft kunnen verwekken;* de gunst namelijk, die »laatstgemelde betoonde voor MAURITS *oudsten broeder*, PHI»LIPS WILLEM VAN ORANJE. Deze was, na eene acht en »twintigjarige gevangenis in *Spanje*, ten jare 1595 ontslagen »geworden en in de *Nederlanden* teruggekeerd, waar hij met »alle achting en eer ontvangen en behandeld werd." *Hinc illae lacrymae!* »Het was (wel) in MAURITS belang (*vooral bij den twist tusschen* MAURITS *en* HOHENLO) zijnen broeder »zoo lang mogelijk buiten ons land te doen sluiten;" doch van een' Vorst, die zoo »*alles behalve roemzuchtig*" was, liet zich vermoeden, dat hij zijnen ouderen en verongelijkten broeder met opene armen zou ontvangen, en dat hij met genoegen kon zien, dat anderen hem, zoo veel mogelijk, het geledene deden vergeten. — Maar wat zegt nu Mr. VAN DER KEMP?:

»Welke *te dezen tijde* (1600) de gezindheid van OLDEN»BARNEVELD jegens PHILIPS WILLEM was, *kan men niet »met zekerheid zeggen.* Zeker is het, dat hij hem eenige »jaren daarna, groote gunst en bescherming heeft toegedra-

»gen, en dat er, gelijk wij *hierna* zien zullen, ten jare 1602 »eenige poging door de Staten Generaal werd aangewend, »om den Prins aan het hoofd der Provinciën *van de andere* »*zijde* te doen plaatsen." — Was dit dan, vragen we, iets kwaads in menschen, die te zelfden tijde er over dachten, om aan Prins MAURITS de grafelijke kroonen van *Holland* en *Zeeland* aan te bieden? Kon men wijlen WILLEM I wel beter bewijs van hulde brengen, dan door de *Nederlanden* alzoo te verdeelen tusschen zijne beide oudste zonen! — VAN DER KEMP zegt verder: »*Niet zoo ongerijmd derhalve is de* »*gissing*, dat OLDENBARNEVELD ook nu reeds die genegen»heid voor hem koesterde en hem *betergezind* was dan MAU»RITS" (*was die dan omtrent zijnen broeder kwalijk gezind?*) »die een minder buigzaam, meer zelfstandig karakter had. »*Zou het zoo vreemd zijn*, dat MAURITS zich uit die gezind»heid van OLDENBARNEVELD, dat doordrijven van dien Vlaam»schen tocht verklaard heeft? *Naar alle waarschijnlijkheid*, »toch zou MAURITS er het graf of de gevangenis hebben moe»ten vinden: hij ware dan met eere verwijderd geweest: en »wat nood? er was nog een Prins van Oranje, dien men in »MAURITS plaats kon verkiezen en die zich gemakkelijker »zou laten leiden. Maar de kans had gemist. —— *Zou het* »*zoo vreemd zijn*, dat MAURITS eenige achterdocht tegen hem »heeft opgevat?" —— Mr. VAN DER KEMP laat hier of Prins MAURITS oordeelen, gelijk hij zelf, in diens geval zijnde, zou geoordeeld hebben; of hij stelt zijne individualiteit in de plaats van den Rijksadvocaat, en wij leeren hier hoe hij, op diens standpunt staande, zou hebben gedacht en gehandeld. Geschiedenis hebben wij hier niet, want Rec. is een: *men kan niet met zekerheid zeggen; niet zoo ongerijmd is het; zou het zoo vreemd zijn; naar alle waarschijnlijkheid is*, gissen; maar wij hebben hier eene karakterschildering van den Prins, die alles behalve gunstig is. Grondde zij zich *niet* op VAN DER KEMP's gissingen, maar op welbewezen feiten, wij zouden den eer- en zelfzuchtigen man, den achterdochtigen valschaard, verfoeijen; want valsch is het, *zulke* vermoedens in het hart te kweeken, en toch »in brieven en opent»lijke verklaringen zich steeds *zeer eerbiedig, toegevend en ge»hoorzaam*" jegens denzelfden persoon te gedragen. Dat MAURITS dit tegen OLDENBARNEVELD was, lezen wij intusschen op blz. 92. Mr. VAN DER KEMP moge het bij de vereerders van den Vorst verantwoorden.

Er is meer, waarop wij aanvankelijk hechten willen; zoo als b. v. het gezegde, blz. 103, dat het gegist en misschien waarschijnlijk geacht mag worden, maar toch alle bewijs mist, dat de Prins naar de Souvereiniteit heeft gestreefd, en dergelijk; — doch wij laten het rusten, omdat er onwillekeurig iets bitters in onzen toon is gekomen, en wij nog niet ten einde van onze aankondiging zijn. Alleen willen wij nog opmerken, dat sommige bijzonderheden, zoo als de aanslag van PR. PANNE tegen het leven van den Prins in 1598, in dit Deel te zijner plaatse *niet* vermeld zijn geworden; hetgeen niet pleit voor de volledigheid.

---

*Landbouw, Fabrijkwezen en Koophandel in Nederland, of Beschouwing van de meest gepaste middelen voor de welvaart van Neêrlands ingezetenen, voor den bloei van den Staat, en voor de vermindering en wering der toenemende Armoede, door* M. H. DE GRAAFF. *Te Leeuwarden, bij* D. Meindersma, Wz. 1845. *In gr.* 8*vo. X en* 434 *bl.* *f* 3-:

Als men de achter dit werk gedrukte lijst van andere opstellen des Schrijvers inziet, zal men bevinden, dat hij al in zeer wijd uiteenloopende vakken werkzaam is: want dáár ontmoet men I. Handboek der Nederlandsche Brievenposterij, en van alle andere middelen van vervoer te land en ter zee; II. Middeleeuwsche Vertellingen, Volksoverleveringen en Noordsche Gedichten; III. Luimige en ernstige Gedachten; IV. Historisch-romantische Verhalen uit de Geschiedenis van *Friesland*, *Vlaanderen* en *Spanje*. V. Satirieke, boertige en ernstige Schetsen en Fantasiën. Bij dat alles en velerlei komt nu het hier aangekondigde werk over Landbouw, Fabrijkwezen en Koophandel in *Nederland*, opgedragen aan de landbouwers, fabrikanten en kooplieden in ons Rijk, en in het bijzonder aan een aantal der onder die allen meest uitstekende, met namen opgesomde, mannen. Laat ons zien, hoe de Schrijver zich van zijne veelomvattende taak gekweten heeft.

Na eene vrij hoog, en voor een zoo praktisch werk welligt al te dichterlijk gestemde inleiding, waarin het door niemand betwijfelde nut van den landbouw, het fabrijkwezen en den koophandel wordt betoogd, handelt de Schrijver

eerst over het fabrijkwezen in het algemeen, bl. 15—55; daarna, in het tweede hoofdstuk, over de fabrijken, welke in ons vaderland, in verband met de uitbreiding van den landbouw, het geschiktst kunnen worden uitgeoefend, bl. 56—198. Het derde hoofdstuk spreekt over de middelen, welke het fabrijkwezen en den landbouw kunnen bevorderen, bl. 199—244; het vierde, over den arbeid en de industriëele opleiding der jeugd, bl. 245—305; en het vijfde, over het ontstaan, de behandeling en de wering der armoede, bl. 306—390: terwijl het zesde of laatste hoofdstuk, van dáár tot het einde, de vraag beantwoordt: Wat eischt *Neêrlands* landbouw, fabrijkwezen en koophandel van de Regering, van de Nederlandsche Handelmaatschappij en van het volk?

Men ziet, dat wel het meeste over landbouw en fabrijkwezen gesproken wordt, en de handel, bij uitstekendheid zoogenoemd, (want ook de landbouwer en de fabrikant zijn, wel beschouwd, handeldrijvenden, zoo wel als de zechandelaren, winkeliers enz.) slechts aan het einde in het overzigt mede begrepen wordt. Doch men zou zich bedriegen, zoo men meende, dat derhalve de Schrijver aan het gewaande belang van landbouw en fabrijken den groothandel wilde prijs geven. Verre er van daan! Integendeel behoeven landbouw en fabrijken de vrijheid van den handel, zullen zij natuurlijk en bestendig kunnen bloeijen. Deze leer staat overal bij den Schrijver op den voorgrond, en hij vereenigt zich geheel met het oordeel der beroemdste Auteuren in het vak van handel en staathuishoudkunde. Bijzonder veel nieuws, ofschoon het aan eigene opmerkingen niet ontbreekt, zal men dus hier wel niet vinden; maar de verdienste van het werk schijnt ons meer gelegen in de zamenvatting der denkbeelden van anderen, en dat wel in onderling verband met betrekking tot de drie hoofdvoorwerpen van zijn onderzoek, dan in het nieuwe of treffende van zijne eigene begrippen. Dat de Heer DE GRAAFF echter zelfstandig weet op te treden, ziet men vooral in de hoofdstukken over de industriëele opleiding der jeugd; over het ontstaan, de behandeling en het weren der armoede, en over hetgene tegenwoordig door *Nederlands* landbouw, fabrijkwezen en koophandel gevorderd wordt. Uit dat laatste hoofdstuk schrijven wij tot besluit dezer aankondiging, en tevens tot aanbeveling van het werk, het volgende, bl. 414 enz., hier af als proeve.

»Er bestaan twee soorten van industriële rijkdommen, te »weten: die, welke uit de nuttige kunsten en wetenschap»pen voortspruiten, en die, welke de fraaije kunsten en »wetenschappen ten grondslag hebben. De eerste voorzien »in de dagelijksche levensbehoeften, en kunnen derhalve »niet gemist worden. De laatste daarentegen dienen ter ver»aangenaming der maatschappelijke zamenleving, en moeten »aan de overwinst der eerste eene behoorlijke afleiding ge»ven en haar in evenwigt houden."

»De menschelijke nijverheid heeft bij gevolg twee zaken »te beoefenen: de ééne uit belang, de andere uit weelde. »— — — De stand, doch bovenal de natuurlijke aanleg, »moet onze tijdelijke bestemming vormen. — — — En wat »doen wij? — — — Wanneer een koopman een' zoon heeft, »die een weinig vernuft bezit, dan zien wij het, ongelukkig »genoeg, dikwerf gebeuren, dat deze, gelijk de spreekwijze »het noemt, een geleerde moet worden, een geleerde, die, »na volbragte studiën, weder ten laste zijner ouders komt, »ofschoon hij misschien in het beroep zijns vaders had uitge»munt en een voldoend bestaan gevonden. — — — Niet »alleen de huishoudelijke kring mist dien ten gevolge ver»zorgende leden, maar ook de Staat wordt, door eene der»gelijke opvoeding, van nuttige burgers beroofd, en de Re»gering in de noodzakelijkheid gebragt de studiedrift te be»teugelen, getuige de verzwaring der examina [niet *exami»na's*, gelijk de Auteur zich uitdrukt] en de verhooging »der studiekosten, waartoe zij anders nimmer zou zijn over»gegaan."

Deze weinige, op bl. 414—417 uitgezochte volzinnen stippen wij slechts aan, ten einde op *geheel* dat hoofdstuk inzonderheid de aandacht te vestigen.

---

*Eenige Vragen, Bedenkingen en Wenken, hooger Onderwijs betreffende. Voorgesteld, ontwikkeld, beoordeeld en gegeven door Dr.* A. HIRSCHIG, CZ., *Rector der Latijnsche Scholen te Alkmaar. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1846. *In gr.* 8*vo. VI en* 60 *bl. f* :-60.

De strekking dezer brochure is, om de aandacht te vestigen op den toestand der Latijnsche scholen in ons vaderland en op het wenschelijke, of liever op het noodzakelijke, dat

zij die veranderingen en wijzigingen algemeen ondergaan, waardoor zij in zoogenoemde Gymnasiën herschapen worden. Daartoe zoude eene nieuwe organisatie van Regeringswege moeten worden voorgeschreven. Rec. beschouwt dit mede als zeer wenschelijk. De Regering laat bij ons het Besluit van 1815 bestaan, en meent genoeg gedaan te hebben met een nieuw besluit omtrent het Staatsexamen, waarbij de Latijnsche scholen, zoo als zij vroeger waren, niet kunnen blijven bestaan, en in kleinere steden, wanneer er geene tijdige voorziening komt, noodwendig langzamerhand moeten uitsterven. Daarover zou men zich later zeker beklagen. Wij hopen dus, dat er nog tijdig in voorzien worde.

Overigens is de brochure, zoo als die daar ligt, eenigzins bont, en de Schrijver heeft het zelf gevoeld, dat hij niet geheel consequent is. Hij zegt in zijne voorrede, dat hij het vroeger met de oude inrigtingen volkomen meende te moeten houden, maar dat hij langzamerhand van gezigtspunt veranderd is, en de voordeelen, die de nieuwe inrigtingen aanbieden, op prijs heeft leeren stellen, zonder nogtans die van de oude te vergeten. Het eerste gedeelte van deze brochure bevat alzoo meer zijne vroegere denkbeelden over dit onderwerp, het laatste die, welke hij later vormde of van anderen overnam. Hij vraagt eerst of de inrigting der stedelijke Gymnasiën in ons vaderland een gevolg van grondig onderzoek of wel meer door den drang der omstandigheden veroorzaakt is? De redenen dier inrigting vindt hij eerst in den geest des tijds; hij brengt dat in verband met de groote winkels van SINKEL; men wenschte monsterscholen, waarop de jonge lieden alles te gelijk zouden leeren (bl. 9); vervolgens vindt hij eene oorzaak in de Instituten, waar men, bij het onderwijs van nieuwe talen en verschillende vakken van menschelijke kennis, ook het onderwijs der oude talen gevoegd heeft; daardoor ontstond concurrentie, de Latijnsche scholen werden ontvolkt; wilde men ze in stand houden, men moest ze tot Gymnasiën uitbreiden en daarop ook hetzelfde onderwijzen, wat op die Instituten onderwezen werd (bl. 11, 12). In de tweede plaats vraagt hij, of de verwerping der Latijnsche scholen nadeelig werken kan op den geest der natie? Hij meent, dat de gewetensvrijheid in ons vaderland grootendeels eene vrucht is geweest van de beoefening der oude letteren (bl. 13). Deze beoefening bevorderde bij de *Nederlanders* het bedaard nadenken, de vast-

heid van wil en karakter, waardoor zij zich onderscheidden. Ook meent hij, dat wij er bovenal belang bij hebben, dat het Latijn de taal der geleerden blijve (bl. 16). In de derde plaats onderzoekt de Schrijver, of de totale — ik weet niet waarom hij juist dit woord kiest — of de totale vereeniging van oude en nieuwe letterkunde op de scholen nadeelige gevolgen hebben kan, voorreerst voor de beoefening der oude letterkunde. Hij meent die vraag toestemmend te moeten beantwoorden. De oude letterkunde ligt als buiten de maatschappij (bl. 19), om haar te kennen moet men in de oude wereld als overgeplant worden (bl. 21); zij moet uitsluitend en in haren vollen omvang beoefend worden (bl. 25). In de vierde plaats onderzoekt de Heer HIRSCHIG, of de totale vereeniging van nieuwere en oude talen ook schaden kan aan de vruchten der beoefening van de laatsten? Eigenlijk is deze vraag, zoo het mij voorkomt althans, met de vorige reeds behandeld; want zoo die *totale* vereeniging nadeelige gevolgen heeft voor de beoefening der oude letterkunde, dan moet zij ook nadeelig werken op de vruchten, die van die beoefening te wachten zijn. Het komt den Schrijver voor, dat men zich bij één ding moet leeren bepalen (bl. 28), dat de veelheid verstrooijing veroorzaken zal. In de vijfde plaats vraagt de Schrijver: »Eischt de trap, waarop thans de wetenschappen staan, of de toestand der scholen en de geest van het onderwijs en des tijds nog thans eene reorganisatie der Latijnsche scholen?" (bl. 33). Hij zegt, dat de Latijnsche scholen al langzamerhand verbeterd waren, dat men dien gang niet had behooren te stuiten enz., maar het is nu eens zoo ver gekomen en het is thans noodzakelijk, *dat de Latijnsche scholen allen in Gymnasiën worden veranderd*, (bl. 40). De redenen, die hij daarvoor bijbrengt, zijn niet alle van hetzelfde gewigt en gedeeltelijk uit het voorafgaande gemakkelijk op te maken; maar de Schrijver voegt er (bl. 41 en verv.) nog eene nieuwe reden bij, dat namelijk de Latijnsche scholen niet meer in verband staan met het lager en middelbaar onderwijs en dus veel van hare waarde verloren hebben. Vroeger, toen het lager onderwijs nog op zeer lagen trap stond, waren de Latijnsche scholen de scholen bij uitnemendheid voor letterkundige en wetenschappelijke beschaving; zij werden door een zeer groot aantal jongelieden bezocht, waarvan vele echter niet voor de hoogescholen waren bestemd. De laatste vraag, die de Schrijver behandelt,

is deze: Voor welke klippen heeft men zich bij de reorganisatie der scholen te wachten? De oude letterkunde moet den boventoon houden; men moet het tijdvak, dat de jongelieden daar zullen doorbrengen niet verkorten en ten minste op zes jaren bepalen.

Dit is beknopt het beloop van dit opstel, 't geen wel geene vreemde of ongehoorde zaken behelsten, maar die toch in den tegenwoordigen tijd niet onopgemerkt blijven moge. Ref. is het met den Schrijver eens, gelijk reeds in den aanvang door hem gezegd is, dat het vaderland belang heeft bij het instand blijven van inrigtingen, waar ook de min bemiddelde in kleinere steden tot hooger onderwijs kan worden opgeleid. Hij oordeelt echter, dat die inrigtingen overal, waar zulks nog niet geschied is, hervorming en uitbreiding behoeven; hij vreest niet, dat die hervorming voor de beoefening der oude letteren nadeelig zijn zal. Allerminst zou hij geneigd zijn, op de oude Latijnsche scholen, zoo als die veelal waren, eene lofrede te houden, waar men zes jaren doorbragt om *Latijn* en niets dan *Latijn* te leeren, en van welker toestand, vóór eene halve eeuw, 't geen de Schrijver zelf, op bl. 39, bijbrengt geen luisterrijk denkbeeld geeft. Men kan alles overdrijven. Wil men den geheelen *cyclus* der oude letteren doorloopen, haar uitsluitend en in haren ganschen omvang beoefenen (bl. 25), dan zijn daartoe zes jaren niet genoeg; zulks vordert een geheel leven, dat is de taak der letterkundigen *ex professo*. Maar dat werd ook niet op die Latijnsche scholen geleerd, welker invloed op den oudhollandschen geest onzer vaderen de Schrijver op bl. 14 zoo zeer roemt. Of het voor het overige voor ons *Nederlanders* meer dan voor eenig ander volk van belang zij, dat het Latijn de taal der geleerden blijve (bl. 16), kan eene vrij onverschillige zaak zijn, wanneer andere volken die taal niet meer als zoodanig willen erkennen. Ref. betreurt in vele opzigten, dat het thans zoo ver gekomen is, dat er bijkans geen taal der geleerden meer bestaat; maar wij *Nederlanders* kunnen alleen niet tegen den stroom opzeilen, en wanneer het zoo voortgaat, zal het weinig baten, al vereenigden zich al onze vaderlandsche geleerden in allerlei vakken tot het bezigen der Latijnsche taal; de werken, die buiten den kring der oude letterkunde liggen, zouden toch buitenslands evenmin gelezen worden, als wanneer zij in het Nederduitsch geschreven waren. Het gebruik der Latijnsche taal beschou-

wen wij als een zeer bijkomend en ondergeschikt punt, wanneer men van het belang en den invloed van de beoefening der oude letterkunde spreekt.

Er zijn in dit werkje vele drukfouten, waarvan de Schrijver er eenige heeft aangewezen, andere heeft over het hoofd gezien, zoo als b. v. bl. 14, r. 3 v. o. *ingewikkelste* voor *ingewikkeldste*, bl. 42, r. 11 v. o. *inrigtingen* voor *inzigten*, bl. 50, r. 1 v. b. *vatst* voor *vaststst* enz. Ook ontbreekt het hier en daar den Schrijver aan helderheid van stijl, en hadden wij wel gewenscht, dat hij minder op bijzaken gelet en meer de groote hoofdpunten in het oog gehouden had. 't Komt ons voor, dat bij hem de reorganisatie der scholen in Gymnasiën een punt is, dat hij toegeeft, dat hij gedwongen toegeeft, maar geenszins toe zou geven, als hij er de noodzakelijkheid niet van gevoelde; zijne overtuiging was nog niet gevestigd. Maar er zijn voor die zaak betere gronden bij te brengen dan navolging en dwang, die door concurrentie is ontstaan. Wij vragen het gerust aan elk af, die met den tegenwoordigen stand der beschaving en der wetenschappen bekend is, of het voldoende kan geacht worden, dat men Latijn en Grieksch geleerd heeft, om tot het hooger onderwijs over te gaan? En zoo het niet voldoende is, dan *moet* men meer leeren hetzij op de Gymnasiën, hetzij buiten dezelve, maar altijd gelijktijdig met de oude letteren; want werpt men alles, wat buitendien te leeren valt, in den leeftijd, die het bezoeken der Gymnasiën of der Latijnsche school voorafgaat, dan zal de knaap eerst zeer laat op die Latijnsche school komen, 't geen nog het geringste nadeel is, of hij zal, 't geen maauwelijks uit kan blijven en veel meer schade doet, bij den overgang tot de Hoogeschool weder bijkans alles verleerd hebben, wat hij zich vroeger eigen maakte. Vooral echter meenen wij te moeten waarschuwen, dat men niet denken moet genoeg gedaan te hebben, wanneer men het onderwijs in nieuwere talen bij dat der oude letterkunde voegt; 't geen meer nog dan deze onze Latijnsche scholen tot Gymnasiën, tot ware kweekscholen van voorbereiding voor de Hoogescholen en voor het leven vervormen zal, is een grondig onderwijs in wiskunde, in geschiedenis en in natuurkundige zoo wel als politieke, nieuwere en oudere, aardrijkskunde. 't Is ongeloofelijk, hoe onkundig vele onzer geleerden dikwerf in al die vakken zijn!

*Proeve van een kritisch Woordenboek der Nederlandsche Mythologie. Door Mr.* L. PH. C. VAN DEN BERGH. *Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. 1846. *In gr. 8vo. XXXVI en* 392 *bl. f* 4-20.

Een werk, als wij heden het genoegen hebben aan te kondigen, was sedert lang eene onvervulde behoefte voor de onderzoekers en liefhebbers onzer oude Geschiedenis. Wat de Nederlandsche Mythologie betreft, hiervan had men, tot vóór slechts weinige jaren, niet dan verwarde, onvolledige en ongegronde voorstellingen. Doch toen is de lust tot het opsporen der vaderlandsche oudheden ontwaakt, en heeft onze Mythologie de belangstelling van velen opgewekt. Het ontbrak ons echter aan een werk, dat deze geheele Mythologie omvatte, al de verschillende bijdragen waren verstrooid, ongeordend, en meestal nog weinig toegelicht en onderling in verband gebragt. Deze moeijelijke taak beeft Mr. VAN DEN BERGH beproefd, en hij begint, in eene uitvoerige en wèlgeschrevene Inleiding, rekenschap van zijne onderzoekingen te geven, en de hoogte aan te wijzen, op welke die wetenschap thans bij ons gekomen is. Wat de kronijkschrijvers der 15e en 16e eeuw van onze Mythologie mededeelden, werd door de kritiek der twee volgende eeuwen als ijdele fabelen verworpen. De klassieke schrijvers der *Grieken* en *Romeinen*, waaronder JULIUS CESAR en TACITUS de voornaamste waren, bleven de eenige, wier gezag men erkende. Sedert de laatste 25 jaren kwam men het eerst in *Duitschland* van dit eenzijdig standpunt terug, en men bebouwde daar, even als in vele andere wetenschappen, eenen nog woest liggenden grond. Het eerste werk van dien aard, dat hier te lande de gewone denkwijs omtrent de Mythologie deed veranderen, was MONE's *Geschichte des Heidenthums im nördlichen Europa*, ten vervolge op CREUZER's *Symbolik*. Deze Schrijver nam ook de Friesche Mythologie in zijn werk op, en, hoe onbeduidend die berigten ook waren, zij wekten de belangstelling, en deden de overtuiging ontstaan, dat nadere onderzoekingen niet vruchteloos zouden blijven. De Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te *Leiden* stelde toen de inlandsche Mythologie tot het onderwerp eener prijsvraag voor, die door Ds. WESTENDORP in eene zeer uitvoerige verhandeling beantwoord werd. In dit werk is de in-

vloed van MONE's denkbeelden overal zigtbaar; dezelfde zucht om overal Symbolen te zien en aan de Mythen een' geheimen zin toe te schrijven, maar ook tevens werd hier het eerst de aandacht op de volkssprookjes, de *Sagen*, en het bijgeloof gevestigd, en daaruit menige belangrijke bijdrage geleverd. Doch men miste hier nog naauwkeurigheid en scherpe kritiek, en het raadplegen der oorspronkelijke bronnen; echter was WESTENDORP met een' warmen ijver voor de wetenschap bezield, en vermeldde ook in zijne *Antiquiteiten*, zijne *Verhandelingen* en andere Schriften veel belangrijks, dat tot hiertoe den geleerden ontsnapt was. STARING gaf vervolgens zijne *Proeven van Heidensch bijgeloof in het Zutphensche*, en de Schrijver zelf, kort daarop, zijne *Verhandeling over de Nederlandsche Volksoverleveringen en Godenleer*. Hij erkent openhartig, dat MONE's gezag en WESTENDORP's voorbeeld hem toen nog te veel medesleepten, en hoezeer hij iets bijdroeg om de zaak verder te brengen, zijn thans deze pogingen geheel onvoldoende geworden. De verschijnende provinciale Almanakken leverden belangrijke bijdragen tot de kennis van het oude volksgeloof; van nog meerder waarde waren HALBERTSMA's *Verhandeling over de witte Wijven* en het zonderlinge werk van FEENSTRA, *Volksverhalen en Legenden*, dat bij veel heterogeens ook menige goede bouwstoffen bevat. De Verhandeling van Ds. AB UTRECHT-DRESSELHUIS, *over de Godsdienstleer der oude Zeelanders*, is, volgens het oordeel van Mr. VAN DEN BERGH, te weinig positief; terwijl hem BUDDINGH's *Verhandeling over het Westland*, even als SCHRODER's *Germanische Mythologie*, geheel onbruikbaar voorkomt.

*België* leverde aangaande dit belangrijk onderwerp veel minder op. In het *Belgisch Museum* van den verdienstelijken WILLEMS, treft men eenige belangrijke *Sagen* aan. SCHAYES in zijne *Essais historiques*, REIFFENBERG in de *Archives historiques*, en vooral SNELLAERT in het *Kunsten Letterblad*, gelijk ook de *Bijdragen tot de Gazette van Gend*, leverden veel bruikbaars op. WOLF's *Recherches sur l'ancien culte germanique dans les Pays-Bas* kwamen den Schrijver niet ter hand; maar hij maakte van diens *Niederländische Sagen*, 1843, een vlijtig gebruik. De overige Duitsche Mythologen UHLAND, ZEUSS, SCHREIBER, zijn voor ons land minder gewigtig. Gelijktijdig begon zich ook de studie der Archeologie weder te verheffen. REUVENS bragt

die het eerst weder op de hoogte van onzen tijd; hem volgden WESTENDORP, JANSSEN, ZEEMANS, HELDRING, MACARÉ, DRESSELHUIS en anderen. De geleerde Verhandeling van Mr. DE WAL, *over de Moeder-Godinnen*, verscheen gelijktijdig met dit werk. De Nederlandsche Mythologie, had zich evenwel als wetenschap vermoedelijk nog lang op dit standpunt blijven bewegen, ware niet JACOB GRIMM opgetreden, die door zijne *Deutsche Mythologie* de zaak een gansch ander aanzien gaf. Alles vereenigde zich hier, om de wetenschap verder te doen vooruitgaan; rijkdom van bouwstof, scherpe kritiek, doelmatig gebruik der beste en zuiverste bronnen, alles verraadde hier de meesterhand. De verschijning van dit klassieke werk deed eene omwenteling in de zienswijze van den Schrijver ontstaan; hij werkte de zaken, die hij tot de uitgave van een nieuw werk, over de Nederlandsche Godenleer, bestemde, geheel om. Hij nam ook den vorm, dien GRIMM aan zijne *Mythologie* gegeven had, eenigzins over, zoodat het werk, waaraan hij thans den zedigen titel van eene *Proeve* geeft, in de gedaante van een Woordenboek verschijnt, omdat, volgens hem, hetgeen tot nog toe van onze Mythologie bekend is, dikwijls te weinig zamenhangt, om het in de omtrekken van een stelsel in te sluiten. Het is daardoor ook beter geschikt om nageslagen te worden, en levert overal de blijken, dat Mr. VAN DEN BERGH vlijtig gebruik van de bronnen en van de nasporingen zijner voorgangers gemaakt heeft; men behoeft slechts de Artikels *Goden*, *Godenbeelden*, *Hemel*, *Hel*, *Matres Matronae*, *Nehalennia*, *Tempels*, *Tempeldienst*, *Thunar*, *Tooverij*, *Toovermiddelen*, *Tooverspreuken*, *witte Wijven*, *Wodan*, *heilige Wouden* enz., op te slaan, om hiervan overtuigd te worden. Ref., die hier slechts als aankondiger optreedt, moet erkennen, dat wij thans, zoo veel mogelijk is, eerst alles bijeenverzameld en toegelicht vinden, wat de Nederlandsche Mythologie betreft, en eindigt met den Heere Mr. VAN DEN BERGH hartelijk dank te zeggen voor zijne zoo wèl geslaagde poging op een veld, dat nog zoo weinig bearbeid was; terwijl hij deze *Proeve* aan de aandacht van bevoegde beoordeelaars, en aan alle beoefenaars en liefhebbers van onze oude Vaderlandsche Geschiedenis aanbeveelt, daar zij een ledig aanvult, dat te lang in dezelve was blijven bestaan, en men hier datgene vereenigd vindt, wat, overal verspreid, voor weinigen was weggelegd. Wij wenschen echter, dat

de Heer VAN DEN BERGH eenmaal in staat gesteld worde, om, in plaats van een *Woordenboek*, een *stelselmatig geheel* der Nederlandsche Mythologie te leveren.

---

*Aan welke personen is de Landverhuizing aan te bevelen? Een woord aan allen, die het voornemen hebben opgevat, om hunnen geboortegrond te verlaten en naar Noord-Amerika te verhuizen. Te Zwijndrecht, bij* J. Boden. 1846. *In gr.* 8*vo.* 38 *bl. f* : - 30.

*Wegwijzer en Raadgever voor Landverhuizers naar Noord-Amerika, inzonderheid naar de westelijke Staten: Ohio, Michigan, Indiana, Illinois, Missouri, Wisconsin en Jowa. Te Zwijndrecht, bij* J. Boden. 1846. *In kl.* 8*vo.* 63 *bl. f* : - 35.

De groote J. G. HERDER zegt ergens in zijne *Brieven ter bevordering der menschelijkheid:* »Als AVERROËS geloofde, »dat het geheele menschdom maar ééne ziel had, aan welke »ieder bijzonder mensch op zijne wijze nu eens dadelijk, dan »eens lijdelijk deel nam, zoo zou ik deze dichting liever op »*den geest der tijden* toepassen. Wij staan allen onder zijn »gebied, nu dadelijk, dan lijdelijk." Wij herinnerden ons dit gezegde reeds een en andermaal bij het veel besprokene en het zoo veler belangstelling opwekkende der tegenwoordig heerschende neiging tot verhuizing naar *Noord-Amerika*, voor velen wel het *Eldorado* van eene opgewondene verbeelding, maar ook voor anderen, 't is niet te ontkennen, het nieuwe vaderland van nuttige en, zij het! gezegende werkzaamheid. Nog is de zucht tot landverhuizing een dier verschijnselen, »waarover de wereldgeest broeit, en wij willen wenschen, dat hij in zachte stilte een gelukkig ei moge uitbroeijen." Wij durven dan ook over dit verschijnsel niet beslissend oordeelen. De bovenstaande werkjes verdienen de aandacht van een ieder, die over dit onderwerp in zoo verre wenscht te worden ingelicht, dat hij ten minste er over kan medepraten. Zij prijzen de landverhuizing niet onbepaald aan, maar keuren ze ook niet geheel af. De hier gegevene inlichtingen stellen zelfs den eenvoudigsten in staat, om eenigermate met kennis te oordeelen.

ADOLF VAN MELISKERKE *bij het beleg van Middelburg. Een Verhaal uit den tachtigjarigen oorlog, door* P. KOSTER. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* C. F. Stemler. 1846. *In gr.* 8*vo.* 496 *bl. f* 4-90.

Wanneer gij eenen »oorspronkelijken Nederlandschen historischen Roman" ziet aangekondigd, wed dan, al staat het niet op den titel, gerust tien tegen één, dat hij uit den grooten worstelstrijd onzer vaderen tegen de Spaansche overheersching, en wel uit het tijdvak vóór het bestand, is ontleend, en nog eens tien tegen één, dat hij zeer weinig om het lijf heeft. Deze twee boekdeeltjes zullen u niet doen verliezen. Die ze zich voor eenen historischen Roman laat aanrekenen, vindt zich bedrogen; want zij bezitten er niets van, dan den uiterlijken vorm, een verdicht verhaal, dat zich min of meer aan enkele voorvallen en personen uit de geschiedenis vastknoopt. Vraagt men nu, of de laatsten in een valsch licht worden gesteld... och neen! maar of hunne karakters worden ontwikkeld, of de Schrijver hen in situatiën weet te brengen, waarin de koele (of, gelijk zeker iemand bijzonder behagen schept te schrijven: nuchtere) geschiedkenner hen ook nameloos zou herkennen — ook neen! Trouwens, behalve VARGAS, die nog al op den voorgrond staat, bekleeden de historische personen slechts eene ondergeschikte rol. En behalve het beleg en de overgave van *Middelburg*, benevens een paar scheepsgevechten, vooral de slag bij *Romerswaal*, zijn ook geene geschiedkundige voorvallen ingevlochten.

De hoofdpersoon van het verhaal: ADOLF VAN MELISKERKE, aanvoerder van eene bende boeren tegen de *Spanjaarden*, is een model van dapperheid, edelmoedigheid en ridderlijkheid. Zijn zoogbroeder EMANUEL, die in het grootste gedeelte van den Roman den *Spanjaard* dient, schijnt ons wat al te droefgeestig, droog en Jan-salieächtig voor eenen krijgsman van dien tijd. De gezworen vijand van ADOLF, ALONZO DE AVANDA, zijn medeminnaar, een afschuwelijke valschaard, verdient niet, dat hij zoo herhaaldelijk door zijnen edelmoedigen tegenstander gespaard wordt. De vrouwelijke hoofdpersoon treedt slechts nu en dan op den voorgrond, en het schijnt den Schrijver ontbroken te hebben aan genoegzame vinding,

om haar meer te doen uitkomen. Hare moeder, de Barones, doet dit meer; maar deze is weder geene hoofdfiguur. En ofschoon het ons genoegen deed, geene zulke afgezaagde personaadjen aan te treffen, als gewoonlijk in deze soort van schriften optreden, dronken, wraakgierige, wellustige monniken, listige spionnen, meisjes van duistere afkomst, — er is weinig voor in de plaats gegeven. Het geheel ademt armoede in vinding, ontwikkeling en voorstelling. De scheepsstrijd bij *Romerswaal*, hoe kort ook, is te dezen nog het beste. Wij raden den ons geheel onbekenden Schrijver aan, om zich meer toe te leggen op het scheppen van meer voorvallen, vooral met meer verwikkeling en verscheidenheid; want die herhaalde vijandelijke ontmoetingen van ADOLF en ALONZO hebben iets zeer eenzelvigs. En wil hij liever de pen voor goed op den inktkoker laten liggen, althans met betrekking tot den historischen roman, onze letterkunde zal er weinig bij verliezen, en de Schrijver houde het daarvoor, dat men in allen opzigte een zeer achtingwaardig mensch kan zijn, zonder voor romanschrijver in de wieg gelegd te wezen. Men reist ook in dit werkje naar en uit *Spanje* en correspondeert met het Spaansche hof met bijzondere snelheid.

Wij kunnen aan deze proeve geenen hoogeren lof geven, dan dien, dat het verhaal zeer weinig boeit, maar ook slechts hier en daar dadelijk verveelt. Het onderwerp: de bevrijding van het zoo hoogst belangrijke *Zeeland* van het Spaansche juk, ware eene betere bewerking waardig.

---

*Paul Werning. Avonturen van eenen jongen Scheeren-bewoner, door* E. FLYGARE-CARLÉN, *Schrijfster van de Roos van Tistelon, enz. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1846. *In gr.* 8*vo.* 359 *bl. f* 3 - 60.

Bij de aankondiging van nieuwe werken van eene Schrijfster, zoo bekend onder ons, als FLYGARE-CARLÉN, kan men doorgaans volstaan met de aanwijzing, tot welke klasse harer werken het aangekondigde boek behoort, en welke plaats het onder deze beslaat. Wij verheugen ons, dat sedert eenigen tijd ons geene verhalen van hare hand worden toege-

zonden, die door de zucht, om hevige hartstogten van wraakgierigheid of andere dergelijke hatelijke aandoeningen te schilderen, onaangename indrukken achterlaten. Zij beweegt zich thans meestal op een natuurlijker terrein, en is daar wel zoo goed te huis. Het verhaal, dat wij aan het hoofd dezes noemen, telt Rec. onder die, welke hij met groot genoegen heeft gelezen, en die door eenvoudigheid en schoonheid van teekening uitmunten. Wat aan dit verhaal iets eigenaardigs bijzet, is de schijnbare armoede van het onderwerp. De Scheerenbewoner is een armoedige knaap, die het niet verder brengt, dan tot koffijhuisknecht of letterzetter; de heldin is in stand en betrekking niet boven hem verheven, en begaat daarenboven eenen, helaas! zeer dagelijkschen misstap. Al de overige *dramatis personae* zijn van zoodanigen stand en rang, als bij zulk eenen held en eene heldin voegen. Dronkenschap schijnt in de geringere standen daar te lande, ook bij het vrouwelijk geslacht, iets zeer gewoons, zoodat hier alleen door het walgelijke voorbeeld wordt ten toon gesteld, wat men te onzent bij vrouwen uiterst zelden ontmoet. Maar desniettemin heeft de Schrijfster door hare schildering een levendig belang weten op te wekken, en in de daad een in vele opzigten treffend verhaal geleverd. Het karakter van PAUL WERNING en zijne handelwijze ten opzigte van de ligtzinnige en schuldige NORA, hare eigene verbetering door het ongeluk, dat het gevolg is van haren misstap, zijn wezentlijk fraai geteekend, en de geheele schrijftrant is in overeenstemming met het eenvoudige onderwerp. Wij bevelen het boek gaarne en met ruimte aan.

Gunstig is ook Rec$^{s}$. oordeel over eenen anderen roman van dezelfde Schrijfster, getiteld:

*De Overburen. In het Nederduitsch vertaald door Mr.* C. J. ZWEERTS. *Te Nieuwediep, bij* C. Bakker, Bz. 1846. *In gr.* 8*vo.* 328 *bl. f* 3 - 50.

In zeker opzigt maakt *Paul Werning*, ten gevolge van de schijnbare armoede van het onderwerp en de daardoor meer verrassende bevalligheid van bewerking, misschien meer indruk, dan *de Overburen*. Menige lezeres zal zich misschien ergeren over het gedrag der heldin MARIA, en haar niet

romanesk genoeg vinden. Maar met den Vertaler stemmen wij over het algemeen in, wanneer hij zegt: »De karakters zijn van het begin af tot het einde toe met eene naauwkeurige getrouwheid volgehouden, en de tafereelen, die ons geschetst worden, zijn van zoodanigen aard, dat zij ons, zonder iets van het gezochte te bezitten, hetwelk men niet zonder grond aan menigen roman te laste mag leggen, het alledaagsche leven voorstellen zoo als het is, en ons niet verplaatsen in eene maatschappelijke wereld, die haren oorsprong alleen aan eene meer dan al te welige verbeeldingskracht te danken heeft." Een roman behoeft geen zedepreek te zijn, maar het is te prijzen, zoo er ongemerkt eene zedeles in ligt opgesloten; misschien zal bij MARIA's karakter en gedrag in het binnenste van sommige lezeressen wel eens eene beschuldigende stem zich laten hooren, die de toepassing op eigen hart en daden voorhoudt. Het is juist dat minder romaneske maar natuurlijke der geteekende karakters, wat aan het verhaal waarde bijzet; en mogt de onwil, bij het lezen als van zelven opgewekt door MARIA's wijze van handelen, waarschuwen tegen een gebrek, wat zeker, in verschillende wijzigingen, niet onder de geheel vreemde gebreken behoort, dan zou het boek, behalve eenige uren van uitspanning, ook een wezentlijk nut hebben verschaft.

Van beide boeken zijn de vignetten zeer middelmatig; van *de Overburen* hoogst onbehagelijk. Moet er een prentje zijn, waarom dan niet gezorgd, dat het beter zij?

---

*Schaduwbeelden. Uit de brieven en het geschrijf van Eutyphron aan zijnen neef en hartvriend Alcimus. Afzonderlijke uitgave, ontleend uit den Mengeloogst van* J. B. CHRISTEMEIJER. *Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. *In kl. 8vo. 66 bl. f* :-50.

Het is moeijelijk, van een humoristisch werk een doorgaand verslag te geven. Ook is de inhoud van het thans door ons aangekondigde boekje van dien aard, dat wij door geene proeven of uittreksels onze lezers met hetzelve kunnen bekend maken. Wij zouden daartoe een' der negen brieven, waaruit het bestaat, in deszelfs geheel moeten plaat-

sen. Het zij dus genoeg, dat wij door het opgeven van de bovenschriften dezer brieven doen blijken, dat in dezelve over belangwekkende onderwerpen wordt gehandeld. Vooraf gaat *een Brief tot Toewijding.* Vervolgens vinden wij: *Zoo wat over Mysticismus, over Licht en Duister, over Licht en Nevelen, over Wasdom en Ontwikkeling, over Regtzinnigheid, over Steilten en Hoogten, over Stelsels en wat daaraan is, over Tegenstrijdigheden.* Over deze onderwerpen wordt in eenen soms luimigen en naïven toon, soms met hoogen ernst, altijd in een' goeden, echt Christelijken geest gesproken. Dus houden wij het er voor, dat de Schrijver of Uitgever, door de bezorging van dit kleinere bundeltje uit den *Mengeloogst*, een aangenaam geschenk geleverd heeft voor hen, wier leeslust zich gaarne bezig houdt met opstellen in dezen trant.

---

*Zeeuwsche Volks-Almanak voor* 1847. *XIIde Jaar. Te Zierikzee, bij* P. de Looze. *f* :-75.

Het niet inzenden van onderscheidene Almanakken heeft het voortzetten van ons gewoon verslag belet. Wij moeten ons dus bij nog een tweetal bepalen.

Verandering van Uitgever is oorzaak, dat de Zeeuwsche Volks-Almanak ook op eene andere pers en met eene andere letter dan de vroegere jaargangen gedrukt is. Men vreeze daarom echter geenszins een' gesnoeiden zeeuw in handen te krijgen; integendeel, het formaat is iets grooter geworden, en de gehalte van dezen jaargang vooral niet minder degelijk dan vroeger. Het kalenderwerk is met zorg en naauwkeurigheid bearbeid. Het vertoog over de eklipsen, door een' der Redacteuren, Ds. H. M. C. VAN OOSTERZEE, geeft een zeer duidelijk begrip van deze verschijnselen aan den hemel, en wint in belangrijkheid door de opgave van de bijzonderheden der aanstaande groote zonëklips van 9 October 1847, en door het daarbij behoorend plaatje, de schijngestalte dier eklips voorstellende, waarbij, ten gerieve der bezitters van het jaarboekje, eene maanschijf van doorschijnend papier gevoegd is, met aanwijzing van het gebruik daarvan. Genoemde Mederedacteur levert verder, in

het Mengelwerk, eene bijdrage *over het darinkdelven*, bij welke het andere plaatje behoort; *historische kleinigheden*, (in de inhoudsopgave abusivelijk op een' anderen naam gesteld) en eenige *dichtregelen aan den geleerden* AB UTRECHT DRESSELHUIS, bij diens benoeming tot Ridder van den Nederlandschen Leeuw. Dat Mengelwerk behelst, overigens, bijdragen in proza van de Heeren R. C. H. RÖMER, Mr. A. MOENS VAN BLOOIS, J. WAS, E. B. SWALUE, G. J. BETHE en een' ongenoemde; en in dichtmaat van de Heeren R. C. H. RÖMER, R. NIEMEIJER, C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA, A. VAN GRONINGEN, J. WAS, J. SCHREUDERS en verscheidene ongenoemden. Sommige dezer dichtstukjes zijn zeer verdienstelijk, de prozabijdragen leerzaam en onderhoudend. Deze Volks-Almanak vinde den blijvenden aftrek en toenemenden bijval, die hij ten volle verdient.

*Jaarboekje voor de Stad en het Kanton Schiedam.* 1847. *Te Schiedam, bij* P. J. van Dijk. *In kl.* 8*vo.* 142 *bl.*

In alle opzigten voorziet dit Jaarboekje in eene te *Schiedam* bestaande behoefte; want, behalve een' naauwkeurigen kalender, de opgave der zons- en maansverduisteringen en standen der Planeten, benevens de jaartellingen en feestdagen en de verjaardagen van het Koninklijk huis, bevat het eene zeer naauwkeurige opgave der verschillende autoriteiten te *Schiedam*, en een overzigt der Maatschappijen, Administratiën, Societeiten ter geneeskundige verzorging, enz. aldaar bestaande. Wij twijfelen dus niet, of de *Schiedamsche* ingezetenen zullen er den uitgever dank voor zeggen. Bovendien is er eenig Mengelwerk bijgevoegd, dat voor het grootste gedeelte, zoo wel proza als poëzij, op *Schiedam* betrekking heeft. Vooraan is een berigt gevoegd, inhoudende eene belofte, om in den volgenden jaargang eene levensbeschrijving te geven van eenen in onze geschiedenis beroemden, maar te weinig bekenden man, den verdienstelijken *Schiedammer* Mr. CORNELIS HAGEN. Wij hopen, dat de Uitgever door een ruim debiet aangemoedigd mag worden, om dit loffelijk voornemen in eenen volgenden jaargang ten uitvoer te brengen. Druk en uitvoering verdienen allen lof en doen den smaak des Uitgevers eer aan.

# BOEKBESCHOUWING.

Dissertatio theologica de Christi e cruce pendentis, vocibus, quam — pro gradu doctoratus summisque in Theologia honoribus ac privilegiis — publico ac solemni examini submittit GERARDUS JOANNES VINKE, e pago Jutphaas; SS. Antistes in vico Hoevelaken. Trajecti ad Rhenum, apud *Kemink et filium* (*), typogr. 1846. *XIV en* 223 pagg.

De Heer VINKE, Predikant te *Hoevelaken*, toen hij tot Doctor in de Godgeleerdheid werd bevorderd, heeft van het door hem gekozen onderwerp zooveel mogelijk partij weten te trekken. Wij zouden haast zeggen, hij heeft zijn onderwerp letterlijk uitgeput. Dat onderwerp, de zeven kruiswoorden, schijnbaar niet zeer vruchtbaar voor eene Theologische Dissertatie, heeft den Schrijver toch stof genoeg opgeleverd, om in een belangrijk geschrift proeven van zijne kennis, van zijn gezond oordeel, van zelfstandig onderzoek te geven. Dit zal ons blijken uit eene nadere beschouwing van hetgeen wij hier ontvangen.

De Inleiding begint met de juiste opmerking, dat wij in den tegenwoordigen tijd voornamelijk, ja bijna alleen, op den persoon onzes Heeren JEZUS CHRISTUS de aandacht moeten vestigen. De Schrijver wil daarom toch niet de geheele dogmatische Theologie uit dien persoon afgeleid hebben, en wij vereenigen ons daarin volkomen met hem, ook als hij zegt: »mihi certe nondum perspicuum est, quo tandem modo omnis omnino Theologia dogmatica, nominatim gravissimus, qui est de *peccato* locus, ex sola *personae* Christi contemplatione, tamquam principio ac fonte unico, possit derivari." Maar dit verhindert hem niet, om toch aan de geheel eenige belangrijkheid van de kennis der levensge-

(*) Zou het eigenlijk niet moeten zijn: apud Kemink en Zoon?

schiedenis onzes Heeren, regt te laten weêrvaren, wat hem ook bewoog, aan een naauwkeurig onderzoek te onderwerpen hetgeen de Heer aan het kruis gesproken heeft.

In het eerste deel zijner Dissertatie (Pars exegetica) levert VINKE eene naauwkeurige verklaring der zeven kruiswoorden. Teregt merkt hij aan, dat wij omtrent den zin van Ps. 22: 2 tot zekerheid moeten gekomen zijn, om te weten, wat JEZUS wilde te kennen geven met den uitroep, door de onzen aldus vertaald: »Mijn God, mijn God, waarom hebt gij mij verlaten?" De slotsom van zijn onderzoek is, dat deze woorden niets anders beteekenen, dan: Mijn God, mijn God, verlaat mij niet, d. i. verlos mij. Wat VINKE aanvoert, om te bewijzen, dat dit alleen de bedoeling des Heeren geweest is, komt ons voor, niet ten onregte de aanmerking van den Recensent in den *Gids* uitgelokt te hebben. — Met betrekking tot de bede: »Vader vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen," oordeelt de Schrijver, dat JEZUS daar niet slechts voor de Romeinsche krijgsknechten en het Joodsche volk (plebs), maar ook voor PONTIUS PILATUS en de Joodsche grooten bidt. Ik geloof, dat hiertegen niets is in te brengen. — Bij het woord »paradijs" wil VINKE in het algemeen gedacht hebben aan den staat van gelukzaligheid na den dood, en terwijl hij het woord *heden* niet met het voorgaande (ik zeg u), maar met het volgende (zult gij — zijn) verbindt, stelt hij, dat de inhoud der belofte van JEZUS deze is: »aanstonds zult gij deelgenoot zijn van de gehoopte zaligheid." Naar het mij voorkomt, wederom zeer juist. — Roept de Heer: »mij dorst," VINKE oordeelt, dat het voorgaande: »opdat de Schrift vervuld zou worden," eene aanmerking is van JOHANNES, die in dien uitroep eene vervulling ziet van de Schrift. Die aanmerking leidt hij dan af uit het typologisch pragmatisme des Apostels. Ik denk er niet anders over en twijfel niet, of men zal VINKE toestemmen, als men de gronden, die hij voor zijne verklaring bijbrengt, zorgvuldig toetst. Hadden wij hierop geene aanmerkingen te maken, evenmin vinden wij iets in zijne verklaring der

woorden: »Vrouw, zie uw zoon; — zie uwe moeder;" noch in die der beide laatste woorden des Heeren: »het is volbragt" en »Vader, in uwe handen zal ik mijnen geest nederleggen." De onverbiddelijke kritiek moet, dunkt mij, voldaan zijn. Te meer, daar de tekstkritiek door den Schrijver niet is vergeten. Ofschoon hier geene moeijelijke lezingen te beoordeelen waren, mogt toch eene opgave van het verschil der oude getuigen voor den echten tekst niet gemist worden. VINKE geeft ze en zelfs zoo naauwkeurig, dat hij de schrijffouten niet voorbijgaat. Immers is de lezing van den Rheno-Trajectinus: σαβαχθαχθανί, eigenlijk geen variant, heeft geene kritische waarde. Zou het dan wel noodig zijn, dergelijke afwijkingen bij het onderzoek naar de echte lezing in aanmerking te laten komen? Voorts gaat hier de tekstkritiek aan de exegese vooraf, wat wij allezins goedkeuren, terwijl wij zeker niet zouden geopponeerd hebben tegen de tweede der achter deze Dissertatie geplaatste quaestiones: In librorum Sacrorum interpretatione a Critica est incipiendum.

Het tweede deel (Pars apologetica) verdedigt en bewijst de geloofwaardigheid der Evangelische berigten, waar zij deze kruiswoorden ons overleveren. Na een woord ter verdediging van de stelling, dat er *zeven* kruiswoorden moeten geteld worden, volgt eene opgave van de orde, waarin JEZUS moet geacht worden ze uitgesproken te hebben; het tweede kruiswoord is volgens VINKE: Vrouw zie uw zoon; — en tot JOHANNES: zie uwe moeder; het derde: heden zult gij met mij in het paradijs zijn; het vierde: Eli, Eli, lama sabachthani; het vijfde: mij dorst; het zesde: Vader in uwe handen zal ik mijnen geest nederleggen. Wat dan het eerste en zevende kruiswoord geweest is, kunt gij gemakkelijk gissen. Nu worden zij eerst in bescherming genomen tegen de redeneringen, die STRAUSS er over houdt. Wat VINKE tegen hem in het midden brengt, is, zooals het zijn moet: kort en ad rem. Daarna stelt hij het apologetisch belang dezer kruiswoorden in het licht, zoowel »habita ratione ipsorum Christi dictorum," als »habita ratione reliquae Jesu vitae," waaruit blijkt, dat de Evangelisten zoowel hier

als in al wat zij verder van JEZUS berigten, geloof verdienen, en het duidelijk wordt dat alles een schoon geheel vormt, waarin de deelen harmonieus te zamen stemmen.

Het derde deel is dogmatisch (Pars dogmatica). Hier wordt onderzocht, wat uit de kruiswoorden voor de Christologie (dit in een afzonderlijk eerste hoofdstuk), eigenlijk gezegde Theologie, Anthropologie, Soteriologie en Eschatologie (dit alles in het tweede hoofdstuk) kan afgeleid worden. Niet gemakkelijk zal iemand hier iets te vergeefs zoeken. Zie slechts, hoe de Schrijver van alles weet partij te trekken. Pag. 180 sq.: »— jam videamus, quid de Deo nos doceant ultima Conservatoris, de cruce pendentis verba. Primum *esse* Deum, recte ex iis efficitur. Namque ter Deum invocat, precibus ad Eum missis, semel *Dei sui*, bis *Patris* nomine Eum appellans. Deinde eadem dicta haud obscure docent, *unum* esse Deum, ut adeo Christus moribundus confirmasse dici possit gravissimum hoc de *Deo uno* placitum, quod ét populares Ejus profitebantur, ét Ipse antea professus fuerat. Quodsi porro quaeritur, quo sensu unus ille Deus *esse* dicendus est, utrum *subjectivo* q. d., an *objectivo*, novissima Christi dicta diserte respondent, cogitasse Eum Deum, ut *naturam a mundo, hominisque spiritu diversam*, at *humanas* tamen *res benigne sancteque curantem*. Itaque, auctore Jesu Christo —— non *Atheismi* tantummodo, sed et Pantheismi ac Deismi q. d. errores rejiciendi sunt." Dit wordt dan verder ontwikkeld, ofschoon wij hier en daar wel wat meer diepte zouden gewenscht hebben. Altijd kunnen wij hem ook niet in het gelijk stellen. Hij meent zoowel uit de woorden: »in uwe handen zal ik mijnen geest nederleggen" (*παραθήσομαι*), als uit hetgeen de Heer tot den moordenaar zeide, te mogen opmaken, dat JEZUS den mensch niet uit ligchaam, ziel en geest te zamen gesteld gedacht heeft (uit die woorden »recte duci videtur, cogitasse Eum hominem, ex corpore et animo constantem." Ik zou dan toch liever geschreven hebben »*ex corpore et spiritu* constantem," daar *πνεῦμα* immers *geest*, *spiritus*, beteekent, zooals VINKE het ook bl. 50 sq. verklaard en vertaald heeft). Naar het mij voorkomt, is er

uit des Heeren kruiswoorden niets vóór of tegen de trichotomisten af te leiden, omdat JEZUS van zijn πνεῦμα kan gesproken hebben, ook al dacht hij den mensch uit ligchaam, ziel (ψυχή) en geest bestaande.

In het vierde deel (Pars moralis s. practica) wordt onderzocht, wat des Heeren woorden, aan het kruis gesproken, leeren »de animi sensibus ac voluntatibus, quas omnes singulique Christiani fovere debent ac manifestare, (a. erga Ipsum, b. erga Deum, c. erga naturae suae socios;) 2. quas ss. Antistes fovere debet ac manifestare (a. principium quo duci debet Antistes, b. ratio qua fungi suo munere oportet ss. Antistitem, c. animi sensus, quos ss. Antistitem, morti proximum, fovere ac manifestare oportet). Den inhoud van dit laatste deel meende ik in bijzonderheden te moeten opgeven, opdat men zou kunnen zien, dat er niets is vergeten, ook daar, waar men misschien zou meenen, weinig te zullen vinden.

En nu zult gij dan ook wel kunnen begrijpen, hoe het den Heer VINKE mogelijk was, over de zeven kruiswoorden eene dissertatie van meer dan 200 bladzijden te schrijven. Oogenschijnlijk biedt zijn onderwerp daartoe geen stof genoeg aan. Maar hij heeft het vruchtbaar weten te maken, en dit rekenen wij hem tot geen geringe verdienste. Het bewijst voor een goed gebruikten studietijd en toont, dat hij geen vreemdeling is op Theologisch grondgebied. Wij bemerken dit dan ook spoedig uit zijne oordeelvelling over onderscheidene zaken, waarin ons onder andere ook deze merkwaardige bekentenis voorkwam: »Etenim haudquaquam hoc volumus, ab omni philosopha hujus placiti disquisitione esse abstinendum; sed eam tantummodo explanationem rejiciendam existimamus, quae neque sacrorum librorum doctrinae innitatur, et cum verae philosophiae effatis non conveniat. Quodsi igitur quis ejusmodi hujus dogmatis expositionem dederit. quae èt e Christi Apostolorum doctrina ducta sit, èt discrimen inter humanam divinamque naturam non tollat, hanc lubenter accipiemus. Ea autem adhuc desideratur." Als zulk eene voorstelling op dit oogenblik nog ontbreekt en zij »cum

verae philosophiae effatis" moet overeenstemmen om waar te zijn, let dan eens op mijne voorspelling. Of ik heb dit niet geschreven, óf in het jaar 2047 — wij zullen de tijdruimte niet te eng nemen — zal de Theoloog het VINKE nog wel kunnen naschrijven: ea autem adhuc desideratur. Want dat er ooit een tijd zou komen, waarin de wijsbegeerte, indien hare leerstellingen niet identisch met de Christelijke leerstukken zijn, in CHRISTUS eene onderscheiding van Goddelijke en menschelijke natuur zal erkennen, is waarlijk al te ongelooflijk, om er nog op te wachten.

Maar wij eindigen. Wij hebben deze Dissertatie met groot genoegen gelezen en danken den Schrijver, dat hij de laatste woorden van den stervenden CHRISTUS met een mikroskoop heeft bezien. Het zij toch niet de laatste maal, dat hij ter verdediging der Christelijke waarheid is opgetreden. Er is nog te veel te doen, dan dat wij aan Doctoren in de Godgeleerdheid hun stilzwijgen zouden kunnen vergeven, waar zij geroepen zijn, CHRISTUS en Christendom te verdedigen. En ook stellen wij te veel prijs op de medewerking van den Heer VINKE, om lijdelijk te kunnen toezien, als hij zich niet verder liet hooren. *Tit.* II: 1!

---

Libri Symbolici Ecclesiae Reformatae Nederlandicae. Edidit HENR. EGB. VINKE, Theol. Doct. et in Acad. Rheno-Traject. Prof. ord. Trajecti ad Rhenum, apud *J. G. van Terveen et fil.* 1846. c. XI, 498 pagg. *f* 4-90.

Is eene nieuwe uitgaaf der Symbolische Boeken van het Hervormde Kerkgenootschap in *Nederland*, zoo als Prof. VINKE haar geeft, wenschelijk en noodig? Op deze vraag zal het antwoord wel zeer verschillend luiden. Er zijn er, die deze schriften te laag, er zijn er, die haar te hoog stellen. Sommigen zien er met minachting op neder en noemen allen, die in denkwijze met de voorstellingen dier schriften overeenkomen, bekrompen, afkeerig van vooruit-

gang en verlichting, en wat niet al. Anderen toetsen alle leer aan die symbolische boeken, verwerpen en veroordeelen wat er niet mede overeenkomt, en worden inconsequent, indien zij den Bijbel als den eenigen toetssteen der waarheid erkennen. Voor den een is de overeenkomst in denkwijze met die schriften alles eerder dan een aanbevelingsbrief; voor den ander dient zij juist ter aanbeveling. Sommigen wenschen niets liever dan die schriften in de vergetelheid te begraven — daarom ignoreren zij ze en bestrijden ze zijdelings. Anderen handhaven haar voortdurend verbindend gezag met al de hun ter dienste staande wapenen. Den een vaart een onaangenaam gevoel, eene soort van panischen schrik, door de leden, als hij hoort van die rigting, voor wie de symbolische boeken groote waarde hebben. Anderen daarentegen reiken de broederhand aan hen, die de verdediging van hare waarde en kracht op zich nemen. Het is natuurlijk, dat het antwoord op de boven gestelde vraag naar het wenschelijke en noodzakelijke der aangekondigde uitgaaf van de Symbolische Boeken der Nederlandsche Hervormdo Kerk zeer verschillend moet uitvallen, naar mate men zich aan de eene of de andere zijde schaart.

Wij, die de genoemde uitgave moeten aankondigen, kunnen ons noch met de eene noch met de andere partij vereenigen, daar wij gelooven, dat de Schriften des O. en N. Verbonds de eenige toetssteen zijn voor elke voorstelling van de leer der zaligheid; wij kennen iedereen de vrijheid toe — wanneer hij er namelijk bekwaam toe is — om de Kerkleer aan de Schriftleer te toetsen, en uit de eerste te verwijderen, wat niet met de laatste overeenkomt. Wij meenen, dat het Hervormd Kerkgenootschap, evenmin als eenig ander, regt heeft, om te beweren, dat hare belijdenisschriften de leer der Schrift volkomen teruggeven, en derhalve aan deskundigen het regt moet laten, om die belijdenisschriften gestadig aan den Bijbel te toetsen.

Juist hierom achten wij eene uitgave als die van Prof. VINKE wenschelijk en noodig. Want wie zal de Kerk-

leer kunnen beoordeelen, die haar niet naauwkeurig kent, en bij wien zal die kennis gevonden worden, indien hem ontbreekt, wat Prof. VINKE hier geeft, eene kritisch bewerkte en met goede Prolegomena voorziene uitgaaf dier schriften?

Ontbrak dan zulk eene uitgaaf? Voldeed NIEMEIJER's *collectio* niet? Prof. VINKE zegt, neen. Want zij geeft de Nederlandsche Geloofsbelijdenis naar de recensie van FESTUS HOMMIUS, die geen wettig gezag heeft. Van den Heidelbergschen Catechismus geeft zij de editie van 1563. De Apostolische, Niceensche en Athanasiaansche Geloofsbelijdenissen ontbraken er in, even als registers der aangehaalde bijbelplaatsen en der behandelde zaken. Deze aanmerkingen op de Niemeijersche collectie zijn juist, en het is noodig, dat het ontbrekende aangevuld worde. Hiermede reeds is het wenschelijke en noodige eener nieuwe uitgaaf bewezen. Wat Prof. VINKE verder laat volgen, moet echter niet minder in aanmerking komen. De Symbolische Godgeleerdheid wordt in onzen tijd meer dan vroeger beoefend, maar in ons land eenigzins verwaarloosd. Studenten in de Godgeleerdheid en Leeraars der Kerk moeten de Kerkleer van hun Genootschap goed kennen. Redenen genoeg, om handen aan het werk te slaan, en van de belijdenisgeschriften van het Nederlandsche Hervormde kerkgenootschap eene kritische uitgaaf te bezorgen, met eene zorgvuldig bewerkte Inleiding en goede registers. Prof. VINKE heeft dat werk ondernomen en is gelukkig geslaagd.

Wij durven de Voorrede, die tot Inleiding dient, belangrijk noemen. Na aangetoond te hebben, dat de *Canones Dordraceni* ook tot de belijdenisschriften van ons Hervormd Kerkgenootschap behooren, handelt hij afzonderlijk over elk dezer belijdenisschriften, over hunnen oorsprong, schrijvers, erkenning, tekst, uitgaven enz. en trekt daarbij ook de Apostolische, Niceensche en Athanasiaansche Geloofsbelijdenis in den kring zijner beschouwing.

De inhoud biedt u het volgende aan. *Confessio fidei Belgica*, eerst in de Fransche, dan in de Hollandsche,

eindelijk in de Latijnsche taal, met den brief aan den Koning van *Spanje* ter begeleiding, insgelijks in de drie genoemde talen. Van den Latijnschen tekst hebben wij hier twee uitgaven (tegenover elkander gedrukt), de eene uit de *Harmonia Confessionum fidei*, Geneve 1581, de andere uit de Handelingen der Dordsche Synode. Hierop volgen de in Art. IX der Nederl. Geloofsbelijdenis genoemde Symbolen, het *Niceensche* en *Athanasiaansche*, terwijl voor het *Apostolische* wordt verwezen naar het antwoord op de 23e vraag van den Heidelbergschen Catechismus. Gij vindt vervolgens den tekst van den *Catechismus* in het Hoogduitsch en Latijn (tegenover elkander) met de Voorrede van FREDERIK den Paltsgraaf, Keurvorst enz. enz. (in dezelfde talen). Eindelijk de *Dordtsche regelen* in het Latijn. Welke uitgaven of welken tekst u hier telkens gegeven wordt en waarom juist dezen, vindt gij in de reeds genoemde Voorrede uitvoerig en naauwkeurig medegedeeld. Een *index locorum Scripturae sacrae* en *een index rerum praecipuarum* maken deze uitgaaf regt bruikbaar en verhoogen hare waarde niet weinig.

Als gij nu bedenkt, dat alles met groote naauwkeurigheid is bewerkt, en op de hoogte der wetenschap staat, zult gij niet kunnen ontkennen, dat Prof. VINKE in eene bestaande behoefte heeft voorzien op eene wijze, die eene nieuwe uitgaaf onzer belijdenisschriften, naar het mij voorkomt, overtollig maakt.

---

*Bijbelsche Overdenkingen van* C. J. P. SPITTA. *Naar het Hoogduitsch. Met eene Voorrede van* C. H. VAN HERWERDEN, CHZ., *Theol. Doct. en Pred. te Groningen. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In gr.* 8*vo.* 93 *bl.* *f* :-30.

Wij loopen hoog met dit eenvoudige boeksken. Reeds de naam van SPITTA, dien het aan het hoofd voert, beveelt het aan. Men weet, dat deze voortreffelijke man, predikant in de nabuurschap van *Bremen*, door zijne *Psal-*

*ter und Harfe* onder de hedendaagsche gewijde zangers van *Duitschland* eene eerste plaats bekleedt. De titel noemt, nevens zijnen naam, dien van VAN HERWERDEN; en ook dit achten wij eene aanbeveling voor het werkje. En als wij nu uit de korte voorrede vernemen, dat VAN HERWERDEN, den Dichter bezoekende, van hem zelven een Exemplaar zijner *Biblische Andachten* ontving, en dat eene liefderijke, Christelijk-welwillende hand het werk der vertaling volbragt, en de geldelijke opbrengst der uitgave tot een weldadig doel bestemde, dan nemen wij deze bladen met gunstige vooringenomenheid in handen. En wat vinden wij bij de lezing? Niet minder dan *zes en veertig* korte *overdenkingen*, alle met eene korte Bijbelspreuk aan het hoofd, alle even kort en kernachtig, echt populair van toon, echt Evangelisch van inhoud en van hoogst ernstige strekking, zoodat wij, gereed, om iets daaruit mede te deelen, verlegen staan, wat te kiezen. Daar valt No. 8 open, getiteld: *twee wegen.* Dus luidt de aanhef: »*Spreuk.* 4 vs. 18 lezen wij: *het pad des regtvaardigen is een schijnend licht, voortgaande en lichtende tot den vollen dag toe.* Dat is een goede weg. Wel is »waar, wandelen de regtvaardigen in geloof en niet in aanschouwen, door een donker dal, vol zijpaden en dwaalwegen, steile rotsen en diepe afgronden, waar de briesschende (l. brullende) leeuw omgaat, zoekende wien hij »zal mogen verslinden, de giftige slang aan zijne voeten »schuifelt en sist, moordenaren uit hunne sluiphoeken dreigen en dwaallichten zich rondom hem bewegen; — maar »al omringt hen ook de donkerste nacht met al zijne gevaren en verschrikkingen, — desniettemin is het pad, dat »zij in (het) geloof betreden, een goede weg. Gods woord »is daarop hun licht, de lamp voor hunnen voet. Mogen »dan stormen hen omloeijen (l. om hen loeijen), regenvlagen »zich over hen uitstorten, het licht op hunnen weg wordt »niet uitgedoofd, het blijft lichten, en schijnt tot aan den »vollen dag. Zoo gaan zij op dit pad niet den avond, »maar den morgen, niet den nacht, maar den dag te gemoet. Wel overvalt hun aan het einde eene kille huive-

»ring, maar dit is niet de koude van den naderenden nacht, »neen, het is de adem van de frissche, koele morgenlucht, »vóór het aanbreken van den vollen, heerlijken dag der »eeuwigheid." En dan wordt, naar *Spreuk.* 4 vs. 19, *de weg der goddeloozen*, als een donkere en gevaarlijke weg daartegenover geplaatst.

Genoeg tot aanbeveling. Wij achten het hart wèlgestemd, waar deze Bijbelsche Overdenkingen weêrklank vinden, en prijzen het huisgezin gelukkig, waar het boeksken gebezigd wordt tot dagelijksch godsdienstig gebruik.

---

*De heerlijke kracht van het Evangelie. Leerrede ter gedachtenisviering van vijf-en-twintigjarige Evangeliedienst, uitgesproken den 7 Febr.* 1847, *door* H. J. E. BURGERHOUDT, *Pred. te Schiedam. Te Schiedam, bij* J. de Munnik. 1847. *In gr.* 8*vo. VI en* 32 *bl.* *f* :-30.

Met genoegen wordt deze feestrede aangekondigd. De Eerw. BURGERHOUDT predikte zichzelven niet, maar deed zijne feestviering strekken tot aanprijzing van het Evangelie. Zijne warme ingenomenheid daarmede betuigde hij niet alleen, maar betoonde hij in den geest en den gang van zijne gansche rede. Wij verwonderen ons dus niet, dat er vrienden waren, die deze goede woorden wenschten gedrukt te zien, en de steller behoefde niet te schromen, ze tot een bewijs van aandenken te geven voor degenen, aan wie zijne dienst in den loop van 25 jaren besteed was.

De uitspraak van PAULUS, *Rom.* I: 16$^{b}$, *het (Evangelie) is eene kracht Gods tot zaligheid eenen iegelijken die gelooft*, bezigt de feestvierende prediker tot zijn doel, door I. deze heerlijke betuiging des Apostels in hare waarde nader te doen kennen; II. de nadere bevestiging, welke zijne ervaring gedurende 25 jaren hem opleverde, in eenige bijzonderheden mede te deelen; en III. de gevoelens en voornemens en wenschen open te leggen, welke, in verband

met die herinneringen, thans bij hem verlevendigd zijn. Het *laatste* deel is minder ontwikkeld; maar in het *eerste* wordt niet alleen aangewezen *wat* de Apostel betuigt, maar ook *op welken grond* dit geschiedt, t. w. van *duidelijk en helder inzien* en van *eigene onwedersprekelijke ervaring*, zoo wel in zichzelven, als bij allen, die het Evangelie geloovig hadden aangenomen; en in het *tweede* deel schetst BURGERHOUDT, hoe hij gedurende zijne ambtsbediening in gemeenten en onder menschen, zeer verschillende in mate van kennis en beschaving en in godsdienstige rigting, gezien en ondervonden heeft, dat het Evangelie voldoet aan de groote behoeften des menschen, namelijk verzoening met God, verlossing uit de dienstbaarheid der zonde, vertroosting onder de bitterheden dezer aarde en bevrijding van de vreeze des doods.

Gaarne zouden wij eenige plaatsen ter proeve afschrijven; maar liever bevelen wij de geheele rede ter lezing en behartiging aan. Zouden wij er geene aanmerkingen op kunnen maken? Meer dan genoeg, in velerlei kleinigheden. Dit weet de auteur zelf ook wel, getuige zijne voorrede. Maar de hoofdzaak is gezond, en daarom leggen wij der kritiek het zwijgen op, bij eene feestrede, die vernieuwde stoffe tot blijdschap geeft, dat in de Hervormde Kerk onzes vaderlands, het Evangelie der zaligheid zoo duidelijk, zoo krachtig en uit zoo innige overtuiging gepredikt wordt.

---

*Abraham's opvoeding tot Vader der Geloovigen, de grondslag van het Godsrijk op aarde. Door* A. R. BERGHEGE, HZ., *Predikant te Hillegondsberg. Te Rotterdam*, bij van der Meer en Verbruggen. 1846. *In gr.* 8*vo. X en* 187 *bl. f* 1-70.

Bekend is BERGHEGE's geschrift over JOSEF, in 1837 in het licht verschenen. Met welverdiende goedkeuring ontvangen, wekte het de begeerte op naar meer soortgelijks

van dezelfde bekwame hand. Aan die begeerte is aanvankelijk voldaan door de uitgave van het belangrijke opstel, dat wij thans aankondigen, en dat, zoo wij hopen, door meerdere zal gevolgd worden.

Het doel, dat de Schrijver zich voorstelde, was niet, om de verschillende levensbijzonderheden van ABRAHAM te verklaren, maar meer bepaald, om de hoogst wijze en uiterst doelmatige wegen des Allerhoogsten te doen opmerken, welke Hij, ter uitbreiding van zijne kennis en dienst op aarde, met en door ABRAHAM insloeg. Zich ABRAHAM voorstellende als den man, door God aan het hoofd geplaatst van die nieuwe inrigting van zaken, die, ter bevordering van 's menschen hoogste belangen, alle eeuwen omvatten, alle geslachten der aarde in zich opnemen moest, trachtte hij aan te toonen, *deels* dat ABRAHAM, tot bereiking van dit verheven doel, de bij uitstek geschikte persoon was, *deels* en vooral, hoe hij door de opvoedende leiding des Allerhoogsten juist die persoon geworden is. En was er in die opvoedende leiding van den Aartsvader veel persoonlijks en buitengewoons; dat zij echter, van eene andere zijde beschouwd, eene gewoon menschelijke heeten mag, waarin wij allerwege eenen voortgang als van stap tot stap aanschouwen, moest overal zorgvuldig worden aangewezen.

BERGHEGE is hierin, naar ons oordeel, hoogst gelukkig geslaagd. Eene welgeschrevene *inleiding* plaatst den lezer op het gekozen standpunt, en in *tien* hoofddeelen worden dan de levensbijzonderheden van ABRAHAM achtereenvolgens van dat standpunt beschouwd. Er wordt hier gewezen op Gods hooge wijsheid in ABRAHAM's roeping, op het geloof, als den grondslag en het doel zijner opvoeding, op het hooger en meer bepaalde geloofsleven, bij zijne komst in *Kanaän*, op de Goddelijke trouw bij SARA's schaking, op zijne naauwere en meer uitsluitende verbindtenis aan God, toen hij scheidde van LOT, op zijne verheffing tot den hoogen rang van Gods vriend en vertrouweling, op de instelling der besnijdenis, eene proeve

van de verhevener rigting van het Godsplan, op de verzekering, die hij bij IZAäK's geboorte ontving, dat God de Almagtige en onwankelbaar Getrouwe is, op de groote geloofsproeve, bij de opoffering van IZAäK gegeven, en op onderscheidene familieschikkingen in verband met de verdere ontwikkeling van het Godsplan, in zijne laatste levensjaren. Men ziet, elke levensbijzonderheid van ABRAHAM, door de gewijde geschiedenis vermeld, wordt tot het doel, dat BERGHEGE zich voorstelde, met zorg aangewend en daaraan dienstbaar gemaakt. Overal wordt verband en zamenhang gevonden, overal het aanbiddelijk bestuur van Gods Voorzienigheid in helder licht geplaatst. Het moge zoo zijn, dat soms op enkele weinigbeduidende berigten een te hoog gewigt gelegd en hier en daar aan het vindingrijk vernuft eene te groote speelruimte gegeven is, doorgaans toch bewonderen wij den wijsgeerigen, echt *pragmatischen* blik, waarmede hier de heilige oorkonden onderzocht en doorzocht worden. Dat derzelver geloofwaardigheid daardoor tevens in meer dan één opzigt gehandhaafd wordt, en dat alzoo dit geschrift, ook van wege deszelfs *apologetische* strekking, hooge waarde bezit, valt in het oog. Te meer wenschen wij het in aller handen, omdat het geacht kan worden den arbeid van Prof. HOFSTEDE DE GROOT, (*Voorlezingen over de Opvoeding van het Menschdom door God*), waarin ABRAHAM's geschiedenis meer oppervlakkig behandeld is, op dit punt aan te vullen.

Eene *kritische* gissing komt bl. 132 voor. Wij vermeldden haar, omdat zij elders, zooveel wij weten, niet gevonden wordt. De inhoud van H. XX komt BERGHEGE, wat de plaatsing betreft, vrij verdacht voor. Op inwendige gronden zou hij dat hoofdst., verg. met H. XVII: 17, liefst tusschen den oorlog in *Sodom* en de verbondssluiting willen plaatsen, vooral omdat de aard van dit voorval en ABRAHAM's handelwijze daarbij meer met zijn toenmalig standpunt van ontwikkeling schijnt overeen te komen, dan met zijn tegenwoordig. Wij la-

ten het onbeslist, in hoe verre eene dergelijke gissing gewaagd moet heeten. Het schijnt, dat zij is voortgekomen uit de vergeefsche poging, om dat gedeelte der geschiedenis dáár ter plaatse met zijne beschouwingswijze te rijmen.

Wij hebben genoeg gezegd tot aanbeveling van een geschrift, dat misschien nog niet genoeg verspreid en bekend geworden is onder onze landgenooten.

---

*Verslag over de inwendige Cliniek der Clinische School te Rotterdam, gedurende den cursus van* 1 *Sept.* 1842 *tot* 30 *Junij* 1843, *door* G. PH. F. GROSHANS, *Lector aan gemelde School. Te Amsterdam, bij* J. H. en G. van Heteren. 1844. *In gr.* 8*vo.* 63 *bl. f* :-75.

*De cursus van* 1 *Sept.* 1845 *tot* 30 *Junij* 1846. *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 128 *bl.*

De beide verslagen, welke wij met een enkel woord wenschen aan te kondigen, zijn oorspronkelijk in geneeskundige Tijdschriften geplaatst, maar uit deze overgedrukt en ook afzonderlijk in den handel verkrijgbaar gesteld. Het eerste was opgenomen in het IV^e^ deel, 1^e^ en 2^e^ stuk van het *Archief voor geneeskunde*, geredigeerd door Dr. HEIJE; het laatste in de *Kliniek* III^e^ deel, 3^e^ en 4^e^ stuk, uitgegeven door Dr. C. GOBEE. De vertraging, welke er in de uitgave der volgende stukken van het Archief heeft plaats gehad, en de hierop gevolgde geheele staking der uitgave is oorzaak geweest, dat de beide verslagen over de jaren 1843 en 1844 niet op den bestemden tijd in het licht zijn verschenen, en de Schrijver, die voor zijn verslag over 1845 reeds eene zoo groote ruimte in het tijdschrift van den Heer GOBEE had verkregen, oordeelde het raadzamer, dezelve thans liever geheel achterwege te houden. Er is een tijd geweest, dat klinische verslagen bij ons te lande tot de

groote zeldzaamheden behoorden, en ook thans nog is het er verre af, dat het voorbeeld, door enkelen gegeven, algemeene navolging vindt. Intusschen zal er wel niemand zijn, die het nut van dergelijke verslagen, wanneer zij op de regte wijze worden opgesteld, zal durven ontkennen. Minder als contrôle over den geneesheer, — wij achten het standpunt van den aan een gasthuis geplaatsten arts te hoog, dan dat wij aan de noodzakelijkheid eener dergelijke contrôle zouden willen denken, — dan wel als de eenige zekere bron, waaruit men putten kan, om den aard der ziekten hier te lande te leeren kennen, en als eene verzameling van belangrijke en door lijkopeningen toegelichte ziektegevallen, zoo als de privaatpraktijk dezelve niet aanbiedt, achten wij dergelijke verslagen van het hoogste belang. Wij verheugen ons dan ook, dat Dr. GROSHANS er toe heeft kunnen besluiten, om de verslagen over de Cliniek der Clinische School te *Rotterdam* door den druk algemeen bekend te maken, en wij wenschen, dat hij zich opgewekt moge gevoelen, om voortaan jaarlijks een dergelijk verslag mede te deelen. Bij elk der beide verslagen is een tabellarisch overzigt van de ziektegevallen gevoegd, welke gedurende den afgeloopenen cursus in de zalen van het clinicum zijn voorgekomen, terwijl de nadere bijzonderheden in de verslagen zelve zijn ingelascht. Wanneer wij vergelijkenderwijze ons oordeel over beide verslagen moeten uitbrengen, dan zien wij kennelijk vooruitgang; dat over het jaar 1845—1846 beviel ons beter, dan dat over 1842—1843; de resultaten der lijkopeningen worden uitvoeriger en naauwkeuriger in hetzelve medegedeeld, dan in het laatstgenoemde, en ook de epicrises zijn volledige. Hiermede willen wij niet zeggen, dat er in het verslag over 1842—1843 ook niet veel belangrijks voorkomt; verre van daar. De beschouwingen over de typheuse koortsen, zoo als die volgens de ondervinding des Schrijvers (met welke ook die van Rec. grootelijks overeenkomt) bij ons te lande zich vertoonen, bevatten veel, wat onze aandacht allezins verdient; zoo ook kennen wij veel waarde toe aan hetgeen

hier wordt aangetroffen over phthisis pulmonalis, haar voorkomen in deze gewesten, de belangrijkheid van het onderzoek van den pols in deze ziekte, over het gebruik der digitalis in hartziekten en de voorzorgen, welke men bij het voorschrijven van dit middel heeft in acht te nemen. Doch over het geheel is er van alles, wat de cursus van 1845—1846 opleverde, meer partij getrokken; de Schrijver gaat zelfs niet zelden buiten de grenzen van een gewoon verslag, en treedt meermalen in eene kritische vergelijking met datgene, wat andere klinische leeraars over gelijke onderwerpen hebben waargenomen. Hierdoor wordt de lezing van het tweede verslag niet alleen onderhoudender, maar men vindt zich na dezelve ook meer bevredigd. De orde, waarin de verschillende ziektegevallen worden afgehandeld, is nagenoeg dezelfde, als die in het eerste verslag. Eerst worden de typheuse koortsen, daarna de tusschenpoozende koortsen, de galkoortsen enz. en vervolgens de ontstekingziekten beschouwd. Ook hier maakt de Schrijver opmerkzaam op het zeldzamer voorkomen van den typhus abdominalis bij ons te lande; de typheuse koorts vertoont zich hier meer als de typhus fever der Engelschen: dat personen, die aan tuberculosis pulmonum lijden, niet door typhus zouden worden aangetast, vond de Schrijver niet bevestigd. Belangrijk is het medegedeelde omtrent meningitis; de Schrijver maakt opmerkzaam op de moeijelijkheid der diagnose, zoodat bij de lijkopening dikwijls ontsteking der hersenvliezen wordt aangetroffen, waar men deze gedurende het leven óf in het geheel niet, óf eerst gedurende de laatste uren of dagen had vermoed. Ter bevestiging van deze stelling zijn een zestal waarnemingen, welke evenwel niet alle gedurende den afgeloopen cursus waren voorgekomen, medegedeeld; deze waarnemingen zijn ons over het geheel belangrijker voorgekomen uit een pathologisch-anatomisch, dan uit een diagnostisch oogpunt; wij hadden de ziektegeschiedenissen wel eenigzins vollediger gewenscht, vooral bij de 3e en 4e waarneming; uitvoerigheid en naauwkeurigheid komen vooral te pas bij ziekten, waarvan de

herkenning zoo moeijelijk is, en het is beter, hier eenige onbeduidende symptomen *te veel*, dan een enkel afdoend verschijnsel *te weinig* op te noemen. Belangrijke mededeelingen ontvangen wij in dat gedeelte, waar de Schrijver over apoplexie en hemiplegie handelt. Het uitvoerigst is het hoofdstuk over borstziekten, met name dat over tubercula pulmonum, bewerkt; de Schrijver deelt een belangrijk geval van pneumothorax mede en handelt vervolgens over het voorkomen van fistula ani bij teringlijders, waaromtrent zijne bevindingen van die van LOUIS en ANDRAL verschillen; evenzeer ook trof hij bij zijne teringlijders andere pathologische veranderingen der lever (overvulling met bloed) aan, dan beide genoemde schrijvers: hypertrophie van het hart nam hij ook bij lijders aan phthisis tuberculosa waar. Onder de belangrijke medegedeelde gevallen noemen wij verder nog een geval van perforatio intestini en een van dilaceratio renis ten gevolge van eenen val. — Er zijn derhalve in beide verslagen en vooral in het laatste vele belangrijke onderwerpen behandeld, welke de uitgave allezins billijken en waarom wij aan deze stukken vele lezers toewenschen. Daarenboven kenmerken beide rapporten zich door eene groote mate van opregtheid, welke, onzes inziens, eene aanbeveling voor klinische verslagen is: feilen in de diagnose of in de behandeling erkent de Schrijver, waar zij voorgekomen zijn, openhartig. De stijl is vloeijend en duidelijk; doch waarom gebruikt de Schrijver in dit tweede verslag bij voorkeur telkens de Nederduitsche benamingen voor de geneesmiddelen? Zulks bevordert voorzeker niet de duidelijkheid, daar de Latijnsche benamingen burgerregt hebben verkregen: ook zijn zij niet altijd juist, zoo als b. v.: *kwikzilver* voor *calomel* of *mercurius dulcis*. Deze aanmerking maken wij slechts in het voorbijgaan en besluiten onze aankondiging met den wensch, dat het voorbeeld van Dr. GROSHANS, Dr. SCHNEEVOOGDT, Dr. GOBÉE, Dr. KLOPPERT, navolging moge vinden bij anderen, die aan het hoofd van clinica of van gasthuizen staan; op hen rust de verplig-

ting, het praktische gedeelte der wetenschap vooruit te brengen, iets, waartoe de geneesheer in de privaatpraktijk slechts weinige gelegenheid heeft.

---

*De Vrouw uit een natuur-, ziekte- en geneeskundig oogpunt beschouwd. Door Dr.* D. W. H. BUSCH, *Koninklijk Pruissisch Geheim Medicinaal-Raad enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. IIIde tot VIIIste Deel. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1843—1845. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 2854 *bl. f* 25-50.

Wij gaven vroeger van het eerste en tweede deel dezes werks een uitvoerig verslag (*Vaderl. Letteroef.* 1843 bl. 634—639, 1844 bl. 317—322). Het zou weinig nuttigheid hebben, zoo wij eveneens den inhoud van de voor ons liggende zes boekdeelen, waarmede dit uitgebreide werk voltooid is, in bijzonderheden wilden opgeven. Over de strekking van het werk hebben wij vroeger ons gevoelen gezegd, en wij kunnen dus tot de aangehaalde aankondigingen verwijzen. Wij vergenoegen ons met te herinneren, dat, volgens het plan der bewerking, drie hoofdafdeelingen door den Schrijver zijn aangenomen. De eerste Afdeeling bevat de algemeene leerstukken der physiologie en pathologie van de Vrouw. Daaraan waren de twee eerste deelen toegewijd, waarover vroeger gehandeld is, en het derde deel behelst het slot van die afdeeling, de aetiologie, de diagnose, de algemeene therapie en de diaetetiek. De tweede afdeeling behandelt de bijzondere ziekte- en genezingsleer van de geslachtsziekten der vrouw, en hieraan is het slot van het derde deel, benevens de vier volgende deelen, toegewijd. Het achtste deel eindelijk behelst de behandeling van kunstbewerkingen in de geslachtsziekten der vrouw, hetgeen de derde afdeeling van des Schrijvers taak uitmaakt. Wij zien in al deze stukken eene groote uitvoerigheid van behandeling, met eene rijke kennis der tot het onderwerp in betrekking staande geschriften der geleerden. De behandeling der zielsziekten, die het

begin uitmaakt der tweede afdeeling, zou veelligt hebben kunnen achterwege blijven, daar dezen niet tot de ziekten der vrouw als zoodanig behooren, hoezeer dezelven zekerlijk door het *sexueel* verschil gewijzigd worden; maar dit geldt evenzeer van alle andere ziekten, en de Schrijver had dus, uit dat oogpunt, de geheele nosologie in zijn werk kunnen opnemen. Doch de Schrijver is niet vrij van eene zekere omslagtigheid, waardoor hij, b. v. bij de beoordeeling der onvruchtbaarheid, allerlei oude, fabelachtige zaken opdischt, hoezeer er zelf bijvoegende dat zij ongerijmd zijn. Merkwaardig in den tegenwoordigen tijd is de vermelding van het *dierlijk Magnetismus* (IV^e^ Deel, bl. 113—137), van welks aanwending hij niet afkeerig is, en waaromtrent hij zich met groote uitvoerigheid verklaart.

Wij kunnen omtrent de vertaling verwijzen naar hetgeen vroeger gezegd is. De correctie had hier en daar naauwkeuriger kunnen zijn; wij hielden daarvan geene aanteekening, maar herinneren ons, *afwijking* voor *aanwijzing*, *zedelijkdeid* voor *zedelijkheid*, en vele dergelijke drukfouten gelezen te hebben. Wij twijfelen echter niet, of Ds. HAGEMAN heeft met deze vertaling velen onzer landgenooten eene gewigtige dienst bewezen. Het werk van den Heer BUSCH is eene soort van *Encyclopaedie* over het behandelde onderwerp.

---

*Tweede Verzameling van Regtsgeleerde Adviezen. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1845. *In gr.* 8*vo.* 227 *bl. f* 2-20.

Inzonderheid wegens de behandeling der tot de eerste afdeeling dezer verzameling behoorende vragen uit het *Staatsregt*, is deze bundel belangrijk, meer nog dan de vorige, gelijk met reden in het *Weekblad van het Regt*, No. 635, is opgemerkt. Intusschen verdienen ook de tweede afdeeling: *Burgerlijk regt* en *Regtsvordering;* de derde: *Handelsregt*, en de vierde: *Strafregt en Strafvordering*, door

elken jurist te worden geraadpleegd. Uit de eerste afdeeling is, in het *Weekblad van het Regt*, No. 634, Advies No. III, de niet verbindbaarheid der nimmer, door inlassching in 't Staatsblad, afgekondigde Militaire Wetboeken ter beschouwing gekozen: op de gronden, door den Adviseur daarop in deze verzameling en door den Referent in 't Weekblad medegedeeld, moeten ook wij ons verklaren voor de stelling, dat die militaire wetboeken regtens alle verbindende kracht missen. Maar op Advies No. I, houdende, dat de regterlijke magt onbevoegd zou zijn, om te beslissen over de actie tot bekomen van pensioen door een' burgerlijk ambtenaar, niet uit eenig speciaal fonds, maar uit 's lands kas, schijnt ons het betoog, onder den titel *Pensioenen*, Weekblad voorn., No. 639, zoo grondig toe, dat bij ons geen twijfel overblijft, of de Ambtenaar, die zich eene jaarlijksche korting getroost, ten einde na zijn ontslag en mits voldoende aan de overige voorwaarden, een pensioen uit 's lands kas te bekomen, heeft, krachtens den daaruit tusschen den Staat en hem ontstanen *nexus civilis*, eene *actio quasi ex contractu* tegen den Staat. Dit nu is eene burgerlijke regtsvordering, de gegrondheid of ongegrondheid waarvan te beoordeelen *bij uitsluiting* behoort tot de kennisneming der regterlijke magt, die, uit hoofde de aanspraak op pensioen een *gekocht* regt is, niet kan nalaten den Eischer, mits hij overigens in de termen valle, zijne vordering toe te wijzen. En met het *Weekblad van het Regt* kunnen wij, onder de bevoegdheid, den Koning bij de Grondwet verleend, om de tractementen der ambtenaren te regelen, met geene mogelijkheid de magt begrijpen, om over hunne aanspraak op een pensioen te oordeelen, waarvoor zij jaarlijks hebben betaald. Ook wat Advies VII dezer afdeeling aangaat: »Kan een predi»kant, tegen zijn' wil, bij een' Koninklijk besluit op pen»sioen worden gesteld? Heeft een predikant eene regts«vordering tegen den Staat tot uitbetaling van zijn tracte»ment?" meenen wij met den Recensent in 't meergemelde Weekblad, No. 638, dat de Adviseur te regt beweert, dat geen Predikant (of geestelijke), tegen zijnen wil, door den

Koning op pensioen kan worden gesteld; maar dat de Adviseur ten onregte aan de Predikanten eene actie tegen den Staat toekent, tot uitbetaling van tractement: en zulks omdat eigenlijk de erkende *gezindten*, als zedelijke ligchamen, aanspraak hebben op de uitbetaling der tractementen aan hunne predikanten; dezen dus de kerkelijke gemeente, waar zij werkzaam zijn, moeten betrekken, en die weder den Staat kan dagvaarden, hetzij incidenteel tot vrijwaring, hetzij regtstreeks en afzonderlijk. Advies No. II kent den Koning het regt toe, om *gratie* te verleenen, ook indien de veroordeelde hetzelve (lees dezelve) niet inroept. Dat het regt van gratie den Koning geschonken is, niet alleen in het belang der veroordeelden, maar vooral in dat der Maatschappij, stemmen wij den geëerden Adviseur gaarne toe. Doch dit neemt niet weg, dat de veroordeelde een regt heeft, om volgens de wet behandeld te worden, en hem, in plaats eener hem welligt minder gestreng schijnende straf, naar billijkheid en naar regt zelfs, geene andere hem zwaarder schijnende kan worden opgedrongen. Wij zouden dus onderscheid maken tusschen *gratie* en *commutatie* van straf. Iemand is, bij voorbeeld, tot een aar criminele opsluiting veroordeeld met voorafgaande te pronk stelling. Al vraagt hij nu geene gratie, kan de Koning hem wel of geheel genade geven, of hem van de te pronk stelling ontslaan en zijne opsluiting tot b. v. twee maanden beperken. Maar zou de Koning dien man, wien het langdurig gemis van vrijheid het zwaarste gedeelte zijner straf schijnt, van de te pronkstelling kunnen ontheffen, doch hem b. v. in de plaats daarvan één jaar *langer* confinement, of wel in plaats van *één* jaar confinement, hem, als eene gunst, eene *vijfjarige* correctionnéle gevangenis kunnen opleggen? Zou de Koning den ter dood veroordeelde, die meent, zich voor de eeuwigheid te hebben voorbereid, tegen zijnen wil tot een vijftienjarig confinement met voorafgegane geeseling en brandmerk kunnen verwijzen? Naar regt voorzeker niet. Volkomene of gedeeltelijke kwijtschelding van hem geregtelijk opgelegde straf kan alleen, buiten des gecondemneerden verzoek, hem

worden geschonken; maar wil men hem die genade niet verleenen, dan straffe men hem niet naar willekeur met eene straf van geheel andere soort! — Is men van de doodstraf afkeerig, men doe haar uit de wetgeving verdwijnen; maar zoo lang zij er in geschreven staat, behoorde men den ter dood veroordeelde, tegen zijnen wil, geene hem door den Regter niet opgelegde straf te doen ondergaan, die hem vreeselijker schijnt, dan onthoofding of verworging.

In de tweede afdeeling: *Burgerlijk Regt en Regtsvordering*, vereenigen wij, onder anderen, ons met des geachten Adviseurs gevoelen, zie Advies XXVI, dat men tegen vonnissen, houdende weigering van toelating om gratis te procederen of stukken te bekomen, zich voorzien kan in cassatie, en houden dus het Arrest van den Hoogen Raad van 25 April 1844 (*Weekblad van het Regt*, No. 495) voor strijdig met Art. 875 *Wetb. v. Burg. Regtsv.*, onder welks verbod, om *in hooger beroep* te komen, niet begrepen is de voorziening in cassatie, welke overal van hooger beroep of *appèl* onderscheiden wordt. Wenschelijk is het, dat de Hooge Raad van zulk eene in het oog vallende dwaling terugkeere. Minder bevalt ons Advies VII, over de beëediging door den Voogd, ook van notariëele Inventarissen. Wel maakt Art. 444 B. W. geen onderscheid tusschen notariëel en onderhands opgemaakte boedelbeschrijvingen, maar spreekt ook alleen van de beschrijving der goederen, den *minderjarige* behoorende *tijdens het aanvaarden der voogdij*. Dit onderscheid nu, waarop de Minister van Justitie door de Procureurs Generaal de Regterlijke Autoriteiten ten jare 1844 heeft opmerkzaam gemaakt, terwijl de Officieren van Justitie zulks ter kennis van de Kantonregters en Notarissen hebben gebragt: dit onderscheid is, in bedoeld advies, volstrekt niet aangewezen. In boedels, waarbij minderjarigen slechts *belang* hebben, is dus die beëediging overtollig.

In de derde afdeeling: *Handelsregt*, trok onze opmerkzaamheid onder anderen Advies VIII, en wij meenen den Adviseur, tegen Mr. A. DE PINTO (*Handl. Wetb. Kooph.*

2e stuk 2e ged. pag. 471, § 621) te moeten bijvallen in zijne stelling, dat het privilegie voor de geregtskosten van den Curator in een faillissement gaat boven het regt van den hypothecairen schuldeischer op de opbrengst van het verkochte pand, ook dan, wanneer die schuldeischer, gebruik makende van de onherroepelijke volmagt van Art. 1223 B. W., het pand zelf verkocht heeft. Recensent denkt er aldus over met den geachten Adviseur, op grond van Art. 1195 B. W. No. 1, vermits in elk geval het gehypothekeerde goed tot den boedel des gefailleerden behoort, en de kosten, door den Curator gemaakt, kosten van boedelredding zijn.

Eveneens vereenigt zich Referent onder anderen, in de vierde Afdeeling: *Strafregt en Strafvordering*, tegen de leer van Mr. GODEFROI in de *Ned. Jaarb. voor Regtsg. en Wetg.* I, 2, pag. 271 en volg. en I, 3, pag. 394 en volg., vooral pag. 413, met het gevoelen, uitgedrukt in Advies V, dat Art. 354 Cod. Pénal niet toepasselijk is, als het iemand geldt, die den leeftijd van 21 jaren reeds heeft bereikt. Trouwens Mr. LEVYSSOHN, *Themis* V bl. 468, is insgelijks de meening des Adviseurs toegedaan, en teregt, omdat de strafwet geene uitbreidende uitlegging ten nadeele des beschuldigden toelaat.

Waarlijk, sedert de invoering der Nederlandsche Wetboeken, hoe veel gebreken hun hier en daar mogen aankleven, is de beoefening der Regtsgeleerdheid in ons land als uit de asch herrezen. Doch wanneer zullen wij met een beter Wetboek van Strafregt dan het Fransche, wanneer met een beter Militair Wetboek dan het tegenwoordige, dat met den staat onzer beschaving strijdt en niet eens wettig is ingevoerd, worden begiftigd? Op het Nederlandsche Wetboek van Strafregt wachten wij sedert 30 jaren, en op een beter Militair Wetboek, dan de Wetboeken, gearresteerd bij de Wetten van 20 Julij 1814 en 15 Maart 1815, wachten wij ten minste sedert 15 jaren, toen de afscheiding van *België*, ook in dit opzigt, eene echt nationale wetgeving deed hopen; nationaal, niet door overeenkomst met verouderde begrippen onzer vaderen, maar door overeenkomst met de eischen der beschaving hier te lande, in den tegenwoordigen tijd.

*Geschiedenis der Tariefshervorming in Engeland. Door Mr.* D. A. PORTIELJE *en Mr.* S. VISSERING. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1847. *In gr.* 8*vo. XVI en* 329 *bl. f* 3 - 75.

Schoon wij erkennen, dat wij liever aan een' meer bevoegden, meer bekwamen Referent, de taak hadden zien opdragen, om dit werk hier aan te kondigen, willen wij ons echter ongaarne daaraan onttrekken, omdat het ons een lust zal wezen, na de gezette en aangename lezing, het nu, bij het beknopt verslag, dat wij daarvan wenschen te geven, nog eens andermaal in handen te nemen en te doorloopen; zoo als het eene lezing en herlezing allezins waardig is. Het is ons dan ook niet te doen, om er hier een breed, beredeneerd, uitvoerig en zaakrijk verslag van te geven, nog minder, om deze doorwrochte *Geschiedenis* aan eene gezette beoordeeling te onderwerpen; wij achten dit meer de roeping van eenig handelskundig Schrijver en van een staathuishoudkundig of regtsgeleerd Tijdschrift. Wij voldoen hier slechts aan de behoefte, die wij gevoelden, om aan dit werk, uithoofde van de belangrijkheid der stoffe *vooral in deze laatste dagen*, allereerst, naar den eisch van dat belang, eene *spoedige* aankondiging te verzekeren, en willen het slechts beschouwen uit het standpunt der vaderlandsche Letterkunde in hare beoefening en toepassing op hetgeen elders plaats vond, doch hetgeen in een zoo naauw verband met de belangen van *Nederland* staat.

Wij hebben 't reeds vroeger, in het vorige jaar, in de *Vaderl. Letteroef.*, getuigd gezien, bij de aankondiging van: *Sir Robert Peel's Redevoering over de voorgenomene Hervorming in het Engelsch Tarief; vertaald door Mr.* S. VISSERING, bij denzelfden Boekhandelaar verschenen, en bij de geopende Inteekening, in het krachtig gestelde Prospectus van het thans voltooide boekwerk: »de Heeren Mrs. PORTIELJE en VISSERING, advocaten te *Amsterdam*, zijn beide reeds bekend als bekwame Schrijvers over Handel en Handelswetgeving; mannen beide, die zich op de hoogte van den tijd weten te plaatsen en er, door ervaring, oefening en navorsching, de bevoegdheid en kennis toe bezitten." Ook die uitgegevene Redevoering van Sir R. PEEL, ook dat beredeneerd en oordeelkundig Prospectus alzoo, welke men als

voorloopers van het uitgebreider werk, dat wij thans in het licht zien verschijnen, beschouwen moet, bewezen het reeds: de Schrijvers waren berekend voor zoodanige taak. De verwachting, die men koesterde, heeft zich dan ook niet gelogenstraft.

Wij hebben deze *Geschiedenis der Tariefshervorming in Engeland* met aandacht gelezen; wij rekenen haar, gelijk wij boven zeiden, eene belangrijke bijdrage, ook tot de beoefening van hetgeen elders in naauwe betrekking staat tot ons dierbaar Vaderland. Die de letterkunde bezigt, om dát in 't licht te stellen, maakt zich waarlijk verdienstelijk tot heil van zijne Landgenooten. Het is opmerkelijk, hoe de Heeren PORTIELJE en VISSERING geene veelvuldige moeite gespaard hebben, om hetgeen anders in Staatkundige Vlugschriften of Dagbladen, slechts naar gelang van den loop der gebeurtenissen vermeld en ontwikkeld wordt en als verspreid ligt, in dit hun werk terug te brengen tot een geheel, tot eene Geschiedenis, waarbij wij tevens, van den oorsprong af, bron, oorzaak, werking, wording, ontwikkeling en voltooijing zien omvat. Dit is hier geschied. Na eene Voorrede, waarin de redenen worden opgegeven, die de Schrijvers bewogen hebben tot het bewerken van deze *Geschiedenis*, en eene gepaste Inleiding, waarin echt wijsgeerig en oordeelkundig de Vrijheid van Arbeid beschreven en gehuldigd wordt, splitst zich het geheele Werk in drie Hoofdstukken. Het eerste Hoofdstuk behandelt: *Engeland's* nijverheid en handelswetgeving tot aan het einde van de oorlogen tegen NAPOLEON. Het tweede Hoofdstuk loopt: van den Vrede in 1815, tot aan den aanvang van het Bestuur van Sir ROBERT PEEL in 1841. Het derde Hoofdstuk behandelt: de Tariefshervorming in *Engeland*, onder het Ministerie van Sir ROBERT PEEL, van Augustus 1841 tot Julij 1846; waarbij nog ten slotte de regeling der Suikerkwestie, onder een later Ministerie, wordt aangewezen; terwijl een regt helder Overzigt en krachtig Besluit aan dit laatste gedeelte van het werk wordt toegevoegd.

De geëerde Schrijvers ook slechts van verre op den voet te willen volgen, bij de onderscheidene gezigts- en rustpunten, die zij zich bij ieder dezer drie tijdvakken, in de drie Hoofdstukken, in paragraphen verdeeld, gekozen hebben, willen wij hier niet beproeven; de aanéénschakeling van 't geheel is er te bondig, te hecht, te gesloten voor, en het

is ons altijd voorgekomen, dat men eene verkeerde vordering aan eenig Maandschrift doet, indien men zoodanige nadere uiteenzetting verwacht. Wij willen echter eenige groote trekken hier opgeven, uit het gansche voorkomen, dat dit werk aanbiedt, gekozen. Hiertoe moet vooral gebragt worden de klare ontwikkeling van *Engelands* constitutionele vorming, het karakter eerst van het beschermend stelsel, daarna van het onvoldoende van hetzelve, door de Geschiedenis en veelal door den natuurlijken loop der zaak gestaafd en hoe langs hoe meer aan het licht gebragt; verder, de grootsche hervorming door HUSKISSON daarin reeds gebragt, de groote verdienste onder anderen der *League*, die ROBERT PEEL's Voorstellen heeft voorbereid en mogelijk gemaakt, en eindelijk de beschouwing van den merkwaardigen weg, dien *Engelands* eerste Minister bewandeld heeft, dáárin vooral merkwaardig, daarin welligt nog het méést te waarderen, te roemen en ten voorbeeld van den regten aard eener Vrijgevige, Liberale Staatkunde, aan te prijzen, namelijk daarin opgesloten: dat de edele hervormer van *Engelands* Handelspolitiek zich niet geschaamd, maar integendeel het zich tot pligt en eer rekende, ook als Christen, en uit ware vaderlandsliefde, op vroeger gekoesterde en geuite gevoelens terug te komen en, geplaatst op een zoo hoog standpunt als Minister, niettemin met waardigen ootmoed eenen geheel anderen, schoon moeijelijker weg in te slaan, dan zij zelve, die hem tot den rang, dien hij bekleedde, verheven hadden, eenen anderen weg, dan dien hij zelf vroeger als den eenigen besten bewandeld had.

Zijdelings en slechts zeer zeldzaam werpen de Schrijvers, (althans in de loop dezer Geschiedenis zelve) den blik op *Nederland*. De spiegel, dien *Engelands* Tariefshervorming, aan ieder' opmerkzamen Lezer, reeds van zelve en als onwillekeurig en onwederstaanbaar aanbiedt, ontsloeg de Schrijvers van zoodanige dadelijke en doorloopende toepassing of opzettelijke aanwijzing; en het gansche werk wint er door in waardij. De kunst, ook over het algemeen, om af te snijden, (eene benijdenswaardige kunst), hebben de Schrijvers zich meesterlijk verstaan. Slechts, waar zij iets te behandelen hadden, onmiddellijk in verband met het doel van hun schrijven, wordt een nevenpunt even aangeroerd, doch dan weder spoedig opgegeven. Iets heeft ons, wat vorm en zaak betreft, inzonderheid getroffen. Het is de kalme toon, de ge-

spierde en toch nooit gezwollen stijl, en vooral de strenge bewijsvoering, waarbij niets wordt beweerd, zonder grondige uiteenzetting van beweegredenen, uit feiten geput, door statistieke tabellen gestaafd, alsmede de hulde, die overal (in navolging van ROBERT PEEL zelven) door de Schrijvers gedaan wordt aan de beginselen en de theorie der Staathuishoudkundige *wetenschap*. Vrijheid van den Arbeid, Vrijheid van Handel en Nijverheid prijzen zich niet slechts aan door de geschiedenis, ervaring en praktijk; maar de praktijk is hier in volkomene overeenstemming met de theorie en met de leer, aan de werken van ADAM SMITH en J. B. SAY zoo veel verpligt. Regt zaakrijk is ook het betoog en de herhaalde in het licht stelling, hoe weinig de vrijgevigheid in de handelspolitiek de schatkist behoeft te benadeelen; leerrijk ook in dit opzigt is de taktiek van Sir R. PEEL voor *Neerlands* wetgeving, in dezen tijd, waarin zich bij ons het denkbeeld van een mogelijk tekort tegen menige hervorming, tegen het afschaffen ook van schaalregten op de granen, wel eens schijnt te verzetten. Leerrijk ook zijn hier vele wenken, niet alleen voor het Bestuur, maar ook voor de kern onzer Natie zelve, daar de Hervorming in *Engeland*, door het meerendeel der Natie, ja zelfs door eenvoudige burgers, zoo krachtdadig ondersteund is; — maar — hoe verschilt ook de ontwikkeling van burgerzin en staatsburgerschap in *Engeland* van die in ons vaderland!

Wij willen over den inhoud van dit werk niet breeder uitweiden. Wij hebben over den vorm een even gunstig gevoelen te uiten, als over de bewerking zelve. Zonderling is het inderdaad, dat de geëerde auteuren niet alleen, blijkens de gezamentlijke uitgave dezer *Geschiedenis*, in zin, maar ook in stijl, zoozeer overeenkomen, dat wij, bijkans nergens, geslaagd zijn, de hand van een' van beide deze Heeren te onderkennen. Wij hebben wel gedacht: zou de juiste schets en beoordeeling van het *armwezen* (Prof. TYDEMAN wees reeds lang geleden aan in zijn Magazijn, dat men *armenwezen* schrijven moet) in betrekking tot den Staat, aan den Heer PORTIELJE te danken zijn, die zich reeds in vele opzigten aan het *pauperisme* met woord en daad liet gelegen liggen? — Zoude men voor de Tabellen, voor de Statistiek in het algemeen (hier echter steeds omzigtig aangewend) bij voorkeur veel aan den Heer VISSERING moeten dankweten, gelijk mede de losse, gemakkelijke overzetting uit het

Engelsch in de medegedeelde parlementaire stukken, waarin men zich den Vertaler en bewerker van BULWER's *Leven van* SCHILLER, en van de bereids vroeger uitgegevene *Redevoering van Sir* R. PEEL herinnert?... Doch het is ijdel, misschien onbescheiden en zeker te vergeefs, dit uit te vorschen. Het is eene verdienste, dat men het *niet* ontwaren kan.

Nog iets; wij hebben slechts zelden een werk gezien, zóó correct gedrukt. (*)

Wat zullen wij nog tot deze aankondiging toevoegen? Alles vereenigt zich hier, om het werk op hoogen prijs te doen schatten. Het gewigtige voor ons dierbaar vaderland eener Hervorming in de Handelswetgeving, het voorbeeld, het licht der Geschiedenis — ook hier vooral eene leermeesteresse des menschdoms? — Inderdaad zoo dat voorbeeld van *Engeland*, de overige Staten en vooral *Nederland* niet ten spiegel is en navolging vindt, dan wordt de natuur verkracht, dan is er geene les meer, geene leering meer van theorie of praktijk, dan is men willens blind!

Ten slotte willen wij hier nog eenige weinige regels uit dit werk afschrijven, als proeve van den kernachtigen en gespierden stijl, die het geheele werk kenmerkt; het doet ons leed, dat voor meerdere proeven ons hier de gegunde ruimte ontbreekt. Bl. 293: »Er is geen stelsel, dat meer de enkelen verrijkt en de massa's verarmt, dan het stelsel van regeling, van bescherming der nijverheid. Ge kunt, ja enkele industrieën in het land behouden, en zelfs eene zekere mate van bloei doen genieten, die bij vrijheid van den arbeid zouden verloren gaan; ge kunt u daarbij achter den schoonblinkenden mantel verschuilen, dat ge het land in zijne nijverheid onafhankelijk maakt van alle andere deelen dezer wereld; maar zulk een bloei der industrie, zulk eene onafhankelijkheid worden gekocht met offers van de menigte uwer

(*) Als blijk, dat over het gansche werk de ingeslopene feilen slechts weinige zijn, noemen wij hier de eenige op, die ons zijn voorgekomen: bl. 19, *beide is*, voor: *beide zijn*; bl. 57, *bevoorregtten*, voor: *bevoorregten*; bl. 265, *dringender ooit*, voor: *dan ooit*; bl. 271, l. r. *de zijnen*, voor: *de zijne*; en slechts eenmaal, bl. 81, *Brittannie* voor *Britannie*; terwijl ons de spreekwijs van *omgedoopte Tories*, bl. 81, te gezocht is, even als bl. 292 *levend water* van te gewijden stijl, en in den dagelijkschen, gewonen stijl min gebruiklijk is.

landgenooten, die onberekenbaar zwaarder drukken, dan al die schijnbare bloei, dan al die onafhankelijkheid voordeel vermag aan te brengen. En die zoo hoog opgegevene onafhankelijkheid, waar komt zij op neder? Is er één mensch op de wereld, die zich geheel onafhankelijk kan maken van de hulp zijner medemenschen? Is er één volk, dat niet, naarmate het in beschaving toeneemt, tevens afhankelijker wordt van alle overige natiën? Ziet het in *Engeland!* Daar heeft men getracht, eeuwen lang heeft men het getracht, de nijverheid door bescherming te doen bloeijen, het land onafhankelijk te maken. En daar aanschouwt ge de onmetelijkste rijkdommen van sommigen, naast de ellendigste armoede eener menigte; daar, een volk hetwelk in alle oorden der wereld met weêrgalooze inspanning alle hulpmiddelen opspoort, om in zijne behoeften te voorzien, hetzij door den inkoop van voedingsmiddelen, hetzij door dien van de grondstoffen voor zijne nijverheid ter markte te brengen. Welk land ter wereld is er bijna zoo afhankelijk van anderen, na zoo groot eene inspanning, om onafhankelijk te worden?" —

Men vraagt ons, of wij dan geene aanmerkingen hebben?

Eigenlijk geene; en dit ligt eenigzins deels in den aard van dit werk, omdat het in waarheid eene getrouwe Geschiedenis, de opgeteekende loop der gebeurtenissen en der ervaring is; wij achten, dat die zuivere Geschiedenis hier zoo na op den voet gevolgd, zoo onpartijdig, zoo sprekend en afdoende wedergegeven is, dat men haar bezwaarlijk ergens loochenen kan; terwijl de inkleeding, de beoordeeling dier Geschiedenis hier zoo juist is, de toepassing of de uitstappen, die de Schrijvers zich veroorloven, zoo spaarzaam zijn, dat men daartegen slechts zeer zelden eene gegronde wederlegging zou kunnen in het midden brengen. Dit neemt echter niet weg, dat men soms in eenige bijkomende bijzonderheden of gezigtspunten zou kunnen verschillen van de geachte Schrijvers. Dit zou b. v. kunnen plaats vinden onder anderen, in het begin en in het later gedeelte van dit werk, het eerste, waar de invloed van het Christendom op de vrijheid, ook van den arbeid, geschetst wordt; het laatste, waar, gelijk in den loop van het gansche werk, bronnen der armoede worden aangewezen. Wat het Christendom betreft, gaarne zagen wij die snaar, ook hier, geroerd, zooals de groote les van het Evangelie: »heb uwen naas-

ten lief als u zelven," teregt door de beide Schrijvers, aan het slot van dit werk, is toegepast op de bevordering van het belang van 't algemeen! Wij erkennen ook wel allezins met de Schrijvers den invloed van het Christendom op de staatkundige vrijheid, behoudens gehoorzaamheid aan de gestelde magt; maar vonden het eenigzins vreemd, bl. 7, de *wedergeboorte* van 's menschen geest daarmede in verband te zien gebragt: men vergete toch nooit, dat de door onverdraagzamen en naam-liberalen zoo vaak misbruikte en miskende bijbelwoorden: *de waarheid zal u vrijmaken*, welke het brandpunt des ganschen Evangelies in zich sluiten, naar het verband ook, waarin die woorden *Joh.* VIII: 32, 34, 36, 44 en 46 daar geschreven staan, beteekenen niet juist de vrijheid van Godsdienst of eenige andere vrijheid, (schoon wij ook *die* vrijheid Evangeliesch noemen), maar de vrij- en losmaking van eigenen zondenlast, meer dan iets anders ons ongeluk uitmakende, een' last, dien de Heer voor de boetvaardigen heeft op zich genomen, door zijn verzoenend bloed; dat is de kern, het wezen van het Christendom, onze éénige troost, ons éénig plegtanker, onze éénige genezing. — Het tweede was de aanwijzing van eenige bronnen der Armoede. Wij zijn het wel daarin eens met de Schrijvers, dat algemeene welvaart en alzoo ook vrijheid van handel en nijverheid, wat het stoffelijke betreft, veel armoede kan wegnemen, veel eenvoudiger en natuurlijker, dan alle andere kunstmatige onderstand of werkverschaffing, en dat die welvaart ook vele misdaden, inzonderheid tegen den eigendom, gelijk de meeste zijn, verhinderen kan; maar men vergete toch niet, dat de armoede vooral opbeuring behoeft door geestelijke, zedelijke, Christelijke middelen, vereenigd met de stoffelijke en geldelijke. Zoo lang de mensch mensch is, dat is, niet enkel stof noch werktuig, maar ook bezield en op deze aarde, vooral, ja alléén, geplaatst tot hooger roeping, daaraan verbonden, zóó lang zal men ook meer en meer tot de overtuiging moeten komen, (almede door de Geschiedenis, zoo wel de oude als de nieuwere, de gewijde vooral, even als door de ongewijde gestaafd,) tot de meerdere en algemeener vaste overtuiging, dat alle stoffelijke welvaart en hulp, en betere verdeeling van den rijkdom, en hoogere dagloonen niet baten, wanneer de behoeftige vooral, helaas zoo vaak, en de rijke niet minder, een Christelijk beginsel derft, een pligtge-

voel, een pligtgevoel jegens zich zelven betamend. Met *dat* pligtgevoel ontkiemt er eerst eenige waarborg, dat u de hulp, die ge biedt, *iets* zal of kan baten, en dat zij niet dikwerf tot stijving en uitbreiding zal strekken van het kwaad zelf. Hoe menig daglooner, hoe menig bedeelde, is er nog verslaafd aan den onnoodigen sterken drank, aan de loterij en aan ergerlijke zonden, en zal er 't noodige door ontberen van dagloon en voor verschuldigde huur; hoe menige derft vooral het ééne noodige, ook al wegens de onverschilligheid zijner meerderen. — Ziedaar ons gevoelen, uit ervaring bij armenbezoek geput.

Doch wij erkennen het, de Schrijvers hebben 't niet geloochend wat wij hier in beider opzigten en wat betreft de beteekenis der Christelijke vrijheid, en wat ééne van de hoofdbronnen der armoede betreft, aanvoerden, zij hebben slechts, naar aanleiding van de hoofdstrekking huns werks, zich een ander gezigtspunt, dan wij, gekozen: zij erkennen het gewis met ons, dat in beide, én in stoffelijke én in zedelijke opbeuring de ware welvaart van het vaderland begrepen is, en dat het eene dwaling is, te meenen, dat uit de stoffelijke opbeuring de zedelijke eerst zou kunnen of moeten volgen: beide moeten zamengaan, maar de zedelijke moet, uit den aard der zaak, der geschiedenis en van het Evangelie, de onmisbare worden gerekend, vanwaar men moet uitgaan, waarmede men werken moet en overwinnen kan.

Wij hebben hier slechts nog éénen wensch uit te drukken. Tegenover het titelblad voor dit werk, dat aan het hoofd van deze onze aankondiging is afgeschreven, heeft de Uitgever nog een tweede titelblad toegevoegd, vermeldende niet alleen de *Geschiedenis*, maar ook het *doel* en de *gevolgen der Tariefshervorming in Engeland*, in een tweede deel of verdere uitbreiding van dit werk te schetsen. Dit tweede algemeener en uitgestrekter titelblad doet alzoo de hoop koesteren (en de Voorrede doet die hoop tot verwachting klimmen) dat men nog een vervolg op de degelijke bewerking dezer Geschiedenis te gemoet mag zien. Wij wenschen dus aan de Schrijvers kracht en tijd toe, om dit hun voornemen ook te volbrengen; — aan lust en ijver; het reeds geleverde is er ons borg voor; — zal het hun gewis niet ontbreken! —

CANDIDUS.

*Twee Brieven over Weldadigheid in verband met het Armwezen, door* C. *Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1846. *In gr.* 8*vo.* 38 *bl. f* : - 45.

In dit welgeschrevene stukje wordt aangetoond, hoe schadelijk en ondoelmatig het in 't algemeen zij, door eigenlijke giften in de behoeften der armoede te willen voorzien, zoowel van de zijde der gevers, als in betrekking tot de behoeftigen. De Schrijver wil meer onderscheid gemaakt hebben tusschen degenen, die met arbeid en die met liefdadigheid moeten geholpen worden. Daar het hoog tijd is, om maatregelen, doortastende en afdoende maatregelen te nemen, tegen de hand over hand toenemende verarming, en elke ontwikkeling van denkbeelden over dit gewigtige punt van Staatshuishouding iets kan bijdragen, om tot helderder bewustzijn te komen van den aard en de uitgestrektheid des kwaads, en de middelen, om het te stuiten, prijzen wij deze *brochure* aan. Schoon niet in allen deele met de denkbeelden des Schrijvers instemmende, achten wij vele van zijne wenken behartigenswaardig. Gaven en bedeelingen verminderen de armoede niet; zij vermeerderen haar integendeel. Dat was sedert lang de overtuiging van *Ref.*, en zij is het nog meer geworden, nadat hij in den laatsten tijd meer dan vroeger gelegenheid gehad heeft, van nabij de gevolgen van dat geven en bedeelen te zien. Hem is van zeer nabij eene vrij uitgebreide gemeente bekend, waar dat stelsel van bedeelingen het plaatselijke *budget* tot eene schrikbarende, gedurig nog vermeerderende hoogte heeft opgevoerd, en waar desniettemin de armoede op de deerniswaardigste wijze toeneemt; waar scharen bedelaars rondloopen, en bij den gegoede letterlijk geen dag omgaat, zonder dat hij door afzonderlijke armen, waarachtige armen, die niets hebben om te eten, aan de huisdeur geroepen wordt. De menigte derzulken neemt met ieder jaar belangrijk toe. En in die gemeente is veel gelegenheid tot werken; zij bezit in hare gegoede inwoners, in hare algemeene eigendommen, in plaatselijke gelegenheden zulk eenen buitengewonen schat van hulpmiddelen, dat er buiten ouden, zieken en gebrekkigen *geene* armen (dat zegt geenen, die niet voor zich zelven, althans bijna geheel kunnen zorgen) *behoefden* te wezen. Maar niets van dat alles wordt ge-

bruikt. Eigenbaat, onwil, vrees voor »ick en weet niet wat," slapheid, het volgen van den ouden slenter, houden de zaak zoo als zij is. Het moet ons van het hart, want het is op vele plaatsen zoo: de meer aanzienlijken zien te gemoet, dat zij de armen zoo niet meer kunnen onder den duim houden, drukken, van zich afhankelijk stellen, wanneer deze meer arbeid en meer verdienste hadden. En wanneer men dit durft zeggen, heet men in onze dagen een *communist!* Zoo is het ter plaatse, van welke *Ref.* spreekt. Zoo laten de rijke grondbezitters zoo weinig maar immer mogelijk is arbeiden; de hulpbronnen worden niet geëxploiteerd, en de *subsidie* der plaatselijke aan de armenkas neemt toe op eene wijze, die de betalers van het hoofdgeld best gevoelen. Man en paard verkiest *Ref.* nu niet te noemen; voor de bevoegde *autoriteit* wil hij het wel, want dit alles is waarheid, die, men houde er zich toch niet doof voor, op vele, op zeer vele plaatsen, met kleine wijzigingen, gelijke toepassing vindt. En in plaats van de kwaal in de hartader aan te tasten, gaat het, gelijk de Schrijver van dit stukje juist opmerkt, »thans zoo ver, dat men het voor fijne politiek houdt, den hoop schreeuwers, die eene demonstratie maakt, maar een paar maanden vroeger den mond met soep te vullen." Wij doen alle hulde aan de liefdadigheid; maar als liefdadigheid bestaat in giften en bedeelingen, dan is zij een *palliatief*, en *palliativen* helpen niet lang.

De onderhoudende, hier en daar luimige toon maakt dit vlugschriftje niet onaangenaam om te lezen.

---

*Het Huwelijk, beschouwd in het licht des Christendoms. Een werk, in het bijzonder gericht tot jonggehuwde vrouwen, die in de hoogere kringen der maatschappij verkeeren. Naar de tweede en herziene uitgave van Mevr. de Gravin* AGÉNOR DE GASPARIN. *Uit het Fransch vertaald door* L. PATOIR. *III Deelen. Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. *In 8vo. Postform.* 1204 *bl. f* 7-90.

Naarmate de ongodsdienstigheid, zedeloosheid en ligtzinnigheid hare besmetting meer over de Fransche natie, ook in de hoogere standen, heeft uitgestort, is het opmerke-

lijker, dat eene aanzienlijke Fransche vrouw een werk van zoodanigen inhoud schrijft, en verblijdender, dat eene herhaalde uitgave er de gunstige ontvangst van bewijst. Het is hooge zedelijke ernst, die hier spreekt, godsdienstig gevoel, dat het hart roert, en onverholen opregtheid, die de gebreken der maatschappelijke zamenleving in geenen deele verbloemt. De Schrijfster heeft het gevoeld, en in haar werk treffend uitgedrukt, dat het huwelijk meer is, dan een burgerlijk verdrag; dat het, door het Christendom veredeld, eene heilige, godsdienstige vereeniging wordt, die niet alleen voor de reinste zedelijke genoegens den weg opent, maar echtgenooten ook dienstbaar maakt aan eigene en elkanders volmaking voor eene hoogere wereld. Zij zet zich over den gewonen toon des maatschappelijken levens in haren kring heen, om de vrouw hare plaats aan te wijzen, niet zoo als zij daarop gesteld is door eene bespottelijke overbeschaving, die haar aan de eene zijde op het onnatuurlijkste verheft, en haar aan den anderen kant verlaagt en miskent, maar zoo als de wijze en liefderijke Schepper haar die heeft aangewezen. Zij schetst met waarheid en warmte den invloed, dien de vrouw, wanneer zij die plaats inneemt, op echtgenoot en huisgezin en maatschappij uitoefent, en wijst te gelijk, zonder overdrijving, met wijsheid en godsdienstigen zin, haren zusteren aan, wat zij te doen en wat te vermijden hebben, om aan dat ideaal te beantwoorden. Eene heldere kennis van het menschelijke en vrouwelijke hart, een juiste blik in het leven en deszelfs behoeften, eene levendige overtuiging van het hooger goed des geestes, dat zoo ligt voorbijgezien wordt te midden van de verstrooijingen en bemoeijingen des dagelijkschen levens, een warme ijver voor menschenheil en Christuszin; — dat zijn de hoofddeugden, die wij, bij rijkdom van denkbeelden en weldoordachte verplaatsing in verschillende betrekkingen, in dit geschrift aantroffen. En daaraan vergeeft men gemakkelijk, hetgeen eene onpartijdige beschouwing niet kan ontkennen, dat daarnevens staat zekere uitvoerigheid van voorstelling, die het onderwerp wel eens uitput en te weinig overlaat aan het nadenken der lezeressen, die men zich vooorstelt; het gebrek aan juiste onderscheiding van het godsdienstige element in het algemeen en het Christelijke in het bijzonder, blijkbaar onder anderen in het op ééne lijn plaatsen van voorstellingen des Ouden

en des Nieuwen Verbonds, waaraan de in den Bijbel gansch niet vreemde Schrijfster zich meermalen schuldig maakt; en, wat den vorm aangaat, de te groote lengte, en van de meeste volzinnen, en van de hoofdstukken, waardoor geene genoegzame rustpunten worden aangeboden. Doch ondanks deze kleine gebreken is het een voortreffelijk geschrift, dat der aanzienlijke vrouw, uit wier welbestuurde pen het vloeide, grootelijks tot eer verstrekt.

Met dat al, en ofschoon het voor vrouwen in beschaafden en aanzienlijken kring, ook buiten het vaderland der Schrijfster, vele belangrijke wenken en raadgevingen bevat, zouden wij de Nederduitsche vertaling van hetzelve, zoo als het daar ligt, niet hebben aangeraden. Daartoe is er te veel plaatselijks in. Reeds het overzigt over de beschouwing van het leven en de bestemming der vrouw door eenige nieuwere Fransche Schrijvers en Schrijfsters in het eerste hoofdstuk: *de vrouw en hare bestemming op aarde*, geeft er het bewijs van. En juist de scherp afgebakende gepastheid voor *hare* lezeressen, het diep ingrijpen in de gebreken, gewoonten en levenswijze van dezen, maakt, dat veel daar, maar ook daar alleen van toepassing is, en voor Nederlandsche vrouwen goeddeels zijnen nadruk en zijn nut mist. Indien men, dit in het oog houdende, tot eene omwerking, eene overgieting naar onze zeden en de behoeften van onze aanzienlijke vrouwen hadde besloten, dan ware wel veel behouden, maar ook veel weggelaten en gewijzigd. En hadde eene Nederlandsche beschaafde, tot dezen arbeid geschikte vrouw zich dien laten welgevallen, het werk zou er zeer veel bij gewonnen hebben in bruikbaarheid. Bij deze reden, om welke wij de *overzetting* minder doelmatig achten, komt nog eene andere, die wij niet zonder leedwezen noemen. Zij ligt in de voorkeur, die meer en meer bij de »hoogere kringen" in ons vaderland doordringt, voor het lezen van Fransche boeken. Wij kunnen de vrees niet onderdrukken, dat er zijn, die een werk, in deze taal geschreven, wij zeggen niet: beter verstaan, maar meer lezen zouden, en een Hollandsch boek met eenig vooroordeel ter zijde leggen; de vrees, dat de kennis en het gebruik van dit, beide toch zoo waardige, boek er minstens niet door zal bevorderd worden. En dat zou ons leed doen. Een ruim debiet bewijze de ongegrondheid dier vrees, geve den Vertaler voldoening op zijnen over 't geheel welgeslaagden arbeid en daaraan nuttig besteden tijd, en stelle den

Uitgever schadeloos, ook voor de moeite der keurige uitvoering, welke zoodanig is, dat het gerust onder de oogen mag komen van die vrouwen en in die kringen, voor welke het vooral bestemd is.

Een breeder verslag van den inhoud achten wij onnoodig, ook omdat de vertaling reeds eenigen tijd het licht ziet en wel reeds aan velen zal bekend zijn. Dat wij haar niet vroeger aankondigden, werd daardoor veroorzaakt, dat wij het *derde* deel eerst onlangs ontvingen. Bij de menigte later uitgekomene boeken, die op onze aankondiging wachten, hebben wij ook de plaatsruimte niet tot opmerkingen over bijzonderheden, hoewel wij er nog al eenige aanteekenden, en, al ware het over het punt der echtscheiding alleen, vrij wat zouden te zeggen hebben.

---

SPENER *te Dresden. Een Verhaal uit het laatst der zeventiende Eeuw. Uit het Hoogduitsch van* C. A. WILDENHAHN, *Evangeliedienaar te Bautzen, door* R. P. VERBEEK, *Predikant te Doorn. II Deelen. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 554 *bl. f* 4-90.

RICHARD VAN WOODVILLE, *of de Slag van Agincourt. Door* G. P. R. JAMES. *Naar het Engelsch. III Deelen. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. *In gr.* 8*vo.* 729 *bl. f* 7-80.

MEREDITH. *Naar het Engelsch van de Gravin* VAN BLESSINGTON. *II Deelen. Te Arnhem, bij* J. A. Nijhoff. *In gr.* 8*vo.* 551 *bl. f* 5-80.

Zullen wij met onze aankondigingen niet al te zeer achterlijk geraken, dan zijn wij genoodzaakt, deze drie Romans slechts met weinige regelen te vermelden.

De eerste, genoemd naar den in de kerkelijke geschiedenis, vóóral die der Christelijke *moraal*, bekenden SPENER, schetst dien uitmuntenden man en zijnen tijd in het godsdienstige naar waarheid en met levendige, fiksche trekken. De tegenstelling van eene dorre, angstige zoogenoemde regtzinnigheid en de ware gemoedelijkheid, het *goede* Piëtisme, is hier voorgesteld op eene wijze, die aan den eenen kant den gewonen Romanlezer voldoet, wiens begeerte zich alleen naar eene *onderhoudende* lectuur uitstrekt, en tevens

aan de andere zijde niet nalaat, op ongezochten toon eenen Christelijken zin aan te kweeken. De vertaling is uitmuntend, en het portret van den man, die als *Pietist* wel eens miskend is en wordt, maar evenmin als de zaak zelve dit verdient, versiert het werk.

*Richard van Woodville* is een historische Roman in den bekenden trant des Engelschen veelschrijvers. Hij is ook hier, gelijk doorgaans, getrouw aan de Geschiedenis, en dit voortbrengsel zijner vruchtbare pen zal ongetwijfeld nevens zijne tallooze broeders eene goede ontvangst vinden in de romanlezende wereld.

Aan de verbeelding en den verhaaltrant van de *Gravin* VAN BLESSINGTON doen wij gaarne hulde; maar die eindelooze tafereelen uit de Engelsche groote wereld, met het onophoudelijke reizen naar het vaste land en verblijven in *Italië*, begint toch eindelijk te vervelen, en van te groote waarschijnlijkheid zal niemand dit verhaal beschuldigen.

En hiermede wenschen wij, SPENER bijzonder en boven vele anderen aanprijzende, aan deze Romans eene gelukkige reis door leesgezelschappen en leesbibliotheken.

---

*De vernietigde vloek. Een Verhaal uit den tegenwoordigen tijd. Door* H. W. HASELHOFF. *Te Leeuwarden, bij* L. Schierbeek. 1845. *In gr.* 8*vo.* 216 *bl. f* 2-20.

Het hoofddoel, dat zich de Schrijver met dit Romannetje schijnt te hebben voorgesteld, is, aan te toonen, dat Protestanten en Roomschkatholijken, wanneer zij niet aan doode geloofsvormen en kerkelijke namen hechten, onderling in genoegen leven en, ieder in zijn kerkgenootschap blijvende, gelukkig gehuwd zijn kunnen. Wij laten dit gelden bij een Katholicisme, zoo als het hier wordt voorgesteld, en dat geheel en al op de leest der nieuwe Duitsch-Katholieke Kerk geschoeid is, ofschoon het boekje reeds was opgesteld vóór het opstaan van RONGE. Maar daarnaar ziet het er voor het tegenwoordige niet uit in ons vaderland, waar de *Ultramontanen* met elken dag onbeschaamder het hoofd opsteken. Zelfs zouden wij vreezen, dat liefdegeschiedenissen als deze eerder kwaad dan goed doen. Want bij verliefden van verschillende geloofsbelijdenissen — dat wij hier niet aan Protestanten onderling denken spreekt van zelf — wordt doorgaans hoog op-

gegeven van verdraagzaamheid; dat men gelukkig kan zijn, al gaat men niet naar dezelfde kerk, en wat dies meer zij; maar men late zich niet verblinden! Onder die fraai schijnende verdraagzaamheid schuilt, honderd tegen één, *of* onverschilligheid in het godsdienstige, en welk huwelijk kan daarbij gelukkig zijn? *of* het zoete fluiten van den vogelaar, waardoor hij zijne prooi in het net zoekt te krijgen. Is men eenmaal gevangen, dan wordt het fluitje weggeworpen, en *Rome* rust niet, eer het, al koste het huiselijken vrede of liefde van bloedverwanten, of schending van beloften en eeden, haar offer heeft! — Wij beamen in het algemeen de verdraagzame gevoelens van den Schrijver ten volle (*); wij wenschten niets vuriger, dan dat zijn tafereel in de huisgezinnen der Christenen van verschillende kerkgenootschappen waarheid ware; dat kon het ook, zonder dien onzaligen zieledwang en knellende priesterheerschappij; dan zou veel

(*) »Verdraagzaamheid," heet het in onze dagen, »is die schoone Christelijke deugd, welke den broeder ondanks een ander kerkgeloof evenzeer acht en bemint. En de verlichte Roomschgezinden zelven willen verdraagzaamheid. Slechts een enkele heethoofd wil haar niet; maar dat is eene uitzondering." Nederlanders! Protestanten! zullen u dan nooit de schillen van de oogen vallen? Zult gij nooit ontwaken uit uwen zorgeloozen slaap, waarin het Jezuitische wiegelied van verdraagzaamheid u gedompeld heeft? Laten zij zelve verdraagzaam zijn, dan zullen wij de eersten wezen, die hun de broederhand reiken. Maar wij kennen van nabij die verdraagzaamheid in hunnen mond. Wij weten, dat zij haren beminnelijken naam moet leenen aan de onbeschaamdste heerschappij. Reeds beginnen zij zich sterk genoeg te achten, om er voor uit te komen, wat zij door verdraagzaamheid verstaan. Terwijl Rec. dit schrijft, komt hem juist in handen *de Noord-Brabander* van 26 Mei des vorigen jaars, N°. 62, waarin een brief voorkomt van den *Praef. Apost. Emer.* SCHOLTEN, die met ronde woorden schrijft: »Ook de Katholijken willen burgerlijke verdraagzaamheid; maar eene verdraagzaamheid, die ware godsdienst en ketterij op eene en dezelfde lijn plaatst, is eene verfoeijelijke verdraagzaamheid." Nederlanders! naneven van den grooten vader WILLEM! Wanneer zullen u toch de oogen eens opengaan? Als het te laat is? Dat verhoede God! — *Rec.*

huiselijke smart voorgekomen worden en menig huwelijk gelukkiger zijn. Maar de onverzadelijke magt wil *alles* hebben. Hare onderdanen zijn blinde volgers der leidslieden, welke hunne leeken geblinddoekt brengen waar men goedvindt. Wij komen er rond voor uit, dat wij het verkeerd achten, de zoogenoemde gemengde huwelijken aan te moedigen, onder den schijn eener verdraagzaamheid, waardoor de argeloosheid wordt verstrikt.

Als Roman beteekent dit boekje weinig. Het is de gewone geschiedenis van een paar, eerst gescheidene, daarna vereenigde gelieven, toonbeelden, dat spreekt van zelf, van engelächtige deugd. In een ledig uurtje mag men het verhaal zonder verveling lezen, *mais voilà tout!* De taal is hier en daar beneden het middelmatige. *Zich* voor *elkander* zijn wij reeds gewoon, in bijna ieder boek te moeten slikken. *Zich lieven* (bladz. 158) is een krasse *Germanismus*. *Meest deftigste* en *meest bezochtste* (26, 118) zijn stoute *superlativen*. Verlangen naar eenen *eenmaligen* echtgenoot (31) en het hopen op eene *eenmalige* gewenschte uitkomst (64) is eene nieuwigheid in onze taal. Eene eenvoudige huismoeder wil zeggen, dat tot haar genoegen de huiselijke vrede hersteld is; hoor, hoe zij dat doet: »Het ijs is gebroken, en de ademtocht der liefde waait weer als een zachte zéfir door den tuin onzes huiselijken levens." (Bladz. 62).

Het middelmatige titelvignetje heeft ééne verdienste, die niet zeer algemeen is. Het is die, dat het de hoofdknoop voorstelt van het verhaal; iets, waarop men anders bijna nooit let.

---

*Verhalen, door* J. KNEPPELHOUT. *'s Gravenhage, bij* J. L. Van der Vliet. 1846. *In gr.* 8*vo. VI en* 313 *bl. f* 2-90.

Voor het grootste gedeelte zijn deze verhalen stukken, die reeds vroeger in onderscheidene tijdschriften of almanakken het licht zagen. Eene lijst der stukken zal dit doen zien: I. Doodendienst. II. Waanzinnig Truken. III. Een vorstje. IV. Op zee. V. Spel. VI. Eene heel lieve soirée. VII. Schwetzingen. VIII. Geen paard te rijden. IX. De vermakelijke en onderhoudende geschiedenis van *zoo veel lieflijkheên* en *de kuischheid zelve*. X. Naar Zomerzorg. XI. Een quiproquo. XII. De *Salon des Variétés*. Van deze

stukken zijn alleen VII en IX thans voor de eerste maal gedrukt; de overigen waren reeds bekend. De Schrijver had daarom tot titel verkozen: *Oude Vrienden;* maar boekverkoopersspeculatie van zijnen uitgever deed hem de opregtheid van dien titel opofferen. Wij kunnen ons de auteursliefde zeer wel begrijpen, die de aldus verstrooide vruchten van zijnen geest weder bijeenzamelt, en duiden die ook niet ten kwade, wanneer de stukken zulk eene herzameling en bewaring verdienen. Opmerking verdient zij doorgaans ter waardering en karakterisering van den Schrijver, die, indien de zaak niet eene ellendige geldspeculatie is, daardoor toont, wat hij zelf waardig acht, om der vergetelheid ontrukt te worden, en aldus zijn eigen oordeel over zijne vroegere stukken uitspreekt, nadat er genoegzame tijd verloopen is sedert hunne zamenstelling, om ze met minder opgewekte eigenliefde gade te slaan. Uit dit oogpunt beschouwd, is er in de opname van deze en gene der vroegere verhalen of schetsen nog al een en ander, wat Rec. bevreemdt. Wanneer men de gave bezit, gelijk de Heer KNEPPELHOUT die ongetwijfeld heeft, om op eene losse, bevallige manier te schrijven, brengt welwillendheid, om aan het verzoek van den uitgever van deze en die tijdschriften of jaarboekjes te voldoen, er ligtelijk toe, om met eene luchtige hand een weinig beduidend stukje op te stellen, wat aan den wensch van het oogenblik beantwoordt, met genoegen zich vlugtig laat lezen, en ook geene hoogere aanspraak maakt, dan die van zulk eene voorbijgaande voldoening. Doch is het nu goed te keuren, zulke stukken na verloop van tijd uit de vergetelheid terug te roepen, die natuurlijk hun deel en ook hunne bestemming is, en ze door eene vernieuwde uitgave eene duurzame waarde toe te kennen? Wij zouden er aan twijfelen; wij zouden meenen, dat er in dezen bundel onderscheidene stukken zijn opgenomen, die zich met het kortstondig bestaan in een tijdschrift of jaarboekje hadden moeten vergenoegen, die men daar met welgevallen en genoegen las, maar van welke men toch vraagt, als men ze hier wedervindt: verdienden zij nu zulk eene onderscheiding? Zijn ze zoo belangrijk, zoo uitstekend òf van inhoud òf van vorm, dat ze nog eens moesten worden opgedischt? Rec. zou dat b. v. van N°. III, IV, X, XI niet durven beweren. Zij zijn al te onbeduidend, ook met opzigt tot de kunst, om nog-

maals te worden opgedrongen. Het is in ons oog te pretentieus, om voor zulke nietigheden de aandacht van het publiek voor de tweede maal te durven vergen. Waarom heeft de Heer KNEPPELHOUT niet liever eene beperkter keuze gedaan uit den reeds gedrukten voorraad, en daarbij nieuwe, zorgvuldig bewerkte stukken gevoegd? Hij zou daarmede voor zijnen roem beter hebben gezorgd en ook onzer letterkunde meer dienst hebben bewezen. Onder de reeds vroeger uitgegevene zijn er, die de opname wel weder verdienden, ja die wij in hunne soort als meesterstukjes beschouwen. De titel van *Verhalen* doet wel iets anders verwachten, dan wij hier doorgaans vinden; maar stukjes, als N°. II, VI, XII, zijn inderdaad proeven van een wezentlijk en groot talent. Vooral het laatste, *de Salon des Variétés*, onderscheidt zich door eene juistheid en scherpheid van teekening, door eene getrouwheid naar het leven, door eene gemakkelijkheid en natuurlijkheid, die van groote kunst getuigen. De *heel lieve Soirée* is misschien hier en daar een weinig geoutreerd, schoon anders in denzelfden trant en ook niet onverdienstelijk. *Waanzinnig Truken* is aandoenlijk en treffend geschreven. *Geen paard te rijden*, schoon inderdaad weinig beteekenende, is toch om de regt goed geschilderde situatie piquant. Wanneer wij den Schrijver in zijne Voorrede hooren betuigen, dat »het steeds zijn streven was om tot diegenen der letterkundigen gerekend te worden, die aan den Hollandschen verhaalstijl en de Hollandsche zamenspraak een eenvoudiger, meer met de taal des dagelijkschen levens overeenkomenden toon trachten te geven," dan zal men hem niet ligt den lof weigeren van daarin gelukkig te zijn geslaagd; wij beschouwen uit dit oogpunt vooral de door ons geprezene stukken als belangrijker, dan hun onderwerp en inhoud oppervlakkig zouden doen vermoeden. Wij wenschten, dat velen hem deze kunst afzagen, waardoor onze schoone moedertaal van eene zijde wordt ontwikkeld, waar zij inderdaad ontwikkeling noodig heeft.

Wij zeiden boven, dat wij liever meerdere nieuwe stukken hadden ontvangen, dan sommige der herdrukte. Wij deden dat met het oog op het wezentlijk talent, dat in de beste der hier andermaal medegedeelde verhalen zich openbaart, minder met het oog op de beide stukken, die hier voor het eerst zijn gegeven. Wij laten *Schwetzingen* aan

zijne plaats, maar begrijpen niet, hoe No. IX, eene vrije vertaling naar het Fransch van ALPHONSE KARR, door den Schrijver kan zijn gekozen; het stukje is in inhoud en strekking, in trant en manier zoo geheel Fransch, dat Rec., die eerst later, aan het einde van het boek gekomen, de inhoudslijst vond, het zich niet kon verklaren, hoe KNEPPELHOUT zulk eene anomalie had kunnen dulden, en een stuk opnemen, wat met de andere zoo weinig in overeenstemming was. Dat verwondert hem nog; ofschoon het hem genoegen doet, dat het geen oorspronkelijk verhaal is.

De Heer KNEPPELHOUT, zoo hij onze aankondiging mogt lezen, ziet, dat wij regt aan zijne bekwaamheid en zijn talent laten wedervaren, schoon wij niet voetstoots alles, wat wij hier vinden, kunnen goedkeuren. Wij wenschen, dat hij ons bij tijd en wijle nieuwe en bewerkter stukken moge leveren in zijnen besten trant, en houden het er voor, dat hij in staat is, om daardoor wezentlijk onze letterkunde te verrijken.

---

*De Pleegdochters. Een Verhaal van* HENRIETTE HANKE, *geb.* ARNDT, *Schrijfster van de Schoonmoeder. Uit het Hoogduitsch. Te Zutphen, bij* A. E. C. van Someren. 1845. *In gr.* 8*vo.* 279 *bl. f* 3-:

De Voorrede van den Vertaler is vrij hoog gestemd. Hij spreekt van schilderijen, waarvan sommige geheele groepen van beschouwers tot zich trekken, andere in een verborgen hoek één, hoogstens twee personen aanlokken. De eersten geven luide hunne goedkeuring en verrukking te kennen; de laatsten staan sprakeloos, hunne oogen onafgewend gerigt houdende op het kleine schilderijtje, waarvan zij elk détail met de hoogste opmerkzaamheid gadeslaan, en een verholen traan is al, wat van hunne bewondering getuigenis geeft. Dat wordt op boeken overgebragt, en het kleine schilderijtje, ziedaar natuurlijk het verhaal, dat wij moeten aankondigen; die soort »komt meer overeen met den smaak der vrouwen, die in het teederste gevoel des harten zoo bekoorlijk, zoo verheven schoon zijn. Dit bekoorlijke en verhevenschoone door de *Liefde* heeft mevrouw HANKE trachten te schetsen in hare *Pleegdochters*."

Toen Rec. dat gelezen had, begon hij bang te worden voor de taak der aankondiging; en toen hij het boek zelf ten einde was, moest hij volmondig zeggen, dat het »zijne lezers, zijne liefhebbers" hebben mogt, maar dat *hij* daaronder geenszins behoorde. Maar »het komt meer overeen met den smaak der vrouwen, die" enz. Welnu, de proef genomen, en het eener vrouwe in handen gegeven, die het althans aan gevoel niet ontbreekt, en die in andere romans van mevrouw HANKE wel eens smaak had gevonden — en tot zijn eigen groot genoegen vond Rec. zijn ongunstig oordeel bevestigd. Het is, dunkt ons, een proefje, hoe men romans *niet* moet schrijven. Het tooneel opent met een jong meisje, dat eenen brief ontvangt, en als het boek op acht bladzijden na uit is, vinden wij haar terug, en de rest is — de geschiedenis van hare grootmoeder en hare moeder! Beide moeten toonbeelden van voortreffelijkheid zijn, maar zijn in ons oog alles behalve dat. De eerste, overigens een goed, zacht schepseltje, verspeelt door eigene schuld de liefde van haren echtgenoot, doordien zij als eene martelares zich voordoét, omdat zij met hem de gezelschappen der groote wereld moet bezoeken. Men kan naauwelijks nalaten haar evenzeer te beschuldigen als haar' echtgenoot, en moet althans het begin van het kwaad niet minder bij haar zoeken. En nu de moeder, waarlijk, die speelt ook al eene zeer wonderbare rol! Terwijl haar hart vol is van liefde voor een ander, verlooft zij zich met iemand, die vroeger hare zuster het hof heeft gemaakt, en om wien die zuster, na vruchtelooze pogingen om hare liefde te overwinnen, wegkwijnt. Als zij dat bemerkt, doet zij weder afstand, hetgeen haar nog al iets schijnt te kosten, en vlugt weg, en laat naam, stand en vermogen achter, vindt dan haren eigenlijken geliefde, trouwt en leeft met hem vergeten en zonder zich aan de haren bekend te maken. Het is eene zonderlinge romaneske verwarring, waarvan men het eigenlijke doel niet vat, en die, onzes inziens, niet strekt, om ons het beeld van dat »bekoorlijke en verheven-schoone door de liefde" in duidelijke trekken af te malen. De stijl is in dien sentimentelen trant, die in vroegere tijden en romans te huis behoort, en dien wij meenden doorgeworsteld te zijn. Het zou ons spijten, als ook ons vrouwelijk publiek dit boek bij het schilderijtje vergeleek, waarop men sprakeloos onafgewend de oogen gerigt houdt, en dat den verholen traan der stille bewondering doet vloeijen. Wij hopen, dat de smaak niet alzoo tot het gelukkig voorbijgegane lafzoete terugkeert, maar aan degelijker kost gewoon is geworden — wel te verstaan en te onderscheiden van het overpiquante, dat mede in de mode is. Wij hopen, dat de Vertaler in het vervolg gelukkiger keuze moge doen, en waarschuwen hem ook tegen woorden als »zorgzame opmerkzaamheid" en een »opzigtende pligt," van eenen voogd gesproken.

# BOEKBESCHOUWING.

*Leerredenen door* J. P. HASEBROEK, *Predikant te Breda. Te Breda, bij* Broese en Comp. 1846. *In gr.* 8*vo. X en* 374 *bl. f* 3 - 40.

Een bundel leerredenen van den Schrijver van *Jonathan.* Steller van dit beoordeelend berigt verheugde zich over deszelfs uitgave; want hij verwachtte een werk, den meester waardig: gemoedelijke ernst en kennis van het menschelijke hart, orde en eenheid, helderheid van begrippen en duidelijkheid in derzelver uiteenzetting. Hij meende overal den gevoelvollen dichter te zullen hooren spreken en zich uitdrukken in sierlijken stijl en bewoordingen. Met één woord, hij verwachtte leerredenen, die beide voor oor en hart veel zouden aanbieden, dat het nut konde doen begrijpen, hetwelk door den Evangelie-dienaar, die dezelve uitsprak, onder den Goddelijken zegen, rijkelijk mogt zijn gesticht.

Hoe gretig wij deze leerredenen dus in handen namen en als 't ware verslonden, laat zich uit onze hooggespannen verwachting gereedelijk afleiden. Maar, heeft die lezing ons bevredigd? Heeft zij voldaan aan de billijke eischen, die wij op den kanselredenaar hebben, inzonderheid als hij de *chefs d'oeuvres* zijner opstellen in het licht zendt, en ze alzoo aan het meer bedaarde oordeel en onderzoek van een uitgebreider publiek, dan dat zijner gemeente, onderwerpt? Hebben wij daarin den helderdenkenden godgeleerde, den grondigen bijbeluitlegger, den geleidelijk en duidelijk sprekenden leeraar gevonden, die, toegerust met vele noodige gaven, op verstand en hart zijner toehoorders gewerkt heeft? Hebben wij ons kunnen overreden, dat deze leerredenen in de Bredasche gemeente waarlijk het afgebedene en gewenschte nut hebben te weeg gebragt en verder aanbrengen zullen, als zij buiten den kring der ge-

meente des Schrijvers door velen (waaraan wij om des naams wille van den Eerw. HASEBROEK niet twijfelen) zullen gelezen worden? Neen, Lezer! Het doet ons leed, te moeten erkennen, dat wij in onderscheidene opzigten zijn te leur gesteld.

Doch gij behoeft mij op mijn woord niet te gelooven, en hebt alle regt te vragen naar de reden, waarom ik niet voldaan ben. Sla daartoe met mij uw oog in het werk zelf.

In de voorrede geeft HASEBROEK het verlangen te kennen, dat men zijne thans uitgegevene leerredenen zal beschouwen als eene prediking in geschrifte, gelijk hij den *Brief van Paulus aan de Romeinen* genoemd had. Indien wij ons echter niet bedriegen, straalt uit de volgende zinsneden zekere ontevredenheid door, alsof zijn openbaar werk, als redenaar, wel eens kwalijk beoordeeld wordt, en er onder zijne hoorders gevonden worden, die, niet gedreven door de opregte begeerte om van den spreker geleerd en gesticht te worden, veeleer met de gemeente zamenkomen om hem te beoordeelen in zijne Theologische denkwijze als anderzins. Gevoelt de Schrijver daardoor iets smartelijks, of verraden zijne woorden zekeren wrevel, alsof er op zijn werk geene aanmerkingen waren te maken en hij voor ieders behoefte altijd sprak? Indien dit laatste het geval mogt zijn, hetgeen wij hopen noch gelooven, omdat de Eerw. HASEBROEK zeer wel weten zal, dat hij zulke beoordeelingen van kundigen en onkundigen met al zijne medebroederen gemeen heeft, dan zouden wij zijn Eerw. aanraden dit verslag niet ten einde toe te lezen; want ook wij achten ons verpligt en geroepen, nevens den lof, dien zijn werk verdient, tevens onze aanmerkingen met bescheidenheid ter neder te schrijven.

Volgens oude gewoonte zou ik gaarne aanvangen met de korte opgave van den inhoud der leerredenen, in dezen bundel te zamen gevat, maar moet den lezer naar het werk zelf verwijzen, opdat hij zie, of zij daarvoor al of niet vatbaar zijn. Ik geef dus de teksten met derzelver motto's I) *Joh.* XI: 26$^b$ *ongeloof, kleingeloof, geloof.* II) *Joh.* XVIII: 40$^b$ *Jezus voor Barrabas verworpen.* III) *Jes.* V:

4b *Het lied van den wijngaard.* IV) I *Joh.* II: 18a *De laatste ure.* V) *Joh.* XIX: 31b *De groote feestdag.* VI) *Joh.* I: 5a *De wereld vóór de komst van Christus.* VII) *Joh.* VII: 37—39. *De belofte en gaven van den Heiligen Geest.* VIII) *Joh.* XIX: 19. *Het opschrift boven het kruis.* IX) I *Cor.* XIII: 13. *Geloof, hoop, liefde.* X) *Joh.* XVII. *Het Hoogepriesterlijk gebed.* XI) *Rom.* I: 17b *De regtvaardiging door het geloof,* en XII) *Matth.* V: 4. *De treurenden zalig gesproken.*

Het ontbreekt, voor zoo veel mij voorkomt, in deze leerredenen nergens aan gemoedelijken ernst; integendeel spreekt de Schrijver overal met gepaste vrijmoedigheid, zonder aanzien van personen en zonder verschooning, en toont zich zijne roeping van Christelijk zedeleeraar wel bewust. Evenzoo doet ZEerw. van tijd tot tijd eenen stouten doch altijd waren greep in het menschelijke hart, die getuigt, dat het hem niet ontbreekt aan voldoende kennis en opmerking van deszelfs deugden en gebreken.

Orde in de behandeling der gekozene onderwerpen hebben wij meestal niet of althans niet zoodanig aangetroffen, als ons voorkomt wenschelijk, ja zelfs volstrekt noodig te zijn in leerredenen, die voor eene gemengde schare van toehoorders moeten worden uitgesproken. Eene verdeeling vindt men dikwijls geheel niet, althans niet opgegeven. Wij hebben dit niet kunnen goedkeuren; want, indien eene leerrede door eene duidelijke en onder het spreken aangewezene verdeeling zich kenmerkt, komt de spreker zoodoende het geheugen zijner hoorderen te hulp, en maakt zijne rede langs dien weg voor hunne bevatting aanmerkelijk geschikter. Wij weten toch, dat de gemeente, tot welke de leeraar van den kansel spreekt, doorgaans zamengesteld is uit aanzienlijken en onaanzienlijken, uit meer geoefenden en minder geoefenden, uit geletterden en ongeletterden, waarvan echter de laatsten overal, in de steden zoowel als ten platte lande, verreweg het grootere deel uitmaken. Dit gedeelte der gemeente, dat gedurende de zes overige dagen der week in beroeps- of huiselijke bezigheden onvermoeid en onafgebroken werkzaam is, hoort, behalve op den dag

des Heeren, zelden aaneengeschakelde redenen, waaruit voortvloeit, dat zij den redenaar niet geregeld volgen kunnen, indien hij van zijnen kant niet alles aanwendt, wat in zijn vermogen is, om zich niet alleen duidelijk voor hen uit te drukken, maar ook eenvoudig is in de verdeeling van zijn onderwerp, en hun die verdeeling vooraf doet kennen. Dan treffen bovendien zijne hoorders van tijd tot tijd kleine rustpunten aan, die hen in staat stellen om daarna met den spreker gemakkelijker voort te gaan en hem te volgen. Daarenboven houdt Referent, door ondervinding geleerd, het altijd, met zijnen waardigen en hooggeachten leermeester, Prof. VAN HENGEL, voor nuttig en wenschelijk, meestal zóó te werk te gaan, dat de leeraar zijne gemeente althans de hoofdverdeeling zijner rede opgeve. Niet, dat hij het misprijzen wil, nu of dan anders te handelen. Het tegendeel is waar. Eene al te eenvormige wijze van spreken kan voor den geregeld opkomenden en goeden hoorder op den duur wel eens onaangenaam, ten minste minder bevallig worden; maar ook de aandacht des besten toehoorders wordt somwijlen afgetrokken van den mond des sprekers, en eene kleinigheid kan hem aanleiding geven, dat hij den draad der rede, die tot hem gerigt wordt, voor een' oogenblik verliest. Laat nu de spreker geene verdeeling hoegenaamd in zijne rede opmerken; heeft hij haar geheel niet aangewezen, dan loopt de hoorder gevaar, van al wat nog volgen moet geen of niet noemenswaardig nut te trekken, en hij verlaat het Godsgebouw ontevreden, onvoldaan over den leeraar, omdat hij, ja, wel eenige volzinnen gehoord heeft, die op zich zelven goed waren, maar, bij gemis van zamenhang, zich de geheele leerrede niet meer herinneren kan.

Of wij met eenig regt deze aanmerking ter neder schreven, en of zij op de voor ons liggende leerredenen van den Eerw. HASEBROEK van toepassing heeten mag, beoordeele de Schrijver zelf, en vestige daartoe zijn oog vooral op N°. 3, waaraan als tekst is toegewezen *Jezaia* V: 4ª (waarvoor, bij vergissing, staat vers 4ᵇ): »*Wat is er aan mijnen wijngaard meer te doen, hetwelk ik aan hem niet gedaan*

*heb?*" Handelt deze rede inderdaad over die woorden, of zou men het er voor kunnen houden, dat zij uit onderscheidene brokstukken is zaamgesteld, waarvan de eerste negen bladzijden eene omschrijvende verklaring derzelven aanbieden, en waarna de Schrijver vervolgens overgaat, om de bijna gelijkluidende, althans in doel en leering daarmede zoo naauw overeenstemmende gelijkenis van den Zaligmaker, *Matth.* XXI: 33—41, op gelijke wijze te behandelen, en, zonderling genoeg, plotseling besluit met het uitspreken eener derde gelijkenis van onzen Goddelijken Leeraar J. C., te vinden *Lukas* XIII: 6 sqq. Indien wij den uiterlijken vorm dezer leerrede alleen in aanmerking nemen, komen wij bijkans tot het vermoeden, dat zij is zaamgesteld uit brokstukken, hier bij elkander gevoegd, of dat de Schrijver onder het opstellen de moeijelijkheid heeft ingezien van het overbrengen der bijzondere omstandigheden van *Israëls* volk, waaraan JEZAJA schreef, op een Christelijk terrein, en hij, zich de gelijkenis van den Heiland herinnerende, den tekst heeft losgelaten en met eenen duchtigen sprong zich gered. Dit neemt echter niet weg, dat verder in deze leerrede zeer veel voortreffelijks en juist van pas is gezegd, en, liet de ruimte ons toe, veel ter proeve daaruit over te nemen, wij schreven dan volgaarne alles af, wat op bladz. 68 tot 73 gelezen wordt, ja zelfs verder. Maar wij geven slechts een verslag, en willen den lezer, die prijs stelt op nuttiger lektuur, dan die in onze dagen meer algemeen in den smaak schijnt te vallen, ongaarne den indruk benemen, dien deze en dergelijke plaatsen, door verrassende en diep ingrijpende wendingen, maken kunnen op zijn gemoed. Hij leze zelf, en hij zal gewis, met ons, ten hoogste voldaan zijn.

Doch keeren wij nu terug tot het begin dezes bundels, namelijk om de eerste leerrede kortelijk te beschouwen. Wij meenen op dezelve eene degelijke aanmerking te moeten maken. De Schrijver verkoos tot tekst *Joh.* XI: 26$^{b}$. Bij het hooren daarvan zou gewis niemand denken, dat in het algemeen over de opwekking van LAZARUS door den grooten Wonderdoener zou worden gesproken, en evenmin,

dat de bijzondere aandacht bepaaldelijk, niet op den aanbiddelijken JEZUS, die hier vooral zich in al zijne verhevenheid zoo luisterrijk doet kennen, maar op de overige daarbij voorkomende en meer of min handelende personen gevestigd wordt. Dit kan echter zeer wel worden over het hoofd gezien, als nu de beschouwing dier personen slechts overeenkomt met de waarheid en derhalve juist is; maar hier heeft HASEBROEK, naar het ons voorkomt, zich grootelijks vergist.

In de *Joden*, die deze wonderverrigting van JEZUS hebben aanschouwd, ziet HASEBROEK het ongeloof, en vindt hiertoe aanleiding in hunne woorden vs. 37: »*kon Hij, die de oogen des blinden geopend heeft, niet maken, dat ook deze niet gestorven ware?*" Wij zien daarin geen ongeloof hoegenaamd; integendeel strekt ons deze vraag der *Joden* ten bewijze, dat zij werkelijk reeds overtuigd waren van JEZUS' Goddelijk vermogen, om van den dood te redden. Wij vinden daarin geene proeve van twijfeling, die verlangt naar een sterk bewijs, om zich tot overtuiging te laten brengen. En wie der hier tegenwoordige *Joden*, die reeds vernomen hadden wat JEZUS vroeger gedaan had, zou ook niet geweten hebben, wat Hij te *Naïn* verrigt en hoe Hij het dochtertje van JAÏRUS in het leven teruggeroepen had? Hetgeen vs. 37 gezegd wordt, wordt door den Schrijver aangevoerd als bewijs voor hun ongeloof, maar het bewijst daarvoor niets en pleit integendeel voor hun geloof aan JEZUS' wonderkracht. Alleen hebben zij blijkbaar toen het oogmerk des Heeren met zijn wachten nog niet begrepen, en konden dit ook niet; want ook de jongeren van JEZUS hadden dit niet ingezien, toen zij Hem van zijne reis naar *Bethaniën* wilden terughouden: en wie zal hen nogtans daarom beschuldigen van ongeloof en als ongeloovigen opentlijk voorstellen? Zelfs in de vijanden van JEZUS, vs. 46 en 47, zien wij duidelijk, dat zij de vele teekenen, door Hem gedaan, gekend hebben en door dezelve in verlegenheid zijn gebragt.

Insgelijks komt het ons voor, dat de Eerw. Schrijver MARTHA kwalijk beoordeelt en haar onregt aandoet, als

hij haar eene kleingeloovige noemt. Ons schijnt het toe, dat deze edele vrouw een zoo hard vonnis niet verdiend heeft. Hare gehechtheid aan den goeden Meester, hare liefde voor den waardigen Huisvriend, en haar ijver, bij eene vroegere gelegenheid betoond, spreken te duidelijk voor haar, dan dat wij haar zóó ver beneden MARIA zouden durven stellen. Het is waar, zij begreep niet aanstonds JEZUS' voornemen, om, door een groot wonderwerk, aan haren broeder te verrigten, de kroon te zetten op al zijne vorige verrigtingen van dien aard, en de lasteringen tot zwijgen te brengen, waarmede men zijne groote daden had gepoogd te bezwalken; maar van kleingeloof, zwakheid of twijfeling zien wij in hare woorden geen enkel bewijs. Is het niet de taal des sterksten geloofs, die vs. 21 en 22 uit haren mond spreekt? Is het niet de volkomenste overtuiging van JEZUS' grootheid en magt, als zij vs. 27 zegt: »*Ja, Heer, ik heb geloofd, dat Gij zijt de Christus, de Zoon Gods, die in de wereld komen zoude.*" Zij sprak niet anders dan MARIA, vs. 32, en wien zal het in de gedachte komen, hierom ook deze van kleingeloof te beschuldigen? Misschien werpt HASEBROEK ons tegen, wat door MARTHA gezegd is vs. 39b; doch ook dit doet niets ter zake, omdat daar de bezorgdheid voor JEZUS uit haar spreekt, wien zij het onaangename besparen wil der stiklucht, die uit het graf onmisbaar stroomen moest, zoodra het geopend werd. Wij blijven dus in onze meening vaststaan, dat de Eerw. HASEBROEK in zijne beoordeeling der, bij deze gebeurtenis handelende personen, onbillijk is te werk gegaan, en dat ZEerw. óf den zamenhang niet regt ingezien heeft, óf zich door vooringenomenheid met MARIA heeft laten verleiden, óf dat zijn verlangen, om over *ongeloof*, *kleingeloof* en *geloof* te prediken, hem uitgelokt heeft, om deze gebeurtenis daartoe te misbruiken.

Eene gunstige uitzondering op de straks gemaakte aanmerking op het niet aanwijzen der verdeeling maakt de vierde leerrede, getiteld: *De laatste ure*, naar I *Joh.* II: 18a. Deze oordeelen wij, nevens de achtste, een der beste en meest ordelijke stukken uit den geheelen bundel; of-

schoon wij niet ontveinzen, bl. 95, met zekere spijt den Satan ten tooneele te zien voeren, dewijl wij voor ons tot hiertoe gemeend hebben, en meer en meer meenen, de regtvaardigheid van God, met behoud der waardigheid zijner openbaring aan den mensch, allerbest te kunnen handhaven, indien wij ons den val der eerste menschen voorstellen als gevolg van den overheerschenden invloed der zinnelijkheid op zijne zedelijke kracht en gevoel, en bij den verleider denken aan de gewoonte der ouden, om het kwaad toe te schrijven aan de werking van booze geesten: HASEBROEK gebruikt dien naam meermalen, zoo ook nog op bladz. 145. Ook het toepasselijke gedeelte munt in deze leerrede uit boven dat van velen der overigen, waarin blijkbaar daarvan weinig of geen werk gemaakt is. Intusschen geven wij den Eerw. Schrijver in bedenking, of hij den tekst wel juist verklaard heeft. Dat deze slechts als motto gebruikt wordt, is duidelijk. Het is klaar, dat zijn Eerw. hier is uitgelokt door de woorden, zonder op het redebeleid te letten. Naar het ons met VAN DER PALM, GROTIUS en anderen voorkomt, heeft de Apostel hier niet gedacht aan de wederkomst van CHRISTUS, maar integendeel zijne lezers willen doen denken aan de met rassche schreden naderende verwoesting van stad en tempel en de verdelging van den Joodschen staat. Wel is waar, als men enkel op den klank der woorden afgaat, en deze, uit derzelver zamenhang gerukt, inziet en gebruikt, gelijk zij daar geschreven staan, bieden zij eene heerlijke gelegenheid aan, om een onderwerp te behandelen, als dat van deze leerrede. Doch of eene gezonde bijbeluitlegkunde en de regelen eener goede homiletiek dusdanig gebruik veroorloven, zouden wij niet bevestigend mogen beantwoorden. Immers ieder, die met opmerkzaamheid het verband naleest, ten einde zich nog eens het gehoorde levendig te herinneren, ziet weldra, dat de leeraar van den waren zin der woorden afgeweken is, en gesproken heeft over een geheel ander onderwerp, dan waaraan de heilige schrijver heeft gedacht. — In allen gevalle leert ons de ondervinding, hoe ligtelijk leeken, en zelfs zekere soort van leeraren, uit vroe-

gere en latere tijden des Christendoms, genegen zijn, de bijbelplaatsen uit haar verband te rukken, en, enkel afgaande op den klank der woorden, dezelve aan te halen, als bewijzen voor gefingeerde waarheden of liever dwalingen, die ons nergens worden gepredikt. Men denke slechts aan de onderscheidene systemata der oudere godgeleerden, en aan de bewijsplaatsen der Separatisten, voor hunne leerstellingen aangevoerd wordende.

Nog éene aanmerking zij hier gemaakt, en wij maken haar te dezer plaatse, omdat de vierde leerrede er ons bijzondere aanleiding toe gaf, hoezeer zij geldt van de meeste leerredenen in dezen bundel voorkomende; zij is deze: De Eerw. Schrijver heeft de gewoonte, het motto, of liever den tekst, die bij zijn spreken tot grondslag ligt, gedurig te herhalen. Die herhaling, wij erkennen het, imposeert niet zelden op het gevoel der hoorders, en kan somwijlen het verrassende en plegtige eener rede verhoogen; maar men ga er dan, naar het ons voorkomt, spaarzamer mede te werk, dan de Heer HASEBROEK, die het misschien tot vervelens toe vermenigvuldigt; bij voorbeeld: wij lezen in de 2de leerrede 12 malen »*niet dezen, maar Barrabas*;" in de 4de leerrede 29 maal »*het is de laatste ure*;" in de 5de leerrede 19 maal »*die dag des sabbaths was groot*;" enz. gezwegen van de menigvuldige geparaphraseerde herhalingen van denzelfden uitroep; ja de Schrijver is daarmede zoozeer ingenomen, dat hij nu en dan dien uitroep plaatst, zonder dat hij in eenig verband met het reeds gezegde en dus geheel en al op zich zelven staat en eene kwade figuur maakt.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

---

*De Landverhuizing. Leerrede over Gen. XI:* 8[a]; *door* C. W. PAPE, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw en Predikant te Heusden. Te Heusden, bij* A. F. G. de Pinéda. 1846. *In gr.* 8*vo. IV en* 29 *bl. f* :-20.

Wij kunnen van deze leerrede met lof gewagen en wenschen haar in veler handen. Een hoogst belangrijk onderwerp, waarover de gevoelens hemelsbreed verschillen, wordt daarin met gematigdheid en kalmte besproken. Naar aanleiding van de groote landverhuizing, die ten gevolge van *Babel*'s mislukten torenbouw, onder Gods bestuur, heeft plaats gegrepen, wordt hier aangewezen, dat de landverhuizing in onze dagen evenzeer onder het oog en het hoog bestuur van God geschiedt, dat daarin de vrije werking van menschelijke meeningen en driften merkbaar is, en dat deze, terwijl zij tot landverhuizing aanleiding geven, dienstbaar zijn aan Gods wijze bedoelingen. De ontwikkeling hiervan had misschien geleidelijker en dieper kunnen zijn, maar is toch duidelijk en overtuigend genoeg. En de leeringen (bl. 6 staat: *leerringen*), die daaruit worden afgeleid, verdienen algemeene behartiging. Het geheel strekt minder, om van de landverhuizing af te schrikken en daartegen te waarschuwen, dan wel om het oordeel daarover voor te lichten en verstandig te leiden. En waarlijk, indien een zoo zorgwekkend verschijnsel van onze dagen ons bekommert, wij mogen daarin allerminst het hooge Godsbestuur voorbijzien, dat het kwade der menschen weet te leiden ten goede. Zonder daarom de volksleiders en hunne bedoelingen te verontschuldigen, gevoelen wij, opwaarts ziende, dat de landverhuizing, hoe meer zij zich uitbreidt, een belangrijke schakel is in de keten der wereldgebeurtenissen, en onder het opzigt staat van den grooten Koning der eeuwen, den onverderfelijken, den onzienlijken, den alleen wijzen God, wien eere en heerlijkheid zij in alle eeuwigheid!

---

*Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in Neêrland's Indië. Eerste jaargang. I. Batavia, ter drukkerij van het Bataviaasch Genootschap.* 1846. *In gr.* 8*vo. XV en* 154 *bl. f* 10-: *per jaarg.*

Het is ons eene aangename taak, de aandacht onzer

lezers op dit *Tijdschrift* te vestigen, hetwelk, onder medewerking van de Heeren Predikanten in *Neêrland's Indië*, en ten voordeele van het weeshuis te *Parapattan*, begonnen is uitgegeven te worden door Dr. VAN HOËVELL, Predikant te *Batavia*. Inderdaad een hoogst belangrijk verschijnsel en dat iets goeds belooft voor de toekomst! Reeds de mogelijkheid der uitgave strekt ten bewijze van godsdienstige belangstelling en zedelijken vooruitgang in eene kolonie, waar langen tijd de materiëele belangen, op den voorgrond geplaatst, alle hoogere schenen te verdringen. De eenmaal opgewekte behoefte aan goede lectuur, door middel van een dergelijk tijdschrift, schijnt, blijkens de breede lijst der inteekenaren, zich daar allerwegen te openbaren. De gereede toestemming van den Gouverneur-Generaal tot de uitgave getuigt gunstig van den geest, die zijn oppermagtig bestuur kenmerkt. De redactie, die Dr. VAN HOËVELL, in weerwil zijner vele en veelsoortige werkzaamheden, op zich genomen heeft, kon wel niet in betere handen vallen. Meer nog waarborgt de beloofde medewerking der overige Predikanten, ofschoon niet alle evenzeer de bekwaamheid bezitten om de pen te voeren, eenen gewenschten uitslag. Voorts draagt de aanleg van het tijdschrift, dat, in *vier* afdeelingen, deels verhandelingen over CHRISTUS en Christendom, deels opmerkingen van practischen aard, deels verhalen uit het gebied der kerkelijke geschiedenis, deels berigten en mengelingen bevatten zal, in het algemeen onze goedkeuring weg. En de inhoud der *eerste* aflevering, die thans voor ons ligt, stelt de goede verwachting, door dit een en ander ons ingeboezemd, niet te leur.

Eene gestrenge beoordeeling van den inhoud ligt buiten ons plan. Al konden wij ons daartoe ook geroepen achten, het ware onheusch tegenover eene zoo lofwaardige, ter naauwernood aangevangene onderneming. De ijver van den Redacteur en zijne medeärbeiders verdient aangemoedigd te worden door het moederland, al ware het zelfs dat hun arbeid veel te wenschen overliet. Wij haasten ons echter, om te verzekeren, dat de uitgave van dit tijdschrift

daarop regtmatige aanspraak maakt van wege de deugdelijkheid van den inhoud. Ja, wij maken zelfs geene zwarigheid, om de lezing daarvan aan allen zonder onderscheid aan te bevelen. Zij zullen er in vinden, nevens vermeerdering hunner godsdienstige kennis, voedsel voor hun Christelijk geloof en leven. Men meene daarom niet, dat alle opstellen, hier voorhanden, ons evenzeer hebben behaagd. Dat van Ds. VAN DER MEER VAN KUFFELER, waarmede deze aflevering geopend wordt, heeft zeker geene eigenlijk gezegde wetenschappelijke waarde en is tamelijk oppervlakkig, ofschoon het zich goed lezen laat. Het handelt *over de Profetiën des Ouden Verbonds, in verband beschouwd met de Evangelische waarheid* (bl. 1—33), en staat vervolgd te worden. Maar des te hooger zijn wij met de stukken ingenomen, door den Redacteur zelven geplaatst. De *gedachten bij het openen der versnelde gemeenschap tusschen Neêrland's Indië en Europa* (bl. 35—50), die hij ons mededeelt, getuigen van een' echt Christelijken zin. Met groot genoegen lazen wij zijn opstel over *zonde en vergeving, naar het Hoogduitsch* (bl. 51—61), omdat het diep ingrijpt in de waarheden van het Evangelie der verlossing. Evenzeer verdient *een woord voor treurende ouders*, getiteld: *jonge dooden*, naar aanleiding van *Openb.* XIV: 1—5 (bl. 63—79), algemeene behartiging, ofschoon velen in de opvatting dier bijbelplaats van hem verschillen. En boven alles kennen wij hoogen lof toe aan zijn geschiedkundig onderzoek omtrent *de Maleische Bijbelvertaling, een monument van den godsdienstigen zin onzer vaderen* (bl. 83—127). Het getuigt van grondige studie, veelomvattende kennis van zaken, naauwkeurigheid en waarheidsliefde, en brengt, ofschoon misschien niet geheel volledig, veel aan het licht, wat nog verborgen gebleven was. In hoe verre het noodig was, de voorstellen, door de afdeeling *Haarlem* in overweging gebragt op de eenëndertigste algemeene Vergadering van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, daarin op te nemen, laten wij onbeslist. Maar het staat bij ons vast, dat zulke geschiedkundige onderzoekingen, zóó beschreven, rijke winst aanbrengen ook voor

het moederland. Wat eindelijk het *overzigt van den uitwendigen toestand der Protestantsche Kerk in Neêrland's Indië* betreft (bl. 131—154), waarmede deze aflevering besloten wordt; aan de erkentenis van deszelfs belangrijkheid paart zich als van zelve de begeerte naar meerdere bijdragen van dien aard, waarop dan ook hope gegeven wordt.

En hiermede zij er van dit *Tijdschrift*, bij deszelfs eerste verschijning, genoeg gezegd. Onze beste wenschen vergezellen de uitgave der volgende afleveringen, waarvan wij de toezending verlangend te gemoet zien. In een' Christelijken geest geschreven, naar de vatbaarheid en behoeften der Christenen in *Indië* ingerigt, en door verscheidenheid van inhoud dubbel belangrijk, ga het in de kolonie rond, vinde in vele huizen en harten eene goede ontvangst, wekke en bevredige alomme de hoogere behoeften, die daar te veel sluimeren, en zij alzoo den bloei des Christendoms, aan gindsche zijde van den oceaan, in ruime mate bevorderlijk!

---

*Kerkelijke Wetten voor de Hervormden in het Koningrijk der Nederlanden. Verzameld en met Aanteekeningen voorzien, door* C. HOOIJER, *Predikant te Zalt-Bommel. Te Zalt-Bommel, bij* J. Noman en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 407 *bl. gecartonneerd. f* 4-00.

Voor ieder, die bij het Hervormde Kerkgenootschap eenige betrekking bekleedt, en inzonderheid voor Predikanten, is eene juiste kennis der kerkelijke Wetten en Reglementen eene groote behoefte. Diegenen, welke in hoogere of lagere kerkbesturen zijn geplaatst niet alleen, maar ook alle anderen, zoo in hunne betrekking tot den kerkeraad hunner eigene, of als consulent eener vakante gemeente, als tot Diakonie- en kerkelijke administratie, komen gedurig met de Reglementen in aanraking, die vele zijn, verscheidene bovendien veranderd, uitgebreid, ingekort, gewijzigd. Niet ieder heeft al die bepalingen, waarvan sommige weder in

de eene Provincie verschillen van die in de andere, in het hoofd. Daarom is het hoogst nuttig, daarvan eene welgeordende verzameling te bezitten, ten einde telkens met een' oogopslag de eene of andere bepaling te kunnen naslaan. Daartoe is het in der tijd nuttige *Handboek* van VAN DER TUUK te uitvoerig en, bij zoo vele veranderingen en revisiën, ook ongeschikt. Het *compendium*, dat wijlen de werkzame man in 1834 uit dat grootere werk heeft getrokken, mist, behalve natuurlijk de latere voorschriften, ook de *Provinciale Reglementen op de kerkelijke administratie en de Kerkeraden.* Het was dus eene gelukkige gedachte van den Eerw. HOOIJER, al de kerkelijke Reglementen, welke nog van kracht zijn, in goede orde bijeen te brengen, en nog gelukkiger, daar tevens iets nopens derzelver oorsprong en strekking bij te voegen.

Nopens het eerste hebben wij genoeg gezegd, wanneer wij opgeven, dat in twee hoofdafdeelingen, de eerste: de Reglementen, de tweede: de Wetten en Besluiten, alles in eene goede orde gerangschikt, en de tekst der artikelen naauwkeurig afgedrukt is. Ten aanzien van hetgeen de kundige Schrijver zelf heeft geleverd; dit bestaat ten deele in *inleidingen*, en ten deele in *aanteekeningen.* Gelijk het geheel aanvangt met een naauwkeurig overzigt over de voornaamste Oud-Nederlandsche kerkordeningen, zoo gaat eene historische inleiding, die beknoptheid aan naauwkeurigheid paart, aan ieder der medegedeelde Reglementen vooraf, waardoor niet zelden wordt in het licht gesteld, waarom dezelve bij of na de organisatie van 1816 aldus zijn vervaardigd. Dat die organisatie op eene onwettige wijze, zelfs tegen de Grondwet is ingevoerd, wordt met ronde woorden erkend, gelijk ook met vrijmoedigheid in de aanteekeningen hier en daar wordt aangewezen, in welke opzigten het Staatsbestuur buiten zijne bevoegdheid en in de regten der Kerk zelve getreden is. Het is toch volkomen waar, wanneer, om een paar voorbeelden te geven, HOOIJER op art. 17 van het algemeene Reglement, de *alinea:* »Alle de leden der eerste Synodale vergadering worden door den Koning benoemd," aanteekent: »Het was dan niet genoeg,

dat de grondslag der geheele Kerkregering in het Algemeen Reglement door den Koning is gelegd. Ook al de leden van de eerste en allergewigtigste kerkvergadering worden, zonder medeweten der Kerk, door den Koning eigenmagtig gekozen en benoemd. En wie waren die eerste leden? Hetzelfde elftal der consulerende Commissie, die het Algemeen Reglement onderteekend hadden, met toevoeging slechts van drie andere Predikanten, éénen Ouderling en Quaestor, benevens de drie præadviserende Professoren." Even waar en even vrijmoedig is de aanteeking op art. 32: »Dat de Koning de leden der Provinciale kerkbesturen, al is het ook uit een aangeboden drietal, benoemt, is eene daad van *Bestuur*, dat de Grondwet den Koning over de godsdienstige Gezindten niet verleent. Zullen de Provinciale kerkbesturen ook gezegd worden de kerken hunner Provincie te vertegenwoordigen, dan doet die Koninklijke benoeming aan het beginsel van ware vertegenwoordiging te kort. En, indien de leden der Prov. kerkbesturen niet vrij gekozen zijn, kan de Synode, die uit de leden der Prov. kerkbesturen grootendeels bestaat, geene goede vertegenwoordiging der Kerk wezen." Het is onbegrijpelijk, dat men in 1816 den *servielen* geest zoover heeft kunnen drijven, om zulke bepalingen aan te nemen. Even vrijmoedig is het oordeel over het Synodaal Besluit van 18 Julij 1842 nopens de admissie van kandidaten, als die ook moeten getoond hebben, de leer, die in de symbolische schriften vervat is, te zijn toegedaan, en over de ministeriële dispositie van 15 April 1821 omtrent de waarneming der vakatuurbeurten in gemeenten, die achterlijk zijn in de betaling der klassikale *quota*. Teregt zegt HOOIJER: »Wij gelooven niet, dat de klassikale Besturen door dit schrijven des Ministers zich zullen laten verleiden, om te kort te komen in de waarneming der vakaturen, door het synodaal en koninklijk goedgekeurde Reglement op de vakaturen enz. voorgeschreven." Wij voegen er bij: bestaat er, of moest er niet bestaan, een middel, om dergelijke willekeurige dispositiën van de zijde des ministeriëlen Departements voor te komen? Indien het Gouvernement zich veroorloofde het

duizendste deel van willekeurige heerschappij in de Roomsche kerk, die het zich in de Hervormde aanmatigt, men zou andere dingen hooren! HOOIJER stelt dit in nog meerdere aanteekeningen in het licht; maar er was nog veel meer van te zeggen.

Aanmerkingen op dergelijke bijzonderheden zijn niet het eenige, wat men in de aanteekeningen vindt. Wij willen een paar plaatsen mededeelen ten bewijze, hoe scherpzinnig de leemten der tegenwoordige Hervormde kerkordening in ons vaderland worden blootgelegd. Op art. 17 van het Algemeen Reglement wordt aangeteekend: »*Één lid* uit deszelfs midden." Dus ook een *Ouderling*. De Provinciale kerkbesturen schijnen dit nooit zoo begrepen te hebben. Ook op het voorstel van Ds. RUITENSCHILD, om meer Ouderlingen aan de kerkbesturen toe te voegen, heeft geen hunner in bedenking gegeven, dat dit voorstel, voor zoo ver het de Synode aanging, onnoodig kon geacht worden, wijl elk Prov. kerkbestuur, in plaats van een' Predikant, een' *Ouderling* tot de Synode afzenden kon, en de Synode dus wel grootendeels uit Ouderlingen zou kunnen bestaan." Op art. 19: »*Vaste leden*, met *rang* en *stem*, als de overige, behooren niet toegelaten te worden in eene vergadering van vertegenwoordiging, gelijk de Synode zich beroemt te zijn. Vooral niet, wanneer die vaste leden door geen deel der Kerk tot dat hoogste kollegie zijn afgevaardigd. Geen lid der tweede kamer van volksvertegenwoordigers is voor zijn leven vast benoemd, en geen vast benoemde Griffier dier vergadering heeft, als de leden, rang en stem. Dit geldt den vasten en stemhebbenden *Secretaris der Synode*, en evenzeer den *Quaestor Generaal*." Op art. 46: »In plaats van *Kerkeraadsleden* moet staan: *Ouderlingen* en *Diakenen*. De *Predikanten*, eerst genoemd, zijn immers ook Kerkeraadsleden? De *Diakenen*, niet genoemd, zijn immers ook afzetbaar door het Prov. kerkbestuur? (*Ref.* begrijpt niet, wat deze vraag beteekent.) En de *Oud-Ouderlingen*, die geene Kerkeraadsleden meer zijn, maar in hoogere kerkelijke Besturen zitting hebben, behooren immers ook afzetbaar te wezen?" Op art. 4 van de *In-*

*structie voor de Alg. Synodale Commissie:* »Was het niet wenschelijk geweest, dat der Algemeene Synodale Commissie ook ware opgedragen de behandeling der Appèllen van Provinciale kerkbesturen, den wandel en de ambtsbediening der kerkelijke personen betreffende, wijl dezelve zelden tot eene eerstvolgende Synode kunnen worden uitgesteld, zonder dat daarbij eenig algemeen of bijzonder belang, van Gemeenten of personen, schade lijdt?" Eindelijk op art. 58 van het *Reglement van opzigt en tucht:* »Onder deze bestraffingsmiddelen zijn wederom de *broederlijke vermaningen en bestraffingen* vergeten. Behalve dat die voor alle beklaagden nuttig wezen kunnen, geldt dit vooral de *kandidaten*, die, in jeugdige onnadenkendheid misdoende, dikwijls door hartelijke vermaning of ernstige bestraffing voor de schande der schorsing of het ongeluk van intrekking hunner acte kunnen bewaard worden. — De bestraffingsmiddelen, uit welke de Besturen ten aanzien der Predikanten kiezen moeten, zijn bij de veelheid der graden van schuld te weinig in getal. Behalve de herhaalde vermaningen en bestraffingen, kon men ook gebruik maken van onbevoegd-verklaring, om in zeker aantal van jaren zitting te hebben in eenig Kerkbestuur, hooger dan de Kerkeraad. Bij de schorsing voor *bepaalden* tijd moest een *minimum* en *maximum* bepaald, b. v. van één tot zes jaar. Bij de schorsing voor *onbepaalden* tijd diende die onbepaaldheid binnen de ruimte van zekere jaren beperkt: opdat de Gemeente des geschorsten niet al te lang van een 'eigen' Leeraar verstoken zij. Het ontslag uit de dienst kon ook gesplitst worden, dat het was *of* met behoud van aanspraak op de weduwenbeurs, kinder-, school- en akademiegelden, en met genot van eene meerdere of mindere geldelijke toelage (*), *of* afzetting met verlies van alle emolumenten."

(*) Hoe dit zou kunnen geschieden, zien wij niet in. Een *Kerkelijk Bestuur* spreekt het ontslag uit, doch de *Staat* betaalt tractementen, pensioenen en emolumenten. Alzoo zou dan een kerkelijk Bestuur de bevoegdheid erlangen, om den Staat te verwijzen tot betaling, hetgeen niet geschieden kan zonder eene aanranding van deszelfs regten, waarvan de

Onze lezers zien, dat Ds. HOOIJER bij lang geen onbepaald bewonderaar is van onze Kerkelijke Voorschriften. Hij is die ook niet vijandig: hij wil derzelver volmaking, gelijk de Synode die in hare Vergadering van 1846 besloten heeft, om met de herziening der Reglementen eenen aanvang te maken. Dit werk geeft daartoe belangrijke wenken, die echter, maar dat behoeft ook niet, geenszins op algemeene toestemming kunnen rekenen. Ook wij stemmen niet met alles, zelfs niet met al het aangehaalde in, maar hopen, dat de nuttige arbeid van den Eerw. HOOIJER de kerkelijke wetgeving helpe kennen en verbeteren, waartoe ook, wenscht *Ref.*, de beide thans in het licht verschijnende kerkelijke nieuwsbladen, beter dan het ellendige kerkelijke oorgaan, dat zich *Boekzaal der geleerde* (?!) *wereld* noemt, zullen medewerken.

---

*Klinische Ervaringen, gewonnen in de Koninklijke Poliklinische Inrigting der Hoogeschool te Berlijn, door Dr.* EDUARD HENOCH, *Assistent bij de voornoemde Inrigting, en uitgegeven door Dr.* MAURITS HENDRIK ROMBERG, *gewoon Hoogleeraar etc. etc. Te Utrecht, bij* J. G. Terveen en Zoon. *In gr.* 8*vo. VIII*, 247 *bl. en* 2 *Platen. f* 2-50.

Hoewel Klinische Ervaringen uit eene Polikliniek bij velen twijfel zullen opwekken over de waarde dier Ervaringen en over die van het boek, waarin zij vervat zijn, zoo waarborgt ons echter de naam van den hooggevierden Zenuw-Patholoog, de naam van ROMBERG, niet alleen genoegzaam voor de waarheid der facta, maar belooft ook eene leerrijke en aangename lectuur. Het werkje begint met eene Voorrede van den Uitgever, waarin over de voor- en nadeelen der observatiën in eene Polikliniek gesproken wordt; over de pligten van den klinischen Leeraar, en bo-

Kerk zich te zorgvuldiger moet onthouden, naarmate zij meer op hare hoede moet zijn voor het tegendeel. — *Ref.*

venal is op te merken een verwijt van onzen tijd, als te weinig achting hebbende voor de therapie, »zoodat men van dag tot dag meer moet vreezen, dat het doel om te genezen bijzaak zal worden" enz. Deze uitspraak zal hard in de ooren klinken; zij is evenwel waar, alhoewel het euvel uit zeer verschillende bronnen ontspruit. De een is een geleerd geneeskundige, observeert alles en geeft overal *Decoctum altheae* met *oxymel;* de ander ziet overal *Irritatio mucosae intestinalis* en kan hoogstens *Decoctum hordei* toedienen, en op deze en op vele andere wijzen redeneren zij zich over den moeijelijken weg heen, tot dat zij welbehouden in de gemakkelijke haven, der *methodus exspectativa*, (het nietsdoen) aankomen. Zij bedwelmen hun geweten met de gedachte: ik heb er geen kwaad aan gedaan; maar hij, die het goeddoen achterwege laat, doet kwaad. Voor deze groote klasse van Practici kan dit werk van veel nut zijn. — De inhoud is naar geen bepaald stelsel ingedeeld, en begint met het geliefkoosde thema van den geachten Schrijver, met de Ziekten van het Zenuwstelsel. I. *Sensibiliteitsneurosen.* 1. *Hyperaesthesieën* (bl. 1—14). 2. *Anaesthesieën* (14—23). II. *Motiliteitsneurosen.* 1. *Hypercinesen*, waaronder *Choreä St. Viti* en derzelver behandeling, in hardnekkige gevallen met *arsenicum; Hysterie*, *Eclampsie* (der kinderen). Sprekende van de overeenstemming der aanvallen van convulsiën met *eclampsie*, die bij kinderen niet zelden het begin van *meningitis* zijn, neemt de Schrijver de gelegenheid te baat, om hoogt belangrijke aanmerkingen over deze ziekte en derzelver behandeling er bij te voegen. Daarna volgt Epilepsie en Kinkhoest, met de klagt over de volledige werkeloosheid van alle, tot op den huidigen dag, in deze ziekten beproefde middelen (23—58); 2. *Acineses*, verlammingen (58—88). III. *Logoneurosen* (88—92). IV. *Trophoneurosen* (92—98). Het hier medegedeelde uiterst belangrijke geval van gebrekkige voeding ten gevolge van vernietigde zenuwwerking heeft aanleiding gegeven tot eene zeer interressante Dissertatie van Dr. BERGSON (*De Prosopa dysmorphia sive nova atrophiae facialis specie*),

waarvan Ref. slechts in het voorbijgaan kon gewag maken.

Hierop volgen ziekten van het bloed (98—144): 1. *Anaemia*, het meest, doch niet bij uitsluiting, op het vrouwelijke geslacht waargenomen. 2. *Cyanosis*, waargenomen bij eenen knaap van 4 jaren, die nog leeft, en afhankelijk van eene aangeborene hartziekte. 3. *Purpura*. 4. *Morbus Brightii*, waarvan drie belangrijke gevallen medegedeeld worden, in het laatste tevens eene analyse van bloed en urine. 5. *Diabetes mellitus*, slechts eenmaal bij eenen 36jarigen raffinadeur waargenomen; na een lijden van 15 maanden bezweek de lijder; de nieren werden door Dr. REMAK onderzocht en geanalyseerd; suiker evenwel was op geenerlei wijze uit de zelfstandigheid der nieren daar te stellen. 6. *Rachitis*.

Onder de benaming van bloedvergiftiging volgen *Febr. typhosa* en *acute exanthemata*, *Febr. Scarlatina*, mazelen en *varioloïden*, en ten slotte Rheumatismus en *Arthritis*, als wordende veroorzaakt door veranderingen van het bloed.

Onder de ziekten van het kanaal der spijsvertering en deszelfs aanhangsels vindt men afgehandeld: 1. Ontstekingachtige aandoeningen van het slijmvlies van den mond, *stomatis aphtosa*, *soor* (*muguet* der Franschen), *stomacace gangr.* en *noma*. Hier het nut aangetoond van het *cuprum sulphuricum*. 2. Ziekten van den *Oesophagus*, bestaande in scirrheuse ontaarding, tweemalen waargenomen. 3. Van den maag. In die gevallen, waarin men regt had, een ontstekingachtig of zelfs ulcereus proces op het slijmvlies van dit orgaan aan te nemen, werd veel meer gehecht aan de leefwijze dan aan pharmaceutische behandeling. Van de melkkuur wordt een voorbeeld van radicale genezing aangehaald. 4. *Haematemesis*, ook onafhankelijk van eene organische ziekte van de maag waargenomen. 5. Ontstekingachtige aandoeningen van het slijmvlies van de maag en darm, vooral bij kinderen waargenomen. 6. *Peritonitis* en aanmerkingen over lever- en miltziekten (144—172).

Ziekten van de geslachtsdeelen en urin-werktuigen (172

—186). Om de onanie bij kinderen op het spoor te komen, wordt het volgende opgegeven: wanneer men bij gezonde kleine kinderen met de toppen van de vingers over de huid van de inwendige oppervlakte der dijen, inzonderheid op de plaats van de *fossa ovalis* der *fascia transversalis* strijkt, dan ziet men bijna oogenblikkelijk eene snelle optrekking der *testis* van dezelfde zijde. Deze reflectiebeweging nu wordt bij kinderen, aan onanie overgegeven, gemist. Alhoewel in den laatsten tijd als ontdekkingsmiddel opgegeven, werd het door den Schrijver ook bij onanisten waargenomen.

Verwondering baarde het Ref., dat bij de opsomming der aangewende geneesmiddelen ter behandeling van *syphilis* slechts gewag gemaakt wordt van *calomel*, *merc. solub. Hahnemanni* en *merc. praec. ruber*. Bij *Condylomata* inwendig sublimaat.

(186—210) Ziekten van de ademhalingswerktuigen. (211—218) Ziekten van den toestel der circulatie. (218—247) Ten slotte volgen zeer belangrijke opmerkingen over huidziekten, met de afbeelding van eenen lepreusen. Eene tweede achter het werk gevoegde plaat behoort bij het merkwaardige ziektegeval (bl. 92) onder *Trophoneurosen* voorkomende. Het is onmogelijk iets meer uit het boek te geven dan den korten inhoud. Het bestaat bijna geheel uit practische lessen en belangrijke ziektegevallen. Vooral vindt de kinderarts vele wenken daarin omtrent de aanwending van krachtige middelen, zoo als *arsenicum*, *lapis infernalis*, *Tokayerwijn* enz. Men weet niet, of men den *Diagnosticus* of wel den *Therapeut* meer moet bewonderen. — Om al deze redenen zijn wij den ongenoemden Vertaler dank verschuldigd voor de verrijking onzer litteratuur met dit echt practische werk. De vertaling is goed te noemen. Daarom zullen wij enkele aanmerkingen en zinstorende fouten met stilzwijgen voorbijgaan, en wenschen van harte, dat velen dit werk zullen lezen en herlezen.

..M...

*Handboek der rationele Pathologie, door Dr.* J. HENLE, *Professor der Anatomie en Physiologie te Heidelberg. Uit het Hoogduitsch vertaald, met eene Voorrede, door* JAC. MOLESCHOTT, *Med. Chir. et Art. Obst. Doctor te Utrecht. Iste Deel. Te Utrecht,* J. G. van Terveen en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo. XX en* 576 *bl. f* 4 - 75.

Algemeene ziektekunde is in haren aard rationeel; waar zij het niet is, meent zij althans het te wezen, de bijzondere ziektekunde alleen kan empirisch opgenomen worden. In zoo ver is het eenigzins duister, waarom HENLE zijn Handboek zoo uitsluitend als »*Handbuch der* RATIONELLEN *Pathologie*" betitelt, althans voor het algemeene gedeelte, hetwelk in dit deel behandeld is; maar bij het doorlezen van het werk wordt het meer blijkbaar, dat hij zulks in tegenstelling van andere Werken doet, die hij *mythisch*, *orthodox* enz. noemt. In het algemeen schijnt ons deze polemische kleur van het werk, die dikwerf niet vrij van overdrijving blijft, geene bijzondere aanbeveling aan hetzelve te geven. Overigens zal elk, die met den tegenwoordigen toestand der Physiologie bekend is, in dit Handboek zeer veel voortreffelijks vinden. Het is geen Handboek in den gewonen trant, waarbij het dieper inzigt en het eigen onderzoek door eene verklaring van namen onderdrukt wordt. FRIES heeft in zijn *System der Logik* dat gebrek van een groot aantal *compendia* duidelijk aangewezen: »*Wer anstatt eines Wortes eine Reihe Worte zu sagen weiss, welche zusammengenommen dasselbe bedeuten, meint der Wissenschaft schon genug zu thun. Wo sich die Schule mit ihrer Logik in Besitz einer philosophischen Disciplin gesetzt hat, findet sich dieser geistlose Mechanismus..... Die Wissenschaften werden bei uns meist nur für den Unterricht gebildet, da is dass bequemste, sich mit blosser Beschreibung der Gegenstände zu begnügen, welche doch eigentlich nur das Vorläufige seyn sollte, um zur erklärenden Einsicht zu führen. Wie viele unsrer systematischen Handbücher bestehen nicht aus lauter Tabellen von Definitionen und Eintheilungen von Begriffen, so dass man vergebens auf die Wissenschaft selbst wartet, in der nun diese Begriffe angewendet werden sollen.*" (S. 306). Hierin onderscheidt zich de Pathologie van HENLE zeer voordeelig:

eene rationele wetenschap is hier ook rationeel behandeld. Het gronddenkbeeld, dat hier is uitgewerkt, bestaat hierin, dat physiologie en pathologie niet onderscheiden zijn, dan in zoo ver in de eerste levensverschijnsels (*Lebensprocesse*) onder gewone, in de tweede onder buitengewone en schadelijke invloeden beschouwd worden. Alleen daardoor, door deze uitwendige invloeden, verklaart zich, dat ziekte, d. i. *afwijking van het normale of typische*, ontstaan kan. Vele nieuwere schrijvers hebben van het wezen der ziekte een beeld ontworpen, hetgeen als een nieuw levend wezen in het zieke voorwerp ontstond, zich ontwikkelde en verging, of wel, met het gezonde leven strijdende, dit leven overwon. Zoo algemeen is die beschouwing echter niet geweest, dat men het gronddenkbeeld van HENLE niet ook reeds vroeger bij andere schrijvers vinden zou. Ik weet althans niet, hoe ik anders de woorden van onzen BOERHAAVE moet opvatten (wiens naam, zonderling genoeg, in de historische inleiding van HENLE niet eenmaal genoemd is): » *Omnis humani corporis conditio, quae actiones vitales, naturales vel et animales laedit, Morbus vocatur.*" (*Aphorismi de cognosc. et curand. Morbis* § 1); of: » *Omnes morborum quorumcunque naturae cognoscendae et inveniendae sunt in variis conditionibus diversimode affecti corporis bene observatis, enarratis explicatisque.*" (*Instit. medic.* § 697). De abnormale aanleg (de *seminia praedisponentia* der pathologen) is altijd verkregen; zij is ontstaan, voortgebragt, door uitwendige schadelijke oorzaken (*wenn auch dem Individuum, an welchem sie erscheint, schon durch die Zeugung mitgetheilt.* S. 127). Met dit gronddenkbeeld zijn, als ondergeschikt, vele andere verbonden, waardoor de metaphorische uitdrukkingen der school dikwerf op eene scherpzinnige wijze wederlegd worden.

Dit eerste Deel behelst vooreerst eene Inleiding, waarin de geneeskundige methoden, de geneeskundige wetenschappen, de plaats, die de rationele Pathologie daaronder inneemt, de methode der rationele Pathologie, haar inhoud en verdeeling beschouwd worden, waarbij nog een geschiedkundig overzigt der geneeskundige stelsels is gevoegd. Hierop volgt het algemeene gedeelte der rationele Pathologie. Hierin wordt eerst over het begrip en het wezen der ziekte gehandeld; vervolgens over de algemeene aetiologie; daarna over de ziekte in betrekking tot hare uitbreiding, (*die räumliche*

*Beziehungen der Krankheit;* de Vertaler noemt dat, niet bijzonder gelukkig, »de ruimte-uitgebreidheden der ziekte") en eindelijk over de ziekte in betrekking tot den tijd (*die zeitlichen Beziehungen der Krankheit*, hetgeen hier vertaald wordt door »de tijdsuitgebreidheden der ziekte"). Hierbij wordt, behalve het beloop der ziekte, ook haar uitgang, hetzij in genezing, hetzij in eene nieuwe ziekte, hetzij in den dood, beschouwd. Bij den loop der ziekte wordt met veel scherpzinnigheid over het onderscheid tusschen acute en chronische ziekten gehandeld, en hetgeen over *crisis* gezegd wordt verdient vooral de aandacht van elken denkenden geneesheer. Vooral evenwel onderscheidt zich het derde Hoofddeel, over de uitbreiding der ziekte, door eene uitvoerige behandeling van de sympathie (*synergie*) en het antagonismus. Als algemeene grondslagen dier verschijnsels, welke men onder den naam van *consensus* zamenvat, zijn het bloed en het zenuwstelsel te beschouwen; de *consensus* der deelen door het bloed vertoont zich steeds onder den vorm van *antagonismus;* de zenuwsympathiën vertoonen zich onder beide vormen; de laatstgenoemde sympathiën worden hier op eene zeer leerrijke wijze in alle bijzonderheden nagegaan, waarbij de anatomisch-physiologische kennis, voor zoo ver die vooral door de jongste nasporingen verworven is, ten grondslag is gelegd.

Het gezegde zal voldoende zijn, om het werk van HENLE in het algemeen te doen kennen, welks beoordeeling hier veelligt minder in aanmerking komt, dan die der vertaling. Wij zijn die, gelijk vele andere letterkundige ondernemingen, aan den onvermoeiden ijver van een' jeugdigen Geleerde verschuldigd, die door zijne vorming aan eene Hoogduitsche Hoogeschool met de taal en het bijzonder karakter der wetenschappelijke litteratuur onzer Hoogduitsche naburen eene meer dan gewone bekendheid verkregen heeft. Of hij daarbij altijd genoeg het bijzonder karakter der moedertaal in zijne vertaling heeft weten te bewaren, zouden wij niet durven beweren. In het Hollandsch spreekt men niet, van de standvastigheid, *nuchterheid* en onverbiddelijkheid, waarmede *zich* de verschijnselen van de ligchamelijke wereld *herhalen*," bl. 9. Het kan zijn, dat »geestige ontwikkeling," (geestig niet in den zin van vernuftig, maar enkel als tot den geest betrekkelijk genomen) »wisselwerking," »een begrip opstellen" en soortgelijke uitdrukkingen het burgerregt verkrijgen

*zullen*, — wie kan het bepalen, bij de gedurige metamorphosen, waaraan de levende talen onderworpen zijn? — maar voor alsnog klinken zij ons een weinig vreemd in de ooren, en wenschen wij althans haar het burgerregt niet toe. Intusschen moeten wij erkennen, dat de taak des Vertalers niet gemakkelijk was, en, voor zoo ver wij hebben vergeleken, komt het ons voor, dat hij den zin des oorspronkelijken Schrijvers, op zeer enkele uitzonderingen na, getrouw heeft overgebragt. (Onjuist is b. v. *Aber schwerlich hat Jemand geahnt*, op bl. 527, door »waarschijnlijk heeft niemand *voorspeld*" overgebragt; men leze liever »vermoed.") Uitdrukkingen zoo als *Staatszeitungsschreiberlogik* kunnen niet wel vertaald worden. Genoegen deed het ons op te merken, dat de vertaling, bij eene al te platte of naakte uitdrukking van den Schrijver, hem een kleed heeft aangetrokken; de plaats, die wij bedoelen, is deze: *Man fand es so natürlich, dass die Krankheit, wenn sie sich mit etwas breitem Steisse irgendwo niederlässt, die Umgebung mit beschattet*" (S. 247); hetgeen, vrij vertaald, aldus luidt: »Men vond het zoo natuurlijk, dat de ziekte, wanneer zij met een wijden rok gaat zitten, ook den omtrek beschaduwt," bl. 399. Over het geheel is Ref., misschien door een overblijfsel van conservatismus, eenigzins meer op het *decorum* gesteld, en hij kan daarom in de zonderlinge vergelijkingen, waarmede de Schrijver zoo mild is, (b. v. van een kat, die haar katje van het eene hok naar het andere brengt, waarmede de theoreticus vergeleken wordt, die de oorzaak van de ziekte van de verschijnsels scheidt, bl. 255) geen bijzonder behagen vinden.

De uitwendige uitvoering der vertaling is goed; alleen is de druk, in zonderling contrast met den zeer compressen Hoogduitschen, (men kent dien bij al wat van VIEWEG uit *Brunswijk* komt) vrij ruim uitgevallen.

---

*Beknopt Handboek der Natuurkunde van den Mensch. Ten gebruike van studerenden uitgegeven door Dr.* LUDWIG FRAENKEL, *praktiserend Geneesheer. In het Nederduitsch uitgegeven door* J. E. C. VAN CAMPEN, *Officier van Gezondheid der derde klasse. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1846. *In gr.* 8vo. *X en* 351 *bl. f* 3-:

FRAENKEL is (de Vertaler zelf noemt hem zoo in zijne Voorrede) een *compilator*, en zijn *Compendium der Physiologie des Menschen* (*Berlin*, 1844) is een mozaïkwerk uit eenige nieuwe handboeken, grootendeels echter een excerpt uit MÜLLER's Physiologie, met omzetting der orde van behandeling. Of het noodig is, zulke boeken, die volstrekt geene blijvende waarde hebben, te vertalen, weten wij niet; maar dat dit boek koopers vinden zal, durven wij naauwelijks betwijfelen. Het is velen aangenaam, de wetenschap in een klein bestek bijeen te hebben; zij willen *pocula rorantia, minuta, sicut in symposio Xenophontis*, en keeren de spreuk, die RUDOLPHI voor zijne *Bibliotheca entozoologica* plaatste, »*Drink deep or taste not*," in »*Taste — but drink not*," om. Voor deze liefhebbers van *kernachtige*, regt ineengedrongen studie kunnen wij het boek van FRAENKEL gerust aanbevelen, hetgeen goed vertaald is, voor zoo ver wij kunnen zien, en daarbij zeer net uitgevoerd. *Crustaceae*, bl. 308, houden wij voor eene drukfout voor *Crustacea*.

Wanneer nu nog verder kleine Physiologiën noodig zijn, raden wij den liefhebbers van vertalingen en den uitgevers te dien einde aan: BURHARD EBLE, *Handbuch der Physiologie des Menschen*, 2te Auflage, *Wien*, 1837, 8vo., WAGNER's *Physiologie* en W. CARPENTER's *Manual of Physiology*, (with 108 illustrations) *London*, 1846 (in kl. 8vo. 581 bl.) Veelligt ware het regt goed, als men ons niet al te lang liet wachten; alleen van overproductie der vertalingen in dit vak van wetenschap verwachten wij eene wending in deze liefhebberij. — De genoemde werken willen wij echter met FRAENKEL's *Compendium* niet gelijkstellen; zij verdienen daarboven verreweg de voorkeur, vooral de uitmuntende Physiologie van WAGNER en het keurig net uitgevoerde *Manual* van CARPENTER; zij zijn echter minder beknopt.

---

*België sedert de Omwenteling in* 1830. *Naar het Hoogduitsch van* IGNAZ KURANDA. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1846. *In gr.* 8*vo. XII en* 452 *bl. f* 5 - 90.

De Schrijver, ofschoon een vreemdeling, een *Bohemer* van geboorte, is door een langdurig verblijf in *België* met het door hem hier beschrevene land even zoo goed bekend ge-

worden, als ware hij er geboren en opgevoed. Door zijn verblijf in den vreemde, ook elders dan in *België*, heeft hij geleerd de zaken van verschillende zijden te beschouwen en te onderscheiden wat goed is van hetgeen slecht is. De blinde vooringenomenheid van den *Belg* met de jongst verworvene nationaliteit benevelt zijne oogen niet. Als zoodanig wordt ons in de Voorrede door den Vertaler de Schrijver aangekondigd. En, ofschoon dit *eklekticismus* niet zoo volmaakt is, of het blijkt toch, dat voor hem altijd *Duitschland* en niet *België* zijn vaderland is, en hij dikwijls den *Duitscher* door zijne taal verraadt, neemt dit niet weg, dat hij veel belangrijks in een' onderhoudenden toon en doorgaans fraaijen stijl mededeelt. Hooren wij onder anderen den Schrijver, wanneer hij, door het bekoorlijke dal der *Vesdre* tusschen *Aken* en *Luik* op den spoorweg voortsnellende, zegt: »Indien het de spoorweg niet ware, zonder welken wij dit tooverachtig *Vesdre*-dal ter naauwernood bezocht hadden, dan zouden wij den spoorweg verwenschen, die ons, even als het onophoudelijk voorwaarts rollende noodlot, met de snelheid des stormwinds door dit bijna fabelachtig landschap voert. O welk een genot zou het zijn, zoo men tijd en vrijheid had hier uit te stappen, om, met den wandelstaf in de hand en het teekenboek onder den arm, een der talrijke stroompjes, welke dit plekje van den aardbodem, dit paradijs besproeijen, schrede voor schrede te volgen. Hier schijnt de stroom de weide te ontvlieden, om zich onder met bouwvallen gekroonde rotsen te verbergen; daar breekt het water op duizend klippen zijne schuimende als zilver glinsterende golven. Hier weder zijn het hooge bosschen en donkerkleurige heideplanten, die de kruinen der bergen bedekken, in wier binnenste geheimzinnige grotten verborgen zijn. Eensklaps meent men in eene grenzelooze woestijn verdwaald te wezen; maar zie, wanneer men eene rots omgaat, worden wij somtijds door eene stoute en bevallige gieterij verrast, met groote raderen, die hunne naven in de golven van ons stroompje baden. Door het geruisch van de boomen des wouds heen klinkt de eentoonige, maar geweldige hamerslag van het een of ander krachtig werktuig ons in de ooren; of wij hooren het aanbeeld der wapensmeden onder de slagen der met hamers gewapende armen dreunen; of de vermoeide, uitgedroogde spillen van de raden eener door ossen getrokkene kar knarsen en kner-

pen ons te gemoet; in plaats van eene woestijn, die wij meenden te vinden, vertoonen zich overal de sporen eener werkzame, menschelijke bedrijvigheid."

Ofschoon het werk van KURANDA geen reisverhaal is, geeft echter de Schrijver aan zijne beschrijving veelal den vorm van zulk een verhaal. Hij schildert de afwisselende tooneelen der reize van de Duitsche grenzen tot *Luik*, handelt over die stad, en, den loop van den spoorweg volgende, spreekt hij over *Mechelen*, en komt zoo te *Brussel*. Gelijk aan eenen reiziger, die zich in de hoofdstad een' geruimen tijd verpoost, verledigt zich de Schrijver aldaar meer gezet, om over hetgeen hem voor de aandacht komt te oordeelen en te berigten. Daar handelt hij over de geschiedenis van *Brussel*, over het onderscheid tusschen de *Vlamingen* en de *Walen*, en over de Belgische vrouwen. Over deze velt hij het niet zeer hoffelijke oordeel: »De Belgische vrouw is het meest prozaïsche, het vervelendste schepsel, dat de Hemel ooit met poëzele leden en zijden lokken heeft gezegend." Met eene groote vooringenomenheid daarentegen spreekt hij allerwegen in het werk over de *Duitschers* buitenslands, en over die in *België* in het bijzonder. Van zulk een' *Duitscher* zegt hij: »Zijn goede naam is hem heilig, want hiervan hangt zijne toekomst af. Zijne aangeborene eerlijkheid en regtvaardigheid komen hem te hulp; en zoo gelukt het hem inderdaad, zich weldra tot een geacht burger van den Staat te verheffen, waarin hij zich gevestigd heeft." — Na gehandeld te hebben over *Brussel*, deszelfs bewoners, gebouwen en kunstwerken, verdiept zich KURANDA in staatkundige bespiegelingen, en nu spreekt het van zelf, dat JOZEF II en WILLEM I aan de beurt liggen om beoordeeld te worden. Van JOZEF heet het: »Een tiran zijt gij geweest." Maar zeer uitvoerig handelt de Schrijver over de *hoofdgebreken*, aan welke zich, tijdens de vereeniging der beide landen, de *Hollanders* en WILLEM I, naar zijn gevoelen, hebben schuldig gemaakt. Niet altijd echter is hij vooringenomen tegen de *Hollanders*. Onder anderen zegt hij: »Tegenwoordig, nu over de hartstogten van dat tijdstip (1830) eene vijftienjarige schors is gegroeid, heeft men niet meer noodig de gebeurtenissen met schoonklinkende phrasen te omsluijeren. De *Belgen* hebben sedert dezen tijd weder raadzaam geoordeeld met *Holland* als goede buren te leven, en het ware de pligt hun-

ner geschiedschrijvers, wanneer zij van dat tijdstip spreken, hunnen vijanden meer geregtigheid te laten wedervaren. Het Hollandsche Koningshuis heeft zich in dien tijd, toen er om het bezit zijner schoonste en rijkste provinciën gedobbeld werd, op eene zoo menschelijke wijze gedragen, dat men er in de geschiedboeken naauwelijks een tweede voorbeeld van vinden zal." — »Had de Kroonprins, had Prins FREDERIK slechts geluisterd naar de stem van het koude verstand en van het egoïsmus, dan lag *Brussel* misschien voor de helft in puinhoopen; doch de *Oranje*-dynastie zou nog op den troon zitten."

De belegering der citadel van *Antwerpen*, den slag bij *Leuven* gaat de Schrijver met stilzwijgen voorbij, »als (zegt hij) meer behoorende tot de bijzondere geschiedenis, waaraan hier geene plaats kan gegeven worden." Eene uitvoerige vermelding der bijzonderheden van deze gebeurtenissen zou nu ook moeijelijk overeen te brengen zijn geweest met den lof, die nog al ruimschoots door geheel het werk heen aan de *Belgen* en aan hunnen Koning wordt toegezwaaid, en zou, vooral wat den laatsten betreft, een zonderlinge tegenhanger opleveren van het ridderlijke karakter, door den Schrijver toegekend aan den Prins van *Oranje*, tegenwoordig Koning der *Nederlanden*. Nadat hij uit *Brussel* over *België* in het algemeen gehandeld heeft, begeeft hij zich naar *Antwerpen*, en geeft nu een verslag van de geschiedenis en tegenwoordige gesteldheid der Belgische schilderkunst. Vervolgens geeft *Gent*, als de hoofdstad der Vlaamsch-sprekende gewesten, gelegenheid om te handelen over de Vlaamsche taal; terwijl *Brugge* herinneringen opwekt aan deszelfs bloei en grootheid in de middeleeuwen, en *Ostende* den lezer als badplaats wordt afgeschilderd. Na zijn uitstapje naar de groote Belgische steden, keert de Schrijver weder binnen *Brussel* terug, en handelt over de Kamer der Vertegenwoordigers, over de Gedeputeerden en Ministers, over den Staat en de Kerk, over de beteekenis der partijnamen Katholijken en Liberalen, over de buitenlandsche staatkunde van *België* en de staatkundige en godsdienstige volksfeesten, eindelijk over de Belgische vrijheid der drukpers en letterkunde.

Zoo hebben wij, niet den inhoud van het werk opgegeven, maar de meest in het oog vallende onderwerpen, die behandeld worden, aangestipt. De Schrijver neemt geene

systematische rangschikking in acht, maar laat zich geleiden door occasionele aanleidingen. Daardoor zijn de verschillende deelen, die tot eene en dezelfde rubriek behooren, dikwijls zeer ver van elkander verwijderd. Wij merken dit niet op als een gebrek; integendeel, de wijze, op welke de Schrijver de behandelde zaken in eene losse en bevallige afwisseling ondereen mengt, even als de bloemen in eenen ruiker, veraangenaamt de lezing. Ofschoon wij hem niet willen vrijpleiten van hier en daar zucht tot aanmatiging en partijdigheid aan den dag te leggen in zijne oordeelvellingen over personen en zaken, vonden wij echter in het werk veel goeds, veel hetwelk, indien ook al niet onbepaald toegestemd, de opmerking en toetsing waardig is. En moeten wij *Noord-Nederlanders* nog al eens eene bittere pil slikken, het werk behoort ook van onze zijde zonder vooroordeel gelezen te worden. Niemand zal ontkennen, dat er, bij en tijdens onze vereeniging met *België*, aan beide zijden misslagen begaan zijn. Hebben wij reeds eene en andere proeve in ons verslag ingelascht, die tot een blijk verstrekt, dat KURANDA's werk eene aangename lektuur kan verschaffen, zoo willen wij ook eene aanmerking maken, ten bewijze voor die partijdigheid, van welke wij sommige van des Schrijvers beweringen geenszins kunnen vrijspreken. »Koning LEOPOLD heeft zijnen roem als een der wijsste Monarchen gevestigd," zegt de Schrijver. »In dit opzigt moet men LEOPOLD zelfs boven zijnen hem in genie overtreffenden schoonvader (LODEWIJK PHILIPS) stellen." Ook nog elders in het werk wordt »de hoogere wijsheid des Konings" geroemd. Welke bewijzen voert nu de Schrijver aan voor de waarheid van deze bewering? Geene andere, dan die ons het leven van LEOPOLD afschilderen als een *dolce fare niente*. De Vorst is een vlug lezer, leest dagelijks zeker twee boekdeelen van romans; hij is een voortreffelijk kruidkundige; hij verdiept zich in geneeskundige boeken, en twist met de artsen, even gelijk de ongelukkige, maar als regent onbednidende, LODEWIJK XVI een bekwaam slotenmaker was. Maar de Schrijver levert zelf het bewijs van het volslagen ongegronde zijner bewering, als hij zegt: »Te *Brussel* woont de Koning — doch te *Mechelen* woont de Kardinaal-Aartsbisschop! Van hier loopen alle wegen uit, die deze natie bewandelt; van hier worden zoowel de balen koopgoederen der nering- en hantering-doende wereld, als de wachtwoorden der priesterlijke staatkunde verzonden.

Hier is de hartkuil der beide hoofdaderen, die leven en beweging door het land verspreiden: van Industrie en Catholicismus is hier het tolhuis, de haven. — Hoe doodstil is het achter de *St. Rombouts*-kerk, in het Aartsbisschoppelijk paleis! Is men daarom hier minder werkzaam? Integendeel. De geestelijkheid brengt hier — wel is waar met zoo weinig gedruisch als mogelijk is, doch tevens met eene ijzeren volharding — het magtige, het ver grijpende raderwerk in beweging. Berigten uit alle hoeken der aarde stroomen hier binnen; besluiten, decreten worden hier uitgevaardigd. — *Hij* is het, aan wien alle rijkaards onderworpen zijn, die *zijne* scholen onderhouden, *zijne* kerken bouwen, *zijne* gedeputeerden kiezen. — In elke stad, ja bijna in iedere dorpsgemeente, heeft de geestelijkheid scholen voor het elementair en middelbaar onderwijs opgerigt, waar de jeugd uitsluitend onder hare leiding staat. — Om haar werk de kroon op te zetten, heeft de Kerkregering op eigene kosten de van ouds beroemde Hoogeschool van *Leuven* voor het akademisch onderwijs overgenomen, op een' nieuwen voet ingerigt, en haar den titel geschonken van Katholijke Universiteit, om den geest harer leiding aan te duiden. — De wijsgeerige wetenschap, de geschiedkundige waarheid, het vrije onderzoek, deze moet men hier niet zoeken. — De Belgische huisvaders, wat vragen dezen naar vrije wetenschappen, waardoor men fabrikant noch grondbezitter, ja niet eens kiezer kan worden? — Eene magt, die op zulk eene nadrukkelijke wijze zich nu reeds van haren invloed op de volgende geslachten zoekt te verzekeren, — eene Kerkregering, die door eene naar hare grondstellingen opgevoede jeugd de zuilen harer toekomst thans reeds oprigt, dat deze voor de verzekering van haar tegenwoordig bestaan nog ijveriger hare krachten inspant, is natuurlijk. Men zou dan ook inderdaad te vergeefs in alle Katholijke landen naar een tweede voorbeeld zoeken, waar de geestelijkheid zoo onmiddellijk en openbaar in alle maatregelen der regering de hand heeft."

Wij wenschen, dat de lezing van dit werk onze landgenooten, die waarde hechten aan het behoud van burgerlijke en zedelijke vrijheid, aansporen moge, om, een ieder in zijnen kring, toe te zien, dat het ook in ons vaderland niet zóó ver kome, dat men, op dit aangehaalde wijzende, grond hebbe om te zeggen: *Mutato nomine de te fabula narra-*

*tur* (*). — *Provideant consules ne quid respublica detrimenti capiat.* (†)

Onder de taal- of spelfouten trokken onze opmerkzaamheid *disciplam* voor *disciplinam*, *te Henegouwen* voor *in Henegouwen* en *Campines* voor *de Kempen*. Voor het overige heeft de Vertaler door zijne overbrenging van dit werk, en vooral ook door de teregtwijzingen, die hij in zijne aanteekeningen onder den tekst der vertaling hier en daar geplaatst heeft, zich verdienstelijk gemaakt bij ons lezend publiek.

---

*Leerrede over de wijsheid, welke ons betaamt bij het waarnemen van de treurige omstandigheden des Vaderlands, zoowel als bij het letten op de goedertierenheden Gods, waarin wij, nog boven anderen, mogen deelen. Naar aanleiding van Psalm CVII: 43, gehouden op den algemeenen Biddag, den 2 Mei 1847, door* H. J. VELDWIJK, *Predikant te Arnhem.* (*Uitgegeven ten voordeele der noodlijdenden in en bij den Boemelerwaard.*) *Te Arnhem, bij* G. W. van der Wiel. 1847. *In gr. 8vo. 20 bl. f* : - 25. (§)

De uitvoerige titel van deze leerrede doet haren hoofdinhoud en het oogmerk van hare uitgave genoegzaam kennen. Het beiden vereerend aanbod van den Boekhandelaar aan den Eerw. VELDWIJK, om *kosteloos* haar te drukken en uit te geven, bewoog den steller haar af te staan. De opbrengst komt dus geheel ten voordeele der genoemde noodlijdenden, die, zoo als thans algemeen bekend is, aan krachtige ondersteuning dringende behoefte hebben. De koopers van het »preekske" (zooals de Eerw. VELDWIJK zelf zijn opstel noemt) ontvangen daarin een eenvoudig maar hartelijk woord, geheel op de tijdsgelegenheid toepasselijk. De beide hoofddee-

(*) Onder eenen verbloemden naam wordt uwe geschiedenis verhaald.

(†) De Regering behoort te zorgen, dat de Staat geen nadeel lijde.

(§) Deze Leerrede, pas bij de Redactie ingekomen, oordeelde zij, om des doels wille, beter lager geplaatst dan later vermeld.

len der leerrede worden in het thema aangewezen. De wijsheid bij het waarnemen van de treurige omstandigheden des vaderlands wordt nader ontvouwd als de wijsheid des geloofs aan eene goddelijke voorzienigheid, die alles regelt; van wie wij gaarne afhangen; op wie wij vast vertrouwen; terwijl tot haar behoort de ijverige toeleg om de pligten getrouw te vervullen, die op ons rusten, naar gelang van onze onderscheidene betrekkingen en omstandigheden. Het verstandiglijk letten op de goedertierenheden Gods, waartoe in het tweede deel wordt opgewekt, is het, met dankbaarheid aan God, opmerken en erkennen van de stoffelijke en geestelijke voorregten, die wij bezitten, en het ten nutte maken van dezelve. De ontwikkeling dezer hoofdpunten is zeer praktikaal, de stijl eenvoudig en duidelijk, de toon hartelijk en innemend. De woorden van den Koning bij het uitschrijven van dezen Biddag worden in deze toespraak herhaaldelijk bijgebragt en ten rigtsnoer genomen. De arbeid van Spreker en Uitgever drage, onder Gods zegen, rijke vrucht!

---

*Leerrede over Joh. VI:* 5. *Uitgesproken op den Algemeenen Bededag voor het Gewas*, 2 *Mei* 1847, *door* H. M. C. VAN OOSTERZEE, *Predikant te Oirschot. Uitgegeven ten voordeele der noodlijdenden in den Bommelerwaard. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1847. *In gr.* 8*vo.* *f* : - 40. (*)

Bij den vreeselijken nood, ten gevolge der schaarschte van levensmiddelen, die vooral in den *Bommelerwaard* zoo algemeen geheerscht heeft, en, ofschoon door de algemeene liefdadigheid ten deele gelenigd, zich nog lang in de gevolgen zal doen gevoelen, is iedere poging, om iets tot verzachting daarvan bij te dragen, welkom. Het was met het doel om hieraan het zijne toe te brengen, dat de Eerw. VAN OOSTERZEE besloot, zijne op den Algemeenen Bededag gehouden Leerrede voor de pers af te staan. En hij handelde daardoor dubbel wèl; want hij helpt, (dat hopen en vertrouwen wij) door het debiet er van, zijne noodlijdende Landgenooten aan voed-

(*) Van deze aankondiging gelde hetzelfde als van de voorafgaande.

sel en deksel, en schenkt, voor den daartoe besteden geringen prijs, aan zijne Godsdienstlievende Landgenooten eene Kanselrede, in welke het spreken naar tijdsgelegenheid op eene gelukkige wijze met de zuivere en heldere prediking van CHRISTUS, die steeds het hoofddoel des Evangeliedienaars zijn moet, vereenigd is. Na, in de Inleiding, JEZUS CHRISTUS voorgesteld te hebben als de openbaring van God, die zich in het teksthoofdstuk doet kennen als het beeld van den almagtigen Heer der Natuur, die over hare krachten gebiedt en ze tot het geven van tijdelijke nooddruft bezigt, wordt, naar de gelegenheid van den dag, gesproken: 1) over de aanleiding der voorstelling van de vraag: »van waar brood voor zoovelen?" 2) over den grond harer beantwoording, en 3) over den invloed der overpeinzing van de vraag: »van waar brood?" of het nut der omstandigheden, die ons tot deze vraag nopen: 1) Aldus worden wij door God beproefd (vs. 6); 2) aldus worden wij van het genot der spijze opgeleid tot Hem, die ze ons geeft (vs. 22—26); 3) aldus worden wij van ligchamelijke spijze gebragt tot die, welke in eeuwigheid blijft (vs. 27).

De Eerw. Schrijver had zich, in het korte Voorberigt, over de uitgave, om des doels wille, niet behoeven te verontschuldigen. Men zal zijne Leerrede met genoegen en stichting lezen. Van een spoedig en ruim debiet hangt veel af. Wij hopen, door onze korte aankondiging, daaraan iets toe te brengen.

---

FLORIS I EN II VAN PALLANT, *Graven van Culemborg, door* G. D. J. SCHOTEL, *Predikant te Chaam, Alphen en Baarle-Nassau. Met Portret. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1846. *In gr.* 8*vo. VI*, 254 *en* 84 *bl. f* 3-60.

Van al hetgeen de geleerde en werkzame SCHOTEL voor onze Geschiedenis en Letterkunde gedaan en bearbeid heeft, is het bovengenoemde werk zeker niet het minst belangrijke en minst geschikte, om zijnen naam als geleerd, onderzoeklievend en waarheidminnend Schrijver aan geheel *Nederland* bekend te maken. Het is toch aan den eenen kant, als bijdrage tot de kennis van twee onzer beroemde landgenooten, den geleerden welkom; terwijl het aan de andere zijde dienst-

baar is, om den minder geletterde en geschiedkundige met een belangrijk tijdvak onzer geschiedenis, in fiksche trekken en op eene wegslepende wijze, bekend te maken. Wij ontvangen niet alleen in het aangekondigde werk eene gewone levensbeschrijving van twee merkwaardige personen, maar tevens een naauwkeurig verhaal van de gebeurtenissen des tijds, toen FLORIS I EN II VAN PALLANT op het staatkundig tooneel des vaderlands optraden, goed en bloed, rust en vrede voor dat vaderland veil hadden, en eindelijk het hoofd neder-legden, elk op een tijdstip, dat de een *het vergenoegen had gehad te zien, dat de goede en gemeene zaak triumpheerde*, en de ander het vaderland zag bloeijen onder het bestuur van een dapper Vorst, geacht en ontzien door den nabuur, en van wien het toen niet meer twijfelachtig was, of hij zou *Nederland* geheel van de Spaansche verdrukking bevrijden.

Op de hem eigene, dat is naauwkeurige, innemende en boeijende wijze, geeft ons de geleerde Schrijver de levensgeschiedenis van twee mannen, aan welke het vaderland de duurste verpligting heeft, doch wier verdiensten nimmer zóó zijn opgemerkt en gewaardeerd. Teregt toch zegt SCHOTEL, in zijne Inleiding, van FLORIS I: »Had zijn bloed, zoo me»nigmaal in gevaar van vergoten te worden, het schavot te »*Brussel* geverwd, of ware zijn lijk onder de gesneuvelden »te *Daelhem*, *Jemmingen*, of aan de boorden der *Maas* be»graven geworden, zijn naam had op de lippen der burgers »blijven leven, en de lier der Dichters ter zijner eere ge»klonken;" en van FLORIS II: »Hij was een dier groote »mannen, die de grondvesten van het gebouw, door WIL»LEM I gelegd, met MAURITS EN FREDERIK HENDRIK vol»trokken; die, terwijl de laatste nieuwe lauweren aan de »kroon der republiek op het slagveld hechtte, hare staat»kundige belangen in de hoogste vergaderingen handhaafde." Maar beide waren vergeten, vergeten met zoo vele anderen, bij alles, wat er door onze geleerden en geschiedkundigen voor de kennis onzer beroemde Mannen gedaan is. Wel dan, dat er thans iemand is opgestaan, die hulde, waardige hulde brengt aan hunne roemrijke nagedachtenis!

Dank zij den Heere SCHOTEL voor dien arbeid! Ieder, die belang stelt in den roem des vaderlands, zal met dien dank volkomen instemmen, vooral wanneer hij er bij bedenkt, hoe gering voor hem de bouwstoffen waren, die vroegere schrijvers hem hadden nagelaten, hoe weinig en hoe oppervlakkig

er over FLORIS I en FLORIS II VAN PALLANT geschreven, en hoe groot de moeite geweest is, om, op des Schrijvers toenmalige standplaats, al de bronnen te naderen, die hij tot zamenstelling van zijn werk noodig had. Ondanks die bezwaren is de taak loffelijk afgewerkt. Gelijk hij zelf zijne helden voet voor voet op den levensweg gevolgd is, zoo ook hebben wij zijnen arbeid gadegeslagen; en gaarne willen wij het bekennen, dat, bij al wat de Schrijver tot deze beschrijvingen gebruikt heeft, (en hoeveel gebruikte hij niet, dat anderen niet konden bekomen?) onze bronnen te kort schieten, om op zijne belangrijke en naauwkeurige berigten aanmerkingen te maken.

En zullen wij onzen Lezeren nu een verslag van het werk geven? Wij zouden eene bloote opsomming moeten doen van de gebeurtenissen, die FLORIS I en FLORIS II VAN PALLANT beleefden, waarin zij handelden, waarin zij uitblonken, waarin zij rampen hadden, waarin zij vreugde beleefden; maar de rijkdom der stof is zoo uitgebreid, dat wij niet zouden weten waar te beginnen, waar te eindigen, welke gebeurtenissen te vermelden, welke achterwege te laten. Wij raden dus liever allen aan, het boek zelf te lezen, ten einde bekend te worden met de uitnemende parel, die SCHOTEL wederom aan *Neêrlands* letterkundige kroon geschonken heeft.

Wij wenschen hem, in zijn' tegenwoordigen meer uitgebreiden werkkring, lust en krachten om voort te gaan op de baan der wetenschappen, door hem zoo roemvol bewandeld; terwijl wij hopen, dat, door een ruim debiet van dit belangrijke werk, de Uitgever vergoeding moge vinden voor de nette, ja uitmuntende uitvoering.

---

*De Beurs van Amsterdam, door* P. SCHELTEMA, *Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor, enz. Met Staalplaten. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1846. *In gr.* 8*vo.* 86 *bl.* *f* 3-80.

Naarmate voorwerpen, hetzij ze door de hand des tijds vernield of door de krachten van hamer- en mokerslag gesloopt zijn, meerdere of mindere merkwaardigheden, belangrijk voor voorgeslacht of tijdgenoot, opleverden, naar die mate is het van te grooter gewigt, om het aandenken er van te bewaren; en daarom zijn zoo vele beschrijvingen en afbeeldingen

van gebouwen en kasteelen, van kerken en gestichten, ons van vroeger tijd nagelaten, den letter- en oudheidlievende steeds hoogst welkom, daar zij ons niet zelden in zulke tijdvakken verplaatsen, die niet alleen voor de Geschiedenis des Vaderlands, voor die der Menschheid, der Godsdienst, des Handels of der Kunst van bijzondere aangelegenheid zijn, maar ons tevens stoffe tot zeer nuttige overwegingen en leerrijke gevolgtrekkingen aan de hand geven.

Zoo één gebouw, nu ook, om gebreken in gewelven en grondslagen, gesloopt, eene opzettelijke beschrijving en getrouwe afbeelding waardig was, dan was het voorzeker de oude Beurs van *Amsterdam*, waarvan onze DE DECKER reeds zeide, dat zij *eene Borse was, die alleen all's Werelds Borsen stijfde;* en het was dus een zeer gelukkig denkbeeld van den Heer SCHELTEMA, om een Gedenkboek dier Beurs zamen te stellen; teregt schrijft hij daarom: »Overtuigd van het hooge belang, hetwelk men hier te lande stelt in eene inrigting, waaraan niet slechts de Hoofdstad van ons Rijk, maar ook geheel ons Vaderland zooveel te danken heeft, geloof ik aan mijne Stad- en Landgenooten geene ondienst te doen, met een Gedenkschrift der oude Beurs te *Amsterdam* en van de opening der nieuwe Beurs aldaar te leveren."

De Heer SCHELTEMA geeft eerst eene beschrijving der oude Beurs, waarbij belangrijke aanteekeningen zijn gevoegd; vervolgens zegt hij iets over de geschiedenis van den handel der Stad, en besluit zijn werk met een beknopt verslag van het oprigten en openen der nieuwe Beurs.

Al wat van de geschiedenis, lotgevallen, bijzonderheden, herstellingen en wat dies meer zij van dat koopmans-kapitool gezegd wordt, is zeer lezenswaardig; terwijl het gespierde vers van VAN VONDEL, *aen de Beurs van Amsterdam*, de beschrijving op eene waardige wijze opent. Zeer gepast heeft de Schrijver het dorre en drooge, aan zulk eene beschrijving anders zoo zeer eigen, afgewisseld door nog andere dichtregelen van dien Prins onzer Nederduitsche Dichters, of door die van DE DECKER, ANTONIDES en anderen in den tekst te vlechten, waarbij een en ander nog in belangrijkheid wint door de onmisbare aanteekeningen, die er onder geplaatst zijn.

Het komt ons voor, dat het geleidelijker ware geweest, de geschiedenis van den handel der Stad meer als inleiding

te bezigen; de beschrijving had dan een beter geheel uitgemaakt, en onze aandacht (13 bladzijden beslaat deze beschrijving) zou zoo niet van de hoofdzaak, de Beurs, zijn afgeleid geworden. Het is slechts eene aanmerking, die echter niets ontneemt aan de waarde ook van dit historische gedeelte.

Wat de beschrijving van de nieuwe Beurs betreft: het ontbreekt deze niet aan juistheid en orde. De Schrijver spreekt echter van de bouwkundige verdiensten der nieuwe Beurs evenmin, als hij van die der oude heeft gewag gemaakt, en zegt: »Ik zal ook over die van de nieuwe het stilzwijgen bewaren, begrijpende, dat ik niet bevoegd ben, een oordeel uit te spreken, hetwelk alleen aan deskundigen toekomt." Wij willen hierbij niets voegen; er is zoo veel voor en tegen het plan, de plaats en den bouw, zoo door bekenden als ongenoemden, door bevoegde beoordeelaars en minbevoegde berispers, ingebragt, dat wij ons over de gegrondheid der daartegen gemaakte bedenkingen niet uitlaten; en — wat zoude het ook baten? De Beurs staat er, zoo als zij is, en daarmede is de zaak afgedaan! Men weet, en de Schrijver maakt er ook melding van, dat de Commissie, uit den Raad der stad benoemd, belast met het nemen van maatregelen om een plan van eene nieuwe Beurs te kunnen voordragen, wel den uitgeloofden prijs, voor het eerste *emplacement*, aan den alreeds met roem bekenden jeugdigen Architect WARNSINCK heeft toegewezen, en voor het tweede aan den niet minder verdienstelijken Heer SPRINGER; doch dat men begreep, geene der teekeningen tot model te kunnen aannemen, en dat eindelijk de Heer J. D. ZOCHER een nieuw plan heeft ingeleverd, hetwelk door den Raad, met eenige wijzigingen, is goedgekeurd geworden. Of nu de nieuwe Beurs een gedenkstuk van architectonische schoonheid is, en alles in zich vereenigt, wat de bestemming des gebouws moet aanduiden, willen wij daarlaten; maar dàt is zeker, dat van de tegenwoordige Beursbezoekers geene lofrede op de beurs gehoord wordt, daar zij noch op hare doelmatigheid, noch op hare aangename standplaats roemen, en dat men nu reeds ter wegneming van togt en koude hulpmiddelen heeft moeten in het werk stellen; terwijl er sprake is haar te overdekken: alle welke aanmerkingen dus geenszins voor de volmaaktheid des gebouws pleiten.

Maar wij willen niet afdwalen, en keeren tot de beschrij-

ving der oude Beurs door SCHELTEMA terug; en dan herhalen wij, dat alles, wat hij van *dese Borse tot gerief der Coopluyden te Amsterdam*, door onzen DE DECKER genoemd *de koopmerkt van Euroop*, gezegd heeft, belangrijk, juist, lezenswaardig en als een gedenkstuk voor het nageslacht kan beschouwd worden.

In de noot, bl. 44, vindt men, dat de zalen boven de Beurs ook onder anderen gestrekt hebben tot de trekking der Loterij; men zou hierbij kunnen voegen de Negotiatie-Loterij tot instandhouding der O. I. Compagnie in 1791. Zoo ook, bl. 49, zoude het niet overtollig zijn geweest, na de vermelding, dat er in vorige tijden een opzigter of bewaarder van het Beursgebouw was aangesteld geworden, doch dat thans die bediening met die van den geëmploijeerde der Beurs is vereenigd en aan één persoon opgedragen, wien de naam is toegevoegd van *Concierge der Beurs*, nog op te geven, dat er thans eene Commissie van toezigt is, bestaande uit de Heeren BORSKI, BRAK en WURFBAIN.

Ofschoon de Schrijver getracht heeft den oorsprong van de vergunning op te sporen, den Amsterdamsche knapen gegeven, om, gedurende de eerste week der kermis, op de Beurs met trommel en fluit, of als krijgslieden toegerust, te mogen spelen, en zich den geheelen dag aan ongestoorde vreugde over te geven, doch daarvan in geen boek of papieren der Stad zelfs het minste heeft aangeteekend gevonden; zoo belet dit niet, dat de jeugd voortgaat met zich op deze wijze te vermaken. Ze schijnt zich, trots besluiten zelfs, hiertoe geregtigd te rekenen. Toen in 1803 (dit zij hier door Rec. ingelascht), eene belangrijke herstelling aan de Beurs noodig werd (de Heer SCHELTEMA spreekt van deze herstelling op bl. 68) en deze na eenigen tijd was afgeloopen en de Beurs op nieuw in orde gebragt, doch voor koopmansgebruik nog niet was geopend, omdat men ze bij de toen plaatshebbende kermis, in September, niet dadelijk door de kinderen wilde ontsierd hebben, trokken zij echter ter bepaalde ure naar de Beurs; doch toen zij deze gesloten vonden, en, tegen de hekken opklauterende, geweerd werden, vereenigden zij zich in massa en togen naar het Stadhuis; waar zij met hunne grootere en kleinere trommels, vaandels, geweren enz. zulk een geraas op de groote zaal maakten, waarbij zich velen der ouders gevoegd hadden, dat de Wethouders in hunne beraadslagingen werden

gestoord en men goedvond de oude gewoonte aan de jeugd weder te vergunnen; en nog denzelfden morgen, tegen half twaalf ure, stond de schoone Beurs voor haar open, die zij zegevierend betrokken. Wij misgunnen der jeugd hare vermaken niet; en zij moge dus, volgens oude gewoonte, wat ons betreft, haar hart op de nieuwe Beurs, altijd geschikt en ordelijk, als bijdrage tot hare kermisvreugd, ophalen.

Het werk is net gedrukt en heeft een behagelijk voorkomen. De platen zijn zeer goed uitgevoerd. De afbeeldingen der penningen, door den Heer STEUERWALD bezorgd, hebben wij met genoegen gezien, hoewel zij niet gelijkstaan met die, voorkomende in den *Trésor de Numismatique et de Glyptique* van ACHILLE COLLAS, vóór eenige jaren te *Breda* bij BROESE EN COMP. uitgegeven; en wel jammer, dat de Afleveringen niet vervolgd zijn. De geschaduwde letters van *Amsterdam* op den titel vinden wij smakeloos.

De Heer SCHELTEMA heeft een lofwaardig werk verrigt. Is de oude Beurs rijk aan herinneringen betreffende den bloei en de welvaart van de Koningin der Steden, al wat hare geschiedenis en lotverwisselingen, rampen en dagen van voorspoed betreft, wordt hier in het helderst licht gesteld; en wij brengen hem onzen welgemeenden dank en lof voor hetgeen zijne onvermoeide nasporingen ons geleverd hebben, waartoe de toegang tot de Archieven der stad hem veel gelegenheid tot bouwstoffen ontsloten heeft: het Stedelijk Bestuur wordt dan ook door den Schrijver hiervoor in de Opdragt welverdiende hulde gebragt.

Met den wensch, dat *Amsterdam* steeds de woonstede van MERCUUR, de scheeprijkste aller steden, en hare Beurs de hoofdbron van hare welvaart en ten zegen van armen en rijken wezen moge, sluiten wij onze aankondiging van dit welgeschreven Gedenkboek.

---

*De Mensch in de Wereld. Tafereelen uit het Huwelijksleven, ter bevordering van waar huiselijk geluk, door* T. VAN SPALL. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1845. *In gr.* 8*vo.* 281 *bl. f* 2-75.

De Eerw. VAN SPALL, reeds vroeger als Schrijver gunstig bekend, onder meer andere geschriften door *De Mensch bij*

*zijne intrede in de Wereld*, heeft ten doel, in den thans aangekondigden bundel, den mensch voor te stellen, niet meer als jongeling en jongedochter, maar als man en vrouw werkzaam op het bedrijvig tooneel der wereld, vooral in zoo ver eene aangegane echtverbindtenis en het gedrag der echtgenooten jegens elkander, hunne beginselen, hartstogten, bedoelingen, en derzelver natuurlijke en zedelijke gevolgen, invloed hebben op hun levenslot. Deze bundel bevat vijf korte verhalen. In het eerste verhaal, onder den titel *Mijne eerste standplaats*, wordt het huiselijke leven en de maatschappelijke toestand van den dorpspredikant met eene waarheid, waartoe alleen de naauwkeurigste bekendheid met dien stand in staat kan stellen, afgeschilderd, en het nut, hetwelk een voorbeeldig huiselijk leven van den Evangeliedienaar en van zijn gezin heeft tot bevordering zoowel van zijn eigen geluk en dat der zijnen, als van het heilzame van zijne bediening voor de gemeente, in een belangwekkend voorbeeld aangetoond. In het verhaal, genaamd *Augusta*, leeren wij eene vrouw kennen, welke, niettegenstaande het bezit van schoonheid, een beschaafd verstand en een hart gevoelig voor eer en deugd, bij deze en andere goede hoedanigheden minder bedeeld was met nederigheid en zachtmoedigheid; dit vervreemdde haren ligtzinnigen echtgenoot van haar, en berokkende haar, na schampere verwijtingen en grove beleedigingen, het grievend verdriet, dat hij haar zelfs ontrouw werd. De opvolging van den heilzamen raad van eene godvruchtige en verstandige vriendin heeft de herstelling van den huiselijken vrede ten gevolge; hare liefderijke en van nu voortaan zachtmoedige bejegening brengt haren ontrouwen echtgenoot tot nadenken, doet hem den misdadigen weg verlaten en met getrouwheid aan zijne echtgenoote zijne liefde toewijden. Van de *Drie vriendinnen*, welke in het derde verhaal worden voorgesteld, maakt Amalia, door hare ontevredenheid met hare huisgenooten van minderen rang, zooals b. v. dienstboden, die haar met den besten wil nooit konden voldoen, haren echtgenoot uithuizig, daar hij door hare ongezindheid, om van tijd tot tijd eene betamelijke uitspanning tot verpoozing van zijne ambtsbezigheid en hare huiselijke zorgen met hem te zamen te genieten, zich tot het spel en andere kostbare uitspattingen laat vervoeren. Hare zuster *Laurina* daarentegen had

door te ver gedrevene vrees voor de zorgen des levens zich laten afschrikken van het aangaan van een huwelijk, maar ondervindt op eene smartelijke wijze, dat ook het ongehuwde leven zijne zwarte zijde heeft. Door het verkeer echter met, en door den raad en invloed van eene derde vriendin, die, als gehuwde vrouw, het volmaakste geluk genoot, hetwelk in deze betrekking te genieten valt, vooral ook ten gevolge van haar verstandig gedrag en hare godsdienstige beginselen, wordt alles nog in zoo ver hersteld, als dit met het verkeerde en verwaarloosde in het leven het geval kan zijn. *Het ongelijke huwelijk* behelst eene waarschuwing, der behartiging in allen deele waardig, tegen het ligtvaardig aangaan van een huwelijk met eenen man of eene vrouw van al te zeer verschillenden, te aanzienlijken of te geringen stand, maar geeft ook tevens heilzamen raad aan de echtgenooten, aan ouders en bloedverwanten, in het geval dat zulk een huwelijk werkelijk aangegaan of onvermijdelijk is. Eindelijk in het laatste verhaal leeren wij, dat het verzaken van het heiligste en het dierbaarste, dat de mensch heeft, de Godsdienst, en dat tegen de overtuiging zijns harten aan, enkel om aardsch genot en gewin, de eerste aanleidende oorzaak was van het ongeluk van den held des verhaals, die zich, uit onverschilligheid en om tijdelijk belang, schuldig maakte aan het belijden van eene Godsdienst, wier dwaasheid en bijgeloovigheid hij in zijn hart bespotte en verachtte. — Al deze verhalen zijn ook door hunne beknoptheid onderhoudend voor den lezer, en hebben blijkbaar de strekking, om levenswijsheid en godsvrucht te leeren kennen en aan te prijzen, als welke eigenschappen het levensgeluk der echtgenooten onder lief en leed, onder alle teleurstellingen, beproevingen en verzoekingen kunnen bewaren, en hen tevens te waarschuwen voor die verkeerde bedoelingen, afdwalingen en te hoog gespannen verwachtingen, waardoor zoo menige echtverbindtenis verkeert in eene verbindtenis van smart en naberouw. Wij wenschen, om het aangevoerde, dat aan dezen bundel bij onze landgenooten eene vriendelijke ontvangst ten deel valle, en dat deze verhalen veel mogen bijdragen tot bevordering, bewaring en herstelling van waar levensgeluk.

*Blikken in de Wereld. Te Amsterdam, bij de Wed.* L. van Hulst en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 273 *bl. f* 2 - 90.

Toen wij *onze* blikken in dit boek lieten rondwaren, om te zien, wat de blikken, door den Schrijver in de wereld geslagen, voor ons zouden opleveren, gevoelden wij telkenreize, na de inzage, eene zekere onvoldaanheid, niet omdat hetgeen hij heeft opgemerkt geene verhevene en heilige waarheden bevat, maar omdat die opmerkingen zich niet genoeg door eenvoudige en kunstelooze zamenstelling aanbevelen. De Schrijver wil ze, volgens het Voorberigt, die kenmerken wel toeëigenen; maar ieder, die de hier voorkomende schetsen leest, zal spoedig ontwaren, dat zij juist door een' te sierlijken, te bloemrijken stijl (bijna is het alsof sommige uit het *sentimentele* tijdperk onzer letterkunde afkomstig zijn) dat indrukwekkende, dat kernachtige, dat degelijke in denkbeelden en voordragt missen, waardoor ze ons roeren en ook meer tot ernstig nadenken leiden kunnen. Het zijn schetsen uit het menschelijke leven, waarvan de inkleeding zoowel naar de eischen der geheimhouding als naar die der waarschijnlijkheid gewijzigd is, doch die doorgaans eene zekere eentoonigheid in vorm bezitten, waardoor ze, naar ons oordeel, geene genoegzame belangstelling opwekken. Het zijn wel alle nuttige zaken, die hier voorkomen, maar gerekt door de opeenstapeling van bloemrijke perioden. En dan vertoonen ons ook meerendeels die schetsen de schaduwzijde van het leven; terwijl er toch nog wel menig kantlichtje is, waarbij wij, bevredigend voor ons gevoel, belangrijk voor onze menschenkennis, de vruchten der dankbaarheid, der liefdadigheid, der nederigheid, des stillen verborgen godsdienstigen levens opmerken kunnen; maar weinig treffen wij hiervan aan, of het moest, wat het laatste betreft, de schets: *het gebed* zijn, die dan ook, om de meerdere eenvoudigheid, die ze bezit, ons wel het best van de negentien stukken heeft bevallen.

In *zielestrijd* o. a., om van die bloemrijke perioden eene proeve te geven, waar een jongeling, door de magtige opwelling van den hartstogt der liefde, in tweestrijd geraakt, of hij de hand van een meisje vragen zal, ja dan neen, en waar hij in een' doolhof van de tegenstrijdigste gevoelens

ronddwaalt en zich in de ruime Natuur begeeft om koelte en verfrissching in te ademen, doch geene ruste vindt; daar, Lezer! Zoudt gij meenen, dat een schrijver zich zeer doeltreffend zoude hebben uitgedrukt, wanneer hij, om den onrustigen toestand des jongelings te schetsen, gezegd had: De kalmte was uit zijne ziel geweken; de tweestrijd duurde voort; nu was het de behoefte aan eene innige vereeniging der zielen, dan weder waren het liefde en hoogachting voor eigene betrekkingen, die hem beurtelings schokten en overmeesterden; met die denkbeelden sluimerde hij in, met die gedachten ontwaakte hij; hij was, als 't ware, verloren voor zichzelven en voor anderen; geen wereld was in staat hem den vrede der ziel weder te geven. Maar neen! wij lezen: »Hij werd niet kalmer of met het lot verzoend. Overal toch klonk hem de stem der liefde tegen. Uit het ruischen der boomen, die hunne toppen tot elkander neigden; uit het lied der vogelen, die hunne blijdschap uitschaterden; uit de golfjes, die zacht murmelende elkander voortstuwden; uit het dartel opschieten der vischjes, die door het heldere watervlak zigtbaar waren; uit het loeijen der runderen" (de schapen schijnen zich neutraal te houden) »en het brieschen der paarden, die vrolijk rondsprongen over de weide; ja, zelfs uit het suizende windje, dat met zijne lokken speelt, ontving hij voedsel voor zijn hoogsten wensch op aarde." Neen! Zulk een schrijftrant behoort in onze tegenwoordige letterkunde niet meer te huis. Gelukkig, de tijden, waarin men op dergelijke wijze over de FANNY'S en JULIA'S, de WERTHERS en CHARLOTTE'S schreef, zijn voorbij; en van dusdanige flaauwheden heeft de goede smaak thans eenen afkeer. Meest over al deze schetsen ligt die zoetsappigheid verspreid, waardoor ze dan ook dat zaakrijke missen, bij het schrijven over dergelijke onderwerpen zoozeer een vereischte, en waardoor zij voor de kennis van het menschelijke leven en van menschelijke toestanden grootere aanwinst zouden kunnen opleveren. Met één woord, er ontbreekt hier eenvoudigheid en natuurlijkheid. Wij zouden dit nog door meerdere voorbeelden kunnen staven; b. v. er wordt van een meisje gezegd: »De uitgeweende oogen waren als uit schaamte weggezonken, de wangen waren als door den angel der smart gegroefd, en de haren vielen als een sluijer voor den zwijgenden mond;" welk laatste beeld, buiten en behalve de gemanierdheid van den geheelen zin, (een sluijer van haren voor een' zwijgenden

mond) zeer onbehagelijk is. Of, waar gesproken wordt van achterdocht en argwaan, die het harte doorwonden: »Alles zoudt gij willen geven, om nog eenmaal, in het frissche rozengewaad en met den helderen dauw der ongerepte teederheid, uwe liefde te zien pralen." (Wie kan zich zulk een gewaad voorstellen?) »Maar gij kunt die slang van uwen boezem niet afweren, die giftige slang van het wantrouwen. Zij omkronkelt u, zij benaauwt u, zij perst u den gorgel toe." Een bewogen of in anderer lot deelnemend hart drukt zich niet zoo weelderig, maar kort en krachtig uit; zoo wordt ook de aandacht niet geprikkeld en verlevendigd; maar het wordt voor den lezer, zoo als ergens eens gezegd is, »gelijk aan het gestadig geruisch eener murmelende beek, die een slaapverwekkend vermogen heeft."

Al deze aanmerkingen hebben wij op den vorm, niet op den inhoud dezer schetsen. Ze zullen voor hart en geest aan vele vrienden van waarheid en Godsdienst wel voedsel aanbieden; maar wij gelooven niettemin, dat ze in meerdere handen zouden komen, wanneer ze fikscher van omtrek waren: de bloemranden, waarin ze gevat zijn, doen veel van de waarde verloren gaan.

Daar de Schrijver, zooals hij zegt, met dergelijke lettervruchten voor het eerst optreedt, raden wij hem, natuurlijker, ongekunstelder te schrijven; wat zijne blikken dan, in het vervolg, in de menschenwereld zullen opmerken, zal krachtiger aan anderen worden medegedeeld en voor leven en wandel van nog heilzamer en bestendiger vrucht wezen.

De correctie van het werk kon wel beter zijn; druk en papier zijn goed; en met den wensch, dat het doel, 't welk de Schrijver zich met zijnen arbeid heeft voorgesteld, om menigeen, die door zijne overspannen verbeelding gemoedsrust en waarheidsliefde verloren heeft, eene kalmer stemming en eene edeler rigting aan den geest terug te geven, moge bereikt worden, eindigen wij onze aankondiging van dit overigens stichtelijke boek.

---

NICOLAES RUYCHAVER, *of Geloof, Liefde en Vaderland. Tafereelen uit de jaren* 1566—1578. *Door* J. HONIG, JSZ. *Jr. II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 750 *bl. f* 7-20.

NICOLAES RUYCHAVER, volgens HOOFT een *Haarlemmer*, maar, gelijk WAGENAAR met meerdere waarschijnlijkheid beweert, een *Amsterdammer* van geboorte, was een der helden, die gezegd mogen worden in den worstelstrijd tegen *Spanje* het ijs gebroken en den weg gebaand te hebben tot herstel van de vrijheid van ons vaderland door de bekende verovering van *den Briel* in het jaar 1572. 's Mans edele inborst, fraaije manieren en beproefde dapperheid deden RUYCHAVER van dien tijd af meer en meer in gunst komen bij Prins WILLEM I, die zich van hem bediende tot ondernemingen, in welke kunde en vertrouwen noodig waren. Zoo bevorderde hij de bezetting en verdediging door de Staatschen van *Alkmaar*, was een der drie bevelhebbers, aan wie, na den gewonnen scheepsstrijd op de Zuiderzee, de Spaansche Admiraal, Graaf VAN BOSSU, zich in het jaar 1573 gevangen overgaf, hielp *Leiden* ontzetten en *Zierikzee* zoo lang mogelijk verdedigen, maar vond den dood bij eenen aanslag der Staatsgezinden op het toen nog Spaanschgezinde *Amsterdam* ten jare 1577. Van het bijzonder leven van dezen held vermeldt de geschiedenis van dien tijd weinig of niets. En het is van deze omstandigheid, dat door den Schrijver partij is getrokken om RUYCHAVER tot den hoofdpersoon van een romantisch verhaal te maken. Voor zooveel het opentlijk leven van RUYCHAVER, ja de gebeurtenissen van dat, voor ons vaderland in het algemeen en voor *Amsterdam* in het bijzonder, zoo woelige tijdperk betreft, vinden wij in het werk over 't geheel de historische waarheid getrouw wedergegeven, ja zelfs, uitgenomen hier en daar wat te groote breedvoerigheid, onderhoudend voorgesteld. Het strekt den Schrijver tot lof, dat hij, bekend met de meesterstukken van onze vaderlandsche schrijvers en schrijfsters in dit *genre*, het niet dan met schroom gewaagd heeft, over eene gelijke stof een verhaal het licht te doen zien; maar het thans aangekondigde werk leert ons hem kennen als eenen landgenoot, die, door eenen goeden geest bezield, geschikt is, om, voor zoo veel er behoefte is aan lektuur tot uitspanning, onschadelijk, ja, wat de zedelijke strekking betreft, nuttig onderhoud te verschaffen.

---

*De donkere Rozen. Roman uit den tijd der Fransche Staatsomwenteling. Naar het Hoogduitsch van* JULIUS DORNAU.

*II Deelen. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1846. *In gr. 8vo.* 794 *bl. f* 7 - 80.

De donkere Rozen zijn twee zusters, in *Beijeren* geboren, later wegens familieäangelegenheden, die met de ontwikkeling dezer geschiedenis in verband staan, te *Parijs* gekomen, en zoo daar, als elders in *Frankrijk*, betrokken in de omwenteling van 1789, welker aanvang en eerste voortgang hier geschetst worden met meer naauwkeurigheid, dan men in eenen Roman zou verwachten. Beurtelings wordt de lezer verplaatst op een kaperschip, in eenen bergpas bij *Tyrol*, in een woud in *Boheme*, te *Parijs*, ook aan het hof van LODEWIJK XVI en in de *salons* der *aristocratie*, en vooral ook in de *Vendée*. Die zich verlustigen wil in tooneelen van roof en moord en burgeroorlog, met al derzelver ijselijkheden, kan hier het hart ophalen. Ons waren de voorstellingen, vooral van de belegering van het slot *Bourbon met de torens*, bloedig genoeg. Ook aan snoode karakters ontbreekt het niet; maar de eigenlijke hoofdpersoon is een edel jong mensch die herhaaldelijk de *donkere Rozen* en haren broeder uit doodsgevaar redt en eindelijk de gelukkige echtgenoot van eene der Rozen wordt. Er is in dezen Roman eene levendigheid van voorstelling en een rijkdom van situatiën, die hem boven vele anderen eene gunstige ontvangst verzekeren. Ook het geschiedkundige is met uitvoerigheid en naauwkeurig voorgesteld. Wij twijfelen niet, of dit verhaal van eenen, zoo ver wij weten, tot nog toe bij ons onbekenden Schrijver zal door velen hoog worden geprezen.

De vertaling is over het geheel niet kwaad. »Een gesprek van vrij éénlettergrepigen aard" (I. 55) is eene zonderlinge uitdrukking, voor welke men denkelijk zal moeten lezen: »Hun gesprek scheen kortaf te zijn." — »Gij riept de laren uit hunne vreedzame rust" (I. 216) zal wel niemand verstaan, die niet weet, dat *lares* bij de *Romeinen* huisgoden waren, en voor »bevreemdende scheiding" (I. 374) zal in het Hoogduitsch zeker *befremdende* staan, hetwelk beteekent, hetgeen ook eenen goeden zin oplevert, »eene scheiding, waardoor wij elkander vreemd zouden worden."

De Vertaler wenscht door dezen Roman de overtuiging te verspreiden, »dat de liberale beginselen, eenmaal tot rijpheid gekomen, zegepralen over al wat hen wil tegenhou-

den." Indien dit moet worden verzinnelijkt door de overwinning van het leger der *revolutionairen* tegen de *royalisten*, dan is het voorbeeld van weinig kracht. Vooreerst, omdat het eene verdichting is, die de Schrijver kon laten uitvallen gelijk hij goedvond; en ten tweede, omdat men moeijelijk, zonder aan de beteekenis der woorden het schromelijkste geweld te doen, kan beweren, dat de bloedkreet der Jakobijnen »liberale beginselen" ademde. Het was het vreeselijkste volks-*despotismus*, waaruit zich, onder de leiding der Voorzienigheid, liberale beginselen hebben ontwikkeld; maar de *ochlokratie* (regering van het graauw) en de hier geschilderde moordtooneelen zijn waarlijk niet geschikt, om voor zulk eene zich noemende *liberaliteit* in te nemen.

---

*Vrolijke Tooneelen uit het Leven van* HELDEWIJS, *in zijn' tijd Pastoor der Gemeente Lapscheure, Provincie West-Vlaanderen; meer algemeen bekend onder den naam van Paap Lapscheure. In losse verzen door twee Aardenburgers. Te Middelburg, bij* E. Hendrikse. 1846. *In gr.* 8*vo.* 103 *bl. f* 1-25.

Op het Vlaamsche dorpje *Lapscheure* woonde in de helft der vorige eeuw een Pastoor, met name HELDEWIJS, van wien in dien omtrek eene menigte snaaksche zetten en grappen verhaald worden, ja aan wien allerlei aardigheden, die slechts immer uit den mond van eenen geestelijke kunnen gevloeid zijn, omtrent met hetzelfde vertrouwen worden toegeschreven, als anecdoten, in welke een Vorst betrokken is, aan FREDERIK *den Groote*. Deze *Paap Lapscheure*, gelijk hij in de wandeling doorgaans heette, moge dan minder vernuft hebben bezeten, dan zijn beroemde ambtgenoot *Pater* ABRAHAM VAN ST. CLARA, hij was zeker een geestig man. Eenige van zijne grappige gezegden en daden worden hier, zoo het heet »in losse verzen," aangeboden door »twee *Aardenburgers*." Blijkens het Voorberigt zijn dat de Heeren DE LIGNY en ROOS. De verzen zijn over het geheel nog al los, maar zij missen toch ook bijna geheel dat puntige, die kluchtige wendingen en tusschenzinnen, waardoor dergelijke stukjes het meeste boeijen. Het vrolijke, dat men hier vinden mag, ligt alzoo geheel en alleen in het paar dozijn anecdoten, niet het minste in de inkleeding, die weinig meer is dan berijmd *proza*.

---

N°. V. Boekbesch. bl. 240, reg. 5 v. o. staat HAGEN voor HAGA.

# BOEKBESCHOUWING.

*Leerredenen door* J. P. HASEBROEK, *Predikant te Breda.*

(*Vervolg en slot van bl.* 293.) (*)

Bij de lezing der vijfde leerrede hebben wij met zeer groot genoegen het aantal van schoone plaatsen gelezen, dat daarin voorkomt, en de aangename bewijzen bij hernieuwing in handen gekregen, dat de Schrijver rijk is aan denkbeelden, en, meester van zijne taal, als hij is, dezelve als milde beeken uit zijne pen ziet vlieten. Ieder denkbeeld op zichzelf is waardig van den kansel te worden gesproken en gehoord; maar wij moesten het bejammeren, dat deze rijkdom zoo geheel ordeloos zijne gaven daarhenen geworpen heeft. Het geheele stuk, zooals het daar voor ons ligt, gelijkt eene verwarde mengeling van edele gesteenten, waaraan de bekwame hand nog niet gearbeid heeft, om dezelve te rangschikken. Ging het anderen, na voleindigde lezing dezer rede, als referent, dan hebben zij ongetwijfeld zich zelven de volgende vragen gedaan: Is de Schrijver getrouw gebleven bij den verkozen tekst, of heeft ZEerw. zich afwijkingen veroorloofd, die de eenheid en den zamenhang van het geheel benadeelen? Heeft ZEerw. bij het kiezen van den tekst deszelfs geschiktheid voor de waarlijk hoogst belangrijke, allezins gewigtige en indrukwekkende plegtigheid, waartoe hij dienen moest, wel vooraf overwogen, en bedacht, dat de herinnering op goeden Vrijdag voor Christenen niet verder gaat, dan tot de begrafenis des Heilands, en dus geenszins met den Joodschen Sabbath iets te maken heeft? Is ZEerw. niet te ver gegaan in de vergelijking der rust, welke, na voleindigde zesdaagsche schepping, aan JEHOVA, op den zevenden dag, wordt toegekend, met den Joodschen Sabbathdag voor het Paaschfeest, en de rust,

(*) In de vorige beoordeeling van dit werk staat de prijs *f* 3-40, moet zijn *f* 3-:

welke de mishandelde en verguisde Zaligmaker in het graf genoten heeft? Ja heeft ZEerw. wel regt verstaan, wat het eigenlijk ten opzigte van den Wereldschepper zegt, dat Hij rustte van zijn werk? En indien het alzoo is, wat de Schrijver, bladz. 116, zegt: zouden wij dan de Apostelen niet moeten veroordeelen, omdat zij, na des Heeren hemelvaart, den eersten in plaats van den laatsten dag der week verkozen hebben, om denzelven aan God en Godsdienst te heiligen? Wij twijfelen, of de antwoorden, daarop te geven, wel tot genoegen des Eerw. Schrijvers zullen uitvallen, indien men onpartijdig in zijne overwegingen te werk gaat. En toch blijft ons nog eene vraag over, die wij van grooter gewigt achten dan de vorigen, te weten: Hoedanig zal het antwoord der hoorderen geweest zijn, als zij, na geëindigde godsdienstoefening, zichzelven hebben afgevraagd, wat zij gehoord hadden? »Eene mooije preek," zullen zij welligt gezegd hebben; maar van den inhoud hebben zij waarschijnlijk niet veel meer dan eenige losse gezegden kunnen navertellen. — Ook zouden wij niet onvoorwaardelijk durven toestemmen, wat de Eerw. HASEBROEK op bladz. 120 zegt: *dat het werk, door* JEZUS *volbragt, ons werk is*, en *zijne rust* (natuurlijk in het graf,) *onze ruste.* Nog meer; bladz. 114 wordt gezegd: »*de gekruiste schaft door zijnen gevloekten dood den Sabbath af, werpt den tempel van Jeruzalem neder, stort de heilige stad in puin, maakt het Paaschfeest en de andere feesten der Joden tot eene ijdele plegtigheid, zonder zin, zonder beteekenis, zonder waarde, heerlijkheid of kracht.*" Is dit alles waar, zooals het daar gezegd wordt?

Nog ééne aanmerking veroorlove ons de Heer HASEBROEK op dit gedeelte van zijn werk. Heeft ZEerw. zich niet vergist, zeggende, op bladz. 128: »*De gemeente, die hier de plaats van God vervangt, heeft uwe gelofte gehoord?*" Wij hebben altijd geloofd, en hopen tot aan onzen laatsten stond het geloof vast te houden, dat Gods bijzondere tegenwoordigheid in het huis des gebeds mag worden vastgesteld. DAVID toch betuigde geene ijdele verwachting, als hij *Psalm* XXIII: 4 schreef: »*Al ging ik ook in een dal der schaduwen des doods, ik zou geen kwaad*

*vreezen; want gij zijt met mij;*" en *Psalm* CXXXIX: 3 volg.: »*Gij omringt mijn gaan en mijn liggen, en gij zijt al mijne wegen bekend.*" Mag en moet eene Christelijke gemeente, in het heiligdom des Heeren opgekomen, dan niet volkomen staatmaken op het woord eens door den mond der waarheid gesproken (*Matth.* XVIII: 20:) »*waar twee of drie in mijnen naam vergaderd zijn, daar ben ik in het midden van hen?*" Neen, de nietige sterveling, de mensch, die in het stof leeft en aan hetzelve zoo naauw verwant is, kan nooit de plaats van God vervangen. Mij dunkt, daarenboven, een beroep op de tegenwoordigheid van God, wiens oogen aan alle plaatsen zijn, en die reeds van verre onze gedachten verstaat, en op die van JEZUS CHRISTUS, wien men niet misleiden kan, zou op de jeugdige gemoederen dieperen indruk gemaakt hebben, dan een beroep op de tegenwoordigheid van menschen, van gelijke bewegingen als wij, die, behalve dat zij vaak den schijn voor het wezen nemen, bovendien niet altijd bij ons zijn, onze gangen niet kunnen weten, en van daar ons meestal kwalijk beoordeelen.

Eindelijk in de toespraak aan de doopelingen komt, bladz. 132 en 133, nog al het een en ander voor, dat naar holklinkende woorden gelijkt, en de uitdrukking: »*ziet niet op hen! ziet op Hem, die hen doopen zal, op God!* hadden wij vooral gaarne gemist; want een gevoel van onwillekeurige verontwaardiging doordrong ons bij het lezen derzelven; ja wij konden ons niet begrijpen, hoe de Heer HASEBROEK die woorden heeft kunnen schrijven en uitspreken en nog veel minder, dat hij ze durfde laten drukken.

Doch gaan wij over tot de zesde leerrede: *De wereld vóór de komst van Christus* behandelende. — Indien men, deze rede gelezen hebbende, niet tevreden is over het vele goede en schoone, dat haar kenmerkt, durft referent bijkans zeggen, dat de zoodanige geen waar gevoel voor het schoone en goede bezit en wel nimmer met vrucht eene leerrede lezen zal.

Aanmerkingen, zijn ook hier te maken, maar, behalve het meer algemeene, dat ook hier toepasselijk is, slechts

van luttel aanbelang; en het is alleen uit hooge achting voor den Eerw. Schrijver, dat wij er enkelen opteekenden, zooals: bladz. 145, zegt ZijnEerw. »*dat eene bijna geheel in nacht omzwervende menschheid te vergeefs in het ingewand der dieren woelde, om daarin een enkele vonk van waarheid te vinden.* Dit zal wel onverstaanbaar geweest zijn voor het grootste deel zijner hoorders, die met de wijze van raadplegen der orakeltaal, waarop hier gedoeld wordt, onbekend waren. Zulke beeldspraak sticht niet, maar keert ledig tot den spreker terug.

In het voorbijgaan vragen wij thans, waarom de Heer HASEBROEK, van JEZUS CHRISTUS sprekende, Hem, gelijk elders bladz. 337, 340, 348 enz., noemt ZONE *des menschen*, ZONE des timmermans, en waarom ZEerw. bladz. 37 zegt VRAGE voor *vraag*, daar deze woorden geen goed Nederduitsch zijn?

De zevende leerrede levert ons het bewijs, dat de Schrijver zeer wel in staat is eene aangename, en nuttige tekstverklaring te leveren, indien hij zich dit voorneemt. Alleen, wij vragen ZijnEerw., of het loofhuttenfeest op den laatsten of zoogenaamden grooten dag met de waterplenging besloten werd? Wij meenen, dat deze op elken der overige zeven feestdagen insgelijks plaats had; want hetgeen in het gansche jaar niet geschiedde, gebeurde op dit feest, namelijk: dat men water en wijn te gelijk offerde. Evenmin durven wij toestemmen, dat de CXVIIIde Psalm daaronder bij uitnemendheid gezongen werd, dewijl wij gelooven, meerderen grond te hebben voor de onderstelling, dat daartoe de 15 dusgenaamde liederen *Hamaäloth*, *Psalm* CXX tot CXXXIV, of, gelijk dit woord door VAN DER PALM vertaald is, *der optogten* of ook *Trapliederen* genaamd, gebruikt werden. — Is de uitdrukking bladz. 178, regel 10 en 11, niet wat al te los daarhenen geworpen, en zoo, dat zij ligtelijk aanleiding zou kunnen geven, om bij sommige lezers zekere bijgeloovigheid te verwekken? terwijl wij ons verpligt rekenen, den Schrijver te zeggen, dat, hoe sierlijk en gepast het dikwijls is, in beelden en gelijkenissen eenige leerrijke zaak voor te stellen, het ons ech-

ter min gepast voorkomt, als van den kansel gesproken wordt van eenen *hemel, die, op* ELIA's bevel, *koper wordt,* en die *koperen hemel,* op 's mans gebed, weder *regen geeft.* Zulke uitdrukkingen klinken als grof metaal, maar zijn onbegrijpelijk voor allen, die de geschiedenis, waarop gedoeld wordt, niet genoegzaam kennen. — Overigens laten wij den Schrijver vrijheid, als hij de steenrots in de woestijn eene type wil geacht hebben van CHRISTUS, zooals bladz. 184 geschiedt, ofschoon wij met deze verouderde denkbeelden en voorstellingen geen' vrede hebben. Doch wij bejammeren het, dat bladz. 188, in de bepaling, *wat de Heilige Geest is,* eene zoo zigtbare verwarring bestaat, die ons doet vermoeden, dat de Schrijver zelf niet regt geweten heeft, wat hij dienaangaande zeggen moest. Waarom er dan niet liever van gezwegen? Immers hij maakt geen behoorlijk onderscheid tusschen den Heiligen Geest, die op de harten en gemoederen der menschen werkt, en den Heiligen Geest van CHRISTUS, waardoor Christenzin en Christelijke stemming aangewezen worden.

De achtste leerrede laat zich met genoegen lezen, te meer, omdat zij eenen geregelden gang heeft, waardoor zij zich van de meeste anderen kennelijk onderscheidt.

Op welke gronden van degelijke uitlegkunde des Schrijvers redenering, bladz. 237 van onderen en 238 van boven, in de 9de leerrede, over I *Cor.* XIII: 13, berust, erkennen wij niet te weten. Doch ook hier handelt Zijn-Eerw. als bijkans overal. Hij grijpt een denkbeeld aan, (uit de lucht, hadden wij bijkans gezegd) en draaft daarop door, zonder er zich eenigermate om te bekreunen, of het al of niet bij het stuk behoort. Vandaar het eigenlijk te dezer plaatse niet passende, wat nu verder, bladz. 238 tot 242 van boven, volgt, en waarin het ons verwonderde, den Schrijver kort na elkander iets te zien verklaren en bijna terstond weder te hooren tegenspreken, te weten: bladz. 238 wil hij het als algemeen bekend doen doorgaan, dat de mensch van nature de gaven des geestes, *geloof, hoop en liefde,* niet bezit, en, weinige regelen later, vangt hij reeds aan, juist het tegendeel te betoogen. Waarlijk, de leer-

rede van Prof. ROOIJENS over dezelfde woorden, ten vorigen jare in het licht verschenen, zal door de uitgave der thans voor ons liggende in waarde niet verliezen.

Gelijk wij dit reeds meermalen ontmoet hebben, zoo vinden wij wederom bij de 10de leerrede, dat de inleiding op dezelve meer ruimte beslaat, dan wij geschikt keuren. Van waar mag dit voortkomen? vroegen wij ons zelven af en antwoordden, omdat de Schrijver, naar het ons toeschijnt, den loop zijner gedachten niet genoeg in bedwang heeft, en hij haren rijkdom niet zoodanig matigt of ten minste wijzigt, dat zij vrij blijven van eenen omhaal van woorden en zaken, die, hoe schoon ook op zich zelven, echter niet volstrekt te pas komen daar, waar zij staan.

Vraagt gij, lezer! of het hoofdonderwerp des gebeds van JEZUS, *Joh.* XVII, *de heerlijkheid van God* is, zooals het hier door HASEBROEK wordt opgegeven, wij antwoorden, dat JEZUS gedurende zijne gansche omwandeling op aarde niets gesproken of gedaan heeft, dat geene openbaring van Gods heerlijkheid heeten mag; maar dat de Heer dit gebed heeft uitgestort alleen tot openlijke prediking dier heerlijkheid gelooven wij niet, en onder het lezen dezer leerrede kwam het ons voor, dat het XVIIde hoofdstuk van JOHANNES' Evangelie welligt ook voor den Schrijver het diepzinnigste uit geheel de Schrift geweest is, (bladz. 267 v. o.) zoodat ZijnEerw. het niet begrepen heeft. Maar waarom dan zich gewaagd aan deszelfs behandeling? of zou het alleen geweest zijn, omdat de vele zaken, daarin voorhanden, ruime stof aanbieden, om een uur lang over *allerlei* te spreken? Indien de Schrijver gewenscht had, over *het Hoogepriesterlijk gebed*, gelijk aan het hoofd dezer rede staat, waarlijk nuttig te prediken, zou hij, onzes inziens, beter gedaan en zekerder doel getroffen hebben, indien hij hetzelve bij kleine gedeelten behandeld had, waarvoor het allezins vatbaar is. Dan zou hij het ware doel des Verlossers gemakkelijker gevat, en gezien hebben, dat dit gebed inzonderheid dienen moest om de jongeren te vertroosten en hen zijnen Vader nadrukkelijk aan te bevelen; dan zou

ZijnEerw. meer gelet hebben op de inhoudsopgaven, door VAN DER PALM in zijnen *Bijbel* boven dit hoofdstuk geplaatst; dan had hij van deze bede, met DE WETTE, liever gesproken als van een »*Abschieds-gebet I., Zusammenfassung alles bisher Gesagten und Steigerung zur höchsten Gedanken- und Gefühls-Erhebung; unstreitig, das Erhabenste, was uns die evang. Ueberlieferung aufbewahrt hat, der reine Abdruck von I. hohem Gottes-Bewustseyn und Gottes-Frieden,*" en niemand zou gedwongen zijn geworden, den Schrijver te beschuldigen van een' verkeerden greep te hebben gedaan, of dat hij eenige onkunde ten aanzien der woorden of der bedoeling des Zaligmakers heeft verraden.

Wij willen nu ten opzigte van hetgeen verder volgt niets zeggen, waarin wederom veel woorden worden gebruikt, maar die niets ter zake afdoen, veel schoons, maar te veel omhaals, en waarin de Schrijver zeer ver afwijkt van het door hem gekozene onderwerp, doch uit al hetwelk ons tevens blijkt, dat ZijnEerw. eene flaauwe schemering voor oogen gehad heeft van zijnen misgreep, en na welks doorlezen het ons genoegen deed, den Eerw. HASEBROEK, bladz. 293, zelf te hooren zeggen: »*Ik heb iets gestameld van dat Goddelijk gebed.*"

De elfde leerrede, over *Rom.* I: 17$^{b}$, heeft wederom hetzelfde gebrek der tiende, dat namelijk hare inleiding zeven bladzijden beslaat, en dus te uitvoerig is. En, lezer! wilt gij ook hier eene proeve van de gegrondheid onzer aanmerking, dat de Schrijver vaak afdoolt van zijnen tekst en geen' voet bij stek houdt, gelijk men zegt, zie dan, bladz. 306—310, zijne uitweiding over *Habakuk* II: 4, vervolgens de breedsprakige redenering over PAULUS' vroegere en daarna veranderde inzigten aangaande het in den tekst uitgedrukte, bladz. 310—322. Daarna gaat de Schrijver over om te onderzoeken, langs welken weg de dwaling: »*de regtvaardige zal leven door — de werken*" in de kerk gedrongen is, en eerst volgt nu weder eene beantwoording der vraag: »*wat is geloof?*" bijkans twee bladzijden lang; en nu zal dan eindelijk de geschiedenis worden geraad-

pleegd, en dat wordt zij, maar hoe? in algemeene door elkaar geworpene volzinnen, na welker lezing men even wijs het boek nederlegt, als men was, toen men hetzelve in handen nam. En maakte HASEBROEK er aan het hoofd dezer rede, alsmede bladz. 328 en 329, niet opmerkzaam op, wij zouden waarlijk niet vermoed hebben eene leerrede te lezen, die op den *gedenkdag der Hervorming* uitgesproken was.

Nog ééne aanmerking; zij is onze laatste op deze leerrede. Misschien heeft HASEBROEK begrepen, wat hij bladz. 331 reg. 7 van onderen en verder schreef; *wij* hebben zijne bedoeling niet gevat, en twijfelen er aan, of het anderen niet eveneens zal zijn gegaan.

Wel mogt de Schrijver, bladz. 355 van de twaalfde leerrede zeggen: »*Ik heb een langen uitstap gemaakt, om tot mijn doel te komen;*" want die uitstap was lang, zeer lang, ja veel te lang, en konde en moest eenige bladzijden korter geweest zijn, indien hij bovendien nog vereischt werd. Wij hebben meermalen op zulke omhalen gestooten en daarvan melding gemaakt. Zij hinderden ons, en zijn ongetwijfeld voor de meeste toehoorders, indien niet voor allen, zonder vrucht uitgesproken. Indien ZijnEerw. zich hier wat meer beperkt had, zou deze laatst in den bundel voorkomende leerrede, die nu 37 bladzijden beslaat, wel aan uitgebreidheid verloren, maar welligt daarentegen aan degelijkheid gewonnen hebben, althans beknopter en geschikter geworden zijn, om in de bepaalde tijdruimte, den Hervormden prediker onder ons toegestaan, naar behooren te worden uitgesproken.

Ziedaar lezer! ons verslag van en onze aanmerkingen op den aan het hoofd dezes genoemden bundel. Het spijt ons, dat zij reeds zoo vele zijn, en nog meer, dat wij nog zoo vele verzwegen hebben, om niet onbescheiden te zijn of zelfs te schijnen. Wij hebben echter ook opmerkzaam gemaakt op het vele goede, dat wij mogten aantreffen, en, ware ons verslag niet reeds uitgebreider geworden, dan wij ons aanvankelijk voorgesteld hadden, wij gaven gaarne eene en andere proeve van des Schrijvers taal en stijl. Intusschen

durven wij den Eerw. HASEBROEK in gemoede aanraden, uit den schat van goede en voortreffelijke leerredenen, dien wij reeds bezitten, velen te bestuderen en als modellen ter meerdere of mindere navolging zich in het geheugen te prenten. Zoo zal ZEerw. leeren, zich zelven geheel en al uit het oog te verliezen en alleen bezig te zijn met zijne toehoorders.

Spel- en taalfouten zijn ons slechts zeldzaam voorgekomen. Alleen, wij lazen steeds voor *reden* geschreven *rede*, onder anderen bladz. 187, en op bladz. 196 staat *juichtet* voor *juichte*, *jubeldet* voor *jubelde*, *begroettet* voor *begroette*.

Overigens ontvange de Eerw. Schrijver onzen welgemeenden wensch, dat hij gelukkig arbeiden mag in den wijngaard des Heeren, vele vruchten van zijn werk zie rijpen voor den grooten dag des oogstes, en nog vele jaren zich verblijde, te mogen bezig zijn tot bevordering van den waarachtigen bloei van het koningrijk der hemelen, en het toebrengen van velen tot het genot der genade Gods in CHRISTUS door geloof, hoop en liefde.

Den Heeren uitgevers zij eere gegeven voor hunne welvolbragte taak; papier, druk en correctie zijn goed, en de prijs dezes werks, in evenredigheid der bladzijden, niet te hoog gesteld. Zij hebben blijkbaar zich beijverd, om het boek met een uiterlijk innemend voorkomen in de wereld te zenden.

....L....

---

*Des Christens roemtaal, bij de ondervinding van den heilrijken invloed, welken het lijden dezes tijds, onder Gods genadigen zegen, op zijn hart en leven uitoefent. Leerrede naar Rom.* V: 3b—5, *door* F. J. HESSE, *Predikant te Tjummarum. Uitgesproken den* 22 *Nov.* 1846, *bij gelegenheid van zijne herstelling uit eene zware krankheid. Te Leeuwarden, bij* L. Schierbeek. 1846. *In gr.* 8*vo. VI en* 36 *bl. f* :-30.

Dat de gemoedelijke leeraar van zijne ervaring, in dagen van ernstige krankheid opgedaan, ten nutte zijner gemeente tracht gebruik te maken, behoeft geene verschooning. Wij achten dat even natuurlijk als pligtmatig. Het bevreemdt ons evenmin, dat eene eerste leerrede, na zijne herstelling door hem uitgesproken, doorgaans diepen indruk maakt. En wanneer dan de getroffene hoorders de woorden, die met bewogene stem hun werden toegesproken, nog eens wenschen te lezen en te herlezen, dan volgt niet zelden de uitgave: Maar of daarom de uitgave onbepaald is aan te raden, of er van zulk eene leerrede, in ruimeren kring verspreid, buitengewone zegen verwacht mag worden, en of niet meestal de uitkomst die verwachting te leur stelt, zietdaar vragen, waarop wij ontkennend meenen te moeten antwoorden. De Eerw. HESSE duide het ons niet ten kwade, dat wij zijn opstel, hoeveel goeds er ook in gevonden worde, niet ter algemeene lectuur kunnen aanbevelen. Het heeft daartoe te geringe waarde, hier en daar ook te bepaalde strekking. Bovendien achten wij de opvatting van δοκιμὴ, vs. 4, door de Onzen *bevinding* vertaald, hoogst betwistbaar. Onjuist is het, als er bl. 20 gezegd wordt, dat de Apostel hier eene uitdrukking bezigt, die wij elders in den Bijbel niet aantreffen. Het woord komt ook 2 *Cor.* II: 9, VIII: 2, IX: 13, XIII: 3 en *Phil.* II: 22 voor; maar de Onzen hebben het op die plaatsen anders vertaald, en hadden ook, te dezer plaatse, zoo wij meenen, anders moeten vertalen. Hiermede vervalt dan al wat, bl. 21—23, gezegd wordt over de *ware* bevinding, die *het gezegende werk des Geestes* zijn zou *en een nieuw uitvloeisel van Gods genade, hetwelk Hij in de harten der geloovigen onder de beoefening der lijdzaamheid uitstort.* En gelijk dit geen' hoogen dunk ons inboezemt van 's mans uitlegkundige bekwaamheid, zoo hadden wij ook hier en daar de dogmatische opvatting van sommige leerstukken een weinig milder gewenscht. Dit neemt echter niet weg, dat wij den man lief hebben gekregen, wien het met de Evangelieverkondiging regt ernst schijnt te zijn, en dat wij van deze leerrede voor zijne gemeente, voor wie zij in de eerste

plaats bestemd is, nog wel iets goeds verwachten; te meer, daar zij ten voordeele van hare behoeftige weduwen is uitgegeven.

---

PETRUS TAMBURINI, *het ware denkbeeld van den H. Stoel. Uit het Italiaansch, door* J. H. VAN BUUL, *Lector aan het R. K. Bisschoppelijk Collegie en Seminarie te Amersfoort. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1845. *In gr.* 8*vo. XVIII en* 293 *bl. f* 2-:

Niet zonder reden gaat aan dit werk in het *Voorberigt* eene korte levensschets van den Schrijver, PETRUS TAMBURINI, vooraf. Wij vernemen daaruit, dat hij, in 1737, te *Brescia* geboren, na volbragte wijsgeerige en godgeleerde studiën, aldaar tot Hoogleeraar bevorderd werd; dat CLEMENS XIV hem naar *Rome* riep en tot Rector benoemde van het collegie voor *Ierland;* dat hij, minder aangenaam aan PIUS VI, zich, op verlangen van MARIA THERESIA, naar *Pavia* begaf, en daar den leerstoel beklom van de Christelijke zedeleer, en ook later in andere betrekkingen werkzaam was, dat hij eindelijk, na nog eenigen tijd te *Brescia* zich onthouden te hebben, tot aan zijnen dood toe, 14 Maart 1827, den luister der Akademie van *Pavia* door gansch *Europa* heeft helpen verspreiden, in vereeniging met mannen als VOLTA en SCARPA. Onder zijne geschriften is zijne *Vera idea della santa sede*, in 1784 in het licht verschenen, vooral merkwaardig. Het wordt door den Heer VAN BUUL ons hier vertaald aangeboden. Hieruit kunt ge reeds tot den inhoud, den geest en de strekking besluiten. Het is lijnregt aangekant tegen de verderfelijke stelsels van het ultramontanisme en curialisme, en moet tevens dienen, om het ingeworteld vooroordeel te bestrijden, alsof men, de volstrekte onfeilbaarheid en het onbeperkt gezag van den Paus ontkennende, eene buitensporige regeringloosheid wilde invoeren, alle ondergeschiktheid verwijderen, en daarvoor in de Kerk verwarring en wanorde in de plaats brengen. Daartoe wordt *eerst* gehandeld van het

onderscheid, dat er bestaat tusschen Kerk en Bisschop, tusschen den Zetel en den Persoon, die op denzelven zit. De daarbij ontwikkelde denkbeelden worden vervolgens toegepast op den H. Stoel, en eene schets geleverd van het Hof van *Rome*, van het Collegie der Kardinalen en van de Roomsche Congregatiën, tot berekening van wier waarde eenige opmerkingen worden medegedeeld. Het *tweede* deel van dit geschrift handelt over den oorsprong, de natuur en de uitgestrektheid der wezentlijke regten van den H. Stoel. Hier wordt het Primaatschap van PETRUS en zijne opvolgers verdedigd met bewijzen, uit de Schrift en de overlevering ontleend. Dat Primaatschap van den H. Stoel is een Primaatschap, niet alleen van titel of van eer, maar ook van handeling, van uitvoering en van gezag. Het is eene louter geestelijke magt, niet te verwarren met het Bisschoppelijk gezag, en die zekere grenzen heeft, buiten welke haar regtsgebied zich niet uitstrekke, en die onderworpen is aan de besluiten der algemeene Kerk. Zoowel de wezentlijke regten, aan het Primaatschap verbonden, en hunne uitgestrektheid, als eenige algemeene grondregelen ter wijziging van de onderwerping, welke men verschuldigd is aan de besluiten van *Rome*, worden hieruit afgeleid.

Eene beoordeeling van dit merkwaardig geschrift kan van ons niet verwacht worden. Wij kondigen alleen aan, dat het verschenen is, en hebben het met belangstelling leeren kennen. De Schrijver, een geleerd en aanzienlijk man, staat op echt Catholiek standpunt, en is verre van Protestant te zijn. Maar hij is een gematigd Catholiek, die tegen de onfeilbaarheid van den Paus protesteert, terwijl hij zijne opperhoofdigheid, zijn Primaatschap geloovig erkent en eerbiedigt. Op hem en op zijn geschrift wijzen wij de dolle Ultramontanen, die hun overdreven stelsel voor het algemeen gevoelen hunner Kerk uitventen, en niet hooren willen van meer gematigde gevoelens, door velen hunner mede-Catholieken in stilte aangekleefd en hier opentlijk en krachtig uitgesproken. Ook achten wij de kennismaking met dit geschrift voor allen nuttig, die van de meeningen der zoogenaamde Jansenisten onder ons iets meer willen weten, dan

men gewoonlijk weet. Zij vinden daarvan bij TAMBURINI de uitvoerige ontwikkeling. Wij herhalen het, eene eigenlijk gezegde beoordeeling van dit geschrift ligt buiten ons bestek. Van een Protestantsch standpunt, als het onze, zou beoordeelen enkel wederleggen zijn; en dat wederleggen, uitgaande van de bewijzen der H. Schrift, zou ons zelfs niet moeijelijk vallen. Maar wij verblijden ons desniettemin over de uitgave, en wenschen TAMBURINI's werk in veler handen, opdat het aan de beginselen van het ultramontanisme vooral dáár paal en perk zette, waar geen Protestantsch geschrift immer doordringt.

Het schijnt, dat de Heer VAN BUUL zijn werk met naauwkeurigheid en getrouwheid heeft verrigt.

---

*Een wandelend Christen, zoekende naar gronden van rust, voor alle Volken. Door* T. VAN DUYNHOVEN. *(Voor rekening van den Schrijver.) Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1846. *In gr.* 8*vo.* 51 *bl.* *f* :-50.

In den vorm van eenige reisontmoetingen en gesprekken ontwikkelt de Schrijver van dit boekje zijne overtuiging, dat voor iederen mensch onder alle omstandigheden van het leven het ware goed en de blijvende rust alleen te vinden is in een verlicht, werkzaam en vooral verdraagzaam Christendom. Vraagt men nu, of dit alles niet meermalen en helderder gezegd en gedrukt is geworden, dan kan het antwoord niet dan bevestigend zijn. Zelfs achten wij dit vlugschriftje noch door inhoud, noch door vorm eenige bijzondere aandacht waardig. Maar daar wij vernemen, dat de Schrijver een Noord-Brabandsch Katholijk is, achten wij het een zeer gezegend teeken des tijds, en een verblijdend bewijs, dat ook daar, waar de looden hand der priesterheerschappij de menschen drukt en de krachten des geestes verlamt, eene enkele flikkering van licht en leven wordt bespeurd. Daarom prijzen wij dit kleine geschrift, waarin overigens geen woord gevonden wordt,

dat de Katholijk niet kan beämen, gaarne aan, en doen hulde aan de Christelijke denkwijze van dezen Christelijken broeder.

---

*Handboek voor de Leer van de Krachten der Geneesmiddelen, door* M. DASSEN, H.J.ZOON *Med. et Art. Obst. Doctor enz. II Deelen. Te Groningen, bij* A. Oomkens, J.zoon. 1846. *In gr.* 8*vo. X en* 370 *en XX en* 508 *bl. f* 8-50.

Men ondervindt inderdaad eene aangename gewaarwording, wanneer men onder de menigte van geschriften, welke de geneeskundige litteratuur oplevert, nu en dan een werk aantreft, waaraan de lof van oorspronkelijkheid in den ruimsten zin mag toegekend worden. Er is in onze wetenschap zooveel, waarin men elkander napraat, oude dwalingen erven zoo ligtelijk van den meester op den leerling over en blijven ook dezen in den practischen sleur zoo gemakkelijk bij, dat er waarlijk eene groote mate van zelfstandigheid noodig is, om zich aan een onbevooroordeeld onderzoek der op school ingezogene beginselen toe te wijden en er, des gevorderd, toe te komen, het grootste deel der met zooveel moeite bijeenvergaarde — grootendeels conventionele — kennis, als onbruikbaar, van zich af te werpen. Men moet den tegenwoordigen tijd het regt laten wedervaren, dat dezelve zich meer dan de naast voorgaande door zelfstandig onderzoek van de zijde der geneeskunstoefenaars heeft gekenmerkt. Niet alleen heeft men het door naauwkeuriger kennis en juistere waardeering der objectieve teekenen tot meerdere zekerheid in de herkenning der ziekelijke toestanden gebragt, maar ook hebben de resultaten der mikroskopische anatomie van de gezonde en zieke deelen des ligchaams en de vorderingen der physiologie tot een helderder inzigt in het wezen van verscheidene dier ziektetoestanden geleid. HENLE's *rationelle Pathologie* met hare strenge kritiek van het verouderde en slechts bij traditie overgenomene vond dan ook eenen ge-

reeden weerklank bij alle geneeskundigen, die aan het streven van den lateren tijd niet vreemd waren gebleven, gelijk zij dan ook zelve het uitvloeisel was van dit streven, — het gebouw, hetwelk door eenen genialen bouwmeester uit de verstrooide bouwstoffen was opgetrokken. Hoeveel intusschen ook in de bovenvermelde rigting voor de pathologie was gedaan, de leer der geneesmiddelen was, in vergelijking met haar, stiefmoederlijk behandeld. »Terwijl andere gedeelten van de geneeskundige wetenschappen met reuzenschreden vooruitgaan," — dus spreekt te regt Dr. DASSEN in zijne voorrede, — »wordt de leer van de krachten der geneesmiddelen dikwerf met eene ligtvaardigheid, ja met eene ware onachtzaamheid behandeld, die verbazing zoude verwekken, ware het uit den aard der zaak niet hoogst moeijelijk, ook hier die stellige uitkomsten te verkrijgen, welke elders mogelijk zijn." Intusschen, dit gedeelte der wetenschap is van geen minder belang, dan de andere. Het is daarom, dat de verdienstelijke Schrijver, die als ijverig onderzoeker op het gebied der Physiologie (zoowel van planten als van dieren) gunstig bij ons bekend is, sinds jaren getracht heeft, zich licht in dit gedeelte der wetenschap te verschaffen, het ware van het valsche te onderscheiden en inzonderheid het overtollige, het schadelijke of onzekere te erkennen, hetwelk in dit gedeelte der wetenschap in ruime mate aanwezig is. Het door ons aangekondigd werk is het resultaat van dit veeljarig, onpartijdig onderzoek, en op hetzelve is de lof van oorspronkelijkheid, waaraan wij zooveel waarde hechten, in den ruimsten zin toepasselijk. In het algemeen is dan ook, gelijk de Schrijver zelf zegt, de strekking van zijn werk meer afbrekend, dan opbouwend. Het sluit zich onzes inziens in dit opzigt allezins aan het in 1845 uitgekomen werk van Prof. OESTERLEN (*Handb. der Artzneimittellehre*) aan; beide ademen gelijken geest, den geest van zuivering; zulks is des te opmerkelijker, daar beide geleerden onafhankelijk van elkander en omstreeks denzelfden tijd werkten en geene kennis van elkanders arbeid konden

dragen (*). Hiermede willen wij niet zeggen, dat er in wijze van behandeling en in de verschillende bijzonderheden groote overeenkomst tusschen de werken van beide schrijvers bestaat. Niet alleen dat Dr. DASSEN uit den aard der zaak al het pharmacologische voorbijgaat, hetwelk OESTERLEN met het pharmacodynamische (hoezeer dan ook kortelijk en veel minder uitvoerig dan PEREIRA) behandelt, maar ook plan en verdeeling der beide werken loopen geheel uit elkander. Terwijl OESTERLEN de *wijze van werking* als hoofdbeginsel zijner verdeeling der geneesmiddelen aanneemt (*alterantia*, *roborantia*, *excitantia*, *acria*, *cerebrospinantia*, *toxica*, *nutrientia* en *diaetetica*), waarbij alleen de VIII^e^ Klasse (*imponderabilia*) eenigzins inconsequent is achteraangevoegd, neemt Dr. DASSEN als grondslag zijner verdeeling het deel aan, waarop de middelen invloed uitoefenen, waardoor hij vier groote afdeelingen verkrijgt, naar mate de middelen hoofdzakelijk op de zenuwen, op de vaten, of op de werktuigen der afzonderingen werken, of hunnen invloed uitoefenen zonder in de vaten opgenomen te worden (?). De onderafdeelingen vormt OESTERLEN meestal uit de physische of chemische eigenschappen der tot zijne hoofdklassen behoorende middelen; terwijl Dr. DASSEN zijne onderverdeelingen eerst uit de wijze van werking afleidt en daarna uit de omstandigheid, of de tot de hoofdafdeeling behoorende middelen ook tevens op andere stelsels werken. Hoeveel Dr. DASSEN ook in het IX^e^ Hoofdstuk van het I^e^ Deel (*over de verdeeling der geneesmiddelen*) in het midden brengt, om zijne wijze van classificatie tegenover die van anderen te verdedigen, wij moeten onze overtuiging uitspreken, dat die van OESTERLEN ons geleidelijker voorkomt, minder omslagtig is en voor minder inconsequenties bloot staat. Wij verwonderden ons te meer, dat de Schrijver eene dergelijke

(*) Het grootste gedeelte van het werk van Dr. DASSEN was reeds in den loop van het jaar 1845 (onuitgegeven) afgedrukt, dus genoegzaam gelijktijdig met het werk van Prof. OESTERLEN.

verdeeling niet is gevolgd, daar wij uit het IIIe Hoofdstuk (*over de werkingen der geneesmiddelen*) meenden te moeten opmaken, dat hij voornemens was, de werkingswijze als grondslag zijner classificatie aan te nemen. Dáár onderscheidt hij de geneesmiddelen volgens hunne werking op het gezonde ligchaam in de zoodanige, die op het gezonde ligchaam geene werking uitoefenen tenzij als voedingsmiddelen — *medicamenta nutrientia*, waartoe de *mucilaginosa*, *gummosa*, *farinacea*, *albuminosa*, *saccharina* en *pinguia* behooren; de zoodanige, die, zonder bepaalde verschijnselen voort te brengen, de plaatsgrijpende werkzaamheden wijzigen, hetzij door dezelve te vermeerderen of te verminderen, — *medicamenta alterantia* (*amara*, *aromatica*, *stimulantia*, *irritantia*, *adstringentia*, *diluentia*, *temperantia*); en de zoodanige, die bepaalde verschijnselen opwekken, welke, lang genoeg onderhouden, den dood veroorzaken — *medicamenta venenata* (*acria*, *narcotica* en *narcotica acria*). Daar de Schrijver deze verdeeling niet gevolgd heeft, bevreemdde het ons eenigzins, dezelve zoo uitvoerig ter aangeduide plaatse te zien opgegeven, met bijvoeging van alle middelen, welke tot dezelve kunnen gebragt worden; overigens zijn wij het niet altoos eens met de plaats, welke Dr. DASSEN aan sommige middelen bij deze laatste classificatie aanwijst; zoo is het ons b. v. niet regt duidelijk waarom *murias calcis*, *sulphuretum calcis* en *potassae*, *alumen*, *magnesia usta*, *carbo vegetabilis*, *radix Helenii*, *radix Chinae*, *lignum Guajaci* en *l. Sassafras* tot de verdunnende middelen gebragt worden, waarom de *digitalis* onder de *narcotica pura* en de *belladonna* onder de *narcotica acria* geplaatst wordt, van welke laatste orde het uitdrukkelijk heet: »zij verdooven dus het zenuwstelsel en prikkelen althans sommige afscheidende werktuigen." Doch reeds genoeg over de classificatie der geneesmiddelen, welk punt, hoe gewigtig ook in zeker opzigt, daar men er uit den aard der zaak, het geheele werk door, gedurig aan herinnerd wordt, toch over het algemeen van minder belang is, dan het schijnt, vermits de Schrijver bij zijne behandeling der afzonderlijke middelen

zich niet door zijne verdeelingswijze aan banden heeft laten leggen en bij zijn onderzoek onpartijdig is te werk gegaan. Behalve wat de verdeeling betreft, verschillen Prof. OESTERLEN en Dr. DASSEN ook niet zelden van elkander in de afzonderlijke beschouwing van verschillende geneesmiddelen. Dit is inderdaad de schaduwzijde van de leer der geneesmiddelen, dat mannen, welke beide onpartijdig te werk gaan, die beide met een kritisch oog het kaf van het koren trachten te scheiden en hierbij klaarblijkelijk met zaakkennis werkzaam zijn, tot zulke ongelijksoortige resultaten kunnen geraken, vooral waar het óf zeer gebruikelijke, óf zeer krachtig werkende middelen betreft. Om slechts een paar voorbeelden te noemen: aangaande den *aethiops antimonialis* zegt OESTERLEN: »*Dieses Praeparat schliesst sich hinsichtlich seiner absoluten oder doch sehr bedeutenden Unwirksamkeit an die vorhergehenden an;*" terwijl Dr. DASSEN (D. II, p. 141 sq.) zoowel aan dit middel als aan den *aethiops mineralis* groote waarde hecht. Dr. DASSEN oordeelt de vrees voor loodvergiftiging bij het gebruik van loodmiddelen zeer overdreven en acht het gebruik van het *saccharum saturni* in sommige gevallen niet alleen zonder gevaar, maar zelfs door dat van andere middelen niet te vervangen. OESTERLEN noemt daarentegen de waarde der loodmiddelen »illusorisch;" zoo ook hecht de laatste aan het gebruik van *sulphas cupri* bij croup volstrekt geene meerdere waarde, dan aan andere emetica, terwijl Dr. DASSEN aangaande dit middel zegt (bl. 229, Deel II): »Men heeft dikwerf vermoed, dat het koperzout in deze ziekte (*croup*) eeniglijk door deszelfs braakverwekkende kracht hulp aanbragt. Ik geloof dit tegen te moeten spreken; althans ik heb door *tartarus emeticus*, noch door *pulv. ipecacuanhae* geenszins die gevolgen zien ontstaan." Aan den anderen kant waarschuwt Dr. DASSEN tegen het inwendig geneeskundig gebruik van het arsenik en vraagt — wij gelooven te regt — »waarom een onzeker middel, dat tevens hoogstgevaarlijk is, toegediend?" Daarentegen noemt Prof. OESTERLEN hetzelfde middel in hardnekkige huidziekten »unser wirksamstes

Mittel, welches sich durch kein anderes bis jetzt ersetzen liess (S. 247)." Wij zouden nog verscheidene dergelijke voorbeelden kunnen aanvoeren, doch hopen, dat het medegedeelde genoegzaam moge zijn, om aan te toonen, hoe individueel nog het oordeel over de werkzaamheid van verscheidene geneesmiddelen is, en hoeverre wij nog van positieve kennis in dit gedeelte onzer wetenschap zijn verwijderd, in weerwil van de talentvolle pogingen van mannen als OESTERLEN en DASSEN, om ook op dit gebied meerdere zekerheid te brengen. Doch het wordt tijd, dat wij onze lezers nader met den inhoud van het werk van Dr. DASSEN bekend maken.

*(Het vervolg en slot hierna.)*

---

*Verhandelingen, Redevoeringen en losse Geschriften, door* J. H. VAN DER PALM. *Vde Deel. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1846. *In gr.* 8*vo. XX en* 368 *bl. f* 3-60.

De WelEerw. BEETS heeft den vereerders van den Hoogleeraar VAN DER PALM eene aangename dienst bewezen door het bijeenzamelen van 's Mans vroegere en latere, afzonderlijk uitgegevene of in andere werken verspreide opstellen, waarvan sommige zeldzaam geworden en enkele naauwelijks of wel niet dan bij naam bekend waren, deze in het licht te zenden, en alzoo aan de vier deelen der door den Schrijver zelven (van den jare 1810—1829) uitgegevene Verhandelingen, Redevoeringen en losse Geschriften, een vijfde deel toe te voegen.

Hoe verschillend de onderwerpen ook zijn, hier door den begaafden Redenaar behandeld, alles draagt toch den stempel van dat smaakvolle, dat behagelijke, dat keurige, hetwelk eenen diepen indruk op ons gevoel voor het ware en schoone achterlaat.

Het ligt geheel buiten ons plan, om van de XV hier voorkomende stukken afzonderlijke melding te maken. Vraagt

men ons echter, of wij alles, wat hier gevonden wordt, zouden hebben opgenomen? dan antwoorden wij volmondig, neen! Vele stukken behooren tot een vroeger tijdvak, en dragen de kleur van den tijd, waarin ze werden opgesteld. Om de staatkundige denkwijze van VAN DER PALM in 1795 te doen kennen, behoefden ze hier geene plaats, daar deze buiten dat genoegzame bekendheid heeft, en als stalen van zeldzaam en buitenwoon belang voor staatkunde en welsprekendheid hadden zij gerustelijk kunnen achterwege blijven; of men moest ze, met den Heer BEETS, beschouwen als behoorende tot de geschiedenis en ontwikkeling zijner gaven en overtuigingen. Als nalezing, na hetgeen VAN DER PALM zelf aangeboden had, hebben wij er vrede meê, te meer omdat wij, bij die losse aan- en toespraken, de beide Redevoeringen op de Ridderfeesten van de Orde der Unie aantreffen, die ons, zoo als het Voorberigt teregt aanmerkt, geheel verplaatsen in den tijd, waarin VAN DER PALM wederom, en met de gelukkigste vrucht, voor de letteren was begonnen te leven; en het zijn dan ook deze stukken, door den Hoogleeraar in de jaren 1809 en 1810, bij gelegenheid van de plegtigheden der algemeene vergadering van de Ridders, uitgesproken, die het Redenaars-talent van den beroemden Man schitterend doen uitkomen. Wij beamen ten volle, wat BEETS van deze stukken zegt: »Naar ons gevoelen behooren zij zoo geheel in den stijl en de kracht van het *Gedenkschrift van Nederlands Herstelling*, en, daarmede alleen te vergelijken, tot het beste, wat ooit uit VAN DER PALM's pen gevloeid is." Ref. verklaart dan ook gaarne, dat de lezing en herlezing dier Redevoeringen den welsprekenden Redenaar ons geheel voor oogen stelden, en hem, in zijne wegslepende, muzikale voordragt, zouden wij haast zeggen, als in het leven terugriepen. Iedere wending, iedere schildering, iedere voorstelling, alles verraadt den Meester. Waar VAN DER PALM, in die Redevoeringen, hulde brengt aan de nagedachtenis der overledene Ridders, daar schildert hij ons hun beeld, gelijk hij ons een' FALCK, een' KEMPER en anderen in zijn Gedenkstuk heeft afgemaald. Zoo ver-

rijzen door zijn penseel de beeldtenissen van een' HINLOPEN, RAU, en vele staatkundige, geleerde en krijgshaftige mannen, als voor onze oogen. Verwonderlijk schoon en treffend is dat gedeelte der hulde, aan RAU toegebragt, waar VAN DER PALM den Koning van *Holland* te binnen brengt, dat hij, als Redenaar der Orde, de plaats van RAU vervangt. Hier verheft zich de kracht zijner welsprekendheid, om de welsprekendheid van RAU, die anders in de luistervolle gehoorzaal zou hebben geschitterd, af te malen en te verheffen; en terwijl hij al meer hoogsels en diepsels aanbrengt, om de schilderij te voltooijen, maakt hij, bij wijze van overgang en om in zijne rede niet te dalen en den Koning tevens zonder vleijerij of kruipend eerbetoon hulde en dank te brengen, van de ramp van *Leyden* in 1807, waarbij RAU en VAN DER PALM beiden zoo veel verloren hadden, een alles overtreffend en diep indrukwekkend gebruik. Ref. zou zich beschuldigen van den Lezers dezer aankondiging een wezentlijk genot onthouden te hebben, wanneer hij niet een gedeelte van het slot der Redevoering, in 1809 gehouden, mededeelde.

Nadat VAN DER PALM RAU in al zijne beminnelijkheid als mensch en in al zijnen glans als geleerde, als redenaar, als gevormd voor het fijnste kunstgevoel had afgeschetst, zegt hij: »Sire! Hoe zou de kracht en gloed zijner welsprekendheid in deze luistervolle zaal hebben uitgeschitterd! Met welk eene onweêrstaanbare geestvervoering, Ridders! zou hij uw aller harten hebben doordrongen! Hoe zou de onnavolgbare schoonheid en waardigheid zijner gestalte en houding U, als door eene onbekende tooverkracht, hebben geboeid! Hoe zou de uitdrukking van zijn edel en sprekend gelaat.... Doch wat waag ik dezelve af te malen? Gij zaagt ze, Sire! en gevoeldet haren magtigen indruk, in dien ontzettenden nacht, toen Gij hem, op de puinhoopen zijner nog blakende woning, U als een Engel der verlossing hoordet begroeten! In dien nacht, Sire! toen uwe grootheid en goedheid over de harten van al uwe goede onderdanen voor altijd heeft gezegepraald!" En verder, nadat hij geschetst had, hoe de Koning zich te mid-

den van rampzaligen en wanhopigen, die alles misten, alles zochten, alles verloren achtten, gewaagd had, eindigt hij: »Daarvoor, Sire! brengt U de dankbare Natie hare eerbiedige hulde toe!.... Ontvang dezelve uit den mond van hem, die *Leydens* ongeluk en uwe grootheid waarderen kan..... van een' vader, die een geliefd kind onder *Leydens* puinhoopen zág omkomen, en die, al kon hij deze rede waardiger besluiten, door zijn snikken zou verhinderd worden voort te gaan!" Aan zulke trekken kent men den Meester; bij zulke lettervruchten zien wij, dat de kunst der Ouden wel schaarsch is geworden, maar niet verloren gegaan; zoo kan het eenvoudige, het bezielde en roerende meer uitwerken, dan men thans niet zelden door pracht en opschik van beelden en gedurige verrassingen wil te weeg brengen.

Eene Biddagsleerrede, door VAN DER PALM in 1826 uitgesproken, en die vóór de verschijning van het vierde deel reeds in druk bestond, getuigt op nieuw van zijn talent als Prediker, daar zij als eene voortreffelijke proeve van eenvoudigheid van plan, gepastheid van verdeeling, kracht van schildering en gemoedelijken ernst kan beschouwd worden.

De Voorrede van den Eerw. BEETS wijst den Lezer meer bijzonder aan, waar vroeger de stukken, in dit deel voorkomende, eene plaats hadden, of wel afzonderlijk uitgegeven zijn; terwijl de opstellen hier naar tijdsorde zijn opgenomen. VAN DER PALM's gevoelen over zijn letterkundig onderzoek aangaande Reuzen der oude Wereld wordt ook in dat voorberigt gevonden; en wat daarover verder gezegd wordt, weêrhoudt ons om van deze kleine bijdrage tot de gewijde Letterkunde opzettelijk te gewagen.

Het verhaal der inwijding van het gedenkstuk voor BEEKMAN en de Redevoering, te dier gelegenheid door den hoogbejaarden Redenaar gehouden, zal men hier met genoegen aantreffen. De gloed van VAN DER PALM's welsprekendheid is hier nog niet uitgedoofd; en teregt maakt de Heer BEETS ons opmerkzaam op het laconische, aan het slot van dat stuk voorkomende: »Zeg haar, (de moeder des ge-

sneuvelden) dat zij niet meer weene!" als een trek, die bij de schoonste zijner welsprekendheid mag worden opgeteld.

Ref. eindigt zijne aankondiging met de woorden van den Hoogleeraar, uit zijne Verhandeling over Eenheid en Verscheidenheid, in dit deel te vinden: »Mogten we ons verheugen, dat er niet maar enkele, dat er vele lettervruchten op onzen bodem groeiden, die, in smaak en geur aan die der Grieksche Muze gelijk, nimmer behoefden door andere vervangen, met andere afgewisseld te worden!" Dat zal het deel onzer Vaderlandsche Letterkunde zijn en blijven, zoo lang hare beoefenaars de studie der Ouden op prijs en zich VAN DER PALM ten voorbeeld stellen.

---

MEHEMED ALI *en deszelfs gebied. Door den Schrijver der Brieven eens Afgestorvenen* (*Prins* PUCKLER MUSKAU.) *Neder-Egypte. Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1846. *In gr.* 8*vo. VIII en* 310 *bl. f* 3-:

Voordat Rec. over het boek spreekt, een enkel woord over dat *deszelfs* op den titel. Hij behoort niet tot het getal derzulken, die eenen Don Quichotachtigen strijd tegen het woord *dezelve* voeren, en er op afgeven, als ware het gebruik majesteitsschennis tegen de taal. Integendeel, hij maakt geene zwarigheid, om het te bezigen, zoo dikwijls de zin en de duidelijkheid dat vorderen, en hij heeft nog nooit eene afdoende reden gehoord, die hem van zulk een gebruik moest of kon afschrikken. Maar hij beijvert zich toch, om het niet zonder noodzaak te bezigen, en het hindert hem hier op den titel geweldig, waar het door niets hoegenaamd wordt gevorderd of gewettigd. Hoe kan men het alzoo zetten?

Het boek zelf levert eene aangename en onderhoudende, maar ook belangwekkende lectuur op. Prins PUCKLER MUSKAU is ook onder ons te zeer bekend om zijnen lossen, gemakkelijken schrijftrant, dan dat wij in dit opzigt hem nog eene aanbeveling zouden behoeven mede te geven. Men mag aan de grondigheid zijner wijze van beschouwen en beschrijven twijfelen, dat hij met levendigheid schildert, en dat zijne wijze van voorstelling de opmerkzaamheid verdient, zal men niet ligt ontkennen. Dit geldt vooral van het boek, dat wij

thans moeten aankondigen. Het oordeel van den Duitschen Vorst, reeds te voren hier en daar uitgesproken, over den merkwaardigen Onderkoning van *Egypte*, had hem van vele kanten aanvallen en beschuldigingen bezorgd; het werk, dat wij hier voor ons hebben, moet vooral ook dienen, om dat oordeel te staven; en Rec. moet zeggen, dat hij zich met de wijze, waarop PUCKLER MUSKAU over MEHEMED ALI spreekt, zeer wel zou kunnen vereenigen. Doorgaans valt het den meesten menschen moeijelijk, om zich te verplaatsen in omstandigheden en betrekkingen, die geheel verschillen van die, waaraan zij gewoon zijn, en in hun oordeel laten zij zich veel te veel leiden door de begrippen en denkbeelden, die hun zelven gewoon en eigen zijn. Wij zien dat dagelijks ten aanzien van de meest onderscheidene personen en zaken bevestigd. Hoe afkeerig b. v. Rec. ook van de slavernij zijn moge; hoe vurig hij wenscht, dat er middelen, verstandige middelen mogen worden beraamd, om haar af te schaffen, — hij is niet dwaas genoeg, om dezelfde begrippen en gewaarwordingen, die hij zelf daaromtrent koestert, ook bij den gewonen Negerslaaf te vooronderstellen, en houdt zich overtuigd, dat deze in honderd gevallen zijnen toestand uit een geheel ander oogpunt beschouwt, dan de welmeenende philanthroop. Zoo gaat het ook ten aanzien van MEHEMED ALI. Wie dezen en zijne handelwijze uit het oogpunt van het Europische volkenregt beschouwt, wie op hem en zijn bestuur de beginselen wil toepassen, ik wil niet zeggen van eenen constitutionelen regeringsvorm, maar zelfs van eene Europische absolute monarchie, en daarnaar zijne daden wil beoordeelen, die handelt dwaas en ongerijmd. MEHEMED is een Oostersch despoot, zijn volk sedert eeuwen aan zulk een despotisme gewoon, ongeschikt voor eenen anderen regeringsvorm, en geheel vreemd aan de denkbeelden en begrippen, die Europische beschaving en ontwikkeling medebrengen. Hoogstmoeijelijk is daarom het vellen van een billijk oordeel. Van den eenen kant kunnen wij onmogelijk goedkeuren de maatregelen van geweld, waarmede de Onderkoning zijne plannen doorzet; van de andere zijde moet men erkennen, dat zonder maatregelen van geweld geene veranderingen of zelfs verbeteringen zijn tot stand te brengen. Ongetwijfeld is MEHEMED een buitengewoon man, en dragen zijne ondernemingen den stempel van geestkracht, schranderheid en van de zucht, om zijn rijk te verheffen uit vroegere laagte. De

Europische staatkunde heeft niet toegelaten, dat hij als onafhankelijk Vorst zich van de *Porte* losrukte, en daardoor ontegenzeggelijk vele zijner plannen den bodem ingeslagen; maar eene ongerijmdheid blijft het niettemin, dat de magtige Onderkoning vazal is van het ellendige Turksche rijk; en of daardoor aan de zaak der toekomende verlichting en beschaving van het Oosten voordeel zij gedaan, dat zal de tijd moeten leeren.

Hoe dit zij, het boek van Vorst PUCKLER MUSKAU levert ons vele wetenswaardige en belangrijke zaken omtrent MEHEMED ALI en zijn gebied. Bekend is des Schrijvers talent in het schilderen zoowel van personen, als van natuur en kunst. Wij vinden hier dan ook eene rijke afwisseling van onderwerpen. De Onderkoning zelf niet alleen, maar ook al de onderscheidene mannen, die hem omringen, en die hem in een of ander opzigt in zijne uitgebreide plannen behulpzaam zijn geweest, of ook die hebben tegengewerkt, worden den lezer voorgesteld. Wat door hen is tot stand gebragt, wordt beschreven, en daarbij het land en deszelfs eigenaardigheden geschilderd. Met blijkbare ingenomenheid zeker voor zijn onderwerp schetst de Prins de verbazende werken, welke de Onderkoning heeft doen ondernemen; het arsenaal, de vloot, de fabrijken, die hij in het aanzijn heeft geroepen. Schoon niet alles goedkeurende, is hij blijkbaar zeer ingenomen met zijnen held, en schrijft veel verkeerds op rekening van zijnen bijzonderen toestand. Wij zouden te uitvoerig worden, wanneer wij eene schets van den inhoud van dit boek wilden geven, en moeten ons tot een enkel punt bepalen. Ons trof vooral ook, wat wij hier lazen omtrent datgene, wat door den Onderkoning voor het onderwijs is verrigt. »Behalve de tallooze reeds aangelegde fabrijken, kanalen en andere groote waterwerken, hospitalen, scholen en stichtingen van allerlei aard, die de ontwikkeling en den voortgang der beschaving ten doel hebben," lezen wij op bl. 174, »heeft men op nieuw alleen in *Kahira* en deszelfs omstreken vijfennegentig openbare gebouwen ondernomen, en elfduizend kinderen en jonge lieden worden door den Onderkoning in steeds toenemende gestichten met eene bij ons onbekende mildheid *gekleed*, *gevoed*, *onderwezen* en zelfs BEZOLDIGD! — Deze inrigting voor de opvoeding, welke in zulk eene uitgebreide, waarlijk vorstelijke milddadigheid nergens geëvenaard wordt, heeft veel voortreffelijks. Ik kan haar

echter slechts in enkele korte trekken afschetsen. In iedere provincie worden verscheidene grondscholen voor het eerste elementair-onderwijs gevonden, in welke de kinderen, even als in alle andere opvoedingsgestichten des Onderkonings, vrije woning, voedsel, kleeding en eene maandelijksche soldij van vijftien tot dertig piasters ontvangen. (*) Uit deze grondscholen gaan zij in de groote voorbereidingsscholen over, van welke zich eene in *Kahira*, eene andere in *Alexandrië* bevindt, en op welke de soldij van dertig tot vijftig piasters opklimt. Na vierjarige oefeningen komen zij in de hoogere scholen. Deze zijn de zoogenoemde polytechnische in *Boelak*, waar vreemde talen worden onderwezen in *Kahira*, die der artillerie in *Toera*, der kavallerie in *Djisee*, der infanterie in *Damiette*, der marine in *Alexandrië*, en der geneeskunde in *Aboe-Zabel*, op welke de soldij der leerlingen 100—150 piasters bedraagt. Uit deze scholen, bij welke onlangs ook nog eene afzonderlijke muzijkschool gevoegd is, zijn reeds vele leermeesters en een groot gedeelte der tegenwoordige staatsambtenaren voortgekomen. Daarenboven worden er aanhoudend zeer vele afzonderlijke personen naar *Europa* gezonden, om zich aldaar op kosten des Onderkonings in allerlei handwerken, kunsten en wetenschappen te vormen. Diegenen, welke een handwerk leeren en van bekwaamheid daarin voldoende bewijzen geven, ontvangen zeer dikwerf van MEHEMED ALI eene gift, tot zelfs van 12,000 piasters, terwijl hij daarenboven al de kosten hunner inrigting betaalt, tot zelfs de werkplaatsen en winkels toe, van welke men er in alle straten der stad gedurig nieuwe ziet ontstaan, die men zeer gemakkelijk aan derzelver fraaiheid en hechten bouw kennen kan."

Dit is slechts een staaltje van de kolossale wijze, waarop

(*) Eene mildheid, het is waar, die in zeker opzigt overtreft, wat in *Europa* veelal voor landskweekelingen gedaan wordt. Men moet haar echter, veelligt misleid door het denkbeeld, dat gewoonlijk aan het woord piaster gehecht wordt, niet hooger aanslaan, dan zij werkelijk verdient. Er wordt hier niet van de Spaansche, maar van de Turksche piaster gesproken. Deze munten, de Groesch, of, zoo als de *Grieken* haar noemen, de Grosia, zijn, ten gevolge der gedurige verslimmeringen van het gehalte, thans slechts tusschen de elf en twaalf Nederlandsche centen waard.

de dingen door den Onderkoning worden ondernomen, die daarbij zelf zeer wel gevoelt, dat eerst zijne nakomelingen de vruchten kunnen inoogsten van hetgene hij gezaaid heeft (bl. 158). Wij bevelen dan gaarne dit boek allen aan, die omtrent *Egypte* en zijnen Onderkoning meer verlangen te weten, en verzekeren hun, dat zij zich de lectuur niet zullen beklagen.

Eene fraaije gesteendrukte plaat, den Vorst te paard voorstellende, versiert dit boek. Bl. 106 wordt van eene plaat gesproken, die nergens te vinden is, behalve misschien in het oorspronkelijke werk.

---

*Geschiedenis van het Spaansch Schiereiland, gedurende de jaren* 1807—1814. *Naar het Engelsch van* ARCHIBALD ALISON, *door* G. KUYPER, H.Z., *Luit. Ing. bij de Koninklijke Militaire Akademie. Iste Deel. Te Breda, bij* Broese en Comp. 1846. *In gr.* 8*vo. LX en* 308 *bl.* *f* 3-:

ALISON's *Geschiedenis van Europa, van het begin der Fransche Omwenteling in* 1789 *tot aan het herstel der* BOURBONS *in* 1815, is het uitvoerigste en degelijkste werk, dat over dit belangrijk tijdvak der hedendaagsche historie is uitgekomen. Het munt uit door volledigheid en eene onpartijdige beschouwing der daadzaken, die hier op eene juiste wijze geordend voorkomen, zoodat het ook tevens een schoon geheel oplevert. Wenschelijk ware het, dit werk ook in onze taal te bezitten; doch de groote uitgebreidheid (wel tien lijvige boekdeelen) maakte zulks voor den Uitgever moeijelijk. Hij wilde het echter beproeven, door vooreerst eene Episode van het werk, namelijk de *Geschiedenis van het Spaansch Schiereiland*, in twee deelen, door den verdienstelijken en werkzamen G. KUYPER, HZ. met eenige vrijheid vertaald, het licht te doen zien. Van de ontvangst van dit gedeelte zou de voortgang der geheele onderneming voornamelijk afhangen.

Deze Geschiedenis van *Spanje* en *Portugal* gedurende 1807 tot 1814 maakt op zichzelve een zeer belangrijk werk uit, hetwelk nog niet in onze letterkunde bestond. De Vertaler heeft niet alleen veel moeite aan de overbrenging besteed, maar zijne taak met eene Inleiding van 60 bladzijden ver-

rijkt, waarin hij de lotverwisselingen van *Spanje*, sedert de troonsbeklimming van PHILIPS DEN II tot op het jaar 1807 behandelt. Wij vinden deze Inleiding niet alleen een noodzakelijk vereischte, om den lezer niet plotseling te midden der staatkundige verwikkelingen op het Spaansch Schiereiland te voeren, maar ook een wezentlijk sieraad, aan dit voortreffelijk Geschiedwerk toegevoegd; de bronnen, die de Vertaler hierbij gebruikt, namelijk de Geschriften van WEISS, CHAUMEIL DE STELLA, en DE SAUTEÜL, SCHEPELER, VACANI en ALISON zelf, zijn waarborgen voor de grondigheid zijner wijze van beschouwing en behandeling.

Ref. wenscht hartelijk, dat deze Geschiedenis van het Spaansch Schiereiland wezentlijke deelneming bij het Nederlandsch publiek moge vinden. Vooreerst omdat, zoo als wij reeds aanmerkten, er geene volledige Geschiedenis van den Spaanschen Oorlog onder NAPOLEON's regering bestaat, daar de voortreffelijke *Histoire de la Guerre de la Péninsule*, door den Generaal FOY, slechts tot aan de capitulatie van *Baylen* loopt, en men die hier met alle uitvoerigheid behandeld ontvangt; en ten andere, omdat van die deelneming de voortzetting van het geheele werk van ALISON zal afhangen, dat onder de hand van den kundigen Vertaler een schoon geschiedkundig gedenkstuk kan opleveren.

Bij het tegenwoordige werk zal ook een Atlas van Kaarten en Strategische Plans der Veldslagen worden uitgegeven, 48 stuks, à *f* 3-:, voorzeker een geringe prijs, en eene bijvoeging, welke deszelfs waarde aanmerkelijk zal verhoogen. De druk is, hoewel zeer compres, duidelijk, en de uitvoering geheel overeenkomstig met de gehalte des werks, waarop wij den Uitgever een' goeden uitslag toewenschen, en den Vertaler alsdan lust en ijver in zijne breedvoerige en moeitevolle taak.

---

HENDRIK VAN BREDERODE *te Amsterdam in* 1567. *Geschiedkundig overzigt, uit echte bronnen en met authentieke bewijzen gestaafd door* P. SCHELTEMA, *Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor, enz. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1846. *In gr.* 8*vo.* 128 *bl.* *f* 1-50.

De geschriften van Mr. M. C. VAN HALL en van Mr. GROEN VAN PRINSTERER, over de verdiensten en het karakter van HENDRIK VAN BREDERODE, liggen een ieder nog versch in

het geheugen. Veel betreffende dien merkwaardigen persoon, uit het belangrijkste tijdvak onzer Vaderlandsche Geschiedenis, is daardoor aan het licht gekomen. Echter blijven er twee omstandigheden uit het leven van VAN BREDERODE over, welke nog niet zoo duidelijk opgehelderd zijn, dat zij nog niet eens eene opzettelijke behandeling zouden verdienen. De eerste is, volgens den Schrijver van het boven aangekondigde werkje, hoe hij aan het hoofd der verbondene Edelen als voorstander van 's lands regten optrad; de andere betreft zijn verblijf te *Amsterdam* vóór zijn vertrek naar buitenslands, in den jare 1567. Veel, wat het eerste punt aangaat, is opgehelderd in het werk van TE WATER en de belangrijke en uitvoerige recensie der geschriften van de Heeren VAN HALL en GROEN VAN PRINSTERER, voorkomende in den *Gids* van 1845; en het laatste maakt het doel des onderzoeks van den Heer SCHELTEMA uit. Minder is het tot dusver gebleken, wat er met hem te *Amsterdam* is voorgevallen, en hoe zijne komst aldaar moet beschouwd worden. De verdediger van BREDERODE heeft zijne onderneming, om zich in de stad *Amsterdam* te werpen, genoemd een' stap, zoo wèl overlegd, als onverschrokken ten uitvoer gebragt; terwijl anderen, zoo als BILDERDIJK, die daad hebben beoordeeld als een onberaden bedrijf, uit vertwijfeling ontsproten. De Heer SCHELTEMA schrijft dit verschil van gevoelen te dezen opzigte gedeeltelijk daaraan toe, dat de inzage der stadsregisters vroeger aan niemand, uitgezonderd het Bestuur der Stad zelve, veroorloofd was, waardoor veel, hetwelk tot opheldering van BREDERODE's gedrag alhier zou kunnen strekken, tot nu toe bedekt is gebleven.

Den vrijen toegang tot de Archieven der stad *Amsterdam* bezittende, heeft de Heer SCHELTEMA zich van deze gelegenheid bediend tot het nasporen en bijeenbrengen van alwat, betreffende de komst en het verblijf van BREDERODE aldaar in het jaar 1567, in de stads papieren vermeld is; hetgeen, vergeleken met de berigten van andere handschriften en geschiedkundige werken, hem in staat gesteld heeft, een naauwkeurig verhaal op te stellen, waarin, zoo hij hoopt, de handelwijze van den Graaf in een nieuw en helderder licht zal worden geplaatst.

Het werkje van den Heer SCHELTEMA is eene belangrijke bijdrage tot de Vaderlandsche Geschiedenis niet alleen, maar behoort deszelfs plaats naast de geschriften van Mr. VAN HALL

en Mr. GROEN VAN PRINSTERER in iedere boekverzameling in te nemen. Het heeft den Schrijver, met authentieke stukken gewapend, mogen gelukken, BREDERODE van de blaam van onberadenheid, betreffende zijn verblijf te *Amsterdam*, te zuiveren, door aan te toonen, dat zulks met voorkennis en goedkeuring van Prins WILLEM plaats had, om, van hier uit, nog zoo lang mogelijk der Spaansche overheersching het hoofd te bieden, en tevens, dat zijn gedrag aldaar, hoewel de uitslag niet aan de verwachting beantwoordde, allezins lofwaardig was. De Schrijver heeft zich door de uitgave van dit werkje den dank van alle beminnaars der Vaderlandsche Geschiedenis waardig gemaakt.

---

BILDERDIJK's *Epos; of de vijf bestaande Zangen van den Ondergang der eerste Wareld, uitgegeven met eene Inleiding, Varianten, Aanteekeningen en Verhandelingen, door Mr.* ISAAC DA COSTA. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1845. *In gr.* 8*vo.* 533 *bl. f* 7 - 80.

Het is een gelukkig denkbeeld van den Heer DA COSTA geweest, om eene met zorg bewerkte uitgave van BILDERDIJK's meesterstuk in het licht te doen verschijnen. Zoo eenig dichtstuk zulk eene uitgave verdiende, het waren voorzeker de vijf bestaande zangen van den *Ondergang der eerste Wareld;* zoo iemand bevoegd en geschikt was, om dit op eene voortreffelijke wijze ten uitvoer te brengen, het was DA COSTA, de leerling en vriend van den dichter, in vele opzigten naar den geest naauw met hem verwant, en van wien men vertrouwen mogt, dat hij ook daardoor diep zou zijn ingedrongen in den gang zoowel, als in de afzonderlijke schoonheden van dit merkwaardige gedicht. Wij vinden ons in onze verwachting niet bedrogen; het werk, dat wij voor ons hebben, is eene belangrijke bijdrage voor onze letterkunde, een boek, dat elken beminnaar der vaderlandsche poëzij welkom moet zijn, en dat zoowel ter regte waardering van BILDERDIJK als dichter, als tot aanleiding eener grondige studie van taal en versbouw van hoog gewigt is. Een verslag van den inhoud dezes werks zal dit ons oordeel staven.

Na de Voorrede vinden wij eene *Inleiding, of eenige voorbereidende opmerkingen omtrent den Dichter en de geschiedenis van zijn ontworpen heldendicht.* Daarop volgt de Voor-

rede van den dichter zelven en de zangen van het heldendicht, zoover die afgewerkt zijn, met varianten en aanteekeningen. Ten slotte wordt in afzonderlijke verhandelingen gesproken over *het ontwerp des geheels*, *de hoofdpersonen en karakters van het dichtstuk*; wij ontvangen een' *terugblik op het dichtstuk en op den dichter*, en eene *vergelijking tusschen* BILDERDIJK *en* GOETHE, die, reeds vroeger uitgegeven, hier, als niet vreemd aan het onderwerp, nogmaals wordt medegedeeld. In al deze stukken wordt veel belangrijks gevonden; veel, wat tot de kennis en de waardering van den dichter en het dichtstuk zelf van onschatbare waarde is.

Dat geldt reeds van de *Inleiding* of de voorbereidende opmerkingen. Daarin wordt aangetoond, hoe BILDERDIJK door natuurlijken aanleg, door vorming en omstandigheden tot het heldendicht werd gebragt, en wat het heldendicht, van zijn Christelijk standpunt beschouwd, bij hem worden moest. De zin voor den krijgsmansstand was evenzeer als de poëtische geest van der jeugd af bij hem levendig, en slechts ligchamelijke beletselen, die hem van zijne kindschheid aan tot eenen lijder maakten, dwongen hem, om het geliefde plan voor zijne volgende levensbaan op te geven en zich aan een ander vak te wijden. Doch het is deze als aangeborene neiging, die ongetwijfeld op zijn geheele bestaan, op zijn denken, schrijven en handelen op den duur eenen grooten invloed heeft geoefend. »BILDERDIJK's maatschappelijke levensloop draagt overal hetzelfde kenmerk van moed, van strijdlust," zegt DA COSTA, bl. 17. »Zijne keuze van het vak der rechtsgeleerdheid b. v. geschiedde die anders, dan met uitzicht, dat de Advocatie hem in wezenlijkheid zoude zijn, hetgeen de *Romeinen* haar noemden: een krijgsmansberoep in den tabbaard? En wat is dan ook zijn geheele loopbaan in dat vak, gedurende de moeilijke tijden van 1782 tot 1795, anders geweest, dan een gedurig strijdvoeren? als hij tegen den opbruischenden vloed der Vrijheidstheoriën het beginsel der eenhoofdigheid met de hem eigene vastheid en vurigheid voorstond, en terwijl zoovele zijner mededichters en geleerden en vrienden en hoogschatters aan de tegenovergestelde zijde stonden, al wat hij had, en was, en vermocht, voor het huis van Oranje, zeer bepaaldelijk voor den persoon van den Stadhouder, over had, tot dat hij door de fel beleedigde omwenteling ten lande uitgezet werd. Maar ook

daarmede hield de kamp niet op met rampen van allerlei aart van buiten af, met lichaams en zielslijden van binnen, tevens altijd tegen den tijdgeest, zoo op het veld van politiek, als vooral op dat van Godsdienst, en voorts met gelijke overgegevenheid voor al wat waarheid en recht was naar zijne overtuiging, in wat vak van menschelijke kennissen of aangelegenheden dan ook." Misschien vindt men hierin meer verklaring van hetgene BILDERDIJK geweest is, dan zijne vrienden en bewonderaars zullen toegeven; juist die geest van strijd werkte ligt mede tot bevestiging van overtuigingen, die anders misschien minder vast en onwrikbaar zouden geweest zijn, ook zonder het zelf te willen en te weten, wordt de strijdlustige mensch er toe gebragt, om bij voorkeur het tegendeel te stellen van hetgeen algemeen wordt aangenomen, of althans daar, waar vroegere overtuiging of opregte aanneming voorafging, met meer dan betamelijke heftigheid deze te handhaven en zich tegen andersdenkenden te verzetten. Hoe zou de strijdlust van BILDERDIJK hebben gewerkt, wanneer de algemeene geest des tijds eene tegenovergestelde rigting had genomen? Zietdaar eene vraag, die men, bij de hevigheid zijner aanvallen en bij de hier gegevene schildering van zijn karakter, zich onwillekeurig doet!

Hoe dit zij, dat krijgszuchtige van zijnen aanleg had ook invloed op zijn dichtgenie, gelijk dit wederkeerig op het eerstgenoemde werkte en hem de krijgskunst uit een dichterlijk oogpunt deed beschouwen. Zeer fraai wordt hier dan ook ontwikkeld hoe BILDERDIJK door aanleg zoowel, als door studie en ondervinding beide, tot heldendichter werd gevormd. Onder het vele schoone en belangrijke, dat in deze *Inleiding* wordt gevonden, rekenen wij ook de vergelijking tusschen VONDEL en BILDERDIJK. Wij deelen er eenige trekken uit mede. »De vergelijking tusschen de beide dichters op het stuk van maat en versbouw zal, meen ik, bij gelijke kracht van adem en spieren, bij gelijke welluidendheid voor het meest en rijke verscheidenheid, aan BILDERDIJK de meerderheid in de fijnheden der kunst zoowel als in de hoogheid en grootschheid der muzijk verzekeren, aan VONDEL daarentegen in die tot op dit oogenblik nog onovertroffene frischheid, welke hem ook in alles eigen was, eene frischheid, als die ons wel eens in het dagelijksch leven aantrekt bij den kloeken, gezonden en fikschen man des volks, en over diens woorden en bewegingen soms eene soort van naïveteit, vol

pit en behagelijkheid, verspreidt, die door geen kunst is na te bootsen, die in geen anderen toestand van het leven aldus is over te nemen. .... BILDERDIJK, zijnen voorganger zekerlijk oneindig vooruit in hoogte van denkbeeld en van schepping, in wijsgeerige diepte van opvatting en bewerking, heeft hem ten aanzien van het werktuiglijke der taal en het meesterschap in hare vrije en stoute behandeling wel niet in de schaduw gesteld. Daar is één greep in VONDEL'S dichterkunst, eene soort van gemeenzaamheid (zal ik het zoo noemen) met het dichterlijke der eigenlijke volkstaal in hare, zelfs meer of min ruwe oorspronkelijkheid, die hem BILDERDIJK niet heeft *kunnen*, niet heeft *moeten* afzien. .... BILDERDIJK, van zijn vroegsten tijd af aan in allerlei onmiddelijke aanraking met de klassieke oudheid, — VONDEL, althans de Grieksche modellen voor het meest niet kennende dan door tusschenkomst van geleerde vrienden en van overzettingen; VONDEL, de man van onzen ouden Nederlandschen burgerstand, kloek en levenvol zoo er immer één was, maar waarvan de taal en toon toch tusschenbeide wat vreemd klinkt in den mond van Engelen, Patriarchen, Israëlitische, Grieksche of zelfs Middeneeuwsche Vorsten en helden; — BILDERDIJK, de man, wiens richting in alles, bij forschheid van geestkracht en hevigheid van gemoedsbeweging, verwant was aan denkbeelden van ridderlijken edelmoed en uitgezochte fijngevoeligheid; VONDEL, in wien een gelukkige natuur, even als bij HOMERUS, schier zonder zelfbewustheid en meer of min aan zich zelven overgelaten, hare poëtische schatten uitstortte, — BILDERDIJK, die bij een rijk begaafden, vooral nog zoo veel ruimer en meer omvattenden aanleg, eene wijsgeerige zelfbeschouwing, eene kracht van zelfoefening en zelfbearbeiding bezat, niet minder verwonderlijk, als wij zagen, dan zijn in zich zelven reeds zoo verwonderlijk genie en dichtvermogen; beide voorzien met een kennisschat van zaken en woorden uit allerlei vakken van menschelijk streven en weten, maar VONDEL (gelijk zijne levensgeschiedenis uitdrukkelijk vermeldt) door opzettelijk daartoe gezochten omgang met menschen van allerlei stand en beroep, — BILDERDIJK, meer als geleerde uit boeken en schriften onderwezen, maar toch ook vooral door die stille opmerking te midden van wereld en menschen, en door die soort van aangeboren vatbaarheid, aan zuivere *intuitie* genzende, om in alles da-

delijk het zamenstel der voorwerpen in te zien en de juiste uitdrukking voor elke bijzonderheid in zich op te nemen." — Wij mogen niet meer uitschrijven; maar genoeg ook, om het belangrijke dezer beschouwingen te doen zien.

Wij gaan over tot de nieuwe uitgave van het dichtstuk zelve, die wij voor onze taal en letterkunde voorzeker niet het minst gewigtige gedeelte van dit werk mogen rekenen. Het stuk is met varianten en aanteekeningen voorzien. Bij de uitgaven van oude schrijvers dient de mededeeling der varianten doorgaans als hulpmiddel ter bepaling van de juiste lezing; dit is natuurlijk hier het geval niet; de dichter zelf heeft zijn gedicht in het licht gegeven, en door zijne uitgave de ware lezing bepaald. Maar toch hebben die varianten voor de studie van taal en versbouw dikwijls eene niet geringe belangrijkheid. Zij zijn afkomstig uit een keurig met BILDERDIJK's eigen hand vervaardigd afschrift, dat op de auctie zijner bibliotheek voor *f* 77 -: door den Heer B. KLINKERT, te *Amsterdam*, werd gekocht. »Sommigen daarvan," zegt de Heer DA COSTA, »in meer eigentlijken zin des woords *varianten*, zijn in des Dichters Handschrift meest boven den regel aangeteekend zonder schrapping van het onderstaande, zoodat door hemzelven daartusschen geene keuze gedaan is, dan eerst bij de uitgave zelve. Anderen had hij reeds in het Handschrift doorgehaald, soms tot onleesbaar wordens toe. Bij eene studie van het dichtstuk, als waartoe men door deze nieuwe uitgave wenschte bij te dragen, begreep men, dat ook de vergelijking dezer laatste en reeds vroeger door den dichter veroordeelde woorden of zinnen niet onbelangrijk zoude zijn." Te regt heeft de uitgever aldus geoordeeld; het is de studie van den aankomenden dichter, van den beoefenaar der vaderlandsche taal- en letterkunde waard, na te gaan, waarom een man als BILDERDIJK van het eens ternedergestelde weder afweek, de redenen op te sporen, waarom deze of gene uitdrukking later door hem verworpen werd, om welke oorzaak hij aan een of ander woord de voorkeur gaf. Men zal ook hier meestal den juisten takt des grooten dichters bewonderen, en het zich niet beklagen, het dichtstuk met deze varianten en met de aanteekeningen des uitgevers, aldus met het oog op taal, versbouw, uitdrukking, keuze en klank van woorden en wat dies meer zij, naauwkeurig te beschouwen. Rec. althans wil gaarne erkennen,

dat menige schoonheid van *détail*, die vroeger zijne opmerkzaamheid was ontgaan, daardoor hem duidelijk is geworden, en dat de aanteekeningen van DA COSTA hem daardoor het genot van het herhaalde lezen dezer heerlijke zangen niet weinig hebben verhoogd. Geheel vereenigt hij zich ook met het denkbeeld, om de aanroeping der dichtkunst, waarmede in de vroegere uitgaven het afgewerkte besloten werd, tusschen twee haakjes te plaatsen, als oorspronkelijk zeker niet tot den gang van het stuk behoorende, maar bij de uitgave er bij gemaakt, om een voegzaam einde aan het bestaande te geven. De weinige regels, die nog op een los strookje papier zijn gevonden, sluiten zich onmiddellijk aan het afgebroken verhaal, en bij verdere voltooijing had de dichter zeker de aanroeping daar niet tusschen gelascht. Helaas, die voltooijing bleef achterwege, en Rec. kan niet deelen in de vrees, dat zij tot te groote vermetelheid zou hebben aanleiding gegeven, en dat wij in hare afbreking als 't ware eene vervulling zouden hebben te zien van des dichters bede bij den aanhef:

Verlosser! zie, zie neer op dit vermetel pogen!
Begunstig 't, is 't iets meer dan dichterlijke logen!
Maar, stijgt het stouter, dan eens Christens Godsvrucht past,
Verstoor het uit genade en leg mijn waanzin vast!

Voor BILDERDIJK'S roem, voor den roem der vaderlandsche letterkunde is het een onherstelbaar verlies, dat de dichter eenen arbeid gestaakt heeft, die hem met de eerste geniën van alle eeuwen althans op éène lijn zou hebben gesteld, en die onze literatuur met een heldendicht zou hebben verrijkt, gelijk onder de nieuwere volken misschien geene natie zou hebben kunnen aanwijzen.

Te algemeen is deze waarheid erkend, dan dat wij nog op de twee eerste der volgende verhandelingen behoeven te wijzen, om haar te staven. Maar deze verhandelingen zullen toch voor menigen lezer zoowel over de waarde van het geheele stuk, als over de bijzondere schoonheden, een helderder licht doen opgaan. De eerste spreekt over *het ontwerp des geheels*. Kan dit uit het bestaande gedeelte van BILDERDIJK'S ondernomen heldendicht, met eenige zekerheid nagespoord worden? Zie daar eene vraag, die ook voor het

regte verstand en de waardering van het afgewerkte gedeelte van niet weinig belang is. Men zou zeker ligt van dit onderzoek kunnen worden afgeschrikt, wanneer men den dichter in zijne voorrede hoort verklaren: » Hetgeen hier van het dichtstuk gegeven wordt, schoon het het ontwerp daarvan duidelijk uitdrukt en, vertrouw ik, in levende werking stelt, zal echter aan niemand den gang van het plan verraden, even weinig als de menigte van Epizodes of byverdichtsels, die het insluiten moest, en wier naauwe aaneenschakeling eerst volmaakt in de geheele zamenvloeijing mag blijken. Niet licht zal men zich uit dit voorgedeelte een denkbeeld maken van 't geen ik met SEGOL of zijne ZILPA voorheb; en misschien weinig beter, wat gewichtigen rol de ongelukkige ELPINE of haar hooge minnaar te vervullen heeft." De Heer DA COSTA heeft zich daardoor niet laten terughouden. En teregt! Het was niet te vooronderstellen, dat een man als BILDERDIJK een vijftal zangen van zulk een dichtstuk zou kunnen afwerken, zonder dat het plan van het geheel in zijnen geest ware vastgesteld. In honderde bijzonderheden mogt het waar zijn, dat de » byverdichtsels" eerst bij de volledige uitwerking zich behoorlijk konden ontwikkelen, ja dat de dichter zelf onder den arbeid eerst een aantal nieuwe denkbeelden zou krijgen, die op de uitwerking der afzonderlijke deelen invloed moesten hebben, het groote en algemeene plan, de eigenlijke gang van het dichtstuk moest onafhankelijk zijn van de opwellingen des oogenbliks; en zoo men niet tot de ongerijmde stelling wilde komen, dat de afgewerkte zangen doellooze, onzamenhangende brokstukken waren, dan moest er uit eene opmerkzame beschouwing van deze veel licht over den zamenhang van het geheel opgaan. Zeker was dat licht niet door ieder te ontsteken; slechts een naauw verwante geest kon doordringen tot de geheimen van den geest des dichters; slechts hij, die met de denkbeelden van BILDERDIJK innig bekend en gemeenzaam was, kon uit de voorbereidselen en wenken eenigzins opmaken, wat het doel met deze was. Met groot genoegen hebben wij dan ook de verhandeling des uitgevers gelezen, waarin hij alles opzamelt, wat er van voorbeduidsel, voorbereiding, wenk en wat dies meer zij in de afgewerkte zangen te vinden is, en door dit alles te combineren en op eene natuurlijke wijze uit te breiden een denkbeeld

geeft van datgene, wat het geheel had moeten worden. Bij het lezen van deze verhandeling kon Rec. meermalen den wensch niet onderdrukken, dat DA COSTA zoo geheel van het onderwerp doordrongen en bezield mogt worden, dat hij zelf de handen aan het werk sloeg, en voortzette, wat zoo voortreffelijk is begonnen: de arbeid van meester en leerling zou een schoon geheel kunnen uitmaken. Wij vreezen, dat dit wel een ijdele wensch zal blijven; hij zou ook alleen in waarheid vervuld kunnen worden, wanneer het voor den dichter zelven als behoefte was geworden, om in zangen uit te storten, wat zijne met geestdrift volbragte studie van BILDERDIJK's meesterstuk in zijne ziel heeft doen geboren worden.

De volgende verhandeling, over *de hoofdpersonen en karakters van het dichtstuk* is eene nieuwe proeve, hoe zeer DA COSTA in den geest van deze zangen en van het geheele ontwerp is ingedrongen. Datzelfde geldt van zijnen *Terugblik op het dichtstuk en op den dichter*, waarin nogmaals op de schoonheid van het zamenstel en de uitnemendheid der uitvoering, op het Bijbelsch-Christelijke van het geheele plan en op het karakterestiek-nationale in taal, in uitdrukking van 's dichters individualiteit en in onderwerp gewezen wordt.

De laatste verhandeling, eindelijk, voert tot opschrift: BILDERDIJK *en* GOETHE, en is, gelijk alles, wat wij hier vinden, rijk aan belangrijke opmerkingen, rijk aan aanwijzingen en wenken, die ons tot regte waardering en kennis van BILDERDIJK kunnen opleiden; terwijl tevens ter karakterisering van GOETHE veel goeds en treffends wordt gezegd. Het eenige, wat Rec. hier en elders hinderde, is dat gedurig spreken over de miskenning, die aan BILDERDIJK te beurt zou zijn gevallen. In proza en poëzij heeft de Heer DA COSTA, en hebben met hem sommige anderen dit thema op allerlei wijze gevariëerd, en hen van de onwaarheid hunner stelling te overtuigen, zal bij hunne moedwillige overdrijving wel onmogelijk zijn. Op dit punt met woorden schermen, is weinig kunst; eene onpartijdige beschouwing van de waarheid leert het tegendeel van hunne bewering. Zoo zij wilden beweren, dat BILDERDIJK nooit de dichter des volks is geweest, niemand zal dit tegenspreken. Doch zoo men billijk zal zijn, dan moet men ook erkennen, dat hij datgene miste,

wat hem daartoe maken kon, juist omdat hij groote, verheven eigenschappen als dichter bezat, die in de daad verhinderden de dichter des volks te worden. Wij spreken niet van den geest, die hem bezielde, en die in het godsdienstige en staatkundige in vele opzigten in strijd was met den geest der natie (schoon ook dit natuurlijk niet weinig medewerkte, om zijne populariteit te verminderen); maar al ware zijn geest de algemeene geest der natie geweest, of al had die der natie hem bezield, toch ware hij de volksdichter niet geworden. Waarom leeft vader CATS na zoovele geslachten nog in zoo veler gedachtenis, terwijl, in vergelijking, VONDEL schier onbekend is? Voorzeker niet omdat CATS grooter dichter was dan VONDEL; maar omdat hij eenen toon aansloeg, die weerklank vond in het hart des volks, om zijne gemakkelijkheid, eenvoudigheid, om zijnen praktischen zin, omdat hij in het werkelijke, dagelijksche leven ingrijpt, omdat hij den nationalen geest uitdrukt. Zullen wij daarom nu zeggen, dat VONDEL miskend is? Neen; door hen, die eenen VONDEL konden begrijpen en verstaan, door hen, voor wie een VONDEL eigenlijk dichtte, werd hij altijd hooggeschat en als de vorst van *Neêrlands* dichteren geroemd. BILDERDIJK staat hierin met VONDEL gelijk. De toon van zijne poëzij is te hoog voor het algemeen; de groote schoonheden zijner dichtstukken zijn van te verheven aard, dan dat zij door het gros kunnen gewaardeerd worden. Men leze slechts de vergelijking, die DA COSTA zelf tusschen BILDERDIJK en VONDEL maakt, zoo men zich overtuigen wil, dat de poëzij van den eerste, nog minder, dan die van den laatste, poëzij des volks kon worden. Daartoe was zij juist door hare edelste eigenschappen ongeschikt. Dat zij dit niet geworden is, kan dat miskenning, versmading worden genoemd? BILDERDIJK bedoelde het niet, of zoo hij het bedoelde, dan *miskende* hij den geest van zijn volk, door toonen aan te slaan, die geenen weerklank konden vinden en dat niet hadden kunnen vinden, al waren zijne denkbeelden en begrippen omtrent de gewigtigste punten meer in overeenstemming geweest met die van zijnen tijd. Tot het genieten van zijne dichtstukken behoorde meer oefening, meer ontwikkeling van geest; het was slechts een gedeelte des publieks, der natie, dat de schoonheden van zijne poëzij kon waarderen; maar bij dat gedeelte stond hij ook als dichter in hooge, in

onovertroffen achting. Het waren zij, op wier oordeel een man als BILDERDIJK prijs moest stellen; zij die in hem den grootsten vaderlandschen dichter huldigden, toen de Maatschappij van Letterkunde te *Leyden* aan hem en aan VAN DER PALM ongevraagd den gouden eerepenning toereikte. Daar waren er onder hen velen, zeer velen, die met zijne gevoelens niet instemden, die in hunne verspreiding eene stoffe van droefheid vonden voor de vaderlandsche kerk en voor het vaderland in het algemeen; maar desniettemin erkenden zij gaarne en volmondig zijne groote verdiensten als dichter en geleerde, en bragten hem de hulde van hunne bewondering toe. Maar als hij de bitterheid van zijne gal over allen uitstortte, die met hem verschilden, als hij zich vergreep aan de eerwaardigste namen onzer geschiedenis, en zijn heerlijk talent tot schelden en razen misbruikte — waarlijk, het was zijne eigene schuld, zoo toen veler harten en ooren zich voor hem sloten! De tijd zal die gebreken van den veelzins grooten man bedekken en doen vergeten, de nakomelingschap zal dat gedeelte van zijnen arbeid ter zijde leggen en als de vrucht van tijdelijke en persoonlijke omstandigheden beschouwen; maar zijne meesterstukken, zijne vele heerlijke gedichten, waardoor hij naast VONDEL in den rei onzer dichters prijkt, zij zullen leven en op den duur gewaardeerd en bewonderd worden. Ook in de toekomst kan hem de algemeene opgang van den eigenlijken volksdichter niet ten deel vallen; daartoe worden eigenschappen gevorderd, die met zijne individualiteit in strijd waren; maar het denkend, het best ontwikkeld gedeelte der natie heeft hem niet miskend en zal hem niet miskennen. Juist dezer dagen kwam ons een stukje weder in handen, dat vóór eenige jaren bij eene soortgelijke, toen in verzen door DA COSTA uitgebragte beschuldiging is in het licht gezonden. Daar is veel waarheid in de volgende daaruit ontleende regelen:

Heeft BILDERDIJK niet roems genoeg verworven?
In 't perk der eer op 't zelfgeteekend spoor.
Praalt niet zijn naam, nadat hij is gestorven,
In 't marmer van *Sint Bavoos* tempelkoor?

Wat wil men meer?... Moest de aarde voor hem buigen?
Moest *Nederland*, in 't rouwkleed, bij zijne asch,
Uit ijdle zucht naar eigen grootheid, tuigen,
Dat hij de JUPITER van alle dichtren was.

Waartoe die boetbazuin, dat noodgeschrei, dat klagen,
Als werd hier de eer — des dichters eer — veracht?
Hij, die voor 't goede en schoone een toon heeft aangeslagen,
Behoeft in *Nederland*, Goddank, geen lof te vragen;
Hem dankt de tijdgenoot; hem roemt het nageslacht.

Dat moge BILDERDIJK, waar hij het goede en schoone bevorderde, dat moge DA COSTA, waar hij dat, gelijk in deze uitgave van het dichtstuk zijns meesters, bevordert, op den duur ondervinden! Daar, waar de een schadelijk werkte en de ander nog ten nadeele van het waarachtig goede en schoone werkt, mogt daar nooit partijdige vooringenomenheid de loftrompet steken!

Wij eindigen ons verslag met onzen dank aan den Heer SURINGAR voor de zorg, aan de uitgave besteed, en den wensch, dat de gegraveerde titel en gedrukte omslag, die bij de derde aflevering worden beloofd, maar door Rec. althans nog niet ontvangen zijn, spoedig mogen volgen.

---

*Togten naar Borneo van* JACOB BROOKE, *thans gevestigd te Sarawak, en van Britsche oorlogsschepen, tot demping der zeerooverij; uitgegeven door den Britschen Scheepskapitein* HENDRIK KEPPEL. *Vertaald en met opheldering gen en teregtwijzingen vermeerderd. II Deelen. Te Amsterdam bij* G. J. A. Beijerinck. 1846. *In gr.* 8*vo.* 840 *bl. f* 9-60.

Dat dit werk, bij deszelfs verschijning in *Engeland*, grooten opgang maakte, zoodat weinige maanden na den eersten een tweede druk noodzakelijk was geworden, zal niemand bevreemden, die eenigzins bekend is met den geest dier Natie. Het werk toch bevat niets meer of minder dan de nederzetting van eenen *Engelschman* op een gedeelte van *Borneo*. *Borneo*, een eiland zoo rijk aan verschillende voortbrengselen uit de drie rijken der Natuur, na *Nieuw-Holland* het grootste van alle bekende eilanden, en waarop wij aan de West-, Zuid- en Oostkust zulke belangrijke bezittingen hebben.

Na al hetgeen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal

en in de Dagbladen over de nederzetting der *Engelschen* op *Borneo* verhandeld en geschreven is, kon het niet twijfelachtig wezen, of er zou, bij het bekendworden van bovengenoemd werk, wel spoedig eene Nederduitsche vertaling daarvan in het licht worden gezonden. Zij volgde dan ook weldra, en bevat, onder bovenstaanden titel, een uittreksel uit het dagboek van den Heer BROOKE, uitgegeven door den Engelschen Scheepskapitein KEPPEL; waarbij gevoegd zijn de togten tegen de zeeroovers van *Borneo*, door gemelden kapitein en eenige anderen gedaan; verder eenige bijvoegsels, en als aanhangsel het tractaat 17 Maart 1824 tusschen *Nederland* en *Groot-Brittanje* gesloten, beschouwd in betrekking tot de bemoeijingen der *Engelschen* met *Borneo*.

Ref. vermeent in dit werk zoo geheel de bedoelingen der *Engelschen* te zien: men begint met iemand uit te zenden, om, onder den schoonklinkenden schijn, van beschaving en verlichting te bevorderen bij die volken, die er zoò lang van verstoken waren, voet aan wal te krijgen; inmiddels poogt men een weinig ruilhandel te drijven; men wordt het oneens; men dreigt met zijn gouvernement, en het slot is, dat men bekomt wat men eigenlijk van den beginne af aan beoogd heeft, namelijk vermeerdering van grondgebied. De Nederduitsche Uitgever zegt in zijn voorberigt, bl. XI: «Dit alles belet niet, dat ons veel wordt gegeven, wat hoogstbelangrijk is, omtrent de zeden en gebruiken van de oorspronkelijke bevolking, van hunne Maleische beheerschers, van de andere natiën, die zich op *Borneo* hebben gevestigd, en van de betrekkingen dier volkenstammen of natiën onderling. Voor den oppervlakkigen lezer is het een onderhoudend en aangenaam boek; voor hem, die *Borneo* uit het oogpunt van Land- en Volkenkunde wenscht te leeren kennen, zal de lezing tot eene gewigtige uitbreiding zijner kennis van dat eiland strekken; maar voor den *Nederlander*, die *Borneo* het zij dangeheel, het zij gedeeltelijk, beschouwt als een gedeelte vormende van de Nederlandsche Oostindische Bezittingen, en als kunnende bijdragen tot verlevendiging van de scheepvaart, den handel en de nijverheid onzes vaderlands, voor dien zullen de Togten naar *Borneo* van BROOKE en KEPPEL een merkwaardig boek zijn, dat de lezing en herlezing verdient, dat bespiegelingen en overwegingen zal uitlokken, welke niet altijd van den aangenaamsten aard,

niet altijd even vrolijk gekleurd zullen zijn." Ref. beaamt volmondig dit geuite gevoelen, zoo wel als hem de regelen voor ons *Nederlanders* alles behalve aangenaam dunken, voorkomende in het Iste Deel, bl. 35, 53, 131, IIde Deel, bl. 256, die alle duidelijk genoeg te kennen geven, hoe de *Engelschen* omtrent ons gezind zijn.

Het werk is wèl vertaald en van belangrijke aanteekeningen en ophelderingen voorzien. Papier en letter zijn goed. De correctie kon echter wel naauwkeuriger zijn. De platen en kaarten zijn over het algemeen vrij goed uitgevoerd. Ref. wenscht het in veler handen, vooreerst om daardoor te beter een eiland te leeren kennen, waarvan wij tot dus verre nog zulke onvolkomene berigten hebben, en waarop wij reeds zoo vroeg handel hebben gedreven, en ten andere om de belangstelling meer en meer op te wekken bij hen, die, door hunnen rang en stand in de Maatschappij, in de gelegenheid zijn om mede te werken, dat onze zoo rijke Oostindische Bezittingen niet verwaarloosd worden, en daardoor voorgekomen, dat de vreemde er den klaauw niet naar uitsla. Men zie (Ref. beveelt dit zeer aan) over *Borneo* en onze Bezittingen aldaar: *Toelichtingen aangaande de nasporingen op Borneo van* G. MÜLLER, *door* C. L. BLUME, in de *Indische Bij*, n°. I. 1842. bl. 103, en *Levensberigt van* G. MÜLLER, *Zaakgelastigde en Inspecteur der Nederlandsche Oostindische Bezittingen op Borneo; Indische Bij*, n°. II. 1842. bl. 177.

---

GUNNAR, *of de gevolgen van een' enkelen misstap; een Tafereel uit het Zweedsche Volksleven. II Deelen Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8*vo* 748 *bl. f* 5-:

Uit het voorberigt van den vertaler leeren wij de omstandigheid kennen, welke aan de schrijfster, voor welke vrij algemeen gehouden wordt Mevrouw KNORRING, in *Zweden*, haar vaderland, als eene geletterde vrouw met roem bekend, aanleiding gaf tot het vervaardigen van dezen Roman. De geruchtmakende stellingen namelijk van den Zweedschen Simonist ALMQUIST, die ten doel hebben de *emancipatie* van het vleesch en de afschaffing van het huwelijk te prediken, hebben hier en daar in *Zweden* meer opgang gemaakt, dan

voor de Godsdienst en de deugd nuttig is, zoodat zelfs aldaar vrouwen van een schitterend maar *infernaal* talent, zulke de zedelijkheid ondermijnende leeringen trachten te verbreiden. De regtmatige verontwaardiging hierover heeft de pen van eene deugdzame vrouw gescherpt; zij heeft getracht, in een eenvoudig verhaal, de heiligheid en onverbrekelijkheid van den huwelijksband te handhaven. En hoe heeft zij zich van hare taak gekweten? Wij gelooven, dat het werk, wat betreft het reeds genoemde oogmerk, meer doeltreffend is voor het Zweedsche dan voor het Nederlandsche publiek. In *Zweden* toch worden de bedienaren van de Luthersche Godsdienst nog voor priesters gehouden, en moge men ook aldaar het huwelijk geen sacrament noemen, men kent er echter eene sacramenteele kracht toe aan de kerkelijke inzegening van het huwelijk. Maar om op onzen landaard eenen heilzamen indruk te maken, is het voorbeeld al zeer ongelukkig gekozen. Een braaf jongman wordt, gedeeltelijk door verleiding, gedeeltelijk door misbruik van burgerlijk en kerkelijk gezag, bewogen tot het aangaan van een huwelijk met eene ligtekooi. Al zeer spoedig ontdekt men, dat zij ten tijde van het aangaan van het huwelijk reeds zwanger was, ten gevolge van een losbandig verkeer met den hooggeplaatsten Heer, die zijn gezag misbruikt had om GUNNAR te noodzaken tot het huwelijk met zijne bijzit. Zou niet, vragen wij, in *Nederland* het gezag der algemeene opinie en der burgerlijke wetten zich, overal waar de zin van het Evangelie op eene verstandige wijze wordt opgevat, met het gezag der Christelijke kerk vereenigen, om den bedrogene van zulk eene onwaardige verbindtenis te ontheffen? Ware het huwelijk van GUNNAR bij tijds ontbonden, hoe veel leeds ware dan voorgekomen! Dan ware GUNNAR geen moordenaar geworden.

Maar verre zij het van ons, dat wij aan het verhaal, als eene frissche, levendige voorstelling van het Zweedsche volksleven, geene belangrijkheid zouden toekennen. Ja zelfs, als eene afschrikkende schilderij der rampzalige, zich ver uitstrekkende gevolgen van de losbandigheid der aanzienlijken en der zorgelooze ligtzinnigheid van jonge lieden van den minderen stand, door welke GUNNAR tot den eenigen misstap werd gebragt, die hem voor geheel zijn leven ongelukkig maakte, heeft het boek eene zeer heilzame zede-

lijke strekking, en aanspraak op eene gunstige ontvangst bij ons lezend publiek, aan hetwelk tevens deze Roman eene aangenaam onderhoudende lektuur zal verschaffen.

---

HELENA PERCY, *of het nut der rampen tot de vorming van het menschelijk hart. Een zedelijke Roman van* MARY BRUNTON. *Uit het Engelsch. II Deelen. Te Alkmaar bij* H. J. van Vloten. 1846. *In gr.* 8*vo.* 702 *bl. f* 6-50.

Den Roman, die onder bovenstaanden titel aan onze landgenooten vertaald wordt aangeboden, weten wij niet beter aan te bevelen, dan door het getuigenis, hetwelk wij denzelven gaarne geven, dat namelijk de geschiedenis der heldin van het verhaal op eene belangwekkende wijze het nut voorstelt der rampen, om den mensch van vele gebreken der ziel te genezen en het hart te veredelen. Wij bejammeren het, dat dit goede werk bij de vertaling aan eene ongeschikte hand is toevertrouwd. Zonder opzettelijk naar fouten te zoeken, stootten wij op *gegibber* en *gibberende* voor *spotternij* en *spottende*, *gentlemen* voor *fatsoenlijke* of *edellieden*, een *root* voor een *kransje*, gezelschap, hetwelk, ieder op zijne beurt bij zich ontvangt, *Frederick* voor *Frederik*, *nijging* in plaats van *neiging*, *zij* in plaats van *hij*. Ware het werk een *keukenboek* of een dergelijk opstel, dan zou de grootste schade, welke door zulk eene gebrekkige vertaling kon veroorzaakt worden, die zijn, dat de soep te zout of te laf zou wezen; maar schadelijker voor het lezend publiek, die bij den invloed, op deszelfs manier van schrijven en spreken wordt uitgeoefend door het lezen van zulk een boek, is het, wanneer een werk van smaak in onze taal wordt overgebragt door eenen vertaler, die blijken geeft, dat hij noch het oorspronkelijke genoegzaam verstaat, noch de bekwaamheid bezit, om zijne moedertaal, in welke hij vertaalt, zuiver te schrijven. Is onachtzaamheid de oorzaak van deze fouten, begaan door eenen anders niet onbekwamen vertaler, dan verraadt deze een gebrek aan achting voor den lezer, even zeer af te keuren als onkunde. Bij gebrek aan eene betere uitgave, kunnen wij niet anders dan het op zichzelf goede werk, zoo als het daar ligt, aanbevelen, maar hopen tevens, dat het aangemerkte onbevoegde vertalers zal af-

schrikken, en de uitgevers in ons vaderland zal aansporen tot naauwkeuriger toezigt op hetgeen zij hunnen landgenooten ter lezing aanbieden.

---

*De Improvisator. Door* H. O. ANDERSEN. *Uit het Deensch vertaald door Mr.* C. J. N. NIEWENHUIS. *II Deelen. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1846. *Gr. 8vo.* 510 *bl. f* 5-40.

In 1805 werd te *Odense*, op *Funen*, een arme schoenmakersknaap geboren, wiens familie betere dagen had gekend, maar thans in armoede leefde. De knaap groeide op, werd op eene fabrijk gedaan, en later bij eenen kleedermaker in de leer besteld. Maar hij meende voor iets anders en beters te zijn geboren; eene oude waarzegster had aan zijne moeder voorspeld, dat men eens ter eere van haren zoon *Odense* zou illumineren. De vader stierf, en de achttienjarige knaap, die bij toeval eenige komediën en gedichten in handen had gekregen, ging met 13 rijksdaalders, als zijnen eenigen schat, naar *Kopenhagen* op reis, om daar zijne fortuin te beproeven. Het tooneel lokte hem; maar men weigerde hem aan te nemen, omdat hij te mager was. Zijne fraaije stem won hem vrienden; maar hij verloor die stem en werd weder kleedermakersgezel. Figurant op het tooneel geworden, vatte hij het voornemen op, om treurspelen te schrijven; maar een verstandig tooneeldirecteur zond hem eerst naar het gymnasium, om althans ordelijk te leeren schrijven, voordat hij treurspelen schreef. Daar zat de negentienjarige jongeling onder kinderen en knapen, om de eerste beginselen van alle kennis aan te leeren. Maar hij hield vol, kwam aan de Akademie, vond vrienden, die hem voorthielpen, kreeg eene beurs om het zuiden van *Europa* te bezoeken, en werd, door beproeving en moeite gevormd, tot hetgeen hij nu is, de schrijver en dichter ANDERSEN.

Vraagt gij, lezer! waartoe Rec. u met deze korte woorden de geschiedenis der jeugd van den Schrijver voor den geest roept, wiens *Improvisator* hij moest aankondigen, het is omdat de herinnering aan die jeugd ANDERSEN heeft bezield bij het opstellen van dezen roman. Wel verplaatst hij den lezer in *Italië*, het land, dat hij na het doorworstelen

van zoo vele moeijelijkheden mogt bezoeken, en dat, gelijk uit dit boek duidelijk blijkt, diepen indruk op hem heeft gemaakt; maar zijne eigene ondervindingen zweefden hem toch voor den geest; zijne eigene gedachten, gevoelens en gewaarwordingen gaven hem ten deele althans de stof, waaruit dit werk bestaat; ja, men heeft hem in zijn vaderland te laste gelegd, dat hij in de begunstigers van zijnen Italiaanschen *Improvisator* geene *Italianen* heeft geschetst, maar dat men er portretten kan herkennen van hen, met wie hij zelf in dergelijke betrekking en aanraking is geweest. Hoe dit zij, het boek kon slechts winnen bij dezen bijzonderen oorsprong, bij deze onmiddellijke betrekking tot den Schrijver zelven.

Men meene intusschen niet, dat door dit kenmerkende van het boek het locale in voorstelling en teekening verloren is gegaan. Dat is het geval niet, en het komt ons voor, wel het Italiaansche leven te zijn, dat ANDERSEN heeft geschilderd, en waarin zijn poëtische geest zich misschien meer te huis voelde, dan in het Noorden.

Wij behoeven zeker ten slotte niet te zeggen, dat wij dezen roman gaarne aanbevelen, ook als een uitstekend middel, om den Schrijver regt te leeren kennen en waarderen. De vertaling laat zich zeer goed lezen, en de uitvoering is vrij wel, zoo men de oogen sluit voor het leelijke vignet, dat het eerste deel ontsiert.

---

*Groote Kleinigheden. Verhalen van* HEINRICH ZSCHOKKE. *Te Groningen, bij* H. R. Roelfsema. 1846. *In gr.* 8*vo.* 283 *bl. f* 2 - 90.

Een ongenoemde vriend van den Vertaler heeft, op het verzoek van dezen, in de plaats van eene voorrede, het werk door eene recensie doen voorafgaan, dewijl eene recensie, vooral wanneer zij eene eerste is, veel invloed heeft op de ontvangst van een werk door het publiek. Daar echter deze recenserende voorrede te gelijk met het werk ter kennisse van het publiek komt, zal de Vertaler en zijn vriend moeten toestemmen, dat ons beoordeelend verslag daarom niet overbodig is. Daarenboven, zulk eene recensie bij wijze van voorrede kan ligtelijk door het publiek als te partijdig be-

schouwd worden om zoo maar onbepaald voor goede munt te worden aangenomen. Om de als voorrede geplaatste recensie ook eens te recenseren, die recensie is eigenlijk slechts eene aanprijzing, die al te oppervlakkig is om op den naam van beoordeeling aanspraak te kunnen maken. Wat nu den inhoud van dezen bundel betreft: de in het eerste verhaal voorkomende Hernhutter is eigenlijk meer een Hernhutter, zoo als ZSCHOKKE meent dat een Hernhutter behoort te zijn, dan zoo als zij in de wereld werkelijk voorkomen. Het karakter van den gek der negentiende eeuw, in het tweede verhaal, is te overdreven, om waarschijnlijk te zijn. In de *Kleine oorzaken*, den *Vorstenblik*, en *Het is ligt mogelijk* (als wij het wel hebben een oude bekende, reeds vroeger vertaald) vonden wij meer de wereld gelijk zij is. Voor het overige zijn wij het met den Schrijver eens: Vele dwaasheden — maar óok soms wel iets ergers, worden hier door ZSCHOKKE geestig ten toon gesteld; en gelijk alles, wat deze beroemde man levert, zullen ook deze verhalen, bij de goede en zedelijke strekking, die zij hebben, tevens bij de lezing wereldwijsheid en menschenkennis verschaffen, en tot een aangenaam onderhoud verstrekken.

---

*Eliza, de Vrouw, gelijk zij behoort te zijn. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1847. *In kl.* 8*vo.* 130 *bl. f* : -90

Dat dit verhaaltje naar den zevenden druk uit het Hoogduitsch vertaald is, bewijst den aftrek van het oorspronkelijke. 't Heeft reeds vóór jaren in onze taal het licht gezien, en werd in der tijd gevolgd door vele soortgelijke; 't was zoo wat in den natijd der sentimentele epoque. Of echter het zeer overdrevene der schets van eene volmaakte vrouw thans bij ons wel zooveel bijval vinden zal, durven wij betwijfelen. Een meisje, dat, ten gevalle van den wensch eener liefdelooze zuster en van eene even liefdelooze moeder, afstand doet van eenen geliefde, met wien zij in allen opzigte een gelukkig huwelijk kon te gemoet zien, en eenen man huwt, van wien zij een' afkeer heeft, eene vrouw, die, door haren man schandelijk behandeld en verwaarloosd, haar vermogen voor hem opoffert — dit is nog zedelijke grootheid. Maar dat diezelfde vrouw hare juweelen opoffert, om de schulden der maitres van haren man te betalen — dit is niet de

vrouw gelijk zij *behoort* te zijn;" het is de vrouw zoo als zij *zou kunnen* zijn, en dit nog naauwelijks. En die man, die na dit tooneel van de maitres afscheid neemt, NB. in tegenwoordigheid van zijne grenzenloos grootmoedige vrouw, met de woorden: »Vaarwel, Rosalie; na mijne gade zult gij mij steeds onder alle vrouwen de liefste wezen," wordt dan nu ook een goed echtgenoot enz. Het is kras, heel kras; maar wij zouden niet durven zeggen, dat eene vrouw zoo *behoort* te wezen, en achten het kiezen van zulk een' titel voor zulk een verhaaltje eene beleediging voor vrouwen, die in allen opzigte den lof verdienen van te zijn gelijk zij behooren te wezen, en toch zichzelve niet zóó verre zouden kunnen verloochenen. Maar 't is *fictie*, en dan nog liever, als men in uitersten wil vallen, een overdreven schoon dan een afzigtig portret.

---

*Waarschuwing tegen en teregtwijzing van de brochure: Waarom is er te Leyden geprotesteerd tegen het beroep van Ds.* A. RUTGERS VAN DER LOEFF. *Te Leyden, bij* P. Engels. 1847. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl. f* :-25.

Na de bekende beslissingen, zoo van het klassikaal Bestuur van *Leyden*, als van het Provinciaal Kerkbestuur van *Zuid-Holland*, is het onnoodig; na de bevestiging van den waardigen RUTGERS VAN DER LOEFF te *Leyden* misschien eenigzins onkiesch, dit stukje nog aan te kondigen, en alzoo de aandacht van sommigen nog eens te vestigen op eene zaak, over welke de *liefde*, waarin de *waarheid* moet worden betracht, het zwijgen gebieden zou. Maar het stukje geeft meer, dan de titel belooft. En moge al ons vermoeden misziën, dat den Schrijver van zeker *Iets over* enz. meent te herkennen, dit gelooven wij niet mis te zien, dat menschen als de protestmakers tegen de beroeping van eenen man, dien wij niet aarzelen onder de waardigste Leeraars in de Nederlandsche Hervormde Kerk te plaatsen, eigenlijk meest zichzelven geprostitueerd en aan de zaak, die zij voorstaan, of zeggen voor te staan, vrij wat meer nadeel gedaan hebben, dan zij wenschten of bedoelden. Dit stukje is met meer grondigheid van *exegesis* en *dogmatiek* geschreven, dan men misschien wel verwachten zou, en heeft in zooverre ook blijvende waarde.

# BOEK-BESCHOUWING.

*Tafereelen uit de Openbaring van Johannes. De drie eerste Hoofdstukken. Door* U. W. THODEN VAN VELZEN. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1846. *In gr.* 8*vo. XVI en* 312 *bl. f* 2-40.

Moge er ook veel zijn geschreven over de Openbaring van JOHANNES, er blijft nog genoeg over voor een vernieuwd onderzoek, vooral wanneer men daarbij niet alleen aan den eisch der wetenschap, maar ook aan de behoefte der gemeente denkt, en omgekeerd niet alleen de stichting der gemeente, maar ook de vordering der wetenschap in het oog houdt. De Schrijver behoefde daarom niet te vreezen, dat hij een overtollig werk verrigtte, toen hij het laatste boek uit den bundel der schriften van het N. T. in handen nam, met het doel: »om eenige tafereelen uit het openbaringsboek nader in te denken en aan te wenden, tot verheldering der Christelijke waarheid, tot verspreiding van eenig licht over het Evangelie van Gods koningrijk, tot stichting en volmaking der gemeente en haren opwas in Hem, die het hoofd is van alle zijne leden; misschien ook tot toetsing van onze dagen aan den toestand der eerste Gemeente, om alzoo door vergelijking het hoog gewigt van onzen tijd en de dure pligten, die op ons rusten, zoo levendig mogelijk op het harte onzer lezeren te drukken." (bl. 10). Wij aarzelen niet te getuigen, dat de Schrijver zich voortreffelijk van zijne taak heeft gekweten.

Voordat hij overgaat tot de beschouwing van enkele tafereelen uit het boek der openbaring, leidt hij zijne lezers in tot de kennis van het geschrift, waarvan een gedeelte met groote zorg zal behandeld worden. Eerst iets over den inhoud en den vorm van het boek. Den inhoud deelt onze Schrijver in vier groote afdeelingen: Hoofdst. I—VII als Inleiding; VIII—XVIII, de eigenlijke eerste hoofdafdeeling,

het eerste hoofdtafereel; XIX en XX, de voorstelling van den Messiaanschen tijd, het duizendjarig rijk van CHRISTUS, en XXI, XXII, de volmaakte toekomst. Wij onthouden ons van elke aanmerking op deze verdeeling, daar wij liefst nog nader de gronden aangevoerd zagen, waarop de Schrijver haar bouwt. Zonder uitvoeriger verklaring en toetsing der gevoelens van andere uitleggers der Openbaring, die een gedeelte van hetgeen onze Schrijver tot de Inleiding rekent, daartoe niet willen gerekend hebben, achten wij dit punt niet voor afgedaan. — Wat hij over den vorm zegt behaagde ons zeer. Het leidt den lezer op tot hetgeen nu volgen zal. Overigens wil hij het geschrevene over inhoud en vorm slechts als wenken beschouwd hebben, en als zoodanig zijn zij juist op hunne plaats.

Maar had er toch nog niet iets meer over de echtheid en over den tijd der vervaardiging van dit boek moeten gezegd worden? Het is nu wel goed, aan te merken, dat dit niet noodig was, daar er slechts eenige tafereelen der Openbaring zullen beschouwd worden. Maar toch — ons dunkt, het was niet kwaad geweest, daarover wat meer te zeggen. Wat den tijd betreft, waarin de Openbaring is geschreven, verzekert ons de Schrijver in eene noot, bl. 54: »indien het zich bewijzen laat, dat hetzelve (lees: het) vervaardigd is tusschen het 44ste en het 47ste jaar onzer Christelijke jaartelling, en dus ongeveer 12 jaren na den dood des Heeren en 24 jaren voor den ondergang van den Joodschen staat, dan zou dit een sterk argument zijn voor de echtheid der Apokalypse, als van den Apostel Johannes." Maar het bewijs zouden wij er toch gaarne ook bij gehad hebben. Op twee bladzijden laat zich in kernachtige taal nog al wat bewijzen. Het is niet om de waarde van hetgeen THODEN VAN VELZEN ons geeft te verkleinen, dat wij meer wilden hebben. Neen — maar omdat wij hem wel wederom hierover willen hooren.

Op de inleiding volgen nu elf afdeelingen, waarin de drie eerste hoofdstukken der Openbaring zeer naauwkeurig worden behandeld. I. Last van Johannes aan de gemeente van Christus. II. De zegewensch over de Gemeente. III.

Christus in zijne heerlijkheid. IV. De gemeente van Efesus (achteruitgang). V. De gemeente van Smyrna (geestelijke rijkdom). VI. De gemeente van Pergamus (rust bij gevaar). VII. De gemeente van Thyatire (strijd zonder zegepraal). VIII. De gemeente van Sardes (geestelijke doodslaap). IX. De gemeente van Filadelfia (getrouwe liefde). X. De gemeente van Laodicea (Farizeeuwsche hoogmoed.) Telkens worden eerst de woorden en zaken zonder noodeloozen omhaal van geleerdheid verklaard, en als de inhoud der brieven zoo is bloot gelegd, dat er niets duisters in overblijft, volgt wat wij op den predikstoel doorgaans de toepassing, maar hier liever de aanwending tot zelfonderzoek en zelfkennis van den lezer zouden noemen. Het is inderdaad een gelukkig denkbeeld, die zeven brieven met hetgeen er voorgaat op die wijze te behandelen. En 't is den Schrijver goed gelukt, dat verzeker ik u. Mij ten minste heeft hij eene wezentlijke dienst gedaan, en met klimmende belangstelling volgde ik hem, als hij de gemeenten van onzen tijd de zeven brieven als spiegel voorhoudt, opdat zij er zich in zouden beschouwen en niet slechts de heerlijkheid van CHRISTUS haar voor oogen zien geschilderd, maar ook ernstig de vraag zouden ter harte nemen: in welke betrekking staan wij nu tot dien verheerlijkten Heer? Welke van die zeven gemeenten zou in ons hare gelaats- en karaktertrekken terugvinden?

In de verklaring heeft de Schrijver naar onze meening bijna altijd het juiste punt getroffen. Alleen gelooven wij, dat als JEZUS (*Openb.* I: 11) zegt: »ik ben de Alpha en de Omega," niemand regt heeft om te beweren, dat hem die naam door God is *verleend* en gegeven. Ik weet niet, of het gronddenkbeeld, waarop bij onzen exegeet deze verklaring rust, wel in de Christologie van den Schrijver der Openbaring past. Verder is het minder juist, bij de woorden I: 5, »die ons van onze zonden gewasschen heeft met zijn bloed," aan de reiniging van het hart te denken. Er wordt immers van *zonden*, niet van *de zonde* gesproken, en de reiniging van de zonde (waaruit de zonden of overtredingen voortkomen) vindt gij nooit in het N. T. aan het

bloed van CHRISTUS toegeschreven. »Al wie met zijn dood gemeenschap houdt wordt geheiligd van de zonde," lees ik bl. 89. Met den besten wil begrijp ik hiervan niets, vooral niet, als het tot nadere verklaring moet dienen van de zoo even aangehaalde woorden, I: 5. Ook hebben wij eene bedenking tegen de verklaring der woorden III: 14, *het begin der schepping Gods.* VAN VELZEN schrijft, bl. 271: »Maar Christus is ook het begin der schepping Gods. Voor de schepping van alles is Christus voortgebragt. Hij is de eerste openbaring van Gods wezen in de rij aller geschapene wezens, of gelijk Johannes het in zijn Evangelie noemt: In den beginne was het Woord, en het Woord was bij God, en God was het Woord." (Dit laatste is onjuist vertaald. Het Grieksche καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος moet in het Hollandsch luiden: en het woord was God. Wij moeten ons spraakgebruik niet verwarren met het Grieksche. *Joh.* IV: 24 lees ik: πνεῦμα ὁ θεὸς. Dat mag ik niet aldus vertalen: Geest is God; maar: God is Geest.) — »Heet Christus dan het begin van Gods schepping, er wordt op zijn hooge en eenige natuur gewezen, waardoor hij vóór de schepping bestond, en uit God voortgekomen de aanvang, het begin der schepping was." Als hij het begin der schepping in dezen zin is, dan moet gij niet zeggen, dat hij vóór de schepping bestond. Één van beiden, óf CHRISTUS bestond niet vóór de schepping; dan is hij het begin der schepping in den aangewezen zin; óf hij bestond vóór de schepping, en dan valt de verklaring van THODEN VAN VELZEN. Maar waarom neemt gij hier dien naam: *het begin der schepping Gods*, niet in denzelfden zin, waarin wij CHRISTUS elders het licht der menschen, het leven enz. hooren noemen? Is hij het leven, omdat het leven der menschen in hem zijn' grond heeft, omdat zij door hem leven, waarom kan CHRISTUS dan ook niet het begin der schepping Gods heeten, omdat de schepping Gods in hem haren grond heeft, d. i. omdat God door hem alles geschapen heeft? Houdt gij de Openbaring voor Johanneïsch, dan kunt gij dit te eerder, daar in het vierde Evangelie, I: 3, alle dingen gezegd worden door het Woord gemaakt te zijn, en volgens I: 1 het Woord reeds

*was*, toen de schepping, derhalve ook de tijd, begon. In den beginne *was* het Woord! Is nu hij, dien JOHANNES het Woord noemt, het allereerst door God geschapen of voortgebragt, dan moeten wij zeggen: In den beginne *werd* het Woord. Dat is niet Johanneïsch.

Anders hebben wij geene aanmerkingen, die noemenswaardig zijn. Ja, integendeel maken wij opmerkzaam op de juiste verklaring van den brief aan de Laodiceesche gemeente, welker laauwheid men gewoonlijk door den Heer berispt acht, maar waartegen onze Schrijver zeer juist en duidelijk aanwijst, dat laauwheid hier niet in een' eigenlijken, maar in een' oneigenlijken zin, als zinnebeeld van een' onnatuurlijken toestand der gemeente, moet opgevat worden. Niet omdat Laodicea laauw is verwerpt haar de Heer; maar door haren Farizeeuwschen hoogmoed is zij in zulk een' onnatuurlijken toestand, dat zij bij laauw water vergeleken wordt. Dit verdient zeer de opmerking en mij dunkt ook goedkeuring.

Zijn de zeven brieven afzonderlijk beschouwd, als zoovele tafereelen, die ons den toestand dier zeven gemeenten schetsen, tot opwekking en waarschuwing, tot leering en troost voor de Christelijke gemeenten van onzen tijd, de Schrijver vat nu in de XIde Afdeeling alles te zamen, en rigt zijn' blik op de zeven Godspraken als één geheel. Hier schetst hij *eerst* de betrekking der geheele Christelijke gemeente tot haren Heer uit de voorliggende Godspraken en slaat dus haren *toestand* gade; licht *ten tweede* de betrekking van CHRISTUS tot zijne gemeente uit diezelfde Godspraken toe, om alzoo CHRISTUS' *waardigheid* te leeren kennen, en schildert *eindelijk* de ware betrekking tusschen CHRISTUS en de gemeente, om het *opgerigte Godsrijk* te doen aanschouwen, volgens de beloften aan de overwinnaars gegeven.

Inderdaad, het geheel maakt een' verkwikkenden en hartverheffenden indruk. De Schrijver moge de vreugd smaken, dat hij een goed werk heeft verrigt en geleverd, waarop God zijnen zegen geve! Niet alleen beschaafde Christenen, maar ook wetenschappelijk gevormde Godgeleerden

zullen het boek niet uit de handen leggen, zonder niet alleen voor hun verstand, maar ook voor het hart iets, ja veel ingezameld te hebben. Inhoud en voorstelling is belangwekkend. De stijl zou nog meer lof verdienen, als niet hier en daar het onaangename *hetzelve* en *dezelve*, het vreemde *daadzakelijke*, dien ontsierden. Maar bij kleine vlekjes staan wij niet stil, al moeten wij er opmerkzaam op maken. Liever erkennen wij, dat de Schrijver in dit werk een zeer ondubbelzinnig bewijs van zijne kennis geeft, al loopt hij dan ook groot gevaar van (niet ons, maar) sommige recensenten aanstoot te zullen geven door de weglating van eene massa aanhalingen van boekentitels. Mijnentwege moge hij ze in zijne adversaria opteekenen, zonder ze te laten drukken. Maar het publiek wordt nog wel eens graag vergast op een honderdtal namen van schrijvers en titels van boeken. Ik hoop, dat het langzamerhand die kwade gewoonte zal afwennen. Waartoe aanhalingen, als zij niet dienen om bronnen op te geven, waaruit geput is, of te verwijzen naar schriften, waarin het beter te lezen staat dan de Schrijver het geeft? Uit de Voorrede blijkt, dat VAN VELZEN de literatuur van zijn onderwerp kent. De inhoud getuigt niet tegen hem. Houdt u daarmede tevreden.

En nu mogen wij immers nog meer tafereelen uit de Openbaring van dezelfde hand verwachten? Ja, wij laten den Schrijver niet los. Eens begonnen — nu voortgezet. Dan tot wederziens.

---

*Het Christendom erkent geen bijgeloof, of bewijzen uit de door het Christelijk geloof gezuiverde rede en de Heilige Schrift, dat de onreine leer van eenen invloed van booze geesten uit de hel op des menschen hart ongerijmd, onredelijk, onuitleglkundig, den Bijbel niet verstaande en onmogelijk is. Te Rotterdam, bij* H. T. Hendriksen. (*Zonder jaartal.*) *In gr.* 8*vo.* 108 *bl.* *f* :-90. *Gedrukt voor rekening van den Schrijver.*

De vertoogen van den *Handhaver* over de voortdurende

werking der booze geesten op den mensch gaven in 1843 en 1844 tot eene briefwisseling aanleiding met een' ongenoemde te *Rotterdam*, die zich op het stelligst daartegen verklaarde. Die briefwisseling werd door den *Handhaver*, na een kort en weinig beduidend antwoord, afgebroken. Zijn tegenschrijver, daardoor niet gewonnen, besloot nu de gronden zijner overtuiging, de vrucht, zoo hij zegt, van veeljarig onderzoek, ter kennisse van allen te brengen, die belang stellen in de waarheid. En de uitgave van dit geschrift, onder bovenstaanden veelbelovenden titel, is daarvan het gevolg.

Men zal niet van ons vergen, dat wij in eene breede ontwikkeling treden van den inhoud van dit geschrift. De brieven, in der tijd aan den *Handhaver* geschreven, gaan vooraf. Dan gaat de Schrijver tot de behandeling van het belangrijke onderwerp over. Het gevoelen, dat de oude Heidenen van de Goden en geesten hadden, wordt opgegeven. Dat dezelfde dwalingen der rede bij de Heidenen van lateren tijd te vinden zijn, wordt vervolgens aangewezen, en wat de Joden en de Mohammedanen daarvan gelooven, en hoe het Christendom, met den tijd, ook weder deze gevoelens heeft aangenomen. De voorstelling van dit een en ander is vrij gebrekkig en onzamenhangend. Men kan zien, dat de man uit allerlei geschriften heeft bijeengezocht, wat hem eenigzins dienen kon, zonder tot eene naauwkeurige kennis en dieper opvatting der verschillende gevoelens te zijn doorgedrongen. Het bewijs uit de rede, dat er voor den geloovigen Christen maar één God bestaat, die alles in allen is, en dat er alzoo geene werking van booze geesten kan zijn, wordt terstond daarop met weinige woorden geleverd en laat in meer dan één opzigt veel te wenschen over. En als de Schrijver vervolgens ditzelfde tracht te bewijzen uit de Openbaring, waartoe het grootste gedeelte van zijn geschrift is afgezonderd, dan bewonderen wij wel 's mans Bijbelkennis en geven hem den lof van naauwelijks ééne enkele plaats, tot zijn onderwerp betrekkelijk, onaangeroerd gelaten te hebben, maar mogen tevens niet ver-

zwijgen, dat zijn betoog, door gebrek aan vaste uitlegkundige beginselen en aan eene geregelde orde, die overtuigende kracht ten eenenmale mist, die hij zelf daaraan toekent. Daarbij is het bevreemdend, dat hier, te midden van zoo heftige bestrijding van de werking der booze geesten, het bestaan zoowel van Duivelen als van Engelen wordt aangenomen, en zelfs erkend, dat de eerste zonde door de verleiding des Duivels is veroorzaakt geworden. En zeker doen wij den ijveraar geen onregt, wanneer wij beweren, dat door zijn onderzoek, hoe wèlgemeend ook, de zaak in *quæstie* alles behalve uitgemaakt en *ad liquidum* gebragt is. Dit neemt echter niet weg, dat hij velerlei goeds tot zijn oogmerk heeft aangevoerd. En als hij aanwijst, dat er geene verschijningen van booze geesten noch duivelsche droomen mogelijk zijn of eenig ander tooverwerk, dan kan hij op onze onvoorwaardelijke toestemming rekenen. De laatste bladzijden moeten strekken, om te doen gevoelen, dat het Christelijk geloof met het geloof aan dadelijke werking van booze geesten niet kan bestaan, en geven eenige hulpmiddelen aan de hand, om dit dwaalbegrip te keer te gaan.

Wij kennen den Schrijver niet, ofschoon hij zegt, rijk en meer dan 50 jaren oud en te *Rotterdam* woonachtig te zijn, en voor andere werken zijnen naam, dien hij hier verzwijgt, gesteld te hebben. Wij prijzen zijnen ijver en de onafhankelijkheid van zijn onderzoek, al meenen wij ook, dat hij doorgaans te hoogen toon voert en, wèl beschouwd, niet veel heeft uitgewerkt. Van zijn geschrift verwachten wij voor zulken, in wie het bijgeloof, dat hij bestrijdt, gevonden wordt, slechts geringe vrucht. En de uitgave, ofschoon niet onbepaald te misprijzen, had, onzes inziens, zonder schade kunnen achterwege blijven.

Op de laatste bladzijde lezen wij: *Si laicus optimo consilio id conatur, ut superstitionem et atheismum a Christianorum ecclesia propulset, quid a clericis et ministris exspectandum? B.*

*Christus en de Paus, of de leer van God, en de dienaren zijns woords. Door* J. B. BOUCHÉ, *van Clunij. Naar het Fransch. Te 's Gravenhage, bij* H. C. Susan, CHz. 1846. *In gr.* 8*vo.* 140 *bl. f* 1 - 50.

Dat het Christendom door *Rome* en het Ultramontanisme misvormd is tot een ellendig zamenraapsel van zielloze en troostelooze heidensche plegtigheden, is meer gezegd, maar kan nooit te veel herhaald worden, niet zoozeer om de oogen der misleide slagtoffers van priesterhebzucht en Jezuitenlist te openen; want de satellieten der heilige (!) kerk waken zorgvuldig tegen de lezing van hetgeen ook maar de minste schemering in deze dikke duisternis zou kunnen geven. Maar het kan slapende Protestanten wakker schudden, die zich maar al te zoetvoerig hebben laten in den dommel wiegen door den sirenenzang: *verdraagzaamheid.* Voor ware verdraagzaamheid in het godsdienstige zouden wij strijden tot onzen laatsten droppel bloeds; maar eerst moet men weten, wat verdraagzaamheid heet in den mond van het naar wereldheerschappij over zielen, staten, schatten dorstende en nooit verzadigde *Rome.* Wij nemen het hoog op voor het verdragen van ieders godsdienstige begrippen, welker veiligheid een' waarborg vindt in de grondwet, die geschreven is in ieder onbedorven gemoed; maar wij kunnen onze verontwaardiging niet bedwingen, wanneer de geldschrapende kerk, gelijk men het hier met de stukken vindt aangetoond, de vergeving der schandelijkste zonden volgens tarief te koop aanbiedt. Als dat waarheid is, dan noemen wij het schandelijk, de menschheid ontëerend, godslasterlijk. En indien het onwaar is, dan mag de Roomsche kerk zoo gruwelijken laster niet op zich laten kleven, maar moet den leugenaar haren handschoen voor de voeten werpen. Zij schuive het niet van zich met een: dat geldt *Frankrijk*, maar *Nederland* niet. Dat kan zij niet, of zij zwijge van hare hooggeroemde, met opgeblazenheid voorgewende eenheid. Onze toon is warm, maar het met

waarheid (*) en met warmte geschreven boekje heeft ons geanimeerd. *Rec.* ziet het ook van nabij. — Dat priesterlist de menschen dom houdt, als het redelooze vee, dat verantwoorde zij voor God en voor den Heer, die ook *die* gemeente kocht met zijn bloed; het is buiten ons, Protestanten! Maar iets anders is niet buiten ons. Dat de pracht der kerken in ons vaderland gekocht wordt voor het penningsken, dat men der armoede uit de hand wringt; dat de *kerk* eene schuldige medeoorzaak is van het *pauperisme*, dat zijn schrikkelijken klaauw ook over ons vaderland uitstrekt, dat feesten en heiligdagen aan de kerk schatten in den schoot werpen, terwijl zij den daglooner uitputten; dat rijkdommen zich in kerken en kloosters beginnen op te hoopen, terwijl huisvaders naar den bedelstaf grijpen, of in *Amerika* een nieuw vaderland zoeken; — dat is niet buiten ons. Want die misleiden, uitgezogenen zijn onze landgenooten, en die schatten, in kerken en kloosters opgestapeld, zijn voor den Staat gevaarlijk. Het geld regeert tegenwoordig de wereld. Men zij op zijne hoede! De buurman hebbe volle vrijheid, om naar welgevallen te stoken, maar hij hoede zich van het huis zijns buurmans in brand te steken; daar zorgt eene goede policie voor, en het is een onredelijke gek, der vrijheid onwaardig, die het onderdrukking noemt, wanneer men hem een paar blokken van het vuur neemt in het belang der openbare veiligheid. Men zie tijdig toe!

---

*Eenvoudig onderwijs over den weg der zaligheid. Bijzonderlijk tot eene handleiding bij den kleinen Catechismus over den weg der zaligheid, door* J. J. SWIERS, *Predikant te Havelte. Tweede, vermeerderde en verbeterde uitgave. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In kl.* 8*vo.* 144 *bl. f* :-75.

Wanneer de leerlingen het regte nut van de katechisa-

(*) Eene kleine misstelling is bladz. 98 *aant.*, waar LEO X in plaats van LEO IX genoemd is.

tie zullen hebben, is hun bij het zoogenoemde vraagboekje eene uitvoeriger uiteenzetting noodig, die er zich aan sluit in orde en ontwikkeling. De Eerw. SWIERS heeft daarom een zeer nuttig werk gedaan met dit boekje in handen te geven van diegenen, welke zich van zijnen Katechismus en kleinen Katechismus bedienen. Aan *Ref.* beviel het zoo bijzonder van wege duidelijkheid, volledigheid en beknoptheid, dat hij op eene zijner katechisatiën, daartoe geschikt, het genoemde vraagboekje heeft ingevoerd, latende zijnen leerlingen dit *Eenvoudig Onderwijs* ter hunne huiselijke voorbereiding en herinnering daarbij gebruiken. Alzoo kan hij uit ondervinding eenigzins oordeelen over de doelmatigheid, en vindt allen grond, om het ook anderen aan te prijzen. De indeeling is hoogst eenvoudig, in *tien* lessen. Wat tot onderwijs in de Christelijke Godsdienst behoort, is er in opgenomen, maar ook met wijsheid overgeslagen hetgeen vroeger in de leerboekjes gevonden werd, maar eigenlijk tot de *Godgeleerdheid*, niet tot de voorstelling van den *weg der zaligheid* behoort. Wij moeten in dit Tijdschrift ons tot eene bloote aankondiging bepalen, en wenschen voortdurend zegen over het gebruik van dit, blijkens den noodig geworden herdruk, ook elders met vrucht gebruikte boekje, hetwelk men bij sommige meergevorderden door des Schrijvers uitvoeriger onderwijs: *Het heil in Christus*, kan vervangen. Het is volgens de beschouwingswijze der zoogenoemde Groninger school; men kan er in zien, dat deze waarlijk niet, zooals men haar wel eens durft te laste leggen, de waarheid verkracht, die in JEZUS CHRISTUS is.

---

*Handboek voor de Leer van de Krachten der Geneesmiddelen, door* M. DASSEN, H.J.ZOON *Med. et Art. Obst. Doctor enz. II Deelen.*

(*Vervolg en slot van bl.* 351.)

Ons bestek gedoogt niet, eene volledige inhoudsopgave

van dit werk mede te deelen, welke ook uit den aard der zaak bij de aankondiging van een dergelijk boek zeer dor zoude zijn. Even als de meeste soortgelijke werken vervalt ook dat van Dr. DASSEN in een algemeen en in een bijzonder gedeelte, van welke het eerste als 't ware de inleiding van het volgende uitmaakt. Uit die inleiding leeren wij al dadelijk den Schrijver kennen, als iemand, die zijn onderwerp met eenen echt wijsgeerigen geest wil behandelen; men ziet het terstond van den aanvang af, dat geene theorie, maar gezonde ervaring den grondslag van zijn werk zal uitmaken. In de eerste plaats, nadat hij zijne denkbeelden over het wetenschappelijk onderzoek in het algemeen en bepaaldelijk over dat der geneesmiddelen had ontwikkeld, moest de Schrijver opgeven, wat hij onder den naam van geneesmiddel wil bevatten. Al, wat tot genezing werken kan, is geneesmiddel; van deze maken evenwel alleen de pharmaceutische het onderwerp van behandeling van den Schrijver uit. De pharmaceutische geneesmiddelen vormen dus eene vereeniging van stoffen, hetzij natuurlijke, hetzij kunstige, welke geen' anderen band bezitten, dan dien van hunne aanwendbaarheid, terwijl men er geene andere toe brengen kan, dan die wezentlijk met voordeel beproefd en dus aanwendbaar zijn. Het is dus onnoodig, verschillen op te sporen tusschen de geneesmiddelen, de vergiften en de voedselmiddelen; want vergift en voedselmiddel worden geneesmiddel, wanneer dezelve met het doel aangewend kunnen worden, om eene ziekelijke aandoening te genezen. De Schrijver geeft de vijf voorname bronnen op, waardoor wij de thans gebruikelijke geneesmiddelen kennen, en tevens de wegen, waardoor wij ook thans nog tot de kennis van nieuwe geneesmiddelen kunnen komen. In het tweede Hoofdstuk wijst hij het verband aan, waarin de leer van de krachten der geneesmiddelen tot de overige wetenschappen staat, en handelt in het derde Hoofdstuk over de werkingen der geneesmiddelen, waar hij het onderscheid in hunne werking op het gezonde en die op het zieke ligchaam aantoont, op het onderscheid tusschen de primaire en secundaire werkingen der genees-

middelen opmerkzaam maakt en de werkingen der geneesmiddelen onder twee hoofdklassen brengt, namelijk als de bestaande werkzaamheden vermeerderende en verminderende. Geheel physiologisch is het IVde Hoofdstuk (*over de wijze waarop de geneesmiddelen hunne werking volbrengen*); met de meeste nieuweren neemt de Schrijver, geheel op physiologische gronden, aan, dat de werking der geneesmiddelen alleen dan plaats heeft, wanneer zij in de vochtmassa zijn opgenomen; de opslorping heeft zoowel door de chylvaten, als door de aderen plaats, schoon het grootste gedeelte door de laatstgenoemde wordt opgenomen; in het bloed opgenomen zijnde, ondergaan zij waarschijnlijk nog vele veranderingen; de tijd, gedurende welken zij in het bloed blijven, is verschillend, doch het is waarschijnlijk, dat zij uit hetzelve in de verschillende weefsels overgaan; schoon zij toch in allen gevalle naderhand weder uit de weefsels in het bloed op nieuw moeten worden opgenomen en door verschillende afzonderingswegen worden uitgescheiden. Intusschen blijft de *wijze, waarop* de geneesmiddelen hunne werking uitoefenen, nog duister; »wil men echter een woord voor de onbekende werking der geneesmiddelen, zoo kan men zeggen, dat ze plaats heeft door catalyse;" doch wat weten wij van de catalyse zelve anders, dan dat het een woord is, hetwelk men heeft uitgedacht, om sommige scheikundige werkingen, welke zich moeijelijk langs den gewonen weg laten verklaren, als door eenen collectiefnaam zamen te vatten? In het vijfde Hoofdstuk gaat de geleerde Schrijver de verschillende wegen na, langs welke de geneesmiddelen worden aangewend (door de maag, huid enz.) Het volgende Hoofdstuk (*over de hoeveelheden der aan te wenden geneesmiddelen*) zal den receptenschrijver, die uit zijne handboeken gaarne vastbepaalde getallen ontleent, waarbij het verstand weinig te doen heeft, minder bevredigen, dan den rationelen geneesheer, die weet dat de natuur niet overal denzelfden weg volgt. Er is in het algemeen geene bepaalde verhouding tusschen de dosis der geneesmiddelen bij de verschillende leeftijden op te geven; de aard van het middel en verscheidene omstandigheden,

welke binnen en buiten het individu liggen, moeten hierin vele veranderingen te weeg brengen. Wat den ligchaamstoestand betreft, zoo geldt als algemeene regel, dat die geneesmiddelen het best verdragen worden, welke den tegenovergestelden toestand kunnen voortbrengen van dien, waarin dat ligchaam verkeert. De beide volgende Hoofdstukken (over den *vorm* en over de *zamenstelling* der geneesmiddelen) ademen denzelfden geest van eenvoudigheid, welke het geheele werk van Dr. DASSEN kenmerkt. Het IXde is, zooals wij boven reeds zeiden, aan de verdeeling der geneesmiddelen toegewijd. Hierop volgt (p. 134, D. I) het bijzondere gedeelte van het werk, waarin de verschillende geneesmiddelen afzonderlijk worden behandeld op de plaats, welke de Schrijver aan dezelve in zijn cadre heeft aangewezen. Wij onthouden ons van aanmerkingen, welke op deze plaatsing hier en daar zouden te maken zijn, zulks voor dengene overlatende, die het werk van Dr. DASSEN in een geheel geneeskundig Tijdschrift moge aankondigen. Veel liever willen wij aan onze lezers de verzekering geven, dat dezelfde physiologische zin, dezelfde geest van eenvoudigheid, welke den Schrijver in het algemeene gedeelte van zijn werk kenmerkten, hem ook in het bijzondere gedeelte bijblijven. De lof aan menig geneesmiddel in menig handboek der geneesmiddelen toegezwaaid (wij wijzen hier slechts, om een voorbeeld te noemen, op het handboek van SOBERNHEIM, aan hetwelk, welligt omdat het in kolommen gedrukt is, vijf of zes uitgaven zijn te beurt gevallen), — wordt merkelijk ingekort; en menig practicus zal zich door den Heer DASSEN zijn geliefkoosd plegtanker uit de handen gerukt zien. De toon, waarop de Schrijver zijne verschillende onderwerpen behandelt, is dan ook niet zelden ironisch, en deze wijze van bewerking en de kritische strekking van het geheel maakt de lezing van het werk van Dr. DASSEN doorgaans zeer onderhoudend, iets, hetwelk men van de meeste handboeken der geneesmiddelleer niet zeggen kan. Wij zouden ons bestek verre te buiten gaan, indien wij den Schrijver bij de behandeling der verschillende geneesmiddelen wilden volgen; onder meer andere

wijzen wij onze lezers slechts op de behandeling van het opium, van de antimonialia, mercurialia, martialia, van de kinamiddelen enz. Bij de laatstgenoemde vindt de Schrijver gelegenheid, zijne meening omtrent het wezen der koorts te ontwikkelen, waarvan hij de naaste oorzaak alleen in het bloed en in de bloedvaten wil zoeken, de zenuwen geheel buitensluitende. Rec. wil niet als kampvechter optreden voor de verschillende theoriën, waarbij men de oorzaken der koorts hetzij in het zenuwknoopstelsel, hetzij in het ruggemerg heeft willen zoeken; maar het kwam hem toch voor, dat des Schrijvers redenering, als zij moet dienen, om de werking der China of liever der Chinine als febrifugum te verklaren, hier minder bondig en *ad rem* was, dan op andere plaatsen, waar Dr. DASSEN zijne beschouwingen omtrent andere punten blootlegt. Het periodische der koorts en de werking der Chinine tegen dat periodisch terugkeeren wordt hier geheel in het midden gelaten; en juist dit is het toch, wat in de verklaring der tusschenpoozende koortsen de meeste zwarigheden oplevert; des Schrijvers verklaring moge op ieder koortsparoxysme afzonderlijk hare aanwending kunnen vinden, op het *geheel* der ziekte, welke uit een zeker aantal paroxysmen bestaat, is zij niet toepasselijk. Ook de indicatiën voor de aanwending der Chinine als febrifugum voldeden Rec. niet in allen deele. Beter kon hij zich vereenigen met de beschouwingen van Dr. DASSEN omtrent de gevallen, waarin het geoorloofd is, emetica toe te dienen, en hij gelooft met hem, dat het heil, door dezelve in zoogenaamde febres biliosae aangebragt, veeltijds denkbeeldig is; minder gaarne evenwel zoude Rec. met de verschoonende wijze instemmen, waarmede Dr. DASSEN handelt over de toediening van het emeticum in het begin van typheuse koortsen; ook zoude Rec. niet gaarne de woorden onderschrijven, welke Dr. DASSEN op p. 209 bezigt, waar hij verklaart, zeker te weten, dat de braakwijnsteen (in groote doses) op *pleuritis* en *bronchitis* geenen invloed uitoefent; althans wat bronchitis betreft, moet hij des Schrijvers stelling tegenspreken. Doch wij bespeuren, dat ongevoelig onze aankondiging langer geworden is,

dan zij, volgens den aard van dit Tijdschrift, behoorde te zijn en dat zij onwillekeurig de eigenschappen van eene recensie begint te verkrijgen. Aangenaam zoude het ons evenwel zijn, indien zoowel de Heer DASSEN zelf, als de lezers van dit Tijdschrift, in deze meerdere wijdloopigheid en in de aanmerkingen, welke wij ons hier en daar hebben veroorloofd, het bewijs mogten zien van de belangstelling, waarmede wij de beide boekdeelen hebben doorgelezen, en van de hooge waarde, welke wij er aan toekennen. Wij wenschen dezelve in veler handen; en moge men zich al niet met alle beschouwingen van den Schrijver kunnen vereenigen, men zal gewisselijk niet beter in den geest van den Heer DASSEN kunnen handelen, dan door twijfelachtige of door den Schrijver minder juist onderzochte punten aan een nieuw en onpartijdig onderzoek te onderwerpen. Jammer, dat het uitmuntende boek door een legio van drukfouten wordt ontsierd; omtrent dit punt heeft de lezer eene regtmatige grieve tegen den uitgever, die niet gezorgd heeft, dat aan een goed boek een goede corrector ten deel viel.

---

*Leerboek der algemeene Aardrijksbeschrijving, of Handboek der aardrijkskundige Wetenschappen voor alle standen, uit de nieuwste bronnen geput, door* J. C. BEIJER, *gepensioneerd Leeraar van de Koninklijke Nederlandsche Militaire Akademie. In één Deel. Aflevering* 3—6. *Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef, 3, 6. *In gr.* 8*vo. Bl.* 231—896. *compl. f* 11-20.

Wij hebben de eerste bladen van dit werk vóór geruimen tijd beoordeeld, en daar tusschen het uitkomen der *vierde* en *vijfde* aflevering drie jaren verloopen zijn, ligt de schuld van die vertraging niet aan ons. Opdat zulks ook het geval niet worde, willen wij de verdere voortzetting en het einde des werks niet afwachten, maar eenig verslag geven van den inhoud dezer ons vóór eenigen tijd ter hand gekomene afleveringen.

Na eene korte beschouwing van de planten- en dierenwereld ging de Schrijver reeds in een vorig stuk over tot *den mensch;* hij geeft, na eenige algemeene aanmerkingen, een overzigt over de verschillende menschenrassen, zoo volgens de klassificatie van BLUMENBACH, als volgens die van BORY DE ST. VINCENT. Daarna eene globale opgave van het getal menschen op aarde, naar verschillende begrootingen, die van 60 tot 4000 millioen uiteenloopen; een bewijs, hoeveel grooter het aandeel van willekeurige onderstelling hieraan is, dan dat van bepaalde waarneming. En hoe zou die ook over het meeste buiten *Europa* kunnen bestaan? — Voorts het geslachtsverschil in het aantal geboorten, en uitvoerige statistieke tabellen, ook ten aanzien van levensduur en sterfgevallen (*), waarbij zelfs, meest naar Duitsche tafels, beroepen en bedrijven in aanmerking komen. Merkwaardig is te dezen eene geringe afneming van de sterfelijkheid in de jaren, die den ouderdom voorafgaan. De Schrijver zegt: »de beschaving heeft het leven aangenamer en duurzamer gemaakt." Wij gelooven, dat eene meer verfijnde levenswijze, eene meerdere weekelijkheid, het toenemend gebruik van prikkelende spijzen en dranken, gevolgen der beschaving, eerder het leven verkorten dan verlengen, en schrijven de waargenomen afneming der sterfelijkheid eerder toe aan de volmaking der genees-, heel- en verloskunde. Belangrijk zou het zijn, tafelen van volken, op de tegenwoordige hoogte der beschaving levende, te kun-

(*) Zonderling is, wat men leest bladz. 316: »Reeds DAVID zeide, dat onze levenstijd 70 tot 80 jaren is, en in moeite en verdriet bestaat, wanneer wij uitnemend geweest zijn." DAVID zegt dit, zoover wij weten, nergens; maar MOZES, *Psalm* XC: 10: »Aangaande de dagen onzer jaren, daarin zijn 70 jaar, of, zoo wij zeer sterk zijn, 80 jaar, en het uitnemendste van dien is moeite en verdriet;" d. i. het beste van het leven, het leven van deszelfs schoonste zijde bezien, is, wèl beschouwd, slechts moeite en verdriet te noemen. Dat is gezonder zin, dan dat onze levenstijd moeite zou wezen, *wanneer wij uitnemend geweest zijn.* Zoo dwaas sprak MOZES niet. — *Rec.*

nen leggen naast die van zoodanige, welke nog in den natuurstaat leven; daardoor zou de vraag kunnen worden beantwoord, in hoeverre de volmaking der geneeskunde de zoo even aangestipte physieke nadeelen der beschaafde levenswijze overwint. Nog eene menigte uitvoerige tabellen van allerlei omstandigheden, die tot het natuurlijk leven van den mensch betrekking hebben, als wasdom, gewigt, polsslag enz., worden hier medegedeeld; zoo ook van het aantal van krankzinnigen, van zelfmoorden, van misdaden, ook weder naar de onderscheidene beroepen ingedeeld, zoodat men hier veel bijeenvindt, wat elders verspreid is, en ook nog al het een en ander, dat men hier niet zoeken zou. Jammer is het echter, dat deze tabellen over verschillende landen loopen, waardoor het trekken van gevolgen bezwaarlijker wordt. Daarna een overzigt over de talen, godsdiensten, regeringsvormen en hulpbronnen der Staten, waarmede het eerste deel, het algemeene, besloten wordt. In dit laatste gedeelte stootten wij op het een en ander, dat wel wat heel eenvoudig is, b. v. wat een *kruisdorp* en een *ringdorp*, wat eene *opene* en wat eene *ommuurde* stad zij, enz.; ja zelfs: »men noemt de steden *klein* of *groot*, naarmate van de uitgebreidheid en bevolking (!) Zal eene stad *schoon* heeten, dan verlangt men, dat dezelve breede, regte, goed geplaveide, zindelijke, des nachts goed verlichte straten, met smaak gebouwde, regtlijnige en in goede verhouding tot elkander staande huizen hebbe, en dat de pleinen ruim en regelmatig zijn." Bladz. 372. Nu ja, dat zal wel waar zijn!

Het *tweede* deel beschouwt de aarde in hare bijzondere verdeeling, en wel eerst *Europa*, deszelfs natuurlijke beschrijving, of grenzen, grootte, zeeën, golven, straten, kapen, schiereilanden, rivieren, meren, eilanden, gebergten, hoogvlakten, vulkanen, dalen, vlakten, woestijnen, steppen, heiden, klimaat en voortbrengselen. (Bladz. 397 worden NB. de walvisschen en zeehonden tot de *visschen* gerekend!) Eene zonderlinge verwarring heerscht in een paar regels van bladz. 382, waar men leest: »de eilanden *Walcheren*, *Zuid-Beveland*, *Schouwen*, *Goedereede* en *Over-*

»*flakkee* [deze laatste zijn sedert lang slechts één eiland], »en in het Z. *Texel*, *Vlieland*, *Terschelling*, *Ameland*, »*Schiermonnikoog* in het Noorden van het Koningrijk der »Nederlanden den Nederlandschen Archipel," hetwelk, ook naar het overige van den volzin, zal moeten zijn: »den Nederl. Arch., de eil. *Walcheren* enz. in het Z., en *Texel* enz. in het N. van het Kon."

Daarna volgt de staatkundige beschrijving, beginnende met *Portugal*, voorts *Spanje*, *Frankrijk*, *Zwitserland*, *België*, *de Nederlanden*, *Engeland*, *Denemarken*, *Zweden en Noorwegen*, *Rusland* en *het Duitsche verbond*. Verder gaan de ons toegezondene afleveringen niet. Van ieder rijk heeft men: ligging, grootte, grenzen, bestanddeelen, bergen, eilanden, meren, rivieren, kanalen, spoorwegen, godsdienst, regeringsvorm, rijkswapen, ridderorden, geldmiddelen, maten, gewigten en munten, een allernuttigst bijvoegsel, bij *Portugal* en *Spanje* niet opgegeven, hetwelk in geene aardrijkskundige beschrijving behoorde te ontbreken, maar in de meeste te vergeefs gezocht wordt; voorts: land- en zeemagt, nijverheid, koophandel, geldmiddelen, verdeeling, plaatsbeschrijving, buitenlandsche bezittingen, en eindelijk een kort overzigt van de geschiedenis, welke echter bij vele landen eigenlijk meer eene geschiedenis der Vorsten dan der landen en volken zelve is.

Eenige leemten en misstellingen, die wij in dit gedeelte des werks aantroffen, teekenen wij aan.

Bladz. 421 wordt van de hoofdkerk te *Burgos*, een van de prachtigste kerkgebouwen, die er bestaan, blootelijk gezegd, dat zij groot is en versierd met een aantal torenspitsen.

Bladz. 439 heet het van de Fransche taal, dat zij zich door hare zachtheid, duidelijkheid en juistheid onderscheidt. De eerste eigenschap staan wij toe, maar de anderen betwisten wij. De Fransche taal is niet juist, want zij is arm, en heeft b. v. voor *staan*, *liggen* enz. niet eens een woord; en zij leent zich allermoeijelijkst tot woordkoppelingen; waarin zij verre bij het Nederduitsch achterstaat, zij is ook

niet duidelijk, wegens het groote verschil tusschen uitspraak en schrift, (dat in het Engelsch ook wel bestaat, maar minder hinderlijk is) hetwelk tot tallooze duisterheden en dubbelzinnigheden aanleiding geeft. Slechts één voorbeeld: *honderd, zonder, zin* is op den klank — dus wanneer men het hoort — hetzelfde woord. Dat de Fransche taal de algemeene taal van het beschaafde *Europa* en die der *diplomatie* is geworden, schrijve men niet toe aan hare geschiktheid, want zij is er eene der minst geschikte van ons werelddeel toe, maar aan geheel andere oorzaken, die het hier de plaats niet is te ontwikkelen.

Bladz, 437 wordt van de rivier *de Vire* in *Frankrijk* gezegd, dat zij »aan den Oceaan cijnsbaar is." Wat die bijzondere aanteekening beduidt, begrijpen wij niet.

Bladz. 470 is verzuimd te zeggen, dat te *Rouaan* een standbeeld van JEANNE D'ARC gevonden wordt, ofschoon aangeteekend wordt, dat zij er verbrand is.

Bladz. 535: »*Aargau* werd bijna *klakkeloos* veroverd." Deze triviale uitdrukking zal den Schrijver *klakkeloos* uit de pen gevloeid zijn.

Bladz. 550 heet *Bouillon* vroeger de hoofdstad van het *gelijkvormige* Hertogdom; dit zal ongetwijfeld *gelijknamige* moeten zijn.

Bladz. 556 worden wel de beide Nederlandsche ridderorden opgenoemd, maar niet, gelijk in andere landen gedaan is, de overige militaire eereteekenen, gelijk het metalen kruis, de dienstmedaille, enz.

Bladz. 563 is te *'s Hertogenbosch* geene melding gemaakt van het *Provinciaal Noordbrabandsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, hetwelk zulks, om de strekking, het bereids verrigte, de bibliotheek en de kleine verzameling van provinciale oudheden, toch wel verdiend had.

Bladz. 571 lezen wij van *Westkapelle, binnen en buiten, twee dorpen in Zeeland.* Waar haalt de Schrijver dit vandaan? Er is slechts één dorp van dien naam, en de vischvangst te *Zierikzee* op dezelfde bladzijde bestaat ook alleen in de verbeelding van den Schrijver. Die vroeger bloeijen-

de, voorts kwijnende, later in het leven teruggeroepen tak van welvaart is sedert verscheidene jaren geheel te niet, tenzij men misschien eene enkele boot als vischvangst wilde vermelden. Maar dat zal niemand er bij denken, wanneer men van vischvangst spreekt. De prachtige kustlichttoren te *Haamstede*, en het aldaar gelegene stamkasteel der aloude heeren van dien naam, hadden melding verdiend, even goed als het badhuis te *Domburg*.

Bladz. 579 wordt de kaart bij SMALLEGANGE *Chronijk van Zeeland*, A°. 861, nog als eene *autoriteit* aangehaald. Men is het echter vrij algemeen eens over den verdachten oorsprong van dat kaartje.

Maar wij zouden al te breedvoerig worden. Daarom merken wij alleen nog aan, dat bladz. 569 de sluiting der *Schelde* 1548 (1648), bladz. 575 lavezatten (havezathen), bladz. 626 eene zuil bij *Woodstock* ter hoogte van 1301, bladz. 648 de onoverwinnelijke vloot in 1558 (1588) ongetwijfeld drukfeilen zijn; dat hier en daar bij de beschrijving der steden de merkwaardige historische herinneringen, zelfs te *Chattham*, zijn overgeslagen; dat in *Denemarken* het voor *Nederlanders* merkwaardige *Frederiksstad aan den Eider* niet is vermeld, en eindelijk, dat de vorm, in twee kolommen met eene zeer willekeurige afwisseling van groote en kleine letters, (b. v. de beschrijving van *Parijs* is met de eerste, die van *Lissabon* en *Madrid* met de laatste) zeer ongevallig is.

Wij zullen het vervolg van dit belangrijke werk aanmelden, doch kunnen niet nalaten op te merken, dat de titel het belooft *in één Deel*, hetwelk evenwel meer dan waarschijnlijk van eene zoo wanstaltige dikte zal worden, dat wij liever twee matige boekdeelen hadden ontvangen.

---

*Wereldgeschiedenis voor alle standen, van de vroegste tijden tot het jaar* 1831. *Door* CARL VON ROTTECK, *Dr. Hofraad en Prof. te Freyburg. Naar den vijfden druk uit het Hoogduitsch. II—IVde Deel. Te Groningen, bij* J. Römelingh. *In gr.* 8*vo.* 1135 *bl. f* 7-50.

Toevallige omstandigheden hebben Ref. tot hiertoe verhinderd deze deelen aan te kondigen. In dezelve wordt een zeer belangrijk werk voortgezet en besloten. Wij achten de vertaling van een zoo nuttig werk eenen nuttigen arbeid. Wel is het te beknopt, om op den naam eener eigenlijke *Wereldgeschiedenis* te kunnen aanspraak maken; het is meer eene uitvoerige schets, een algemeen overzigt, hetwelk uit den aard der zaak onvoldoende is, om meer dan eene oppervlakkige geschiedkennis te geven, maar dat tevens uitmuntend geschikt is, ten einde, na het bestuderen van uitvoeriger werken, eenen blik over het geheel te doen gaan, of zich tot het eerste voor te bereiden door het geven van het laatste.

Wij hadden aanvankelijk het voornemen, een kort verslag van het werk te geven, doch zijn daarvan teruggekomen, ten deele omdat het nu reeds eenigen tijd het licht ziet en, zoo wij vertrouwen, in veler handen is, en ten deele omdat eene dorre schets toch ook onvoldoende is, om het hoogst zaakrijke, beknopte, heldere van ROTTECK's behandeling der geschiedenis te doen uitkomen. De middeleeuwen hebben ons, mogen wij onder het voortreffelijke eene keuze doen, nog boven het overige voldaan. Gelijk de bekende staatkundige denkwijze van den Schrijver zich — en dat kon of behoefde niet anders — op vele plaatsen verraadt, zoo valt zijn oordeel b. v. over de hervorming en eenige punten in de nieuwste geschiedenis nog al anders uit, dan men het van eenen Roomschgezinde zou verwachten.

Naarmate de lectuur van den tegenwoordigen tijd zich meer bepaalt tot onbeduidende Romans, of ook wel tot de zoodanige, waardoor men zonder genoegzame voorafgaande kennis gevaar loopt, van geschiedkundige tijdvakken en daadzaken een verkeerd denkbeeld te krijgen, naar die mate prijzen wij dit grondige werk te ernstiger aan, en danken den Vertaler voor zijnen welgeslaagden arbeid, den Uitgever voor de nette uitvoering en hoogst matige prijsbepaling.

*Bijdragen tot de Geschiedenis der Mikroskopen in ons Vaderland, door* P. HARTING. *Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Comp. 1846. *In gr.* 8*vo.* 70 *bl.* *f*:-60.

Dit stukje, de zakelijke inhoud eener door den Hoogleeraar in het Natuurkundig Gezelschap te *Utrecht* gehoudene Voorlezing, wordt in het licht gezonden als voorlooper van eene meer uitvoerige algemeene geschiedenis der mikroskopische ontdekkingen. De kundige, bescheidene opsteller wil, zoo door deze voorloopige uitgave, als door eene korte inhoudsopgave van het uitgebreide opstel, anderen uitnoodigen, om hem mogelijke leemten aan te wijzen. Daarom kondigen wij het aan; voor ons zelven kunnen wij den Hoogleeraar, die waarlijk zijn onderwerp van alle zijden bezien heeft, en, zoover wij kunnen nagaan, met alles, wat er betrekking toe heeft, bekend is, met geene mededeelingen dienen. Wij hopen, dat hij zijn voornemen zal ten uitvoer brengen, en alzoo ook de buitenslands meestendeels onbekende verdiensten van Nederlandsche geleerden en ontdekkers aan de wetenschappelijke wereld bekend maken.

---

*Handleiding tot beoefening van het Notarisambt, ingerigt voor jonge lieden, met aanteekeningen, inhoudende: decisiën, resolutiën enz. betrekkelijk de wetten op het Notarisambt, het regt van zegel, registratie en overschrijving, en aanwijzing der betrekkelijke wetsbepalingen; benevens eenige bepalingen betreffende de gemeenschap volgens de oud-Hollandsche en Fransche wetgeving en verdere bijlagen. Tevens geschikt voor kantoorgebruik. Door* TH. VAN UIJE PIETERSE, *Candidaat-Notaris te Goes. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1846. *In gr.* 8*vo. XV en* 400 *bl.* *f* 4-20.

De breedvoerige, geheel hierboven uitgeschreven, titel geeft dadelijk een overzigt van den inhoud. Na al wat er

over het Notarisambt reeds is uitgekomen, is dit voortreffelijk werk nog gansch niet overtollig, en beantwoordt volkomen aan zijn tweeledig hoofddoel.

Het is geenszins door een' Regtsgeleerde, althans niet door iemand, wien die titel geschonken is, geschreven: en juist daardoor ziet men er uit, hoe verre zelfs een niet gegradueerde en waarschijnlijk in de klassieke talen weinig of niet ervarene het brengen kan. Referent meende daarom er zeer goed, overeenkomstig het verlangen des Schrijvers, gebruik van te kunnen maken bij het afnemen van examina van ongegradueerde Aspirant-Notarissen, waartoe de gekozen vorm, in vragen en antwoorden, naar het voorbeeld van GOUX, dit werk ook zeer geschikt maakt; en ook deze proefneming heeft de arbeid van den Heer PIETERSE gelukkig doorgestaan. Bij eigene ondervinding kunnen wij dus dit boek zoo daarvoor, als voor handleiding en bij kantoorgebruik, ruimschoots aanbevelen. Eenige aanmerkingen houde ons de jeugdige Schrijver, wien wij eene voordeelige standplaats toewenschen, ten goede.

Bij eene tweede uitgaaf zou hij zich het antwoord op vraag 15 (bl. 5) gemakkelijker kunnen maken, en de aanteekening op dat antwoord weglaten, daar zelfs in het Staatsblad de in de officiéle uitgaaf van de Wet op het Notarisambt voorkomende drukfout reeds verbeterd is, en tegenwoordig ieder weet, dat men Art. 21 dier wet *niet* lezen moet: »hetzij in hoedanigheid als partij, voorkomen;" maar aldus: »De zoodanigen, waarin zij zelven enz., hetzij in »persoon, hetzij door gemagtigden, hetzij in hoedanigheid, »als partij voorkomen." De achter *partij* oorspronkelijk geplaatste comma heeft men slechts weg te nemen en te zetten achter hoedanigheid. Hiermede valt alle zwarigheid en duisterheid weg, en men heeft den tekst der wet naar de bedoeling des Wetgevers.

Op vraag 22 (bl. 7) zou men welligt meer algemeen kunnen antwoorden: »Zoodanige akte [namelijk waarbij ver»bodene getuigen gebezigd zijn], voor zooverre die geene »uiterste wilsbeschikking inhoudt, geene schenking daar»stelt, of in 't algemeen volstrekt notariëel behoort te zijn,

»als in al welke gevallen zij nietig is, heeft overigens al-»leen kracht van onderhandsch geschrift, mits zij door de »verschijnende personen onderteekend zij; onverminderd de »verpligting van den Notaris tot vergoeding van kosten, »schaden en intresten jegens de belanghebbenden, indien »daartoe termen zijn. Zulk eene schadevergoeding is dus »ook verschuldigd, voor zooveel des debiteurs persoonlijke »verbindtenis ontoereikend is, in geval van nietigheid eener »hypothecaire obligatie."

Antw. 77 (bl. 29) lezen wij de zeker bij vergissing uit de pen gevallene uitdrukking *kopijen authentiek* of vergelekene afschriften. Dat eerste moet blijkbaar wezen *gecollationeerde copiën.*

Met de noot op antw. 241 (bl. 72) kan Referent zich, wat de verkieslijkste wijze van *tellen* der graden betreft, niet vereenigen. Niet *ik* besta *mijzelven*, maar mijn *vader* bestaat *mij* in den *eersten* graad. Men behoeft derhalve tot het kunstmiddel, om den gemeenen stamvader niet mede te tellen, de toevlugt niet te nemen. Voor de praktijk maakt het intusschen geen verschil, daar men ook naar de door den Schrijver verkozene en door vele Regtsgeleerden voorgestane wijze van berekening tot dezelfde slotsom komt.

Deze weinige aanmerkingen mogen den Schrijver bewijzen, met hoe veel aandacht wij zijn werk hebben gelezen.

---

*De Inrigting voor Onderwijs in Koophandel en Nijverheid te Amsterdam.* 1846. *N°.* 1. *Te Amsterdam, bij* M. Schooneveld en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 122 *bl.* *f* 1-80.

Dit eerste Nummer van stukken en bijdragen betreffende de Inrigting voor Onderwijs in Koophandel en Nijverheid te *Amsterdam* behelst, 1°. Een woord over de opening dezer Inrigting; 2°. de namen van de Leden der Commissie van Toezigt en Bestuur, den Directeur, de Heeren, aan wie het onderwijs in de verschillende leervakken is opgedragen, van de Inteekenaren der rentelooze Geldleening groot *f* 30.000 (in

aandeelen van *f* 500) ten behoeve dezer Inrigting, en eindelijk ook de namen van hen, die voor het onderwijs bij de afdeelingen van de 3de klasse der School voor den Koophandel zijn ingeschreven, welker aantal te zamen 41 bedraagt; en voornamelijk 3°. de Inwijdingsrede op den 9 Oct. 1846 door Mr. H. J. KOENEN, Lid der Commissie van Toezigt, gehouden, met Aanteekeningen; 4° de Toespraak door J. J. ALBERDA, Directeur dezer Inrigting, insgelijks met Aanteekeningen; 5° het Programma der School, (reeds vroeger afzonderlijk in 't licht verschenen); 6° de Bibliotheek, bevattende o. a. de ingezondene Boekgeschenken. — Na deze opgave van den inhoud van dit eerste Nummer dezer bijdragen, hetwelk op verlangen van vele Stadgenooten, in deze Inrigting belangstellende, is uitgegeven, en van tijd tot tijd, door mededeeling van voor de uitgave geschikte stukken, zal vervolgd worden, bepalen wij ons thans bij deze onze aankondiging, slechts tot de Inwijdingsrede van den Heer KOENEN en de toespraak van den Heer ALBERDA. Alleen staan wij vooraf nog even stil bij hetgeen bij de opening door den Heer Burgemeester is gesproken. Wij zien daaruit, dat er met volle regt door dezen waardigen en wakkeren man gewezen is op de zegeningen, door ons lager onderwijs verspreid, maar ook op de nog veel rijkere vruchten, die daarvan zouden verkregen zijn, indien men op den ingeslagen weg ware voortgegaan en het zoogenaamd middelbaar onderwijs, zooals bij de overige beschaafde natiën, eene gelijke verzorging had doen genieten, ten einde de jonge lieden, na het verlaten der burgerscholen, ook de vorderingen, in de beroepen en bedrijven veralgemaakt, tijdig te doen kennen. Deze gedachte, door den Heer HUIDEKOPER vervolgens toegepast op de behoefte en vestiging der School voor Koophandel en Nijverheid te *Amsterdam*, moge ook in 't algemeen behartiging vinden! Het middelbaar onderwijs, naar de overtuiging en ondervinding van Ref., verkeert hier te lande nog in eenen toestand, die zeer veel te wenschen overlaat; er is tusschen bewaarschool, lager schoolwezen en middelbaar onderwijs geen verband, gelijk elders, geene aansluiting, geene opvolging, en daardoor gaat er veel van de vruchten te loor. Mogt er eenmaal, gelijk men dit door particulieren, bij enkele Diaconiën en andere Instellingen poogt te doen, ook voor het openbare onderwijs meer gedaan worden, waar-

door, met klem van gepaste middelen, die de Wet toch nog aanbiedt, deze aansluiting, dit verband beter behartigd wierd, en dan tevens het middelbaar onderwijs eene betere inrigting zou bekomen, vooral ook door de oprigting van *Ambachtscholen*, gelijk er elders te *Parijs* en te *Berlijn* bestaan!

De Inwijdingsrede van den Heer Mr. H. J. KOENEN, medelid der Commissie van Toezigt en Bestuur, (sedert tot Wethouder van *Amsterdam* benoemd) had reeds de ondubbelzinnige toejuiching zijner hoorders gewekt; alleen eene enkele stem vernamen wij wel eens, (vooral van hen, die hem niet gehoord hadden en die rede slechts als bij overlevering beoordeelden) alsof het gesprokene vooral aan 't slot, zooals men zich doorgaans uitdrukt, » te ernstig" was. De onpartijdige lezing nogtans van dit doorwrochte stuk heeft er ons wederom voldingend van overtuigd, dat juist de geheime innerlijke kracht dezer geheele Toespraak, hare voortreffelijkheid en bewijsvoering, op den éénigen waren, onomstootelijken grondslag berust, en dat die Rede haar licht, leven en luister, ja hare ware liberaliteit, alleen ontleent van datgene, waaraan die enkele oppervlakkige beoordeelaars, welke haar daarom berispten, zich gestooten hebben. De kracht der geopenbaarde Godsdienst wordt overal in de Rede van den Heer KOENEN gehuldigd, vereenigd met een' schat van kennis, bewijzen van veel belezenheid, kern van inhoud, bondigheid van oordeel en een' diepen blik in de behoefte van onzen tijd. Wie opregt, onpartijdig, onvooringenomen is, *kan* dit niet loochenen. Beschouwen wij nu den hoofdinhoud dezer Rede in eenige weinige trekken.

Eerst wijst de Spreker op de ijdele zelfverheffing van onzen tijd; op de noodzakelijkheid, om met het oog op God, die altoos werkzaam, nooit werkeloos rustend is, de hulpmiddelen van vooruitgang, die Zijne goedertierene Voorzienigheid onze natie nog liet, te bezigen; daarna wordt de Handelsgeest geschetst, als gelegen in de geheele inrigting van 's menschen aard en natuur, en, moge bij allen ijver alles blijven afhangen van eene hoogere, dikwijls onnaspeurlijke Magt, het staat vast, dat echte Handelsgeest een geest is van wijsheid, doorzigt en kennis. Dit geldt bijzonder van den Koophandel: alles dringt den *Nederlander* tot vooruitgang. *Venetië*, de *Hanze-steden*, vroeger zoo

bloeijend, bleven de mededinging door geen hernieuwden ijver volhouden, en behielden eene plaats alleen in de Geschiedenis. Dat ons Vaderland zich aan dat *Venetië* en de Duitsche *Hanze-steden* spiegele! De ondernemingsgeest van den koopman zij wakker. Men vindt dien thans schier nergens meer dan in *Engeland;* ingespannen vlijt, als dáár, doe ons alle middelen aanwenden, in eenen tijd, waarin theorie en praktijk zoo noodig moeten vereenigd worden. Hetzelfde geldt ook van de Kunstvlijt. Het redelooze dier blijft altoos op dezelfde hoogte van kunstvaardigheid staan, bij zijn instinct; de mensch, van Gods geslachte door den Apostel genoemd, is tot inspanning van krachten geroepen; vooral in onze dagen, daar er geene uitvindingen of vorderingen, dan door studie, navorsching en grondige kennis verkregen worden. Zoo is dan ook de School voor Nijverheid ons even onontbeerlijk geworden als die voor Koophandel is.

Hierop schetst de Spreker het ontstaan van dergelijke Inrigtingen. In *Duischland:* eerst de pogingen van FRANCKE, den godvruchtigen stichter van het beroemde weeshuis te *Halle;* van zijnen leerling, den Graaf VAN ZINZENDORF, te *Hernhut;* daarna, vooral sedert 1767, de eigenlijke instelling van dien aard van BUSCH te *Hamburg* en in andere Duitsche steden, vooral te *Bremen* en *Leipzig.* In *Frankrijk:* de beroemde Polytechnische School, in 1794 te *Parijs* gesticht, en de bijzondere School voor handel en nijverheid aldaar in 1820. In *Engeland* is 't de gewoonte van jonge lieden, om degelijke kennis van koophandel op de belangrijkste plaatsen buitenslands op te doen, en aan gelegenheid voor grondige oefening in de Nijverheid ontbreekt het in *Engeland* zelve mede niet. In ons Vaderland stichtte de Regering de Akademie te *Delft.* Pogingen zijn er aangewend, inzonderheid door den Heer Dr. SARPHATI te *Amsterdam*, om deze school aldaar geplaatst te zien, als meer eigenaardig en beter aan eene Handelstad te verbinden. Dit geen gevolg hebbende, vereenigden zich Dr. SARPHATI, die de Instellingen buitenslands ook bezocht, en Mr. W. J. C. VAN HASSELT, met den Heer KOENEN en de Heeren P. HUIDEKOPER, V. D. OUDERMEULEN en J. F. INSINGER, om zelven eene School in de Hoofdstad te vestigen met eene Bibliotheek, een Kabinet, enz. Eenige uitstekende Geleerden en van practische kennis doortrokkene mannen belastten zich,

zonder vaste bezoldiging, voorloopig met het onderwijs. Een renteloos kapitaal werd door bevorderaars dier Instelling weldra volteekend. De inschrijving der leerlingen had in Junij en Julij 1844 plaats.

Eindelijk gewaagt de Spreker nog van de uitzigten, die deze School voor koophandel en nijverheid opent. Voortaan zullen jonge lieden niet behoeven buitenslands te reizen, om de noodige theoretische en practische kennis en ervaring in deze vakken op te doen. Na het verdwijnen der gilde-proeven, (in eenen tijd, waarin een patent de bekwaamheid schijnt te geven voor het uitoefenen van een beroep of ambacht!) zullen echte kennis en verbetering van boven naar beneden, van de aanzienlijker standen der maatschappij moeten afdalen op de werklieden. De Armoede ontstaat voor een groot deel uit gemis van kennis en bedrevenheid in velerlei ambachten en beroepen, waardoor tot heden zoo vele vreemden hier te lande den arbeid verrigten, uit gebrek aan kunde bij onze Landgenooten. De Handel, beter gekend, kan ook inzonderheid, meer dan eenig ander stoffelijk middel, die armoede verminderen. Betere Handelskennis gaat doorgaans, gelijk VAN HOGENDORP dit van *Hamburg* voorspelde, met handelsvrijheid en handelsbloei zusterlijk gepaard, zoodat ook de vrijheid van Handel in 't algemeen en die van den Graanhandel tevens hierdoor aanmerkelijk kan winnen. (*) Ziedaar, waarom zich de gunstigste vooruitzigten voor deze Inrigting schijnen te openen! De geachte Spreker sluit zijne doorwrochte Rede met de inroeping van 's Hemels zegen over deze School, in zeer weinig woorden en geene meerdere dan bij dergelijke Redevoeringen voegen en gansch niet ongewoon zijn. In de Aanteekeningen worden sommige punten toegelicht en uitgebreid, ook met de getuigenis gestaafd van mannen als S. STIJL, VAN HOGENDORP, J. BOSSCHA, BEETS, wiens merkwaardige woorden in zijne uitgegevene *Twaalf Preken*, hier te regt eene plaats vinden, en van anderen meer.

Over de Toespraak van den Heer ALBERDA, met breede Aanteekeningen, behoeven wij weinig te zeggen. Gewis was het zeer moeijelijk voor den geachten man, om hier

(*) Ook de Hoogl. DEN TEX heeft dit in zijne beide openbare en later uitgegevene Voorlezingen bij deze School voldingend aangetoond.

een geschikt woord te spreken. Er straalt echter in door, eene hooge ingenomenheid met het vak van onderwijs, en ook wakkere ijver en moed, om zijne betrekking van Directeur bij de Inrigting voor onderwijs van Koophandel en Nijverheid waardig te bekleeden. Moge hij en al wie eenigen invloed op het onderwijs in deze School kan hebben het vooral behartigen, dat prakticale kennis bij het theoretisch onderrigt niet ontbreke, dat er in alles afscheiding zij tusschen hetgeen eene gewone School voor den beschaafden, deftigen burgerstand dient te wezen en tusschen eene School aan Handel en Nijverheid gewijd! Moge ook eene *Ambachtsschool* op grooter schaal, dan die thans te *Amsterdam* bestaat (*), zich eenmaal met deze School voor Koophandel en Nijverheid vereenigen of naast haar gesticht worden!

Wij hopen dit eerste Nummer van deze Bijdragen, door vele volgende even belangrijke Nummers gevolgd te zien.

---

*Geschiedenis der achttiende eeuw en der negentiende tot op den ondergang van het Fransche Keizerrijk; door* F. C. SCHLOSSER, *Hoogleeraar te Heidelberg. IXde en Xde Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *Gr.* 8*vo. Te zamen* 762 *bl. f* 7-:

Met het negende deel van dit belangrijke werk vangt een nieuw tijdperk der geschiedenis bij SCHLOSSER aan. Het is het vierde der achttiende eeuw, van den afval der Noord-Amerikaansche provinciën van *Engeland* tot 1788. Het eerste hoofdstuk behandelt de tijden van den Noord-Amerikaanschen oorlog tot op het ministerie VAN PITT den jongeren in 1784, de eerste § de geschiedenis van *Engeland*, *Frankrijk* en *Spanje* tot op de gewapende neutraliteit. Wij vinden in *Engeland* nog het ministerie van lord NORTH aan het hoofd der zaken, die, terwijl hij den vruchteloozen strijd met *Amerika* voortzette, millioenen schats ten behoeve van het koninklijke huis aan het volk wist te ontlokken. En dat geschiedde op een oogenblik, waarop een oorlog met *Frankrijk* onvermijdelijk werd en tot nieuwe opofferingen kon dwingen. Die oorlog werd daarbij althans in

(*) Wij hebben hier het oog op de Ambachtsschool van den Heer HANA in de Halsteeg te *Amsterdam*.

den beginne met geenen gelukkigen uitslag gevoerd, vooral toen ook *Spanje* zich met *Frankrijk* vereenigde en de verbondene vloten *Engelands* overmagt ter zee met groot gevaar bedreigden. Daarbij kwamen in het jaar 1780 de oproerige tooneelen in *Londen*, waarbij het gemeen een tijdlang aan zijnen vernielingsgeest den teugel vierde, en die door Lord GORDON waren veroorzaakt door ophitsing van de fanatieke dweeperij des volks tegen de Roomschen.

De Admiraal RODNEY herstelde in datzelfde jaar wel de zaken eenigzins, wat den roem der Engelsche zeemagt betrof, maar hij kon toch niet verhinderen, dat de *Spanjaarden* in Augustus 1780 vijfenvijftig Engelsche schepen namen, die met al de benoodigdheden voor den oorlog in *Oost-* en *West-Indië* beladen waren; terwijl op denzelfden tijd de *Amerikanen* 14 schepen van de Britsche naar *Canada* bestemde zoogenaamde *Québec*-vloot vermeesterden.

De gewapende neutraliteit en de oorlog met *Holland* levert de stoffe op voor de volgende §., waarbij *Engelands* kwade trouw en schandelijke politiek in een helder licht verschijnt, maar ook de toestand van ons vaderland en deszelfs regering, gelijk wij vreezen, met ware en niet zeer vleijende trekken wordt afgemaald. De slag bij *Doggersbank*, die laatste flikkering van onzen zeeroem, was het bloedigste gevecht, dat in dezen oorlog werd geleverd, en de Schrijver doet aan den heldenmoed onzer vlootvoogden regt wedervaren.

In de derde §., die de Engelsche geschiedenis voortzet, en den zeekrijg, de belegering van *Gibraltar* en de ministeriën tot op 1784 ten onderwerp heeft, treedt voor het eerst de man op, die gedurende een aantal jaren op het lot van *Engeland* en *Europa* den grootsten invloed heeft gehad, en die in het woelige tijdvak der Fransche revolutie en van NAPOLEON'S heerschappij aan het hoofd der zaken heeft gestaan. WILLIAM PITT trad in het nieuwe parlement, dat in 1781 bijeenkwam, voor het eerst op, te gelijk met SHERIDAN. Over beiden velt SCHLOSSER het volgende oordeel: »PITT vertoont zich dadelijk in den beginne als voorzigtig staatsman en pleitbezorger, die zich nu voor, dan tegen het hof verklaart, dat hij niet ontberen kan, maar door ideën nimmer in het practische verkeerd geleid wordt, en dus voor Koning GEORGE de regte man is. SHERIDAN past daarentegen wel voor Koning GEORGE III niet, maar was

toch als geboren tot makker voor den woesten Prins van *Wales*, aan wien hij zich later ook aansloot. SHERIDAN was belletrist; hij schreef drama's; hij heeft als tooneeldichter, als schrijver, als vlug en innemend redenaar, als geestig man in gezelschappen roem en aanzien verworven, en had zich misschien ook wel kunnen staande houden, zoo hij door neiging tot den drank niet ten laatste te laag gezonken ware; maar staatsman of diplomaat was hij nooit. PITT was volstrekt practisch, had daarbij juist zooveel eerlijkheid en geweten als een staatsman en diplomaat van de negentiende eeuw hebben mag, en geen greintje meer; zijne welsprekendheid was geheel naar zijn karakter gewijzigd." Lord NORTH kon de herhaalde aanvallen van het parlement niet uithouden, en was genoodzaakt zijn ontslag in te leveren. Het nieuwe ministerie had met nieuwe moeijelijkheden te kampen. Eene overwinning van RODNEY droeg niet de gewenschte vruchten, en hoewel na eene hardnekkige en eervolle verdediging door de kleine bezetting, moest *Minorca* zich aan de *Spanjaarden* overgeven. Deze overgave zette nieuwe kracht bij aan de belegering van *Gibraltar*, waaraan sedert drie jaren kosten en moeiten vruchteloos waren verspild en die nu met verdubbeld geweld werd voortgezet. Men maakte daarbij gebruik van drijvende batterijen. »Tien schepen van 600 tot 1100 ton last werden te dezen behoeve ontmast, om aan de met eene verbazende massa van boomstammen op hen te bouwen batterijen tot onderlaag te dienen en de belegeraars in staat te stellen dezelve van de eene plaats naar de andere te brengen. Men berekende de massa van zwaar hout, welke tot den aanbouw dezer batterijen zelven gebruikt werd, op 200,000 kubieke voeten. De onderste vaste bodem werd boven door een elastiek dak van ankertouwen, die met natte huiden bedekt waren, beschut, dat schuins afhelde, opdat de van boven geschoten kogels, die door een stevig schutdak zouden heengeslagen zijn, daarbij konden neêrrollen. Kurkhout en nat zand waren kunstmatig in het inwendige verdeeld, en zouden, van tijd tot tijd door ingepompt water op nieuw bevochtigd, beletten, dat de hier of daar inslaande glocijende kogels het drooge hout vuur deden vatten.» Voegt men daarbij de kanonneer- en bombardeerbooten, zoo telde men 1200 stukken zwaar geschut en 83,000 vaten kruid. Deze verbazende toerustingen, waarbij zich van de landzijde niet minder groote

batterijen openden, hadden geen ander gevolg dan teleurstelling, schade en verlies voor de *Spanjaarden* en onsterfelijken roem voor de Engelsche aanvoerders.

In de volgende §., die den strijd tusschen FOX en PITT behandelt, zien wij *Noord-Amerika* voorloopig erkend, den vrede met *Frankrijk* bepaald, en overigens de hoogste belangrijke binnenlandsche gebeurtenissen in *Engeland*, die tot vestiging van de magt van WILLIAM PITT aanleiding gaven, waarbij tevens eene ontwikkeling van den staat en het bestuur van de Oostindische Compagnie en van de maatregelen, te haren opzigte voorgeslagen, de aandacht zeer boeijen.

Wij komen alzoo tot het tweede hoofdstuk, waarin gesproken wordt over *de tijden der onrustige beweging in het innerlijke der Staten van het vasteland tot op de eerste voorteekenen der Fransche revolutie.* Een belangrijk tijdvak treden wij hierbij in, waarin wij hoe langer hoe meer worden voorbereid tot de gewigtige gebeurtenissen, waarvan de gevolgen in bijna geheel *Europa* nog worden gevoeld. De eerste §. handelt over Keizer JOZEF II, *van den dood zijner moeder tot op den Turkschen oorlog;* een merkwaardig verschijnsel, een vorst, «die met monarchaal geweld wil bewerken, wat men in andere monarchale-Staten met geweld zoekt te verhinderen, en die diensvolgens om eene geheel tegenovergestelde reden dan andere autocraten met het volk en met den tijdgeest in twist geraakt." Een zeer groot gedeelte van deze § is toegewijd aan de verbeteringen, die de Keizer vooral ook in zijne Oostenrijksche Staten beproefde, en waarbij de godsdienstige en kerkelijke aangelegenheden eene belangrijke rol speelden. »Hij liet eene algemeene tolerantie aankondigen, hief den onmiddellijken zamenhang van de monniken- en nonnenkloosters met *Rome* op, en beperkte de magt, welke de Paus over de geestelijkheid der Oostenrijksche landen had uitgeoefend." Later ging hij tot de opheffing over van zoodanige kloosters, die hij voor overtolling of schadelijk hield, en stelde paal en perk aan het gedurig toenemen van het aantal van hen, die daarin werden opgenomen. In acht jaren verminderde hij het getal nonnen en monniken met 30 à 36,000, en liet toch nog 1324 kloosters over, met eene bevolking van 27,000 zielen. Vruchteloos werd hier door de geestelijkheid

vooral tegenstand geboden; vruchteloos was zelfs eene reis, door den Paus naar *Oostenrijk* ondernomen; de Keizer hield vol, en vond alleen in *België* onoverwinnelijke tegenkanting; in andere provinciën had een verlichte geest de overmagt. Het laatste gedeelte der § stelt ons Keizer JOZEF in een veel ongunstiger licht voor; het loopt over de twisten met onze eigene Republiek over het barrière-tractaat en over de willekeurige wijze, waarop de Keizer het regt van den sterksten tegen ons wilde doen gelden, en eindigt met den afloop der onderhandelingen, waardoor, onder bemiddeling van *Frankrijk*, de zaak tot eene verzoening werd gebragt.

Het overige van dit deel behelst een verhaal van de binnenlandsche beroeringen en staatkundige geschillen in *België*, *Holland* en *Frankrijk* tot op het jaar 1788. Deze eerste onlusten in *België*, die later in 1789 door nieuwe gevolgd werden, welke tot de oprigting eener kortstondige Belgische Republiek aanleiding gaven, moesten JOZEF geleerd hebben, hoe weinig zijne plannen in den geest des volks vielen en hem omzigtiger hebben gemaakt. Zullen wij nu SCHLOSSER volgen op het tooneel onzer eigene binnenlandsche onlusten, waarbij, helaas, weinig edels of goeds te verhalen valt, en wij den grond gelegd zien tot den kommer en ellende, die later zoo rijkelijk over ons Vaderland is uitgestort? Nog veel minder is het ons mogelijk, om den Schrijver op den voet te volgen, wanneer hij in het laatste gedeelte van het negende en de eerste helft van het tiende deel *Frankrijks* geschiedenis behandelt tot op het einde der eerste (constituerende) nationale vergadering. De belangrijkheid der gebeurtenissen en hare talrijkheid van den eenen kant, hare meerdere bekendheid van den anderen, zouden eene dorre schets weinig uitlokkend maken. Het is ook hier de verstandige, scherpzinnige onderzoeker, die ons op ieder bladzijde tegentreedt. Onafhankelijk van het oordeel van anderen, gaat hij zijnen eigenen weg, en zijne beoordeeling van onderscheidene personen, die eene belangrijke rol in de omwentelingsgeschiedenis spelen, getuigt daarvan meermalen. De revolutie zelve heeft bij SCHLOSSER eenen dieperen grond, dan oogenblikkelijke verlegenheden, gebeurtenissen en omstandigheden van de dagen, die haar onmiddellijk voorafgingen. Zij was onvermijdelijk noodzakelijk, omdat eene geheele verandering der staatsregeling gevorderd

werd, en het onmogelijk was, om van de middelen, welke de tijd en zijne wetenschap aan de hand gaven, ter verhelping van het kwaad gebruik te maken, zonder al het bestaande om te keeren. Deze meer en meer zich openbarende noodzakelijkheid voerde van stap tot stap verder op den weg der omwenteling, die bij bekwameren tegenstand misschien een tijd lang verschoven, misschien anders gewijzigd had kunnen worden, maar die in haar wezen onvermijdelijk moest plaats hebben. Het is er verre van daan, dat men in SCHLOSSER een onvoorwaardelijk lofprijzer zou vinden van alles, wat door de omwentelingsgezinden is verrigt; maar merkwaardig is zijne korte optelling van de hoofdvoordeelen, welke het nieuwe *Frankrijk* aan de constituerende vergadering verschuldigd was, en die bewijzen, »dat, in spijt van alle onvolmaaktheden der nieuwe staatsregeling en niettegenstaande de tienjarige ellende, waarmede men haar betalen moest, zulke wezentlijke voordeelen, die den lateren geslachten blijken zullen, niet te duur konden worden gekocht." Wij laten zijne optelling volgen: »Met één woord zouden wij de voordeelen deze noemen, dat eene bepaalde wettelijke orde (hoe gebrekkig deze in vele opzigten ook wezen mogt) voor de militaire willekeur of het onbepaalde, slechts uit oorkonden op te sporen gebruik, werd in de plaats gesteld. Meer bijzonder werden de *Franschen* thans eindelijk door de nieuwe verdeeling des rijks en door centralisatie der regering tot éene natie, en geregtigheid en regt werkelijk verbeterd. De crimineele justitie werd geheel veranderd, de verbetering der burgerlijke justitie aangekondigd, de pijnbank afgeschaft, mitsgaders alle barbaarsche straffen der middeleeuwen; de regtbank van gezworenen ingevoerd, ook voor het in staat van beschuldiging stellen, wat BUONAPARTE afschafte. Geheele verdraagzaamheid werd ingevoerd; de kloostergeloften benevens gilden en corporatiën opgeheven; de individuele vrijheid verzekerd en de gevangenbrieven (*lettres de cachet*) afgeschaft. Eene volslagene gelijkheid van belastingen naar gelang van het vermogen ingevoerd; alle binnenlandsche tollen opgeheven. De tienden, de feodale regten, van wat aard ook, afgeschaft. De verdeeling en verkoop der geestelijke goederen en der domeinen gaf duizenden een aandeel aan den bodem en ontrok hen aan den bedelstaf. De finantiën en de heffing der

belastingen werden stelselmatig geregeld; de vrijheid van drukpers verkondigd, en het regt van eerstgeboorte, alsmede de substitutiën bij testament opgeheven. Men rekent, dat de beide laatste punten alleen bewerkt hebben, dat *Frankrijk* bij een ongehoord verlies van menschen, toch zijne bevolking omtrent een vijfde heeft zien toenemen. De koopbaarheid der posten hield op."

Van de beschouwing eener krachtvolle natie, die hare aloude staatsregeling omverwerpt, om eene geheel nieuwe orde van zaken te vestigen, worden wij in de laatste helft van het tiende deel gevoerd tot de geschiedenis van bedorvene en zedelooze hoven en vorsten. GUSTAAF III van *Zweden*, maar vooral CATHARINA van *Rusland*, met hare gunstelingen en minnaars, worden ons in een levendig tafereel voorgesteld. Wij zien den eerste vroeger geschenken van de laatste aannemen, later gebruik maken van den Turkschen oorlog, om *Rusland* insgelijks den krijg aan te doen, en daarbij, ondanks eene zegepraal op zijnen adel behaald, waarbij de koninklijke voorregten werden herwonnen en uitgebreid, jammerlijk te kort schieten, tot dat de vrede, te *Werelä* gesloten, toonde, »dat alle bloed voor niet vergoten, alle schatten van het armste rijk moedwillig verkwist waren." De Turksche oorlog levert de stof voor de derde § van deze afdeeling op; waarin vooral ook SOUWAROW eene groote rol speelt. De ellendige Belgische revolutie, waaraan zoo spoedig een einde werd gemaakt, en de treurige gebeurtenissen, die tot de tweede verdeeling van *Polen* voerden, besluiten dit deel. Welk een zamenweefsel van ongeregtigheden vindt men in deze laatste geschiedenis! Hoe hebben de *Polen* zich hunnen eigen val berokkend! Hoe vruchteloos was latere heldenmoed!

En hiermede eindigen wij ons kort overzigt dezer beide deelen van SCHLOSSER's belangrijk werk. Op de vertaling blijft hier en daar nog al wat te zeggen, en wij zouden onder anderen wel eens willen vragen, welk denkbeeld de vertaler hecht aan het woord *wereldgeestelijkheid;* had hij het verstaan, hij zou het gebruikelijke wereldlijke geestelijken, in tegenoverstelling van hen, die tot bepaalde orden behooren hebben gebezigd.

MOHAMMED *de Profeet, zijn leven en zijne leer. Uit Handschriften en uit den Koran geput en voorgesteld door Dr.* GUSTAF WEIL, *Bibliothecaris aan de Universiteit te Heidelberg, enz. In het Nederduitsch bewerkt door* JZ. J. LION. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1846. *In gr.* 8*vo. XIV en* 619 *bl. f* 6 - 40.

De man, die een rijk stichtte, hetwelk, kort na zijnen dood, het Perzische verslond en het Byzantische de diepste wonden toebragt, die eene Godsdienst in het leven riep, welke nog ten huidigen dage het schoonste gedeelte der oude wereld tot hare belijders telt, verdient in alle opzigten, zoo wel in de geschiedkundige daadzaken als in de over hem loopende mythen, gekend te worden. De Schrijver toont aan, dat er nog geene levensgeschiedenis van dezen man, MOHAMMED namelijk, bestond, die beantwoordde aan de vorderingen der historische kritiek, en zette er zich sedert het jaar 1837 toe, om het leven en de leer van dezen buitengewonen man tot het voorwerp van zijne studiën te maken, en de uitkomst daarvan aan het geleerd publiek mede te deelen. Na zesjarigen arbeid, dus in 1843, verscheen het werk in het licht, en mogt in *Duitschland* welverdiende goedkeuring verwerven. Toen de Vertaler het voornemen had opgevat om dit werk in het Nederduitsch over te brengen, meende hij het er voor te moeten houden, dat de geleerden, die hier te lande de Oostersche taal- en letterkunde beoefenen, zich WEIL's oorspronkelijk werk wel reeds zouden hebben aangeschaft, en heeft daarom den Arabischen tekst der bijlagen en dien van vele aanhalingen weggelaten. Hierdoor werd het werk meer geschikt en bruikbaar, in 't bijzonder voor alle beoefenaars der geschiedenis, zonder dat zij daarbij bekend zijn met de Oostersche letterkunde. Zoo als het werk nu in onze taal in 't licht verschijnt, bevat het in de *Inletding* de vroegste geschiedenis van *Mekka*, MOHAMMED's afkomst, den godsdienstigen, zedelijken en staatkundigen toestand en beschaving der *Arabieren* in de zesde eeuw; vervolgens, in *negen* Hoofdstukken, de verschillende tijdperken van zijn leven. Wij zouden den inhoud van deze Hoofdstukken hier kunnen opgeven; maar wij zouden daarmede niets toebrengen tot opwekking der belang-

stelling in dit werk, en niets bijdragen tot het leeren kennen van deszelfs eigenlijke waarde. Niettegenstaande de behoefte, die er bestond, aan een werk als het onderhavige, ontbreekt het niet aan zoodanige levensbeschrijvingen, waarin, op even zulk eene oppervlakkige wijze als door het kortelijk opgeven van den inhoud des werks zou geschieden, eene schets wordt geleverd van MOHAMMED's levensgeschiedenis, en zelfs mogen wij vooronderstellen, dat ieder, die met vrucht de Geschiedenis beoefend heeft, zulk eene schets in zijn geheugen, al ware het slechts uit eenig leerboek, geprent heeft. Alleen achten wij het noodig te melden, dat door den Vertaler aan het laatste Hoofdstuk, om het werk geheel volledig te maken, het belangrijkste toegevoegd is, wat in een later werk van denzelfden Schrijver: *Historisch-Kritische Einleiting in den Koran*, over den *Koran* en den *Islam* gevonden wordt. Van de 619 bladzijden der beide deelen bevat de grootere helft alleen aanteekeningen, welker waarde ook nog daardoor verhoogd wordt, dat de Hoogleeraar P. J. VETH, wiens stuk over MOHAMMED en den *Koran*, in het tijdschrift *de Gids*, jaargang van 1845, den Vertaler voornamelijk had opgewekt tot de overbrenging van dit werk, bij die des oorspronkelijken Schrijvers onderscheidene opheldering, bestemd voor niet geleerden, gevoegd heeft; gelijk ook de Vertaler met dankbetuiging vermeldt, dat deze geleerde hem bij geheel deze onderneming in het belang der wetenschap met zijne inzigten en meerdere kennis wel heeft willen inlichten.

Wat nu ons oordeel over het werk zelf betreft, moeten wij verklaren, geen grondiger werk over MOHAMMED te kennen, dan dat, hetwelk de geleerde Schrijver geleverd heeft. Het komt ons voor, dat hij, het aan merkwaardige gebeurtenissen zoo rijke leven van MOHAMMED zonder vooroordeel onderzoekende, stap voor stap de bronnen nagegaan en ten ijverigste gepoogd heeft, de geschiedkundige waarheid uit den nevel, waarin zij gehuld is, te doen te voorschijn treden, en het raadselachtige karakter van dezen merkwaardigen man te doorgronden en te schilderen, en dat deze zijne moeijelijke taak met den besten uitslag is bekroond geworden. Alleen om aan te toonen, dat wij niet onoplettend zijn geweest omtrent de wijze, waarop de Vertaler zijn werk volbragt heeft, wijzen wij op de benaming

*heerin* voor *meesteres*, en op de Germanisme: »De storm *legde zich*" voor »*bedaarde.*" Voor het overige doen wij gaarne hulde aan de bekwaamheid, door hem aan den dag gelegd in de overbrenging van zulk een belangrijk werk, ten nutte van onze letterlievende landgenooten, bij wie wij wenschen dat aan zijnen arbeid eene gunstige ontvangst ten deel valle.

---

*Zie opwaarts, om en in u! of Gedachten en Opmerkingen van* JEAN PAUL. *Met Portret. Te Groningen bij* W. van Boekeren. 1846. *In gr.* 8*vo. VIII en* 174 *bl. f* 1-80.

Nadat Mr. J. A. WEILAND door de vertaling en uitgave van de *Gedachten* van JEAN PAUL, uit 's mans schriften bijeenverzameld, de belangstelling in de werken van dien Humorist bij ons lezend publiek opgewekt en verlevendigd heeft, is men voortgegaan met nu en dan nog andere proeven uit zijne werken in het licht te zenden, of geheele boekdeelen van den Duitschen Hofraad in onze taal over te brengen, zoo als de *Tiban*, de *Hesperus* en andere stukken; terwijl wij ook nader op eene *Nieuwe Verzameling van Beelden en Gedachten*, te *Schoonhoven* uitgegeven, zijn onthaald geworden.

De zucht, om bloemlezingen uit JEAN PAUL's werken te leveren, schijnt nog niet gesmoord te zijn, daar wij er nu weder eenige uittreksels, onder den boven opgegeven titel, uit ontvangen. *Gedachten en Opmerkingen*, die, buiten twijfel, ons wel tot het hoogere en onzienlijke verheffen; ons wel nopen om een' oplettenden blik rondom ons te slaan, en er zeer toe te leiden, om, nu en dan, eens ernstig tot ons zelven in te keeren; waarom zij, van dien kant beschouwd, belangrijk en nuttig zijn.

De Vertaler heeft beproefd, om het werkje meerdere eenheid te geven, de gedachten onder rubrieken te brengen, waarin hij gelukkig is geslaagd, en waardoor den lezer nu aangename rustpunten worden aangewezen. Dat dit geen gemakkelijke arbeid is, en daartoe veel onderzoek en smaak vereischt wordt, zal wel niemand ontkennen; maar velen zullen het toch ook toestemmen, dat de meeste van zulke gedachten en opmerkingen, zoo maar uit JEAN PAUL's werken gegrepen, nog wel zoo krachtig en kernachtig uitkomen,

wanneer men ze leest gelijk ze daar in verband staan, met hetgeen voorafgaat en volgt.

De bezitters van Mr. WEILAND's verzameling en van de uitgegevene *Beelden en Gedachten* zullen ook dit bundeltje, als bloemen in den hof van den geestigen en oorspronkelijken Schrijver geplukt, met genoegen ontvangen.

Wij moeten echter ronduit verklaren, dat wij van dergelijke uittreksels uit 's mans schriften, daar er van de hier geleverde reeds veel bij WEILAND voorkomen, nu genoegzamen voorraad hebben; en wij ontveinzen het niet, (het moge dan slechts ons individueel gevoelen zijn) dat, hoe hoog men ook met den *humor* van JEAN PAUL moge loopen, die van den innemenden en meer verstaanbaren en ongedwongenen CLAUDIUS ons beter bevalt, meer tot ons gevoel spreekt, en voor ziel- en menschenkunde, voor smaak en godsdienstige veredeling ons meer lief en waard is. De beeldspraak, de zonderlinge vergelijkingen, de vreemdsoortige bijeengebragte denkbeelden, — al zijn die sprongen, welke schijnbaar bij den Humorist uit de hoogte en de diepte gaan en omgekeerd, niets anders dan overgangen van den geest van het eene onderwerp op het andere, alles werpt toch, ja, wel een' eigenaardigen maar toch niet minder bonten tooi ook over deze Gedachten en Opmerkingen; en, hoe genialisch en rijk 's mans schrijftrant ook wezen moge, goede en gekuischte smaak wordt wel eens geweld aangedaan door het duistere, onbepaalde, overdrevene en gansch niet van valsch vernuft vrij te pleitene, dat hier en daar voorkomt.

Onder de vele schoone, meer uitvoerige uittreksels, die wij hier aantreffen, behoort voorzeker N°. 137, dat een juweeltje is; wat onder dat nommer over ouderlijk huis, school en gezin gezegd wordt, is hoogst gevoelig, zoo geheel uit de kinderjaren, waar en wegslepend geschreven, en zal met nog andere hier voorkomende, even als *de Oudejaarsnacht van een' ongelukkige* en *het sterfbed van Amandus* uit Mr. WEILAND's verzameling, met belangstelling worden gelezen. Hier barst ons als 't ware het hoofd niet, om al de denkbeelden te verzamelen, die ons soms worden aangegeven, bij de moeijelijkheid tevens om den zin van het geheel te bevatten. Zoo was het ons met N°. 51, de *Rede, den gestorven Christus in den mond gelegd, in geval het geloof aan God en de eeuwigheid ijdel was.* Buiten het gezwollene en het vreemde, den altijd zoo duidelijk en eenvoudig spreken-

den Heiland in den mond gelegd, vinden wij daar, dat CHRISTUS, bij het wegzinken des Heelals, »het schurend gedrang der hortende werelden, den fakkeldans der hemellichten zag, die als dwaallichten werden," en dat »de eene wereldbol na den anderen zijne flikkerende zielen in de zee des doods uitschudde, even als een waterkogel schitterende vlammetjes op de golven schiet," enz. En toen alles in een droomgezigt gehoord en gezien was, ontwaakte de slapende, en zag »de reuzenslang der eeuwigheid zich in kronkelingen rondom het Heelal slingeren; zich digter en digter windende om de natuur, de werelden tegen elkander verpletterende en den onmetelijken tempel tot één kerkhof ineendrukkende".... Maar wij duizelen! Ook hier worden, gelijk een bevoegd kunstregter zegt, groote gedachten verzwakt en ontzenuwd door zwierigen opschik en woordenpraal; en, hoe opgetooid, zij treffen ons niet, maar laten het hart koud en onbewogen. Het zou niet voor den smaak onzer landgenooten pleiten, wanneer ze met dergelijken stijl en schrijftrant waren ingenomen; en het is ook niet te hopen, dat zulke voorbeelden zullen worden nagevolgd: want, zien wij ons in onze dagen, wat de Dichtkunst betreft, nu en dan reeds in een labyrinth van duisterheden en onzin omgevoerd, zulk proza zou op den duur afmatten en van alle lectuur afkeerig maken.

Hetgeen wij vroeger zeiden, dat hier vele gedachten voorkomen, die reeds bij WEILAND worden gevonden, heeft de Vertaler zelf als niet onmogelijk beschouwd, en zegt dan ook: »Men leze haar en troostte zich daarmede, dat zij de lezing dubbel waard moeten wezen." Er zijn er misschien meer in gekomen, dan de verzamelaar zelf heeft vermoed: de verzameling van WEILAND hadden wij te dikwijls gelezen, om niet dadelijk de oude kennissen aan te treffen. Zoo zijn hier N°. 1, 5 en 6 te zamen in N°. 239 bij WEILAND te vinden; 26 in 173; 86 in N°. 70; 157 in N°. 11; 80 en 81, hier gesplitst, zijn als N°. 16 bij WEILAND; 165 als 41; 121 bijna geheel als 292; 279 bijna als 385, en meer andere, die wij zoo spoedig, voor de aanwijzing, niet vonden; maar die of afzonderlijk, of hier en daar in uitvoerige uittreksels bij WEILAND verspreid liggen.

Dan genoeg: het werkje heeft eenen waardigen aanbevelingsbrief in eene voorrede van den Weleerw. LUBLINK WEDDIK, die, zoo iemand, met JEAN PAUL gemeenzaam,

en zelf als humoristisch schrijver gunstig bij ons bekend, met regt zeggen kan, hetgeen wij ten volle beamen: dat er in menige gedachte, in menig beeld van JEAN PAUL eene kleine wereld van gedachten en waarheid ligt, die men, des verkiezende, voor zichzelven daaruit ontwikkelen of medenemen kan, en waarover niemand zich zal beklagen.

Als zoodanig is dan ook hier voor den beschaafden en zelfdenkenden lezer veel nuttigs en aangenaams voorhanden; en onze wensch is die van den Heer LUBLINK, dat al het goede in de schriften van JEAN PAUL de menschen steeds beter make, het minder goede niemand kwetse of ergere.

Druk en uitvoering bevelen zich aan.

---

ANITTA D'ULLOA, *of de dubbele eed van trouw; Drama in III Bedrijven, door* JORIS BROMMINCK. *Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1846. *In kl.* 8*vo.* 72 *bl. f* :-60.

Belangwekkend zijn de karakters der personen, die in dit Drama het tooneel betreden: de zwaarmoedige PIETROT DE MERÉ, de ridderlijke MELCHIOR D'ALAVA, en de heldin van het stuk, ANITTA D'ULLOA, in bangen tweestrijd tusschen hetgeen, waartoe zij door haren eed verbonden is, en hare liefde voor PIETROT, eindelijk de door hartogt tot misdaad vervoerde ENESILLE. Het levende der schildering wekt sympathie voor de handelende personen. Van onwaarschijnlijkheid is het stuk niet geheel vrij te pleiten; zoo als, onder anderen, dat de bandiet CARLO zich, alleen om MELCHIOR te redden, tot het ondergaan van den dood op het strafschavot overgeeft. Voor het overige is het Drama wel geschikt voor het tooneel of eenige andere vereeniging tot beoefening der declamatie, en is, wat de zedelijke strekking betreft, althans niet schadelijk.

---

*De Keizer en de Hofnar. Historische Roman uit de eerste helft der* 13*de Eeuw. Naar het Hoogduitsch van* HERIBERT RAU. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1846. *In gr.* 8*vo.* 1029 *bl. f* 9-75.

Een historische roman behoort de maatschappelijke gesteldheid, de zeden, de gewoonten van het tijdvak, waartoe

hij behoort, juist voor te stellen. De historische romanschrijver moet door eene grondige kennis der historische oudheid zich geheel in den toestand en de denkwijze der personen, die hij laat optreden, weten te verplaatsen. Het is van uit dit standpunt dat wij, den thans aangekondigden roman beoordeelende, niet durven verklaren, dat hij aan deze vereischten beantwoordt. De Schrijver laat Vorsten en menschen van minderen rang in het begin der dertiende eeuw niet, gelijk toen wel plaats had, uit wrevel tegen *Romes* heerschzucht, met middeleeuwsche ruwheid over de pauselijke dwingelandij spreken, maar in den hedendaagschen toon der verlichte liberalen. Wel was in dien tijd concubinage en andere losbandigheid zeer heerschende; maar wij gelooven niet, dat die schoonklinkende redeneringen in gebruik waren, door welke in onzen tijd de man naar de wereld zulke buitensporigheden gewoon is te verschoonen. Met goedkeuring zegt de Schrijver van zijnen held: »Die man kon zich niet bewegen in de beperkte grenzen, (het huwelijk namelijk) waarin een kleingeestig geslacht deszelfs hartstogten geboeid hield." — »De liefde," zegt hij, »opent onvoorwaardelijk den hemel, ook zonder den portier in het priestergewaad." Van zulk eene betrekking zegt hij ook nog: »Hunne liefde was schuldeloos en vroom." Dat het met de zedelijke strekking van dezen roman maar sober gesteld is, zullen wij niet met vele woorden behoeven te vermelden. Ook hinderden ons verscheidene onwaarschijnlijkheden in het werk; onder anderen geheel de persoon en het gedrag van den Hofnar rekenen wij onder de onwaarschijnlijkheden. Welligt zullen oppervlakkige lezers het bonte mengsel van allerlei voorvallen gretig innemen; maar wij vertrouwen, dat zij, die smaak en oordeel bezitten, het met ons eens zullen zijn, dat deze roman niet had behooren vertaald te worden.

---

*Anna van Lint, of de brave Dienstbode.* *Door* J. J. BOËSEKEN, *geb.* PELTENBURG. *Te Doesborgh, bij* A. Mongers en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 91 *bl.* *f* : - 90.

Onder bovenstaanden titel wordt aan ons lezend publiek een bruikbaar volksboek aangeboden, hetwelk, wegens den goeden geest, het eenvoudige van den verhaaltrant, het verstandige der lessen en raadgevingen, voorzeker met een nuttig

gevolg door dienstboden en anderen van den geringeren stand kan gebruikt worden; terwijl tevens de uitgave als een geoorloofd middel en met vrucht gebezigd is tot gedeeltelijke vergoeding van het verlies, door de Schrijfster bij eenen zwaren brand ondergaan. Onze aanbeveling strekke dan ook tot bevordering der bereiking van dit doel, en doe velen aan hunne dienstboden dit werkje ten geschenke geven, als eene bijdrage, om ook onder deze klasse van menschen eene voor hunnen stand berekende levenswijsheid en deugdsbetrachting te verbreiden.

---

*De Amsterdamsche Plantaadje. Door* J. F. BOSDIJK. *Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. (*Zonder jaartal.*) *In post* 8*vo.* 31 *bl. f* : - 25.

Verbeeld u een landschap of eenige andere groep van levendige en levenlooze voorwerpen vereenigd binnen één en dezelfde ruimte, en beschouwd door glazen van verschillende kleuren; gedoscht, nu eens in het rood der opgaande zon, dan eens beschaduwd door het donkere der bewolkte lucht, dan weder schitterende in den geelen glans van het vlammende vuur. Beter weten wij het bovenstaande stukje niet te beschrijven. De Schrijver zelf spreekt van het voorbijglijden der voorwerpen in een Camera Obscura en van het dooreenwriemelen der veelkleurige insekten onder een zonmikroskoop. De Amsterdamsche plantaadje voorgesteld op verschillende dagen en uren van den dag, en zoo als zij op verschillende tijden de plaats is van uitspanning voor Amsterdams veelsoortige bevolking, voor velen van welken de hier groeijende boomen en grasperken het eenige levendige groen zijn, hetwelk zij gedurende hun gansche leven, anders doorgebragt tusschen de doode muren van winkels, werkplaatsen en kantoren, mogen aanschouwen. De autheur vertoont tafereelen uit het volksleven, nu eens in karikaturen geschetst en aan de bespottting prijs gegeven, dan eens gehekeld door den gestrengen tuchtmeester. Het geheele stukje is zeer onderhoudend geschreven en getuigt van het onsmiskenbaar talent van den Schrijver, om naar den aard van zijn onderwerp van stijl te verwisselen en dien met vlugheid en bekwaamheid te voeren.

# BOEKBESCHOUWING.

Hermeneutica Codicis Sacri. Edidit L. G. PAREAU, Phil. Theor. Mag. Litt. et Theol. Doct. atque in Acad. Groning. Prof. ordin. Groningae, apud *J. Oomkens, J. fil.* 1846. Formâ 8$^{a}$. maj. IV et 494 pagg. *f* 4-80.

Met dit Handboek der Hermeneutica besluit de Hoogleeraar PAREAU de *Series Compendiorum Theologicorum* ten behoeve van het Akademisch onderwijs, door hem in vereening met zijnen ambtgenoot HOFSTEDE DE GROOT uitgegeven. Terwijl wij den werkzamen Schrijver van harte geluk wenschen met de voltooijing van zijnen zoo veel omvattenden arbeid, en het teregt een merkwaardig verschijnsel in de geschiedenis onzer vaderlandsche Theologie mogen noemen, dat de voornaamste vakken der wetenschap door twee mannen zijn behandeld, op hetzelfde standpunt geplaatst en dezelfde beginselen toegedaan, spoeden wij ons om den lezers een kort overzigt van dit Akademisch leerboek te geven. Wel is het minder dan zijne voorgangers geschikt, om het kenmerkende van de Groningsche opvatting der Christelijke waarheid aanschouwelijk in het licht te doen treden; maar reeds achten wij het op zichzelf verblijdend, dat door dit geschrift eene belangrijke gaping op het gebied der Nederlandsch-Theologische letterkunde aangevuld is, en wij den vreemdeling, die ons naar eene oorspronkelijke Hermeneutica in ons vaderland vraagt, het antwoord niet langer behoeven schuldig te blijven.

De inleiding handelt eerst over de noodzakelijkheid van goede schriftverklaring voor elken Christen, voor den Godgeleerde, voor den Protestantschen Theoloog bovenal; vervolgens over de nuttigheid der *Hermeneutica* tot bereiking van dat doel; eindelijk over de wijze, waarop zij hier behandeld wordt. De Hermeneutica des O. en des N. T.

wordt te zamen vereenigd. En terwijl de Schrijver in het *eerste* deel den aard der ware Schriftverklaring wil leeren kennen, zal hij in het *tweede* en uitvoerigste over de middelen handelen, die tot regt verstand der Schrift kunnen leiden. Ofschoon wij deze Inleiding hoogst belangrijk achten, zouden wij echter gaarne gewenscht hebben, dat de vereeniging van Hermeneutica des O. en N. T., die ons veel bedenking baart, nog uitvoeriger ware gemotiveerd, en dat de bezwaren, tegen die zamenvoeging meermalen ingebragt, meer opzettelijk uit den weg geruimd waren. Vooral baarde ons de vraag bedenking, in hoever zij op het bepaalde standpunt des Hoogleeraars en bij de wijze, waarop hij het O. T. beschouwt, is aan te bevelen. In zijne *Encyclopaedie* werd immers de uitlegging des O. T. slechts tot de *praeparatio* van den Christelijken Godgeleerde gerekend, en over het wezen, de geschiedenis en de methode van de verklaring des N. T. als eene hoofdzaak afzonderlijk gehandeld, waartoe *onder anderen* de kennis des O. V. hem den weg moest banen? Bovendien gelooven wij, dat, hoeveel punten van overeenkomst het O. en N. T. moge bezitten, het onderscheid nog grooter is, en dat niet overal op beiden dezelfde regelen van interpretatie in gelijke kracht toepasselijk zijn. Doch, gelijk wij de zienswijze des geleerden Schrijvers gaarne eerbiedigen, verklaren wij tevens, dat zijne practijk menig bezwaar tegen zijne theorie in onze schatting verminderd heeft, en dat meer dan ééne klip, uit de vereeniging voortvloeijende, gelukkig ontweken is.

In het *eerste deel* wordt naar de *recta S. C. interpretandi ratio* onderzocht. Als pligt van den Exegeet wordt opgegeven: *e verborum signis, scripto conservatis, intelligere, quae mens et quis animus fuerit dicentium aut scribentium, atque hoc ipsum aliis ita, ut intelligent, exponere.* Dan volgt eene korte geschiedenis der uitlegkunde bij de Joden en de Christenen tot op onze dagen, waarin wij een' grooten rijkdom van zaken op weinige bladzijden bewonderen. De Schrijver verdeelt deze geschiedenis niet in scherp afgescheiden perioden, maar wijst met

korte trekken de afwisseling der verschillende verklaringsmethoden in den loop der eeuwen aan. Ware het niet ondankbaar, waar zooveel geleverd is, nog meer te vragen, wij zouden vooral gewenscht hebben, dat de weldadige invloed der Hervorming op de Schriftverklaring nog meer bepaald en helder in het licht gesteld ware. — Uit deze geschiedenis wordt nu het besluit opgemaakt, dat men te allen tijde gevoeld heeft, van grammaticale verklaring der woorden te moeten uitgaan, maar tevens daarbij niet te mogen blijven staan, en daarom gepoogd heeft, langs verschillende wegen, nog dieper in den geest der gewijde Schrijvers in te dringen. Tevens wordt de noodzakelijkheid aangewezen, om bij de grammatische ook historische, logische, psychologische en aesthetische Schriftverklaring te voegen. — Nu tracht de Schrijver nog dieper in het wezen der echte interpretatie af te dalen. De Exegeet moet in den *geest* eens schrijvers doordringen. Hij behoort dien geest uit zijne *woorden* op te delven. Hij moet dit doen in overeenstemming met de wijze, waarop de menschen *gewoonlijk* hunne gedachten en gevoelens in woorden openbaren. Daarom gelden ook voor de verklaring der H. Schrift geheel dezelfde regels, die bij de verklaring van menschelijke schriften worden in acht genomen, schoon er op hetgeen bij elken schrijver der eerste eigendommelijk is naauwkeurig acht moet worden geslagen. De hoofdzaak is slechts, dat men door naauwkeurig onderzoek rekenschap wete te geven, wat *die* Schrijver met *die* woorden tot *die* menschen, aan welke zijn werk gerigt is, heeft willen te kennen geven. Het gemoed van den Exegeet zij daartoe waarheidlievend, zuiver, godsdienstig; zijn geest door de noodige vóórstudie in staat, om zijne moeijelijke taak waardig te vervullen.

Het *tweede* en voornaamste deel handelt over de *hulpmiddelen* daartoe. Het *eerste* onderdeel, § 10—19, wijst aan, hoe men afzonderlijke *woorden* en *spreekwijzen* moet leeren verstaan. Hier wordt de waarheid van het woord der Hervormers in het licht gesteld: *non posse scripturam intelligi Theologice, nisi ante intellecta sit Grammatice,*

en met gepaste voorbeelden wordt gestaafd, hoe zonder taalkennis de belangrijkste gedeelten der H. S. ons een gesloten boek moeten blijven. Om echter hier niet af te dwalen, moet eerst het spraakgebruik der oudheid in het algemeen, dan dat van den bepaalden Schrijver, die behandeld wordt, eindelijk het kenmerkende der uitdrukkingen op elke bijzondere plaats worden in acht genomen. — *Allereerst* handelt nu de Schrijver over de geschiedenis der Hebreeuwsche taal, en over de verschillende hulpmiddelen om haar wèl te verstaan. Meer, dan het raadplegen der Joodsche overleveringen aangaande de beteekenis van sommige woorden, wordt het te baat nemen der oude vertalingen en de studie der verwante dialecten, vooral van het Arameesch en Arabisch, aangeprezen; terwijl bij de ontwikkeling van dit een en ander het nut dezer hulpmiddelen met voorbeelden van de belangrijke dienst, die zij doen, in het licht wordt gesteld. Met dankbaarheid wordt erkend, hoeveel er langs dezen weg reeds gedaan is, om over de Hebreeuwsche letterkunde licht te verspreiden, maar tevens herinnerd, wat er nog te doen overblijft. — Tot het *Hebreeuwsch-Grieksch*, de taal des N. T., overgaande, wijst PAREAU ons op haar ontstaan, bloei en verval, om alzoo wederom tot de aanwijzing van den weg, die tot hare regte kennis leidt, op te klimmen. Daarna wordt op de *analogia linguarum* het oog geslagen, als middel niet om den zin van onbekende spreekwijzen te vinden, maar om de gevondene beteekenis te beter op te helderen. Vervolgens komen de idiotismen in het taaleigen des O. en N. V. nog nader ter sprake; eene afdeeling, even rijk aan hoogstbelangrijke en fijne opmerkingen, als aan gelukkig gekozene voorbeelden. Zoo is de weg gebaand om aan te wijzen, hoe, bij het ontstoken licht der taalkennis, de zin van elke plaats moet worden vastgesteld, waarbij uitdrukkelijk tegen de klip wordt gewaarschuwd, *ne vel ex ipsius, de qua agimus, orationis serie contextâ, vel ex aliorum comparatione ullam unquam cogamus verborum sententiam, quam non aut suadeat aut ferat certe loquendi usus.* Het onderscheid tusschen *sensus* en *significatio* wordt verworpen;

het beginsel, dat elk woord slechts ééne beteekenis heeft, tegenover de voorstanders van dieperen Schriftzin gehandhaafd. Het hermeneutisch gebruik van den naderen en meer verwijderden *context* wordt binnen de juiste grenzen beperkt, en aangaande den *parallelismus membrorum* de belangrijke wenk gegeven: *quae dicuntur synonima, plerumque non omnino ejusdem sunt significationis, quae* — Doch wij kunnen niet afschrijven. Liever leze men de opmerking met de toelichtende voorbeelden zelf, op bl. 159, en hoore den Schrijver tevens het nut van de vergelijking van parallele plaatsen bewijzen. De 18de § toont aan, hoe die plaatsen behandeld moeten worden, waar *figuurlijke* en *tropische* gezegden voorkomen. PAREAU leert ons zulke plaatsen zoowel aan bepaalde teekenen *onderkennen*, als volgens beproefde regelen *beoordeelen*.

Wij komen tot het *tweede* onderdeel, § 20—26. Hier wijst de Schrijver aan, hoe de denkbeelden, die in de woorden en spreekwijzen des Bijbels liggen, moeten worden uitgevonden en gekend. Zoo komt hij van de grammaticale tot de historische verklaring, en begint met ons een kort overzigt van dit hoogst uitgebreide grondgebied te geven, de moeijelijkheid van deszelfs onderzoek te erkennen, maar ook de volstrekte noodzakelijkheid daarvan in het licht te stellen. De Exegeet heeft *en* den aard en geest der geheele oudheid, waartoe zijn Schrijver behoort, wèl te onderzoeken, *en* in den bepaalden toestand van dien Schrijver bepaaldelijk in te dringen, *en*, na alzoo behoorlijk te zijn voorbereid, op den bepaalden inhoud van elke afzonderlijke plaats te letten. Zoowel tegen natuurlijke en wijsgeerige, als tegen mythische verklaring en aprioristische constructie wordt ernstig gewaarschuwd, en aangaande het te hulp roepen der *analogia doctrinae* is de Schrijver van gevoelen, dat zij bij de behandeling der Bijbelsche Theologie goede diensten bewijst, maar voor den Exegeet, die slechts op afzonderlijke plaatsen het oog heeft te vestigen, geene of geringe nuttigheid heeft. (Het verwonderde ons, de Commentatie van RUITENSCHILD over dit onderwerp, in de *Annalen der Leidsche Akademie*, 1822—1823, bewaard,

hier niet in herinnering gebragt te zien.) Bronnen tot kennis der Joodsche oudheid zijn deels *gedenkstukken*, deels *getuigenissen*. Tot de eersten behooren, behalve het O. en N. T. zelf, de Apocryphen des O. T., sommige *pseudepigrapha*, PHILO, JOSEFUS, en eenige gedeelten der LXX en der Chaldeeuwsche paraphrase. Tot de anderen brengt de Hoogleeraar den Talmud, de Kabbala, de boeken der Sabaers, de Apocryphen des N. T., de *Patres Apostolici*, de oudste kerkvaders en ketters, en enkele Grieksche, Romeinsche, Arabische schrijvers en reizigers; terwijl hij eindelijk aanwijst, hoe zeer het getal der historische hulpbronnen na SEMLER's tijd is toegenomen. Nu volgt de aanwijzing, hoe deze verschillende hulpmiddelen tot verklaring des O. en N. V. kunnen aangewend worden, van hoe veelerlei nuttigheid zij voor de zaak eener goede uitlegkunde zijn, maar ook tot wat gevaarlijk misverstand hunne verkeerde aanwending voeren kan. Daarop wordt de bedachtzame vergelijking van den geest en de denkwijze van andere volken aanbevolen, die met het Israëlitische eenige overeenkomst bezaten, altijd met inachtneming van het eigenaardige, dat aan het laatste uitsluitend eigen was. Is het nut daarvan in het licht gesteld, dan wijst de Schrijver eindelijk de noodzakelijkheid en de hulpmiddelen aan, om het karakteristieke van elken bijzonderen Bijbelschrijver nader te leeren kennen, daar ook dit ons vaak den sleutel tot regt verstand zijner meening in handen kan geven.

Het *derde* onderdeel, eindelijk, handelt *de integrorum locorum et monumentorum indole et dispositione cognoscendâ atque aestimandâ*. Ten einde niet al te uitvoerig te worden, kunnen wij hier slechts door opgave der paragraphen den lezer een flaauw denkbeeld geven van den rijkdom der zaken. § 27 wijst de *noodzakelijkheid* der kennis aan, waartoe dit Hoofdstuk ons wil opleiden; § 28 spreekt over de *wijze* om tot dit doel te geraken; § 29 onderzoekt de wijze, waarop de beschouwing van den geheelen geest der gewijde oudheid in het algemeen en der bepaalde Schrijvers in het bijzonder moet ingerigt worden;

terwijl daaruit eindelijk (§ 30—32) regels voor de logische, psychologische en aesthetische Schriftverklaring afgeleid worden. Eindelijk komt, ten besluite, (§ 33), de wijze ter sprake, waarop de Exegeet het resultaat zijner onderzoekingen aan anderen mede moet deelen, zoowel met behoud zijner individualiteit als ingerigt naar de behoeften zijner hoorders. Teregt oordeelt echter de Schrijver, dat hij hier kort zijn kan, daar de *stof*, die de uitlegger aan anderen moet mededeelen, natuurlijk geene andere is, dan die hij zelf langs den vroeger aangewezen weg heeft gevonden; terwijl de leer aangaande den *vorm* dier mededeeling niet uitsluitend tot het gebied der Hermeneutica behoort. Belangrijk is hier overigens het geschiedkundig overzigt van de wijze, waarop men in verschillende eeuwen te werk gegaan is in het verklaren van de Schrift voor anderen, bepaaldelijk ook in godsdienstige zamenkomsten.

Hoe beknopt ons overzigt was, wij hopen, dat het menigeen zal hebben opgewekt, om persoonlijk kennis te maken met een geschrift, dat de aandacht onzer Godgeleerden zoo ruimschoots verdient. Ieder, die van het belang eener goede theorie van uitlegkunde voor zijne Dogmatiek en Moraal met ons overtuigd is, zal, gelijk wij vertrouwen, den Hoogleeraar danken, die hier wederom van zijne geleerdheid en scherpzinnigheid eene zoo schoone proeve heeft gegeven. Behoort de wetenschap, die door dit handboek bevorderd is, ook niet tot de aangenaamste, zij is voorzeker eene der nuttigste, en de wijze, waarop zij hier wordt aanbevolen, kan, onder hoogeren zegen, dienen, om de Exegese aan de eene zijde voor laxe waterigheid te bewaren, en haar van den anderen kant te behoeden, dat zij geene bloote philologische liefhebberij worde, die uitsluitend op het ziften der woorden gerigt is en den geest der Schrift verloren laat gaan. Zeer complete Indices van opgehelderde zaken, woorden en Schriftplaatsen verhoogen de bruikbaarheid van het geheel. Mogten welligt velen met ons oordeelen, dat hier en daar eene meerdere beknoptheid van uitdrukking het gemak en genot der lezing

zeer zou bevorderd hebben, zij zullen tevens het streven naar grondigheid en volledigheid der voorstelling niet voorbijzien. Eenigzins verwonderde het ons, dat de theorie der Critiek niet met die der Exegese in dit handboek verbonden is geworden, daar die beiden in § 42 der Groningsche Encyclopaedie teregt naauw zijn vereenigd. Doch welligt mogen wij later eene nog meer opzettelijke behandeling van dit onderwerp wachten. Hoe het zij, wij twijfelen niet, of ook dit geschrift zal, naar den wensch des Schrijvers, niet slechts voor de Akademische jongelingschap, maar ook voor allen, die zich op de kennis der gewijde Schriften toeleggen en daartoe deze handleiding bedachtzaam en met oordeel des onderscheids gebruiken, eene hoogst nuttige gave zijn.

---

*Het wezen en de geschiedenis der Hervorming, in verband beschouwd met de verschijnselen van onzen tijd. In Voorlezingen, door Dr.* K. R. HAGENBACH, *Hoogleeraar te Bazel. Uit het Hoogduitsch vertaald. In X Deelen, met een Aanhangsel. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1836—1845. *In gr.* 8*vo. f* 34-70.

Het is ons eene aangename taak, de aandacht onzer lezers te vestigen op de Voorlezingen van HAGENBACH, waarvan de Nederduitsche uitgave in *tien* deelen ten vorige jare is voltooid geworden. Te meer gevoelen wij ons daartoe opgewekt, omdat alleen van de beide eerste deelen in dit Tijdschrift melding is gemaakt (1837, bl. 49—55 en 1838, bl. 101—106, 145—148). Eene niet minder gunstige aankondiging van het derde deel, die bij de redactie reeds ontvangen was, is door toevallige omstandigheden niet geplaatst geworden. En toen daarop de geleerde Steller dier aankondiging door den dood uit dit leven was weggerukt, is ook de beoordeeling der overige, later in het licht verschenen deelen achterwege gebleven, totdat het gansche werk

voltooid zou zijn. Daarom zij het ons vergund, dat verzuim thans te herstellen door eene beknopte aankondiging van het geheele werk.

Het is algemeen bekend, dat de Voorlezingen van HAGENBACH, te *Bazel* gehouden en in *twee* deelen uitgegeven, naar het oorspronkelijke plan alleen de eeuw der Hervorming (1517—1555) omvatteden. De behandeling der stof was echter te breed opgezet, om binnen zóó enge grenzen zich te beperken; want van de *twaalf* Voorlezingen des *eersten* deels waren ongeveer *acht* van voorbereidenden inhoud, en in de beide deelen werd voornamelijk, indien niet uitsluitend, over *Duitschland* en *Zwitserland* gehandeld. Ook vonden die Voorlezingen, zoowel bij derzelver voordragt als toen zij waren uitgegeven, zoo grooten bijval, dat de Hoogleeraar werd aangemoedigd tot de voortzetting, en daartoe, na eenige aarzeling, besloot. Vooral was het hem van toen af te doen, om aan te wijzen, hoe het beginsel van het Evangelisch Protestantismus, zooals het zich in de geschiedenis der Hervorming openbaart, in den loop der tijden verder voortgewerkt heeft, en welke vruchten het heeft voortgebragt. Hij vattede alzoo de geschiedenis der Hervorming in meer uitgebreiden zin op, en begon eigenlijk de nieuwe geschiedenis sedert de Hervorming te behandelen, doch meer van hare kerkelijke, zedelijke en letterkundige dan van hare staatkundige zijde, en onderscheidde daarin *drie* tijdperken. Het *eerste* tijdperk mag dat der vervolgingen en godsdienstoorlogen heeten, en loopt voort tot op het sluiten van den Westphaalschen vrede in 1648; het *andere* is het overgangstijdperk tot den nieuweren tijd, en strekt zich uit tot na den aanvang der XVIIIde eeuw; het *derde* tijdperk, dat omstreeks het midden van de eerste helft dier eeuw begint, plaatst ons uit de kerkelijke twisten in het midden van het strijdperk der geesten, in het uitgebreide gebied der menschelijke Wijsbegeerte over. Naar deze tijdverdeeling strekte HAGENBACH zijne geschiedkundige beschouwingen nu ook over *Frankrijk*, de *Nederlanden*, *Engeland*, *Schotland*, *Italië* en *Polen* uit, zonder zelfs het Katholicismus te vergeten. En

met het *vierde* deel sloot zich weder de reeks zijner Voorlezingen, ofschoon zijne taak op verre na niet voltooid was. Slechts het eerste tijdperk was afgehandeld, en ook dit niet geheel, daar de geschiedenis van den dertigjarigen oorlog, die den Westphaalschen vrede voorafging, tot eene nieuwe reeks van voordragten bespaard was. Maar van toen af is de geleerde man geregeld voortgegaan, en niet minder dan *zes* deelen van gelijke grootte zijn gevolgd, twee aan twee de Voorlezingen van een' geheelen winter bevattende. Met het *zevende* deel neemt de zoogenaamde *nieuwere* geschiedenis een' aanvang. Trekt reeds het vroegere in hooge mate onze aandacht tot zich, dit latere meenen wij, is voor onze dagen niet minder belangrijk en lezenswaardig. Het schetst ons de groote verschijnselen, die onzen leeftijd zijn vooraſgegaan, den tegenwoordigen stand van zaken hebben voorbereid, en wier veelzijdige gevolgen nog voortduren. Dit gedeelte der geschiedenis is bovendien nog slechts door enkelen in aaneengeschakelde volgorde beschreven en meerendeels alleen bij heugenis ons bekend. Het verhaal daarvan wordt voortgezet tot op onze dagen en met een kort overzigt der Katholieke Kerkgeschiedenis besloten, waarbij bijzonder is acht geslagen op het in haar zich bewegende Protestantismus.

Zullen wij nu de vele voortreffelijkheden van HAGENBACH's methode optellen? Zij heeft met eene dorre kroniekmatige opgave der daadzaken niets gemeens. Zij is eene pragmatische voorstelling der gebeurtenissen, onderling in verband beschouwd. Overal wordt aangewezen, hoe de eene ingrijpt in de andere, hoe het latere de ontwikkeling is van hetgeen voorafging. HAGENBACH beweegt zich vrij genoeg, om zich, waar de aard der onderwerpen het minder gedoogt, door geene tijdorde te gestreng te laten binden. Hij geeft geene bloote Kerkgeschiedenis, maar handelt ook over letterkunde, wijsbegeerte en kunst, in betrekking tot godsdienst en kerk. Hij schetst niet slechts de gebeurtenissen, maar ook de personen, die achtereenvolgens zijn opgetreden. Het *persoonlijke* en *individuële* komt overal sterk uit, waar hij handelt over het leven en

de geschriften van uitstekende mannen, in welke zich de geest van het Protestantismus op de eene of andere wijze heeft uitgedrukt of bij wie het tegendeel zigtbaar was. Daar gaat hij niet zelden op het gebied der levensbeschrijving en der letterkundige geschiedenis over. Niet slechts Godgeleerden en kerkelijke personen in den striktsten zin, maar ook beroemde staatsmannen, krijgslieden, wijsgeeren, dichters en kunstenaars, tot hoogbegaafde vrouwen toe, worden naar het leven geteekend, en moeten dienen, om den geest eener eeuw of eener bijzondere rigting te karakteriseren. Daarbij is het doel der Voorlezingen niet zoozeer geschiedkundig, minder nog staatkundig, als wel zedelijk-godsdienstig, *practisch-theologisch.* Met een' onbevangen', vrijen blik overziet HAGENBACH de vroegere en latere gebeurtenissen, om er als ongemerkt lessen uit af te leiden voor het tegenwoordige. In dit opzigt vooral prijst zich zijn werk voor onze dagen en de behoeften van onzen leeftijd aan, tegenover de bekrompenheid van velen in hoogere en lagere kringen. Het valt niet te ontkennen, dat zekere enghartigheid de plaats van overdrevene liberaliteit hier en daar heeft ingenomen. Men wil onvoorwaardelijk tot het oude terugkeeren, alsof geene drie eeuwen met hare veelbeduidende gebeurtenissen de eeuw der Hervorming waren opgevolgd. Men wil kerk en wetenschap in den engen vorm van belijdenisschriften en geloofsbegrippen besluiten. Men wil eenvormigheid en vervalt daardoor tot eenzijdigheid. Alleen de geschiedenis kan onzen leeftijd van dat heillooze kwaad genezen en den voortgang daarvan beperken. Zoo als zij door HAGENBACH wordt geschetst, doet zij ons zien, in wat verscheidenheid van vormen het Christendom zich te allen tijde heeft geopenbaard, zonder zijnen oorspronkelijken geest te verloochenen. Zij doet ons in elk verschijnsel het betrekkelijk goede opmerken en waarderen, en het verkeerde en gebrekkige evenzeer opmerken en schuwen. Daarom wenschen wij, dat de talrijke bezitters van dit uitmuntend werk het niet bij de enkele lezing zullen laten berusten, en dat velen het, nu de uitgave voltooid is, zich zullen aanschaffen, om er winst mede te doen.

Het zou kunnen schijnen, dat de aanmerkingen, die op de vertaling gemaakt zijn, deze aanbeveling eenigermate van hare kracht berooven. Nadat de twee eerste deelen, met eene aanprijzende Voorrede van Prof. CLARISSE voorzien, in het licht verschenen waren, is de vertaling door overlijden in andere handen overgegaan, onder opzigt van Ds. LE ROY, te *Oude Tonge*. Ten gevolge hiervan is de overbrenging der overige deelen minder naauwkeurig geschied, en er zijn zelfs hier en daar grove feilen, proeven van onhandigheid, om niet sterker te spreken, ingeslopen, die de uitgave ontsieren. Ook zijn de aanmerkingen, door Ds. LE ROY daaraan toegevoegd, doorgaans overbodig en onbeduidend, vooral omdat zij niet dien edelen, Christelijk liberalen geest ademen, dien wij in HAGENBACH liefhebben. En allermeest is het te betreuren, dat de Vertaler zich in de Hervormingsgeschiedenis van ons vaderland, gelijk ook op enkele plaatsen in die van *Engeland*, bijzonder in die der Puriteinen en Presbyterianen, meer of min uitgebreide veranderingen of korte bijvoegselen veroorloofd heeft, opdat men zich — zooals hij het uitdrukt — niet stooten zou aan de liberaliteit des Schrijvers. Maar, ofschoon wij met de afkeuring instemmen, die zulk eene willekeurige handelwijze allerwege gevonden heeft, wij nemen daarom van onze onbepaalde aanbeveling niets terug. Met lofwaardige onbekrompenheid hebben de uitgevers, VAN DER MEER en VERBRUGGEN, herstellende wat te herstellen was, aan de bezitters of koopers van het geheele werk *gratis* een aanhangsel afgeleverd, waarin die gedeelten, die veranderd waren, naar het oorspronkelijke met getrouwheid zijn teruggegeven.

Een uitvoerig register, aan het einde van het *tiende* deel, heeft de bruikbaarheid van het geheele werk verhoogd.

---

*Het licht van het Evangelie bij het donkere der wegen van God, in het vroegtijdig afsterven onzer betrekkingen. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots en Comp. 1847. *In kl.* 8*vo.* 120 *bl. f* 1-20.

*Herinnering aan onze Christelijke belijdenis, naar aanleiding van den Katechismus, tot bevordering van geloof en Godzaligheid; door* T. VAN SPALL. *Bij denzelfden. In kl.* 8*vo.* 132 *bl. f* 1-20.

Het eerste dezer werkjes is geschreven naar aanleiding van het betreurenswaardig omkomen van negen menschen bij het overvaren en omslaan der veerboot van *Gorinchem* op *Woudrichem*, den 14 Maart 1846, (waarvan een plaatje is bijgevoegd) en schijnt, naar de inleiding te oordeelen, ten voordeele van nagebleevene betrekkingen der slagtoffers te zijn uitgegeven. De Schrijver zegt, dat hij in deze bladen gebruik gemaakt heeft van vroegeren arbeid in het *Bijbelsch Dagschrift*. Zulks doet ons de aankondiging van deze eenvoudige, maar hartelijke troostwoorden vereenigen met die van het andere werkje, waarin de Eerw. VAN SPALL zijne in den jaargang 1845 van het *Dagschrift* geplaatste korte vertoogen over de 52 Katechismuszondagen afzonderlijk aanbiedt. Ze zijn te kort, om anders te kunnen zijn dan hoogst oppervlakkig; en of deze herdruk van die korte overdenkingen, dáár welgeplaatst, wel veel nut zal hebben, betwijfelen wij. Is zulks echter het geval, dan blijkt het, dat de Heer VAN SPALL wèl heeft gedaan met deze uitgave.

---

*De heete Hersenwaterzucht en hare behandeling, beschreven door* J. R. BENNETT. *Uit het Hoogduitsch, volgens de met pathologisch-anatomische Aanmerkingen van Prof.* C. ROKITANSKY *vermeerderde bewerking van* D. A. M. LANG. *Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. 1846. *In gr.* 8*vo. VIII en* 312 *bl. f* 2-75.

Onder de ziekten, welke voor den kinderlijken leeftijd het gevaarlijkst zijn en waaraan deze leeftijd zeer veelvuldig blootstaat, bekleedt de zoogenaamde heete hersenwaterzucht eene eerste plaats. In die landen, waar men statistieke

opgaven bezit omtrent de ziekten, waaraan de verschillende overledenen bezweken zijn, heeft men in de jaarlijksche sterflijsten eenen vrij goeden maatstaf, waardoor men de sterfte aan deze treurige ziekte eenigzins kan beoordeelen, en men ontwaart er met ontzetting uit, hoevele offers dezelve jaarlijks opeischt. Het voor ons liggende werk wijdt aan deze statistieke opgaven een geheel hoofdstuk (het tweede, p. 43—71) toe, en de daarin bevatte, met groote zorgvuldigheid, ten deele ook uit onuitgegevene bescheiden, bijeengebragte bijzonderheden, welke men, voor zooverre Ref. bekend is, nergens zoo volledig bijeen vindt, leggen het sprekendste getuigenis af voor de belangrijkheid van het onderwerp, hetwelk de Schrijver zich ter behandeling heeft gekozen. Maar ook bij ons te lande, waar van eene wetenschappelijke statistiek zoo weinig werk gemaakt wordt, behoeft men slechts de advertentiën in de dagbladen te raadplegen, om zich te overtuigen, hoevele kinderen ten gevolge van hersenlijden bezwijken. Nu eens zijn het zenuwzinkingkoortsen, dan is het hersenontsteking, dan weder zijn het stuipen, zeer dikwijls zijn het de tanden, waardoor de dood van zoo menig kind wordt veroorzaakt, om niet te spreken van roodvonk en mazelen, waarbij hersenlijden niet zelden de oorzaak van den doodelijken uitgang is. Doorgaans, althans zeer dikwijls kunnen al deze toestanden onder het nomen collectivum van *hydrocephalus acutus* gebragt worden. Maar zijn dan al deze met verschillende namen bestempelde ziektetoestanden van denzelfden aard? Verre vandaar, en het is juist hierin, dat de moeijelijkheid van elke beschrijving van de heete hersenwaterzucht is gelegen, dat men namelijk onder dezen gemeenschappelijken naam de meest verschillende ziektetoestanden heeft zamengebragt en zoodoende ziekelijke afwijkingen, welker aard hemelsbreed van elkander verschilt, onder eene enkele rubriek heeft willen plaatsen. Nam men hersenlijden bij kinderen waar, dan was men spoedig met den naam *hydrocephalus* gereed en verdeelde stoutweg de waargenomene verschijnselen in die van prikkeling, ontsteking en uitstorting, zonder te vragen, of er wel altoos ontsteking aanwe-

zig was of geweest was, zonder te onderzoeken, of er wel een oorzakelijk verband tusschen ontsteking en uitstorting bestaat, zonder zich er over te bekommeren, of er wel altoos bij doodelijken afloop uitstorting gevonden wordt, en zoo dezelve er is, of wel aan haar de doodelijke afloop mag toegeschreven worden. Zoolang de pathologische anatomie meer als een curiosum, dan als eene wezentlijke studie werd beoefend, bleef men den *hydrocephalus acutus* als 't ware volgens traditionele beginselen behandelen; maar toen men de lijkopeningen op eene grootere schaal was begonnen te bewerkstelligen en de verschillende ziekelijke afwijkingen had leeren kennen, welke in de hersenen der aan zoogenaamden *hydrocephalus* bezweken kinderen worden aangetroffen, is men met regt aan de juistheid der tot hiertoe gevolgde wijze van behandeling gaan twijfelen; men heeft leeren inzien, dat men niet altoos van bloedontlastingen zijn heil moet verwachten; ja dat er niet zelden een toestand aanwezig is, lijnregt tegenovergesteld aan dien, waartegen men met antiphlogistische middelen te velde trekt. Intusschen toen op deze wijze de grondslagen van het oude gebrekkige gebouw allengs waren weggerukt, was men er nog verre van verwijderd, een nieuw en hecht gebouw er voor in de plaats te hebben; de menigte waarnemingen lagen verstrooid uiteen en eene onpartijdige kritiek derzelve bleef altoos eene wenschelijke zaak. Als zoodanig moet men de verhandeling van Dr. BENNETT, welke in 1843 onder den titel van: *The Causes, Nature, Diagnosis, and Treatment of acute Hydrocephalus* in het licht verscheen, als eenen zeer verdienstelijken arbeid beschouwen. Al wat tot dusverre omtrent het op den titel vermelde onderwerp bekend was, is in dezelve bijeengebragt en kritisch beschouwd door eenen man, die door grondige studie en door eigene waarneming in een gasthuis de bevoegdheid had, zijn oordeel over de waargenomene feiten uit te spreken. De *London medical Society* heeft dan ook aan deze verhandeling de gouden FOTHERGILL'sche medaille toegewezen: deze onderscheiding mag voorzeker tot waarborg voor hare degelijkheid verstrekken. Eenige maanden,

nadat de oorspronkelijke uitgave in het licht was verschenen, werd door Dr. LANG, te *Weenen*, eene Duitsche vertaling onder toezigt van Prof. ROKITANSKY bezorgd; ja deze laatste geleerde achtte haar belangrijk genoeg, om door het toevoegen van eenige aanmerkingen het pathologisch-anatomisch gedeelte volledíger te maken. Hierdoor is inderdaad deze Hoogduitsche uitgave belangrijker geworden, dan de Engelsche, want daar BENNETT zelf slechts weinige lijkopeningen heeft gedaan, mist zijn werk vooral in het pathologisch-anatomische gedeelte die oorspronkelijkheid, welke den arbeid van den beroemden Weener Hoogleeraar zoozeer kenmerkt. Wij moeten het derhalve allezins goedkeuren, dat de Nederduitsche Vertaler zich niet van de Engelsche, maar van de Hoogduitsche uitgave heeft bediend. Het werk vervalt in zeven Hoofdstukken. In het eerste worden de algemeene kenteekenen der verschillende vormen van de heete hersenwaterzucht opgegeven; in het tweede worden statistieke opgaven omtrent deze ziekte medegedeeld; het derde is aan de ziektekundige ontleedkunde, het vierde aan de behandeling der oorzaken, het vijfde aan de pathologie, het zesde aan de herkenning vooral der verschillende vormen en het zevende aan de behandeling toegewijd, terwijl eenige waarnemingen in een aanhangsel ter nadere opheldering worden medegedeeld. Hier en daar heeft de Vertaler eenige weinige aanmerkingen bijgevoegd en met name aan het derde Hoofdstuk, hoofdzakelijk uit de pathologische anatomie van Prof. ROKITANSKY, eenige uitbreiding gegeven. Wij rekenen het aan BENNETT als eene wezentlijke verdienste toe, dat hij aan zijne lezers als 't ware gedurig voor oogen houdt, dat onder den naam van *hydrocephalus acutus* de meest verschillende ziektetoestanden der hersenen zijn zamengevat, welke men van elkander moet onderkennen, indien men in de behandeling niet grootelijks zal mistasten. Het is hetzelfde beginsel, hetwelk genoegzaam omstreeks denzelfden tijd eenen Duitschen geleerde (Dr. H. COHEN) noopte, om den geheelen naam van *hydrocephalus*, waarmede van den aanvang af een onjuist denkbeeld verbonden is, te laten varen en door

dien van *hersenlijden* te doen vervangen. Van zeer veel belang zijn dan ook in het werk van BENNETT de hoofdstukken over de oorzaken en over de pathogenie der ziekte; de kennis der oorzaken is vooral bij eene ziekte als deze van het hoogste gewigt. Dat de scrofulosis eene hoofdrol speelt, is zeer natuurlijk; schoon de Schrijver, en te regt, haar niet zoo uitsluitend als voorbeschikkende oorzaak opgeeft, als zulks door anderen, b. v. door SCHARLAU, is geschied. In het hoofdstuk over de behandeling wordt de waarde der ontstekingwerende methode, schoon deze op haren regten prijs wordt geschat, eenigzins beperkt. Intusschen verwonderde het ons nog al, dat de Schrijver, in weerwil van zijne vrees voor te groote bloedontlastingen, zoozeer de algemeene bloedontlastingen bij den ontstekingachtigen vorm der ziekte voorstaat. Wij gelooven, dat men zich slechts in zeer enkele gevallen van aderlatingen bij hersenlijden van kinderen kan bedienen en wij zouden in allen gevalle er groote zwarigheid in zien, om te dien einde de *vena jugularis* te openen (Men zie p. 224 en elders.) De Schrijver is over het algemeen minder bevreesd voor het gebruik van opium-preparaten in de kinderpraxis dan anderen. Wij hadden evenwel de aanwijzingen voor het gebruik van deze middelen eenigzins duidelijker uiteengezet verlangd. — Over het geheel echter vereenigen wij ons ten volle met de beschouwingen van den Schrijver en heeten deze welgeslaagde vertaling van harte welkom; wij hopen, dat zij veel nut moge stichten en dat zij moge medewerken, dat velen ook deze ziekte minder volgens eenen vasten slender, maar meer volgens eene rationele beschouwing behandelen.

---

*Geschiedkundige Beschouwing van het oude Handelsverkeer der Stad Utrecht, van de vroegste tijden af tot aan de helft der twaalfde Eeuw. Door Jhr. Mr.* H. M. A. J. VAN ASCH VAN WIJCK, *in leven Staatsraad, enz. IVde Stuk. Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo. VIII*, 231 *en VI bl. f* 2-50.

In een zoogenaamd *Voorwoord (?)*, het *Voorberigt* nog voorafgaande, deelt de Heer H. A. M. VAN ASCH VAN WIJCK ons mede, dat slechts de vier eerste bladen van dit vierde stuk, hetwelk de *bijlagen* tot het eigenlijke in drie deelen bestaande werk bevat, bij het leven van zijnen Vader waren afgedrukt. De tweede bijlage was nog niet geheel afgewerkt. Van de derde en volgende bestonden slechts korte aanteekeningen, die aanvulling en herziening zouden hebben ondergaan, alvorens de stukken ter perse te zenden, indien de geachte Schrijver door den dood niet verhinderd ware geworden zijnen arbeid te voltooijen. Teregt besloot echter de zoon het door hem in de nagelaten papieren zijns Vaders gevondene ons niet te mogen onthouden: want, al moge het hier en daar onvolledig zijn, het is toch alles belangrijk en verhoogt de waarde van het werk, welks inhoud voor de vier stukken aan het einde dezer bijlagen vermeld staat. Die bijlagen zelve zijn de volgende: I. Proeve van beantwoording der vraag: Is *Utrecht* te houden voor de *Civitas Tricesimae* of het *oppidum Tricensima*, door AMMIANUS MARCELLINUS vermeld? II. Over de oude toegangen te water en te lande naar *Utrecht*. III. Over de staatsregterlijke betrekking der Hertogen van *Neder-Lotharingen* tot de stad *Utrecht*. IV. Over het Burggraafschap van *Utrecht*. V. Over *Noord-Friesland* en de uitgebreidheid des Frieschen handels. VI. Over de uitgebreidheid van den wolhandel op *Engeland*, in verband met den bloei der Friesche lakenfabrieken. VII. Indeeling der stad in parochien of kerspelen. VIII. Mededeeling van eene plaats uit een Manuscript van CLAES GOÈTE. IX. Charters voorkomende in het *Codex* TIBERIUS. X en XI. Charter, door Keizer HENRICK DEN V verleend te *Utrecht* in 1122. XII. Charter van Bisschop GODEBALD in 1127, betrekkelijk de groote jaarmarkten te *Utrecht* uitgevaardigd. Gelijk de mededeeling der vorengezegde Charters van bijzondere dienst is bij de navorsching der geschiedenis, zoo zijn onderscheidene andere bijlagen, vooral de eerste en de zesde, zeer geschikt, om ons dieper in den toestand van *Utrecht*, gedurende den Romeinschen tijd en de Middel-

eeuwen, te doen doordringen. Dat *Utrecht* de *civitas tricesimae* of *unius tricesimae* (*legionis*) is, schijnt ons door Bijlage I toereikend bewezen; terwijl in dat geval er wel moeijelijk meer aan getwijfeld kan worden, of in de streek bij *Domburg* en *Westkapelle* lag *Heraclea* of de *Castra Herculis*, en bij de *Katwijken* de *civitas Quadrivica* of *Quadriburgi vicus*, zijnde het door de zee overstelpte vierhoekige *Brittenburg* alsdan het *Quadriburgum* van AMMIANUS. De namen der zeven *civitates*, door JULIANUS versterkt, alvorens hij van *Mentz*, waar zijn leger zich verzamelde, tegen de *Alemannen* optrok, zijn dan door AMMIANUS, Lib. XVIII, C. II, naar volgorde medegedeeld, als *Castra Herculis* (*Domburg*), *Quadriburgum* (*Brittenburg* bij *Katwijk*), *Tricesimae* (*Utrecht*), *Novesium* (*Nuis*), *Bonna* (*Bonn*), *Antunnacum* (*Andernach*) en *Bingio* (*Bingen*).

Wij wenschen aan het nu voltooide werk van wijlen den onderzoeklievenden Heere ASCH VAN WIJCK eene plaats in de boekerij van elken beoefenaar der geschiedenis van ons vaderland.

---

*Geschiedkundig Overzigt van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, voorgelezen in de algemeene Vergadering van het Genootschap op den* 14 *Jan.* 1846, *door het mede-besturend Lid Dr.* S. A. BUDDINGH. *Batavia* 1846. *In gr.* 8*vo.*

Dit geschriftje zal door allen, die belang stellen, niet alleen in den stoffelijken bloei onzer Oostersche bezittingen, maar ook in derzelver verstandelijke en wetenschappelijke beschaving, met deelneming gelezen worden. Wij zien hier de Geschiedenis van het Bataviaasch Genootschap met korte doch juiste trekken geschetst; en hoe het, bij een bijna 70 jarig bestaan, zich in een' vernieuwden bloei mag verheugen. Veel heeft het gedurende dien geruimen tijd voor de kennis der volken, talen, geschiedenis en oudheden van

den *Indischen Archipel* verrigt, even als voor die van den grond en deszelfs menigvuldige en rijke voortbrengselen. De reeks van werken, die het uitgaf en die tot 18 deelen aangegroeid zijn, kunnen hiervan ten bewijze strekken. Het was wenschelijk, dat hun inhoud meer in het vaderland bekend was, waar men over het algemeen nog weinig omtrent de inwendige gesteldheid onzer Oostersche volkplantingen ingelicht is, en er niet dat belang in schijnt te stellen, dat deze zoo in alle opzigten verdienen. Mogt dit Geschiedkundig Overzigt hiertoe bijdragen, en de lezing daarvan aansporen, om zich door andere werken met den toestand van onze Oostindische Volkplantingen meer gemeenzaam te maken!

---

*Inleidingsrede over de ontwikkeling van den Geest tot, door en in de Wetenschap. Uitgesproken door Dr.* W. HECKER, *Lector Paedagogices aan de Hoogeschool te Groningen. Ter eerste opening zijner Lessen over de Paedagogica. Te Groningen, bij* M. van Bolhuis Hoitsema. 1846. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* :-40.

Deze redevoering bevat vele nuttige wenken en gezonde denkbeelden omtrent de wetenschap van opvoeding en onderwijs, waarover in de laatste jaren zóó veel geschreven is, dat het niet te verwachten was, hier veel nieuwe en oorspronkelijke gezigtspunten aan te treffen. Het is echter een verblijdend verschijnsel, dat aan de Groningsche School voorlezingen over deze belangrijke wetenschap zijn begonnen. Dr. HECKER geeft hier eene schets van den aard en de strekking derzelve, waaruit blijkt, dat de voortreffelijke *Brieven over het Hooger Onderwijs* van VAN HEUSDE hem voornamelijk tot gids verstrekt hebben: eenen beteren kon hij voorwaar ook niet kiezen. Wij wenschen, dat zijne voorlezingen mogen bijdragen, om de ware beginselen en grondslagen der Paedagogica meer algemeen bekend te doen worden, en alzoo de Groningsche Hoogeschool in het vervolg echte opleiders der jeugd, voornamelijk

voor het middelbaar en hooger onderwijs, moge opleveren.

---

*Beknopte Hebreeuwsche Spraakkunst voor de Gymnasiën en tot eigen voorbereiding voor de Akademische Lessen. Door* P. J. VETH, *Hoogleeraar in de Oostersche Talen aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* A. W. Rietveld. 1847. *In gr.* 8*vo.* 223 *bl.* *f* 2-50.

Toen men in ons land het voorbeeld der Duitsche Gymnasiën begon te volgen, en te *Amsterdam* en *Leyden* voor den aanstaanden Theologant de gelegenheid openstelde, om zich, vóór het bezoeken der Akademie, de beginselen der Hebreeuwsche taal eigen te maken, ontstond er behoefte aan een leerboek, dat met den aard van het Gymnasiaal onderwijs hier te lande overeenkwam. Duitsche leerboeken kon men bezwaarlijk op een Hollandsch Gymnasium invoeren, en de Grammatica van den Hoogleeraar ROORDA, hoe voortreffelijk op zichzelve, is voor den discipel van een Gymnasium ongeschikt; hare breedvoerigheid overstelpt hem, en ontzegt hem het onmisbaar overzigt over het geheel. In de dus ontstane behoefte is thans door den Hoogleeraar VETH, door het schrijven der Hebreeuwsche Spraakkunst, die voor ons ligt, op eene meesterlijke wijze voorzien: niet alleen op zichzelve, als leerboek voor den eerstbeginnende, heeft deze beknopte Spraakkunst hare hooge waarde, maar ook in verband beschouwd met de Grammatica van Prof. ROORDA heeft zij hare verdiensten; daar zij het laatstgenoemde werk in plan en aanleg doorgaans op den voet volgt, is zij allergeschiktst om als eene voorbereiding tot hetzelve te dienen, en daar nu ROORDA's Grammatica gewoonlijk aan de Akademiën wordt gebruikt, wordt de leerling, die op zijn Gymnasium VETH's beknopte Spraakkunst gebruikt, thans langzamerhand ingeleid in het leerboek, dat hij aan de Akademie zal moeten gebruiken, en dat om zijne uitvoerigheid vroeger voor zoo menig jong student een struikelblok geworden is.

Deze Spraakkunst in haar geheel overziende, moeten wij vooral onze hooge ingenomenheid met de Syntaxis uitspreken; zelden zagen wij zaakrijkheid, kortheid en helderheid

zoo schoon vereenigd; zoo wij wel onderrigt zijn, wordt dan ook te *Leyden* bij de lessen over de Syntaxis tegenwoordig VETH gevolgd. In de Etymologie en vooral ook in het eerste deel, over de spelling, zouden wij nog meer kortheid verlangd hebben, en vooral op sommige plaatsen eene juistere rangschikking der regels: zoo vinden wij p. 31 en 32 als twee eigenschappen der gutturaalletters opgenoemd, ten eerste: »dat zij liefst met den klinker *a*, het minst gaarne daarentegen met *i* worden uitgesproken," en ten tweede: »dat zij van nature in de uitspraak van meer klank vergezeld gaan." Naar onze meening is deze orde verkeerd; de eigenschap, die hier de tweede genoemd wordt, moest als algemeene voorafgaan, en dan de andere volgen; of liever de twee eigenschappen moeten tot ééne algemeene gereduceerd worden: »de gutturaalletters gaan van nature in de uitspraak van meer klank vergezeld," en dan moest als gevolg van deze eigenschap worden opgenoemd: »dus worden zij het liefst met den klinker *a*, het minst gaarne daarentegen met *i* uitgesproken." Van de hooge bedenkelijkheid, om aan de *Vau conversivum* vóór den *Aoristus perfectus* alleen verbindende kracht toe te kennen, heeft het gezegde op p. 72 ons niet kunnen overtuigen; wij blijven hierin overeenstemmen met hetgeen ROORDA op p. 130 zijner Grammatica zegt.

Zoo wij nog ééne aanmerking mogen maken, het zou zijn op het gebruik der Nederduitsche kunsttermen in deze Spraakkunst. Zoo overal, in plaats van *leesmoeders*, *beweegbare Scheva*, *betrekkelijke Vau*, *zwakke Dagesch*, enz. geschreven ware *matres lectionis*, *Scheva mobile*, *Vau conversivum*, *Dagesch lene* enz. zou dit aan den leerling het voordeel verschaffen, dat hij de terminologie, die hij uit deze Spraakkunst leert, niet behoefde te verwisselen, zoodra hij het Akademisch onderwijs bijwoont.

De uitvoering is goed, de correctie vrij onnaauwkeurig.

---

*Regtsgeding tegen* JAN TER LINDE, *eene Bijdrage tot het Regtsgeding tegen den Kapellaan* CHRISTIAAN GEPKENS. *Te Arnhem, bij* J. Az. Doijer *en* G. van Eldik Thieme. 1847. *In gr.* 8*vo.* 54 *bl.* *f* :-50.

Luidens den inhoud eener uit de processtukken medegedeelde briefwisseling, was een zekere schoenmaker LUBBERTUS HEMMELDER, te *Groenlo*, (dezelfde persoon, bij wien die curieuse gebedekens, ten behoeve van den moordenaar GEPKENS, verkrijgbaar waren) gedurende dagen en weken, in de weer, om voor genoemden Kapellaan een' *remplaçant moordenaar* op te sporen, en hij deed dit met zoo veel ijver en getrouwheid, dat hij zich, in een' brief van den 25 December, aan zekeren koopman en winkelier, ELIAS CHRISTOFFEL STITZINGER, te *Arnhem*, beroept op *de meerderheid van zijne diensten, boven die van den Advocaat* REIGERS; dezelfde, die de taak op zich had genomen, om als verdediger van GEPKENS op te treden.

Geen wonder! HEMMELDER schrijft, op den 7 December, o. a.: »*hij had het met die zaak zoo goed staan, met behulp* »*van twee geleerde geestelijken, om den dader niet in veel* »*handen te laten komen, die niet rein waren*" enz. en, omgekeerd, geeft gezegde STITZINGER, in dato 18 December, aan HEMMELDER »*zijne bezorgdheid te kennen nopens de* »*deugdelijkheid van diens opgaven, en doelt op de gevolgen* »*eener mislukking, dewijl de zaak ter kennis van Bisschop-*»*pen en andere hooge personen is gebragt.*" Een en ander is bl. 41, 42 en 43 van het *requisitoir*, onder meer andere proeven van de werken der duisternis in het regtsgeding tegen GEPKENS, te lezen; ten gevolge waarvan de Regtbank te *Zutphen* JAN TER LINDE, bij verstek, heeft veroordeeld tot eene gevangenisstraf voor den tijd van vijf jaren en in twee geldboeten; met ontzegging van de uitoefening der regten, beschreven in artikel 42 van het Strafwetboek, gedurende den tijd van tien jaren, benevens in de kosten van den processe, en zulks ter zake dat het wettig en overtuigend is bewezen, dat hij zich heeft schuldig gemaakt aan het uiten der lasterlijke uitdrukkingen, zoo jegens MARIA WIEGERINK als den Heer Kantonregter te *Groenlo*, zoo als die bij de acte van dagvaarding zijn beschreven.

Opmerkenswaardig is het, dat de Arrondissementsregtbank te *Zutphen* heeft verstaan: dat het niet bewezen is, dat JAN TER LINDE, *uit eigene beweging*, de geïncrimineerde denunciatie bij den Heer Kantonregter te *Groenlo* heeft ingebragt, en dat dezelve, gevolgelijk, noch misdaad, noch wanbedrijf, noch overtreding oplevert; hem ontslaande van

alle regtsvervolging, ter zake van de tegen hem ingebragte klagte, wegens eene calumnieuze denunciatie.

Het blijkt toch, bij de lezing van dit *Regtsgeding*, aan een ieder, die niet willens blind is, dat JAN TER LINDE *door anderen*, hoe dan ook genaamd en hoe hoog dan ook geplaatst, is overgehaald, om zich aan te geven, als schuldig aan den aanslag tegen het leven van MARIA WIEGERINK, op den 26 Julij 1846.

Bevreemdt het welligt dezen of genen, hoe het mogelijk is, dat iemand zich tot iets van dien aard laat overhalen; die bevreemding verdwijnt, wanneer wij den *Officier van Justitie* volgenderwijze hooren spreken: »Om mijne beschouwingen tot behoorlijke volledigheid te brengen, vermeen ik nog een woord te moeten zeggen over den persoon van TER LINDE, en over de middelen, die zijn gebezigd, om hem als beschuldiger van zichzelven te doen optreden. De handelingen, waartoe hij is vervallen, en waartoe de diepstverzonken onverlaat ter naauwernood in staat kan worden geacht, verraden van zelven eenen gewetenloozen auteur. En zijne vroegere levensbedrijven hebben hem inderdaad als zoodanig aan de maatschappij doen kennen. Dat getuigt het zoo ongunstig oordeel, dat omtrent zijne zedelijkheid, eerlijkheid en kuischheid, in de gemeente zijner vorige woonplaats en in derzelver omstreken, zoo algemeen wordt geveld; dat getuigen die twee veroordeelingen ter zake van diefstal, en dat getuigt vooral de afschuw, dien hij meer dan eenmaal door zijne gedragingen heeft ingeboezemd; zij doen zijne nabijheid schuwen, gelijk den omgang met die diepgevallen wezens, wier wellust bestaat in de vervulling der dierlijkste lusten en van het *crimen nefandum!* Met dezen man was ELSINGHORST (nevens HEMMELDER een der *bekende* leiders) bekend, en misschien heeft hij meer dan eens de opmerking kunnen maken, dat eerlijkheid, waarheid en zedelijkheid geene waarde of regten bezaten in het oog van TER LINDE. Een man van dien stempel is juist degeen, bij wien hulp te wachten is voor de uitvoering en goeden uitslag van het gesmede ontwerp. Op hem kan dus de proef gewaagd worden."

Maar HEMMELDER, die, blijkens zijn' eigenhandigen brief, »*met behulp van twee geleerde geestelijken, die zaak zoo goed had staan*," en ELSINGHORST, die, o. a. vertelde: »*dat*

»*hij veel moeite heeft gehad om* TER LINDE *het gemoed week* »*te maken; het zoo veel geld heeft gekost, en hij wel veertien* »*dagen met hem heeft rondgereisd*" — deze beide werktuigen in de dienst van anderen — hadden er niet op gerekend, dat diezelfde TER LINDE, wanneer het er op aan zou komen, noodig zou hebben, om door den Advocaat REIGERS eenigzins te worden gerustgesteld met de woorden: »*Jan! ik geloof niet, dat men u aan het leven kan komen*;" en later, dat de man, op wien zij al hunne hoop hadden gesteld, voor den *Raadsheer-Commissaris* van het Hof van *Gelderland* gebragt, te zeer in het naauw zou geraken, om hulp en uitredding in nieuwe logens te zoeken, en, onder blijkbare teekenen van onrust en aandoening, de bekentenis zou afleggen: »*dat hij den* 26 *Julij* 1846 *te Haaks-* »*bergen is geweest en gebleven en zich niet te Groenlo heeft* »*bevonden.*"

Dáárop hadden die twee leiders en hunne hoofden en medestanders niet gerekend, eensdeels omdat zij te weinig gezond verstand en menschkunde bezaten, anderdeels omdat zij te veel op de domheid en onderwerping van een' onverlaat vertrouwden. Maar daarom mislukte ook de gewaagde onderneming, om, door het opschommelen van een' gewaanden moordenaar, den dader aan het over hem uitgesproken oordeel te ontrukken.

De vriend van waarheid en regt, hij zij Katholiek of Protestant, verheugt zich over die mislukking; want hoewel, na de uitgave der stukken van het Regtsgeding tegen GEPKENS, aan de regtvaardigheid van het over hem gevelde vonnis wel niet meer getwijfeld konde worden, zoo bleven gemoedelijke beoordeelaars toch nog altijd eenigzins hechten aan de *mogelijkheid*, dat een ander dan GEPKENS den moordaanslag *kon* gepleegd hebben; en wees men dan de zoodanigen op de processtukken, dan ontbrak het niet aan de aanhaling van een of ander regtsgeding, waarbij een zamenloop van omstandigheden had medegewerkt, om eenen geheel onschuldige — maar die den schijn tegen zich had — te doen veroordeelen; en tegen *dit* argument was geene tegenspraak bestand.

Het Regtsgeding tegen TER LINDE moet elken twijfel, uit gemoedelijke naauwgezetheid ontstaan, geheel doen vervallen; maar strekt tevens, om de wettigheid der veroordee-

ling van den Groenloschen Kapellaan zegevierend te doen uitkomen.

Maar is de ervaring hiervan verblijdend voor den vriend van regt en waarheid, bedroevend is het, aan den anderen kant, in dit Regtsgeding niets anders te ontdekken dan een zamenweefsel van laaghartigheid en opzettelijke boosheid; van list, bedrog, misleiding, logen en schijnheiligheid bij het meerderdeel van hen, die in dit schandelijk drama optraden, of wel, achter de schermen verborgen, het spel der duisternis bestuurden. Behoorden zij tot die Orde, die zich, helaas! langs zoo meer, over den vaderlandschen bodem heeft weten uit te breiden, dan is de wijze, waarop zij zich hier in hunne werken openbaarden, eene reden te meer, om, Katholieken zoowel als Protestanten, tot alle mogelijke waakzaamheid op te wekken. Ten opzigte van TER LINDE hebben zij de woorden van den stervenden LOYOLA: *Perinde ac cadaver* (*gelijk een lijk*) getrouw opgevolgd. Gelukkig nog, dat het geweten den rampzalige heeft doen ontwaken!

Men leze dit stukje, en men zal de waarheid van hetgeen wij opmerkten schier op elke bladzijde van hetzelve bevestigd zien. (*)

---

*Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door* A. J. VAN DER AA, *onder medewerking van eenige vaderlandsche Geleerden. IXde Deel. P—R. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. 1847. *In gr.* 8*vo.* 800 *bl. Bij inteek. f* 7 - 50. *Buiten inteek. f* 10 - :

Wij haasten ons, dit pas ontvangen en doorgeloopen deel aanstonds aan te kondigen. Eene zoo belangrijke onderne-

(*) Na het schrijven dezer aankondiging berigten de nieuwspapieren, dat het den Koning behaagd heeft, om de over CHRISTIAAN GEPKENS uitgesprokene straffe des doods te veranderen in die van het zwaaijen met het zwaard over het hoofd en eene twintigjarige opsluiting in een tuchthuis. Den rampzalige is alzoo de tijd gelaten, om tot berouw en bekeering te kunnen komen. Mogt hij van dat voorregt gebruik maken, en niet langer halsstarrige ontkentenis bij zijne overige schandelijke wandaden blijven voegen!

ming, aan welke geene moeite gespaard wordt, ten einde aan dit Woordenboek den hoogstmogelijken graad van naauwkeurigheid bij te zetten, heeft op die spoedige aanmelding alle aanspraak. *Ref.* zou kunnen volstaan met te zeggen, dat het werk zich gelijk blijft; dat zegt, dat eene doorgaande volledigheid en naauwkeurigheid slechts zeldzaam door eene misstelling of een verzuim worden ontsierd. Het weinige, dat wij er van aanteekenden, diene tot aanvulling of verbetering.

Niet vermeld vonden wij: de wapens te *Pannerden* en te *Papendrecht;* de namen van sommige eigenaars van buitenplaatsen, als: *Paradijs*, *Perel*, *Rustenburg;* wij rekenen, bij het gedurig uit de eene in de andere hand overgaan dier eigendommen, zoodanige vermelding overbodig, maar men was er nu eenmaal mede begonnen, en geeft haar ook thans nog dikwijls: daarom moest hierin meerdere gelijkvormigheid bestaan. Zoo wordt ook aan de *Plantagie* te *Tiel* een afzonderlijk art. gegeven; aan die te *Rotterdam*, *Schiedam* en elders niet. Het is ook niet noodig, want bij de beschrijving der steden komt het van zelf. Eveneens hadden wij gewenscht, dat de Schrijver zich van de vermelding van eenige dijken (*Rampartsche*) en wegen (*Poelweg*) hadde onthouden; hier is het veld eindeloos en nutteloos. Bij het art. *Putten* ware het doelmatig geweest, het bestaan en de grootte der voormalige Puttensche landmaat (ook elders vóór de invoering van het metrieke stelsel in gebruik) mede te deelen. Het *Reigerbosch*, waarover zie den *Zeeuwschen Volksalmanak*, 1845, bl. 39, is geheel overgeslagen; want uit de plaatsaanduiding van de *Reigerij* in de gemeente *Koewacht* (dus eenige uren zuidoostelijker) blijkt, dat men aan dit laatste niet te denken hebbe.

Om dit uit den aard reeds zoo breedvoerige werk niet nog meer te doen uitdijen, hadden wij wel gewenscht, dat de geschiedkundige bijzonderheden ook in dit gedeelte meer bekort waren, en dat de Schrijver zijne lezers van het mededeelen der ellendige en nietsbeduidende afleidingen b. v. van de *Peel* hadde verschoond.

Dat de polder *Pannekoek vermoedelijk* in 1813 is bedijkt, is *vermoedelijk* eene drukfout; zoo ook, dat van de Oosterkerk te *Rotterdam* de eerste steen den 18 *Nov.* 1680 gelegd, en de inwijding van het gebouw den 1 *Jan.* 1681 geschied zou zijn. — Op het art. *Repast* staat, dat de westelijke punt

*Kloosternolle* heet. Volgens naauwkeurige kaarten ligt de aldus genoemde landpunt wel een kwartier oostelijker.

Doch dit zijn kleinigheden, waarbij anderen, elders beter bekend, misschien nog andere kleinigheden zouden kunnen voegen. *Alle* fouten te ontgaan, is ook bij zulk een werk onmogelijk. Wij blijven het met ruimen lof aanbevelen.

---

*Verscheidenheden betrekkelijk booze kunsten en wetenschappen, door eene phantastische wereld geschapen, en wel inzonderheid die der tooverijen en waarzeggerijen; zijnde eene Rapsodie van sprookjes van vroegere en latere dagen, uit onderscheidene schrijvers en mondelinge mededeelingen verzameld, door den Schrijver van de Volksverhalen en Legenden. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1846. *In gr.* 8*vo.* 317 *bl.* *f* 3-:

De breedvoerige titel wijst duidelijk genoeg aan, wat men in dit boek te zoeken hebbe, eene verzameling van allerlei bijgeloovigheden nopens tooverijen, heksen, bezetenen, duivelbanners en duivelbezweerders. Sommige dier dwaasheden zijn voor de meerdere verlichting van onzen leeftijd verdwenen; andere vinden onder de min beschaafde volksklasse nog onvoorwaardelijk geloof, hetwelk noch door de uitbreiding en verspreiding van natuurkennis, noch door betere godsdienstbegrippen is uitgeroeid. Gelijk men in onderscheidene streken onzes vaderlands te dezen verschillende wanbegrippen aantreft, zoo schijnt de Schrijver met die in *Groningen* het best bekend. Het ware niet onbelangrijk, ook elders de in zwang gaande volksbegrippen en vooroordeelen te verzamelen, waartoe de provinciale Volksalmanakken eene geschikte plaats aanbieden, waarvan dan ook in sommige van tijd tot tijd gebruik wordt gemaakt; en hoe meer er van wordt medegedeeld, des te meer zal men zich verbazen over het onzinnige bijgeloof, dat nog blijft heerschen, meer dan velen denken. Zulke mededeelingen zijn niet enkel om te lagchen, maar verspreiden dikwijls veel licht over oudheden, volksgebruiken, inrigtingen, en wat dies meer zij. Daarom wenschten wij wel, dat onze letterkunde niet zoo arm ware aan zulke belangrijke bijdragen tot de geschiedenis en kennis van het volksleven.

SCHELTEMA gaf vóór eenige jaren de geschiedenis der heksenprocessen, als eene *episode* in het groote treurspel: *het bijgeloof.* Men kan bij hem zien, hoe rijk de Duitsche literatuur is over volksgeloof en vooroordeelen.

Met ruimeren lof zouden wij het voor ons liggende boekdeel aankondigen, indien niet hier en daar, vooral over den nestelknoop, te zeer tegen de kieschheid ware gezondigd, indien de correctie minder slordig ware, (zoo leest men van *jus primi nocti*) en indien niet bij het noemen ook van nog levende personen eene scherpte van toon heerschte, die zich vooral ook uitstrekt tot het uiten van politieke denkwijzen, hetwelk hier minder te pas komt. Het is ook meer, zoo als trouwens de titel aanduidt, eene verzameling van allerlei sprookjes en anecdoten, dan eene oordeelkundige ontwikkeling, in verband tot volkszeden, regtspleging en dergelijke, waartoe het slechts bouwstoffen bevat, zonderling dooreen geworpen. De Schrijver belooft een vervolg over waarzeggingen, waarin wij hopen, dat hij zich meer moeite voor den vorm geven zal.

---

*Over Volksverhuizingen in het algemeen en over die naar Noord-Amerika in het bijzonder. Een ernstig woord aan alle vrienden des Vaderlands, bijzonder in betrekking tot het geschrift van* BRUMMELKAMP *en* VAN RAALTE. *Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. 1846. *In gr.* 8*vo.* 38 *bl.* *f* : - 40.

*De Stephanische Landverhuizing. Eene waarschuwende proef van geestelijk bedrog. Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. 1846. *In gr.* 8*vo.* 30 *bl.* *f* : - 40.

*Landverhuizing uit een volkshuishoudkundig oogpunt beschouwd. Eene Voorlezing gehouden den* 4 *Febr.* 1847, *te Deventer, door Mr.* J. P. G. MOORREES. *Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1847. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* : - 30.

*Over de Landverhuizing in 't algemeen en die naar de Nederlandsche Indiën in 't bijzonder. Een woord tot den Heer Mr.* S. VISSERING. *Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1847. *In gr.* 8*vo.* 16 *bl.* *f* : - 20.

Bij de aankondiging van werkjes over hetzelfde onderwerp hebben wij vroeger reeds verklaard, dat wij over de hier behandelde zaak zelve nog geen beslissend oordeel kunnen vellen. De neiging tot landverhuizing (wij gebruiken liever in dit geval dezen naam, dan dien van volksverhuizing) komt uit zoo vele verschillende oorzaken voort, dat zij nu eens als eene heerschende kwaal behoort bestreden, dan weder aangemerkt te worden als eene heilzame poging der natuur, om de maatschappij te genezen van verderfelijke kwalen. Somtijds ook is zij eene zoo onwederstaanbare aandrift, dat het vergeefsche moeite, of welligt zelfs gevaarlijk zou zijn, haar te willen stuiten. Ook zijn wij in deze zaak niet gaarne profeten, of aankondigers van eene toekomst en van gevolgen, die toch meestal zulke voorzeggingen beschamen. Niettegenstaande wij in dit gevoelen staan, verklaren wij evenwel het verdienstelijke te erkennen der pogingen van hen, die zich aan de behandeling van het genoemde, thans zoo veel besprokene onderwerp, wagen. Zij dragen er het hunne toe bij, dat zulk een belangrijk verschijnsel van onzen tijd niet onopgemerkt voorbijga, en daar deze neiging zich ook in ons vaderland begint te openbaren, en velen aangelokt worden door het hun voorgespiegelde voornitzigt, om door eene verhuizing naar elders hunne omstandigheden te verbeteren, kan de veelzijdige beschouwing van dit onderwerp dienen, om hen niet zonder kennis van zaken in dezen te doen kiezen. Uit dit oogpunt beschouwd, bevelen wij dan ook de werkjes, aan het hoofd van dit verslag aangekondigd, onzen landgenooten aan.

N°. 1 is eene waarschuwing tegen het bedrog van geestelijke leidslieden, die voorgeven, dat men hun in hun vaderland de verlangde vrijheid van Godsdienst weigert, en die alles aanwenden, om tegenzin tegen den geboortegrond op te wekken.

In N°. 2 worden de oorzaken opgenoemd, en derzelver gegrondheid of ongegrondheid beoordeeld, die de meesten opgeven voor hunne neiging tot verhuizing: drukkende tijdsomstandigheden, de kwijnende handel, de wegens de hoog-opgedrevene pachten en koopprijs der landerijen weinig voordeel gevende landbouw, de ondragelijke last der openbare opbrengsten, het gebrek aan arbeid door overbevolking, enz.

N°. 3, zijnde de voorlezing van den Heer MOORREES, onderscheidt zich daardoor van de meeste werken van deze soort, dat zij vooral onderzoek doet naar het geoorloofde of ongeoorloofde der verhuizing uit het vaderland.

N°. 4 is eene wederlegging van een artikel, door den Heer VISSERING geplaatst in den *Gids*, jaargang 1847, bladz. 89 enz. en gerigt tegen eene brochure, ten vorigen jare uitgegeven onder den titel: Wat moet het zwaarste wegen? De ongenoemde Schrijver toont in den thans aangekondigden brief, dat hij (de uitdrukking is wel wat triviaal; maar het gaat ons hier als CICERO, die ook wel eens zegt: »naderhand zal ik een ander woord gebruiken, als ik er een beter voor gevonden zal hebben") geen kat is om zonder handschoenen aan te tasten. De Heer VISSERING wordt hier in het geheel niet met fluweelen pootjes gestreeld. Maar voor den lezer is het aanschouwen van den strijd, de lezing van het stukje amusant.

Verder willen wij niet treden in bijzonderheden van deze werkjes, die allen in hunne soort welgeschreven en der lezing waardig zijn. Tot slot van ons verslag diene eene anecdote. Een boerenarbeider, aangezocht door eenen gegoeden landman om hem naar *Noord-Amerika* te vergezellen, vroeg, waar *Amerika* ergens gelegen was; de landman antwoordde: »Aan het eindje van de wereld." — »Dan (hernam gene) wil ik gaarne met u medetrekken: want ik heb een' broeder in de *Ommerschans;* die ligt, naar ik vernomen heb, ook aan het eindje van de wereld; dan heb ik de kans om mijnen broeder nog eens weder te zien." — Indien zulke menschen kwaad doen met te verhuizen, dan geldt ook hier: »Zij weten niet wat zij doen."

---

RICHARD COBDEN, *het Verbond en de Bondgenooten. Beknopt Overzigt van de Geschiedenis der laatste staathuishoudkundige en financiële Omwenteling in Engeland; door* JOSEPH GARNIER. *Uit het Fransch. Te Rotterdam, bij* H. A. Kramers. *Post 8vo. 94 bl. f* : - 90.

Wij mogen dit kleine boekje aanbevelen, aan hen, die over COBDEN en zijne loopbaan ter bereiking van het groote doel, dat hij zich had voorgesteld, en dat grootendeels door de

laatste maatregelen van den vorigen Engelschen Minister PEEL is bereikt, iets meer willen weten. Het is een kort verslag van zijne werkzaamheden en aangaande de personen, die hem het ijverigst hebben bijgestaan. Dat hier aan geene wetenschappelijke behandeling der groote vraagstukken valt te denken, spreekt van zelf. Het is een eenvoudig berigt voor hen, die aangaande den man onkundig zijn, over wien in de laatste tijden zoo veel is gesproken. Andere waarde heeft het, onzes inziens, niet, en maakt daarop ook geene aanspraak.

---

*Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in Neêrlands Indië. Eerste Jaargang. II. Batavia, ter Drukkerije van het Bataviaasch Genootschap.* 1846. *In gr.* 8*vo. IV en* 176 *bl. f* 2-50.

Hebben wij onlangs de *eerste* aflevering van dit *Tijdschrift* met warme belangstelling begroet (bl. 294—297), wij haasten ons, om ook van de *tweede*, die thans voor ons ligt, verslag te doen. Onze goede verwachtingen zijn niet teleurgesteld. Moge onze lofspraak, ofschoon niet onvermengd, der jeugdige onderneming tot aanbeveling strekken, ook onder onze landgenooten!

Van de hand van Ds. v. d. MEER v. KUFFELER vinden wij hier de voortzetting van zijne verhandeling over *de Profetiën des Ouden Verbonds, in verband beschouwd met de Evangelische geschiedenis* (bl. 3—16). De versnipperde mededeeling bevordert het regt verstand van den zamenhang niet. Ons oordeel over dit gedeelte is niet gunstiger uitgevallen, dan over het vroegere. Bij de behandeling van een zoo moeijelijk en hoogst aangelegen onderwerp hadden wij meer degelijkheid van onderzoek en minder *declamatie* gewenscht. — Met meer genoegen lazen wij het stuk, getiteld: *waarheid en logen*, afkomstig van dezelfde hand (bl. 19—51). Den inhoud daarvan achten wij vooral voor onze overzeesche Christenen bij uitnemendheid gepast. En de ontwikkeling zoowel van de gevolgen der leugen, als van de wijze, waarop de liefde tot de waarheid in beoefening moet gebragt worden, geeft aanleiding tot nuttige en behartigenswaardige wenken. — Hoog zijn wij ingenomen met hetgeen Dr. VAN HOËVELL, naar aanleiding van *Openb.* III: 14—22, heeft medegedeeld over *de onverschilligheid omtrent* CHRISTUS, (bl. 53—69). De

juistheid en keurigheid der teekening verdienen evenzeer, als de hooge ernst, die er in spreekt, onbepaalden lof. Waar dat woord ingang vindt in de harten, daar is er een goed zaad in uitgestrooid, dat goede vruchten belooft. — In de *Brieven over het lot, dat den Bijbel is te beurt gevallen en over hetgeen hij bewerkt heeft* (bl. 73—151), die nog vervolgd moeten worden, vinden wij denzelfden bekwamen Schrijver niet terug. Zij zijn dan ook niet oorspronkelijk, maar *naar het Hoogduitsch* bewerkt. Hoeveel goeds er ook in vervat zij, de vorm, waarin het ons wordt opgedischt, beviel ons minder. De brieven zijn ook over het algemeen te kort, en de zamenhang is niet overal even helder. — Belangrijk zijn ons weder voorgekomen de *Berigten omtrent de Protestantsche Kerk in Neêrlands Indië*, die wij ten slotte ontvangen (bl. 155—162). Het *Overzigt der Nederlandsche Evangelische Zendelingposten in Oost-Indiën* (bl. 163—169), door den Inspector VAN RHIJN gegeven, beantwoordt aan het doel, waartoe het gegeven werd. En wat hier overigens nog voorkomt: *Aanprijzing van liefdadigheid jegens de armen in het moederland* (bl. 170—173), *Toespraak, gehouden bij het leggen van den eersten steen aan de Willemskerk te Batavia, door den Gouverneur-Generaal* BAUD, thans Minister van Koloniën (bl. 174, 175), en dichtregelen: *bloemen op het kerkhof* (bl. 176), verdient, als bladvulling, de ingeruimde plaats.

Wij hebben genoeg gezegd, bij zoo beperkte ruimte, als waarover wij beschikken kunnen, om den inhoud van deze *tweede* aflevering aan onze lezers te doen kennen.

---

*De Bijbel in Indië. Redevoering, gehouden in de algemeene Vergadering van het Nederlandsch Oost-Indisch Bijbelgenootschap, op Donderdag den 9 Julij, des avonds ten zeven ure, in de Willemskerk te Batavia, door* W. R. VAN HOËVELL, *Theol. Doct. en Predikant te Batavia. Batavia, ter Drukkerij van het Bataviaasch Genootschap.* 1846. *In gr.* 8*vo.* 52 *bl. f* : - 75.

Nevens het *Tijdschrift tot bevordering van Christelijken zin in Neêrlands Indië*, hetwelk in 1846 begonnen is uitgegeven te worden, en vele andere geschriften, getuigt deze

Redevoering, die wij met belangstelling ontvingen, van den ijver en de bekwaamheid van den waardigen VAN HOËVELL. Reeds mag de uitgave van zulk eene Redevoering, te *Batavia* gehouden, eene zeldzaamheid heeten. Wij schatten haar te hooger om haren hoogstbelangrijken inhoud, dien wij kortelijk vermelden. *Eerst* wordt de waarde van den Bijbel voor *Indië* in het licht gesteld, omdat het Evangelie, de blijde boodschap aangaande de verlossing, die in CHRISTUS is, daarin vervat is. *Daarna* wordt er een blik geworpen op den toestand der Christelijke, Mahomedaansche en heidensche bevolking van den Archipel, ten bewijze, dat er in *Indië* groote behoefte bestaat aan de verspreiding van den Bijbel. *Vervolgens* wordt er gesproken van de wijze, waarop die verspreiding in *Indië* behoort plaats te hebben, en daarbij opgemerkt, dat men aan deze volken den Bijbel brengen moet in hunne eigene taal, dat men hun den Bijbel moet leeren lezen, dat men hun in den Bijbel het Evangelie moet aanwijzen, en hun achting en eerbied inboezemen voor den levenden CHRISTUS, den inhoud van dat boek. En *eindelijk* worden allen opgewekt, om tot dit groote doel, elk naar zijn vermogen, mede te werken. De ontwikkeling dezer bijzonderheden is even kort als krachtig en met kennis van zaken geschied. Hooge ernst spreekt in 's mans woorden. Zij grijpen het gemoed onder de lezing magtig aan. Hoeveel te meer mag er dan door de mondelinge voordragt wat goeds op de hoorders zijn uitgewerkt! Wij zullen ons verblijden, wanneer wij vernemen mogen, dat de belangstelling in het Bijbelgenootschap en de deelneming aan deszelfs werkzaamheden, die in *Indië* kwijnt, er krachtig door is opgewekt en verlevendigd.

Aan deze Redevoering, wier algemeene verspreiding wij, op grond van het gezegde, ook onder onze landgenooten wenschen, zijn bij de uitgave eenige aanteekeningen toegevoegd, die daaraan in ons oog nog hoogere waarde bijzetten. Zij vestigen onze aandacht op meer dan één merkwaardige bijzonderheid. Wij vinden hier, onder anderen, den wensch uitgesproken, dat er zich in het vaderland eene vereeniging vorme tot opvoeding van de Christeninboorlingen in *Neêrlands-Indië*. Wij ontvangen belangrijke mededeelingen aangaande den toestand van het *Mahomedanisme* op *Java* en onder de *Javanen*, en aangaande de gebrekkige vorming hunner Priesters. Ook op het gebrek aan verband en zamenhang

tusschen de werkzaamheden van het Bijbel- en het Zendelinggenootschap wordt er gewezen, en voor de Bestuurders van beide Genootschappen is hier, zoo wij ons niet bedriegen, veel te leeren. Wel zijn het meerendeels slechts meer of minder vlugtige wenken, die gegeven worden; maar wenken, die van een helder inzigt in de zaak der Bijbelverspreiding en Evangeliepredikiug getuigen, en die tot wenschelijke verbeteringen aanleiding kunnen geven. En ook daartoe zij de lezing van deze Redevoering met bescheidenheid aan allen aanbevolen en daarover Gods zegen afgesmeekt!

---

*Levensverhaal van* FREDERIK DOUGLASS, *een' gewezen' Slaaf. Door hemzelven geschreven. Uit het Engelsch. Met gegraveerd Portret. Te Rotterdam, bij* H. A. Kramers. 1846. *Post* 8*vo. XXIV en* 160 *bl. f* :-90.

Er is geen onderwerp, wat in de laatste jaren de aandacht, zoowel der staatslieden als der philanthropen, meer heeft bezig gehouden, dan de afschaffing der slavernij. De geest onzer eeuw vordert dit dringend, en het staatsbelang eischt, dat men middelen opspore, om haar op zulk eene wijze te doen plaats hebben, dat de verkregene regten van anderen niet worden geschonden, en dat de overgang van slavernij tot vrijheid niet tot verkeerdheid en buitensporigheid leide.

Dat wij voorstanders zijn der afschaffing, behoeven wij wel naauwelijks te zeggen; wie is dat niet, zoo hij althans zelf geen slavenhouder is of bij de voortduring der slavernij belang meent te hebben? Wij ontvangen dan ook elke bijdrage, die tot dit groote doel kan medewerken, met welgevallen; ook het boekje, dat wij hier aankondigen. Wanneer gij het openslaat, lezer, dan neemt u het gezigt vol uitdrukking, dat tegenover den titel ons de trekken van FREDERIK DOUGLASS vertoont, gunstig voor den gewezen slaaf in. Hij geeft u zijne eenvoudige levensbeschrijving; eene voorstelling van den staat der slavernij in *Noord-Amerika*, geheel overeenstemmende met dat, wat wij van elders daaromtrent weten. Hij maakt u deelgenoot van datgene, wat er in de ziel van den slaaf omgaat; hij toont u, hoe de zucht naar vrijheid bij hem ontwaakt, hoe de ondervinding van barbaarsche behandeling die zucht onderdrukt en uitdooft, hoe de ontdekking van eigene kracht, waarvoor zelfs de tiran siddert,

den moed weder opwakkert, en hoe alles dan op het spel wordt gezet, om het hoogste goed, de vrijheid, te verkrijgen.

Het verhaal van DOUGLASS is een welsprekend pleidooi voor de zaak der afschaffing. Wij hooren uit zijnen mond de taal der waarheid; hij is een onwrikbaar getuige van dat, wat er in de ziel van den slaaf omgaat, en wij kunnen ons gereedelijk voorstellen, welk eenen indruk zijn optreden in de *meetings* van de *Antislavery-societies* in *Amerika* en in *Engeland* moet maken. DOUGLASS, namelijk, is sedert eenigen tijd aan deze verbonden, en besteedt zijnen tijd, om hare zaak, en daarmede die van zijne voormalige lotgenooten, te bevorderen. Zeker doet hij dat ook in ruimeren kring door dit eenvoudig en welgeschreven boekje, dat wij aan onze lezers van harte aanbevelen.

Er komt bij het lezen van dit boekje, en in het algemeen bij de bemoeijingen van vele voorstanders der afschaffing van de slavernij, de vraag wel eens op, in hoeverre de daadzaak zelve, dat men in slavernij gehouden wordt, uit een godsdienstig oogpunt regt geeft, om zich van de boei te ontslaan en de vrijheid te vermeesteren. In hoeverre is hier van toepassing het voorbeeld, dat PAULUS in zijnen brief aan PHILEMON geeft, wanneer hij den weggeloopen ONESIMUS aan zijnen meester terugzendt? Theorie is hier zeker moeijelijk met de praktijk in overeenstemming te brengen, en het is ook daarom wenschelijk, dat langs wettige middelen aan de slavernij onder Christenvolken een einde worde gemaakt. Daartoe zegene God de ijverige en welgemeende pogingen, die hier en elders worden aangewend, en beware voor overdrijving, die tot gevaarlijke botsingen en reactie aanleiding geeft!

---

*Kern van Levenswijsheid, of: hoe bereikt de Jongeling zijne bestemming? De tweede Hoogduitsche uitgave vrij gevolgd, door* K. N. MEPPEN, *Evang. Luth. Predikant te 's Gravenhage. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1845. *In gr.* 8*vo.* 197 *bl. f* 2-30.

Gelijk de Vertaler in het voorberigt teregt opmerkt, ontbreekt het niet aan oorspronkelijk Nederlandsche en vertaalde handleidingen en raadgevingen voor jongelingen, die

als in het voorportaal staan des bedrijvigen levens; maar even waar is de opmerking, dat die allen niet genoegzaam worden gelezen en gewaardeerd, als te droog en vervelend ter zijde gelegd, en daarom te weinig doel treffen. Een schrijver of overzetter, die deze aanmerkingen voorafzendt, legt zich daardoor min of meer onder de verpligting, om iets beters, aangenamers, doelmatigers te leveren, dan zijne voorgangers. Men heeft althans eenig regt, om zulks van hem te verwachten. En als wij nu daaraan het voor ons liggende geschrift toetsen, dan moeten wij bekennen, dat deze navolging of vertaling (het oorspronkelijke is ons niet bekend) van het werk eens niet genoemden Zwitserschen Hoogleeraars ons veel minder voldaan heeft, dan wanneer wij het op zich zelf als eene nuttige lectuur voor jongelingen beschouwden. Dat het niet ontbreekt aan verstandige raadgevingen in de belangrijkste levensomstandigheden, in welke de jongeling is of komen kan, aan ernstige waarschuwingen tegen de voornaamste verkeerdheden, waaraan hem zijn leeftijd blootstelt; dit spreekt wel van zelf, want zonder dat zou een man als de Eerw. MEPPEN deze vreemde lettervrucht niet op onzen bodem hebben overgeplant. Maar de wenken en besturingen zijn ook niet overdreven (een gewoon gebrek anders van dergelijke schriften); de toon is geschikt om te overtuigen en te roeren, hoewel misschien geschikter voor het eerste dan voor het laatste; het ontbreekt niet aan gepaste voorbeelden, uit de Geschiedenis ontleend, en wat dies meer zij. Twee hoofdbedenkingen heeft echter de gezette lezing ons doen maken, en wij zijn daarin bij eene herlezing nog meer versterkt geworden. Zoo welgemeend onze lofspraak is over het goede en nuttige in dit boek, zoo bescheiden zij ook onze opgave van die aanmerkingen.

De eerste betreft den vorm. Gelijk vader CATS zijne *vrouw* door de verschillende tijdperken van haar leven voert onder het beeld der jaargetijden, zoo leveren hier de onderscheidene gedeelten van den dag: *opgang der zon*, *morgenstond*, *voormiddag*, *middag*, *namiddag*, *avond* en *ondergang der zon* de opschriften der hoofdstukken, in welke het werkje is afgedeeld; en wordt alzoo den jongeling herinnerd hetgeen hij was, is en worden zal. Het tweede is natuurlijk het uitvoerigste; het is ook de hoofdzaak, de spil, waarom zich alles beweegt. Maar dat volgen van eene

soort van pragmatisch-zedelijke levensbeschrijving geeft nu aan het laatste gedeelte een zeer stijf en gewrongen voorkomen. De Schrijver zelf, of de Nederduitsche bewerker, indien de overbrenging zeer vrij is, heeft dit gevoeld; de titel spreekt van het *bereiken zijner bestemming* door den jongeling: van deze bestemming behoorde dus iets gezegd te worden, en nu ontstond iets, dat over de verschillende levenstijdperken heenstrijkt, als het stokje over de groepen in de prent, van het eerste tot het laatste. Ons hadde toegeschenen, dat, vooral bij eene *vrije bewerking*, beter ware geweest, op den voorgrond te stellen: Wat is des jongelings bestemming? waarbij in breede, fiksche trekken werd aangewezen, welke beginselen den mensch moeten bezielen, hoe zijn karakter moet gevormd zijn, enz., wanneer hij als lid van de maatschappij in onderscheidene betrekkingen, als echtgenoot, vader enz., optreedt. Die schilderij zou bij den jongeling den indruk des verlangens achterlaten om zóó te worden, en dit reeds den weg gebaand hebben, om ingang te geven aan de aanwijzing, *hoe* hij daartoe geraken kan, waarbij dan ook de onderscheidene pligten en verkeerdheden, over welke hij wordt onderhouden; minder, gelijk nu, *op zich zelven* zouden staan, maar in meer dadelijk verband gebragt worden *tot de* omschrevene *bestemming*. Wij behoeven nu niet in de bijzonderheden aan te wijzen, hoe wij het een en ander bedoelen; de waardige HEPPEN zal ons de gemaakte opmerking misschien toestemmen, althans zeker ten goede houden, en voor hetgeen wij wenschten ware hij ook genoeg berekend.

Hetgeen wij nog wilden zeggen is, dat, ofschoon de zedekunde, hier voorgedragen, geene bloot wijsgeerige zij, maar de Godsdienst wel degelijk als de kraehtigste aansporing ten goede en afmaning van het kwade wordt voorgedragen, — en zou men het ook uit de pen van eenen Godsdienstleeraar anders verwachten? — evenwel het *Christelijke* element niet genoeg uitkomt. Dat vordert de waarheid, want hoe meer men JEZUS CHRISTUS leert kennen, des te hooger wordt men met Hem en zijn Evangelie ingenomen, als het beginsel van alle waarachtige deugd en beantwoording aan menschenbestemming, waarvan wij het *ideaal* zien in Hem, die het *ideaal* der menschheid is. En dat vorderen ook de behoeften van onzen tijd, op welke het voorberigt opmerkzaam maakt. Evenwel wordt van den

Bijbel en meer bepaald van het Christendom weinig gebruik gemaakt, en het voorbeeld of het zieldoordringende en hartreinigende Evangelie van onzen Heer naauwelijks aangehaald. Dit mishaagde ons nog meer dan de vorm, of liever het liet ons nog meer onbevredigd. De Vertaler had *dit* vooral moeten verhelpen.

Overigens wenschen wij den besten zegen over het gebruik van dit nuttige werkje, welks uiterlijke zich, b. v. tot geschenk aan jongelingen bij het verlaten der scholen, bijzonder aanbeveelt.

---

*Een woord van herinnering, bemoediging en raad, bij den aanvang van het jaar* 1847. *Aan een' ieder, die het wèl met Nederland meent. Door Alethophilus. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 47 *bl. f*: - 50.

*Alethophilus* herinnert aan de waarheid, dat het ligter valt geregeerd te worden dan te regeren, en waarschuwt daarom tegen bedilzucht. Bij het jaarlijksche rentebedrag der staatsschuld tot *ver boven de dertig millioenen gulden* is het niet te verwonderen, dat het budget een buitengewoon hoog cijfer aanduidt. Maar eere den Vorst, die in 1844 een nieuw en groot offer van de natie vroeg, de leening van *honderdzeventwintig millioenen*, die met de grootste bereidwilligheid tot stand kwam (!) *Nederland* kan de *hand* niet genoeg zegenen, die dit redmiddel *bedacht*. Door die hand wordt zeker de hand bedoeld van den een' of anderen Minister. (De leening van honderdzevenentwintig millioenen is alzoo *bedacht*, niet door het *brein*, maar door de *hand* van een' Minister.) Maar de Schrijver stemt ook toe, dat dit geneesmiddel wat *wansmakelijk* is; dit is misschien aan deszelfs vreemden oorsprong te wijten. Even als Bagchus uit de dij van Jupiter geboren werd, kan de leeningswet wel *uit de hand* van een' staatsdienaar gekomen zijn. Maar intusschen zien wij hieruit, hoe onregtvaardig diegenen zijn, die onze Ministers *onhandig* noemen. Even zoo handig als *Alethophilus* de regering verdedigt, bepaalt hij het volk bij deszelfs gebreken. Ieder wil den Staat regeren. Het land wordt overstroomd van dagbladen en politieke geschriften. Elke stad heeft haar dagblad. Wie zijne berigten voorheen twee- of driemalen in de week ter lezing gaf, (b. v. de Haarlemsche Courant) overlaadt u

thans elken dag met bekend of onbekend nieuws. Weinigen gaan een huwelijk aan, of zij moeten rijk kunnen trouwen. Deze omstandigheid wordt door den Schrijver opgenoemd onder de oorzaken van het steeds toenemende pauperisme. En dan de landverhuizing: ware het nog naar de *Saramacca*, of naar *Java* en andere Nederlandsche Oostindische eilanden; maar naar *Noord-Amerika!* Daar zal uw oog, o landverhuizer! door krankheid afgemat, zich menigmaal te vergeefs naar het Vaderland wenden. In *Amerika* wacht u niets dan ellende, omdat..... gij er niet geboren zijt. Maar, moge *Alethophilus* de verhuizing naar *Suriname* of *Java*, waar wij toch ook niet geboren zijn, minder afkeuren, het beste oordeelt hij te huis te blijven, ten einde hier te lande in de voorregten en zegeningen, welke wij onder het vaderlijk bestuur des Konings genieten en voortdurend genieten zullen, te blijven deelen. Op den vaderlandschen bodem is niemand ongelukkig, dan die zichzelven in het verderf wil storten. Nog lacht ons eene schoone en heldere toekomst bemoedigend tegen, al zijn ook de lasten der natie niet weinig te noemen. Gij hebt het uitzigt, dat de handel allengskens vrij en van knellende banden ontslagen zal wezen. Gij leeft onder goede wetten. Ziet daar, lezers, welke geest in dit geschrift heerschende is. Wanneer gij niet veel nadenkt over de gegrondheid van des Schrijvers redeneringen, (en dat is toch op den duur het gemakkelijkste) dan kan de lezing van het boeksken veel toebrengen tot uwe bemoediging en tevredenheid met uwen toestand. Zeer mogelijk is het, indien de Schrijver onder zijnen waren naam bekend is of wordt, dat hij behoort onder het getal van hen, die met een Ridderkruis prijken, of, indien hij voor zichzelven minder bedeeld is door de fortuin, dat hij in het bezit is of geraakt van eenen voordeeligen post, of, voor 't minst. van eene benoeming als Broeder van den Nederlandschen Leeuw.

---

HEMBYSE *en* WILLEM VAN ORANJE. *Een Verhaal uit het begin der XVIde Eeuw. IIde Deel. Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. *In gr.* 8*vo. f* 3 - 50.

Toen wij in de maand April 1844 (*Vaderl. Letteroef.* 1844, N°. 5, bl. 235) het eerste deel van dit op het laatst van 1843 in 't licht verschenen werk aankondigden, konden wij niet

vermoeden, dat er drie jaren zouden voorbijgaan, eer het tweede en laatste deel van dien historischen Roman zou uitgegeven worden. Menigmaal dachten wij, of soms daarvan ook de schuld voor een gedeelte daarin liggen kon, dat de Schrijver afgeschrikt was óf door eene in zijne oogen te strenge beoordeeling, óf door de geopperde bezwaren wegens de door ons verwachte tegenstelling van WILLEM VAN ORANJE tegenover Jonker JAN VAN HEMBYSE; en niet zonder schroom namen wij het nieuwlings verschenen tweede deel in handen, om te zien, wat de eigenlijke reden der vertraagde uitgaaf was. Wij hebben ons echter teleurgesteld gevonden, daar de Schrijver het ondienstig geacht heeft, om er ons kennis van te geven. Wij hebben daarentegen uit het naschrift vernomen, dat de onderwerpelijke Roman eene oorspronkelijk Fransche lettervrucht is, die door den Schrijver is bewerkt, en, na voor onzen landaard geschikt gemaakt te zijn, aan het lezend publiek wordt aangeboden. Het zal noodig zijn te herinneren, dat het eerste deel ten afzonderlijken titel voerde: *de Volksleider;* waaruit door ons werd opgemaakt, dat in het tweede deel de Grondlegger der Nederlandsche vrijheid de hoofdpersoon der tweede hoofdafdeeling van het werk zoude zijn, zoo als Jonker JAN VAN HEMBYSE de hoofdpersoon was geweest, dien men had voorgesteld. Hoe geheel anders blijken nu des Schrijvers gedachten geweest te zijn! Het tweede deel toch voert ten afzonderlijken titel: *de Verrader*, 1583—1584; en ook in die hoofdafdeeling blijft Jonker JAN VAN HEMBYSE de hoofdrol vervullen, er wordt ook hier wederom van WILLEM VAN ORANJE niet anders gesproken, dan voor zoo ver het verband der geschiedkundige waarheden zich aan de romantische voorstelling best liet vastknoopen. Gerustelijk had men dus den naam van den onvergetelijken man, die onder velerlei opzigten de Redder en de Vader des Vaderlands mogt heeten, op het titelblad kunnen achterwege laten, dewijl die beide namen niet wel anders nevens elkander gesteld of in éénen adem uitgesproken kunnen worden, ten ware bij tegenstelling. Die tegenstelling van het karakter en de roerselen der bedrijven dier beide personen hadden wij gehoopt hier niet in eene enkele zinsnede, maar in eene doorloopende karakterschildering ten duidelijkste voor oogen gesteld te zien; en dit ware des te belangwekkender geweest, bij het gepast gebruik maken van de in de laatste jaren toegankelijk gewordene bronnen, die

wel hebben doen zien, dat WILLEM VAN ORANJE, bij al zijne pogingen om het vaderland los te maken van den Spaanschen dwang, zijne persoonlijke belangen en zijne eigene inzigten daarbij steeds in het oog hield, maar die niettemin, als een toonbeeld van een waarachtig groot man, waar het pas gaf, alles wist op te zetten voor de belangen van dat Volk, hetwelk hij zich had aangetrokken, en die nooit, als Jonker JAN VAN HEMBYSE, eigenbaat en zelfverheffing door alle mogelijke middelen tot beginsel van handel en wandel heeft gehad. Die tegenstelling had des te gewigtiger en des te boeijender kunnen geweest zijn, indien men het staatsbeleid van WILLEM VAN ORANJE, hetgeen den geheelen toenmaligen staat der Europesche magten omvatte, hadde vergeleken bij de listige treken om het bestuur van eene stad en van enkele omliggende streken in handen te krijgen; en niet minder hoogst wetens- en overdenking waardig zoude die tegenstelling geweest zijn, indien men hadde doen uitkomen de waarheid van het door HOOFT (*Nederl. Hist.* XXI boek, bl. 917, van de uitgave door SIEGENBEEK, 6 deel, bl. 141) te boek gestelde: »Een man van woest gemoedt, trotse zeeden, loos »hart, los oordeel: door wien 't Hervormde kerkgebruik, tot »*Gent*, bij oprooijing der gemeente geplant was; door wien, »met het weigheren der geloofsvreede, en 't verbitteren der »Waalen, 't welk hij op gelijke wijze doordreef, het uitrooi»jen van denzelfsten Godsdienst, niet alleen te dier steede, »maar eyndtlyk ten ganschen Lande van Vlaandre en Bra»bant, neevens 't verlies dier gewesten, veroorzaakt werd." Dan toch zoude de nakomelingschap vernieuwde stof gehad hebben, om dengene, dien men eeuwen lang had gehouden voor den verhevensten en beminnelijksten man zijns tijds, en voor den minst baatzuchtigen en meest verdienstelijken staatsman, die immer de belangen des volks voorstond, op overtuigende gronden en bij vergelijking met anderen als zoodanig met erkentelijkheid te huldigen, en de banden der gehechtheid aan zijne nazaten nog inniger en hechter vast te snoeren.

Laat ons zien, wat de Schrijver in dit tweede gedeelte van zijn werk aan het Nederlandsche publiek voordraagt. Jonker JAN VAN HEMBYSE wordt in zijne wijkplaats te *Frankendaal*, waarheen hij met DATHENUS zich begeven had, na den ommekeer van zaken te *Gent*, opgezocht ten jare 1583 door ADRIAAN ROELANDS, den zoon des *Texelschen* Burgemeesters, die, onder den naam van MATTHIAS BLEIDEL, hem

voorstellen namens de Roomsche partij komt doen, om *Gent* geheel in handen der *Spaanschen* te spelen; en, uit wraakzucht tegen den Prins van *Oranje*, neemt HEMBYSE het aanbod aan, om, schijnbaar ijverende voor de Hervorming, zich aan het hoofd der *Gentsche* overheid wederom te doen plaatsen, om des te gereeder de stad aan PARMA te kunnen overgeven. Na een kort overzigt der gebeurtenissen, die ANJOU's komst hier te lande hadden veroorzaakt, vermeldt de Schrijver HEMBYSE's intogt te *Gent*, en hoe hij al dadelijk jagt maakt, om den door hem gehaten VAN RIJHOVE, Heer van de *Kethulle*, te vangen, die echter naar *Dendermonde*, alwaar zijn volk in bezetting lag, weet te ontvlugten. Hier volgt nu, men moet het erkennen, eene voorstelling van de uitwerkselen van liefde en haat, van wraakzucht en grootmoedigheid, welke met eene meesterlijke hand geschilderd is. RYHOVE, door HEMBYSE achterna gejaagd, zoekt zijn heil in de hut van eenen monnik, die een deel van een vervallen klooster bewoont. Die monnik bewijst hem gastvrijheid, en doet zich later kennen als den gewezen medeminnaar van RIJHOVE, die, denkende zijnen meer gelukkigen medeminnaar FRANÇOIS D'AMMAN te treffen, in hooge, door jaloezij ontstane, opgewondenheid, zijne verloofde doorstak. FRANÇOIS D'AMMAN heeft zich destijds weten meester te maken van het hoofd dier maagd, welke hem, eenvoudigen burger, verre stelde boven den rijken zoon van den Heer van de *Kethulle*, en houdt nu, daar hij zich kenbaar maakt aan RIJHOVE, dezen het doodshoofd der door door hem vermoorde onschuldige maagd voor. Desniettemin weet de monnik zich boven RIJHOVE te verheffen; en, terwijl HEMBYSE met de zijnen de verblijfplaats des eenzamen omringt, en daarna van D'AMMAN den vlugtenden RIJHOVE opvordert, laat D'AMMAN zich liever door HEMBYSE in de gevangenis werpen, dan den man te verraden, wien hij eerst gastvrijheid bood en daarna den weg wees, om zich in veiligheid te kunnen stellen. — Verder treft men in dit deel aan, hoe ADRIAAN ROELANDS lagen legt aan HEMBYSE; hoe zijne beminde MARGARETHA ontdekt wordt zich op te houden in het Sint Anna-klooster. Hierop volgt eene beschrijving van den staat der stad *Gent*, tijdens den hongersnood in 1584, en van de onderhandelingen met den Prins VAN CHIMAY. Ook vindt de Schrijver gelegenheid om hier op te voeren zekeren te *Dordrecht* gebo-

ren *Broeder* CORNELIS, (*) wiens schijnheiligheid en wellustige aard hier vermeld worden, met opgave van bijzonderheden der penitentiën, te ondergaan door de geestelijke zusters van de orde der *Devotharissen*. Na nogmaals den inwendigen toestand van het ongelukkige *Gent* in 1584 breedvoerig uiteengezet te hebben, komt de Schrijver tot het door HEMBYSE, in overleg met den vijand, gepleegde verraad, in Maart 1584, 't geen den toeleg om *Gent* in handen van PARMA te spelen, moest begunstigen. ADRIAAN ROELANDS wordt alsnu wederom voorgesteld als de man, die eindelijk opentlijk optreedt tegen HEMBYSE, het zoo lang door hem gedragen masker afwerpt, en HEMBYSE beschuldigt van verraad, en diens briefwisseling met den vijand te voorschijn brengt. Dat HEMBYSE afgezet, door FRANS TRIEST als Eerste Schepen vervangen en daarna gevonnisd en ter dood gebragt wordt, wordt daarop in eenige hoofdstukken afgehandeld; terwijl de Schrijver de door hem gestelde vraag: Stierf HEMBYSE Katholijk of Protestant? niet durft beslissen. In een laatste hoofdstuk deelt de Schrijver eenige bijzondere lotgevallen der nevens HEMBYSE ten tooneele gevoerde personen mede; waaronder, zoo als het zich liet vooruitzien, de echtvereeniging van ADRIAAN ROELANDS met zijne MARGARETHA. Die plegtigheid stelt hij voor als door FRANÇOIS D'AMMAN verrigt.

De Schrijver voegt achter zijn werk eene narede, welke zevenendertig bladzijden druks beslaat, en waarin hoofdzakelijk eenige aanteekeningen omtrent personen en gebeurtenissen worden aangetroffen, die tot toelichting moeten strekken van het in het eerste en tweede deel geschrevene. Het boek is zindelijk gedrukt, en dit tweede deel versierd met een vignet, voorstellende D'AMMAN het doodshoofd zijner beminde aan RIJHOVE voorhoudende.

Wat nu de voorstelling der geschiedenis betreft, zoo is dezelve geheel en al overeenkomstig met de daadzaken, zoo als die vermeld worden bij VAN METEREN, derde druk, 3de deel, bl. 177 en 321 en 332, en 4de deel, bl. 160 en volg.; HOOFT, deel 4, bl. 366 en volg. en deel 6, bl. 67, 93 en 141; VAN DER VIJNCKT *Brux.* 1822, tome 3, pag. 45 suiv.; omtrent welke aangelegenheden BILDERDIJK, in zijne *Geschiedenis*

(*) Niet, zoo als de Schrijver zegt, in 1584, maar in 1548 werd hij monnik.

*des Vaderlands*, 7de deel, bl. 15, zich zeer kort verklaart, noemende het bestuur onder Jonker JAN VAN HEMBYSE »een ouderwetsche Gentsche Tyranny."

---

*De twee Studenten. Tafereel uit het huiselijk leven in Jutland; door* CARIT ETLAR, *vertaald door* D. INGES. *Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1846. *In gr.* 8*vo.* 220 *bl. f* 2-25.

De romans van Deenschen of Zweedschen oorsprong hebben het met de voortbrengselen der Engelsche romantiek gemeen, dat zij doorgaans vrij zijn van die weelderige en dartele schilderingen, die dikwijls de Fransehe en somtijds de Duitsche, ja ook wel eens Nederlandsche voortbrengselen van deze soort ontsieren. Deze negative verdienste bezit ook deze *novelle*, gelijk de Vertaler dit tafereel noemt; terwijl het de getuigenis verdient, dat het boeijende huiselijke tafereelen, natuuren karakterschilderingen levert. Eene en andere onwaarschijnlijkheid zal den oordeelkundigen lezer wel een weinig hinderen; maar de ontknooping is zoodanig, als wij ze den voortreffelijken LODEWIJK, den held des verhaals, gaarne gunnen, en zoo vinden wij er geene zwarigheid in, dezen roman aan te bevelen, als verschaffende zoó wel aangename als onschadelijke, ja veeleer nuttige lektuur.

---

*Losse Gedichtjes, door eenen Israëliet, tot Christus bekeerd. Te Amsterdam, bij* G. van Peursem. 1846. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-50.

Wat zullen wij van deze losse Gedichtjes zeggen? De, tot het Christendom overgegane, Israëliet staat, uit den inhoud te oordeelen, zoo men op gemoedelijke klanken en uitdrukkingen mag afgaan, wel vast in het geloof aan de leer der Gereformeerde kerk, en men zal hem van geene onregtzinnigheid beschuldigen. Hoezeer wij niet worden geroepen om hierover bepaald onze meening verder uit te spreken, zoo willen wij het toch niet bij zeggen laten, maar het door citatiën uit 's Mans gedichtjes bewijzen, die dan tevens ter proeve zullen kunnen verstrekken van zijne dichterlijke (!) gaven.

Ook hem nam de Heer aan:

*Verlaat uw maagschap en uw woning,*
*Zoo sprak mijn God en Vredekoning,*
*Gaf licht en vreugd, en steun en kracht;*
*'k Geloofde in Hem. — Het is volbragt!!*

Hij geloofde, en daarom

*Triomph! triomph! den Ongezienen,*
*In 't vleesch gekomen om te dienen.*
*Hem zingt ons hart een melodij,*
*Wien toebehoort en roem en glorie,*
*Als sterke God behaalt viktorie,*
*Wien toekomt Zang en Poëzij.*

Met dat geloof zegt hij nu verder (bl. 11) tot zijne ziele:

*Mijn ziel! ga met Jezus uw weg op en neêr*
*Geloof en houdt vast* enz.

. . . . . .
*Wiens lijden en sterven u 't leven verwekt.*

Die waarheid, in den laatsten regel voorkomende, vinden wij vervolgens, bl. 12:

*God! Verzoen- en Heilbewerker,*
*Voert gevank'lijk weg én kerker*
*Én gevank'nis naar omhoog!*

En heeft hij, bij zijnen overgang, belijdenis afgelegd van die waarheden, hij houdt het aan anderen ook ten pligt voor; o. a. op bl. 13:

*Ofschoon God, wien Hij wil, genâ*
*In Jezus bloed, op Golgotha,*
*Verleent, hem redt, behoudt, — gewis!*
*De Heere vraagt: Belijdenis.*

Dan vloeit ons ook in alle wederwaardigheden des levens troost toe; en daarom zegt hij aan eene moeder, bij het afsterven van haar kind: (bl. 21)

*Maar de Heer, met u bewogen,*
*Zag uw tranen uit den hoogen,*

*Redde 't wichtje uit den nood.*
*'t Leeft bij Hem! zeg niet: 't is dood. —*
*'t Is bij Vader, Zoon, en Geest*
*Op een hemelsch kinderfeest.*

Welk eene gedachte rijst u, Lezer! hier wel voor den geest?....

Doch genoeg! wij schrijven niet meer af. Alleen willen wij nog zeggen, dat het zoo maar geene gewone onderwerpen zijn, die de Dichter bezingt; neen! wij vinden hier ook drie coupletten op de Drieëenheid, getiteld: *Deze drie zijn een.* Maar het leerstuk is ons niet duidelijker geworden, al lezen wij, dat het eenigst goed, hem door Gods verkiezing weggelegd, Jehova zelf is: de Heer,

*In wiens Godheid drie personen*
*Onderscheiden zich vertoonen,*
*In hun naam en werkzaamheên;*
*Vader, Zoon, en Geest zijn Één.*

Wij besluiten met den wensch, dat de man moge volharden in zijne bede en voornemen:

*Den weg des levens, eng en teêr* (?)
*Die tot u leidt, o God en Heer!*
*Wil mijne ziel betreden.*

Ziedaar nu eenige proeven van 's Mans geloof en dichttrant. De Lezer oordeele zelf. Zoo zijn overgang tot het Christendom der Kerke van onzen Heer eene aanwinst moge zijn, voor het rijk der Dichtkunst zijn het zijne losse Gedichtjes niet. Hij make verder zijne roeping en verkiezing *vast;* doch rukke zich daarbij niet minder *los* van eene ingebeelde roeping, om de verhevenste waarheden in de taal der Poëzij te verkondigen: voor Godsdienst en Dichtkunst beide achten wij het niet wenschelijk. Het stukje: *des Christens uitzigt*, in den trant van LODENSTEYN, is nog al dragelijk. Overigens zij den Man; waar zijne Muze hem schijnt verlaten te hebben, de grepen vergeven, die hij nu en dan uit de Evangelische Gezangen, bij de Hervormden in gebruik, heeft gedaan.

---

*Biddag — Kermis, of Opwekking tot Dankbaarheid. Dichtregelen door* D. DE KONING. *Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 18 *bl. f* : - 20.

Ofschoon deze dichtregelen nergens de meesterhand kenmerken, zelfs hier en daar leemten hebben, ademen zij een'

goeden, vromen geest, en verdienen gelezen en behartigd te worden. De vervaardiger herinnert de rampen en angsten, elders en hier te lande, ten gevolge van den andermaal mislukten oogst, geleden en doorgestaan; den Biddag, op welken Vorst en Volk zich vereenigden, om zegen over velden en akkers af te smeeken, en de gunstige vooruitzigten op een' beteren oogst, die zich reeds vroeg in den zomer opdeden. Niet alleen tot dankbaarheid, zegt hij, moet dit opwekken, maar tot een Gode welgevallig gedrag, als vrucht dier betamende dankbaarheid. De op handen zijnde Kermis in de stad zijner woning zal maar weder al te veel aanleiding geven, om, te midden der ijdelheden, God en de deugd te vergeten. (Dit is op de kermissen, die ook elders nog gehouden zullen worden, mede van toepassing.) En wat zouden de gevolgen zijn, als God een Volk, dat hem, na zoo vele nieuwe zegeningen, vergat, op nieuw door misgewas bezocht? De vervaardiger dezer dichtregelen vertrouwt dus, dat wij wijzer zijn zullen, en erkentelijk aan God getrouw blijven. Ziedaar hoofdzakelijk den loop zijner uitboezeming, en de verklaring van het eenigzins vreemdluidend opschrift. Mogen zijne goede wenschen vervuld worden!

---

*Zeven Klaagliederen in Proza. Voorgesteld en toegelicht door* JEREMIAS ELST. *Te Haarlem, bij* J. B. van Loghem, Jr. 1847. *In kl.* 8*vo.* 63 *bl.* *f* : - 50.

Geloof niet, lezer! dat de Schrijver van dit boeksken heusch den voornaam van eenen Profeet (welk eene laffe spotternij met den Schrijver der roerende *klaagzangen!*) en den geslachtsnaam van een zeer scherp en stekend schoenmakerswerktuigje draagt: och neen! hij zelf zegt, dat het slechts een verdichte naam is. Nu, dat is ook goed; want men behoeft zich om de eer waarlijk niet als schrijver van een zoo onbeduidend boekje aan te kondigen. Er is niets wezentlijk aardigs in, dan hier of daar misschien een enkel toontje bij ongeluk, en ook niets roerends of treffends, zoo als men het zoeken zou in *klaag*liederen in proza. Nu, dat *liederen* in *proza* is ook al eene *contradictio in terminis*, zoo als de geleerden zeggen. De beste regel is eigenlijk de laatste: »de klaagliederen, alsmede de toelichtingen van *Jeremias Elst* hebben een einde." Als bij geval een herdruk van deze beklagelijk flaauwe klaagliederen noodig werd, zouden wij wel wenschen, dat zij met nog één vermeerderd werden: eene klagt van het bedrogen publiek over de vodden, die men het in de hand stopt.

---

N°. IX. *Boekbesch.* bl. 420, reg. 15 en 28, lees *levende*, en 35 *onmiskenbaar.*

# BOEKBESCHOUWING.

Oratio de pugna Theologiam inter atque Philosophiam recto utriusque studio tollenda, quam habuit JOHANNES HENRICUS SCHOLTEN, Litt. et Theol. Doct. et Prof. ord., die VIII Februarii MDCCCXLVII, quum Academiae regundae munus poneret. Accedit fatorum Academiae anno MDCCCXLVI—MDCCCXLVII enarratio. Lugduni-Batavorum, apud *P. Engels.* Formâ 8ª. 38 pagg. *f* :-60.

Het liet zich verwachten, dat de Hoogl. SCHOLTEN, bij het nederleggen van het Rectoraat aan de Hoogeschool te *Leyden*, zich een onderwerp kiezen zou, dat meer of minder in betrekking stond tot de gewigtige geschilpunten onzer dagen, in wier behandeling hij zelf regtstreeks betrokken was. Naauwelijks echter vernamen wij het door hem gekozen onderwerp, of wij meenden den inhoud en de strekking zijner rede reeds eenigermate te kunnen berekenen. Zijne gevoelens over de verhouding tusschen Godgeleerdheid en Wijsbegeerte waren ons, deels uit zijne vroegere geschriften, deels uit mondelinge mededeelingen zijner leerlingen, niet onbekend. Wij vinden ze hier dan ook, meer ontwikkeld, terug. Na, ter inleiding, te hebben opgemerkt, dat er tusschen beide wetenschappen, die vroeger onderling vrede hielden, in lateren tijd oneenigheid en strijd ontstaan is, een strijd, die in onze dagen nog op verre na niet geëindigd is, stelt hij voor en beoordeelt achtereenvolgens de grieven, door de wijsgeeren tegen de Godgeleerdheid en door de Godgeleerden tegen de wijsbegeerte ingebragt, en tracht ten slotte aan te wijzen, dat die strijd, waarvan hier sprake is, als van zelven zal zijn opgeheven, wanneer beide wetenschappen slechts op de regte wijze beoefend worden. Daarbij beroept hij zich op SOCRATES, HEMSTERHUIS, JACOBI en SCHLEIERMACHER, en tee-

kent zoowel den weg af, dien de wijsbegeerte, als het pad, dat de Godgeleerdheid te bewandelen heeft, om tot dat punt van broederlijke overeenstemming en zamenwerking te geraken. *Futurum speramus*, dus lezen wij bl. 27, *ut dum Theologus Philosophiae jura, ipsis imbutus* CHRISTI *principiis, agnoscit, libertatemque cogitandi et inquirandi vere philosopham adversus hominum in edoctorum clamores vindicat, Philosophus vicissim ad hoc esse destinatam intelligat religionem Christianam, ut sit in genere humano principium, divinitus omnia regenerans, fermenti instar per nullas non res humanas pertinens* (l. perpetrans), *spiritûs denique effectrix, sine quo nulla rerum divinarum scientia, nec ulla Philosophia vera existere unquam poterit.*

Wij vreezen, dat het standpunt, door den Hoogl. SCHOLTEN gekozen, maar al te zeer onderhevig is aan de gewigtige bedenkingen, daartegen ingebragt door Dr. DOEDES in zijn jongste geschrift: *het regt des Christendoms tegenover de wijsbegeerte gehandhaafd* enz. bl. 85—94. Ook meenen wij, dat evenmin de Godgeleerdheid, zoo als zij hier wordt voorgesteld, aan al onze Theologen behagen zal, als de wijsbegeerte, zoo als zij volgens SCHOLTEN worden moet, aan onze hedendaagsche Philosophen. De tijd der verzoening langs den' aangewezen' weg is, onzes inziens, nog verre verwijderd, en die verzoening zelve zal vooreerst nog wel onder de *pia vota* behooren. Dit neemt echter niet weg, dat wij deze *Oratio* met belangstelling gelezen hebben en niet aarzelen te verklaren, dat zij getuigenis aflegt van de bekwaamheid des Hoogleeraars. Ook de latiniteit is uitnemend goed. Jammer is het, dat wij hier, hoogstonvoorzigtig, vinden gewag gemaakt van het *monstrum transsubstantiationis*. Evenmin mogen wij onze bevreemding ontveinzen, dat hier het vraagstuk *over de wonderen*, dat groote struikelblok onzer wijsgeeren, niet meer regtstreeks is behandeld en zelfs ter naauwernood aangeroerd. En allerminst heeft dat gedeelte, waar *de mysteriis* gesproken wordt, ons voldaan. Met het bloot uitlegkundig onderzoek naar de beteekenis van μυστήρια in het N. T. is de *quæstie*

zelve nog geenszins uitgemaakt. En het heugt ons nog, den Hoogl. in zijne *oratio de Docetismo* te hebben hooren spreken van het *præ-existentiæ mysterium*.

Het verhaal van de lotgevallen der Hoogeschool, gedurende het laatste Rectoraat, laat zich aangenaam lezen.

---

*De Kerken der Woestijn, of Geschiedenis van de verdrukking der Protestanten in Frankrijk, van het einde dér regering van* LODEWIJK XV *tot op de Fransche omwenteling. Meerendeels naar oorspronkelijke en onuitgegevene stukken bewerkt. Door* C. COQUEREL. *Met eenige verkorting uit het Fransch vertaald. IIde Deel. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In gr.* 8*vo.* 545 *bl. Buiten inteekening f* 5-10.

Rec. heeft in den vorigen jaargang van dit Tijdschrift (Boekbeschouwing bl. 397 en verv.) het eerste deel van dit belangrijke werk aangekondigd, en daarbij zijn oordeel over de wijze van behandeling medegedeeld. Hij vindt geene reden, om na de lezing van dit tweede en laatste deel dat oordeel te veranderen of te wijzigen. Wij vinden hier weder eene menigte van hoogstbelangrijke zaken, maar die dikwijls met eene in bijzonderheden gaande uitvoerigheid worden medegedeeld, die meer bij den schrijver van gedenkschriften dan bij den eigenlijken historieschrijver te huis behoort. Gaarne erkennen wij de moeijelijkheid, om dit bij het bewerking eener geschiedenis, gelijk deze, geheel te vermijden. Zij bestaat voor een goed gedeelte uit de afzonderlijke lotgevallen van dezen en genen; de aard der bronnen, waaruit zij geput wordt, lokt natuurlijk tot zulk eene uitvoerigheid, tot zulk eene mededeeling van bijzonderheden uit; maar wij blijven bij ons gevoelen, dat het boek bij eene gepaste omwerking zou hebben gewonnen.

Dat het ook in den vorm, waarin wij het nu bezitten, der opmerkzame lezing overwaardig is, en ons den toestand van het Protestantisme in *Frankrijk* in de tijden der vervolging op eene treffende wijze schildert, behoeven wij naau-

welijks te herhalen. Het derde boek, waarmede dit deel aanvangt, omvat een tijdperk van tien jaren, van 1750 tot 1760. De Akensche vrede, »die aan Europa eenige jaren rust bezorgde, schonk geenen duurzamen vrede aan de kerken der woestijn." Integendeel nieuwe vervolgingen braken los. »Wij hebben gezien," zegt de Schrijver, »dat de Raad des Konings, welke voornamelijk een besturend ligchaam was en bijzonder aan den uiterlijken vorm hechtte, onophoudelijk aan de geestelijkheid aanbeval, om voor het zonderlinge in den burgerregtelijken toestand der nieuwbekeerden het oog te sluiten. De geestelijkheid bood tegenstand; zij besloot zich ten opzigte van die zoogenaamde bekeeringen niet te laten misleiden; zij wilde het masker, hetwelk de vervolging verschoonlijk maakte, afrukken. Nu stonden de beide partijen op nieuw tegenover elkander. De goede trouw der katholieke geestelijkheid steeg tot onverdraagzaamheid; die der protestanten tot heldenmoed. Hieruit werden nieuwe verdrukkingen, die voornamelijk vijf jaren lang, van 1750 tot 1755, plaats hebben, benevens voorvallen geboren, even wreed als gedenkwaardig. Het scheen, alsof de oude dweepzucht in het midden der 18de eeuw zich haastte, om eene laatste poging voor eene bijna verloren' zaak te wagen." Van deze vervolgingen geven ons de hoofdstukken van dit boek een getrouw en uitvoerig verslag. Mén ging daarbij op de gewone wijze te werk; het verstoren en uiteenjagen der bijeenkomsten, het dwingen der ouders, om hunne kinderen, die in de woestijn gedoopt waren, naar de Roomsche kerken te brengen, om naar Catholijk gebruik de doopplegtigheid te ondergaan, geldboeten enz. waren de middelen, die gretig werden aangegrepen. Doch ook daarbij bleef het niet; het kwam tot nieuwe dragonnades; het bloed stroomde, en op nieuw waren er, die hun protestantsch geloof met den marteldood moesten bezegelen. Te verwonderen was het niet, dat dergelijke ondervindingen de gemoederen op nieuw grootelijks ontrustten, en dat er enkele tooneelen van gewelddadigen tegenstand plaats hadden. Zoo werden in de *Cevennen* eenige Roomsche geestelijken de slagtoffers van hunnen

voorbarigen ijver, en geraakte de bevolking daardoor in groote spanning. PAUL RABAUT, zeker een van de verdienstelijkste mannen onder de predikanten der woestijn, en wiens werkzaamheid voor geen gering gedeelte de stof tot dit tweede deel heeft opgeleverd, beijverde zich, om de gemoederen weder tot kalmte te brengen. Gelijk vroeger, zoo bleven ook nu de smeekschriften der Protestanten zonder gevolg. Als een staaltje van de onmenschelijke vervolging deelen wij mede het gebeurde met den predikant LAFAGE, waarover in het zesde hoofdstuk wordt gehandeld. LAFAGE had zich eens voor eenen nacht, in de nabijheid van *Vabres*, op de landhoeve van zekeren hervormde, JACQUES NOVIS genaamd, verscholen. Een verklikker, door een toegezegd loon van duizend kroonen bewogen, had zijne schuilplaats aangewezen. »Bij het aanbreken van den dag bezette eene afdeeling van het garnizoen van *Monoblet* al de uitgangen der landhoeve. De predikant trachtte zich op het dak te redden; maar ras werd hij bemerkt en met een schot begroet, hetwelk hem den arm verbrijzelde en eene wonde onder de kin toebragt." Men handelde daarmede geheel overeenkomstig met de strenge bepalingen, die in den laatsten tijd ten aanzien van de predikanten waren gemaakt, en waarbij de militaire overheden waren gelast, om op hen te vuren, zoo dikwijls zij zich door de vlugt zochten te redden. »Het was nu gemakkelijk zich van den ongelukkige meester te maken; men hield een wakend oog op hem, totdat men hem onder bedekking van eene uit *Collognac* aangekomene versterking naar *Monoblet* voerde. Het geheele gezin NOVIS, de ouders met hunne drie kinderen deelden in het lot van hunnen leeraar, en werden met hem gevat." Men voerde de gevangenen van plaats tot plaats en scheidde hen te *Alais* van elkander. LAFAGE had hier nieuwe verdrietelijkheden. Door allerlei listige strikvragen poogde men hem bekentenissen te ontlokken, geschikt, om het gezin, dat hem eene schuilplaats had verleend, meer en meer in een kwaad daglicht te stellen. Van den anderen kant poogde de abt RICARD hem tot godgeleerde rede-

twisten te bewegen. »De ongelukkige predikant was genoodzaakt hem te verklaren, dat hij zich daartoe niet in staat bevond, dat hij reeds door eene bijna doodelijke wonde getroffen was, en dat hij aan niets anders denken kon, dan om wel te sterven." Te *Montpellier* werd het proces van den predikant met eenen barbaarschen spoed aangevangen en ten einde gebragt, hij werd ter dood veroordeeld, »en door het vuur der troepen reeds gevaarlijk gewond, onderging hij zijne straf, zonder zich door de toebereidselen of door het oogenblik der executie zijne helderheid van geest en standvastigheid van ziel te laten nemen. De soldaten, die het schavot omgaven, konden, bij het aanschouwen van dit slagtoffer van een zoo onwankelbaar geloof, hunne tranen niet bedwingen." Hiermede was evenwel de zaak nog niet afgedaan. Den meêdoogenloozen intendant DE ST. PRIEST »bleef nog overig dat gezin te straffen, hetwelk intusschen slechts te vergeefs een toevlugtsoord aan deszelfs verbannen leeraars had kunnen verschaffen. Hij deed het punt van het verblijf der leeraars op de hoeve van NOVIS op het naauwkeurigst behandelen. Zich de moeite van een spitsvindig onderzoek tot in de kleinste bijzonderheden toe getroostende, wilde hij zich ongetwijfeld het genoegen verschaffen om alles, wat deze soort van regtspleging, door de intendanten uitgeoefend, afschuwelijks bevatte, te vereenigen en gaf hij zelfs bevel, om van gezegde landhoeve door deskundigen eene schets en een meetkundig plan, ja zelfs zoo noodig eene afbeelding in relief te doen maken. De uitkomst van dit proces was, dat twee maanden later te *Montpellier* door denzelfden intendant een nieuw vonnis werd geveld, waarbij het hoofd van het gezin, J. NOVIS, veroordeeld werd, om voor eeuwig op de galeijen van den Koning als roeislaaf te dienen, na alvorens op den regter schouder met de letters G. A. L. gebrandmerkt te zijn, en om zijne goederen op een derde gedeelte na, ten dienste van zijne vrouw en kinderen, die buiten proces gesteld werden, te zien verbeurd verklaren. Gelukkig ontkwam de brave burger door de vlugt de uitvoering van zulk eene ontee-

rende uitspraak; de intendant kon alleen het vonnis aan een' op het plein Notre-Dame te *Montpellier* opgerigten paal doen aanplakken, en het heiligdom der edelste gastvrijheid, de woning van NOVIS, tot op den grond toe doen afbreken en slechten."

Zoo dergelijke tooneelen ons met droefheid vervullen, het zevende hoofdstuk schenkt daarvan eenige verademing. Daarin wordt gesproken over de onderhandeling tusschen den prins VAN CONTI en PAUL RABAUT over de vrijheid der kerken. Het scheen, dat men op gunstiger tijden mogt hopen, toen een prins van den bloede, LOUIS VAN BOURBON CONTI, zich de zaak der vervolgde Protestanten begon aan te trekken. Jammer slechts, dat het doorgaande karakter van dezen man van dien aard is, dat wij moeijelijk daarbij aan geheel zuivere bedoelingen kunnen denken. Het bleef ook grootendeels bij onderhandelingen en plannen, die tot weinige uitkomst leidden, ofschoon RABAUT zelfs persoonlijk naar *Parijs* trok en op eene geheimzinnige wijze eene zamenkomst met den prins hield. Nog merkwaardiger misschien is de in ditzelfde hoofdstuk vermelde memorie van den procureur-generaal van *Aix* in *Provence*, RIPPERT DE MONCLAR, waarin deze, schoon een opregt Catholijk, de zaak der verdraagzaamheid ten behoeve van de verdrukte Protestanten verdedigt.

Het vierde boek brengt de geschiedenis ten einde. Wij naderen daarin met rasse schreden de tijden, waarin geheel andere begrippen veld winnen, waarin de wijsgeerige denkbeelden van de laatste helft der achttiende eeuw op den geheelen toestand der maatschappij den onmetelijksten invloed oefenen. Er gingen intusschen nog jammerlijke treurtooneelen vooraf. Nog in Februarij 1762 werden de predikant FRANÇOIS ROCHETTE en de drie gebroeders GRENIER om het geloof ter dood veroordeeld en gebragt. De rampzalige geschiedenis van JEAN CALAS moest plaats hebben, om de oogen wijd en zijd te openen, en eenen kreet van verontwaardiging te doen opgaan. Zij wordt hier in haar geheel, onopgesmukt en ontdaan van haar schier ro-

manesk belang, voorgedragen, en haar invloed op de algemeene denkwijze aangetoond. Terwijl op deze wijze de zaak der vrijheid van godsdienst door op zichzelve hoogstbedroevende gebeurtenissen werd bevorderd, werd er van de andere zijde door de regering zelve een plan geopperd, waardoor die vrijheid voor geld zou worden gekocht. Men wilde bij den nood, waarin 's lands middelen verkeerden, op groote schaal eene bank oprigten, waarin de Protestanten zouden kunnen deelnemen. Zij zou het geregeld disconteren van koopmanswissels of van mandaten op de koninklijke schatkist ten doel hebben gehad, en men stelde de deelneming daaraan voor als het eenige middel voor de Protestanten, »om de aandacht van den souverein tot zich te trekken en zich zijne toegenegenheid te verwerven, ten einde in het vervolg gunsten en voordeelen te erlangen." Gelukkig zagen de Protestanten den strik, dien men hun spande. RABAUT vooral bevroedde duidelijk, dat zij door het geven van hun geld zich deerlijk zouden verzwakken en der regering het heft tegen hen geheel in handen zouden geven. Veeleer raadde hij tot het geven van eene vrijwillige gift, en daarbij had men tevens een ander plan op het oog. Men verlangde, »dat de Koning voor het aanbod eener vrijwillige gift wederkeerig de Protestantsche gelastigden zou magtigen, om dezelve bij hunne broeders te verzamelen. In deze eenvoudige handelwijze lag eene geheele erkenning (der Protestanten) opgesloten. Het ware in het vervolg bezwaarlijk geweest, hen of hunne predikanten met welke men onderhandeld had, en wier geld men aangenomen had, naar de galeijen te zenden of ter dood te brengen. Maar de leeraren der woestijn oordeelden wijselijk, dat men de verdraagzaamheid eerst moest bekomen, alvorens men haar betaalde; zij verwierven haar niet, het was er verre van daan; maar zij behielden ook hunne vrijwillige gift."

Langzamerhand begint er nu eene betere betere toekomst aan te breken. Van tijd tot tijd hernieuwen zich nog wel tooneelen van geweld, maar van den anderen kant ziet men ook daden van geregtigheid, die van eenen beteren geest

getuigen. Onder deze verdient vooral vermelding het arrest, hetwelk het parlement van *Toulouze* in de maand September 1769 uitsprak, en waarbij het huwelijk van zekere Protestantsche vrouw, in der tijd door RABAUT voltrokken, op een certificaat van dezen, ondanks de aanspraken van eenige zijdelingsche erfgenamen van haren overleden echtgenoot, als wettig werd verklaard. »Het was misschien voor het eerst in *Languedoc*, dat een stuk, van een' predikant afkomstig, in regten geldig was."

Men zou zich intusschen bedriegen zoo men meende, dat reeds nu alles gewonnen was. Er verliep nog een geruime tijd, voordat aan de Protestanten ook slechts eenigzins regt geschiedde; het duurde nog verscheidene jaren, voordat kerkers en galeijen hen, die om des geloofswille tot gevangenis of galeistraf veroordeeld waren, aan hunne betrekkingen teruggaven. Eerst in 1787 vaardigde LODEWIJK XVI een voor de Protestanten gunstig edict uit, waarbij hunne burgerlijke regten werden gewaarborgd. Zeker was dit stuk voor hen van groot belang; maar hoezeer het nog eenen bekrompenen en uitsluitenden geest ademde, en hoe weinig het in overeenstemming was met de denkbeelden, die meer en meer veld wonnen, dat mogen deze woorden van LODEWIJK XVI bewijzen, welke daarin worden gevonden. »De katholieke godsdienst, welke wij het geluk hebben te belijden, zal alleen in ons koningrijk de regten van openlijke uitoefening en de daaraan verbondene eer genieten, terwijl onze overige niet katholieke onderdanen — verstoken van allen invloed op de in onze staten vastgestelde orde, nu en voor altijd onbevoegd verklaard om in ons koningrijk tot eenig staatslighaam te behooren,— aan de gewone policie onderworpen, wat de waarneming der feesten betreft, — aan de wet niets anders te danken zullen hebben, dan hetgeen het regt der natuur niet toelaat hun te weigeren, om namelijk hunne geboorten, hunne huwelijken en hunne sterfgevallen te doen bekrachtigen, ten einde even als al onze overige onderdanen de burgerlijke voorregten, die daaruit voortvlocijen, te mogen genieten." En elders:

»Vóór de herroeping van het edikt van *Nantes* hadden de Protestanten een godsdienstig aanzijn; mijn edikt geeft er hun geen; de protestanten worden er zelfs niet in genoemd." Waarlijk, een koning, die zoo weinig den geest van zijnen tijd begreep, moest wel in den stroom der omwenteling ondergaan. Uit deze omwenteling zelve moest de vrijheid van geweten voortkomen, die wij als eene van hare weldadige vruchten mogen beschouwen.

Met het edikt van LODEWIJK XVI eindigt dit boek. Het zou er niet bij verloren hebben, wanneer een beknopt overzigt de gevolgen van dat edikt en van de omwenteling zelve aanschouwelijk had voorgesteld. Het slot is nu onzes oordeels abrupt genoeg.

Eenige bijlagen, naamlijsten en een register vormen de laatste bladen van dit lijvige boekdeel.

Wij beschouwen het als eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van het Protestantisme en twijfelen niet, of het zal door velen met gretigheid zijn ontvangen.

---

*Brieven van Bato en Gruno, over Gods heiligheid en liefde; uitgegeven door* M. A. JENTINK, *Predikant te Harlingen. Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1845. *In gr.* 8*vo.* 122 *bl. f* 1-:

De gekozen briefvorm geeft hier en daar iets levendigs aan de voorstelling, maar somtijds toch ook, b. v. met den vijfden, iets onbeduidends, bijna belagchelijks, hetwelk eenigzins stoot bij de behandeling van een zoo belangrijk onderwerp als het verband tusschen heiligheid en liefde in het Goddelijke wezen. Voor iemand, die bekend is met de verschillende rigtingen in dogmatische opvatting van het Evangelie, zoo als zich die in de laatste jaren bij onze vaderlandsche Godgeleerden hebben geopenbaard, behoeft niet gezegd te worden, hoe tijdig, hoe gewigtig dit onderzoek zij, en die daarmede niet bekend is, kan het niet worden door de weinige regelen, die wij er over zouden kun-

nen schrijven. De tegenwoordige standpunten van beschouwing worden met juistheid opgegeven; hoe de Utrechtsche Hoogleeraren er vóór ruim 20 jaren over dachten, doet hier al zeer weinig ter zake, of het zou moeten zijn, opdat men wete, hoe de Schrijver het zich heeft hooren voordragen. Ref., die ROYAARDS en VAN OORDT niet meer in hun onderwijs gehoord heeft, leerde HERINGA kennen als eenen fijn scherpzinnigen *exegeet*, doch die zich met wijsgeerige opvatting van het Evangelie minder afgaf; en de aanteekening, dat de Hoogleeraren in de Geschiedenis, Grieksche, Latijnsche en Nederlandsche letterkunde, zich niet over hunne opvatting van het verband tusschen Gods heiligheid en liefde hebben uitgelaten, is vrij overbodig, daar de levenden en de overledenen van hen zeker de eersten zouden zijn geweest, om op te komen tegen aanhaling van hunne autoriteit in deze zaak van dogmatisch-philosophischen aard. Hoezeer de voorstellingen deswege uiteenloopen wordt niet zonder eenige scherpheid aangewezen; gelijk de aanhaling eener (ware of voorgewende?) leerrede geheel in den oudtestamentischen geest dergenen, die gekomen waren tot schrik en vreeze (verg. *Hebr.* XII: 18—21), en wat daarbij behoort, wel zoo wij gelooven naar waarheid, maar juist daardoor niet zeer malsch uitvalt.

Het geheele stukje — dat de kundige Schrijver wel niet voor eene afgewerkte wetenschappelijke behandeling van het *summum principium* des Goddelijken wezens wil doen doorgaan — is met veel scherpzinnigheid geschreven; maar hij heeft, zien wij niet verkeerd, zijne partij niet ontwapend, en zal denkelijk de beschuldiging eener eenzijdige voorstelling der opvatting van deze niet volkomen ontgaan.

---

*Over de uitwerking der inademing van Etherdampen, over haren invloed op den gezonden mensch en als pijnverdoovend middel bij heelkundige operatiën; volgens de waarnemingen in den laatsten tijd gedaan*

*door* ROUX, VELPEAU *enz. Door Dr.* PAJOT. *Uit het Fransch vertaald. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1847. *In gr.* 8*vo.* 59 *bl. f* :-50.

Wij haasten ons dit werkje aan te kondigen, als betreffende een vraagstuk van den tegenwoordigen tijd. De ongenoemde Vertaler heeft geen' onnutten arbeid verrigt, door dit product op Hollandschen bodem over te brengen. Moge het meerendeel der geneeskundigen, juist om het belangrijke van de nieuwe uitvinding, zich op de hoogte der ontdekking gehouden hebben, er blijft een groot gedeelte over, vooral op kleinere plaatsen, en te platten lande, die niet in de gelegenheid waren iets meer hiervan te weten, dan hetgeen de dagbladen hun geliefden mede te deelen. Wij hechten dan ook om deze reden *alleen* onze volkomene goedkeuring aan het denkbeeld, om niet het werkje, maar wel de ontdekking op deze wijze te verspreiden. Ref., die verklaren kan tot op den huidigen dag bijna alles gelezen te hebben wat de Aetherliteratuur opleverde, moet het verwonderen, dat de ongenoemde Vertaler, in plaats van dit werkje in onze taal over te brengen, niet zelf eene compilatie van daadzaken heeft geleverd. Immers de *Gazette des Hôpitaux* en GOESCHEN's *Jahrbücher* hadden hem in ruime mate stof opgeleverd om niet alleen, zoo als nu, de Fransche (partijdige) experimenten mede te deelen, maar ook die van Duitschen en Engelschen bodem. Hij zoude dan met een ander oog zijne feiten verzameld hebben, zoowel ten voor- als ten nadeele. Nu zal ieder geneeskundige gaarne inzien, dat voor het vervolg deze ontdekking groot nut kan opleveren (naar Ref. oordeel mogelijk na verloop van tijd het allerminst wat het verdooven van pijn bij operatiën betreft). Gaat hij evenwel na, dat de Schrijver van het Fransche werkje Dr. PAJOT de *chef de clinique* van Professor VELPEAU is, dus de volgeling van den ijverigsten Franschen voorstander en grooten operateur, dan zal hij ligtelijk erkennen, dat de uitgezochte daadzaken niet van

partijdigheid zijn vrij te pleiten. Wel is waar worden ten slotte eenige overzeesche noodlottige gevallen medegedeeld; de menigte van den Franschen grond worden evenwel verzwegen. Berusten wij hierbij; de tijd is nog niet gekomen, om de aanwijzing voor de toediening der aetherdampen te bepalen. Dat men echter voorzigtig te werk ga, want een enkele ongunstige afloop doet meer nadeel aan de zaak dan honderd gunstige gevallen. Men herinnere zich slechts de twee doodelijk afgeloopen gevallen in *Engeland;* welk een zwaard kregen de tegenstanders hierdoor niet in handen! Wachten wij daarom onzen tijd af, en veel nut zal, naar Ref. oordeel, van deze ontdekking te wachten zijn. Dat daarom dit boekje in veler handen kome; dan zal het doel van den Vertaler bereikt zijn. Later evenwel zoude hij eene nuttige zaak verrigten, indien hij, zoo als Ref. hierboven zeide, eene verzameling zocht daar te stellen van alle tot hiertoe door den druk bekend gemaakte belangrijke gevallen, voegende hierbij de discussiën daaromtrent gehouden in de verschillende geleerde Genootschappen; dan zal een voor ons land allerbelangrijkst werk geschied zijn; want dan eerst zal men niet blindelings behoeven te volgen, men zal kunnen vergelijken, oordeelen en handelen.

Julij 1847. ..M...

---

*Proeve van Onderzoek over het verschil tusschen den voormaligen en hedendaagschen vorm van Procederen, met betrekking tot de leer van het bewijs der misdrijven; naar aanleiding van de gevoerde Procedure, in zake van den Procureur-Generaal bij het Provinciaal Geregtshof van Noord-Holland, tegen* J. H., *beklaagde wegens moedwillige brandstichting in een gebouw. Briefsgewijze voorgesteld door een oud Regtsgeleerde aan zijnen voormaligen Ambtgenoot in 's Hage. Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1845. *In gr.* 8*vo.* 77 *bl.* *f* :-80.

Hard is wel voorzeker het oordeel, hetwelk Mr. A. DE PINTO over dit stukske geveld heeft in de *Themis*, zesde jaargang, N°. 4, bl. 635 tot 645 ingesloten. Hij begint met te zeggen: »Ik heb met dit vlugschrift, dat, in mijn »oog althans, niet de minste wetenschappelijke waarde heeft, »weinig op." En hij eindigt aldus: »Met de weinige »stellingen, welke het boekje levert, ben ik het niet eens. »Dit echter bewijst niets meer tegen dan vóór hetzelve. »Maar, indien men, na een boek gelezen te hebben, geen »antwoord weet te vinden op de vraag, wat men er nu ein»delijk uit geleerd heeft, wat er in bewezen en betoogd »wordt, en op welke gronden? dan verdient zulk een boek »zeker weinig lof." — »Ik houd het er dan ook voor, dat »het verstandiger geweest ware, dezen brief maar stil te »laten begraven in de scheurmand van den geachten Heer »Collega. De regtsgeleerde wetenschap zou er zeker niets »mede hebben verloren, en de Schrijver misschien óók niet, »als zijn collega zijnen brief eenvoudig had gelezen, en »gezegd: *requiescat in pace:*

»*delere licebit.*
»*Quod non edideris: nescit vox missa reverti.*"

Hoe gaarne zou Referent dit gestrenge vonnis over het hier aangekondigde opstel tegenspreken, indien hij er slechts gronden toe vond! Maar helaas! zoo als hij het vlugschrift ontvangen en gelezen had, vóór hem nog het aangehaalde nummer der *Themis* was geworden, zag hij zich in zijne verwachting, een geleerd, kernachtig en oordeelkundig stuk van een' oud' Regtsgeleerde (al ware het tot staving van anderzins verouderde denkbeelden en al mogt hij zich overigens met de strekking niet kunnen vereenigen) in zijn bezit te hebben verkregen, jammerlijk te leur gesteld; en hetgeen hem reeds dadelijk hier en daar voor den geest was gekomen, vond hij slechts door den Heer DE PINTO wat breedvoeriger uiteengezet en betoogd, dan zulks in dit Tijdschrift, van meer algemeene strekking dan de *Themis*, geschieden mag. Hoofdzakelijk moeten wij dan ook tot be-

wijs der deugdelijkheid van ons gevoelen naar de aangehaalde, daarin voorkomende en zoo uitgebreide, beoordeeling verwijzen.

De Schrijver is er over geërgerd, dat 28 Febr. 1845 een man, die van brandstichting in eigen woonhuis beschuldigd was, is vrijgesproken, dewijl het Provinciaal Geregtshof van *Noord-Holland*, »overwegende, dat al de »afgelegde verklaringen wel *vermoeden* doen ontstaan, »dat gemelde brand moedwillig zou zijn gesticht, en de »gedragingen van den beschuldigde wel *bezwaren* te zij»nen aanzien hebben doen rijzen, dat hij de dader van »het feit zou *kunnen* zijn; doch dat niet *wettig* en *over»tuigend* gebleken is, dat in den nacht van den 12 op »den 13 Sept. 1844 moedwillig brand in des beschul»digdens woning gesticht is, noch dat de beschuldigde »aan die misdaad zou schuldig zijn." Maar indien nu dezelfde Raadsheeren, naar de Fransche wijze van regtspleging, alleen naar *innerlijke overtuiging* uitspraak hadden moeten doen, meent hij dan, dat de zaak *anders* zou zijn uitgevallen? — Naar ons inzien volstrekt niet. Immers Art. 428 van het tegenwoordige Wetboek van Strafvordering neemt ook *aanwijzigingen* onder de wettige bewijsmiddelen op. Art. 442 zegt: »Door aanwijzingen worden verstaan daadzaken, gebeurtenissen of omstandigheden, welker *bestaan* en *overeenstemming*, zoo onderling als met het misdrijf zelve, klaarblijkelijk aantoonen, dat er misdrijf gepleegd is, en wie hetzelve bedreven heeft." Bij Art. 444 wordt de beoordeeling der kracht van bewijs, welke aanwijzingen in elk bijzonder geval hebben, aan de *bescheidenheid des regters* overgelaten, en wordt deszelfs *geweten* op het ernstigste belast met de inachtneming van de alleruiterste zorgvuldigheid in dat onderzoek. Wij vinden hier niets anders, dan eene goede omschrijving van hetgeen *intime convictie* is. Ook deze was geene *inbeelding*, geen *vermoeden;* het was eene vaste, innige overtuiging van schuld, die nooit op iets minders, dan op dergelijke aanwijzingen, als de Nederlandsche wetgever vordert, kon gevestigd zijn. Indien nu, onder de Fransche wetgeving,

uit de afgelegde verklaringen bij de gezworenen, of naderhand bij de Leden van 't Hof, slechts *vermoeden* van moedwillige brandstichting ontstaan ware, en er wel *bezwaren* ten nadeele van den beschuldigde waren gerezen, zoodat men inzag, dat hij wel de dader zou *kunnen* zijn, zou men hem *dan* reeds dáárom alleen hebben veroordeeld? Zeker neen! want er is slechts *intime convictie*, wanneer het den Regter *overtuigend* gebleken is, dat er misdaad is gepleegd, en zulks door den beschuldigde. — Maar de Schrijver wilde ook slechts, bij uitzondering, eenen beklaagde in ordinair proces ontvangen, zoodat er tegenover den openbaren aanklager een verdediger optreedt. In den regel wenschte hij geene regtsgeleerde verdediging. Daarom zet hij ook in dezen al de gronden van den Procureur-Generaal breedvoerig uiteen, maar van hetgeen daartegen is ingebragt zwijgt hij bijna geheel. Hij vergoelijkt het *scherp examen*, in den goeden ouden tijd gebruikelijk, toen de regters nog *als vaders* straften.

Ja! er zijn lieden, die een *vaderlijk* gouvernement, eene *vaderlijke* strafvordering en strafoefening willen. Men verstaat daardoor, dat de Overheden aan wet noch regel zoo gebonden zijn als thans, maar dat zij handelen naar hetgeen hun hart hun ingeeft. Maar wij vragen: Bestaat er dan tusschen regenten en onderdanen, tusschen regters en beschuldigden, die *natuurlijke* band, welke de ouders met hun kroost vereenigt, en de oorzaak is, dat kinderen, in die van hooger hand ingeplante toegenegenheid der ouders, voor zoo veel deze laatsten niet ten eenemale ontaard zijn, eenen waarborg hebben tegen misbruik van magt; eenen waarborg, sterker, dan alle menschelijke staatsregelingen en wetboeken? — Ieder zal inzien, dat zulk een *natuurlijke* band tusschen overheden en onderdanen, regters en aangeklaagden, *niet* bestaat, maar vandaar ook de behoefte aan wetten, tot bescherming der persoonlijke vrijheid.

---

C. C. TACITUS, *Boekšken van de Geleegenheit, Zeeden en Volken van Germanië. Door* P. C. HOOFT. *Te Leyden, bij* P. Engels. 1846. *In kl.* 8*vo.* 20 *bl. f* :-30.

Ds. J. J. DE GELDER heeft deze vertaling van den beroemden Drossaard afzonderlijk in het licht gegeven, tot eene oefening in de Hollandsche taal en letterkunde. ZijnEd. gaf aan *Germanië* van TACITUS, boven zijn *Leven van* AGRICOLA, hiertoe de voorkeur, schoon het ook wel verdiende om in een nieuwerwetsch gewaad van het midden der negentiende eeuw uit zijn bestoven schuilhoekje voor den dag te komen. Dit verdiende het voorzeker, omdat het als het meesterstuk onder alle levensbeschrijvingen kan aangemerkt worden.

De geheele TACITUS had ook eene gegronde aanspraak om in een' hedendaagschen vorm in onze taal te verschijnen; want de vertalingen van FENACOLIUS en P. C. HOOFT, hoe krachtig en kernachtig de laatste moge zijn, kunnen, als te veel verouderd, den hedendaagschen lezer niet meer behagen. Het ware te wenschen, dat een bekwaam letterkundige hieraan zijne krachten eens beproefde. TACITUS is onder de Romeinsche geschiedschrijvers die, met welken *Nederland*, even als *Duitschland* in het algemeen, in de naasje betrekking staat.

Om op het boeksken van *Germanië* terug te komen, dit is een der belangrijkste geschriften, die ons de oudheid voor de kennis onzer Duitsche voorvaderen heeft doen toekomen, en nog andere opmerkingen maken dit geschrift hoogst belangrijk. TACITUS vertoont zich hierin niet alleen een diepzinnig geschiedschrijver, maar een juist en scherpziend waarnemer. Hij begint eenvoudig, op de wijze der Ouden, die nimmer in hunne inleidingen de trompet gestoken hebben. De Germanen treden alleen op. Nadat hij zijn onderwerp aangeduid heeft, volgen de algemeene karaktertrekken van Germanië in eene geregelde orde, hij schildert dezelve met eene krachtige gedrongenheid, die hem nimmer verlaat; alles schakelt zich aaneen, de daadzaken, de opmerkingen en de tafereelen. De algemeene schets van het land en volk gegeven zijnde, neemt de geschiedschrijver de verschillende volkstammen, die tusschen den *Rijn*

en den *Donau* gelegen zijn, ieder afzonderlijk in oogenschouw, en vindt hierin het middel om vele belangrijke en nieuwe gezigtspunten aan te geven, zelfs nadat het zoude schijnen dat hij het onderwerp had uitgeput. Als hij niets meer te zeggen heeft, besluit hij met de woorden: »Ik laat in hunne onzekerheid de daadzaken, die niet genoeg opgehelderd zijn." TACITUS heeft zijne verhandeling *over de Zeden der Germanen* niet met de ijdelheid van eenen sophistischen redenaar geschreven; hij schetste zijne tafereelen met die mannelijke en vrije kracht, die uit eene gelukkige verbinding van verstand, gevoel en verbeelding voortspruit; het is meer dan een schrijver die spreekt, het is een van de onzen, het is een mensch. Men behoeft hem niet te wantrouwen; hij schrijft te natuurlijk om de waarheid niet te zeggen; hij is te levendig in zijne schildering om niet waarachtig te zijn. De tafereelen van TACITUS van de gewoonten en van den aard der *Germanen* zijn van eene sprekende oorspronkelijkheid; hoe meer men in den geest van het oud-Germaansche leven indringt, hoe meer men van de getrouwheid der teekening overtuigd wordt, ons door den Romeinschen geschiedschrijver nagelaten. Het is een belangwekkend verschijnsel in de letterkunde, hoe de beschaafde *Italiaan* den ruwen, onbedorven barbaar met zoo veel juistheid en onpartijdigheid heeft weten voor te stellen, TACITUS' werkje en het heldendicht der *Niebelungen* zijn de eerste grondsteenen der oud-Duitsche inwendige geschiedenis.

---

*Geschiedenis der Godsdiensten, behelzende de oude en hedendaagsche godsdienstige gebruiken, plegtigheden en leerbegrippen van alle volken der aarde, door* T. F. B. CLAVEL; *opgehelderd door eene menigte Staalgravures. II Deelen. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. *In gr.* 8*vo.* 710 *bl.* *f*12-:

Bij de verschijning van de eerste aflevering dezer geschiede-

nis, zijn de lezers der *Vaderl. Letteroefeningen* reeds met een kort woord op dezen letterkundigen arbeid opmerkzaam gemaakt (*). Thans, nu het werk in zijn geheel voor ons ligt, willen wij trachten het met algemeene trekken te leeren kennen, schoon natuurlijk de omvang en de rijkdom der zaak het geven van een geregeld overzigt onmogelijk maakt.

De Schrijver heeft zich ten doel gesteld, in geleidelijke orde een verslag te geven van de geschiedenissen, de leerstellingen, zinnebeelden, gebruiken en plegtigheden van al de Godsdiensten, die »sedert den bekenden oorsprong der maatschappijen tot op onze dagen *eene rol* op het tooneel der wereld »*hebben gespeeld*" (sic.). Vooraf wil hij echter een blik op allen te gelijk werpen, ter inleiding. Hij erkent, dat de Godsdienst berust op eene oorspronkelijke openbaring der Godheid, die als schepper van het menschdom dezelfde wet aan alle natiën gegeven heeft, en wel op die wijze, door die personen en op die tijden, als zij dit heeft gewild. Daaruit zal dan de hoogere overeenkomst der verschillende Godsdienstvormen te verklaren zijn. Over den aard, den inhoud en de kenbronnen dier aloude openbaring laat zich de Schrijver niet verder uit, en vreemd staat tegenover dit vastgesteld beginsel aanstonds daarop de stelling, dat het Pantheïsmus in waarheid de oudste Godsdienst is. Deze Godsdienst, herinnert hij ons, drukte zich uit in symbolen. Deze moeten niet als spelingen van een' beschaafden geest, maar als gevolgen van de armoede der gebezigde taal opgevat worden. Eenigen van die, zoo als de *lingam* of *phallus*, gelijk ook zulken die aan dieren, planten of getallen ontleend zijn, worden ter proeve medegedeeld. Eindelijk wijst hij aan, hoe ook verschillende volken aan getallen en kleuren eene symbolische beteekenis geven, en overeenkomen in het geloof aan een' val, een toekomstig leven, een' middelaar ter verzoening, enz.

In het *eerste boek* wordt het *Bramaïsmus* onderzocht, de Schrijver houdt het voor ouder dan alle andere geloofsstelsels. Na een kort overzigt van de gewijde litteratuur, leidt hij ons allereerst in tot zijne *Cosmologie*, vervolgens tot zijne *Theogonie* — waarbij de verschillende incarnaties van VISCHNOU uitvoerig ter sprake komen en ook aan de Goden van den

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1845, bl. 7.

tweeden rang eene bijzondere opmerkzaamheid gewijd is — eindelijk tot de leer, aangaande het *toekomstig leven.* — De beschouwing van de *burgerlijke en Godsdienstige zedeleer* vangt aan met het denkbeeld van praedestinatie, en, meestal met de eigene woorden der oude wijzen, worden de pligten herinnerd, die de vereerder van BRAMA aangaande ouders, gade, voorgeslacht, vaderland, vrienden en vijanden te vervullen heeft. Tegenover dat goede, dat wij met welgevallen gadeslaan, leeren wij in een volgend Hoofdstuk echter eene treurige schaduwzijde opmerken, waar wij met de *bijgeloovige gevoelens en gebruiken der Braminen* bekend gemaakt worden. Ook hier ontbreekt het niet aan veelsoortige stof; wij worden verplaatst bij de offeranden en goochelstukken der Braminen, wij hooren wat beteekenis aan goede en kwade ontmoetingen, geeuwen, niezen, betooveringen en bezweeringen gehecht wordt; wij krijgen eene voorstelling der kracht van talismans en amuletten, en worden van Godsoordeelen en regterlijke proeven getuige. Dan leidt ons de Schrijver *de gebouwen* in *voor de opentlijke Godsvereering bestemd.* Teregt ziet hij in de Pagoden een bewijs voor de hooge oudheid van de beschaving der Hindo's, en zegt »gelijk het licht »opging uit de Egyptische hieroglyphen, toen het geheim ha»rer vertolking nog niet was verloren gegaan, zoo schieten »er ook stralen uit het oud-indisch beeldhouwwerk, wanneer »men het met de taal en de boeken van BRAMA beoefent." Na eenige dier pagoden wat meer van nabij beschreven te hebben, handelt hij over de Braminen, de Bayaderen, en de verschillende kasten der Hindo's. Ten slotte wordt er nog een enkel woord bijgevoegd over de *Tzengaris* (Zigeuners of heidens), daar CLAVEL meent dat *Hindostan* de wieg is van dit raadselachtig geslacht. In het hoofdstuk, dat over de openbare en huiselijke eerediensten handelt, trok vooral de naauwkeurige beschrijving van het huwelijk met al zijne plegheden en wetten onze aandacht, als ook het tafereel van de wijze, waarop zich de weduwen met hare mannen verbranden. Eindelijk worden nog de *onthoudingen* en zelfkastijdingen behandeld, waarmede de Hindo's hunne zonden trachten te boeten en zich de gunst der goden te verwerven, de *feesten*, vooral dat van YAGGERNAUT en het Hindoosch carnaval beschreven en alles met de geschiedenis van de *secten en scheuringen* der Brama-vereerders besloten. De Schrijver

is van oordeel, dat de Hindosche natiën het *spiritualisme* het eerst beleden hebben. Hij gelooft dit op grond van het zeggen van PAUSANIAS, dat zij de eersten zijn, die den mensch voor onsterfelijk hebben verklaard, en onderscheidt vijf voorname Phasen in de ontwikkeling hunner Godsdienst. 1°. Het zuivere Bramaïsmus, zoo als de eerste *Vedas* en de *Mânava Sastra*, welke slechts een kort begrip dier boeken is, het leeren. 2°. Het *Sivaïsmus*. 3°. Het *Vischnouïsmus*. 4°. Het *Buddaïsmus*. 5°. De *djaïna's*. Deze laatste, de kettersche secten van *Indiën*, worden nog kortelijk in hunne eigenaardigheid geschetst en het geheele Hoofdstuk met de volgende opmerkingen aangaande de innerlijke waarde van het Buddaïsme besloten. »Het is niet mogelijk den heilzamen »invloed te loochenen, die door deze Godsdienst is uitgeöefend op de half wilde natiën, welke haar aanvankelijk hebben omhelsd, zij heeft haar algemeene denkbeelden van »zedelijkheid, den geest van gezelligheid en vrede en den »smaak voor de schoone kunsten en pracht ingeprent. Maar »van een' anderen kant zijn de krachten, die aan het Godsdienstig geloof en het waarnemen van uiterlijke plegtigheden worden gehecht, het vermogen om de grootste misdaden door beuzelachtige of wreedaardige boeten uit te »wisschen, zoo vele omstandigheden, welke zeer veel hebben toegebragt, om den zedelijken zin der Hindo's te verbasteren. Men moet ook in het oog houden, dat de verbeteringen, die door de onmiddellijke uitwerking van het »toepassen der veda's in de maatschappelijke inrigting en »het karakter van dit ras te weeg gebragt worden, in hunnen loop moesten gestuit worden, zoodra de daaruit voortvloeijende instellingen de zeden en het temperament der »Hindos naar den eisch dier boeken hebben geplooid. De »kleingeestige, volstrekte voorschriften der Veda's in welke »in alles, wat het openbaar en huisselijk leven van het individu betreft, is voorzien, alles aan regels is gebonden, »hebben het veld van den vrijen wil boven mate beperkt, »de neiging van den geest tot onderzoek aan kluisters gelegd en eene onoverkomelijke grens aan den vooruitgang »gesteld. De volkeren van Indië zijn heden wat zij waren »*zesduizend* (?) jaren geleden, en zij zullen dezelfde blijven, zoolang zij onderworpen blijven aan het juk van een »Godienstig wetboek, waarin alles kunstmatig is berekend,

»om hen in alle zaken aan eene volslagene onbewegelijk-»heid te boeijen." Zonder het te weten of te willen, heeft de Schrijver door deze laatste aanmerking de volstrekte noodzakelijkheid betoogd van de verspreiding des Christendoms in *Indië*, als het eenige middel, om deze ontzettende menschenmassa's uit hunnen doodslaap te wekken.

Hebben wij, ter proeve der geheele bewerking van dit boek, bij het eerste gedeelte wat uitvoeriger stilgestaan, aangaande het overige zal men zich met eene beknopte inhoudsopgave willen vergenoegen. Het *tweede* Boek is aan de beschouwing van het *Buddaïsmus* gewijd, en behandelt den oorsprong, de vestiging, de voortplanting, de priesterschap, de gewijde litteratuur, de tempels en eeredienst eener Godsvereering, die thans nog op het eiland *Ceilon*, in het *Birmannisch* rijk, in dat van *Annam*, in *Tibet*, in *China*, op *Corea*, in *Japan*, en in het grootst gedeelte van Russisch en Chineesch *Tartarije* de heerschende is. Dat het *Buddaïsmus* veel ouder dan het Christendom is, acht de Schrijver ontwijfelbaar zeker. Hij vindt merkwaardige overeenkomsten tusschen het *Buddaïsme*, inzonderheid in *Tibet*, met sommige gebruiken der Roomsche kerk, b. v. de gebeden voor de dooden, de oorbiecht, de voetkussing, de litaniën, de processiën, het wijwater. Eindelijk handelende over de Godsdiensten, die met het *Buddaïsmus* in verband staan, brengt hij bepaaldelijk de eerdienst der *Chinezen* en het *Sintoïsmus*, de oudste Godsdienst van *Japan*, ter sprake.

Het *derde Boek* handelt over het *Polytheïsme* in *Amerika* en *Oceania* (*Malesië*, *Australië* en *Polynesië*). Hij acht ook deze Godsdienst afkomstig uit *Indië*, en meent te kunnen aanwijzen, dat de gewijde overleveringen, vooral der *Amerikanen*, slechts verbasteringen van de Hindosche zijn. Uitvoerig worden de verschillende fabelen van de Mythologie der *Nieuw-Zeelanders*, *Sandwich-eilanders*, *Karolinen* en anderen verhaald. De Schrijver kent aan al deze volken eenen gemeenschappelijken oorsprong met de *Amerikanen* toe, vindt ook in al de verschillende vormen van beider Godsdienst eene treffende overeenkomst, en houdt het *Sabeïsme* voor de oorspronkelijke Godsdienst der *Mexicanen* en *Peruvianen*. Doch wij kunnen hier geene meerdere bijzonderheden mededeelen, daar wij ons moeten voortspoeden tot het

*Vierde Boek*, dat den zonderlingen titel van *Heidendom*

draagt (als ware al 't voorgaande iets anders). Onder deze rubriek behandelt de Schrijver 1°. het *Magisme* (de Perzische Godsdienst). Hier worden wij dus bij ZOROASTER en de *Zendavesta* bepaald, en de Schrijver vereenigt zich met den lof, door CREUZER aan deze Godsdienst gegeven, zelfs zoozeer, »dat men aan de volgelingen eener zoodanige leer niet zonder ongeregtigheid den blaam van afgodendienst kan toeschrijven." Te zonderlinger dan, dat hij juist haar bij de beschouwing van het *Heidendom* op den voorgrond geplaatst heeft. 2°. Het *Druïdisme*, de Scandinavische Godsdienstleer. Ook deze wordt volgens het lievelingsdenkbeeld van CLAVEL weder van *Indië* afgeleid: ODIN zal slechts eene verbastering van den naam van BUDHA zijn!! Groot is de verpligting, die noordelijk en westelijk *Europa* aan de Druïden heeft. »Deze Godsdienst heeft de voortgaande kiemen ont»wikkelt, die het Christendom bevatte, *en daaraan de kracht* »*en waardigheid, die het mistte, geschonken. Zij* heeft de »door den oorlog vermengde en ineengesmolten volksstammen »voorbereid tot de staatkundige denkbeelden en instellingen, »die het grootste gedeelte der hedendaagsche maatschappij »besturen, *en die ook eerlang het overige onder hunne wet*»*ten zullen brengen.*" 3°. De *Slavonische Godsdiensten*, almede een mengsel van plaatselijke bijgeloovigheden en Aziatische Mythologie. 4°. De *Egyptische* en 5°. de *Grieksch-Romeinsche Godsdienst*, beide spruiten van denzelfden wortel.

Het *vijfde Boek* is aan het *Judaïsme*, het *zesde* aan het *Christendom*, het *zevende* aan het *Islamisme* gewijd, terwijl het *achtste* of laatste, onder den algemeenen naam van *Deïsme*, handelt over de *natuurlijke Godsdienst*, maar ook over — de *republikeinsche eeredienst, theophilantropie en Sintsimonismus*. Onder de *legenden* van het eerste behoort, dat God op *Sinaï* met zijn volk een verbond had gesloten, dat — doch wij zien bl. 225 al de geschiedverhalen van het O. V. onder den titel *Bijbelsche legenden* behandeld, zonder dat er zelfs een woord wordt bijgevoegd, waarmede de Schrijver deze zijne opvatting, die het geloof van millioenen vertrapt, regtvaardigen kan. De Joden zijn uit Egypte afkomstig. De Godsdienstbegrippen, zedeleer en instellingen van MOZES en de Rabbijnen worden in éénen adem behandeld, zonder dat ergens beider onderscheid wordt in 't oog gehouden, de profeten worden als monniken voorgesteld en van den Messias

gezegd o. a. dat de Joden, *gelijk schier alle andere volken*, een' Verlosser verwachtten, en dat God aan JACOB uitdrukkelijk beloofd had, dat hij uit *Juda* zou voortkomen. (Waar toch?) De Godgewijde Nasaraeërs waren eene afzonderlijke secte der Joden, en de lofspraak op de betrekkelijke waarde hunner Godsdienst, die zelfs den Hindo geschonken werd, wordt aan Israël — onthouden. — En wil men eenige *curiosa*, wat het Christendom betreft? De Evangelische geschiedenis wordt ook al weer onder de rubriek *Christelijke legende* behandeld. Zelfs schijnt het den Schrijver twijfelachtig, of het Christendom van zekeren JEZUS van Nazareth zijnen oorsprong mag afleiden, immers hij verzekert ons »dat er eerst omstreeks »de tweede eeuw bij de ongewijde schrijvers op stellige wijze »van Christenen gesproken wordt, en dat de stad *Alexan-*»*drië* de plaats is, waar wij hen voor het eerst zien optre-»den, terwijl hij het hoogst waarschijnlijk acht, dat het Chris-»tendom niet, gelijk de legende wil, uit *Judea*, maar uit »*Hindostan* of *Persië* afstamt" (voor zulke ongehoorde logens wordt weder geen zweem van historisch bewijs bijgebragt). »MACEDONIUS randde de Godheid van CHRISTUS aan! NESTO-»RIUS leerde dat CHRISTUS uit twee personen bestond!! »RONGE eerbiedigt al de leerstellingen en de meeste gebruiken van de Catholijke Godsdienst, schoon hij het beginsel van »vrij onderzoek aannam!!!" En nu het resultaat, na een overzigt der Christelijke Godsdienstleer en feesten, dat van onjuistheden krielt »Het Christendom heeft oudere leerstel-»lingen, beginselen enz., slechts met een nieuw kleed om-»hangen. Lang vóór hetzelve had het Buddaïsme de afschaf-»fing der vasten en de menschelijke broederschap verkondigd. »Wel verre ook dat de Christelijke Godsdienst het regt op de »vrijheid zou geleeraard hebben, beveelt zij de volstrekte »onderwerping van den geest, en voorzeker door het ver-»stand aan boeijen te leggen, maakt men ook het ligchaam »niet vrij." (»En dat is immers het hoogste ideaal, de eman-cipatie van het vleesch?" Ref.) »Doch dit is niet alles. »Door den mensch het voorschrift te geven, *dat hij, die op* »*de regterwang geslagen is ook de linkerwang moet voor-*»*houden*, verbiedt zij den wederstand tegen alle geweld, »baant den weg om de kiem van alle gevoel van persoonlijke »waarde te vernietigen: *alleen het Druïdismus heeft deze* »*treurige gevolgen der Christelijke leer in Europa verhinderd*,

»maar in het Oosten, waar dit tegengif niet bestaat, kluistert »zij den geest in onkunde en onwetenheid. Een wezenlijken »vooruitgang heeft zij echter bevorderd door hare voorschrif»ten van liefde en zelfopoffering, schoon ook deze niet tot »haar in 't bijzonder behooren." — Wij laten het aan den goedgunstigen lezer zelven over, om eene bloemlezing van dergelijke absurditeiten uit het zevende en achtste Hoofdstuk te maken, om hem slechts het resultaat van alles op de laatste bladzijde mede te deelen, *dat er namelijk geen leerstuk, geen verdichtsel, geen Godsdienstgebruik op eenige plek der aarde en ten eenigen tijde heeft bestaan of bestaat, dat niet zijnen oorspronkelijken oorsprong in het Bramaïsmus vindt.*"

Wij zijn eenigzins uitvoerig in onze mededeelingen geweest, om het hoogst ongunstig oordeel, dat wij ons verpligt zien, over den arbeid van CLAVEL uit te brengen, reeds vooruit met proeven te staven. Wij willen niet ontkennen, dat de Schrijver over den oorsprong en de gebruiken der verschillende Godsdiensten, *multa*, *imo plurima* verhaalt, op eene wijze die geschikt is om den lezer met een rijk détail van plegtigheden en leerstellingen bekend te maken — maar tot het schrijven van eene goede geschiedenis der Godsdiensten rekenen wij hem geheel onbevoegd. 1°. Ontbreekt het hem aan het juiste *begrip van Godsdienst.* Dat de Godsdienst iets meer is dan instelling of gebruik, dat zij haren zetel heeft in een oorspronkelijk en onuitroeibaar gevoel, waarvan de verschillende Godsdienstplegtigheden slechts de natuurlijke, zij het ook verbasterde maar toch altijd eerbiedwaardige openbaringen zijn, daarvan weet CLAVEL niets. 't Is als of wij door hem eenige marionetten-theaters voorbijgevoerd worden, en als of hij aan het einde ons toeroept: »zie, in alle andere vindt gij slechts met andere kleuren terug wat gij in het eerste gezien hebt." 2°. Ontbreekt het hier aan de noodige orde. Het *Feticisme*, de laagste trap van het *Polytheïsme*, wordt eerst Deel II, bl. 221—223, in korte woorden aangestipt, als aanhangsel op de — Grieksche en Romeinsche Mythologie!! Het *Heidendom* in het vierde Hoofdstuk, nadat de Godsdiensten van *Azië* en *Amerika* reeds grootendeels zijn behandeld. Zoo worden, bij de Hindosche feesten, te gelijker tijd de paascheijeren, bij hun Nieuwjaarsfeest, dat der Joden; bij eene legende der Druïden, het narrenfeest, bij hunne vuurplegtigheden, het St. Jansvuur, de

katten, het Lampenfeest der Grieken en het Hanuca der Joden behandeld. En evenmin moet zich iemand verwonderen, als hij bij de regterlijke proeven, door de *Manâva Sastra* voorgeschreven, eene uitvoerige excursie over de Godsoordeelen der middeleeuwen ontmoet — zulk eene *olla podrida* moet men nu eenmaal slikken, als men zich aan de hand van dezen gids laat rondleiden op het groote grondgebied van het Godsdienstig leven der menschheid. 3°. Hebben wij nergens eene grondige en zelfstandige bronnenstudie kunnen ontdekken; de Schrijver heeft zijne zeer goede reden gehad, waarom hij nergens opgeeft, wat bronnen hij geraadpleegd heeft: hij compileerde, bijna van het begin tot het einde, en dan nog — zonder naauwkeurigheid en behoorlijk oordeel des onderscheids, uit schrijvers van allerlei denkwijs en rigting, vooral NORK en NOACK. Wij zouden daarop minder aanmerking maken, wanneer hij zich slechts geen oordeel over de waarde der verschillende Godsdiensten had aangematigd, maar dit oordeel — hoe oppervlakkig, hoe eenzijdig, hoe onchristelijk en onwijsgeerig beide het is, wij hebben het niet meer aan te wijzen, maar ons alleen op de beide, door ons medegedeelde beschouwingen van *Bramaïsme* en *Christendom* te beroepen, of naast des Schrijvers begin »alle Godsdienst berust op openbaring," zijn besluit te leggen »alle Godsdiensten zijn uit het Bramaïsme ontstaan," waaruit noodzakelijk een dezer beide stellingen volgen moet, *of* eene valsche, *Pantheïstische* Godsdienst is geopenbaard," of »het Bramaïsme is tevens de eenige ware Godsdienst." Welke dezer stellingen voor den Schrijver de ware is, kunnen wij niet beoordeelen, daar wij niet weten, tot welke der verschillende hoofdgodsdiensten op aarde hij behoort. Naar onze meening kan men in den geest en de waarde van alle andere Godsdiensten slechts indringen, wanneer men de ééne ware kent en in haar den toetssteen ter beoordeeling van alle anderen vindt. Naar het gevoelen des Schrijvers schijnt men, om volkomen juist en onpartijdig over de verschillende vormen des Godsdienstigen levens te kunnen oordeelen, geene overtuiging te moeten bezitten, of zijne eigene meening te moeten verbergen. Het is, als wilde hij b. v. den *Nieuwzeelanders* eene even objective schets van het *Christendom*, als den Christenen een tafereel van de Godsdienst der *Nieuwzeelanders* geven. Wanneer echter het werk onder de *Nieuwzeelanders* doordrong

en er de eer eener vertaling genoot, zou die vertaler voorzeker, zoo hij ten minste in de waarheid zijner Godsdienst geloofde, hare karikatuur niet hebben kunnen overbrengen zonder een woord van protest. Onze (toch Joodsche of Christelijke?) vertaler was niet zoo bekrompen, om voor zijne Godsdienst (immers slechts eene uit den hoop, volgens CLAVEL) te velde te trekken, en terwijl hij bladzijden vol verguizing der openbaring vertolkte, had hij geene andere aanmerking, dan alleen »dat dit geheele Hoofdstuk met den geest des onderscheids gelezen moet worden!" (bl. 279.) — Of de uitgever de zedelijke verantwoordelijkheid der uitgave van zulk een oppervlakkig en irreligieus (ik zeg niet eenmaal onchristelijk) geschrift, door zeer fraaije uitvoering en eenige staalplaten, voor zijn eigen geweten verantwoorden kan, blijve aan hemzelven overgelaten. De Schrijver heeft over de Godsdiensten geschreven, gelijk men dat van een' Franschman kon verwachten, die alleen voor het St. Simonisme nog eenig hart toont te hebben, en toont geen hooger beginsel dan het materialisme te huldigen. Wij zouden meer kunnen en moeten zeggen, indien het oordeel, door CLAVEL over zaken van Godsdienst geveld, eigenlijk niet te bespottelijk was, om gevaarlijk te zijn, behalve alleen voor lezers, die alles zonder nadenken aannemen. Doch dit weinige wilden wij niet verzwijgen, om het in eene proeve te toonen, wat onrijpe pennevruchten de vertaalwoede en speculatiegeest onzer eeuw al opdisschen kan. Komt deze aankondiging al niet meer tijdig genoeg, om het publiek te waarschuwen voor *dit* product, zij kan althans strekken, om velen wat voorzigtiger te maken, als men zich later andere opstellen van dezen Schrijver ziet aanbieden. Onze natie staat, Gode zij dank, nog op een te Godsdienstig en Christelijk standpunt, dan dat zij theoriën zou kunnen toelaten, die met hare heiligste overtuigingen strijden.

---

*De Oppositie en hare organen in Nederland, door* F. W. VON MAUVILLON. *Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1847. *In gr.* 8*vo.* 59 *bl. f* :-60.

Men verkeert in eene dwaling, indien men gelooft, dat *Nederland* een constitutionele Staat is. Het moge eene door

de Grondwet getemperde monarchie als regeringsvorm bezitten, het mist vele dier waarborgen, die eene gematigd vrijzinnige staatsregeling aanbiedt. Vooreerst bestaat er geen eigenlijke volksvertegenwoordiging, omdat de verkiezingen, driemaal overgehaald, volstrekt niet als eene volkskeuze kunnen worden aangemerkt; 2°. bestaat er de verantwoordelijkheid der Ministers slechts in naam en in den vorm van het contreseign der koninklijke besluiten; 3°. zijn de kamers niet in eene juiste verhouding tot den troon geplaatst, omdat de tweede niet ontbindbaar is, en dus ingeval van botsing met de regering die werkeloos zoude kunnen maken. De Grondwet van 1815, hoe gebrekkig ook, had toch een' zekeren algemeenen geest, die, hoezeer alleen ten voordeele der bevoorregte standen, er toch een geheel van maakte; de herziening van 1840 heeft dit geheel door enkele meer vrijzinnige bepalingen zonder zamenhang verbroken, en dus, in plaats van de gebreken weg te nemen, die nog meer vergroot en sterker doen uitkomen. Het was dus niet onnatuurlijk, dat het verlangen naar eene geheele en volkomen herziening dezer Grondwet hoe langer hoe meer algemeen werd, naarmate de regering en de zoogenaamde behoudende partij te sterker voor het tegenovergestelde gevoelen uitkwamen, en alle pogingen in het werk stelden, om alle maatregelen, die strekken konden om tot deze herziening te geraken, te verijdelen. Er is hierdoor in *Nederland* eene spanning, een staat van *malaise* ontstaan, die door den immer vermeerderenden druk der belastingen en het geheel onvoldoende en ondoelmatige der geringe bezuinigingsmaatregelen nog vergroot wordt. Eene oppositie tegen de regering moest dus onvermijdelijk geboren worden. Sedert de Belgische oppositie had zij van 1830 tot 1839 geslapen; — enkele mannen hadden wel, maar te vergeefs, hunne stem tegen het heilloos volhardingsstelsel doen hooren, dat ons eenige honderde millioenen nutteloos heeft doen verspillen; eerst toen ontwaakte zij, en wantrouwen en vrees vervingen een blind vertrouwen en gerustheid op de maatregelen der regering. Echter kon deze oppositie noch in de kamers, noch onder het volk tot eene stelselmatige eenheid komen; het was slechts eene, die bij zekere gelegenheden, bij enkele onderwerpen ontstond, die geen vast doel en geene bepaalde rigting had; in één woord,

die, even als de regering, zonder vast stelsel, slechts bij den dag leefde. Zulks was het geval in de tweede kamer, waar men somtijds krachtige vertoogen hoorde, waar voorstellen tot herziening en doortastende bezuinigingen gedaan werden, die echter alle op het gebrek van aaneensluiting tot eene ontzagverwekkende meerderheid schipbreuk leden. Even zoo was het met de oppositie der drukpers gesteld; vele persoonlijke aanrandingen en beschuldigingen van Ministers en hooggeplaatste staatsambtenaren, maar geene algemeene beginselen, die het publiek op het ware standpunt konden brengen en deszelfs staatkundige opvoeding en verlichting bevorderen. Dit alles is in de aangekondigde brochure van den Heer VON MAUVILLON op eene duidelijke wijze aangetoond, echter niet zonder hier en daar scherpe aanmerkingen op de staatkundige laauwheid der *Noordnederlanders*, op hunnen koopmansgeest en weinige belangstelling in de algemeene zaak, indien het eigenbelang hierbij niet in het spel komt. Deze aanmerkingen zijn echter doorgaans niet ongegrond, en toonen klaarblijkelijk aan, dat de publieke geest in *Nederland* nog in deszelfs geboorte is en dat onze natie door den smeltkroes des tegenspoeds staatkundig moet en zal gelouterd worden. Dat dit echter zonder hevige schokken gebeure, hiertoe kan de regering veel bijdragen, indien zij zich eindelijk op de hoogte der omstandigheden en vooral van hare roeping wil plaatsen. Het werkje van den Heer MAUVILLON is zeer lezenswaardig. Ref. zal niets over het naschrift zeggen, omdat het niet tegen hem, maar tegen een' zijner medeärbeiders in dit Tijdschrift gerigt is.

---

*Belegering en verdediging des Kasteels van Antwerpen. Door* A. J. LASTDRAGER, *Lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Met Platen en Kaarten. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1846. *In gr.* 8*vo.* *X*, 270 *en* 80 *bl.* *f* 4-80.

Ofschoon in der tijd wel het een en ander het licht heeft gezien, waardoor het grootere publiek een vrij juist denkbeeld kon verkrijgen van de merkwaardige verdediging der citadel van *Antwerpen*, drie weken lang, met beleid, ge-

duld en volharding volgehouden tegen eene zoo ongehoorde overmagt, ontbrak het, zoover wij weten, tot hiertoe aan eene volledige krijgskundige beschrijving van dat beleg en die verdediging, die, ofschoon door eindelijke nederlaag gevolgd, echter een dier weinige krijgsbedrijven geweest is, bij welke de grootste roem aan de zijde des overwonnenen was. Wij weten ons niet alles in de kleinste bijzonderheden meer te herinneren, en hebben ook in der tijd alleen de openbare berigten kunnen raadplegen, geenszins bijzondere stukken, rapporten, aanteekeningen, en wat dies meer zij; zoodat wij alleen in het algemeen de naauwkeurigheid kunnen beoordeelen van het voor ons liggende boek, waarin de Heer LASTDRAGER die leemte in onze geschiedboeken van den lateren tijd getracht heeft aan te vullen. Geene misslagen, dan in een paar onbeduidende kleinigheden, zijn ons in het oog gevallen, en ook bij deze nog kan Ref. het wel mis hebben, waar hij meende, dat de Heer LASTDRAGER het had. Voor iemand, die geen *militair* belang stelt in de geschiedenis van het beleg; zal eene zoo uitvoerige beschrijving, zoo vele jaren later in het licht gekomen, eene weinig aantrekkelijke lectuur opleveren; te meer, daar, met allen eerbied voor den onsterfelijken heldenroem van CHASSÉ en zijne onderhoorigen, de gebeurtenissen der latere jaren op de *vaderlandlievende* belangstelling in het weigeren der overgave en dien ten gevolge belegerd zien der citadel nog al vrij wat hebben afgedongen, en het volhouden onzer stelling tegenover het afgevallen *België*, negen jaren lang, uit eenigzins andere oogpunten doen beschouwen, dan men in den eersten tijd van geestdrift en spanning mogelijk zou hebben geacht of durven uiten. Maar daarover niet meer — het behoort tot de Geschiedenis, die aan de toen heerschende opgewondene stemming der natie regt zal doen wedervaren. Maar die opgewondene stemming bestaat niet meer, en dit zal zeker het gretig grijpen naar dit boek — vóór 13 jaren ware het in weinige weken uitverkocht geweest! — veel verflaauwen; niemand zal meer eten en drinken laten staan, om het door te vliegen; velen misschien zeggen: »nu nog al iets over dat beleg!" En dat zou toch verkeerd zijn, want het waren *onze* dapperen, die den vijfhoek verdedigden; het waren *onze* landgenooten, *onze* tijdgenooten, die er gekwetst

werden of sneuvelden; *Nederlands* wapenroem klonk door *Europa* over eene zoo heldhaftige verdediging. En laat ons waarlijk niets veronachtzamen van onzen roem; wij hebben de herinnering daarvan waarlijk wel noodig!

Om het boek te kunnen verstaan, moet men ingewijd zijn in de *technische* termen van het *militaire* wezen. En uit dien hoofde heeft deze belegsbeschrijving dit met alle soortgelijke (tenzij doodoppervlakkige courantenberigten) gemeen, dat het groote publiek er niet veel aan heeft. Er is evenwel nog al veel in het boek, dat hiervan moet uitgezonderd worden, en belangrijke bijdragen bevat voor de kennis van dit gedeelte der geschiedenis van de scheiding der beide deelen van het voormalige Koningrijk der *Nederlanden;* maar het *hors de saison*, het dure van zulk een boek ook door de afbeeldingen, en het *militaire* van eene menigte bladzijden zal, denken wij, geen voordeel doen aan het debiet.

De platen stellen voor: het praalgraf van DE GUMOËNS; den VAN SPEYKS-toren; gedenkpenningen (2 platen); voorts eene kaart, met aanwijzing van de *positie* der Fransche en Belgische legers in December 1832, welke ten aanzien van de ligging der verwijderde plaatsen nog al wat te wenschen overlaat, en eindelijk een plan der belegering zelve.

Met den stijl is in zulke soort van schriften weinig eer te behalen: de aard van het onderwerp en de tallooze onduitsche kunsttermen verhinderen den zuiveren stijl der geschiedenis; *esplanades*, *glacis*, *contre-garde*, *face*, en wat dies meer zij. Zooveel het kan, is de voordragt duidelijk en eenvoudig.

Het verkeerd spellen van eenige namen, gelijk *Rammeliers* (*Rammekens*), *Yrsche* (*Yerseke*), getuigt van onachtzame correctie, en *arcem* voor *arcis* op den derden gedenkpenning van slordige gravure.

---

*Levensschetsen van merkwaardige Krankzinnigen, vooral naar hunne zielkundige ontwikkeling voorgesteld. Naar het Hoogduitsch van Dr.* K. W. IDELER, *Hoogleeraar in de Geneeskunde enz. te Berlijn. Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. *In gr.* 8*vo. XXII en* 212 *bl. f* 2-20.

Indien de benaming *merkwaardige* krankzinnigen moet beteekenen personen, wier krankzinnigheid door buitengewone omstandigheden ontstond, of dat bij hen de krankzinnigheid zich in buitengewone, zeldzaam voorkomende verschijnselen openbaarde, dan komt het ons voor, dat de inhoud van het werk niet aan den titel beantwoordt. Men vindt hier krankzinnigen geschetst, zoo als ieder opmerkzaam beschouwer ze in het gewone leven bijna allerwegen kan waarnemen, en zoo als hoogmoed, onbeteugelde ijdelheid, onbevredigde zinnelijkheid, zelfbevlekking, gebrek aan behoorlijke verzorging bij ziekte, benarde huiselijke omstandigheden, verdriet en krakeel- en ijverzucht al dikwerf krankzinnigheid ten gevolge hebben. Maar, wanneer, zooals voor den Schrijver, bij behoorlijke kundigheden, de gelegenheid aanwezig is, om de krankzinnigen, gelijk zij in het werkelijke leven voorkomen, waar te nemen, dan is voorzeker ieder krankzinnige merkwaardig. Daar nu in dit werk meer zielkundig de oorzaken van en de aanleiding tot de ziekten der ziel worden behandeld, daar de verschijnselen der krankzinnigheid worden voorgesteld, schoon niet zoo zeer de geneeswijze, door den arts aangewend, wordt beschreven, is het boek niet slechts voor den geneeskundige, maar voor ieder, die zich toelegt op de verkrijging van menschenkennis, niet zonder belang. Ofschoon dan ook geene romaneske opsiering deze levensschetsen verfraait en de lezing tracht te veraangenamen, gelooven wij, dat de opmerkzame lezing van dit werk dienen kan, om de gevaren te doen kennen en vermijden, die in iederen stand en leeftijd ligtelijk het verlies van de kostelijke gave des verstands ten gevolge hebben.

---

*Merkwaardige Misdaden van vroeger en later tijd. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. *In gr.* 8*vo.* 360 *bl. f* 3 - 70.

De Vertaler levert in dezen bundel vier verhalen. Het eerste behelst de geschiedenis van een monster in de gedaante van eene bekoorlijke vrouw, namelijk der beruchte Markiezin DE BRINVILIERS, welke, in de laatste helft der zeventiende eeuw, te *Parijs*, wegens de vergiftiging van hare

geheele familie, door beulshanden werd onthoofd en haar ligchaam verbrand. In dit verhaal trok onze aandacht de vereeniging in dezelfde vrouw van de afschuwelijkste ondeugden met eene allerbijgeloovigste devotie, door welke zij haar geweten trachtte te stillen. Het tweede verhaal: *de Evenbeelden*, is nog onlangs in een' dergelijken bundel van tafereelen uit de lijfstraffelijke regtspleging, door ons vroeger aangekondigd, geplaatst geweest. Het is de reeds door onzen dichter J. CATS behandelde geschiedenis van MARTIN GUERRE en BERTRANDE. Het derde verhaal handelt over den moord van KOTZEBUE door CARL LUDWIG SAND. Insgelijks eene overbekende gebeurtenis, maar die hier met levendige kleuren door DUMAS geschilderd is. Van een niet alleen vroom en echt Christelijk, maar ook zeer verstandig schrijven der moeder van SAND aan haren zoon zegt de ligtzinnige *Fransch-man*: »In geheel dit antwoord ademt het Duitsche mysticisme," en had er bijgevoegd: »waarvan wij ons in *Frankrijk* geen denkbeeld kunnen vormen." De Vertaler schijnt zoo geheel onbekend met den geest, die bij het beste gedeelte van onzen landaard gevonden wordt, dat hij den Franschen Schrijver niet letterlijk vertaalt, maar naklapt, »waarvan wij ons in *Nederland* geen denkbeeld kunnen vormen." Eenige weinige woorden uit dezen brief leeren ons reeds, hoe zeer DUMAS de vrome vrouw miskent, daar zij als eene verstandige moeder haren zoon reeds op veertienjarigen leeftijd waarschuwt: »Leg er u op toe, mijn dierbaar kind, om on»ophoudelijk over uzelven te waken, opdat gij geene groote »en schoone, doch op zichzelve staande daden voor eene we»zentlijke deugd moogt houden." — Het laatste verhaal, NISIDA genaamd, maakt ons met eenen vader bekend, die in persoon zijnen zoon doorsteekt, om hem aan den dood door beulshanden te ontrukken. Behalve de reeds gemaakte aanmerking, loopen wij ook overigens niet hoog met dezen bundel, omdat wij ons herinneren, de daarin voorkomende verhalen reeds vroeger, zoo wij meenen ook in onze taal, te hebben gelezen.

---

*Het Pinksterfeest, of het eerste Avondmaal. (Eene Idylle in hexameters van* E. TEGNÉR.) *Naar het Zweedsch, door* BOEKBESCH. 1847. NO. 11.

P. F. L. C. VON EICHSTORFF, *voorheen Eerste Luitenant der Artillerie, thans Visiteur der Belastingen en beëedigd Translateur aan den Helder. Te Nieuwediep, bij* C. Bakker, Bz. 1847. *In gr.* 8*vo.* 22 *bl.* *f* : - 60.

Weinig is bij ons bekend de dichter TEGNÉR, geboren in 1782 te *Wermland* in *Zweden*, eerst Hoogleeraar in de Grieksche Letterkunde te *Lund*, later Bisschop van *Smaaland* en laatst van *Stockholm*, waar hij ten vorigen jare overleed. De Heer VON EICHSTORFF vond zich opgewekt om het idyllische gedicht *het Pinksterfeest* in onze taal over te brengen. Het is hoogst eenvoudig: de beschrijving der aanneming als leden der gemeente van eenige jonge lieden en hunne avondmaalsviering, terwijl de toespraak van den eerwaardigen grijsaard bij die gelegenheid het grootste gedeelte van het gedicht uitmaakt. De uitwerking is even eenvoudig als het plan, en dichterlijke verheffing of rijkdom van beelden zal men er te vergeefs zoeken. Maar het heeft iets roerends, iets hartelijks, dat inneemt. Jammer is het, dat de volgende regels een' onaangenamen wanklank geven in dien bevalligen toon; het is een gedeelte van des leeraars toespraak vóór de Avondmaalsviering:

— — hij, die
Nadert den heiligen disch, onwaardig, met haat in den boezem,
Menschen misleidende en God, is schuldig aan 't ligchaam des Heeren,
Schuldig aan 't bloed des gekruisten; — hij eet en hij drinkt zijn oordeel,
Dood en verdoeming — o daarvoor bewaar ons, barmhartige Vader! —

Gezwegen nu van dat onaangename: hij drinkt (waarom dan niet liever: hij eet en drinkt zich een oordeel), zoo vragen wij, waar staat dat, dat die met haat in den boezem het Avondmaal gebruikt schuldig is aan het ligchaam des Heeren? En vooral, dat »zijn oordeel, dood en verdoeming" eten en drinken, welk eene ellendige, onjuiste voorstelling, met grof misverstand van 1 *Cor.* XI! Maar

de Zweedsche Bisschop mogt goed dichter zijn, goed Theologant was hij niet (voorondersteld, dat de Heer VON EICHSTORFF goed heeft vertaald, dat wij, bij mangel van het oorspronkelijke, niet kunnen beoordeelen); daarvan dragen meerdere uitdrukkingen de sporen. — Zonderling is de uitdrukking van God,

die zijn schietlood
Peilloos hing in 't Niet, toen Hij de werelden bouwde.

En plat prozaïsch het volgende: De leeraar zegt, dat het wel aanstaanden Zondag eerst de tijd der Avondmaalsviering is, maar

Zondag, wie weet? — welligt dan rust ik in de aarde (*);
welligt zinkt
Een uwer hier, als een bloem, ontijdig geknakt in de lente,
Neder in 't zwijgende graf; — wat draal ik? — het tijd-
stip is gunstig;
Warm is het hart: en de feestlijke dag rijpt (†) zaad voor
den hemel.
Wat ik begonnen heb, eindig ik heden,

Zoover gaat nu alles goed; maar nu volgt, als ijs:

en wat ik verkeerd doe,
Neem ik op mij voor God, *en den waardigen Bisschop van Carlstad.* —

Men moet vragen, hoe het mogelijk zij, zulk een plat denkbeeld zoo smakeloos in die godsdienstige toespraak te vlechten!

De vertaling is over het algemeen, voor zoo veel wij kunnen oordeelen, wèl geslaagd. Doch kleine vlekken heeft de Heer VON EICHSTORFF over het hoofd gezien, die de beschavende hand nog hadden noodig gehad:

rondom den rand des altaarblads,
Aan den voet des altaars, (bl. 3)

(*) Hoe dichterlijk ware het geweest, met de verwezentlijking van dit voorgevoel des grijzen leeraars het gedicht te besluiten! *Ref.*

(†) Dichterlijke vrijheid voor: doet rijpen.

Prijkte met loof en met bloemen *des Meis* (bl. 2)
Thans met eenvoudigen ernst ging voort de godsdienstige viering, (bl. 3)
Die met doordringenden blik doorgrondt de harten der hoorders, (bl. 4.)

Zulke *hexameters* zijn niet zeer vloeijend. Ook stoot men herhaaldelijk op het verwaarloozen der ineensmelting: de jonger der liefde op Patmos; stonden weenend de ouders; heilige erfnis; de englen des hemels; de aarde, enz.

Over het geheel wordt het aan onze taal meer vreemde dezer versmaat niet door zoetvloeijendheid vergoed; *de Kuikens* van EBERARD, door WINKLER PRINS vertaald, winnen het ver van deze *hexameters*, waarin te veel opeenstapeling van *monosilben* bijna elken regel ontsiert.

---

*Vaderlijke Uitboezemingen van Mr.* F. J. GALLÉ, *Officier van Justitie te Amersfoort. Aldaar, bij* W. J. van Bommel van Vloten. *In gr.* 8*vo.* 64 *bl. f* :-90.

In een beknopt *Voorberigt* geeft de Heer GALLÉ de redenen op, die hem tot de openlijke uitgave van deze gedichten hebben doen besluiten; daarbij zedigelijk te kennen gevende, dat hij daarmede geenszins eenigen roem als *dichter* bedoelt en geen anderen wensch daarbij koestert, dan dat velen, die vroeger of later zijne lotgenooten zullen worden, ook nog op rijperen leeftijd, met hem in denzelfden troost mogen deelen, dien het Christelijk gestemd gemoed ondervindt bij het verlies van dierbare kinderen, door den dood aan het ouderhart ontrukt.

Eerst vindt men hier een gedicht, in twee zangen, onder den titel van: *Herdenken aan mijne vroeg gestorvene kindertjes;* hetwelk door een dichtstuk, met het opschrift: *de ouderlijke liefde*, wordt afgewisseld. Daarna volgt een achttal *losse stukjes*, waarvan sommige vroeger in de *Mnemosyne* werden opgenomen, en die allen in verband staan met ouderlijke vreugde, of de smart over het verlies van geliefde kinderen.

Al deze stukken en stukjes dragen het kenmerk van een innig vaderlijk gevoel en van het Christelijk geloof aan onsterfelijkheid en wederzien, zoo als dit de weldadige strekking heeft, om kinderlievende ouders, bij het afsterven hunner dierbare huwelijkspanden, te troosten en op te beuren. Gewis zal niemand, die zich in die omstandigheid bevindt, dit bundeltje zonder stichting en bemoediging inzien en weder uit de hand leggen.

De Heer GALLÉ verklaart — wij merkten dit bereids op — dat hij geen' roem als *dichter* bedoelt, en deze zou hem ook zeker niet te beurt vallen in eenen tijd, waarin de verbasterde kunstsmaak van sommigen de Dichtkunst, door allerlei middelen, tot eene zoogenaamde hoogte tracht op te voeren, die ons de oogen schemeren en het hoofd duizelen doet; — noch ook geschonken worden door hen, die het wezen der Poëzij in zinledige klanken en duistre bewoordingen wanen gevonden te hebben en naar dien armhartigen maatstaf anderen beoordeelen, ja zich als kunstregters in het gebied van den goeden smaak durven opwerpen.

In zoodanigen tijd en van zulke keurmeesters zal den Amersfoortschen Officier van Justitie weinig lof, maar veeleer afkeuring, als niet op de hoogte zijnde, mogen wachten. Daarenboven — ja, het hooge woord moet er uit! — de dichter der »*vaderlijke uitboezemingen*" is kennelijk, ofschoon hij dit niet te kennen geeft, een leerling uit de school van FEITH en DE KRUYFF; mannen, wier namen, voor eene halve eeuw, niet dan met eerbied op den Nederlandschen Zangberg werden uitgesproken, doch die thans, bij niet weinigen, in vergetelheid geraakt zijn, of met een' medelijdenden glimlach of bedenkelijk schouderophalen begroet worden.

Dan, er worden er nog gevonden, die, zonder de zoo aanstonds genoemde Mannen te vergoden of met hunnen arbeid te dweepen, hunne nagedachtenis in eere houden en zich in hunne werken verlustigen, en voor dezen zal de poëzij van den Heer GALLÉ gewis welkom zijn, als de *eenvoudige*, *ware* en *natuurlijke* uitdrukking van het gevoel des harten; — eene uitdrukking, die door het hart verstaan wordt en begrepen, zonder dat zich het hoofd (gelijk met zoo menig zoogenaamd kunstproduct dezer dagen) behoeft te vermoeijen, om te ontcijferen, wat de dichter wel eigen-

lijk gedacht heeft of wilde te kennen geven met volzinnen, die, hoe getrouw de spelling van den dichter BILDERDIJK daarbij gevolgd zij, te ingewikkeld zijn om zijne bewondering te wekken.

In de hier aangebodene gedichten hebben wij eene enkele reize op eene drukfout en een paar keeren op den wezentlijk onderscheiden klank van *ei* op *ij*, in het rijmend slotwoord, gestooten; maar deze kleine gebreken hebben het genoegen niet kunnen verminderen, dat wij smaakten bij het hooren aanslaan van toonen, die, behoudens enkele uitzonderingen, thans niet veel meer van den Nederlandschen Pindus weêrgalmen. Ons waren zij welkom, als aangename herinneringen aan blijde dagen, waarin het *dichterlijk schoone* bestendig in het gewaad van *eenvoud*, *natuur* en *waarheid* te voorschijn trad.

---

*Theodoor en Lucile, of de zegepraal der waarheid. Een godsdienstig Verhaal uit onzen tijd. Naar het Fransch van* A. MONOD, *door* J. PRINS, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. *In gr.* 8*vo.* 183 *bl.* *f* 1 - 60.

*Theodoor* en *Lucile* waren echtgenooten, de man van Roomschgezinde afkomst, zijne echtgenoote geboren van Protestantsche ouders. Zij waren echter beiden, ten gevolge van eene, alleen wat de Godsdienst betreft, verwaarloosde opvoeding, onbekend met en onverschillig voor de waarheden van het Christendom. Het bezoeken van een kerkhof, op hetwelk de begraafplaatsen van Roomschgezinden en Protestanten van elkander waren afgescheiden, deed bij *Lucile* de gedachte aan de Godsdienst ontwaken, en bewoog haar, om tot een' verstandigen Roomschgezinden geestelijke hare toevlugt te nemen, ten einde door hem in het onderzoek van de leer des Christendoms geholpen te worden. Allengs houdt ook *Theodoor* zich met dit onderzoek bezig. De Abt *Faviën* overtuigt hen beiden van de geloofwaardigheid der Heilige Schrift. Maar hij slaagt minder gelukkig in de poging, om hen, op grond van den inhoud dier Heilige Schrift, te overtuigen van de waarheid der

kenmerkende stellingen van de Roomsche Kerk, en te vergeefs is het, hen te willen overhalen, om de leerstukken, op welke het geloof van die Kerk steunt, aan te nemen op de getuigenis dier Kerk in hare eigene zaak.

Nu ontvangen zij het bezoek van eenen vriend, *Mercier* genaamd, die, Roomschgezind van geboorte, sedert een paar jaren door het lezen van den Bijbel Protestantsch geworden was. Deze maakt hen bekend met de leer van den Bijbel, in tegenstelling van die der Roomschgezinden. De nu verkregene kennis beweegt hen, om, uit volkomene overtuiging, belijders te worden van de Christelijke leer der Protestanten. Het spreekt van zelf, dat in een geschrift als het onderhavige geene romaneske tafereelen, geene verrassende ontknoopingen te verwachten zijn. Nogtans, de zoo natuurlijk geschetste toestand van menschen, die lang, onverschillig voor de gewigtigste belangen van den redelijken mensch, alleen voor de bevrediging der belangen en wenschen, die tot dit aardsche leven behooren, hebben geleefd en werkzaam zijn geweest, maar die door een schijnbaar onbeduidend toeval worden bewogen tot ernstig nadenken, houdt bij den verstandigen lezer voorzeker de belangstelling levendig. Wij achten het geschrift zeer geschikt, om het doel te bereiken, hetwelk de Schrijver zich voorgesteld heeft, om zoo wel den verachter van het Christendom in het algemeen, als den met den Bijbel onbekenden Roomschgezinde, van deszelfs Goddelijke waarde te overtuigen en beiden tot het lezen der H. Schrift op te wekken en als te dringen.

---

*Graaf Ugolino della Gherardesca en de Gibellijnen van Pisa. Geschiedkundige Roman door Prof.* GIOVANNI ROSINI. *Naar het Italiaansch. II Deelen. Te Deventer, bij* M. Ballot. 1846. *XII en* 607 *bl. f* 6 -:

Wie kent niet, hetzij in het oorspronkelijke, hetzij uit eenige navolging, b. v. die van onzen FEITH in zijn gedicht *het Leven*, of van BILDERDIJK in zijne *Nieuwe Oprakeling*, bl. 579, de beroemde plaats uit den drieëndertigsten zang der *Hel* van DANTE, waarin de hongerdood van Graaf UGOLINO te *Pisa* met zulke ijselijke verwen wordt afge-

maald, en die men als een echt voorbeeld van het pathetieke mag aanvoeren? Deze UGOLINO, benevens de personen, die als zijne vrienden of vijanden, als *Guelfen* of *Gibellijnen*, mede werkzaam waren in het verschrikkelijke drama, worden door den Schrijver in dezen roman sprekende en handelende voorgesteld. Daarenboven, hetgeen natuurlijk te verwachten is van den geleerde, die al zijn' tijd en vlijt besteedt aan zijn groot werk: *De Geschiedenis der Italiaansche Schilderkunst in de Gedenkstukken voorgesteld*, geen beroemd schilder, dichter of beeldhouwer van dien tijd uit *Italië*, of hij verschijnt in dit werk; en treedt hij weder af, hij heeft ons, gelijk de Vertaler te regt zegt, van zijnen kunstzin in het gemoed nagelaten.

Als roman beschouwd, is het werk van ROSINI niet gelijk te schatten met hetgeen wij b. v. van MANZONI kennen. Maar als bron voor de geschiedenis van *Italië*, als opheldering der oorzaken van het tragische uiteinde van UGOLINO, als eene rijke bijdrage tot de kennis der personen, die optreden in de *Divina Comedia*, bezit het groote waarde.

Misschien is het accommodatie naar den heerschenden smaak, om bij voorkeur romantische voortbrengsels te ontvangen. Anders vinden wij er geene reden voor, waarom de Schrijver niet liever een zuiver geschiedkundig werk geleverd heeft, dewijl toch deze zoogenaamde roman bijna niets behelst dan wezentlijk gebeurde zaken. Ofschoon wij er, om met HORATIUS te spreken, ook niet voor zijn, dat MEDÉA hare kinderen in het openbaar vermoordt, zouden wij echter het droevige einde van UGOLINO en de zijnen wel wat omstandiger voorgesteld willen hebben: Hij toch is de held des verhaals, en het is voornamelijk zijn dood, die zijnen naam aan de vergetelheid ontrukt heeft; en, door eenig gebruik te maken van de onsterfelijke zangen van ALIGHIERI, den lezer binnen te leiden in dat graf van levenden, ware een zeer vergeeflijk plagiaat geweest. Maar het werk, zoo als het daar ligt, verdient met belangstelling ontvangen te worden, en zal een ieder, die niet geheel vreemd is op het gebied der geschiedenis van *Italië*, ook zeer zeker eene onderhoudende lektuur verschaffen.

*De Keizer* TCHING TIH *en zijne Hovelingen. Een oorspronkelijk Chineesch Verhaal. Op aanbeveling en onder medewerking van* JAMES LEGGE, *Theol. Dr., Voorzitter van het Anglo-Chinesche Collegie te Malacca, in het Engelsch vertaald door* FKIN SHEN, *Student aan genoemd Collegie, en daaruit in het Nederduitsch overgebragt. II Deelen. Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1844. *In gr.* 8*vo.* 460 *bl. f* 5 - 50.

De Nederduitsche Vertaler voorspelt, dat men bij de lezing zal ontwaren, dat de Romantiek in *China* als 't ware zich nog in hare kindschheid bevindt, en bij lange na de hoogte niet bereikt heeft, waarop zij bij de onderscheidene volken van *Europa* staat. Tot bevestiging van hetgeen voorts in de voorrede wordt beweerd, dat het verhaal zich onderhoudend (!) laat lezen, plaatsen wij hier eene proeve: »Vreezende, dat hij niet herstellen zoude, beval de Keizer den gesnedene van het binnenpaleis, onder andere de volgende hooge ambtenaren naar het paleis te ontbieden, om zijne bevelen te ontvangen. Eerst LIENG TCHOE, Groot-kanselier van *Kin Shin Hall.* Deze was uit *Shun Tih hien* van *Kweng Tchoe foe*, in de provincie *Kweng Tung;* voor dat hij dit ambt bekleedde, was hij de eerste geweest der letterkundigen van den derden graad. Vervolgens LENG TING HO, Groot-kanselier van *Yoe Ying Hall.* Deze was uit *Tsing Kieng Hien* van *Lin Kieng foe*, in de provincie *Kieng Sie*, en had, vóór het aanvaarden van zijnen toenmaligen rang, de tweede plaats bekleed onder de letterkundigen. Ten derde LO KIEN, Groot-kanselier van *Wan Hwe Hall.* Deze was uit *Hwe Ning hien*, van *Tchin Tchou foe*, in de provincie *Ho Nan;* hij had den hoogsten letterkundigen rang verworven, eer hij eene bediening aannam. Eindelijk SIËE TSIEN, Groot-kanselier van *Wen Yien Hall.* Hij was uit *Yeng Kioek Hien*, van *Tee Yoen foe*, in de provincie *Shin Sie;* alvorens een ambt te bekleeden, had hij den rang van *Han Lin* verkregen."

De Keizer TCHING TIH is eene soort van Chinesche REHABEAM, die evenwel, na zich eenigen tijd aan dwaze en schadelijke uitspattingen te hebben overgegeven, eindelijk wijzer wordt.

Daar het mogelijk is, dat vele van onze landgenooten onbekwaam zullen zijn om het onderhoudende van den Chineschen roman te gevoelen, zouden wij bijna het boek alleen aanbevelen aan de beoefenaars der Chinesche letteren, voor zoo veel zij het in de kennis der Chinesche taal nog zoo ver niet hebben gebragt, dat zij het verhaal in het oorspronkelijke kunnen lezen, of zich van de Engelsche vertaling niet kunnen bedienen; maar wij vreezen, dat het aantal lezers dan zoo gering zal worden, dat het vertier niet aan het oogmerk van den uitgever zal beantwoorden. Wij hebben dus ons kort verslag zoo ingerigt, dat onze lezers daaruit reeds eenigermate kunnen oordeelen, in hoe ver het boek geschikt is, om onder het getal der werken te worden opgenomen, die hun tot nuttige en aangename uitspanning dienen kunnen.

---

*De Withemden, of Ierland in* 1822. *Naar het Engelsch van Mrs.* S. C. HALL. *II Deélen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1846. *In gr.* 8*vo.* 672 *bl. f* 6-80.

Wie heeft in de laatste maanden niet met eene treurige belangstelling de berigten gelezen, welke uit het ongelukkige *Ierland* tot ons kwamen? De vreeselijke tooneelen van hongersnood en ellende, die zij schilderden, deden het hart van menigeen ineenkrimpen, en moesten met innige dankbaarheid doen erkennen, dat onder ons de nood tot zulk eene hoogte niet was gestegen. De treurige stand van zaken, waarin *Ierland* thans verkeert, moet onwillekeurig de belangstelling verhoogen in het boek, dat wij hier aankondigen. Het is niet de eerste maal, dat *Ierland* door soortgelijke plagen geteisterd wordt, en het jaar, op den titel van dezen roman vermeld, was een van die jaren, waarin honger en ziekte het ongelukkige volk deerlijk plaagden. Mrs. HALL, wier bekwaamheid in het schilderen van het Iersche volkskarakter algemeen erkend en gewaardeerd wordt, heeft juist dit tijdperk gekozen, omdat het haar de gelegenheid gaf, om het kenmerkende van het Iersche karakter en van de Iersche handelwijze, het edele en het verkeerde door de opgewondenheid der hartstogten sterk te doen uitkomen. Men zou zich intusschen bedriegen, indien men meende,

hier bij voorkeur de ijselijkheden van hongersnood en ziekte te zullen vinden geschetst. Van zulke akeligheden is Mrs. HALL gelukkig geene vriendin. Zij behoefde dat niet, om haar verhaal belangrijk te maken. Het jaar 1822 was ook door woeling en onrust gekenmerkt, waardoor de opgewonden *Ier* zich van het Engelsche juk hoopte te ontslaan; de Withemden (*Whiteboys*) staken toen het hoofd op, en de geest van vrijheid en onafhankelijkheid gloeide in de borst van elken hut- en bergbewoner. De zonderlinge toestand eener maatschappij, die in twee uiterste partijen is verdeeld, waar de stem der gematigdheid allen een gruwel is, waar de mindere standen, bijna zonder uitzondering, hetzij uit eigene beweging of gedwongen, leden en deelgenooten zijn van een verbond, dat eene geheele omkeering van zaken ten doel heeft, waar een stelsel van bespieding is ontwikkeld, waarvoor niemand gewaarborgd is, waar onder duizenden en tienduizenden, onder jongen en ouden, vrouwen en kinderen geheimen getrouw worden bewaard, voor wier ontdekking groote sommen zijn uitgeloofd, en dat op eenen tijd, als honger en armoede om brood schreeuwen, — die zonderlinge maatschappelijke toestand, met al de bijzondere trekken, die het eigenaardige volkskarakter der *Ieren* daaraan toevoegt, hunne opgewondenheid, hunne zorgeloosheid, hunne woeste wraakzucht tegen hunne onderdrukkers, hunne edelmoedigheid, hunne luim en onverstoorbare vrolijkheid, worden hier levendig en boeijend geschetst. Met volle ruimte bevelen wij daarom dezen Roman aan, niet alleen als lectuur van uitspanning, maar ook om zich een denkbeeld te vormen van Iersche toestanden en zeden. De goede naam, dien de Schrijfster door hare *Marianne* bij ons reeds bezat, zal door deze *Withemden* niet verminderd worden, en menigeen zal begeerig zijn, om meer van haar te lezen.

---

*De Sluiker. Naar het Engelsch van* G. P. R. JAMES, *door* J. F. BOSDIJK. *Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. 1847. *In gr.* 8*vo.* 336 *bl.* *f* 3 - 60.

Deze roman van den veelschrijvenden JAMES laat zich wel

lezen, en zal met den grooten toevloed van verdichte verhalen ongemerkt den stroom mede afzakken. Hij is niet bestemd om blijvende indrukken achter te laten, en bezit de gewone mate van verdiensten, die men doorgaans bij de boeken van JAMES mag verwachten, zonder zich door bijzondere voortreffelijkheden te onderscheiden en daardoor naast zijne uitstekendste werken eene plaats in te nemen. Trouwens, het is onmogelijk, dat alles, wat uit de pen komt van dezen vruchtbaren Schrijver, even goed zoude kunnen zijn; het kan niet anders, of er moeten stukken onderloopen, waarbij hij verbeelding en talent minder heeft ingespannen en van de gemakkelijkheid, waarmede hij schrijft, gebruik heeft gemaakt, om maar voort te pennen en het gevorderde getal bladzijden te vullen. Het komt ons voor, dat de *Sluiker* onder deze soort van verhalen behoort.

---

*De Keizersdochter, of de hut in het Ligurische gebergte; door* A. D. VAN BUREN SCHELE. *Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. 1847. *In gr.* 8*vo.* 302 *bl. f* 2-90.

Zekere *Sage* van eene dochter eens Duitschen Keizers, men weet niet regt welken, die met eenen ondergeschikten edelman heimelijk huwde, jaren lang met dezen haren echtgenoot vergeten en gelukkig in nederigen staat en armoede leefde, moeder werd van zeven zonen, en eindelijk ontdekt, van haren vader vergiffenis verwierf en hersteld werd in vorstelijken rang, — dat is het hoofdbeloop van dit romantische verhaal, dat zich noch door inkleeding noch door stijl bijzonder aanbeveelt. Wij troffen er minder fouten tegen het kostuum in aan, dan wij vroeger wel eens in andere verdichtingen van den Heer VAN BUREN SCHELE te berispen hadden, en vonden er ook niets in, dat bepaalde afkeuring verdient; waarom wij het wel mogen aanbevelen aan allen, die nog wel eens gaarne eenen Roman lezen, in welken de liefde, en niets dan deze, schering en inslag is.

# BOEKBESCHOUWING.

*Leerredenen van* J. J. VAN OOSTERZEE, *Theol. Dr. en Predikant te Rotterdam. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo. XVI en* 388 *bl. f* 3-90.

De auteur van dezen bundel Leerredenen heeft zich in zoo korten tijd een' zoo wèlverdienden roem in onze geleerde wereld verworven, dat ik het voor aanmatiging houde, door mijne woorden dien roem te willen verhoogen. Sedert de Eerw. VAN OOSTERZEE met zijn voortreffelijk akademisch proefschrift de theologische loopbaan is ingetreden, heeft hij zoo groote verwachtingen van zich opgewekt, en ze op eene zoo uitstekende wijze vervuld, dat alle der zake kundigen met hooge belangstelling hem hebben gadegeslagen en met klimmende blijdschap hem in zijne voortgaande ontwikkeling hebben gevolgd. Naauwelijks heeft hij de helft van den gewonen menschelijken leeftijd bereikt, en reeds staat hij daar in 't bezit van een meesterschap op het theologisch gebied, dat veelal eerst door langdurige oefening en ondervinding verkregen wordt, en biedt hij vruchten aan, die evenzeer door overvloed, als door rijpheid, van eene studie getuigen, welke zelfs den man van meer gevorderde jaren tot eer zou verstrekken. Men weet inderdaad niet, of men meer 's mans werkzaamheid zal bewonderen, dan zijne vlugheid; zijne veel omvattende kennis, dan zijne scherpzinnigheid; de gemakkelijkheid, waarmede hij den rusteloozen voortgang der theologische wetenschap nagaat en de slotsommen er van opmaakt, dan de zelfstandigheid, waarmede hij ze beoordeelt en tot zijn' eigendom verwerkt; den moed, waardoor hij de moeijelijkste vraagstukken durft aanvatten, zonder zich aan de verdenking van stoutheid te zeer bloot te stellen, dan de bescheidenheid, welke hij bij het behande-

len van zijn onderwerp, of het verdedigen van zijn gevoelen, na gerezen tegenspraak, aan den dag legt. Waarlijk, Dr. VAN OOSTERZEE handhaaft, naast en benevens zijnen vriend DOEDES, met waardigheid de eer van Nederland op het theologisch gebied. Hoe veel mag zijn vaderland nog van hem verwachten, en welk eene schoone toekomst belooft hij aan de wetenschap, waarvoor hij als 't ware schijnt geboren te zijn!

Bij deze niet geringe verdienste voegt VAN OOSTERZEE eene andere, die er niet altijd mede gepaard gaat, en die hem, althans in een' uitgebreider' kring, eene vermaardheid verworven heeft, waarvan ons Land schaars eene wederga oplevert; het is deze, dat hij een even voortreffelijk prediker als Godgeleerde is. Men denke niet, dat ik door deze woorden den Christelijken Godgeleerde van den Christelijken prediker wil afscheiden. Het idée van den echten verkondiger des Goddelijken woords bevat, naar mijne innige overtuiging, ook het idée van den echten theoloog. Doch wie weet niet, dat de ondervinding de eenheid van die beiden maar al te veel tegenspreekt en, helaas! leert, dat de kunst van prediken wel eens gedacht en bejaagd wordt, afgescheiden van, en ten koste van theologische vorming. Of zijn er niet, die arm aan grondige Godgeleerde kennis, hoewel bezield van zekeren warmen en welmeenenden ijver, de noodige geschiktheid voor de Evangelieprediking meenen te hebben verkregen, wanneer zij eenige bekwaamheid in taal, stijl en voordragt zich hebben eigen gemaakt, waardoor zij hunne toehoorders weten te treffen en in staat te zijn de harten voor godsdienstige indrukken te openen? Wie kent hen niet, die door het jagt maken op korte, vreemdluidende, pikante en frappante teksten, zoo vele aanleidingen tot halsbrekende sprongen op 't gebied der predikkunde! door het aannemen, of liever nabootsen van een' hoogernstigen toon, dikwijls zoo wonderlijk klinkende bij hunnen leeftijd en levenslust, door zekere vrijmoedigheid in 't vermanen en bestraffen (*Derbheit* zouden de *Duitschers* zeggen), met één woord, door al de kunsten en kunstenarijen eener zoogenoemde oratorie, aan hunne roeping van Evangeliepredikers het best

meenen te voldoen, en de algemeene en duurzame toejuiching van wier arbeid de noodzakelijkheid van eene echt theologische vorming voor die roeping ook schijnt tegen te spreken?

Terwijl de belangstellende vriend der Evangeliepredikíng zich over zulk eene miskenning en verlaging van het heiligste werk bedroeft, verheugt hij zich, als hij eenen man mag ontmoeten, bij wien de twee genoemde hoedanigheden tot één harmonisch geheel zamensmelten, want dan ziet hij in een levend beeld zijne overtuiging uitgedrukt, dat de verkondiging des Goddelijken woords de Godgeleerdheid niet kan ontberen, maar van haar stof en voedsel ontleenen moet. De gewone toehoorder bewondert in het predikwerk van zulk eenen man eene volheid van diepe inzigten in Schrift en Evangelie gepaard met eenen rijkdom van treffende denkbeelden. Hij wordt verrukt en geboeid door de schoonheid, kracht en gloed van stijl en taal. Hij gevoelt, dat al wat hij verneemt, nieuw en toch waar, helder en toch belangrijk, leerzaam en toch stichtelijk, eenvoudig en toch indrukwekkend is. Het verband der Christelijke geloofsleer met zijne vertroosting en heiligmaking ontvouwt zich voor zijn oog, en menig leerstuk, dat hem tot hiertoe weinig vruchtbaar toescheen, wordt nu voor hem eene bron van heilige aandoeningen, gezindheden en besluiten. Maar terwijl hij dat alles opmerkt en ter harte neemt, weet hij zich geene rekenschap te geven van de kracht die het voortbrengt, en blijft de rijke ader waaruit het welt, voor hem verborgen. Die ader is zigtbaar voor het oog van den geoefenden toehoorder. Hij alleen ontdekt ze in de theologische vorming van den spreker en ziet met blijdschap de waarheid bevestigd, dat de beste Evangeliepredíker de beste Godgeleerde is.

Men versta mij echter wèl. Wanneer ik van het noodzakelijk verband tusschen theologie en predikkunde spreek, bedoel ik geenszins, dat theologische kennis op zich zelve voldoende is, om den verkondiger des Evangelies te vormen. Die bloote kennis geeft niets meer dan de stof, ja zij vermag niets, wanneer niet andere vereischten er bij komen. En daartoe behoort wel in de eerste plaats een hart, vervuld en doortrokken van de kracht des Christelijken geloofs,

en de gave der welsprekendheid. Zonder deze is de theologie voor de Evangeliepredikiug onvoldoende ja onvruchtbaar, en niet gaarne zou ik de stelling willen onderschrijven, dat de beste Godgeleerde ook de beste verkondiger is des Goddelijken woords.

Het spreekt dus wel van zelf, dat ik door het gezegde geenszins het zoogenoemde geleerde preken wil aanbevelen, 'twelk in de geschiedenis der homiletiek, ook hier te lande, met eene zwarte kool aangeteekend staat, dat preken namelijk, waarbij men de grensscheiding tusschen de kennis van het noodige voor de Gemeente en de onderzoekingen van den geleerde uit het oog verliezende, de wetenschap zelve in plaats van hare vrucht, der Gemeente tot versterking van haar Christelijk leven aanbiedt. Ik bedoel dit, dat hij alleen, die door grondige studie van de Christelijke dogmatiek in haren geheelen omvang, zich eene zelfstandige overtuiging heeft verworven, en deze als proefhoudend bij ondervinding heeft leeren kennen, zoodat hij in waarheid gezegd kan worden een geoefend en geloovig Christen te zijn, bij het bezit van de gave der welsprekendheid, bekwaam en geschikt is om als Evangeliepredikant op te treden, d. i. om de Openbaring zelve en de feiten, waarop zij rust en waarin zij bestaat, als één zamenhangend en wèlgeordend geheel, tot onderwijzing, vertroosting en heiliging, met één woord, tot stichting van de Gemeente, met klem en nadruk voor te dragen. En ik mag vertrouwen, dat deze stelling geene tegenspraak zal ontmoeten, ja men zou het voor den tegenwoordigen staat der predikkunde onder ons allezins wenschelijk mogen achten, dat deze waarheid bij onze vaderlandsche predikers meer ingang vond. Welligt ware zelfs eene opzettelijke behandeling van dit onderwerp door een' bevoegden schrijver geenszins overtollig. Gaarne erken ik, dat leerredenen, zoo als ik bedoel, in onze homiletische Letterkunde niet geheel ontbreken, doch bij onze Duitsche naburen is deze Evangeliepredikiug reeds meer doorgedrongen. Daar toch ontbreekt het niet aan mannen, die op den kansel niet slechts over het dogma spreken, maar die het dogma zelf blootleggen en in zijnen zamenhang met het

geheel der Goddelijke heilbedeeling, met het Christelijk geloof en het Christelijk leven, doen kennen; die niet slechts eene veelal uitwendige zijde er van laten zien, maar die het voordragen als eene kracht Gods en eene wijsheid Gods ter behoudenis ten leven.

Het mag daarom een geluk voor de predikkunde in ons vaderland geacht worden, dat een Godgeleerde als Dr. VAN OOSTERZEE, ook haar beoefent, en dat hij de vruchten van zijnen arbeid niet alleen aan zijne Gemeente aanbiedt, maar het genot daarvan ook in wijder' kring mogelijk maakt. Ik althans, die het voorregt niet bezit, den man zelfs van aangezigt te kennen, heb mij om mij zelven zoowel, als om de Evangelieprediking onder ons, innig verheugd, toen ik zijnen bundel in handen kreeg, en ik weet den indruk, dien het boek op mij gemaakt heeft, niet beter te beschrijven, dan met de woorden, waarmede wijlen mijn vriend ISAAK MOLENAAR zijne aankondiging der eerste Leerredenen van VAN DER PALM begon. (*Vaderl. Letteroefeningen* 1809, bladz. 129.) »Leerredenen van VAN DER PALM! riepen wij uit, met een gevoel, niet ongelijk aan de blijdschap over de onverwachte verschijning van iemand, wien wij, ter bekrachtiging eener stille hoogachting, voor hem opgevat en lang in het binnenste gekoesterd, reeds dikwijls wenschten te ontmoeten. Alles toch, wat ons van tijd tot tijd van dezen man voorkwam, bevestigde ons in het denkbeeld, dat de gewijde welsprekendheid zijn eigenlijk vak, en dus de kansel de plaats wezen moest, waar hij, om zoo te spreken, eerst in zijne ware gedaante zou verschijnen." Waarlijk, niet anders ging het mij met den bundel van VAN OOSTERZEE. Alles wat ik van hem gelezen, of ook van anderen, en daaronder van bevoegde beoordeelaars, omtrent hem had vernomen, had mij begeerig gemaakt, hem als prediker, al was het dan maar door de dóóde letter, te leeren kennen. Gaarne nam ik dan ook de taak op mij, om een beoordeelend verslag van zijnen arbeid voor dit Tijdschrift op te maken. Redenen, voor het publiek van geen belang en van het werk afgescheiden, hebben het stellen en drukken van dit verslag

vertraagd. Dat publiek heeft intusschen bewezen, dat het geene opzettelijke aanprijzing van het boek behoefde, om het te leeren kennen en waarderen. Binnen weinige maanden heeft het een' tweeden druk er van noodig gemaakt, en alzoo den stempel van eene hoogst zeldzame, hier te lande, zoo ik meen, voorbeeldelooze goedkeuring er op gezet. Maar zou ik vreezen, dat, na zoo vele blijken van toejuiching, het oordeel van een' belangstellenden, al is het bij den auteur onbekenden, vriend der homiletiek, hem onverschillig wezen zou? Die vrees zou weinig vereerend zijn voor den even bescheiden als bekwamen man. Of zou de beslissende goedkeuring van het publiek alle verdere beoordeeling overtollig maken? Maar het is juist de groote verdienste van deze preken en de wijdstrekkende invloed, dien Dr. VAN OOSTERZEE als homileet op de vorming van aankomende Evangeliepredikers moet en ook voorzeker zal verkrijgen, die eene naauwgezette, bezadigde en zelfs ziftende beoordeeling er van noodzakelijk maakt. In 't vertrouwen derhalve, dat hij ook mijn gevoelen over zijnen arbeid, al mogt het in enkele opzigten minder gunstig zijn, zal beschouwen als een blijk van hoogachting jegens hem en van liefde tot eene wetenschap, die ons beiden evenzeer aan 't harte ligt, begin ik mijne taak met de uitvoerige Voorrede, welke den bundel opent.

De auteur geeft daarin de redenen op, die hem tot de uitgave van preken hebben bewogen; hij wijst de hoofdbeginselen aan, die hij in de Christelijke Evangelieprediking voor zich zelven meent te moeten vasthouden; hij erkent, »de gebreken die zijnen arbeid ontsieren" zelf te gevoelen, ja »als prediker tegen niets sterker te strijden te hebben, dan tegen het neêrdrukkend gevoel van magteloosheid, om ooit aan het ideaal te beantwoorden, dat hem zoo bekoorlijk voorzweeft in de hoogste en heiligste oogenblikken zijns levens," waarna hij zijne lezers zich onderscheidenlijk voorstelt, en hen in de regte stemming voor het gebruiken en beoordeelen van zijn werk zoekt te brengen. Voorzeker zal een ieder deze nog al uitvoerige inlichtingen, verklaringen en bekentenissen met genoegen lezen, al

moet hij weleens eene kleine tegenspraak onderdrukken. Zonder dat ik mij tot eene tegenspraak van gewigt voel opgewekt, acht ik het nogtans niet zonder belang, eene enkele uitdrukking op te helderen en scherper te bepalen. Zij is deze, dat Dr. VAN OOSTERZEE »betuigt te vreezen," dat er onder zijne lezers zijn zullen, die »zijnen bundel uitsluitend uit een homiletisch of aesthetisch oogpunt beschouwen." Deze woorden bevatten blijkbaar een afkeurend oordeel over de aangewezen beschouwing, doch het is mij niet helder, waarop die afkeuring berust. Een Evangeliepredikér, die verklaart en ook toont »te weten, wat hooge eischen de gewijde welsprekendheid in onze dagen doet," moet immers eene homiletische of aesthetische waardering van zijnen arbeid niet vreezen, maar veeleer wenschen. En het lijdt bij mij geen' twijfel, of de bekwame man stelt prijs op zulk eene beoordeeling; maar zijne vrees schijnt gerigt te zijn tegen eene »uitsluitende" beschouwing van zijn werk uit het aangewezen oogpunt. Daarom laat hij de woorden volgen: Zulke beoordeelaars »bidde ik te bedenken, dat zij Christenen heetten vóór zij kunstregters werden; bij het beoordeelen niet slechts hun critisch oog te scherpen, maar ook hun gemoed te stemmen en uit dankbaarheid voor elken hartverheffenden indruk, dien zij onder het lezen mogten ontvangen, mij eene homiletische zonde broederlijk aan te wijzen en edelmoediglijk te vergeven." Ik moet bekennen, den bepaalden zin van deze woorden niet te vatten. Waarop toch berust de opmerking, of de bede, dat men in 't aanwenden van de kunst der kritiek zich door het Christendom late besturen? En hoe kan men zich dus op de Christelijke gezindheid van den kunstregter beroepen, ter verontschuldiging van »eene homiletische zonde?" Wilde ik ontkennen, dat zulk eene zonde ooit »eenen hartverheffenden indruk" kan te weeg brengen, zoo zou ik de ondervinding moeten tegenspreken. Maar het begaan van die zonde is immers daartoe geenszins noodzakelijk, en om deze reden kan zelfs dan, wanneer zulk een indruk daardoor bewerkt wordt, er geene sprake van wezen, dat de kritiek die zonde »edelmoediglijk vergeve." Men zou toch het

wezen der kritiek miskennen, indien men haar aan dien eisch des Christendoms wilde onderwerpen, gelijk in de bovenstaande woorden schijnt gevraagd te worden. De kritiek als zoodanig kan nooit Christelijk zijn. De hier bedoelde kunstregter moet voorzeker een Christen zijn, voor zoo ver hij zelf mensch is, en tot het begrijpen van Christelijke dingen Christelijk geloof en Christelijke ervaring vereischt worden. Ook moet de kritiek in dien zin in de dienst des Christendoms staan, dat het Christendom er belang bij heeft, dat er zoo goed mogelijk gepredikt worde, en derhalve de kritiek niet ontberen kan. Zoekt de kunstregter dit doel te bereiken, dan stelt hij zich in de dienst des Christendoms. Maar aan de kunst der kritiek als zoodanig schrijft het Christendom niets voor, allerminst een »edelmoedig vergeven van homiletische zonden." Daarentegen, hoe beter Christen de kunstregter is, des te scherper zal hij toezien, des te gemoedelijker zal hij zijne taak verrigten, des te strenger zal hij zijne kunst oefenen, alles ter wille van het Christendom, maar hij zal tevens die kunst zelve geheel en al onafhankelijk verklaren van het Christendom.

Ik mag niet twijfelen, of de Heer VAN OOSTERZEE stemt met het gezegde even gereedelijk in, als hij een ander woord met mij afkeurt, dat omtrent het waarderen van leerredenen dikwijls gehoord wordt en dat welligt ook op mij, als beoordeelaar van zijn werk, zal worden toegepast. Velen namelijk zijn van gevoelen, dat de mannen van 't vak doorgaans minder bevoegde beoordeelaars zijn van het predikwerk hunner medebroeders, dan de gewone toehoorders. Men gaat hierbij van de stelling uit, dat de eersten, bij 't kritiseren van eene preek, alleen op het zoogenoemde kunstmatige van zamenstel, inkleeding en uitvoering letten, terwijl de laatsten daarentegen hun hart voor den verheffenden indruk er van openzetten, waarin toch het wezen en de verdienste van zulk een product bestaan. Dat gezegde is intusschen eene ganschelijke miskenning van de predikkunde. Het zou, ja, waarheid behelzen, indien deze wetenschap niets meer ware, dan eene zamenvoeging van regelen en voorschriften, door overeenkomst, gewoonte en heerschenden smaak uit-

gedacht en vastgesteld, en indien het eerbiedigen en volgen der kunstregelen het hart noodwendig sloot voor den verheffenden indruk van eene preek. Doch wel verre, dat de homiletiek dit gevolg heeft, is zij veeleer bestemd en geschikt, om aan elke preek die verheffende werking te geven, of liever om den prediker de kunst te leeren, zijne rede zoodanig in te rigten, dat zij het hart, niet slechts voor een oogenblik maar op den duur, in heiligen ijver voor het goede ontsteekt en alzoo aan de dienst van God en Christus verbindt. Hare uitspraken gelden daarom niet alleen voor den man van 't vak, maar evenzeer voor den gewonen toehoorder, en indien deze er van verschilt of ze tegenspreekt, zoo bewijst hij alleen zijne onbevoegdheid tot een afdoend oordeel in dezen. Wel mag het gevoelen van den gewonen toehoorder voor den prediker niet onverschillig zijn, voor zoo veel het hem de gesteldheid en de behoeften van 't menschelijk hart leert kennen: het is een gevaarlijke toetssteen, als hij een beslissend gezag over de waarde van zijn werk er aan toekent. Neen, de prediker zelf is de ware beoordeelaar van zijnen arbeid, indien hij door eigenliefde zich niet laat verblinden; en hoe meer hij in de predikkunde en in zelfkennis is gevorderd, des te beter zal hij in staat zijn, het gebrekkige van zijn eigen werk zoowel als van het werk van anderen in te zien, het goede er van op juisten prijs te stellen en een bepaald en proefhoudend oordeel er over op te maken. Laat mij, om het belang der zaak, het navolgende nog hierbij voegen.

Een Evangeliepredikant die indruk maakt en daarom grooten bijval vindt, heeft voorzeker eene of andere uitstekende verdienste, en het is van groot belang voor de predikkunde, de regte oorzaak van dezen bijval op te sporen. Desgelijks heeft een Christelijk prediker, hoe bekwaam ook, die dezen bijval mist, zonder twijfel een of ander bepaald gebrek, en ook dit op te sporen is van 't grootste gewigt. Het kan bijdragen om het goede en het kwade te beter te onderscheiden en vooral om zich bewust te worden van al datgene wat den toegang tot het menschelijk hart sluit of opent; de kunstregter kan niet genoeg op al die verschijnselen letten. Maar voor de wezenlijke waarde en onwaarde van de homiletische produc-

ten in hun geheel, beslist het oordeel der groote menigte niets. Een prediker die geene hoorders vindt, kan oneindig hooger staan, dan om wien de schare zich verdringt; alleen mist hij eene bepaalde gave, die namelijk, waardoor de ander uitmunt, terwijl het bezit van die ééne gave het gemis der overige vereischten slechts in 't oog der onwetenden kan goedmaken.

Na deze lange inleiding, waarvoor ik den lezer verschooning vraag en die toch welligt voor het regt verstand van mijne volgende beoordeeling niet overtollig, ja zelfs in wijderen kring niet zonder nut is, zal de Heer VAN OOSTERZEE het mij ten goede houden, dat ik zijne boven vermelde opmerking over de homiletische en aesthetische beschouwing van zijnen arbeid als niet voor mij geschreven moet aanmerken. Voorts hoop ik in mijn beoordeelend verslag mij van de aanmatiging vrij te houden, dat ik eene »homiletische zonde edelmoediglijk te vergeven" heb, maar gaarne zal ik, bij het in 't licht stellen der veelvuldige en groote verdiensten van deze leerredenen, tevens aan het verzoek van den auteur trachten te voldoen, om hem zulk eene zonde »broederlijk aan te wijzen," waar ik die zal meenen op te merken. Inzonderheid wensch ik mij voor het gevaar te wachten, om mijne eigene subjective overtuiging tot maatstaf te nemen; het is althans mijn voornemen, alleen de algemeene eischen der predikkunde te raadplegen, waarvoor een ieder onvoorwaardelijk eerbied hebben moet.

S. MULLER.

(*Het vervolg hierna.*)

---

*Geschiedenis van het kerkelijke leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen, door* W. MOLL, *Hoogleeraar in de Godgel. en Kerk. Gesch. te Amsterdam. IIde Deel. De openbare eeredienst en kerkelijke zeden. Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. 1846. *In gr.* 8*vo.* 521 *bl.* *f* 5-20.

»CHRISTUS leeft in mij."

Al wie in de ontwikkeling van het kerkelijke leven onder

ons eenig belang stelt, heeft ook de *Geschiedenis* gelezen *van het kerkelijke leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen*, ons beschreven door de pen van den Heer MOLL. Vóór ongeveer twee jaren verscheen het *eerste* deel in het licht; en nadat het met ongemeene graagte ontvangen was, werd de verschijning van het *tweede* door velen reikhalzend te gemoet gezien. De verwachting is niet te leur gesteld. Het heeft den Schrijver, die, na een kortstondig verblijf te *Arnhem* als Evangeliedienaar, in de plaats van den waardigen ROOIJENS tot Hoogleeraar te *Amsterdam* beroepen werd, mogen gebeuren, weinig tijds na de aanvaarding van zijn gewigtig ambt, zijne gedane belofte te vervullen. Wij staan gereed, om van den belangrijken inhoud van dit *tweede deel* aan onze lezers verslag te doen (*).

Men zal zich herinneren, dat het *eerste* deel, behalve eene uitvoerige inleiding, de beschrijving bevatte der kerkelijke maatschappij, en ons deed zien, wie en wat de leden der Kerk waren, en hoe zij, in verschillende betrekkingen tot elkander geplaatst, ook door verschillende banden met elkander vereenigd waren. Hier, in het *tweede* deel, wordt onze aandacht gevestigd, gelijk de titel uitwijst, op de openbare eerdienst en de kerkelijke zeden der Christenen. Hunne *openbare eerdienst*, wordt er gezegd, was de gemeenschappelijke, openlijke en plegtstatige uitdrukking van hun bewustzijn aangaande de onderlinge betrekking, waarin zij door den Zaligmaker tot God geplaatst waren. Zonder de juistheid dezer bepaling toe te stemmen, merken wij op, dat de schets der openbare eerdienst, hier geleverd, over *drie* bijzonderheden loopt, die hier in aanmerking komen; de *plaatsen*, waar de gemeente zich tot hare godsdienstoefening verzamelde, de *tijden*, welke zij daartoe koos, en de *handelingen*, waardoor zij haar ten uitvoer bragt. Volgens deze gewone verdeeling vinden wij in de *eerste* plaats gesproken over de vergaderplaatsen der

(*) De beoordeeling van het eerste deel wordt gevonden in de *Vaderl. Letteroef.* voor 1845, bl. 45—52.

Christenen, gedurende de drie eerste eeuwen, der Christenen kerkenbouw na de derde eeuw, de benamingen, plaatselijke ligging, bouwstijl en verschillende vormen der kerken, den algemeenen grondvorm der Christelijke basiliken, derzelver drie hoofddeelen, de doophuizen en andere nevengebouwen der kerken, beelden, sieraden, opschriften enz. in de kerken, reliquiën, de wijding der kerkgebouwen en de vrijplaatsen in dezelve; *daarna* over der Christenen denkwijze aangaande heilige tijden, hunne dagelijksche en wekelijksche tijden van godsdienstoefening, het Kersfeest, het feest van 's Heilands besnijdenis, het Epiphaniënfeest, het Paaschfeest, het Pinksterfeest, de gedenkdagen der heiligen, en de plaatselijke gedenk-, vast- en boetedagen; en *eindelijk* over den oorspronkelijken vorm en de aanvankelijke ontwikkeling der Christelijke godsdienstoefening gedurende de twee eerste eeuwen, het gezang, de voorlezing der H. Schriften, de homilie, het gebed, de instelling en verschillende benamingen van het H. Avondmaal, het liefdemaal, tijd en plaats der Avondmaalviering, wie de plegtigheid bedienden en aan haar deelnamen, de offers en Avondmaals-elementen, de Avondmaalsviering zelve, de instelling en verschillende benamingen des Doops, de personen, aan wie en door wie de Doop bediend werd, tijd en plaats der Doopsbediening, en die bediening zelve, met de plegtigheden, die haar voorafgingen en volgden. — Onder *kerkelijke zeden* worden die zeden van het burgerlijk en huiselijk leven der menschen verstaan, welke door hunne gemeenschap aan de Christelijke kerk eene nieuwe rigting verkregen en eene eigenaardige ontwikkeling ondergingen. Hierbij komen in aanmerking de Christelijke trouwplegtigheden, de (huiselijke) godsdienstoefeningen, het kruisteeken, het monogram en de Christelijke symbolen in het huiselijk leven, de bedevaarten, de Christelijke uitvaart en de haar voorafgaande zorgen voor de dooden, de Christelijke begraafplaatsen met hare schilderwerken, inscriptiën enz. en de nagedachtenis der dooden.

Wij hebben ons de moeite van deze verkorte inhoudsopgave getroost, opdat men eenigermate over den rijkdom

en de volledigheid van deze geschiedenis des kerkelijken levens zou kunnen oordeelen. Zooveel wij zien kunnen, is hier niets vergeten, wat eenigzins ter zake dient. Ook de verdeeling der stof schijnt ons onberispelijk toe. Eerst bevreemdde het ons, de *reliquiën*, die toch ook het eigendom waren van bijzondere personen, onder de plaatsen der openbare eerdienst vermeld te vinden; maar onze bevreemding was na de lezing geheel geweken. Zoo vereenigen wij ons ook gaarne met de redenen, bl. 141 opgegeven, voor de orde, in de behandeling der Christelijke feesten hier gevolgd, en stemmen het toe, dat zij evenzeer boven de chronologische van RHEINWALD te verkiezen is, als boven die van AUGUSTI, waarbij de verschillende feestdagen in drie *cycli* worden verdeeld. En wordt in onze inhoudsopgave het *vasten* der Christenen niet uitdrukkelijk genoemd, wij kunnen echter de verzekering geven, dat daarvan op meer dan éene plaats, en vooral bl. 170—182, waar van de groote veertigdaagsche vasten vóór Paschen sprake is, genoeg gezegd wordt. Wat eindelijk de wijze van behandeling aangaat, zij is ongeveer dezelfde, als die van het eerste deel. De lof, daaraan vroeger in ruime mate gegeven, komt evenzeer aan dit tweede gedeelte toe. Zijn de bronnen met naauwgezette, oordeelkundige zorg geraadpleegd, de voorstelling zelve is levendig en aanschouwelijk en brengt den lezer *in mediam rem* over. Door gepaste mededeelingen van allerlei stukken uit de Kerkvaders en andere oude schrijvers ontbreekt het niet aan afwisseling en verscheidenheid. Men wordt in staat gesteld, om als met eigene oogen de toenmalige uitwendige gedaante der Christelijke Kerk te aanschouwen. En de stijl laat, over het algemeen, niets te wenschen over.

Terwijl wij alzoo dit tweede deel met de meeste vrijmoedigheid allen aanbevelen, mag de vraag niet onbeantwoord blijven, in hoe verre de Schrijver is voortgegaan aan de vereischten te voldoen, die de geschiedkundige behandeling van het kerkelijke leven der Christenen vordert. Het antwoord op die vraag is eenigermate verschillend. Zoo gereed wij zijn, om, in weerwil zijner ingenomenheid met de

behandelde stof, aan zijne *onpartijdigheid* hulde te doen, even zoo moeijelijk valt het ons te erkennen, dat hij overal even zorgvuldig *onderscheid* gemaakt heeft *tusschen plaatsen, tijden en volken.* Het is ons voorgekomen, dat het verschil, dat er is tusschen het Oosten en Westen, tusschen vroegere en latere eeuwen, niet altijd genoegzaam is in acht genomen. Soms, meenen wij, is uit eene enkele aanwijzing meer afgeleid, dan daarin ligt. Wij erkennen de groote moeijelijkheid, aan de behandeling van zoo velerlei verbonden, en het gevaar, dat er bestaat, om mis te tasten; maar dit neemt onze bedenking niet weg, dat de verschillende tijden en plaatsen niet zelden een weinig zijn *geamalgameerd.* Aan het derde vereischte: zorgvuldige onderscheiding der beginselen, waaraan de instellingen en gebruiken der Kerk haren oorsprong te danken hebben, is, onzes inziens, beter voldaan, zonder dat wij daarom beslissen willen, of er te dezen opzigte niet nog meer had kunnen geschieden.

Ons is overig, om nog op enkele gedeelten het oog te vestigen, die meer of ook minder gelukkig schijnen geslaagd te zijn.

Men weet, dat de Schrijvers der kerkelijke archaeologie, sprekende over *den algemeenen grondvorm der Christelijke basiliken*, gewoon zijn op den Jeruzalemschen tempel te wijzen, als ware deze het groote voorbeeld geweest, waarop de Christelijke architecten van den beginne aan den blik vestigden. Oppervlakkig beschouwd, beveelt dit gevoelen zich aan; maar eene naauwkeuriger vergelijking van den tempel met de Christelijke basiliken getuigt daartegen. En als hier bl. 34—46 wordt aangewezen, dat de burgerlijke basiliken hunne voorbeelden waren, dan verdient dit betere gevoelen, uitvoerig gemotiveerd, de opmerkzaamheid der geleerden. — Menschkundig en schoon is de schets van den *oorsprong der feestdagen*, zoo als zij, in weerwil der Paulinische denkwijze, allengs ontstaan zijn, bl. 109—118, en niet minder belangrijk noemen wij de opgave, bl. 118—120, van het even diepzinnige als natuurlijke *grondidee* van de jaarlijksche, de wekelijksche, ja zelfs van de dagelijk-

sche tijden van godsdienstoefening. Hare vaste tijden en dagen werden, namelijk, dienstbaar gesteld aan de eeuwigdurende vernieuwing in den geest van hetgeen God door CHRISTUS tot verlossing der menschheid gedaan heeft, zoodat des Zaligmakers lotgevallen niet slechts de middelpunten werden van de onderlinge gemeenschapsoefening, maar ook en bovenal de krachten tot voortdurende heiliging en wijding van eens ieders leven. — Met meer dan gewone zorg is de viering van *het Paaschfeest*, met al wat haar voorafging en kenmerkte, beschreven bl. 162—192. Wel verre van den Schrijver zijne uitvoerigheid eenigermate ten kwade te duiden, danken wij hem daarvoor. — Dat de geschiedenis van het *kerkgezang* bij uitstek volledig is, bl. 228—254, behoeven wij wel niet van eenen man als Prof. MOLL te verzekeren, die, zelf gelukkig beoefenaar der muziek, reeds in zijne studiejaren, blijkens zijne te *Leyden* bekroonde *commentatio*, daarmede vertrouwd was. — Indien eenig gedeelte voortreffelijk genoemd mag worden, dan komt vooral aan de beschrijving der *Avondmaalsviering*, bl. 338—359, hooge lof toe; terwijl de *epicrisis*, daaraan toegevoegd, getuigenis draagt van kritische onpartijdigheid. — Zoo zouden wij ook nog van de *bediening des Doops*, bl. 385—400, kunnen gewagen, en van hetgeen wij hier vinden aangaande het huwelijk en de huwelijksplegtigheden der Christenen, hun huiselijk gebruik der H. Schriften enz., vermeld onder de *kerkelijke zeden*. En indien iemand den oorsprong van het bijgeloof in de Christelijke kerk aan de hand van den Hoogleeraar wenscht na te gaan, hij sla bl. 70 op, waar van *beelden* en *beeldendienst*, bl. 84, waar van *reliquiën* en derzelver hooge waardeering, bl. 437, waar van het *kruisteeken*, bl. 448, waar van de *bedevaarten* gesproken wordt, en meer andere gedeelten van dit werk, waarin de krachtige stem der geschiedenis luide getuigt tegen de aanmatigingen der Roomsche Kerk in onze dagen, die zich uitgeeft voor de éénig ware, Apostolische.

Aan het einde van ons verslag mogen wij het niet ontveinzen, dat wij hier en daar minder gevonden hebben, dan

wij zochten, en in onze verwachting op sommige punten eenigermate werden te leur gesteld. Onvolledig komt ons voor het medegedeelde omtrent het *Kersfeest* en de twisten daarover gevoerd, bl. 141—149, en wij hadden vooral gewenscht, dat het meer, wat den oorsprong aangaat, in betrekking ware beschouwd met het *Epiphaniënfeest*, dat niet slechts als gedenkdag van 's Heeren doop, maar ook als een dubbel feest werd gevierd in het Oosten, waarop men te gelijk aan JEZUS' geboorte te *Bethlehem* dacht (bl. 159). Het is toch ook hoogst opmerkelijk, dat het laatstgenoemde uit de Oostersche Kerk is overgegaan tot de Westersche, even als het Kersfeest van de laatste tot de eerste overging. En hieruit laat zich reeds eenigermate besluiten tot de naauwe verwantschap der beide feesten, die echter niet genoegzaam in het licht is gesteld. — Met belangstelling sloegen wij het Hoofdstuk op over *het liefdemaal*, een zoo duister punt in de oudste geschiedenis der Kerk, bl. 300—305. Wij vonden echter weinig opheldering, en bleven reikhalzend uitzien naar meerder licht, tot dat de Hoogl. VAN HENGEL, in de *Jaarboeken voor wetenschappelijke Theologie*, ons te hulpe kwam. Zijn scherpzinnig onderzoek, waarbij het onderscheid van tijden, plaatsen en volken scherp in het oog gehouden is, levert meer bevredigende resultaten op, dan wij hier hebben aangetroffen. De Hoogl. MOLL is welligt de eerste geweest, die dit van heeler harte heeft erkend. — Bij de vermelding van de gewoonte, die in de Oostersche Kerk, en ook elders, ingang vond, om den doop tot later leeftijd uit te stellen, bl. 369—372, vonden wij geen gewag gemaakt, zoo als wij verwacht hadden, van KONSTANTIJN *den Grooten*, van wien het bekend is, dat hij, ofschoon zich na de overwinning van LICINIUS in 324 voor het Christendom verklarende, zich eerst in 337, kort vóór zijnen dood, door EUSEBIUS, Bisschop van *Nikomedië*, doopen liet. Het verhaal toch van BARONIUS en anderen, alsof hij reeds te *Rome* in 324 door SYLVESTER ware gedoopt geworden, verdient geen geloof. Men zie GIESELER, *Lehrb. d. Kirchengeschichte*, I. S. 227, 339.

Aan dit deel is, behalve een uitvoerig *Register*, eene

gelukkig uitgevoerde uitslaande plaat toegevoegd, eenige afbeeldingen vertoonende van Christelijke oudheden, meerendeels berustende in het Leydsche Museum, waartoe de Heer LEEMANS den toegang opende, en op de *kerkelijke zeden* betrekkelijk. Schrijver en Uitgever beide hebben door de uitgave van die plaat de waarde van het werk in ons oog verhoogd.

De Hoogleeraar staakt hiermede vooreerst de beoefening van de geschiedenis des kerkelijken levens, waarmede hij, nog Predikant te *Vuursche*, een' aanvang heeft gemaakt. Hij had toen niet kunnen berekenen, dat hij zoo spoedig reeds tot zulk eene zware en veelomvattende taak, als hem te *Amsterdam* is opgedragen, zou geroepen worden. Hoezeer het ons smart, dat zijne studiën daardoor eene onvoorziene wending gekregen hebben, wij hebben ons echter in zijne bevordering verblijd, en wenschen hem in zijnen nieuwen werkkring die aanmoediging en dien zegen toe, dien hij op zijnen wetenschappelijken arbeid tot nu toe ontvangen mogt. Maar tevens blijven wij ons vleijen met de hoop, dat hij, bij het leven gespaard, eenmaal zal terugkeeren tot de voortzetting van dien arbeid, welks voltooijing het voorwerp is van een der warmste wenschen zijns levens. Aan belangstelling van de zijde des publieks zal het hem, zoo wij vertrouwen, wel allerminst ontbreken.

---

*De Ziekten onzer Huisdieren, welke op den Mensch kunnen overgaan, als zoodanig vergelijkend beschreven door* J. LEVIN, *M. et Ch. Doct. Naar zijne, door de Medische Faculteit te Berlijn, bekroonde Prijsverhandeling in het Hollandsch bewerkt door* J. JENNES, *Rijks-Veeärts van de eerste klasse te Zwolle. Te Zwolle, bij* J. J. Tijl. 1846. *In gr.* 8*vo. VIII en* 223 *bl. f* 2-40.

De Veeärtsenijkunde heeft bij ons te lande te weinig de belangstelling der geneeskundigen in het algemeen

opgewekt. Doorgaans beschouwt men de ziektekunde van den mensch en die van het vee als twee op zichzelve staande wetenschappen, welker beoefening zeer goed afzonderlijk kan plaats hebben; en terwijl de physioloog reeds sinds langen tijd zijne kennis aangaande de verrigtingen van het menschelijk ligchaam door de vergelijkende ontleedkunde en door *vivisecties* heeft zoeken te vermeerderen, bleef de practicus nog steeds met zekere minachting op de beoefening der Veeärtsenijkunde nederzien. En toch, hoeveel punten zijn er, waar beide takken der geneeskunde in elkander grijpen! Wij behoeven hier slechts te wijzen op de *vaccine* en hare voorbehoeding tegen de menschenpokken. Door haar heeft de geneeskundige eerst proefondervindelijk geleerd, dat zich hetzelfde *genus morbi* onder de meest verschillende diersoorten, doch bij elk in het bijzonder gewijzigd, kan vertoonen. De pokziekte bij den mensch, de koepok bij het rund, de mok bij het paard, de *ovine* bij het schaap, zij behooren alle tot dezelfde categorie en kunnen elkanders plaats als 't ware vervangen. Andere ziekten, welke oorspronkelijk niet aan den mensch eigen zijn en bij het vee voorkomen, kunnen hem door besmetting worden medegedeeld, en nemen alsdan bij hem een verloop, dat wel in vele opzigten overeenkomt met dat, hetwelk zij bij het dier plegen te hebben, maar toch gewijzigd is naar het organisme van den mensch: wij wijzen hier op den kwaden droes, het miltvuur, de hondsdolheid. Het was voorzeker in de overtuiging van de belangrijkheid van het onderwerp, en in het besef van de onvolledigheid der literatuur in dit opzigt, dat de geneeskundige faculteit te *Berlijn*, in 1837, de navolgende prijsvraag uitschreef: »*Eine vergleichende Darstellung derjenigen Krankheiten der Hausthiere, welche auf Menschen übertragen werden können, und eine Auseinandersetzung der Art und Weise, wie diese Uebertragung geschieht, zu liefern.*" De verhandeling, waarvan wij hier de vertaling aankondigen, werd der bekrooning waardig gekeurd, en reeds deze omstandigheid verschafte ons eenigen waarborg voor de degelijkheid der bewerking. Bij de lezing werden wij niet in

dezen goeden dunk te leur gesteld, en wij verheugden ons, dat de Heer JENNES door zijne vertaling het zijne heeft willen toebrengen, om haar ook ten onzent meer algemeen bekend te maken. De Schrijver behandelt achtereenvolgens den kwaden droes, het miltvuur, het mond- en klaauwzeer, de koepokken, de mok, de schaapspokken (door den Vertaler bewerkt,) de schurft, en de hondsdolheid. Bij elk dezer onderwerpen wordt eerst de ziekte beschreven, zooals zij bij de dieren voorkomt; daarna de verschijnselen, welke zij bij den mensch oplevert; vervolgens het besmettend vermogen derzelve; in de vierde plaats eene vergelijking tusschen de verschijnselen bij den mensch en die bij het dier, en eindelijk de geneeswijze en bij sommige de voorbehoedmiddelen tegen deze ziekte. De verschillende zaken zijn geleidelijk beschreven, en vooral het symptomatologische gedeelte des werks verdient grooten lof; terwijl ook het therapeutische zoo volledig is bewerkt, als op het tegenwoordig standpunt onzer kennis mogelijk was. De pathogenesis der meeste ziekten is minder volledig behandeld, en wij zijn den Vertaler dank schuldig, dat hij hier en daar, door aanmerkingen en bijvoegselen, dit gemis heeft pogen te vergoeden. Zoo maakt hij, onder anderen, op bl. 142, hoezeer kort, opmerkzaam op de proeven van GASNER, NEUMANN, MACPHAIL, SONDERLAND, THIELE en CEELY, die *variolae* op runderen overbragten, door welke proeven zooveel licht over de betrekking, welke er tusschen *variola* en *vaccine* bestaat, wordt verspreid, en welke proeven aan Dr. LEVIN niet bekend konden zijn. Over het geheel moeten wij den Vertaler onzen dank zeggen niet slechts voor zijne zorgvuldige vertaling, maar ook voor zijne aanteekeningen, waarmede hij het werk niet overladen heeft, maar welke hij daar, waar zij noodig waren, beknopt heeft aangebragt, en voor welke hij de bouwstoffen voorzeker uit vele verspreide bronnen heeft moeten bijeenzamelen. Wij wenschen het boek in veler handen; wij hopen, dat onze geneeskundigen er uit zullen leeren, dat ook voor hen de Veeärtsenijkunde hare belangrijke zijde heeft.

*Leiddraad tot onderrigt in de populaire Geologie of Natuurlijke Geschiedenis der Aarde. Door* K. C. V. (ON) LEONHARD, *Geheimraad en Professor aan de Hoogeschool te Heidelberg. Uit het Hoogduitsch vertaald, met Aanteekeningen, door* E. M. BEIMA, *Math. Mag. et Phil. Nat. Doctor en Conservator aan 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1846. *In gr.* 8*vo.* 176 *bl. f* 1-50.

Het is onlangs door eenen rijkbegaafden taalkenner teregt opgemerkt, dat men hier te lande lezen en schrijven geleerd te hebben voor verlichting houdt, en vergeet, dat deze kunsten slechts *middelen* tot verlichting zijn, die, niet aangewend, ook tot niets dienen. Er is waarschijnlijk geen land ter wereld, waar de verhouding van menschen, die lezen *kunnen*, tot de geheele bevolking zóó groot is als in ons Vaderland; maar dat er daarom in ons Vaderland meer *gelezen wordt* dan in andere landen, zouden wij niet durven beweren. Wetenschappelijke boeken in het Nederduitsch hebben althans doorgaans een kwijnend leven. De Duitsche Physioloog CARUS heeft eenmaal van een *latentes Leben* gesproken; dat is van een leven, dat zich houdt alsof het dood was. Zulk een, op een haar naar den dood gelijkend leven is dat der wetenschappen, (wij bedoelen hier der *sciences*, zoo als de *Franschen* zeggen, de *Sciences physiques, mathématiques et naturelles*) onder de algemeene volksmassa van *Nederland*. In dien toestand kan in de eerste jaren geene verandering komen. Zij moet van de hoogere standen uitgaan. Bij dezen moet wetenschap geschat, geëerd, door hen nagejaagd en gekoesterd worden; dan volgt het *servum imitatorum pecus*, als het eenmaal mode is even zoo veel belang te stellen in BERZELIUS als in FREDERICA BREMER of in JENNY LIND, of in LEVERRIER als in GUDIN of in Mademoiselle RACHEL, in OERSTED als in ANDERSON, en welke onbekende (!) namen wij nog al meer naast de, in ons Vaderland aan elk bekende namen van buitenlandsche belletristen, virtuosen en kunstenaars voegen wilden. En nu de boeken van buitenslands? In Nederduitsch gewaad gestoken, zullen zij in een' toestand van kwijning eenige jaren voortsukkelen, tot zij komen:

*..... In vicum vendentem thus et odores*
*Et piper et quidquid chartis amicitur ineptis.*

De weinige mannen van het vak bezitten die werken reeds in de oorspronkelijke taal, en de overige twee of drie, die wel eens weten willen wat *Geologie* of zulk eene wetenschap eigenlijk is, kunnen aan het boek toch geen' aftrek bezorgen. Van daar dat de uitgevers altijd klagen, dat ons land te klein is voor zulke werken.

Het zoude Rec. zeer verwonderen, zoo de uitgever SULPKE over het debiet van het boek, 'tgeen thans voor hem ligt, bijzonder tevreden was. Intusschen is het eene beknopte handleiding tot een vak van kennis, in hetwelk in de laatste jaren zeer groote vorderingen gemaakt zijn, en dat in *Engeland* onder alle standen, en zelfs bij de schoone sekse, geacht en beoefend wordt. Over die wetenschap bezitten wij nog niet veel geschriften in de moedertaal, 't zij oorspronkelijke, 't zij vertaalde. Een der nieuwste en meest uitvoerige is dat van denzelfden Schrijver, 't welk thans door denzelfden Vertaler in afleveringen wordt uitgegeven. Reeds is de vertaling van VON LEONHARD'S *populaire Vorlesungen über Geologie* tot het derde deel gevorderd, en wij mogen dus hopen, dat zij, al is het dan ook langzaam, voltooid zal worden. De thans aangekondigde *Leiddraad* is een beknopt overzigt der wetenschap, in dezelfde volgorde behandeld. Voor de bezitters van dat werk is het derhalve, als kort begrip ter herinnering van het gelezene, en voor anderen als overzigt der hoofdzaken, bijzonder aan te bevelen. De Vertaler heeft zich van zijne taak met zorg gekweten. Zijne bijgevoegde aanmerkingen zijn meest van *etymologischen* aard: sommige bevatten vrij onzekere gissingen, en over 't geheel komt het ons voor, dat hij spaarzamer had moeten zijn in deze uitstapjes op een gebied, dat aan het eigenlijk onderwerp der wetenschap vreemd is; doch hieromtrent heeft misschien bij velen eene tegenovergestelde meening plaats. Zoo het er nog iets toe kon bijbrengen, om dit werk eenigermate meer bekend te maken en de kennis der Geologie daardoor bij ons te bevorderen, zouden wij ons verheugen van de aandacht op hetzelve gevestigd te hebben. J. v. D. H.

---

*Redevoering over de natuurlijke voordeelen van bodem en luchtstreek op Java, in betrekking tot den maatschappelijken toestand der bevolking van dat eiland, door* W. L. DE STURLER, *Ridder der militaire Willemsorde en Oud-Ma-*

*joor van het Indische Leger. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.Zoon. 1847. *In gr. 8vo.* 39 *bl. f* :-40.

De vruchtbaarheid van *Java* en het hoog belang van het bezit van dat eiland voor ons Vaderland zijn onderwerpen, welke overvloedig bekend zijn; bepaalde inzigten, die den Schrijver eigen zijn, nieuwe ophelderingen of wenken, hebben wij in deze Redevoering niet aangetroffen. De Schrijver is geen vriend »eener inmenging der wetgevende magt van het moederland in het huishoudelijk bewind der Koloniën," bl. 21. Wanneer deze aanmerking echter de strekking heeft om de pogingen van die leden onzer Staten-Generaal af te keuren, welke daaromtrent vollediger inlichting verlangen, gelooven wij, dat dezelve misplaatst is. In allen gevalle had dezelve nadere ontwikkeling vereischt. Eene dadelijke inmenging in *huishoudelijke* bepalingen is op den afstand, waarvan wij van onze Koloniën gescheiden zijn, en bij de mindere kunde aan plaatsen en omstandigheden, die de meesten onzer vertegenwoordigers hebben moeten, noch wenschelijk, noch ook zelfs denkbaar; zij zou den gang van elk bestuur verlammen. Maar het is ook niet dat, wat men begeert. — Voor 't overige gelooven wij, dat deze Redevoering door het Natuurkundig Genootschap te *Groningen*, in welks vergadering van 24 Maart 1847 zij werd uitgesproken, met genoegen en nut is gehoord, voorgedragen met dien eigenaardigen toon, welken de levendige indrukken van eigene aanschouwing en ondervinding den opsteller geven konden, en opgehelderd (zoo als wij uit bl. 26 bespeuren) door de dadelijke vertooning van modellen van werktuigen, die op *Java* tot den landbouw gebezigd worden. De lezer moet dat alles missen, en wij betwijfelen daarom, of de Verhandeling wel gedrukt had moeten worden.

J. v. d. H.

---

*Grondbeginselen der Mensch- en Zielkunde naar de Leer van Dr.* K. C. F. KRAUSE, *ontvouwd in twaalf Voorlezingen te Parijs door Dr.* H. AHRENS, *Hoogleeraar der Wijsbegeerte en Lid van den Raad des bestuurs der Universiteit te Brussel. Vrij vertaald, met verbeteringen en bijvoegsels, den Vertaler medegedeeld door den Auteur zelven,*

*en met een voorberigt en aanteekeningen van Dr.* J. NIEUWENHUIS, *Oud-Hoogleeraar der Wijsbegeerte aan de Leidsche Hoogeschool enz. Iste Deel. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo. IX en* 273 *bl. f* 2 - 80.

Het is voor den beoefenaar der wijsbegeerte een zeldzaam, maar tevens een verblijdend verschijnsel, in onze taal een degelijk en uitvoerig geschrift over deze wetenschap te zien uitkomen, te meer als het verschijnt in eenen tijd, waarin de aandacht door andere geschriften en door eenen strijd over wijsgeerige en godgeleerde beginselen op haar gerigt is. Die strijd moge tot eene zekere hevigheid geklommen zijn, des te aangenamer is dan de lezing van een werk, waarin met eene kalmte en bedaardheid, die de eigenschappen der echte wetenschap zijn, onderwerpen behandeld worden, welke de grondslagen der wijsbegeerte uitmaken, en waardoor allen, die belang in haar stellen, op de hoogte gebragt worden, om zich met de noodige kundigheden te voorzien, die hen alleen geschikt kunnen maken, om, hetzij voor henzelven, hetzij voor het publiek een oordeel uit te spreken over den strijd, die eenigen tijd geleden zoo veler aandacht bezig hield en zoo vele pennen in beweging bragt.

De wijsgeerige wetenschappen gaan slechts door een aanhoudend en naauwkeurig onderzoek vooruit, en geenszins door eene behandeling, waaronder zich persoonlijke twist en hartstogt mengen. Iedere bijdrage tot dit onderzoek is dus van gewigt, kan ons een' stap nader tot de waarheid brengen, en verdient daardoor eene opzettelijke beschouwing. De Vertaler, Dr. NIEUWENHUIS, geeft in een Voorberigt kennis, dat hij reeds vóór twee jaren de zielkundige lessen van Dr. AHRENS, verbeterd en vermeerderd door den Auteur zelven, met eenige aanteekeningen voorzien, voor den druk gereed gemaakt had. Doch een zamenloop van ongunstige omstandigheden, het gering aantal inteekenaren op dit werk, het schraal debiet van wijsgeerige geschriften, verhinderde vooreerst de uitgave, die eindelijk voortgang had. Het werk van Dr. AHRENS, dat deze beschouwt als een der beste hand- of leerboeken der mensch- en zielkunde, welke sedert de laatste jaren verschenen, heeft ook in geheel *Europa* den grootsten bijval gehad, en is reeds in het *Engelsch*, *Spaansch*, *Italiaansch* en *Hoogduitsch* vertaald geworden. Dr. NIEUWENHUIS achtte vroeger eene vertaling

van een wetenschappelijk werk uit het *Fransch* onnoodig, uithoofde van de algemeene bekendheid dezer taal; wij zouden zulks ook met hem gedacht hebben; maar hij kwam weldra tot de ervaring, dat een eenigzins ingewikkeld betoog in dezelve voor de meesten moeijelijk te volgen is, vooral door de onbekendheid met de beteekenis der Fransche wijsgeerige woorden en terminologie, schoon men al bedreven in het gebruik dezer taal mogt zijn; terwijl anderen, vooral in onze meer landelijke provinciën, meer gemeenzaam zijn met de *Hoogduitsche* dan met de *Fransche* taal- en letterkunde. — Indien de schriften van COUSIN, JOUFFROY, DAMIRON en anderen hier meer algemeen gekend en beoefend waren, zouden voorzeker zoo velen niet op deze wijsgeerige woorden en terminologie schipbreuk lijden, en daardoor eene vertaling van de zielkundige lessen van Dr. AHRENS meer ontbeerlijk hebben gemaakt.

Naar de overtuiging van den Vertaler, moet de studie der bespiegelende wijsbegeerte op die der letter-, wis- en natuurkundige wetenschappen volgen; naar ons gevoelen moet zij liever hiermede gepaard gaan, omdat zij den grond van deze wetenschappen bevat, en dan beginnen niet bloot met eene anthropologische empirische, maar voornamelijk met eene analytische wijsgeerige zielkunde, waartoe hij geen geschikter en aangenamer handboek dan deze Lessen kent. Voorzeker is eene zoodanige psychologie het aanvangspunt der wijsgeerige wetenschap, die ons opleiden kan tot de verhevenste vraagstukken, welke daarin voorkomen. Hoe kan men het ook ver in de kennis der denkwetten brengen, indien men den mensch als denkend wezen niet naauwkeurig beschouwd heeft? Het psychologisch standpunt in deszelfs ruimere opvatting is de draad van ARIADNE in den doolhof der verschillende gevoelens op het wijsgeerig gebied, geschikt om ons tot het middelpunt der wetenschap, tot het begrip van het *absolute*, dat is tot God, te brengen.

Dr. AHRENS heeft in deze Lessen de zielkunde uit dit hooge, veelomvattende standpunt behandeld, en dus meer dan eene enkele menschkunde geleverd; zijne Voorlezingen gaan van den mensch tot de natuur en van deze tot het Goddelijk wezen over hetgeen zoo wel in de wijsbegeerte als in de werkelijkheid, in het *denken* zoo wel als in het *zijn*, den grond der eenheid uitmaakt, die alles tot een zamenwerkend geheel verbindt.

Prof. NIEUWENHUIS maakt ten slotte van zijn voorberigt eene aanmerking over het scherpe oordeel van Dr. AHRENS over de oude *Aristotelische* Logica, dat door de bedenkingen van zijnen beroemden leermeester KRAUSE en diens uitgegevene proeve eener nieuwe verbeterde Logica aanmerkelijk wordt verzacht. De nieuwere Duitsche wijsgeeren, en vooral HEGEL, hebben, naar ons gevoelen, deze wetenschap der denkvormen en wetten, met den inhoud van het denken, met de ideën en begrippen der rede verward, en daardoor met de metaphysica en zelfs met de ontologie dooreengemengd. Dr. AHRENS, als een leerling van KRAUSE, is van deze beschouwingswijze niet vreemd, en gaat daarin verder dan zijn meester of zelfs dan sommige zijner medeleerlingen, zoo als Dr. H. S. LINDEMANN, Hoogleeraar te *Solothurn*, in zijne *Denkkunde oder die Logik*, 1846, van wien in het vorige jaar ook eene voortreffelijke *Anthropologie* uitkwam. Het ligt in den aard der *Krausische* wijsbegeerte, die de leer van SCHELLING en HEGEL als momenten in haar opneemt en tot eene hoogere eenheid tracht op te lossen, om de Logica niet slechts als eene formele wetenschap, zooals ARISTOTELES, te beschouwen, maar die, even als PLATO, als eene dialectica aan te merken, om daardoor op te klimmen, langs den steilen weg der waarheid, tot het beginsel en oorspronkelijk wezen der dingen. De Vertaler eindigt met de betuiging, dat hij deze Lessen aan de *Socratische* School niet zal behoeven aan te bevelen, daar zij in alles trachten te beantwoorden aan het voorschrift van hunnen meester: *ken uzelven!* Indien hij daardoor de leerlingen van den voortreffelijken VAN HEUSDE verstaat, die door zijne Socratische School gevormd zijn, deze kunnen hier voorzeker aanleiding vinden, om hunnen blik in de kennis van den menschelijken geest en van deszelfs aanleg en vermogens te verruimen.

Volgens de Voorrede van den Brusselschen Hoogleeraar Dr. AHRENS zelven, is dit werk de vrucht van eenen *cursus*, dien de Minister van openbaar onderwijs in *Frankrijk*, GUIZOT, hem opdroeg in het jaar 1834. Het doel, dat hij zich met deze Lessen voorstelde, was, om, naar eene geschikte methode, *Frankrijk* met de voornaamste slotsommen bekend te maken, waartoe de philosophie in *Duitschland* gekomen is. Opmerkzaam op het uiteenloopende der Fransche en Duitsche wijsbegeerte, vormde hij het voornemen, eenen overgang te maken tusschen de wetenschap der beide landen, door de

onderwerpen te behandelen, die den grondslag aller wijsgeerige navorschingen uitmaken. Door eene opmerkzame beoefening der Fransche philosophische werken gaf hij zich veel moeite, om deze regt te leeren kennen; hij vond daarin klaarheid en naauwkeurigheid, en de analytische methode daarin heerschende. *Duitschland* had sedert LEIBNITZ en WOLFF bijna uitsluitend de tegenovergestelde gevolgd, namelijk de synthetische en metaphysische, zoo bijzonder geschikt voor de uitdrukking der algemeene begrippen en de voorstelling der eenheid, die de verschillende deelen van een stelsel verbindt. Het kwam hem ondertusschen ongeschikt voor, de slotsommen der Duitsche wijsbegeerte volgens die methode in *Frankrijk* voor te dragen; hij koos daarvoor de analytische wijze van betoog. — Aan den anderen kant, zegt Dr. AHRENS, is de tegenwoordige toestand der philosophie in *Frankrijk*, waarin zij tot eene bloot zielkundige ontleding (*analyse*) gebragt is, zoo beperkt, dat zelfs het hoofddoel der wijsbegeerte er naauwelijks schijnt vermoed te worden. Wij vinden deze uitspraak te sterk; en de Fransche wijsbegeerte der 19de eeuw verdient dit verwijt niet. Dr. AHRENS was zeker in 1834 niet onbekend met de schriften van ROIJER-COLLARD, MAINE DE BIRAN, en vooral niet met die van COUSIN en JOUFFROY. Hij wist zeer wel, dat het sensualismus, dat in de 18de eeuw zoo onverdeeld in *Frankrijk* heerschte, door den invloed der Schotsche School, en voornamelijk door de historisch-wijsgeerige studiën van COUSIN, geheel van gedaante veranderd was; dat het spiritualismus zijne regten had hernomen, en dat de synthetische methode voor de analytische niet geheel werd veronachtzaamd. De nieuwe Fransche wijsgeerige school nam, onder de leiding van den vertaler van PLATO en den uitgever van PROCLUS en DESCARTES, integendeel eene zoo onbeperkte methode aan, dat zij zich de *eclectische* konde noemen. Het is waar, een analytisch-psychologisch beginsel was haar aanvangspunt, om van hier tot de hoogste waarheden van den menschelijken geest op te klimmen, in tegenoverstelling van de stoute constructiën *a priori* der nieuwste Duitsche wijsbegeerte. Het oude materialismus, uit de eenzijdige opvatting der leer van LOCKE door CONDILLAC ontsproten, en tot in deszelfs uiterste consequentiën in het *Système de la Nature* voorgesteld, was toen reeds bijna verdwenen en telde weinig aanhangers meer. Het is dus maar gedeeltelijk waar, hetgeen Dr. AHRENS zegt, dat in *Frank-*

*rijk*, na de baan, door DESCARTES ontsloten, verlaten te hebben, en daarna door al de gevolgen van het stelsel van LOCKE te zijn heengegaan, de philosophie zelfs de bewustheid schijnt verloren te hebben der hoogere metaphysische navorschingen, waarop toch de psychologie moet uitloopen. *Frankrijk* heeft, wel is waar, DESCARTES in de 18de eeuw verlaten, maar is in de 19de tot hem weder teruggekeerd, en het hoofddoel der wijsbegeerte, in plaats van naauwelijks vermoed te worden, is ook daar, zoo wel als in *Duitschland*, in het oog gehouden, ofschoon men een' anderen weg dan hier insloeg om het te bereiken. COUSIN en JOUFFROY hadden reeds in 1834 de hoogere metaphysische navorschingen begonnen, alhoewel zij tot eenigzins andere resultaten dan de volgelingen van SCHELLING, HEGEL en KRAUSE, waren gekomen.

Dr. AHRENS nam de taak op zich, om door psychologische onderzoekingen aan te wijzen, hoe men weder moet opklimmen tot de metaphysica; hij volgde hierin het voorbeeld van eenen man, die in *Duitschland* reeds lang daarheen gewezen had, die in zijne talrijke werken getracht heeft de tegenstrijdigheid van het ideale en reële, van God en natuur, van het Pantheïsmus en het Theïsmus in eene hoogere eenheid op te lossen, waardoor de geest moest opgeleid worden tot de kennis van het eerste beginsel, tot het idee van God. Dit *idee* stond wel reeds, als dat van het onvoorwaardelijke *absolute* wezen, aan het hoofd van die belangrijke stelsels, waarvan SCHELLING en HEGEL de grondleggers waren. Doch het werd daar te eenzijdig opgevat, en kon geene genoegzame verklaring van het verband met het voorwaardelijk eindige en voorbijgaande geven. Dit poogde de wijsgeer KRAUSE te doen; hij gaf daarvan de eerste proeve in zijne *Vorlesungen über das System der Philosophie*, *Göttingen* 1828, van welke Dr. AHRENS zegt, dat zij in strengen betoogtrant zelfs de *Ethica* van SPINOZA verre achter zich laten (?). De onverwachte dood van dien scherpzinnigen denker had hem niet veroorloofd, zelf al zijne talrijke werken in het licht te geven. Zijne leer- en volgelingen trachten door de uitgaaf van zijne *Handschriftlicher Nachlass* hieraan te voldoen.

Dr. AHRENS heeft aan zijne Voorlezingen den titel van psychologische Lessen gegeven, omdat deze titel het best zijne bedoeling voor zijne *Fransche* toehoorders uitdrukt.

Het is dus geen enkele zielkundige beschouwing van den menschelijken geest, die men hier te verwachten heeft; maar wel de ruimste toepassing van het psychologische beginsel, van uit de daadzaken en de beschouwing van den menschelijken geest op te klimmen tot de kennis der menschelijke natuur in het algemeen, tot die der natuur en hare wetten, en eindelijk tot het begrip der oneindige oorzaak, die alles in alles en boven alles is.

Men vindt dus hier eene geheele voorstelling van een stelsel der philosophie, dat ook sedert eenige jaren in *Nederland* eenigzins is bekend geworden, voornamelijk door het werkje van Dr. BURGER over het opklimmend deel der Wijsbegeerte volgens KRAUSE, wiens leer voornamelijk door hem en andere jeugdige beoefenaars dezer wetenschap aangenomen is. De verdere beschouwing van het werk van Dr. AHRENS zal ons gelegenheid geven, om ons nader over de beginselen van eene wijsbegeerte te verklaren, die tot nog toe in ons land weinig bekend was, evenmin als die van SCHELLING en HEGEL, en waardoor zoo vele verkeerde oordeelvellingen ontstonden. Het is in de wijsbegeerte niet genoeg, eene oppervlakkige kennis van de elkander opvolgende stelsels, uit handboeken en zelfs uit beslissende uitspraken van godgeleerde schrijvers ontleend, te bezitten, om een grondig oordeel over haar te vellen, en het verwerpend vonnis van idealismus en pantheïsmus over haar uit te spreken; men moet de oorspronkelijke schriften van mannen als KANT, FICHTE, SCHELLING, HEGEL, JACOBI, HERBART, FRIES en KRAUSE, men moet de Schotsche School van REID en DUGALD STEWART, de werken van de Fransche eclectische School, vooral die van COUSIN, JOUFFROY, SAISSET, BOUILLIER en anderen, hebben bestudeerd, om een juist oordeel over den tegenwoordigen toestand der wijsgeerige wetenschappen te kunnen uitspreken.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

---

OLDENBARNEVELD, *de Staten van Holland en* LEYCESTER *in* 1585 *en* 1586. *Eene bijdrage tot de kennis van de geschiedenis dier tijden en tot de waardering van eenige historische voorstellingen in den Roman* Leycester in Nederland *van Mej.* TOUSSAINT, *alsmede Teregtwijzing voor den Heer*

*Predikant* J. A. M. MENSINGA, *en Antwoord aan den Hoogleeraar* M. SIEGENBEEK, *door Mr.* HUGO BEIJERMAN. *Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1847. *In gr.* 8*vo. XII en* 228 *bl. f* 2 - 40.

De taak, welke ik alleen op dringende uitnoodiging van de redactie der *Letteroefeningen* heb op mij genomen, is geene gemakkelijke; want het geldt hier niet alleen eene historische vraag, welke voor een Nederlandsch hart veel aantrekkelijks heeft, maar ook een onderwerp, in de laatste tijden veel besproken, in het gezellige verkeer zoo wel als in de kringen van geletterden, en door talenten van den eersten rang voor het publiek behandeld. De titel van het werkje, dat ik zal aankondigen, prijkt reeds met eenige namen, welke in *Nederland* boven andere bekend zijn en met achting genoemd worden, en met het onderwerp, er in behandeld, kan niemand zich op eene waardige wijze bezig houden, zonder te zelfden tijde gebruik te maken van den arbeid van nog meer anderen, die almede verdienen in hooge eere te worden gehouden. Het kan dus niet anders, of elke aankondiging van dit boek moet de aandacht van het publiek trekken, en wie er zich toe zet om zoodanige neder te schrijven met eenige beoordeeling van den inhoud, kan er ook staat op maken van zelf, op zijne beurt, honderdvoudig beoordeeld en welligt veroordeeld te zullen worden. Het grenst trouwens bijna aan het onmogelijke, als recensent te dezen het een ieder naar den zin te maken; want het geldt de vraag: *Met wat hart hebben de Staten van Holland en* OLDENBARNEVELD *den Graaf* VAN LEYCESTER *in* 1585 *uit Engeland verwelkomd?* — Naar waarheid zegt Prof. BEIJERMAN, bl. 4, dat er te dezen »eene hoogst opmerkelijke en zeldzaam aan te treffen over»eenkomst is tusschen de scholen van WAGENAAR en BIL»DERDIJK. Beide stellen die Staten, of liever OLDENBARNE»VELD, voor, als het er vooraf op toeleggende, om den vreem»deling, dien zij hebben ingeroepen, en die zich bereid toont »hen bij te springen, op allerlei wijze te dwarsboomen, ja »zelfs hem te krenken. In WAGENAAR's oog is dat hoogst»loffelijk. Bij BILDERDIJK is het zeer verfoeijelijk; en dat »moest het wel zijn, want hij neemt de reden van dit gedrag, »zoo als WAGENAAR die bijbrengt, niet aan, en geeft er geene »andere voor in de plaats, dan heerschzucht en geest van *in»trigue.*" Deze laatste opvatting nu, welke in de laatste ja-

ren in zekere kringen meer en meer veld had gewonnen, verkreeg in 1845 eene krachtige voorstandster in de talentvolle romanschrijfster TOUSSAINT, die zich langen tijd verdiept had in een onderzoek van dit, nog altijd duistere, punt onzer geschiedenis, en daarna, volgens hare eigene bekentenis, »eene tweejarige studie niet wilde opgeofferd hebben, om »nog dommelend voort te sukkelen in een of ander gebaand »spoor, en nog veel minder met het gewetenlooze doel, om »onware voorstellingen op te dringen aan een volk, over zóó »iets eerwaardigs als de geschiedenis van het vaderland!" Zij bood hierom de resultaten van haar onderzoek *in een romantisch kleed* haren landgenooten aan, wel wetende, dat zij alzoo, bij den roem van haren naam, ook dáár, ingang zouden vinden, waar het oor anders gesloten bleef voor de stemmen der eigenlijke historieschrijvers. Die resultaten waren intusschen juist niet vereerende voor de nagedachtenis van OLDENBARNEVELD en eenige anderen, wier namen doorgaans vermeld worden als de namen van mannen, die zich omtrent het vaderland verdienstelijk hebben gemaakt. Deze verschenen dus ook in den roman in een zoo tamelijk ongunstig licht; sommigen werden zelfs verachtelijk in stede van eerbiedwaardig. En dit in een boek, hetwelk, door den te regt bewonderden naam der schrijfster, bij het meestbeschaafde gedeelte des Nederlandschen publieks opgang moest maken! Was het vreemd, dat dit bij eenigen verwondering, bij enkelen zelfs ergernis veroorzaakte? en dat dit vooral plaats had bij diegenen, die, zoowel als Mej. TOUSSAINT, zich den moeijelijken arbeid van bronnenstudie hadden getroost, ten einde op dit punt de waarheid te vinden, maar die, in tegenstelling met haar, tot andere besluiten waren gekomen? was het vreemd, dat deze, bij vermeende misvatting aan hare zijde, hierin eenig gevaar zagen voor de eer der vaderen, omdat de door haar te weeg gebragte indruk én sterker én algemeener moest zijn, dan wanneer dezelfde gevoelens in eene eigenlijke geschiedenis des vaderlands waren ontwikkeld geworden? Was het vreemd, eindelijk, dat er onder hen waren, die tegen hare, naar hun inzien scheeve, voorstellingen hunne stemmen verhieven, niet enkel in kleinere kringen, maar ook voor het gansche vaderland? Ref. meent, dat dit lag in den aard der zaak; en toch, uit consideratie voor de geachte landgenoote, heeft slechts ééne stem zich meer luide laten hooren. Alleen de Hoogleeraar Mr. H. BEIJERMAN heeft

eene *Voorlezing* uitgegeven tegen deze strekking van den lijvigen en toch nog slechts ten halve voltooiden roman: *de Graaf* VAN LEYCESTER *in Nederland*, (opgenomen in de *Vaderl. Letteroef.* voor 1846, N°. III, *Meng.* bl. 101 enz.), en deze eenige trad hierbij nog niet zoo zeer op tegen Mej. TOUSSAINT en haar boek, als wel tegen de scholen van WAGENAAR en BILDERDIJK beide, bewerende, dat zij te zamen ongelijk hadden; dat men zich, ter beoordeeling van dat gewigtige overgangstijdperk, op een ander standpunt moest overplaatsen; en dat, naar *zijne* overtuiging, noch OLDENBARNEVELD en de Staten van *Holland* vóór LEYCESTER's komst eenige vijandige bedoelingen tegen dezen hadden, noch ook ELIZABETH en LEYCESTER verdacht konden worden van kwade trouw aan hunne zijde, daar zij veeleer hoogstverpligtend omtrent het *Nederland* van 1585 te werk waren gegaan. Hij trad dus meer op als bemiddelaar dan als partij. Was hij hiertoe bevoegd? Wie zal het betwijfelen?

Mr. BEIJERMAN heeft zijne Voorlezing aan het publiek gegeven, gelijk hij haar in den engeren kring vroeger had medegedeeld, gesteld als zij was in gemeenzamen stijl, met aanvoering van gronden, maar zonder den ballast van citaten. 't Was derhalve blijkbaar, dat hij een nieuw onderzoek der feiten door deskundigen wilde uitlokken. Tot strijdschriften vóór of tegen den roman aanleiding geven, kon zijne bedoeling niet zijn. Zijne Voorlezing was ook aan velen hoogstwelkom, en heeft bij eenigen gewis tot scherper onderzoek aanleiding gegeven. Was hiervoor grond? Wij willen het onderzoeken.

Een later beoordeelaar van Mej. TOUSSAINT's roman, Mr. C. L. SCHÜLLER, *Gids*, 1847, N°. 6, heeft, bl. 512, gezegd: »Ik vorder van den historischen beoordeelaar van TOUSSAINT's »*Leycester* òf haar genie òf hare studie: beide toch hebben »dezelfde regten, dezelfde resultaten. — Ook Mej. TOUSSAINT »heeft, even als CERVANTES, hare pen te hoog opgehangen, »dan dat een ander dan een waar geschiedschrijver, die »*ook* »volle twee jaren van zijn leven" aan LEYCESTER wil toe»wijden, haar afneme en gebruike, zonder haar te ontwij»den." Een weinig vroeger had hij gezegd: »De verdediging »van haar, die jaren lang zich uitsluitend met het bestuderen »van haar onderwerp en zijne bronnen heeft bezig gehouden, »zal, mijns inziens, *zegevieren* over elken aanval van den de-

»sultorischen geleerde, of halfgeleerden dilettant, of ongeleer-»den betweter, soms geput uit het opslaan van een' enkelen »historieschrijver, b. v. WAGENAAR, soms uit de herinnering »van de op de school gegevene indrukken van den meester".

Of Mr. SCHÜLLER dit alzoo geschreven heeft met het oog op het vroeger uitgegevene, dan wel om zijn eigen niet optreden als historisch beoordeelaar te bemantelen, waag ik niet te beslissen. Mij schijnt intusschen zijne uitdrukking, of, wil men, zijne bepaling van bevoegdheid tot beoordeelen, niet volkomen juist; want men zou alzoo den meer bejaarde, die aan het onderzoeken van het tijdvak, waarover sprake is, reeds »twee volle jaren van zijn leven" besteed *heeft*, ware het ook vóór dat Mej. TOUSSAINT er hare aandacht op vestigde, wel eens minder bevoegd kunnen achten tot medepraten, dan den jongeren dilettant, die twee zulke jaren aan LEYCESTER besteden *wil*. Met andere woorden, men zou Prof. BEIJERMAN's bevoegdheid kunnen betwijfelen en die van Ds. MENSINGA daarentegen erkennen, naar gelange óf beider genie óf beider studie resultaten hebben verkregen, welke met die van BILDERDIJK al of niet overeenkomen.

Ref. kent noch Mr. BEIJERMAN noch Mr. SCHÜLLER; hij heeft almede nimmer de eer gehad om Mej. TOUSSAINT of Ds. MENSINGA te ontmoeten. Hij kent allen alleen uit hunne uitgegevene schriften, en meent uit dien hoofde op volkomen onzijdig grondgebied te staan bij het genieten en beoordeelen van hunne lettervruchten. Tot het laatste acht hij zich daarenboven niet geheel en al onbevoegd, omdat hij zich sedert meer dan vijfentwintig jaren ook met het bestuderen van de bronnen der vaderlandsche historie, uit vrije keuze, zonder ambtsverpligting en zonder tot eenige school te behooren, heeft bezig gehouden. Geheel onbevangen nam hij TOUSSAINT's roman in handen, en las dien, dikwerf met bewondering van de te regt gevierde Schrijfster. En toch legde hij het boek ook meermalen met onaangename gewaarwordingen ter zijde; toch was hem BEIJERMAN's *Voorlezing*, bij hare eerste verschijning, regt welkom. Met minder genoegen daarentegen las hij MENSINGA's bombastische apologie van den roman. Had Mej. TOUSSAINT voor het aangevallen historisch gedeelte eenen kampvechter tegen BEIJERMAN *noodig;* dan, zoo meende hij, verdiende zij er eenen harer waardig; een' kloeken, tot de tanden gewapenden en in den strijd geoefen-

den ridder, b. v. een' Mr. VAN DER KEMP, of liever nog een' Jhr. VAN PRINSTERER, die thans, zoo zij al strijdlustig waren, gedwongen werden te wachten, tot dat BEIJERMAN's kamp met MENSINGA geëindigd zoude zijn; een kamp intusschen, waarvan de uitslag niet wel twijfelachtig kon wezen voor wie de betrekkelijke krachten der partijen eenigzins kende, indien BEIJERMAN dezen voorvechter eene lans waardig keurde. Uit het voorberigt voor diens boek blijkt, dat hij te dezen ook een tijdlang in twijfel heeft gestaan. Maar de uitdaging was te stout, te tartend, en opwekking van vrienden kwam er bij. Daarenboven werd de *Voorlezing* ook nog van eene andere zijde aangevochten. De grijze hoogleeraar SIEGENBEEK, die reeds in 1835 voor de eer van WAGENAAR als historieschrijver tegen BILDERDIJK in het strijdperk was getreden en met kracht de wapenen had gebruikt, tastte de resultaten van Prof. BEIJERMAN desgelijks aan, en tegenover dezen *mogt* hij niet zwijgen. Hij moest zich óf overwonnen verklaren óf weten te verdedigen. Dit was hij aan zichzelven en tevens aan het publiek schuldig. Tot het laatste heeft hij besloten, zegt hij, vermits het hem niet ondoenlijk voorkwam, en het hem ook aangenamer viel dan het eerste. — Zóó is het boek ontstaan, hetwelk wij thans aankondigen, en waarvoor wij hem, als behelzende eene aanwinst voor de beoefenaren der vaderlandsche historie, opregtelijk dankzeggen. De vorm is in den eersten opslag niet zeer aangenaam. Dit erkent BEIJERMAN zelf, Voorb. bl. VII: »Weinig tekst, »vele aanteekeningen, en twee schriften om mij te verdedi»gen — het is zeker de vorm niet, dien ik gekozen zou heb»ben; maar (de) omstandigheden hebben er mij toe genood»zaakt." Intusschen valt het ook niet te ontkennen, dat wij nu aan dezen vorm eene afwisseling van stijl te danken hebben, welke de lezing veraangenaamt, en dat het boek, dienten gevolge, ook meer geschikt is geworden voor ons alleen romanlezend publiek.

Het geeft ons, namelijk, allereerst de van twee zijden aangevallene *Voorlezing*, zoo als zij reeds in de *Letteroef.* te vinden was. Als *corpus delicti* was zij behoefte ter beoordeeling van het volgende. Ref. herlas haar met genoegen; want zij geeft veel zaken op weinig bladzijden, wekt op tot eigen nadenken door het aanwijzen van nieuwe standpunten, en prikkelt tot hernieuwd onderzoek van het vroeger, welligt

reeds meermalen, getoetste; en dit alles, zonder in het minst te kort te schieten in het betuigen en betoonen van achting voor eene Vrouw, op welke *Nederland* niet zonder reden roem draagt. Hij zag dus eenigzins vreemd op, toen hij, niet lang na de eerste uitgave, in een ander Maandwerk, *Rec. o. d. Rec.* N°. 7, 8, 9, eene, op zijn zachtst, zonderling te noemen *Wederlegging* van BEIJERMAN van de hand van Ds. MENSINGA aantrof, waarin des Hoogleeraars *Voorlezing* geteekend wordt als »eene getabberde recensie, ex ca»thedra uitgesproken; daar eenig op aangelegd, om Jufvr. »TOUSSAINT te kapittelen wegens hare impiéteit," en hijzelf beschuldigd van »een blaam te hebben geworpen op de »aesthetische zijde van den roman, op den vorm, op den »roman als roman." Hoe MENSINGA hier aan kwam, is moeijelijk na te gaan, even als het niet gemakkelijk is te vatten, hoe dat alles, wat hier verder wordt overhoop gehaald, ter zake dient; want het is een zonderling mengelmoes van allerlei, dat niet zonder ostentatie van geleerdheid wordt uitgestald, maar het is geene historische wederlegging *van*, geene handhaving der geschiedkundige waarheid *tegen* het gevoelen door BEIJERMAN geuit. Men kon die ook bezwaarlijk verwachten van een' man, die verklaart »tijd noch lust »te hebben om een half jaar te besteden om alle *bronnen* »na te lezen, welke door Mej. TOUSSAINT gebezigd zijn," en zegt: »Ik bekommer mij weinig om het hart van den »Advokaat. Zijne staatkundige positie en het geheele ver»band der geschiedenis te begrijpen, gaat mij meer aan het »bart; ik heb voor mij meer op met de Vaderlandsche Ge»schiedenis dan met Vaderlandsche Karakterkunde." — Kan men dan het verband der geschiedenis leeren begrijpen, wanneer men tijd noch lust heeft, om door bronnenstudie de waarheid der feiten na te speuren? Kan men over de gezindheid der voorgeslachten oordeelen, wanneer men met de karakterkunde niet op heeft? — MENSINGA heeft zijne eigene onbevoegdheid, om over het onderwerp in quæstie mede te praten, erkend, en toch heeft hij gesproken als waren de waarheid en de wijsheid alleen bij hem te vinden! — Maar wij leggen MENSINGA's *Wederlegging* ter zijde, om tot het boek van BEIJERMAN terug te keeren.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Liberté du Commerce. l'Origine, les torts et la chute prochaine du système entravant. Par A. ELINK STERK, JR., ancien Commis-en-chef au Ministère des Finances à la Haye, etc. La Haye, chez *W. P. von Stockum.* 1846. Gr. en 8vo. VI et 77 pag. *f* : - 70.

*De begrooting van Oorlog getoetst aan de verdediging des Vaderlands en den staat der geldmiddelen; door Jhr. J.* MOCK, *Oud-Officier der Genie en van den Gen. Staf, Lid der Ridderschap en der Provinciale Staten van Zuid-Holland. Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. 1846. *In gr. 8vo.* 82 *bl. f* : - 80.

Men zal van het werkje van den Heer ELINK STERK over de *vrijheid des handels* wel geene schets verlangen: of is het niet reeds in het bezit van elken handelaar en staathuishoudkundige? In den gunstig bekenden geest des Schrijvers, ontwikkelt hij ook hier de gronden van zijn stelsel, om trapswijs tot de volkomene handelsvrijheid te geraken, en lost de bezwaren daartegen op. Daar het opstel niet alleen voor *Nederland* geschreven, maar van algemeene strekking is, keuren wij het goed, dat de Heer STERK zich van de Fransche taal, die hij toereikend meester is, heeft bediend.

Meer uitsluitend tot ons Vaderland betrekkelijk is de toetsing der begrooting van oorlog, door Jhr. MOCK, wiens voormalige ambtsbetrekking hem in staat stelde met kennis van zaken zijn onderwerp te behandelen. De aanmerking op het overtollige en alzoo noodeloos kostbare eener zoo talrijke rijdende artillerie, en zoogenaamde daarmede in waarheid gelijk staande ligte veldärtillerie, scheen ons inzonderheid juist; en vooral vereenigen wij ons met den wensch des Schrijvers, dat er toch eens eenige mannen, met krijgs- en zeewezen bekend, oude hoofdofficieren te zee en te lande, tot leden der tweede Kamer van de Staten-Generaal mogten worden verkozen. Voor eene goede volksvertegenwoordiging is het onmisbaar, in haren boezem leden te hebben, die andere mannen, in andere vakken van wetenschap meer te huis, in dezen kunnen voorlichten. De Regering zelve moet dit verlangen: want, wordt al eens, uit vertrouwen en uit gebrek aan kennis der zaken, deze of gene post op het budget van

Oorlog of van Marine goedgekeurd, die anders, zoo deskundige leden der Kamer de verkeerdheid hadden aangewezen, zou bestreden, ja verworpen zijn; aan de andere zijde is het ook waar, dat de Ministers een aantal oplossingen van ongegronde bezwaren niet zouden hebben te geven, en zich dikwerf minder zouden bemoeijelijkt zien, als zij posten voordragen, waarvan de deugdelijkheid alleen bij mannen van het vak in het oog kan vallen. Daar nu de meerderheid, indien zij op het oordeel van anderen hier en daar zich verlaten moet, dat ligter zal doen op dat van onzijdige medeleden, dan op dat van een' Minister, die steeds zijn eigen voorstel verdedigt en alzoo partij in de zaak is, zoo volgt daaruit, dat zelfs de Regering verlangen moet de Kamer zóó te zien zamengesteld, dat zij uit haar eigen midden zich, op alle punten van wetgeving en begrooting, het noodige licht kunne verschaffen.

---

*De Zeemagt beschouwd in verband met de Oostindische Bezittingen van het Rijk. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1847. *In gr.* 8*vo.* 96 *bl. f* :-90.

Onder de verschillende brochures, die van tijd tot tijd over de Nederlandsche Marine, en wat tot deze in verband staat, uitkomen, en die allen met meer of minder zaakkennis zijn geschreven, komt het Ref. voor, dat de wijze, waarop de Schrijver van het bovenstaande stukje de zaak wil beschouwd hebben, over het geheel genomen, zeer gepast is. Een land toch, hoe klein het dan ook wezen moge, dat zulke belangrijke Koloniën heeft, kan en mag niet nalaten, om alles, wat tot den bloei en de welvaart dier Bezittingen kan bijdragen, (en waaraan de voorspoed van het Moederland zoo naauw is verbonden) in het werk te stellen. Hiertoe behoort dan ook wel in de eerste plaats, dat men steeds in die Bezittingen eene goede en welingerigte Marine hebbe, met de daarbij behoorende Etablissementen. Iedere gulden, waarmede het budget voor het Hoofdstuk Marine wordt verhoogd, zal, mits doeltreffend en naar eisch besteed, alsdan ruimen intrest kunnen opbrengen.

Ref. beveelt dit welgeschreven stukje zeer ter lezing aan, en twijfelt niet, of diegenen zijner landgenooten, die belangstellen in den voorspoed van het vaderland, en die

daartoe, door hunne maatschappelijke positie, kunnen medewerken, zullen daarin wel het een en ander vinden, dat het nadenken overwaardig is; terwijl Ref. deze korte aanbeveling eindigt met de woorden van een geacht Fransch schrijver: »*Un système colonial ne peut se maintenir que par une marine formidable, et, quand elle n' existe point, c' est en vain qu' on jette des troupes sur les points éloignés.*" (*)

Het bovenstaande was reeds geschreven toen Ref. de dagbladen van den 3den Augustus l.l. in handen kwamen, waaruit hij, ter versterking van het aangevoerde, de navolgende belangrijke regelen, door het lid der Tweede Kamer VAN RIJCKEVORSEL, in de zitting van 2 Augustus, bij de beraadslaging over de staatsbegrooting, uitgesproken, overneemt. Na gesproken te hebben over de wederregtelijke handelingen der *Engelschen* in de Nederlandsche O. I. Bezittingen, vervolgt Z. E. M.: »Onze Geschiedenis is daar, om te toonen, wat eene kleine maar moedige en veerkrachtige natie, zelfs in de moeijelijkste omstandigheden, tegenover magtige aanrandingen vermag. Men versterke op eene doelmatige wijze onze zeemagt, en gebruike die waar zij wezentlijk nuttig, ja noodzakelijk is. In de Indische zee, in *Indië* ligt de toekomst van *Nederland!* Waakt dan, raadgevers der kroon, en bedenkt, hoe groot uwe verantwoordelijkheid is jegens de natie en het nageslacht!"

---

*Verhalen uit de oude Wereld. Naar den 7den druk uit het Hoogduitsch van* K. F. BECKER. *Iste Deel. Ulysses van Ithaka volgens* HOMERUS. *Te Deventer, bij* J. de Lange. 1847. *In kl.* 8*vo. VIII en* 284 *bl. f* : - 80.

Dit werkje van Dr. K. F. BECKER is, zoo als men op den titel gewaar wordt, met uitstekenden bijval in *Duitschland* ontvangen geworden. De geleerde Schrijver van den *Charicles* en den *Gallus* heeft de *Odyssea* van HOMERUS tot grondslag genomen, om in de lotgevallen van ULYSSES van *Ithaka* de zeden, gebruiken en den aard van beschaving der naïve heldeneeuw van *Griekenland* aanschouwelijk voor

(*) *L' Europe pendant le Consulat et l' Empire de* NAPOLEON, *par Mr.* CAPEFIGUE, Tom. V. p. 86.

te stellen. Hij is hierin even als in zijne vroegere geschriften, die de verfijning der zeden, door weelde, rijkdom en de vorderingen in kunsten en wetenschappen, te *Athene* en *Rome* veroorzaakt, in sprekende tafereelen beschreven, gelukkig geslaagd. De *Ulysse van Ithaka* schijnt het begin van eene rij van verhalen uit de oude wereld uit te maken, geschikt om ons met den geest der *Grieksche* oudheid nader bekend te doen worden. De Schrijver heeft hierin getracht den *Ionischen* Bard zoo na mogelijk op den voet te volgen, zoodat niets, wat tot de hoofdzaak betrekking heeft, is overgeslagen, en aan het geheel de vorm van een aangeschakeld verhaal gegeven, hier en daar met aanmerkingen doormengd, die enkele ophelderingen bevatten van hetgeen te voren verteld was.

De Vertaler heeft zich de moeite niet ontzien, om het geheele verhaal op nieuw met het oorspronkelijke gedicht, de *Odyssea* zelve, te vergelijken, en zich daardoor van de bewonderenswaardige naauwkeurigheid des Duitschen Schrijvers overtuigd. Hij heeft zich echter op verscheidene plaatsen nog nader bij den tekst van HOMERUS gehouden; ook heeft hij hier en daar eigene aanmerkingen ingelascht, tot opheldering van oude zeden en gewoonten, of tot vergelijking met die van andere volken.

Het aangekondigde werkje kan dus als een tegenhanger van den beroemden *Telemachus* van FENELON beschouwd worden. Het moge in schoonen vorm en stijl niet met dezen te vergelijken zijn, het zal voorzeker een getrouwer tafereel leveren van het eenvoudige maar krachtige heldentijdvak der *Hellenen*, en is daarom een aangenamer en nuttiger geschenk vooral voor jongelieden, die smaak vinden in de studie der oudheid, of die zich daarop, voor hunne verdere bestemming, bijzonder hebben toe te leggen.

---

*Geertruida, of de Liefde des Geloofs. Naar het Engelsch door* C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA, *Predikant te Hoorn. II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 594 *bl. f* 5 - 80.

Uit het Voorwoord (beter Voorrede) van den Vertaler, die ook van dezelfde Schrijfster, CATHERINE SINCLAIR,

de *Olivia en Mathilda* uit het Engelsch overbragt (*), ziet men, dat dit verdichte verhaal bestemd is, »om, vrij van alles, wat verkeerden hartstogt of ongeregelde verbeelding zou kunnen prikkelen, en bepaald binnen de grenzen van eenvoudige waarschijnlijkheid, met geoefende menschenkennis door te dringen tot de teederste verwikkelingen des huiselijken levens, en den diepen indruk na te laten, dat, in welke levensbetrekking ook, alleen het levende, in liefde werkzame geloof waarlijk gelukkig en beminnelijk maakt."— Hoe moet men alzoo dezen Roman beschouwen? De Vertaler geeft hierop het antwoord: »Het verdichte verhaal is meer en meer de vorm onzes tijds geworden, om gewigtige waarheden of geliefkoosde denkbeelden te doen doordringen tot de menschheid. Ook zedekunde en Godsdienst hebben het niet beneden zich geacht, hare lessen te hullen in dit gewaad. Waarom zouden wij het niet goedkeuren? Zoo wordt ook het goede en schoone op meer aanschouwelijke wijs voor oogen gesteld, en, bij waarheid van teekening, de zucht tot navolging van toonbeelden, waarin de kracht des Evangelies afstraalt, krachtiger gewekt, dan doorgaans door afgetrokkene voorstelling geschieden kan. Zoodanige vrucht althans belooft men zich van het aangekondigde werk."

Ref. is het bovenstaande met den Vertaler geheel ééns, als men slechts goed onderscheidt. De éénige bron toch voor Christelijk geloof en Christelijke liefde (de laatste is altoos eene vrucht van het eerste) is en moet steeds blijven de Heilige Schrift zelve. Geen ander stichtelijk boek zou aan iemand ooit of immer het gemis van de lezing van Gods Woord eenigzins kunnen vergoeden. Geene *Uren aan de Godsdienst gewijd*, welke wij voor ons bovendien tot christelijke lectuur niet verkiezen zouden; geen *Weg der Zaligheid* van EGELING, ofschoon zich naauw vastklemmende aan den inhoud des Bijbels zelven; geen *Christelijk Maandschrift;* geen *Bijbel voor de Jeugd*, een naam, dien wij daarom ook nog altoos ongepast vinden, mogen in de plaats van den Bijbel zelven tot lectuur voor Christenen gesteld worden; en zoo ook niet het verdichte Verhaal, al zijn ook vorm en inhoud daarvan christelijk. Vraagt men, of hier-

(*) De vertaling door dezelfde bekwame hand van *Le Culte Domestique* (Huiss. Godsdienstoeff. of Korte Overdenkingen over de vier Evangeliën) door N. ROUSSEL bevelen wij hier aan.

voor dan waarlijk eenige vrees kan zijn? Vraagt men, of onze opmerking hier niet geheel ongepast is? Wij antwoorden rondborstig, het is de geest des tijds, die onze meening billijkt. Wij hebben dikwijls hooren beweren: » Het meerendeel des Bijbels, Oud en Nieuw Testament, is mij veel te duister, ja onverstaanbaar; de Profetiën, de Brieven, de Openbaring van JOHANNES vooral; men kan zoovéél niet verstaan; dan leze men liever een Hoofdstuk uit de *Uren*, of uit den *Bijbel voor de Jeugd*, of uit den *Salomo* van VAN DER PALM! Waarlijk, zegt men, een goede zedekundige Roman zelfs kan ons dikwijls meer stichten dan een onverklaarbaar Kapittel uit den Bijbel: om dát uit te leggen, daarvoor dienen de Preek, de tegenwoordige Bijbellezingen in de Kerk, of de Katechisatiën!" — Deze taal is zeer algemeen, algemeener dan men welligt veronderstelt. Men moet daartegen waken. Neen, niets kan, niets mag de lezing van den Bijbel zelven verdringen of vervangen. Die zuivere bron moet ons Christenen allen laven, en zij, die naam-christenen of nog heidenen zijn, brenge men alleen tot die éénige, ware, reine bron; eenige andere Schriftuur is er niet, die Gods Woord behelst. Dáár alleen vindt ge de waarheid, ook wel dáár deels gehuld in den vorm van verdichte verhalen, zooals de gelijkenissen zijn, *aanschouwelijk* en gansch niet *afgetrokken* voorgesteld: wie toch leest zonder aandoening de gelijkenis van den Verloren Zoon of van den barmhartigen Samaritaan? En dan vindt men daar nog zoo veel te meer Verhalen van *waarachtig gebeurde* zaken, boeijende Geschiedenissen uit de Aartsvaderlijke tijden, waarheden, die nimmer door eenig mensch zoo krachtig kunnen wedergegeven worden, als de Heer door Zijnen Heiligen Geest ze aan de Schrijvers der heilige oorkonden in de pen gaf; waarheden en woorden van den Heer zelven, den mensch verkondigd, waarom aan dien éénigen Bijbel zoo te regt door onze Vaderen de naam van *Gods Woord* geschonken werd. Men verzuime dus de lezing van den Bijbel zelven nooit bij de lezing van éénig ander boek ter wereld, al ware het voor 't overige het beste, het boeijendste, het bekoorlijkste, het meest vervulde met echt Christelijke beginselen; men wane toch niet, dat er ooit iemand een waar Christen zou kunnen worden, dan door de kennis van Gods Woord! — Helaas! er zijn er nog zoo velen, die den Bijbel zelven niet lezen en zich met andere stichtelijke lectuur behelpen.

Zóó ernstig hebben wij moeten waarschuwen, omdat, hetgeen anders eene zeer goede vrucht is van onzen tijd, eene zeer wrange vrucht dreigt te worden ten verderve, als men dat niet in 't oog houdt, wat wij zoo even uit volle overtuiging hebben terneêrgeschreven. En waarom dit? Omdat een Roman, zelfs die de liefde uit het geloof op 't natuurlijkst schetst, toch nog altoos de zaken anders voorstelt, dan zij zijn. Is dit reeds bij iederen Roman het geval, het heeft nog veel sterker plaats in den zoogenaamden godsdienstigen en Christelijken Roman, en het heeft, kwalijk begrepen en kwalijk gevolgd, dáár, in verband met en toegepast op het werkelijke leven, nog veel meer gevaar in, dan bij het lezen van eenen gewonen Roman. Tegen dat gevaar bij Romans in het algemeen is dan ook reeds te dikwijls en te ernstig gewaarschuwd, dan dat wij er hier verder meer over zouden willen zeggen; maar tegen dat zelfde en nog veel erger gevaar, bij de zoogezegde *Christelijke* Romans van onzen tijd, is, naar ons inzien, nog niet of niet ernstig genoeg gewaarschuwd. Of is het niet waar? — blijft een verdicht verhaal niet altoos eenigzins aan het schouwspel ten Tooneele gelijk, waarin, ja, wel menschkundig en naar waarheid hartstogten en gebeurtenissen, zelfs van het huiselijk en Christelijk leven, geschetst worden op leerrijke wijze, maar waarin toch steeds (en dit spruit juist uit alle verdichting voort) alles sterker gekleurd, anders gewijzigd, en dus uit den aard der zaak min natuurlijk ingekleed wordt, dan het werkelijke leven en de Heilige Oorkonden, ons de zaken in waarheid leeren kennen. — Wij kunnen ditzelfde hier uit den Roman *Geertruida* ook zien. Zeer oordeelkundig heeft de Schrijfster het, wel is waar, gevoeld, dat *Geertruida* geene volmaaktheid behoorde te wezen: een paar malen wordt er in haar eene kleine afwijking bespeurd, een kleine misstap van haar ingevlochten, en toch moet ieder erkennen, wanneer hij onpartijdig oordeelt, dat *Geertruida* steeds een zoodanig toonbeeld van voortreffelijkheid in dezen Roman blijft, dat het nimmer door eenig lezer van dit verhaal in het dagelijksche leven zóó ontmoet is of ooit ontmoet zal worden. Evenzoo wordt het karakter van *Editha*, *Eduard* en *Laura*, tegenover dat van *Geertruida* geplaatst, ook wederom veel langer in zijne zwakheid volgehouden, dan dit in het werkelijke leven geschiedt; en zoo is het met al de karakters in alle Romans gelegen, hierin, zoo als wij zei-

den, aan tooneelvoorstellingen gelijk, die, al zijn zij uit de natuur der zaak genomen, echter nimmer van overdrijving geheel vrij zijn.

En echter (om tot een besluit te komen) durven wij — onder beding van de bovenstaande voorwaarde en gemoedelijke waarschuwing — dezen Roman regt goed noemen. Als lectuur van uitspanning loopen wij met denzelven zeer hoog; hij boeit, ja, wij mogen het er bijvoegen, hij leert; zelfs zouden wij dezen Roman, in zeker opzigt, naast of boven eenen Roman als b. v. den *Predikant van Wakefield* durven plaatsen. Uit dezen toch, dien wij hier als punt van vergelijking willen kiezen, om onze meening des te beter te doen verstaan, leert men echte menschenkennis; men leert er een greep in 't leven door verkrijgen, die vernuftig en naar waarheid geschetst wordt. Ja, wij kennen in dat opzigt geen' Roman, dien wij daarboven stellen. Maar de *Geertruida* gaat verder; zij brengt de menschenkennis, den greep in 't leven, den *tact* in 't godsdienstige, op een nog veel gewigtiger grondgebied over; zij brengt dien over op Christelijk, op Evangelisch grondgebied. In één punt nogtans heeft deze Roman een gebrek, waardoor ook vele andere Romans van onzen tijd bij den *Predikant van Wakefield* verre achterstaan: het is de weinige beknoptheid, vooral in den aanvang, in het Eerste Deel, en bij het verhaal van het Schuttersfeest, dat bijna het geheele Tweede Deel beslaat.

Ziet hier kortelijk het plan en den inhoud van het werk. — Wij kunnen dien inhoud opgeven (hetwelk anders bij de aankondiging van een' Roman eene ongerijmdheid wezen en den Lezer alle genoegen der ontknooping benemen zou) zonder de verrassing weg te nemen. De hoofdinhoud dan is deze: twee Christinnen, schijnbaar van hetzelfde Christelijk standpunt des geloofs uitgaande, verschillen dáárin, dat de eene, EDITHA genaamd, van minder liefde doordrongen, of althans met minder *tact* begaafd, in al hare ondernemingen ten heste van hen, die haar omringen, faalt; terwijl de andere, GEERTRUIDA, die bij of liever *uit* haar reiner geloof met Christelijke liefde en met den waren *tact*'te werk gaat, in alles slaagt, wat aan hare zuster, EDITHA, mislukt. Zietdaar eene zeer leerzame voorstelling; zietdaar iets, waaruit de Lezer eene les kan ontleenen in onzen tijd, waarin menig gemoedelijk en geloovig Christen, helaas! dikwerf zóó onhandig is, dat het vooral *hier* gelden mag, dat de kinderen

des lichts een voorbeeld, ten opzigte van geoorloofden *tact* en behendigheid, mogen nemen aan de kinderen dezer wereld, en zoo worden er dan kostelijke waarheden van echte levenswijsheid in dit Verhaal, op een Christelijk gebied, helder in 't licht gesteld. De Lezer voelt het: Schrijfster en Vertaler, beide, hebben het goede voor, en hebben dat goede uitmuntend en boeijend in dezen Roman pogen te doen uitkomen, ten einde velen Christenen ten nutte te wezen, en ook, op de wijze, die thans zoo in trek is, van een verdicht verhaal, iets bij te dragen tot uitbreiding van dat Godsrijk op aarde, welks bevordering ieder Christen onder zijne hartelijkste wenschen tellen moet, en waartoe de wegen en middelen, naast den éénigen Bijbel zelven, zoo vele en zoo verschillende zijn, terwijl het eene middel het andere niet behoeft uit te sluiten.

Wij hebben bij de vertaling slechts zelden op eenige barbarismen en onnaauwkeurigheden gestuit. *Rond zich* voor *rondom zich; thands* voor *thans; ontdacht* voor *vergeten; onwel* voor *kwalijk; jufvrouw* voor *juffrouw;* enz. Somwijlen had de Vertaler beter gedaan, de Engelsche gewoonten door Hollandsche te doen vervangen; hierin heeft hij zich, naar onze meening, wat al te naauw aan het oorspronkelijke vastgeklemd. Het uitdeelen van *thee* en koek aan kinderen op de armenschool of van *steenkolen* onder de armen, is meer Engelsch dan Hollandsch. Het stichten van eene kerk door een' particulier ware beter vervangen geworden bijv. door 't oprigten eener bewaarschool.

Wij willen hier, ten slotte, nog eenige proeven mededeelen, waaruit zich de vorm en uitmuntende geest van dit werk doen kennen.

«Lijden en verdriet brengen ons eene onzienlijke wereld nabij, en stellen ons in de tegenwoordigheid van een heilig God: berouw en verbetering is er het doel van."

» Men moet reeds verre gevorderd zijn in liefde, om in verdriet aan anderen te kunnen denken."

» Er zijn pligten, die volbragt moeten worden, op 't gevaar af van door anderen onregtvaardig beoordeeld te worden."

» Zijne verkeerdheden waren *dwalingen* in de oogen zijner medemenschen, maar in die van God waren zij *zonden*, zonden jaren aaneén volgehouden, in spijt van de waarschuwingen en vermaningen des Algoeden, en jaren moesten er voorbijgaan, eer hij weder dien vrede des gemoeds kon smaken,

die alleen bij eene dankbare kinderlijke gehoorzaamheid aan den wil des Hemelschen Vaders bestaan kan."

» *Geertruida*, vervuld met een angstig gevoel, poogde zelfs niet met zich zelve te redeneren en zich van het ijdele harer inbeelding te overreden; maar, de deur gesloten hebbende, wierp zij zich op hare knieën, boog haar hoofd op hare handen, en stelde zich op ééns op een grondgebied, waar alle vrees gemakkelijk wordt buitengesloten. Biddende gevoelde zij, dat God over haar de wacht hield, dat haar Zaligmaker haar gade sloeg, dat de Heilige Geest haar zwak gemoed krachten wilde schenken, en dat de Engelen des vredes haar nabij waren; en uit het gebed stond zij kalm en bemoedigd op, en leide zich, vertrouwende op het wakend Vaderoog, te slapen."

» Het is iets onuitsprekelijk bitters, om uit de jeugdige droomen van geluk tot de koude waarheid des ongeluks te worden gewekt, en te moeten erkennen, dat men zich, van nu aan, aan die vrolijke droombeelden niet meer overgeven mag, — iets onuitsprekelijks bitters, om, als eene almagtige, doch niet minder genadevolle hand onze gekoesterde hersenschimmen heeft verstoord, te ontdekken, dat alle uitwendige vormen wel dezelfde bleven, maar dat haar betooverend waas voor immer is geweken. Mogten wij al reeds meenen, dat ons gemoed op zulk een omkeer was bereid, door ons den donkersten en moeijelijksten levensweg voor ons mogelijk en te onzer vorming heilzaam te denken, — toch zal het ondervinden van wezentlijk verdriet ons eerst leeren, wat geene voorbereiding ons mededeelen kan. Het zal ons onze eigene zwakheid doen kennen en de kracht der genade van Hem, die ontfermend wilde afdalen tot ons, om deelgenoot te worden eener natuur, die zoo groote vatbaarheid voor lijden heeft. Het zal ons dringen, om met een gereinigd en denkend oog naar de ons onbekende, groote toekomst uit te zien, en terwijl het ons wekt, om de herinneringen aan vroeger genot dankbaar in onze harten te bewaren, ons verlangen doen naar den Hemel, als naar het vaderland van vreugde en zaligheid, omdat de bewustheid ons eigen geworden is, dat slechts kleine tusschenpoozen van rust ons van nu aan wachten, tot dat het graf boven ons hoofd zal gesloten zijn."

Zietdaar inderdaad plaatsen, die met de beste voorschriften van Christelijke zedekunde kunnen wedijveren! De gemoedelijke Christen, en ieder die leeren wil, hoe men bij een vast geloofsvertrouwen, met tact en menschenkennis en vooral in liefde, het Christelijk geloof bij anderen wil doen ontkiemen en opwekken, hoe men zich ondanks, Christelijke opregtheid en waarheidszin, beminnelijk kan maken, die leze, ja herleze dit verdicht Verhaal, voor welks vertaling wij den Heer ADAMA VAN SCHELTEMA hartelijk dank zeggen.

CANDIDUS.

# BOEKBESCHOUWING.

*Leerredenen van* J. J. VAN OOSTERZEE, *Theol. Dr. en Predikant te Rotterdam.*

(*Vervolg van bl.* 522.)

De leerrede welke den bundel opent, heeft, gelijk de meeste, niet een thema, maar zij draagt eenvoudig het opschrift: *Jezus eerste Evangelieprediking te Nazareth*, volgens *Luk.* IV: 16—22a. Ze is door VAN OOSTERZEE gehouden bij zijne intrede te *Rotterdam*, den 24 November 1844. De voorafspraak is er bijgevoegd, en teregt, want deze behoort tot de preek zelve, die met haar één geheel uitmaakt. Dat begin is gepast, rijk en fraai en kan tot eene proeve strekken, hoe men op een' waardigen en bescheiden toon over zich zelven kan spreken, gelijk bij eene intrede en meer andere gelegenheden geschieden moet. Aankomende predikers inzonderheid kunnen het niet genoeg bestuderen, om van hunnen medebroeder deze moeijelijke kunst te leeren. De overgang tot de tekstbehandeling kon korter en ook eenvoudiger zijn. Het eerste deel bestaat in »een kort woord tot tekstverklaring" dat zich door levendigheid en kracht van voorstelling, gepaard met juistheid van opvatting, onderscheidt.

Het tweede deel behelst de aanwijzing van *het belangrijke van Jezus eerste Evangelieprediking te Nazareth, voor den Evangeliedienaar bij de aanvaarding van zijn werk*, in eenige bijzonderheden. Hieromtrent, zoo lezen wij, »deelt de tekstgeschiedenis den Evangeliedienaar belangrijke wenken mede." Het is vreemd, dat de spreker hier, en op zeer vele andere plaatsen, zich van het woord *wenken* bedient, naar 't schijnt, ook bij hem bijzonder geliefd. Dit woord, bevattende het begrip van eene algemeene, niet bepaalde aanwijzing of aanduiding, past weinig te dezer plaats en ook elders, waar men zeer bepaalde denkbeelden

mag verlangen en ook verwacht. Maar — onderscheidt de geheele schets der preek en ook de uitbreiding er van zich wel overal door de zoo noodige bepaaldheid? En mag men, ziende op al de bijzonderheden, welke het tweede deel uitmaken, niet met reden vragen: wat is het algemeene, waaronder al die bijzonderheden gesubsumeerd worden? De eerste en natuurlijke gedachte bij het kiezen en behandelen van zulk eenen tekst is voorzeker deze: JEZUS het voorbeeld van den Evangeliedienaar, of de Evangeliedienaar ziende op zijnen Heer, terwijl deze zelf het predikambt waarneemt. Kiest men echter een ander oogpunt: het zij zoo, maar het dient dan toch een bepaald oogpunt te wezen. Doch welke bepaaldheid is er in de uitdrukking »het belangrijke van JEZUS eerste Evangelieprediking enz"? Laat ons echter verder gaan.

De belangrijke wenken, welke de prediker in den tekst vindt, betreffen 1°) het *oogpunt*, waaruit de Evangeliedienaar zijn werk moet *beschouwen;* 2°) de *wijze*, waarop hij het heeft te verrigten; 3°) de *vruchten*, waarop hij daarbij moet *rekenen* en 4°) de *stemming*, waarin hij eene (niet *zijne?*) nieuwe taak mag aanvaarden. Deze vier bijzonderheden omvatten zekerlijk veel van 'tgeen men bij eene intrede, over de Evangeliebediening zou wenschen te zeggen; doch de geoefende lezer vraagt met regt, of ze alle uit den tekst zijn afgeleid? of zij door een natuurlijk en inwendig verband er mede zamenhangen en derwijze zijn ontwikkeld, dat zij tot bepaalde uitkomsten leiden?

In de eerste onderafdeeling zal de prediker »belangrijke wenken mededeelen" aangaande het *oogpunt*, waaruit de Evangeliedienaar zijn werk mag *beschouwen*, welke min bepaalde uitdrukking hij daarna verwisselt met het meer bepaalde woord »aanwijzen." Vervult hij echter deze belofte, zoodat hij inderdaad het oogpunt aanwijst? Mijns achtens blijft men in 't onzekere waarin dit oogpunt bestaat, terwijl men een en ander ontvangt, 'twelk men volgens de opgave, òf geheel niet, òf althans niet in dien vorm, zou verwachten, eene uitweiding namelijk over den *verheven oorsprong*, het *onveranderlijk middelpunt* en het *heer-*

*lijk doel* der *Evangelieprediking*. Al wat in de uitbreiding van deze punten voorkomt, is op zich zelf waar en stichtelijk, maar het is mij niet helder, hoe de aanwijzing van het *oogpunt*, waaruit de Evangelieprediking moet beschouwd worden, de behandeling der drie genoemde bijzonderheden kan vereischen.

De *verheven oorsprong* der Evangeliebediening wordt afgeleid uit de woorden van den tekst: *de Heer heeft mij gezonden, om het Evangelie te prediken;* het tweede onderdeel, of het *middelpunt* dier prediking, wordt door geen bepaald gedeelte van den tekst, maar alleen daardoor gemotiveerd, dat JEZUS zijne eerste prediking begint met van zich zelven te getuigen, terwijl het derde, of het *heerlijk doel*, zich aansluit aan de woorden, dat Hij gezonden was, *om den armen het Evangelie te verkondigen, om te genezen*, enz. Eene bescheidene vraag. Waarom den verheven oorsprong der Evangelieprediking niet gebouwd op de woorden, waarmeê de Heer zijne toespraak begint, welke door den redenaar hier geheel met stilzwijgen worden voorbijgegaan: *de Geest des Heeren is op mij; daarom heeft Hij mij gezalfd?* Ze maken toch een zoo wezentlijk bestanddeel uit van den tekst, dat ze wel verdienen gebruikt te worden, en ze zijn ook uitnemend geschikt, om den verheven oorsprong der Evangelieprediking aan te wijzen. Dan zou de spreker er niet toe gekomen zijn, om de woorden: *de Heer heeft mij gezonden om den armen het Evangelie te verkondigen*, naar 't mij voorkomt willekeurig, af te scheiden van derzelver interpretament: *om te genezen die gebroken zijn van harte* enz. De bekwame man schijnt dit zelf eenigermate gevoeld te hebben, daar hij, bij 't aanwijzen van het *doel*, (bladz. 21) de woorden herhaalt, welke hij als grondslag van het eerste deel, *den verheven oorsprong* namelijk, (bladz. 16) gebruikt heeft: »Hij was gezonden om den armen het Evangelie te verkondigen, om te genezen die gebroken zijn van harte enz." Welligt is dit toe te schrijven aan eene overgroote zucht tot symmetrie in de verdeeling. De tweede bijzonderheid, dat namelijk JEZUS het *middelpunt* der Evangelieprediking uitmaakt, is wel

zeer waar en op zich zelf belangrijk, maar ze is toch meer in den tekst gelegd, dan er uit genomen. De ontwikkeling is voortreffelijk, maar de redenering zou alleen klemmen, als JEZUS bij zijn eerst optreden als Leeraar anders had kunnen prediken, dan Hij deed, en niet eigenaardig ja noodwendig, van zich zelven had moeten beginnen. Hetgeen de spreker (bladz. 11) zegt: »de Heer ontrolt de heilige bladen, en *zoekt* weinige oogenblikken naar de *stof*, die Hem het *onderwerp* zijner rede zal aanbieden," is ook niet gunstig voor zijne opvatting en voorstelling.

Dezelfde aanmerking geldt eenigermate van de volgende tweede afdeeling, van de *wijze* namelijk, waarop de Evangeliedienaar zijn werk verrigt. Daartoe worden gebragt de drie bijzonderheden, dat JEZUS 1°) zijne prediking *bouwt op de profetische schriften*, 2°) *ze naar de behoefte zijner hoorders inrigt*, en 3°) *op eene innemende wijze voorstelt*. Het betoog schijnt mij ook hier niet zeer klemmend te zijn. Of bewijst de bijzonderheid, dat JEZUS zich op de getuigenissen der profeten beroept, ter staving van zijne Messiaswaardigheid, dat de Evangeliedienaar van onze dagen in zijne prediking zich noch moet schikken naar den heerschenden tijdgeest, noch de menschelijke rede, of een feilbaar menschelijk gezag moet huldigen, maar alleen het woord Gods raadplegen en volgen? Bij het tweede punt komt de vraag op: of dan de prediking van JEZUS hier zoo geheel verschilt van 'tgeen Hij bij andere gelegenheden verkondigde, en of Hij b. v. *Matth.* XI: 2—6 niet andere toehoorders vóór zich had, terwijl Hij nogtans veelzins gelijke bewoordingen gebruikte? Het derde punt ligt wel niet geheel in den voorgelezen tekst, maar de Heer VAN OOSTERZEE heeft vooraf gezegd (bladz. 8), dat hij zich voorbehoudt »hier en daar gebruik te maken van de belangrijke wenken, die ook in 't vervolg zijn te vinden," waardoor dit punt gewettigd is. Vraag ik mij nu, of deze afdeeling mij zóó zeer heeft voldaan, dat zij mij een helder inzigt gegeven heeft in de eigenaardige wijze, waarop JEZUS zijne eerste prediking begon, zoo moet ik tot mijn leedwezen ontkennend antwoorden. Met zulke algemeene opmerkingen vor-

dert men weinig, als men zich voorstelt, eene zaak van zoo diepen zin en grooten omvang te doorgronden.

De derde afdeeling, welke de *vruchten* der Evangelieprediking opgeeft, is vernuftig en scherpzinnig met den tekst verbonden. De figuurlijke aankondiging der onderdeelen, waartoe de tekst niet de minste aanleiding geeft, strijdt evenwel te zeer met ware eenvoudigheid, dan dat de predikkunde ze zou kunnen goedkeuren. De punten luiden: *bloesem is nog geen zeker bewijs van vrucht; die vrucht kan verstikken door de treurigste oorzaken; de oogst kan echter nog beter slagen, dan het aanvankelijk scheen.*

Het minst kan ik mij vereenigen met het laatste deel. Vooreerst zijn de woorden »wenken aangaande de *stemming* (bladz. 16) of de *gewaarwordingen* (bladz. 35) *waarmede de Evangeliedienaar eene nieuwe taak mag aanvaarden,*" zoo algemeen mogelijk, en even algemeen zijn de drie *gewaarwordingen*, welke, zegt de prediker, op grond van »den geest en letter der geschiedenis," (ik kan dit niet zien) bij JEZUS zijn *dankbare herinnering van het voorledene, heilige geestkracht voor het tegenwoordige* (vreemd genoeg gemotiveerd door den aanhef van den tekst: »de Geest des Heeren is op mij") en *stille wenschen voor het toekomende.* Niemand voorzeker zal durven ontkennen, dat deze *gewaarwordingen* op het bedoelde oogenblik JEZUS hebben kunnen vervullen, maar niemand zal ook durven beweren, dat deze algemeene opmerkingen ons het binnenste van den Zoon Gods in die gedenkwaardige ure ontsluiten. Blijkbaar zijn die drie punten gekozen voor het bepaalde doel, waartoe de behandeling van dezen tekst moest dienen, om namelijk te toonen, hoe de prediker des Evangelies ook nu nog, bij eene soortgelijke gelegenheid, behoort gesteld te zijn. Dat doel is echter niet getroffen. De genoemde punten gelden van ieder godsdienstig mensch, die, eenen belangrijken werkkring in de maatschappij met een' anderen verwisselende, zijne nieuwe betrekking aanvaardt. Ze kunnen, ja, *ook* op den Evangeliedienaar toegepast worden, maar alleen voor zoo veel ook hij »*eene* nieuwe taak"

aanvaardt, gelijk de spreker zelf zich uitdrukt. Wil men de *gewaarwordingen* (liever *gezindheden*) waarmede, niet *een* Evangeliedienaar in bepaalde omstandigheden, maar DE *Evangeliedienaar* ZIJN ambt moet aanvaarden, juist uitdrukken, dan is het bovenstaande, wegens de groote algemeenheid der gekozene punten, onvoldoende. Die punten moeten uit het diepste wezen der Evangeliebediening zelve, naar het voorbeeld van JEZUS, genomen worden, zullen ze in waarheid iets afdoen. Bovendien geeft de tekst geenen grond voor de drieledige verdeeling, die zich aan den Heer VAN OOSTERZEE als geboren *Rotterdammer*, als voorheen geliefd Leeraar te *Eemnes* en *Alkmaar*, en als voortaan Predikant in de Gemeente zijner geboortestad, moest aanbevelen. Men ziet eindelijk uit de bovenstaande ontleding der preek, dat al de vier hoofddeelen in drie onderdeelen gesplitst zijn; eene splitsing, die niet op eene inwendige noodzakelijkheid berust.

De auteur bezit eene zeldzame magt over taal en stijl, en zijne leerredenen, ook de eerste, zijn rijk in proeven van eene welsprekendheid, die in waarheid roerend en wegslepend heeten mag. Het is echter juist dit voortreffelijke, dat mij de vrijmoedigheid geeft, ja mij noodzaakt, mijn »kritisch oog te scherpen" en het wijd open te zetten voor al wat de juistheid, zuiverheid en schoonheid van den stijl benadeelt. Ik vraag daarom ook geene verschooning, wanneer ik zoodanige kleine vlekken op het anders zoo helder gelaat meen te moeten aanwijzen. Onkunde alleen kan daarin onedelen vitlust opmerken: de Schrijver zal er een nieuw bewijs in zien voor mijne hoogschatting van zijnen arbeid en voor mijne verwachting van zijnen grooten invloed op de vorming van aankomende en jeugdige ambtsbroeders. Onder de gebreken van stijl en taal heb ik de meest in 't oog loopende opgeteekend. *Ontgloeijen* en *ontvlammen* komen voor in active beteekenis bl. 3, 7, 29, 46 (op welke laatste plaats het begrip zelfs, een *ontgloeid* of *brandend gevoel*, niet zuiver is) en meermalen elders. Constructiën als de volgende zijn niet boven de keur: »Zonder dat *Hij* u iets ontnam,

zendt u *de Heer* — een' medewerker," (bl. 5) »naar *zijne* gewoonte gaat *de Heer* de Synagoge binnen;" (bl. 11) »Verstomme liever onze mond, dan dat wij eenen enkelen straal zouden willen verdonkeren (!) van JEZUS heerlijkheid." (bl. 7.) Deze twee figuurlijke spreekwijzen voegen niet wel bij elkander in één en dezelfde periode. Het gezegde op bl. 9: »De merkwaardige plek, waar wij thans den *Verlosser* ontmoeten," is niet precies, daar het onderscheiden gebruik der benamingen van Jezus, van zijne waardigheid en zijn werk ontleend, telkens door het verband moet gemotiveerd worden. Uitdrukkingen als: »het *eerste daglicht* aanschouwen," »van *jongeling* tot *mannelijke jaren* opgroeijen," zijn ook min naauwkeurig. (bl. 10) »Niet slechts was geen Profeet nog uit Nazareth opgestaan," (ib.) is eene harde constructie. »Voorzeker rust zijn oog op menig bekend gelaat, maar thans verschijnt Hij hier in een geheel ander karakter dan vroeger." (bl. 11). De apodosis in deze periode is meer dan vreemd bij de protasis. De volgende uitdrukkingen kunnen even min op juistheid aanspraak maken: »Eene plegtige *stilte doorzweeft* het bedehuis;" (bl. 11) »eerbiedige aanbidding;" (bl. 17) »toonen *be*luisteren" (ib.) »met eene *parel winst doen*" »eenen *spiegel ontsluijeren;*" (bl. 19) »de *rolle* des boeks, die voor ons ligt *opgeslagen;* (bl. 21) of *toegeslagen* (bl. 11) een *boek ontrollen* (bl. 15) »*terugblijven*," (bl. 32) Voorts verneemt men hier en daar meer rhetorischen klank, dan de deftigheid van den prediktoon, ja zelfs de waardigheid van den goeden prozastijl gedoogt. Tot een staal kan bl. 17 en 18 verstrekken, waar de hoogheid van den stand (niet de oorsprong van het ambt) geschilderd wordt, dien de Evangeliedienaar bekleedt. En hiermede gaat op vele plaatsen gepaard een zeker spel met puntigheden en tegenstellingen, waarboven ik Dr. VAN OOSTERZEE verheven rekende. Eene enkele proeve moge volstaan. Op bladz. 14 spreekt hij aldus: »Het vleeschgeworden *Woord* leest het *woord*, dat op Hem had gewezen." »Hij, de *hoofdinhoud der profetie*, neemt *de rolle der profetie* in handen." Ook dacht ik, dat een man van een zoo

helder hoofd en fijnen smaak, het overbekende gezegde: »men heeft mijnen Heer (uit het Evangelie) weggenomen;" (bladz. 21) zou hebben overgelaten aan wie zulke vrome woordspelingen behagen. De duizendmaal gebruikte en toch niet juiste uitdrukking (bl. 34) dat de »*bewoners* van Nazareth *schitteren* als *parelen* aan Zijn hemelsche *kroon*," is mede geen sieraad van stijl.

Bij een overzigt van het geschrevene, schrik ik waarlijk van de onmatige lengte mijner beoordeeling van éene leerrede. Ik meende voor eene enkele reis in zoo vele bijzonderheden te mogen ja te moeten treden, om het door mij vooraf gezegde eenigzins te staven en alzoo te toonen, dat de kritiek het regt, ja de verpligting heeft, om in eene preek, dat is, in een kunstwerk van de edelste soort, op gebreken te letten, die alleen schijnbaar nietsbeduidende kleinigheden zijn. Men meene intusschen niet, dat het scherpen van mijn kritisch oog mijn hart voor de groote verdiensten van dit stuk heeft gesloten. Neen voorwaar, bij alle mijne bedenkingen kan ik volkomen begrijpen, dat de Gemeente van *Rotterdam* door deze preek zoo zeer is getroffen, dat zij den druk er van dringend heeft begeerd. De groote rijkdom van gansch niet gewone denkbeelden, de verheffende en hartroerende welsprekendheid, die het begin, het midden en niet minder het slot, de aanspraken bevattende, kenmerkt, de heilige ernst die uit alles spreekt en de hooge gloed die er over verspreid ligt, verklaren genoeg, hoe die intreerede terstond eene innige betrekking tusschen Gemeente en Leeraar heeft kunnen vestigen. Bij en in weerwil van de aangewezene »homiletische" en aesthetische »zonden," moest zij hartverheffende indrukken, vruchtbaar voor ware Godzaligheid, te weeg brengen; doch waren die zonden daarvoor noodzakelijk? konden ze niet vermeden worden? en zou het geheel dan niet nog vrij wat hebben gewonnen aan eenheid, diepte en kracht? Ik vlei mij, dat de Heer VAN OOSTERZEE in het antwoorden op deze vragen van mij niet zal verschillen.

Boven deze eerste leerrede onderscheidt zich de volgende, die, naar *Matth.* X: 2—6, »de Apostellijst" voorstelt I als

bijdrage tot onze Christelijke kennis, II als steun voor ons Christelijk geloof en III als leerschool voor ons Christelijk leven. — Dit stuk vereenigt een' zoo grooten rijkdom van gewigtige zaken met eene zoo schoone inkleeding, dat het onder de sieraden van den bundel behoort geteld te worden en op het gebied van onze homiletische Letterkunde eene aanzienlijke plaats beslaat. Men wordt onder 't lezen gedurig op nieuw verrast door de volheid van even oorspronkelijke, als treffende gedachten, door de diepte en juistheid van inzigten in Bijbel en Evangelie, en door een even ongedwongen als vruchtbaar gebruik van de H. Schrift, als het eeuwig levende Woord van God, tot heiliging van hart en wandel. En dat alles is op eene wijze voorgesteld en in eenen stijl gekleed, die even zeer door kracht en gloed, als door sierlijkheid, weelderigheid en zangerigheid wegsleept. VAN OOSTERZEE geeft hier eene voldingende proeve, dat de Christelijke prediker onderwijst terwijl hij sticht, en dat hij sticht terwijl hij onderwijst, met één woord, dat onderwijzen en stichten bij den waren verkondiger des Evangelies in zijne leerredenen tot één schoon geheel zamensmelten. Mijn oogmerk vordert, dat ik de verdeeling kortelijk aanstip. De Apostellijst wordt genoemd eene *bijdrage* tot onze Christelijke *kennis*, omdat zij beslaat 1°) eene *heldere* bladzijde in de geschiedenis der menschheid, 2°) eene *verhevene* bladzijde in de geschiedenis van Jezus, 3°) eene *gedenkwaardige* bladzijde in de geschiedenis van het Godsbestuur. Die lijst is een *steun* voor ons Christelijk *geloof*, omdat zij ons versterking geeft voor ons geloof aan 1°) de geschiedkundige *waarheid*, 2°) de *verhevenheid*, 3°) de *Goddelijkheid* en 4°) de *onvergankelijkheid* van 't Evangelie. En zij blijkt eene *leerschool* te zijn voor ons Christelijk *leven*, doordien zij ons voorstelt 1°) den *toestand*, 2°) de *roeping* en 3°) de *voorregten* van Jezus Gemeente nog in onze dagen. Doch terwijl ik dit schrijf, gevoel ik, dat het niet wel mogelijk is, door de voorstelling van een dor en levenloos geraamte een duidelijk en klaar begrip te geven van een ligchaam, vol van leven, geest en kracht.

Liefst zou ik hier eindigen, of gaarne nog eenige sieraden *en detail* van deze leerrede in 't licht stellen, voelde ik mij door de onpartijdigheid der kritiek niet gedrongen te erkennen en aan te wijzen, dat zelfs dit veelzins zoo schoone kunstwerk, als een geheel beschouwd, door gebreken ontsierd wordt, welke de wetenschap niet mag voorbij zien. Dit gebrekkige is mijns achtens hierin gelegen, dat VAN OOSTERZEE in de geheele behandeling der tekstwoorden van de stelling uitgaat, dat de Evangelist de Apostellijst opzettelijk heeft vervaardigd, als proeve van eene wijsheid, die in »het werk onzer verlossing" en in de gedenkschriften van dat werk even zeer zigtbaar is, als zij in »de voortbrengselen der schepping en der kunst" zich vertoont. De spreker waarschuwt zijne hoorders, om den tekst »eene zoo dorre en schrale bijzonderheid uit het Evangelie," niet te minachten, zeggende (bl. 47) dat »de voorgelezen Apostellijst, bij oppervlakkige lezing van weinig beteekenis, bij gezette overdenking, zoo vele bijdragen voor Christelijke kennis, geloof en godzaligheid oplevert, dat wij haar ongaarne zoûden missen in de rol, die den naam van Evangelie tot opschrift draagt." Hij besluit met de opwekking, die zijn standpunt in deze geheele preek aanwijst: »Leert naar deze ééne proef de waarde des Bijbels afmeten ook in het vermelden van schijnbare kleinigheden;" waarop hij nog de betuiging laat volgen, dat »wij reden hebben, den Heer der Gemeente te danken, die door Mattheus (*Mark.* III: 14, 19 en *Luk.* VI: 15, 16?) trouwe pen de namen zijner eerste getuigen heeft vereeuwigd."

Het is niet vreemd, dat deze naamlijst, als tekst, eenen man als VAN OOSTERZEE heeft aangetrokken. Men weet, dat twee beroemde vaderlandsche predikers, door hetzelfde gevoel geleid, dien tekst op hunne, zeer eigenaardige, wijze hebben behandeld. Dat zal zekerlijk ook hem niet onbekend geweest zijn, doch al veronderstelt men dit, zoo zal men toch met genoegen zien, dat hij toont, geen slaafsch navolger, maar een oorspronkelijk homileet te zijn. Het is intusschen eene andere vraag, of hij, met het eene oog op den weg, door zijne twee voorgangers ingelagen en met het

ander een pad voor zich zelven zoekende, niet op een dwaalspoor is geraakt? Naar 't mij toeschijnt, heeft hij zijnen voet er op gezet, zoodra hij is begonnen den tekst in 't aangewezen licht voor te stellen; hij is er op voortgegaan, toen hij die voorstelling vastgehouden en ze tot grondslag van zijne gansche preek gemaakt heeft, met andere woorden, toen hij den inhoud der Apostellijst met de lijst zelve heeft verwisseld. Alleen een streng inspiratie-geloof zou dit kunnen regtvaardigen. Wil men het eigenlijke belang van deze lijst leeren schatten, zoo moet men blijven staan bij de wijsheid en liefde van JEZUS in de keuze der Apostelen door Hem gedaan, waarvan die lijst voor ons het gedenkteeken is. De spreker heeft echter het rhetorisch gebruik der metonymie aangegrepen, maar hij heeft vergeten, dat het eene bloote metonymie is. Daarnaar is de gansche leerrede aangelegd en reeds de inleiding is er naar geschoeid. Het onderscheid, dat hier alles afdoet en dat in de preek wordt voorbijgezien, komt mij voor hierin te bestaan, dat die lijst op zich zelve niets meer is, dan de *opgave* der namen van eenige mannen. Al wat over de Apostelen gezegd wordt, is waar en schoon; het berust echter niet op die naamlijst, maar op haren inhoud. Afgescheiden van dien inhoud, heeft deze lijst geene waarde, terwijl de zoogenoemde kleinigheden in de schepping, waarop wij gewezen worden, *op zich zelve* Gods wijsheid openbaren. Daarom vervalt ook de inleiding, voor zoo veel zij neerkomt op eene vergelijking van de kleinigheden in de werken der schepping met de kleinigheden in de bijbelsche Schriften, zoo als de Apostellijst. Het is eene illusie, eene speling van het vernuft, die geenen grond heeft. Zulk een spel van het vernuft ontsiert mede de opgave van de onderdeelen in de eerste hoofdafdeeling der leerrede, bij welke opgaven het nogtans zoo zeer aankomt op precisie van denkbeelden en uitdrukkingen. Die opgave is onduidelijk en onbepaald; zij kan zelfs in een stilistisch opzigt evenmin op juistheid aanspraak maken, als de aankondiging der drie hoofdafdeelingen. Het is toch reeds vreemd, dat de Apostel*lijst* een *steun* genoemd wordt,

maar hoe die *lijst* eene leer*school* kan heeten, dat gaat mijn begrip te boven. Desgelijks mag het ons bevreemden, dat wij van eene *bladzijde*, niet in een geschied*boek*, maar in de *geschiedenis* hooren spreken. En die bladzijde wordt bovendien nog genoemd *helder*, *verheven* en *gedenkwaardig*. Behalve dat deze epitheta elkander niet uitsluiten, zijn zij ook niet alle juist. Men kan eene bladzijde, ja, *helder* noemen, maar het woord *verheven*, daarvan gebezigd, geldt alleen van een boek voor blinden gedrukt, die met hunne vingeren lezen, terwijl het woord *gedenkwaardig* veel te algemeen is, om te kennen te geven wat hier moest uitkomen. Jammer, dat ook deze preek, die anders in schoonheid van taal en stijl uitmunt, ontsierd wordt door onjuiste periodes en uitdrukkingen als de volgende, die mij op de acht eerste bladzijden in 't oog vallen.

De *waarde* van een' wijze *afmeten* voor *schatten*, *berekenen* (bl. 45.) Is de oceaan door zijne *oneindigheid* een »wonder van majesteit en wijsheid"? (ib.) Wat in het eerste en tweede voorbeeld het woordje *ook* beduidt, is mij niet helder; het is in het derde voorbeeld, en teregt, weggelaten. Zou (bl. 49) »de meesten" niet eene schrijf- of drukfout zijn voor »de menschen"? Men denke aan de voorafgaande tegenstelling van »Abrahams zaad" en aan het ἄνθρωποι bij *Joh.* III: 19 verg. I: 4. In hetzelfde verband lezen wij: »Was er dan niemand, die dat Godsgeschenk aannam en den Heer eene plaats in het harte bereidde?" en daarop volgt zeer emphatisch: »*De namen der Apostelen zijn deze*, en die naamlijst is eene eere der menschheid. Zoo waren er dan toch enkelen, die het oor voor Christus' roepstem ontsloten enz." Had de prediker zich door zijn rhetorisch talent niet laten wegslepen, hij zou gevoeld hebben, dat het gezegde niet ten volle waarheid is en er een zeker bepalend woord, b. v. »onder anderen" ingelascht hebben. Op bl. 50 is mede een blijk van rhetorische overdrijving en dus van verkeerde voorstelling der zaak. Wij lezen er namelijk: »De vijand dreigt, en als schapen scharen zij (de leerlingen) zich *rond* (een overal

voorkomende anglicisme voor *rondom*) den omsingelden herder." Doch waar verhaalt een van Jezus levensbeschrijvers, dat de leerlingen zich rondom Hem hebben geschaard, toen Hij door den vijand bedreigd werd, en wel ter verdediging (!) even als schapen rondom den omsingelden herder? Bij de gevangenneming toch worden alleen JOHANNES en PETRUS genoemd. Is »bestendig geheiligd" goed voor »beslissend gewijd" of »voor altoos geheiligd?" (ib.) en moet het dan ook niet zijn: Christus *is* hun eenige roem?" »In geen martel*vuur* wordt het *vuur* van hunnen (der Apostelen) ijver *verdoofd*." (bl. 51) Bij deze zinsnede is elke vraag overtollig. »Parelen waart gij aan de kroon van onzen Heer, te midden harer distels gevlochten." (ib.) Wat zal toch de doornenkroon in deze pompeuse phrase? De Apostelen worden er ook genoemd »licht en zout eener *halve* wereld." Doch waarom de tegenwoordige gedeeltelijke uitbreiding des Christendoms hier en elders, tot maatstaf genomen, en niet zijne algemeene strekking? Op de volgende bladzijde vraag ik: of »eene kaars de oogen naar de zon kan wenden?" Het zwakke licht van eene kaars kan het oog wel aan het sterke licht der zon gewennen. Ook vind ik bl. 53, (23, 63 en doorgaans) de blijkbaar verkeerde en nog onlangs door een' van onze fijnste taalkenners afgekeurde constructie: »CHRISTUS die *het* toont, ook JUDAS te doorgronden" »Meent *het* niet, dat" enz. »de Apostelen des ongeloofs durven *het* verkondigen, dat" enz. Nog valt mijn oog bij het doorbladeren der preek, op de volgende periode (bl. 65) «Zoo was dan zelfs de kleine *kring* van JEZUS eerste getuigen met het *onkruid* der zonde *besmet*, en naast den vriend *Zijner* ziel zocht eene doodelijke adder eene rustplaats aan de borst *onzes Heeren*." (!)

(*Het vervolg hierna.*)

---

*De zending door de gemeente, of de verkondiging des Evangelies aan alle volken een werk des heiligen geestes in de Apostolische gemeente. Een woord ter voor-*

*bereiding voor de feestviering van het vijftigjarig bestaan van het Nederlandsche Zendelingsgenootschap. Door* P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl.* *f* :-25.

Al is de feestviering van het Nederlandsche Zendelinggenootschap reeds voorbijgegaan, toch verdient dit woord van den Hoogl. DE GROOT, tot hare voorbereiding uitgegeven, bij voortduring de algemeene opmerkzaamheid. Naar aanleiding van *Hand.* XIII: 1—3 worden hier vier vragen beantwoord, in dezer voege: *Welk werk* deed men te *Antiochië?* men deed van daar het Evangelie elders verkondigen. *Wie* deed dit werk? de gemeente te *Antiochië* deed het. *Welk beginsel* bragt haar hiertoe? Gods heilige geest in de gemeente. En *welke uitwerking* had het? eene van alle zijden gezegende. De ontwikkeling dezer bijzonderheden munt door groote eenvoudigheid, klaarheid en gepastheid uit. Er komen hier en daar opmerkingen in voor, die door allen verdienen behartigd te worden. En het geheel moet strekken, om helder te doen inzien en diep te doen beseffen, dat, naar het voorbeeld der Apostolische gemeente, het *werk* der Evangelieverkondiging onder alle volken, door de *gemeente* gedaan, bij haar voortkomt uit den *heiligen geest* in haar, en tot een' rijken en veelzijdigen *zegen* verstrekt. Het verblijdt ons daarom, dat dit opstel, afzonderlijk afgedrukt uit het Tijdschrift *Waarheid in Liefde*, 1847. II, algemeen verkrijgbaar is gesteld, en wij danken den onvermoeid werkzamen Hoogleeraar voor zijne feestgave.

---

*Biddagsrede over Jakobus* V:7—9[a], *uitgesproken den* 2 *Mei* 1847, *door* R. T. F. REUDLER, *Evangeliesch Luthersch Predikant te 's Gravenhage. 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1847. *In gr.* 8*vo.* 21 *bl.* *f* :-40.

Wat zullen wij van deze Biddagsrede zeggen? *Uitgege-*

*ven op verzoek van Diakenen ten voordeele van de Armen der Gemeente*, maakt zij aanspraak op een zachtmoedig en toegevend oordeel. Ook was het een kort tijdsbestek, binnen hetwelk zij moest vervaardigd worden. En nu de plegtige Biddag reeds eenige maanden achter ons ligt, en de bange vrees, die wij toen koesterden, is beschaamd geworden, laat het zich niet verwachten, dat deze rede nog zal worden aangekocht en verspreid in den lande. Wij zouden haar daartoe ook niet boven andere uitgegevene durven aanbevelen. Wij houden ons zelfs overtuigd, dat er vele op dien gedenkwaardigen dag zijn uitgesproken, die boven deze de uitgave hadden verdiend. Het zou ons niet moeijelijk vallen, op haren vorm en inhoud vrij gewigtige aanmerkingen te maken. Hoe veel goeds er ook in vervat moge zijn, zij beantwoordt slechts ten deele aan hetgeen wij regt hadden van haar te verwachten. Het positief-Christelijke ontbreekt daaraan, onzes inziens, te veel. Er had althans op zulk een' dag een krachtiger woord tot de gemeente kunnen gesproken zijn, om haar tot ernst, tot ootmoed en tot vertrouwen te stemmen. Maar genoeg reeds, en welligt meer dan genoeg.

---

*De kerkelijke viering van een' gedenkwaardigen dag aangeprezen door* J. HERMAN DE RIDDER. *Evangeliedienaar te Waddingsveen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 15 *bl.* *f* :-20.

De gedenkwaardige dag, welks kerkelijke viering in dit welgeschreven stukje wordt aangeprezen, is de Hervormingsdag, de 31ste October. Het synodaal besluit, waarbij de jaarlijksche viering der Reformatie op den eersten dag des Heeren, na den 31sten October invallende, werd vastgesteld, voldoet den Eerw. Schrijver slechts ten halve. Hij wenscht, dat er alomme aan den avond van dien gedenkdag zelven in de gemeente werd feest gevierd. Hij dringt dien wensch aan door een eenvoudig verslag van zulk eene feestviering, door de voorstelling van hare betamelijkheid,

door de wegneming van eenige bedenkingen, daartegen ingebragt, en door de hope op velerlei gezegende vruchten, daarvan te verwachten. Wij mogen het niet ontveinzen, dat zijn voorslag ons behaagt. Of echter de algemeene invoering, vooral ten platten lande, geene groote bezwaren ontmoeten, of de nieuwheid der zaak de algemeene deelneming, die niet zou mogen ontbreken, niet grootelijks verhinderen, en of alzoo het gewenschte doel wel overal gelukkig bereikt zou worden, betwijfelen wij. De gelijksoortige kerkelijke viering van den *goeden Vrijdag* is nog op verre na niet, wat zij wezen moest. En heeft de instelling daarvan door de Synode aan haar oogmerk ter naauwernood beantwoord, het zou gewaagd kunnen schijnen, daaraan eene nieuwe toe te voegen, te meer, daar toch de gedachtenisviering der Hervorming, op den eersten Zondag van November, niet ontbreekt. Gaarne echter doen wij hulde aan de goede bedoelingen van den Remonstrantschen broeder, en prijzen de lezing van zijn geschrift, om meer dan ééne reden, allen aan.

---

*Een woord van Christelijke opwekking aan nieuwe Ledematen onzer Hervormde Gemeente. Door* A. H. PAREAU, *Pred. te Assen. Nieuwe uitgave. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1847. *In gr.* 8*vo.* 12 *bl.* *f* :-10.

Dit *woord* schijnt reeds vroeger uitgegeven te zijn en hier en daar gebruikt te worden in de gemeente. Het is een ernstig en Evangelisch woord, wèl geschikt voor het doel, waartoe het bestemd is. De vragen, die bij de bevestiging der nieuwe leden plegen gedaan en beantwoord te worden, liggen bij de vermaningen, hier medegedeeld, ten grondslag. Toon en stijl hadden welligt een weinig meer populair kunnen zijn. Over het algemeen kunnen wij echter dit geschrift met vrijmoedigheid aanbevelen. Het stichte, waar het gebruikt wordt, door Gods zegen, veel nut!

*Handboek der Bijbelsche Aardrijkskunde, of zooveel mogelijk volledige beschrijving der landen, plaatsen en volken, voorkomende in de heilige Schrift; ten dienste van alle beoefenaren der gewijde oorkonden; uit de beste bronnen en naauwkeurigste landkaarten opgemaakt door* J. WATERMAN, *Hoofdonderwijzer der Nederlandsche Israëlitische School te Kampen. Te Kampen, bij* Gebr. Fels. 1846. *In gr.* 8*vo.* 452 *bl. f* 3 - 50.

Het breedvoerige tweede gedeelte van den titel dezes boeks wijst met overgenoegzame duidelijkheid aan, wat de Schrijver verstaat door *Bijbelsche Aardrijkskunde.* Doch dit neemt niet weg, dat men hier ten deele meer, ten deele minder zal vermeld vinden, dan verwacht wordt. Meer, — in zooverre ook volledigheidshalve gewag wordt gemaakt van landen, die of slechts eene enkele maal van ter zijde genoemd worden, zoo als *Indië*, (alleen *Esth.* I: 1 en VIII: 9 vermeld als grens van AHASVEROS' rijk) of met de hoogste waarschijnlijkheid niet, zoo als *China*, dat toch *Gen.* X: 17 wel niet onder den naam van *Sini* zal zijn aangeduid, of *Jes.* XLIX: 12 onder dien van *Sinim*, daar ter laatste plaatse hoogstwaarschijnlijk *Syene* in *Opper-Egypte* bedoeld is, en ter eerste ongetwijfeld de bewoners der stad *Sin* aan den zuidwestelijken voet van den *Libanon* worden genoemd, gelijk de Schrijver zelf, deze stad bladz. 295 vermeldende, deze plaats heeft aangehaald. Er staat wel *Gen.* X: 7, maar daar wordt het woord niet genoemd; het is dus eene drukfout voor vs. 17 (en drukfouten zijn *legio!*) Het is evenwel eene zonderlinge tegenspraak met zichzelven, in welke de Schrijver vervallen is, daar hij zegt: »Den naam van *China* of *Sinae* treffen wij in den Bijbel reeds in *Gen.* X: 17 onder dien van *Sini* aan," en weinige regels verder: »Het is opmerkelijk, dat in de Hebr. taal een met de Grieksche benaming van *China* volkomen gelijkluidende geographischen (e) naam in het bergvolk van den *Libanon*, *Sini*, (*Gen.*

X: 17) voorkomt." Hoe hebben wij het nu daarmede? Dergelijke slordigheden troffen wij meerder aan. En ook van landstreken, in het O. V. (daarover aanstonds) volstrekt niet, zelfs niet van ter zijde vermeld, wordt eene korte beschrijving gegeven, gelijk van *Pontus*, *Paphlagonië*, *Bythinië*, *Mysië*, *Carië*, *Lycië*, *Pamphilië*, *Pisidië*, *Cilicië*, *Lycaönië*, *Phrygië*, *Galatië*, *Cappadocië*, waaromtrent de geographische en historische aanteekeningen hier eigenlijk een *hors d' oeuvre* zijn.

Maar aan de andere zijde zal het grootste deel dergenen, die dit Handboek willen naslaan, zich hier zeer teleurgesteld vinden. Want daar het een *Israëliet* is, die het geschreven heeft, zal men alle aanhaling van het N. V. en van de plaatsen en streken, daar alleen genoemd, geheel en al te vergeefs zoeken. Slechts bij enkelen, gelijk *Gethsemane*, *Golgotha*, *Kapernaum*, enz. leest men, dat ze »bekend zijn in de geschiedenis des Christendoms" (*). En vandaar, dat voor den Christelijken lezer dit Handboek geheel en al onvolledig en ook ten deele onbruikbaar is. Want niet zelden wijkt de spelling van den Schrijver zoozeer af van die in onze gewone Bijbels, dat men niet weet, hoe in den bladwijzer teregt te komen. Zoo vindt men er niet *Sodom*, maar *Sedom*, niet *Gomorra*, maar *Amora*, niet *Kanaän*, maar *Kenaän*. Welke de eigenlijke Hebreeuwsche uitspraak zij, daarover willen wij met een' kundigen *Israëliet* niet twisten; de eerste letter van *Gomorra* is ook in de Westersche talen niet terug te geven; maar het komt ons voor, dat, zoo men reden heeft om zich niet naar het gewone gebruik te schikken, althans de bladwijzer naar de gekozene spelling moest hebben heengewezen.

(*) Het is zeer zonderling en *inconsequent*, dat men hier herhaaldelijk gewag vindt gemaakt van het zooveelste *jaar naar Christus*. Gelooft de Schrijver het bestaan van JEZUS als historisch persoon, dan is hem het N. V. — deszelfs Goddelijk gezag daargelaten — ook eene bron voor de aardrijkskunde van *Palestina;* en gelooft hij het niet, dan was hij wel zoo *consequent* niet van de *gewone* of *Christelijke jaartelling* te spreken.

En men behoorde zich dan ook gelijk te blijven, en niet MOZES, maar MOSCHE, niet REBEKKA, maar RIBKA te schrijven. Dit verschil van spelling tusschen ons en de *Israëliten* (want dat het *hunne* aangenomene is, blijkt o. a. uit schriften van MULDER) maakt voor ons het gebruik van dit boek zeer bezwaarlijk. En de bladwijzer heeft eene zoo onoordeelkundige overnaauwkeurigheid, dat hij plaatsen vermeldt, ook waar ze geheel ter zijde worden *genoemd*, b. v. *Joppe achtmalen!* Men vindt zich dus herhaaldelijk teleurgesteld. Daarentegen hebben wij *Aphra* of *Beth-Aphra* (*Mich.* I: 10) er niet in kunnen vinden. Alles zocht Rec. natuurlijk niet na.

Eene andere algemeene aanmerking, die wij op het boek hebben, is het ongeloofelijk droge der voordragt. Wij weten zeer wel, dat de hier en daar zwellende stijl van den bekwamen VAN SENDEN in de beschrijving van zijnen *Bijbelschen Atlas* zich beter tot een overzigt, als daar, dan tot een wetenschappelijk handboek, als hier, leent; maar, hebben dan de roemrijkste herinneringen van zijne natie in het land hunner vaderen geen vonkje van warmte aan den droogen, schrikkelijk, snijdend droogen stijl kunnen bijzetten? Wij betwijfelen zeer, of een ijskoude *Samojeed* eene zoo bevrozene beschrijving van zijn verkleumd vaderland zou kunnen geven, als hier de afstammeling van een der merkwaardigste volken uit de geschiedenis geeft van het land zijner voorvaderen, het tooneel van zooveel roem, waar de namen van eenen DAVID en SALOMO nog ruischen in palmbosch en cederenloof, en de harptoonen van *Israël's* zangers nog klinken over heuvelen en bouwvallen. Wat moest, dachten wij, eene beschrijving van *Palestina's* heerlijke landouwen in het schitterendst tijdperk van *Israël's* grootheid; — wat moest de beschrijving van rijkbebouwde akkers, van geurige wijngaarden, van welvarende steden in den tijd, toen SALOMO zijn rijk uitbreidde en de Palmstad der woestijn stichtte; — wat moest die niet worden onder de pen van eenen *Israëliet*, die de kronijken en harpzangen en redevoeringen zijner natie in het oorspronkelijke leest! — *point du tout!* Het boek is nog drooger dan

kurk, en alleen bij de beschrijving van den togt uit *Egypte* door de woestijn en van dat huis der slavernij geeft eene enkele aanhaling van reisbeschrijvingen eenig leven aan de kille stijfheid, bij welke men het doodsche van de Doode Zee of het eenzame van *Thadmor's* ruïnen vergelijken kan. Waarlijk, men moet den inhoud van het koude boek wel willen weten, om eene bladzijde te lezen. Gij kunt het u niet dor genoeg denken. Geen eikenbosch van *Mamre*, geen *Libanon*, geen *Jeruzalem*, geen *Karmel*, geen *Jericho*, de liefelijke Palmstad, werpt één vonkje van geest en leven in de voordragt van — *eenen Israëliet!*

Dat doode heeft ons zoo ontstemd, dat het ons bijna allen lust heeft ontroofd om het boek te beoordeelen. En al wilden wij ook eene zeer breedvoerige recensie schrijven van de opvattingen des Heeren WATERMAN, dan zou ons nog weerhouden het denkbeeld, dat het gansche boek te bepaald *Israëlitisch*, *Oud-Testamentisch* is, om aan de Christelijke wereld meer dan een gering belang in te boezemen. Wij bepalen ons dus tot eenige weinige opmerkingen.

Bladz. 179 wordt de melding verzuimd, dat het Rijk van *Israël* na de scheuring ook dat van *Ephraïm* heet, naar den stam, waarin de hoofdstad lag; vooral bij *Hosea*.

Bladz. 184 volg. dacht het ons vreemd, dat bij de beschrijving der gedeelten van *Kanaän*, die door de onderscheidene stammen van *Israël* werden bezet, geene de minste melding gemaakt is van JAKOB's zegensprekingen, *Gen.* XLIX, ten aanzien van de ligging, grondgesteldheid en voortbrengselen dier stammen, waarop toch in de voorzeggingen aan JUDA, ZEBULON, ASER en NAPHTHALI sterk wordt gezinspeeld.

Bladz. 185 leest men, dat *Jeruzalem* mede den naam draagt van *Ohalibah* (*Ezech.* XXIII: 4). Het heeft echter eene zeer zonderlinge houding, eene zinnebeeldige benaming, gebezigd in eene profetische strafrede, tot eenen aardrijkskundigen *naam* te verheffen. Zoo zegt de Schrijver ook, dat *Babylonië* en *Chaldea* (ald. en bladz. 75 *aant.*) *Merathaïm*, ongehoorzamen, genoemd worden. Op de tweede der daar aangehaalde plaatsen (*Hos.* XIV: 1) heet niet *Ba-*

*bylon* of *Chaldea*, maar *Samarië* eene *Marta*, d. i. eene *wederspannige* (wel een *epitheton*, maar geen *naam*.) En op de andere plaats (*Jerem.* LI: 21) is niets dergelijks te vinden. In kapittel en vers is 't geene drukfout, gelijk wij eerst dachten, want op beide plaatsen staat het eveneens. En het woord מרד komt bij *Jeremia* alleen voor (LII: 3) van ZEDEKIA, (V: 23) van het *Israëlitische volk*, en (IV: 17), van *Jeruzalem*. Wij weten dus niet, waar bij dezen Profeet te zoeken, dat *Babylon* en *Chaldea Merathaïm* genoemd worden. En al ware het zoo, dan kon men met hetzelfde regt zeggen, dat *Jeruzalem* ook den naam draagt van *Chub-ra*, de welgebouwde, wegens *Psalm* CXXII: 3.

Blad. 215 is wel aangeteekend, dat *Bethlehem* vroeger *Ephrath* heette, en later, ter onderscheiding van een ander *Bethlehem* in den stam *Zebulon*, *Bethlehem in Juda*, maar niet, dat het, *Mich.* V: 1, den naam van *Bethlehem-Ephratha* draagt.

Bladz. 231 is te *Jericho* niet vermeld, dat JOSUA eenen plegtigen vloek had uitgesproken over hem, die de vestingwerken dier stad zou herstellen, (*Jos.* VI: 26) hetgeen evenwel door ACHAB (I *Kon.* XVI: 34) beproefd werd. Ook leest men wel van *Jericho*, maar niet van *Bethel*, dat er eene profetenschool was (2 *Kon.* II: 3). Het ziet er daar ook vrij verward uit; want, van *Bethel* sprekende, doet de Schrijver het onderscheiden van *Beth-aven;* noemt daarna onder de steden van *Juda* ook *Sebarim*; vermeldt vervolgens eenen berg, 1 *Sam.* XIII: 2 genoemd, en begint nu weder over *Bethel* te handelen.

Bladz. 249 staat, dat *Endor* bekend is als de woonplaats der doodenbezweerster PYTHONIFFA, hetwelk wel zal moeten zijn PYTHONISSA.

Bladz. 338 wordt bij de beschrijving der luchtgesteldheid en landkwalen van *Egypte* geen woord gesproken van de tien plagen bij *Israël's* uittogt; meestendeels gewone Egyptische landplagen, slechts nu in heviger graad, na elkander op MOZES' bevel (in welke drie bijeenkomende bijzonderheden het wonderdadige bestaat) ontstaan, die daarom in eene *Bijbelsche Aardrijkskunde* wel eene plaats hadden ver-

diend. Zoo zou het ophelderen van het droogvoets gaan door de Roode Zee en den *Jordaan*, het vloeijen van water uit eene rots in de woestijn, het nederdalen van het manna en andere bijzonderheden hier wèlgeplaatst zijn geweest, welke opheldering verkrijgen uit de natuurlijke gesteldheid dier landen, en waarvan het wonderdadige bij onze tegenwoordige kennis niet wordt weggeredeneerd, maar teruggebragt tot het gebeuren op *dat* oogenblik, onder *die* omstandigheden. Zoo ook vele andere zaken, betrekking hebbende op geschiedenissen, zeden, gebruiken, enz. Wij noemen slechts één voorbeeld. De geschiedenis der redding van MOZES verkrijgt licht door de beschrijving van de *Nijl*-oevers, van het gebruik der *papyrus*-plant enz. Moest men dit niet in eene *Bijbelsche Aardrijkskunde* vinden? Maar van dat alles — *rien du tout!*

Er is ook nog al het een en ander, dat de Schrijver als onbetwistbaar nederstelt, maar waarvoor het bewijs hem zeer moeijelijk zou vallen. Wij noemen alleen de bepaalde opgave, dat *Saphir* en *Zaänam* (*Mich.* I: 11) in den stam van *Juda* gelegen waren, terwijl de ligging dier plaatsen alleen gegist wordt, doch met zekerheid volstrekt niet bekend is.

Kortom, (want wij behoeven geene meerdere aanmerkingen te maken tot staving van ons oordeel) het boek is wel niet geheel zonder verdienste, maar noch door inhoud, noch door vorm beantwoordt het aan eene zeer gematigde verwachting. Het is voor Christenen hoogst onvolledig, en kan, op het tegenwoordige standpunt der wetenschap, geene aanspraak maken op voldoening aan hetgeen men in eene Bijbelsche Aardrijkskunde mag vorderen.

---

*Algemeene Grondbeginselen der Aardrijkskunde. Door* [*wijlen*] L. A. SCHROEDER STEINMETZ. *Derde vermeerderde en verbeterde Druk. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1845. *In gr.* 8*vo.* 416 *bl.* *f* 4-00.

De eerste druk van dit nuttige leerboek voor de Latijn-

sche scholen werd in 1835 uitgegeven. Vier jaren daarna, toen intusschen de waardige Schrijver reeds was overleden, was eene tweede uitgave, en ten vorige jare eene derde noodig. Het toezigt over de laatste was opgedragen aan Dr. G. WILHELMIJ, die na het veranderen en bijwerken van de twee eerste afdeelingen stierf, en wiens taak voor de derde en vierde afdeelingen, waarin vooral eene menigte van getallen (der bevolkingen) herziening vorderde, is opgevat door den Heer G. R. VOORMEULEN VAN BOEKEREN, *Litt. Hum. Cand.* Aan beiden komt de lof toe, dit met naauwkeurigheid gedaan te hebben. Dat op de laatste ontdekkingen acht is gegeven, blijkt onder anderen daaruit, dat in het sterrekundige overzigt, waarmede naar de gewoonte der meeste aardrijkskundige leerboeken wordt begonnen, de nog niet lang geleden gedane ontdekking van den afstand van twee vaste sterren tot de Aarde vermeld wordt. De kometen van FAIJE en DE VICO daarentegen waren hem nog niet bekend. Het lijstje der mijlen op bladz. 10 is zeer onvolledig. Eene naauwkeurige opgave daarvan moest aan geen handboek tot aardrijkskundig onderwijs ontbreken.

Een klein verzuim is bladz. 100 onopgemerkt gebleven, alwaar onder de landen, die koper voortbrengen, *Japan* niet is genoemd. In de volgende zinsnede is eene blijkbare misstelling: »Van de geheele oppervlakte der aarde, welke 9,282,000 v. m. bedraagt, maakt die van het vaste land of der vijf werelddeelen [*met inbegrip der eilanden* had er bij moeten staan] gezamentlijk slechts een vierde gedeelte uit, dus naauwelijks 2,380,000 v. m. of, meer bepaald, ruim 2,382,000 vierkante mijlen." Bladz. 129. Het laatste getal moet zijn 2,360,000.

De correctie, waarop in zulk een boek veel aankomt, is zuiver. Bladz. 121, reg. 23, staat 52° N. B. moet zijn Z. B. Deze kleine opmerkingen benemen niets aan den lof, waarop deze herdruk aanspraak heeft.

Om de gelijksoortigheid van onderwerp kondigen wij te gelijk aan:

*Handboekje ten behoeve der groote Schoolkaart van Europa; vervaardigd door* P. BEST, *Onderwijzer te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1846. *In* 12*mo.* 40 *bl. (Met de Kaart) gekl. f* 3-25. *Op katoen met stokken f* 8-50.

De groote uit twaalf bladen bestaande Kaart, op de steendrukkerij van MIELING te *'s Gravenhage* vervaardigd, is tot haar doel zeer geschikt. Grensscheidingen, rivieren, bergen en groote steden zijn op eenen afstand duidelijk genoeg te onderkennen, behalve in en om *Zwitserland* en *Griekenland*, waar de grenzen zoo sterk zijn gekleurd, de bergen zoo zwaar geschaduwd of de eilanden zoo breed gestreept, dat de duidelijkheid er door belemmerd en het oog vermoeid wordt. Waarom moeten ook altijd de gebergten op landkaarten zoo uitvoerig worden geteekend? Gestippelde lijnen konden dezelfde aanwijzing geven. De kaart bevat hier en daar jaartallen ter aanduiding van merkwaardige gebeurtenissen. De zeeën, golven, straten, rivieren, eilanden zijn aangewezen met nommers, in het Handboekje vermeld. Voor schoolgebruik moest eigenlijk noch eenige naam, noch eenige aanwijzing op de kaart zelve gevonden worden, maar de verklaring aan het mondelinge onderrigt geheel overgelaten zijn, hetgeen ook bij het ondervragen der leerlingen zeer veel nut heeft. Het Handboekje is doelmatig, maar de geschiedkundige herinneringen nopens de meeste rijken van *Europa* voor zulk een boekje breedvoerig genoeg. *Campo Tornio* voor *Formio*, bl. 17, en *Speijer* voor *Spiers*, bl. 31, zijn kleine misstellingen.

---

*Grondbeginselen der Mensch- en Zielkunde naar de Leer van Dr.* K. C. F. KRAUSE, *ontvouwd in twaalf Voorlezingen te Parijs door Dr.* H. AHRENS, *Hoogleeraar der Wijsbegeerte en Lid van den Raad des bestuurs der Universiteit te Brussel. Vrij vertaald, met verbeteringen en bijvoegsels, den Vertaler medegedeeld door den Auteur zelven,*

*en met een voorberigt en aanteekeningen van Dr.* J. NIEUWENHUIS, *Oud-Hoogleeraar der Wijsbegeerte aan de Leidsche Hoogeschool enz. Iste Deel.*

(*Vervolg en slot van bl.* 540.)

De eerste Les of Voorlezing van Dr. AHRENS handelt *over het doel, geschiedenis en plan der Zielkunde.* Volgens hem is de Zielkunde de wetenschap van den geest en de ziel der menschen. Deze wetenschap is een bijzondere tak der Wijsbegeerte; men moet dus vooreerst nagaan, welke plaats zij bekleedt in het gebied der wijsgeerige wetenschappen, het eigenlijk grondgebied harer navorschingen bepalen, en den invloed, dien zij als *methode* heeft op alle wijsgeerige bespiegelingen. Maar, daar de wijsbegeerte als wetenschap naauw verbonden is met het leven, zal het tweede punt van zijn onderzoek bestaan in het onderzoeken van den bijzonderen invloed op geheel het zedelijk leven van den mensch.

» De zielkunde als wetenschap van den geest en de ziel zoekt in te dringen in de kennis van des menschen inwendige natuur, den geest na te gaan in zijne verschillende vermogens en werkzaamheden. Zij beschouwt hem op de verschillende trappen van ontwikkeling in zijn denken, gevoelen en willen, en tracht in te dringen in de verhoudingen, welke hem met andere voorwerpen en wezens verbinden. Zij onderzoekt den inwendigen grond zijner zedelijke betrekkingen met zijne natuurgenooten en zijne godsdienstige met de Godheid; zij leidt uit dit onderzoek de beginsels af, die den mensch moeten besturen in al zijne handelingen. Het gebied dezer wetenschap is derhalve een der meest uitgestrekte, welke men zich kan voorstellen. Men zoude zelfs kunnen vragen, welke wetenschap uitgestrekter en verhevener is, dan de wetenschap van den menschelijken geest? Vele voorname wijsgeeren hebben haar beschouwd als de eenige, waarin de geest, met behulp eener gestrenge *methode*, eene zekere kennis kan verkrijgen. Doch indien men de wijsbegeerte moet bepalen naar het doel, dat zij zich altijd heeft voorgesteld, is zij geene bloote zielkunde, en bepaalt zij hare navorschingen niet enkel tot het onderzoek van den geest. — Te oordeelen naar het doel, dat zij altijd vervolgd heeft door alle groote stelsels der oude en latere tijden heen, is zij de algemeene wetenschap, die de algemeene wetten aller rangen en wezens des heelals naspoort, ten einde ieder wezen zijne plaats aan te wijzen, eene ver-

klaring van dezelve te geven, en de betrekking te bepalen van den mensch in het geheele zamenstel der wezens, die met hem deel nemen aan het oneindig gebied des levens, en eindelijk, ten einde zich boven al het eindige te verheffen tot de gedachte van het hoogste Wezen, om, van deszelfs beschouwing afdalende, eene zekere kennis te verkrijgen en door deze een nieuw licht te verspreiden over alle wezens, over alle levensbetrekkingen, over de natuur, over den mensch en zijne bestemming."

Wij hebben dit met de woorden van Dr. AHRENS zelven aangehaald, om een denkbeeld te geven van den ruimen omvang zijner zielkundige Voorlezingen, en de *methode*, die hij hierin gevolgd is. Hier is dus het opklimmend en afleidend gedeelte van het stelsel van KRAUSE gevolgd, dat van de beschouwing van des menschen geest en ziel tot het absolute Wezen, of God, opklimt, om verder hieruit alles te verklaren en af te leiden; een gang, dien men geene eenvoudigheid en grootheid van gedachte kan ontzeggen.

De geschiedenis der Psychologie is in deze Les volledig met eene groote uitvoerigheid behandeld. Niets is hier vergeten; van de zoogenoemde wijsgeerige stelsels der *Indiërs* en *Chinezen* wordt zelfs gewag gemaakt, ofschoon het met regt betwijfeld kan worden, of zich het Oosten wel ooit tot het wijsgeerig begrip heeft kunnen verheffen. Na van THALES en de *Iönische* School, van ANAXAGORAS, de *Pythagoristen* en de *Eleaten* gewag te hebben gemaakt, wordt aan de verdiensten van SOCRATES, PLATO en ARISTOTELES ten opzigte van de zielkunde volkomen regt gedaan en het geschrift van den laatste *over de Ziel* als het diepzinnigste onderzoek over dit onderwerp, dat de Oudheid aan ons heeft overgeleverd, gewend. (Verleden jaar verscheen er in *Frankrijk* eene vertaling van door BARTHELEMY DE ST. HILAIRE, die zich bezig houdt met al de werken van ARISTOTELES over te brengen, welke met eene voortreffelijke inleiding en met belangrijke aanteekeningen voorzien is.) Na ZENO en EPICURUS en PYRRHO verschijnen de *Nieuw-platonisten*, die aan de ziel een nieuw tot nog toe onbekend vermogen toeschreven, om zich door de verrukking (*extase*) tot de onmiddellijke aanschouwing van het *absolute* Wezen, de eenheid of God te verheffen. Na de Kerkvaders komen ook de *scolastici* in aanmerking; maar de strijd tusschen de *Realisten* en de *Nominalisten*, die voor het onderwerp wel eene vermelding verdiende, wordt er niet in aangeroerd. Even als in de oude wijsbegeerte SOCRATES als

de stichter der zielkundige wetenschap kan aangemerkt worden, was zulks DESCARTES voor den nieuweren tijd. Van zijne gevoelens daaromtrent wordt, even als van die van MALLEBRANCHE, SPINOZA, LEIBNITZ, WOLFF, LOCKE, BERKELEY, met zekere uitbreiding gewag gemaakt, tevens van de *Schotsche* school en van de nieuwere *Fransche*, die van ROYER COLLARD, JOUFFROY, en vooral van COUSIN, waarvan op eene andere en meer eervolle wijze gesproken wordt, dan zulks in de inleiding gedaan was. De nieuwere *Duitsche* wijsgeeren, van KANT, aan wien, als een' der volmakers van de zielkundige wetenschap en den grondlegger van een nieuw gebouw der Wijsbegeerte, regt wordt gedaan, en FICHTE, tot op SCHELLING en HEGEL, beslaan eene uitgebreide plaats in deze geschiedkundige schets, die met de voorstelling van de gevoelens van KRAUSE eindigt, waaruit wij het volgende als minder bekend overnemen: »In den beginne volgde KRAUSE nog de algemeene rigting, die SCHELLING aan de philosophie had gegeven: maar weldra zag hij het oppervlakkige en onvolledige van dit stelsel in. Hij versterkte zich hoe langer zoo meer in de overtuiging, dat men nog eens terug moest keeren tot het werk, door KANT begonnen, maar niet voltooid; dat de Philosophie moest beginnen met het onderzoek van den menschelijken geest, ten einde in dezen den grond te vinden, waarop men zich zoude kunnen verheffen tot de sfeer der algemeene begrippen, betreffende het wezen van God, van de natuur, van den mensch, van het leven en de ontwikkeling der menschheid. Aldus onderscheidde KRAUSE in zijn stelsel twee hoofddeelen, die zich aaneenschakelen en onderling staande houden, waarvan het *eerste* bestaat in de zielkundige ontleding van den geest naar de verschillende openbaringen van zijn wezen en de onderscheidene trappen zijner ontwikkeling, en het *tweede* zich bezig houdt met het onderzoek van God, van de natuur en de menschheid." De zielkundige lessen van Dr. AHRENS gaan voornamelijk over dit eerste gedeelte.

Hij begint dus met den mensch in het algemeen te beschouwen, zooals hij voorkomt in de middenstof, waarin hij leeft, en hem den rang aan te wijzen, dien hij bekleedt in het algemeene stelsel der natuurwezens. Vervolgens keert hij terug tot het zelfbewustzijn van den menschelijken geest en de verhouding, die tusschen dien geest en het ligchaam

bestaat. Tot het onderzoek van deszelfs werkzaamheid gekomen, gaat hij tot de beschouwing der begrippen van tijd en ruimte over. Daar zij de grondvesten van elk wijsgeerig stelsel zijn en eene levensvraag daarvan uitmaken, vorscht hij dezelve naauwkeurig na, en onderzoekt, of tijd en ruimte slechts bloote vormen zijn onzer aanschouwing, gelijk KANT beweerde, dan of zij tevens blijvende vormen zijn der dingen zelve.

Na tot het inzigt van de natuur en het wezen van den geest op zichzelven gekomen te zijn, gaat hij de verschillende takken zijner werkzaamheid beschouwen. Vooreerst betoont hij zich werkzaam in *gedachten*. Hij klimt van den laagsten trap der zinnelijke kennis, door de afgetrokkene begrippen des verstands heen, tot op de *ideën* der rede. Hieruit volgt een nader onderzoek over den aard der rede, die, eigenlijk gesproken, niets individuëels is, maar de algemeene bron van gemeenschap voor alle geesten, die te zamen een geestelijk rijk uitmaken, dat onderworpen is aan de hoogste wet, de grondwet der rede.

Het hoofd-*idee* der rede is dat der Godheid; hierin vereenigen zich alle oneindige *ideën;* het is, om met KANT te spreken, het *ideaal* der rede, dat wij te zoeken hebben. In de Godheid zullen wij eerst de verklaring vinden van onze rede, van dat wezen, dat in ons is, en meer is dan wijzelven zijn. Wij worden daardoor in staat gesteld om het *idee* der Godheid zelve te bepalen, en zoo den eersten grondslag der redelijke Godsdienst te leggen.

Wanneer de taak van het onderzoek van den geest in betrekking tot het denkvermogen volbragt is, beschouwt de Schrijver het *gevoel* in deszelfs verschillende graden, als zinnelijke gewaarwording, en verder als gevoel voor het schoone, het verhevene, de kunst in het algemeen, voor de natuur en de menschheid, eindelijk in het hoogste, het oneindigheidsgevoel, of dat der Godheid.

Na het gevoel blijft er nog de ontleding van den *wil* over. Deze wordt op dezelfde wijze behandeld als die der *gedachte* en het *gevoel*. Men klimt daarbij van den eigen persoonlijken wil tot God op als het *hoogste goed*, waarheen de wil moet gerigt zijn.

Daar echter de leer van den geest in een naauw verband met het ligchaam staat, en zich hierin zeer gewigtige verschijnsels voordoen, worden die verschijnsels ook onder-

zocht, vooral die betrekking hebben tot den zieken toestand van den mensch, gelijk de krankzinnigheid, de ijlhoofdigheid, de zotheid, het dierlijk magnetismus en den staat van helderzien (*clairvoyance*).

Eindelijk wordt door al deze beschouwingen de geestontwikkeling bepaald, zoo van den enkelen individuelen mensch, als van de geheele menschheid, overeenkomstig de ontdekte zielkundige wetten. Hierdoor wordt de overtuiging bevestigd, dat voor den mensch en de geheele menschheid de groote taak des levens nimmer is afgedaan; dat het leven op aarde niet de laatste grenspaal is; dat de onsterfelijkheid de eenige voorwaarde uitmaakt, waaronder de mensch en de menschheid hunne bestemming kunnen bereiken. De overweging van de leer der onsterfelijkheid bekroont dus op eene waardige wijze deze belangrijke zielkundige Voorlezingen.

Dr. AHRENS heeft echter, toen hij dezelve voor de drukpers gereedmaakte, eene andere orde van ontvouwing gevolgd. In het eerste Deel, dat wij aankondigen, heeft hij alles vereenigd, wat betrekking heeft tot de natuur van den Mensch in het algemeen, of de algemeene menschkunde (*Anthropologie*) behandeld, en in het tweede eene meer bondige verklaring van de zoogenoemde Zielkunde (*Psychologie*) en van de eerste beginselen der Bovennatuurkunde (*Metaphysica*) te zamen gevoegd.

De tweede Voorlezing handelt *over de Natuur in het algemeen en hare verschillende levenstrappen, en over de bepaling der bijzondere natuur van den mensch.* Hier treft men eene krachtige, stoute en volledige voorstelling van het Heelal aan, de vrucht van eene juiste natuurkennis, door eenen wijsgeerigen blik geleid en verhelderd. Het denkbeeld der eenheid, die het geheelal en deszelfs deelen op de verschillende trappen van bestaan en ontwikkeling te zamensnoert, is een treffend bewijs, dat de natuurkundige wetenschappen zonder de wijsbegeerte niet in staat zijn ons een volledig denkbeeld van het wereldstelsel te geven, dat om zijne verhevene orde door de *Grieken* zoo eigenaardig *Kosmos* werd genoemd; een naam, dien een der grootste natuurkenners van onzen tijd, A. VON HUMBOLDT, weder in zwang gebragt heeft. De mensch, als het voortreffelijkste gewrocht der natuur, is, op zichzelven beschouwd, een afbeeldsel van de wereld, een spiegel, waarop zich al hare

voorwerpen terugkaatsen; hij is ook daarom door de oude Grieksche Wijsgeeren als een *Mikrokosmos* aangemerkt.

De derde Voorlezing spreekt *over de onderscheiding van ligchaam en geest, en van beider verhoudingen.* Een veelomvattend en moeijelijk vraagstuk, dat hier tot eene hoogstvoldoende oplossing gebragt wordt. Ligchaam en geest in den mensch zijn meestal te scherp van elkander afgescheiden; het eerste is door de *Spiritualisten* veeltijds ten koste van den laatste veronachtzaamd en op een' te lagen trap gesteld; terwijl daarentegen de *Materialisten* den geest hebben getracht weg te redeneren, en dien uit het organismus van het ligchaam hebben afgeleid. Hier treden ligchaam en geest, door eene aan het ligchaam eigendommelijke ziel vereenigd, als een schoon geheel op, dat den mensch uitmaakt, zooals hij zich in de zigtbare natuur vertoont. De harmonie tusschen het zinnelijke en onzinnelijke in den mensch is daardoor hersteld.

De vierde en vijfde Voorlezing handelen *over de voorbijgaande en van den gewonen staat afwijkende verhoudingen tusschen geest en ligchaam, of over het waken, den slaap, het somnambulismus, het levensmagnetismus en de krankzinnigheid.* Onderwerpen, die tot nog toe niet genoegzaam door de fakkel der wijsbegeerte waren toegelicht, maar die hier op eene scherpzinnige en tevens verstaanbare wijze voorgesteld worden. De onderzoekingen van Dr. AHRENS doen ons hier dieper indringen in den geheimzinnigen invloed, dien de verwonderlijke zamenstelling des ligchaams op de ziel, en daardoor op den geest uitoefent. Hij doet hier de vorderingen van de Physiologie van den mensch, gepaard met de naauwkeurige waarnemingen der geneeskundigen, dienstig zijn, om de moeijelijkste vraagstukken der Psychologie op te lossen; terwijl zijne oplossingen meestal gegrond en gelukkig zijn en voor den weetgierigen denker weinig meer te vragen overlaten.

Dit is de rijke inhoud van het eerste Deel van AHRENS' *Grondbeginselen der Mensch- en Zielkunde.* Hoezeer wij het over 't algemeen met de behandeling der onderwerpen en de strekking der denkbeelden meestal eens zijn, hadden wij echter eenige aanmerkingen te maken en eenige vragen te doen; doch dezen zullen wij, uithoofde der uitgebreidheid van deze aankondiging, tot het einde van die van het tweede Deel besparen, hetgeen wij met verlangen te gemoet

zien. Ref. moet intusschen verklaren, dat hij de vertaling van het werk van Dr. AHRENS als een belangrijk geschenk aan onze wijsgeerige letterkunde aanmerkt, hetgeen bij velen onzer denkende landgenooten den lust tot een wijsgeerig onderzoek kan opwekken, en hun een denkbeeld geven van de meerderheid der buitenlanders hierin boven ons; terwijl het ongemeen geschikt is, om hen van alle dwaze en bekrompene vooroordeelen omtrent die verhevene wetenschap te genezen, waarvan zij zulk een voortreffelijk en leerzaam geschrift heeft ontvangen.

J. A. BAKKER.

---

OLDENBARNEVELD, *de Staten van Holland en* LEYCESTER *in* 1585 *en* 1586. *Eene bijdrage tot de kennis van de geschiedenis dier tijden en tot de waardering van eenige historische voorstellingen in den Roman* Leycester in Nederland *van Mej.* TOUSSAINT, *alsmede Teregtwijzing voor den Heer Predikant* J. A. M. MENSINGA, *en Antwoord aan den Hoogleeraar* M. SIEGENBEEK, *door Mr.* HUGO BEIJERMAN.

(*Vervolg en slot van bl.* 546.)

Op de *voorlezing* volgen 126 bladzijden *aanteekeningen*, tot aanwijzing van bronnen, verklaring of staving van sommige uitdrukkingen in het onderzoek, en uiteenzetting van eenige bijzonderheden, welke, ter juiste beoordeeling der hoofdzaak, in het ware licht moeten worden gesteld. Gezamenlijk strekken zij ten blijke van 's Hoogleeraars grondige studie, zelfstandige beschouwingswijze, en eigenaardige manier van voorstellen. Belangrijk vooral zijn Ref. voorgekomen, de 13de aant., bl. 30—53, over de politiek van ELIZABETH jegens *Frankrijk*, vooral met betrekking tot de *Nederlanden*; de 15de, bl. 54—80, over de politieke betrekking tusschen ELIZABETH ter eenre en FILIPS II met den Paus ter andere zijde; de 27ste, bl. 102—120, bijeenvoeging van hetgeen LEYCESTER's briefwisseling ons zegt betrekkelijk den last aan hem door zijne meesteres gegeven; de 32ste, bl. 121—132, oorzaken van de latere twisten met LEYCESTER; en de 33ste, bl. 132—148, waarin de handelwijze van OLDENBARNEVELD en de Staten behoorlijk wordt uiteengezet. Van hetgeen door onze voornaamste geschiedvorschers in de laatste jaren is ge-

zegd geworden, is met onbevangenheid gebruik gemaakt. BEIJERMAN noemt ze evenwel doorgaans alleen bij de gevallen, waarin hij hen niet behoeft tegen te spreken. Waar dit plaats heeft, is MENSINGA's uitdrukking op hem van toepassing: »Gij ziet, dat Prof. BEIJERMAN evenzoo doet als de »voorlezer, die zeide: quâ woorden stichten niet, en hij »sloeg ze over." — Hij werpt voorstelling tegen voorstelling, feit tegen feit in de schaal, en stelt alzoo den lezer in staat de zaken tegen elkander te wikken en te wegen, zonder dat beroemde namen eenigen invloed oefenen. Wie geen vreemdeling is in de geschiedenis des vaderlands, weet daarenboven zelf, tegen wien het gestelde gerigt is, en heeft alzoo geene aanwijzing noodig. Wil iemand bewijs voor deze bewering, hij leze b. v. de 33ste aant., en zal door deze tevens overtuigd worden, dat BEIJERMAN »geen strijdlustige" is.

Somwijlen geeft hij zelfs wel eens meer toe, dan Ref. meent dat noodig is. B. v bl. 31, waar gezegd wordt, dat MORGAN's komst met 300 Engelsche vrijwilligers te *Vlissingen*, in Aug. 1572, *kan* te zamen hebben gehangen met den raad des Engelschen afgezants te *Parijs*, om *Vlissingen* voor ELIZABETH te bezetten. De komst op *Walcheren* van MORGAN met zijne 100 *Engelschen* en van BALFOUR met zijne 100 *Schotten*, had reeds plaats gehad in Mei, en was wel meest waarschijnlijk een gevolg van het schrijven der *Vlissingers* aan de Kerken in *Engeland*, van 26 April: » Speramus Deo iuvante nos non magno labore coacturos urbem illam (Mediob.) officio fungi, si modo vos velitis, et alii, quorum interest, nobis, sine mora tamen, et milite et pecunia, succurrere, quod alacriter facturos nobis persuademus. Militem nos requirimus potius numero exiguum, modo sit probus, et rei militaris peritus, sed pyraticae prorsus expers."

Bl. 45 stemt hij toe, dat DE GROOT *schijnt* te zeggen, dat ELIZABETH tot de aanbieding der Souvereiniteit zou *geraden* hebben. In eene aant. aan den voet der bladzijde wordt er evenwel bijgevoegd: »Als GROTIUS niet zulk een schrijver »was, als hij is, zou men geneigd zijn, de woorden zoo te »verklaren, alsof de *Engelschen* juist wel niet *met woorden* »de aanbieding der Souvereiniteit aan *Frankrijk* aangeraden, »maar zulks, als in weerwil van zich zelven, alleen door »hunne mindere aanbieding gedaan hadden," enz. Ref-

meent, dat men de woorden van GROTIUS niet wel anders opvatten *kan*, wanneer men ze leest in den zamenhang, van »Sed dubitatum fuit utrius regimen praeoptaretur" af. Het is een wikken en wegen. Het voor en tegen werd in de schaal gelegd, maar leidde tot geene beslissing, vermits het eene het andere opwoog, tot dat men op de eischen kwam. *Frankrijk* had geene voorwaarden gesteld bij zijne beloften tot hulpbetoon. »Angli subsidia duntaxat, et acceptis pignoribus, offerebant." Was het dus niet alsof de *Engelschen* hunne eigene minderheid en *Frankrijks* meerderheid erkenden? alsof zij zelve *aanraadden*, om eerst aldaar eens te beproeven, of er, op voordeeliger voorwaarden, bescherming te verkrijgen ware? — Die pandgeving van *Brielle* en *Vlissingen*, de sleutels van *Holland* en *Zeeland*, woog toch bij de Staten der beide gewesten zwaar. Zij wenschten haar te ontgaan, en van daar dan ook het verschijnsel: »praelata est Gallia." Dat *hier* de knoop zat, blijkt, naar Ref. meening, uit het gezegde van GROTIUS, Lib. V. (p. m. 130.) »Obligatae pignori maritimae urbes, Brila et Flissinga cum Zeburgo Walachriae castello, Anglorum praesidiis traduntur, *non sine metu in posterum, quem tunc praesens necessitas averterat.*"

Bl. 85 vinden wij, ten opzigte van Prof. SIEGENBEEK, een *peccavi* over een overigens vrij onbeduidend punt, dat alle kenmerken van den humor heeft. Het heeft ten minste aan Referent een' glimlach afgedwongen met een »dat is ondeugend;" want BEIJERMAN verschuilt zich, tegenover den eerbiedwaardigen veteraan onzer Letterkunde, achter den Staatsraad VAN PRINSTERER, doch niet dan na alvorens zichzelven te hebben blank gewasschen en tevens den Staatsraad te hebben verdedigd. Men oordeele. In de *Voorlezing* was gezegd: »*denkelijk* hebben zij (nl. de Staten) onder de hand verzocht, dat hij (LEYCESTER) en niemand anders de man zou zijn." Vader SIEGENBEEK schreef hiertegen (Brief, bl. 10): »Voor dit door U ter neer gestelde »zoek ik vruchteloos het bewijs, dat door U niet gegeven »is." Hierop deelt BEIJERMAN eerst eenige plaatsen mede uit de brieven van ORTEL enz., bij BOR te vinden, waarbij wij alleen die op bl. 633 missen, vervolgens het gezegde van VAN PRINSTERER op gezag van BOR; en nadat op deze wijze eindelijk *bewezen* is geworden, dat het *denkelijk* wel in *waarschijnlijk* had kunnen worden veranderd, besluit hij

met een *pater! peccavi*, en zegt, dat hij, »alles rijpelijk »wikkende en wegende, welligt nu eene andere bewoor»ding zou gebruikt hebben." — Dat het eene sterkere zou hebben moeten zijn, verzwijgt hij evenwel. Kunt ge nog twijfelen, lezer! of hij is almede »van de zwarte kleur?" Hij heeft eerbied noch voor de sekse, al schittert deze door uitstekende talenten, noch voor den ouderdom, al is de kroon der grijsheid, die deze draagt, eene sierlijke, welverdiende en op den regten weg verkregene.

Eenige bijzonderheden zijn in de *Aanteekeningen* met opzet voorbijgegaan, vermits zij beter voegden in de *Bijlagen*, zijnde: a) *Teregtwijzing voor den* WEW. ZG. *Heer* J. A. M. MENSINGA, enz. bl, 151—196, een opstel in geheel anderen stijl, hetgeen den naam, dien het draagt, letterlijk verdient. Dikwerf speelt BEIJERMAN met MENSINGA; maar dikwerf ook brengt hij hem verpletterende slagen toe. De Predikant te *Sijbekarspel* mogt willen, dat hij het nooit in het hoofd had gekregen eene *Wederlegging van* BEIJERMAN'S *kritiek* te schrijven. En toch kunnen wij niet zeggen, dat BEIJERMAN hem ongenadig heeft behandeld, in aanmerking genomen, dat deze de aangevallene is en den Hoogleeraarsrang had op te houden.

b) *Antwoord op den Brief van den Hoogleeraar* M. SIEGENBEEK enz. bl. 197—228, even als deze gesteld op den toon, welke aan mannen voegt, die hun leven aan de beoefening der letteren hebben toegewijd. Dit antwoord intusschen komt Ref. voor, minder afdoende te zijn dan het vroegere, en wel op één hoofdpunt vooral.

SIEGENBEEK had, bl. 4 van zijnen Brief, geschreven: »Hetgeen ik niet kan toestemmen is, dat zij (de Staten) geen »grond tot wantrouwen hadden en dus ten onregte op maat»regelen bedacht waren, om zich tegen zijne (LEYCESTER'S) »verkeerde bedoelingen in veiligheid te stellen." — Wanneer men bij de woorden »verkeerde bedoelingen" *alleen* denkt aan het tot zich nemen der Souvereiniteit, hetzij voor zijnen persoon, hetzij ten behoeve zijner meesteres, dan kan men Prof. BEIJERMAN gelijk geven. Ref. houdt zijne stelling op *dat* punt voor bewezen. Hij houdt het mede voor genoegzaam uitgemaakt, dat OLDENBARNEVELD en de Staten van *Holland* te dezen geen argwaan koesterden. Maar BEIJERMAN houdt toch de Heeren Staten voor verstandige en voorzigtige mannen, en schreef bl. 149: »Wie voorzorgen neemt, waar

»die noodeloos zijn, is niet voorzigtig, maar een tobber, een »zwaarhoofd, en dus een zwakhoofd." Dat zij intusschen voorzorgen namen leert hij uitdrukkelijk bl. 141; want zij deden MAURITS *in functie treden* als Stadhouder. »Werd er niet »bij tijds in voorzien, LEYCESTER mogt het er eens voor hou»den, dat die post onbezet, dat hij vacant was; hij mogt »eens het nog niet erkende, het nog slapende regt van »MAURITS miskennen; hij mogt eens, of een ander *Neder»lander*, of, erger nog, zich zelven of een' ander vreemde»ling, met dien post begiftigen; dan had de zoon van WILLEM »bitter weinig aan zijn verkregen regt — en men had een »gast binnen zijne woning, die mogelijk, bij nadere kennis»making, zeer lastig zou blijken te zijn." — Hoe kan deze redenering gebillijkt worden, zonder de vooronderstelling, dat er toch eenige reden bestond om zoo iets te duchten? De voorslag er toe ging uit van *Zeeland*, waar VALCKE zoo grooten invloed bezat; VALCKE, die ook tot de gezanten naar *Engeland* had behoord en dus LEYCESTER kende, die hem wederkeerig beschrijft (*Corr.* p. 409) als »een loos en fijn man," en hem (p. 425) »slim" noemt. Nu is het bekend, dat VALCKE, evenzeer als OLDENBARNEVELD, uit dankbare vereering van WILLEM, het oppergezag over *Holland* en *Zeeland* voor het Huis van *Oranje* bewaard wilde hebben; en dat hij niet zeer LEYCESTERS-gezind was, kan welligt ook daaruit worden afgeleid, dat hij reeds den 9 Jan. 1586, en dus slechts twee dagen na LEYCESTER's komst in *den Haag*, zijn ontslag uit den Staatsraad verzocht, hetgeen hem evenwel geweigerd werd. Zij het nu al, dat liefde voor den jongen MAURITS hem en anderen te bezorgd hebbe gemaakt, beide genoemden waren toch te schrandere mannen, om zich door hersenschimmen te laten beangstigen, en hadden daarenboven in *Engeland* goede gelegenheid gehad om veel te zien, veel te hooren en op te merken. Het moge dus al niet volkomen duidelijk zijn, wat zij vreesden; genoeg, zij vreesden *iets*, zij namen voorzorgen, en, niet zonder schroom voor de toekomst, zagen zij LEYCESTER komen, en *den Briel* met *Vlissingen* aan de *Engelschen* overgeven. »Maar ik weet niet," zegt BEIJERMAN, bl. 206, »of de Regenten het zouden hebben kunnen »tegenhouden, als het volk de Souvereiniteit onvoorwaar»delijk had verkiezen op te dragen. Hun gezag was bijster »gering. Hun argwaan had hun ten slotte dus bitter weinig

»geholpen; reden te meer om dien niet te voeden." — Op gelijken grond zou men de voorzorg ten opzigte van MAURITS voor overbodig hebben kunnen verklaren; hiermede kan het dus Prof. BEIJERMAN niet wel volkomen ernst zijn.

Wij gaan intusschen een' stap verder en wagen het te gissen naar eenen grond van vreeze, afgescheiden van de Souvereiniteitsaanmatiging. WILLEM I en zijne meestvertrouwde raadsmannen waren, sedert lang, voor de Engelsche staatkunde meer beducht dan voor die van *Frankrijk*. Van daar de overhelling naar die zijde, zoo lang hij leefde. Niet slechts VAN MARNIX en DE VILLIERS, beiden na zijn' dood van het staatstooneel zoo goed als afgetreden, ten minste buiten betrekking geraakt, deelden zijne denkwijze, maar ook VALCKE, OLDENBARNEVELD en anderen, die tot den grooten man in betrekking hadden gestaan. En waarom? Zij meenden, dat het den lande alleen bij verdraagzaamheid in het stuk van Godsdienst wèl konde gaan, omdat bij onverdraagzaamheid de, reeds zoo zwakke, krachten nog meer verlamd zouden worden; zij vreesden, dat de minder verdraagzamen en sterker voor Gereformeerde regtzinnigheid ijverenden, bij overwegenden invloed der *Engelschen*, te veel den boventoon zouden verkrijgen en schade doen; ja ook, dat dit aanleiding zou kunnen geven, om de gewesten, met den tijd, wederom geheel cijnsbaar aan vreemden te doen worden. Had men thans al met *Engeland* dezelfde belijdenis, terwijl men die in *Frankrijk* zocht te onderdrukken, »hinc contra, spes Borboniorum, qui eadem sacra propugnabant; inde ambigua successio, et inter inhiantes Scotorum Regina, Romae et Hispanis devincta!" (GROTIUS, l. l.) Wat moest er worden van *Nederland*, wanneer de Schotsche Vorstin aldaar eens zegepraalde, en *de Briel* en *Vlissingen* alsdan in handen der *Engelschen* waren? Zou deze vrees niet gemotiveerd hebben kunnen worden, zonder dat men persoonlijken argwaan tegen ELISABETH of LEYCESTER koesterde? Zou men, schoon gedrukt door zorg te dezen, LEYCESTER niet met een goed hart hebben kunnen welkom heeten? Maar ook, moest deze zorg niet toenemen, toen LEYCESTER, van den beginne af, door godsdienstige pralerij aan het volk zocht te behagen, en het volk zich verheugde, omdat hij »zyne regieringhe van Religionssaken begost — jae waren »meer van hem verwachtende, als van den Prins van Oraig»nien selfs, die welcke, als sy seyden, in vele wichtige sa-

»ken met die vyanden van de Religie hadde door de vinger »gesien, so om haet ende afgonst teghens zyne persoon te »myden, als oock by ghebreeck van ontsicht ende middelen; »daer ter contrarien dese eenen stercken rugge aan de Co»ningin hadde, ende met derzelver macht ghewapent was, »ende daerom niet en behoefde met yemants te veynsen, ge»lyck hy oock selfs dickwils hem verluyden liet, dat hy »niemants in saken van de Religie ende de ghemeyne wel»vaert ghemeent ware te sparen, daerby voeghende, dat de »Prins van Oraignien veel te goet ende te weeck over de »heymelycke Malcontenten was geweest." (VAN REYD, bl. 115. 4°.) — Moest deze zorg bij de vrienden van *Oranje* en bij de liefhebbers van het vaderland niet tot wrevel overslaan en in tegenstand ontaarden, toen LEYCESTER reeds in Febr. 1586, om redenen, welke zij niet vermoeden konden, met de Staten rusie zocht, »vermits hij zich liever om dergelijke reden aan de dienst zou onttrekken, dan er op eene andere wijze uit gezet te worden?" (Vg. BEIJERMAN, bl. 130).

Doch onze aankondiging van het kleine boekdeel is reeds tamelijk breed uitgevallen. Wij moeten eindigen. De Heer BEIJERMAN houdt van kortheid, mits de duidelijkheid er slechts niet onder lijde. Kan mén, vraagt hij, met weinige toe, waarom er vele gespild? en hij is waarlijk over het algemeen niet kwistig geweest met woorden, maar heeft des te meer stof gegeven tot nadenken. Wij verheugen er ons over, en hechten, ook hierom, aan zijnen arbeid bijzondere waarde. Geen beoefenaar der Vaderlandsche Geschiedenis kan dien missen. Intusschen doet de aanleiding tot dit schrijven den Ref. innig leed. Hij wenscht met Prof. SIEGENBEEK, dat onze voortreffelijke Romanschrijfster haar werk vervolge en voltooije; en velen wenschen dit met hem. Zij luistere slechts niet te veel naar haren vriend MENSINGA, dewijl die te veel overhoop haalt, te weinig nadenkt, te stellig spreekt, en, zelfs waar hij als verdediger optreedt, met remarques voor den dag komt, om zijne eigene, allesomvattende, wetenschap eens te luchten te hangen. (Vg. *Rec. v. d. Rec.* bl. 328). — Ik erken, dit laatste woord is hard. Ik zeg ook, met MENSINGA: »Een hard woord, eene »beleediging, blijft hard en beleedigend, om het even of »hij, wien het aangaat, u op de *punt* roepen kan, of dat »zijn stof reeds lang vergaan is. — Hij is mensch!" — Maar ik voeg er bij: wie kaatst moet den bal terug wachten.

MENSINGA heeft dien op BEIJERMAN trachten te werpen, doch met duchtigen slag teruggekregen. Hij wilde dezen schaakmat zetten, en — is schaakmat geworden; ten minste naar Ref. oordeel. Dat hij dit niet zal erkennen, is te voorzien. En zoo niet, dan roept hij Ref. welligt ook op de *punt*. — Waarvan? — van zijn hoofddeksel? — of van zijne Recensent ook der Recensenten pen? — *Sit*. — *Nous verrons*. — Ref. heeft wel niets »van de olifanten, die het over jaar en dag nog weten;" maar toch nog iets ter verdediging; — en even als Ds. MENSINGA, heeft hij ook iets gedaan aan alles, maar het echter nog niet zóó ver gebragt, dat hij, gelijk deze, over alles eene *beslissende* uitspraak zou durven doen.

Hij legt thans de pen ter zijde, na aan de Heeren VAN DER KEMP, *Maurits*, D. I, bl. 186, en BEIJERMAN bl. 182, in bedenking te hebben gegeven, of PAUL (KRUBBE) niet zou moeten zijn, PAUL (KNIBBE). Hij houdt het voor eene drukfout in den *Maurits*, ontsnapt aan Prof. BEIJERMAN; doch zal desniettemin, in het tegengestelde geval, met dien KRUBBE gaarne wat nader bekend worden.

---

*Voorlezing over den invloed van de opmerking en nabootsing der Natuur op 's menschen ontwikkeling en volmaking, door* L. S. P. MEYBOOM, *Th. Dr. en V. D. M., gehouden bij het Natuurkundig Genootschap te Nijmegen. I. Te Nijmegen, bij* D. J. Haspels. 1847. *In gr.* 8*vo.* 40 *bl. f*: - 40.

Deze Voorlezing is de eerste eener reeks van dergelijke meerdere voordragten, door den Schrijver bij het Natuurkundig Genootschap te *Nijmegen* gedaan, en op verzoek van den Uitgever afgestaan voor den druk. Op zichzelf is het niet onbelangrijk, maar integendeel aangenaam, om in het zomersaizoen door deze Voorlezing te worden in staat gesteld de schatten der Natuur voorgesteld te zien als dienstbaar ter ontwikkeling van 's menschen geest, ter volmaking van zijn verstand, ter vorming van zijn hart. En echter was er iets bij het lezen van deze Verhandeling, dat ons, bij de vele goede opmerkingen, die wij daarin aantroffen, vreemd is voorgekomen en dat wij hier anders gewild hadden. Zien wij kortelijk den inhoud. De natuur noemt de Schrijver hier: »niet

slechts de stoffelijke, onbezielde schepping, maar ook al wat geschapen is, stoffelijk en zedelijk: al wat bestaat buiten God, voor zoo ver dat onder het bereik van 's menschen kenvermogen valt." Blijkt het nu niet reeds uit deze omschrijving, dat het onderwerp te ruim genomen is? Kan men reeds vooraf niet verwachten, dat de stof te onbeperkt zal wezen, om haar in eene reeks van voorlezingen, al ware die reeks nog zoo uitgebreid, volledig te behandelen? Moet het niet alzoo van lieverlede gebeuren, dat de Schrijver op een vreemd terrein geraakt, verwijderd van het gebied eener natuurbeschouwing, en, terwijl hij een wijsgeerig en zedelijk onderzoek beoogt, dit op eene scheve en onvoldoende wijze doet en de zedeleer, van het Christelijk standpunt genomen, geheel en al mist? Moeijelijk is de grens tusschen wijsbegeerte en Christendom, en door deze Verhandeling is 't ons al wederom gebleken, dat men beter en voorzigtiger doet, óf een bloot wijsgeerig óf een zuiver Christelijk oogpunt te kiezen; en zoo is het ook met het zedelijk standpunt. Na de geopenbaarde Godsdienst des Evangelies, bestaat er eigenlijk geene andere zedekunde meer voor den Christen, dan de zuiver-Christelijke zedekunde. En ziedaar nu, wat hier gemist wordt; ziedaar de klip, waarop wij ieder moeten opmerkzaam maken, die zich eene natuurbeschouwing uit een wijsgeerig en zedelijk oogpunt heeft voorgesteld. Die klip heeft onze vaderlandsche Schrijver MARTINET, toen hij zijn *Katechismus der Natuur* schreef, naar de kennis, die men toenmaals daarvan had, uitnemend weten te vermijden: en al had hij ook, in ruimeren omvang, de zedelijke wereld, wijsgeerig, zooals Ds. MEYBOOM, onder zijne toenmalige beschouwing der stoffelijke natuur mede willen opnemen, wij zouden ons gewis in denzelfden echt Christelijken geest door MARTINET die voorstelling hebben geleverd gezien. — Gaan wij verder. Bij den *invloed der natuuropmerking op de ontwikkeling en volmaking van den mensch*, wordt door Ds. MEYBOOM wederom gesproken van den invloed op de ziel der menschen. Doch ook hier valt het weder duidelijk in 't oog, dat alles meer wordt toegepast op het ligchaam, op kunst, wetenschap en verstand, en dat het zedelijk-wijsgeerig oogpunt den Schrijver verlegen laat en schraal behandeld wordt. In alles is het ook hier wederom blijkbaar, dat zonder Openbaring, zonder Christelijk beginsel, de natuur, althans voor den Christen, weinig vermag

ter ontwikkeling en *volmaking*. In dit gedeelte trof ons bovendien ook, gelijk in den geheelen loop der Voorlezing, menige passage, die beter bij mondelinge voordragt dan bij gedrukte uitgave voegde: er is in het geheele stuk veel, dat zóózeer van zelf spreekt en zonder aanwijzing blijkt, dat er hierdoor iets flaauws, soms iets onbeduidends in is, hetwelk bij dergelijke afgetrokkene of algemeene onderwerpen wel meer plaats heeft. De omschrijving dan ook, die hier van 's menschen volmaking gegeven wordt, is ongenoegzaam: is men toch eenmaal Christen, dan is er geene *volmaking* mogelijk, dan alleen in naauwe gemeenschap met den Verlosser.

Het tweede deel der Voorlezing, bestemd om ons *den invloed* der opmerking en nabootsing der natuur op 's menschen ontwikkeling en volmaking te schetsen, beschouwt daartoe *a.* de *taal*, waarbij eenige lezenswaardige opmerkingen worden medegedeeld, om den invloed der natuur op den gemeenschappelijken oorsprong der oude talen te bewijzen, *b.* het *letterschrift* en *c.* de *kunst;* onderscheiden in de *industriële, sprekende* en *beeldende* kunst; en de wetenschappen. Alles doorloopende, wacht men nu weder de schets van den invloed der opmerking en nabootsing van de natuur op den *zedelijken* mensch en in betrekking tot de *godsdienst*, doch men vindt hier niet veel meer, dan de aanleiding, die de voorwerpen der natuur gaven tot afgodische vereering, waarbij de schrale slotsom alléén deze is, »ten laatste werden menschen vergood en goden menschelijk gemaakt, waarbij men wederom de natuur copiëerde, God voorstellende als eenen woesten, grilligen dwingeland, als oppermagtigen bestuurder, als regtvaardigen regter, als weldoener, *als Vader....*" Is dit laatste, vragen wij, waar? —

Nu volgt eindelijk het derde deel dezer Voorlezing, en wij wachten dan nu iets meer, daar de Schrijver ons ten leste belooft, de ontvouwing, hoe de opmerking en nabootsing der natuur een krachtige hefboom is en blijft ter volmaking van den mensch, terwijl hij belooft dit te zullen bewijzen »én uit 's menschen aard, én uit den aard der natuur, *in den Christelijken zin genomen.*" Bepalen wij ons tot het laatste oogpunt, door den Schrijver gekozen. Allerzonderlingst inderdaad is de uiteenzetting van dit gedeelte van het betoog. »De natuur," zegt de Schrijver, »leert ons den Scheppper als een' Vader kennen en de schepping als een vaderhuis;

»de opmerking en nabootsing van wat de mensch daar ziet »en hoort, moet zoo lang voor hem een noodwendige en heil»rijke arbeid blijven, tot dat hij in alle deelen van dat Va»derhuis zich op zijne plaats en *op zijn gemak gevoelt!*" Wij vragen het ieder onbevooroordeelde, of *dit* dan waarlijk het resultaat moet zijn van eene natuurbeschouwing, in den Christelijken zin genomen? — Wij meenden ook minder te kunnen instemmen met hetgeen de Schrijver van den Verlosser zegt: »Aan het hoofd van eene ontelbare menigte van »onvolkomene individuën, staat Christus als de volmaakte »*mensch.*" Hetgeen echter daarop volgt kon ons meer bevredigen, immers is het uit die volgende woorden op te maken, dat de Schrijver in dien Verlosser meer ziet, dan *den volmaakten mensch.*

---

Indien er van de Natuur gesproken wordt in de H. Schrift, dan moeten wij voor ons, als wij met den Schrijver een Christelijk wijsgeerig en zedelijk standpunt kiezen, rondborstig verklaren, iets meer en iets anders te vinden; wij voor ons wenschen ons zegel liever te hechten aan eene natuurbeschouwing tot 's menschen ontwikkeling en volmaking, zooals BEETS haar in zijne *Twaalf Preeken*, of THEREMIN in den IXden Bundel van zijne *Predigten*, of reeds vroeger de vermaarde kanselredenaar ALLARD HULSHOFF haar ons geleverd heeft. Dit neemt echter niet weg, dat ook de voorstelling des geëerden auteurs haar nut heeft, en dat wij 't stukje ter lezing en toetsing gaarne aanbevelen. Men vindt hier althans geene natuurbeschouwing, waarin het Christelijk element geheel ontbreekt. Dat het stukje ook van geenen bondigen en goeden stijl ontbloot is, blijkt uit de slotwoorden, die wij hier als eene proeve aanhalen: »Mijne taak is voleindigd. Wij leerden de natuur kennen als een groot boek, door God geschreven, waarvan ons reeds hier op aarde eene enkele bladzijde ter lezing wordt aangeboden. Wij hebben in dat boek gedurende den verloopen winter op eene wetenschappelijke wijze met elkander zoeken bekend te worden: wij eindigen daarmede thans. Met de komende lente zal zich het groote Boek zelf weêr in verjongde schoonheid voor ons openen. Blijven wij daarin lezen zoo lang het ons gegund wordt. En is de bladzijde ten einde, laat ons den Vader vragen: keer

het blad, en toon ons ook andere, opdat wij het groote boek uwer waarheid geheel mogen kennen en geheel ontwikkeld en volmaakt mogen zijn." — Wij noodigen Ds. MEYBOOM tot de voortzetting der uitgave zijner Voorlezingen uit; hij neme onze aanmerkingen ten beste, zij waren opregt, maar feilbaar in de opvatting. Wij zullen misschien het best zamenstemmen in hetgeen HULSHOFF in zijne *Kerkelijke Redevoeringen* ergens zeide: »de Natuur is eene ongeschrevene openbaring."

CANDIDUS.

---

*Reis naar het Eiland Java en uitstapje naar het Eiland Madura. Vrij vertaald, naar het Hoogduitsch van Dr.* EDUARD SELBERG, *door* W. L. DE STURLER, *Ridder, Oud-Majoor van het Ned. O. I. Leger. Met eene Kaart. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1846. *In gr.* 8*vo.* 378 *bl. f* 3-90.

De Schrijver, reeds bij het Nederlandsche publiek bekend door zijn werk: *Vergangene und gegenwärtige Lage der Insel Java, Rinteln und Leipzig* 1840, mede door den Majoor DE STURLER vertaald, heeft, onder bovenstaanden titel, andermaal een werk uitgegeven, dat door Ref. met veel genoegen is gelezen. Het bevat onder anderen de reis naar *Java;* de beschrijving van *Batavia;* over den toestand der geneeskunde op het eiland *Java;* de geneeskunde bij de *Javanen, Chinezen* en *Europeanen* op *Java;* de constructiewinkels en munt te *Soerabaija;* de schouwspelen der *Javanen;* over *Maleische* taal- en dichtkunde; de *Javanen,* ligging en klimaat van het eiland, enz. enz. Men ziet uit deze slechts gedeeltelijke inhoudsopgave, dat de Schrijver den tijd, die hem van zijne betrekking als Scheepsdoctor overbleef, wèl heeft besteed, en, zijn kort verblijf op *Java* in aanmerking genomen, veel heeft opgemerkt; zelfs de reize derwaarts is niet vruchteloos voor hem geweest: de beschrijving van het lichten der zee en zijne opmerkingen daarover zijn zeer belangrijk, zoo ook over de *Maleische* en *Javaansche* talen en letterkunde, waarvan hij zeer veel werks heeft gemaakt.

Het werk heeft veel goeds, vooral voor hen, die zich naar onze O. I. Bezittingen willen begeven. De vertaling is wèl, en de aanteekeningen strekken zeer tot opheldering van een en ander. Eene schets van het eiland *Java* versiert het werk.

Eenige drukfeilen zijn bij Ref. niet onopgemerkt gebleven, vooral in de *Maleische* woorden, o. a. bl. 88, *inie toewan adahmakarian* voor *ieñi toewan adamakan-an*, *maasdari Padang* voor *maasderi Padang*, *spatoe roepia perrak* voor *sapàtoe roepia pejrakh* en meer andere, bl. 96 *ini settan* voor *ieni Sjethan*, *orangblanda* voor *orang belanda* enz. Bladz. 27 staat: *uit de inrigting van het takelwerk zoekt;* zal wel moeten wezen *uit de zamenstelling van het tuig zoekt.* Bl. 134 *dakstoelen* voor *dakstijlen;* bl. 376 de *Sebastiaansbaai* voor de *Simonsbaai.*

---

*Wandelingen door Gelderland en aangrenzende Noordbrabandsche, Limburgsche en Pruisische gewesten, door Mr.* A. W. ENGELEN. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1847. *In gr.* 8*vo.* 331 *bl. f* 3-60.

Vóór eenige jaren gaf de Heer ENGELEN het publiek gelegenheid, om hem te vergezellen op zijne wandelingen in en om *Brussel*, en zijn boek werd met graagte en belangstelling ontvangen. Wie zich dat werk nog herinnert, voor dien zal het voldoende zijn, wanneer wij zeggen, dat de *Wandelingen door Gelderland*, die wij thans aankondigen, in denzelfden geest zijn geschreven. Het is geene gemakkelijke taak, om streken, die ten deele bekend zijn, ten deele, wat natuurschoonheden betreft, weinig treffends of opmerkelijks opleveren, zoodanig te beschrijven, dat de aandacht en belangstelling des lezers worden geboeid. Er moet van andere zaken partij worden getrokken, die aan de voordragt afwisseling en levendigheid bijzetten. Hierin is de Heer ENGELEN dan ook niet in gebreke gebleven. Zijne liefhebberij leidt hem als van zelf tot geschiedkundige herinneringen, en ook die plaatsen, welke overigens weinig belangwekkends bezitten, leveren daardoor dikwijls veel stoffe op tot beschrijvingen en schilderingen van den ouden tijd. Men gevoelt, dat wij daarbij niet altijd geheel op historischen bodem kunnen staan, maar dat de overleveringen en oude kronijken

meermalen het hunne moeten aanbrengen; overleveringen en kronijken, die den toets eener strenge kritiek geenszins overal kunnen doorstaan. Wij hopen niet, dat er daarom lezers zijn zullen, die vragen, waarom dergelijke verhalen worden medegedeeld. Zij behooren tot de schildering van plaatsen, tijden en menschen, en verdienen reeds daarom bijeengezocht te worden, omdat zij ons eenigzins den geest aanduiden, die de oude dagen bezielde, toen zij werden opgesteld. De geschiedenis van *Gelderland* en de omliggende streken is rijk aan belang inboezemende tooneelen van den meest onderscheiden aard. Men vindt deze hier in groot aantal medegedeeld, en zij verdringen schier de natuurbeschrijvingen, over wier te groote uitvoerigheid of langwijligheid hier wel niet valt te klagen.

Met uitzondering van enkele streken, waarover ENGELEN daarenboven in vergelijking slechts kort handelt, heeft hij zich op zijne wandelingen vooral zulke plaatsen uitgekozen, die minder algemeen door den grooten stroom van reizigers in *Gelderland* worden bezocht. Menigeen zal daardoor den wandelaar volgen in oorden, die hij niet der moeite waardig had gerekend op te zoeken, en die toch misschien in eenvoudig landelijk schoon niet behoeven onder te doen voor plaatsen, die den algemeenen roem van schoonheid als bij uitsluiting bezitten. De lezer zal dit kunnen beoordeelen, wanneer wij hem achtereenvolgens de opschriften mededeelen der onderscheidene wandelingen, die hij hier onder het geleide van den bekwamen Schrijver maken kan. Hij gaat uit van zijne toenmalige woonplaats *Elburg*, en zijn eerste togt is van daar naar *Apeldoorn*. Reeds op deze eerste wandeling is rijke stof van historische herinneringen voorhanden. Niet het minst belangwekkende, ofschoon in tijdsorde tot onzen leeftijd behoorende, was ons dat, wat wij hier vonden over DAENDELS en zijne landbouwkundige werkzaamheden op de *Veluwsche* heide. Van *Apeldoorn* voert eene tweede wandeling ons naar *Arnhem*, die tot uitstapjes naar het *Beekberger* woud en naar *Hoenderlo*, bekend door de ijverige bemoeijingen van Ds. HELDRING, aanleiding geeft. De omstreken van *Arnhem* zelf leveren de stoffe op tot eene derde wandeling, die vooral zeer rijk is aan historische herinneringen. Van *Arnhem* gaat de schrijver naar *Nijmegen*. Daarbij echter wijkt de wandelaar, na het dorpje *Elst* te zijn

doorgetrokken, ter linkerzijde af, en bezoekt *Bemmel*, *Gent*, *Doornenburg*, *Pannerden*, *Lobith*, *Elten;* en, van daar op *Lobith* teruggekeerd, gaat hij met de stoomboot naar het aloude *Oppidum Batavorum*. *Nijmegen* zelf (vooral weder zijne geschiedkundige belangrijkheid) vindt de lezer in de vijfde afdeeling behandeld. Van daar gaat de togt naar *Mook*, welks heide natuurlijk den wandelaar in oude dagen verplaatst, toen zij hare treurige beruchtheid heeft gekregen. *Groesbeek*, *Bergendaal* en *Beek*, plekjes, bekend bij bijna allen, die ooit *Gelderland* bezochten, verdienen ten volle de bladzijden, die hier aan haar worden toegewijd, en daarop trekt de reiziger naar *Venlo*, dat, met *Roermonde*, het doel van den togt wordt. *Baesweiler* en *Gulik*, *Gelder* en *Goch* leveren rijke stof op voor de beide volgende afdeelingen. Over *Gennep* gaat de wandelaar daarop naar *Grave*, naar *Battenburg*, naar *Ammerzode*, en eindigt zoo, over *Loevestein* en *Gorcum*, zijn togtje.

Deze eenvoudige opgave, kan intusschen slechts een denkbeeld geven van den rijkdom van zaken, die wij hier aantreffen, en waartoe bijna ieder plekje het zijne aanbrengt. De wijze, waarop ENGELEN schrijft, is te bekend, dan dat wij daarvan zouden behoeven te spreken, gelijk wij ook niet op enkele onnaauwkeurigheden in stijl en correctie willen vitten. Op bl. 280 geeft de Schrijver zich vrij duidelijk te kennen als den auteur van *Eduard Dalhorst* en *de Grot van Fosto*, beide onder den naam van HERMAN VAN APELTERN in het licht verschenen, en waarvan de eerste vooral de verdienste bezit van in een toen nog bij ons bijna geheel onbeoefend vak van literatuur eene zeer loffelijke proeve op te leveren.

Wij bevelen gaarne dit boek onzen lezers aan, dat het aangename met het nuttige paart.

---

*Een Keizer en zijn Veldheer. Tafreelen uit den dertigjarigen Oorlog. Naar het Hoogduitsch van* E. WILLKOM. *III Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven Bohn. *In gr.* 8*vo.* 1028 *bl. f* 9-80.

De titel van het oorspronkelijke, WALLENSTEIN, de naam

van den held des verhaals, geeft duidelijker datgeen te kennen, wat het werk bevat, de geschiedenis namelijk van den bekenden Keizerlijken Veldheer uit den dertigjarigen oorlog. Wel heeft het verhaal veel van eenen roman, maar de opsiering, om ze geene verdichting te noemen, is zoo moeijelijk van het wezentlijk gebeurde te onderscheiden, dat deze tafereelen even zooveel regt hebben op den naam van ware geschiedenis, als de gewrochten van velen, die op den naam van geschiedschrijvers aanspraak maken, maar zich door hunne eigene inzigten of door hunne verbeelding laten beheerschen. De aan de geschiedenis ontleende tafereelen, die elkander hier onafgebroken opvolgen, geven aan het werk van WILLKOM meer van een geschiedverhaal, en zijn zoo afwisselend en boeijend, dat zij het onderhoudende van den roman met het naauwkeurige der geschiedkundige voorstelling doen gepaard gaan. Dat de schrijver Keizer FERDINAND II en WALLENSTEIN zelven somtijds te gunstig beoordeelt, is niet in strijd met deze onze bewering. Ook als geschiedschrijver zou hij hetzelfde gedaan hebben; het schijnt bij hem het gevolg van zijne overtuiging te zijn, en wij maken daarop alleen opmerkzaam, om den lezer onder het oog te doen houden, dat, ofschoon de Schrijver voorbedachtelijk niets strijdigs met de geschiedkundige waarheid moge verhaald hebben, hij, van de vrijheid gebruikmakende, die de schilder van tafereelen heeft, om zijne verbeelding te laten werken, een ruim veld had, om zijne eigene meeningen te laten gelden. Niemand verlate zich dus op het werk als eene onfeilbare bron; maar het verdient aanbeveling, als eene levendige voorstelling der ware gebeurtenissen, wèlgeschikt om ons deze te doen beschouwen even alsof wij ze voor oogen hadden, en op het tooneel, waar zij plaats hadden, tegenwoordig waren. Naar het ons voorkomt, heeft de Vertaler zich op eene loffelijke wijze van zijne taak gekweten, en, in eenen goeden stijl en zuivere taal, ons lezend publiek eene aangename en belangrijke lectuur aangeboden.

---

*Het blanke Meisje onder de Roodhuiden. Eene schets van Noord-Amerikaansche zeden. Naar het Hoogduitsch van* CHARLES SEALSFIELD. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1847. *In gr.* 8*vo.* 537 *bl. f* 5-70.

Wanneer men op den titel van dit boek den geheel Engelsch klinkenden naam des Schrijvers leest, en tevens de verklaring, dat het boek uit het Hoogduitsch is vertaald, zou men ligtelijk tot het vermoeden komen, dat wij hier eene vertaling van eene vertaling vinden. Men zou zich echter in dit vermoeden bedriegen. De ondervindingen van SEALSFIELD als Schrijver zijn vrij zonderling. Hij is eigenlijk een *Amerikaan*, en, schoon zijn naam dit niet aanduidt, van Duitschen oorsprong. Hij is een voorbeeld, hoe dikwijls letterkundige naam van toevallige omstandigheden afhangt, en hoe dwaas men dikwijls doet, wanneer men zonder eigen onderzoek afgaat op den roep, die van dezen of genen uitgaat, of onachtzaam de werken laat liggen van hem, wiens roem in het eerste oogenblik niet luide werd uitgetrompet. SEALSFIELD ving zijne loopbaan als Schrijver in *Amerika* aan; maar, welke omstandigheden daartoe ook aanleiding gaven, hij zag zijne eerste schriften, in het Engelsch opgesteld, met onverschilligheid ontvangen. Hij schijnt later *Amerika* verlaten en zich in *Zwitserland* te hebben gevestigd. Daar hervatte hij zijne letterkundige werkzaamheden, en schreef zijne Amerikaansche schetsen in het Hoogduitsch. En ziet, uit den vreemde dringen zijne stukken naar *Amerika* door! Men stond nu verbaasd over de juistheid, de getrouwheid, de fraaiheid zijner schilderingen, en haastte zich, om in het Engelsch te vertalen de schriften van hem, die oorspronkelijk in die taal had geschreven, maar toen verwaarloosd werd en nu met geestdrift wordt gelezen. Zonderlinge loop van zaken! Ontmoedigend voorbeeld voor hem, die naar letterkundigen roem streeft, en die ziet, hoe weinig daarop te rekenen valt, hoe ligt deze of gene vooroordeelen hem in vergetelheid begraven kunnen; terwijl niet altijd een gelukkig toeval hem daaruit weder te voorschijn roept.

Wat hiervan zijn moge, de *Amerikanen* hebben SEALSFIELD regt gedaan, toen zij zijne werken uit den vreemde ontvingen en gretig opnamen. Ook ons verwondert het, dat hij eerst nu onder de aandacht schijnt gevallen te zijn van onze uitgevers en vertalers; dat verwondert ons te meer, omdat zij er natuurlijk op uit moesten zijn, om het publiek op zoodanige werken van smaak te vergasten, die iets nieuws en piquants bezitten. Eene zekere hoeveelheid romans wordt nu eenmaal voor den leeshonger gevorderd; maar waarlijk de eentoonigheid van het genre moest, ook bij den onverzadelijksten leeslust, verveling en eindelijk walging wekken. Wat Rec. van SEALSFIELD las, geeft iets anders; iets, dat afwijkt van den gewonen inhoud der meeste romans. In zeker opzigt

heeft hij wel eenen voorganger in zijnen landgenoot COOPER, maar de overeenkomst is toch niet zeer groot. Beide leveren Noord-Amerikaansche schetsen; maar de tooneelen, die zij ter schildering uitkiezen, verschillen nog al. Zoowel daar, waar SEALSFIELD u onder de *Indianen* verplaatst, als waar hij het leven der *Amerikanen* schetst, is het hem minder te doen om effect te maken, dan om naar waarheid en getrouw beider zijn en leven af te schetsen. In dit opzigt komt ons het boek, dat wij thans aankondigen, vooral uitstekend gelukt voor. Onderhoudend geschreven, wekt het door het vreemde en ongewone der tooneelen in dubbele mate de aandacht. Het eerste deel verplaatst ons in het midden van een' kleinen Indiaanschen volksstam, die voor de meer en meer indringende volkplantelingen de wijk heeft genomen en zich tot over de grenzen van *Mexico* heeft teruggetrokken. De teekening dezer natuurmenschen is zeer fraai en geeft ons een juist denkbeeld van hunne levenswijze en hunne betrekking tot elkander en de *Amerikanen*. Met deze laatsten maken wij in het tweede deel nader kennis, en het kontrast tusschen deze beide volksstammen geeft aan het geheel iets zeer eigenaardigs. Het is dat kontrast, wat de Schrijver zeker vooral bedoelde te teekenen, hetgeen ook de titel van het oorspronkelijke aanduidt, die wijst op de legitime bewoners en de republikeinen. De Hollandsche titel drukt meer den inhoud van den roman, de Duitsche dien van het boek uit.

Over dien titel willen wij intusschen niet strijden, en zullen hem goed vinden, zoo hij tot lezen uitlokt. Wij gelooven, dat men niet zonder belangstelling den Schrijver hier vergezellen zal, hetzij onder de *Indianen*, hetzij onder de *Amerikanen*, en dat dit boek, evenzeer als het onlangs verschenen *In de Kajuit*, van denzelfden auteur, den lezers eene aangename afwisseling zal geven van den gewonen historischen roman, van welken het wel eenige bestanddeelen ontleent, maar toch ook aanmerkelijk verschilt.

De teekenaar van het vignet is, naar het ons voorkomt, in zijne tinten van het Indiaansche gelaat niet gelukkig geweest. De vertaling laat zich doorgaans met genoegen lezen.

# BOEKBESCHOUWING.

*Leerredenen van* J. J. VAN OOSTERZEE, *Theol. Dr. en Predikant te Rotterdam.*

(*Vervolg van bl.* 569.)

In de derde preek behandelt Dr. VAN OOSTERZEE een moeijelijk onderwerp, *het Godsbestuur over kleinigheden*, of liever, gelijk wij bl. 77 lezen, *over het kleine en schijnbaar toevallige*, volgens het verhaal van den dood van ACHAB, I *Kon.* XXII: 34ª. De wijze, waarop hij zulks doet, geeft een helder inzigt van de zaak te kennen en getuigt weder van groote bekwaamheid om ze duidelijk voor te stellen. De verdeeling der stof komt mij intusschen voor, meer in schijn, dan in der daad puntig en juist te zijn. De waarheid namelijk wordt genoemd I. te zeker, om betwijfeld, II. te heerlijk, om gering geacht, III. te leerrijk, om vergeten te worden. Het eigenlijk puntige of treffende der opgave, waardoor de prediker niet alleen het groot belang, maar ook het geheel eigenaardige van het Godsbestuur over het schijnbaar toevallige wenscht in 't licht te stellen, schijnt mij toe, juist door dit streven naar kortheid en puntigheid, verzwakt te zijn. Welke waarheid van de Godsdienst is er toch, waarvan men deze verdeeling niet zou kunnen laten gelden? Er is ook geene tegenstelling van de twee leden der drie hoofddeelen; en VAN OOSTERZEE zal door het behandelen der bovenstaande waarheid toch wel iets meer bij zijne toehoorders hebben willen uitwerken, dan dat dezen er *niet aan twijfelen*, ze *niet gering achten* en *niet vergeten*. Het leerrijke bepaalt ons bij de twee algemeene opmerkingen, dat de ontwikkelde waarheid eene *waarschuwende* strekking heeft voor den dienaar der zonde, terwijl zij *vertroostende* is voor den vereerder van God. Hoe vele waarheden toch, waarvan men dit kan beweren, en hoe

weinig komt het geheel eigenaardige uit van de leer, welke de tekst aan de hand geeft! Voor 't overige erken ik gaarne, dat ook deze preek treffelijke stukken behelst, waartoe ik inzonderheid het eerste hoofddeel reken, en meer bepaald de eerste onderafdeeling, behelzende de voorstelling der waarheid, in het tekstverhaal vervat.

Het opschrift der vierde leerrede luidt eenvoudig: *de Sterrenhemel;* de tekst is ontleend uit de grootsche schilderij, of het heerlijk poëtisch betoog, voorkomende in het XLste Hoofdstuk van JESAJA, meer bepaald in het 26ste vers. Dat een man, begaafd met eene zoo rijke verbeelding en een zoo levendig gevoel, en uitgerust met zoo veel kennis bij zoo groote magt over de taal, een' zoo verheven tekst interessant zou behandelen, was vooraf te verwachten. En in die verwachting ziet de lezer zich ook niet geheel te leur gesteld. Reeds de inleiding, over de gelijke waardering van het boek des Bijbels, der Voorzienigheid en des eigen' levens, wekt de aandacht, de verdeeling houdt ze vast, terwijl de wijze, waarop de onderscheidene punten zijn uitgewerkt, ons nieuwe en schitterende proeven geeft van den grooten rijkdom van denkbeelden, die VAN OOSTERZEE te dienste staat, alsmede van de gemakkelijkheid en bevalligheid, waarmede hij dien ter onderwijzing, verheffing en vertroosting zijner toehoorders uitstort. Hij vindt in den Sterrenhemel I. eene treffende verkondiging van Gods majesteit in het rijk der Natuur, II. eene welsprekende verdediging van Gods leiding in den weg der Voorzienigheid, en III. eene heerlijke lofspraak op Gods grootheid in het werk der Verlossing. Ik moet hier in 't voorbijgaan opmerken, dat het plaatsen van epitheta bij de substantiva in de opgave der deelen, een vast en karakteriserend gebruik van den prediker is. Dit getuigt voorzeker van eene behoefte aan, alsmede van een streven naar juistheid van denkbeelden en uitdrukkingen, maar het ontaardt wel eens in eene zucht tot opsiering, of ter bevordering van het numereuse van den stijl, en mist alsdan het doel. Zoo is het, dunkt mij, hier gelegen. De drie gebezigde epitheta sluiten elkander niet uit; ze kunnen zonder onderscheid ge-

plaatst worden, en ze zouden dus kunnen wegvallen, zonder schade voor de juistheid of de kracht van het betoog.

Het eerste punt ligt geheel in den tekst en wordt ook door eene getrouwe ontleding van al de bijzonderheden, daarin vervat, duidelijk en bepaald aangewezen. Ook het tweede is, door het raadplegen van den zamenhang, waarin de tekst voorkomt, (vs. 27 H:) en van den gang der geheele redenering, volkomen geregtvaardigd, maar het derde?... de Heer VAN OOSTERZEE houde mij ten goede, dat ik er mij niet mede kan vereenigen, ja uit naam der wetenschap, er tegen meen te moeten protesteren. Hij is veel te bekwaam en te scherpzinnig, dan dat hij het min juiste van deze dispositie voor zich niet zou hebben ingezien en erkend, ja hij zelf geeft mij het regt dit te veronderstellen. Of wat is het anders, dan eene poging om goed te maken wat hij zelf gevoelt niet volkomen bestaanbaar te zijn met de voor en bij hem geldende regelen der predikkunde, wanneer hij, bl. 122, bij 't begin der behandeling van het derde punt, aldus spreekt: » Wat ik u tot nog toe zeide, had ook JESAJA aan zijne tijdgenooten kunnen verkondigen, al had hij het ook op eindeloos waardiger wijze gedaan. Maar waar ik tot Christenen spreek, mag de trouw aan den tekst mij niet tot ontrouw aan het Evangelie van CHRISTUS verleiden. Daarom voorspelde (!) ik u *ten derde*, dat de Sterrenhemel u eene *heerlijke lofspraak* zou doen hooren op *Gods grootheid in het plan der Verlossing*." Deze woorden toch behelzen niet een bewijs voor de gegrondheid der dispositie, maar veeleer eene belijdenis van hare ongegrondheid. Of zijn ze wel iets meer dan eene rhetorische phrase, weinig geschikt om het gemis van bondige redenering te vergoeden, of te bedekken? Ik gevoel wel, wat de puntige uitdrukking »trouw aan den tekst," in tegenstelling met het woord »ontrouw aan het Evangelie van CHRISTUS," hier zeggen wil, en ik ben ook zeer gereed, de waarheid, die er in ligt, te erkennen. Het is zoo; de Christelijke prediker moet, bij het kiezen en behandelen van eenen tekst uit het O. V., zijn Evangelisch standpunt niet alleen niet met het Israëlitische verwisselen,

neen, hij moet het veeleer getrouw blijven handhaven en alzoo toonen, dat hij de twee deelen van den Bijbel als ééne voortgaande Openbaring beschouwt. Zulk preken is zeer verdienstelijk, maar niet zoo gemakkelijk, als men wel denkt, doch dit moeijelijke geeft nog geene vrijheid, tegen de regelen der predikkunde te zondigen, of te zeggen, dat deze, »behalve de logische ook de oratorische en psychologische rangschikking der denkbeelden" (Voorrede bl. VIII) vordert. En zulk eene »homiletische zonde" meen ik hier te bespeuren. Men kan, met het oog naar boven geslagen, in waarheid zeggen, dat de Sterrenhemel Gods majesteit in het rijk der natuur verkondigt; hier ligt de kracht van het bewijs in den aard der zaak. Men kan, den tekst in zijn verband nagaande, in den Sterrenhemel zien eene verdediging van Gods leiding in den weg zijner Voorzienigheid; hier is het gebruik, door den profeet van het grootsche natuurtooneel gemaakt, onze gids. Ieder godvruchtig natuurbeschouwer en verstandig bijbellezer gevoelt dit terstond. Bij het derde punt ontbreekt echter alle inwendige zamenhang evenzeer als alle verband, uit den tekst ontleend. Men zou zich, ja, kunnen beroepen op het bekende gezegde: *Novum foedus in Vetere latet, Vetus in Novo patet*, maar volgens dat gezegde heeft God zelf door JESAJA in het XLste Hoofdstuk van diens profetie gesproken, en dus ook daarbij werkelijk gedoeld op het werk der Verlossing door zijnen Zoon, als het middel- en eindpunt van alle zijne openbaringen en aanwijzingen. Juist dit ontkent echter VAN OOSTERZEE, door te zeggen (bl. 122), dat JESAJA, bij het wijzen op den Sterrenhemel, *niet*, even als hij, op de Verlossing heeft kunnen wijzen. Er blijft dus niets anders over, dan te vermoeden, dat de op zich zelf loffelijke behoefte, om elke preek, ook over eenen tekst uit het O. V., tot eene Christelijke rede te maken, bij het streven om al wat tot een onderwerp kan gebragt worden, op te nemen en tot een symmetrisch geheel te schikken en te verbinden, ook hier den rijk begaafden man verleid heeft. Men behoeft, om zich daarvan te overtuigen, slechts na te gaan, hoe hij het derde punt behandelt. Vooreerst vindt hij een blijk van *Gods*

grootheid in het plan der Verlossing daarin, dat *Gods Zoon de heerlijkheid des hemels verwisselde met het nietige stof dezer aarde.* Het is mij duister, hoe de prediker de heerlijkheid des hemels, welke de Zoon verlaat, in verband kan brengen met den Sterrenhemel. Het zijn toch twee zeer onderscheidene dingen, alleen door ons woord *hemel* verbonden, weshalve men kwalijk kan zeggen, dat »Gods Zoon in den schoot des Vaders was in het ontoegankelijk licht, waarvan de prachtigste avond een' flaauwen weerschijn vertoont" (bl. 123). Zelfs volgens de populaire voorstellingen van ons menschen, was Gods Zoon niet *in*, maar *boven* den Sterrenhemel. Onwillekeurig denkt men hier aan zeker beroemd dichtstuk. — Het tweede punt is een bewijs *e silentio.* Dr. VAN OOSTERZEE zegt: (bl. 125, 126) Neen, de sterren »verkondigen de waarheid *niet* die in CHRISTUS is, maar zelfs dat *zwijgen* is eene welsprekende verklaring, hoe heerlijk het licht is van het Evangelie des kruises; want — de avondhemel geeft ons *geene* vervulling van onze heiligste behoeften en wekt *dus* in ons het verlangen naar iets hoogers = het Evangelie!" Ik twijfel, of iemand zich met zulk redeneren zal te vrede stellen. Wat hier van den Sterrenhemel gezegd wordt, zou men ook op den oceaan, ja op de natuur in 't algemeen kunnen overbrengen. Het derde punt, dat de sterren getuigen van *de zaligheid*, die *Gods Zoon voor ons bereidt in den hemel*, schijnt wel een' vaster grond te verkrijgen door het gebruik, dat van de uitspraken des Heeren en der Apostelen gemaakt wordt, die op de sterren doelen, maar het heeft eigenlijk met het eerste hetzelfde gebrek. Dit gebrek is de verwisseling van den Sterrenhemel, bestaande uit eene ontelbare menigte van afzonderlijke bollen, met den hemel, als zetel van Gods majesteit en als verblijf der zaligen. Hieruit is het te verklaren, dat er gesproken wordt van »bewoners der lichtende bollen die *niet* weenen," (bl. 108) en dat wij menschen opgewekt worden, om op het voorbeeld der sterren te zien »die *niet* klagen, omdat zij misplaatst zijn" (bl. 120), en die gehoorzaam »volgen, hetzij God ze voert op eene baan, die van licht en hemelglans gloeit, hetzij Hij ze doet wandelen op paden,

omzwaohteld in nacht en in schaduw."! (bl. 132.) Het gebruik, hiervan te maken, is geen ander, dan dat de sterren, gelijk de geheele natuur, voor ons een beeld en eene kenbron zijn van Gods heilig en volkomen welbehagen, daar zij van denzelfden God afkomstig zijn, die de Zedewet heeft gegeven, en door natuurdwang volbrengen, wat wij in vrijheid geroepen zijn te verrigten. Maar een beeld en eene kenbron van 's menschen toekomstige zaligheid zijn zij niet, dan voor zoo ver de natuur geene van hare behoeften onbevredigd laat en in dien zin zich in een volkomen wèl zijn verheugt. Bovendien, wat hier van den Sterrenhemel gezegd wordt, moet van elk gedeelte der natuur kunnen gelden; eene erkenning, waarin een JESAJA, gelijk mede de Schrijver van het boek JOB, in hunne natuurbeschouwingen ons op zoo treffende wijze voorgaan. En zou de Heer VAN OOSTERZEE geneigd zijn, om wat hij hier, met het oog op den Sterrenhemel zegt, ook bij de beschouwing van het water, van een paard, van den Leviathan, te verkondigen? Voor 't overige kan niemand meer dan ik gereed zijn, om te erkennen, dat ook deze preek bladzijden bevat, waarvan de lezing elk welgesteld hart moet roeren en verheffen, maar ik hou mij tevens verzekerd, en zou het door voorbeelden uit onze homiletische Letterkunde kunnen bevestigen, dat al dit schoone en treffelijke, met vermijding van het aangewezen gebrekkige, had kunnen bewaard worden.

*Onze strijd op aarde*, is het opschrift en de inhoud van de vijfde preek, volgens *Job* VII: 1ª. Men ziet, het is een zeer gewone tekst; ik kan er bijvoegen, dat de behandeling mede eenvoudig heeten mag. Na eene uitvoerige inleiding, ontleend aan de tegenstelling van de kalme stilte der Schepping, inzonderheid des Sterrenhemels, met de onrust, die deze aarde beroert, belooft VAN OOSTERZEE, zijne toehoorders I. op den strijd te wijzen, waarvan in den tekst gesproken wordt, II. hen met dien strijd te bevredigen, III. hen in dien strijd te besturen.

Het eerste deel, nagenoeg van dezelfde uitgebreidheid als de twee volgende te zamen, put in drie onderdeelen, welke weder in even zoo veel kleiner afdeelingen gesplitst

zijn, het geheele onderwerp uit. Dit deel komt mij voor, door al te groote uitvoerigheid de aandacht te vermoeijen. De mensch, zegt de prediker, heeft strijd *rondom zich* (niet *rond zich*, en te regt), strijd *binnen zich*, *strijd vóór zich*. Het tweede bevat desgelijks drie denkbeelden, waarvan de beide eerste als in éénen adem ontwikkeld worden, terwijl het derde wederom drie onderscheidene afdeelingen behelst. De figuurlijke taal, waarin deze drie laatste afdeelingen worden opgegeven, te weten: de strijd *is voor onze kracht berekend*, want 1) wij hebben een' magtigen *bondgenoot aan onze zijde* — 2) — een *onfeilbaar wapen in onze hand*, en 3) — eene *heerlijke kroon in het oog*, maakt zekerlijk den indruk, als of het drie onderscheidene denkbeelden zijn, doch wèl bezien komen alle op één denkbeeld neder, hetwelk in de tweede plaats ontwikkeld wordt. In het derde, of laatste deel worden de toehoorders opgewekt om te kampen, *met dankbaarheid voor hetgene zij onder dien strijd mogen genieten — met onderwerping bij hetgene zij in dien strijd moeten ontberen — met hope op hetgene zij na dien strijd mogen verwachten*. Bij dit slot zal de vraag aan menig' nadenkenden lezer zich opdringen: Mogt men die punten hier verwachten? Blijft de toehoorder er door bij het behandeld onderwerp bepaald, of wordt hij op iets gewezen, dat buiten den kring zijner beschouwingen ligt? Het is hier toch niet de vraag, wat wij *onder* dien strijd mogen genieten, wat wij er *bij* moeten missen en er *na* mogen verwachten, met één woord, het komt hier niet aan op hetgeen *buiten* dien strijd omloopt, schoon het in eenig verband daarmede kan gebragt worden, maar het is de strijd zelf, waaruit de lessen ter besturing van ons gedrag daarin moeten ontleend worden. Alleen de laatste gedachte, dat namelijk die strijd ons heiligt en ons alzoo in de hope der zaligheid bevestigt, schijnt mij toe hier te pas te komen, maar het is juist dit laatste punt, dat korter dan de beide voorgaande behandeld en met weinige woorden wordt afgedaan.

De preektrant van Dr. VAN OOSTERZEE onderscheidt zich, gelijk ik meen te hebben aangewezen, even zeer door

overvloed van denkbeelden, als door levendigheid en gloed van schildering. Zijn geest is echter te rijk, zijne verbeelding te magtig, dan dat hij ze altoos derwijze weet te bedwingen en te besturen, dat de juistheid van gedachte, de bepaaldheid van voorstelling en de naauwkeurigheid van uitdrukking daaronder niet wel eens lijden. De toehoorder wordt dikwijls verblind door de overgroote menigte van beelden, waarmede de prediker zijne tafereelen stoffeert, of begint te duizelen op de hoogte, waartoe hij hem opvoert. Tot het herhalen van deze opmerking geeft inzonderheid de zesde preek, naar vorm en inhoud, aanleiding. Het is toch niet een aardsch, maar een bovenaardsch, een hemelsch tafereel, dat zij ons ter beschouwing aanbiedt. Zij bepaalt ons bij eenen geloofsheld van het O. V., niet zoo als deze eens hierbeneden in 't vleesch levende, heeft gedacht en gevoeld, maar zij schildert hem, zoo als hij hierboven, ontdaan van het stoffelijk en sterfelijk gewaad, nu nog leeft, en zij leert ons, hoe en wat hij als een zalige, in den staat der verheerlijking, denkt en gevoelt.

De tekst is *Joh.* VIII: 56; de titel luidt: *Jezus' geboorte door een' Zalige gevierd*, of het min dichterlijke opschrift (bl. 176) *de blijdschap van den verheerlijkten Abraham over Jezus' verschijning op aarde* De preek wordt geopend door eene, wat sentimentele, inleiding over het belangrijke en prijselijke der vraag: »hoe mogen het mijne dooden thans wel hebben?" en de daaraan verwante: »vieren ook de ontslapen vromen het feest der verlossende liefde?" alsmede over het eigenaardige van die vragen ter voorbereiding der viering van JEZUS' geboorte, waarop de Gemeente gezegd wordt »het Engelenlied te zullen beluisteren, en waarop in den vollen zin des woords de hemel voor haar oog als op aarde zal nederdalen." Een noodzakelijk woord van tekstverklaring wijst het oogpunt aan, waaruit het gezegde des Heeren beschouwd wordt. Deze tekstverklaring, het is die van LÜCKE, regtvaardigt volkomen den titel der preek, en nogtans kan ik mij met de behandeling van den tekst niet vereenigen. Het komt mij namelijk in de eerste plaats voor, dat de geheele strek-

king van deze leerrede de grenzen overschrijdt, welke den Evangelieprediker gesteld zijn. Hij wordt geroepen, de geloovigen des O. en N. V. in hunne grootheid ter navolging voor te stellen, welke zij hier op aarde hebben bereikt; hij mag, ja hij moet ook op het hooger leven wijzen, dat zij als loon voor hunne Godsvrucht hebben verworven; maar hier eindigt ook zijne taak. Hij heeft noch roeping, noch bevoegdheid, hen in dat leven derwijze te volgen, dat hij het onderneemt, hun binnenste voor ons te openen, om ons te doen zien, wat er bij hen in den hemel, bij het vernemen of het aanschouwen van belangrijke gebeurtenissen op aarde, omgaat. Vraagt men waarom? ik antwoord eenvoudig: omdat wij gevaar loopen om ons deerlijk te vergissen, en daarover met eenige zekerheid zeer weinig kunnen weten. Maar hoe nu gaat VAN OOSTERZEE hierin te werk? Hij stelt het feit in den hemel, waarop JEZUS doelt, met elk ander belangrijk en verblijdend voorval gelijk, dat in de geschiedenis van den genoemden Aartsvader op aarde voorkomt; ja al wat hij, althans in 't eerste deel der preek, ter verklaring bijbrengt van het tweede lid van den tekst, waarin hij spreekt over de hemelsche vreugde van ABRAHAM, geldt even zeer ter opheldering van het eerste lid, d. i. van diens aardsche vreugde. En is het reeds moeijelijk, het binnenste van een' onzer medemenschen, even als wij in dit stoffelijk ligchaam inwonende, in heilige oogenblikken te doorgronden: hoe oneindig moeijelijker, ja hoe onmogelijk wordt dit, als het eenen gezaligde betreft, wiens vleesch en bloed het Koningrijk Gods niet beërfd hebben, bij de aanbiddende beschouwing van het wonder der verlossing, in de komst van den Eeniggeboren des Vaders op aarde. Op hoe vele, en op welke veronderstellingen rust niet de geheele poging! Men behoeft, om er zich van te overtuigen, slechts de onderscheidene deelen en onderdeelen der preek na te gaan. De blijdschap van ABRAHAM wordt in I. voorgesteld als »regtmatig in hem, den geloofsheld des O. V." wanneer hij namelijk de verschijning van JEZUS beschouwde met het oog 1) op *God*, 2) op *zijne nakomelingschap* en 3) op *zich zelven*. In 1 laat VAN OOSTERZEE den ver-

heerlijkten Aartsvader dan ook redeneren, als of hij nog op aarde rondwandelde; in 2 wordt de eene veronderstelling op de andere gestapeld, waarvan reeds uitdrukkingen, als de volgende, ten bewijze kunnen strekken: »Wat dunkt u, zou ook ABRAHAM daar boven" enz. »Ik vermoed het," enz. »En zoo Engelen zich verblijden, wij gissen niet te stout" enz. »Ik verbeelde mij, dat hij" enz. »En als hij het dan vernam, hoe" enz.

Het tweede deel bevestigt mede mijne aanmerking op de strekking der preek. De blijdschap van ABRAHAM wordt daarin genoemd »merkwaardig voor de belijders (!) der Nieuwe Bedeeling" als bevattende 1) een' *waarborg der verhevenheid van den geboren Verlosser*, 2) *een zinnebeeld van het doel zijner verschijning op aarde* (t. w. groote blijdschap), en verspreidende 3) *een' lichtstraal over den hemel, dien zijne komst ons ontsloot.* Ook deze, al te figuurlijk gestelde, dispositie geeft te kennen, dat den prediker de vaste grond ontbreekt, en dat hij tot redeneringen de toevlugt moet nemen, die òf alleen bij gevolgtrekking gelden, zoo als 1 en 3 (welk laatste onderdeel niet minder dan drie afzonderlijke denkbeelden bevat) òf die wel eens in spelingen ontaarden, zoo als 2.

In het derde deel worden de lessen voorgedragen, welke de beschouwde blijdschap van den geloofsheld des O. V. geeft *tegen het naderend gedenkfeest, dat beider belangstelling opwekt.* Ik moet eerlijk bekennen, met het woord *beider* verlegen te zijn en niet te weten, waarop het ziet. Er gaat noch hier (bl. 192) noch bij de opgave der verdeeling (bl. 176), iets vooraf, waarmede men het in verband kan brengen; ik vermoed echter, dat de leden van »beide Bedeelingen" bedoeld worden. De lessen komen hierop neder: 1) Vieren wij het Kersfeest met *dankbaarheid, voor zoo ver wij in zekeren zin boven Abraham zijn bevoorregt*, 2) met *hemelschen zin, omdat wij in zeker opzigt*, zoo wij beter gezind zijn, *met Abraham gelijk staan* en 3) *in eenvoudig en ootmoedig geloof, omdat wij nog ver beneden Abrahams tegenwoordig standpunt geplaatst zijn.* Gaarne erken ik, dat dit deel veel bevat, om den bidden-

den wensch van den Heer VAN OOSTERZEE te vervullen, dien hij vóór het opgeven der verdeeling, met terugwijzing op het verband van den tekst, maar juist daardoor zeer pretieus, ja geheel verkeerd, uitdrukt: De vrucht van onze beschouwing zij deze »dat wij *in ons hart* JEZUS *een gedenkteeken stichten*, duurzamer dan de steenen, die Hem dreigden, en dan de tempel, dien Hij ontweek; en *dat wij op die eerzuil schrijven:* »Hulde aan Hem, wiens geboorte de aarde verlost en den hemel verblijd heeft." De grond, waarop dit deel rust, is echter mede niet hecht. De prediker verandert namelijk van subject. De titel der preek wijst alleenlijk op ABRAHAM in den staat zijner verheerlijking, als het subject der geheele rede. Maar hoe is dan te verklaren en goed te maken, dat nu ook van de gezindheid en het gedrag des Aartsvaders, toen hij nog op aarde was, partij getrokken wordt? Onder de »homiletische zonden" is deze zekerlijk niet de minste.

Men ziet, deze leerrede hangt zamen met de belangrijke vraag voor de predikkunde: of ook de dingen der onzigtbare wereld op den kansel mogen behandeld en geschilderd worden? Het bovenstaande bevat mijns oordeels het antwoord, dat eene gezonde kritiek er op geeft. Voorts meen ik zelfs dáár eene hooge mate van sobriëteit wenschelijk te moeten achten, waar er overgangen zijn van het gebied der zigtbare wereld op dat der onzigtbare. De wijze, waarop b. v. KRUMMACHER de hemelvaart van ELIAS beschrijft (*Elias* 1846, bl. 423—425) hoe deze van de aarde op den wagen geheven wordt en van ster tot ster al hooger stijgt, tot dat hij den troon van God genaakt, is in mijn oog een meesterstuk van schildering, maar zij kan, als deel van eene preek, den toets der kritiek niet doorstaan. En die kritiek zou ongetwijfeld hetzelfde oordeel uitspreken, als iemand het waagstuk wilde bestaan, om hetgeen door den Evangelist (*Luk.* IX: 31) als een historisch feit berigt wordt, dat namelijk twee gezaligden, MOZES en ELIAS, hier op aarde, onzen Heer *zijnen uitgang aankondigden, dien Hij zoude volbrengen te Jeruzalem*, in bijzonderheden uit te leggen, of op hemelvaartsdag den verheerlijkten Verlosser te volgen boven

de wolke, die Hem voor de oogen der discipelen wegnam. De nog altoos eenige VAN DER PALM houdt zich bij het schilderen van deze en soortgelijke dingen, die niet door het ligchamelijk oog gezien worden, binnen de zoo natuurlijke grenzen, die ons door het vasthouden aan de geschiedkundige Openbaring worden voorgeschreven. In zijne leerrede over ABRAHAM's offerande (die even gevaarlijke als verleidelijke stof voor zoo menig' predikant, die er zijn fort van maakt, om op 't effect te schilderen!) zegt hij, na het treffende van dat voorval te hebben doen uitkomen: »Dergelijke hartstogtelijke schilderijen mogen den dichter geoorloofd zijn: het past den gewijden redenaar niet, het geheimzinnig stilzwijgen der heilige bladen door eene weelderige verbeelding aan te vullen." (Deel I. bl. 232. Eerste uitgave.) Dezelfde taal vernemen wij in eene zijner leerredenen over HENOCH's uiteinde (Vierde Zestal bl. 130) »Wat belet ons" zegt hij, »een glansrijke en juichende opvaart ons te vertegenwoordigen? Wat belet ons" enz.? »Niets, dan het stilzwijgen van Gods Woord, dat hier de eenige bron onzer kennis wezen kan!" Maar vraagt men: of het den prediker dan niet geoorloofd is, aan zijne verbeelding eenigzins toe te geven in 't verklaren van de algemeene bijbelsche uitdrukkingen, omtrent hetgeen in 't binnenste van bepaalde personen in bepaalde oogenblikken omging, zoo vindt men een voldoend antwoord in zijne schildering der gemoedsgesteldheid van HENOCH vóór en bij diens wegneming, op de volgende 132ste en 133ste bladzijde.

Er ligt mij echter nog eene andere bedenking op 't hart aangaande den grond, waarop deze leerrede rust. Men vergunne mij, dat ik ook hiervoor nog eenige ruimte vraag; het belang der predikkunde, dat zoo naauw verbonden is met het groote talent van eenen man, als Dr. VAN OOSTERZEE, spreke voor mij.

Is de verklaring juist, welke hier gevolgd wordt, dan moet de uitspraak van JEZUS uitsluitend bepaald worden tot de blijdschap van ABRAHAM over diens *geboorte*, zoo als ook het opschrift der preek aanwijst, ja, daar men thans

niet meer zoo naauwkeurig, als vroeger, tusschen de geboorte en de ontvangenis onderscheidt, is zelfs het woord *geboorte* alleen in zóó ver te regtvaardigen, als men de ontvangenis daarin begrijpt en eigenlijk alleen deze laatste, of liever het feit zelf der menschwording, de komst of de zending des Heeren, bedoelt. Daarentegen moet al wat tot het aardsche leven van JEZUS behoort sedert zijne geboorte, meer bepaald sedert het oogenblik van zijn verlaten van den hemel, of al wat na zijne menschwording is geschied, volstrekt uitgesloten worden. VAN OOSTERZEE echter, ingenomen met, en verleid door het idée, dat hij in zijne inleiding voordraagt, geeft aan zijne verklaring van het woord des Heeren eene uitbreiding, die, toegestemd zijnde, haar zelve zou omver werpen. De grond hiervan ligt niet alleen in het woord ἡμέρα, dat op bepaalde wijze van den geheelen tijd der verschijning van JEZUS, zelfs met insluiting van de παρουσία, *kan* gebruikt worden, maar *in* de *praeterita* εἶδε *hij heeft gezien*, en ἐχάρη *hij is verblijd geworden*, 'twelk de gedachte aan 'tgeen met JEZUS op aarde sedert zijne geboorte is voorgevallen, of nog op dat oogenblik voorviel, zoo weinig toelaat, dat het dezelve integendeel geheel buitensluit. Had JEZUS zich ABRAHAM voorgesteld als getuige van hetgeen thans geschiedde: Hij had dan voorzeker niet gezegd: »hij heeft hem gezien en is verblijd geworden," maar »hij ziet hem en verblijdt zich;" Hij zou althans dit laatste er bij gevoegd hebben. LÜCKE kan zich ook niet anders tegen OLSHAUSEN regtvaardigen, dan door zeer bepaald te zeggen: »εἶδε καὶ ἐχάρη *bezieht sich auf das Factum der Erscheinung, Sendung Christi, womit für Abraham der Tag Christi anbrach.*" En in dien zin, maar ook in dien zin alléén, welken echter ook LÜCKE niet vasthoudt, is die verklaring, naar ik meen, de ware te noemen. Maar wat doet nu Dr. VAN OOSTERZEE? Hij gaat zoo ver, van reeds te anticiperen op hetgeen op 't oogenblik, waarop deze woorden door JEZUS gesproken werden, nog niet eens geschied was, op het sterven namelijk van ABRAHAM's grooten zoon en op diens verheerlijking in den hemel. Was dan ABRAHAM ook een ziener

in de toekomst? Zoo ja, en is dit de zin van het woord εἶδε, dan kan het geheele gezegde ook wel betrekking hebben tot hetgeen hij profetisch heeft gezien, toen hij nog op aarde was. En dan valt weder de verklaring weg, die de prediker aanneemt.

De grond van de misvatting schijnt mij toe hierin te liggen, dat Dr. VAN OOSTERZEE, niet tevreden met het feit, in JEZUS' woorden begrepen, zoo als dit door Hem zelven bepaald en uitgesproken wordt, goedgevonden heeft, daaraan nog andere bepaalde feiten toe te voegen, of, zoo als ik heb aangetoond, de wijze *hoe* en het middel *waardoor* ABRAHAM dien dag heeft kunnen zien, uit zijne verbeelding aan te vullen. Waar toch is er blijk, dat ABRAHAM den dag van JEZUS gezien heeft doordat hij *getuige was* van, of *zag* wat hier *op aarde* voorviel? Hij was in den hemel, zegt VAN OOSTERZEE, gelijk ook LÜCKE zegt. Doch reeds dit, waar staat het in den Bijbel? LÜCKE beroept zich wel op LUKAS XVI: 19, en men is ook gewoon, de aldaar voorkomende gelijkenis van den rijken man en LAZARUS in den hemel te plaatsen, maar op welken grond? Beziet men dit tooneel meer van nabij, zoo komt men tot de overtuiging, dat het niet in den hemel, maar in de benedenwereld behoort, waarin twee groote afdeelingen zijn, door eene onoverkomelijke klove van elkander gescheiden. JEZUS zegt tot den berouwhebbenden moordenaar: »heden zult gij met mij in 't paradijs zijn!" maar moet men niet aan elk dezer woorden geweld doen, wanneer men de uitdrukking tot den *hemel* overbrengt, en niet tot het verblijf der gezaligden in de benedenwereld? Hoedanig was ook het geloof der oude Christenen? Zij stelden: Alle vrome afgestorvenen zijn tot de opstanding van CHRISTUS bewaard geweest in de benedenwereld, en eerst met den herrijzenden JEZUS zijn zij zelven opgestaan en in den hemel overgebragt. Ik heb niet noodig, op dit punt vooral Dr. VAN OOSTERZEE te verwijzen naar de geleerde en uitvoerige aanteekeningen van THILO op het *Evangelium Nicodemi*, hetwelk zelf in zijn tweede gedeelte geheel op die onderstelling berust, daar de auteur op vernuftige wijze gebruik maakt van het ver-

haal, bij MATTHEUS te vinden aangaande de heiligen, die na JEZUS' dood opgestaan en aan velen verschenen zijn. Welk regt heeft men dan, om hier aan den *hemel* te denken? Volgens die onderstelling zou men veeleer moeten aannemen, dat aan ABRAHAM, als die een gestorvene was, niet gelijk een HENOCH en ELIAS, die levend in den hemel opgenomen waren, in de benedenwereld was geboodschapt, dat de vervulling van de belofte gekomen was. Zegt men echter: neen, JEZUS was ver van in die onderstelling te deelen, en deze plaats zelf is een bewijs, dat Hij zich ABRAHAM voorstelde als in den hemel; ABRAHAM heeft den dag des Heeren gezien, *omdat* hij in den hemel, en dus een levend getuige was van hetgeen geschiedde: het zij zoo, maar men strekke dan ook dit getuige zijn niet willekeurig uit buiten den kring van de plaats, waar men beweert, dat ABRAHAM zich bevond. Men zegge: ABRAHAM was in den hemel, en dus een getuige van hetgeen in den hemel voorviel, maar men voege er niet in éénen adem bij, even als of dit hetzelfde ware: hij aanschouwde dus wat op aarde geschiedde. Ja, men erkenne omgekeerd, dat de praeterita εἶδε en ἐχάρη een bewijs zijn, dat dit *zien* en dit *verblijd zijn* van den gezaligden ABRAHAM alleen is bepaald geweest tot het zien henengaan van CHRISTUS *uit* den hemel. Al wat VAN OOSTERZEE zegt over de kennis, welke de afgestorvenen dragen van hetgeen na hun sterven op aarde voorvalt, is niet alleen geheel willekeurig aangenomen, maar het is ook met die praeterita regtstreeks in strijd. Dit is te meer gevaarlijk, omdat men aan de Roomschen ziet, en aan hunne aanroeping der heiligen, wat er van komt, als men eens aan de zoo verleidelijke denkbeelden toegeeft: de afgestorvenen nemen niet alleen hunne bewustheid mede van 'tgeen op aarde is voorgevallen en waarvan zij getuigen geweest zijn, maar zij zijn ook voortdurende getuigen van 'tgeen na hun verscheiden voorvalt; zij kunnen zien en hooren wat de nog levenden denken en doen. De sprong van het eerste denkbeeld tot het tweede is ontzettend groot. Bij het eerste blijven de afgestorvenen eenvoudig menschen, levende, hunne bewustheid en hunne belang-

stelling behoudende, *menschen:* bij het andere worden zij der Goddelijke alomtegenwoordigheid en alwetendheid meer of min deelachtig, en althans den Engelen (ik zeg dit omdat LÜCKE zich op 1 *Petr.* I: 12 en *Lukas* II: 13 beroept!) doch reeds vóór den dag der opstanding, regtstrecks gelijk gemaakt. De Christenen zijn ongemerkt van het eene tot het andere overgegaan. Zij hebben daarop de invocatie der heiligen gegrond, dewijl zij de aanbeveling in de voorbede der martelaren en heiligen, bij derzelver sterven op aarde, langzamerhand en ongemerkt hebben overgebragt tot eene invocatie van de reeds gestorvene martelaren of heiligen, of tot eene recommandatie in de voorbede van hen, nadat deze reeds gestorven waren. Wij zien nog dagelijks, hoe de Roomsche Kerk deze overtuiging in praktijk brengt, en Dr. VAN OOSTERZEE zou, tegen zijnen wil, gevaar loopen, den voet op hetzelfde terrein te zetten. Doch dit is onvermijdelijk, wanneer men zich te veel door gevoel en verbeelding laat geleiden. Ook LÜCKE en DE WETTE hebben wel dezelfde voorstelling van de zaak, maar zij verklaren de geheele uitspraak des Heeren meer of min uit een bestaand volksbegrip, volgens 'twelk de afgestorvenen met de levenden gemeenschap bleven onderhouden, of zij zien daarin eene gevolgtrekking, door JEZUS gemaakt, geene gezaghebbende verzekering, aan welke op Zijn woord moet geloof geschonken worden; iets, waarin de Heer VAN OOSTERZEE hen niet zal willen navolgen. Voor 't overige spreke het gewigt der zaak nogmaals voor de uitvoerigheid van deze aanmerking.

De verdeeling der zevende preek, over 2 *Cor.* XII: 7—9 en ten opschrift dragende: *het onverhoorde gebed,* is waar, juist en zeer puntig; zelfs komt dat puntige wat sterk uit. »Vier zaken trekken onze aandacht. Wij zien I. Een' hoogbevoorregten PAULUS beproefd; II. Een' beproefden PAULUS op zijne bede teleurgesteld; III. Een' teleurgestelden PAULUS overvloedig gesterkt; IV. Een' gesterkten PAULUS in zijne zwakheden roemende." Het geheel bevat eene rijke en toch eenvoudige, maar indringende en stichtelijke ontwikkeling van deze bijzonderheden. Niemand zal het

stuk onvoldaan uit de hand leggen; mij komt het voor, boven al de reeds beoordeelde te staan. Bij allen lof op den gang en de uitwerking, veroorloof ik mij alleen de bescheidene vraag: of VAN OOSTERZEE in I. wel getrouw blijft aan den tekst? Er wordt daarin, zoo ik wèl zie, op éène bepaalde beproeving gedoeld, terwijl allerlei beproevingen van PAULUS en van ons menschen in dit deel opgenomen worden. Juist dit, dat één bepaalde last, één gebrek, of éène beproeving den Apostel, en ook soms een' iegelijk van ons, drukt en knelt, schijnt mij toe, het eigenaardige en kenmerkende van den tekst te wezen. Bij VAN OOSTERZEE staat het *onverhoorde gebed* alléén op den voorgrond: ik voor mij zou het met eene juiste opvatting der tekstwoorden meer overeenkomstig achten, dat in het opschrift zoowel als in de dispositie de *bepaalde eenheid* der beproeving duidelijk wierd uitgedrukt; met één woord, het denkbeeld van één bepaald gebrek, zwakheid, beproeving enz. bij PAULUS en bij ons moest in den geheelen loop der preek meer vastgehouden worden; de *inwendige* strijd, die toch hier bedoeld wordt, moest meer uitkomen.

Ik heb, na het herlezen van deze rijke en toch eenvoudige preek, die zich mede door kortheid onderscheidt, bijna den moed niet, de min juiste en verkeerde uitdrukkingen en woorden op te teekenen, waardoor ook dit schoon opstel ontsierd wordt, maar getrouwheid aan den op mij genomen pligt, doet er mij enkele van aanstippen. Dr. VAN OOSTERZEE erkent zelf, dat een zeker gezegde al te pretieus is, en eigenlijk den toets niet kan doorstaan, maar gebruikt het toch, waar wij lezen (bl. 209), dat »de hoogste wijsheid eenig lood hangt aan de vleugels eener ziel, die zich anders het spoedigst zou ontplooijen, om heen te snellen naar den eeuwigen hemel." Op bl. 118 lezen wij de vreemde persoonsverbeelding: »ondankbaar zou de akker zijn, die aanstonds smachtte naar regen, nadat hij zoo even door overvloedigen daauw was besproeid!" De germanismus *eenmaal* voor *eens*, op bl. 201, is zinstorend; niet min hinderlijk is echter het veelvuldig gebruik van het woord *blik* voor *oog*, en van het leelijke *blikken*, zoo weinig voe-

gende bij afgewischte *tranen* (bl. 202). Op bl. 204 *baadt* zelfs een *verrukte blik zich* in de *stralen van het hemelsch licht!*

(*Het vervolg hierna.*)

---

*Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland. Van derzelver ontstaan tot op onzen tijd, uit oorspronkelijke stukken en echte berigten opgemaakt door* S. BLAUPOT TEN CATE. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 400 *bl. f* 4-80.

De Heer BLAUPOT TEN CATE levert in dit boekdeel een nieuw bewijs van zijnen ijver in het opsporen van de Geschiedenis zijns Kerkgenootschaps, en zet de taak voort, die hij zichzelven heeft gesteld. Het komt ons voor, dat zijn arbeid gedurig bezwaarlijker wordt, en dat hij bij zichzelven niet zal kunnen ontkennen, dat de omstandigheden hem tot eene wijze van bewerking van zijn onderwerp hebben gebragt, welke hij onmogelijk geheel kan goedkeuren. Toen hij in zijn eerste stuk de provincie *Friesland* tot het voorwerp zijner onderzoekingen stelde, had hij, blijkens zijne eigene woorden, nog geen plan, om ook de overige provinciën aldus te behandelen. De ondervondene goedkeuring en de aansporing van anderen deden hem besluiten, om voort te gaan; hij leverde eene Geschiedenis der Doopsgezinden in *Groningen* en *Overijssel;* nu behandelt hij de nog overgeblevene gewesten van ons vaderland. Het natuurlijk gevolg van dezen gang der zaak is, dat de Schrijver van den eenen kant onmogelijk buiten herhalingen van het vroeger gezegde kan blijven, en van den anderen kant, naarmate hij verder voortgaat, toch geen volledig en op zichzelve staand werk meer kan geven, zoo hij niet op vele plaatsen zijne vorige schriften wil uitschrijven. De lezer, die met de voorgaande werken van den Heer BLAUPOT TEN CATE onbekend is, verlangt op menige plaats omtrent menige bijzonderheid meer te weten, dan hem hier

wordt medegedeeld. Hij heeft ook regt om dit te vorderen, omdat hem hier een afzonderlijk, op zichzelf staand werk wordt aangeboden. Is hij niet toegerust met de kennis van het voorgaande, dan kan hij zich niet wel eene duidelijke voorstelling der hier verhandelde zaken vormen, en zal menigmalen onvoldaan blijven. Wie daarentegen met het vroeger geschrevene bekend is, moet noodzakelijk op herhalingen stuiten, die niet te vermijden waren. Alles, wat over het ontstaan der Doopsgezinden wordt gezegd, is eigenlijk op iedere provincie van gelijke toepassing. Nadat in het eerste hoofdstuk van de *Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland* daarover uitvoerig was gehandeld, kon al, wat er in volgende werken over werd gezegd, slechts herhalingen of ten hoogste enkele nadere toelichting van de hoofdzaak wezen, waarbij de lezer tot dat vroegere moet terugkeeren; dat geldt ook van de aanraking tusschen de Doopsgezinden en de Wederdoopers; dat geldt van andere stukken, van vele der twisten en verdeeldheden, waarover de Schrijver reeds vroeger heeft gehandeld, en waarbij hij dus het oude moet herhalen, of zeer onvolledig zijn tegenwoordig onderwerp moet behandelen. Deze gebreken komen natuurlijk in dit nieuwste werk meer dan in de vroegere aan het licht, en wekken de spijt op, dat de afzonderlijke werken niet tot een geheel zijn verarbeid. Nu blijven het brokstukken, belangrijke brokstukken, die eenen lateren Geschiedschrijver der Doopsgezinden van onschatbaar nut zullen zijn, maar het werk zelf is geene eigenlijke Geschiedenis der Doopsgezinden. De Schrijver zelf heeft dat, dunkt ons, op vele plaatsen gevoeld; niet zelden toch vinden wij in dit deel dingen bijna met stilzwijgen voorbijgegaan, omdat hij, gelijk hij zegt, niet herhalen wil, wat anderen reeds vóór hem hebben behandeld. Bij het schrijven eener *Geschiedenis* komt, onzes oordeels, zulk een voorbijgaan om die reden niet te pas. De Geschiedschrijver moet de gebeurde zaken mededeelen; hij vindt ze bij dezen en genen misschien verstrooid opgeteekend; zijne taak is het, ze tot een geheel te brengen. De verzamelaar van losse stukken alleen, die geen doel heeft om een geheel

te leveren, maar die slechts eenen lateren Geschiedschrijver van dienst wil zijn, mag het bij anderen reeds vermelde ter zijde leggen.

Deze groote aanmerking betreft het geheele boek, en de Schrijver zal zich misschien daarmede verdedigen, dat als zijns ondanks zijn weg aldus was afgebakend, en dat hij, na de eerste schrede gedaan te hebben, wel aldus moest voortgaan. Wij moeten die verontschuldiging ten deele ook laten gelden, en nemen het boek dus gelijk het ons gegeven wordt. Niemand zal dan ook den rijkdom van belangrijke zaken ontkennen, die ook in dit deel weder worden geleverd, noch ook aan den Schrijver den lof onthouden, dien hij voor zijne ijverige opsporingen en onderzoekingen verdient. Wij willen een zeer kort overzigt van den inhoud laten volgen.

Het eerste Hoofdstuk behandelt *het tijdperk van oorsprong en wording*, en loopt tot 1581. In de eerste Afdeeling wordt over de *uitwendige opkomst en uitbreiding* gesproken. (Rec. belijdt, dat hij hier het woord *uitwendig* voor zeer overtollig houdt, en niet weet, wat hij van eene *inwendige* opkomst en uitbreiding zou moeten denken.) Gelijk overal, zoo zijn ook in de thans behandelde gewesten de berigten schaarsch; maar het blijkt toch duidelijk, dat ook hier vóór MENNO SIMONS Doopsgezinden werden gevonden. De martelaren, waarvan gesproken wordt, waren, blijkens hunne veroordeeling zelve, vreemd aan de oproerige gezindheden en bedoelingen der Wederdoopers, met wie men hen zoo gaarne verwarde. MENNO zelf en zijne geschriften hadden ook hier intusschen niet weinig invloed; en merkwaardig is de lijst van de plaatsen, waar LEENERT BOUWENS den doop heeft bedïend; zij begint met het jaar 1551 en eindigt met 1578 of vroeger; daaruit blijkt, dat deze ijverige Doopsgezinde op 41 plaatsen van *Holland*, *Zeeland* en *Utrecht* 2097 personen heeft gedoopt. Een aanzienlijk aantal van deftige geslachten zijn ook reeds in die vroegste tijden uit *Antwerpen* en *Vlaanderen* herwaarts gevlugt, en daaronder vinden wij namen, die tot op onzen tijd onder de Doopsgezinden zijn in stand gebleven.

In de tweede afdeeling worden de *gevaren van buiten en ook binnen het Genootschap* aangewezen. In de eerste plaats worden de vervolgingen als zoodanig genoemd. Het is bekend, hoe zeer ook de Doopsgezinden daaraan hebben blootgestaan. Wel hielden zij zich zoo veel mogelijk schuil en waren elkander tot op de folterbank toe getrouw, maar zij konden toch niet altijd verborgen blijven, en de kerkelijke en wereldlijke magt ijverde met gelijk geweld tegen hen. Prins WILLEM I was reeds vóór zijnen overgang tot de Hervormde Kerk hun toegenegen en vond bij hen reeds vroegtijdig ondersteuning. Een ander gevaar was dat, waarmede de aanraking met de Wederdoopers hen bedreigde, die hen ook door rondgaande brieven zochten te belezen. Inwendige twisten en verdeeldheden waren niet minder verderfelijk, en ook dit tijdperk der geschiedenis levert daarvan vele proeven op. Met dat al waren die twisten dikwijls toch van dien aard, dat ook zij getuigden van den ijver ter bereiking van het schoone doel, dat de Doopsgezinden zich voorstelden, de gemeenschap der Christenen te vormen naar het voorschrift en het voorbeeld der Apostolische Kerk. Het waren niet zoozeer twisten over bespiegelende leerstukken, als wel over de praktijk; het morele beginsel stond doorgaans op den voorgrond. De ban, de herdoop, de buitentrouw en verschillende andere punten, daarmede in verband, de meerdere of mindere strengheid of rekkelijkheid in deze en dergelijke punten gaven dikwijls aanleiding tot twisten. Als in de derde Afdeeling over *het geloof en den wandel* wordt gesproken, komen deze onderwerpen natuurlijk breeder ter sprake; en wie slechts eenigzins onpartijdig denkt, dien kan het niet verwonderen, dat het oordeel over de oude Doopsgezinden ook hier gunstig uitvalt, en dat ook de getuigenissen van anderen met vertrouwen mogen worden ingeroepen, om hun zedelijk karakter af te schilderen.

In het tweede Hoofdstuk wordt het *tijdperk van verdere ontwikkeling* behandeld, dat van 1581 tot 1700 loopt. Dit Hoofdstuk vooral is rijk in belangrijke zaken; daar zijn ook hier wel onderscheidene punten, die als 't ware uit den

aard der zaak herhaling moeten zijn van dezelfde of soortgelijke onderwerpen, in vroegere werken besproken; maar er komt hier toch veel voor, dat meer uitsluitend op deze gewesten, vooral op *Holland*, betrekking heeft. In de eerste en tweede Afdeeling spreekt de Schrijver over de betrekking der Doopsgezinden tot den Staat en de heerschende Kerk; zij zijn hier altijd slechts eene gedulde gezindte, en daardoor afhankelijk van de meerdere of mindere verdraagzaamheid en billijkheid van regenten en kerkelijke besturen; doorgaans vinden zij meer steun bij de Staatslieden dan bij de Kerk. WILLEM I en MAURITS beide waren hun gunstig, en de strijd tusschen Remonstranten en Contraremonstranten had op hunnen toestand weinig invloed. Meer last hadden zij van de vrees voor het indringen van het Socianisme, dat niet zonder uitwerking op hen bleef. Dat zien wij vooral ook in de derde Afdeeling, waarin de wankeling en verandering van geest bij de Doopsgezinden in de XVIIde eeuw wordt geschetst. Er beginnen meer en meer vrijzinniger begrippen bij hen te heerschen; er geschieden pogingen, om Doopsgezinde en Remonstrantsche gemeenten te vereenigen. Wetenschappelijke kennis wordt algemeener; vooral de Geneeskunde wordt met gelukkig gevolg door velen beoefend. Er staan mannen onder hen op, die door hunne schriften naam maken en zich zelfs grooten roem verwerven. Maar met de vrijzinniger gevoelens sluipt er ook meerdere slapheid in; er wordt over verbastering der zeden geklaagd; de afzondering, waarin de Doopsgezinden vroeger leefden, begint te verminderen, en zij naderen de wereld meer en meer.

Die vrijzinniger begrippen hadden voor den inwendigen toestand des Genootschaps dit goede ten gevolge, dat er meer toenadering en vereeniging der verschillende partijen plaats had. De vierde en laatste Afdeeling in dit boekdeel levert daarvan vele proeven op. De gekozene wijze van behandeling komt, dunkt ons, in deze beide laatste Afdeelingen zeer in het licht. Bij het begin der vierde gaan wij in eens weder eene eeuw achterwaarts, wanneer over den toestand der inwendige hoofdpartijen zal worden gesproken;

en in de vorige Afdeeling moest reeds meermalen gewag worden gemaakt van dingen, die eerst hier breeder worden ontwikkelt. Rec. vreest, dat, wanneer in het volgende deel over afzonderlijke gemeenten zal worden gehandeld, even als dit bij vroegere werken is geschied, het den Schrijver op nieuw moeijelijk zal vallen zich voor herhalingen te bewaren; beter zal het ligt zijn (en misschien ligt dit ook in zijn plan) om daarin niet te treden. Buiten de geschiedenis der Doopsgezinden te *Amsterdam*, die hij, volgens een vroeger voorberigt, niet wilde opnemen, heeft hij zich toch ook hier reeds niet kunnen houden.

Achteraan volgt een zestal niet onbelangrijke bijlagen, waarvan zeker de eerste tegen Ds. TER HAAR niet de minst gewigtige is.

Uit deze korte opgave, die in geene bijzonderheden kon gaan, ziet men, dat ook dit deel weder zeer rijk is in belangrijke zaken. De aanmerkingen, die Rec. maakte, dingen daarop niets af; gedeeltelijk waren zij zeker zeer moeijelijk te ontgaan, gedeeltelijk misschien zou eene herziening, wanneer het geheele manuscript ware afgewerkt, de stoffe daartoe hebben kunnen wegnemen. Ook nu betuigen wij den Schrijver onzen dank voor het vele goede, dat hij heeft geleverd.

Wij zouden wel wenschen, dat hij op zijnen stijl wat naauwkeuriger toezag; en in de hoop, dat eenige aanwijzing, met betrekking tot dit punt, hem, bij het laten drukken van het volgende deel, opmerkzaam zal kunnen maken, laten wij een en ander van hetgeen wij al lezende opteekenden volgen. Bl. 4, »ofschoon wij tusschen 1530 —1536 wel *vaste* sporen vinden," enz. Is dat een goed epitheton? Bl. 5, »waaruit schijnt te blijken, dat daar reeds in die dagen vele Doopsgezinden *zullen* geweest zijn," voor *moeten;* bl. 19, »gemeentelijke vereenigingen *daarstellen;*" bl. 23, »zoodat de togten naar *Zeeland* hem misschien te *afhandig* zijn geweest; ib. »*want ook toch* in de zuidelijke gewesten is hij onderscheidene malen geweest." Welk eene constructie! Bl. 39, »dat zij onbehoorlijke vergaderingen hadden *gepleegd;*" bl. 67, »heb ik *mij ver-*

*baasd;*" ib. »geene gemeente, in welker boezem niet de *weerklank* wordt *gevoeld.*" Wordt *uitblinken*, gelijk bl. 74 geschiedt, te regt in eenen kwaden zin gebezigd? Bl. 97, »Zij *maakten* op de Doopsgezinden niet veel invloed." Kan de constructie verdedigd worden, bl. 100: »Te gevaarlijker werd die aanhang, omdat DAVID vrijheid gaf, *zich* uitwendig voor de menschen anders te gedragen, dan *zij in hun hart gevoelden?*" Buitendien is de laatste uitdrukking ongelukkig gekozen. Kan men, gelijk bl. 128 staat, eenen geest *blusschen?* Stellig af te keuren zijn volzinnen, als die op bladz. 189: »Niet allen, *hoewel* geenszins tot de Doopsgezinden behoorende, waren echter met zulk een' vijandigen geest bezield." Bl. 234, »eene *bedriegzuchtige* secte." Waarlijk geen fraai woord! Bl. 247, »het *waren* de Doopsgezinden, aan wie de lof gegeven *wordt*," enz. Wij willen deze aanmerkingen niet vermeerderen; de opgegevene mogen den Schrijver voor het vervolg tot waarschuwing dienen.

Op bl. 155 wordt Rec. in eene noot van dwaling beschuldigd wegens datgene, wat hij in dit Tijdschrift bij de beoordeeling van des Schrijvers *Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen*, Julij 1843, gezegd heeft ten aanzien van der Doopsgezinden beklag over de verpligting, om hun huwelijk in de Hervormde Kerk te laten afkondigen, en om daarvoor aan de Hervormde predikanten eenig geld te betalen. Hetgeen de Schrijver in die noot zegt, heeft Rec. geenszins van zijne dwaling overtuigd; hij gelooft niet, dat het huwelijk in dien tijd enkel als eene politieke zaak werd beschouwd; in allen gevalle waren Kerk en Staat zoo naauw vereenigd, dat de laatste in dit opzigt zich van de eerste als dienares bediende, en de afkondiging in de kerk dus ook met regt als wet eischen kon. Er lag dan ook niets onbillijks in, dat daarvoor iets werd betaald, niet omdat de Hervormde Kerk de heerschende was, maar omdat de Staat dat eischte. Er lag geen de minste gewetensdwang in; het behoorde onder de voorwaarden, waarop men geduld werd; dat die betaling niet aan het burgerlijke bestuur, maar aan het kerkelijke geschiedde, volgde natuurlijk uit de toenma-

lige betrekking van Kerk en Staat. Dat die betrekking niet de ware was, zal Rec. niet ontkennen; maar zij bestond; zij lag in den geest van den tijd; en zoo TEN CATE meermalen den geest des tijds inroept tot verontschuldiging b. v. van de twisten en scheuringen onder de Doopsgezinden, zoo mogen wij dien ook wel inroepen ter verdediging van deze betrekking tusschen Kerk en Staat, die daarbij als het natuurlijke gevolg van de wording der laatsten mag worden aangemerkt. Wij blijven er bij, dat wij het als een bewijs van gematigdheid in die dagen beschouwen, dat men den Doopsgezinden toestond hun huwelijk, dat toch ook een staatkundig belang had, door hunne leeraren te laten voltrekken, en alleen de afkondiging in de Hervormde Kerk en daarvoor eene kleine contributie vorderde, welke laatste, gelijk toen reeds is opgemerkt, waarschijnlijk ook door de Hervormden zelve werd betaald. De vraag van den Heer TEN CATE: »hij vooronderstelle eens het omgekeerde, dat de Hervormden daarvoor hadden moeten betalen aan Doopsgezinde leeraars, wat zou hij dan zeggen?" is de ongerijmdheid zelve; men zou dan eerst dezelfde betrekking tusschen het Doopsgezinde Kerkgenootschap en den Staat moeten vooronderstellen, als er tusschen dien Staat en de Hervormde Kerk bestond; want het is juist met het oog op die *bestaande* betrekking, die daarom niet goedgekeurd werd, dat de geheele zaak door Rec. werd beredeneerd, en zijns inziens beredeneerd moet worden, zoo men billijk zal zijn.

---

*Nieuw statistisch-geneeskundig Jaarboekje voor het Koningrijk der Nederlanden, voor* 1847. *Uitgegeven door Dr.* L. ALI COHEN. *Eerste Jaargang.* (*Met het Portret van Dr.* FL. JAC. VAN MAANEN.) *Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1847. *In kl.* 8*vo. XII en* 148 *en CCCXXIV bl.* *f* 2-90.

Toen wij in 1846 het destijds in 't licht verschenen Geneeskundig Jaarboekje aankondigden, bevonden wij ons in de onaangename noodzakelijkheid, een ongunstig oordeel over

de wijze van bewerking uit te spreken, te onaangenamer, daar wij de uitgave van een zoodanig jaarboekje als eene wenschelijke zaak beschouwden. Des te meer verheugt het ons, dat de uitgevers zich door ons ongunstig oordeel en dat van anderen niet hebben laten afschrikken van de voortzetting hunner onderneming, maar dat zij de redactie in andere, voor deze taak beter berekende handen, hebben gesteld. Dr. L. ALI COHEN, wiens naam als Redacteur op den titel van dezen nieuwen jaargang vermeld staat, is te gunstig in de geneeskundige wereld, als ijverig verzamelaar en scherpzinnig en grondig onderzoeker, bekend, dan dat wij niet reeds van den aanvang af een' goeden dunk moesten opvatten van de wijze van bewerking van dezen nieuwen jaargang; en bij eene nadere inzage vonden wij ons in deze gunstige verwachting niet teleurgesteld. Ten einde eenen maatstaf ter beoordeeling van het hier geleverde te hebben, behoort men zich voor oogen te stellen, wat het eigenlijk doel van een jaarboekje is: dit doel is, volgens den Redacteur, niet zoo zeer de *wetenschap*, maar vooral het *leven*, d. i. het praktisch geneeskundig leven. Wij gelooven dat hij de zaak uit het regte oogpunt heeft beschouwd, en dat de redactie van de vorige jaarboekjes, juist omdat zij van dit doel geen helder inzigt had, een zeer onvolledig èn oppervlakkig werk heeft geleverd. De wetenschap laat zich niet in een jaarboekje vertegenwoordigen; hiertoe worden tijdschriften of jaarboeken op eene grootere schaal vereischt. Een overzigt van den inhoud van dit boekje zal het doel van den Redacteur duidelijker in het licht stellen. Het is in drie hoofdafdeelingen gesplitst: I. statistisch gedeelte, II. stukken nopens ons land, die op het jaar 1846 en vroeger betrekking hebben, III. algemeen wetenschappelijk-practische mededeelingen. In het eerste gedeelte wordt het onderwijzend personeel der verschillende Hoogescholen en Athenaea (voor zoover de Geneeskunde betreft), der klinische Scholen en der Rijkskweekschool voor militaire geneeskundigen opgenoemd; de hoofdambtenaren voor de geneeskundige zaken, de Geneesheeren van het Koninklijke Huis, der Militaire Akademiën en eindelijk de leden der provinciale en plaatselijke geneeskundige Commissiën en de namen der geneeskunstoefenaren van elken rang en stand (ook de militaire geneeskundigen) vermeld; eenige algemeene overzigten besluiten dit gedeelte. Dit statistische deel bevat nagenoeg alles, wat men in hetzelve verlangen kan; alleen-

lijk hadden wij wel gewenscht, dat met een enkel woord melding ware gemaakt van de Veeärtsenijschool te *Utrecht:* de lijsten der geneeskunstoefenaren zijn zoo volledig als mogelijk is; en zoo er al hier en daar fouten in aanwezig zijn, ligt de schuld hier niet bij den Redacteur, maar bij de officiéle stukken, welke hij heeft moeten raadplegen, en die niet altijd even naauwkeurig zijn. Zoo viel het b. v. Recensent in het oog, dat er namen van Doctoren op de lijsten voorkomen, van welke hij stellig weet, dat zij in 1846 niet meer praktiseerden; zulks is waarschijnlijk daaraan toe te schrijven, dat bij de geneeskundige Commissiën wel opgave gedaan wordt van de nieuwaangekomenen, maar niet van de zoodanigen, die door sterfgeval als anderszins niet meer tot het getal der practici behooren. — Het tweede gedeelte bevat 1°. meteorologische waarnemingen op verschillende plaatsen van ons land (bl. I—XVII); 2°. staat der gezondheid, koepok-inënting, geneèskundige dienst en krankzinnigen-gestichten in de onderscheidene provinciën van *Nederland* (bl. XIX—XXXVI); 3°. staat der bevolking in *Nederland;* overzigten en vergelijkingen van en tusschen de jaren 1844, 1845 en 1846 (bl. XLIII—LXIX); 4°. belangrijke gevallen van geboorte en sterfte in *Nederland* gedurende 1846 (bl. LXX—LXXIV); 5°. lijst van geneeskunstoefenaren, overleden in *Nederland*, gedurende 1846 en in het begin van 1847 (bl. LXXVI—LXXXVIII); 6°. berigten nopens epidemische ziekten, die in 1846 in ons land geheerscht hebben (bl. XCI—XCVIII); 7°. verslagen van en berigten nopens hospitalen, klinieken, krankzinnigengestichten enz., gedurende 1846, in ons vaderland (bl. XCIX —CIII); 8°. uittreksel uit het laatste officieel verslag nopens den staat der Hoogescholen in ons land, voor zooverre het geneeskundige betreft (bl. CIX—CXVII); 9°. lijst der promotiën tot Doctor in de Geneeskunde gedurende 1846 (bl. CXX —CXXIV); 10°. besluiten van het algemeen bestuur of van geneeskundige ligchamen (bl. CXXV—CXLI); 11°. belangrijke medico-forensische gevallen in *Nederland* in 1846 (bl. CXLII —CXLVI); 12°. overzigt van de verrigtingen van Natuur- en Geneeskundige Maatschappijen, geneeskundige vereenigingen enz. in *Nederland*, gedurende 1846 (bl. CXLIX—CLXXXIX); 13°. de voornaamste geneeskundige prijsvragen in het binnen- en buitenland uitgeschreven (bl. CXCI—CCX); 14°. lijst van de oorspronkelijke en vertaalde geneeskundige werken, die, behalve de akademische proefschriften, in 1846 in ons

vaderland verschenen zijn (bl. CCXII—CCXX); 15°. eerbewijzingen, benoemingen, eervol ontslag enz. in 1846 (bl. CCXXI—CCXXVI); 16°. vonnissen omtrent geneeskundige zaken in 1846 (bl. CCXXVII—CCXXXII); 17°. personalia van onderscheiden aard (bl. CCXXXIII—CCXXXVI). Uit deze inhoudsopgave blijkt, hoeveel er in dit jaarboekje is opgenomen, en hoe gunstig het in volledigheid bij zijne voorgangers afsteekt. Wij moeten den Redacteur den meestmogelijken lof toekennen wegens de zorgvuldigheid, waarmede hij alles, wat tot de medegedeelde rubrieken in betrekking staat, heeft bijeenverzameld. Het verwonderde ons eenigzins, dat, terwijl de meteorologische opgaven over 1846 vrij uitvoerig en volledig zijn, het verslag omtrent de epidemische constitutie van dit jaar kort en onvolledig is. 't Is waar, de bouwstoffen hiervoor waren schraal; maar de geachte Redacteur had toch, in plaats van naar de in eenige tijdschriften geplaatste verslagen te verwijzen, een kort uittreksel van dezelve kunnen leveren, gelijk hij zulks omtrent het verslag over de inwendige kliniek van de Klinische School te *Rotterdam* heeft gedaan; in allen gevalle hadden wij iets over de ziekten, welke in de stad zijner inwoning (*Groningen*) gedurende 1846 geheerscht hebben, mogen verwachten, daar wij niet inzien, welk belang het voor den geneeskundige hebben kan, te weten, hoedanig de thermometer- en barometerstand in eenige plaats, gedurende eenig jaar, is geweest, wanneer hij hierbij onkundig blijft omtrent de ziekten, welke op die plaats hebben geheerscht. De verslagen der Gedeputeerde Staten zijn in dit opzigt volstrekt onbruikbaar, voorcerst wegens hunne oppervlakkigheid en ten andere wegens hunne mindere naauwkeurigheid, hetgeen voorzeker ieder geneeskundige in zijnen kring het best kan nagaan. Bij de lijst van geneeskunstoefenaren, die in 1846 overleden zijn, worden van enkelen korte biographiën medegedeeld, welke intusschen nu en dan al zeer kort zijn, zooals b. v. die op p. LXXXII, welke ons aan het: »Hij leefde, nam een vrouw en stierf," deed denken. Indien er van een overigens achtingwaardig geneeskundige niet meer valt te zeggen, dan het hier medegedeelde, is wel de bloote vermelding van zijnen dood voldoende. — In het derde gedeelte wordt eerst over algemeene geneeskundige aangelegenheden gehandeld (*pia desideria* van Dr. ISRAËLS); 2°. handel in diploma's van geneesheer, zooals die in *Duitschland* gedreven wordt; 3°.

hoe overal de kwakzalverij toeneemt; 4°. hervorming der ziekebussen te *Amsterdam*. Het spreekt van zelf, dat hier ruimschoots gelegenheid is, om onze in vele, zoo niet in alle, opzigten zoo gebrekkige Geneeskundige Staatsregeling aan te vallen, welke dan ook trouwens niet gespaard wordt; mogt het hier maar bij geene *pia desideria* blijven! — In de tweede plaats treft men hier eenige mededeelingen betreffende Staatsgeneeskunde aan. In de derde plaats mededeelingen uit het gebied der uitoefenende Geneeskunde. Zou hier een kort historisch overzigt van de *aetherisatie* en van den strijd over het nuttige en geoorloofde harer aanwending niet op zijne plaats zijn geweest? Indien toch eenige ontdekking op het gebied der practische Geneeskunde époque maakte, dan is het voorzeker deze, welke niet minder de aandacht der leeken dan der mannen van het vak heeft geboeid. — IV. Pharmaceutisch-chemische mededeelingen; V. verslag van de verdedigde medische dissertatiën in 1846 (alleen wat *Groningen* betreft); VI. statistische berigten van verschillenden aard, en VII. mededeelingen en berigten van onderscheiden aard. Onder deze laatste rubriek ontmoetten wij een paar oude bekenden, welke wij reeds elders in onze taal gedrukt hebben aangetroffen, en welke ons noch belangrijk noch ook zoo geestig voorkwamen, dat wij ze nog eens herdrukt wenschten.

Wij hebben zoo beknopt mogelijk den inhoud van het jaarboekje medegedeeld. Uit die mededeeling blijkt voldoende, hoe zeer het zich boven de voorgaande jaargangen onderscheidt. Onze aanmerkingen betroffen slechts bijzaken of liever bijzonderheden; op de algemeene strekking hebben wij geene aanmerking, en wij juichen de onderneming, zooals zij thans wordt uitgevoerd, van ganscher harte toe. Wij wenschen dan ook, dat niet alleen de uitgever door een ruim debiet worde in staat gesteld zijne onderneming geregeld voort te zetten, maar dat ook de Redacteur eene welwillende medewerking moge ondervinden bij de verschillende geneeskundige collegiën en autoriteiten, door welke alleen hij aan zijn jaarboekje de noödige volledigheid en naauwkeurigheid zal kunnen geven. Het portret van den Heer VAN MAANEN, hetwelk vóór den titel prijkt, is, voor zooverre Rec. zich herinneren kan, zeer goed gelijkend, en laat ook, wat de uitvoering betreft, niets te wenschen overig.

*Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen, door Mr.* J. C. DE JONGE. *VIden Deels, Iste Stuk. Van den Zeeslag van Doggersbank, A°.* 1781, *tot de Omwenteling van* 1795. *Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* Gebr. van Cleef. *In gr.* 8*vo. XXXVIII en* 564 *bl. f* 4-75.

Moeijelijk en treurig is de taak, welke de Heer Archivarius DE JONGE, bij de bewerking van dit eerste stuk van het zesde deel zijner *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen*, te vervullen had: want hij behandelt daarbij het voorgevallene sedert den zeeslag van *Doggersbank* in 1781 tot de omwenteling des jaars 1795. Wij behoeven niet te herinneren, hoe veel ontevredenheid en tweespalt er in die jaren bestaan heeft, en dat de grond daarvan hoofdzakelijk dáárin te zoeken is, dat niet weinigen in het denkbeeld verkeerden: hetzij gehechtheid aan het belang der *Britten*, hetzij onbekwaamheid en zorgeloosheid van den Stadhouder en zijne voornaamste vrienden, was of waren de oorzaak der onbegrijpelijke werkeloosheid van de zeemagt na den roemvollen strijd op *Doggersbank*, der nalatigheid in de zamenwerking met de Fransche vloot, en der menigvuldige verliezen, welke de Oost- en West-Indische Compagniën, ja de handel van *Nederland* in het algemeen, gedurende den oorlog met *Grootbrittanje*, moest lijden. Men weet, dat die verdeeldheden na den vrede met dat Rijk nog verder aanwakkerden. Hierbij ging het Zeewezen steeds meer en meerder te gronde. Echter telde de zeemagt, op het laatst van 1794 en in het begin van 1795, nog in werkelijke dienst:

| | | | |
|---|---|---|---|
| 1 | schip | van 74 | stukken. |
| 7 | schepen | van 64—68 | stukken. |
| 4 | » | » 50—54 | » |
| 6 | » | » 40 | » |
| 9 | » | » 36 | » |
| 12 | » | » 20—26 | » |
| 13 | » | » 8—18 | » |

72 kanonneerbrikken, kanonneerbooten en sloepen, gewapende gaffels, hoekers en koffen, te zamen 124 schepen van oorlog en gewapende vaartuigen, behalve twee van 64 en één van 36 stukken, die niet toegerust en gewapend, en een van 74 benevens een van 64 stukken, die oud en onbruikbaar waren.

Schoon de geëerde Schrijver zoo veel mogelijk hen, die gedurende den Engelschen oorlog het beleid der zaken in handen hadden, en inzonderheid den Stadhouder, van de op hen gelegde blaam tracht te zuiveren, en inzonderheid het bewijs levert, zoo al niet van het doorzigt en den krijgshaftigen geest, dan toch ten minste van de vaderlandsliefde en goede trouw des Stadhouders, wil ook hij niet ontkennen, dat men in vele opzigten ijveriger en kloekmoediger had moeten handelen. En inderdaad, als men nagaat, hoe de Kaperkapiteins JARCY en LE TURCQ vaak zegevierend tegen de overmagt streden, hoe eene zwakkere magt bij *Doggersbank* de *Engelschen* had afgeweerd, en welk een geest onze zeelieden na dien eervollen strijd bezielde, dan moge men het al overdreven noemen, wanneer de toenmalige oppositie beweerde, dat onze vloot (omdat er geen bevel tot uitloopen was) zich door eene zwakkere magt in onze havens en zeegaten liet opsluiten, maar het Britsche eskader, hetwelk zich in 't voorjaar van 1782 op onze kusten vertoonde, en dertien linieschepen, waaronder twee driedekkers, benevens twee fregatten en zes kotters, sterk was, kon toch zoo geducht niet worden gerekend, om niet ééne poging ter verdrijving te wagen. Naauwelijks was dat eskader vertrokken, of het Nederlandsche eskader koos de zee, en bestond uit niet minder dan 33 schepen van oorlog, als een van 74, zes van 60 tot 68, negen van 54, twee van 40, zeven van 36, vier van 24 stukken, drie kotters en een uitlegger. Het gebied was opgedragen aan den Vice-Admiraal HARTSINCK, en onder hem aan de Vice-Admiralen LODEWIJK, Graaf van *Bijlandt* en den Schoutbijnacht VAN KINSBERGEN. Zes weken na dat uitloopen keerde de vloot terug, *zonder iets te hebben kunnen verrigten!* Zou dit wel zóó zijn afgeloopen, indien ZOUTMAN of KINSBERGEN, in plaats van HARTSINCK, het opperbevel had gevoerd? Ja, de *Post van den Nederrijn* is partijdig; maar heeft toch niet overal ongelijk. Bijna altijd ontkomen het de Engelsche koopvaarders en worden de onzen genomen. Bijna altijd komt onze vloot of te laat of te vroeg. Altijd ziet men er tegen op, om de pas herrijzende zeemagt van den Staat *aan de onzekere kans van een gevecht te wagen*, zonder dat iemand begrijpt, waar eene vloot of een leger toe dient, als men dergelijke kansen zoo zorgvuldig ontwijkt. De Stadhouder durfde niet veel, als Admiraal-Generaal, op zich nemen, als de voornaamste Zeeöfficieren

er anders over dachten; maar het gedrag en de raadgevingen der Vice-Admiralen HARTSINCK en BIJLANDT zijn veelal zonderling. HARTSINCK was ten minste geen man, in wien de ziel der DE RUYTERS, TROMPEN en EVERTSENS woonde. Op één punt schijnt ons niet slechts Prins WILLEM V, maar ook die van zijnen rade, volkomen te zijn geregtvaardigd, en alleen Graaf L. VAN BIJLANDT, uit het militaire oogpunt van subordinatie, geenszins uit dat van vaderlandsliefde en staatkunde, berispelijk te hebben gehandeld. Referent bedoelt de mislukte expeditie naar *Brest*. Men leze bijlage I, het advies van den Vice-Admiraal ZOUTMAN, waarbij hij dien togt ten sterkste afraadt, uit hoofde het dan beschikbaar blijvende deel der vloot veel te zwak was, daar juist onze grootste magt onder vreemd gezag zou gebragt zijn. »Les *Français* veulent la flotte," zeide te regt de Hertog van *Brunswijk*. En opmerkelijk is het, dat de Bataafsche Regering, in 1799, het insgelijks *onraadzaam* en *hoogstgevaarlijk* vond, een gedeelte van 's Lands vloot naar *Brest* te zenden. Men zie de aanteekening, bl. 137.

Met zoo veel leedwezen, als men den doorgaanden loop der zaken gedurende den Engelschen oorlog gadeslaat, met zoo veel genoegen staat men daarentegen stil bij het verhaal nopens de krijgsverrigtingen, door drie eskaders in *Neêrlandsch Indië*, van 1783 tot 1795 bedreven, waarbij vooral de Kapitein-Kommandeur J. P. VAN BRAAM zich met roem overdekte.

Ook de eskaders in de Middellandsche zee, achtervolgelijk onder het opperbevel van den Vice-Admiraal VAN REYNST, den Schoutbijnacht VAN KINSBERGEN, en de Kapiteins MELVILL en J. BOOT, voorts onder den Kapitein SCHREUDER HARINGMAN, den Schoutbijnacht MULDER, den Vice-Admiraal W. VAN BRAAM, den Kapitein F. S. VAN BIJLANDT en nogmaals den Schoutbijnacht MELVILL, handhaafden bij de Barbarijsche Mogendheden, van 1783 tot 1795, waardiglijk de eer onzer vlag. In 1789 kruiste de Schoutbijnacht VAN KINSBERGEN met een ander eskader in de Noordzee, en een hulpeskader onder zijn bevel werd, in 1790, in de Engelsche havens met eene achting behandeld, die de Nederlandsche zeelieden en bodems sedert lang van de zijde der *Britten* niet hadden genoten. Vooral maakte VAN KINSBERGEN zich verdienstelijk bij de verdediging onzer stroomen tegen de aanrukkende *Franschen* in 1793 en vervolgens. De fabel, door THIERS, JOMINI en andere buitenlanders verhaald, dat

's Lands vloot bij *Texel* door Fransche hussaren en rijdende artillerie over het ijs genomen is, wordt zegevierend wederlegd. Al wat men verder vindt is jammer en ellende, b. v. de behandeling, den braven Luitenant-Amiraal VAN KINSBERGEN aangedaan. Ach! hoe magtig zou *Nederland* zijn gebleven, indien geene burgertwisten het ten verderve hadden gebragt! Doch dan moet men ook *van wederzijde* het beste zoeken.

---

*Eene stem uit Oost-Indië. De discussiën over de zaak van den Hoogeerw. Bisschop* GROOFF. *Per Overland-Mail uit Nederlandsch-Indië ontvangen ter verspreiding in het Vaderland. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1846. *In gr.* 8*vo.* 15 *bl. f* : -25.

*Onschendbaarheid des Konings. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1847. *In gr.* 8*vo.* 27 *bl. f* : -30.

Deze twee vlugschriften kondigen wij te zamen aan, omdat zij beide in den geest van het in werking zijnde regeringsstelsel zijn geschreven, beide in goeden stijl en met warmte zijn opgesteld.

De stem uit *Oost-Indië* beweert geenszins, dat de O. I. Regering wèl, d. i. verstandig en billijk, heeft gehandeld, met den Bisschop GROOFF en wie ook meer naar het Vaderland te zenden. Zij verdedigt slechts het beginsel der onbeperkte magt in de Koloniën. Ofschoon Referent zeer wel inziet, dat men de volkplantingen niet beheerschen kan op dezelfde wijze als het Moederland, kan hij tot nog toe in het uitsluitend *opperbestuur* des Konings geene magt zonder wettige grenzen zien. Om het misbruik, dat er van Art. 59 gemaakt wordt, schijnt hem de herziening van dat Artikel der Grondwet eene der meest noodige. De veiligheid van personen en eigendommen, de onafhankelijkheid der regtsmagt, de verantwoordelijkheid van de hooge ambtenaren behoorden verzekerd te zijn, al is het ook, dat de Gouverneur in rade, bij Besluit, zaken kon afdoen, waar men in *Nederland* eene wet toe zou behoeven. Ook konden de grenzen der magt van Gouverneur etc. bij de wet worden geregeld.

Het stukje: *de Onschendbaarheid des Konings*, bestrijdt de stelling, dat de Koninklijke onschendbaarheid uit de verantwoordelijkheid der Ministers in *Nederland* zou kunnen worden afgeleid, en beweert, dat de beoordeeling van Regeringsdaden vrij kan zijn, al zijn de Ministers niet, met uitsluiting van Z. M., verantwoordelijk voor elke daad van het koninklijk gezag. — De grondfout in het betoog is de verwarring tusschen *zedelijke* en *staatsregtelijke verantwoordelijkheid*. Voorzeker is de Koning *zedelijk* verantwoordelijk voor alles, waar hij toe besluit of medewerkt; maar die zedelijke verantwoordelijkheid ligt buiten het bereik der menschelijke beoordeeling. Wil iemand zich in dezen tot regter stellen, en b. v. beweren, dat de Koning moedwillig den Staat in het verderf stort, hij maakt zich dan strafbaar aan hoon en laster: want men *kan* den Koning beleedigen met woorden, gelijk men het zou kunnen doen door geweld tegen zijnen geheiligden persoon. Op zijne zedelijke verantwoordelijkheid benoemt en ontslaat de Koning de Ministers naar welgevallen. In zijne keus kan hij *dwalen*, maar *kwaaddoen* kan hij niet: want op die eenmaal benoemde Ministers drukt de *staatsregtelijke* verantwoordelijkheid, welke den Koning *onschendbaar* maakt. Daarom *moeten* alle besluiten des Konings van de onderteekening des Ministers, tot wiens departement zij behooren, naar art. 76 der Grondwet, voorzien zijn, of ze zijn geene besluiten van den constitutionelen Koning, en missen derhalve de verbindende kracht. Zijn ze van de medeönderteekening van eenig Minister voorzien, dan is deze daarvoor *staatsregtelijk* verantwoordelijk. En wat nu de Troonrede aangaat, buiten twijfel zegt de Koning niets, wat hij niet verkiest mede te deelen: maar de woorden van den Koning, hetzij hij zelf de Troonrede gesteld hebbe of niet, zijn te zijnen opzigte slechts vatbaar voor letterkundige beoordeeling, wat stijl en zamenhang betreft. Men kan den Koning dus óók wel beleedigen door eene scherpe critiek, terwijl dit echter slechts zelden aanleiding tot vervolging geven kan. Maar de zaken in de Troonrede medegedeeld, de beschouwingen van Staats- en Volkenregt, de aankondiging van het verder te volgen regeringsstelsel; dat alles ligt buiten den kring van des Konings verantwoordelijkheid, omdat het is van staatsregtelijken aard. Zedelijk moge ook deswege de Koning aan God en zijn ge-

weten verantwoording schuldig zijn, de Ministers, *door in dienst te blijven*, nemen de staatsregtelijke verantwoordelijkheid op zich, zoo wel de *parlementaire* in de Staten-Generaal, als de *judiciële* voor den Hoogen Raad, indien er, tot inroeping der laatste, immer te dezen termen mogten bestaan. Nooit is de Koning, hetzij *parlementair*, hetzij *judiciëel*, verantwoordelijk; en dit verheven zijn boven de staatsregtelijke verantwoordelijkheid noemen wij de *onschendbaarheid* des Konings volgens de wet.

---

*De Lijkzang van David op Saul en Jonathan in deszelfs dichterlijke waarde beschouwd, en met andere soortgelijke dichtstukken der oudheid vergeleken. Voor beschaafde Bijbellezers. Door* W. VERWEY, *Predikant te Winschoten. Nieuwe uitgaaf. Te Groningen, bij* P. van Zweeden. 1847. *In gr.* 8*vo. VIII en* 130 *bl. f* :-80.

Dit boekje heeft zijn bestaan te danken aan eene verhandeling, door den Eerw. VERWEY in 1825 geschreven, ter beantwoording der prijsvraag, destijds door de Godgeleerde faculteit te *Groningen* uitgeschreven: *Grammatice et critice explicetur Elegia Davidis in Saulum et Jonathanem*, 2 *Sam.* I: 17—27, *et cum aliorum Poëtarum, sive Hebraeorum, sive Gentilium Antiquiorum, Orientalium, Graecorum, Septentrionalium, in simili argumento versantium, poëmatibus comparetur.* De vermelde verhandeling des Heeren VERWEY miste de eer der bekrooning, maar werd desniettegenstaande door den Schrijver in 1834 uitgegeven, doch in een' anderen vorm en meer voor het dusgenoemd beschaafd publiek dan voor de geleerde wereld. De *nieuwe uitgaaf*, die thans voor ons ligt, schijnt ons toe te bestaan uit de oude van 1834 met een nieuw titelblad. Als lectuur voor beschaafde Bijbellezers kunnen wij dit boeksken met ruimte aanbevelen. Eerst wordt het lied van DAVID vertaald en de lezer doorgaans op gepaste wijze op deszelfs schoonheden opmerkzaam gemaakt; dan volgt eene vergelijking van dezen lijkzang met het gedicht op den dood van ABNER, met drie Arabische lijkdichten en één Perzisch, met ACHILLES' klagt over den dood van PATROCLUS bij HOMERUS, en met het Epitaphium van BION op ADONIS.

Uit Latijnsche dichters zijn ter vergelijking bijgebragt de vijfde Ecloga van VIRGILIUS, een paar fragmenten uit de Aeneïs, en de Elegie van OVIDIUS op den dood van TIBULLUS. Het best gelukt scheen ons toe de vergelijking met soortgelijke stukken van OSSIAN, die het laatste gedeelte van dit onderhoudend werkje uitmaakt. In de vertaling zijn wij het, op éène enkele uitzondering na, met den Heer VERWEY eens. Die uitzondering bepaalt zich tot vs. 27, waar wij כְּלֵי מִלְחָמָה onmogelijk door krijgswapenen kunnen vertalen. Reeds *a priori* moet het ons onwaarschijnlijk voorkomen, hier in het referein het verlies der wapenen vermeld te vinden, daar het referein in vs. 19 en 25 de wapenen in het minste niet aanroert; bovendien wil het er bij ons niet in, dat een lied zoo vol van het reinste gevoel met de vermelding van *wapenen* zou eindigen. De overeenkomst met het referein in vs. 19 en 25 en de waardigheid van het lied zelf raden ons dus eene andere vertaling, zoo hiertoe grammatisch mogelijkheid bestaat. Die mogelijkheid wordt, naar onze meening, bewezen door JESAIA Cap. XIII: 5 en JEREMIA L: 25, waar כְּלֵי זַעְמוֹ wordt gebruikt van volken, die als werktuigen van Jehova's toorn tegen de Israëliten dienen. Door deze beide plaatsen voorgelicht, vertalen wij dus hier: omgekomen zijn de aanvoerders van den krijg. Reeds LUTHER vertaalde: *die Streitbaren*.

---

*Bloemen en Vruchten geplukt door* J. F. BOSDIJK. *Te Haarlem, bij* J. F. van Dobben. 1846. *In gr.* 8*vo.* 254 *bl.* *f* 2-40.

Wat beteekent dat: bloemen en vruchten *geplukt* door BOSDIJK? Is het eene verbloemde uitdrukking, waaronder het denkbeeld van *vertaald* ligt verborgen? Of hebben wij hier aan oorspronkelijke stukken te denken? De voorrede laat ons even wijs, ofschoon men toch daaruit zou opmaken, dat de Schrijver niet bij anderen te markt is geweest: »de verhalen," zegt hij, »dagteekenen van verschillende datums, even als zij ten gevolge van verschillende beweegoorzaken hun aanzijn erlangden." De inhoud en toon der verhalen intusschen schijnen ons zeer te pleiten voor het

gevoelen, dat onzen Duitschen naburen de eer (?) van deze stukken toekomt, en hier en daar kijkt een klein aapje uit de mouw, dat deze gissing nog meer versterkt, wanneer b. v. bl. 209 een meisje haren minnaar eene *struik* geeft, waar van een' bloemruiker wordt gesproken, en de Schrijver bij ongeluk zeker *Strauch* in plaats van *Strauss* heeft gelezen.

Doch wat hiervan zij, vertaald of oorspronkelijk, deze stukken hadden best ongedrukt kunnen blijven. Het eerste en grootste verhaal: *Episoden uit het leven eens Kunstenaars* schittert met de namen van de oude Italiaansche en Spaansche schilderschool en voert de eerste meesters vrij doelloos op, om eindelijk uit te gaan als een eindje nachtkaars. De volgende verhalen beteekenen nog minder. Van de meesten kunnen wij ons niet begrijpen, hoe men lust heeft gehad ze te schrijven; nog minder, hoe men lust kan hebben om ze te vertalen. Ook in trant van verhalen munten zij niet uit. Tot een proefje van den gezwollen stijl willen wij een klein staaltje uitschrijven, bl. 141: »Het aanlokkelijke en treffende voor eene moeder, een kind om zich heen dartelend te aanschouwen, dat door onschuldige en kunstelooze taal de eene of andere snaar van het gevoel aantast, heeft graden en tinten, waarin eene harmonie heerscht, gelijk aan de kleuren van den regenboog. Het moge schoon zijn, bliksems te zien gloeijen aan de bogen van het hemelgewelf, den oceaan, uit zijne diepe bedding opgewoeld, zijne bruisende golven naar omhoog te zien wentelen; maar veel schooner is de aanschouwing van het moederlijk geluk. Het gevoel moge opgewekt, geprikkeld en gespannen worden bij HOMERUS statig eikenbosch (?), bij het herscheppen van het woelige slagveld in eene woestenij door de krachtige hand van een God (?), werelden mogen zich voor ons oog ontsluiten bij de beschouwing der tafereelen, door het betooverende penseel eens schilders op het doek gebragt, wij mogen ACHILLES bewonderen op het oogenblik, dat hij, in toorn ontstoken, in den raad der vorsten zijn wapen uit de scheede rukt, of met welgevallen op de beroemde kunst*greep* van LAOCOÖN staren; — welke verrukking is levendiger en onuitputtelijker, dan de aanblik van eene moeder, die na folterende droefheid in de liefde

van een aanminnig telgje haren hemelwellust vindt." En dergelijke bombast vindt men hier meer.

Wij hopen, dat het publiek voor verhalen, in dergelijken toon opgesteld, geenen smaak heeft.

---

*De Bloemlezing uit Nederlandsche Prozaschrijvers van* N. G. VAN KAMPEN *verkort door* D. VEEGENS. *Iste Stuk.* (*Van* SPIEGHEL *tot* WAGENAAR.) *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1847. *In kl.* 8*vo.* 92 *bl.* *f* : - 40.

Onder de talrijke geachte werken van onzen onvergetelijken VAN KAMPEN, die zoo veel tot uitbreiding van kennis onder alle standen der maatschappij toebragt, bekleedt de *Bloemlezing uit Nederlandsche Prozaschrijvers*, ten jare 1834 in drie deelen uitgegeven, eene loffelijke plaats. Maar de kostbaarheid van dit uitgebreide werk verhinderde de algemeene invoering tot schoolgebruik, en dit deed den Uitgevers van dat werk op het leveren eener verkorte bearbeiding daarvan bedacht zijn, tot welke zij den Heer VEEGENS uitnoodigden, die aan hunnen wensch gehoor gaf, en zich aanvankelijk van die taak zóó kweet, als men dit van een' man van zoo geoefenden smaak en grondige kennis niet anders kon verwachten.

Even als VAN KAMPEN, doet VEEGENS de Bloemlezing van eene Inleiding voorafgaan, die eene korte schets der geschiedenis van den Nederlandschen prozastijl bevat, en met opmerkingen aangaande zaken en personen doormengd is, welke haar, hoe beknopt ook, belangrijk maken. Daarop volgt de bloemlezing uit SPIEGHEL, COORNHERT, HOOFT, VONDEL, CATS, MONTANUS, SWINNAS, G. BRANDT, VAN HEEMSKERK, K. BRANDT, S. VAN MIDDELGEEST, P. VLAMING, VAN EFFEN, O. ZWIER VAN HAREN, en WAGENAAR. Deze opgave toont aan, dat de Heer VEEGENS in de keuze der Schrijvers, uit welke hij proeven van stijl levert, zijnen voorganger niet slaafs gevolgd heeft, en niet alleen, om wijze redenen, enkelen heeft achterwege gelaten, wier schriften, als van eene meer eenzijdige rigting, voor schoolgebruik minder geschikt zijn, maar ook proeven uit de schriften der

zoodanigen heeft gegeven, welke VAN KAMPEN met stilzwijgen voorbijgaat, zoo als MONTANUS en VAN HEEMSKERK. Ook vindt men hier fraaije stukken uit enkele Schrijvers, onder anderen uit HOOFT, die bij VAN KAMPEN niet gevonden worden. Over het algemeen is de gedane keuze zeer oordeelkundig, en de korte ophelderingen van verouderde woorden, onder den tekst geplaatst, verhoogen de waarde van het werkje.

Ref. wenscht en vertrouwt, dat men deze loffelijke poging van uitgevers en bewerker, om de kennis aan onze beste Prozaschrijvers, ook op de scholen, meer algemeen te maken, wèl zal doen slagen, door dit stukje, dat nog door twee andere gevolgd moet worden, tot dat oogmerk aan te koopen en te verspreiden. Ook aan bijzondere personen, door de kostbaarheid van het groote werk afgeschrikt, (ofschoon dit door deze verkorte bewerking niets van zijne oorspronkelijke waarde verliest) zullen deze met smaak bewerkte en keurig uitgevoerde stukjes eene even nuttige als onderhoudende lectuur opleveren.

---

*De Vlieger. Nalatenschap van* JEAN PAUL. *Uit het Hoogduitsch door Dr.* J. O. JOSSET. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 316 *bl. f* 3-40.

*Egidius Zebedeus Fixlein. Naar het Hoogduitsch van* JEAN PAUL (RICHTER). *Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. *In gr.* 8*vo.* 176 *bl. f* 2-:

*Levana. Wenken voor de Opvoeding van Kinderen, voor Ouders en Jonggehuwden. Vrij gevolgd naar het Hoogduitsch van* JEAN PAUL. *Te Amsterdam, bij* G. Portielje. *Post* 8*vo. X en* 114 *bl. f* 1-05.

Wij hebben vroeger ons oordeel meermalen uitgesproken, niet over de werken van JEAN PAUL, maar over het vertalen van deze. Wij zouden het met de *Duitschers* eens zijn, wanneer zij beweren, dat elke poging, om JEAN PAUL in eene andere taal over te brengen, moet mislukken. Hij is

zoo geheel en al eenig in zijne denk- en schrijfwijze, dat het onmogelijk is, hem volkomen in eene andere taal weder te geven. Zeker is het Hollandsch dan nog die taal, waarin dit het best kan geschieden; maar ons volkskarakter mist zoo volkomen al datgene, waardoor een JEAN PAUL zich onderscheidde, dat zijne taal onmogelijk in de onze weerklank kan vinden. Over het algemeen heeft onze wijze van zien en denken- en spreken te veel positiefs, misschien te veel nuchters, dan dat onze taal zich zou kunnen voegen naar het zwevende en onbestemde, dat den Duitschen Schrijver eigen is. Wij bezitten er den smaak evenmin voor. Doorgaans hebben dan ook zij, die JEAN PAUL overbragten, het snoeimes ter dege moeten gebruiken, om hem toch zoo wat voor ons publiek te fatsoeneren. Wij zouden hem in het Duitsch hebben gelaten. Hij kan de lievelingsschrijver van ons publiek niet worden, en, om de waarheid te zeggen, het zou ons zeer bedroeven, indien hij het werd. Wij verheugen ons dus geenszins in dien stroom van vertalingen zijner werken, ofschoon ze door bekwame mannen zijn geleverd. Wij ontkennen niet het vele goede, de fraaije, belangrijke wenken, de schoone gedachten, de treffende beelden, den rijkdom van luim, overal te vinden; maar het gaat met zoo veel gepaard, wat de vertaler van den *Vlieger* zelf *tolles Zeug* noemt, dat wij bezwaarlijk in de lectuur op den duur genoegen kunnen smaken.

*De Vlieger* is eigenlijk de schriftelijke nalatenschap van den Schrijver, en eerst lang na zijnen dood in het licht gegeven. Het is een bont allerlei van den vreemdsten inhoud, wij behoeven niet te zeggen dikwijls vol geest, scherp, treffend en belangrijk, maar ook dikwijls bizar en voor ons althans onverstaanbaar; de vertaler zelf zegt er van: »hier een blad zwaar mediaan met allerlei heel aardige teekeningen, daar Chineesch vloeipapier met de barokste figuren, ginds weder een Jan de Wasscher in forma." Kiest er uit, lezers, wat u smaakt, en geeft in allen gevalle den vertaler lof, dat hij zich van zijne moeijelijke taak goed heeft gekweten.

Met meer genoegen las Rec. intusschen het tweede stukje: *Fixlein*. Men heeft daar eenen draad in handen, dien men kan vasthouden; het beeld van FIXLEIN en THIENNETTE blijft den lezer trouw voor oogen, boeit zijne belangstelling en

liefde, en doet hem gaarne voortlezen, al stuit hij ook soms op plaatsen, die hem vreemd en onverstaanbaar klinken, en al vindt hij niet altijd zijne moeite beloond, wanneer hij zich het hoofd heeft gebroken, om de eigenlijke gedachte te zoeken, die achter het bonte en zonderlinge kleed is verborgen.

*Levana*, eindelijk, is van een' geheel anderen aard. Daarin vindt men doorgaans verstaanbare taal, duidelijke en dikwijls belangrijke wenken en lessen voor de opvoeding. Het zijn de vruchten van eigene practische ondervinding, opgedaan in den tijd, toen de Schrijver, door behoefte gedwongen, zich met het onderwijs en de opvoeding van kinderen bezig hield. Gaarne bevelen wij dit lieve boekje in handen van velen. De vertaler heeft meer gedaan, dan vertalen. Hij heeft uitgelaten, veranderd, bijgevoegd; en, moge het daardoor van zijne oorspronkelijke gedaante wat hebben verloren, het heeft in bruikbaarheid voor ons publiek zeker gewonnen. Wij geven het onze goede wenschen mede!

---

*Lotwisseling, of* 10,000 *Pond Sterlings 's jaars. Een Roman van* SAMUEL [WARREN], *Schrijver van het Dagboek eens Geneesheers. Naar het Engelsch. III Deelen. Te Deventer, bij* M. Ballot. 1847. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 1521 *bl. f* 13-75.

Gelijk meestal met de Engelsche romans het geval is, kenmerkt zich dit werk door eene uitmuntende zedelijke strekking; terwijl het tevens niet ontbreekt aan die menschen- en wereldkennis, door welke de gewrochten der beste Engelsche romanschrijvers zich doorgaans aanbevelen. Eene zekere wijdloopigheid, om ze geene langdradigheid te noemen, wordt eenigzins opgewogen door de verdienste van eene zeer grondige behandeling der onderwerpen; terwijl de godsdienstige geest, die in het werk heerscht, op eene doeltreffende wijze waarheden verkondigt, die een groot gedeelte der gewone romanlezers anders niet veel hoort en leest. Moge ook de door ons bedoelde soort van lezers den raad van ARIOSTO opvolgen, aan zijne lezeressen gegeven, waar deze dichter de vrouwen wat streng hekelt, en daar,

waar de moraal wat te gestreng is en de toon wat heel godsdienstig, om eenige bladzijden ongelezen over te slaan, somtijds komt toch een veronachtzaamd of verachtelijk vertreden zaad nog op, en brengt eene heilzame vrucht voort; terwijl tevens het verhaal van dien aard is, dat zelfs lezers, die alleen naar aangenaam onderhoud haken, en gedreven worden door de prikkeling der begeerte, om met de eindelijke ontknooping bekend te worden, wanneer zij de lezing eenmaal aangevangen hebben, zich door het lijvige der drie boekdeelen niet zullen laten afschrikken om tot het einde toe voort te gaan. Van den roman zullen wij geen overzigt geven, ten einde den lezer het genoegen der trapsgewijze bevrediging van de nieuwsgierigheid onder het lezen van het werk zelf niet te ontnemen. De titel maakt bekend met het thema, als wij het zoo eens mogen noemen, *lotwisseling*, daarin bestaande, dat iemand, die niets bezit, op het onverwachtst in het bezit geraakt van een vermogen, hetwelk hem 10,000 pond sterlings in het jaar oplevert; terwijl een ander, die zulk een vermogen van zijne jeugd af bezeten heeft, het even onverwacht verliest. De schildering van den invloed, dien zulk eene lotwisseling heeft op het karakter der daarin betrokkene personen, moet reeds uit haren aard belangrijk zijn.

Op ons algemeen oordeel over het werk willen wij nog een woord laten volgen over de Voorrede van den Hoogleeraar MEES. Deze verklaart daarin, dat men »omtrent de vertaling volkomen gerust zijn kan," en zegt zelfs: »Geloof mij op mijn woord, en anders, vergelijk den Engelschen tekst er mede, de vertaler heeft de hier eigenaardige moeijelijkheden zoo fiksch Hollandsch geschreven, en toch zoo getrouw overgezet, dat gij en ik er hem voor mogen danken." Ofschoon wij gaarne gelooven, dat de vertaler vele moeijelijkheden te overwinnen heeft gehad, durven wij toch met den lof, hem door den Hoogleeraar zoo onvoorwaardelijk gegeven, niet geheel instemmen. Want op vele plaatsen kwamen ons woorden voor, die ons niet gelukkig overgebragt of gekozen toeschenen. Wij spreken niet eens van *klerk*, voor *koster*, *knutteriger*, voor *aangenamer*, *overstraf*, voor *al te straf*, *taveernen*, voor *kroegen* of *herbergen*, *te moet*, voor *te gemoet*, *aêr*, voor *ander*, en dergelijke. De vertaler kan — ofschoon wij het hem niet toestemmen — het gebruik dezer woorden voor naïver dan dat der thans meer gebruikelijke

gehouden hebben. Maar wij vonden ergens *pracht* (waarschijnlijk in het Engelsch *practiser*) voor een *bewerker*, misschien wel *arbeider*, *werkman*, »Een grijzen pracht gewaar wordende;" elders *onbeploegd land*, voor *weiland*, *ik een waag*, voor *ik waag*, *lorrendraaijen*, voor *misleiden*, en vele andere blijkbare verkeerdheden. Zeer goed zijn wij overtuigd, dat de Hoogleeraar MEES die vooral niet minder dan wij als de zoodanige kent en erkent; maar wij willen alleen ons leedwezen betuigen, èn daarover, dat hij, alvorens zoo onbepaald te prijzen, niet genoeg op deze bijzonderheden schijnt gelet te hebben, èn daarover, dat in de vertaling van een zoo goed werk zoo vele, dikwijls zeer hinderlijke, fouten zijn.

---

*De Echo der beste buitenlandsche Schrijvers. N°. 1, 2, 3, 4, 7 en 8. Ook onder de titels:*

*De Ridder de Maison-Rouge, door* A. DUMAS. *En: De Burgtvrouw de St. André, door* J. BRISSET. *Te Zaltbommel, bij* J. P. Crol. 1846. *In kl. 8vo. f* 3-60.

De uitgever had vóór eenigen tijd zijn voornemen te kennen gegeven, om, in geregelde jaargangen, eene reeks van verhalen in onze taal het licht te doen zien, onder den titel: *De Echo der beste buitenlandsche Schrijvers;* en het zijn de vier eerste nommers van deze aangekondigde *Echo*, in welke het op den tweeden titel genoemde voortbrengsel van den als romanschrijver zoo bekenden A. DUMAS volledig wordt geleverd. Indien er behoefte besta, om de romantische voortbrengselen der buitenlandsche drukpers ook in onze taal in een klein formaat te bezitten, dan zal voorzeker de uitgever zijn voordeel wel vinden bij deze onderneming.

Wat nu den roman zelven betreft, indien alles in dit verhaal verdichting ware, wij zouden zeggen: Wee den Schrijver, die zijn talent misbruikt, om zulk een gewrocht vol gruwelen, vol blijken van Godloochening, van Godversmading en trotsering zamen te stellen, en zulk een tafereel op te hangen van spotten met alle zedelijke beginselen en van bloeddorstige geestdrijverij! Maar, behalve de romaneske lotgevallen der hoofdpersonen, is alles, wat er in voorkomt,

de voorstelling der naakte en daardoor afschuwwekkende waarheid aangaande de omstandigheden, die den geweldigen dood van *Frankrijks* Koningin in 1793 vergezeld hebben. Soms is het, als ziet en hoort men UGOLINO aan den schedel van RUGGIERI (*) knagen. En levert nu zulk een verhaal bij de lezing belangwekkend en aangenaam onderhoud? Wij durven het niet ontkennen. Het woeden der zee in strijd met den stormwind, het gewoel van den veldslag op eenigen afstand gezien, kan een vreeselijk, maar tevens schoon schouwspel opleveren; zoo ook heeft het zijne eigenaardige aangenaamheid, de stormachtige en bloedige tooneelen uit de geschiedenis in een' tijd van veiligheid te aanschouwen. En welk nut kan nu zulk een roman stichten? Wij antwoorden, zij kan overtuigen van de waarheid, welke reeds MACCHIAVELLI verkondigt, die, hoe ook dikwijls miskend en verkeerd begrepen, in dezen een bevoegd oordeelaar is: *Non sia alcuno, che muova un' alterazione in una città, per credere poi a fermarla a sua posta, o regolarla a suo modo.* (†) Wat nu de *Franschen* betreft, wij wenschen, dat de lezing van dezen roman moge medewerken om af te schrikken van de navolging der ligtzinnigheid van eene natie, omtrent welke, vijftig jaren na de rampen en gruwelen van hare eerste omwenteling, het volgende oordeel van eenen *Franschman* zelven nog tegenwoordig niets anders dan treffende waarheid bevat: »Goddeloosheid bij de groote menigte, domme onverschilligheid bij een groot aantal, eenige geloovige zielen, maar zeldzaam en verspreid, het grove materialisme opentlijk, onbeschaamd beleden, de Godsdienst van JEZUS CHRISTUS smadelijk verworpen, hare Goddelijke sacramenten veracht, verwaarloosd, de dagen toegewijd aan den Heer op eene vreeselijke wijze verontreinigd door de beestachtigste uitspattingen, het toomeloosste zedenbederf knagende aan alle standen der maatschappij en verslindende de jeugd en de kinderen, en,

(*) Het is bekend, dat DANTE, in zijne beschrijving van de Hel, UGOLINO laat knagen aan den schedel van den Aartsbisschop RUGGIERI, die hem en zijne kinderen had laten doodhongeren. DANTE, *Inferno, Canto XXXII, XXXIII.*

(†) Niemand verwekke eene verandering in den Staat, in de meening, dat hij dezelve kan doen ophouden naar zijn welgevallen, of besturen op zijne wijze. *Istorie Fiorentine III.*

om dit verschrikkelijke tafereel te voltooijen, de zelfmoord tot eene gewoonte geworden. En indien wij van de burgerlijke maatschappij nederdalen tot in het huisgezin, welk een bedroevend schouwspel! Huwelijkstrouw, gij roem en grondslag van het geluk der huisgezinnen, ach wat is er van u geworden? En gij, heilig uitvloeisel der Goddelijke magt, *ouderlijk gezag*, hetwelk zelfs de meest barbaarsche horden (*peuplades*) altijd hebben geëerbiedigd, welk spoor blijft er van u overig? Ouders zonder geloof hebben kinderen opgevoed zonder vrees en kennis van God, kinderen, die hen weldra hebben veracht, en die in hun gezag niets anders hebben gezien dan een onverdragelijk juk, hetwelk zij zich gehaast hebben te verbreken. — Het is duidelijk, dat wij, met betrekking tot de zedelijkheid, de barbaarschheid te gemoet snellen." (*) Na al dit aangemerkte zullen wij toch, zoo wij vertrouwen, niet behoeven te waarschuwen tegen het gevaar, om al te zeer bekoord te worden door den ligtzinnigen geest, die ook in dit Fransche voortbrengsel heerscht.

Aarzelden wij, bij de aankondiging van andere romans, niet, om, indien zij dit verdienden, te getuigen, dat zij, ofschoon met het kennelijk doel geschreven om de Roomsche Kerk ook door middel der Romantiek te verdedigen en aan te prijzen, meesterstukken in hunne soort waren, zoo veel te minder schromen wij nu het tegendeel te getuigen aangaande dezen roman van BRISSET. Wel is met veel bekwaamheid van de afwisselende gebeurtenissen, van de gruwelen der oorlogen tusschen de Roomschgezinden en Hugenoten in *Frankrijk* partij getrokken tot vervaardiging van een schrikwekkend drama; maar de hatelijke voorstelling, de miskenning van het Protestantismus, de grofste onwaarschijnlijkheden maken het werk zelfs ongeschikt om het reeds aangeduide doel te bereiken. Tot staving van dit ons oordeel slechts eene enkele proeve. De heldin des verhaals op den titel genoemd eene voortreffelijke vrouw, welke door het snood gedrag van hen, die het geloof der Roomsche Kerk verdedigden, uit dezelve was gegaan, sterft in wanhoop, omdat het eenvoudig Evangelie haar geen' troost in het stervens-

(*) *Impieté dans la masse etc.* Een ongenoemde, aangehaald bij H. GELZER, *die Straussische Zerwürfnisse in Zürich. Hamburg und Gotha*, 1843.

uur verschaft; terwijl integendeel de beruchte bijzit van FRANÇOIS II, DIANA DE POITIERS, door haren haat tegen het Protestantismus van alle smetten gereinigd, als eene Heilige ten hemel gaat!

Zij, die, door vroegere Nommers van betere gehalte misleid, zich ook deze latere Nommers van de *Echo* aanschaffen, zullen zich, naar ons oordeel, bitter teleurgesteld zien.

---

*De Pleegdochter, of de Zegepraal der Kinderliefde. Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. *In kl.* 8*vo.* 100 *bl. f* :-85.

Gedurende den tijd der vervolgingen, die de Hervormden, na de herroeping van het Edict van *Nantes*, in *Frankrijk*, ondergingen, werd een zesjarig meisje van hare moeder, de weduwe van eenen Hugenootschen leeraar, met geweld gescheiden en in het huis van een' Roomschgezinden edelman opgenomen. Daar verwerft zij zich door hare goede hoedanigheden zoo zeer de liefde van de adellijke echtgenooten, dat deze, bij mangel aan eigene kinderen, het vreemde meisje als hare eigene dochter aannemen en met alle zorgvuldigheid laten opvoeden. Toen LOUIZE echter, na eene tienjarige scheiding, hare moeder, in armoedige omstandigheden, wedervond, offerde zij al hare schitterende uitzigten op, om haar lot aan dat van hare moeder en hare vervolgde geloofsgenooten te verbinden. Hare pleegouders, getroffen door hare kinderlijke trouw en liefde jegens hare moeder, vergeven haar de teleurstelling, die zij, door hen te verlaten, hen had doen ondervinden, en schenken aan haar en hare lotgenooten, in het naburige *Zwitserland*, eene veilige verblijfplaats en de middelen tot levensonderhoud. — Zietdaar de hoofdinhoud van dit werkje, hetwelk, door deszelfs levendigen toon en goeden geest, vooral voor jongelieden en eenvoudigen, geschikt is tot eene aangename en nuttige lectuur.

---

*De Bruid van den Doode. Een Familietafereel uit den tijd van* LODEWIJK XV. *Door* C. F. VAN DE VELDE. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1846. *In gr.* 8*vo.* 332 *bl. f* 3-:

Onder den Nederlandschen naam VAN DE VELDE zijn sedert eenige jaren onderscheidene romantische werken uit het Hoogduitsch in onze taal overgebragt. Is het thans aangekondigde werk ook van denzelfden vreemden oorsprong? De titel vermeldt het niet. Hoe dit zij, het werk beantwoordt niet aan de door den naam VAN DE VELDE opgewekte verwachting. Dat LODEWIJK XV een meisje zou hebben laten schaken, om haar in zijn zoogenaamd *Parc aux Cerfs* te plaatsen, is alles behalve onmogelijk; maar dat hij eene der aanzienlijkste Jonkvrouwen van *Frankrijk*, op een feest door hem te *Versailles* gegeven, door LOUVOIS eigenhandig zou hebben laten aanranden, dat daardoor eene vechtpartij zou ontstaan zijn, waarbij LOUVOIS een bloedneus, blaauwoog of iets dergelijks ontving, dit komt ons onwaarschijnlijk voor. Eene nuttige strekking hebben wij in het verhaal ook niet gevonden. Gelukkig echter dat het werk vrij is van de gewone stoffaadje van zulke soort van werken, en er geene wulpsche tafereelen der schandelijke zeden van het toenmalige Fransche Hof in voorkomen. Tot onschadelijk onderhoud en uitspanning, in zoo ver als eene ledige bezigheid onschadelijk kan zijn, is het werk niet ongeschikt.

---

*Voor rijk en arm. Kinderversjes; door* P. PARSON, *Predikant te Steenwijk. Met Plaatjes. Te Amsterdam, bij* J. H. en G. van Heteren. 1847. *In kl.* 8*vo.* 74 *bl.* *f* :-90.

»Niet juist het oordeel van mannen in het vak, maar dat »van eenvoudige kinderen, heeft mij, met bedachtzame voor»zigtigheid, tot de uitgave doen besluiten. Telkens, wan»neer ik in oogenblikken van verpoozing eenige stukjes had »neêrgeschreven, las ik ze hun voor: men verstond ze; »men wilde ze gaarne nog eens hooren, men verlangde naar »meer. Zeer hecht ik te dezen aanzien op (aan) het oor»deel van kinderen." Zoo schreef de dichter dezer kinderversjes vóór den inhoud van het bundeltje. Wij hebben, oms ons te overtuigen, denzelfden toetssteen gebruikt; en de waarde der versjes, die ongekunsteld, eenvoudig, indrukmakende waarheid en klimmende belangstelling wezen

moet, is ons desgelijks gebleken. Ref. heeft ze met genoegen gelezen. 't Is een bundeltje, geschikt voor kinderen van allerlei stand. De onderwerpen zijn zeer afwisselend, en geheel uit het dagelijksche leven, uit het kinderleven, gegrepen. De behandeling is ongedwongen, ongekunsteld; de versificatie vrij vloeijend en zangerig, zonder tot allerlei kunstjes van woordafknottingen of tal van *diminutiven* toevlugt te nemen. Hierin heeft de dichter zijnen voorganger VAN ALPHEN tot voorbeeld genomen, die nimmer zangerigheid en welluidendheid in zijne gedichtjes behoefde te brengen, door, als ware het, de taal geweld aan te doen; en moge het dan heeten: »dat is de kindertoon, zóó spreken de kinderen onder elkaâr," om in den kindertoon te dichten, behoeft men zulke hulpmiddelen niet bij de hand te nemen. Ref. vindt het boekje zeer aanbevelingwaardig. Het is moeijelijk, VAN ALPHEN in den kinderlijken toon, in den godsdienstigen geest, in de kennis van het kinderlijke hart, in de fijne opmerkingen uit de kinderlijke gedragingen, in de leerzame wenken voor kinderlijke vorming en opleiding te evenaren; en daarom zijn wij het eens met hetgeen een bevoegd beoordeelaar eens schreef: »VAN ALPHEN was de eerste, die dit *genre*, *qua genre*, bewerkte, of liever er de schepper van was; maar juist daarom zal niemand hem ligt te boven streven." Hoe het zij, wij hebben wel eens kindergedichtjes gelezen, die, schoon hoog opgevijzeld, de proef niet konden doorstaan van voor de kinderlijke bevatting en voor de gemakkelijkheid om ze in het geheugen te bewaren geschikt te zijn, en wij zijn van meening, dat deze versjes, bij de zedelijke en godsdienstige strekking, die op de vorming van het kinderlijk gemoed een' heilzamen indruk moet uitoefenen, deze eigenschappen meer dan andere bezitten.

Het boekje kome in vele kinderhanden, en de Eerw. PARSON smake de belooning, dat ook deze zijne poging ter aankweeking van zedelijkheid en deugd rijke vruchten drage!

De uitvoering van het boekje is net; de plaatjes zijn niet onbevallig.

# BOEKBESCHOUWING.

*Leerredenen van* J. J. VAN OOSTERZEE, *Theol. Dr. en Predikant te Rotterdam.*

(*Vervolg en slot van bl.* 622.)

Sedert de laatste dertig jaren wordt het Evangelisch verhaal van de tempelreiniging (*Joh.* II: 13—18) menigmaal als tekst gebruikt op den gedenkdag der Kerkhervorming. Ook Dr. VAN OOSTERZEE heeft er zich van bediend in zijne achtste leerrede, den 2den November 1845, bij die gelegenheid uitgesproken. Doorgaans is die tekst alsdan voor den Spreker weinig meer dan eene aanleiding, of een zoogenoemd motto, om er gepaste herinneringen en opwekkingen aan te knoopen. Anders is 't bij den begaafden prediker, met wiens werk wij ons bezig houden. Hij blijft ook hier aan zijne loffelijke gewoonte getrouw, om den tekst zelven te behandelen, waardoor deze met het onderwerp één geheel uitmaakt.

De inleiding wekt de toehoorders zeer gepast op tot dankbaarheid voor de hemelsche hoede, waardoor het Godsgebouw, de Gemeente van CHRISTUS, onder zoo vele gevaren, tot op dezen dag is bewaard gebleven, en dus tot dankbaarheid voor den zegen der Kerkhervorming. »Een kort woord, tot opheldering van de tekstwoorden noodzakelijk, leidt de Gemeente in tot de beschouwing van *de geschiedenis der tempelreiniging als een zinnebeeld der gezegende Hervorming.*"

In deze opheldering van het tekstverhaal beschouwt VAN OOSTERZEE (bl. 228) de tempelreiniging, bij JOHANNES vermeld, als eene gebeurtenis, geheel afgescheiden van een gelijk voorval, bij de drie Synoptici (*Matth.* XXI: 12 en 13, *Mark.* XI: 15—17 en *Lukas* XIX: 45 en 46), nagenoeg met dezelfde woorden, opgeteekend. Hij motiveert ook deze

beschouwing eenigzins door te zeggen, dat »JOHANNES ons in den aanvang van 's Heeren openbaar leven verplaatst," en dat »de opmerking van dat tijdstip belangrijk is, omdat zij tot de zielkundige verklaring van JEZUS' gedrag ons dienen kan." Het is hier de plaats niet, om in eenig onderzoek te treden aangaande de belangrijke kritische quaestie, of er slechts ééne tempelreiniging in het leven onzes Heeren zij voorgekomen, dan of wij er eene herhaling van moeten aannemen? en indien men het eerste kieze, in welken tijd deze gebeurtenis moet gesteld worden, òf in 't begin, òf aan het einde van dat leven? VAN OOSTERZEE neemt, blijkens het bovenstaande, twee tempelreinigingen aan. Wat er ook tegen dit gevoelen, vooral op gronden, door den fijnen Schriftkenner en Schriftuitlegger BROES (*Maandschrift voor Christenen*, 1841, bladz. 133 en verv.) aangevoerd, moge pleiten: de prediker heeft volkomen vrijheid, het hier voor te staan en als bewezen aan te nemen, gelijk hij het ook in zijn *Leven van Jezus*, in het Inleidend Deel, als het zijne heeft voorgedragen. Het is echter eene geheel andere vraag: of hij, als voorstander van dit gevoelen, de vrijheid mag nemen, bij de behandeling van den tekst uit JOHANNES, trekken te ontleenen uit de verhalen der Synoptici, welke in het eerste verhaal niet voorkomen? Hij doet dit nogtans in I. 2, waar hij, ten einde gelegenheid te verkrijgen tot het invlechten van een geheel onderdeel over het zoogenoemde formeel beginsel der Hervorming, zich van woorden bedient, welke niet bij JOHANNES, maar in het synoptisch verhaal gevonden worden, en welke de Heer derhalve, volgens den prediker, op een' geheel anderen tijd moet hebben gesproken; ik bedoel de woorden: *daar staat geschreven!* Deze »homiletische zonde," want zóó meen ik alle soortgelijk gebruikmaken van vreemde teksten te moeten beschouwen, is alleen te verklaren uit de overdreven zucht, om het gekozen onderwerp in zijn geheel en zóó volledig te behandelen, dat er niets ongebruikt blijft liggen, wat er toe behoort, of er toe kan gebragt worden, schoon de gekozen tekst zulks niet altijd toelate.

Van dit streven geeft deze leerrede meer bewijzen, gelijk

een oogslag op de behandeling van tekst en stof aantoont. Het opschrift luidt: *de geschiedenis der tempelreiniging een zinnebeeld der gezegende Hervorming.* (bl. 228) Ik erken: liever had ik het woord *geschiedenis* hier niet gelezen, als in dezen zin misschien minder met het taalgebruik overeenkomstig, en althans als leidende tot verwarring. Bovendien is het vreemd, de eene geschiedenis een *zinnebeeld* eener andere te noemen, en van een *zinnebeeld* van *roepstemmen* te spreken. Van meer belang is echter de opmerking, dat onder de uitdrukking *geschiedenis der Hervorming*, in het Iste Deel, te veel begrepen wordt; namelijk 1) *het misbruik, door haar overwonnen*, 2) *het beginsel dat zij eerbiedigde*, 3) *den geest, dien zij openbaarde*, 4) *het onthaal, dat zij vond.* Deze vier bijzonderheden zijn op eene kunstige wijze aan den tekst geknoopt; maar zij liggen niet in den tekst. Ook stem ik gaarne toe, dat deze veelvoudigheid van punten rijkdom van gedachten en behoefte aan orde en strenge dispositie te kennen geeft. Dit behoort tot de groote individualiteit van VAN OOSTERZEE, alsmede tot het eigenaardige van zijne predikwijze; en in dien zin is dat eigenaardige eene wezentlijke deugd. Maar het is ook eene zeer gevaarlijke deugd, daar zij aan vele zware verzoekingen blootstaat, bovenal aan het verwarren van het gecoördineerde met het gesubordineerde. En ziet men scherp toe, zoo zal men bevinden, dat de genoemde punten, hoe schrander gevonden, niet eens noodig zijn, om de zaak, waarop het hier aankomt, voor te stellen, of om aan de toehoorders een duidelijk begrip te geven van den aard en het wezen der Kerkhervorming; de twee eerste zijn daartoe voldoende, ja eigenlijk is het geheele begrip alleen in het eerste vervat.

Veel beter, althans meer overeenkomstig met den tekst, is de ontwikkeling van het IIde en IIIde deel. De *heerlijkheid* der Hervorming wordt daarin gesteld, dat zij is 1) *eene herstelling der geestelijke vereering van God*, 2) *eene openbaring der grootheid van Christus*, 3) *de aanvang eener nieuwe ontwikkeling in het Godsrijk op aarde*, terwijl *de roepstemmen* der Hervorming hen 1)

*die den tempel ontheiligden, tot boete*, 2) *die den tempel op prijs stelden, tot ijver*, 3) *die den Heer des tempels erkenden, tot bestendige herdenking zijner daden* gezegd worden op te wekken. Hoe jammer, dat het ook in deze preek, bij zoo overvloedige blijken van meesterschap over de taal, niet aan verkeerde uitdrukkingen ontbreekt, die wel eens den zin storen, althans de zuiverheid van den stijl ontsieren!

Hooger meen ik de volgende negende leerrede te moeten stellen, welke, naar 1 *Cor.* XII: 4, de *verscheidenheid der Geestesgaven in de Christelijke Gemeente* behandelt. Gepast en treffend, hoewel min precies gestileerd, is de inleiding, ontleend aan de tegenstelling van »het bedehuis des Heeren, waar de gemeente der levenden, en het stille verblijf des grafs, waar de gemeente der dooden vergadert," met «het menschelijk" en »het Christelijke leven," waar »de wet der verscheidenheid zich sterk doet gevoelen."

Uitnemend is de dispositie, die even zeer door eenvoudigheid uitmunt, als zij zich door juistheid aanbeveelt. De drie hoofddeelen geven, wat men hier zou wenschen te hooren. I. Die verscheidenheid der Geestes-gaven bestaat in de Christelijke wereld. II. Het is goed, dat zij bestaat. III. Het is nuttig (aan) haar bestaan herinnerd te worden. In der daad, deze drie punten omvatten het onderwerp, door den Apostel in den tekst vermeld, en door den Spreker ter behandeling aangekondigd, in zijn geheel, en wel met zoo veel juistheid en bepaaldheid, dat het niet wel mogelijk is er iets af te nemen, zonder de eenheid te verbreken, of er iets bij te voegen, zonder de gestelde grenzen te overschrijden. Zulk eene dispositie, hoe eenvoudig ze schijne en ook zij, kenmerkt den meester!

In het eerste deel slaat de prediker eenen blik 1) *op de Corinthische Gemeente*, 2) *op het Christendom van alle tijden* (juister bl. 264 *op de Christelijke wereld door alle tijden heen*) en 3) op *de ervaring onzer dagen*, ten bewijze, dat *het* genoemde *verschijnsel wezenlijk bestaat in de Christelijke wereld.* Ook hier erken ik met blijdschap den even helderen als juisten en diepen blik van den be-

kwamen man. Het eerste onderdeel inzonderheid mag in mijn oog een modèl van tekstverklaring genoemd worden. Het gedeelte van den Brief, waartoe de tekst behoort, bevat moeijelijke vraagpunten voor de exegese, en het is niet zoo gemakkelijk, als het misschien velen wel voorkomt, de zaak voor eene Christelijke Gemeente met vrucht te behandelen, zonder gevaar te loopen om tot onderzoekingen te vervallen, die geleerd zijn en nog meer schijnen, maar die niet stichten. VAN OOSTERZEE weet dit gevaar te vermijden. Hij maakt het zich niet gemakkelijk, door de zaak, waarop het aankomt, ter zijde te schuiven; hij maakt er zich ook niet af door eenige holle phrasen, waarmede zoo menig zoogenoemd geestelijk redenaar zijn gebrek aan kennis en grondigheid behendig weet te bedekken, terwijl hij den scherpzienden toehoorder onwillekeurig een' medelijdenden glimlach afperst, maar hij dringt door tot de zaak zelve en zegt er zoo veel van, maar ook niet meer noch minder, als eene gemengde schaar van Christenen noodig heeft, om ze in zoo ver te verstaan, dat zij den prediker met genoegen en stichting kan volgen, wanneer hij ze verder verklaart, ontwikkelt en toepast.

Niet minder voortreffelijk acht ik de behandeling en uitbreiding van het tweede hoofddeel. De bewijzen, voor het nuttige en heilzame der genoemde verscheidenheid bijgebragt, komen hierop neder, dat zij 1) *op zich zelve hoogstweldadig is voor de Gemeente van Christus*, omdat zij de *eenheid*, den *wasdom* en de *schoonheid* dier Gemeente bevordert; 2) *dat zij geheel overeenstemt met hetgene plaats heeft in andere deelen van Gods uitgestrekt gebied*, in de *natuur*, in de *menschheid* en in den *hemel;* en 3) dat *zij bevorderlijk wordt aan de heerlijkheid van den vader der geesten*, als een bewijs van *Gods vrije oppermagt*, *wijsheid* en *liefde*.

Het derde hoofddeel, de nuttigheid, dat die verscheidenheid der Gemeente herinnerd wordt, bestaat in opwekkingen tot hen 1) *die vele gaven ontvangen hebben*, om ze met naauwgezetheid te gebruiken, 2) *tot de minder bedeelden*, om hen tot tevredenheid te stemmen, en 3) *tot*

*allen* om naar de beste gaven te ijveren. Het is een kort, maar waardig slot van het geheel.

De meer kalme toon en de min weelderige stijl, die in deze leerrede heerschen, strekken haar in mijn oog tot niet geringe aanbeveling. Maar juist daarom doet het mij te meer leed, dat er enkele zinsneden in zijn, die mij minder juist gedacht en nog al zwellend van stijl en taal voorkomen. Zoo lees ik op bl. 272: »Nergens is door God *te veel onthouden.*" De zin van dit gezegde, in tegenstelling met het voorgaande: »nergens is door God te weinig geschonken," is mij niet helder. Immers al wat *te veel* is, *moet* door God onthouden worden, want elk *te veel* is kwaad. De bedoeling zal geweest zijn: »te veel verleend." Op bl. 274 staat: »Waar gij de geschiedenis der oudheid ook opslaat, gij vindt Koninklijke geesten naast lage slavenzielen, scheppers onder God van denkbeelden, die het nageslacht verrukken, tegenover zwakhoofden, die hunne adelaars-*vlugt* met looden *schreden* trachten te *volgen;* ontdekkers van nieuwe werelden nabij ballasten der oude." Behalve dat de taal van deze periode de taal van eenen HELMERS en anderen herinnert, komen er bijzonderheden in voor, die ik aan God kwalijk meen te mogen toeschrijven. Eene »lage slavenziel" is toch nooit van God. Er zijn wel lage slavenzielen, maar niet dan door de menschelijke verkeerdheid; het is hiermede evenceens gelegen als met menschen, die »ballasten" zijn en het omgekeerde met hooghartigheid. En toch *niet gelijk de menschen zijn*, maar gelijk zij *door God* zijn, komt het gezegde in deze gansche preek te pas, opdat wij Gode niets ongerijmds toeschrijven. Heeft de zucht, om de zaak door voorbeelden op te helderen, den bekwamen man hier niet te ver gevoerd? Maar zou men bovendien ook eene zedelijke ongelijkheid bij de menschen moeten aannemen? Allen hebben in 't zedelijke gelijke krachten, te weten, in betrekking tot de wet Gods, omdat die voor allen één is. Te regt zegt VAN OOSTERZEE bl. 278, dat »God den aard der weldaden naar de mate der behoefte berekent." Maar zoo kan Hij ook niet iemand onthouden wat voor een' ieder'

behoefte is. En is het dan niet bedenkelijk, onder de voorbeelden, die op bl. 277 gebezigd worden, het nog niet kennen van CHRISTUS en het »kwijnen van millioenen in duisternis," te brengen? Hebben dan niet allen dezelfde behoefte aan CHRISTUS? Hoe kan men het onthouden daarvan *liefde* noemen? gelijk toch op bl. 279 enz. geschiedt. Wij kunnen er alleen van zeggen: wij begrijpen God niet! De prediker vergeet bovendien, dat de *tekst* alleen spreekt van »verschillende gaven van éénen Geest." Het *noodige* hebben dus allen, in onderscheidene wijzigingen van dit eenige noodige, zoodat het laatste nergens ontbreekt. Al dit verschil kan dus slechts niet wezentlijke dingen betreffen en niet verbonden zijn met het gemis van datgene, zonder 'twelk men rampzalig is.

De tiende leerrede, bewerkt volgens LUKAS XIX: 41, en tot opschrift dragende: JEZUS' *tranen over Jeruzalem*, wordt geopend door eene gepaste inleiding over de mengeling van goddelijke grootheid en menschelijke goedheid in het gansche karakter van onzen Heer, alsmede over het roerend en belangrijk verschijnsel, dat Hij tranen gestort heeft over eene zondige stad, door de beschouwing waarvan de prediker meer dan »eene oppervlakkige (!) aandoening" van medegevoel bij de toehoorders hoopt op te wekken. Bij den overgang spreekt hij aldus: »Gij zult als een Evangelie in het Evangelie vernemen, en den hoofdinhoud van onzen eenigen troost: »*de Zoon des menschen is gekomen om te zoeken en zalig te maken wat verloren was*," zult gij als zigtbaar zien uitgedrukt in dit enkele beeld (!): JEZUS *weenende aan Jeruzalem's poorte* (eene uitdrukking, zekerlijk meer poëtisch, maar minder juist, dan JEZUS *weenende over Jeruzalem*). Welaan, beschouwt met mij die tranen als I. *Jeruzalem's* schande; II. JEZUS' eer; III. onze vreugd."

Deze verdeeling draagt de blijken van eene, ik wil niet zeggen, overdrevene ingenomenheid met, en nog minder van een opzettelijk jagt maken op kortheid en puntigheid van denkbeelden en uitdrukkingen, maar zij getuigt nogtans van de zoo menigmaal opgemerkte behoefte en de daaruit

voortvloeijende zucht, om de gedachten in korte, veelbeteekenende woorden te kleeden. Op zich zelf is dit ook niet af te keuren, maar veeleer een sieraad, ja eene verdienste te noemen, en de Heer VAN OOSTERZEE bezit in 't vinden van zulke gedachten en woorden eene ongemeene vlugheid en vaardigheid; maar het is een gevaarlijk streven en kan zoo ligt verleiden, om de waarheid en juistheid van denkbeelden en uitdrukkingen aan sierlijkheid van stijl op te offeren. En het komt mij voor, dat de prediker aan dit gevaar ook hier niet is ontkomen. Het is toch ongetwijfeld zijne bedoeling, om JEZUS in diens tranen over Jeruzalem, juister, in het storten van die tranen, of nog duidelijker, in de gezindheden, welke die tranen voortbragten en zich daarin openbaarden, te doen kennen als den heiligen en barmhartigen vriend der menschen, maar niet, om het onverantwoordelijk gedrag van de stad Jeruzalem, of van hare bewoners, te doen uitkomen, om, en over wie, Hij die tranen stortte. En dit laatste is nogtans de inhoud en de strekking van het geheele eerste hoofddeel. Dit deel, 'twelk ons in die tranen *Jeruzalem's schande* voorstelt, omdat die stad 1) *den trouwsten arbeid verijdeld*, 2) *het snoodst ontwerp gesmeed*, 3) *de geduchtste straffen verdiend had*, is op zich zelf waar en treffend, maar als hoofddeel is het overtollig, ja stoort en verbreekt het de orde en eenheid. Vraagt men echter, of de denkbeelden, hier voorgedragen, bij de behandeling van dezen tekst niet te pas komen, ja of ze zelfs kunnen gemist worden? ik antwoord: neen, ze komen allezins te pas en zijn zelfs noodzakelijk tot een volledig begrip van de zaak, maar ik neem de vrijheid er bij te voegen, dat ze bij het eerste en tweede onderdeel van het tweede hoofddeel behooren, of liever, dat ze in dit gansche deel moesten worden ingeweven. Dáár toch worden de tranen, door JEZUS over Jeruzalem vergoten, voorgesteld als de eer van Hem, maar hoe kan dit beter, ja anders aangetoond worden, dan als men doet zien, dat het tranen waren, vergoten over eene stad, die den trouwsten arbeid had verijdeld, het snoodst ontwerp gesmeed en de geduchtste straffen had verdiend?

De prediker ontwijkt het gevaar wel eenigzins, door alles tot JEZUS terug te brengen, en het getuigt van zijnen rijken geest, wanneer hij zegt en aanwijst, dat »die tranen de tolken zijn 1°) eener menschelijkheid, door geen levenslang lijden verminderd; 2°) eener zondaarsliefde, door geen' blik op den doodsweg verkoeld; 3°) eener wetenschap, door geene bedriegelijke vertooning misleid; 4°) eener heiligheid, door geen' verkeerden hartstogt bezoedeld; maar dit deel zelf zal ieder' naauwlettenden lezer overtuigen, dat het eerste deel met het tweede één geheel uitmaakt, en dat VAN OOSTERZEE den voet wel eens van het eene gebied op het ander zet.

Het derde hoofddeel is ook geen noodzakelijk en integrerend bestanddeel van de dispositie, maar het is aan de twee voorafgaande deelen willekeurig gehecht. Dit schijnt mij toe, daaraan te moeten worden toegeschreven, dat het eigenlijke beginsel, waarvan de dispositie eener preek moet uitgaan, hier ontbreekt, althans niet zigtbaar is. De prediker moest echter wel van zelf tot dit deel gebragt worden, zoodra hij eens het middelpunt van den tekst, den *persoon* van JEZUS, had laten varen, en zijn oog op de *omstandigheden* gevestigd had. Ook kan ik mij verbeelden, dat de treffende tegenstelling der denkbeelden van *schande*, *eer* en *vreugde*, zoodra ze eens opgekomen waren, voor eenen man als VAN OOSTERZEE, verleidelijk wezen moest, te meer, daar het laatste denkbeeld hem als van zelf de stof voor een krachtig toepasselijk slot aanbood. Is echter dat slot: JEZUS' *droefheid onze vreugde*, in der daad krachtig en zóó gepast, dat het hier, en alleen hier, behoort? Die droefheid is, zoo lezen wij »ons een verblijdend bewijs, dat vooreerst *Jezus nog de zaligheid ook van den diepstgevallene zoekt.*" Men kan dit laten gelden, schoon alsdan het woord *waarborg* voor *bewijs* gepaster wezen zou. Het tweede is »dat *Hij waarlijk de onbepaaldste* (!) *hulde verdient.*" Maar dit geldt immers ook van JEZUS, weenende aan de poorte van Naïn en bij het graf van LAZARUS; het is dus te algemeen. Het derde luidt, dat *Hij zeker de tranen van al de zijnen zal droogen.* Hoe dit laatste punt

met tekst en onderwerp zamenhangt, is mij, ook bij het herlezen van hetgeen er over gezegd wordt, duister gebleven.

Uit alles meen ik het besluit te mogen opmaken, dat het tweede hoofddeel, waarin JEZUS, weenende over Jeruzalem, in zijne menschelijk-goddelijke grootheid wordt voorgesteld, het hart van de geheele preek uitmaakt, en dat dus ook het zoogenoemde *principium partitionis* van Hem, en van Hem alléén, had moeten ontleend worden. Deze bedenkingen, welke ik ter nadere beproeving bescheiden aanbied, betreffen het zamenstel der preek als een geheel beschouwd, en zouden, bijaldien ze gegrond zijn, haar zekerlijk als een architektonisch kunstwerk, doen in een storten. Maar terwijl de kritiek mij deze, ik gevoel het, harde, woorden in den mond legt, die ik liever niet had uitgesproken, voldoe ik tevens gaarne aan de aangename behoefte, om te verklaren, dat het stuk overrijk is aan oorspronkelijke en verrassende denkbeelden, waaraan zoo menige schitterende rede, helaas! arm is. Ik kan mij en de lezers het genoegen niet onthouden, eene enkele plaats ter proeve hier in te lasschen. Ze staat op bl. 301—303 en behoort tot I. 2. waar de tranen van JEZUS worden voorgesteld als de tolken eener *zondaarsliefde*, *door geen' blik op den doodsweg verkoeld.* »De liefde kan over geene zegepraal zich verheugen, die voor zoo veel bloeds wordt gekocht; de liefde kan het hart van de ongelukkigen nog niet aftrekken, die de handen tegen haar ophieven. Zijn Jeruzalems burgers JEZUS' vijanden, het zijn toch zijne volksgenooten; hebben zij Hem verworpen, des te ongelukkiger zijn zij; zijn zij verblind, des te meer regt hebben zij op zijn innig medelijden. Wie had lief gelijk JEZUS? — Hij gaat naar Jeruzalem. — En Hij heeft tranen, niet voor eigene smart, maar voor der vijanden jammer. Waar men Hem later zelven wil beklagen, als Hij in alle zijne deerniswaardigheid voorttreedt, kan Hij het antwoord doen hooren »weent niet over mij." Maar als men Hem met juichtoonen groet, als men palmen strooit voor zijne schreden, als men hosanna's voor Hem aanheft, neen, dan denkt Hij niet aan zijn' eigen' triomf, maar alleen aan der vijanden

zonde, en beweent eene verblinding, waarvan Hij als het eerste slagtoffer valt. Bijna veertig jaren zullen nog verloopen eer Jeruzalem verwoest wordt, over zes dagen reeds zal Hij zelf den doodsnik geven; maar het lot, dat Hem zelven zoo ontzettend nabij is, vergeet Hij voor het lot van zijn volk. Onverdiend zal Hij lijden, en Hij heeft geene tranen voor zijnen eigenen jammer; regtvaardige straf zal het vonnis van Israël wezen, en Hij beweent het, als ware het geene straf, maar eene ramp. T.! ons hart wordt brandende in ons, bij den aanblik eener liefde, die onze bevatting overtreft. Het is aandoenlijk, als onder het Oude Verbond JEREMIA, op Jeruzalems puinhoopen gezeten, de klagelijkste klagten ontboezemt over den val der rampzalige stad. Maar heeft men dien profeet ook miskend, men liet hem toch het leven behouden, en de val van de hoofdstad was geene straf van den hoon, die hem aangedaan was. JEZUS beweent Jeruzalem, terwijl het nog staat, Jeruzalem, waar Hij zelf zal gaan sterven, Jeruzalem, dat vallen zal, omdat het Hem heeft verworpen, en Hij doet het, zijn eigen graf reeds in 't verschiet, maar nog de teederste liefde in een hart, dat weldra zal breken. Voorwaar, Goddelijke Verlosser! luider dan feestgejuich en palmen getuigen die tranen van uwe hemelsche grootheid, en al is ook de gedaante, waarin gij hier voor ons staat, voor een' aardschen Koning te schamel, en de stoet, die u omgeeft, voor een' Overwinnaar veel te gering, toch aanbidden wij u als den Koning des vredes, als den Overwinnaar van zonde en boosheid!" Doch de preek bevat zeer vele bladzijden, die voor de aangehaalde in schoonheid niet behoeven onder te doen. Waarom is die schoone stijl ook hier niet overal even juist en naauwkeurig!... Waarom b. v. dat telkens terugkeerende en toch onjuiste woord *aanblik?* Overal wordt het gelijk gesteld met een' *oogslag van ons zelven;* zoo als, bl. 300: »Aandoenlijke aanblik!" En toch, *aanblik* is *de blik van een' ander' op ons.*

Tot de meest schitterende preken van den geheelen bundel behoort ongetwijfeld de elfde, die tot tekst heeft 1 *Cor.* XV: 49 en tot opschrift: *de gezaligde Christen,*

*een beelddrager van zijnen hemelschen Heer.* Reeds de korte inleiding, welke de hoogte, waartoe de mensch kan opklimmen, tegenover de laagte stelt, waartoe hij kan zinken, draagt hiervan de blijken, en dezelfde plegtige toon, die hier aangeslagen wordt, klinkt, hoewel niet altoos even zuiver, door in het gansche stuk. Het is overrijk aan heerlijke schilderingen en treffende denkbeelden, zoo vele blijken van de groote gaven des Sprekers! Intusschen is het antwoord niet even voldoende, dat wij op de vraag naar juistheid van tekstverklaring, klaarheid van begrip en naauwkeurigheid van uitdrukking ontvangen. Reeds het thema wekt die vraag bij mij op. Want is dat thema in der daad juist? omvat het de wezentlijke bestanddeelen van het tekstwoord? en drukt het alles uit, wat ook den inhoud der preek uitmaakt? Beide bevatten niet alleen het beelddragen van den hemelschen Heer door den gezaligden Christen (het thema), maar even zeer het beelddragen van den aardschen door den mensch gedurende zijn verblijf hierbeneden (de tekst). En had alzoo dit laatste bestanddeel van tekst en preek niet ook noodwendig in het thema moeten opgenomen en uitgedrukt zijn?

Van meer belang is de opvatting van den tekst. Op haar rust de geheele dispositie der preek. I. Het eerste deel bevat den rijken *inhoud*, het tweede de hooge *belangrijkheid* van het denkbeeld, in den tekst gelegen. De prediker baant zich den weg voor de ontwikkeling van het eerste deel, door de volgende woorden, bl. 323: De voorafgaande redenering des Apostels »van vers 42 tot 44 heeft duidelijk doen zien, waarin de gelijkheid met ADAM bestaat, die wij hier openbaren. Wij dragen het beeld van den aardschen in *zonde*, *zwakheid* en *dood*. Wij zullen alzoo het beeld van den hemelschen dragen in *reinheid*, *luister* en *onverderfelijkheid*." Mij dunkt, dat de Heer VAN OOSTERZEE zich hier de zaak wat te ligt maakt, door zoo in 't algemeen, en tevens zoo stellig, over den zin der aangehaalde verzen te spreken. Het is althans mijns achtens zeer de vraag, of het wel waar is, dat de geheele redenering des Apostels ons grond geeft, om te stellen, dat

hij van vers 42 tot 44 iets meer bedoelt, dan den mensch *naar zijn ligchaam*. De prediker schijnt de waarheid van deze bedenking ook te hebben gevoeld, ja hij heeft ze zelfs uitgesproken. Immers op bl. 321, bij de aanwijzing van het verband der tekstwoorden, spreekt hij alleen van het »geestelijk *ligchaam* der opgewekten, in alles het tegenovergestelde van het brooze *werktuig*, waarvan hier op aarde de geest zich bediende." Naar mate hij echter het thema en de verdeeling meer nadert, waarvan ook het *zedelijke* een bestanddeel uitmaakt, laat hij deze opvatting meer varen. Aan het einde der bladzijde zegt hij »dat het naauwelijks aanwijzing behoeft, dat PAULUS hier van ADAMS toestand *na zijnen val* gewaagt;" in de volgende periode is er »geen twijfel aan, of de Apostel heeft hier *eerst en voornamelijk* (dus niet uitsluitend) het voortreffelijk ligchaam der opgewekten in het oog," terwijl wij eindelijk de algemeene opmerking lezen, dat »de scheiding tusschen ligchaam en ziel door den Apostel *niet zoo scherp* wordt volgehouden." Hierop volgen soortgelijke gezegden, die tot het besluit leiden: »Zoo aarzelen wij dan niet, aan den tekst het denkbeeld vast te hechten, dat de Christen daarboven *ook naar den geest* zijns gemoeds het beeld des Heeren dragen zal." Men ziet, al deze redeneringen moeten alleen dienen, om de opneming van het ethisch element, de zonde, in de preek voor te bereiden en te regtvaardigen.

Hoe weinig gegrond deze opvatting van de tekstwoorden is, blijkt echter reeds uit vers 45—47. Eene onpartijdige exegese schijnt mij althans te leeren, dat wij onder den *aardschen* mensch, waarvan PAULUS hier ter plaatse spreekt, den mensch op aarde hebben te verstaan »zoo als hij is door God die hem geschapen heeft." Is hij dus, gelijk de prediker zegt, *zondig*, *zwak* en den *dood* onderworpen, dan is 't God, die hem zóó gemaakt heeft. Men wordt, om dit dilemma te ontgaan, er van zelf toe gebragt, om al wat de Apostel hier zegt, regtstreeks en uitdrukkelijk te bepalen tot het *ligchaam*, d. i. tot het »zaad, dat gezaaid wordt," gelijk wij dit dan ook in den mensche JEZUS zien. Diens beeld zul-

len wij dus ook dragen, zoo als wij tot nu toe het beeld vertoonen van den eersten mensch, zoo als JEZUS zelf dat beeld op aarde ook droeg. Zoodra wij hier iets meer toelaten, dan wat betrekking heeft tot het ligchaam; zoodra wij in den kring van het denkbeeld, in den tekst vervat, mede het zedelijke opnemen, loopen wij gevaar, PAULUS tot den verkondiger der leer te maken: God heeft den mensch zondig *geschapen* en hem onrein *gemaakt*, om hem naderhand te verheerlijken. Gaarne laat ik aan den Heer VAN OOSTERZEE over, de gegrondheid van deze bedenking te beoordeelen en zijn werk er aan te toetsen.

Bij deze eerste opmerking meen ik eene tweede te moeten voegen; zij bestaat in de vraag: of de uitdrukking »het beeld dragen," waarvan de beteekenis eerst zeer ver wordt uitgestrekt, naderhand niet merkelijk beperkt en ingekort wordt? Of de gelijkheid, die in het eene deel eene volstrekte is, in een ander deel niet tot eene bloote gelijkvormigheid, tot een eeuwig naderen, met bijblijvende ongelijkheid en onvolkomenheid, zonder dat het bereiken zelfs mogelijk is, zamenkrimpt? Doch dit behoort welligt tot de geheele dogmatische voorstelling van den Heer VAN OOSTERZEE over den locus van de »zedelijke volkomenheid" over welke wij hier niet kunnen handelen.

Eindelijk meen ik nog dit te moeten vragen: Of niet ook de voorafgaande ongelijkheid, die in het eerste deel met scherpe trekken geteekend staat, toen daarin de gelijkheid tusschen den Christen *op aarde* en tusschen ADAM geschetst werd, later weder naauwer omschreven, of geheel weggenomen wordt, omdat de toepassing natuurlijk daarop moet neêrkomen, dat wij *eens* aan JEZUS *niet* gelijk zijn kunnen, wanneer wij niet reeds *hier* Hem gelijkvormig zijn? En is dit waar, zoo zou de grondslag van deze geheele preek wegvallen, daar de *gezaligde Christen*, die, bij tegenstelling van den nog *op aarde levende*, het subject van den beelddrager is, op die wijze in den persoon van den laatste overgaat, en de *toekomstige* gelijkheid in eene *reeds aanwezige* veranderd wordt. — Doch ook bij deze aanmerkingen meen ik aan dit stuk, wegens rijkdom van gansch

niet gewone denkbeelden en schoonheid van stijl, eene hooge waarde te moeten toekennen.

De twaalfde, of laatste, leerrede is door den Heer VAN OOSTERZEE gehouden bij zijn afscheid van de Gemeente te *Alkmaar*, waar hij, in den zeer korten tijd van dertien maanden, met ongemeenen zegen is werkzaam geweest. Hij zegt aangaande de opneming van dit stuk in zijnen bundel het navolgende: »Dat mijne afscheidsrede te *Alkmaar* den bundel besluit, was voor mijn hart eene behoefte, zij der Gemeente welgevallig, en vinde buiten haren omtrek welwillende verschooning." (Voorrede XII.)

Mag ik de werking van deze leerrede op de lezers naar den indruk beoordeelen, dien zij op mij gemaakt heeft, zoo zullen zij in de aangevoerde woorden de taal eener innemende bescheidenheid vinden, en de inroeping van »welwillende verschooning" gewisselijk overtollig achten. Zij zullen veeleer de taal, welke zij in deze gansche preek vernemen, en de gezindheden, welke zij er door leeren kennen, beschouwen en waarderen als de schoone getuigenissen van de hartelijke betrekking, die de genoemde Gemeente en haren vorigen Leeraar, tot eer van beiden, eens verbonden heeft. Bovendien geldt ook hier de opmerking, reeds bij de eerste preek, de intreerede te *Rotterdam*, door mij gemaakt, dat namelijk aankomende en jonge predikanten hier kunnen leeren, hoe men op een' waardigen toon voor de Gemeente over zich zelven kan spreken. Met één woord, ik heb deze rede met veel genoegen en stichting gelezen, en kan mij zeer goed verklaren, waarom de Gemeente te *Alkmaar* den druk er van gewenscht, en de Leeraar ze in zijnen bundel opgenomen heeft.

Gaarne zou ik hier een punctum zetten, en alzoo mijne uitvoerige beoordeeling met een woord besluiten, dat enkel lof behelst, zonder een onaangenaam: maar...! Doch de onverbiddelijke kritiek, in welker dienst ik mij eens begeven heb, laat mij zelfs hier geene rust en wijst mij op een en ander in diezelfde preek, dat ik niet mag voorbijzien. Het sta hier ten slotte.

De tekst is *Joh.* IV: 40$^{b}$: *En Hij bleef aldaar twee da-*

*gen.* Dit berigt is *op zich zelf* even min belangrijk genoeg, om er over te preken, d. i. om eene Christelijke Gemeente er door te stichten, als b. v. het verhaal van een' der andere Evangelisten: *En Hij ging wederom in de synagoge*, of: *Jezus vertrok met zijne discipelen naar de zee.* Het verband, waarin dit berigt voorkomt, verhoogt ook geenszins het belang er van, want het *alleen ware* verband, in de onmiddellijk voorafgaande woorden van vs. 40 gelegen, zegt ons niets meer, dan dat JEZUS aan de dringende bede der heilbegeerige inwoners van Sichar voldeed, door twee dagen in hun midden te blijven. Met het volgende 41 vers: *En daar geloofden er veel meer om zijns woords wil*, waarmede het berigt in de preek verbonden wordt, heeft het blijkbaar niets te doen. Er is in dit gansche verhaal van JOHANNES, met name van vers 39 tot vers 42, wel verband, doch dat ligt meer bepaald in vers 39 en 42. Daaruit blijkt, dat de Evangelist wil doen zien, dat de Samaritanen, na, *niet twee dagen*, maar na *zelven* JEZUS gehoord te hebben, *veel meer* geloofden *om zijns woords wil* (vs. 41), dan zij geloofd hadden *om het woord der vrouwe*, die, voorzeker in weinig oogenblikken, *getuigde: Hij heeft mij alles gezegd* enz. (vs. 39.) Het komt hier niet zoo zeer aan op den *tijd* van 's Heeren verblijf onder de Samaritanen, als wel op de *eigene* kennis met zijnen persoon, die zij gedurende zijn verblijf hadden verkregen, zoodat zij dan ook, na *zelven* Hem gehoord te hebben, tot de vrouwe zeiden: (vs. 42) *wij gelooven niet meer om uwes zeggens wil; want wij zelven hebben Hem gehoord en weten* enz. En wil men op de bepaling van het verblijf des Heeren tot *twee dagen* hechten, zoo zou ik met NEANDER (*Leben J. C.* bl. 307) eerder geneigd zijn te denken, dat de Evangelist er dit bijgevoegd heeft, om te kennen te geven, niet, dat JEZUS *slechts* twee dagen, maar omgekeerd, dat Hij *zelfs* twee dagen, wegens het groot belang der zaak, het vinden namelijk van zoo vele heilbegeerigen, aan het kleine Sichar heeft toegewijd.

Doch aangenomen, dat het veronderstelde verband en de daarop gebouwde uitlegging waar zijn: mag VAN OOSTER-

ZEE ook dan geacht worden, zijn voornemen te hebben vastgehouden, om *den zegen eener kortstondige Evangeliepredikíng* uit den tekst, in dat verband beschouwd, te ontwikkelen? Het komt mij voor, dat de bekwame man aan dat voornemen, om altijd over den tekst zelven te preken, nergens meer ontrouw geworden is, dan juist in deze leerrede. Vooreerst luidt de titel anders, dan het thema. (bl. 356) De eerste is: *de zegen eener kortstondige Evangeliepredíking;* het ander *de zegen, dien ook eene kortstondige Evangeliepredíking kan aanbrengen voor het Koningrijk der hemelen.* Men ziet, het woordje *ook* is in het thema er bijgevoegd, misschien wel zonder bepaalde bewustheid, maar toch met reden, wellígt enkel door een zeker homiletisch instinct. Dat woord geeft intusschen aan het volgende *betoog* meer, ja alleen waarheid, terwijl de *tekst* het niet duldt, ja het *verband*, door den prediker aangenomen, het noodwendig tegenspreekt en stellig verwerpt. De tekst, in het aangenomen verband opgevat, en de titel der leerrede spreken van den zegen, dien — niet elke, niet eene gewone, veelmin eene langdurige, maar — eene *kortstondige* Evangeliepredíking — niet *ook kan aanbrengen*, gelijk het thema zegt — maar *aanbrengt.* En wat nu is de strekking en de inhoud der gansche leerrede? De zegen van *elke*, om 't even, kortstondige of langdurige (het spreekt van zelf *goede*) Evangeliepredíking! Er is in de geheele preek, als men het locale, temporele en personele afscheidt, nagenoeg geen woord, dat niet zou voegen in den mond van iederen Leeraar, die, na een verblijf van tien of twintig jaren in eene Gemeente, den zegen van zijne Evangeliebediening, bij zijn vertrek naar eene andere Gemeente, wilde gedenken. *Eens* heeft VAN OOSTERZEE gevoeld en uitgedrukt wat hij, volgens zijne opvatting van den tekst zoowel, als naar den titel en het thema van zijne afscheidsrede, *altijd* had moeten gevoelen en doen uitkomen; het is op bl. 379, waar hij zegt: »of hebben wij het nimmer ondervonden, dat soms kortstondige ontmoetingen een' schok gaven aan ons innerlijk leven, beslissend van kracht en blijvenden duur?" De bepaling van den zin der tekstwoorden zoowel, als de

behandeling van het onderwerp, schijnbaar volgens den tekst, zijn een waarschuwend bewijs, hoe de zucht naar puntige en frappante teksten, bij vooraf opgevatte denkbeelden, ook den meest bekwamen prediker wel eens van den regten weg kan doen afdwalen.

Ik eindig in de levendige bewustheid, dat ik door mijn uitvoerig schrijven over, en naar aanleiding van de genoemde Leerredenen, slechts eene poging heb willen doen ter bevordering van de edele wetenschap, die het Woord Gods naar eisch aan de Gemeente leert verkondigen. Moge die poging van eenig nut zijn voor aankomende en nog jeugdige Evangeliedienaars in ons midden! Op hen heb ik onder het schrijven steeds het oog gehad. Het voorbeeld van eenen VAN OOSTERZEE, met zijne groote deugden en kleine gebreken, kan voor hen gevaarlijk worden. Zij kunnen zoo ligt vergeten, dat hetgene bij hem het zuiver uitvloeisel is van eigene rijke individualiteit, bij hen een vreemd bestanddeel is en blijft. Zij zijn als individus naar geest en hart, en zelfs naar hun orgaan, verschillend georganiseerd, en zoo kan het eigenaardige van hem met hetgeen hen kenmerkt nimmer volkomen zamensmelten en een geheel uitmaken. Alle eigenlijke navolging van hem, gelijk van ieder' oorspronkelijk prediker, moet dus noodwendig op een nadoen uitloopen, en kan slechts een namaaksel voortbrengen, waaraan niet wij, maar een ander, ziel en leven heeft ingeblazen, indien er dit al in te bespeuren valt. Men vergaapt zich meer aan 'tgeen ons vreemd is, dan aan 'tgeen met ons eigen wezen overeenstemt, wanneer het ons maar treft en boeit. En van daar, dat ieder navolger gevaar loopt, niet datgene over te nemen wat door inwendige voortreffelijkheid uitmunt, als welke het kenmerk van eenvoudigheid draagt, maar wat hem het meest in 't oog valt, wat het meest schittert en dus tot het min volkomene in het kunstwerk behoort. De man, die in waarheid oorspronkelijk heeten mag, geeft door het nog overgebleven gebrekkige van zijn werk te kennen, dat hij zich zelven nog niet geheel meester is; de in-

wendige volkomenheid kan zich bij hem nog niet anders, dan in meer of min gebrekkige vormen openbaren, welke wel de zijne zijn, maar in weerwil van hem zelven. Doch dat ziet en begrijpt de navolger niet. Hij neemt den vorm voor het wezen; hij begint met dien vorm na te maken; hij zoekt daarin zijn fort en hij eindigt met daarin zijn fort te vinden en alle ziel en leven uit zijn werk te verdrijven. Hoe menigeen, helaas! kan de waarheid der woorden op zich toepassen, welke SCHILLER den jager tegen den navolger van WALLENSTEIN in den mond legt:

*Wie er räuspert, und wie er spuckt,*
*Das habt ihr ihm glücklich abgeguckt;*
*Aber sein Genie, ich meine, sein Geist,*
*Sich nicht auf der Wachtparade weist.*

Van deze overtuiging doordrongen, heb ik de vrijmoedigheid in mij gevoeld, om op het gebrekkige in 't werk van VAN OOSTERZEE te wijzen. Ik kon dit doen, zonder te vreezen, van miskenning zijner uitstekende verdiensten zelfs verdacht gehouden te worden, omdat ik dit gebrekkige als het nog onvolkomene van eene groote inwendige volkomenheid beschouw, en van ganscher harte wensch, dat hij niet stilsta, maar voortga, om het nog weerstrevig element in zich te overwinnen en alzoo zich een' volkomen, met de zaak geheel overeenkomstigen vorm te scheppen, of zich zelven als Evangeliepredikér tot zijne eigene werkelijke gestalte te ontwikkelen en als op te leiden.

Daarom heb ik ook den moed, ieder' jeugdigen Evangeliedienaar toe te roepen: Zoek u zelven bewust te worden, waartoe uwe individualiteit u voert, en leer toezien wat tot elk genre behoort! Tracht niet te worden wat gij naar de mate, doch vooral naar den aard der krachten, in u gelegd, niet worden kunt! Verloochen u zelven nooit, maar zoek door al uwe vorderingen, hetgeen gij zelf zijt en in u zelven bezit, te volmaken! Leer de eischen van wetenschap en kunst zuiver onderscheiden, en wacht u voor alle willekeurige vermenging! Zijt even zeer op uwe hoede tegen de zelfverblinding, die het gebrekkige goed

noemt, als tegen de toejuiching der menigte als beslissend voor de wezentlijke waardij van uw werk! Begin met u zelven te beproeven! Waardeer bovenal de hoogheid van uwe roeping, en houd onveranderd het oog op den Goddelijke als op uwen Meester! Dien Hem, niet u zelven, en wijd Hem uwe gaven, ze volmakende, verhoogende en ontwikkelende om Zijnenwille! Zoo zal er vastheid en eenheid komen in al uw werken voor het rijk van uwen Heer, en zal ook uwe verkondiging van het Evangelie der behoudenis bewijzen, dat gij, als zijn dienaar, niet staat in de dienst van de kunst, maar de kunst in uwe dienst hebt!

---

*Een pilaar en vastigheid der waarheid.* 1 *Timotheüs III:* 15c. *Gelegenheidsrede na vijfentwintigjarige Evangeliedienst, door* J. B. H. BRUINIER, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* H. Höveker. 1847. *In gr.* 8*vo.* 27 *bl. f* :-30.

Eene zonderlinge preek, zonderling in menig opzigt! Het onderwerp: *de gemeente des levenden Gods een pilaar en vastigheid der waarheid*, is even ongewoon als de wijze, waarop het behandeld wordt. Onder de *gemeente* wordt verstaan de groote vereeniging, die God, naar de verkiezing zijner genade, uit alle natiën, van alle landen en tijden, heeft vergaderd en in stand houdt, om Hem als den waren en levenden God te eeren, en zich onderling, als leden van één lichaam, liefde en trouw te bewijzen. In het paradijs werd zij reeds gegrondvest; in den aartsvaderlijken leeftijd begon zij zich te ontwikkelen; door alle tijden heen hield zij stand en breidde zich uit, en, vroeger tot een enkel volk bepaald, trad zij door CHRISTUS de geheele wereld in. Die gemeente, over den ganschen aardbodem verspreid, is een sterke steun, een verheven eerteeken en sieraad, de zekere bescherming der *waarheid.* Zij beschermt alle waarheid hoegenaamd; maar onder de voorwerpen, die de waarheid bevat, staat boven aan: de Schrift, door den Heiligen Geest ingegeven, de regtvaar-

diging des zondaars voor God door het geloof, Gods raadsbesluit van vóór de grondlegging der wereld in het bloed van CHRISTUS, als bron dier regtvaardiging, 's verlosten roeping, om den eenigen waarachtigen God te dienen in de personen van Vader, Zoon en Heiligen Geest, kennelijk onderscheiden, en even kennelijk dezelfden in wezen enz. Blijkens de geschiedenis heeft zij, ofschoon onzigtbaar verspreid onder alle uitwendige afdeelingen der kerk, die waarheid bewaard en beschermd. Zij gaat voort dat te doen door den schat van hare gewijde boeken, overgebragt in alle talen tot alle volken, door de prediking van het onfeilbare Woord, door de bediening van Doop en Avondmaal enz. Naarmate de zigtbare kerk, welken naam zij drage, door die inwendige bezield is, is zij lofwaardig. Onze Hervormde, die de kinderen overgeeft aan een onderwijs, dat noodzakelijk tot onverschilligheid omtrent alle Godsdienst leidt, die de vorming van hare eigene leeraars onverschillig aanziet, die dan ook proeven geeft van den beklagelijksten strijd, en waarin alle geloofsleeringen, met welke de eer van God en het heil van den zondaar staat of valt, door den een worden verkondigd en door den ander ontkend, dreigt eene afvallige te worden van het geloof, de liefde en den vrede, of zie althans toe, dat zij het niet worde! Is er, Gode zij dank, eenig nieuw leven ontwaakt, allen moeten terugkeeren tot de moeder, die zij verlaten hebben. En wat er ook gebeure, BRUINIER zal niet ophouden, de beschrevene waarheid tot het rigtsnoer te stellen van zijne prediking en van al zijn werk in en voor de gemeente. Hij kent geen' hooger graad van kennis en wetenschap, dan regtzinnigheid in de leere der ééne, heilige, algemeene kerk; geene reinere bron van heilrijke krachten, dan innige overeenstemming met haren geest in alle dingen; geen volmaakter werk, dan dat in volle gemeenschap met haar gewrocht wordt.

Zietdaar den inhoud dezer leerrede kortelijk opgegeven in hare meest karakteristieke bijzonderheden! Reeds als leerrede beantwoordt zij slechts ten deele aan hetgeen zij zijn moest, en wijkt in den vorm van den meer gewonen

preektrant verre af. Als gelegenheidsrede mist zij bijkans alles, wat men van haar verwachten mogt. Niet dan in het voorbijgaan wordt er van Gods goedertierenheid en trouwe gewag gemaakt, door den leeraar, gedurende de vijfentwintig jaren zijner Evangeliedienst ondervonden. Van de ervaring, die hij heeft opgedaan, wordt met geen enkel woord gesproken. Geen enkel hartelijk woord wordt er tot de gemeente gerigt, om haar dank te zeggen voor hare liefde. En het is, alsof de redenaar te *Amsterdam* alleen staat, zonder ambtgenooten aan zijne zijde. Het stuk schijnt er enkel op aangelegd, om eene *professio fidei* te zijn. Nu, dat oogmerk is volkomen gelukt. En nu het opstel, ofschoon niet voor de pers bestemd, is uitgegeven, kan iedereen oordeelen over de denkwijze en gevoelens van den Heer BRUINIER, en over zijne voornemens voor de toekomst.

---

*Feestrede bij het vijftigjarig bestaan van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, gehouden den* 21 *Julij* 1847, *in de Groote Kerk te Rotterdam, door* P. H. HUGENHOLTZ, *Theol. Dr., Medebestuurder en Predikant te Rotterdam. Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 39 *bl.* *f* :-35.

Wij behoeven deze Feestrede niet aan te prijzen. Bij de opentlijke voordragt door een koor van mannen ondersteund, heeft zij, zoo wij meenen, eene algemeene goedkeuring verworven. Zij munt, onzes inziens, uit door hare edele eenvoudigheid, gepaard aan hoogen ernst. Ook wordt er van de werkzaamheden en lotgevallen des Genootschaps gelukkig gebruik gemaakt, tot verhooging der feestvreugde. Het blijkt, dat de Redenaar zijn onderwerp volkomen meester was en, vervuld met den heiligen geest, uit het harte spreken kon. Hij wijst aan, hoe het vijftigjarig bestaan des Nederlandschen Zendelinggenootschaps ons eene opwekking brengt tot ootmoedige verheerlijking van God, en tot nieuwen ijver in het werk des Heeren. Die opwekking vond

weerklank in het hart der talrijk vergaderde menigte. Moge zij ook elders ingang vinden, nu zij, door den druk gemeen gemaakt, tot allen komt! De zaak des Genootschaps moet in ons Vaderland meer en meer de zaak der Gemeente worden. Breiden hare werkzaamheden zich uit, ook de bijval, dien zij geniet, moet van jaar tot jaar vermeerderen. Niemand, die den naam van CHRISTUS noemt, mag langer onverschillig zijn omtrent de uitbreiding van zijn gezegend Koningrijk op aarde. Wat wij daarvoor opofferen, keert met dubbele rente tot ons terug. En de Heer ziet op den arbeid, daaraan besteed, met hooge goedkeuring neder.

Het worde den waardigen HUGENHOLTZ nog vele jaren gegund, als Medebestuurder des Genootschaps, te ijveren voor de heilige zaak, die hij, opentlijk opgetreden, met kracht en nadruk aan allen aanbeval!

---

*Genees- en Heelkunde voor het Volk, met inachtneming van het tegenwoordig standpunt dier beide wetenschappen en der beschaving, door* MATTHIAS MAYOR. *Volgens de Hoogduitsche met bijvoegsels en opheldering vermeerderde vertaling van* JACOB ROBERT STEIGER. *Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1846. *In kl. 8vo. XVI en* 186 *bl. f* 1 - 50.

Recensent wil niet ontkennen, dat de titel van het aangekondigde werkje hem weinig uitgelokt zoude hebben, om er nader kennis mede te maken, indien niet de naam van den Hoogduitschen vertaler, JACOB ROBERT STEIGER, zijne nieuwsgierigheid eenigzins had geprikkeld. In het algemeen heeft Rec. weinig op met zoogenaamde populaire geneeskundige werkjes, welke niet zelden tot een gevaarlijk halfweten aanleiding geven; doch de omstandigheid, dat iemand, die in zijn vaderland als wetenschappelijk arts gunstig bekend staat en ook buiten hetzelve wegens zijne verlichte denkwijze wordt geroemd, en die bijkans het offer zijner vrijzinnige gevoelens was geworden, het werkje van MAYOR belangrijk genoeg heeft geacht, om het in de Hoogduitsche taal over te brengen, deed Rec. in dit werkje iets meer dan gewoons verwachten. Na derhalve de voorrede van den Nederduitschen vertaler doorgelezen te hebben, wendde hij zich begeerig naar die van

den oorspronkelijken Schrijver, ten einde hieruit ook eenigzins den geest van dezen te leeren kennen. Deze eerste kennismaking was niet bijzonder aangenaam. Dr. MAYOR vertoont zich in die voorrede als een man, die hoogelijk ingenomen is met zichzelven en met datgene, wat hij heeft uitgedacht, en die het der geneeskundige wereld niet vergeven kan, dat zij niet meer algemeen zijne voorslagen ter verbetering en vereenvoudiging heeft goedgekeurd. Deze ingenomenheid met zichzelven blijft hem ook in het werkje zelf bij, en hierdoor maakt de Schrijver zich niet zelden aan eenige overdrijving schuldig, en laat zich, wanneer een of ander punt zijnen wrevel gaande maakt, wel eens op bijwegen voeren, waardoor hij van zijn eigenlijk onderwerp afdwaalt. Zoo treft men een hoofdstuk aan *over rationele geneeswijzen*, waarin meer van de Jezuiten, dan van de geneeskunde gesproken wordt; en, wanneer de Schrijver spreekt over de ingebeelde kwalen der menschen (bl. 81), komt hij, men weet niet regt hoe, op de zucht, welke men tegenwoordig zoo vaak bij regtsgeleerden en geregtelijke geneeskundigen aantreft, om bij zware misdaden de oorzaak van het begane misdrijf in monomanie te zoeken; en van dit onderwerp brengt hij zijnen lezer weder evenzeer als bij verrassing op dat van de cellulaire gevangenissen, om ook hier de zijns inziens bestaande vooroordeelen en dwalingen te bestrijden. En toch kan Rec. de verzekering geven, dat hij het werkje over het geheel met genoegen doorgelezen heeft; dat hij zich meestal met de beschouwingen van den Schrijver volkomen kan vereenigen, en dat op die punten, waar deze zich aan overdrijving heeft schuldig gemaakt, de Hoogduitsche vertaler met teregtwijzende aanteekeningen tusschenbeiden is gekomen.

Na eenige algemeene beschouwingen over de volksgeneeskunde, waarbij de Schrijver steeds dit beginsel op den voorgrond stelt: *Indien men de geneeskunde aan het volk wil aanbevelen, moet zij hoofdzakelijk voorbehoedend en bijna uitsluitend negatief zijn*, geeft hij (bl. 20 en verv.) eenige zeer algemeene beschouwingen omtrent de leefwijze in gezonde dagen en bij beginnende ongesteldheid, waarmede ieder rationeel geneeskundige zich gaarne vereenigen zal, en welke men ook gerustelijk aan iederen leek kan voorhouden. In de volgende hoofdstukken wordt de lezer met eenige wijzen van behandeling bekend gemaakt, die men noodwendig ken-

nen moet: de *afwachtende of exspectatieve methode*, de *ontstekingwerende geneeswijze*, de *ontlastende geneeswijze*, de *afleidende geneeswijze*, de *koudwatermethode*. Hetgene alhier voorkomt, verdient allezins behartiging, en de Schrijver bestrijdt hier zoowel de vooroordeelen, welke bij den leek tegen de eene geneeswijze (de ontstekingwerende) bestaan, als vooringenomenheid met de andere (de ontlastende). Het hoofdstuk over de rationele geneeswijze heeft Dr. MAYOR er, naar het Rec. voorkomt, meer voor zijn eigen genoegen, dan ten nutte zijner lezers bijgevoegd. Na aldus eenige algemeene therapeutische regelen gegeven te hebben, waagt zich de Schrijver op een terrein, waarop zijne meeste voorgangers gestruikeld hebben: de behandeling van eenige belangrijke bekende ziekten; dus het speciële gedeelte der volksgeneeskunde. Er wordt hier over croup, beroerte, bloedophooping naar het hoofd, hersenwaterzucht bij kinderen, schijndood, onmagt, stuipen, aamborstigheid, keelontsteking, longontsteking, verkoudheid, roos, vergiftigingen, dronkenschap, buikpijn, ophooping van lucht in het darmkanaal, doorloop, lendenpijn, bloedspuwing, bloedbraking, neusbloeding, enz. in ruim 27 bladzijden gehandeld. Men zal den Schrijver dus wel niet kunnen verwijten, dat hij in te veel bijzonderheden is getreden; maar des te meer afkeuring verdient het, dat hij bij vele dezer ziekten nog al dikwijls den leek het aanwenden van eene actieve geneeswijze toestaat; zoodat de waarschuwing van Dr. STEIGER, om vooral de hulp van eenen geneesheer in te roepen, hier zelden ontijdig is tusschengevoegd: aan dezen heeft de lezer ook de meer volledige bewerking van het hoofdstuk over de vergiftigingen te danken, hetwelk voorzeker wel niet het minst grondige van dit gedeelte en ook voor den leek van het meeste gewigt is. Met bijzonder veel genoegen heeft Rec. het volgende hoofdstuk (*Nog eenige raadgevingen der volksgeneeskunde bij andere gewigtige omstandigheden*) gelezen, schoon de titel eenigzins onbepaald is. Er wordt hier dan ook over verschillende, niet altoos naauw zamenhangende onderwerpen gehandeld, welke echter elk op zich zelfs van veel belang zijn; onder anderen wordt hier ook over de pligten van de omstanders jegens den geneesheer gesproken, een punt, hetwelk, onzes inziens, in eene volksgeneeskunde evenzeer, ja meer op zijne plaats is, dan de opsomming van de verschillende middelen, welke bij de eene of andere ziekte worden vereischt. De Schrijver

schijnt hier dikwijls uit eigene, niet zeer aangename ondervinding geput te hebben, en hierdoor krijgt zijne voordragt iets piquants, waardoor de lezing boeit; men kan zich zoo duidelijk voorstellen, dat de zaken zoodanig, als hij ze verhaalt, gebeurd zijn. Een voorbeeld willen wij mededeelen: »De arts wordt in groote haast geroepen; hij laat alles liggen en ijlt naar zijnen lijder. Daar gekomen, wordt hij, in stede van geraadpleegd te worden over de bewuste ziekte, overstroomd met verwijtingen over zijn *verschrikkelijk lang uitblijven.* Onder zulk eene bittere verklaring gaat een geruime tijd verloren, totdat het geheele tooneel gesloten wordt met de volgende eindphrase: »Ik heb wel gemerkt, heer doctor, dat gij niet wilt komen, en gij u weinig aan mij gelegen laat liggen, en daarom heb ik maar om Dr. N. gezonden, dien ik op het oogenblik verwacht." Het laatste hoofdstuk van dit eerste gedeelte is niet minder in een werkje over de geneeskunde voor het volk op zijne plaats: het handelt over het gewigt der keuze van eenen arts; ook ditheeft Recensent met genoegen gelezen.

Het tweede gedeelte, hetwelk over de *volksheelkunde* handelt, maakt het kleinste gedeelte van hetzelve uit (bl. 116—186). En toch is het er verre van verwijderd, dat het daarom oppervlakkiger is bewerkt. De Schrijver zelf zegt in zijne voorrede: »Geheel anders is het met de volksheelkunde gelegen! Dat is eene andere zaak! Daar ben ik op mijn terrein!" Het was derhalve te verwachten, dat aan dit gedeelte bijzondere zorg zoude besteed worden. Recensent moet dan ook zeggen, dat hem in dit gedeelte het eigenlijk geneeskundige beter voldeed, dan in het eerste. De voorschriften, welke MAYOR achtereenvolgens geeft omtrent de aan te wenden middelen bij bloedverlies, omtrent de eerste hulp bij zware toevallen, bij verwondingen, bij beenbreuken, omtrent het vervoeren van zieken en verwonden, omtrent het uittrekken en verwijderen van vreemde ligchamen, zijn zoo eenvoudig en uit het dagelijksche leven genomen, en daarbij zoo geheel overeenkomstig de inspraak van het gezond verstand, zij bepalen zich zoozeer tot het volstrekt noodige, hetgeen *moet* geschieden, alvorens men de komst van den Heelmeester kan verwachten, dat men deze bladzijden gerust aan iederen leek in handen kan geven, zonder te vreezen, dat hij hierdoor tot een gevaarlijk halfweten zal geleid worden; en het ware te wenschen, dat

de hier gegevene regelen meer algemeen in acht wierden genomen, daar alsdan de Heelkundigen voorzeker minder zouden genoodzaakt zijn, de gevolgen van het verzuim of van het onverstand der omstanders uit den weg te ruimen. Indien men eene aanmerking op dit gedeelte wilde maken, het zou deze zijn, dat de Schrijver in zijnen ijver, om alles eenvoudig voor te stellen, de waarde der wetenschappelijke heelkunde wel eens wat laag stelt; wanneer hij b. v. de kunst, om eene slagader te onderbinden, genoegzaam gelijkstelt met het toebinden van worsten, dan vergeet hij, dat het toebinden zelf van eene slagader wel de minste kunst is, maar dat het opsporen van de slagadertakken, welke onderbonden moeten worden, de grootste moeijelijkheid oplevert, welke een leek nimmer overwinnen kan, omdat hem de noodige ontleedkundige kennis ontbreekt. Aan een zoodanig doordraven maakt MAYOR zich zeer dikwijls schuldig, en alleen het veelvuldig goede en praktische, hetwelk in zijne volksheelkunde voorkomt, doet ons dit gebrek in zijne wijze van voorstellen verschoonen. In hoeverre de Schrijver in dringende gevallen den leek vergunt eene aderlating te doen, kon Rec. uit den inhoud van het werkje van MAYOR niet regt opmaken; dikwijls hield hij het er voor, dat hij die vrijheid aan den leek toestond, daar er onder de middelen, welke vóór de komst van den Heelmeester mogen aangewend worden, meermalen ook de aderlating wordt genoemd. Het behoeft geen betoog, dat Rec. het op dit punt volstrekt niet met MAYOR eens was. Intusschen wordt in de zevende afdeeling (*Hoe zich de Volksheelkunde helpen kan in alle zoodanige ziekten, waar bloedonttrekkingen dringend zijn aangewezen*) met geen woord van de aderlating gerept, en alleen van een eenvoudig middel, om de bloedige koppen te vervangen, en van de zoogenaamde *ventouses monstres* gesproken; zoodat Rec. niet regt weet, hoedanig hij den Schrijver op die andere plaatsen hebbe te verstaan. Het laatste hoofdstuk bevat eenige gevallen tot oefening, waarin de volksheelkunde hare toepassing vindt. Ten slotte moet Rec. verklaren, dat er in dit tweede gedeelte, over de volksheelkunde, vele dingen voorkomen, waarmede niet alleen de leek, maar ook de man van het vak zijn voordeel kan doen. — Indien Rec. aan het einde zijner aankondiging zijn oordeel over het geheele werkje zal uitspreken, dan gelooft hij, dat het daar, waar op aanmerkelijken afstand geen genees- of heelkundige te bekomen is,

met vrucht zal geraadpleegd worden, en dat er voor iederen leek veel uit te leeren is omtrent datgene, wat men bij zieken en gewonden heeft in acht te nemen, al moeten wij hem, vooral bij zieken, eene minder werkzame handelwijze veroorloven, dan MAYOR hem toestaat. — De vertaling is over 't algemeen goed geslaagd en laat zich vloeijend lezen; evenwel stootten wij toch op »eenen *volbloedigen* homoiopaath, en ook meermalen op eenige Germanismen in de constructie der volzinnen. — De uitvoering is goed.

---

*Algemeene Ontleedkunde, of leer van de scheikundige en morphologische bestanddeelen van het menschelijk ligchaam. Door Dr.* J. HENLE, *Hoogleeraar in de Ontleedkunde enz. te Heidelberg. In het Nederduitsch overgebragt, onder medewerking van den Schrijver gedeeltelijk omgewerkt en met aanteekeningen voorzien, door Dr.* C. E. HEYNSIUS, *Stadsgeneesheer te Amsterdam. Met* 5 *Platen op staal gegraveerd. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1846. *In gr.* 8*vo.* 4 *Afleveringen*, 240 *bl. Het geheele werk zal in* 18 *Afleveringen compleet zijn. Prijs van elke Aflevering en elke Staalplaat* 60 *Cts.*

Algemeene ontleedkunde, weefselleer, of hoe men haar anders noemen wil, is eene wel niet geheel nieuwe wetenschap, maar heeft zich echter, als afgescheiden vak der ontleedkunde, eerst in deze eeuw ontwikkeld. In de wetenschappen merkt men, bij den loop der tijden, juist het omgekeerde op van 'tgeen in de geschiedenis der Staten over 't algemeen plaats had. Vroeger bestond er eene menigte kleine koningrijkjes, die sedert lang in grootere rijken zijn zamengesmolten en op onze landkaarten niet meer worden aangetroffen. De volken neigen tot centralisatie, de wetenschappen tot verdeeling en splitsing. Sedert BICHAT, vóór omtrent eene halve eeuw, met zijne uitgebreide empirische kennis en met den blik van een' herschepper der wetenschap de weefsels rangschikte, is echter de algemeene ontleedkunde, vooral door de waarnemingen der laatste twintig jaren, geheel van gedaante veranderd; zij is grootendeels mikroskopische anatomie geworden. Onbegrijpelijk snel is de menigte van waar-

nemingen en daarop gebouwde leerstellingen aangegroeid; en, moge al eene volgende eeuw hier en daar veel als ballast wegwerpen, wat nu nog voor bijzonder gewigtig gehouden wordt, zij zal echter dankbaar de namen noemen van velen der hedendaagsche waarnemers, die met onafgebroken ijver de bouwstoffen verzameld hebben, waaruit langzamerhand mede het gebouw eener nieuwe Biologie (door het nageslacht?) kan worden opgetrokken. Wij rapen als aan een vreemd strand nu nog dikwerf slechts gerolde kiezels op; de eigenlijke geognosie van het binnenland, de zamenhang van deze steenen met elkander, is ons nog slechts gebrekkig bekend. Ik schrijf dit met eene innige overtuiging neder, omdat ik reeds eene andere periode der physiologische studie beleefd heb. Het was die der comparative ontleedkunde, die thans min of meer op den achtergrond gedrongen is. Veel daarvan is voor de Biologie van ondergeschikte waarde; maar JOH. MÜLLER en OWEN, die, om van geene anderen te gewagen, dit vak van studie nog thans zoo uitmuntend vertegenwoordigen, brengen het gelukkig met den tijdgeest in verband, en doen het eene, terwijl zij het andere niet nalaten. Het is ontegenzeggelijk thans eene periode van overgang. Staat het intusschen den beoefenaar der vergelijkende ontleedkunde niet meer vrij, aan deze beweging geheel vreemd te blijven, de beoefenaar der algemeene ontleedkunde behoort althans in deze mikroskopische onderzoekingen te huis te zijn; en, wanneer FLOURENS b. v. de ontleedkunde der weefsels nog behandelt in den smaak van BICHAT, door enkele maceratie zijn onderzoek toelichtende, dan geeft hij ons geene bijdragen tot de tegenwoordige maar tot eene verouderde wetenschap, die de tijdgenoot niet kan gebruiken. Hier te lande hebben wij onder de ontleedkundigen verschillende mannen, die met ijver voor deze fijnere algemeene ontleedkunde werkzaam zijn: het is onnoodig hier de namen van SCHROEDER VAN DER KOLK, SEBASTIAN, DONDERS, GOBEE, en vooral van HARTING te noemen; maar een algemeen werk ontbrak nog, waarin de hoofdresultaten der verspreide waarnemingen (vooral Duitsche en Engelsche) verzameld waren. Zulk een werk is de vóór zes jaren uitgegevene *Allgemeine Anatomie* van HENLE; een man, die zelf evenzeer als eenig ander, ja zelfs veelligt meer dan eenig ander, tot deze wetenschap door zijn eigen onderzoek heeft bijgedragen. Over dit werk is in *Duitschland* slechts ééne stem; het is het

hoofdwerk voor algemeene Anatomie, 'twelk het bezit van andere bijkans ontbeerlijk maakt. Zulke boeken worden bij ons zelden vertaald; en wij gelooven dus ons publiek, zoo veel zulks noodig is, met de aankondiging en aanbeveling dezer vertaling eenen wezentlijken dienst te bewijzen.

Tot deze aanbeveling geeft ons reeds het oorspronkelijk werk zelf aanleiding (waaruit wij zoo veel onderrigt ontvingen en 'tgeen steeds, bij alwat tot onderzoek van algemeene ontleedkunde betrekking heeft, door ons nageslagen wordt); en ten andere ook de wijze, waarop de vertaling bewerkt is. De Vertaler heeft zijnen arbeid nog belangrijker gemaakt door de bijvoeging van aanteekeningen, meest op latere onderzoekingen betrekking hebbende, waarvan hij daarin een kort verslag geeft. Van eene dadelijke medewerking des Schrijvers echter, waarvan de titel en het voorberigt des Vertalers gewagen, zullen wij, zoo het schijnt, eerst bij de volgende stukken meer in 't oog loopende bewijzen te wachten hebben. De platen, die aan de vertaling tot nog toegevoegd zijn, beantwoorden zeer wèl aan de oorspronkelijke, zoo als wij althans uit enkele figuren, die wij opzettelijk en naauwgezet vergeleken hebben, ook van die, welke wij niet vergeleken, vertrouwen.

Rec. had begonnen eenige aanteekeningen te maken, om ze bij deze gelegenheid onder het oog des Vertalers te brengen; doch hij zag later van dezen min dankbaren arbeid af. Als minder goed Hollandsch beschouwt hij b. v. het woord *doormeting* (bl. 23) voor *middellijn* (*Durchmesser*) en bl. 54, reg. 2 en 1 v. o. »eene vloeistof, die zich in het scrotum van een' man *had laten vinden*" (*die sich im Scrotum eines Mannes vorgefunden hatte*). *Allerdings* is geenszins *allezins*, zoo als het op bl. 68 vertaald wordt. — Ontleede gist, bl. 27 r. 1, voor ontlede gist; bl. 22, reg. 12, 13: »het eene mengsel, terwijl het *ontleedt* wordt," voor *ontleed* wordt; bl. 36 »men *verdeeldt*" enz., — zijn zeker drukfouten, en drukfouten *opzoeken* is even dwaas, als het somtijds onmogelijk is ze niet te *vinden*. Wij willen den Vertaler doen opmerken, dat bl. 9 en 10 verscheidene planten- en dieren-namen met eene kleine initiale letter voor het *nomen genericum* geschreven zijn, *ficus elastica* b. v.; lager komt ergens *Agrion virgo* voor, en zoo te schrijven is ook de gewoonte, waarvan men niet zonder noodzaak moet afwijken. *Cysten* (κυστοι) wordt bl. 8 Kijsten geschreven. De dubbele *i* voor een *upsilon* is niet goed te

keuren; ook hierin is de Vertaler inconsequent; want hij schrijft *oxyden* en *kristallen*. Op bl. 13 en elders staat O (voor *oxygenium*), even als een nul in de formule der atomistische zamenstelling, zoodat men b. v. 30 leest, in plaats van 3 O. Doch dit weinige in 't voorbijgaan.

Wij wenschen, dat het boek spoedig geheel voltooid moge zijn, en zullen dan nogmaals op hetzelve terugkomen.

J. v. d. H.

---

*Theaetetus, of de opleiding tot de Wijsbegeerte. Uit het Grieksch van* PLATO, *in het Hollandsch overgezet en met ophelderende en beoordeelende aanmerkingen voorzien, door Dr.* D. BURGER, JZ. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 223 *bl. f* 2 - 25.

Dr. BURGER zegt in het voorberigt, hoe het misschien sommigen heeft verwonderd, dat hij tegenwoordig zich alleen bij de beoefening der Grieksche wijsbegeerte bepaalt, en niet medestrijdt op het wijsgeerig-theologische slagveld. De redenen, die hij daarvoor opgeeft, komen Ref. zeer voldoende voor. Behalve door de belangrijkheid der Grieksche philosophie, die op zichzelve aantrekkelijk genoeg is om bij uitsluiting bestudeerd te worden, werd hij daartoe genoopt, vooreerst door zijn' afkeer van theologische twisten, die meest verbitteren en zelden verbeteren; en daar de Grieksche wijsbegeerte uit haren aard in dit opzigt meer onzijdig is, en haren beoefenaar niet meer, dan hij zelf verkiest, met theologische strijdpunten in aanraking brengt, had hij tevens de overtuiging, dat eene meer oplettende beschouwing dezer wijsbegeerte nog tegenwoordig van onberekenbaar nut is; eindelijk door zijn beroep, het geven van privaat onderwijs in de oude letteren, kon hij zijne neiging voor de wijsbegeerte voldoen, zonder zijn dagelijksch werk te benadeelen.

Aan de belangstelling van Dr. BURGER in de Grieksche philosophie zijn wij dus de vertaling van den *Phaedo*, en thans die van den *Theaetetus* van PLATO verschuldigd; en onze wijsgeerige letterkunde, die voorzeker niet zeer overvloedig voorzien is, werd daardoor met twee belangrijke geschriften verrijkt. De eerste Platonische zamenspraak, over de onsterfelijkheid der ziel handelende, en die met de schilderach-

tige voorstelling van de laatste oogenblikken en den dood van SOCRATES besluit, was niet geheel bij het beschaafd publiek onbekend. Met den *Theaetetus*, die over de wetenschap, de kennis en de opleiding tot de wijsbegeerte het gesprek laat voeren, was zulks voorzeker het geval niet. Dr. BURGER heeft dus door eene uitvoerige inleiding, door eene reeks van opheldérende en beoordeelende aanteekeningen al het zijne toegebragt, om deze meer moeijelijke Platonische dialoog voor hen verstaanbaar te maken, die in de schriften van PLATO en de geschiedenis der Grieksche wijsbegeerte niet genoegzaam zijn ingewijd. Zoo men door eene oplettende lezing van deze belangrijke zamenspraak, welke men als eene inleiding tot de meer wetenschappelijke Platonische gesprekken kan aanmerken, lust in eene degelijke en het verstand en de kennis opscherpende lectuur verkrijgt, zal men in staat gesteld worden en verlangen, om met nog ingewikkelder geschriften van den Atheenschen wijsgeer bekend te worden.

Wij wenschen voor de ontwikkeling van den lust tot de wijsgeerige studie onder onze landgenooten, dat Dr. BURGER aangemoedigd moge worden, om van tijd tot tijd met de vertaling van nog meerdere Platonische Zamenspraken te kunnen voortgaan, zoo als de *Protagoras*, de *Gorgias*, de *Phedrus*, het *Gastmaal* en andere, zoodat hij eindelijk zijne verdienstelijke pogingen eenmaal met de overbrenging van den *Timeus*, de *Republiek* en de *Wetten* zal kunnen bekroonen.

De studie der geschriften van PLATO heeft in onze eeuw zeer groote vorderingen gemaakt. De algemeene inleiding van de vertaling van SCHLEIERMACHER en de bijzondere inleidingen tot de verschillende Zamenspraken zijn hoogst belangrijk voor het regt verstand der werken van dien Wijsgeer, even zoo de *Argumens*, die voor sommige dialogen van de vertaling van COUSIN voorkomen. Verder zijn vooral in *Duitschland* vele afzonderlijke werken, dienstig voor de studie der Platonische wijsbegeerte, uitgekomen, zoo als: J. R. LICHTENSTÄDT, *Platons Lehren auf dem Gebiete der Naturforschung und der Heilkunde*, *Leipzig* 1826. *Die Platonische Aesthetik dargestellt von* ARNOLD RUGE, *Halle* 1832. A. KOPP, *Platons Erziehungslehre als Pädagogik für die Einzelnen und als Staatspädagogik*, *Minden und Leipzig* 1833. C. ACKERMANN, *Das Christliche im Plato und in der Plato-*

*nische Philosophie, Hamburg* 1835. F. C. BAUER, *Das Christliche des Platonismus, oder Socrates und Christus, Tubingen* 1837, en vooral de *Platonische Studien von* E. ZELLER, *Tubingen* 1839, met A. ARNOLD, *Platons Werke einzeln erklärt und in ihrem Zusammenhange dargestellt*, 2 *Theile, Berlin* 1835 en 1836, dat eene naauwkeurige verklaring en analyse van elke afzonderlijke zamenspraak geeft. Dit werk, dat slechts een gedeelte der Platonische schriften behandelt, schijnt niet voortgezet te zijn. Dr. BURGER heeft in zijn overzigt en beoordeeling der redekaveling, die zijne vertaling van den *Theaetetus* zoo doelmatig besluit, eenigzins in den geest van Dr. ARNOLD gewerkt; terwijl hij in zijnen arbeid met vrucht gebruik heeft gemaakt van het voortreffelijke werk van Dr. K. F. HERMANN, *Geschichte und System der Platonischen Philosophie, Heidelberg* 1838, en van hetgeen in het onschatbare *Handbuch der Geschichte der Griechisch-Römischen Philosophie, II Th.*, 2 *Abth.*, van Dr. BRANDES voorkomt. Ref. zal, aan het einde zijner aankondiging, den wensch niet met veel woorden behoeven te herhalen, dat Dr. BURGER, in zijne zoo gelukkig aangevangen taak, om sommige werken van PLATO in onze taal over te brengen, met lust en ijver moge voortgaan; hij doet zulks echter met aandrang, omdat hij hierin den eenigen weg ziet, waardoor de kennis der Grieksche wijsbegeerte onder onze landgenooten meer algemeen, en de lust tot de philosophische studie meer kan aangewakkerd worden; terwijl alle pogingen, die hiertoe strekken kunnen, de onderwerpen van zijne levendigste belangstelling uitmaken, omdat eene echt wijsgeerige kennis alleen alle vooroordeel en dwaling in het gebied der wetenschap kan tegengaan en eindelijk doen verdwijnen.

J. A. BAKKER.

---

*Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, door onuitgegevene Oorkonden opgehelderd en bevestigd; door* IS. AN. NIJHOFF. *IVde Deel.* ARNOLD VAN EGMOND, *Hertog van Gelre. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1847. *In 4to. CXXXVI en* 518 *bl. f* 12-:

De langdurige en ongelukkige regering van ARNOLD VAN EGMOND (1423—1473) levert de grondstof op voor dit vierde

deel van des Heeren NIJHOFF's Geldersche Geschiedenissen. Deze halve eeuw van tweespalt, woeling en ramp wordt ons door hem afgeschetst op *zijne* wijze; dat is, die bijna geene stof tot bedenkingen van eenig gewigt overlaat. Even als in de vorige deelen, vinden wij hier een' zuiveren, vloeijenden stijl, met levendigheid en warmte, waar het onderwerp zulks toelaat. Niet alles toch, wat men hier aantreft, levert den Geschiedschrijver eene even behagelijke stof op. Die eindelooze woelingen, krakeelen en kleine gevechten, meest zonder ander resultaat dan vermeerdering van slagtoffers, zijn de onvermijdelijke klippen voor den Geschiedschrijver, die er zich doorheen worstelen moet, en tevreden mag zijn, zoo hij het voornaamste duidelijk en nog eenigzins onderhoudend heeft voorgesteld. Hierbij vergete men dan nog niet, dat, hetgeen in het oog van velen eenigzins klein en onbeduidend kan voorkomen, voor den bewoner van *Gelderlands* steden en dorpen, vooral voor zoo velen, die hier hunne voorouders soms zeer onverwacht op het tooneel zien verschijnen, juist van bijzonder belang zijn kan. Uit dit oogpunt reeds moet het gebruik, 'twelk NIJHOFF van zijnen diplomatischen schat gemaakt heeft, velen welkom zijn. Menige bijzonderheid toch wordt door hem geboekt uit stukken, die thans voor het eerst het licht zien.

Doch, al levert het eerste gedeelte van dit tijdvak eene min algemeen behagelijke stof op, wie zal dit beweren van het tweede gedeelte, ARNOLD's gevangenis en laatste levensjaren? Hier vinden wij gebeurtenissen, die in de hoogste mate onze belangstelling wekken, ja ons gevoel in beweging brengen. Een zwak en besluiteloos vader wordt door een' ontaarden zoon in het holst des nachts gevangen genomen, zes jaren lang op het slot te *Buren* gekerkerd gehouden, en tot afstand der regering gedwongen. Diezelfde zoon wordt op zijne beurt door KAREL VAN BOURGONDIË gevangen gezet. De Landsheer, in vrijheid gesteld, herroept zijnen afstand en bemagtigt *Grave*. Vruchteloos! De landzaat blijft den overweldiger getrouw. En nu verpandt de radelooze vader zijn Hertogdom en Graafschap aan den magtigen en stoutmoedigen *Bourgondiër*, en sterft kort daarna, diep vernederd en in een' aan hulpeloosheid en armoede grenzenden toestand! — Waarlijk eene echt historische stof! men zou bijna zeggen, een heerlijk *Cadre* voor een' Historischen Roman.

De hieraan toegewijde bladzijden (C—CXXXVI) zullen dan ook zeker door ieder met groot genoegen en belangstelling gelezen worden. NIJHOFF heeft hier, evenzeer als in het vorige deel bij de avontuurlijke regering van den echt ridderlijken WILLEM VAN GULIK, getoond, hoe zijne historiepen zich tot de hoogte van het onderwerp weet te verheffen. Zoo plaatsgebrek het niet verbood, zouden wij gaarne meer dan ééne proeve hiervan mededeelen: doch wij kunnen ons niet weêrhouden, als voorbeeld eener edele en eenvoudige en toch met sierlijkheid en warmte gepaarde voorstelling, hier het slot in te lasschen: »ARNOLD, naauwelijks van *Brugge*, de Bourgondische Hofplaats, te *Grave*, de eenige Geldersche stad, die hem veilig verblijf gunde, teruggekomen, werd door eene beroerte getroffen en overleed aldaar den 23 Februarij 1473. Zijn laatste wil, weinige dagen te voren opgeteekend, is de laatste getuige zijner vernedering. Over geene Erflanden heeft hij te beschikken, geen leenbezit laat hij achter, zelfs van strijdros, van kleinooden, van keten of halsband van edel metaal, van praalgewaad met bont of gouden borduursel geen woord in ARNOLD's testament. Wat hij heeft, is eene schuldvordering op den Hertog van *Bourgondië*, wegens hetgeen hij van den pandpenning nog niet genoten had, en daarnevens betwistbare aanspraak op de verbeurdverklaarde goederen van zijne voormalige onderzaten, van edele heeren en ridders, die zijne banier plagten te volgen, van zijne eigene gemalin. Daaruit wilde hij, dat 20,000 Rijnsche guldens aan zijne dochter, de Hertogin van *Beijeren*, en even zoo veel aan zijne nog ongehuwde dochter KATHARINA betaald zou worden: wat overbleef moest, zoo veel mogelijk, strekken tot voldoening zijner schuldeischers en tot belooning dergenen, die hem bijstonden in zijnen nood. In de kerk der eenige stad, waar hem tot zijnen dood toe nog eene schaduw van gebied was overgebleven, werd door een verheven grafgesteente de plaats aangewezen, waar zijn stoffelijk overschot was gelegd, en weinige woorden vermeldden zijnen naam en het jaar van zijn overlijden; en toen de tijd en schendende handen die tombe hadden vernield, is zij, in den aanvang dezer Eeuw, op hoog gezag door een aanzienlijk gedenkteeken met een weidsch opschrift vervangen. ARNOLD had bijna drieënzestig jaren geleefd, bijna vijftig den Hertogstitel gevoerd. Die vijftig jaren lang had hij met eene magtige tegenpartij een' zwaren kampstrijd

gevoerd. Zijne laatste handeling, ofschoon krachteloos en onwettig, was de zwaarste slag, welken hij ooit aan die partij toebragt; want zij ontrukte haar de zegepraal, welke zijn dood haar scheen te moeten verzekeren. Door die handeling had hij de vergrooting van het Huis van *Bourgondië* met *Gelderland* voorbereid. Daarom wordt hij door Bourgondische en Kleefsche Schrijvers, als vreedzaam, als zachtzinnig, als nederig, als wars van praalzucht, zelfs als godsdienstig en geletterd, geroemd. Maar de Geschiedenis, door onwraakbare getuigen gesteund, is dáár, om hem aan te klagen als een zwak Vorst, die gehoor weigerde aan billijke eischen, onbillijke niet wist te wederstaan; die naburige Vorsten tot wraak tartte, maar niet bestand was tegen hunnen aanval; die liever in bedekte lagen zijnen vijand verschalkte, dan opentlijk tegen hem in het strijdperk te treden; die, speelbal van trotsche gemalin, van onberaden zoon, van ijverzuchtige landzaten, rampspoedig als echtgenoot, als vader en als Vorst, eindigde, met het land, dat hem eens als Erfheer had gehuldigd, aan de willekeur van eenen buitenlandschen beheerscher over te laten."

De bij dit Deel bl. 1—518 gevoegde Verzameling van Oorkonden geeft weder een' schat van tot dusverre grootendeels onuitgegevene Charters, hier en daar, doch met wijze spaarzaamheid, met taal- en geschiedkundige aanmerkingen van den geleerden Uitgever opgehelderd. Wij vestigen de aandacht op de belangrijke aanteekening over den *Monferander* (niet *Monferlander*) *berg*, bl. 55: over de ware beteekenis van het woord *Huefthere*, *Hoofdheer*, bl. 89, 108 en 474; over den Vrijheidsbrief van KAREL *den Groote* van 853, naar aanleiding van een *Vidimus* daarvan van 21 Oct. 1456 in het *Geldersch Archief*, bl. 280; *S. Victors dagh ghehieten Zantgange*, bl. 298; *Moetsoen*, bl. 314; *omme rydt richten*, bl. 416 enz. enz.

De Heer NIJHOFF behandele de meer en meer rijke stof, die hem overblijft, op dezelfde gelukkige wijze, als waarop hij zich tot dusverre van zijne moeitevolle taak gekweten heeft.

---

*Geschiedenis van den dertigjarigen Oorlog. Door* JOHANN SPORSCHIL. *Uit het Duitsch vertaald door Dr.* J. J. KREE-

NEN. *II Deelen. Te Nijmegen, bij* C. A. Vieweg. 1845. *In gr.* 8*vo.* 755 *bl. f* 6-50.

Een hoogstbelangrijk tijdvak in de nieuwere geschiedenis wordt in deze beide boekdeelen behandeld. De naam van den Schrijver intusschen beloofde juist niet, dat men hier eene uitstekende en grondig bewerkte Geschiedenis had te wachten. Onze lezers zullen nog wel niet vergeten hebben, hoe SPORSCHIL's *Geschiedenis der Kruistogten* in N°. 2 en zijne *Geschiedenis der Katholieke Kerk* in N°. 3 van dezen jaargang zijn beoordeeld, en hoe daar met gronden en bewijzen is getoond, dat SPORSCHIL de man niet is, van wien men eene degelijke bewerking der Geschiedenis kan hopen. Sedert dien tijd heeft een ander onzer recenserende tijdschriften (*de Gids*) een zeer uitvoerig en van grondige kennis getuigend stuk geplaatst, waarin, bij aanleiding van SPORSCHIL's *Geschiedenis van den dertigjarigen Oorlog*, over dat onderwerp belangrijke beschouwingen worden medegedeeld, en tevens ten duidelijkste wordt aangetoond, hoe weinig het boek voldoet aan datgene, wat men tegenwoordig van eene dergelijke Geschiedenis eischen mag, en hoe onbevoegd SPORSCHIL moet worden gerekend, om zulk een werk zamen te stellen. Wij zouden overtolligen en ondankbaren arbeid verrigten, indien wij op nieuw het werk alzoo wilden toetsen. Noch door den vorm noch door den inhoud munt het uit; en de ongunstige beoordeelingen, die van de beide andere werken van SPORSCHIL in dit tijdschrift zijn geplaatst, zijn ook hier van toepassing. Vreemd is het, dat de bekwame vertaler uit den grooten voorraad van belangrijke historische werken juist dit ter bearbeiding heeft gekozen, terwijl er zoo vele andere zijn, die eene vertaling veel meer zouden verdienen. De uitgever heeft voor het overige voor eenen netten druk gezorgd.

---

*Rhenen en omstreken. Door* G. C. HAAKMAN. *Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1847. *In gr.* 8*vo.* 301 *bl. f* 3-60.

In een kort voorberigt maakt de Schrijver zijne lezers bekend met de redenen, die hem tot het opstellen van dit werk hebben doen besluiten, als daar zijn: minder alge-

meene bekendheid met genoemde stad en haren schoonen omtrek, en de zucht, om een en ander aan zijne landgenooten in de bijzonderheden te doen kennen. Vooraf gaat eene korte beschrijving der stad en de vermelding van hare voornaamste lotgevallen, die de Schrijver uit onderscheidene geschriften van vroegeren en lateren tijd in eene voegzame orde verzamelde en hier en daar vermeerderde met hetgeen het stedelijk archief hem, vooral nopens het merkwaardig jaar 1672, als belangrijk of elders minder bekend aanbood. Bij wijze van aanhangsel vindt men achter het werk, van bl. 271 tot 300, de vermelding van eenige lotgevallen, betreffende het *Huis ter Horst*, onder *Rhenen* gelegen; terwijl men daarachter een' Latijnschen Aflaatbrief in steendruk vindt opgenomen, met eene Nederduitsche vertaling van dit stuk, op het Stadhuis te *Rhenen* onder de archiven bewaard.

Van bl. 131 tot 263 leidt de Schrijver, in een *zestal wandelingen*, den lezer rond in den bekoorlijken omtrek der stad en van de in hare nabijheid gelegene *Grebbe;* terwijl de gekozen vorm hem de welkome gelegenheid aanbiedt, om, in eene geregelde orde, de beminnaars van schoone natuurtooneelen met de nabijgelegene of meer verwijderde omstreken bekend te maken.

Referent heeft den Schrijver met genoegen op deze wandelingen vergezeld, en deze betuiging moge bij anderen tot aanbeveling verstrekken. Het beschrijven van natuurtooneelen, die in eene bepaalde ruimte vallen op te merken, geeft alligt, bij eenige uitbreiding, aan de beschrijving iets eentoonigs, en moeijelijk is het dit te ontwijken, omdat men gedurig dezelfde grondkleuren voor de schilderij, die men vervaardigen wil, aantreft. Hier dwalen wij rond langs eenen hooggelegen grond, elders dalen wij af naar lagere streken, en het geheele terrein biedt ons eene gedurige afwisseling van heuvelen en dalen aan, slechts nu en dan door een gezigt op den *Rijn*-stroom en de vruchtbare *Betuwe* afgewisseld. Intusschen leert men den Schrijver als een ijverig wandelaar kennen, geheel te huis op de plek, waar hij zich beweegt, en dat te huis zijn, die bekendheid met alles geeft aan zijne beschrijvingen de aangename tint der afwisseling, die, in plaats van te vermoeijen, onze aandacht bestendig bezig houdt.

Zedigljk erkent de Schrijver, die bereids den avond des

levens bereikt heeft, vroeger geheel aan den handel gewijd was, en onbekend is bij het letterlievend publiek; zijn verlangen, dat zijn arbeid met vriendelijke verschooning moge ontvangen worden. Uit dit oogpunt heeft dan ook Referent het aangeboden werk beschouwd; terwijl hij vermeent, aan hetzelve eene plaats nevens de werken van de Heeren NIJHOFF en CHRISTEMEIJER, waar deze Letterkundigen ons door de bekoorlijke streken van de Provinciën *Gelderland* en *Utrecht* hebben rondgeleid, te mogen aanwijzen.

Voor de inwoners van *Rhenen* maakte de Schrijver zich inzonderheid verdienstelijk, door het bijeenverzamelen der bijzonderheden van de geschiedenis der stad en haren omtrek, hier en daar, meestal in oude geschriften, verspreid, die slechts bij den oudheidskenner of den beoefenaar der vroegere geschiedenis van het Vaderland worden aangetroffen, maar overigens bij het publiek als minder bekend beschouwd mogen worden.

Eene gesteendrukte plaat, de stad *Rhenen*, van de oostzijde te zien, voorstellende, nevens het stedelijk wapen, op den titel, versieren dit werk. Het gezigt op de stad is door den Schrijver zelv' vervaardigd. — Druk en papier strekken den uitgever tot eer, en gewis zal niemand dit werk onvoldaan uit de hand leggen; vooral niet wanneer men prijs stelt op het schoone, dat de Natuur, ook in ons vaderland, aan hare vrienden en hoogschatters zoo ruimschoots te genieten geeft.

---

*Brief van Dr.* G. D. J. SCHOTEL *aan Prof.* G. W. VREEDE, *over eene beroemde Verzameling van Handschriften en Oudheden, welke in December* 1847 *te Amsterdam zal verkocht worden. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1847. *In gr.* 8*vo.* 47 *bl. f* : - 75.

De geleerde SCHOTEL bezigt in dit werkje den briefstijl, om de wetenschappelijke wereld met eene verzameling handschriften en oudheden bekend te maken, die in den maand December opentlijk in de hoofdstad zal verkocht worden. Wij gelooven niet, dat de familie, onder welke deze handschriften bewaard werden, iemand geschikter voor het in

orde brengen daarvan had kunnen vinden, dan den bij alle letter-, geschied- en oudheidkundigen met roem bekenden SCHOTEL. Zoodra wij vernamen, dat aan hem de vervaardiging van den Catalogus was opgedragen, koesterden wij reeds de hoop, vooraf het een en ander van zijne hand over dien schat te vernemen.

Die hoop is niet te leur gesteld; in den voor ons liggenden brief toch vinden wij een overzigt omtrent het belangrijkste, dat in die verzameling, de vrucht der studie van PANCRAS CASTRICOMIUS, SCRIVERIUS, OUDENHOVEN, VAN LOON, VAN MUIDEN, VAN LEEUWEN, PAETS, en vooral van ALKEMADE en VAN DER SCHELLING, voorkomt. De Schrijver maakt ons opmerkzaam op den rijken voorraad van handschriften betreffende Godgeleerdheid (bl. 6), Geschiedenis der Vaderlandsche Kerk (bl. 7), Staatkunde en Regtsgeleerdheid (bl. 8), Algemeene en Nederlandsche Geschiedenis (bl. 10—20). Hij vermeldt verder de menigte onuitgegevene Stedenbeschrijvingen (bl. 21), de aanzienlijke verzameling afbeeldingen van vaderlandsche Sloten, Kasteelen, Burgen enz. (bl. 22), de handschriften betrekkelijk de vaderlandsche Abdijen, Kloosters, Kerken en andere gestichten (bl. 23—26), die over de Godin NEHALENNIA, over Wapen- en Geslachtkunde (bl. 27—31) en over Taal- en Letterkunde (bl. 31—33). Voorts vestigt de Schrijver onze aandacht op de belangrijke verzameling van Charters (bl. 34—39), van Brieven van beroemde Mannen (bl. 39—45) en van Oudheden, Zegels, zilveren en koperen Penningen enz. (bl. 45 en 46).

Om het drooge en eentoonige dezer opgave zooveel mogelijk weg te nemen, deelt de Schrijver nog eenige bijzonderheden mede, die gewis elken beoefenaar van letter- en geschiedkunde welkom zullen zijn, zoo als op de bijgevoegde plaat een paar proefjes van duivelbezweeringen, die aan onzen SCHELTEMA onbekend waren; op bl. 17 eene *Missive met consideratien over het vergen van de verbreking van het eeuwig edict* van JAN DE WIT; op bl. 18 en 19 eenige bijzonderheden omtrent den moord der DE WITTEN, die elders niet zijn opgeteekend; bl. 32 en 33 een paar proeven van berijmde quitantiën van de Rederijkerskamers te *Noordwijk*, en eindelijk bl. 41 eenen Brief van O. CROMWELL en twee van LOIJS DE BOISOT, bl. 42—44.

Wij eindigen deze aankondiging, in de hoop dat zij iets moge bijdragen, om de belangrijke verzameling nader bekend te maken. Wij hopen met den Schrijver, dat die schat den vaderlandschen grond niet zal verlaten, en hem zeggen wij dank, dat hij ons vooraf het een en ander uit en over denzelven heeft medegedeeld.

---

*Bedenkingen tegen art.* 3 *des vijfden titels van het bij de tweede Kamer der Staten Generaal aanhangig wetsontwerp, betrekkelijk het eerste boek van het Wetboek van Strafregt; door Dr.* H. M. DUPARC. *Te Leeuwarden, bij* J. J. van Gelder. 1846. *In gr.* 8*vo.* 27 *bl. f* : - 30.

*Behandeling van verschillende vraagstukken uit het Burgerlijk Wetboek. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1846. *In gr.* 8*vo.* 45 *bl. f* : - 50.

Dr. DUPARC verzet zich met regt tegen het stelsel, om hem, die in staat van dronkenschap een misdrijf pleegt, te straffen alsof hij gehandeld had met volle bewustheid. Het palliatief van het voorgestelde wetsartikel: »Indien echter het misdrijf is gepleegd in dronkenschap, door *dwang* of *misleiding*, *geheel* buiten de schuld van den dader van het misdrijf veroorzaakt, is hetzelve niet toerekenbaar, indien deze daardoor *geheel* van het gebruik zijner verstandelijke vermogens is beroofd geweest," schijnt hem, even als Referent, ongenoegzaam. Maar, schoon wij overigens Dr. DUPARC gelijk geven, meenen wij echter in dat ééne geval iemand voor de misdaad, in dronkenschap gepleegd, strafbaar te moeten rekenen, alsof hij het volle gebruik zijner zinnen had gehad, indien hij nuchter de misdaad beraamd heeft, en zich door sterken drank of dergelijke tot de volvoering heeft opgewonden. Art. 23 van het Crimineel Wetboek voor het Koningrijk *Holland* komt ons derhalve alsnog verkieselijk voor. Verder vereenigen wij ons met den wensch des Schrijvers, dat de dronkenschap zelve, wanneer zij niet door eigenlijken dwang of wezentlijke misleiding nopens den aard van den aangeboden drank ontstaan is, onder de misdrijven worde opgenomen.

Een ongenoemde geeft ons eene behandeling van verschillende, tot de uitoefening van het Notarisambt betrekkelijke, vraagstukken van het Burgerlijk Regt. In 't algemeen komen ons de adviezen gegrond voor. Alleen N°. XI (bl. 31—33) is of door Referent verkeerd begrepen, of schijnt hem art. 892 in verband met art. 888 B. W. geenszins met juistheid toe te passen. Immers als A. sterft met nalating, tot wettige erfgenamen, van B., zoon van een' overledenen oom, en van C., zoon, benevens D., kleinzoon van een' anderen overledenen oom, dan blijft het voor B. volmaakt onverschillig, of C. alleen, dan wel C. en D. te zamen in de regten van dien anderen oom treden. C. komt daarin als de eene zoon van dien anderen oom, D. als nagelaten kind van den tweeden zoon van dien anderen oom; D. krijgt dus even veel als zijn vader zou hebben ontvangen, even veel als C. geniet; C. en D. te zamen, als descendenten van dien anderen oom, even veel als B., eenig nagelaten kind, zonder afstammelingen van vooroverleden broeders en zusters, van den eersten oom. Doch de Schrijver schijnt aan B., C. en D. elk een derde te willen toeleggen, naar Referents overtuiging geheel tegen den wil des wetgevers en den aard der plaatsvervulling, die C. en D. te zamen gelijk stelt met B.

---

*Fingal. Naar het Gaelisch van* OSSIAN. *Voorafgegaan door een Onderzoek naar de Echtheid der Gedichten van* OSSIAN. *Door Dr.* J. P. AREND. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1845. *In gr.* 8*vo.* 207 *bl. f* 2-20.

Rec. kan zich met den titel van dit boek volstrekt niet vereenigen. Deze zou doen verwachten, dat de *Fingal* het hoofdonderwerp uitmaakte, en het tegendeel is waar. Het onderzoek naar de echtheid van de gedichten van OSSIAN vult 158 bladzijden, en de laatste 50 zijn aan eene vertaling van den *Fingal* gewijd. Men zou hieruit met regt mogen opmaken, dat het eerste het eigenlijke doel des Schrijvers is geweest, en dat de laatste met een of ander oogmerk, dat daarmede in verband staat, er is bijgevoegd. De titel zou het tegendeel doen verwachten.

Doch laat ons zien, wat ons hier wordt gegeven. Algemeen bekend is de strijd, die er van den eersten aanvang af is gestreden over de echtheid der zangen van OSSIAN. Toen MACPHERSON zijne vertaling in het licht gaf, verhieven zich terstond stemmen, die beweerden, dat hij niet de vertaler, maar de vervaardiger zelf van deze stukken was, en na verloop van drie vierde van eene eeuw schijnt de zaak bij sommigen nog niet beslist. Het komt ons intusschen voor, dat hij, die thans nog aan de groote waarheid wil twijfelen, dat in de daad OSSIAN de dichter is van de stukken, die door MACPHERSON zijn medegedeeld, moedwillig de oogen moet sluiten voor de veelvuldige en overtuigende bewijzen, die voor ons liggen. In- en uitwendige getuigenissen beide pleiten voor de zaak met zoo veel kracht, dat men den thans nog twijfelende wel onvatbaar mag rekenen, om door eenige bewijsvoering tot zekerheid te worden gebragt. De Heer AREND heeft uitvoerig alles bijeengezameld, wat voor en tegen is gesproken; hij heeft de tegenbedenkingen trachten te ontzenuwen en de kracht der gunstige bewijsgronden in het licht gezet. Hij vangt zijn onderzoek aan met de *Letterkundige Geschiedenis der Gedichten van* OSSIAN. Alles, wat er over deze stukken bij de uitgave en later is te doen geweest, de aanvallen, die zij hebben moeten doorstaan, de verdediging, die hun is te beurt gevallen, worden met volledigheid medegedeeld, en de literatuur van dit onderwerp is blijkbaar den Heere AREND zeer goed bekend. Vreemd is het ons, dat de Schrijver altijd spreekt van PHILARÈTE CHARLES in plaats van CHASLES.

Van bl. 57 gaat de Schrijver thans over tot de behandeling van de in- en uitwendige bewijzen, die voor de echtheid pleiten; hierop volgt bl. 106 eene bestrijding van de gronden (in- en uitwendige), waarmede doorgaans de echtheid wordt aangetast. Rec. zal niet ontkennen, dat deze wijze van handelen de volledigheid bevordert. Maar iets anders is het, of zij niet dikwijls tot herhalingen noodzaakt en de lectuur onaangenamer maakt, dan noodig was. De tegenbedenkingen hadden dikwijls veel gevoegelijker plaats gevonden bij de behandeling der bewijzen voor de echtheid, en daardoor zou de indruk zeker niet verzwakt zijn. Nieuws heeft de Heer AREND weinig of niet in het midden gebragt;

het is eene vlijtige compilatie van hetgeen anderen gegeven hebben. Was die nog noodig? Wij gelooven het niet, en twijfelen, of zij ook wel algemeen belang zal inboezemen. Voor het algemeen is de zaak beslist, wanneer men zeggen kan: de stukken bestaan in het oorspronkelijke en zijn daarin uitgegeven; voor den geletterde is er niet genoegzaam nieuws in alles, wat hij hier vindt, om hem den in vele opzigten dwazen twist nog eens met genoegen te doen volgen, te meer, omdat veel, wat in der tijd als belangrijke en scherpzinnige bedenking werd aangevoerd, alle belang heeft verloren, sedert de oorspronkelijke uitgave hare houdbaarheid heeft doen vervallen. Wij willen daarom den arbeid van den Heer AREND niet miskennen, maar meenen toch, dat hij andere onderwerpen had kunnen kiezen, waaraan zijne moeite met vruchtbaarder gevolg had kunnen worden besteed.

Op dit eerste en uitvoerigste gedeelte volgt thans de vertaling van den *Fingal*. Deze heeft een bepaald doel. De Schrijver, namelijk, wil doen zien, op welke wijze MACPHERSON bij zijne bewerking van OSSIAN's gedichten heeft gehandeld. Eene vergelijking leert, dat hij dikwijls zeer vrij, dikwijls zeer onnaauwkeurig heeft vertaald, en dat de eenvoudigheid van het oorspronkelijke de niet zelden gezwollene overzetting menigmalen in wezentlijke schoonheid overtreft. Doch ook in dit gedeelte van zijnen arbeid kunnen wij niet volkomen instemmen met de wijze, waarop de Heer AREND hier is te werk gegaan. Terwijl wij in het eerste gedeelte eene noodelooze uitvoerigheid meenden te moeten afkeuren, moeten wij hier ons over het tegendeel beklagen. Het is er verre van daan, dat wij hier eene vertaling van den *Fingal* naar het *Gaelisch* zouden aantreffen; het is eene uitvoerige schets van het stuk, hier en daar met meer of min breede uittreksels. Rec. begrijpt niet, wat de Heer AREND zich hiermede heeft voorgesteld. Den *Fingal* in zijn geheel woordelijk uit het *Gaelisch* overgebragt, dat zou eene letterkundige belangrijkheid kunnen hebben; nu is het brokwerk, waaraan men niet veel heeft. De Schrijver had, ook al wilde hij zijn boekje niet dikker maken, door het bekorten van het voorstuk overvloedige ruimte kunnen winnen, om hier datgene te leveren, wat de titel uitdrukkelijk belooft.

Over het geheel loopt Rec. dus niet zeer hoog met dit

boekje. Het behelst te weinig nieuws, om belangrijk te mogen heeten, en is juist daar onvolledig, waar de aard der zake volledigheid wenschelijk had gemaakt. Naar ons inzien had de Schrijver gelukkiger keuze kunnen doen, toen hij besloot, om eene vrucht van zijne studiën aan te bieden aan den Rector en de leden van den Senaat der Hoogeschool te *Leyden*, (letterkundige faculteit) als een bewijs van zijne erkentelijkheid voor de eervolle onderscheiding, welke hij door zijne benoeming tot *philosophiae theoreticae Magister et literarum humanorum Doctor* van hen had ontvangen.

---

*Louize Temple. Naar het Engelsch van Mrs.* ELLIS, *Schrijfster van »Pligt en Roeping der Vrouw." Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1846. *In gr.* 8*vo.* 247 *bl. f* 2-40.

Wij vooronderstellen uit de letters, als initialen onder de Voorrede gesteld, dat de vertaling van dit werkje door den Heer ADAMA VAN SCHELTEMA, te *Hoorn*, bewerkt is. Over 't algemeen is zij vloeijend en gemakkelijk. Uit die hand ontvangt men altijd iets goeds, al is 't dan ook jammer, dat dezelfde vrucht niet aan vaderlandschen of eigen grond ontleend is. De Heer VAN SCHELTEMA beproeve zijne eigene krachten eens, daar hij, blijkens zijne vertalingen en keuze van uitheemsche geschriften, zoo goed de behoefte van onzen tijd begrijpt.

Bij de *Geertruida* van CATHARINE SINCLAIR moet *Louize Temple* van Mrs. ELLIS zeker achterstaan, vooral ook wat het Christelijk standpunt betreft; men mist 't hier. Voor 't overige is hier menige goede wenk gegeven voor opvoeding, bijzonder van een meisje; maar wij hebben er niet in gevonden, hetgeen de Vertaler in de Voorrede toch belooft, eene schets, dat het hoofddoel der opvoeding wezen moest, »onze kinderen te brengen tot CHRISTUS." Wij bedoelen daarmede niet zoo zeer een onderwijs in de Christelijke leer, vervat in de Heilige Schriften, een onderrigt in wandel en voorbeeld, door de ouders en onderwijzers zelve gegeven; maar eene aanwijzing, dat het Evangelie alleen alle mogelijke kennis, wetenschap en kunst eerst regt veredelt en haar die rigting geven kan, welke zich aan 's Christens hoogste le-

vensdoel vastknoopt. De Christelijke opvoeder ziet het in, en rigt er zich naar, bij het plan van zijne opvoeding, dat kunde, kennis en wetenschap, zonder den wortel des Evangelies, ligtelijk ontaarden, verkwijnen, ja ten verderve kunnen leiden. Ziedaar, wat wij voor ons de behoefte van onzen tijd noemen. En ziedaar wat wij hier veelal misten. Helaas? wij betreuren het, dat het Christendom, zoowel bij Opvoeding, als bij andere maatschappelijke belangen, b. v. de Staatkunde, het Armenwezen enz., nog zoo zeer miskend wordt in zijne algenoegzaamheid en veelzijdigheid, als de *zuurdeesem*, die *alles* doordringt. Het Christelijk element mag en moet van *niets* worden uitgesloten; bijzaak mag 't niet zijn, en inderdaad wordt het toch nog veel te algemeen slechts als *bijzaak* beschouwd. Aan beschaving, aan algemeene zedekunde, waarbij het Christelijk element niet wordt opgenomen, hebben wij niet genoeg. Neen! CHRISTUS en die gekruist, CHRISTUS overtuigende van zonde en den boetvaardige in genade zaligende, ziedaar iets meer, ziedaar het wezen, de kracht, het middenpunt des Evangelies, waarin wij zijn moeten en ons bewegen: CHRISTUS alles in allen! — Ziedaar ons gezigtspunt als Christenen. Het is het onze niet; het berust op de uitspraken der H. Schrift. —

Nogtans is er veel goeds in dezen Roman; veel goeds vooral ook aan 't slot: dat slot behelst inderdaad zoo veel uitstekends, dat men zich den aan de lezing besteden tijd en het gerekte in dezen als in vele Romans ligtelijk getroost, om tot dat slot te komen. — Voor 't overige prijzen wij dezen Roman met ruimte ter lezing aan. Ongedeerd en zelfs met veel vrucht zullen Ouders en Opvoeders hem lezen. Mrs. ELLIS als Auteur, ADAMA VAN SCHELTEMA als Vertaler, hebben een goed werk verrigt.

Enkele stalen willen wij aanvoeren. Voortreffelijk is de schets van 'tgeen men een *slecht humeur* noemt; wij ontleenen daaraan onder anderen het volgende:

»Zoo zitten daar zoo vele meisjes neder, gekweld door de kwaal, die den naam van kwaad humeur draagt; terwijl zij, door eene edele beweegkracht tot handelen gedreven, ligtelijk toonbeelden van zelfopofferenden ijver en tot onwaardeerbaren zegen voor anderen zouden geweest zijn."

»Al dat lastig argwanen en verdenken ontstemt zoo menig hoofd en hart: op de lijst der menschelijke ellenden beslaat het zeker de helft harer ruimte."

»Hij schilderde haar den toestand van een zondig hart, maar zonder er iets van die liefelijke en troostrijke vooruitzigten aan toe te voegen, welke zulke beschrijvingen altijd dienen te vergezellen, om niet geheel terug te stooten."

»Stille, troostvolle geloofsonderwerping verligt niet zelden het lijden van hen, die leeren willen als kinderen naar de stem des Hemelschen Vaders te luisteren, en wat nog wenschelijker is, zich daaraan volkomen te onderwerpen. In die oogenblikken, waarin het geslingerde hart rust op de rots, die de eeuwen verduurde en waar het alleen veilig is, gevoelt het zich verheven boven den aanval van de woelende golven eener onstuimige wereldzee. Hoe luider deze aanstormen tegen den grond van ons vertrouwen, hoe krachtiger wij niet alleen daarop leeren steunen, maar ook hoe inniger wij zijne vastheid en veiligheid in CHRISTUS leeren waarderen."

CANDIDUS.

---

*De Graaf van Essex. Een geschiedkundige Roman door* CH. WHITEHEAD. *Naar het Engelsch. II Deelen. Nieuwediep, bij* C. Bakker, Bz. *In gr.* 8*vo.* 301 *bl. f* 3-:

De geschiedenis van den beroemden gunsteling van Koningin ELIZABETH, wiens leven op zulk eene treurige wijze eindigde, en wiens dood de reeds hoogbejaarde Koningin nog zoo diep trof, levert geen ongeschikt onderwerp voor eenen historischen roman op; zijn dood werd ook meer dan eens tot de stof voor het treurspel gekozen. Het verhaal, dat ons in deze beide boekdeelen wordt aangeboden, is blijkbaar met kennis van zaken geschreven en levert eene onderhoudende lectuur op. Het behoort intusschen onder die soort van geschiedkundige romans, wier onderwerp ligt aan het gevaar blootstelt, om de geschiedenis zelve te veel op den voorgrond te stellen, en meer eene romantische geschiedenis dan een' geschiedkundigen roman te leveren. Dat is, dunkt ons, ook hier wat veel het geval. Over het algemeen komt ons dat minder verkieslijk voor; men verliest het voorbeeld van den eenigen meester WALTER SCOTT te veel uit het oog, die zich voor deze verwisseling van historie en roman uitstekend wist te wachten, en bij wien de geschiedenis hulpmiddel, niet doel was, gelijk het tegenwoordig wel eens schijnt te worden.

Aan dat euvel lijdt ook dit verhaal. Wij durven het voor 't overige wel aanbevelen aan hen, die niet vreemd zijn in dit gedeelte van *Engelands* geschiedenis, als een welgeschreven en goed bewerkt boek.

---

*Romantische Tafereelen uit vroegeren tijd aan de Geschiedenis der Zaanlanden ontleend. Door* J. HONIG, ISZ., JR. *II Deelen. Te Zaandijk, bij* J. Heynis, Tsz. *In gr. 8vo.* 656 *bl. f* 6-60.

Hoe deze beide deelen zoo lang zonder een woord van aankondiging zijn gebleven, weet Rec. niet te verklaren. Bij den stroom van dergelijke boeken waren ze hem door het hoofd gegaan. Ze verdienden dat stilzwijgen niet geheel. Wel onderscheiden zij zich niet door uitstekende hoedanigheden boven andere, maar zij mogen toch als tafereelen van vaderlandschen inhoud niet geheel verwerpelijk worden geacht. Zij behelzen drie verhalen. Het eerste deel is geheel gewijd aan den *Val van Zaanden*, een adellijk slot, waarvan geene sporen meer zijn te vinden, maar dat in oude stukken meermalen wordt genoemd en naar den kant van *Westzaan* schijnt te hebben gestaan. In het tweede deel vinden wij, onder den titel van *De Vrijbuiters*, episoden uit de jaren 1573-1575; en eindelijk een stukje, *Hendrik en Truitje*, dat ons verplaatst in den tijd, toen Czaar PETER *Zaandam* bezocht. Van deze drie verhalen behaagde Rec. het tweede het meest. Ook in het eerste is veel goeds; maar of de laatste novelle in de bijzonderheid van de schilderij op het zoogenoemde Hollandsche huis, een Hollandsch meisje voorstellende, genoegzame regtvaardiging vindt, daaraan zou Rec. nog al twijfelen; daarom beviel hem dit het minste, schoon het zich voor het overige wel lezen laat.

Schoon wat laat, willen wij dus het drietal Zaanlandsche verhalen nog een woord van niet ongunstige aankondiging toevoegen. Misschien lokt het dezen of genen nog uit, om ze in een verloren uurtje te lezen. Hij kan menig boek opnemen, wat hem minder voldaan zal laten.

---

N°. XII. *Boekbesch.* bl. 538, reg. 21, leze men BOYER COLLARD. En bl. 540, reg. 12 v. o. FRIES.

# BOEKBESCHOUWING.

*Nagelaten Leerredenen van* J. L. NIJHOFF, *in leven Predikant te Gouda. Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. 1845. *In gr.* 8*vo. XX en* 232 *bl. f* 3 -:

Deze leerredenen, door wijlen den waardigen Goudschen Predikant NIJHOFF nog bij zijn leven voor de drukpers bestemd, zijn door 's mans vriend BRAVE, Predikant te *Amsterdam*, uitgegeven met een eenvoudig voorberigt, waarin ook is opgenomen het woord, dat NIJHOFF zelf geschreven had, om deze proeven van zijnen kanselarbeid te vergezellen. Het heeft vooral betrekking op de treurige verdeeldheden en twisten in de Nederlandsche hervormde kerk en behelst eene hartelijke aanprijzing van den geest der liefde en des vredes, die, hoe eenvoudig ook, als het woord eens ontslapen Christenwijze, alle behartiging verdient.

De leerredenen, *negen* in getal, zijn grootstendeels uitgesproken bij gelegenheden; drie in omstandigheden, die den prediker zelven betroffen, als: bij zijn vijfentwintigjarig verblijf in de Goudsche gemeente, bij zijne intrede aldaar en tot afscheid te *Oosterbeek;* drie bij gelegenheden in de gemeente, eene bevestigings-, eene nieuwe- en eene oudejaarspreek; de drie overige zijn zoogenoemde vrije stoffen. Eigenlijke *beoordeeling* komt van deze voor de veelvuldige vrienden en betrekkingen van den ontslapen Schrijver niet te pas. Maar wij kunnen den weldadigen indruk niet verzwijgen, dien de lezing van deze preken op ons heeft gemaakt. De prediker verkondigt CHRISTUS JEZUS, niet zich zelven. Men krijgt den man lief, die met zoo beminnelijke eenvoudigheid, met zoo ongemaakte nederigheid, met zoo welmeenenden ernst, zoo gemakkelijk, zoo regt innemend spreekt. Meent gij hier te vinden dien schitterenden stijl, dien onuitputtelijken rijkdom van denkbeelden, of die gespierde deftigheid, in andere bundels aan te

treffen, gij zoekt te vergeefs. Er ligt over alles een waas van ongekunstelde eenvoudigheid; alles is even gepast, even *ad rem*, even zacht, even vriendelijk; eene stille beek, geen ruischende bergstroom; onderwijs en vermaning, die meer spreekt tot het gevoel, dan dat zij de verbeelding ontvlamt; het is — men vergunne ons deze uitdrukking — meer de klassische dan de romantische vorm. Eenvoudig, ongemaakt, nog eens, zoo teekent NIJHOFF zich zelven, gelijk hij in de bevestiging van eenen ambtgenoot hier den Evangeliedienaar teekent. Daarbij iets puntigs, iets geestigs, dat hij misschien zijnen voormaligen ambtgenoot KROM gelukkig had afgezien. Tot eene kleine proeve daarvan de aanhef van eene toespraak op nieuwjaarsdag. De Spreker begint met eenen hartelijken zegenwensch op dien dag aan de gemeente, en besluit dien met te zeggen: »leeft lang, tot in hoogen ouderdom, ja blijft altijd leven, en sterft nimmer! — Wat vreemde, wat ongehoorde wensch, denkt menigeen uwer welligt! En nogtans, die wensch is immers de beste; wie zou de vervulling van denzelven niet begeeren? En — geloofd zij Gods liefde en ontferming jegens zijne zondige menschenkinderen! — zij het hun ook allen gezet te sterven: door zijne genade in CHRISTUS, zijnen lieven Zoon, behoeft het sterven hun geen sterven meer te zijn. Zij kunnen blijven leven. Mijn wensch kan vervuld wórden. Toch! het staat aan u zelven. Hoort wat er geschreven staat: »die in den Zoon gelooft, heeft het eeuwige leven." — En dit is nu de tekst.

Wij schreven gaarne nog andere proeven af, en toonden van hartelijke welwillendheid, hooge ingenomenheid met en helder inzien in het Evangelie, fijne menschenkennis, bevallige ongemaaktheid de stalen voor het oog. Maar liever prijzen wij aan, die zelf te zoeken — neen! dat is het woord niet; ze vallen van zelf in het oog. *Decies repetita placebunt.*

---

*Niet in de wetenschap, maar in het werkelijk leven is de bevrediging en zaliging der menschen te vinden. Eene*

*Leerrede over Joh. XIII:* 17, *door* L. G. PAREAU, *Akademieprediker. Te Groningen, bij* A. Oomkens, Jz. 1846. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-30:

Hoe komt de mensch tot rust, tot vrede, tot verzoening met zich zelven? Dat is de groote levensvraag voor den denkenden geest. »Door de wijsbegeerte," verkondigde Prof. OPZOOMER in zijne veelbesprokene Inwijdingsredevoering. Wij willen, na alles, wat is gesproken en geschreven, daarover niet uitweiden. Maar dat door het uitspreken der stelling, dat de wijsbegeerte den mensch met zich zelven verzoent, te kort gedaan wordt aan het Goddelijke Christendom; dat, 't moge dan bedoeld zijn of niet, door dat verheffen der menschelijke wetenschap boven het Christelijke geloof, onzen Heere JEZUS CHRISTUS, gelijk de Hoogl. PAREAU zich uitdrukt, naar de kroone gestoken wordt; — dit lijdt ook bij ons geenen twijfel. En het is goed, dat de Goddelijke waardigheid van het Evangelie mannelijk gehandhaafd wordt tegenover menschelijke aanmatiging, door hen, die op de hoogte der zaak zijn, en wier roeping het is, de Christelijke wetenschap voor te staan. Daarom verblijdde het ons, dat de Groninger Hoogleeraar PAREAU zich opgewekt gevoeld heeft, om over deze belangrijke zaak tot de Christelijke gemeente te spreken. Dat is nu wel niet, en kan ook uit den aard der zaak niet zijn, een woord van onderwijs en stichting voor eenvoudigen; maar hij achtte het zijne roeping, ook voor mannen van wetenschap en beschaafde Christenen het Evangelie te prediken. Daaraan heeft de Hoogleeraar der Godgeleerdheid, de Akademieprediker wèl gedaan. Geroepen tot priester der wetenschap, moet hij de wetenschap onder de oogen zien, niet met zoetsappig geteem, of weeklagt over kerkgevaar, maar met mannelijke taal der innige overtuiging. Het is ook goed, dat zich die stem uit *Groningen* laat hooren, waar men, zoo durft de logen- en lastertaal zeggen, de eer van onzen Goddelijken Heiland en zijn Evangelie aanrandt met menschelijke, dusgenoemde wijsheid. En dat, zonder iemand onzer Godgeleerde Professoren, ook

te *Groningen*, te na te willen spreken, de Heer PAREAU allezins bevoegd is, om zijne stem te laten hooren, zal wel niemand betwijfelen, die, al ware het alleen uit 's mans *Moraal*, weet, dat hij, over wijsgeerig onderzoek sprekende, waarlijk geen veld betreedt, waarop hij den weg niet weet.

Zoo gepast dus zulk eene leerrede is voor persoon, tijd en plaats, zoo gepast is ook haar inhoud. Zij geeft aan de wetenschap hare regten, maar bedingt die ook voor het Evangelie. Zij betwist aan de wetenschap het regt niet der wijsgeerige waardering van het Christendom; maar dit betwist zij, dat de wetenschap zou zijn, wat de *Prediker* »des menschen al," en een oud leerboekje »onzen eenigen troost in leven en in sterven" noemt. Zij kant zich niet aan tegen de wijsbegeerte, maar tegen hare buitensporige aanmatigingen. *Eerst* wordt aangewezen, dat, is de wetenschap den mensch noodig, het toch het werkelijke leven is, waarin hij bevredigd en gezaligd moet worden, omdat niet alle wetenschap daartoe den mensch noodig is, — omdat dit alleen van die kennis kan gezegd worden, die het werkelijke leven betreft, en omdat *wel* dit werkelijke leven, maar *niet* kennen en weten het hoogste is in den mensch; »niet de kennis, maar de gezindheid en de wil en het daaruit ontspringend levensgedrag maakt den mensch goed, edel, rustig, zalig;" *daarna*, dat CHRISTUS den mensch juist en volkomen bevredigt in hetgeen hij voor het werkelijke leven behoeft, omdat Hij ons licht, onze vrede, onze kracht, ons voorbeeld, en onze voorganger ter zaligheid is; *eindelijk*, aangedrongen, dat wij uit dien hoofde onze zaligheid niet in het weten, maar in het werkelijke Christelijke leven te zoeken hebben.

Deze echt wijsgeerig-Christelijke, in vele opzigten uitmuntende Leerrede is ons niet alleen merkwaardig als handhaving van de eer des Christendoms, maar ook nog in een ander opzigt. Het Evangelie is eeuwig, en deszelfs waarheid onveranderlijk; maar het inzien in, en de voorstelling van die waarheid wijzigt zich naar alle tijden, denkwijzen en begrippen. In dat opzigt is juist het Christendom voor

alle tijden en volken geschikt, omdat het de bewonderingswaardigste geschiktheid heeft, om, bij eindelooze verscheidenheid van *vorm*, één te blijven in *wezen*. En wanneer men dan nu bespeurt, dat eene bepaalde voorstelling der Christelijke waarheid met het Evangelie in overeenstemming, en tevens geschikt is, om de aanmatigingen van heerschende begrippen in het wijsgeerige met gelukkig gevolg het hoofd te bieden; wanneer eene beschouwingswijze van het Evangelie, naar de ontwikkeling van den menschelijken geest berekend, de eer des Christendoms kan handhaven, en de vermetele verheffing van iets buiten dat Christendom, als des menschen hoogste goed, krachtig bestrijden; wanneer men ontwaart, dat die voorstelling van het Evangelie de wijsbegeerte des tijds vrijmoedig durft onder de oogen zien en op hare plaats zetten, terwijl eene andere haar ontwijkt en slechts de alarmklok kan trekken; — wat klaagt men dan die beschouwingswijze aan van onchristelijke rigting en van verkrachting der waarheid, die in CHRISTUS is; wat miskent men dan hare verdiensten; wat ijvert men dan tegen ontwikkeling? Waarlijk: ieder onbevooroordeelde leze slechts deze Leerrede, en zoo er een greintje waarheidszin en een vonkje van belangstelling in de eer van het Goddelijke Christendom in hem is, dan zal hij er zich over verblijden, dat in ons vaderland eene rigting zich ontwikkelt, die op de hoogte staat van den tijd, en eene onchristelijke wijsbegeerte op haar eigen veld terugwijst, wanneer zij de eer van onzen Goddelijken Meester te na komt, en hare hand afweert, wanneer zij die naar het heilige uitstrekt.

---

*Jezus gelijkenis van het onkruid des akkers, Matth. XIII:* 24 *verv., als vooral bij de kerkelijke toestanden van den tegenwoordigen tijd te behartigen, voorgesteld in vier Predikatiën, door* H. E. GRAVEMEIJER, *Herv. Predikant te Onstwedde. Te Winschoten, bij* H. V. Huisingh. 1846. *In gr.* 8*vo.* 94 *bl.* *f* :-80.

De Heer GRAVEMEIJER schijnt in zijne gemeente te moeten strijden met Separatisme, en ijvert daartegen met alle magt. Daartoe zijn ook deze leerredenen ingerigt en, uitgesproken zijnde, in het licht gezonden. Met hem gelooven wij, dat de leerzame gelijkenis van het onkruid des akkers — liever: *het onkruid onder de tarwe* — in onze dagen wel verdient behandeld en behartigd te worden. Maar wij betwijfelen het zeer, of het raadzaam is, haar bij de behandeling in vier afzonderlijke gedeelten te splitsen, gelijk hier geschiedt. Het regt verstand der gelijkenis wordt er niet door bevorderd; de indruk van hare voorstelling lijdt er onder, en noodelooze herhalingen zijn er het onvermijdelijk gevolg van. Dit geldt ook van deze Predikatiën, wier opschriften luiden: *de tarwe*, *het onkruid*, *laat zamen opwassen beide tot den oogst*, en *de oogst*. Zij hebben voor ons weinig aantrekkelijks, en munten, hoeveel goeds zij ook bevatten mogen, in niet één éénig opzigt uit. Zij zijn omslagtig, ingewikkeld, soms meer of minder duister. Ook de stijl heeft grove gebreken. Er komen hier en daar zonderlinge, platte, onhollandsche uitdrukkingen voor. Op den titel leest men reeds van *toestanden*. Van den Duivel wordt gezegd, dat hij *geen spook* is, *geen ondier met horens, staart en klaauwen*, maar *een fijne, kloeke, hoogbegaafde geest*. Naar aanleiding van vs. 25 *en hij ging weg*, lezen wij aangaande hem, dat *hij in onze dagen zelfs uit de Schriftuur zoekt weg te komen, waartoe hem hulpvaardig de hand geboden wordt door zekere uitleggers, die op eene eigene wijze Gods woord opklaren, d. i. door hunne rede klenzen en verdunnen, die te veel verlicht zijn, dan dat zij den vorst der duisternis konden daar laten en die zijnen persoon gelijk nog andere bestaanlijkheden er weten uit te brengen als niet behoorende tot den reinen Schriftinhoud.* Zelfs wordt aan hen, die vreezen, dat zij, *door zich tot de bestaande hervormde kerk te houden*, gemeenschap hebben aan hare zonden, vrij ruw gevraagd: *zit de zonde er dan van buiten op als de schurft?* Wij willen niet het geringste afdingen

op den welmeenenden ijver van den Heer GRAVEMEIJER, maar verzoeken hem vriendelijk, om geene predikatiën meer in het licht te zenden, tenzij hij er betere hebbe, die den toets kunnen doorstaan. Zullen wij er bijvoegen, dat wij van een' man, die eerst in 1837 de Hoogeschool verlaten heeft, wat beters hadden mogen verwachten? Maar dan mogen wij het evenmin onvermeld laten, wat tot eenige verschooning strekken kan, dat hij de eerste jaren zijner bediening in *Oostvriesland* werkzaam is geweest.

---

*Het Gedachtenismaal des Heeren. Avondmaalslektuur voor eenvoudigen in verschillende omstandigheden des levens, door* A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1847. *In kl.* 8*vo.* 144 *bl. in carton f* 1-40.

Wij kunnen dit geschrift met vrijmoedigheid aanbevelen. Het bevat geene diepzinnige, afgetrokkene onderzoekingen, maar eenvoudige toespraken, soms door korte verhalen afgewisseld en vooral tot jonge menschen gerigt, om hun het Avondmaal in deszelfs hooge waarde te doen kennen en den invloed af te schetsen, dien het in verschillende omstandigheden des levens hebben kan en moet. Gezonde, echt Evangelische begrippen liggen daarbij ten grondslag. Er wordt ernstig aangedrongen, zoowel op de verpligting, die op allen rust, om aan die plegtigheid gedurig deel te nemen, als op de gemoedsstemming, die tot hare waardige viering vereischt wordt. De toon is aangenaam en regt hartelijk. De geklommen leeftijd der Schrijfster zet aan hare woorden het achtbaar gezag van den ouderdom bij. En indien dit geschrift *het laatste* mogt zijn, dat wij van hare hand ontvingen, wat zij zelve, blijkens de voorrede, waarschijnlijk acht, dan betuigen wij haar in dubbele mate onzen dank voor den arbeid, daaraan besteed. Te eerder houden wij daarom ook de klagt terug over zekere oppervlakkigheid, die er doorgaans in deze toespraken heerscht,

en die misschien het gevolg is van den toeleg, om bepaald *voor eenvoudigen*, zoo als de titel zegt, te schrijven. — De uitvoering verdient lof.

---

*Kerkelijke Geschiedenis, Kerkelijke Statistiek en Godsdienstig leven der vereenigde Staten van Noord-Amerika. Door* ROBERT BAIRD. *Naar de Hoogduitsche uitgave van Dr.* R. BRANDES, *bewerkt door* A. W. VAN DEN WORM, *Predikant te Driehuizen en Zuidschermer. Met eene Voorrede van Dr.* N. C. KIST, *Hoogleeraar te Leyden. Iste Deel. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1846. *In gr.* 8*vo. XVI en* 401 *bl. f* 3-25.

*Noord-Amerika* is voorzeker het land, waarhenen sedert de laatste jaren de blikken van velen zich met de grootste belangstelling wenden, werwaarts duizenden jaarlijks uit *Europa* trekken, als naar het land van vrijheid, waar zij *hopen* hunne tijdelijke omstandigheden te verbeteren, een vaderland voor hunne kinderen in vruchtbare streken te vinden, zich met vrienden te vereenigen, welke vóór hen derwaarts waren getrokken, datgene te ontgaan, wat zij in *Europa* als onderdrukking van den burgerstand beschouwden, of algeheele vrijheid van Godsdienst te vinden. Dewijl het nu niet te loochenen valt, dat aldaar voor alle godsdienstige gezindheden eene vrijheid van belijdenis en uitoefening van Godsdienst bestaat, gelijk zij in die mate in de oude wereld nergens plaats heeft, is het in allen deele der moeite waardig, te onderzoeken, welke resultaten zulk eene gesteldheid van zaken in het godsdienstige ten gevolge heeft gehad. Te regt zegt daarom de Leidsche Hoogleeraar KIST, dat er behoefte was aan eene kerkelijke historie van *Noord-Amerika*. Daar nu de genoemde Hoogleeraar in de Voorrede voor het eerste deel van dit werk de verklaring aflegt, dat van het meer populaire en praktische standpunt, waarvan de Schrijver is uitgegaan, hij geacht mag worden aan deze belangrijke behoefte te hebben voldaan; dat het ons de Christelijke kerk van *Noord-Amerika* in deszelfs

eerste wording en latere inrigtingen geheel aanschouwelijk voorstelt, en ons duidelijk doet zien, dat hetgeen thans op het kerkelijk en godsdienstig gebied in *Noord-Amerika* voorvalt slechts het noodwendig uitvloeisel is der eigenaardige omstandigheden, onder welke het Evangelie van CHRISTUS zijne kracht en zijnen invloed in de Nieuwe Wereld ontwikkelt: wat blijft ons derhalve over, dan, bij de aankondiging van het werk, dit oordeel van eenen zoo bevoegden regter in dezen, als Professor KIST, ter kennisse van onze lezers te brengen, vóór dat zij het werk zelf zien, en terwijl het hen nog kan aanmoedigen om het te lezen? De inhoud van dit eerste deel wordt verdeeld in vier boeken. Het *eerste boek* behelst, onder den titel van *Voorloopige aanmerkingen*, eene algemeene beschrijving van *Noord-Amerika*, handelt over de oorspronkelijke bewoners van *Noord-Amerika;* de ontdekking van het tot de *Vereenigde Staten* behoorende deel van *Noord-Amerika;* eerste en vruchtelooze pogingen tot kolonisatie; de kolonisatie in de *Vereenigde Staten* tot stand gebragt. Kolonisatie van het buitenland. Geschiktheid van den Angelsaksischen stam tot kolonisatie. Het Noord-Amerikaansche volkskarakter. De koninklijke beschermingsbrieven. Over de beste wijze, om tot eene naauwkeurige kennis van het Amerikaansche volk, deszelfs regering en karakter, te geraken. Het eigendommelijke der godsdienstige instellingen in de *Vereenigde Staten.* Regeringsvorm der *Vereenigde Staten* van *Noord-Amerika.* Korte aardrijkskundige beschrijving der *Vereenigde Staten.* Beletselen voor de ontwikkeling van het kerkelijk vrijwilligheidsstelsel. De ongewone toestand, waarin de eerste kolonisten zich in hun nieuw vaderland verplaatst zagen. De slavenhandel. De aanhoudende verhuizingen uit vreemde landen. — Het *tweede boek* behandelt de volgende onderwerpen: Godsdienstig karakter der eerste kolonisten. De stichters van *Nieuw-Engeland.* De *Plymouth-kolonie*, *Massachusetts-baai*, *Connecticut*, *Rhode-Island*, *Nieuw-Hampshire* en *Maine.* Algemeene opmerkingen. De Zuidelijke Staten. *Nieuw-York. Nieuw-Jersey. Delaware. Pensylvanië.*

Landverhuizers uit *Wallis*. Landverhuizers uit *Schotland* en *Ierland*. Landverhuizers uit *Frankrijk*. Landverhuizers uit *Duitschland*. Landverhuizers uit *Polen*. Landverhuizers uit de dalen van *Piemont*. Overzigt van het behandelde. Betrekking tusschen Kerk en Staat in de Amerikaansche koloniën. De zuidelijke en middelste koloniën. Over den invloed der Eenheid van Kerk en Staat, zoo als dezelve vroeger in *Noord-Amerika* bestond. De zuidelijke en middelste Staten. Toestand van de Godsdienst gedurende het tijdvak der kolonisatie. Het *derde boek* handelt over het *tijdvak der nationale zelfstandigheid*. Invloed der omwenteling op de Godsdienst. Veranderingen door haar te weeg gebragt. De betrekking tusschen Kerk en Staat is niet door de opperste regering opgeheven; zij heeft als van zelve opgehouden te bestaan. Afscheiding tusschen Kerk en Staat in *Amerika*. Wanneer en hoe heeft dezelve plaats gehad? Invloed van de afscheiding van Kerk en Staat in de Staten, waar vroeger beide vereenigd waren. Over de vraag, of het Generaal-Gouvernement der *Vereenigde Staten* invloed uitoefent op de Kerk. Over de vraag, of de regering der *Vereenigde Staten* met regt ongeloovig (onchristelijk) of atheïstisch kan genaamd worden. De regering der *Vereenigde Staten* toont in hare handelingen, dat zij eene Christelijke regering is. De regeringen der onderscheidene Staten zijn in een' Christelijken geest georganiseerd. Over de vraag, in hoe verre de wetgeving der Staten het Christendom begunstigt. De wetgeving der Staten rust over het algemeen op godsdienstige grondslagen. Gevallen, in welke de wereldlijke magt het kerkelijk gebied betreedt. Overzigt van het behandelde. — Het *vierde boek* handelt over het vrijwilligheidsstelsel (volgens hetwelk niemand dan vrijwillig deel neemt aan, of geldelijk bijdraagt tot de uitoefening van eenige Godsdienst, terwijl de Staat alle Godsdiensten beschermt, maar er geene enkele door vrijdommen, voorregten of bijdragen uit 's lands schatkist ondersteunt). Het vrijwilligheidsstelsel in deszelfs aard en omvang. De oorsprong van het vrijwilligheidsstelsel moet afgeleid worden uit dat karakteristieke, dat het leven en

de zeden van de bevolking der *Vereenigde Staten* kenmerkt. Hoe de kerken in de steden en dorpen tot stand komen. Wijze, waarop de kerken in nieuw aangelegde koloniën gebouwd worden. Het inkomen der geestelijken. Wijze, waarop de geestelijken tot hun ambt voorbereid en als leeraars aangesteld worden. Het Amerikaansch inlandsch Zendelingsgenootschap. De Presbyteriaansche vereeniging voor inlandsche zendingen. Inlandsche zendingen der Episcopale, Baptistische en Hollandsche Hervormde kerken. Inlandsche zendingen der Methodisten. Invloed van het vrijwilligheidsstelsel op de opvoeding en het elementaire schoolwezen. Latijnsche scholen en Akademiën. Collegiën en Universiteiten. Zondagsscholen. De Amerikaansche Zondagsschoolvereeniging en andere genootschappen van dien aard. Bijbelklassen. Moedervereenigingen. Opvoedingsgenootschappen. Seminaria. Bijbelgenootschappen. Vereeniging tot uitgave en verspreiding van traktaten en andere schriften van godsdienstigen inhoud. De godsdienstige literatuur in de *Vereenigde Staten*. Pogingen ter bevordering van de geestelijke en stoffelijke welvaart der matrozen. Invloed van het vrijwilligheidsstelsel op de genezing van eenige maatschappelijke kwalen. Matigheidsgenootschappen. Het genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen. Eenige andere genootschappen. Invloed van het vrijwilligheidsstelsel op de inrigtingen van weldadigheid. Krankzinnigenhuizen. Doofstommen-instituten. Blinden-instituten. Eenige aanmerkingen, ten slotte, over het vrijwilligheidsstelsel.

Het is waar, wij ontvangen hier al weder slechts eene vertaling van eene vertaling. Maar de arbeid van den Vertaler bezit toch dat verdienstelijke, dat hij het werk, hetzij tot toelichting, hetzij tot teregtwijzing, met zeer goede aanmerkingen heeft verrijkt. Lang hebben wij gewacht naar het in 't licht verschijnen van het volgende deel, of deelen, om aan onze lezers een verslag van het geheele werk te kunnen geven. Waarschijnlijk is het inmiddels voorgevallen overlijden van den Eerw. Vertaler de reden, dat, voor zoo veel ons bekend is, nog geen tweede deel in 't licht ver-

schenen is, immers niet bij de Redactie van dit Tijdschrift is ingezonden. Naar wij, uit hetgeen door den ons anders geheel onbekenden Vertaler bij het werk gevoegd is, en over het geheel naar de loffelijke wijze, op welke hij zijne taak bewerkt heeft, kunnen oordeelen, houden wij het er voor, dat door zijnen vroegen dood een ijverig en veelbelovend geleerde aan zijnen aardschen werkkring ontrukt is. Welverdiende eer vergezelle zijne gedachtenis! En indien hij door den dood verhinderd is geworden den aangevangen en hier gedeeltelijk geleverden arbeid te volbrengen, wenschen wij, dat die arbeid door eene even bekwame hand op dezelfde wijze worde voleindigd en in het licht gegeven. Mogen wij door dit verslag en inhoudsopgave, die wij ons getroostten, hiertoe medegewerkt hebben, dan zullen wij meenen aan ons beschaafd en letterlievend publiek eene wezentlijke dienst te hebben bewezen.

---

*Schetsen der Algemeene Geschiedenis. Naar het Hoogduitsch bewerkt door* U. W. THODEN VAN VELZEN. *Iste Stuk. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1846. *In gr.* 8*vo. VIII en* 258 *bl. f* 2-40.

Het werk, waarvan men hier het eerste gedeelte ontvangt, is eene gedeeltelijke vertaling en omwerking van de *Skizzen der Allgemeinen Geschichte* van H. C. DIPPOLD; in leven Professor der Geschiedenis te *Dantzig*, welke eene rij van Vooorlezingen bevatten, in 1811 in die stad gehouden, en die na zijnen dood in 1812 uitgegeven en in 1835 te *Berlijn* op nieuw herdrukt werden.

Deze Voorlezingen munten door rijkdom van zaken, door gloed van schildering en voorstelling, en door eigenaardigheid van opvatting en beschrijving uit; hetgeen den Heer THODEN VAN VELZEN aanspoorde, er eene vrije omwerking in onze taal van te leveren. Men vindt hierin dus soms iets minder, zoo als de breedvoerige schets van de Duitsche Historieschrijvers (voor onze landgenooten niet zoo belangrijk als de schets der Nederlandsche Geschiedschrij-

vers, die men hier en niet in het oorspronkelijke aantreft) merkelijk bekort is. Ook moest de vorm van het geschrift, zoo wat de verdeeling aangaat, als in andere bijzonderheden, eenige wijziging ondergaan, in doorloopende Verhandelingen verdeeld, en de Inleiding bijna geheel omgewerkt en als nieuw bijgevoegd worden.

De Voorlezingen van DIPPOLD bevelen zich door eene zaakrijke, maar tevens eenvoudige en verstaanbare voordragt aan, die dit werk als leesboek voor het beschaafd publiek, en vooral voor jonge lieden, die zich op de beoefening der Geschiedenis willen toeleggen, zeer geschikt maakt. Men vindt in de Inleiding het onderwerp der Geschiedenis, hare waarde, moeijelijkheid en wijze van behandeling, voorgesteld; terwijl het eerste Boek eerste Hoofdstuk eene verhandeling levert over de geschiedenis der *Egyptenaren*, *Hebreën*, *Feniciërs*, *Babyloniërs*, *Perzen*, *Grieken*, *Romeinen*, *Byzantijnen*, in de Middeleeuwen, bij de *Italianen*, *Spanjaarden*, *Engelschen*, *Franschen*, *Duitschers*, *Nederlanders*. Het tweede Hoofdstuk gaat over de wijze van beoefening, de hulpwetenschappen en de aardrijkskunde. Het tweede en derde Boek behandelen, in verschillende Hoofdstukken, de belangrijke vraagstukken over de oudheid van het menschelijk geslacht, en of het menschdom vooruitgaat of niet, en geven vervolgens de geschiedenis der oudste Staten van *Azië*, van *Egypte*, *Israël* en *Fenicië*. Diepzinnige en geleerde oudheidkundige onderzoekingen moet men hier niet verwachten, maar wel eene beknopte en duidelijke voorstelling der daadzaken, met gezonde aanmerkingen doorvlochten; terwijl de kritiek der verschillende Geschiedschrijvers van juiste letterkundige gezigtspunten voorzien is.

Ref. ziet met verlangen het vervolg van deze Schetsen der algemeene Geschiedenis te gemoet, die hij als een' geschikten leiddraad beschouwt, om verder tot eene nadere en meer wetenschappelijke beoefening der Historie over te gaan. De Heer THODEN VAN VELZEN heeft zich hier als een verdienstelijk bewerker doen kennen, waardoor hij zich boven het groot getal van gewone Vertalers verheven heeft.

*Leven en bedrijf van eenige beroemde Staatsmannen uit onzen tijd; door* CAPEFIGUE. *Uit het Fransch. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1847. *In gr.* 8*vo.* 288 *bl. f* 2-80.

Er is zeker geen vruchtbaarder Geschiedschrijver in onze eeuw, dan de werkzame Fransche Auteur CAPEFIGUE. Sedert het jaar 1830 heeft hij meer dan een honderdtal boekdeelen over al de tijdvakken van *Frankrijk's* en *Europa's* geschiedenis der laatste zestig jaren uitgegeven. Zijne vlugge pen schijnt nimmer vermoeid te worden; maar, hoezeer zijne schriften veel belangrijks in inhoud en geestige vlugheid van stijl opleveren, dragen echter vele blijken van de haast, waarmede zij zijn zamengesteld.

Dit is echter op het werkje, dat wij aankondigen, niet toepasselijk. De levensberigten van den Vorst VAN METTERNICH, den Prins VAN TALLEYRAND, den Graaf POZZO DI BORGO, Lord CASTLEREAGH en den Vorst VAN HARDENBERGH, die men hier aantreft, zijn door CAPEFIGUE *con amore* bewerkt, en men vindt er vele wetenswaardige bijzonderheden in vermeld, vooral wat de regering en den val van NAPOLEON en de daarop gevolgde staatkundige Congressen aanbelangt, die de Schrijver door zijne betrekkingen tot het Fransche Ministerie van buitenlandsche zaken kon te weten komen.

De karakterschetsen van METTERNICH, POZZO DI BORGO, CASTLEREAGH en HARDENBERGH bevelen zich door eene onpartijdigheid aan, die men niet bij een' *Fransch-man* verwachten zou. Het leven van een zoo berucht en dubbelzinnig Staatsman als TALLEYRAND is daarentegen met eene zekere vooringenomenheid behandeld, die men wel uit het standpunt van CAPEFIGUE kan verklaren, maar die geenszins in alles onze toestemming kon wegdragen. Ofschoon wij aan TALLEYRAND geene bekwaamheden in de diplomatie kunnen ontzeggen, bezat hij meer looze geslepenheid dan groote talenten; vooral moest men bij hem geene vaste overtuiging, op echte politieke grondbeginselen

gevestigd, zoeken. Hij wist meesterlijk van de omstandigheden gebruik te maken, en op den geschikten tijd de personen en zaken, die hij zag te gronde gaan, voor anderen te verwisselen, die hij zag opkomen. Hij verliet NAPOLEON voor de BOURBONS, even als hij de *Republiek* voor BONAPARTE vaarwel zeî, en de BOURBONS werden in 1830 even spoedig door hem vergeten, om zijne diensten aan LODEWIJK PHILIPS te wijden. Doch, om onpartijdig te blijven, kan men zijne verdienste tot het behoud van den algemeenen vrede na de Julij-revolutie niet ontkennen. Hoewel wij in het oordeel over TALLEYRAND met CAPEFIGUE in onderscheidene opzigten verschillen, moeten wij hem toch den lof geven, dat hij geen blind bewonderaar van dien sluwen diplomaat is, en vele bijdragen tot de juiste waardering van zijn karakter levert. — De vertaling kwam ons vloeijend voor, en de uitvoering doet de Uitgevers eer aan.

---

*Het beeld van eene stille in den lande, of trekken uit het leven der weduwe van* J. C. LAVATER; *door* G. GESSNER. *Tweede, vermeerderde druk, naar de laatste Hoogduitsche uitgave. Te Amsterdam, bij* W. Willems. 1845. *In gr.* 8*vo.* 145 *bl.* *f* 1-80.

Vóór verscheidene jaren werd dit werkje reeds uitgegeven en in onze taal overgezet. Het vond en verdiende een gunstig onthaal, en maakte grooten opgang. Dat er na zoo langen tijd een herdruk van noodig werd, bewijst dat het nog altijd gezocht wordt. Met één woord behoeven wij het slechts aan te kondigen. In vele Christelijke huisgezinnen vinde het een gunstig onthaal, en sluite zich aan andere loffelijke pogingen, om het Christelijke leven bij vrouwen en moeders te bevorderen!

---

*De waarheid aangaande* LUDOLF VAN DEN BERG. *Eene Bijdrage tot de geschiedenis van zijn geslacht en van*

*zijnen tijd. Door Mr.* R. W. TADAMA. *Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. 1847. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* :-40.

Het is den geschiedkundigen bekend, dat de Heer TADAMA in de *Bijdragen van* NIJHOFF, D. V, bl. 1 en volg., een hoogst belangrijk verslag *over het Oud-Grafelijk-Bergsche Archief te 's Heerenberg* gegeven heeft; dat de Schrijver in dit verslag op bl. 8 gemeld heeft, dat LUDOLF VAN DEN BERG in 1499 ongehuwd is overleden; dat de Hooge Raad van Adel den Graaf ANTOINE MARIE PIERRE VAN BREDA als afstammeling van dien LUDOLF VAN DEN BERG in regte linie erkend heeft, en dat daarop de Heer R. A. BARON VAN HOËVELL NIJENHUIS den Heere TADAMA, in een werkje, ten titel voerende: LUDOLF *van 's Heerenberg, Heer van Hedel, en zijne Afstammelingen*, eene gewigtige onjuistheid in de genealogie der Heeren VAN DEN BERG heeft ten laste gelegd. TADAMA werd hierdoor genoodzaakt, andermaal de Archiven van het Graafschap *Berg* naauwkeurig te onderzoeken. Hij deelt het resultaat van dat onderzoek in de voor ons liggende bladen mede. Wij erkennen het, dat onderzoek was niet gemakkelijk; maar het stelde toch den Schrijver in staat, zijn vroeger geschrift, en het daarin geplaatste berigt, dat LUDOLF VAN DEN BERG niet gehuwd is geweest en geene wettige kinderen heeft nagelaten, niet alleen te handhaven, maar ook stellig te verzekeren, dat de beweerde afstamming der Heeren van *Breda* niet, of alleen door bastaardij van LUDOLF VAN DEN BERG, heeft plaats gehad. Wij zeggen den Schrijver dank voor zijnen in meer dan één opzigt belangrijken arbeid, en hopen hem nog vele malen op het uitgebreide veld der genealogische wetenschap in ons vaderland te ontmoeten.

---

*Beknopt overzigt der Geschiedenis van ons Vaderland, van den vroegsten tijd tot op onze dagen, door* J. KWANTES. *Derde, verbeterde en veel vermeerderde druk, door* D. W. BOSCH, DZ. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1847. *In gr.* 8*vo.* 128 *bl.* *f* :-60.

Het verschijnen van den derden druk van dit voor de jeugd bestemde, zeer nuttig en bruikbaar werkje, getuigt, dat het door het algemeen is goedgekeurd en geschikt bevonden om de jeugd met onze geschiedenis op eene gemakkelijke wijze bekend te maken. Wij achten het daarom onnoodig, in eenige nadere beschouwing van het werkje te treden; dit echter willen wij opmerken, dat deze derde druk op de hoogte der wetenschap staat, en boven den tweeden dat voor heeft, dat het verhaal der gebeurtenissen tot op onzen tijd is voortgezet, en door den tegenwoordigen bewerker hier en daar veranderingen en bijvoegingen zijn aangebragt, die noodig waren, en waarvoor de gebruikers van dit beknopt overzigt hem zeker dank zullen zeggen.

---

*Het Beleg en de Moord van Oudewater in* 1575. *Door* J. VAN DE CAPELLE. *Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1846. *In gr.* 8*vo.* 484 *bl. f* 5-20.

Was het ons vroeger aangenaam, »het beleg en de ver»dediging van *Haarlem* in 1572 en 73" van denzelfden Schrijver aan te kondigen, (zie *Vaderl. Letteroef.* 1845, bl. 79) niet minder genoegen doet het ons, thans bovengenoemd werk aan onze lezers bekend te maken, en zoo veel te meer, dewijl wij ook hier hetzelfde goedkeurend oordeel kunnen vellen, als van des Schrijvers vroeger uitgegeven werk.

Toen hij, eenigen tijd geleden, in sommige dagbladen aanvrage deed naar oude bescheiden, die eenige opheldéringen zouden kunnen geven omtrent het beleg en den moord van *Oudewater*, verheugden wij er ons reeds voorloopig in, dat een der belangrijkste voorvallen uit het roemrijkste tijdperk onzer geschiedenis op eene waardige wijze zou beschreven worden.

Die gekoesterde hoop is niet te leur gesteld. De geschiedenis tot in de kleinste bijzonderheden volgende, deelt ons de Schrijver het merkwaardig beleg, de roemvolle verdedi-

ging en den rampzaligen moord van *Oudewater* in romantische tafereelen mede.

Ieder, die dit werk leest en slechts eenige kennis heeft onzer geschiedenis, zal terstond bemerken, dat de Schrijver niet alleen de historische berigten uit onze beste geschiedschrijvers bijeengebragt heeft, maar ook dat hij, door het raadplegen van aan hem afgestane onbekende bronnen, de bijzonderheden van dat beleg naauwkeuriger heeft kunnen te boek stellen, dan tot nog toe het geval was. Men vergelijke slechts zijn verhaal met de voor zijnen tijd voldoende beschrijving van het beleg van *Oudewater*, hetwelk VAN KINSCHOT in zijne beschrijving dier stad, van bl. 165—265 gegeven heeft. Inzonderheid waren ons welkom de tot hiertoe onbekende belangrijke mededeelingen omtrent den bevelhebber der stad, JAN PIETERSZOON VAN DER LEE; en daar wij er niet aan twijfelen, of de Schrijver heeft, bij het raadplegen der geschrevene bronnen over het beleg, veel gevonden, voor de geschiedenis van aanbelang, hetwelk niet geschikt was om in het romantische verhaal te worden opgenomen, zoo noodigen wij hem, in het belang der geschiedkundige wetenschap, uit, die berigten afzonderlijk uit te geven, gelijk hij vroeger zijne bijlagen en aanteekeningen betrekkelijk de geschiedenis van het beleg van *Haarlem* ons niet onthouden heeft.

Wat den vorm van het werk betreft, wij hebben er weinig op aan te merken, maar veel in te roemen; de door ons afgekeurde langwijligheid in des Schrijvers vroeger uitgegeven werk is hier veelal vermeden. De karakters van de meeste personen zijn goed geteekend en blijven zich tot aan het einde des verhaals volkomen gelijk. In één woord, dit werk, keurig van uitvoering, versierd met twee fraaije vignetten, worde niet alleen in onze leesgezelschappen gekocht en gelezen, maar neme ook eene waardige plaats in bij alles, wat over ons dierbaar vaderland en deszelfs geschiedenis geschreven is!

*Verhandelingen in geleerde Genootschappen, van* JONAS DANIËL MEIJER. *In II Bundels. Letter-, Oudheid-, Taal- en Geschiedkunde. Te 's Gravenhage, bij de* Gebr. Belinfante. 1844—46. *In gr.* 8*vo. LVI en* 703 *bl. f* 7-50.

Wel heeft de Heer A. D. MEIJER aan ons Volk en deszelfs Letterkunde eene dienst bewezen, door het uitgeven dezer beide bundels Verhandelingen van wijlen zijnen onvergetelijken Broeder. Het is waar, zijne Europesche vermaardheid heeft de in zijn Vaderland, althans bij deszelfs Hooge Regering, doorgaans miskende en voorbijgeziene J. D. MEIJER niet aan deze, hoofdzakelijk taalkundige Verhandelingen, maar aan zijnen regtsgeleerden arbeid en de daarin uitblinkende kennis te danken; maar het is tevens belangwekkend, gade te slaan, hoe de groote Regtsgeleerde ook op een ander wetenschappelijk grondgebied geen vreemdeling was, al treedt hij daar meer als liefhebber op, dan wel als meester in de kunst. Niet ten onregte schreef BILDERDIJK, in zijnen bij *fac simile* medegedeelden brief aan Prof. TYDEMAN: »*'t Methodique* eener zuivere wortelnasporing, waardoor men de »ware beteekenis vinden (en bewijzen) kan, hapert." Men bespeurt het alomme: de Schrijver kende onderscheidene talen; doch eene algemeene en wijsgeerige, tot de oudste wortelen doordringende, taalstudie was hem niet eigen. Echter, hoe veel goeds en waars levert hij in zijne menigvuldige hier voorkomende opmerkingen en wenken; hoe veel, waarmede men te allen tijde zijn voordeel kan doen, b. v. over de bastaardwoorden, over de namen der maanden! En hoe geheel is de Schrijver zijn onderwerp meester, als hij zich begeeft op het terrein, waar hij als Vorst den schepter wist te zwaaijen, b. v. in de Verhandeling over den regel, dat iedereen voor eerlijk wordt gehouden, tot dat het tegendeel is bewezen, en in de denkbeelden over de welsprekendheid der Nederlandsche Pleitzaal! Hoe vereenigen zich daarbij bespiegelende en ondervindelijke kennis met helderheid van oordeel en zuiverheid van smaak! Dat in elke Verhandeling de stijl voor het onderwerp gepast is, behoeft van geen geschrift van onzen MEIJER verzekerd te worden. De beide bundels mogen, bij de overige werken van den beroemden man, eene plaats vinden in de boekerij niet slechts

van elken Regtsgeleerde, maar ook van elken beminnaar van Nederlands taal en geschiedenis!

---

*Binnen- en buitenlandsche Kolonisatie, in betrekking tot de Armoede; door* O. G. HELDRING. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck 1846. *In gr.* 8*vo. VIII en* 128 *bl.* *f* 1-25.

*Wat moet het zwaarste wegen? Of wat is de Nederlandsche burger verpligt aan zijn vaderland, zijn huisgezin en zich zelven, omtrent de Landverhuizing. Uitgegeven tot nut en voorlichting van 't Algemeen. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. *In gr.* 8*vo.* 15 *bl.* *f* :-20.

De steeds werkzame, soms wel eens met het goede en ware een weinig dweepende, maar toch tevens daarvoor gloeijende en ijverende Predikant HELDRING levert ons hier weder een werkje, dat niet met de menigte vlugschriften van den dag moet gelijk gesteld worden: want het overtreft ze niet slechts in uitvoerigheid, maar ook in rijkdom van zaken en diepte van onderzoek.

Allerlei soort van kolonisatie wordt door hem getoetst, en vooral *dat* beginsel aanbevolen: men vleije zich nooit, den stedeling of den bewoner van vette en vruchtbare gronden tot een geschikt ontginner van heiden of woeste streken te vormen. De kolonist moet, door zijne verplaatsing, in gemak en welvaart kunnen winnen.

Naar dezen regel spoort hij na, wat er te doen is met heidegronden; met ingedijkte polders, zoo aan zee, als in het Haarlemmermeer; met de te ontginnen gronden in de West- en in de Oost-Indiën. In de keerkringslanden beveelt hij vooral de zoogenaamde plateaux of bergvlakten aan, die, eenige duizende voeten boven het waterpas der zee zijnde gelegen, eene voor Europeanen gezonde luchtstreek zijn. Ernstig dringt hij ook aan op meerder begunstiging der uitbreiding van Christendom, beschaving en goede zeden. Dat hier en daar tegen hetgeen de Schrijver beweert bedenkingen zijn te maken, willen wij niet ontkennen; doch in zijn werk is zoo veel goeds en treffends, zoo veel, hetwelk klaarblijkelijk waar en gegrond is, dat

wij niet alleen vele lezers, maar vooral vele lezers onder hen, die in ons Land het beleid der zaken hebben, hèm toewenschen. Mogt de hooge Regering toch acht geven op zoo veel welmeenende wenken!

Het andere hier aangekondigde stukje over de Landverhuizing is van eenen onbekende. Het is van mindere waarde. Er worden wel waarheden, maar niet zoo zeer de waarheid in gezegd: want de beschouwing is te eenzijdig. Voor sommigen kan zeker de verhuizing naar Noord-Amerika raadzaam zijn; doch dat zijn de zoodanigen, die in staat zijn aldaar zich voort te helpen. Niet ieders zaak is het, bosschen te rooijen en den grond tot vruchtdragende akkers te hervormen. En die heengaat, om er een ambacht uit te oefenen of eenig burgerlijk bedrijf ter hand te nemen, bedenke, dat hij er als vreemdeling komt en dat de concurrentie in alle vakken, ook daar te lande, vooral in de steden, groot is. Men raadplege den Heer HELDRING, en vrage zich af, of men wel geschikt kolonist is voor Noord-Amerika.

Intusschen lette het Bestuur er op, hoe men van alle zijden naar uitkomst zoekt, hoe de lagere standen behoeftig worden en de middelstand kwijnt. Ook de Staten-generaal en de Provinciale Staten mogen dit wel ter harte nemen; want zonder hen, kan de Regering, al wilde zij het beste, *niets*, omdat, gelijk de Schrijver zegt, bl. 7, de vertegenwoordiging beperkt is tot hen, die door eigenbelang gedwongen worden (men leze hiervoor liever, zich geregtigd achten) alle verandering te verhinderen. Wij voegen er bij: indien de aanzienlijken hun waar belang leeren kennen, zullen zij ophouden zich als een' scheidsmuur te stellen tusschen den Koning en zijn volk. Immers, indien er een onweder losbarstte, zij zelven zouden de eerste slagtoffers zijn.

---

*De Landbouwkolonie te Mettray, (in Frankrijk), een voorbeeld voor Nederland. Geschetst door Mr.* M. M. BAUMHAUER, *Advokaat te Utrecht. Voorafgegaan door eene Redevoering van* W. H. SURINGAR. *Met Platen en Bijlagen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1847. *In gr.* 8*vo. XXXII en* 151 *bl. en IX Tabellen. f* 2-80.

De Heer DEMETZ, Raadsheer aan het Koninklijk Geregtshof te *Parijs*, was ruimschoots met tijdelijke goederen gezegend. Velerlei verdriet en huiselijke rampen noopten hem, zijne ambtsbetrekking te laten varen. Hij reisde toen eerst met een' vriend naar *Amerika*, waar hij onderzoek deed naar de aldaar bestaande gevangenisstelsels; terwijl hij de slotsom zijner navorschingen in een belangrijk geschrift mededeelde. Op zijne terugreis kwam hij te *Hamburg*,, en zijn bankier zegt hem: »Gij, die zoo veel belang stelt in »weldadige inrigtingen, gij moest het *Rauhe-Haus*, ter op»leiding van verwaarloosde kinderen, eens gaan zien." Hij doet het. Zijn besluit is genomen. Het *Rauhe-Haus* zal zijn modèl zijn, en zijn leven hoopt hij voortaan te wijden aan het heil en de teregtbrenging van verwaarloosde en misdadige knapen.

Naar *Frankrijk* teruggekeerd, roept hij de hulp van eenen edelen vriend in. 't Is de Graaf DE BRETIGNIÈRES. Deze had ten doel, een gesticht voor hoogbejaarden tot stand te brengen. DEMETZ zegt tot hem: »Sluit u aan mij aan. »Op den jeugdigen akker is er kans tot ruimeren oogst." De twee weldoeners der menschheid sluiten een edel en heilig verbond. Men wil eene Landbouwkolonie stichten, maar niet op onvruchtbaren bodem, die de ondernemers en kweekelingen ontmoedigt, die onberekenbare kosten vordert, en op miskenning en ontbinding uitloopt. Eene vruchtbare plek aan de oevers van de *Loire*, in eigendom aan den Graaf DE BRETIGNIÈRES toebehoorende, wordt door den waardigen bezitter kosteloos afgestaan.

Eene Landbouwkolonie te *Mettray* tot stand te brengen, is het doel. Om dat oogmerk te bereiken, voert men, in navolging van *Hamburg*, het familieleven in. Acht huizen worden gebouwd en door veertig kinderen wordt ieder huis betrokken. Een der jonge lieden wordt, bij stemming, tot oudsten broeder benoemd. Een ondermeester of *sous-chef* is het hoofd van het gezin. Een edele wedstrijd is er tusschen de acht familiën, om elkander voorbij te streven in hetgene goed en loffelijk is. Elk dier kinderen wordt naauwkeurig gadegeslagen. Dat toezigt wordt uitgeoefend door de geestelijken, de directeuren zelven, of de onderdirecteuren, zijnde dusgenaamde order- of werkmeesters.

Kleeding, ligging, voeding, huisraad zijn hoogst eenvoudig. Huis, school en kerk daartegen zijn met smaak ge-

bouwd, en het oog rust er op met welgevallen. Eene voortreffelijke gymnastische inrigting bevordert den welstand en de kracht des ligchaams. Onderwijs in toon- en zangkunst verheft er den geest. »O! wie in de kerk het koorgezang »en het gezang der kweekelingen hoorde, en het bedacht, »wie het waren, die hun lied aanhieven ter eere van God »en den Verlosser der wereld, hij veegde zich een' traan uit »het oog, en hoog en warm klopte hem het hart," zegt de Heer SURINGAR, die zelf de inrigting heeft bezocht, en in zijne redevoering: *Mijn bezoek te Mettray*, welke dit werk als inleiding voorafgaat, een bekoorlijk tafreel er van ophangt. Wie echter de inrigting in al hare bijzonderheden wil leeren kennen, leze het werk van Mr. BAUMHAUER zelf, en wij twijfelen niet, of hij zal insgelijks den wensch slaken, dat soortgelijk gesticht eenmaal onzen vaderlandschen bodem versiere.

---

*Daadzaken betrekkelijk de Graanwet, en Aanteekeningen uit Statistiek en Geschiedenis, Graanbouw en Graanhandel betreffende. Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1847. *In gr.* 8*vo.* 108 *bl. f* 2-25.

*De wederoprigting der Gilden, beschouwd als een krachtig middel tot bevestiging van het stoffelijk en zedelijk heil des volks, en tot vermindering der toenemende armoede; door* M. H. DE GRAAFF. *Te Gorinchem, bij* H. Horneer. 1846. *In gr.* 8*vo.* 96 *bl. f* :-90.

Beide deze werkjes hebben eene strekking tot beperking der vrijheid van handel en nijverheid: wij voegen ze daarom bij onze aankondiging aaneen, ofschoon ze loopen over verschillende onderwerpen.

De Schrijver der *daadzaken betrekkelijk de Graanwet* wil onderscheid gemaakt hebben tusschen het wenschelijke van vrijen handel in 't algemeen en van den graanhandel in 't bijzonder. Den graanhandel alleen wil hij aan meerder toezigt onderwerpen; den landbouw wil hij, zoo het heet, beschermen. Zeer veel prijs stellen wij op het medegedeelde uit de geschiedenis, mitsgaders op de tabellen en bijlagen. Vele opmerkingen van den Schrijver zijn juist, onder anderen omtrent de overdreven begrippen, die men zich wel eens

maakt van ons vaderland, als te voren, door vrijheid van graanhandel, de korenschuur van Europa. Doch het geheel heeft op ons geenen anderen indruk gemaakt, dan de versterking in ons gevoelen, dat de prijzen der landerijen, en dien ten gevolge de pachten, bij ons te hoog zijn opgedreven. Zonder zulke onnatuurlijke opdrijving zou de landbouw geene beschermende regten behoeven. En als men geenszins in het belang van den landbouw, of eigenlijk van de voorname grondbezitters, maar uit dat van de massa der bevolking de zaak beschouwt, dan zou men alleen kunnen toegeven, dat, bij wege van uitzondering, voor een' korten tijd, de uitvoer van de noodzakelijkste levensbehoeften wel eens zou moeten verboden worden; doch zulk een tijdelijke maatregel, in eene buitengewone omstandigheid, is geheel iets anders, dan eene blijvende beperking van den graanhandel tot bescherming van den landbouw. Integendeel, die bescherming heeft de natuurlijke strekking, den uitvoer, als er goede vraag is, te begunstigen, en den invoer te belemmeren, opdat de landeigenaar zich verrijke ten koste van de beurs, zoo niet van het leven, der overige bevolking. Is daartegen invoer en uitvoer even vrij, dan stroomen de voortbrengselen van zelve daarhenen, waar de meeste behoefte is, en de invoer doet de te hoog gestegene prijzen welhaast weder dalen. Eerst dan, wanneer blijkbaar alles wordt opgekocht en vervoerd, zou het noodig kunnen worden, voor korten tijd, den uitvoer te stremmen, tot voorkoming van onlusten en hongersnood.

Wat nu het stelsel van den Heer DE GRAAFF betreft nopens de *wederoprigting der Gilden*, gaarne wil Referent hem den lof toezwaaijen, zijn onderwerp wel te hebben doordacht en goed te hebben behandeld; doch, gelijk *hij* voorstelt, zoude het bestaan der gilden de persoonlijke nijverheid van hem, dien men eens weren wil, te veel in den weg staan. Waarom niet liever eene wederoprigting van gilden ten behoeve van hen, die zich daarbij verkiezen aan te melden, behoudens de vrijheid van een iegelijk, om tot uitoefening van eenig beroep patent te nemen, zonder zich als gildebroeder te laten inschrijven? Die zich dan van ambachtslieden wil bedienen, wier bekwaamheid getoetst is, hij wendt zich tot eenen ingeschrevene bij het gilde; en wie, op eigen gevaar, zich door een' ander wil laten helpen, hij behoudt er de vrijheid toe. Is er dan iemand, die zijne kennis op

eene andere wijze heeft opgedaan, dan aan de gilden aangenaam is, en die daarom, of omdat men geene meerdere concurrentie wil, door de broederschappen wordt teruggestooten; welnu! hij zal zijne geschiktheid voor het gekozene vak wel spoedig doen bemerken, en ook voor hem zal er brood en eer te winnen zijn.

---

*Chillon, of de Protestanten in de XVIde Eeuw. Een geschiedkundige Roman door* J. WILLYAMS. *II Deelen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1847. *In gr.* 8*vo.* 628 *bl. f* 6-50.

*Chillon* is eene plek, in de geschiedenis, maar ook in de letterkunde beroemd geworden. *De Gevangene van Chillon* is de titel van een der dichtstukken van Lord BYRON, waarin hij al de kracht en somberheid van zijne poëzij heeft uitgestort, en het beeld van den eenzaam opgesloten gevangene heeft afgeteekend met al de huiveringwekkende ijselijkheid van diens toestand. Toen hij dat gedicht zamenstelde, was hem de werkelijke geschiedenis onbekend van een' beroemden gevangene, die daar jaren in den verschrikkelijksten kerker had doorgebragt, den edelen BONNIVARD, wiens redding het onderwerp uitmaakt van den roman, dien wij hier aankondigen. Hij behoorde onder de edelste mannen van zijnen tijd, die aan de zaak van *Genève* en hare hervorming de grootste diensten heeft bewezen. Het kasteel zijner gevangenschap wordt nog dagelijks door de vreemdelingen bezocht. »Het is een onderaardsch gewelf," verhaalt VAN SENDEN in zijne *Alpenrozen*, »dat rust op acht pilaren; in elken derzelven zijn ringen geslagen, ten einde de gevangenen er aan te sluiten. Met eenen beugel om het midden des lijfs werd BONNIVARD door eene keten aan eene dier zuilen gekluisterd. De zuil was het middelpunt, het einde van de keten het uiterste, tot hetwelk zijne beweging zich konde uitstrekken. In dien beperkten kring bewoog hij zich zeven jaren.... De sporen van de voetstappen des edelen, die ontelbare malen den kring van de keten rondom de zuil, aan welke hij gekluisterd was, drukten, liggen nog in den steenen vloer." Er zijn aan zijne gevangenschap nog andere verhalen en overleveringen verbonden, welke

de Schrijfster bij haar verblijf op de plaats zelve ijverig heeft verzameld, en waarvan zij bij het zamenstellen van haar verhaal heeft gebruik gemaakt.

Het is een tijdstip vol leven en beweging dat zij dus heeft gekozen, waarin de strijd tusschen de Hervorming en de Roomsche Kerk met de grootste hevigheid woedde. De historische gebeurtenissen zelve zijn belangwekkend en met de geschiedenis van *Chillon* en zijnen gevangene ten naauwste verbonden. De verdichting behoefde slechts weinig hare hand te leenen, om een boeijend tafereel te scheppen. »In zijne voornaamste trekken," zegt de Schrijfster, »in het karakter van zijne voornaamste handelende personen zoo wel, als in de buitenste omtrekken van hun leven, is het volgende verhaal zuiver historisch. En waar de geschiedenis zweeg, daar heeft de overlevering hare leemten aangevuld. Zoo heeft, om eene wat zonderlinge leenspreuk te bezigen, de geschiedenis de schering, de overlevering den inslag geleverd, terwijl de verdichting er eenige schitterende draden en liefdeknoopen heeft ingeweven, om meerder sieraad en zamenhang te geven aan het geheel."

Het is een boek, dat wij met volle ruimte onzen lezers durven aanbevelen, vooral ook aan dezulken, die smaak vinden in werken als *de Protestant* van Mrs. BRAY, *Marie Arnaud* en dergelijke. Wij ontvangen, dunkt ons, hier eenen eersteling, maar geschreven met bekwaamheid, met warme belangstelling, en in eenen regt goeden geest. Men zou hebben kunnen wenschen, dat de jonge COTTIER, met wien het verhaal aanvangt, de hoofdpersoon van den roman had kunnen blijven; daardoor zou het verhaal in eenheid hebben gewonnen. Maar de Schrijfster heeft hier van geschiedenis en overlevering niet willen afwijken, en daardoor haar verhaal, als kunstwerk beschouwd, benadeeld. Zij heeft dit vergoed, door andere, niet minder belangwekkende personen ten tooneele te voeren, ofschoon daardoor de belangstelling noodwendig wordt verdeeld. Dat is de groote fout van dezen roman, maar die door vele voortreffelijke eigenschappen wordt vergoed.

De vertaling is in goede handen gevallen, de uitvoering zeer goed, en zoo twijfelen wij niet, of dit boek zal vele lezers vinden, die wij het om zijnen geest en inhoud ook van harte toewenschen.

*Godsdienstige en zedelijke Novellen van* C. E. VAN KOETSVELD, *Predikant te Schoonhoven. Te Schoonhoven en 's Gravenhage, bij* S. E. van Nooten *en* K. Fuhri. 1847. *In gr.* 8*vo.* 310 *bl. f* 3 - :

Onder bovenstaanden titel heeft de Schrijver een *zeventiental* opstellen verzameld, die vroeger in Jaarboekjes enz. waren opgenomen. Ofschoon wij ze dus alleen hebben aan te kondigen, mogen wij er gerustelijk bijvoegen, dat ze door frischheid en levendigheid van teekening der herhaalde uitgave waardig zijn, en ongetwijfeld voor velen nieuw, die de b. v. in den *Almanak voor Dienstboden* geplaatste niet zullen gelezen hebben. Wij vernemen dan ook, dat het boek omtrent uitverkocht is; hetgeen ons trouwens niet verwondert bij den naam, dien zich in deze soort van verhalen de Schrijver heeft verworven, vooral door een in denzelfden smaak geschreven werk, zoo men algemeen wil van zijne hand afkomstig, en waarover de mantel van het *anonyme* naauwelijks meer vast te houden is. Wij hopen, dat inschikkelijkheid voor de aanzoeken der periodieke pers den geestigen en smaakvollen Schrijver niet zal verhinderen in het voltooijen van »een uitgebreid godsdienstig verhaal, waarin hij het piëtisme van onzen tijd in deszelfs diepliggende oorzaken en veelzijdige uitwerkselen schetsen wil," waarop het Voorberigt ons hoop geeft.

---

*Novellen van* EDUARD VON BULOW; *door* J. F. BOSDIJK. *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 274 *bl. f* 2 - 60.

Noch van den Schrijver, noch van den Vertaler vernemen wij een enkel woord, waardoor de een zijn werk, de ander zijne overzetting inleidt bij het publiek. Indien men dit niet noodig geoordeeld heeft, moet Rec. er in gemoede zijn zegel aan hangen. Want hij kan zich niet voorstellen, dat het oorspronkelijk of overgebragt uitgeven van een' bundel verhalen, als dit vijftal, door iets zou kunnen worden geregtvaardigd. Het eerste is een zeer gewoon verhaal, dat, als gewoonlijk, met een huwelijk eindigt, en waarin alleen de verstrooide nog eenige figuur maakt. Het tweede is eene

magtig overdrevene vertelling, vol onwaarschijnlijkheden, ook in het zedelijke karakter der personen; het vierde in den trant der allersentimenteelste verliefdheid, zoo als CAROLINE PICHLER eenige van hare kleine vertellingen, b. v. *das Bad*, heeft geschreven, overigens nog al niet kwaad; het vijfde een zamenraapsel van afschuwelijk- en onwaarschijnlijkheden. Het derde noemden wij niet: wanneer men de afgesletene gekheid van berggeesten en toovergodinnen en onderaardsche schatten — toestel uit den tijd en trant van CLAUREN — van deze vertelling aftrekt, is zij, *en* in vinding, *en* in grappige invallen, verreweg de beste. Het geheel mag voor een boeksken in leesgezelschap en leesbibliotheek nevens honderde soortgelijke passeren — of het de zaak van vertaler en uitgever ware, hunnen naam aan zulken onbeduidenden kost te leenen, dit moeten zij zelve weten. Van den eerste zijn wij van alles, goed en kwaad doореen, van den laatste doorgaans iets beters gewoon. Beide hebben evenwel het noodelooze en nuttelooze werk, dat zij op zich namen, goed verrigt. Dat zegt: dat de vertaling niet kwaad en de uitvoering niet slordig is. 't Is met dat al jammer, *que le jeu ne vaut pas la chandelle.*

---

*De drie Zustersteden. Vaderlandsche Trilogie door* C. LEDEGANCK. *Gent, bij den uitgever* H. Hoste. *Rotter*[*Amster*]*dam, bij* Sijbrandi. 1846. *In gr.* 8*vo.* 38 *bl. f* : - 60.

Op den 19 Maart dezes jaars leed de Vlaamsche letterkunde een groot verlies in den dood van den dichter dezer *Vaderlandsche Trilogie*, die te regt eene eerste plaats onder hare beoefenaars bekleedde. De drie dichtstukken alleen, die hier worden gevonden, zouden voldoende zijn om zijn regt op zulk eene eervolle plaats te bewijzen. Het zijn drie zangen, gewijd aan *Gent*, *Brugge* en *Antwerpen*, waarin de hartelijkste liefde voor zijn vaderland, de droefheid over verval, de hoop op betere dagen in schoone verzen zijn uitgedrukt. Ofschoon het hier drie Belgische steden geldt, wij hopen, dat de beminnaars der Nederduitsche poëzij, waaronder de Vlaamsche toch mede behoort, billijk genoeg zullen zijn, om aan deze drie lierzangen hunne belangstelling niet te weigeren. Wil men een paar coupletten ter proeve, wij nemen ze slechts uit den aanvang:

Gy zyt niet meer,
Gelyk weleer,
De trotsche wereldstad, die Koningen deed beven;
Gy zyt niet meer dat leeuwennest,
Dat wydgeducht gemeenebest,
Dat tot de volkren sprak, het hoofd fier opgeheven;
Niet meer de bakermat van Vlaendrens heldenmoed,
Niet meer de zetelplaets van weelde en overvloed.

De tyden vloôn,
Sints u een zoon,
De glorie zijner eeuw, een Keizer, werd geboren;
De tyden vloôn, sints hier ter steé,
Na lang en snerpend oorlogswee,
Het heilig vreêverbond van Neêrland werd bezworen.
O, wie geeft u terug uw telgen van weleer!
Of ziet het vaderland ooit zulke helden weer?

O neen, de roem
Is als een bloem,
Die nimmer weder bloeit, wanneer zy eens ontblaêrde;
En in zoo menig staetsorkaen,
Als over u is opgegaen,
Is de uwe neêrgestormd, en ligt verwelkt ter aerde.
Al wat gy nog behoudt van uwe aloude faem
En ongeschonden draegt, is uw aloude naem.

Wij willen niet meer uitschrijven, maar noodigen den beminnaars onzer poëzij uit, om zich dit kleine boeksken aan te schaffen. Zij zullen het zich niet beklagen.

---

*Gedenkspreuken voor elken stand en leeftijd, ter bevordering van maatschappelijk geluk; door* F. H. L. DONCKERMAN. *Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Comp. 1847. *In* 12*mo. f* : - 30.

Tweeregelige rijmpjes, die meest allen dat karakteristieke missen, wat het uitsluitend kenmerk van *Spreuken* wezen moet. Er ontbreekt aan verre het grootste getal dat puntige en kernachtige, hetwelk zoo zeer een hoofdvereischte van dezen schrijf- of dichttrant is. Wij kunnen van deze Sprenken dus geene günstige getuigenis afleggen: waar men

het boekje inziet, zal men het boven gezegde bewaarheid vinden.

Men oordeele. Wat wij ter proeve geven is een greep, ongezocht uit de 136 stuks gedaan.

47. *Wordt door u, voor loon of eer, een ambt bekleed,*
*Zorg altóós, dat ge uw verpligting niet vergeet.*
85. *Doe hem, die over 't kwaad van zijnen leeftijd klaagt,*
*Herdenken, wat d' historie vroeger al gewaagt.*
87. *Vertel in 't bijzijn niet van kinders, wat ge al waagdet,*
*Als knaap, en hoe gij dikwijls uwe meesters plaagdet.*
83. *De liefde kan bij gramschap niet verblijven;*
*Dus wacht u, man en vrouw, te zaam te kijven.*
90. *Een wijf, dat sterken drank onwederstaanbaar mint,*
*Is wel 't afschuwelijkst dier, dat men op aarde vindt.*
133. *Stel niet uit, een zeldzaam ding te zien;*
*Welligt kan 't later niet geschiên.*

En zulke rijmen noemt men Gedenkspreuken!! Onze Lezers zullen er wel genoeg van hebben.

Wij maken de woorden des Schrijvers in zijn kort Voorberigt tot de onze: deze Gedenkspreuken bevatten geene nieuwe denkbeelden en kunnen op dichterlijke schoonheid niet de minste aanspraak maken.

---

*Eenige Gedichtjes voor Kinderen, als een klein Geschenk.* *Door* PETRONELLA MOENS. *Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. *In kl.* 8*vo.* 30 *bl.* *f* : - 25.

*Versjes voor Kinderen, om bij Verjaar- en Nieuwjaarsdagen en andere gelegenheden te gebruiken. Te Deventer, bij* M. Ballot. *In kl.* 8*vo.* 94 *bl.* *f* : - 35.

In den stroom der kindergedichtjes, die bij voortduring der Redactie blijft toevloeijen, waren deze versjes van de ontslapene Dichteresse, die zoo veel ten nutte der jeugd schreef, verloren gegaan, had niet de uitgever ons aan de aankondiging van het boekje herinnerd. Wij danken hem voor dien wenk, want, waarlijk, de stukjes, hier voorkomende, zijn lief en keurig bewerkt, en zullen, als een

klein geschenk, den kinderen, buiten twijfel, regt welkom wezen. Wij bevelen ze als zoodanig zeer aan.

Minder bevallen ons de gelegenheidsversjes. Vele zijn plat en stroef. Zoo wel die, welke uit eene vroegere verzameling, bij W. BRAVE te *Amsterdam* uitgegeven, hier voorkomen, als die, welke, als geheel nieuw, op den inhoud door een † zijn aangeduid, bevatten, bij zeer weinig poëzij, veel rijmelarij. De vervaardiger vooral der nieuwere stukjes schijnt zelfs, wat het werktuigelijke der kunst betreft, niet eens vast in de schoenen te staan. Wij vonden hiervan proeven in overvloed; en al zingt dan de auteur:

Lieve kleinen, da's gewis
In dit boekje kunt ge vinden
Versjes voor een grootpapa,
Voor een oom of tante beide
Neef of nicht, of grootmama.
Ja, ge moogt het vrij bekijken,
'k Weet ge zult er overvloed
Van geschikte versjes vinden,
En dat doet uw hartje goed.

Wij voor ons gelooven niet, dat zulke gelegenheidsversjes eenigen bijval zullen vinden. Aan personen in zoo veel verschillende graden van bloedverwantschap kinderlijke groeten en wenschen, in dichtmaat, te brengen, is niet gemakkelijk; en men heeft het boekje slechts op te slaan, om zich te overtuigen, dat de Schrijver voor zulk eene taak niet berekend is. Rijmelarij, onder meer andere, *ook* van de nieuwere stukjes, als:

'k Wou dat gij al praten kondt
Met uw lieven kleinen mond,
'k Leerde u dan spellen;
En als gij wat grooter bent
En al vlug de letters kent
Zal 'k u wat vertellen.

moest men niet in 't licht geven.

---

*Het ééne noodige voor Dienstboden. Naar de derde Hoogduitsche uitgave van Dr.* C. A. DANN, *in leven Predikant te Stuttgard. Te Amsterdam, bij* C. F. Stemler. 1847. *In kl.* 8*vo.* 61 *bl. f* :-40.

In dit eenvoudige boekje worden dienstbaren naar hunne vatbaarheid en behoefte op Christelijken toon oplettend gemaakt op de voornaamste pligten, aan hunnen stand ver-

bonden. Dat geschiedt zeer gepast, niet in den vorm van kleine verhandelingen of vertoogen, maar in dien van dadelijke toespraken, die niet in het algemeene blijven hangen, maar b. v. bij het spreken over zuinigheid, zindelijkheid, trouw enz. tot bijzonderheden afdalen. De afzonderlijk achteraan gevoegde voorbeelden van brave dienstboden konden ook tusschen het andere zijn ingevlochten; de Bijbelsche zijn wel wat weinige.

Dit boekje behoort tot de zoodanige, van welke de verspreiding eene zeer nuttige daad is. Bij getallen tot minderen prijs verkrijgbaar gesteld, zelfs op minder papier, kan het, onder Gods zegen, veel nut stichten. Van alle dergelijke stukjes vreezen wij altijd maar, dat ze niet genoeg in de regte handen komen. Onze aanprijzende aankondiging bevordere zulks!

---

*A bone to pick for the Rev.* C. W. PAULI. *Snuifje, den Eerwaarden Heer* C. W. PAULI *aangeboden. Gedrukt voor rekening van den Schrijver. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* de Erve Wijsmuller EN ANDEREN. 1847. *In gr.* 8*vo.* 15 *bl. f* : - 25.

Een allervinnigst pamflet, in het Engelsch en Nederduitsch tegenover elkander, niet alleen tegen den bekenden bekeerden prediker, die te Amsterdam zijn werk maakt van het bekeeren zijner voormalige Joodsche geloofsgenooten, maar ook vooral tegen het Christendom, waar de oude grieven van verdeeldheid onder de Christenen, zedeloosheid in hun midden en bekeeringen tot het Christendom uit verkeerde beweegredenen breed worden uitgemeten, met uitbundige lofspraak op de Joden. Wij gevoelen lust noch roeping, om den bevooroordeelden snuifmaler op zijne plaats te zetten ten aanzien eener Godsdienst, welker waarde hij om zich zou kunnen zien, indien het oog zijns geestes er vatbaar voor was. En voor zoo ver het de beschuldiging betreft, dat PAULI »niet gelooft hetgeen hij predikt, maar spreekt omdat hij er goed voor betaald wordt," die door »bittere vijandschap" gedreven wordt, die Christen geworden is »om den wijngaard met dikgezwollen druiventrossen," om een »prachtig heerenhuis met een goed inkomen," en wat dies meer zij — laten wij het over aan hem, dien het betreft, niet willende van eene bijzondere zaak eene algemeene maken. De vinnige Jood zal misschien wel *den tweeden druk* voor een bewijs van goedkeuring houden! Het moeit ons, dat de naam van een paar gunstig bekende boekwinkels op den titel van dit ellendige prulschrift staat.

# REGISTER

VAN DE

# BOEKBESCHOUWING.

A.

*Aa*, (*A. J. van der*) Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden. VIIIste Deel. N—O. Gorinch. bij *J. Noorduyn en Zoon.* 214

——————— ——————————— IXde D. P—R. Bij dezelfden. 446

Aan welke personen is de Landverhuizing aan te bevelen? Zwijndrecht, bij *J. Boden.* 234

*Ahrens*, (*H.*) Grondbeginselen der Mensch- en Zielkunde, naar de leer van Dr. *K. C. F. Krause.* Iste D. Utr. bij *Kemink en Zoon.* 534

——————— ——————————— (Vervolg en slot.) 580

Alethophilus. Een woord van herinnering, bemoediging en raad. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 459

*Alison*, (*A.*) Geschiedenis van het Spaansch Schiereiland. Iste D. Breda, bij *Broese en Comp.* 359

Almanak. (Nederlandsche Muzen-) XXIXste Jaar. Amst. bij *J. H. Laarman.* 38

——————— (Christel. Volks-) IVde Jaar. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 38

——————— voor het Schoone en Goede. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 41

——————— (Miniatuur-) Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 44

——————— (Nederl. Volks-) Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 46

——————— voor Hollandsche Blijgeestigen. Bij denzelfde. 47

Almanak tot gezellig onderhoud. IXde Jaar. Gorinch. bij *A. van der Mast.* 47

——— voor de Jeugd. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 48

——— in miniatuur voor Kinderen. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 48

——— (Friesche Volks-) XIIde Jaar. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 48

——— (Zeeuwsche Volks-) XIIde Jaar. Zierikz. bij *P. de Looze.* 239

*Amshoff* (*M. A.*) en *W. Muurling*, Bijdragen ter bevordering van het Christelijk leven. Jaarg. 1846. 1ste Stukje. Gron. bij *M. Smit.* 102

*Andersen*, (*H. O.*) De Improvisator. II Deelen. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 377

*Arend*, (*J. P.*) Fingal. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 694

*Asch van Wijck*, (*H. M. A. J. van*) Geschiedkundige Beschouwing van het oude Handelsverkeer der Stad Utrecht. IVde Stuk. Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 437

Aurora. 's Hag. bij *K. Fuhri.* 42

B.

*Biard*, (*R.*) Kerkelijke Geschiedenis. Iste D. Schoonh. bij *S. E. van Nooten..* 708

*Baumhauer*, (*M. M.*) De Landbouwkolonie te Mettray. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 721

*Becker*, (*K. F.*) Verhalen uit de oude Wereld. Iste D. Devent. bij *J. de Lange.* 549

*Beets*, (*N.*) De Christen bij en op het ziekbed. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 56

Behandeling van verschillende vraagstukken uit het Burgerlijk Wetboek. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 693

*Bennett*, (*J. R.*) De heete Hersenwaterzucht. Alkm. bij *H. J. van Vloten.* 433

*Bergh*, (*L. Ph. C. van den*) Proeve van een kritisch Woordenboek der Nederlandsche Mythologie. Utr. bij *L. E. Bosch. en Zoon.* 231

*Berghege*, *Hz.*, (*A. R.*) *Abraham's* opvoeding tot Vader der Geloovigen. Rott. bij *van der Meer en Verbruggen.* 252

*Best*, (*P.*) Handboekje ten behoeve der groote Schoolkaart van Europa. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 580

*Beijer*, (*J. C.*) Leerboek der algemeene Aardrijksbeschrijving. Aflev. 3—6. 's Gravenh. en Amst. bij *de Gebr. van Cleef.* 392

*Beijerman*, (*H.*) *Oldenbarneveld*, de Staten van Holland en *Leycester*. Devent. bij *A. ter Gunne.* 540

——— ——— (Vervolg en slot.) 587

*Blanken*, (*G. C. van Balen*) Leerredenen ten gebruike bij de Godsdienstoefeningen op Zijner Majesteits Schepen van Oorlog enz. II Deelen. Leyd. bij *D. J. Couvée.* 154

*Blessington.* (*Van*) *Meredith.* II Deelen. Arnh. bij *J. A. Nijhoff.* 277

Blikken in de Wereld. Amst. bij de Wed. *L. van Hulst en Zoon.* 327

*Bosdijk*, (*J. F.*) De Amsterd. Plantaadje. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 420

——— ——— Bloemen en Vruchten. Haarl. bij *J. F. van Dobben.* 640

*Boëseken*, geb. *Peltenburg*, Anna van Lint enz. Doesb. bij *A. Mongers en Zoon.* 419

*Bone to pick for the Rev.* C. W. Pauli. (*A*) Amst. bij *de Erven Wijsmuller* en anderen. 732

*Bouché*, (*J. B.*) Christus en de Paus. 's Gravenh. bij *H. C. Susan, CHz.* 385

*Bromminck*, (*J.*) Anitta d'Ulloa enz. Dev. bij *A. ter Gunne.* 418

*Bruin*, (*S. de*) Groote Lotgevallen eener kleine Familie. Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 191

*Bruinier*, (*J. B. H.*) Gelegenheidsrede na vijfentwintigjarige Evangeliedienst. Amst. bij *H. Höveker.* 672

*Bruna*, (*G.*) De groote Kerkhervormer *Maarten Luther.* Zwolle, bij *J. J. Tijl.* 3

*Brunton*, (*M.*) *Helena Percy.* II Deelen. Alkm. bij *H. J. van Vloten.* 376

*Buddingh*, (*S. A.*) Kerkelijke Toespraak. Ter Drukkerij van het Batav. Genootsch. 5

——— ——— Geschiedkundig Overzigt. Batavia. 439

——— ——— Kerkelijke rede. Bij denzelfde. 5

*Bulow*, (*E. von*) Novellen. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 727

*Burger, Jr.*, (*D.*) Phaedo, of de onsterfelijkheid der Ziel. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 74

*Burger, Jr.*, (*D.*) Theaetetus, of de opleiding tot de Wijsbegeerte. Amst. bij denzelfde. 683

*Burgerhoudt*, (*H. J. E.*) De heerlijke kracht van het Evangelie. Schied. bij *J. de Munnik.* 251

*Busch*, (*D. W. H.*) De Vrouw uit een natuur-, ziekte- en geneeskundig oogpunt beschouwd. IIde tot VIIIste D. Amst. bij *H. Frijlink.* 259

*Buul*, (*J. H. van*) *Petrus Tamburini*, het ware denkbeeld van den H. Stoel. Utr. bij *Kemink en Zoon.* 343

C.

*Capefigue*, Leven en bedrijf van eenige beroemde Staatsmannen. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 714

*Capelle*, (*J. van de*) Het Beleg en de Moord van Oudewater in 1575. II Deelen. Amst. bij *G. Portielje.* 717

*Cate*, (*S. Blaupot ten*) Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland. Iste D. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 622

*Charante*, (*N. A. van*) Zes Kinderpreken. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 206

*Christemeijer*, (*J. B.*) Schaduwbeelden. Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 238

Christen, (De) beschouwd in sommige van zijne betrekkingen tot de Kerk, de Maatschappij en het Huisgezin. Gron. bij *J. Oomkens, Jzoon.* 110

Christophilus, Nijmeg. bij *J. F. Thieme.* 36

*Clarisse*, (*J.*) Voor Jongelingen. Tweede Druk. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 131

*Clavel*, (*F. F. B.*) Geschiedenis der Godsdiensten enz. II Deelen. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 486

*Cohen*, (*L. Ali*) Nieuw statistisch-geneeskundig Jaarboekje voor het Koningrijk der Nederlanden, voor 1847. Gorinch. bij *J. Noorduyn en Zoon.* 629

*Coquerel*, (*C.*) De Kerken der Woestijn enz. IIde D. Gron. bij *M. Smit.* 471

*Costa*, (*I. da*) Bilderdijk's Epos. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 362

Cursus (De) van 1 Sept. 1845 tot 30 Junij 1846. Utr. bij *J G. van Terveen en Zoon.* 255

## D.

Daadzaken betrekkelijk de Graanwet. Gron. bij *C. M. van Bolhuis Hoitsema.* 723

*Dann*, (*C. A.*) Het ééne noodige voor Dienstboden. Amst. bij *C. F. Stemler.* 731

*Dassen*, *J.H.zoon.*, (*M.*) Handboek voor de Leer van de Krachten der Geneesmiddelen. II Deelen. Gron. bij *A. Oomkens*, *J.zoon.* 346

———————— (Vervolg en slot.) 387

*Dermout*, (*J. I.*) Tiental Leerredenen. Dordr. bij *Blussé en van Braam.* 49

*Dieckmann*, (*C. H.*) Handleiding tot opwekking van het gevoel voor Schoonheid en Smaak. Gron. bij *J. Römelingh.* 130

*Donckerman*, (*F. H. L.*) Gedenkspreuken. Utr. bij *v. Paddenburg en Comp.* 729

*Dornau*, (*J.*) De donkere Rozen. II Deelen. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 330

*Duparc*, (*H. M.*) Bedenkingen. Leeuw. bij *J. J. van Gelder.* 693

*Duynhoven*, (*T. van*) Een wandelend Christen, zoekende naar gronden van rust. 's Hertogenb. bij *Gebr. Muller.* 345

## E.

Echo (De) der beste buitenlandsche Schrijvers. N°. 1, 2, 3, 4, 7 en 8. Zaltbommel, bij *J. P. Crol.* 647

*Eekma*, (*O. J.*) Amerika. Loevestein. Maastr. bij *W. J. van Haren Noman.* 191

*Eichstorff*, (*P. F. L. C. von*) Het Pinksterfeest. Nieuwed. bij *C. Bakker*, *Bz.* 501

*Eikenhorst*, (*L. van*) De Verborgenheden van Amsterdam. IV Deelen. Amst. bij *S. H. Spree.* 141

*Eldik* (*C. van*) en *S. J. Galama*, Nieuw practisch Tijdschrift voor 1847. Gorinch. bij *J. Noorduyn en Zoon.* 212

Eliza, de Vrouw, gelijk zij behoort te zijn. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 379

*Ellis*, (*Mrs.*) *Louize Temple.* Amst. bij *P. N. van Kampen.* 697

*Elst*, (*Jeremias*) Zeven Klaagliederen. Haarl. bij *J. B. van Loghem*, *Jr.* 468

*Engelen*, (*A. W.*) Wandelingen door Gelderland enz. Gron. bij *W. van Boekeren.* 599

*Etlar*, (*Carit*) De twee Studenten. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 465

F.

*Flygare-Carlén*,(*E.*) Wie is de Bruidegom? II Deelen. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 94

——————— Paul Werning. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 236

——————— De Overburen. Nieuwed. bij *C. Bakker, Bz.* 237

*Fraenkel*, (*L.*) Beknopt Handboek der Natuurkunde van den Mensch. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 309

G.

*Gallé*, (*F. J.*) Vaderlijke Uitboezemingen. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 504

*Garnier*, (*J.*) *Richard Cobden*, het Verbond en de Bondgenooten. Rotterd. bij *H. A. Kramers.* 451

*Gasparin*, (*A. de*) Het Huwelijk, beschouwd in het licht des Christendoms. III Deelen. 's Gravenh. bij *K. Fuhri.* 274

Gedichtjes, (Losse) door eenen Israëliet. Amst. bij *G. van Peursem.* 465

*Graaff*, (*M. H. de*) Landbouw, Fabrijkwezen en Koophandel in Nederland. Leeuw. bij *D. Meindersma, Wz.* 224

——————— De wederoprigting der Gilden. Gorinch. bij *H. Horneer.* 723

*Gravemeijer*, (*H. E.*) Jezus gelijkenis van het onkruid des akkers. Winsch. bij *H. V. Huisingh.* 705

*Grey*, De Boezemvriendin. II Deelen. Amst. bij *de Wed. L. van Hulst en Zoon.* 189

*Groot*, (*P. Hofstede de*) Behoort de Staat het Christelijk beginsel in het lager Onderwijs te verwijderen of te behouden? Gron. bij *A. L. Scholtens.* 65

——————— Het belang der Volksopvoeding. Gron. bij *J. Oomkens J. Zoon.* 66

——————— Wenken over de eigene Studie. Gron. bij *C. M. van Bolhuis Hoitsema.* 66

——————— *Jezus Christus*, de grond van de eenheid der Christelijke kerk. Gron. bij *M. Smit.* 102

——————— Voorlezingen over de Ge-

schiedenis der Opvoeding des Menschdoms door God. Iste Stuk. Gron. bij *A. L. Scholtens.* 149
——————————— De zending door de Gemeente, enz. Gron. bij *J. Oomkens J. Zoon.* 569
*Groshans*, (*G. Ph. F.*) Verslag over de inwendige Clieniek der Clinische School te Rotterdam. Amst. bij *J. H. en G. van Heteren.* 255
Gunnar, of de gevolgen van een' enkelen misstap. II Deelen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 374

H.

*Haakman*, (*G. C.*) Rhenen en omstreken. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 689
*Hagenbach*, (*K. R.*) Het wezen en de geschiedenis der Hervorming. X Deelen, met een Aanhangsel. Rotterd. bij *van der Meer en Verbruggen.* 428
*Hall*, (*S. C.*) De Withemden. II Deelen, Amst. bij *P. N. van Kampen.* 510
*Halmael, Jr.* (*A. van*) *Henri Picard* of de Nederlandsche Zanger te Parijs. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 33
*Hamelberg*, (*H. A.*) Verzameling van stukken, ter vertaling in het Engelsch. III Stukken. Dordr. bij *H. Lagerwey.* 95
*Hanke, geb. Arndt.* (*H.*) De Pleegdochters. Zutph. bij *A. E. C. van Someren.* 283
*Harting*, (*P.*) Bijdragen tot de Geschiedenis der Mikroskoopen. Utr. bij *van Paddenburg en Comp.* 399
*Hasebroek*, (*J. P.*) Leerredenen. Breda, bij *Broese en Comp.* 285
——————————— Vervolg en slot. 333
*Haselhoff*, (*H. W.*) De vernietigde Vloek. Leeuw. bij *L. Schierbeek.* 278
*Hecker*, (*W.*) Inleidingsrede over de ontwikkeling van den Geest. Gron. bij *M. van Bolhuis Hoitsema.* 440
*Heldring*, (*O. G.*) Binnen- en Buitenlandsche Kolonisatie. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 720
*Hembyse en Willem van Oranje.* IIde D. Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 460
*Hengel*, (*W. A. van*) Toespraak bij het graf van *Johannes Clarisse.* Leyd. bij *H. W. Hazenberg en Comp.* 33
*Henle*, (*J.*) Handboek der rationele Pathologie. Iste D. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 306
——————— Algem. Ontleedkunde. 1—4 Aflev. Amst. bij *H. Frijlink.* 680
*Henoch*, (*E.*) Klinische Ervaringen. Utr. bij *J. G. Terveen en Zoon.* 302

*Herbert*, *Esq.* (*H. Wm.*) *Olivier Cromwell.* II Deelen. Middelb. bij *J. C. en W. Altorffer.* 132
Herinneringen uit het leven van een' Hulpprediker. Amst. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 184
*Herlossohn*, (*C.*) *Wallensteins* eerste liefde. II Deelen. Nieuwed. bij *C. Bakker.* 94
*Hesse*, (*F. J.*) Leerrede naar Rom. V: 3b—5. Leeuw. bij *L. Schierbeek.* 341
Het Christendom erkent geen bijgeloof. Rotterd. bij *H. T. Hendriksen.* 382
Het licht van het Evangelie. 's Gravenh. bij *A. Kloots en Comp.* 432
*Heyningen*, (*H. van*) De onfeilbaarheid der Apostelen. Utr. bij *W. H. van Heyningen.* 97
*Hirschig*, *Cz.* (*A.*) Eenige Vragen, Bedenkingen en Wenken, enz. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 226
*Hoëvell*, (*W. R. van*) De Bijbel in Indië. Batavia, ter Drukkerij van het Bataviaasch Genootschap. 453
*Hoeven*, (*J. van der*) Redevoeringen en Verhandelingen. Amst. bij de *Wed. R. Stemvers.* 23
*Hooijer*, (*C.*) Kerkelijke Wetten voor de Hervormden in het Koningrijk der Nederlanden. Zalt-Bommel, bij *J. Noman en Zoon.* 297
———— ———— *Nicolaas Ruychaver.* II. Deelen. Amst. bij *Joh. van der Hey en Zoon.* 329
*Honig*, *Isz. Jr.* (*J.*) Romantische Tafereelen. II Deelen. Zaand. bij *J. Heynis.* 700
*Hugenholtz*, (*P. H.*) Feestrede bij het vijftigjarig bestaan van het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Rotterd. bij *M. Wijt en Zoonen.* 674

I.

*Ideler*, (*K. W.*) Levensschetsen van merkwaardige Krankzinnigen. Amst. bij *S. J. Prins.* 499
Inrigting (De) voor Onderwijs, enz. 1846. N°. I. Amst. bij *M. Schooneveld en Zoon.* 401

J.

Jaarboekje (Zaanlandsch) VII Jaar. Zaand. bij *J. Heynis*, *Tz.* 48
———— voor de Stad en het Kanton Schiedam. Schied. bij *P. J. van Dijk.* 240
*James*, (*G. P. R.*) *Richard van Woodville*, of de Slag van Agrincourt. III Deelen. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 277
———— ———— De Sluiker. Amst. bij *D. H. Fikkert.* 511

*Jentink*, (*M. A.*) Proeve eener zielkundige verklaring van Jezus lijden. Leyd. bij de *Wed. D. du Saar.* 108
———————— Brieven van Bato en Gruno. Leyd. bij *C. C. van der Hoek.* 478
*Jonge*, (*J. C. de*) Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen. VIde D. Iste St. 's Gravenh. en Amst. bij *Gebr. van Cleef.* 634

K.

*Kate*, (*J. J. L. ten*) Legenden en Mengelpoëzij. Monnikend. bij *J. L van Marle.* 171
Keizer (De) Tching Tih en zijne Hovelingen. II Deelen. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 509
*Kemp*, (*C. M. van der*) *Maurits van Nassau.* IIde D. Rotterd. bij *van der Meer en Verbruggen.* 216
*Keppel*, (*H.*) Togten naar Borneo van *Jacob Brooke.* II Deelen. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 372
Kern (De) des Bijbels, of de zakelijke inhoud van Gods woord. IIde Stukje. Amst. bij *C. J. Borleffs.* 211
Kern van Levenswijsheid, enz. Amst. bij *G. Portielje.* 456
Kerkelijke rede, gehouden ter plegtige inwijding van het Kerkgebouw te Buitenzorg. Batavia ter *Landsdrukkerij.* 5
Kerkvergadering (De) van Trente. Utr. bij *W. A. van Heyningen.* 106
*Kist*, (*N. C.*) Het Nederlandsche Bijbelgenootschap in 1846. Leid. bij *S. en J. Luchtmans.* 31
*Kneppelhout*, (*J.*) Verhalen. 's Gravenh. bij *J. L. van der Vliet.* 280
*Knoop*, (*W. J.*) Beschouwingen over Siborne's Geschiedenis van den Oorlog. Breda, bij *van Gulick en Hermans.* 128
*Koetsveld*, (*C. E. van*) De Oudejaarsavond. Tweede Druk. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 210
———————— De Vriend der Kranken. Amst. bij *Ipenbuur* en *van Seldam.* 210
———————— Verkorte uitgave. Bij dezelfden. 211
———————— Godsdienstige en Zedelijke Novellen. Schoonh. en 's Gravenh. bij *S. E. van Nooten en K. Fuhri.* 727
*Koning*, (*D. de*) Biddag—Kermis. Rotterd. bij *Mensing en van Westreenen.* 467
*Koster*, (*P.*) *Adolf van Meliskerke* bij het beleg van Middelburg. Amst. bij *C. F. Stemler.* 235
*Kuranda*, (*Ignaz*) België, sedert de omwenteling in 1830. II Deelen. Amst. bij *H. Frijlink.* 310

*Kwantes*, (*J.*) Beknopt overzigt, enz. Derde Druk. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 716

L.

Landverhuizing, (Over de) in 't algemeen en die naar de Nederlandsche Indiën in 't bijzonder. Devent. bij *A. ter Gunne.* 449

*Lastdrager*, (*A. J.*) Belegering en verdediging des Kasteels van Antwerpen. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 497

*Lavater*, (*J. C.*) Het beeld van eenen stille in den lande. Tweede Druk. Amst. bij *W. Willems.* 715

*Ledeganck*, (*C.*) De drie Zustersteden. Gent, bij *H. Hoste.* 728

*Lennep*, (*J. van*) Ruwaardes Geertruida. Amst. bij *P. Meijer Warnars.* 89

*Leonhard*, (*K. C. V. von*) Leiddraad tot onderrigt in de populaire Geologie, enz. Amst. bij *C. G. Sulpke.* 532

Levensverhaal van *Frederik Douglas* enz. Rotterd. bij *H. A. Kramers.* 455

*Lever*, (*C.*) Zonderlinge Lotgevallen en Ontmoetingen van *Charles O'Malley.* Amst. bij *H. Frijlink.* 187

——— *O'Donohu.* II Deelen. Nieuwed. bij *C. Bakker, Bz.* 187

*Limburg Brouwer*, (*P. van*) Cesar en zijne Tijdgenooten. IV D. Gron. bij *W. van Boekeren.* 163

*Levin*, (*J.*) De Ziekten onzer Huisdieren. Zwolle, bij *J. J. Tijl.* 529

M.

*Marryat*, *Percival Keene.* II Deelen. Gron. bij *A. L. Scholtens.* 95

*Mauvillon*, (*F. W. von*) De Oppositie en hare organen. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 495

*Mayor*, (*M.*) Genees en Heelkunde voor het Volk. Utr. bij *C. van der Post.* 675

*Meerten*, geb. *Schilperoort*, (*A. B. van*) Het gedachtenismaal des Heeren. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 707

Merkwaardige Misdaden van vroeger en later tijd. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 500

*Meyboom*, (*L. S. P.*) Voorlezing, enz. Nijmeg. bij *D. J. Haspels.* 594

*Meijer*, (*J. D.*) Verhandelingen. II Deelen. 's Gravenh. bij *Gebr. Belinfante.* 719

*Michelet*, (*J.*) Over den Priester, de Vrouw en het Huisgezin. Amst. bij *D. H. Fikkert.* 206

*Mock*, (*J.*) De begrooting van Oorlog getoetst. Leid. bij *S. en J. Luchtmans.* 547

*Moens*, (*P.*) Eenige gedichtjes voor kinderen. Amst. bij *A. B. Saakes.* 730
*Moll*, (*W.*) Geschiedenis van het kerkelijke leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen. Amst. bij *S. J. Prins.* 522
*Moorrees*, (*J. P. G.*) Landverhuizing uit een volkshuishoudkundig oogpunt beschouwd. Devent. bij *A. ter Gunne.* 449
*Monod*, (*A.*) Theodoor en Lucile. Amst. bij *S. J. Prins.* 506

N.

*Nieuwenhuis*, (*F. J. Domela*) Gebedenboekje voor Christenen. Utr. bij *W. H. van Heyningen.* 6
———————————— Oratio de varia mutatione. Traj. ad Rhenum apud *W. H. van Heynigen.* 106
———————————— Redevoering, vertaald door *J. Tideman.* Bij denzelfde. 107
*Noordewier*, (*M. J.*) Crito. Een dialoog van Plato Gron. bij *J. B. Wolters.* 74
*Nijhoff*, (*Is. An.*) Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland. IV D. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 685
*Nijhoff*, (*J. L.*) Nagelaten Leerredenen. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 701

O.

Ons Dorp. Schetsen en Teekeningen door Th.... Gron. bij *A. L. Scholtens.* 138
Onschendbaarheid des Konings. 's Gravenh. bij *de Erven Doorman.* 637
*Oosterzee*, (*H. M. C. van*) Leerrede over Joh. VI: 5. 's Hertogenb. bij *Gebr. Muller.* 317
*Oosterzee*, (*J. J. van*) Leerredenen. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 513
———————— (Vervolg.) 557
———————— (Vervolg.) 605
———————— (Vervolg en slot.) 653
Over Volksverhuizingen in het algemeen en over die naar Noord-Amerika in het bijzonder. Amst. bij *D. H. Fikkert.* 449
Overzigt der Landbouw-Scheikunde voor Nederlanders. Zwolle, bij *W. E. J. Tjeenk Willink.* 129

P.

*Pajot*, Over de uitwerking der inademing van Etherdampen. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 479

*Palm*, (*H. van der*) Verhandelingen, Redevoeringen en losse Geschriften. Vde D. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 351

*Pape*, (*C. W.*) Leerrede over Gen. XI: 8ª. Heusd. bij *A. F. G. de Pinéda.* 293

*Pareau*, (*L. G.*) Hermeneutica Codicis Sacri. Gron. apud *J. Oomkens, J. fil.* 421

*Pareau*, (*A. H.*) Een woord van Christelijke opwekking, enz. Nieuwe uitgave. Devent. bij *J. de Lange.* 572

———— Leerrede over Joh. XIII: 17. Gron. bij *J. Oomkens, Jz.* 703

*Parson*, (*P.*) Voor rijk en arm. Amst. bij *J. H. en G. van Heteren.* 651

*Paul*, (*Jean*) Zie opwaarts, om en in u! Gron. bij *W. van Boekeren.* 415

———— De Vlieger. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 643

———— *Levana.* Amst. bij *G. Portielje.* 643

———— *Egidius Zebedeus Fixlein.* Arnh. bij *I. A. Nijhoff.* 643

*Pennink*, (*J. J.*) Natuur- en zedekundige Gezondheidsleer voor den beschaafden stand. Devent. bij *A. ter Gunne.* 111

Pleegdochter, (De) of de Zegepraal der Kinderliefde. Amst. bij *D. H. Fikkert.* 650

*Portielje*, (*D. A.*) *en M. A. Vissering*, Geschiedenis der Tariefshervorming in *Engeland.* Amst. bij *P. N. van Kampen.* 265

Proponent, (De) of het leven van een' jeugdigen Godgeleerde. Gron. bij *M. Smit.* 182

Proeve van Onderzoek over het verschil tusschen den voormaligen en hedendaagschen vorm van Procederen. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 481

*Puckler Muskau*, *Mehemed Ali* en deszelfs gebied. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 355

R.

*Ramaer*. (*J. N.*) Voorlezing over den terugkeer der Krankzinnigheid. Rotterd. bij *H. A. Kramers.* 18

*Rau*, (*H.*) De Keizer en de Hofnar. III Deelen. Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 418

Regtsgeding tegen *Christianus Gepkens*, enz. Bij dezelfden. 145

Regtsgeding tegen *Jan ter Linde*, enz. Arnh. bij *J. Az. Doijer en G. van Eldik Thieme.* 442

*Reudleur*, (*R. T. F.*) Biddagsrede. 's Gravenh. bij *de Erven Doorman.* 570
*Rhijn*, (*L. J. van*) Aandenken aan zijne Land- en Geloofsgenooten. Rotterd. bij *van der Meer en Verbruggen.* 57
*Ridder*, (*J. Herman de*) De kerkelijke viering van een gedenkwaardigen dag, enz. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 571
*Röbbelen*, (*A. H.*) Aanwijzing der voornaamste leefregels. 1e St. Leeuw. bij *J. J. van Gelder.* 111
*Rosini*, (*G.*) Graaf Ugolino della Gherardesca, enz. II Deelen. Devent. bij *M. Ballot.* 507
*Rotteck*, (*C. von*) Wereldgeschiedenis voor alle standen. II—IVde D. Gron. bij *J. Römelingh.* 397

S.

*Schele*, (*A. D. van Buren*) De Keizersdochter. Amst. bij *D. H. Fikkert.* 512
*Scheltema*, (*P.*) De Beurs van Amsterdam. Amst. bij *G. Portielje.* 320
———— Hendrik van Brederode te Amsterdam in 1567. Amst. bij *G. Portielje.* 360
*Scheltema*, (*C. S. Adama van*) Geertruida, of de liefde des Geloofs. II Deelen. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 550
Schetsen uit de Kosterie te Kleihuizen. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 185
*Schlosser*, (*P. C.*) Geschiedenis der achtiende eeuw. IX en Xde D. Gron. bij *W. van Boekeren.* 406
*Schmidt*, (*K. C. G.*) De Zegepraal des Christendoms. II Deelen. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 161
Scholten, (H.) *Oratio de pugna Theologiam. Lugdunum Batavorum* apud P. Engels. 469
*Schotel*, (*J. G. D.*) Floris I en II van Pallandt. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 318
———— (Brief van) aan Prof. *G. W. Vreede.* 's Hertogenb. bij *Gebr. Muller.* 691
*Sealsfield*, (*C.*) Het blanke meisje onder de roodhuiden. II Deelen. Amst. bij *J. D. Sijbrandi.* 602
*Selberg*, (*E.*) Reis naar het Eiland Java. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 598
*Senden*, (*G. H. van*) Leerredenen over de Feeststoffen. Zwolle bij *J. J. Tijl.* 203
Schetsen der Algemeene Geschiedenis. Iste Stuk. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 712
*Spall*, (*T. van*) De Mensch in de Wereld. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 324

*Spall*, (*T. van*) Herinnering aan onze Christelijke belijdenis. Bij denzelfde. 433
*Spitta*, (*C. T. J.*) Bijbelsche Overdenkingen. Gron. bij *M. Smit*. 249
*Sporschill*, (*J.*) Geschiedenis der Kruistogten. II Deelen. Amst. bij *M. H. Binger*. 80
———— Geschiedenis der Katholieke Kerk. Iste Aflev. Amst. Bij denzelfde. 117
———— Geschiedenis van den dertigjagen Oorlog. II Deelen. Nijmeg. bij *C. A. Vieweg*. 688
Stem (Eene) uit Oost-Indië. 's Gravenh. bij *de Erven Doorman*. 637
*Steinmetz*, (*L. A. Schroeder*) Algemeene Grondbeginselen der Aardrijkskunde. Gron. bij *W. van Boekeren*. 578
Stephanische (De) Landverhuizing. Amst. bij *D. H. Fikkert*. 449
Sterk, (A. Elink) *Liberté du Commerce. La Haye*, chez W. P. van Stockum. 547
*Storm*, (*W.*) Bundel Leerredenen. Delft, bij *J E. Heringa*. 1
*Sturler*, (*W. L. de*) Redevoering over de luchtstreek van Java. Gron. bij *J. Oomkens, Jz*. 533
*Superville*, (*D. M. de*) Geschiedkundige Verhandelingen. Middelb. bij *J. C. en W. Altorffer*. 127
*Swalue*, (*E. B.*) De daden der Zeeuwen gedurende den opstand tegen Spanje. Amst. bij *P. N. van Kampen*. 25
*Swiers*, (*J. J.*) Het heil in Christus. Gron. bij *M. Smit*. 101
———— Waarom is de gekruisigde Christus zoo belangrijk voor zijne Gemeente? Gron. Bij denzelfde. 102
———— Eenvoudig onderwijs over den weg der zaligheid. Gron. Bij denzelfde. 386

T.

*Tacitus*, (*C.*) Boeksken van de Geleegenheit, Zeeden en Volken van Germanië. Leid. bij *P. Engels*. 486
*Tadama*, (*R. W.*) De waarheid aangaande Ludolf van den Berg. Arnh. bij *J. A. Nijhoff*. 715
*Thoden van Velzen*, (*U. W.*) Uw koningrijk kome. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar*. 6
———— Het leven en sterven van *R. Passchiers van Dijk*. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar*. 180
———— Het Evangelie aan de dooden verkondigd? Nijmeg. bij *J. F. Thieme*. 193
———— Tafereelen uit de Openbaring van Johannes. Gron. bij *W. van Boekeren*. 377

Twee Brieven over Weldadigheid, enz. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 273
Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in Neêrland's Indië. Eerste Jaargang. I. Batavia *ter drukkerij van het Bataviaasch Genootschap.* 294

II. Aldaar. 452

U.

*Uhlich*, Zestal Leerredenen over het Koningrijk der Hemelen. Utr. bij *van Paddenburg en Comp.* 160
*Ullman*, (*C.*) Onpartijdige gedachten over de Duitsch-Katholieke beweging. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 107
*Uije Pieterse*, (*Th. van*) Handleiding tot beoefening van het Notarisambt. Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 399

V.

*Veegens*, (*D.*) De Bloemlezing uit Nederlandsche Prozaschrijvers. Iste Stuk, Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 642
*Velde*, (*C. F. van de*) De Bruid van den Doode. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 650
*Veldwijk*, (*H. J.*) Leerrede. Arnh. bij *W. van der Wiel.* 316
Verscheidenheden betrekkelijk booze kunsten en wetenschappen. Kamp. bij *K. van Hulst.* 448
Versjes voor Kinderen, enz. Dev. bij *M. Ballot.* 730
Vergeet mij niet. Amst. bij *Gebr. Diederichs.* 43
*Verwey*, (*W.*) De Lijkzang van David op Saul en Jonathan. Gron. bij *P. van Zweeden.* 639
Verzameling (Tweede) van Regtsgeleerde Adviezen. 's Gravenh. en Amst. bij *de Gebr. van Cleef.* 260
*Veth*, (*P. J.*) Beknopte Hebreeuwsche Spraakkunst. Amst. bij *A. W. Rietveld.* 441
Vinke, (G.) *Dissertatio theologica de Christi e cruce pendentis, enz. Trajecti ad Rhenum*, apud Kemink et filium. 241
Vinke, (H. E.) *Libri Symbolici Ecclesiae Reformatae Nederlandicae. Trajecti ad Rhenum* apud J. G. van Terveen en Zoon. 246
*Vogt*, (C.) Brieven over de Natuurkunde van den Mensch. IIde Stuk. Alkm. bij *H. J. van Vloten.* 68
*Vries*, *A. Z.* (*G. de*) De wetgevende magt der plaatselijke besturen. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 72
Vrolijke tooneelen uit het Leven van Heldewijs. Middelb. bij *E. Hendrikse.* 332

## W.

*Waal*, (*Is. de*) Handleiding, enz. Middelb. bij *van Benthem en Jutting*. 6
Wat moet het zwaarste wegen? Devent. bij *A. ter Gunne*. 720
*Warren*, (*S.*) Lotwisseling, of 10,000 Pond Sterlings 's jaars. III Deelen. Devent. bij *M. Ballot*. 645
*Waterman*, (*J.*) Handboek der Bijbelsche Aardrijkskunde, enz. Kamp. bij *Geb. Fels*. 573
Waarschuwing, enz. Leid. bij *P. Engels*. 380
Wegwijzer en Raadgever voor Landverhuizers naar Noord-Amerika, Zwijnd. bij *J. Boden*. 234
*Weil*, (*G.*) Mohammed de Profeet. Amst. bij *J. M. E Meijer*. 413
*Wetterberg*, (*C. A.*) De Hulpprediker. Nieuwed. bij *C. Bakker, Bz.* 183
*Whithead*, (*Ch.*) De Graaf van Essex. II Deelen. Bij denzelfde. 699
*Williams*, (*J.*) Chillon. II Deelen. Gron. bij *W. van Boekeren*. 725
*Wildenhahn*, (*C. A.*) Spener te Dresden. II Deelen. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon*. 277
*Willkom*, (*E.*). Een Keizer en zijn Veldheer. III Deelen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn*. 601

## Z.

Zeemagt, (De) beschouwd in verband met de Oostindische Bezittingen van het Rijk. 's Gravenh. bij *de Erven Doorman*. 548
*Zeggelen*, (*W. J. van*) Lach en Luim. Haarl. bij *A. C. Kruseman*. 91
*Zimmerman*, (*J. M.*) De Menschenpokken. Alkm. bij *H. J. van Vloten*. 60
*Zschokke*, (*H.*) Groote Kleinigheden. Gron. bij *H. R. Roelfsema*. 378

# *MENGELWERK,*

VOOR

1847.

# VADERLANDSCHE
# LETTEROEFENINGEN,
OF
## TIJDSCHRIFT
VAN
## KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,
WAARIN DE
## BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

## *MENGELWERK,*

*tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.*

---

TWEEDE STUK.

VOOR

1847.

## *MENGELWERK.*

---

*Te AMSTERDAM, bij*
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
*en*
J. W. IJNTEMA.
1847.

# INHOUD

VAN HET

# MENGELWERK.


Mijne Gedachten over het Mozaïsch Verhaal der zesdaagsche Schepping. Door ABR. NOORDBERGH. Bl. 1

MARIA-Vereering in *Zeeland:* eene Bijdrage tot het Boek van Ds. J. A. M. MENSINGA. 19

De *Hekla.* Door IDA PFEIFFER. 32

Een Uitstapje naar het Eiland *Elba.* 36

Een opmerkelijk Voorval uit het Strafregt. 39

*Amerikaansche* Spoorwegen. 42

Eene Kindermarkt. 43

MARAT's Dood. 44

Profetie over dansende Dames. 45

Bij de inwisseling van de oude Guldensstukken. Door G. VAN REYN. *Dichtstukje.* 45

Snuiven, rooken, pruimen. 46

Waarop zijt ge trotsch? 48

Rapport van den Heer M. H. DE GRAAFF over de in 1846 te *Parijs* gehoudene Tentoonstelling van Voorwerpen van Chinesche Nijverheid, uit *China* medegebragt. *Fragment.* 49

*Zoo zijn er,* en: *De Tijd.* 73

De Overstrooming te *St. Petersburg* in 1824. Uit de Herinneringen van een' Ooggetuige. 82

De ongunstige zijde der vorderingen van het onderlinge verkeer der Volken en van de nijverheid in de nieuwere tijden. 86

Proeven van Zedelijken Moed, dagelijks van toepassing. 91

Eene ambulante *Fransche* KENAU. 93

Weder een Wonderkind. 94

Anecdote van C. M. VON WEBER. 95

De Ooijevaars te *Dijhrenfurt.* 95

MAHOMED. } *Puntdichten.* 96
*In vino veritas.* }

Opmerkingen over de zedelijke waarde van het Duël. Door J. D. STETTEROGGE, Predikant te *Zierikzee.* 97

Zielsziekte. 104
Huiselijk Leven in het Oosten. Uit een nog ongedrukt werk van *Mistress* POOLE. 111
De Pest te *Moskou* van 1770 tot 1772. 121
ELOY. Legende uit de VIIde Eeuw. Door W. H. WARNSINCK, BZ. 129
Sympathie. 139
De *Bohon-Upas*. 142
LESSING's wraak. 142
Heldenwensch. 142
Eene jonge Toonkunstenares. 143
Speculatie op Oneerlijkheid. 144
Rolwisseling. *Puntdicht*. 144
De *Indiërs*. Redevoering. Door G. H. VAN SENDEN. 145
Huiselijk Leven in het Oosten. (*Vervolg van bl.* 120.) 169
Schetsen van *Londen*. 175
EVELINA. *Verhaal*. 181
Het Spreekwoord: *'t Is een Profeet, die brood eet*, toegelicht door J. P. SPRENGER VAN EYK. 192
Kindertrouw en Vrouwenlist. 193
Ieder is Aristocraat. 194
Een originele Vlock. 194
Eene nieuwe soort van Bedeelden. 195
Middel tot beschaving. 195
De onkundige Leermeester. 195
Anecdote uit het Leven van PITT. 195
Eene stem uit *Noord-Amerika*. 196
Verschil van smaak. *Puntdicht*. 196
Redevoering over het Leven van PLATO. Door Dr. D. BURGER, JR. 197
Huiselijk Leven in het Oosten. (*Vervolg en slot van bl.* 175.) 219
Een Avond bij den Heer GUIZOT. 225
Nog eene Bijdrage nopens het Duël. 228
EVELINA. (*Vervolg en slot van bl.* 192.) 230
Geschiedenis van den *Mexikaanschen* Stier en den *Franschen* Tijger. 241
Lord BYRON in de tobbe. 244
Nieuw Bluschmiddel. 246
Geografische kunde. 247
Vaderlandsliefde van eene vreemde soort. 247
Vroom Antwoord. 248
Oorsprong van de benaming *Fidibus*. 248
Iets over de Ridderschap uit de Middeleeuwen. 249
De *Britsche* Kolonie *Singapore*. (*Singhapoera*.) 267
De Man met het IJzeren Masker. Door FREDERIK ADAMI. 276
De *Canut*. Eene Levensschets. 285

De bedreiging van den *Turkschen* Keizer tot vernietiging der stad *Krakau* in 1621 niet volvoerd. Medegedeeld door den Heer G. LAMBERTS. 291
De gewapende Oogen. 294
Geen gehoorzaamheid zonder toestemming. 294
's Werelds Apotheek. *Dichtstukje.* 294
Getuigschrift voor vele hedendaagsche Dienstmaagden. 296
Iets uit het werk van THOMAS HOPE: *An Historical Essay on Architecture.* Oorsprong der Vrijmetselarij. 297
De *Britsche* Kolonie *Singapore.* (*Singhapoera.*) (*Vervolg en slot van bl.* 276.) 311
Nog iets over het Duël. Aanspraak van den Bisschop LOSPEAU, in 1719, aan LODEWIJK XV. 322
De *Canut.* (*Vervolg en slot van bl.* 291.) 324
De Weduwe van vijf Mannen. 334
Nog iets over den vermoedelijken oorsprong van het Spreekwoord: *'t Is een Profeet, die brood eet.* Medegedeeld door C. D. VIEHOFF, te *Monnickendam.* 339
Het Spreekwoord: *'t Is een Profeet, die brood eet,* nader toegelicht. 340
Afscheidsgroet van M. WESTERMAN, uitgesproken in den *Amsterdamschen* Schouwburg, 15 April 1847, bij zijn aftreden als Tooneelspeler. 341
Hulde aan den Heer M. WESTERMAN, Directeur van gezegden Schouwburg, ter zelfde gelegenheid. 342
Na den Bededag. Door J. J. WIJSMULLER. *Dichtstukje.* 343
Kort en krachtig. 344
Het Onderwijs de dringendste behoefte voor onzen tijd. Verhandeling, door M. D. VAN OTTERLOO, Onderwijzer te *Valburg.* 345
De Val van den *Rosberg.* 362
Iets aangaande het plaveien en reinigen van Straten. Volgens BECKMANN. 369
Het Spreekwoord: *'t Is een Profeet, die brood eet,* toegelicht door W. H. WARNSINCK, BZ. 371
LUCIA. *Verhaal.* 373
Vreeselijker dan eene Hyena. 388
De uitvinding der Luchtbollen. 388
Een wenk voor despotieke Vorsten. 388
Frieschboersche Anecdote. 388
Het Onderwijs de dringendste behoefte voor onzen tijd. (*Vervolg en slot van bl.* 364.) 393
Schildering van het *Fransche* Volk. 403
Brief van den beroemden WALTER SCOTT aan den Zeekapitein BASIL HALL, liggende ter reede van *Portsmouth.* 408

LUCIA. (*Vervolg en slot van bl.* 387.) 410
Herinneringen van eenen honderdjarigen Grijsaard. 424
*Palmijra.* Volgens *Lady* ESTER STANHOPE. 431
BURGER's Graf te *Göttingen.* 433
Dichtregelen ter nagedachtenis van NARET KONING. Door M. WESTERMAN. 435
Aan mijne Kinderen. (In de Lente.) 436
Vaarwel, RACHEL! Door J. W. IJNTEMA. 438
Scheren. 440
Vraag niet te veel. 440
De *Egypters.* Redevoering. Door G. H. VAN SENDEN. 441
Het Rendier. 465
De Toekomst van *Amerika.* 477
Anecdote uit *Oostenrijksch Gallicië.* 478
Regerings- en Levenswijs van ABD-EL-KADER. 479
Bisschop HATTO. *Legende.* Naar LANGBEIN, door J. VAN HARDERWIJK, RZ. 482
HEINRICH VON KLEIST. 485
SUWAROW en KUTAISOW. 486
De Jenever heilzaam voor het Protestantisme. 487
Praktikale Wet tegen het Duël. 487
De Bekwame Schoolmeester. 487
Bijtende zet tegen het Slavenstelsel. 487
Engelsche voortvarendheid. 488
Punctuatie van het Leven. 488
De Vrouw zoo als zij behoort te zijn. 488
Aan een' Tegenschrijver. 488
De *Egypters.* (*Vervolg en slot van bl.* 465.) 489
Getuigenissen van Gevangenen, nopens het Stelsel van Afzondering. Medegedeeld door W. H. WARNSINCK, BZ. 506
Geschiedenis van *Frankrijks* Klimaat. 521
Het Vertelsel (*die Sage*) van TELL. 523
Kindschheid van Koningin ELIZABETH. 524
De groote Diamant in den Schepter des Keizers van *Rusland.* 525
Opium. 427
LUIGIA SANFELICE. Eene Episode uit de *Napolitaansche* Omwenteling van 1799. 528
Het Loterijlot. 534
Het Apendom. Dichtstukje in den trant van Vader CATS. 535
SAULUS. Drie Dagen, in drie Zangen. Door W. H. WARNSINCK, BZ. (*De eerste Dag.*) 537
De *Maleijers* volgens hunnen oorsprong, hunne verspreiding, hunne kolonisatiën, hun karakter, hunne instellingen, den trap hunner beschaving en vorderingen. 545

De Mijnwerken, Bosschen en Bergen van *Peru*. Door J. J. VON TSCHUDI. 557
De Beerenjagt. Uit de *Gedenkschriften eens Overledenen*. 568
De *Pnyx*. 579
Bijdrage tot de Geschiedenis der Heksenprocessen. 581
Het Huis der Grafsteden. Eene historische daadzaak. 583
SAULUS. (*De tweede en derde Dag.*) (*Vervolg en slot van bl.* 545.) 585
De *Maleijers* volgens hunnen oorsprong, enz. (*Vervolg en slot van bl.* 557.) 595
De Mijnwerken, Bosschen en Bergen van *Peru*. (*Vervolg en slot van bl.* 567.) 607
Stemmen uit het Oosten over het mishandelen der Dieren. 622
Artikel 295. *Eene ware Gebeurtenis*. 624
Diplomatische Anecdote. 633
De Godin der Rede. 634
De Muggen en het Kaarslicht. *Dichtstukje*. 635
Over CATO *den Oude*, beschouwd tegenover het Voorgeslacht, zijne Tijdgenooten en de Nakomelingschap, door Dr. H. C. MICHAËLIS, *Rector der Latijnsche Schole te Enkhuizen*. 637
*Panama*, *Nieuw-Grenada* en het ontworpen Kanaal tusschen de beide Zeeën. 652
Iets over het leven en sterven van de vermaarde Cantatrice MALIBRAN. 662
Het gevaarlijke van het bereizen der *Alpen* in den Winter en in de Lente. 666
De Engelsche Clubs. 673
De Muzijk der *Siamezen*. 676
Oordeel over het gebruik van den Aether. 678
Schadelijkheid van het heet eten en drinken. 679
Het ontstaan van het Ballet. 679
Schouwburgsbranden. 680
Tooneelvoorstelling voor de Armen. 681
De schrandere Burgemeester. 681
Aan B. H. BREEDÉ, *Toonèelspeler bij den Koninkl. Nederd. Schouwburg in 's Hage*. Door J. W. IJNTEMA. 682
Een Aap uit het Apen- en Hondenspel tot zijne Toeschouwers. 684
Het Instinkt der Dieren. Redevoering, door K**S*** 685
*Panama*, *Nieuw-Grenada* enz. (*Vervolg en slot van bl.* 661.) 703
PERGOLESI. Eene Schets van JOSEPH SEILER. 711
RICHELIEU als Treurspeldichter. 716

Liefdesgenezing. Verhaal uit den tijd van LODEWIJK XV. 719
Treffend Bewijs. 729
Een Dichter aan de Kaak. 729
Anecdote van NAPOLEON en Madame DE FLEURY. 730
De *Marionetten*. 730
De brutale Modebaarden. *Dichtstukje*. 731
Iets uit het werk van THOMAS HOPE: *An Historical Essay on Architecture*. Over de gewijde Zinnebeelden in de Kerken der eerste Christenen. 733
Tegenbedenkingen op de beoordeeling der *Handleiding tot beoefening van het Notarisambt* van TH. VAN UIJE PIETERSE, door Mr. A. F. SIFFLÉ. 738
*Lyonsche* Tooneelen uit de tijden van het Schrikbewind. 746
REMBRANDT. Eene kunst-historische Schets. 754
JOSSELIJN's vertrek uit het ouderlijke huis. Fragment uit DE LAMARTINE's *Jocelyn*. 757
Aardige beschaming der Onverdraagzaamheid. 762
Het Vertelseltje van Don JUAN. 762
Een echt Engelsch Testament. 762
De Sneeuw. Door W. H. WARNSINCK, Bz. *Dichtstukje*. 763
De driedubbele Snijder. } *Puntdichten*. 764
De arme Dief. }

# MENGELWERK.

## MIJNE GEDACHTEN OVER HET MOZAÏSCH VERHAAL DER ZESDAAGSCHE SCHEPPING.

Wat ik hier wil mededeelen, zal door velen, in wier handen dit stuk mag komen, te naauwernood ingezien, maar niet gelezen worden. Doch daarentegen zal het ook door velen wel gelezen worden. En, ik kom er opentlijk voor uit, juist dit was het, wat ik beoogde, toen ik er eene plaats voor zocht in het *Mengelwerk van de Vaderlandsche Letteroefeningen*, dat het door *velen* zou worden gelezen; ook door velen, onder wier oogen het, elders geplaatst zijnde, misschien niet zou zijn gekomen.

Zij, die vroeger mijne gedachten over het scheppingsverhaal gehoord hebben, zullen ontdekken, dat hier weêr geheel dezelfde denkbeelden voorkomen, hier, ten gevalle van hen, die smaak in zoodanige *lecture* mogen vinden, slechts meer ontwikkeld, en zóó voorgedragen, dat elk, hoop ik, mij zal kunnen vatten. — Doch, om ter zake te komen, mijn plan is, om, na vooraf iets over *den aard en oorsprong* van het Mozaïsch verhaal der zesdaagsche schepping gezegd te hebben, *het standpunt* aan te wijzen, *waarop wij ons te plaatsen hebben*, naar mijn inzien, om dat verhaal wèl te kunnen beoordeelen.

I. Het verhaal, waarover ik wil spreken, waarmede onze Bijbel begint, draagt alle kenmerken, reeds in taal en stijl en vorm, al stellen wij nog den inhoud ter zijde, van uit de hooge oudheid afkomstig te zijn.

Wij ontmoeten het bovendien in het oudste boek der wereld, dat wij kennen. Hier staat het aan 't hoofd van eenige oude *overleveringen*, die in dit boek zijn opgenomen, welke tot de allervroegste tijden der aarde, tot de eerste kindschheid van het menschelijk geslacht opklimmen. En deze overleveringen zelve wijzen ons aan, dat de bij den aanvang verhaalde scheppingsgeschiedenis al

vroeg, lang althans vóór den zondvloed, bekend, en van het eene geslacht aan het andere moet zijn overgeleverd geweest. Want reeds vóór den zondvloed was men niet alleen met de zevendaagsche tijdindeeling *bekend*, maar men schijnt ook aan dezelve toen reeds *gewoon* te zijn geweest, zoodat men er in het dagelijksche leven gebruik van maakte. Zoo lezen wij, wanneer NOACH, volgens 1 *Moz.* VII, het Goddelijk bevel ontvangt, om met zijn huisgezin in de arke te gaan, dat de Heer tot hem zegt: *Over nog zeven dagen zal ik doen regenen op de aarde.*

Naderhand vinden wij H. VIII: 10 aangaande NOACH verhaald, nadat deze de eerste proeven had genomen, om te ontdekken, of de wateren gevallen waren: *En hij verbeidde nog zeven andere dagen;* hetzelfde ook vs. 12. Dit vooronderstelt dan toch wel, dat de scheppingsgeschiedenis, die wel den grond tot deze tijdverdeeling gelegd heeft, onder de menschen, die vóór den zondvloed leefden, reeds lang moet zijn bekend geweest. Of welke andere verklaring zou men daarvoor kunnen vinden, die voor het bedaard oordeelend verstand meer aannemelijk ware?

Wij hebben alzoo gronden genoeg, om aan deze overlevering een' zeer hoogen ouderdom toe te kennen, en haar te brengen tot de vroegste tijden van het menschelijk geslacht.

Als wij nu aan de langlevendheid der vroegste aardbewoners denken, waarvan de meesten eeuwen achter elkander voortleefden, velen zelfs boven de acht- en negenhonderd jaren oud werden, dan behoeven wij ons niet te verwonderen, hoe zoodanig verhaal, van het eene geslacht aan het andere medegedeeld, zóó vele eeuwen lang alleen bij mondelinge overlevering getrouw kon worden bewaard. Men heeft slechts in aanmerking te nemen, dat, zoo als de jaren der menschen, die vóór den zondvloed leefden, zijn opgegeven, de vader van NOACH nog dingen heeft kunnen verhalen, die hem door den stamvader van het menschelijk geslacht, wien hij nog vele jaren moet hebben gekend, waren medegedeeld.

Na den zondvloed leefden de menschen, over 't geheel genomen, zeker vrij wat korter, dan voorheen; evenwel, vooral in de eerste tijden, nog zóó lang, dat niet meer dan de leeftijd van twee geslachten noodig was, om, hetgeen men bij overlevering van de vaderen had ontvangen en zoo vele eeuwen bewaard, daaronder dan wel in de eerste plaats het scheppingsverhaal, tot de aartsvaderlijke familiën, die zich in *Kanaän* vestigden, over te brengen; waarna hetzelve met vader JACOB mag zijn naar *Egypte* gekomen, en toen al spoedig, zoo niet reeds vroeger, (want de schrijfkunst was lang vóór MOZES bekend) in letterschrift mag zijn overgebragt; waardoor het toen dien *blijvenden* vorm verkreeg, waarin MOZES hetzelve opnam.

Maar nu vraagt men: van waar mag deze overlevering, aan wier afkomst uit de hooge oudheid alzoo niet te twijfelen valt, haren *oorsprong* hebben ontleend? En misschien, als wij dit mogten kunnen ontdekken, dat wij dan in staat zijn, om nog eenigzins nader den tijd van haar ontstaan te bepalen.

Het stuk zelf, zoo als 't mij voorkomt, zal ons daarin alweêr kunnen teregt helpen. Want, als wij het op die vraag nog eens bekijken, zoo valt mij in 't oog, dat hetgeen hier aangaande de schepping is medegedeeld zich voordoet als *uit vroeger ontvangen onderwijs*, en wel *uit onderrigtingen van den Hemel zelven ontvangen*, te zijn voortgevloeid. Er komen trekken in voor, die zoodanigen oorsprong kennelijk aanwijzen — wij vinden hier tot zelfs de eigene uitdrukkingen van woorden, waarvan, bij het onderwijs, dat de menschen van den Hemel ontvingen, werd gebruik gemaakt, die nu voortaan in de taal der menschen gangbaar bleven, en voor hen te gewigtiger waren, omdat zij door ELOHIM (*) het eerst waren ge-

(*) Over het woord ELOHIM, de eerste benaming, waaronder het Opperwezen in den Bijbel voorkomt, zou ik hier nog gaarne iets willen laten volgen; maar zou dan misschien voor velen niet verstaanbaar genoeg zijn, en dat zou mij spijten. Ik behoude mij dus liever voor, om binnen kort in het een of ander *Godgeleerd* Tijdschrift dit te plaatsen.

bruikt. 't Is of wij hier een' Vader hooren, die bij het verhaal, dat Hij aan zijne zonen en dochteren van de schepping doet, ook niet vergeet op te merken, hoe ELOHIM de dingen noemde, om de eigene uitdrukkingen te bewaren, en dus tot hen zegt: »Zóó werd door ELOHIM die overgang van duisternis tot licht, die bij het eerste dagwerk plaats had, genoemd, en met *dat* woord werd de afwisseling, die er toen voor de eerste maal op volgde, uitgedrukt. *Dat* al verder was het woord, 't geen de Hemel gebruikte, toen over dat blaauw gewelf, dat wij daar boven onze hoofden zien, — *dat* het woord, toen over den droog geworden grond, waarop wij wonen, werd gesproken; en *dien* naam hoorden wij ELOHIM gebruiken, om de vergadering der wateren, die zich van het droog gewordene land afscheidde, te beteekenen."

Zoo is in het verhaal zelf onwillekeurig (daarmede wil ik zeggen, zonder dat men daaraan dacht, of dit beoogde) uitgedrukt, van waar die onderrigting, die men hier aangaande de schepping ontvangt, haren eersten oorsprong heeft ontleend. En deze zijdelingsche *wenk*, hoewel door honderden, die dit lazen, en ook door mij voorheen niet opgemerkt, doet hier meer af, dan een *lijnregt historisch* berigt zou gedaan hebben. Hierdoor is, als 't ware, het verhaal een inwendig onbedriegelijk kenmerk ingedrukt, dat de *zaak* zelve niet alleen, maar ook hare *ontwijfelbare gewisheid* aanduidt. Mogt het toch al bij iemand opkomen, om zijne eigene wijsgeerige beschouwingen over de wording aller dingen voor eene Goddelijke openbaring te willen doen doorgaan, of ook wel in eene verhoogde gemoedsstemming zelf daarvoor te houden; hoe zou het zoodanig iemand in de gedachten hebben kunnen komen, om in zijn verhaal in te vlechten: »Zóó noemde God het licht, zóó de duisternis; zóó noemde Hij het uitspansel; zóó werd het water, en zóó het droog geworden land genoemd."

Nu wordt het alzoo ook hoogst waarschijnlijk, dat deze overlevering al van *het eerste ouderenpaar* moet afstammen, daar deze toch het allereerst, en wel het aller-

meest, aan zoodanige onderrigting behoefte hadden, als hier wordt te kennen gegeven van den Hemel te zijn ontvangen.

Vestigen wij nu verder ons oog op het verhaal, en beschouwen wij van naderbij de *zaken*, die ons daarin worden medegedeeld, ook dan gevoelen wij, dat wij hier staan op *heiligen grond*, en 't is of diezelfde *adem Gods* ons te gemoet komt, die hier, in den eersten morgenstond der schepping, als zwevende over den grooten waterplas, die toen de oppervlakte der aarde bedekte, ons wordt voorgesteld.

Ja! alles is hier wel naar menschelijke opvatting voorgesteld, zoodanig, dat zelfs toenmalige (*temporele*) begrippen daarin zijn uitgedrukt; maar te midden van dit alles worden wij verrast door *lichtstralen* uit den hoogen. Wij ontmoeten denkbeelden, die wij bij een pas ontloken menschengeslacht, als wij den gang der geschiedenis raadplegen, niet zouden verwacht hebben.

Hoe helder en hoe rijk zijn hier vooreerst de voorstellingen van het *Opperwezen*, die wij later, zelfs bij beschaafde volken, te vergeefs zoeken. Hier ontmoeten wij zoo terstond een' God, die er is, en was vóór dat hemel en aarde bestond; die aan alles het bestaan geeft, en buiten wien, als den *Eenige*, er niets bestaat; op wiens bloote gedachte geschiedt al wat Hij wil; die wel aan het stoffelijke het aanzijn geeft, maar nogtans niets met de stof gemeen heeft, en van dezelve geheel onafhankelijk is in zijn bestaan; voor wien het scheppen van hemel en aarde eene geheel vrije daad is, waarin Hij door niets bepaald wordt, maar integendeel zichzelf geheel vrijwillig bepaalt; een' God, die niets, dan hetgeen goed is, beoogt en tot stand brengt, naar alle zijden en rigtingen zijne zegeningen doende uitstroomen.

Bijzonder verdient ook onze aandacht, hoe dat alles, wat wij onder 't begrip van *wereld* denken, hier wordt voorgesteld. Dat alles, leeren wij hier, heeft zijne wording en zijn eerste ontstaan aan God te danken. Niet uit eenige voorafgaande stof, die eeuwig zou hebben bestaan,

ziet gij hemel en aarde geboren worden; een denkbeeld, dat wij anders overal bij de oude volken ontmoeten, wijl het den mensch eigen is, om zich, volgens de *causaliteits*-wet, (wet van *oorzakelijkheid*) iets voorafgaands te denken, waaruit datgene, wat hij aanwezig ziet, mag zijn voortgekomen. — *Hier* ligt in God alleen de grond van alles, wat buiten Hem bestaat. — Ook die *Zon* en die *Maan*, die de menschen van later eeuw, toen het licht der kennis wegkwijnde, voor Godheden aanzagen, zijn, even als het sterrenheir, gewrochten van Gods hand. Het staat alles, hoe verschillend ook van aard en werking, met en tot elkander in verband en betrekking. Er is bij de grootste verscheidenheid de volkomenste zamenstemming. De geheele schepping is uitdrukking van Gods wezen; *alles*, *wat God gemaakt had*, *was zeer goed.*

En nu ook nog eens het oog geslagen op de heerlijke voorstelling, die ons hier van den *mensch* en den hoogen adel zijner natuur wordt gegeven. — De mensch, als het pronkjuweel der zigtbare schepping, verschijnt het laatst op het tooneel der jeugdige aarde, en wel als het zigtbaar *beeld van God*, *naar Gods gelijkenis* geschapen; en aan hem, als zoodanig, wordt de heerschappij over 't geen op aarde is opgedragen. Welk eene grootsche gedachte: *de mensch het beeld van God!* Het hoogste punt, dat de wijsgeerige beschouwing kan bereiken, eene gedachte, waarvan men het diepgaande en beteekenisvolle eerst laat heeft begonnen in te zien!

En die gedachte komt tot ons over uit tijden, waarin het beeld van God in den mensch door zonde ontheiligd, en in vele Adamskinderen bijna geheel onkenbaar was geworden.

Waar zou nu de lichtbron zijn, van welke al die heldere stralen uitgaan, die zich hier als in éénen bundel vereenigen? Zou zij welligt schuilen in het menschelijk verstand zelf, dat misschien op deze wijze, nadat het Godsbewustzijn was ontwaakt, eene proeve had willen geven, hoe men zich de wording van alle dingen het best zou kunnen verklaren. Maar dan zou waarlijk het menschelijk

verstand in zijne eerste kindschheid wonderen gedaan, en toen, in weinig tijds, met reuzenschreden een' veel grooteren weg hebben afgelegd, dan het eeuwen daarna, in duizenden van jaren, heeft kunnen afleggen; een weg, dien het zelfs naderhand niet weêr scheen te kunnen terugvinden. 't Is waar, wij hebben meer zulke verhalen uit den ouden tijd (*Cosmogoniën*), waarin ons het ontstaan van alle dingen, de wording der wereld wordt verklaard. Wij hebben ze van Oosterschen grond, en later ontmoeten wij zulke voortbrengsels ook bij andere volken. Maar de vraag zou nog zijn, zoo vreemd als sommige dier stukken er ook uitzien, of wij ze niet zouden mogen beschouwen als takken van eene en dezelfde rivier, die zich gaandeweg verder van elkander verwijderd hebben, en die van de verschillende gronden, waarover zij zijn heengeloopen, zeer vele vreemde stoffen in zich hebben opgenomen; zoodat hun water geheel en al de kleur en helderheid verloor, die het in de hoofdrivier, waaruit zij alle ontstonden, vooral digt bij den oorsprong, had.

Doch dit nog in 't midden gelaten — wij behoeven zoodanige stukken, waarvan men soms groote gedachten zou kunnen hebben, slechts even in te zien, om ons te overtuigen, dat, al mogen wij ze ook met het *Mozaïsche* scheppingsverhaal eens vergelijken, wij ze daarom met hetzelve niet kunnen gelijk stellen. Neen! na zulk eene vergelijking gevoelen wij althans des te meer, om bij het beeld der riviertakken te blijven, dat wij hier niet ver van den *oorsprong* staan, en wij zien op *naar boven, van waar elke goede gave en alle volmaakte gifte afkomende is*, van waar alleen dit licht, dat wij hier ontvangen, ons kon worden geschonken; een licht, waaraan, in de vroegere eeuwen der wereld, al het licht der Godskennis zich schijnt ontstoken te hebben.

II. Doch, om over de waarde van het Mozaïsch scheppingsverhaal nog beter te kunnen oordeelen, dienen wij *het standpunt* goed te kennen, waarop wij ons te plaatsen hebben, om wèl te kunnen zien, wat daarin wordt voorgedragen.

Wij mogen ons dan *niet plaatsen op het standpunt, waarop wij tegenwoordig met onze kennis staan*, sedert dat de wetenschap zoo vele duizende jaren is voorwaarts gegaan. Daartegen is evenwel zóó menigmaal gezondigd, en wordt nog vaak gezondigd. Van daar die gekunstelde en gewrongene *interpretaties*, waardoor men dit verhaal wel eens meer verknoeid dan verklaard heeft.

Reeds dan plaatsen wij ons, zonder dat wij het weten, op *ons* standpunt van kennis, wanneer wij hier het berigt meenen te vinden van de schepping der *geheele wereld*, in dien zin namelijk, waarin *wij* ons die voorstellen, als wij deze uitdrukking gebruiken. Die wereld, die *wij* in onze gedachten hebben, wanneer wij van *de wereld* of van *de geheele wereld* spreken, bestond voor de eerste aardbewoners, en bestond ook later voor de *Israëliten*, zelfs in het tijdvak van DAVID en SALOMO, en zoo vele eeuwen daarna, nog niet. Men wist toen nog van geen verschil tusschen *aarde* en *wereld*. Ja, men kan gerust zeggen, dat het begrip, 't geen wij thans, voorgelicht door de wetenschap, na zoo vele waarnemingen en ontdekkingen, aan het woord *wereld* hechten, nergens in den geheelen Bijbel gevonden wordt. Althans, om hier slechts bij de schriften van het Oude Verbond te blijven, waar in dezelve het woord *wereld* voorkomt, zelfs van *de geheele wereld* (*kol-haaretz*) gesproken wordt, daar is, zoo als dadelijk bij het inzien van den Hebreeuwschen tekst in 't oog valt, alleen aan de aarde en haren geheelen omvang, of ook aan de aarde met al de volken, die daarop wonen, gedacht. Die aarde met hare hemelhooge bergen, met hare onafzienbare vlakten, met de onmeetbare zeeën, die haar omspoelden, beschouwde men als zoo ontzettend groot, dat haar omvang en hare uitgestrektheid niet te bepalen scheen. Vandaar ook, dat, waar ons de *magt* en de *grootheid* van het Opperwezen wordt voorgesteld, zoo als b. v. in den 50sten *Psalm*, slechts gesproken wordt van Gods heerschappij over *de geheele aarde*, (*de aarde van den opgang der zonne tot aan haren ondergang*) die aan Hem, met *al hare volheid*, toebehoort; terwijl elders, waar het *nietige* van al

wat zich als groot en kostelijk laat denken, tegen de grootheid van God wordt overgesteld, (men zie *Jesaja* 40) alweêr de maatstaf ontleend is van het grootste en kostelijkste, dat deze aarde moge opleveren, 't geen alles wegzinkt zoodra men aan *Gods* grootheid denkt, *daar al de volken dezer aarde als een druppel van eenen emmer, en als een stofken van de weegschaal geacht zijn bij Hem, die de eilanden daar henen werpt als dun stof, voor wien de Libanon niet genoeg is om te branden, noch zijn gedierte genoegzaam ten brandoffer.* Hoe schoon deze schilderingen ook zijn, en hoe heerlijk daarin de uitdrukking van Gods grootheid is, zoo mag men evenwel veilig beweren, dat, bijaldien men in die dingen dat begrip van wereld had gehad, dat wij in onzen tijd hebben, daarvan ook gebruik zou zijn gemaakt, om Gods grootheid nog veel treffender te doen uitkomen.

Deze of gene, die zich hiermede nog niet gemakkelijk kan vereenigen, zal misschien denken: »Had men in dat zelfde Hoofdstuk van JESAJA, waaruit men de schildering van Gods grootheid ontleent, slechts eenige verzen verder gezien, men zou gevonden hebben wat men begeerde, waar het heet, vs. 26: *Heft uwe oogen op omhooge en ziet, wie deze dingen geschapen heeft, die in getale haar heir voortbrengt; die ze alle bij name roept.*" Eene schoone plaats voorzeker! Maar wie hier ons *tegenwoordig* begrip van wereld meent te vinden, die dwaalt, in mijne oogen, grootelijks. Er wordt hier zeker ook aan die ontelbare menigte van sterren gedacht, die tot in de verste diepten der schepping, waar geen gewapend oog meer kan doordringen, de grootheid van den Eeuwigelevende verkondigen; en die sterren, waarmede soms in de schoone nachten onzer aarde de hemel als bezaaid schijnt, geven ons wel het ware begrip van de uitgestrektheid van 't heelal, waarin dan onze aarde een stipje wordt, dat, waren wij eens elders geplaatst, niet zigtbaar zou wezen; maar dit begrip van 't heelal kunnen zij ons slechts geven op de hoogte der wetenschap, die wij thans bereikt hebben; volgens het oude Israëlitische begrip, dat ook hier

en bij het scheppingsverhaal ten grond ligt, stonden al die *myriaden* van sterren, even zoo wel als zon en maan, met de aarde, voor welke zij geschapen waren, in 't naauwste verband, en behoorden in zoo verre ook tot de aarde. Men zie nu verder nog eens het 28ste vers van dit Hoofdstuk, waar weêr gesproken wordt van den Schepper *der einden der aarde*, als het hoogste, dat, om een denkbeeld van Gods magt en grootheid te geven, van God kon genoemd worden. Doch, om tot de zaak terug te keeren, waarmede wij begonnen zijn; die zelfde fout, en nog wel erger, van zich op het standpunt onzer tegenwoordige begrippen te plaatsen, begaat men, wanneer men aanneemt, gelijk dat nog vóór weinige jaren de *moderne* voorstelling was, dat in het verhaal der zesdaagsche schepping *twee* hoofdzaken zouden voorkomen; dat daar 1°. in het eerste vers berigt zou worden, dat de Allerhoogste eens *hemel en aarde* (dat zal = het heelal zijn) had voortgebragt, en dat dan 2°., bij hetgeen vervolgens wordt verhaald, slechts aan eene tweede schepping of wel herschepping dezer aarde, die woest en ledig was *geworden*, zoo als men dan gaarne overzet, zou zijn gedacht: Daarnaar wil men dan, dat alles moet opgenomen en verstaan worden, wat als scheppingswerk voor elken dag verder wordt opgegeven. En dan neemt men veelal aan, 't geen sommigen evenwel nog in 't midden laten, dat hier onder *dagen* niet aan tijdruimten van 24 uren, maar aan tijdvakken van misschien duizend en meer jaren moet worden gedacht. Zeer willekeurig moet men te werk gaan, om zulk eene *interpretatie* eenigzins goed te maken; en dat verdient nog wel eens te worden opgemerkt. Men moet, buiten andere sprongen, die men maakt, *dit* aannemen, dat in het eerste vers, waar men leest: *In den beginne schiep God den hemel en de aarde*, het daar voorkomende Hebreeuwsche woord *bara* het eenige woord is, dat in het verhaal de Goddelijke daad van *scheppen* uitdrukt; dus hier in dit vers alleen van de eigenlijke *schepping* of oorspronkelijke daarstelling van iets, waar te voren niets was, zou worden gesproken; terwijl in het 16de vers door het woord *gnasah*, dat men

gewoonlijk door *maken* overzet, niet het *scheppen*, maar slechts het op nieuw doen werken van zon, maan en sterren op onzen aardbol zou zijn uitgedrukt, daar zij er toch al vóór den vierden dag, volgens het verhaal zelf, zoo als men meent, reeds moeten geweest zijn. »Want," zegt men, »van waar zou anders dat licht op den eersten dag zijn ontstaan? Hoe zou het avond en morgen hebben kunnen worden? Hoe zou er eenig plantsoen hebben kunnen ontspruiten en groeijen, als er nog geene zon was geweest?" — Zon, maan en sterren moeten dus onder 't woord *hemel* in het eerste vers, zoo als men meent, reeds begrepen zijn.

Maar met al die redeneringen, waarop wij naderhand nog eens zullen terugkomen, merkt men niet op, wat anders, zou men zeggen, toch zoo klaar te zien is, dat in den Hebreeuwschen tekst de woorden *bara* en *gnasah*, die op zichzelve eenigzins in beteekenis verschillen, hier in 't scheppingsverhaal bij afwisseling herhaalde malen voor elkander gebruikt worden, en hier volkomen *synoniem* zijn, zoo als zij ook in latere Hebreeuwsche schriften, om het Goddelijk werk van *scheppen* uit te drukken, dikwerf voor elkander gebezigd worden. Voorbeelden hier aan te halen zal wel niet noodig wezen; want het zou onnoozel zijn, te vooronderstellen, dat iemand, die eenigzins met den Hebreeuwschen tekst weet om te gaan, die voorbeelden niet zelf zou kunnen vinden.

Wij hebben evenwel, des noods, geene geleerde taalkennis noodig, om over die zaak te oordeelen. Wij hebben slechts daarop acht te geven, dat in dit verhaal telkens, waar eene scheppingsdaad vermeld wordt, het scheppingswoord, dat God uitsprak, voorafgaat: *En God zeide*, lezen wij dan telkens vooraf, *daar zij* enz., zoodat daardoor telkens als voor onze oogen is afgeschilderd, wat wij lezen *Psalm* XXXIII: 9: *Hij spreekt, en het is er; Hij gebiedt, en het staat er*, waar ook, zoo als de zamenhang leert, op het scheppingswerk is gedoeld.

Hoe men dan ook mag haspelen, om de bestredene opvatting nog te willen verdedigen, men zal altijd met dat

16de vers verlegen zijn, waar de *schepping* van zon, maan en sterren als *het werk van den vierden dag* voorkomt.

Doch, wat boven alles nog het zwaarste zoodanig gevoelen drukt, is dit, dat men de menschen, die vóór duizenden van jaren leefden, geheel en al op ons *tegenwoordig* standpunt van kennis plaatst. Of er moest in 't geen deze ons hier van de schepping verhalen, zoo als de Hemel het hun of hunnen voorouderen had medegedeeld, iets gelegen hebben, dat zij zelve nog niet hebben begrepen, en dat ook anderen, duizenden van jaren daarna, er nog niet in gezocht hebben? En waartoe zou dat dan hebben gediend? Ook *wij* toch, waren wij niet door de wetenschap van elders er toe gekomen, om te gelooven, dat de planeet, waarop wij wonen, vele duizende jaren ouder moet zijn, dan wij volgens de Mozaïsche berigten kunnen berekenen, wij zouden voorzeker door het Mozaïsch berigt even min daarop gekomen zijn, als de menschen, die nog vóór honderd jaren leefden, tot zoodanige opvatting van het verhaal.

Maar waartoe langer hierbij stilgestaan? Het zal toch duidelijk genoeg zijn geworden, dat wij met zulk eene zoogenoemde schriftverklaring een' bedekten *anachronismus* begaan, door de menschen, die in de vroegste tijden der wereld leefden, op de hoogte van onze tegenwoordige kennis te plaatsen. Neen! om het verhaal te leeren verstaan, moeten wij ons niet plaatsen op ons tegenwoordig standpunt van kennis, maar *wij moeten ons zoeken te verplaatsen dáár, waar met hunne kennis de vroegste aardbewoners stonden*, dewijl deze overlevering, zoo als wij gezien hebben, tot de allervroegste tijden opklimt. En dat is *het standpunt van menschen, wier kennis nog zeer bekrompen was*, die van honderden van zaken, die *wij* soms als kinderen reeds geweten hebben, nog geen begrip hadden; die geen ander denkbeeld hadden, of de aarde, waarop zij woonden, was de geheele wereld; zon en maan waren slechts twee lichtgevende bollen aan den hemel; de zon het groote licht voor den dag, waardoor ook de aarde werd

verwarmd; de maan met de sterren het licht voor den nacht. Zou voor zulke menschen de onderrigting, die zij noodig hadden aangaande den oorsprong en de wording van alle dingen, verstaanbaar zijn, het onderwijs moest zich daarnaar schikken, en zich enkel daarbij bepalen: hoe die aarde, waarop zij woonden, hoe alles, wat zij daarop aanschouwden, en 't geen zich daar boven hunne hoofden, zoo wel bij nacht als bij dag, aan den hemel vertoonde, ware ontstaan; en hoe zij zelve op die aarde waren gekomen, en in welke betrekking zij tot al het geschapene stonden. Wat verder ware gegaan, zou te hoog geweest zijn en niet begrepen zijn geworden.

Zoo is dan ook nu het scheppingsverhaal ingerigt, geheel zoodanig als wij het van zulke menschen kunnen verwachten. Het wijst kennelijk aan, dat hetgeen zij wisten, en daar in mededeelden, van den Hemel ontvangen was; maar ook, dat, toen zij dit onderwijs ontvingen, hunne kennis nog zeer gering en hunne begrippen nog zeer bekrompen waren; dat zij althans van alles, wat door dagelijksche waarnemingen en ervaringen zou kunnen geleerd worden, nog weinig wisten.

*Wij* evenwel, die vroeger dit stuk minder als eene overlevering, dan wel in zijn geheel als eene Goddelijke openbaring, door *inspiratie*, 't zij aan MOZES of eenig vroeger Godsgezant medegedeeld, beschouwden, wij hebben alles, wat wij hier lazen, daarnaar opgenomen, en hier meer gezocht, dan wij er vinden konden, en, met al onze wetenschap in 't hoofd, niet eens goed gezien, wat hier te *lezen* was; eene fout, waaraan men zich later zelfs, toen men reeds op 't spoor eener betere inzage van zaken was, nog heeft blijven schuldig maken, daar men aan de vroegere opvatting zoo zeer gewoon was.

Zoo hebben wij ons verbeeld, dat, als we hier lezen: *in den beginne schiep God den hemel en de aarde*, dit zou beteekenen: »In den beginne schiep God alles, wat zich daar boven onze hoofden, in die grenzenlooze ruimte, bij dag en bij nacht vertoont; alles, wat zich tot in de verstverwijderde diepten van het heelal laat denken, en

daarbij ook deze aarde," zoodat het groot geheel eerst zou genoemd zijn, en daarna een klein gedeelte daarvan. Maar dat is geheel en al misgezien. *Hemel* en *aarde* zijn hier twee zaken, die bij elkander behooren, en, volgens de voorstelling, die hier ten grond ligt, in zeer naauwe betrekking tot elkander staan, één groot geheel uitmaken.

De *hemel*, hoewel het eerst genoemd, was, volgens hetgeen men in vs. 6—8 leest, *later* dan de aarde geschapen. De hemel wordt het eerst genoemd, als door zijne hoogte reeds boven de aarde verheven, van waar ook de aarde dagelijks alles ontvangt, wat voor de groeikracht van het plantenrijk en voor het leven van al wat adem heeft ontvangen onmisbaar is; en ook uit eerbied, daar men al spoedig daarop moest komen, om zich dien hemel als *Gods troon* voor te stellen. In het volgende scheppingsberigt evenwel, dat met het vierde vers van het *tweede* hoofdstuk begint, wordt, naar de tijdsorde der schepping, *de aarde* het eerst genoemd. (*) Men leest daar: *ten dage als de Heere God de aarde en den hemel maakte.* En daarom wordt nu, bij de *resumtie* van hetgeen in het eerste vers, Hoofdstuk I, was uitgedrukt, ook het eerst gesproken van de *aarde*, en daarna van den hemel, zoo als God het uitspansel had genoemd. Zes dagen verliepen er, eer deze aarde met dien hemel, die met haar één geheel uitmaakte, tot eene woonplaats voor het menschelijk geslacht was ingerigt, en nu, vóór die dag nog eindigde, ten laatste, als de kroon van al het werk, het eerste menschenpaar door God daarop werd geplaatst.

Die hier alweêr den standaard der kindsche begrippen van de vroegste aardbewoners in 't oog houdt, vraagt niet, of daarmede dagen van 24 uren worden bedoeld, dan of hier misschien aan tijdruimten van duizend en meer jaren moet worden gedacht; want hij gevoelt terstond, hoezeer het waarheid is, ook door de H. Schrift uitgesproken, dat

(*) Nog eene plaats vindt men *Psalm* CXLVIII: 13, waar van Gods majesteit gezegd wordt, dat zij is *over de aarde en den hemel.*

*een dag bij God is als duizend jaren, en duizend jaren als een dag*, dat deze gedachte evenwel voor de eerste menschen nog veel te hoog was, en dat zij die *scheppingsdagen* niet anders kunnen opgenomen hebben dan voor etmalen, of tijdruimten van 24 uren, zoo als de bijvoeging na ieder voltooid dagwerk: *toen was het avond geweest, en het was morgen geweest*, dit genoegzaam te kennen geeft.

En zoo is 't nu met meer zaken hier gelegen. Weten wij bij de lezing van dit stuk dat aangewezen standpunt te bewaren, dan helderen zich vele duisterheden op, die anders niet wel te verklaren zijn. Men begrijpt dan, hoe die menschen, zoo dikwerf als het regende, vooral wanneer de regen als een stortvloed naar beneden daalde, zich dit niet anders wisten te verklaren, of daar moest *boven* de aarde zoowel eene verzameling van water zijn, als men die *beneden* op de aarde vond; zoodat zij het *tweede* dagwerk zóó opnamen, dat toen het water, dat boven de aarde was, 't geen zich anders ligtelijk in de wateren, die op de aarde zijn, geheel zou hebben kunnen uitstorten, door dat gewelf, 't geen God den *hemel* had genoemd, van dezelve was afgescheiden. Van een' dampkring, die bestendig de uitwasemingen van deze aarde opneemt en verarbeidt, om ze, na eenigen tijd, in regen, hagel, sneeuw en andere luchtverhevelingen tot ons te doen terugkeeren, hadden zij nog wel geen denkbeeld.

Zoo kan het ons dan ook niet bevreemden, dat die menschen, in hunne eenvoudigheid, dat, wat zij van het *vierde* dagwerk te weten kregen, zóó opnamen, alsof de zon en maan en sterren, toen zij zich voor de aarde aan den hemel *vertoonden*, ook werkelijk van God *geschapen* waren. Hoe toch, daar zij zon en maan voor *lichten* aanzagen, konden zij zich anders voorstellen, dan dat de aarde er moest zijn geweest, vóór dat die lichten geschapen waren, die haar zouden verlichten?

Al verder vervalt dan ook die vraag: van waar dat licht reeds op den *eersten* dag, en van waar die groeikracht en koesterende warmte, die op den *derden* dag allerlei ge-

wassen en plantsoenen deed voortkomen, bijaldien er nog geen zon was? — Zoo redeneren *wij*, naar den maatstaf van *onze* begrippen. Doch daaruit volgt niet, dat menschen, die op een' zoo veel lager trap van kennis stonden, en vooral niet diep in de kennis der natuur kunnen zijn ingedrongen geweest, ook zoo moeten geredeneerd hebben. — Of zij daarover nagedacht, en hoe zij zich dit dan mogen verklaard hebben; dat laat zich moeijelijk bepalen. Genoeg, zij wisten niet beter, zoo als *zij* het hadden opgevat, of, toen zon en maan en sterren op den vierden dag aan den hemel zigtbaar waren geworden, waren zij ook van ELOHIM geschapen.

De hemel, die geschapen was, om als een gewelf voor de aarde te dienen, tot scheiding van de wateren boven en beneden, prijkte dan nu ook met *zon*, *maan* en *sterren*. Dag en nacht, hadden, zoo als men het zich voorstelde, al met elkander afgewisseld; maar nu zouden die twee groote lichten aan den hemel, behalve het schijnsel, dat zij gaven, ook dienen, om tusschen dag en nacht behoorlijke scheiding te maken, en, zoo als het 14de vers zegt, *om te zijn tot teekenen, en tot gezette tijden, en tot dagen en jaren.* En uit dit laatste kan men opmaken, dat ten minste reeds eenige malen de omloopstijd dezer hemelsche ligchamen moet zijn nagegaan, en men naar jaren moet zijn begonnen te rekenen, eer zich deze overlevering aangaande de schepping, althans met *dit* bijvoegsel, begon te verspreiden.

Uit deze dusver voortgezette beschouwingen hebben wij gezien, dat het niet anders mogelijk was, of bij het onderwijs, dat de Hemel aan de vroegste aardbewoners, hoogst waarschijnlijk reeds aan onze stamouders, aangaande de schepping der wereld gaf, moest eene schikking naar de toenmalige nog zeer kindsche en bekrompene voorstellingen der menschen plaats hebben; terwijl wij bovendien altijd behooren in aanmerking te nemen, hoe door deze menschen de hun medegedeelde zaken, al hadden zij zelve die volkomen bevat, nu aan anderen werden overgebragt, en door anderen werden begrepen.

Genoeg kunnen wij alzoo daaruit opmaken, hoe geheel vruchteloos het zij, om het Mozaïsch scheppingsverhaal met hetgeen *natuur-* en *sterrekunde* ons hebben geleerd, en met de resultaten van onze *geologische* ontdekkingen te willen in overeenstemming brengen, om daardoor, zoo als men meent, de eere des Bijbels tegen ligtzinnige menschen, die in hunne onkunde met dit verhaal spotten, te handhaven. *Non tali auxilio nec defensoribus istis!*

Zulk eene handhaving van de eer des Bijbels, hoe loffelijk die poging op zichzelve ook zijn moge, is op die wijze niet mogelijk (*). Men gaat ook daarbij klaarblijkelijk uit van een geheel verkeerd gezigtspunt, waaruit men den Bijbel beschouwt. Men wil iets in den Bijbel zoeken, wat men niet daarin kan vinden, en nooit dus daarin had moeten zoeken. Dan, zoo als de *Jood* gaarne met zijn' *Talmud* raadpleegt, en daarin het *non plus ultra* van alle geleerdheid en wetenschap, even als de *Muzelman* alles in zijn' *Koran*, meent te vinden, zoo beschouwde vaak de *Christen*, de geleerde zoo wel als de ongeleerde, zijn' *Bijbel* als het boek, waaruit *alles* te halen was. Geene wetenschap kon iets leeren, waarvoor geen grond in den Bijbel was te vinden, of dat met eenige van deszelfs uitspraken mogt strijden. In het laatste geval zocht men op de eene of andere manier naar eene bevredigende overeenstemming. Zag men daar geen kans toe, zoo daalde of de Bijbel in de schatting, of men wantrouwde de waarheid van hetgeen het wetenschappelijk onderzoek geleerd had, ten minste zóó lang, tot dat men voor hetgeen de wetenschap leerde ook eenigen grond in den Bijbel gevon-

(*) Wat ik ten betooge daarvan verder zou kunnen voordragen, dat zal men, en wel beter dan ik het zou voorgedragen hebben, kunnen vinden in de hoogstbelangrijke *recensie* van den Leydschen Hoogleeraar F. KAISER van het werkje van J. H. KURTZ, *de Sterrenhemel en de Bijbel*, geplaatst in den *Gids*, N°. 2. 1846, waarin, op onwederlegbare gronden, wordt aangewezen, dat eene *bijbelsche* wereldbeschouwing *niet bestaat, niet kan bestaan, en ook niet moest bestaan.*

den had, of wel deszelfs uitspraken daarmede in overeenstemming meende te hebben gebragt. Daaraan is het misschien dan ook, met betrekking tot het scheppingsverhaal, eenigzins toe te schrijven, dat, toen men zag, hoe, bij de verschillende verklaringsmethoden, toch alle zoodanige proefnemingen, om hier Bijbel en wetenschap met elkander in overeenstemming te brengen, waren mislukt, men eindelijk daartoe kon overgaan, om het geheele verhaal voor eene *mythe*, of voor een oud Oostersch *philosopheem*, in een *mythisch* gewaad voorgedragen, te houden. Dit zou, dunkt mij, zoo ligt niet zijn gebeurd, als men niet geoordeeld had, dat die onjuiste voorstellingen van zaken, welke men hier vindt, die met hetgeen de wetenschap den mensch heeft geleerd te eenemale in strijd schijnen te zijn, ons zouden noodzaken, om hier het vroegere denkbeeld van Goddelijke openbaring geheel te laten varen, en alles voor het uitvloeisel van het gewone menschenverstand te houden.

Wij, op het standpunt, waarop wij ons geplaatst hebben, zien de zaak geheel anders in. Zonder ons aan deze kinderbegrippen te ergeren, of ons daarom genoodzaakt te zien, het denkbeeld van *Goddelijke openbaring* ter zijde te stellen, meenen wij, dat juist daardoor de hemelsche oorsprong van 't geen hier aangaande God en zijne betrekking op de wereld wordt geleerd des te sterker aan 't licht komt. Het laat zich toch niet denken, dat menschen, die in de kennis van de zigtbare wereld, en dus van 't geen onder het bereik van onze dagelijksche waarnemingen valt, nog zoo zeer ten achtere waren, op een veel hooger gebied, waar de zinnelijke waarnemingen ons geheel verlaten, zoo veel beter zouden zijn t'huis geweest; en dat diezelfde menschen in de kennis van den *Onzienlijke*, en van de betrekking, waarin zij tot Hem en tot de *wereld* naar zijnen wil geplaatst waren, zulke ontzettende vorderingen in dien tijd zouden gemaakt hebben, en zoo vele geslachten, die na hen leefden en dezen trap van kennis niet bereikten, zouden zijn vooruitgesneld, zonder daarin door den Hemel zelven geholpen te zijn.

En hiermede leg ik de pen neder, als niet noodig oordeelende, om er voor mijn tegenwoordig oogmerk iets verder bij te voegen. Mogt nu, ten gevolge van het door mij medegedeelde, bij dezen en genen, die niet regt wisten, wat van het Mozaïsch scheppingsverhaal te moeten oordeelen, dit allerbelangrijkst stuk, waarmede onze Bijbel zich opent, in waarde aanmerkelijk gerezen, en in 't algemeen de zucht, om met den geheelen Bijbel meer kennis te maken, daardoor bij velen opgewekt of meer aangewakkerd zijn, ik zou, kon ik mij hiervan verzekeren, den Hemelschen Vader daarvoor ootmoedig danken, en mij voor de inspanning, die mij dit opstel gekost heeft, rijkelijk beloond achten.

*Kampen*, ABR. NOORDBERGH.
31 October 1846.

---

MARIA-VEREERING IN ZEELAND: EENE BIJDRAGE TOT HET BOEK VAN DS. J. A. M. MENSINGA.

In het, veel en velerlei behelzende, werk van Ds. MENSINGA, *de vereering van* MARIA *de Moeder onzes Heeren*, komt, onder meer waaromtrent bedenkingen kunnen worden gemaakt, ook eene historische bewering voor, welker waarheid wij, en naar we meenen op goede gronden, betwijfelen. Zij komt voor D. II. bl. 72, en wordt uitgedrukt met deze woorden: »Nooit is het Marianisme hier te lande, ten »minste dáár, waar men van monachale en episcopale inwer»king meer vrij was, zoo hoog opgevoerd, zoo populair kun»nen worden, als in de meer zuidelijke landen, zelfs van »*België*, en wat er aan gene zijde onzer rivieren legt, on»derscheiden wij ons in dit opzigt zeer gunstig. Een gevolg »misschien van den nuchteren en bezadigd-verstandelijken »aard der landzaten." De grenzen zijn hier wat onbestemd aangewezen; want wat beteekent dat: »en wat aan gene »zijde onzer rivieren ligt."? Hebben wij hierbij te denken alleen aan *Noordbraband* en *Limburg*, of ook aan *Zeeland* en een gedeelte van *Zuidholland*? Wij vermoeden het eerste: want MENSINGA gewaagt »van den nuchteren en beza»digd-verstandelijken aard der landzaten," en roept ons hier-

mede in gedachten, wat vader VAN METEREN vóór een paar eeuwen schreef (fol. 307 vso) »Hollant ende Zeelandt zyn »genoech van ééne natuere ende gelegentheidt, ende van »één volck, behalve dat de Zeelanders wat vernufter en be»hendiger zijn, als wat naerder der Sonnen en bij warmer »gebueren gelegen." Daarenboven wordt er blz. 88 nog eens gesproken van »ons Vaderland benoorden de rivieren" in tegestelling van *België*, en in hetgeen er dan volgt gewezen op *Holland* en *Zeeland* alleen, als maakten de verdere gewesten eene uitzondering. In dien zin dan opgevat, ontkennen wij de gegrondheid der bewering, welke gestaafd is geworden door de volgende stellingen: 1. »de stedelijke hoofd»kerken hebben hier de Marianische minderheid; de kloosters»kerken daarentegen de Marianische meerderheid." bl. 57. »Over het geheel zijn de MARIAkerken in de steden hier te »lande, naar evenredigheid van elders, niet menigvuldig." Maar te *Antwerpen* was van de 5 parochiekerken slechts ééne aan de H. Maagd gewijd; te *Brugge* werd er ook slechts ééne dergelijke gevonden; en te *Gent* is er zelfs geene enkele Parochiekerk aan haar geheiligd geweest. Daarenboven stond te *Brugge*, naast eene *Lieve Vrouwe Kerk*, eene *St. Salvators* kerk, welker stichting aan ELOIJ wordt toegeschreven, en had men van 1072 af te *Gent* de *Christicherka* of *Selig Kerst*, welke in de 16e eeuw bij den kasteelbouw werd afgebroken, terwijl de namen parochie-kerkregten enz. overgingen op de in 1370 gebouwde Kerk voor *Onze Lieve Vrouwe ter nood Gods*, die alzoo voor CHRISTUS wijken moest. Daarenboven is de door MENSINGA medegedeelde lijst van MARIAkerken in de meer Noordelijke steden niet voltallig; want behalve de genoemden te *Utrecht*, *Delft*, *Hoorn*, *Haarlem*, *Alkmaar*, *Amersfoort* en *Zwol*, hadden vermeld behooren te worden de MARIAkerken te *Geervliet*, *Dortregt*, *Rijnsburg*, *Leiden*, *Deventer*, *Kampen*, *Steenwijk*, *Vollenhove*, *Groningen*, *Leeuwarden*, *Amsterdam*, de Hofkapel te *'s Hage* en m. a. Het eerste bewijs gaat dus niet op.

2. Het tweede, ontleend van de armoede aan wonderbeelden en bedevaartsplaatsen bl. 88 laat ook te wenschen over. De Schrijver noemt er wel enkele op, maar verzwijgt er nog meerdere; want om daar met hem in *Zuid-Holland* te blijven, waarom is de hoofdige *Lieve Vrouwe van Schiedam*, die, even als hare Zuster *ter nood Gods* te *Delft*, niet van de plaats was te krijgen, toen zij er blijven wilde,

niet zoo wel genoemd als deze en de *Lieve Vrouwe van Jesse?* waarom is de *L. Vr. van Schakenbosch* onder *Voorschoten* niet even zoo aangewezen als die van *Wilsveen?* waarom zijn *O. L. Vr. van de Plaag*, en *O. L. Vr. van den dorren-boom* of *dorrenweg*, beide te *Dortregt*, en m. a. met stilzwijgen voorbijgegaan? Wanneer wij het oog vestigen op al de miraculeuse beelden en bedevaartplaatsen, welke op Noordnederlandschen bodem vroeger bestaan hebben, dan durven wij waarlijk den Heer MENSINGA nog niet nazeggen: »nooit »heeft hier het Marianisme zich zóó te huis gevoeld, als bij »gindsche meer zinnelijke volken." De Zeeuwen ten minste, misschien omdat zij »wat naerder der Sonnen en by warmer »gebueren gelegen" waren, deden voor dezen in MARIAvergoding in 't geheel niet onder. Dit willen wij hier bewijzen.

Een gedeelte van het tegenwoordige *Zeeland* behoorde oudtijds tot *Vlaanderen*, en ontving met hetzelve de eerste Evangeliekennis door den ijver van ELIGIUS; voor de eigenlijke Zeeuwsche eilanden was WILLEBRORD de eerste Evangelieprediker. Geen van beiden was, wij erkennen het, verkondiger van een antichristianismus; beide predikten CHRISTUS en zijn zaligmakend en heilig kruis, maar naar den tijd, waarin zij leefden, hielden zij toch ook tevens de H. MARIA, des Heeren moeder, in hooge eere. Een opmerkelijk verschijnsel is, dat van de oudste bidplaatsen, waarvan de stichting aan hen wordt toegeschreven, naderhand meerdere L. Vrouwekerken zijn geworden. Ten zuiden van de *Schelde* treffen wij dit verschijnsel aan b. v. te *Oudenburg* en te *Roden-* of *Aardenburg*. Wij beweren evenwel hierom niet, dat zij reeds door ELIGIUS aan de H. Maagd zijn toegeheiligd geworden. Wij houden het er veeleer voor, dat het tegendeel plaats heeft gehad; want de oudste *oratoria* werden door de Noormannen verwoest, eerst na hun vertrek wederom opgebouwd, en op nieuw Gode en den Verlosser toegewijd, maar tevens ook uitwendig door een aangenomen teeken onderscheiden. Welk teeken dit was, mogen wij uit de latere gewoonten afleiden, nl. een der monogrammen, door welke de Verlosser werd aangeduid, een

IHS of XPS., waaruit men later een *H. Kruis*, *St. Salvator* of *H. Kerst* maakte. Bij de uitbreiding van het Christendom, zond de *ecclesia*, d. i. het bij het oude oratorium

gevestigde gezelschap, of de uitverkorenen in tegenstelling van de nog gedeeltelijk heidensche bevolking, enkele *fratres* uit, ten einde, op meer of minder afgelegen punten, zekere *cellen* of kleinere woningen te betrekken, en aldaar voor de Christelijk gewordene bevolking in nieuwe kapellen de dienst te verrigten. Zóó ontstonden de dochterkerken, terwijl de doorbrekende gewoonte om onder de altaren de overblijfselen van heiligen of martelaren weg te bergen, aanleiding gaf, dat dergelijke kapellen, ter onderscheiding, naar dezen vernoemd werden. Het eerste en oudste oratorium verkreeg dan doorgaans den naam van *ecclesia matrix*, die door misverstand verbasterd werd in *ecclesia matris*, en waarbij men dan wederom dacht aan de *H. Moedermaagd*, *de Moeder des Heeren*, *de Moeder Gods* enz., die in de jongere heiligdommen wel nooit op den voorgrond komen kon, vermits de leer, dat zij ten hemel gevaren was, juist ook in de 9e eeuw veld had gewonnen, en er dus geene overblijfselen van deze gebenedijde onder de altaren konden worden weggeborgen. In nog latere tijden, en toen de MARIAvergoding haar toppunt had bereikt, zag men ook op dit punt zoo naauw niet meer, maar wijdde men, flink weg, ook aan de Koningin des hemels de plaatsen der gemeenschappelijke openbare Godsvereering. En waarom zou men het niet gedaan hebben? Men had, wat *de Katholiek* van dezen tijd ook moge voorwenden, men had Vader, Zoon en H. Geest gebragt tot niets, en MARIA verheven boven alles! Indien er dus nog kerken gewijd werden aan den Almagtige, het was eene formule geworden, een compliment aan den Opperheer, dien men bij de vereering van Zijne Dame toch niet wel geheel kon voorbijgaan.

Bij deze opvatting wordt het bestaan in oude tijden van *H. Moederkerken*, ter zijde van *H. Kruis-*, *St. Salvators-* en *H. Christuskerken*, zeer begrijpelijk, zij het ook dat men de MARIAvergoding later plaatst dan de eerste Evangelieprediking. De *L. Vr. Kerk* te *Aardenburg* houden wij oorspronkelijk voor eene *Ecclesia matrix*, vermits zij in charters van de 10e eeuw reeds vernoemd wordt als eene *mater ecclesia*, *cum capella*, t. w. de latere *St. Baafskerk* (waarbij naderhand nog meerdere kwamen, als *St. Kruis*, *O. Vr. bezuiden*, *O. Vr. benoorden*, *O. Vr. bij de Sluis* enz.); in de 11e eeuw treedt zij, even als de Kerken te *Oudenburg*, te *Brugge*, te *Antwerpen* enz. op als eene

*L. Vrouwe Kerk.* In dien zelfden omtrek komen als zoodanige ook voor de oudste heiligdommen en parochiekerken te *Biervliet*, *Cadzand* en *Sluis* (*), om van geene kapellen en vicarijen in andere te gewagen. — Eindelijk vond men nog bezuiden de *Schelde* een paar oudtijds zeer bekende wonderbeelden en bedevaartplaatsen, t. w. een te *Hulsterloo* en een te *Aardenburg*. De eerste was in de eerste helft der 12e eeuw van *Teruanne* reeds derwaarts getogen, onder het geleide van vooruitvliegende duiven, en gevolgd door eene zoo talrijke schare van menschen, dat er langs den weg broodsgebrek ontstond! Men moet van haar zeggen, dat zij tijd en plaats goed had gekozen; want juist in die streken hadden TANCHELYN en zijne helpers hunne kettersche gevoelens ingang weten te verschaffen, maar was ook reeds een krachtig tegengif toegediend, te *Antwerpen* door NORBERT, en bij *Middelburg* door ALBAD. De *Aardenburgsche L. Vrouw* begon met hare wonderen eerst in 1273; maar deed er toen ook zóó vele achter elkaêr, dat haar naam wijd en zijd geprezen werd, Koningen van *Engeland* en *Frankrijk* zich voor haar nederbogen, en gansche scharen van pelgrims naar haar toestroomden. Dit duurde langen tijd voort. Nog in de 15e eeuw was de handel met de bedevaartgangers de voornaamste bron van bestaan voor de stedelingen; doch in de 16e begonnen deze, gedurig voort, te verminderen, en toen de Boschgeuzen er wat later de wegen onveilig maakten, is ook de Lieve Vrouw zelve spoorloos verdwenen. Hoe zij er uitzag kunnen we dus niet zeggen. In het testament van den Heer ADRIAAN VAN BORSELEN wordt zij te gelijk met die van *Halle* bedacht, die foeileelijk is, of zoo MENSINGA het uitdrukt »lelijker dan eene vrouw zijn *kan*." Misschien had zij wel iets van deze; want redenen om haar voor eene schoonheid te houden bestaan er volstrekt niet (†).

(*) De tweede en jongere parochiekerken te *Aardenburg*, *Biervliet* en *Sluis* waren gewijd aan St. BAAF, St. NICOLAAS en St. JAN.

(†) MENSINGA schrijft II. 88: »zwarte MARIA'S schijnt men in *België* niet gehad te hebben." Dit bevreemdde mij; want hij spreekt in het onmiddellijk volgende van de *L. Vr. van Halle*. Was hem dan ontgaan wat hij D. I. bl. 116, 117 van deze »zwarte virago" geschreven had? Zij was echter niet de eenige zwarte; de *L. Vrouw van Montaigu* bij *Aer-*

De jaargetallen van de stichting der oudste eigenlijke Zeeuwsche kerken zijn moeijelijk op te geven. De bidplaatsen, door WILLEBRORD of op zijn' last opgetrokken, zijn almede door de Noormannen in de 9e eeuw verwoest geworden. De herstelling der verwoeste plaatsen werd in het geheugen bewaard, doordien zij plaats gehad had genoegzaam gelijktijdig met het opnemen van MARIA's hemelvaart in den rij der Christelijke feesten. Getuigen de regelen, door REYGERSBERCH in het midden der 16e eeuw genoemd »veersen »dye meer dan vyfhondert jaren oud zyn," ter gedachtenis van *Zierikzee's* herstelling in 849, waarin de regels voorkomen

Doemen doctave van onser Vrouwen
Haers hemelvaerts begon te houwen.

Over 't algemeen kan men hieruit zien, dat ook die feestviering in *Zeeland* plaats had. Daarbij komt, dat eenige van de oudste heiligdommen ook hier MARIAkerken waren, zoo als de oudste kerk op *Borsele*, de Kapel op de Elswerve, (thans *Kapelle* op *Zuidbeveland*) en inzonderheid de kerk van *O. Vrouwen Convent* op *Walcheren*, welker begin zoo diep in den nacht der eeuwen verborgen is, dat wij als het ware gedwongen worden te erkennen, dat de Christelijke verlichting in *Zeeland* van uit dezelve moet zijn uitgegaan. Op het einde der 12e eeuw vinden wij haar *ecclesia B. Mariae in Middelburch* genoemd. Zij was evenwel eerst eene halve eeuw vroeger derwaarts overgebragt van elders uit het eiland. Nog vijfentwintig jaren vroeger had het Convent reeds eene belangrijke verandering ondergaan. De geestelijke heeren, die tot hetzelve behoorden, geene monniken maar *canonici regulares*, schijnen wat meer van de meeningen van TANCHELYN te hebben overgenomen, dan den Utrechtschen Bisschop aangenaam was. Ten minste deze deed eene Hervorming plaats hebben, en onder ALBAD's leiding werden de *regulares* in *praemonstratenses* (Norbertijnen of witte kanunniken), herschapen, zonder evenwel de vroegere bezittingen te verliezen. Het is hier de plaats niet om met opgave van gronden onderzoek te doen naar de oudheid van het MARIA*convent*. Wij merken alleen op, dat het de

---

*schot*, en de *L. Vr. van de koorts* te *Leuven*, alsmede die in de *Geertruidkerk* aldaar, behooren mede niet tot de blanke.

oudste kerkelijke inrigting op *Walcheren* was, welke reeds bestond in de 10e eeuw; want toen in 1006 de *St. Paulus-abdij* te *Utrecht* met goederen op *Walcheren* begiftigd werd, kon zij slechts de helft van de *Westwatering* of *Westmunster* parochie verkrijgen, vermits het Convent de andere helft reeds bezat, alsmede de geheele Noord- en Zuidwateringen, waartoe behoorden de *ecclesia in Sobburg cum append.*, de *Ostcappella cum append.* (waartoe later de *ecclesia B. Mariae* of Marienkerke behoorde, wel te onderscheiden van de *ecclesia B. Mariae in Welzinge*, die onder *Westmunster* stond) en de *Westcappella cum omni decima et append.*: derhalve verreweg de meeste kerken en kapellen op *Walcheren*. Bevreemden kan het dus niet, dat waar de hoofdaltaren niet aan MARIA gewijd waren, bijzondere vicarijen te harer eere werden aangetroffen, hetgeen het geval was te *Vlissingen*, *Ritthem*, *Gapinge*, *St. Laurens*, *Krommenhoek* enz., terwijl de kerken te *Sandijk*, *Veere* en *Vrouwenpolder* enz. weder geheel en al MARIAkerken waren. Hetzelfde had plaats op *Zuidbeveland*, *Schouwen*, *Duiveland* en *Tholen*. Het zou geringe moeite kosten om alleen uit het eerste eiland een dozijn *Mariakerken* en *kapellen* met namen aan te duiden; en dan is er nog geen gewag gemaakt van de kloosters *Zoetendale* op *Walcheren*, *Mariënhof* op *Schouwen*, *Paradisus Mariae* op *Zuidbeveland* enz. enz. Zou men er elders op gelijk beperkten omtrek meer kunnen aanwijzen? Doch niet alleen dit; MARIA werd zelfs dáár niet vergeten, waar zij geacht moest werden meer op den achtergrond te treden. Ziet hier, ten voorbeelde, de wijding van eene Zeeuwsche kerk, die niet naar de L. Vr. vernoemd zou worden, zij wordt gezegd gesticht te zijn *ad honorem Dei omnipotentis et gloriosae Virginis ac Domini matris*, MARIAE *et omnium Sanctorum atque Sancti* MARTINI *illic patroni.*

De kerk te *Tholen* was aan *O. L. Vrouw* geheiligd en bezat, behalve haar hoofdaltaar nog vijf vicarijen. Van deze was eene, die van de *broederschap van* MARIA te *Schakerloo*; eene tweede die van *O. L. Vrouw van het slot* of *Kasteel*; de derde was gesticht *ad laudem et honorem Domini nostri* JESU CHRISTI, *Dei omnipotentis et gloriosae, intemeratae et perpetuae* MARIAE *semper Virginis, genitoris eiusdem, sanctarumque* CATHARINAE *et* BARBARAE *Virginum et Martyrum, atque omnium Sanctorum.* Zou de hulde aan MARIA veel hooger kunnen worden opgevoerd?

Te *Reimerswaal* was de kerk aan den H. Geest geheiligd. Dit deed evenwel aan de Koningin des hemels volstrekt geene schade. Men beschouwde haar als

> Numinis intemerata parens, a numine summo
> Altera spes, hominumque salus; quae vota gementum
> Suscipit, et fractis praestat solatia rebus.

Op den 1 Mei van ieder jaar voerde men haar beeld in groote staatsie rond door de voornaamste straten der kleine stad. Het *Leechgangers Ambacht* (d. i. naar de tegenwoordige manier van spreken de fatsoenlijke klasse) mogt alsdan *Onze Vrouwe ommedragen;* de overige ambachten en gilden (de werkbeijën) moesten *te Meydage in Processie dienen: Gode en* MARIA *zyne gebenedyde moeder;* of *Gode van Hemelrycke en de Soeter Vrouwen;* of *onsen lieven Heere en onser Soeter Vrouwe;* of zoo als het anders in de verschillende gildebrieven staat uitgedrukt. Zij stond dus ook te dier stede hoog genoeg, maar zij was waarschijnlijk ook eene mirakelendoende; want de eer van zoo statig ommegedragen te worden viel doorgaans alleen aan dergelijke te beurt. Op den 15 Augustus werd *de L. Vr. van den Polder* alzoo den polder rondgedragen, en geschiedde dit te *Antwerpen* met de *L. Vr. den van Boom*, die zich, volgens de overlevering, na het vertrek der Noormannen in de voorstad in het geboomte had laten vinden en zich sedert de cathedraalkerk heeft weten te verwerven. Zij heeft evenwel volgens SCRIBANIUS na 1533 slechts weinige wonderen meer verrigt, omdat het geloof verkoud was geworden.

Behalve door beelden, altaren en processiën, vereerde men de H. Maagd in *Zeeland* ook door de bouwsieraden. Nog ziet men in sommige kerken de koepelbalken van het koorgewelf versierd met de afbeeldingen van Apostelen en Heiligen en alsdan troont de »regina Sanctorum" te midden van dezen op den oostelijken balk. In andere zag men voorheen de vakken van den koepel beschilderd met levensgroote beelden, die als in de lucht zweefden en van boven af op de biddende schare nederzagen. Merkwaardig was te dezen in vorige tijden de kerk te *Kattendijke*, waar, te midden van de Apostelen en Heiligen, aan de oostzijde de moeder des Heeren gezien werd met een boek in de hand, waarop de woorden stonden: *ego sum via veri!* — Op eene andere MARIA stond *ego sum via coeli nec est alia.* — Kan MARIAvergoding

verder gaan? — Door bouwkundigen vorm onderscheidden zich overigens, zoo veel ik weet, de MARIAkerken in *Zeeland* niet. Te *Middelburg* en te *Kruiningen* staan de torens aan den zuidelijken hoek van het kruispand, of waar dit gezocht moet worden; elders staan zij aan den westkant van het schip. Torentjes op het kruis zelf worden meer op andere dan wel op de MARIAkerken aangetroffen.

Aan wonderbeelden en eenzame kapellen was op de Zeeuwsche eilanden almede geen gebrek. Op *Schouwen* had men *Onze Vrouwe aan de Zee*, die in eene der duinpannen hare residentie had genomen; op *Tholen* de reeds genoemde *L. Vrouw van het Kasteel* (*); op *Zuidbeveland* de *L. Vrouw van Hinkelen;* op *Walcheren* eindelijk, te *Oostsouburg* de *L. Vrouw van den toren*, en bij *Veere* de *L. Vrouw van den polder*, welke laatste alleen meer naam heeft gemaakt dan al de overigen te zamen, ofschoon zij zoo wel als deze is afgetrokken, toen de woeste Watergeuzen met hunne Mahomedaansche halve manen in de ooren en op de hoeden, na 1572 hier rondzwierven, en zij »fiducia labante" geene mirakelen meer konden verrigten. Eene eeuw geleden was het anders geweest, wanneer toen een magtig en vroom Ridder stierf, dan was hij de H. Maagd en hare dienaren bij uitersten wille gedachtig. Getuige het testament van ADRIAAN VAN BORSELE *van Borgdamme*, van 14 Julij 1466, *in honorem omnipotentis Dei, gloriosaeque Virginis*, aan welke beide hij zijne ziel beval, vermits het hem voorkwam, dat hij, in het bezit van de gunst der moeder, de bescherming van den zoon niet noodig had. Om zich in de toekomende wereld eene goede ontvangst te verzekeren, begiftigde hij kerken en geestelijken, en inzonderheid *L. Vr. broederschap-*

(*) VAN HEUSSEN zoekt haar te *Schakerloo*, maar ten onregte; zij was te *Tholen*. Sedert Graaf WILLEM van *Holland* aldaar eigendommen had verkregen, in 1220 en later, was er op den N. O. hoek van den polder der 1500 gem. en in dat gedeelte der stad, dat vroeger de oude stad heette, een grafelijk *kasteel* of *steenhuis* verrezen, dat door den Tolgaarder bewoond werd, en in 1500 nog als *'s Graven Hofstede* bekend stond. Het besloeg met de kapel het blok huizen tusschen de markt en de hoogstraat, waarin het Stadhuis staat, dat er een overblijfsel van is. Het L. Vr. beeld in die kapel was de *B.* MARIA *in castro.*

*pen;* wees hij vaste jaarrenten aan *tot Onser Vrouwenlove dagelijks te doen*, in de kerken te *Souburg* en op *Duiveland;* en vergat hij eindelijk niet aan de *L. Vrouw van den toren*, aan de *L. Vrouw te Aardenburg*, en aan de *L. Vrouw te Halle*, ieder 20 Nobelen te vermaken, opdat zij hare lampen van het noodige voorzien konden.

Zien wij hier de Oostsouburgsche dame in goed en aanzienlijk gezelschap, bevreemdend is het, dat wij hier de vermaarde Poldervrouw zien voorbijgaan, ofschoon zij Keizer SIGISMUND, de Hertogen van *Beijeren* en van *Bourgondië* en meer andere groote heeren reeds aan hare voeten had gezien. Maar Heer ADRIAAN begreep, dat deze het ook zonder zijne bijdrage in den polder wel zou uithouden bij zoodanige protectie, terwijl zijne torendame door de aanbidders der rijzende zonne begon vergeten te worden. Weinig dacht hij echter, dat zij eene eeuw later zich op haar verheven standpunt zelfs niet meer zou kunnen staande houden, maar ter neder geworpen en verbrijzeld worden.

Van al die L. Vrouwebeelden is ons alleen van de Poldervrouw eene afbeelding bewaard gebleven, en waarlijk, zij verdiende die onderscheiding, zoo het waar is wat GARGON zegt, dat hij haar heeft »laten afteekenen naar het leven," waaraan wij niet twijfelen. Zij is eene H. Jonkvrouw uit het midden der 14e eeuw, zoo als er niet vele worden aangetroffen. Misschien schuilt zij nog wel bij dezen of genen; in dat geval ware het te wenschen dat de eigenaar de oude schilderij aan een of ander Museum afstond. Omdat MENSINGA haar geene meer bepaalde voorstelling waardig heeft gekeurd, willen wij er hier ten minste iets van zeggen.

De L. Vr. van den Polder was geene *Moeder Gods*, maar eene *H. Maagd.* Het kind ontbrak bij haar, en ook de kroon en schepter der monniken-miniaturen. Zelfs de aureool werd op de schilderij niet aangetroffen. De schilder schijnt getracht te hebben het oogenblik van de vervulling van des Engels aankondiging, hetzij uit te drukken, hetzij voor den geest te roepen. Bestraald door de *schechina* des Heeren, voortstroomende uit de eeuwige bron des lichts en des levens, stond de Jonkvrouw in diepen ootmoed en heilige ontroering met de handen over den boezem gekruist en den sluijer naar achteren geworpen, terwijl het H. Boek zoo vóór haar ligt opgeslagen, dat wij onwillekeurig aan *Jes.* VII: 14 denken,

dewijl de gewone amandelstruik er als zinnebeeld van desponsatie nevens staat.

Zij onderscheidde zich dus van de meeste moeder Gods beelden; maar zij was ook op eene bijzondere wijze in het leven geroepen. De ingezetenen van eenige polders in het Noorden van *Walcheren* hadden, op voorspraak van den Utrechtschen Bisschop JOHANNES IV, van Paus CLEMENS V vergunning verkregen tot het bouwen van eene kerk; de Heer van *Veere*, WOLFAART VAN BORSELEN, had er den grond voor aangewezen en afgestaan; en een ander Godvruchtig persoon, wiens naam niet wordt genoemd, had eene afbeelding van de H. Maagd toegezegd. Maar de aangewezene plaats beviel aan MARIA niet. Zij wees, door bij herhaling des avonds en des nachts op een ander stuk gronds lichtjes te laten vlammen, aan eenige vroome en geloofwaardige lieden, die den wenk begrepen, den grond aan, op welken zij troonen wilde. Men bragt daarom de bouwstoffen derwaarts over, en de kerk werd aldaar opgebouwd. Bij den schilder, aan wien de vervaardiging der beeldtenis was opgedragen, gebeurde er ook iets vreemds, want, al dadelijk na de bestelling van het stuk, trad er een schoon jongman bij hem binnen en verzocht werk. De schilder deelde hem de pas ontvangen bestelling mede en de jongeling ging op den zolder aan den arbeid. Maar, men verbeelde zich de verbazing van den schilder en de zijnen, toen men tegen etenstijd den jongeling afriep, was deze verdwenen en de schilderij voltooid! Nu durfde de schilder er ook geene betaling voor vragen; hij maakte het gebeurde wereldkundig, het veroorzaakte opspraak, en de schilderij werd in plegtigen optogt naar de nieuwe kerk overgebragt. Was dit begin fraai, het gevolg beantwoordde aan hetzelve; want zij deed zoo veel mirakelen, dat haar roem zoo wel in *Holland* en *Zeeland* vermeld werd als in *Spanje* en *Portugal*, in *Frankrijk* en *Engeland*, zoodat zij bij stormen en andere zeegevaren werd aangeroepen door schepelingen van allerlei natiën, die na uitredding ook niet nalieten door milde gaven hunne dankbaarheid te betoonen. Wij willen ons evenwel met de mededeeling harer mirakelen niet ophouden. Niet omdat wij twijfelen aan derzelver echtheid; maar omdat de belangstellenden ze elders gedrukt kunnen lezen, gelijk ik ze er gelezen heb; en wat gedrukt is, dat is waar. C. MOLINA heeft dit in zijn *Oprechten*

*schriftuereken Rooms Catholycken Mondtstopper van alle teghenwoordige onCatholycke Leraers*, vóór een paar eeuwen met kerkelijke approbatie uitgegeven en bij herhaling gedrukt, reeds onwederlegbaar bewezen. Wij willen er onze lezers van overtuigen door zijne woorden mede te deelen. Sprekende van de wonderen van St. WILLEBRORDUS schreef hij:

»Hy heeft t waeter dickmaels verandert in wyn, tot bevorderingh van wercken van liefde. Hy heeft op verscheyde tyden en plaetsen *water ghewydt*, en daermede peste, en andere sieckten verdreven. —— Tot *Flessingen* in Zeelant heeft de H. Man met syne eene flesch 12 armen ghelaeft, dewelcke, hoe veel dat sy daer uyt droncken eeve vol bleef, welcke flesch van S. *Willibrort* aldaer vergeten zynde, is van dat volck in soo groote eer gehouden, dat sy van dien tyt af niet alleen de plaets *Vlessingen* hebben ghenoemt, maer oock tot noch toe een *Flesch* in haer wapen voeren. NOTA Dese voorsz. dingen en kunnen van genigh verstant des werelts wederleyt werden, als synde particulierlyck en punctuelyck beschreven, door *Joannes Molanus in Natal. S. S. Belgii* 17 *Nov.* enz. enz. En al swegen alle dese lofwaerdige Historieschryvers, de stomme *steenen*, *mueren*, *kercken*, *klosters*, en *autaren*, de Stadt en 't Sticht van *Utrecht* — de *Put* van *Heylo*, 't *Fleschwapen* van *Flessinghen*, de *Westcapel* van *Walcheren*, de authentycke *Chronycken* —— souden alle t voorgaende als met 10000 vingeren aenwysen."

Hiermede acht ik tevens al de mirakelen der bovengemelde L. Vrouwen genoegzaam gestaafd; want, *mutatis nominibus*, is het argument op alle van toepassing.

Ten slotte evenwel nog dit, opdat de algemeenheid der MARIAvereering in *Zeeland* ten volle uitkome. De Duitsche Ridderorde, eene Marianische van den eersten rang, was in *Zeeland* zeer gezien en bezat er van 1249 af eene aanzienlijke praefecture. Het huis der Ridders werd in de 13e eeuw naar *Middelburg* verplaatst en is thans ingerigt tot een Provinciaal Geregtshof: inderdaad zeer eigenaardig; want hun Commandeur had den rang na den abt, en wanneer de Graaf oudtijds in *Zeeland* de vierschaar spande, dan was hij gezeten tusschen den abt van het MARIA-convent, en den Commandeur van de orde, die voor MARIA's zaak het zwaard had aangegord!

Twee dingen kan ik dus aan MENSINGA niet toegeven.

Vooreerst, dat het Marianisme weleer in *Zeeland minder* populair zou zijn geweest dan in *België;* en ten anderen, dat het impopulaire misschien een gevolg zou zijn geweest van den nuchteren en bezadigd verstandelijken aard des volks. Ik keer dit laatste om, en zie in *de veelheid* der kapellen en bedevaartplaatsen een gevolg van dien aard. Waarom zal men trouwens in de verte zoeken, hetgeen men in de nabijheid hebben kan? Zouden de Zeeuwen niet voor dwaas gehouden worden, wanneer zij thans de zeebaden gingen gebruiken te *Scheveningen* of te *Zandvoort*, daar zij ze te *Domburg* bij de hand hebben? De Aartsbisschop BONIFACIUS had reeds in de 8e eeuw (Epist. 105) opmerkzaam gemaakt op het nadeelige van het loopen naar verafgelegen plaatsen, en wenschelijk geoordeeld, dat de landvorsten, ten minste aan vrouwen en geestelijke jongedochters, het reizen naar *Rome* verboden, dewijl meest alle er hare kuischheid bij verloren. Latere Nederlandsche Bisschoppen hadden er zich in de 11e eeuw met ernst over beklaagd, dat men te *Rome* absolutie gaf aan deugnieten, die zij in het vaderland bestraffen moesten. Noch het eene noch het andere had gebaat; dien ten gevolge verschafte men nu in de nabijheid, wat de menigte anders in de verte ging najagen, wonderdoende L. Vrouwenbeelden, bij welke men ten minste in sommige gevallen en tegen sommige kwalen heul kon zoeken, enz. Of het middel gebaat heeft, is eene andere vraag. THOMAS A KEMPIS schreef nog: *qui multum peregrinantur, raro sanctificantur.*

Dat deze bladzijden niets afdingen van de waarde, welke MENSINGA's arbeid heeft, valt in het oog; ook was het de bedoeling niet van den steller, dezen ook maar in het minste te verkleinen. Zijn werk is eene vrucht van meerjarige gezette studie en van veelsoortige navorsching; die er evenwel nog beter zou uitzien, zoo niet overal, en bij de meest uiteenloopende onderwerpen, de toon zóó *stellig* ware. Ds. MENSINGA spreekt steeds »ex cathedra;" maar hij wordt, ook door eigene navorsching, wel eens genoodzaakt het vroeger geschrevene weder door te halen. Zoo iets moge nu regt eerlijk zijn; maar het is niet geschikt om vertrouwen in te boezemen. Eer ik blz. 126 van het 2e stuk gelezen had, was ik van plan, tegen de eerste blz. van het 1e stuk de pen op te vatten. Mijn Cicerone in den vreemde moet mij toch groen en rijp niet op denzelfden toon aanprijzen, indien hij wil,

dat ik hem ten volle vertrouwen zal geven. Op Nederlandschen bodem heb ik Ds. MENSINGA nog al streng gevolgd, vermits ik op dezen zoo wat te huis meen te zijn, en heb bevonden —— dat hij wel zou doen met, bij geschiedkundige verschilpunten, in de eerste plaats wat scherper te onderzoeken, en (in de tweede) wat minder apodictisch te beslissen.

DIXI.

---

## DE HEKLA.

(Uit de *Reis van* IDA PFEIFFER *naar het Skandinavische Noorden en het Eiland IJsland.*)

—— Eindelijk, na nogmaals twee uren lang geklouterd te hebben, hadden wij den top des bergs bereikt. Ik stond nu op den *Hekla*, zocht vóór alle andere dingen den krater op de van sneeuw ontbloote spits, en — vond dien niet. Des te meer was ik verbaasd, op den *Hekla* geenen krater te vinden, daar ik in sommige reisbeschrijvingen daaromtrent zeer ongemeene berigten gelezen had.

Ik ging den geheelen top des bergs rond; ik klouterde tot aan den daaraan grenzenden *Jokul* — nergens bemerkte ik eene opening, eene spleet, eenen ingedrukten wand of eenig ander teeken hoegenaamd van zulk eenen vuurmond. Alleen in de iets lager gelegene zijden van den berg, maar volstrekt niet aan den eigenlijken kegel, zag ik wijde spleten en kloven, uit welke waarschijnlijk de lavastroomen opgeweld zullen zijn.

De hoogte van den berg bedraagt, naar men verzekert, 4300 voet.

Reeds gedurende het laatste uur van ons klimmen was de zon duisterder geworden. Nevelwolken kwamen van de nabijgelegene ijsbergen aanstormen, verborgen het verschiet, en omwikkelden ook weldra ons zelven zoozeer, dat wij naauwelijks tien schreden van ons af konden zien. Eindelijk losten zij zich op, doch gelukkiglijk niet in regen, maar in sneeuw, die in ruimen overvloed de zwarte, hobbelige lava met groote vlokken overdekte. De sneeuw bleef liggen, en de thermometer wees één graad onder het vriespunt.

Allengskens vertoonde de hemel zich weder in zijne onna-

bootsbare zachtblaauwe tint, en de zon verheugde ons op nieuw met haren helderen glans. Ik bleef op den top des bergs, tot dat de wolken zich ook in de verte verdeelden en mij een volkomen panorama van geheel den omtrek openden.

Om zulk een tooneel, als ik hier nu zag, aan de verbeelding mijner lezers naar waarde voor te stellen, hun den woesten chaos, de uitgestrektheid en opeenhooping dezer lavamassen te beschrijven, hiertoe is, helaas! mijne pen veel te zwak. Ik meende in eenen krater te staan, en alles rondom mij scheen een eenige uitgebrande stookhaard. Hier waren klompen lava op en over elkander gestapeld tot steile, onbeklimbare bergen — daar vulden versteende stroomen, welker breedte en lengte ik niet overzien kon, onafmeetbare valleijen. Alles was over en door elkander geworpen, en toch kon men weder duidelijk de baan der jongste uitbarstingen onderscheiden.

Men is in het midden der vreeselijkste kloven, holen, dalgronden en bergen; men begrijpt naauwelijks, hoe men met mogelijkheid tot hiertoe heeft kunnen doorworstelen, en wordt door angst en ijzing bevangen bij de zich onwillekeurig opdringende gedachte, dat men misschien nimmer den terugweg uit dit verschrikkelijke doolhof vinden zal.

Hier, van den top des *Hekla's*, kon ik tot diep in het onbewoonde land zien, het beeld eener verstijfde schepping, dood en zonder beweging, en daarbij toch van eene zoo eigenaardige grootschheid; een tafereel, dat, al heeft men het slechts eenmaal gezien, nimmer weder uit het geheugen gewischt wordt, en welks herinnering alleen reeds eene rijkelijke vergoeding levert voor alle doorgestane ongemakken en gevaren. Geheel eene wereld van gletschers, lava's, sneeuw- en ijsvelden, rivieren en meertjes ligt daar voor ons ontsloten; nimmer heeft een menschelijke voet gewaagd, er de binnendeelen van te betreden. Hoe moet het daar niet gewoeld en gewoed hebben, eer zulke vormen zich hebben kunnen daarstellen! En zal het hiermede genoeg zijn? Heeft het element uitgeraasd, of rust het slechts eene wijl, om, als de honderdhoofdige Hydra, met verdubbelde kracht weder los te barsten, en ook nog die streken te verwoesten, welke buitendien reeds, tot digt naar den zeekant verdrongen, het binnenland nog slechts

als een smalle ringzoom omgeven? — Ik dank den Hemel, dat mij het gezigt van dezen chaos der schepping gegund geworden is; maar dubbel dank ik Hem, dat Hij mij mijne woonplaats in gewesten heeft aangewezen, waar de zon meer te doen heeft, dan slechts het daglicht te leveren, waar zij, werkende en warmende, leven geeft aan planten en aan dieren, en het hart des menschen tot vrolijken dank jegens zijnen Schepper stemt. (*)

De *Westmanseilanden*, welken men zegt dat van den *Hekla* gezien worden, kon ik niet vinden; waarschijnlijk waren zij door wolken bedekt.

Reeds gedurende het beklimmen van den *Hekla* had ik menigmaal de lava aangeraakt, deels onwillekeurig, wanneer ik viel, deels vrijwillig, om een heete of ten minste warme plek te vinden. Ik was zoo ongelukkig, gedurig koude te treffen. Niets kon mij dus meer gewenscht zijn dan de zoo even gevallen sneeuw. Overal zag ik begeerig rond, om een plaatsje te ontdekken, waar de onderaardsche hitte haar niet ongesmolten zou dulden. Ik zou alsdan daarheen gesneld zijn, en wat ik zocht ware gevonden. Ongelukkig bleef de sneeuw overal liggen. Ook rookwolken zag ik nergens opgaan, ofschoon ik uren lang mijne oogen van den berg niet afwendde, dien ik van mijn

(*) Ik kan mij niet onthouden, bij deze gelegenheid gewag te maken van eene zonderlinge toevalligheid. Toen ik in het jaar 1842 aan den voet van den *Etna* was, vond ik zijne vuurbrakende werking in rust. Eerst eenige maanden na mijn vertrek ontvlamde hij met nieuwe kracht. Toen ik nu op mijne terugreis van den *Hekla* te *Reikiavik* kwam, zeide ik schertsenderwijs, dat het al zeer zonderling zou zijn, wanneer nu deze *Etna* van het Noorden na mijn bezoek ook weder losbrak. En naauwelijks waren er zes weken na mijn vertrek uit *IJsland* verloopen, of dit gebeurde werkelijk, en zijne uitbarsting was geweldiger dan ooit te voren. Deze toevalligheid is des te opmerkelijker, daar de *Hekla* nu tachtig jaren lang gezwegen had en reeds als een uitgebrande krater beschouwd werd. Zoo ik thans andermaal op *IJsland* kwam, zou men er mij als eene *baoze profetes* beschouwen, en misschien ware ik er mijn leven niet zeker!

hooge standpunt naar alle kanten tot diep in de laagte overzien kon.

Toen wij van den *Hekla* afdaalden, vonden wij, in eene diepte van 5—600 voet, de sneeuw aan het smelten; nog lager rookte de geheele berg, een verschijnsel, dat ik voor een uitwerksel der plotselijk ontstane zonnewarmte hield, want mijn thermometer wees thans negen graden warmte. Ik nam het op vele plaatsen ook aan bergen waar, die niet tot de vuurspuwende behoorden. De plaatsen, waar de rook opging, waren almede koud.

De eigenlijke, gladde, koolzwarte, glinsterende en volstrekt niet poreuze lava vindt men alleen op den *Hekla* en in deszelfs naaste omgevingen; doch alle lava is zoo niet; men ziet er ook takkige, glazige en poreuze; al de soorten zijn echter zwart, en zwart is ook het zand, hetwelk de eene zijde van den *Hekla* overdekt. Hoe verder lava en zand van dezen berg verwijderd zijn, des te meer verliezen zij hunne zwartheid, en de kleur, welke zij vertoonen, gaat over in het ijzergraauwe, ja zelfs in het lichtgrijze; doch menige lava behoudt, zelfs bij deze helderder kleur, den glans en de gladheid der zwarte.

Na het moeijelijke nederdalen, en nadat wij aan het geheele togtje ruim twaalf uren besteed hadden, bereikten wij welbehouden *Sälsun* weder, en juist wilde ik mij, eenigzins neerslagtig, naar mijne vorige woning terugbegeven, ijzende op de gedachte, dat ik hier nogmaals eenen nacht zou moeten doorbrengen, toen mijn gids mij aangenaam verraste met de vraag, of ik niet misschien nog naar *Struvellir* zou willen rijden? De paarden, meende hij, waren genoegzaam uitgerust, en daar kon ik dan toch, in het huis van den geestelijke, eene goede kamer bekomen. Snel was alles bijeengepakt, en in korten tijd zat ik weder te paard. Toen ik thans ten tweedenmale aan de diepe *Rangaa* kwam, reed ik er reeds zonder schroom doorheen en had geene bescherming aan mijne zijde meer noodig. Zoo is de mensch; slechts de eerste maal doet het gevaar hem schrikken; heeft hij het gelukkig doorstaan, zoo denkt hij er den volgenden keer bijna niet meer aan, en begrijpt niet, hoe hij er te voren zoozeer voor kon vreezen.

## EEN UITSTAPJE NAAR HET EILAND ELBA.

Het was den 8sten Februarij 1844, dat wij van *Genua* naar *Civita vecchia* wilden scheep gaan, om nog aan de laatste week van het carneval te *Rome* deel te nemen. De pakkaadje was reeds aan boord van den *Dante;* doch toen wij zelven des avonds aankwamen, zeide men ons, dat het weder niet veroorloofde in zee te gaan, schoon men hoopte, dat zulks den volgenden ochtend zou kunnen geschieden. Op dien dag voer het schip ook werkelijk af, en naar hartelust geschommeld en ontnuchterd lagen wij den anderen morgen in de door nevels omsluijerde haven van *Livorno*, aan welker ingang een in den grond gevaren Grieksch schip, als onheilspellend voorteeken, ons halfgezonken voor oogen lag. Niet troostrijker klonken de gesprekken onzer naast ons liggende landslieden, schippers uit *Koningsbergen* en *Rostok*, die van de groote zeeschade, welke hier in den afgeloopen winter geleden was, en van de onveiligheid der haven van *Livorno* maar al te veel wisten te verhalen. Wij verlieten dan ook des avonds deze haven bij graauw betrokken lucht en dreigend gele, holgaande zee, terwijl de vriendelijke landslieden tot afscheidsgroet de vaderlandsche vlaggen opheschen. Met elk oogenblik werd de wind, die ons tegen was, heftiger, en gedurig hooger liep de zee; zoo voeren wij dan bij invallenden nacht naar buiten. Ik wil niet ondernemen, hier eenen storm te schilderen, vooral daar een zeeman, met een goed schip onder zich, den harden wind misschien nog geenen storm genoemd zou hebben; — een goed schip zeg ik, maar de *Dante* is een klein oud vaartuig. Weldra deed bij sommigen van ons zeeziekte, bij anderen het nog angstiger gevoel van levensgevaar zijne regten gelden. Zeeziek wordende passagiers sprongen overeind en vlogen op dek, maar keerden van dek weldra in de kajuit terug, waar, den arme beangsten ten spijt, een groep meer aan de zee gewone reizigers bedaardelijk in hunne reiswijzers zat te bladeren, om zich op hun aanstaand verblijf te *Rome* voor te bereiden; zij wisselden weinig woorden en schonken aan den storm slechts dan eenige oplettendheid, wanneer eene windvlaag of stortzee het schip zoodanig schokte, dat al deszelfs inhouten kraakten. Bijzonder te beklagen was een paar Fransche echtgenooten, die, afgeschrikt van

het landreizen, omdat een koppig paard van hunnen *vetturino* hun op den gevaarlijken weg tusschen *Nizza* en *Genua* herhaalde malen schrik had aangejaagd, de reis ter zee verkozen had, en thans vuriglijk wenschte den vasten grond weder onder zich te hebben. Inderdaad was onze toestand niet zonder gevaar; in de naauwe zeestraat van *Piombino* tegen eenen wind opwerkende, die het schip zoo sterk deed hellen, dat men zeer dikwijls het snelle rondgaan van het eene rad kon hooren, hetwelk zonder wederstand buiten het water omvlóog, was de hoop van hen, die nog in staat waren eene heldere gedachte te denken, op den kapitein der stoomboot gevestigd, eenen echten Genueschen zeerob, die sedert meer dan twintig jaren de Middellandsche zee, en wel acht daarvan op dit zelfde schip, bevaren had. Aan de kunde en rondheid van een goed zeeman paarde hij eene daarmede niet altijd vereenigd gaande beleefdheid, en antwoordde steeds met vriendelijke scherts op de angstige vragen der reizigers. Ten elf ure kwam hij naar beneden in de kajuit, en vroeg aan de passagiers, of het hunne goedkeuring had, wanneer hij, hoezeer er geen eigenlijk gevaar bestond, om hun eene moeijelijke vaart te besparen, (hij noemde het *mare strapazzoso, senza pericolo*) op *Elba* binnenliep. Zoo veel stemmen zich nog konden doen hooren, zoo veel stemden er bijval; en daar hij verklaarde slechts een uurtje tot deze moeijelijke afwending noodig te hebben, werd de stemming van het reisgezelschap, dat nu ten minste eerlang een eind aan zijn lijden vooruitzag, merkbaar opgeruimder. Werkelijk lagen wij nog binnen het uur in den donkeren omkring der haven van *Porto Ferrajo*, en nu begon de korte nachtrust. Met het aanbreken van den dag was ieder op het verdek, om het nu laatstelijk zoo beroemd geworden eiland in oogenschouw te nemen; maar eer wij deszelfs grond betreden mogten, moest eerst nog de gezondheidscommissie afgewacht worden, die ten 9 ure aan boord roeide, en na eenige weinige formaliteiten ons vrij verklaarde. Nu bragten ons de booten van ons schip aan land, waar wij op den havendam van marmerplaten aan wal stapten en door eene naauwe poort de stad intraden. De ontvangst had niets van het gedrang en geschreeuw, in andere Italiaansche havens zoo gemeen; men bemerkte daaruit de afgescheidenheid van het eiland. De stad *Porto Ferrajo* heeft eene door natuur en kunst voortreffelijk ingerigte haven,

welke de bergen van het eiland beschermend omgeven. In haar midden verheft zich een oude, sterke wachttoren; een groot gedeelte van haren zoom vormt het lange zeelazareth; daarachter verheft zich trapsgewijs de stad, gekroond met eene rij van vestingwerken, waaraan al de eeuwen der nieuwere tijden en alle volken van *Zuid-Europa* hebben medegewerkt.

Langs steile straten en trappen klommen wij tot naar het logement der *Vier Natiën* op, welks tuin, waarin men uit de tweede verdieping treedt, zich tot aan den voet der vestingwerken uitstrekt. Vier of vijf natiën werden hier, bij het sobere maar vrolijke maal, onder ons lijdensgenooten vertegenwoordigd. Nadat wij gegeten hadden, hielden ons natuurlijk Napoleontische herinneringen bezig. De *Elbaners*, een stout, krachtig en schoon slag van menschen, tot hetwelk waarschijnlijk alle zeeroovervolken langs de Middellandsche zee hunne bijdragen geleverd hebben, zijn goede zeelieden en zeer gehecht aan NAPOLEON, onder wiens regering (in *Frankrijk*) zij zich bij den eeuwigen kaperkrijg tegen *Engeland* beter bevonden dan onder het vreedzame *Toskanen*. Onze gids echter, die ons misschien voor *Franschen* aanzag, welke natie het eiland *Elba* het drukst komt bezoeken, spreidde voor ons, niettegenstaande onze verzekering van het tegendeel, eene hoogst luidruchtige geestdrift in gedurig herhaalde Italiaansche en Fransche uitroepen en vloeken ten toon, en niet tevreden met de groote werken, welke NAPOLEON in den korten tijd van zijn verblijf hier heeft doen aanleggen, liet hij hem bijna alles daarstellen, wat menschenhanden immer op het eiland geschapen hebben. Eerst bragt hij ons, langs des Keizers zeer eenvoudig paleis en de kazernen zijner lijfwacht voorbij, naar de poort, van waar een steile rotsweg afwaarts voert. Hier stonden ons eenige ongemakkelijke karren te wachten, als *carricoli* ingerigt, die ons vrij snel, op den hobbeligen weg, dwars door welbebouwd land, naar den anderen kant van het eiland bragten, waar NAPOLEON's kunsteloos landhuis stond. Het wordt tegenwoordig door eenen tuinman bewoond, die het vervallen en ook den tuin, voor zoo ver hij niet tot het telen van moesgroenten gebezigd wordt, verwilderen laat. Het oord, dat boven een vochtig dal ligt, is thans, bij gebrek aan bebouwing, ongezond geworden. Reeds is het pleister van de zoldering der voorzaal neêrgevallen, in welke het

eenigste sieraad van het huis te vinden is: een fraaije schoorsteen van mozaïk en de borstbeelden van ELISA en RAJIOCCHI. De overige vertrekken, voor zoo ver de tuinman die niet gebruikt, staan ledig; uit de vensters heeft men het gezigt op de kleine verborgene baai, waaruit de stoute overtogt naar *Frankrijk* ondernomen werd. Wij plukten bloemen in den tuin, die nevens schoone ijzerertsen het kenmerk des eilands blijven, en reden vervolgens naar de stad terug.

Toen wij ons naar ons schip begeven moesten, dat verre van wal in de haven lag, was de wind weder aangewakkerd, en de kleine booten dansten op eene ons ontrustende wijs op de golven. Des avonds ten 8 ure ligteden wij het anker, en hadden den volgenden ochtend, na eene weinig minder onstuimige nachtvaart dan de vorige, de torens van *Civita vecchia* voor ons. Toen wij ons gereed maakten er binnen te loopen, kwam de naar *Napels* bestemde Fransche stoomboot *Sully* de haven uit. Dit schip was gelijktijdig met ons van *Livorno* vertrokken en slechts weinige uren vóór ons hier aangekomen. Daar het den geheelen tusschentijd zee gehouden had, waren zijne passagiers bijna twintig uren langer dan wij aan het schokken en schommelen der baren blootgesteld geweest. Ons wachtte te *Civita vecchia* de aangename ontmoeting van pauselijke pas- en tolbeambten; daarentegen hadden wij het wezentlijker genoegen, aan ons te land en ter zee zoozeer geteisterd paar Fransche reisgenooten eene door de uitkomst dubbel belangrijke dienst te kunnen bewijzen. Wij namen hen in ons rijtuig en bragten hen nog denzelfden avond behouden te *Rome;* de diligence, met welke zij hadden willen vertrekken, ging laat en met carneval-lustige reizigers tot stikkens volgeladen op weg, sloeg om, en verscheidene der passagiers werden aanmerkelijk bezeerd; een lot, waarin onze ongeluksvogels waarschijnlijk gedeeld zouden hebben.

---

### EEN OPMERKELIJK VOORVAL UIT HET STRAFREGT.

Er was te *Edemburg* een logement, onder den naam van *de gouden Vos* bekend. Veel vreemdelingen bezochten het, omdat zij er goede bediening tegen matige prijzen genoten. Den 15 Januarij l. l. nam in deze herberg zekere Mistriss DONALD, de weduwe van een' rijken bankier uit *Glasgow*,

haren intrek, en verlangde voor haar en hare kamenier eene kamer, zeggende den volgenden morgen vroeg hare reis te willen voortzetten. De kasteleines gaf ten antwoord, dat zij haar nog slechts een vertrekje op de derde verdieping kon aanbieden, vermits al de overige huisruimte reeds daags te voren door twee Fransche familiën besproken was. Mistriss DONALD moest van den nood eene deugd maken, en begaf zich omstreeks tien ure naar de haar aangewezen slaapkamer. In deze kamer stond slechts één bed, een ledekant met stijlen en verhemelte, maar in de diepte van een venster plaatste men er in haast een tweede, waarin JULIE MOWBRAY, het kamermeisje der dame, zich ter rust begaf. Tegen middernacht gevoelde dit meisje, misschien als gevolg der vermoeijenis, welke de reis haar veroorzaakt had, eenen brandenden dorst, en stond op, om dien te voldoen. Zij dronk uit eene op de tafel staande kruik, en wilde zich toen weder te bed begeven. Dat van hare vastslapende meesteres voorbijgaande, zag zij een' prachtigen mantel, welks sierlijkheid zij menigmaal bewonderd had, uitgespreid over een' stoel hangen. Het licht, dat zij aangestoken had, brandde nog; zij kon den op hare jaren, zij was eerst negentien, zoo natuurlijken wensch, om te zien, hoe die mantel haar staan zou, niet bedwingen. Zij sloeg hem om, en paradeerde er langen tijd mede voor den spiegel; eindelijk echter moest zij toch wel besluiten hem af te leggen; zij deed dit al zuchtende, terwijl zij half overluid bij zichzelve sprak: »Ik zie er toch zoo kwaad niet uit; lieve hemel, hoe mag het komen, dat zich nog geen vrijer bij mij aangemeld heeft?" Onder deze half aangename, half smartelijke gedachte sliep zij in; en toen zij weder ontwaakte, was de dag reeds lang aangebroken. In allerijl stond zij op, en wierp onder het aankleeden een' blik op den stoel, waarop zij den mantel gehangen had: met verbazing zag zij, dat de mantel verdwenen was. Zij vermoedde, dat hare meesteres hem, om warmer gedekt te zijn, over haar bed gespreid had. Toen zij met haar aankleeden volkomen gereed was, trad zij naar het bed der weduwe, die zich nog niet verroerd had. Om te zien, of zij nog sliep, schoof zij zachtkens de gordijnen ter zijde, en ontwaarde toen met schrik, dat er op het bed bloedvlekken waren. Naauwelijks bleef haar krachts genoeg over, zich naar de deur te slepen en om hulp te roepen. Toen de lieden van het huis toegesneld waren,

vonden zij haar in flaauwte op den grond liggen en hare meesteres met een' messteek in het hart vermoord. De kasteleines, bezorgd voor de gevolgen, welke dit ontzettend voorval voor haar huis en nering hebben kon, haastte zich te beweren, dat niemand anders dan JULIE de misdaad kon begaan hebben. Vergeefs betuigde het ongelukkige meisje hare onschuld; zij werd gevat en voor de regtbank gevoerd. Hier ontsloeg men haar wel, bij gebrek aan bewijs en om haren vroegeren goeden naam; maar op dien naam bleef nu echter eene smet kleven, en hare voormalige bekenden en beschermers trokken zich van haar terug. Een jaar lang liep voor haar in den diepsten kommer voorbij. Eindelijk gebeurde het eens, dat zij iemand bezoeken wilde, die twee Engelsche mijlen van *Edemburg* woonde. Met dit oogmerk vervoegde zij zich naar *Sperry-lane*, waar gewoonlijk verscheidene kleine rijtuigjes stonden, welker dienstweg niet ver van de plaats, waarheen zij wilde, voorbijliep. Een dier rijtuigjes verkoos zij; maar deze voorkeur wekte den nijd van twee andere voerlieden, die gehoopt hadden, dat zij zich tot hen zou wenden. »WILLIAM," riep de een den ander toe, »naar 't schijnt zijt gij de juffer niet elegant genoeg, dat zij u met haar gezelschap zou willen vereeren." — »Wat wilt gij?" was het antwoord; »het dametje is er te voornaam toe." — »Misschien," begon de eerste weder, »zou zij u toch genomen hebben, als gij, smeerpoes, het stof en stroo van uw' hoed geschuijerd en hem wat netter op uw' knikker gezet had; doe het nog, en dan verwaardigt zij zich mogelijk, bij hare terugkomst het oog op u te laten dalen." — »Dat wil ik; maar mij dunkt ik was toch ook zóó voor een kamerkatje nog goed genoeg." — »Weet gij dan niet, dat kameniertjes menigmaal nog keuriger zijn dan hare jufvrouwen, al zijn zij ook juist zoo vies van een' vrijer niet? Herinnert gij u nog, wat ons juffertje zeide: Ik zie er toch zoo kwaad niet uit; lieve hemel, hoe mag het komen, dat zich nog geen vrijer bij mij aangemeld heeft?" Dit zeggende, schaterden de twee voerlieden het uit van lagchen, en JULIE, die gehoord had, wat zij zeiden, stond roerloos van verbazing. Zij herinnerde zich zeer wel, dat zij die zelfde woorden gesproken had, toen zij, met den mantel harer vermoorde meesteres om de schouders, zichzelve in den spiegel bewonderd had, maar kon zich niet te binnen brengen, dat zij dien onwillekeurig door

haar gedanen uitroep aan iemand, wie het ook zij, had medegedeeld. Plotseling trof een denkbeeld haren geest. Als beschaamd verliet zij *Sperry-lane;* maar, in plaats van naar huis terug te keeren, begaf zij zich ijlings naar den Lord-mayor, verhaalde hem wat haar overkomen was, deelde hem haar vermoeden mede, en verlangde van hem, dat hij de twee voerlieden terstond in hechtenis zou doen nemen. Toen dezen jufvrouw MOWBRAY verzeld door zes dienaren der policie zagen naderen, verloren zij van schrik alle tegenwoordigheid van geest, leverden in hunne verwarring zelven de tegen hen nog ontbrekende bewijzen, en erkenden weldra voor den regter, dat zij het waren, die den moord begaan hadden.

Misschien zullen onze lezers zich herinneren, dat er ook in *Holland* een soortgelijk geval verhaald wordt, met bijomstandigheden, die het nog treffender en niet minder geloofwaardig maken.

---

### AMERIKAANSCHE SPOORWEGEN.

Met den arbeid aan de spoorwegen ligt men in *Noord-Amerika* meestal op eene onverantwoordelijke wijs de hand. Prins KAREL van *Solms-Braunfels* verhaalt hieromtrent in zijn werkje *Texas* hetgeen volgt: »De spoorwegen zijn zonder eenige omtuining of afsluiting; vee en wild heeft er den vrijen toegang toe (*); de bruggen over bergkloven, rivieren, poelen, meren, zelfs zeeärmen, bestaan uit houten onderlagen, waarop de ijzeren scheenen vastgehecht zijn. Over die leggers worden niet eens, gelijk bij eene gewone brug, balken of platen gelegd, maar men laat het geheele getimmerte eene soort van open raamwerk blijven. Veiligheid is zeker niet de hoofdeigenschap dezer inrigting, maar spoed; *go a-head!* (vooruit maar!) is het groote woord van den *Amerikaan.* In *Europa* zou elke regering zulke wijs

(*) Hierom dan ook dat op verscheidene der drukst gebruikte spoorwegen de locomotief van voren eene bijzondere inrigting heeft, eene soort van wijde schop, die os, paard of ander groot voorwerp, hetwelk zich op den weg bevinden mag, opschept en medevoert, ten einde het niet onder de wielen gerake en den trein uit het spoor werpe.

van bouwen, waarbij menschenlevens gevaar loopen, beletten; in *Amerika* denkt niemand hieraan. Men rijdt er overheen — er gebeurt een ongeluk, eenige reizigers schieten er het leven bij in, zoo snel mogelijk wordt alles op den vorigen voet hersteld, en — *go a-head!* is weder de leus; onbekommerd om het gebeurde, gaat alles den ouden gang; de winst blijft immers toch even groot, of er ettelijke menschen bij omkomen, of niet."

---

### EENE KINDERMARKT.

Te *Londen* wordt, tusschen *Spitalfields* en *Bethnal-green*, des maandags en des dingsdags, van 6 tot 7 ure des morgens, kindermarkt gehouden. Er is daar een pleintje, waar kinderen van beiderlei kunne, zeven jaren en daarboven oud, verschijnen, om zich bij de week of bij de maand te verhuren. Ontstaat er eene stremming in den handel, dan ziet men op deze markt niet zelden omstreeks driehonderd kleine arbeiders bijeen; neemt het handelbedrijf weder toe, dan vindt men er soms niet meer dan vijftig of zestig.

»Ik nam," dus berigt HICKSON in zijn voortreffelijk verslag over den toestand der Engelsche zijdewevers, »de gelegenheid waar, om deze kindermarkt te gaan bezigtigen, ten einde meer in het bijzondere te onderzoeken hetgeen ik daaromtrent had hooren verhalen. Ik vond er nagenoeg 70 kinderen bijeen, waarvan de meesten door hunne ouders verzeld waren. Zoodra ik het plein betrad, werd ik allerwegen met aanbiedingen bestormd. »Hebt gij ook een' jongen noodig, Mijnheer?" — »Zoekt Mijnheer ook een meisje voor de huisdienst?" enz. Onder de kinderen, die ik er zag, waren er zeker geen zes of zeven, die het geringste schoolonderwijs genoten hadden; want toen ik hun te verstaan gaf, dat het vruchteloos was zich aan mij te wenden, wanneer het kind niet, minst genomen, lezen en schrijven kon, liet men mij bijna alleen staan. En evenwel kwamen van de ouders verscheidene mij voor, niet volstrekt arm te zijn."

Wanneer men HICKSON's verslag verder doorleest, kan men zich niet ontslaan van een pijnlijk gevoel, dat nu en dan tot verontwaardiging, ja tot afgrijzen stijgt. Inderdaad, kan er wel iets onnatuurlijker zijn, dan deze staat van za-

ken? Een vader, eene moeder brengen hun kind ter markt; zij veilen het alsof het eene koopwaar was, en laten door de liefhebbers als 't ware zijn ligchaam en ziel betasten; in eenen onderdom, waarin de krachten zich eerst beginnen te ontwikkelen, leveren zij het, uit winstbejag, aan den eersten den besten, aan een' liederlijken meester even gereedelijk als aan een' goeden, zonder den geringsten waarborg voor goed voorbeeld of goede behandeling te bekomen. Zeker, men zou meer voorzorg nemen, wanneer men een paard of een ezel verhuurde! Zoodra het contrakt gesloten is, maakt de huurder, wat hij slechts wil, van het kind, een' fabrijkwerker, een' loopjongen of meisje, of een' dienstbode; het kind behoort 12 tot 15 uren van den dag uitsluitend aan hem. De slavernij der kinderen is een kenmerkende trek der industriële maatschappij; en het sterkst komt die trek uit in *Grootbrittanje*, juist om den hoogen trap van ontwikkeling, welke nijverheid en rijkdom aldaar bereikt hebben. De kinderen der arbeidende klassen in *Engeland* leveren het getrouwste beeld dier *Gibeoniten*, welke men in den Bijbel zich geheel en al aan slavernij ziet overgeven, om aan vervolging en verovering te ontkomen. Op hen rusten, ondanks de zwakte hunner jaren, de moeijelijkste verrigtingen. Zij dienen als toevoegsel en hulpmiddel der machinen, bereiden de grondstoffen der fabrikaadje, ademen ongezonde uitdampingen in, dragen zware lasten en worden tot de ongepastste, ja walgelijkste bezigheden gebruikt.

---

### MARAT'S DOOD.

Te *Parijs* is in het begin dezes jaars (1846), in het Bazaar *Bonne Nouvelle*, eene schilderij van DAVID, welke de vermoording van MARAT voorstelt, te zien geweest. Aan dit stuk knoopt zich de volgende anecdote: Toen het gerucht van MARAT's dood zich verspreidde, was ook DAVID een der eersten, die naar de plaats snelden. Hij vond het lijk van MARAT nog in de badkuip. Voor dezelve lag eene, met een groen kleed bedekte plank, waarop hij geschreven had, en DAVID nam eene pen en een blad papier, die op deze plank lagen, en ontwierp eene schets van het tooneel. Het blad papier nu was hetzelfde, waarop CHARLOTTE CORDAY eigenhandig MARAT om een gehoor verzocht had. Naar dit

historisch blaadje papier is het tafereel, waarvan wij spraken, geschilderd; doch het blaadje zelf is reeds lang, en wel voor eenen prijs van 12,000 francs, in eene verzameling van autographen overgegaan.

---

PROFETIE OVER DANSENDE DAMES.

Het Dagblad van *Stutgard* behelst den volgenden aan hetzelve gezonden brief: »Mijne drie dochters waren zestien, vijftien en veertien jaren oud; zij, die haar gekend hebben, zullen zich herinneren, dat zij schoon en beminnelijk waren. Op eenen winteravond bevonden zij zich op een bal, door een museum-gezelschap gegeven. Ik trad de zaal binnen; mijne dochters dansten, en hadden de blikken aller aanwezigen op zich gevestigd. Ik ging naar den schoorsteen; een man met een ernstig gelaat had er vóór mij zijne standplaats genomen en verloor mijne dochters niet uit het oog. »Weet gij ook, Mijnheer," vroeg hij mij, »wie deze schoone meisjes zijn?" Ik had hem moeten zeggen, dat ik haar vader was; doch, waarom weet ik zelf niet, ik onthield mij daarvan, en gaf slechts ten antwoord: »Ik meen, »dat het drie zusters zijn, Mijnheer." — »Dat geloof ik »ook," hernam hij; »sedert geruimen tijd sla ik haar gade, »en heb opgemerkt, dat zij drie uren achtereen gedanst »hebben, zonder zich een oogenblik rust te gunnen. En," voegde hij er met de uiterste koelheid bij, »en in drie ja»ren, Mijnheer, zal van deze drie meisjes geen meer in »het leven zijn."

De ongeluksprofeet, die een leerling van den beroemden Dr. K. was, had de waarheid gesproken: drie jaren daarna had ik geene kinderen meer!"

---

BIJ DE INWISSELING DER OUDE GULDENSSTUKKEN.

Zelfs 't laatste muntstuk, Neêrlands Maagd,
Dat uwe fiere beeldt'nis draagt,
Moog', waar de Wet beveelt, vrij in den smeltkroes zinken;
Dat beeld, dat boek, die helm, die speer
Moet, even helder als weleer,
Elk wie zijn Land bemint gestaag voor de oogen blinken.

Was 't wonder dat men vuig bejag
't Geheiligd omschrift (*) schenden zag,
Dat leerde hoe uw arm de Vrijheid hier beschermde,
En hoe ze uw steun vond in het Woord
Van Hem die 't Volk steeds heeft verhoord,
Als 't, in den bangsten nood, tot Hem om uitkomst kermde?

Neen, de eigenbaat drijft driest den spot
Met Vrijheidsliefde en 't Woord van God;
Als kanker knaagt ze aan de eer, den steun, de munt der Vaadren.
o, Dat haar helsche magt haast wijk'!
Mogt zij haar eind, met u gelijk,
Eerwaardige oude munt, voor 't heil des Volks, zien naadren!

Den minsten burger, als den Vorst,
Doorgloeije een heilge zucht de borst
Om Vrijheid voor te staan, om needrig God te vreezen;
Dan, zeker, wordt de beê verhoord,
Die, nu nog ongeschonden gloort
Van Neêrlands nieuwe munt; God zal dan met ons wezen.

December, 1846. G. VAN REYN.

---

SNUIVEN, ROOKEN, PRUIMEN.

Het Duitsche blad *de Stoomboot* verhaalt de volgende historische anecdote:

Frederik *de Groote*, die, gelijk men weet, sterk aan de gewoonte van te snuiven toegedaan was, trof eens, bij eene wandeling in het park te *Potsdam*, eenen ouden invalide aan, die met een zonderling en niet zeer appetijtelijk werk bezig was. Hij droogde namelijk den tabak, dien hij, naar zee- en krijgsmansgewoonte, gedurende de laatstverloopene dagen in den mond gekaauwd en vervolgens in den rand van zijnen grooten driekanten hoed verzameld en bewaard had.

»Wat doet gij daar?" vroeg de Koning.

»Och, Heer Majesteit, ik droog hier mijn pruimpjes; als ze droog zijn, verkoop ik ze voor den halven prijs aan een' kameraad, die niet anders dan uit zijn pijp rookt, en zoo hebben wij beiden er ons profijtje van."

(*) *Hac nitimur, hanc tuemur.*

»Mogt men toch," merkte de Vorst aan tegen den Adjudant, die hem verzelde, »het volk deze voor de gezondheid zoo schadelijke gewoonte kunnen ontwennen! Tabak te rooken of te snuiven gun ik het; maar het bijtende sap, dat bij het pruimen naar binnen raakt, moet noodwendig de ingewanden verteren. — Hoe lang pruimt gij nu reeds?" vervolgde FREDERIK, zich weder tot den ouden soldaat wendende.

»Met mijn zestiende jaar, je Majesteit, toen ik in dienst kwam, ben ik begonnen; nu ben ik zeventig, zoodat het vierenvijftig jaar zal wezen."

»En waart ge nimmer ongesteld?"

»Eens maar, toen in den slag bij *Liegnitz* een satansche kogel mij het regter been verbrijzelde. En ik denk, als onze lieve Heer en je Majesteit het willen, nog wel een kruisje meer zoo voort te leven."

»Zou het niet goed zijn," merkte de Adjudant nu aan, »dat uwe Majesteit eens de proef deed nemen, op welke wijs het gebruik van den tabak het schadelijkst op 's menschen gestel kan werken? Ik voor mij ben echter nu reeds overtuigd, dat snuif volstrekt zonder nadeel gebruikt kan worden, ja voor sommigen zeker heilzaam is."

Glimlagchend haalde FREDERIK zijne snuifdoos uit zijn' zak, en antwoordde, terwijl hij eene duchtige *prise* nam, den beleefden volgeling: »met het laatste gedeelte uwer aanmerking ben ik het, in de theorie althans, niet eens; vergift blijft vergift. Maar wat uwen voorslag betreft, veroorloof ik, dat, ten behoeve der gezondheidskunde, zulk eene proeve genomen worde."

Des anderen daags werden nu, op bevel des Konings, uit de aanwezige invaliden drie tabaksgebruikers, eenen snuiver, eenen rooker en eenen pruimer, gekozen, die allen ten naastenbij even oud, even gezond waren, en ook allen even lang hunne gewoonte geoefend hadden. Deze drie personen werden te zamen in een klein huisje te *Potsdam* geplaatst, en hun, behalve de overige levensbehoeften, kosteloos zoo veel tabak verschaft, als zij redelijkerwijs, ieder op zijne manier, verbruiken konden, maar ook met het uitdrukkelijk bevel, zich uitsluitend aan die manier te houden en op geenerlei wijs in het vak der anderen te beunhazen.

Sedert dien tijd trof men dan ook dagelijks de drie oude

krijgs- en huisgenooten in het park te *Potsdam* aan, elk om het zeerst, van hetgeen 's Konings genadige luim hun deed toekomen, snuivende, rookende en pruimende; en aanvankelijk scheen het inderdaad, strijdig bijna met hetgeen men verwacht had, dat zich hunne heldennatuur van dag tot dag, om zoo te zeggen, verjongde, want hun gedurige wensch was, den zevenjarigen oorlog nog eenmaal, van het begin tot het eind, te kunnen doorvechten.

Na eenige jaren stierf, van hen drieën, het eerst de snuiver, en eene geneeskundige lijkschouwing deed blijken, dat hij aan eene beroerte gestorven was; de fijne tabaksdeelen waren hem in de hersens gedrongen, en hadden een deel derzelve zoodanig aangedaan, dat zulks den dood ten gevolge had gehad. Ettelijke jaren later stierf de rooker; bij hem vond men maag en longen alsof zij in den rook gehangen hadden. De pruimer echter wilde, zoo het scheen, tot 's Konings geheime spijt, maar volstrekt niet in het gras bijten; hij leefde en pruimde en pruimde en leefde al gedurig voort, ja hij overleefde zelfs den Koning, en pruimde met de tranen in de oogen, terwijl hij de lijkstaatsie van verre volgde, tegen ieder, die het hooren wilde, bewerende: »Dat komt nu van die leelijke duivelsdrek, die de groote Koning en mijn kameraad altijd in hunne neuzen stopten! Hadden zij gedaan zoo als ik, zij zouden tegen den ouden menschenvreter nog wel langer het slagveld behouden hebben." De dokter, die van tijd tot tijd zijn' toestand kwam opnemen, moest ook werkelijk erkennen, dat hij in langen tijd geen mensch ontmoet had, die in zulk een' ouderdom zoo gezond was.

[Er staat, wat jammer is, niet vermeld, of het lijk des pruimers, die toch ook ten laatste wel den weg van alle vleesch zal zijn gegaan, ook geopend werd.]

---

### WAAROP ZIJT GE TROTSCH?

Zie ik eene schoone vrouw trotsch op hare schoonheid, of eene voorname dame op hare geboorte, dan gevoel ik steeds lust om der eerste te vragen, wat zij gedaan heeft om niet mismaakt te zijn, en der andere, wat zij gedaan heeft om de dochter harer moeder te wezen.

# MENGELWERK.

## RAPPORT VAN DEN HEER M. H. DE GRAAFF OVER DE IN 1846 TE PARIJS GEHOUDENE TENTOONSTELLING DER VOORWERPEN VAN CHINESCHE NIJVERHEID, DOOR DE GELASTIGDEN DER FRANSCHE KAMERS VAN KOOPHANDEL EN ONDER MEDEWERKING VAN HET FRANSCHE MINISTERIE VAN KOOPHANDEL UIT CHINA MEDEGEBRAGT.

*(Fragment.)*

Thans zijn wij met ons rapport genaderd tot de derde afdeeling der bovenvermelde, allerbelangrijkste tentoonstelling, welke afdeeling aan het artikel zijde en zijden stoffen is toegewijd. Alvorens tot de behandeling dezer afdeeling over te gaan, moeten wij met een enkel woord gewagen van den Heer M. J. HEDDE, die deze zijdenartikelen heeft verzameld, als het speciaal gedeelte zijner zending uitmakende.

Den Heere HEDDE is het gelukt, 60 mijlen dieper landwaarts in te dringen dan de overige gelastigden, de Heeren HAUSSMANN, RONDOT en RENARD, die de havens, welke voor het gezantschap waren opengesteld, niet hebben kunnen verlaten. Als een Chineesch ambachtsman gekleed, (dit kleed is op de tentoonstelling insgelijks aanwezig en draagt blijken van gebruikt te zijn) is hij, in het gezelschap van eenige getrouwe *Chinezen*, tot de verbazend groote en voor vreemdelingen verbodene fabrijkstad *Sou-tchou* doorgedrongen, die, naar men wil, met inbegrip van hare voorsteden, de ontzaggelijke bevolking van *vijftien millioen* inwoners telt. De Heer HEDDE stelde zich door dit waagstuk bloot, vooreerst om door het Chinesche gemeen op allerlei wijzen te worden mishandeld, of door de policie te worden gebamboesd, gelijk vroeger aan een' Engelschen Consul te beurt viel; ten tweede, om daarna door den Heer DE LAGRENÉE naar *Frankrijk*

te worden teruggezonden, vermits hij een der voornaamste punten van overeenkomst tusschen de *Franschen* en de *Chinezen* daardoor had geschonden. Het geluk heeft hem echter gediend, want hij is ongedeerd teruggekomen en wel met vele belangrijke artikelen uit de genoemde Chinesche fabrijkstad, waaronder eene merkwaardige machine ter bewerking van de zijde, waarover wij, bij de behandeling dezer afdeeling, nader zullen rapporteren.

De zijdekultuur, welke bij de *Chinezen* hooger trap van volkomenheid bereikt heeft dan bij eenig ander volk der wereld, gelijk uit de hier ten toon gestelde proeven blijkt, is eene kultuur, die in *China* reeds 2700 jaren vóór onze Christelijke tijdrekening bekend was en beoefend werd. Daaruit alleen kan men terstond afleiden, dat deze, zoo vroeg uitgeoefende kultuur van lieverlede in volkomenheid moest toenemen en die van later beschaafde volken moest overtreffen. De berigten omtrent het begin der zijdekultuur in *China* ontbreken, doch het weven der zijde daar te lande schijnt het eerst door de Keizerin SELINGH beproefd te zijn, die omstreeks het zoo even vermelde jaartal leefde. Uit *China* verspreidde deze kultuur zich naar *Indië* en *Perzië*. Eerst in het midden der zesde eeuw bragten twee monniken eenige eijeren van zijdewormen naar *Konstantinopel* over, waar zij vervolgens aan sommige belangstellende onderzoekers eenig onderrigt gaven omtrent de opkweeking dezer rupssoort. Het klinkt vreemd, dat de zoo bij uitstek prachtlievende *Grieken* en *Romeinen* de zijden stoffen laat hebben leeren kennen, doch dit is ontegensprekelijk waar. Toen ALEXANDER *de Groote Perzië* veroverd had, werd de eerste zijde naar *Griekenland* gevoerd. PLINIUS gewaagt van eene zekere *Griekin* PAMPHYLE, geboortig van het eiland *Cos* in de Egeïsche zee, welke even als de spinnenwebben weefde tot kleeding en versiering der vrouwen. Deze kleeding noemde men *bombycina*. De zijde werd in den beginne uitsluitend door de vrouwen gedragen. Keizer TIBERIUS maakte dit gebruik zelfs tot wet, toen hij bepaalde: *ne vestis serica viros foedaret* (dat de mannen zich niet zou-

den vernederen zijden kleederen te dragen (*).) De wulpsche ELAGABALUS verwierp deze wet weder; hij was de eerste Romeinsche Keizer, welke een zijden gewaad droeg (*holosericum*), waarom hij door LAMPADIUS wegens zijne verwijfdheid gehekeld werd. Later, en wel omstreeks het einde der vierde eeuw, schijnt de zijde algemeen gedragen te zijn, gelijk blijkt uit de vermelding van AMMIANUS MARCELLINUS, die deswege schrijft: *Sericum ad usum antehac nobilium, nunc etiam infimorum sine ulla discretione proficiens* (†). Tijdens den grootsten bloei der *Grieken* en *Romeinen* konden slechts de Keizers en de rijksten des volks er aan denken om zich in zijde te kleeden, die tegen goud moest worden opgewogen. Geen wonder. De groote afstand van *China;* de moeijelijkheid der gemeenschap met dat land, wijl de weg, dien de karavanen genoodzaakt waren te nemen, door *Perzië* liep; de hooge inkoopsprijs der zijde in *China* zelf — dit alles werkte mede om Keizer AURELIUS, toen zijne gemalin hem om een zijden gewaad vroeg, te doen uitroepen: »de Goden verhoeden, dat ik draden koop, welke ik tegen goud moet opwegen."

De genoemde monniken, die de eijeren der zijdewormen, volgens de overlevering in hunne wandelstokken verborgen, het eerst naar *Europa* overbragten, vonden vooral de grootste aanmoediging en ondersteuning van Keizer JUSTINIANUS, onder wiens opzigt de eijeren in mest uitgebroeid werden, hetgeen gelukkig slaagde. De opkweeking en behandeling der zijdewormen werd door den Keizer zelf geleerd en door zijne bemoeijing in *Athene*, *Thebe* en *Korinthe* spoedig bekend, waar, behalve ook in *Konstantinopel*, de eerste zijde-manufacturen opgerigt werden.

In enkele steden van *Europa* was dus de zijdekultuur gevestigd; desniettemin bleef het grootste gedeelte van ons werelddeel nog lang met dezen winstgevenden tak der nijverheid onbekend. Dit is hoofdzakelijk daaraan toe te

(*) TACITUS, *Annales*, liber II, caput 33.

(†) Liber 18, caput 6.

schrijven, wijl de zijdeteelt en de zijdeweverij in de gemelde steden, alsmede op de eilanden van den Griekschen Archipel, zoo geheim mogelijk gehouden werd, ten einde daarvan alle voordeelen te plukken.

Toen RODERIK I, later Koning van *Sicilië*, op zijne kruistogten de gemelde Grieksche steden veroverde, voerde hij eenige zijdewevers met zich naar *Sicilië* en *Italië*, waardoor de tegen het midden der twaalfde eeuw te *Palermo* en in *Calabrië* opgerigte zijdemanufacturen de eigenlijke grondleggers van de zijdeïndustrie in *Europa* zijn geworden, schoon zij insgelijks omstreeks denzelfden tijd door de nijvere *Mooren* in *Spanje* en *Portugal* werd overgebragt. Te *Venetië* begon men zich in den aanvang der veertiende eeuw en te *Napels* niet voor omstreeks de helft der vijftiende eeuw op de zijdeteelt toe te leggen. Ook in de vijftiende eeuw zag men in *Frankrijk* en in *Engeland* de eerste proeven van zijdeteelt, doch LODEWIJK XI rigtte eerst in 1470, met behulp van zijdewevers uit *Venetië*, *Florence* en *Genua*, eene zijdemanufactuur op, welke in *Frankrijk* nog niet bestaan had. KAREL VIII legde vervolgens plantaadjen van witte moerbeziënboomen aan, en begunstigde de zijdefabrijken van *Lyon* en *Tours* (*). Desongeacht schijnt deze kultuur in den beginne nog weinig vooruitgang ondervonden te hebben, want wij lezen, dat Koning HENDRIK II de eerste was, die, op de bruiloft zijner zuster, zijden kousen droeg, welke hij van eene aanzienlijke dame, als eene groote bijzonderheid, ten geschenke had ontvangen. Zijn zoon en derde opvolger HENDRIK III, de belangrijkheid dezer industrie levendig inziende, poogde wel de zijdeteelt door de aanplanting van moerbeziënboomen te bevorderen, doch na

(*) Eenige ridders voerden, na de terugkomst van hunne overwinning van *Napels*, den witten moerbeziënboom en de zijdewormen in *Dauphiné* in, doch zonder een gewenscht gevolg. Een tuinier te *Nimes*, TRANÇAT genaamd, slaagde daarna beter in de aanplanting van dien boom, welke weldra in de zuidelijke provinciën van *Frankrijk* overal welig tierde.

zijnen dood verflaauwde de ijver weder. LODEWIJK XIV, een vorst die, gelijk meest alle geniën, veel goeds en veel kwaads stichtte, zorgde voor zijne onderdanen door de aanmoediging der zijdeteelt. Onder zijn grootsch bestuur kon *Frankrijk* reeds jaarlijks 8,000,000 ℔ ruwe zijde voortbrengen, en zou gewis veel langer van de daaraan verknochte voordeelen partij getrokken hebben, ware niet de onstaatkundige herroeping van het edict van *Nantes* door denzelfden vorst uitgevaardigd. Deze maatregel kostte hem duizende nijvere onderdanen, welke naar de naburige rijken vloden, en daar met open armen werden ontvangen. De voornaamste Staten van *Duitschland* verkregen daardoor de eerste aanleiding tot het beoefenen der zijdeteelt, welke in den Keurvorst FREDERIK WILHELM, later in FREDERIK *den Groote* en andere Duitsche Vorsten ijverige voorstanders vond.

Na verloop van een tijdvak van vierduizend vierhonderd zeventig jaren, kwam de zijdekultuur eindelijk in ons vaderland aan, want het was in 1770, dat de Heer W. R. VAN HASSELT in den omtrek van *Zutphen* moerbeziënboomen begon te planten en zijdewormen begon aan te kweeken. »In 1776," schrijft de Heer BERAIL van *St. Michiels-Gestel*, »had deze verdienstelijke *Nederlander*, na vele onvermoeide pogingen en groote opofferingen, het zoo verre gebragt, dat het winnen van zijde bij hem geene proefneming, maar (hoewel in klein bestek) eene daargestelde zaak was. Onder de door hem aangebragte werktuigkundige verbeteringen behoorde de zijdehaspel, geschikt om de dubbele of ineengesponnen cocons af te haspelen, een werktuig, dat noch in *Frankrijk*, noch in *Italië* bekend was. Ware de man alstoen in zijne onderneming doelmatig ondersteund, hetzij door vermogende landgenooten, hetzij door het Gouvernement, dan waren er zeker op dit oogenblik (1833) een aantal zijdekweekerijen aanwezig, de zijdeteelt in volle werking, en onze voorheen zoo bloeijende Haarlemsche zijdeweverijen zouden, daar de grondstof in het vaderland zelf gewonnen werd, niet bezweken zijn voor den invoer van vreemde

voortbrengselen; dan had onze verdienstelijke landgenoot niet reeds in den jare 1780 de door hem met zoo vele opofferingen daargestelde nuttige stichting, zijn geliefd *Tempe* en zijn dierbaar vaderland verlaten, om in *Noord-Amerika* een ruim veld voor zijnen werkzamen geest te zoeken; dan waren de door hem met zoo veel zorg gekweekte moerbeziënboomen later niet uitgeroeid, ofschoon er altijd nog eenige weinige, aldaar wassende, getuigenis geven van de onvermoeide pogingen van dezen ijverigen man, die het eerst de zwarigheden overwonnen heeft, welke zich tegen de zijdeteelt in ons land opdeden, en van wien wij allen, die zich met deze industrie bemoeijen, het ons eene eere mogen rekenen, navolgers te zijn."

Na het vertrek van den Heer VAN HASSELT bleef de zijdekultuur onbeoefend, tot dat de Heer DUFOUR, naderhand als Directeur van het zijdeëtablissement te *Utrecht* overleden, in de laatstgemelde provincie van dien naam en in *Zeeland* in den jare 1831 deze kultuur hervatte. Reeds vroeger had die heer in *België* en in *Frankrijk* zich op de zijdekultuur toegelegd. Hij was in dit vak der nijverheid zeer kundig en, gelijk alle waarlijk verlichte mannen, zeer mededeelzaam omtrent anderen met zijne rijke, proefondervindinglijke kennis, gelijk de schrijver van dit rapport insgelijks heeft mogen ontwaren. Hij schreef nog aan mij, een weinig tijds vóór zijnen dood, aangaande zijne werkzaamheden hier te lande, de navolgende merkwaardige regelen (*): »In 1831 heb ik in *Zeeland* en *Utrecht* ettelijke duizende witte moerbeziënboomen beginnen te planten. In deze beide provincieën heb ik gezien, dat de winters hier te lande geene schade aan de planting der boomen toebrengen. Ik kan zulks verzekeren van de zaailingen der maand Mei, die, ofschoon onbedekt en jong, aan de eerstvolgende winterkoude zonder het geringste nadeel waren blootgesteld. Met de twee- en drie-

(*) Deze regelen zijn oorspronkelijk in de Fransche taal geschreven in eene bij mij berustende missive van 24 bladzijden groot.

jarige, gelijk mede met de vier- en vijfjarige boomen was dit, zoo als men gemakkelijk kan denken, insgelijks het geval.

»Onder de talrijke aanplantingen, die ik in 1831 te *Utrecht* bewerkstelligde, bevonden zich drie- en vierjarige moerbeziënboomen, die ik in hetzelfde jaar uit mijne Belgische kweekerij had laten komen. Zij verschaften mij echter weinig bladeren, althans geene voldoende hoeveelheid om daarvan een genoegzaam voedsel voor de zijdewormen te verwachten. Ik wilde echter liefst geen enkel jaar zonder deze nuttige insekten blijven, en heb dan ook, van 1832 tot nu toe, alle jaren vele duizende schoone cocons verkregen, welke mij de fraaiste zijde opleverden. Deze coconoogst, die jaarlijks drie- tot viermaal voorviel, bragt altijd een schadelijk jaar voor de jonge moerbeziënboomen te weeg, welke, ter bevordering der groeizaamheid, niet voor het twaalfde of veertiende jaar van hunne bladeren mogen ontdaan worden. Dit geschiedde echter meerendeels in den beginne, ten einde dagelijks aan de talrijke bezoekers te doen zien, dat de moerbeziënboom hier te lande niet alleen voor het klimaat geschikt was, maar ook, dat wij daardoor heerlijke zijdeoogsten wonnen, die, desgevorderd, drie- tot viermaal in een saizoen konden invallen, hetgeen eene belangrijke zaak was. Door deze herhaalde kweekerijen werd men tevens in staat gesteld, aan het Departement der Nijverheid en dat der Koloniën eenige eijeren te schenken, die naar het eiland *Java* verzonden werden, zonder dat de zijdewormen, bij het passeren der linie, er uitkropen, iets, hetwelk nog nooit gebeurd was. Men moest vroeger altijd, wanneer men eijeren van zijdewormen naar de *Oost* wilde zenden, moerbeziënboomen medenemen, die men aan boord opkweekte, ten einde bij het passeren der linie in het voedsel der jonggeborenen te voorzien en zorg te dragen, dat er eenige levend te *Batavia* kwamen. Ik heb het genoegen gehad, gedurende drie achtereenvolgende jaren, de te *Utrecht* gewonnen zijdewormeijeren telken jare in een' goeden staat te *Batavia* te zien aanlanden. De ontsluiting der eijeren

had altijd eerst na de ontscheping plaats, en dan nog wegens de weinige voorzorg, welke men bezigde, om dezelve naar onderscheidene oorden van het eiland *Java* te vervoeren.

»Uit de gedane proeven is gebleken, dat, indien het klimaat van *Indië* zeer geschikt moge zijn voor de aankweeking van moerbeziënboomen, de instandhouding van eene goede soort van zijdewormen echter aan meer bezwaren onderhevig is, uithoofde van de warmte en van de vele aankweekingen, welke men gedurende den tijd van een jaar houden kan, waardoor de schoonste soort dezer insekten verbastert. Het is dus hoogst noodzakelijk voor den bloei der Indische zijdeïndustrie, dat het ras der zijdewormen, door de gedurige toezending van nieuwe eijeren uit *Europa*, verbeterd worde. De eijeren uit *Italië* of uit het zuiden van *Frankrijk* zullen er evenwel nimmer in een' goeden staat aankomen, vermits deze eijeren, in de maand Mei of op het langst in Junij gewonnen en insgelijks uit warme gewesten komende, bij het naderen der linie altijd zullen ontsluiten. De eijeren uit het noorden, die in de maand Augustus en September verkregen worden, kan men in October of in November inschepen, en zij komen alsdan omstreeks 1° Mei op *Java*. Het Gouvernement, overtuigd van deze waarheid, heeft mij sedert drie jaren met aanvragen naar zijdewormeijeren begunstigd, waardoor ik reeds van drie tot honderd ons heb afgeleverd, en dus eenige millioenen dezer kostbare insekten heb verkocht, welke alle van de beste soort, te *Utrecht* gewonnen, afstamden."

Na den Heer DUFOUR vatte de Heer VAN EINDHOVEN, in den jare 1835, de zijdekultuur insgelijks op, en wel terzelfde plaatse, waar de nijvere VAN HASSELT zijne werkzaamheden gestaakt had. Ook in *Noord-Braband* vormde zich eene vereeniging ten behoeve der zijdeïndustrie, onder de directie van den ijverigen en ervaren BERAIL, bijgestaan door eene commissie, zamengesteld uit vele achtbare mannen dier provincie. In *Zeeland* hadden de Heeren BOEIJE en LE SAGE TEN BROEK de aanplanting

van moerbeziënboomen onvermoeid voortgezet, gelijk mede door den Heer SCHORER VAN DE SOUBURGEN geschiedde, welke allen proefondervindelijk bewezen hebben, dat de Nederlandsche grond en het Nederlandsche klimaat gunstig zijn voor den groei der moerbeziënboomen en voor de verdere ontwikkeling der zijdekultuur. Er behoeven derhalve door ons geene millioenen aan buitenlanders voor ingevoerde zijde jaarlijks uitbetaald te worden, indien deze belangrijke nijverheidstak, nu onlangs door de firma BRINKMAN EN DE VOS, te *Rotterdam*, op nieuw ondernomen, in het groot wierd uitgeoefend, eene opmerking, door mij reeds in den jare 1839 gedaan, bij de behandeling der zijdefabrijken van den Heer VELLICUS, te *Gorinchem* en te *Heukelom*.

Doch genoeg wat een beknopt geschiedkundig overzigt der zijdeteelt aanbelangt, hetwelk ik vermeende hier, even als in de andere afdeelingen, voorop te moeten stellen; laat ons thans tot de beschouwing der Chinesche zijdeïndustrie, voor ons zoo smaakvol ten toon gesteld, overgaan.

Van N°. 488 tot N°. 490 vonden wij zaden van moerbeziënboomen, eijeren van zijdewormen, bladeren van den moerbeziënboom uit *China* en *Chineesch-Indië*, benevens eene verzameling van cocons, poppen, afval van zijde enz.

De zaden zijn van verschillende kwaliteit en uit verschillende provinciën van *China;* de beste zijn afkomstig uit het land van *Lou* en van *Khing*. Om de beste zaden van de eerstgenoemde soort, te weten van *Lou*, te verkrijgen, knipt men met de schaar de beide einden van den moerbeziënboom af, en neemt alleen het middelste gedeelte. De zaden van de uiteinden zijn kleiner dan de anderen, en, indien men ze zaait, brengen zij slechts nietige boompjes voort, *khi-sang* (kagchel- of brandmoerbeziënboom) en *hoa-sang* (bloemmoerbeziënboom) geheeten. De boomen van *Lou* brengen een groot, rond, digt en suikerachtig blad en weinig vruchten voort; die van *Khing* daarentegen dragen veel vruchten en fijne, puntige, in strooken verdeelde en zeer stevige bláderen. De

bladeren van de boomen uit *Lou* zijn geschikt voor de volwassene zijdewormen; die van de boomen uit *Khing* passen beter voor de nog niet volwassene.

De lange, blinkende en witte cocons geven eene zeer fijne zijde; de grove, donkerkleurige verschaffen slechts grove zijde. De zijde, welke om de cocons zit, noemt men *sse-kouang* (vlokzijde). Een pond van deze zijde is goedkoop; het wordt verkocht tegen honderd *sapecks* of iets meer dan 30 cents Holl. Ct. Van deze zijde maakt men de minste stoffen, *hou-tcheou* genaamd.

De poppen, de afval van zijde enz. schenen ons toe dezelfde uitkomsten, als bij de zijdewormkweekerij in andere landen plaats grijpt, op te leveren, zoodat dienaangaande geene bijzondere opmerkingen door mij te maken zijn. Alleen moet ik de temperatuur, zoo belangrijk bij de ontwikkeling der zijdewormen, opgeven.

*China* strekt zich van 22 tot 41 graden noorderbreedte uit, weshalve de gemiddelde temperatuur van dit groote werelddeel die van het zuidelijk *Europa* moest overtreffen, hetwelk tot 36 graden breedte loopt. De beroemde HUMBOLDT heeft echter aangetoond, dat de gemiddelde temperatuur, bij eene gelijke breedte, in *Europa* en in *Afrika* hooger moet zijn dan in *Azië* en in *Amerika*. Uit onderscheidene waarnemingen is gebleken, dat vier der voornaamste Chinesche steden, met sommige steden van *Europa* en *Afrika* in bijna dezelfde gemiddelde temperatuur overeenkomen, gelijk blijkt uit de volgende tabel:

| *Azië.* | Breedte. | Gemiddelde Temperatuur. | *Europa* en *Afrika.* | Breedte. | Gemiddelde Temperatuur. |
|---|---|---|---|---|---|
| | | | *Parijs.* | 48° 50′ | + 10°,6 |
| ***Peking.*** | 39° 54′ | + 12°,7 | *Lijon.* | 45° 40′ | + 13°,2 |
| | | | *Montpellier.* | 43° 36′ | + 15°,2 |
| | | | *Toulon.* | 43° 7′ | + 15°,8 |
| ***Nangasaki.*** | 32° 45′ | + 16°,0 | *Rome.* | 41° 53′ | + 15°,8 |
| | | | *Napels.* | 40° 50′ | + 17°,4 |
| ***Canton.*** | 23° 8′ | + 22°,9 | *Algiers.* | 36° 58′ | + 21°,1 |
| ***Macao.*** | 22° 12′ | + 23°,0 | *Cairo.* | 30° 2′ | + 22°,4 |

Uit deze vergelijkingen zal men ontwaren, dat de gemiddelde temperatuur van *Peking* en van het noorden van *China* bijna gelijk staat met die van *Lyon*, en slechts 2° hooger is dan die van *Parijs*. De in het middelpunt gelegene provinciën van *China*, tusschen de gele rivier en de *Kiang*, niet veel verschillende van de breedte van *Nangasaki*, hebben eene gemiddelde temperatuur van 15 tot 16 graden, zoo als die van *Toulon* en *Rome*, en 1° minder dan *Napels*. De gemiddelde temperatuur van *Macao* en van *Canton* bedraagt slechts 2° meer dan die van *Algiers*, waarvan de aardrijkskundige ligging 15° noordelijker is. Zij nadert die van *Caïro*, op 30° breedte gelegen, en nog 7 tot 8° noordelijker dan de beide laatstgenoemde Chinesche steden.

Met HUMBOLDT moeten wij hier echter opmerken, dat de winter- en zomertemperatuur grooter verschil in *Azië* en in *Amerika*, dan in *Europa* en in *Afrika* opleveren. Zoo is b. v. de gemiddelde temperatuur te *Peking*, volgens eene zesjarige waarneming van AMYOT, gedurende de heetste maand + 29°, 1; de zomer staat gelijk met dien van *Napels*, terwijl de gemiddelde temperatuur van de koudste maand is — 4°, waarop de thermometer drie maanden lang onder nul blijft staan, zoo als te *Koppenhagen*, schoon 15° breedte noordelijker dan *Peking* gelegen. Volgens Nederlandsche waarnemingen te *Nangasaki* op 32° breedte, bedraagt de temperatuur van de heetste maand + 30°, 5, zoo als in *Caïro* op 30°; en de temperatuur van de koudste maand is 5 tot 8 graden boven nul. LA PÉROUSE heeft te *Macao*, in de maand Januarij, eene gemiddelde temperatuur van + 15°, 5 waargenomen, hetgeen overeenstemt met *Algiers*, hetwelk nogtans noordelijker ligt; de zomer moet er echter warmer zijn dan in *Algiers*, wijl de gemiddelde temperatuur te *Macao* 2° hooger is. Men ontwaart uit al deze opgaven, dat de temperatuur in *China*, even als in *Europa*, aan zeer vele afwisselingen onderhevig is, zonder dat dit echter aan de moerbeziënboomen schijnt te schaden.

N°. 491 tot N°. 506 bevatten de namen van verschil-

lende werktuigen en gereedschappen ten behoeve van de bladeren der moerbeziënboomen en van de zijdewormen. Het eerste is een raam, waarop de eijeren der zijdewormen uitgespreid en gereinigd worden. Dit raam is van papier, vervaardigd uit katoen of uit de schors van den moerbeziënboom. Volgens het denkbeeld der *Chinezen* is ons Europeesch papier schadelijk voor de zijderupsen, waarom zij dan ook alles, wat uit hennep gefabriceerd is, buiten hunne zijdeëtablissementen houden. Deze ramen worden, nadat de wijfjesvlinders daarop hare eijeren gelegd hebben, aan den dauw blootgesteld, om de eijertjes alzoo schoon te maken. Ook worden ze wel op de bladeren met water, vermengd met kalk of zout, besprengd, waardoor men beste zijdewormen verkrijgt. Eene dergelijke besprenging duurt twaalf dagen (van den twaalfden tot den vierentwintigsten dag der laatste maand van het jaar), waarna men de eijeren in eene zachte warmte droogt en ze in een doos legt, totdat ze omstreeks het tijdperk, *Thsing-ming* genaamd (den vijfden April), den tijd der uitbroeijing, er uitgenomen worden. De herfsteijeren, uit een tweede broedsel binnen het jaar ontstaan, worden niet gewasschen en zijn ook van minder kwaliteit dan de eerstgenoemde.

N°. 492 is eene soort van korf, strekkende tot horde voor de opvoeding van zijdewormen; N°. 493 eene dito voor de inzameling der moerbeziënboombladeren; N°. 494 eene dito voor het verleggen der rupsen: omtrent deze korven of horden, uit teenen of uit draadwerk zamengesteld, valt niets bijzonders te zeggen.

N°. 495 is een hakmes voor moerbeziënboombladeren. Dit hakmes rust op eene platte tafel en staat tusschen twee stukken hout in den vorm van een V, gewoonlijk twee voet hoog. De linkerhand geeft de bladeren aan, die men hakt door het mes met de regterhand neêr te duwen, hetgeen derhalve een zeer eenvoudig en bekend werktuig is. Hetzelve wordt alleen in het noorden van *China* gebezigd. In het zuiden bedient men zich van een fijn en scherp

tafelmes, want een stomp mes doet het beste sap der bladeren vervloeijen.

N°. 496 is een gewoon spinrad en N°. 497 een bamboezen coconbewaarder. Men vindt in *China* drie soorten van coconbewaarders, te weten eene langwerpige, eene ronde en eene derde, de beste soort, welke in de districten *Kia* en *Hou* gebruikt wordt: zie hier eene beschrijving van deze laatste soort, *chan-po* genaamd, hetgeen eene horde met heuveltjes bedekt beteekent, ziende deze uitdrukking op de doorzigtige kegels, waarbij de zijdewormen moeten opklimmen. Men maakt in de eerste plaats horden van gespouwen bamboes en plaatst ze op een raam, hangende tusschen houten pilaren, ter hoogte van zes voet. Onder dit raam zet men komforen met houtskool, op vier tot vijf voet afstand. Wanneer men nu de zijdewormen op den coconbewaarder legt, heeft men slechts weinig vuur noodig om ze tot spinnen uit te lokken. Wijl de zijdewormen de warmte beminnen, begeven zij zich oogenblikkelijk aan het werk, en men ziet ze niet meer klauteren noch voortkruipen. Zoodra de cocon begonnen is en reeds een dun vliesje vormt, doet men in ieder komfoor een half pond gloeijende kolen. Naarmate de wormen hunne zijde werpen, droogt ze en wordt oogenblikkelijk stevig: van daar dat ze langer duurt zonder te breken en wel honderdmaal gewasschen kan worden, zonder dat zij daardoor in sterkte of in kwaliteit afneemt. Het is onnoodig om den coconbewaarder met een plankendak te beschutten; een frissche wind moet over het bovenste gedeelte waaijen, terwijl het onderste gedeelte verwarmd wordt. Wanneer men ook het bovenste gedeelte zoude willen verwarmen, leggen de vlinders naderhand slechte eijeren. De doorzigtige kegels, welke men op de horde plaatst, worden van rijst- of korenhalmen gemaakt, allen van dezelfde lengte en met de hand gedraaid. Daar de horde van den coconbewaarder uit gevlochten bamboes bestaat, hetwelk openingen heeft, moet men dezelve met kort gesneden halmen beleggen, om te verhoeden, dat de zijdewormen op den grond of in het vuur vallen.

Van N°. 498 af tot N°. 506 treft men aan het verkleind model van eenen molen tot het twijnen der zijde; een bamboezen zijdespoel met verderen toestel; een haspel voor de ruwe zijde (vlokzijde); een' scheermolen; kammen met toebehooren; een werktuig tot het verwen van effene zijde en een tot het verwen van gewerkte zijde, het eene op $\frac{1}{6}$, het andere op $\frac{1}{5}$ van de gewone grootte; een werktuig van gewone grootte met een treê, om foulards te weven; een dito zonder treê, om geheel gemonteerd lint te weven; koperen roeden om de zijden stoffen te vouwen; kruiderijzakjes, om in de balen zijde te pakken, tot derzelver bewaring.

Onder al deze werktuigen heeft vooral een de aandacht der Fransche zijdefabrijkanten tot zich getrokken, wijl dit niet bekend was, gelijk meerendeels de andere, weshalve wij eene beschrijving daarvan hier laten volgen. Dit werktuig bestaat uit eene lange bank, van achteren voorzien met twee verticale kruishouten, van waar twee andere kruishouten in eene diagonale rigting uitgaan, die op het midden van de bank in elkander sluiten. In deze kruishouten zijn eenige pinnen geplaatst, welke eene keten zonder einde alsmede het weefsel dragen, welk een en ander bij de fabrijkaadje voortrolt zonder eenige schuring te ondervinden. De keten is doorschoten met eene ruif van metalen tanden, onder en boven. Deze keten vormt slechts een snoer met halve mazen, waarin de helft van de zijde sluit. Tot de fabrijkaadje van gewerkte zijde bezigt men zoo vele halve snoeren, als de teekening uitsnijdingen heeft.

De eerste gang van den spoel geschiedt door de opening, welke de ruif heeft daargesteld; de tweede gaat door het snoer, hetwelk de wever met de hand opligt. De daarbij behoorende gereedschappen zijn, even als het werktuig zelf, zeer eenvoudig. Men verkrijgt door hetzelve linten voor de voeten der Chinesche dames. De wever zit kruiselings op het voorste gedeelte van het werktuig, met den buik tegen een klein plankje. Aan dit plankje is gehecht een ander, dienstig om alle benoodigde voorwerpen, ge-

durende het weven, verkrijgbaar te stellen. Een der knapste Parijsche passementwerkers heeft vier dagen noodig gehad om dezen toestel in orde te brengen, en, tijdens mijn verblijf in *Parijs*, was hij nog niet geslaagd om het geheel goed op te zetten: dit bewijst op nieuw, dat de eenvoudigste zaken in den beginne dikwerf moeijelijk te vatten zijn. Een Chineesch wever brengt het werktuig niet alleen in één' dag in orde, maar weeft nog bovendien een stuk van vijf mètres. Men is van gevoelen, dat dit werktuig, hetwelk niet veel kost en weinig plaats neemt, in de woningen der zijdewevers moest ingevoerd worden. Het bezit de goede eigenschap van de zijde niet te verzwakken, en moet derhalve het weven van zekere moeijelijke artikelen vergemakkelijken, zoodat deze machine de aandacht van ieder deskundige in het bijzonder verdient, te meer, wijl zij bij ons tot nog toe niet in zwang was.

Van N°. 507 tot N°. 546 treffen wij stalen van zijde in verschillende kleuren en van verschillende kwaliteit en prijzen aan. Ook zag ik daaronder eenige zijdemonsters uit *Java*, tegen 16 francs 25 cents de kilogramme. Over het algemeen munt de Chinesche zijde door een' fraaijen tint en door deugd uit; ook de hier geleverde Javaansche stalen waren zeer goed.

Van N°. 547 tot N°. 674 zijn alle geweven stoffen. Een Chinesche foulard van ruwe zijde, 49 centimètres breed, kost 1 franc, 60 centimes de mètre of 24 fr. de kilogr.; een dito van gewone zijde voor zakdoeken, breed 75 cent. 2 fr. 40 cent. de mètre, of 65 fr. de kilogr.; gewone mandarijn-satijn, breed 79 cent., 15 fr. de mètre of 105 fr. de kilogr.; dubbele satijn van 80 cent., 24 fr. de mètre of 115 fr. de kilogr.; gebloemde taf van katoen en zijde, breed 49 cent., 1 fr. 85 cent. de mètre of 45 fr. de kilogr.; een gebloemd weefsel van zijde en wol, breed 82 cent., 7 fr. 25 cent. de mètre of 47 fr. de kilogr.; zwarte dassen, breed 90 cent., prijs 2 fr. ieder of 63 fr. de kilogr.; dunne, enkele taf voor regenschermen, breed 62 cent., 1 fr. 10 c. de mètre of 52 fr. de kilogr. Onder N°. 610 vinden wij eene bijzondere soort van gebrocheerde stof, te

*Sou-tchou* gemaakt, waarvan de inslagdraden geheel van elkander verschillen. De schilderkunst, de borduur- en zelfs de naaikunst worden beurtelings gebezigd, om een afwisselend effect voort te brengen. Deze stof wordt te *Canton hak-sz'*, te *Chang-gaï* en te *Sou-tchou kih-sz'* geheeten. Men bezigt ze voor schilderijen en andere doeleinden. Een paar vrouwen-mouwen van deze stof kosten 12 fr.; een tabakzak voor de Chinesche dames 6 fr.; eene beurs voor mannen 6 fr.; eene complete, fraaije officiersmontering 210 fr.; een gewoon kostuum 120 fr. Wij vinden insgelijks met zijde geborduurde tapijten van slechts 30 fr. het stuk; een zijden sjerp of doek, te *Glasgow* vervaardigd, zeer gezocht op *Batavia* en aldaar voor 16 fr. verkrijgbaar; een zijden halsdoek voor dames, ter waarde van 8 fr. te *Batavia*. De kleeding eener vrouw van de arbeidende volksklasse in *Cochinchina* stond hier voor 18 fr. uitgetrokken. Dunne satijn, breed 41 cent. kost in *China* 3 fr. de mètre of 96 fr. de kilogr.; geborduurde satijn voor mouwen, breed 75 cent., 12 fr. de mètre of 150 fr. de kilogr.; zijden fluweel, met katoenen inslag van *Canton*, breed 51 cent., 3 fr. 75 c. de mètre of 35 fr. de kilogr.; fluweel met verschillende kleuren, van *Tchang-tchou*, breed 60 cent., 36 fr. de mètre of 180 fr. de kilogr.; dito, breed 53 cent., 27 fr. de mètre of 160 fr. de kilogr.; fluweel van *Nanking*, breed 58 cent., 12 fr. de mètre of 56 fr. de kilogr.; dito, breed 58 cent., 15 fr. de mètre of 60 fr. de kilogr.; een gordel van een karmozijnkleurig zijdeweefsel, lang 3 mètres, gewigt 200 grammen, 18 fr.; een shawl van Chinesche zijdenkrep met nieuwe franjes, 2 mètres van ter zijde gemeten, 270 fr.; een dito, dito, 240 fr.; een dito, dito, 210 fr.; een dito, dito, 180 fr.; een dito, dito, 168 fr.; Chinesche foulards, met Europeschen druk, het dozijn 18 fr.; groote schilderij op zijde met zijde opgelegd 60 fr.; sandalen voor vrouwen en jonge meisjes te *Manilla;* portret van den Heer HEDDE, geborduurd op zijde door den Heer SING-HING, den beroemdsten fabrijkant in de zijdeïndustrie te *Canton*. Dit portret vooral verdient eene naauwkeurige

beschouwing. Het is gekopiëerd naar een oorspronkelijk Fransch portret, hetwelk het Chinesche, gelijk wij moeten bekennen, overtreft. Er bestaan echter betere proeven van de *Chinezen* in dit vak. Een' Chineschen mandarijn onder anderen werd aan het Fransche consulaat, toen hij aldaar de stalen der commerciële zending in oogenschouw nam, eene afbeelding van JACQUARD ten voeten uit getoond, bewerkt in de fabrijk van de Heeren DIDIER, PETIT EN COMP. te *Lyon*. Deze afbeelding in zijde was zoo fijn bewerkt, dat men dezelve eerder voor eene kopergravure dan voor een weefsel zoude aangezien hebben. De Chinesche mandarijn gevoelde zich daardoor niet uit het veld geslagen, maar zond een' zijner bedienden huiswaarts, om een stuk van dezelfde bewerking te halen. Men bragt dan ook eene groote rol van gewevene zijde, voorstellende den God BOUDDHA, gezeten op eene kar, getrokken door een' witten olifant, geleid door een' Neger, terwijl een Indiaan voor de pooten van het kolossale dier rozen strooit. Deze schilderij moet door kleuren en borduurwerk zoodanig uitgemunt hebben, dat ieder het, zonder eene al te naauwkeurige bezigtiging, voor geschilderd hield.

Onder N°. 656 komt voor een Japansche kabaai (*kabaïe*) van gedrukte zijde, 60 fr.; een Japansche sjerp of doek van gedrukte zijde, 18 fr.; Japansch gedrukt zijde krep, breed 42 cent., 42 fr. het stuk; heeren en dames handschoenen van krep, 6¼ fr. het dozijn; gepikeerde gazen sjerpen, uit eene Parijsche fabrijk, zeer gezocht te *Manilla*, *Batavia* en *Macao;* gevoerde, gebloemde zijden zonne- en lichtschermen, vervaardigd te *Canton*, en bestemd om naar *Zuid-Amerika* te worden uitgevoerd.

Van N°. 675 af tot N°. 688 zijn linten, koorden, banden enz. gerangschikt, zoo als: gebrocheerde linten van *Canton*, breed 6 centimètres, 2 fr. de mètre of 160 fr. de kilogr.; zwart lint van allerhande lengte, van 40 tot 60 fr. de kilogr. naar gelang van de kwaliteit; taffen lint, eene kaart van 8 mètres, 1 fr. 50 c.; zijden kant, eene kaart van 8 mètres, 1 fr. 50 c.; gebloemde satijnen stof voor linten, breed 75 cent., 20 fr. de mètre of 99 fr. de

kilogr.; geborduurde linten voor gordels, breed 7 cent., 6 fr. de mètre; linten voor de voeten der dames, breed 8 cent., 3 fr.

N°. 689 tot N°. 709 bevatten Chinesche boeken, albums, gravures enz., alle op de zijdeteelt en op de zijdebewerking betrekking hebbende, b. v. N°. 689 voert tot titel: Landbouw en Zijde, 1 deel met platen; 690, de Zijdeïndustrie, 1 deel met platen; 691 e. v., tafereel van het haspelen der vlokzijde, van het twijnen, van het werktuig voor linten, van het werktuig om shawls en doeken met zijde, goud of zilver te doorvlechten; album voor de rijst- en zijdekultuur, met 24 teekeningen; *Chinezen* op zijde geteekend; album toegewijd aan de verschillende werkzaamheden der zijdeïndustrie, zoo als dezelve te *Canton* wordt uitgeoefend, van af de aankweeking van den moerbeziënboom tot de zijdeweverij ingesloten, alles voorgesteld in 144 teekeningen; twee groote banden met gekleurde teekeningen, voorstellende de bezigheden van de bijzitten van den Keizer in het paleis te *Peking* enz.

N°. 710 tot het einde dezer afdeeling (N°. 750) levert nog veertig stuks verschillende goederen van zijde, fluweel, satijn enz. op. Zoo zagen wij hier nog gebloemd zijde, fluweel tot bekleedsel van de palakijns, vervaardigd te *Tchang-tchou*, alwaar dit fabrijkaat voor 9 piasters verkocht wordt; zijden pijpenkokers met goud en zilver, bewerkt door *Japanezen*, en door de afgevaardigden te *Batavia* gekocht; zijden weefsels van wilde zijdewormen, gefabriceerd in *Sotchouèn*, breed 48 cent., verkoopprijs per stuk te *Canton:* 3 piasters 25 c.; een zijden, met gouddraad geborduurd kinderkleedje van *Ningpo;* onderscheidene stalen van de vezels der plant Ma (*Urtica nivea*), op eene oneigenaardige wijze door de Engelschen *grass-cloth* geheeten, waaruit de *Chinezen* fraaije stoffen in den smaak van kamerdoek weven. Deze vezels bezigt men ook nog voor naaiwerk en touwwerk, terwijl de gebleekte stukken van 36 mètres lengte en 43 centimètres breedte 108, 102, 96, 90, 84, 78, 72, 66, 60, 54, 48, 42, 36, 30 en 24 fr. kosten in de fabrijken te *Kwang-toung*,

*Kiang-si* en *Fo-kien:* zoodanige weefsels noemt men *hia-pou*, zomerweefsels. Zakdoeken uit deze stof gefabriceerd, groot 58 cent., kosten de rollen van 10 stuks 24 en 36 fr. Verder vindt men hier nog vezels van den *Abaca* (*musa textilis*); weefsels van den *Abaca*, of hennep van *Manilla;* vezels van den *Pina* (*Bromelia ananas*); weefsels van den *Pina; ki-fon*, linnen rijstzakken, vervaardigd uit ruwe hennepvezels, gebouwd te *Sïn-houé* (*Kwang-tong*); het stuk daarvan, op de tentoonstelling aanwezig, was 26 mètres 70 cent. lang, 37 cent. breed en gekocht te *Canton* tegen 1 piaster 50 c. Zakdoeken van den *Pina*, geborduurd met katoen; eindelijk weefsels van den *Abaca* en van den *Pina*, effen of gebloemd, met en zonder zijde of katoen, alsmede stalen van weefsels van den po-lo-ma (*agave*) gekocht te *Canton* en te *Tchang-tchou.*

Ziedaar de derde afdeeling: zijde en zijden stoffen, afgehandeld; eer wij dezelve eindigen, willen wij hier nog eenige opmerkingen betrekkelijk de Fransche zijdeïndustrie laten volgen.

*Frankrijk* heeft groot belang bij den bloei der zijdefabrijken, wijl deze aan een groot aantal ambachtslieden en insgelijks aan vele landlieden, die zich op de zijdekultuur toeleggen, werk en brood verschaffen. Volgens eene door den prefekt van den *Rhône* opgemaakte lijst, bedroeg het getal der zijdewerkers te *Lyon*, in den jare 1833, 40,000, als: 17,000 binnen de wallen van *Lyon;* 9,000 in de drie voorsteden *Guillottière*, *Croix-Rousse* en *Vaise;* 5,083 in verschillende oorden van het departement van den *Rhône;* 8,917 in de naburige departementen *Loire*, *Saône-et-Loire*, *Ain*, *Isère* en *Drôme.* Dit aanzienlijk getal is ten huidige dage bijna hetzelfde als in 1833. Daarenboven bevatten de lintfabrijken te *Saint-Etienne* en *Saint-Chamond* tusschen de 20 en 27,000 zijdewerkers; in 1835 bedroeg hun getal aldaar werkelijk 27,000. In *Avignon* vindt men 6000 werktuigen om zoogenaamde Florentijnsche taf, gros de Naples en eenig fluweel te weven. In *Nîmes* bevinden zich ongeveer 12,000 zijdewerkers. Geen wonder dus, dat *Frankrijk*

al het mogelijke beproeft, om dezen aangelegen tak van deszelfs industrie zoo veel doenlijk te bevorderen, waartoe de Chinesche zending ook gediend heeft.

*Engeland*, *Duitschland*, *Italië*, *Zwitserland*, *Turkije*, *Griekenland* — al deze landen houden zich met de zijde-industrie bezig, wijl zij vele voordeelen oplevert. In den jare 1831 b. v. voerden de *Rijn-provinciën* 2385 centenaars geheel zijden en 813 centenaars half zijden stoffen uit; *Westfalen* 1035 centenaars geheel zijden en 657 centenaars half zijden; en *Saksen* 627 centenaars geheel zijden en 595 centenaars half zijden stoffen. De zijdehandel van *Groot-Brittannië* kan op 7,000,000 ponden sterling worden gewaardeerd; de invoer van Fransche zijdenstoffen, waarvoor de regten betaald zijn, beloopt 450,000 tot 500,000 pond. sterling, en die, welken de sluikhandel invoert, 250,000 tot 300,000 pond. sterling. Wanneer men de fakturen der zijdefabrijkanten over een geheel jaar bij elkander voegt, geven deze een totaal van 6,000,000 tot 7,000,000 pond. sterling. De lintenfabrijkaadje in *Engeland* bedraagt 1,000,000 pond. sterling, en die van *Frankrijk* 1,300,000 pond. sterling. De waarde van 4,200,000 ℔ in *Frankrijk* door 70,000 werktuigen gefabriceerde zijde wordt geschat op 140,000,000 franken of 5,600,000 pond. sterling, waarvan voor 110,000,000 franken of 4,400,000 pond. sterling wordt uitgevoerd; men behoudt derhalve 1,200,000 pond. sterling voor binnenlandsch gebruik, dat is omstreeks $\frac{1}{5}$ van hetgeen er in *Engeland* verbruikt wordt. Voorwaar verbazende resultaten. Het kan derhalve geene bevreemding baren, dat zelfs Koningen zich werkdadig met de zijdeïndustrie inlaten, ten einde aan hunne onderdanen een goed voorbeeld en de noodige aanmoediging te geven. Wij weten immers, dat de Koning van *Pruisen*, in navolging van den Franschen Koning, op zijn lustverblijf *Sans-souci*, eene kweekerij van een millioen zijdewormen heeft aangelegd.

Na al het aangevoerde mag ik wel den wensch uiten, dat men zich in *Nederland* meer en meer op de zijdeïndustrie toelegge, ten einde daarmit niet alleen financiële

voordeelen te trekken, maar ook om aan de arme volksklasse, die bij ons zoo schrikbarend toeneemt, werk en brood te kunnen verschaffen. Dat de zijdekultuur in ons land met het beste gevolg uitgeoefend kan worden, heb ik in het begin van deze afdeeling genoegzaam gestaafd; en dat de zijdebewerking hier insgelijks even goed als elders kan plaats grijpen, heb ik met eigene oogen gezien en kan ik getuigen, die zoowel onze binnenlandsche als de Duitsche, Belgische, Fransche en Engelsche zijdefabrijken naauwkeurig bezigtigd heb.

In 1840 werden er in de fabrijk van den Heer E. A. TEGEL zijden garens geverwd en van de ligtste tot de zwaarste stoffen bewerkt, zoo zwaar zelfs als er welligt ooit in eenig land vervaardigd zijn, daar in 1839 door dien fabrijkant een mantel aan onze tegenwoordige Koningin werd aangeboden, welke bestond uit dubbele te gelijk geweefde atlas of satijn, aan den binnenkant wit en van buiten zwart. Deze stof was 67 Ned. duimen breed, op welke breedte 28,000 scheringdraden en op de lengte 32,000 inslagdraden waren, zoodat het geheel uit 60,000 draden bestond. De teekeningen en de kaarten voor de *Jacquart*-weefmachine werden almede op die fabrijk ontworpen en geslagen.

De Heer VELLICUS, chef der zijdefabrijken te *Gorinchem* en te *Heukelom* heeft in der tijd eene kunstige en keurig bewerkte Nederlandsche vlag gemaakt, welke in onze dagbladen met eene vereerende onderscheiding is vermeld geworden en waarvan ik hier eene korte beschrijving geef, door mij in de werkplaats van dien heer bij het weven van die vlag opgesteld.

De uitvoering van dit werkstuk kan ontegenzeggelijk als een der vindingrijkste kunstgewrochten van eene zijdeweverij beschouwd worden. *Frankrijk* en *Duitschland* mogen de rijkste weefsels, in allerlei vormen, vervaardigen, en de goud- en zilverkleur op de schitterendste wijze nabootsen — de prijzenswaardige zamenstelling van al deze stoffen moet evenwel in vindingrijkheid wijken voor de vernuftig bewerkte Nederlandsche vlag, welke met het

koninklijke wapen in de middelste baan prijkt. Indien dit wapen zich slechts aan de eene zijde van de vlag vertoonde, zoude het alreeds een fraai weefsel opleveren, dat van de bekwaamheid van den ontwerper getuigde; doch aan beide zijden is het wapen zigtbaar, terwijl de leeuw tevens op de beide velden links gekeerd staat, en het koninklijk devies, zoowel op het eene als op het andere wapen, van de linker naar de regter hand gerigt is. En deze oogenschijnlijk tegenstrijdige teekeningen worden in hetzelfde oogenblik geweven, hetwelk alleen aan een zaakkundig en scherpzinnig vernuft mogelijk was. Het aantal draden, welke aan de keten gehecht zijn om dit kunststuk daar te stellen, bedraagt 33,600 dubbele en 800 enkele. De kettingen, waardoor men aan weêrskanten het satijn verkrijgt, worden door een en denzelfden inslag met eenen enkelen doorstoot aan elkander geweven; het doorgewerkte wapen vereischt 10 spoelen; elke spoel is, bij afwisseling, aan beide zijden werkzaam, zonder welke bezuiniging er een dubbel getal zoude benoodigd zijn, terwijl overigens het weefgetouw *à la Jacquart* is ingerigt. Dit opmerkelijk gewrocht van industriëel vernuft kost *f* 300.

De stoffen, welke men op de weefgetouwen in deze fabrijken bewerkte, op het oogenblik dat ik mij daar bevond, kan men aldus verdeelen:

1°. Een weefgetouw, voorzien van drie werktuigen *a la Jacquart*, waarop men dubbele satijn, dat is zonder eene stroeve keerzijde, vormt.

2°. Twee weefgetouwen, *à la Jacquart*, voor zijden behangsels en andere rijke meubelsieraden.

3°. Een, *à la Jacquart*, voor shawls en andere kleedingstukken der dames.

4°. Tien gewone, voor allerlei stoffen welke gevraagd worden, zoo als: fluweel, satijn, gros de Naples, taf, sergie, levantijn enz.

Al deze goederen hebben de lengte van de Fransche en Duitsche, namelijk van 50 tot 114 Fransche duimen, zoodat dezelve te dien opzigte en betrekkelijk de

kwaliteit en prijs voor de buitenlandsche niet behoeven onder te doen.

Het zou te bejammeren zijn, wanneer de zoo belangrijke zijdeïndustrie bij ons niet dien bijval vond, waarop zij regtmatige aanspraak heeft. Ieder onzer begrijpt immers het groote voordeel daaraan verbonden, wanneer men vooronderstelt, dat *Amsterdam* alleen jaarlijks voor vier millioenen gulden aan zijden stoffen op vreemde markten inkoopt. En al rekenen wij deze som voor het inkoopskapitaal van al onze handelsteden zamen, dan zouden er 2000 weefgetouwen noodig zijn om aan deze aanvraag te voldoen, en niet minder dan 4000 menschen zouden werk erlangen. Tot nog toe bestaan er geene vijftig zoodanige weefgetouwen in geheel ons vaderland, en het getal der werklieden gaat geene tachtig te boven, ja! ik geloof zelfs, dat er van deze vijftig nog eenige ongebruikt staan, weshalve er dienaangaande weinig vooruitgang heerscht.

Maar levert het loon eener zijdefabrijk een behoorlijk bestaan op voor hare werklieden? Ik meen van ja, want dit loon, in het eerst klein, gelijk bij alle handwerken, klimt met de jaren, en is ten laatste voor een huisgezin voldoende. De aanvangelingen b. v., kinderen van 6 of 7 jaren, kunnen, gedurende het eerste halfjaar, 60 tot 75 cents in de week verdienen; op het einde van het eerste leerjaar *f* 1-: en vervolgens tot het vierde jaar doorgaans *f* 1-: in de week meer, zoodat zij op eenen leeftijd van elf jaren circa *f* 4-: wekelijks winnen, indien zij zich op hun werk hebben toegelegd. Verder stijgt hun loon van *f* 5-: tot *f* 12-: in de week, naar gelang van de meerdere of mindere waarde der te bewerken stoffen en van de vlijt des wevers. Eene onafgebrokene bezigheid, gedurende het gansche jaar, geeft hun bovendien een geregeld en duurzaam loon. Het gaat hiermede niet zoo als met de pijpenfabrijken te *Gouda*, die 's winters stil staan, omdat de koude de werklieden belet de grondstof te behandelen. Men berekent, dat vlugge wevers dagelijks kunnen afwerken in zijden stoffen, satijn, gros de Naples en krep, 3 tot 4 ellen; in taf, 4 ellen, en in Florentijn-

sche taf, 5 tot 6 ellen. Wanneer men nu de el op 40 tot 50 cents door elkander stelt, dan kan een ijverig zijdewever ten minste *f* 10-: tot *f* 12-: wekelijks verdienen. De vrees voor broodsgebrek zal bijgevolg niemand bevangen, die werken wil; doch hoe menigeen ontbreekt de lust tot arbeid, en waar deze niet bestaat, daar stort men zich zelven in het ongeluk.

Als wij daarenboven bedenken, dat de landbouw, en vooral het fabrijkwezen en de koophandel, bij de zijdeïndustrie groot belang hebben; dat van elk Nederlandsch pond ruw ingevoerde zijde, die als naaizijde verkocht wordt, circa *f* 8-:, en van die, welke tot vervaardiging van stoffen, linten, passementen en dergelijke wordt gebezigd, circa *f* 17-: aan verw- en arbeidsloon wordt betaald; dat er jaarlijks in *Nederland* eene waarde van geene duizenden, maar van millioenen aan zijde van vreemde landen wordt ingevoerd — dan zal men waarlijk het groote nut der toeneming van dezen nijverheidstak helder leeren inzien en dien vlijtig leeren beoefenen.

Eindelijk. *Frankrijk* met deszelfs bevolking van drieëndertig millioenen zielen, *Frankrijk* met ministers en mannen bedeeld, wier kunde eene wereldvermaardheid bezit, dat groote rijk tracht zoo veel mogelijk de zijdeïndustrie te bevorderen en ontziet geene zendingen naar *China*, om nog meer te leeren in een vak, hetwelk zoo vele onschatbare voordeelen aanbiedt. En waarom zouden wij *Nederlanders* niet naar eene dergelijke bron van welvaart trachten? Waarom zou ons rijk, in vergelijking met het Fransche gebied van slechts luttel omvang, uit deze nijverheid niet even zoo veel goeds kunnen trekken als *Frankrijk?* Men denke hier aan vroegere dagen van bloei der Nederlandsche fabrijken, waaronder ook de zijdeweverijen: dan zal men moeten bekennen, dat wij sommige fabrijkmatige vakken erg hebben laten achteruitgaan, terwijl andere natiën ons zijn voorbijgestreefd.

Doch niet langer gezucht en gesuft. De handen aan het werk geslagen; eene onvermoeide vlijt komt de grootste zwarigheden te boven. Reeds zijn de bestaande voor-

oordeelen door de gelukkigste resultaten bestreden en overwonnen; de kreet der armen, die uit de schamele verblijven voortrolt en in de paleizen weêrgalmt, de kreet: *arbeid en brood* moet bij tijds gestild worden, eer eene ledigloopende en hongerige bevolking, tot alles in staat, de maatschappelijke orde vernietigt en den bedelstaf in den schepter des gewelds verandert. Met moed en met volharding dus begonnen, om te herwinnen wat wij verloren hebben, dat zal zeker tot eene goede uitkomst leiden, dat zal u, mijne landgenooten, tot zegen verstrekken.

Geschreven te *Parijs*, 1846. M. H. DE GRAAFF.

---

ZOO ZIJN ER EN DE TIJD.

Het is reeds meermalen als een treurig kenmerk onzer dagen gelaakt en gegispt geworden, dat hetgeen laag en gemeen is, door kunst en genie als verhoogd en verheerlijkt wordt. Wanneer echter nog eenig zedelijk doel daarin te ontdekken is, gelijk misschien aan de *Mystères* en den *Juif errant* niet geheel kan betwist worden, zoo vindt zulk een pogen althans nog eenige verschooning. Ontbreekt echter dit laatste geheel; heeft men blijkbaar niets anders ten doel, dan te vermaken; wil men, ten koste van een' gezuiverden smaak, van een veredeld gevoel, zijn talent botvieren; waagt men het er op, dat men zielen verderft en moordt door de gewrochten van pen of teekenstift — dan verdient zulk een streven, hoe volmaakt in zekeren zin gelukt, niet dan de verachting en verfoeijing van alle weldenkenden; en wie zich in dezen als kunstregter opwerpt, hij vergete niet, dat, wat schoon zal zijn, ook goed en waar beide wezen moet!

Het is waar, daar is op 't gebied der kunst een regter, die anders oordeelt, dan die der zedelijkheid; maar, om niet te zeggen, dat de hooge, veredelde kunst het lage en gemeene niet beminnen kan en dus ook nimmer uitdrukken, zoo is het welligt nog iets anders, het een of ander voortbrengsel van het vernuft enkel als kunstgewrocht, of ook van een ander standpunt tevens te beoordeelen. Wie dit laatste onderneemt; wie ook de betrekkelijke waarde, niet alleen zekere ideale kunstwaarde van het een of ander meesterstuk

bepalen wil, die zie wèl toe, dat hij niet prijst, wat ook door zijn prijzen te grooter schade aanrigten en te verderfelijker voor velen worden zou!

Het bedroefde ons innig, toen wij in een anders door ons geacht blad, DE TIJD, het bovengenoemde prentwerkje »ZOO ZIJN ER," hoog zagen geprezen (*). Van een Tijdschrift, als dit, konden wij het ons niet verklaren. En toch, zoo *con amore* is de lof toegezwaaid! Zoo mogelijk, schijnt men den verderfelijken invloed van »ZOO ZIJN ER" door de gegevene aanbeveling nog te willen vergrooten!

Doch wij gaan onzen lezers, die dit laatste nog niet kennen, berigten wat zij hier vinden.

ZOO ZIJN ER. Dat wil zeggen: zulke studenten zijn er. Want, lezer, gij moet weten, het zijn weêr tafereelen uit het studentenleven, die hier worden opgehangen. Niet genoeg, dat KLIKSPAAN dit in zijne *typen* en zijn *studentenleven* gedaan had. Daar was nog niet genoeg van die zijden onzes akademieburgerschaps, welke tot hiertoe slechts als bij geruchte het publiek onder de oogen kwamen, of welke men liefst verborgen hield, of over welke men zich schaamde — daar was van dat alles in gemelde geschriften nog niet genoeg aan de leeswoede van onzen tijd, in de meest beschaafde kringen, op de toilettafels van onze jonge dames zelfs, prijs gegeven. Niet alsof wij alles onbepaald zouden willen afkeuren, wat KLIKSPAAN geschreven heeft, en alsof niet menig karakter van deze of gene soort van studenten — den Leidenaar, b. v., den Diplomaat en anderen, met menschkundige waarheid geteekend, de weldadige kracht eener echte satyre zou kunnen uitoefenen. Maar zij het buitendien waar, dat ook zelfs bacchustooneelen, als wij geschilderd vinden, door de naakte afzigtelijkheid van zulke festijnen moeten afschrikken — één Flanor — wij meenen het opstel van dien naam — is genoeg, om een jongmensch voor zijn gansche leven te gronde te rigten! Om niet te zeggen, dat juist deze persoon in al de tooneelen, waarin hij voorkomt en steeds de hoofdrol speelt, eene schijnbare beminnelijkheid heeft, welke juist zijne ligtzinnigheid, zijne liederlijkheid — om zijne inborst bij den regten naam te noemen — tot een' valstrik voor menig braaf, maar verleidbaar

(*) In N°. 20 van dezen Jaargang.

jongeling maakt. — Over KLIKSPAAN, door DE TIJD, bij deze gelegenheid, ook nog uitbundig geprezen, en daardoor ons te eer voor de aandacht gekomen, zij dit intusschen genoeg gezegd. Wij keeren tot ZOO ZIJN ER terug.

Eene zekere mate van geestigheid kan aan deze schetsen niet worden betwist. De letters, b. v., den titel uitmakende, worden alleraardigst gedragen door eene menigte figuren, die er, in verschillende gedaanten en vormen — allen verbeelden studenten — aan torschen en er meê sjouwen, dat het een' aard heeft, de een al gekker en al komieker dan de ander. De teekeningen, die den inhoud der beide eerste afleveringen, tot welke wij ons bepalen, uitmaken, zijn naar het leven, en de tot verklaring, of 't noodig ware, er tegenover geplaatste regels zijn insgelijks uit eene zekere studentenwereld naar de natuur gekozen. Ik zeg, uit eene *zekere* studentenwereld. Want zag het er in die wereld, over het geheel, uit, gelijk men hier ziet afgebeeld, treurig zou het ongetwijfeld met de studiën, treurig met de vruchten van den akademietijd, gesteld zijn. Niets komt hier voor, dat den student van eene edele zijde kenschetst, of het moest zijn, waar hij den armen man, die aan zijne kamer komt bedelen, een' gulden in de hand duwt, terwijl hij zich echter over zijne weldadigheid schaamt voor zijne makkers, onder welke er zijn, die den stumpert nog vervaard maken, door een' kwaden hond, dien zij aan een touw vasthouden, heftig op hem aan te hitsen. Voor 't overige niets dan lafheid, gemeenheid, liederlijkheid. Kamers, niet bekleed met boekenkast of lessenaar, maar met de noodige schermtuigen. Soms een boek onder de tafel; altijd de flesch op de tafel. Het studeren gepersifleerd, waar WILLEM, aan zijne dissertatie werkende, achter eene batterij van folianten verschanst zit, voor een opengeschoven kast, waarin niets dan folianten staan, terwijl zijn kop, de haren steil naar boven, de oogen akelig opengespalkt, er halver wege den neus, even over heen komt kijken, als om zelfs het doel van 's jongelings werken bespottelijk te maken. — Wijders, ergerlijke tooneelen. Twee jongelui, de een, half gekleed, met een *beroerd* gezigt, de ander, de verveling en uitmergeling op het gelaat, natellende, hoe veel ze nog over hebben, om *naar den Haag te gaan.* Tweeëndertig stuivers heeft de een; de ander veertien, twee broeken en een' hoed... »beroerd weinig," wordt er gezegd, »voor

»den Haag." Jongelui dus, die blijkbaar het geld, hun tot andere oogmerken door de ouders verstrekt, hebben verzwierd en verdaan, en nu al weêr tuk zijn op nieuw genot in de door den spoorweg met de akademiestad als vereenigde hofstad. Verder, de reeds genoemde bedelaarshistorie. Dan een tooneeltje van twee bez...n jongelui. De een hangt zich aan het touw, dat langs zijn' trap nederdaalt, terwijl hij maar niet naar boven kan, en daarover, volgens het bijschrift, tiert en vloekt — zijn pet is hem reeds van het hoofd gevallen. De ander staat, bibberende van kou, zijn' kurketrekker, *loco* sleutel, in de huisdeur te steken; maar — dat wil niet, hoe hij ook *lorgnetteert.* Nu volgt het tooneel van *een vriend, die zijn vriend naar huis brengt.* Dat is te zeggen: beide zijn weêr stapel dronken. De een sleurt nu, des nachts, bij het lantarenlicht, den ander bij de beenen over de straatsteenen voort, terwijl deze, die een lijk is, zoo als de kunstterm heet, er niets van voelt, akelig echter om aan te zien, daar de lange haren hem achterna over den grond slepen. Van het nu volgende stuk: *Willem aan zijne dissertatie*, hebben wij melding gemaakt. Het laatste besluit waardig de eerste aflevering. Een gepromoveerd student, met klak en degen, biedt in eene schijnbaar eerbiedige houding, maar met een gezigt, waarop de bespotting geteekend staat, zijnen ouden, leelijken, met een' jeneverneus prijkenden vader, een fraai ingebonden exemplaar zijner *dissertatie* aan. *Patri optimo, carissimo* — aan *mijn' besten, zeer geliefden vader* — staat op de buitenzijde te lezen. Hem is dus het proefschrift des zoons opgedragen. Hij grijpt er dan ook naar met gretige handen. Maar de zoon voert aan een' ketting, ter zijde van zich en achter zich, een aantal *beeren* mede, een stuk zes, zeven, en nu vraagt papa, blijkens het bijschrift: »en die lieve beestjes, Wil»lem?" — »Beertjes, papa!" — is het antwoord.

In de tweede aflevering vinden wij eindelijk eens een' student op zijne kamer aan het werk, maar al weder een' dronken student, met wien de eerste niet te doen wil hebben, er bij, deze echter, blijkens het bijschrift, een voormalig drinkebroêr van genen. N°. 2 schildert eene onaangename ontmoeting van een' vader met zijn' zoon op een' spoorwagen. De eerste verbeeldt zich hem wèl en goed te Leiden op het collegie, werwaarts hij gisteren van huis, zoo het heette, was teruggekeerd. En nu is hij op reis naar *Amsterdam.*

De oude heer ziet er barsch uit, en begroet den achter hem zittenden zoon, die veinst hem niet herkend te hebben, alles behalve gemakkelijk. Deze verontschuldigt zich, met te zeggen, dat hij, op verzoek van Professor, Professor DEN TEX om inlichtingen over eene moeijelijke regtsquaestie gaat vragen. »'t Is 'n heele onderscheiding," zegt de zoon; »u begrijpt »wel, papa...." Ter zijde van dezen zitten een paar reizigers, meesmuilende en als onbemerkt, dit gesprek aan te hooren, terwijl een jongeling ter zijde van papa, waarschijnlijk een reismakker van den zoon, maar niet zoo koelbloedig als deze, dood bevreesd voor eene ontdekking van den oude, die hem in de war zou geholpen hebben, de hand reeds aan de pet houdt, om die eerbiedig af te nemen. Een laf ding komt in deze aflevering vervolgens voor — de student, die op de vraag van Mevrouw: »u studeert, Mijn»heer?" met een vreeselijk botterig gezigt en houding, antwoordt: »ik ben student, Mevrouw;" dan wijders al weêr leelijke dingen — de student, die *nonchalant* bij den kleêrmaker, wien hij *f* 880 schuldig is, een' rok en jas, vier zomervesten en brocken bestelt, terwijl een ander met het brutaalste gezigt van de wereld pleizier heeft aan zijns vriends onbeschaamdheid en — aan de verlegenheid van den *maître tailleur*, die niet durft bedanken voor de bestelling en ook niet op de betaling aandringen. — Verder zitten twee zamen te repeteren; dat wil zeggen — een' vlammenden punchkom, met beenen en armen in de hoogte, toe te juichen; en eindelijk twee, ieder afzonderlijk, de een aan het toilet, de ander aan de theetafel, zich te verlustigen in het *billet doux*, dat zij, blijkens den op de keerzijde meêgedeelden inhoud, van alles behalve eerlijke meisjes ontvangen. — Men ziet: de schetsen worden, gaande weg, smeriger en liederlijker.

Men kan, wij herhalen het, eene soort van geest aan de meeste dezer schetsen niet ontzeggen. Dit geldt ook nog van eene schets, waar DE TIJD bijzonder veel meê opheeft, uit eene volgende aflevering, een' student voorstellende, die, beschonken van eene partij teruggekomen, zijne kamer met zich rond ziet draaijen. Men ziet dat draaijen op de teekening werkelijk. Alles beweegt zich met u, als gij er eenige oogenblikken op staart. Men moet hier de meesterlijke uitvoering des kunstenaars, ALEXANDER V. H., bewonderen.

Maar waarom zijn talent aan zulke tooneelen besteed? Voor het publiek althans, bij uitsluiting! Verdient dat lof, wanneer men de studentenwereld zoo ten toon stelt? Want ten toon stellen van dezelve is het, wanneer men haar alleen van hare minst verschoonbare zijde aan het licht brengt. Ook wie op zijn' tijd student onder studenten was, moet zulks misprijzen. Doch dit is het niet alleen. Het is hier blijkbaar de geest der ongebondenheid, der zedeloosheid, die zijn' schilder gevonden heeft; de geest, die met ouders speelt en om ouderen-verdriet en droefheid lacht; de geest, die op de akademie alles prijs geeft voor het genot, en niets kent, dan het genot. — Ach, welk een genot!

Eene onderneming nu, die, in voortgezette afleveringen, met zulke voortbrengselen onder de oogen van het publiek waagt te komen, durft DE TIJD prijzen! Wij laten hem gaarne het genoegen, dat hij in de schets vindt, welke den anatomiserenden medicus op de walgelijkste wijze voorstelt, ofschoon wij den spot, dáár met den dood gedreven, niet kunnen goedkeuren. Ook de schets, waar studenten met de beenen uit de ramen liggen en waar jonge meisjes kwanswijs oogen en sluijers nederslaan, om ze eigenlijk liever op te heffen, zij hem geschonken. Voor zoo ver de papa van de meisjes en van den zoon, voor wien hij kamers bestelt, hier ook weêr in een bespottelijk licht voorkomt, kunnen wij echter ook deze schets niet dan ten niterste laken. Die van den gepromoveerden zoon ontlokte aan DE TIJD onwillekeurig een' glimlach! Maar niets anders of meer, dan dat?... Is die zoon te prijzen, die aldus *zijnen besten, zeer geliefden vader*, met zulk eene valsche tronie, en met zulke volgers, zijne dissertatie komt aanbieden? Welke schulden zullen het zijn, die al deze beeren te vorderen hebben? Wat anders, dan schulden van spel, en drank, en ontucht? Hoe kwam zulk een zoon aan het den vader opgedragen werk? En de arme vader, hoe moet, hoe zal hij het aannemen? Zal de zoon hem *nog* vreugde bereiden door zijnen *quasi*-letterarbeid? Of zal die vreugde voor hem geheel te niete gaan in de bittere smart over de menigte van schandelijke verteringen, welke hij voor den zoon nog heeft goed te maken? Dat de vader zelf door het teeken van onmatigheid gebrandmerkt is, doet hier tot verontschuldiging van den zoon weinig af. In het *dessein* van

den teekenaar is de *malice* te grooter, die aldus nog den zoon tegenover den vader als in het gelijk wil stellen. — Hoe meer wij deze teekening beschouwen, hoe meer wij ons met verontwaardiging er van afkeeren!

De tijd spreekt een en andermaal van geestig *gedacht*, en durft het verheven woord van *scheppen* ten aanzien van deze schetsen gebruiken. Waarlijk, dat is de taal misbruiken! Neen, hier is niets *gedacht*, in den edelen zin der uitdrukking! *Scheppen?* ja, voor zoo ver eene onreine, diep bedorven verbeelding, die slechts rondzwerft in den kring van laffe, lage, gemeene voorstellingen, in welker wezenlijkheid zij haar lust en leven vindt, gezegd kan worden te scheppen. Te scheppen! Dat is dan, gelijk men uit mest- en modderpoelen schept, wat slechts vuil en leelijk en stinkend is. Maar anders?... Foei, weg met het edele woord voor zulke onedele gewrochten eener verpeste fantasie!

Helaas! het zal bewaarheid worden, wat de tijd zegt. De studerende jongelingschap zal deze schetsen *waarderen?!* ze zich aanschaffen en met spelden op den muur prikken! Ja, zij zal, o jammer! ze als inzwelgen, en tooneelen, als die, welke hier, van de ergerlijkste soort, worden geteekend, zal zij verwezenlijken, indien zij het niet reeds deed, of zij zal het met te meer genot doen, en er een genoegen in vinden, alexander v. h. als na te doen, en, zoo mogelijk, hem te overtreffen. Maar of zij, als zij de studentenkamer verlaat, om de maatschappij te gaan intreden, ze zal inpakken? of ze haar dan eene *aangename* herinnering zullen zijn aan de *onbezorgdste* jaren van haar leven? God geve, neen! Ten minste, voor hen, wie ze *dit* zijn, zal hunne *roeping* in de maatschappij, welke de tijd nog durft noemen, wel weinig beteekenen. Zij zullen, door het genot van hetgeen de schetsen afspiegelen, voor die roeping wel bedorven, geheel bedorven zijn, en in de maatschappij dergelijke genietingen, ook op lateren leeftijd, willen overbrengen. Dat zullen zij hunne roeping achten! — En nu de familie van den student? zij zal, naar de tijd zegt, »in de winter»avonden, die nu volgen, in en buiten de akademiestad, »in den huiselijken kring dezelve bezigtigen, en daarbij met »hare gedachten dwalen in de wereld, waar zoon en neef »hunne vreugde en lust vinden, wier leven zij vindt afge»spiegeld in deze beelden." Ja, daar zal, zeggen wij, misschien een broeder of neef zijn, die in dat ronddwalen

zijn genoegen vindt; die zich beklaagt, dat die kringen niet ook voor hem zijn; of die er nu des te meer naar hunkert, om eerlang er eene plaats in te vinden. Maar of iemand, die een' *zoon* aan de akademie heeft, deze teekeningen met genoegen aanschouwen zal?... Wie er een' heeft, van wien hij zeker is, dat het leven hier niet is afgespiegeld, hij zal God danken en met weêrzin bladen ter zijde leggen, die hem schier niet dan bacchanaliën, leeglooperij, geldverkwisting, of wat nog erger is, voor de aandacht brengen. Maar die een' zoon heeft, omtrent wien hij twijfelt, hij zal een boek verwenschen, dat dezen geheel in het verderf kan storten. Het oog van menige moeder dwaalt misschien met siddering en heete tranen in deze beelden rond, en meent er haar hartekind te zien, het gerucht van wiens ligtmisserijen tot hare ooren doordrong, wiens grof verteren zij ondervond. — Voorwaar, bij de hier ten toon gespreide kunst, is dit boek van eene duivelsche vinding, geschikt, om de akademiën nog meer, dan zij het reeds zijn, tot pestholen voor vele jongelieden te maken, en den vergiftigen walm die er van uitgaat, ook over de kleiner instellingen van hooger onderwijs — en wie kan berekenen hoe ver! — te verspreiden! En het is niet langer welligt ijdele bekommering en vrees voor eene zoo verderfelijke werking, maar het is helaas! reeds waarheid, wat ons zoo doet spreken. Men behoeft den studenten-almanak van het athenëum te Amsterdam voor dit en het vorige jaar slechts in handen te nemen, om — met droefheid vervuld te worden. Het eerlijk hart gruwt van de taal der ongebondenheid, met profanering van den Bijbel vermengd, die daar gedrukt te lezen staat (1846, bladz. 107 en 108), en het oog wendt zich met weemoed af van tafereelen der ploertigste liederlijkheid, welke daar door aanstaande geneesheeren, bedeelers van het regt, onderwijzers der fraaije letteren — welligt predikers van 't Evangelie!... opgehangen worden (1847, bladz. 109, 112, 113). Wij erkennen gaarne, dat gerijmel staat daar als stinkend onkruid en scheerling tusschen onschadelijke en zelfs welriekende planten, maar het strekt tot een treurig en waarschuwend teeken van de heillooze, en toch zoo verklaarbare, zucht om ook meê te doen.

Wat ons in de ophemelende aankondiging van DE TIJD mede hevig geërgerd en diep gekrenkt heeft, is nog dit,

dat zij bij voorkeur die stukken prijst, waarin de vaderlijke betrekking wordt aangerand. Wij repten bereids, in het voorbijgaan, er met een woord van, maar moeten er op terugkomen. — Of is het niet geschikt, om met een' medelijdenden glimlach de schouders over *papa* te doen ophalen, *die beter gedaan had, zijne dochters 't' huis te laten*, als deze de oogen van die studenten daarboven met de beenen uit het raam niet kunnen afhouden? — Doch veel erger maakt DE TIJD het door zijn verslag van de schets der promotiegeschiedenis. Hier wordt de vader door den referent tweemaal met het bekende *pipa* betiteld, hetwelk de ware gezindheid van slechte jongelieden omtrent den oorsprong van hun leven op eene zoo diep verachtelijke wijze te kennen geeft. »Een student," heet het, »biedt den »pipa" zijne dissertatie aan, en de »pipa" is daarmede hoogst vereerd." God in den hemel! is dat de toon, waarop in *Nederland* een Tijdschrift, dat eenig krediet wil bezitten, de heilige vaderlijke betrekking durft aanduiden? Weet of gevoelt de schrijver dan niet, dat op de regte waardering van die betrekking de orde en vrede van het huisgezin, de kracht der maatschappij, het welzijn van den Staat berust? Wat moet er van het Christendom in een land worden, waar men aldus openlijk de jongelingschap tot bespotting van het vaderschap uittart? Indien de steller der aankondiging zich hierover niet bekommerde, — een jong mensch waarschijnlijk, een vriend misschien van ALEXANDER V. H. of althans een gelijkgezinde — de Redacteur van een Tijdschrift, hetwelk mede eene stem wil hebben in de vaderlandsche letterkunde, moest hier weten, wat hij deed; dezen mogt dit niet om het even zijn. Goede hemel, heeft hij dan nog nooit van dat ellendige »pipa" gehoord, en weet hij niet, wat het beteekent in den mond van jongelieden, die, in plaats van zich aan de studie toe te wijden, de nachten doorzwelgen en de halve dagen doorronken? die nagels, en meer dan dat, aan de lijkkist hunner ouders zijn? die er zich vrolijk over maken, als zij »pipa" trappen op het hart? die — het zijn feiten — tegenover hem, wien zij »pipa" noemen, gewapend durven overstaan, en het leven bedreigen, waaraan zij het hunne danken? — Men zegge niet, dat er, helaas! te allen tijde zulke jongelieden waren; dat dit nu niet erger is, dan eertijds, omdat zij nu eens van hunnen vader als van »pipa" spreken. Veel erger is het thans hiermede gesteld — dit

zal niemand loochenen, die nog niet vergeten heeft, dat hij zelf jongeling, zelf student was, en die de tegenwoordige studentenwereld slechts van verre of meer van nabij kent. En dat het »pipa" — indien wij ook eens van *type* zullen spreken — een type is van den bij *zeer velen* ontaarden kinderzin onzer jeugd, dat houden wij tegenover elk, die het tegendeel beweert, staande. God beware het Vaderland, indien die geest heerschende moest worden! Maar God binde ook, zouden wij wel wenschen, allen schrijvers de onheilige handen, die mogten willen medewerken, dat zulk een geest verder verbreid wierd!

---

### DE OVERSTROOMING TE ST. PETERSBURG IN 1824.

(*Uit de herinneringen van een' ooggetuige.*)

Reeds in den nacht van den 6den op den 7den November stormde het uit den zuidwesten (*), en uitgestoken lantarens van den admiraliteitstoren, als ook de van de vesting geloste allarmschoten, waarschuwden reeds, dat het water in de *Neva* en in de met die rivier gemeenschap hebbende grachten begon te rijzen. Tegen den ochtend werd de storm gedurig heviger en strooide hij de pannen en ijzeren platen der daken in het rond. Tusschen 8 en 9 ure trad de stroom buiten zijne oevers; van onderscheidene kanten stortte het water in de straten, en wel met zulk eene snelheid, dat men op *Wasili-Ostrof* de rijzing op bijna een duim in de minuut berekende. Een man, die in een rijtuig gestegen was, zag zich weinige honderd schreden verder reeds gedwongen er boven op te klouteren, en een ander, die juist zijn huis bereikt had, zag digt achter zich eene droschke door het water omwerpen, en drie menschen, die er in waren, verdrinken. Weldra wierp de toenemende orkaan balken en stijlen overal heen; zware palen kwamen pijlsnel aandrijven; geladene vaartuigen niet alleen, maar ook stukken van bruggen, met menschen er op, vlogen,

(*) Een ieder, met de plaatselijke ligging bekend, begrijpt, hoe gevaarlijk een storm uit het zuidwesten, die het water der Oostzee in de diepe, oostwaarts inloopende golf van *Finland* opstuwt, voor het achter in dien zeeboezem gelegen *Petersburg* worden kan.

alsof zij zeil voerden, stroomopwaarts, en een houten gebouw van twee verdiepingen, waarin nog menschen waren, dreef het keizerlijk paleis voorbij. Dus woedden wind en stroom tot 2 ure na den middag. Geheel de stad, met uitzondering der hoogst gelegene plaatsen *Literna* en *Jamskoi*, stond onder water in eene uitgestrektheid van twaalf wersten, te rekenen van het uiterste punt van *Wasili-Ostrof;* in verschillende wijken, gelijk men begrijpt, tot verschillende diepten, doch overal verscheidene archinen hoog, en, volgens het bij de vesting aanwezige teeken, 37 duim hooger dan bij de overstrooming in 1777. Na 2 ure begon het water weder te vallen, en wel omstreeks 4 ure zoo snel als het gerezen was, zoodat nog des avonds de straten er van vrij geraakten.

Maar nu, welk een tooneel! welk een toestand! — Al de kelders, pakhuizen, winkels en benedenhuizen stonden vol water. Zeker koopman moest tien menschen dag en nacht laten werken, om zijnen pakkelder van het water te ontlasten. Op *Wasili-Ostrof* en al wat verder in de nabijheid der rivier lag waren in de benedenverdiepingen alle vensters ingedrukt, alle kagchelovens en keukenhaarden vernield. Wat er aan huisraad en huisvoorraad bedorven was, kan men begrijpen, of liever niet begrijpen. Paarden en ander vee, voor zoo ver het niet op de bovenverdiepingen, ten deele zelfs in de pronkkamers, geborgen kon worden, kwamen bij ontelbare menigte om het leven, daaronder ook TOURNIER's 65 paarden en zijn olifant. Al de bruggen waren geheel of ten deele weggerukt, ook de kostbare kettingbrug over de *Fontanka*. Voor de verbrijzelde *Neva*-brug bij den zomertuin lagen twee schepen, dwars over de kaai, op den oever. Stukken van andere schepen vond men zelfs op het dak van een huisje in de Admiraliteit geschoven. Van BAIRD's stoombooten, die tot het onderhonden der gemeenschap met *Kroonstad* dienden, lag de eene aan deze zijde van de *Moskoi*, de andere in de *Kolonne* bij het huis van den Katholijken Aartsbisschop. Langs de groote kaai, vooral van het paleis naar den kant der *Gagarische* landingsplaats, waren de groote blokken granietsteen der balustrade, alsof het blokjes hout waren, uit elkander geschoven, en de steenen trappen om af te klimmen meestal vernield. Op de *Engelsche* kaai kon men den 12den November nog niet met rijtuig komen, wegens de balken, booten en brandewijn-va-

ten, die er overal op straat lagen. Langs de *Kleine Neva* was de breede oeverstraat zelfs voor voetgangers gestopt door balken, schuiten en schepen, welke laatste zelfs de tweede en derde verdieping der huizen verdonkerden. Na den *Peterhofschen* weg, waar de fraaiste tuinen als 't ware in woeste werven vol met vaartuigen en houtwerk van allerlei aard veranderd waren, was het 't *Wasili-Ostrof*, dat het akeligste tooneel van verwoesting aanbood. Reeds in de 7de en 8ste linie (*Wasili-Ostrof* is een door de *Neva* omstroomd eiland, op hetwelk al de straten evenwijdig van den eenen naar den anderen arm der *Neva* loopen; zij zijn 24 in getal en worden liniën genoemd) lag de straat vol brand- en timmerhout, verbrijzelde schuttingen, huisraad en zelfs stukken van huïzen. Eenige liniën verder zag men daar, waar vroeger huizen, tuinen en houtwerven waren, ledige ruimten; de 15de linie was eene wijde woestenij, met hier en daar, aan de *Wiburgsche* zijde, een puinhoop. De gebouwen, die er vroeger gestaan hadden, waren tot op het laatste spoor verdwenen. Op het veel hooger gelegene *Smolenskische* kerkhof (eene der voornaamste begrafenisplaatsen van *Petersburg*) lagen door het water opgezwollene lijken in het rond; graftombes waren onderstboven geworpen, doodkisten uit de graven gespoeld, en zware kruisen, daar weggerukt, vond men vier wersten (een uur gaans) hooger op in den zomertuin als in den grond geplant.

Dus voorbereid, trad men nu in de ijzingwekkende woning van den dood, de haven, waar van alle openbare en bijzondere gebouwen, ja, helaas! misschien ook van derzelver bewoners, slechts een klein gedeelte overgebleven was; en dus was het wel de werking van een natuurlijk, onwederstaanbaar gevoel, dat ik, nog niet eens tot aan de uiterste grenzen der verwoesting gekomen, omringd van ingestorte huizen, waaruit mij de lijken te gemoet gedragen werden, met half geslotene oogen omkeerde en mij ijlings weg begaf. De naaste omstreken der stad hadden gedeeltelijk een nog treuriger lot gehad. De ijzergieterij, 5 wersten van *Petersburg*, was met allen, die er woonden, 200 in getal, te grond gegaan; even zoo was van een dorp, welks naam ik vergeten ben, al het vee verdronken, de houten huizen weggespoeld, tegen de grootere van steen gebouwde verbrijzeld, en vele menschen om het leven gekomen. Het kort vóór de overstrooming nog zoo bekoorlijke

*Katharinenhof* (eene lustplaats der oude Keizerin) zag zijne lanen uitgespoeld, zijne gebouwen omgeworpen, honderden der schoonste boomen ontworteld, en zijne gronden met planken, balken en eene menigte van vaartuigen overdekt. De weg, die derwaarts leidde, en waarop vele duizenden vrachten brandhout, schepen van allerlei grootte en meubelen van alle soort bijeengespoeld waren, moest 25 wersten ver door werkvolk geopend en gebaand worden. De Keizer, die daags vóór het ongeluk in zijne residentie-stad gekomen was, lag in vurig gebed voor het altaar van zijn paleis geknield, wierp zich vervolgens met verscheidene soldaten in eene schuit, om in persoon de overal om redding roepende kinderen, oude lieden, menschen van alle standen en jaren te gaan afhalen. Te *Kroonstad* had de storm drie koopvaardijschepen doen vergaan; een oorlogschip van 80 stukken was verdwenen en werd eerst na ettelijke dagen wedergevonden; een kleiner, van 50 stukken, lag te *Petersburg* op het plein van den schouwburg. Al de oorlogschepen hadden zwaar geleden. Voorts waren stukken kanon van de affuiten geslagen, batterijen omgewoeld, en van de gebouwen stonden bijna nog alleen de grootste. Behalve hetgeen in winkels, pakhuizen en kelders aan koopmansgoederen van onderscheiden aard vernield en beschadigd geworden was, was al het buitenlandsche zout gesmolten, de haring-losplaats was leeg gespoeld en tien- tot twaalfduizend tonnen haring weggevoerd. Het verlies aan ongeraffineerde suiker alleen, die bij de beurs en het tolkantoor onder den blooten hemel opgeslagen lag, werd op anderhalf millioen zilver-roebels geschat. Het verlies aan menschenlevens beliep in de duizenden. De Keizer wees terstond, uit zijne bijzondere kas, een millioen aan, om in de eerste dringende behoeften der armere klasse te voorzien. Scheremetoff deed insgelijks een millioen, en eenige rijke Graven, meen ik, dezelfde som uitdeelen. Van onderscheidene kanten kwam verdere hulp. Het bedrag der liefdegiften uit *Riga* alleen was, behalve verscheidene met levensmiddelen beladene schepen, 30,000 roebels banco. Onmogelijk zou het zijn, alle trekken van moed, medelijden en edelaardige denkwijs, welke honderden van menschen bij deze treurige gelegenheid aan den dag legden, op te tellen. Elke straat, elk huis bijna was het tooneel der aandoenlijkste voorvallen van dien aard. Nadat het water afgeloopen was, vond men

moeders, die dood op hare stoelen zaten, met de lijkjes harer zuigelingen aan de borst. Bij menigte werden de lijken, welke men in de straten op hoopen legde, met groote vrachtwagens naar de kerken gereden, aldaar door de *Popen* gezamentlijk ingezegend en dan naar de begraafplaats gebragt, waarna oogenblikkelijk hetzelfde met een' volgenden wagen vol lijken geschiedde. Op het komedieplein waren twee ontzettend groote en diepe, trechtervormige gaten uitgespoeld, waar het water zich met groot gedruisch instortte en verdween. In open zee heeft men de golven, zelfs bij den hevigsten storm, nooit zoo hoog zien gaan. Den 19den begon het water andermaal te wassen, en geheel *Petersburg* bereidde zich op eene nieuwe ramp, welke de Hemel echter genadiglijk verhoed heeft.

---

FRAGMENT VAN EEN' BRIEF.

»— En nu nog uwe hooggestemde lofspraak op de stoom»kracht, mijn vriend! Nu ja, misschien zou ik er mee in»stemmen, had ik met u al de wonderen gezien, die zij in »*Engeland* heeft voortgebragt; had ik met u zoo vele hon»derde mijlen in zoo weinige uren afgelegd en in zoo korten »tijd »zoo veler menschen steden gezien en zeden leeren ken»nen," en — wat voorzeker niet het minste zegt — had ik »uwe rijke verbeelding, die de dingen welke niet zijn »als in 't leven roept, en kon ik mij met u overgeven aan »eene hoop, die de toekomst met de schoonste kleuren tooit. »Waarlijk, gij hebt iets van dien redenaar, dien wij, eenigen »tijd geleden, met verbazenden ophef over den wereldhervor»menden en wereldherscheppenden invloed der stoomkracht »hoorden spreken, maar die ons meer door het schitterende »van zijnen stijl boeide, dan dat hij ons door de waarheid »van zijne redeneringen en schilderingen overtuigde, ja die »ons op het denkbeeld bragt, dat hij al wat hij zeî niet »in vollen ernst meende, maar, naar hedendaagschen trant, »zoo wat op 't effect werkte. Als die vurige lofprijzers »gelijk hebben, zoo zal de stoomkracht weldra de wer»king van wijsbegeerte en Godsdienst vervangen, en heb»ben wij algemeene verdraagzaamheid, verbroedering der »volken, en de hervorming der maatschappij tot één ge»lukkig gezin, niet van het Christendom, maar van de

»versnelde gemeenschap door middel van spoorwegen en »stoombooten te wachten! Zie, dat is ook geene godsdien»stige wereldbeschouwing, en ik vrees, dat wij, bij het »snelle voortrukken van den tijd, ons alleen aan de blin»kende oppervlakte zullen vergapen en voor de dieper lig»gende kwalen onze oogen zullen sluiten.

»Terwijl uw brief nog vóor mij ligt, komt zeker geschrift »mij ter hand, waarin, onder meer belangrijke vragen van »onzen tijd, ook die naar de vorderingen van het moderne »onderlinge verkeer der volken en van de nijverheid, met »bepaalde betrekking tot het werk der opvoeding, behan»deld wordt. En mij dunkt, dit geschiedt grondig, in den »geest van gematigdheid en met het oog op 's menschen roe»ping door het Evangelie. Het geschrift heeft ten titel: *Schul»reden über Fragen der Zeit von Dr.* A. F. C. VILMAR, *Director »des Kurfürstlichen Gymnasiums zu Marburg.* Ik wil u een »klein gedeelte er van vertaald, maar onveranderd wat za»ken, inkleeding en kleur betreft, mededeelen. Misschien »dat het u overtuigt, of uwe overtuiging wijzigt. In allen »gevalle vertrouw ik van uwe godsdienstige gezindheid, dat »gij het stukje, al kunnen wij met den achtingwaardigen »steller ook niet in alles instemmen, met genoegen zult »lezen." — — —

---

### DE ONGUNSTIGE ZIJDE DER VORDERINGEN VAN HET ONDERLINGE VERKEER DER VOLKEN EN VAN DE NIJVERHEID IN DE NIEUWERE TIJDEN.

De verbazende vorderingen van het onderlinge verkeer der volken en van de nijverheid gaan — hoe vreemd het ook schijnen moge — gepaard met zekere overhelling tot onbeschaafdheid, ja, om de zaak bij haren waren naam te noemen, tot woestheid. Men heeft zich trouwens reeds gewend, met deze dingen den spot te drijven, over spoorwegen en stoombooten met een verachtelijk schouderophalen te spreken, en al de nadeelen er van breed uit te meten. Hoe verkeerd het intusschen is, het goede te miskennen, dat ook in deze vorderingen van onzen tijd gelegen is, dit moet een' iegelijk terstond in 't oog vallen. Wij kunnen toch, bij al onze bewondering voor de oude *Grieken*, niet loochenen, dat zij, die dit naauwe verband van

het leven met de wereld niet kenden, in hunne uitsluitende rigting op het rein-menschelijke, van zekere onmondigheid en kinderachtigheid niet zijn vrij te pleiten, omdat de mannelijke en krachtige heerschappij over de natuur hun ontbrak: hoe geheel anders verschijnen ons de wereldbedwingende *Romeinen* met hunne reusachtige wegen, bruggen, waterleidingen en vestingwerken; en toch, hoe nietig en bekrompen komen deze stoute gewrochten ons voor, in vergelijking met de kunst, waarmede onze leeftijd de natuur beheerscht! En desniettemin liggen in de vorderingen van het onderlinge verkeer der volken en van de nijverheid in de nieuwere tijden kennelijke blijken van zekere overhelling tot ruwheid, ja tot woestheid. — Waar heeft ooit poëzij gebloeid, dan in den vertrouwelijken, vredigen kring van het eigen huis? waar is poëzij zelfs mogelijk, dan waar het zacht en zalig gevoel van thuis te zijn den boezem vervult, of het smartelijk verlangen naar het verafgelegen vaderland, naar het huis der moeder, de haardstede der gade en de graven der vaderen? wat ware de *Odyssee*, wat waren de beroemde omzwervingen van ULYSSES, stond *Ithaka* niet op den achtergrond? ja wat ware de *Ilias*, zonder de droefheid der *Trojanen* om *Ilium*, der vaderen heilige stad? wat zonder het land der *Phthioten*, zonder *Argos* en *Pylos*?.. Doch waar is nog zulk een huis te vinden, nu niemand meer thuis is? Zie, de heirbaan is ons vaderland, en op den ijzeren spoorweg zijn wij thuis; den snorwagen noemen wij ons vaderhuis, en tot de locomotief zeggen wij: gij haardstede mijner moeder! Waar vervult nog heden te dage de zucht om thuis te zijn de borst, nu het eigen huis zijne aantrekkelijkheid en het vreemde land zijnen schrik verloren heeft? Afgewischt zijn de tranen des afscheids van onze wangen, want scheiding en afscheid hebben bijna opgehouden te bestaan. Verstommen moeten de reisliederen vol van zoeten weemoed, waarvan vroeger bergen en dalen weêrgalmden.

De boom staat in het *Odenwald*
En ik vertoef in *Zwitserland!*

zoo klonk weleer het lied van 't innig zielsverlangen uit de volle borst der reizende gezellen; en nu?... Op zijn gemak zet de *Zwitser* zich des morgens in den spoorwagen van *Bazel* naar *Straatsburg*, en eer het avond is staat hij

midden in het *Odenwald*. Het trouwe lied der trouwe liefde is ten spot geworden en gezonken tot eene klucht, waarover men lacht!

Eens zong SCHUBART, staande op den top van den *Hohen-Asperg*, die *Duitschland* van *Zwitserland* scheidt:

Aan *Duitschlands* grenspaal vullen wij
Met aarde elk zijne hand
En kussen ze; dat zij de dank
Voor uwe liefde, spijs en drank,
Gij dierbaar Vaderland!

En nu? Ja, nu — is nu nog *Duitschland* ons vaderland, waar wij ons alléén gelukkig gevoelen?.... Neen, *Frankrijk* is ons vaderland; 't is *Engeland*; 't is *Noordamerika*, ja zelfs het brandend heete *Afrika*. In elke herberg en op elke stoomboot vinden wij verpleging, spijs en drank, beter dan thuis, en de diepgevoelige afscheidsgroete van SCHUBART luidt heden te dage als eene klagt, onder laffe tranen, door weekhartigheid geslaakt. Het theoretische en gewaande wereldburgerschap der vorige eeuw is, in de tegenwoordige, waarheid geworden, en heeft bijna alle rangen en kringen der maatschappij doordrongen. En eene rigting van den geest des tijds, die zoo regtstreeks en bepaald het edelst gevoel van het menschelijk hart, de zuiverste en sterkste gewaarwordingen wil onderdrukken — gevoel en gewaarwordingen, waarin niet alleen poëzij en gezang, maar ook geloof en liefde, kuischheid en nederigheid, trouwe gehechtheid aan God en de beloften des eeuwigen levens gegrond zijn — eene rigting van den tijdgeest, die dat alles wil vernietigen, zou die niet op ruwheid en woestheid uitloopen? Eene rigting van den geest des tijds, die nu reeds de familiebanden losgemaakt heeft, en ze na eenige jaren zal hebben doorgesneden; die nu reeds van knaapjes opgedrilde lediggangers en van meisjes volslagene dames gemaakt heeft; eene rigting, die, in plaats van den stillen familiekring in de stille binnenkamer, luidruchtige spoorwagen-partijen opzoekt, — zou die niet als een ondier met grimmigen klaauw in ons inwendig leven grijpen en alle ware beschaving verslinden? Vergelijken wij slechts met de hedendaagsche wereld eenen tijd, die in meer dan één opzigt stof tot de treffendste en sprekendste over-

eenkomsten oplevert, de vijftiende en zestiende eeuw. Welligt geschiedde er toen voor het onderlinge verkeer der volken en voor de nijverheid op zich zelve, en zekerlijk naar evenredigheid, meer; getuige het buskruid, de snaphanen en kanonnen, het papier en de boekdrukkunst, de uurwerken, het kompas en de zeevaart, het omzeilen van de *Kaap*, de bemagtiging van *Oostindië* en de ontdekking van *Amerika*, de kooplieden die Vorsten waren, en het Rijk waarin de zon niet onderging. En toch, welke eeuw was zedeloozer, ruwer en woester, dan de vijftiende? Zedeloozer in het verbreken van alle banden van ingetogenheid en schaamte, in dronkenschap, roof en moord, waarvan Paussen en priesters en monniken en vorsten het afzigtelijk voorbeeld gaven; ruwer in uitwendige vormen en in elke uitdrukking van het leven des geestes, blijkbaar in de lompe en kinderachtige dichtkunst; woester in het vernielen van alle beschaving, daar men onverschillig aanzag, dat de aartsvijanden van alle beschaving, de *Turken*, het Christelijk Keizerrijk in het Oosten bemagtigden. Of heeft misschien de ontdekking van *Amerika*, of van den zeeweg naar *Oostindië*, de wereld verbeterd? Getuigen welligt de havelooze en geldhongerige avonturiers, die in de zestiende eeuw uit alle landen van *Europa* bij digte zwermen naar *Amerika*, en nog haveloozer en naakter uit *Amerika* weder naar *Europa* trokken, voor de beschaving? Of geven zij niet veeleer eene woestheid en genotzucht te kennen, die, met goddeloosheid en dierlijke uitspattingen verbonden, de geheele zestiende eeuw door, ja tot op het einde van den dertigjarigen oorlog, in *Europa* hebben geheerscht?

Zoo min de schitterendste voortbrengselen van het onderlinge verkeer der volken en van de nijverheid destijds de blijken en hulpmiddelen van echte beschaving waren, zoo min zijn ze dit in onze dagen; ze zijn veeleer nu, even als toen, onbedriegelijke teekenen van eene aanwezige en nog meer inbrekende woestheid. Daarom is het noodig, gedurig te herhalen en de overtuiging op nieuw in te prenten en te bekrachtigen, dat het heil voor onze hoogste belangen van dezen kant niet kan dagen, en dat deze vooruitgang van het onderlinge verkeer der volken en van de nijverheid, dat de uitvindingen en ontdekkingen op het gebied der stellige wetenschappen en der natuurkunde alleen in zoo ver nuttig en heilzaam kunnen werken, als zij zich aan eene andere

beschaving aansluiten, zich aan haar onderwerpen en door haar zich laten geleiden — de beschaving en ontwikkeling en volmaking van den mensch door de Goddelijke kracht des Christendoms.

---

PROEVEN VAN ZEDELIJKEN MOED, DAGELIJKS VAN TOEPASSING.

Heb den moed, eene schuld te betalen, wanneer ge het geld daarvoor in uw' zak hebt. Heb den moed, datgene u te ontzeggen wat ge niet noodig hebt, hoeveel prijs ge daarop ook moogt stellen. Heb den moed, vrij uit de borst te spreken, wanneer het noodzakelijk is dit te doen, en den mond te houden, wanneer het beter is te zwijgen. Heb den moed, eenen vriend in een' kalen rok aan te spreken, zelfs op straat en in de tegenwoordigheid van een aanzienlijk man; de poging is niet zoo zwaar als menigeen wel denkt, en de daad eenen Koning waardig. Heb den moed, elken penning, dien ge verspilt, op te schrijven, en dit wekelijks op te tellen. Heb den moed, uws gastheers huisknecht aan de deur voorbij te gaan zonder hem eene fooi te geven, wanneer gij bewust zijt die niet te kunnen missen, en, wat meer is, wanneer de man zulks vermoedt. Heb den moed, te bekennen, dat gij arm zijt, en gij ontrukt der armoede haar scherpste wapen. Heb den moed, te lagchen om uwe persoonlijke gebreken, en ge zult de wereld versteken van dat vermaak, door haar hare eigene gebreken te herinneren. Heb den moed, te bekennen, dat gij ongelijk gehad hebt, en gij zult de daad bij anderen hebben uitgewischt, terwijl ge eenen goeden indruk in de plaats van eenen ongunstigen verwekt. Heb den moed, bij een eerst opgevat besluit te blijven, wanneer ge 't voor geen beter kunt verwisselen, maar het bij eene tegengestelde overtuiging onmiddellijk op te geven. Heb den moed, op zekeren leeftijd, uwen ouderdom niet te verzaken, en dien in vergelijking te brengen met den gemiddelden menschelijken levensduur. Heb den moed, uw testament te maken, en, wat meer zegt, een billijk testament. Heb den moed, eene ramp onder de oogen te zien, opdat zij u niet zwaarder treffe dan gij kunt dragen: rampen, even als dieven, verdwijnen dikwijls voor

een' stouten blik. Heb den moed, een geldelijk akkoord te vermijden, hoezeer gij ook om geld verlegen zijt; en verwerp geldelijken bijstand, zelfs van uwe beste vrienden. Heb den moed, uwe oogen te sluiten voor het uitzigt op groote voordeelen, en tevreden te zijn met kleine. Heb den moed, hem, wien ge uw geld niet verkiest te leenen, te zeggen, waarom; hij zal 't u minder kwalijk afnemen, dan wanneer ge hem zegt, dat ge niet kunt. Heb den moed, zelfs den aangenaamsten medgezel af te wijzen, wanneer ge overtuigd zijt, dat het hem aan goede grondbeginsels ontbreekt: een vriend behoort zijns vriends zwakheden te verdragen, nooit diens ondeugden. Heb den moed, uwe achting te toonen aan regtschapenheid, in wat vorm of kleed ook gehuld, en uwe verachting aan de ondeugd, hoe aanlokkend zij zich voordoe. Heb den moed, bij voorkomende gelegenheid, weg te schenken hetgeen ge bezwaarlijk kunt uitsparen: te geven wat gij niet behoeft of waardeert, verwerft noch verdient dank: wie toch is dankbaar voor een' dronk waters uit eens anders overloopende bron, hoe heerlijk het vocht moge wezen? Heb den moed, uwe oude kleederen te dragen tot dat ge nieuwe kunt betalen. Heb den moed, uwe onkunde, van welken aard ook, te belijden; iedereen zal er terstond aan twijfelen, en u meer wetenschap toekennen, dan eenige valsche aanmatiging u zou kunnen verzekeren. Heb den moed, aan degelijkheid de voorkeur te geven boven dusgenaamd *fatsoen;* het laatste is niets dan nabootsing van de eerste. Heb den moed, naar uwe vrouw te luisteren, wanneer ge dit behoort te doen, en niet te luisteren, wanneer het beter is dit niet te doen. Heb den moed, een sober maal voor te zetten aan eenen vriend, dien ge wenscht eere aan te doen; kunt ge geen' wijn betalen, bied hem bier aan. Heb den moed, u van eenen bezoeker te ontslaan, wanneer zijne tegenwoordigheid u ongelegen komt. Heb den moed, u onafhankelijk te toonen, wanneer ge dat kunt, en onafhankelijk te handelen, wanneer ge dat moogt. Heb, eindelijk, den moed, uwen Schepper te gehoorzamen, op de kans af van door menschen bespot te worden.

## EENE AMBULANTE FRANSCHE KENAU.

In de eerste helft dezes jaars heeft het blad *l'Indicateur de Bordeaux* eene inschrijving geopend ten behoeve eener vrouw, die, zegt hij, als heldin al onze zegedagen heeft bijgewoond. Op de volgende wijze verhaalt hij hare aan het wonderbare grenzende lotgevallen. Sedert eenige dagen (in de maand Mei 1846) bevindt zich te *Bordeaux* eene reeds bejaarde vrouw, die dezen winter nu hier dan daar bij arme lieden gearbeid heeft, om deel aan hunne schamele maaltijden te erlangen. De koude en vochtige nachten bragt zij in schuren en stallen door, omdat zij niet bij magte was zich eene betere slaapstede te verschaffen. KATHARINA ROHMER, dus is haar naam, is in het jaar 1782 te *Kolmar* in den *Elzas* geboren. Haar vader was serjant, hare moeder marketentster. Bij de inneming van *Kalabrië* zag zij haren vader sterven, en een kanonskogel nam, bij den veldslag van *Fleurus*, harer moeder het hoofd weg. In 1802 huwde zij FRANÇOIS GIRARD, tamboer-majoor bij de 62ste halve brigade. Marketentster, gelijk hare moeder, kwam zij met de divisie van den Generaal DONNADIEU in *Spanje*, woonde de inneming van *Saragossa* bij, trok met de divisie naar *Portugal*, en kwam daarna weder te *Barcelona* terug. Destijds had zij *acht* zoons. Zij verliet *Barcelona*, om met de divisie CHARRIÈRE naar *Oostenrijk* te marcheren. Bij den slag van *Wagram* werd zij door een lanssteek gewond. Zij was bij de inneming van *Weenen*, als ook bij de veldslagen van *Glogau*, *Lutzen* en *Bautzen* tegenwoordig. Met RAPP rukte zij *Dantzig* binnen, bleef vervolgens eenigen tijd te *Dresden*, en lag daarna ettelijke maanden lang te *Napels* in garnizoen. Steeds bereidwillig alle vermoeijenissen te deelen en haar leven aan alle gevaren bloot te stellen, om de gekwetsten op te passen, keerde zij nog eenmaal naar *Spanje* terug, en woonde er de inneming van *Girona* bij, waar haar man het eerekruis ontving; ditmaal vocht zij zelve mede. Van hier vertrok zij, om deel te nemen aan den Russischen veldtogt, en kwam te *Moskou*. Bij den aftogt geraakte zij met de eerste afdeeling over de *Beresina*; alstoen behoorde zij bij het 5de regement tirailleurs der jonge garde; zij werd onder de 25 man geteld, die na den terugtogt van de vier bataillons nog overig waren. Te *Courbevoie*

was zij bij de reörganisatie van haar regement. Zij nam deel aan de gevechten bij *Chalons*, *Troyes*, *Bar-sur-Aube*, *Brienne*. Te *Fontainebleau* was zij bij de aftreding. Met haren man volgde zij den Keizer naar het eiland *Elba*. Nu had zij *tien* zonen onder de vanen. Naar *Parijs* teruggekomen, woonde zij den slag van *Waterloo* bij. In 1815 werd haar man tot adjudant bij de artillerie benoemd. In 1823 volgde zij hem alweder naar *Spanje*, waar hij eindelijk, tusschen *Barcelona* en *Garcia*, door een schot sneuvelde. Alleen naar *Frankrijk* teruggekeerd, huwde zij aldaar ten tweedemale met ANTOINE BARIN, serjant-majoor bij de sappeurs van de genie. Met dezen deed zij den togt naar *Afrika*, welken togt hare tien zonen insgelijks mede maakten. Zij woonde de bemagtiging van *Algiers*, *Bona*, *Mascara*, *Oran* en *Constantine* bij, op welke laatste plaats zij haren man en twee harer zonen verloor; de eene was tamboer-majoor, de andere militair muzikant. In *Afrika* is zij door twee schoten, te *Bougia* en bij het gevecht aan het Vierkante Huis, gekwetst geworden.

---

### WEDER EEN WONDERKIND.

HENDRIK ADAMS, lid van het Amerikaansche Bijbelgenootschap, heeft in de dagbladen van zijn land een verbazingwekkend berigt doen plaatsen over een zesjarig wonderkind, met name STAFFORD, dat thans in den Staat *Vermont* woont. »Van welken aard de vragen, (dus schrijft de Heer ADAMS) die men aan dit knaapje doet, uit de reken-, de werktuig-, soms ook uit de scheikunde, zijn mogen, in weinige oogenblikken is het met zijn antwoord gereed. Op eenen leeftijd van vier jaren vond men het reeds met de werken van MALTE BRUN en andere der beste aardrijkskundigen en statistici omgeven; hij las ze, vergeleek de daarin voorkomende onderscheidene meeningeu, beschouwingen en opgaven, en teekende die voor zich zelven aan. Om nu van zijn rekenaarstalent slechts één voorbeeld te geven, moge het volgende dienen. Op zekeren dag verzocht ik STAFFORD's ouders, mij te willen veroorloven, aan hun wonderzoontje slechts eene enkele vraag voor te stellen, om die uit het hoofd op te lossen. Het verzoek werd mij toegestaan, en ik vroeg hem toen, hoeveel wel zou uitmaken

het getal 365, 365, 361, 361, 365, 365, gemultipliceerd met 365, 355, 465, 395, 365, 365. De knaap sprong op, huppelde, terwijl hij zacht bij zich zelven sprak, eenige malen de kamer rond, bleef toen staan en antwoordde: »Niet meer en niet minder dan 133, 491, 850, 298, 566, 925, 016, 658, 299, 941, 583, 225." Doch naauwelijks had het zoo jeugdige kind deze omslagtige rekening, die zoo hoogst moeijelijk uit het hoofd te doen is, zonder fout en dat wel in weinig meer dan eene minuut tijds opgelost, of het zeeg bleek en afgemat op een' stoel neder. Zoodra hij zich eenigzins hersteld had, erkende hij, dat dit de moeijelijkste opgaaf was, die men hem nog immer had voorgesteld, en dat zij hem van inspanning bijna in zwijm had doen vallen."

---

### ANECDOTE VAN C. M. VON WEBER.

Vóór dat nog de *Freischütz* het publiek in geestdrift gebragt had, was WEBER met zijne opera-composities niet gelukkig geweest. Bij een concert, hetwelk hij, te *Weenen*, zelf besturen wilde, liepen de muzikanten weg, verklarende dat zij uit de compositie niet wijs konden worden. De *Freischütz* overtuigde nu wel die goede lieden, dat WEBER een genie was, hetwelk zij slechts niet begrepen hadden; maar toen de *Euryanthe*, die op den *Freischütz* volgde, wederom door het publiek, schoon dit nu gewonnen was, niet gunstig werd opgenomen, meende men op nieuw gelijk gehad te hebben. WEBER's zinspreuk was: »Zoo als God wil!" Met betrekking hiertoe zeiden thans de *Weeners:* »WEBER componeert zoo als God wil, maar ROSSINI zoo als de menschen willen, en daarom bevalt de laatste ons beter."

---

### DE OOIJEVAARS TE DYHRENFURT.

Bij den brand, welke den 18 Mei 1846, des ochtends ten half drie ure, in de Jodenstraat te *Dyhrenfurt* uitbarstte, werden drie huizen in de asch gelegd, en veertien huisgezinnen verloren have en dak. Ook de synagoge der Israëlitische gemeente werd door de vlammen bedreigd. Toen deze hierbij langs den toren opsloegen, op welken sedert verscheidene jaren een paar ooijevaars hun nest hebben, poogden de vogels eerst de vlam, welke door eenen westenwind hun toegejaagd werd, met hunne vleugels af te weren. De hitte nogtans vermeerderende, nam elk ooijevaar een jong in zijnen bek en vloog daarmede op de velden van *Wahren.* Een klein half uur daarna schoot de wind naar het oosten

om, waardoor het gevaar voor het Joodsche kerkgebouw en voor het in die rigting liggend gedeelte der stad verdween; en, ofschoon de brandplaats nog in vollen gloed was, bragten de ooijevaars hunne jongen in het nest terug, en een vrolijk geklepper getuigde, hoe verblijd zij waren, de door hen gekozene woonplaats weder te hebben kunnen betrekken. (*)

(*) Overnemer dezer bijzonderheid rakende een Diergeslacht, dat vroeger onder de bescherming des Bijgeloofs, dat deszelfs jaarlijksch bezoek voor een' zegen hield, zijn nest op des vromen landmans woning stoorloos bouwde, en thans nog veelal, als een het schadelijk gedierte verdelgend bezoeker, in gunst staat, — kan daaraan nog iets wetenswaardigs toevoegen. Op een' daartoe ingerigten boomstam bij het dusgenaamde kasteel van RANZOW, aan gene zijde van den *Rhijn* bij *Arnhem*, keert jaarlijks een paar ooijevaars weder, om hun nest te bouwen en hun kroost te verplegen. In den jongstleden zoo buitengewoon heeten zomer, toen het viertal jongen daar door den zonnebrand dreigde te verteren, zag men meermalen beurtelings mannetje en wijfje onvermoeid nederstrijken, en nu eens den bek met beekwater vullen, dan het langere gras afplukken, om vervolgens met het eene hun kroost te verfrisschen en met het andere, als een verkoelend beschutmiddel, het nest te overspreiden, waardoor het dan ook de brandende hitte gelukkig doorstond.

---

MAHOMED.

Waarom verbood de Turk den Wijn
En niet een meerderheid van Vrouwen? —
De Man, zoo dacht hij, kon onmooglijk nuchter zijn,
Die meer dan éene Vrouw zou trouwen.

---

IN VINO VERITAS.

„De Waarheid huist steeds in den Wijn." —
't Kan zijn; vooral in onze dagen
Moet men vaak half beschonken zijn,
Om aan het spreken van de waarheid zich te wagen.

---

*Mengelw.* N°. I. in het bovenschrift, bl. 20, staat MARIA-VEREENIGING, lees: MARIA-VEREERING.

——— Bl. 46, reg. 4 v. o. staat *ze*, lees: *ge*.

# MENGELWERK.

## OPMERKINGEN OVER DE ZEDELIJKE WAARDE VAN HET DUËL.

Door

J. D. STETTEROGGE,

*Predikant te Zierikzee.*

(Fragment eener Voorlezing.)

Wij kennen het duël als het bijzondere, met levensgevaar verbondene gevecht tusschen twee personen, ter herstelling van de eer, die geschonden is, of vermeend wordt geschonden te zijn. De beleedigde daagt den beleediger uit. Men komt overeen omtrent de wapenen en het gebruik daarvan, vecht in tegenwoordigheid van getuigen, zoo al niet op leven en dood, althans met gevaar des doods, en welke de uitslag des gevechts ook zij, wie der partijen verwond of gedood worde, de eer wordt gerekend hersteld te zijn. — Hetgeen aan mijne beschrijving des duëls mogt ontbreken, zult gij mij wel ten goede houden, M. H. Wat de zaak betreft, verstaan wij elkander genoeg. Maar indien iemand mij nu vroeg, hoe door het duël de geschondene eer hersteld wordt, dan zou ik hem het antwoord moeten schuldig blijven, en ik zou het van den felsten duëllist zelv' wel eens willen vernemen. Welk denkbaar redelijk verband is er toch tusschen een' met bloed geverwden degen of een' doodelijk treffenden kogel en de herstelling van eer? Het duël moge bewijzen, dat iemand zekere ligchamelijke vaardigheid of bekwaamheid in het hanteren der wapenen bezit; hoe het bewijzen kan, dat iemand datgene bezit, wat den man van eer kenmerkt, betuig ik volstrektelijk niet te vatten. Bewijst dan een schurk, dat hij een eerlijk man is, omdat hij met iemand, die hem zulks betwistte, duëlleert? Zoo ja, dan zal ik

het duël prijzen; dan wil ik niet als tegenstander, maar, zoo het mij slechts mogelijk ware, als lofredenaar daarvan optreden; want wij hebben dan in het duël een eenvoudig middel om van schurken mannen van eer te maken. Doch wie, M. H., die het gelooft? — Om een ander voorbeeld te noemen: als ik verdacht wordt een' mensch vermoord te hebben, wederleg ik dan dat vermoeden door in het duël een' tweeden te vermoorden? Of als men mij beschuldigt gelogen en gelasterd te hebben, en ik schiet mijn' beschuldiger neêr, of laat mij van hem nederschieten, heb ik daarmede dan bewezen waarheid te hebben gezegd? Inderdaad, wat logica is dat? Indien een prediker in zijne predikatie zulke redeneringen voortbragt, ik geloof dat menigeen er tegen op zou komen, en ik zou de eerste willen zijn om den ingebragten twijfel te wettigen. Neen, het duël is niet het ware, is geen doeltreffend middel tot herstelling van geschonden eer; want tusschen middel en doel is geen redelijk verband; men bewijst niet, wat te bewijzen was. Doch al ware over het duël, als middel ter herstelling van geschondene eer, zelfs iets gunstiger te oordeelen, zal dan nog de verstandige en regtschapen man onder vele andere juist dàt middel kiezen, dat zoowel voor den onschuldige als voor den schuldige hoogst noodlottig worden kan? zal hij een middel willen bezigen, dat hem schier in de noodzakelijkheid brengt van of een moordenaar of een zelfmoorder te worden? Want ik geloof niet, mij op deze wijze te sterk uit te drukken. Of kan hij, die zich roekeloos in levensgevaar begeeft, en zijne roekeloosheid met den dood bekoopt, gerekend worden vrij van zelfmoord te zijn? En gevoelt de ongelukkige, die zijnen medemensch het leven benam, zich daarom minder moordenaar, omdat hij te voren de plaats en het uur bepaalde, waarop één van beide door de hand des anderen vallen moest? Ach, men weet naauwelijks, wat hier te verkiezen zij, de overwinning of de nederlaag! Zij zijn er geweest, de beklagenswaardigen, die hunnen medemensch hadden nedergelegd, en zich zelven dat niet vergeven konden, en een leven hebben voortgesleept vol wroeging en

zelfverwijt. Dat doet het duël, wanneer de uitkomst u gunstig is. Dat doet het duël, wanneer het u de overwinning geeft. Aan uwe levensrust en uw levensgeluk knaagt dan een worm, en die worm sterft niet.

Men heeft het duël een blijk van moed genoemd, en gezegd, dat hij een bloodaard is, die eene beleediging ongewroken verdraagt, of eene uitdaging durft afslaan. Ik geloof, dat bij menig duël moed is betoond geworden. Die echter meent, dat dit altijd of zelfs doorgaans het geval is, en dat het duël op zich zelf van moed getuigt, hij, vrees ik, laat zich jammerlijk door den schijn bedriegen. Indien wij de geheime geschiedenis van menig duël kenden, dat is, indien wij in het hart der kampvechters lezen konden, ik houde mij verzekerd, dat wij dikwijls, zoo niet meestal, zouden bevinden, dat zij hunnen strijd liever niet streden, maar meenen, door de omstandigheden gedreven en gedrongen, niet anders te kunnen doen. Eigenlijk is er onlust en verborgen onwil in hun hart; iets, dat ik hun niet euvel zal duiden, maar waarmede echte moed zich toch slecht verdraagt. Bovendien, hoe menig duël is voortgekomen uit zeer onreine bronnen, die niets gemeens hadden met waarachtigen moed! Ik herinner mij vóór ettelijke jaren eene geschiedenis gelezen te hebben, die ik mij wegens het tijdsverloop alleen in de hoofdtrekken herinner. Maar het was de geschiedenis van een' *Amerikaan*, die, zich afgerigt hebbende op het gebruik der wapenen, er zijn' lust en behagen in vond, anderen, van wier mindere vaardigheid en bedrevenheid hij zich verzekerd hield, door beleedigingen en verongelijkingen tot het duël te noodzaken en te dwingen. Zoo had hij reeds onderscheidene slagtoffers ten grave doen dalen. Eindelijk vestigde hij het oog op een nieuw offer. De persoon, door hem bedoeld, die hem als gevaarlijk kende, had hem lang zooveel mogelijk ontweken, en zelfs menige verongelijking verdragen. Ten laatste evenwel werd hij door den duëllist — want dien naam verdiende hij — zoo grof en openlijk beleedigd, dat hij meende met eene uitdaging niet te kunnen achterblijven. Hij besloot zich op te offeren, en

daardoor de wereld van dien onverlaat te verlossen. Hij begeerde de voorwaarden van het duël te maken, waarbij hij, gelijk van zelf sprak, alle gelijkmatigheid in acht zou nemen. Het werd hem toegestaan, of moest hem toegestaan worden. De duëllist vermoedde niets kwaads. Maar de voorwaarden waren deze. Men zou vechten met de pistool. De partijen zouden zich plaatsen ieder ter wederzijde van een' vooraf gegraven kuil, groot genoeg om de lijken van beide te bevatten. Een doek, aan de einden door beide met de linkerhand vastgehouden, zou hen als 't ware onlosmakelijk verbinden. Men zou de pistolen rigten op elkanders borst, en op een door de secondanten te geven teeken zou men gelijkelijk losbranden. De duëllist ontroerde. Hij zag in, dat zijn laatste uur geslagen was. Terugtreden kon hij niet. Schier beseffeloos nam hij den doek in de eene, de pistool in de andere hand. Zijn ligchaam trilde, zijne knieën knikten, en bezwijmd en schier ademloos stortte hij in den grafkuil neder, eer nog het noodlottige teeken had kunnen gegeven worden. Dat hij zich vervolgens wegmaakte, en men geen' last meer van hem had, behoef ik er naauwelijks bij te voegen. En nu, de vele duëls van dien man, die waarschijnlijk dikwijls door menigeen onbedacht was geroemd geworden om zijne onverschrokkenheid en moed, waarvan getuigden zij? Van bloeddorst, ja, en moordlust. Ik erken, het voorbeeld is zeldzaam. Maar toch hoe menig duël, zoo niet de meeste, komt voort uit gekrenkt eergevoel, beleedigden trots, wrok, wrevel, nijd, wraakzucht en dergelijke! Hoe menig duël getuigt slechts van oploopendheid, drift, onbezonnenheid, en dit is iets anders dan moed! Die bij eene ondervondene beleediging aanstonds naar de wapenen grijpt, en deze met zijnen beleediger deelt, om op leven en dood te vechten, waar ook andere en zelfs betere middelen aanwezig zijn om zijne geschondene eer en goeden naam te herstellen, betoont hij moed? Ik meen, dat het onbezonnenheid en roekeloosheid is, die aan waanzinnigheid grenst. En dat hij een bloodaard zou zijn, die eene uitdaging durft afwijzen — ik geloof, dat in menig geval

daartoe waarachtige moed behoort, moed om zich boven wanbegrippen en vooroordeelen te verheffen, moed om aan het geschreeuw der menigte het hoofd te bieden en aan betere beginselen gehoor te geven, zedelijke moed, die voorwaar niet de minste is. Ik stel mij een' krijgsman voor, die gevaren heeft getrotseerd en den vijand onder de oogen gezien, om wiens hoofd de kogels hebben gefloten, of wiens ligchaam de merkteekenen draagt van zijne dapperheid en moed. Wordt die man eensklaps een bloodaard, wanneer hij weigert een leven op te offeren, dat aan het vaderland behoort? En zoo hij van zijnen moed en zijne dapperheid nog geene bewijzen heeft gegeven, omdat de gelegenheid daartoe ontbrak, zal hij dan zijne eerste proeve leveren, door zijnen makker naar het leven te staan of, zijn eigen leven weg te werpen, en alzoo in ieder geval het vaderland van een' strijder en verdediger te berooven? Wij willen uitzonderingen laten gelden, M. H.; maar over het geheel houde ik het daarvoor, dat het duël niets gemeens heeft met waarachtigen moed, en waarachtige moed niets gemeens met het duël. Want moed is iets edels, iets zeer edels, iets dat eerbied wekt, — en het duël is dat niet.

Behalve dat het duël een middel zou zijn ter herstelling van geschondene eer, en een blijk van heldenmoed, heeft men, ter regtvaardiging, ook van zijne oudheid gesproken. Het duël, heeft men gezegd, is een door zijnen grijzen ouderdom eerwaardig geworden gebruik, dat zekere kracht van wet heeft gekregen. Eeuwen zijn er sedert zijnen oorsprong verloopen; eeuwen hebben het gebruik er van gewettigd; en men vernietigt niet ligtvaardig de instellingen der voorgeslachten, waar het de zaak der eere geldt. Deze redenering moge eenigzins klinken en iets schijnen; maar geloof mij, M. H., het is een schot met los kruid, gelijk wel meer redeneringen dat zijn. Ik heb er drieërlei op aan te merken. Vooreerst wist ik niet, dat de oudheid de deugdelijkheid eener zaak bewijst. Ik dacht, dat men bij de beoordeeling eener zaak moest vragen, niet »is zij oud of nieuw?" maar »is zij waar en

goed?" Indien de oudheid eene zaak goed maakt, niets is gemakkelijker dan schier alle ondeugden, ook de schandelijkste, te vergoelijken en te verdedigen, en men zou den broedermoord wegens zijnen hoogen ouderdom aan het hoofd der deugden kunnen plaatsen! — Ten tweede, indien het duël in waarheid zoo oud is, zou men mogen verwachten het inzonderheid bij die volken der oudheid aan te treffen, die en door eerzucht sterk geprikkeld werden, en bij wie de krijgsmansgeest in hooge mate ontwikkeld was, en die door dapperheid en moed schitterend hebben uitgeblonken. Maar de waarheid is, dat de verlichtste en dapperste volken der oudheid en de grootste helden van Grieken en Romeinen het duël niet hebben gekend, en er niet aan dachten, bij het ondervinden van beleedigingen, zich op deze wijze te regtvaardigen. Want dat de tweegevechten, waarvan de oude geschiedenis somwijlen gewaagt, in aard en strekking hemelsbreed verschilden van het latere duël, behoef ik naauwelijks te zeggen. — En wat nu den eigenlijken ouderdom van het duël betreft, — dit is mijne derde aanmerking — wij zullen den oorsprong er van te zoeken hebben in de middeleeuwen, zoo berucht om hare onwetendheid en haar bijgeloof. Het duël of tweegevecht behoorde toen mede tot de dusgenoemde Ordaliën of Godsgerigten, Godsoordeelen, waarbij men uitging van de vooronderstelling of het geloof, dat God ten behoeve der onschuld tusschenbeiden kwam, zoodat hij, die in het tweegevecht viel, zeker schuldig — hij, die overwon, zeker onschuldig moest zijn. Men heeft later het gewaagde en onhoudbare dezer gevolgtrekking ligtelijk ingezien. Men heeft het willekeurige en roekelooze erkend, de tusschenkomst der Godheid afhankelijk te maken van den wil en de driften der menschen. En toch het gevolg, eens uit die stelling afgeleid, heeft men behouden. Indien wij in de middeleeuwen hadden geleefd en, gelijk waarschijnlijk is, de denkwijze dier tijden gedeeld, wij zouden ook over het duël anders geoordeeld hebben. Maar nu.....? Inderdaad het duël staat nu dáár als een verouderd middeleeuwsch gebouw, waaraan

men den grondslag ontnomen heeft, doch dat nog geschraagd wordt door stutten, die het vooroordeel daaronder heeft gestoken.

Ik geloof genoeg gezegd te hebben, om de slotsom te regtvaardigen, tot welke ik onwillekeurig kom, dat de zedelijke waarde van het duël — geene is. Ik zou meer kunnen zeggen. Ik zou kunnen spreken van de nietige oorzaken of aanleidingen, waaruit het duël meermalen ontstaat; oorzaken en aanleidingen, waarmede de dikwijls vreeselijke gevolgen niet te vergelijken zijn. Ik zou er kunnen bijvoegen, dat hij, die duëlleert, zoon, echtgenoot, vader kan zijn, en dus een leven op het spel zet, zoo dierbaar en ook toebehoorende aan anderen, die hem zelven op aarde het dierbaarste zijn. Hij kan Christen zijn; iemand, die aan God, de deugd en eeuwig leven gelooft; iemand, die geroepen is zijnen naaste lief te hebben als zich zelven; iemand, die een' God vereert, wiens woord het is: »Wreek u zelven niet! Mij komt de wrake toe; Ik zal het vergelden!" Doch genoeg, M. H. — En van waar dan nu de voorspraak en bescherming, die het duël nog ondervindt? In zooverre hiermede geene bijzondere belangen zijn gemoeid, kan het niet anders dan vooroordeel zijn; een vooroordeel, waarvan de last inzonderheid op den krijgsmansstand schijnt te drukken, die waarlijk dat niet verdient. Althans men heeft mij gezegd, en ik wil het gelooven, dat het voor iemand van dien stand hoogst moeijelijk en soms schier onmogelijk is, met eene uitdaging achter te blijven, of eene uitdaging af te slaan. Ik begrijp, dat de gewone militair dit moeijelijk kan doen, wanneer het duël bescherming vindt bij zijne officieren. Ik begrijp, dat de inferieure officier het moeijelijk kan doen, wanneer het duël bescherming vindt bij superieure wapenbroeders, en dat ook dezen het moeijelijk kunnen doen, wanneer het duël beschermd wordt door nog hooger geplaatsten. Daarom achten wij het wenschelijk en noodig, dat het woord van afkeuring en veroordeeling uitga van de hoogere en de hoogste magten. Want niet genoegzaam is het, dat de strafwet toegepast, en ver-

wonding en nederlaag in het duël als gewone verwonding en doodslag vervolgd worden, wanneer men in zekere gevallen meent eene uitdaging niet te mogen achterhouden, of haar niet te mogen afslaân. Ik heb ergens gelezen, dat een van Pruissen's Koningen het duël op straffe des doods in zijne Staten had verboden. Eenigen tijd daarna werd een edelman in die mate beleedigd, dat hij meende de smet alleen met bloed te kunnen afwisschen. Hij verzocht van den Koning, dat het hem in dit geval vergund zou worden met zijnen beleediger te duëlleren. De Koning antwoordde, dat hij duëlleren kon; doch dat, zoo hij niet verslagen werd, maar overwinnaar bleef, hij er tevens op rekenen moest, — den volgenden dag opgehangen te worden. Zulke heroïeke middelen achten wij intusschen even weinig wenschelijk als noodzakelijk. Wij gelooven aan de kracht der waarheid en aan den waarheidszin der menschelijke natuur. Daarom verwachten wij iets goeds van de verspreiding van betere denkbeelden door ieder die kan, en tevens van die afkeuring en veroordeeling, waarvan ik zoo even heb gesproken. Wanneer zij uitgaat van de hoogere en de hoogste magten, zullen anderen volgen, vooroordeelen zullen wijken, en men zal een gebruik vernietigen, dat onverdedigbaar in zich zelf is, dat niet in de negentiende eeuw, maar in de middeleeuwen te huis behoort, en dat zoo vele rampzalige slagtoffers heeft gemaakt.

---

## ZIELSZIEKTE.

Onder de vele schadelijke vooroordeelen, die er in de wereld bestaan, en de menschen tot dwaze begrippen verleiden, of daarin versterken, mag, mijns inziens, wel eene plaats bekleeden het vrij algemeen heerschend denkbeeld, dat er zielsziekten bestaan.

Zoowel in de Amsterdamsche Courant, als in het Handelsblad van den 3 Julij des verstreken jaars, het berigt lezende van een' wonderdocter of kwakzalver, die, voorgegeven hebbende een' persoon te *Leyden* van eene ziels-

ziekte te kunnen genezen, en daartoe middelen hebbende aangewend, voor deze zijne ongeoorloofde bemoeijingen is gestraft geworden, trof het mij, dat de uitdrukking *zielsziekte* zoo gaaf in dit berigt was opgenomen; want toch, naar mijne innige overtuiging, is het niet meer dan een vooroordeel, dat er zielsziekten zouden wezen; en daar ik meen, door het uiteenzetten van mijne begrippen in dit opzigt, eene dwaze en averegtsche opvatting welligt met vrucht te zullen bestrijden, wil ik hiertoe eene poging aanwenden.

Wat is de ziel? Nadat, volgens *Genesis* II: 7, God den mensch geformeerd had uit het stof der aarde, blies Hij in zijne neusgaten den adem des levens; alzoo werd de mensch tot eene levende ziele. De doode stof, waaruit het ligchaam van den mensch geformeerd was, werd dus eerst levend door eene bijzondere inblazing van God, en niet alleen kwam er toen leef- en beweegkracht in het nieuw geformeerde schepsel, maar het werd eene levende ziele, het ontving geest en denkvermogen, waardoor het heerlijk onderscheiden was van en uitblonk boven al de andere geschapene wezens op aarde. Zou men dan niet op de vraag: wat is de ziel? met vertrouwen mogen antwoorden: een uitvloeisel van den Schepper, een deel van Hem, die een Geest is. Zooveel is zeker, dat in het verhaal der schepping, gelijk wij dat in het eerste Bijbelboek opgeteekend vinden, schoon er wel gewag gemaakt wordt van levende zielen, die in het water en op de aarde voortgebragt werden, van zwemmende, vliegende, kruipende dieren, die God maakte, en van tamme en wilde beesten, welke zijne almagt in het aanzijn bragt, nergens anders, dan waar het den mensch betreft, melding wordt gemaakt van een ligchaam, daarna van eene ziel, die, als de adem Gods, dat ligchaam werd ingeblazen. Mij dunkt deze bijzonderheid is treffend en als een teeken van de hooge waarde van des menschen ziel. (*)

(*) Eenigen tijd nadat ik de schets van dit opstel gemaakt had, las ik het onlangs gedeeltelijk uitgekomen werk

Is deze redenering juist, zoo meen ik er als eene gevolgtrekking uit te mogen afleiden, dat onze ziel aan geene ligchamelijke gebreken kan onderhevig zijn, niet ziek kan wezen. Een oogenblik geduld, gij allen, die ik zich tegen mij zie wapenen en die mij met een' bespottenden glimlach vraagt: Wat zijn dan zoo veel krankzinnigen, die wél eten, wél slapen, kracht tot allerlei handenarbeid hebben en groote vermoeijenissen ongehinderd doorstaan kunnen, wier blozende kaken en opgerigte gang geene ongesteldheid verraden? Mijn antwoord is: de schijn bedriegt u; die krankzinnigen zijn waarlijk naar het ligchaam ziek, maar uwe kunst strekt niet ver genoeg om den zetel van hunne kwaal te bereiken; tot hunne hersenen kunt gij niet doordringen, en *die* zijn ontsteld, hetzij in derzelver werking belemmerd door kronkels of uitwassen, hetzij verstopt of beneveld door uit het onderlijf opstijgende kwade stoffen of dampen. Zonder regtstreeks de onmogelijkheid, dat eene ziel krank zou zijn, te erkennen, of zelfs aan die waarheid te denken, geven doorgaans de artsen aan krankzinnigen purgative of bloedzuiverende middelen en schrijven hun een eenvoudig dieet en het nemen van veel beweging voor. Zouden zij zulks doen, indien zij niet vooronderstelden, dat de ongesteldheid des ligchaams de zoogenaamde ongesteldheid der ziel veroorzaakt, of ten minste, dat de invloed van het eene op de andere zoo groot is, dat men het ligchaam gezond moet maken, wil men de ziel genezen. Somtijds leveren zulke middelen eene gewenschte uitkomst op; zouden zij dit, indien de onbereikbare ziel ware ziek geweest? Somtijds ook blijven zij zonder eenige vrucht; en wat bewijst dit anders, dan dat de kwaal ergens huisvest, waar de geneesmiddelen niet bij kunnen — in de hersenen.

---

van den Weleerw. P. HOFSTEDE DE GROOT, over de Opvoeding des Menschdoms door God, (bl. 41 onderaan en 42 half) hetwelk zoozeer met mijne denkbeelden strookte, dat ik mij verheugde over mijne eenstemmigheid, in dit opzigt, met genoemden Geleerde.

Ik stel mij de zaak in dezervoege voor: De ziel, de reine, onverderfelijke adem Gods, vloeit uit van hare verhevene zitplaats, die men nog nooit heeft kunnen ontdekken of juist bepalen, en oefent haar vermogen, altijd zuiver in zichzelve, op de denkörganen uit; maar die organen, tot het ligchaam behoorende, lijden somwijlen zoodanig, door eene ongesteldheid, welke dan ook, dat zij de klare beelden, die de ziel hun voorhoudt, niet duidelijk kunnen bevatten of wedergeven, en zoo ontstaat er bij den mensch, wat wij gewoon zijn te noemen krankzinnigheid. Eene vergelijkende toespeling zij mij hier geoorloofd. Bezie in eene schaal vol helder, stilstaand water het beeld uws aangezigts; trek voor trek zult gij uw gelaat als in een' spiegel voor u bemerken; maar blaas in het water of roer het om, zoodat er kringen of kabbelingen in komen, de beeldtenis is verward, gij onderscheidt geene trekken meer, en ziet niet anders dan eene mengeling van onbepaalde kleuren; *gij* zijt nogtans dezelfde; uw aangezigt heeft geene verandering ondergaan; dat gij deszelfs beeld niet langer duidelijk ziet, hapert alleen aan het werktuig, dat het u weêrkaatsen moest. Neem voor een oogenblik nu de ziel voor uw gelaat en het ligchaam voor het water, en ik vlei mij, dat de vergelijking u juist zal schijnen, om u te doen verstaan, hoe ik het meen met de onkrenkbaarheid van de ziel en de, aan allerlei gebreken onderhevige organen des ligchaams. Zoo lang het ligchaam in geen van deszelfs deelen ontstemd, maar regt gezond is, ondergaat de werking der altijd dezelfde blijvende ziel op dat ligchaam geene belemmeringen en denkt de mensch helder en regelmatig. Zoo lang het water stil en effen daar staat, vertoont het beeld van het niet veranderend aangezigt, zoo als het in waarheid is, zich in hetzelve. Maar als het ligchaam in de denkörganen eenige ongesteldheid of verhindering ondervindt, kan de ziel er niet naar eisch op werken, hoewel zij steeds dezelfde in kracht en in vermogens blijft. Wanneer het water een onzekere spiegel wordt, kan het zich daarin spiegelende voorwerp er niet duidelijk door terug gegeven worden, hoewel dat

voorwerp niet de minste verandering heeft ondergaan.

Stond het niet zoo met de verhouding tusschen ziel en ligchaam, kon inderdaad de ziel ooit ziek wezen en zoodoende eene zielsziekte den mensch tot krankzinnigheid brengen, zoo zoude ik moeten gelooven, dewijl de ziel toch na den dood des ligchaams blijft bestaan, dat zij ook dan niet op zou houden ziek te wezen; want nergens toch wordt geleerd, dat de dood genezing aanbrengt. Welke ongerijmde denkbeelden zouden van zulk een geloof de noodzakelijke gevolgen zijn! Eeuwigdurende krankzinnigheid! Altijd blijvende verduistering van het verstand! Welke gedachten! Neen, ik gevoel het, en juich in die, mijns inziens, onomstootelijke waarheid, de ziel, het Goddelijke deel des menschen, kan niet ziek zijn; als het door krankheid afgematte ligchaam sterft, staat zij daar in al haar leven, in al hare ongekrenktheid, in al haar vermogen, om aan een ligchaam, volmaakter dan het vorige, toegevoegd te worden, of veelligt om op zichzelve te blijven bestaan, en, geene vleeschelijke organen meer behoevende te bewerken, in helderheid van denkvermogen, eeuw uit eeuw in, vorderingen te maken. Het is Gode alleen bekend, hoe 't zijn zal!

Mijne overtuiging vasthoudende, wordt mij veel duidelijk, wat mij anders als een onoplosselijk raadsel belemmeren zou. Het droomen, bij voorbeeld, hetwelk, om zoo te spreken, even als het ijlen van een' kranke, eene momentanele krankzinnigheid is, dewijl waar en valsch, bij het eene en bij het andere, zich dooreen mengt, somtijds eene redelijke gedachte gevormd, maar terstond daarop door allerlei ongerijmde denkbeelden en voorstellingen opgevolgd en verdrongen wordt. Hier benevelt de slaap in het eene, de ziekte in het andere geval, hetgeen noodig is, om de meeningen van de altijdwerkende en zuiver werkende ziel helder te doen bevatten; het eene denkörgaan is ongedeerd, het andere ontstemd; de schuld der Goddelijke ziel is het niet, zoo zij hier wél, daar kwalijk in hare werking begrepen wordt. Maak den slapende wakker, genees den zieke, beiden zullen weder

goed en geregeld denken. — De oplossing der vraag: hoe is de eene mensch zoo fijn van vernuft, zoo bekwaam tot diep en verstandig denken, de andere zoo stomp van begrip, zoo onvatbaar voor eenig wijs overleg? wordt mij op dezelfde wijze, of naar denzelfden regel, gemakkelijk. Te weten: aan ieder mensch is door den Schepper een gelijk deel van zijnen geest ingeblazen; maar elk ligchaam wilde zijne wijsheid (die verscheidenheid in zijne schepselen verlangde) niet, dat juist hetzelfde wezen zoude; aller hersenen en denkörganen moesten niet even goed, even zuiver werkende wezen. Aan het stoffelijke deel mogt onvolmaaktheid, hier in mindere, daar in meerdere mate, kleven; de reine ziel, de adem Gods, moest bij elk' sterveling dezelfde wezen; het vleesch, bestemd om te vergaan, na deszelfs tijdelijk verblijf op deze aarde, die ook eens vergaan zal, mogt kunnen lijden en gebrekkig zijn, de ziel, tot een altijd voortdurend aanwezen verordend, eerst met het zwakke ligchaam verbonden, daarna van dat lastige omkleedsel bevrijd, kon aan geen lijden, aan geene gebrekkelijkheid onderhevig wezen. God gedoogde ongelijkheid in hetgeen het minst waardige deel van zijn menschelijk schepsel betrof — die ongelijkheid kon, mijns inziens, geene plaats hebben met opzigt tot het edelste deel, 's menschen Goddelijke ziel, en zal eens wegvallen, op eene wijze, die al de van het aardsche losgemaakte en in eenen nieuwen staat overgebragte zielen ruime stof zal geven om God te prijzen en te erkennen, dat Hij alles wél gemaakt heeft. — Het kind, dat ik van deszelfs geboorte af gadesla, geeft mij almede aanleiding om in deze mijne overtuiging bevestigd te worden; ik zie het, eer dat (volgens eene gewone en veelbeteekenende uitdrukking, die dikwijls onnadenkend gebezigd wordt) deszelfs *hersenen gesloten zijn*, minder vernuft dan vele jonge dieren verradende, voortdommelen, doch allengs, bij het groeijen en zich volmaken van het ligchaam, meer en meer verstand ontwikkelen, ik hoor het verschillende klanken nabootsen, woorden zamenvoegen, spreken, met bedachtzaamheid vragen doen en antwoorden geven, en, groot

geworden zijnde, staat het voor mijne oogen daar, als een volwassen redelijk mensch. Zou nu de ziel diens persoons eerst onmagtig, daarna kinderachtig geweest zijn, en eerst na ettelijke jaren tot tamelijke ontwikkeling gekomen zijn? Dit is niet te gelooven, ja niet denkbaar, wanneer men de eenmaal plaats gehad hebbende inblazing van God in aanmerking neemt; maar, aan deze gedachtig, is het begrijpelijk, dat de denkörganen bij het kind, eerst te zwak, daarna, zich ontwikkelende, beter, eindelijk, tot derzelver betrekkelijke volmaaktheid gekomen, geheel, den invloed der van den beginne af aan even vermogende ziel gevoelen en teruggeven kunnen, zoodat dezelfde mond, die vroeger niet dan stamelen of onzamenhangende woorden uiten kon, nu overvloeit van lessen der wijsheid en den lof des Alzegenaars zingt. — Deze wijze van zien, eindelijk, maakt mij CHRISTUS als onmagtig kind, als zich ontwikkelende jongeling en als krachtvol volwassen mensch, minder onverklaarbaar.

Neen, het is geen ijdel woord, dat geschreven staat: »Wij zijn van Gods geslacht." Onze ziel, de ons ingeblazen adem des levens, doet ons dien eeretitel dragen; en zou dat edel kleinood ooit bezoedeld of beneveld kunnen worden door hetgeen het ligchaam vaak benevelt — ziekte? Zou spijs of drank, koude of hitte, iets, dat van de wereld is, hoe ook genaamd, dat geestelijk, Goddelijk iets in eenig geval beschadigen kunnen? Onmogelijk! Weg dan met het vooroordeel, dat het woord zielsziekte deed geboren worden; weg met de vrees, dat uw edelst deel aan krankheid ooit zou kunnen onderhevig zijn, o mensch van Gods geslacht! Leer uw ligchaam, zoo dikwijls al te zeer vertroeteld, als uw minste deel, het minst waarderen; uwe ziel, als het beste deel, op den hoogsten prijs stellen, en verwaarloos uwe zorg voor haar, die maar al te vaak op den achtergrond gesteld wordt, nimmermeer; want, schoon haar geene ziekte kan bereiken, zij kan door de zonde zwaar besmet worden en verloren gaan. God, die haar gaf, kan haar verderven, maar ook God alleen. O welk een schat, waarop geene mensche-

lijke magt, hoe groot ook, iets vermag; die, als de vijand het ligchaam gedood heeft en niets meer doen kan, onschendbaar overblijft; zij is uwe hoogste oplettendheid, uwe innigste belangstelling waardig. Zij is ons eigenlijk Ik; zij is de adem Gods in ons; zij doet ons zijn van Gods geslachte!

*Amsterdam*, Oct. 1846.

---

HUISELIJK LEVEN IN HET OOSTEN.

(Uit een nog ongedrukt werk van *Mistress* POOLE.)

Na een bijna driejarig verblijf in het Oosten, gedurende welken tijd ik met de vrouwen uit de hoogere standen en uit de middelklasse van deszelfs bevolking in drukken en menigmaal vertrouwden omgang verkeerd heb, mag ik mij, naar het mij voorkomt, wel bevoegd achten, over haren zedelijken en maatschappelijken toestand eenige over het algemeen geldende resultaten mijner waarneming in schrift te brengen. Slechts aan weinige vrouwen hebben zich de gelegenheden tot het gadeslaan van personen harer kunne in die gewesten op zoo gunstige wijze aangeboden, als aan mij, en toch vind ik het volbrengen der taak, welke ik mij gesteld heb, buitengemeen moeijelijk. Terwijl ik den toestand, waarin het vrouwelijk geslacht aldaar geraakt is, in deszelfs gevolgen wèl poogde te begrijpen, moest ik steeds worstelen tegen menig mij aanklevend vooroordeel, en ondanks mijne ernstige pogingen daartoe is het mij niet gelukt, onze Europesche betrekkingen in het algemeen, en vooral de Engelsche, daar waar het vrouwen betrof, volkomen uit het oog te verliezen. Daar ondertusschen elke maatschappelijke toestand in de wereld zijne gebreken heeft, zou het misschien zelfs verkeerd gedaan zijn, alle vergelijking volstrekt te vermijden.

Eéne overweging onder vele andere is er, die mij bijzonder getroffen heeft; die namelijk, dat het hoofdbeginsel van den maatschappelijken toestand, zoo als het onder de Muzelmansche volken en zelfs onder de Oostersche Christenen heerscht, ik meen de inrigting van den harem en zelfs de polygamie, in de beoordeeling zeer veel wint, wanneer men bedenkt,

dat het meestal door personen gevolgd wordt, welke wij reeds van vroege jeugd af geleerd hebben met achting en eerbied te beschouwen, omdat zij eene hoogere pla. in de zamenleving bekleeden.

Het gebruik van den vrouwensluijer, dat eenigermate het begin is der door den harem slechts voltooide afzondering van het vrouwelijke geslacht, kan men, juist als zoodanig, tot de tijden van ABRAHAM, den Aartsvader, terugbrengen; maar tot welk tijdvak de eerste oorsprong er van behoort, zal, naar ik geloof, steeds twijfelachtig blijven. In ABRAHAM's tijd schijnt men het stelsel gevolgd te hebben, dat zelfs tot nog toe onder de *Arabieren* der woestijn is blijven heerschen, en dat minder streng schijnt dan hetgeen onder die *Arabieren* en andere Moslims, die zich in vaste woonplaatsen, in huizen, dorpen en steden, nedergezet hebben, gebruikelijk is. REBEKKA bedekte haar aangezigt niet in tegenwoordigheid van ABRAHAM's dienaar, »den oudsten zijns huizes;" doch toen zij voor den man trad, die haar gemaal zou worden, »toen nam zij eenen sluijer en bedekte zich." Dit is over het algemeen juist wat nog tegenwoordig bij de vrouwen der *Bedouïnen* gedaan wordt: voor dienaren en andere manspersonen, met welke zij bekend zijn, bedekken zij niet altijd haar aangezigt; ja vele van haar maken geene zwarigheid, in het bijzijn van vreemden ongesluijerd te verschijnen. Toen ABRAHAM, vóór het zoo even vermelde geval, met zijne vrouw naar *Egypte* kwam, »zagen de *Egyptenaars*, dat zijne vrouw zeer schoon was; ook zagen haar PHARAO's vorsten en prezen ze bij PHARAO, en de vrouwe werd weggenomen naar PHARAO's huis." Naderhand zag haar ook ABIMELECH en nam haar tot zich.

Waarschijnlijk is het, dat het haremstelsel te dier tijd alleen, en ook hier niet in volle strengheid, bij de Semitische volken heerschte. Ten minste vinden wij van dit stelsel geene teekenen in de beeldhouw- of schilderwerken, die, op de oude Egyptische monumenten, tooneelen uit het huiselijke leven voorstellen, en van welke afbeeldingen sommige nog ouder zijn dan de tijden van ABRAHAM; integendeel vertoont zich ons in die voorstellingen van het bijzondere leven een maatschappelijke toestand, die, met opzigt tot den omgang tusschen de beide geslachten, even zoo vrij was, als hij zulks in het hedendaagsch *Europa* is. Waren de oude *Egyptenaars* bij deze vrijheid der vrouwen een volk

van betere zeden dan de volken, hunne tijdgenooten, bij welke de vrouwelijke kunne meer of min afgesloten was? Men wil beweren, dat juist het tegendeel plaats moet gehad hebben: dat bewijzen de afbeeldingen der schrikkelijkste uitsporigheden, of ten minste van een naauwelijks te begrijpen gebrek aan juist gevoel der beide geslachten jegens elkander, die de wanden der tempels en de grafgewelven van geheel het *Nijldal* bedekken. Ik zou intusschen het gebrek aan eerbaarheid of de losbandigheden der oude *Egyptenaren* niet gaarne op rekening der vrijheid schrijven, welke zij aan hunne vrouwen vergunden, zoo als ik dan ook de overtuiging koester, dat deugdzame vrouwen in het Christelijke *Europa* veel minder zeldzaam zijn, dan in de harems van het Oosten. Het is toch zoo natuurlijk, dat juist door den gezelschapsomgang der vrouw met den man de neiging tot onbetamelijkheden in woorden of daden, waar die werkelijk aanwezig is, te keer gegaan, en even zoo zeker, dat zij gevoed wordt door afzondering. Vrouwen van erkende kuischheid in het Oosten zijn gewoon onderling eene taal te voeren, die aan *Europeërs* ten minste onkiesch moet voorkomen, en zijn daaraan zoo zeer gewoon, dat zij zelfs in tegenwoordigheid van manspersonen hare uitdrukkingen niet zeer angstig kiezen. Dit is, naar mijne wijs van zien, een van de ergste gevolgen der harems.

Ofschoon ik menigmaal in verzoeking gekomen ben, van de huiselijke levenswijs in het Oosten een alomvattend tafereel te ontwerpen, zoo heeft zich steeds bij mij daartegen de beduchtheid verzet, dat deze zoo uiterst moeijelijke taak mij mislukken zou. De lezers mogen zich derhalve met afzonderlijke schetsen vergenoegen, zoo als ik ze hun hier aanbied; misschien gelukt het hun beter dan mij, die enkele trekken tot een zamenhangend geheel te verbinden. Mijn werk zal menigeen als eene landkaart voorkomen, die een dartele knaap aan stukken gescheurd heeft, en van welke hier en daar een stuk verloren is gegaan. Terwijl veel weder zaamgepast kan worden, blijven er gaten, die niet te vullen zijn, en men heeft steeds een onvolledig beeld.

---

Wanneer men den maatschappelijken toestand van het Oosten met betrekking tot de *huwelijken* gadeslaat, zoo mag men eene omstandigheid, die van gewigt is, geenszins uit

het oog verliezen; te weten, dat in de wijs van denken en gevoelen, bij de mans zoo wel als bij de vrouwen, eene treffende gelijkvormigheid plaats heeft. In *Europa* hangt de voorkeur van menigerlei oorzaken af — de vrouw verkiest haren man omdat haar zijn karakter, zijne godsdienstige denkwijs, zijne zedelijke beginselen bevallen; somwijlen vormen zelfs zijne staatkundige meeningen den grondslag van hare liefde of haren afkeer; of het is de rijkdom zijner kundigheden, zijn streven naar wetenschap, zijne aandoenlijkheid voor de fraaije kunsten, zijn genie, dat in het een of ander doorstraalt, hetgeen haar den man meer of minder waard maakt. Maar deze redenen van voorkeur, of, waar zij niet aanwezig zijn, de gronden van afkeer, bestaan alleen in *Europa:* in het Oosten weet men daarvan niets. Zijn er al eenige weinige beschaafde Oosterlingen, die onder de meer verlichte natiën gestudeerd hebben, zoo hebben zij er echter geen begrip van, dat en hoe men deze beschaving aan zijn huisgezin behoort mede te deelen; en aan eene edeler opvoeding hunner dochters denken zij, met weinige uitzonderingen, in het geheel niet; de kundigheden, welke zij buitenslands opgedaan hebben, blijven ongebruikte en als begraven schatten. Vindt een Oostersch meisje in haren bruidegom iemand, die er goed uitziet en goedaardig is, dan zijn al hare wenschen vervuld; welke begrippen hij mag hebben van hemel en aarde en van hetgeen daarboven, daaronder en daartusschen is, dit zijn dingen, daar zij zich haar geheele leven lang niet over bekommert. Of zich derhalve de liefde ook in het Oosten als »twee zielen en ééne gedachte, twee harten en ééne klopping" laat omschrijven, is eene vraag, die nog, over 't algemeen, gerustelijk mag ontkend worden.

En toch is het iets verblijdends, dat er gevallen voorkomen — en die gevallen zijn niet zeldzaam — waarin eene Oostersche vrouw, wanneer zij op gepaste wijs uitgehuwelijkt wordt, aan haren echtgenoot met zulk eene innige liefde verknocht is, dat zulks elders te naauwernood overtroffen kan worden; eene liefde, die haar alsdan door hem meestal met alle bedenkelijke bewijzen van teedere en eerbare neiging vergolden wordt. Ik zelve heb in vriendschapsbetrekking met eenige familiën gestaan, wier innig huwelijksgeluk ik bij menige gelegenheid heb moeten bewonderen.

Onder de Egyptische vrouwen, die ik te *Kaïro* leerde

kennen, is er eene, die meer dan dertig jaren lang met éénen man gehuwd was, den eersten en eenigen, wien zij hare liefde geschonken had, en in wier huis ik steeds met ongemeen genoegen vertoefde. Haar gade schijnt een man van een voortreffelijk karakter, en bezit vele goede hoedanigheden. Hoezeer zijn inkomen karig genoeg is, is toch zijn huis eene toevlugt voor behoeftigen, niet alleen voor geheele zwermen arme vrienden en verwanten, maar ook voor vermagerde honden en katten; en deze voedt hij niet slechts met de broodkruimels en andere overblijfsels van zijnen disch, maar met eene menigte brooden, welke hij opzettelijk voor hen doet bakken. Een der beminnenswaardigste trekken in zijne vrouw was hare onbegrensde gehechtheid aan zijne bloedvrienden. Zoo lang zijne moeder leefde, werd zij door hare schoondochter als eigene moeder beschouwd en behandeld, en, overeenkomstig het Oostersch gebruik, (een gebruik, dat niet genoeg geprezen kan worden en menige gebreken der Oostersche vrouwen doet over het hoofd zien) werd zij door de gade van den zoon steeds als de beheerscheresse van het huis geacht en geëerd.

Als tweede voorbeeld herinner ik mij eene Turksche dame van aanzien, die vóór vele jaren eenen *Turk* huwde, welke eene hooge ambtsbediening vervulde. Hij bezat een tiental blanke slavinnen, die de onmiddelbare dienst bij zijne gemalin moesten waarnemen, en daarenboven eene menigte zwarte slaven voor meer ondergeschikte dienstverrigtingen. De Turksche vrouw, een wakker wijf, schonk hem eenige kinderen, en daarom reeds alleen behandelde hij haar met veel onderscheiding en nam geene tweede gade. Deze voorkeur voldoet eene vrouw in het Oosten volkomen, en maakt, dat er, ondanks den harem van haren man, geene jaloezij, misverstand of oneenigheid in het huiselijk verkeer ontstaat; want zij weet, dat haar echtgenoot haar bemint; zij is de meesteresse van zijn huis, en voert het gebied over zijne slavinnen.

Men zou mij kunnen vragen, hoe ik met den toestand van deze en andere familiën zoo naauwkeurig bekend geworden ben; ik moet daarom aanmerken, dat de lieden in dit land hunne huiselijke betrekkingen volstrekt niet geheim houden, maar vrienden en bekenden onophoudelijk met hunne klaagliederen vervolgen, wanneer zij in dit opzigt iets op het hart hebben.

Hoogstopmerkelijk, bij voorbeeld, is dit: wanneer in het Oosten een echtgenoot door schuld zijner vrouw zijne eer gekrenkt acht, zoo maakt hij aan al zijne buren, menigmaal zelfs aan vreemden, zijn ongeluk en zijne schande bekend, en de verwanten der beide partijen doen hetzelfde, al moest ook zulk eene handelwijs de echtscheiding of voor de beschuldigde partij het verlies van haar leven ten gevolge hebben. Ja de vrouw zelve doet al wat zij kan, om de aanklagte of de verdenking, die op haar rust, wereldkundig te maken.

In een huis, dat digt aan het onze paalt, riep nog vóór weinige dagen eene vrouw luidkeels uit het open venster: »O buren! o Moslemin! hoort toch, wat dit goddelooze mensch, mijn man, met wien ik jaren lang geleefd, wien ik kinderen gebaard heb — hoort toch, wat hij van mij durft zeggen!" En nu vertelde zij even luide en niet in de meest kiesche uitdrukkingen de aanklagte, die haar man tegen haar had ingebragt; terwijl deze laatste slechts nu en dan, en tamelijk bedaard, met de aanmerking tusschenbeiden kwam, dat de Kadi haar spoedig genoeg van hem verlossen zou.

Onder den middenstand en de lagere volksklassen is het niets ongewoons, dat een man zich met een kind verlooft; en zoo gebeurt het dan dikwijls, dat het intusschen opgewassen meisje, wanneer de bruidegom haar eindelijk toegevoerd wordt, weigert hem tot echtgenoot te nemen. In zulk een geval is de man, volgens de wet, gehouden, of zijne betrekking met het meisje plegtig te ontbinden, of wel nu eens korteren dan langeren tijd naar haar te vrijen. Soms duurt zulk een staat van zaken verscheidene jaren lang; het oogenblik der eindelijke beslissing hangt evenzeer van het gedrag des vrijers als van de luim der vrijster af. Men kan het eenigermate eenen proeftijd noemen, gedurende welken het den voorgeslagen echtgenoot niet verboden is, haar in tegenwoordigheid harer ouders of onder ander opzigt te bezoeken. In zulk een geval is zijn eenig trachten, haar het een of ander genoegen te verschaffen; en somwijlen moet werkelijk de uitverkorene, door juweelen, suikerwerk, of wat het anders, al naar het vermogen haars aanbidders, ook zij, gewonnen, eindelijk erkennen, dat hare genegenheid voor hem aan het kiemen is.

Van de eigenaardige leef- en denkwijs der Arabische vrou-

wen, met name die uit de lagere klassen, kan men zich naauwelijks een begrip vormen. Wanneer ik hier de geschiedenis van eene Arabische vrouw, zoo als ik daarvan grootendeels getuige geweest ben, verhale, zoo moet zulks niet als een op zichzelf staand geval, maar als een algemeen geldend beeld der Oostersche zeden opgenomen worden. Een Arabisch meisje verloor reeds in hare vroege jeugd hare ouders en werd aan de zorg eener halve zuster toevertrouwd. Tusschenbeiden moet ik aanmerken, dat nergens in de wereld zoo veel halve zusters gevonden worden als in het Oosten. Dertien jaren oud zijnde, werd zij aan een' man uitgehuwelijkt, die aanmerkelijk ouder was dan zij, leefde met hem twee jaren lang, doch vond zich door deze verbindtenis zoo ongelukkig, dat zich, op haren verklaarden wensch, de man van haar scheidde. Nu vijftien jaren oud zijnde, zag zij naar eenen nieuwen echtgenoot om; en, daar zij van fraaije leest was en over het algemeen schoon genoemd kon worden, trok zij weldra de oplettendheid van eenige mansperonen tot zich. Boven alle vrijers echter gaf zij de voorkeur aan een' door niets uitmuntenden knaap, dien hare halve zuster had opgevoed. Het was iemand van een hatelijk en boosaardig karakter, en, daar ook overigens zijne andere betrekkingen weinig uitzigt op geluk gaven, zoo verzette zich natuurlijk de oudere zuster met al haar vermogen tegen zijn aanzoek om de jongere. Toen echter de tijd, dien gebruik en wet der Moslemin aan eenen vrijer toestaan, verstreken was, kwam het oudere meisje in het geval om voor eenigen tijd het huis te moeten verlaten. De beide gelieven namen hare afwezigheid te baat, en toen zij terugkeerde vond zij hen in den echt verbonden. Ofschoon nu, gelijk zulks uit het hierboven verhaalde reeds gebleken is, een huwelijk in het Oosten geenszins een onontknoopbare band genaamd kan worden, blijft het echter een zeer ernstige stap, en dit meisje had zich door hare onvoorzigtigheid in eene ellende gestort, van welke men zich bij ons bezwaarlijk een denkbeeld kan vormen. Een tijd lang behielden de zaken nog een tamelijk goed voorkomen. De man huurde eene koffijkraam, en bragt zijne vrouw dagelijks twee Turksche piasters naar huis; maar allengskens begon hij haar te veronachtzamen, gaf haar geene middelen van levensonderhoud meer, en na twee jaren, juist toen haar eenigst kind gestorven was, liet hij haar zitten. Zij was destijds zeven-

tien jaar oud. — Een jong manspersoon, die haar eenige maanden lang reeds de hulde zijner bewondering toegebragt en wien zij menigmaal gelegenheid gegeven had haar zonder sluijer te zien, trad nu met meer stoutheid te voorschijn en bood haar het huwelijk aan. Hij beweerde, dat hij haren man, zoo deze slechts op te sporen ware, door eene som gelds tot eene echtscheiding zou kunnen bewegen. Zijne aanbiedingen nam zij juist niet onverschillig op, maar stemde even min uitdrukkelijk toe in het omkoopen van haren man. De vrijer deed nu zijn best, om allengskens, door haar van tijd tot tijd geschenken te doen, hare genegenheid te winnen; zij nam, wat hij haar schonk, met welgevallen aan, en zoo gingen de zaken eene maand lang voort, toen eensklaps, geheel onverwacht, de man weder opdaagde. Naauwelijks had hij eenen nacht onder zijn dak geslapen, toen de een of andere vriend hem influisterde, dat hij niet de gelukkigste echtgenoot was, en hem tevens op den zoo warmen vereerder zijner vrouw oplettend maakte. Blijkt nu ook al uit het verhaalde, dat het karakter of liever het gedrag der vrouw wat los en onbestendig mag geweest zijn, zoo kan men zich toch verzekerd houden, en het vervolg heeft zulks bevestigd, dat haar hart slechts voor haren regtmatigen echtgenoot klopte, en nimmer, of het moest zijn in den benaauwden toestand eener moedwillig verlatene, zou zij ook slechts een oogenblik aan zijnen medevrijer, hoe goed en beminnenswaardig deze ook zijn mogt, de voorkeur gegeven hebben. Nu echter was haar man teruggekeerd, en ofschoon ik nooit gehoord heb, dat hij zich verwaardigd had haar eenige opheldering over zijn gedrag te geven, had zij hem weder bij zich, en dit was haar genoeg; zij beminde hem met echte, onbegrensde liefde. Hij echter van zijnen kant was nog in geenen deele verbeterd. Weken lang bejegende hij haar op de onwaardigste wijs, mishandelde haar, en alle verzekeringen, dat zij hem innig, dat zij hem boven alle anderen beminde, hielpen niets. Hij en zijne verwanten deden haar onophoudelijk niet dan hoon en smaad aan, tot dat zij op zekeren dag waagde zijn schelden met eenige hartstogtelijkheid te beantwoorden; nu sloeg hij haar zoo onbarmhartig, dat zij het niet langer verduren kon, maar uit zijn huis vlood en onder ons dak eene wijkplaats zocht. Mijn gevoelen was destijds, dat de booswicht te ver gegaan was, dan dat zijne vrouw het hem immer zou kunnen ver-

geven. Ik vergiste mij: reeds des anderen daags keerde zij tot hem terug, niets van hem verlangende dan de belofte, dat hij haar niet weder mishandelen zou. Dit blijk van zelfvergetende liefde won van haren man niet den geringsten dank; integendeel zette hij zijne ruwe gewelddadigheden voort, tot dat hem eens, in de hitte van zijnen toorn, de woorden weêr ontsnapten: »Gij zijt ontslagen." Het was de derde maal dat hij zulks gezegd had, en het wet- en zedeboek der Moslims neemt een driemaal door den man uitgesproken echtscheidings-formulier zeer gestreng op. De vrouw was nu, volgens de wet, vrij. Ware het de eerste of de tweede maal geweest, zoo zou haar reeds niemand hebben kunnen dwingen terug te keeren; maar thans weder des booswichts vrouw te worden, hiermede kon zij tegen hare Godsdienst gehandeld en de hoogste schande op haar hoofd geladen hebben. Nu was alzoo voor haren tiran de tijd van boete en berouw verschenen, en bitter betreurde hij, dat hij zelf zijne jonge vrouw de gelegenheid verschaft had, om den door hem zoo zeer gehaten medevrijer te huwen. Deze laatste trad nu natuurlijk weder te voorschijn, in de meening, dat nu ten minste alle omstandigheden zijne hoop begunstigden; maar hare standvastige liefde behield over alle bedenkingen de overhand. Zij zag het hartzeer van haren gade, en, alles op nieuw aan zijn geluk opofferende, besloot zij, de vreeselijke stormen, die over haar losbarsten zouden, te trotseren. De verwijtingen harer bekenden, de verwenschingen harer zuster, niets hield haar terug; haar hart behoorde haren man als op den eersten dag, toen zij zijne bruid werd, en hem zou het blijven toebehooren. Zoo veel liefde verzachtte dan ook eindelijk zijn gemoed: zij had hem nu het onwedersprekelijkst bewijs gegeven, dat hij hare genegenheid met niemand deelde; twijfel hieromtrent kon niet meer bij hem opkomen. Hij werd een beter echtgenoot en een beter mensch, bragt haar dagelijks, als bevorens, zijne twee piasters naar huis, nam zijne zaken met ijver waar, en bejegende haar sedert steeds met zachtzinnigheid en liefde.

Hoe geheel anders zou niet de toestand dezer vrouw naar onze gebruiken en begrippen geworden zijn, zoo zij den man, die haar beminde, gehuwd had! Ongetwijfeld ware zij dan voor de vervolgingen van haren jaloerschen en toch daarbij voor ware liefde onvatbaren man nergens veilig ge-

weest; misschien zou hij zelfs wel haar leven bedreigd hebben, ofschoon hij zelf te voren de boei verbroken had, waarin het arme meisje zich ligtzinnig had geklonken, toen zij hem als vrouw in zijn huis gevolgd was. En nog zonderlinger moet geheel deze betrekking voorkomen, wanneer men weet, hoe het niets ongewoons is, dat eene vrouw, zonder zelve te mogen kiezen, aan drie, vier, vijf mannen achter elkander uitgehuwelijkt kan worden, terwijl zij misschien dagelijks anderen aanschouwt, tot welke zij haar hart veel meer genegen gevoeld zou hebben. Nergens voorwaar leert men den weldadigen invloed van het Christendom hooger schatten, dan wanneer men dezen troosteloozen toestand eener menschelijke maatschappij gadeslaat.

In het Oosten is de vrouw nog niet tot *persoon* verheven; integendeel is zij er tot heden meer *zaak* gebleven, maar toch niet zaak in dien zin, dat zij tot *koopwaar* vernederd zou zijn, gelijk men zulks in het *beschaafd Europa* gelegenheid heeft bijna dagelijks te zien. Wanneer onder ons met dochters gespeculeerd wordt, alsof het huizen of landgoederen waren, zoo is dit, bij onze vrijheid der vrouwen, eene veel grooter vlek, dan wanneer bij de *Turken* alleen aan den man, en slechts zelden aan de volgens landsgebruik hem ondergeschikte vrouw, de keus wordt vrijgelaten, met wien hij of zij wil huwen. Bij deze door hem te doene keus is zijn besluit meestal de vrucht, niet van baatzucht, maar van neiging. Heeft hij zich omtrent zichzelven of omtrent zijne vrouw vergist, zoo geeft hij haar haar afscheid; en dit is bij slot van rekening, wanneer men de zaak onbevooroordeeld beschouwen wil, nog altijd beter, dat dat men de heiligheid der Christelijke echtverbindtenis daardoor ontwijdt, dat men twee menschen, met of tegen hun' wil, aan elkander koppelt, eigenlijk alleen om twee kleine geldzakken in eenen grooteren zaam te storten. En juist door de afzondering der vrouwen in het Oosten genieten zij eene huiselijke rust en tevredenheid, zoo als wij ons die te naauwernood kunnen denken. Op deze wijs laat zich zeker van het haremsgebruik en zelfs van de veelwijverij nog veel goeds zeggen; en desniettemin zullen derzelver nadeelen, en de ontelbare verkeerdheden, die het gevolg dezer instelling zijn, steeds verreweg het overwigt behouden.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

## DE PEST TE MOSKOU VAN 1770 TOT 1772.

*Moskou* in het jaar 1770 was van de stad, zoo als zij zich tegenwoordig voordoet, in allen opzigte verschillend. Een onafzienbaar doolhof van kromme, ongeplaveide stegen, onder welke vele slechts van het eene eind toegankelijk waren, werd door weinige, en deze nog vrij naauwe, straten doorsneden. De weinige open pleinen waren volgebouwd met kramen, en midden in de stad lagen moerassen, die eerst in later' tijd gedempt of met waterlozingskanalen voorzien zijn geworden. Het getal der houten huizen van eene enkele verdieping was veel aanmerkelijker dan tegenwoordig; en deze getimmerten stonden het digtst en onordelijkst in het noordwestelijkste, oudste deel der stad opeengeschoven. Voor afloop van het water of voor reiniging der straten was nergens gezorgd; de vochtigheid maakte het verblijf in de laag liggende wijken hoogst ongezond, en lag er mist of nevel over de stad, zoo vermengde deze zich met de stinkende uitdampingen der poelen en van het stilstaande water in de grachten van het *Kremlin*. Herinnerde nu reeds het uiterlijke der stad aan de tijden en gewoonten der middeleeuwen, zoo was de levenswijs harer bewoners niet minder op de oudvaderlijke leest geschoeid. *Moskou* was het verblijf van den Oud-Russischen adel. Aziatische pracht heerschte in de huizen der grooten, en de overoude gewoonte bragt mede, aldaar, even als ook op de landhuizen, door een' ontelbaren zwerm van bedienden omgeven te zijn. Daar nu in de meeste dier familiën een aantal van vier- tot vijfhonderd slecht uitgeruste en slecht onderhoudene lijfeigenen tot handhaving van den noodig geachten luister gevorderd werd, zoo volgt hieruit, dat deze ruwe, ledigloopende klasse van menschen, welke de hutten in de nabijheid der steenen paleizen bewoonde, eene aanmerkelijke meerderheid der bevolking uitmaakte en niet weinig tot verergering der heerschende ziekten moest toebrengen. *Moskou's* bevolking kan destijds 230,000 menschen bedragen hebben.

Omstreeks dezen tijd had de pest zich in het Russische leger, dat in de streken aan de *Zwarte Zee* tegen de *Turken* te veld lag, geopenbaard, en van daar werd de ziekte naar *Moskou* overgebragt. Daar zij zich aanvankelijk niet in hare

volle hevigheid vertoonde, werd zij door de geneesheeren miskend; iets, waarvan het nadeelig gevolg was, aan den eenen kant, dat het nemen der noodige voorzorgen, toen het nog tijd was, verzuimd werd, en aan den anderen, dat, ten gevolge van de stellige verklaring der doctoren, dat de ziekte de pest niet was, eene verklaring, die zelfs door een senaatsbesluit bekrachtigd werd, naderhand bij het volk het geloof, dat wezentlijk de pest te *Moskou* heerschte, niet te weeg te brengen en de menigte dus tot inachtneming der voorschriften daartegen niet te bewegen was. Van October tot December sloop de ziekte in de stad rond; daarna greep zij een groot, buiten de muren gelegen ziekenhuis aan; de gemeenschap met hetzelve werd afgesneden, en nu scheen, tot Maart toe, de kwaal uitgestorven; doch de gerustheid was van korten duur, want den 9den Maart werd het ruchtbaar, dat reeds sedert acht weken de ziekte zich in de zeer ongezond gelegene Keizerlijke lakenfabrijk, welke 3000 werklieden in dienst had, had vertoond en dat er bereids 130 menschen daaraan gestorven waren. Thans, nu het tot afsluiting ontegenzeggelijk te laat was, nam men maatregelen, die juist geschikt waren, om de smetstof wijd en zijd te verspreiden. Alle pestzieke lakenwerkers werden met hunne huisgezinnen naar het St. Nikolaas-klooster te *Ugresch*, twee mijlen van *Moskou*, gebragt, en men wilde de nog gezonden in twee gebouwen, in afgelegene deelen der stad, huisvesten; doch het grootste gedeelte dezer lieden had zich door de vlugt aan den maatregel weten te onttrekken en zich in de stad verstrooid. Terstond daarop werd nu ook het gebruik der openbare baden verboden, en aan de inwoners bevel gegeven, om van elk verdacht ziekte- en ook van elk sterfgeval aangifte te doen, hetgeen echter, gelijk te verwachten was, niet gebeurde, vermits men geen middel bezat, om aan het gegeven bevel klem bij te zetten. Er werden doctoren en chirurgijns benoemd, om het noodig onderzoek te doen en behoeftige zieken te behandelen; maar dit alles had zonder de noodige orde plaats, en met elken dag nam de verwarring toe. Ondertusschen gebeurde, wat vooruit te zien geweest was; niet alleen in alle huizen, maar ook op de straten zag men pestkranken en lijken, en hoe nader het gevaar elken inwoner bedreigde, des te meer brak ruwheid van denk- en handelwijs onder alle standen door. Men wilde volstrekt van de pest niets weten, veronacht-

zaamde opzettelijk elke heilzame voorzorg in levenswijs en levensregel, en beschouwde hen, die de ziekte bij haren waren naam durfden noemen, als eene soort van volksopruijers en verstoorders der openbare rust. Drie vierde deelen der inwoners, daaronder alle aanzienlijken en rijken, verlieten allengskens de stad. Eindelijk kwamen er ook bevelen uit *Petersburg*.

In de eerste plaats werd, voor al wat de pest betrof, een afzonderlijke bewindsraad aangesteld, onder voorzitterschap van het senaatslid JEROPKIN, eenen edelen man, die onverzettelijke vastheid aan liefderijke zachtzinnigheid wist te paren en gedurende geheel dit treurige tijdperk zijn moeijelijk ambt met oordeel en achtbaarheid waarnam. Hij stelde terstond, in elk der veertien stadsdistrikten, de noodige beambten als ook een' arts en een' heelmeester aan, zorgde er voor, dat het noodige onderrigt aan het volk gegeven wierd, hetwelk zich, bij alle gelegenheden, ongeloovig en hardnekkig verzette, en deed algemeene voorschriften opstellen, zoo tot afwering als tot behandeling der pest. Deze verordeningen echter werden bijna nergens ten uitvoer gelegd; want een onbeschaafde, wantrouwende volkshoop kent geenen anderen regel dan zijne vooroordeelen, bijgeloof en eigenzinnigheid; goede raad is bij hem verloren, behalve dat, in tijden als deze, zij, welke zulk eenen raad kunnen geven, zeldzaam zijn of hunne stem niet kunnen doen hooren. Zeer doelmatig was de bevolene telling der ziekte- en der sterfgevallen, ofschoon zij slechts een zeer gebrekkig overzigt kon leveren, want de inwoners onderwierpen zich noode aan den daarmede verbonden dwang, en over het algemeen had men tot nog toe te *Moskou* geene sterflijsten gehouden. De moeijelijkste taak bleef nog steeds, de zieken als ook de van ziekte verdachten onschadelijk te maken. Er werd bevolen, alle pestkranken zonder onderscheid in de ziekenhuizen en derzelver huisgenooten in de quarantaine-plaatsen te brengen, omdat de engte der woningen en de levenswijs der lagere volksklasse voor eenen snellen aanwas der besmetting deed vreezen. Hetzij nu dat de ruwe onbeschoftheid der mindere beambten tot menige onbehoorlijkheid aanleiding gaf, of dat men zich over het algemeen naar hetgeen men als harden dwang beschouwde niet wilde voegen, de uitgevaardigde verordening wekte algemeene ontevredenheid, en de gewelddadige scheiding der zieken van de hunnen, eene schei-

ding die gewoonlijk voor de eeuwigheid was, als ook de verjaging der gezonden van hunnen eigen' haard, scheen eene ongehoorde wreedheid, waaraan men zich op alle mogelijke wijzen moest trachten te onttrekken. Het gevolg dezer denkwijs was eene bijna algemeene verheimelijking der zieken, en aan deze moet grootendeels de vreeselijke toeneming der ziekte geweten worden, die zich in de volgende maanden openbaarde.

In April was de dagelijksche sterfte reeds van 12 tot 37 vermeerderd; in alles stierven in deze maand 778 menschen. In Mei stierven er 878; maar in de gasthuizen nam het getal der zieken af. Hierover ontstond groote vreugde, en toen men in Junij vele lakenwerkers uit de quarantaine ontslagen en de openbare baden weder geopend zag, hielden de weêrspannigen hunne bewering, dat er geene pest heerschte, voor bevestigd en gaven zich op nieuw aan de gevaarlijkste zorgeloosheid over. Evenwel het toenemen der kwaal was blijkbaar; want, niettegenstaande het getal der inwoners zich door verhuizing nog gedurig verminderde, stierven er dagelijks tusschen de 27 en 75, en het getal der dooden steeg in deze maand tot 1099.

In Julij klom het getal der overledenen tot 1707, en de akelige blijken van *Moskou's* verpesting traden gedurig sterker en afzigtelijker te voorschijn. Regtbanken en werkplaatsen werden gesloten; en toen de onderbeambten, soldaten, ziekenoppassers en doodgravers, die bij hun ongeloof aan het gevaar der besmetting tot geenerlei voorzorg hoegenaamd overreed konden worden, bij gansche scharen weggestorven waren, bleef er niets over, dan de misdadigers uit de gevangenissen tot de gevaarlijkste verrigtingen te bezigen, opdat het noodigste mogt kunnen geschieden en de lijken weggeruimd worden. In het tot een pesthuis ingerigte St. Nikolaas-klooster bleef slechts één oppasser voor 1000 zieken over; al de overigen had de ziekte weggerukt. Ondanks dit alles bleef het ongeloof des volks aan het daarzijn der pest onwankelbaar, en, bij den toenemenden weêrzin tegen alle soort van geneeskundige hulp, verliet men zich eeniglijk op de van oudsher gebruikelijke huismiddelen en op de ingevingen van het bijgeloof. Men beschouwde het als uitgemaakt, dat er door aanraking der zieken, door hunne kleederen en beddegoed geene besmetting mogelijk, maar dat de ziekte eene straf Gods was voor de zonden der inwo-

ners, en dat zij te weeg gebragt werd door eenen vergiftigen toestand der lucht.

Zonder eenigen schroom of behoedzaamheid behandelde men dienvolgens de pestzieken, liet geen der gewone gebruiken bij het overlijden van afgestorvenen na, begroef deze, om onontdekt te kunnen blijven, in kelders en op binnenplaatsen, verborg ze zelfs op de zolders, deelde onderling hunne nalatenschap, verkocht met peststof besmette kleederen en beddegoed, en wanneer dan geheele huizen uitgestorven waren, verschenen er terstond dieven, die het achtergebleven goed van onder de lijken wegtrokken, om het voor geringen prijs aan dwaze koopers te verhandelen. Doch niet minder nadeelig werkte de waan, dat men, bij het ontwaren dat men ziek was, zich nog redden kon door iets van waarde op straat te werpen, vermits in dat geval, meende men dwaselijk, de ziekte op den vinder overging. Dit geschiedde zoo algemeen, dat aan opzettelijk daartoe aangestelde beambten de last moest opgedragen worden, om gedurig rond te gaan en overal, met de noodige voorzigtigheid, voorwerpen, op deze wijs geofferd, te verzamelen, te verbranden of op andere wijs onschadelijk te maken. In Augustus dreigde de ziekte alle palen te zullen overschrijden. Er stierven, de heimelijk begravenen niet gerekend, 7268 menschen, daaronder slechts 845 in de ziekenhuizen. Het huis van den Senateur JEROPKIN, waar zich dagelijks zoo veel hulpzoekenden zamendrongen, bleef niet verschoond. Velen zijner beambten en soldaten en zeven van zijne eigene bedienden werden door de pest weggerukt. Evenwel moeten wij hier de aanmerking maken, dat, te midden der bijna algemeene roekeloosheid, niet weinige inwoners, door getrouwe inachtneming der gegevene voorschriften, hunne huizen wisten te beschermen, en dat met name in het Keizerlijke vondelingshuis, dat omstreeks 1000 bewoners bevatte en onder de zorg van den Duitschen geneesheer MERTENS stond, niet een eenig pestgeval is voorgekomen.

Onder angstige verwachting begon nu de onheilsvolle maand September van het jaar 1771 en bedreigde reeds in de eerste dagen de stad met volslagen' ondergang, daar de ongunstigste weêrsgesteldheid het woeden der ziekte vermeerderde. Reeds in den vorigen winter was het weder veranderlijk geweest. Kortstondige vorst had met regen en nevel afgewisseld, en een onvriendelijk voorjaar had weder-

om mist en vochtigheid aangebragt. De heldere dagen van Mei en Junij hadden de pest eenigzins gestuit; in Julij en Augustus trokken op nieuw aanhoudend donkere regen- en nevelwolken over de stad, maar in September en October daalde de regen dag aan dag in stroomen van den hemel, er heerschten aanhoudende vochtige en warme zuidewinden, terwijl gelijktijdig de barometer laag stond, en zelfs de noordewind, wanneer hij nu en dan eens de overhand kreeg, was niet in staat de nevels te verdrijven, die wijd en zijd het land overdekten. De vochtigheid van het jaar deed ook in de overige deelen van *Europa* volksziekten ontstaan; maar te *Moskou* stierven in September 1771 niet minder dan 21,400 menschen, en van dezen slechts 1640 in de ziekenhuizen. Vele sterfgevallen werden geheim gehouden; want de burgerlijke orde ging, bij het gedurig talrijker worden van behoeftigen zonder werk of brood, hoe langer hoe meer verloren. Radeloosheid en onverschilligheid omtrent het behoud des levens hebben steeds bij den ruwen hoop zulk een' toestand ten gevolge, en de gelegenheid lokt uit tot het begaan van misdaden. Reeds lang had men eene doffe gisting der gemoederen bemerkt; eindelijk, den 16den September, barstte het oproer uit. Woeste volkshoopen doorkruisten de straten, om de geneesheeren en de geestelijken, de vermeende bewerkers van al de rampen, die men leed, om hals te brengen. De omstandigheid, die hiertoe de naaste aanleiding gaf, was in zich zelve hoogst onbeduidend. Men zeide, dat door een Mariabeeld bij de Warwarische poort van het *Kremlin* aan eenen lammen man een wonder gedaan was; de genezene, een koopman, verhaalde van een droomgezigt, dat hij gehad had: in hetzelve had de Moedermaagd zich over te geringe vereering, die haar bewezen werd, beklaagd, en beloofd, zoo men het verzuimde verbeterde, de pest te zullen verdrijven: Terstond begon het volk plegtige bedevaarten naar de Warwarische poort, tooide het beeld met bloemen en kleinooden en bragt het allerlei geschenken. Eindelooze processiën hadden plaats; maar na elke derzelve, een natuurlijk gevolg der menigvuldiger aanraking, woedde de pest nog sterker dan te voren. Men wilde nu de begrafenismalen en de nagelatene kerkelijke gebruiken aan het ziekbed weder invoeren, de lijken weder binnen de stad ter aarde bestellen en alle aardsche hulp versmaden. Om aan deze onbehoorlijkheden een einde te maken, had de *Metro-*

*politaan* AMBROSIUS KAMENSKY, Aartsbisschop van *Moskou* en *Kaluga*, het Mariabeeld willen doen wegnemen; maar de daartoe afgezondene soldaten werden teruggedreven en AMBROSIUS als ketter verwenscht; de stormklok werd geluid; alles kwam op de been; de verhitte menigte vond eindelijk den volgenden morgen den Aartsbisschop in het Donskische klooster en vermoordde hem met messteken. Vervolgens trokken de oproerigen naar de ziekenhuizen, mishandelden de artsen en dwongen hen de vlugt te nemen, stelden de in quarantaine opgeslotenen in vrijheid en plunderden het Aartsbisschoppelijke paleis.

Vele hooge ambtenaren, zelfs de Stedehouder, Graaf SOLTIKOFF, de Opperpoliciemeester en een Generaal der Artillerie namen pligtvergeten de vlugt, en geheel de dag van den 16den September verliep onder plundering en onder het razen en tieren van den toomeloozen hoop. Eindelijk, tegen den avond, trok Generaal JEROPKIN, de eenige bevelhebber, die zijnen pligt getrouw bleef en zijne bezonnenheid niet verloren had, met niet meer dan 150 ruiters en twee stukken geschut tegen de oproermakers op, deed met schroot onder hen vuren, doodde, daar zij hardnekkigen wederstand boden, meer dan 250 der hunnen en nam er nog meer gevangen. Het gevecht duurde tot middernacht, en toen eerst hield ook het luiden der stormklok op. Nu was voor het oogenblik de rust hersteld, en niets bragt tot het voortduren daarvan meer toe dan het ontzettend toenemen der sterfte na deze gebeurtenissen. Met het eind van September stierven er dagelijks omstreeks de 1000 menschen.

Op dat oogenblik verscheen Vorst ORLOFF, door Keizerin KATHARINA met onbeperkte volmagt bekleed, om te doen, wat tot redding der hoofdstad nog met mogelijkheid geschieden kon. Hij kwam met eene aanzienlijke magt van troepen en met vele beambten. Onder dezen was ORRÄUS, de ijverigste en best beradene pestdoctor, dien *Rusland* bezat, en die te *Petersburg*, toen nog de berigten uit *Moskou* over den aard der ziekte zoo tegenstrijdig waren, op de karakteristieke vraag der Keizerin, of hij voor zijne verzekering, dat werkelijk de pest te *Moskou* heerschte, met zijn hoofd zou willen instaan, geen oogenblik geaarzeld had, zijn leven voor de gegrondheid zijner uitspraak te pand te stellen. Te *Moskou* bragt het reeds terstond eenen zeer gunstigen indruk te weeg, dat Vorst ORLOFF dagelijks de straten door-

reed, de voorbijgangers aansprak, de mistroostigen opbeurde, en met woorden van overtuiging het ongeloof aan het bestaan der pest, eene dwaling, die van den beginne af zoo verderfelijk gewerkt had, poogde uit den weg te ruimen. Hierdoor herleefde reeds in de eerste dagen na zijne komst het algemeene vertrouwen; aan het daarzijn der pest twijfelde nu niemand meer; men vermeed de aanraking der pestzieken, toonde geenen afschuw meer van de ziekenhuizen, en liet de besmette voorwerpen ongehinderd verbranden.

Menigvuldiger dan te voren werd thans het ziekworden aangegeven; zeldzamer hield men de pestzieken verborgen, of legde ze als 't ware te vondeling, iets dat nog kort te voren zelfs niet door de gedreigde straf eener verbanning naar *Siberië* belet had kunnen worden. Het nieuwe bestuur vond den waren weg, om de ziekte te keer te gaan, zonder de verwanten der zieken door dwang te verschrikken. Men vorderde niets meer dan de aangifte der ziekwording; deze doende, konden de ziekgewordenen, naar eigene verkiezing, in de hospitalen opgenomen worden, of zich te huis laten behandelen, waartoe de artsenijen uit de Keizerlijke apotheek kosteloos geleverd werden. Die eenen zieke verheimelijkte, kwam als ziekenoppasser in het pesthuis; daarentegen werd aan elk, die zich vrijwillig in eenig ziekenhuis liet opnemen, ingeval hij genas, een geschenk in geld verzekerd. Men reinigde de stad, zorgde voor nieuwe hospitalen, voor verpleging van weezen en bedelaars, en verhinderde, zooveel mogelijk door zachte middelen, alle groote verzamelingen van menschen. Desniettemin stierven er in October nog 17,560, en in November nog 5,239 menschen. Eerst tegen het midden van December, nadat ORLOFF den 21sten November de stad verlaten had, liep de wind naar het oosten om, met matige koude, en van dien tijd af woei het, bij geringe vorst, bewolkte lucht en veelvuldige sneeuw, bijna onafgebroken uit die hemelstreek. Den 9den Januarij had men voor het eerst weder een' ongewoon hoogen stand van den barometer, en in deze maand kon dan ook, daar de sterfte weder tot 30 verminderde, de pest voor niet meer aanwezig verklaard worden. Reeds in December, gedurende welke maand 805 dooden begraven werden, had men met de zuivering der hoofdstad een' aanvang gemaakt. Men vond nog meer dan 1000 verborgen gehouden lijken; men rookte

de gebouwen uit, en verhoogde de begraafplaatsen met aarde.

Het verlies aan menschen, van den eersten April tot den laatsten December 1771 had in alles 52,000 aan de pest en 4000 aan andere ziekten gestorvenen bedragen; van 12,500 huizen waren 3000 geheel uitgestorven en in het geheel 6000 verpest. Onder de gestorvenen bevonden er zich uiterst weinig uit de hoogere standen, en geen der geneesheeren, die evenwel met de lofwaardigste zelfopoffering voor de zieken gezorgd hadden. Slechts 4 chirurgijns en 16 hunner leerlingen of handlangers waren overleden; doch uit den priesterstand waren 150 het offer der ziekte geworden.

---

## ELOY.

LEGENDE UIT DE VIIDE EEUW.

Door

W. H. WARNSINCK, BZ. (*)

Als meester was Eloy beroemd,
Een feniks in het ijzersmeden;
In dorp, gehuchten en in steden
Werd hij, vóór allen, 't eerst genoemd.

(*) In den oorspronkelijken tekst van den Franschen schrijver is de *leerling*, die zich bij den beroemden hoefsmid aanmeldt, niemand anders dan de *Zaligmaker* zelf, die, alhoewel niet zonder eenige moeite, van zijnen Vader het verlof heeft verkregen tot het nemen eener proeve, om ELOY van zijnen schandelijken hoogmoed te genezen! Eene zoodanige voorstelling moge, naar de begrippen van vroegere, verre van ons verwijderde eeuwen, weinig stuitends hebben gehad; in onze tijden zou men niet kunnen nalaten dezelve ergerlijk te vinden. Ik vermeende althans, dat eerbied voor het Heilige mij verbood de oorspronkelijke lezing der *Legende* te volgen; iets, hetwelk aan geen bezwaar hoegenaamd onderhevig was, en niets ontneemt aan de waarde der zedeleer, die in het verdicht verhaal ligt opgesloten. Op gelijke wijze zou men het gebrek aan kieschheid en goeden smaak, waarvan menige *Legende* der oude

Het hoefbeslag, dat, door zijn handen
Bewerkt, den juisten vorm ontving,
Blonk als eens konings zegelring,
Die 't licht weêrkaatst van gladde randen;

En elke nagel van 't beslag
(Hij had hiertoe bijzond're grepen)
Was als een diamant geslepen
En vonkelde in den hellen dag.

Niet, zoo als and're meesters plegen,
Werd door hem 't ijzer, hard als staal,
Ten vijfde- of wel ten zesdemaal
In 't gloeijend kolenvuur gelegen;

Neen, kunstzin maakt dien arbeid ligt,
En, klink' het ieder vreemd in de ooren,
Slechts driewerf doet hij 't smidsvuur gloren
En in één wenk is 't werk verrigt.

---

tijden de blijken levert, op eene doeltreffende wijze kunnen verbeteren, en alle ergernis worden voorgekomen.

De Ridder, die, in het slot, ten tooneele verschijnt, is, in het oorspronkelijke, de Heilige GEORGE. Het is zoo, deze voorstelling zal wel niemand hinderen, en toch kwam het mij voor, dat ik den goeden *Sanct* veilig kon laten rusten; te meer, daar hij, volgens de *Legende*, den Zaligmaker nevens zich op het wonderbaar genezen ros opneemt en alzoo verdwijnt! In de VIIde eeuw moge dit bijverdichtsel iets aantrekkelijks gehad hebben; maar met het *doel* der zamenstelling van het geheel staat dit poëtisch sieraad in geen het minste verband. Mijns inziens kon een *Engel* de zaak voegzaam aan een einde brengen, en de Ridder een *gewoon ruiter* blijven. Het was toch maar alleen te doen, om ELOY, den Hoefsmid van *Limoges*, van zijnen verderfelijken hoogmoed radikaal te genezen.

Voor het overige heb ik den tekst, alhoewel met bekorting, zoo naauwkeurig mogelijk gevolgd. Ik geloof niet, aan iemand eenigen redelijken grond van aanstoot gegeven te hebben. De vertelling behoort tot het jaar 610, en wondergevallen begonnen destijds in de Christelijke kerk gretig gehoord en naverteld te worden. Men houde dit vooral in het oog!

Niet vreemd dus, dat het gild hem roemde,
Limoges eer droeg op zijn kunst,
Hem telkens blijken gaf van gunst,
Met fierheid hem haar burger noemde;

Niet vreemd, dat zijn beroemde naam
Gehoord werd tot in verre landen;
Ja, dat hij tot de Schotsche stranden
Weêrklonk in 't schel geroep der Faam;

Maar ook niet vreemd, dat, bij dit prijzen
Eloy de borst steeds hooger droeg,
En 't hart niet altijd rustig sloeg
Bij zoo veel lofs en eerbewijzen.

In houding, woorden en gebaar,
Is hij gansch anders dan te voren;
Hij waant zich voor iets groots geboren,
De hooggevierde kunstenaar.

Neen, neen — waartoe nog lang te dralen?
Welligt deed dit zijn' roem te kort;
Hij doet een kunstig uithangbord,
Door een' beroemden schilder, malen.

Men schoolt te zaam, uit straat en steeg,
De kind'ren, grijsaards, mans en vrouwen,
Om 't keurig uithangbord te aanschouwen;
Schier alle huizen loopen leeg.

Dat ziet Eloy met welbehagen;
Hij ziet, hoe 't volk bewond'rend staart
Op 't schoon en moedig ridderpaard,
Dat door den kunst'naar wordt beslagen.

Voorts leest men in een lett'rental,
Omkransd met keur van bloem en heester:
»Hier woont de meester boven meester,
»Eloy, de meester bovenal."

Maar, staat het volk ook opgetogen,
Een raadsheer haalt de schouders op;
Een priester schudt den grijzen kop
En ziet het stuk met mededogen;

Hij zucht en zegt met stil verdriet:
»Hoe diep kan niet de hoogmoed vallen!
»Dat trotsche: MEESTER BOVEN ALLEN
»Voegt aan den zwakken sterfling niet."

Dat woord komt haast Eloy ter ooren;
Hij barst in schat'rend lagchen uit:
»Die paap is met de kei gebruid,
»En dwazen zijn 't, die naar hem hooren!

»Hem laat ik kerk en sakristij,
»De zorg voor 't outer en het preken;
»Maar om als gildebroêr te spreken,
»Dit past niet hem, maar slechts aan mij!"

En toch er zijn die verder denken,
Wien 't trotsche bijschrift aanstoot geeft,
En wat Eloy gesproken heeft
Niet zoo gereed hun bijval schenken.

En spoedig klonk het van alom,
Ja zelfs bij volken ver gezeten,
Wat zich de kunst'naar dorst vermeten,
En tot hoe hoog zijn trotschheid klom.

---

Naauw blinkt de dag aan de oosterkimmen,
Daar treedt een jong'ling zedig binnen,
Eenvoudig, zonder pronk of tooi;
Een reismaal dekt zijn ranke leden;
Hij buigt zich onder 't nader treden
En vriend'lijk zegt hij tot Eloy:

»*God zij met u, met ons te zamen!*" —
Het weêrwoord is des meesters: »Amen!" —
Maar thans hervat de jong'ling weêr:
»*Ik hoorde, in vergelegen streken,*
»*Van u en van uw kunstwerk spreken;*
»*Elk schenkt uw' arbeid lof en eer.*

»*Ik ben, schoon in den bloei van 't leven,*
»*In 't handwerk ligt niet onbedreven,*
»*Maar sta nog aan 't begin der baan.*
»*Als we ons, eendragtig, zaam vereenen,*

»*Kon ik u moog'lijk hulp verleenen;*
»*Ik bied mij daartoe ned'rig aan.*" —

»Gij?" vraagt Eloy, die, bij die reden,
Niet ophield ijv'rig door te smeden:
»Zóó!... zijt gij zulk een kundig man?"
Met heeft de hamer weêr geklonken;
Hijzelf staat in een' krans van vonken:
»Zóó!... gij?... wel, vriend, wat kunt ge dan?" —

»*Het smedenwerk, 't beslaan der hoeven.*
»*Zie, meester! 'k zeg het, zonder snoeven,*
»*Geen arbeid maakt mij ligt vervaard.*" —
»Ei! ei! geen arbeid uitgezonderd?"
Herneemt Eloy, die, niet verwonderd,
Maar spottend, op den nieuw'ling staart.

»Gij spreekt nog al met zelfvertrouwen.
»Zie!... wil dit ijzer eens beschouwen!
»Zóó werk ik.... Nu... wat zegt ge er van?"
»*'k Beken, 't gaat menig werk te boven,*
»*En echter, meester! zou 'k gelooven,*
»*Dat men het fraaijer smeden kan.*" —

»Ja wel!... door zes- of zevenmalen
»Den staaf op nieuw door 't vuur te halen;
»Ja wel! dan werkt men net en fijn.
»Maar, maat! ik ben dit lang vergeten;
»'t Metaal laat ik slechts driemaal heeten." —
»*Dit hoeft niet meer dan ééns te zijn.*" —

»Ei!... ééns?... dat zal wat wonders wezen!
»'t Is menigeen mislukt, zou 'k vreezen.
»Wie 't kan, is wis een knappe vent.
»Maar praten kan geen kunst bekroonen;
»En daarom, knaap! kan jij ook toonen,
»Dat jij die vreemde kunstgreep kent?" —

De jong'ling antwoordt: »*Met genoegen;*
»*'k Wil graag de daad bij woorden voegen.*"
Hij grijpt een' staaf; het koolvuur blaakt;
Het ijzer gloeit; de slagen treffen;
Men ziet voor 't laatst den moker heffen,
En 't werk is keurig afgemaakt.

»*Wil, meester! thans mijn' arbeid keuren.*"
Zoo zegt hij: »Dat zal u gebeuren,"
Is 't woord, »naar regt en niet naar gunst."
Maar, hoe zijn trots hem moog' verblinden,
In 't werk is breuk noch scheur te vinden;
Het is een proefstuk van de kunst.

De nijd begint hem 't hart te knagen,
En 't klinkt: »Dat is niet kwaad beslagen;
»'t Is voor een' werkman knap gedaan.
»Gij werkt op 't aanbeeld niet onaardig;
»Maar, vrindje! kunt ge ook even vaardig
»En zonder fout een paard beslaan?" —

»*Ja, meester!*" doet de jong'ling hooren,
En 't klinkt Eloy met vreugd in de ooren,
Want, zie! in d'oogenblik genaakt
Een ros, dat langs het marktplein hompelt,
En, klett'rend, op de klinkers strompelt;
Vier ijzers zijn hem losgeraakt.

---

»Toon thans uw kunst!" zegt, met verbeten spijt,
De meester, en de hoogmoed kleurt zijn kaken.
Het antwoord is: »*Dat komt ten regten tijd;*
»*'k Had niet verwacht zoo ras aan werk te raken.*"

De meester roept zijn knechten grimmig toe:
»Wat!... slaapt hier elk?... Gezwind den noodstal open!
»Of wacht men, dat ik 't werk van jongens doe?
»De wereld zou dan haast ten einde loopen!"

De jong'ling hoort dat hard en barsch bescheid,
En zegt bedaard: »*Men kan die moeite sparen;*
»*Het paard hoeft niet ten noodstal ingeleid;*
»*Men kan het werk met minder omslag klaren.*" —

»Zoo, knaap!" herneemt Eloy, van nijd vervuld,
Met wrok in 't hart en bleekheid op de koonen;
»Zoo, knaap! maar zeg, hoe gij dat klaren zult!"
En 't antwoord is: »*Dit, meester! zal ik toonen.*"

Meer spreekt hij niet. De daad volgt op zijn taal;
Met vaste hand heeft hij een mes gegrepen;

Zijn mantelzak verborg dit treflijk staal,
In 't vuur gehard en als een vlijm geslepen.

Hij naakt het ros en ligt het achterbeen,
En buigt de knie, om 't op gemak te schragen;
Het staal scheidt, in één' wenk, 't gelid vaneen,
En ijlings is de hoef ter smids' gedragen.

De blaasbalg gaat; het vuur waakt op; de gloed
Stijgt met den rook; wijd vliegen zij, de vonken;
Het aanbeeld dreunt; de hamer valt met spoed;
Welhaast is elke nagel vastgeklonken.

De jong'ling snelt nu met zijn' ligten last
Naar 't moedig ros, en, weêr het been geheven,
Hecht hij den hoef aan koot en peesknoop vast,
Als waar' hij nooit uit zijn verband gedreven.

Zoo werkt hij voort; maar zwijgende en bedaard.
Welhaast is ook de vierde hoef beslagen;
En nu, daar elk verwonderd op hem staart,
Nu eerst hoort men hem zacht, bescheiden vragen:

»*Nu, meester, spreek! zeg mij uw meening vrij!*
»*'k Heb van mijn werk u thans een proef gegeven;*
»*Die handgreep zet de aloude kunst op zij',*
»*Maar is welligt u onbekend gebleven?*" —

»Mij onbekend?... o neen! ik heb wel meer
»Daarvan gehoord, op reis, in vreemde streken;
»En toch... het nut... ik zeg dit op mijne eer...
»Is, op de proef, mij nog niet klaar gebleken." —

»*'k Beweer niet, dat uw oordeel zich vergist;*
»*'k Wil uw begrip niet laken of bedillen;*
»*Maar als gemak en spoed de zaak beslist,*
»*Dan, meester! zult gij toch niets beters willen?*"

De meester zweeg; maar dacht niet minder na,
Wat hem tot nut en tot gewin kon wezen.
't Gemis van zulk een' leerling waar' hem schâ,
En wat deed hij als mededinger vreezen?

Hij wikt en weegt, wat hem en wat zijn kunst,
Den roem zijns naams door heel Euroop kan schragen;

Het is beslist, hij kan geen hooger gunst
Van 't blind geval of van den hemel vragen.

»Mij rest geen keus; de kans moet niet versmaad!
»Zoo 'k weiger, staat het ergste mij te schromen."
Dus spreekt Eloy — en spoedig volgt de daad;
De jong'ling is als leerling aangenomen.

Reeds trekt hij rond door dorpen en gehucht;
Geen hoefsmid durft hem schier zijn' arbeid toonen;
En voor hem uit verbreidt zich 't goed gerucht,
Dat reeds zijn werk, eer hij 't verrigt, zal kroonen.

---

In 't zuiden steeg de zon ten top;
Een ruiter rijdt het marktveld op,
Van hoofd tot zool in 't staal beslagen;
Maar, schoon een heer 't bevel gewoon,
Thans hoort hem elk bescheiden vragen,
Dat men hem 't huis des hoefsmids toon'.

Al spoedig is zijn wensch voldaan;
Hij vindt Eloy en spreekt hem aan,
Die 't hoofd eerbiedig boog tot groeten:
»Hier, meester, breng ik u mijn ros,
»Een treflijk beest! — aan een der voeten,
»Gij ziet het, raakte een ijzer los.

»Maar spoedig, vriend! en naar mijn' zin;
»Ik stap terwijl de herberg in:
»De reis maakt dorstig, en voorzeker
»Heeft men daar ginds goed bier in 't vat?
»'k Verkwik mij aan een' vollen beker:
»Maar spoedig, meester! rep u wat!"

De meester knikt; de Ridder gaat.
»Ah!" denkt Eloy, »nu weet ik raad;
»Ik heb de kunst goed afgekeken!
»Het zegt niet veel; 't is ligt gedaan;
»Slechts even 't mes wat aangestreken,
»En spoedig dan aan 't werk gegaan!"

Daar scheidt het staal den hoef vaneen.....
Wat is dat?... welk een bang gesteen
Van 't arme dier dringt hem in de ooren!

Wat droef geluid! wat naar geklag!
Dit kwam Eloy toch niet te hooren,
Toen hij, voor 't eerst, de handgreep zag.

En zie! daar treedt de Ridder voor.
De bange klaagtoon trof zijn oor,
En 't ros stond bij hem hoog in waarde.
Maar nu... wat ligt daar aan zijn' voet?
Het edel dier, gestrekt ter aarde,
En spart'lende in een' stroom van bloed!

Straks vliegt hij op den meester los:
»Vervloekt!... verminkt gij dus mijn ros?"
En de ander antwoordt onbewogen:
»Ontrust u niet om 't vreemd geval;
»Gij hebt een nieuwe proef voor oogen,
»Die zeker niet mislukken zal.

»Zie, Ridder! 't ijzer is gereed
»En keurig aan den hoef gesmeed;
»Volg mij!" En beiden staan weêr buiten.
Maar, hoe Eloy ook voegt en past,
De hoef wil aan het been niet sluiten;
Vergeefs!... 't gelid houdt nergens vast!

Dat ziet de meester.... Angst en schrik
Vermeest'ren hem in d'oogenblik.
Het zweet begint hem uit te breken:
Daar, voor hem, krimpt het stervend paard!...
Hoe thans des Ridders toorn ontweken!...
Had hij dat werk toch nooit aanvaard!

Hij staat als aan den grond geboeid;
Zijn boezem kookt, zijn voorhoofd gloeit;
De schand' zijns naams!... zou hij die dragen?...
Neen, liever derft hij 't levenslicht!...
Reeds is zijn hand om 't staal geslagen
En fluks op eigen borst gerigt.

Daar wordt zijn arm met kracht omvat;
En hij, die reddend nader trad,
De jong'ling vraagt, met straffe blikken
En ernstig, dreigend handgebaar:

»*Heeft dan de hel voor u geen schrikken?*
»*O meester! spreek, wat doet gij daar?*"

Geen woord.... Eloy wijst hem op 't paard.
»*En dat was u een zelfmoord waard?*
»*Hoe! waant ge aldus uwe eer te hoeden?*"
Hij zegt het, grijpt den hoef meteen,
Bukt neder, stelpt het hevig bloeden,
En hecht den voet aan 't lijdend been.

Wat wonder! 't ros blikt vrolijk rond;
Het heft zich stijg'rend van den grond,
En krult den staart en schudt de manen,
En briescht en trappelt heen en weêr;
Des Ridders oog schreit vreugdetranen; —
Eloy... hij is Eloy niet meer!

---

Zie! hij is ter werkplaats heengevlogen,
Maar ook weêr ter huisdeur uitgesneld;
Zie! hij keert, den dank der ziel in de oogen
Met een' moker, dien zijn vuist omknelt.

»Stort ter neder, afgoôn van mijn harte!
»Hoogmoed, trotschheid, eerzucht, eigenwaan!
»U te dienen baart slechts angst en smarte;
»O mijn God! hoe zwaar heb ik misdaan!"

Weenend roept hij 't. Naauw heeft hij gesproken,
Hoor! daar dreunt de mokerslag in 't rond;
't Uithangbord is, in een' wenk, verbroken;
't Slaat in splinters neder op den grond.

Nu vertrapt hij letters, bloem en heester
Diep in 't slijk, valt voor den jong'ling neêr,
Buigt het hoofd en roept: »*Gij* zijt de meester!
»Laat *mij* knecht zijn, ja, en *gij* mijn heer!" —

»*Wèl hun, die, in ootmoed, zich verneêren!*
»*'t Ned'rig hart neemt God genadig aan;*
»*Maar wie zich hoogmoedig van Hem keeren,*
»*'t Heilloos kroost der zondaars zal vergaan!*

»*Meester! diep deed u de hoogmoed vallen!*
»*Denk er aan, zoo lang ge in 't stof hier leeft!*
»*Één is Meester*, MEESTER BOVEN ALLEN!
»*Denk*, HIJ *is 't, die u uw schuld vergeeft!*"

Diep dringt zulk een taal Eloy in de ooren;
Hij blikt opwaarts, ziet geen jong'ling meer,
Maar een' Engel; hemelglansen gloren
Van diens aanschijn, en hij stijgt naar hooger spheer.

---

SYMPATHIE.

Den 21sten Maart hield Professor HECKER te *Berlijn* in de Maatschappij van Wetenschappen de laatste voordragt; zij liep over de Sympathie. Eerst verklaarde hij het woord, de werking der zenuwen, die het in de eerste plaats te kennen geeft, en beschreef al de somatisch-psychische betrekkingen, die onder dit begrip kunnen vallen. »Ditmaal," dus ging de spreker voort, »willen wij van de onderscheidene soorten der Sympathie er slechts éene — die der nabootsing — beschouwen. Het zuiverst vertoont zich de trek tot navolging bij de kinderen. In den beginne slechts tot een automatisch reflecteren in staat, gaan vervolgens de kinderen tot het nabootsen over, waardoor zij toonen, dat zij het onderwerp op hunne wijze begrepen hebben; zij teekenen, spelen, zingen en spreken nabootsenderwijs, en maken daarbij zulke snelle vorderingen, dat men te regt gezegd heeft, dat de mensch later nooit zoo veel leert, als hij in zijne kindschheid geleerd heeft. Op de nabootsing van het kind volgt de meer hartstogtelijke, meer ernstige van den knaap en den opwassenden jongeling. Ook deze blijft nog in den kring der natuur, en zelden zijn hare handelingen van genoegzame beduidenis geweest om in de geschiedenis opgenomen te worden. Niettemin heeft de wereldgeschiedenis een voorbeeld van sympathetische nabootsing in jeugdige harten aan te wijzen, waaraan de geschiedschrijvers niet al de oplettendheid gewijd hebben, welke het verdiende — wij meenen de kruistogten der kinderen in de dertiende eeuw. Het was in het jaar 1212, toen in het zuiden van *Frankrijk* de knaap ETIENNE als kruistogtprediker opstond, en in vrome geestdrift eene menigte jonge lieden van zijne jaren met zich

voortsleepte. Deze geestvervoering sloeg als eene aanstekende ziekte voort; de knapen ontvloden hunne ouders, om zich bij de schaar te voegen, die rondom ETIENNE zaamgeschoold was, of wel zij werden van vurig verlangen daarnaar ziek, en de ouders moesten hen laten trekken, wilden zij ze niet zien verkwijnen. Weldra waren er omstreeks 30,000 jonge kruisvaarders bij elkander, en, helaas! nevens hen ook geboefte genoeg, dat bederf in de jonge gemoederen zaaide. Het leger zette zich eindelijk in beweging naar *Marseille*, vastelijk vertrouwende op de woorden van den jongen heilige, die verzekerd had, dat de zee terugwijken en zij droogvoets naar *Palestina* zouden wandelen. Treuriger echter nog, dan te verwachten was, liep door verraad deze kruistogt af. Daar de zee niet terugweek, boden twee *Marseiller* kooplieden aan, de jeugdige kruisvaarders naar *Palestina* te brengen. Op zeven schepen gingen zij onder zeil; twee daarvan leden schipbreuk; de overige liepen in de haven van *Alexandrië* binnen, waar de beide kooplieden deze ongelukkigen als slaven aan de *Sarracenen* verkochten. Ook in *Duitschland* liep een leger van jonge knapen te hoop, zonder dat zij, naar het schijnt, van de onderneming hunner jeugdgenooten in *Frankrijk* bepaalde kennis droegen. In twee heertogten trokken zij de *Alpen* over, bezweken deels onder de moeijelijkheden van dien marsch, deels verdierven zij in tuchteloosheid, of moesten in *Italië* door het doen van knechtsdiensten zich van den hongerdood redden; terwijl het overschot, naar huis gekeerd, met spot en hoon ontvangen werd. Hemel en hel, innig vroom geloof en grove losbandigheid gingen hier nevens elkander; de uitkomst van blinde sympathetische opwekking was het verderf eener edele jeugd. — Historisch gewordene verschijnselen der drift tot nabootsing doen zich later nog verscheidene op. Het heksenwezen in de 15de, 16de, 17de en gedeeltelijk ook nog in de 18de eeuw behoort onder dit gebied. In de *Baskische* provinciën werden, ten tijde van HENDRIK IV, jonge knapen door eene eigenaardige ziekte aangetast. Overluid traden zij met den duivel in gesprek, beweerden door heksen geschaakt en bij den duivel gebragt te zijn, beschreven de dansen, die zij er gezien hadden, de spijzen, die men er hun had voorgezet, enz. De zaak werd geregtelijk onderzocht, en elke vrouw, die door een zeker aantal knapen als heks was aangegeven — daar-

onder ook een zestienjarig meisje — als heks verbrand! De artsen kunnen het tot hunnen roem vermelden, dat zij de eersten geweest zijn, die tegen zoo gruwelijk een bijgeloof opgekomen zijn; theologanten en ten deele ook juristen bragten het in eene soort van stelsel en gaven er als 't ware eene sanctie aan. — Eene andere bekende nabootsingsepidemie is de *tarantula*-dans. Hij duurde drie eeuwen lang in *Italië*, zonder dat men op het denkbeeld kwam, om zich omtrent de werking van den *tarantula*-beet zekerheid te verschaffen. Maar die beet was ook in het geheel niet noodig; muggensteken deden dezelfde dienst, en alleen het zien van den dans was aanstekend. — Zeer zeldzame verschijnselen bragt in *Frankrijk* de *Jansenist* PARIS te weeg, vooral toen hij reeds in het graf lag. Vereerders van den man kregen, wanneer zij zich in bedevaart derwaarts begaven, zenuwtrekkingen en stuipen. Ook hier was het niet noodig, het graf zelf te bezoeken, om in de gewenschte modeverrukking te vervallen; door aarde van hetzelve, welke men naar elders verzond, en door brieven, werd zij in geheel *Frankrijk* voortgeplant, en bewerkte eene menigte wonderdadige genezingen. — Onder de kathegorie der sympathetische nabootsing behoort ook de preekziekte, die zich nu onlangs in *Zweden* vertoond heeft, maar door verstandige geestelijken spoedig genezen is. Over het algemeen zijn zulke epidemiën in den laatsten tijd zeldzamer geworden; zij erlangen ook minder uitgebreidheid en loopen sneller af: Want de mensch is door God tot vrijheid geroepen, onder de heerschappij der zedenwet, en gerust mogen wij ons derhalve aan de troostrijke verwachting overgeven, dat vooruitgaande beschaving hem meer en meer in deze vrijheid en in het beheerschen van redelooze gemoedsaandoeningen bevestigen zal." (*)

(*) 't Is te hopen, en dat alsdan de stelsel-epidemie in ons vaderland — de wijsgeerige zoo wel, als de godgeleerde, of wil men de afscheidings-epidemie — voor die der ware godsdienstigheid en des gezonden verstands moge plaats maken. — *Vert.*

### DE BOHON - UPAS.

DAVIDSON deelt in zijn werk *Trade and Travels in the far East*, omtrent den *Upas*-boom op *Java*, over welken zoo vele verdichtselen en twijfelingen in omloop gebragt zijn, een niet onbelangrijk berigt mede. Zulk een boom (zegt hij) bestaat ontegenzeggelijk op het eiland; maar de vertellingen, dat hij de lucht verscheidene honderd schreden in het rond verpest, zoodat geen vogel hem durft naderen, dat onder zijn lommer alle plantengroei ophoudt, en dat ook de mensch niet ongestraft dien boom nabij kan komen, zijn volstrekt belagchelijk. Om er het dwaze van te bewijzen, klom een mijner vrienden op eenen *Upas*-boom, bragt tusschen deszelfs takken twee uren door, nam er zijn ontbijt en rookte er ettelijke cigaren. Waar is het ondertusschen, dat de boom giftstof bevat, en dat de inboorlingen er een sap uit trekken, waarmede zij de klingen hunner dolken en lansen bestrijken; eene wond, met zulk een wapen toegebragt, is doodelijk. Dit, geloof ik, is de oorsprong van al de fabelsprookjes, die zich over den *Upas*-boom van mond tot mond en van geslacht tot geslacht hebben voortgeplant.

### LESSING'S WRAAK.

LESSING's bitterste vijand, de hoofdpastoor GÖTZE te *Hamburg*, beroemde zich, nimmer die kweekschool des duivels, de komedie, betreden te hebben. Om hem eene poets te spelen, riep LESSING op zekeren avond, bij het uitgaan van den Hamburger schouwburg, zijnen koetsier, met wien hij daaromtrent afspraak gemaakt had, met de woorden: »Hoofdpastoor GÖTZE!" tot zich. Het rijtuig reed voor, LESSING sprong er snel in, en den volgenden dag was half *Hamburg* in opschudding over het berigt, dat de hoofdpastoor in de komedie geweest was.

### HELDENWENSCH.

Na den veldslag bij *Jena* ontmoette BEETHOVEN zijnen vriend KRUMPHOLZ, wien hij veel genegenheid toedroeg, en vroeg

hem als gewoonlijk: »Wat is er nieuws?" KRUMPHOLZ gaf hierop ten antwoord: »Het allernieuwste nieuws is de zoo even aangekomen tijding, dat NAPOLEON wederom eene beslissende overwinning op de *Pruisen* behaald heeft." In geweldige verbittering hernam BEETHOVEN hierop: »Jammer, dat ik de krijgskunst niet zoo goed versta als de muzijk; ik zou hem toch wel overwinnen." (*)

---

### EENE JONGE TOONKUNSTENARES.

Op zekeren ochtend, dus verhaalt een reiziger, bezocht ik te *Londen* mijnen vriend, den Weener walsvorst STRAUSS. Hij had het zeer druk met het in orde brengen van een concert, dat dienzelfden avond gegeven moest worden, toen er zachtkens aan de deur getikt werd. Op onzen roep: binnen! trad een armelijk gekleed man in, die een zeven- of achtjarig meisje aan de hand leidde. — »Heb ik de eer, den Heer STRAUSS te zien?" vroeg hij in gebroken Fransch. — »Hier is hij," zeide ik, op mijnen vriend wijzende. — »Ik had wel een verzoek aan u, Mijnheer," ging de man verlegen voort. »Ik wenschte gaarne, dat gij aan mijn dochtertje hier veroorloven wildet, dezen avond op uw concert te spelen, opdat zij gelegenheid mogt erlangen, zich in het openbaar te laten hooren." — »Het is mij ondoenlijk," antwoordde STRAUSS, wien ik het gesprokene vertolkt had; »ik heb reeds te veel nommers." — »Dat spijt mij," hernam de man langzaam en droevig; »maar hebben de heeren hier ook eenig instrument bij de hand, eene viool, hoe oud zij ook zij?" — »Ja," gaf STRAUSS eenigzins aarzelend ten antwoord, »natuurlijk heb ik mijne viool hier." Met een' lach van medelijden legde hij het instrument in de handen der begeerig daarnaar tastende kleine. Snel drukte deze het aan de kin, sloeg de donkere oogen in de hoogte en begon, zonder lang te stemmen, haar spel. — STRAUSS en ik zagen elkander met gedurig stijgende verbazing aan; de

(*) Dat ook uit de schoone kunsten, met name Dicht- en Toonkunst veelvermogende wapenen kunnen gesmeed worden, hoezeer somwijlen tot heillooze doeleinden gebezigd, hebben o. a. de Dichter en de Componist van den Marseillaanschen marsch bewezen.

vader glimlachte. Toen het meisje geëindigd had, klapten wij in de handen, tot zij ons zeer deden. — »Gij kunt heden avond spelen,'' riep STRAUSS in de hoogste verrukking, »heden avond en elke maal, zoo lang ik op aarde concerten geef. Hoe heet gij, mijn kind?'' — Ik van mijn' kant boog mij neder naar het meisje, nam haar magere handje tusschen mijne twee handen, en vroeg insgelijks, op liefkozenden toon: »Hoe heet gij toch, kleine?'' — »THERESE MILANOLLO,'' gaf zij fluisterend ten antwoord.

---

### SPECULATIE OP ONEERLIJKHEID.

Een jong mensch te *Berlijn*, die onlangs des avonds laat in eene droschke naar zijne kamers reed, herinnerde zich onder weg, dat hij geen geld bij zich had, om den voerman te betalen, en kwam op het volgende middel, om zich uit de verlegenheid te redden. Hij vertelde bij het uitstijgen aan den koetsier, met eene tronie, welke hij zoo veel mogelijk in eene angstige plooi legde, dat hij in het rijtuig twee Friedrichs d'or verloren had, welke hij in den donker niet had kunnen wedervinden; hij verzocht hem dus een oogenblik te willen wachten, tot dat hij licht gehaald zou hebben, om in de droschke te zoeken. Zoo haastig hij kon, sloot hij nu de huisdeur open, maar draalde vervolgens opzettelijk eene wijl, eer hij weder naar buiten kwam. Lang behoefde hij niet te wachten, want spoedig hoorde hij de droschke wegrijden. Terstond snelde hij voor de deur en riep den koetsier achterna; doch deze hield zich doof en reed slechts te harder voort.

---

### ROLWISSELING.

Éens slechts geleidde *hij* zijn vrouw; 't was naar 't altaar:
Sinds wordt hij daagslijks — uit de kroeg — geleid door *haar*.

# MENGELWERK.

## DE INDIËRS.

EENE REDEVOERING,

door

G. H. VAN SENDEN.

Mijne Heeren!

Wanneer hij, die gedreven wordt door de zucht, om hetgeen op aarde gebeurd is voor zich zelven na te gaan en aan anderen te verhalen, dit *volkmatig* doen wil, dan dient hij die natiën, welke in hare daden en lotgevallen de stof tot de algemeene geschiedenis aanbieden, zoo veel mogelijk te rangschikken naar de orde, in welke zij op de lijn des tijds elkander volgen; zijn begin moet dus wezen van dat volk, hetwelk, vroeger dan andere, een maatschappelijk bestaan begonnen, en zich, onder den invloed van hetzelve, ontwikkeld heeft. — Dezen regel in acht nemende, open ik de voorlezingen, welke de volken der oude wereld tot onderwerp hebben, met dat, hetwelk *Indië* bewoonde.

Het bevreemde u geenszins. Immers naar die streken, welke onder de benaming *Indië* toereikend bekend zijn, werden dadelijk reeds onze oogen gewend, toen zij het stampaar van ons geslacht volgden op deszelfs eersten togt, dien het, het paradijs verlatende, ondernam. In diezelfde rigting zagen wij den eenen stam, die zich van het ouderlijk gezin verwijderde, voorttrekken, en den weg nemen naar den verhevenen en wijduitgestrekten bergrug, die in *Middel-Azië* zich verheft.

Inderdaad hadden zij, die daar hunne woonsteden vestigden, eene der meest begunstigde streken van dat werelddeel gekozen. Ten noorden leunt het oude *Indië* aan

ontzaggelijke gebergten, die de Grieken *Paropamisos*, *Emodos* en *Imaos* noemden; diezelfde, welke later, onder den naam van *Himmelaya*, als het hoogste gebergte der oude wereld bekend zijn geworden, verheffende zich die kruinen tot 27,000 voeten boven de zee. Van daar daalt het, als verrukkelijk Alpenland, af naar het zuiden, en vormt verder een breed schiereiland, welks oostelijke en westelijke kusten bespoeld worden door den *Indischen Oceaan*, en aan welks zuidelijke voorgebergte het eiland *Taprobana*, het tegenwoordige *Ceylon*, is gelegen. Ten oosten is *Indië* door de straks genoemde gebergten, waarvan takken aan gene zijde van den *Ganges* zich voortschakelen; beperkt, ten westen rekende men het door de woestijnen van *Baktrië* en *Gedrosië* begrensd. Rivieren doorkronkelen dat land. De voornaamste van dezelve is de *Ganges*. Op den zuidelijken voorketen van de *Himmelaya*, onder den 31 graad noordelijke breedte, neemt hij bij *Deobrag* zijnen oorsprong; als verscheurende bergstroom woelt hij door de rotsen, of tuimelt, in prachtige watervallen, er over henen, zich spoedende, om de groote vlakte, die naar hem de Gangesvlakte genoemd wordt, te bereiken. In zijnen schoot ontvangt hij ontelbare grootere en kleinere wateren, en neemt niet minder dan *elf* belangrijke rivieren op. Hij vormt verscheidene eilanden in zijn midden, en, zich verbindende met eenen stroom, die van het oosten komt, — aan zijnen mond eene Delta, welke niet alleen die des Nijls overtreft, maar ook de grootste op den aardbol is. Hij heeft eenen bogtigen weg van vier honderd twintig mijlen afgelegd, — tredende buiten zijne boorden, het land bevochtigd en deszelfs vruchtbaarheid verhoogd. In breedte en diepte meer op eene landzee dan op eene rivier gelijkende, mag hij eerbied en dankgevoel wekken, en de heilige stroom der *Indiërs* zijn. — Naast hem, den koning der stroomen, verdient de *Indus* genoemd te worden. Zijne wellen liggen noordelijker dan het hemelhooge gebergte, hetwelk den *Ganges* baart; maar terwijl deze zich naar het zuiden, in eene oostelijke rigting, spoedt, wendt zich de *Indus* eerst zuidelijk en breekt

door het *Himmelaya*-gebergte. Hij neemt dan verscheidene rivieren op, onder welke de *Hydaspes*, de *Akesines*, de *Hydraotes* en *Hyphasis*, die komen van het noordoosten. Aldus groeit hij aan tot eenen breeden stroom. Na eenen loop van vier honderd negentig mijlen afgelegd te hebben, stort hij zich in de zee, zijnen mond insgelijks door eene Delta dekkende.

Wanneer men de oppervlakte der aarde, die binnen deze grenzen is gelegen, naar hare grootte schat, dan kan men haar gelijk stellen met die van het werelddeel, dat wij bewonen; wanneer men echter de vruchtbaarheid van haar in aanmerking neemt, dan gaat zij *Europa* verre te boven. Immers het zuidelijkste punt van *Indië*, *Ceylon*, raakt bijna den vijfden graad noordelijke breedte, het gebergte *Himmelaya* wordt van den veertigsten graad doorsneden. Zoo ligt dan *Indië* onder een zoel en helder uitspansel; en heeft, deels door zijne bergruggen, deels door zijne kusten, al de voordeelen van verschillende hemelstreken. De bouw van tarwe en rijst biedt honderdvoudige oogsten, daar rivieren de velden bevruchten, waarin men deze granen zaait. Vlas en boomwol is over geheel *Indië* verspreid; de palm biedt kokosnoten, het riet suiker. Het vaderland der specerijën is *Indië;* kostbaar reukwerk brengt het voort, verfhout en indigo. De zeeën zijn met paarlen en koralen, de bergen met edele gesteenten vervuld, diamant, robijn, onyx. De zijdeworm spint het fijne en glanzige rag voor het zachte weefsel; de olifant biedt ivoor, het bijtje honig. Nuttige dieren, schoon en rijk getooide schepselen leven er in dat land, hetwelk overvloedige middelen oplevert om ze te voeden; maar ook de koningstijger, ook de fiere leeuw hebben er hunne legers; terwijl de krokodil in de wateren, de slang in het geboomte op prooi loeren. Met één woord, *Indië* is een der schoonste en rijkste streken van den aardbol, hetwelk zijnen bewoner alles in overvloed aanbiedt, dat het leven voedt, genot aan de zinnen schenkt en hem de geheele overige wereld kan doen ontberen.

De belangstelling, die dat land voor zich opwekt, kan

ons niet onverschillig doen blijven omtrent deszelfs bewoners. Intusschen zien wij, naar de lotgevallen der oude *Indiërs* onderzoek doende, ons zeer te leur gesteld. De Grieksche en Romeinsche geschiedschrijvers zijn arm aan berigten omtrent dit land, terwijl het weinige, dat zij mededeelen, nog meer van beschrijvenden dan historischen aard is. Immers hetgeen HERODOTUS omtrent *Indië* verhaalt, is niets meer dan hetgeen hij van de *Perzen* hoorde. Het komt hoofdzakelijk daarop neder: dat dieren en planten in *Indië* tot eene ongewone grootte opwassen, dappere volken aldaar wonen; dat sommige stammen van de vischvangst, andere van veeteelt, andere van planten leven. Dat er zijn, die het voor goddeloos houden, iets dat leeft te dooden; doch dat er ook zijn, die het dooden van hunne ouders en kranken in verband brengen met hunne godsdienstige denkwijs. Terwijl de kennis, die de vader der historie onder de Grieken van *Indië* had, zich niet ver over den *Indus* uitstrekte, reikt die van ARRIANUS verder. Hij geeft zeer goed de grenzen op van dat land; hij kent de hoofdrivieren, die er vloeijen; hij gewaagt van eenige natiën en steden aldaar, en deelt omtrent de zeden en inrigtingen niet onbelangrijke berigten mede. Veel verder dan hij, die zijne kennis van *Indië* aan den heêrtogt van ALEXANDER verschuldigd was, brengen latere Grieksche en Romeinsche schrijvers het niet; althans geen hunner biedt ons eene noemenswaardige bijdrage tot de geschiedenis van de bewoners der *Indus*- en *Ganges*-landen. Natuurlijk, dat de verwachting zeer gespannen was, toen, in het laatste vierde gedeelte van de vorige eeuw, Engelsche geleerden een *Aziatisch Genootschap voor Indische oudheden*, te *Calcutta*, oprigtten, aan welks hoofd zich de uitnemende WILLIAM JONES bevond, een man, die tot het doel van zijn leven stelde, het Oosten en het Westen door wederkeerige mededeeling van elkanders letterkunde met den band van geestelijke gemeenschap te omstrengelen. Men vleide zich met de hoop, dat het onderzoek van de letterkundige schatten van het oude *Indië* ook de geheele geschiedenis van hetzelve uit de don-

kerheid zoude doen verrijzen, doch grootendeels te vergeefs. Immers het bleek weldra, dat de geheele oude Indische letterkunde *geene historie* van haar volk, wat zeg ik, dat zij niet eens *jaarboeken* van hetzelve bezat. De oude *Indiër* had geen denkbeeld van historische kunst; hij was ook op zijn standpunt buiten staat iets geschiedkundigs te leveren. Hoe toch zou de Bramin, die op de nare tegenwoordigheid, op de koude wezenlijkheid met verachting en afkeer nederzag, hij, die, in zich zelven terug getrokken, met zijne verbeelding in eene *ideale* wereld leefde, of van den *gulden* tijd droomde, dien zijne godenleer schetste, zich hebben kunnen verledigen, om de staatkundige geschiedenis van de rijken, de daden en lotgevallen van derzelver Vorsten of onderdanen, naar waarheid, te boek te stellen? Alleen ten behoeve van dichterlijke bewerking maakte de oude *Indiër* soms gebruik van het een of ander merkwaardig voorval; doch hij verwerkte dit dan dermate onder eigen willekeurige toevoegselen, dat het hoogst moeijelijk valt, de *historische stof* weder tot hare oorspronkelijke zuiverheid terug te brengen. Zijne geschiedschrijving ontaardt in het wonderdadige, — en zoude zijne jaartelling zich dan niet in eeuwigheden verliezen?

Waar het toch met de geschiedschrijving aldus geschapen staat, kan het met de *Chronologie* onmogelijk gunstig gesteld zijn. De Indische Braminen, die zich met de tijdrekenkunde bemoeid hebben, komen allen daarin overeen, dat zij *vier groote tijdperken* aannemen. Het *eerste* noemen zij het gouden, het *tweede* het zilveren, het *derde* het koperen, het *vierde* het ijzeren tijdvak. Intusschen verschillen zij zeer, niet alleen in de bepaling van de lengte dezer tijdperken, maar ook in de opgave van de daadzaken, welke in dezelve vallen. Daar zijn er toch onder, die duizendtallen millioenen van jaren omsluiten; daar zijn er ook, die, meer bescheiden en gematigd, bij duizenden van jaren geteld worden. Doch het geheele denkbeeld van *vier* tijdperken, in geregelde afdaling van heil en deugd, verraadt reeds denzelfden *dichterlijken* oorsprong, waarvan ook de daadzaken, welke in dezelve begrepen zijn,

blijkbaar kenmerken dragen. Waarschijnlijk zijn het *astronomische* perioden, hoedanige bij meer volken der oude wereld gevonden worden.

Terwijl het zoodanig met het historische en chronologische in de schriften der oude *Indiërs* gesteld is, zoude men ligtelijk er toe komen, om alle waarde aan deze mededeelingen te ontzeggen; men zoude zelfs tot het uiterste kunnen overslaan, en aannemen, dat de *Indiërs* geen oud volk, althans geen van oude tijden herwaarts beschaafd volk geweest zijn. Doch dan zoude men andere getuigen, die voor de oudheid en beschaving van *Indië* met kracht hunne stem verheffen, moeten tegenspreken. Deze getuigen staan voor mijne oogen, *deels* in de overblijfselen der Indische letter- en bouwkunde, *deels* in de kasteninrigting dier natie.

Uit de tijden van ALEXANDER hebben wij de eerste berigten door schrijvers, die geene *Indiërs* waren, omtrent de verdeeling van het volk in zekere kasten of klassen. Zij melden, dat de *Indiërs* in *zeven* kasten verdeeld waren. De eerste, zeggen zij, is die der *Wijsgeeren*, die naar de waardigheid de grootste, doch naar het getal de kleinste is; de tweede is die der *Ephoren*, welke in het land rondreizen en toezigt over verscheidene dingen houden; de derde die der *Raadsheeren*, welke in den raad des Konings zitting hebben, en de hooge overheid uitmaken; de vierde die der *landbouwers*, die het talrijkste, maar vrij van belasting en krijgsdienst zijn; de vijfde klasse is die der *soldaten*, die rijkelijk beloond worden; de zesde wordt door de *kunstenaars*, *handwerkers* en *kooplieden* gevormd; terwijl tot de zevende de *herders* behooren, die niet in vaste huizen, maar beweegbare tenten hun verblijf houden, en tevens jagers zijn. De drie schrijvers, welke deze berigten mededeelen, verschillen eenigzins van elkander, wat de orde betreft, waarin zij de afzonderlijke kasten rangschikken; doch in de hoofdzaak zijn zij eenparig. Zamen echter dwalen zij daarin, dat zij *zeven* kasten aannemen, daar het zeker is, dat er slechts *vier* zoodanige bij de oude *Indiërs* bestonden. Het

waren die der *Braminen* of Priesters, der *Ketri's* of krijgslieden, der *Vaisya's* of handwerkslieden, en der *Sudra's* of dienstbaren. Intusschen konden de vreemden, van welke deze schrijvers hunne berigten ontleenden, zich gemakkelijk vergissen, — gemengde kasten voor zuivere, of onderafdeelingen van kasten voor hoofdverdeelingen aanziende. Dit heeft inderdaad plaats gehad. Immers tot de kaste der *Braminen* behoorden niet alleen de *wijsgeeren*, maar ook de *Ephoren* en *Senatoren*. Die der *krijgslieden*, of de kaste der *Ketri's*, volgde op dezelve in rang; want uit haar werden de vorsten des lands gekozen. De vierde, zesde en zevende kaste maken vereenigd de derde uit, die der *Vaisya's;* want tot haar behoorden niet alleen de kunstenaars, handwerkers en kooplieden, maar ook de herders en landbouwers. De kaste der *Suders* echter schijnt den *Griek*, die deze berigten mededeelde, onbekend te zijn gebleven; althans hij heeft, zoo zij in deze opgaven voorkomt, haar verward met de eerste.

Doch wat hier ook van zij, de kasteninrigting wordt in het oude *Indië*, toen het Westen van dit land kennis ontving, als eene reeds bestaande gevonden. Van waar ontleende zij haren oorsprong? Wanneer wij de Cosmogenie der *Indiërs* raadplegen, dan is de sleutel tot dit raadselachtig verschijnsel gevonden. Immers BIRMA, menschen voortbrengende, schiep uit zijnen mond BRAMA, van welken de Braminen afstammen; uit zijnen regter arm KETRI, den krijgsman, ten einde voor BRAMA, terwijl deze het woord verkondigde, te waken, van welken de Ketri's herkomstig zijn; uit zijne lenden bragt hij eenen derden zoon, VAISYA, voort, ten einde den krijgsman, die den Bramin beschermde, te verzorgen; van dezen ontleent de derde kaste haren oorsprong. Eindelijk riep BIRMA uit zijnen regter voet den vierden zoon, SUDER, in het aanzijn, om al de anderen te dienen.

Intusschen moge de oude *Indiër* zich door dit mythologisch sprookje hebben vergenoegd, wij, M. H., moeten eene andere oplossing hebben, om dit merkwaardig verschijnsel te verklaren. De grond van hetzelve schijnt,

mijns bedunkens, te liggen in *overheersching*. Immers het is opmerkelijk, dat de vierde kaste, die der *Suders*, niet in die verhouding tot de derde staat, waarin deze zich tot de *tweede* bevindt; integendeel is er in het oude *Indië* eene scherpe grenslijn getrokken tusschen de drie eerste kasten en de laatste. Gene maken vereenigd het *heilig* gedeelte der natie uit, die de gewijde boeken mogen lezen, — deze echter is daarvan bij bedreiging der doodstraf uitgesloten; zij ligt bij de anderen in eene diepe laagte van dienstbaarheid en vernedering. In zoodanigen staat kunnen zich de *Suders* onmogelijk bij vrijwillige keus, of alleen door zedelijken invloed bepaald, begeven hebben; zij moeten veeleer daarin door geweld zijn nedergestooten geworden. Niets is natuurlijker, dan aan te nemen, dat de *Suders* in overoude tijden de éénige bewoners van het Indische schiereiland waren; dat zij, die de andere drie kasten uitmaken, met de wapenen in de hand, het schiereiland zijn ingedrongen, deszelfs bevolking overwonnen, zich in dat land gevestigd en de bevolking tot slaven gemaakt hebben, om hun als heeren onderworpen en dienstbaar te wezen.

Op deze wijs is wel de grond ontdekt van het onderscheid tusschen de *vierde* kaste en de drie hoogere, maar de vraag nog onbeantwoord gebleven naar den oorsprong van de drie andere kasten, of, gelijk de *Indiërs* deze noemen, van de Wedergeborenen. Ik meen, Toehoorders! dezen van de *Braminen* te moeten afleiden. Alles draagt er toch blijken van, dat de geheele grondvesting van den Oud-Indischen staat van den Bramin uitging. Als Priester, die godspraken op aarde mededeelde, gaf hij, door goddelijk gezag bekrachtigde, wetten; als Geleerde beschaafde hij het volk. Van zijne tusschenkomst hing bij voortduring de bescherming en zegen af van hoogere wezens, de uitlegging ook en toepassing der wet. Op dit standpunt konden de Braminen niet door anderen verheven zijn; zij zelven moeten zich op zoodanig geplaatst hebben. De kaste der Ketri's werd van hen daargesteld, ten einde het den staat niet aan verdedigers en bestuurders mogt

ontbreken, maar, bij alle vertooning van waardigheid en magt, als eene die aan den invloed der Braminen ondergeschikt was. Van hen ook ging de inrigting uit van eenen *derden* stand, door welken de akker bebouwing, de kunst, het handwerk en de handel beoefening, de veeteelt zorg zouden vinden. De oorspronkelijke zetel van den aldus ingerigten Braminenstaat was in het noordelijke gedeelte van *Indië*, van de bronnen van den *Ganges* af en langs zijne boorden, tot daar, waar andere rivieren zich met hem vereenigen. Daar waren van overoude tijden, daar zijn nog de gedenkteekenen van dit edel geslacht, bij welks nakomelingschap de uitnemendheid van gedaante en schoonheid, van kleur en gelaatstrekken niet geheel is uitgewischt geworden. Van die Alpenlanden daalden de zonen van het gebergte, met hunne gewapende Ketri's, neder, om het zuiden en deszelfs schiereiland te veroveren, hunnen priesterstaat op deze wijs te vergrooten en de bewoners van hetzelve, als eene *vierde* kaste, in diep ondergeschikte betrekking tot de drie andere, te voegen. Hij, die *Indië* doorreist, zal den weg nog kunnen vinden, welken zij op dezen togt gekozen hebben. De hand der Braminen zelve heeft denzelven gekenmerkt door eene reeks van heiligdommen, die zich in eene geregelde orde van het noordelijke hoogland tot aan het voorgebergte van het Indische schiereiland voortschakelt, die zelfs tot de spits van *Ceylon* voortloopt.

Zoo leidt, M. H.! de beschouwing van eene inrigting, die bij het Indische volk van overoude tijden bestond, eigenaardig tot groote daadzaken, die in den voortijd hebben plaats gehad. Maar diezelfde beschouwing zet ook veel waarschijnlijkheid bij aan eene andere gebeurtenis, waarvan al de Oud-Indische schriften gewagen. Gij vermoedt reeds, M. H.! dat ik de hevige worsteling bedoel tusschen de *Braminen* en de *Ketri's*. Wie onzer toch zag niet reeds in, dat de betrekking, waarin beide deze kasten tot elkander geplaatst waren, noodzakelijk tot botsingen moest leiden? Immers zoude wel de Ketri zich op den duur dien staat der afhankelijkheid van den trotschen Bramin

laten welgevallen, hij, die de wapenen voerde? Zonde hij als Koning van een meer of min uitgestrekt rijksgebied aan het snoer van den Priester willen gaan, diens voorschriften, zelfs in zijne leefwijs, volgen en een met purper bekleede knecht van den Bramin willen blijven? Zóó moest het eindelijk tot eene breuke tusschen beide komen, tot eenen openlijken oorlog, in welken de Bramin door zijne persoonlijke dapperheid en zijnen priesterlijken invloed op de Vaisya's en Suders over de Ketri's zegepraalde.

Nog van eenen anderen grooten oorlog maken de poëtisch-historische schriften der Indische letterkunde gewag, van dien, welke in het rijk der *Pandos* gevoerd werd. De epische bewerking van dit onderwerp is eene bijdrage tot de kennis van het oude *Indië*, voor zoo ver dezelve veel licht verspreidt over het bestuur van dat land. Immers de aanleiding tot dezen oorlog was de deeling van een koningrijk. Wij zien daaruit, dat in *Indië* verscheidene rijken konden bestaan en dit land niet door den band van één burgerlijk bestuur, maar slechts door ééne taal en ééne Godsdienst verbonden was. Wij leeren *Indraput*, het latere *Delhi*, als hoofdstad van het rijk der *Pandos*, wij leeren *Hastnapur*, in het rijk van *Magada*, het latere *Bahar*, als hoofdstad van de *Coros*, die tegen de *Pandos* streden, kennen. Daarenboven komen in het verhaal van dien oorlog vele namen van plaatsen en personen voor, ten opzigte van welke het echter altijd moeijelijk is te bepalen, of dezelve historisch, dan mythisch zijn. Intusschen schijnen de heerschers van dat rijk tot 1500 of 2000 jaren vóór CHRISTUS op te klimmen. In een ander oud Indisch werk komt *Oujadhya*, het tegenwoordige *Oude* in het gebied van *Calcutta*, voor, als hoofdstad van eenen der oude staten van *Indië*. Dit rijk zal, omtrent 1000 jaren vóór onze tijdrekening, in verval zijn gekomen, en daarentegen zich dat van *Canoge* toen verheven hebben, waarhenen een der heerschers van *Oujadhya* zijnen rijkszetel verplaatste.

Inderdaad naar mate men, geleid door deze gebrekkige berigten, meer in het donkere rond blijft tasten, betreurt men ook meer de omstandigheid, dat *Indië* zoo

lang buiten aanraking was met de overige wereld, aan welke het, ten tijde van deszelfs bloei, geene behoefte gevoelde. Aldus bleef het, bij gebreke van eigene geschiedschrijving, verstoken van de dienst, die de pen van vreemden ligtelijk zoude geboden hebben. Geen der oud-Aziatische veroveraars waagde het, tot die afgelegene landen, die door bergen omringd of door woestijnen gedekt waren, door te dringen. De *Perzen* stelden zich tevreden, met eenige streken van *Indië*, die aan hun rijk grensden, te veroveren, doch den *Indus* overschreden zij niet.

Eerst de man, die rusteloos en vermetel op de baan der overwinning voortging om aan de einden der aarde de palen van zijne wereldmonarchie te vestigen, ALEXANDER van *Macedonië*, naderde die rivier. De Indische Vorst van *Taxila* onderwierp zich, en ALEXANDER zond hem terug met eenige Grieksche benden, om eene brug over den *Indus* te slaan. Hij zelf drong, worstelende met de bergvolken, voort tot de armen van den *Indus*, de *Euaspla* en den *Choaspes*. Hij overschreed den *Indus* en bereikte de hoofdstad *Taxila*. Verder naar het zuidoosten is nu zijn gang naar de armen, die van daar zich met den *Indus* vereenigen. Hij komt aan den *Hydaspes*. Die is getreden buiten de boorden, de nacht is onstuimig; aan gene zijde wacht hem een vijandelijk heir van 30,000 man voetvolk, van 4000, die te paard strijden; zij zijn gedekt door strijdwagens en olifanten. Doch de *Macedoniër* verdeelt zijn leger aan deze zijde van den stroom, om het aan gene zijde te hereenigen. Voor het beleid en de dapperheid dezer Ketri's was reeds de phalanx der *Macedoniërs* bezweken, toen ALEXANDER, aan de spits zijner ruiters toesnellende, als een stormwind het geboomte, den geheelen linkervleugel der vijandelijke benden brak en velde. Nu is de baan open; alles moet wijken voor den zoon van FILIPPUS. Tot de *Hyphasis* dringt hij door; toen ontrukt zijn eigen leger hem de kroon, die de magt van *Indië* hem niet konde beletten te drukken op zijn hoofd. Daar ligt eene woestijn, elf dagreizen lang, die moet worden doorgetrokken; daar staat aan haar einde het leger der

*Prasiërs*; dat telt 200,000 voetgangers, 20,000 ruiters, 2,000 wagenen en 3,000 olifanten. Het was te veel voor de *Grieken*, reeds op eenen zoo onmetelijken afstand van het land der geboorte verwijderd. Te vergeefs is het, dat ALEXANDER bergen van goud voor hunne oogen doet verrijzen, dat hij de eerzucht kittelt, dat hij bidt en dreigt. Hardnekkig volharden zijne dapperen in de weigering, om verder door te dringen. De held van *Macedonië* moest, zonder zelfs *Palibothra* te hebben gezien, terugkeeren. Hij keerde weder naar den *Indus*. Onder de pracht en het gezang van triumf langs de boorden dezer rivier afdalende, kwam zijn leven bij het stormenderhand innemen van de stad der *Malliërs* in gevaar. Terwijl hij zich daar op nieuw overtuigde van de dapperheid der *Indiërs*, overtuigde hij zich tevens van de wijsheid van derzelver Braminen, die hij ontmoette en met welke hij sprak. Een vierde gedeelte van het Macedonisch leger slechts keerde weder. Doch hoe veel opofferingen deze togt, die een en een half jaar duurde, ook gekost moge hebben, hij deed over de oud-Indische wereld, die in schemering gehuld lag, voor het Westen althans, eenig licht opgaan. Die togt liet daarenboven nog een ander belangrijk gevolg na. Immers ALEXANBER de *Prasiërs* overwonnen hebbende, herstelde den Koning van dat volk, PORUS, en vergrootte diens rijksgebied uit de overwonnen landen. De streken aan den *Indus* gaf hij aan Stadhouders, om ze te besturen. Doch de *Indiërs*, de overheersching der vreemde veroveraars moede, vereenigden zich onder zekeren SADRACOTTUS; zij verdreven de Grieksche Satrapen en ontnamen aan PORUS een gedeelte van zijn rijk. Weldra werd aan den schepter van SADRACOTTUS ook het rijk der *Prasiërs* onderdanig. SELEUCUS NIKATOR, den staat van zaken aldaar willende herstellen, rukte van *Babylon* over *Baktrië* naar *Indië*. Wel mogt het aan de krijgskunde der *Grieken* gelukken, de verbazende overmagt der *Indiërs* te verslaan; doch geenszins het rijk van SADRACOTTUS zelf te vernietigen. Het bleef, gelijk dat van PORUS, voortduren, in betrekking staande met dat

der *Seleuciden;* terwijl verder in het Oosten de *Gangariden* hunne heerschappij tot aan de monden van den *Ganges* uitstrekten. Te lande werd van dien tijd aan een niet onbelangrijke handel met *Indië* gedreven. Vooral haalde men van daar olifanten tot den oorlog. Syrische vloten voeren op den Indischen Oceaan, en de voortbrengsels van *Indië* werden, langs verscheidene wegen, naar het Westen vervoerd. Intusschen moeten wij geenszins denken, dat aan de beide genoemde rijken geheel *Indië* onderworpen was. Het reeds genoemde *Magada*, de aloude hoofdstad van de *Coros*, bleef in eenen onafhankelijken en bloeijenden staat voortduren. Daar regeerde, in de eeuw vóór onze jaartelling, VIKRAMADITYA, een Vorst, in wiens lof zich de *Indiërs* naauwelijks uitputten kunnen. Hij vergrootte zijn rijksgebied door het overwinnend zwaard; hij zegende het door zijnen schepter. Geleerden verzamelde hij aan zijn hof, en zijne gunst lonkte de dichters toe, die zijne grootheid bezongen.

Doch ik zie, dat ik, de lotgevallen van oud-*Indië's* bewoners verhalende, reeds genaderd ben tot het perk, hetwelk gesteld is aan de geschiedenis der *oude wereld.* Fragmenten slechts heb ik kunnen mededeelen, omdat ik niets dan fragmenten vond. Maar rijker oogst wacht ons, volheid zal ons tegenstroomen, wanneer wij de deuren van de oud-Indische letter- en bouwkunde binnentreden.

Het is onmogelijk de letter- en bouwkundige overblijfselen van het oude *Indië* wèl te beschouwen, wanneer men niet de *Godsdienst* kent, die in *Indië* was gevestigd. Daarom zult gij, M. H.! mij wel vergunnen, dat ik u door de heiligdommen van *Indië's* geloof tot *Indië's* beschaving leid.

Al de Godendiensten der oude wereld zijn verbasteringen der vereering van den éénen God, den Schepper en Heer aller dingen; maar die grondslag, hoe diep ligt hij verscholen onder de tempels der afgoden, die menschelijk onverstand en zinnelijkheid op denzelven bouwden! Doch terwijl wij dien goeden grond elders niet dan met moeite ontdekken, springt hij hem, die zijne blikken naar *Indië*

wendt, dadelijk in de oogen. Immers aan het hoofd der Indische Godenleer en Godendienst staat BRAM of BREHM, een almagtig en eeuwig wezen, de oorsprong zijnde van alle dingen, die er bestaan. Het heelal rustte van eeuwigheid in zijnen schoot. Maar hij zelf ontwikkelt het niet uit zich zelven. Dit geschiedt door BIRMA, de alles-scheppende natuur, welke BREHM tot dat einde voortbragt. Deze aanschouwde al de gedaanten, die hij scheppen zoude, in het eeuwig Wezen verzonken liggende, en riep ze daaruit in het aanwezen. Eerst ontstonden aldus de bovenspheren, daarop de aarde. Gelijk BIRMA gene met hoogere geesten liet vervullen, door zijne zonen, zoo ook de aarde door BRAMA, uit wien hij de menschen voortbragt; terwijl hij aan eenen tweeden zoon VISCHNU het onderhoudend, en aan eenen derden SCHIVA het verwoestend vermogen verleende.

Aldus, M. H.! was de Indische Godsdienst wel gegrond op het geloof aan een hoogst volmaakt en eeuwig Wezen, maar ook op eene groote dwaling ten opzigt der betrekking van dat Wezen tot de wereld. Immers, wie ziet het niet? het heelal is niet zijn gewrocht, door almagtigen wil voortgebragt; neen, het is uitvloeisel van hem; gelijk de draad van de spin uitgaat en in de spin terugkeert, is het uit den schoot des Eeuwigen uitgegaan en zal in dien schoot terugkeeren. Het was te verwachten, dat dit idealistisch-pantheïstisch stelsel onder een volk, als de oude *Indiërs*, tot de uitspattingen niet alleen van mystiekerij, maar ook van natuurvereering en veelgodendom leiden moest. Inderdaad had zulks plaats. BREHM en BIRMA, het eeuwig wezen en de alles voortbrengende natuur, traden op den achtergrond; zij maakten plaats voor BRAMA, VISCHNU en SCHIVA. De eerste wordt voorgesteld als wonende aan de oevers van de melkzee, in eenen tempel *Dheira*, waar hij godspraken geeft; maar hij is te verheven, dan dat hij in gedaanten van menschen of dieren zich veranderen zoude. Men beeldt hem af, rustende op eene zwaan en vier aangezigten hebbende, waarmede hij ziet naar al de vier streken des hemels. VISCHNU zetelt te

*Baikunt;* jeugdig is hij en schoon, stralend van licht. Hij heeft vier armen. In den eenen houdt hij eene schelp, in den tweeden eene lotusbloëm, in den derden eenen knods, in den vierden eenen ring. Hij verligchamelijkt zich wanneer hij verschijnt op aarde, en is alsdan vergezeld door zijne gemalin LATCHOMI. SCHIVA daarentegen woont op *Himmelaya's* hoogten. Hij brengt voort en hij verdelgt, en draagt de symbolen van voortteler en verwoester. Zijne kleur is blank; drie oogen heeft hij en vier armen. Hij houdt eenen drietak, die aanwijzen zal, dat hij over drie werelden gebied voert. Zijne echgenoote is PARBUTTI. SCHIVA heeft dikwerf eene ligchamelijke gedaante aangenomen, niet alleen die van menschen, maar ook van dien — Vooral hebben de oude *Indiërs* de *geestenwereld* lijk bevolkt en in vele ordeningen onderscheiden. Daar zijn goede en kwade geesten, vele halve Goden, heilige wezens en heroën. Zij begrijpen de goede geesten onder den naam van *Devas* of *Dews*, die gesteld zijn onder hun hoofd INDRA. Zij zijn AGNIS, JAMAS, SURJAS, WARUNAS, WAJUS, PRITHIVI en SOMAS, verpersoonlijkingen van het firmament, het vuur, de zon, het water, de wind, de aarde en de maan. De afgevallen geesten, die zij *Daints* noemen, houden in de *Patals* of de benedenwereld hun verblijf. Deze laatstgenoemden komen op aarde als zielen van menschen en dieren; doch zelfs zij, die veroordeeld worden om in dieren en planten te wonen, kunnen, na kortere of langere verhuizingen, wanneer zij met gevolg beproefd en gelouterd zijn geworden, in de gemeenschap der Godheid, van welke zij zijn uitgevallen, weder opgenomen worden; zij keeren allen eens tot hunnen oorspronkelijken staat terug.

Het Driegodendom, aldus ontwikkeld en voorgesteld, moest natuurlijk verschillende wijze van vereering te weeg brengen. De denkende en gevoelende Bramin hield zich bij voorkeur aan BRAMA, wiens geliefde telg hij was. Hij vervulde de godsdienstige handelingen en gebruiken, die hem waren voorgeschreven. Hij onderhield de geboden: om de wijzen te eeren door de heilige boeken te lezen, de

Godheid door te offeren, de schimmen der voorvaders door plegtige begrafenis, de menschen door hen te voeden, en de geesten door hun werk te doen. Overigens was zijne Godsdienst eene beschouwelijke en mystieke; in boetdoening en reiniging zocht hij vereeniging met de Godheid en hare gelukzaligheden. Doch anders was het met de groote menigte. Deze koos VISCHNU of SCHIVA. Zij bleef bij de dienst van hen hangen in de symbolen, onder welke de dicht- en beeldhouwkunst de onderhoudende, de voortbrengende; de verwoestende en herstellende krachten hadden voorgesteld. Aldus werd deze dienst niet zelden een Fetisschismus, eene wellustige of bloeddorstige vereering.

Het is waar, dat er meermalen in oud-*Indië* opstonden, die, doordrongen van diep medelijden met ontaarde en ellendige menschen, deze mythologische uitspattingen zochten te keer te gaan. Vooral zijn de pogingen, sedert de zesde eeuw vóór CHRISTUS, daartoe door de Buddaïsten beproefd, in de Godsdienstgeschiedenis van *Indië* vermaard geworden. Zij tasteden het kwaad nabij den wortel aan, willende zij de geheele kastenverdeeling vernietigd en de Veda's verworpen hebben. In plaats daarvan wenschten zij een zuiver Pantheïsmus te stellen, het geloof aan een van eeuwigheid bezield heelal, dat zij achtten, zijne gedaante te hebben ontvangen, zoo als de Indische Cosmogenie luidde. Vandaar, dat zij die reeks van Ondergoden niet verwierpen, ofschoon zij de bloedige en wellustige offers, hun toegebragt, verwerpen. Vandaar, dat zij de *incarnaties* van VISCHNU aannemen en de verhuizing der ziel in dierlijke ligchamen. Vandaar, dat zij, behalve door deugd, ook door *contemplatie* tot kennis van zich zelven en vereeniging met de Godheid wanen te komen. Maar de priester van BUDDA is niet uit erfelijken stand; hij leeft zonder gehuwd te zijn en vereenigt zich gaarne met anderen in kloosters. Natuurlijk, dat de Buddaïsten hevige tegenspraak en geduchten tegenstand vonden; dat al de begunstigde kasten de handen ineen sloegen tegen deze hervormers. Een godsdienstoorlog was hiervan het gevolg, die met de verdrijving van het Buddaïsme uit de

Gangeslanden aan deze zijde van den stroom eindigde, hetwelk nu zijne schuilplaatsen aan gene zijde der rivier en op de eilanden van *Indië* vond, en zich ver over *Azië* verspreidde. Zoo bleef de oud-Indische Godsdienst in al hare verbasteringen bestaan, min geschikt tot het verheven einde, waartoe eene Godsdienst zal strekken, maar toch zeer dienstbaar, om eene letterkunde en beeldhouwkunst, van een oorspronkelijk karakter, te kweeken.

*De letterkundige voortbrengsels* van het oude *Indië* zijn in eene taal geschreven, die men het *Sanscrit* noemt. Wie onzer zoude bij name haar niet kennen, die vooral in onze eeuw het voorwerp is geworden van ingespannen onderzoek, door Engelsche, Fransche, Duitsche en vaderlandsche geleerden ondernomen? Wie zoude niet gehoord hebben van de opmerkelijke overeenkomst, die er tusschen het Sanscrit en de talen, niet alleen de doode der *Grieken* en *Romeinen*, maar ook de nog levende der Westersche volken, gevonden wordt? eene overeenkomst, die te groot is, dan dat zij eene toevallige, eene in het spraakorgaan des menschen gegronde, eene door latere ruiling van woorden te weeg gebragte zijn konde. Wie zoude niet vernomen hebben het gevoelen van velen, die het Sanscrit voor de moeder en al de andere talen voor hare dochters houdt? Doch, wanneer men in de geestdrift, waarin de ontdekking van deze verlorene taal den *Europeër* eigenaardig bragt, te ver ging, zoo maakt men zich toch niet schuldig aan overbodigen lof, door te beweren, »dat het Sanscrit niet zeer verre staat van de eerste taal des menschen, dat zij eene der oudste dochters is van die verloren moeder." Zij draagt alle kenmerken daarvan; zij is rijk daarenboven tot overvloeijens toe; zij is bovenal buigzaam en welluidend; zij is fijn ontwikkeld en van overoude tijden reeds beschaafd geweest. De oude *Indiër* noemt haar de heilige taal; hij beweert, dat zij de taal is, waarin zijne Goden spreken.

De tijd vergunt mij thans niet, deze geroemde eigenschappen nader te ontwikkelen, want de werken, in die

taal eens geschreven, vragen nog eenige oogenblikken onze oplettendheid.

Het oudste geschrift, in het Sanscrit opgesteld, is eene verzameling van boeken, de *Veda's* geheeten. Vier Veda's behelst die verzameling, en elke Veda is op dezelfde wijs ingerigt, bestaande dezelve uit twee afdeelingen, gebeden namelijk en voorschriften. De Veda's werden, naar de *Indiërs* beweren, door BRAMA geopenbaard en door eenen Geleerde, VYASA geheeten, in die orde gerangschikt, waarin zij thans zich nog bevinden. Dat zij niet van ééne hand herkomstig zijn, blijkt uit de namen van verschillende personen, die zij aan het hoofd dragen; dat blijkt ook uit het onderscheid van stijl en taal. Zij zijn ouder, althans gedeeltelijk veel ouder, dan het tijdstip der verzameling, hetwelk, naar gewisse uit- en inwendige kenteekenen, omtrent vijftien honderd jaren vóór CHRISTUS gesteld wordt. De Veda's hebben reeds de geheele kasteninrigting; zij strekken in zoo ver ten bewijze voor de oudheid der Indische natie, welke toen reeds al die veranderingen had doorloopen, van welke die inrigting het gevolg was. In de Veda's ligt de kenbron der priesterlijke Godsdienst, het rigtsnoer van de vereering en het leven der Braminen. De *eerste* Veda bewaart in 10,000 verzen de hymnen, waarmede Indische heiligen uit den voortijd de Godheid loofden, die zij als *zon* en *maan*, als *water* en *vuur*, als *lucht* en *aarde* aanbaden. De *tweede* Veda is meer in ongebonden, dan gebonden stijl geschreven; zij deelt gebeden en voorschriften mede betrekkelijk gaven en offeranden aan de Godheid te brengen, omtrent reukwerk en drankoffer van papaversap. De *derde* Veda daarentegen is grootendeels poëzij; in haar worden wijsgeerige nasporingen over de Godheid, de wording aller dingen uit haar en de terugkeering in haar, gevonden. Nagenoeg gelijksoortig is het met de *vierde* Veda gelegen.

Naast dit zijn Godsdienstboek plaats de oude *Indiër* zijn *wetboek*. Het is jonger dan de Veda's, want deze worden er niet alleen in aangehaald, maar die wetten zijn ook op de Veda's gebouwd. De *Indiër* schrijft ze toe aan MENU,

die ze door openbaring zal ontvangen hebben. Kennelijk echter is het eene verzameling, waarin oude wetten, die lang in werking waren, zijn opgenomen, met toevoeging van latere uitleggingen en gepaste wijzigingen. De zamenvoeging van het een en ander zal, volgens den geleerden JONES, omtrent 1000 jaren vóór CHRISTUS hebben plaats gehad.

Als van lateren tijd herkomstig doen zich de *Purana's* kennen. Zij staan nagenoeg in dezelfde betrekking tot de Veda's, als waarin de Talmud staat tot de oorkonde des O. T., want zij breiden het in de Veda's gestelde uit; zij geven ook nadere vaststellingen en voorschriften. Opmerking verdient het, dat de geheele oud-Indische fabelleer eerst in deze boeken te voorschijn treedt. Zoo zijn de Purana's de kenbronnen der godsdienstige denkwijs en vereering voor het volk geworden, gelijk de Veda's voor de Braminen. De Purana's zijn achttien in getal; de vorm is die van dichterlijke zamenspreking. Zij werden in nog Voorchristelijken tijd opgesteld.

Ofschoon al deze werken meer of min van dichterlijken aard zijn, zoo bevatten zij toch op verre na niet de geheele klassieke poëzij der *Indiërs*. *Oud-Indië* is rijk, zeer rijk in dichterlijke voortbrengsels. Geene soort van poëzij, die het niet beoefende. Daar vindt gij het *lierdicht* in al deszelfs vormen, daar het *drama*, het *heldendicht*, daar ook het *leerdicht*.

Het lierdicht is door de *Indiërs* beoefend als *hymne-lied* en *krijgslied*. De *Engelschen* hebben vertalingen van deze soort van poëzij gegeven. Tot proef verstrekke eene door JONES medegedeelde overzetting van *eenen lofzang ter eere van het hoogste Wezen*, waarin gij de straks medegedeelde pantheïstische gevoelens zult herkennen.

» Geest der Geesten, die door ieder stip van de ruimte en den eindeloozen tijd uitgebreid, zijt verheven boven het bereik der zwoegende gedachte, die den oproer des bajerts in heerlijke orde herschiept, — eer de hemel was, zijt Gij! Alwetende Geest, wiens albesturende magt uit elken zin heldere uitvloeisels doet schitteren, gij die in den

regenboog gloeit, in den waterdrop glinstert, in den bloemknop ons toelacht, en prijkt in de bloem, de kroon der lentepriëelen; die zucht in het koeltje, en kwinkeleert in den gorgel van ieder vogel, welke de bloemrijke lente begroet, of haren roem in zoo menig smeltende toonen vermeldt, terwijl de naijver de stem zijns mededingers bezielt, zoodat rotsen en bosschen weêrgalmen; die in rijken geur uit het zandelboschje ademt, of waar het kostbare muskusdier speelziek in het rond zweeft; die zoete sappen in den vruchttros stooft en met heilzame warmte den smakelijken kruidnagel doordringt. Uw alomtegenwoordige invloed vervult de liefelijke oevers en de groenende heuvels; in de lucht, in de vloeden, in holen en bosschen en vlakten, bezielt uw wil het al, heerscht uw oppermagtige Geest."

Onder de *dramatische* voortbrengselen der Indische poëzij munt de *Sacontala* uit, van welke CALIDAS de dichter is, dien de *Engelschen* den SHAKESPEAR van *Indië* genoemd hebben. Doch terwijl wij nog slechts dit eene stuk van deze soort van dichtkunde kennen, straalt de luister van *Indië's heldendicht* ons in den *Ramajan* en de *Mahabarat* in de oogen. De Ramajan schetst den strijd van VISCHNU, dien hij, in eene zijner verligchamelijkingen, tegen den boozen geest *Ravan* voerde. De Mahabarat heeft tot onderwerp den oorlog tusschen de Koros en Pandos; en ook hier is het weder VISCHNU, die, vermenschelijkt onder den naam van Krisna, de Koros overwint. De dichters, dat ziet gij reeds, M. H.! hebben gebruik gemaakt van de fabelleer, daar zij eene Godheid onder de gedaante van eenen mensch laten optreden; maar het is VISCHNU niet alleen; neen, eene geheele menigte van hoogere wezens, goede en kwade geesten, staat tot hunne dienst, duizenden millioenen van Dews en Daints, met hunne hel en hunnen hemel. Zoo rijk was de Olympus der *Grieken* niet; tot zoo veel verwikkelingen en ontknoopingen vond HOMERUS geene stof! Inderdaad, de Indische heldendichters hebben meesterlijk van de gunst hunner mythologie weten gebruik te maken. Daarenboven

zijn deze heldendichten met de treffendste schilderingen, de schoonste karakters en de roerendste alleenspraken vervuld. Veel onzedelijks moge, zelfs als daad van Godheden, in deze stukken voorkomen, er is van de andere zijde ook weder rein en teeder menschelijk gevoel ten toon gespreid. Zoo spreekt in den *Mahabarat* een door eenen Vorst verstooten meisje, hetwelk, het kind van zijne en hare liefde, een zesjarig knaapje, op de armen, voor hem treedt:

»Waarom, verhevene vorst! gelijk een man van lage geboorte, nu met een stout gelaat gezegd: »ik ken u niet?" Uw hart weet toch wel wat waar en valsch is. Terwijl gij dit pand uwer liefde verwerpt, versmaadt gij immers u zelven! »Ik weet het alleen," dus denkt gij; gij denkt, wanneer het kwaad volbragt is: »niemand weet, dat ik het was." Doch de Goden weten het alles, en uw inwendige mensch; want zon en maan, vuur en licht, en al de hemelen, aarde en zee, de diepte des harten, dag en nacht, en de God des regts zien de daden des menschen. De God des doods wischt daar in den afgrond de zonden uit van hem, wiens albeschouwend gemoed hem zelven niet veroordeelt, doch vernietigt den met zich zelven ontevredenen booswicht. Waarom versmaadt gij dan de getrouwe door u zelven gekozen? Immers de vrouw is de wederhelft des mans, de innigste der vrienden, de bron van alle heil, de wortel, waaruit de man nog redding ontvangt na den dood. Vriendin is zij voor den eenzamen door zoete gesprekken. Sterft de vrouw het eerst, zoo wacht zij ginds den geliefde; doch treft het sterflot den man, zoo volgt zij hem gewillig na. Daarom, o Koning! wordt hoogelijk het echtverbond begeerd, omdat de man zijne gade bezit in deze en de volgende wereld. Is niet de zoon het evenbeeld des mans? Daarom acht de man haar als moeder, die de moeder zijns zoons is. Den vader verheugt het, gelijk de hemel de zaligen verblijdt, wanneer hij in den zoon, uit zijne vrouw geboren, als in den spiegel zijn afbeeldsel ziet. Al wordt de mensch door zielesmart en ziekte gefolterd, hij verheugt

zich over zijne gade, gelijk de bron den versmachtende laaft. Wanneer het kind, dat op den grond heeft gespeeld, nu opstaat en zich windt om de knieën des vaders, o spreek! waar is hooger geluk? En waarom dan versmaadt gij den zoon, die u vol liefde, maar van ter zijde, aanschouwt? Zorgt niet de vogel zelfs voor zijne eijeren, en wacht zich, die niet te verbreken? En gij, die het regt kent, gij verlaat uwen eigenen zoon? Geen zacht gewaad, geene teedere vrouw, geen koele stroom bij zomerbrand streelt het gevoel zoo zeer, als de mollige omhelzing van uw kind. Zie hier den knaap, die op u nederziet, omhels hem!"

Eindelijk is de Indische letterkunde rijk aan *leerdichten* en vooral aan *fabelen*. Deze laatste hebben op het standpunt van het Indisch geloof datgene, hetwelk aan de fabelen van alle andere volken ontbreekt, *waarheid*. Immers een sprekend dier, hetwelk als een wijsgeer of zedemeester redekavelt, welk eene ongerijmdheid! Maar niet aldus in het oog des *Indiërs*. Naar zijn stelsel kunnen zielen van redelijke wezens in dieren en planten wonen, en Godheden zelfs in dieren zich veranderen.

Mij blijft nog over van de *bouwkunde* der *Indiërs* te gewagen, die, gelijk hunne letterkunde, in de naauwste betrekking staat tot de Godsdienst van dit oude volk.

Bouwkundige overblijfsels zijn verspreid door geheel *Indië;* van de *Himmelaya* af tot *Ceylon* toe ziet gij Godentempels. Slechts een klein gedeelte van dezelve zijn zamengevoegd; de meeste zijn rotsen, aan welke de vorm van tempels is gegeven. Te dien einde heeft de oude *Indiër* geheele rotsen van binnen uitgehold, of ze van buiten bewerkt. Eene zoodanige tempelgrot bevindt zich op *Elephantine*, een klein eiland, niet ver van *Bombay*, aan de westkust van *Voor-Indië* gelegen. Zij heeft eene lengte en breedte van 130 voeten, de kapellen en kamers niet medegerekend. De rots is zoo uitgehold, dat een gedeelte, als pilaren, is staan gebleven, ten einde den zwaren granietbrok te torschen. Versierselen zijn, in verheven beeldwerk, bij menigte aangebragt. Aan den ingang tot

dit onderaardsche heiligdom staat een kolossaal borstbeeld met drie hoofden en vier armen; het is, gelijk gij reeds gevoelt, het beeld der Indische *Trimurti*, voorstellende BRAMA, VISCHNU en SCHIVA. Wanneer gij het heiligdom zelf binnentreedt, dan staat BRAMA voor u, de vierhoofdige; dan ook SCHIVA in vele gedaanten. De wanden zijn bedekt met hoog verheven beeldwerk, waartoe de fabelleer van dezen tweeden telg van BIRMA de stof opleverde. De tempel is dus uit eenen tijd, toen VISCHNU nog geene of minder hulde vond. In de nevelen van lang verloopene eeuwen verliest zich zijne stichting.

Ook het eiland *Salsette* vertoont soortgelijk wonder, maar de bouworde is eene andere en de versierselen zijn van die op *Elephantine* zeer verschillend. Hier ziet men eene reeks van onderaardsche Pagoden, waarbij er eene is van *honderd* schreden lang en *veertig* breed, terwijl de gewelfde rots over deze krypte op vierëndertig zuilen rust. Deze merkwaardige tempelgrotten zijn gewijd geweest aan de dienst van BUDDA; aldaar vereenigden zich deze afgescheidenen en vervolgden, om het bezield en eeuwig heelal te vereeren.

Verbazend is de inspanning, groot de kunst geweest die, rotsen uithollende, ze maakte tot tempelen; maar zij verheerlijkte zich niet minder, waar zij aan de rots uitwendig de gedaante van een godsdienstig heiligdom gaf. Een voorbeeld van zulke bewerking leveren de *zeven Pagoden van Mahabalipuram* op. In den eersten opslag waant de reiziger, dat hij eene stad voor zich heeft, doch bij nader onderzoek blijkt, dat menschenhanden eene reeks van ongevormde rotsen tot tempelen gebeiteld hebben. Het geheel is eene grootsche beeldengalerij der Indische Goden, en bestaat uit tafereelen, die het heldendicht *Mahabarat* schetst.

Den ouden *Indiër*, rotsen dwingende om zijne heiligdommen te worden, bleef niets over, dan, door zamenstelling van bouwstoffen, tempelen op te rigten. Ook hierin heeft zijne kennis zich verheerlijkt, ook hierin zijn rijkdom zich ten toon gespreid; en wat hij hier en daar voortreffe-

lijks van dien aard in op zich zelven staande gebouwen vervaardigde, dat vereenigde hij elders, en stelde dus uit heiligdommen *steden* zamen.

Voorzeker, gij zult, Mijne Heeren! de taak, die de Indische kunstenaar te volbrengen had, zwaar achten, toen hij geroepen werd werken te vervaardigen, die de godsdienstige voorstellingen zijner natie zouden uitdrukken. De beeldhouwer moest de natuur verlaten, die gids voor de evenredigheid; de bouwmeester, gelijk hij, het werktuig worden van eene phantasie, die, wild en onbeteugeld, elke wet versmaadt en in het gedrogtelijke zich verliest. En toch ontdekt gij niet zonder aandoening in dien chaos enkele sporen van het natuurlijk gevoel voor schoonheid. Getuige dat de wijze, waarop beeldhouwer en bouwmeester die verbazende lasten doen dragen. Hier zijn het vierkante pilaren, doch die in zuilenkapiteelen eindigen met schoone architraven; elders ziet gij kolossale olifanten, die kennelijk den rug buigen onder het gewigt, waarmede zij beladen worden. En let gij vooral op die gestalten, die het naakte menschelijk ligchaam voorstellen, gij staat verbaasd het weeke van het vleesch in den harden steen te vinden; gij staat getroffen door de juistheid der lijnen, die gij opmerkt. Een harmonisch geheel konde de kunst aan Ganges- en Indusboorden niet daarstellen, maar in de worsteling met de eeuwige wet is zij groot, schoon zij in die worsteling bezwijkt!

De algemeene indruk, waarmede wij van *Indië* scheiden, is die, welke de overtuiging bevestigt, dat wij een volk hebben beschouwd, hetwelk in deszelfs bestaan en beschaving het oudste der wereld is.

Ik heb gezegd.

## HUISELIJK LEVEN IN HET OOSTEN.

(*Vervolg van bl.* 120.)

Het vroegtijdig huwen der knapen is geene der kleinste tegenwerpingen, welke zich tegen het Oostersche stelsel laten inbrengen. Het is iets zeer gewoons, dat men eenen wakkeren knaap, die door zijne gesprekken en gedragingen regt geeft om van hem de schoonste hoop op te vatten, tot het veertiende of vijftiende levensjaar ziet opgroeijen, zonder dat de maatschappelijke gebruiken of liever misbruiken van zijn land eenen schadelijken invloed op zijnen geest of zijn gemoed hebben uitgeoefend. Zoodra nogtans is hij niet in de jongelingsjaren getreden, of de harem zijns vaders doet reeds huwelijksgedachten in hem opwellen; hierbij komt dan nog, dat de moeder haren zoon op alle mogelijke wijzen van de noodwendigheid eener vroegtijdige huwelijksverbindtenis poogt te overtuigen: de zoon stemt natuurlijk hierin met haar overeen, want het is immers eene eer voor ieder mans-persoon, eenen eigenen harem te bezitten, en dus geraakt dan alles weldra in orde, de hoopvolle jongeling huwt, en ontaardt nu weldra in een zelfzuchtig, aan zingenot overgegeven wezen. Niets wordt verzuimd of onbeproefd gelaten, en al wat pracht vermag wordt aangewend, om den harem in een aardsch paradijs te verkeeren; voor alle andere dingen heeft hij geene belangstelling, geen lust, geene liefde meer. In enkele gevallen wordt na weinige jaren het slagtoffer weder nuchteren en verandert zich in een waardig echtgenoot; maar meestal blijft hij zijn leven lang de slaaf zijner eigene zwakheid. Van deze eensklaps plaats grijpende verandering aller vatbaarheden en aanleg kan men zich tenaauwernood een denkbeeld maken. De schranderste knaap verkeert spoedig in een ellendig, dom, tot niets meer deugend wezen. Een doorgaande regel ten minste is het, dat niets van hetgeen, waarop de *knaap* door zijne geestvermogens hoop gaf, door den *man* vervuld wordt. Opmerkelijk b. v. is het, dat vier vijfde deelen der Arabische litteratuur uit niet veel meer dan compilatiën bestaan; terwijl toch de *Arabieren* alwat slechts wetenschap heet zoo snel vatten als eenig ander volk ter wereld. Het talent blijft gewoonlijk bij hen voortduren, maar het genie slechts zelden.

Ondertusschen worden jongens zelden aan meisjes uitgehuwelijkt, die ouder zijn dan zij. Ik ken slechts één geval, waarin een jong man eene vrouw had, die merkelijk bejaarder was dan hij; terwijl daarentegen arme jonge meisjes niet zelden ten huwelijk gegeven worden aan mans, die oud genoeg zijn om hare grootvaders te kunnen heeten. De meeste dezer arme kinderen nemen de haar voorgeslagene mans aan uit eerbied en pligtgevoel jegens hare ouders, welke de keus voor haar gedaan hebben. Ik behoef naauwelijks te zeggen, hoe beklagelijk in de meeste gevallen zulke verbindtenissen zijn! Het geval, waarvan ik hierboven sprak, dat namelijk eene oudere vrouw met een' zeer jongen man getrouwd was, betreft de zuster van een' der grooten van het land. Zij had van haren broeder verlangd, dat hij eenen man voor haar kiezen zou. Hij gaf zijn ongenoegen over dit verzoek te kennen, maar zij bleef bij hem aandringen, tot hij er eindelijk in bewilligde. Kort daarna gaf hij haar te verstaan, dat, zoo zij vast besloten had in het huwelijk te treden, zij dan ook den man zich moest laten welgevallen, dien hij haar aanduidde. Zij bragt evenwel bedenkingen tegen de keus in, misschien omdat de man, dien haar broeder bedoelde, nog zeer jong was; hij gaf hierop ten antwoord, dat hij besloten had, dat zij dezen huwen zou, of niemand. Toen aan den voorgeslagen echtgenoot van de zaak kennis gegeven werd, kon hij natuurlijk niet anders antwoorden, dan dat hij zich voor de hem toegedachte eer tot dank verbonden achtte. Dat hij echter anders dacht dan hij sprak, hiervan kan ieder zich ligtelijk verzekerd houden. Om kort te gaan, zij werden getrouwd; en toen de jonge Bei aan zijne vrouw voorgesteld werd, vond hij eene vrij bejaarde dame, die hem met veel vriendelijkheid ontving, doch hem tevens de verzekering gaf, dat zij hem slechts voor den vorm gehuwd had; zij was, zeide zij, daartoe gedwongen geworden, en, uit aanmerking hunner ongelijkheid in jaren, had zij zich van eene jonge en schoone Abyssinische slavin voorzien, welke hij nu als zijne aanstaande vrouw beschouwen en behandelen mogt; zoodanig ten minste was haar wensch. Hij was onnoozel genoeg, om deze woorden voor goede munt op te nemen, en dat hij geloofde wat hij wenschte zal wel niemand verbazen; want ofschoon het wel hoogst zelden mag voorkomen, dat eene vrouw op deze wijze handelt, zoo scheen zulks toch in dit geval niet

onwaarschijnlijk, daar zij zelve, in vergelijking met de jeugd van haren zoo plotseling erlangden man, van hare jaren gesproken had. Hij nam dus de hem gebodene Abyssinische aan, en zag te laat in, dat alles slechts een plan geweest was, om zijne trouw op de proef te stellen. Van dit oogenblik af aan overhoopte hem de oude onophoudelijk met verwijtingen en spot; en slechts om zich voor de woede van dezen vreeselijken kwelgeest te beveiligen, bragt de jonge man den meesten tijd van zijn leven in zijnen harem door, en liet zich slechts zelden in zijne gewone vertrekken zien.

Een zeer aanmerkelijk nadeel, dat door de harems te weeg gebragt wordt, is de gewoonte, die onder de voorname en invloed hebbende Oosterlingen heerscht, om hunne vrouwelijke bloedverwanten en vrijgelatene slavinnen aan personen verre beneden hunnen rang uit te huwelijken; want de mans, die zich in den beginne door de hun op zulke wijs opgedrongene vrouwen geëerd en op den weg der fortuin gebragt mogen achten, zien gewoonlijk weldra in, dat zij de slagtoffers der vreeselijkste dwingelandij geworden zijn. Die nog aan den verderfelijken invloed dezer inrigting op geheel het staatsleven van het Oosten zou willen twijfelen; die niet gelooven wil, dat, zoo lang een dergelijke toestand duurt, er geene vraag kan zijn van de vrijheid der personen, maar slechts van partij-creaturen, die als een worm het organismus van den staat doorknagen, zoodat hij tenaauwernood zich ontwikkelen, laat staan bloeijen en vrucht geven kan, — die leze en leere het onder anderen in de *Perzische Schetsen* van Sir JOHN MALCOLM. Onbetwistbaar is het, dat de huiselijke en maatschappelijke levenswijze in het Oosten een der grootste van al de hinderpalen is, die den vooruitgang der menschheid aldaar belemmeren en stuiten, en het begin van een vrijer pogen en werken nog in lang niet zal veroorloven.

Niet minder verderfelijk voor het algemeene welzijn, dan de zoo even behandelde betrekking, werkt de bittere tweedragt, die, gelijk ligt te begrijpen is, tusschen de vele kinderen van onderscheidene moeders in den harem ontstaat en naderhand in het openbare leven medegenomen wordt. Dit kwaad heeft men trachten tegen te gaan door aan iedere vrouw afzonderlijke vertrekken toe te wijzen. Maar dit hulpmiddel is van weinig vrucht; immers ontmoeten de kinderen elkander in de gemeenschappelijke salons, op de plaat-

sen en in de tuinen. De moeders zelve wekken en voeden nijd en jaloezij bij hare kinderen, onder welke deze booze neigingen reeds in hunne jongelingsjaren tot doodelijke vijandschap aangroeijen. Slechts *halve* broeders en zusters zijnde, hebben zij niet dezelfde ouders, voor welke zij hunne geschillen zouden kunnen vereffenen, en zoeken derhalve, van wraakzucht ontvlamd, zelven naar eene gelegenheid, om eene wezentlijke of ingebeelde verongelijking hunnen beleediger op de eene of andere wijs betaald te zetten. Ik ken een' grooten harem, waarin zich, van vrouwen en slavinnen, kinderen van elken ouderdom bevinden; eenige der zoons tellen bijna veertig jaren, andere staan nog in de eerste jongelingsjaren, de overige zijn nog knapen. De jongeren leven nog, in volle vrijheid, in den harem van hunnen vader; de overigen echter staan natuurlijk reeds op zichzelven, en al komen zij in het leven zelden bijeen, zoo leveren zij toch het afzigtelijkste voorbeeld van tweedragt, haat en wraakzucht, wanneer nu en dan betrekkingen hen zamenvoeren; nog op dit oogenblik staat het te vreezen, dat uit den toestand van dit eenige gezin, vroeger of later, de bedenkelijkste gevolgen ontstaan zullen.

Het is niet mogelijk, dat in het huis van een' voornamen Oosterling die innige familieband, waarin, gelijk in *Europa*, het leven van elk der leden zijne zaligheid en de staat zijn behoud vindt, op den duur kan bestaan. Regtmatige vrouwen met regtmatige zoons en dochters, slavinnen met onvrije kinderen, gesnedenen, welke de jaloezij des meesters tot wachters van zijnen harem stelt, al deze personen met de hun toekomende of door hen aangematigde regten, met de meest uiteenloopende belangen, begeerten, hartstogten, al deze personen, zeg ik, onder hetzelfde dak — daaruit kan niets goeds voortkomen. De volle uitgestrektheid van dezen toestand zal men eerst dàn eenigermate beseffen, wanneer men bedenkt, dat jaarlijks duizenden van menschen, uit verschillende landen en van verschillende godsdiensten, als slaven aan dit bedorven menschenras worden toegevoerd, om nog gedurig meer tot het omverwerpen aller maatschappelijke orde bij te dragen. In geen huis ontbreekt het aan intriguen en complotten; de heiligste banden der natuur worden verscheurd; dienaren zweeren zaam tegen hunne heeren, kinderen tegen hunne ouders; elke deugd wordt voor eene hersenschim geacht, elke ondeugd vindt een'

vruchtbaren grond, en zelfs het leven der huisgenooten is niet voor elkander veilig. Hoe zich alle betrekkingen onderstboven keeren, hiervan wil ik slechts een flaauw voorbeeld geven, waarvan ik zelve getuige geweest ben.

Eene Turksche vrouw met eenen eenigen zoon was sedert ettelijke jaren weduwe. Onder hare slaven en bedienden bevond zich een knaap, welken zij van zijne vroegste jeugd af aan met veel zorgvuldigheid opgevoed en daarna vrijgelaten had. Hij was met haren zoon opgegroeid, die onder de tegenwoordige regering eenen post van veel gewigt bekleedt en verscheidene talen spreken en schrijven kan. Toen de vrijgelatene vernam, dat zijne weldadige meesteres sedert den dood haars mans in hare omstandigheden zeer achteruit geraakt was, en dat de zoon zijne pligten jegens zijne moeder vergat, zich ook niet verder toelegde op de kundigheden, welke zijn ambt vereischte, zoodat de moeder in haren kommerlijken toestand weinig van hem te hopen had en daarover geheel troosteloos was, koesterde hij dag of nacht geene andere gedachte, dan hoe hij door eigene inspanning dezen treurigen toestand mogt kunnen verbeteren. Derhalve stelde hij al de kracht van zijnen wil te werk, en het gelukte hem, tolk bij eenen man van grooten invloed te worden, die, nadat hij hem twee jaren lang getrouwelijk gediend had, het daarhenen wist te brengen, dat hem onder het staatsbestuur een post met zeer ruime bezolding werd opgedragen. Middelerwijl was de toestand zijner gewezene meesteres gedurig treuriger geworden; haar zoon had haar geheel vergeten; kortom bijna was haar hart gebroken — zie, daar drong, met de vreugde op het aangezigt, haar gewezen slaaf bij haar binnen, wierp zich voor de voeten zijner meesteresse, en smeekte met den levendigsten aandrang, dat zij hem toch de hooge eer mogt gunnen van deel aan zijn geluk te nemen. De arme vrouw bewilligde natuurlijk in dit aanbod. Nu kocht de zich onbeschrijfelijk gelukkig voelende slaaf een huis; onverwijld moest zijne gebiedster het betrekken; en toen hij haar nu onder zijn dak zag, voegde hij er nog deze bede bij, dat hij den naam van meesteres, welken hij haar nog altijd gaf, in dien van moeder veranderen mogt. Sedert is hij in het huwelijk getreden; maar door dezen stap heeft de toestand zijner aangenomene moeder niet in het geringst geleden. Volgens zijnen wensch is zij de opperste heerscheres in het huis ge-

bleven en zal zulks blijven zoo lang zij leeft. Haar eigen zoon heeft nooit weder iets van zich laten hooren.

Komen nu al somwijlen zulke en daarnaar gelijkende trekken voor, zoo mag men daaruit geen gevolg afleiden, hetwelk de afschuwelijkheid van den menschenhandel minder groot zou doen voorkomen, dan zij werkelijk is; een handel, die de teêrste, innigste banden losscheurt en eene onregtmatige, dikwerf tot den dood toe wreedaardige, heerschappij over onze medemenschen invoert. Wel is waar heeft *Engeland* luide zijne stem verheven en zijnen magtigen arm uitgestrekt om de bewoners van *Afrika's* westkust voor slavernij te behoeden; maar nog veel, zeer veel blijft te doen over, alvorens de vrijheid, die weldaad, door God ook voor deze lieden bestemd, heilig en onschendbaar geëerbiedigd worde. Om zich hiervan te overtuigen, behoeft men het oog niet naar *Amerika* te wenden; één blik, op den maatschappelijken toestand van het Oosten geworpen, is genoeg, om de weinig troostrijke zekerheid te verkrijgen, dat de gouden dag, dien de menschenliefde der Europesche vorsten zoo gaarne zou doen aanbreken, nog verre verwijderd is.

Zeker is het, dat velen gewoon zijn, het gezegende van hun vaderland zoo lang te hoog te schatten, tot dat zij door eene reis in vreemde, afgelegene gewesten als met geweld genoodzaakt worden, vergelijkingen te maken. Hetgeen het leven in *Europa* vooruit heeft, ontstaat ontegenzeggelijk meer uit de bewoners dan uit het land. Want zoo de gesteldheid van dit laatste alleen besliste, dan moest juist *Egypte* de gelukkigste plek van geheel de bewoonde aarde wezen. De overmatige hitte van den zomer, de gloeijende winden in het voorjaar en nu en dan eene besmettende ziekte uitgezonderd, is het klimaat van dit land, door allen, die het hebben leeren kennen, voor een der liefelijkste en gezondste der wereld erkend geworden. Zulk eene geregelde wisseling en gang der jaargetijden vindt men nergens elders, en verwoestende natuurverschijnsels, als orkanen en soortgelijke, komen hier zelden voor. Ik kan mij gedurende mijn lang verblijf te *Kaïro* slechts éène, wel is waar sterke, aardbeving herinneren. Het was midden in den nacht, en alles werd plotseling door een' hevigen, van een gedruisch als donder vergezelden schok uit den slaap gewekt. Ons huis kraakte vreeselijk en waggelde heen en weder, alsof het, even als een rijtuig, op veren en riemen gedragen werd.

Sommigen beweren, dat de aardbeving drie minuten lang geduurd heeft; doch, volgens onze waarneming, heeft zij, van het oogenblik toen wij ontwaakten, slechts omtrent vijftig seconden aangehouden. Nooit zal ik de aandoening vergeten, welke ik bij en onmiddellijk na deze aardbeving ondervond. Met angstig verlangen zagen wij den ochtend te gemoet. Wanneer wij aan het gebrekkig zamenstel der meeste huizen te *Kaïro* dachten, vreesden wij, van vele en vreeselijke ongelukken te zullen hooren. De dag brak aan, en, God zij dank! bragt hij geene kwade tijdingen: overal was men er met een' duchtigen schrik afgekomen. Een man en zijne vrouw in onze buurt waren uit een venster der eerste verdieping op de straat gesprongen; doch ook zij waren bijna onbezeerd, en hadden, onder den blooten hemel, in een deken gehuld, het aanbreken van den dag verwacht. Geheele huisgezinnen vloden op de binnenplaatsen hunner woningen, en een *Engelschman* van mijne kennis verloor zijne bezadigdheid zoo geheel, dat hij zich lang nog niet bewust kon worden, of hij zich in *Egypte* of elders bevond.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

---

SCHETSEN VAN LONDEN.

Wanneer men, van het Vaste Land komende, den *Theems* opvaart en *Londen* in het oog krijgt, omgeven door een woud van scheepsmasten, welker takelaadje zich met de gevels der huizen vermengt, en omhuld door eenen nevel van rook, dien de schoorsteenen der stoombooten onophoudelijk uitbraken, schijnt het bij den eersten blik zeer moeijelijk, de groote lijnen van dit perspectief naar eisch te vatten. De reusachtige hoofdstad ligt op eene min of meer golvende vlakte en volgt den door de rivier gevormden boog. Zoo digt dringt de stad zich aan de oevers van haren stroom, dat deze bij vloedtij den voet der gebouwen bespoelt. Andere hoofdsteden, *Parijs*, *Rome*, *Brussel*, omvatten heuvels of hooge gedenkteekenen, rondom welke de huizen zich groeperen, en die als zoo vele rigtstaken (*jalons*) het plan der stad afbakenen. *Londen* bezit noch natuurlijke hoogten, noch uitstekende door menschenhanden gevormde punten. Zondert men de *St. Paulus*-kerk uit, die alleen zich boven

dit doofhof van pannen daken verheft, (*) zoo verkondigt, op eenigen afstand, niets hoegenaamd de pracht en den glans, die eene stad van twee millioenen inwoners, de rijkste en reusachtigste van geheel *Europa*, de metropool van het magtige Britsche rijk, den beschouwer van meer nabij vertoont.

Naar zijn uiterlijk voorkomen zou men zeggen, dat *Londen*, meer dan eenige andere stad, de zetel der democratie moest wezen. Gelijkvormige huizen; straten, die geen onderscheidend kenmerk hebben; weinig of geene paleizen; niet eene enkele woning hooger dan de andere; overal eene regelregte middelmatigheid van architektuur, die men slechts voor eene bevolking van *Chinezen* gepast zou achten. Hierbij komt dan ook nog, dat de onderscheidene wijken van *Londen* niet als deelen van een geheel met elkander verbonden schijnen. Het zijn naast elkander liggende steden, die verschillende bestemmingen vervullen en verschillende behoeften hebben, en die men, als afgelegene landstreken, door middel van omnibus, van stoombooten, of van door de stad gelegde spoorwegen, gelijk die van *Blackwall* en *Greenwich*, onderling verbinden moet. Men begrijpt zeer wel, hoe COBBETT, in zijnen republikeinschen menschenhaat, *Londen* met eenen voortvretenden etterbuil heeft kunnen vergelijken.

Doch treedt men in *Londens* binnendeelen, bestudeert men in hetzelve de hoofdslagaderen des verkeers, alsdan bemerkt men weldra, dat tusschen de onderscheidene wijken der stad eene regelmatige verdeeling van den maatschappelijken arbeid plaats heeft, en orde ontwikkelt zich uit den schoot van dezen schijnbaren chaos.

*Londens* verkeer beweegt zich slechts in eene eenige rigting. Niets, of bijna niets, gaat van het noorden naar het zuiden of van den eenen *Theems*-oever naar den anderen; de stroom van menschen, goederen en bezigheden rolt, evenwijdig met de rivier, van het westen naar het oosten en omgekeerd. Men vindt door berekening, hoeveel vierkante voeten waters in een' gegeven tijdverloop door eene brug vloeijen; kon men de menschen tellen, die, te voet, te paard of met rijtuig, van *Piccadilly* naar de Bank, door het *Strand*, *Cheapside*, *Ludgate*-hill gaan, zoo zou men zeker

(*) Niet ook het *Monument*? Of is dit misschien, om zijne dunte, minder in 't oog vallend?

weinig minder dan 50,000 voorbijgangers in het uur en meer dan een half millioen per dag vinden.

Nadert men *Londen* den *Theems* opwaarts, zoo komt men het eerst aan de dokken, de groote pakhuizen en den *Tower;* dit is het gedeelte der stad, waar zich de voortbrengselen der beide halfronden opeen hoopen en vanwaar zij weder verzonden worden, het krijgsarsenaal en de arsenalen van koophandel en kunstvlijt. Hier kan een schip in weinig uren zijne lading lossen en eene andere innemen. Hier worden de bewijsschriften afgegeven, die de waarde der koopgoederen vertegenwoordigen, die deze waarde beschikbaar en om zoo te spreken tot geld maken, zonder dat een lastig heen en weder slepen van het vertegenwoordigde noodig wordt. In de nabijheid dezer ontzettend groote pakhuizen wonen de matrozen, de havenwerkers, lastdragers, voer- en karrelieden. Een weinig verder stroomopwaarts ligt de *City*, het hart van *Londen*, *Engelands* kantoor, het middenpunt der handelszaken en de zetel van het crediet. Hier komen de kooplieden bijeen, en hier hebben zij de groote instellingen des lands, de bank, de beurs, de munt, het tolhuis, den post, de stedelijke bestuurs-collegiën, de geregtshoven en de gevangenissen in de nabijheid; doch zij bewonen dit doorgangspunt niet, en de eb voert des avonds terug, wat de vloed des ochtends aangebragt had. Nog verder opwaarts betreedt men de straten, waar magazijnen van weeldewaren schitteren, het *Strand*, *Piccadilly*, *Pall-Mall*, *Regent-street*, het kwartier der schouwburgen, der Museën, der logementen, der geriefelijke juffers en der gaauwdieven. Hieraan grenst weder die soort van *Oase*, die door de clubs, de halfvoltooide parlementshuizen, de in *Whitehall* vereenigde hooge staatscollegiën en het oude paleis van *St. James*, waar de tegenwoordige vorsten versmaden hun verblijf te houden, gevormd wordt. Het laatste, in de rigting stroomopwaarts, ontmoet men de stad der aristocratie, het eenige kwartier, waar een fatsoenlijk man kan wonen, het zoogenaamd Westeinde. Deze *fashionable* wijk werd, nog weinige jaren geleden, ten noorden door *Regent-park*, ten westen door *Hyde-park* en ten zuiden door *St. James-park* begrensd. Thans groeit zij, als van uur tot uur, pijlsnel aan. Heide en moeras veranderen zich in straten en pleinen; naauwelijks zijn de plans geteekend, of de huizen rijzen uit den grond, en nog kwalijk volbouwde woningen vinden

huurders en koopers. Men zou bijna zeggen, dat de rijken zich hier vermenigvuldigen als elders de armen. Bijaldien de onderneming van den speculant CUBITT, om in den omtrek van *Vauxhall*-brug 4000 huizen aan te bouwen, den goeden uitslag heeft, dien hij er zich van belooft, zoo zal de wijk der *fashionables* eerlang de geheele ruimte bedekken, die zich aan *Londens* westkant, tusschen den *Theems* en het *Regents*-kanaal, in eene diepte van twee mijlen uitbreidt.

Op deze wijs vormen de stad der dokken en der pakhuizen, de stad der handelszaken, de stad der vermaken en der staatsverhandelingen, en eindelijk de stad der groote wereld de bestanddeelen van deze geweldige opeenhooping van menschen, van dezen *Mammouth* der 19de eeuw. Aan zijne beide uiteinden en zijden heeft het gedrogt nog talrijke uitwassen en aanhangsels; wij behoeven slechts *Greenwich*, *Southwark*, *Chelsea* en de voorsteden in het noordoosten te noemen. Doch al die takken spruiten uit den stam en ontleenen uit hem alleen hun leven. De magt, die *Grootbrittanje* beheerscht, woont aan het eene uiteinde van *Londen;* hare gezamentlijke werking openbaart zich aan het andere. In het Westeinde en in het Oosteinde der stad is geheel het rijk begrepen.

Weinig behoeft men zich dus te verwonderen, dat van de trapsgewijze verbeteringen, welke de hoofdstad van *Grootbrittanje* ondervonden heeft, het beste gedeelte steeds aan de beide uiteinden te beurt gevallen is. Niets evenaart de pracht en voortreffelijke inrigting der dokken, die in het oosten langs den *Theems* zijn aangelegd, om de koopvaardijschepen op te nemen en de rivier zelve voor het verkeer vrij te laten. De *St. Katharinen*-, de *London*-, de Westen de Oostindische dokken hebben meer dan honderd millioenen (Nederlandsch) gekost, maar besparen daarentegen den handel jaarlijks eene som, die op wel niet minder dan twintig tot vijfentwintig millioenen aangeslagen kan worden. De meest gewone zoo wel als de meest kostbare waren liggen hier veilig achter slot, gelijkelijk beschut tegen diefstal en bederf. Bekruipt den handelsvorsten in de *City* de lust, om hunne suiker of koffij in oogenschouw te nemen, zoo brengt hen een op bogen rustende spoorweg in weinig minuten uit de nabijheid der bank naar *Blackwall.* Daar tot het verbinden der beide rivieroevers eene brug, uit hoofde

der drukke scheepvaart, onuitvoerbaar scheen, zoo bouwde eene compagnieschap, even zoo bewonderenswaardig wegens hare volharding als haar ingenieur door zijne ontwerpen, die kolossale *Tunnel*, die thans de drukkingskracht en de woeling des waters onverbroken weêrstaat.

Meer bijzonder en veelvuldiger nogtans is in het westen van *Londen* en in die deelen der stad, welke door de hoogere klassen bewoond worden, de vooruitgang merkbaar. Er is geene stad, waar voor het leven des rijken grootere zorg gedragen of waar aan zijne minste wenschen of grilligheden meer oplettendheid geschonken wordt. Waar vele menschen bijeen zijn, ontstaan bijna altijd smetstoffen, die de gezondheid krenken en den duur des levens verkorten. Om de gegoede klassen in het Westeinde voor dit gevaar te beveiligen, heeft men land en stad onder elkander gemengd, tuinen, parks en velden met de huizen vereenigd. Vier groote parks, eene aaneengeschakelde reeks van groenende grasplekken, digt belommerde boomen en stroomend water vormen de grondlijn dezer bevoorregte stad. Hier vormt en vernieuwt zich de levenslucht, welke de bederf aanbrengende uitwasemingen der plebejische stadsdeelen verdringt. Hier zijn, wat men zoo treffend gezegd heeft, de longen van *Londen*.

Om de parks groeperen zich in deze stadswijk de huizen, straten en pleinen, die op deze wijs even natuurlijk de zuivere lucht naderen, als zekere planten de zon volgen. De straten hebben er eene groote breedte en snijden elkander bijna steeds onder eenen regten hoek. De huizen zijn niet zeer hoog en houden dus noch de zonnestralen af, die de lucht verwarmen, noch de winden, die haar ververschen; menigmaal zijn zij van het voetpad gescheiden door boomen bloempartijen, die van elke stadswoning eene *villa* maken. De opene pleinen kwetsen het oog niet, als te *Parijs*, door de naaktheid harer brandend heete steenplaten, die des winters in het slijk verzinken. Een ruime tuin, door een ijzeren hek omsloten, neemt het midden in van zulk een *square*, en biedt aan het oog een van fraaije boomen omgeven grastapijt, waar de kleine kinderen uit de nabuurschap zich in het eerste loopen oefenen. Vandaar waarschijnlijk de idyllische denkbeelden, die in *Engeland* den geest der jonge meisjes vervullen. Hoe zou het mogelijk zijn, dat zij niet van water, beemd en bosch droomden, daar zij midden

in den boezem van *Londen* deze landtooneelen aanhoudend voor oogen hebben!

In deze woningen, welker weelde niet zoo zeer in schitterend huisraad, als wel in een vrij groot aantal bedienden en eene uiterst gemakkelijke (*confortable*) inrigting bestaat, is alles er op berekend, om den rijke zelfs de kleine onaangenaamheid te besparen, welke oudtijds een gekrenkt rozenblad den *Sybariet* op zijne geurige legerstede veroorzaakte. Straatgeraas stoort hem niet, want de rijtuigen glijden zonder gerucht, op gemacädamiseerde banen, langs zijne deur voorbij. Al wat oog of neus beleedigen kan, is uit de hoofdstraten verwijderd; de stallen liggen in de kleinere straatjes (*lanes*) achter de woonhuizen verborgen; en zoo er al behoeftigen in deze stadswijken wonen, zoo moeten zij, daar men zich hunner schaamt en met hen in geene aanraking wil komen, zich in het achterste gedeelte der steegjes bij de stalknechts en de paarden verscholen houden.

Die niets dan het Westeinde ziet, zal *Londen* zonder bedenken de fraaiste en gezondste stad der wereld noemen. Wanneer men van *Portlund-place* door *Oxford-street* of *Piccadilly* deze stadswijk intreedt, den bewonderenswaardigen straatweg volgende, die aan den eenen kant door de grasbeemden van *Greenpark*, aan den anderen door de digt belommerde lanen van *Hydepark* begrensd wordt, en waar elk uur van den dag de prachtigste equipaadjen, de kostbaarste paarden en schitterendste ruiters elkander kruisen, zoo vraagt men zich, of de Romeinsche heerbanen, die uit de stad der CESARS naar de uiteinden der veroverde wingewesten voerden, wel grootscher kunnen geweest zijn.

Wil men een volledig denkbeeld hebben van de wonderen, welke de hedendaagsche beschaving, uit het stoffelijk oogpunt beschouwd, kan bewerkstelligen, zoo zijn er twee hoekjes op de aarde, die zich daartoe bij voorkeur aan de oplettendheid van den beschouwer laten aanbevelen. Ik meen het *Boulevard des Italiens* te *Parijs* op eenen schoonen avond der maand Mei, wanneer het gas de toiletten in de lanen en de meesterstukken der kunstvlijt in de winkelmagazijnen beschijnt; wanneer de *gouden jeugd* met de houding en gebaren van veroveraars op en neder wandelt, en de equipaadjen der Parijzer geldäristocratie met groot gedruisch naar de beide operahuizen snellen. Of men ga op eenen schoonen achtermiddag van Junij, omstreeks den tijd

wanneer de zaken te *Londen* afgeloopen zijn en vóór het aristocratische etensuur, naar de verzamelplaats der wandelaars op de frischgroene grasplekken van *Hyde-park*. Daar, terwijl de muzijk der garde aria's van ROSSINI en van MEIJERBEER speelt, terwijl de dames hare rijtuigen verlaten, om zich onder de boomen neder te zetten, en de heeren te paard zich in verscheidene rijen voor de barrièren scharen, vindt men alles vereenigd, wat *Engeland* aan de schoonste en fierste ladies, beroemde staatslieden, erfgenamen van voorname huizen en paarden van zuiver volbloedsras bezit. Voor den *Engelschman* bestaat er geen schouwspel, meer geschikt om hem met trotschheid te vervullen.

Doch, helaas! weldra wordt deze trotschheid bitter gedemoedigd, wanneer hij van de hoogten, tot welke de Britsche oligarchie zich verheft, nederdaalt, en het niet versmaadt, zijne oogen weder ter aarde te wenden. *Londen* is inderdaad de stad der contrasten. Naast een' rijkdom, die met alle vergelijking spot, ontdekt men de schrikbarendste armoede; en deze stad, welke de grootsche huizen, de fraaije straten en de groenende *squares* van het Westeinde in zich bevat, omsluit ook in haren boezem half vervallene woonhokken, ongeplaveide modderstraten, zonder verlichting en zonder waterlozing, gangen en achterpleintjes, waaruit noch lucht noch vocht een' uitgang vindt, en verpeste vuilnisholen, welke geen ander volk bewonen zou, en die, ter eere der menschheid zij het gezegd, ook nergens elders gevonden worden.

---

## EVELINA.

(*Verhaal.*)

„EVELINA, zult gij dan nooit leeren, dat fouten van achteloosheid in de gevolgen dikwijls even verderfelijk zijn, als die van opzettelijke kwaadwilligheid?" zeî Mevrouw LINNIS tegen hare bevallige kleindochter, een meisje van dertien jaren, die snikkende over twee vreemde vogeltjes zich heenboog, welke op haren schoot lagen. Eene kleine trilling van een der vleugelen was het eenige bewijs, dat bij een der beide diertjes het leven nog niet geheel was uitgedoofd. Zwijgende sloeg zij het stervende beest gade, bevochtigde

den kleinen bek met water, en poogde het te doen eten van het toebereide voedsel; maar vruchteloos, want bij de poging, om zijn medgezel te bereiken, wiens doodstrijd was geëindigd, liet het zijn kopje zinken en stierf.

Er was een oogenblik van stilte; en Mevrouw LINNIS staarde even treurig op hare kleindochter, als deze op de vogeltjes; het vervolg zal toonen, of het was uit droefheid over het verlies van hare lievelingen, of uit smart, omdat de jaren, in plaats van de fout der kindschheid te verminderen, haar meer deden rijpen.

»Waarlijk, grootmoeder, ik had plan, om ze eten te geven, voordat ik van huis ging; maar JULIA verzekerde mij, dat ze nog geen gebrek zouden hebben, voordat ik terugkwam, en toen wij aan het Museum waren, wilde zij, dat ik met haar zou gaan toeren — het was hare schuld."

»Stil, EVELINA, beschuldig u zelve, gij verdient het, maar doe geene onbillijke verwijten aan anderen. Gij wist, dat deze kleine diertjes aan u toevertrouwd en mij dierbaar waren. Gij hadt zoo vast beloofd, dat gij er alle dagen voor zoudt zorgen; gij scheent u zoo gelukkig te gevoelen in het in u gestelde vertrouwen, dat ik dacht, dat gij, zoo niet om mij genoegen te geven, dan om den wille der overledene, uwe oude gewoonte zoudt hebben overwonnen." En de oude dame veegde den traan af, die haar oog verduisterde. »Arme meid!" ging zij voort, toen zij de toenemende droefheid van EVELINA zag, »laat deze spijt verbetering uitwerken van een kwaad, dat een beter karakter, dan het uwe, zou bederven, en voor anderen en voor u zelve eene overvloedige bron van ellende zou zijn. Hoe dikwijls heb ik u gezegd, dat de helft van uw jeugdig leven voorbijgaat in het opvatten van voornemens, en met berouw, omdat gij ze niet hebt ten uitvoer gebragt!" En zoo sprekende nam zij de kleine schepseltjes uit hare hand en trok het weenende meisje naar zich toe. »Droog uwe oogen, mijn kind, en dank God, dat Hij u zulk eene zachte waarschuwing heeft gegeven. Denk eens, wat gij zoudt hebben moeten gevoelen, indien gij het leven van een mensch op uw geweten hadt gehad, dat van uwe oplettendheid had afgehangen."

»O grootmoeder!"

»En toch zoudt gij geen sterker betuigingen hebben kunnen doen, dan toen ik, op uw dringend verzoek, mijne kleine lievelingen aan uwe zorg vertrouwde. Gij weet, dat

zij door mijne overledene dochter van *Madera* waren meêgebragt, en daarom mij dubbel lief waren. Zie op uw jeugdig leven terug, liefste EVELINA; iedere schaduw, die het heeft verduisterd, kwam van uw doorgaand gebrek. Gij hieldt veel van uwe minne, maar gij steldet het aanzoek uit, dat haar eene toevlugt moest hebben bezorgd op haren ouden dag, en nu is zij met hare toenemende zwakheid schier buiten staat, om haar sober brood te winnen; gij steldet het uit tot morgen en al weêr tot morgen, en de lijst was vol. Indien de liefde en dankbaarheid, die gij haar verschuldigd waart, de verandering niet konden uitwerken in uw karakter, waarmede ik mij vleide, hoe zal ik u thans kunnen vertrouwen?"

»Nimmer, nimmer zult gij het mij weder behoeven te verwijten, beste grootmoeder; schoon gij het mij vergeeft, ik zal het mijzelve niet gemakkelijk vergeven. Ik zal de arme vogels, tot eene herinnering van mijn onvergeeflijk verzuim, bewaren."

»Dat niet; ik zou u geen strenger straf willen opleggen, dan ik zie, dat gij lijdt; maar wanneer gij in de verzoeking komt om het voldoen aan een' of anderen pligt uit te stellen ten wille van genoegen of genot, vergeet dan de les van dezen morgen niet!"

EVELINA was het eenige kind van eenen weduwenaar, wiens onverstandige opvoeding grootelijks had medegewerkt, om een gebrek aan te kweeken, dat, als het vergiftige onkruid, de goede planten begon te verstikken en haar leven met droefheid en berouw te vervullen. Haar karakter, traag, en naar de inspraak van het oogenblik handelende, was aan geenerlei bedwang onderworpen; haar vader, een Engelsch kolonel, bezat denzelfden aard, en zou, zonder de strenge krijgstucht, naar zijne dochter hebben geleken, ja deed dat in alle dingen, die niet in verband stonden met zijn beroep; gaarne wierp hij de pligten van heden van zijne schouders, totdat de opeengestapelde taak van morgen te groot was, om te worden volbragt. Er was weinig in den aristocratischen kolonel, dat hem kon aansporen, om het geluk van zijn kind te bevorderen door het onderdrukken van deze fout. Onbuigzaam op het punt van etiquette en streng waar het geldzaken betrof, zag hij alles over het hoofd, wat niet in het wetboek der eer stond, waardoor hij zich liet regeren en zelf regeerde. Slechts met lange en

bepaalde tusschenpoozen zag Mevrouw LINNIS hare kleindochter, en hoe weinig gelegenheid had zij dan doorgaans, om het sluimerend gevoel op te wekken, dat het toenemend gebrek van haar karakter had moeten te keer gaan! Het ontbrak intusschen EVELINA niet aan warme genegenheid of aan den wensch, om anderen dienst te bewijzen; gaarne wilde zij zich eene opoffering getroosten, om hun geluk te bevorderen; maar deze hoofdneiging, om het op morgen te laten aankomen, dit luisteren naar de verzoeking in plaats van naar de stem van haar eigen hart, werd de kanker van haar gemoed en verhinderde de ontwikkeling van alles, wat goed was.

---

De morgen brak aan over de stille en enge straten van *Parijs;* een voor een verdwenen de lichten, die de tooneelen van vrolijkheid en lichtmisserij hadden aangewezen. De dreunende wielen en de luide stemmen der lakkeijen werden niet meer gehoord, en de dageraad met zijne heldere lichtstrepen schemerde boven de rookelooze schoorsteenen, riep menig nog vermoeid hoofd van de peluw op, en wekte de kinderen des arbeids, om hun dagelijksch brood te gaan zoeken. In eene van de naauwste straten van het *quartier St. Denis* was eene kleine vlieringkamer, waar de lamp het laatste brandde, en waar het vroeg geopende venster bewees, dat de bewoner een van de eersten was, om van het daglicht gebruik te maken tot het beginnen van het bepaalde dagwerk. Het huisraad bestond uit een' kleinen stroozak, twee stoelen en eene tafel, en in eene kleine afgeschoten ruimte een nog eenvoudiger leger en eene kist, die tot voetstuk diende voor een nog onvoltooid marmeren beeld. Het jonge meisje en haar broeder, die dit kleine vertrek bewoonden, hadden reeds hun sober maal gebruikt, en, digt naar het venster gaande, om het volle genot des lichts te hebben, dat nog slechts ten deele hunne nederige woning bestraalde, begonnen zij hunnen dagelijkschen arbeid.

Het jonge meisje boog zich over de tafel henen, waar de kelk en de meeldraden van menige schoone kunstbloem verspreid lagen, die onder hare tengere vingers spoedig weinig minder fraai bloeide, dan de zorgvuldig gekweekte planten in de kleine vaas vóór haar, die zij nog moest namaken, voordat ze verwelkten. De warme tint van haar gelaat en

het zachte, donkere oog duidden aan, dat zij of uit de *Baskische* provinciën of uit *Italië* afkomstig was, hetgeen bevestigd werd door eene kleeding, die in fatsoen en maaksel niet was als die van hare klasse in *Parijs;* haar netgevlochten haar was met eene zilveren naald vastgemaakt, en ofschoon het kleine naauwsluitende roode lijfje zeer afgesleten was, zoo was het hemdje, hetwelk er gedeeltelijk door verborgen was, van eene vlekkelooze zuiverheid, en nooit was er een netter geschoeid voetje geweest, dan onder de zware plooijen van haar kort grijs rokje zigtbaar werd.

Aan hare zijde, omringd van de werktuigen van zijn beroep, stond een jonge beeldhouwer, en bij het zien van de door de zon verbrande wangen en de sterke gelijkenis der gelaatstrekken, kostte het weinig moeite, om in hem den broeder van de jonge *artiste en fleurs* te erkennen. Er was eene uitdrukking van woeste hevigheid in zijn flikkerend oog en gekrulde lip, die veel zachter was bij zijne zuster.

Hij hield een oogenblik op; een plotselinge lichtstraal viel op het kleine beeld, waarvan wij spraken en gaf het eene nieuwe schoonheid, en hij trad een paar schreden achteruit, om het te beschouwen. Het onderwerp was een van die, welke welbekend zijn in de pleisterbeelden, die men dikwijls ziet, JEANNE D'ARC; maar hij had verkozen dit kind des volks in een vroeger tijdvak af te beelden, voordat het zwaard haar gegeven was, toen zij, zeker van hare goddelijke zending, deze nog niet erkend zag door hen, wie zij wilde dienen. Met de vrome uitdrukking van het beeld vereenigde zich de bewustheid, dat aan haar het lot was toevertrouwd van diezelfde lieden, welke met hare geestdrift spotteden. Hare hand rustte op het altaar van ST. CATHARINA, waarop haar bloemenoffer lag, alsof zij van daar sterkte zocht bij haar voornemen; de andere hand, tegen hare borst gedrukt, vereenigde in hare zwijgende taal de vrouwelijke zwakheid met de vaderlandlievende zielsverheffing; het was het beeld des Geloofs, uit de waarheid geboren en de nevelen doorbrekende, die de twijfelzucht heeft doen oprijzen.

»Er is iets in mij, MARIETTA," zeide de jonge beeldhouwer, terwijl hij weder met ijver aan zijn werk ging, »dat mij zegt, dat ik niet onbekend zal sterven. De hoop op roem, schoon gij dien schijnt te verachten, heeft ook vroe-

ger kunstenaars gevormd. Waarom worden er groote daden gedaan, zoo de roem niet den strijd waardig was?"

»Ik noem dat geene groote daden, die de menschen verrigten om de toejuiching hunner natuurgenooten," zeî MARIETTA, terwijl zij rustig van haar werk opzag. »Maar laat ons over dat punt niet twisten; zeg mij alleen, of gij hier gelukkiger zijt, dan in onze nederige woning? — gij in de werkplaats van RICARDO, en ik, met een zekerder debiet voor mijnen handenarbeid, onder hen, die ons kenden als de weezen van arme maar eerlijke ouders, in ons eigen land — onze blaauwe bergen, onze warme hemel en onze gelukkige avondwandelingen met den goeden ouden pastoor! Ach, wat hebben wij bij de verandering gewonnen? Ieder mistrouwt ons, en hoe zuur gewonnen is voor u de roem, waarnaar gij jaagt, zoo wij dien met ons geluk moeten betalen! Deze digte en benaauwde stad, waarin wij opgesloten zijn, drukt mijnen geest ter neder, en het is mij alsof zelfs deze kunstbloemen onder mijne handen verwelken in deze bedompte atmosfeer."

»Stil, MARIETTA, ga naar uwen femelenden pastoor en naar *Italië* terug, zoo gij wilt, en laat mij aan mijn lot over. 't Is zoo, wij zijn zonder vrienden en zonder geld; maar het genie wordt altijd herkend, en zal ons spoedig niet alleen voor onze tegenwoordige behoeften genoeg verschaffen, maar ook genoeg om ons eenmaal naar de schoone velden van *Toskanen* terug te voeren. Ik ben reeds geslaagd; luister: gisteren, toen ik naar de *rue de l'étoile* ging, waar ik den hardvochtigen koopman in marmer wilde smeeken, om mij nog een paar weken uitstel van betaling te geven, had ik mijn marmeren beeld medegenomen. Terwijl ik naar hem stond te wachten, kwamen daar twee jonge dames, de eene een schoon meisje, en bewonderden mijn werk en vroegen naar den prijs; en toen de oudste hare gezellin aanspoorde, om verder te gaan, verzocht de schoone Engelsche dame (want daarvoor houd ik haar) mij in ons Toskaansch, welks gebrokene klanken mij liefelijk waren om hare vriendelijke woorden, om het, als het voltooid was, aan het hotel *Bellincour* te brengen, waar zij het koopen zou."

Een straal van vreugde verhelderde het gelaat van MARIETTA bij het verhaal. »Vergeef mij, beste broeder, dat ik aan uwen goeden uitslag twijfelde; armoede had mijne schatting zelfs van uw genie beneveld. In plaats van een

onzeker verkoopen van deze kunstbloemen voor *herbaria*, die hier zoo weinig op prijs schijnen te worden gesteld, wil ik mijn best nog eens doen, om geregeld en vast werk te verkrijgen bij een der modemagazijnen. Ach, als men het maar eens met mij beproeven wilde! Er zouden zulke bloemen onder mijne handen opgroeijen, dat zij de bloemen van dit noordelijk klimaat zouden te schande maken. En als wij dan genoeg gewonnen hebben, zult gij terug gaan naar *Toskanen;* zeg, is het niet zoo, IPOLYTO?" zeide zij, terwijl zij hare oogen ophief, vochtig van tranen bij de gedachte aan haar eigen land.

»Ja, *sorella mia*," zeide de jonge man, »en nu ziet gij er uit als de MARIETTA van het zonnige zuiden," en hij hield met zijnen arbeid op, om als kunstenaar den vurigen blik en de krachtvolle beweging van zijne zuster gade te slaan. Niet als eene godin zag zij er uit, maar als een kind des volks, waartoe zij behoorde, geadeld door opregte voornemens, maar toch met het merkteeken des lijdens voor hen, die gewoon zijn het stoffelijke van het geestelijke af te zonderen.

De nacht spreidde zijnen sluijer over de vurige *Italianen* met vrolijker hoop voor den dag van morgen, dan zij in den laatsten tijd hadden gekoesterd, als hij, den roem najagende, en beide werkende om hun brood, waarvan ook de geestkracht afhankelijk is, vergaten of niet wisten, dat de argwaan de schreden van den onbekende nasluipt, en dat armoede en verlatenheid misdaden zijn, die niet gemakkelijk worden vergeven. Ofschoon zij te vergeefs zich verzet had tegen het laten varen van hunne kleine, maar zekere winst voor de twijfelachtige uitzigten, die de hoofdstad beloofde, zoo was toch de plaats van MARIETTA, waar IPOLYTO was; zijn lijden te deelen, in zijne gehoopte zegepraal zich te verheugen, hare eigene karige verdiensten bij de zijne te voegen, dat was haar eenig geluk; behalve hem had zij niemand op aarde, die haar liefhad, en waar zou zij gaan?

Op den morgen van den volgenden dag stapte de jonge beeldhouwer met een kloppend hart de *Faubourg St. Germain* door, en werd in de voorkamer gelaten van het salon in het hotel *Bellincour*, waar hij ongeduldig het hem toegezegde gehoor verbeidde. In dat salon zat op eene lage ottomane een bevallig meisje, welks lang blond haar in rijke glinsterende lokken langs haren hals golfde. Haar vader had

haar sedert eenigen tijd toevertrouwd aan de weduwe van eenen ouden vriend, Mevrouw DE BELLINCOUR, die de taak op zich had genomen, om haar in de beste kringen van het vrolijke *Parijs* te introduceeren. Omringd van gekleurde modeplaten, kostbare stoffen en borduursels, zat daar het jonge Engelsche meisje, en naast haar de dochter van hare gastvrouw, EUGÉNIE DE BELLINCOUR, twee jaren ouder dan EVELINA, die bezig was om een passend kostuum te kiezen voor een naderend feest.

»Niets bevalligers kunt gij kiezen, EVELINA, dan dit kostuum; de echtgenoote van uw' eigen koning RICHARD LEEUWENHART. O, vertrouw op den vrouwelijken smaak van BERENGARIA; zij droeg juist het kapsel, dat die zonnige lokken het best deed uitkomen, waarmede zij den leeuw aan hare voeten boeide. Deze kostbare blaauwe stoffaadje, met het zilverdraad door het Oostersche patroon, is voor uw blank vel gemaakt." En zij plooide met bevallige handigheid het prachtige maaksel om het lagchende meisje henen, en trok haar naar een van de groote spiegels, die het vergulde vertrek versierden. »Deze met goud geborduurde sluijer en grootmama's diamanten! Wie zal onze BERENGARIA de loef afsteken?"

Er speelde een glimlach van gestreelde ijdelheid om de lippen van het jonge Engelsche meisje, terwijl zij hare levendige vriendin hare lokken liet wegstrijken en den glinsterenden sluijer rondom hare tengere leest liet plooijen. Ten slotte van de moeijelijke beraadslagingen, die den geheelen morgen hadden geduurd, werd bepaald, dat de beide vriendinnen als Koningin BERENGARIA en als Mevrouw POMPADOUR het prachtige feest in de *Tuileriën* zouden versieren.

Madame DUVAL, de *marchande de modes*, was nog niet vertrokken en voegde er tusschenbeiden een woordje in over het belangrijke vraagstuk omtrent zijde of zilver borduursel, toen de jonge beeldhouwer werd aangedienden. Het borduursel viel uit de hand van het schoone meisje, waarin onze lezers zonder twijfel de EVELINA van vroegere dagen hebben herkend. Maar vijf jaren hadden haar met de innemendste en betooverendste schoonheid toegerust. Een blos overtoog haar gelaat.

»Wacht, wacht eens, Madame DUVAL!" riep zij uit, terwijl deze de kostbare stoffaadje weder opvouwde; »wacht

een oogenblik. Ik kan...." En zij aarzelde. »Ik kan dat kleedje niet nemen; ik had vergeten...."

»Verkiest de dame een ander?" vroeg de altijd gereede modemaakster en haalde de patronen weder voor den dag.

»Neen, ik kan er geen nemen." En met een' noode scheidenden blik legde zij tevens den verleidelijken sluijer af, die nog om haar heen hing.

»Wat overkomt u, *ma belle capricieuse?*" vroeg EUGÉNIE, die meer vermaakt dan verwonderd scheen.

»Wat mij scheelt?" hernam EVELINA op zachter toon. »Ik heb geen gelds genoeg voor beide. Ik had geheel vergeten, dat ik die statuette had gekocht. Het zou wreed zijn, dien armen knaap te leur te stellen." En zij zag om naar den jongen beeldhouwer, die veel te druk bezig was met het zoeken van het beste licht voor zijn werk, om de verwarring op te merken, die hij, zonder het te weten, had veroorzaakt. »Deze schuld had ik reeds gemaakt."

»Welnu, wat zou dat? De man kan wachten."

»Zoudt gij dat niet onbillijk achten, daar hij zeker hard heeft moeten werken om het te voltooijen?"

»Wel mogelijk! Maar het kostuum van BERENGARIA niet te nemen, het blaauw en zilver! *Tu es folle!*" riep het levendige Fransche meisje uit, met eene wanhopige uitdrukking de schouders optrekkende, alsof de mogelijkheid van zulk een denkbeeld haar begrip te boven ging. »Niet naar het bal gaan!"

»Zoo groot een offer had ik geen plan om te brengen," zeide hare schoone gezellin. »Een minder kostbaar kostuum is gemakkelijk te krijgen. Een bloemenmeisje, bij voorbeeld? De bloemen, die ik zou noodig hebben, kon ik van de zuster van den armen jongman koopen." Zoo helder schitterde haar oog bij den voorsmaak van het goede werk, dat ieder onpartijdig aanschouwer zou hebben moeten erkennen, dat juweelen noch zijde noodig waren, om zulk een fraai gelaat te versieren. »Het witte kleedje, dat ik vóór een paar dagen aan had, is nog frisch en nieuw; gij hebt zelve gezegd, dat ik er nooit beter had uitgezien."

»Ge spreekt als iemand, die nog nooit iets van de wereld heeft gezien; een kostuum, dat volmaakt goed is in de *Champs Elysées*, deugt niet voor een bal in de *Tuileriën*."

»Ik ben het met u eens, als we alleen spraken over de

eenvoudigheid; maar het is hier enkel een punt van smaak; de bloemen, sierlijk geschikt en..."

»Gekheid, een roman-idée van uwe gebrekkige opvoeding, *ma chère!* Welk regt kan de rondventende beeldjeskoop op uwe beurs hebben, in vergelijking van uw entree in de wereld overeenkomstig uwen rang? Daarbij, als ge er uw hart op gezet hebt om iets sentimenteels en geks te doen, wat belet n om het te doen zonder zulk eene opoffering?"

»Mijn ruim jaargeld is reeds ten einde, en ik heb al gezondigd op mijn inkomen van het volgende jaar. Gij weet, hoe streng mijn vader is in alle geldzaken; ik durf hem niet meer vragen."

»En zoo zult gij er BERENGARIA per slot aan geven? *Eh bien!* Ge zult de mooije Gravin het hart stelen; ze was van spijt bezweken, als ze u zoo prachtig uitgedost had gezien. Uw flaauw kleedje zal haar verrukken, vooral als zij er kan bijvoegen: »Ik weet, wie nu haar...." Maar doe zoo als gij wilt."

»EVELINA beet zich op de lippen, en de dwaze plagerijen van een ongevoelig meisje deden haar in haar edelmoedig voornemen wankelen. Maar, terwijl wij hier staan te praten, laten wij Mijnheer wachten." En zij wendde zich met eene beleefde buiging tot den jongen beeldhouwer. Hij had zijn werk in het voordeeligste licht geplaatst. Een zonnestraal, die door het rozenzijden gordijn schitterde, dat voor het hooge venster hing, viel op het beeld; hij zelf stond het te bekijken met de zelfvoldoening van den kunstenaar en het genie. De fiere blijdschap, waarmede IPOLYTO den indruk bespeurde, dien zijn werk op EVELINA maakte, stond op zijn bevallig gelaat geteekend; en zoo gaarne wilde hij het laten, waar het zoo goed werd gewaardeerd, dat hij, toen hij den prijs moest noemen, waarvoor hij het wilde geven, eene som noemde verre beneden de waarde, die het als kunststuk had, maar veel te hoog in de oogen van EUGÉNIE, dan dat iemand, die zin had in een kleed van zilverstof, het er voor geven zou zonder stapelgek te zijn.

»Ik zal het houden," zeide EVELINA, blozende bij den strijd tusschen den geest des goeds en des kwaads. »Maar is dit het eenige, wat gij gereed hebt?"

»Ja," hernam IPOLYTO gretig; »maar, zoo gij het mij

vergunt, zal ik het stel voltooijen, dat uit nog twee beelden meer zal bestaan."

Gretig greep EUGÉNIE dit punt aan. »Bestel ze in allen gevalle, EVELINA," zeide zij, en voegde er op fluisterenden toon bij: »Ze zullen wel zoo lang in de maak zijn, dat gij uw jaarlijksch inkomen zult hebben ontvangen."

»Daar had ik niet aan gedacht," hernam EVELINA, haar ter zijde nemende. »Maar het marmer? Hij is zeer arm." Haar oog keek zijdelings van de kostbare stoffaadje naar het hoogroode gelaat van den jongman, en zij weifelde tusschen BERENGARIA's zijden koningstooi en de edelmoedige aandrift van haar hart.

»De helft van hetgeen gij in handen hebt zal voldoende zijn," fluisterde hare vriendin haar in.

»Ik zal ze gaarne van u koopen," zeide EVELINA tegen IPOLYTO. »Ik betaal u intusschen dit nu gedeeltelijk," voegde zij er bij, toen zij den spottenden lach zag, die op EUGÉNIE's gelaat te lezen stond. Met een gezigt, bloedrood van strijdige aandoeningen, stelde zij hem eene somme gelds ter hand, die zij een uur te voren het beneden zich zou hebben gerekend hem aan te bieden.

Zoo er eene schaduw van teleurstelling over zijn voorhoofd toog, het was slechts voor een oogenblik, zeker als hij was, dat, wanneer zijn werk gezien werd door de aanzienlijken en rijken, die het hotel *Bellincour* bezochten, men naar zijne werkplaats zoude stroomen, om JEANNE D'ARC te zien in den tijd van hare gelukkig geslaagde pogingen. Helaas, de arme jongeling. Hij wist niet dat het genie een schild behoeft tegen de wereld; indien het niet door bijkomende omstandigheden wordt beschermd, dan stoot het tegen den slagboom, die de gunst des publieks afsluit. Waar velen falen, slagen enkelen; en vol hoop, gelijk het genie altijd is in zijne eerste vlugt, had hij nog niet geleerd zich boven de pijlen des tegenspoeds te verheffen. Met de kleine vergoeding, die hij ter gedeeltelijke betaling van zijnen arbeid had ontvangen, begaf hij zich terstond naar den koopman in marmer, die hem de stof voor zijn werk op crediet had verschaft, en met niets anders dan een' nieuwen voorraad materiaal keerde hij des avonds naar het kleine vlieringkamertje tot zijne zuster terug, die hem vol hoop verbeidde.

Toen hij zijn bezield verhaal begon, helderde haar gelaat op, maar naarmate hij voortging zonk haar moed, en zij

schudde treurig het hoofd. Zij voelde, dat hunne hulpbronnen bijna geheel opgedroogd waren, en zij waren nog niet verder gevorderd dan toen zij voor het eerst te *Parijs* kwamen; het marmer moest nog op crediet gekocht worden, want de modellen alleen waren afgewerkt, en dit deed haar besluiten om den volgenden morgen meer werk te zoeken, dan het onzekere verkoopen van hare bloemen met nog onzekerder betaling haar verschafte.

De muts opzettende, die lieden van haren stand in haar nieuw vaderland dragen, en den armoedigen mantel omslaande, die het eigenaardige harer dorpskleeding verborg, sloeg zij den weg in naar de straat *St. Honoré*, waar de koningin der hofmodemaaksters, Madame DUVAL, woonde, wel bekend als meer *fleuristes*, *brodeuses* en naaisters werk gevende, dan iemand anders in *Parijs*. Scherp was de onderzoekende blik, waarmede de vreemdelinge werd ontvangen in het benaauwde, slecht geluchte vertrek, waarin zij werd gebragt, om daar te wachten, tot dat zij bij Madame DUVAL zou worden geroepen. Een dertigtal *grisettes* was daar bezig met borduren of naaijen; terwijl eenige weinige, wier voorkomen aanduidde, dat zij tot eene verantwoordelijker taak waren geroepen, diep verzonken waren in de geheimenissen van dat verwonderlijke kunstwerk, een' Franschen dameshoed. Door welke tooverij worden deze bevallige vereenigingen van zijde en kant en bloemen zamengesteld? Het is ons altijd een raadsel gebleven: de kant zoo teer en toch zoo frisch; de bloemen, alsof zij door de hand van eene bevallige toovering in den vroegen morgenstond waren geplukt, en in hare bedauwde liefelijkheid bestemd, om der schoonheid nieuwe bekoringen te leenen!

(*Het vervolg en slot hierna.*)

---

HET SPREEKWOORD: 'T IS EEN PROFEET, DIE BROOD EET, TOEGELICHT DOOR J. P. SPRENGER VAN EYK.

Hoe aangenaam ook de studie onzer *oud-vaderlandsche spreekwoorden* zij, heeft zij dikwijls hare moeijelijkheid, zoo al niet in het juist bepalen van den zin, dan toch in het nasporen van den oorsprong, wanneer die in het donker ligt. Wat dit laatste betreft, zegt men, b. v. in het

gemeene leven, wel eens boertend van iemand, aan wiens woorden, gissingen en voorspellingen men geen geloof hècht: *'t Is een Profeet, die brood eet.* Van waar dit toch? Wat gaf er aanleiding toe? Die vraag kan ik mij niet herinneren ergens beantwoord gevonden te hebben. Wel dacht ik aan de Israëlitische geschiedenis, en giste, dat hetgeheurde met den Profeet, die, naar 1 *Koningen* XIII, tegen het verbod van JEHOVA aan, te *Bethel* brood gegeten (spijs gebruikt) en zich derhalve als geen goed Profeet gedragen had, aanleiding tot het spreekwoord, bij onze, met de Bijbelsche verhalen gemeenzame vaderen, zou gegeven hebben; — maar hier stond tegenover, dat de man, hoe ongehoorzaam dan ook, geen enkel ijdel of onwaar woord hooren liet, zoo als in het spreekwoord van hem, dien men op het oog heeft, wordt voorondersteld. Iets anders en beters trof ik hieromtrent in de gewijde Schriften niet aan; doch toevallig kwam mij eene plaats uit den *Koran* voor, waaruit mij eenig licht opging. Hoofddeel XXV van denzelven, namelijk, worden MUHAMED's tegenstanders en betwijfelaars zijner goddelijke zending voorgesteld te vragen: *Wie is deze Profeet? Hij eet brood* (spijs) *en gaat langs de straten* (als een alledaagsch mensch); *wij zullen hem niet gelooven, zoo geen Engel van den hemel daalt, om met hem te prediken.* Hoe ligt kunnen die eerste woorden (in alle vertalingen dezelfde) onder de *Mahomedanen* in spreekwoordelijk gebruik zijn overgegaan; en wanneer dit, bij onderzoek, blijkt het geval geweest te zijn, dan zal het niemand bevreemden, dat zij door onze zeelieden en landgenooten in de Koloniën, van tijd tot tijd met hen in aanraking, ongevoelig zijn overgenomen, en het spreekwoord alzoo, in den bovengenoemden zin, onder onze oud-vaderlandsche zijne plaats bekomen heeft. Ziedaar eene toelichting, die ik aan beter oordeel onderwerp. Kent men aannemelijker, men bewijze, door de mededeeling, de letterkunde eene dienst.

---

### KINDERTROUW EN VROUWENLIST.

Toen de Graaf van *Argyle* op het kasteel van *Edimburg* gevangen gehouden werd en met elken dag zijn doodvonnis te gemoet zag, gelukte het aan vrouwelijke schranderheid zijne redding te bewerkstelligen. De schoone SOPHIA LIND-

LEY, zijne stiefdochter, had verlof weten te verkrijgen, hem des avonds van den 20sten December voor een uur lang te mogen bezoeken; zij werd door eenen bediende verzeld, die den sleep van haar kleed droeg. Zoodra zij in de kerkerkamer, welke haar vader bewoonde, aangekomen was, moest deze met den bediende snel van kleederen verwisselen en diens pruik opzetten. Na een uurtje vertoevens nam zij onder heete tranen en onophoudelijke omarmingen van haren gewaanden vader afscheid, doch keerde al gedurig en gedurig weder en scheen hem bijna niet te kunnen verlaten; eindelijk trad zij met haren dienaar langzaam naar buiten. De schildwacht aan de ophaalbrug keek haren geleider scherp in het aangezigt, zoodat zij hare list reeds bijna ontdekt waande; maar, snel gevat, rukt zij haren volger den sleep uit de hand, zoodat die in den modder valt, en, schijnbaar vertoornd, slaat zij hem er mede in het aangezigt, terwijl zij hem de woorden toeduwt: »Lompe vlegel, leer eerst den sleep eener dame dragen, eer gij u bij haar verhuurt!" De tronie van den Graaf was, juist wat zij bedoelde, geheel en al met slijk overdekt. Deze omstandigheid en de heftige handelwijs der dame bedrogen den soldaat. Ongehinderd geraakten zij buiten het kasteel, de dame steeg in haar rijtuig, de geredde achterop, en zoo slaagde de vlugt verder volkomen.

---

### IEDER IS ARISTOCRAAT.

Ieder mensch is een geboren aristocraat — zelfs een Negerslaaf! In de zuidelijke staten van *Noord-Amerika*, waar, gelijk men weet, ondanks de algemeene vrijheidsdrift, de slavernij der Negers wettelijk bestaat, hoort men menigmaal den eenen Neger tegen den ander zeggen: »Wilt gij wel eens ruimbaan maken, gij nietswaardige! Geen mensch geeft vijftig dollars voor u, en ik ben duizend waard!"

---

### EEN ORIGINELE VLOEK.

Een der *Bedouïnen*, die zich te *Parijs* hebben opgehouden, en dien onze wijze van groeten, zoo geheel van de zijne verschillende, natuurlijk bevreemden moest, bediende

zich sedert, wanneer hij in toorn geraakte, tegen zijnen beleediger steeds van den vloek: »Moge uwe ziel namaals geene meerdere rust hebben, dan de hoed van eenen *Europeër!*"

---

EENE NIEUWE SOORT VAN BEDEELDEN.

Een Fransch blad werpt de vraag op, of het niet noodig zou zijn, eene soeploods op te rigten voor die arme mans, wier vrouwen haren tijd, in plaats van in huishoudelijk toezigt, voor den schrijflessenaar doorbrengen.

---

MIDDEL TOT BESCHAVING.

In vroegere tijden, (die nu immers gelukkig voorbij zijn?) toen de studenten op de hoogescholen zich door ruwheid van zeden kenmerkten, werd eens in een gezelschap van professoren veel over dit onderwerp gesproken, en een der aanwezigen was van gevoelen, dat, zoo men de studenten meer in het gezelschap van dames noodigde, die ruwheid zich allengskens wel zou afslijpen. »Ik dank hartelijk daarvoor, heer collega!" gaf een ander hoogleeraar ten antwoord; »mijne vronw en mijne dochters zijn geen slijpsteenen."

---

DE ONKUNDIGE LEERMEESTER.

Een knaapje verzocht zijnen vader, hem eenen anderen leermeester te willen geven. »Wat hebt gij dan op uwen tegenwoordigen aan te merken?" vroeg de vader. — »Wel, papa, hij weet niets," antwoordde het zoontje. — »Kind! kind!" zei de vader, »dat is immers niet waar; hoe kunt gij zoo iets beweren?" — »Zeker, papa, zoo is het; want zie, meester vraagt alles eerst aan mij, en dan weet ik het gewoonlijk zelf niet."

---

ANECDOTE UIT HET LEVEN VAN PITT.

Pitt had in zijne jeugd te *Oxford* en wel zeer vlijtig gestudeerd. Toen hij, na zijne verheffing tot eersten minister

van *Grootbrittanje* — ook destijds was hij nog zeer jong — voor de eerste maal de andere der beide oude Engelsche akademiesteden, *Cambridge*, bezocht, stroomde alles toe, om den man, die nu bisdommen en vette praebenden te begeven had, het hof te maken. Overeenkomstig het gebruik, moest hij gedurende zijn verblijf de openbare godsdienstoefening bijwonen. De predikant, een man vol geest en scherpzinnigheid, koos tot zijn' tekst de woorden van JOHANNES VI: 9: *Hier is een jongsken, dat vijf gerstenbrooden heeft en twee vischkens; maar wat zijn deze onder zoo velen?*

---

EENE STEM UIT NOORD-AMERIKA.

(Vrij vertaald uit eene Courant van *Baltimore*, 27 Julij 1846.)

„Bemin en eer, o mensch, de Vrede!"
Dus luidt het Goddelijk bevel,
Die stem der Godsdienst en der Rede,
't Volk, dat haar huldigt, gaat het wél

Maar vreemde woorden zijn gesproken;
De stem van hartstogt werd gehoord,
De liefdewet van God verbroken:
„De Vreê verovren," is het woord.

't Ging uit van twistgezinde rangen,
Die stokers van den oorlogsbrand;
De magtspreuk, gretig opgevangen,
Weérklonk door ons gezegend land.

De reine Vredevlag moest wijken
Voor die van wrevlen Oorlogsgloed;
De zefir blies bij 't nederstrijken,
En toonde ons haar, bevlekt met bloed!

O ijdle waan, die 't Volk betoovert!
Bragt de eerste slag (*) ons ook gewin,
Een Vrede met het zwaard veroverd
Vernedert haar tot een slavin.

IJ.

---

VERSCHIL VAN SMAAK.

„Studeer," sprak A. eens tot zijn' zoon;
„Dan houdt ge een rijk verkeer met de Ouden." —
„Verpligt," was 't antwoord, hoog van toon;
„'k Wil 't liever met de Jongen houden."

(*) In den krijg tegen *Mexico*.

# MENGELWERK.

## REDEVOERING

## OVER

## HET LEVEN VAN PLATO.

Door

DR. D. BURGER, JR.

Sedert, door het herboren worden der oude letteren, een nieuw tijdvak in de verstandsontwikkeling van *Europa* begonnen is, heeft het ook hier te lande niet aan mannen ontbroken, die zich met ijver op de studie der wedergevonden schatten uit de wijsheid der voorgeslachten toelegden. Schier onmetelijk is de voorraad, die ons uit *Rome*, maar vooral uit *Griekenland*, is toegevoerd, en velen kunnen zich te gelijk daarmede bezig houden, zonder op elkanders gebied te treden. Geschiedkundigen, dichters, redenaars, regtsgeleerden, meetkunstenaars, geneeskundigen, natuuronderzoekers, wijsgeeren, allen vinden in de ons nagelaten geschriften veel, dat hunne opmerkzaamheid ten volle waardig is; en, al zijn wij de Ouden in positieve kennis ver vooruit, echter bekleeden ze in de geschiedenis der wetenschappen eene achtbare plaats. Daar nu in de oude letteren zoo vele verschillende vakken behandeld worden, daar verder in de wetenschappelijke ontwikkeling van alle volken, dan eens deze, dan eens die rigting van studie meer dan andere gevolgd wordt, en bij den onderlingen zamenhang der wetenschappen de eene steeds invloed op al de andere heeft, zoo kan het niemand bevreemden, dat ook de keus der Latijnsche of Grieksche schrijvers, die in een of ander tijdperk, bij een of ander volk bijzonder beoefend worden, voor een groot gedeelte afhangt van de rigting, die de andere wetenschappen ne-

men. Dit wordt ook door de ondervinding van onze dagen bevestigd. De studie der wijsbegeerte wordt tegenwoordig vrij wat meer behartigd dan vroeger, en vele beoefenaars van andere vakken gevoelen behoefte aan eene meer of minder naauwkeurige kennis van de verschillende wijsgeerige stelsels. Een gevolg hiervan is, dat ook de studie der Grieksche wijsbegeerte in ons land weder is aangewakkerd, en reeds verscheidene werken tot opheldering van verschillende deelen dier wijsbegeerte alhier zijn uitgegeven. Dit streven naar meerdere bekendheid met hetgeen de *Grieken* in dit vak van studie hebben geleverd steunt op de volgende gronden. Vooreerst is de waarheid onafhankelijk van tijd en plaats, en of zij door *Grieken* of *Romeinen*, *Duitschers* of *Nederlanders*, menschen uit verloopene eeuwen of tijdgenooten gevonden is, doet tot hare waarde niets toe of af. Verder munt de Grieksche wijsbegeerte uit door helderheid, en in vele werken door sierlijkheid van behandeling, terwijl tevens de geest van opmerken, die de *Grieken* in zoo hooge mate bezaten, aan hunne geschriften eene eigenaardige natuurlijkheid en aantrekkelijkheid bijzet. Daarenboven is de Grieksche wijsbegeerte niet onder den invloed eener geopenbaarde Godsdienst ontkiemd, en geeft dus een aanschouwelijk toonbeeld van hetgeen de menschelijke geest door eigen krachten kan tot stand brengen. Eindelijk is de Grieksche wijsbegeerte een gesloten geheel, dat wij in zijn ontstaan, opgroeijen, bloeijen, afnemen en versterven van trap tot trap kunnen nagaan, hetgeen een allerleerzaamst schouwspel is voor allen, die roeping gevoelen, om aan de ontwikkeling der hedendaagsche wijsbegeerte mede te werken.

Onder de uitstekende vernuften, die den bloei der Grieksche wijsbegeerte veroorzaakten, bekleedt PLATO eene der aanzienlijkste plaatsen. Daarom is, zoodra de Grieksche wijsbegeerte ergens beoefend wordt, vooral hij het voorwerp der algemeene belangstelling. Dit voorregt is gegrond in de verhevene schoonheid zijner leer, in de sierlijkheid en zuiverheid zijner schrijfwijze, en in de bewaring zijner geschriften, die, hoeveel anders uit de oudheid is ver-

loren gegaan, zonder eenig verlies tot ons zijn overgebragt.

De bewondering van PLATO's uitstekende verdiensten heeft vóór eenige jaren den zaligen SCHLEIERMACHER bewogen, om al PLATO's werken in eene Duitsche vertaling voor zijne landgenooten toegankelijk te maken; welk voorbeeld door den beroemden Franschen wijsgeer COUSIN is nagevolgd, zoodat PLATO nu geheel in het Fransch en Duitsch is overgezet. Ook onze letterkundigen hebben zich hier niet onbetuigd gelaten; en deels door het verklaren van PLATO's geschriften, deels door het uiteenzetten zijner denkbeelden hebben WYTTENBACH, VAN HEUSDE en anderen PLATO aan de *Nederlanders* bekend gemaakt. Ook het vertalen zijner werken is alhier begonnen, en nog onlangs zijn een paar zijner geschriften in een Hollandsch gewaad verschenen. Dit alles in aanmerking nemende, scheen het mij niet ongepast, de mij hier verleende spreekbeurt te gebruiken, om u eenigzins nader met PLATO bekend te maken. Ik zal echter niet PLATO's stelsel voor u ontvouwen, daar dit onderwerp minder voor eene redevoering geschikt is, maar u eenige bijzonderheden uit zijnen levensloop mededeelen, daar PLATO's leven moet gekend worden, om een juist denkbeeld van zijne leer te bekomen. Daartoe verzoek ik uwe goedgunstige aandacht.

Om met meer gemak onze stof te overzien, en orde in onze behandeling te brengen, zal ik dezelve in drie deelen splitsen, die door PLATO's levensloop van zelf worden aan de hand gegeven. Wij zullen PLATO beschouwen

1. Vóór hij zich op de wijsbegeerte toelegde.
2. Gedurende zijne wijsgeerige studiën.
3. Op zijne loopbaan als wijsgeer.

1. PLATO werd geboren in het jaar 429 vóór onze tijdrekening, te *Athene*, uit ARISTO en PERICTIONE. Deze bijzonderheden zijn meer dan eene bloote opgave van getallen en namen, geschikt om aan de nieuwsgierigheid te voldoen. Dit zal terstond blijken, wanneer wij dezelve wat naauwkeuriger beschouwen.

Het jaar van PLATO's geboorte was dat van PERICLES' dood. PERICLES, die door sommigen gedeeltelijk te regt

met onzen JAN DE WIT vergeleken wordt, had door zijne raadgevingen en zijn beleid *Athene* tot deszelfs hoogste toppunt van magt en luister opgevoerd; waarop het als beheerscheres der zee eene uitgestrekte heerschappij over de eilanden en kusten van den Griekschen Archipel bezat, door de voortreffelijkste voortbrengselen van bouw-, beeldhouw- en schilderkunst was opgeluisterd, en door hare feesten de tooneelpoëzij in het aanzijn riep, en zoodanig liet ontwikkelen, dat hare dichters in het hooge treurspel nimmer overtroffen zijn; terwijl hare volksvergaderingen aan de redenaars eene heerlijke oefenschool verschaften, en stukken van welsprekendheid deden ontstaan, die ons nog tegenwoordig verrukken. Onder de middelen, die PERICLES tot het bereiken van dat doel had gebezigd, was ook het bevorderen van de ontwikkeling der volksregering, die in *Athene* eene vrijheid daarstelde, zoo als misschien nimmer of nergens in zulk eene mate aanschouwd is. Hierdoor werd de veelzijdige ontwikkeling van de talenten der *Atheners* niet weinig bevorderd; maar hiermede was tevens de grond voor *Athene's* verval gelegd; en toen de pest PERICLES wegraapte, en met hem de eenige was gevallen, die zonder eigenlijke magt, alleen door het overwigt van zijnen geest, de *Atheners* leiden kon, sloeg de vrijheid in losbandigheid over, en de volksregering werd oppergezag ja dwingelandij der menigte; die, zelve niet in staat de juiste maatregelen te bedenken, ten prooi verstrekte aan elk, die haar wist te vleijen. Deze toestand van *Athene* is door PLATO zeer juist afgeschilderd, waar hij in zijne boeken over den staat van de volksregering handelt. Hij zegt daar het volgende: »Die onder eene volksregering »leven zijn vrij, en de staat is vol vrijheid en vrijmoedig»heid, en ieder kan daarin doen, wat hij wil; waarvan »het gevolg is, dat ieder de levenswijze kiest, die hem »het beste bevalt. Hierdoor is in zulk eenen staat de »grootste verscheidenheid van menschen; en zij heeft een »zeer schoon uiterlijk, gelijk een kleed, dat met allerlei »kleuren versierd is. Daarom zullen velen, die het bonte »schoon vinden, haar zeer bewonderen. Zij heeft dan

»ook in zich allerlei soort van regeringsvormen, zoodat »iemand, die eenen nieuwen staat wil stichten, maar uit »dezelve te kiezen heeft. Ook is het voor het oogenblik »heerlijk en aangenaam, dat het in zulk eenen staat niet »noodig is te regeren, al is men er geschikt voor, noch »geregeerd te worden, zoo men het niet wil, noch in oor»log te zijn, al is de staat in oorlog, of in vrede, al is de »staat in vrede, zoo men geen vrede begeert; ja zelfs dat »men zich van regerings en regters betrekkingen niet be»hoeft te onthouden, zoo men daar lust in heeft, ook al »wordt zulks door de wetten geboden. Ook is het aardig »zoo zacht als soms de veroordeelden behandeld worden, »daar men in zulk eenen staat tusschenbeide menschen, »die tot dood of ballingschap verwezen zijn, ziet blijven »en rondwandelen, zonder dat iemand zich daaraan laat »gelegen liggen. Ook is het een verheven schouwspel, »hoe zulk een staat, met verachting van het vooroordeel, »dat, behalve bij uitstekenden aanleg, iemand alleen door »eene zorgvuldige opleiding een bekwaam mensch kan »worden, tot de behandeling der staatszaken geenerlei »voorbereiding vordert, maar ieder tot aanzien laat ko»men, die slechts luidkeels verklaart, dat hij een vriend »des volks is. Zoo is de volksregering: 't is eene aange»name, bonte, regeringlooze staatsregeling, waarin allen, »hoe ongelijk overigens, gelijke regten hebben."

Dus zag PLATO het licht in de beschaafdste stad van *Griekenland*, maar in eenen tijd, toen zij haren hoogsten bloei reeds bereikt had, en niet in staat was zich staande te houden op de duizelingwekkende hoogte, waarop PERICLES haar gebragt had.

Verder werd PLATO geboren uit ARISTO en PERICTIONE. Deze zijne ouders zijn weinig bekend; maar wij weten, dat zijn vader ARISTÓ van de laatste Atheensche koningen afstamde, en dat het geslacht zijner moeder met dat van den wetgever SOLON zamenhing. PLATO was dus geboren uit een aanzienlijk geslacht, en, daar hij als met de moedermelk Aristocratische denkbeelden had ingezogen, was hij daardoor van zelf meer geneigd, om een

ongunstig oordeel over de volksregering te vellen. Hoezeer hij later door veel ondervinding en uitgebreide studie den kring zijner denkbeelden aanmerkelijk verruimd heeft, zijn de sporen van die indrukken zijner jeugd nooit geheel uitgewischt, maar steeds eenigzins in zijne denkwijze aanwezig gebleven, hetgeen zich ook vooral daarin openbaarde, dat hij altijd eene zekere voorliefde voor *Sparta* bleef behouden; en, hoezeer hij het in de *Spartanen* afkeurde, dat zij meer werk maakten van ligchaamsoefeningen, dan van geestbeschaving, echter de onveranderlijkheid der Spartaansche staatsinrigting steeds bewonderde.

PLATO ontving eene opvoeding, zoo als in die dagen de beschaafde *Atheners* gewoonlijk kregen. Eigenlijke geleerdheid was aan dezelve vreemd, *en de ontwikkeling der ligchaams- en geestvermogens werd er meer bij beoogd, dan het vermeerderen van de voorwerpen der kennis.* Vooreerst werd hij onderwezen in de muzijk, waarvan de *Grieken* zeer veel werks maakten, en waaraan zij veel invloed op de vorming der jeugd toekenden; zóó zelfs, dat PLATO later beweerde, dat de heerschende toon der muzijk niet kon veranderd worden, zonder dat zulks belangrijke veranderingen in de staatsregeling ten gevolge had, daar de heerschende toon der muzijk eene der voornaamste oorzaken was van de heerschende gezindheid der burgers. Verder werd hij bekend gemaakt met de voornaamste Grieksche dichters, vooral met HOMERUS, wiens gedichten als de bijbel der *Grieken* kunnen beschouwd worden, en een der voornaamste bestanddeelen van de lectuur der Grieksche jeugd uitmaakten. Ook meetkunst en misschien teekenkunst behoorden tot de vakken, waarin hij werd onderwezen. Van de laatste maakt hij weinig melding, maar aan de eerste kent hij te regt den grootsten invloed toe op de ontwikkeling van het denkvermogen. Ook werd PLATO onderwezen in de gymnastiek, waarop de *Grieken* veel prijs stelden, zoo om daardoor de behoorlijke en gelijkmatige ontwikkeling des ligchaams te bevorderen, en deszelfs kracht en behendigheid te vermeerderen, als om

aan de houding en de bewegingen des ligchaams vlugheid en bevalligheid bij te zetten.

PLATO was voorzien van groote ligchaamskrachten, eenen vluggen en vurigen geest en groote verbeeldingskracht. Geen wonder, dat hij zich dus deze opvoeding ten nutte maakte, en poogde zich op velerlei wijs te doen uitmunten. In den beginne echter, vóór hij zijne ware bestemming had ingezien, openbaarde zich die rigting in dingen van minder belang. Hij trad als kampvechter op bij de spelen, die aan de landengte van *Corinthe* ter eere van den zeegod NEPTUNUS gegeven werden, en beproefde zijne krachten in velerlei soort van dichtkunst. Hierin echter voldeed hij zich zelven niet, en hetzij dan, dat hij het model, dat hij zich voorstelde, niet kon evenaren, hetzij dat hij eindelijk zijne ware roeping inzag; hij verbrandde zijne verzen en ging zich op de wijsbegeerte toeleggen.

2. Hiermede gaan wij over tot ons tweede tijdvak, dat van PLATO's wijsgeerige vorming. Een enkele blik op den toestand der Grieksche wijsbegeerte moge hier voorafgaan.

In de vruchtbare kuststreken van *Klein-Azië* waren oudtijds vele Grieksche volkplantingen gevestigd, en kwamen reeds vroeg tot eene groote mate van welvaart. Hier zoeke men dan ook de bakermat der Grieksche beschaving en het eerste ontstaan der Grieksche wijsbegeerte. Deze wijsbegeerte was vooral natuuronderzoek, dat door bijna volslagen gebrek aan de noodige hulpmiddelen zeer gebrekkig uitviel. Met dat al zijn onder die wijsgeeren, die gewoonlijk de Iönische school genoemd worden, verscheidene mannen opgestaan, die, door een vruchtbaar genie geleid, grooten invloed op de ontwikkeling der wijsbegeerte gehad hebben. Twee hunner komen hier vooral in aanmerking, ANAXAGORAS en HERACLIET.

ANAXAGORAS was de eerste, bij wien de Iönische wijsbegeerte zich tot een allergewigtigst punt ontwikkelde. Door de waarheid zelve gedwongen, zegt ARISTOTELES, erkende hij, dat de geest in het heelal het oppergebied

voert, en beschouwde dus de Godheid als den wereldordenenden geest. Hoe gebrekkig overigens zijne denkbeelden waren, hoezeer hij het door hem gevonden beginsel zelf nog slechts schaars toepaste, deze gedachte ging niet verloren, te meer, daar hij zijne leer ook in *Athene* verkondigd heeft, waar hij door PERICLES zeer begunstigd werd.

De andere, HERACLIET, had vooral zijne opmerkzaamheid op de onophoudelijke veranderingen op het gebied der natuur gevestigd. Hij leerde, dat alles wisselt en niets bestendig is, daar wel de gedaante der dingen eene poos dezelfde blijft, maar de stof onophoudelijk verandert, en alles in zoo verre aan eene rivier gelijk is, die voor het uiterlijke dezelfde blijft, maar telkens ander water langs hare oevers voert. Deze leer werd door sommige sophisten (leeraars der wijsheid!?) misbruikt om alle zekerheid der kennis te loochenen, den schijn als het ware te verkondigen, en te leeren, dat ieder mensch voor zich zelven waarheid bezit in zijne waarnemingen, zonder dat die waarheid voor anderen waarde heeft, daar hunne meening zoo goed is als de zijne. Hoe verderfelijk dit stelsel op de zedelijkheid moest werken, daar nu ook voor ieder datgene deugd was, wat hij er voor houden wilde, valt ligtelijk in te zien. Ook deze leer is te *Athene* verkondigd en wel door PROTAGORAS.

In *Elea*, eene stad in het zuiden van *Italië*, was eene wijsgeerige school gevestigd, die de afgetrokkene bespiegeling eenzijdig beoefende, en, hoewel zij daarin als ijsbrekers groote verdiensten hebben, echter door hunne eenzijdigheid tot groote dwalingen aanleiding gaven. Vertrouwende op de gevolgtrekkingen hunner bespiegeling meenden zij, alleen daarin waarheid te vinden, en ontzegden aan de zinnelijke waarheid alle gezag, bewerende, dat de zinnen ons niets dan schijn verkondigen. Dit laatste werd wederom door sophisten opgenomen, die, de hoogte dier bespiegeling niet vattende, alleen de eenzijdige gevolgtrekkingen aangaande de waarneming der zinnen vasthielden, en bij gevolg de waarheid als onbereikbaar, maar

den schijn als het doel van ons streven voorstelden. Ook hunne leer werd naar *Athene* gebragt, en wel door GORGIAS.

Bedenken wij nu, hoe in *Athene* de vrijheid losbandigheid was geworden, en het volk door onbeschaamde redenaars werd gevleid en bedrogen, daar deze hunne eigene baatzuchtige plannen met den schijn van vaderlandsliefde bestempelden, dan zal men ligtelijk inzien, dat die wijsbegeerte van den schijn (zoo zij nog wijsbegeerte mag heeten) aldaar door velen werd aangenomen, en eenen verderfelijken invloed uitoefende; te meer, daar zij ook in andere opzigten eenen geschikten bodem vond, daar het godsdienstig geloof der *Grieken* was ondermijnd, en de mythologische voorstellingen, bij meer ontwikkeld denkvermogen, niet langer voor onbepaalde waarheid gehouden werden, terwijl tevens door de telkens herhaalde burgertwisten en omwentelingen het zedebederf in *Griekenland* schrikbarend was toegenomen. Daarom is hier de leiding der Voorzienigheid allezins opmerkelijk, daar juist toen ter tijd in *Athene* een man opstond, die de ware wijsbegeerte redde, en van den schijn naar de waarheid terugbragt. Die man was SOCRATES.

SOCRATES had weinig eigenlijk gezegde geleerdheid, hoewel volgens sommigen de Iönische wijsbegeerte door hem beoefend is. Zooveel is echter zeker, dat hij met warmen ijver voor het ware, schoone en goede, met eene groote gaaf van opmerken en met uitstekende scherpte van oordeel was toegerust, en zijne bekwaamheid gebruikte, om uit de heerlijke inrigting der natuur tot God te besluiten, en de eeuwige zedewet, die in den mensch ligt, uit zijn bewustzijn te ontwikkelen. Zoo kwam hij tot de vaste overtuiging, *dat Godsdienst en deugd gegrond zijn op eeuwige waarheden, die door ieder, die het wezentlijk goed meent, uit zijn bewustzijn kunnen ontwikkeld worden.* Hierop bouwende, weêrstond hij de sophisten in het aangezigt, hield zich tegen hunne aanmatiging over als wist hij niets, en vroeg hen steeds naar den waren zin en den grond hunner beweringen. Zoo wist hij hen, door

trapswijs van het eene op het andere te komen, in tegenspraak met zich zelven te brengen, en hunne beginselloosheid te doen uitkomen; terwijl hij aan den anderen kant allen, die met hem omgingen, zocht op te leiden tot het inzien derzelfde waarheden, die hem met eenen heiligen ijver vervulden. Hierdoor legde SOCRATES den grond tot de ware wijsbegeerte, *die, van zelfkennis uitgaande, tot de eeuwige waarheden der Godsdienst en zedelijkheid poogt op te klimmen.*

Met dezen man kwam PLATO op zijn twintigste jaar in kennis, en genoot zijnen omgang 8 of 9 jaren lang. Dit besliste zijn lot voor de toekomst. Wij weten bijna niets van den omgang tusschen PLATO en SOCRATES, dan dat SOCRATES PLATO hoog waardeerde, en PLATO SOCRATES als het verwerkelijkt ideaal van den waren wijsgeer beschouwde, en gretig zijne lessen inzoog. En toen nu SOCRATES door het onregtvaardigste vonnis ter dood was veroordeeld, kon PLATO het in *Athene* niet langer uithouden; zijne ontevredenheid met de volksregering werd hoe langer hoe sterker, en hij verliet zijne vaderstad vol bitterheid en afkeer van eene wereld, die zoo weinig de ware wijsheid en deugd wist op prijs te stellen.

Eerst begaf hij zich naar de naburige stad *Megara*, waar een ouder leerling van SOCRATES, EUCLIDES, wijsbegeerte onderwees, en de leer der *Eleaten* met die van SOCRATES zocht te vereenigen. Deze poging was wel is waar zeer gebrekkig uitgevallen, maar PLATO heeft desniettemin te *Megara* groote vorderingen gemaakt. Hoezeer toch de werking, door SOCRATES te *Athene* uitgeoefend, volkomen naar de behoefte van den tijd berekend was, kon echter de Socratische leer alleen, zonder door kennis der andere wijsgeerige gevoelens aangevuld te wezen, geen stelsel tot stand brengen, in staat om de wetenschap wezentlijk vooruit te zetten. PLATO's leer moest het brandpunt worden, waarin het licht der verschillende fakkels, die in de Grieksche wijsbegeerte schenen, zamenviel; en de spiegel, waarin hij dat licht zou opvangen, om het gelijkmatig naar alle kanten terug te kaatsen, had hij reeds

van SOCRATES ontvangen. Nu moest hij de stralen der verschillende fakkels in dien spiegel verzamelen, en, zoo men eenige kennismaking met ANAXAGORAS en HERACLIET uitzondert, maakte hij daarmede een begin gedurende zijn verblijf te *Megara*. Hier leerde hij de *Eleaten* kennen, en doorzag in hunne eenzijdigheid hunne verdiensten, hetgeen hem in staat stelde het door hen begonnen werk verder voort te zetten.

Van hier trok hij naar *Cyrene*, eene Grieksche volkplanting aan de Noordkust van *Afrika* ten westen van *Egypte*, waar hij onder de leiding van den meetkundigen THEODORUS zich verder op de meetkunde toelegde, en dit vak met zoo veel ijver behartigde, dat hij onder de voornaamste meetkunstenaars van zijnen tijd werd gerekend, en verscheidene ontdekkingen in de meetkunst aan hem worden toegeschreven. Ook bezocht hij *Egypte*, het wonderland voor de *Grieken*, en bleef daar drie jaren. Of hij van de Egyptische priesters veel geleerd heeft is onzeker, maar noch de wijze, waarop hij er van spreekt, noch hetgeen wij van elders van *Egypte* weten geeft ons regt, om veel invloed op PLATO's wijsbegeerte aan *Egypte* toe te schrijven. Hij schijnt aldaar vooral sterrekunde beoefend te hebben, en werd er misschien het eerst op de leer der onsterfelijkheid en der zielsverhuizing opmerkzaam gemaakt, hoewel hij die leerstukken even goed van de *Pythagoreërs* kan ontleend hebben. Hoe dit zij, PLATO was een *Griek*, en zijne wijsbegeerte is Grieksch, want wat hij ook van vreemden moge overgenomen hebben, het is door hem zoodanig met Attisch zout doortrokken, dat het den vreemden smaak geheel verloren heeft.

Van *Egypte* toog hij naar *beneden-Italië* en leerde daar de *Pythagoreërs* kennen, die hem vroeger slechts bij geruchte bekend waren. Deze *Pythagoreërs* onderscheidden zich gunstig van de overige Grieksche wijsgeeren, door den ijver, waarmede zij de meetkunst beoefenden, door hunne leer der onsterfelijkheid, hoewel onder den vorm der zielsverhuizing, door de hoogernstige, godsdienstige en zedelijke strekking hunner wijsbegeerte, en door hun

streven om hunne kennis aan het heil der maatschappij dienstbaar te maken. Reeds de oprigter dier school, PYTHAGORAS, had een verbond van wijsgeeren tot stand gebragt, die zich onder anderen ten doel stelden, om het gezag van orde en wet in de Grieksche steden van *beneden-Italië* te bevorderen; en hoezeer deze pogingen door de voorstanders der teugellooze vrijheid met geweld verijdeld werden, heeft echter de Pythagorische wijsbegeerte later weder eenen heilzamen invloed uitgeoefend; zoodat vele beroemde wetgevers uit die school zijn voortgekomen. Toen PLATO in *beneden-Italië* kwam, stond een hunner, ARCHYTAS, aan het hoofd zijner vaderstad *Tarente*, en deed door zijne verstandige regering die stad bloeijen. Met dezen ARCHYTAS knoopte PLATO vriendschapsbetrekkingen aan en werd er niet weinig door opgeheurd. Hier werd hij met de wereld verzoend; hier zag hij de mogelijkheid der toepassing van de wijsbegeerte op het staatsbestuur tot werkelijkheid verheven, maar hier werd hij tevens versterkt in zijn ongunstig oordeel over de volksregering, *die door de groote vrijheid, aan allen verleend, zoo wel dwazen als wijzen het roer van den staat toevertrouwt, en niet hem, die den verstandigsten raad geeft, maar hem, die de meeste vertooning maakt en het best de menigte vleit, den grootsten invloed verzekert.*

Van *beneden-Italië* begaf hij zich naar *Sicilië*, waarschijnlijk met het doel om de wonderen der natuur, op dat eiland aanwezig, vooral den vuurspuwenden berg *Etna*, van naderbij te bezien. In *Syracuse*, de voornaamste stad van *Sicilië*, heerschte toen een overweldiger, DIONYS de oudere. Deze begeerde, gelijk de meeste Grieksche tirannen, voor eenen beschermer van kunsten en wetenschappen gehouden te worden, en noodigde PLATO aan zijn hof. Hier had PLATO gelegenheid het ellendige leven der tirannen van nabij te bezien, en heeft het later meesterlijk geschilderd. Ik wil u deze schildering mededeelen.

Na vermeld te hebben, hoe de volksregering, wanneer de vrijheid haar hoogste toppunt bereikt heeft, gewoonlijk in tirannij overgaat; daar de een of andere gelukzoeker,

zich als vriend des volks vertoonende en voorgevende de regten der menigte te handhaven, zich eindelijk door middel van de gunst dier menigte van het oppergezag weet meester te maken, gaat hij aldus voort.

»In den eersten tijd lacht een tiran allen toe, en is »vriendelijk jegens ieder die hem ontmoet, beweert, dat »hij geen tiran is, belooft veel aan enkelen en aan de »menigte, scheldt schulden kwijt, schenkt landerijen aan »het volk en aan zijne vrienden, en veinst eene onbe»grensde goedwilligheid en menschenliefde. Zoodra hij »zich echter een weinig bevestigd heeft, zoekt hij het volk »in oorlog te wikkelen; opdat het eenen veldheer noodig »hebbe, en door de armoede, die een gevolg van den »oorlog is, tot arbeiden gedwongen wordende minder tijd »hebbe, om hem te belagen; en opdat hij gelegenheid »hebbe om de voorstanders der vrijheid aan het zwaard der »vijanden prijs te geven. Hierdoor berokkent hij zich den »haat zijner medeburgers. Verder moet hij ook al dege»nen, die hem verheven hebben, maar nu te vrijmoedig »zijne daden beoordeelen, wegruimen; zoodat hij, om te »kunnen regeren, alle uitstekende mannen, uit zijne »vrienden zoowel als uit zijne vijanden, moet van kant »helpen. Hij moet met een scherp gezigt alle moedigen, »hooghartigen, verstandigen en rijken uitkippen, en is in »de ellendige noodzakelijkheid om hun allen lagen te leg»gen, totdat hij den staat van hen gezuiverd hebbe. Hij »moet dus trachten zijne medeburgers zoo slecht mogelijk »te maken, en blijft nog altijd aan hunnen haat blootge»steld. Naar mate hij nu meer bij zijne burgers gehaat »is, heeft hij meer eene talrijke en getrouwe lijfwacht »noodig. Die lijfwacht wordt dan grootendeels uit geluk»zoekers en aan hunne meesters ontloopene slaven zamen»gesteld, daar hij vooral op de laatsten, die hunne vrij»heid aan hem te danken hebben, het meest van allen »kan rekenen. Dit zijn dan ook zijne vrienden en met»gezellen, terwijl daarentegen alle brave lieden hem ont»wijken en verfoeijen. Om nu die lijfwacht te onderhou»den, moet hij voorcerst de tempels der goden van hunne

»schatten berooven; en als die zijn opgebruikt, moet hij »zich en de zijnen door het volk laten onderhouden. Daar »nu het volk zich hiertegen verzet, ontwapent hij hetzelve, »en wordt alzoo de ergste vijand der menigte, die hem »eerst tot den troon heeft verheven. Met al die voorzor»gen is hij nooit gerust, en terwijl hij gestadig vol vrees »en allerlei hartstogten is, bevindt hij zich bovendien »steeds in eene soort van gevangenis, durft nooit zijne »stad verlaten, noch iets bezienswaardigs gaan beschou»wen, maar moet zich steeds in zijn huis verborgen hou»den, en den minsten zijner onderdanen benijden, wan»neer die zich begeeft werwaarts hij wil."

Dat een man, die zoo de ellende der tirannen doorzag, zich hier niet op zijne plaats bevond, kan men ligtelijk begrijpen. DIOGENES LAËRTIUS verhaalt, dat hij met DIONYS in twist geraakte over de tirannij, en dat, toen PLATO beweerde, dat alleen wanneer de vorst regtvaardig is, zijn belang met dat van den staat zamenvalt, DIONYS hem vertoornd toevoegde: »Gij spreekt als een oud man," waarop PLATO antwoordde: »En gij als een dwingeland." Door deze en dergelijke botsingen werd de tiran zoo verbitterd, dat hij PLATO liet vatten en hem aan den gezant van *Sparta*, dat toen met *Athene* in oorlog was, overleverde. Deze behandelde hem als krijgsgevangene, en verkocht hem naar de gewoonte dier tijden als slaaf. Zoo kwam hij op *Aegina*, een digt bij *Athene* liggend eiland, dat toen in de magt der *Spartanen* was, en zou daar zijne dagen in slavernij verkwijnd hebben, zoo ANNICERIS van *Cyrene* hem niet had vrijgekocht, en aldus, door PLATO voor de wetenschap te bewaren, zich eene onsterfelijke verdienste bij het beschaafde gedeelte des menschdoms had verworven. Zoo kwam PLATO te *Athene* terug, rijk in kennis en ondervinding, en begon aldaar openlijk als wijsgeer werkzaam te zijn.

3. PLATO heeft echter reeds vroeger, ja reeds bij SOCRATES' leven, verscheidene wijsgeerige geschriften vervaardigd, en daarin steeds SOCRATES sprekende ingevoerd; zonder dat daarom alles, wat hij SOCRATES laat

zeggen, door dezen werkelijk gesproken is; zoodat, volgens DIOGENES, SOCRATES, zulk eene zamenspraak hoorende voorlezen, uitriep: »Onsterfelijke Goden! wat ver»telt dat jonge mensch een leugens van mij!" Met dat al meene men niet, dat zulks aan PLATO ten kwade moet geduid worden; integendeel zocht hij steeds in den geest van SOCRATES te schrijven, en hierdoor het onderwijs van zijnen leermeester aan te prijzen, en hem tegen de vele aangaande zijnen persoon heerschende verkeerde meeningen te verdedigen. Wij vinden dan ook in de geschriften dier periode overal groote blijken van den invloed, dien de leeraar op den discipel uitoefende, hoewel reeds in het durven verdichten de zelfstandige geest doorschijnt, die zich later zoo heerlijk zou ontwikkelen. Een hoogere vlugt namen zijne bespiegeling en zijne geschriften na den dood van SOCRATES; want, terwijl hij de zedelijke en godsdienstige rigting, door dezen in hem opgewekt, bleef volhouden, verruimden zich tevens zijne denkbeelden hoe langer hoe meer, naar mate hij meer kennis bekwam van andere wijsgeerige scholen. Overal poogde hij den waren kern te vinden. en. het verkeerde der eenzijdigheid vermijdende, de verschillende leerstelsels tot een schoon geheel zamen te smelten, waarin hij langs de ladder der idéën tot het begrip der Godheid opklom en de aldus gevonden beginselen op zedekunde, wereldbeschouwing en redeneerkunde toepaste. Hij vergenoegde zich niet met het verkondigen van schoone denkbeelden, maar legde zich met eenen schaars nagevolgden ijver op het inkleeden dier denkbeelden in schoone vormen toe, en wist het daarin tot zulk eene hoogte te brengen, dat de Ouden zeiden: »Zoo JUPITER Grieksch wilde spreken, dan zou hij zich »van het Grieksch van PLATO bedienen." Meestal bleef ook nu nog in zijne werken, die allen den vorm hebben van zamenspraken, SOCRATES de hoofdpersoon, alleen gaf hij in een paar der voornaamsten, waarin denkbeelden voorkomen, die aan SOCRATES geheel vreemd waren, de leiding des gespreks aan eenen anderen; maar nimmer voert hij in zijne zamenspraken zelf het woord, ja hij

spreekt van zich zelven slechts tweemaal, en dan nog in het voorbijgaan.

In zijne hoofdwerken is de invloed der Pythagorische wijsbegeerte duidelijk zigtbaar, zoo in de leerstukken, die hij, meer of minder gewijzigd, van die school overnam, bij voorbeeld de zielsverhuizing en de toepassing van de verhouding der getallen op de inrigting des hemels, als in zijne denkwijze over de betrekking des wijsgeers tot het werkelijke leven. Ik zal u een paar plaatsen uit zijne werken mededeelen, die tot bewijs van dien invloed der leer van PYTHAGORAS kunnen verstrekken, en tevens geschikt zijn om PLATO's wijsbegeerte eenigzins nader te leeren kennen. De eerste wordt gevonden in den *Theaetetus*, een geschrift, dat PLATO, waarschijnlijk kort na SOCRATES' dood, gedurende zijn verblijf te *Megara* vervaardigde. Daar lezen wij het volgende:

»Wij willen nu spreken van de uitstekende wijsgeeren, »want zij, die zich flaauw op de wijsbegeerte toeleggen, »zijn zulks niet waardig. Deze weten reeds in hunne »jeugd niet eens den weg naar de vergaderplaats, noch »waar de regtbank, of het raadhuis, of eenige andere »verzamelplaats is, en geschrevene of niet geschrevene »wetten en volksbesluiten raken hen in het geheel niet. »Staatkundige bijeenkomsten, of maaltijden, of smulpar»tijen hebben voor hen volstrekt geene aantrekkelijkheid. »Of iemand van hooge of lage geboorte is, of aan iemand »van zijne voorouders eenige smet kleeft, dat weten zij »even weinig als hoeveel emmers water in de zee gaan; »ja een echt wijsgeer weet niet eens, dat hij die dingen »niet weet, want hij verwaarloost ze niet uit eerzucht, »maar hij is waarlijk slechts met het ligchaam in zijne »vaderstad, terwijl zijn geest, dat alles niet achtende, »overal heen vliegt, de aarde meet, den hemel doorzoekt, »en overal den waren aard der dingen zoekt op te sporen; »zonder zich om hetgeen voor de voeten ligt te bekreunen. »Men kan op alle wijsgeeren toepassen, wat van THALES »gezegd werd, toen hij, door naar de sterren te zien, in »een put liep: dat hij hetgeen in den hemel is wilde we-

»ten, maar niet wist wat voor zijne voeten was. De zoo»danige toch weet niet alleen niet wat zijn naaste buurman »uitvoert, maar zelfs op zijn best of hij een mensch is, »of iets anders; doch wat *de mensch* is en wat de mensch »moet doen en ondergaan, dat spoort hij met ijver na.

»Wanneer dus zoo iemand in bijzondere of openbare »zaken gewikkeld wordt, en voor de regtbank of elders »over hetgeen voor de hand ligt spreken moet, dan wordt »hij bespot om zijne verlegenheid, en heeft den schijn van »groote onnoozelheid. Hij kan niemand eenig verwijt »doen, daar hij nooit moeite gedaan heeft, om het kwaad »geruchte van anderen te hooren; en wanneer er moet »geprezen worden, schijnt hij van gezond verstand be»roofd. Want wanneer een koning of vorst geprezen »wordt, meent hij den lof van een' koeboer, die dapper »melkt, te hooren, behalve dat de menschen wat lastiger »te melken zijn dan de koeijen; maar hij oordeelt, dat »zulk een mensch door veelheid van bezigheid noodzake»lijk belet wordt zijnen geest te beschaven en te veredelen.

»Wanneer hij hoort, dat iemand heel rijk is, daar hij dui»zend bunders land bezit, dan vindt hij dat heel weinig »in vergelijking met de gansche aarde; en wanneer ie»mands geboorte geprezen wordt, omdat hij zeven rijke »voorvaders kan opnoemen, dan schijnt hem dat bespot»telijk, daar onder ieders voorvaders waarschijnlijk rijken »en armen, vorsten en bedelaars, *Grieken* en barbaren »in menigte geweest zijn. Om dit alles wordt hij door de »menigte van verwaandheid beschuldigd, en om zijne on»wetendheid uitgelagchen.

»Wanneer hij echter iemand naar boven trekt, en hem »van die twisten over aangedaan onregt naar het onder»zoek van het regt zelf wil brengen; of van het gelukkig »noemen der koningen en rijken, naar het beschouwen »van het ware koningschap en het ware menschelijk geluk »en ongeluk, en der wijze, waarop de mensch het eene »verkrijgen en het andere vlieden moet: dan krijgt die in »dagelijksche dingen zoo bedrevene mensch zijne beurt, »en daar hij duizelt en onzin spreekt, wordt hij niet door

»onbeschaafde menschen, die zijne dwaasheid niet eens »merken, maar door alle wijsgeeren uitgelagchen. Zoo »veel verschilt dus de wijsgeer van den onbeschaafde, dat »de eerste zich bespottelijk voordoet in de zaken van het »dagelijksche leven, maar de andere niet in staat is de »goden waardig te prijzen, of een juist oordeel te vellen »over menschelijk geluk.

»Daar nu de eerste soort van menschen op aarde de »menigvuldigste is, zoekt de wijsgeer van hier te vlugten. »Dit vlugten bestaat in het zooveel mogelijk gelijk worden »aan God, en dit gelijk worden in het verwerven van regt»vaardigheid, heiligheid en wijsheid. De wezentlijke waar»de toch van den mensch bestaat in de deugd, en daar »God de regtvaardigheid zelve is, wordt die onzer, die »het meest de regtvaardigheid beoefent, het meest aan »Gode gelijk."

Bedrieg ik mij niet, dan zien wij in deze plaats een duidelijk afbeeldsel van PLATO's gemoedsstemming na den dood van SOCRATES, toen hij, verbitterd over de vervolging, door zijnen meester ondergaan, eenen scheidsmuur tusschen den wijsgeer en de wereld meende te moeten daarstellen, en het als de pligt van den waren wijsgeer beschouwde, zich zooveel mogelijk van de wereld af te zonderen.

Dat hij niet in deze stemming bleef, maar door den heilzamen invloed der Pythagorische wijsbegeerte tot andere gedachten kwam, blijkt uit eene andere plaats. Deze is te vinden in het zevende boek der *Republiek*, een werk door PLATO na zijne vestiging te *Athene* geschreven. De tijd verbiedt mij, u deze plaats geheel mede te deelen, waarom ik er slechts een kort overzigt van zal trachten te geven. PLATO schildert in de *Republiek* eene staatsregeling, hoedanig nergens gevonden wordt, daar hij veel meer een toonbeeld zoekt uit te drukken, dat elke staatsregeling moet navolgen. Nadat hij nu in het voorgaande boek uitvoerig de opleiding der aanstaande overheidspersonen beschreven heeft; en heeft aangetoond, dat die opleiding met wijsgeerig onderwijs moet voleindigd worden; begint

hij het zevende boek met eene zinnebeeldige voorstelling. Hij beschrijft daar een hol, waarin eenige menschen gezeten waren, die al hun leven beneden hadden doorgebragt, zonder ooit op de oppervlakte te komen; en die bij gevolg niets van de buiten-wereld vernomen hadden, dan hetgeen zij toevallig zagen van schaduwen van voorbij de opening gedragene voorwerpen. Wanneer nu een dier menschen uit dat hol naar boven gebragt werd en hier alles zag, zoo als het is; zou hij in den beginne door den glans des lichts verblind worden, en zich in het hol terug wenschen. Langzamerhand echter zou hij meer en meer aan het licht van den dag gewend worden, en naarmate zijne oogen meer geschikt werden om het zonnelicht te verdragen, zou hij meer het voortreffelijke van zijn verblijf op de oppervlakte der aarde boven dat in het hol leeren inzien; ja eindelijk zou hij zóó tevreden worden met de gebeurde verandering, dat hij liever hier op aarde een geringe dienstknecht, dan daar beneden een koning wezen zou. Zoo is het ook met de ware wijsgeeren. Moeijelijk is hunne opleiding, en kost hun vaak veel verdriet, maar zoo zij eindelijk de eeuwige idéën aanschouwen, dan zwelgen zij in dat genot, en verachten de aarde met al hare heerlijkheid. Wanneer nu iemand, die het hol verlaten had, en hier boven aan het licht gewend was geworden, weder beneden kwam, dan zou hij in het eerst bezwaarlijk zien, en door zijne vroegere lotgenooten bespot worden, daar zij zouden meenen, dat hij door het verlaten van het hol zijn gezond verstand had verloren; ja, wanneer hij anderen tot dezelfde reis wilde bewegen, zou men hem toevoegen, dat zijn eigen voorbeeld niet uitlokkend was, daar hij niets met die reis gewonnen had. Langzamerhand, echter, zou hij weêr in het hol leeren zien, en wanneer hij eens aan het onderaardsche licht was gewoon geworden, dan zou hij beter dan al de anderen de schaduwen, die door de holbewoners werden opgemerkt, kunnen uitleggen, en zich aldus wezentlijk verdienstelijk maken. Zoo is het ook met de wijsgeeren. De zaken van het dagelijksche leven zijn hun vreemd en zij stooten in dezelve telkens het

hoofd. Zoo zij er zich echter meê willen bezig houden en de moeite nemen om er meê bekend te worden, en hunne verkregene kennis er op toe te passen, dan kunnen zij door het werkelijk maken hunner idéën een onberekenbaar nut doen en de idée van het goede in de dingen dezer aarde navolgen. Daarom moeten wij in onzen staat aan de wijsgeeren niet toelaten, hunne kennis alleen voor zich zelven te behouden, maar zij moeten, vrijwillig of gedwongen, zich met de zaken van den staat bemoeijen en het bestuur op zich nemen, niet voor hun eigen genoegen, maar om hunne kennis dienstbaar te maken aan het heil der maatschappij.

Hierin verbeeld ik mij duidelijk den invloed der *Pythagoreërs* op te merken, die zich, zoo als wij reeds gezien hebben, uitdrukkelijk toelegden op het toepassen hunner wijsbegeerte op het staatsbestuur. Met dat al onthield PLATO zich te *Athene* geheel van staatszaken, niet zoo zeer, omdat hij meende geene verpligting aan *Athene* te hebben, daar het tegendeel blijkt uit zijne bekende uitspraak, dat hij de Goden dankte, als mensch, als man, als *Griek*, als *Athener* en als tijdgenoot van SOCRATES geboren te zijn; maar omdat hij aan het herstel van *Athene* wanhoopte en zich ongeschikt rekende, om in eenen staat, waar zulk eene teugellooze vrijheid als te *Athene* heerschte, en het volk liever gevleid dan geraden werd, eenigen invloed op de staatszaken uit te oefenen zonder zijn karakter te verloochenen. In hoe verre dit oordeel juist was, is eene andere vraag, maar dat hij althans geenszins uit traagheid zich van staatszaken onthield, blijkt uit zijne tweede reis naar *Sicilië*. Na den dood van den reeds gemelden DIONYS kreeg diens zoon, DIONYS de jongere, het bewind over *Syracuse* in handen. De oom van den jongen vorst, DIO, was een leerling en bewonderaar van PLATO. Deze gaf hem goede berigten van den aanleg en het karakter van zijnen neef. Hierdoor liet zich PLATO overhalen tot eene reis naar *Sicilië*, ten einde te beproeven, of hij den jongen koning voor de wijsbegeerte kon winnen; en daardoor zijn geliefkoosd denkbeeld verwerkelijken, *dat een staat niet eerder bloeijen*

*zou, voor een wijsgeer op den troon zat, of althans de overheidspersonen zich ernstig op de wijsbegeerte toelegden.* Dat dit het doel zijner reis geweest is, blijkt duidelijk uit zijn laatste werk: *over de wetten*, waarin hij, sprekende van de mogelijkheid, om eenen staat goed en wijsgeerig in te rigten, zegt, dat, wanneer een jong vorst van voortreffelijken aanleg aan het hoofd van eenen staat komt, en in zijnen tijd een verstandig wetgever leeft, en die twee met elkander in aanraking gebragt worden, de Godheid alle middelen geschonken heeft om eenen staat waarlijk gelukkig te maken. Dit nu zou in *Syracuse* geschied zijn, zoo niet DIONYS, door den glans der oppermagt verblind en door benijders van PLATO opgestookt, zijne lessen had verworpen, om door eene dwaze en wreede regering zich zelven en zijn volk ongelukkig te maken. Dit echter was niet aan PLATO te wijten, die althans het goede wilde en ernstig gepoogd heeft het te verwerkelijken; en dat zijn lievelingsdenkbeeld waarheid bevat en meer is dan eene bloote hersenschim, is onder anderen gebleken, toen de edele wijsgeer MARCUS AURELIUS, als keizer van het Romeinsche rijk, de geheele beschaafde wereld gelukkig maakte.

Later is PLATO nog eens, op zijn 69ste jaar, naar *Sicilië* gestevend, om zijnen vriend DIO met DIONYS te verzoenen. Ook dit doel mislukte en hij moest onverrigter zake huiswaards keeren, en zich nog verheugen, dat hij leven en vrijheid door tusschenkomst van ARCHYTAS van *Tarente* had kunnen behouden. Sedert dien tijd heeft hij *Athene* niet meer verlaten.

Wij weten, dat PLATO drie veldtogten heeft bijgewoond, hoewel ons geene bijzondere wapenfeiten van hem bekend zijn. De veldtogten, waaraan hij heeft deelgenomen, schijnen dan ook van niet zeer groot gewigt te zijn geweest. Aan deze bijzonderheid sluit zich eene anecdote aan, die door DIOGENES LAËRTIUS wordt verhaald en PLATO van eene allezins gunstige zijde doet kennen. Zij luidt als volgt. Toen de veldheer CHABRIAS in eene halszaak betrokken was, en niemand hem wilde bijstaan, vergezelde PLATO

hem. Toen hij nu met CHABRIAS naar de regtbank ging, ontmoette hem de verklikker CROBYLUS, en zeide: »Gaat »gij anderen verdedigen? weet gij dan niet, dat de gifbe»ker van SOCRATES op u staat te wachten?" waarop PLATO antwoordde: »Toen ik voor mijn vaderland streed, »stelde ik mij aan levensgevaar bloot, en nu wil ik er mij »weder aan blootstellen, om het regt te handhaven, en »mijnen vriend te helpen." Het zal u misschien niet ongevallig zijn te vernemen, dat CHABRIAS werd vrijgesproken, waartoe waarschijnlijk PLATO's verdediging niet weinig heeft bijgedragen. PLATO toch genoot in *Athene* en in geheel *Griekenland* een groot aanzien, waarvan hij een streelend blijk ontving bij de Olympische spelen, toen de oogen van alle daar verzamelde *Grieken* op hem gevestigd werden. Ook is hij tweemaal uitgenoodigd, om aan Griekse staten wetten te geven, en hoezeer hij het beide keeren geweigerd heeft, omdat men zijne voorwaarde, gelijke verdeeling der bezittingen, niet wilde aannemen, blijkt echter hieruit, dat zijne landgenooten een hoog denkbeeld ook van zijne staatkundige bekwaamheden hadden.

Te *Athene* gaf PLATO openlijk onderwijs in de Akademie, een gymnasium buiten de stad, en later in eenen tuin in de nabuurschap, waar hij eenen engeren kring van leerlingen om zich verzamelde. Van dit onderwijs is ons weinig bekend, maar, naar hetgeen wij uit zijne schriften kunnen oordeelen, moet het zich door hoogen ernst, zedelijkheid en godsdienstzin onderscheiden hebben; en vooral de strekking gehad hebben, om zijne toehoorders tot eigen nadenken op te leiden; waarom hij ook alleen voor zulken, die aan ingespannen denken gewoon waren, onderwijs gaf, en daarom niemand toeliet, die niet eenigzins in de meetkunst ervaren was. Groot was de toeloop, dien hij had, en groote mannen, waaronder de redenaars DEMOSTHENES, HYPERIDES en LYCURGUS, worden als zijne toehoorders genoemd, ja zelfs verhaalt men, dat vrouwen in manskleederen zijne lessen bijwoonden. Zijn beroemdste leerling was ARISTOTELES, die echter grootendeels zelfstandig te werk ging en in veel punten van zijnen meester

afweek, hoewel de bijzonderheid, dat deze groote geest twintig jaren lang PLATO's lessen bijwoonde, niet weinig voor derzelver belangrijkheid pleit.

PLATO bleef werkzaam tot in hoogen ouderdom, en hield zich, behalve met zijn onderwijs, aanhoudend bezig met het beschaven zijner werken. Hij stierf op zijn 82ste jaar, en liet eene school achter, die tot op de laatste tijden der Grieksche wijsbegeerte gebloeid en vele groote mannen heeft voortgebragt.

Hier is mijne rede geëindigd. Mogt zij dienstig geweest zijn, om u nader bekend te maken met eenen wijsgeer, wiens werken den toets der eeuwen hebben doorgestaan!

---

## HUISELIJK LEVEN IN HET OOSTEN.

(*Vervolg en slot van bl.* 175.)

Wij wonen te *Kaïro* op eene der grootere hoofdstraten, en ziet men hier uit het venster, zoo wordt het oog onophoudelijk door tooneelen geboeid, welker bonte verscheidenheid zich volstrekt niet laat beschrijven. In het voorbijgaan gezegd, verdient deze zonderlingste aller steden den naam van *Groot-Kaïro* tegenwoordig niet meer. Zij bestaat nog slechts uit treurige bouwvallen, waaruit hier en daar Moskeeën oprijzen, gedenkteekenen van vorige pracht en luister, thans reeds grootendeels vervallen, of eerlang zullende instorten. Naar evenredigheid ziet men te *Kaïro* weinig nieuwe huizen, welker smaaklooze bouworde nog daarenboven niet voordeelig afsteekt bij de oude, bouwvallige, maar schilderachtige woningen. Bruiloftstreinen en begrafenisgeleiden trekken aanhoudend de oplettendheid der vreemdelingen, de laatste dagelijks, de andere slechts maandags en donderdags, hetwelk de dagen zijn, op welke men zich bij het sluiten van huwelijken het meeste geluk belooft.

Men heeft misschien reeds wel van het volksgeloof gehoord, naar hetwelk menige heiligen zich na hunnen dood ten stelligste verzetten, wanneer men hen naar eene andere begrafenisplaats wil brengen dan die, welke zij, zoo men meent, zelven voor zich gekozen hebben. Niet lang geleden heb ik eenen afgestorvene uit deze broederschap met groote staatsie

ten grave zien dragen. In plaats van het gewone rouwgeklag, hoorde men de mans luidkeels juichen, en ook de vrouwen hieven vreugdeschreeuw aan en lieten haar *zagharett* vernemen, terwijl donderende pauken het dolle geraas volstrekt oorverdoovend maakten. Naauwelijks waren de honderden, die de lijkbaar volgden, langs ons huis voorbijgekomen, of geheel de drom stond stil en keerde het volgende oogenblik met den onstuimigsten spoed weder om. Zij beweerden namelijk, dat de heilige zijne handen opgeheven had, en de dragers der baar zeiden, dat eene onzigtbare magt hen belette, den weg, dien zij ingeslagen hadden, te vervolgen. De overledene *Welee* (*) was eerst naar het oosten gedragen; nu droeg men hem naar het westen, en wij trokken daaruit het besluit, dat hij nu tevreden zou zijn. Maar weinige uren daarna kwam de lijkstoet al wederom aan ons huis voorbij; om en achter denzelven stormde eene ontzettende menigte volks, die nog aanhoudend door mans, vrouwen en kinderen vermeerderd werd. Ten minste negen tienden der aanwezigen hielden zich overtuigd, dat de dragers door eene onzigtbare hand verhinderd werden, eenen weg naar eigene verkiezing in te slaan, want herhaalde malen keerden zij ijlings om en namen eene andere rigting. Zoo als het 's morgens gegaan was, zoo ging het 's middags. De poging, om het lijk oostwaarts te dragen, mislukte al weder, en in even zoo korte tusschenpoozen als te voren liepen zij langs onze vensters voorbij en dan weder terug. Nagenoeg vlak voor onze woning hielden zij eindelijk stil, en een oogenblik lang waren wij niet volkomen wel te moede; wij dachten namelijk aan de mogelijkheid, dat zij het graf midden op straat of misschien wel in ons huis zouden willen oprigten. Het zou de eerste maal niet geweest zijn, dat iets dergelijks gebeurd was; reeds meer dan eens heeft men de grafteekens der *Welees* midden op de hoofdstraten der stad in dier voege opgerigt, dat het voor rijtuigen enz. onmogelijk werd voorbij te komen, en het verkeer dus aanmerkelijk gestremd werd. Toen men, bij voorbeeld, op bevel van den Pacha, eene nieuwe straat naar de citadel opende, moest de graftombe van eenen *Welee*

(*) De schrijfster is eene Engelsche, die aan de letters de klanken harer taal geeft; volgens onze uitspraak dus waarschijnlijk: *Wilie*.

uit den weg geruimd worden, doch kort daarna stond zij weder midden in de straat; destijds ging het praatje, dat de Pacha gedurig in zijnen slaap gestoord geworden was door de nachtelijke verschijning van den heilige, die van hem herstel in zijne regten gevorderd had. — Ondertusschen, de vrees, dat de *Welee*, die niet rusten wilde, onze buurman zou kunnen worden, verdween weldra, want de dragers liepen op eenmaal met de baar weder weg, alsof er iemand achter hen was, die hen voortdreef. Gedurende den nacht hoorden wij van den heilige niets meer, doch des anderen daags vertelde men ons, dat aan de dragers alleen een kwartiertje rust gegund geworden was, gedurende welken tijd het den *Welee* behaagd had, zoolang zijnen intrek in het grafteeken zijner ouders te nemen. Maar dien geheelen dag door herhaalde zich het spektakel van den vorigen, tot dat eindelijk tegen den avond degenen, die bij de begrafenis van den heilige meest regtstreeks betrokken waren, een graf begonnen te maken, van hetwelk zij beweerden, dat de overledene daarmede genoegen zou nemen.

Eene andere meer dan gewone lijkstaatsie, die van KOURCHID-Pacha, laatsten beheerscher van *Sennaar*, kwam weinige dagen na de begrafenis van den heilig langs ons huis voorbij; en daar zij het merkwaardigste aller tooneelen van dien aard, welke ik gedurende mijn verblijf te *Kaïro* gezien heb, is geweest, zoo moet ik haar eenigermate meer uitvoerig beschrijven. Vooraf gingen zes kameelen, elk beladen met twee kisten vol graan en dadels, op en tusschen welke de uitdeeler zat, met een' stok in de hand. Hiermede hield hij de menigte in ontzag, die rondom hem zamendrong en zoo vreeselijk een geschreeuw deed hooren, alsof allen levend gevild of gebraden werden; en hetgeen zonderling was, juist diegenen, welke het fatsoenlijkst gekleed waren, maakten het onfatsoenlijkst misbaar. Op deze eersten volgden drie andere kameelen, welke water droegen, en vervolgens twee buffelössen, die bij het graf geslagt en welker vleesch vervolgens onder de armen uitgedeeld moest worden. Dit gebruik wordt doorgaans bij de begrafenis van rijke lieden in *Egypte* en, bedrieg ik mij niet, in geheel het Oosten waargenomen. Nu kwamen omtrent veertig koranlezers en ongeveer een gelijk getal scheiks, aan het hoofd eener groote schaar van *Turken* uit den middelstand, die meestal militaire

kleeding droegen. Op dezen volgde eene afdeeling *Chauschen*, telkens twee aan twee, in volle uniform, en op dezen weder vijftig der voornaamsten van het land. Hunne dragt was ongemeen schilderachtig, en de menigerlei bonte kleuren hunner kostbare kleedingstukken maakten dit gedeelte van den trein tot een der schoonste tafereelen, die ik immer gezien heb. Onder deze personaadjen bevonden zich eenige hoogbejaarde lieden, die bevorens wel zelden te voet de straten van *Kaïro* doorgetogen waren. Een hunner, gebukt onder den last zijner jaren en naar het mij voorkwam daarbij ook blind, leunde op eenen jongeling, die zijn zoon scheen te zijn, en vele anderen waren evenzeer uitgeput van vermoeidheid. Zij hadden allen reeds eene (Engelsche) mijl afgelegd en moesten nog anderhalve mijl gaan, de laatste halve mijl geheel blootgesteld aan de brandende zon. Achter hen gingen ettelijke knapen, elk eenen koran dragende, en op dezen volgde een aantal, mans, die in zilveren bekkens wierook brandden en met deszelfs geur straten en huizen vervulden; terwijl anderen, zilveren kruiken dragende, met het heerlijkriekende vocht, dat er in vervat was, de voornameren onder de aanschouwers besprenkelden. Daarop kwam de lijkbaar, met een' rooden, prachtig gewerkten cachemieren shawl bedekt en door vier man gedragen. Onmiddellijk achter het lijk volgden de vrouwen, slavinnen en bedienden van den harem, vijfentwintig tot dertig in getal, rijdende op muilezels, en voorts een twintigtal slaven op gewone ezels, waarna nog eene schaar te voet. Al degenen, van welke wij in de laatste plaats gesproken hebben, huilden en weeklaagden overluid in diervoege, dat het dengeen, die eenmaal oog- en oorgetuige van zulk eene groote lijkstaatsie geweest is, onvergetelijk moet blijven: de koran-opzeggers, de zingende knapen, de jammerende vrouwen, dit alles veroorzaakte een verward geraas, dat een' diepen maar onaangenamen indruk op mij maakte. De paarden der voorname lieden, door slaven geleid, vormden de achterhoede, en besloten een schouwspel, zoo eigenaardig en karakteristiek, als men het slechts in het Oosten en met name in de straten van *Kaïro* zien kan.

Niet minder merkwaardig, dan de zoo even beschrevene lijkstaatsiën zijn de zeden en gebruiken der Oosterlingen, wanneer een sterfgeval in den harem plaats heeft. Hieromtrent zijn mij door eene mijner vriendinnen, Mistress LIEDER,

de naauwkeurigste mededeelingen gedaan, en ik zal ze hier bijna met de eigene woorden dier dame wedergeven.

Eenige dagen geleden ontving Mistress LIEDER van een' der rijkste, te *Kaïro* woonachtige *Kopten* het verzoek, dat zij hem toch eenen Engelschen geneesheer mogt willen zenden, want dat zijne vrouw plotseling gevaarlijk ziek geworden was. Aan dit verlangen van den *Kopt* werd voldaan; maar naauwelijks was de bode, welken men naar den dokter gezonden had, teruggekomen, of men ontving ook reeds door eenen slaaf van den *Kopt* de tijding, dat zijne meesteres overleden was. Bij de *Kopten* heerscht over het algemeen de kwade gewoonte, dat zij geneeskundige hulp niet eer verlangen, voordat de zieke reeds op sterven ligt. Mistress LIEDER snelde terstond naar het sterfhuis. Aan de deur, zoo verhaalde zij zelve verder, verdrongen zich, om zoo te spreken, de vrienden van den *Kopt*. Ik klom den trap op naar de vertrekken van den harem, en kwam ook door de kamer, in welke de vrouw gestorven was. Hier vond ik alles in de uiterste wanorde en verwarring: kussens en dekens van het bed lagen op den vloer in het rond, en waren, zoo 't scheen, opzettelijk dus verstrooid; het onbeduidendste voorwerp was niet weggenomen geworden, sedert het lijk gewasschen en ten toon gelegd was. Vervolgens trad ik in een ruim vertrek, waaruit een luid geklaag en gejammer mij in de ooren drong, en waarin ik de overledene op eene kleine matras uitgestrekt op den grond vond liggen, met cachemieren kleeden en kostbaar geborduurde sluijers overdekt. Men wees mij eene plaats op den divan aan, zeer nabij het hoofd des lijks. Het was een ontzettend gezigt: rondom mij niets dan troosteloosheid, luid geween en wanhoop. Twee slavinnen sloegen den tamboerijn en zongen op eene sombere wijs treurliederen daarbij, terwijl ongeveer twintig vrouwen benevens nog gehuurde klaagwijven (gelijk zij reeds in den Bijbel voorkomen) overluid schreeuwden en zich naar de maat der speeltuigen op de borst sloegen. Andere vrouwen en de slavinnen van het huis sprongen in het rond en wrongen hare ligchamen in alle bedenkelijke bogten en verdraaijingen. Dit zonderlinge gezigt herinnerde mij levendig de wilde dansen der *Indianen* in *Amerika*. Eerst toen de meisjes uitgeput van vermoeidheid waren, gaf men haar een teeken om van haar springen en lichaam-verdraaijen uit te rusten. Alsnu volgde het merkwaardigste en aandoenlijkste bedrijf van het

drama. De bloedverwanten plaatsten zich zeer nabij het lijk, en spraken het, elk op zijne beurt, aan, in de teederste uitdrukkingen, welke vriendschap en liefde kan ingeven. Elke vrouw hield een' doek in de hand, die als een bindsel gevouwen was, en slingerde dien, bij het slot harer aanspraak, verscheidene malen snel in het rond. Alle, zoo wel verwanten als slavinnen, rigteden hare rede regtstreeks aan de overledene. »Heb ik u niet lief gehad, hebben mijne oogen u niet aangebeden?" — »Gij waart nog zoo jong, kleinood van mijn hart, mijne innig geliefde, en moet nu uwen gemaal verlaten en uwe moeder!" — »Ik heb u immers uw brood bereid; wilt gij dan voor altijd uwe arme slavin verlaten? o, mijne meesteres, waarom wilt gij niet langer gebruiken, wat mijne handen voor u gereed maken?" — »En ik, heb ik u niet de uitgelezenste geregten gekookt? waarom wilt gij niet langer bij ons blijven? kunt gij ons dan aan wanhoop overlaten? o, keer toch weder, gij die ik zoo lief had! Mijne beheerscheresse, kom toch tot uwe bedroefde dienaresse terug, en zij zal u lekkernijen toebereiden met honig en suiker en geurige specerijen; zij zal al hare bekwaamheid aanwenden om u genoegen te geven." — Met deze en dergelijke liefdewoorden spraken alle achter elkander de afgestorvene aan. Het meest van alle had ik deernis met eene nog jonge slavin; meer dan eenmaal viel deze in zwijm, want, vol van de innigste liefde en eerbied voor hare gestorvene meesteres, was zij over haar verlies ontroostbaar. Overigens is het over 't algemeen naauwelijks te beseffen, welk eene verbazende onvermoeibaarheid de meeste slavinnen bij inspanningen van ligchaam en ziel doen blijken. — De moeder der overledene treurde natuurlijk het diepst. Zij droeg een' donkerblaauwen hoofdsluijer en eene *toob* (*) van dezelfde kleur; om haar hoofd was, over den sluijer, waarvan wij spraken, een smalle band van blaauw neteldoek gestrengeld, dat het voornaamste teeken van rouw is, omtrent op dezelfde wijs als in *Europa* de zwarte reep floers om den hoed; hare handen en voeten waren met indigo almede blaauw gekleurd. Schoonmoeder en zuster der afgestorvene hadden zich op ge-

(*) Zoo heet het wijde, in vele plooijen gelegde gewaad van zijde, dat boven het huiskleed, en gaat of rijdt men uit, onder den *nabarah* of het opperkleed gedragen wordt.

lijke wijze toegetakeld. Maar nooit zal ik de bijna aan krankzinnigheid grenzende wijs vergeten, waarop zich de vrouwen der familie en de bezoeksters gedroegen; hoe zij herhaalde malen een gegil deden opgaan en daarbij om het lijk henen dansten en sprongen; hoe zij hare kleederen scheurden, de gestorvene kusten, overluid schreiden en eindelijk afgemat op den grond zegen. Dames uit de voornaamste huizen waren aanwezig; alle droegen rouwkleederen, en vooral waren hare *toobs* over het algemeen van sombere kleur. In *roode* of andere heldere kleur in een treurhuis te verschijnen, wordt voor uiterst onvoegzaam gehouden.

Bijna een uur lang had ik moeite, mijn oog van de treurenden af te wenden, om de inrigting van het vertrek te overzien, hetwelk men opzettelijk in de grootste wanorde gebragt had. Glaswerk van allerlei aard, Chineesch porselein en gewoon aarden vaatwerk lag in verbrijzelde stukken op den grond rondgestrooid, en het kostbare Turksche vloertapijt als ook de kussens en dekkleeden van den divan waren verfronseld en verscheurd. Alles had men met vlijt bemorst, met indigo besmeerd en ten deele met zemelen en afgescheurde lappen bestrooid. Gebrokene sieraden, allerlei tooisel, oude boeken, alles lag door elkander. Het eenige voorwerp, dat men op zijne gewone plaats en in zijnen vorigen toestand gelaten had, was een ouderwetsche stoel van donkerkleurig hout met paarlemoer ingelegd, onder een met roodzijden stof overtrokken gehemelte. Zulk een' stoel vindt men gemeenlijk in het huis van elken *Kopt*, en op denzelven wordt bij het ter ruste gaan de tulband gelegd. Zelfs de wanden waren met indigo bezoedeld, en op eenige plaatsen zag ik het Koptische kruis afgeteekend; dit moet almede een teeken van rouw zijn, en zoo het mij voorkwam had men de kruisen misvormd, alsof de huisgenooten verbitterd waren tegen de Voorzienigheid.

---

### EEN AVOND BIJ DEN HEER GUIZOT.

Op vrij verren afstand van de bijna verlaten *Faubourg St. Germain*, waar de glans der oude aristocratie zich verdoofd heeft, sedert den BOURBONS de kroon van het hoofd gevallen en hunne vaan in het stof vertreden is, nabij de *Chaussée d'Antin*, waar heden, gekoesterd door de zon van

het Julij-koningschap, pracht en rijkdom zich ten toon spreiden, vindt men, in eene zelden genoemde wijk der stad *Parijs*, eene straat, die den naam van *Ville l'Evêque* draagt. Deze straat behoort geenszins onder de voornaamste noch luidruchtigste, en slechts zelden doorkruisen haar de prachtige staatsiekoetsen der aanzienlijken. De voetganger vindt er geen gemakkelijk *trottoir;* daarentegen kan hij menigmaal het genoegen hebben, door de logge en zware melkkarren met den modder uit het *ruisseau*, of de straatgoot, die er in de lengte midden doorloopt, overspat te worden. De bedoelde straat ligt in het *Faubourg St. Honoré*, en er valt van haar niet veel meer te zeggen, dan dat zij de straten *de la Madelaine* en *de la Pépinière* aan elkander verbindt.

Hier, in dit bescheiden en weinig bezocht oord, heeft GUIZOT sedert vele jaren zijne woonplaats gevestigd. In de straat *Ville l'Evêque* verloor hij de beste en rijkst begaafde der vrouwen en, kort na deze voor hem zoo treffende gebeurtenis, zag dezelfde straat hem ten tweeden male, bleek, in zichzelven gekeerd, voor allen indruk van buiten onvatbaar, als het koude marmeren beeld des rouws, naast de doodkist van zijnen zoon, een tweeëntwintigjarig jongeling van de heerlijkste verwachting. Met die kist zonk de blijde toekomst des vaders, de hoop der geheele familie in het graf. Te *Parijs* willen het de gebruiken, dat men den vader van de toebereidselen tot de begrafenis van zijn kind verwijderd houde, dat hij zijnen zoon niet tot deszelfs laatste rustplaats verzelle; de Heer GUIZOT echter regelde die aanstalten zelf, volgde aan het hoofd der lange lijkstaatsie onmiddellijk achter de kist, en nam eerst aan het graf van het stoffelijk overschot zijns geliefden afscheid.

Die zich het huis van den beroemden minister als prachtig, of slechts als fraai en behagelijk voorstelt, vergist zich ten hoogste. Naar kostbare gewrochten van kunst, naar gedenkstukken van den glans en de weelde van vroegere dagen zou men hier vruchteloos omzien. De ingang, eene soort van koetspoort, in vrij treurigen toestand, bestaat uit twee slagdeuren, voorzien van een' geweldig grooten klopper; van de verw, waarmede zij vroeger beschilderd waren, zijn ter naauwernood nog hier en daar verbleekte sporen zigtbaar. De voorzijde van het ministerieel hotel schijnt tot een huis van den tweeden rang uit het *Faubourg du Marais* te behooren. De poort binnengetreden, bevindt men zich

op een smal voorplein, dat men, welk weder het ook zijn mag, te voet moet overgaan, om de woning van den Heer GUIZOT, die aan de andere zijde dier open ruimte ligt, te bereiken. Ongeveer ter halve lengte van het plein, aan de linkerzijde, ziet men een klein naar eene barak gelijkend getimmerte. In hetzelve zijn de kamers der dienstboden en de loge van den portier, die de gewone aanvrage: is Mijnheer GUIZOT te huis, beantwoorden moet.

Eenige bloempotten en een weinig groen vormen al het sieraad van dit enge voorplein: men zou er veilig zijn leven onder kunnen verwedden, dat niemand, die, zonder het te weten, in dezen onaanzienlijken hoek gebragt werd, vermoeden zou, dat hier de gewezen eerste minister en ambassadeur aan het Britsche hof, de tegenwoordige minister der buitenlandsche zaken van *Frankrijk* woont en er zijn leven doorbrengt, wanneer hij zijne portefeuille heeft afgelegd.

De trap, die naar de vertrekken voert, is laag, smal en leelijk; hij heeft ter naauwernood vier voet breedte, en die hem opstijgt, moet, zoo hoed en hoofd hem lief zijn, wel toezien, dat hij zich niet stoote. Een in het zwart gekleede bediende vraagt u naar uwen naam, geleidt u door eene *zes* voet lange voorzaal, en meldt u aan.

Aan salons bezit de Heer GUIZOT er drie: zij zijn zoo klein, dat zij alle met elkander er slechts een van middelmatige grootte zouden uitmaken. Het eerste is ongeveer twaalf voet lang en even zoo breed. In een' der hoeken staat eene ronde tafel, waar de zuster van den Heer GUIZOT de *honneurs* van het huis waarneemt, en, op bevallige en gulle wijs, de talrijke gasten, die echter meestal *staan*, met thee en gebak bedient. Suiker, water, glazen en eene geweldig groote soort van koek of tulband vullen overigens de tafel; een lekkerbek kan er zich in de grondstelling oefenen, dat de natuur met weinig tevreden is.

De Heer GUIZOT (dit zij in het voorbijgaan en tot zijne eer gezegd) is arm. De minister is, wat hemzelven betreft, niet rijker, dan de professor der geschiedenis het was.

Het tweede salon, waarin de gasten treden, wanneer het eerste te vol wordt, bevat eenige boekenkassen met eene keur van niet zeer talrijke boekwerken. Het is nog kleiner dan het vorige. Voor dertig tot veertig personen, die het bevatten kan, staan er niet meer dan twee of drie stoelen, en daar hier geene dames komen, heeft het gesprek zeker niet

zulk eene aangename levendigheid als in het eerste vertrek, maar loopt ook des te meer over ernstige onderwerpen.

De lengte van het derde salon is grooter, maar de breedte minder, dan die der beide andere. Men ziet er een paar schilderijen en eenige boeken. Dit vertrek komt uit op den trap en leidt naar den tuin. Gewoonlijk vindt men hier de gasten, die op het punt staan om het gezelschap te verlaten, maar nog door belangstelling in hetgeen in N°. 2, waar men gewoonlijk de nieuwste gebeurtenissen en de gewigtigste vragen van den dag behandelt, gesproken wordt, terug worden gehouden.

Op de wekelijksche avondgezelschappen van den Heer GUIZOT is noch muzijk noch dans noch spel, geen ijs, geen punch, geen sorbet: verstand en geest alleen voeren hier eene onbeperkte heerschappij.

---

### NOG EENE BIJDRAGE NOPENS HET DUËL.

In het welgeschreven stukje van den Heer STETTEROGGE, in N°. III van dit Maandwerk, merkt zijn Eerw., op bl. 103, zeer te regt, op, »het wenschelijk en noodig te achten, dat »het woord van afkeuring en veroordeeling van het duël »uitga van de hoogere en de hoogste magten;" want dat strafwetten ongenoegzaam zullen bevonden worden, »wanneer »men in zekere gevallen meent eene uitdaging niet te mogen »achterhouden, of haar niet te mogen afslaan." Daarna een voorbeeld van een' van *Pruissens* Koningen bijbrengende.

Wij willen er een tweede voorbeeld bijvoegen, om te doen zien, wat Vorsten vermogen bij het bestrijden van nietige vooroordeelen, en hoe krachtig zij het goede kunnen bevorderen, wanneer hun dit waarlijk ernst is.

Ten tijde van den beroemden GUSTAAF ADOLPH was het duël, in het *Zweedsche* leger, tot eene gewoonte geworden, en kwam den krijgshaftigen Koning op het verlies van menig dapper held te staan, dien hij in 't veld hoognoodig had en ongaarne miste. De schrandere Vorst besloot het vooroordeel omtrent die *zoogenaamde* krijgsmanseer door zichzelf te laten bestrijden. Zie hier, hoe hij te werk ging!

Hij liet bekend maken, dat, overmits het toenemend aantal tweegevechten in het leger, voortaan daartoe van hem

een speciaal verlof behoorde gevraagd te worden; tevens, dat hij plaats, tijd en wijze van het duël bepalen zou.

Naauwelijks was de dagorder algemeen verbreid, of twee hooggeplaatste officieren, edellieden bovendien, verzochten aan Zijne Majesteit om verlof tot een duël. Hun verzoek werd toegestaan. Nu meenden de duëllisten van professie, die GUSTAAF's afkeer van het duël kenden, dat hij eindelijk toegaf en zij het pleit gewonnen hadden.

GUSTAAF had voor zijne veldtent eene legerafdeeling in parade doen plaatsen, en toen de beide strijdlustigen den Koning bedankt hadden voor de hooge gunst, hun toegestaan, sprak de Vorst hen op deze wijze aan: »Geene dankbetui»ging, mijne heeren! Alvorens echter het tweegevecht aan»vange, heb ik de heeren eene mededeeling te doen. Hem, »die van u den ander' mogt nedervellen, zal, onmiddellijk »daarna, vermits gij edellieden zijt, het hoofd voor de voe»ten worden gelegd; tot dat einde wacht de scherpregter op »mijn bevel. Ik begeer echter niet, dat gij onvoorbereid de »eeuwigheid zult ingaan. Twee veldpredikers vertoeven te »dien einde in mijne tent. Gaat daarbinnen, mijne heeren, »en bereid u, om, na weinige oogenblikken, voor uwen »hoogsten Regter te verschijnen! Ik heb mijn' pligt ge»daan. — Indien echter de vreeselijke kans, om door de »hand eens beuls te sterven, uw eergevoel, als edellieden, »te zeer kwetsen mogt, dan zij het u tevens kennelijk, dat »ik, indien gij zulks mogt verlangen, uw aan mij gerigt »verzoek als niet gedaan zal beschouwen. Kiest nu, mijne »heeren! en geeft elkander de vriendenhand, of — bereidt »u zamen ter dood!"

De beide officieren dachten aan den beul en kozen het eerste. Zij wierpen zich voor den Koning neder, en verzochten, dat hun noodlottig verzoekschrift mogt vernietigd worden. GUSTAAF scheurde het in stukken. Hij had zijn doel bereikt, en men vernam voortaan, bij de *Zweedsche* armee, niets meer van tweegevechten. Het vooroordeel was, door het vooroordeel, te schande gemaakt.

Dat kon een Koning doen, die een der grootste helden was van zijnen tijd. Maar *die* Koning had ook eerbied voor God, deugd en zedelijkheid, en *wilde* het goede.

## EVELINA.

(*Vervolg en slot van bl.* 192.)

Doch om tot MARIETTA terug te keeren. Het lagchen, het boerten ging zijnen gang rondom het beschroomde meisje; hier het half gefluisterde geheim, daar de schrille toon van een geliefkoosd liedje uit het *Odéon* of de *Variété*, dat door de lippen van eene minder bedeesde of meer onbezorgde, dan de overigen, werd aangeheven. Hier en daar waren er, die met bleeke wang, looden oog, dunne doorschijnende vingeren, en ongevoelig voor het gewoel rondom haar, haar werk voortzetteden, en op wier gelaat het stond te lezen, hoe zeer het werktuig was afgesleten en welhaast zou ophouden te arbeiden. In stilte verdroeg MARIETTA al de blikken van halfspottende of nieuwsgierige oogen, die op haar gevestigd waren. Zij had niet genoegzaam het kenmerkende van hare klasse, om haar als zoodanig te doen erkennen, en toch vreesden zij in haar eene toekomstige mededingster in een der handwerken, die haar zuur verdiend loon zou doen verminderen. In allen gevalle was zij eene vreemde en dus met argwaan te beschouwen.

Een gelaat, bleeker en treuriger dan al de overigen, trok hare aandacht; er was een traan gevallen op het rijke satijnen kleed, waaraan zij werkte, en bezoedelde den schitterenden glans.

»Wat doet gij te schreijen?" zei de ruwe stem van eene der opzigtsters, wier gezond gelaat en welgedaan voorkomen toonden, hoe weinig zij met tranen te doen had.

»Mijne moeder is ziek, zeer ziek, en Mevrouw heeft mij eene week loon in voorschot geweigerd, waardoor ik haar hulp had kunnen verschaffen."

»Blijf dan maar bij uwe moeder, en kom hier niet, om het kostbare goed te bederven," zei de opzigtster, het satijn haar ruwelijk uit de hand nemende.

Het meisje vouwde smeekend de handen. »O mijne arme moeder!" riep zij uit, ofschoon zoo zacht, dat de woorden enkel het oor bereikten van eene, wier hart voor het lijden openstond; en toen de opzigtster heenging, naderde MARIETTA haar en stopte haar de frane in de hand die zij voor het on-

derhoud van dien dag had bestemd. Het meisje zag verbaasd en dankbaar te midden van hare tranen op.

»Zeg mij, waar uwe moeder woont, en ik zal, als ik naar huis terugkeer, haar opzoeken, en zien, of zij iets noodig heeft," fluisterde de Italiaansche.

»God zegene u!" zeide het meisje vurig. »Vraag naar de weduwe PERÔT, *au cinquième*, N°. 15, *Rue de l'hôpital.*"

Zij werden gestoord door het binnenkomen van iemand, die, naar het oogenblikkelijk gevolgde stilzwijgen en de ijveriger werkzaamheid der meisjes te oordeelen, zonder twijfel hare meesteresse was, en die, MARIETTA verzoekende haar te volgen, haar naar eene kleinere kamer bragt niet verre van de werkzaal. *Madame* DUVAL was eene rijzige, beenige vrouw, wier hoekige gelaatstrekken de gewoonte van gebieden uitdrukten. Uit soortgelijke slavernij opgeklommen tot de waardigheid van beheerscheresse, kende zij al de uitvlugten, die de jeugd zoekt, om de strenge regels te ontduiken, en bestreed die alle met de slimheid, die onderdrukking haar had geleerd. Men kende geen voorbeeld, dat eene poging, om haar ook het kleinste deel van den gevorderden arbeid te ontstelen, voor eene tweede maal was herhaald. Gelijk van andere koninginnen der mode, was hare heerschappij willekeurig, en zij beschikte naar welgevallen over den arbeid en het leven van hare lijdende onderdanen.

»Wat is uw verlangen, meisje?" zeide zij tegen de bedeesde MARIETTA, die voor haar stond.

»Werk, *madame*," hernam zij op een' beschroomden toon. »Zou het u behagen mij te gebruiken? Ik ben eene bloemenmaakster."

»Zoo! Bloemen zijn dit jaar niet in de mode en ze zijn goedkoop. Laat mij eens zien, wat gij meêgebragt hebt."

MARIETTA haalde uit de doos, waarin zij ze had gedragen, een' krans van Italiaansche wilde bloemen te voorschijn, zoo natuurlijk, als waren ze zoo even geplukt aan de oevers van haren geliefden *Arno*, en eene provincieroos. Zelfs de hebzuchtige modemaakster had moeite, om de uitdrukking van bewondering te bedwingen, die in hare doffe oogen verscheen; maar zij onderdrukte dat gevoel, voordat het haren doodschen mond had bereikt.

»Wat zoudt gij daarvoor moeten hebben?" vroeg zij, de bloemen met minachting opnemende, om ze van naderbij in oogenschouw te nemen.

»Wat gij er voor geven wilt, *madame*."

»Wat deed u zulke *rococo*-bloemen kiezen?" vroeg zij, naar den krans ziende.

»Plantenverzamelaars gebruikten mij, toen ik nog in *Florence* was, om eenige van onze in het wild groeijende bloemen na te maken, die zij naar *Duitschland* en zelfs naar *Engeland* zonden," hernam het Italiaansche meisje met eenen blik van verontwaardiging, dat een woord van minachting werd gesproken over iets van haar eigen heerlijk vaderland. »Ik kan ze hier niet verkoopen, en ik zou mij gaarne bezig houden met het maken van die, welke in de mode zijn, als ik daarvan werk kon krijgen."

»Wat deed u tot mij komen?"

»Omdat gij de eenige in *Parijs* waart, *madame*, die ik hoorde, dat mijne diensten zou kunnen gebruiken."

Er was eene onopzettelijke vleijerij in deze woorden, die meer voor haar uitwerkte, dan verdienste of behoefte. Eene welgevalliger uitdrukking (want niemand kon de geringe zamentrekking van hare lippen een' glimlach noemen) vertoonde zich als bewijs van goedkeuring, en met eenen zwaai van hare hand, die eener vorstin geene oneere zou hebben gedaan, wenkte zij haar, om te gaan zitten.

»Ik zal u tien francs voor deze bloemen geven;" omtrent een vierde der waarde, ofschoon meer dan zij oorspronkelijk plan had gehad om te geven.

»Ik heb het driedubbele gehad voor de wilde bloemen alleen."

»Wel mogelijk; als fantasiebloemen hebben ze weinig waarde; de roos zou misschien," en zij boog den fijnen, teederen tak tusschen hare knokkelige vingers, »op een kapot kunnen worden gebruikt. Ik geef niet meer."

De arme MARIETTA voelde, dat zij niets bezat, en dat haar geene keuze bleef; zij nam het geld aan.

»Zoo ik u in mijne dienst neem, dan verwacht ik, dat gij bij mij aan huis komt werken; anders bedriegt gij mij maar en stelt mij te leur, gelijk de rest."

»Ach, *madame!*"

»Uw loon zal rijkelijk zijn; maar ik verwacht dat gij er vlijtig voor zult werken. Vijftien *sous* daags en de kost."

Het was zeer weinig, maar dat was het minste kwaad; de opsluiting, de bedorven atmosfeer, het onaangename gezelschap, dat was het, waarvoor zij terugdeinsde; het verlies

van het bijzijn haars broeders, zelfs van hare dagelijksche wandeling naar de *Madelaine*-markt, om de bloem te koopen, die hare beurs haar toeliet als model zich aan te schaffen, dat alles stond haar voor den geest. Hoe dikwijls was haar hart opgebeurd alleen door het zien van de zeldzame bloemen, die haar zoo gemeenzaam bekend waren; hoe dikwijls toefde zij en verliet ongaarne die herinneringen van haar eigen zonnig land, gelijk de bij gonst en zweeft om den kelk, waar zij den honig uit zamelt!

Met een bezwaard hart nam het arme meisje het schamele loon aan, in de hoop, dat zij eenige der rusturen zou kunnen besteden, om de kleine wekelijksche som bijeen te brengen, die het geringe fondsje moest vormen, waarop haar verlangen berustte, om naar haar geboortedorp terug te keeren, wanneer haar broeder, wars van zijnen ijdelen droom van rijkdom en roem, gaarne met haar het vaderland zou opzoeken.

Toen de overeenkomst gesloten was, ging zij haren weg door menige donkere en naauwe steeg, totdat zij de woning bereikte, haar aangewezen als die van de kranke moeder harer nieuwe vriendin. Zij was indedaad, gelijk PAULINE had gezegd, zeer ziek; gebrek en droefheid zijn slechte bewaarders der ligchamelijke gezondheid. De stem des medelijdens klonk zoet in het oor van de zieke vrouw, en de vriendelijke hand, die de peluw schudde en den maaltijd toebereidde, was haar welkom. En MARIETTA, een deel van haren nieuw verkregen rijkdom achterlatende, stapte met een' ligten tred over den drempel, en hoorde den gefluisterden zegenwensch niet, die uit het hart der weduwe vloeide.

---

Op den bepaalden tijd was het kostbare kleed van BERENGARIA voltooid en aan het hotel *Bellincour* verschenen, en nimmer betrad eene schooner vertegenwoordigster van de koninginne des ouden tijds de vorstelijke zalen der *Tuileries*. Menig gefluisterd woord van bewondering bereikte het oor der Engelsche schoone, terwijl zij zich in dat hoofsche gezelschap bewoog. Er was eene wolk op haar voorhoofd, en haar hart deelde niet in de vrolijkheid rondom haar.

Te weinig geoefend in de listen der wereld, had EVELINA niet geleerd het masker te dragen van vrolijke woorden en luchtig glimlagchen, zoodat zij, in spijt van hare schoon-

heid, de gewenschte zegepraal niet behaalde; niemand bewoog zich bevalliger in den dans, maar verstrooid en lusteloos ontving zij de vleijerijen, die haar begroetten.

Menig vrolijk hoveling, die haar als een gewillige slaaf was genaderd, maar zag, hoe weinig haar geest in overeenstemming was met het veelbelovende uiterlijke, verliet de zwijgende schoone voor meer aanlokkelijk gezelschap. En hij, om wiens wil zij haar goed beginsel had opgeofferd, zag in hare somberheid slechts wispelturigheid, mengde zich weldra in den sleep van hare mededingster, de schitterende *mademoiselle* DE CHATELAIN, en wierp daardoor over het gelaat van EVELINA eene nog donkerder schaduw van mismoedigheid.

Nooit had hare mededingster, die bij haar eerste binnentreden ternedergeslagen terugdeinsde over de onloochenbare schoonheid van het Engelsche meisje, zich meer op haar gemak gevoeld of meer in den geest voor de scherts en jokkernij, die om haar heen weerklonken. Nooit had de bevallige mantilla eener Spaansche donna vollediger overwinning had behaald. De enkele roode roos, die half begraven zat in haar donker glanzig haar, was getuige van meer hulde, dan de kostbare diamanten diadeem, die zwaar woog op het voorhoofd van EVELINA.

Koud, bleek en misnoegd zette het lijdende meisje zich neder in het rijtuig, dat haar naar de woning bragt, die zij weinige uren te voren vol hoop had verlaten. Bij het zelfverwijt, dat ook toen van tijd tot tijd zich deed hooren en haar vooruitzigt op zegepraal vergalde, voegde zich nu gekrenkte ijdelheid en bittere teleurstelling. De eene booze geest was heengegaan en met zeven andere geesten teruggekeerd, boozer dan hij zelf, om in het opgesierde huis te wonen. Het bleeke en vermoeide gelaat van hare kamenier alleen had haar de bitse woorden moeten doen berouwen, waarmede zij haar berispte, omdat zij hare lokken in de hatelijke diamanten verwarde, en, haar schielijk wegzendende, bleef zij alleen met de stem van haar eigen hart.

De herfst had plaats gemaakt voor den winter, en gedurig putteden nieuwe uitgaven, nieuwe plannen van genot de beurs van EVELINA uit. Vruchteloos deed IPOLYTO aanzoek om de som, die men hem nog schuldig was voor zijn werk, ten einde in staat te zijn om zijne schuld af te doen; want het marmer, waaraan hij arbeidde met al de geestdrift van

het genie en al het vuur der hoop, was nog onbetaald. Eugénie, die zag, dat het altijd bezwaar gaf tegen eenige nieuwe uitgave, wanneer zijn verzoek werd ingebragt, weigerde hem toe te laten, totdat hij moedeloos werd en de beitel naauwelijks aan zijne vingeren gehoorzaamde.

Marietta werkte, toen zij de teleurstelling van haren broeder zag, des te harder, en ontstal met onbezweken geduld hare uren aan de rust, om te kunnen arbeiden. Het zwaarste viel haar het gemis van hare rustige en stille eenzaamheid. De stem der vrolijkheid en van ijdel gesnap was in wanklank met haar eigen hart, en strekte slechts, als het licht in eene holle kamer, om haar hare verlatenheid te doen gevoelen. De twee kleine marmerblokken, die ipolyto op crediet had ontvangen, hadden zich allengs in schoonheid ontwikkeld onder zijne scheppende hand; het was op nieuw jeanne d'arc, de martelaarskroon naderende, die den ongewaardeerden en onverstanen geest verbeidde. Het kind des volks, verstooten omdat het tot het volk behoorde, verstooten niet alleen door gekroonde hoofden, maar door het volk zelf; het gelaat van de martelares, van den glans der grootheid afgekeerd, die zij op haren regten prijs had leeren schatten, om voor de vrijheid van haar geboortedorp te pleiten. Het eene beeld stelde haar bij dit nederige verzoek voor; het andere, waar hare diensten met beschimping en den brandstapel worden beloond.

Het was avond, in het begin van het gure voorjaar van 1839. Marietta zat alleen in haar klein, eenzaam kamertje. Een voor een was ieder stuk huisraad verdwenen voor de dagelijksche behoeften van brood en brand, en een bed van stroo en eene afgesleten deken wezen hare rustplaats aan. Lang en zwijgend bleef zij aan haar werk, terwijl zij van tijd tot tijd eenen blik wierp op de verwelkende bloemen naast haar, welke hare magere, vlijtige vingers met de gewone getrouwheid namaakten. De zon, die tot dusverre het kleine zoldertje had verlicht, ging langzamerhand schuil achter de sombere gebouwen, en eerst toen liet het vermoeide meisje hare onvoltooide taak op de vensterbank voor haar rusten. Hare slapen gloeiden van koorts, en tranen vielen uit hare stijve en uitgeputte oogen, terwijl zij de eene streep na de andere van het gekleurde avondschijnsel zag verdwijnen en plaats maken voor het graauwe licht des avonds. Zij was een treurig en aandoen-

lijk kontrast met het helderoogige meisje, dat weinig meer dan een jaar te voren de worsteling van eerlijke pogingen tegen de wereld had aangevangen. Tressen van donker haar, wier glanzige vlechten vroeger zoo zorgvuldig waren opgemaakt, hingen over hare kloppende slapen henen; zij streek ze thans haastig weg, om den koelen avondwind op te vangen, die door het kleine venster woei. Hare wang was bleek en ontdaan van het waken en van die ergste van alle kwalen, verijdelde hoop, die het harte ziek maakt; maar onverwonnen, schoon uitgeput, worstelde MARIETTA voort.

Eene hand werd op haren schouder geplaatst en de jonge beeldhouwer stond voor haar. »Gij zijt ziek, mijne zuster," zeide IPOLYTO met eene zwakke en holle stem.

»O, neen!" antwoordde zij met eene poging om te glimlagchen; »mijn hoofd is zwaar, en ik ben vermoeid van het waken," voegde zij er op levendigen toon bij, (zij zeide niet, »van gebrek aan voedsel in de laatste vierentwintig uren"); »een weinig rust zal mij wel weder herstellen."

»Rust!" zeide de jongeling, met zijne magere, bevende vingers het haar van haar marmeren voorhoofd wegstrijkende; »die zullen wij spoedig vinden. Waarom heb ik u aan mijne razende eerzucht ten offer gebragt? Vergeef mij, liefste zuster, altijd geduldige vriendin mijner omstuimigheid. Ik voelde, dat er *hier*," hij drukte zijne hand tegen zijne borst, »iets was, dat roem en overvloed voor u beloofde. Toen zelfs uw zuur verdiend loon u werd onttrokken door dat hardvochtige wijf, omdat gij uw best deed om den kleinen spaarpenning te vermeerderen, dien ik uitputte, toen zeide ik bij mijzelven: Het zij zoo; het is slechts voor eenen korten tijd; weldra zal ik het haar rijkelijk vergelden! Maar deze laatste slag is te zwaar geweest — het werk van mijn hart en hoofd, het schepsel van mijn genie, de arbeid van lange dagen, die gelukkig waren door de droomen, die het in mij opwekte, mijn JEANNE D'ARC in de ruwe hand gevallen van dien hardvochtigen man, mijn laatst, mijn best ideaal van de hemelsche martelares! Helaas, dat er onder zulk een schoon uiterlijke een koud hart is verborgen! Een van de kostbare juweelen, die den hals of den arm van het schoone meisje versieren, had mij van gebrek, van misdaad gered!"

»O, spreek zoo niet! niet van misdaad, IPOLYTO, tenzij armoede misdaad is."

»Ja; ja; nu, hetzij zoo; zie op, liefste MARIETTA, zie mij aan; gelijk gij plagt te doen; kus mij, beste zuster!" En hij zag haar strak in het gelaat. De kleurlooze huid had eene tanige tint aangenomen; de bloei der jeugd was heen. Tranen sprongen haar in de oogen bij de zielesmart, op IPOLYTO's gelaat uitgedrukt. Maanden waren verloopen, en zoo verdiept was hij geweest in den droom van zijn leven, dat hij eerst in dit oogenblik de verwoestingen bespeurde, die kommer en ontbering bij zijne schoone en teedere gezellin hadden teweeg gebragt. Twee-, driemaal drukte hij zijne lippen op haar koortsig voorhoofd en snelde uit de kamer.

De maan was in doodsche majesteit over den *Faubourg St. Germain* opgegaan, toen de jonge *Italiaan* voor het hotel *Bellincour* stilhield. De lichten straalden helder door het met rijke gordijnen bedekte venster, en de wind bragt van tijd tot tijd het geluid van muzijk tot zijne ooren over.

»Ik vloek u!" gilde de *Italiaan*, terwijl hij zijne armen naar het huis uitstrekte; »ik vloek u, rijken en gevoelloozen, die leeft van den weedom der gebrokenen van harte, die u uwe weelde verschaffen! Het wild gedierte des wouds kent meer medelijden; het kan de levensader slechts doorbijten; maar gij, gij moordt al wat groot en goed en heilig in ons was, opdat het ons niet verheffe en onbeschroomd naast u doe staan! En gij, vrouw, met het koude eigenbatige hart," en met eene zachtere stem, »zoo schoon, zoo hemelsch schoon, o, moogt gij ondervinden.... gij zult," riep hij met toenemende hevigheid, »den vloek van een gebroken hart, van den zielsangst eener zuster, God geve niet van hare schande! ondervinden!" En, zijn gelaat bedekkende, zonk hij op den trap van het hotel neder, door gebrek aan voedsel en de opgewondenheid van het oogenblik uitgeput.

»Wat doet gij hier?" zeide een policiedienaar, terwijl hij met ruwe hand den jongen beeldhouwer bij den schouder pakte.

»Van honger sterven!" was het sombere antwoord, terwijl hij zich eensklaps van den vrager afwendde, en zonder zich op te houden vervolgde hij zijnen weg over den *Pont d'Isle*. De donkere wateren van de *Seine* rolden kalm onder zijne voeten voort. Tweemaal scheen het beeld van de teedere en verlatene MARIETTA uit de golven op te rijzen en zich tusschen die golven en hem te plaatsen en zijnen voet

terug te houden. Driemaal stapte hij met gejaagde schreden de brug over, en de weergalm van zijnen stap klonk door de stille lucht, en toen was alles stil.

---

Eenige weinige uren later, en de gasten namen afscheid van de woning, die zoo even het tooneel der feestvreugde was geweest, toen een cabriolet snel voor de deur opreed; een jong man van een gunstig voorkomen steeg de trappen op, die naar de rijk versierde kamer leidden, waar wij vroeger onze lezers hebben gebragt.

Daar zat EVELINA, voor het uitwendige even schoon als ooit; want de invretende kanker des kwaads vertoont zich niet altijd zigtbaar. Ongeduldig had zij naar de deur gezien, terwijl de eene gast na den anderen binnentrad, en donkerder wolk kwam over haar gelaat, naarmate hare teleurstelling telkens grooter werd, want de teederlijk verwachte en welkome bezoeker, voor wien zij hare zoetste glimlachjes bewaarde, kwam niet. Nooit misschien was zij schooner geweest. De provincieroos mengde zich bevallig met hare blonde lokken, en het zachte blaauwe kleed golfde met rijke plooijen om hare tengere leest; maar voor EVELINA scheen haar toilet vruchteloos gemaakt.

»Een minnaar, en mij zoo te veronachtzamen!" zeide zij halfluid tegen EUGÉNIE. »Het zal hem berouwen!"

EUGÉNIE glimlachte slechts en hernam: »Als gij Gravin D'AULAIRE zijt, ga dan uw' gang. Maar beuzel nu niet met eene grafelijke kroon. Een week, ja minder dan een week, en gij zult vrij zijn, om te doen, wat gij wilt. En daarbij," ging zij voort, op het kostbare kleedje wijzende, »hij zal uwe schulden betalen, mijne schoone EVELINA, want dat zal noodig zijn, indien gij voortgaat altijd alle nieuwe snufjes te willen hebben."

Er was in den toon, meer nog dan in de woorden, eene bitterheid, die EVELINA hinderde; maar voordat zij kon antwoorden, trad FELIX D'AULAIRE het vertrek binnen. EVELINA veinsde het te druk te hebben met het los- en vastmaken van hare zware armbanden, en het was eerst toen zij schrikte van de uitroeping van Madame DE BELLINCOUR, die bezig was haar verlies bij het spel van dien avond op te rekenen, dat zij hare oogen opsloeg.

»FELIX, gij ziet er als een spook uit. Wat deert u?"

vroeg de dame, van hare half geledigde beurs opziende. »Evelina heeft met al de verlaten ridders gecoquetteerd, en menig beklag ontvangen over haar vooruitzigt in het huwelijk; zij hadden dat kunnen sparen voor haar weduwschap, in plaats van het te besteden aan eene bruid; want gij lijkt wel de schim van uw vroeger wezen, felix," zeide de levendige dame.

Felix d'aulaire sprak geen woord, ofschoon hij het tweemaal vruchteloos had gepoogd. Hij wees op de bloemen en het borduursel van haar kleed, en mompelde tusschen zijne geslotene tanden: »Om zulke vodderijen wordt eene ziel in het verderf geslingerd!"

Zij verstond hem verkeerd; zij meende, dat hij gespeeld en verloren had, gelijk zij zelve. »De fortuin is u niet gunstig geweest dezen avond? Geen nood! Zij durft u niet onvriendelijk aanzien, u, den meest gezochten man van *Parijs*, met evelina als *fiancée*."

Bij den naam van evelina hief hij het hoofd op, en, zijne troosteres enkel toevoegende: »Gij bedriegt u, Mevrouw; ik heb in de daad verloren, maar alleen wat ik spoedig zal leeren vergeten," ging hij naar de ottomane, waar eveline zat.

Eene uitdrukking van misnoegdheid verving de plaats van de gretige verwelkoming, die het onwillekeurig opwellend gevoel van haar hart was; en in fier stilzwijgen luisterde zij, in de verwachting van zijne verontschuldiging, nadat zij iets had gemompeld van »gebrokene beloften, die eenen treurigen waarborg van toekomstig geluk gaven." Waarschijnlijk werd hare aanmerking niet gehoord; hij maakte geen gebruik van de plaats naast zijne verloofde, die eugénie voor hem ontruimde, en greep ook hare hand niet, die zij in het eerste oogenblik koel naar hem had uitgestoken.

»Zoo ik onbeleefd ben geweest, spijt het mij," zeide hij, te gelijker tijd Mevrouw de bellincour aansprekende. »Vijf uren geleden was ik op weg naar uwe woning; want de wereld had toen geen plekje, dat mij dierbaarder was. Mijn cabriolet werd tegengehouden door eene zoo digte menigte, dat ik onmogelijk voort kon rijden; ik gaf de teugels aan mijnen knecht en steeg af, om de oorzaak van den oploop te onderzoeken. Een lijk, door twee mannen gedragen, werd uit de *Morgue* gebragt, waar het even te voren door eene bloedverwante was herkend. Die bloedverwante was eene

zuster, die nu, door droefheid overmand, was nedergezonken; en de verwarring van de menigte werd veroorzaakt, doordien men het nommer en de straat niet wist, werwaarts zij hunne schreden moesten wenden met hunnen levenloozen last. De zuster was eene bloemenmaakster en eene *Italiaansche;* dezen zelfden morgen had ik haar adres ontvangen, en hoopte mejufvrouw voor haren kommer tot deelneming op te wekken, niet wetende hoe lang zij reeds met haar bekend was."

»Ik bid u, FELIX, hoor mij!" viel EVELINA hem in de rede met lippen bevende van ontroering.

»Verschoon mij; sta mij toe voort te gaan. Ik gaf het adres aan de omstanders, en, het bewustelooze meisje met eene gezellin, die haar ondersteunde, in eene huurkoets plaatsende, volgde ik haar naar het *Quartier St. Denis.* Getroffen door de schoonheid van eene statuette in den winkel van een' steenhouwer, had ik dien morgen onderzocht, wie de maker was; want het beeldje had hetzelfde schoone gelaat, wat ik in gindsche kamer plag te zien, voordat een ander mijne aandacht daarvan aftrok," zeide hij met een' bitteren lach. »Een gedeelte van hunne geschiedenis was mij bekend; het overige heb ik uit haren eigen mond gehoord. Ik behoef er dus niet over te spreken. Deze hulpelooze vreemde, dit verlaten, van gebrek omkomend meisje was de zuster van hem, dien ik zocht; het levenlooze lijk, uit de *Morgue* gebragt, was alles, wat er overbleef van den bekwamen, bitter verongelijkten IPOLYTO RUSPINI. Vaarwel, EVELINA! Voor mij is er vergif op de lippen, die met valsche beloften verrieden; en de hand, die de keten smeedde van het lot, dat den jongeling van genie ten verderve sleepte, kan de mijne niet worden. Terwijl ik op den zwijgenden getuige van uw misdrijf staarde, voelde ik, dat zijne beedtenis voor mij zou oprijzen, als ik zijne moordenares aan mijn hart drukte."

Een luide, lange gil klonk door de zaal; EVELINA lag sprakeloos op de ottomane, van waar zij was opgestaan, toen de laatste woorden van haar vonnis haar oor bereikten. Zij had FELIX D'AULAIRE met al de kracht harer ziel bemind; het was om hem, dat zij dat noodlottige kleed had gewenscht, dat zij van het goede beginsel was afgeweken. Het waren hare onschuldige manieren, haar edelmoedig en vurig gevoel, die hem het eerst hadden aangetrokken, en die door

zijn edel hart bij het nederigst gewaad in den geringsten stand zouden zijn erkend, indien zij op hare eigene eenvoudigheid en opregtheid had vertrouwd.

Het was voorbij! De wereld, gelijk de wereld gewoonlijk doet, zocht allerlei redenen voor het afbreken der verbindtenis, alle, gelijk doorgaans het geval is, even ver van de waarheid verwijderd.

Er blijft weinig van dit treurig en waarachtig verhaal te vermelden over. MARIETTA vond eene rustplaats in de woning van hare nederige vriendin, tot dat hare herstelde gezondheid haar tot de reis naar haar eigen geliefd *Italië* kon doen overgaan. Een onbekende vriend deed voor haar alles, wat zorgvuldigheid, invloed en rijkdom vermogten, om haar lot te verzachten. Na den dood van de weduwe PERÔT, in wier laatste ziekte MARIETTA de haar betoonde liefde vergold, vertrok zij, in gezelschap van PAULINE, naar *Toskanen*. Voorzien van eene geldsom, meer dan genoeg voor hare eenvoudige behoeften, en haar door dezelfde onbekende hand verstrekt, heeft zij nu een smaakvol en algemeen geacht magazijn te *Florence*, waar men, drie jaren geleden, de namen kon lezen: RUSPINI *et* PERÔT, *artistes en fleurs*.

Onlangs hoorde ik ergens de namen noemen van den Graaf en de Gravin D'AULAIRE. Ik keek gretig in de aangewezene rigting, en zag het welbekende gelaat, maar bleek en verouderd door lijden. Ik zag zijne jonge vrouw aan; zij had een fraai en edel voorhoofd, en oogen, waaruit opregtheid en teederheid spraken, maar schoon was zij geenszins; het was EVELINA niet!

---

### GESCHIEDENIS VAN DEN MEXIKAANSCHEN STIER EN DEN FRANSCHEN TIJGER.

Tijdens den jongsten oorlog tusschen het *Mexikaansch* gemeenebest en *Frankrijk* had er in de hoofdstad *Mexiko* een dierengevecht plaats, dat, door eene eigenaardige staatkundige wending, merkwaardig en voor het *Mexikaansche* volkskarakter kenmerkend werd. Den 29sten April 1838 drong het volk in menigte naar het plein der stierengevechten, om eenen kamp tusschen een' *Mexikaanschen* stier en een' *Bengaalschen* tijger, die tot de menagerie van twee *Amerikanen* behoorde, bij te wonen. Het amphitheater was tot stikkens

vol en de logen met kostbaar en sierlijk gekleede vrouwen bezet. De President verscheen zonder het minste opzien te verwekken, en alleen het salueren der troepen en de feestmarsch, welken de muzijk aanhief, verkondigden de aanwezigheid van het hoofd der republiek. De gewone inrigting der vertoonplaats was dien dag veranderd. Er was op dezelve eene geweldig groote kooi van balken, omtrent 60 voeten in den omtrek, opgerigt. Tot eene soort van voorspel martelde men drie arme stieren en ettelijke paarden dood; daarna verschenen de eigenlijke helden van den dag. De tijger, een der grootsten, welke men ooit gezien had, betrad het eerst het strijdperk, en strekte trotschelijk zich in zijne volle lengte uit. De stier, die na hem binnendraafde, maakte, toen hij hem gewaar werd, eene niets minder dan krijgshaftige beweging. De strijd, die vervolgens begon, werd door de toeschouwers met de gespannenste oplettendheid gadegeslagen, daar zij in denzelven eene soort van Godsgerigt meenden te zien. Zij beschouwden, namelijk, den inlandschen stier als den kampvechter van het *Mexikaansche* volk, en den uit de verte gekomen tijger als den vertegenwoordiger der overzeesche *Franschen*.

De uitzigten waren voor den strijder der republiek niets minder dan schitterend. Reeds vroeger had men hem, als naar gewoonte, de punten der horens afgezaagd. In het gevoel zijner zwakheid poogde hij zijne geduchte tegenpartij door een' snellen terugtogt te vermijden; doch deze verijdelde door een' geweldigen sprong dit voorzigtige besluit, en dwong zijnen vijand tot vechten, door hem de tanden in het vleesch te slaan. Tweemaal gelukte het den stier, zich uit de klaauwen van den tijger los te rukken; doch deze keerde telkens weder ten strijd. Pijn ontwrong den vreedzamen bewoner der weiden, dien zijn vijand eindelijk in den nek gegrepen had en op den grond geveld hield, een vreeselijk gebrul. Stroomsgewijs drong het bloed uit zijne wonden; steeds zwakker werd zijn angstig gesteun; hij scheen te bezwijken. Algemeene schrik en treurig zwijgen der vergadering verzelde de snelle en weinig roemrijke nederlaag van den strijder voor het vaderland. Reeds een half uur lang had deze marteling geduurd, en alles scheen verloren, toen de stier woedende van pijn overeind sprong. Eene schemering van hoop doet de aanschouwers herleven; alles klimt op de banken en leunt voorwaarts over den rand der logen.

De stier is nu wel weder op de beenen; maar het gelukt hem ditmaal niet, den tijger, die met zijne geheele zwaarte over hem henen hing, van zich af te schudden. Eensklaps stort de stier met een' geweldigen sprong naar den wand der kooi, en drukt met kop en horens den tijger tegen de balken. Het wilde dier, door deze plotselijke wending verrast en deerlijk gekneusd, laat nu zijne prooi los en valt als dood ter aarde. Een vreugdekreet gaat onder de toekijkers op, zakdoeken waaijen en de muzijk begint eenen triumfmarsch. »Leve de stier! leven de *Mexikanen!* dood aan de *Franschen!*" klinkt het aan alle kanten.

De stier middelerwijl, als een ervaren veldheer, vervolgt zijne zege, en laat, in vergelding, den vijand, die voor zijne voeten uitgestrekt ligt, het gewigt zijner horens en zijner pooten gevoelen. Eindelijk, nadat zijne woede bekoeld is, laat hij, zelf met vreeselijke wonden doorkorven, den tijger aan zijn noodlot over en keert in zijn hok terug, ondanks het geschreeuw, waardoor men hem aansporen wil, zijnen vijand de rest te geven. »Stier uit!" weêrgalmt het nu aan alle zijden, en, even als men eenen bedeesden tooneelspeler dwingt weder te voorschijn te komen, wordt de onwillige overwinnaar met touwen naar buiten getrokken, om het onstuimig bijvalsgeroep der dankbare aanschouwers te ontvangen. De Picadores en Matadores, die hem op hun gebied zien verschijnen, achten, dat voor hen het oogenblik gekomen is, om te voltooijen, wat de tijger zoo schoon begonnen had; maar een tot nog toe onbekend gevoel van grootmoedigheid, sterker werkende dan medelijden, maakt zich van de toekijkers meester. Een nationaal gevoel hecht zich aan het leven van den stier. »De stier moet leven! Hij mag niet gedood worden! Weg met de stiervechters!" hoort men allerwegen roepen, en de eerste van zijn geslacht vindt hij in dezen omkring genade. De dankbaarheid der *Mexikanen*, dat hij hun een heilbode geweest was, vergenoegde zich niet met het doen sparen van zijn leven en het heelen zijner wonden; men teekende in tot zamenbrenging van een losgeld, om hem van den slagter, aan wien hij behoorde, vrij te koopen, en hem als een nationaal geschenk aan de regering aan te bieden.

Maar, helaas, welk eene bittere teleurstelling! Op het punt om den loop van een gerust en gemakkelijk leven in te treden, kwam de *Mexikaansche* held te sterven, en

het vreemde roofdier, dank zijne taaije kattennatuur, herstelde ten volle. — Vier weken later was *St. Jan de Ulloa* vermeesterd en het *Fransche* ultimatum aangenomen. Zoo eindigde de geschiedenis van den *Mexikaanschen* stier en den *Franschen* tijger.

---

### LORD BYRON IN DE TOBBE.

Ten tijde toen Lord BYRON zich te *Venetië* ophield, was het zijn geliefkoosd tijdverdrijf, pleiziertogtjes op zee te doen, waarbij hij steeds door niet weinige personen verzeld werd. Ieder wedijverde naar de eer, om in zijne nabijheid te zijn, en er was in geheel *Venetië* geen gondelier, die den Britschen Lord niet, om zoo te spreken, als zijnen kameraad beschouwde, en zich niet, om hem van dienst te zijn, volgaarne tot eenig halsbrekend waagstuk zou hebben laten gebruiken. De matrozen noemden hem werkelijk, alschertsend, den Gondelier-Lord.

BYRON schepte bijzonder behagen in het verblijf op het eiland *Sabioncello*, in de nabuurschap van *Ragusa*, en menigmaal voer hij in een vaartuigje van niet meer dan vier riemen, verzeld door de Gravin CUICCIOLI en twee of drie andere zijner vrienden, derwaarts. Hij was alsdan daarbij met alle mogelijke schrijfbehoeften voorzien, en de Gravin, die eene voortreffelijke landschapschilderes was, had dan insgelijks hare teekenportefeuille bij zich.

Aan de kust van *Dalmatië* ligt, onder de vele eilanden, die haar bezoomen, ook een, dat den naam van *Grossa minore* draagt, en slechts uit eene schaars met gras bedekte rots bestaat, die ongeveer eene halve mijl lang en bijna even zoo breed kan wezen.

Op zekeren morgen traden de vier bedoelde togtgenooten op dit kleine eiland aan wal, en begaven zich naar eene, midden in hetzelve opwellende, liefelijk gelegen bron, om bij dezelve hun middagmaal te houden. De schuitenvoerders kwamen mede derwaarts, om vuur aan te maken en visch daarop te koken, en geheel het reisgezelschap bragt er eenige uren in de vrolijkste luim door.

Eindelijk spoorde de Gravin hare vrienden aan, om te vertrekken, en men vervoegde zich weder naar den oever, ten einde aan boord te gaan; maar wie beschrijft den schrik

der reizigers, toen zij hun vaartuig, dat zeker slecht vastgemaakt moet geweest zijn, omtrent twee mijlen van wal, als speelbal der golven zagen dobberen?

Men kan zich een denkbeeld van den toestand dezer onwillekeurige eilandbewoners vormen, wanneer men overweegt, dat *Grossa minore* 25 Italiaansche mijlen van *Sabioncello* verwijdert ligt en geen der kleine, naderbij gelegene eilanden bewoond is.

Lord BYRON lachte, toen hij de bleeke troniën zijner verschrikte reisgezellen zag; maar, waarlijk, er was meer reden om verschrikt te zijn dan om te lagchen, daar slechts zelden schepen deze eilandjes naderen. Nadat men eenigen tijd met besluiteloos over en weder spreken had doorgebragt, nam BYRON den shawl der Gravin en plantte dien, aan een' staak gehecht, als noodvlag in den grond; van tijd tot tijd ook losten zij hunne geweren. Maar geen levend wezen naderde het eenzame eiland, en reeds toonden de schuinsvallende stralen der zon, dat de avond nabij was. Zij spreidden nu hunne mantels over eenig nog gelukkig op het eiland groeijend struikgewas, en vormden op deze wijs eene soort van tent, waarin de Gravin zich haar nachtkwartier bereidde, terwijl de mans, als *Arabische Bedouïnen*, zich op den grond rondom haar nedersloegen.

Eenigen leeftogt hadden zij wel is waar nog bij zich, maar verreweg het grootste gedeelte was met de schuit verloren gegaan. Zoo lang er nog wijn, of zelfs slechts brandewijn voorhanden was, verliet hun moed hen niet; doch toen nu reeds twee nachten in dezen toestand voorbijgegaan waren, maakte zich angst van allen meester, en men begon er aan te denken om een vlot te vervaardigen.

Maar, helaas! op geheel het eiland was geen boomstammetje ook slechts van een duim dikte te vinden. Van het eene eiland naar het andere te zwemmen, was almede eene volslagene onmogelijkheid; en reeds begon BYRON, die steeds de minstbevreesde van geheel het gezelschap gebleven was, kleinmoedig te worden.

Plotseling echter sprong hij op: »Vrienden," riep hij, »ik heb een middel uitgedacht; ik zal er u mede redden, hoe zonderling het ook schijnen mag."

De bronwel op het kleine eiland leverde een allervoortreffelijkst drinkwater, en daar *Sabioncello* slecht van water voorzien is, hadden de reizigers op hunne togten steeds een

groot vat vol van dit heerlijke vocht met zich genomen. Ook ditmaal hadden zij, met hetzelfde oogmerk, tot hun geluk, een ledig vat aan wal gebragt. Men haalde het, en sneed zoo lang met messen er aan, tot dat men het midden door gescheiden en er eene tobbe van gemaakt had.

In dit wonderlijke vaartuig nam de stoutmoedige Lord nu plaats; een paar stokken dienden hem tot riemen, en voor proviand had hij een fleschje brandewijn. In zijne tobbe, die gelukkiglijk niet kantelde, gedurig voortwerkende, geraakte hij in eenen zeestroom, die hem pijlsnel uit de oogen zijner medgezellen voerde. De schippers zagen spoedig, dat de stroom hem gunstig was, vermits hij landinwaarts liep, en allen hoopten nu op eene spoedige redding uit hunne gevaarlijke verblijfplaats. Ook bedrogen zij zich niet.

Den volgenden morgen kwam Lord BYRON werkelijk met eene zeesriems bark en een' rijken voorraad van mondkost, fruit en wijn terug. Met tranen van vreugde vielen allen hunnen wakkeren redder om den hals. BYRON was in zijne tobbe ver voorbij *Sabioncello* gedreven, en had dus in deze zonderlinge schuit bij de honderd Italiaansche mijlen afgelegd. Toen hij te *Venetië* terugkwam, kocht hij eene fraaije gondel, welke hij aan zijne beide eerste schippers, als vergoeding voor hun verloren vaartuig, ten geschenke gaf, en die zij vervolgens, ter gedachtenis aan deze avontuurlijke reis, *de tobbe* (*conca*) noemden.

---

### NIEUW BLUSCHMIDDEL.

Een voortreffelijk, ofschoon nog weinig bekend middel, om brand te blusschen, is waterdamp of stoom. Waar deze binnendringt, is het vuur oogenblikkelijk uit, vermits hij als druipende vloeistof op hetzelve werkt. Reeds zijn hiermede in *België* proeven genomen, die uitmuntend voldaan hebben, daar men gebouwen met brandstof vulde, en, wanneer deze in volle vlam stond, er een' stroom van damp in leidden waarop het vuur terstond gedoofd werd. Deze weldadige eigenschap van den stoom is bijzonder geschikt om brand in fabrijken meester te worden, waar stoommachines geplaatst zijn. Eene in volle vlam staande spinnerij in *België*, werd op deze wijs toevallig gered door het springen van den stoomketel, waardoor de damp in alle ruimten van het gebouw

drong en het vuur op staanden voet gebluscht was. Daar stoom, even als water, door pijpen overal heenen geleid kan worden, zoo is den eigenaren van fabrijken, die stoommachines gebruiken, niet genoeg aan te raden, buizen, die met kranen gesloten kunnen worden, onmiddelbaar aan de stoomketels toe te voegen. Met hulp van dit nieuwe bluschmiddel hoopt men in *België* zelfs eene steenkolenmijn, die sedert jaren reeds brandt, te blusschen.

---

GEOGRAFISCHE KUNDE.

De *Landverhuizers-Courant* (want ook zoodanig eene bestaat er in *Duitschland*) vermeldt de volgende hiertoe betrekkelijke anecdote: Hoe uiterst beperkt meestal de geografische kunde en over het algemeen de begrippen zijn, waarmede de vele zoogenaamde landverhuizers *Europa* verlaten, om in andere werelddeelen een onzeker geluk te zoeken, kan de volgende, uit het leven gegrepene anecdote, die mij zelven niet lang geleden bij mijn verblijf te *Ments* wedervoer, ten duidelijkste toonen. Het was 6 ure 's morgens. Reeds driemalen was op verscheidene stoomschepen, die in de haven tot hun vertrek, deels naar *Manheim* deels naar *Keulen*, gereed lagen, de klok getrokken, toen nog een boerenhuisgezin, ruim met kinderen voorzien, buiten adem kwam aanloopen. Daar ik bemerkte, dat het landverhuizers waren, riep ik hun uit mijn venster toe, waarheen zij wilden, en poogde hun daarbij te doen begrijpen, dat het schip, waarop zij aan boord wilden gaan, stroomopwaarts naar *Manheim* bestemd was. In haast dankt mij de man, maar deed daarbij de vraag: »Gaat dan dien kant op de weg niet naar *Nieuw-York?*"

---

VADERLANDSLIEFDE VAN EENE VREEMDE SOORT.

Iemand werd door zijne vrienden bestraft, omdat hij zich zoozeer aan den drank verslaafde, en vermaand, deze verderfelijke neiging toch met meer kracht te keer te gaan. »Neiging?" riep hij met schijnbare verbazing uit: »Denkt gij dan misschien, dat ik uit neiging, uit smaak sterken drank gebruik? Neen waarlijk!" ging hij hoogdravend

voort, »zulk eene lage zelfzucht is mijn drijfveer niet. Ik drink uit vaderlandsliefde. Want, zegt eens, wat is wel de steun van staat en van regering? Wat anders dan belastingen, accijnsen en wat diens meer is. Wel nu, met ieder glaasje jenever, dat ik ledig, betaal ik belasting; met ieder dropje likeur, dat mij over de tong glijdt, stijf ik de kas van den staat en bevestig deszelfs aanwezen. Ziedaar de reden, waarom ik drink. Volgde ik mijne neiging, dan dronk ik karnemelk of water, gelijk gij, die niets voor uw vaderland over hebt. Maar den hemel zij dank, ik ben niet als gij; ik denk niet aan mij alleen, ik denk aan het geheel, waarvan ik een lid ben, en daarom doe ik mijner neiging geweld aan, beheersch ze — en drink. Welnu, durft gij mij nu nog mijn drinken verwijten?"

---

### VROOM ANTWOORD.

Amadeus IX, Hertog van *Savoije*, wien men wegens zijne dapperheid en godsvrucht den bijnaam van *den Gelukkige* gegeven heeft, werd eenmaal door eenen hoveling gevraagd, waarom hij ook geen jagthonden hield. De Hertog opende de deur van een zijvertrek, en toonde hem eene menigte arme lieden, die aan lange tafels met spijs en drank gevoed en gelaafd werden. »Ziedaar mijne hondjes," zei de vorst, »met welke ik jagt maak op den hemel!"

---

### OORSPRONG VAN DE BENAMING FIDIBUS.

Ten tijde toen het tabakrooken nog aan de studenten verboden was, hielden zij geheime rookgezelschappen, tot welke zij door de volgende briefjes genoodigd werden:

*Fid. Ibus*
*S. D. N. H.*
*Hodie hora VII etc. a. v. s.*

Hetgeen, voluitgeschreven en er bijgevoegd, wat onder het *etc.* verstaan werd, heette: *Fidelibus fratibus salutem dicit N. hospes. Hodie horâ septimâ apparebitis in museo meo, herbâ Nicotianâ et cerevisiâ abunde vobis satisfaciam* (*). Zoodra de dus genoodigden bijeen waren, schaarden zij zich in een' kring, en gebruikten elk zijn ontvangen briefje als een fidibus-offer om de pijpen te ontsteken. Hieruit, zegt men, ontstond het naderhand zoo algemeen gebruikte woord *fidibus*.

(*) Aan de getrouwe broederen zendt N. als gastheer zijnen groet. Verschijnt heden ten zeven ure in mijn studeervertrek, waar ik u alsdan op tabak en bier naar hartenslust trakteren zal.

# MENGELWERK.

## IETS OVER DE RIDDERSCHAP UIT DE MIDDELEEUWEN.

Het is niet te verwonderen, dat men door alle tijden heen groot belang heeft gesteld in de geschiedenis der Ridders en der Ridderschap; en hoezeer verandering van tijden, zeden, inzigten en begrippen, bij eene meer wijsgeerige beschouwing, eene geheel andere kleur, als 't ware, over dit tijdvak heeft geworpen, zoo is toch alles, wat deswege wordt medegedeeld, tot regt verstand der instelling en hare verpligtingen niet overtollig te achten (*). De verhalen uit den Riddertijd worden doorgaans nog met graagte ontvangen. De hartstogten, die zij schilderen, het avontuurlijke, dat zij schetsen, werkt hiertoe mede; terwijl zij niet minder den lezer boeijen, wanneer de stijl levendig en bloemrijk en, bij dat alles, des schrijvers verhaal op de historie zelve gegrond is.

Daar wij hier van derzelver oorsprong als militaire instelling, en met het leenstelsel naauw verbonden, minder willen gewagen, zoo zij het genoeg, eenige bijzonderheden van de Ridders en de Ridderschap uit de middeleeuwen, in het algemeen mede te deelen (†).

Men kan zeggen, dat de oude *Grieken* reeds eene soort van Ridders hebben gehad. Hunne helden, ten tijde van den *Trojaanschen* oorlog, hadden, met betrekking tot

(*) Men houde wel onder het oog, dat er hier geen sprake is van zoodanige tooverachtige en opgesierde verhalen, die, de kenmerken van het ongeloofelijke en wonderbare dragende, van niets anders gewag maken dan van

*Tant de chateaux forcés, de géants pourfendus,*
*De chevaliers occis, d'enchanteurs confondus....*

(†) Men zie HEEREN, *Invloed der Kruistogten*, bl. 103 en verv., Ned. uitg. *Mémoires de* LA CURNE DE SAINTE-PALAYE, *Paris* 1759, door ons hier grootendeels gevolgd.

hunne gevoelens en wapendaden, tamelijk veel overeenkomst met de Ridders uit de middeleeuwen.

Er bestond altijd een zekere ridderlijke geest in de gloeijende verbeelding van den in zijne woestijnen zwervenden *Arabier*. Zijn geliefkoosd ros was altijd gereed hem ten strijde te voeren; zijne lans was altijd opgeheven. Het is waar, de vrouwen, die bij de *Arabieren* afgescheiden van de mannen leefden, hadden zelden eenig bijzonder belang bij de feiten dezer zwervende Ridders; maar zij koesterden desniettegenstaande, bij eene groote zuiverheid van zeden, toch eene hooge mate van liefde en eerbied voor deze geliefden der woestijn. De *Arabische* gedichten ademen dan ook dienaangaande de hoogstmogelijke genegenheid en liefde.

Ofschoon het niet te betwijfelen valt, dat, ten tijde der kruistogten, de ridderlijke geest der *Arabieren* zich aan onze *Europesche* Ridders heeft medegedeeld; zoo heeft hij echter, geleid door de godsdienstige dweeperij dier dagen, vervolgens dat romaneske karakter niet ontwikkeld, dat gedurende zoo veel eeuwen onder ons geheerscht heeft.

De *Europesche* Ridders waren oorspronkelijk leenmannen of landeigenaars, die in tijden van oorlog hunnen opperleenheer, te paard gezeten, dienden. Zulk een Ridder had het hoofd gedekt door eenen helm, met eene kroon of met de afbeelding van een of ander dier versierd. De Koning droeg een' gouden of vergulden helm, de leenmannen droegen eenen zilveren; de hooge adel droeg een' helm van staal, de laagste orde een van ijzer. Gedurende het gevecht was het aangezigt door een' kleinen, getralieden rooster gedekt, ten einde het voor kwetsen te bewaren; men noemde dien het vizier. Aan dat gedeelte van den helm was de kinband gehecht, waaraan het ordeteeken hing; aan dit laatste vereenigde zich de ringkraag: alles van gehard ijzer. Ringkraag en harnas waren aaneenverbonden. Dit voorname gedeelte der wapenrusting was, gelijk de arm- en dijstukken, uit kleine ijzeren ringen vervaardigd. Over het harnas sloeg men een wambuis van zijde, of wel van leder, met wol gevoerd. Vorsten en andere groote

Heeren droegen er een' goud- of zilverlakenschen wapenrok over, of wel een kleed van andere kostbare stof, dat tot aan de knieën afhing. Daar het ros ook gezadeld en opgetuigd was, had zoodanig een Ridder in alles het voorkomen van een ijzeren standbeeld te paard. De Ridder droeg, door middel van een' ijzeren ring, aan den linkerarm een schild, dat, op zeer verschillende wijzen vervaardigd, meestal van boven breed en langs den arm puntig uitliep; het was van hout, met leder bekleed. Buitenop zag men het wapenschild, namelijk de afbeelding der ridderlijke wapens.

Aan den regterarm droeg de Ridder het voornaamste wapentuig, de lans van esschen- of pijnboomenhout, aan het einde met eene ijzeren punt voorzien en met een' wimpel versierd. Met gevelde lans naderde hij in den strijd zijne tegenpartij, om hem door een' krachtigen stoot uit den zadel te ligten. Was het hem gelukt, zijnen vijand in het zand te werpen, dan greep hij een' dolk om hem, wanneer hij weigerde genade te vragen, den doodsteek toe te brengen. Wanneer de Ridders hunne lansen gebroken hadden, grepen zij hunne klingen, om met deze breede en scherpsnijdende zwaarden den helm, het harnas of het schild der tegenpartij te doorklieven. Bij zulk eenen aanval verdubbelden zich de slagen der dapperen met zulk een geweld, dat TASSO en ARIOSTO ze in hunne heldendichten bij het ratelen des donders vergeleken.

De Ridder werd in het tournooi of in de renbaan door vier of vijf, soms nog wel door meer ruiters gevolgd. Het waren gewoonlijk jongelieden van zijnen stand, die men pages, schildknapen of saletjonkers noemde; namen, somtijds eensluidend met die van stalknechts. De bedienden van minderen rang droegen den naam van gemeenen schildknaap. Deze laatsten verbonden de paarden. Bij de edellieden vervulden zij verschillende diensten, waarom zij dan ook in onderscheidene klassen waren afgedeeld. Men had den lijfschildknaap, dat wil zeggen hij, die uitsluitend den Ridder, of de Dame, ten dienste moest staan; den kamerschildknaap of kamerheer; den schildknaap van de stal-

len, van de jagthuizen e. d. De schildknapen vergezelden altijd hunne Heeren, en hielpen hen, wanneer zij zich wapenden of ontwapenden; buiten het gevecht droegen zij hun schild en hunne lans. Naarmate een Vorst of eenig ander groot Heer meerder leenmannen had, naar die mate had hij ook meerder schildknapen. Was hij rijk genoeg, om aan den Staat een zeker getal wapenknechten te leveren, en die op eigene kosten te onderhouden, dan noemde men zulk een' Ridder *Baccalaureus* of Baanderheer. De onderscheiding bij het Baanderheerschap bestond hierin, dat de opperste stalknecht eene vierkante banier droeg, daar die van de gewone Ridders langwerpig was en in twee punten uitliep.

Deze was de uitrusting van de *Europesche* Ridders, toen zij naar *Syrië* togen, om, met geestdrift en moed, het heilige graf uit de handen der ongeloovigen te verlossen. Het was op dat tijdstip, toen men de noodzakelijkheid beseffe, om Ridderverecnigingen, als eene soort van geregelde Landweer, zamen te stellen. Daar het voornaamste doel dezer vereenigingen de bescherming der bedevaartgangers was, die de heilige plaatsen in *Palestina* gingen bezoeken, of ook wel om voor de ziekenhuizen zorg te dragen, zoo moesten zij noodwendig met de Geestelijkheid in aanraking komen. Vandaar dan ook hunne overeenkomst met de geestelijke orden. Zij namen, gelijk de monniken, een eigendommelijk gewaad aan; zij verkozen hunne opperhoofden, die zij Meesters noemden, en hadden tevens hunne eigene instellingen en voorregten. Even als de monniken, deden zij geloften van gehoorzaamheid en kuischheid. De toelating tot de orde der Ridderschap geschiedde met veel staatsie en plegtigheid.

De Ridderschap begon, te dier tijde, allengs in eer en aanzien toe te nemen, en zich tot het toppunt van roem te verheffen. Zij was het doel van ieder, voor de eer gevoelig, jong edelman. Na de zeven eerste jaren der kindschheid onder het opzigt der moeder te hebben doorgebragt, zond men hem naar dezen of genen Ridder, bloedverwant of vriend van zijn geslacht, om hem, door den raad, het

voorbeeld en de hulp van dezen, de vereischte opleiding, die men het *goede voedsel* noemde, te doen geven; terwijl het als eene uitstekende eer werd beschouwd, wanneer het hoofd van een geslacht de voltooijing van de ridderlijke opvoeding des zoons aan een ander edelman toevertrouwde. Het eerste onderrigt, dat hij ontving, strekte om hem liefde voor God en hoogachting voor de vrouwen in te boezemen. De dames en jonkvrouwen van het kasteel, waar hij zich bevond, onderwezen hem in al de regelen der welgemanierd- en hoffelijkheid.

Niet, dan nadat hij zijn vijftiende jaar was ingetreden, en na geregtigd verklaard te zijn, de wapens te dragen, werd hij stalknecht. Somwijlen kende men hem dien rang met eenige plegtigheid toe. Zijne ouders leidden hem dan, met brandende waschkaarsen in hunne handen, naar het altaar, waar de priester hem een' gewijden degen aangordde.

De jonge edelman, hoewel bevoegd de wapens te dragen, mogt echter nog niet in de eer van het gevecht deelen; hij mogt zelfs geene uitdaging doen of aannemen; het was hem alleen vergund de slagen af te weren, wanneer men hem aanviel. Gedurende het gevecht was het zijne taak, om den Ridder, zijn' Heer, versche paarden en eenige verkwikkingen aan te brengen, en voorts een ledig aanschouwer van zijne wapendaden te zijn. Daags vóór het tournooi had er een zeker ridderspel plaats, zoo veel als tot proefstuk dienende, om den jongen schildknaap in het schermen en steken te oefenen. De overwinnaar verkreeg dan de vergunning, om zich den volgenden dag bij de Ridders te voegen, die in het strijdperk moesten opkomen. In het kasteel van zijnen beschermheer was hij verpligt de Ridders te ontvangen, en allen te bedienen, die er mogten aankomen.

Deze waren de bezigheden, die de jonge edelman tot zijn vijfentwintigste jaar had te verrigten. Die leeftijd werd vereischt om in de Ridderschap te worden opgenomen. Altijd moest hij, op het voetspoor der geestelijke orden, zich door strenge vasten tot zijne aanneming voorbereiden, en

met den priester nachten in het gebed in de kapel doorbrengen. Hij ontving met den meest mogelijken eerbied het sacrament des altaars. Onder nog andere voorbereidselen behoorde het gebruik van baden en het aantrekken van witte kleederen, als zinnebeeld van de reinheid der ziel. Na al deze oefeningen van boete en vroomheid begaf zich de jonge edelman, met zijne ouders en betrekkingen, naar de kapel. Aan den voet des altaars gekomen, wierp hij, door de dames en jonkvrouwen gekleed, zich op de knieën. De grijze Ridder, die hem tot de ridderlijke waardigheid verhief, gaf hem drie slagen met het plat van het zwaard op den schouder of op den nek, zoowel om hem te leeren onverschrokken te zijn in de gevaren, die hij in zijne nieuwe loopbaan zoude ontmoeten, als om hem onder het oog te brengen, dat deze de laatste slagen waren, die hij zonder oneer of schande kon ontvangen. Men zette hem vervolgens den helm op het hoofd en wapende hem met schild en lans. De jonge Ridder stortte dan nog een gebed uit, verliet de kapel, besteeg het voor hem gezadelde ros, rende door de strijdbaan, en drilde, al zwenkende, de lans. Deze gebruikelijkheden werden doorgaans bij het slaan tot Ridder in acht genomen; somwijlen werd hem ook wel door de dames zijne wapenrusting aangegord.

Een Ridder moest aanzienlijke sommen gelds besteden, wilde hij met den noodigen stoet in het openbaar verschijnen; van daar dat vele edelen hun geheele leven door slechts stalknechten bleven. Men schatte echter deze waardigheid op geen' minderen prijs. Personen van den hoogsten adel stonden niet zelden beneden hen, die, hoewel van minder aanzienlijke geboorte, het geluk hadden tot de Ridderschap te behooren. Koningen en Vorsten stelden er eene eer in, door oude en aanzienlijke Ridders aangenomen te worden.

Bij de aanneming legde de nieuwe Ridder de gelofte af, van zijn leven te zullen wijden aan de verdediging van het geloof, aan de eer der kerk en hare dienaren, en aan de handhaving van de regten van weduwen en weezen. Hij

beloofde, zich nimmer aan een gevecht te zullen onttrekken, wanneer het strekken kon om de onschuld tegen hare verdrukkers te beschermen, en de tournooispelen niet anders te zullen bijwonen, dan tot oefening in den wapenhandel. De dapperheid legde den Ridder niet zelden de zonderlingste geloften op de lippen; als b. v. om de eerste te zullen zijn, die zijne banier op de muren of op den hoogsten toren eener belegerde plaats plantte; om zich in het midden der vijanden te werpen; om zijne tegenpartij den eersten stoot toe te brengen e. d.

De plegtige verbindtenis, die hij had aangegaan, legde hem de eervolle taak op, om zijn leven te stellen voor de verdediging der zwakken, en om met ijzeren gestrengheid de boozen te straffen. In tijden van vrede was hij niet minder met werkzaamheden belast, dan in tijden van oorlog; want nimmer ontbrak het hem aan gelegenheden, om zijnen ridderpligt te vervullen. De minste beleediging, de minste krenking zijner eer, verpligtte hem tot een tweegevecht met dengene, die hem de beleediging had aangedaan, hoewel hij met geen ander, dan met een' Ridder strijden mogt. Hij wierp zijnen handschoen op den grond, en zoo de andere dien opraapte, was zulks het teeken, dat hij de uitdaging aannam. Somtijds bestond er voor den strijd geene andere beweegreden, dan de opwelling eener ijdele eerzucht; soms ook wel om aan eene Dame te behagen (*). Meermalen begaf men zich in den strijd, om de

(*) In 1414 deed JEAN DE BOURBON, met nog zestien andere Ridders, de gelofte, ten believe zijner Dame, van des zondags zoolang eene ijzeren boei aan het linkerbeen te zullen dragen, tot dat zij een gelijk getal gevangenen (*prisonniers*) zouden gevonden hebben, om met hen te strijden. Deze teekenen van vrijwillige gevangenschap noemde men *emprises*, dat wil zeggen ondernemingen (*entreprises*), omdat zij, die deze boei droegen, toonden besloten te hebben, haar niet eerder te zullen afleggen, vóór dat zij hun voornemen hadden ten uitvoer gelegd. Dit is misschien wel de reden, waarom het Fransche woord *entrepris* somwijlen ook lam, krachteloos, belemmerd beteekent.

beleedigde eer van deze of gene der sekse te wreken. Bij al deze gevechten moesten echter te allen tijde regtschapenheid, eerlijkheid en goede trouw voorzitten.

In tijd van vrede was het Tournooi voor den Ridder het aangenaamste tooneel zijner verrigtingen. De oefeningen der Ridderschap gaven het bestaan aan de openbare en militaire feesten. Men noemde ze *castilles*, welk woord nog *twist*, *geschil*, *krakeel* beteekent. Ten tijde van den fabelachtigen Koning ARTHUR, stichter van de ronde Tafel (*), had er een dergelijk tournooi, aan het hof van dezen Vorst, plaats. Wij vinden beschrijvingen van zulke spelen in de geschiedenissen der *Germaansche* volken.

De tournooispelen verkregen ongevoelig zeer groot aanzien, en werden met zeer veel pracht aangelegd. HENDRIK I, de beroemde Koning der *Germanen*, behoefte gevoelende aan welgeordende ruiterbenden, ten einde zich tegen de invallen der *Hongaren* te wapenen, bragt veel toe tot meerdere volmaking en uitbreiding dier spelen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat onder zijne regering verschillende reglementen zijn uitgevaardigd, die later als verordeningen voor deze spelen hebben gediend. Men gaf echter niet eerder, dan in de helft der XIIde eeuw, aan deze riddergevechten den naam van *tournooi*. Dit woord, dat eigenlijk van *Dorno* afkomt, en in de *Keltische* taal *gevecht*, *strijd* beteekent, was toen bij de *Duitschers* een geheel onbekend woord. In *Frankrijk* kan men zeggen, dat de tournooispelen het eerst zijn in zwang gekomen. De *Fransche* edelman GODFRIED DE PRÉVILLY bragt in de tweede helft der XIde eeuw de verordeningen van Koning HENDRIK I, betrekkelijk de tournooispelen, in zijn Vaderland over, en zette ze, bij noodzakelijke verbeteringen, meer pracht en luister bij. Men zag weldra, dat de magtigste Vorsten van *Europa* de tournooispelen tot de voornaamste uitspanningen aan hunne hoven maakten.

(*) Dezen titel droeg zij, omdat inderdaad de Ridders aan eene ronde tafel waren gezeten, ten einde alle vooraanzitting of schijn van meerderheid te vermijden.

Om tot den strijd te worden toegelaten, moest men zich aan zekere wetten en voorwaarden onderwerpen. In *Duitschland* werd hij alleen in de renbaan toegelaten, die vrijman was en vier kwartieren kon aanwijzen. Men begon dit te eischen ten tijde dat vele personen, bij keizerlijk brevet, in den adelstand werden opgenomen. Desniettegenstaande wisten de tot den adelstand verhevenen zich aan deze bepaling te onttrekken, door zich, uithoofde hunner adelbrieven, tot het bijwonen der tournooispelen geregtigd te rekenen. De adel uit de steden, of de Patriciërs, mogten er niet verschijnen, vóór en al eer zij afstand hadden gedaan van alle burgerlijke titels en voorregten. Men liet insgelijks hen niet toe, die tegen God en den naaste zich hadden bezondigd. Volgens deze wet weigerde men den toegang tot het strijdperk aan ketters, lasteraars, moordenaars met voorbedachten rade, roovers, heiligschenners, overspelers, en zelfs aan edelen, die met meisjes uit den burgerstand waren gehuwd. Ook waren die Ridders uitgesloten, die men wist, dat weduwen en weezen hadden onderdrukt. Uit deze vlugtige schets kan men gereedelijk opmaken, dat deze verordeningen grootendeels van de Geestelijkheid afkomstig waren.

De Ridder, die aan het tournooi wenschte deel te nemen, moest in zijn schild den helm dragen, dien hij van zijne voorouders geërfd had, als ook de versierselen en kleinooden, die er toe behoorden. Men noemde dit het wapenschild of *blazoen* (*). Hij, die door zijn schild of helm

(*) Dit woord komt af van het Duitsche *Blasen*, dat blazen beteekent, want de Ridders bliezen op den hoorn, wanneer zij in het steekspel verschenen; men blies er op, vóór dat de aankondiging hunner adellijke wapenschilden geschiedde. De zeven borduursels (*émails*) van de wapenschilden, bestonden uit de zeven kleuren, waaruit, in het tournooi, de kleeding vervaardigd was; de zon, de sterren, de leeuwen enz. waren de afbeeldingen der voorwerpen, die de Ridders voor hunne deviezen kozen, waarnaar zij dan ook de namen droegen van Ridders van de zon, van den leeuw, van den arend e. d. De pages droegen in het

zijn regt tot het bijwonen van het tournooi niet kon aantoonen, moest zijne titels bij geschrifte of door getuigen opgeven, en zulks was dan meestal voldoende. Ieder, die in het tournooi uitgemunt had, liet zich niet alleen in het tournooiboek inschrijven, maar ontving daarvan ook opene brieven.

Het tournooi leverde in dien tijd eene der schitterendste tooneelen op. Het in oogenschouw nemen der renbaan was aan den Intendant van de strijdplaats opgedragen. Buitenom het renperk waren prachtige tenten, met vlaggen versierd, opgeslagen. Rondom de renbaan, die aan den eenen kant door eene rij van pallisaden, en aan de andere zijde door linnen schutdoek afgesloten was, waren stellaadjen, bij wijze van torens, loges en balcons opgetrokken; alles met keurig tapijtwerk en met vlaggen en wimpels behangen. Op het door den kampregter gegeven teeken verschenen, onder het steken der trompetten en klaroenen, de Ridders, prachtig uitgedost en gewapend en door hunne schildknapen gevolgd, tot aan de barrière. Ieder der kampvechters ontving van de Dame, die uitsluitend het voorwerp zijner liefde en genegenheid was, een devies, met eenige der versierselen, die tot haar toilet behoorden, als een armband, een' strik of lint, een ceintuur, een sluijer (*voile*), of iets dergelijks. De Ridder hechtte zulk een kostelijk pand aan zijnen helm of aan zijne lans, aan zijn schild of wapenrok, ter aanmoediging om voor de oogen zijner geliefde boven anderen zich te onderscheiden. Wanneer de Ridder een der versierselen verloor, haastte zij zich hem een ander toe te werpen. De geestdrift, bij dergelijke gelegenheid door de Dames voor hunne Ridders aan den dag gelegd, ging somwijlen zoo ver, dat vele, bij het einde van het tournooi, zich als geheel van allen tooi ontbloot zagen, en geen' anderen troost overig hadden dan dien, dat zij dit lot met andere harer sekse deelden.

tournooi de schilden der Ridders, en waren vermomd als wilden, als leeuwen, als eenhoorns: dit heeft aanleiding gegeven, in de wapenschilden schilddragers (*tenants*) te plaatsen.

Regters, over het tournooi gesteld, beslisten over de deugdelijkheid van den strijd. Zij werden door den Vorst, die het steekspel had laten afkondigen, gekozen, nadat deze alvorens hierover met de bijeengeroepen Ridders geraadpleegd had. Men benoemde doorgaans twee Ridders, wier regtschapenheid en goede trouw algemeen bekend waren. Zij bepaalden den dag, de plaats, de voorwaarde van het tournooi en de wapens, waarvan men zich zoude bedienen. Zij waren belast met het in oogenschouw nemen van de wapenen der kampvechters, die zich ten strijde hadden aangegeven. Gedurende het gevecht hielden zij een wit stokje in de hand. Behalve deze regters bevonden zich, voornamelijk in *Frankrijk*, op verschillende plaatsen in de renbaan, nog maarschalken en andere officieren, om de noodige hulp te bieden aan hen, die ze behoefden. Nadat de herauten den strijd hadden aangekondigd, moesten zij, nog door andere onderhoorigen bijgestaan, behoorlijk den gang van het gevecht nagaan, om van den uitslag een getrouw verslag in te leveren. De regters reden vooraf de rijen der Ridders door, die gereed stonden bewijzen van moed en dapperheid te geven. De lansen mogten van geene geslepen punten voorzien, de degens niet scherp of gewet zijn. Het was voor den Ridder eene schande, door zijnen medestrijder uit den zadel te worden geligt. Wie eenige voorzorg had genomen, om zich vaster in den zadel te zetten, ten einde hieraan niet blootgesteld te zijn, werd, wanneer men zulks ontdekte, strengelijk gestraft. Men was verpligt, zich, vóór den aanvang van het tournooi, aan een streng onderzoek te onderwerpen.

Bovendien waren er nog een aantal wetten, waarnaar men zich in het tournooi te gedragen had. Zoo was het o. a. ook verboden buiten de baan te strijden; het was niet geoorloofd het paard van zijnen medestrijder te wonden, of de lans op een ander deel des ligchaams, dan op het gelaat of het harnas van dien tegenstander, te rigten. Wanneer een Ridder het vizier opende, of zich geheel van zijnen helm ontdeed, was zijne tegenpartij verpligt alle verdere aanvallen te staken. Werd een Ridder

door meer dan één' man te gelijk aangevallen, dan stak de Ridder, die over de orde van den strijd gesteld was, eene lange piek, waaraan een of ander versiersel van het toilet eener dame gehecht was, den zoodanige toe, ten bewijze dat de dames hem onder hare bescherming namen; waarop dan de aanvallers dadelijk moesten afhouden. Niettemin werd echter den Ridder zijne onvoorzigtigheid strengelijk onder het oog gebragt, van meer dan één' Ridder te hebben uitgedaagd.

Na den afloop van het gevecht ontving men de goedkeuring en toejuiching der menigte; de verslagen werden door den heraut voorgelezen, en de Vorsten of de oudste Ridders riepen openlijk de overwinnaars uit. Niet zelden deden, bij dergelijke gelegenheden, de aanzienlijkste vrouwen hare regten gelden. Zij bedankten den Ridder en wenschten den overwinnaar geluk met de behaalde zege; terwijl hij dan uit hare handen belooningen voor zijnen moed en zijne dapperheid ontving. Deze belooningen bestonden doorgaans in een paar gouden sporen, in een' degen of eenig ander voorwerp van dien aard. Den overwinnaar werd door een' weidschen stoet uitgeleide gedaan, nadat soms teedere vrouwenhanden hem van zijnen knellenden en zwaren wapendos hadden ontdaan. Somtijds verliet hij het strijdperk met wonden overdekt, waarvan de gevolgen wel eens doodelijk waren (*). Meermalen werd een Ridder ongelukkiglijk vertrapt, of verpletterd onder den val der loges, die de zwaarte van de daarop zaamgepakte menigte van toeschouwers deed instorten. Uit dien en anderen hoofde achtten de Pausen zich verpligt de tournooispelen te verbieden. INNOCENTIUS III weigerde de gewijde begraaf-

(*) HENDRIK II, Koning van *Frankrijk*, in een schitterend tournooi, bij gelegenheid van het huwelijk zijner zuster met den Hertog van *Savoije*, zich met den Graaf GABRIEL DE MONTGOMERY willende meten, trof het ongeluk eene splinter van den lans des Graafs, in het oog te krijgen. Niettegenstaande al de hulpmiddelen der kunst, overleed, elf dagen daarna, de Koning aan de gevolgen zijner wonde. Hij stierf den 29 Junij 1559, het 12de jaar zijner regering.

plaats aan hen, die er het leven bij verloren. Het was niet dan na herhaalde verzoekschriften, dat PHILIPPUS II, Koning van *Frankrijk*, van Paus JAN XXII de vernietiging van dit zoo streng bevel verkreeg. Niettegenstaande dat, droeg men echter in *Frankrijk* groote zorg, om Vorsten, op wier leven men prijs stelde, tot het tournooi niet toe te laten. Het ongeval, HENDRIK II te midden van zijn hofgezin overkomen, bragt aan de tournooi- en ridderspelen een' gevoeligen steek toe. Men voege hierbij, dat het gebruik van het geschut en van andere vuurwapenen, in de wijze van oorlogen eene groote verandering te weeg bragt, hetwelk ook niet minder op de krijgsoefeningen in het algemeen eenen belangrijken invloed uitoefende; van daar dat men sedert de XVIde eeuw geene tournooispelen gehouden heeft. Deze openbare spelen waren intusschen zeer geschikt om de vlugheid des ligchaams te bevorderen, en bij den Ridder eenen edelen naijver op te wekken, gepaard aan gevoel voor eer, liefde en dapperheid.

De riddergeest, waarvan de tournooispelen het voornaamste tooneel ter ontwikkeling uitmaakten, had bijna overal dat karaktermatige, 't welk het land kenmerkte, waar ze gegeven werden, en zij kregen daardoor, als 't ware, eene geheel locale kleur. Zoo vertoonde die geest zich in *Engeland* romanesk, in *Frankrijk* hoffelijk (galant), in *Spanje* fier en hoog opgewonden, in *Duitschland* moedig en regtschapen.

*Spanje* en het zuiden van *Frankrijk* legden aan de vorming van den ridderlijken geest, reeds door de kruistogten ontwikkeld, de laatste hand. Van de vroegste tijden af leest men reeds van wapenfeiten, waarvan het verhaal geschikt is hoofden te verhitten en volken ten strijde aan te vuren. De dapperheid van KAREL *den Groote*, zijne schitterende daden, gelijk aan die der meestberoemde Ridders, de magt en onverschrokkenheid van zijnen neef ROELAND, zijn der ridderschap waardig, die zich sedert zijne regering vestigde en uitbreidde. De XII en XIIIde eeuw moet men toch als het ware tijdvak der Ridderschap aan-

merken: de meest romaneske denkbeelden waren alstoen in zwang.

De Christelijke Godsdienst, die, vooral in die tijden, minder invloed op het verstand dan op het gevoel uitoefende, en daardoor de zucht voor het wonderbare aanwakkerde, werkte ook mede, om de Ridderschap in aanzien te verheffen. De *Fransche* Ridders gevoelden zich, toen zij *Jeruzalem* naderden, in zulk eene heilige geestdrift ontvlamd, dat zij, in hunnen vromen ijver, de muren der stad bijna niet zouden ontdekt hebben, wanneer zij zich niet tot het wagen van den storm hadden moeten gereed maken. Behalve de onvoorwaardelijke onderwerping en eerbiedige gehechtheid aan de Roomsche Godsdienst, was het ook de liefde, die de harten der Ridders vermeesterde. Het is bekend, dat de oude *Germanen* reeds met het denkbeeld waren ingenomen, dat er in de vrouwen iets goddelijks, iets geheimzinnigs lag opgesloten. En dit is ook niet te verwonderen: naarmate men minder in de gelegenheid is een voorwerp van nabij te beschouwen, naar die mate hecht men er eene meerdere waarde aan. Ridders van zekere militaire en geestelijke orden (*), aan welken het verboden was te huwen, vormden zich de zonderlingste denkbeelden van de deugden en voortreffelijkheden der vrouwen. Daar deze laatste een zeer afgezonderd leven leidden, zich zelden in de zamenleving vertoonden, en voorts elders naar de strengste begrippen van zedelijkheid en kuischheid werden ge-

(*) Onder dezen behoorden de Sint Jans-Ridders, bijgenaamd de *Hospitalieren*, aangesteld om de bedevaartgangers te ontvangen en te verzorgen; ook de *Tempelieren*, belast de Christenen, die het heilige graf kwamen bezoeken, te beschermen tegen de aanvallen der ongeloovigen. Hunne verblijfplaats stootte tegen den Tempel van *Jeruzalem*; van daar dat zij zich *Milites Templi*, *Templarii*, *Tempelieren* noemden. De orde werd, onder PHILIPS *den Schoone*, door CLEMENS V in 1312 vernietigd. Men zie hierover o. a. Mr. S. DE WIND, *Verhandeling over de vernietiging van de Orde der Tempelieren* enz. *Mnemosyne*, *Nieuwe Verzameling*, VIde D.

vormd, zoo bragten de jonkvrouwen aan de vereerders harer sekse, met *Vestaalsche* ingetogenheid, de zuiverste offers van genegenheid en hoogachting. Niets was dus natuurlijker, dan dat de jonge Ridder, wanneer hij zich zulke voorwerpen voor oogen stelde, verrukt en opgetogen werd, en als 't ware het bekoorlijke beeld in zijn harte met zich omdroeg. Bevond zich het voorwerp, waarvan zijne gloeijende verbeelding de omtrekken had ontworpen, op het hoogbemuurde kasteel werkelijk in gevaar van er overvallen, mishandeld of weggevoerd te worden; er was dan, voorzeker, weinig toe noodig, om den ridderlijken moed te ontvlammen, hem alle opofferingen, ja den dood te doen trotseren, om de geliefde te beschermen en te redden. De nieuwe HELENA ter hulpe te snellen, zich tot het uiterste voor haar te wagen, door zich op den schaker te wreken en de aangebedene veilig naar het kasteel terug te voeren, — ziedaar voor den nieuwen ACHILLES het toppunt van eer en geluk! Hoffelijkheid (*galanterie*) en liefde werden ongevoelig de ziel en het leven der Ridderschap.

In de zamenleving waren deze dan ook de aangenaamste onderwerpen, waarmede de Ridder zich bezig hield. Hij wist er met woord en daad partij van te trekken. De achting en liefde, die hij voor de schoone sekse gevoelde, betoonde hij haar door de kleinste oplettendheden en de zorgvuldigste bewijzen zijner genegenheid. Lofspraak, bewondering, geestdrift, alles spreidde hij kwistig ten toon, om haar het gevoel te openbaren, dat hem bezielde.

De hoffelijkheid der Ridders deed in het zuiden van *Frankrijk* de zoogenaamde hoven der liefde (*cours d'amour*) ontstaan, die van de XIIde tot de XIVde eeuw in stand bleven. Deze hoven droegen kennis van de geschillen der gelieven, en van alles, wat de regten der echtgenooten betrof. Ze waren tezelfder tijd Akademiën, waar men met schoolsche naauwgezetheid alles behandelde, wat tot de verpligtingen en opofferingen, die men der liefde verschuldigd was, betrekking had. Deze hoven, geheel op den voet als die der Vorsten ingerigt, hadden hunne voorzitters, hunne raadsheeren, hunne eereridders, hunne grootmeesters. De

magtigste Vorsten stelden er eene eere in, er leden van te zijn. Prelaten, abten, kanunniken, geestelijken van verschillenden rang vonden er geene zwarigheid in, zitting in een' dergelijken *Areopagus* te hebben.

Niettemin wisten die Ridders, die de liefde uit zulk een platonisch oogpunt beschouwden, zich in het gezelschap van andere personen der sekse schadeloos te stellen; en wat men in de hoogere zamenkomsten als verboden aanmerkte, veroorloofde men zich in andere vereenigingen. Men behoeft slechts eenigzins bekend te zijn met de weelderige toespelingen en den niet altijd zedigen toon, die in sommige gezangen der *Troubadours* doorstraalt, om hiervan overtuigd te wezen.

Zij, die meest vrij en onbelemmerd leefden, waren de dolende Ridders. Een dappere Paladijn, die in zijn vaderland zijnen moed door eenen langdurigen vrede voelde verflaauwen, snelde naar andere streken heen, om er den weg tot eer en roem ontsloten te zien en proeven van zijne dapperheid te geven. Als beschermer der ongelukkigen, als verdediger der schoone sekse, en van haar alleen het loon voor zijne opofferingen verwachtende, trok hij met schildknapen en pages de wereld door, om, bij het trotseren van allerlei gevaren, roem en eer in te oogsten. Ook sloot hij zich wel aan dezen of genen wapenbroeder aan, om met vereenigde krachten het voorgestelde doel te bereiken. Zulk eene vereeniging was doorgaans zoo innig, dat zij geene verbindtenis gedoogde met iemand, die niet de vriend van beide de wapengenooten was. De bijstand, dien men den wapenbroeder verschuldigd was, overtrof zelfs dien, welken de schoone sekse het regt had te eischen. De dienst, den Vorst verschuldigd, stond slechts boven dezen pligt. Het bestaan dezer dolende Ridders duurde echter niet lang. Deze krijgstogten werden zoo algemeen, dat de Vorsten het raadzaam oordeelden er perk aan te stellen; terwijl ook de Ridderschap het noodig keurde, deze gewaagde ondernemingen in hunne statuten als verboden te verklaren. De dolende Ridder was wereldburger in den volsten zin des woords. Waar hij kwam, was hij altijd de welkome gast.

In de steden vond hij de huizen voor zich geopend. De vrouwen dienden hem, en men hoorde met genoegen naar het verhaal zijner avonturen. Werd hij op verren afstand van een kasteel door den nacht overvallen, dan legde hij zich, geheel gewapend, onder den eersten boom, dien hij aantrof, ter ruste. Al voorttrekkende, vergat de page of schildknaap niet, om nu of dan op eenig wild ter jagt te gaan, en zulks zijnen Heer aan te bieden. De dolende Ridder had bijna geene behoefte aan geld; hij had genoeg, wanneer hij slechts in zijn onderhoud, in kleeding en wapenrusting kon voorzien. Zoodanig lot verkoos zich de Ridder, die de eer der schoone sekse beschermen wilde. Een wensch, door deze of gene geliefde geuit, was voor den Paladijn genoeg om zulke togten te ondernemen; terwijl een ongelukkig minnaar, die het verlies zijner geliefde te betreuren had, zich niet zelden in zulk eene vrijwillige ballingschap begaf, daar niets op de wereld hem het verlorene scheen terug te kunnen geven. In diepe mijmering verzonken, was hij ongevoelig voor alle levensgenot; zijne ontstelde verbeelding voerde hem van oord tot oord, om er wonderen van dapperheid te verrigten; overal zocht hij den dood, doch vond dien niet; de eenzaamheid alleen was hem welgevallig, en, geheel in sombere overpeinzingen verloren, bleef hij doof voor den troost, dien schildknaap of page hem toesprak. Zulk eene levenswijze gaf met regt aan den spotlust de wapenen in handen; en geen wonder dus, dat men zelfs in het land der dolende Ridders een werk zag verschijnen, dat de geheele ridderschap in het bespottelijkste licht stelde, en haar daardoor in verval en verachting bragt (*).

(*) Men denke aan den *Don Quichot de la Mancha* van MIGUEL CERVANTES DE SAVEDRA. Na zijne bevrijding uit de slavernij werd hij, te *Madrid* teruggekeerd, door den eersten staatsdienaar van PHILIPPUS III, den Hertog van *Lerma*, met verachting bejegend. CERVANTES, om zich op hem en andere grooten, die mannen van smaak en letteren niet telden, te wreken, schreef zijnen koddigen en luimigen roman, waarin hij niet alleen de Ridders van zijn

Zoo was dan de Ridderschap van de XIde tot de XIVde eeuw in eer en aanzien. Vorsten en Koningen, gelijk wij zeiden, stelden er prijs op, tot deze of gene orde te behooren. Hoeveel Vorsten hadden ook niet in die tijden aan dien riddergeest hunne vorstelijke deugden te danken, overtuigd, dat het niet genoeg was, het regt van regeren door geboorte te hebben geërfd, maar dat zij zich die hooge en verhevene taak ook door persoonlijke verdiensten moesten waardig maken. De Ridderschap was oorspronkelijk zoo hoog geëerd, dat het ridderwoord soms meer dan dat eens Konings gold. Voorzeker! de ridderverhalen, toen door de jeugd gelezen, moesten wel een' diepen indruk op de vorming des karakters uitoefenen. In den burg, waar de jonge knaap werd geboren, in het slot, waar hij werd opgevoed, overal zag hij gedenkteekenen opgerigt van de dapperheid, moed en regtschapenheid zijner voorvaderen. Alles gaf hem lessen van deugd en trouw, van gehoorzaamheid aan Godsdienst en overheid, van gehechtheid aan het vaderland, aan zijne geliefde en zijnen vriend. De jaarboeken der riddertijden leveren de schitterendste feiten op, door moed, liefde en vriendschap in het licht gesteld. Ridders, als wapenbroeders vereenigd, hebben ondernemingen ten uitvoer gebragt, elders welligt alleen door vorstenlegers uitvoerlijk. Landen en steden van rooverbenden te zuiveren; veiligheid en rust te herstellen; ver verwijderde volken van het juk der Ongeloovigen te verlossen; onderdrukte Vorsten te beschermen; overheerschers te onttroonen: al zulke wapenfeiten deden eenen roem behalen, waarvan wij ons thans slechts een zeer flaauw denkbeeld vormen kunnen.

Sedert de XIVde eeuw kwam de Ridderschap geheel in verval. De tournooispelen, vroeger de schouwplaatsen van

vaderland en hunne lotgevallen opentlijk in een bespottelijk daglicht stelde, maar waardoor hij ook aan het lezen der zonderlinge ridderromans en fabelachtige vertelsels, toen bij zijne natie zoo zeer in zwang, een einde wilde maken. Cervantes berokkende zich veel vijanden, en stierf, uiterst armoedig, in 1616.

ridderlijken moed, ontaardden allengs in nietsbeduidende vertooningen, waar men alleen te zamen kwam om de pracht van kleeding en wapenen ten toon te spreiden, en de loftuitingen in te oogsten van de welwillende toeschouwers hunner beuzelachtige spelen (*). De waardigheid van Ridder werd gegeven aan mannen, die er den titel van verlaagden. Op ieder feest benoemde men Ridders, en men moest tot eenige orde der Ridderschap behooren, om aan het hof te worden geplaatst; en, terwijl de ridderlijke bezittingen verminderden, vernederden sommigen zich zelfs tot de rol van kluchtspelers. De nieuwe Ridderschappen, door Vorsten en Koningen ingesteld, konden zich niet tot het aanzien der vroegere verheffen; gunst ging voor verdiensten, en de vrienden der Koningen waren niet meer de trouwe, regtschapene en edele Ridders van het voorgeslacht.

---

### DE BRITSCHE KOLONIE SINGAPORE. (SINGHAPOERA.)

Na de teruggave der Nederlandsche koloniën in de Indische wateren, in welker bezit *Engeland* eene reeks van jaren, gedurende den Europeschen oorlog op het vaste land, tot in het jaar 1814, gebleven was, zag het zich genoodzaakt, om, tot verzekering van deszelfs handelsbelangen, welke anders gevaar liepen van verstoord te worden, nieuwe inrigtingen daar te stellen. Er moesten, onder de bescherming van *Engeland*, vrije handelskantoren gevestigd worden tot ontwikkeling en concentrering van een algemeen verkeer

(*) Bij sommige *Duitsche* hoven werden nog in de XVIIIde eeuw Tournooispelen te voet gehouden, die geheel in den smaak van vroegere tijden waren, doch alleen voor vermaak geschiedden. Het laatste bekende feest van dien aard had aan het hof van Koning AUGUSTUS II, in zomermaand 1709, op de markt te *Dresden* plaats: officieren van gelijken rang streden tegen elkander met zwaard en lans; terwijl de formaliteiten, daarbij plaats hebbende, geheel naar de oude manier waren ingerigt. Zie o. a. NIEUWENHUIS, *Woordenboek*, op het art. *Tournooispel*.

der verschillende zeevarende volken in den Sundaschen Archipel, waarvan de voordeelen ten slotte, reeds door de daarmede verbondene vernietiging van de zeerooverij der *Maleijers*, welke de Sundasche wateren steeds onveilig maakte, naar de Engelsche administratie weder zouden terugvloeijen. Een voorstel deswege, in 1818 gedaan door Sir STAMFORD RAFFLES, vroeger Britsch Gouverneur van *Java*, werd door den Engelschen Gouverneur-Generaal HASTINGS in *Oost-Indië* goedgekeurd, en RAFFLES, benevens den Resident van *Malacca*, den Kolonel FARQUHAR, met de uitvoering van dat voorstel belast. Zij doorkruisten deze Maleische wateren, waar hunne aandacht zich bijzonder wendde naar het eiland *Bintam*, met *Rhio*, de *Carimon*-eilanden, *Djohor*, en andere oorden, doch zich eindelijk tot het eiland *Singapore* bepaalde, welke plaatsen vroeger gezamentlijk de verblijfplaatsen der *Maleische* zeeroovers (der *Orang-laut*) waren. Die gelukkige keus werd door gelukkige onderhandelingen met de inlandsche opperhoofden ondersteund, en reeds den 6 Febr. 1819 woei de Engelsche vlag op *Singapore*; eene plaats, welke, nu als door een' tooverslag uit de oude vergetelheid te voorschijn tredende, verre in het ronde hare stralen schietende en in duizende belangen werkzaam deelende, met de snelheid eens luchtverschijnsels opsteeg.

Het eiland *Singapore* behoorde den Sultan van *Djohor*; eerst in 1824 echter kreeg het tractaat van afstand (*) van *Hollands* zijde deszelfs volle beslag, en *Singapore* bleef Engelsch tegen betaling van 60,000 Spaansche matten en eene levenslange jaarlijksche rente van 24,000 Sp. matten aan het opperhoofd der *Maleijers*. De slaven op het eiland werden in vrijheid gesteld, de slavernij afgeschaft en de haven tot eene *vrijhaven* verklaard. Reeds honderd jaren vroeger was deze plaats als een uitmuntend oord ter volkplanting geroemd, doch eene gansche eeuw lang onbemerkt gebleven; RAFFLES kende zelfs de opgave van Kapitein ALEX. HAMILTON niet eens, die deze wateren in den aanvang der XVIIIde eeuw bevoer, en zijn verblijf te *Djohor* beschrijft. De Sultan van dezen Maleischen staat, met wien hij reeds vóór deszelfs troonsbeklimming bevriend geweest was, ontving hem in den jare 1703 zeer gastvrij en gaf hem het eiland

(*) J. CRAWFURD, *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochinchina etc.* 1828. 4to. p. 567.

*Singapore* (*) ten geschenke. »Ik zeide hem," gaat Kapt. HAMILTON in zijn' eenvoudigen verhaaltrant voort, »dat hetzelve een bijzonder persoon van geen dienst konde zijn, doch dat het voor kolonisatie en kantoren in het midden des handels (*centre of trade*) uitmuntend gelegen was, naardien de winden alle af- en aanvaart in die wateren van rondom ongemeen begunstigden." Die gunstige ligging, met de uitmuntende haven, was het zeker ook, welke de eerste bekend gewordene kolonie van *Maleijers*, de emigranten van *Menang kabao* op *Sumatra*, onder hunnen aanvoerder SRI TURI BUWANA (†), die zich beroemde een afstammeling des grooten ISKANDERS (ALEXANDER MAGNUS) te zijn, in het jaar 1160, aanleiding gaf, om juist dit oord in *Ujung Tanak*, (zoo heette de zuidelijke uithoek des schiereilands vóór de aankomst dier *Maleijers*) ter vestiging hunner volkplanting uit te kiezen, welke den trotschen naam van *Leeuwenburg* verkreeg; want *Singha-poera* beteekent *Leeuwenstad*, van *Sinha*, in het sanscritisch *Leeuw*, gelijk *Sinhala* of *Sinhalam* (§) het *Leeuwenrijk*.

Op dezen eersten Koning van *Singapore* volgden drie anderen, die nog 15, 13 en 12 jaren regeerden, tot op SRI ISKANDER SHAH, den laatsten dier reeks, welke drie jaren lang dapperen tegenstand bood aan de invallen des magtigen Javaanschen Konings van *Majapahit*, doch toen naar het N. en W. aftrok en in het jaar 1253 *Malacca* grondvestte. Ofschoon er in de jaarboeken van het zoo beroemd (**) gewordene Javaansche koningrijk *Majapahit* geene melding van dien val en de verdrijving eens Maleijer-staats gemaakt wordt, is er echter omtrent zulk eene vroege kolonisatie volstrekt geen twijfel, daar zelfs architectuur, gedenkteekenen, beeldhouwwerk en inscriptiën, hoezeer verminkt en niet ontcijferd, dezelve schijnen te bewijzen.

Zoo kwam dan *Singhapoera* ruim zes eeuwen na die uit-

(*) *Capt.* ALEX. HAMILTON, *New Account of the East-Indies*, 1688—1723. *Edinburgh.* 1727. 8vo. Vol. II. p. 68.

(†) J. CRAWFURD, *History of the Indian Archipelago etc. Edinb.* 1820. Vol. II. p. 374.

(§) W. VON HUMBOLDT, *über die Verbindungen zwischen Indien und Java*, Buch. I. 1834. 4to. S. 62.

(**) S. ST. RAFFLES, *History of Java*, *Lond.* 1817. 4to. T. II. p. 1 etc.

drijving, in de XIXde eeuw wederom tot nieuwen bloei. De echte bescheiden, die wij daarover kunnen mededeelen, zijn wij verschuldigd aan den onvermoeiden J. CRAWFURD (*), welke na zijn eerste bezoek dezer kolonie (1821 en 22), later verscheidene jaren Gouverneur aldaar geweest is en zich als zoodanig zeer verdienstelijk gemaakt heeft. Zie hier de resultaten der opmerkingen van hem en eenige anderen.

Als men, van het westen door de straat van *Malacca* komende, voorbij kaap *Buros* vaart en de groep der *Carimon*-eilanden doorstevent, zeilt men het naauwe kanaal *Rabbit* en *Coney*, d. i. de westelijke invaart der straat van *Singapore*, binnen (†), en ziet zich al spoedig omringd door de schoonste eilanden, welke bij eene stille zee en heldere lucht een' ongemeen schilderachtigen, ja betooverenden blik opleveren. Ruim 50 of 60 groene, boschrijke eilanden en eilandjes van allerlei grootte telt men te gelijk van het dek; van uit de mars klimt derzelver getal tot 70, die men in het blaauwe zeenat overziet: het is een der schoonste gezigtspunten des ganschen aardbodems. Hier ligt *Singapore* op een van de grootste dier met tropische schoonheden versierde eilanden, welke vóór den zuidelijken uithoek van het Maleische schiereiland liggen.

Het eiland *Singapore* (§) heeft een' onregelmatig elliptischen vorm, lang 7 geogr. = 27 eng. en breed 4 geogr. = 15 eng. mijlen, met eene grondvlakte van 16 vierk. geogr. of 170 vierk. eng. mijlen. Evenwel bevat de Britsche bezitting nog eene grootere waterruimte, 4 tot 5 uren (10 eng. mijlen) rondom het groote eiland, binnen welke nog ongeveer 50 kleinere eilanden zijn ingesloten. Volgens de berekeningen van BERGHAUS (**) beslaat *Singapore* eene oppervlakte van 16, het grondgebied van *Malacca* 66, het eiland *Pulo Penang* met deszelfs kustlanden 13¼ quadraatmijlen, zoodat de geheele *Britsche* bezitting op het *Maleische* schiereiland ten naastenbij 100 vierkante mijlen bedraagt.

(*) J. CRAWFURD, *Descr. and Hist. of Singapore. Journal.* l. c. Chapt. XIV. p. 529.

(†) *Asiatic Journal.* Vol. XVIII. 1824. p. 423. — J. CRAWFURD, *Journ.* l. c. p. 42.

(§) J. CRAWFURD, *Journ.* l. c. p. 529; — *Plan of the British Settlement of Singapore bij Capt.* FRANKLIN *and Lt.* JACKSON.

(**) BERGHAUS, *Asia Memoir Hinter-Indien*, S. 90.

Naar het Noorden is het groote eiland van het vaste land gescheiden door de oude straat van *Singapore*, welke vrij smal, doch op de naauwste plaats nog altijd een half uur breed is. Op den afstand van 2 geogr. mijlen ten zuiden van het eiland ligt eene groote rij van vele onbewoonde eilanden, op welke slechts zeer weinige half wilde *orang-laut* hier en daar hun verblijf houden. De daar tusschen doorloopende arm der zee is het kanaal, de groote zeeroute, welke het oostelijke en westelijke *maritime Azië* met elkander verbindt; het veiligste vaarwater gaat zelfs digt langs *Singapore* heen. Op zijne reis door deze groep van eilanden tot *Singapore* kwam het FINLAISON (*) voor, niet alsof hij door eene zee voer, maar alsof hij langs den oever van een groot meer heengleed. Reeds Kapt. HAMILTON vergelijkt de stille oppervlakte dezer zee met den spiegel eens molenvijvers (†). Uit de berigten van FINLAISON (§) vernemen wij, dat deze wateren zuidwaarts van *Pulo Penang* en langs de kust van *Malacca* door derzelver lichtschijn zeer merkwaardig zijn. De geheele Oceaan zwemt als 't ware met een' zwavelachtigen en phosphorischen gloed in vuur. De riemslagen flikkeren als fakkels. Bij dag is het zeewater groen en slijmig, en de alsdan geschepte proeven geven ook bij nacht schijnsel van zich. Nader onderzoek heeft aangetoond, dat dit prachtige verschijnsel alhier voorkomt uit kleine, korrelachtige, slijmige, levende ligchaampjes, welke, op de hand bezien, zich dan nog met de grootste snelheid een paar seconden bewegen. De talrijke eilanden beschutten deze wateren tegen de verwoestende hoozen, welke in de opene *Chinesche* zee zoo menigvuldig zijn, en voor de woedende stormen, welke de *Bengaalsche* zee verontrusten. De uitwerkingen der zware winden worden hier in *Singapore* niet regtstreeks of slechts bij terugkaatsing waargenomen. De onstuimige bewegingen der Chinesche zee breiden zich hier slechts tot in het zeewater uit, hetwelk dan aanmerkelijk opzwelt, eene sterker voortslepende versnelling verkrijgt, en in de stroomen bijzondere rigtingen aanneemt. Dergelijke, ofschoon geringere

(*) G. FINLAISON, *Journal of the Mission to Siam and Hué. Lond.* 1826. 8vo. p. 78.

(†) *Capt.* ALEX. HAMILTON, *New. Acc. of East-Indies. Edinb.* 1727. 8vo. Vol. II. p. 81.

(§) G. FINLAISON, *Journ.* l. c. p. 33.

uitwerkingen oefenen de stormen op den aandrang *des* waters uit de Bengaalsche zee uit. Door dezen dubbelen zijdelingschen invloed worden de getijen hier zeer onregelmatig, blijven soms eenige dagen lang naar eene en dezelfde streek gerigt, waardoor dan eene opstuwing en overvloeijing in sommige baaijen en bogten ontstaat, terwijl die vloed uit de talrijke naauwe kanalen, welke de kleinere eilanden van elkander scheiden, met groote onstuimigheid als het water eener sluis losbreekt. Tusschen deze eilanden wordt de regelmatige, periodieke invloed des moussons maar zeer weinig, bijna in het geheel niet bemerkt, en de bewegingen der lucht nemen meer den aard der land- en zeewinden aan. Vandaar ontstaan hier menigmaal windstilten, welke in vroegere tijden, toen de Maleische rooversvloten nog deze wateren doorkruisten, voor Europesche schepen, die dan niet uit den weg konden komen, veel gevaar veroorzaakten, doch thans, nu deze zeebanen schoon geveegd zijn, dezelve voor de stoombootvaart (*) bijzonder geschikt maken. Vandaar heerscht hier ook het gansche jaar door eene grootere gelijkvormigheid van temperatuur, die zoo liefelijk en aangenaam is als welligt nergens elders op aarde, terwijl hier ook de uitgebreide stille oppervlakte der zee naauwelijks door de winden aan het golven geraakt, de lucht doorgaans helder en de haven veilig is.

In deze wateren met afwisselende winden bedienen zich de inlandsche schippers en de *Chinezen* van eene bijzondere soort van groote roeibooten, *Prahu pukat* genoemd (†), die 65 voet lang, 9 breed en 4 diep zijn, 20 tonnen last voerende, met 20 riemen en zeilen, onder het bevel eens kapiteins, zich met ongemeene snelheid bewegen en daardoor voor den overval van zeeroovers beveiligd zijn. In elk jaargetijde kunnen zij heen en weder varen, en leggen bij goed weder den afstand tusschen het eiland *Linga* en *Singapore* in 2 dagen af; bij ongunstig weder besteden zij daartoe 6, en gemiddeld 4 dagen. Het is eene vaart van 180 Eng. mijlen, zoodat zij, de snelste wijs gerekend, soms in de 24 uren 90 Eng. mijlen, of bijna 4 knoopen in het uur afroeijen. Gemiddeld vorderen zij elken dag 45 Eng. mijlen, doen elke maand drie zulke reizen, en bezorgen doorgaans het vervoer van peper voor de markten.

(*) *Asiatic. Journ.* Vol. XIX. p. 245.
(†) J. CRAWFURD, *Journ.* l. c. p. 52.

De grond des eilands is golvend met afgeronde oploopen, waarvan de hoogste niet boven de 200 voet gaan, de meeste echter omstreeks de 100 blijven, overal met teelaarde voorzien, goed bewaterd, tot sompen (*swamps*) overhellende, doch zonder meren. Roode zandsteen (*) komt er menigvuldig voor in lagen, sterk naar het Z. en Z. O. afdalende, soms overgaande in vereenigingen met groote brokken kwartskristal. Bitumineuze leiachtige kleilagen, welke in de opene lucht week worden, vindt men veelal in het geleide van den zandsteen; een alluviale leemgrond strekt zich uit over het stroomdal, waaraan de stad gebouwd is. Eene kleine hoogte in derzelver nabijheid bestaat uit kleiachtig oer. Dezelfde bestanddeelen schijnen op alle eilanden voor en in de kuststreken en de nabijheid van het zuidelijke schiereiland gevonden te worden. Overal treft men oerlagen aan. Het graniet mag in de binnendeelen der bergen van het schiereiland behooren; tot nog toe is het echter onbekend gebleven. Tot hiertoe heeft men nog geen tin op het eiland gevonden, ofschoon dit metaal in zulk eene ruime mate op het naburige vaste land in het Noorden, zoo als te *Kalantan*, *Pahang*, in het Zuiden te *Perak Salanka* en zelfs op de nabijgelegene eilanden, zoo als op *Banka*, dus rondom, voorkomt.

Het eiland heeft weinig rivieren, doch vele beken, die hetzelve rijkelijk bewateren, en vooral veel ziltige bogten en inhammen (*creeks*), die verscheidene uren landwaarts inloopen; aan een derzelve, die voor groote vrachtschepen bevaarbaar is, en eene der ruimste en veiligste havens der Indische wateren vormt, werd de koopstad *Singapore* gebouwd. Het versche water des eilands is zwart, slecht van smaak, leelijk van reuk, doch de putten, welke door zandlagen heengaan, lijden daaraan minder (†). Daar, waar zich het versche, zoete water met de wateren der zee vermengt, breidt zich eigenlijk het gebied der *Mangrove*-wouden (*Rhizophora*) (§) krachtig uit; zij vormen de beschermende strandboorden, welke de inbreuk der zee afweren. Op sommige plaatsen dringen zij verscheidene uren ver landwaarts in, tot dat de

(*) H. T. COLEBROOKE, *Notice respecting de Rocks of the Islands of Penang and Singapore. Transact. of Geol. sec. Lond.* 1822. Vol. I. p. 165.

(†) G. FINLAISON, *Journ.* l. c. p. 59.

(§) C. RITTER, *Erdkunde. Asien*, Bd. III. S. 1040.

grond, waarin zij wiessen, zich door dezelve boven het zeevlak verheven heeft (*). Dan maken zij van lieverlede plaats voor andere boomsoorten en gewassen. Op die wijze werden vooral zoodanige landerijen gewonnen, welke voor den rijstbouw geschikt zijn, zoo als groote oeverstreken in de nabijheid der jonge kolonie *Singapore* bewijzen. Eene kleine indijking van het strand zoude het indringen des zouten waters langs de kustvlakte der kreken tegengaan, en eene genoegzame hoeveelheid zoet water binnenhouden, om de rijstteelt nog meer te kunnen begunstigen. Zonder deze voorzorg blijft er nog veel land dor, en alleen geschikt tot den aanbouw van drooge planten (zoo als peper, *Nauclea catechu* en andere.)

Vóór den aanleg der kolonie was het gansche eiland met digte bosschen bedekt; dezelve bevatteden nog vele boomen, welke door geene kruidkundigen beschreven zijn; doch misschien slechts 5 of 6, die werkhout opleverden, en geen één, die voor den scheepsbouw deugde (†). De kust is rijk aan zeegewassen, zoo als *Madreporen*, koralen, zeesterren ter zwaarte van 6 tot 8 pond, reusachtige zeezwammen (*Alcyonium*) (§), de Neptunusbeker (*Neptunian Goblet* of *Neptunian Cup*) van eene bekervormige gedaante, vaak 3 voet in de doorsnede, 2 tot 5 voet hoog, van een uitstekend prachtigen vorm, saffraangeel in deszelfs frisschen toestand, bruin, gedroogd zijnde. Op de koraalbanken zetten zich merkwaardige soorten van zeegras (*Fuci*) aan, van sierlijke gedaanten, en prikkende als brandnetels. Ondanks de menigvuldige gewassen, welke in de bosschen tot verrotting zijn overgegaan, zijn de wierplanten, het leverkruid, de loofmossen (*Algae*, *Hepaticae*, *Musci*) en paddestoelen (*Fungi*) hier toch zeer zeldzaam. Het gebrek aan *Cryptogamen* wordt echter door den rijkdom, het aantal, de verscheidenheid en schoonheid der *Phanerogamen* rijkelijk vergoed. Terwijl er, volgens de opmerking van FINLAISON, van de *Cryptogamen* slechts een paar soorten veelvuldig voorkomen, steekt er van de *Phanerogamen* geen individuele vorm bijzonder uit, maar wel de grootste verscheidenheid in geslachten en soorten. Intusschen is de Flora alhier, ofschoon tropisch, en

(*) G. FINLAISON, *Journ.* l. c. p. 60.
(†) J. CRAWFURD, *Journ.* l. c. p. 530.
(§) Terzelfde plaatse, p. 47.

bijna onder gelijke breedte als *Pulo Penang*, toch zeer verschillende van die des genoemden meer westelijken eilands. De naaktkiemende gewassen komen op *Singapore* in groote verscheidenheid voort, doch elke soort niet in zulk eene groote hoeveelheid als daar; de soorten daarentegen zijn op *Singapore* allen verschillende van die op *Pulo Penang*, een bewijs voor het verschil der Floraas naar de lengteäfstanden, welke echter bij deze beide eilanden nog geene 4 graden bedraagt. Evenwel zijn tot nu toe nog eerst de cultuurplanten der eilanden algemeen bekend geworden.

Luchtsgesteldheid. Voor eene landstreek, welke, gelijk *Singapore*, slechts 1° 17′ 22″ N. B. van de evennachtslijn ligt, vindt hier eene geringe afwisseling der jaargetijden plaats. De grootste hoeveelheid regen valt in de maanden December en Januarij; afkoelende regenbuijen komen er, zoo als op *Pulo Penang*, het gansche jaar door. De dagen, dat er op *Singapore* regen viel, waren, in het jaar 1820, 229; in 1821, 203; in 1822, 218; in 1823, 208, (*) in 1824, 136; in 1825 echter 171 dagen; dus in 4 jaren gemiddeld 185 regendagen en 180 dagen droogte. De regenmaanden (December en Januarij) zijn de koelsten, de drooge maanden (April en Mei) de heetsten. In het jaar 1825 was de laagste stand des thermometers 17½° R. (71° Fahrenh.), de hoogste 25½° R. (89° F.); de lucht is warm, maar gematigd, en wegens het gebrek aan onderscheidene jaargetijden eentoonig. Deze luchtsgesteldheid blijft zich, volgens Kapt. DAVIS, overeenkomstig eene achtjarige onafgebrokene waarneming van het weder, gelijk, (zie de tabellen der graden van den thermometer bij CRAWFURD, (p. 532). De ligging der stad *Singapore* is zeer gezond. De plagen der keerkringslanden, de koorts en buikloop, zijn hier zeer zeldzaam; in de eerste 9 jaren was er geen voorbeeld van een sterfgeval aan deze ziekten bij een' *Europeër* voorgekomen; zelfs niet in de nabijheid van sompen. De vrije beweging der lucht, welke alle aanstekende dampen verdrijft, kan daarvan wel de oorzaak zijn. Regelmatige zee- en landwinden zijn hier algemeen, koude windvlagen daarentegen ganschelijk onbekend. In den Noordoost-Mousson wordt *Singapore* door stijve koelten uit de Chinesche zee verfrischt;

(*) *Transactions of the Royal Asiatic Society;* Vol. I. *Appendix*, p. 585.

de West-Moussons worden door de straat van *Malacca* en de naburige landen gebroken, en verliezen hier bijna hunne gansche werking. Evenwel genieten niet alle deelen van het eiland dezelfde voorregten. Zoo is b. v. de meer westelijk van de stad gelegene *Salat-Panikam* (*), of zoogenoemde nieuwe haven, wel zeer romantisch door derzelver ommestreken, maar te zeer afgesloten voor de doorspeling der lucht, en dus minder gezond; onder de *Orang-laut*, die dezelve tot hun geliefkoosde verblijf gekozen hebben, heerschen boosaardige koortsen en roode loop. De ingang dier haven is naauw en moeijelijk, maar inwendig is zij achter de rotsen veilig tegen stormen en overvallen des vijands; zij schenkt het prachtigste gezigt, van alle zijden door de schoonste groene eilanden omringd zijnde, in haar midden een' gladden zeespiegel vertoonende en de heerlijkste visscherij aanbiedende. Van daar dat de *Maleijers* er zoo gaarne in de nabijheid wonen.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

---

## DE MAN MET HET IJZEREN MASKER.

(Door FREDERIK ADAMI.)

De zonderlingste, elkander soms regtstreeks weêrsprekende gissingen hebben gepoogd den sluijer op te heffen, die het de nieuwsgierigheid zoozeer spannende geheim van het ijzeren masker bedekt. Welke onderstelling de meeste waarschijnlijkheid voor zich heeft, moge het oordeel der lezers beslissen, die zich de moeite willen geven, de hieronder voorgedragene opgaven te vergelijken en de geloofwaardigste daaruit te kiezen.

De mededeeler van het eerste vermoeden, dat door een in de *Nederlanden* verschenen vlugschrift in het midden gebragt werd, is onbekend; de inhoud van dit berigt is als volgt: De Kardinaal DE RICHELIEU, eerste Minister van LODEWIJK XIII, had met blijdschap eene minneneiging opgemerkt, die tusschen zijne nicht PARISIATIS en GASTON, Hertog van *Anjou*, den jongeren broeder van LODEWIJK XIII, ontstaan was. In zijne trotsche eerzucht dacht de hooghartige staats-

(*) J. CRAWFURD, *Journ.* l. c. p. 44. 533.

dienaar, daaruit eene echtverbindtenis te doen voortkomen; maar GASTON, een waardige zoon van HENDRIK IV, wiens galanteriën zooveel stof aan de Fransche *Mémoires* van dien tijd geleverd hebben, wilde PARISIATIS wel tot minnares, doch niet tot gemalin, en toen de Kardinaal hem verklaarde, dat de weg tot het bezit zijner nicht slechts door de kerk kon gaan, vond de fiere Prins dit verlangen zoozeer beneden zijne vorstelijke waardigheid, dat hij, in eene opwelling van toorn, RICHELIEU in het aangezigt sloeg. De eerste Minister verkropte den aangedanen smaad, om dien eenmaal des te zwaarder op het hoofd van den Hertog te doen terugvallen. RICHELIEU kon den broeder van den Koning, in wiens naam hij regeerde, niet als een' MONTMORENCY naar het schavot zenden, kon hem het hoofd niet van den romp doen slaan, maar hij besloot daarentegen, hem de kroon van het hoofd te stooten. Immers GASTON hield zich des te gewisser voor den opvolger op den troon van *Frankrijk*, daar zijn oudere broeder, LODEWIJK XIII, reeds meer dan twintig jaren met ANNA van *Oostenrijk* gehuwd geweest was, en *Frankrijk* nog steeds te vergeefs eenen Dauphijn uit dit niets minder dan gelukkige huwelijk verwachtte. — RICHELIEU trad in een eedverbond met Pater JOSEPH, zijne schaduw, en met PARISIATIS, zijne nicht; en wat een Kardinaal en een monnik misschien niet uitgedacht zouden hebben, dat verzon de list van eene in hare eigenliefde gekrenkte vrouw.

Een jong edelman — het bedoelde vlugschrift duidt hem met de letters C. D. R. aan — was sedert verscheidene jaren op de Koningin verliefd. Deze hartstogt, omtrent welke ANNA van *Oostenrijk* even toegeeflijk scheen als vroeger omtrent de liefde van den Hertog VAN BUCKENHAM, was de scherpe blikken van RICHELIEU, die zelf zijne wenschen tot de Koningin had durven verheffen, niet ontsnapt, en daarop had hij zijn wraakontwerp tegen GASTON gebouwd.

Op zekeren avond ontving de Heer C. D. R. een biljet van onbekende hand. Men schreef hem daarin, dat zoo hij op een hem genoemd uur op eene aangeduide plaats verschijnen wilde, en dulden, dat men er hem blinddoekte, hij alsdan naar het heimelijke doel zijner vurigste wenschen geleid zou worden. De jonge edelman, die een hart vol liefde en vol moed bezat, liet zich de uitnoodiging niet herhalen, maar verscheen reeds terstond op de bepaalde

plaats. Luidens het vlugschrift, waaruit wij putten, moet hij er zelfs volle vijf minuten vóór het opgegeven uur geweest zijn. Zijne oogen, waaruit het vuur der liefde schitterde, werden hem nu toegebonden; vervolgens werd hij langs omwegen, door kronkelende gangen en behangseldeuren geleid; en toen hem de sluijer van het aangezigt geligt werd, bevond hij zich in de binnenste vertrekken van ANNA van *Oostenrijk!*

LODEWIJK XIV, beweert het schotschrift, zou de vrucht van dit avontuur geweest zijn. Toen nu LODEWIJK XIII later achter het geheim van dit voorval kwam, had hij den C. D. R. tot levenslange gevangenis veroordeeld, en het ijzeren masker was dus, volgens deze lezing, slechts eene symbolische boete voor dien hem zoo welkomen blinddoek, onder welks donker hij in den bewusten nacht het pad van zonde en majesteitsschennis betreden had. — C. D. R. beteekende óf *Comte* DE RIVIÈRE, óf *Comte* DE ROCHEFORT.

De tweede gissing, die onder het ijzeren masker de lijdende gelaatstrekken van den ongelukkigen Hertog VAN MONMOUTH herkennen wil, werd het eerst door SAINTE-FOIX geopperd, die zich daarbij op den geschiedschrijver HUME beriep.

Het derde vermoeden, waarmede de Fransche hekeldichter LA GRANGE DE CHANCEL optrad, geeft als den man met het ijzeren masker den zoo veelvuldig genoemden Hertog VAN BEAUFORT op, den kleinzoon van HENDRIK IV en GABRIELLE D'ESTRÉES, van wien men sedert de belegering van *Kandia*, in het jaar 1669, niets meer vernomen had.

De Hertog VAN BEAUFORT namelijk, die in den burgeroorlog van de *Fronde*, onder den titel van *Koning der Halle*, zulk eene avontuurlijke rol gespeeld had, was door zijne aanmatiging en ligtzinnigheid bij LODEWIJK XIV in ongenade gevallen. Die monarch, even jaloersch op zijn gezag als op zijne maitressen, kon den Hertog zelfs den titel van *Roi de la Halle* niet vergeven, en daar hij evenwel niet zonder vrees was voor de gunst, waarin deze bij het gepeupel stond, moest zijne wraak heimelijk, maar des te schrikkelijker voldaan worden.

Op bevel des Konings moest de Hertog *Parijs* mijden, maar ontving, als vergoeding, de zoogenaamde *survivance*, of het uitzigt van opvolging in het ambt zijns vaders, als Admiraal van *Frankrijk*. Om zich dien hoogen post waar-

dig te maken, ging de Hertog krijg voeren tegen de zeerooVers, en sloeg in 1665 de Turksche vloot aan de kust van *Tunis*. Omstreeks de helft van het jaar 1669 ontving hij van COLBERT bevel, om het door de *Turken* belegerde *Kandia* te hulp te snellen. Den 26sten Junij kwam hij er aan, en deed zeven dagen daarna eenen uitval, van welken hij niet terugkeerde, hebbende hem óf zijn moed óf zijn paard te diep in de vijanden gevoerd.

NAVILLE, die, nevens den Hertog VAN BEAUFORT, het Fransche eskader kommandeerde, maakt zich, in het vierde boek zijner *Mémoires*, met de volgende korte en drooge woorden van de gebeurtenis der verdwijning van zijnen wapenbroeder af: »De Hertog VAN BEAUFORT ontmoette bij zijnen uitval eene bende *Turken*, welke hij aan het hoofd der onzen aangreep. Ongelukkiglijk hield de krijgsdrift der soldaten geenen gelijken gang met zijne dapperheid; zij lieten hem in den steek, en men heeft nimmer vernomen, wat er van hem geworden is."

LA GRANGE DE CHANCEL laat den vermisten als man met het ijzeren masker weder te voorschijn komen. Volgens hem waren het geene troepen van den Grooten Heer, maar heimelijke zendelingen van LODEWIJK XIV, die zich van den Hertog meester maakten. Hij verloor niet het leven, maar de vrijheid, en men verborg den gevangene onder het ijzeren masker, omdat men zijnen talrijken aanhang en zijne eigene dolle stoutheid vreesde, welke laatste hem reeds eenmaal gered had, toen MAZARIN hem te *Vincennes* had opgesloten.

De vierde onderstelling vermeent, dat het ijzeren masker LODEWIJK van *Bourbon*, Graaf van *Vermandois*, een natuurlijke zoon van LODEWIJK XIV bij zijne minnares, Mejufvrouw DE LA VALLIÈRE, geweest is. Gelijk al zijne onechte kinderen, had LODEWIJK ook dezen Prins, bij deszelfs opvoeding, door te groote toegevendheid zoozeer verwend, dat de bastaard, trots op de vaderlijke apenliefde, in een geschil met den Dauphijn zich zoo verre vergat van zijne hand tegen *Frankrijks* toekomstigen Koning op te heffen. Dit was eene zoo verregaande majesteitsbeleediging, dat LODEWIJK haar zelfs aan een zijner liefdekinderen niet vergeven kon. De Graaf van *Vermandois* werd naar *Vlaanderen* verbannen, om er deel te nemen aan den oorlog, die destijds in dat oord gevoerd werd. Doch, naauwelijks bij het leger aangekomen,

stierf hij aan eene boosaardige koorts of aan de pest. Dit namelijk werd in het leger uitgestrooid, om de nieuwsgierigen van des Prinsen tent verwijderd te houden; want hij was niet dood, maar door eenen slaapdrank in eenen staat gebragt, die naar den dood geleek, en waaruit hij eerst onder het ijzeren masker ontwaakte.

De vijfde onderstelling, dat de man met het ijzeren masker Graaf MATTIOLI, Minister des Hertogs van *Mantua*, geweest zou zijn, is even dikwijls bestreden als verdedigd. Gelijk de Baron VON HEISS in een' onder dagteekening van 28 Junij 1770, uit *Pfalzburg* geschreven brief openbaart, was de Hertog van *Mantua* voornemens, zijne stad voor eene zekere som gelds aan LODEWIJK XIV af te staan, welke Vorst reeds, zoo als bekend is, op gelijke wijs *Duinkerken* van de *Engelschen* bekomen had. MATTIOLI echter, dien weder andere schriften slechts den rang van Secretaris toekennen, bragt den Hertog van dit denkbeeld af, en haalde hem daarentegen over, deel te nemen aan het verbond, dat destijds tegen LODEWIJK XIV gevormd was. De Koning, die *Mantua* reeds in handen waande te hebben, vernam, door wien zijn plan verijdeld geworden was, en zwoer Graaf MATTIOLI wraak. De Fransche gezant Markies D'ARCY moest als eerste werktuig daartoe dienen. Hij noodigde den niets kwaads vermoedenden MATTIOLI op eene groote jagt, die weinige uren gaans van *Turin* gehouden zou worden. Hier werd het slagtoffer door den gezant in eene hinderlaag gelokt, door twaalf personen overvallen, en voorts naar de vesting *Pinerolo* gesleept, welke *Frankrijk* bij geheim verdrag van den Hertog van *Savoije* bekomen had. Daar men echter beducht was voor de nabijheid van *Turin* en voor de pogingen tot bevrijding, welke uit die hoofdstad ondernomen konden worden, bragt men den gevangene naar het eiland *St. Marguerite* en van daar naar de Bastille over, waar hij zijn graf gevonden heeft.

Het zesde vermoeden heeft niemand, dien men daarvoor als borg kan noemen. Het bleef een dier geruchten, die soms als uit de lucht schijnen neêrgevallen, en als de wind de wereld doortrekken. Men weet niet van waar zij komen noch waar henen zij gaan. Dit gerucht bedekte HENRY CROMWELL, den tweeden zoon van den Protector, met het ijzeren masker. Waar is het, HENRY CROMWELL, die onder zijnen vader Stedehouder van *Ierland* was, verdween bij den

terugkeer der STUARTS van het tooneel der wereld, zonder dat de geschiedenis weet te zeggen, door welk zijscherm of zinkluik zulks geschiedde. Maar waarom zou men CROMWELL's jongeren zoon gekerkerd en gemaskerd hebben, terwijl RICHARD, de oudste zoon, openbaar en ongemoeid in *Frankrijk* leefde?

De zevende gissing brengt DUFEY, in zijn in 1782 uitgegeven werk *de Bastille*, te berde, en hij put haar uit eene plaats in de *Mémoires* van Madame DE MOTTEVILLE over ANNA van *Oostenrijk*. Volgens deze meening zou de man met het ijzeren masker een kind van den Hertog VAN BUCKINGHAM en de Koningin van *Frankrijk* geweest zijn. Om zijner moeders eer te redden, wierp LODEWIJK XIV het masker van het diepste kerkergeheim over zijnen ongelukkigen broeder.

Het achtste gevoelen verscheen onder den hoogen naam des Maarschalks RICHELIEU in diens Gedenkschriften. De uitgever dezer belangrijke bijdragen tot de hofgeschiedenis van dien tijd, de Abt SOULAVIN, Secretaris van den Maarschalk, beweert, onder de papieren van den overledene een stuk gevonden te hebben, ten opschrift voerende: »Berigten over den ongelukkigen Prins, die door de Kardinaals RICHELIEU en MAZARIN van zijnen rang, door LODEWIJK XIV van zijne vrijheid beroofd geworden is, opgeteekend door den Gouverneur van dien Prins op zijn sterfbed."

De Gouverneur verhaalt, dat de Prins, wiens opvoeder en hoeder hij tot op deszelfs laatste lavensdagen geweest was, een uit het koninklijke huwelijk gesproten tweelingsbroeder van LODEWIJK XIV was, geboren den 5 December 1639, ten half negen ure des avonds, acht uren later dan LODEWIJK, die des middags het levenslicht gezien had. Eene profetie, aan welke het bijgeloof des volks algemeene verspreiding en grooten ingang verschafte, had deze geboorte van twee Kroonprinsen vooruit verkondigd, en haar als eene bron van zware onheilen voor *Frankrijk* gekenmerkt. Ook den zwakken Koning LODEWIJK XIII was dit volkspraatje ter oore gekomen, en hij beraadde zich daarover met RICHELIEU. De Kardinaal sloeg aan de voorzegging geen geloof, maar was toch, toen LODEWIJK vroeg, wat men, zoo het geval nu eens werkelijk voorkwam, behoorde te doen, van gevoelen, dat men den laatstgeboren wordende der beide tweelingen in het duister moest laten, wijl hij anders ligtelijk als mededinger naar

de kroon van *Frankrijk* kon optreden en op deze wijs de brandtoorts worden van eenen burgerkrijg.

Het eerste gedeelte der profetie werd werkelijk vervuld, en LODEWIJK XIII gebood, op straffe des doods, het aanwezen van zijnen laatstgeboren tweelingszoon geheim te houden; zijnde deze Prins wel bestemd, om zijnen broeder den Dauphijn, wanneer deze te sterven kwam, te vervangen, maar moetende hij buiten dat geval omtrent zijne afkomst in volledige onkunde gelaten worden.

De minne moest den tweeden troonopvolger van *Frankrijk* op gelijke wijs als haren eigenen zoon opvoeden, en gaf hem in de nieuwsgierige buurt voor het onechte kind van eenen grooten heer uit, die haar een rijkelijk kostgeld betaalde. In dezer voege bereikte het kind zijn zesde jaar. Alstoen verscheen de Gouverneur bij Vrouw PEYRONETTE, dus heette de trouwe voedster, en vertoonde haar een bevel, krachtens hetwelk het kind hem ter hand gesteld werd, welks opvoeding hij nu in stilte, maar op eene wijs, een' Koningszoon waardig, voltooijen moest. De Gouverneur en zijn kweekeling vertrokken hierop naar *Bourgogne*.

Onbekend wies de knaap op, maar ontwikkelde in zijne gelaatstrekken zulk eene verbazende gelijkheid met LODEWIJK XIV, dat de Gouverneur elk oogenblik de ontdekking van het onheildreigende geheim, voor welks onschendbare bewaring hij zijn leven verpand had, moest vreezen. Hierbij kwamen den jongen Prins niet zelden voorgevoelens en mijmerende gedachten van eene toekomstige grootheid in het hoofd, die den Gouverneur nog meer angst aanjoegen, en hem, als bliksemstralen van een' zelfbewusten vorstengeest, voor zijnen voedsterling in het stof dreigden neer te werpen. Negentien jaren was de jongeling oud, toen hij toevallig in eene niet zorgvuldig genoeg bewaarde chatouille, die zijne nieuwsgierigheid prikkelde, eenen brief van Koningin ANNA vond, welks inhoud hem den sleutel tot het geheim verschafte. Zijne moeder schreef daarin over zijne wonderbare gelijkenis met LODEWIJK XIV, die den Gouverneur aanhoudend ontrustte. De Prins besloot, ten einde met eigen oogen over die gelijkenis te kunnen oordeelen, zich een afbeeldsel van den Koning, zijnen broeder, te verschaffen. Het gelukte hem, er een zoodanig in het geheim magtig te worden, en het portret bevestigde alles, wat de brief gezegd had. Met hetzelve in de hand in stormende

drift bij den Gouverneur binnenvliegende, riep hij, terwijl hij hem de beeldtenis van LODEWIJK XIV voorhield: »Dat is mijn broeder!" En zich daarna zelf met zijne blikken als 't ware monsterende, voegde hij er bij: »En dat ben ik!"

De Gouverneur schreef oogenblikkelijk aan LODEWIJK XIV. 's Konings antwoord liet niet op zich wachten. Snel kwam het bevel, dat een en dezelfde kerker Gouverneur en kweekeling van de buitenwereld zou afscheiden. Maar zelfs door de traliën der gevangenis zou men immers het evenbeeld des Konings nog hebben kunnen herkennen. Daarom dacht LODEWIJK's broederliefde het ijzeren masker uit, ter bedekking van het tweede aangezigt des Konings.

De negende meening werd door PAUL LACROIX, meer bekend onder den naam van P. L. JACOB, *le Bibliophile*, opgewarmd. Volgens hem zou de man met het ijzeren masker FOUQUET, Burggraaf van *Melun* en *Faux*, de in ongenade gevallen Minister van LODEWIJK XIV, geweest zijn. De Koning haatte in FOUQUET zijnen mededinger bij Mlle. LA VALLIÈRE, en de staatsmisdaden, van welke hij den Minister beschuldigde, dienden slechts tot dekmantel van zijne jaloezij. De grootstendeels uit openbare vijanden van den aangeklaagde zaamgestelde regtbank verklaarde zijne goederen verbeurd, en sprak over hemzelven het vonnis van ballingschap uit, welke LODEWIJK XIV zoo genadig was, in levenslange gevangenis te verzwaren. Het is eene daadzaak, dat FOUQUET te *Pinerolo* opgesloten werd, en LODEWIJK, dien zijne vleijers *den Groote* noemen, wilde den gevangene ook nog aan dat ligchaamsdeel straffen, dat oorzaak der ijverzucht van den al te jaloerschen Koning geweest was. Daarom beval hij, het aangezigt, hetwelk LA VALLIÈRE misschien schooner dan zijn eigen gevonden had, onder een ijzeren masker te begraven.

De tiende onderstelling wordt voorgedragen en verdedigd door den gewezen Consul-generaal in *Syrië* DE TAULES, in zijn geschrift: *du masque de fer.* Volgens hetzelve was de gevangene een slagtoffer der Jezuiten, en wel een *Armenische* Patriarch, ARWEDIKS genaamd. Deze was den katholijken *Armeniërs* in geenen deele gunstig, en haalde zich daardoor vervolgingen van den kant der Jezuiten op den hals, die het zoover wisten te brengen, dat LODEWIJK XIV, om hen te believen, den Patriarch deed opligten, uit *Turkije* wegvoeren en in den kerker werpen waar hem de keus ge-

laten werd, zijnen baard te laten afscheren of onder een ijzeren masker te verbergen.

De elfde gissing is hier niet mededeelbaar, en de twaalfde eindelijk is de twijfel, of er wel in het geheel eenig man met een ijzeren masker bestaan hebbe; doch de man met het ijzeren masker, wie hij dan ook geweest moge zijn, heeft, dank zij de vindingrijke wreedheid van zijnen koninklijken kerkermeester, buiten allen twijfel geleefd en geleden.

Toen de muren der *Bastille* met kanon omvergeschoten, de poorten met bijlen verbrijzeld, en de kerkers der gevangenen opengebroken waren, onderzocht men ook den toren *Bertaudière*, die hel, waarin de man met het ijzeren masker vijf jaren van zijn leven verkwijnd had. Doch hoe men ook zoeken mogt aan de muren, op de glasruiten, onder steenplaten van den vloer, hoe zorgvuldig en scherp men ze ook doorbladerde, die geheimzinnige archiven, door middel van welke de gevangenen gewoonlijk de betuigingen hunner gelatenheid of de uitbarstingen hunner wanhoop, hunne gebeden of verwenschingen, als treurige nalatenschap, aan hunne opvolgers overmaken, alle nasporing was vruchteloos, en het geheim van het ijzeren masker bleef als voren tusschen het slagtoffer en deszelfs beulen bewaard.

Plotseling echter vulde een vreugdegeroep het binnenplein van het kerkerslot. Een der overwinnaars had het algemeen register der *Bastille* gevonden, dat groote schuldboek van het despotismus, waarin al de gevangenen opgeteekend waren, tevens met de nadere bijzonderheden hunner opsluiting.

In zegepraal droeg men dit register naar het stadhuis, waar de vergaderde Municipaliteit zelve het zoo lang verborgen geheim van het Koningschap wilde openbreken. Men sloeg het jaar 1698 op, en zocht naar het blad van 18 September, dien Donderdag, waarop men wist dat het ijzeren masker in de *Bastille* was afgeleverd. Dit blad, het 120ste, was er uitgescheurd, en desgelijks ook dat van 19 November, den sterfdag van het ijzeren masker.

Door dit uitscheuren der twee getuigenis leverende bladen, is alle mogelijkheid ter ontdekking van het geheim des ijzeren maskers vernietigd; de gevangene en zijne kerkermeesters hebben de oplossing van het raadsel mede in het graf genomen.

En het graf — zegt de groote Duitsche Dichter — het graf zwijgt sedert zesduizend jaren.

## DE CANUT.

(*Eene Levensschets.*)

Op zekeren herfstavond in het jaar 1802 zaten, in eene kroeg der straat *Mercière* te *Lyon*, drie handwerkslieden bij elkander aan eene tafel te drinken. Aan hunne eenvoudige kleeding, aan hunne langzaam gerekte uitspraak moest men hen reeds bij den eersten blik voor zijdewerkers houden; en inderdaad maakten de driekante hoeden, de trijpten rokken en de onder de korte broeken in volle lengte zigtbare gewerkte kousen hen genoeg als zoogenaamde *Canuts* kenbaar; nog meer echter dan dit alles kon men hen als wevers herkennen aan hunne misgroeide ligchaamsleest, hunne kromme beenen en hun geheel ongezond voorkomen.

Onze drie drinkers waren reeds diep in hunne derde flesch wijn, en hunne hersens begonnen de werking er van te gevoelen; want, niets minder dan rijk, waren zij in geenen deele gewoon, het edel druivennat tot hunnen dagelijkschen drank te maken. Midden in hunne toenemende vrolijkheid werden zij op straat een' ongeveer vijftigjarigen man gewaar, die, even als zij, in de dragt der *Lyonsche* handwerkers gekleed was, en met gebogen hoofd, zoo 't scheen in diep gepeins verzonken, daar henen ging.

»Hedaar, vader JOSEPH JACQUARD!" riep een uit het drinkgezelschap, terwijl hij daarbij met den vinger aan het venster klopte, »wilt gij niet een glas wijn met ons drinken?"

JACQUARD, die in zijne afgetrokkenheid dezen toeroep niet gehoord had, was blijven voortgaan; toen men hem echter andermaal riep, stond hij stil en groette de drie *Canuts*, die uitgekomen waren, met de hand.

»Ik dank u, vrienden," zeide hij. »Ik ben niet dorstig; ook wordt het laat, en mijne vrouw wacht mij."

»Kom, kom!" riep hem de vorige spreker weder toe, gij behoeft niet bang te zijn, dat men denken zal, dat gij u een' roes gedronken hebt — het zou ook misschien wel de eerste in uw leven zijn — wanneer gij ons met een enkel glaasje wijn bescheid doet en nog vóór zeven ure te huis zijt."

Met deze woorden naderde hij zijnen vriend, vatte hem

bij den arm, en drong hem met goedhartig geweld aan de tafel der herberg, waar de twee anderen reeds weder gezeten waren. Vervolgens drukte men hem een glas in de hand, schonk in, en dronk de gezondheid zijner vrouw; eene beleefdheid, bij welke de goede man zijne vrienden wel bescheid moest doen. In 't kort, door de magt der overreding en het dringen zijner kameraden liet hij het zich welgevallen, dat men hem zijn glas eenige malen vulde. De geestrijke wijn van het zuiden bleef niet zonder werking: het hoofd van den goeden man begon te gloeijen; hij werd minder beschroomd, minder voorzigtig, vrijer en min achterhoudend in zijn spreken. Hij gaf zich aan zijne droomen over, en verhaalde, hoe hij de fabrijkwerkers gelukkig, hoe hij hen rijk wilde maken; en zijne medgezellen, insgelijks hunne verbeelding botvierende, wenschten zich, de een eene machine, die voor hem en in zijne plaats werken kon, de ander een fraai landhuis aan den oever eener rivier, een derde honderd francs 's maands aan goede renten, of ook een fraai huis in een volkrijk gedeelte der stad, in dit laatste geval met zoo veel gelds, dat men er gemakkelijk van leven kon, zijn glaasje wijn drinken en voor tijdverdrijf een kuijertje doen; alles dingen, hemelsbreed verschillende van het lot dezer arme lieden in de werkelijke wereld, daar zij moeite hadden, om, met de ingespannenste arbeidzaamheid, de volstrekte behoeften des levens te verwerven.

»Om al de kasteelen in de lucht, die wij daar bezig zijn te bouwen," zei eindelijk een der projectenmakers, »te verwezentlijken, behoefden wij slechts eene machine uit te denken, die garen spinnen kon, vervolgens naar *Engeland* te reizen, en daar de vijftigduizend francs te gaan ontvangen, welke de Londensche maatschappij aan den uitvinder van zulk een werktuig belooft. Daar gij toch een werktuigmaker zijt, JOSEPH, moest gij eens zien, of het u niet gelukken kon, iets dergelijks te verzinnen."

Hij, die dus aangesproken werd, ontwaakte uit zijne mijmering, hief het hoofd op, en zag den spreker vragend aan. »Waarvan spreekt gij dan toch? wat wil de Londensche maatschappij?"

»Zij wil... doch zie daar, lees zelf; daar is de courant waarin eene overzetting van het artikel uit de Engelsche dagbladen geplaatst is."

JACQUARD nam het nieuwspapier, dat de ander hem toereikte, las de aangeduide plaats oplettend, las ze ten tweedenmale, nam hierop de houten kandelaars, die op de tafel stonden, en bewerkte, met hulp daarvan, eenige eindjes garen, welke hij van den vloer had opgeraapt; weinig oogenblikken daarna wiep hij een klein netje op tafel en riep lachende: »Waarlijk, de *Engelschen* moeten overvloed van geld hebben, dat zij zoo groot eene som voor eene zoo onbeduidende ontdekking uitloven! Die vijftigduizend francs waren gemakkelijk te verdienen."

Zoo was het eindelijk avond geworden, en hij begon aan het ongeduld te denken, waarmede zijne vrouw hem zeker te huis verwachtte. Derhalve maakte hij, nadat nog een glas wijn naar binnen gegleden was, gebruik van de oplettendheid, welke zijne vrienden aan het door hem vervaardigde netwerk besteedden, sloop weg en snelde naar huis, waar zijne vrouw hem eene lange predikatie hield over het gevaar van in de kroeg te loopen, het ongezonde van het wijndrinken en het koud worden van het avondeten; eerst door de boetvaardigste betuiging van herouw en de plegtigste verzekering van beterschap verwierf hij vergiffenis. Daarna zette hij zich aan tafel, at voor drie en ging te bed, waar hij spoedig in eenen slaap viel, die hem al de voorvallen van den avond deed vergeten.

Acht dagen waren verloopen, toen op eenen helderen morgen een gendarme te paard voor de woning van onzen mechanicus stilhield en afsteeg. Een gendarme had, in het tijdperk der revolutie, zelfs voor den stilsten ambachtsman eene onheilspellende beteekenis. Derhalve was het met niet geringen angst, dat JACQUARD van hem het bevel ontving, om op staanden voet voor den Prefekt te verschijnen. Gelukkigerwijs was zijne vrouw niet te huis, en hij besloot dus om aan het bevel te voldoen, zonder haar daarvan kennis te doen geven. Onder het gaan pijnigde hij vruchteloos zijnen geest, om te bedenken, wat toch aanleiding tot dit hem onbegrijpelijke opontbod gegeven mogt hebben.

Toen hij aan de prefektuur kwam en zijn biljet van oproeping vertoond had, werd hij terstond voor dien hoogambtenaar gebragt.

»Mijnheer," vroeg deze, »heht gij niet eene machine tot vervaardiging van netwerk uitgevonden?"

JACQUARD, die alles, wat op den avond, toen hij half

bedwelmd geweest was, glad vergeten had, gaf hem met verbazing ten antwoord: »Mijnheer de Prefekt, in waarheid, ik weet niet wat gij met uwe vraag bedoelt."

»Ei, ei! wildet gij dan niet naar *Engeland* reizen, om de buitenlanders met eene uitvinding te verrijken, welke gij het vaderland schuldig zijt?" hervatte de Prefekt op een' meer strengen toon. »Door geheel *Frankrijk* is reeds bevel uitgevaardigd, om u geen pas daarheen af te geven."

»Mijnheer," hernam de werktuigmaker, verbaasd dat de regering zich om hem bekommerde en zelfs met opzigt tot hem bevelen uitvaardigde; »Mijnheer, ik zweer u, dat ik volstrekt niets van alles begrijp, wat gij de goedheid hebt mij te zeggen."

»Al uwe uitvlugten zullen u niets baten, zeg ik u; en om u de moeite te besparen, er nog meer uit te denken, ziedaar!"

Met deze woorden vouwde hij met veel zorgvuldigheid het netje uit elkander, dat JACQUARD de vorige week met hulp der kandelaars en draadjes garen gefabriceerd had.

De arme ambachtsman verwonderde zich ten hoogste, deze kleinigheid in handen van den Prefekt te zien, en vooral dat men haar als iets van zoo veel gewigt beschouwde.

»Waarachtig, Mijnheer, aan dat vod daar heb ik niet verder gedacht, dat ik, voor de grap, in een luchtig oogenblik gemaakt heb."

»O gij zijt regt slim, Mijnheer JACQUARD; maar denk niet, dat gij mij met die geveinsde onnoozelheid om den tuin zult leiden! Hier en te *Parijs* is door de bekwaamste mannen over de waarde van uwe uitvinding beraadslaagd geworden, en algemeen heeft men hare voortreffelijkheid erkend. Gij zult derhalve zoo aanstonds met mij naar *Parijs* op reis gaan."

»Naar *Parijs!* Ik?"

»Wel zeker! en dat op het oogenblik. De postchais staat reeds klaar, en men is bezig de paarden voor te spannen. Kom slechts mede!"

»Maar, Mijnheer, ik kan toch niet zoo op stel en sprong op reis gaan, zonder mijne vrouw daarvan te verwittigen, en haar te doen weten, waarheen ik ga. Toen ik uitging, was zij juist afwezig, en gij begrijpt, dat het niet meer dan billijk is, dat ik haar, eer ik zoo ver eene reis onderneem, nog eens omarme."

»Neen, Mijnheer JACQUARD, dat gaat niet aan; doch hier

hebt gij al het noodige om aan uwe vrouw te schrijven. Den brief moet ik echter lezen, vóór hij verzonden wordt, want gij zijt mij te loos, dan dat ik u zou kunnen veroorloven, haar de reden uwer reis te melden. Zij kon, als zij daarvan in tijds berigt had, uwe verbindtenissen met het buitenland bespoedigen, en dit moet men trachten te voorkomen. De Eerste Consul wenscht, dat gij nog heden van *Lyon* op reis gaat, en wij moeten hem gehoorzamen."

»De Eerste Consul! — Maar, Mijnheer, die kent mij in 't geheel niet. Hij kan mij onmogelijk kennen. Ik mag wel ik weet niet wat zijn, als ik niet geloof, dat ik wakend droom!"

»Gij droomt niet; al wat ik u zeg is waar en waarachtig; ik zou het u met eede kunnen bevestigen," viel de Prefekt hem lagchend in de rede. »Maar," vervolgde hij weder met meer ernst, »ik verzoek u andermaal, laat uwe list en deze gehuichelde verbazing varen! Vrees niets; de eerste Consul zal zoo mild jegens u zijn, als de Engelsche regering zijn kan. Gij zult niets verliezen, en daarenboven uw vaderland eenen roem verschaffen, dien het dan aan u te danken zal hebben."

Jacquard schreef in haast een paar woorden, en vervolgens schoof de Prefekt, met den schijn van minzaamheid, zijnen arm in dien van den mechanicus, (want hij vreesde nog steeds, dat deze hem op de eene of andere wijs mogt ontslippen) en beide bestegen de postchais. In den snelsten loop renden de paarden voort, en weldra lag *Lyon* ver achter den rug van den verbijsterden jacquard.

Een paar dagen later leidde de Prefekt zijnen gevangene in het kabinet van den Minister carnot.

Deze voortreffelijke wiskundige, die echter tevens iemand was vol vooroordeelen en verwaandheid, haalde verachtelijk de schouders op, toen hij het eenvoudige, van zorg en kommer met rimpels doorploegde gelaat van den armen man gezien had.

»Zoo," zei hij eindelijk, nadat hij den *Lyonnees* van top tot teen had opgenomen, »gij zijt het dan, die beweert gemaakt te hebben, wat God zelf ter naauwernood zou kunnen maken? (*) Een net wilt gij maken met een uitgespannen touwtje? Kom, kom, gij zijt een grootspreker, een logenaar!"

(*) Deze ligtvaardige uitval verantwoorde de *Franschman* voor zijnen even ligtzinnigen landgenoot! *Vert.*

Aanvankelijk had JACQUARD beschroomd en verlegen in de tegenwoordigheid van deze hooge personaadje gestaan; maar toen hij zijne eerlijkheid in twijfel hoorde trekken, overdekte een hoogroode blos zijn aangezigt; fier hief hij het hoofd in de hoogte, en sprak: »Waarlijk, Mijnheer, men had beter gedaan een' eerlijken handwerksman geene twechonderd uren ver van zijn huis te slepen, om hem zoo iets te zeggen. Wanneer het haar grijs geworden is, liegt men zoo ligt niet meer. Doch wat behoef ik te spreken," vervolgde hij, gedurig driftiger wordende, »daar ik bewijs kan leveren? Doe mij slechts eenig hout, spijkers en bindgaren geven, ja maar dan ook een zaag en een hamer er bij, en ik zal u toonen, dat ik geen grootspreker, geen logenaar ben. Doch wacht, dat alles heb ik niet eens noodig; ik kan mij ook zóó behelpen."

Hij trok zijn' rok uit, sloeg stoutelijk eene tafel van wit hout, die bij toeval in het vertrek stond, aan stukken, en, zijn zakmes uitgehaald hebbende, begon hij te snijden, te beschaven en alles zoo snel en goed in te rigten, dat in een' ongeloofelijk korten tijd de machine, welke hij vervaardigen wilde, voltooid was. Toen nam hij een kluwen bindgaren van de schrijftafel des Ministers, begon het net te vlechten, en wendde zich daarop tot CARNOT. »Zoo, Mijnheer, nu kunt gij de mazen tellen; beweeg deze lat met uwen voet, en dan zult gij zien, dat gij eene rij mazen bij het weefsel voegt. Goed zoo! Welnu, ben ik nu nog een grootspreker, een logenaar?" voegde hij er bij, terwijl hij zich het zweet van het aangezigt droogde.

Het was echter de Minister niet, die de machine geprobeerd had, maar een man in een' blaauwen jas, die zich tot nog toe de voeten op den haard gewarmd en geen deel aan het gesprek genomen had.

»CARNOT," zeide deze nu, »gij zijt overwonnen; de eenvoudige practicus slaat heden den mathematicus uit het veld. Mijn vriend," dus wendde hij zich tot JACQUARD, »uw geluk is gemaakt; reken op mij. Voorloopig trekt gij eene jaarwedde van zesduizend francs, en even zoo veel zal u terstond als prijs voor uwe uitvinding betaald worden. Daarbij moet zonder verwijl voor u in mijn *Conservatoire des Arts et Métiers* eene woning worden ingerigt; en daar ik zeer verlangend ben zulk eene machine in het groot te zien werken, kunt gij morgen reeds met uw werk beginnen."

»Mijnheer, gij zijt te beleefd, dan dat ik niet alles doen zou, om u genoegen te geven. Binnen drie dagen zal de machine gereed zijn."

Hierop verwijderde JACQUARD zich met den Prefekt.

»Wie is toch," vroeg hij dezen in het heengaan, »die magere heer, die zoo zacht eene stem had en niet zoo onbeleefd was als de Minister?"

»Dat is NAPOLEON BONAPARTE, de Eerste Consul."

JACQUARD zag, geheel verbluft, met open mond den Prefekt aan. »Lieve hemel! Wat zal mijne vrouw zeggen, wanneer zij hoort, dat de Eerste Consul met mij gesproken, mij op den schouder geklopt heeft?"

»Ja, en wel vooral, dat hij u een inkomen van zesduizend francs heeft toegelegd."

»Dat is ook waar; ik had het glad vergeten."

»Mijnheer JACQUARD, gij zijt een slimme gast, waarlijk zeer slim," hernam de Prefekt, die niet over zich verkrijgen kon, in den bekwamen kunstenaar zoo onnoozel een mensch te zien.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

---

DE BEDREIGING VAN DEN TURKSCHEN KEIZER TOT VERNIETIGING DER STAD KRAKAU IN 1621 NIET VOLVOERD.

In de oudste der oude Couranten, waarvan er eenige in de XIVde afdeeling mijner niet geheel onbekende verzamelingen voorkomen, wordt in die van den 5 April 1621 gevonden eene bedreiging van den *Turkschen* Keizer aan den Koning van *Polen*, om zijne stad *Krakau* geheel te vernielen. Dat *Krakau*, in dezen tijd zoo zeer besproken, en waarover zoo veel met de groote Mogendheden te doen is geweest en misschien nog is, is ons daardoor eenigermate belangrijk geworden. Mogt de volgende *Ontsegh-brief* (Oorlogsdeclaratie) eene plaats in uw nog altoos geacht Maandschrift beslaan! Zij zou tevens doen zien, welke zotte titels de *Turksche* Monarch zich in dien tijd durfde aanmatigen.

Ik heb de eer te zijn

UWEd. Dw. Dienaar
G. LAMBERTS.

*Amsterdam*,
Maart 1847.

*Ontsegh-brief van den Turkschen Keyser aen den Coninck van Polen.*

(Uittreksel uit eene Courant van den 5 April 1621, waaronder staat: »*Ghedruckt by Broer Jansz. out Courantier int Legher van syn Princelycke Excellentie, woonende in S. Niclaes-straet, naest den vergulden Os.*")

Wy Mahomet Suldan, Doorluchtighe ende onverwinnelycke machtighe Keyser ende Enghel Godes, Turcksche Keyser, Macedonische ende Babylonische Coninck in groot en kleyn Egypten, Regeerder van 't gantsche Christenryck ende Europa, Coninck in Alexandria ende Judea, oock van Portugael en van alle Potentaten op Eerden, oock een Heer der Heeren van alle Landen, behoeder vant Heydens Paradys ende des heylighen Grafs, soo wel des grooten Propheten Mahomets te *Mecha*, als des treflycken Prophceten te Jerusalem, Coninc aller Coningen, Heer aller Heeren, Vorst aller Vorsten, Heere aller Goden op dese Werelt, Heere van den boom des Levens, der Steden eñ Sloten, Heere van de groote ende kleyne Zee, Heere Heere over alle Vlieten en Wateren, Heere van alle Oeveren der gantsche Werlt, de groote Stadt-houder over alle Stadt-houders.

Ontbieden dy Coninck in Polen onse Keyserlycke groet, dat du inde secrete Raedt met dyn jonge Coninexkens, teghen onse alderdoorluchtichste persoonen en den aldermachtichsten Coninck so oneerlyck en baetsoeckende handelst, en verwondert ons dat du niet vreesest voor onse soo groote macht, en dyn eyghen doodt met dyn Coninexkens, daer du de vorige tydt vreede en bestant van ons begheerdest, en daarom dyn Gesanten dicwils tot ons hebst afghesonden, doch hebben zy dy als een vreedlievenden by ons aenghegheven, dat du gheen inval noch eenighe teghenheyt soudest ter handen nemen.

Dewyl du dan (sonder eenighe gheghevene oorsaeck) dy onderstaen hebst, in onse Keyserdom en heerschappie, als in der Muscou, ons onse Onderdanen en Vasallen, te overvallen, en voorghenomen dieselve ten uyterste ter verderven, gelyck oock veele plaetsen zyn verwoest, ingenomen ende vernielt: so salstu weten, dat wy aen dy en dyne Coninexkens (tot diens besten du dat selve Landt verovert hebst, en haer daer over tot Heeren setten wilst) niet alleene willen wreecken, maer dy opt alderheftichste vervolghen, jae gantsch dyn gedachte-

nisse en naeme uytroeyen, dat du salst bekennen wat voor wrake wy aen dy ghebruycken willen, dewyl du de verbindtenisse (tusschen ons opgherecht) hebst gebroken, dieselve veracht en misbruyct, dat du also met dyne Coninexkens voor ons sulst gewislyck ghebracht werden, en alsoo met dyne ghevanghene sien hoe wij met sulcke menichte en macht, en groot ghetal dat wy onder ons hebben tot alle plaetsen der Werlt van begin totten eynde aencomen willen, dy daer mede in den grondt te bederven, welcke onoverwinnelycke macht dy en dyne Coninexkens onder de ooghen ghebracht en lichten sal.

Du behoefst dy oock nu langher gheene hopeninge van onse ghenade en gonst in beelden van ons te verkrygen, dan wy voor dyne vastichedeu ende insonderheyt voor dyn mueren te Cracou niet verschrickt zyn, maer willen die selve Stadt niet alleen, maer oock dyn Hof, Hooft-legher en gantsche Landt alsoo aengrypen ende aenvallen, dat oock van dieselve niet eenen steen op den anderen sal blyven, en alsoo dyn Coninckryck en ghedachtenisse gheheel uytroeyen.

Tot ghetuygenis deses schicken wy dy onsen bloedigen Zabel, om dat het haestelyck van ons volghen sal: dan de voeten, Peerden en Cameelen, sullen dyn Coninckryck en Landen alsoo betreden en bedecken, als in veele jaren niet geschiet en is: op dat Godes oordeel aen dy door ons uitgerecht worde, want Godt is een belooner des goets, maer een straffer der genen die den vrede breken en sich alsoo betonen: Also oock wy die een God op Eerden zyn. So doen wy nu op dy oock onse woede en toorn uytschudden, dat wy alsoo dyne ontrouwe en vrede-breken straffen moeten.

Laet nu dyn Goden dy te hulpe komen so sy willen, so sal het dy doch niet helpen, dyne heyligen willen wy voorseker in den ploegh laten spannen, en met haer de woeste Landen van Bulgaria en Judea ploegen en toe ackeren laten, en dieselve plaetsen also versien, dat geene daer van meer te rugghe komen sal. Ende laet dy hier mede genoegen. Onse meninge als boven verhaelt, is daer mede voort te vaerē, en so wy noch yet swaerders tegen dy sullen voornemen en daer by voughen als dy hier mede aengeseyt is: so salstu dat oock recht verstaen, maer so du sulex niet recht verstaen wilst, soo salstu het doch haest ghewaer worden.

Dit alles hebben wy dy tot een bericht gegeven, op onse onderdanichlyke Devan te Constantinopel, int jaer van onse Ryck, etc.

### DE GEWAPENDE OOGEN.

Er was een komeet te zien. Een knecht kwam naar buiten met de pistolen van zijn' heer. »Wat wilt ge toch met mijne pistolen?" vroeg deze. — »Wel, Mijnheer, er staat immers in de krant, dat men de komeet slechts met gewapende oogen zou kunnen zien; daarom nam ik de vrijpostigheid, uwe pistolen eens even van den wand meê te nemen."

### GEEN GEHOORZAAMHEID ZONDER TOESTEMMING.

Een soldaat, pas bij de Pruissische landweer ingelijfd, kreeg na het exerceren, het bevel: »Morgenochtend vroeg, ten 4 ure, weer hier!" — Des anderen daags verschenen allen ter bepaalde ure, met uitzondering van den boerenlummel, die, heel op zijn gemak, meer dan anderhalf uur later kwam aankuijeren, en zich onbevangen mede in 't gelid plaatste. — »Kerel!" riep de officier hem toe, »durft gij u onderstaan zoo laat te komen? Heb ik niet gezegd, dat al de manschap ten 4 ure hier zou zijn?" — »Ja," antwoordde de knaap; »gezegd hebt ge 't wel; maar ik had 't u niet beloofd."

### 'S WERELDS APOTHEEK.

Wie ooit de wereld vergeleek
Bij schouwtooneel of pelgrimaadje,
Ik hou' haar voor een apotheek,
In goeden ernst, niet als foppaadje.

't Is treffend, hoe ze er op gelijkt.
Elk pharmaceut beseft het zeker;
Ja ieder, die haar wèl bekijkt,
Al is hij zelf geen apotheker.

Wat is er niet al in te koop;
Wat al emulsies, poeders, pillen,
Extracten, æther en siroop
Voor allen, die maar slikken willen!

Columbo, alsem en gentiaan;
Ook saccharinen, daarentegen,
En dulcamaar treft men er aan,
(Het laatste 't meest en allerwegen:)

Er wordt verzilverd en verzoet,
Wat op de tong te hevig prikkelt;
  En 't bijt er op als gal en roet,
Als 't onvoorzigtig wordt ontwikkeld.

Hoe velen, die de schijn bedroog,
En meenden schatten te gewinnen!
  De pil was o zoo schoon op 't oog,
Maar assa fœtida van binnen.

Een sterk vergift, als 't Pruissisch zuur,
Mengt menigeen in zijn geschriften;
  Maar, op het voetspoor der natuur,
Bereiden andren tegengiften.

Narcotisch werkt op veler hoofd
De krans, dien andren er om winden.
  Geen bilsenkruid, dat meer verdooft;
Geen scheerling kan zoo zeer verblinden.

Waar overspanning van de snaar
Of 't heulsap vordert òf morphine,
  Kan menig boek of redenaar
U op dezelfde wijze dienen.

Het teemen van een fijne zus,
Het wawlen van een overvromen
  Is tartarus emeticus,
En werkt zoodra 't is ingenomen.

Wilt gij, wat even goed purgeert
Als radix-rhei en jalappen,
  Neem dan een vrouw, die veel verteert,
En u verlokt tot dure grappen.

Een daaglijksch krimpen van de kas,
Huissiers- en procureuren-beten —
  Het werkt als vlier en sassefras
En kan als guäjak doen zweeten.

Geen beter middel voor dit kwaad
Dan tijdig keeren en bezinnen:
  Ziedaar het wormverdrijvend zaad,
Wanneer het knaagt en wroegt van binnen.

't Geweten, als het is ontlast,
De deugd alleen is onze sterkte,
Geen staal of wijn of kinabast,
Die immer zoo gelukkig werkte.

Maar die er zich op voor laat staan
En volgt, die zich er op verhieven,
Knoop' kennis met zich zelven aan,
Het beste der carminativen.

Neem, voor althee of iersche mos,
Iets goeds en edels in uw zinnen;
Dit maakt in u het kwade los,
En zal u streelend zijn van binnen.

Wie alterantia behoeft,
Verloochen' menig sterk verlangen.
De kommer, die zijn wangen groeft.
Zal 't antimonium vervangen.

En wordt, wanneer uw tijd verstreek,
Uw geest verplaatst in hooger orden,
Dan is, in 's werelds apotheek,
De dood uw panacé geworden.

---

GETUIGSCHRIFT VOOR VELE HEDENDAAGSCHE DIENSTMAAGDEN.

Eene dienstmaagd in zekere *Duitsche* stad kreeg het navolgende getuigschrift mede:

ANNA KLEMENTINE AURELIA GROSSMUND heeft een jaar (min elf maanden) bij mij gediend, en zich gedurende dien tijd betoond:

*Bekwaam* — in 't babbelen.
*Vlijtig* — aan de huisdeur.
*Zuinig* — op haar werk.
*Vlug* — op haar stoel.
*Oplettend* — op zichzelv'.
*Zindelijk* — des zondags.
*Dienstvaardig* — voor goede fooijen.
*Voorkomend* — jegens manspersonen.
*Trouw* — omtrent hare vrijers.
*Eerlijk* — zoo lang alles wordt weggesloten.

# MENGELWERK.

## IETS UIT HET WERK VAN THOMAS HOPE: *An Historical Essay on Architecture.*

Onder bovenstaanden titel is vóór eenige jaren (in 1835) te *Londen* een zeer belangrijk werk uitgegeven, vergezeld van eenen Atlas met eene menigte bouwkundige afbeeldingen van vroegere en latere gedenkstukken der kunst. De Schrijver heeft gedurende acht jaren onafgebroken gereisd, ten einde de geschiedenis der onderscheidene vormen van bouwkunst op de plaatsen zelven na te sporen. Aan de boorden van den *Nijl* bestudeerde hij de overblijfselen der oud-Egyptische kunst; in *Griekenland* en op *Sicilië* die der Grieksche; in *Italië* den verbazenden rijkdom, op dat schiereiland aanwezig; op de kusten van *Afrika* en in *Spanje* spoorde hij de gewrochten der Moorsche bouwkunst na, en den Gothischen stijl in *Engeland*, *Frankrijk*, *Spanje* en *Portugal;* ja tot in *Turkije* en *Perzië* onderzocht hij het merkwaardigste, dat met zijn onderwerp in betrekking stond. Aldus toegerust met eenen rijken schat van opmerking, schreef hij zijne zediglijk genoemde *historische proeve*, die eene korte, maar zeer leerrijke geschiedenis der bouwkunst behelst. De Schrijver van deze regelen, dit werk bij een architektonisch-historisch onderzoek noodig hebbende, trachtte te vergeefs het oorspronkelijke te bekomen, maar erlangde eene, zooveel hij zien kan, zeer goede Fransche overzetting van den Brusselschen Hoogleeraar A. BARON, *Bruxelles* 1839, waarbij keurig gesteendrukte platen.

Aan de eigenlijke beoefenaars van dit vak zal of het oorspronkelijke Engelsche werk, of de genoemde vertaling genoegzaam bekend zijn; deze zijn ook meestal met beide talen gemeenzaam, zoodat de Nederduitsche vertaling van een door de platen nog al kostbaar werk een vrij nuttelooze arbeid zou wezen. Maar de Schrijver heeft hier en daar opmerkingen en uitweidingen, die wel verdienen buiten den eigen-

lijken kring dergenen, voor wie het werk bestemd is, bekend te worden. Een paar daarvan willen wij door middel van dit Tijdschrift vrij vertaald mededeelen, zonder daarom geacht te willen worden, in alles met den scherpzinnigen *Engelschman* in te stemmen. Wij beginnen met zijn gevoelen over den

*Oorsprong der Vrijmetselarij.*

Toen na den val van het Westersche keizerrijk, kort na de helft der zesde eeuw, het Lombardische rijk in *Opper-Italië* zich ontwikkelde, was het nog uiterst moeijelijk, zich in kunsten en wetenschappen te oefenen, ook in de steden, die langzamerhand verrezen en begonnen te bloeijen, waarom Vorsten en overheden het veilig en noodzakelijk achtten, sommige handwerken en kunsten aan te moedigen en te beschermen. Zij gingen veelal verder, en poogden, in geval van verlegenheid om geld of manschap, handel te drijven met het uitsluitend voorregt, om eene soort van gilden of broederschappen op te rigten tot het uitoefenen van eene en andere kunst. Jonge lieden, die in deze vereenigingen wilden opgenomen worden, en later den rang van meester bekomen, moesten zich vooraf onderwerpen aan eenen bepaalden en dikwijls gestrengen proeftijd, onder den naam van leerjaren; de leerlingen werkten ten voordeele van hunnen meester, en moesten bovendien dikwijls grootere of kleinere geldsommen storten. Deze vereenigingen bekwamen den naam van vrije corporatiën of broederschappen. Op deze wijze maakten zich de *Lombarden* meester van allerlei ambachten, handels- en wisselzaken; zij waren de makelaars, de bankiers en de kunstenaars van *Europa* (*). Doch, ten einde zich het genot van hunne uitsluitende voorregten te verzekeren, en de noodige kundigheden binnen den kring van hunne vereenigingen besloten te houden, maakten zij langzamerhand een diep geheim van hun handwerk, of, gelijk zij het noemden, van hunne *cabale* (†);

(*) Vandaar nog de naam van *lombarden* voor plaatsen, waar men goederen beleent. *Vert.*

(†) Indien deze naam voor die geslotene vereenigingen in-

de leerlingen werden langzamerhand, als bij trappen, ingewijd in de kunstgrepen en geheimen. Bij het ontstaan van onderscheidene beroepen en bedrijven eigende zich deze geest van meesterschap en geheimzinnigheid alles toe, en onderwierp alles aan regelen van vereeniging en het regt van leerjaren, niet alleen bij zuiver werktuigelijke kunsten, maar ook bij die meer verhevene en verstandelijke, die de oudheid had aangemerkt als het algemeene eigendom van vrije menschen en burgers, en uit dien hoofde vereerd met den titel van *vrije kunsten*. Zoo vindt men in 1290 melding gemaakt van eene schildersbroederschap te *Venetië*; en vandaar, dat men in de schilderscholen van *Italië* oneindig veel meer van dezelfde manier, bewerking, koloriet terugvindt, dan die overeenkomst elders is tusschen de verschillende stukken uit eene andere zoogenoemde *school*.

Dat onder deze aldus tot broederschappen beperkte kunsten de bouwkunde eenen voornamen rang bekleedde, valt gemakkelijk af te leiden *en* uit het aanbouwen en verfraaijen der steden in *Opper-Italië* onder de Lombardische Vorsten, *en* uit den ijver dezer Koningen en Koninginnen voor het pas aangenomen Christelijk geloof, die het rijk met kerken en kloosters als overdekte. Niet, gelijk in Zuidelijk *Italië* vonden de bouwkunstenaars eenen onuitputtelijk rijken schat van bewerkte stoffen in de gebouwen, die overblijfselen waren van oude Romeinsche pracht: zij waren gedwongen, hunne eigene talenten te ontwikkelen, maar hadden daarbij het voordeel, dat zij, niet gebonden aan den bouwtrant, waarin zij de reeds bearbeide afbraak dier oudheden vonden, geheel vrij waren in het volgen van hunnen eigen smaak. En uit dit een en ander verklaart het zich, dat,

derdaad gebruikelijk geweest is, zou de naam van *kabaal* voor zamenspanning daarvan met meer waarschijnlijkheid afgeleid worden, dan, gelijk men algemeen zegt, van de eerste letters der vijf Ministers van den Engelschen Koning KAREL II, CLIFFORD, ASHLEY, BUCKINGHAM, ARLINGTON en LUNDERDALE. Is er dan ook *Cavalier* (Spaansch *Caballero*) Ridder, misschien eerst lid van zoodanig eene geslotene vereeniging, van afkomstig? *Vert.*

reeds onder de Lombardische Koningen, de bewoners van *Como* als metselaars en steenbakkers zulk eene meerderheid hadden, dat de titel: *magistri Comacini*, meesters van *Como*, de algemeene naam werd van hen, die deze handwerken uitoefenden.

Het kan dus niemand verwonderen, dat in een tijdvak van uitsluitende vereenigingen voor kunstenaars en handwerkslieden van allerlei soort, ook dergelijke genootschappen zich gevormd hebben onder bouwkundigen, beoefenaars eener kunst, die het midden houdt tusschen die, welke op noodzakelijke levensbehoeften, en die, welke op weelde en sieraad betrekking hebben, of liever, die zoowel de eene als de andere omvat. Deze genootschappen namen, in overeenstemming met de toenmalige gewoonte, den naam aan van *vrije metselaren*, en bestonden uit leden, die, na het doorloopen der verschillende trappen (graden) van leerlingen, als meesters waren erkend, en het regt hadden, voor eigene rekening hunne kunst uit te oefenen.

Ondertusschen beschouwden de leeken in dien tijd, van den geringsten burger af tot den Vorst des lands toe, hunne woningen slechts als plaatsen van afzondering en beschutting; zij dachten er niet aan, dezelve een voorkomen van sierlijkheid te geven, dat niet dan ten koste van veiligheid kon verkregen worden; het maatschappelijke leven, uit minder ongelijksoortige bestanddeelen en standen zamengesteld, had geene behoefte aan die menigte van openbare gebouwen, die onze leeftijd voor bezigheden en vermaken noodig heeft; de burgerlijke en huis-bouwkunde vorderde derhalve geene groote bekwaamheden, en bood evenmin een veld voor de eerzucht van den kunstenaar; kerken en kloosters waren de eenige gebouwen, die grootte met pracht vereenigden; de kerkelijke bouwkunde was de eenige, die aan de kunst gelegenheid gaf, om zich te onderscheiden. Aan de andere zijde bood het Lombardische rijk al spoedig, door overvloed van voortbrengselen der bouwkunst, niet langer aan kunstenaars eene genoegzame gelegenheid tot ontwikkeling van hunne talenten; het voordeel van uitsluitend regt werd ongenoegzaam, en het tooneel voor de werkzaamheden

der bouwmeesters verplaatste zich, aan de hand van het zich van lieverlede uitbreidend Christendom, naar Noordelijk *Europa*, waar men meer behoefte had aan kerken en kloosters, dan inlandsche kunst er kon doen verrijzen. Dit gaf aanleiding, dat de Italiaansche vereenigingen, wier werkzaamheden in haar geboorteland geene voorwerpen meer vonden, zich derwaarts begonnen heen te wenden. Een aantal van haar vereenigde zich, en eene groote broederschap werd gevormd, wier doel het was, bezigheid te zoeken buiten het vaderland, hare diensten aan te bieden tot en zich te belasten met het ondernemen van bouwkundige werken overal, waar men behoefte had aan nieuwe godsdienstige gestichten en bekwame bouwlieden, om die ook onder eenen guurderen hemel en op verderen afstand zamen te stellen.

Zouden met dat al deze vereenigingen, in weerwil van alle afstanden en bezwaren, haren werkkring niet over éénen enkelen staat, maar over alle landen uitstrekken, die hare hulp zouden inroepen, dan hadden zij ook eenen vrijbrief noodig, die in ieder geval kracht had, niet over één enkel land, maar over de geheele Christenheid; behoefden zij gezag, bescherming, uitsluitend voorregt, den steun van een verbod tegen elk die niet van de hunnen was, zelfs tegen de burgers van het land, waar deze vreemdelingen kwamen met het doel om den arbeid te ontrukken aan de inwoners en er zich alleen meester van te maken; geen Vorst kon hun zoodanig een voorregt geven buiten — of wilde het in zijne staten. Slechts van den Paus konden zij het verkrijgen, en alleen in de onderscheidene streken van *Europa*, waar het kerkelijke oppergebied van het hoofd der Latijnsche kerk werd erkend. Inderdaad, nieuwe kerken te bouwen en nieuwe kloosters te stichten in de landen, die de leerstellingen der Westersche kerk hadden aangenomen en alzoo de geestelijke vazallen van den Bisschop van *Rome* werden, dat was niets anders dan, in ieder opzigt, nieuwe leengoederen aan den Paus te bezorgen.

Uit dit oogpunt beschouwd, kan men deze bouwmeesters aanmerken als eene tweede bende werklieden, arbeidende

in het belang van den Paus, even als de zendelingen, die hun waren voorafgegaan en in zekeren zin hun hadden voorgewerkt; zij erlangden ook alles, wat zij begeerden, waarschijnlijk zoodra KAREL *de Groote* het Noordelijke *Italië* in zijn rijk ingelijfd en daardoor aan het Lombardisch koningrijk een einde gemaakt had. Pauselijke bullen en vrijbrieven bevestigden aan de vereenigingen de voorregten, welke zij van hunne eigene Vorsten in hun vaderland hadden verworven, en waarborgden hun in alle landen, die zij in het belang van het genootschap bezochten, overal waar men het katholijke, apostolische en roomsche geloof beleed, het regt van onmiddellijk en eeniglijk aan den Paus onderworpen te zijn, en geheel vrij te blijven van alle koninklijke, plaatselijke of andere wetten, van heerendiensten, belastingen en alles, waaraan de burgers des lands ondergeschikt waren; zij hadden het regt, om niet alleen zelven den prijs van hunnen arbeid te bepalen, maar ook uitsluitend en zonder iemands goed- of afkeuring, in hunne algemeene vergaderingen, alles te regelen, hetwelk betrekking had op hun onderling bestuur; een gestreng verbod belette ieder, die niet in hunne gemeenschap was opgenomen, eenigzins met hen mede te dingen, en iederen Vorst, zijne onderdanen te ondersteunen in zulk eene daad van opstand tegen de kerk; wordende ieder bepaaldelijk gelast, deze vrijbrieven te eerbiedigen en deze voorschriften te gehoorzamen op straffe des bans. Alle welke willekeurige bevelen de Paus regtvaardigde met het voorbeeld van HIRAM, Koning van *Tyrus*, die aan SALOMO bouwkundigen zond tot het stichten van den tempel. (*)

Aangemoedigd door eene zoo bijzondere bescherming van de zijde des Pausen, voegden zich vele inwoners van *Rome* bij de metselaarsvereenigingen, vooral wanneer deze bestemd waren, om de zendelingen te vergezellen naar

(*) Een zonderling beroep inderdaad! En dat van eenen Paus in de Middeleeuwen, die, zou men zeggen, wel krachtens zijn Apostolisch gezag bevelen kon, zonder zich op eenig voorbeeld te beroepen. Het is jammer, dat HOPE zulk eene bul niet heeft medegedeeld. *Vert.*

eenig nog niet voor het Christendom en de onderdanigheid aan den Pauselijken stoel gewonnen land. De *Grieken* draalden niet, er deel in te nemen. Het exarchaat van *Ravenna*, door de Lombardische vorsten aanstonds van het Grieksche Keizerrijk afgescheurd, was door Koning PEPIN aan den Paus gegeven, nog vóórdat KAREL *de Groote* het overige gedeelte van *Lombardyë* met zijn rijk vereenigd had; handels- en allerlei andere betrekkingen, door de onderscheidene steden van *Opper-Italië* met *Konstantinopel* onderhouden, bragten in eerstgemelde steden een groot getal *Grieken*, en eindelijk deden de staatkundige en kerkelijke bewegingen (*) in het Oostersche Keizerrijk de Grieksche kunstenaars naar *Italië* heenstroomen; vele dezer laatsten werden dien ten gevolge opgenomen in de *loges* (†), welker aantal dagelijks toenam.

Later, en toen de beschaving zich ook verder verspreidde, werden langzamerhand de inwoners van Noordelijk *Europa* zelf, *Franschen*, *Duitschers*, *Nederlanders* en *Engelschen*, in deze genootschappen opgenomen. Zonder dit zouden zij eene gevaarlijke en door de Vorsten der verschillende landen aangemoedigde mededinging (namelijk van de leden der genootschappen) hebben te duchten gehad. Maar deze genootschappen bleven zich altijd aan de Kerk hechten; dat verwondere niemand; en men vergete niet dat in de Middeleeuwen (§) de oorlog, de aanhoudende veeten,

(*) De Schrijver doelt hier, ook blijkens de Fransche uitdrukking *Iconoclastes*, op de onlusten in de Oostersche kerk, waar het volk, aangehitst door baatzuchtige monniken en priesters, in de eerste helft der achtste eeuw, eene menigte burgerbloed liet stroomen, omdat de Keizers CONSTANTINUS COPRONYMUS en LEO ISAURUS, tot wering van de meer en meer inkruipende beeldendienst, de beelden uit de kerken deden wegnemen. Deze zaak werd in de gevolgen eene der oorzaken van het *schisma* tusschen de Oostersche en Westersche kerk. *Vert.*

(†) Met opzet laat ik dit woord hier onvertaald, omdat het de gewone naam is van de afdeelingen zoowel als de vergaderplaatsen der Vrijmetselaars. *Vert.*

(§) Althans in de eerste. *Vert.*

de krijgsdienst en de heerendiensten bijna de eenige bezigheid der leeken uitmaakten; dat de Kerk de eenige toevlugt was van hen, die de kunsten des vredes wenschten te beoefenen, en dat, onder deze kunsten, zelfs diegenen, welke niets bepaalds met de Godsdienst gemeen hadden, evenwel door monniken en leden van gewijde orden werden beoefend. Het kan dus geene verwondering baren, dat de bouwkunde der tempels, zoo naauw verbonden met al de takken der eerdienst en der priesterregering, overal eene van meest geliefkoosde bezigheden der kerkelijken geworden de is. Ingenomen met het denkbeeld, zelven den opbouw van hunne kerken en kloosters te besturen en er de kosten van te regelen, deden zij zich opnemen in eene orde, welker doel zoo edel en heilig was, en die, geheel onafhankelijk van alle burgerlijke en plaatselijke overheid, geen ander opperhoofd erkende, dan den Paus, en arbeidde onder zijn bijzonder gezag. Zoo zien wij Kerkelijken van den hoogsten rang, abten, prelaten, bisschoppen, het hunne toebrengen tot verheffing van de orde der Vrijmetselaren (*), door zich in dezelve te doen opnemen; wij zien hen als zoodanig de teekeningen ontwerpen van hunne kerken, derzelver bouw besturen, en hunne eigene monniken tot handdiensten gebruiken. Toen de beschaving zich verspreidde in de verschillende landen aan deze zijde der *Alpen*, schenen het de Vorsten hunnen roem en hun belang te rekenen, de *loges* der Vrijmetselaren in hun land te overladen met eerbewijzen en voorregten, zoo als zij ze van het hoofd der Christenheid zelv' ontvangen hadden. De voltooijing der hoofdkerk te *Straatsburg* veroorzaakte, dat de *loge* der Vrijmetselaars in die stad door een staatsstuk, in 1458 te *Regensburg* gegeven, voor de eerste werd erkend van alle Russische, Zwaabsche, Beijersche, Frankenlandsche, Saxische, Thuringsche en andere *loges* (†); en

(*) Geheel in tegenspraak met hetgeen later plaats had. Doch daarover straks in een kort naschrift. *Vert.*

(†) Misschien is het vandaar, dat sommigen in den bouw van den Straatsburger Dom den eersten oorsprong der Vrijmetselarij hebben gemeend te vinden. *Vert.*

Keizer MAXIMILIAAN I bevestigde dit stuk door een diploma van 1498.

De Vrijmetselaar was dikwijls genoodzaakt, zich uit een verwijderd oord alleen op reis te begeven naar de plaats, waar zich eene elders vertrekkende bende verzamelde, of alleen de afdeelingen te volgen, die zich vóór hem naar de plaats hunner gemeenschappelijke bestemming hadden begeven. En de reizigers ontmoetten destijds op hunnen weg geenerlei gerieflijkheden; er waren geene herbergen, waar men voor geld het noodige bekomen kon; overal vond men heeren, die hunne onderhoorigen alleen dán tegengingen in het aanvallen der reizigers, wanneer het op eenen grond geschiedde, dien zij zichzelven, even als een jagtveld, hadden voorbehouden. In dezen staat van zaken zochten de leden van de Vrijmetselaarsgenootschappen hunne reizen gemakkelijker en veiliger te maken, door onderling eene belofte van hulp, gastvrijheid en wederkeerige diensten aan te gaan; waarschijnlijk voegden zich hier op vele plaatsen anderen bij, die overigens niet dadelijk hetzelfde handwerk uitoefenden; en deze instelling was hun zeer voordeelig in de omstandigheden, in welke zij zich bevonden. Ten einde zich te wapenen tegen de gevaren, met welke hunne togten vergezeld gingen, verbonden zij zich, om hunne broeders in behoefte of ongelegenheid bij te staan; maar ten einde te beletten, dat vreemden (oningewijden (*)) valschelijk gebruik zouden maken van de voordeelen dezer overeenkomst, vonden zij zekere teekenen van onderlinge herkenning uit, die zij geheim hielden met evenveel zorg als die van de kunst zelve. Door dit middel verzekerd van alles, waardoor hun reizen en arbeiden kon gemakkelijk gemaakt worden, waren de leden der vereeniging altijd gereed, om met de grootste gehoorzaamheid de bevelen op te volgen, welke hun gegeven werden, en bedroog hen de verwachting niet, die zij gekoesterd hadden. Het leger van de kerk te *Rome*, dat zich over geheel *Europa* verspreidde onder den naam van zendelingen, ten einde de volken te

(*) In de taal der orde *profanen* genoemd. *Vert.*

onderwijzen [in de Christelijke Godsdienst] en hen aan den Paus te onderwerpen, verzuimde niet, aan de volken onder het oog te brengen, hoe noodig hun kerken en kloosters waren, en wees hun tevens aan, hoe die te bekomen. Het deed meer; men ondernam bijna overal, zelf in deze behoefte te voorzien, en naauwelijks was de een of andere prediker van het Evangelie ergens in *Europa* gekomen, hoe afgelegen ook, hetzij om de ingezetenen tot het Christendom te bekeeren, hetzij om onder hen eene nieuwe kloosterorde in te voeren, of er volgde weldra eene menigte reizende vrije metselaars, wier werk het was, te zorgen voor kerken aan de eerdienst gewijd en woningen voor de monniken bestemd.

Aldus werd den vrijen metselaren het doordringen tot de afgelegenste landen van ons toen nog onbeschaafd werelddeel mogelijk en gemakkelijk. Zij hadden door hunne inwendige inrigting overal bijstand en veiligheid, door de bescherming van den Paus voorregten en vrijdommen, kwamen met behulp van het een en ander gedurig verder, en bereikten zelfs de uiterste grenzen der Christelijke wereld, zoowel om te voldoen aan hetgeen hun was opgedragen, als om uit eigene beweging bezigheid en voordeel te zoeken. Overal, waar zij verschenen, hadden zij een opperhoofd aan hunne spits; deze bestuurde het geheel, en had onder zich op iedere tien mannen éénen, met het opzigt over de anderen belast. Bij hunne aankomst begonnen zij met, ter plaatse waar zij zouden arbeiden, tijdelijke woningen voor zich te vervaardigen. Het werk aanvangende, regelden zij de verschillende gedeelten van hetzelve onderling. Waar de omstandigheden het vorderden, zochten zij elders hulp onder hunne makkers; zij vroegen van de armen handdiensten, van de rijken bouwstoffen of middelen van vervoer; en dit alles werd hun toegestaan, hetzij uit vroomheid, hetzij tegen wederkeerige diensten. Naar welgevallen verhaastten of vertraagden zij het optrekken van het gebouw, naarmate van de meerdere of mindere voordeelen, die hun het land opleverde, en de meerdere of mindere haast, die zij naar elders hadden; was alles

volcindigd, dan braken zij hun leger op, en gingen elders hun geluk beproeven.

In *Engeland* bedongen de vrije metselaars, onder de regering van HENRIK VI, [1422—1471] in eene overeenkomst met de kerkmeesteren eener parochie in *Suffolk*, dat ieder werkman zou ontvangen een wit schootsvel en een paar witte lederen handschoenen (*), en dat voor rekening der parochie hun eene behoorlijk met pannen gedekte *loge* of loods zou worden gebouwd tot het houden van hunne vergaderingen.

Aldus hadden dan de bouwmeesters van alle kerken en kloosters in de Latijnsche kerk, wáár ook gesticht, hunne kennis uit dezelfde bron, gehoorzaamden dezelfde wetten, volgden dezelfde regelen, hadden denzelfden smaak, en waren zoo naauw door eene onderlinge onafgebrokene gemeenschap verbonden, dat iedere ontdekking en volmaking hunner kunst aanstonds het algemeen eigendom van het geheele ligchaam werd. Tegenwerking vonden zij noch in de vooroordeelen, noch in de eigene verkiezing van Vorsten of onderdanen; integendeel, de vroomheid werkte hun in de hand. En vandaar kwam het, dat, in alle tijdvakken van het gezag dezer bouwmeesters, van het eene einde van *Europa* tot het andere, de godsdienstige gebouwen elkander zoo volmaakt geleken, alsof zij door éénen werkmeester in dezelfde stad, het eene naar het andere, waren opgetrokken. Al die gedenkstukken, van welke het bij gevolg veel gemakkelijker is den tijd der stichting te bepalen, dan van gebouwen, die eeuwen jonger zijn, behooren aan het geheel van de orde der vrije metselaren, behoudens kleine afwijkingen, in welke ieder kunstenaar met zijnen eigen smaak te rade ging, maar waarin hij dan ook geheel naar goedvinden kon handelen, niet belemmerd,

(*) Indien de Schrijver dit contract had medegedeeld, zou men duidelijker weten, of deze voorwerpen bestemd waren tot den arbeid, of, gelijk thans, tot zinnebeelden; gelijk ook, of de Vrijmetselaars hier reeds als eene geheimzinnig geslotene vereeniging zonder betrekking tot het *metselwerk* voorkomen, dan of het laatste nog de hoofdzaak was. *Vert.*

als later, door de eigenwijsheid of het vooroordeel van hen, die hen hadden in het werk gesteld. En bij deze eenheid in de hoofdzaken, bij dien naauwen band, waardoor de kunstenaars van de meest verwijderde oorden verbonden waren, kan niet langer bevreemding wekken, hetgeen anders onverklaarbaar zou zijn, dat, te midden van onkunde en onbeschaafdheid, tempels konden verrijzen, wier kunstige zamenstelling de blijken draagt van belangrijke vorderingen in wis- en werktuigkunde, van naauwkeurige berekening, en van eene inspanning, die wij met den schat van kundigheden en hulpmiddelen, welke ons ten dienste staan, in dien tijd onmogelijk zouden achten, indien geene menigte van gedenkstukken er de onloochenbaarste bewijzen van opleverde (*).

Waren deze de voordeelen van de vereeniging, waarover wij handelen, zij had ook hare nadeelen. Gelijk ieder bevoorregt ligchaam naijverig op regten en vrijheden, omschanste zij zich in een' beperkten kring, en maakte een geheim van hare kundigheden en verbeteringen. Slechts bij trappen, langzaam, onder den eed van geheimhouding, namen zij nieuwe leden aan. Met angstige zorg verborgen of vernietigden zij de berekeningen en plannen, die hunne wijze van werken aan de maatschappij konden doen bekend worden. En dit heldert het verschijnsel op, dat wij, bij al den rijkdom van middeleeuwsche bouwpracht, echter zeer arm zijn in kennis van de wetenschappelijke gronden en kunstige hulpmiddelen, door welke deze verbazende gewrochten het aanzijn ontvingen.

(*) Een sterk bewijs inderdaad voor de kracht van genootschappelijke zamenwerking, waarbij de talenten, de krachten, de hulpmiddelen van eene menigte individuën zich als in één brandpunt vereenigen. Het is minder zonderling, dat onze leeftijd dit denkbeeld in eindelooze verscheidenheid op allerlei stoffelijke, verstandelijke en zedelijke belangen, bijna tot overdrijving, toegepast, dan dat men, al ware het van de middeleeuwsche architekten alleen, dit niet eerder heeft afgezien. Doch voor die uitgebreide toepassing was eerst onze leeftijd rijp. Hetgeen de Schrijver over de vrije metselaars zegt, verdient ook uit dit oogpunt opmerking. *Vert.*

Toen later de wetenschappen en kunsten ontloken en zich ontwikkelden; toen de nijverheid toenam; toen de Vorsten met leede oogen vreemdelingen aan eigene ingezetenen bij zulke belangrijke werken zagen voortrekken; toen het maatschappelijke leven der volken van *Europa* tot ontwikkeling geraakte; toen de magt en invloed der Pausen verminderde; toen de smaak voor rijke godsdienstige gestichten begon te vervallen, — toen werden ook van lieverlede de vereenigingen der bouwmeesters of vrije metselaars verstrooid en verdreven. Zij verloren hunne oorspronkelijke bestemming, en niets bleef van hen over, dan de naam, een genootschapswezen en vormen, van welke geheel andersoortige menschen zich meester maakten en zich bedienden tot bereiking van een doel en tot verspreiding van denkbeelden, die met het opbouwen en metselen niets, dan namen en zinnebeelden, gemeen hebben. De Vrijmetselarij kwam op een geheel ander terrein, en van het oorspronkelijke bleven geene sporen over.

*Naschrift van den Vertaler.* Ik zal mij niet vermeten te beslissen, of deze ontwikkeling van den oorsprong en het aanvankelijke doel der Vrijmetselarij even waar zij als scherpzinnig. Ingewijden zeggen, dat wij *profanen* ook van den geschiedkundigen oorsprong hunner orde niets weten of begrijpen kunnen. Dit sluit zeker de deur af tot alle onderzoek, hetwelk even zorgvuldig, als het wezen der zaak, verborgen gehouden wordt. Doch daarmede hebben wij dan ook niet noodig. Het zij ons echter vergund op te merken, dat de opgegeven oorsprong der orde alle waarschijnlijkheid voor zich heeft, en misschien tot zekerheid zou komen, indien HOPE de Pauselijke edicten, waarop hij zich beroept, hadde medegedeeld. Immers het zal wel overdreven zijn, dat men den oorsprong der *Maçonnerie* tot de allerhoogste oudheid wil doen opklimmen, en dien reeds in de geheimenissen der oude *Isis*-priesters in *Egypte*, der Godsdienstplegtigheden in *Indië*, nog lang vóór de *mysteriën* bij de *Grieken*, wil zoeken. Het valt niet te ontkennen, dat de oudheid reeds hare geheime genoot-

schappen kende; evenmin dat veel van deze in latere vormen kan zijn overgegaan; maar het schijnt echter *daaruit* alleen moeijelijk te verklaren, dat zoodanig een genootschap, hetwelk zijne vertakkingen over het grootste gedeelte der beschaafde wereld heeft uitgebreid, naam en zinnebeelden van het bedrijf der bouwkunde zou hebben ontleend, indien er geen zamenhang en alleen eene bloot toevallige overeenkomst ware tusschen hetzelve en eene middeleeuwsche vereeniging, die onbetwistbaar bestaan en deze symbolen van geheimzinnigheid aangenomen heeft. Doch eenmaal van het denkbeeld, in het boven uit HOPE's *Essay* vertaalde (schoon van hem niet geheel nieuw en ook *als zoodanig* niet medegedeeld) uitgedrukt, uitgaande, heldert zich de overeenkomst op van *emblemata* en sieraden met die der Roomschkatholijke kerk, met die van de *Tempelieren* en andere.

En zien wij uit het bovenstaande, dat de broederschap der vrije metselaars evenzeer een uitvloeisel als een steun was van de Pauselijke magt in de Middeleeuwen — *quantum mutatus ab illo!* Want de hedendaagsche *Janitzaren* van den Pauselijken troon, de *Jezuiten*, kennen geen gevaarlijker vijand dan dit genootschap, misschien wel het eerst en het meest voor hen te duchten wegens den mantel der geheimzinnigheid, dien deze sluwe duisterlingen bij eigene ondervinding weten, dat een noodzakelijk dekkleed is om groote en wijdstrekkende ontwerpen te verwezenlijken; maar het minst toch niet wegens de hulde, die de zonen der aloude tempelbouwers, waar zij eene enkele maal met open vizier naar buiten werken, brengen aan verlichting des menschdoms en het gezond verstand, hetwelk hunne nimmer rustende tegenstanders willen gedoofd zien onder de driedubbele kroon, hoewel, wordt het morgenrood aan gindschen hemel niet wederom omfloerst door dikke nevelen, hun wel eens gevoelige slagen konden toegebragt worden van die zijde, van welke zij zulks minst verwachten,

## DE BRITSCHE KOLONIE SINGAPORE. (SINGHAPOERA.)

(*Vervolg en slot van bl.* 276.)

De inlandsche schatten des plantenrijks zijn nog weinig bekend. De aankweeking van vreemde gewassen is bij het kortstondige bestaan der kolonie nog niet zeer gevorderd. Op de hellingen der heuvels is wel een vruchtbare grond; doch in het Noorden des eilands strekken zich zandige vlakten uit, welke onvruchtbaar en ongeschikt zijn tot den korenbouw of groote tropische aankweekingen, maar zeer dienstig voor vruchtboomen der heete zone. De Kokospalm, de Mango (*Mangifera Indica*), de Oranjeappel groeijen in de bosschen in het wild; de Mangustans, Dukuks, Ananassen en meer anderen ontbreken hier ook niet; maar zij missen de behoorlijke oppassing, en de goede vruchten moeten ingevoerd worden. Ook wassen hier groenten, zoo als Komkommers, Eijerplanten, Yams, Bataten e. a., maar de teelt van Kool, Bloemkool, Artisjokken, Aardappelen en andere Europesche gewassen zoude hier in het tropische klimaat vergeefsche moeite zijn, daar dezelve ook op *Java* evenmin, als in de *West-Indiën*, op *Cuba*, *Jamaica*, beneden eene hoogte van 3000 voet boven de oppervlakte der zee, voortkomen. Derzelver aankweeking zoude waarschijnlijk op *Singapore* eerst op eene hoogte van 4000 voet gelukken, welke hoogte echter aan het gansche eiland ontbreekt. Hier op *Singapore*, zoo na onder den evenaar, hebben de gewassen aanhoudend bloemen en vruchten tevens, en deswege zoude elk jaargetijde tot tuinbouw geschikt zijn. Evenwel is de proeve met het aanplanten des koffijbooms hier niet gelukt; eenige kruidnagel- en muskaatnotenboomen hebben, wel is waar, reeds vrucht opgebragt, doch de grond schijnt er niet veel van te beloven; ook willen de peperplantaadjen hier niet regt voort, ofschoon hier zoowel als op *Penang* de bekwaamste Chinesche tuinlieden er zich mede bezig hielden. De geschiktste teelten voor dit klimaat moeten nog gevonden worden. Vrij van stormen en verwoestende orkanen, beveiligd tegen de vernielingen der sprinkhanen en de plagen van zoo vele andere schadelijke insekten, (*Palmerworms*, *Hessian flies*, enz.) en van de allesvertredende olifanten en de tijgerbenden der naburige tropische kustlanden, biedt het eiland *Singa-*

*pore* voor een' gepasten landbouw ook een hoopvol, veilig verblijf aan. Van de inheemsche gewassen schijnt tot nog toe alleen met de *Uncaria* (*), *Nuclea-Gambir*, welke het *Catchou* (*Terra Japonica*) oplevert, het eerste begin eener geregelde aanplanting en van een nuttig gebruik gemaakt te zijn. De *Uncaria* is eene klimplant, die 3 tot 4 voet hoog wordt en den slechtsten grond voor lief neemt. De bladeren worden 3 of 4 maal in het jaar afgebroken, in ijzeren ketels met wat sago gekookt en daarna afgekoeld, waarbij zij een korrelig, zeepachtig afkooksel achterlaten, dat men, hard geworden zijnde, in stukken snijdt en bij het betelblad kaauwt, hetgene eerst wrang en zamentrekkend van smaak is, doch waarop spoedig een aangename, zoete, specerijachtige nasmaak volgt.

De *Fauna* van *Singapore* (†) heeft sommige eigendommelijkheden, onderscheidene soorten van apen, vledermuizen (*Vespertilio*, *Galeopithecus*), onderscheidene *Viverren*, *Ictis* (*nov. spec.*), otters, twee soorten van katten, onderscheidene soorten van *Eekhorens*, waaronder een (*Sciurus volucella*) van de grootte eener huiskat, en een vliegend (*Pteromys petaurista* volgens FINLAYSON (§) fraai bruin), stekelvarkens, de *Ai* (*Bradypus tridactylus*), de *Pangolin*, het zwijn, twee soorten van herten, het Indische ree (*Cervus munjac*) en het *dwergmuskusdier* (*Moschus pygmaeus*) kleiner dan de Europische haas, zonder gewei, zeer algemeen in het tropische *Indië*. Voorts de merkwaardige walvischaardige herkaauwer, de *Dugong*, of naauwkeuriger de *Duyung* der inboorlingen, (*Halicore* ILLIGER of *Dugong*, van FINLAYSON) die hier zeer algemeen en reeds lang bekend geweest, doch onnaauwkeurig beschreven is, en eenzaam op de eilanden dezes Archipels leeft, 2 tot 300 ponden a. d. p. zwaar wordt, zich met zeegras voedt, en een malsch vleesch, niet ongelijk aan jong kalfsvleesch, oplevert. Daarentegen ontbreken de groote viervoetige dieren des naburigen vastelands, zooals de Olifant, de Rhinoceros, de Tapir, de Tijger en de Luipaard, niet alleen op het eiland *Singapore*, maar ook op alle andere eilanden van dit kleine gebied.

De Natuuronderzoeker DIARD heeft, gedurende een verblijf

(*) J. CRAWFURD, *Journ.* l. c. p. 534.
(†) Terzelfde plaatse, p. 530.
(§) G. FINLAYSON, *Journ.* l. c. p. 53.

van drie maanden op *Singapore*, meer nieuwe soorten ontdekt dan in evenveel jaren in het uitgestrekte gebied van *Cochin-China* en *Kambodja*. Roofvogels zijn er weinig, noch arenden noch gieren; eerst sedert de nederzetting van menschen hebben ook de kraaijen hunnen intrek hier genomen. Volgens CRAWFURD loopt het gebrek aan hoendersoorten bijzonder in het oog, daar dezelve op het nabijliggende vaste land in menigte voorkomen, kennende men aldaar twee soorten van paauwen, drie soorten van fazanten, drie soorten van patrijzen. Ook de familie der watervogels is hier zeer gering; van het anders zoo rijke geslacht der *Anaas* slechts ééne soort, en de trekvogels dezer soort, welke buiten de keerkringen zoo bijzonder talrijk zijn, vertoonen zich hier nooit. Aan strijkvogels, vooral die zich door schoonheid en nieuwheid onderscheiden, ook aan klimvogels en steltenloopers is hier daarentegen eene groote menigte. Ook de amphibiën zijn hier zeer talrijk, schildpadden, *Sauriërs*, vooral ook slangen; CRAWFURD verzamelde gedurende zijn verblijf alhier zes soorten, die vergiftig zijn, en in het geheel veertig verschillende soorten, die echter zelden nadeel doen.

Ten aanzien van *Handwerken* en *Industrie*, voor zoover deze laatste niet regtstreeks den handel zelv' aangaat, kan hier slechts weinig levendigheid bestaan. Het gewigtigste bedrijf van dien aard zoude de scheepsbouw zijn, naardien de plaats daartoe zoo buitengemeen welgelegen is, doch het ontbreekt aan scheepstimmerhout, en dat moest eerst aangevoerd worden. Smeden tot het vervaardigen van inlandsche wapenen, akkergereedschap en dergelijke waren er in 1825 reeds ongeveer zestig door de *Chinezen* aan het werk gesteld. De eenigste manufactuur, de bereiding namelijk van witte of parelsago uit de ruwe sago, die van *Sumatra* komt, is ook van *Malacca* door *Chinezen* op *Singapore* ingevoerd geworden. De Handel is de hoofdbezigheid dezer jonge volkplanting.

De moderne stad *Singapore* (*) is binnen den omtrek eens driehoeks gebouwd, welks bazis, de zeekant, een klein half uur gaans is; in het oosten is zij begrensd door de zee, en ten noorden door een' wal, in het westen door eene ziltige

(*) J. CRAWFURD, *Journ.* l. c. p. 45; G. FINLAYSON, *Journ.* p. 46.

zeebogt, die, ongeveer 300 voet breed, meer dan een uur gaans diep het land inschiet. Aan de westzijde is de grond zeer ongelijk, bestaande uit verbrokkelde zandsteenklompen, tusschen welke weder een vlakke bodem heenloopt, waarop *Chinezen* en eenige *Maleijers* wonen. De zilte baai is voor grootere schepen zoo wel als kleinere booten bevaarbaar en vol levendigheid. Aan den oever staan de pakhuizen, de voorraadstapels der Europesche en andere kooplieden, die er te allen tijde onmiddellijk hunne ladingen uit- en inscheepen. Langs deze rij huizen loopen onderscheidene parallele straten, twee markten en een aantal dwarsstegen over de vlakte, welke door het militaire kantonnement ingenomen is. Buitenaf liggen veel hutten. Een kleine stroom verdeelt het leger, zoo heet het overblijfsel van een oud fort, dat omringd is door een' aarden wal, tegenover welken oostwaarts een andere wal ligt, met een daaraan grenzend oud bosch, waarin de meeste *Maleijers* hunne woningen hebben. Achter het kantonnement verheft zich een heuvel, op welken het Gouvernementshuis gebouwd zal worden.

Bij opgravingen, die men aan de westzijde der stad gedaan heeft, vond men een' harden zandsteen met een opschrift op deszelfs smalle zijde, hetwelk ruw en uitgesleten was, doch kenbaar genoeg voor *Pali*, het religieuse *Budha*-schrift, (*) gehouden werd, waarvan zoo veel gedenkteekenen in *Sumatra* en *Java* aangetroffen worden, geene echter in de nu of ooit gebruikelijke alphabeths des lands. Op den rijzenden grond achter de stad hebben de *Engelschen* het woud uitgeroeid en den bodem met een liefelijk grastapijt bekleed en tot eene aangename wandelplaats ingerigt. Aan den west- en noordkant is het grootste gedeelte van dezelve met aloude ruïnen van baksteenen bedekt. Op de verhevenste plaats ligt de merkwaardigste puinhoop, op een vierzijdig terras, alwaar men veertien groote blokken zandsteen met gaten aantreft, die wel tot voetstukken der houten zuilen eener pagode kunnen gediend hebben. In het midden van het terras is eene soort van put, eene uitdieping, waarin waarschijnlijk het afgodsbeeld, eens *Budha*-tempels welligt, geplaatst geweest is, terwijl het andere muurwerk overblijfselen der vroegere priesterwoningen schijnt te wezen. Een ander terras wordt opgegeven voor de graf-

(*) C. RITTER, *Erdk. Asien*, Bd. III. S. 1168.

tombe van den Maleischen Koning van *Singapore*, ISKANDER-*Shah*, die in 1252 verdreven werd door de *Javanezen*, in 1253 *Malacca* stichtte en 1274 aldaar gestorven zijn zoude, zonder tot het Islamismus overgegaan te zijn. Maar dat kan ook wel eene legende wezen. Een getimmerte boven dit graf echter wordt door *Mohammedanen* zoo wel als door *Indianen* en *Chinezen* met aanbidding vereerd. Nog bemerkte CRAWFURD, dat een aantal der vruchtboomen, welke die oude bewoners van *Singhapoera* eenmaal zouden aangekweekt hebben, er nog heden, na verloop van 600 jaren, vooral aan den oostkant der hoogte blijven bestaan. Het zijn *Durians*, *Rambutans*, *Duku's* en *Shaddaks* en andere vruchtboomen van eene buitengewone grootte, maar zoo verbasterd, dat zij naauwelijks in hunne soort kenbaar zijn. Er zijn ook hier veel *Terra-cottas* en Chinesche koperen munten uit de XIde en XIde eeuw (b. v. van Keizer CHING-CHUNG uit de dynastie SUNG-CHAO, die in het jaar 967 stierf, van JIN-CHUNG ✠ 1067 en SHIN-CHUNG ✠ 1085) gevonden (*). Dat strekt tot certificatie dier vroegere Maleische volkplanting, en van derzelver verkeer met *Chinezen*: Chinesche munten waren bij alle Indische natiën in omloop, eer zij het Islamismus hadden aangenomen en de omgang met *Europeërs* bij hen doordrong; in menigte, zegt CRAWFURD, worden zij op *Java* opgegraven en zijn nog heden de eenige munt der bewoners van het eiland *Bali*, welke niet tot het Islamismus zijn overgegaan.

In het nieuwgebouwde *Singapore*, dat uit eene Europeër-, Maleijer- en Chinezenstad bestaat en in het jaar 1819 maar ettelijke honderd visschershutten van Maleische zeeroovers telde, bestond in 1824, dus 5 jaren later, de bevolking reeds uit 10,683 inwoners; in 1827 uit 13,732, doch veel meer mannen dan vrouwen (in verhouding van 17:1), omdat noch uit *Indië* noch uit *China* vrouwen zich buitenslands begeven mogen. De meesten daarvan waren *Chinezen*, namelijk 6,088, *Maleijers* 4,790, *Bugis* of neêrzettelingen van *Celebes* 1,242, *Malabaren* en *Coromandelaars* 777, *Javanezen* 267, *Bengalezen* 244, *Christen-inboorlingen* 188, *Europeërs* 87, *Armeniërs* 19, *Arabieren* 8, *Afrikaansche Negers* 5. Bovendien vindt men er een aantal van 2,500 vreemdelingen, nu eens

(*) C. RITTER, *Erdk. Asien*, Bd. III. S. 793.

meer dan minder; een legio misdadigers, welke uit *Indië* hier heen gebragt worden (in 1827 bij de 600); aan krijgsmagt omstreeks de 1000 man. Zoo konde de gezamentlijke bevolking in dat jaar wel op 16,000 zielen aangeslagen worden, waarvan genoegzaam de helft van Chinesche afkomst was (*). Op deze volgen in talrijkheid de *Maleijers* van het eiland en deszelfs naast omliggende eilandjes; zij winnen echter niet, maar verliezen in volksmagt en staan bij de *Chinezen* ver in kunstvlijt ten achteren. Het zijn visschers, houthakkers, bootslieden, tuinlieden, kramers. De *Maleijers* uit de digtste nabijheid der kolonie zijn altijd de ruwsten; de landverhuizers van *Malacca* zijn onder de *Maleijers* altijd de leerzaamste en vlijtigste. Onder de Aziatische volken komen de *Hindoes* met betrekking tot kunstvlijt het naaste bij de *Chinezen*. Het aantal *Engelschen* is hier zeer klein, ongeveer 70 personen, en toch schenken zij aan de geheele kolonie leven door hunne kapitalen, hunne speculatiën, hunnen geest van onderneming. Een aantal groote handelshuizen hebben zich sedert hier nedergezet; ook is hier sedert 1823 de *Singapore Native Institution* opgerigt, welke uit een Maleisch en een Chineesch collegie en eene wetenschappelijke afdeeling bestaat, met het doel, volgens de inzigten des stichters, Sir TH. RAFFLES, (†) om door onderwijs en opvoeding der inboorlingen hunnen eigenen welstand te vermeerderen, en op het welvaren der inlanders het welzijn der Britsche volkplanting te grondvesten. Bij de oprigting van dit Instituut in 1823 stonden aan het hoofd daarvan RAFFLES, WILBERFORCE en GRANT, en bezat hetzelve bij inschrijving primitief een kapitaal van 25,000 Sp. matten. Het plan was, hier niet alleen voor de hoogere vorming en opvoeding der inlandsche jeugd te zorgen, maar ook voor het onderrigt der officieren en ambtenaren van de Compagnie, vooral in de landstalen en historiën; voorts tot algemeene verspreiding van wetenschap, kunst en beschaving, in verband gebragt met eene bijzondere strekking tot het uitroeijen der kannibaalsche menschenjagt, het afschaffen der slavernij en

(*) C. RITTER, *Erdk. Asien*, Bd. III. S. 793—797.

(†) Sir THOM. RAFFLES, *On the Establishment of a Malayan College at Singapore. Asiatic Journ.* Vol. XVIII. 1824. p. 9—20. Cf. ib. XVII. p. 208.

het verbreiden des Christendoms; problemen, welker oplossing RAFFLES aanzag als een' heiligen pligt der *Europeërs* in die streken, tot vergoeding van al het bederf, dat zij sedert eeuwen door hunnen intrek ingebragt en verspreid hebben.

De Handel (*) door een vrij verkeer, de toenemende civilisatie der volken en het vervoer van de opbrengst hunner teelten en kweekerijen is het hoofdbedrijf der kolonie geworden, en heeft in een kort tijdsbestek de stoutste verwachtingen overtroffen. Vóór het jaar 1819 werd *Singapore* door geene *Europeërs* bezocht; in 1820 voeren er reeds eenige Aziatische schepen met 13,000 tonnen last uit de haven, en 50,000 tonnen last kwamen met Europische schepen, ten handel varende of om versche levensmiddelen in te nemen, binnen. In 1823 hadden de uitvoeren reeds eene waarde van 5,568,560 Sp. matten bereikt; in de drie volgende jaren gaf de handel de volgende resultaten in Sp. matten aan:

| Jaar. | Imports. | Exports. | Totaal. |
|---|---|---|---|
| 1824 | 6.914.536 | 6.604.601 | 13.519.137 |
| 1825 | 6.289.396 | 5.837.370 | 12.126.766 |
| 1826 | 6.863.581 | 6.422.845 | 13.286.426 |

De twee laatste jaren waren overal ongunstig voor den handel, en dus hier ook.

De Handelsvertakking (†) is hier zoo veelzijdig als in weinige andere havens, zoodat de stukswijze opgave der menigvuldige draden van dit merkwaardige, nieuw opgewekte verkeer leerrijk is; terwijl het voor dien zuidelijken uithoek van *Azië* en de aanwassende cultuur der omliggende landen niet onbelangrijk blijven kan. Dit verkeer valt in 5 of 6 hoofdtakken, 1. met *Grootbrittanje*, 2. met *Britsch Indië*, *Nieuw-Holland* en andere *Europisch-Indische Koloniën*, 3. met *China*, 4. met *Siam* en *Cochin-China*, 5. met de verder afgelegene eilanders des *Archipels*, en 6. met de landen in de onmiddellijke nabijheid van *Singapore*. De gangbare munt is de Spaansche mat en het gewigt het *pikol* tegen 133⅓ pond (*avoir du poids*) = 60,5 Ned. ℔.

1. Met *Grootbrittanje*. De eerste bezending direct uit *Engeland* liep in 1821 binnen. In 1822 voeren er reeds vier

(*) CRAWFURD, *Journ.* l. c. p. 536–537.
(†) CRAWFURD, *Journ.* l. c. p. 538–544.

Singapoorsche schepen met waren voor de Europische markt uit; in 1823 reeds 9; in 1824, 12; in 1825 en 1826, 15 en 14 schepen. De meesten gingen naar *Londen* en *Liverpool*; doch de ladingen waren ook gedeeltelijk bestemd voor *Stokholm*, *Hamburg* en *Bourdeaux*. De stapel-invoeren zijn *katoenen* en *wollen stoffen*, *ijzerwaren* en *zink*. De uitvoeren zijn in aantal veelsoortiger: *Antimonium*, anijsolie, *bensoin*, (*) kamfer, kassia, (†) koffij, *kubeben*, drakenbloed, ivoor, guttegom, (§) huiden en hoorns van buffels, koeijen en herten, muskus, *auripigment*, peper, Chineesch papier, ruwe zijde en zijden waren uit *China*, rietstokken (*ratans*), rabarber ook van daar, kruidnagelen, foelie, muskaatnoten, parelsago, Siamsche suiker, Japansche soya, tin, schildpad, geelwortel (*turmeric*), sappanhout (**), goud- en zilverstaven.

2. Met *Britsch Indië* enz. Naar den scheepsinhoud, bij tonnenlast gerekend, wordt de zwaarste handel met de Europische koloniën in *Indië* gedreven. Doch het grootste aantal der schepen, welke met die der Britsch-Oostindische Compagnie denzelven uitoefenen, doen ook de haven van *Singapore* aan tot het innemen van versche levensmiddelen, op hunne reis naar *China*, de *Philippijnen*, *Java* en *Zuid-Amerika*. De hoofdexporten daarheen zijn: peper, tin, riet (*ratans*), sago, sappan, goud- en zilverstaven. De importen: opium, Indische stoffen en weefsels. Met *Nieuw-Zuidwales* bestaat het verkeer grootendeels door boevenschepen, welke bij hunnen terugkeer naar *Engeland* op *Singapore* de volle lading voor *Europa* mede terugnemen. De schepen van het eiland *Mauritius* brengen kruidnagelen en ebbenhout voor *China* aan, en nemen de Chinesche en archipelagische producten tot eigen verbruik of verdere omzetting wederom mede. De handel met de Hollandsche koloniën zoude een der belangrijkste en voordeeligste zijn, zoo niet zekere spanning hieraan hinder toebragt. In het jaar 1823 gingen er 29 schepen van *Singapore* naar *Java*; in 1824 slechts 24; in in 1825 nog maar 13; doch sedert 1826 werd de handel we-

(*) Ritter, *Erdk. Asien*, Bd. III. S. 1097.
(†) Dezelfde, ibid. S. 929.
(§) Dezelfde, ibid. S. 932, 1097.
(**) Dezelfde, ibid. S. 1099.

der levendig: 30 schepen voerden opium en gewevene stoffen uit, en hadden koffij, specerijen en Bankaasch tin ingebragt. Met de Philippijnsche eilanden begon de handel eerst sedert 1834. De invoer van daar bestaat uit parelmoer, sappanhout, suiker, rijst, olie, staven (*bullion*) en Chinesche waren. De uitvoer: Britsche en Indische gewevene stoffen, wollen stoffen, metaalwaren.

3. Met *China*. Met Europische schepen is deze handel van *Singapore* direct naar *Canton* van aanzienlijk belang, en wordt grootendeels door Engelsche en Portugesche schepen van *Bengalen* en *Bombay*, vooral door de eerste, gedreven. Deze nemen de Maleische producten van *Singapore* mede, en in plaats van, zoo als vroeger, maar ligt beladen terug te keeren, brengen zij tegenwoordig volle ladingen Chinesche produkten voor *Europa* mede; direct uit *China* over *Singapore* naar *Engeland* gaan vooral ruwe zijde, kassia, kamfer, nankings. De handel der Chinesche kooplieden met Chinesche jonken is ook zeer levendig (*). Eerst sedert 1825 liepen van het eiland *Hainan* (†) de eerste jonken te *Singapore* binnen.

4. Met *Siam* en *Cochin-China* is het verkeer der *Britten* eerst sedert de grondvesting van *Singapore* ontwaakt; bijzonderlijk met de haven *Bangkok* (§) in *Siam;* met *Saigun* en *Kangkao* (**) in *Kambodja;* met *Quinhon*, *Faifo* en *Hue* in *Cochin-China* (††); doch nog met geen éene haven van *Tongking*. In het jaar 1820 liepen uit al die havens te *Singapore* binnen 21; in 1821 reeds 33; in 1822, 42; in 1823 wel 64, en in het volgende jaar 70 schepen. In Mei 1825 zag men het eerste koopvaardijschip des Keizers van *Cochin-China* binnenloopen, een geheel nieuw schouwspel. Sedert dien tijd is die handel gedurig gestegen, vooral met *Saigun*. De invoeren zijn suiker, rijst, zout, olie, keukengereedschap, gegotene ijzerwaren. De uitvoeren opium, catchou, tin, Britsche ijzerwaren, wollen en katoenen stoffen, vuurwapenen.

(*) Ritter, *Erdk. Asien*, Bd. III. S. 794.
(†) Dezelfde, ibid. S. 885.
(§) Dezelfde, ibid. S. 1176—1190.
(**) Dezelfde, ibid. S. 915, 1047—1063.
(††) Dezelfde, ibid. S. 918, 998, 1002, 1005—1013.

5. Met de verder afgelegene bewoners des *Sundaschen Archipels*, vooral met de *Bugis* van *Waju*, een' Staat op *Celebes*, welks bewoners vele koloniën in den Archipel aangelegd hebben, en in alle landen, waar zij zich nedergezet hebben, den handel met vreemden op hunne eigene schepen drijven. Door hunne tusschenkomst staat *Singapore* in verkeer met *Waju*, *Mandhar*, *Kaili*, *Macassar*, *Pari-pâri* op *Celebes*, met het kleine kusteiland *Bonirati*, met de eilanden *Sumbawa*, *Bali*, *Lombok*, *Flores*, *Sandelbosch*, *Timor*, *Ceram*, de *Arrow-eilanden*, *Nieuw-Guinea* en met de oost- en westkusten van *Borneo*. Van al die landen voeren de *Bugis* de producten te *Singapore* binnen. Dat zijn gestreepte en andere katoenen stoffen van *Celebes*, *Bali* en *Lombok*, olie, rijst, sappanhout, schildpad, vogelnesten, *holothuriën*, paradijsvogels en verscheidene soorten van papegaaijen van eene buitengewone schoonheid. Over de 100 proaas dier *Bugis* loopen jaarlijks te *Singapore* binnen, met ladingen van 12 tot 30,000 Sp. matten aan waarde. Hunne exporten zijn: opium, Britsche en Indische stoffen, wollen waren, vuurwapenen, kruid, pottebakkerswerk, Siamsch keukengereedschap. Ook de inboorlingen van het eiland *Borneo* drijven in eigene schepen onmiddellijk handel met *Singapore*, en brengen schildpad, vogelnesten, parelmoer, Maleische kamfer, zeer veel peper en *antimonium* aan, en halen opium, ijzerwaren, katoenen en wollen stoffen. In het jaar 1825 ankerden er 40 hunner groote proaas in de haven van *Singapore*. Een der kapiteins, het berigt aanbrengende, dat de Sultan van *Borneo* en zijn zoon overleden waren, deed zulks met de woorden: *de zon en de maan zijn ondergegaan.* (*)

6. Met het *Maleische schiereiland* en *Sumatra* is de handel wegens de nabijheid zeer gemakkelijk en belangrijk. In het jaar 1825 liepen uit *Singapore* naar de havens aldaar 70, doch in 1826, 114 vaartuigen, vooral ook naar *Penang*, *Malacca*, *Rhio* en *Palembang*. De uitvoer bestaat in Europesche producten; de invoer is tin, ruwe sago, peper, benzoin-lak, adelaarhout (†), catchou, arekanoten, baksteenen, tegels, timmerhout, vruchten en gevogelte.

(*) *Singapore Chronicle*, 12 May 1825.

(†) Ritter, *Erdk. Asien*, Bd. III. S. 933, 1097.

Door het daarstellen eens vrijen handels op *Singapore* (want aan alle vlaggen wordt tolvrije invaart in de haven verleend) heeft het verkeer niet alleen eene buitengewone vlugt verkregen, maar er zijn ook geheel nieuwe handelstakken, die vroeger in het geheel niet bestonden, door ontstaan. Een vrije handel met schietgeweer was iets ongehoords in den Maleischen Archipel; in het jaar 1825 werden er reeds 6,432 musketten en 73,716 pond kruid afgezet. Vroeger kwam het schildpad alleen uit *China;* thans is het tot zeer goedkoope prijzen op de markt te bekomen. Sedert 1825 levert de noordkust van *Borneo* buitengemeen veel zwavel en spiesglas, en *Celebes*, *Borneo* en *Sumatra* een geheel nieuw artikel, *goudstof*, dat hoofdzakelijk naar *Kalikoet* gaat. De handel, die te voren in *Achter-Indië* bestond, heeft zich binnen zes jaren tot *Engelands* voordeel verviervoudigd, de havengelden (*) zijn uiterst gematigd en de inrigtingen der haven voorbeeldig. (†)

*Singapore*, *Pulo-Penang* en *Malacca* zijn sedert dien tijd door een Parlementsbesluit tot één Gouvernement, onder het Presidentschap van *Bengalen*, vereenigd, waaraan de kroon nieuwe privilegiën, geregtshoven en verschillende inrigtingen van die der andere Presidentschappen verleende. Het burgerlijke Gouvernement kostte den Staat in het jaar 1825 over de 50,000 Sp. matten; het militair, uit 150 *seapoys* en artillerie met Europische officieren bestaande, vereischte 35,000 Sp. matten aan onderhoud, waarbij de 24,000 Sp. matten jaarlijksche rente aan den Sultan van *Djohor* voor den afstand zijner souvereiniteit komen, zoodat de staatsuitgaven tot hiertoe 109,000 tot 120,000 Sp. matten beliepen. Het totaal der ontvangsten daarentegen bedroeg bijna 87,000 Sp. matten; weshalve de kosten nog 33,000 Sp. matten vorderden, waartegen echter de uitvoerhandel tot een bedrag van 5.837.370 Sp. matten steeg.

(*) CRAWFURD, *Journ.* l. c. p. 549–550.

(†) *Directions for Singapore Harbour and Port Regulations etc. in* WILL. MILBURN'S *Oriental Commerce or the East-India Traders complete Guide etc. by* THOM. THORNTON. *Lond.* 1825. p. 350–355.

## NOG IETS OVER HET DUËL.

*Aanspraak, in het jaar* 1719, *aan Koning* LODEWIJK DEN XV, *in naam der Fransche geestelijkheid gedaan, bij monde van* PHIL. LOSPEAU, *Bisschop van Aire.*

Sire!

Ik draag aan uwe Majesteit de woorden dergenen voor, welke aan menschen het woord van God verkondigen. Zij zullen aan uwe Majesteit, volgens hunne gewoonte en naar uwen wensch, veel in weinig woorden zeggen; en zij verwachten ook van uwe Majesteit weinig woorden, maar veel uitwerking. Indien zich in hunne aanspraak eenige klagt mengen mogt, dan verzoek ik eerbiedigljk, Sire! dat uwe Majesteit gelieve te bedenken, dat zij in hun wapen ook eene duive voeren, en dat de stem der tortel niet zelden eenen klaagtoon heeft. En hoe kunnen zij ook zonder droefheid leven, en spreken zonder te zuchten, daar zij zich zoo miskend, en onder de regering van den eersten Vorst in het Christenrijk, en in het huis van den oudsten Zoon der Kerke, aan zoo veel leeds moeten onderworpen zien? Sire! hetgeen hen het zwaarst drukt, en de grieve, door welker gevoel zij eindelijk in de hevigste klagt moeten uitbarsten, is die, welke hun wordt toegebragt door dat afschuwelijk *duëlleren*, en door die helsche wet onzer goddelooze en schandelijke tweegevechten, welke *Frankrijk*, naar heidensche wijze, *de eisch der eere noemt*, maar welke inderdaad, en naar Gods oordeel, en naar dat der heilige Engelen, de verstandeloosste razernij der menschen, en eene schending, versmading en beschimping is van het Christendom, van JEZUS CHRISTUS onzen Heiland, en van God. Dagelijks ziet gij uwe eigene kinderen omkomen, en Christenen elkanders bloed vergieten, tot spijt van JEZUS CHRISTUS, die zijn dierbaar bloed, uit onvergelijkelijke liefde tot ons, vergoten heeft. En, terwijl zij den God des hemels, gelijk het hun pligt is, hunne gebeden en hunne harten voor uwe Majesteit ten offer brengen, zoo verheft deze vloek zijne verschrikkelijke stem tot eenen eisch der wraak; der wraak van in moord vergoten bloed, hetwelk hunne gebeden bestrijdt, en de geheele verbolgenheid van Gods almag-

tigen toorn tegen ons inroept. Een heerleger van 50,000 levende en strijdbare mannen, Sire! verschrikt den Profeet en Koning DAVID niet; kloekmoedig stapt hij hun tegen; een enkele, door zijn toedoen gesneuvelde URIA doet hem sidderen; hij vlugt voor dezen vijand alleen, ofschoon deze kracht- en levenloos onder de aarde ligt. Uwe Majesteit verstikke dan, door eenen billijken, heilzamen en gestrengen maatregel, dezen schandelijken tegenstander van ons geluk, dat luid schreeuwende bloed, hetwelk tegen u getuigt voor den troon van den God des hemels en der aarde; dat bloed, hetwelk met even zoo veel, ja met meer kracht spreekt, dan het bloed van URIA tegen DAVID, en zoo veel luider, als het geschrei van tienduizenden, die in het tweegevecht sneuvelden, te boven gaat de stem van dien eenigen. De H. Schrift leert ons, dat de vijand van onze gelukzaligheid geweest is een menschenmoorder van den beginne; en dat de *Kanaäniten* hem hunne kinderen opgeofferd hebben; hem ter eere werden door de *Druïden* menschen geslagt, en de *Romeinen* plengden hem het bloed hunner kampstrijders, ja ook van hunne kampstrijdsters — want zelfs tot over de vrouwen breidde zich die dolheid uit. Maar welk een onderscheid is er niet tusschen het klein aantal kinderen of volwassenen, die aan de afgoden werden toegewijd, of tusschen eenen hoop verachtelijke slaven en schepsels van den laagsten stand, die de slagtoffers waren van die heidensche onzinnigheid, en tusschen het bloed van onzen adel! Indien zij in eenen roemrijken krijg, ten dienste van uwe Majesteit gevoerd, hun ligchaam, van deszelfs wording toch tot den dood bestemd, hadden prijs gegeven aan den dood, zij zouden dan echter hunne zielen behouden hebben; die kostelijke, die onsterfelijke zielen, voor welke Gods Zoon een mensch heeft willen worden; maar in het tweegevecht vaart lijf en ziel ter hel! Hoe ongelukkig is het niet — den hemel ten spijt kan men niet met eere leven, indien men voor die instelling der helle niet sterft; instelling, die door den vinger des Duïvels met Fransch bloed geschreven is: men is niet waardig den Koning te dienen, of eenigen post aan zijn hof te bekleeden, indien men niet door onderwerping aan de instelling van het *duël* den Koning der Koningen verloochend heeft! Die ongelukkigen, die, als woedende leeuwen in het worstelperk, elkander verscheuren, zondigen hierin ieder slechts

eene enkele reis, en ieder van hen zal voor zijne schending der Goddelijke wet verantwoordelijk zijn; maar uwe Majesteit, die verpligt is alle tweegevechten voor te komen en te verhoeden, uwe Majesteit alleen maakt zich aan die *alle* schuldig, en zal op zich alleen, als gij deze zaak niet te eenemaal herstelt, laden een gewigt van Goddelijke geregtigheid en wraak, hetwelk honderdduizenden niet zouden kunnen dragen, en dat door deszelfs last eindeloos zwaarder wegen, en u voor eeuwig in den afgrond der rampzaligheid dieper nederdrukken zal!

---

### DE CANUT.

(*Vervolg en slot van bl.* 291.)

Zoodra JACQUARD zijnen intrek in het *Conservatoire* genomen had, zette hij zich terstond aan het vervaardigen zijner grootere knoopmachine. Al wat daartoe noodig was maakte hij zelf, zoowel het smids- als het timmermanswerk. Het was een genoegen, te zien, hoe ijverig en flink hij van zijne smidse naar de timmerplaats liep, nu eens den draaijersbeitel, dan weder de bijl greep, en inzonderheid den hamer met eene verwonderlijke bekwaamheid hanteerde. Nimmer had hij noodig, de enkele deelen van zijn werkstuk af te meten; zijne juiste oogenmaat en de ongemeene gelijkvormigheid, welke hij in acht nam, lieten hem nimmer dwalen. Ook reeds vroeger had hij vorm en maat van hetgeen hij maakte steeds zoo juist getroffen, dat hij nimmer noodig had, iets daaraan te proberen, te veranderen, laat staan te verwerpen.

In zijne uren van uitspanning zwierf hij door de zalen van het *Conservatoire*, onderzocht alle werktuigen, die er, of uit vroegere tijden bewaard werden, of als nieuwere uitvindingen derwaarts gebragt waren, onderscheidde bij den eersten blik, tot welk een gebruik zij dienen moesten, en vond er dan zijn genoegen in, hun zamenstel te ontdekken en ze aan den gang te brengen. Zoo beschouwde hij dan ook op zekeren dag, na afloop van zijn dagwerk, een kunstig zaamgesteld weefgetouw, dat vervaardigd was, om daarop een ongemeene en kostbare shawl voor de gemalin van den Eersten Consul te weven. Met voorovergebogen lijf en de handen op de knieën steunende, sloeg hij oplettend den gang der ma-

chine gade, en een spotlach speelde om zijne lippen, terwijl hij aan den directeur van dit museum, onder wiens bestuur het werk gedaan werd, de vraag rigtte: »Dat zal veel geld kosten; niet waar, Mijnheer?"

»Twintigduizend francs."

»Drommels! Maar ik heb daar beneden, in een' hoek, eene ongebruikte machine van VAUCANSON gevonden, die nog al iets eenvoudiger is, en waarmede men hetzelfde werk kan verrigten, terwijl de kosten hoogst genomen achthonderd francs beloopen zouden. Het is niet goed, dat men aan VAUCANSON's voortreffelijk werktuig geene meerdere oplettendheid schenkt; want daarin heerscht een gronddenkbeeld, dat meer waard is dan al de combinatiën der overige weefgetouwen. Ik zal er gebruik van maken."

Hij ging hierop naar zijne werkplaats, sneed, beschaafde en vervaardigde, op zijne bloote herinnering af, in het klein eene soortgelijke machine als die van VAUCANSON; »want," zeide hij bij zichzelven, »het zal mij een genoegen zijn, iets zoo zeldzaams naar *Lyon* te kunnen brengen en het aan mijne vrouw te laten zien." Nadat hij zijn model gereed had, vereenvoudigde hij het nog, verbeterde er hier en daar iets aan, en verminderde daardoor de moeijelijkheid van zamenstel en van gebruik nog aanmerkelijk. Niets was hem te veel werk, niets kon hem afmatten of afschrikken, deze, gelijk in vervolg van tijd bleek, zoo allerbewonderingwaardigste, schranderst uitgedachte machine te voltooijen. Vol van den ijver voor zijn werk, drukte JACQUARD menigmaal de hand tegen zijn breede voorhoofd, en menige droppel zweets biggelde hem langs de gloeijende wangen, want hij gunde zich geen oogenblik verademing, zoo lang niet zijn ingespannen arbeid voleindigd was. Met bloote armen, het hemd tot boven de ellebogen opgestroopt, was JACQUARD op zekeren dag bezig, lustig zijne schaaf te doen gaan onder het neuriën van een vrolijk Lyonsch liedje, toen eensklaps zijne deur openging, en hij, omziende, den Eersten Consul gewaar werd.

»Welnu," vroeg deze, »hoe staat het met mijne knoopmachine?"

»Consul, zij is gereed."

»En toch is het mij onmogelijk, in het stuk, dat gij daar gemaakt hebt, de gedaante van uwe eerste machine te herkennen."

»Dat ding moet ook geen werktuig verbeelden om netten

te knoopen, maar een weefgetouw tot het vervaardigen van zijden stoffen. Men kan daarmede juist zulk een shawl weven, als gij voor uwe gemalin verlangt."

»Kan dan dat met zoo onbeduidend een werktuig gedaan worden?"

»Voorzeker; maar het is niet geheel en al eene uitvinding van mij; VAUCANSON heeft mij op de gedachte gebragt. In deze machine, Mijnheer," vervolgde hij, »in dit onbeduidende speeltuig zijn, gelijk ik het onlangs reeds zeide, al de combinatiën der weefgetouwen vereenigd. Zij vereenvoudigt de bewerking der zijden stoffen, die zoozeer gezochte voorwerpen van weelde, en heeft tevens nog het voordeel, dat de werklieden, die er mede arbeiden, niet kreupel en mismaakt worden; want gij kunt u niet verbeelden, Heer, tot welk een lijden, tot welke hinderlijke verwringingen van het ligchaam de arme *Canuts* gedoemd zijn. Die weeft, zit op eene hooge bank, en is gedwongen zijne beenen, op eene hoogst moeijelijke wijs, nu eens regts, dan weer links te draaijen, om aan de draden veranderde rigtingen te geven, naarmate het borduursel of de aard der stof, welke hij onder handen heeft, zulks vereischt. Een, of soms ook verscheidene werklieden zijn daarenboven nog noodig, om op verschillende wijzen de draden te keeren en te wenden. Tot dezen pijnlijken arbeid van het striktrekken worden gewoonlijk kinderen en jonge meisjes gebruikt; en deze ongelukkige kleine schepseltjes mooten zich nu den geheelen dag lang in deze gedwongene ligchaamsverdraaijingen bewegen, waardoor hunne gestalte misvormd, hun groei gestuit en de levenskiem bedorven wordt. Het weefgetouw echter, dat ik hier bezig ben te vervaardigen, zal, hoop ik, aan al deze ellende een eind maken, wanneer het God behaagt, mij daartoe de kracht te verleenen."

De Eerste Consul vatte met zijne zachte hand de vereelte hand van den werkman, en zeide met ongehuichelde warmte: »JACQUARD, gij zijt een goed burger en een edel mensch!"

»Gij zijt al te goed, Mijnheer," hernam deze met eerlijke trouwhartigheid in zijnen toon, een oogenblik lang den hoogen rang van den man, die voor hem stond, vergetende; »doch dat doet er niet toe," vervolgde hij, de hem toegereikte hand slechts met de toppen zijner vingeren aanrakende; »dat doet er niet toe; wij zijn geboren om elkander te verstaan."

»En ik hoop ook, dat wij elkander verstaan zullen," hernam BONAPARTE lagchende. »Maar waarom is uwe bekwaamheid in de werktuigkunde eerst zoo laat bekend geworden?"

»Ja, zie, dat komt daar vandaan, dat ik uit geene rijke familie ontsproten ben; want aan arme lieden valt het niet gemakkelijk, zich in naam te brengen. Mijn vader, JAN KAREL JACQUARD, was de zoon van een' steensnijder uit *Couzon* en de kleinzoon van een' hoevenaar uit *Rijssel*. Van zijn ambacht was hij een goudwerker en zijdeärbeider; en mijne moeder, ANTOINETTE RIVE, gaf onderwijs in het teekenen. In mijne vroege kindschheid moest ook ik draden draaijen; doch weldra deed mijn vader mij, uit hoofde van mijnen overgrooten afkeer van dat werk en om mijne zwakke gezondheid, bij een' boekbinder. Kort daarop een wees geworden, liet ik ook het boekbinden varen en begon eene hoedenmakerij. Deze affaire slaagde goed, en niet lang duurde het, of ik had er zooveel mede overgewonnen, dat ik een huisje koopen kon. Nu kwam het beleg van *Lyon;* mijn huis werd in brand geschoten, en ik zelf moest de stad mijden, omdat een hoedenmaker uit mijne buurt, die mij haatte, zonder dat ik er hem reden toe gegeven had, mij door zijnen vriend COUHON op de lijst der vervolgden deed brengen. — Gelukkigerwijs had ik in de republikeinsche armee een' zoon, een' welgemaakten, wakkeren jongen. Bij hem nam ik mijne toevlugt. Hij deed mij in zijne compagnie inschrijven, mij een geweer geven, en zoo dienden wij zes maanden lang het vaderland als brave soldaten. Toen wij op zekeren dag aldus te zamen op den vijand aanrukten, trof hem een kogel en hij stortte aan mijne zijde neder. »Voorwaarts!" kommandeerde onze kapitein. Ik hief den gevallene op, en wilde hem mededragen — helaas, hij was dood!.... Van nu af aan was de soldatenstand mij ondragelijk. Dank zij eenige lieden, die als mijne verdedigers optraden, omdat zij inzagen, dat iemand als ik niet gevaarlijk wezen kon, ik mogt mij eindelijk te *Lyon* weder neêrzetten. Mijn huis was wel afgebrand en mijne hoedenfabrijk weg; maar ik vatte het beroep van mechanicus op, herstelde hier en daar weefgetouwen, draaide stoelen, vervaardigde allerlei gereedschap, en won op deze wijs noodduftig den kost. Het overige weet gij, Consul, en kunt ook wel begrijpen, welk een schrik mij op het lijf viel,

toen de Heer Prefekt mij door een' gendarme deed halen, in eene postchais pakte en hier bragt. Doch, den Hemel zij dank, alles is goed afgeloopen. Gij hebt mij tot een rijk man gemaakt, en ik kan nu leven als een groot heer; slechts de gedachte aan mijnen armen zoon, over wiens verlies ik mij nog altijd niet troosten kan, verbittert mij menig genot; zonder dat, zou ik volkomen gelukkig zijn."

»Gelukkig?" vroeg BONAPARTE op een' toon van twijfeling, gelukkig? Wilt gij daarmede zeggen: zonder wenschen, zonder eerzucht?"

»Waarom niet? Wat toch zou mijne eerzucht kunnen gaande maken? Wat kan ik nog meer wenschen? Uwe mildheid heeft mij een inkomen van zesduizend livres verzekerd; ik heb eene goede vrouw, die ik bemin en die mij weder mint."

»Maar roemzucht, drift naar eer, doen die uwen boezem dan niet kloppen?"

»Welke roemzucht, welke drift naar eer kan wel de borst van een' armen handwerker, als ik ben, vervullen?"

»Nu, ik zal u dikwijls komen bezoeken, mijn wakkere Lyonsche handwerker, zoo als het u belieft u te noemen, en wij kunnen dan nog menigmaal met elkander praten." Met deze woorden nam NAPOLEON van JACQUARD afscheid.

Ach, hij vergat JACQUARD en diens werkstukken; hij vergat alle beloften, welke hij hem gedaan had; de slag van *Austerlitz* vervulde al zijne gedachten, en hij steeg op ten keizerstroon.

Middelerwijl werkte JACQUARD rustig voort, en stelde zijne voltooide machine op de tentoonstelling van kunstwerken ter beschouwing. Door de regtvaardigheid des kunstregters, die inderdaad verdiende een deskundige genoemd te worden, viel hem eene bronzen medaille ten deel, die het opschrift voerde: »voor den Heer JACQUARD, den uitvinder eener bewerktuiging, die den moeijelijken arbeid der zijdewerkers overbodig maakt."

Deze zijne medaille ontvangen hebbende, keerde JACQUARD, gelukkiger dan een koning, naar *Lyon* terug. Hij bragt zijne vrouw den eersten shawl mede, die op zijne, naar VAUCANSON's model vervaardigde machine geweven was, tevens met zijne aanwijzing op een jaargeld van zesduizend livres. De eerbare burgervrouw ware bijna van blijdschap gestorven, toen zij zich inderdaad op eenmaal zoo rijk zag;

zij omarmde haren echtgenoot, en, hem met Lyonsche vrolijkheid bij de kin vattende riep zij: »Dat is eerst een man! een man die genoemd mag worden! dien ik liefheb, zoo waar als ik zijne vrouw ben!"

Nu paste zij hem dan ook met dubbele zorgvuldigheid op, en deed al wat zij slechts wist te bedenken, dat hem genoegen geven kon. »Want," zeide zij menigmaal, »hij heeft nu toch aan de laatdunkende Parijzer heertjes getoond, dat wij *Lyonners* ook niet voor de poes zijn."

* * *

Vele jaren verstreken; het keizerrijk moest in 1816 plaats maken voor de restauratie; de geallieerde troepen overstroomden een groot gedeelte van *Frankrijk*, en met den trots van overwinnende soldaten huisden zij in de voornaamste steden van het koningrijk. — JACQUARD had reeds zijn zestigste levensjaar bereikt en woonde in een klein huisje bij *Bullin*, op geringen afstand van *Lyon*, eenzaam en in zijne afzondering genoegzaam geheel vergeten. Toen hij daar nu op zekeren dag met zijne vrouw de aangename koelte van den avondstond voor hunne deur zat te genieten, zag hij, niet zonder groote verbazing, eene postchais voor zijn huis stilhouden. Nog meer verbaasde hij zich, toen hij eenen vreemdeling, die uit dit rijtuig gestegen was, met een den *Engelschman* kenmerkend accent, naar den Heer JACQUARD hoorde vragen.

»Die ben ik, Mijnheer," hernam de grijsaard.

De vreemdeling nam met het grootst betoon van achting zijn' hoed af en boog zich diep voor hem, terwijl JACQUARD volstrekt niet begrijpen kon, wat dit geheimzinnig gedrag te beteekenen had.

»Mijnheer," begon nu de *Engelschman*, »ik acht mij uiterst gelukkig u gevonden te hebben, en zeer zou het mij verblijden, wanneer mijn naam u niet geheel onbekend gebleven was — ik ben JAMES WATT."

»Hoe! de uitvinder der stoommachines, degeen, die al het kwaad weder vergoedt, wat de oorlog gedaan heeft. O Mijnheer, veroorloof dat ik mijne knieën voor u buig, want gij zijt de grootste man, dien ik ken."

In plaats van deze hulde aan te nemen, schudde WATT met innige vriendschap de hand van JACQUARD, en beiden zetteden zich naast elkander neder.

»Mag ik mij heden avond bij u wel te gast noodigen?" vroeg de *Engelschman*.

»Met hart en ziel zijt gij mij welkom, Heer, zoo gij een eenvoudig maal voor lief neemt. Kom, vrouw," vervolgde hij vrolijk, »stoor u niet aan hetgeen ik daar zeg, en doe uw keukentalent schitteren zoo veel gij kunt; nimmer krijgt gij daartoe eene betere gelegenheid." Op deze wijze aangespoord, maakte zij terstond toestel, om den Heer *Engelschman*, gelijk zij hem noemde, zoo goed zij immer kon, te onthalen.

Met verbazing aanschouwde JAMES WATT de eenvoudige, bijna armelijke woning.

»Hoe!" riep hij, »aan u heeft uw vaderland zoo voordeelig eene uitvinding te danken, eene uitvinding, die tot het welzijn uwer medeburgers zoo veel heeft toegebragt, en daarvoor is *Frankrijk* u zoo weinig dankbaar?"

Met edele bedaardheid gaf JACQUARD glimlagchend ten antwoord: »Niets wensch ik vuriger, dan in deze afzondering en verlatenheid het overschot mijns levens te kunnen doorbrengen. Te levendig herinner ik mij nog de treurige dagen, die ik doorgebragt heb, toen ik deze afzondering verlaten had. Gij weet nog niet, hoe het mij gegaan is, toen ik uit *Parijs* met mijne nieuwe machine terugkwam en haar te *Lyon* in gebruik wilde brengen. Naauwelijks hadden eenige weinigen begonnen haar aan te wenden, of reeds ging van alle kanten de kreet op, dat ik een vijand der werklieden was, die hun het brood uit den mond nam en vele huisgezinnen in armoede storten wilde. Hiermede niet tevreden, viel men mij zelfs herhaalde malen op straat aan, overlaadde mij met scheldwoorden en dreigde mij in de *Rhone* te werpen. Mij wilden zij in de *Rhone* werpen, Mijnheer, mij, die toch slechts voor hun welzijn gewerkt, die nimmer eenig ander doel gehad had, dan hun tot nut te zijn. Dit evenwel waren dan nog alleen arme lieden, lieden zonder opvoeding, door een verkeerd vooroordeel gedreven, maar in hun hart brave, eerlijke menschen; — doch zoudt gij wel kunnen gelooven, dat ook verstandige, verlichte mannen tegen mij ijverden en den wensch lieten vernemen, dat men mijne weefgetouwen vernielen mogt? Op deze wijs gebeurde het dan ook, dat men ze mij en den weinigen, die er gebruik van maakten, met geweld ontnam, ze alle naar het plein *des Terreaux* bragt, waar men ze vervolgens uit elkander

sloeg, het ijzerwerk als oud ijzer en het hout als brandhout verkocht! — Sedert dien tijd ben ik in dit huisje geweken, en leef er van het weinige, dat mij nog overgebleven is, te leur gesteld en moedeloos. Komt mij van tijd tot tijd nog eens het denkbeeld van eene machine, de eene of andere nieuwe uitvinding in het hoofd, zoo verjaag ik die gedachte als eene ingeving van den booze, want telkens klinkt mij daarbij weder het geschreeuw in de ooren: In het water! in het water! naar de *Rhone* met JACQUARD! O ik sidder, wanneer ik er aan denk; eene koude rilling loopt mij door de aderen, wanneer ik eenig werktuig, ja slechts hamer en spijkers aanraak. Wel is waar heb ik gehoord, dat men thans van mijne weefgetouwen gebruik maakt, dat men ze, naar mijnen naam, Jacquardsche getouwen noemt, maar dat is mij onverschillig, ik wil er niets meer van weten; het zijn ondankbaren!"

»Ja, waar is het," hernam WATT, »het is hier een land, dat geene dankbaarheid kent, hoezeer het de geboortegrond van zoo vele groote geesten is; derhalve kom met mij naar *Engeland*, waar roem en geluk u wachten."

Op deze woorden betrok het helder voorhoofd van JACQUARD. »Waarlijk, Mijnheer," zei hij, »het is niet wèl gedaan, een oud man tot laagheid te nopen. Liever zou ik met mijne nagels mijn eigen graf delven, dan tot de vijanden van mijn vaderland overgaan en hun de middelen verschaffen om de kunstvlijt van *Frankrijk* te verdrukken! Ja," vervolgde hij met gedurig stijgende drift, »hier in mijn hoofd kiemen nog groote vindingen; maar mijne medeburgers willen ze niet, en zouden mij misschien om het leven brengen, zoo ik ze hun ontdekte; doch daarom toch zullen de *Engelschen* ze niet vernemen. In den ouden JACQUARD klopt een eerlijk hart, dat voor zijn vaderland gloeit.... Maar, waarom maak ik mij driftig?" ging hij op een' zachteren toon voort; »gij wildet mij slechts iets aangenaams zeggen, niet waar? ik had ongelijk, het voor ernst te houden. Reik mij de hand, en laat er ons niet meer van spreken." Dit zeggende, stak hij den *Engelschman* zijne regterhand toe, die nog door zijne innerlijke aandoening beefde.

JAMES WATT hernam met milden toon: »Vergeef mij, Mijnheer JACQUARD, mijn oogmerk was niet, u te beleedigen. Gij hebt gelijk, uw roem en uwe vindingskracht behooren aan *Frankrijk*, hoe ondankbaar dit jegens u ook zij.

Doch aan mij komt het toe, die ondankbaarheid voor geheel *Europa* ten toon te stellen; de Engelsche dagbladen zullen het aan geheel de wereld verkondigen, en ik zelf zal voor den Koning treden en hem het onregt voorhouden, dat men u aandoet."

Nog acht dagen vertoefde JAMES WATT bij JACQUARD; en bij de door dezen laatste gevoerde gesprekken, bij de onderlinge wisseling hunner denkbeelden, kon de *Engelschman* zich niet genoeg over het helder oordeel van den ouden man verwonderen, die al wat hij wist slechts aan zijne onvermoeide vlijt en aan de opvoeding, welke hij zelf zich gegeven had, verschuldigd was. Na verloop van dezen tijd nam hij afscheid van JACQUARD, die hem met tranen in de oogen naar zijn rijtuig geleidde. Vrouw JACQUARD was onuitputtelijk in hare loftuitingen over de minzaamheid en weinige grootschheid van Milord.

Veertien dagen waren voorbijgegaan, toen een gendarme een paket bragt, dat met het zegel van staat gecachetteerd was, en door den Prefekt van *Lyon* was overgezonden. Toen JACQUARD het opende, vond hij er een diploma in, dat hem tot Ridder van het Legioen van Eer verklaarde. Zijne vreugde met woorden te beschrijven, zou onmogelijk zijn. Hij lachte, schreide, en zou op zijne oude beenen bijna gedanst en gehuppeld hebben. »Zie," riep hij, »zie toch! eindelijk hebben zij dan evenwèl aan mij gedacht en mij een loon gezonden, zoo als ik het mij wenschte! God dank, mijn vaderland beschouwt mij niet langer als een' vijand, maar als een' weldoener; want daar, daar op het parkement staat het te lezen; daar, zie: »die zich jegens zijn vaderland hoogst verdienstelijk gemaakt heeft."

Doch plotseling drong eene pijnlijke gedachte in het gevoel dezer vreugde; het diploma ontzonk aan zijne handen en tranen schoten hem in de oogen.

»Het is aan eenen *Engelschman*, het is aan JAMES WATT, dat ik dit diploma te danken heb. Hij is het gewis, die het aan LODEWIJK XVIII voor mij gevraagd heeft. O, hoe veel gelukkiger ware ik geweest, had mijn vaderland mij uit eigene beweging dit eereteeken toegekend!"

Op dit oogenblik trad vrouw JACQUARD, die, zoodra zij den inhoud van het paket gezien had, de kamer uitgegaan was, weder binnen, en hechtte haren man, zonder zich veel om zijn treurig peinzen te bekommeren, een half el rood lint

in het knoopsgat, schoof toen haren arm in den zijnen, en leidde hem zoo door geheel de stad, telkens, wanneer een soldaat voor haren echtgenoot het geweer schouderde, zelve, in plaats van hem, met eene buiging dankende. Wat JACQUARD betrof, deze was nog steeds door het denkbeeld, dat hem getroffen had, zoo onaangenaam aangedaan, dat hij elk oogenblik in verzoeking geraakte, om zich de roode reep lint van het lijf te plukken. »Want," zei hij, »ik heb die niet aan mijn vaderland te danken; men heeft mij eerst onderscheiding waardig gekeurd, toen een vreemdeling zijne stem verhief, om te roepen: JACQUARD heeft het eerekruis verdiend."

Weldra kwamen de Jacquardsche machines niet alleen te *Lyon*, maar door geheel *Frankrijk* in gebruik, vermits men dan toch begreep, dat door deze vereenvoudiging der bewerking meer voortgebragt werd dan te voren en de handel aanmerkelijk vermeerderde. *Lyon* verkocht bij de dertigduizend Jacquardsche weefgetouwen, die tegenwoordig niet alleen voor zijden, maar ook voor linnen, wollen en katoenen stoffen gebezigd worden.

Ondanks de algemeene waardering, welke men thans aan zijne uitvinding toekende, bleef JACQUARD in de afzondering, welke hij gekozen had, voortleven. Wel is waar hield hij zich nog altijd met werktuigkunde bezig, maar hij vreesde de openbaarheid zoozeer, dat hij de denkbeelden van nieuwe uitvindingen, die zich hem opdrongen, niet verder vervolgde. Daar hij zijne vroegere inkomsten verloren had, deed hij, door noodwendigheid gedrongen, aanzoek om een gering pensioentje, onder aanbod, dat hij al zijnen tijd en vlijt aan de stad *Lyon* wilde wijden en al wat hij nog ontdekken mogt aan haar alleen bekend zou maken. Doch telkenmale hij het voorstel tot eenige nieuwe machine deed, wilde niemand hem het oor leenen, en men veronachtzaamde hem zoozeer, dat hij eindelijk, geheel en al moedeloos, aan niets meer werkte. Eerlang was hij volstrekt vergeten, en den 7den Augustus van het jaar 1834 volgden naauwelijks twintig menschen het lijk van JACQUARD, die, arm en onbekend gestorven, op het kerkhof bij *Bullins* begraven werd.

Eerst in lateren tijd is de naam van dezen miskenden man weder aan de vergetelheid ontrukt, en eene inschrijving geopend, om een gedenkteeken voor hem op te rigten; maar —

schande over het ondankbare volk — slechts negenduizend francs kon men bijeenbrengen, terwijl nogtans *Lyon*, door de Jacquardsche weefgetouwen alleen, jaarlijks twintig millioenen wint.

---

### DE WEDUWE VAN VIJF MANNEN.

In het midden van het vorig jaar zag men te *Parijs* eene Engelsche dame, die op vrij jongen leeftijd (zij was nog geen 25 jaar) reeds achter elkander weduwe van vijf mannen geweest was. Zulk een verschijnsel wekte natuurlijk algemeene nieuwsgierigheid; en geen wonder dus, dat weldra de lotgevallen bekend werden, die zoo zonderling eene uitkomst te weeg gebragt hadden.

Mejufvrouw *** was nog niet volkomen 16 jaren oud, toen zij haar eerste huwelijk te *Gretna-Green* aanging. De trouwplaats alleen levert getuigenis genoeg, dat deze verbindtenis, althans van haren kant, er eene van genegenheid was. Twee minnaars dongen om strijd naar hare jeugdige liefde; elk had, gelijk twee helden uit den ouden tijd, eene magtige voorspraak; de een der mededingers werd door de familie begunstigd, maar de ander door de juffer zelve. Natuurlijk won de laatste den prijs. Ten einde alle hinderpalen te vermijden, besloten onze jonge lieden tot een reisje naar *Schotland*, en riepen er de dienst in van den beruchten smid, die zoo menige Engelsche gelieven een, twee, drie in den huwelijksband geklonken heeft, zonder te vragen of papa en mama er ja of neen toe zeiden. De trouwing was juist even verrigt, toen de min begunstigde mededinger opdaagde. Hij was de vlugtelingen gevolgd met al den spoed, dien zijn goud van de postrijders verkrijgen kon; maar de vlugtelingen waren hem een' geheelen nacht vooruit, en al wat hij doen kon was, tijdig genoeg aan te komen, om te zien, dat hij een paar uurtjes te laat kwam. »Uwe jagtpartij is niet zeer gelukkig geweest, mijn waarde heer," zeî de pas getrouwde man, in den trots der zegepraal de les vergetende, dat men een' overwonnen vijand niet nog bespotten moet; »gij ziet, wij zijn gehuwd." — »Dit zij zoo," hernam de ander; »ik kwam te laat om het te verhoeden, maar niet te laat om over mijne teleurstelling wraak te nemen."

Het duël aannemende, wilde de jonggetronwde bedingen, dat het eerst den volgenden dag zou plaats hebben, doch zijn jaloersche medevrijer weigerde hierin te bewilligen; gebelgd wilde ook de ander niet aandringen, en met de eerste de beste secondes, welke zij vinden konden, begaven de twee kampvechters zich naar eene geschikte plaats. Men vocht met pistolen, en de jonge man, zijns vijands kogel in het voorhoofd ontvangende, viel, om niet weder op te staan.

Op deze wijs werd Mevrouw *** weduwe twee uren na het sluiten van haar eerste huwelijk. Het avontuur maakte zoo veel gerucht en gaf aanleiding tot zoo vele ergerlijke uitstrooisels, dat men geen beter middel wist uit te denken, om daaraan een eind te maken, dan de jonge vrouw zoo spoedig mogelijk op nieuw te doen trouwen. Ontmoedigd door de gevolgen van hare eerste ongehoorzaamheid, onderwierp zich ditmaal Mevrouw *** aan de wenschen harer ouders, die, als gewoonlijk vooral het verstand raadplegende, voor haar eenen man uitkozen, reeds van rijpere jaren, en overigens alle mogelijke maatschappelijke waarborgen aanbiedende. Het was een gewezen koopman, bezitter van een zeer ruim vermogen, dat hij door de vereerendste vlijt verworven had. Waarschijnlijk was het voor haar gekozen geluk niet dat, waarvan eene zoo poëtische en zoozeer tot romaneske liefde genegene ziel, als die van Mevrouw ***, gedroomd had; doch zij wist zich in haren nieuwen toestand te voegen, en had misschien ook nog niet ten volle ondervonden, wat hij onaangenaams voor haar hebben kon, toen haar echtgenoot ontdekte, dat, ter vereffening van eenige zaken, zijne tegenwoordigheid voor eene korte poos op het vasteland vereischt werd. Zijne vrouw in *Engeland* achterlatende, stak hij het Kanaal over; maar de stoomboot, waarop hij zich ingescheept had, werd door een' geweldigen storm overvallen, op de rotsen der kust geworpen, en Mevrouw *** was voor de tweede maal weduwe.

In haar ongeluk zocht zij troost in gezelschappelijk verkeer; een genoegen, dat voor eene piepjonge weduwe, wier persoonlijke aanlokkelijkheden door die van een zeer aanmerkelijk vermogen verhoogd werden, juist niet moeijelijk te erlangen was. Onder de velen, die haar oplettendheden bewezen, neigde zich haar hart tot een jong en elegant heertje, vol bevalligheid en vernuft, die haar voorkwam alles in zich te vereenigen, wat in staat was haar haar geleden

verlies meer dan toereikend te vergoeden. Zoodra derhalve de vereischte tusschentijd verloopen was, begon de regering van haren derden echtgenoot onder de gunstigste voorteekens.

Aanvankelijk scheen ook niets het geluk van dezen echt te zullen storen; doch weldra, zelfs reeds toen nog de liefde voor zijne vrouw niet verkoeld scheen, begon de nieuwe man, onder het polijsel van zijn bevallig uiterlijke, ondeugden aan den dag te leggen, die niet missen konden dit geluk te ondermijnen. Zijn heerschende hartstogt was speelzucht, en daaraan gaf hij zich nu met zulk eene woede over, dat hij in korten tijd het overschot van zijn eigen vermogen en geheel het vermogen zijner vrouw verspeeld had, en, radeloos van wanhoop èn schaamte, tot een waardig besluit, zich een' kogel door den kop joeg.

Drie zoo snel op elkander gevolgde rampen zouden Mevrouw *** misschien den moed benomen hebben, om nogmaals in de huwelijksloterij haar fortuin te beproeven, ware het niet dat hare tijdelijke omstandigheden thans een' nieuwen echt voor haar tot eene noodzakelijkheid gemaakt hadden. Door haren derden gemaal zoo goed als aan den bedelzak gebragt en geene erfenis meer te wachten hebbende, was een huwelijk het eenige middel, waardoor zij aan de ijselijkheid van armoede en gebrek ontkomen kon. Ook moest hierbij geen tijd verloren worden; zij moest van de middelen, die zij nog bezat, de meestmogelijke partij trekken, en hare jeugd en bevalligheid aanwenden, om zich de beste kans, die zich mogt opdoen, te verzekeren. Ons weeuwtje spande dus hare krachten in, en de hemel, als 't ware om haar voor al hare beproevingen vergoeding te verschaffen, zond haar een juweel van het eerste water toe — eenen jongen, rijken en welgemaakten Baronnet. Speler of dobbelaar was deze niet; dan, helaas! welke menschelijke hartstogt leidt niet ten verderve, wanneer men er zich zonder perk of maat door laat beheerschen? Hij was een eerste wedrenner, en zette, bij deze halsbrekende liefhebberij, met eene razende drift beurs en leven op het spel. Bij elke harddraverij waagde hij aanzienlijke sommen in weddingschappen, en evenzeer lijf en leden in het rijden om den prijs bij elke zoogenaamde torenjagt. Het fortuin was hem, voor zoo ver zijne geldmiddelen betrof, tot dusverre nog niet geheel ongunstig geweest: winst en verlies hadden elkander nagenoeg opgewogen; doch minder gelukkig was hij als rijder dan als wedder; het lot

behandelde zijn persoon harder dan zijne beurs. Bereed hij zelf zijne paarden, dan tuimelde hij er meer keeren af, dan hij er afsteeg; maar, wel verre dat zijne tombades hem ontmoedigd zouden hebben, waren zij zoo vele prikkels, die hem aanspoorden, het bij eene volgende gelegenheid alweder te proberen en het eene volgende maal beter te maken. Deze edele volharding was hem reeds op verscheidene tanden, een gebroken arm en meer dan één gebroken rib te staan gekomen. Zijne familie en vrienden hoopten, dat een huwelijk hem voorzigtiger zou maken; en inderdaad eene korte wijl onthield hij zich, bij de wedloopen te verschijnen, en wijdde al zijnen tijd aan zijne beminnenswaardige vrouw; doch zoodra hij aan dit vreedzaam geluk gewoon raakte, begon zijn vorige hartstogt te herleven, en hij begreep, dat de genoegens van den echtelijken staat niet geheel onbestaanbaar waren met die van het paardrijden. Verscheidene der beste rijders uit geheel *Engeland* hadden zich tot een wedren bij de harddraverijen te *Newmarket* vereenigd; onze Baronnet voegde zich bij hen, besteeg zijn' snelsten renner, dreef dien tot den uitersten spoed, en deed weder eenen val, doch ditmaal zoo ongelukkig, dat hij op de plaats dood bleef.

De zoo noodlottig om het leven gekomen wedrenner had zijne vrouw tot uitsluitende erfgename van zijn geheele vermogen gesteld; maar zijn testament hield eenige misslagen van form in, die twijfelachtig maakten, of het al dan niet van kracht zou kunnen zijn. Een van des overledens nabestaanden kwam er ook werkelijk tegen op; de zaak werd voor de regtbanken gebragt, en, daar hare partij zeer bekwame verdedigers in het werk had gesteld, zag zich Mevrouw *** op nieuw met armoede bedreigd, toen haar tegenstander zelf haar den voorslag deed, om het proces door een huwelijk te eindigen. Onbetwistbaar was dit voor haar de meest geraden keus; onze nog steeds beminnelijke weduwe toonde zich daartoe niet ongenegen, en, voor de vijfde maal van naam veranderende, werd zij de gade van een' rijken landeigenaar, die voor den stoutsten vossenjager in geheel *Northumberland* gehouden werd. Nog niet lang was dit huwelijk gesloten geweest, toen deze vijfde man der dame de onvoorzigtigheid had, op eene zijner jagtpartijen over eene sloot te springen met een geladen geweer in de hand; door een ongelukkig toeval ging het af, trof hem in de borst en maakte een eind aan zijn leven.

Ziedaar de lotgevallen, waaruit Mevrouw ***'s huwelijksloopbaan bestaan heeft; en het is ten gevolge dezer reeks van ongelukken, dat zij, bijna nog in den eersten bloei haars levens, zich voor de vijfde maal weduwe bevindt; maar, hoe vreemd haar lot ook geweest moge zijn, het vreemdst van allen is, dat zij, na in de huwelijksloterij, althans wat den duur betreft, zoo allerongelukkigst geweest te zijn, toch nog steeds volhardt, eene kans te willen beproeven, die zich zoo hardnekkiglijk tegen haar verklaard heeft. Voor deze hare volharding zijn er echter verscheidene en niet ongewigtige redenen. Vooreerst, daar zij telkens slechts zoo kort gehuwd geweest is, heeft zij niet anders dan het mooije weder des huwelijks, eene opeenvolging van zoogenaamde wittebroodsweken, gekend, en nimmer de keerzijde der glinsterende medaille gezien. Nooit heeft zij de bittere teleurstelling van in rook verdwijnende geluksbegoocheling ondervonden; hare echtgenooten hebben haar nimmer eenig verdriet gedaan dan door hun sterven; zelfs de dobbelaar was zoo beminnelijk en zoo liefdevol jegens haar, dat zij, in spijt van al zijne gebreken, zijn gemis bitter betreurd had. Vervolgens bragt tot haren wensch, om eene zesde verbindtenis aan te gaan, nog eene reden toe, even zonderling als de wederwaardigheden, welke de aanleiding tot dien wensch gegeven hadden. Daar zij afwisselend zoo vele namen gevoerd had, wisten velen bijna niet langer, onder welken van al die namen zij haar moesten aanduiden; en het was eenige spotters in het hoofd gekomen, om haar, in zinspeling op het gedurig sterven harer mans, den bijnaam te geven van *Mevrouw Blaauwbaard*. Natuurlijk wenschte zij zich van dien spotnaam te ontslaan door eindelijk eens over het noodlot, dat haar vervolgde, te zegevieren. Maar haar vijfvoudig weduwschap had de drift harer Engelsche bewonderaars een weinig bekoeld. Zelfs de onversaagdsten gevoelden eene geheime bijgeloovige vrees, dat zij het lot van zoo vele voorgangers zouden kunnen deelen. Mevrouw *** ondervond, dat er voortaan eene groote mate van kloekmoedigheid noodig was, om het waagstuk te ondernemen van haar te huwen, en misschien wanhopende, dien moed bij hare landgenooten, getuigen van hare ongevallen, te zullen vinden, kwam zij over naar *Parijs*. Waarschijnlijk is zij er niet in hare verwachting teleurgesteld geworden (want verder gaan de berigten niet.) Zij was verleden zomer, gelijk wij boven zeiden, nog geen 25 jaren oud,

van eene uitsteekende schoonheid, en haar laatstvorige echtgenoot heeft haar bij een testament, waarop geene regtsvitterij de geringste aanmerking kon maken, een vermogen van, zoo men wil, 120,000 pond sterling nagelaten; waarlijk aansporing genoeg voor eenen *Parijzenaar*, en voor wien wel niet? om alle hersenschimmige beduchtheden in den wind te slaan, en te wagen haar zesde gemaal te worden.

---

NOG IETS OVER DEN VERMOEDELIJKEN OORSPRONG VAN HET SPREEKWOORD: 'T IS EEN PROFEET, DIE BROOD EET.

(Medegedeeld door C. D. VIEHOFF.)

Onlangs las ik in dit Tijdschrift eene proeve ter verklaring van het bekende spreekwoord, dat aan het hoofd dezes vermeld staat. Ik doe hulde aan de scherpzinnigheid van den bekenden navorscher onzer spreekwoorden, den Heer SPRENGER VAN EYK, die hetzelve uit den Koran afleidt, waarin eene dergelijke uitdrukking voorkomt, welke, in den mond der *Mahomedanen* overgegaan en tot spreekwoord geworden, door Hollandsche zeelieden naar onze kusten zoude zijn overgebragt. De mogelijkheid hiervan niet ontkennende, meen ik toch, dat het veiliger is den oorspong van dat spreekwoord meer in de nabijheid te zoeken, indien dit mogelijk is.

Te dien einde maak ik ZE. opmerkzaam op de uitdrukking, die voorkomt *Amos* VII: 12: »En AMAZIA zeide tot AMOS: »Gij Ziener! ga heen en vlied in het land van *Juda*, en *eet aldaar brood* en profeteer aldaar;" waarbij VAN DER PALM aanteekent: »Men moet dit aldus zamenvoegen: *zoek daar uw kost met profeteren*. De priester meende, dat het AMOS met zijne profetiën om niets anders te doen kon zijn, dan om gaven en geschenken van het volk te ontvangen; dat hij, gelijk wij zeggen, *een Broodprofeet was*. De valsche Profeten lieten zich gewoonlijk betalen, gelijk ook uit andere plaatsen blijkt." Ook ROSENMULLER, in zijne *Scholia*, verklaart deze plaats op dezelfde wijze. Dat de uitdrukking: *eet aldaar brood*, meer moest beteekenen dan alleen: *ga daar leven*, dat er integendeel iets beleedigends en een schimp in opgesloten lag, is ligt af te leiden uit den haat, dien AMAZIA, als priester van de kalverdienst, aan AMOS, den Profeet des Heeren, toedroeg, wiens voorspellingen hij valsch noemde, en van welke hij beweerde, dat ze alleen ten doel hád-

den om oproer te stichten. Het beteekende dus in zijn' mond: *Laat u in Juda voor uwe profetiën betalen; profeteer daar voor een stuk brood;* daarmede ziende op het gedrag van vele valsche Profeten, die zich lieten omkoopen, om goed of kwaad te voorzeggen, al naar men zulks begeerde. Dat dit werkelijk meermalen plaats had, blijkt uit het scherpe verwijt, dat, *Ezechiel* XIII: 19, aan de valsche Profeten en Profetessen in *Israël* gedaan wordt: »Zult gij mij ontheiligen bij mijn volk voor een hand vol gerst, en voor *een stuk broods*, om zielen te dooden, die niet zouden sterven, en om zielen in 't leven te behouden, die niet zouden leven door uw liegen tot mijn volk," enz.

Ik geef dus den Heere SPRENGER VAN EYK in bedenking, of dit spreekwoord, dat vanzelf ons naar den Bijbel verwijst, ook niet eer van Bijbelschen oorsprong is. Mogt ik ZE. niets hebben medegedeeld dan wat hem reeds bekend is, of door hem als minder waarschijnlijk verworpen werd, hij houde het ten goede.

*Monnickendam*, 3 Mei 1847.

---

## HET SPREEKWOORD: »'T IS EEN PROFEET, DIE BROOD EET," NADER TOEGELICHT.

Omtrent den oorsprong van genoemd spreekwoord, in N°. 4 van dezen jaargang, bl. 192 volg., behandeld, ben ik zoo vrij, met een enkel woord, mijne gedachte mede te deelen.

Wanneer men onder het oog houdt, dat JOHANNES *de Dooper*, die, *Matth.* II: 9—11, de grootste Profeet genoemd wordt, zich met wilden honig en sprinkhanen voedde, (dus geen brood at) en JEZUS daarom zelfs van hem, *Matth.* II: 18, getuigde, dat hij gekomen was *noch etende noch drinkende;* wanneer men vervolgens hierbij bedenkt, dat de Christenen, even als de Joden, vroeger en later, zich de Profeten als mannen hebben voorgesteld, die in het gemeen van het gewoon verkeer, ja van de gewone spijs zich onthielden, zal men het, dunkt mij, van zelf zeer natuurlijk vinden, dat men van iemand, aan wiens woorden, gissingen en voorspellingen geen geloof gehecht wordt, boertende zegt: »'t is een Profeet, die brood eet!" d. i. hij heeft het kenmerk van een echt Profeet niet; hij is een gewoon mensch.

*Steenwijk*, Mei 1847. P. P.

AFSCHEIDSGROET VAN M. WESTERMAN. UITGESPROKEN IN DEN SCHOUWBURG TE AMSTERDAM, DEN 15 APRIL 1847, BIJ ZIJN AFTREDEN ALS TOONEELSPELER, NA HET UITVOEREN VAN DE ROL VAN JAKOB, IN HET TREURSPEL: OMASIS, OF JOZEF IN EGYPTE.

Hoe bang ook 't afscheid vall', eens is de tijd gekomen,
Die ons met ernst gebiedt de loopbaan af te treên;
En moge ook nog het bloed met drift door de aadren stroomen,
't Zegt alles, dat het uur van rust voor ons verscheen.

Ja, na het wigtig perk van tienmaal zeven jaren,
Voegt ons geen kampstrijd meer in 't schoon gebied der kunst;
Als zóó veel winters ons zijn over 't hoofd gevaren,
Dan vleit men vruchteloos zich met vernieuwde gunst.

Maar in 't beslissend uur — waarom 't niet gul beleden? —
Is 't hart niet ongeroerd, en blijft de borst niet koel:
Men scheidt zich van een plaats, zoo lang met zorg betreden,
Toch zonder weemoed niet en fel geschokt gevoel.

Dan weemlen voor ons brein zoo veel herinneringen;
Gedachten zonder tal aan 't geen is heengegaan,
Die, vurig opgewekt, elkaar om strijd verdringen,
Doen 't diep geroerd gemoed in snelle wisling aan.

Dit ondervind ik thans, en gij ook zult beseffen,
Hoe plegtig mij dit uur van afstand wezen moet;
Wat mengling van gevoel mij in de ziel moet treffen
En mijne erkentenis thans wekt in vollen gloed.

'k Herinner mij de gunst, zoo lang van U genoten,
En aan mijn werkzaamheid, ten einde toe, besteed;
Hoe in der jaren tal, aan ons voorbijgevloten,
Steeds uw bemoediging mijn' ijver gloeijen deed.

O! dat gij in dit hart, zoo diep geroerd, kost lezen!
Gij zaagt de dankbaarheid, die daar opregt in welt;
En 't zou voor uw besef eene overtuiging wezen,
Dat ze U in woorden nooit zoo rein wordt voorgesteld.

Ontvangt haar dan zoo gul, als gij haar aan mogt kweeken;
Dat ze in uw edel hart een' vrijen toegang vind';
't Verblijdende gevoel, dat ik in mij voel spreken,
Rijst uit besef alleen van 't geen me aan U verbindt.

Vaartwel! Ik mag voor 't laatst van deze plaats u groeten;
Tot in de ziel ontroerd treed ik de loopbaan af;
En, in de kunst vergrijsd, zie ik daar voor mijn voeten
Het einde van den weg; den ingang van het graf.

Ja, tot die donkre poort ben ik reeds digt genaderd,
Die 't vast beslissend eind der worstling wordt gekeurd;
Ik zie, wie weet hoe ras, me op nieuw met hen vergaderd,
Wier scheiding ik zoo lang, zoo innig heb betreurd.

Vaartwel dan! Blijve uw hart in edele aandrift gloeijen,
Waardoor het goede en schoon door U bemoedigd wierd;
Dan zal de kunst hier weêr in al haar volheid bloeijen,
Daar ze in een nieuw geslacht met eere wordt gevierd.

Van 't geen gij voor mij waart neem ik 't herdenken mede,
Daar ik mijn plaats ontruim in 't schoone kunstgebied;
En, wenschende in mijn hart U voorspoed, heil en vrede,
Besluit ik hier mijn baan: vaartwel! vergeet mij niet!

---

## HULDE AAN DEN HEER M. WESTERMAN, DIRECTEUR VAN DEN SCHOUWBURG TE AMSTERDAM, BIJ GELEGENHEID VAN ZIJN AFSCHEID ALS TOONEELSPELER AAN DEZEN SCHOUWBURG, 15 APRIL 1847.

Eerwaardig overschot der oude priesterschaar,
Die eens aan d' Amstelboord den staf der kunst mogt zwaaijen,
U wijdt het jong geslacht een offer op 't altaar;
De grijsheid oogst de vrucht, die eens de jeugd kon zaaijen.

Met Ziesenis en Snoek en Bingley naauw vereend,
Zaagt ge uit het kunstenkoor al uwe broed'ren rukken.
Gij bleeft ons!... En de traan op 't roemrijk graf geweend,
Hij voedde 't lauwerblad, dat we om uw slapen drukken.

Getrouw aan d' eigen grond, die u als jong'ling zag,
Bleef hier de kunst uw doel, en, wars van 't ommedwalen,
Aanschouwt gij d' avond hier van d' allerschoonsten dag,
En koestert u de gloed van de eigen zonnestralen.

Als burger hoog vereerd, gevierd als kunstenaar,
Als vader, echtgenoot, als bard opregt gehuldigd,
Is onze lof de lof van Amstels burgerschaar,
Die tot op dezen dag haar dank u is verschuldigd.

Nu staat gij aan het eind der schoon vervulde baan,
En blikt met zelfwaardij terug op vroeger dagen;
Nu rust het grijze hoofd op groene lauwerblaân,
Doch 't hart slaat nog vol vuur, als 't vroeger heeft geslagen.

Leef, leef nog voor de kunst, strek nog tot gids en ster
Voor jonge broeders in het moeilijk voorwaarts streven;
Rigt hun onzeek'ren voet.... en wenk hun nog van ver,
Al ziet hun treurend oog u hunnen kring begeven.

C.

---

NA DEN BEDEDAG.

*Aller oogen wachten op U*, enz.
*Ps.* CXLV: 15 en 16.

Geld, Burgers, geld! de nood is hoog;
Op 's Heeren gunst wacht aller oog.
Zijn milde hand bleef voor u open.
Het hemelsch Manna der woestijn
Mag thans in uwe koffers zijn:
Geld, Burgers, geld, om brood te koopen!

Gij, mildbedeelden, denkt soms niet,
Als overvloed uw' disch voorziet,
Hoe velen door ontbering lijden.
De honger is een vreeslijk zwaard,
Een vijand voor geen magt vervaard,
Vernietigend, wie hem bestrijden.

Geld, Burgers, geld! ons smeekgebed
Heeft nog den honger niet belet
Zijn prooi tot in het graf te slepen.
Het smeekend kind ziet de ouders aan;
Hun holle blik ontwelt een traan
En wanhoop heeft hen aangegrepen.

Het laatst en schamel overschot
Verdween, — daar rijst de beê tot God

Om voorraad in de leêge korven; —
Maar grijnzend tast de honger rond
En griffelt op der veegen mond:
»*In Neêrland van gebrek gestorven!*" ....

Geld, Burgers, geld! gewelf en muur
Weêrgalmden van 't geheiligd vuur,
Dat op den Biddag ons bezielde.
Wij smeekten redding uit den nood;
En wee, — wie hart en handen sloot,
Nadat hij in den tempel knielde!

Wij offerden voor 't vaderland,
Voor watervloed en fellen brand:
Geen storm en vloed scheurt thans de dijken;
De ellende kermt en bidt en klaagt.
Vult de open hand, die hulpe vraagt;
Laat niemand van gebrek bezwijken!

Stort uit, stort uit, wat honger still'!
Bij 't woord de daad, naar 's Heeren wil;
Bij vast geloof, gebed en gaven.
De Koning, die het voorbeeld gaf,
Bad werend 's Hemels zegen af
En de uitgevasten deed hij laven.

Geld, Burgers, geld! verkeer de klagt
In blij gejuich; verhoor, verzacht
De lijdenskreten in ons midden!
Ach, de uitgeteerden smaken niet
De zaligheid, die 't geven biedt!
En morren zij? — o neen! zij bidden.

Wie in genot u nedervlijt,
De spijze ontvangt te zijner tijd, —
En sluimert bij den kreet der smarte,
Ontwaakt: — ginds dreigt de hongerdood;
Elk offer, dat zijn vuist omsloot,
Zal u, als druppels vloeiend lood,
Ééns branden op het schuldig harte!

Mei, 1847. J. J. WIJSMULLER.

---

KORT EN KRACHTIG.

*Maarschalk Voorwaarts* (BLUCHER) was geen scribent. Eens van hoogerhand ter verantwoording geroepen van 100,000 daalders, onder deze natuurlijke voorwaarde te zijner beschikking gesteld, vatte hij zijn lakonisch antwoord in dezen volzin zamen: »Ontvangen 100,000 daalders; uitgegeven 100,000 daalders: wie 't niet gelooft, is een schurk."

# MENGELWERK.

## HET ONDERWIJS DE DRINGENDSTE BEHOEFTE VOOR ONZEN TIJD.

(Eene Verhandeling, door M. D. VAN OTTERLOO, Onderwijzer te *Valburg*.)

Wij beleven eenen in menig opzigt merkwaardigen tijd. Vele teekenen en verschijnselen maken ons tot opmerken en ernstig nadenken gezind. Ruime stof is er, om te juichen over het goede, dat tot stand gebragt is of gebragt wordt; maar ook overvloedige redenen zijn er, om te weeklagen over de kwalen, die reeds aanwezig zijn of zich van nabij en van verre vertoonen. Verbazend zijn de vorderingen in wetenschap en kunst. De weg, door de wetenschap geopend en voorgeschreven, is door de kunst ingeslagen en bewandeld; met reuzenschreden gaat zij, in al hare vertakkingen, dagelijks voorwaarts. Denkbeelden, in vroegere dagen als hersenschimmen beschouwd, of als het gewrocht van gekrenkte hersenen aangemerkt, zijn verwezentlijkt. Waar vroeger duizenden menschenhanden of honderden paarden of de magt van het water of de kracht van den wind noodig waren, is nu één werktuig, kunstig zaamgesteld, door waterdamp in beweging gezet, voldoende, om, met meerder spoed, dezelfde uitkomst te verkrijgen. Geen werk is te moeijelijk, geene onderneming te groot, geen hinderpaal onoverkomelijk. Gij vraagt niet meer aan de kunst: *zou het kunnen geschieden?* Zij vraagt u: *hebt gij goud om mij te loonen?* En beantwoordt gij deze hare vraag bevestigend, dan staat zij voor niets stil; het ongeloofelijke, het bij u onmogelijke komt tot stand. Handel en industrie hebben zich elk op eene eigenaardige wijze ontwikkeld. Groote afstanden zijn als 't ware kleiner geworden; de verschillende natiën komen meer met elkander in aanraking; zij leeren hoe langer zoo meer elkanders hulpbronnen en behoeften kennen; zij beginnen te

beseffen, dat het hun belang is, in vrede met elkander te leven, en alle slagboomen op te heffen, welke het onderlinge verkeer belemmeren en in den weg staan. Vooruitgang is daarbij de leuze, verbetering het wachtwoord, dat van het eene einde van *Europa* tot aan het andere in veler harten weêrklank vindt. Alles hijgt en streeft naar hoogere ontwikkeling en volmaking. Overal vereenigen menschenvrienden zich in liefdadige genootschappen, om, hetzij afzonderlijk, hetzij gemeenschappelijk, werkzaam te zijn tot heil van bijzondere personen of van geheele standen des volks. Wijsheid en beleid, belangelooze liefde en echte Christenzin besturen hun pogen. Armoede en bedelarij tegen te gaan, is hun streven. Den zieke en zwakke verleenen zij troost en hulp; den behoeftige wijzen zij den weg, om door arbeid in zijne nooddruft te voorzien; den aan zinnelijk genot verslaafde, den dronkaard, zoeken zij voor matigheid en ingetogenheid te winnen. Den kerker treden zij binnen, om den misdadiger uit zijnen val op te beuren, en hem, door Christelijke toespraak en onderwijs, tot opregt berouw en waarachtige bekeering te brengen. Kosteloos wordt de Bijbel verstrekt aan allen, die zich dat Woord des Levens niet kunnen aanschaffen; veel wordt er gedaan, om, door behoorlijk onderwijs, te zorgen, dat dit Boek der Boeken kunne gelezen en begrepen worden. Verlichting en beschaving verspreiden onder dit alles overal hare koesterende stralen; alle standen des volks gevoelen eene dringende behoefte, om zich die kundigheden toe te eigenen, welke voor het leven noodzakelijk zijn geworden. Steeds groeit het getal der scholen aan; afgelegen dorpen en gehuchten zijn der weldaden van het onderwijs deelachtig geworden; zelfs de lagere standen worden in dit opzigt niet geheel verwaarloosd. En, die zucht naar vooruitgang en volmaking, die kunstvlijt en ondernemingsgeest, die pogingen ter verbetering van zeden, ter beschaving en verlichting van alle standen des volks, wat hebben zij uitgewerkt? Is de zedelijke toestand daardoor verbeterd en tot zoodanigen trap van volkomenheid geraakt, dat onze tijd zich met regt boven andere tijdperken mag verheffen? Zijn

de zeden reiner; heerscht er meer liefde tot God en den naaste, een meer werkdadig Christendom? Dagelijks hooren wij klagen over verval van zeden en Godsdienst, over minachting van Wet en Overheid, over weêrspannigheid en onbetamende aanmatiging, over onkuischheid en dronkenschap, over kwade trouw en echtbreuk, in één woord, over het verlies van echten burgerzin, van het reine Christendom. Wat zullen wij op die vragen antwoorden, wat op al die klagten zeggen? Toestemmen, dat wij in Godsdienst en zedelijkheid verre beneden het voorgeslacht staan, of beweren, dat wij het daarin vooruit zijn? Noch tot het eene, noch tot het andere gevoelen wij ons opgewekt; het eerste zou tegen onze innige overtuiging strijden, het tweede een werk van te grooten omvang, van te langdurige en uitgebreide studie, van te diepzinnigen aard zijn, dan dat wij het zouden wagen, ons daarmede onledig te houden. Te allen tijde zijn er klagten aangeheven over den achteruitgang in zedelijkheid en Godsdienst; altijd werden verloopen eeuwen hemelhoog geprezen, en de terugkeer tot hare zeden als den eenigen weg tot geluk voorgesteld; vooral door dichters en dweepers, dus door menschen, die meer met gevoel en verbeelding, dan met verstand en oordeel te rade gaan. Waren hunne beweringen met de waarheid overeenkomstig, dan ook was het menschdom van geslacht tot geslacht al slechter en slechter geworden, en, zoo als een beroemd Fransch Schrijver het uitdrukt, »zou de mensch, het even»beeld Gods, reeds lang het evenbeeld van beer of hyena »geworden zijn!" Liever gelooven wij aan eene steeds voortgaande ontwikkeling en volmaking des menschdoms. Hoe langzaam en onmerkbaar, zij is aanwezig, ook in het zedelijke en godsdienstige. God zal het menschdom niet aan eene steeds toenemende verwildering ter prooije geven. Die ontwikkeling en volmaking des menschdoms, zij is niet het werk van menschen, maar het werk van God, verre verheven boven ons willen en werken; een tijdlang mogen wij er aan twijfelen, alles om ons heen moge donker zijn, langzamerhand verdwijnen de nevelen, en met verrukking begroeten wij de heerlijke vruchten, die in het verborgen

ontkiemden, opwiessen en rijp werden. Even als alle tijden, welke geweest zijn, en als alle tijden, welke komen zullen, heeft ook onze tijd zijne slechte zijde; het zou ongerijmd zijn dit te willen verbloemen. Veel van het kwade, dat wij opnoemden, is, helaas! nog in groote mate aanwezig; zedelijkheid en godsdienstigheid laten nog veel te wenschen over; de rust der Staten is slechts schijnbaar; overal haken de volken naar verandering; groot is het getal der ontevredenen in alle landen. *Europa* gelijkt als 't ware eene gevulde mijn, welke slechts op de vonk wacht, die haar zal doen springen. Beroepen en handwerken zijn minder winstgevend, de welvaart vermindert, de armoede neemt toe; door ontucht en dronkenschap voorafgegaan, plant zij hare banier in steden en dorpen, en werft daar dagelijks nieuwe benden aan voor schavot en tuchthuis.... Dit alles baart angst en bekommering voor de toekomst; want al die kwalen, zij bedreigen het voortdurend bestaan van Staten en Maatschappijen; worden zij niet bij tijds bestreden en met kracht tegengegaan, dan zullen zij, zoo niet den ondergang der Staten, dan toch eene geheele omkeering van al het bestaande kunnen bewerken. Is het dus wonder, dat er op middelen gepeinsd wordt, geschikt om deze onheilen te verhoeden en af te weren? Een der middelen, door allen, die over dit onderwerp geschreven hebben, genoemd, wilde ik thans meer in 't bijzonder beschouwen, en wel omdat ik het kan doen kennen als het beste, het zekerste, het krachtigste en werkzaamste middel ter bestrijding van alle kwalen, aan welke onze tijd lijdt, als den eenigen en onwankelbaren grondslag van elke verbetering daartegen aangewend; te weten, *een goed Onderwijs de dringendste behoefte van onzen tijd*, omdat het

1°. de rust van Staten en Maatschappijen bevestigt en duurzaam maakt,

2°. zedelijkheid en godsdienstigheid aankweekt,

3°. de welvaart bevordert, en

4°. armoede en bedelarij tegengaat.

I. *Een goed Onderwijs bevestigt de rust van Staten en Maatschappijen, en maakt die duurzaam.*

De groote gebeurtenissen, welke in het laatst der voorgaande eeuw *Europa* zoo hevig schokten en beroerden, hebben eene geheele omkeering in het leven der volken te weeg gebragt. Zij hebben de betrekkingen veranderd, in welke de verschillende standen vroeger tot elkander stonden. De omwenteling, vooral in *Frankrijk*, door de middelstanden in vereeniging met de niet bevoorregte leden van adel en geestelijkheid bewerkt, was voornamelijk gerigt tegen het drukkende van het alvermogend koninklijk gezag en de willekeur der bevoorregte standen. Hoe bloedig ook, heeft zij vele en weldadige vruchten voortgebragt, maar ook in ruime mate onkruid uitgestrooid, dat hier en elders nog welig tiert. Slechts een gedeelte der middelstanden heeft de vruchten geplukt van de omkeering door allen bewerkt, en wel zij, die door kennnis en wetenschap, of liever die door geldbezit en vermogen waardig gekeurd zijn, om, nevens of in de plaats der vroeger bevoorregte standen, den troon te omgeven en dezen te schragen tegen de toenemende vrijheidszucht der volken. Het grootste gedeelte dier middelstanden, verstoken van alle voorregten, welke het hoopte in te oogsten van al die veranderingen en omkeeringen, gevoelt zich hierdoor gekrenkt; ontevreden met de plaats, welke hun in den Staat is aangewezen, zijn zij misnoegd en haken naar verandering. Of die verandering verbetering zal aanbrengen, of zij wenschelijk of niet wenschelijk is, staat niet te onzer beoordeeling; genoeg zij het, de oorzaak opgegeven te hebben van dien inwendigen strijd, welke hier meer, daar minder heerscht. Overal is die strijd om den voorrang aanwezig; overal bestaat wrijving van willen en niet willen, van werking en tegenwerking. De een verwacht eene gouden eeuw van eene geheel nieuwe orde van zaken; de ander strijdt tegen elken vooruitgang, en wil het oude, zelfs het als onbruikbaar erkende, ten troon verheffen; hij verwacht alle heil van eenen terugkeer tot doode en afgeleefde vormen. En onder dien strijd worden de banden, welke Vorst en Volk aan elkander verbinden, steeds losser, de overeenstemming, welke tusschen beide moet bestaan, steeds minder; de oude gehechtheid en eerbied zijn vervan-

vangen door eenen geest van tegenstreving en weêrspannigheid, welke de klove al grooter en grooter zal maken. Gelukkig mag *Nederland* zich noemen, dat deze geest daar minder heerschend, dat hij aan verreweg het grootste en beste deel der natie vreemd gebleven is. Maar juist dit moet aansporen tot waakzaamheid, en naar middelen doen omzien, om den vijand, die aan de grenzen staat, het binnendringen te beletten. En, dit zullen wij kunnen door te zorgen voor de verstandelijke en zedelijke beschaving van alle standen des volks, de allerlaagsten zelfs niet uitgesloten. Immers daardoor zullen zij allen bekwaamheid en geschiktheid verkrijgen, om tot het juiste inzigt van hunne regten en pligten te geraken. Zij zullen bij hunne intrede in de burgerlijke maatschappij niet alleen er naar trachten om hunne regten te doen gelden, maar er ook naar streven, om de verpligtingen, welke deze hun opleggen, getrouwelijk te vervullen, en dat wel omdat zij aan het *vermogen* den *wil* paren, om voor zichzelven en anderen nuttig werkzaam te zijn. Eene Maatschappij of liever een Staat zal alleen dan inwendig rust kunnen genieten, wanneer zoowel alle standen als de bijzondere leden van elken stand, gezamentlijk leden van één zelfde ligchaam, de overtuiging deelen, dat eene getrouwe pligtsbetrachting de eerste en voornaamste waarborg is van de algemeene welvaart; dat de individuele welvaart ten naauwste verbonden is met het welzijn van het geheel; dat dit geheel alleen dan eene zekere mate van welvaart kan genieten, wanneer alle standen, bij een gepast gebruik van hunne regten, elkander nuttig kunnen en willen zijn; wanneer de bijzondere leden van elken stand zich vrij en onbedwongen bewegen in den kring van werken, hun aangewezen, en daarbij het vermogen en den wil voegen, om zich getrouw van al hunne pligten te kwijten. Dit zal alleen daär kunnen plaats hebben, waar alle krachten en vermogens, welke den mensch tot *willen* en *doen* aanzetten, behoorlijk zijn ontwikkeld en gevormd. Immers alleen hij, bij wien overeenstemming bestaat tusschen *gevoelen*, *denken* en *willen*, kan goed *handelen*. Met een helder oog zal hij de baan, welke voor hem ligt, over-

zien, en volijverig zijne schreden daarhenen rigten, waar de stem van pligt hem roept. Dáár, waar zij, die regeren, en zij, die geregeerd worden, door waakzaam beleid en trouwe gehoorzaamheid, beide vruchten van een welontwikkeld verstand, zich beijveren, om hunnen pligt getrouwelijk te betrachten en aan hunne bijzondere roeping te beantwoorden, dáár is de rust van den Staat beter bevestigd, dan zulks ooit door geschrevene wetten of talrijke huurbenden kan geschieden. En het onderwijs, het opvoedend onderwijs is bij magte, dit te bewerken. Het stelt zich ten doel, om bij alle toekomstige leden van den Staat den wil op te wekken en het vermogen te ontwikkelen, om, bij hunne intrede in het burgerlijk leven, in hunnen stand nuttig werkzaam te zijn, en zulks niet alleen voor en op zichzelven, maar ook voor en in zamenwenwerking met al hunne medeburgers. Onder het aanleeren van nuttige en noodzakelijke kundigheden zoekt het aller verstand te ontwikkelen en hen op te leiden tot de beoefening van alle maatschappelijke en Christelijke deugden; — het wil dus allen opvoeden en vormen tot brave en verlichte, tot kundige en godsdienstige menschen. In alle tijden en in alle landen zijn brave en verlichte mannen voor de beste burgers gehouden; nimmer nog heeft er een Staat of eene Maatschappij bestaan, wier waarachtige belangen door onkunde of zedeloosheid, door domheid of ongodsdienstigheid konden bevorderd worden. Te allen tijde bestond er behoefte aan onderwijs; maar nimmer was die behoefte grooter en dringender dan thans; nimmer werd zij, en dat wel voor alle standen des volks, meer gevoeld, dan in den tijd, dien wij beleven. Bij den voortgang der beschaving neemt de invloed der stoffelijke magt af, in dezelfde mate als die der zedelijke toeneemt. Dwang en geweld kunnen niet langer gehoorzaamheid aan Wet en Overheid bewerken; zij moet haren grond vinden in de zedelijke, vrije overtuiging. Die overtuiging neigt den wil ten goede; zij geeft dezen genoegzame kracht om te handelen; zij hangt af van de inzigten, door gevoel en nadenken aan de hand gegeven. Hoe levendiger de mensch gevoelt, hoe juister hij denkt;

hoe meer gevoel en nadenken door het onderwijs in overeenstemming is gebragt en ontwikkeld, des te duidelijker zijn de inzigten, des te vaster is de overtuiging, des te onwankelbaarder de goede wil. Dat *goede willen* alleen kan Constitutionele Staten een duurzaam, zelfstandig bestaan verzekeren. Hunne regeringsvorm toch rust op de vooronderstelling, dat het volk het tijdperk der verstandelijke ontwikkeling is ingetreden, en dat iedere burger een' zoodanigen graad van ontwikkeling kan bereiken, dat hij, bij de kennis zijner regten, den wil en het vermogen voege, om zijne pligten te betrachten, en daardoor tot het inzigt en de overtuiging kome, dat het algemeen belang zijn eigen belang is. Iederen burger staat het vrij, de daden en handelingen der Regering te bespreken en te beoordeelen; de meeste zaken worden in het openbaar behandeld, het voor en tegen openlijk gewikt en gewogen; dit alles wekt ieder op, om den gang der zaken met belangstelling gade te slaan. Maar hoe zal een volk, bij hetwelk de massa niet goed onderwezen is, een gepast gebruik kunnen maken van die regten, door de staatsregeling verleend? Onverschillig zal het zijn voor den gang der zaken; maar slechts zoo lang, tot dat enkelen, door eigenbelang of roemzucht gedreven, het tot werkzaamheid aanzetten en de leiding van het algemeen gevoelen op zich nemen. En zal men dan, bij het bespreken en beoordeelen van de handelingen der Regering, dien zedelijken eerbied, die kieschheid kunnen verwachten, welke, hoe groot ook het verschil van meening zij, zoowel tusschen Vorst en Volk, als tusschen de burgers onderling, moet blijven bestaan? Wij gelooven het niet; want bij den ruwen en onbeschaafden hoop zal een lage, verachtende toon den gereedsten ingang vinden; en deze moet op den duur het Hoofd van den Staat, hooggeplaatste ambtenaren, ja zelfs geheele standen van de achting berooven, welke zij moeten genieten, zullen de wetten, welker uitvoering hun is opgedragen, niet in minachting geraken en kracht-eloos worden. Dagbladen en vlugschriften houden zich onledig met de daden en handelingen der Regering op eene scherpe wijze te gispen en te hekelen; niet om haar door

klem van redenen tot de overtuiging te brengen, dat zij den verkeerden weg bewandelt, maar met het kennelijk doel, om hare gedragingen in een hatelijk daglicht te stellen, en daardoor den geest van tegenstreving te prikkelen en gaande te maken. Alles wordt aangewend, om die geschriften onder het volk te verspreiden, om dit met hunnen inhoud bekend te maken. Zij wijzen bij herhaling op regten, wekken ieder op, deze ongekrenkt te handhaven en daarvan een beter gebruik te maken; — van pligten spreken zij niet; deden zij dit, dan zouden zij zoo veel ingang niet vinden, »omdat alleen hij, die de meeste regten aanbiedt »en de minste pligten voorschrijft, de man des volks kan »zijn." De domme menigte wordt hierdoor een werktuig, hetwelk, als het oogenblik gunstig is, in beweging gezet wordt, om eene orde van zaken te bewerken, welke niet het heil des volks bevordert, maar de leiders der openbare meening op die plaats brengt, welke deze gelooven, dat hun in het bestuur van den Staat moet worden aangewezen. En is dit doel bereikt, dan volgen zij, die vroeger klaagliederen over grieven aanhieven, denzelfden weg als hunne voorgangers. De geschiedenis der meeste omwentelingen is daar, om dit te getuigen. Van het hoogste belang is het dus, alle standen des volks door het onderwijs zoodanig te ontwikkelen en te vormen, dat zij allen aan de kennis hunner pligten het vermogen en den wil paren, om die te vervullen, ten einde hen daardoor bekwaam en geschikt te maken, om, onder de uitoefening hunner regten, zoowel hun eigen als het algemeene welzijn te bevorderen. Dan alleen zullen zij in staat zijn, het ware van het valsche te scheiden; dan kunnen zij oordeelen, of hetgeen als grieve wordt opgegeven wezentlijk als zoodanig moet worden aangemerkt; dan zullen zij de woorden der ware vrienden van volksgeluk en welvaart kunnen onderscheiden van die van kwalijkgezinden en eigenbelangzuchtigen; dan zal de menigte niet zoo ligt de speelbal worden van ieder, die hare hartstogten weet op te wekken en hare driften gaande te maken; want zij begrijpt, wat haar gezegd, zij doorgrondt het woord, dat tot haar gerigt wordt; zij weet, dat elk regt,

haar toegekend, in verband staat met pligten, welker vervulling alleen ieder het ongestoorde genot zijner regten kan verzekeren. Men zegge niet, dat de verlichting en beschaving der lagere standen dezen ontevreden met hun lot maakt, en naar veranderingen doet haken, welke de rust der Staten in gevaar brengen. De geschiedenis van oudere zoowel als van nieuwere tijden weêrspreekt deze bewering. Te allen tijde waren het de hoogere standen, die, ontevreden met hunnen toestand, de lageren tot opstand aanporden. Wie toch zal beweren, dat de omwentelingsmannen, zoowel die van 1789 als van 1830, tot de lagere standen behoorden? Waren die lagere standen meer verlicht, meer beschaafd geweest, hadden zij een beter onderwijs ontvangen, dan voorzeker zouden zij zich niet zoo gemakkelijk als werktuigen hebben laten gebruiken, om eenen stand van zaken te bewerken, welke alleen aan anderen voordeel moest aanbrengen. Laat alle standen ongestoord het voorregt genieten van onderwezen te worden; daardoor alleen zullen zij tot het regte inzigt van den geheelen omvang hunner pligten geraken; want, is het verstand ontwikkeld en gevormd, de wil opgeleid tot de beoefening van alle maatschappelijke en Christelijke deugden, dan zullen alle pogingen, om de openbare orde te verstoren, ijdel zijn; het geheele volk is dan daarvan overtuigd, dat rust, orde en eerbied voor de wet, ondergeschiktheid aan het wettige gezag de grondzuilen zijn van de welvaart en het voortdurend bestaan van Staten en Maatschappijen.

II. Wij hebben, in de tweede plaats, het Onderwijs eene dringende behoefte genoemd, *omdat het godsdienstigheid en zedelijkheid aankweekt.*

Het onderwijs zou zijne bestemming verloochenen, zoo het er niet naar streefde, om den jongen mensch tot Godsdienst en zedelijkheid op te leiden. Immers het is een gedeelte der opvoeding, en dus moet het met deze tot één doel zamenwerken, zich met haar in één punt vereenigen, namelijk om al het goede en edele, dat God in den mensch gelegd heeft en ontwikkeld wil hebben, te voorschijn te

roepen, ten einde het te voeden, te versterken en genoegzame kracht te geven, om zich boven het onedele, dat hem aankleeft, te verheffen en daarover te heerschen. Vandaar, dat onze wettelijke verordeningen op het Onderwijs bepalen, »dat alle onderwijs zoodanig moet zijn inge»rigt, dat, onder het aanleeren van gepaste en nuttige »kundigheden, de verstandelijke vermogens der kinderen »ontwikkeld en zij zelven opgeleid worden tot de beoe»fening van alle maatschappelijke en Christelijke deug»den." Onder en bij het aanbrengen van kundigheden wordt het denkvermogen gevormd, het gevoel opgewekt, de wil ten goede geleid, of liever, alle vermogens en krachten, welke in den jongen mensch sluimeren, worden gevoed en versterkt, aan eigene werkzaamheid gewend, en geschikt gemaakt, om zoodanig op elkander te werken, dat zij, allen vereenigd, hem aansporen en voorbereiden om *goed* te handelen, om al zijne verpligtingen te vervullen, om, in één woord, God lief te hebben boven alles en zijnen naaste als zichzelven. Een zoodanig handelen kan alleen verwacht worden van hem, die het noodige *inzigt* heeft in zijne betrekkingen en verpligtingen, en de vereischte *kunde* bezit om deze te vervullen; die met dat inzigt en die kunde een levendig gevoel en eene vurige liefde voor eene getrouwe *pligtsbetrachting* vereenigt, en daarmede eenen *vasten wil* verbindt, om het goede en loffelijke te bewerkstelligen en ten uitvoer te brengen. »Willen is »naar overtuiging handelen." Wij hebben het reeds gezegd, die overtuiging hangt af van de inzigten, gewrocht door gevoel en nadenken. Een verkeerd denken en gevoelen heeft een verkeerd willen en handelen ten gevolge; die niet rein denkt, zal ook niet rein handelen. Hoe reiner de mensch denkt, hoe meer gevoel van Godsdienst en zedelijkheid, hoe meer kracht en wil ten goede er bij hem zal gevonden worden. De ontwikkeling en vorming des verstands alzoo bevorderende, werkt het onderwijs krachtig mede, om het gevoel voor Godsdienst en zedelijkheid te ontwikkelen, of dit, daar, waar het verwaarloosd of onderdrukt is, op te wekken, te leiden en te besturen. Het rust

den jongen mensch niet alleen toe met alles, wat hem voor het uiterlijke leven noodig is, maar maakt ook hart en gemoed geschikt om dat uiterlijke leven in overeenstemming te brengen met het innerlijke, hetwelk toch het voornaamste moet zijn. Kennis, en gezindheid, en willen, en handelen zoekt het in harmonie te brengen; het wekt het godsdienstig gevoel op, neigt den wil ten goede, en zoekt daardoor de klove weg te nemen, welke er tusschen *kennen* en *willen* bestaat; en dat wel om zoo veel mogelijk het rad des wetens in het rad des willens te doen vatten, en de Godsdienst tot de kracht te verheffen, welke beider beweging bestuurt en regelt, opdat zij goede en edele daden voortbrenge, en den mensch opleide, om, naar de les des Christendoms, afstand te doen van alle ongeregtigheid. Maar, zullen sommigen zeggen, als het onderwijs den mensch met eene zoodanige kracht ten goede kan toerusten, van waar dan al die in het oog loopende gebreken, welke de klagt schijnen te billijken, dat ook ons volk in godsdienstigheid en zedelijkheid niet vooruitgaat? Vanwaar dan die losbandigheid, die onteucht, die dronkenschap, dat rusteloos streven naar zinnelijk genot? Wij leven immers in een land, in hetwelk zoo oneindig veel voor het onderwijs gedaan is en gedaan wordt. Overal vindt men ruime en geschikte scholen; zelfs de afgelegenste gehuchten zijn daarvan niet verstoken. Overal is het onderwijs aan daartoe bevoegde personen toevertrouwd; overal blijkt het, dat het onderwijs een voorwerp van aanhoudende zorge is. Maar, wij vragen het, wat baat dit alles, wat baten al die scholen, zoo lang zij slechts door de kinderen van een gedeelte der bevolking bezocht worden? Wat kunnen al die onderwijzers aan eene algemeene verbetering der zeden toebrengen, als verreweg het grootste deel der kinderen hun onderwijs zóó bijwoont, dat zij ter naauwernood tijds genoeg hebben om een weinig lezen en schrijven te leeren, en voor het overige onontwikkeld moeten blijven, omkleed met de ruwe schors, onder welke eene verkeerde of verwaarloosde opvoeding al hunne vermogens dreigt te verstikken? Immers het is eene treurige waarheid, dat velen, ja zeer velen, het onderwijs

zeer ongeregeld bijwonen, met tusschenruimten van weken en maanden de scholen bezoeken, en reeds uitgeleerd heeten, als hunne ontwikkeling en vorming nog op eenen zeer lagen trap staat (*). En dan die armen, die behoeftigen,

(*) Over de groote nadeelen, welke uit het ongeregeld en te kort bezoeken der scholen voortvloeijen, is meer gezegd in het werkje: *Iets over Schoolgelden en Schoolfondsen.* Een enkel woord over schoolfondsen houde men mij hier ten goede. Onderscheidene dagbladen hebben het vermeld, hoe ongunstig die inrigtingen zijn beoordeeld in het *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek.* Doch wij vragen, of niet de gunstige resultaten, in andere Provinciën van de Schoolfondsen verkregen, de beschuldiging, zoo niet vernietigen, dan toch verzwakken? Of zij ook niet kan dienen om de klagten te billijken, welke in vroegere jaargangen van den *Wekker* voorkomen, ten aanzien van de flaauwe wijze, op welke in sommige gemeenten van *Overijssel* het onderwijs wordt behartigd? Of het niet kunnen lezen en schrijven van $\frac{1}{5}$ der ingeschrevenen voor de Militie aan de Schoolfondsen is te wijten, of dat ook andere redenen daartoe hebben bijgedragen? Wij gelooven het laatste, en zouden liever de onkunde van een zoo groot aantal jongelingen toeschrijven aan het groot aantal Calicot-fabrieken, welke, zoo als ieder weet, juist in *Overijssel* zijn opgerigt in het tijdperk der schoolpligtigheid van de ingeschrevenen, die, in 1827 geboren, van 1833 tot 1840 de scholen moesten bezocht hebben. Die ingeschrevenen, in den beginne kinderen van 6 jaren, konden wel niet in de fabricken arbeiden, maar hunne oudere broeders en zusters deden dit; zij moesten in huis de plaats van dezen vervangen en dáár op jongere kinderen dan zijzelven passen of daarmede spelen, of eten wegbrengen, enz. Later, toen zij 10 of 11 jaren waren, werden zij naar de weefschool of ook naar de fabriek gezonden, om daar te arbeiden; dit bragt den ouderen meer voordeel aan dan het schoolgaan; het nuttige werd aan het voordeelige opgeofferd. Hierin ligt de oorzaak, en tevens kan men ook hierdoor met allen grond verwachten, dat volgende jaren nog ongunstiger resultaten zullen opleveren. Die bekend wil worden met de voordeelen, welke goedingerigte Schoolfondsen aanbieden, leze, wat daarover door den voormaligen Hoofd-Inspecteur VAN DEN ENDE, in de

die om der kosten wille hunne kinderen niet kunnen laten onderwijzen, en die onverschilligen, die eigenbelangzuchtigen, die hun het onderwijs onthouden, om de kinderhanden tot eigen voordeel te gebruiken? En dan die opvoeding, welke de kinderen in vele huisgezinnen ontvangen, die het goede zaad, in de scholen uitgestrooid, moedwillig vertrapt en in de kiem verstikt? Zoek hierin de oorzaak van het zoo bedroevende verschijnsel, maar niet in de ongenoegzaamheid van het onderwijs om godsdienstigheid aan te kweeken, om zedelijkheid te bevorderen. Dat verwaarloozen van het onderwijs, dat niet bezoeken der scholen doet velen onvoorbereid, zichzelven onbewust het maatschappelijk leven intreden. Geene kracht in zich gevoelende, welke hen opwekt en aanspoort om het zinnelijke te onderdrukken, of het althans binnen de palen van het betamelijke en geoorloofde te houden, dwalen zij af van den regten weg, en streven er eenig en alleen naar, om hunne dierlijke lusten te bevredigen. En hoe kan het ook anders? Hun ontbreekt het noodige inzigt in al hunne betrekkingen en verpligtingen; zij weten het niet, dat in den mensch het geestelijke over het dierlijke, het Goddelijke over het zinnelijke moet heerschen. Schrikbarend is het misbruik, dat er gemaakt wordt van sterke dranken; talloos zijn de slagtoffers, welke de dronkenschap ten verderve leidt. En onder welke standen, onder welke menschen ontmoet men de meesten van die ongelukkigen? Immers onder die standen en die menschen, welker verstandelijke en zedelijke beschaving of geheel of in meerdere of in mindere mate verwaarloosd is. De lagere standen onontwikkeld en verwaarloosd, als zij zijn, vinden in den jenever het goedkoopste middel om zich een oogenblikkelijk genot te verschaffen. Den geheelen dag moeten zij arbeiden; ter naauwernood kunnen zij met al hunnen arbeid in hunne

Aanteekeningen behoorende bij de Geschiedkundige Schets, enz. gezegd wordt; — die ze wil veroordeelen denke op de gevolgen en doe het toch niet vóór dat hij een beter middel hebbe aangewezen om het geregeld schoolgaan te bevorderen.

nooddruft voorzien; zij zoeken afleiding; zij hebben eene opwekking noodig; de tijd, niet voor den arbeid bestemd, valt hun lang; in huis vervelen zij zich, want zij hebben geene kennis aan, geenen lust voor de genietingen, welke de meer ontwikkelde daar kan vinden; als zij geld hebben, haken zij naar gezelschap; zij zoeken het op en vinden het, maar al te veel, in tallooze kroegen en tapperijen. De aankomende jongen verzelt den vader; met welgevallen hoort hij de gesprekken, welke er gevoerd worden; hij beijvert zich, den ruwen toon, welke daarbij heerscht, magtig te worden; hij drinkt, praat, lacht, vloekt, schreeuwt even als alle anderen. Geene stem in zijn binnenste roept hem toe: het is niet alzoo, dat de mensch moet handelen; — hij, bij wien het dierlijke in volle kracht te voorschijn is getreden, gelooft op den regten weg te zijn; hij holt voort op het pad, dat maar al te dikwijls op schavot of kerker uitloopt. Wat zullen alle middelen, ter verbetering aangewend, hier baten? Wij mogen niet wanhopen aan de verbetering eens menschen; maar de ondervinding, zij leert het, helaas! maar al te dikwijls, dat zij bij de zoodanigen te vergeefs beproefd wordt. De mensch is vatbaar voor alles, wat edel en goed is, zoowel de arme als de rijke, de vorst als de onderdaan. Maar dat edele en goede, het komt niet van zelf te voorschijn; wordt de mensch niet opgevoed, niet onderwezen, dan verstikt het onder het onkruid; hij groeit op zonder deugd, zonder zedelijke heerschappij over zichzelven. »Hij wordt," zoo als VAN DER PALM het noemt, »niet meer dan een dier, maar »het vratigste, het vernielendste, onreinste, dierlijkste »van alle dieren." En waar zullen nu, in de laagste standen, de kinderen die opvoeding erlangen, welke hen tot deugd en goede zeden moet vormen? Zal het zijn in den verpestenden dampkring, in welken zij zich bewegen, in die achterbuurten, waar zich, als in een' zinkput, alles vergadert, wat de Maatschappij heeft uitgeworpen? Zullen de ouders, die zelven onopgevoed bleven, lust en bekwaamheid hebben om haar te bekostigen? Neen, hier moet het onderwijs, het opvoedend onderwijs verzoenend tusschen-

beiden treden; dit alleen kan, hoewel dan ook niet bij allen, toch bij velen, den grond leggen voor eene omkeering en verbetering, welke het uitzigt opent, dat zij zich eens uit den poel van jammer en zedeloosheid zullen verheffen. Waarom dan toch niet door bewaar-, armen-, werk- en herhalingscholen gezorgd, dat de geringere standen overal genoegzame gelegenheid vinden, om hunnen kinderen een onderwijs te doen genieten, dat ook bij hen het goede kan te voorschijn roepen, ontwikkelen en vastheid geven? (*) Immers voor de kinderen der armen bestaat het onderwijs »in het geheel ontbolsteren en ontwikkelen hunner verstan»delijke en zedelijke vermogens, en in het bijbrengen der »algemeene kundigheden, welke ook voor hunnen stand »onontbeerlijk zijn; het eerste als doel, het laatste vooral »als hulpmiddel tot dit doel. Opvoeding is voor hen het »ontwikkelen der ligchamelijke vermogens, het openen en »vormen van het hart, het beschaven hunner zeden, het »gewennen aan orde en arbeidzaamheid, en het bijbrengen »van ervarenheid in eenigerhande bedrijf, als middel van »volgend bestaan." (†) Slaat, om u van het nut van het onderwijs te overtuigen, onder die standen, hen gade, welke in hunne jeugd het geluk hadden van onderwezen te worden op eene der armenscholen, die sieraden van vele onzer steden. Ziet hen, hoe zij zich verheven hebben uit de ellende, welke hunne eerste levensjaren zoo droevig maakte. Ziet hen tevreden in den stand, in welken God hen plaatste, met blijmoedigheid hunnen dagelijkschen arbeid verrigtende, eerlijk en trouw in eenvoudigheid des harten God dienende. Betwijfelt gij deze bewering, lees dan, bid ik u, de verslagen, welke jaarlijks openbaar gemaakt worden, over den staat der Armenscholen in *Amsterdam*, en gij zult het mij toestemmen, dat een goed opvoedend onderwijs den mensch toerust met eene kracht ten goede,

(*) Deze klagt mag in de Hoofdstad des Rijks en ook elders wel reeds goeddeels als vervallen beschouwd worden.
*Redact.*

(†) A. VAN DEN ENDE, *Geschiedkundige Schets van Neêrlands Schoolwetgeving*, Bijlage XI.

welke hem zijn hoogste goed doet zoeken en vinden in de betrachting der voorschriften van Godsdienst en zedelijkheid. Maar ook bij andere standen bestaat die behoefte aan een meer voortdurend onderwijs; want ook daar heerscht dat noodlottig misbruik van sterke dranken, met de ontucht, de overvloedigste bron van zedeloosheid en misdaad. Telt ze op onder de bij u bekenden, die gij met weemoed zoo diep in den poel van zonde en verderf ziet neêrzinken. Moet gij niet bekennen, dat het onderwijs, hetwelk de meesten ontvingen, of de wijze, op welke zij het bijwoonden, of de tijd, dien zij daaraan besteedden, veel te wenschen overliet, en dat daardoor hun verstand niet zóó werd ontwikkeld en gevormd, als noodig was, om het genoegzame kracht en sterkte te geven, steeds den wil op het goede te rigten? En juist die geringe mate van verstandelijke ontwikkeling is eene klip, op welke velen schipbreuk lijden; want zij is oorzaak, dat zij bij voorkeur het gezelschap zoeken van hen, die hun eenigste vermaak vinden in het opvolgen en bevredigen van zinnelijke lusten. Dit slecht gezelschap is menigeen ten verderve; het is eene overvloedige bron van alle kwaad, de leerschool van menige ondeugd. En, waarom zoeken de meesten het op, waarom stellen zij het boven het betere? Alleen omdat hunne vermogens niet genoeg ontwikkeld zijn, omdat de kring, in welken hunne geest zich beweegt, te beperkt is, dan dat zij smaak zouden kunnen vinden in hetgeen dienen kan ter veredeling en volmaking van hunnen verstandelijken en zedelijken aanleg. Wij weten het, er zijn er, wier verstandelijke ontwikkeling tot eenen hoogen trap is opgevoerd, en die zich desniettegenstaande aan losbandigheid en zedeloosheid overgeven. Maar had ook bij hen die ontwikkeling des verstands zóó plaats, dat zij daarbij werden opgevoed, dat het gevoel op het heilige en Goddelijke, de wil op het reine en goede gerigt werd? En ook deze vragen mogen wij doen, als wij denken aan die zoogenaamde vlugge jongens, die, vroeg der schole ontwassen, op hun 14de of 15de jaar koffijhuizen en herbergen bezoeken, en daar, of bij kaartspel of bij biljart, den

grond leggen voor eene gewoonte, welke hen later diep ongelukkig kan maken.

Godsdienstigheid en zedelijkheid kunnen door geene wetten bevolen, door dwang noch geweld in de harten geplant worden; alleen door de krachten en vermogens van ligchaam en ziel naar aard en aanleg op te wekken, te zuiveren, te sterken en tot het regte einde te besturen, kunnen zij zich vrijelijk ontwikkelen, welig opschieten en goede vruchten voortbrengen.

Opvoeding en onderwijs moeten aan beide wasdom en vruchtbaarheid geven; zonder deze zijn zij niet denkbaar. Overvloediger en menigvuldiger zullen hare vruchten zijn, als de opvoeding in de huisgezinnen, het onderwijs in de scholen op eene regte en doelmatige wijze behartigd wordt.

(*Het vervolg en slot in het andere N°.*)

---

## DE VAL VAN DEN ROSBERG.

Bij de berigten, die ons nu onlangs weder door de nieuwspapieren zijn aangebragt van bergvallen of aardstortingen in de rotsen en heuvelen aan den *Beneden-Rijn*, is het misschien niet onbelangrijk, in het geheugen te roepen, welke uitwerkselen ditzelfde natuurverschijnsel op onderscheidene tijden en meestal op eene zooveel verschrikkelijker wijs in de hoogere gebergten van *Zwitserland* gehad heeft. Onder de gebeurtenissen van dien aard, die nog in de tegenwoordige eeuw zijn voorgevallen, was er geene geweldiger en vernielender dan de val van den *Rosberg*. Dr. W. HAMM geeft daarvan in een werk, dat onder den titel van *Reise-Eindrücke aus der Urschweitz* het licht gezien heeft, de volgende merkwaardige beschrijving:

Onmiddelbaar uit het smalle dal van *Goldau* of *Lowertz*, dus geheeten naar het vlek en meer van dien naam, welk dal hoogstgenomen een half uur gaans breed is, verheft zich, als noordelijke wand van hetzelve, de 4870 voet hooge *Rosberg;* de zuidelijke wand wordt door den *Rigi* gevormd.

Tusschen beide deze bergen lag nog in het begin dezer eeuw het bloeijende dorp *Goldau*, omgeven van welige akkers en beemden, sterk bevolkt en in geenen deele arm. Hoezeer het op eenen gevaarlijken grond geplaatst was, — reeds in 1354 was hier een dorp overstelpt geworden, en de *Rigi* zond menigmaal rotslawinen in het dal, — dacht, met den aanvang der maand September van het jaar 1806, nog niemand aldaar ook zelfs in den droom aan de vreeselijke, zoo na op hand zijnde ramp, die het bedreigde. De winter van 1805 op 1806 was zeer vochtig geweest, en er was veel sneeuw gevallen; ook de geheele zomer was ongemeen regenachtig; er vielen zelfs verscheidene zoogenaamde wolkbreuken. De *Rosberg* nu bestaat uit hetgeen men in de bergtaal *Nagelflue* noemt — steengeschuif met daartusschen ingeklemde geweldig groote rotsblokken; al deze losse steenstof was en is nog steeds alleen door zand en mergelachtige kleiaarde verbonden. De buitengewone overvloed van atmospherisch nederplofsel drong allengskens in deze, geen water keerende lagen tot daartoe door, waar minder poreuze of ook van vocht verzadigde rotsbeddingen een verder doorzijgen verhinderden. Dit kon, ten gevolge der bijzondere inwendige gesteldheid van den berg, eerst op eene aanmerkelijke diepte, van den top af gerekend, plaats hebben. De zuidelijke helling van het gebergte, vlakker dan de noordelijke, begunstigde deze verzameling en opstuwing van het water; allengskens scheidde het de verbinding tusschen de lagen, loste hare bestanddeelen gedeeltelijk op, en veranderde een aanmerkelijk gedeelte van den geheelen *Rosberg* in slijk. Dit kon nu niet lang in zijne oorspronkelijke ligging blijven, maar moest noodwendig, langs de helling, van het vastere deel naar beneden glijden, en, uit hoofde zijner geweldige hoeveelheid en zwaarte, als ook der hoogte, van welke het nederslipte, eene snelheid en kracht verkrijgen, waartegen geen beletsel bestand was, dan alleen de wal der tegenoverstaande bergen.

De gebeurtenis had plaats op den 2den September van het jaar 1806. Ooggetuigen, van welke er nog genoeg

te *Arth* en *Lowertz* leven, beschrijven haar op de volgende wijze:

Des voormiddags tusschen 10 en 11 ure hoorden eenige veehoeders of zoogenaamde *Sennen*, die hunne runderen digt bij den zuidelijken top van den *Rosberg*, onder den naam van *Grijpenspits* bekend, lieten weiden, bijna onder hunne voeten een dof gerommel en gekraak, dat hen noopte naar het dal te vlugten. Hier, te *Goldau*, verwachtte men uit deze kenteekenen wel is waar een' bergval, maar van niet zoo groote uitgestrektheid, en achtte zich door het aan den voet des bergs gelegen woud genoegzaam gedekt. Des namiddags omstreeks 5 ure zagen menschen, die op den tegenover liggenden *Rigi* waren, eensklaps het geweldig groote pijnbosch, dat in de hoogste streken van den *Rosberg* eene wijde uitgestrektheid gronds bedekte, in eene voor hen onbegrijpelijke afwaarts glijdende beweging geraken. Een heirleger van vogels fladderde, in eene donkere wolk, boven de waggelende toppen, waarin zij hunne nesten en broedsel, die zij er veilig dachten geplaatst te hebben, door een zoo zonderling gevaar bedreigd zagen. Verscheidene minuten lang duurde deze ontzettende, maar nog niet snel voortgaande beweging, die van uit het dal niet bemerkt werd. Op eenmaal echter trilde de lucht door eenen naar donder gelijkenden, maar veel zwaarderen slag; het bosch stortte neder in den afgrond, en de zuiging rukte de boven hetzelve zwevende vogels mede; een lang dreunend en rollend gekraak deed zich hooren; dikke, roode kwalm verbreidde zich over het dal, en als de golven der zee, wanneer een orkaan haar omwoelt, goten zich stroomen van rotsen en slijk wijd en zijd over de liefelijke vallei. Geheel de *Grijpenspits* schoot, als eene 1500 voet breede lawine, naar beneden, rukte door haar gewigt nog een ander geweldig groot stuk van den berg met zich, en overstelpte en verbrijzelde alles, wat hare vaart in den weg stond. Naar eene opgemaakte begrooting moeten het 800 tot 1000 millioenen teerlingsvoeten aarde en steen geweest zijn, die op deze wijs naar beneden rolden. De geheele bergval deelde zich in vier stroomen: de grootste daarvan

stoof regt aan over *Goldau* naar den *Rigi*; geheel het dorp werd in een oogenblik verpletterd en begraven. Zoo ontzettend was de zwaartedruk dier geweldige massa, dat rotsblokken van 4000 teerlingsvoeten inhoud nog 1000 voeten hoog tegen de helling van den *Rigi* weder opgedreven werden, waar zij zijn blijven liggen. Te gelijk met *Goldau* werden, door de tweede en derde armen of stroomen van den bergval, de gehuchten *Buchingen* en *Röthen* van de aarde verdelgd. De vierde stroom rotsklompen en slijkgrond rolde naar *Lowertz* en in het *Lowertzer* meer. Het dorp werd sterk beschadigd, doch ontkwam aan de algemeene vernieling, welke deze aardstroomen aanrigteden, om onmiddellijk daarna in die van eenen allervreeselijksten watervloed den ondergang te vinden; want de in het meer nederkomende massa's dreven het water daarvan 159 voet boven de oevers. De aandrang van hetzelve, geweldiger dan die der onstuimigste zeebaren, rukte vele gebouwen omver; eene menigte menschen verdronk, daaronder een geheel gezin in zijne stulp, die 110 voet boven den gewonen waterspiegel van het meer gestaan had. In alles verloren 445 menschen het leven, en onder dezen 24 reizigers; acht van deze laatsten vormden een vrolijk bruiloftsgezelschap, dat zich onder het spelen van feestmuzijk gereed maakte den *Rigi* te bestijgen. Twee andere, tot den stoet behoorende gasten waren reeds een eind weegs den berg opgegaan, en toen zij, op het hooren van het vreeselijk geraas achter hen, omkeerden, was het dal een graf! Slechts 350 bewoners van hetzelve overleefden de ramp, en deze waren bedelaars geworden. Van deze overgeblevenen werden er 16 eerst des anderen daags door de van alle zijden tot het toebrengen van hulp bijeengestroomde naburen gered. Hoogst verwonderlijk is bij sommigen hunner die redding geweest. Zoo zagen de tot bijstand toegeschotenen iets, men kon nog niet onderscheiden wat, zich midden in een' slijkpoel bewegen. Met de uiterste omzigtigheid naderde men en vond — eene kat, die allerjammerlijkst zat te maauwen op eene als een bootje door het slijk opgehouden wieg, en in die wieg lag, onbezeerd, een slapend kind; het was een meisje, slechts weinige dagen oud. Niemand kende het, maar allen wedijverden om het tot kind aan te nemen. Daar men niet wist of het gedoopt was, werd die plegtigheid aan hetzelve verrigt, en het ontving daarbij den naam: *zur Wiege*. Nog tegenwoordig leeft deze vrouw en is de kaste-

leinesse te *Lowertz*. Een man, die juist aan het herstellen van het stroodak zijner woning bezig was, werd met hetzelve weggerukt en, hoe wist hij niet, wel een kwartier uurs ver, in de takken van eenige beukenboomen aan den *Rigi* geworpen, waar men hem bijna zonder eenig letsel wedervond. Verscheidene andere der op wonderbare wijs behouden geblevenen leven nog en verhalen niet ongaarne van hetgeen hun destijds overkomen is.

Tweehonderd-en-vijftig voet boven het graf van het oude, verheft zich thans weder het nieuwe *Goldau*, dat vooralsnog slechts uit eene kerk en drie huizen bestaat. Ofschoon veel van de verwoesting uit den weg geruimd, geëffend en bebouwd is, zijn de uitwerkselen daarvan nog duidelijk en op eene ijzingwekkende wijze zigtbaar. Geheel het dal is met rotsklompen bedekt, die tot den ondergang der vroegere bewoners hebben medegewerkt en thans hunne reusachtige grafteekenen vormen. Deze geheele zijde van den *Rosberg* is nog steeds van bosch ontbloot, en laat de door vernieling gekenmerkte baan der rotslawine naauwkeurig onderscheiden. Het dal zelf vertoont zich als een wild, gigantisch meer van rotsen. Bijna onbegrijpelijk schijnt het, hoe zulke ontzettende blokken en klompen steens, als boven het lagere puin uitsteken, door eenen slijkstroom medegesleept hebben kunnen worden. Het meer van *Lowertz* is een derde deel kleiner geworden, de uitwatering daarvan in het meer der vier Woudsteden dieper en breeder.

Het vreeselijke lot van *Goldau* roept natuurlijk de voornaamste rampen van dienzelfden aard, welke *Zwitserland* in vroegere tijden ondergaan heeft, in het geheugen terug. De grootste en vernielendste daarvan, althans zoo ver onze kennis reikt, had op den 4den September van het jaar 1618 plaats, in het tot *Graauwbunderland* behoorende dal van *Chiavenna* of *Cleven*, ettelijke mijlen van den berg *Splügen* gelegen. Hier stond voormaals het door zijne zijdeweverijen en rijkdom beroemde stadje *Pluers*, en digt naast hetzelve het dorp *Cilano*, beide aan den oever der rivier *Maira*, die zich in het *Lombardysche* meer van *Guarda* uitstort. Stad en dorp werden door den val van den berg *Conto* ganschelijk begraven, en met die twee plaatsen meer dan 2600 menschen. Noch de eene noch de andere zijn herbouwd geworden; uitgestrekte, weelderig groeijende kastanjebosschen bedekken dit groote graf. Over het algemeen telt

*Graauwbunderland* de meeste bergvallen; de voornaamste zijn: die van den *Madrisa* in het *Prättigau*, welke in 1689 het dorp *Saas* grootendeels begroef; die van het *Schlapiner Joch*, zeer nabij den vorigen, en waardoor in 1804 het dorp *Monbuel* vernield werd; de val van den *Forbisch* in het *Opperalpsteendal*, welke het dorp *Ferräro* ten deele begroef. In het kanton *Tessin* verdient inzonderheid de bergval van *Preonzo* in 1747 vermelding. Aan de zuidoostelijke grenzen der kantons *Waad* en *Wallis* verheffen zich de spitse, 9608 voet hooge bergkegels der *Diablerets*. Van deze hebben zich reeds meermalen ontzettend groote rotsklompen losgescheurd en groote streken van het *Licerne*-dal in *Onder-Wallis* begraven. Vooral zijn de bergvallen der *Diablerets* in de jaren 1717 en 1749 verschrikkelijk geweest. Bij den eersten gebeurde het merkwaardige geval, dat een man, die er onder begraven geworden was, en dien men algemeen voor dood hield, na veertig dagen weder uit zijn graf te voorschijn kwam. Het was een veehoeder uit *Cheville*, die zijne kudde op de bergmatten van de *Diablerets* liet weiden. Toen het ongeluk gebeurde, was hij in zijne herdershut. Hij hoorde een geluid als van een' zwaren donder, en werd op hetzelfde oogenblik ter aarde geworpen. Lang bleef hij bewusteloos liggen; eindelijk kwam hij weder bij. Hij beproefde naar buiten te gaan, maar vond dat er aarde voor de deur lag. Hij stak licht aan, want alles was donker. Nu zag hij, dat het dak half ingestort was; hij kroop naar boven en tastte in het rond. Geweldige brokken rotssteen lagen over het huisje henen, en wel zoo, dat het, daar de stukken elkander weerkeerig tot steunsel dienden, onverpletterd gebleven was. De arme dus levend begravene begreep thans zijn lot in al deszelfs ijselijkheid. In doffe neêrslagtigheid bragt hij langen tijd werkeloos door en verwachtte den dood. Doch de dood kwam niet, en allengskens ontwaakte bij den krachtigen Alpenbewoner de zucht om te beproeven, of niet nog zijn leven behouden kon blijven. Het eerste, wat hij deed, was, dat hij zijn' mondvoorrraad onderzocht; deze bestond in verscheidene groote kazen. Hiermede voedde hij zich, en de dorst, die hem begon te kwellen, toen de melk, welke hij in de hut had, opgebruikt was, werd de eerste aanleiding tot zijn behoud. Om water te vinden, kroop hij namelijk het dak zijner woning weder uit, en na lang en moeijelijk zoeken vond hij werkelijk eene kleine, door de

steenen en aarde, die hem overdekten, henen zijpelende wateraader. Toen hij met dit water zijnen dorst gelescht had, trof hem plotseling de gedachte, dat het van den bovengrond komen moest; terstond besloot hij het tot wegwijzer te nemen, om, zoo mogelijk, weder aan het daglicht te geraken. Zonder tijdverlies begon hij, deels met zijne handen, deels met eenig keukengereedschap, het waterstraaltje na te graven; de grond was week en kleiachtig; wat hij er van weggroef drukte hij gedeeltelijk ter zijde vast ineen, gedeeltelijk bragt hij het achter zich. Wel is waar had hij zich, bij het begin van zijnen reusachtigen arbeid, van proviand voorzien; maar tweemaal moest hij onder het werken terugkeeren, om er nieuwen te halen. Op deze wijs gelukte het hem werkelijk, hoezeer niet dan met onbeschrijfelijke moeite, en niet zonder meer dan eens door wanhoop overmand te worden, zich eenen naauwen doorgang te graven, die hem eindelijk inderdaad weder aan het daglicht bragt. Hoe hij te moede mag geweest zijn, toen hij het voor de eerste maal weder gewaar werd, zal niemand ligtelijk beschrijven kunnen. Boven gekomen, kon hij niet herkennen, waar hij was; daarenboven waren zijne krachten zoozeer uitgeput, dat hij nog verscheidene dagen noodig had, om over de steenbrokken van den bergval naar het dorp *Cheville* af te klimmen. Hier deinsde men, toen men hem zag, verschrikt terug; men hield hem voor een spook, en inderdaad gaf het doodsbleeke van zijn gelaat en de aardkorsten, die nog aan de overgeblevene lappen zijner kleeding hingen, bijna regt om zulks te gelooven. Slechts met moeite gelukte het hem, zijne bloedverwanten en vrienden te overtuigen, dat hij nog vleesch en bloed had en zich levend uit den schoot der aarde, waarin hij veertig dagen begraven gelegen had, had gered. Nog was intusschen zijn lijden niet ten einde, want hij verviel in eene zware ziekte; doch overigens werd zijn ongeluk zijn geluk: ieder wilde den zoo wonderdadig geredde, dien men dacht dat in bijzondere gunst bij de heiligen staan moest, zien en leeren kennen. Een rijke boer te *Ardon* nam hem tot zich; diens eenige dochter verliefde op den armen, tamelijk welgemaakten en door hetgeen hij uitgestaan had dubbel belangrijken knaap; hij huwde haar en werd een gegoed en gelukkig man. Zijn grafsteen op het kerkhof te *Ardon* verhaalt de geheele, naar een sprookje gelijkende, maar daarom niet minder letterlijk ware gebeurtenis.

## IETS AANGAANDE HET PLAVEIEN EN REINIGEN VAN STRATEN.

(Getrokken uit BECKMANN.)

Verscheidene reglementen van politie worden thans aangezien als zoo noodzakelijk, dat men zich verbeeldt, dat zij altijd bestaan hebben; maar, wanneer men er den oorsprong van opspoort, zal men zien, dat de meeste van latere dagteekening zijn. Het zal genoeg zijn op te geven de posten, de inrigtingen voor brand, de nachtwachts, de huurrijtuigen, en eindelijk het gebruik van de straten te plaveien.

Verscheidene steden hadden bij het begin der Christelijke jaartelling geplaveide straten; maar onder die, welke thans de sieraden van *Europa* uitmaken, bestaat er geene, *Rome* uitgezonderd, welke deze verbetering vóór de twaalfde eeuw reeds kende.

Men gelooft algemeen, dat van alle hedendaagsche steden *Parijs* het eerst is bestraat. Het is evenwel zeker, dat *Cordova* het reeds was in 850. De hoofdstad van *Frankrijk* was in de twaalfde eeuw niet geplaveid, want RIGORD, Geneesheer en Geschiedschrijver van PHILIPPE-AUGUSTE, meldt, dat de Koning, eens aan het venster staande van zijn paleis, dat aan de *Seine* lag, bemerkte, dat de rijtuigen, door den modder rijdende, er een' onaangenamen reuk uit deden opstijgen; daarom besloot hij dit ongemak te verhelpen door de straten te laten plaveien, en hij bragt dit ontwerp ten uitvoer, niettegenstaande de uitgaven, die zijne voorgangers hadden afgeschrikt. Het bevel er toe werd uitgevaardigd in 1184. De naam *Lutetia*, welke deze stad voorheen droeg wegens hare modderigheid, werd toen veranderd in die van *Parijs*.

De schrijvers komen daarin overeen, dat *Londen* op het einde der elfde eeuw nog niet geplaveid was: zij stellen tot bewijs de gebeurtenis, die in het jaar 1090 plaats had. Toen een hevige storm het dak van de kerk *Saint-Mary* had opgenomen, werden vier balken van zes en twintig voet met zooveel kracht ter aarde geworpen en drongen er zoo diep in, dat er naauwelijks vijf voeten boven den grond bleven. Te dien tijde, zegt S. HOWELS, was de stad *Londen* niet bestraat en geleek een modderpoel. Verscheidene voorname straten werden in de vijftiende eeuw geplaveid; bij voor-

beeld de *Holborn-street* in 1417 op bevel der regering, enz. enz.

De voorname steden van *Frankrijk* gaven een voorbeeld, dat weldra werd gevolgd door de steden van den tweeden rang. Te *Dijon* begon men in 1391.

Omtrent honderd jaren nadat de straten van *Parijs*, ten minste gedeeltelijk, waren geplaveid, verscheen er een bevelschrift van PHILIP *den Stoute* (1285), in hetwelk aan ieder burger werd opgelegd, om de straat voor zijne woning op zijne eigene kosten te onderhouden en te reinigen; doch dit bevel werd zoo slecht opgevolgd, dat de slijk geheel de overhand kreeg.

Toen de stad toegenomen was in uitgestrektheid en bevolking, werd de zindelijkheid der straten hoogst noodzakelijk. De bewoners der voorsteden beklaagden er zich over, dat de verpligting, die men hun oplegde, om ze te reinigen, te lastig voor hen was. Er werd dus besloten in 1609, dat de straten op algemeene kosten en onder toezigt der politie zouden worden gereinigd: te dien einde legde men een impost op den wijn.

Al deze reglementen zouden nutteloos geweest zijn, ware het niet, dat men andere maatregelen genomen had. Men verbood, varkens op straat te laten loopen, bij gelegenheid van het ongeval, 't welk den jeugdigen Koning PHILIPPUS overkwam. Die Vorst keerde terug van *Reims*, alwaar hij gekroond was; en juist toen hij *Saint-Gervais* voorbijreed, belemmerde een varken de pooten van zijn paard, wierp het omver, en de Koning stierf ten gevolge van diens val.

Het verbod, aangaande de varkens uitgevaardigd, mishaagde den monniken van de abdij *Saint-Antoine*, die beweerden, dat men deze dieren niet kon beletten vrijelijk langs de straten te zwerven, zonder den eerbied te kort te doen, dien men aan hunnen Beschermheilige verschuldigd was. Men was dus verpligt met de monniken eene overeenkomst aan te gaan, en er werd bepaald, dat de varkens van het klooster ongestraft zich zouden wentelen in den modder der straten, mits dat zij een klokje aan den hals droegen.

Men liet tot aan de dertiende eeuw aan de bewoners van *Parijs* de vrijheid, om vuiligheden uit de ramen te werpen; het was voldoende drie malen te roepen: *Gare l'eau!*

Die gewoonte hield op in 1372 door een verbod, en het werd in 1395 op nieuw op zware straffen verboden. Later bestond dit gebruik in *Edimburg*. Een vreemdeling was verpligt een leidsman te huren, ten einde zich naar zijn logement te doen geleiden, welke gids vooruitging en met luider stemme riep: *Hold your hand!*

Het schijnt, dat het reinigen der straten oudtijds voor een verachtelijk bedrijf werd gehouden, en dat men er op sommige plaatsen de *Joden* en elders de beulsknechten toe gebruikte. Ook te *Hamburg* reinigden de *Joden* de straten. In 1573 was de vilder te *Spandau* verpligt de markt dier stad, die nog niet geheel geplaveid was, te reinigen. De straten van *Berlijn* waren in 1624 nog nimmer gereinigd, en de varkens wentelden zich in het slijk en water, dat door de stad stroomde. Toen de Keurvorst aan den Raad te kennen gaf, dat zij een bevel moest uitvaardigen tot reiniging van het plaveisel, antwoordde de Raad, dat die maatregel geen plaats kon grijpen, wijl de burgers bezig waren met het bebouwen hunner landerijen. In 1671 beval men elken boer, die ter markt kwam, eene kar vol modder en vuilnis weg te voeren.

De graad van beschaving eens volks kan afgemeten worden naar den staat der straten van deszelfs steden en dorpen. Ongeplaveide straten duiden een onbeschaafd of ellendig volk aan; zij getuigen van een jammerlijk bestuur, 't welk slechts belasting heft om te voldoen aan deszelfs hebzucht.

---

## HET SPREEKWOORD: 'T IS EEN PROFEET, DIE BROOD EET, TOEGELICHT DOOR W. H. WARNSINCK, BZ.

De Heer J. P. SPRENGER VAN EYK gaf, in het Mengelwerk van N°. IV, bl. 192—193, eene toelichting van dit *oud-vaderlandsche spreekwoord*, die hij aan beter oordeel onderwierp, er nevens voegende: »Kent men aannemelijker, men »bewijze, door de mededeeling, der letterkunde eene dienst."

Volkomen ben ik het met den Schrijver eens, dat men hier niet voegzaam aan den Profeet, die te *Bethel* brood gegeten had, volg. I *Kon.* XIII, kan denken; maar zijne toelichting uit de plaats in den *Koran*, Hoofdd. XXV, komt mij, behoudens beter oordeel, meer vernuftig dan waarschijnlijk voor;

vermits het spreekwoord, volgens de verklaring, van Mahomedaanschen oorsprong zoude wezen, en later, door onze zeelieden en landgenooten in de koloniën, op vaderlandschen bodem zou zijn overgebragt. Deze omweg komt mij wat ver voor; en dit te meer, wanneer er niet het minste bezwaar bestaat, om den oorsprong *in Nederland zelf* te vinden, zonder dat daarbij aan den *Bijbel* of den *Koran* (de laatste bij het volk zeker weinig bekend) gedacht behoefde te worden.

De toelichting is, mijns inziens, in de *berijming* van het spreekwoord te zoeken; iets, waarmede men in den ouden tijd bijzonder veel op had, en vaak niet ongelukkig slaagde. Iemand, aan wiens woorden, gissingen en voorspellingen geen geloof werd geslagen, noemde men: *een Pofeet, die brood eet;* in de eerste plaats om des *rijms wille*, en ten tweede omdat, door de woorden: *die brood eet*, het *onbeduidende* van den voorspeller en van zijne voorspellingen, eenvoudig en algemeen verstaanbaar, maar niet minder krachtig, werd te kennen gegeven. Ja, men noemde hem *een Profeet;* maar van wien, *als zoodanig*, niets anders te zeggen viel, dan dat hij, even als alle andere menschen, *brood at* en zich door niets boven hen onderscheidde. Waren de sterrewigchelaars in ons oude vaderland evenzeer in den volkssmaak gevallen, als dit het geval was bij Vorsten en Grooten in *Frankrijk*, *Italië*, *Duitschland* enz., dan zou men zich, van deze bedriegers sprekende, van het *rijm* bediend hebben, en onze oud-vaderlandsche spreekwoordenlijst ware met een: *'t is een Astrologist, maar »die het zelf niet wist,"* of iets dergelijks, vermeerderd geworden.

Aan de algemeen in zwang zijnde gewoonte van den ouden tijd, om, waar men kon, zich van het *rijm* te bedienen, zijn, meen ik, de *broodetende Profeten* hunnen spreekwoordelijken oorsprong verschuldigd. En waarlijk, de oorspronkelijke vinding, die wij vermoedelijk alleen aan het *rijm* verschuldigd zijn, is niet onvernuftig. Immers, hoe weinig geloof verdient een voorzegger van toekomende dingen, die geen ander credentiaal kan vertoonen, dan dat hij, met alle gewone menschen, een stuk *brood eet!*

Deze eenvoudige toelichting onderwerp ook ik aan beter oordeel, en derzelver mededeeling strekke ter voldoening aan het verlangen van den Eerw. steller van het artikel in N°. IV, wiens aanhaling der plaats uit den *Koran* mij in mijne opvatting bevestigde. Immers hij hecht aan de woorden: *Hij eet*

*brood en gaat langs de straten*, van MAHOMED gebezigd, de beteekenis: hij doet dit als een alledaagsch mensch, wiens voorgewende Goddelijke zending geen geloof verdient, en het is eene dergelijke beteekenis, die ik aan het bij *ons* in gebruik geraakte spreekwoord wenschte te verbinden. (*)

---

LUCIA.

(*Verhaal.*)

Lady EMMA PHILIPPS zag, sedert de afreize van haren echtgenoot, niemand te harent dan haren ouden doctor. YOUNG — zoo was zijn naam — kwam reeds aan het huis harer moeder als geneeskundig vriend en raadgever; terwijl het vertrouwen en de achting, hem toenmaals door de maagd EMMA geschonken, hem door de Lady PHILIPPS niet ontzegd werd, daar zij hem, als ware het, een vaderlijk opzigt over zichzelve en over de kleine, vierjarige, engelachtige LUCIA opdroeg. Zoo was hij niet slechts de vertrouwde der ligchamelijke ongesteldheden, maar ook van het zielelijden der Lady geworden; en, voor zoo ver zulks uit de verderfelijke gevolgen harer echtverbindtenis welig ontkiemde, legde het hem de verpligting op, het onkruid, zooveel het in zijne magt stond, uit te roeijen. Het had, helaas! reeds zeer diepe en ver om zich heen grijpende wortelen geschoten; het geheel uit te roeijen zoude den grond zelven hebben kunnen bederven, en daarom vermogt Dr. YOUNG niets meer dan slechts die doornen en distelen weg te nemen, die het hart nog dieper zouden kunnen wonden en wier scherpe prikkels het welligt geheel zouden hebben kunnen openrijten. Wanneer zij dan soms diep kwetsten en daardoor aan den ligchamelijken toestand der Lady nadeel toebragten, dan bestreed de doctor de krankte des ligchaams met de wapenen der kunst en trachtte het lijden der ziele door woorden van vertroosting te heelen. Als ook deze vruchteloos waren, als de door den storm des tegenspoeds terneêrgeslagen bloem het hoofd niet meer kon

(*) Onze geëerde Correspondenten beleefdelijk bedankende voor hunne respective toelichtingen, en de keuze aan den Lezer verblijvende, achten wij dan nu ook het spreekwoord voldoende toegelicht. — *Redact.*

opbeuren, dan wees hij haar op de teedere, lieve, kleine knop aan haren stengel, de vierjarige LUCIA, en tranen parelden dan langs hare bleeke wangen, en zij gevoelde zich weder eenigermate verfrischt en verkwikt. Zoo redde hij dikwerf de echtgenoote door de opwekking van het moederlijke gevoel. YOUNG was een zeldzaam en in vele huisgezinnen een, voor het belang van anderen, zich afmattend, zorgend geneesheer. Overal te helpen, te raden, te ondersteunen, was zijne geliefkoosde bezigheid. Het hoogste doel zijns aanwezens was voor hem, vreugde en genoegen om zich te verspreiden. Waar kinderen zijne knieën omvatteden, als hij de dierbare moeder van een' gewissen dood had gered, daar blonken hem de tranen van medegevoel in de oogen. Als door zijne kunst de rozen van leven en gezondheid weêr op de bleeke wangen van het jeugdige meisje begonnen te ontluiken, dan was het alsof hij zelf zich verjongd en opgeruimder gevoelde. Als aan het kraambed, bij den strijd der moeder, de woorden hem ontglipten: »Geduld, geduld; de moedervreugde stelt u weldra schadeloos voor wee en smarten," en hij zag dan, na eenige oogenblikken, die zalige moederweelde, die geen pen beschrijven kan, dan straalde er eene vreugde van zijn gelaat, die sterker sprak, dan woorden konden uitdrukken. Als hij de trouwe gade aan den bedrukten echtgenoot en schreijende kinderen zag wedergegeven, en haar aan den arm van haren echtvriend vernieuwde levenskracht in den tempel der Natuur zag inademen, dan smaakte hij eene innige zelfvoldoening, en dankte in stilte den Hemel, dat hij vreugde geschonken had, waar vroeger geween en geklaag werd gehoord. YOUNG was, in één woord, een man, wiens kunde, menschelijk gevoel en edel karakter moeijelijk op den waren en verdienden prijs te schatten waren.

Eens, zoo als meermalen plaats had, zat Dr. YOUNG op eenen avond met Lady EMMA en SARA, de Gouvernante van LUCIA, terwijl deze met ROGUE, een' wilden, leelijken hond, speelde, aan de theetafel. De inrigting van het vertrek kenschetste geheel de geaardheid der eigenaresse. Weinig schitterends, veel orde; geene pronkmeubelen, maar zilverwerk en linnenkasten in overvloed; zindelijkheid bij een doeltreffend gemak. Een Angora-katje sliep in eenen armstoel; een door hoogen ouderdom eerwaardige papegaai trippelde op zijn stokje, binnen de traliën der glinsterend koperen kooi;

en de wand was versierd met portretten van de vorige eeuw, ten voeten uit, nog met alongeparuiken en schoengespen getooid. Een zachte toon heerschte in de woning, en onder hetzelfde dak vereenigde zich de stilte eener Methodistenkerk met de netheid en geordendheid van een Hollandsch huis. SARA, de Gouvernante, of liever de door innige liefde aan LUCIA verbondene zusterlijke vriendin en mededingster in de waakzaamste zorg en oplettendheid voor het lieve kind, verzuimde niets, om den geliefden gast te bedienen; terwijl zij bij dat alles niet naliet iederen blik en elke beweging van de kleine LUCIA gade te slaan. Deze, een echt engelenkopje met hemelsblaauwe oogen, gouden lokken, rozeroode wangen en een aardig gevormd neusje, een echt model voor LAURENCE, dien RAFAËL in kinderportretten, speelde, gelijk gezegd is, met ROGUE, den jongen wolfshond van wilden en woesten aard, die, phrenologisch onderzocht, al de organen bezat, om, bij ontwikkeling, een kwade roofhond te worden. Niettegenstaande zijn ruig vel, zijne mismaakte pooten, zijne matte en flaauwe, achter stekelige pinkers verborgene oogen, mogten hem de huisgenooten, zoowel om zijne vrolijkheid, als omdat hij LUCIA's speelgenoot was, die hem bijzondere liefde toedroeg, gaarne lijden, waarbij dan zijne trouw en gehechtheid aan allen niet weinig uitkwam. Dikwijls paarde zich LUCIA's vreugdekreet aan ROGUE's zacht geknor, wanneer zij te zamen op de sopha heen en weder rolden en het kind hem met de teedere vingertjes in de ooren kneep, of hij om het poezelige armpje van het meisje de pooten sloeg, of ook wel eens het malsche melkwitte schoudertje tusschen de tanden nam. Te allen tijde bewonderde men daarbij ROGUE's teedere zorgvuldigheid, om de kleine nimmer te bezeren of leed te doen, die hem toch niet zelden nu en dan pijn veroorzaakte, doch waarover hij nooit vergramde, maar ten hoogste eens een' kleinen schreeuw hooren liet. Dan verkwistte LUCIA aan hem weêr duizende liefkozingen, die ROGUE dankbaar beantwoordde, door haar de fraaije handjes te lekken en kwispelstaartend om haar heen te springen. Zoo waren zij beiden soms uren lang spelende, totdat LUCIA en ROGUE, door den slaap overmand, naast elkander zachtkens insluimerden. Ook heden eindigde op zulk eene wijze het vrolijke spel, toen Lady EMMA, na onverschillige gesprekken, waarbij zij meest het stilzwijgen bewaard had, alsof zij ernstig nadacht om

over eene of andere zaak tot een belangrijk besluit te komen, het woord opvatte en zeide: »Doctor, ik wil LUCIA's verder levenslot zoo veel mogelijk verzekeren."

»Wel, is 't zulks dan niet?" hernam de geneesheer. »Zij zal na uwen dood, dien de Hemel nog ver verwijderd houde! uw geheel vermogen erven."

»Alles best," viel EMMA hem in; »maar gij weet, dat ik bij mijn huwelijk niet in gemeenschap van goederen gehuwd ben, en dat slechts mijn bruidschat mij alleen toebehoort."

»Wilt gij dan daarover beschikken; doch waartoe? Zijn de renten niet voldoende, zoodat gij het kapitaal zoudt moeten aanspreken?"

»Voor het tegenwoordige ontbreekt mij niets."

»Wat dan?"

»Ik kan met elken dag komen te sterven."

»Daar hebben wij weêr die sombere gedachten! of zijt ge op nieuw in zenuwachtige stemming? Laat mij uw' pols eens voelen," voegde hij er bij, zijne hand naar de hare uitstrekkende.

»Mij deert niets," antwoordde EMMA, de hand zacht terugtrekkende, en weemoedig lagchende, waarbij de geroerde ziel zich in hare oogen afspiegelde. »Het duurt nog lang, eer LUCIA meerderjarig is, — nog elf jaren."

»En wat zijn elf jaren? Een droppel in den stroom des tijds! Mijn leven zal daarin wegvloeijen; het uwe niet."

»Dat verhoede God! Sterft gij en ik, dan blijft slechts LUCIA's vader over. Arm kind!" Zij wischte een' traan uit de oogen, en ving weder aan: »Ik heb het reeds meermalen ondervonden, doctor, dat gij een vriend van de behoudende partij zijt, gij kunt daarom geen vijand der voorzigtigheid zijn. Wees zoo goed mij verder aan te hooren. Mijn bruidschat, waarvan ik zoo even gewaagde, is aanzienlijk en behoort LUCIA. Als ik vóór hare meerderjarigheid sterf, heeft haar vader er tot dien tijd het vruchtgebruik van. De wet geeft er hem het regt toe; doch ik huiver op het denkbeeld, hoe en op welk eene wijze zulks hem van de hand zal gaan!"

Onder dit gesprek ontwaakte de kleine, sprong van de sopha, liep naar hare moeder en leunde aan haren schoot. »Arme LUCIA!" riep EMMA, terwijl zij, met hare lokken spelende, haar over de wang streek. »Arme LUCIA, hoe vele

jaren van verdriet en ontbering staan u nog voor de deur! En ik, ik lig dan bewusteloos in het zwijgend graf, kan u niet bijstaan of u uit den nood redden, die u drukken en beangstigen zal!" Een vloed van tranen stroomde bij deze woorden haar langs de wangen, terwijl zij LUCIA optilde en haar met vurige kussen overlaadde. SARA en de doctor trachtten haar weder tot bedaren te brengen, en wendden alle pogingen aan, om verdere, voor haar gestel nadeelige, sombere gedachten uit haren geest te verwijderen; ook LUCIA schreide; en de wilde ROGUE, die haar gevolgd was en om EMMA's stoel rondsprong, toen zij LUCIA op haar' schoot had genomen, gaf zijn medegevoel te kennen, toen hij zijn klein lief vrouwtje schreijen zag.

»Kom, LUCIA, speel nu nog wat met ROGUE," zeide Dr. YOUNG, terwijl hij het meisje van den schoot der moeder behoedzaam op den grond nederzette. LUCIA was spoedig getroost, toen ROGUE maar weer springend en spelend zich met haar bezig hield. Vervolgens wendde de doctor zich tot Lady EMMA, en verzocht haar om hem verder haar verlangen te kennen te geven. Zij vervolgde aldus: »Ik zoude wenschen, dat alles, wat mijn huwelijksgoed betreft, verkocht en het daarvan komende zuiver bedrag in handen van een vertrouwd vriend wierd gesteld, die het dan mijne dochter, wanneer ik niet meer zijn zal, onder de hand zou kunnen doen toekomen of het tot hare mondigheid op renten zetten. Daardoor wordt die onzalige voogdijschap haars vaders ingetrokken en mijn kind gered. En nu, zou de keus twijfelachtig zijn, aan welk een' vriend ik die zaak wensch toe te vertrouwen?" voegde zij er bij, stond op, nam LUCIA en droeg haar in de armen van den edelen doctor.

»Gij zijt zoo haastig, Milady," riep hij, diepgeroerd de kleine omhelzende; »uwe opgewondene verbeelding schetst u alles met te levendige kleuren, waarbij gij u dan ook bedriegt in den staat uwer gezondheid, die misschien beter is dan de mijne."

»Het moge zoo zijn, lieve doctor; maar kan voorzorg schadelijk wezen? Ik zal beter slapen, en gij zegt immers zoo dikwijls, dat de rust mij versterken moet."

Dit argument sneed, zoo men zegt, bij den doctor hout. »Wel nu," zeide hij, »ik koop al uwe bezittingen. Ik zal dan een' rijkdom bezitten, dien ik vroeger niet kende."

»Schrijf dus," vervolgde EMMA, »mijne eigendommen en

waar ze gelegen zijn ieder afzonderlijk op. Ik heb drie pachthoeven in *Westmoreland*, twintig morgen weiland in *Lincolnshire*, eene mijn in *Cornwallis*, en tien landhoeven in *Middlesex*. Mijn notaris zal u de koopconditiën ter hand stellen, en morgen, aan het middagmaal, goede YOUNG, zullen wij den koop sluiten."

Ofschoon Lady EMMA, naar uiterlijken schijn, tamelijk bedaard over deze dingen sprak, ontging het toch aan Dr. YOUNG's ziektekundig oog niet, dat hevige aandoeningen het gemoed der moeder bestormden, wier voorkomen dagelijks verminderde. Geheel met de verschijnselen eener uitterende ziekte bekend, waagde hij het niet verder, droevige herinneringen bij haar op te wekken; want hoe meer hij de achtentwintigjarige vrouw dagelijks zag vervallen en bleeker worden, des te meer groeiden zijne zorgen en oplettendheid aan, om haar den tijd van haar leven opgeruimd en dragelijk te maken. Hoogstgevoelig was zij voor aandoeningen van droefheid of schrik. Bij het minste gerucht sprong zij bevend op. Onrustige droomen bezwaarden haar in den slaap. De minste verandering des weders had een' hoogstbelangrijken invloed op haar gestel, en geheel haar zenuwachtige toestand maakte haar zoo gevoelig, dat zij verpligt was alle inspanning en schokken zorgvuldig te mijden.

LUCIA was inmiddels in de armen van den doctor ingeslapen. Zachtkens stond hij op en legde het engeltje in de wieg, waarna hij EMMA's hand hartelijk in de zijnen drukte, zeggende: »Nu moest gij ook te bed gaan, waarde vriendin! Gij zijt overspannen; uwe hand gloeit; gij hebt behoefte aan rust en aan eenig zenuwbedarend middel. Geef," zeide hij tot SARA, »een kopje van den drank, dien ik heb voorgeschreven, en zorg, dat de goede vrouw spoedig hare rust neme. En nu, goeden nacht, Mylady; een nacht, die u verkwikke en sterke! Goeden nacht, SARA! Slaap zacht, mijn engeltje," fluisterde hij, LUCIA's wiegje als voorbijzwevende en haar een' kus toewerpende. Lady EMMA beantwoordde minzaam zijnen avondgroet, en SARA geleidde hem met hare gewone vriendelijkheid tot aan de deur. EMMA zonk in diep gepeins in haren armstoel, doch begaf zich, op SARA's herhaald verzoek, eindelijk ter ruste.

Van al de doornen en distelen, die op den grond van EMMA's huiselijk geluk welig groeiden, was het zaad te vin-

den in eene *mésalliance*, tot welke de onverstandige eerzucht en trots haars vaders, een' schatrijken ijzerkooper in de *City*, haar gedwongen had. Lord PHILIPPS, een Pair van *Engeland*, die bijna zijn geheele vermogen verspild had, vond goed zijne adelbrieven en zijnen zoon te verwisselen tegen de rijke erfdochter EMMA WILKENS; en de ijzerkooper, door den waan vervoerd, dat een klinkende titel mede in staat zoude zijn zijne zaken nog meer aanzien en uitbreiding te geven, gaf zijne dochter aan den jongen Lord tot bruid. De koopman en winkelier, zoowel als de adel en de grooten, lachten om deze verbindtenis. De in aanzien gestegene EMMA moest, ten gevalle van haren echtgenoot, van lieverlede allen omgang met burgerlijke familiën en vriendinnen afbreken, en de adel zag met honenden blik neder op de erfgenaame van eenen man, die deuren en vensters van sloten, grendels en krammen voorzag.

Allengs zag EMMA zich in treurige eenzaamheid gestort; eene eenzaamheid, waarin haar echtgenoot haar weinig troost aanbragt, daar hij dag aan dag bezig was om het geld van zijnen burgerlijken schoonvader onder de menschen te brengen. Door allerlei beursspeculatiën verloor hij meer dan hij won. Weldra ging het van kwaad tot erger, tot dat eindelijk de misdaad van vervalsching van staatspapier hem in handen van den regter leverde en hij tot de straf van verbanning veroordeeld werd. Ofschoon EMMA tegen haar' zin de huwelijksverbindtenis had aangegaan, en haar echtgenoot bovendien door zijn gedrag weinig aanleiding had gegeven om eenige genegenheid voor hem op te vatten, zoo vervulde toch de bitterste droefheid hare ziel, toen zijne veroordeeling haar ter ooren kwam. De schande trof haar geheele huis, trof de kleine LUCIA, die in dit treurig tijdsbestek geboren werd, ja vernietigde als 't ware haarzelve. Bij bedaard nadenken, en eenigermate van de diepfolterende smart bekomen, gaf zij aan de gedachte plaats, dat haar echtgenoot misschien zijn gedrag zoude verbeteren, en dat hij, zijn verbanningstijd opgeheven zijnde, tot haar teruggekeerd, voor haar een getrouwe gade en voor zijne dochter een liefhebbende vader wezen zou. Doch, helaas! zóo vele zijner brieven overtuigden haar maar al te zeer, dat hare hoop een droombeeld was en hare uitzigten ijdele verwachtingen waren. Ieder schrijven uit *Sidney* in *New-Wales* hield de dringendste aanzoeken in

om geld; terwijl er menigmaal de verfoeijelijke wensch naar den dood zijner echtgenoote in doorstraalde, om, teruggekeerd, als voogd over zijne dochter, dan het beheer over haar vermogen tot hare meerderjarigheid op zich te kunnen nemen. Uit al het aangevoerde blijkt nu duidelijk, waarom er Lady EMMA zoo veel aan gelegen lag, haar huwelijksgoed tegen de heb- en spilzucht van zulk een' man te bewaren en te verzekeren; en het valt gemakkelijk na te gaan, waarom zoo zelden een zoete en verkwikkende slaap hare moede en roodgeweende oogen sloot. Ook heden verwijderde de slaap zich lang van hare sponde; dikwijls stond zij op en ging naar LUCIA's wiegje; om uit de engelachtige trekken van haren lieveling rust en troost op te vangen; eindelijk sliep zij in, met de handen op het hoofd, hetwelk gloeide en klopte van kommer en zorg. Langzamerhand ging het vuur in den kolenhaard uit, waarbij de trouwe ROGUE lag, op wiens zilveren halsband de gloed nog een' flaauwen glans wierp, en waarop, bij de drie duiven, het wapen der PHILIPPS, de woorden gegraveerd waren: *Ik behoor aan de lieve, kleine* LUCIA.

Acht dagen later werd op zekeren namiddag de voordeur met krakend geweld opengestooten, zoodat de ramen er van rinkelden. Lady EMMA vloog op en liep dadelijk naar buiten, waar zij SARA haar met doodsangst op het gelaat zag aanstaren.

»Uw uitzigt ontstelt mij, SARA!" riep de verschrikte moeder. »Wat is er? Waar is LUCIA? Hebt gij naar haar gezocht?"

»Overal," stamelde SARA.

»In den tuin, in den koepel, achter de heining, overal?"

»Zij is nergens te vinden."

»Mogelijk verschuilt zij zich achter het schut in de kamer of onder het ledekant."

»Ik heb alles doorzocht; ook daar is zij niet."

»Zij is dan verloren! Verschrikkelijk! — Hebt gij op den zolder gezien? Doe het toch, lieve SARA, ik smeek het u!"

SARA deed, wat haar bevolen was. EMMA liep intusschen vol angstige verwachting de straat op en neêr. Eindelijk verschijnt SARA voor het dakvenster.

»Hebt gij LUCIA gevonden?" riep EMMA.

»Neen!" klonk het verpletterende antwoord.

Doodsbleek zonk EMMA op den grond, en toen SARA beneden kwam, wierp zij zich, luidkeels jammerende, in hare armen.

Gedurende dit tooneel schoolden er al meer en meer menschen bijeen, en er was geen winkel, waaruit niet deze of gene voorkwam, om te vragen, wat er gebeurd was.

»Is onze LUCIA ook bij u?" vraagde SARA aan de naaste buurvrouw BETTY.

»Wel neen! Is zij weg?"

»Sinds twee uren."

»Ik zal de straat eens doorloopen," riep BETTY de schreijende moeder toe, »en bij alle bekenden aanvragen — ach, wij houden zoo veel van het lieve kind — en vind ik het, dan breng ik het u dadelijk terug. Wees bedaard!"

BETTY verwijderde zich. Inmiddels vraagt SARA ook al huis aan huis, of men LUCIA niet gezien heeft, doch telkenreize wordt door de moeder het zielverscheurend antwoord gehoord: zij is hier niet! Ieder neen klinkt als een donderslag haar in de ooren.

BETTY komt terug. Zij spreekt geen woord, maar weent. In EMMA's blik staat vertwijfeling te lezen. SARA siddert. Alle geburen, die de lieve, goede, kranke vrouw teeder beminnen, hebben, de een na den ander, hunne woningen verlaten, en staren de weenende moeder sprakeloos aan. Vele vreemden voegen zich deels uit nieuwsgierigheid, deels uit belangstelling, bij de droeve vrouw, om haar een woord van troost of raad toe te spreken. Eindelijk breekt zij het pijnlijk zwijgen af. »Schaf toch raad, SARA, om 's Hemels wil! Misschien is LUCIA bij haar tante of bij haar speelkameraadje JENNY?"

»Neen, Milady; ik heb er reeds een boodschap heengezonden; ook daar is zij niet."

»Wij *moeten* haar vinden!" jammert EMMA. »Met bedaardheid, SARA! — o God! ik word nog krankzinnig! — Laat ons bedenken. LUCIA is mogelijk *Custon-square* omgegaan; dan komt zij in *Seymour-street;* vandaar kan zij naar *Clarendon-square* gegaan zijn; links dan — Hemel, mijne hersens springen mij uit het hoofd; help mij toch, SARA!"

»Links," voer deze voort, is *Union-street*, regts *Chalton-street.* Die beide straten loopen —"

»Overal heen," viel EMMA met verwilderde blikken in.

»En *Londen* met zijne duizende huizen en honderdduizende inwoners: waar toch zal ik mijne LUCIA vinden?"

»Milady," riep iemand uit de menigte, »ga naar den wijkmeester, en laat hij zien, of hij door zijne onderhoorigen het kind op het spoor kan komen."

»Dat is vergeefsche moeite," schreeuwde een ander. »Het wordt al duister, en de Constabels hebben geene kattenoogen, zoodat zij de kleine zouden kunnen vinden, die misschien op den een' of anderen vuilnishoop is ingeslapen. Neen, geeft het liever bij de nachtwachts aan; zij loopen met lantarens, en opzoeken is hunne zaak."

»Dat niet!" riep een derde. »De nachtwachts gaan eerst tegen elf ure uit, en in dien tijd kan het kind wel al tienmaal in den *Theems* verdronken zijn."

»Mijne LUCIA verdronken! Wee mij!" gilde de troosteloze moeder.

»Ga," ging een ander uit den volkshoop voort, »naar het bureau van het Avondblad, en laat daarin eene bekendmaking en oproeping van het kind doen. De plaatsing kost tien schellingen, en dat journaal wordt overal gelezen."

»Als zij maar door geen schoorsteenveger is opgenomen," bromde een stevig gespierde biertapper, »want die deugnieten ligten de kinderen soms op, om ze in hun beroep groot te brengen; of misschien wel door dezen of genen fortuinzoeker, om van zulk een meisje eene koorddanseres te maken."

Zoo werden er duizende raadgevingen uitgekraamd. Sommigen hielden die voor nuttig, anderen voor onuitvoerlijk of niet doeltreffend; en zulks gaf zelfs aanleiding, dat er onder de volksmenigte twist uit het verschil van meening ontstond. De een bleef staan, de ander sloop weg; een derde, tamelijk onverschillig, zeide: »Waarom past men niet beter op een kind van dien leeftijd?" Hier deed zich eene stem van medelijden hooren, ginds ging een kreet van verontwaardiging op, en daar men liever de zaak aan de belanghebbenden alleen wilde overlaten, begon allengs de massa te verminderen en uiteen te gaan.

Gedurende al deze beweging en te midden van zoo veel folterende onzekerheid verkeerde EMMA in de hevigste zielsontroering. Zij stond als op gloeijende lava. Zij wist niet wat aan te vangen. Eindelijk kwam een man naar haar toe,

die haar op vriendelijken toon toesprak: »Gij zoudt wèl doen, Milady, eene oproeping van uw kind in het Avondblad te laten plaatsen; alsmede er aangifte van te doen aan het toezigt-bureau over vreemdelingen en landloopers, opdat men te water noch te land met het kind zou kunnen heengaan. Spoed u, Milady; anders is deze voorzigtigheidsmaatregel welligt te laat."

»Hartelijk dank, edele man!" hernam EMMA, en wilde reeds vertrekken, toen zij zich plotseling omkeerde en SARA toeriep: »Wij hebben op onzen doctor niet gedacht; doe het hem weten. En ga in 's Hemels naam niet van de deur, opdat niets aan uwe oplettendheid moge ontgaan."

SARA wilde voor hare meesteresse, wilde voor 't minst met haar gaan; maar EMMA wees alles af, en vervolgde: »Gij neemt LUCIA maar over van dengeen, die het kind mogt terugbrengen, en geeft hem honderd pond sterling — hier is de sleutel van mijn secretaire — is het niet genoeg, dan geeft gij meer. Hoort gij?"

Zonder SARA's antwoord af te wachten, ijlde de wanhopige moeder, als op vleugelen van den wind, door *Newroad*, naar *Tavistock-square*, en van daar naar *Oxfordstreet*, en wel met zulk eene snelheid alsof de grond onder hare voeten brandde.

*Oxford-street* biedt een chaos van geraas en gedrang aan. Zij is de weg, waardoor alle stroomen der stad heenrollen, om zich in een ander meer uit te storten. Hier heerscht een onophoudelijk bruisen, aan een' diepnederstortenden waterval gelijk. Breed en met trottoirs voorzien, is *Oxford-street* grooto of gemeene weg, wandelplaats en bazar tevens. Postwagens, kalessen, tilburys, koetsen en karren, voetgangers en lieden te paard doorkruisen de straat te midden van een oorverdoovend geraas, dat zich nu als het geluid van den donder, dan als het huilen van den storm, dan weder als het kraken of invallen van een gebouw hooren doet. Des avonds wordt deze streek, die eigenlijk uit éène rij winkels bestaat, als in eene zee van licht gezet, en wanneer, op een gegeven teeken, het gas, als vurige tongen, uit de duizende spruiten schiet en de voortdringende menigte zich van alle kanten in beweging stelt, dan is het alsof helschitterende vuurfonteinen in het rond ontspringen en een steeds voortrollende donder de lucht doet weêrgalmen.

In deze straat nu doolde EMMA om. Zij ziet noch hoort iets; maar neen: zij ziet, in hare verbeelding, haar kind door paardenhoeven vertrapt; zij hoort het, met teedere stem, een: help, moeder! kermend uitroepen. Angstig blikt zij onder ieder wiel, in iederen winkel. Nu ijlt zij naar een' troep kinderen, en ligt hun den hoed van voor de oogen weg, om hun te beter in het gezigt te zien. Ach, niet één is LUCIA! Dan klimt zij op een' steenen trap, om te beter de zamengedrongen volksmassa te overzien, en zoekt onder het bonte gewemel van menschen en paarden een rosée-hoedje, een wit kleedje en een groen voorschootje. Daar ziet zij een dergelijk hoedje, springt van de plaats af, die zij had ingenomen, vliegt, op levensgevaar, tusschen twee snelrijdende cabriolets door, nadert het kind, maar vergeefs: het is LUCIA niet: ach, een weenend oog ziet ook zoo gebrekkig door den nevel der tranen! — Daar ginds, meent zij, dat LUCIA zal wezen, dat kind met dat blonde kopje; welligt is het hoedje haar ontstolen, zij ijlt al verder en verder, te midden van het vreeselijk wagengeraas, roepende, alsof haar de longen zouden bersten: »LUCIA, LUCIA! — Het kind hoort niet, maar gaat voort. »Hemel," bidt de beangstigde moeder, »geef mij kracht!" en daar het geraas een oogenblik verdooft, verheft zij zich weder, en roept al luider en luider: »LUCIA! LUCIA! — Zij is het. o! Het zou verschrikkelijk zijn, haar ten tweedemale te verliezen. — LUCIA! LUCIA!" roept zij al sterker, en ijlt ademloos voort. Eindelijk wordt de naam door het meisje gehoord. De moeder grijpt het aan; maar eene vreemde stem vraagt haar: »Wat wilt gij? Wie zeide u, dat zij zoo heet?" Het meisje droeg den in *Engeland* zeer gewonen naam LUCIA, doch was het kind van EMMA niet. Deze vernieuwde teleurstelling deed hare krachten geheel bezwijken, zoodat zij bewusteloos op den grond nederzeeg. Zij verzamelde echter zoo veel mogelijk hare krachten, en hijgend en stenend, afgemat, en schreijende bevond zij zich eindelijk in *St. Pancratius-fields*, eene eenzame, sombere streek, met een kerkhof en eene kerk, bij welke zich eene menigte meisjes, in het wit gekleed en met bloemen getooid en in dubbele rijen geschaard, ophield.

»Waartoe zijt gij hier nog zoo laat bijeen, lieve kinderen?" vroeg EMMA verwonderd.

»Wij wachten hier," antwoordde de grootste van hen,

»het lijk van dat verdronken kleine meisje, om het ter aarde te brengen."

»Verdronken!" gilde EMMA op een' toon uit, dat de kinderen er van terugschrikten, en klemde zich waggelend aan een der pilaren van het portaal der kerk; verdronken, en sedert wanneer?"

»Sedert gisteren. Arme vrouw! zijt gij misschien de moeder?"

»Sedert gisteren? Ik dank u, lief engeltje; dat is mij een woord zoo zoet als honig," zeide EMMA en overlaadde het kind met kussen. »Mijn dochtertje leefde heden morgen nog en was frisch en gezond; God geve, dat zij het nog is; maar is zij dood, dan heb ik alles verloren, wat ik op de wereld bezit. Ik wil haar weer gaan opzoeken."

Met deze woorden verliet zij het kindertal, waaronder velen, met droevige blikken, haar een diep getroffen en hartelijk: »God zegene u!" toeriepen.

De vertwijfeling heeft ook hare verschillende toestanden. Zij velt ons niet op eens ter neer. Nu verlaat zij ons, dan grijpt zij ons weer aan in veranderde gedaante. Zij bespot en misleidt ons. Als zij in wanhoop schijnt over te gaan, licht soms een straal van hoop onverwacht ons tegen. Bij EMMA waren het juist tranen, die zulk eene weldadige krisis te weeg bragten. De aanblik der kinderen had haar diep getroffen; de frissche, van de nabijheid van den *Theems* waaijende wind versterkte hare zenuwen; al voortgaande, schreide zij eens goed uit, en deze tranen waren balsem in hare wonden. De nacht viel in. Het was vertroostend voor haar, onopgemerkt te blijven; want ook de vertwijfeling heeft hare schaamte. »Men mogt mij," dacht zij, »voor eene bedelares houden! Ach, ware ik het, en sloot ik mijne lieve LUCIA in mijne armen!"

Zij ging voort. Op zekere plaats, tusschen den oever van den *Theems* en den uitgang der straten, hoorde zij het gelui eener klok. Zij was als in een' droom verzonken en haar hoofd gloeide van vermoeijenis. Zij zag een kind met eene fakkel, welker bleek en vaal licht een lang, mager man bescheen, met een' grooten driekanten hoed op het hoofd, in een' langen, tot aan de enkels afhangenden, digt toegeknoopten overjas. Een ander kind ringelde met eene bel, die nu, naderbij komende, eerst door EMMA werd opgemerkt. In het midden dier plaats gekomen, stond de lange, schrale persoon stil; het eene kind tilde de fakkel omhoog, terwijl

het andere uit al zijne magt het geluid der bel hooren deed. Hierop zag men van alle kanten visschers, matrozen, oestervrouwen, scheepsjongens, kaailoopers en geheele zwermen van vrouwen en kinderen als uit den grond opkomen, allen eenparig roepende: »Hoort! hoort! daar is de omklinker. De omklinker is daar!" en onder zulk onbestemd geschreeuw omringden honderden het rijzige geraamte.

»Stilte, in naam der Koningin!" riep hij de woelende menigte toe.

EMMA plaatste zich onwillekeurig tusschen een paar oestervrouwen, die, zoo veel zij zien kon, er niet zeer zindelijk uitzagen, en luisterde.

»Er is heden," ving de omroeper aan, »ten vier ure na den middag, verloren een meisje van vier jaren."

»Ja wel, gestolen!" schreeuwde het eene vischwijf.

»Hoe weet gij dat?" graauwde de omroeper haar toe. Het wijf zweeg en lachte.

»Verloren," mompelde de andere; »des te erger: waarom laat men de kinderen ook geheel alleen ronddwalen?"

»Zwijg maar, leelijke totebel!" riep een ruwe knaap uit den hoop, »en schimp niet. Vóór eenigen tijd heb jij nog een kind van je laten verbranden."

»Dat is ook waar," riep het volk.

»Dat gaat niemand aan," schreeuwde de vrouw.

»Stil, zeg ik!" riep de omroeper; en toen het weer wat bedaard was geworden, ging hij voort: »De moeder van het meisje woont in *Custon-square*, in de predikantswijk *St. Pancras*."

EMMA luisterde met ingehouden adem.

»Het kind heeft een wit kleedje aan."

»Zoo, zoo; een kindje van eene Lady," riep schimpend een onbeschofte deern. »Misschien blijft het kind van nacht wel dood door de koude, terwijl de Lady warm en wel aan de speeltafel zit. Hm! eene Lady zal zich nog al zwaar over haar kind bekommeren!"

»En waarom niet?" zeide EMMA, met eene van verontwaardiging bevende stem.

»Stil toch!" riep de oude omroeper.

Aller oogen waren nu op EMMA geslagen; en menigeen had gaarne eenige nadere inlichting omtrent dat gezegde vernomen, ware het niet dat het magtwoord van den man met de bel allen het zwijgen had opgelegd. Dat zwijgen waarne-

mende, begon de roeper op nieuw: »Een kind, met een wit kleedje aan, een groen schortje voor en een' witten hoed op. Haar naam is LUCIA. Wie het bij de moeder teregt brengt, zal vijftig guinjes tot belooning hebben."

»Gij vergist u, mijnheer," voegde EMMA hem toe; »LUCIA heeft een rosé-hoedje op."

Naauwelijks had EMMA deze verkeerde opgave aangeduid, of honderden riepen als uit éénen mond: »Ha, gij diefegge! gij hebt het kind gestolen!" en men overlaadde haar met scheldwoorden en bedreigingen.

»Ziet, hoe ontsteld er die kinderroofster uitziet! wat havelooze kleêren, en wat angstig verwilderde blikken!" klonk het van alle zijden.

»Gij hebt zeker laatst dien TOM ook gestolen en hem naar *Ierland* vervoerd, ellendige!" brulde een leelijk wijf uit den hoop, die de vuisten tegen haar ophief.

»En JOHN en JAMES," riep een tweede en derde. »Wat doet gij met die kinderen, gemeen schepsel?" — De omroeper riep den Constabel, de jongen met de fakkel beefde van angst, en de andere belde zoo hard en zoo luid als hij kon. — Te midden van al dat geraas en getier, verhief EMMA al meer hare stem, maar vruchteloos, tot zij eindelijk, uit al hare magt, zoo dat zij verstaan werd, uitgilde: »Ik ben de moeder van LUCIA!"

»Wat zegt ze?" schreeuwden allen door elkander. »Zij zou de moeder van het kind zijn? Die slet met hare dieventronie!"

»Ik ben de moeder," herhaalde EMMA.

»Gij zijt eene onbeschaamde bedriegster," riep een der oestervrouwen, toen een wijf met een kind op den arm op haar aandrong en het der Lady voorhield, zeggende: »Hier is het kind; geef op de vijftig guinjes!"

»Nu, neem het dan aan," zoo klonk het in 't rond, en allen hielden den blik strak op haar gerigt.

»Dat is mijne LUCIA niet," zeide zij. »Wat zal ik met die kleine doen? Maar, hier is geld; wees gij het tot eene moeder en pas het zorgvuldig op."

Op dit woord rees er een kreet van toejuiching uit de menigte op, en allen riepen: »Dat is geen kinderdief; dat is eene brave, goede moeder: wij hebben er het bewijs van."

(*Het vervolg en slot hierna.*)

### VREESELIJKER DAN EENE HYENA.

Toen onlangs de eigenaar eener menagerie van wilde dieren, om te toonen, hoe volkomen hij hen had weten te temmen, in het hok eener hyena ging, zeide een schoenmakersjongen: »O, dat heeft niet veel te beduiden; maar als de vrouw van onzen baas in het hok gezeten had, dan zou hij het wel gelaten hebben." Deze vergelijking met wilde dieren, waarbij aan eene dame de palm wordt toegekend, herinnert den vrouwenlof, vervat in het middeleeuwsche versje: *Aspide quid pejus? tigris; quid tigride? daemon; daemone quid? mulier; quid muliere? nihil.* Om het niet geheel en al bij de Dames te verkerven, zullen wij het gedicht maar onvertaald laten.

### DE UITVINDING DER LUCHTBOLLEN.

Tot het uitvinden der luchtbollen heeft, zegt men, een vrouwenrok de eerste aanleiding gegeven. Madame MONTGOLFIER, dus luidt het verhaal, had eens eene vuurmand met een' taffen rok overdekt. Eensklaps verhief zich dit kleedingstuk, door de werking der daarin beslotene warme en verdunde lucht, tot aan de zoldering der kamer; en dit bragt haren man op het denkbeeld, dat zijnen naam beroemd gemaakt heeft.

### EEN WENK VOOR DESPOTIEKE VORSTEN.

Wijlen Keizer FRANS, van *Oostenrijk*, woonde, op zekeren dag, met zijne gemalin, de eerste representatie van een tooneelspel bij, waarin vrij wat stoute toespelingen op politieke omstandigheden voorkwamen. »Verblijden wij ons," zei de Monarch, bij het terugkeeren, tot de Keizerin, »dat wij dit stuk gezien hebben; 't zal zeker verboden worden!"

### FRIESCHBOERSCHE ANECDOTE.

Een Friesche boer reed onlangs met den spoortrein, en verhaalde, te huis komende, dat die werd getrokken door een werktuig *Lock-mar-thiege* genaamd. Eene aardige benaming voor *Locomotief*. *Lock-mar-thiege* is Boerenfriesch, en wil zeggen: *trek maar ter deeg.*

# MENGELWERK.

## HET ONDERWIJS DE DRINGENDSTE BEHOEFTE VOOR ONZEN TIJD.

*(Vervolg en slot van bl.* 364.)

III. Nog hebben wij het Onderwijs eene dringende behoefte genoemd, *omdat het de welvaart bevordert.*

De stoffelijke welvaart van een volk hangt af van die van ieder individu, van die van elken bijzonderen stand. Hoe meer bijzondere welvaart onder alle standen, des te grooter de welvaart van het geheel. Een volk kan dan welvarend heeten, wanneer ieder ongestoord en zonder nadeel van anderen van zijn eigendom of van zijne werkzaamheid het meestmogelijke voordeel kan trekken; wanneer hij daarbij langs den kortsten, gemakkelijksten, zekersten en minst kostbaren weg de voordeeligste uitkomsten weet te verkrijgen, en van die verworven voordeelen een gepast en nuttig gebruik maakt. Die welvaart, hoezeer van de omstandigheden afhankelijk, zal echter alleen dan aanwezig zijn, wanneer de bijzondere personen, bij den wil om nuttig werkzaam te zijn, de vereischte geschiktheid en de noodige bekwaamheid bezitten, om, op het regte oogenblik, een vlijtig en gepast gebruik te maken van de middelen, hun aangeboden, om voordeelige uitkomsten te verkrijgen. Is die wil niet aanwezig, is die bekwaamheid niet voorhanden, dan mogen de omstandigheden allergunstigst zijn, zij zullen ongebruikt voorbijgaan, den bijzondere personen geen voordeel aanbrengen, en dus ook de algemeene welvaart niet doen vooruitgaan; deze zal eerder verminderen en in eenen staat van kwijning vervallen. Wilt gij hiervoor bewijzen, rigt dan uwe blikken naar *Spanje*, zuidelijk *Italië* en *Turkije*, landen door den Schepper boven andere begunstigd, maar door de traagheid en onkunde van een groot deel der bewoners, in welvaart niet geen der andere te vergelijken. En die wil, die geschiktheid, die bekwaam-

heid om nuttig werkzaam te zijn, waardoor zullen zij beter het eigendom van iederen bijzonderen persoon kunnen worden, dan door het opvoedend onderwijs? Dat onderwijs, wij moeten het nogmaals herhalen, heeft ten doel, om ieder die kundigheden mede te deelen, welke hem in zijnen kring nuttig en noodzakelijk zijn; het bewerkt, door en bij die mededeeling, de ontwikkeling en vorming der verstandelijke en zedelijke vermogens. Door aanhoudende inspanning, door vlijt moet de jonge mensch zich die kundigheden eigen maken; hierdoor alleen erlangt hij den wil en het vermogen, om in alle voorkomende gevallen des levens den weg op te sporen of uit te kiezen, welke met goed gevolg kan worden ingeslagen, om zoo wel voor zichzelven als voor anderen tot eene gewenschte uitkomst te geraken. Zonder een welontwikkeld verstand zal hij nooit kunnen oordeelen wat zijner welvaart dienstbaar of nadeelig is; zonder den wil ten goede zal hij wat nuttig en voordeelig is ongebruikt laten voorbijgaan en, tot schade zoowel van zichzelven als van anderen, werkeloos blijven. — Grooter nog wordt de behoefte aan dit onderwijs, wanneer een zamenloop van omstandigheden de welvaart van een volk doet teruggaan, wanneer de voornaamste takken van zijn bestaan in eenen staat van kwijning verkeeren. Zal dan toch die welvaart niet geheel te gronde gaan, dan moet ieder bekwaam en geschikt zijn, om middelen op te sporen of aan te wenden tot opbeuring der kwijnende welvaart, dan moet ieder in zijnen werkkring die veranderingen en verbeteringen kunnen en willen invoeren, welke tijd en omstandigheden eischen, ten einde daardoor nieuwe wegen te vinden, langs welke hij van zijn eigendom of van zijne werkzaamheid het meestmogelijke voordeel kan trekken. Dit laatste vooral is dringend noodzakelijk in den tegenwoordigen tijd. Veel, zeer veel is er, dat hoogst nadeelig op onze nationale welvaart werkt en de hoofdbronnen van bestaan doet kwijnen. Handel, zeevaart, landbouw, fabrijken, die voornaamste takken van bestaan, zij lijden allen, de eene meer, de andere minder, onder den druk der tijden; zij zijn niet meer voor *Nederland*, wat zij

vroeger waren, en geven op verre na niet die winsten, welke zij eertijds opleverden. Hier is het de mededinging van den vreemde, daar de zware belasting, elders de aanwending van machinerie, welke de winst inkrimpt en het voordeel vermindert. Onder dat alles is de wijze van leven weelderiger en kostbaarder geworden; de uitgaven houden geenen gelijken tred met de inkomsten; velen, die vroeger in den gegoeden middelstand te huis behoorden, zijn langzamerhand tot de mingegoeden, ja tot de ongegoeden afgedaald; handwerken en beroepen, door het afschaffen der gilden niet meer het eigendom van afgeslotene vereenigingen, hebben, door menigvuldige concurrentie, mede opgehouden winstgevend te zijn; het kost den handwerksman moeite, in zijnen kring staande te blijven; ook bij hem zijn de ontvangsten minder, de uitgaven grooter. Ieder moet dus naar middelen omzien, geschikt om die omgekeerde verhouding van inkomsten en uitgaven in eene regte te veranderen; hij moet zich inspannen om, door weldoordachte maatregelen, de eerste te vermeerderen of de tweede te verminderen; het verbroken evenwigt moet bij tijds hersteld worden, zal niet vroeg of laat alle herstel onmogelijk zijn. Maar zal dit mogelijk zijn, als daartoe en de wil en het vermogen ontbreken? Kan hier het onontwikkeld verstand de gids zijn, die bij tijds het gevaar ontdekt en daarvoor waarschuwt? En is dit onontwikkeld verstand, ontbloot van kennis en bekwaamheid, bij magte, om middelen tot herstel aan te wijzen? Hoe zal het toch met oordeel en scherpzinnigheid in de keuze der middelen te werk gaan? Ja, zal het niet veeleer den lust onderdrukken om daarover na te denken, en den man werkeloos doen blijven, waar hij werkzaam moest zijn? En waardoor zal ook de zucht naar zinnelijk genot en vermaak onderdrukt en beteugeld worden? Die zucht naar zinnelijk genot, de oorzaak van uithuizigheid, is de doodsteek voor de welvaart van velen. Alle vlijt en moeite moesten zij aanwenden, om hunne middelen van bestaan te verbeteren; dit vordert veel nadenken en inspanning, en hiertoe hebben zij geenen lust. En hoe kan die lust ook bij velen aanwezig zijn? In hunne jeugd

leefden zij als 't ware voor vermaak en genot. Het onderwijs, het schoolgaan was eene bijzaak, alleen bestemd om den geest met eenige kundigheden te versieren, maar niet om dien geest tot zelfstandige werkzaamheid op te leiden; het werd bijgewoond als er niets te genieten viel, als de dag niets beters aanbood. Zoo dartelende en spelende is men het werkelijke leven ingetreden, alle inspanning schuwende, ontbloot van alles, wat den geest geschikt kan maken, om, met vlijt en volharding, de moeijelijkheden te bekampen, welke zich kunnen opdoen. Immers zij zijn er, die ouders, met tijdelijke goederen gezegend, onder andere omstandigheden bijeenvergaard, die in den waan verkeeren, dat deze goederen hunne kinderen te allen tijde voor gebrek zullen behoeden. Die kinderen, zoo zeggen zij, hebben het niet noodig zoo veel te leeren; zij zelven immers hebben het buiten dat leeren zoo verre gebragt. Maar zij vergeten, dat andere tijden andere middelen vorderen; hunne kinderen, zonder kennis en bekwaamheid; kunnen nimmer met anderen gelijken tred houden; zij zijn niet bij magte, bij tijds en op het regte oogenblik, die verbeteringen en vereenvoudigingen in hunnen werkkring in te voeren, welke anderen zoo veel voordeel aanbrengen; hierdoor moet noodwendig hunne welvaart verminderen; zij kunnen zich op den duur niet staande houden; hunne zaken verachteren; een moeijelijk en kommervol leven wordt hun deel. Maar zij zijn er ook, die, hoewel niet met tijdelijke goederen gezegend, nogtans alles opofferen, om hunne kinderen in staat te stellen door kennis en bekwaamheid dat gemis te vergoeden. En die kinderen, zij zijn opgegroeid tot menschen, die, in hunnen kring nuttig werkzaam, zich mogen verheugen in eene welvaart, welke die hunner ouderen verre overtreft. En, welke ook de wisseling der tijden zij, zij zullen steeds werkzaam kunnen blijven, is het niet hier dan elders; wat ook verandere, wat hun ook ontnomen worde, zij kunnen met den wijze der oudheid zeggen: *wij dragen alles, wat wij hebben, bij ons.* — Veel is er, dat voor het voortdurend bestaan der middelstanden onrustbarend en schrikwekkend is. Jaarlijks vermindert

hunne getalsterkte. De oorzaken hiervan zijn deels in, deels buiten henzelven te zoeken. Zucht naar vermaak en genot, eene weelderige levenswijze en uithuizigheid, gebrek aan kennis en zelfstandigheid voeren menigeen ten onderdergang, en doen menigeen in welvaart achteruitgaan; evenzeer als, misschien nog meer dan mededinging van vreemden en hooge belastingen, verdrijven zij geluk en voorspoed. Zal die teruggang ophouden, dan moeten de oorzaken, voor zoo verre dit kan geschieden, weggenomen worden, de *wil* en het *vermogen* aanwezig zijn, om de moeijelijkheden, welke uit den maatschappelijken toestand voortvloeijen, te overwinnen, of althans grootendeels onschadelijk te maken. En, welk middel zal dit beter vermogen, dan een goed opvoedend onderwijs? Dat onderwijs toch, het bevordert de verstandelijke, zedelijke en godsdienstige vorming; het rust den jongen mensch toe met den wil en het vermogen om nuttig en zelfstandig werkzaam te zijn; het bezielt hem met een betamelijk gevoel van eigenwaarde, en kweekt alzoo het verlangen aan om steeds vooruit te gaan, zoo wel in het stoffelijke als in het verstandelijke en zedelijke; het stelt hem in het bezit van een vast en zeker kapitaal, hetwelk steeds voor vermeerdering vatbaar is, en geeft hem tevens de geschiktheid, om te allen tijde van dit zijn onvervreemdbaar eigendom goede vruchten te trekken.

IV. En, kan die verstandelijke, zedelijke, godsdienstige beschaving, door het Onderwijs bewerkt, de middelstanden voor teruggang behoeden, wij mogen haar met evenveel regt *een krachtig middel* noemen *ter wering van armoede en bedelarij.*

Groot, verbazend groot is het getal der armen. Wij gelooven ons niet aan overdrijving schuldig te maken, met aan te nemen, dat meer dan $\frac{1}{5}$ der bevolking daaronder moet geteld worden. — Velen zijn er onder dat getal, die, met den besten wil en de meeste inspanning, geen genoegzamen arbeid kunnen vinden, om in hunne nooddruft te voorzien. Zij zijn de beklagenswaardigsten der armen; zij hebben te veel gevoel van eer, om hunne toevlugt tot de

liefdadigheid van anderen te nemen of onderstand te vragen; veeleer zoeken zij hunnen toestand te verbergen, en zijn daardoor dikwijls aan de grootste ellende ter prooije. Hun nood is echter gelukkig veelal slechts tijdelijk; zijn zij voor hun werk berekend, dan doen zich, voor den eenen vroeger, voor den anderen later, nieuwe gelegenheden op, om door arbeid het noodige te verdienen. Grooter is het getal van hen, die of door ongeschiktheid, of door luiheid of door wangedrag van middelen van bestaan beroofd zijn, en die met hen, welke van geslacht tot geslacht tot de klasse der armen behooren, in de algemeeme of bijzondere liefdadigheid, in bedeeling of bedelarij het gereedste en gemakkelijkste middel vinden, om zich van het noodige te voorzien. Zij willen zich geene moeite geven om arbeid te zoeken; hun eergevoel is uitgebluscht of misschien nimmer wakker geweest; de liefdegift, hoe dan ook verkregen, is hunne eenige toevlugt; »het merk der schande is voor hen »versleten; zij vestigen slechts den blik op het geld," en denken alleen op middelen, om dit zonder arbeid te verkrijgen. Hunne steeds voortgaande vermeerdering is een dier verschijnselen, welke, met het grootste regt, bezorgdheid voor de toekomst baren. Want deze toenemende armoede, zij is een kanker, welke al verder en verder invreet; »zij bedreigt," zoo als elders gezegd is, »de rust »van Staten en Maatschappijen; als een dreigend spook »predikt zij, hetzij meer van nabij, hetzij in de verte, zoo »niet eene slooping der Staten, dan toch eene geheele om»keering van zaken." Die armoede versterkt gedurig de rangen van hen, die meenen, dat zij bij eene omkeering van al het bestaande veel zullen winnen, die alleen daarin een middel zien om hunnen ondragelijken toestand te verbeteren. Welk middel kan hier redding aanbrengen? Wat zal de kwaal doen afnemen, of ophouden? Moeijelijke vragen! »Zelfs het genie," zegt Prof. BEIJERMAN, »kan »hier verbijsterd staan, en zal, aan zich zelf overgelaten, »misschien naar ALEXANDER's zwaard omzien, ten einde »den Gordiaanschen knoop door midden te hakken;" maar, voegt hij er bij, het gezonde verstand zal welligt op den

weg geraken om den knoop te ontwarren. Dat gezond verstand willen wij bij de beantwoording zoo veel mogelijk tot gids nemen, daarbij voorgelicht door de wenken, gegeven door mannen van erkende bekwaamheid en uitstekende verdienste. Deze komen allen daarin overeen, dat de hoofdoorzaak der steeds toenemende armoede gebrek aan arbeid is; dat gebrek aan arbeid, zeggen zij, is een gevolg van den teruggang der middelstanden, welke door menige ongunstige omstandigheid genoodzaakt zijn weinig of niet te laten werken, omdat zij zulks niet met voordeel voor zichzelven kunnen doen. Er moet dus werk aangewezen worden, en dit wil men vinden door het afschaffen van die wetten, welke handel en nijverheid drukken, door het meerendeel der belastingen van de middelstanden op de rijken over te brengen, en door het overplaatsen van hen, die verarmd zijn, naar die onbebouwde streken, welke, ter bebouwing geschikt, ontgonnen zijnde, aan duizenden het noodige onderhoud kunnen verschaffen. Al deze middelen kunnen heil aanbrengen; doch slechts onder ééne voorwaarde, dat namelijk daarbij het regte geneesmiddel niet worde verwaarloosd. En dat regte geneesmiddel, het is, volgens LUTTTENBERG, »bevordering der zedelijke en »godsdienstige verheffing der lagere volksklassen, en deze »verder te bewerkstelligen door eene doelmatige opvoeding »van het opkomend geslacht;" want, zoo als een ander schrijver te regt aanmerkt, »de armoede heeft haren eer»sten grond in de armen zelven, en dáár moet dus ook »hare genezing gezocht worden. Naarmate verstand en »zedelijkheid bij de lagere volksklassen toenemen, zal de »armoede afnemen. De zedelijke en verstandelijke opbeu»ring der lagere klassen is inderdaad het eenige grondige »geneesmiddel, dat door de wetenschap en de ondervinding »kan worden aangewezen." Het is toch niet alleen voldoende, werk aan te wijzen; zij, voor wie dat werk een middel van bestaan zal zijn, moeten en den wil en de geschiktheid bezitten om het te verrigten. En is het denkbaar, dat beide bij het meerendeel der armen gevonden zullen worden? Hier moeten wij vooral denken aan hen,

die in bedeeling of bedelarij eene toevlugt vinden; en daaronder zijn geheele geslachten, bij welke die bedeeling als eene erfenis van vader op kind overgaat. Zullen nu deze zich gereedelijk een' moeijelijken en zwaren arbeid willen getroosten, en daarvoor het meer gemakkelijke middel, om het noodige te verkrijgen, laten varen? Wat toch baarde der Maatschappij van Weldadigheid in de eerste jaren de grootste moeijelijkheid? Het was immers de lusteloosheid, de ongeschiktheid, de traagheid der armen, welke te harer beschikking stonden. Weêrspannig van aard, behebt met ligchamelijke en zedelijke gebreken, waren zij niet geneigd deze af te leggen en zich te gewennen aan een werkzaam en geregeld leven. Die ligchamelijke en zedelijke gebreken, verergerd door onkunde, luiheid en ongebondenheid, zij zijn het, »die den arme maken en kermerken, en hem »het ontworstelen uit dien vernederden toestand onmogelijk »maken." Zal dus het getal der armen afnemen, zullen hunne kinderen eenmaal ophouden onder de armen te behooren, en door nuttigen arbeid in hunne behoeften voorzien, dan moet er in de eerste en voornaamste plaats gezorgd worden voor de verstandelijke, zedelijke en godsdienstige verheffing der lagere standen, en boven alles voor eene behoorlijke, doeltreffende opvoeding hunner kinderen. Die kinderen moeten niet door de ouders gebruikt worden om aalmoezen en liefdegiften op te halen; zij moeten onderwezen en opgevoed worden, en wel in scholen daartoe aangewezen, daartoe opzettelijk ingerigt. Niet meer, zoo als nog maar al te zeer het geval is, moeten er gemeenten zijn, in welke men weigerachtig is de noodige gelden tot dit einde te verstrekken; maar aan elke gemeente moet het als een eerste en voornaamste pligt opgelegd worden, om voor de opvoeding en het onderwijs van de kinderen der armen zorg te dragen; de Regering toch is bij magte dit te vorderen, want in de Grondwet wordt ook de opvoeding der arme kinderen harer aanhoudende zorge aanbevolen. Alleen het opvoedend onderwijs, aangevangen in de bewaarschool, voortgezet in de leerschool, toegepast in de werkschool en tot volkomenheid gebragt in de herhalingschool,

zal op den duur eene verandering in den toestand der armen maken. Van der jeugd af gewoon de scholen geregeld te bezoeken, worden de kinderen vroegtijdig gewend aan bepaald dagwerk, aan geregelde en steeds terugkeerende bezigheid, aan vlijt en inspanning. Het onderwijs, dat zij ontvangen, wekt hunnen geest op tot werkzaamheid, tot orde en regelmatigheid; het geeft hun niet alleen geschiktheid, maar ook lust en bekwaamheid, om eens nuttig werkzaam te zijn. En, daarenboven, dat onderwijs zal ook het gevoel van eigenwaarde op eene betamelijke wijze opwekken; zij zullen zich schamen hunne hand naar de liefdegift uit te strekken, zoo lang die hand nog iets te doen kan vinden; zij zullen geene moeite ontzien om dat werk op te zoeken, en het loon, daarvoor ontvangen, met overleg en spaarzaamheid gebruiken. Dat betere gevoel, door het onderwijs in de jeugdige harten opgewekt, door de gewoonte om te arbeiden versterkt, zal ook den behoeftige er van afhouden, om ligtvaardig en zonder hoop op genoegzamen en bestendigen arbeid een huwelijk aan te gaan. Dat ligtvaardig aangaan van huwelijken, het is eene der hoofdbronnen van de steeds toenemende armoede. Hoe velen zijn er, die trouwen, zonder eenig vooruitzigt van in staat te zullen zijn, om het noodige tot instandhouding der huishouding te kunnen verdienen! Hunne eenigste hoop is de bedeeling, welke ook hunne ouders erlangden; deze is als 't ware hun eenigste huwelijksgoed; wil en vermogen om te arbeiden zijn niet aanwezig. En wie zal het nog betwijfelen, dat alleen een goed opvoedend onderwijs hiertegen eenen dam kan opwerpen, als hij bedenkt, dat de meeste dier zoo ligtvaardig gesloten huwelijken uit noodzaak worden aangegaan? Zij zijn het gevolg eener ongeoorloofde verkeering; en deze, waaraan is zij anders toe te schrijven dan aan het gemis van zedelijkheid en godsdienstigheid? Den eerlijken en nijveren handwerksman, toegerust met alles wat hem in zijnen kring noodig is, valt niets pijnlijker, dan door den nood gedrongen te zijn, zijne toevlugt tot de weldadigheid van anderen te nemen. Im-

mers zijn er onder dien stand, die zich liever den grootsten kommer zouden getroosten, dan de hulp van anderen in te roepen. En dit is een gevolg van de bewustheid, welke zij met zich omdragen, dat het den gezonden en krachtigen mensch betaamt, voor zijn dagelijksch brood te arbeiden; — de liefdegift, hem verstrekt, zij moge zijnen nood lenigen, het brood, dat hij er van eet, is hem het bitterste, dat hij ooit gesmaakt heeft. Ook de kinderen van dezen blijven nog te veel van onderwijs verstoken. De ouders zouden hun kroost zoo gaarne in het voorregt doen deelen van onderwezen te worden; maar het ontbreekt hun daartoe aan de noodige middelen; zij kunnen het op den duur niet bekostigen; ook hebben zij de kinderhanden reeds vroeg in de huishouding noodig. Die kinderen groeijen op, en blijven grootendeels onontwikkeld; door hun voorbeeld hebben de ouders wel den wil opgewekt om werkzaam te zijn, maar het vermogen, de geschiktheid daartoe hebben zij niet kunnen mededeelen; als werktuigen kunnen de zoodanigen werkzaam zijn, aan zichzelv' overgelaten, zijn zij voor den meesten arbeid ongeschikt, en dalen, juist daardoor, niet zelden af tot de klasse der armen. Wel is in menige stad hierin voorzien door de zoogenoemde tusschenscholen; maar te platten lande moeten de meeste dezer kinderen het onderwijs ontberen. —— Hoe meer men de zaak overdenkt, hoe meer men overtuigd wordt, dat er geen afdoend middel tegen de armoede te bedenken is, dan eene goede, doeltreffende opvoeding van de kinderen der behoeftigen; en dat wel eene opvoeding, welke de verstandelijke, zedelijke en godsdienstige vorming ten doel heeft en zich tevens ook uitstrekt tot de ontwikkeling en oefening van de krachten des ligchaams, ten einde daardoor die kinderen vroegtijdig aan arbeidzaamheid te gewennen en hen op te leiden tot eenig bedrijf of handwerk. (*) »Bij

(*) Lezenswaardig is over dit onderwerp de schets van den tegenwoordigen staat van het onderwijs der Armenkinderen in de Noordelijke provinciën, in 1816 ontworpen door den toenmaligen Commissaris voor het Onderwijs VAN DEN ENDE,

»het overzien van den grooten omvang van hetgeen ten »meeste nutte voor de opvoeding der armenkinderen zoude »kunnen worden daargesteld, moet bijna de moed ontzin- »ken om er de handen aan te slaan; maar alles roept en »dringt tot dezen zoo hoogst moeijelijken pligt. Ook brengt »deze dit ter opbeuring en aanmoediging met zich, dat »zelfs de geringste vervulling er van de grootste verdienste »heeft, en met roem en dank hen overlaadt, die zich, uit »reine beginselen en met vasten moed, voor het behoud »en heil van duizenden en tevens voor dat der geheele »Maatschappij in de bres stellen."

---

SCHILDERING VAN HET FRANSCHE VOLK.

[Uit den vierden druk van THEODOOR SCHACHTS *Leerboek der Aardrijksbeschrijving van ouden en nieuwen tijd.*]

*Frankrijk* is niet, als *Britanje*, van andere landen gescheiden, zelfs niet eens zoo als *Spanje;* desniettemin hebben de *Franschen* hun eigenaardig, sterk uitkomend volkskarakter, en het is opmerkelijk, dat wij de grondtrekken daarvan reeds in de oud-Celtische geschiedenis kunnen waarnemen. Den *Romeinen* kwam de *Galliër* voor als levendig, snel ontvlammend in liefde en in toorn, doch ligtelijk neder te zetten, veranderlijk in zijne neigingen en sterk trachtende naar nieuwigheden; *rerum novarum cupidissimi* (*) heeten zij bij CAESAR. Dapper waren de *Galliërs*, dit erkende men; doch in het ongeluk toonden zij minder standvastigheid. Dit Celtische bestanddeel vertoont zich ook nu nog zeer sterk in hunnen aard, ofschoon Romeinsch en Duitsch bloed zich met het hunne vermengd en de

als Bijlage XI voorkomende in de *Geschiedkundige Schets van Neêrlands Schoolwetgeving;* het hier aangehaalde staat aan het slot van dit zoo belangrijke stuk.

(*) Dat is te zeggen in het staatsbestuur. *Res novae* waren bij de Ouden, gelijk men weet, hetgeen wij revolutie noemen.

beschaving veler eeuwen op hen gewerkt heeft. Het is een sterk uitkomend volk, met zekere eigenschappen begaafd, die het onder de *Europeërs* bijzonder aanlokkend maken, en die men zelfs beminnelijk zou kunnen noemen, wanneer zij niet met andere hoedanigheden gepaard gingen, die in geenen deele beminnenswaardig zijn. Reeds de taal der *Franschen*, de vloeijendste onder al de talen van den Romanischen stam, heeft iets innemends; meer nog hun losse, vrolijke geest, die maar al te dikwijls beuzelend wordt, hun vernuft, hunne wellevendheid, hunne gaaf van gezellig onderhoud. Voor het gezellig verkeer zijn zij als geschapen; maar juist daarom ook stellen zij te hoogen prijs op de wijs, waarop men zich uiterlijk voordoet, op uiterlijke eer, en zijn voor niets gevoeliger dan voor de pijlen van het belagchelijke; een *bonmot* heeft bij hen menigmaal meer waarde dan eene waarheid. Gelijk de *Franschman* verstaat op eene fijne wijs te vleijen, zoo wil ook de natie fijn gevleid zijn, en men zegt niet te veel, wanneer men haar eene overmaat van ijdeldelheid, een' grenzenloozen goeden dunk van zichzelven te last legt. Lofwaardig allezins is hare praktische bruikbaarheid tot alles, hare kracht in het handelen; doch de *Franschen* zijn niet zelden in het besluiten en ondernemen te overhaast, geheel ongelijk daarin aan ons *Duitschers*, (ja waarlijk ook wel aan andere natiën, des *Duitschers* buren en stamgenooten!) die met meer bedaardheid wikken en wegen, maar daarbij dan ook vaak zoo lang dralen, dat het oogenblik om te handelen voorbij is. Over het algemeen tracht de vrolijke *Franschman* hetgeen hij denkt ook snel aan het werkelijke leven te verbinden; terwijl de *Duitscher* behagen schept, in de wereld der denkbeelden en phantasiën te verwijlen, en hij zich in het geleerde nasporen, gelijk ook in het opperen van begrippen, bezwaarlijk kan verzadigen.

Scherpzinnigheid, logisch tabellarisch verdeelen, vernuftige wendingen, duidelijkheid en sierlijkheid van uitdrukking zijn voordeelen, aan de Fransche litteratuur eigen; maar in degelijkheid moet zij voor de Engelsche en in grondigheid voor de Duitsche onderdoen. De *Franschman* is

meer redekavelend dan philozoferend, meer memoiren- dan geschiedschrijver, meer redenaar dan dichter; maar zelfs in zijne welsprekendheid openbaart zich het karakter van dit geestig en praatzuchtig volk. Waar het woordenrijk is, is de *Engelschman* zaakrijk; bij parlementaire aanvallen verschiet de *Franschman* vlugten van bontgevederde pijlen; terwijl de *Engelschman* knodsenslagen, zwaar van gedachten, uitdeelt. De Fransche dichters hebben gepolijste vormen, rhetorische schoonheden, geestige pointes; ja men mag VOLTAIRE's ironie, MOLIÈRE's komische fijnheid en kracht, LAFONTAINE's sierlijke naïveteit met regt voor onbereikbaar houden; maar in het hooge epische en tragische gebied kunnen zij tegen SHAKESPEARE en MILTON, tegen GÖTHE en SCHILLER, tegen DANTE en TASSO geene vergelijking doorstaan, evenmin als hunne critici te vergelijken zijn met LESSING en A. SCHLEGEL. In NICOLAS POUSSIN en CLAUDE LORRAIN bezaten zij schilders van het verhevenste genie; maar dat hunne muzijk voor de Italiaansche en Duitsche moet achterstaan, wordt algemeen erkend, en bezwaarlijk zou een hunner geschiedschrijvers in uitgebreidheid van kennis en getrouwheid van voorstelling der verledene tijden onzen JOHAN MÜLLER (dien VOLTAIRE *un monstre d'érudition* noemde) of een hunner philozofen in diepdenkendheid eenen SPINOSA of KANT op zijde kunnen treden. Daarentegen vervallen zij ook zeer zelden in den misslag, dien menige *Duitscher* begaat, van duister en verward, in plaats van inderdaad diepzinnig te zijn; waar de helderheid der Fransche schrijvers eene verkeerde rigting neemt, ontaardt zij eer in oppervlakkigheid.

De *Franschen* zijn eigenlijk de kinderen der wereld, maar willen er de heeren van zijn. Wij zijn het meestbeschaafde volk der geheele aarde, zeggen zij; wij zijn de *grande nation*. En de *grande nation* zou zoo gaarne alle volken omkneeden naar haar evenbeeld; zij maakt nieuwe modes, nieuwen kunstsmaak, nieuwe spraakwendingen, en sedert de omwenteling ook nieuwe constitutiën, nu eens monarchale met en zonder *veto*, zuiver democratische tot

de heerschappij van het graauw toe, dan weder in tegenovergestelde rigting: directoires, consuls al en niet voor het leven, volkomen despotismus; en thans, nu 'sHemels gunst hen onder eene wijze en beperkte monarchie gebragt heeft, zijn zij het zelven niet eens, of dit geluk een geluk is. Ten minste schijnt het, alsof het aan velen hunner dagbladschrijvers beter naar den zin zou zijn, als zij hunnen naburen eens wederom eene republiek konden aanbieden. Verschillend van de *Engelschen*, die tevreden zijn met de eer, zelven vrije *Britten* te mogen heeten, nemen de *Franschen* gaarne de taak van staatkundige proselytenmakers op zich. Doch wee het volk, dat niet alvorens onderzoekt wat zij het brengen, dat blindelings hunne verzekeringen vertrouwt, hunne banieren volgt; want zij bekeeren niet alleen, zij pogen te beheeren, en hetgeen zij onder hun beheer gebragt hebben moet hunnen euvelmoed pijnlijk verduren! *Nederland*, *Zwitserland*, *Italië*, *Spanje*, en boven allen wij *Duitschers*, hebben het van 1792 tot 1813 ondervonden; nimmer was *Duitschland* schandelijker vernederd dan toen. Men vergete toch nooit, hoe NAPOLEON tongen en pennen in ketenen geslagen hield, en hoe wij in ons onuitsprekelijk ongeluk zelfs niet meer mogten klagen! Men vergete den boekverkooper PALM niet, dien de vreemde despoot wegens zijn geschrift: *Duitschland in zijne diepste vernederring*, deed doodschieten! Dit was de toestand, dien het planten der vrijheidsboomen aan den *Rijn* slechts een tiental jaren voorafgegaan was. Of de *Franschen la liberté* of *la gloire* meer achten, en wat *la gloire* bij hen beteekent, kan niet twijfelachtig zijn. Snel genoeg hebben zij de eerste aan de laatste ten offer gebragt, en eerst toen *la gloire* hun ontrouw werd keerden zij tot *la liberté* terug. Zij zijn de mededingers van *Engeland*. Gelijk *Grootbritanje* de heerschappij ter zee verkregen heeft, zoo dongen zij naar de heerschappij te land; en daar hun dit mislukt is, troosten zij zich, in afwachting van beter, met de bedenking, dat zij ten minste in het stuk der vrijheid *oud-Engeland* vooruitgeraakt zijn. »Aan de overzijde van het Kanaal bloeit nog de aristocratie; bij ons is ook deze niet weder

opgerigt; ja, wij hebben Pairs, maar geene erfelijke gelijk de Heeren van het Hoogerhuis te *Londen*. *Frankrijk* is toch vrijer dan *Engeland*." Doch in de overmaat dier vrijheid ligt juist de kiem van haren aanstaanden dood. Hetgeen de tegenwoordige Britsche constitutie reeds anderhalve eeuw heeft doen standhouden en haar nog lang in stand houden kan, is juist die vastgewortelde aristocratie, die haar grootste belang bij het behoud der Britsche vrijheden heeft, en den burgerstand daarin geenszins te kort doet. In *Engeland* houden het aristocratische en het democratische element elkander in evenwigt, beide ondergeschikt aan de kroon en beide door genegenheid aan de kroon verknocht. En wat nog meer den duur van *Engelands* staatsinrigting waarborgt, is het meer ernstige karakter van dit eilandsvolk, hetwelk wel die innemendheid mist, die onder de eigenschappen der Fransche natie bovenaan staat, maar aan hetwelk men daarentegen ook geene wispelturigheid en nieuwigheidszucht kan verwijten.

Dat overigens in de tegenwoordige letterkunde der *Franschen* de levenwekkende adem hunner staatkundige vrijheid, gelijk ook de invloed van Duitsche en Engelsche studiën, zigtbaar geworden is, wie zou dit willen loochenen? GUIZOT's geschiedkundige schriften b. v. getuigen van eenen ernst der waarheid, die aan onzen RANKE en SCHLOSSER herinnert, en de bijzondere gaaf van EUGÈNE SUE, om op de menigvuldigste en origineelste wijs karakterschilderingen te leveren en in het binnenste van 's menschen gemoed te dringen, levert het bewijs, dat het eng gebied van hunne zoogenaamde gouden eeuw voor nog aanmerkelijke uitbreiding vatbaar is. Alleenlijk zal het nageslacht betreuren, dat een zoo buitengewoon genie als SUE zich niet den tijd gegund heeft, om zijne werken, door het wegsnoeijen der al te weelderige uitwassen, tot ware kunstgewrocht te verheffen.

BRIEF VAN DEN BEROEMDEN WALTER SCOTT AAN DEN ZEEKAPITEIN BASIL HALL, LIGGENDE TER REEDE VAN PORTSMOUTH. (*)

(Medegedeeld door VAN STEENDEREN, te *Harlingen*.)

Mijn waarde Kapitein HALL!

Daar de wind steeds onveranderlijk blijft, kan ik mijn' ledigen tijd niet beter besteden, dan door een paar noten te schrijven op mijnen Roman, *de Oudheidkenner*, die in uwe bijzondere achting deelt.

De ideale waarde, die gij aan denzelven hecht, zal wellig vermeerderen door de bijvoeging van eenige aanmerkingen, en de verklaring der daarin voorkomende zaken welligt bijdragen, om de redenen te verklaren, waarom dat kind mijner verbeelding eene zekere voorkeur van deszelfs Schrijver geniet. Het is voornamelijk omdat slechts een klein getal mijner Romans een volledig afbeeldsel bevat van de daarin voorkomende personen. In den *Oudheidkenner* vindt men het afbeeldsel van den vriend mijner kindschheid, mijner jeugd en mijner mannelijke jaren. Deze gelijkenis werd indertijd ontdekt door de scherpzinnigheid van M. JAMES CHALMERS, Advocaat te *Londen*, een zeer achtenswaardig man, zoo wegens de onomkoopbaarheid in zijne zaken, als de matige belooning, welke hij voor zijnen arbeid vorderde. Hij is langen tijd de vriend en correspondent mijns vaders geweest. M. JAMES CHALMERS was een warm beoefenaar der Letteren en is dit tot op het einde van zijn leven gebleven, dat langer gerekt is geworden dan gewoonlijk het geval is. Hij had nasporingen gedaan, van wien de Schotsche Romans waren, die van tijd tot tijd het licht zagen; en toen hij den *Oudheidkenner* gelezen had, zeide hij aan mijnen vriend WILLIAM ERSKINE, dat hij

(*) De laatste of een der laatste brieven, die uit de pen van dezen beroemden Schrijver gevloeid zijn.

WALTER SCOTT voor den Schrijver dier geheimzinnige werken hield, hoewel hij daaromtrent geen het minste blijk van zekerheid konde geven. Hij vestigde dit zijn gevoelen, dat JONATHAS OLDBUCK VAN MONKBARNS het afbeeldsel was van GEORGE CONSTABLE DE WALLACE CRAIGIE te *Dundee*, daarop, dat deze twee of drie malen in de week bij den Vader van SCOTT at, wanneer hij te *Edimburg* kwam, en dat zijne woorden en zijne wijze van handelen in dien vernuftigen Roman werden wedergevonden.

Ik werd door die ontdekking zeer verrast, omdat ik in het denkbeeld verkeerde, allen schijn van persoonlijkheid vermeden te hebben. Het was mij inmiddels zeer moeijelijk een' persoon te *Londen* uit te denken, die dien ouden reeds jaren lang overleden vriend mijns Vaders kon gekend hebben, te meer daar hij de laatste jaren zijns levens in eene volslagene afzondering had doorgebragt.

Om de nagedachtenis van dien vriend, die op het land algemeen geacht werd, in eerbiedige herinnering te houden, had ik gebruik gemaakt van den tijd, dat ik mij aan gene zijde van het Kanaal bevond. Het huis van GEORGE CONSTABLE, zeide men mij, was verwoest, zijne landgoederen waren voor schulden verkocht; voortgesproten uit teleurstellingen, door hem in den handel geleden; ook schilderde men mij dien man geheel anders af, dan hij inderdaad was; hij zou een gierigaard, — een menschenhater geweest zijn; gebreken, waarvan hij slechts flaauwe tinten in zijn karakter vertoonde. Hij was een vrolijke kwant, — een echte humorist. Ik was aan dien man zeer veel verschuldigd voor de weldaden, die ik van hem genoten had. Onder anderen herinner ik mij het tijdstip, waarop ik eenigen tijd te *Prestonpans* bij mijne tante JANET SCOTT, eene der edelste vrouwen, die gaarne alles opofferde, om een' vriend, een' bloedverwant, die ziek was, hulp, gemak en herstelling te doen genieten, had doorgebragt, GEORGE CONSTABLE kwam tezelfder tijd in de nabuurschap wonen. Ik heb altijd gemeend, dat zulks geschiedde uit eene teedere belangstelling, welke hij mijner tante betoonde, die, hoewel niet meer in den bloei harer jaren, evenwel nog schoon-

heid en frischheid bezat, en in hare jeugd eene zeer schoone vrouw moet geweest zijn. Hoe zulks ook zij, wij wandelden dagelijks met ons drieën. De oudheidkenner was steeds mijn getrouwe en gemeenzame vriend. Hij was het, die mij SHAKESPEARE deed kennen en verstaan. (*) Hij gaf mij ook eene verklaring van den bloedigen veldslag van *Prestonpans*, (†) waarvan hij, op eene veilige plaats, de verschrikkelijke uitkomsten gezien had. Er waren nog vele andere zaken, die hij ons mededeelde, en hoogstbelangrijke boeken, die hij ons voorlas, met eene vrolijkheid, die hem beminnelijk maakte. — Ik heb van dit alles in de laatste drukken mijner Romans gesproken, doch niet zoo uitgebreid als ik het thans doe.

De voorkeur, die ik altijd heb gehad en altijd voor den *Oudheidkenner* zal behouwen, spruit voort uit de betrekkingen van dezen Roman met de herinneringen mijner eerste jeugd. Ik sta thans gereed eene zeereize te doen om mijne gezondheid te herkrijgen, even als ik deed toen ik slechts tien jaren oud was. Welnu, ik ben de eerste niet, die eindigen zal zoo als hij begonnen is; maar het is een heilige pligt, de namen in dankbare en erkentelijke herinnering te houden van hen, die mij hulp en bijstand, in mijn rondzwerven door dit leven, bewezen hebben, en onder dezen tel ik met genoegen vooral den ouden GEORGE CONSTABLE en mijnen vriend BASIL HALL.

*Portsmouth*, den 27 October 1831. WALTER SCOTT.

---

LUCIA.

(*Vervolg en slot van bl.* 387.)

Het aanbrengen van dat kind was natuurlijk alleen eene

(*) Er zijn onderwijzers, die SHAKESPEARE aan kinderen in handen geven, en dat boek als een vertalingsboek voor de jeugd geschikt achten; dat zij van WALTER SCOTT leeren, dat er slechts zeer weinige *Engelschen* zijn, die SHAKESPEARE verstaan en begrijpen.

(†) Het was te *Prestonpans*, dat KAREL EDUARD de eerste zegepraal op de *Schotten* behaalde.

list, om EMMA's aanbiedingen op de proef te stellen. Ieder betoonde haar nu zijn medelijden; menige moeder omarmde haar met tranen in de oogen, en beloofde haar naar de verlorene LUCIA alle aanvrage en onderzoek te doen. Zoo verliet men de plaats. De omroeper, met den vooruitlichtenden en den bellenden jongen, opende den trein. Op iederen hoek van eene straat namen de matrozen de pijpen uit den mond, en herhaalden in den nacht, wat door den omklinker was uitgeroepen, bij welke uitgalming voorzeker menige moeder angstig haar kind aan het hart zal gedrukt, of zorgvolle blikken naar het wiegje van hare kleine hebben heengewend. Zoo ging de geheele troep naar *Custon-square*, waar allen van Lady EMMA een hartelijk afscheid namen, en nogmaals beloofden hare LUCIA te zullen opzoeken. Het was twee uren na middernacht, toen EMMA weder te huis kwam; tien volle uren was zij afwezig geweest, en even zoo lang had SARA aan de deur gestaan, om, zoo als haar bevolen was, de mogelijk teregt te brengen LUCIA af te wachten. Met eene bijna afgebrande kaars ontving SARA hare mevrouw, die haar met droevigen blik begroette. SARA zag haar sprakeloos aan: de beide vrouwen verstonden elkander. Zij sloot de deur, nam het licht op, en ging Lady EMMA vooruit naar hare kamer. Het was als waren beiden van een kerkhof teruggekeerd, waar zij het lieftste, dat zij bezaten, hadden achtergelaten. De lijksteen was op het graf gelegd, maar zijne zwaarte drukte niet minder op het hart. Ach, ware het beeld verwezentlijkt, dat hij haar verpletterd hadde! — De beide vrouwen plaatsten zich tegenover elkander aan den haard, waarin de laatste kolengloed was uitgedoofd, even gelijk de laatste straal van hoop in hare ziel. Eene ijskoude rilling voer haar door de leden; zij schenen het niet te gevoelen of op te merken. Eindelijk brak Lady EMMA de pijnlijke stilte af en sprak: »SARA! LUCIA dwaalt misschien de eenzame straten door; — had zij maar een kruimel broods, om den nijpenden honger te stillen, maar zij heeft die niet; zij bibbert en is verkleumd van koude en zoekt te vergeefs om onder dak te komen. Die arme!" EMMA ging, als in krankzinnige overspanning en met afgebrokene woorden, naar LUCIA's bed, kuste de peluw, waarop zoo dikwijls het lieve kopje had gerust, en stak de dekens in, alsof de lievelinge er in te slapen lag. »Goeden nacht, mijn engeltje!" Zij schoof de gordijnen toe, en toen zij het licht van de lamp wat temperen wilde, staarde zij

SARA aan, die hare bemoeijingen, als het werk van eene uitzinnige, met diep medelijden gadesloeg. EMMA vermande zich en viel de getrouwe huisgenoote in de armen. Lang hielden zij, met betraande oogen, elkander vastgeklemd. EMMA was vroeger nooit trotsch geweest; maar meer dan ooit gevoelde zij toch nu de hooge waarde der edele SARA; de hartelijkheid van haren handdruk, het medegevoel, dat uit al hare trekken sprak, leverde haar het bewijs, dat zij al het vreeselijke van den moederangst met haar deelde.

De dag brak aan. Eene bleeke, grijskleurige schemering, dat morgenrood der groote Hoofdstad, drong door het venster en verraste de vrouwen, die, onbewegelijk voor zich ziende, nog in hare armstoelen terneêrzaten. Eensklaps werden zij door een nog verafzijnd hondgeblaf verschrikt.

»Dat is ROGUE!" riep EMMA, sprong op en luisterde.

»Het is zijn doordringend gebas," hernam SARA en ging naar het venster. »Het blaffen is nog veraf, maar het komt naderbij."

»Ach, zoo hij mijn kind eens terugbragt!" riep de moeder. »Hoor hoe onophoudelijk hij voortblaft! Het is mij als riep hij ons. — Ga, SARA, open de deur; ik heb er geene krachten toe." EMMA zonk bij deze woorden weder achterover in den stoel; SARA verwijderde zich, om naar den hond te zien en hem in te laten.

Reeds weêrklonk ROGUE's gehuil en gebas, vereenigd met het schelden van een' man, die, toen SARA de deur opende en de hond tot over de ooren beslijkt binnenstormde, het dier dadelijk volgde.

»Houd mij ten goede, Milady," ving de persoon, na eene diepe buiging gemaakt te hebben, aan, »dat ik uwen hond schier op de hielen gevolgd ben. Ik verkoop theater-costumen en heb een' winkel in *Seymour-street*. Gisteravond is uw hond smerig en vuil mijn magazijn binnen komen loopen en is met de beslijkte pooten over al de mouselinen kleedjes heengevlogen; hij heeft eenige kinderjurkjes van den wand gerukt en ze met tanden en klaauwen aan flarden gescheurd. Zie maar eens, Milady," vervolgde de koopman, »hoe de hond die toegetakeld heeft," en haalde vijf of zes ineengerolde witte kleedjes voor den dag, bij welker aanblik de arme ROGUE, die aan EMMA's voeten gekropen was, kwispelstaartte en de huid schudde, als vreesde hij met die japonnetjes, die er als gedraaide endjes touw uitzagen, duchtig op het lijf te zullen

krijgen. Toen hij de kans schoon zag, sloop hij weg en verschool zich onder het ledekant.

»De angst van den hond, Milady, overtuigt u genoegzaam van de waarheid," zeide de man, »en gij zult toch niet willen, dat ik bij zulk eene onaangename ontmoeting schade heb. Dat de hond u toebehoorde, bemerkte ik uit de woorden, die op den halsband staan: *Ik behoor aan de lieve kleine* LUCIA; *Custon-square.* Ik hield hem daarom den nacht bij mij over, ofschoon huilen en janken geen einde had. Ik begreep volstrekt niet," vervolgde hij, terwijl hij een rekeningje van de schade uit den zak haalde, »waarom het beest het op geene andere costumen, dan op kinderkleedjes, zoo voorzien had. De prachtigste theaterkleedingen liep hij voorbij, snuffelde, keek; maar, hoe kleurig en bont, hoe schitterend en prachtig deze er ook uitzagen, het was als ging het hem niet aan: de kleine witte kleedjes schenen alleen van zijne gading te zijn."

»Dus alleen de witte kleedjes werden door mijn' hond zoo gescheurd en gehavend?" vroeg EMMA, terwijl zij het briefje inzag.

»Geene andere, dan deze," antwoordde de koopman.

»LUCIA droeg gisteren zulk een kleedje," fluisterde EMMA SARA in; »mij dunkt, het arme, trouwe dier heeft zich willen wreeken aan de kleêren, in welke hij de zoo overal opgezochte doch verlorene speelgenoote meende weder te zullen vinden, doch te vergeefs! — Daar hebt gij uwe twee guinjes vriend," zeide EMMA, reikte hem het geld over, en, nadat hij zijnen dank gebragt had en vertrokken was, riep zij ROGUE met zachte woorden uit zijn' schuilhoek te voorschijn en liefkoosde hem met betraande oogen.

Weldra liet zich eene oude hoedenmaakster aanmelden. Naauwelijks binnengelaten zijnde en den hond bij LUCIA's wieg ziende, viel zij in heftige bewoordingen uit, vergat als 't ware het huis, waarin zij zich bevond, en schreeuwde, terwijl zij het beest schopte en bij de ooren trok: »Die rekel heeft mij gisteren in mijn' winkel wel zes rosé-hoeden bedorven en door het slijk gesleept. Ik ben maar eene arme vrouw, Milady; ik woon in *Union-street*, en verzoek u om schâvergoeding, want de hond zal het mij toch niet betalen. Mijne vordering is billijk; ik verlang niet meer dan zestig schellingen."

»Schop het dier niet en trek hem niet bij de ooren," 

zeide EMMA. »Hebt gij wat te vragen, dan kunt gij het op eene beleefde wijze doen; uwe onbescheiden taal en bejegening komen hier niet te pas: daar hebt gij uwe zestig schellingen."

Alle verdere navraag bij beide was geheel vruchteloos gebleven.

Naauwelijks was de onbeschaamde winkelierster vertrokken, of EMMA tilde ROGUE op, en zag, dat zijn poot bloedde. SARA verbond het gekwetste deel zoo goed mogelijk, en verzorgde het beest op de goedhartigste wijze. Met dankbare blikken staarde ROGUE haar aan. »Die goede ROGUE," zeide EMMA, »heeft dan ook onze LUCIA overal gezocht. — *Onze* LUCIA!" Bij het hooren van den naam van LUCIA spitste de hond de ooren. »Maar hij heeft haar evenmin gevonden als ik; men heeft het beest mishandeld, geslagen, getrapt, gelijk mij, omdat hij de kleederen, die mijne LUCIA droeg, verscheurde. Goed, trouw dier, ik wil uwe liefde voor mijn kind met zorg en dankbaarheid beloonen!"

Het voorgevallene op den dag van gisteren, met de gevolgen van dien, die deels onder den blooten hemel plaats hadden, deels in een' bangen, slapeloozen nacht hadden voortgeduurd, waarbij nog het gebeurde des morgens met ROGUE, had EMMA's krachten zoo zeer uitgeput, dat zij buiten staat was iets te kunnen verrigten. Doodmoede, met bleeke lippen en wangen, was zij geheel in diep gepeins verzonken over het vruchtelooze van hare navraag bij genoemde personen, toen Dr. YOUNG de kamer inkwam. Door het geruisch zijner voetstappen als ontwaakt, sloeg zij de oogen op, terwijl zich voor een oogenblik eenige trekken van opgeruimdheid op haar gelaat vertoonden, toen zij den zoo hartelijk geliefden vriend zag binnentreden. Kortademend en geen woord bijna kunnende uitbrengen groette zij met veelbeteekenende gebaren den doctor, en wenkte hem, zich aan hare zijde neder te zetten; SARA bood hem een' leuningstoel aan. Dr. YOUNG plaatste zich, en Lady EMMA legde, innig weemoedig, hare hand in de zijne. YOUNG voelde haar den pols en vond dien zeer ontsteld en krampachtig. Ofschoon de wrange vruchten van haar lijden reeds vroeger een' hoogstverderfelijken invloed op haar gestel hadden uitgeoefend, zoo was het Dr. YOUNG alsof zijne patiënte, in den korten tijd dat hij haar niet had gezien, jaren was achteruitgegaan. Zieleleed treft ook altijd diep en sloopt met

hevigheid. Het zoude Dr. YOUNG wat waard zijn geweest, wanneer hij het verhaal der schrikkelijke gebeurtenis haar had kunnen besparen; maar dit was niet mogelijk: zij konde het aan SARA niet overlaten; intusschen bragt het haar, bij vernieuwing, in de vreeselijkste zielsontroering.

»Mijne huisgenoote trof u gisteren niet te huis," dus besloot EMMA, met bevende stem.

»Ik was uit de stad, Milady," antwoordde YOUNG.

»O ja, en wel ten gevolge van *mijne* aangelegenheden. Ik herinner mij mijn verzoek aan u, wegens de onderhandelingen met mijnen notaris, betrekkelijk het verkoopen mijner bezittingen, ten behoeve van LUCIA. Ik dank u voor uwe zorg en bemoeijingen; maar, waartoe zullen verder onze plannen dienen?"

»Er is nog niets gedaan, Milady," viel de doctor in. »Zaken, die op wettige wijze moeten behandeld en beschreven worden, doet men zoo maar niet in éénen dag af. Niets meer er van, bid ik u. Denk aan uwe gezondheid."

»Gij hebt gelijk," voer EMMA voort, alsof zij het laatste gezegde niet gehoord had; »waartoe ook die haast? wat zullen wij goederen en bezittingen voor een kind bewaren en verzekeren, dat onherroepelijk verloren en misschien niet meer in leven is?"

»Maar wie verzekert u dat, Milady? Is dan iedere straal van hoop uitgedoofd? Gij stelt u de zaak al te donker voor."

EMMA schudde het hoofd.

»Nog zijn niet alle middelen beproefd, Milady!"

»Zoudt gij dat denken, waarde YOUNG?" hernam EMMA, terwijl hare oogen van blijdschap vonkelden.

»Men steelt geen kinderen uit liefde voor kinderen; ook pakt men hen niet op om ze te dooden of ze aan anderen te verkoopen: dat zijn sprookjes."

»Waarom steelt men hen dan?" vroeg EMMA gespannen.

»Ik houd mij overtuigd," zeide YOUNG, »dat de kinderen in de groote steden niet letterlijk verloren gaan, maar dat men er zich uit belang, uit winstbejag van tracht meester te maken: loof eene groote premie uit, en gij hebt wellig uw kind terug."

»Welk eene?" riep EMMA, bevende van vreugde bij het schemerlicht der mogelijkheid, en met hare blikken aan zijne lippen hangende; »welk eene? spreek!"

»Geld."

»Gij hebt gelijk; ja, ja," viel EMMA in, »geld, geld is de magtige talisman, die LUCIA weêr hier tooveren zal. Niet waar, Doctor?"

»Ik geloof het."

»De Hemel gaf u eene schoone gedachte in! — SARA, breng den doctor papier, inkt en pennen, en gij, vriend YOUNG, wees zoo goed en schrijf wat ik u zal voorzeggen; ik ben te zwak, mijne hand beeft te veel en mijn hart klopt als een hamer. — Laat mij, Algoede, nog eenmaal mijne LUCIA wederzien, dan sterf ik gaarne en gerust!" Na deze met nadruk uitgesprokene woorden zonk zij afgemat neder.

SARA had inmiddels het verlangde aangebragt, en Dr. YOUNG maakte zich tot schrijven gereed. EMMA, weder wat bijkomende, begon, hoezeer de doctor haar alle verdere inspanning verbood, met te zeggen: »Neen, ik gevoel mij zeer wel; de zaak vereischt spoed; wees dus zoo goed, doctor; en schrijf: Eene mijn in *Cornwalles*, die jaarlijks 50,000 guinjes opbrengt, en 20,000 pond sterling aandeelen in de Oostindische Compagnie, worden hem ter belooning verzekerd, die een vierjarig kind, met name LUCIA, bij hare troostelooze moeder te *Londen*, *Custon-square*, in de predikantswijk *St. Pancras*, terugbrengt. Als borgstelling dezer toegezegde belooning zijn alle stukken ten bewijze van echtheid en eigendom bij den notaris BURNS te *Londen* voorhanden. — Lady EMMA PHILIPPS.

»Nu, lieve doctor, nog een verzoek. Aan uwe oude beproefde vriendschap vertrouw ik dit papier. Belast u met het te doen drukken en met de verspreiding dezer aankondiging. Laat een millioen exemplaren drukken; want morgen, morgen reeds moet mijne uitloving op alle muren van *Londen* te lezen, en binnen drie dagen door geheel *Engeland* en zoo spoedig mogelijk op het vasteland bekend zijn. Nu, doctor YOUNG, gij zult mijn verzoek wel nakomen?"

»Onder die voorwaarde," antwoordde hij, het papier in zijne brieventasch leggende, »dat gij mijne geneeskundige voorschriften ten stiptste opvolgt. Gij zijt in hooge mate zenuwachtig. De hevige aandoeningen hebben u geschokt, en uw gestel verbazend ondermijnd. Wanneer gij u niet in acht neemt, zouden er zeer bedenkelijke zenuwtoevallen

uit kunnen ontstaan, bij welker herstel de kunst zou te kort schieten. Ik bid u dus, leg u ter ruste; ik zal u iets voorschrijven; houd u bedaard en beangstig u niet zoo zeer. Ik beloof u, ik zal voor de aankondiging op de wijze, zoo als wij bepaald hebben, zorg dragen."

»Ik zal gehoorzamen, waarde YOUNG, van harte gaarne. Ik weet gij hebt het goed met mij voor."

EMMA rigtte zich, door SARA ondersteund, op, drukte geroerd des doctors hand, fluisterde hem een vaarwel toe, en waggelde aan SARA's arm naar hare kamer. YOUNG beloofde des avonds te zullen terugkomen, zoowel om naar haren toestand te vernemen, als om van zijne bemoeijingen berigt te geven; hij groette haar minzaam en vertrok.

---

Acht volle jaren waren verloopen. Niettegenstaande de aankondiging, met de daarbij uitgeloofde belooning, als 't ware de geheele wereld door was bekend geworden, had niemand nog LUCIA teruggebragt. Lord PHILIPPS was te *Sidney* in *New-Wales* in een tweegevecht gevallen, en EMMA's leven spoedde met rassche schreden ten einde. De eenige gedachte, waarmede zij zich bezig hield, was, LUCIA, zoo veel mogelijk, levend en opgegroeid voor hare verbeelding te plaatsen. Met ieder jaar stelde EMMA zich LUCIA voor als weder grooter geworden, als schooner ontwikkeld, als breeder en langer de gouden lokken dragende, als overgegaan van kind tot jonkvrouw; met één woord; het was steeds of LUCIA in volle maagdelijke schoonheid voor haar stond. Jaarlijks vierde zij haren geboortedag, waarbij zij dan het huis met bloemen tooide; dagelijks moest haar bord, bij het middagmaal, op tafel staan, en een stoel hare gewone zitplaats innemen; des nachts stond het lampje bij haar ledekant, en zij vergat nooit, wanneer zij zich te slapen legde, de ledige kamer toe te roepen: »Rust wel, mijn kind!" EMMA geloofde niet, dat dit zelfbedrog, waardoor zij zich opgewekt gevoelde, op de vreeselijkste wijze haar gestel ondermijnde; zij verteerde onder het spel harer levendige verbeelding.

Sedert zes maanden verliet EMMA het bed niet meer, aan hetwelk zelden twee personen werden gemist, namelijk YOUNG en SARA. De liefelijke zomerzon scheen in eene ziekenkamer, die in het rond met ethergeuren bezwangerd

was. Verschillende fleschjes stonden op de tafel, een aantal kopjes en schoteltjes waren op eene kagchel geplaatst, waarin, op een' schoonen meidag, het vuur nog als in den winter brandde. EMMA lag naar het licht gekeerd, dat haar bleek en ingevallen gelaat bestraalde. Het kastanjebruin haar baadde zich als 't ware in het zweet, dat haar aangezigt bedekte; de blaauwe, strakke oogen waren met een' waterachtigen glans overtogen, en de uitgedorde handen lagen kruiselings op de hijgende borst. YOUNG en SARA zaten aan hare zijde.

»Welk een heerlijke, schoone dag voor de lieden op het land!" lispelde EMMA, terwijl zij naar de zon staarde.

»Het genot van zulk eenen dag moge ook ons nog eens te beurt vallen, vóór het schoone saizoen ons verlaat!"

»Neen, neen doctor; mijne zwakheid zal mij den dood doen."

»Houd moed, geliefde vriendin!"

»Doctor, ik heb nog eene bede aan u; het is de laatste!" sprak EMMA, na eenige tusschenpoozing, en strekte de hand naar hem uit.

»Zeg het mij vrijuit; ik ben bereid te doen wat gij verlangt," antwoordde YOUNG, die, ongemerkt haar' pols voelende, zóó verschoot, dat EMMA hem met verwondering in de oogen keek.

»Ik wenschte zoo gaarne den voortreffelijken prediker Mr. BURNEY bij mij te zien; verzoek hem tot mij te komen."

»Het zal terstond geschieden, Milady. De troost van de Godsdienst is een krachtig, balsemend geneesmiddel, dat ik iederen zieke, in welk een' toestand ook, gaarne, zeer gaarne toesta. Ik zal Mr. BURNEY halen en keer dadelijk met hem terug." Hij ging spoedig heen, om de tranen te verbergen, die hem diepgetroffen langs de wangen biggelden.

EMMA voelde haar einde naderen. Zij wilde op hare wijze van hare LUCIA afscheid nemen, en tevens hare ziel tot God verheffen, die niet moede wordt ongelukkigen en verlatenen te hooren. »SARA, goede, lieve SARA," zeide zij op smeekenden toon, »open gindsche kas eens, en breng mij het daarin staande kistje van cederhout, en laat mij dan eene wijle alleen."

SARA deed het, plaatste het op een voor het bed staand tafeltje en vertrok.

EMMA verzamelde nu al hare krachten, rigtte zich over-

einde, strekte met de meestmogelijke inspanning hare hand naar het kistje uit, haalde een klein sleuteltje van onder haar hoofdkussen en opende het. Zij was naauwelijks in staat het deksel op te ligten; eindelijk gelukte het haar, en met de devotie van een geloovige, die eene reliquie aanraakt, of met de verrukking eener bruid, die hare huwelijksgeschenken beschouwt, zweefden hare afgematte blikken over den schat, dien het voor haar inhield. Zij nam er het kindergoed uit; de kraagjes en kapjes, die, altijd te groot of te klein, door LUCIA gedragen waren, en waarmeê de lieve kleine er zoo bevallig uitzag; de schoentjes, waarin de teedere voetjes hadden gestoken, toen zij voor het eerst aan den leiband de waggelende treedjes voorwaarts zette. LUCIA's speelgoed werd niet onaangeroerd gelaten; de poppen met bolle, blozende wangen, waarover de lieve koontjes van LUCIA zoo dikwerf hadden heengestreken, en die zij met duizende kusjes bedekt had, werden door EMMA's lippen liefkozend gedrukt. Dan ontvouwde zij een hemdje, en, alsof het beeldschoone krulkopje van LUCIA door den uitgesneden hals haar tegenlachte, wierp zij in gedachten het een kusje toe. Nu vouwde zij alles weer op, en lispelde een zacht en teeder, uit den grond des harten opgerezen vaarwel, dat zij bij ieder stuk, door haar in het kistje gelegd, herhaalde. Toen nu alles geborgen was, staarde zij nog eenige oogenblikken de kleinooden aan en riep uit: »Vaarwel, vaar eeuwig wel, mijn geliefd, mijn dierbaar kind!" legde het deksel op het kistje, sloot het digt, belde, en SARA trad binnen, wie zij verzocht het kistje weer te bergen. Vermoeid en met geslotene oogen legde EMMA nu het hoofd in haar kussen.

Zoo lag zij eenige minuten, en SARA stond beangst aan hare zijde, toen YOUNG met Mr. BURNEY inkwam. De eerste ging dadelijk naar haar ledekant, vatte hare hand en ontstelde. Inmiddels was BURNEY ook toegetreden, en de blikken der ontstelde beide mannen kondigden het elkander duidelijk genoeg aan, wat hier te wachten was, namelijk een spoedig inslapen ten doode. Eensklaps klonk van de straat een zeer bekend hondgebas de kamer in. »Dat is ROGUE. Hoe zou het komen, daar het beest in maanden geen geluid heeft gegeven, dat hij nu op eens zoo luid en geweldig zich laat hooren, en de goede vrouw in hare rust verstoort?" zeide SARA, en ging naar het venster om den hond te verbieden. Maar hoe steeg hare verbazing, toen zij het oude

beest, dat met blaffen niet ophield, als dol van vreugd, om een meisje zag heen springen en het onophoudelijk bij de kleêren trekken! Nu sprong, dan liep hij weg, en keerde en wendde zich onophoudelijk in het rond, en trok steeds dartel en vrolijker haar al verder voort. In het eind naderde hij het huis, keek naar haar om, en sprong tegen de deur op.

»Ach, waarom zijn mijne oogen zwak! Wie mag het meisje zijn, dat onze halfblinde ROGUE in zulk eene vervoering van blijdschap brengt?" zeide SARA, de oogen op de beide Heeren en EMMA geslagen houdende, en liep naar de deur.

Zij opende, en het meisje, door ROGUE aan de kleederen vastgehouden, trad als onvrijwillig binnen.

»God in den hemel!" gilde SARA en kon tevens hare tranen niet weêrhouden, »dat is EMMA, zoo als zij eens bij haren vader te huis was. Mijn God, het is.... Hoe heet gij, mijn kind?"

»Ik heet LUCIA," viel het meisje haar in.

»LUCIA! ja LUCIA, zoo heet gij," hernam SARA.

»LUCIA? Waar is LUCIA?" lispelde EMMA, rigtte zich op, sperde de oogen open; »waar is mijn kind?"

Hier viel aan geen' voorbereiding te denken; YOUNG bragt haar dus aan het bed.

EMMA staarde het meisje onbewegelijk, met strakke blikken, sprakeloos aan. Allengs maakten ontroering en verbazing plaats voor zachte en innemende trekken; een glimlach zweefde om haren mond, tot dat zij eindelijk met afgebroken stem zeide: »Ja.... dat zijn de ont....wikkelde gelaatstrek....ken mijner dochter....ja dat is mijn.... lief, mijn.... dierbaar kind.... mijne.... LUCIA!" Zij drukte de in hare armen gezonkene aan haren boezem, kuste haar, kuste haar weêr, zonk met haar op de hoofdpeluw neder, en — was niet meer! Lang nog speelde het lachje van verrukking, dat hare laatste oogenblikken tot een' hemel had gemaakt, om de schoone geslotene oogen en de doodsbleeke lippen.

---

De begrafenis-plegtigheid van Lady EMMA PHILIPPS, waarbij het niet aan belangstellende vrienden en bekenden had ontbroken, die de lijkstaatsie waren gevolgd, was afgeloopen.

De trouwe ROGUE was er ook bij tegenwoordig geweest, en had zich het regt niet laten ontnemen van achter den lijkwagen tot op het kerkhof na te hinken, van waar LUCIA's zacht geroep alleen in staat was hem terug te brengen.

Eenigen tijd daarna zaten LUCIA, YOUNG en SARA in hetzelfde vertrek, waarin LUCIA hare dierbare moeder aan den rand des grafs gevonden had.

»LUCIA," ving Dr. YOUNG aan, »gij zijt ons nog eenig narigt van uwe levensgeschiedenis schuldig, en hoe gij hier zijt gekomen; voldoe, bid ik, aan ons verlangen."

»Van mijn vroeger leven," begon LUCIA, »weet ik niet dan veel treurigs te berigten. Wanneer ik met mijne gedachten eenige jaren terugga, dan herinner ik mij, dat ik als een zeer klein meisje —"

»Gij waart toen vier jaren oud," viel YOUNG haar in.

» — door een' man op de plaats voor het huis ben opgenomen geworden. Ik poogde te schreeuwen, doch hij hield mij den mond digt en verborg mij onder zijn' mantel, en weldra zaten wij beide in een rijtuig dat ons pijlsnel wegvoerde. Wij kwamen eindelijk op een schip, waarop wij lang vertoefden, tot dat wij in een vergelegen land, *Sidney* in *New-Wales*, zoo als ik later vernam, aankwamen. Daar werd ik bij een' ruwen en onvriendelijken man gebragt, die mij zeer hard behandelde, dikwijls sloeg, altijd op mijne moeder schimpte, en meermalen niet onduidelijk liet blijken, dat hij er naar verlangde, de tijding van haren dood te vernemen. »Zonder haar kind zal zij het toch niet lang maken!" hoorde ik hem dikwijls uitroepen.

»Boosaardig mensch!" riep YOUNG uit.

»Zoo verliepen een aantal jaren. Op zekeren dag bragt men hem zwaar gewond te huis, en na eenige uren blies hij den adem uit. Na de begrafenis kwam dezelfde man, die mij naar *Sidney* gevoerd had. Ik weende bitter, want ik stond nu in een vreemd werelddeel alleen. Mijn roover zeide, dat de afgestorvene, al was hij ook vader, mijne tranen niet waard was. Mijn vader! riep ik uit; en hij noemde mij niet eenmaal zijne dochter en mishandelde zijn kind! — Ja, zeker, zeide de man, uw vader, die mij tot het schelmstuk verleidde om u te stelen, om daardoor, zoo hij meende, den dood zijner vrouw te verhaasten en alzoo het beheer over uwe bezittingen in handen te krijgen.

Ween niet, kleine; mijn hart klopt menschelijker dan dat uws vaders, en ik wil u naar *Londen* terugbrengen. Daar echter verlaat ik u, en gij ziet mij nooit weder.

»Zoo gebeurde het. De onbekende scheepte zich met mij in, en wij kwamen eindelijk, na eene lange reis te water en te land, te *Londen* aan, op denzelfden namiddag, waarop ik hier in huis ben teruggekomen. Digt bij een park bleef hij staan en zeide tot mij: Ik kan u nu niet verder begeleiden, Gij heet PHILIPPS, het zal u thans niet moeijelijk vallen uwe moeder uit te vinden, — en hierop mengde hij zich, met tranen in de oogen, onder het gewoel der menigte en was verdwenen. Het was mij als hoorde ik dien naam voor de eerste maal. Welligt heb ik hem als vierjarig kind gehoord; maar, daar ik van dien tijd af tot op dit oogenblik hem nimmer hoorde uitspreken — mijn vader liet zich altijd *Sir* ROB noemen — klonk hij mij nieuw en vreemd in de ooren. Ik ging in het park, om daar naar Lady PHILIPPS te vragen. Naauwelijks liet ik mijne oogen op de bloemperken rondweiden, verrukt over de boomen, bloesems en struiken, en over de lieve kinderen, die aan de hand der moeder of aan die der oppasters voortdartelden, of eensklaps komt een hond op mij aan, die al blaffende kwispelstaartende om mij heen draaide, en mij bij de kleêren greep, om mij met zich voort te trekken. Daar sommige menschen meenden, dat ik bang en in gevaar was, wilde men den armen ROGUE van mij weren, die echter voortging en zijn' buit niet losliet. Eindelijk wilde ik hem door liefkozingen bezadigen, en, toen ik bukte om hem op den rug te streelen, las ik op zijn' halsband: *Ik behoor aan de lieve kleine* LUCIA. Op hetzelfde oogenblik hoorde ik hem bij den naam van ROGUE roepen, die naam deed plotseling duizende herinneringen in mij oprijzen; en naauwelijks had het beest mijne stem gehoord, of hij liet mijn kleedje los, sprong op, blafte en huilde, lekte mij handen en voeten, terwijl hij zich aan de buitensporigste vreugdebetooningen overgaf. Ik volgde hem nu onwillekeurig, en hoe verder ik kwam, hoe meer mij als 't ware de schillen van de oogen vielen, en menig voorwerp hoe ook door den tijd veranderd, mij niet geheel onbekend toescheen. Zoo kwam ik hier. Al het overige weet gij."

LUCIA zweeg, en wischte de tranen af, die bij het aan-

denken aan den dood harer moeder, hare oogen ontvloeiden.

»Getrouw beest," zeide SARA, na eenig stilzwijgen, »gij hebt zonder het te weten, eene teedere moeder de stervensure verzoet en verzacht."

»Hij is er voor beloond, hernam YOUNG.

»Hoe zoo?" vroeg LUCIA.

YOUNG ging naar een' schrijflessenaar, opende dien, en nam uit eene der laden een papier, ontvouwde het en las: »Ik vermaak mijn halve vermogen aan dengene, die, volgens 's Hemels beschikking, mijne dochter LUCIA in het huis harer moeder terugbrengt. De andere helft, met uitzondering van mijn huis in *Londen*, dat ik hare gouvernante SARA, en de mijn in *Cornwallis*, die ik mijnen vriend en doctor YOUNG legateer, behoort aan mijn kind, over hetwelk ik den genoemden doctor als voogd aanstel.

EMMA PHILIPPS."

Volgens den letterlijken inhoud van het testament," ging YOUNG glimlagchend voort, terwijl hij het perkament digtvouwde, »is ROGUE erfgenaam van de helft der u nagelatene bezittingen."

»Dat zij hem gegund," riep LUCIA.

»Ik ben voorneinens," vervolgde YOUNG, »op morgen het testament aan den regter over te leggen. Gij, LUCIA en SARA en ROGUE, die hier de hoofdpersonen zijn," voegde hij lagchende er nevens, »moeten mij vergezellen."

---

Des anderen daags stonden YOUNG, LUCIA, die ROGUE aan eene zijden koord hield, benevens SARA, voor den bevoegden regter. Deze, zoo wel als al de leden, waren door YOUNG's verhaal, hoe de oude ROGUE, LUCIA herkende en terugbragt, zigtbaar getroffen, en de voorzitter sprak:

»De regtbank verklaart iederen onderdaan tot erven gewettigd, maar erkent in de dieren geene onderdanen. Uit dien hoofde is het testament op dit punt, van nul en geene waarde. In naam der wet dragen wij het gansche vermogen van de afgestorvene Lady EMMA PHILIPPS over op hare dochter LUCIA. De aanneming der voogdijschap door den heer doctor YOUNG staat te zijner keuze."

»Ik eerbiedig in elk geval den wil mijner moeder," zeide LUCIA.

»En ik vervul hartelijk gaarne den uitersten wil mijner afgestorvene vriendin," hernam YOUNG.

»Ten gevolge van deze verklaringen vermag de regtbank verder niets tegen de uitkeering der legaten en de voogdijschap in te brengen, en houdt alzoo dit geregtelijk onderzoek voor gesloten. Als mensch, niet als regter, beveel ik echter Miss LUCIA de verpleging van den hond tot zijnen dood toe aan."

Het geschiedde. YOUNG, LUCIA en SARA maakten ééne familie uit, en wijdden hare zorgen aan den goeden, ouden huisgenoot ROGUE, tot dat hij aan LUCIA's voeten den laatsten trouwen blik naar haar heenwierp en stierf. SARA volgde spoedig hare geliefde Lady, en werd, overeenkomstig haren wensch, aan hare zijde begraven. De grijze YOUNG beleefde nog de vreugde, van zijne pupil in de armen van een braven en liefhebbenden echtgenoot gelukkig te zien.

---

HERINNERINGEN VAN EENEN HONDERDJARIGEN GRIJSAARD.

(Uit het geschrift: *Drie maanden te Montmorency*, van den Markies DE SALVO.)

De componist GARNIER, de grijsaard door den Markies DE SALVO in zijn opstel bedoeld, had hem reeds verscheidene bijzonderheden van Koningin MARIA ANTOINETTA's liefhebberij voor de muzijk en den afkeer, welken haar gemaal LODEWIJK XVI daartegen koesterde, verhaald, en eenige trekken medegedeeld van het ongelijke humeur der eerste, die zoo ligtelijk van de uiterste minzaamheid tot terugstootende hoogheid oversloeg, en van de eenigzins stugge manieren des Konings, die bij zijne hooge braafheid noch innemend, noch achtbaar wist te zijn; toen hij, op de vraag, of hij zelf, die in zulke naauwe betrekking tot het hof gestaan had, (hij was bibliothecaris van het muzijk-kabinet der Koningin en eerste hoboïst bij de kapel geweest) tijdens de revolutie niet ook in hare gevaren gedeeld had, ten antwoord gaf: »Ik heb gevaren van allerlei aard doorstaan vóór en gedurende de omwenteling. Nog zeer jong zijnde, ben ik eens door de Inquisitie in *Spanje* gevangen gezet, en in het jaar 93 hadden zij mij bijna gelantaarnd, (aan de lantaren opgehangen.)"

Daar hij zag, (dus vervolgt DE SALVO) dat ik met de ingespannenste deelneming hem de woorden als 't ware uit den mond keek, hetgeen dèn ouden man bijzonder scheen te streelen, verhaalde hij mij, hoe hij in zijn veertiende jaar, nadat de muzijk-akademie hem als lid van het Parijzer conservatoire had aangenomen, naar *Napels* gereisd was, om er, gelijk alle kweekelingen der akademie, drie studiejaren door te brengen. Na verloop van eenigen tijd verving hij, bij den schouwburg aldaar, met hulp der ondersteuning van zijnen vriend ZINGARELLI, den beroemden hoboïst BEZOZZI, dien de Hertog VAN DURAS, gezant van *Frankrijk* bij Koning FERDINAND, voor het Parijzer orkest had weten te winnen. Toen echter de jonge GARNIER twee jaren daarna vernam, dat de Prins van *Asturië* (naderhand KAREL IV) uit *Madrid* en van buitenslands de uitstekendste toonkunstenaars rondom zich verzamelde, en dat bij dezen hartstogtelijken vereerder der muzijk hun geluk vervolgens zoo goed als gemaakt was, verschafte hij, die de bewustheid had, zelf toch ook een niet onberoemde virtuoos op de klarinet te zijn, zich aanbevelingsbrieven bij den Prins, en reisde van *Napels* naar de Spaansche hoofdstad, in welke hij dan bijna een offer der verschrikkingen van deze gevreesde geloofsregtbank geworden was.

De Prins van *Asturië* had niet zoodra vernomen, dat de nieuw-aangekomen kunstenaar eerste hoboïst bij den schouwburg van *San Carlo* te *Napels* geweest was, of hij ontving hem met meer dan gewone welwillendheid, en vervolgens, door zijn spel nog meer voor hem ingenomen, behandelde hij hem als een' zijner gunstelingen, niettegenstaande hij een *Franschman* was. »Ik zeg: niettegenstaande," vervolgde GARNIER; »want juist op dat oogenblik was iets voorgevallen, dat destijds te *Madrid* veel opzien en gerucht maakte." De Prins van *Asturië*, namelijk, had, ten uiterste verstoord tegen een' jongen Franschen edelman, die zich verstout had aan eene dame het hof te maken, op welke de Prins zelf het oog had laten vallen, in tegenwoordigheid van den Franschen gezant zich met eenige bitterheid de uitdrukking laten ontglippen, dat hij, zoodra hij Koning zijn zou, »al de *Franschen* uit zijn rijk zou jagen." De gezant, door deze woorden beleedigd, antwoordde den Prins: »Maar dan zou uwe Koninklijke Hoogheid zich toch wel aan het hoofd der wegtrekkenden plaatsen; want ik denk niet, dat Mon-

seigneur zijne afkomst zal willen verloochenen." De Prins had den gezant dit scherpe antwoord niet vergeven, en zag uit naar eene gelegenheid om het hem betaald te zetten. Deze gelegenheid liet niet lang op zich wachten. Vreemde tabak en snuif was in *Spanje* op de zwaarste straffen verboden, vooral die soort, welke men naar de steden *Parijs* en *Duinkerken* genoemd heeft. De gezanten alleen mogten dezelve bezitten en er zich van bedienen. Op zekeren avond nu bood de jonge Hertog van *Ossuna*, alvorens zelf een snuifje te nemen, den Prins van *Asturië* zijne snuifdoos aan. Deze, toen hij zag dat de Hertog Fransche snuif bij zich droeg, wees met onwil de doos terug, en dreigde hem naar de strengheid der wetten te zullen doen straffen, hem met luider stem, zoodat de Fransche gezant, die in de nabijheid stond, het hooren moest, verwijtende, »dat hij geen goed Spaansch onderdaan was." De gezant, om den Hertog VAN OSSUNA voor de inderdaad bedenkelijke gevolgen van dit tooneel te dekken, keerde zich snel naar hem om, en vroeg hem met echt Fransche tegenwoordigheid van geest: »Zoo zijt gij het dan, Heer Hertog, die mijne tabatière, welke ik zoo lang gezocht heb, hadt weggekaapt?" De Prins van *Asturië*, hoogst verbolgen over deze tusschenkomst en zichzelven vergetende, hief zijne hand tegen den gezant op, en stiet hem van zich met de woorden: »Waar bemoeit gij u mede, Mijnheer?" Na deze alle welvoegelijkheid en alle wetten der etiquette schendende behandeling verliet de gezant op staanden voet het salon, nam nog in denzelfden nacht postpaarden, en vertrok uit *Madrid*, zonder iemand hoegenaamd in het hotel der ambassade achter te laten. Het hof en het ministerie geraakten daarover, gelijk men denken kan, in de pijnlijkste verlegenheid; Koning KAREL III deed den Hertog VAN CRILLON, die destijds Kapitein-generaal in Spaansche dienst was, bij zich roepen, gaf hem zijn innig leedwezen over geheel het voorval te kennen, en verzocht hem, uit zijnen naam den gezant eenen koerier te willen nazenden, en hem, zoo mogelijk, te bewegen naar *Madrid* terug te komen, waar hem de uitstekendste voldoening zou geworden; hij, de Koning, bleef er hem borg voor. Een adjudant van den Hertog VAN CRILLON haalde den gezant werkelijk in, en deze, die inmiddels misschien ook eenigzins bekoeld was, keerde op de dringende voorstelling der ernstige gevolgen, welke de gebeurtenis voor beide de hoven

kon hebben, naar de Spaansche hoofdstad terug, in het volle vertrouwen op eene voldoening, die een vorst als KAREL III hem had toegezegd. Werkelijk verklaarde ook de Prins van *Asturië* den Franschen gezant, dat het nimmer zijne bedoeling geweest was hem te beleedigen, en hiermede was dan ook deze onaangename zaak in der minne vereffend.

Men beweert, dat KAREL III, behalve de bereiking van dit doel, ook nog met eenig genoegen deze gelegenheid heeft doen dienen, om opentlijk zijnen zoon te demoedigen, die kort te voren in den staatsraad zich verstout had, van zijnen koninklijken vader te verlangen, dat hij het hoofd van zijnen gunsteling, den secretaris der *Azienda*, Markies SQUILLACE, welke minister het volk tegen zich in opstand gebragt had, aan den woedenden hoop ten offer zou leveren.

Natuurlijk stond reeds van zelf de jonge GARNIER onder de bescherming van den gezant zijner natie; maar zijn uitstekend talent en beminnelijke manieren hadden hem daarenboven tot den steeds welkomen vriend des huizes gemaakt.

Het was juist de tijd, toen de werken van HELVETIUS in het licht verschenen. De jonge kunstenaar vond ze in het hotel van den gezant, was nieuwsgierig ze te lezen, en nam ze daartoe met zich naar huis. Van hem leende ze weder de bankier SERRA. Ondertusschen hadden deze werken den toorn der regtzinnige *Spanjaarden* gewekt, en zij stonden dienvolgens in de eerste rij der verbodene lectuur. Nu moest ongetwijfeld iemand de boeken bij SERRA gezien en hem deswege bij de Inquisitie aangeklaagd hebben. De bankier werd ter verantwoording geroepen, en verontschuldigde zich, in zijne benaauwdheid, daarmede, dat het exemplaar van HELVETIUS niet aan hem, maar aan den Franschen hoboïst behoorde. Dit was voor de Inquisitie, die misschien reeds wist, dat de Fransche gezant de eigenaar van het werk was, genoeg. Zonder verder onderzoek werd de jonge *Franschman* gevangen genomen; waarschijnlijk wilde men in hem dengeen straffen, wiens geheiligden persoon zelfs de Inquisitie niet durfde aantasten. Te dezer gelegenheid moet men echter aanmerken, dat GARNIER, bij het vertellen van dit zijn avontuur, zich niet dan gunstig over zijn verblijf in de gevangenis van dit anders zoo geduchte geregtshof uitliet, die hem alles behalve schrikbarend voorkwam. Daar nu de gezant uit kieschheid meende, de uitlevering van den jongen *Franschman* niet te moeten vorderen, was het wederom de

Hertog VAN CRILLON, die zijnen ganschen veelvermogenden invloed in het werk stelde, om GARNIER's loslating te bewerken. De Groot-inquisiteur behoorde tot de koninklijke familie, en de gevangen kunstenaar werd door den Prins van *Asturië* begunstigd; in deze omstandigheden verkreeg men dan, dat GARNIER, onder geleide van *Miquelets*, over de Spaansche grenzen naar zijn vaderland gebragt wierd.

Onder dezen ruwen hoop der *Miquelets* bevond zich een *Franschman*, die van zijn regement gedeserteerd en in Spaansche dienst getreden was; deze soldaat heette CHAMPIONNET. Vijftien jaren later stond GARNIER, na klarinet bij de opera en virtuoos van Koningin MARIA ANTOINETTE geweest te zijn, als proviandcommissaris bij een legerkorps, hetwelk juist die gewezen *Miquelet* kommandeerde, als zijnde hij in dien tusschentijd de dappere en beroemde Generaal CHAMPIONNET geworden. Hoe rijk waren niet de dagen der revolutie aan zulke metamorphosen!

Na vervolgens ettelijke bijzonderheden, tot zijn verblijf aan het Fransche hof betrekkelijk, verhaald te hebben, maakte de goede oude man op de volgende wijs gewag van het geval, waarbij hij op het punt geweest was, om door het gepeupel opgehangen te worden:

»Op den dag, toen de *Bretons* naar *Parijs* kwamen, scheelde het niet veel, of ik had aan de lantaren gebengeld. Ik stond namelijk in vriendschapsbetrekkingen met Burger CHAMPION, die juist te dezer tijd tot een dier ministeriën behoorde, die ten langste om de maand elkander opvolgden. CHAMPION deed mij den voorslag, om de armee der *Bretons*, van welke zoo veel vreeselijks verteld werd, eens te gaan bezigtigen, en daartoe namen wij dan ook den weg naar de Bastille. Ter naauwernood waren wij er aangekomen, of CHAMPION werd door eenen hoop van dit geboefte herkend, dat zich tot taak gesteld had, tegen ieder, welke de razernij van het oogenblik voor verdacht hield, een bloedvonnis te vellen en uit te voeren. Terstond ging de kreet op: »Weg met den minister! slaat den verrader dood!" Met ruwe vuisten werd de man aangepakt, zwaar aan het hoofd gewond, en zonder den snellen bijstand van eenige lieden, die hem kenden en achting voor hem hadden, zou hij gewis vermoord geworden zijn. Zoodra hij, nog steeds door eenen hoop omgeven, die hem niet verder durfde aanranden, zich verwijderd had, begrepen de overigen, dat nu de beurt aan

mij moest komen, en beweerden, dat ik ook al een minister was. Nadat men mij een' sabelhouw had toegebragt, sleepte men mij in een leelijk, morsig huis, waar een zoogenaamd locaal committé, dat oordeel sprak over de personen, die voor de lantaren bestemd waren, zijne zittingen hield.

»Op de vragen dier lieden verklaarde ik, in geenen deele een minister, maar een eenvoudig muzikant te zijn, en voegde er bij, dat ik de eerste hoboïst van de opera was. Daar ik tevens uit voorzigtigheid mijn instrument altijd bij mij in mijn' zak droeg, (iets, dat mij steeds gered heeft, wanneer ik in eenig gevaar was) trok ik, om hun te bewijzen dat ik geene onwaarheid sprak, mijn hoboë voor den dag, en speelde hun een nommer uit het ballet voor, hetgeen men den vorigen avond gegeven had. Dit onwederlegbaar bewijs der waarheid van hetgeen ik beweerd had trof de leden van het kleine committé zelven met eene soort van medelijden. Om mij te beter voor de woede van het graauw te beschermen, bond een van hen mij zijne sjerp om het lijf, zette mij zijnen hoed op het hoofd, en noopte een' zijner ambtgenooten, mij als veiligheidswacht te verzellen. Naauwelijks waren wij op straat, of het vroegere geroep: »Daar is de minister! naar de lantaren! naar de lantaren!" verhief zich nog onstuimiger dan te voren; maar mijn geleider, die gelukkig eene sterke stem had, overschreeuwde het rumoer en riep: »Neen! neen! gij hebt mis; hij is geen minister; hij is hoboïst bij de opera, eerste hoboïst! Gij wilt toch den man niet om het leven brengen, die u alle avonden vermaak bezorgt." En ik, nog steeds mijn speeltuig in de hand houdende, en van tijd tot tijd, wanneer het geraas dit toeliet, er op blazende, daarenboven eenigzins gedekt door het ambtsgewaad, waarin men mij gestoken had, geraakte dus behouden de gevaarlijke plaats voorbij, waar de lantaren zich verhief, aan welke reeds een ander in mijne plaats opgeheschen was. Het huis *Beaumarchais* lag niet ver van daar; het committés-lid geleidde mij tot aan de deur, en ik trad bij mijnen vriend binnen, met bloed als overgoten, met de sjerp om het lijf, den committé-hoed op het hoofd en de hoboë in de hand. Hier begon nu weder de dolle hoop, die mij verzeld had, te schreeuwen: »Lang leve de klarinet! lang leve de hoboë!... Kom aan, nog eens gespeeld, burger!... Zie, zoo is het goed!""

Garnier was bijna onuitputtelijk, wanneer hij over de

gebeurtenissen van dit geduchte tijdperk aan het praten kwam. Nadat hij mij (zegt de verhaler) de geschiedenis zijner avonturen bij stukken en brokken medegedeeld en al de menigvuldige gevaren opgeteld had, aan welke hij tusschen 1791 en 1795 gelukkiglijk ontsnapt was, kwam hij tot het begin zijner krijgsloopbaan, welke hem door de vriendschap en den in der tijd zoo vermogenden invloed van LAGARDE, den secretaris van het Directoire, geopend geworden was.

Zoo vertelde GARNIER onder anderen, hoe hij, te *Berlijn*, van den ouden kamerdienaar van FREDERIK II, een' stok van dien grooten Koning en veldheer, als ook een' geelleederen handschoen, dien de Vorst gedragen had, benevens eene speld en zijden strik, die tot hoogstdeszelfs kleeding behoord hadden, ten geschenke bekomen had. De oude man, RIX was zijn naam, had hem deze geschenken gedaan voor de moeite, welke GARNIER, die nog altijd zijne lievelingsstudie beoefende, genomen had, met voor deszelfs kleindochter, welke insgelijks eene groote liefhebster der muzijk was, de partituur der *Tooverfluit* voor de guitar te bewerken. Handschoen, speld enz. had GARNIER weder aan anderen geschonken; maar den stok, een riet met een' geel ivoren hond tot knop, bewaarde hij als een onschatbaar heiligdom.

GARNIER verliet de krijgsdienst onmiddellijk vóór den gedenkwaardigen veldtogt naar *Rusland*. Onbeschrijfelijke moeite had hem de zorg gekost, om voor eene armee van 80,000 man in *Spanje* steeds de noodige proviand bijeen te krijgen. Toen nu NAPOLEON hem in het jaar 1812 te kennen gaf, dat hij voor de behoeften van 400,000 man, die naar *Rusland* op marsch stonden te gaan, zou moeten borg blijven, antwoordde hij den Keizer: »Sire! gij kunt, als Generaal, met veldslagen te winnen, bijna wonderen doen; maar vijandelijke landen te dwingen, dat zij leveren wat zij niet hebben, is eene onmogelijkheid." NAPOLEON keerde hem den rug toe; maar, daar dit blijk van ontevredenheid GARNIER's onmogelijkheid toch niet mogelijk maakte, nam hij zijn afscheid. »Zoo lang de Keizer zich alleen op zijn genie verliet, rees hij steeds hooger; maar toen hij naar allen, die hem omgaven, wilde luisteren, viel hij," voegde de grijsaard er min of meer in een' professoralen toon bij.

Ik verliet den zevenennegentig jarigen man, (dus beslnit de Markies) hoogelijk met hem tevreden, gelijk hij het weêr-

keerig met mij was, want ik had met groote aandacht naar hem geluisterd; bij ons onderhoud was het genoegen wederzijds gelijk geweest.

---

PALMYRA.

(Uit de Reizen van Lady ESTHER STANHOPE.)

Ten een ure kwamen wij bij eenige zandheuvels, en bevonden ons nu ter zijde van het Witte Gebergte (*Gebel-el Abyad*) op eenen afstand van twee mijlen en in noordelijke rigting van hetzelve. Deze heuvels liepen nog omtrent eene mijl ver voort. Vervolgens betraden wij eene ontzettend groote vlakte, *el Mezah* geheeten, die ter linkerzijde door het Witte Gebergte en ter regter door den berg *Ayam* begrensd werd. Hoe wijduitgestrekt zij ook was, bedroog toch hare ongemeene effenheid het oog, en liet schijnbaar de bergbegrenzingen, van welke wij gesproken hebben, als tot vorming van een dal elkander naderen. Het scheen mij, alsof wij bijna met den voet van het gebergte, dat zich boven *Palmyra* verheft en waarop HASSAN wees, in aanraking waren. »Nog anderhalve mijl en wij zijn er," zeide ik. — »*Insch allah!*" (zoo God het wil) was, naar der *Arabieren* wijs, zijn antwoord; en daar ik reeds bij ondervinding het dubbelzinnige dezer uitdrukking kende, zoo hield ik mij op eenen dubbel zoo grooten afstand gevat. HASSAN's paard was uiterst vermoeid, en men moest zijnen reiszak op het mijne overleggen. Gedurende de eerste mijl, die wij aflegden, had de vlakte eenige grasplekken, doch vervolgens toonde zij slechts eene dorre, uitgedroogde, kale oppervlakte, waar geen spoor van plantengroei te vinden was. Het schijnt, dat de grond er met zout doortrokken is, even als in de vlakte, welke ik later ten oosten van *Palmyra* bezocht. Tegen zonsondergang bereikten wij haar einde, en geraakten tusschen twee bergen in een dal, waar men de overblijfsels van een' waterbak gewaar werd, die eene bron omgaf, uit welke voormaals eene waterleiding naar *Palmyra* voortliep. Zij heet *Aboe-el-Fawares* en wordt door WOOD en DAWKINS in hun voortreffelijk werk over de *Ruïnen van Palmyra* vermeld. Deze waterleiding strekt zich eene mijl ver uit, en eindigt in het Dal der Grafsteden, waarheen wij spoedig

kwamen. Dit dal wordt aan twee kanten door lage bergen begrensd. De maan was thans opgegaan en goot een plegtig schemerlicht over deze oude gedenkteekenen der dooden, die eene uitgestrektheid van eene mijl ver vervulden. Toen wij den berghoek naderden, waar ons, naar ik vermoedde, de geweldige massa der puinhoopen in het oog moest springen, trilde mij de borst van verwachting. Wij kwamen er om heen, en ik spande mijne gezigtskracht in, maar zocht vergeefs de grootsche voorwerpen, die ik verwacht had; want de enkele zuilen der kolonnade, op eene onvoordeelige plaats in een gezonken, waren ter naauwernood te herkennen. Andere gewaarwordingen, welke de hoop op hetgeen ik zien zou voor een oogenblik verdoofd had, traden bij mij thans weder op den voorgrond. Zij herinnerden mij, dat ik twaalf uren lang te paard gezeten had en spijs en drank behoefde. Ik volgde mijnen gids dus, tusschen hooge steenklompen, pilaren en andere overblijfsels van gebouwen, naar den zonnetempel, en wij kwamen aan de poort, welke wij gesloten vonden. Ook werd zij niet eer geopend voordat HASSAN zich had bekend gemaakt. Vervolgens klommen wij een morsig straatje af; en bereikten de leemen hut, welke mij in *Palmyra* tot verblijf moest dienen. — Met zonsopgang was ik op de been, en, wenschende den ongunstigen indruk te verdrijven, dien het voorkomen der puinhoopen in den duister des avonds op mij had achtergelaten, verzocht ik HASSAN, mij weder derwaarts te geleiden. Andermaal echter vond ik mij in mijne verwachting te leur gesteld. Voor zoo ver ik ze mij herinneren kon, vond ik de teekeningen in het werk van WOOD en DAWKINS juist en der waarheid getrouw, en ik begon bij mij zelve te overleggen, hoe het toch komen kon, dat zij, schoon naauwkeurig in derzelver omtrekken, een zoo veel gunstiger denkbeeld van *Palmyra's* overblijfselen gaven dan de werkelijkheid. Ik heb reeds gezegd, dat de grond, waarop de ruïnen staan, onvoordeelig voor de uitwerking is. Gebouwen vereischen, om goed in het oog te vallen, een' eenigzins verheven' stand, en misschien heeft menig reiziger bij zich zelven de opmerking gemaakt, dat van al de sporen der oudheid, die men in den omvang van wat sedert het Turksche rijk heeft uitgemaakt te zien krijgt, het *Parthenon* te *Athene* en de THESEUS-tempel op Kaap *Sunium* het achtbaarste voorkomen hebben, omdat beide op eene hoogte staan. Dit is met *Palmyra* het geval

niet. Integendeel ligt het aan den voet van hooge bergen, welker grootte en verhevenheid alle werken der kunst verkleinen; zijne zuilen, wanneer men ze op den afstand van ettelijke honderd schreden beschouwt, krimpen tot de grootte van nachtkaarjes ineen. Dit ongunstig voorkomen wordt, behalve door de nabijheid der bergen, ook nog veroorzaakt door de kleur van het steen, waaruit ze gehouwen zijn: want het ziet er uit als gele oker, en de omringende grond heeft juist diezelfde tint. Kleuren moeten afsteken, om werking te doen; en daar nu deze tegenstelling hier ontbreekt, zoo zijn de beroemde ruïnen, die zich op het papier zoo prachtig voordoen, daar, waar zij staan, naauwelijks te bemerken. En hoezeer nu wel de beide kunstenaars het regt hadden, ze op de best mogelijke wijze voor te stellen, hebben zij zich niettemin aan die soort van misleiding schuldig gemaakt, welke voorwerpen in een valsch licht plaatst, door ze met een voorkomen van frischheid te omgeven, waarop zij reeds lang alle aanspraak verloren hebben. Doch zoodra wij onze gedachten laten gaan over de ontzettende massa der bouwstoffen, welke men hier, in het midden eener woestijn, bijeengebragt heeft, zoo moet onze verbazing ten hoogsten top rijzen. Er zijn hier pilaren van graniet uit één stuk, die (volgens verzekering van mannen, welke daaromtrent nasporingen gedaan hebben) uit *Opper-Egypte* herwaarts gevoerd moeten zijn. Al de gebouwen, welker overblijfsels men hier ziet, waren met steenen van ontzettende grootte opgetrokken, en er zijn nog daken voorhanden, die uit eene eenige steenplaat bestaan. Brokken van zuilen en van hetgeen zij gedragen hebben, bedekken wijd en zijd den grond, en zijn zoo talrijk, dat men zich zou kunnen verbeelden, dat al de stedelingen hier in paleizen gewoond hadden. Het gebouw, hetwelk de reizigers den zonnetempel noemen, bevat tusschen zijne wanden alleen meer ruimte, dan voor de tegenwoordige inwoners van *Palmyra* toereikend zou wezen.

---

### BURGER'S GRAF TE GÖTTINGEN.

Te *Göttingen*, op het *Friedhof* voor de *Weender*-poort, waar verscheidene Duitsche dichters en dichteressen hunne rustplaats hebben, ligt ook *Duitschlands* liefelijke volks-

dichter GOTTFRIED AUGUST BURGER en de door hem bezongene MOLLY (zijne tweede vrouw, AUGUSTE ZU NIEDECK) begraven. Langen tijd was, gelijk van zoo vele voortreffelijke mannen, het plekje onbekend, waar zijn gebeente rustte, en drie versregels uit zijne LENORE, niet op zijn graf, maar op dat van een' overman van het weversgild geplaatst, waren het eenige, wat hier aan hem herinnerde, toen onlangs eene dichterlijk behandelde beschrijving van zijn leven en lotgevallen de oude geestdrift van het Duitsche publiek voor hem weder deed ontwaken.

Natuurlijk was hierbij de akademiestad, waar hij het laatst gewoond en waar hij arm en bijna onbekend gestorven was, niet de minst ijverige. Met name gaf een student in de wiskunde, de Heer BREUSING uit *Osnabrug*, zich zeer veel moeite om des dichters graf te vinden. Met die liefdevolle achting, welke de dankbare herinnering aan beminde personen tot zelfs nog op hunne laatste rustplaats uitgestrekt wil hebben, had hij daarover reeds vroeger berigten pogen in te winnen; hem werd een half ingezonken, met gras overgroeide grafheuvel aangewezen; doch niets leverde eenig kenmerk, dat dit de gezochte plaats was. Geene betere vrucht hadden aanvankelijk de hernieuwde nasporingen, aan welke nu nog andere te *Göttingen* studerende jongelingen met warmen ijver deel namen. Vergeefs deed men navraag bij den doodgraver. Eerst twintig jaren bekleedde hij dit ambt en was eenenvijftig jaren oud, terwijl BURGER reeds den 8sten Junij 1794, dus vóór tweeënvijftig jaren, overleden was; natuurlijk wist derhalve de man geen narigt te geven. In het kamerij-register vond men wel den naam van BURGER aangeteekend, maar niet het plekje gronds, waarin het zoo zwaar beproefde hart des dichters eindelijk rust gevonden had. Eensklaps herinnerde zich de doodgraver duister eene mededeeling, welke hem een oude kleedermakersbaas, toen deze eens het graf van zijne vrouw was komen bezoeken, gedaan had. Naar dezen man begaf men zich nu, en hij verhaalde, »dat toen hij, destijds nog een zeer jong man, van zijn rondreizen naar huis gekomen was, hij niet oogenblikkelijk arbeid gevonden had; dat hij, op zekeren dag dus werkeloos door de straten slenterende, eene lijkstaatsie ontmoet had en tot tijdverdrijf mede naar het *Weender*-kerkhof gegaan was. De overledene had BURGER geheeten, en was, zoo hij had gehoord, van honger en ellende gestorven. Ook de begrafe-

nis was armoedig geweest. Onder de weinige personen, die haar volgden, had hij den boekverkooper DIETRICH opgemerkt, en deze had ook naderhand op het graf eene akacia geplant." — Men vond de akacia, en met haar was het graf gevonden.

De magistraat schonk nu de plaats, waar het lag, *ten eeuwigen dage* aan de studenten; en met het begin van het nieuwe akademiejaar vormde zich uit hun midden een committé, om het eerwaardige plekje door een gedenkteeken aan te duiden; de grafheuvels in den omtrek werden iets ter zijde geschoven, DIETRICH's akacia geveld, en op deze wijs de noodige ruimte tot de oprigting verkregen. Van welken aard het gedenkteeken, dat den te ontijdig weggeruimden boom der gedachtenis nog vervangen moet, zal wezen, zal hoogstwaarschijnlijk van de deelneming afhangen, die het ontwerp zal vinden, en die, zoo er gevoel en dankbaarheid in *Duitschland* bestaat, niet gering kan zijn. In Augustus 1846 scheen men nog niets stelligs bepaald te hebben.

---

DICHTREGELEN, VOORGEDRAGEN DOOR DEN HEER TJASINK, TER GELEGENHEID VAN DE VOORSTELLING, DEN 2 MEI 1847, TER NAGEDACHTENIS VAN M^W^. DE WED. NARET KONING EN TEN VOORDEELE VAN HARE NAGELATENE MINDERJARIGE WEEZEN, IN DEN AMSTERDAMSCHEN SCHOUWBURG, ONDER DIRECTIE VAN DE HEEREN M. WESTERMAN EN J. E. DE VRIES, GEGEVEN.

Het rein gevoel van 't hart brengt aan verdiensten hulde,
En viert het schoone en goede in een verheven zin;
Wie de opgelegde taak met waardigheid vervulde,
Oogst, zelfs nog in het graf, den lof der ed'len in.

Maar als de schoone kunst haar dierbre lievelingen,
Nog in de volle kracht van 't leven, derven moet,
De kille hand des doods, ze, in bange worstelingen
Vermoeid en afgepijnd, te vroeg bezwijken doet:

Dan mengt de sombre rouw zich in de lofbetooning;
Dan welt de weemoed op, waar men bewondren kon;
En zoo besproeijen wij, bij 't graf van NARET KONING,
Met onzen tranenvloed de lauwren, die zij won.

Zij, die met zoo veel glans voor Neêrlands kunstroem leefde,
Altoos de waarheid volgde in ed'le eenvoudigheid,
En nooit, door luid gebaar, naar ijdlen lofgalm streefde,
Zij, ons zoo vroeg ontscheurd, zij wordt met regt beschreid.

Ja, 't geen zij is geweest, blijft duurzaam aangeteekend,
En 't blijkt, dat, waar de lof regtmatig wordt gekeurd,
Der ouderen verdienste aan 't kroost wordt toegerekend
Dat de afkomst waardig blijft van 't geen het hart betreurt.

En konden wij haar' naam een reiner hulde schenken,
Dan door 't geen ze achterliet met deernis gâ te slaan,
En, met ontroerd gemoed, de weezen te gedenken,
Waarvan het scheiden haar zoo smartlijk kwam te staan?

Ja daarom snelt gij aan, en haakt om troost te brengen;
Gij trekt u de onschuld aan, in diepen rouw gebukt;
Op 't outer van de kunst wilt gij uw gaven plengen,
Tot leniging van 't wee, dat de ouderloozen drukt.

Neen, schooner kunt gij nooit haar nagedachtnis vieren;
Uwe achting voor verdienste is voor het wee niet koel,
En, zoo gij om haar graf een' lauweroogst doet zwieren,
Hoort ge ook den laatsten zucht van 't moederlijk gevoel.

M. WESTERMAN.

---

AAN MIJNE KINDEREN.

(IN DE LENTE.)

Komt, kindertjes! naar buiten,
In 't lentejaarsaizoen.
Men hoort de vogels fluiten,
En alles staat in 't groen.
De Meimaand is gekomen;
De vreugde lacht ons aan.
Wat zegt gij van die boomen,
Die als een laken staan?
Wie gaf ze frissche bladen
En bloesems wit en rood?
Wie leven aan de zaden
Nog onlangs schijnbaar dood?

Wie groeikracht aan die eiken,
Die linden, breed en forsch?
Wie doet de berken prijken
Als met een zilvren schors?
Wie opent allerwegen
Der bloemen kelk en knop?
Wie hing dien gouden regen
Zoo schilderachtig op?
Wie mengelt al die kleuren?
Wie gaf aan 't jonge kruid
Die liefelijke geuren,
Aan vooglen hun geluid?
Wie doet het zonlicht hupplen
En vonklen door het groen,
En malschen regen drupplen
Op 't hangende plantzoen?
Wie spreekt en spreidt zijn krachten
In 't zware weêr ten toon?
Wie maakt die lentenachten
Zoo stil en hemelsch schoon?
En wie geeft ons gemoedren
En zinnen voor 't genot
Van alle deze goedren?
Al 't schepsel antwoordt: God.
Hem prediken en roemen
Die boomen in het rond,
Die wonderschoone bloemen,
Die vlinders wit en bont:
De leeuwrik, onder 't stijgen,
In kunstelooze taal,
En in het groen der twijgen
De schelle nachtegaal.
De ruikers en festonnen
Der heesters in den bloei,
De beken en de bronnen,
Het koren in zijn groei,
Het dreunen zijner tente,
Het lichten in het zuid,
't Roept alles in de lente
Den naam des Heeren uit.

Komt, Kindertjes, naar boven

De zinnen en 't gemoed!
Wien al zijn schepslen loven
Als naamloos groot en goed,
Wien ze allen ons verkonden
Als eindloos wijs en trouw,
Hij sticht uit kindermonden
Zich zelf een lofgebouw.
Zijn grooten naam verheven!
Hij luistert naar uw lied,
En heeft nog meer te geven
Dan gij voor oogen ziet.
Hij zaait en Hij beregent
Zijn zaligmakend woord;
En 't brengt, door Hem gezegend,
De schoonste vruchten voort.
Hij geeft ons blijde hope,
En brengt de dooden weer.
Dan gaan de graven open,
En niemand sterft er meer.
Dan geven de akkers rente,
Die 't weenend oog besproeit;
En dan begint de lente,
Die nooit is uitgebloeid.

---

VAARWEL, RACHEL!

Vaarwel,
Rachel!
Uw kunstvermogen,
Schoon tegen goud ons toegewogen,
Hoe zinkt het weg bij dat van de éénige Wattier!
Verrees *zij* uit het stof der graven,
*Uw* Phedra, *uw* Hermioné
(Herinnering, gij kunt het staven)
Verstoven als het schuim der zee!

Vaarwel,
Rachel!
Hoe ge ook moogt brallen,
Voor *haar* zaagt ge al uw lauwren vallen,
Die eens op *ons* Tooneel den schepter heeft gezwaaid.

't Verachte Holland mogt haar baren.
Uw Talma zag haar, en, verrukt,
Moest hij de Grootste haar verklaren
Van wie haar spoor ooit heeft gedrukt.

Vaarwel,
Rachel!
Gij, hier Vergode
En uit het wuft Parijs Genoode!
'k Schaam mij een' Landaard schier, die vreemde Kunst slechts (viert,
Die uw talent aldus gehuldigd,
Met eer en goud heeft overlaên.
Wat was men aan Wattier verschuldigd!
Wat heeft men voor Wattier gedaan?

Vaarwel,
Rachel!
Toen wij vernamen,
Wij, die in weldoen hem beschamen,
Die Jood van Christen scheidt of naar Geloofsleus vraagt,
Dat gij nog eens u zoudt vertoonen,
Toen juichte ons hart u toe; maar ziet,
Schoon de Armoê rijk uw' dank zou loonen,
Gaaft gij u-zelve een Benefiet!

Vaarwel,
Rachel,
Die geen erbarmen
Gevoeldet met den nood der Armen;
Terwijl ge, als een Vorstin, in weelde en lust u baadt,
En onze beurs u elken regel
(Uitzinnigheid, waar niets bij haalt,
Gij drukt op ons uw narrenzegel!)
Met een vijfguldenstuk betaalt!

Vaarwel,
Rachel!
Mijn Landgenooten,
Uit edel bloed zijt gij gesproten;
Verzaakt uwe afkomst niet voor Franschen waan en wind!
Blijft eigen Kunstenaars waarderen!
Nog rest u een verborgen schat.
Of moesten Vreemden u eerst leeren,
Wat ge eens in een Wattier bezat?

Vaarwel,
Rachel!
Keer nimmer weder!
Ligt ziet ge op 't Volk bespottend neder,
Dat eigen kroost miskent en vreemde teelt vergoodt.
En gij, verfranschte Modedrijvers,
Trompet uw dwaasheid haar ter eer,
Voegt u bij onze Dagbladschrijvers,
En knielt voor hare Buste neêr! —
Vaarwel,
Rachel! (*)

Junij, 1847. J. W. IJNTEMA.

---

SCHEREN.

A.

Waarom de mannen zich schier niet meer laten scheren?

B.

Omdat men, scherensmoê, niet meer van scheren houdt.
Het: »scheerje!" wil ook graag een ieder van zich weren.
Alvast één *scheerderij* te minder, wèl beschouwd!

---

VRAAG NIET TE VEEL.

Bij een schoolexamen (in *Duitschland*) over de zeven beden in het Onzevader, vroeg de schoolopziener bij de vierde bede: »Waarom bidden we juist om ons *dagelijksch* brood, en niet om wekelijksch, maandelijksch brood, of wel voor het gansche jaar?" — »Wel, Mijnheer," antwoordde op staanden voet, met veel zelfvertrouwen, een klein meisje, »omdat het anders te oudbakken worden zou."

(*) Wie begeerig is, de *cronique scandaleuse* der hooggevierde Dame, met daadzaken gestaafd, te leeren kennen, kan zijnen lust ruimschoots boeten in de *Asmodée* van 20 Junij ll.

# MENGELWERK.

## DE EGYPTERS.

### EENE REDEVOERING,

door

G. H. VAN SENDEN.

Gelijk *Indië* van den *Indus* den naam ontleende, zoo zal *Egypte* den zijnen ontvangen hebben van den *Nijl*, die in oude tijden ook wel *Egyptus* genoemd werd. Met het grootste regt mogt het den naam van die rivier dragen; want ik geloof niet, dat er een stroom op aarde vloeit, die eenen zoo onberekenbaren invloed op den grond, dien hij bespoelt, uitoefende, — zoo groot eene werking ook op den geheelen toestand van de menschen, die aan zijne boorden wonen, als de *Nijl* had op *Egypte* en de *Egyptenaren*.

De bronnen van den *Nijl* liggen niet binnen dat land. Daar, waar de zuidelijke grenslijn van *Egypte* door den vier en twintigsten graad noordelijke breedte wordt getrokken, bij *Assuan*, het oude *Syëne*, valt de rivier in *Egypte*. Wij volgen, M. H.! den *Nijl* opwaarts, om te weten wat hij boven *Egypte* is; om ook te onderzoeken, van waar hij komt. Eerst bewaart hij zijnen loop van het zuiden naar het noorden, terwijl hij zich wringt tusschen de rotsen door, die zijne baan beperken. Intusschen begint weldra de rivier de gedaante van eene slang te vertoonen, die haar ligchaam in eene groote bogt slaat en aldus ligt in het zand van *Nubië*. Die bogt is eene buiging naar het Westen, is eindelijk zelfs eene wending naar het Zuiden, — doch, reeds eer wij den negentienden graad bereiken, zien wij de rivier de haar eigendommelijke rigting hervatten. Slaan wij die groote Nijlbogt gade, wij vinden dat hare bedding geene effene is; vijf kleine vallen moet de rivier doen. Berg-

ketenen beperken haar, die slechts hier en daar wat terugwijken; verscheidene eilanden betwisten daarenboven aan het water de ruimte. De stroom is met spoed. Eindelijk de laatste groote val is gedaan, en de *Nijl* begint het beeld te vertoonen van eenen boom, van wiens stam een tak met twijgen uitloopt, terwijl nog verder een tweede meer sterke arm van den stam uitgaat. — Gij gevoelt reeds, M. H.! dat ik door den eerstgenoemden tak de *Atbara* bedoel, den *Astaboras* der Ouden, die komt uit het zuidoosten. De wellen van de *Atbara* liggen bij *Beschir;* zij neemt de *Selif* en dan de *Taka* op en vermengt eindelijk bij *Damer* hare wateren met die van den *Nijl.* — Belangrijker is de tweede tak, dien de hedendaagsche bewoners van die streken den *el Asrak* of *blaauwen Nijl* noemen. Zijn watermagazijn is het *Meer Dembia* in *Abyssinië* of *Habesch.* Met eene sterke kromte, die eenen bijna geslotenen cirkel gelijkt, buigt hij zich door het zuiden, overschrijdende zelfs den tienden graad noordelijke breedte; doch dan wendt hij zich naar het noordwesten, neemt de *Dindu* en *Rakad* op, en vereenigt zich bij het tegenwoordige *Kardum* met den hoofdstroom. De eerste naauwkeurige kennis van deze rivier zijn wij vooral aan de onderzoekingen van den moedigen reiziger JAMES BRUCE verschuldigd; maar men is te ver gegaan, toen men meende, dat in de bronnen van *dezen* stroom die van den *Nijl* zouden zijn ontdekt. Immers de *el Asrak* is de eigenlijke *Nijl* niet; de *el Asrak* is de *Astapus* der Ouden, een zijtak slechts, een arm van de groote wonderbare en zegenrijke rivier. Voor den eigenlijken *Nijl* moet men veeleer den *el Abiad* houden, den *witten Nijl,* zoo als de inboorlingen dien noemen, aan welken zoowel de *Atbara* als de *Asrak* hunne schatting toevoeren, terwijl zij de oppervlakte, die tusschen hunne killen en die des eigenlijken *Nijls* is besloten, tot een groot schiereiland maken, hetwelk de Ouden *Meroë* noemden. De hoofdrivier, met welke beide zich vereenigen, is een breede stroom; eilanden, met den zegen der natuur gekroond, liggen in zijne wateren; vruchtbaar, in weelderigen groei, zijn de boorden. Zóó doet hij zich, eene ver-

bazende watermassa bevattende, kennen tot aan den tienden graad noordelijke breedte, het uiterst zuidelijke punt, tot welk het tot dusver gelukt is, door te dringen.

Van hier betreden wij het gebied der gissingen. De oudheid tastte rond in het donker, en HOMERUS belijdt de onkunde van zijnen tijd ten opzigt van de bronnen des *Nijls*, wanneer hij dezen stroom den van ZEUS neêrgedaalden noemt. Zelfs het orakel van AMMON kon, volgens HERODOTUS, geene zekerheid geven omtrent den oorsprong dezer rivier; het wist alleen van eenen stroom, die ten zuidwesten der Libysche woestijn vloeide en naar het Oosten zich wende; het vermoedde, dat deze vervolgens eene noordelijke rigting nam en de *Nijl* werd. PTOLEMEUS verspreidde eindelijk de meening, dat aan de uiterste zuidelijke grenzen van *Afrika*, die hij zich bij het *maangebergte* dacht, twee meren zijn, die door de gesmoltene sneeuw worden gevoed; hij hield het er voor, dat elk meer zich door eenen stroom ontlastte, en dat beide stroomen vereenigd den *Nijl* vormen, met welken zich vervolgens de *Astapus* verbindt. Nog, mijne Heeren! liggen de bronnen van den *Nijl* bedekt door nevelen. De loop der rivier boven den tienden graad is ons onbekend; eene groote taak is aan de negentiende eeuw gegeven, — de ontdekking van den oorsprong des *Nijls!* —

De vader der Historie, HERODOTUS, heeft van *Egypte* gezegd, dat het *een geschenk des Nijls is.* Ten opzigte van het noordelijk gedeelte kan dit in den meest eigenlijken zin beweerd worden. Immers de waarschijnlijkheid pleit er voor, dat in eenen tijd, tot welken geene historie opklimt, en die ouder is dan alle beschaving van *Egypte*, de *Middellandsche Zee* eene diep inspringende golf vormde, waarin zij den stroom, als het ware, te gemoet kwam, om hem zoo dra mogelijk in haren schoot te ontvangen. Allengskens moet, door een verloop van vele eeuwen, het zoo ver gekomen zijn, als het reeds in oude dagen was, dat het land een naar buiten uitgebogen halfrond vormde, en de stroom dus veel later het groote water bereikte. Niet de zee heeft dit land aan *Egypte* geschonken en het aldus ver-

groot, — de *Nijl* heeft het gedaan; het is een geschenk van dien weldadigen stroom. — Omtrent de uitgestrektheid echter van den toegevoegden grond verschillen de gevoelens. Er zijn, die het er voor houden, dat alles tot aan het *Meer Moeris* toe, dat zelfs het nog eenige dagreizen verder terugliggende land eene gave des *Nijls* is. Deze voorstelling is blijkbaar overdreven. — Er zijn ook, die denken, dat zich het geschenk der rivier tot dien driehoek bepaalt, welken de *Grieken*, naar de gedaante van hunne vierde letter, de *Delta* genoemd hebben. Zij vormde die naar de vaste wetten der natuur, volgens welke overal land ontstaat, waar rivieren, die slibdeelen met zich voeren, uit eene beperkte bedding treden in de onbeperkte zee, naar diezelfde wetten, welke de *Deltas* van den *Ganges* en de *Mississippi*, van de *Po* en den *IJssel* deden ontstaan. — De kracht van den stroom verlamt, — de slibdeelen leggen zich neder. Zoo ontstond ook vóór den mond des *Nijls* eene bank, die den hoofdstroom in twee armen splitste, eenen noordwestelijken en eenen noordoostelijken. De bank werd eigenaardig tot een' kleinen driehoek, met de punt tegen de opening van de nog onverdeelde rivier gekeerd. In verloop van eeuwen groeide deze driehoek aan en spreidde zich al verder en verder in die golf uit; hij verhief zich door de slibwording al hooger en hooger. Eindelijk lag de gulden letter daar; de zeekust hebbende tot hare basis, hare spits gekeerd tegen de nog onverdeelde rivier, terwijl de westelijke lijn door den *Kanobischen*, de oostelijke lijn door den *Pelusischen* Nijlarm waren getrokken. De laatstgenoemde kil verzandde allengskens; het water, dat door deze vloeide, zag zich dus genoodzaakt langs de laagste streken van de *Delta* uitgangen te zoeken. Zoo ontstonden allengskens vele uitwateringen des *Nijls;* de kunst kwam de natuur te hulp, en weldra telde men, als zeven monden van den *Nijl*, den *Kanobischen*, den *Bolbitischen*, den *Sebennitischen*, den *Phatnitischen*, den *Mendesischen*, den *Tanitischen* en den *Pelusischen* mond. Thans is de zevenarmige rivier weder tot eene tweearmige geworden. De eene bereikt oostelijk bij *Damiate*, de andere westelijk bij *Ro-*

*setta* de zee. Aldus, M. H.! is geheel *Neder-Egypte* een geschenk des *Nijls*.

Intusschen bepaalt zich de weldadigheid van den stroom geenszins tot die toevoeging van grond; *Egypte* is ook zijne vruchtbaarheid aan den *Nijl*, die het land bevochtigt en bemest, verschuldigd. Ten einde wij, M. H.! het belang zoowel van het eene als van het andere gevoelen mogen, zal het noodig zijn, dat wij onze blikken op de gesteldheid van het land werpen, dat al meer en meer onze oogen boeit.

*Opper-Egypte* grenst ten zuiden aan den heeten aardgordel; maar de hitte is er grooter dan in landen, die aan gene zijde van den keerkring gelegen zijn. Schaars biedt eene regenvlaag eenige verkwikking; men acht zich hoog begunstigd, wanneer er ééns in de tien jaren een enkele plasregen valt. Er zijn zelfs, die de geheele levensbaan ten einde loopen, en nooit het land met zulk een ruim geschenk van boven begunstigd zien. Ook in *Middel-Egypte* is de zonnestraal verschroeijend; de naakte rotsen kaatsen hem met verdubbelde kracht terug. Onbewolkt is meestal de hemel, meer wit, dan azuur, en van eenen verblindenden glans. In de streken van *Memphis* was, in oude tijden, de regen zeer ongewoon; thans schijnt dat weldadige natuurverschijnsel door de bosschen, die IBRAHIMS vorstelijke tuinen versieren, aangetrokken te worden. Daarentegen opent de hemel over *Neder-Egypte* meermalen zijne schatkameren en drenkt er de velden. — De winden wisselen elkander geregeld af. Van Junij tot September heerscht de verkoelende noordewind; hij blijft ook in October waaijen en soms stormen; hij buigt zich naar het westen. Weldra echter wordt het zuiden de hoofdstreek, waaruit de luchtstroom vloeit. Ten tijde der voorjaarsevening begint die wind onaangenaam te zijn. Hij stort den gloed van *Afrika* over *Egypte* uit. De dampkring is bewolkt; de zon ziet bloedig rood door het uitspansel; de lucht is vervuld van zeer fijne stofdeeltjes, waarin de diep gespletene grond zich met elken windstoot oplost. De vijftig dagen van Pascha tot Pinkster vertoonen *Egypte*, het beeld dragende van een verdord land, waarop eene ondragelijke hitte is nedergedaald, die oogziekten, huiduitslag en pest te weeg

brengt en voedt. — Daarenboven is de bodem op zich zelven geenszins een vruchtbare grond. Twee bergketenen loopen bijna evenwijdig van het zuiden naar het noorden midden door *Egypte*. Ten westen van de bergketen, die aan de linkerzijde zich verheft, verliest zich het oog in eene onafzienlijke woestijn; de bergketen staat er als een dijk tegen die zandzee; zij houdt haar golvend stof terug. Slechts twee vruchtbare plekjes, de *Groote* en *Kleine Oase*, verheffen zich, gelijk eilanden, uit dezen onmetelijken oceaan, die haar groen en geboomte te danken hebben aan de bronnen, welke er uit het zand ontspringen. — Ten oosten van de regter bergketen vindt men zulke zandzeeën niet. De bodem tusschen deze en de *Roode Zee* is gebergte, graniet, zand- en kalksteen. Rijk is het aan schoone en kostbare steenen. Gij ziet er het doorschijnende witte albast en het veelkleurige marmer. Den heerlijk groenen smaragd treft gij er aan, — een edelgesteente, te vergeefs elders in de geheele oude wereld gezocht, en nog alleen in een enkel dal van *Amerika*, in de jongste eeuwen, gevonden. — Dat oostelijk gebergte ligt veelal gespleten; in lange rijën strekt het van den *Nijl* tot de *Roode Zee* zich uit. Meestal vertoont het zich als eene woeste streek, waar geen groei en geen water is en slechts enkele zoutachtige bronnen opwellen. Hier en daar zijn ketels en kloven, waar lage heesters wassen en doornachtige struiken eene plaats vinden. Alleen waar het regenwater niet oogenblikkelijk verzwolgen wordt, maar in den bovengrond blijft vertoeven, verheft zich de palm, breidt de acacia hare twijgen uit en tiert eene bloemenpracht, die het oog verrukt. — Evenmin doet hetgeen tusschen die lange bergdijken besloten is, op zich zelf veel verwachten. Immers in *Opper-Egypte* is het smal; het telt niet meer dan dertien honderd voeten; dal en bedding der rivier zijn één. Verder naar beneden, waar de graniet plaats maakt voor den zandsteen, verwijdt het zich; het wordt heuvelig; doch de vlakte, waaruit de oostelijke bergrug zich steil verheft, waarin de westelijke met zachte helling afdaalt, bereikt nergens meer dan drie mijlen breedte. — En de oorspronkelijke bodem van dit dal mag geenszins

eene vruchtbare heeten. Uit kalkaarde bestaat de grond, die bedekt is met rood zand. Zondert gij de *Delta* uit — het plantenrijk kan er geenen groei, het schepsel geen verblijf, de mensch geen veld van ontwikkeling vinden. Een land dor en somber, het beeld van den dood vertoonende, zoo staat *Egypte* voor onze oogen! —

Intusschen ontsloot de Schepper, die den noordoosthoek van *Afrika* tot groote bedoelingen had bestemd, voor denzelven in den *Nijl* en diens regelmatige overstroomingen, eene altijd vloeijende bron van leven. Met de maand Junij begint de *Nijl* aan de zuidelijke grens van *Egypte* te zwellen, en, eer die maand ten einde is, bespeurt men tot aan *Neder-Egypte* toe het rijzen van zijn water. De rivier is meer en meer klimmende; te vergeefs zoekt de bedding het water binnen hare perken te besluiten. Zij vermag dit niet langer, dan tot de eerste helft van Augustus. Dan treedt de rivier over hare boorden; al wassende bedekt zij meer en meer land. Van dag tot dag stijgt het water hooger, tot eindelijk, gedurende de maand September, het geheele Nijldal een schouwspel oplevert, hoedanig dat is, hetwelk, na eene doorbraak van rivier- of zeedijk, ons vaderland meermalen aanbiedt. Het tusschen zijne bergruggen besloten *Egypte* is gelijk eene lange zee, waarin de heldere hemel zich spiegelt, en waaruit de dorpen en steden, op hoogten, welke de natuur maakte of de kunst opwierp, als zoo vele eilanden, zich verheffen. Twintig en meer voeten hoog staat het water op de velden en akkers, het vee is op de stallen, het volk vervrolijkt de rustdagen door feesten, of helpt tempels en praalgestichten bouwen. Langzaam begint het, met de aannadering van October, te dalen. Eerst worden de meest uitstekende punten van water ontbloot, vervolgens de min verhevene, ten laatste het lager liggende land. Omtrent het einde van de maand October heeft de rivier haar dekkend kleed geheel ingetrokken; de *Nijl* vloeit, binnen zijne boorden, met vollen stroom, weder daarhenen.

Er is reeds door de Ouden veel nagedacht en veel onderzocht, om, zoo mogelijk, dit merkwaardig natuurverschijnsel te verklaren. Herodotus zegt: »omdat de zon

in den winter, door stormen en onweders verdreven, uit hare baan gaat en over *Libyë* henen zich beweegt, trekt zij veel water uit den *Nijl* tot zich; keert zij echter weder, dan stroomt juist daarom ook de *Nijl* te voller." Men riep daarenboven de *Etesiën* of westewinden in, die, als vallende op den mond der rivier, haar belemmeren, zich vrij te ontlasten, zoodat het water zich in den *Nijl* moet ophoopen. Nog anderen meenden aan hevige stortregens, die op het zuidelijke gebergte vallen, of aan het smelten van de sneeuw aldaar dit verschijnsel te moeten toeschrijven. — Intusschen dient men dan dieper in het zuiden te treden, dan de tegenwoordige *Arabieren* doen. Zij vinden de oorzaak der overstrooming in de regens, die van April tot Junij in het zuidelijk *Nubië* vallen. Zij schrijven haar toe aan de stormen, die uit den Indischen oceaan dampen optrekken en ze, op luchtige wagens, naar *Abyssinië's* bergen voeren, waar zij, in zware regens opgelost, zich nederstorten. Doch de onderzoekingen van de jongste reizigers hebben het ongegronde van deze vooronderstelling thans overtuigend geleerd. De *el Asrak* of *blaauwe Nijl*, die het geheele jaar door eenen sterken stroom heeft, begint wel in het midden der maand Mei in *Boven-Nubië* langzaam te rijzen, wanneer de onweders over het gebergte van *Abyssinië* losbarsten, — hij voert dan den *Nijl* van zijnen overvloed toe, die afdaalt in *Egypte*, — maar de groote watermassa levert de *el Abiad*, de eigenlijke *Nijl*. Hij, die altijd vol is, blijft in rust tot het begin van Julij. Dan zwelt hij eensklaps verbazend aan; zijne volheid is het, die het Nijldal overstroomt. — Vraagt gij: »van waar ontvangt eerst zoo laat en dan zoo plotseling de *Nijl*, diep in het zuiden, die alles overstelpende volheid? Heeft hij groote meren tot zijne magazijnen, welke op gezette tijden door de sneeuw, die smelt, door den regen, die bij plassen neder-slaat, hunne volheid in hem uitstorten?" Het is niet onwaarschijnlijk, M. H.! Doch dezelfde nevel, die de bronnen van den eigenlijken *Nijl* bedekt, verbergt ook de oorzaken van dit groote natuurverschijnsel.

De rivier, het Nijldal bedekkende, bevochtigt niet alleen

den droogen grond, maar bemest ook den dorren. Zich stortende over *Nubië's* bergen, rukt zij steenachtige zelfstandigheden mede, die zij echter, eer zij *Egypte* bereikt, grootendeels laat vallen; doch de slib- en plantaardige stoffen bewaart haar water, om die naar het Nijldal aan te brengen. Men ziet het aan de groene en roodachtige kleur, dat de rivier thans zeer onzuiver is, men bespeurt het ook aan den onaangenamen reuk, dien zij verspreidt. Van deze zelfstandigheden ontdoet zich de *Nijl*, terwijl hij over het dal is uitgebreid; zij scheiden zich af en bezinken. Bevochtigd en gevoed is aldus de akker, waarop de landman, reeds vóór de overstrooming, het zaad van die gewassen had uitgestrooid, welke onder het water kunnen groeijen; — gereed ligt het nog niet bezaaide om de zaadkorrels te ontvangen. De landbouwer werpt het zaad van garst en vlas, van tarwe en rogge over den grond; hij drijft het vee er over henen en weder, opdat de hoeven der dieren het drukken in den weeken bodem; hij laat er ook door menschen in treden, — of, wanneer de grond daartoe reeds weder te hard is geworden, ploegt en hakt hij het onder. Eene korst van zwarte, zeer vette slib, die bijna geene bewerking vereischt, belooft spoedigen groei, rijken oogst. Voor maanden lang is het geheele dal gedrenkt, — alle laagten heeft de stroom tot schatkameren van zijnen overvloed gemaakt. Ten gevolge der overstrooming, herleeft het geboomte; de palmbosschen ruischen, de mimosen schitteren met goudgelen bloei, de sykomoren bieden schaduw, oranjen en citroenen verspreiden geuren, de boomwolstruik ontplooit zijne groote bloemen. Door de overstrooming des *Nijls* schiet het graan op tot die verbazende hoogte; aan den zoom der woestijn golven de halmen of buigen het hoofd onder de gouden kroon der aren. Wat in November gezaaid was, wordt in April geoogst. De *Nijl* doet de Egyptische boon ranken; hij dekt de velden met sappige klaver. Die stroom maakt zijn dal tot een paradijs vol zegen, en vervult de lucht met balsemgeuren!

Intusschen bepalen zich de weldaden van den *Nijl* geenszins hiertoe. Die stroom gaf ook aan *Egypte* de zegenin-

gen der beschaving; want hij werd de leidsman van hen, die, bekoord door zijne bevallige oevers, het maatschappelijk heil aan dezelve vestigden.

Reeds in overouden tijd had zich in het land, ten zuiden van *Egypte* gelegen, een stam van hoogere beschaving gevestigd. Was hij van *Hoog-Azië* afgedaald, bekoord geworden zijnde door de landouwen van het gelukkig *Arabië?* Dan, M. H.! zag hij zich slechts nog door eene smalle straat, die, welke den ingang tot de *Roode zee* vormt, van *Afrika* gescheiden. Hij stond daar aan eene dier volkenbruggen, die de natuur heeft gevormd, een dier lichtende punten, waarop ieder, die de verspreiding van het menschdom en den gang der beschaving wil nagaan, vooral de oogen moet vestigen. Niet naar de binnenlanden van *Afrika* konde hij, die uit *Azië* overkwam, zijne schreden rigten; de stroomen, die in *Abyssinië* ontspringen, de *Blaauwe Nijl* en de *Atbara* moesten eigenaardig zijne leidslieden worden. Hij volgde ze tot daar, waar zij in den grooten *Nijl* zich ontlasten, en, terugziende, lag eene aanzienlijke uitgestrektheid voor zijne oogen, welke omsloten en dus beschermd was door die rivierarmen en gezegend door hunne gaven. Hier vestigde de aankomeling eenen priesterstaat, die de woeste stammen, welke in die streken rondzworven, aan zich verbond, maar dit deed door de Godsdienst, door de voordeelen der beschaving, die hij hun deed kennen en de winsten van den koophandel, dien hij hun toevoerde. Gij allen gevoelt reeds, M. H.! dat ik van *Meroë* spreek, hetwelk de Ouden roemen als het brandpunt, van hetwelk de lichtstralen zijn uitgegaan, die het noordoosten van *Afrika* verhelderden. Eeuwen lang had men *Meroë* onder de fabelachtige rijken gerangschikt; voor onze tijden was het weggelegd, weder te vinden de overblijfsels zijner steden, zijner paleizen, zijner tempels, en de piramiden te aanschouwen, die het gesticht had, om de gedachtenis van zijne grootheid te brengen tot de late nakomelingen. Wanneer gij langs den *Nijl* opklimt van daar, waar de *Astaboras* in denzelven vloeit, dan vindt gij, omtrent den zeventienden graad, bij het dorp *Assur* de plaats, waar de aloude hoofdstad des Priesterko-

nings van *Meroë* lag. U treffen die bouwvallen van tempels; gij staat verbaasd op het zien van die piramiden, welke, niet als enkele voorwerpen, maar in groepen zich verheffen, en welker kanten er nog sporen van dragen, dat zij met sieraden waren getooid, welker muren nog de overblijfsels hebben van het beeldhouwwerk, dat daarop gebeiteld was. — Doch wilt gij den zetel der priesters vinden, die uit hun midden den Koning kozen, — de bouwvallen van *Naga* vertoonen u den Ammonstempel met zijne galerijën, zalen, pleinen en heiligdommen. En gaat gij verder naar het zuiden, gij ontmoet in eene afgelegene streek den tempelgroep van *el Messura*, een doolhof, door welks gangen de weg was tot de donkerheid van het heiligdom, waarin AMMON godspraken gaf. En volgt gij dan den *Nijl*, gij vindt, bij den berg *Berkel*, *Napata* of het *nieuwe Meroë*, dat nog den naam *Merawe* draagt. Gij weet niet, of de tempels, dan of de piramiden u het meest zullen opgetogen houden. En daalt gij de rivier verder af, de gang van den stroom is gekenmerkt door overblijfsels, die onder den grond dezelfde getuigenis geven, die zij boven den grond afleggen, deze, dat *Meroë* van eene zeer oude vestiging en beschaving geweest is.

Van dezen priesterstaat ging eene kolonie uit, die, de leidende rivier volgende, in *Opper-Egypte* kwam en zich aldaar vestigde. Zij vond het land niet zonder bewoners, — maar ruw en onbeschaafd waren zij, die als visschers leefden in de berghollen aan de rivier, of als herders de rondzwervende leefwijs volgden, die zij hadden overgenomen van hunne voorvaders. Met de komst der Priesters begint eene groote verandering. De Priester heeft geneesmiddelen tegen de ziekte; hij weet, hoe men de overstroomingen van de rivier dienstbaar moet maken aan den landbouw; hij onderrigt in handwerk en bedrijf; hij sticht heiligdommen, en hecht zijne Godsdienst aan die, welke hij vindt bij de ruwe volken. Weldra wordt hij beschouwd als een gezondene van hooger wezens, die hij leert beter te aanbidden, opdat zij het werk der handen beschermen en zegenen. De beweldadigden leggen hunne offers neder, — de hopenden zoe-

ken versterking bij de altaren, de bevreesden er een schild, om het dreigend gevaar af te keeren. De tempel wordt het middelpunt, dat de verstrooiden tot zich trekt; zij vestigen er zich; in de schaduw van het onschendbaar heiligdom veiligheid en zegen zoekende. In naam der Godheid geeft de Priester wetten; hij stelt de orde der zamenleving vast, men gelooft hem zonder onderzoek; men volgt hem zonder tegenstreven, vooral daar de voorschriften niet moeijelijk, de geboden rakende het godsdienstige niet zwaar zijn. Weldra vormen er zich zoo veel kleine staten, als er tempels gebouwd worden. Intusschen, de landbouw heeft bescherming noodig, wanneer hij in de schuren zal vergaderen, hetgeen hij gezaaid en gemaaid heeft. Doch niet overal is het land geschikt voor den ploeg; de veelal toen nog moerassige streken van de *Delta*, de oostelijk gelegene gebergten ook, lokken uit tot het herdersleven. Daarenboven de rivier doorstroomt het land; het is onmogelijk, eene verbinding tusschen de beide boorden door middel van bruggen daar te stellen; de *Nijl* treedt over zijne boorden; — schuiten zijn er noodig en mannen, die ze weten te besturen. Het een en ander roept handwerkslieden en kunstenaars te voorschijn. Doch, M. H.! gij loopt mij reeds met uwe gedachten vooruit; gij ziet de hoogten van het Nijldal vervuld met tempels, en woningen, die ze omringen; gij ziet ze tot rijken van eenen theocratischen regeringsvorm worden; gij ziet uit de verschillende betrekkingen, waarin de bewoners des lands optreden, de kasteninrigting ontstaan. Inderdaad, gij hebt aldus reeds de hoofdtrekken van het beeld ontworpen, dat de Historie, *Egypte* schetsende, zal daarstellen.

Zal echter de geschiedenis in staat zijn, een volledig en welgetroffen beeld van het oude *Egypte* te geven? — De beantwoording dezer vraag hangt af van eene andere: heeft zij bouwstoffen in oude, echte en breedvoerige berigten, die het gebeurde in dat land mededeelen, hetzij *Egyptenaren* zelven die te boek stelden, of anderen die gaven, welke behoorlijk onderrigt waren? — De eerste, die van *Egypte* en deszelfs geschiedenis heeft geschreven, is HERODOTUS.

Omtrent het jaar 450 vóór onze jaartelling bevond hij zich een' tijdlang aldaar; hij zocht door aanschouwing en onderzoek den toestand van het land en de veranderingen, die het in den loop der eeuwen ondergaan had, te leeren kennen. Vooral hield hij zich op bij de priesters van *Memphis*, en, wat hij aldus te weten kwam, teekende hij, naar zijne gewone wijs, op, en deelde het den *Grieken* mede. — Eerst 400 jaren later drukte DIODORUS van *Sicilië* het spoor van dezen vader der Historie. Op de reizen, die hij in zijne jeugd ondernam, kwam hij ook in *Egypte*. Terwijl zijn voorganger de berigten der Memphische priesters volgde, waren de dienaars van *Thebe's* heiligdommen vooral zijne leidslieden. Ook maakte hij veel gebruik van hetgeen er toen reeds in Grieksche Schrijvers met betrekking tot *Egypte* werd gevonden. — Omtrent den tijd van JEZUS geboorte schreef STRABO zijn aardrijkskundig werk; ook *Egypte* vond daarin eene plaats. — Zeventig jaren later stelde de Joodsche Geschiedschrijver JOSEFUS een verdedigingsschrift voor zijne natie op, waarin veel, *Egypte* rakende, wordt aangetroffen. Tegen het einde dier eeuw handelde PLUTARCHUS over de Egyptische Godsdienst. — Ouder dan deze Grieksche auteur zijn de Hebreeuwschen, die echter nergens opzettelijk over het Nijlland schrijven, maar slechts ter loops van hetzelve gewagen. Desniettemin geven zij belangrijke bijdragen; zij worden in de boeken der Koningen en Kronijken gevonden, en bij eenige Profeten, zelfs reeds bij MOZES, aangetroffen. — Naarmate al deze uitheemschen meer te wenschen over laten, betreuren wij ook dieper, dat wij geene volledige historie van *Egypte* door eenen *Egyptenaar* zelven bezitten. Doch de oude *Egyptiër* kende eene geschiedschrijving, hoedanige er in het Westen is ontstaan, niet. Hij schreef zijne geschiedenis op steen; de wanden der tempels en bergkameren waren daar te lande de historiebladen. Intusschen, de priesterhand voerde de griffel. Het binnenst heiligdom mogt alleen de godsdienstige handelingen der Koningen vereeuwigen; aan de daden van burgerlijk bestuur of de bedrijven des oorlogs verleende men daar geene plaats. Deze werden slechts

in de voorhoven, aan de buitenzijden gebeiteld, en dan nog alleen, als er toevallig ruimte voor was. Daarenboven eene volledige geschiedenis zoekt gij ook daar te vergeefs. Slechts de daden van enkelen, die groot waren, nam men op; van de andere Vorsten gaf men de bloote namen. — In half verheven beeldwerk ziet gij den Vorst met grooten stoet op den krijgstogt, bij de overwinning en in den luister der zegepraal; doch zoo, dat gij de gebeurtenis, die zal worden voorgesteld, volkomen herkent. — Eerst zeer laat kwam een der heerschers van *Egypte* op het denkbeeld, de geschiedenis des lands te laten beschrijven. De Grieksche Vorst, PTOLEMEUS PHILADELPHUS droeg aan MANETHO, eenen opperpriester van *Heliopolis*, deze taak op. MANETHO gebruikte al die hulpmiddelen, die toen nog voorhanden waren, — en zoo ontstonden zijne *drie boeken over de historie van Egypte* in de Grieksche taal. Doch ongelukkig zijn deze opstellen verloren gegaan, en slechts een klein gedeelte, dat door latere schrijvers werd overgenomen, is met hunne werken bewaard gebleven. Dat gedeelte echter behelst de namen der heerschers of Farao's van *Egypte*, en geeft die in een en dertig afdeelingen, van welke ieder eene dynastie of koningshuis uitmaakt. Bij elken naam is daarenboven het getal der jaren van regering opgegeven; hier en daar zijn er enkele bijzonderheden toegevoegd.

Het begin der boeken van MANETHO behelst het berigt, dat eerst 13,900 jaren lang Goden over *Egypte* geregeerd en dat daarop meer dan 10,000 jaren half-Goden en Heroën het gebied over dit land gevoerd hebben. De eerste heerscher uit de menschen is naar hem MENES, — denkelijk dezelfde, die in de volkenkaart bij MOZES als MITZRAIM voorkomt. Wanneer wij den tijd van het bewind van hem en zijn huis voegen bij dien, gedurende welken de andere dertig dynastiën geregeerd hebben, dan verkrijgen wij een getal van meer dan 5000 jaren, en zijn nog slechts tot ALEXANDER *den Groote* gevorderd, met welken MANETHO sluit. Inderdaad eene reeks van jaren, die het begin van onze tijdrekening te boven gaat! — Er zijn geweest, die daarom het geheele werk van MANETHO, als geen ge-

loof verdienende, verwierpen; zij zouden beter gedaan hebben, met eerst te onderzoeken, of MANETHO, dan of zijne afschrijvers te beschuldigen zijn. Het is toch blijkbaar, dat deze, dynastiën, die *naast* elkander stonden, *onder* elkander geplaatst hebben; aldus veranderden zij zulken, die tijdgenooten waren, in opvolgers. Wanneer men dit in het oog houdt, dan worden niet alleen de koningslijsten van MANETHO overeenstemmend met den ouderdom van ons geslacht en de ontwikkeling van hetzelve, maar dan verspreiden zij ook niet weinig licht over de oude staatkundige verdeeling van *Egypte*.

Volgens MANETHO hebben er heerschers bestaan te *Elephantine*, *Thebe*, *This*, *Heracleopolis* en *Memphis*; te *Tanis*, *Bubastus*, *Mendes*, *Sebennytus* en *Sais*. —

*Elephantine* was de meest zuidelijke staat van *Egypte*. Zij ontving haren naam van het eilandje, dat, midden in de rivier, zich met dijken tegen overstrooming beveiligde en door schepraden, bij eenen lageren stand des *Nijls*, het gewas regelmatig bevochtigde. In altijddurend groen gehuld, verhief *Elephantine* zich uit den stroom. Vandaar begint de rivier, die kort te voren haren laatsten val over de granietrotsen heeft gedaan, in effene bedding den loop te vervolgen; daarom was van ouds de eilandstad eene stapelplaats voor de waren, die den *Nijl* op en af gevoerd werden. De koophandel voegde zijne schatten bij de gaven, die de natuur reeds bood. Het gebied van *Elephantine's* heerschers strekte zich denkelijk uit tot het punt, waar de *Nijl* zich door den engen pas bij *Seseleh* wringt.

Daalt men de rivier van hier af, men komt weldra tot eene vlakte, die drie geographische mijlen beslaat. De bergruggen, die zich in een halfrond van den *Nijl* verwijderen en dan weder de boorden naderen, vormen een cirond, door welks midden de *Nijl* vloeit. Hier legde de priester van *Meroë* de grondslagen van *Thebe*, hetwelk HOMERUS roemt als de stad, die honderd poorten had en uit elke derzelve tweehonderd ruiters konde zenden, — van *Thebe*, dat als *No-Amon* ook door de Profeten is bezongen. De stad vervulde eens die geheele vlakte met hare

gestichten; de bouwvallen van haar vervullen nog deze ruimten.

Op *Thebe's* gebied volgde dat van *This*. Hier verbreedt zich het Nijldal; de ver terugtredende bergketen laat voor de westelijke vlakte aanzienlijke ruimte. Hier begint ook het *groot kanaal*, dat ten westen van den natuurstroom en evenwijdig met denzelven een' kunststroom vormt en tot in *Neder-Egypte* afdaalt. Doch de plaats, waar de oude dynastie der Thiniters zetelde, is niet meer met zekerheid te bepalen.

*Heracleopolis* noemen de *Grieken* het gebied, dat tusschen *This* en *Memphis* was gelegen. Op een eiland stond de stad der Farao's, het grootste eiland van *Egypte*, van de oostzijde door den *Nijl* bespoeld van de andere zijden door kanalen van het Libysche zand gescheiden. JEZAIJA noemt de hoofdstad *Chanes;* het tegenwoordige *Ahnas* bewaart den naam. De merkwaardige waterkom, het meer *Moeris*, een der vergaderbakken voor het Nijlwater, lag binnen de palen van deze oude afdeeling des lands.

De laatste regentenstad in *Midden-Egypte* is *Memphis*, het *Mof* of *Nof* des O. T. ATHETIS, die een zoon van MENES was, wordt door MANETHO als stichter genoemd. Eens verhief het zijne vorstelijke pracht op de plaats, waar voor het laatst de beide bergruggen elkander naderen, om dan voor altijd van elkander te scheiden, terwijl de eene naar het oosten, de andere naar het westen zich wendt. De *Nijl*, die *Memphis* bedreigde, werd genoodzaakt zich te verwijderen van hare muren, en nog volgt de stroom de rigting, eerbiedig voor hare bouwvallen zich buigende.

Het verdient opgemerkt te worden, dat MANETHO de dynastiën van *Tanis*, *Bubastus*, *Mendes*, *Sebennytus* en *Saïs* het laatst noemt. Al deze steden met haar gebied, lagen toch op de *Delta*. Later, dan in het Nijldal, vestigden zich hier heerschers; de beschaving in het Noorden was jonger, dan die van het Zuiden.

De geschiedenis van al deze aloude staten te geven, is eene onmogelijkheid; de namen en regeringsjaren dergenen, die over dezelve als Farao's heerschten, op te tellen,

zoude hetzelfde wezen, als misbruik te maken van uwe welwillendheid. Alleenlijk wil ik doen opmerken, dat iedere dezer steden haar heiligdom had, en dat in de eene deze, in de andere gene Godheid bij voorkeur werd gediend. — Voor elk heiligdom waren priesters; één uit hen stond als opperpriester in rang boven zijne broeders verheven. Een Koning was van elke stad en het grondgebied, dat onder haar behoorde, het hoofd. — Uit de lijsten van MANETHO blijkt, dat de regering erfelijk was; maar het loopt in het oog, dat dikwerf een stamhuis vrij spoedig van de lijst verdwijnt en plaats maakt voor een ander. Dit verschijnsel wordt genoegzaam opgelost door de omstandigheid, dat het orakel telkens den opvolger benoemde. De priesters hadden het dus in hunne magt, eenen koningstelg, dien zij onbekwaam of min geschikt achtten, als opvolger zijns vaders te weren, en aldus het gebrek van de wet, die de kroon bij erfelijke opvolging doet overgaan, te verhoeden. Het orakel koos dan eenen heerscher uit een ander geslacht. — Intusschen de Koning was niet alleen ten opzigte van de keus afhankelijk van de priesters, hij bleef ook ondergeschikt aan hunnen invloed in zijn geheel bestuur. Waar gij op overblijfselen van het aloud *Egypte* eenen Farao ziet afgebeeld, zoo als hij is buiten den oorlog, hij draagt steeds de kenteekenen van Priester-Koning. Op zijn hoofd is de priesterlijke muts; in zijne hand rust niet alleen de schepter, ook de sleutel der inwijding; geschenken brengende aan de goden, die de priester ontvangt, — zoo vindt gij de Vorsten van het Nijlland voorgesteld. — Van de priesters zijn voorschriften gegeven; zij bepalen zijne geheele leefwijs voor elken dag en die van uur tot uur zeer naauwkeurig; zelfs zijn eten en drinken, zijn gaan en zitten, zijn slapen en waken is naar eene vastgestelde orde. Priesterzonen zijn zijne hovelingen; zij omringen hem dag en nacht. Geenen stap mag hij doen, dan nadat het orakel is geraadpleegd. Regt spreekt hij, maar op voorlichting en onder de leiding van wet en vierschaar. Dagelijks bidt de opper-priester, terwijl het volk vergaderd is, voor den Koning; maar het gebed is vooral, dat de Godheid den Vorst leere billijk te zijn

en regtvaardig te handelen jegens het volk. — Daarom moest JOZEF, de zoon van den Aartsvader JAKOB, toen hij tot den rang van eersten staatsdienaar des Vorsten werd verheven, zich, door het huwelijk met de dochter van den opperpriester, met de priesterkaste verbinden, zonder echter in de priesterkaste opgenomen te worden; want de Egyptische priester ligtte zelfs voor het oog des Konings den sluijer niet op, die de verborgenheden bedekte; hij achtte dit te gevaarlijk. Het verhaal, hetwelk zegt, dat JOZEF door vrijwilligen afstand der eigenaars vele landen aan de kroon bragt, vermeldt uitdrukkelijk, dat hij *het land der priesteren niet kocht.* De tempellanden, de priesterlijke bezittingen ook bleven vrij en onbezwaard in de handen van hen, die den Vorst tot Koning maakten, en door wie hij regeerde. Zij en de krijgslieden waren de eenigen, die van toen af eigendom hadden; al de anderen, die land bouwden of het weidden, waren slechts pachters. Tweehonderd jaren te voren was reeds de grootvader van JOZEF in *Egypte* geweest. Een hongersnood had ABRAHAM gedrongen, weide voor zijn vee, brood ook voor zijn gezin en slavenstoet aan de Nijlboorden te zoeken. Hij vond beide; hij vond er ook eenen Farao, die eenen welingerigten staat bestuurde, en gedienstige hovelingen, die den Vorst schoonheden toevoerden. Het was, gelijk JOSEFUS zegt, *Memphis.* De Farao van dien staat had niet alleen *On*, maar ook de oostelijk gelegen streken van de *Delta* onder zijn gebied. Daarom konde JOZEF daarhenen, waar weide was voor groote kudden, de zijnen verplaatsen. Zij bleven er eeuwen lang na zijnen dood; zij breidden zich en hunne bezittingen in deze weelderige vlakten uit. Eerst toen er een nieuwe Koning over *Egypte* opstond, die JOZEF niet gekend had, werd besloten, Israël te verdrukken. Het moet zich niet meer vermenigvuldigen, — zeide de Koning, — opdat niet, als ons een oorlog overkomt, het zich voege bij onze vijanden en tegen ons strijde en uit het land optrekke. De heerscherlijsten van MANETHO bieden belangrijke opheldering tot het Mozaïsch berigt en bevestigen het volkomen. Zijne *zeventiende* dynastie is toch die van vreemde overheerschers, van de *Hyksos*, die,

zegt MANETHO, *Memphis* veroverden en broeders van de *Feniciërs* waren. Zoo noemt hij de krijgshaftige herdersvolken, die, uitgelokt door de grasrijke weiden, bekoord ook door den rijkdom der Nijlsteden, uit *Azië* opdaagden en over de landëngte in *Egypte* vielen. Zij vermeesterden de *Delta; Memphis* zelfs en wat verder *Middel-Egypte* uitmaakt, werd hun onderdanig; doch voor *Boven-Egypte* stuitte hun zegevierende voortgang. Hier hielden, vooral in het magtige *Thebe*, de inboorlingen zich staande; wachtende op eene gunstige gelegenheid, om de *Hyksos* te verdrijven. Geen wonder, dat het kroost van JAKOB, toen het zoo zeer toenam in talrijkheid en vermogen, de *Hyksos* bezorgd maakte. Wonende te midden van hen, werd de heerschappij zeer bedreigd, wanneer de Israëliten, in geval van oorlog, zich voegden bij den ouden Egyptenaar, van wien zij gunst hadden ontvangen, of wanneer zij optrokken uit *Gozen* naar het Zuiden en de magt van *Thebe* versterkten. — Eene kunstmatige verdrukking verhinderde zoowel het eene als het andere; maar desniettemin droeg JAKOBS nakomeling veel bij tot den ondergang der aangematigde heerschappij. De staat der *Hyksos* werd verzwakt door de landplagen, die den uittogt der Israëliten voorafgingen; hij verloor door dien uittogt meer dan twee millioen inwoners; de kern van zijne legermagt verzonk met den Farao in de golven der *Schelfzee!* — Van dit tijdstip maakte TUTHMOSIS van *Thebe* gebruik, de Farao, wiens naam zelfs de tempel te *Amada* in *Nubië* vereeuwigt. Vereenigd met andere Zuid-Egyptische Koningen, viel hij de *Hyksos* aan. Hij dreef hen terug, doch niet over de grenzen. In eene sterkte, *Avaris* geheeten, die door den oostelijken Nijlarm en de woestijn werd gedekt en eene groote uitgestrektheid besloeg, hielden zij zich staande. Eerst aan den tweeden Farao na TUTHMOSIS gelukte het, hen, bij wijze van verdrag, het land te doen ontruimen. Zij keerden naar het Oosten terug; zij hadden hunne heerschappij over *Egypte* honderd en drie jaren bewaard.

Gelijk veelal de overheering van een volk het gevolg is van gebrek aan eene goede staatsinrigting, aan waakzaam-

heid en vaderlandsliefde, zoo wordt zij veelal dienstbaar, om het verkeerde te herstellen. *Egypte*, het juk der vreemden afgeschud hebbende, bleef niet langer verdeeld. De zetel der regering werd naar *Memphis*, de stad in het midden des lands gelegen, verplaatst. De kaste der krijgslieden verhief zich; een heldhaftige geest verspreidde zich onder haar, die gekweekt werd door de Koningen. De daden der helden werden in verheven beeldwerk gebeiteld, om de tempelvoorhoven te versieren. Inderdaad er behoefde slechts in een paleis een held geboren te worden — en *Egypte's* vereenigde kracht moest geducht worden voor naburige volken.

Die ALEXANDER van het Nijlland was SESOSTRIS, of RAAMSES *de Groote*, welke aan de vijftiende eeuw vóór onze jaartelling toebehoort. Hij zal niet alleen *Arabië* overwonnen, met eene vloot van vier honderd schepen de kust van *Indië* veroverd, *Meroë* aan zich onderworpen, in *Klein-Azië* gedenkzuilen van zegetogten opgerigt hebben, die hij tot *Thracië* voortzette, — ook tot in het hart van *Azië*, zegt men, is hij doorgedrongen, tot in *Baktrië* en *Indië*. Er valt niet aan te twijfelen, M. H.! de overlevering heeft de wapenfeiten van dezen held vergroot; zij heeft ook zijne togten te land en ter zee verder uitgebreid, dan zij ooit zijn gegaan; want hoe zoude de geschiedenis van andere volken van zulk een verschijnsel gezwegen hebben? Maar een mythisch schepsel is RAAMSES niet. Zijn naam en daden, die de Grieksche geschiedschrijver van den *Egyptenaar* hoorde, staan gegraveerd in gedenkstukken. De reliëfs niet alleen van *Thebe*, ook op die van *Nubië*, te *Ipsambul* en *Kalabsché*, zijn met RAAMSES en zijne bedrijven vervuld. Wat hij voor den oorlogsroem van *Egypte* was geweest, wilde hij ook voor het heil des vredes zijn. Rustende op zijne lauweren, zegende hij het rijk door wijze en weldadige inrigtingen; de verdeeling van het land in zes en dertig districten, die de Grieken *Nomoi* noemden, doch die later dikwerf gewijzigd en veranderd werd, maakte hij; groote werken stelde hij daar, die *Egypte's* glorie verhoogden.

De impulsie, die SESOSTRIS gaf, bleef met zijnen naam

zeer lang voortwerken. Van de vijftiende eeuw tot op de achtste voor JEZUS geboorte zijn de heerschers van *Egypte* onder den naam *Sesostriden* bekend. Zij staan op de onvolledige koningslijsten zonder daden. Eenen SISAK of SESONCHIS, die met groote legermagt in het rijk van REHABEAM viel, uitgezonderd, waren zij Vorsten des vredes. De bevolking nam bovenmate toe in een land, waar de vruchtbaarheid der vrouwen in het oog loopend groot was; te meer nam zij toe, daar de wet den man veroorloofde, wat zij den priester ontzegde, om meer dan ééne vrouw te hebben. Opdat ook de levensmiddelen mogten toenemen, wordt de zorg voor den landbouw verdubbeld. Met de wateren van den overstroomenden *Nijl* woekert men; dijken legt men aan; kanalen graaft men; sluizen bouwt men: niets laat men onbeproefd, om een zoo groot mogelijk gedeelte des lands door de rivier te drenken, opdat het leven en kracht ontvange, opdat zelfs het doode zand bezield worde! De kunstvlijt ontwikkelde zich meer en meer onder den invloed van den rijkdom; groote gestichten worden er gebouwd en versierd. De koophandel breidde zich uit door karavanen, die hare voorname stapelplaats van *Thebe* naar *Memphis* verlegden. Er liepen handelswegen door *Egypte*, die de noordkust van *Afrika* met de zuidkust van *Arabië* en met *Indië* verbonden. Terwijl *Egypte* veel behoefde, konde het ook veel mededeelen. Het had uitnemende paarden en die in overvloed. Zeer rijk was het aan graan van allerlei soort; boomwol groeide er bij menigte en kostelijk vlas. Het Egyptisch koren was in de oude wereld even vermaard als het Egyptisch lijnwaad!

SESOSTRIS, alle heerschermagt in zijn koninklijk bewind vereenigende, had daardoor de krachten van het bestuur versterkt, maar die der priesters verzwakt. Terwijl de *Sesostriden* de staatsinrigting van hunnen grooten voorzaat zochten te handhaven, spaarden de priesters geene moeite, om de vroegere oppermagt te herwinnen. Gene sloten zich aan de krijgslieden, deze aan het volk. Eindelijk kwam de moederstaat *Meroë*, die toen weder zeer magtig was, tusschen beiden. Drie Koningen van *Meroë*, SABAKO,

SEUCHUS, — die in het O. T. so genoemd wordt, — en TARHAKO, daar TIRHAK geheeten, voerden bijna vijftig jaren over *Opper-Egypte* een vaderlijk bewind, dat het welzijn des lands bedoelde, dat het ook grootelijks bevorderde. Doch het Noorden was den Ethiopiërs niet onderdanig; ten zelfden tijde hadden *Tanis*, *Bubastus* en *Saïs* heerschers. De meeste magt bezat de Priesterkoning SETHON, denkelijk dezelfde, die als ZET de drie en twintigste dynastie, die der *Taniters*, sluit. Het was vooral door zijnen invloed, dat de *Meroërs* het land verlieten; zij deden het vrijwillig, zegt HERODOTUS, op bevel der Godspraak. Naarmate de priestermagt van SETHON toenam, werd ook de ontevredenheid der krijgslieden grooter. Zij weigerden zelfs tegen de Assyrische benden te strijden, toen die onder TARTAN in *Egypte* vielen. De andere kasten vatteden eindelijk de wapenen op; doch niet zij, — de pest dreef den verwoester terug naar de boorden van den *Tigris*. — Nu ziet *Egypte* zich aan regeringloosheid overgegeven. Eene *Oligarchie* ontstaat er, en uit hen, die in onderscheidene streken hoofden waren geworden, gaat de heerschappij over in handen van twaalf mannen. Het land verdeelende om het te regeren, zal een broederband de Vorsten vereenigd houden en *Memphis* door priesterlijken invloed de banden heiligen. Bij het meer *Moeris* stichtten zij een prachtgebouw; het zal hun eens tot gemeenschappelijk praalgraf strekken. Doch elf van hen vonden daar de rustplaats niet. PSAMMETICHUS, de zoon van den eersten NECHO, die over *Saïs* gebood, wist de gunst der ligging van zijn gebied, dat aan de zee paalde, zich ten nutte te maken. Hij stelde het open voor scheepvaart en handel. Schatten vloeiden hem toe; Grieksche hulpbenden landden op zijnen wenk, de eerste *Grieken*, die van de zeezijde den bodem van *Egypte* betraden om er te blijven. Aldus sterk geworden zijnde, veranderde hij de *Dodekarchie* in eene *Monarchie*. Nu is de gevoeligheid van de kaste der krijgslieden tot het uiterste geklommen. De meesten hunner willen niet langer in het vaderland blijven; voor het denkbeeld van een bloedbad schijnen zij te huiveren; daarom vertrekken van hen 240,000 over de gren-

zen naar *Meroë*, het eerste voorbeeld van landverhuizing bij den *Egyptenaar*, die zijn land voor zijne wereld hield. Hier wijst men hun de streken aan, waar de bronnen liggen van den *Astaboras* en den *blaauwen Nijl*. Zij vestigen er een rijk, dat zich eerlang tot aan de kust der golf uitbreidt, dat eeuwen verduurt, het *rijk Auxume!* Terwijl ten zuiden de Egyptische krijgslieden het land verlaten, stroomen ten noorden al meer en meer de *Grieken* het anders voor den vreemdeling geslotene *Egypte* binnen. Grieksche zeden neemt men over, Grieksche vorming eigent men zich toe; Egyptische jongelingen, in de taal van *Hellas* onderwezen, vormen weldra eene nieuwe kaste, die der *Tolken*. De kaste der *Schippers* ontvangt meerdere uitbreiding; want de vaart, vroeger tot den *Nijl* bepaald, strekt zich voortaan uit tot de zee. PSAMMETICHUS kenmerkt zich als den schepter waardig. Met het ontluikend *Athene* sloot hij verbonden; door verdrag hield hij de *Scythen* uit het land; *Asdod* konde door jaren langen tegenstand zijn geduld niet uitputten; hij verkreeg dezen sleutel van *Egypte*. — Zijn zoon NECHO was niet minder groot. Hij vormde het stoute plan, om den nog onverdeelden *Nijl* met de *Schelfzee* te verbinden, en dit te doen door een kanaal, hetwelk van *Memphis* met eenen boog naar het noorden over *Heroöpolis* tot de punt der *Schelfzee* zoude loopen. Op dien weg zoude het den oostelijken Nijlarm naderen, en eene kunstkil, over *Bubastus*, beide wateren vereenigen, ten einde aldus langs korteren weg de scheepvaart tusschen de *Middellandsche* en *Roode zee* mogelijk werd. Had het orakel den voortgang niet gestuit, hij zoude het werk, dat reeds 120,000 menschen het leven kostte, volbragt hebben; eerst later heeft DARIUS HYSTASPES het weder opgevat en de tweede Ptolemeër het voltooid. Eene vloot rustte hij uit en bemande haar met Fenicische zeelieden; hij gaf hun den last, de *Schelfzee* uit te varen en door de *Middellandsche zee* weder te keeren. Zij volbragten de reis, de zuidspits van *Afrika* omvarende. — Het scheen, dat *Egypte* aan *Fenicië* het gebied over de groote wateren wilde betwisten. — Doch in *Azië* verheft zich de magt der *Chaldeën;* met NE-

BUCADNEZAR aan het hoofd wil zij zich tot wereldmonarchie ontwikkelen. NECHO wacht niet tot de *Babyloniër* hem opzoekt. Moedig en vermetel onderneemt hij eenen krijgstogt naar den *Eufraat*. Gemakkelijk wordt *Juda*'s Koning JOSIAS overwonnen; willekeurig beschikt de Farao over den troon van DAVIDS telgen. Doch bij *Circesium* staat de eindpaal van zijne zegebaan; daar, waar hij den *Eufraat* wil overtrekken, slaat NEBUCADNEZAR de *Egyptenaren*. Met overhaasting keert NECHO terug naar zijn land, dat hij niet weder verlaat. — Zijn zoon PSAMMIS wendt naar het zuiden de wapenen; hij sneuvelt in *Ethiopië*. — APRIËS, de Farao HOPHRA, van het O. T., treedt in de Joodsche geschiedenis op, als verbonden met ZEDEKIA, *Juda*'s laatsten Koning. Hij verovert *Cyprus* door oorlogsvloten en *Sidon* moet voor hem bukken. Doch trouweloos verlaat hij den Joodschen bondgenoot. NEBUCADNEZAR dringt door tot in *Egypte;* hij verovert en verwoest het land. Nu valt ook de Farao door verraad, en AMASIS wordt op den troon verheven. Een regent als hij, die wijsheid en beleid met moed en dapperheid vereenigde, die den vrede lief had, het regt beschermde, den handel begunstigde; die verdraagzaam was, en den vreemdeling gastvrij opnam, was er noodig, zoude het uitgeputte *Egypte* zich herstellen. En het herstelde zich. Niet minder dan 18,000 steden telde *Egypte* onder de regering van hem, die zijn bestuur vereeuwigde, door tempels en prachtige gebouwen te stichten, die ook uit éénen steen den kolossalen sphinx liet beitelen. Doch de zon, die met hem rees, mogt eenen schoonen dag voorspellen, — er daagde op nieuw een onweder uit het Oosten op. CYRUS naderde met zijne *Perzen*. AMASIS, dien de fortuin tot aan zijne laatste levensoogenblikken toelonkte, beleefde de uitbarsting niet; over zijn graf kronkelden de bliksemen. CAMBYSES kwam, zag en overwon. De kroon der Faraonen, de oude, eerwaardige, zonk met het hoofd van den ongelukkigen PSAMMENIET voor altijd in het stof! — Alleen de moederstaat *Meroë* bleef de onafhankelijkheid bewaren; want CAMBYSES vermogt niet meer dan een klein gedeelte van *Nubië* te veroveren. Hij,

de volgeling van ZOROASTER, een gruwel hebbende aan de Godendienst der *Egyptenaren*, verwoestte de heiligdommen aan de Nijlboorden, ontnam aan dezelve de rijke bezittingen, mishandelde de priesters, doodde de als godheden vereerde dieren, en ontzag, in heiligen ijver of onbeperkten overmoed, noch wetten, noch zeden, noch instellingen. Vandaar de pogingen der *Egyptenaars*, die in het Godsdienstige aan hunne priesters bleven hangen, — om de boeijen der overheerschers af te werpen; zij hadden geen ander gevolg, dan dat men ze vaster smeedde. — Toen kwam eindelijk de *Macedoniër*. Hij bouwde in *Alexandrië* zijnen naam; en terwijl zijn leven *Egypte* van *Perzië* verloste, gaf zijn dood aan het Nijlland, dat altijd wars bleef van vreemde overheersching, eene zelfstandige dynastie terug. Op Grieksche grondslagen verrees de zetel der Faraonen weder en blonk op nieuw, omstraald van luister!

(*Het vervolg en slot in het volgende N°.*)

---

HET RENDIER.

Weinige dieren zijn er, wier natuurlijke historie meer oplettendheid gewekt en belang heeft ingeboezemd, dan die van het Rendier, de eenige veesoort, welke de bewoners van het hooge Noorden bezitten. Deze bijzonderheid heeft haren grond in verscheidene oorzaken: er bestaat misschien geen dierenras, dat op zoo velerlei wijzen het menschdom nuttig is; een zeldzaam verschijnsel is het, dat geheel een volk zijn levensonderhoud en welstand bijna uitsluitend aan dit viervoetig dier te danken heeft, zonder hetwelk uitgebreide landstreken volstrekt onbewoonbaar zouden zijn, terwijl nu, juist door het Rendier, talrijke volksstammen er leven niet alleen, maar zich ook, naar hunne begrippen van levensgenot, menigerhande gemakken en genoegens verschaffen kunnen. Zoo wij de twee of drie bijsoorten van het Rendier, die in *Kanada* en nog noordelijker landen van *Amerika* voorkomen, al mederekenen, komt ons niettemin toch het Europesche Rendier (*Cervus Tarandus*) niet slechts als normaal voorbeeld

en als het oorspronkelijke stamdier van dit ras, maar ook als op verre na het merkwaardigste van allen voor. Het Rendier is, vergeleken met andere aan hetzelve verwante soorten van herkaauwende dieren, b. v. het edel- en het damhert, geen fraai beest; in grootte is het aan het hert gelijk, maar in gestalte heeft het een zwaarder, logger en gedrongener voorkomen, de beenen zijn steviger en korter, de hoeven breeder en diep gespleten; zijn hals is zeer kort, en moet zulks noodwendig zijn wegens de zwaarte van zijn gewei, dat, bij dit dier aan beide kunne gemeen, zeer groot maar dun is en in verscheidene bladen of schoppen uitloopt; hals en hoofd draagt het lager, omtrent waterpas en, met de ruggegraatslijn vergeleken, zelfs bijna afhangende. Het mannetje is grooter dan het wijfje, dat bij de tamme rendierrassen slechts de grootte van het damhert bereikt. Gelijk de meeste dieren, die tot bevolking van koude landen bestemd zijn, heeft het Rendier tweederlei haar; de eene soort is kort en digt ineenstaande, de andere langer, losser, dunner en op het aanraken bijna wollig; het langste haar staat aan de keel, doch des winters neemt de lengte der haren over het grootste deel des ligchaams toe. In den wilden toestand is het grijs van kleur, maar bij de tamgemaakte dieren wijkt de kleur van het haar, even als bij de meeste dieren onder gelijke omstandigheden, van dezen regel aanmerkelijk af; wel is waar blijft graauw de hoofdtint, althans in den zomer, want 's winters wordt het buitendien bijna wit, maar de meeste tamme Rendieren hebben onregelmatige witte vlekken aan den kop, de schoften en beenen, en voornamelijk aan deze teekenen weten de *Laplanders* hunne eigene dieren van die hunner naburen te onderkennen.

De geit, dat is het wijfje van het Rendier, werpt gewoonlijk telkenmale twee jongen; deze jongen zijn niet gevlekt, maar geheel en al bruin en naar onderen iets lichter van kleur; de horens of kolven zijn bij de geboorte naauwelijks zigtbaar, maar groeijen in veertien dagen tijd reeds een' (ouden) duim hoog op, en bereiken in de eerste zes weken de lengte van een' halven voet. Het hert of mannetje werpt zijn gewei tusschen November en Januarij af; de geit eerst tegen Mei, kort vóór den werptijd. Bij groote herten zijn de stangen soms ongeveer vier voet lang; bij de geiten altijd kleiner. Elke stang heeft niet ver van de kroon eene schopvormige punt, en beschrijft alsdan eene kromming, welker bovendeel

naar voren gerigt is en in breede bladen eindigt. Onderaan de kroon steekt aan elke stang een ijsspriet uit, die bijna over geheel den kop naar beneden reikt, en door het schopvormige uiteinde daarvan het dier tot het opwoelen der sneeuw dient, wanneer het daaronder naar voedsel zoekt. De horens dienen aan het Rendier tot een geducht wapen; want het behoeft den kop slechts te laten dalen, om den aanvaller eene soort van ingewikkelden Spaanschen ruiter tegenover te houden. Overigens stoot het Rendier niet als het rund, maar hakt integendeel naar beneden, waartoe de kromming der horens ook het meest geschikt is.

De streek, waar, in *Europa*, het Rendier het beste tiert, is van den 60sten graad noorderbreedte opwaarts tot aan de noordelijkste grens van dat vaste land, met inbegrip zelfs nog van *Spitsbergen* en andere groote eilanden der IJszee; over het algemeen kan de nabuurschap van den Poolkring als zijn meest geliefkoosd verblijf, dat het best met zijnen aard overeenstemt, beschouwd worden, omdat de eigenaardigheden van zijn organismus in de meest regtstreeksche betrekking tot de natuurlijke hoedanigheden dier landen staan. In gewesten, waar gedurende het grootste deel des jaars de grond met eene dikke laag van sneeuw bedekt is, waar de geweldige koude den wijngeest, zelfs in eene bewoonde hut, bevriezen doet, waar de korte, hoezeer warme zomer slechts een' schaarschen plantengroei in het leven roept, — in die gewesten vindt het Rendier een voor hem gepast verblijf, bereikt er de volkomenste ontwikkeling van zijn instinkt en zijne krachten, en maakt zich den mensch in den hoogsten graad nuttig. In *Europa* komt het nog zeer zelden in den wilden staat voor; in *Lapland* vindt men meest het tamme, en alleen in *Lapmarken* en in de bosschen van *Dalekarlië* bestaan er nog kudden Rendieren in den wilden toestand.

Naar zijn' ligchaamsbouw is het Rendier veel meer tot een trek- dan tot een lastdier geschikt; doch de *Laplanders* bedienen zich van hetzelve tot alle soorten van gebruik, ofschoon zij het niet dan ongaarne berijden of met vruchten beladen, omdat het Laplandsche Rendier een veel zwakker kruis heeft dan het Russische. Naar men verzekert kweeken de *Tungusen* in het noordelijke *Rusland* een grooter ras, waarvan zij zich bij voorkeur onder den man bedienen. Steeds blijft echter het dier, wanneer het tot lastdragen of om op te rijden gebezigd wordt, in zijne bewegingen zoozeer be-

lemmerd en in de ontwikkeling van zijne volle kracht gehinderd, dat het geene buitengemeene snelheid aan den dag kan leggen. Wil men het in zijne volle vlugheid en gezwindheid zien, dan moet men het in een jukgespan en voor eene slede doen loopen; dus gebruikt, legt het dan ook eene snelheid en onvermoeidheid aan den dag, die niet zonder reden tot een spreekwoord geworden zijn. De geliefkoosde tred van het dier is geen springen, als bij het hert en op de meeste afbeeldingen, (die van geen dier in het algemeen onjuister en gebrekkiger zijn dan van het Rendier,) maar een sterke draf, met lange, snelle schreden, waarbij men het echter niet moet overjagen, zoo men geene andere tot wisselen bestemde dieren medeneemt, hetgeen evenwel op reizen meestal geschiedt. Het Rendiertuig is uitnemend ligt en belemmert op geenerlei wijs de vrije beweging van kop en beenen; men bestuurt het dier door middel van een' dunnen riem, die aan de horens wordt vastgebonden, en drijft het of door roepen, of met de zweep, of ook wel met een' prikstok aan. Elk dier wordt steeds alleen en niet gekoppeld voor eene slede gespannen. Zorgvuldig in pelswerk gehuld, opdat geen deel van het gezigt (en ook dit zoo weinig mogelijk) aan de vrije lucht blootgesteld zij, zit de reiziger in zijne kleine slede als een kind in de wieg, en heeft slechts armen en schouders vrij; is alles in orde, zoo geeft hij het dier een tikje met de zweep, en terstond ijlt het voort in snelle vaart. Gaan velen te gelijk op reis, zoo wijken zij allen uit elkander en kiezen ieder zijn eigen pad, alzoo zij hier over de gelijkvormige sneeuwlaag, die het land bedekt, geenen gebaanden weg behoeven te volgen. Het dier is in zijnen loop moeijelijk op te houden, en hieruit, als ook uit den, vergelijkenderwijs gesproken, hulpeloozen toestand van den reiziger in de slede, ontstaan veelvuldige ongelukken; menigmaal slaat de slede op hobbelige gronden om, en de reiziger veegt langen tijd de hardbevroren korst van den sneeuw weg, alvorens het hem gelukt zijn dier tot staan te brengen; ook gebeurt het niet zelden, dat de slede, bij het afrijden van eene steile helling, ten gevolge der vermeerderde vaart, over eenig beletsel, dat zij ontmoet, heenspringt, het tuig in wanorde brengt en het Rendier onderstboven werpt, in welk geval het meestal den dood vindt, daar het van eene kwetsuur moeijelijk herstelt en ook meer, dan eenig ander dier, door schrik wordt aangedaan.

Is echter het dier niet beschadigd, zoo heeft een ongeluk van dezen laatsten aard weinig te beduiden, want de schade aan het eenvoudige tuig is spoedig hersteld, en het dier zet weldra met de vorige snelheid zijnen weg voort. Eene rivier, die slechts half toegevroren is, stuit zelfs niet eens de reis van eenen *Laplander;* hij jaagt zijn dier in den snelsten loop, zoodat het eenen sprong over de opening doet, al ware zij ook zeven voet wijd, en de slede volgt, deels door de vaart, die zij bekomen heeft, deels door de kracht, welke het dier er nog altijd op blijft oefenen. Meer wezentlijke en dringende gevaren doen zich bij deze wijs van reizen op, wanneer sneeuwjagt of mist de reizenden overvalt; het op hand zijn van dezen laatsten bemerkt overigens de *Laplander* lang vooruit; wanneer ook alles in het rond, voor het oog des buitenlanders, schoon en helder weder belooft. In zulk een geval, namelijk, vertoont zich aan zeker gedeelte van den hemel eene zwakke schemering, die allengskens toeneemt en weldra den geheelen gezigteinder overdekt; de landmerken of de sterren, die den reiziger tot wegwijzers gediend hadden, verdwijnen thans op eenmaal, en gewoonlijk volgt ook dan nog op den ontstanen mist digte sneeuwjagt. Is een reisgezelschap van verscheidene personen bijeen, zoo zouden zij elkander zonder het gerinkel der bellen, die aan onderscheidene deelen van het tuig gehecht zijn, weldra verliezen. Wanneer nu bij zulk een zware mist en sneeuwjagt de reis toch nog voortgezet moet worden, zoo geschiedt dit niet dan met aanmerkelijk gevaar; want in zoodanig weder is ook zelfs hij, die met de plaatselijke gesteldheid het best bekend is, zijne zaak niet meer zeker, en men weet vele gevallen, waarin reizigers bij dergelijk weder in afgronden gestort zijn. Voor dit gevaar behoedt hen, onder zulke omstandigheden, menigmaal het aan schranderheid grenzende instinkt van hun trekdier, dat plotseling stiltaat eer het den rand der kloof bereikt heeft, zelf dan wanneer het dezen, naar allen schijn, in den donker niet kan zien. Veroorlooft het weder de voortzetting der reis volstrekt niet, zoo wikkelt de *Laplander* zich in zijn' overrok van rendiervellen, strekt zich uit in de sneeuw, en wacht geduldig op gunstiger weder.

De maat der snelheid, met welke het Rendier op deze wijze reist, en de afstanden, welke het kan afleggen, worden zeer verschillend opgegeven; doch al de opgaven stem-

men ten minste daarin overeen, dat zijne gezwindheid buitengemeen groot is, en geven ons een hoog denkbeeld van de kracht, die het bezit. Een afstand van vijfendertig Duitsche mijlen kan met een eenig Rendier in vierentwintig uren (wel te verstaan niet in eens door, maar met tusschenpoozen van zoo veel uren als ter rust noodig zijn) en met drie Rendieren, om te verwisselen, in dertien uren afgelegd worden. In het paleis van *Drotningholm*, te *Stokholm*, wordt nog tegenwoordig de beeldtenis van een Rendier vertoond, van hetwelk men verhaalt, dat het in tweemaal vierentwintig uren eenen weg van honderdvierentwintig Zweedsche of honderdzestig Duitsche mijlen heeft afgelegd, maar toen ook op eenmaal plotseling ter aarde stortte en stierf; voor de waarheid der anecdote willen wij echter niet borg blijven. Een sterk Rendier draaft met gemak twee Duitsche mijlen ver in een uur; maar alsdan is het noodig, dat men het uiterlijk in het derde uur weder aflost, opdat het niet kruislam worde, in welk geval het zich geheel moedeloos op den grond uitstrekt, niet weder op de beenen te brengen is en geslagt moet worden. Bij eene proeve, welke men opzettelijk tot vergelijking der snelheid van verscheidene Rendieren nam, liep zulk een dier in twee minuten eenen afstand van 3089 voet en 2 duim af, hetgeen in eene seconde eene ruimte van 25 voet 8 duim en in het uur bijna drie en eene halve Duitsche mijl bedragen zou. De *Laplanders* verzekeren, dat een paar fiksche Rendieren hunnen heer in staat stellen, driemaal in vierentwintig uren van horizon te wisselen; dat is, dat men in dien tijd driemaal het meestverwijderde punt bereiken kan, dat men van het punt des vertreks met het oog heeft kunnen ontdekken, en dit is niet weinig gezegd, alzoo men op deze breedten, bij helder weder, de uitgestrektheid van den gezigteinder op twintig Duitsche mijlen diameter schat.

Elk gezin van *Laplanders* bezit Rendieren; de armste heeft er niet minder dan vijftig, meer gegoeden verscheidene honderden, ja zelfs soms tot duizenden toe. Die er zoo veel bezit, geldt voor eenen CROESUS, ofschoon die rijkdom hem niet bijzonder veel levensgenot boven zijne buren verschaft, of het moest eene grootere hoeveelheid brandewijn wezen, aan welks gebruik de *Laplanders* zeer verslaafd zijn. Het aanfokken en oppassen hunner Rendierkudden maakt bijna de eenige bezigheid der *Laplanders* uit. Deze kudden vereischen dag en nacht het zorgvuldigste opzigt dáár, waar

nog wilde Rendieren gevonden worden, vermits de tammen ligt met dezen aan het zwerven raken en met hen de vrijheid zoeken. Ondertusschen wordt het ras der tammen veredeld, wanneer men in den paartijd Rendierkoeijen bij de wilden laat. Die tijd valt in den herfst, omstreeks de laatste week van September, wanneer ook het vleesch dezer dieren niet genuttigd wordt, omdat het alsdan een' onaangenamen reuk heeft. Het kruisen van het wilde met het tamme ras levert hoogere en sterkere dieren, die vooral tot het trekken geschikt maar ook zeer weêrspannig zijn en daarom gesneden moeten worden. Over het algemeen is het snijden der Rendieren sterk in gebruik, en op eene kudde van honderd wijfjes houdt men schaars een vierdedeel mannetjes. Het wijfje draagt veertig weken lang, werpt omstreeks het midden van Mei en laat zich tot aan het eind van October melken; de jongen volgen hunne moeders en weten ze onder honderden te vinden; zij zuigen niet lang, maar gewennen zich reeds in het midden van den zomer aan hun voedsel van jong gras, kruiden, malsche mosplanten en loof; in het vierde jaar zijn zij volwassen. Zoo lang het wijfjesrendier melk geeft, die zeer voedzaam is en tot boter en kaas verwerkt wordt, melkt men het gewoonlijk tweemaal daags; en dit bedrijf, een der belangrijkste in het huiselijke leven der *Laplanders*, beschrijft een reiziger, die nog niet lang geleden hún land bezocht, in dezer voege:

Tegen den avond worden de Rendieren van de bergen en uit de weiden naar de tenten teruggedreven; hunne aankomst wordt reeds van verre door hondengeblaf verkondigd, want de honden volgen elke kudde, en loopen gedurig al blaffende rondom haar heen, ten einde de dieren bij elkander te houden. Weldra ontwaart men de geheele kudde, die een' digt ineengedrongen klomp vormt en als eene graauwe wolk over den ligtbesneeuwden grond komt aanrukken; zijn de dieren iets nader gekomen, zoo onderscheidt men ook hunne horens, die naar het ontbladerde takwerk van een bosch gelijken, en volgens de grootte der dieren, in gedaante en voorkomen verschillen. De Rendierkalven en spieshorens dartelen onder de volwassene dieren rond. Eindelijk hoort men een rammelend geluid, alsof noten in eenen emmer rondgeschud werden, of vuren-takken knapperend brandden, of, nog juister, electrieke vonken aanhoudend uitstroomden, welk geluid door het aan elkander slaan der hoeven onder

het gaan veroorzaakt wordt. Nu en dan verneemt men ook een geknor als van varkens. In de nabijheid der tenten is eene ronde omtuining met twee poorten of openingen; wanneer de Rendieren deze naderen, dringen zij zich in een' digten hoop bijeen, om er binnen te geraken, en men ziet geheel den door elkander woelenden zwerm in verward gedrang, hoogstopmerkelijk door het woud van horens. Blijft een volwassen dier of een kalf achter, of wil het eenen anderen weg inslaan, zoo wordt het terstond door den hond teruggedreven. Thans staan de dieren, digt opeengepakt, binnen de omheining; zij zijn zoo tam, dat zelfs een vreemdeling ze bekijken en betasten kan. In het midden der omtuining is eene kleine verhevenheid of staketsel opgerigt, waaraan het dier gedurende het melken vastgebonden wordt, ten einde het stilsta en de melk niet omwerpe of den melker beschadige. Het melken wordt door mans, vrouwen en kinderen verrigt; maar de taak, om de dieren op de melkplaats te brengen, is die van een bijzonder daartoe aangesteld persoon, welke haar op de volgende wijs vervult. Deze man is met al de dieren zijner kudde, al bestaat deze ook uit verscheidene honderd stuks, naauwkeurig bekend, en weet op het eerste gezigt, midden onder het gewoel, wat een mannetje of een wijfje is, en welke van deze laatsten melkgevend zijn of niet. Met een' strik in de hand loopt hij onder de kudde rond, en weet zijn' strop zoo behendig over de horens van het dier, hetwelk hij vangen wil, te werpen, dat hij op eenen afstand van vijftien of twintig schreden zijn doel niet mist, ja zelfs niet wanneer andere dieren tusschen hem en het aan te brengene staan. Zoodra de strik den horen gevat heeft, wordt het dier naar de melkplaats geleid, vastgebonden en gemolken, en zoo gaat het opvangen al gedurig voort, tot dat hij met allen klaar is. De bekwaamheid der *Laplanders* in het werpen van den strik komt die der *Gauchos* van *Zuid-Amerika* in het gebruik van den *laço* zeer nabij. Uit de op deze wijs verkregen melk, die zeer vet, van tamelijk aangenamen smaak is en veel van schapenmelk heeft, wordt uitmuntende kaas bereid, die zelfs naar *Engeland* en andere zuidelijker gewesten wordt uitgevoerd. De melk, welke men niet onmiddellijk gebruikt, wordt in gedroogde Rendiermagen bewaard en onder het dak der hutten opgehangen. Gedurende de zomermaanden leeft, in het binnenland, de *Laplander* bijna uitsluitend van Rendiermelk, die men menigmaal met

eene soort van zuring vermengt en in een' onvertinden koperen ketel kookt, zonder dat het gebruik voor de gezondheid schadelijk schijnt te zijn. Een ander geliefkoosd geregt der *Laplanders* is de stengel en wortel van den echten engelwortel (*Angelica archangelica*), eene plant, die bij ons in het wild groeit, maar ook in tuinen gekweekt wordt en in het noorden van *Europa* mede zeer gemeen is; van den wortel scheidt men alleen de buitenvezels af en eet dien dan raauw. De *Laplander* slagt het Rendier slechts des zomers, zoo omdat het dan alleen goed in 't vleesch is, alsook omdat hij slechts in dat jaargetijde dien wortel vindt.

Gelijk men weet, herkaauwt het Rendier, even als het hert; het is sober en met weinig tevreden; voornamelijk leeft het van mos en zachte grassoorten, welke het van onder de sneeuw weet op te graven, waarbij zijn groote, bijna cirkelronde hoef, alsook de harde huid aan den neus enz., het voortreffelijk dienen; des zomers eet het bij voorkeur malsche kruiden, knoppen en bladeren van boomen, en zulks nog liever dan gras. In strenge winters, vooral die met regen beginnen, als wanneer zich eene harde ijskorst op de sneeuw vormt, geraakt de *Laplander* voor zijn vee niet zelden in groote verlegenheid en moet het menigmaal met mos van oude pijnboomen en met boomschors voederen, want hooi eet het Rendier niet; natuurlijk sterven er dan niet weinige, omdat zulk een voeder bij zoo groot een dier spoedig te kort schiet. Alles aan het Rendier is bruikbaar; van het nut, dat men uit zijne melk trekt, hebben wij reeds gesproken, en willen nog slechts in het voorbijgaan aanmerken, dat het boterkarnen daaruit eerst in de laatste tijden zeer in zwang gekomen is; bij het kaasmaken doet men de melk door leb van kalveren of door de darmen van zekeren visch stremmen. Uit het bloed maakt men worsten, waarom men dan ook de tamme dieren op eene bijzondere wijze slagt; men maakt namelijk eene kleine insnijding in de huid en in het middenrif, steekt er de hand in, en stoot het dier eene korte ijzeren punt in het hart, om dus al het bloed te behouden, dat men dan met kleingehakte wortels der *Angelica* kookt en in de darmen stopt, die op deze wijs almede van nut worden. Het vleesch wordt gezouten en daarna in de lucht gedroogd of in den rook gehangen; op deze wijs, zegt men, blijft het jaren lang goed. De huiden der jongere dieren leveren fraaije zomerkleederen; die der oudere dekkleeden

voor hutten, overtreksels voor sleden en allerlei riemwerk; het vel der loopers geeft kousen, ware *mocassins;* de harde huid van voorhoofd, snuit en voeten uitmuntende schoenzolen; uit de horens kookt men lijm, uit het vel maakt men nog alle mogelijke kleedingstukken en mantels, uit de hoeven kommen en ander vaatwerk, uit de pezen naaigaren en trekzelen; de harde, taaije beenderen gebruikt men voornamelijk tot het zamenstellen der sleden en tot het maken van spijkers, die, omdat zij niet roesten, indedaad de gewone overtreffen. Met het vet van het Rendier voedt de *Laplander* zijne lamp gedurende den langen winternacht, en zalft het vel van zijn aangezigt, om het voor den snijdenden adem van den noordenwind te beveiligen.

In het voorjaar zijn de Rendieren vrij mager; dit wordt veroorzaakt door de kwellingen, welke de Rendiervlieg (*Oestrus tarandi*) hun veroorzaakt, een insekt, hetwelk deze dieren, even als in onze streken de paardenvlieg ook het horenvee, vervolgt, en onder hunne huid wormen en maden doet ontstaan. De Rendiervlieg, namelijk, doorboort met haren angel de huid van het dier en legt daaronder een ei, waaruit maden geboren worden en zich in eene kleine cel of holte van de *lympha* voeden, die uit de gewonde deelen vloeit. Niet zonder reden heeft het Rendier dus ook zulk eene ontzettende vrees voor het naderen dezer soort van vliegen; LINNEUS zegt, dat eene geheele kudde van vijfhonderd dezer dieren niet meer tot rust te brengen is, wanneer er zich al waren het slechts tien zoodanige vliegen in hare nabijheid vertoonen; de beangste dieren snuiven, brieschen, slaan en stampen alsdan zonder ophouden, en gaan zoo dol te werk, dat men niet in staat is hen van de plaats te drijven. Nog eene andere soort van bloeddorstige mug (*Tabanus tarandinus*) kwelt deze dieren, en de eigenaars zijn genoodzaakt, om harentwille en ook wegens de gewone steekvliegen, die in vele gedeelten van *Lapland* gedurende de zomerhitte voor dieren en menschen eene onverdragelijke landplaag zijn, de kudden meestal naar de grenzen van *Noorwegen* te drijven, waar het langer blijven liggen der sneeuw het kwaad eenigzins te keer gaat. Ook andere zwerftogten moet men in verschillende jaargetijden ondernemen, om overvloediger voeder voor dit vee te gaan opzoeken, vermits kudden van duizend stuks den niet zeer rijkelijken plantengroei dezer noordsche gewesten spoedig

doen verminderen. Vele schrijvers verzekeren, dat het volstrekt noodig is, het Rendier jaarlijks eenmaal naar de zeekust te drijven, daar het drinken van zeewater en het baden daarin tot zijnen welstand allerwezentlijkst bijdragen; dit echter schijnt eene dwaling te zijn, en de eenige reden der verhuizing naar de kustlanden is zeker niets anders dan de aldaar meer weelderige vegetatie, om welker wil men de kudden ook somwijlen naar de kleine eilanden brengt, die op eenigen afstand van het strand gelegen zijn. Men bewerkstelligt zulks door een of twee wijfjes aan den achtersteven eener boot te binden en haar dus door het water te slepen, waarop geheel de overige kudde volgt; de Rendieren zwemmen namelijk, geholpen door hunne breede hoeven, met bijzonder gemak, en zijn daarbij zoo ligt, dat zij met het grootste deel van hun ligchaam boven het water uitsteken. Zooveel ten minste is gewis, dat het Rendier, zoo het al niet door aandrift van zijn instinkt naar de zeekust gedreven wordt, ten minste eene blijkbare neiging toont, om op eenen bepaalden tijd in het binnenland terug te keeren; drijft men hen niet vóór het eind van Augustus in deze rigting weg, zoo bedienen zij zich van de eerste gelegenheid, om op eigen gezag de reis te doen.

Behalve verscheidene andere soorten van mossen, is vooral die, welke men het Rendiermos noemt, — eene plant, die op kale moergronden in het grootste gedeelte van het noordelijk *Europa* groeit, het voorname voedsel der Rendieren. Dit mos, dat, naar de verzekering van LINNEUS, in vele deelen van *Lapland* tot een' voet diepte gevonden wordt, is het groote middel, waardoor deze dieren hun leven onderhouden, en is gelukkigerwijze zoo wijd en zijd verbreid, dat zij overal op hunne moeijelijke en langdurige togten, zelfs bij het kortste vertoeven, zich door een paar monden vol daarvan, met den breeden kolf of de horens van onder de sneeuw opgekrabd, verkwikken kunnen. Reuk en smaak zijn bij dit dier zoo fijn, dat het zelfs onder de diepste sneeuw de plek ontdekt, waar dit mos groeit, en men nooit gezien heeft, dat het b. v. op een toegevroren en met sneeuw overdekt meer naar dit mos zoekt, ook dan niet, wanneer menschelijke schranderheid of waarneming buiten staat was tot het daarzijn van ijs te doen besluiten. Zonderling is het, dat het Rendier, een herkaauwer, zoo belust is op het vleesch van den lemming (*Mus lemmus*): wanneer deze kleine schep-

seltjes in tallooze scharen hunne bekende reistogten beginnen, vallen zij in grooten getale aan dezen wonderlijken trek van het Rendier ten offer.

Natuurlijk heeft men reeds voorlang, op onderscheidene tijden, pogingen aangewend, om dit nuttige dier ook in zuidelijker gewesten in te voeren; doch deze proeven zijn tot nog toe in het algemeen niet geslaagd, en omtrent enkele dieren nog te weinig genomen. De onderneming is in *Duitschland* volstrekt mislukt; die in *Engeland* hebben niet veel beteren uitslag gehad: de Hertog van *Athol* b. v., die in de Schotsche Hooglanden uitgestrekte moerheiden en voortreffelijke jagtgronden bezit, moest tot zijne spijt ondervinden, dat een aantal Rendieren, hetwelk hij derwaarts gebragt had, weldra uitstierf. Een zekere Heer BULLA bragt later eene kudde van honderd stuks, met een gezin *Laplanders*, naar *Edimburg*, en liet ze vervolgens op de zoogenaamde *Pentlandheuvels* los; maar ook zij konden zich aan het klimaat niet gewennen en stierven binnen kort uit. Slechts één dezer dieren leefde nog twee jaren lang in den tuin van het zoölogische genootschap te *Londen*, waar men het voornamelijk met droog voeder onderhield. Te *Stokholm* en *Petersburg* zijn zij gemakkelijker in het leven te houden, en men weet gevallen, dat zij tien tot twaalf jaren lang in de parken van Russische grooten voortgeleefd hebben: of zij er zich echter niet hebben voortgeplant, dan of die kleine kudden er bij gebrek aan zorg te niet gegaan zijn, weten wij niet; zooveel is zeker, dat deze pogingen later nog slechts in enkele gevallen hebben plaats gehad. Over het algemeen zal de onderneming, om deze bewoners der Poolgewesten in onze gematigder streken te doen voortfokken, waarschijnlijk steeds vele zwarigheden ontmoeten; de voorwaarden, onder welke de dieren der noordelijke landen leven, zijn door kunst veel moeijelijker daar te stellen dan die, welke voor den welstand der bewoners van zuidelijker luchtstreken vereischt worden; vandaar ook het naar evenredigheid zooveel geringer aantal van dieren uit den Poolkring in de meeste menagerièn, welke wij te zien bekomen. Eene andere reden, waarom het Rendier in beschaafde landen zoo moeijelijk aarden kan, ligt misschien ook in den zwerflust van dit dier, waaraan het bij ons niet zou kunnen voldoen, zonder met de bescherming, welke de wet aan ieder in het bijzonder schuldig is, in strijd te komen. Wel is waar, zegt men, dat een instinkt of natuur-

trek van dien aard bij de dieren na weinige elkander opvolgende geslachten wegsterft; doch wanneer hij bij het eerste geslacht zoo sterk is, dat gebrek aan gepaste gelegenheid om dien op te volgen reeds levensgevaarlijk voor het dier wordt, valt het niet gemakkelijk te ontdekken, van waar men die gewijzigde verdere geslachten erlangen zou.

---

### DE TOEKOMST VAN AMERIKA.

FEATHERSTONEHAUGH, die reeds vroeger de beschrijving eener reis door de slavenstaten van *Amerika* in het licht gegeven had, is met een nieuw werk over dat land opgetreden: »Eene kanoovaart langs den *Minhay-Sotor* opwaarts, met berigt over de lood- en kopermijnen van *Wisconsin*, over de goudstreek in het *Tschiroki-land*, benevens schetsen der volkszeden enz." De Recensent van dit boek in het *Athenaeum* (16 Januarij) vestigt de oplettendheid op de ontzettende vooruitgangen, van welke FEATHERSTONEHAUGH melding maakt, en zegt alsdan: »Snel nadert de tijd, waarin de bestanddeelen van rijkdom, en dus ook van magt, welke de natuur in bijna verkwistenden overvloed over deze wijduitgestrekte gewesten heeft uitgestort, met kracht op de algemeene belangen des menschdoms zullen werken; *op welke wijze* zulks geschieden zal, kan slechts de toekomst leeren. Doch wanneer deze landen eenmaal even rijk aan menschen als aan andere natuurvoortbrengselen, wanneer zij eene ware *officina gentium* geworden zullen zijn, alsdan zal de republikeinsche regering der *Noordamerikanen* geene andere grenzen meer kennen, dan de IJszee in het noorden en kaap *Horn* in het zuiden. Te gelooven, dat zulk eene regering met hare onmetelijke hulpbronnen, hare tallooze havens, de oude wereld niet in derzelver diepste grondvesten schokken zal, zou moedwillige blindheid zijn. Zoo zeker als er korenland is, waar eens *Troje* stond, zoo zeker zullen de binnenvlakten van *Amerika* zich met steden overdekken en de kusten met havens, die hunne volksscharen heinde en ver over geheel de bewoonbare aarde zullen uitzenden."

Om tot dit slotgevolg te komen, behoeft men de ongerijmde praemissen van het *Athenaeum* niet aan te nemen. Wij zouden bijna met de eigene woorden van dat Tijdschrift, kunnen zeggen: Zoo zeker als de Grieksche staten, als ALEXAN-

DER's veldheeren, als de uiteengescheurde brokken van het Romeinsche rijk elkander beoorloogd hebben, zoo zeker als elk overgroot rijk door eigen zwaarte ineenstort, zoo zeker als de aardrijkskundige gedaante van *Amerika* in het bijzonder aldaar eene algemeene monarchij noch republiek gedoogt, — zoo zeker zal, lang vóór dat het, althans op gevaarlijke wijs, zijnen invloed aan de oude wereld doe gevoelen, zelfs de Noordamerikaansche, hare ontbinding te gemoet snellende Unie opgehouden hebben als onverdeeld geheel te bestaan.

---

### ANECDOTE UIT OOSTENRIJKSCH GALLICIË.

Te *Lemberg* wordt eene anecdote verteld, die over de betrekkingen in dat oord een opmerkelijk licht verspreidt. Een bekende kunstenaar op de viool, de Heer F. L....., bezit in *Gallicië* een paar dorpen, over welke hij een' zijner verwanten als bestuurder en rentmeester heeft aangesteld. Na de gebeurtenissen in de maand Februarij van het vorig jaar wilden de onderdanen op dit goed, gelijk bijna overal elders, geene heerendiensten meer verrigten. Wat zou nu de rentmeester doen? Hij raadpleegde den eigenaar, en deze antwoordde hem hetgeen volgt: »Wees niet ongerust. Houd het er voor, dat de Hemel ons met hagelslag bezocht heeft, en dat de oogst van dit jaar bedorven is. Poog niet, noch door zachte noch door dwangmiddelen, de boeren tot het vervullen van hunnen pligt te bewegen. Door de eersten zoudt gij aanzien en gezag verliezen; door geweld zoudt gij misschien uw doel bereiken, wanneer de boeren door tusschenkomst van het Kreitsambt tot den *Robot* gedwongen wierden, maar daardoor zoudt gij u hunnen haat op den hals laden, iets dat in het tegenwoordig oogenblik gevaarlijk is; laat dus het rijpend koren den vogelen tot voedsel — de Heer zal wel op andere wijs helpen." Neef rentmeester volgde dezen raad. Met niet weinig verbazing zagen de weêrspannige boeren, hoe, ook nadat zij zelven het hunne reeds onder dak gebragt hadden, de landheer geen *Robot* liet aanzeggen, noch hen door de regeringsbeambten tot het werk liet dwingen. Reeds begint het koren uit de aren te vallen, nog komt er geene aanzegging. Eindelijk drijft hun natuurlijk gevoel hen aan, door eene deputatie uit hun midden

bij den rentmeester te laten vernemen, waarom hij Gods rijken zegen dus laat bederven? Zij krijgen ten antwoord: »Goedschiks komt gij niet, om mij te helpen; door slagen en goedpanding wil ik u niet tot het doen van heerendienst dwingen; laat derhalve, daar gijlieden het zoo wilt, in 's Hemels naam, de oogst maar bederven!" Deze eenvoudige woorden lieten niet na, op die ruwe natuurkinderen van werking te zijn. Onverwijld kwamen de onderdanen eenparig tot het besluit, om L's veldgewassen binnen te brengen, en, eer vier dagen verloopen waren, zag zijn verbaasde neef, zonder dat hij er iets toe gedaan had, koren, garst en wat verder te veld stond door vrijwilligen *Robot* onder dak gebragt. Ook niet de geringste wanorde viel voor, niet de geringste diefstal werd gepleegd. — Dit voorval is wel geschikt, om bij de landheeren eenig nadenken te wekken.

---

### REGERINGS- EN LEVENSWIJS VAN ABD-EL-KADER.

Na den slag aan de *Makta* nam ABD-EL-KADER de door zijne overwinning verkregen rust te baat, om zijne troepen en de hem toegedane stammen op een' nieuwen en geregelden voet te brengen. In alle provinciën voerde hij belastingen in, volgens welke ieder *Doear* of dorp het tiende deel zijner inkomsten, in geld of graan, tot bestrijding der oorlogskosten, moest opbrengen. Ook vormde hij daaruit eene kas, die tot herstel van mogelijkerwijs te ondergane ongelukken moest dienen. *Maskara*, in het midden van den stam *Haschem* gelegen, werd het middenpunt van zijn bestuur en als 't ware de hoofdstad van zijnen staat, werwaarts hij weldra eene menigte kooplieden, handwerkers en kunstenaars wist te lokken. Onder deze laatsten waren ook verscheidene Fransche gevangenen, wier kundigheden hij tot het oprigten eener geweermakerij en geschutgieterij gebruikte. Met ongewone werkzaamheid legde hij zich vooral toe op de oefening zijner troepen. In de eerste tijden der Fransche heerschappij vochten de Arabische ruiters zonder orde, in wilde hoopen en met woest geschreeuw op den vijand aanstormende, om hem te verschrikken. Op den afstand van een snaphaanschot stonden hunne paarden, die op deze manoeuvre afgerigt waren, eensklaps stil, en de ruiters losten hunne snaphanen op den vijand. Naauwelijks was dit geschied, of de paarden keerden

van zelven om, renden terug, en de zich verstrooid hebbende ruiters herzamelden zich in de verte of omzwermden de vleugels der vijandelijke armee. Waagden zij het echter soms, de digtgesloten bataillons met de sabel aan te grijpen, zoo brak zich hun moed en woede op de bedaarde maar onverzettelijke standvastigheid der Fransche soldaten. ABD-EL-KADER begreep nu het overwigt van krijgsoefening boven ruwe kracht en persoonlijken moed. De natuur had hem het veldheers-talent geschonken, en door oplettend gadeslaan leerde hij de kunst, om de soldaten in rijen en gelederen te scharen en de bewegingen zijner krijgsdrommen met elkander in verband te brengen. Hij verdeelde zijne magt, om ze te verveelvuldigen, en benoemde officieren, die onder hem kommanderen en de soldaten aan het juk der krijgstucht moesten gewennen. Ook voerde hij eene krijgswet in, waarvan hij een groot aantal afschriften aan zijne *Kalifa's* (onderbevelhebbers) toezond. Daar hij voorts het voordeel inzag, hetgeen, in eene met bergen en rivieren doorsneden landstreek, voetvolk boven ruiters vooruit heeft, bragt hij een korps infanterie naar de wijs der Franschen op de been, en noemde het zijne regulieren. Zoo tracht hij zijne troepen allengskens op den Europeschen voet te brengen. Doch niet alleen in betrekking hiertoe, maar ook in andere opzigten heeft de Europesche beschaving eenen grooten invloed op zijne denk- en handelwijs geoefend. Van nature met een edel karakter en grootmoedige gevoelens begaafd, heeft hij ook in de menschelijkheid eene deugd gezien, voor welke persoonlijk voordeel en staatsbeleid somwijlen wijken moeten. *Zijn* werk, bij voorbeeld, is het, dat aan de *Franschen*, die in handen der *Arabieren* vallen, reeds sedert verscheidene jaren niet meer de hoofden afgesneden worden; want hij heeft eene verordening uitgevaardigd en met strengheid gehandhaafd, welke gebiedt de gevangenen met zachtheid te behandelen. Het is bekend, hoe, in het begin van den oorlog, voor elken Franschen kop, die in het Arabische legerkamp gebragt werd, 5 harde piasters uitbetaald werden. Dit gebruik heeft sedert het jaar 1840 opgehouden, toen er een bevel kwam, dat elk *Arabier*, die eenen Franschen soldaat, of in het algemeen eenig Christen levend zou aanbrengen, tot belooning de som van 8 harde piasters, en voor eene vrouw er 10 bekomen zou, en dat, ingeval de gevangene over mishandeling te klagen had, de *Arabier*, die hem aanbragt, alle belooning verbeuren zou.

Deze maatregel verwekte aanvankelijk bij zijne armee veel ontevredenheid. Aan een' zijner soldaten, die hem vroeg, hoeveel hij wel voor eenen gevankelijk opgebragten vijand zou bekomen, het antwoord: »acht duros," gegeven hebbende, liet de onbeschaamde krijgsknecht er stoutelijk de tweede vraag op volgen: »En hoeveel krijg ik dan voor elken afgesneden kop?" — »Vierentwintig stokslagen op uwe voetzolen," hernam bedaard de Emir. Dit tweede gedeelte der wet is evenwel, zoo ver men weet, nimmer toegepast geworden. — Onder ABD-EL-KADER's invloed nam ook de bedeeling van het regt eenen, tot dien tijd toe nog nooit bekenden, regelmatigen gang, en wettigheid trad in de plaats van willekeur. Er werd een geregtshof opgerigt, om regt te spreken en over de beschuldigden vonnis te vellen. Ofschoon het nu wel niet te loochenen is, dat de uitspraken dezer regtbank somwijlen nog eenigzins overijld zijn en met barbaarschheid uitgevoerd worden, zoo gaat zij echter naar wettige regelen te werk en laat zich niet meer door blinden toorn en bijzondere wraakzucht besturen. Zij komt in de tent van den Emir en onder diens voorzitting bijeen. De beschuldigde wordt geroepen en gehoord; gewoonlijk doet de Emir zelf de omstandigheden gelden, die voor den aangeklaagde spreken of zijne schuld verminderen. Met elken dag worden de doodvonnissen zeldzamer, en de afschuw van den Emir tegen doodstraf is zoo groot, dat hij, tot redding van het hoofd des schuldigen, zijne toevlugt zelfs tot het bijgeloof neemt, meestal de voltrekking van het vonnis tot den volgenden dag uitstellende, en dan voorgevende, dat hij een nachtgezigt gehad heeft, waarin zijn vader hem verschenen is, en hem bevolen heeft, den beschuldigde het leven te schenken. Moet echter soms, desniettemin, om een voorbeeld te stellen, iemand met den dood gestraft worden, dan is de Emir steeds treurig, en zijn gezigt, dat alsdan nog bleeker dan gewoonlijk is, geeft innerlijk lijden te kennen. In zulke omstandigheden laat hij niet ligt iemand bij zich toe, komt niet te voorschijn, maar houdt zich in zijne tent besloten, eet weinig, spreekt bijna met niemand, en rigt zelfs ter naauwernood het woord tot zijne moeder.

## BISSCHOP HATTO.

*Legende.*

Den rijkdom des oogstes, gemaaid van den lande,
Droeg Hatto, geldgierig, zijn graanschuren in;
De bisschop vermeent het zijn ambt niet tot schande,
Om schatten te schrapen, met woekergewin;
Hij wees, wie om brood vroeg, vergramd van zich af,
Dien dreigend met kerker en geeselingstraf.

Maar 't zwaard van den honger doorvlijmde in het ende
De kluisters, door gouddorst gesmeed en geweld;
Een oproer breekt uit, en ten top klimt de ellende,
Daar 't bandlooze volk naar de stapelplaats snelt;
Het steekt er den brand in, de vlammen slaan uit,
En 't muurwerk stort neder met dondrend geluid.

De bisschop vliegt ijlings naar 't schriktooneel henen,
Beveelt aan zijn lijfwacht: »Sleur voort dat gebroed!
In 't vuur met die muiters, en spaart er niet éénen"...
En reeds stijgt hun angstgeschrei op uit den gloed;
Maar Hatto hoort lagchend hun stervenskreet aan,
Bij d' uitroep: »Wat piepen die muizen in 't graan!"

Maar boven de starren aanschouwt het een Wreker;
Dat bloed schreeuwt om wraak en die straf komt eens thuis.
Daar zit hij en brast bij den schuimenden beker,
En ziet, wat beweegt in den wijn zich? Een muis!
Een siddring vaart ijlings den bisschop door 't lijf;
't Geweten verwijt hem het gruwzaam bedrijf.

En plotsling nu kruipt daar van achter de wanden
Van 't prachtig tapijtwerk met zilver omboord,
Van achter de spiegels in kostbare randen
Een leger van muizen al piepende voort;
En waar in de zaal zich de bisschop bevond,
Daar sprongen de muizen hem na op den grond.

Nu vliegt hij, niet wetend waarheen zich te wenden,
Verwilderd, de slotgangen ademloos door,
Vergeefs! hem vervolgen de piepende benden,
En vreeselijk dondert een stem hem in 't oor:
»Wat vlugt gij? Al schoot gij ook vleuglen u aan,
Den arm van Gods wraak zult gij nergens ontgaan."

Hij staat als een beeldzuil, van doodsangst verslagen,
Daar 't muizenheir wriemelt en piept om zijn schreên;
Hij hoopt, het zal toch in den slaap hem niet plagen;
Dus sluipt hij ter sluik naar zijn slaapsalet heen;
Hij kruipt onder laken en bedsprei, en wacht,
Gedoken in 't kussen, de rust van den nacht.

Hij luikt wel zijne oogen, maar aaklige schimmen
Ontrukken, zoo 't schijnt, hem zijn mijter en staf,
En 't is hem, terwijl hij zijn' doodsangst voelt klimmen
Al sleurden zij grijnzend hem heen naar het graf;
En naauwlijks ontwaakt hij, door 't droombeeld ontzet,
Of 't krielt van de muizen op nieuw in zijn bed.

»Wat komt gij, gebroedsel! de ziel mij benaauwen;
Wat martelt en plaagt gij mij rustloos en fel;
Sleep liever mij dan met uw tanden en klaauwen
Ten grave, want zóó is mij 't leven een hel!"
Zoo gilt hij, terwijl hij de handen zich wringt,
En brullend van woede uit zijn bedstede springt.

Hij snelt, buiten adem, met wanklende schreden,
Gelijk een gejaagde, door 't doodstille slot;
Bevreesd zelfs voor 't holle geklank van zijn treden,
Benijdt hij des slapenden hofgezins lot:
Slechts 't lichtje van de altaarlamp flikkert in 't koor;
Maar verder bespeurt hij van leven geen spoor.

Het morgenlicht daagde, de zon schoot haar stralen
Op Hatto, die, slaaploos, nog ronddwaalde in 't slot;
Hij hoort reeds zijn knechten in gangen en zalen,
En ijlt, om geen speelbal te zijn van hun spot,
Weêr 't slaapvertrek binnen, te vreden gesteld,
Dat toch voor het minst nu geen muis hem hier kwelt.

Doch toen hij, met koorheeren, eedlen en riddren,
Des middags weêr braste aan het keurige maal,
Daar ziet men hem plotsling verbleeken en siddren,
Want weêr springt het muizenheir om door de zaal;
Het kruipt langs zijn kleed op, en nadert den rand
Der tafel, en bijt hem het brood uit de hand.

Hij rijst van den disch, en ziet d' angst der genooden;
De bisschopsstoel tuimelt omver bij 't gedruisch;
De gasten verstommen en zitten als dooden;
Een sleep weêr vervolgt hem van 't walglijk gespuis;
En allen, hoe kort pas gezeten aan 't maal,
Verlaten al huivrend den disch en de zaal.

Zoo snelden, na 't spoken dier muizenverschijning,
In 't burgslot des bisschops, reeds maanden voorbij;
Men zag van 't gebroed in getal geen verdwijning,
En nergens bleef Hatto van 't ongediert' vrij,
Zelfs kwelde ten laatste hem de aschgraauwe schaar
Bij 't plegtige zingen der mis aan 't altaar.

Hij looft, moog 't afzigtlijk gebroed maar verdwijnen,
Zelfs prijzen ten loon uit, wat schat het hem kost';
Bezweerders, zij moeten ten hove verschijnen,
Of ligt nog hun kunst van de plaag hem verlost:
Maar talisman, banvloek, vergiftproef noch jagt
Verjagen of dooden hier 't muizengeslacht.

»Ten last wordt mij 't leven!" roept Hatto, met blikken
Ten hemel geslagen vol gramschap en wraak;
»Maar lang zult ge, o kwelgeest! mij niet meer verschrikken;
Al loert ge op mijn dood ook met duivelsch vermaak,
'k Trotseer al uw plagen, hoe fel gij ook woedt,
En zegevier eens door volharding en moed."

Hij laat, om van 't pijnigend tuig zich te ontheffen,
Een' toren zich bouwen te midden der Rijn;
De booze zou hem op geen eiland meer treffen;
Daar zou hij toch veilig van d' overlast zijn.
Hij waant zich, omwald door den bruisenden vloed,
Verlost van het waterschuw muizengebroed.

Daar worden nu alle verblijven en cellen,
Ter woning voor Hatto, van marmer gebouwd,
En, om zich in veiligheid meer nog te stellen,
Beslaat men met platen van ijzer al 't hout;
De bisschop gaat scheep, en ziet uit naar de kust
Van 't oord, waar hij hoopt op een' hemel van rust.

Maar mogen de golven om 't vaartuig ook bruisen,
De kwelgeest wordt toch in zijn doel niet gestoord;
Daar zwemt om het schip weêr een talloos tal muizen,
Bij honderden klautren en springen ze aan boord,
En wat van dien zwerm ook ter neêrplompt in 't nat,
Vervolgt weêr den togt even vinnig en rad.

En hemel! daar klinkt, onder siddren en beven,
Een stem hem in 't oor: »Sla Gods oordeelen ga!
Door bloedschuld verbeurdet gij zielrust en leven,
Gods wraakgerigt volgt, als uw schaduw, u na;
Die wraak achterhaalde u in 't vlugtende schip,
En straks wacht de dood u op de eenzame klip."

Eens vond men, wat schouwspel! toen 't zonlicht kwam dagen,
Hem roerloos en koud op den bodem gestrekt,
En overal zaten de muizen te knagen
Aan 't lijnwaad waarmede het lijf was bedekt;
Men bragt hem ten grave; het muizental vlood;
Men vond er niet één meer op 't slot na zijn' dood.

De Rijn blijft met afschrik dien toren omstroomen,
Na meer dan acht eeuwen is 't slot nog befaamd,
En duizenden hebben 't met huivring vernomen,
Die toren wordt nog *Muizentoren* genaamd.
Beeft, woekeraars! beeft voor het hemelsch gerigt.
Sluit de ooren, als de armoê om brood schreit, nooit digt!

*Naar het Hoogduitsch van* LANGBEIN.

J. VAN HARDERWIJK, RZ.

---

## HEINRICH VON KLEIST.

Waarschijnlijk is aan niet zeer velen de ware oorzaak van den dood des zoo genierijken en ongelukkigen dichters van *Kaatje van Heilbron*, HEINRICH VON KLEIST, bekend; een' man, over wien WIELAND het volgende oordeel velde: »Onder de vereischte verdere vorming en beschaving zal deze »jonge man, als dramatisch dichter, SCHILLER en GÖTHE »overtreffen." Zijne beminde, met het *vaste* denkbeeld be-

hebt, dat zij aan eene ongeneeslijke kwaal leed, deed den dichter zweren, dat hij haar elke dienst bewijzen zou, die zij van hem zou vorderen. Hij deed dien eed, en nu eischte zij van hem, dat hij haar zou doodschieten, vermits zij haar ellendig aanwezen niet langer kon verdragen; »maar," voegde zij op schimpenden toon er bij, »doen zult gij het zeker niet, want in dezen tijd van laagheid en schande (1811) is er in *Duitschland* geen man meer." — Dat was te veel voor een zoo vurig jongman als KLEIST! — »Gij vergist u," hernam hij; »ik zal uwen wensch vervullen." Beide reden nu naar eene lustplaats bij *Potsdam*, waar KLEIST haar eerst met zoo wisse hand een' kogel door het hart schoot, dat er geen droppel bloeds gestort werd; vervolgens joeg hij zich een' tweeden kogel door het hoofd. — Vreeselijk is het, dat de opening van het lijk der dame het bewijs leverde, dat haar ligchaam zich in een' volkomen gezonden toestand bevonden had; gelijk ook dienzelfden dag de tijding kwam, dat KLEIST eerstdaags een ambt bekomen zou, hetwelk hem van alle zorgen voor zijn levensonderhoud zou ontheffen. Toen hij stierf, was hij in eenen toestand van volstrekte armoede.

---

### SUWAROW EN KUTAISOW.

JOHANNES KUTAISOW kwam als *Tscherkessische* slaaf te *Petersburg*, waar hij eerst Kamerdienaar van Keizer PAUL, vervolgens Baron, Grootstalmeester en Graaf werd. Toen SUWAROW van den *Italiaanschen* veldtogt naar *Petersburg* terugkeerde, zond de Keizer hem zijnen gunsteling KUTAISOW te gemoet, om hem te begroeten. De oud-soldaat zeide tot hem: »Vergeef het, heer Graaf, een' oud' man, wiens geheugen versleten is; maar ik herinner mij waarlijk niet meer den oorsprong uwer respective familie. Ongetwijfeld hebt ge den Grafelijken titel verworven ten gevolge eener behaalde glorierijke overwinning? — »Ik was nooit soldaat," hernam de Exkamerdienaar. — »Dan waart ge zeker Gezant?" — »Nooit, Vorst!" — »Of Minister"? — »Even min." — »Welken gewigtigen post hebt gij dan bekleed?" — »Ik had de eer, Kamerdienaar zijner Majesteit te zijn." — »O, dat is eervol inderdaad, heer Graaf!" — Daarop trok SUWAROW aan de schel, en zijn eigen Kamerdienaar verscheen, tot wien hij sprak: »TROSCHKA! alle dagen zeg ik tot u, laat af van drinken en van stelen, en gij luistert niet naar mij. Welaan, zie dien heer daar; hij was Kamerdienaar gelijk gij; maar, dewijl hij geen dronken lap of dief was, heeft hij 't thans tot Opperstalmeester zijner Majesteit gebragt, bezit alle *Russische* Orden, en is Rijksgraaf! Poog zijn voorbeeld na te volgen. Marsch!"

### DE JENEVER HEILZAAM VOOR HET PROTESTANTISME.

Dr. JOH. NEPOMUK SEPP heeft de belangrijke ontdekking gedaan, dat het *bier* Katholiek maakt, de *jenever* daarentegen Protestantsch. Hij zegt, in zijn te *Regensburg* in druk verschenen *Leben Jesu*, waarvan GÖRRES de voorrede schreef, dit: »De borrelgewesten (*Schnapsländer*), waar, door het bestendig gebruik van sterken drank, 's menschen geest afgetrokken, voor alle hoogere verheffing stomp en droog, en zijn ligchamelijk en geestelijk levensmerg verteerd geworden is, hebben de even afgetrokkene als teringzieke nieuwe leer uitgevonden; en alleen in het verzengde brandewijnsklimaat, waar ziel en ligchaam uitgemergeld zijn, vindt het Protestantisme bijval. Daar, waar bij wijn en gegiste dranken nog eenige krachtvolle menschen bestaan, ging en gaat de geloofsduizeling zonder kwade gevolgen voorbij; gelijk zich ook geen verlangen openbaart naar het volslagen hongerlijden der hedendaagsche Philosophie." — Wij beamen de laatste zinsnede; terwijl wij omtrent het overige nu geen twijfel meer voeden, dat de *Polen* en de *Ieren* weldra allen Protestantsch, en een aantal Studenten Katholiek zullen zijn!

### PRAKTIKALE WET TEGEN HET DUËL.

In den Staat *Missisippi* bestaat eene wet, die gewis ook elders dan in *Amerika* blijken zou, een krachtig werkend middel tot het te keer gaan der duëlwoede te zijn. Hij namelijk, die zijne tegenpartij in een tweegevecht om het leven brengt, moet al diens schulden, tot den laatsten cent toe, betalen. Kort geleden is die wet, hetgeen trouwens zeer zelden noodig is, aldaar toegepast geworden.

### DE BEKWAME SCHOOLMEESTER.

Als iets kenmerkends van den toestand van het lager onderwijs in *Frankrijk* mag dienen een in verscheidene dagbladen medegedeeld berigt, dat zich onlangs bij het Ministerie van Onderwijs een plattelands-schoolmeester aanmeldde, om een hem toegekend pensioen te ontvangen, en dat hij niet in staat was, de hem voorgelegde quitantie te onderteekenen, omdat hij zelfs zijnen eigen' naam niet schrijven kon.

### BIJTENDE ZET TEGEN HET SLAVENSTELSEL.

Het satyrieke Engelsche dagblad *Punch* vertelt, dat de

Bijbel, waarop de President der Vereenigde Staten zijnen ambtseed afgelegd heeft, zeer netjes gebonden was..... in Negervel.

---

ENGELSCHE VOORTVARENDHEID.

Bij het Engelsche dorp *Wiveliscomte* begonnen, den 28sten Julij van het vorige jaar, op zekeren akker de arbeiders des morgens ten half vijf ure de tarwe te maaijen. Een deel daarvan werd terstond binnengebragt, gedorscht, op een' stoommolen gemalen, gebakken, weder naar den akker gebragt, en aldaar dien zelfden dag, des avonds ten half zes ure, eer nog het gansche veld afgemaaid was, door het volk in de gedaante van koeken gegeten. Nog meer: (zoo verhaalt BLACKWOOD's *Magazine* verder) de eigenaar van het land, Bankier HAWBUK, deed van het des morgens uitgedorschte stroo een' stroohoed vlechten, dien hij des namiddags bij het feest, dat hij aan de arbeiders gaf, met allerlei veldbloemen versierd, op het hoofd droeg. Dit alles gebeurde binnen den tijd van dertien uren.

---

PUNCTUATIE VAN HET LEVEN.

's Menschen geboorte is het sprekensteeken (»); de jeugd het uitroepingsteeken (!); het huwelijk het koppelteeken (-); de ouderdom de gedachtestreep (—); de dood de punt (.), en de hoop op een' staat hiernamaals het vraagteeken. (?)

---

DE VROUW ZOO ALS ZIJ BEHOORT TE ZIJN.

Van *Elisa, of de Vrouw zoo als zij behoort te zijn*, is thans een zevende druk in het licht verschenen. Een humorist houdt dit voor een bewijs, dat de vrouw zoo als zij behoort te zijn nog altijd gezocht wordt.

---

AAN EEN' TEGENSCHRIJVER.

Ik dank u, vriend! voor uwe attentie,
Die ge aan mijn schriften hebt gewijd,
Gij vindt ze vol inconsequentie.
Maar of gij zelf er vrij van zijt,
En of uw overloop van nijd
Niet met uwe overtuiging strijdt,
Getuige daarvan uw conscientie.

# MENGELWERK.

## DE EGYPTERS.

EENE REDEVOERING,

door

G. H. VAN SENDEN.

*(Vervolg en slot van bl.* 465.)

Wij hebben, M. H.! de natuurlijke gesteldheid van het oude *Egypte* beschouwd, en de merkwaardigste veranderingen op zijnen bodem zijn onze oogen voorbijgegaan. — Gij staat thans nadenkend, vragende naar de ontwikkeling van den menschelijken geest in zulk een land en gedurende zoo veel eeuwen. Ik zal uwe wenschen, zoo veel mogelijk, te gemoet komen.

Vestigt gij uwe aandacht op de *Godsdienst*, gij vindt *dierendienst*. Men vereert *viervoetige* dieren, den stier Apis of Mnevis, de koe, den hond, de kat, den wolf, den leeuw, de hinde, de rat ichneumon, de spitsmuis. Men brengt hulde aan *vogels*, den ibis, den arend, den sperwer en de kraai. Men dient *halfslachtige* dieren, den krokodil, het Nijlpaard en meer dan eene soort van slangen. Men bewijst Goddelijken eerbied aan visschen, waaraan de *Nijl* en zijne kanalen zeer rijk waren, aan ongevormde steenen en sommige planten, als de lotus; terwijl eene kan, *Kanopus*, heilig is. De stier, de hond, de kat en de sperwer ontvangen overal in *Egypte* hulde; doch de vereering van de andere dieren is uitsluitend tot deze of gene stad en haar gebied bepaald. Tempels zijn er, waar men een levend voorwerp van de heilig gehoudene dierensoort aanbidt; dat ontvangt daar zijne gaven; het heeft er zijne altaren en priesters; het heeft er ook zijne begraafplaatsen. In deze legt men het gebalsemd als mumie neder, in diepen rouw over het afsterven van den God verzonken. — Intusschen bepaalt zich de oude *Egyptenaar* geenszins tot de vereering van dieren; eene reeks van Goden aanschouwt gij, aan welke hij bovendien hulde toebrengt. Daar zijn

AMON en OSIRIS, THOT en SERAPIS, HORUS en KNEPH, PHTHA en ANUBIS; — daar zijn Godinnen ISIS, BUBASTIS, ATHOR en NEITH; daar zijn ook kwade wezens, TYPHON en NEPTHYS. Deze voorwerpen hebben ook hunne priesters; beelden van hen staan er in de tempels, die gewijd zijn aan hunne vereering; men ziet die beelden alomme in de reliefs van *Egypte*'s bouwgevaarten. Het volk dient hen, en er zijn gezette tijden, waarop men hun offers brengt en feesten viert hun ter eere!

Gij staat verbaasd, M. H.! ziende *Egypte* in zulke afgoderij verzonken. Gij vindt den toorn van CAMBYSES regtmatig, die de Apissen doodde en de Godenstallen verwoestte. — Doch laat ons bedachtzaam zijn. Dierendienst is een tak van de Godsdienst der oude wereld. Wanneer de mensch, die nog in den staat der wildheid zich bevindt, ziet, dat het dier vaster zijnen gang gaat, dan de mensch; wanneer hij hooge begaafdheden en zelfs deugden bij hetzelve meent op te merken; wanneer hij daarenboven ondervindt, dat het eene dier hem zegen aanbrengt en het andere hem tot schade strekt, — dan ontwaakt in zijn binnenste dat gevoel van eerbied en dank, hetwelk het beginsel is van alle Godsdienst. Hij meent in het dier iets hoogers te zien, hij buigt zich voor de geheimzinnige magt, die in het dier woont. — Nog vindt gij onder de Negerstammen, die in het hart van *Afrika* leven, dieren als Goden vereerd; wat verhindert ons, te vooronderstellen, dat de priesters, die zich in *Meroë* vestigden en afdaalden in de Nijlvlakte, de wilde stammen aldaar vonden, dieren dienende? De priester zelf omhelst die aanbiddingswijze geenszins. Zijne Godsdienst is ook natuurdienst; maar niet in de dieren, — neen, in de hemelligchamen en grondstoffen ziet hij het wezen van het Goddelijke; het leven en werken van hetzelve merkt hij vooral op in de verschijnselen, die het Nijldal eigendommelijk zijn. — Aldus ligt er eene verbazende kloof tusschen de beide vereeringswijzen, die niet mag blijven bestaan; de priester weet die aan te vullen en dus weg te nemen. Hij doet het door persoonlijke Goden, diezelfden, van welke ik straks de voornaamsten heb vermeld. Hij gaat verder; hij verdicht mythen van die Goden. Eene

reeks van verhalen geeft hij, die, terwijl zij het uitvloeisel zijn der verbeelding, de phantasie te gemoet komen en aan haar het voedsel geven, dat zij verlangt.

Voegt mij niet toe, M. H.!: »al weder eene hypothese uit de lucht gegrepen, gelijk reeds zoo vele, om licht in de duisternis van de oud-Egyptische Godsdienst te brengen." Ik geloof dat zij grond, vasten grond heeft. Ik wijs u dien aan in de afbeeldingen van de voornaamste Goden; zij staan als zamenvoegsel van animalische en astronomische karakters voor uwe oogen. Aanziet het beeld van AMON; het kenmerkt zich door het ramshoofd of de ramshoren boven het menschelijk hoofd; maar ook door den wereldbol of de zon. OSIRIS is een zittend man, maar gehoornd is zijn hoofd; in zijne hand houdt hij den Nijlsleutel; het oog is zijn symbool. HORUS heeft eenen sperwerkop, of als zuigeling ligt hij aan ISIS borst; maar de zonneschijf is boven hem geteekend. ISIS ziet gij in het digtaansluitend onderkleed of in den mantel, die op den boezem is zamengeknoopt; den sluijer draagt zij. Maar, hoe ook haar beeld wordt gewijzigd, de hoornen, de schedel van het rund ontbreken niet aan haar hoofd; de borsten ook, soms vele borsten, kenmerken haar als zogende. — Van waar die aanduiding van dieren, natuurkrachten en starren aan één en hetzelfde afgodsbeeld, wanneer het niet is, om het tot middelpunt te stellen, waarin de dienst van al die voorwerpen zich zoude ontmoeten? Zoowel de beschaafde als de onbeschaafde kan nu voor zulk eene Godheid nedervallen. De beschaafde vereert in AMON, OSIRIS en HORUS de zon en enkele starrebeelden, de voortbrengende en vruchtbaarmakende krachten, die het Nijldal zegenen; in ISIS aanbidt hij de maan en de aarde in het algemeen, of *Egypte* en den *Nijl* in het bijzonder; aldus brengt hij aan het ontvangende en voedende vermogen hulde toe. Hij verbindt aan den naam van denzelfden God nog vele andere denkbeelden. Geen heilig gehouden dier, dat de priester een bloot dier doet blijven; hij brengt het in betrekking tot de eenen of anderen zijner astronomische en physische Goden; hij verheft het tot symbool; en hij rigt

zich daarbij zoo veel mogelijk naar de overeenkomst, die er tusschen zijne ideale Goden en de Goden des volks is op te merken. De verderfelijke krokodil of de hippopotamus is het beeld van TYPHON, den kwaden God, — de vruchtbare kat het embleem van de Godin BUBASTIS, — de hond van den God ANUBIS, — de weldadige ibis van de Godheid THOT. De kan *Kanopus* stelt den Goddelijk vereerden *Nijl* voor; de ongevormde steenen zijn beelden der hemelligchamen. — Doch de onbeschaafde deelt niet in deze ideale voorstelling. Hij ziet bij de Godenbeelden op den Apishoorn, den sperwerkop, den runderschedel; hij hangt aan zijne fetissen en dieren. En de priester blijft gedoogen, dat het volk zich voor die dieren buigt en de hand, met geschenken gevuld, tot dezelve opheft. Ja, hij zelf is dienaar in de Godenstallen, de Godenkooijen, de Godenhollen! — Hij bestuurt de groote menigte bij die ruwe vereering, terwijl hij zijne eigenlijke Godsdienst voor het volk verbergt. Tot zon en maan en starren heft hij de oogen op, — den *Nijl* of het Nijldal vereert hij; doch in de zigtbare verschijnsels blijft hij niet hangen. Hij drong door tot de krachten der natuur zelve. De eerste Godskennis, echter, die ook de laatste zal zijn op aarde, was voor hem verborgen. Dat zuiver geestelijk en vrijwerkend wezen, hetwelk de oorzaak is van het ontstaan, de voortduring en verandering aller dingen, kende hij niet. Zijne Godheden KNEPH, PHTHA en NEITH, — aan welke laatste, gelijk een oud hieroglyphisch opschrift zegt, CAMBYSES hulde bragt, — zijn voorstellingen van de natuurziel; meer dan deze verhulde de sluijer van *Saïs* niet.

Gelijk het denkbeeld van de natuur der Godheid, zoo vinden wij ook dat van de onsterfelijkheid der ziel onder den invloed eener verbastering, waaraan het bij alle volken was blootgesteld en waardoor het al meer en meer afweek van zijne oorspronkelijke gedaante. HERODOTUS zegt: »de *Egyptenaars* houden het er voor, dat de ziel van den mensch onsterfelijk is, en na de oplossing van het ligchaam in een ander, dat geboren wordt, overgaat; wanneer zij echter door alle schepselen van land en zee en lucht is rondge-

gaan, trekt zij weder in het ligchaam van eenen mensch, die geboren wordt. Dezen loop legt zij af in 3000 jaren." Dat lot konde men echter afkeeren. Bleef het lijk in wezen, keerde het niet weder tot de aarde, — dan kon de ziel bij het hulsel en de voormalige woning vertoeven. Van daar de zorg, die de *Egyptenaar* droeg voor het overschot zijner afgestorvenen, hetwelk hij tot eene mumie maakte en waarvoor de rijke en aanzienlijke prachtige grafgestichten bouwde. Onze eeuw, gedreven door weetgierigheid, heeft die grafsteden omgewoeld, zij is gedrongen in die doodenwoningen. Verspreid door de Museums van ons werelddeel zijn die lijken, welke de rouwdragende betrekkingen waanden van eene eeuwige rustplaats te verzekeren, nadat het doodengerigt de uitspraak had gedaan, dat de overledene door zijnen wandel die eer waardig en zijne ziel te goed was, dan dat zij in niet menschelijke ligchamen eeuwen lang rondzworf en eeuwen lang leed!

Dat doodengerigt hield de priester; zijn invloed strekte zich aldus uit ook over het lot na den dood; maar ook den regel voor de leefwijs en het leven had hij ontworpen. Den *Egyptenaar* gaf hij voorschriften, geschikt om ziekten voor te komen. Elke maand waren er drie dagen bepaald voor de reiniging van het ligchaam. Werd de *Egyptenaar* ziek, het hing van den aard der krankheid af, welken geneesheer hij moest gebruiken, want voor elke soort van ziekte was een bepaald geneesheer, gelijk voor elk gebrek een bepaald heelmeester. De geheele wijze van behandeling werd door vaste wetten voorgeschreven. — De burgerlijke wetten, die in acht boeken verzameld waren, zijn verloren gegaan. Van die wetten kennen wij enkele. De vroegere kenmerken zich door groote gestrengheid, en wreed zijn de straffen, — de latere getuigen van de toenemende wijsheid der wetgevers. De priesters waakten ook voor het gezag der wetten; zij deden het met naauwlettendheid en regtvaardigheid. Uit hen was het hoog geregtshof van dertig leden zamengesteld, dat zelfs den Koning beperkte, wanneer hij zich vergat, om loon of straf naar willekeur uit te deelen. Alle takken van het staatsbestuur omsloten priesterhanden.

Doch ik begin reeds te spreken van hetgeen de priester was buiten het heilige. Hij is ook daar alles; de geheele beschaving van *Egypte*, alle wetenschap en kunst is het erfelijk eigendom zijner kaste; hij houdt ze verborgen voor de wereld; den vreemdeling deelt hij ze niet mede en aan het volk leert hij niet meer, dan hij raadzaam oordeelt. Op de onwetendheid van anderen is zijn stelsel gegrond; de overmagt van den geest is zijne heerschappij. Hoe zullen wij, oningewijd in zijne verborgenheden, juist bepalen wat de wetenschap was van het Nijldal, waar de grenzen stonden van de Egyptische geleerdheid?

Zoo veel is zeker, zij waren *Starrekundigen.* Aan den hemel, die zich als een altijd helder halfrond over *Egypte* uitbreidt, hadden zij belangrijke waarnemingen gedaan. Zij kenden de schijnbare zonnebaan; zij wisten, dat die binnen den dierenriem ligt besloten. Door hen was het eerst gevonden, dat het jaar op $365\frac{1}{4}$ dag moet worden bepaald. Onwaarschijnlijk komt het mij ook niet voor, dat zij de gedaante der aarde, als zijnde eene kogelvormige, kenden; althans zij hebben de grootte van eenen graad bepaald. Gebouwen hadden zij gesticht, dienstbaar voor hunne waarnemingen; afbeeldingen van starrekundige kringen versierden ze; zelfs de vorm van reusachtige gestichten was uitdrukking en beeld van hunne astronomie. — De Ouden zeggen, dat THALES en andere Helleensche starrekundigen uit *Egypte* hunne astronomie gehaald hebben. Het is mogelijk, M. H.! doch dan hebben de priesters slechts een gedeelte van hun weten den vreemdeling medegedeeld en hem niet ingewijd in al hunne wijsheid. Althans toen JULIUS CESAR den kalender wilde verbeteren, moest hij Egyptische astronomen te hulp roepen, die roem hadden boven de starrekundigen van *Griekenland* en *Rome.* — De starren zijn in het oog des *Egyptenaars* meer dan onbezielde bollen; Goddelijke naturen zag hij in haar. Hoe konde het anders, zij, die astrolaten waren, moesten ook astrologen zijn. Stellende, dat die Goddelijke naturen invloed hadden op den gang der menschelijke dingen en het lot van ieder in het bijzonder, beproefden zij, in hoe ver het moge-

lijk ware, dien invloed van te voren te kennen. Door de starrenwigchelarij was de Egyptische priester de tolk der toekomst; hij konde het doen der menschen door zijne mededeelingen regelen. Zijn almanak mogt dan wezen, — wat nog niet lang geleden ook onze almanakken waren, — een astrologische, hij was het meest onontbeerlijk huisboek voor den *Egyptenaar*. De afdeelingen van den jaarkring met juistheid aanwijzende naar maanden, weken en dagen, diende hij tot grondslag, om den tijd van de overstroomingen der rivier vooraf te kennen en was rigtsnoer voor het leven en de bedrijven des levens, die afhingen van den stand des *Nijls*. Zoo werd de starrekunde daar dienstbaar tot heil der bewoners; zij werd het vooral voor den landbouw, het voornaamste bedrijf van den *Egypter*. — In het belang van haar strekte vooral de *Meetkunst*, die met de starrekunde ten naauwste is verbonden. De akker is daar de kostbaarste bezitting; alleen de meetkunst bepaalt de juiste uitgebreidheid der oppervlakte. Met het meetsnoer in handen slecht de priester de geschillen; en, mogt de overstrooming der rivier de grenzen uitwisschen, — de geleerde man herstelt de lijnen, die het eene veld van het andere gescheiden hadden.

De beginselen, waarop de meetkunst rust, zijn met die, waarop de *Bouwkunst* wordt gevestigd, zeer verwant. Van deze gewagende, noem ik dat gedeelte van de oud-Egyptische beschaving, hetwelk in groote overblijfselen zijne onvergankelijke gedachtenis gesticht, hetwelk in kolossale bladen zijne eigene geschiedenis beschreven heeft. Het is waar, de heerlijkheid, die op den bodem van *Neder-Egypte* zich verhief, is gelijk gemaakt met den grond. Er bleef geen spoor meer over van den tempel, die te *Saïs* voor NEITH was gebouwd; geen ook van het smaakvolle heiligdom, dat rees te *Bubastis*, het *Pi Beset* des Ouden Testaments. *Migdol*'s grensveste is gevallen; de overblijfselen van *Zoan* of *Tanis* zijn lage puinhoopen; van *Pithom* en *Raämses* zijn alleen de namen bewaard. Het beroemde *Beth-Semes* of *Heliopolis*, dat ook *On* werd geheeten, heeft van zijnen Mnevistempel en de uitgestrekte woningen

zijner priesters niets tot de nakomelingschap gebragt, dan eenige overblijfselen, die de plaats aanwijzen, waar deze heerlijke stad stond. Verbazende hoopen, wanstaltige verheffingen kenmerken den grond, dien eens *Memphis* besloeg, dat groot was als residentie der Farao's, grooter nog door zijnen tempel met heerlijke propyleën, zijne sphinxen en praalgestichten. De PTOLEMEUSSEN haalden er bouwstoffen uit voor *Alexandrië;* denkelijk zijn de beide obelisken, welke nog bij die stad worden gevonden, ook uit *Memphis.* De *Arabieren* braken van *Memphis* af, wat hun voor den opbouw van *Fostat* voegde; het overblijfsel verslond het in de nabijheid gestichte *Kairo.* — Wendt gij uwe oogen naar de landzee *Moeris*, om daar, waar een der belangrijkste waterwerken van het oude *Egypte* was, het *Labyrinth* te zoeken, met zijne 1500 vertrekken boven, met zijne 1500 vertrekken beneden den grond, — dat gebouw, welks daken, zuilengangen en beeldengalerijën HERODOTUS, in duizendvoudige bewondering opgetogen, aanstaarde, — het is verdwenen! Verbazende massa's van steen en puin liggen binnen den gebroken muur, die het geheel omsloot. Alleen de groote piramide is blijven staan; sterk door hare eigene zwaarte, heeft zij, gelijk hare zusters, in de nabijheid van *Memphis*, de piramiden van *Ghizeh*, en die van *Dashur* het verwoestend vermogen van tijd en menschen getrotseerd.

Doch niet weggevoerd om nieuwe steden te bouwen, niet vermorseld door den tand der eeuwen zijn de tempels, paleizen en grafgestichten, die aan *Opper-Egyptes Nijl* werden gevestigd. Ruïnen, in uitgestrektheid met die van *Alexandrië* en *Thebe* te vergelijken, kenmerken de plaats, waar *Hermopolis* lag. *Abydos* toont nog zijne oude majesteit in overblijfselen van OSIRIS tempel; de pracht van zijn Memnonium is slechts gedeeltelijk door het zand bedekt. *Tentyra's* tempel trekt bovenal de oplettendheid, ook nadat de kunstig gevormde dierenriem uit zijn heiligdom naar *Europa* is vervoerd; maar tot de oude gestichten van *Egypte* mag men dit prachtgebouw niet tellen; het heeft de kenmerken van de Romeinsche hand op zich gedrukt. Van

*Koptos*, eens het middelpunt van den handelsweg, die van de *Arabische Golf* naar de *Middellandsche Zee* ging, zijn belangrijke overblijfselen. Dan volgen *Thebe*'s ruïnen, aan de westzijde der rivier. Daar is het paleis der heerschers van die Koningsstad aan het einde eener groote renbaan; verder zijn overblijfsels van een tweede paleis, veelal het Memnonium genoemd en daarbij kolossale standbeelden. Aan de oostzijde van den *Nijl* vindt men ruïnen, om welke te doorwandelen men uren noodig heeft. Het zijn de tempels van *Luxor* en *Karnak*, die, ieder op zich zelven reeds een wonder, eens, toen *Thebe* bloeide, door eene allée van sphinxen verbonden waren. Zuidelijk van *Thebe* wordt de ligging van *Tuphium* gekenmerkt door hetgeen er overgebleven is van zijne gestichten. De tempel van den *Iatos*, den grootsten visch van den *Nijl*, die te *Latopolis* stond, is wèl bewaard gebleven; den gloed der kleuren heeft de hand des tijds niet kunnen uitwisschen. *Eilethyias* ruïnen zijn zuilen en sphinxen; doch vooral treffen u daar de begraafplaatsen, rijk aan geschilderde voorstellingen uit het dagelijksche leven der *Egypters*. Van *Apollinopolis* zijn nog twee tempels bewaard, het heiligdom, waar men OSIRIS offerde en dat, waar TYPHON het voorwerp was der hulde. Met één woord, Mijne Heeren! aan de boorden van den *Nijl* staan de toonbeelden van *Egyptes* bouwkunst; hare heerlijkheid spiegelt zich in het water!

Wanneer gij deze overblijfselen naauwkeurig beschouwt, dan doet zich dadelijk éene strekking als hoofdstrekking kennen, zij is die, welke door het kolossale indruk wil verwekken. — Aanziet die piramiden, welke reeds vóór zoo veel eeuwen stof hebben opgeleverd voor de zangen der dichters; welke nog, eeuwen lang, terwijl zij den tijd vermoeijen, de snaren hunner lier zullen bewegen. Een veertigtal van die Giganten staat er in het noorden van *Midden-Egypte*, meestal reeds geheel ontdaan van de bekleeding door marmer of graniet, waarin zij eens blonken. Elke piramide is een vierkant, dat zich, spits toeloopende naar boven, verheft; de hoogte is gelijk aan de lengte van het oppervlak, waarop zij rust. Hoe nader gij komt, hoe meer de groot-

heid en vastheid dezer kegels u treffen. Verbaasd staat gij voor die, welke naar CHEOPS genoemd is, en die de grootste is der drie, die men bij *Ghizeh* vindt. Hooger gevaarte hebben menschen niet gebouwd; de Dom van *Straatsburg* is lager dan deze piramide eens was, toen hare spits nog ongeschonden stond. Ware zij inwendig hol en konde gigantenmagt haar opheffen, zij zoude eene stulp in handen hebben, hoog en ruim genoeg, om ze op de kerk van *Sint Pieter* te *Rome* te plaatsen. Doch hol zijn de piramiden niet; massive ligchamen zijn het, bestaande of uit groote langwerpig vierkante steenbrokken of zamengevoegd uit steenen van aan de zon gedroogde klei. Gangen, die ze doorsnijden, leiden tot doodenkamers. Hoe kunstig ook de ingang is verborgen, men heeft dien van vele reeds gevonden. De moedige is er ingedrongen, en, zich wringende als eene slang, de onderaardsche hollen doorgekropen. Het licht der fakkels, dat de *Europeër* ontstak, heeft den nacht, die zoo veel eeuwen in het binnenste der piramiden heerschte, gebroken!

Aanziet die *tempels* en *paleizen*, ook zij vormen steenmassen van verbazende uitgebreidheid. Niet alleen zware muren vindt gij, — ook alle daken zijn van steen. Niet als gewelven verheffen zij zich; platte steenen daken waren het deksel der oud-Egyptische gebouwen; alleen in de grotten en katakomben vindt gij het gewelf; boogsgewijs is de uitholling der rots boven de zalen en gangen. En toch zijn die gebouwen niet wanstaltig van vorm of stijf van voorkomen. De *Egyptenaar* trouwens, ofschoon uitgaande van den piramidaalvorm, had daarmede de zuilenbouw verbonden. Ook door zuilen deed hij de zware steenblokken, waaruit hij zijne platte daken had zamengevoegd, en de steenen architraven dragen. Ten einde dat te kunnen, waren zij dik en sterk; — maar zijn vindingsvermogen had zich er in geoefend, om ze met kapiteelen te kroonen, die vol zijn van sieradiën. Aan elke zuil heeft hij een ander kapiteel gegeven; de gelijkheid vermeed hij zoo veel mogelijk; de verscheidenheid zocht hij, en het gelukte hem, die, op eene verwonderlijke wijs, te bereiken.

Doch ik begin reeds van de *Beeldhouwkunst* te spreken, die wel bij geen volk zoo naauw aan de bouwkunst verbonden en ondergeschikt was als bij de *Egypters*. — Zij beitelden de *Obelisken*, die reeds in oude tijden dermate de bewondering wekten, dat *Konstantinopel* en *Rome* de begeerte niet weêrstaan konden, om er van weg te voeren, ten einde de groote pleinen er mede te versieren. Gewoonlijk bestaat de obelisk uit één stuk graniet. Tot eene vierkante zuil, van vijftig, van honderd voeten, heeft de kunstenaar dien steen bewerkt; zelfs was er eene dier rotsnaalden, die honderd tachtig voeten bereikte, toen zij stond op de grondslagen, die men voor haar gelegd had! — De *Egyptiër* beitelde *beelden*. Verwonderlijk ver had hij het gebragt in het *relief*. Men staat verbaasd op het gezigt dier menigte van overblijfsels in half verheven werk. Het zijn geheele groepen, het zijn tot in de kleinste bijzonderheden uitgewerkte tafereelen, sierlijk geschetst, bevallig uitgedrukt, sprekend soms in de gelaatstrekken. Hier is een veldslag afgebeeld; daar een zeeslag voorgesteld. Ginds ziet gij eene leeuwenjagt; elders optogten van den in zegepraal wederkeerenden overwinnaar, of aanbiedingen van offers aan de Godheden. — En voegt gij hierbij, wat de beitel des *Egyptenaars* van volle en vrije beelden heeft nagelaten, gij zult M. H.! het grootste gedeelte overzien van den kring, waarin zijne beeldhouwkunst zich bewoog. Hij vervaardigde standbeelden zijner Goden; hij sloeg sphinxen uit steen en onder deze van eene ontzagwekkende grootte. De *sphinx*, in de nabijheid van *Memphis*, was meer dan honderd veertig voet lang; meer dan zestig voet hoog verhief zij zich; thans is zij tot aan de schouders in het zand bedolven! — Nog meer verbazingwekkend waren de *Memnonsstatuën*, die te *Thebe* stonden. Wie heeft niet gehoord van den geheimzinnigen klank, welke van die eene statue uitgaat? Gelijk eene snaar, klinkt zij vrolijk als de zon opgaat, dof als zij ondergaat. Nog hoort men deze toonen van het half verminkte, half bedolvene beeld, waarnaar de Ouden opgetogen luisterden!

Aan de hand der beeldhouwkunst ging de *Schilderkunst*.

De *Egyptenaar* wist niet de kleuren te vermengen en ze zacht inéén te laten vloeijen; hij kende dit evenmin als het perspectief; maar vast is zijne teekening en sprekend zijne uitdrukking. Waar ook wist men aan het rood en blaauw, aan het groen en geel die zuiverheid te geven, — waar die kleuren zóó zamen te stellen, dat de eeuwen niets aan haren gloed konden ontnemen, als in *Egypte?* Ziet gij die vrije of half verhevene beelden, — de verw, op den steen gebragt en in denzelven getrokken, is frisch. Vestigt gij uwe oogen op die fresco's, welke de *Egyptenaar* op de wanden en zolderingen van steen schilderde, waarlijk, zij schijnen eerst gisteren gevloeid te zijn uit het penseel des kunstenaars!

Ja, M. H.! de bouwkunst, in schoon verband met de kunst van den beeldhouwer en schilder, heeft groote gedenkteekenen van zich in het Nijldal gesticht. Zij getuigen er voor, dat de beginselen, die de aankomeling uit *Meroë* medebragt, trapswijze die hooge ontwikkeling bereikten, waarop wij de kunst in den tijd van *Egyptes* glorie aanschouwen. Men konde daar meer, dan massa's van verbazende zwaarte vervoeren, oprigten en ze zamen te stellen tot een duurzaam en bijna onverwoestbaar geheel. Geleerd had men ook, denkbeelden uit te drukken door vormen, eer de *Griek* het wist, — eer ook zijne bouwkunde invloed uitoefende op die des *Egyptenaars.* Of is het niet waar, wat men reeds aan HERODOTUS zeide, dat de piramidale vorm gekozen werd voor het grafteeken, omdat de breede voet het begin, en de punt, waarin de piramide uitloopt, het einde van het menschelijk leven eigenaardig aanwijzen? — Is het niet waar, dat de obelisk werd gebeiteld, om beeld te zijn van de zonnestraal, en tot teeken te strekken der Goddelijke magt, die scheppend van OSIRIS uitging? Drukten niet geheele gebouwen astronomische voorstellingen uit? — Was het niet, om leven en beweging aan de doode ruimten van zalen en tempelhoven te geven, dat die beelden uit de wanden zich verhieven, aan die zuilen leunden, aan die zolders hingen? Kon de *Egyptenaar* beter het gemoed van hem, die naar paleis of

tempel ging, tot eerbied stemmen, dan door de reusachtige ruimten vol grootsche vertooningen, te midden van welke de weg liep om er te komen? Wendt uwe oogen naar de overblijfselen van de paleizen en tempels, die eens *Thebe* versierden. Tot die eene vorstenwoning wijzen twee obelisken van rood graniet den ingang aan. Achter die naalden zijn twee kolossale menschengedaanten gezeten. Dan volgt de poort. Zij wordt gevormd door twee stompe piramiden; van meer dan vijftig voet hoogte zijnde, hebben zij de deuren in haar midden. Gij treedt die poort binnen, en een plein, omringd van galerijën, breidt zich uit. — Op nieuw verheffen zich pylonen, die tot galerijën leiden. — Tot een ander paleis leidt eene allée van kolossale sphinxen; de zuilen der galerijën zijn meer dan veertig voet hoog. Daar is eene reuzenzaal van bijna vijftig duizend voet vierkant. Zuilenzalen wisselen af met pylonen; gij vindt vertrekken uit één ontzaggelijk granietblok geslagen! — En die tempel! Vier pylonen vormen den ingang; pleinen met galerijën volgen; kolossale beelden uit één stuk verheffen zich op deze uitgestrekte ruimten; eene poort van zestig voet hoog brengt u nog niet in het eigenlijke heiligdom; eerst moet het gezigt van twee en twintig ramsbeelden des tempelgangers oogen boeijen; zoo is de weg tot het binnenste heiligdom! — Hedendaagsche reizigers verklaren als uit éénen mond, dat zij met geene woorden het gevoel beschrijven kunnen, hetwelk deze half verbrokene wonderwerken verwekken. Maar denkt u den *Egyptenaar*, die deze gestichten gaaf en ongeschonden zag; denkt u hem, geloovende evenzeer aan de wezenlijkheid van die Goden, welker beelden hij aanschouwde, als hij roemde in den luister zijner Koningen en zich verhief op hunne groote daden, in deze beeldengalerijën vereeuwigd! Voorzeker, de bouwmeester heeft een groot doel zich voorgesteld, — hij heeft het bereikt!

Er is nog één trek, die de voortbrengsels der Egyptische bouwkunst kenmerkt; het is het *schrift*, dat er op gevonden wordt. — Geen volk op aarde heeft zich zoo veel moeite gegeven, om zijne gedenkstukken met schrift te vervullen

en die aldus tot opene boeken te maken, als het Egyptische. De obelisk niet alleen is van alle zijden met schrift bedekt, ook de beeldzuilen zijn er mede vervuld, de pylonen aan den ingang des tempels, de zuilen in de tempels, de wanden der katakomben en grafkelders, de kisten, waarin de mumiën liggen en de papyrusrollen, die om de mumiën zijn gezwachteld, — overal is schrift te lezen. Het is vrij gewoon, het Egyptisch schrift, waar men het ook vindt, met den algemeenen naam *hieroglyphe* te bestempelen; doch die benaming is slechts juist, wanneer zij voor één gedeelte wordt gebezigd; want *hieroglyphe* beteekent *heilig schrift*, en, behalve het heilig schrift, had de *Egyptiër* ook een *gemeen* schrift. — Het was dat voor het gemeene leven, hetwelk voor brieven, overeenkomsten van koop of huur en dergelijke van het volk en voor het volk werd gebezigd. HERODOTUS onderscheidt het *heilige schrift* en het *volksschrift;* en de Kerkvader CLEMENS, die te *Alexandrië* en dus in *Egypte* zelf leefde, verhaalt in een werk, dat hij in de tweede eeuw onzer jaartelling schreef, dat het onderwijs in het schrijven bij de *Egyptenaars* begon met de schrijfwijze, die men de *epistolographische* noemde.

Alle schrift der *Egyptenaars* bestaat uit figuren. Het zijn meer of min gelijkende beelden van menschen en dieren of van deelen van het menschelijk of dierlijk ligchaam; het zijn ook beelden van planten en van gereedschappen. — In het volksschrift zijn die figuren niets meer en niets minder, dan hetgeen onze letters zijn. De *Egyptenaar* beminde het niet, door niets beteekenende trekken en krullen de klanken van zijn alphabeth te schrijven; zijne letter was het beeld van iets, welks naam met die letter begon. Wij zouden hetzelfde kunnen doen, wanneer wij in plaats van A te schrijven het beeld zetteden van eenen *aap*, in plaats van D dat van eene *duif*, in plaats van M eene *muis*. Gij teekent een' aap, duif, aap en muis in eene lijn op elkander volgende, en gij hebt, M. H.! het woord *Adam* geschreven. Doch gij kunt ook eenen *arend* nemen voor de A, eenen *duim* voor D, eene *moerel* voor M. De *Egyptenaar* had inderdaad de gewoonte, dit te doen. Hij bezigde voor

éénen klank of éénen toon meer dan één teeken; hij beminde in dezen de verscheidenheid.

Van het volksschrift is het *heilige* onderscheiden; hetwelk gebezigd werd op de openbare gedenkteekenen en dan juist en schoon is gebeiteld; doch dat ook op de papyrusrollen voorkomt en dan geteekend is, of met vlugtige hand is geschreven. Het bestaat ook uit figuren, maar die figuren dienen, om het voorwerp uit te drukken, dat zij voorstellen; het waren teekenen van geheele woorden of denkbeelden. De menschelijke taal heeft woorden, waardoor zij voorwerpen te kennen geeft, die in de zinnen vallen; zij heeft er ook, waardoor zij iets aanduidt, dat geen voorwerp zijn kan van zinnelijke waarneming. De voorwerpen koe, mensch, kagchel, enz. kan ik afbeelden, — maar liefde, hoop, God, eeuwigheid niet; het zijn afgetrokkene denkbeelden. Wil ik deze door teekenen voorstellen, ik moet het dan symbolisch doen. Eene moeder met een kind kan de *liefde* verbeelden, — een anker de *hoop*, — een oog in een driehoek besloten *God* voorstellen en een cirkel de *eeuwigheid*. Het hieroglyphenschrift was zoowel beeldschrift als symbolisch schrift. — Doch wanneer gij het beproeft, M. H.! om op die wijze te schrijven, gij zult tusschen beiden groote en dikwerf onoverkomelijke moeijelijkheid ontmoeten; vooral zullen de namen hinderpalen zijn. Komt de naam des mans overeen met dien, welke een voorwerp draagt, dat in de natuur of kunst wordt gevonden, gij zet het teeken van dat voorwerp; DE WOLF, VAN DER LEEUW, VAN DER PALM drukt gij ligtelijk zóó uit, dat elk weet wat gij bedoelt; maar hoe zult gij het maken, als gij namen van plaatsen als *Haarlem*, *Leiden*, *Zwolle* of van personen als ANDREAS, PETRUS, JAN en dergelijke door één beeld zult voorstellen? Dan moet gij wel tot het letterschrift de toevlugt nemen. Inderdaad deed dat de *Egyptenaar* in zijn hieroglyphenschrift.

Er was eindelijk nog eene derde schriftsoort, van het volksschrift en het heilige schrift daarin verschillende, dat het een *geheimzinnig* was. Het werd geschreven door figuren. Gij vindt er onder, die ook in de beide andere voorkomen; maar ook afbeeldingen zijn er bij van gedrogten.

Men noemt het het *anaglyphische*. Die den sleutel er niet van heeft, weet evenmin wat die beelden beteekenen, als de in het geheim van den winkelier oningewijde, die de prijzen van inkoop en verkoop door letters ziet aangeduid. Denkbeelden en gebeurtenissen, en deze alleen, worden uitgedrukt; alles is allegorie, alles symbool. Die *Anaglyphica* vindt gij vooral als basreliefs op de gedenkstukken van *Egypte;* zij zijn daar in groote menigte voorhanden. Een sluijer, dien niemand, dan de Egyptische priester kan opligten, rust op dit schrift. Wilt gij de mysteriën kennen leeren, die het behelst en voor het oog des volks bedekte, — gij moet den priester wekken uit zijnen duizendjarigen doodslaap; het geheim, om die teekens te ontcijferen, ligt met hem begraven. — En toch zal er eens de eeuw geboren worden, dat men tot eene schrijfwijze, die denkbeelden uitdrukt, weder de toevlugt moet nemen; eene zoodanige zal eens de *wereldtaal* worden.

»Doch," hervat gij, »wat in de volkstaal van het oude *Egypte* gesteld is, dat kunnen wij thans lezen, sedert, vooral door de naspeuringen van CHAMPOLLION, het *abé* van dat schrift is wedergevonden!" Intusschen, M. H.! antwoord ik »lezen is nog geen verstaan." Leert de Hebreeuwsche of Grieksche letters, leest vaardig eene geheele bladzijde uit MOZES of HOMERUS, — als gij de taal niet kent, het zal u weinig baten. De geheele vrucht van uwe lektuur zal zich tot de kennis van eenige namen bepalen, die gij verstaat, omdat zij ook in uwe moedertaal zoo luiden. — Gij zegt: »welaan, leer dan de oud-Egyptische taal, en gij kunt hetgeen gij leest, ook vertalen, gij kunt het schrift der Ouden verstaan!" — Intusschen ik vraag: »bij wie zal ik dat onderwijs ontvangen?" De taal der oude bewoners van het Nijldal is verdwenen. Eerst heeft de Grieksche, toen de Romeinsche taal zich ingedrongen; later is de Arabische de heerschende geworden. Een klein overblijfsel van het oude volk leeft er nog; het zijn de *Kopten*, die in *Egypte* en *Meroë* wonen. Tot voor weinige eeuwen spraken zij nog hunne eigene taal; thans gaat er alleen Arabisch over hunne tong. »Doch er bestaan geschriften in het Koptisch; er is zelfs eene oud-Koptische

Bijbelvertaling." — Maar toen die vertaling werd vervaardigd, was het Koptisch het Egyptisch niet meer; het was er meer van verbasterd, dan het Italiaansch van het Latijn. Een hulpmiddel levert het echter op, het eenige hulpmiddel; wat wij er van weten is door het Koptisch. Gij gevoelt, M. H.! zoo lang de *gemeene* taal niet geheel door ons verstaan wordt, zal in de *hieroglyphische* voor ons nog veel raadselachtig blijven. — Ja, wij lezen merkwaardige dingen op de oude gestichten van *Egypte*. In eenen ovalen kring besloten staan de namen der Farao's, de eene naast den anderen. Neen, het is geene fabel, dat *Egypte* heerschers had reeds vóór vier duizend jaren; het is evenmin fabel, als die tempels en paleizen luchtkasteelen zijn. Toevalligheden zijn het geweest, die het eerste licht hebben gegeven. De *Franschen* willen bij *Rosette* vestingwerken oprigten; zij graven in den grond, en vinden eenen steen, waarop, in het *hieroglyphisch*, in de *volkstaal* en in het *Grieksch* hetzelfde geschreven staat; in drie talen eveneens als in het opschrift, dat PILATUS boven het kruis van den Heiland deed hechten. — Bijna twintig jaren later wordt in *Philae* op den voet van eene obelisk soortgelijk iets ontdekt. Aldus is men op het spoor gebragt. — Hoe veel hulpmiddelen houdt de schoot der aarde, de donkerheid der grafkelders niet verborgen? — De *Europeër* kan niet rusten, eer hij al de wolken verjaagd, al de nevelen verdreven heeft, waarachter nog de zon zich verschuilt, die, zich spiegelende in den *Nijl*, eens het oude *Egypte* deed blinken in heerlijkheid. —

Hoe, zal niet de wetenschap wederkeeren naar *Egypte?* Zal de kunst zich niet weder henenwenden tot de boorden, die haar eens kweekten? Zal de beschaving altijd vergeten het dal, waar hare wieg stond en hare kweekplaats was? Neen, de *Nijl* vloeit nog; hij kan weder, gelijk eens, zeven millioenen spijzen en drenken. Tusschen het Westen en het Oosten gelegen, moet, terwijl de betrekking tusschen beide toeneemt, *Egypte* weder de overgangsbrug worden. *Egypte's* toekomst zal groot zijn, gelijk zijne oudheid het geweest is. Ik heb gezegd.

## GETUIGENISSEN VAN GEVANGENEN, NOPENS HET STELSEL VAN AFZONDERING.

(Medegedeeld door W. H. WARNSINCK, BZ., *Medebestuurder en Eerste Secretaris van het Nederlandsch Genootschap: Tot zedelijke verbetering der Gevangenen.*)

In de eerste zitting van het Congres te *Frankfort*, 28 September 1846, bragt de Heer WHITWORTH RUSSEL, *Inspecteur der Gevangenissen in Grootbrittanje*, eene uitvoerige Memorie ter tafel, inhoudende een verslag van de talrijke verbeteringen, die, in de laatste elf jaren van zijn beheer, in de Britsche gevangenissen zijn ingevoerd. Dit belangrijk stuk, hoe beknopt ook al de bijzonderheden daarvan te zamen vattende, is, desonaangezien, te uitgebreid, om alhier te worden opgenomen. Om daarvan evenwel iets aan mijne landgenooten te doen kennen, vermeende ik mij te moeten bepalen tot het slot der Memorie, zoo als die is opgenomen in den Duitschen tekst der: *Verhandlungen der ersten Versammlung für Gefängnissreform zusammengetreten im September* 1846 *in Frankfurt a. m.*, alwaar op bl. 335 het volgende wordt gelezen:

»Eenige dagen vóór het inschepen van 345 gevangenen naar »de Koloniën, in October 1844, verzocht ik aan den Directeur »en de Geestelijken der gevangenis, aan ieder van deze ge»vangenen een vel schrijfpapier ter hand te stellen, met de »uitnoodiging, vrijmoedig en zonder terughouding, te open»baren, wat zij oordeelden over de uitwerking der behande»ling, die hun in de gevangenis was ten deel gevallen, op »hunne gezondheid, toestand, gemoedsgesteldheid en gezind»heden — tevens met de verzekering, dat van deze getuige»nissen, tot na hunne verwijdering uit de gevangenis, volstrekt »geen gebruik noch eenige mededeeling, hoe ook genaamd, »zou gemaakt worden. Verder werd hun verzekerd, dat »hunne schriftelijke mededeelingen niet den minsten invloed »zouden oefenen op hunnen toekomstigen toestand en be»handeling, zoowel aan boord van het transportschip als »na hunne aankomst in de Kolonie. Zij werden derhalve »uitgenoodigd, opregt en vrijmoedig, hunne gedachten te »openbaren, daar men niets dan waarheid verlangde. Ten

»gevolge van deze uitnoodiging kwamen mij ongeveer drie-
»honderd brieven ter hand. Uit deze geef ik hier zooda-
»nige uittreksels als een getrouw overzigt over het geheel
»kunnen opleveren, hetwelk als een hoogstgewigtig en on-
»wederlegbaar bewijs ter gunste van de *afgezonderde op-*
»*sluiting* strekken kan." (*)

En hier volgen nu de uittreksels:

A.) »Ik heb het voorregt genoten, weder een eerlijk man te worden, en de gelegenheid gehad om een handwerk aan te leeren. Ik ben, van den leermeester der timmerlieden, zoo ook van ieder der beambten, die over mij gesteld waren, bijzonder welwillend behandeld geworden, en wel, over het geheel, zoo goed, als de regel der gevangenis dit slechts eenigzins veroorlooft. Was ik ziek, dan ondervond ik allen mogelijken bijstand, zoo wel van den geneesheer als van den heelmeester der gevangenis, zoo wel bij dag als bij nacht, en elken dag bezocht de geestelijke mij. Indien ik bij mijne bloedverwanten geweest ware, had mij geene meerdere opmerkzaamheid kunnen bewezen worden, dan mij van iedereen, in deze gevangenis, ten deel is gevallen. Over het geheel is de huistucht hier zeer streng, maar niet te streng; allerminst niet voor mij. Liever ware ik, gedurende mijnen ganschen straftijd, in deze gevangenis opgesloten, dan dat ik slechts *een jaar* in die gevangenis moest doorbrengen, waaruit ik hier ben gekomen. Liever alléén, bij water en brood, in mijne cel, dan de vrijheid der verkeering met andere gevangenen te genieten."

B.) »Terwijl ik mijne meening, over de ondervondene behandeling in deze gevangenis, gedurende mijne opsluiting, en hare werking op mijn gemoed, mededeel, moet ik zeggen, dat die opsluiting, ofschoon langdurig en smartelijk, en hoewel de straf, waaraan ik onderworpen was, den trek tot gezelligheid wederstreefde, toch niet van dien aard geweest is, dat ik het betreur daaraan onderworpen

(*) Mogt een of ander *Anti-Pennsylvaniaan* de deugdelijkheid dezer uittreksels betwijfelen, dan adressere hij zich, alvorens zijnen twijfel desaangaande in courantartikels of pamfletten te openbaren, aan den *Inspecteur der Britsche Gevangenissen*, WHITWORTH RUSSEL, te *Londen;* maar met zijnen naam, en zonder achter de mom der anonymiteit zijne lafhartigheid en laagheid beide te verbergen.

geweest te zijn. Integendeel kan ik, met volle opregtheid, zeggen, dat ik mij gelukkig acht in een Gesticht te zijn, waarin mij, zoo overvloedig, de voordeelen zijn geschonken ter volmaking van geest en hart. Vóór alle dingen hoop ik, dat de, door mijne afzondering, mij aangebodene gelegenheid tot nadenken en zelfbeproeving niet zonder gevolg blijve, maar dat, veelmeer, mijn volgend leven blijken doe, dat het doel, waartoe ik hier gebragt werd, niet verijdeld is geworden. De weg daartoe was waarlijk niet aangenaam; maar op denzelven heb ik de zaden, voor een toekomstig, tijdelijk zoo wel als eeuwig, geluk, mogen winnen, uit de leeringen, die mij hier, in *Pentonville*, ten deel geworden zijn. Mogt ik, door Gods zegen, de plaats mijner bestemming in welstand bereiken, en de mij goedgunstig toegezegde voorregten verkrijgen, die eeniglijk door een bestendig goed gedrag, onder een scherp opzigt, bewaard kunnen blijven; zoo hope ik, dat God, die mij de genade verleende, om de boosheid van mijn vroeger leven vaarwel te zeggen, mij ook in het toekomende leiden moge. Met dat gevoel, hetwelk mij vreemd was, tot dat ik hier kwam, zie ik den tijd, waarin mij een beperkt gezellig verkeer vergund zal worden, met dezelfde vreugde te gemoet, als had ik eene volkomene vrijspraak te wachten. Mijn hoogste wensch voor deze wereld is deze: dat de verdiensten van mijnen arbeid mij mogen toelaten, mijne arme familie bij mij te zien. Ware dit zoo, dan ware ik inderdaad een gelukkig mensch, en zou ik het uur zegenen, waarin ik in de gevangenis gekomen ben. Ten slotte verklaar ik: binnen deze muren heb ik, wel is waar, veel zielesmart doorgestaan, maar over het geheel heb ik redenen om dankbaar te wezen."

C.) »Mijn verblijf in deze gevangenis, van alle gezelschap afgezonderd, bragt mij tot nadenken, tot ijverig en zorgvuldig nadenken over mijn vroeger leven. Ik ben op het denkbeeld gekomen, dat er nog iets, dat buiten den mensch ligt, op mijne verbetering werkte, en dat deze gevangenis, in de hand van een menschlievend bestuur, bestemd was tot het oord mijner verbetering. Waardige Heeren! ik gevoel mij gelukkig nl. te kunnen zeggen, dat zij werkelijk het oord mijner verbetering, zoo ik hoop voor tijd en eeuwigheid, geworden is. Hoe zou het anders wezen? wanneer zoo dikwijls redelooze dieren zich bevlijti-

gen, om tegen hen, die hun weldoen, vriendelijk te zijn, hoe veel te meer moet de met verstand begaafde mensch dankbaar en gehoorzaam zich betoonen jegens hen, die zijn best zoeken!"

D.) »Mijn allereerst gevoel, na mijne aankomst in deze gevangenis, kan ik niet beschrijven. Ik dacht: in zulk een kerker kon ik niet leven; ik beklaagde dikwijls mijne overplaatsing naar hier, en wenschte, meer dan eens, dat men mij op een blokschip had gezonden. Geheel mijn vroeger leven stelde ik mij voor oogen. Allengs werd ik tevredener, en eindelijk besloot ik een ander mensch te worden. Thans zegen ik den dag, dat ik in deze plaats gekomen ben."

E.) »Om de waarheid te zeggen, ben ik hier meer als een vrij man, dan als een gevangene behandeld. Ik geloof, dat, wanneer alle gevangenen, die hier komen, mijne inzigten volgen, zij bevinden zullen, dat in 't einde alles ten beste keert. In 't kort heb ik alles gezegd, wat ik van dit Gesticht weet. Ik houd de Instelling voor goed, en wenschte, dat er nog veel meer waren ten beste van arme gevangenen. Ootmoedig en van harte dank ik voor alle goedheid en vriendelijkheid, die ik, gedurende mijn verblijf alhier, genoten heb, en verblijf ik uw getrouw genegen dienaar."

F.) »De straf is zeer hard. En toch dank ik God, dat niemand mij ziet of leert kennen. Troostrijk is het denkbeeld, dat ik het land verlaat, zonder het brandmerk van het misdrijf te dragen. Verderfelijk is het, voor jonge lieden, in de gevangenis bij elkander te zijn, want in dezelve leeren zij in ééne maand meer, dan dáárbuiten gedurende het geheele leven. Ik spreek naar de korte ervaring, die ik in de gevangenis te *Stafford* heb opgedaan, en naar die ondervinding hield ik mij, in *Pentonville*, voor den gelukkigsten gevangene van de wereld. Ik zegen den dag, waarop ik er werd opgenomen. Hierheen gebragt te worden, mag heeten, uit een brand te worden gered. Ware ik niet, door Gods beschikking, *hier* gekomen, dan zou ik een verloren mensch zijn. Hier is de eenige weg, op welken een overtreder der Wetten van zijn vaderland tot berouw, tot bekeering van zijne zonden en tot het aanvangen van een nieuwen levenswandel komen kan. Mijne Heeren! eeuwig zal ik de groote weldaden gedenken, die mij, sedert mijne

komst in *Pentonville*, ten deel gevallen zijn; ik zeg het nog eens, het is de gelukkigste gevangenis der wereld. Mogt toch iedere gevangenis zóó zijn ingerigt! Menig vader van een loszinnig kind zou zich verheugen bij de gedachte, dat het geleerd werd om een eerbaren en godvruchtigen wandel te leiden. Ik hoop van God, mij aan geen misdrijf meer schuldig te maken, nadat men mij in *Pentonville* heeft aangespoord, om in het licht van het Evangelie van Christus te wandelen. Gedurig zal ik daaraan denken, en ik hoop, dat mijn volgend leven bewijzen zal, dat het genoten onderwijs mij mijne bestemming, in mijne toekomstige verblijfplaats, waardig gemaakt heeft. Voor hem, die, na zoodanig onderrigt, zich weder ten kwade keert, kan geene straf te streng zijn. Mogt de zegen van God op de geëerde vaders van het gesticht te *Pentonville* rusten! Wat ik hier geschreven heb, is de waarheid. Ik kan niet liegen, want de waarheid zal mijne leidster zijn in deze en in de andere wereld. Uw onwaardige gevangene."

G.) »Naar de verscheidene vertellingen, die ik over deze gevangenis gehoord had, en die, wanneer men er ook veel overdrevens afrekent, altijd nog ontzettend waren, had bezwaarlijk iets mij meer kunnen verschrikken, dan de gedachte daarin te komen. Het kwam mij onmogelijk voor, de afgezonderde opsluiting te kunnen verdragen, en ik vreesde minstens vier of vijf jaren hier te moeten zitten. Ik dacht niet, dat ik van hier over de zee zou worden vervoerd. Onmogelijk is het daarom, mijne gevoelens te schetsen, bij de mededeeling van den Directeur, dat ik, na anderhalf jaar, buitenslands zou vervoerd worden. Ik had overlegd en gevraagd, wat ik gedaan en misdreven had, om in een zoo onnatuurlijken toestand verzet te worken; want ik meende, dat ik mijn ganschen straftijd hier moest uitzitten, en kon niet droomen, welk voordeel ik, door de goedheid van de verzorgers dezer gevangenis, erlangen zou. Ik dacht niet aan de gelegenheid, een goed zedelijk onderrigt te genieten, en, wat nog meer is, tot de kennis des heils door Christus geleid te worden uit de diepste duisternis en van den weg der schandelijkheid, door dien barmhartigen God, wiens naam nooit anders over mijne lippen was gekomen dan met schennis van zijn gebod: »Gij zult den naam des Heeren niet ijdel gebruiken." Hoe zeer

passen op mij de woorden van den Psalm: »Het is goed voor mij verdrukt te zijn geweest; want vóór ik verdrukt werd dwaalde ik." Moge de Heer onze genadige Koningin en den hoogen Adel in genade en wijsheid, in gezondheid en welvaren en een lang leven bewaren, en *Engeland*, voor altijd, zoo als thans, bevestigd wezen als een oude eikenboom, die, nadat hij menigen storm doorstond, boven de boomen des wouds uitsteekt en achting en eerbied wekt! Moge het in alle werken van weldadigheid als voorbeeld uitblinken, en zijne minder zedelijke en bijgevolg minder menschlievende naburen tot naijver aanvuren! Dit is het voornaamste gebed van J. J."

H.) »Vooreerst moet ik zeggen, het is eene hoogstweldadige Inrigting voor allen, die wenschen hunne dwalingen af te leggen en kennis te verkrijgen van dien Verlosser, die gestorven is, om de zonden der wereld weg te nemen; voor allen — die daartoe niet geraken kunnen in het gezelschap van goddeloozen, even slecht of welligt nog slechter dan zijzelven zijn. Hier hebben zij niet alleen tijd tot nadenken, maar ook gelegenheid hunnen stand in de zamenleving weder te verwerven. Door voortdurend goed gedrag verkrijgen zij niet alleen de goedkeuring van het Bestuur, maar maken zij zich ook, voor de toekomst, achtenswaardig. Dit geldt van hen, die den weg des verderfs pas zijn ingetreden. — In de tweede plaats wilde ik een paar woorden zeggen van hen, die, van der jeugd af, aan het misdrijf gewoon zijn. Wanneer zij het ongeluk, of veeleer het geluk hebben, hier gebragt en van hunne goddelooze medegenooten afgezonderd te worden, en zij er toe komen, om de dwaasheid van hun vorig leven in te zien, dan zullen zij het besluit tot een beteren levenswandel opvatten, indien zij niet gansch en al bedorven zijn. Maar, om weder op de gevangenis zelve terug te komen, zoo zeg ik: zij is niet alleen eene plaats van straf, maar ook van verbetering. Tegen de strengheid der huisorde heb ik niets in te brengen; wie zich goed gedraagt, voelt dit niet; zij is gestreng voor hem, die zich slecht aanstelt. De mensch moet op de eene of andere wijze bedwongen worden. Daarom zeg ik: deze wijze is zoo goed als er ergens eene zijn kan."

I.) »Men heeft mij gezegd, ik zou mijne gedachten opschrijven. Wanneer ik mij een weinig verder uitlaten mag zonder aanstoot te geven, zoo moet ik zeggen, dat ik wer-

kelijk geloof, dat dit Gesticht het Land meer nut zal aanbrengen dan al de tredmolens. In April 1843 kwam ik, voor de eerste maal, in hechtenis. Daar vond ik een mensch, die, in 24 maanden, 19 keeren nu eens twee, dan drie maanden achtereen opgesloten was geweest. Hij verhaalde mij, dat hij dikwijls, aanstonds na zijn ontslag, zijn oud bedrijf weêr had begonnen en niet zelden den eigen dag weder in handen was gekomen, want drie maanden arbeid aan den tredmolen waren hem als een ontbijt; hoe meer hij er toe kwam, des te beter beviel het hem. De naaste plaats was *Old-Bailey*. Deze overtrof alle andere. Het was een waar gekkenhuis: welk eene taal werd daar uitgeslagen! Ik geloof wij waren met ons twaalven in één vertrek, en het was onmogelijk de ooren digt te stoppen. Ik dankte God voor den dag mijner verplaatsing van daar, en toch was ik vol vrees; want men had mij gezegd, dat de gevangenen hier gruwzaam behandeld werden en dat ik in drie maanden dood zou wezen. Welke leugens: ik ben hier nu 17 maanden, en, ik dank er God en menschen voor, ik heb mij, naar lijf en ziel, nooit beter gevoeld dan nu. Ik zeg dit, omdat ik weet, dat dit Huis, even als de Godsdienst van onzen Verlosser, steeds gelasterd wordt; maar ik hoop, dat de opentlijke meening over beide meer en meer opgeklaard moge worden."

J.) »Ik voor mij dank waarlijk den Almagtige, dat Zijne goedheid mij aan deze plaats gebragt heeft. Groot is mijne winst aan zedelijke en godsdienstige opleiding en verbetering, die, zoo ik hoop, door Gods genade, eene bestendige werking op mijn toekomstig leven en doen zullen oefenen, zoo lang God mij daartoe in het leven gelieft te sparen. Het onderrigt is prijzenswaardig. Ik meen in opregtheid, dat, wanneer dezelfde regel in iedere gevangenis wordt ingevoerd, het gevolg zóó goed wezen zal, als niemand in staat is zich dit voor te stellen."

K.) »De overtuiging van uw bestendig streven, om het lijden van uwe medemenschen te verzachten, bemoedigt mij eenige opmerkingen nopens dit Gesticht te maken; daar ik zeker ben, dat gij die niet zult versmaden, al komen zij ook uit de cel eener gevangenis. Vóór ik hier kwam was ik, door valsche voorstellingen over het oogmerk dezer straf, zoo verschrikt, dat ik alles verloren rekende, tot dat de goedheid en vriendelijkheid van hen, die mij dagelijks bezochten, mij van het tegendeel overtuigden. Ik ben thans sedert 21

maanden hier, en daarom eenigermate in staat, eenig oordeel over de Inrigting uit te spreken. Terwijl ik dit zonder achterdocht doe, volg ik denzelfden weg, dien ik in de brieven aan mijne vrienden heb ingeslagen, de zuivere waarheid te zeggen. Ter vergelijking van de voordeelen dezer Inrigting met die, welke men in gewone gevangenissen geniet, kan slechts hij, die onder verscheidene graden van tucht gestaan heeft, voldoende rekenschap geven. Vóór ik hier kwam, zat ik twee maanden in eene gewone gevangenis. Werd er door iemand kommer en leed gevoeld, ik heb dat in die twee maanden ondervonden. Teruggeworpen in het gezelschap van menschen, die, hun leven lang, het armenhuis tot winterverblijf en de gevangenis tot zomerwoning hadden, moest ik alles aanhooren, wat de taal verderfelijks kan uitdrukken, wat het oog beleedigen en het gemoed verontreinigen kan. Het bedrijf was zoo schandelijk, dat ik het, ook niet met zwakke trekken, kan schilderen. Zal ik u eens zeggen, wat daar een Zondag is? Ik sidder, als ik den dag herdenk, die met Godslastering begon, en daarmede, tot aan het uur des gebeds, werd voortgezet, indien men dat uur dien naam mag geven. Alsdan volgden geheime aanslagen, vloeken, spelen en verborgen verkeer naar buiten, zóó geheim gedreven, dat elke ontdekking verijdeld werd, ofschoon onder de oogen der bewaarders uitgevoerd. Het is eene onuitsprekelijke vreugde, daarvan het oog af te wenden, en op de viering van den Zondag hier te vestigen. Hier werd de stem der verworpenen niet meer gehoord, het booze voorbeeld niet meer gezien. Ik zit, in zeker opzigt, onder mijnen wijnstok en vijgenboom en hoor het Evangelie — nog meer, ik zit, God zij gedankt, alléén, en kan, in mijne eenzaamheid, dat Evangelie overpeinzen. Ik kan het overdenken, nasporen, mijne zwakheid, om het te volgen, beklagen, en, in het stil gebed, den bijstand zoeken van Hem, dien ik, in mijne hechtenis, als een Wezen vol erbarming en liefde, heb leeren kennen. Ginder werd het gemoed verleid, om den rustdag te vergeten en te verachten; hier, om hem te achten en te vereeren. Op deze wijze ben ik van het verderf verlost en, door het menschlievende der Inrigting, gekomen tot het vast genot van alle geestelijke vreugde. Daarnevens worden hier andere, hoogst gewigtige zaken niet verzuimd. Ik b. v. ben thans in staat alles te vervaardigen wat ik behoeve, — schoenen, kousen, linnengoed, kleêren, den

hoed alleen uitgezonderd — en de bekwaamheid daartoe laat zich, naar mijn inzigt, alleen door de afgezonderde opsluiting verkrijgen. Ik heb mij geen oogenblik verveeld; want de Inrigting is van dien aard, dat ieder uur zijne afwisseling meêbrengt, wat dan ook wezentlijk tot onderhouding der gezondheid bijdraagt. Gedurende die 21 maanden heb ik nooit eenig geneesmiddel gebruikt, ofschoon ik des zomers ten drie ure opstond en met mijnen geheel vrijwilligen arbeid een aanvang maakte. Hiermede wil ik mijzelven niet prijzen, maar alleen de inrigting der gevangenis. De behandeling van den kant der Bestuurders, geestelijken en beambten van alle rangen, mag als een voorbeeld dienen voor het gansche Rijk en voor elken beschaafden Staat."

L.) »Alle redenen heb ik, om de hand, die mij hier bragt, te zegenen, mijn leven lang. Eerst hier heb ik mijnen ellendigen en verdorven toestand leeren erkennen. Gedurende mijne eerste tucht hield ik mij voor een van de ongelukkigste schepsels op de aarde. Destijds dacht ik niet, dat mijn hemelsche Vader mij van het juk der dienstbaarheid bevrijdde. Het was hard voor mij, van alle vrienden gescheiden te zijn. Maar, wanneer ik zal uitdrukken, wat ik sedert gevoel, dan moet ik zeggen: ik ben van mijne vijanden gescheiden en tot mijne vrienden teruggebragt. Geheel alléén, in mijne cel, heb ik mij altijd wel bevonden. Deze hechtenis was de beste en nuttigste. Moest ik haar nog eens doorstaan en stond mij de keuze vrij, zoo koos ik, alléén te wezen. In de eenzaamheid kan men rustig nadenken en ernstige voornemens opvatten."

M.) »Ik beklaag het niet, dat ik hier gekomen ben. In den beginne verwenschte ik deze plaats; nu, evenwel, heb ik geene woorden, goed genoeg om haar te roemen. Zij heeft mijne ziel gered."

N.) »Ik hoop, dat de voordeelen, die uit mijne eenzaamheid en mijne scheiding van mijne medemenschen zijn ontsproten, mijn gansch toekomstig leven door, door mij, mogen bespeurd worden. Ik heb den tijd gehad over de dwaasheden van het verledene na te denken en goede voornemens voor het toekomende te vormen."

O.) »Met het grootste genoegen vat ik de pen op, om u een kort verslag te geven van de voordeelen, die ik uit mijn verblijf in *Pentonville* getrokken heb. Het is geen geheim, dat ik, vóór de aanklagt en overtuiging mijner

misdaad, waarvoor ik thans geregte straf onderga, een schandelijk leven geleid heb, hetwelk onvermijdelijk tot zulk een treurig einde moest voeren, ware het niet, dat God mij, door Zijne oneindige genade, teruggehouden en hier ter plaatse gebragt had. Zij voert wel den naam van gevangenis, maar verdiende een beteren. Allengs verzoende ik mij met mijn lot, en mijn gemoed werd rustiger. Gedurende de eerste maanden na mijne aankomst woonden wij dagelijks tweemalen de Godsdienst bij; maar toen onze bevolking vermeerderde, werd dit veranderd. In de week gaan wij dagelijks éénsen des zondags tweemalen ter kerk; voorts gaan wij, tweemalen in de week, ter schole, waar wij een nuttig onderrigt in de zede- en geloofsleer ontvangen. Ook bezitten wij, in onze cellen, schrijfboeken, leijen, onderwijs in rekenen, taalkennis, aardrijkskunde en geschiedenis, nevens leesboeken uit de bibliotheek. Ik geloof daarom, dat, wie dit Huis onverbeterd verlaat, als hopeloos verhard moet beschouwd worden. Met mij is dit, God zij dank, het geval niet. Ik kan verklaren, hier heb ik meer kennis verkregen, dan, in mijne jeugd, bij mijne akademische studiën. De straf is voorzeker hard, en eng is de kerker; dan ik beklaag het niet, dat ik hier gekomen ben, en ik hoop, door Gods genade, in die gezindheden te volharden, die thans de mijne zijn. Van één maatregel kan ik niet nalaten te spreken, namelijk van de gestrenge verhindering van het onderling verkeer der gevangenen: werd dit toegelaten, zoo, geloof ik, zou dit op hun zedelijk verderf uitloopen en ons op dezelfde hoogte laten, van waar wij zijn uitgegaan. Ik gevoel, dat er een goed werk in mij is begonnen; maar ik gevoel ook, dat de zwaarste proef mij nog te wachten staat, in den tijd, dat ik weder in de maatschappij zal terugkeeren. Geve God, dat ik bij magte zij, al wat boos is te wederstaan, eerlijk, nuchteren en werkzaam te leven, de waarheid te spreken en in de vreeze Gods te wandelen!"

P.) »Ik gevoel, dat ik zwaar en wel zeer zwaar gestraft ben; maar het is mij lief, dat ik, bij het ondergaan mijner straf, niet in gezelschap van lieden, van gelijken aard als ik, geweest ben, en voor deze, nog hardere, straf ben bewaard gebleven door den wijzen maatregel der afzondering. Als uwe eerwaardige Commissie mij veroorlooft mijne meening over dit stelsel te openbaren, nadat hetzelve gedu-

rende twee jaren op mij is toegepast, zoo is zij deze: dat ik hoop, dat een gelijksoortig stelsel van afzondering, verbonden met een goed onderwijs in zede- en geloofsleer, in elke gevangenis van het gebied harer Majesteit moge ingevoerd worden."

Q.) »Ik heb de tegenwoordige huisorde in deze gevangenis aan mijzelven in die mate ervaren, dat ik voorzeker geloof, dat zij een groote zegen voor alle zondaren zal worden, die, naar Gods beschikking, hier mogten komen. De scheiding van alle gezelschap is eene zware straf. Ik heb haar zóó gevonden; maar ik vermeen, dat zij voor mij een groote zegen geweest is."

R.) »Ik heb den toestand van verscheidene gevangenissen bij ervaring leeren kennen, en ben overtuigd, dat van 100 gevangenen 99 slechter worden, vermits zij geen zedelijk en godsdienstig onderwijs ontvangen. Dit Gesticht, integendeel, (dat, naar mijn begrip, meer eene plaats van opvoeding dan wel eene gevangenis behoorde te heeten) is volgens een grondbeginsel ingerigt, waardoor het mogelijk gemaakt wordt arme en onkundige menschen tot het bewustzijn van hunnen ellendigen toestand te brengen; en dat is het wel, wat gijl., mijne goede Heeren, wenscht. Ik geloof, dat dit de bedoeling met het daarstellen van tuchthuizen was. Ik twijfel, of zij dit doel bereikt hebben of bereiken zullen. Beschouwt men onze verstokte en zondige natuur naauwkeurig, zoo moet een ieder toestaan, dat eene ruwe behandeling niet geschikt is onkundige menschen te buigen, maar wel het tegendeel ten gevolge heeft. De behandeling, die wij hier ondervinden, brengt de menschen tot waarachtige zelfkennis en leidt hen tot hunnen Heiland."

S.) »Opgeroepen, om mijne meening over de orde en behandeling in dit Huis te openbaren, vind ik mij verlegen, woorden te kiezen tot het uitdrukken der groote verpligting, die ik heb aan de Bestuurders van deze Inrigting. De mij ten deel gevallene behandeling was buitengemeen vriendelijk, vriendelijker dan hij, die zich tegen de wetten van het Britsche Rijk verzette, verdiende of begeeren kan. Ik betuig mijnen dank aan alle Commissarissen, Geestelijken, Directeuren en beambten. Geve God, dat wij, ter eere van dit Gesticht, en van allen, die het besturen, leven mogen! Dit is de wensch van een waarlijk berouwhebbenden gevangene. — Het is een onderwerp, waarover ik welligt niet

meer de gelegenheid tot spreken vinden zal. Ik wil de waarheid huldigen. Moge dit Huis ten zegen worden voor allen, die het ongeluk treft zoo diep te zinken, dat zij in eene gevangenis worden geplaatst!"

T.) »Toen ik hier kwam, kon ik lezen noch schrijven. Thans kan ik, God zij dank, van beide iets, en niemand kan daarvoor dankbaarder wezen dan ik. Één ding mag ik niet vergeten. Vóór ik hier kwam, hield ik mij voor een der knapste jongens van de wereld; toen ik echter aan mijzelven overgelaten werd, begon ik na te denken, en spoedig zag ik in, dat ik een der ergste dwazen van de wereld was. Als een mensch aan zichzelven wordt overgelaten, dan wordt hij een mensch, die over zichzelven en anderen nadenkt. Dan eerst komt hij tot verstand. Er is niets beters voor gevangenen, dan dat zij van elkander afgezonderd gehouden worden. Ik zegen den dag, waarop ik hier gekomen ben. Ik twijfel niet, of velen zullen tot de erkentenis hunner onkunde en dwaasheid gekomen zijn. Ik zeg, wanneer een mensch 12, 15 of 18 maanden alleen is, dan wordt hij een mensch, die over zichzelven en anderen denkt. Ik ben 20 maanden hier geweest en heb niet één onvertogen woord van iemand gekregen en kon dien ganschen tijd zoo blijven, zonder de reglementen te overtreden. Daartoe behoort slechts een kort besluit: wanneer de veroordeelden bedenken willen, wat tot hun best dient, zoo wordt de cel meer een huiselijk vertrek dan eene gevangenis. Men denke niet, dat ik al dien tijd hier was zonder te weten hoe het daarmeê gesteld was. De ondervinding zal het uitwijzen. Ik heb mij zoo wèl gevonden als de omstandigheden toelieten, en ben in mijn leven niet gezonder geweest dan in de 20 maanden, dat ik hier opgesloten zat. Is mijne gemoedsrust verstoord geworden, dit werd niet door deze gevangenis maar door mijne vrienden veroorzaakt."

U.) »Toen ik hier kwam, was ik volmaakt gezond, en dat is zoo gebleven tot nu toe, ja ik voel mij zelfs sterker dan vroeger. Wat de reglementen van dit Huis aangaat, zij zijn alle zeer goed voor hen, die ze volgen en de wetten naleven; zij, die dat niet willen, zullen de gevolgen er van ondervinden. In den beginne kwamen zij mij zeer wonderlijk voor, daar ik vroeger deed wat ik wilde; maar, na eenig tijdsverloop, kwamen zij mij zoo ordelijk voor als mijn ontbijt en middagmaal. Zij hebben mijn hooggevoelend hart verootmoe-

digd, en ik hoop, dat zij hetzelfde bewerken zullen bij elk, die aan haar onderworpen wordt. Ik hoop, dat, met Gods hulp, dit Huis het middel zal worden tot verbetering van duizenden."

V.) »Hing het van mij af, dan moesten alle gevangenen afgezonderd zitten. Dit zeggende, beschuldigt de wereld mij welligt, dat ik, bij mijn ontslag, een hard woord spreek; maar dat is niet zoo; ik spreek zoo als ik de zaken gevonden heb. In de Huizen, waar ik vroeger zat, hoorde ik ontwerpen smeden voor toekomende diefstallen, en ik zelf bleef daarbij niet achter. Ware ik niet ter deportatie veroordeeld, ik zou zeker spoedig in eene zwaarder misdaad gewikkeld zijn geworden, dan waarvoor ik nu gestraft ben — eene misdaad, die mijn geweten mij eeuwig zou verwijten; nu, evenwel, is dit, Goddank, het geval niet. Zijn de gevangenen bijeen, dan verderft de een den ander; alle moeite van den geestelijke is verloren, en hij wordt tot een spot. En daar zoo vele duizenden in dien ongelukkigen toestand verkeeren, zoo bid ik hen, die daartoe de magt hebben, eene verandering in de gevangenissen te verordenen. Ik verklaar, dat de gemeenzame opsluiting een der grootste onheilen voor het Britsche Rijk is, al werpt men mij ook tegen, dat ik te vrij spreke. Ik spreek toch bij ondervinding. Ik zeg niet, dat de gevangenen strenger moeten behandeld worden; ik zeg alleen maar, dat men ze van elkander moet afzonderen. Dan zal het door den Geestelijke uitgestrooide zaad niet door snoode inblazingen verloren gaan; dan zal de gevangene opgewekt worden, over het verledene na te denken, en het woord der prediking zal hem zijnen beklagenswaardigen staat doen inzien. Maar gebeurt dit niet, dan is alle moeite van den Leeraar verloren arbeid. Ik weet dit bij ondervinding, en wat ik hier schrijf is het geval in die Huizen, waarin ik het ongeluk had gevangen te wezen. Ook heb ik niet gehoord, dat het elders beter is. Om bestwil van mijne medemenschen wensch ik de afzondering der gevangenen; ik ben overtuigd, er zullen dan minder veroordeelden zijn dan nu. Dit is de verklaring, die ik, als een berouwhebbende gevangene, over de afzondering te geven heb. Ik blijf uw ondankbare maar waarachtig berouwhebbende gevangene."

W.) »Verschrikkelijk is het, waar de gevangenen bijeen zijn; en spreek ik van de afschaffing der eenzame opsluiting, het is omdat het eene beklagelijke zaak is, namelijk voor het

dooden des ligchaams; maar voor de verheffing der ziele is zij een onbedriegelijke maatstaf. Door deze overwegen wij de grootte onzer dwaasheid, en de nadeelen en jammeren van den weg der zonde. Gedurende de acht maanden dat ik te .... zat, zijn mij zulke gedachten niet in het hoofd gekomen en waarschijnlijk aan anderen ook niet; na acht jaren zal dat wel even zoo wezen. De gevangenis van *Pentonville* moet door ieder verstandig mensch als zeer streng aangezien worden; maar, aan den anderen kant, bevordert zij ook het tijdelijk en geestelijk welzijn der veroordeelden. Zij munt uit door menschelijkheid, door vaderlijkgezinde geestelijken, verstandige leermeesters en waakzame opzigters; — altemaal zaken, die ons tot welzijn leiden en noodig zijn tot het groote middel ter vermindering van misdrijven — de opvoeding."

X.) »Ik betuig mijn gehoorzamen, opregten dank voor de goede behandeling en al de voorregten, die ik in dit Huis genoten heb, en hoop, met Gods hulp, door mijn toekomstig gedrag, mij, en ook vele anderen, die weldaden waardig te betoonen. Ik denk, dat velen wel redenen zullen hebben, om den dag te zegenen, waarop zij hier zijn gekomen, vooral zij, die uit eene verdorven huishouding hier kwamen. Wat mij aangaat, ik ben onbezorgd, hoe ik mijn kost zal winnen in het land waarheen ik ga, indien God mij gezond laat. Ik weet niets te bedenken, wat deze Inrigting zou kunnen verbeteren; wist ik het, zoo zeide ik het gaarne; maar ik geloof, dat zij eene der nuttigste is voor ongelukkige menschen. Ik hoop, dat de Heeren mijne taalfouten en slecht schrift verschoonen zullen, want de school alhier is de eerste, die ik de eer had te bezoeken."

Y.) »Wilt gij, dat lieden, die op den weg der misdaad reeds ver gevorderd zijn, en wel zij, aan wier terugkeer men wanhoopt, werkelijk teruggebragt worden en bewaard blijven voor de verderfelijke gevolgen der zonde, doe dan wat gij kunt, om deze huisordening in alle gevangenissen des Rijks in te voeren, slechts met eene geringe verandering in den straftijd. Bedillers, die al wat waarlijk goed is haten, mogen daartegen inleggen; maar laten zij hooren, wat ik hun zeg: kwam ik heden vrij, dan zou ik mij gaarne nog een jaar lang gevangen laten zetten, alleen om het onderwijs, dat ik hier ontving, en had ik de gelegen-

heid, dan zou ik met blijdschap mijn leven in eene gevaarvolle onderneming wagen, om mijne dankbaarheid te bewijzen voor de goede behandeling, die ik genoot sedert mijne komst in deze gevangenis."

Z.) »Ik weet niet, wie zich beklagen kan. Vermits ik de wetten van mijn land heb geschonden, had ik het beter dan ik verdiende. De behandeling der beambten is vriendelijk en ze zijn te mijnen dienste steeds bereid. Het schoolonderwijs, dat ik genoot, is veel waard; want vroeger kon ik slechts met moeite lezen en naauwelijks mijn naam teekenen. Geëerde Heeren! uwe Christelijke gezindheden zijn prijzenswaardiger dan ik kan uitdrukken. Het onderrigt in een beroep, dat ik van den meester genoot, zal, zoo ik hoop, toereikend wezen; want hij is een ordelijk meester, steeds bereid mij te onderrigten in al wat strekken kan om voortaan mijn kost te verdienen. De onderwijzing, die ik en mijne medegevangenen van den geestelijke, zoo wel gemeenschappelijk als in 't bijzonder, ontving, is de grootste weldaad, die ik genoot; want, volgens mijne meening, is de Godsdienst het eenige, wat mij tegen de verzoeking in slecht gezelschap bewaren kan. Ik ben beschaamd, der waarheid getuigenis te moeten geven; want ik zie niets bemoedigends in mijne vroegere gedragingen; maar in deze gevangenis leert men de waarheid erkennen. Vóór mijne inhechtenisneming had ik, gedurende negen jaren, geen kerk bezocht. De woorden, die ik hier dagelijks hoorde, spraken tot mijn geweten. Daarvoor dank ik den eerwaardigen geestelijke; want hij heeft mij mijne verkeerdheden doen inzien. Voor de kleeding, die ik ontving, betuig ik mijnen gehoorzaamsten en opregtsten dank; het is meer dan ik verdiende."

---

Zietdaar, geachte Lezers! *zesentwintig* getuigenissen van even zoo vele gevangenen, die, minstens, gedurende achttien maanden, het *stelsel van afzondering*, in de gevangenis van *Pentonville*, op zich hebben zien toepassen. Hecht ge eenig geloof aan de waarheid hunner verklaringen; welnu, dan zijt gij ook voor altijd gewapend, wanneer de *Secretaris van het Gevangengenootschap te Boston*, de Heer DWIGHT, in een nieuw geschrift, de Heer DICKENS in een' nieuwen Roman, of de Heer APPERT in een nieuw Reisverhaal mogten

goedvinden, de oude logens nopens het *stelsel van afzondering* in een nieuw pak te kleeden, en er dan, hier of daar, iemand, *zonder naam*, de pen in handen neemt, om, in nieuwspapieren en blaauwboekjes, die logens na te praten! Waar vindt gij, in deze *zesentwintig brieven*, een spoor van neêrgedruktheid, vertwijfeling, wanhoop, waanzin, zwakheid, ziekte, zelfmoord en wat niet al! op het verhaal waarvan de genoemde schrijvers en hunne copieïsten u onthalen, waar er sprake is van het *stelsel van afzondering*, zoo als dit thans overal wordt verstaan en begrepen?

Waarlijk, wie voor zulke getuigenissen oogen en ooren sluit, om hetgeen waarheid is niet te willen zien of hooren, hij wordt, waar hij zijne stem verheft, om die in eene woestijn te doen klinken, wel het best door een veelzeggend zwijgen beantwoord!

Gelukkig, dat het licht der waarheid en der ondervinding, ook in ons vaderland, de nevelen van onkunde en dwaling heeft doen verdwijnen, en er bereids, door den opbouw van cellulaire Gestichten te *Amsterdam*, *Gorinchem*, *Appingadam* en *Winschoten*, een aanvang gemaakt is met de invoering van het *stelsel van afzondering*. Allengskens zullen, langs dien weg, onze kerkers ophouden te zijn, wat zij tot hiertoe waren: Hoogescholen voor zedeloosheid en allerlei misdaden, en het vaderland zal daarbij de weldadigste vruchten inoogsten, ons tot heil en ten zegen voor het nageslacht. — Daartoe schenke God zijnen zegen!

---

### GESCHIEDENIS VAN FRANKRIJKS KLIMAAT.

Vóór eenigen tijd deed Dr. FUSTER in de Parijzer akademie van wetenschappen eene verhandeling over de geschiedenis van *Frankrijks* klimaat, te rekenen van het jaar 50 vóór CHRISTUS' geboorte tot op onzen tijd. In dit tijdvak van negentien eeuwen heeft er het klimaat aanmerkelijke veranderingen ondergaan, welke FUSTER met de oscillatiën der temperatuur, die aan de onderscheidene jaargetijden eigen zijn, zou hebben kunnen vergelijken. Ten tijde toen JULIUS CAESAR *Gallië* veroverde, was het klimaat zeer ruw. DIODORUS van *Sicilië*, een tijdgenoot van den Romeinschen dictator, drukt zich daarover (*Bibl. Hist.* lib. V, c. 25) in dezer voege uit: »In den winter, wanneer de lucht bewolkt is,

regent het in *Gallië* niet, maar dan valt er sneeuw; is daarentegen het weder helder, dan vriest het zoo sterk, dat de bevrozene rivieren niet zelden natuurlijke bruggen vormen; ja het ijs is zoo dik, dat het niet alleen enkele voetgangers draagt, maar geheele heirlegers kunnen met wagens en pakkaadje stoutelijk er over trekken. Opdat echter de voet niet uitglijde en over het algemeen de overgang zonder gevaar geschiede, dekt men het ijs met stroo. In dit zoo koud en ruw klimaat tiert noch wijnstok noch olijfboom." (c. 26: *διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ ψυχους οὔτε οἶνον οὔτε ἔλαιον φέρει.*) — CAESAR zelf verhaalt, hoe de soldaten op hunnen marsch naar de provincie *Vivarais*, *durissimo tempore*, door de zes voet diepe sneeuw moesten heenworstelen. De winter duurde bijna zeven maanden, van October tot omstreeks het einde van April. Met de bebouwing van den grond was het er jammerlijk gesteld: de zwervende levenswijs der elkander onderling beoorlogende *Galliërs* kon den veldbouw onmogelijk gunstig zijn. Ontzettende wouden, welker uitgestrektheid FUSTER, tusschen den *Rijn* en de *Pyreneën*, op 46 millioenen bunders berekent, bedekten de oppervlakte des lands. Zoodanig was de gesteldheid van het klimaat vijftig jaren vóór de Christelijke jaartelling, en zal wel eeuwen lang vóór de aankomst der *Romeinen* dezelfde geweest zijn. Want de oudere geschiedschrijvers, onder anderen HERODOTUS, schilderen de noordelijke landen als bijna ontoegankelijk, donker, met sneeuw en ijs bedekt.

Zachter werd het klimaat reeds van de eerste eeuw der Christelijke jaartelling af aan. De wijnstok begon in de *Cevennen* te gedijen; COLUMELLA trof dien aan bij de *Allobrogen* (in *Dauphiné*). PLINIUS zag den wijnstok in het gebied van *Vivarais* in het wild groeijen, en kon zich van deszelfs aanwezigheid in de provincie *Viennensis* en zelfs in het land der *Sequaners* (het *Franche Comté*) overtuigen. Nogtans had omstreeks het jaar 70 de wijnbouw zich niet voorbij de streek van *Bibracte* (*Autun*) en het gebied der *Biturigen* (*Berry*) uitgestrekt. In de volgende eeuwen werd het klimaat nog zachter, en Keizer JULIANUS gaf in de 4de eeuw eene dichterlijke schildering der omstreek van *Lutetia* (*Parijs*) en roemt hare wijngaarden en vijgen; hij merkt daarbij aan, dat in het noordelijke *Gallië* de veldvruchten reeds bij den zomerzonnestand tot rijpte komen. Hoe meer de bosschen verdwenen, en akkerbouw en beschaving vorderingen maak-

ten, des te meer verbeterde zich ook het klimaat. Van de 5de eeuw, waarin de *Franken Gallië* veroverden, tot in de 12de bereikte het klimaat een' nog hoogeren graad van zachtheid dan ten tijde van JULIANUS. Men had destijds menigvuldige regens, vroeg beginnende en lang durende warmte; de boomen droegen tweemaal 's jaars bloesem en vruchten. De wijnstok gedijde in het noorden van *Frankrijk*, in *Normandye*, *Betagne*, *Picardye*. De wijn was meestal van voortreffelijke hoedanigheid. Van de 12de en 13de eeuw af aan, waarin het klimaat zijn toppunt van liefelijkheid bereikt had, begon het andermaal onvriendelijker te worden. In het jaar 1105 maken de geestelijke statuten van *Amiens* reeds niet meer gewag van den wijnstok, en omstreeks 1212 vindt men te *Cherburg* daarvan geen spoor meer. Deze verandering van het klimaat was door vijftien elkander onmiddellijk volgende onweders voorafgegaan. Opmerkelijk is het, dat juist te dezen tijde bijna geheel *Europa* door eene besmettelijke, naar de cholera gelijkende pestziekte, den zoogenaamden *zwarten dood*, bezocht werd. Deze verbastering van het klimaat verspreidde zich allengskens over het zuidoostelijke deel van *Frankrijk*. Niettemin leverde de omtrek van *Parijs* in de 15de en 16de eeuw nog voortreffelijke wijnen; maar de oranje- en de citroenboom komt op den grond van *Languedoc* onder den blooten hemel niet meer voort. In *Provence* kan het suikerriet nog slechts in trekkassen gekweekt worden. Al deze voortbrengselen nemen in de 18de en 19de eeuw, onder den invloed van het bar wordende klimaat, meer en meer af.

De Heer FUSTER had deze zijne aanmerkingen niet tot *Frankrijk* behoeven te bepalen, maar kon die tot *Duitschland* en nog andere gewesten uitgestrekt hebben. Zoo werd b. v. nog in de 14de en 15de eeuw, in het zoogenaamde *Thuringer woud*, een oord, waar thans de wijngaard niet meer tot rijpheid komt, een zeer winstgevende wijnbouw gedreven. (Zie Dr. HESSE, *Geschiedenis van het slot Blankenburg in het vorstendom Schwartzburg-Rudolstadt; Rudolstadt* 1820, in fol. bl. 13.)

---

### HET VERTELSEL (*die Sage*) VAN TELL.

Men weet, hoe veelvuldig, vooral nu laastelijk, de berigten omtrent dezen held uit de oude tijden van *Zwitserland*

en de bijzonderheden, die van hem verhaald worden, in twijfel getrokken zijn. Volgens HEUSSER, te *Heidelberg*, heeft thans ook een *Zwitser*, HISELY, als zijn gevoelen te kennen gegeven, dat het werkelijk bestaan van TELL waarschijnlijk, maar niet bewijsbaar, en, dat de overlevering wegens het schieten naar den appel, den watertogt over het meer der vier woudsteden, den stouten sprong uit de schuit en het dooden van GESSLER in de zoogenaamde *Holle straat* bij *Küsznacht* eene arabeske in de geschiedenis des lands was. De menigvuldige, reeds van de tiende eeuw af aan, uit *Scandinavië*, *Grootbrittanje* en *Duitschland* afkomstige *Sagen*, die alle van hetzelfde appelschot gewag maken; het volstrekte stilzwijgen der oude Duitsche en Zwitsersche kronijken over TELL, en de uit echte bewijzen ontleende overtuiging, dat de latere kronijkschrijvers, RUSZ, ETTERLIJN, TSCHUDI enz. als bron hunner vertelling *geene oorkonden* maar een oud volkslied opgegeven hebben, — al deze omstandigheden en het door Professor SCHOTT te *Lucern* geleverde bewijs, dat op het slot te *Küsznacht* nimmer een HERMAN GESSLER bewind gevoerd heeft, geven de overtuiging, dat de *Sage* van TELL eene Mythe is, misschien in zeer vroege eeuwen door naar *Zwitserland* verhuisde *Scandinaviërs* derwaarts gebragt. Reeds in 1598 en 1607 twijfelde FRANS GUILLIMAN, van *Uri*, in zijn werk *de rebus Helveticis*, aan dit sprookje. Zijn twijfel was oorzaak, dat hij zijn land moest mijden, en toen hij terugkeerde, wilden de vrouwen hem in een' waterput werpen. Toen anderhalf jaar later FREUDENBERGER zijne *Fabel van* WILLEM TELL schreef, vorderde het kanton *Uri* van *Bern*, dat het hem ter dood zou doen brengen en deed zijn boek te *Altdorf* door den beul verbranden. De onlangs door vele bladen medegedeelde Latijnsche verzen, die men wil dat voor TELL getuigen, bewijzen niets, daar zij tot een later tijdperk behooren.

---

### KINDSCHHEID VAN KONINGIN ELIZABETH.

Miss STRICKLAND verhaalt, in hare *Levensbeschrijving der Koninginnen van Engeland*, hoe de naderhand zoo magtige ELIZABETH, toen zij een 'driejarig kind was, van den hoogsten trap, waarop zij zich als erfgename der kroon geplaatst vond, in volstrekte verlatenheid en gebrek gestort werd.

Na den dood van hare ongelukkige moeder, ANNA BOLEYN, namelijk, had, gelijk men weet, Bisschop CRANMER haar voor onwettig verklaard, en de vroeger door elk gehuldigde en geëerde kleine Prinses werd, ter zake van haren koninklijken broeder, dien JANE SEYMOUR middelerwijl den Koning gebaard had, verstooten en vergeten. Hare opvoedster, Lady BRIJAN, verhaalt, zeer naïf, in eenen klaagbrief, waaraan het koningskind niet al gebrek had; het had, schrijft zij, noch kleedjes, noch onderrokjes, noch schoentjes, noch overhemdjes, noch zakdoeken, over het algemeen geen linnen, geen nachtgoed, geene slaapmutsen. De Lady verzekert, het goed zoo lang slechts immer mogelijk bijeengehouden te hebben; doch thans geraakte alles op, en zij smeekte ten dringendste, dat men toch deze behoefte der kleine Prinses in aanmerking geliefde te nemen en voor haar een goed woord bij den Koning doen; dat zij een zeer begaafd kind was, ofschoon op dit oogenblik wat eigenzinnig en korzelig, omdat zij kiezen kreeg en daarbij ook geenszins de vereischte oppassing had, maar genoodzaakt was aan de tafel van den hofmeester spijzen te nuttigen, die voor een' zoo teederen ouderdom schadelijk waren.

---

### DE GROOTE DIAMANT IN DEN SCHEPTER DES KEIZERS VAN RUSLAND.

De troon van NADIR-*Schah* was met twee groote diamanten versierd, van welke de eene den bijnaam van *Meduzenkop*, de andere dien van *Maanberg* bekomen had. Nadat de *Schah* vermoord was, werden zijne schatten door de soldaten geplunderd, deels verkocht en deels wijd en zijd verstrooid. Te dien tijde woonde te *Bassora* de *Armeniër* GREGOOR SCHAFRAS, die te *Astrakan* onder den naam van den millionair bekend was. Op zekeren dag verscheen bij hem een *Afghansch* krijgsman, die aanbood hem verscheidene edelgesteenten te verkoopen voor eenen prijs, welke uiterst matig scheen. Onder deze steenen was een groote diamant, dien SCHAFRAS als den *Maanberg* meende te herkennen, voorts een groote smaragd, een insgelijks zeer kostbare robijn en eenige kleinere steenen. Door zulk een' voorslag verbaasd en in verlegenheid gebragt, durfde SCHAFRAS den koop niet toeslaan, waarom hij tot den verkooper zeide, dat het hem aan gereed geld ontbrak, en dat hij eerst met zijne broeders

over het aangaan van den koop wilde beraadslagen. De *Afghan* ging heen en kwam, waarschijnlijk voor verraad beducht, niet weder.

Na gehouden raad met zijne broeders poogde SCHAFRAS zijnen *Afghan* weder te vinden, maar al zijne moeite was vruchteloos; de man met de diamanten had, zoo 't scheen, *Bassora* verlaten. Evenwel het toeval bragt hen te *Bagdad* weder bijeen; hier werd de *Armeniër* het met den verkooper eens en kocht hem voor 50,000 piasters al zijne steenen af. SCHAFRAS en zijne broeders begrepen nu, dat het volstrekt noodig was, omtrent dit voorval het diepste stilzwijgen in acht te nemen; daarenboven oordeelden zij, om alle verdenking af te wenden en hunne uitgebreide handelsbetrekkingen te kunnen afsluiten, nog een tijdlang te *Bassora* te moeten vertoeven. Eerst na twaalf jaren ondernam GREGOOR SCHAFRAS met de grootsten zijner edelgesteenten, welke hij zorgvuldig verborgen gehouden had, eene reis naar *Europa*, en kwam op dezelve te *Amsterdam*, waar hij de juweelen te koop bood. Onder degenen, die op den koop belust waren, bevonden zich ook eenige leden van het Britsche ministerie; doch het Russische hof verlangde, dat de groote diamant naar *Petersburg* gebragt mogt worden, en beloofde, den eigenaar, ingeval de koop niet tot stand mogt komen, eene zekere som voor reiskosten te vergoeden. De toenmalige Minister van buitenlandsche zaken, Graaf PANIN, bood hem, door tusschenkomst van SCHAFRAS' landsman, den hofjuwelier LASARES, boven en behalve den door hem gevorderden adelsrang, een pensioen, gedurende zijn leven, van 6,000 roebels, en 500,000 roebels in contanten, met belofte, dat 100,000 roebels daarvan hem terstond uitbetaald zouden worden en het overige, in bepaalde termijnen, binnen een tijdsverloop van tien jaren. Maar SCHAFRAS vorderde nog daarenboven adelsrang voor zijne broeders, benevens eene menigte andere voordeelen en privilegiën, en bleef zoo hardnekkig op deze zijne eischen staan, dat men hem den steen moest teruggeven.

Nu bevond zich echter de *Armeniër* in geene geringe verlegenheid. Hij had veel geld uitgegeven, moest aan zijne schuldeischers hoogen interest betalen, en was zonder uitzigt om zijn kleinood met voordeel aan den man te brengen. Zijne makelaars lieten hem om hun eigen voordeels wille in onzekerheid, en, om het steeds dringender manen

zijner schuldeischers te ontgaan, begaf hij zich naar *Astrakan*. Eindelijk werd de onderhandeling in naam van den Graaf (naderhand Vorst) GREGOOR ORLOFF weder aangeknoopt, die den steen voor 450,000 roebels klinkende munt en den adelsbrief kocht; van het geld kwamen 120,000 roebels voor interessen, commissie- en andere kosten in de handen der makelaars. SCHAFRAS zette zich te *Astrakan* neder; maar zijne schatten, welke hij aan zijne drie dochters naliet, zijn grootendeels door derzelver echtgenooten verkwist geworden.

---

### OPIUM.

De tot rooken bestemde Opium heeft het voorkomen en de lijvigheid van teer. De toestel, die vereischt wordt om deze stof tot het vermelde oogmerk te gebruiken, bestaat in eene kleine lamp, eene stalen naald, een geel koperen doosje, waarin de Opium bewaard wordt, en eene ongeveer 18″ lange pijp van ebbenhout, aan welker eene uiteinde zich een groote peervormige kop bevindt, die bovenop glad en vlak is en in het midden een klein gaatje heeft, dat een' dikken speldeknop kan doorlaten. Die nu rooken wil, legt zich op zijn bed, trekt de tafel, waarop de lamp staat, digt voor zich, neemt met de naald een stukje Opium, ongeveer van de grootte eener erwt, en houdt dit aan de vlam, tot dat het opzwelt en vuur vat; dan wordt dit uitgeblazen, het stukje Opium een tijdlang op het platte deel der pijp rondgerold, vervolgens weder aan de vlam gebragt, en dit zoo lang herhaald, tot dat het behoorlijk doorbrand is. Alsnu wordt het in de kleine opening gelegd, en nadat men de longen zoo veel mogelijk van dampkringslucht ontledigd heeft, zet men de pijp aan den mond, buigt het hoofd naar de vlam, steekt het stukje Opium nogmaals aan, en met een' langen, diepen trek wordt het alsdan in eens bijna geheel uitgezogen. Den rook houdt men een' geruimen tijd in de borst, en blaast dien vervolgens door den neus weder naar buiten. Deze verrigting wordt zoo dikwijls herhaald, tot dat de Opium de gewenschte werking voortbrengt; iets, dat natuurlijk later of vroeger voorvalt, naar mate de rooker zich meer of minder aan de Opium gewend heeft. Menige Opium-rookers smo-

ken den geheelen nacht door zonder geheel bevangen te worden, terwijl eene zeer kleine hoeveelheid den beginner reeds bedwelmt. — De uitwerkingen van het Opium-rooken of Amfioen-schuiven, gelijk men het in onze *Oostindiën* noemt, zijn: de pols klopt sterker, wordt voller en vaster, het aangezigt gloeit, de oogen vonkelen, de warmte der huid is verhoogd en zij krijgt eene roode kleur, de zintuigen van het gevoel worden zeer prikkelbaar, het zweet breekt overvloedig uit, de adem gaat sneller, de werking van het hart is vermeerderd, de zenuwkracht verhoogd, en een aangename warmtegloed, een gevoel van welbehagen verspreidt zich door geheel het ligchaam, de verbeeldingskracht wordt levendiger werkzaam, en de beelden, welke zij schept, schitterender en verhevener, de streelendste aandoeningen en liefelijkste gedachten ontstaan, en de rooker waant den hoogsten trap van hemelsch genot te smaken. — Heeft men zich langen tijd aan het gebruik gewend, zoo doen zich al deze gewaarwordingen met mindere kracht op, terwijl duizeling, slaapzucht en krampachtige zamentrekking der spieren daarvoor in de plaats komen.

---

### LUIGIA SANFELICE.

(Eene Episode uit de *Napolitaansche* Omwenteling van 1799.)

Terwijl de naauwelijks ontstane *Parthenopeïsche* republiek door talrijke buitenlandsche vijanden bedreigd was, werd te *Napels* zelf eene zamenzwering der aanhangers van het oppermagtige koningschap ontdekt, die niets geringers bedoelde, dan, met den moord van alle republikeinen, de hoofdstad aan de benden van den bloeddorstigen Kardinaal RUFFO over te leveren, welke generalissimus der koninklijke geloofsarmee bezig was, de provinciën te vuur en te zwaard te verwoesten.

Aan de ontdekking van dit eedgespan knoopt zich het beklagelijke lot van een *Napolitaansch* meisje, welker liefde tot een' edelen, de republikeinsche denkwijs toegedanen jongeling deze ontdekking te weeg bragt, en welker treurig uiteinde nog steeds in het aandenken harer medeburgers leeft. Onder de duizenden, die als offers der barbaarsche wreed-

heid van het herstelde dwanggezag vielen, wordt de naam van LUIGIA SANFELICE met het diepste medelijden genoemd. Het volgende is hare geschiedenis.

Onder de inwoners der stad *Napels*, die met het naar *Sicilië* gevlugte hof in heimelijke verstandhouding gebleven waren, bevond zich een rijke koopman in kristal- en glaswerk, BAKER geheeten, bij het volk niet anders dan onder de benaming van *il cristallaro* bekend. Hij was een *Zwitser* van geboorte; maar, sedert jaren te *Napels* woonachtig en door verwantschap aan vele familiën van dweepzieke *Bourbonisten* verbonden zijnde, had hij, met zekeren TANFANO, een' talrijken aanhang onder de *Lazzaroni* der hoofdstad aangeworven, verbindtenissen met Kardinaal RUFFO, den aanvoerder der geloofsarmee en der met haar vereenigde rooverbenden van de bandieten FRA DIAVOLO, SCIARPA, MAMMONE, PRONIO, GUARIGLIA en anderen aangeknoopt, geld, wapenen en alle verdere middelen tot eenen opstand verzameld. Brieven der Koningin, die hem, gelijk ook de genoemde bandietenhoofden, in hare aanschrijvingen haren vriend en getrouwe noemde, hadden zijnen ijver aangevuurd. Het plan, om *Napels* weder in handen der royalisten te leveren, was het volgende. Op een groot kerkfeest, wanneer alles gewoon is zich aan onbezorgde vrolijkheid over te geven, moest de *Engelsch-Siciliaansche* vloot plotseling voor *Napels* verschijnen en de stad bombarderen. Wanneer dan de krijgsmagt der republiek ter verdediging naar de kasteelen gesneld zou zijn, zou, in de daardoor van troepen ontbloote stad, de opstand van het graauw plotseling uitbersten; men zou alle aanhangers der nieuwe orde van zaken vermoorden, hunne huizen in brand steken, en zoo met éénen slag troon en altaar herstellen, en tevens op hen, die zich aan beide vergrepen hadden, de wraak der *getrouwen en geloovigen* verzadigen.

Toen dit ontwerp gevormd en door de Koningin goedgekeurd was, begonnen de zaamgezworenen de muren en deuren der huizen, die of vernield of gespaard moesten worden, in het geheim met zekere teekenen te merken. Daar echter menigmaal het geval zich opdeed, dat onder een en hetzelfde dak, ja in den boezem van hetzelfde huisgezin, lieden der beide partijen gevonden werden, begon men heimelijk aan de enkele personen veiligheidskaartjes uit te deelen, die den houders bij het algemeene bloedbad tot bescherming moesten

dienen. Nu wilde het toeval, dat zekere Kapitein BAKER, een broeder van het opperhoofd der eedgenooten, op een schoon meisje van edele afkomst, LUIGIA SANFELICE, smoorlijk verliefd was; ofschoon zij, eene verklaarde voorstanderes der republikeinen, zich in geenen deele gunstig voor zijne aanzoeken getoond had. Om haar te redden, gaf hij haar, weinige dagen vóór den tijd, tot het uitbarsten der zamenzwering bepaald, zulk eene veiligheidskaart, er eenige wenken bijvoegende over het daarvan te maken gebruik. Dit bewijs zijner liefde kostte hem zijn leven, en heeft *Napels* voor het vreeselijke lot, dat aan hetzelve bereid was, behoed.

LUIGIA SANFELICE was namelijk eenen edelen jongeling en vurigen vrijheidsvriend, die als officier bij de republikeinsche krijgsmagt diende, met hartstogtelijke liefde toegedaan. Zij nam dus het geschenk dier kaart uit handen van den zamenzweerder aan, doch alleen met oogmerk, om daardoor den geliefde van haar hart te redden, die zonder zulk een behoedmiddel onmisbaar een offer van het eedverbond moest worden. Doch niet zoodra had de jonge FERRI, zoo heette LUIGIA's geliefde, het geheimzinnige geschenk ontvangen, of hij snelde daarmede naar het *Governo* en deed aangifte van de zaak. Hij deelde mede, wat hij van zijne verloofde nopens de zamenzwering vernomen had, toonde het van haar ontvangen blad, en noemde ook haren naam. LUIGIA SANFELICE werd ontboden en verhoord. Vol schaamte over het verraden geheim harer liefde, dat tot nogtoe voor de wereld verborgen gehouden was, en niet zonder vrees voor de gevaren, die ook haar, zoo zij meende, van den kant der regering dreigden, bekende zij, in hoop dat zij daardoor hare regters tot mededoogen zou bewegen, alles, wat zij wist, doch verzweeg zoo edelmoedig als standvastig den naam van dengene, uit wiens handen zij het veiligheidskaartje ontvangen had, verklarende veeleer den dood te willen ondergaan, dan ondankbaar hem te verraden, die om haar leven te redden zich in zoo groot een gevaar gestort had. Ondertusschen waren hare overige verklaringen, en vooral het handschrift en de merkteekenen der veiligheidskaart, toereikend, om de hoofden der zamenzwering te doen ontdekken. Zij werden gevat en in de gevangenis geworpen; men vond de bijeengebragte wapenen, als ook de naamlijsten der eedgenooten, en de zamenzwering werd door het ter dood brengen

der aanvoerders verijdeld. LUIGIA SANFELICE was nog vol angst over het lot, dat haar te wachten stond, toen zij zich reeds met den eernaam van redster der vrijheid begroet zag.

Algemeen was de schrik, welken deze ontdekte zamenzwering in de gemoederen verwekte. Werkelijk werden aan de muren en deuren van vele huizen de noodlottige merkteekens herkend, die moesten aanduiden, dat de bewoners aan den dood gewijd waren. Zij werden aan vele openbare gebouwen, aan de staatsbanken en aan het bisschoppelijk paleis gevonden. De toenmalige Aartsbisschop van *Napels*, Kardinaal ZURBO, reeds vroeger een tegenstander van den ontmenschten Kardinaal RUFFO, die thans zijn purper met burgerbloed drenkte, had hem, »als bewerker van al de rampen van den staat en als een schandvlek van godsdienst en kerk," in den ban gedaan. Weêrkeerig deed hem daarom thans de Kardinaal, die zich tot hoofd der bandieten gemaakt had, op zijne beurt in den ban, »als vijand van God, den Paus, de Kerk en den Koning." — »In dezen prelatenstrijd," zegt de tijdgenoot en geschiedschrijver COLETTA, die toenmaals als officier onder de troepen der republikeinen diende, »stonden alle braven en edelen aan de zijde van ZURBO, alle schurken en booswichten aan die van RUFFO."

Toen, na de ongelukkige uitkomst, welke de oprigting der *Parthenopeïsche* republiek gehad heeft, het teruggekeerde dwanggezag, met schaamtelooze verguizing der traktaten, die aan de voorstanders der republiek amnestie verzekerden, tegen alle vrijheidsvrienden met eene bloedgierige wreedheid woedde, die voor de ergste gruwelen der *Fransche* revolutie niet onder deed, werd ook de ongelukkige LUIGIA SANFELICE in den kerker geworpen en voor de regtbank der Junta van Staat gevoerd. Haar beminde was, gelukkiger dan duizenden zijner medestanders, in den wanhopigen worstelstrijd voor de zaak der vrijheid gesneuveld. Thans bestormden de bloedverwanten der beide ter dood gebragte broeders BAKER hof en regtbanken met hun geschreeuw om wraak, ofschoon zulk eene aansporing naauwelijks noodig geweest ware; want Koning FERDINAND had eene wet uitgevaardigd, die allen doodschuldig verklaarde, welke op eenigerlei wijs de zaak der republiek ondersteund hadden. Krachtens deze wet sprak dan ook de regtbank het vonnis des doods over de ongelukkige vrouw uit.

Luigia sanfelice was met haren minnaar verloofd geweest; maar de onrust der worsteling en zijn dood hadden de kerkelijke inzegening verhinderd. Toen nu het vonnis, onmiddellijk nadat het geveld was, ten uitvoer gelegd stond te worden, overmeesterde het natuurlijk gevoel en de angst voor den dood hare schaamte, en zij bekende, dat zij gevoelde moeder te zijn. Geneeskundigen bevestigden hare verklaring, en de voltrekking van het vonnis werd uitgesteld. Toen dit aan Koning ferdinand, die te *Palermo* was, berigt werd, zond hij aan de regtbank eene schriftelijke bestraffing toe, waarin hij die verklaring een logenachtig voorgeven noemde; en toen hierop eene tweede uitspraak van doctoren die der eersten bevestigde, beval hij, de ongelukkige naar *Sicilië* op te zenden, om haar aldaar door zijne lijfartsen te doen onderzoeken. Toen nu ook dit oordeel bevestigend uitviel, gebood hij, haar tot aan hare bevalling gevangen te houden, en terstond daarna het vonnis te voltrekken.

Zeven maanden lang had de ongelukkige luigia, met haren onvermijdelijken dood voor oogen, in den kerker te *Palermo* gezucht, toen zij het leven gaf aan een knaapje, welks geboorte het sein tot het sterven zijner moeder wezen moest. Onder al de verschrikkingen van een tijdperk, waarin dagelijks het bloed der edelsten en besten van beide de seksen door de beulen van het koningschap vergoten werd, vond nogtans het vreeselijke lot der arme vrouw, die zoo vele maanden lang de folteringen van een' duizendvoudigen dood geleden had, algemeene deelneming. Prinses maria clementina, gemalin van den Kroonprins francesco, had juist op dat oogenblik het rijk eenen troonopvolger geschonken. Deze omstandigheid, welke geheel het koninklijke huis met vreugde vervulde, poogde men te baat te nemen, om de ongelukkige te redden. De Prinses was zacht van aard; men had hare deelneming weten te winnen, en zij besloot, om, tot levensbehoud van luigia, een oud gebruik te baat te nemen. Het is namelijk in het koninklijke huis van *Napels* de gewoonte, dat de Koning bij de geboorte van eenen troonopvolger deszelfs moeder *drie groote en luisterrijke genadebewijzen* verleent, welke zij het regt heeft, bij het eerste bezoek, hetwelk hij bij haar en den pasgeborene aflegt, te vragen. De Prinses besloot nu, ten einde des te zekerder van het welgelukken te zijn, in plaats van

drie genadebewijzen, slechts een eenig, te weten, genade voor de beklagenswaardige LUIGIA SANFELICE, te verzoeken, die, gelijktijdig met haarzelve moeder geworden, thans in den kerker te *Palermo* nog slechts het genoegzaam herstel harer krachten verbeidde, om de reis naar *Napels* te kunnen ondernemen, waar zij het schavot betreden moest. Een blad met het smeekschrift der ongelukkige en de bede der Prinses werd in de luijers van den pasgeboren Prins geschoven, zoodat de Koning het noodwendig gewaar moest worden. Op het bepaalde uur trad hij, zoo 't scheen in de beste luim, de kraamkamer binnen. Hij nam het kind op zijne armen, prees deszelfs grootte en schoonheid, en toen zijn oog op het papier viel, vroeg hij, wat dit bevatte. »Het bevat," hernam de Prinses, »de vermelding van het genadebewijs, dat ik van uwe Majesteit smeek; slechts een eenig genadebewijs, in plaats van drie; zoo vurig wensch ik, dat het goedertieren hart van uwe Majesteit mij dit eenige niet onzegge." — »Welnu," hernam de Koning nog steeds in dezelfde goede luim, »spreek op; voor wien roept gij mijne goedertierenheid in?" — »Voor de ongelukkige SANFELICE...." De stem smoorde de goede Prinses in de keel op het gezigt der vreeselijke verandering, die bij het noemen van dezen naam op het gelaat des Konings plaats greep. Hij schoot een' wilden, grimmigen blik op de verzoekster, en wierp in zijne woede het kind op de kussens van het moederlijke bed, terwijl hij, zonder een woord te spreken, haar den rug toekeerde en het vertrek verliet, dat hij in langen tijd niet weder betrad. De Prinses, door deze onbarmhartigheid allerhevigst geschokt, brak in tranen uit. Hare welmeenende tusschenkomst had het verderf der ongelukkige verhaast in plaats van haar te redden, daar hierdoor de Koning aan de door hem gehate maar bijna vergetene herinnerd werd. Hoezeer nog zwak en lijdend, werd LUIGIA SANFELICE van haar kind gescheiden en naar *Napels* gebragt, waar haar, op de *Piazza del Mercato*, door de hand des beuls het hoofd voor de voeten gelegd werd, niettegenstaande, door een algemeen pardon van den 30sten Mei 1800, de doodstraf voor alle misdaden der revolutie kwijtgescholden was! Het zaamgestroomde volk, vol medelijden met het beklagelijke lot van het ongelukkige meisje, barstte, op het gezigt harer uitgeteerde gestalte en harer door verdriet en doodsangst verwoeste schoonheid, in een luid weegeklag uit. »Het herinnerde zich," zegt de

geschiedschrijver, uit wien dit verhaal geput is, »dat zij slechts uit liefde en om liefde gedaan had, wat men haar tot misdaad maakte, en dat die misdaad zelve eigenlijk in niets anders bestond, dan dat zij de stad voor moord en brand behoed had."

Maar, even alsof 's Hemels wraak voor deze schanddaad het koningshuis zelf moest treffen, stierf weinige maanden daarna de erfgenaam van den troon, en onmiddellijk na hem ook, van hartzeer, zijne moeder, de medelijdende Prinses CLEMENTINE, en stortte niet alleen het hof maar ook het volk in rouw, dat den hierboven verhaalden trek van menschelijkheid te midden van zoo vele wreedheden niet vergeten had. Van al de bijna ontelbare gruweldaden, met welke FERDINAND en CAROLINA van *Napels* toen en later hun aandenken bezoedeld hebben, is er, naar ons gevoel, geene, die in onregtvaardigheid en onmenschelijkheid overtreft, wat wij zoo even verhaald hebben.

---

HET LOTERIJLOT.

Te *Hamburg* hadden langen tijd twee zusters van harer handenarbeid geleefd; doch zij werden oud en voor de toekomst bezorgd. »Ware het niet goed," zei de eene, »als wij eens iets in de *Altonaër* loterij zetten, op dat het geluk een deurtje mogt open vinden, wanneer Onze Lieveheer eens aan ons denkt?" — »Neen," gaf de andere ten an woord, »zoo het Gods wil is, dat ik iets uit de loterij zal trekken, dan behoef ik er niet in te zetten." Nog lang duurde het geschil hierover; maar elke van beide bleef bij hare meening. De eene speelde, de andere bad. Een jaar verliep, en de eerste had een Niet gekregen. De andere vond op eene wandeling een loterijbriefje met vijf nommers. »Ziet gij nu wel," sprak zij bij hare tehuiskomst tot hare zuster, »dat ik niet in de loterij behoef te zetten, om er in te kunnen winnen?" — »Maar, dan hebt ge er ook niet eens een briefje toe noodig." — »Wel, dat heb ik ook niet." — »Nu dan, geef mij uw lot; dan spaar ik verder mijn geld." — Den volgenden middag trok de loterij, en de zuster, aan welke het lot geschonken was, ging er mede naar *Altona*, waar zij, bij hare aankomst, vijf nommers aan de balustrade van het raadhuis hangen zag — de vijf nommers van haar lot! Buiten haarzelve van blijdschap vliegt zij het raadhuis binnen, dringt in de kamer, en met den uitroep: »Gewonnen! gewonnen!" stort zij levenloos op den grond; de vreugd had haar gedood. Het lijk werd aan de zuster teruggebragt, en met hetzelve tevens de tijding der overgroote winst. Niet in het minste door dit laatste verbaasd, zei zij bedaard: »Ziet gij nu; mijne zuster wilde volstrekt niet gelooven, dat ik uit de loterij wat trekken kon, zonder er in te zetten en zonder een lot te hebben. — Hare winst vermaakte zij aan het Magdalena-gesticht, waarin zij ook zelve de laatste jaren van haar leven doorbragt.

HET APENDOM.

Komt, vrienden, helpt mij eens te reght!
Ei hoort m' eens aen en overleght
Eens samen: Heb ick 't wel of mis?
Daer is yet dat mij ergernis
En oock bij wijlen quellingh baert.
Ei hoort mij naer der vrienden aert!
Verligt uw oordeel mij de smert,
Dan danckt u drae mijn danckbaer hert!
En heb ick wel en goet gesien,
Dan mooght gij mee, als brave lien,
Gaen deelen in mijn herteleet;
Maer, lieve vrienden, siet gij weet
Soo goet als ick, dat, als men 't quaet,
Wanneer dat metterdaet bestaet,
Wil sien, dat dan een braef gemoet
Drae pogingh tot genesingh doet.
't Is immers wel een deftigh woort,
Dat noyt te dickmaels wert gehoort:
Verlanght gij 't oordeel afgewent
Soeckt dat gij eerst de quale kent,
Dan ligt de heylsame artsenij
Die 't quaet geneest al drae nabij.
Genoegh. Gij luistert! wat mij quelt,
Jae heel de siele heeft ontstelt,
Is dit: daer woont hier naest een man,
Die lijckewel niet leven kan
Soo hij niet eenigh narieht heeft
Hoe dat m' in andere landen leeft.
't Is yemant die geen voet verset
Alvorens dat hij scherrip let
En overpeynst in sijn gemoet
Hoe dat een ander 't heden doet,
Alvorens dat hij siet of vraeght
Wat of een ander heden draeght,
Wat in sijn huys, wat op de straet,
Wat als men rijt, wat als men gaet?
't Is met een woort geseyt, een bloet
Die doet al wat een ander doet.
Siet, vrienden, naer mijn oordeel seyt,
Is hij die sulk een leven leyt
Een schaep, een aep, een die gewis
Door yedereen te laeken is.
Dat tuyten soo als yeder tuyt,
Dat fluyten soo als yeder fluyt,
Dat kooper soo als yeder koopt,
Dat loopen soo als yeder loopt,
Dat klagen soo als yeder klaeght,
Dat dragen soo als yeder draeght,

Dat wercken soo als yeder werckt,
Dat kercken soo als yeder kerckt,
Dat groëten soo als yeder groet,
Dat toeten soo als yeder toet,
Dat snappen soo als yeder snapt,
Dat klappen soo als yeder klapt,
Dat kallen soo als yeder kalt,
Dat mallen soo als yeder malt;
Dat wencken soo als yeder wenckt,
Dat dencken soo als yeder denkt,
Siet, vrienden, als 'k mij niet vergis,
Dan is dat alles wel gewis
Den redelycken mensch onwaerd,
'tIs leven naer der apen aert!
Dien buyrman noem ick des een aep,
Een swacken suckel en een schaep,
Vermits hij als een goede bloet
Maer doet al wat een ander doet;
En heb ick hierin wel gesien,
Wel seght mij dan eens, brave lien,
Ei wort niet boos, hoe 't u oock quel,
Hoe groot is dan het aental wel
Van suckels vol van onverstant,
Van apen in ons vaderlant?
Siet! van d'apinnen spreeck ick niet.
Wat raet, wat hulp voor dit verdriet?
Seght, vrienden, weet gij oock een raet
Die voor dees' sieckte seker baet?
Ei soeckt mij toch een deftig man
Die 't volck daervan genesen kan.
Want als het met dit innigh quaet
In Nederland nog vorder gaet,
Dan moet ick binnen kort het lant
Gaen ruymen, om niet voor een quant
Van stugghen aert met smaet belaen
Of voor een lompert door te gaen.
Want siet mijn eerlyck Hollantsch hert
Druyscht heftigh aen, berst schier van smert,
Als 'k denk aen 't stuck. Och wat verdriet!
Een slaef van andren, 'k word' et niet,
En wat nogh meer seght: hoe men 't ployt,
Een aep der Franschen — 'k word' et noyt!

*A.* v. J.

---

In N°. X, *Mengw.*, laatste bladz., is eene stuitende misstelling ingeslopen; er staat: *de hoop op een' staat hiernamaals;* de meening was: *de hoop op gelukzaligheid hiernamaals.*

In 't zelfde Nommer, bladz. 484, reg. 5. v. o. staat *der* Rijn, lees den Rijn.

# MENGELWERK.

## SAULUS.

De bekeering van SAULUS is eene der gewigtigste gebeurtenissen uit den tijd van de vestiging des Christendoms, en eene der uitstekendste proeven van de wijsheid, de liefde en het alvermogen van den verheerlijkten Verlosser in het bewaren, beschermen en bevorderen van de belangen zijner gemeente onder Joden en Heidenen. Wat door de vijanden van zijn rijk ten kwade gedacht was, werd door Hem ten goede beschikt, en SAULUS in eenen PAULUS herschapen.

Wat moest er, naar menschelijke gedachten, niet gebeuren, om den vijand der Christenen in eenen vriend, den vervolger van den naam des *Nazareners* in eenen verkondiger van het Evangelie te veranderen? SAULUS was toch niet maar alleen de man, blazende dreiging en moord tegen de discipelen des Heeren; hij was tevens de welonderwezen *Farizeër*, de leerling van GAMALIËL, de ervarene in Grieksche wijsbegeerte, letteren en dichtkunst, naar hoofd en hart toegerust met al die bekwaamheden en die vastheid van overtuiging en wil, die in hem eenen der geduchtste vijanden des Christendoms had doen aanschouwen.

Maar CHRISTUS had, vóór zijn heengaan tot den Vader, gezegd: »Mij is gegeven alle magt in hemel en op aarde!" en de verschijning des Heeren aan den tegen Hem zoo vijandig gezinden SAULUS, op diens togt naar *Damascus*, was de aanvang van het werk der bekeering van hem, die onder de Apostelen eene hooge en eervolle plaats stond in te nemen, en die zijne trouw aan den Heer eenmaal met zijn bloed bevestigen zou.

Doorgaans spreekt men van SAULUS' *bekeering* op den weg naar *Damascus*. Het zij mij vergund, het gebeurde op dien weg, gelijk ik reeds het woord noemde, den *aanvang* zijner bekeering te heeten. Ware toch SAULUS,

door de verschijning des Heeren, op eenmaal van denkwijze en gezindheden veranderd, of, gelijk men dat noemt, bekeerd, dan vind ik geenen redelijken grond voor het gepaste en doeltreffende der driedaagsche afzondering, waaraan hij, tevens beroofd van het gebruik van het zintuig des gezigts, door het bestel van den Heer, werd onderworpen. Beschouw ik, integendeel, deze afzondering als een middel ter *verdere voortzetting* van het *aangevangen* werk zijner verandering en herschepping tot een' geheel anderen mensch, dan zie ik daarin de vernieuwde bevestiging van de erkende waarheid, dat al wat eenmaal groot en duurzaam zal worden zich, onder de leiding van God, doorgaans, niet op eenmaal, maar allengs ontwikkelt.

Hiermede zij niet gezegd, dat 's Heeren alvermogen zich niet in een kort verloop van weinige oogenblikken zou hebben *kunnen* verheerlijken; maar wanneer het verhaal der gebeurde zaken allen grond geeft om te denken, dat de Heer het niet goed vond, dien snellen voortgang aan het werk van SAULUS' bekeering te verbinden, als welken wij, kortzigtigen, naar onze bekrompene en menschelijke begrippen, ons mogten voorstellen, dan zal men, vertrouw ik, er wel geen bezwaar in vinden, om aan eenen trapswijzen voortgang der bekeering van den grooten *Tarser* te denken.

Ik beschouw alzoo de onverwachte, treffende, diepen indruk wekkende, wondervolle en hemelsche verschijning, die aan SAULUS op den weg naar *Damascus* te beurt viel, als voornamelijk geschikt, om op eenmaal een plotseling en beslissend einde te maken aan het plan der Christenvervolging, die hij zich, in zijnen overdreven ijver voor de oud-regtzinnig-Mozaïsche leer, in het hoofd had gezet. Die verschijning duurde slechts weinige oogenblikken, en kortstondig was voor SAULUS het hemelsch onderhoud; maar om den indruk daarvan te versterken en gedurende langer tijdsverloop te bevestigen, was het tijdelijk ophouden der werking van het zintuig des gezigts hoog gepast. Hij, die nog vóór weinig oogenblikken de leidsman en het hoofd der bende was, moest zich thans bij de hand laten leiden en

de stad binnengaan, niet om aldaar de Christenen te verdelgen, maar om, ingevolge van de stem uit den Hemel, te vernemen, wat hij doen moest.

In het huis, waar hij zijnen intrek nam, vertoefde hij drie dagen, van het gezigt beroofd en zonder behoefte aan het gebruik van spijs en drank te gevoelen. Voorzeker bragt hij die tijdruimte in ernstige overpeinzingen en diep nadenken door; maar wat hij bepeinsd en overdacht hebbe, vinden wij nergens aangeteekend. Het is redelijkerwijze te vooronderstellen, dat de blik zijner ziele op zijn vorig leven, zijne gedachten, gevoelens en daden van weeleer was gevestigd, en dat elke bepeinzing hem terugbragt op de wondervolle verschijning en de hemelsche openbaring, die hem was te beurt gevallen.

Was het wonder, dat hij, in die overdenkingen, op veel vreemds, onverklaarbaars en raadselachtigs stuitte, en dat de voorstellingen, denkbeelden en vooroordeelen, die hem, door opvoeding, onderwijs en nadenken, eigen waren geworden, hierbij in een vreemd en twijfelachtig licht zich vertoonden. In de openbaring aan ANANIAS wordt hij als biddende voorgesteld, en dit moet niemand, in eenen man als SAULUS, bevreemden, die, ook waar hij dwaalde, vermeende Gode eene dienst te doen.

Door dat biddend nadenken over zichzelven, over het verledene en tegenwoordige, werden, onder hooger leiding, zijne denkbeelden minder donker en meer opgeklaard. Langs den weg van twijfeling geraakte hij tot meerder en beter kennis en licht, en hoofd en hart werden voorbereid, om het woord des heils en des levens, uit den mond van eenen Discipel des Heeren, te ontvangen en te bewaren.

Zóó werd SAULUS, door een redelijk nadenken en eene redelijke overtuiging, allengs gebragt tot het geloof in CHRISTUS en het Evangelie; en om aan dat geloof, of, met een ander woord, aan zijne bekeering, de kroon op te zetten, verordende de liefderijke Heer de troostvolle komst van zijnen dienaar en de heilrijke teruggave van het zintuig des

gezigts. Van dat tijdstip af aan was SAULUS een PAULUS geworden; maar nu ook *wist* hij, in wien hij geloofde.

Uit *dit* gezigtspunt heb ik mij, in deze drie zangen, den eerbiedwaardigen Geloofsheld voorgesteld, en de beknopte opgave daarvan moge, waar dit noodig zij, tot opheldering van mijne poëtische voorstelling verstrekken.

WARNSINCK.

## SAULUS.

*En hij was drie dagen, dat hij niet zag, en niet at, noch dronk.*

HANDELINGEN IX: 9.

*De eerste dag.*

Voorwaar, het kan geen' droombeeld zijn,
Geen spel van diepverrukte zinnen,
Dat licht, die stem van 's hemels tinnen;
Of is dan ook mijn blindheid schijn?
Neen, waarheid is 't! Ik sla mijne oogen,
Als altijd, ongehinderd rond;
Maar 't licht is aan mijn' blik onttogen;
Er daagt voor mij geen morgenstond!

En meer nog... *in* mij heerscht het duister,
Sinds ik verschrikt ter aarde viel!
Mijn hart is zwaar; de vrije ziel
Voelt zich geboeid; 't is of een kluister
Mijn' geest omvangt! Wat wondre magt
Heeft mij verzwakt, terneêrgeslagen?
Waar is de moed van vroeger dagen,
Mijn aadlaarsvlugt, mijn leeuwenkracht? —
Wat droeve stof tot smart en klagen!

En toch... sinds mij dat licht omscheen,
Die wondre stem mij drong in de ooren,
Neen — doordrong tot in merg en been,
Is 't mij gansch anders dan te voren;
Maar werwaarts, in mijzelf verloren,
Voert mij de donkre doolweg heen?

Mijn ijver vond tot rustloos streven
Den nooit vermoeiden geest bereid;
Voor mij was werken ziel van 't leven,
En thans zijn stilte en eenzaamheid
Me een dierbaar goed, mij, als den wijze,
Meer dan het goud van Ophir waard;
Begeerlijk boven drank en spijze
Of wat men kostbaars vindt op de aard'.

Maar vruchtloos poog ik na te denken
Op al wat ziel en zin verwart.
'k Zie door geen troostrijk beeld mij wenken.
Die dag van gistren brak mij 't hart,
En 't peinzen kan geen rust mij schenken.
Geen troost daalt in of om mij neêr.
Ik ben dezelfde mensch niet meer!
'k Ben afgemat van 't na te denken.

Dat: »Saulus! wat vervolgt gij mij?"
Dringt mij elk oogenblik in de ooren.
'k Waan telkens weêr die vraag te hooren,
Dat woord van hooger heerschappij
Dan de aarde kent, wier alvermogen
Alle aardsche magt te boven gaat,
Ja, wat een wereld mogt verhoogen,
Gelijk een stofwolk, achterlaat.

Was ik niet, van mijn kindsche dagen,
Een echte zoon van Abraham?
Was niet de roem van Juda's stam
Mijn roem? Des Heeren welbehagen
En de eer zijns naams mijn vreugde en lust?
Verliet ik niet de Grieksche kust
En Tarsens wal voor Salems muren,
Waar Israël zijn' Bondsgod prijst,
Wanneer de vlam der offervuren,
Van Sions top, ten hemel rijst?
Wat voorregt deelde ik, dáár te leeren
Wat eens den vaadren werd vertrouwd!
Wat werd mij nu de wet des Heeren,
Gamaliël! door u ontvouwd,

Wanneer dan, aan uw' voet gezeten,
Mijn ziel als aan uw lippen hing,
En 't woord der oude Godsprofeten
Voor mij een' dieper' zin ontving!

Messias! 'k zag uw' heildag komen
En David's Huis van licht omhuld;
't Geloof bekroond van Isrels vromen,
En, bij 't gejuich van woud en stroomen,
De hoop van 's Heeren volk vervuld.
'k Zag David's Spruit de kroon hergeven,
Door 't Heidendom zijn rijk erkend,
En tot aan 's aardrijks uiterste end,
Door volk bij volk, zijne eer verheven;
Den Sinaï met licht omstraald,
En glansrijk, als in Mozes' dagen,
Bij 't klaatren van de donderslagen,
Den Heer op Horebs kruin gedaald!
'k Zag de Astharoths en Baäls zinken,
Zoo ver de zon haar glansen spreidt
Den Sion en den Karmel blinken
Omschenen van Gods heerlijkheid!
Ja, 'k zag den dag der wraak gekomen
Voor 't volk, dat 's Heeren wet veracht;
Maar vrede en heil en zegen stroomen
Op Jacob's roemrijk nageslacht!
Messias' heilëeuw! 'k zag u naken
In al uw' glans en zegepraal;
Maar, wat daarbij de ziel mogt smaken,
Wat mij het hart van vreugd deed blaken,
Dat spreekt geen tong, dat meldt geen taal!

Daar klinkt, in Galilea's dreven,
De stem van een gewaand profeet;
En 't volk, dat van de wet niet weet,
Is straks gereed hem aan te kleven;
Ofschoon hij met de zondaars eet
En drinkt met snoode tollenaren,
Toch volgen hem de blinde scharen;
Maar niemand van het Sanhedrin,
Of zij, die Mozes' wet bewaren,
Stemt met de valsche dwaalleer in.

Hoe! wie zou hem den Christus heeten,
Van aanzien, magt en eer beroofd;
Hem, arm en naakt, van elk vergeten,
Begroeten als der volken hoofd,
Die, in de rollen der Profeten,
Aan 't hopend Isrel werd beloofd?
Hoe! hij, Messias? Hij, de Koning,
Die Salems grootschen tempelbouw
Tot op den grondslag slechten wou,
Als stond daar niet Jehovah's woning?
Hij, Isrels hoop? Hij, Vredevorst,
Die Mozes' wet ontbinden dorst,
Zich meer dan Salomo dorst heeten?
Hij, Heerscher, die, van magt ontbloot
Als 't Nazareth, waaruit hij sproot,
Zich 't roekloos waagstuk dorst vermeten,
Den strijd aan Raad en Oudsten bood,
Op Mozes' regterstoel gezeten?
Hij, Gods Gezalfde, die zijn magt,
Ja, wat het volk een wonder meende,
Den Vorst der Duisternis ontleende,
Die 't menschdom tot de zonde bragt?
Hoe! hij, 't beloofde zaad, geschonken
Als 't grootste heil, dat de aard' verwierf;
Hij, die, aan 't bloedig kruis geklonken,
Den marteldood der slaven stierf?

En toch... zijn leer vond volgelingen
Bij 't laag gemeen, door d' ijdlen waan,
Dat hij, ten leven opgestaan,
Deze aard' verliet voor hooger kringen!
Als had men niet, bij donkren nacht
En 't sluimren der Romeinsche wacht,
Des Nazareners lijk gestolen,
Den roof in veiligheid gebragt
En in een' duistren hoek verholen!

Hoe prijst wat in mij is den Heer!
Hij deed mijn borst van ijver blaken;
'k Trad op, als wreker van Zijne eer;
De zucht, voor Mozes wet te waken,

Bewoog, ja drong mij telkens meer
Tot afbreuk van die valsche leer,
Die Salem tot slavin zou maken
Van Romes trotschen opperheer.

De Heer is God! Hij, die Zijn wetten
Versmaadt in dollen euvelmoed,
Hij ziet zich eens de kruin verpletten;
't Is Jacob's God, die wondren doet.
'k Bezwoer — en zal dien eed niet breken —
Als werktuig van des Heeren wraak,
Het zwaard der wet niet op te steken,
Dan na 't volbrengen van mijn taak.
'k Mogt op die taak Gods zegen wachten;
Elias' voorbeeld schonk mij krachten;
Zijn geest was in mij; moedig, sterk,
En steunende op het heil des Heeren,
Sloeg ik de hand aan 't heilig werk,
Den smaad van Sion af te weren.
De Priesterschap aan God gewijd,
En zij, die voor Zijn aanschijn naadren,
De Raad en Isrels vrome vaadren,
't Koos alles mij; opdat de strijd,
Met kracht, ter overwinning voere,
De valsche Godsdienst ga te keer,
En niet de Galilesche leer
Het erf van Juda meer beroere,
En vreemd geweld den Staat verheer'.

Jeruzalem! gij kunt getuigen,
Dat ik die roeping waardig bleef,
Het dwaalgeloof door 't zwaard verdreef,
Of dwong voor Isrels God te buigen.
En thans riep mij de heilge taak,
Het rigten van des Heeren zaak,
Ter heervaart naar Damascus' wallen;
Opdat aan 't zinloos, dwaas geslacht,
Dat God niet kent, Zijn wet veracht,
Geregte straf ten deel mogt vallen,
En wat zich tegen Hem verheft'
Het oordeel der verwerping treff'!

Maar hoe! ligt dit zoo roemrijk pogen
Niet in des Hoogsten raadsbesluit? —
Ik vind mij in mijn' loop gestuit,
En nachtlijk duister dekt mijne oogen!

Van waar dat 'licht aan 's hemels trans,
Meer blinkend nog dan zonneglans?
Van wien die stem, die, uit den hoogen
Gedaald, diep in mijn binnenst' drong,
En, met een ongekend vermogen,
Tot eerbied en ontzag mij dwong?

O Hemelheer! Gij, voor wiens luister
Ik diep in 't stof ter neder kniel,
Verban mijn twijfel, breek zijn kluister;
En, blijve ook 't oog des ligchaams duister,
Dan zij Uw wet mij 't licht der ziel!

(*De tweede en derde dag in het volgende N°.*)

---

## DE MALEIJERS VOLGENS HUNNEN OORSPRONG, HUNNE VERSPREIDING, HUNNE KOLONISATIËN, HUN KARAKTER, HUNNE INSTELLINGEN, DEN TRAP HUNNER BESCHAVING EN VORDERINGEN.

Het Maleische schiereiland, door de bewoners zelven *Tanah Malayu*, d. i. *het land der Maleijers*, geheeten, werd vroeger door de *Europeërs* algemeen, doch te onregte, voor de oorspronkelijke woonplaats der *Maleijers* gehouden, tot dat W. MARSDEN's klassieke nasporingen op *Sumatra* in het bijzondere landschap *Menang kabao* (*), hetwelk tusschen de *Palembang*- en *Siak*-rivier in het Oosten en de *Manjuta*- en *Singkel*-rivieren in het Westen,

(*) W. MARSDEN, *on the Polynesian or East Insular Languages*, in deszelfs *Miscellanious Works. London*, 1834. 4to.; J. DUNMORE, *Long View of the Origin and Migrations of the Polynesian Nation. Lond.* 1834. 8vo.; A. BALBI, *Famille des Langues Malaises*, in *l' Introduction à l' Atlas Ethnographique du Globe. Paris*, 1826. 8vo. p. 231—270.

en dus in het binnenland van dit eiland, onmiddellijk onder den evenaar, gelegen is, den zekeren oorspronkelijken zetel dezes merkwaardigen volks erkenden. Volgens de verklaringen der *Maleijers* zouden al hunne Staten (*), welke door den Sundaschen Archipel verstrooid liggen, niets anders zijn dan volksverhuizingen uit het genoemde *Menang kabao* op *Sumatra*, den beroemdsten Staat des Archipels, van welks oude grootheid op de uitgestrekte, uitstekend vruchtbare, gezonde, sterkbevolkte en sedert de vroegste tijden bebouwde hooge vlakte (†) in de binnenlanden van *Sumatra* talrijke sporen voorhanden zijn. Zelfs de groote vruchtbaarheid dier gezond gelegene hooge vlakte, wegens haar gematigd luchtgestel, verhief ontegenzeggelijk hare bevolking tot eenen hoogeren trap van bekwaamheid en beschaving boven de volksstammen der lagere, moerassige, heete naburige kustlanden, doch veroorzaakte echter ook daardoor eene toenemende, en voor de niet geringe doch altijd bepaalde ruimte van den Moederstaat al te zeer toenemende bevolking, welke die bevolking noopte tot het aanleggen van overzeesche Koloniestaten. Van arme, ruwe, verstrooide visschers- en jagersvolken, zoo als CRAWFURD teregt aanmerkt, gaan zulke volkplantingen niet uit. Geheel *Sumatra* was in een vroeger tijdvak aan het oppergebied van *Menang kabao* onderworpen, en nog vindt men de bewijzen van deszelfs voormalige grootheid en oppermagt niet alleen in de praalvolle edicten en titels hunner Souvereinen, (dezelve heeten *Maya Raja de Raja*) en in den eerbied voor alle daartoe behoorende vorstelijke leden en takken, maar ook in de betrekkelijk uitmuntende aankweeking des binnenlands en in de aldaar eerst sinds kort ontdekte oudheden. De bevolking van 1 tot 2 millioen bestaat, met uitzondering van de arbeiders in de goudgroeven, uit landbouwers. De overblijfselen van beeldhouw-

(*) J. CRAWFURD, *History of the Indian Archipelago, containing an Account of the Manners, Arts, Languages, Religions, Institutions etc. Edinburg*, 1820. 3 Vol.

(†) Dr. MEINECKE, *Bemerkungen über die Geographie der Insel Sumatra. Prenzlau*, 1833. 4to. S. 6, 10.

werk en opschriften in de nabijheid der oude hoofdstad komen, volgens RAFFLES (*), den besten kenner dier gedenkteekenen, overeen met die, welke op *Java* ontdekt zijn, en bewijzen, dat zij onder den invloed van het *Hindoe*-geloof stonden, dat op *Sumatra* algemeen was, tot aan de invoering van het *Islamismus* in de XVde eeuw. Volgens overleveringen zoude de Koran reeds in de XIIde eeuw op dit eiland gepredikt zijn; maar dit is zeer onzeker, en er is geen naauwkeurig tijdstip van hunnen overgang tot de leer van MOHAMMED bekend. Merkwaardig echter is dat volksverhaal, dewijl de volksverhuizing naar *Singhapoera* in het midden der XIIde eeuw valt. Indien echter de traditie aangaande *Singhapoera*, volgens de Maleische opgaven, zoo als MARSDEN dezelve uit de aangehaalde bronnen mededeelt, ook in sommige punten, gelijk CRAWFURD (†) heeft aangetoond, niet boven alle kritiek verheven is, (de *Portugezen* deelen dezelve reeds vroeger en met andere bijomstandigheden mede (§)) toch blijft de hoofdzaak dier eerste Maleische volkplanting buiten *Sumatra*, op het schiereiland te *Singhapoera* namelijk, en der tweede volksverhuizing van daar, te weten de grondvestiging van *Malacca*, ontwijfelbaar zeker. De zeestaat van *Singhapoera* was, onder eene reeks van Vorsten met den Hindoschen titel *Radja*, een uitgebreide Handelsstaat, welke den nijd der Javaansche heerschers opwekte, en de Staat van *Malacca* was reeds magtig en glansrijk, van eene verbazende beschaving, vol weelde, welvaart, handel, tin-munten, vloten, verkeer met *China*, *Indië*, *Oost-Azië* en *Arabië*, met praalgebouwen en overvloed van schietgeweer voorzien, (eenige duizend stuks grof geschut, zegt DE BARROS) met olifanten tot deszelfs verdediging, toen er de *Portugezen* als ver-

(*) TH. STAMFORD RAFFLES, *on the Establishment of a Malayan College at Singapore*, in *Asiatic Journ.* 1824. T. XVIII. p. 11.

(†) J. CRAWFURD, *History of the Ind. Archip.* l. c. T. II. p. 375.

(§) DE BARROS, *Asia. Ed.* ALF. ULLOA, *Venetiae*, 1562. 4to. Dec. II. Lib. 6. c. I. fol. 124.

overaars optraden, waarmede het verval der Maleische heerschappij begint.

Eene rivier op *Sumatra*, welke van den berg *Maha meru*, den grooten *Godenberg* des Sumatraschen hooglands *Menang kabao*, afvloeit, heet *Malayo*, en stort zich ten oosten in de kustrivier, waaraan *Palembang* gebouwd is. Eene der vier hoofdafdeelingen der bewoners van *Menang kabao* heet insgelijks nog tegenwoordig *Malayu*. Dezen naam zal de uitgetrokkene Koloniestaat wel mede naar *Singhapoera* overgevoerd, en denzelven, met zijne heerschappij en volksgeslachten, door het gansche schiereiland verspreid hebben, dat nu, even gelijk *Italië* den naam van *Magna Graecia* bij de Hesperische volken behield, ook *Tanah Malayu*, het Maleische schiereiland, door de bewoners van alle Indische zeeën genoemd werd. Mogen in andere tijden zich welligt verwante takken van dezen oorspronkelijken stam ook elders heen verspreid hebben, zoo bleef toch de naam diens *Malayu*-stams bij alle verwante geslachten heerschende, dewijl de grootheid en roem van *Singhapoera*, vooral echter eenigzins later die van *Malacca* (*), welks vorstenstam zich tot de ijverigste aanhangers des Korans, welke tot denzelven uit den bloeijenden Indischen Staat *Guzurato* (†) overgevoerd werd, bekeerde, alle anderen in glans te boven ging, en zelfs den naam van en de herinnering aan den oorspronkelijken stam op *Sumatra* in den laatsten tijd geheel verdonkerd heeft. De taal dier *Maleijers* verspreidde zich, met hunne volkplantingen, hunne scheepvaart en handel, al vroeg over de kustlanden en eilanden des Indisch-Sundaschen Archipels; zij werd in deze wateren de algemeene omgangstaal (§), *lingua françа*, der handelswereld. De naam *Orang-Malayo*, d. i. *Volk der Maleijers*, welke nog heden ter aanduiding der bewoners

(*) MAH. KASIM FERISH TA, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India, transl. by* J. BRIGGS, *Lond.* 1829. T. III. p. 509 etc.

(†) DE BARROS, *Asia*, l. c. Dec. II. Lib. 6. c. 1. p. 125 *b*.

(§) W. MARSDEN, *History of Sumatra*, l. c. p. 197.

van het binnengedeelte van *Menang kabao* op *Sumatra* is blijven bestaan, werd echter niet alleen de benaming hunner afstammelingen op het schiereiland en de eilanden, maar kwam ook al spoedig in zwang voor de met hen vermengde of aan hen onderworpene volken, welke hunne onderdanen bleven, dewijl dezelve min of meer de Maleische taal en beschaving moesten aannemen; hij werd echter weldra meer bijzonder eigen aan de inlandsche volksstammen van den geheelen oostelijken Archipel, welke tot de *Mohamedanen* overgegaan waren, zoodat aldaar tot heden toe derzelver algemeenste volksverdeeling (*) in *Maleijers*, gelijkduidig met *Mohamedanen* of *geloovigen* en in *ongeloovigen* of *Heidenen* in gebruik kwam.

Deze verscheidenheid van de beteekenis des naams *Maleijer* moest ook tot velerlei afwisselingen in de onderlinge betrekkingen der volken aldaar aanleiding geven, welke tot nog toe onmogelijk in al hare deelen ontwikkeld kunnen worden; zoo veel echter is zeker, dat die *Maleijers*, welke zich zeer vatbaar getoond hebben voor het aannemen des Korans, sedert de XIIde en XIIIde eeuwen zich eerst van uit het gebied des Maleischen schiereilands, en dus van uit den Koloniestaat, en niet van uit het Moederland over het Sundasche Oosten verspreid hebben, indien zij dan ook al niet oorspronkelijk uit hetzelve zijn voortgekomen, zoo als vroegere historiën opgaven. *Singhapoera*, *Malacca*, *Djohor* zonden de eerste volkplantingen op de eilanden *Lingga* en *Bintam*, naar den *Maleijer*-staat op *Borneo* en naar de *Maleijer*-staten *Kampar* en *Aru* op *Sumatra*, en verspreidden zich op die wijze op vele andere punten tot op de verafgelegene *Moluksche* eilanden (†). Hunne eerste kunst moest dus, onaangezien zij een akkervolk des binnenlands geweest waren, tot hunne verdere verspreiding noodzakelijk de scheepvaart worden; hunne eerste geographische verdeeling binnen hun afwisselend moussongebied moest op

(*) Marsden, *History of Sumatra*, l. c. p. 41 etc.

(†) Raffles, *History of Java. Lond.* 1817. 4to. Tom. I. Ch. 2. p. 57.

meteorologische gronden, naar de verschijnselen des schiereilands opgemaakt, in de landen *met* en *tegen* den *wind* (*Leeward* en *Windward*) naar het Westen en het Oosten vallen, welke zij, volgens DE BARROS, *Diban anguin* en *Atar anguin* (*sotto il vento per Ponente et sopra per Levante*) (*) noemden. Hunne neêrzettingen zullen zich daarom bij voorkeur over de kusten der landen verspreid hebben, en welligt is door hen geen enkel eiland, geen enkel landschap geheel ingenomen, maar slechts gedeeltelijk bezet geworden, hetgeen hunne kolonisatiebetrekking, niet ongelijk aan die der oude *Phenicièrs*, wel in het algemeen bevestigt. Ook het Maleische schiereiland zelf, hetwelk, sedert den grootsten bloei der *Portugezen* en *Hollanders* aldaar, ook het *schiereiland Malacca* genoemd werd, ging vroeger, wel is waar, door, als geheel door hen ingenomen en onder hunne beheersching te zijn, terwijl dit echter werkelijk het geval niet was. En zoo als hier zijn overal, op alle andere Maleische eilanden en kusten, in de binnenlanden der gebergten en wouden de ruwere oorspronkelijke inboorlingen overgebleven, die hun tot heden toe het bezit der kusten meer of min betwisten. Op de minder begunstigde kusten echter zijn hunne eigene volkplantingen, die vroeger met Arabische, Perzische en Indische zeevarende en handeldrijvende volken in een bloeijend vreedzaam verkeer schijnen gestaan te hebben, door de later ingedrongene *Portugezen*, *Hollanders* en andere *Europeërs* op velerlei wijzen eeuwen lang in hunne eigendommen en bezittingen gestoord, onderdrukt en verdrongen; en zoodoende heeft zich in de spaarzamer bevolkte Maleische wateren die talrijke zeerooversbevolking der *Orang laut* (*zeemannen*) gevormd, die, als visschers, schippers en vrijbuiters, (reeds vóór de aankomst der *Portugezen* onder den naam *Celati* bestaande; zie DE BARROS,) nog tegenwoordig op den laagsten trap der onbeschaafdheid staan en als halve wilden beschouwd worden. Deze kapervolken zijn nu wederom op de veelsoortigste wijzen met

(*) DE BARROS, *Asia*, l. c. Dec. II. Lib. 6. c. I. p. 123.

andere oorspronkelijke inheemsche stammen, zoo als de *Siamezen*, *Bugis* en anderen, vermengd, en staan met de meer beschaafde Maleische Staten, welke de helers dier dieven zijn, in velerlei betrekking; terwijl echter hun getal, sedert den bloei der vrijhaven en de vermeerderde bedrijvigheid van de aldaar inheemsche vrije volksstammen in handel en verkeer, aanmerkelijk vermindert.

Het algemeene denkbeeld, dat het schiereiland, vóór de nederzetting der *Malayu* te *Singhapoera*, geheel onbewoond gebleven zoude zijn door andere volken, is niet waarschijnlijk; en, ofschoon er ook niets van de verdrijving der vroegere bewoners uit dezen Koloniestaat gezegd wordt, mag zulks toch wel voor een gedeelte aangenomen worden. De tegenwoordige negeraardige *Samangs* in het bergland van *Quoda*, de aldaar wonende ruwe *Samsams* van Siamsche afkomst, welligt zelfs de nog twijfelachtige *Jakongs* en *Benuaas* in de berg- en boschstreken van *Rumbo*, voorts de anticke, reeds door ALBUQUERQUE (*) opgedolvene, grafgesteenten bij *Malacca*, alsmede de anticke tempel van het eiland *Polvereira* der *Portugezen* (naauwkeuriger *Pulo varela*, d. i. *eiland des tempels*) in de nabijheid van *Malacca* en te *Barala*, waarvan DE BARROS (†) slechts in het voorbijgaan melding maakt, en welke op nog oudere *Hindo*-koloniën kunnen terugwijzen, maken die stelling zeer onwaarschijnlijk. Evenwel kan de schaarsche en slechts groepswijze bevolking die snelle inbezitneming, waarbij van geenen oorlog met de inboorlingen gesproken wordt, wel zeer begunstigd hebben. De vermengingen (§) des Maleischen volks in *Patam* met de stammen der *Siamezen*, die der *Maleijers* met de stammen der *Bugis*, de mengeltaal der *Jakongs* en *Benuaas*, behooren welligt tot veel vroegere tijden, als ook het Sanscritische toevoegsel der Maleische taal zelve.

Naast dat volksverhaal der *Maleijers* is hunne taal als

(*) DE BARROS, *Asia*, l. c. Dec. II. Lib. VI. c. 6. fol. 140.
(†) Dezelfde, ibid. p. 124. *b*.
(§) FR. LIGHT op W. MARSDEN, *Hist. of Sum.* p. 331.

eene tweede hoofdbron der kennis van dit volk zelf aan te merken, welke den betrekkelijk modernen oorsprong (*) der *Maleijers*, als *Natie*, tot onbetwistbare klaarblijkelijkheid brengt. Wij volgen hier de nasporingen eens geoefenden kenners, CRAWFURD (†) namelijk, die zich hierbij rigt naar de taalvorschingen zijner voorgangers, W. MARSDEN en Dr. LEYDEN. Zij heeft 20 medeklinkers, 5 klinkers en 2 tweeklanken, doch geen inlandsch schrift. Het bij hen, zoo wel als bij de *Perzen* en andere volken van het Oosten, met den Koran ingevoerde Arabische schrift heeft tot aanduiding van eigendommelijke Maleische klanken, welke den *Arabieren* ontbreken, nog een aanvullend toevoegsel van 6 teekens verkregen. Alzoo heeft dit nieuwe Maleische alphabet 33 letterteekens, welker schorre Arabische uitspraak echter door de meerdere vloeijendheid en zachtheid van het Maleische taaleigen aanmerkelijk veraangenaamd wordt.

In de spraakkunstige zamenstelling heerscht de grootste eenvoudigheid, zonder buigingen hoegenaamd, zonder geslacht, getal of naamval. Tot aanduiding van het enkel- en meervoud dienen bijzondere bijgevoegde woorden; alle naamvallen worden door voorzetsels aangewezen; het werkwoord heeft slechts drie tijden: den tegenwoordigen, den verledenen en den toekomenden tijd, welke twee laatste door hulpwoorden gevormd worden, en slechts twee wijzen, de aantoonende en de gebiedende, enz. Hunne schrijftaal heeten zij *sari*, waarin alles niets anders is dan agregaat en juxta-positie en het gebrek aan buigingen en zamenstellingen van volzinnen door een aantal gedachtenstreepjes vergoed moet worden. Sporen eener oudere beschaving ontbreken deze taal geheel en al, zoowel als de beeldrijke gloed der andere Oostersche talen. Het stoffelijke der Maleische taal heeft hoofdzakelijk drieërlei hoofdbestanddeelen: 1. De *woorden van het eigenlijke Malayu*

(*) RAFFLES, *on the Malayan Nation etc. in Asiat. Research. Calcutta*, 1816. T. XII. p. 120.

(†) CRAWFURD, *Hist. of the Ind. Arch.* T. II. c. 2. *Language and Literature of the Malays*, p. 40—58.

(27 deelen); 2. de *woorden van den grooten Polynesischen taalstam*, welke aan de gezamentlijke Maleische taaltakken der Indische Zuidwereld in eenen uitgebreiden zin gemeen zijn en er de helft van uitmaken (50 deelen); 3. *Sanscritische woorden* (16 deelen). Bij deze drie hoofdbestanddeelen komen nog eenige toevallige inmengselen: *Arabische* (5 deelen) en in de nog overige verhoudingsdeelen tot het getal van 100 eenige *Javaansche*, *Kalingusche*, *Perzische*, vooral echter van geheel vreemde woorden, *Portugesche*, *Hollandsche* en eenige weinige *Engelsche* woorden.

In de meest talrijke *Polynesische* aandeelen der taal vindt men de sporen der eerste, geringste beschaving, voorgesteld in het getallenstelsel en de namen der nuttigste planten, metalen, dieren, alsmede in vele benamingen, welke ook de ruwste taal bezit, zoo als: hemel, maan, berg, oog en m. a. De *Sanscritische* ingeslopene woorden zijn minder in getal; zij zijn hier spaarzamer voorhanden b. v. in de Javaansche tongvallen, en beteekenen bijna allen slechts mythologische voorwerpen of afgetrokkene denkbeelden, zoo als: oorzaak, tijd, verstand, wijsheid enz.; zij zijn, even als hun heldendicht, hetwelk de verminkte *Sagen* van MAHABHARAT en RAMAYAN bezingt, wel een bewijs huns vroegeren omgangs met de *Hindoes*, in een' overouden tijd, naar alle waarschijnlijkheid vóór hunne vermenging met volken van Arabische en Perzische afkomst (van *Guzurati*), die hun daarentegen met den Koran de Arabische toevoegsels tot hunne taal, en uit de Arabische wereld van vertelling stof tot hunne romantische litteratuur aanbragten. Onder de veelvuldige Polynesische talen (Javaansch, Maduresisch, *Bali*, *Lampong* en m. a.) heeft de Maleische taal de meeste toevoegsels uit het Arabisch verkregen door den Koran, deszelfs uitleggers, en het ceremonieel van het *Islamisme*. Het Arabische schrift verdrong de oudere bestaande schrijfwijs, (*Devanagari*, of een Siamsch alphabeth) (*) en de theologische, metaphysische, wetgeleerde en ceremoniële

(*) RAFFLES, *on the Malayu Nation etc.* in *Asiatic Res. Calcutta*, 1816. T. XII. p. 102.

woordenpraal, welke den vromen *Muzelman* onontbeerlijk is, met vele daaraan verbondene spreekwijzen, verkreeg de overhand, maar konde toch wegens het eenvoudige karakter van den Maleischen taalbouw slechts bij haar ingevlochten, doch niet ganschelijk met haar zamengesmolten worden, en MARSDEN konde in het geheel slechts 32 Arabische woorden vinden, (zoo als: oorzaak, twijfel, waarde, deugd e. a.) welke het Maleisehe burgerregt verkregen hadden. Van de *Telinga*-taal op *Coromandel* werden hoofdzakelijk de handelsuitdrukkingen in het Maleisch overgenomen.

Vroeger meende men, dat MARSDEN en Dr. LEYDEN het geheele veld der bijna onvruchtbare Maleische litteratuur (in *the Asiatic Researches*, T. X) bijna uitgeput hadden; maar eerst onlangs heeft RAFFLES den inhoud hunner *Jaarboeken* (*) medegedeeld, en door JACQUET (†) is derzelver grootere menigvuldigheid bekend geworden, ofschoon zij in haren omvang over het geheel, zoo wel als in de bijzonderheden, tegenover de letterkunde der andere Oostersche talen, zoo als JACQUET zich uitdrukt, nog altijd dwergachtig blijft. Oorspronkelijkheid van voortbrengselen, welke de Javaansche litteratuur in zulk een' hoogen graad bezit, ontbreekt haar; zij heeft maar weinig metrieks, hetgeen naauwelijks poëzij genoemd mag worden, meest proza, het Arabische nabootsende. Het eenige eigendommelijke hunner dichterlijke voortbrengselen zijn de zoogenoemde *Pantuns*, vierregelige versjes met afwisselende rijmen, waarvan de twee eerste regels beeldend datgene voorstellen, hetwelk de beide laatste in eene gevoelige, hartstogtelijke of zedekundige betrekking bepaalder uitdrukken; zij zijn zeer luchtig, vrolijk, worden bij beurtgezang gereciteerd, en maken dikwijls uren lang het gezellige onderhoud der *Maleijers* uit. Hunne *Sayar* (van het Arabische *Shaiar*) zijn langgerekte metriek zamengestelde romancen, naar Arabi-

(*) RAFFLES, *on the Malayu Nation etc.* in *Asiat. Res. Calcutta*, 1816. T. XII. p. 102—153.

(†) JACQUET, *Mélanges Malays etc. Nouv. Journ. Asiat.* T. VIII. p. 1—19; T. IX. p. 97—131; T. XI. p. 84—89.

sche voorbeelden, zonder eenige dichterlijke vlugt. Hun proza bevat alleen romans of verhalen van enkele geschiedkundige gebeurtenissen, daden van helden of krijgsaanvoerders, waartoe de stof meestal uit grootere Indische heldendichten of uit Arabische *Sagen* en vertellingen, zooals van eenen *Radja* SECANDER, (*) d. i. ALEXANDER, of uit inlandsche krijgstogten ontleend, doch misvormd en overdreven is, en het geheel, zegt CRAWFURD, is eentoonig, geesteloos, kinderachtig, en de zedeleer, daarin vervat, zwak. Dr. LEYDEN heeft zulke *Sayar*, (*Sadjarah Malayu*) bijeenverzameld, en RAFFLES heeft dezelve uitgegeven.

Deze tegenwoordige gedaante verkreeg de Maleische letterkunde ongetwijfeld eerst op het Maleische schiereiland onder de aldaar plaats hebbende omstandigheden, veroorzaakt door de invoering des Korans en den voor hoogere ontwikkeling niet zeer gunstigen, meer en meer toenemenden invloed van vreemdelingen, in eenen tijd, dat de eenvoudigheid van den bouw hunner nog onvolkomen gevormde taal derzelver hoogere letterkundige vorming, welke al te vroeg op haar toegepast werd, moest in den weg staan. Hare gebrekkigheid echter maakte deze zoo eenvoudige, zachtvloeijende, geheel kunstelooze taal zeer toegankelijk voor alle vreemdelingen, die den Archipel overstroomden, en verspreidde haar zoodoende over al de Sundasche wateren, alwaar zij tegenwoordig elken reiziger, handelaar en beambte, den ganschen Archipel door, onontbeerlijk is. Als taal werd zij het middel van verstandhouding en verkeer, in de verschillende Maleische koloniën, met de meest verscheidene inheemsche stammen der eilanders, zoo wel als voor deze beiden in hunnen omgang met vreemdelingen, vooral *Europeërs*, even als het Perzisch onder de Hindostansche volken. De verwaandheid dergenen, die, deze taal kennende, zich ook konden beroemen dezelve met het Arabische schrift des Korans te kunnen schrijven, droeg ook

(*) JOHN LEYDEN, *Malay Annals, translated from the Malay Language with Introduct by* Sir TH. STAMF. RAFFLES. *Lond.* 1821. 8vo. *N. Journ. Asiat.* T. I. 1822. p. 300 etc.

veel bij tot derzelver verspreiding, naardien alle andere ongewijde alphabeths en de schrijvers daarvan door de dweepachtige *Muzelmansche Maleijers* veracht werden. Van uit het schiereiland *Malacca* ging deze alzoo gevormde taal weder terug over het kustenland van *Sumatra*, naar *Borneo*, *Java*, *Celebes* en verderop naar het Oosten tot op de Molukssche eilanden, waar de groote gelijkvormigheid van zeden, leefwijze en toestand aller Maleische volkplantingen, sedert het tijdvak dat hunne taal den tegenwoordigen vorm aannam, ook de grootste eenvormigheid en eene bijna niet te onderscheidene eenzelvigheid harer tongvallen veroorzaakt heeft. Ofschoon de Polynesische met de Maleische taal verwante tongvallen ontelbaar zijn, en men deswege deze Polynesische taalgroep wel eens met de Kaukasische vergeleken heeft, zijn toch zoodanige Maleische dialecten, welke door magtiger, talrijker stammen met eenige beschaving gesproken worden, slechts *drie* in getal, het eigenlijke *Maleisch*, het *Javaansch* en het *Bugisch*, wier Maleische woordenschat zeer goed in één woordenboek zou kunnen vereenigd worden, hetwelk echter de letterkunde, ondanks de aanzienlijke bouwstoffen, door MARSDEN geleverd, nog niet volledig bezit. Daarentegen onderscheidt zich de Maleische taal van den oorspronkelijken stam op het continentale *Menang kabao* het meest van alle overige Maleische tongvallen. De taal van *Quedah*, hoewel het verste ten westen, werd door CRAWFURD het zuiverste bevonden van alle ingeslopene vreemde woorden; maar hoe verder men naar het Oosten komt, des te meer zijn de Maleische spreekwijzen zeer bedorven en met Portugesche, Hollandsche en andere taalinmengselen verbasterd.

Intusschen, wanneer ook al de Maleische taal en litteratuur geene hooge waarde hebben als voortbrengselen van een' hoogeren en meer algemeen gevormden trap van menschelijke beschaving, zijn dezelve toch zeer belangrijk voor de bijzondere kennis der geschiedenis van het Oosten, en vooral van de bewoners der wijduitgestrekte eilanden en schiereilanden van *Indië*, Straat *Sunda* en *Australië*, zoo wel vóór als na den tijd der invoering van den Koran. Het *Isla-*

*misme*, zegt RAFFLES, (*) vernietigde de instellingen der *Maleijers* en bespoedigde hun verval; *Sagen* en bouwkunstige gedenkteekenen bewijzen den hoogeren trap hunner vroegere beschaving, waarvan echter niet één letterkundig gedenkteeken van vóór het Arabische tijdvak overgebleven is. Te vroeg, helaas! stierf Dr. LEYDEN, die het eerst in 1805 aan de beoefening der Maleische talen een nieuw leven gegeven, en zich aan die taalvorschingen toegewijd had, eer hij zijne bijdragen tot de Maleische geschiedenis van vóór (†) den tijd des *Mohamedismus*, door hemzelven uit de Maleische letterkunde geput en met aanmerkingen voorzien, konde bekend maken. Daarentegen heeft RAFFLES uit dezelfde bron hunne maritime instellingen (§) bijeenverzameld en onlangs medegedeeld. Hij heeft daardoor een vroeger vooroordeel tegengegaan, dat zij volstrekt geene jaarboeken en wettelijke instellingen bezitten, en alles bij hen slechts op overlevering berusten zoude.

(*Het vervolg en slot in het volgende N°.*)

---

## DE MIJNWERKEN, BOSSCHEN EN BERGEN VAN PERU.

(Uit het werk van J. J. VON TSCHUDI.)

De zilvermijnen van *Potosi*, de oorspronkelijke wouden en de hooge *Cordilleras* van *Zuid-Amerika*, welke voorstellingen van rijkdom, weelderigen plantengroei en reusachtige natuurtooneelen roepen deze woorden niet voor den geest van elken beschaafden *Europeër!* Daarmede moet men, helaas, beelden van wreedheid, verwoesting, ziekte, tot het uiterste gedrevene menschelijke ellende en menschelijke vernedering, verwaarloosde gelegenheden en misbruikte

(*) RAFFLES, *History of Java. Lond.* 1817. 4to. Tom. I. Chap. 2. p. 57.

(†) JOHN LEYDEN, *Malay Annals* ed. STAMFORD RAFFLES l. c. *Pref.*

(§) RAFFLES, *on the Malayu Nation, with a Translation of its maritime Institutions. Asiatic Research. Calcutta*, 1816. T. II. p. 102.

voordeelen verbinden. Geen zilverstaaf, geen artsenijstof, geen alpacavlies wordt uit de havens van *Peru* verzonden, om aan verre landen rijkdom, gezondheid en gemak te verschaffen, waaraan niet onuitsprekelijke ellende, zweet en bloed kleven, het bloed van een eenmaal degelijk en magtig, thans jammerlijk en vernederd volk, dat door de Europesche veroveraars, die het tot hoogere beschaving hadden kunnen en moeten opleiden, schandelijk is mishandeld. Het is aan de verkeerde staatkunde der Spaansche Koningen, aan het verderfelijke voorbeeld van de Spaansche kolonisten en hunne nakomelingen gelukt, het rijkste land van *Zuid-Amerika* te gronde te helpen en te ontvolken. Wie zich daarvan wil overtuigen, vergezelle Dr. VON TSCHUDI in het Hooggebergte van *Peru*.

Hoe moeijelijk en gevaarlijk het reizen in de kustprovinciën van *Peru* ook zonder twijfel is, eene reis in het binnenland is in beide opzigten nog veel erger. In het eerste geval is de bodem effen, en men heeft slechts met de zon, het stof en de straatroovers te kampen; maar op eene reis door het Hooggebergte zweeft men, om zoo te spreken, onophoudelijk in levensgevaar, en heeft gedurig hindernissen te overwinnen, waarvoor zelfs de inboorlingen terugdeinzen. Bij de lawinen, ijsbergen, afgronden en hevige stormen, die men op alle zeer hooge bergen aantreft, voegen zich hier nog eigenaardige gevaren; hevige stortregens, die weken lang aanhouden, sneeuwstormen, die binnen weinige minuten ieder spoor van een pad verdelgen, verraderlijke moerassen, ja, vreemdsoortige, afschuwelijke ziekten, oogontstekingen enz. vereenigen zich, om den reiziger van zijn voornemen af te schrikken. Dat alles trotseerde VON TSCHUDI, en hij had het geluk, om uit al die gevaren behouden terug te keeren.

Reeds digt in de nabijheid van *Lima* krijgt de oostwaarts trekkende reiziger eenen voorsmaak van de moeijelijkheden en het ongemak, die hem wachten. Terwijl hij door het *Surco* of eenig ander dal rijdt, dat van de kust naar het gebergte loopt, bemerkt hij toevallig aan den weg eene bron, en houdt stil, om zijn vermoeid muildier te laten drinken; maar naauwelijks heeft hij dit voornemen uitgesproken, of zijn gids of een voorbijgaande *Indiaan* roept hem toe: »*Cuidado! Es agua de verruga!*" Er heerscht in dit gebergte eene afzigtelijke ziekte, *verrugas* geheeten, die door de inboorlin-

gen enkel aan het gebruik van het water uit zekere bronnen wordt toegeschreven, en van welke VON TSCHUDI ook, ondanks alle moeite, geene andere oorzaak ontdekken kon. Koorts, pijn in het gebeente en bloedende huiduitslag zijn de voornaamste verschijnselen dezer krankte, die dikwijls zeer langdurig en somtijds zelfs doodelijk is. Zij tast de *Indianen* en de kleurlingen eerder aan, dan de *Negers* en de *Europeërs*, en tot dus verre heeft men tot hare genezing geen bepaald middel gevonden. Ook muildieren en paarden zijn er aan onderhevig. Volgens TSCHUDI's berigt schijnt het in het algemeen, dat er in geen land zoo vele zonderlinge ziekten bestaan als in *Peru*. Bijna ieder dal heeft zijne bijzondere ziekte, die slechts op eene oppervlakte van weinige vierkante mijlen voorkomt en elders geheel onbekend is. Van enkelen slechts is tot dusverre de oorzaak naauwkeurig onderzocht. Men schijnt die te moeten zoeken in den eigenaardigen plantengroei, misschien ook in de mineralogische gesteldheid van den grond, die in *Peru* zeer onderscheiden en afwisselend is.

In het bergland heeft het beslaan van muildieren en paarden dikwijls zeer groote moeijelijkheid, en de reiziger moet, voordat hij zijnen togt aanvangt, dit werk leeren en zich van de daartoe noodige werktuigen voorzien. Hoefsmeden vindt hij slechts in de grootere Indiaansche dorpen, en dikwijls rijdt men vijftig of zestig uren, zonder er een aan te treffen. In het dorp *San Geronimo de Surco* was de herbergier de eenige hoefsmid, en VON TSCHUDI, wiens paard een ijzer verloren had, moest voor het beslaan een half ons goud (omstreeks achttien gulden) betalen; de hebzuchtige zoon van VULKAAN, die zich waarschijnlijk het Spaansche spreekwoord: door eenen nagel gaat het hoefijzer, door het hoefijzer het paard, door het paard de ruiter verloren, herinnerde, eischte eerst nog eens zooveel. De reiziger beschouwde dit als eene waarschuwing en nam tevens eenige les in de hoefsmeekunst, hetgeen hem later zeer te stade kwam. In de kustlanden van *Peru*, of waar men overigens in dit land redelijke wegen aantreft, rijdt men gewoonlijk de eerste drie of vier dagen de paarden en muildieren onbeslagen; dan legt men ijzers aan de voorpooten en een paar dagen later ook aan de achterhoeven. Men meent op deze wijze de dieren geharder te maken. Op de bergwegen moeten de ijzers geweldig snel afslijten, gelijk men zien kan uit de volgende beschrijving van

den drie mijlen langen weg van *Viso* tot *San Mateo*, die overigens nog op verre na niet de moeijelijkste was, die de reiziger op zijnen togt vond. »Het dal wordt dikwijls bloot tot eene enge spleet, die zich bevindt tusschen rotswanden van duizend voet hoogte. Deze wanden zijn of loodregt of zelfs overhangend, zoo dat zij van boven elkander bijna raken, terwijl aan hunnen voet de bergstroom schuimend voortschiet en het smalle pad eenigzins hooger loopt. Op vele plaatsen zijn zij schier loodregt afbrokkelend en met losse steenen en blokken bedekt, waarvan er van tijd tot tijd in het dal nederstorten. Met dergelijke brokken is het pad bedekt, en zij wijken onder de pooten der zwaarbeladene muildieren weg, zoodat deze zeer voorzigtig moeten voortstappen. Van tijd tot tijd glijden geweldige blokken met donderend gedreun de hoogte af en storten in den vloed. Aan dit gedeelte van mijne reize verbindt zich eene smartelijke herinnering. Daar werd een mijner muilezels door eenen nedervallenden steen getroffen en in den stroom geslagen. Mijne belangrijkste instrumenten en reisbehoeften, een deel mijner verzamelingen en papieren, waaronder, helaas, ook een veertien maanden lang zorgvuldig en naauwkeurig gehouden dagboek was, werden door de golven verslonden. Twee dagen later werd het doode muildier op den oever geworpen, maar de lading bleef verloren. Jaarlijks komen op deze wijze vele lastdieren en reizigers om. Vooral de ruiterij lijdt op den marsch door dit dal aanmerkelijke verliezen aan manschap en paarden. In de herberg te *Viso* trof ik eenen officier, die juist met zijne beide zonen uit het Hooggebergte was gekomen. Hij had den jongsten vóór zich, den oudsten achter zich laten opzitten. Een half uur voor *Viso* was een groote steen van den bergmuur afgeschoten en had den oudsten mede in den vloed gesleurd."

Ofschoon de *Indianen* door de *Kreolen*, vooral door de officieren, dikwijls mishandeld worden, zoo gedragen zij zich in de meeste streken van *Peru* toch gastvrij en voorkomend jegens reizigers. Die in de nabuurschap van *San Mateo* maken hierop eene uitzondering; zij zijn wantrouwig, grof en onaangenaam. Zoodra een vreemde in een dorp verschijnt, krijgt hij terstond een bezoek van den *alcalde* en de *regidores*, aan wie hij zijn' pas moet vertoonen. Heeft hij er geen, zoo loopt hij gevaar om mishandeld en op eenen ezel naar den naasten *prefect* vervoerd te worden. Gelukkig maakt

de onwetendheid der dorpsbeambten (de meeste kunnen niet lezen) de zaak doorgaans gemakkelijk. Bij zekere gelegenheid dat men Dr. VON TSCHUDI naar zijn' pas vroeg, had hij toevallig geen ander gedrukt papier in den zak dan een oud komediebillet, dat hij nog van de laatste opera, die hij in *Lima* had bijgewoond, bij zich had en tot geweerproppen dacht te gebruiken. Hij overhandigde het aan den Indiaanschen *regidor*, die het uit elkander vouwde, den naam *Lucia di Lammermoor* een tijdlang aanstaarde, en den doctor het billet terug gaf met de bijvoeging, dat de pas volkomen in orde was.

Ellendiger kunnen de herbergen wel nergens ter wereld zijn, dan in deze Indiaansche dorpen. Men heeft het daar zoo weinig op zijn gemak, dat men liever in de open lucht overnacht, zelfs wanneer het sneeuwt en vriest; want zij wemelen van ongedierte, dat op den grond en langs de muren, langs de kleederen der Indiaansche waarden en zelfs in den ketel rondkruipt, waarin een walgelijk mengsel van aardappelenwater en Spaanschen peper ten avondmaaltijd wordt toebereid. Tot nachtleger dient alleen de vochtige bodem, waarop de waard en waardin, hunne kinderen en de gasten zich nederleggen. Ieder persoon ontvangt een schapevel, en over het geheele gezelschap wordt een geweldig groote wollen deken uitgespreid. Maar wee den onervaren reiziger, die zich van het deksel bedient; want het wemelt van ongedierte van allerlei aard, welks aanvallen hij op geenerlei wijze ontgaan kan. Zelfs wanneer hij in eenen hoek kruipt en zich uit zijn paardendek een leger bereidt, blijft hij niet verschoond. Daarbij komen nog een verstikkende rook en andere walgelijke dampen, gelijk ook tallooze zeevarkentjes, die in de kamer rondspringen en over het ligchaam en het gezigt van hen, die den slaap zoeken, rondgalopperen. Hoe lastig deze plagen ook zijn, zoo kan men ze, in vergelijking van dat, wat den reiziger in de hoogere streken van de *Cordilleras* wacht, toch slechts kleinigheden noemen.

Op eene hoogte van 12,600 voet boven de oppervlakte der zee wordt de invloed der verdunde lucht op eene smartelijke wijze voelbaar. De inboorlingen, die met de ware oorzaak der bergziekte, die zij *puna* en de Spaansche *Kreolen veta* of *mareo* noemen, onbekend zijn, schrijven haar toe aan metaal-, vooral aan antimonium-dampen. Paarden,

die niet in het Hooggebergte zijn gefokt, lijden zeer door de *veta* en zakken dikwijls ineen, zoodat de voerlieden, *arrieras*, om hen weder aan den gang te brengen, onderscheidene wreedaardige middelen aanwenden, b. v. hun de ooren en den staart afsnijden of hun de neusgaten opensplijten, welk laatste barbaarsche middel misschien van eenig nut is, omdat het dier daardoor in staat wordt gesteld om een grooter volumen lucht in te ademen. Om de *veta* te voorkomen, wrijft men het paard de neusgaten met gestooten knoflook uit. Bij de menschen beginnen in deze dunne atmosfeer de oogen, neus en lippen te bloeden; flaauwten, braken, bloedspuwingen en andere lastige en gevaarlijke verschijnselen openbaren zich. De gewaarwordingen zijn ongeveer dezelfde als bij zeeziekte, vanwaar ook de naam *mareo* afkomstig is. In den hevigsten graad veroorzaakt de ziekte somtijds den dood, ten gevolge van bloedverlies. Dr. TSCHUDI zelven kwamen dergelijke gevallen voor. Overigens werkt de *veta*, naar gelang van de ligchamelijke gesteldheid der personen, zeer onderscheiden. Vele menschen worden bij de eerstemaal, dat zij de hooge bergen bestijgen, niet, bij latere gelegenheden wel daardoor aangetast. Eene andere opmerkelijke omstandigdigheid is, dat de *veta* op verscheidene plaatsen veel boosaardiger is dan op andere, ofschoon deze hooger liggen. Men moet dus aannemen, dat er, behalve de vermindering van de drukking der atmosfeer, nog andere oorzaken medewerken, welke men intusschen tot dusverre niet kent. De distrikten, waar de *veta* zich het hevigst vertoont, zijn meestal zeer rijk aan metalen, en vandaar is de meening ontstaan, die de *Indianen* met betrekking tot de oorzaak van deze kwaal koesteren.

Eene andere vreeselijke plaag voor den reiziger op de *Cordilleras* is de *surumpe*, eene hevige oogontsteking, het gevolg van de door de sneeuw teruggekaatste zonnestralen. Op die bergen worden de oogen door de dunne lucht en de snijdende winden in een' geprikkelden toestand gebragt, waardoor zij zeer gevoelig worden. Dikwijls wordt de hemel plotseling met wolken overdekt, en eene hevige sneeuwbui overspreidt de geelgroene woestenij met een wit kleed; op eenmaal breekt de zon door de wolken, en de verblindende glans wekt oogenblikkelijk in de oogen eene brandende pijn, die schielijk tot eene onduldbare hoogte stijgt. De oogen wor-

den rood; de leden zwellen en bloeden. De angst klimt tot vertwijfeling, ja tot waanzin. Dr. VON TSCHUDI zegt, dat het gevoel hetzelfde is, alsof er Spaansche peper of buskruid in de oogen gewreven wordt. Chronische ontsteking en zelfs blindheid is een menigvuldig gevolg van de *surumpe* in hare ergste gedaante. Op de *Cordilleras* ziet men niet zelden *Indianen* aan den weg zitten, die van pijn het uitschreeuwen, en niet in staat zijn om hunne reis voort te zetten. Wanneer de *Kreolen* het Hooggebergte beklimmen, beschermen zij zich met groene brillen en sluijers.

Vijf maanden des jaars, van November tot Maart, heeft men op de *Cordilleras* bijna dagelijks onweders, die, met opmerkelijke naauwkeurigheid, tusschen twee en drie ure na den middag beginnen en tot vijf of half zes ure duren. Later of des nachts hebben zij geen plaats. Zij gaan vergezeld van sneeuwbuijen, die tot na middernacht voortduren. De morgenzon verstrooit de koude nevels, welke zich om de toppen der bergen legeren, en na weinige uren is de sneeuw weggedooid. »Op den grimmigen oceaan en in de diepe schaduwen der oorspronkelijke bosschen," zegt Dr. VON TSCHUDI, »heb ik menig vreeselijk onweder beleefd, maar nooit vervulde het mij met zooveel schrik als dat, hetwelk mij overviel in *Antaichahua*, een distrikt der *Cordilleras*, bekend wegens de hevigheid der onweders. Vier uren achtereen volgde slag op slag, zoodat de rotswanden als in vuur en vlam stonden, en wij de bliksemstralen langs den grond zagen schieten en lange streken in het gras inbranden. De gansche lucht was door het rollen van den donder bestendig in sidderende beweging. De reiziger, die door zulk een onweder wordt overvallen, stijgt van zijn trillend paard en zoekt eene schuilplaats onder deze of gene overhangende rots."

Tot de gevaren, welke men op de *Cordilleras* te trotseren heeft, behooren ook de hangende bruggen en *huaros*. De eersten bestaan uit vier sterke, van ossehuid vervaardigde touwen, die met kruisriemen aaneengevlochten, en met boomstammen, stroo en *agir*-wortelen belegd zijn. De touwen zijn aan beide zijden van den vloed aan palen vastgemaakt, en een paar iets hooger boven den vloed gespannen touwen dienen tot leuningen. Over de onvaste brug, die als eene hangmat slingert, moet de reiziger zijn onwillig volgend muildier voeren. Het oversteken van eenen vloed door middel van de *huaros* is echter nog veel gevaarlijker en onaangenamer. Dat

kan slechts op plaatsen met hooge steile oevers gebeuren. Een enkel sterk touw is van den eenen oever naar den anderen gespannen, en daaraan is eene soort van houten juk bevestigd. Daaraan wordt de reiziger vastgebonden en dan door middel van een tweede touw overgetrokken. Mogt het hoofdtouw breken, dan moet de gebonden passagier onvermijdelijk verdrinken. Wanneer men op deze wijze rivieren oversteekt, worden de paarden en muildieren met geweld in het water gedreven en moeten er over zwemmen.

Wilden wij echter nog langer stilstaan bij de zwarigheden en gevaren van het reizen in *Peru*, wij zouden bij de belangrijkste resultaten van TSCHUDI's reis te kort kunnen vertoeven. Wij stellen ons derhalve voor, dat de reis door de gevaarlijke rotskloven en over de met ijs bedekte bergtoppen gelukkig volbragt is, en dat de reiziger te *Cerro de Pasco* is aangekomen, beroemd om zijne zilvermijnen. In eene streek, die 13,673 voet boven de oppervlakte der zee is verheven en met sneeuw en ijs bedekt, ziet hij plotseling eene groote volkrijke stad voor zich, die in eene vlakte is gebouwd, welke rondom met meren en moerassen is omgeven. Op de grenzen der eeuwige sneeuw, in het woeste distrikt van *Peru*, heeft, ondanks alle hindernissen, de Mammon eenen zwerm van aanbidders verzameld, die daar eene zijner rijkste schatkamers plunderen.

Vóór omstreeks 215 jaren weidde, gelijk de overlevering verhaalt, een *Indiaan*, HUARI CAPCHA geheeten, de schapen van zijnen meester op eene kleine *pampa*, zuidoostelijk van het meer *Lauricocha*, de bron van de groote *Amazonen*-rivier. Toen hij zich eens buitengewoon ver van zijne hut verwijderd had, zocht hij onder eene rots eene schuilplaats voor de koude en stak daar een vuur aan. Den volgenden morgen vond hij tot zijne verbazing, dat de rotssteen onder het vuur gesmolten was en zuiver zilver was geworden. Hij gaf aan zijnen heer, eenen *Spanjaard* met name UGARTE, van deze ontdekking berigt. Deze snelde naar de plaats, en bevond, dat zijn herder zijn vuur aangemaakt had boven eene daar voor den dag komende ongemeen rijke zilverāder, waarvan hij terstond bezit nam, en die hij weldra begon te bewerken. Deze mijn wordt nog bewerkt en draagt den naam van *la Descubridora* (de Ontdekster.) Nu zochten de bewoners van het twee uren verder gelegen dorp *Pasco* naar andere zilvergangen en vonden er verscheidene. De buiten-

gewoon rijke inhoud van metaal, waardoor het erts zich onderscheidde, lokte weldra van alle kanten lieden aan, die daar eene voordeelige werkzaamheid zochten en vonden; en zoo steeg de bevolking van *Pasco*, binnen zeer korten tijd, tot 18,000 zielen.

De bodem, waarop *Cerro de Pasco* staat, is een volledig netwerk van zilvergangen, die op vele plaatsen zijn ontsloten. Vele inwoners drijven het mijnwerk van uit hunne kelders; doch dit geschiedt natuurlijk slechts in het klein: omstreeks 500 groeven echter verdienen, wegens hare belangrijkheid en diepte, den naam van schachten. Alle, hetzij ze diep of ondiep zijn, worden intusschen op eene hoogstonregelmatige en onverstandige wijze geëxploiteerd, daar de eigenaars alleen bedacht zijn op eene zoo snel mogelijke verkrijging met zoo weinig mogelijke kosten. Niemand denkt er aan, om de groeven door betimmering en gewelven te stutten, en het is dientengevolge eene zeer gewone zaak, dat schachten en groeven instorten en de ongelukkige Indiaansche mijnwerkers begraven. Geen jaar gaat voorbij zonder verschrikkelijke ongelukken van dezen aard. In de *Matagente*- (menschendoodende) groeve, die nu geheel ingestort is, hebben 300 menschen het leven verloren. Onder zulke gevaren volbrengen de *Indianen* hunnen reeds op zichzelven hoogst bezwaarlijken arbeid voor een zeer gering loon, dat nog door het in alle mijnwerken en plantaadjes van *Peru* ingevoerde stelsel van het verkoopen van levensbehoeften zeer wordt verminderd. De *Indiaan*, die aan het einde der week eenen dollar krijgt, acht zich gelukkig en haast zich, om dien in brandewijn te verzuipen. De Indiaansche mijnwerkers zijn van al de *Indianen* van *Peru* naar ligchaam en ziel het diepst gezonken. Wanneer in een mijnwerk ongewoon rijke aderen, zoogenaamde *boyas*, worden bewerkt, dan vermeerdert men voor eene poos het getal der arbeiders; en wanneer dit toevallig bij vele mijnen te gelijk gebeurt, wordt het getal inwoners van *Cerro de Pasco* verdubbeld of zelfs verdriedubbeld. Gedurende zulke voordeelige tijden ontvangen de arbeiders dagelijks een klein aandeel in de opbrengst. Somtijds vergrooten zij hun loon daardoor, dat zij erts stelen, ofschoon zij telkens, als zij de groeve verlaten, naauwkeurig worden doorzocht. Een *Indiaan* verhaalde aan Dr. VON TSCHUDI, hoe hij het aangelegd had, om zich het rijkste stuk erts, dat hij ooit had gevonden, toe te eigenen; hij bond het op zijnen

rug, en hield zich zoo gevaarlijk ziek, dat de korporaal hem toestond, de groeve te verlaten. In zijne *poncho* gewikkeld, werd hij door twee omstanders de opzigters voorbijgedragen, en zoo bragt hij zijnen schat in zekerheid. Wanneer vroeger eene groeve *polvorilla*, een zeer veel zilver houdend pulverachtig zwart erts, opleverde, kleedden de mijnwerkers zich naakt uit, maakten zich geheel nat, en wentelden zich dan in het zwarte ertsstof, zoodat zij op deze wijze dikwijls voor verscheidene dollars erts uit de groeve medenamen. Dit bedrog werd echter ontdekt, en reeds sedert eene reeks van jaren moeten de mijnwerkers, wanneer zij doorzocht worden, zich naakt uitkleeden.

Even als het uitgraven van het erts, zoo wordt ook de zuivering op de ruwste wijze te werk gesteld, waardoor een onmatig groot gebruik van kwikzilver wordt vereischt. Op iedere mark zilver, die te *Lima* met 8½ dollars wordt betaald, rekent men een half pond kwikzilver. Dit komt meestal uit *Spanje*, slechts voor een klein gedeelte uit *Idria*, in ijzeren flesschen, die ieder 75 pond inhouden. De prijs van de flesch is van 60 tot 100 dollars en stijgt niet zelden tot 140 dollars. De *amalgamatie* of het uitdrijven geschiedt echter op zulk eene verkeerde wijze, dat de daartoe gebruikte *Indianen* vreeselijk aan kwikziekten lijden. Van de *amalgameer*-hutten moet het zilver eigenlijk naar *Callana* worden gevoerd, waar de smelterijën der regering zijn, en waar het in staven van honderd pond gegoten, gestempeld en met een regt van 44 dollars de staaf wordt belast; maar een groot gedeelte wordt naar de kust gesmokkeld en naar *Europa* verzonden, zonder ooit *Callana* te hebben gezien. Het is daarom zeer moeijelijk, de werkelijke jaarlijksche opbrengst te berekenen. In de belastingregisters worden jaarlijks twee- tot driemaalhonderdduizend mark ingeschreven, zeer zelden meer dan de laatste som.

Het verblijf te *Cerro de Pasco* is geenszins aangenaam. Het klimaat is er koud en stormachtig. Slechts de gevloekte geldhonger kon een groot aantal menschen uit alle oorden der wereld aan een zoo ongastvrij oord vereenigen. Een vreemdeling gewent zich moeijelijk aan het ruwe klimaat en het dag en nacht onophoudelijk voortdurend gehamer, dat hij dikwijls onder zijn bed hoort. Gelukkig zijn aardbevingen in deze streek zeldzaam; want eene hevige aardbeving zou de geheele stad in den afgrond storten.

Daar de omtrek niets dan zilver oplevert, is het leven te *Cerro de Pasco* zeer duur. Alle levensbehoeften moeten van verren afstand worden aangevoerd, en bij de hebzucht der verkoopers en den rijkdom van zilver worden er geweldig hooge prijzen gevraagd en betaald. De huishuur is overdreven hoog; het onderhoud van een paard komt, wegens gebrek aan voeder, dagelijks op twee of drie dollars te staan. Hier, gelijk te *Lima*, worden de koffij- en spijshuizen meest door *Italianen*, vooral door *Genuezen* gehouden. De bevolking der stad maakt een zeer bont mengsel uit; bijna alle landen der wereld zijn hier vertegenwoordigd. Het hoofdgebrek der hoogere klassen is het hazardspel, dat hier met ware woede wordt gedreven. Van den vroegen morgen af zijn kaarten en dobbelsteenen in gestadige beweging. De eigenaar van de mijn verlaat zijne zilverkarren, zijn kantoor, de koopman zijnen winkel, om urenlang aan die lievelingsuitspanning te wijden, en wanneer de avond valt, wordt in alle voornamere huizen der stad gespeeld. De *mayordomo's* of mijnopzigters zetten zich bij het aanbreken van den nacht aan de speeltafel, en blijven daar, totdat de morgen hen weder in de schacht roept. Dikwijls verspelen zij hunne winst in eene *boya*, lang voordat deze nog ontdekt is. De *Indianen* zijn vooral aan dronkenschap overgegeven. In dien toestand zijn zij zeer twistziek, en er gaat naauwelijks één zon- of feestdag voorbij, zonder dat er bloedige twisten tusschen de mijnwerkers van verschillende groeven plaats hebben. Bij dergelijke gelegenheden gebeuren dikwijls moord en doodslag, zonder dat de overheid daarvan de minste kennis neemt. Wanneer een *Indiaan* door een rijke *boya* in het bezit van meer geld dan gewoonlijk komt, zoo verspilt hij het op de dolste wijze, als een dronken matroos, die zijne gage van een geheel jaar in den zak heeft. Dr. VON TSCHUDI zag, hoe zulk een *Indiaan* een' Spaanschen mantel voor 92 dollars kocht, zich daarin wikkelde, zich bezoop, in de goot tuimelde en den gescheurden en bezoedelden mantel weg wierp. Een horologiemaker verhaalde den Schrijver, dat eens een dronken *Indiaan* bij hem was gekomen, om een gouden horologie te koopen. Men toonde hem er een, dat 12 onzen goud (204 dollars) kostte, en zeide daarbij, dat hij het wèl te duur zoude vinden. De *Indiaan* nam het uurwerk, betaalde het, slingerde het tegen den muur en ging zijns weegs, terwijl hij zeide, dat hij het ding niet kon gebruiken.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

## DE BEERENJAGT.

(Uit de *Gedenkschriften eens Overledenen.*)

Op zekeren avond, niet lang na den veldslag van *Fontenoy* (1745), stond een groep jonge Edellieden van de lijfgarde in het park van *Versailles* naast den *Latona*-vijver, en luisterde naar eene woordwisseling, die tusschen twee hunner kameraden over een onderwerp gerezen was, dat destijds, althans onder militairen, zelden tot verschil van meening aanleiding gaf.

»Neen!" riep de langste van beiden, aan wiens door de lucht gebruinde, ijzerstrakke wezenstrekken een geweldige vosroode knevelbaard nog eene treffender uitdrukking van woestheid bijzette, — »neen, een duël te willen ontwijken, na eene in het openbaar ondergane beleediging, is eene schande, die al het water van den zondvloed niet kan afwasschen."

»En ik zeg nog eens, Mijnheer DE MALATOUR," hernam de andere op een' ernstigen, maar bedaarden en beleefden toon, »dat er meer moed toe behoort, om een tweegevecht te weigeren, dan om het aan te nemen. Wat is meer alledaagsch, dan dat iemand aan de inblazingen zijner hartstogten, toorn, wraakzucht en dergelijke, toegeeft; en wat zeldzamer, dan dat iemand den invloed dier booze neigingen weêrstaat? Daarom noem ik dit laatste, vooral wanneer het ten koste van den bijval der openbare meening volgehouden wordt, eene deugd, en denk: wat niets kost is meestal ook niets waard!"

»Allerliefst, Mijnheer D'ARGENTRÉ," gaf MALATOUR met schamperen spotlach ten antwoord; »ik zou u bijna willen raden, wanneer de Koning u eenmaal eene compagnie verleent, op de sabels van uwe manschap het gebod te doen graveren: gij zult niet dooden!"

»En waarom zou ik dat niet?" riep ARGENTRÉ; »Z. Maj. zou betere dienaren en het land minder plunderaars en bloedzuigers hebben, wanneer wij in onze regementen meer soldaten en minder kampvechters hadden. Neem slechts b. v. juist dien heer, tegen wien gij zoo vreeselijk verbitterd zijt: heeft hij de beleediging, welke hij van u ondervonden heeft, en de schande, welke hem in uwe oogen aankleeft, omdat hij weigerde met u te vechten, niet eervol afgewasschen en vernietigd, doordien hij met eigene handel een vijandelijk vaandel

prijs maakte, terwijl uwe bloodaards vermoedelijk achter de bagaadjewagens gevlugt waren, of zich bezig hielden met de vijandelijke legerplaats te plunderen?"

»Ook bloodaards hebben oogenblikken van moed," zei MALATOUR.

»En dappere lieden aanvallen van vrees," hernam ARGENTRÉ.

»Zoo spreekt geen Edelman!" riep MALATOUR driftig.

»Dat doet hij wel," gaf ARGENTRÉ ten antwoord; »het zijn de eigene woorden van den grooten TURENNE, wiens familie in geenerlei opzigt voor de onze behoefde te wijken, en die zelf erkende, dat hij van dergelijke opwellingen niet geheel vrij was. Ieder van u, Mijne Heeren, heeft misschien reeds wel gehoord, wat TURENNE aan een' zwetsenden duëllist deed, die in zijne tegenwoordigheid roemde, dat hij nog nooit bevreesd geweest was? Hij hield hem, namelijk, eensklaps eene brandende kaars digt bij het aangezigt, waarop onze grootspreker met schrik het hoofd achteruit trok, tot algemeene verlustiging der omstanders, die van harte lachten over deze zonderlinge manier om eene stelling te verdedigen."

»Niemand anders, dan een Maarschalk van *Frankrijk*, zou ook hebben mogen wagen, zoo verregaand eene scherts te drijven," hernam MALATOUR; — »maar om niet van ons onderwerp af te raken, Mijnheer, ik beweer, uw vriend is een lafaard, en gij, D'ARGENTRÉ"....

»Nu, ik?" vroeg deze, terwijl hij zich op de lippen beet.

»Holla, Mijne Heeren!" riep een jonge cavallier, die toegetreden was, zonder dat de anderen hem in de hitte der woordwisseling bemerkt hadden; »hier ben ik zelf. Ik bid u, D'ARGENTRÉ," vervolgde hij, zich tot dezen wendende, »maak u niet nutteloos driftig; de geheele zaak betreft immers niemand dan mij. Ik ben, in weerwil van mijn grondbeginsel, tot uwe dienst, Mijnheer DE MALATOUR!"

»En ik, Mijnheer DE MALATOUR," zei D'ARGENTRÉ, met al het uiterlijke zijner gewone bedaardheid, maar toch door het voorbeeld medegesleept, »verzoek, na mijnen vriend, de eer te mogen hebben, een paar stooten met u te wisselen."

»Bij mijne eer, Mijne Heeren, dit doet mij pleizier!" riep de dus uitgedaagde officier; »uw gedrag is zoo als het behoort. Komt, laat ons gaan!"

»Ik verzoek nog om een klein uitstel," vroeg de laatst bijgekomene, die ondanks zijne jeugd reeds het St. Lodewijkskruis droeg. MALATOUR wilde hierin niet bewilligen,

maar zijne tegenpartij voegde er bij: »Te groote haast in zulke omstandigheden getuigt, dunkt mij, minder van moed en doodsverachting, dan wel van angstig verlangen, om het schrikbeeld van dreigend doodsgevaar hoe eer hoe liever kwijt te raken, en...."

MALATOUR, die reeds op weg was, bleef staan, en wenkte hem, voort te spreken.

»Mijne waarde kameraden," begon de Lodewijksridder weder, »de Heer D'ARGENTRÉ heeft zoo even beweerd, dat ook de dapperste oogenblikken heeft, waarin hem bangheid overvalt. Zonder aan de anecdote nopens TURENNE al te veel geloof te schenken, zou ik er nog wel willen bijvoegen, dat — zoo men het onderscheid, dat tusschen de zenuwen en spieren van den een' of den ander bestaat, eens ter zijde stelt — de moed van eenen duëllist meer het uitwerksel van eene tirannieke gewoonte, dan eene vrucht van zielskracht is, daar het in de natuur zelve van den mensch ligt, dat hij bij voorkeur den vrede bemint, zoo al niet om anderen, dan toch om zijns zelfs wille. Wenscht gij, dat ik u hiervan een bewijs zal leveren?"

»Al genoeg, Mijnheer," riep MALATOUR ontevreden; »wij staan hier niet, om eene predikatie aan te hooren!"

»Slechts een oogenblik geduld nog. Mijne Heeren," dus ging de ander voort, »sta mij toe u een voorstel te doen: wij zijn hier heden avond, daar morgen onze verloftijd begint, misschien voor de laatste maal allen bijeen. Mag ik u, Mijnheer DE MALATOUR, gelijk ook al de overige hier tegenwoordige Heeren, op eene beerenjagt op mijne goederen, of meer eigenlijk in de rotsen van *Clat*, in de *Ooster-Pyreneën*, noodigen? Gij zijt een behendig wapenvoerder, Mijnheer MALATOUR; gij verstaat op twintig schreden afstands met de pistool eene kaars te snuiten, en als schermer hebt gij met sabel en degen uws gelijke niet. Welaan, ik zal u eenen beer tegenoverstellen; en wanneer gij in staat zijt — ik zal niet zeggen, hem een' kogel door den kop te jagen, maar ook slechts op hem te schieten, zal ik u onmiddellijk daarop, met welk wapen gij verkiest, voldoening geven, daar ik dan toch eenmaal slechts tot dien prijs uwe achting schijn te kunnen verwerven."

Men zag, hoe bij MALATOUR de aders aan zijn voorhoofd van gramschap opzwollen. »Spelen wij hier dan comedie?" vroeg hij.

»Integedeel," hernam VILLETRETON, dus was de naam van den jongen Lodewijksridder, »het is mij volkomen ernst; maar ik herhaal, dat zulk eene haast, als gij, Mijnheer, maken wilt, meer blijk levert van den moed der gewoonte en der spieren, dan van die kloekmoedigheid, die uit grondbeginsels ontspringt."

»Welken borgtogt wilt gij mij bieden," vroeg MALATOUR, zijnen toorn verkroppende, »dat, zoo ik uwen voorslag aanneem, gij mij niet weder zult trachten te ontslippen?"

»Mijn woord, Heer DE MALATOUR, dat ik u hier, in tegenwoordigheid van al mijne kameraden, verpand en onder de voogdij van uw eigen eergevoel stel."

Dit antwoord, als ook het gedane voorstel, wekten zulk een gemurmel van goedkeuring onder de toehoorders, dat MALATOUR ondanks zichzelven in den voorslag van zijne tegenpartij moest bewilligen, en men kwam overeen, dat al de aanwezigen zich den eersten September aanstaande op het kasteel *Clat* in de *Pyreneën* zouden laten vinden.

Terwijl wij den jongen bezitter van het bergslot *Clat* aldaar toebereidselen tot de ontvangst zijner gasten laten maken, willen wij verhalen, wat aanleiding gegeven had tot de beleediging, die hem zoo herhaald wedervaren was, ofschoon zij hem in de oogen der overige jonge lieden uit eenen stand, die anders omtrent het punt van eer maar al te teêrgevoelig is, niet had geschaad.

Toen de jonge Baron DE VILLETRETON onder de *mousquetaires*, dat is onder de adellijke lijfgarde des Konings van *Frankrijk*, trad, bragt hij in dezen hem nieuwen levenskring grondstellingen mede, lijnregt strijdig met die, welke aan dit ligtzinnigste aller Europesche hoven heerschten. Wat meer is, hij bleef dier grondstellingen, ook onder al de verlokkelijkheden van het hofleven, getrouw, en wist desniettemin, door de innerlijke degelijkheid van zijn karakter, niet alleen de achting zijner officieren en de vriendschap zijner kameraden te winnen, maar zelfs de oplettendheid des Konings op hem te vestigen. Slechts een zijner kameraden had, wegens deze algemeene toegenegenheid, om welke hij hem benijdde, eenen wrok tegen hem gezet, en beleedigde hem opentlijk wegens eenig onbeduidend gebaar of gezegde. VILLETRETON weigerde, den beleediger eene uitdaging toe te zenden, omdat zulks niet met zijne grondbeginselen strookte, en nam echter tevens voor, deze schijn-

bare bloohartigheid, van met eenen beruchten duëllist niet te willen vechten, door het eene of andere luisterrijke wapenfeit in den zoo even begonnen veldtogt te doen vergeten. De gelegenheid hiertoe had zich bij hem ook werkelijk aangeboden, daar hij bij *Fontenoy* met het uiterst levensgevaar een Engelsch vaandel buit maakte, voor welke daad hij van 's Konings eigen hand het St. Lodewijkskruis en uit den mond van den Maarschalk van *Saksen* eene hoogstvereerende lofspraak optving, die slechts diende om MALATOUR's wrok nog te vermeerderen.

De eerste zorg van den jongen Baron, bij zijne aankomst op zijn kasteel, was, met zijnen huishofmeester, een' ouden dienaar van zijn geslacht, over de aanstaande beerenjagt te raadplegen. — »Ditmaal heb ik uwen bijstand dringend noodig, mijn goede PEDRO," zeide hij hem, terwijl hij hem hartelijk de hand drukte. »Hebt gij den brief ontvangen, dien ik u uit *Parijs* geschreven heb, en zullen mijne kameraden ook iets te jagen vinden? Houden er zich tegenwoordig, op die hoogten daar ginds, ook beeren op?" Hij wees hierbij op een paar getakte rotspunten, boven welke de met sneeuw bedekte bergtoppen, door de morgenzon beschenen, in rozengloed schitterden.

»O ja, geheel een gezin," gaf de hofmeester ten antwoord; »vijf in 't geheel, vader, moeder en kinders, behalve nog een oude beeren-jongeheer, dien de *Spanjaarden* van over de bergen naar ons toegejaagd hebben."

»Eer wij eene week verder zijn, zullen wij nader kennis met hen gemaakt hebben. Gij moet weten; PEDRO, mijne kameraden zijn fiksche jagers, en knapen, die durven. Een hunner schiet op twintig pas eene kaars uit."

»Dat is misschien ligter te doen, dan op vier passen eene pistool op een' beer te lossen," hernam PEDRO.

»Zoo dacht ik ook," zeî VILLETRETON; »doch daar ik gaarne met eigene oogen proeven van zijnen moed zou willen zien, moet gij ons beide op denzelfden post plaatsen, bij voorbeeld aan de Moorenbrug."

»Daar?" zeî de oude man en krabde zich achter het oor; »ik zou u liever elders zien, Heer Baron! Die plaats is de allergevaarlijkste, wanneer men geen' schutter bij zich heeft, waarop men zich volkomen verlaten kan. Om dáár zijne taak goed te vervullen, moet een man inderdaad een hart in het lijf hebben, anders dreigt hem de dood van twee kanten, of

door de klaauwen en tanden van den beer, of in den afgrond naast hem."

»Den laatsten ken ik, en voor de eersten ben ik niet bang, vadertje, dank zij uw onderrigt in de edele jagtkunst."

»Ik weet het wel," zeî de oude man; »maar met uw verlof, Heer Baron, zou ik toch dien post op de brug, zoo oud als ik ben, liever voor mijzelven nemen. Dáár ontmoet men de beeren onmisbaar, en gij kent de onverzoenlijke woede dezer dieren, wanneer zij zich vervolgd of aangetast zien, of ook wederstand ontmoeten."

»Ja, maar evenwel moet ik den post op de brug naast mijnen kameraad hebben, PEDRO! Het kan nu eenmaal niet anders. Dus ga en bestel de boeren tot het drijven."

De oude hofmeester verwijderde zich nu gehoorzaam, doch nam in stilte voor, een waakzaam oog over zijnen jongen meester te blijven houden.

Acht dagen daarna waren al de genoodigde gasten, en onder dezen ook Mijnheer DE MALATOUR, op het kasteel aangekomen. Ondanks de oplettendste beleefdheden van zijnen gastheer zag men, hoe deze niettemin nog steeds eene zekere terughouding tegen den Baron liet blijken. Het grootsche gezigt dier wilde landstreek, in wier achtergrond de *Pyreneën* hunne met sneeuw gekroonde toppen zoo duidelijk op *Spanje's* azuurblaauwen hemel afteekenden, was voor het meerendeel der gasten een nog nieuw en onbekend genot; want zij waren meestal uit *Touraine* en de overige gezegende vlakten der vruchtbare middenprovinciën van *Frankrijk* geboortig.

Des morgens na de komst van den laatste der genoodigden verzamelde zich een talrijke drom van scherpschutters, jagers en pikeurs, met buksen, trommels, trompetten, koperen bekkens en alle mogelijke andere tot gedruisch maken geschikte instrumenten onder de muren van het kasteel. Aan hun hoofd bevond zich de huishofmeester, omgeven van een' hoop sterke doggen, die door forsche hondenleiders aan riemen vastgehouden werden. Zoodra de jonge Baron en zijne vrienden, met buksen en hartsvangers toegerust, over de ophaalbrug naar buiten getreden waren en het jagtgevolg begroet hadden, zette de stoet zich in beweging, en onder het diepste stilzwijgen steeg men het gebergte in. De hon-

den zelven schenen te begrijpen, van hoeveel aanbelang thans stilte was; men hoorde slechts het getrappel der voeten, dat zich met het gebulder van een' bergstroom uit de verte vermengde, en van tijd tot tijd het gekrijsch van een' nachtvogel, die in de morgenschemering naar zijn nest terugkeerde.

Juist toen het jagtgezelschap den kam der rotshoogte bereikt had, welke zich onmiddellijk boven het slot verhief, braken de eerste stralen der zon door de wolken, die de oostelijke bergtoppen omhulden; en deze heldere verlichting toonde aan de vreemde jagtgasten, digt voor hunne voeten, een diep dal, welks wanden met overoude, majestueuze, in den wind heen en weder zwaaijende pijnboomen digt begroeid waren. Vlak tegen hen over stortte een waterval, bruisend en schuimend, naar beneden door eene kloof, van welke de berg van boven tot onder gespleten werd. Ten gevolge van eene dier wonderlijk grillige spelingen, welke de natuur zich bij hare vroegste omkeeringen schijnt veroorloofd te hebben, was deze afgrond door eene soort van brug overspannen, alzoo zich van den eenen steilen rotswand naar den anderen een ontzettend groot granietblok geschoven had, dat het sprookje der hemelbestormende *Titans* in het geheugen riep; want het scheen evenzeer onmogelijk, dat deze geweldige vlakke rotsplaat door de handen van gewone stervelingen als door blindwerkende natuurkrachten zoo juist van pas daar nedergeworpen had kunnen worden. Bijgeloovige vertellingen knoopten zich dan ook aan deze schrikbarende plaats, en met angstige beklemming verzekerden de bergbewoners elkander, dat nog nimmer eenig jager, PEDRO uitgezonderd, ongestraft zich op die brug op de loer had durven stellen, om er wild of roofdieren af te wachten. Allen, die het vóór hem gewaagd hadden, waren of door de beeren verscheurd, of door de booze geesten, die er rondwaarden, in den bulderenden woudstroom neêrgeworpen. De onverschrokken PEDRO daarentegen was een te goed Christen, om aan zulke oude-wijven-sprookjes geloof te slaan; hij schreef het ongeluk van al zijne voorgangers aan de natuurlijkste oorzaken toe, aan de duizeling en den dubbelen schrik, welken het gezigt van een' vertoornden beer en het gedruisch van den in onafzienbare diepte onder hem bruisenden waterval bij den jager verwekken moesten, en hem daardoor of zijn schot of, op de vlugt, zijnen weg moesten doen missen. Voor zijn eigen behoud was PEDRO

dus nimmer ongerust geweest; maar het besluit van zijnen jongen heer, een besluit, van hetwelk deze niet af te brengen scheen, boezemde hem onbeschrijfelijken angst in.

Hier boven begon nu de jagt. Nadat PEDRO de overige gasten van zijnen heer op de plaatsen gesteld had, die hij voor de best geschikte hield, om hun het vermaak der jagt te laten genieten, en hen daarbij zoodanig had verdeeld, dat zij geheel den zoom der vallei tegenover den waterval bezet hielden, digt genoeg bijeen, om elkander onderling in geval van nood te kunnen bijspringen, beval hij hun het diepste stilzwijgen en volstrekte bewegingloosheid aan, tot op het oogenblik dat zij den eersten hond zouden hooren aanslaan. Op dit sein moesten alsdan de overige honden losgelaten, alle mogelijk gedruisch gemaakt worden en geheel de linie zich voorwaarts bewegen, tot dat zij in een' gedurig naauwer gesloten halfkring bij den waterval aankwam. Toen alle voorschriften gegeven en de noodige toebereidselen gemaakt waren, drong PEDRO met zijn' hond en den eersten pikeur in het kreupelhout, en waren zij weldra zelfs voor het oor der naastbijgeplaatsten niet meer te vernemen.

Tezelfder tijd was de jonge Baron DE VILLETRETON bezig, om, met zijnen gast en tegenpartij, den barschen MALATOUR, de smalle rotsplaat der door de natuur boven den waterval gevormde brug te beklouteren, welker oppervlakte, in de reten met mos en warrelruigte begroeid, naauwelijks twee vadem breed was. De Heer DE MALATOUR zag, op deze wonderlijke standplaats, min of meer schuw in het rond, en maakte, naar het voorbeeld van zijn' jagtgenoot, zijne wapenen tot onmiddellijk gebruik gereed. Weinige minuten ook hadden zij hier gestaan, toen de stilte van het gebergte door luid en woedend hondengeblaf werd afgebroken, waarop terstond een dof, maar zwaar en verklinkend brommen volgde. Elk greep naar zijn wapen en hield zich klaar om los te branden; de gedruischmakende werktuigen begonnen hun geraas, en de losgelaten doggen vlogen met woedend geblaf de struiken in naar den kant, vanwaar het aanslaan gehoord was. De kring der schutters trok zich zaam en rukte de hun onzigtbare jagtplaats steeds nader, waar het hondengeblaf, het aansporend geroep der beide eerst ingedrongene jagers en zelfs het nabij hen aangeheven geklater der jagtinstrumenten door het vermeerderend ge-

brul der beeren verdoofd werden. De echo's der kloven en dalen voerden het helsch gedruisch tot verre weg in den omtrek. Op eens keerde zich de jonge VILLETRETON, die zijwaarts van MALATOUR aan den rand der steilte stond, tot zijnen gast, wiens gezigt, ondanks eene zekere bleekheid, nog steeds de uitdrukking van bedaarden moed en gevaarsverachting vertoonde. — »Pas op, Heer kameraad," fluisterde hij hem toe; »de beeren zijn ons nabij; mik goed, anders....."

»Houd uwen raad voor uzelven, Mijnheer," gaf MALATOUR half binnensmonds op een' knorrigen toon ten antwoord.

»Opgepast! daar komt de beer," fluisterde VILLETRETON andermaal, zonder zich den beleedigenden toon van zijn' jagtgezel aan te trekken.

De overige jagers, die tegenover den waterval stonden, en de woedend gemaakte wilde dieren uit het hout te voorschijn komen en hunnen weg regtstreeks naar de brug zagen nemen, riepen van alle kanten: »Pas op! pas op, VILLETRETON!" Doch het gekraak en geknap der takken, de losgestooten steenen, die rammelend over den rand des afgronds naar beneden rolden en in de diepte nederploften, hadden VILLETRETON reeds genoeg op de nabijheid van het dier oplettend gemaakt. MALATOUR werd eensklaps doodsbleek, maar hield nog steeds, met de houding van een' onverschrokken jager, de korte kogelbuks, gespannen en tot schieten gereed, in zijne vuist.

Eindelijk verscheen de beer, een geweldig groot, ruigharig dier, met schuimenden muil en gloeijende oogen, zich van tijd tot tijd omkeerende, als gezind om tegen zijne vervolgers stand te houden. Het geraas der hem achtervolgende jagt dreef hem telkens weder voort. Toen hij nu echter de brug, zijn' eenigen weg van aftogt, bezet zag, stiet hij een schrikwekkend gebrul uit, rees op de achterpooten, en drong met dreigend gebaar op de beide jagers in, van welke hij geene tien schreden meer verwijderd was. Plotseling viel er een schot, en de kogel trof het reusachtige dier zoo juist in het voorhoofd, dat het met eenen sprong dood voor hunne voeten nederviel. Het was VILLETRETON, die geschoten had.

MALATOUR hield intusschen onbewegelijk zijn geweer in de handen geklemd; maar de schrik had hem geheel magteloos gemaakt. Eensklaps echter liet zich op nieuw ge-

schreeuw der vervolgers, hondengeblaf en een nog woedender, dreigender beerengebrul hooren.

» Schiet! schiet, Heer! hij is vlak bij u!" riep PEDRO zijnen meester toe. Ook hij was plotseling uit de struiken te voorschijn getreden, had de buks aan den schouder gelegd, maar aarzelde vuur te geven, uit vrees van zijnen Heer, die in de rigting was, waarin hij schieten moest, te zullen treffen. VILLETRETON, die zijn' medgezel met medelijden had aangekeken, en juist bij zichzelven overleide, of hij hem niet te hulp moest komen, keerde zich op PEDRO's roepen snel om. Inderdaad was het de hoogste tijd. Aan den anderen kant der brug stond een beer, nog grooter dan de eerste, toonde zijn vreeselijk gebit, en was op het punt om op zijne vijanden in te dringen. Snel als een bliksemstraal sprong VILLETRETON voorwaarts, rukte zijnen verbluften kameraad de buks uit de hand, en schoot het dier midden door de borst, eer nog deszelfs klaauwen hen bereikt hadden. Bij zijn' doodsprong rolde het den beide jagers tot vlak voor de voeten en beet zich stervende in een' struik vast. Dit alles was het werk van een oogenblik. Niemand dan PEDRO was getuige van dit tooneel geweest, en den trouwen dienaar knikten de knieën van aandoening onder het lijf, toen hij zijnen jeugdigen meester door eigen moed en koelbloedigheid zoo onverhoopt gered zag. MALATOUR's doodsbleek gelaat en krampachtig sidderende leden getuigden toereikend van den toestand zijns gemoeds.

» Neem uw geweer, Mijnheer DE MALATOUR!" fluisterde VILLETRETON hem toe, en drukte hem de buks weder in de hand; — » zie hier onze kameraden, die niets vermoeden van hetgeen hier gebeurd is en u in dezen toestand niet zien mogen — het minste van alle mogen zij u zonder wapenen zien. PEDRO! gij zwijgt als het graf over alles, wat gij hier gezien hebt."

Beider vrienden en kameraden snelden toe, om het gevelde wild te beschouwen. » Ziet hier, vrienden," hief VILLETRETON aan, en wees op de twee gedrogtelijk groote beeren, » de man een vogel; onze buksen hebben er ieder een neêrgelegd. — Nu, Mijnheer DE MALATOUR, ben ik tot uwe dienst en bereid om u de verlangde voldoening te geven."

MALATOUR nog naauwelijks in staat om te spreken, reikte, in plaats van antwoord, zijnen gastheer de hand, welke deze hartelijk drukte. De beide jongen van het gedoode beeren-

paar werden nu nog door de honden uitgedreven en door de scherpschutters geveld, en met al de vrolijkheid, die zulk eene jagtoverwinning geeft, daalden de *Parijzer* heertjes weder af naar het kasteel *Clat.*

De roemrijke dag werd met een vrolijk feestmaal besloten. Toen nu, bij het eind van het festijn, een der aanwezige Heeren eenen dronk ter eere der twee overwinnaars instelde, toen onder algemeen gejuich een gelukwensch aan beiden door de zaal klonk, en D'ARGENTRÉ op het punt was er eenige snel gedichte versregels bij te voegen, stond MALATOUR op, deed allen rondom hem zwijgen, en riep: » Neen, neen, kameraden! Den *eenigen* held van dezen dag, onzen edelaardigen gastheer, zij de hulde onzer bewondering gebragt! Hij alleen, niemand dan hij heeft de twee beeren geveld; en ofschoon zijne grootmoedigheid mij veroorloofde, tot op dit oogenblik den overwinnaarsroem met hem te deelen, zoo liet ik deze dwaling slechts daarom tot nu toe voortduren, wijl de beschimping, welke hij van mij ondergaan had, eene openbare geweest was, en de eereverklaring, welke ik hem verschuldigd was, dus ook eene openbare zijn moest. De Heer DE VILLETRETON heeft mij het leven gered; hij heeft mij innig beschaamd, maar ook geleerd en bewezen, dat de moed van den duëlvechter, gelijk hij zeide, moed der spieren en der gewoonte, maar de ware moed die der ziel is, eener ziel gelijk de zijne, die in het onverwachtste en dringendste gevaar onwankelbaar blijft. Ik verklaar mits dezen, dat Mijnheer DE VILLETRETON een man van de uitstekendste dapperheid is, en zal zulks tegen wien het ook zij met mond en arm volhouden!"

» Ditmaal neem ik uwen handschoen niet op, DE MALATOUR!" riep D'ARGENTRÉ lagchend.

» Edel gehandeld van weerszijden; vergunt Heeren, dat een oud man het zegge!" barstte PEDRO los, die op zijns meesters noodiging mede aan tafel zat en met moeite zijne tranen bedwong. » Niet, dan het zoo even gezegde, kon mij beter bewijzen, dat Mijnheer DE MALATOUR, met eenige ondervinding, eenen beer even gerust tegenover zal staan, gelijk ik overtuigd ben, dat hij het tegenover den vijand nu reeds doet."

## DE PNYX.

Wanneer men den rotsheuvel der *Akropolis* te *Athene* aan de westzijde afklimt en zijne blikken naar den *Piraëus* wendt; heeft men op geringen afstand eene onregelmatige keten rotsen voor zich, van welke sommige zich als meer of minder hooge heuvels verheffen, andere daarentegen bijna gelijk met den grond voortloopen en verscheidene honderd schreden verre de begane oppervlakte vormen. Geheel de omtrek toont talrijke sporen van werken, die in den grijzen voortijd door menschenhanden gevormd werden: hier grafholen, daar lange en diepe voren, en iets verder volkomen effene plekken, waterbakken en traptreden. Zonder bij deze zoo menigvuldige overblijfsels stil te staan, welker oorsprong en bestemming meestal onbekend zijn, haast zich de reiziger, om die oudheden op te zoeken, aan welke de Archaeologie bepaalde namen heeft weten te geven, die door latere ontdekkingen bevestigd zijn. Wanneer wij hiertoe ons onderzoek ter linkerzijde beginnen, ontmoeten wij in de eerste plaats den heuvel van het Museum, eene steile hoogte op welke zich een klein gedenkteeken van wit marmer bevindt. Dit is het graf van den *Sijriër* PHILOPAPPUS, die onder Keizer TRAJANUS de stad *Athene* voor de *Romeinen* bestuurde. Hier en daar bemerkt men op dezen heuvel sporen van de muren der oude stad. Niet ver van deze, maar geheel beneden, is de gevangenis van SOCRATES; dit zijn twee in de steenrots gehouwene kamers, van welke de eene van boven eene ronde opening heeft, door welke men de gevonnisden naar beneden liet. Wanneer men deze grotten verlaat, bevindt men zich tegenover de *Akropolis;* van dit punt geniet men het het fraaiste gezigt op het *Parthenon.* De overblijfsels van dezen bewonderingswaardigen tempel maken, van hier, een paar uren vóór zonsondergang, beschouwd, den heerlijkst mogelijken indruk. Gaat men nu in de genomene rigting voort, zoo komt men bij den *Pnyx*, het oude spreekgestoelte der *Atheners.* Het is hoogsteenvoudig en, even als de trappen, die derwaarts leiden, in de rots gehouwen. Aan de zijkanten bevat de loodregt als een muur behakte rots verscheidene holen en nissen, waarin zich *ex-voto's* en godsdienstige symbolen bevonden. De oude *Pnyx*, of het spreekgestoelte van PISISTRATUS, lag meer ach-

terwaarts, maar hooger, zoodat men van daar de vloot der republiek in de haven zien kon. PLUTARCHUS verhaalt, dat de dertig tirannen, welke deze ligging als voor hunne heerschappij gevaarlijk beschouwden, den *Pnyx* naar het punt verplaatsten, waar hij thans nog is. Van deze spreekplaats vernamen eenmaal de *Atheniënsers* de welbespraakte en krachtige rede van hunnen DEMOSTHENES. Het volk bevond zich voor dezelve in een halfrond, dat door een' terrasachtigen muur omgeven was. Deze muur, die nog aanwezig is, is een merkwaardig voorbeeld van den Cyclopischen of Pelasgischen bouwtrant. Men blijft vol verbazing staan op het gezigt der ontzettende grootte van de gebruikte steenen en der juistheid van hunne zamenvoeging. Door het lang verloop der jaren en de omwentelingen van allerlei aard, welke dit land geschokt hebben, was de *Pnyx* onder hoopen aarde en puin begraven geraakt, en eerst in 1822 werd dit zoo verwonderlijk gedenkstuk der oudheid door de opgravingen, welke Lord ABERDEEN liet doen, weder te voorschijn gebragt.

Niet verre van daar ligt de heuvel van den *Areopagus*, waar zoo langen tijd het meest onpartijdige geregtshof der geheele wereld zijne zittingen hield. Deze rots was vroeger aan MARS gewijd geweest (*). Later hebben de Christenen aldaar eene kerk gesticht, aan St. Dionysius *den Areopagiet* geheiligd, van welk gebouw nog sporen gezien worden. Nog iets verder ziet men eene hooge rots, die gelijk een nog voorhanden zijnde opschrift getuigt, aan de Muzen gewijd was. Hier is thans de sterretoren opgerigt.

Op eene andere iets lager liggende rots heeft een Atheensche oudheidsonderzoeker, de Heer PITTAKYS, te midden van tallooze streepen, welke den steen, waarop men gaat, doorploegen, een opschrift ontdekt in letters van zeer oude gedaante, welke men van den regter- naar de linkerzijde moet lezen, en waaruit blijkt, dat deze heuvel aan JUPITER geheiligd was.

Eene andere hoogte dient aan den tempel van THESEUS, het best bewaard en aan een ieder bekend overblijfsel der oude bouwkunst tot pedestal.

Eindelijk merkt men nog, alvorens men den grooten straat-

(*) Gelijk de naam bleef aanduiden, daar MARS in het Gricksch ARES heet.

weg bereikt, die van *Athene* naar den *Piraeus* loopt, een klein aan ST. ATHANASIUS gewijd heiligdom, op. Volgens een door den Heer PITTAKYS ontdekt opschrift, is de rots, die thans de kleine Christenkapel draagt, aan APOLLO geheiligd geweest.

Een ander niet ver van den *Pnyx* gelegen monument vormt thans eene aan ST. DEMETRIUS BAMDARDIARI gewijde kapel, en op den heuvel van JUPITER, staat op de plaats van een alouden tempel, eene aan ST. MARINA gewijde kerk, in welke een bij de oude *Atheniënsers* plaats gehad hebbend gebruik heeft blijven standhouden; zieke kinderen, namelijk, worden door hunne ouders herwaarts gebragt, hun na de mis de kleederen uitgetrokken en deze buiten de deur geworpen, waarna men hun er geheel nieuwe aantrekt. Men heeft dienvolgens hier de zonderlinge vertooning, van den grond, die deze kapel omgeeft, steeds met kinderkleederen bedekt te zien.

Geheel deze met monumenten en overblijfsels uit een roemrijk verleden als bezaaide streek, boezemt den reiziger zoo veel belangstelling in, dat hij gaarne hier rondwandelt, om zich aan zijne herinneringen over te geven. Ofschoon zeer nabij de nieuwe stad, is toch hier alles stil en eenzaam, en deze stilte is tot gepeins en mijmering bijzonder geschikt. De indrukken zijn diep, en niemand zal zich onvoldaan van hier verwijderen.

---

### BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER HEKSENPROCESSEN.

Den 3den September van het jaar 1728 behelsde de *Ordentliche wochentliche Kaiserl. Reisch-Post-Zeitung, in Frankfurth am Maijn*, het volgende artikel uit *Hongarije* van den 26sten Julij, hetwelk wij hier, als eene merkwaardige bijdrage tot de geschiedenis der heksenprocessen, willen mededeelen. Het berigt is in Hoogduitsche taal en stijl gesteld, zoo als zij een of twee eeuwen geleden gebruikelijk waren.

*Szegedin*, den 26 Julij. Daar onlangs alhier onderscheidene personen van beiderlei geslacht in verzekerde bewaring genomen zijn, vermits dezelve van hekserijen beschuldigd werden, zoo is dienvolgens met deze lieden niet alleen een scherp regtsonderzoek begonnen, maar ook na bevind van zaken het eindvonnis van verbranding over hen uitgesproken.

Eer en alvorens nogtans dit vonnis aan hen voltrokken werd, heeft men de veroordeelden, overeenkomstig het hier plaatshebbend gebruik, aan de proeve onderworpen; hen namelijk met zaamgebonden handen en voeten en een lang touw om het lijf in het water nêergelaten; zij hebben daarbij, naar heksenwijs, als een pantoffelhout op het water gedreven. Hierna werden zij onverwijld tot de andere proef gebragt, te weten op eene schaal gelegd, om te zien hoe zwaar de een of de andere wegen mogt, waarbij dan ook hoogstverwonderlijk was, dat een groot en dik wijf niet meer dan anderhalf lood, haar man, die ook niet van de kleinsten was, slechts 5 quintel, en de overigen doorgaans een lood, 3 quintel of nog minder gewogen hebben.

Den 22sten dezer maand, zijnde l.l. Vrijdag, werd hierop het eindvonnis aan 13 personen, te weten aan 6 heksenmeesters en 7 heksen voltrokken en alle te zamen levend verbrand; onder welke dan ook de verleden jaar aan geweest zijnde, anderzins veel geachte stadsregter, een 82 jarig man, den brandstapel het meest in het oog vallend heeft versierd.

Het is bijna niet te beschrijven, hoe ontzettend dit schouwspel was: een uur ver van de stad, aan de *Theis*, waren 3 brandstapels opgerigt, in elken waarvan, midden in, een paal in den grond gegraven stond; aan dezen paal nu werden op elke der stapels 4 maleficanten met touwen vastgebonden; vervolgens werd eene vrouwspersoon, die slechts 4 jaren onder hun rot geweest was en den brand (waarschijnlijk het *stigma* of het brandteeken) nog niet gehad had, onthoofd en op den middenstapel, bij de vier anderen, die naar hunne waardigheden, opperkapitein, luitenant, vaandrig en trompetter genoemd worden, geworpen, hierop werden alle 3 de brandstapels te gelijk aangestoken en in volle vlammen gezet; en ofschoon de boosdoeners een groot kwartieruurs lang in de hen omgevende vlammen geleefd hebben, heeft men nogtans niet het minste geschreeuw van hen gehoord, en onaangezien zij alle uiterlijke goede teekenen jegens de hun toesprekende priesters hebben laten bespeuren, willen echter velen aan hun gelukzalig levenseind twijfelen.

Onder dit gezelschap werd ook eene Hongaarsche vroedvrouw in asch verkeerd, die meer dan 1000 kinderen in den naam des Duivels gedoopt had. Eerlang zal het vonnis overgezonden worden, waaruit ongehoorde euveldaden zullen blijken. Thans bevinden zich nog 8 personen in hechtenis;

zij zijn ook reeds in het water geworpen en gewogen geworden en houden de heksenproef uit: eene daaronder is er, die zwangeren lijfs is, en, volgens verklaring der bovenvermelde verbrande personen, gemeenschap met den Satan moet gehad hebben. Gisteren zijn er weder 20 in hechtenis genomen.

Men vertelt onder anderen, dat dit heksenrot door aanleiding van een' schoenmakerszoon ontdekt geworden is: deze knaap speelde op zekeren dag met eenen anderen jongen op de straat en zeide tot hem hetgeen volgt: »Ik wil van daag aan de *Szegediners* een poets spelen; want zij denken regen te zullen krijgen, maar zij zullen zich bedrogen vinden. Ik wil hun een zware donderbui maken; wilt gij mede doen?" De ander gaf tot antwoord, dat hij dit niet kon; waarop de eerste hernam: »Dan zal ik het u leeren, het is zeer gemakkelijk;" en hierop verhaalde hij hem, wat hij tot het maken van onweder gebruikte. Maar de ander zeide: »Neen, leeren wil ik dat niet," en hierop zijn zij van elkander gegaan. Toen het nu middag geworden was en deze laatste knaap met zijne ouders aan het eten zat, verhief zich een verschrikkelijk zwaar onweder, vermengd met hagel, die de wijntuinen in den omtrek plat sloeg en ganschelijk vernielde. Alstoen zeî des jongens vader aan tafel: »Dit onweder kan onmogelijk van zelf zijn; er moet iets onder wezen, dat gemaakt is;" waarop zijn zoon hem vertelde, wat er des morgens tusschen hem en den schoenmakersjongen was voorgevallen. De vader gaf de zaak terstond bij de overheid aan; hierop werd onverwijld des schoenmakerszoon gehaald en scherp onderzocht, (*scharf examinirt*, waarschijnlijk op de pijnbank, die in de Hoogduitsche regtsspraak onder de uitdrukking *scharfe Frage* verstaan werd); hij bekende alles terstond en gaf ook tevens onderscheidene personen aan; deze werden vervolgens mede gevat, waaronder dan ook bovengemelde stadsregter en zijne vrouw begrepen waren.

---

### HET HUIS DER GRAFSTEDEN.

(*Eene historische daadzaak.*)

De Russische *Bojaar* ARTEMON SERGIEWITSCH MATWEJEFF, Stedehouder van verscheidene provinciën, Grootzegelbewaarder en Minister der buitenlandsche betrekkingen, Opperregter der *Strelitzen*, Opvoeder der Czarin NATALIE KIRILOWNA NARISCHKIN, de moeder van PETER *den Groote*, was de gunsteling van Czaar ALEXIS MICHAILOWITSCH. Door wijsheid en trouwe verknochtheid op deze hooge standplaats gebragt, verwierf hij zich door menschenliefde en welwillende minzaamheid de liefde en den eerbied des volks; gevoelens, die

bij hetzelve aan afgoderij grensden. Hij bezat te *Moskou* eene woning, te klein en te onaanzienlijk zeker voor den rang dien hij bekleedde. Menigmaal had de Czaar hem reeds aangespoord, zich een behoorlijk paleis te doen bouwen; steeds poogde hij zulks te ontwijken, want zijn huisje was hem lief geworden. Eindelijk verklaarde de Czaar hem ronduit en stellig, dat, zoo hij zich geene betere woning aanschafte, hij zelf er hem eene zou doen bouwen. Nu kon MATWEJEFF niet langer dralen, en antwoordde, dat hij reeds aanstalten tot den bouw gemaakt had; ook deed hij werkelijk de noodige bouwstoffen zamenbrengen; doch aan een hoofdvereischte tot zulk een gebouw had men destijds te *Moskou* gebrek, te weten aan steenen tot het fundament. Nergens waren er in genoegzame hoeveelheid te krijgen, en in de stad verspreidde zich het gerucht, dat MATWEJEFF, bij gebrek aan steenen tot grondlegging, geen huis kon bouwen. Des anderendaags verschenen bij hem afgezondenen van de *Strelitzen* en van het volk. Zij zeiden: »De *Strelitzen* en het volk hebben vernomen, dat gij tot het leggen der grondslagen van uw paleis steenen behoeft en niet bekomen kunt. Zij groeten u, en verzoeken u de steenen, tot grondvesting van uw huis vereischt, van hen als geschenk te willen aannemen." MATWEJEFF antwoordde: »Mijne lieve vrienden, neemt mijnen innigsten dank aan voor uwe welwillendheid; maar, zoo gij steenen hebt, verkoopt ze mij; ik ben rijk genoeg om ze u te betalen." De afgevaardigden gaven ten antwoord: »Betalen kunt gij ons de waarde dier steenen niet. Zij, die ons gezonden hebben, hebben hunne steenen voor al uwe schatten niet veil; maar uit voller harte schenken zij ze aan hunnen weldoener, en hopen, dat hij dit blijk hunner dankbaarheid niet versmaden zal." Na lang bidden verwierven zij eindelijk, dat MATWEJEFF hun geschenk aannam; maar hoe stond hij den volgenden morgen verbaasd, toen hij zijn geheele huisplein met grafzerken gevuld zag! De afgevaardigden waren er ook weder bij en zeiden: »Deze steenen hebben wij van de grafsteden onzer vaderen en onzer kinderen verzameld; daarom waren zij ons voor geenen prijs veil; maar den man, dien wij als onzen weldoener vereeren, die ons zooveel goeds gedaan heeft, brengen wij het eerwaardigste, dat wij hebben, met blijdschap ten geschenke. »MATWEJEFF schreide van aandoening, verzocht hun te wachten, en begaf zich naar den Czaar, wien hij het voorgevallene berigtte. Czaar ALEXIS zeide: »Neem de steenen aan. Hoe innig moet niet het volk u beminnen, daar het de graven der zijnen ontbloot, om u bij te staan! Vriend, zulk een geschenk zou ik zelf van het volk aannemen!" MATWEJEFF keerde naar zijnent, nam de steenen aan, dankte er voor, en bouwde zich zijn huis. — Dit gebeurde in de tweede helft der zeventiende eeuw.

# MENGELWERK.

## SAULUS.

(*Vervolg en slot van bl.* 545.)

*De tweede dag.*

De nacht verdween; maar, ach! 't was niet voor mij;
De dag brak aan in al zijn glans en luister:
Wat zegt het, of het heldre middag zij,
Of middernacht? 't Blijft in en om mij duister:
Zoo was 't eenmaal, toen God, ter straf gereed,
Egypte sloeg, den dag in 't nachtkleed hulde,
En Pharao met bangen schrik vervulde,
Het siddrend volk van angst bezwijken deed.
Voor andren moog' het vrolijk zonlicht blaken,
Maar niet voor mij! Mijn blijdschap is geweest;
Geen troost wischt mij de tranen van de kaken;
De smart grijpt me aan; de droefheid pijnt mijn geest;
Ik zal deez' dag, gelijk den nacht, doorwaken;
De vriendschap biedt vergeefs mij voedsel aan;
'k Behoef het niet. Werd mij slechts licht geboden!
Wat zou dát zijn? — Herleven uit de dooden!...

Genadig God! doe mij Uw' wil verstaan!
Red Gij mijn ziel uit al haar angst en nooden!
Bestuur mijn' geest! Leer gij mijn' voet te gaan
In 't regte spoor, op 't pad van Uw geboden!...

Nog staar ik op die kleedren, aan mijn' voet
Geworpen, toen gij 't levenslicht moest derven,
Gij! Stephanus! — Getuige van uw sterven,
Joeg mij de vreugd het bruisend, jeugdig bloed
Naar 't gloeijend hoofd. 'k Zag u met welgevallen
Ter straf gesleurd. Gij waart mij, boven allen,
Gehaat, omdat uw mond de lastring sprak,
Die 't Sanhedrin en mij in toorn ontstak.
Het vonnis viel; uw sterfuur was verschenen;
Nog zie ik haar, die hageljagt van steenen,

Waarvan er een, in 't einde, uw schedel trof.
Dat schouwspel, nooit is 't uit mijn ziel verdwenen!
Gij heft het hoofd; uw oog, niet mat en dof,
Maar hel en klaar, blikt opwaarts en in 't ronde.
»Vergeef, o Heer! vergeef aan hen die zonde!
»Heer Jezus! ik beveel aan U mijn' geest!"
Gij spreekt het, buigt het hoofd, en zijt geweest....

Van waar die kracht, die in hem heeft gesproken?
Van waar die moed, die ongeschokte geest?
Die kalmte, die, in oogen, half geloken,
Een zielsrust toont, die zelfs den dood niet vreest?
Hoe was 't mij toen? — Ik was in woede ontstoken;
Ik voelde mij het bloed in de aadren koken,
Door drift vervoerd en wel door wraakzucht 't meest;
En hij — in 't leed, dat hem bedreigde en griefde —
Vergaf het volk, in woorden vol van liefde!
Van waar dat? ja, wat was het, toen de Raad
Het: »Steenigt hem!" met luider stem liet klinken,
Hij rustig bleef, en elk op zijn gelaat
Een' glans, als dien van de Englen Gods, zag blinken?
En sprak hij niet, bedekt met smaad en hoon,
Toen 't vonnis klonk, dat geen genaê liet hopen,
Met kracht van taal en waardigheid van toon,
Zijn' regters toe: »Ik zie den hemel open,
»En 's menschen zoon gezeteld naast Gods troon!"

'k Zag toen dien moed, die vrees kent noch verwrikken,
Voor dweepzucht aan, waarvoor de denkkracht zwicht;
Maar thans, in deze pijnlijke oogenblikken,
Bepeins ik dien in een veranderd licht.
Zijn laatste woord was liefde, was vergeven;
Hij sprak dat woord in nood en stervenspijn;
Hoe! kan een leer, die dan, wanneer wij sneven,
Een steunpunt biedt, zóó boven 't lot verheven,
De wrange vrucht van waan en dweepzucht zijn?...
Wat stervling kan beslissen; wie bepalen,
Wat 's hemels stem soms in ons binnenst' zegt?
Wiens oordeel is 't, dat hier het pleit beslecht? —
De Alwetende: zijn hand omvat de schalen
Der waarheid en van 't eeuwig, heilig regt.
En wie zijn wij? — wij struiklen vaak en dwalen!

Wij dwalen, ja. — Of bleef ik hiervan vrij?
Is nooit mijn voet van 't regte spoor geweken?
Woonde in mijn hart nooit dwaze hoovaardij?
Was ik nooit blind voor eigen zielsgebreken?
Bleef mij 't geloof en Abram's ootmoed bij,
Als hij gezind om liefde in 't hart te kweeken?
Ach! voegt het mij niet, elken dag te smeeken,
Dat Gods genaê mij eens tot vrijspraak zij?
Was nooit de drift, waardoor ik werd gedreven,
Ja voortgesleurd, der dweepzucht naauw verwant?
Zocht ik alleen mijn' Schepper de eer te geven;
Of jaagde ik, in het rustloos voorwaarts streven,
Naar eigen roem, aan menschenlof verpand?...

Hoe diep van zin, hoe ernstig zijn die vragen,
Bepeinzenswaard voor mijn geschokt gemoed!
't Zijn vragen, die, dit uur, 't geweten doet....
Alwetende! durf ik het antwoord wagen?
Maar neen; ik wil mij zelf bij U verklagen;
Vergeef mijn schuld, die 'k met mijn tranen boet!
Uw goede geest bestuur' mij uit den hoogen!
O Heilige! barmhartig zijt Ge en goed;
Verkwik mijn ziel, verlicht mijn duistere oogen!

»Ga stadwaarts heen!" zoo klonk het ernstig woord,
Van uit dien glans des hemels, mij in de ooren:
»Mijn dienaar zal u daar mijn' wil doen hooren." —
Hier ben ik thans; maar de uren snellen voort,
En nog is mij geen troost, geen rust beschoren.
Ja, buig u neêr, mijn ziel! uw moed, uw kracht,
Zij zijn daarheen, en ik, die 't al dorst wagen,
Zit als geboeid, door zwakheid neêrgeslagen,
Als een, die hooger hulp en bijstand wacht. —
Waarheen vlood thans de kracht van vroeger dagen?

Neen, 't was geen droom, het was geen zinsbedrog;
Maar wat zal de uitkomst zijn? wat moet ik wachten?
Dat licht, dat woord... ik zie, ik hoor het nog;
'k Verlies mij in een' stortvloed van gedachten.
Als 't Adam was, bij 't kennen van zijn schuld,
Toen hem, op eens, 't: »Waar zijt gij?" klonk in de ooren,
Maar luider nog 't geweten zich deed hooren

In 't angstig hart, met vrees voor God vervuld:
Zoo is 't ook mij; als drukte een zware schuld
Mij op de ziel. Maar, wat heb ik misdreven?
Uw wet, o Heer! was rigtsnoer van mijn leven.
'k Heb nevens U geen ander' God geduld.

Zal, uit mijn' nacht, dan nooit de morgen dagen?
Waar voert, in 't eind, die hemelstem mij heen?
Zij klonk toch niet, als Horebs donderslagen;
En 't schittrend licht, dat plotsling mij omscheen,
Verblindde wel, maar doodde niet, o neen!...
Was dit, o God! een blijk van Uw genade,
Voleindig dan, wat Uwe hand begon!
Red Gij mijn ziel! verlos mij, vroeg of spade!
Gij zijt mijn Schild, mijn Rots, mijn Levensbron.

Gamaliël! vermogt ik u te klagen
Wat thans mijn hart beroert en wat ik lij'!
Of ware uw licht, o Nicodemus! mij
Ten fakkel, waar mijn geest geen licht ziet dagen!
En, bovenal, gij, Joseph, gaaft ook gij
Mijn beê gehoor en antwoord op mijn vragen!...
't Is waar, het was mijn ziel een grievend leed,
Wanneer uw taal de eerwaarde priesterscharen
En Levi's kroost, door God met eer bekleed,
Zij, die de wet van Mozes ons verklaren,
Ja Annas en Kajaphas zelfs bestreed.
Had Israël uw' raad gehoor gegeven,
Hij was dan niet aan 't bloedig kruis verheven,
Hij leefde nog; ik weet dit, ja, nog meer:
Ligt waart gij niet afkeerig van zijn leer,
Door 't onderrigt, u in 't geheim gegeven.

Toch zijt gij vroom, bedachtzaam, wijs en goed,
Niet hard voor hen, die soms, uit zwakheid, dwalen;
Der Pharizeeuwen trots is uw gemoed
Zoo vreemd, als met de dienst van God te pralen;
Uw taal is één met alles wat gij doet;
Uw deugd is rein; uw weldoen kent geen palen:
Zóó ken ik U met heel Jeruzalem.
Waart gij thans hier, ik vroeg u zonder dralen,
Bij God en uw geweten: Kent gij Hem?

Wie is Hij? spreek! wil mij 't geheim verklaren!...
'k Verraad het niet aan Salems priesterscharen.

Ziet ligt mijn oog, thans blind, u nimmer meêr,
Den Heer zij dank! ik kan uw' raad toch hooren;
En vond ik dan, wat ik thans heb verloren,
Den vreê der ziel, de rust voor 't harte weêr,
Wat rijke troost was me in mijn lot beschoren! —
Schenk mij dien troost, barmhartig God en Heer!...

't Wekt denkensstof: Zijn trouwe volgelingen
Volharden bij Zijn leer; niets schrikt hen af
Te leeren, dat Hij opstond uit het graf;
Een breeder schaar komt telkens hen omringen;
Geen dreigen van den Raad, geen geeselstraf,
Geen kerkerhol kan hen tot zwijgen dwingen.
Niet vreemd is dit; blaast ons de dweepzucht aan,
Wat stuit haar dan op de onafzienbre baan
Der dwaling? — Maar, hoe ze ook het brein doet gloeijen,
Hare onmagt voelt ze in ijzren kerkerboeijen;
Geen dweepzucht deed ooit grendels opengaan....
En toch die twee... beklaagbre lotgenooten
Van 't vonnis, door het heilig regt gekeurd;
Niets redt hen; neen, gebonden, voortgesleurd,
Wordt achter hen de kerkerdeur gesloten;
Dáár zuchten zij in banden, dag en nacht
Bewaakt door 't oog van Sions tempelwacht.
De morgen naakt; de wacht betreedt den drempel
Des kerkers; maar... die twee...? men vindt geen spoor
Van hen! men zoekt.... dáár staan zij in den tempel,
En 't volk leent aan hun leer een luistrend oor!...

Wie door verraad zijn' kerker mogt ontkomen,
Of wien de list 't genot der vrijheid bood,
Stelt hij zich straks voor aller oogen bloot?
Hoe! zal hij niet den blik zijns regters schromen?...
Zoo eens die twee uit lijfsgevaar en nood
Gered zijn door een magt, die wondren werkte,
Die hooge kracht, die David bijstand bood,
En Daniël, bij 't naadren van den dood,
Te midden van 't gebrul der leeuwen, sterkte?

Wat gisse ik, ja wat vraag ik? Ach! waarheen
Voert mij mijn geest? — 'k Zwerf op de holle baren
Der twijfelzucht. — De storm bedaart niet, neen;
Mij licht geen star, bij 't grocijen der gevaren,
En 't schijnsel, dat weleer mijn' weg omscheen,
Is krachtloos om het duister op te klaren.
De nacht verbreedt zijn wieken telkens meer.
Ach! wanneer wordt het morgen? — ja, wanneer?...

*De derde dag.*

Ik heb mijn tranen, onder 't klagen,
Tot spijs der ziele, dag en nacht:
'k Verdiep me in denken, gissen, vragen;
Maar 't rustloos peinzen sloopt mijn kracht.
Zoo was het, in de aloude dagen,
Toen Jacob's wreed verdrukt geslacht,
In Babels ijzren boei geslagen,
Aan Salems droeven bouwval dacht.
Toen werd de harpsnaar opgehangen
In schaduw van een' wilgenboom,
Bij 't ruischen van een' waterstroom
Geplant; de Priester had geen zangen;
Geen troostrijk nachtgezigt, geen droom
Vermogt de tranen van de wangen
Te droogen, noch verdreef de smart,
Die Jacob's nakroost drukte op 't hart.

Zoo is 't mij thans, terneêrgezeten
In duisternis en eenzaamheid,
Waarin mij troost noch rust verbeidt.
Ach! mogt ik kennen, mogt ik weten,
Waarheen de donkre doolweg leidt!
Of ben ik van mijn' God vergeten?

Maar neen; de Heer vergeet mij niet!
Hij ziet mijn' nood en mijne ellenden;
Zijn magt kan mij verlossing zenden;
En als Zijn hand mij redding biedt,
Zal Hij zijn werk aan mij volenden
En 'k loof Hem in mijn dankend lied.

Wil Gij me, o Heer! ten leidsman strekken!
Schenk mij de hulp van Uwen geest,
De kracht, die ziel en zin het meest
Tot Liefde en tot Geloof kan wekken!
Wil Gij mij aan mijzelv' ontdekken!
'k Zal dan ootmoedig, onbevreesd,
Mij nimmer aan Uw dienst onttrekken,
Die Isrels Bondsgod zijt geweest.

Wat zag ik daar? Wat trof mijne oogen?...
Maar neen... de blindheid drukt mij nog...
En echter... 't was geen zinsbedrog;
't Was meer dan droom, die, ras vervlogen,
De beelden van 't geen niet bestaat
En toch den geest hield opgetogen,
In duistre trekken achterlaat!
't Was zien! — In eenzaamheid gezeten,
Verscheen me, op eens, in 't plegtgewaad
Van een' der oude Godsprofeten,
Een Man, wiens houding en gelaat
Mij nooit uit mijn geheugen gaat.
Nog in de volle kracht van 't leven,
Blonk schranderheid in 't vriendlijk oog;
De liefde scheen zijn' mond te omzweven
En de ernst zijn' breeden wenkbraauwboog.
Hoe minzaam klonk zijn stem; zijn rede
Drong in het diepst' van mijn gemoed:
»Hij, die barmhartig is en goed,
»Zendt mij tot u. Ontvang mijn' groet
»En, met dien groet, genade en vrede! —
»In Hem, die glansrijk u verscheen
»En zijn gemeente strekt ten hoeder,
»Begroet ik, Saulus! u als broeder;
»Want voortaan zijn we in Christus één.
»Hij zelf heeft mij tot u gezonden;
»Ik spreek tot u op Zijn bevel;
»Gij zult Zijn' grooten naam verkonden
»Voor 't wereldrond en Israël.
»Gij hebt bij God genaê gevonden
»In Hem, die aan het kruishout stierf
»En 't leven, ook voor u, verwierf.

»Gij, Saulus! zult Zijn' naam belijden,
»Hem uw geloof en liefde wijden,
»Standvastig in gevaar en nood,
»Al wat Zijn rijk weêrstaat bestrijden,
»Uw' Heiland trouw tot in den dood!"

Dat woord deed mij de ziel ontbranden;
Ik voelde naauw mijzelven meer.
Hij zweeg een wijl, en lag de handen
Mij op het gloeijend voorhoofd neêr,
En sprak: »In naam van onzen Heer,
Word ziende! aanschouw het daglicht weêr!"
En naauwlijks wat dat woord gesproken,
Dat wonderwoord, of 't duister zwicht,
De dag is voor mij aangebroken,
Ik zie en groet weêr 't vrolijk licht!

Dit zag ik mijn nachtgezigt.

't Is waar, nu alles is geweken,
Verdwijnt voor mij die schoone dag;
Maar wat ik in verrukking zag
Is me als een onbedrieglijk teeken,
Dat Israels God mijn biddend smeeken
Verhoorde en, op mijn rouwgeklag,
Vertroostend tot mijn ziel wil spreken.
Ja, tot mijn ziel! — Hoe werd het mij?
Wat mogt ik niet al troostrijks hooren?
Het woord der oude Profecij
Klinkt mij gansch anders dan te voren.

Gamaliël! 'k besef het thans:
Wat twijfel scheen, was dorst naar waarheid;
Een nevel dekte mij haar glans;
Welhaast, in onbevlekte klaarheid,
Verrijst ze als 't licht aan 's hemels trans!

Was Hij, was Hij de langbeloofde,
Die 's Heeren volk den weg bereidt?
Hij, van all' aardschen glans beroofde,
Ontbloot van magt en heerlijkheid,

Wiens levenslicht het kruishout doofde,
Het lam, ter slagting heengeleid?
Hij, 't offer waarop de offers zagen?
Werd Hij verdrukt, geplaagd, veracht,
Verbrijzeld en van God geslagen,
Opdat Hij onze schuld zou dragen,
Tot heil van Adam's nageslacht?

Was Hij dat rijsje, voortgesproten,
Die wortel uit een' dorren grond,
Waar niemand een gedaante aan vond,
Verworpen door Zijn volksgenooten?
Werd Hij om onzentwil verwond,
En heeft Zijn hartebloed gevloten,
Opdat Hij ons genezing zond?

Was Hij 't, die afgedwaalde schapen
Tot d' Opperherder wederbragt;
Maar wien, bij 't volk dat Hem veracht,
Ja stervend hoont, na Zijn ontslapen,
De rustplaats van den booswicht wacht?
Was Hij 't, wien rijken zich niet schamen,
Al trof het lot Hem wreed en straf;
En schonken grooten en voornamen
Zijn stof de rust van 't eerlijk graf?

Was Hij 't, die schuldloos heeft geleden,
En, door des Heeren vrees vervuld,
De straf van 't schandlijk wetvertreden,
In plaats van zondaars, heeft geduld;
Voor de overtreders heeft gebeden
En boette voor hun zondenschuld;
Ja, die, in 't geen Hij heeft geleden,
Den raad des Eeuwgen heeft vervuld?

Zoo zongt gij van Hem, grijze Zanger!
Zoo klonk uw Godspraak, Amos' zoon,
Toen gij, van heilig dichtvuur zwanger,
In klanken, onnavolgbaar schoon,
Gewaagdet van Gods gunstbetoon.

Hoe is 't mij? — Stroomen van gedachten
Vervullen mij de ziel; die vloed,
Hoe overstelpt hij mijn gemoed;
En toch kan hij mijn smart verzachten;
Dat overdenken is mij zoet!

Hij *is* die steen, die, door de bouwers
Verworpen, ja een plaats ontzegd,
Toch, tot verbazing der aanschouwers,
Door God tot hoeksteen is gelegd!
Ja, David, door Gods geest gedreven,
Heeft, in den toon der profecij,
Zijn klagt aan 't kruis reeds aangeheven:
»Mijn God! waarom verlaat Gij mij!"

Waarheen mijn zielsoog ook moog' staren,
't Wordt mij alsof de morgen gloort.
Geschiedrol van 't profetisch woord,
Mijn geest kan thans uw' zin verklaren;
Uit alles schiet een lichtstraal voort.
Helaas! hoe doolden wij als blinden!
Al droegen wij het hart ook hoog,
Die trots deed ons den weg niet vinden,
Verborgen voor 't omneveld oog.
Wat roem wij ook bij 't volk genoten,
En wat ons aanzien mogt vergrooten,
De bron, waar alle heil uit vliet,
Bleef ons verzegeld en gesloten;
Wij kenden 't woord des Heeren niet,
Waar wereldwijsheid 't ons verklaarde.
Messias! Uw verheven waarde,
Die de Engel zich nooit waardig denkt,
Blonk slechts voor ons in 't licht, dat de aarde
Aan 't goud van kroon en schepter schenkt.

Wee mij! Ik heb, met Israels grooten,
De wereldwijsheid lief gehad;
Mijn oog voor 't hemelsch licht gesloten;
Ja, meer nog, schuldloos bloed vergoten,
In 't oog des Heeren waard geschat!

Vergeef, naar Uw barmhartigheden,
Ontfermend God! zoo zwaar een schuld!
Ik naak tot U met mijn gebeden
En 't hart met waar berouw vervuld.
Delg uit mijn zonde en overtreden,
En leide Uw goede geest mijn schreden
Op 't pad, dat Gij mij wijzen zult!

Haast zal voor mij het duister wijken,
Dat thans mijn' weg met nacht omhult.
Haast schenkt Gods goedheid mij de blijken,
Dat Hij getrouw Zijn woord vervult.
Haast zal Zijn dienaar mij verklaren
Wat mij bedekt en donker is,
En, midden uit die duisternis,
Zich 't licht der kennis openbaren:
Want Gods beloften zijn gewis.

Geen twijfel kan de zielrust rooven,
Die, in dit uur, mijn' geest verkwikt.
Leer mij, in al wat Gij beschikt,
O God! ootmoedig, vast gelooven;
Gelooven, waar 't mij faalt aan kracht;
Gelooven, waar ik 't licht zie blinken;
Gelooven, waar ik 't licht zie zinken;
Gelooven, waar de dood mij wacht!

---

## DE MALEIJERS VOLGENS HUNNEN OORSPRONG, HUNNE VERSPREIDING, HUNNE KOLONISATIËN, HUN KARAKTER, HUNNE INSTELLINGEN, DEN TRAP HUNNER BESCHAVING EN VORDERINGEN.

(*Vervolg en slot van bl.* 557.)

De wetten des Korans met betrekking tot de Godsdienst, het huwelijk en de erfenissen werden in alle *Maleijer* Staten, tot welker westelijke groep RAFFLES, behalve *Malacca*, *Sumatra*, *Java*, *Bugi*, *Suku*, ook de *Molukken* en *Borneo* rekent, meer of min algemeen ingevoerd; maar behalve deze bleven hun nog hunne eigene wetten *Undang-*

*Undang* genoemd, over, welke van hoogeren of minderen ouderdom zijn, en waarvan iedere Staat de zijne bewaart. Zij komen echter grootendeels met elkander overeen, en betreffen het bestuur, den handel, het havenbedrijf, den eigendom, de slavernij, de burgerlijke en criminele wetten. Door de eenvoudigheid van derzelver inhoud en vorm zijn zij niet zoo zeer uit een wetenschappelijk oogpunt, als wel voor land- en volkenkunde belangrijk, en van gewigt voor het verkeer met de zoo ver verspreide Maleische natie, die ten deele zoo diep gezonken schijnt en ten deele nog geheel onbekend is. RAFFLES heeft eene verzameling van al die instellingen uit de meest verschillende Maleijer Staten bijeengebragt en met elkander vergeleken. De Maleische wetten der westzijde van het eiland *Sumatra* zijn te zeer vermengd met die der oorspronkelijke eilanders van eenen anderen stam, om dezelve behoorlijk te kunnen onderscheiden; doch die van den oostkant des eilands, in de drie Staten *Achi*, *Siac* en *Palembang*, zijn zuiverder gehouden en van belang. De gestrenge strafwetten van *Achi*, (d. i. *Achin*) waarschijnlijk van oudere oorspronkelijke bewoners ontleend, zijn door alle *Maleijers* in de *Malacca*-straat aangenomen, en kunnen, naar RAFFLES' oordeel, wel de aanleiding gegeven hebben tot de bloeddorstige teregtstellingen der Maleische volken (*). De wetten van den Staat van *Siac* (tegenover *Singapore* gelegen) zijn belangrijk, wegens het lange verkeer van deszelfs bewoners met hunne volkrijke naburen van *Menang kabao* in de nog zoo weinig bekende binnenlanden van *Sumatra*, waarmede het dal der *Siac*-rivier de hoofdlijn van gemeenschap vormt.

Op het Maleische Schiereiland hebben de *Undang-Undang* van *Tringono* en *Patani* zich het eerst naar de wetten van het oude *Singhapoera* en naderhand naar die van *Djohor* gevormd, waarbij echter in die van *Patani* een sterk inmengsel van Siamsche wetten gekomen is. Op *Borneo* hebben de onderscheidene *Maleijer* Staten inrigtingen, welke aan elken derzelven bijzonder eigen zijn, ofschoon zij in het

(*) RAFFLES, *on the Malayu Nation etc.* l. c. p. 105.

wezentlijke niet van die des Maleischen schiereilands afwijken. De *Codex van Malacca*, onder de regering van Sultan MOHAMMED *Shah*, omstreeks het jaar 1276 zamengesteld door bewerkers, die zich *Nakdodas* (*) (d. i. *Heerschers op de Zee*, in tegenstelling met de *Land-Radjaas;* nog tegenwoordig heet een scheepskapitein *Nakdodah*) noemen, gelijktijdig met de verbreiding van het *Islamisme* in het Oosten, is hier de gewigtigste grondslag. Hij werd door alle oostelijke *Maleijers* aangenomen, gelijk de *Codex maritimus* der *Rhodiërs* door de *Romeinen.* Nog heden is hij overal geldig, en behoort tot een der oudste karakteristieke, ontegenzeggelijk Maleische gedenkteekens, naardien de *Arabieren* zulk een zee-wetboek niet bezaten. Waar dezelve, volgens drie Maleische handschriften door RAFFLES vergelijkend onderzocht, niet toereikend is, wordt hij door de instellingen van *Djohor* aangevuld. Hij bepaalt de betrekking der scheepsbevelhebbers en stuurlieden onderling en tot de ambtenaren te lande, alsmede hunne pligten en regten; voorts gaat hij over tot de schepen, derzelver uit- en inloopen en proviandering; wijders tot de havenregten en den handel, tot de schipbreuk, het vangen en de betrekking der slaven. De wetten van *Queda* geven uitdrukkelijke bepalingen ten aanzien van handelsgebruiken en inrigtingen met betrekking tot Britsche bezittingen; want tot op de kolonisatie der *Engelschen* op *Pulo-Penang* bloeide de handel voornamelijk in *Queda;* en ofschoon hij er sedert dien tijd aanmerkelijk verminderd is, bestaan nog altijd dezelfde wetten. Eene belangrijke afdeeling dier verzamelingen maakt het wetboek over de betrekkingen der slavernij uit, onder welke die van het Maleische schiereiland de leerrijkste zijn, dewijl deszelfs bewoners het minst in hunne zeden en gebruiken verstoord zijn geworden. Alleen in het Noorden werden zij door de *Siamezen* begrensd, wier invoegselen, van tijd tot tijd gemaakt, echter bepaald kunnen aangewezen worden. Daarin schijnt het, volgens RAFFLES' nasporingen, zich te bevestigen, dat de *Maleijers*

(*) RAFFLES, l. c. p. 129—158.

dit land in bezit namen, toen het nog door andere volken onbezet gebleven was; want voor de *Maleijers* is er, behalve eenige enkele *Hindoe*-volkplantingen, inderdaad geene andere geschiedenis van een vroeger zich aldaar nedergezet hebbend volk, dat landbouw uitoefende, voorhanden. Dergelijke sporen treft men alleen aan in het binnenwaarts gelegene bergland, in de volk-arme stammen der *Samangs* met wollig haar, en in de boschvlakten hier en daar, waar de bruinkleurige *Orang-Renua* (vlaktebewoners) zich ophouden. Of er zulke sporen in de instellingen op de westkust, den zetel der beschaving, op het schiereiland, in de omstreken der reeds aangehaalde bouwkunstige gedenkteekenen, welke tot het oud-Indische tijdvak zouden terugvoeren, voorhanden zijn, is nog onbekend. RAFFLES strekte zijn onderzoek naar de instellingen der *Maleijers* ook over de meer oostelijk gelegene groep eilanden uit, alwaar zich zoo vele taalverscheidenheden opdoen, als zich verschillende eilanden met steeds vaneengescheidene en afgezonderde volksgroepen en volksstammen aanbieden, welken het middel van gemeenschap met hoogere beschaving ontbreekt, en wier zeden, gewoonten en talen dus, even als die van alle ruwe volken, zich in het oneindige splitsen en uit elkander loopen. In het algemeen zijn die vergelijkende onderzoekingen ook nog eerst begonnen. Maar terwijl men, volgens de aanmerking van RAFFLES, de Maleische wetten hooger op naspoort tot op die van nog oudere natiën op de eilanden *Java*, *Sumatra* en *Celebes*, en vandaar welligt aan de eene zijde op het vasteland van *Indië*, aan den anderen kant op de grootere eilanden der Zuidzee, zou zich een ruim veld van onderzoek openen aangaande derzelver oorsprong in het algemeen en der talen in het bijzonder, welke, naarmate van derzelver voortgang in naauwkeurigheid van spraak en schrift, eene steeds grooter wordende vermenging met, of aanwas van Sanscritisch schijnen te hebben verkregen. Hierover zullen welligt eerst de diepe taalvorschingen van W. VON HUMBOLDT in het Kavisch en Maleisch het vereischte licht kunnen verspreiden.

De *Europeërs* kennen de *Maleijers* eerst sedert het tijd-

vak van hun verval, hetwelk met de luisterrijke periode tusschen de grondvestiging van *Singapore* en de verovering van *Malacca*, van de XIIde tot den aanvang der XVIde eeuw, de aankomst der *Portugezen* en hunne verwoesting van *Malacca*, in 1512, begint. Hunne zeereizen en handelsondernemingen waren reeds te ver door den Archipel en verder tot de *Chinezen* uitgebreid, dan dat de natie, zoo als de toeleg der *Portugezen* was, onderworpen zoude hebben kunnen worden. Zij hadden in *Malacca* en *Achin* te langen en te dapperen wederstand geboden, om op verzoening te kunnen hopen, en de Europesche staatkunde der *Portugezen* trachtte de Maleische volkplanting, welke van *Malacca* uitgegaan was, te verwoesten, even als eenmaal de Romeinsche jegens de Cathaagsche gezind was. Hierdoor werden de *Maleijers* genoodzaakt zich allerwegen in kleinere koloniën te verspreiden, alwaar zij de waakzaamheid der *Portugezen* ontduiken konden. In dien toestand, welke hen alras door den nood en nieuwe aanvallen tot vlugtelingen op de wateren en zeeroovers maakte, hebben de *Europeërs* hen het meeste leeren kennen en duchten. Vandaar het vooroordeel, om het karakter der *Maleijers* alleen naar de zeestaten te beoordeelen en derzelver bestaan van het vrijbuitersleven af te leiden, hetgene wel is waar als zeer ver verspreid, maar ook als een slechts opgedrongen en bloot toevallige vorm der *Maleijers* moet worden aangezien. Bij de aanspraak der *Portugezen* en *Hollanders* op de alleenheerschappij in alle wateren van den Sundaschen Archipel bleef hun geen ander middel voor een onafhankelijk bestaan over; de wreede pijnigingen en straffen der *Europeërs*, vooral der *Portugezen*, wegens hunne wederspannigheid, bragten hen tot wanhoop en bloedige wraak; onderworpenheid werd voor hen geene deugd, maar eene ondeugd van lafhartigheid; het vrijbuiten werd voor hen eene zaak van eer. Oorspronkelijk zijn echter de *Maleijers* binnenlandsche volken, landbouwers, voorts meer beschaafde handelaars der kustlanden met verder afgelegene volkplantingen, en eindelijk, in den staat van vervolging, zeeroovers,

*Orang-laut*, visschersstammen, op den laagsten trap der ruwheid, halve wilden.

In hunnen staat van vernedering, bij alle gemis van wetten, en zelfs bij hun zeeschuimersleven, zegt RAFFLES (*), toonen zij groote eigenschappen, welke onder andere omstandigheden eene zeer merkwaardige rigting zouden aannemen. Eene persoonlijke neiging tot onafhankelijkheid, een groot eergevoel en opvliegendheid bij beleedigingen, nadenken en overleg in hunne handelingen, dat zijn bij hen de grondstoffen tot vordering, de grondslagen eener betere, reeds ontkiemende maatschappelijke orde der dingen. Hunne staatsinrigtingen zijn op het *feodale* stelsel gegrond, zoo wel op het Maleische schiereiland, als op *Sumatra*, *Borneo* en in de overige kustlanden. Vandaar de tot heden toe voortdurende opperste hoogheid des huizes van *Menang kabao*, de hooge eerbied jegens den persoon en de familie des vorsten, die zijn' stam door eene lange reeks van voorvaderen heen afleidt, welke van de Maleische zijde van *Djohor* of *Menang kabao*, en van de Mohamedaansche van den profeet MOHAMMED zelven afstammen. De adel bestaat uit de kleinere opperhoofden met talrijke gevolgen van onderhoorigen, over wier diensten zij onbeperkt gebiedvoeren. Hunne burgerlijke inrigtingen, hun inwendig politiestelsel bestaan uit eene vermenging van eigene oude gewoonten en Mohamedaansche zeden, waarin het inlandsche den boventoon behoudt, in grootere Staten in statuten verzameld, in kleinere heerschappijen echter aan de overlevering toevertrouwd. De grootste eerbied bezielt hen jegens de voorvaderen en den adel, de sterkste verkleefdheid aan hunne opperhoofden en derzelver partijen, een onbeperkt ontzag voor de stellingen, inrigtingen en ondervindingen der ouden van dagen. Iets nieuws ondernemen zij niet, zonder het voor- of nadeel, dat er uit ontstaan kan, te wikken en te wegen. Wat zij eenmaal begonnen hebben, daaraan wijden

(*) RAFFLES, *on the Establishment of a Malayan College at Singapore*, in *the Asiatic Journ.* Vol. XVIII. 1824. p. 11.

zij zich geheelenal. In hunnen arbeid zijn zij bedachtzaam, in de toepassing verstandig, vol bedrijvigheid en opgewondenheid des gemoeds. In hunne handelsondernemingen zijn zij ongemeen speculatief, stoutmoedig, winzuchtig, doch volstrekt niet karig of gierig.

Hunne zuidelijke naburen, de *Javanezen*, die op een' hoogeren trap van beschaving staan, maar ook veel dieper ingedrukte sporen van den invloed eener vreemde cultuur met zich omdragen, zijn in dapperheid en stoutmoedigheid verre boven de *Maleijers* verheven. Van hunne meer noordoostelijke naburen, de Chineesch gevormde volken, die meer slaafachtigheid en tevredenheid met zichzelven bezitten, onderscheidt hen een hooger adel van inborst, en liefde tot vrijheid of liever onafhankelijkheid. Boven de meer westelijke nabuurvolken, de *Hindoes*, hebben zij het groote voordeel vooruit, dat zij niet door de hatelijke vooroordeelen des Kastenstelsels zijn aangestoken, en veel minder dan die bewoners van *Voor-Indië* onder den invloed van de prangende boeijen der Mahomedaansche leerstellingen staan. Hunne godsdienstige inrigtingen schijnen veel minder de vooruitgaande verbetering van hunnen toestand in den weg te staan dan hunne burgerlijke bepalingen. Het streven des Maleischen volks naar onderrigt, verzekert RAFFLES (*), is zeer merkwaardig en hunne leerzaamheid verrassend. Hunne wetenschappelijke scholen werden eertijds door hunne eigene Vorsten rijkelijk onderhouden, zoo wel op *Java*, *Sumatra* en *Bantam*, als in het inwendige van *Menang kabao*, waarheen vroeger eene pelgrimaadje bestond, welke voor even verdienstelijk gehouden werd als die naar *Mecca*, alwaar nog heden de schriftgeleerden, hunne *Padries* (†), in den grootsten reuk van geleerdheid en heiligheid staan, en het gebrek aan schriftuurkunde de *Radjaas* zelfs in het verderf brengt. Doch met de verlamming der Mohame-

(*) RAFFLES, *on the Establishment of a Malayan College etc.* l. c. p. 17.

(*) *On the Padries of Menang cabow*, in *the Malacca Observer. Asiat. Journ.* 1827. Vol. XXIV. p. 199–200.

daansche Vorsten zijn ook deze inrigtingen, welker beschermers zij waren, in verval geraakt of verdwenen, en het gebrek aan onderwijs wordt bij hen zoo levendig gevoeld, dat reeds eenigen der stamhoofden hunne zonen naar Britsche instituten van onderwijs in *Bengalen* ter studie gezonden hebben. De meer ontwikkelde *Maleijers* hebben overal de Mohamedaansche leer aangenomen, en zetten ook in stilte hunne godsdienstige veroveringen door den ganschen Archipel onafgebroken voort, niet door geweld, maar door overreding en door den ijver der Maleische missionarissen, die den titel van *Seids* of *Sheiks* voeren, ofschoon zij meest allen slechts van geringen stand en niet veel beter dan vrijgelatene slaven, maar tot zulk werk bijzonder geschikt zijn. Die bekeering is, wat kennis aangaat, zeer gemakkelijk, maar inderdaad ook zeer mager; want, bij eene volkomene berusting in de onwetendheid, wordt voor het aannemen der besnijdenis en het aanleeren van eenige Arabische woorden reeds het Paradijs toegezegd. Even zoo gemakkelijk zijn ook de hoogere klassen des Maleischen volks in het aannemen van Europesche gemakken, weelde, allerlei gewoonten, uiterlijke beleefdheden, enz.

Over den handel met de *Maleijers* deelt een opmerker (*) uit ondervinding eenige karakteristieke, merkwaardige trekken en regelen mede. Ofschoon de *Maleijer*, zegt hij, zelf slechts weinige roemenswaardige deugden bezit, heeft hij toch die goede eigenschap, dat hij dezelve bij anderen hoogschat. Aan den *Europeër*, die hen eenmaal braaf behandeld heeft, geven zij steeds de eer van den voorrang. Hunne taal is in weinige maanden te leeren; dezelve te verstaan, is in den handel en omgang met hen noodzakelijk, naardien hunne tolken en makelaars de grootste bedriegers zijn. In eene handelszaak met hen geeft hij den raad, geheel zonder drift te zijn. Vraagt men 600 Sp. matten, dan bieden zij gewoonlijk 150, en verzoeken het niet kwalijk te nemen.

(*) WILL. MILBURNE, *Oriental Commerce, or the East-India Traders complete Guide, ed. bij* TH. THURNTON, *Lond.* 1825. p. 347.

Heeft dit echter plaats, en begint de *Europeër* de deugd zijner waar te bezweren, dat vermeerdert slechts deszelfs wantrouwen. De bijgeloovige *Maleijer* vreest, dat elke eed hem nadeel zal toebrengen; dikwerf ontstaan daaruit slechte gevolgen, en de verkooper wordt maar des te meer verbitterd, vervolgd en op allerlei wijzen gekweld, in de hoop, dat hij daardoor zijne waar zoo veel te eerder tot den minsten prijs zal afzetten, en de plaats trachten te verlaten. Maar neemt de verkooper ook het geringste bod voor lief, en bekent hij lagchend, dat zij regt hebben om nog minder te bieden, als het hun behaagt, dan neemt hen dit voor den man in, dien zij als een verstandig mensch roemen, en de handelszaak gaat zoo veel te beter van de hand. Bij het inkoopen van goudstof moet men de Maleische makelaars aanhoudend op de vingers zien en voorzigtig wezen, om niet bedrogen te worden, en altijd sterkwater, toetssteen en magneet tot beproeving bij zich hebben. Intusschen zende men elk zakje ingekocht goudstof dadelijk naar het schip en drage niets van waarde bij zich, want de waarde van 100 Sp. matten verleidt den *Maleijer* ligt tot een' moord, als hij dien ongestraft begaan kan.

Ten aanzien van dat gedeelte des volks, hetwelk op den laagsten trap van ontwikkeling staat, de Maleische zeeschuimers (*) namelijk, met welke wij ons korte overzigt dezer merkwaardige natie van eilanders besluiten, geeft de *Singapore Chronicle* echte berigten. De Sundasche eilanden-groep op de groote zeebaan, welke *Voor-* en *Achter-Azië*, *Europeërs* en *Chinezen* met elkander verbindt, en duizende eilanden, klippen, straten en zeeëngten, en honderden roofkasteelen, sluip- en schuilhoeken aanbiedt, is van alle tijden een aanlokkelijk en gunstig veld voor hun bedrijf, voor hunne veelsoortige ondernemingen geweest. Een groot aantal der aldaar wonende *Maleijers* zijn alleen tot de kusten en riviermonden beperkt; het zijn visschers en schippers, arm en ruw, dus roofzuchtig, trouweloos, hartstogtelijk van aard, door instellingen en overleveringen

(*) *Asiat. Journ.* Vol. XIX. p. 243—246.

bloeddorstig. Sedert de eerste verschijning der *Europeanen*, de onderdrukkers der *Maleijers* in deze wateren, waren er hier ook zeeroovers; terwijl de landbouwende *Maleijers* op *Java* en *Celebes*, ofschoon ook zeelieden, toch niet aan de vrijbuiterij zijn overgegeven. Het eigenlijke middelpunt van dit bedrijf, dat alleen in de handen der eigenlijke *Maleijers* berust, is op de oostzijde der *Malacca*-straat, en op de kleinere eilanden vandaar tusschen *Sumatra* naar *Borneo* tot *Banca*, *Carimatta* en *Billiton* aan den ingang der straat *Sunda;* maar ook van daar af aan onderscheiden zich de bewoners van sommige eilanden tusschen *Borneo* tot aan de *Philippijnen*, vooral de *Suloos* en *Illanoos*, (een stam der bewoners van *Magindanao*), als de wanhopigsten dier zeeroovers. De *Suloos* bepalen zich daar, sedert driehonderd jaren, echter meestendeels alleen tot aanvallen op de Spaansche grondverweldigers, zoo als die van het westen zulks tegen de *Portugezen* en derzelver opvolgers deden; de *Illanoos* daarentegen breiden zich van de *Malacca*-straat tot naar de *Molukken* uit; hunne westelijkste roofnesten zijn *Kitti* op *Sumatra* bij *Indragiri*, en het kleine eiland *Salangut* op de kust van *Linga*. Het onveiligste worden door hen de vaarten van *Junk Ceilon* tot aan de westkust van *Celebes*, en de kusthandel langs *Siam* en *Cochin-China;* de havens en markten van *Tringano*, *Kalantan* en *Pahang* zijn hunne vrijplaatsen, en de stamhoofden aldaar geheime deelhebbers in hunne zee-expeditiën, als ook die van *Salangore*, *Perak*, *Siak*, *Kapa*, *Indragiri;* terwijl anderen, die tot een' staat van gegoedheid opklommen, zich van tijd tot tijd aan dit verachtelijk bedrijf onttrekken, waarvan voorbeelden te vinden zijn op *Tringano*, *Kalantan*, *Palembang* en op de westkust van *Sumatra*.

De meest bekende verblijfsoorden dezer Maleische kapers zijn, behalve de kleine eilanden *Linga* en *Rhio*, (tot *Djohor* behoorende) in het Z. O. voor den uitgang uit de straat van *Malacca*, verder op de weinig bekende eilandjes *Galang*, *Tamiang*, *Sakanna*, *Maphar*. Het opperhoofd van dit laatste eilandje houdt steeds 60 tot 80 rooverspraauwen

in gereedheid. Door de bezetting der *Engelschen* is hun *Singapore*, een hunner voornaamste roofnesten, ontrukt. De groepen eilanden *Sambilans*, *Dingdings*, *Carimons*, *Pulodure*, *Billiton*, *Carimattaas* worden als de voornaamste schuilhoeken hunner kapervloten opgegeven. Dat ook geheel *Djohor* voorheen in dit bedrijf deel nam, is uit het vroeger gezegde duidelijk genoeg; waarbij nog valt op te merken, dat *Djohore* in het Maleisch des zeeschuimers eertitel is en zoo veel als *roover* beteekent.

De schepen, praauwen, *proaas*, dezer vrijbuiters voeren 6 tot 8 tonnen last, zijn omtrent 50 voet lang, hebben op elke zijde 1 of 2 kanonnen meestal met 4 draaibassen en 20 tot 50 man scheepsvolk; die der *Illanoos* zijn veel grooter, met 4 tot 6 kanonnen, veelal met een dubbel verdek en eene verschansing van buffelhuiden voorzien, met 40 tot 80 man en zoo veel schietgeweer als mogelijk, of anders met speren, dolken en dergelijke bewapend. Hunne aanvallen zijn voorzigtig en sluw berekend; buit is hun doel; op roem of eer gaan zij niet uit. Schepen, die in gevaar komen, stranden, of bij windstilte niet voort kunnen, worden dan hunne prooi, fiksch zeilende schepen worden zelden aangetast, en een Europeesch schip, dat zich mannelijk verdedigt, zal niet ligt de nederlaag bekomen. Evenwel kan hun onverhoedsche aanval dreigend genoeg zijn. In 1819 ontmoette de Noordamerikaansche scheepskapitein WHITE (*) in de straat *Banca*, aan den mond der *Palembang*-rivier, twee Maleische praauwen, met 37 roeijers op elke zijde, dus 74 voor elke praauw, en in het geheel 148 man, hetwalk tegen een koopvaardijschip eene aanzienlijke magt uitmaakte. Het door opium bedwelmde scheepsvolk, dat reeds anderen buit bemagtigd had, vervolgde wel den Noordamerikaner, doch deze was, gelukkig genoeg, in staat, om de veilige haven *Mintao*, op *Banca*, binnen te loopen. Voor het overige is het zeer moeijelijk, hunne van bamboes zamengestelde, snelvarende praauwen, *praoos*, d. i. *vliegen-*

(*) J. WHITE, *Voyage to Cochin-China. Lond.* 1824. 8vo. p. 19.

*den*, reeds door zeevaarders uit vroegere eeuwen met reden bewonderd, te ontkomen.

De lafhartigste zeelieden tasten zij het liefste aan; daarom vinden zij ook in Javaansche schepen en op de Javaansche kust, ondanks alle inspanningen der *Europeërs*, om dezelve te beschermen, hunnen gemakkelijksten en rijksten buit, en om dezelfde reden insgelijks in de schepen der *Choeliaas*, die lafhartige *Hindoes* van *Coromandel;* daarom durven deze sedert lang niet meer voorbij Prins *Wales*-eiland (*Pulo-Penang*) komen, maar vertrouwen van daar hunne waren aan Europesche schepen, om de markten van *Malacca*, *Singhapoera*, *Java* en m. a. te bezoeken. De *Chinezen*, daarentegen, onversaagde verdedigers van hun schip en eigendom, worden zelden door hen aangetast, evenmin als de Arabische en Bugische schepen.

Bij elken rooftogt kiezen zij eenen aanvoerder; de Vorst des lands, in welks haven hunne vloot uitgerust wordt, geeft wapenen, krijgsbehoeften, opium; daarvoor vordert hij als zijn aandeel de vrouwen, de kanonnen en een derde gedeelte van den overigen buit. De meergegoede gevangenen kunnen zich loskoopen, de armeren worden als slaven verkocht; *Europeërs* leveren zij gaarne uit, omdat dezelve voor hen te onhandelbaar en te hardnekkig zijn. Wordt hun geen tegenstand geboden, dan dooden zij gewoonlijk niet; evenwel is het somtijds gebeurd, dat zij al de *Lascaris*, d. i. het inlandsche scheepsvolk, vermoordden, en *Europeërs* worden alsdan door hen tot der dood toe gemarteld. Hunne vroegere praktijk, om door misleiding handelsschepen aan te lokken en dezelve dan verraderlijk te overvallen, is sedert de bezetting van *Java* door de *Engelschen* en den voortgang der Britsche marine in die wateren zeldzaam geworden.

Het voornaamste middel tot afschaffing van dit vreeselijke bedrijf is een meer algemeene voortgang dier volken in den landbouw, nijverheid, handel en veiligheid des burgerlijken levens; een vooruitgang, welke reeds door den aanleg des vrijhavens van *Singapore* uitstekend bevonden is. Daardoor hebben de inlandsche beschaafdere Staten een gelijk

belang met de *Europeanen* verkregen, om tot de vernietiging der vrijbuiters mede te werken. Derzelver bedrijf heeft reeds met den aanwas van het etablissement der *Europeërs* de grootste stremming ondergaan. Veel meer konde hier nog geschieden, zoo wel als tegen de roofeskaders der *Barbarijers* in de Middellandsche zee, indien de verdeelde staatkunde der Europesche Magten toeliet met vereenigde krachten tegen hen op te treden, welk doel tot hiertoe nog niet bereikt konde worden. Tot zoo lang heeft men, als het beste middel om die eilanden-zeeën van hunne roofzuchtige ondernemingen te zuiveren, voorgeslagen, stoombooten in die stille wateren te doen kruisen.

---

### DE MIJNWERKEN, BOSSCHEN EN BERGEN VAN PERU.

(*Vervolg en slot van bl.* 567.)

Niet alleen over de mijnen van *Cerro de Pasco*, maar ook over vele andere mijnwerken van *Peru* geeft Dr. VON TSCHUDI ons berigten. Dat van *Salcedo*, in de provincie *Puno*, is merkwaardig wegens het tragische einde van den eersten bewerker. Don JOSÉ SALCEDO, een arme *Spanjaard*, beminde een Indiaansch meisje, wier moeder hem beloofde, hem eene ongemeen rijke zilvermijn te wijzen, wanneer hij hare dochter huwde. Hij nam het meisje tot vrouw en bewerkte de mijn met aanzienlijke winst. Na eenigen tijd wekte de roem van zijnen rijkdom den nijd van den Graaf DE LEMOS, Onderkoning van *Peru*. Door zijne weldadigheid had zich SALCEDO bij de *Indianen* zeer bemind gemaakt, en dit diende den Onderkoning tot voorwendsel, om hem te beschuldigen van het plan tot hoogverraad, om de inboorlingen tegen de Spaansche regering op te zetten. SALCEDO werd in den kerker geworpen en ter dood veroordeeld. Uit de gevangenis bad hij den Graaf LEMOS, de stukken van het proces aan het opperste geregtshof te *Madrid* te zenden, en hem toe te staan, zich op de genade des Konings te beroepen. Indien dit verzoek werd toegestaan, beloofde hij den Onderkoning, van den dag van het vertrek van het schip naar *Spanje* tot aan deszelfs terugkomst te *Callao*, dagelijks een zilverstaaf te zullen betalen. Zulk eene reis duurde destijds 12 tot 16 maanden,

en men kan daarnaar zich een denkbeeld maken van SALCEDO's rijkdom. De Onderkoning sloeg het verzoek af, liet SALCEDO in Mei 1669 ophangen, en begaf zich vervolgens op weg, om van diens zilvergroeve bezit te nemen. Doch zijne onregtvaardigheid en wreedheid baatten hem niets. Terwijl SALCEDO in de gevangenis zat, hadden diens schoonmoeder en hare bloedverwanten de groeve digtgemaakt en den ingang zoo zorgvuldig verborgen, dat zij niet kon worden gevonden; waarop de *Indianen* zich in alle rigtingen hadden verstrooid. Wel werden verscheidenen van deze opgevangen; maar zij lieten zich noch door beloften noch door martelingen bewegen, om de ligging van de mijn te verraden, en tot op den huidigen dag is die onbekend.

Buitengewoon rijk is ook de mijn van *San José* in het district *Huancavelica*. De eigenaar verzocht den Onderkoning CASTRO bij zijn eerste kind tot peet. CASTRO, die verhinderd werd, om zelf bij de doopplegtigheid tegenwoordig te zijn, zond zijne vrouw in zijne plaats. Bij deze gelegenheid liet de vader van het kind, langs den geheelen weg van zijne woning tot aan de kerk, eene driedubbele rij van zilverstaven leggen; over dit kostbare voetpad ging de Onderkoningin naar de kerk, en bij het afscheid ontving zij de gezamentlijke staven ten geschenke. Sedert dien tijd heeft dit mijndistrict den naam gekregen van *Castrovireyna*. De meeste mijnen aldaar worden intusschen tegenwoordig niet bewerkt. In de rijkste werden eens, door grove onachtzaamheid der opzieners, 122 mijnwerkers tegelijk begraven, en sedert dien tijd is geen *Indiaan* te bewegen, om daarin te arbeiden.

Het is den *Indianen* niet ontgaan, dat zij bij het mijnwerk den zwaarsten arbeid hebben en de geringste winst. Daarom houden zij vele der rijkste, hun sedert eeuwen bekende zilvergangen geheim, en geene beloften of bedreigingen kunnen hen daarvan afbrengen; zelfs de alvermogende brandewijn verliest in dat punt zijne kracht. Dat deze schatten indedaad voorhanden zijn, staat vast; maar er bestaat geene de minste hoop, dat de verstokte, gesloten *Indiaan* ze ooit aan den hebzuchtigen *Kreool* of *Mesties* zal verraden. Men weet van deze hardnekkigheid der *Indianen* vele voorbeelden te verhalen, die aan het fabelachtige grenzen. »In het groote dorp *Huancaya*," zegt Dr. VON TSCHUDI, »woonden nog vóór weinige jaren twee broeders JOSÉ en

PEDRO IRIARTE, die tot de rijkste mijnbezitters van *Peru* werden gerekend. Zij wisten, dat in het naburige gebergte gangen van bijna gedegen zilver bestonden, en zonden eenen jongen man, om ze op te sporen, naar een dorp, in welks nabijheid zij deze gangen vermoedden. De afgezondene nam zijnen intrek in de hut van eenen herder, met wiens dochter hij na eenige maanden eenen minnenhandel aanknoopte. Eindelijk beloofde het meisje, hem eene rijke mijn te ontdekken. Op zekeren dag moest hij haar in de verte volgen naar de plek, waar zij hare schapen zou drijven, en graven op het punt, waar zij haren mantel zou laten vallen. Hij deed het en vond weldra eenen ongemeen rijken zilvergang. Terwijl hij van het erts losbrak, kwam de vader van het meisje bij hem, deed alsof hij zich over de vondst zeer verheugde, en bood zich aan, om hem te helpen. Nadat zij eenige uren gearbeid hadden, rustten zij uit, en de oude *Indiaan* reikte zijnen medgezel eene kalabas met *chicha* (een' gegisten drank), waarvan deze met smaak dronk. Kort daarop echter voelde hij zich onwel, en vermoedde dadelijk, dat hij vergiftigd was. Hij vulde nu zijnen ransel met erts, ijlde naar het dorp, besteeg zijn paard, en galoppeerde naar *Huancaya*, waar hij weldra stierf, nadat hij het geheele geval aan de gebroeders IRIARTE had medegedeeld. Deze lieten, naar de aanwijzing van hunnen bode, terstond naar de mijn zoeken, maar zij was weder bedekt en niet te vinden; de herder had zich met zijn gezin en zijne vervoerbare have op de vlugt begeven en is nooit weder te voorschijn gekomen."

Een insgelijks te *Huancaya* wonende *Franciskaner*, een speler van beroep, wien het dikwijls aan geld ontbrak, had door zijn vriendelijk gedrag de liefde der *Indianen* gewonnen, die hem gedurig kleine geschenken van gevogelte, kazen, enz. bragten. Op zekeren dag, dat hij veel geld verloren had, klaagde hij zijnen nood aan eenen *Indiaan*, die hem bijzonder genegen was. Deze beloofde hem te zullen helpen en bragt hem den volgendag dag een' zak vol met het rijkste zilvererts. Dit geschenk werd meermalen herhaald; maar de monnik, daarmede niet tevreden, bestormde den *Indiaan* met dringende verzoeken, om hem de zilvermijn te toonen. Eindelijk liet de *Indiaan* zich daartoe bewegen en kwam des nachts met twee anderen bij den *Franciskaner*, dien zij blinddoekten en daarop een paar

uren ver in het gebergte droegen. Toen de monnik op den grond nedergezet en hem de blinddoek van de oogen was genomen, bevond hij zich in eene ondiepe schacht, waarvan de wanden van zilver schitterden. Nadat hij deze lang genoeg bekeken en alle zakken met zilvererts gevuld had, werden zijne oogen weder met den blinddoek bedekt, en hij weder naar zijn klooster teruggedragen. Onderweg maakte hij zijnen rozenkrans los en liet van tijd tot tijd een kogeltje vallen. Hij had nog niet lang in bed gelegen, of zijn Indiaansche vriend keerde terug en bragt hem eene handvol kogeltjes, met de aanmerking, dat hij die waarschijnlijk van zijnen rozenkrans had verloren.

Dit hardnekkige verbergen der zilvermijnen is overigens niet bij alle *Peruanen* in gebruik, die, gelijk bekend is, van verschillende volken afstammen, welke de *Inka's* tot één volk vereenigden. Men vindt onder hen nog heden zeer onderscheidene zeden en karakters, en eenigen zijn jegens de blanken even open en voorkomend, als anderen gesloten en achterhoudend. De voornaamste mijnen, die bewerkt worden of vroeger werden, hebben de *Spanjaarden* door de inboorlingen leeren kennen. Intusschen deze laatsten beschouwen de lieden, die naar zilvergangen zoeken, meestal met wantrouwen, en zij verhalen nog met afschuw, dat HUARI CAPCHA, de ontdekker der zilvermijnen van *Cerro de Pasco*, door UGARTE levenslang werd gevangen gehouden. Dr. VON TSCHUDI kon niet met zekerheid uitvinden, in hoe verre dit gerucht gegrond was, maar hij hoorde het de *Indianen* dikwijls verhalen, en zij beriepen zich op dit afschrikkend voorbeeld ter regtvaardiging van hunnen weerzin, om nieuwe mijnen te ontdekken.

Bij den bergpas van *Atarangra*, die 15,600 voeten boven de oppervlakte der zee ligt, vond Dr. VON TSCHUDI twee kleine meren, die naauwelijks dertig schreden van elkander verwijderd waren. Uit een van deze ontspringt de vloed *San Mateo*, die naar het westen en onder den naam van *Rimac* langs *Lima* stroomt en zich vervolgens in de Stille Zuidzee ontlast. Het andere meer stort zijne wateren door eene keten van kleine bergmeren in den vloed *Pachachaca*, een' kleinen bijstroom van de *Amazonen*-rivier. Op dit hooge punt vond de reiziger versteende zeeschelpen.

Tusschen de *Cordilleras* en de *Andes*, 12,000 voet boven de oppervlakte der zee, liggen de groote woeste Tafellan-

den, die men de *Puna* noemt, een woord, dat van gelijke beteekenis is als het Spaansche *Despoplado*, dat is onbevolkt. Deze bergvlakten loopen van het noordwesten naar het zuidoosten door geheel *Peru*, 350 Spaansche mijlen ver, voorts door *Bolivia*, en strekken zich ordelijk in het gebied der Argentijnsche republiek uit. Zij worden slechts door enkele herders bewoond, welke met hunne gezinnen in ellendige hutten wonen en groote kudden van schapen, runderen, *alpaca's* en *lama's* bezitten, die in het gele magere gras der *Puna* een kommerlijk voedsel vinden. De koude winden der *Cordilleras* waaijen over deze streek, wier klimaat zeer onvriendelijk is, daar het vier maanden des jaars bijna onafgebroken sneeuwt en stormt. Eene merkwaardige uitwerking van den *Puna*-wind is het buitengewoon snelle verdroogen van krengen. Na weinige dagen is een dood muildier met de ingewanden en al in eene volkomene mummie veranderd. Hier en daar nemen de drooge koude winden, die de oogen en het vel der reizigers pijnlijk aandoen, plotseling eene andere temperatuur aan, of liever zij worden door warme luchtstroomen doorsneden, die dikwijls slechts weinige schreden, dikwijls ook verscheidene honderd voeten breedte hebben. Deze warme stroomen hebben eene parallele rigting tot elkander, en Dr. VON TSCHUDI vond er binnen de ruimte van twee uren vijf of zes. Hij merkte ze vooral op in de maanden Augustus en September, en zij liepen, volgens zijne waarneming, doorgaans in dezelfde rigting als de *Cordilleras*, namelijk van het zuidzuidwesten naar het noordnoordoosten. Eens reisde hij verscheidene uren in een van deze luchtstroomen, wiens breedte niet meer dan 27 schreden bedroeg, en wiens temperatuur die der hem omgevende lucht elf graden RÉAUMUR overtrof. Men vindt deze luchtstroomingen dikwijls op den duur aan dezelfde plaats; want de muildierdrijvers kunnen meestal vooraf zeggen waar men ze aantreffen zal. De oorzaak van dit merkwaardige verschijnsel verdient zeker in hoogen graad de opmerkzaamheid der meteorologen.

De talrijke diepe dalen, welke de *Puna* doorsnijden, noemt men de *Sierra*, en hunne bewoners *Sierranos*, ofschoon deze benaming door de kustbewoners van *Peru* ook op alle inboorlingen van het binnenland wordt toegepast. Men vindt daar vele steden en dorpen, en de door het zweet der arbeidzame *Indianen* vruchtbaar geworden bodem geeft

eenen rijken oogst. De bewoners zijn ongemeen gastvrij, en de vreemdeling is hun, hoe lang hij ook blijven moge, een welkome gast. Overigens hebben zij nog weinig vorderingen in de beschaving gemaakt. Hunne lievelingsuitspanningen, stieren- en hanengevechten, zijn van den gruwzaamsten aard. Dronkenschap is hunne hoofdondeugd, en zelfs de hoogere klassen geven avondpartijen, waar de brandewijn de hoofdrol speelt. De vrouwen drinken er, even als de mannen, groote hoeveelheden van, en bij dergelijke drinkgelagen (*Cjaranas*) wordt, zonder onderscheid van kunne, eene flesch brandewijn voor den persoon gerekend. Bij een bal, dat in het jaar 1839 ter eere van den Chilenischen generaal BULNES, den tegenwoordigen president van *Chili*, in eene der eerste steden der *Sierra* werd gegeven, stroomde de brandewijn zoo rijkelijk, dat tegen den morgen de meeste dansers en danseresssen dronken op den grond lagen. Gebrek aan opvoeding is de eenige verontschuldiging voor deze grove zeden; terwijl de kracht der gewoonte den *Sierranos* de ondeugd der dronkenschap minder verfoeijelijk doet achten. Overigens bezuipt de *Sierranos* zich slechts in gezelschappen, en, zoo er geene *Cjaranas* plaats hebben, ziet men hem altijd nuchter.

De dramatische voorstellingen uit het leven van CHRISTUS, welke de monniken, die PIZARRO vergezelden, invoerden, ter gemakkelijker bekeering van de inboorlingen in *Peru*, zijn in de grootere steden van *Peru* reeds lang in onbruik geraakt; maar in de *Sierra* hebben zij nog plaats, en alle pogingen van verlichte priesters, om zulk een schandaal te doen ophouden, hebben schipbreuk geleden op de hardnekkigheid en de dreigende houding der *Indianen*. Dr. VON TSCHUDI deelt eene merkwaardige beschrijving van het feest van den Goeden Vrijdag mede. »Van den vroegen morgen af," zegt hij, »is de kerk met *Indianen* volgepropt, die den morgen met vasten en gebed doorbrengen. Om twee ure des namiddags wordt een groot CHRISTUS-beeld uit de sacristij gebragt en naast het overdekte altaar neêrgelegd. Zoodra dit is gebeurd, dringt de gansche gemeente zich daarhenen, om de wonden met katoenen lappen aan te raken; en daarbij heeft een gejoel en geschreeuw plaats, gelijk die elders slechts op Iersche jaarmarkten kunnen worden ontmoet, tot dat het den priester eindelijk gelukt, de orde weder te herstellen. Het CHRISTUS-beeld wordt

dan met drie groote zilveren nagels aan het kruis geslagen, eene zilveren kroon wordt op het hoofd geplaatst, en de kruisen der beide misdadigers aan weerskanten opgerigt. De *Indianen* zien zich aan dit schouwspel zat, en verlaten dan de kerk, om tegen 8 ure des avonds terug te keeren. Het gebouw is dan schitterend verlicht, en aan den voet des kruises staan, in witte kleederen gehuld, vier priesters, de *santos varones* of heilige mannen, op wie de taak rust, om het beeld van het kruis af te nemen. Niet verre van daar staat op een voetstuk een beeld der Heilige Maagd in diepen rouw en met een' witten doek om het hoofd. In eene lange aanspraak verklaart een priester aan de vergadering het tooneel, en ten slotte rigt hij tot de *santos varones* de woorden: »Gij, heilige mannen, bestijgt de ladder en neemt het ligchaam van CHRISTUS van het kruis!" Nu beklimmen twee der mannen de ladder met hamers, en de priester gaat voort: »Gij heilige man aan de regterhand des Heilands, geef den eersten slag op den nagel in de hand en trek hem er uit!" De hamer valt, en bij dien slag weerklinkt een algemeen: *Misericordia! Misericordia!* uit duizend kelen in zulke hartbrekende jammertoonen, dat het den toehoorder bang om het harte wordt. De nagel wordt gegeven aan eenen priester, die aan den voet van het kruis staat, en aan de Maagd MARIA gebragt, tot wie de prediker zich nu met de volgende woorden wendt: »Gij Moeder vol van smarten, treed voor, en ontvang den nagel, welke de regterhand van uwen gezegenden Zoon heeft doorboord!" En zoodra de priester het beeld der Moeder Gods nadert, treedt dit door middel van een verborgen mechanismus vooruit, vat den nagel met beide handen, legt dien in een zilveren bekken, droogt zich de oogen en keert dan naar zijne vroegere plaats terug. Dit geschiedt op nieuw bij het afnemen der beide andere nagels en der kroon. Tot accompagnement van het geheele tooneel dient het huilen en snikken der *Indianen*, die bij iederen hamerslag heviger losbreken en het toppunt bereiken, wanneer het CHRISTUS-beeld aan de Heilige Maagd wordt overgegeven, die dan van hare zijde hevig begint te weenen. Het CHRISTUS-beeld wordt in eene kist gelegd, met bloemen getooid, en bij fakkellicht door alle straten der stad gedragen. Terwijl de processie haren omgang houdt, rigten de *Indianen* voor de kerkdeur twaalf bloemenbogen op, tusschen welke zij den

grond met bloemtapijten beleggen, hetgeen eene zeer schoone uitwerking doet. Ieder tapijt wordt door twee *Indianen* gewerkt, van welke geen zich om den arbeid van zijnen kameraad schijnt te bekommeren, en toch komen onder hunne handen de geregeldste en smaakvolste figuren te voorschijn. Arabesken, landschappen en dieren komen als door tooverij voor den dag. Zeer trof het mij, te *Tarma* op een dezer bloemtapijten eene naauwkeurige nabootsing van den Oostenrijkschen dubbelen adelaar te vinden, welken de *Indianen* op de ijzeren flesschen met kwikzilver van *Idria* hadden gezien. Wanneer de processie terugkeert, wordt de Heilige Maagd door de bloemenbogen in de kerk gedragen."

De reiziger vond in de Peruaansche *Sierra's* menigvuldig plantaadjen van eene struik, zes voet hoog, die helgroene bladeren, witte bloesems en scharlakenroode beziën heeft. Dat is de beroemde zoogenaamde *coca*-boom, de getrouwe vriend van *Peru's* inboorlingen bij alle moeiten en lasten des levens. Men ontneme den *Turk* zijne koffij en zijne pijp, den *Chinees* zijne thee en zijn opium, den matroos en den soldaat grog en tabak, en zij zullen zich allen minder ongelukkig gevoelen, dan de *Indiaan* zonder zijne *coca*. Buiten deze kan hij niet leven; zij is hem onontbeerlijker dan spijs en drank, want zij stelt hem in staat, om beide te missen. Met zijn klomp gedroogde *coca*-bladeren in den mond vergeet hij alle ellende des levens, zijne lompen, zijne armoede, de wreedheid zijner dwingelanden. Hij heeft genoeg aan éénen maaltijd daags; maar ten minste driemalen des daags moet hij van den arbeid rusten, om *coca* te kaauwen. Zelfs de hebzuchtige *Kreolen* hebben zich gedwongen gezien, om zich naar dit gebruik te schikken, en hunnen arbeiders dagelijks drie kwartier uurs vrij te geven. In de mijnen en op de plantaadjen, waar maar *Indianen* arbeiden, heerscht dit gebruik. Ofschoon de blanken het *coca*-kaauwen als eene barbaarsche gewoonte beschouwen, zoo zijn toch velen van hen in het geheim daaraan verslaafd. Zij heeft op het menschelijke ligchaam ongeveer dezelfde werking, als kleine hoeveelheden *narcotica*. In groote hoeveelheid gekaauwd, is de *coca* zeer schadelijk, maar, met mate gebruikt, is zij, volgens VON TSCHUDI, niet alleen onschadelijk, maar werkelijk heilzaam. De hooge ouderdom, dien de *Indianen* bereiken, verbonden met de omstandigheid, dat zij bij zeer karig voedsel den hardsten arbeid kunnen

uithouden, getuigt zeker ten voordeele van deze meening. VON TSCHUDI ontmoette *Indianen* van 120 tot 130 jaren, en, volgens zijne verzekering, behooren de voorbeelden van zoo hoogen ouderdom in *Peru* geenszins tot de zeldzaamheden (*). Vele dezer lieden hadden van kindsbeen af op *coca*-bladeren gekaauwd. Rekent men dagelijks slechts een ons, dan zouden zij toch in hun geheele leven omstreeks 27 centenaars *coca* hebben verbruikt; desniettemin waren zij volkomen gezond. De *Indianen* houden de *coca* voor een middel tegen de *veta* of bergziekte, en de ervaring van VON TSCHUDI is aan deze meening gunstig. Voor dat hij op de bergvlakten der *Puna* tot de jagt uittrok, dronk hij telkens een sterk afkooksel van *coca*-bladeren, en hij kon dan aan den invloed der verdunde lucht veel beter weêrstand bieden dan anders. Hij is van het heilzame der *coca* zoo overtuigd, dat hij haar op langdurige zeereizen, vooral op togten naar de pool, aanraadt. De haat, dien de *Indianen* tegen de *Spanjaarden* koesteren, heeft hoofdzakelijk daarin zijnen oorsprong, dat de laatsten in de vroegere tijden hunner heerschappij over *Peru*, enkel uit verachting der inheemsche gebruiken, en om de nationaliteit der *Indianen* te vernietigen, het *coca*-kaauwen poogden af te schaffen. Koninklijke decreten werden daartegen uitgevaardigd, en de regering zoowel, als de geestelijkheid, deed al het mogelijke, om het te onderdrukken. Later bemerkten evenwel de eigenaars der mijnen en de planters, dat hunne Indiaansche lijfeigenen den arbeid veel beter konden verdragen als zij *coca* kaauwden, en spoedig werden de wetten tegen dat gebruik niet meer gehandhaafd. Sedert hebben verscheidene

(*) Ook STEPHENSON spreekt, in zijn werk over *Zuid-Amerika*, over het buitengewoon lange leven der *Indianen* van *Peru*. In de kerkboeken van *Barranca* vond hij de namen van elf binnen 7 jaren gestorvene personen, die te zamen 1207 jaren hadden geleefd, hetgeen door elkander voor ieder bijna 110 jaren uitmaakt. VON TSCHUDI spreekt van eenen *Indiaan*, die in 1839 nog te *Jauja* leefde, en die, zoo men het kerkeboek en het woord des priesters gelooven mag, in het jaar 1697 was geboren. Sedert zijn elfde jaar had hij dagelijks, doch met mate, *coca* gekaauwd. Hoe oud de *Indianen* ook worden, zelden vallen hun het haar of de tanden uit.

geleerde schrijvers, zoowel Jezuiten als andere, de invoering der *coca* in *Europa* in plaats van thee en koffij aanbevolen. Er valt niet aan te twijfelen, of, gelijk het tabakrooken de bewaring der krijgstucht gemakkelijker maakt, zoo ook de kalmerende invloed der *coca Peru* voor menig bloedig oproer heeft bewaard; intusschen kon toch dit veelgeliefde kruid het uitbreken van den doodelijken haat, dien de *Indianen* tegen de *Spanjaarden* koesteren, niet verhinderen.

De *Leyes de las Indias*, of het wetboek der Spaansche koloniën, was wel in vele opzigten streng, maar toch mild en vaderlijk in vergelijking van de handelwijze der Onderkoningen en der andere beambten. Er waren daarin twee bepalingen, de *mita* en het *repartimiento*, welke de beschaving en verbetering van den toestand der *Indianen* bedoelden, maar die in de toepassing vreeselijk werden misbruikt. Door de *mita* werd voorgeschreven, dat de *Indianen* in de mijnen en op de plantaadjen moesten arbeiden. Aan ieder *Spanjaard*, die een mijnwerk of eene plantaadje bezat, werd door den corregidor een zeker aantal *Indianen* toegewezen, aan welke hij een zeker dagloon, en voor welke hij buitendien jaarlijks acht dollars per hoofd aan den Staat moest betalen. Had men zich naauwgezet aan dit voorschrift gehouden, zoo zou het zeker hebben medegewerkt, om de inboorlingen aan een regelmatig werkzaam leven te gewennen. Doch ten gevolge van het stelsel van gedwongen koop der levensbehoeften, van den onmatig zwaren arbeid, die van de lijfeigenen werd gevorderd, en van andere omstandigheden, werkte het hoogstverderfelijk. Slechts een derde deel van het bedongen loon werd in geld, het overige in Europesche waren tot ontzettend hooge prijzen betaald, en de *Indianen*, die zich alzoo buiten staat bevonden om de noodigste levensbehoeften te koopen, moesten bij hunne meesters schulden maken, die zij nooit konden betalen, en ten gevolge waarvan zij levenslang slaven werden. De veldarbeiders moesten van drie ure des morgens tot een uur na zonsondergang zich afmatten, en zelfs des zondags werd hun geene rust gegund. Duizenden van *Indianen* bezweken jaarlijks door deze inspanning. Vele schrijvers schatten het aantal van hen, die door bovenmatigen arbeid en ongelukken in de bergwerken in den loop der drie laatste eeuwen omkwamen, op negen millioenen. Dr. VON TSCHUDI acht deze schatting geenszins overdreven, ja rekent nog drie millioen

meer, die in de *coca*-plantaadjen enz. hun leven op deze wijze hebben verloren.

Het *repartimiento* betrof de verdeeling van Europesche waren en artikelen van weelde van den kant der gewestelijke regering; en ten gevolge van deze wet, die ten doel had om de inboorlingen tot billijke prijzen van kleedingstukken en andere levensbehoeften te voorzien, werd ieder corregidor eene soort van winkelier, die allerlei soort van waren verkocht, en de *Indianen* dwong, om die hem af te koopen. De prijzen, die daarvoor gevraagd werden, waren volstrekt niet te betalen. Eene naald kostte een reaal, een slecht mes of een pond ijzer een dollar, gedrukt katoen twee of drie dollars de el. De rijkeren moesten kant, zijden kousen en onechte juweelen koopen, en wanneer de betaling niet spoedig volgde, had er geregtelijke vervolging plaats, die beslag op de geheele have der ongelukkigen legde en hen zelve als slaven in de mijnen verkocht. Niet alleen geheel nuttelooze voorwerpen, bij voorbeeld scheermessen, die de geheel baardelooze *Indiaan* niet gebruiken kan, maar zelfs schadelijke werden den *Indiaan* opgedrongen; en het is eene stellige waarheid, dat een corregidor, wien een handelsvriend eene partij brillen toegezonden had, het bevel uitvaardigde, dat, op zware straffe, alle *Indianen* bij openlijke feesten met een bril op den neus moesten verschijnen.

Dat de *Indianen* tegen zulk eene afschuwelijke regering vroeger of later zouden opstaan, was vooruit te zien. Intusschen zij verdroegen haar gedurende twee eeuwen met verwonderlijk geduld. Eindelijk stak een man de banier der wraak op. JUAN SANTOS, de apostaat geheeten, was een *Indiaan* van *Haumanga*, en beweerde een afstammeling te zijn van ATAHUALPA, den laatsten *Inca*, dien PIZARRO deed ophangen. Nadat hij in het jaar 1741 eenen *Spanjaard* van adel bij gelegenheid van eenen twist had gedood, vlugtte hij naar de bosschen en broedde daar wraak tegen de onderdrukkers van zijn volk. Destijds hadden de Spaansche zendelingen in de bekeering van de *Indios bravos*, eenen bijna kannibaalsch-wilden stam, aanmerkelijke vorderingen gemaakt, en tegen deze priesters brak de wraak van SANTOS het eerst los. Hij wendde zich tot den stam der *Campa's*, aan wie hij zeide, dat hij een afstammeling was der magtige Peruaansche koningen, bovennatuurlijke krachten bezat, al hunne gedachten kende en ieders beeld in zijn hart droeg.

Om hun de waarheid dezer laatste bewering te bewijzen, liet hij ieder afzonderlijk in een' kleinen spiegel zien, dien hij onder zijnen mantel op de borst droeg. De wilden gehoorzaamden hem thans onvoorwaardelijk en sloegen terstond de hand aan de priesters en hunne bezittingen. Verscheidene Spaansche forten werden overrompeld en de bezettingen over de kling gejaagd. In het fort *Quimiri* werden de geweren der vermoorde soldaten, die niet eens den tijd gehad hadden om ze af te schieten, op eenen hoop gelegd, waarom de *Indianen* dansten, en verbrand. Zij gingen af, en vele der dansers kwamen op deze wijze om het leven. Een aantal kerken en plantaadjes werd verwoest, en de priesters, aan de heiligenbeelden gebonden, werden in de stroomen geworpen. Binnen weinige weken waren de zendelingsdistrikten van *Middel-Peru* geheel verwoest, en het gelukte slechts met moeite, de *Sierra* in bedwang te houden en de *Indios bravos* tot hun eigen gebied te beperken. Wat er van SANTOS is geworden, is niet naauwkeurig bekend. Velen beweren, dat hij tot aan zijnen dood over verscheidene der wilde *Indianen*-stammen heeft geregeerd. In het klooster *Ocopa* vond Dr. VON TSCHUDI, in een oud handschrift, de volgende plaats: »Het monster JUAN SANTOS ATAHUALPA moest, nadat hij onze zendingen had verwoest, vreeselijk lijden van den toorn Gods, daar hij, als HERODES, bij levenden lijve door de wormen werd opgegeten."

Ofschoon deze opstand spoedig onderdrukt werd, zoo had zij toch gewigtige gevolgen. De *Indianen* werden zich daardoor hunner kracht bewust, en er braken later vooral, in *Zuid-Peru*, verscheidene opstanden uit, die evenwel bij gebrek aan goede hoofden altijd spoedig gedempt werden, totdat TUPAC AMARU, de *cachique* van *Tungasuca*, zich aan het hoofd van eene goed geregelde omwenteling plaatste. Een gegrond voorwendsel daartoe leverde de onzinnige hebzucht van den corregidor van *Tinta*, Don ANTONIO ARIAGA, die alleen in het jaar 1780 den *Indianen* voor 340,000 dollars nuttelooze koopwaren opdrong en de betaling met onbarmhartige strengheid vorderde. TUPAC AMARU verzamelde de *Indianen*, greep den corregidor en hing hem op. Dit was het sein tot den opstand voor geheel *Zuid-Peru*, en er ontstond een bloedige krijg. In het jaar 1781 werd TUPAC AMARU benevens zijne vrouw en verscheidene hoofden van den opstand door een' troep Spaansche ruiterij gevangen genomen, naar *Cuzco* ge-

bragt en daar ter dood veroordeeld. De ongelukkige *cachique* moest eerst de terdoodbrenging zijner vrouw, van twee zijner zonen en andere bloedverwanten en makkers aanzien; vervolgens sneed men hem de tong uit en vierendeelde hem. Zijne romp werd verbrand, zijne ledematen in de steden van het oproerige distrikt op stangen ten toon gesteld. Te *Huancaya* ontmoette VON TSCHUDI eenen ouden *Kreool*, die als zestienjarige knaap de strafoefening van TUPAC AMARU had aanschouwd. Deze beschreef hem als een rijzig, schoon man met een' doordringenden blik en ernstige vastberadene gelaatstrekken. Bij den dood zijner bloedverwanten toonde hij groote aandoening, bij zijne eigene marteling daarentegen buitengewone standvastigheid. Zijn dood bleef niet lang ongewroken. Zijn hem overlevende zoon ANDRES, zijn broeder en een stoutmoedig Indiaansch hoofdman NICACATARI zetteden den oorlog met vernieuwde hevigheid en wreedheid voort, en belegerden de vesting *Sorata*, werwaarts de meeste *Spanjaarden* van het distrikt de wijk hadden genomen. De *Indianen* zetteden den geheelen omtrek onder water, door de beken uit het naburig gebergte naar de stad heen te leiden, zoodat alle aardwallen weldra door het water ondermijnd werden en instortten, waarop de vesting met storm werd genomen. De geheele bevolking van 22,000 zielen werd, met uitzondering van 87 priesters en monniken, over de kling gejaagd. Van *Sorata* trok het Indiaansche leger westwaarts, en sloeg de *Spanjaarden* in verscheidene gevechten. Aan het goud gelukte, wat het zwaard niet vermogt. Een vertrouwde van ANDRES werd door de *Spanjaarden* omgekocht, en geleidde hen naar eene plaats, waar de hoofden des opstands hunne raadsvergadering hielden. Zij werden alle gevangen genomen en teregtgesteld, en de *Indianen*, van hunne aanvoerders beroofd, verstrooiden zich en werden in afzonderlijke benden verslagen. Tallooze teregtstellingen volgden op dezen opstand, die in het geheel aan 100,000 menschen het leven moet hebben gekost, en waarvan de *Indianen* geen ander voordeel hadden, dan de opheffing van het *repartimiento*.

Gedurende de omwenteling, waardoor *Spanje Peru* verloor, kozen de *Indianen*, die men door de belofte had aangelokt van eenen nakomeling der *Incas* op den troon van *Peru* te zullen plaatsen, de partij der patriotten, maar doodden in den regel alle blanken, die hun in handen vie-

len. In vele provinciën werden op deze wijze de *Kreolen* en *Mestiezen* geheel uitgeroeid. Te *Jauja* zwoeren de *Indianen*, dat er geen witte hond of geen witte kip in het leven zou blijven, en krabden zelfs de witte kalk van de muren. Toen de generaal VALDOS met zijne ruiterij den stroom bij *Jauja* overstak en de *Indianen* aangreep, versmaadden deze het, om zich door de vlugt te redden; zij liepen op de lansen hunner vijanden in, terwijl zij schreeuwden: *Mata me, Godo!* »Dood mij, *Goth!*" (*), en zoo bleven er 2000 op de plek.

Dr. VON TSCHUDI is van oordeel, dat de *Indianen* vroeger of later het juk der verwekelijke en laffe *Kreolen* zullen afschudden, en eenen eigen staat vormen, die zijne onafhankelijkheid even goed zou weten te handhaven als de Negerstaat op *St. Domingo*. Sedert *Peru's* afscheiding van *Spanje* hebben de *Indianen* belangrijke vorderingen in gewigtige zaken gemaakt; zij dienen in het leger, hebben geleerd met schietgeweer om te gaan, en verstaan de kunst, om buskruid te maken, waartoe hunne gebergten hun de grondstoffen in overvloed opleveren. Hun haat tegen de blanken is nog even bitter als ooit, hun nationaal gevoel zeer sterk, en de herinnering van het rijk der *Incas* geenszins in hen uitgedoofd. Ondanks de langdurige onderdrukking bezitten zij nog fierheid en zelfvertrouwen. Nevens de wetten, die de *Kreolen* hun hebben opgedrongen, bestaan nog altijd de oude landswetten; en wanneer weder een man als TUPAC AMARU zich aan hun hoofd stelt, dan zou een opstand der *Peruanen* met een' volkomen goeden uitslag bekroond worden.

Van de romaneske maar tevens eenvoudige schildering, die de Schrijver geeft van zijn verblijf in de oorspronkelijke wouden, waar hij zich met eenen Duitschen landsman eene hut bouwde en maanden lang zich met zoölogische naspooringen bezig hield, kunnen wij slechts met een woord gewagen. Van alle kanten door gevaren omringd, verflaauwde zijn moed geen oogenblik. Indiaansche wilden, verscheurende dieren, slangen, wier beet oogenblikkelijk doodt, vergiftige insekten, ja zelfs *vampyrs* bedreigden onophoudelijk zijn leven. Onder de roofdieren is er een zeer gevaarlijk,

(*) *Godo* is een scheldnaam, dien de *Indianen* aan de *Spanjaarden* geven.

en dit dier heeft zich in verschillende distrikten van *Peru* zoo sterk vermeerderd, dat de *Indianen* daaruit zich hebben moeten verwijderen. Het dorp *Mayunmarca* staat om déze oorzaak sedert eene eeuw verlaten, daar de voorgaande bevolking door deze dieren vreeselijk gedund werd. Nog gevaarlijker zijn de vergiftige slangen, die in de wouden overal onder het afgevallen loof en de doode boomstammen loeren; de vergiftigste van allen is eene adder, slechts tien duim lang, wier beet den sterksten man in twee of drie minuten doodt. Als een *Indiaan* door eene dezer adders wordt gebeten, denkt hij er zelfs niet aan, om een tegengif te gebruiken, maar schikt zich gereedelijk in zijn noodlot. — De *vampyr*, die van het eene einde der vleugels tot het andere bijna twee voet lang is, dringt in de woningen binnen en valt vooral de gladharige huisdieren aan. Met halfuitgebreide vleugelen zet hij zich op den rug van zijn slagtoffer en wrijft dien met zijne snoet, totdat zijne scherpe tanden de huid hebben doorgeschuurd. Dan plooit hij de vleugels zamen, strekt het ligchaam uit en zuigt, terwijl de romp, bijna even als bij eenen bloedzuiger, zich golvende beweegt. De waaijende beweging der vleugels, waarvan onderscheidene schrijvers spreken, werd door VON TSCHUDI niet waargenomen. Ofschoon de *vampyr* slechts eenige oncen bloed uitzuigt, zoo is toch het nabloeden zeer sterk, en zelfs sterke muildieren kunnen, wanneer zij door verscheidene *vampyrs* worden aangevallen, aan bloedverlies sterven. Een der muildieren van den reiziger werd alleen daardoor gered, dat men het om de vijf of zes dagen met terpentijnolie en andere sterkriekende stoffen inwreef, waarvoor de *vampyrs* de wijk nemen. Men heeft er dikwijls over getwist, of de *vampyrs* ook menschen aantasten; VON TSCHUDI beaamt dit uit eigene ervaring, daar hij een *Phyllostoma erythromos*, TSCH. zich op den neus van eenen dronken ter aarde liggenden *Indiaan* zoo vol zag zuigen, dat hij niet kon wegvliegen. Na den beet openbaarde zich eene hevige ontsteking, zoodat het hoofd des *Indiaans* sterk opzwol.

De reiziger spreekt ook van den fabelachtigen *Carbunculo*, waarvan men in *Peru* overal hoort, terwijl velen zelfs beweren het dier met eigene oogen te hebben gezien. Het moet zoo groot als een vos zijn, lang zwart haar hebben, en des nachts tusschen struiken en rotsen rondsluipen. Wanneer men het vervolgt, zou zich op den kop eene klep openen, en een zeer schitterend voorwerp, dat de *Indianen*

voor een edelgesteente houden, zou zigtbaar worden en den vervolger verblinden; dan zou de klep zich weder sluiten en het dier verdwijnen. Volgens andere berigten schittert het juweel, als het dier uit zijnen schuilhoek kruipt, en wordt onzigtbaar, wanneer men het vervolgt. Reeds voor PIZARRO'S komst was het geloof aan dit dier in *Peru* algemeen. Natuurlijk hebben de *Spanjaarden*, schoon zij zich alle moeite gaven, en de Onderkoningen deze zaak den zendelingen vooral op het harte drukten, nog nooit eenen *Carbunculo* gevangen, en het is Dr. VON TSCHUDI zelfs niet gelukt, met eenige waarschijnlijkheid uit te vorschen, welk dier tot deze fabel aanleiding kan hebben gegeven.

Na een vierjarig verblijf in *Peru* werd de schrijver, terwijl hij zich tot eene nieuwe reis voorbereidde, die al de provinciën zou omvatten en verscheidene jaren zou duren, op de *Cordilleras* door eene zenuwkoorts overvallen, die hem aan den rand des grafs bragt. Na zijne herstelling gevoelde hij, dat hij naar ligchaam en geest volstrekt lange rust behoefde, die hij in *Peru* niet kon vinden. Hij ging naar *Europa* scheep, en kwam daar na eene afwezigheid van vijf jaren terug. In zijn belangrijk werk beklaagt hij zich, dat hij niet alle provinciën en merkwaardigheden van *Peru*, en vooral niet de beroemde stad *Cuzco* en de oorspronkelijke wouden van *Urubamba* heeft kunnen bezoeken; maar hij heeft zulk eenen rijken oogst voor de wetenschap ingezameld, dat hij geene reden heeft, om zich te bedroeven, dat hij ook voor anderen nog eene nalezing heeft overgelaten.

---

### STEMMEN UIT HET OOSTEN OVER HET MISHANDELEN VAN DIEREN.

Het hoogere standpunt, waarop de Bijbel ons ten opzigte van het mishandelen der dieren stelt, behoeft wel niet aangewezen te worden; nergens is het misdadige daarvan sterker uitgedrukt, dan in de Heilige Schrift. »Wanneer u een vogelnest voorkomt en de moeder zit op hare jongen, zoo zult gij de moeder ganschelijk vrijlaten, de jongen zult gij tot u nemen," enz. »Eenen dorschenden os zult gij niet muilbanden," enz. enz. Dezelfde geest des Bijbels ademt ook in geheel de zamenhangende keten der Joodsche overlevering. Volgens haar mag men geen dier slagten, zoo niet het mes, waarmede men zulks verrigt, van elke, ook de kleinste schaar gezuiverd is, blijkbaar ten einde het dier

niet meer, dan volstrekt noodig is, moge lijden; volgens haar mag men moeder en jong niet op éénen dag slagten, omdat zulks als wreedheid beschouwd wordt. De *Talmud* der *Joden* beveelt, even zeer als de Bijbel, dat men de dieren, van welke soort zij ook zijn mogen, met de grootstmogelijke sparing behandele. Volgens dit wetboek mag geen dier gekweld of noodeloos om het leven gebragt worden. Al zijn dan ook, volgens uitspraak van den Bijbel, de dieren tot nut en voordeel van den mensch geschapen, zoo zijn zij niettemin schepselen van God, die alle jegens hen gepleegde baldadigheid des te nadrukkelijker straft, daar Hij ze den menschen ter verzorging heeft toevertrouwd. Daarom hebben dan ook alle Rabbijnen in alle eeuwen en in alle landen ten dringendste barmhartigheid jegens de dieren en het vermijden aller wreedheid jegens hen aanbevolen. Hooren wij sommige hunner uitspraken:

»De mensch, die eenig dier slagt, bedenke in zijn hart, zie dit onschuldige, onzondige wezen wordt van het leven beroofd, en dat wel door den zondigen, schuldigen mensch! Hoe kan men daarbij rein blijven van bloedschuld? Daarom heeft God bevolen, dat gij bedekken zult het bloed van het geslagte dier."

»Het is niet geoorloofd," zegt eene andere stem, »eene bete te eten, voordat men den honger van zijn dier gestild heeft." En nog eene andere geeft hieromtrent den volgenden regel: »Wanneer gij en uw dier dorstig zijt, zoo stil eerst uwen dorst, gelijk zulks ook de vriendelijke REBEKK'A deed, toen de vreemde dienstknecht ELIESAR haar om een' dronk waters smeekte; daarentegen moet gij in de eerste plaats den honger van uw dier stillen, alvorens gij zelf iets nuttigt, gelijk ook LABAN bij die zelfde gelegenheid handelde."

»Wie aan dieren den staart afsnijdt," laat eene andere stem zich hooren, »die dwaalt zeer, wanneer hij denkt, dat hij de dieren daardoor niet kwelt of mishandelt; want hij ontneemt hun baldadiglijk een wapen, hetwelk de Schepper hun verleend heeft."

»Gelijk eenen iegelijk, die een' mensch nadeel, verdriet of kommer aandoet, zijne straf eenmaal met zekerheid te wachten staat, zoo verwacht ook diengene zijn loon, die een dier nutteloos pijn veroorzaakt, gelijk b. v. wie een dier eenen last oplegt, dien het niet dan bezwaarlijk kan dragen of voortslepen, en het dan nog bovendien drijft of slaat. Hij zal hier namaals daarvan zware rekenschap moeten afleggen; want hij heeft een schepsel Gods mishandeld. De wijze SALOMO spreekt: de regtvaardige erbarmt zich over zijn vee; de goddeloozen behandelen zelfs bloedvrienden wreedelijk. Wie is de wreedaard, zegt een latere wijze, die zijn lastdier heden overvloedig te eten geeft, en het daarvoor morgen jaagt en drijft, dat het loopen moet over heuvels en

bergen, die het niet gewoon was te beklimmen? Zoodanig een verkeert zijne goedheid in onbarmhartigheid."

»Uwen hond, wanneer hij u geene schade toebrengt en u niet bijt, zoo gij hem uwe kamer wilt doen verlaten, moet gij bedaard naar buiten leiden; gij moogt hem geen heet water op den kop storten, noch hem met een' grooten stok slaan, en nog minder hem tusschen de deur klemmen."

»Met eenen os en eenen ezel te zamen moogt gij niet dorschen, omdat (dus vult de overlevering dit verbod aan) de os een herkaauwend dier is, en de ezel niet; herkaauwde nu de os, zoo kon de ezel gelooven, dat zijn arbeidsmakker te eten gekregen had, en daarover aan het treuren raken."

Uit de vele wetten en waarschuwingen tegen het mishandelen der dieren mogen de hier medegedeelde volstaan: zelfs de inkleeding in legende en fabel wordt te baat genomen, om ze te beter op 's menschen gemoed te doen werken. Van uit de insgelijks zeer talrijke menigte dier verhalen, willen wij, als voorbeeld, er een overnemen, dat, op eene bijna kluchtige wijs, de uiterste liefde jegens de dieren predikt: »Op zekeren dag bevond zich een Rabbi in een slagthuis, toen er een kalf gebragt werd om geslagt te worden; en terwijl men het bij hem voorbijvoerde, stak het dier zijnen kop onder zijnen tabbaard, alsof het zich onder zijne bescherming stellen wilde, om aan het slagtmes te ontkomen. Doch de Rabbi stiet het onbarmhartig van zich, met de woorden: »Ga, onderwerp u aan uwe bestemming, want daartoe zijt gij geboren." Op hetzelfde oogenblik, toen hij dit zeide, kreeg hij een' aanval van tandpijn, van welke hij in lange, lange jaren niet verlost kon geraken. Op zekeren ochtend, terwijl hij nog op zijn bed van pijn lag te krimpen, kwam zijne dienstmaagd in de kamer, om het vertrek in orde te brengen. Hiermede bezig zijnde, ontdekte zij een nest jonge katjes, die gedurende den nacht in het leven gekomen waren, en zich nu onder hunne moeder lagen te warmen. Zonder zich lang te bedenken, greep zij ze, om ze weg te werpen. Zij schreeuwden, en de Rabbi, dit hoorende, keerde zich in zijn bed om, en sprak tot de dienstmaagd: »Laat ze leven; het zijn toch ook Gods schepselen." Naauwelijks had hij dit gezegd, of zijne tandpijn was verdwenen."

Zoo de Bijbel en de Rabbijnen. Ook de opstellers der Godsdienstwetten van de overige Oostersche volken verklaren zich op zeer meêdoogende wijs omtrent de dieren. Men weet, hoe overdreven gemoedelijk zelfs de *Hindoes* zich jegens hen betoonen.

---

ARTIKEL 295.

(*Eene ware Gebeurtenis.*)

Nog heden ten dage verwekken de inderdaad koninklijke ge-

bouwen en tuinen van *Versailles* de bewondering van een iegelijk, die ze bezigtigt. En desniettemin heeft *Versailles* opgehouden eene koningstad te zijn: het bezit nog al dien glans, waarmede zijn stichter het zoo ruimschoots begiftigde, dezelfde lommerrijke boschwaranden, door goden en nimfen bewoond, de heerlijke graspleinen, de bekoorlijke waterpartijen met de badende godenbeelden, de wereldberoemde fonteinen, die duizendkleurige waterstralen tot boven de hoogste boomen in de lucht zenden; maar, ondanks de ontzettende geldsommen, aan deze lustplaats besteed, heeft *Versailles* toch opgehouden eene koningstad te zijn, want geen Koning woont er meer. Vergeefs zoekt het oog hier wachthondende gardes, paadjes, ministers, die, trots op hunne ambtsmagt, den grooten trap opstijgen, of treurige hovelingen, die, in ongenade vervallen, dienzelfden trap, voor de laatste maal, droefgeestig afsluipen. Geen hof is hier meer. *Parijs* heeft aan *Versailles* het hof ontroofd, gelijk het over 't algemeen alles verzwelgt. Alle voortbrengselen van kunstvlijt, landbouw, veeteelt, stroomen naar *Parijs* en, even als de bosschen hun wild, moeten de zeeën hunnen visch derwaarts zenden. — Heden ten dage is voor het hof reeds de weg naar *St. Cloud* te ver, en slechts zelden vertoeft het een' tijdlang in de koele bosschaadjen van *Neuilly*. *Versailles* is eene verlatene stad; zij gelijkt naar eene koningin, die kroon, magt en rijkdom verloren heeft, en aan welke nog slechts haar weduwengoed is overgebleven. Ondertusschen is *Versailles*, met het verlies der koningspracht, ook ontheven geraakt van al de daaraan verbondene zorgen en moeijelijkheden. Men leeft thans te *Versailles* langer dan te voren, want de tijd valt er den inwoneren lang. De bevolking lijdt niet meer door de verterende magt der hartstogten, want zij bestaat nog slechts uit oude kapitalisten, invaliede militairen, staatslieden, die geen' opgang gemaakt en zich in achtbare rust hebben afgezonderd, en dames, die misschien vroeger wel door schoonheid, vernuft of rijkdom geschitterd hebben, maar thans hare plaatsen te *Parijs* aan hare dochteren hebben ingeruimd, en nu haar leven in stilte en rust te *Versailles*, dat, even als *St. Germain*, door zijne beheerschers verlaten is, besluiten willen.

In de straat *Duplessis* staat een wel niet groot, maar met veel smaak ingerigt en zeer zorgvuldig onderhouden huis; hier woonde, nog kort geleden, eene bejaarde weduwe, die gewoon was eenige harer kamers te verhuren, niet zoozeer om daaruit voordeel te trekken, want zij was rijk, als wel om zich op deze wijs gelegenheid tot dagelijksch gezelschapsverkeer te verschaffen. Madame DE BONNAIRE, die zich tamelijk goed geconserveerd had en even beminnelijk als bemind was, ging zelden uit, en zij gevoelde dus de behoefte eenen huisgenoot te hebben, die van tijd tot tijd er niet tegen had, bij haar het middagmaal te nemen, of 's avonds

een partijtje piquet met haar te spelen. In dezen huisgenoot wenschte zij dus iemand van aangenamen omgang te vinden, in jaren haar min of meer gelijk, en daarteboven van een zacht humeur, om hare nu en dan uitbarstende, door den ouderdom nog in geenen deele gematigde, heftigheid te kunnen verdragen. Zoodanige wenschen hadden te *Versailles* meer kans vervuld te worden dan ergens elders, en een gelukkig toeval verschafte haar inderdaad, wat zij gewenscht had. De Markies DE CERNEY werd haar huurder, ofschoon niet haar dagelijksche dischgenoot, want hij hield zijne eigene bedienden en at op zijne kamer. De Markies was oud, lang, schraal, zeer verstrooid van gedachten, en kort van gezigt. De wereld had voor hem weinig aanlokkelijks meer, gelijk meestal het geval is bij diegenen, die lang en veel geleefd hebben. In zijne manieren herkende men een' man van de wereld en van den besten toon; doch kon men het hem aanzien, dat de losse ongedwongenheid, waarmede hij zich nog gaarne bewegen wilde, allengskens onder den last der jaren en de gevolgen der menigerlei wisselvalligheden van zijn leven begon te verdwijnen; hij verlangde niets meer dan rust, zonder inspanning of vermoeijenis, en de partij piquet met Madame DE BONNAIRE was tot zijn genoegen volkomen toereikend.

Op deze wijs gewenden buurman en buurvrouw zich allengskens innig aan elkander. Zonder het geringste van hare vroegere lotgevallen te weten, en tevreden met de kennis van haren tegenwoordigen toestand, kreeg de Markies DE CERNEY ongevoelig eene soort van neiging voor Madame DE BONNAIRE, niet echter die dwaze grijsaardsliefde, die overal en in schier alle omstandigheden zoo belagchelijk en onverdragelijk is, maar die bedaarde, hoezeer innige vriendschap, welke, zonder ernst en achtbaarheid prijs te geven, nogtans somwijlen het gevoel van een hart, dat zich zijne jeugd herinnert, laat doorschemeren. Onophoudelijk hield hij zich met zijne vriendelijke huisgenoot bezig; des morgens zond hij haar een' ruiker bloemen, des namiddags maakte hij haar zijne opwachting, en wanneer dan soms eene beuzeling hare oploopendheid, welke zij nooit wist te beheerschen, gaande maakte, verdroeg hij hare onstuimige buijen met voorbeeldeloos geduld; ja hij vond zelfs in die driftsvervoeringen iets aanvalligs, dat, volgens zijne meening, zijne buurvrouw ten minste twintig jaren verjongde.

Wanneer bejaarde lieden in gedurigen omgang zamen leven, is het bijna onmogelijk, dat zij in hunne gesprekken niet op verledene tijden terugkomen; van NESTOR af aan houdt immers ieder oudje veel van vertellen, ofschoon hij meestal daarbij, met niet minder schrandere diplomatie dan wijlen TALLEYRAND, de grondstelling huldigt, dat het spreken den mensch slechts verleend is om daaraehter zijne gedachten te kunnen verbergen. Dergelijke oude lieden nu

zullen wel zorgen, hunne ware meening, wanneer zij die niet willen mededeelen, te verheimelijken; maar zij kunnen de behoefte niet weêrstaan, zich als 't ware te verjongen, door over hunne reeds sedert jaren afgestorvene hartstogten te spreken, en elkander de voorvallen van eenen tijd, die lang voorbij is, mede te deelen. — In ons geval was het Madame DE BONNAIRE, die het eerst deze teedere snaar aanroerde.

»Zijt gij nooit gehuwd geweest, Heer Markies?" vroeg zij op zekeren dag aan haren huisgenoot.

»Nooit, nooit!" antwoordde hij, opstaande en daarbij zijn' das met de aan oude vrijers eigene zorgvuldigheid in de regte plooijen trekkende.

Door deze vraag was de baan gebroken, en de Markies verstoutte zich nu het tegen hem begonnen verhoor tegen zijne ondervraagster voort te zetten.

»Is het reeds lang geleden, Madame, dat gij uwen gemaal verloren hebt?"

»Vijftien jaren, Mijnheer!"

»Zoo, zoo," dacht de Markies, en streek zich daarbij meesmuilende langs zijne kin; »had ik haar vijftien jaar geleden gekend, zou ik haar das mijne hand hebben kunnen aanbieden zonder mij bespottelijk te maken."

»En," waagde hij al verder te vragen, »zoo ik niet te onbescheiden ben, was deze verbindtenis eene gelukkige?"

»O, Mijnheer de Markies, nimmer is eene vrouw gelukkiger gehuwd geweest dan ik. Ik beminde den Heer DE BONNAIRE sinds mijne kindschheid, en mijn geluk heeft geene stoornis ondervonden dan door zijn' dood en...."

»Welnu, Mevrouw? Mij dunkt gij wildet er nog iets bijvoegen."

»Ja, u wil ik het wel bekennen: zijn dood was zeker de hoofdgrond mijner droefenis, maar na en nevens zijn verlies was zulks ook de gebeurtenis, die mij tot zijne vrouw maakte."

Hier zweeg zij, en vruchteloos was alle moeite, welke de Heer DE CERNEY zich gaf, om Madame DE BONNAIRE tot eene duidelijker verklaring te bewegen.

Om niet al te onbescheiden te zijn, liet dus de welwillende man het onderwerp des gespreks voor het oogenblik vallen, maar hij kon zich niet weêrhouden er langs allerlei wegen weder op terug te komen. Hij vleide haar, hij liefkoosde haar zoo veel hij immer kon; hij begon wijlen den Heer DE BONNAIRE te prijzen en op te hemelen, ofschoon hij hem nooit gekend had. Hij had in vroeger' tijd met zekeren Heer BONNAIRE uit *Poitou* in betrekking gestaan, en wilde weten, of dit ook de zoo innig betreurde gemaal of wel een zijner bloedverwanten geweest was. Voorts had hij van den President van het Koninklijk Geregtshof te *Aix* veel tot roem van eenen anderen BONNAIRE gehoord, en maakte daarvan gewag, in de hoop dat de beminnelijke weduwe zich verkla-

ren zou, of deze ook misschien haar gade kon geweest zijn. Doch al zijne listige wendingen bleven zonder de minste vrucht; trots al deze kunstgrepen gelukte het hem niet, zich dieper in het vertrouwen zijner huisgenoot te dringen. Nu sloeg de Markies eenen anderen weg in, hopende op dezen misschien tot het gewenschte doel te geraken. Hij wilde namelijk door eene openhartige belijdenis zijner eigene betrekkingen het vertrouwen van Madame DE BONNAIRE winnen en haar nopen hem met gelijke munt te betalen.

»Gij zult onmisbaar," sprak hij thans tot haar, »eene zeer nadeelige meening van mijne denkwijs krijgen, Madame; ik gevoel diep, hoe verkeerd ik deed; maar mijn onregt jegens u te vergrooten door ook verder nog de waarheid te verhelen, wil ik om geenen prijs. Verneem derhalve, ik ben geen oude vrijer; ik ben werkelijk gehuwd geweest.

»Inderdaad?" riep Madame DE BONNAIRE aangenaam verrast.

»Inderdaad, Mevrouw."

»Gij zijt dus thans weduwenaar, Heer Markies?"

»Ik weet het niet, Mevrouw." antwoordde hij verlegen.

»Hoe kan dit mogelijk zijn? Hoe is het mogelijk, dat gij niet weten zoudt...."

»Veroorloof mij, eene aanmerking te maken, Mevrouw! Gij beschouwt het huwelijk als de gelukkigste betrekking op deze wereld. Uit uw standpunt geoordeeld, hebt gij er ook volkomen regt toe, en hij, die zoo gelukkig geweest is uw gade te zijn, zou uwe meening met dankbaarheid beamen. Maar niet ieder echt is zoo gelukkig als de uwe; de mijne is zoo kort als droevig geweest, zoodat ik inderdaad mijn' gehuwden staat had trachten te vergeten. Moge deze opheldering mij in uwe oogen eenigermate verontschuldigen!"

»Ik begrijp u niet regt, Mijnheer," zei Madame DE BONNAIRE, ten toppunt van nieuwsgierigheid gedreven.

»Zoo zal ik mij dan duidelijker verklaren. Ik ben de jongere zoon uit eenen zijtak van mijn geslacht, en had dus slechts de keus tusschen den geestelijken stand of de ridderorde van *Malta*. Het zou intusschen belagchelijk geweest zijn, onder het Directoire zijn fortuin als geestelijke te hebben willen maken, en *Maltezer*-ridders werden niet meer benoemd. Destijds stonden voor de eerzucht alle wegen open; geheel de burgerlijke maatschappij was onderstboven gekeerd en zoo verward, dat niemand er regt weg in wist te vinden. Elk beproefde alles; niemand bereikte zijn doel ten volle. Wie des morgens als een rijk man opgestaan was, kroop vaak des avonds als bedelaar naar bed. Menigeen, 's ochtends nog een vrijer zonder vrijster, vond zich 's avonds reeds getrouwd. Dit laatste werd letterlijk mijn geval. Ik was twintig jaren oud geworden, zonder nog eenig uitzigt in de toekomst te hebben. Op zekeren dag nu, dat ik juist op het punt stond eene poging te doen, of ik mij ook de vriendschap van BAR-

RAS ten nutte kon maken, trad mijn vader in mijne kamer. »Zoon," zei hij mij, »laat u zoo snel mogelijk kappen, trek uw' besten rok aan, doe uw' fraaisten das om, kortom transformeer u in den volkomensten *petit-maître*, en volg mij dan, want ik wil u uithuwelijken."

»Gij wilt mij uithuwelijken?" riep ik met schrik.

»Zeker wil ik dat. Zoo even heb ik in het *Palais Egalité* een' mijner vrienden ontmoet, wien ik, dit is waar, eens eene gewigtige dienst gedaan heb, daar ik hem bij een' der volksopstanden het leven heb gered. Deze liefdedienst wilde hij mij volstrekt vergelden, en, daar hij een millionair is, was zijn eerste denkbeeld dat van zijn vermogen met mij te deelen. Mijn gevoel van eer verbood mij, zulk een' voorslag aan te nemen. Thans doet hij mij een ander meer aanneembaar voorstel. Hij wil mij zijne dochter tot vrouw geven; doch hoe kan ik op mijne jaren aan hertrouwen denken? Ik heb dus zijn aanbod wel aangenomen, maar voor u. Kom en volg mij; de burgeres is een allerliefst meisje."

Ik verzelde mijnen vader, en kreeg haar, die ik trouwen moest, te zien. Nimmer nog in geheel mijn leven was mij een bekoorlijker wezen onder de oogen gekomen. Bij haar gezigt kwam in mij het denkbeeld op, dat te *Parijs* de ware schoonheden in de huizen verborgen gehouden werden, want nergens, noch op wandelplaatsen, noch in gezelschappen, noch in den schouwburg of op bals, had ik zoo veel bevalligheid in één persoon vereenigd gezien. Verbeeld u een meisje met eene leest, die men omspannen kon, eene gestalte, welke men thans die eener *sylphide* zou noemen, met de fijnste en edelste gelaatstrekken, heerlijke blaauwe oogen, de blozendste kleur, lelieblanke huid en eenen overvloed van weelderige om den hals golvende bruine lokken. Ik was geheel door haar betooverd, en mijn aanstaande schoonvader bijna zoo gelukkig als ik. Door dit huwelijk zag de edeldenkende man zijne vurigste wenschen vervuld: hij kon eene heilige schuld betalen, daar hij den zoon van zijnen levensredder gelukkig maakte. Intusschen liet men mij zelden met mijne toekomstige gemalin alleen, en gedurende de acht dagen, die nog tot op onze verloving verloopen moesten, had ik weinig gelegenheid met haar te spreken. Op deze wijs leerden wij elkander vóór de bruiloft niet nader kennen. Ik was door de schoonheid mijner bruid betooverd, en beeldde mij in, dat zij mij beminde, terwijl zij ondertusschen slechts de bevelen haars vaders gehoorzaamde, tegen welke zij zich niet durfde verzetten. Wij werden dan werkelijk in den echt vereenigd; maar, helaas! Mevrouw — acht dagen later!..."

»Nu, wat gebeurde er dan acht dagen later?" vroeg Madame DE BONNAIRE met ontroering en ongeduld.

»Acht dagen later," dus ging DE CERNEY voort, »kwam ik even na middernacht te huis, en vroeg aan mijnen trouwen bediende, dien ik in het voorvertrek vond, of mijne vrouw

wèl was. De eerlijke jongen antwoordde mij met een droevig gezigt: »Burger, ga niet naar de burgeres; zij heeft iemand bij zich. Een officier van hare kennis houdt haar gezelschap." Deze niet zeer voorzigtige woorden waren meer dan genoeg om mij in woede te brengen. Ik vloog naar de kamer mijner gemalin, en trapte de gesloten deur open.... Werkelijk vond ik mijne vrouw opgesloten met een' officier, die mij, daar ik als een razende het vertrek binnenstoof, behendig een voetje zette, zoodat ik op den grond viel, en die toen, over mijn ligchaam heenspringende, verdween."

»Ha! ha! ha!" riep gedwongen lagchende Madame DE BONNAIRE, »uwe huwelijksgeschiedenis is eenig in hare soort."

»Gij hebt gelijk, Mevrouw," hernam de Markies, een weinig van zijn stuk gebragt door de al te groote vrolijkheid zijner huisgenoot; »ik weet waarlijk nog heden niet, hoe het toekwam, dat ik mijne trouwelooze vrouw niet op de plaats doodde. Zij loochende in geenen deele, maar betoogde mij koelbloedig, dat dergelijke dingen, als waarover ik mij beklaagde, iets zeer gewoons waren, en vooral te verwachten, wanneer men, in plaats van de dochter om hare toestemming te verzoeken, haar dwong haren vader te gehoorzamen, wanneer deze haar naar zijne willekeur wilde uithuwelijken. — Te dier tijd waren overigens de mans, die zich in mijnen treurigen toestand bevonden, nog inderdaad niet geheel ongelukkig, daar zij vrijheid hadden het eenige middel te bezigen, hetwelk de hun toegebragte wond genezen kon. Eene wijze wet, ik meen die, welke verlof tot echtscheiding verleende, herstelde alles, wat het vergrijp der vrouw en de verblinding des mans bedorven hadden. Met wederzijdsche bewilliging bedienden wij ons van dit hulpmiddel, dat destijds zeer in de mode was: wij lieten ons scheiden. Mijne vrouw verliet *Parijs*, ongetwijfeld in gezelschap van haren verleider, en sedert heb ik nooit weder iets van haar gehoord. Thans zult gij moeten erkennen, Mevrouw, dat ik, zonder de waarheid al te zeer te kort te doen, beweren kon een ongetrouwd man te zijn. Beschouwde ik mij niet als zoodanig, dan kon ik waarlijk zelf niet zeggen, of ik weduwenaar was, want nimmer...."

»Mijnheer!" viel hem hier Madame DE BONNAIRE op zeer strengen toon in de rede, »gij hebt u bij mij onder eenen valschen naam voorgesteld; — gij zijt geen Markies DE CERNEY!"

»Hoe!" riep de oude Edelman beleedigd en met drift, »hoe! ik zou niet LOUIS ANATOLE DE DOURLENS, Markies DE CERNEY, zijn?"

»DOURLENS? Ja hij is het!" riep Madame DE BONNAIRE met aandoening.

»Dit is mijn naam, Mevrouw," gaf de Markies, met zigtbare verbazing over de gemoedsbeweging zijner huisgenoot, ten antwoord, »dien naam droeg ik tot op het oogenblik, dat de hoofdlinie mijner familie uitgestorven en ook mijn

ondere broeder overleden was; toen erfde ik, met hunne goederen, ook hunnen naam."

»Heer Markies!" hernam hierop Madame DE BONNAIRE met waardigheid, »zie mij eens regt naauwkeurig aan."

»Dat doe ik altijd met veel genoegen, Mevrouw!"

»Ik ben, sprak Madame DE BONNAIRE op zeer vasten toon, »ik ben, of liever ik was uwe vrouw!"

»Gij?" riep de Markies in de uiterste verbazing en schoof zijnen stoel terug.

»Ja, ja, ik was uwe vrouw — CORNÉLIE LECRET! Uw vader heeft den mijnen in 1793 het leven gered. Hij heeft mij dit geval menigmaal verhaald."

Door zulk eene verklaring verrast en ontzet, haalde de Markies zijn lorgnet te voorschijn, om daarmede zijn verzwakt gezigt te ondersteunen en met de hulp van het kijkglas de gelaatstrekken der dame naauwkeuriger te onderzoeken. Neen, dat was het beeld niet, waarvan hem de herinnering bijgebleven was. Hoe sterk hij zijn persoonsheugen ook inspande, niets van hetgeen hem eenmaal zoo bekoord had vond hij weder, zelfs hare stem had zich veranderd. Hij stond op, ging een paar maal de kamer op en neder en eindelijk naar buiten in den tuin, om frissche lucht te scheppen. Het was hem alsof hij stikken moest.

Toen hij weder binnentrad, vond hij Madame DE BONNAIRE voor een geopend juweelkistje. »Herkent gij dezen gouden keten?" zeide zij tegen CERNEY, »op onzen bruilofstdag hebt gij mij die omgehangen; aan het eind daarvan hangt eene medaillon met een portret. Zie hier is ook nog een gouden ring, op welken de eerste letters van uwen naam met die van den mijnen dooreengestrengeld zijn. Gij hebt u echter vergist, toen gij mij acht dagen na ons huwelijk op pligtschennis dacht betrapt te hebben; maar ik liet u in eene dwaling, die mij wel te stade kwam. In uwe vertelling is alleen datgene gegrond, wat gij zeidet van de omstandigheid, dat DE BONNAIRE u een been ligtte; want hij was het, dien gij bij mij vondt. Hem had ik van mijne kindschheid af bemind, en gij weet niet, hoeveel tranen, hoeveel slapelooze nachten het wreed besluit mijns vaders mij gekost heeft. Meer dan eens was ik voornemens, u mijne liefde voor een ander rondborstig te openbaren, maar bijna altijd was mijn vader tegenwoordig, en, meer dankbaar jegens uwe familie dan liefderijk jegens mij gezind, zou hij aan de innigheid van mijnen hartstogt geen geloof gehecht en mij van gebrek aan kinderlijk gevoel of gehoorzaamheid beschuldigd hebben. Ja zelfs, zoo ik uwe hand geweigerd had, ware hij in staat geweest te denken, dat het mij leed deed, dat hij zijn leven niet in het volksoproer verloren had."

Aan het vuur, dat bij deze woorden in hare oogen schit-

terde, aan den toon, die hare stem had aangenomen, herkende de markies nu inderdaad zijne oude geliefde.

»Ja waarlijk, gij zijt het!" riep hij uit, »gij zijt CORNÉLIE LECRET!"

Met meerdere bedaardheid ging Madame DE BONNAIRE nu op deze wijs in haar verhaal voort: »Toen gij ons verraste, was ik juist bezig met DE BONNAIRE te beraadslagen, hoe wij best de vlugt zouden nemen. De dwaling, waarin gij vervielt, veranderde mijn besluit. Gij boodt mij mijne vrijheid, en ik nam die gretig aan, ofschoon zulks den schijn van eene misdaad op mij wierp. Ik vergenoegde mij met mijne bewustheid, dat ik die niet begaan had, en dat ook DE BONNAIRE de overtuiging mijner onschuld had. Na mijne scheiding reisde ik naar *Italië*, waar ik mij tien maanden daarna met DE BONNAIRE in den echt verbond. Ziedaar mijne geschiedenis, Heer Markies! Mijn geheele leven lang heb ik de wet geprezen, die toenmaals de echtscheiding veroorloofde, en ook gij Heer Markies, had daarover geene reden van klagen, want ik beminde u niet, en had u waarschijnlijk ongelukkig gemaakt. Aan elkander als geketend, hadden wij, ons geheele leven door, die hatelijke kluister moeten voortslepen, ja thans veelligt ons misdaden te verwijten. Voor al die klippen heeft de scheiding ons bewaard; laat ons dus de heilzame wet, die ons redde, zegenen. De vrouwen zijn thans zoo gelukkig niet meer," voegde zij er met een spotlachje bij, dat aan haar gelaat iets van de vroegere uitdrukking teruggaf. »Meent gij dit ook niet, lieve Markies?"

De Markies antwoordde niet, maar in zijne blikken straalde een vonk der oude liefde, die sedert lang verdoofd scheen, en door de schildering, welke hij zoo even van zijn vorig gevoel voor CORNÉLIE gegeven had, misschien eerst weder was beginnen te ontbranden. Reeds stond hij op het punt, om aan zijne huisgenoot een' belangrijken voorslag te doen, toen zij, die met vrouwelijke scherpzigtigheid zijn oogmerk bespeurde, hem in de reden viel: »Spreek niet verder, Heer Markies!" zeide zij. »Er bestaat thans wel geene scheidingswet meer, maar er is nog altijd een wetsartikel, dat aldus luidt: Art. 295. *Echtgenooten, die zich, om welke reden ook, hebben doen scheiden, mogen elkander nimmer weder huwen.* Nooit heb ik liefde voor u gevoeld; maar thans heb ik u genoeg leeren kennen, om u van mijne hoogachting te verzekeren en u mijne hartelijke vriendschap aan te bieden. Zijt gij daarmede vergenoegd?"

Weinige maanden na dit gesprek stierf Madame DE BONNAIRE, en zag men den Markies DE CERNEY over haar den rouw aannemen, wel niet als gade, maar in zijn hart als vriend en voor de wereld als erfgenaam. Bij haar testament had zij hem haar gansche vermogen nagelaten, en ook het kleine, nette huis in de straat *Duplessis* noemde hij thans het zijne.

## DIPLOMATISCHE ANECDOTE.

In het midden der maand September 1681 liet de bekende Minister DE LOUVOIS den Heer HÉRARD DE CHAMILLY, zoon des Generaals van dien naam, bij zich ontbieden en zeide hem: »Ik weet, Mijnheer DE CHAMILLY, dat gij dezen avond, in het geheim en tegen den wil van uwen oom, eene onvermogende juffer wilt huwen. Ik kon u naar de Bastille zenden, omdat gij uwen voogd wilt bedriegen; maar ik denk het is beter u een middel aan de hand te geven, waardoor gij èn uwe schoone èn uwe vergiffenis verdienen kunt. Oogenblikkelijk gaat gij in een gesloten rijtuig op reis; niets moogt gij zien en met niemand spreken. Eerst wanneer het rijtuig stilhoudt, breekt gij het zegel van deze depêche en leest ze. Hier is ook een boerenpak, dat gij terstond aantrekt. Ik laat u vijf minuten tijd om u te bedenken. Vaarwel!" — Drie dagen later hield de geheimzinnige postchais stil voor de poorten der stad *Bazel*, en CHAMILLY opende zijne depeche, welke slechts uit de volgende vier regels bestond: »Blijf heden, van negen ure 's morgens tot drie ure 's na»middags, hier op de *Rijn*-brug staan, en teeken naauwkeu»rig alles aan, wat gij aldaar zult zien; daarna kom zoo snel »mogelijk terug." De jonge Edelman voldoet stiptelijk aan dit zonderling, hem onuitlegbaar bevel. Na verloop der bepaalde uren klimt hij weder in zijn rijtuig, en komt den tweeden dag, om middernacht, te *Parijs* aan. Hij wordt bij den Minister aangemeld, en deze snelt terstond toe. »Welnu, Mijnheer DE CHAMILLY," vraagt hij driftig, »wat hebt gij gezien?" — »Uwe Excellentie, hier is mijne aanteekening; maar ik heb reden om te vreezen, dat zij uwer aandacht onwaardig zal zijn, want...." — »Geef maar hier," roept de ongeduldige LOUVOIS. — »Om de waarheid te zeggen, Excellentie,... ik weet niet.... het opgeteekende is zoo kinderachtig," herneemt, nog steeds aarzelende, de zendeling. — »Dit zegt niets; lees slechts." — CHAMILLY, die zich over het onbeduidende van hetgeen hij te berigten had schaamde, las al blozende: »*Negen ure 's morgens.* Ik zie op de brug een' eenoogigen ezel, die door een kind geleid wordt; een' zwaarlijvigen *Duitscher*, die, op de leuning der brug rustende, in den *Rijn* spuwt; een' Bazelschen stadknecht in zijne tweekleurige kleeding; een' ouden boer in een geel vest, die voor de leuning staan blijft en er met zijn' stok driemaal op klopt...." — »Genoeg," valt hem hier LOUVOIS in de rede; »gij zegt, een boer met een geel vest? Wel, dan moet ik den Koning terstond doen wekken," en met deze woorden snelde de Minister de kamer uit, waar hij den jongman in de uiterste verbazing achterliet. »Het kan niet anders zijn," dacht deze; »LOUVOIS is of krankzinnig, of

hij houdt mij voor den gek." Een kwartier uur daarna trad de gek gewaande Minister weder in het vertrek, met een aangezigt schitterende van vreugde, en, terwijl hij aan zijne exerceermeesters commando-stem een' bijna liefelijken klank gaf, zeide hij: »Gij hebt den Koning eene zeer groote dienst bewezen, Mijnheer; Zijne Majesteit schenkt u een regement en zal uw huwelijkscontract onderteekenen." Nu stond de jonge CHAMILLY nog meer verbluft dan te voren. Eerst acht dagen daarna kreeg hij de oplossing van het raadsel. Men vernam toen, dat *Straatsburg*, hetwelk door de Fransche armee berend was, zich had overgegeven en in het Koningrijk was ingelijfd. De drie slagen, door den boer met het gele vest op de leuning der *Rijn*-brug te *Bazel* gegeven, waren het afgesproken teeken, dat de overheid der stad met de voorwaarden genoegen nam, en dat dus de onderhandeling, door den Minister van LODEWIJK XIV met haar aangeknoopt, geslaagd was.

---

### DE GODIN DER REDE.

Op een' schoonen zomeravond van het jaar 18.. werd ik naar een in den omtrek der stad *Napels* gelegen logement geroepen, om aan den plotseling ziek geworden eigenaar van hetzelve geneeskundige hulp toe te brengen. Ik had mijn recept geschreven en was op het punt om den terugweg aan te nemen, toen de kastelein mij zeide, dat eene arme hulpelooze vrouw, die eene *Engelsche* scheen te zijn, in een vlieringkamertje van zijn huis op sterven lag. Ik liet mij bij haar brengen, om haar, of door hulp der kunst van den dood te redden, of, zoo dit niet mogelijk was, haar hare laatste oogenblikken ten minste te verzachten. De ongelukkige lag op eenig stroo, had als deksel niets dan een stuk grof linnen, dat de barmhartigheid van eenen oppasser haar verschaft had, en worstelde met den dood. Zij had, naar ik bemerkte, een rood, afgedragen, ja bijna in lappen verkeerd fluweelen kleed aan het lijf; haar aangezigt was met eene dubbele laag blanketsel overstreken en ook de wenkbraauwen waren geverwd. Met den eersten blik had ik mij overtuigd, dat menschelijke hulp niets meer vermogt; de zieke had de bewustheid reeds verloren, en alle kenteekens kondigden eene op handen zijnde ontbinding aan. Ik zette mij naast haar neder, ondersteunde haar het hoofd met mijne handen, en deed haar eenige vragen, in de hoop haar misschien daardoor nog tot bewustheid terug te roepen. Geheel vergeefsch was de poging niet; zij sloeg de oogen op, keek mij strak aan en zeide eindelijk: »Ik ben de Godin der Vrijheid." Terstond daarop echter zeeg haar hoofd weder terug, en zij stierf."

Onverwijld begaf ik mij naar den Heer G***, destijds Vice-consul te *Napels*, om van hem het verordenen eener behoorlijke begrafenis van de overledene te verkrijgen; en van dezen heer, als ook van anderen, vernam ik de voornaamste bijzonderheden uit den levensloop van deze vrouw. — Lady R***, de dochter uit een Hertogelijk geslacht in *Engeland*, had in haar zeventiende jaar met eene ongehuwde tante dat land verlaten en was naar *Parijs* gekomen. Dit was in het begin van het jaar 1789 gebeurd. Het duurde niet lang, of de tante begon belang te stellen in de destijds heerschende denkbeelden, en weldra werd haar huis de verzamelplaats van de eerste hoofden der omwenteling; CONDORCET, MIRABEAU, ALBI, SIEYES, en vervolgens ook van de beide ROBESPIERRES, SAINT JUST en anderen.

Het zal niemand bevreemden, dat het ligt beweegbare gemoed der nicht ook spoedig met hartstogtelijken ijver de overdrevenste leerstellingen van het republicanismus inzoog. De oudere ROBESPIERRE gaf zich daarenboven veel moeite, om de herinnering aan eenen jongen *Engelschman*, met wien het meisje te *Londen* verloofd was, uit haar hart te rukken, en dit gelukte hem.

De tante stierf aan eene hersenontsteking, en kort daarna zag men bij het groote, door MAXIMILIAAN ROBESPIERRE op het *Champ de Mars* verordende feest, de hoogadellijke Lady R*** als Godin der Rede figureren. Later verliet zij *Parijs* met eenen Italiaanschen Graaf, die haar te *Napels* huwde, maar haar weinige weken na den trouwdag weder verliet. Schaamte weêrhield haar, zich tot hare verwanten te *Londen* te wenden. Steeds dieper zonk zij in den poel der ontucht en werd eindelijk krankzinnig. Hoe haar einde was, heeft men hierboven gelezen; Lady R***, de dochter van eenen Engelschen Hertog, de Godin der Vrijheid, stierf op stroo in een' armoedig vlieringkamertje.

Op het oogenblik, toen men bezig was het lijk naar het graf te dragen, steeg een jonge eerst kort geleden uit *Londen* gekomen Lord in het genoemde logement af. Hetzij uit vrome denkwijs, hetzij uit donker voorgevoel, sloot hij zich bij den stoet aan, en begaf zich, nadat de begrafenis volbragt was, naar *Napels*, waar hij vernam, hoe hij, onwetend de gezellin zijner kindschheid, zijne hem door ROBESPIERRE ontrukte verloofde, ten grave geleid had.

---

DE MUGGEN EN HET KAARSLICHT.

Lest zag ik hoe een mugge vloog,
Zich dartel heen en weer bewoog
Om 't kaarslicht, dat, in vollen brand,
Zijn stralen schoot naar alle kant.
Ik zag hoe dat zij blijde scheen

En wonder met haar lot te vreên;
Ik zag hoe dat het vlugge ding
Om 't licht vloog met een' wijden kring,
Die op den duur al kleiner wierd,
Tot het in 't eind had uitgezwierd;
Want het onnoozle, teêre dier
Verging tot stof in 't vlammend vier.
En naauw was zij tot stof vergaan,
Of ziet, daar vloog een ander aan,
En snorde ook even dartel rond,
Alschoon zij wist dat op dien stond
Een mugge in d' eigen fellen gloed
Verslonden was met lijf en bloed.
Maar even desalniettemin
Vloog zij als dol op 't kaarlicht in,
Verbrandde deerlijk vlerk en rug,
En — niets bleef over van de mug.

Ik zag dit aan, en in mijn' geest
Sprak ik: »O dom, onnoozel beest!
»Bemerkt gij niet, hoe 't glanzend licht
»Slechts schoon en schijnt voor uw gezigt?
»Of weet gij niet dat schijn bedriegt,
»En 't ijdel is waarom gij vliegt?
»Of — maakt het voorbeeld u niet wijs?"
Zoo dacht ik met een stil gepeis,
Tot in het end een grijsaard kwam,
Van wien 'k dees nutte les vernam:
»Wat overlegt gij in uw' geest
»En wraakt de domheid van dat beest!
»Wat gij daar straks zoo zot en vant,
»Dat was gewis niet met verstand.
»Maar lieve! ei maak niet zoo'n getier
»Van 't domme in een onnoozel dier.
»Hoor: even al de mugge deed,
»Zoo ook ontstaat der menschen leed:
»Zij loopen deerlijk in den brand,
»Als zij misbruiken hun verstand.
»Gelijk het met de mugge ging,
»Zoo gaat het menig jongeling.
»Die enkel afgaat op den schijn,
»Die kan nooit regt gelukkig zijn;
»Die lonk en lach te veel betrouwt,
»Dien heeft het al te vaak beronwd.
»En daarom, jongling, laat u raân,
»Of 't zal u even zoo vergaan!"

*P.* Aug. 1847. T. A. B.....

# MENGELWERK.

## OVER CATO DEN OUDE, BESCHOUWD TEGENOVER HET VOORGESLACHT, ZIJNE TIJDGENOOTEN EN DE NAKOMELINGSCHAP,

DOOR

Dr. H. C. MICHAËLIS,
*Rector der Latijnsche Schole te Enkhuizen.*

Onder de verschillende vakken der oude letterkunde is geene wetenschap, M. H.! welke de algemeene aandacht altijd zoo waardig is, als de Geschiedenis. Wilt gij wellig de oorzaak dier belangrijkheid voor allen kortelijk aangetoond zien, let dan op dien eernaam der Geschiedenis: *Leermeesteresse des levens. Leermeesteresse des levens!* niet slechts voor den staatsman, die in de uitkomsten van het langverledene vaak antwoord kan vinden op de vragen eener raadselachtige toekomst; die in de Geschiedenis een onbedriegelijk rigtsnoer bezit tot het voeren van zijn gezag en voor het vormen zijner wetten. Niet voor den wijsgeer alleen, wien de gebeurtenissen der tegenwoordige volken zonder het licht der Geschiedenis diepe duisternis zouden zijn. Groot is het nut der Geschiedenis voor deze, voor iedere wetenschap. Maar beperken wij toch hare nuttigheid niet binnen deze grenzen: want ieder mensch vindt in haar heilzame wenken en waarschuwingen tot regeling zijner daden; hoogstbelangrijke lessen, welke hem voeren tot de kennis van zichzelven.

Wij spreken van de beschaving onzer dagen en staren op hare goede vruchten; maar waarschuwend en als met opgeheven vinger toont ons de Geschiedenis, hoe ook de meestbeschaafde tijden soms door de hitte van één' rampzaligen hartstogt tot de meest barbaarsche daden vervoerd zijn. Wij roemen op vooruitgang en op vele uitvindingen; maar is het niet dikwijls de stroeve en ons teleurstellende pligt der Geschiedenis, aan te toonen, dat de vroegere ge-

slachten het in enkele opzigten verder bragten dan de nazaten, of dat op nieuw iets werd uitgevonden, welks kennis oude volken reeds met voordeel hadden aangewend? zoodat ook in dit opzigt weder geen nieuws was bevonden onder de zon. Verheugd rekenen wij ons verlicht van verstand, bevrijd van vooroordeelen; de Geschiedenis maant ons met streng gelaat aan, die vreugde te matigen, als zij ons toont, hoe bij verlichte volken dwazen vergood, wijzen verworpen zijn en verguisd; en wie, die nadacht, sloeg niet soms een' bekommerden blik in den eigen boezem, wanneer de Geschiedenis hem geheele bladzijden uit hare gedenkboeken opsloeg, als rood geverwd door de wreedheid van één' enkelen, die toch onzer nature geheel deelachtig was, en altijd genoeg werktuigen onder menschen kon vinden tot volvoering van zijne onmenschelijke plannen.

Beschamend en bedroevend zijn die lessen der Geschiedenis: ware zoo geheel haar onderwijs, wij zouden, om het groote nut, het niet voorbij willen zien, maar ons treurig voor die tuchtroede buigen, vervreemden van de menschheid, wantrouwen voeden tegen elke edele hoedanigheid. Hoe goed, hoe gelukkig dan, dat de Geschiedenis ook toonbeelden van ware deugden voor ons heeft opgeteekend! Hoe gepast, ja hoe pligtmatig derhalve, de vorming, het leven en werken van die enkele uitstekenden wèl te kennen en hen als levend in onze herinnering te houden: want zij kunnen dan optreden als getuigen van onze verhevene menschelijke natuur, waar wij die menschelijkheid bij velen vergeten, ja verbannen zien; zij verzoenen ons met de geslachten, welker wreedheden of dwaasheid ons met weerzin vervuld hadden, en geven ook ons moed tot edele daden; want, moesten wij in die wreede tirannen onze natuurgenooten erkennen, in die edelen onder de volken herkennen wij onze broederen.

Beschouwen wij dan de deugden en daden van zoodanig eenen. Gelukkig dat ieder volk ze in zijne geschiedrollen met uitblinkende teekenen kan vermeld vinden. Van mij verwacht gij de beschouwing van eenen uit de oude Geschiedenis. Ik vond daartoe onder de oude *Romeinen* een

zeer waardig voorbeeld in MARCUS PORCIUS CATO, den oudsten, welke van dien naam in de Romeinsche Geschiedenis voorkomt. Oordeelt zelf, of die keuze gelukkig was. Voor uwe belangstelling waarborgt mij reeds uwe opkomst aan deze plaats; voor uwe toegevendheid is mij de beschaafdheid mijner Hoorderen borg, welke aan dezen spreker niet zullen weigeren, wat zelfs ieder meer begaafd redenaar nimmer meent te kunnen missen.

Gelijk iedere streek der aarde hare eigene planten en boomen heeft, zoo ook levert ieder tijdperk in de Geschiedenis zijne eigene karakters op. En gelijk in de natuur alleen de kennis van klimaat en grond ons van de uitnemende geschiktheid dier gewassen en van hunne vruchten voor de streek, waar zij voorkomen, kan overtuigen; zoo ook voert de kennis van de tijdsomstandigheden, waarin beroemde personen geplaatst werden, tot dieper inzigt in hun karakter en tot helderder doorzigt van hunne daden. Overzien wij dan vlugtig de omstandigheden, waaronder MARCUS PORCIUS CATO leefde. Vlugtig: want een groot tijdvak ligt ons voor oogen. CATO toch, geboren zes jaren na den eersten kampstrijd tusschen *Rome* en *Carthago*, beleefde in vijfentachtigjarigen ouderdom nog den aanvang van den derden oorlog met die zeemogendheid, toen de Romeinsche adelaar, de vleugelen schuddende, voor het laatst zich tegen het trotsche *Carthago* verhief, en, pijlsnel neêrschietende, de doodelijke klaauwen sloeg in de hartader der eenmaal zoo bloeijende natie.

CATO werd geboren te *Tusculum*, eene stad, welke sedert *Rome's* vroegste geschiedenis uitblonk in trouw jegens deze meer magtige beschermster en hare tijden vooruitstreefde in de begunstiging en beoefening van letterkunde. Daar sleet hij zijne jeugd in het bebouwen der voorvaderlijke landgoederen, en hardde zoo het ligchaam voor de zware Romeinsche krijgsdienst. En niet te vergeefs; want, naauwelijks zeventien jaren oud, werd hij als strijder in de gelederen geroepen, welke den geheel *Italië* met vlam en zwaard verwoestenden HANNIBAL werden tegengesteld. Meermalen, en allengs in krijgsrang stijgende, zag hij dien

vijand onder de oogen, en, ooggetuige van de woede dier gevechten, gevoelde hij allengs dien haat tegen *Carthago* in zijne aderen groeijen, welken zij alleen konden begrijpen, die de dagen beleefden, toen de Carthaagsche benden, van de *Alpen* als een bergstroom neêrgestormd, geheel *Italië* overstelpten, akkers en korenvelden neêrsloegen, welvaart en weelde inzwolgen, wat leefde en terugbleef in hunnen stroom medesleepten, wat vlugten kon met de snelheid des storms inhaalden, *Italië's* jongelingschap, in keurbenden vereenigd, als magtelooze dammen neêrwierpen en zegevierend vernielden! En waar het CATO's vurige jeugd nog aan krijgsbeleid haperde, daar zou zijn bezadigde veldheer FABIUS MAXIMUS hem leeren, hoe uitstel van den strijd, hoe dralen alleen het fel aangevochtene *Rome* kon redden. Maar hij had in zijne vaderstad niet alleen voor de oefening der ligchaamskrachten gezorgd; ook zijnen geest had hij gescherpt en met regtskundige kennis toegerust. Geleid door een juist gevoel van regtvaardigheid, kon hij alzoo reeds in *Tusculum* de gevechten, voor de vrijheid des vaderlands met dappere hand geleverd, vervangen door de verdediging van de belangen zijner verongelijkte medeburgers, gevoerd met welsprekende tong. Dat was eene geschikte voorbereiding voor een schitterend staatkundig leven. Wat hij daar in stilte en alleen met zijnen pligt voor oogen werkte, bleef niet onopgemerkt bij een' aanzienlijk *Romein*, wiens landgoederen aan die van CATO grensden. Hij gevoelde achting voor CATO's fijn verstand, vriendschap voor zijn' billijken en edelen aard. Het was ware vriendschap, M. H.! Gevestigd op edele beginsels, als op een' hechten grondslag, duurde zij hun leven door ongeschokt. Zuiver van aard, spoorde die vriendschap hen wederkeerig aan, om, waar het pas gaf, niet eigen voordeel, maar dat van den vriend te bevorderen. Daardoor gedreven, zette CATO's vriend hem aan, zich te *Rome* neêr te zetten, om daar door zijne regtsgeleerdheid in grooter kring nuttig te zijn. Die raadgeving strekte den vriend tot eere; want het was de bron van CATO's roem en grootheid. De naam van dezen moest dus onder CATO's vrien-

den eene eerste plaats beslaan: maar hij bewees er ook eene belangrijke dienst mede aan zijn vaderland; want groot en gewigtig zou CATO's invloed zijn op den loop zijner tijden. De Geschiedenis heeft daarom ook gezorgd voor de herinnering zijn naams; het was M. VALERIUS FLACCUS. De baan voor CATO was nu geopend. Het krijgsbevel wisselde hij af met posten te *Rome* of met een bestuur over een wingewest, waar hij uitmuntte door de regtvaardige gestrengheid zijner maatregelen. Ras tot de waardigheid van Consul gestegen, verkreeg hij een deel van *Spanje* ter verdere onderwerping.

Reeds de geschiedenis van onze dagen leert ons het oorlogzuchtige van de volken, die dien bodem bewonen. *Rome* moest ruim twee eeuwen met afwisselende kansen en vele smadelijke nederlagen strijden, eer *Spanje* was bedwongen: maar met veldheeren als CATO zou de strijd eerder geëindigd zijn geweest; want hier door een' beslissenden veldslag, daar door krijgsbeleid, of billijke beschikking over onderworpenen, bevredigde hij de hem aanbevolene landstreek: en zoo snel was de uitvoering zijner ondernemingen, dat hij minder dagen in *Spanje* doorbragt dan kasteelen veroverde. Hadden de westelijke landen van *Rome's* gebied hem eene kroon der overwinning geschonken, de nederlaag van een oostersch Vorst vlocht er later nieuwe laauweren in; want, hoewel geen opperbevelhebber in den oorlog met den Syrischen Koning ANTIOCHUS, was het toch, volgens eenparig getuigenis der schrijvers, CATO, die de welversterkte stelling des vijandigen legers krachteloos maakte en de zege deed behalen.

Hij was nu tot de helft van zijne levensbaan gevorderd, en voorwaar schoon was de andere helft, die nog door hem werd beleefd. Door geene wapenfeiten zou zijn naam meer geroemd worden onder de krijgsmakkers; maar nog menig luide kreet van toejuiching zou er opgaan bij zijne medeburgers, als hij in krachtige taal de zaak des vaderlands of van verdrukte bondgenooten voorstond. Geene overwinning op buitenlandsche vijanden zou hem meer te beurt vallen; maar nog menig schoone zegepraal wachtte hem over vij-

anden in den Staat: zijne vijanden, omdat hunne ondeugden het vaderland hielpen bederven. Vele veranderingen waren er gedurende CATO's uitgestrekt leven in *Rome's* toestand gekomen; vele ondeugden hadden daarheen zich allengs eenen heimelijken weg gebaand. *Rome*, voor *Carthago* beducht, had die vijandin eerst in twee oorlogen eerlijk overwonnen; maar, nog niet gerust, had zij daarna, in drift vervoerd, die gehate mededingster door lagen en listen verzwakt en uitgeput. Uitwendig won zij daardoor roem en aanzien, maar ten koste van innerlijke zedelijke kracht. Men had de trouw der verbonden niet gehouden: hoe kon men de voorvaderlijke Godsdienst dan overal eerbiedigen, waarop die verbindtenissen waren aangegaan? Allengs zag men dan ook overheden zich aan de tempels uit hebzucht vergrijpen: er was onregtvaardig geld in de schatkist gevloeid; en de geldzucht, die eenmaal als een doodelijke kanker *Rome's* grootheid zou sloopen, stak ook de eerste staatsmannen aan. Men had vroeger het vaderland gediend om de eer van een goed burger te zijn; met strakke oogen staarden nu velen op het blinkend goud van *Afrika's* kust of uit *Azië's* schatkameren, en zagen vaderland en vroomheid, burgers en bondgenooten voorbij.

Wij konden uit de tijden, waarin CATO leefde, zijne uiterlijke omstandigheden leeren kennen: zijne deugden kunnen ons die tijden niet afspiegelen; daartoe moeten wij ons uit de vroegere dagen van *Rome* het regtgeaard Romeinsch karakter verlevendigen: want in deugden had CATO zich naar die voorouders gevormd. Eene gebeurtenis uit zijne geschiedenis zegt het ons. In jeugdige jaren op zijn landgoed levende, bezocht hij veel en met bewondering een naburig oord, waar eenmaal de beroemde MARCUS CURIUS DENTATUS woonde. Hij, die van den ploegstaart tot den veldheersstaf was geroepen, en ook dien staf zoo wèl wist te voeren, dat hij de *Sabijnen*, de gevaarlijke naburen van *Rome*, tot onderwerping dwong en Koning PYRRHUS, die de *Romeinen* met Grieksche krijgskunst kwam bevechten, tot wijken noodzaakte; die, toen gezanten van het Sabijnsche volk hem met goud wilden omkoopen, hen

schamper afwees met de woorden: »Ik wil liever over rijken heerschen dan zelf rijk zijn;" die, na zoo vele diensten en betrekkingen van Staat, zoo arm stierf, dat de bruidschat voor zijne dochter uit de landsmiddelen moest betaald worden. De gedachtenis aan dien man werd door CATO bewonderd: en het was geene vruchtelooze bewondering! De Geschiedenis meldt het: CATO, reeds eenvoudig van leven, de geringe uitgestrektheid van die landhoeve, het nederige huis ziende, bedacht, hoe CURIUS hier na drie zegepralen woonde en dat land met eigene hand bewerkte: daardoor aangespoord, vermeerderde hij zijne werkzaamheid, en wendde nog meer spaarzaamheid aan bij zijn huis, zijne slaven en zijne uitgaven. Maar meer, oneindig meer was CATO aan dit en dergelijke voorbeelden verschuldigd. Mij dunkt daaruit leerde hij den landbouw als de hartader van *Rome's* bestaan en bloei achten; daar doordrongen de edele beginselen zijne ziel, welke *Rome* reeds zoo groot hadden gemaakt; dat hoog gevoel van dapperheid en standvastigheid, 'twelk door geen' stroom van tegenspoed was te schokken; die onbegrensde vaderlandsliefde, die ook CATO in den strijd aan den dag legde; die onbaatzuchtigheid en getrouwheid, die hem alle opofferingen voor den geboortegrond ligt deden achten en als blind maakten voor het goud der verleiding; die CATO ook in de provinciën betoonde, als hij onverschrokken de afpersingen van Romeinsche aanzienlijke woekeraars ontzenuwde en hen naar Romeinsche wetten verdreef; eindelijk die eenvoudigheid van leven, waardoor CATO als Consul in *Spanje* de onkosten zijner waardigheid, door het land te dragen, veel besnoeide, geen' beteren drank gebruikte dan de roeijers zijner vloot, geen kostelijker voedsel dan ieder dag en ieder markt voor geringen prijs opleverde, slechts één paard tot dikwijls verre togten bezigde, en zelfs dit achterliet bij zijne terugvaart naar *Rome*, om het loon des overtogts niet nutteloos te vermeerderen. Hoe hij het meest te *Rome*, geleid door die onbaatzuchtige vaderlandsliefde en gewapend met diep doordringende welsprekendheid, de aanzienlijkste medeburgers niet ontzag, om hun met nadrukkelijke taal

onregt of misslagen te verwijten, en de krachtigste maatregelen tegen hen doordreef, zullen wij straks vermelden. Maar gelijk wij vooraf de bron dier Romeinsche deugden hebben aangewezen, zoo zullen wij eerst de oorzaak van die redekunstige voortreffelijkheid in CATO aantoonen. Dat daartoe bij hem een edele natuurlijke aanleg bestond, van welken geene rekenschap is te geven, behoeft bijkans de vermelding niet. Maar wat is aanleg zonder lust en oefening? — CATO, die in deugden met het edel voorgeslacht was te vergelijken, stond in letterkundigen ijver en bekwaamheid met het nageslacht gelijk.

In de tijden vóór CATO waren te *Rome* de letteren bijna volstrekt niet beoefend. Maar hoe had men zich daar ook op stille studiën kunnen toeleggen, onder het aanhoudend smeden van wapenen voor de nooit rustende legers? hoe kon iemand daar zich beijveren om bevallig de schrijfstift te voeren, terwijl de medeburgers de vijandige lans zwaaiden? Maar toen na den eersten en vooral na den tweeden Carthaagschen oorlog meer kalme dagen voor *Rome* aanbraken, en de zon van voorspoed hare koesterende stralen kon werpen op den geest der mannen, in welke zaden van dichtkunst en geleerdheid verborgen lagen, toen begonnen allerwegen de beginselen dier studiën te ontkiemen en met frissche kracht op te wassen. Vooral werd de wasdom dier spruitjes begunstigd door de Grieksche letteren, welke als een verkwikkende lentewind dezelve omgaven en bewogen, of als milde regen haar frissche sappen toevoerden, die de planten krachtig deden opschieten. Vooral de geschiedenis des volks was het onderwerp, dat door dichters, die zich eerst door navolging en vertaling van Grieksche meesterstukken geoefend hadden, werd bezongen, en hetwelk door geschiedschrijvers werd beschreven. De dichtkunst, hoewel ruw van vorm, werd weldra zeer opmerkelijk door rijkdom van denkbeelden en nieuwheid van uitdrukkingen: maar de geschiedenis was nog weinig gevorderd. In vroegere eeuwen in korte aanteekeningen vooral door priesters bewaard, had zij slechts een' kronijkmatigen vorm. Daar verscheen CATO, en wees zijnen landgenooten een' nieu-

wen, beteren weg in die wetenschap aan. Dit deed hij met een geschrift, waarin hij den oorsprong van de voornaamste steden van *Italië* en de hoofdpunten van *Rome's* geschiedenis ontwikkelde. Niet in den eentoonigen vorm van die jaarboeken, waarin het minst beteekenende even duidelijk naast het belangrijkste stond aangeduid, maar zoo, dat de vooruitgang des volks te zien was, dat de oorzaken opgespoord en vooral de leerrijke gevolgen niet voorbijgezien werden. En hoe sierlijkheid van stijl door hem werd beoogd, blijkt daaruit, dat hij geheele door hem gehoudene redevoeringen, die op de tijdsomstandigheden betrekking hadden, er in vlocht. Ik noemde ze daar een voortbrengsel zijner welsprekendheid, en dat brengt ons op een geheel nieuw veld van CATO's studiën. Vóór hem kende men te *Rome* de redekunst bijna niet. In den laatsten tijd had wel een enkel staatsman krachtig genoeg gesproken, om zijne taal ook tot den nakomeling te doen overgaan; maar CATO wekte ook in de beoefening dezer wetenschap leven en lust. Zijn staatkundig leven gaf hem veel aanleiding om openlijk zijne stem te verheffen. Hij sprak dan met de eenvoudigheid der waarheid, met eene duidelijkheid, die den hoorder nergens laat raden en dus stoort in zijne aandacht, met eene nieuwheid van wendingen, die de vermoeide aandacht telkens opwekt. Maar, waar het een strijden was tegen listige of boosaardige vijanden, daar gaf zijne fijne geestigheid of rondborstigheid hem diep doordringende of alles verpletterende wapenen. Een enkel voorbeeld zal er u zoo aanstonds van overtuigen. Het aantal dier stukken moge van zijnen rijken aanleg getuigen. CICERO, die hem als redenaar hoog acht, kende nog 150 bewaard gebleven redevoeringen. Opmerking verdient het, dat CATO eerst de Grieksche letteren versmaadde. Beducht voor het indringen van vreemde zeden, verwierp hij ook het goede van die meerdere beschaving, misschien ook uit zucht naar vrije ontwikkeling in het gevoel zijner geestkracht. In zooverre schaadde het hem niet, te minder daar hij in latere jaren te duidelijk van de voortreffelijkheid dier Grieksche meesters overtuigd, als met brandenden dorst uit

die schriften putte. — Staatsman en redenaar te zijn zonder kennis des regts is niet bestaanbaar; en ziet! CATO is weer de eerste, die zijnen landgenoot niet alleen in kennis voorgaat, maar ook een geschrift over het behandelen van regtszaken opstelt. — Wij spraken u van zijne hoogachting voor den landbouw: een' getuige van die achting bezitten wij nog in zijn werk over dat zoo belangrijk onderwerp. Hij beoogde daarmede het belang des lands zeker niet minder dan met zijn werk over het krijgswezen. Even zorgvuldig voor het welzijn zijner familie, verzamelde hij nuttige lessen voor zijn' zoon in geschrift, en teekende in een ander werk de noodigste geneesmiddelen voor hem op, die de ondervinding, bij gebrek aan geneeskundigen te *Rome*, hem als de beste had leeren kennen. — Gij zult het mij dus ligt toestemmen, geachte Hoorders, dat CATO in letterkundige studiën boven den tijdgenoot was te stellen; maar ik rekende hem daarin gelijk aan de vernuften onder de volgende Romeinsche geslachten, zoo rijk in letterkundigen roem en verdiensten. Ook dat zal u niet bevreemden, wanneer ik u slechts vermeld, dat SALLUSTIUS, wiens historische stijl zeldzaam geëvenaard, nimmer overtroffen is, hem in de keuze van woorden volgde; en dat LIVIUS, die de uitgebreidste en grondigste Romeinsche Geschiedenis schreef, in het vaak duistere punt der tijdrekening hem als gids gebruikte.

Wij hebben CATO beschouwd in vergelijking van het voorgeslacht en van de nazaten: komt, leent mij nog eenige oogenblikken uwe aandacht, opdat wij hem ook gadeslaan tegenover zijne tijdgenooten. Belangrijk is dat schouwspel: mij gaf het bijzonder aanleiding om over CATO tot u te spreken. Want het is in de Geschiedenis een hoogstbelangrijk schouwspel, op hem de aandacht te vestigen, die de tijden, welke hij beleeft, zoo scherp en doordringend gadeslaat, dat hij algemeene gebreken duidelijk kan inzien en krachtig durft bestrijden. Wij weten het, hoeveel moeite het ons dikwijls kost, ons van één vooroordeel vrij te maken en ons daarboven te verheffen: hoeveel helderheid en zelfstandigheid van geest moeten wij dan bij hem verwach-

ten, die gebreken, overal, dikwijls in behagelijke en verblindende vormen, of in vrienden en betrekkingen verborgen, voor niets anders dan voor gebreken aanziet! Wij weten het, hoeveel besluiteloosheid en zwakheid ons te overwinnen valt, om de stem tegen ééne dwaling bij onze naasten ernstig te verheffen: wat zult gij dan niet van hem zeggen, die het kwaad bij zijne tijdgenooten overal en onverdroten bestreed, geene vrienden verschoonde, geene vijanden vreesde, die, als een opgeworpen stevige dam, den verkeerden loop van den stroom zijner tijden ophield en afleidde, en de hevigste worsteling onbezweken uithield! — Beschouwen wij dien strijd van naderbij; daarna deszelfs uitslag en gevolgen.

Een blik op CATO's tegenstanders zal ons het hevige en gevaarlijke van dien strijd doen kennen. Hier was het een veldheer, die de eer van eene zegepraal van den Romeinschen Senaat begeerde, maar door CATO beschaamd werd, die hem verweet, dat hij nooitbehaalde overwinningen voorwendde en wreedheden tegen bondgenooten verborg. Ginds moest hij getuigen tegen een' der aanzienlijken, zijn' voormaligen veldheer, omdat hij in dien veldtogt 's lands penningen had verduisterd, en hem daardoor de gelegenheid benemen om den hoogsten post te *Rome* te verkrijgen. In dit laatste geval werd hij nog ondersteund door vele aanzienlijke mededingers en benijders van dien veldheer: maar geheel alleen moest hij dikwijls den strijd verduren, toen hij als Censor voor de zeden van den Staat moest waken, en mannen uit de aanzienlijkste familiën, wier gebreken door vroegere Censors niet waren opgemerkt of gestraft, uit den Senaat of Ridderstand wierp. Eertitels, geboorte, luisterrijke daden, niets ontzag hij. Ik behoef u slechts een' SCIPIO te noemen, zoon van den overwinnaar van Koning ANTIOCHUS en van *Azië*, en neef van den grooten overwinnaar van HANNIBAL; u op eene redevoering te wijzen, gehouden tegen CLAUDIUS NERO, die toch door krijgsbeleid HASDRUBAL, HANNIBAL's broeder, had verslagen en daardoor *Italië* redde. Achting voor de waarheid der Geschiedenis gebiedt mij echter te zeggen, dat hij in zijnen

ijver soms te ver ging, en onbillijk vermoedens of veroordeeling bewerkte. Dit was tegen enkelen. Maar ik zeide u dit nog niet, dat hij meerderen te gelijk, geheele aanzienlijke vereenigingen tegen zich in het harnas joeg, wanneer hij de pachters van den Staat, die de schatkist hielpen stijven en daardoor ontzien werden, al zogen zij de bondgenooten ook uit; wanneer hij die in hun onregtvaardig bedrijf belemmerde en stoorde, of krachtig en met gelukkig gevolg sprak voor de zaak van onderdrukte bondgenooten, of als hij de weelde en trots der aanzienlijken inkortte. Maar genoeg; gij waart reeds met mij begeerig, om in dien strijd den blik van die felle vijanden op CATO te wenden. Welke waren toch de wapenen, waarmede hij hen bestreed? Zijne welsprekendheid, zijn levenswandel. Onmogelijk is het, uit de enkele bewaarde gezegden ons een denkbeeld van die begaafdheid van spreken te vormen. Eene groote mate van geestigheid schijnt er een hoofdkenmerk van geweest te zijn. Zoo zeide hij, tegen die menigte van standbeelden bij den Romeinschen Adel uitvarende: »Ik wil liever, dat de menschen vragen: waarom staat er voor CATO geen beeld opgerigt? dan: waarom heeft hij er een?"

De gewoonte of het misbruik om meermalen denzelfden persoon tot Consul te benoemen, gispte hij met te zeggen, dat zij, die dikwijls dien post wilden bekleeden, gelijk menschen die den weg niet wisten, altijd met lictors wilden loopen, om in hunne geboortestad toch niet te verdwalen. Tevens berispte hij de burgers, die dikwijls dezelfde Consuls verkozen. »Gij zult toonen," sprak hij, »dat gij of het Consulschap niet veel waardig, of niet velen het Consulschap waardig acht." Van de weelde in spijzen sprekende, zeide hij, dat het bezwaarlijk was, dat eene stad behouden bleef, waar men meer voor een visch dan voor een' os betaalde. En, de dwaasheid der *Romeinen* lakende, dat zij zich in de volksvergaderingen door verkeerde raadgevers lieten leiden, sprak hij: »De *Romeinen* zijn gelijk aan de schapen; want even als deze ieder afzonderlijk aan den geleider geen gehoor geven, maar vereenigd zijnde hem allen volgen, zoo ook laat gij u door hen, wier raad-

geving niemand voor zich zou inroepen, in eene vergadering vereenigd zijnde, geduldig drijven!" — Maar het was ook diepe ernst en nadruk, die zijne taal kenmerkte, als hij van hooggeplaatste, maar bij het vaderland schuldige staatsmannen zeide: »Eereposten hebben zij wel gekocht, maar hunne misdaden niet door weldaden afgekocht." Of als hij hun bits toeduwde: »Dieven van bijzondere eigendommen leven in kerker en kluisters; staatsdieven in goud en purper!" Maar, M. H., wat zijn welsprekende woorden, zoo er geene waarheid ten grondslag ligt? En dat juist was de kracht van CATO's welsprekendheid. Als mensch mogt hij hier of ginds dwalen in begrippen en bedrijven, zijn leven en zijne daden waren borgen voor de opregtheid zijner bedoelingen. Hij sprak van matigheid, eerlijkheid en eenvoudigheid, en gij hebt met mij die eigenschappen straks in hem opgemerkt: hij noemde het verkeerd, dat iemand meer dan eens het Consulschap bekleedde; op de lijsten der Consuls wordt de naam van CATO maar eens gevonden, en toch zijn groote invloed had hem die eere ligtelijk twee- en driemalen kunnen bezorgen. Want dien onbegrensden invloed op zijne medeburgers zullen wij kunnen beseffen, als wij eindelijk op den roemvollen uitslag van dien strijd met zijne tijdgenooten letten. In hevige verbittering dachten die tegenstanders alle middelen uit, om zijn aanzien te fnuiken. Vierenveertig malen werd hij op hunne aanklagten voor het geregt geroepen: in krachtige taal ontvouwde hij zijnen levenswandel; ieder geloofde hem, omdat de waarheid ieder in de oogen scheen, en vierenveertig malen werd hij vrijgesproken. De gewigtigste post, het opzigt over de zeden, waartoe altijd twee der eerwaardigsten uit den Staat voor vijf jaren werden gekozen, moest door de keuze des volks begeven worden. Vele aanzienlijken en ook CATO meldden zich volgens de wetten aan. De Adel, door vrees voor den gestrengen man en niet minder door afgunst gedreven, spande zamen om die eer voor hunne partij te behouden, en vleide het volk met fraaije woorden en beloften. CATO beloofde niets dan gestrengheid in het Censorschap, toonde zijne verachting voor die mededingers,

en verklaarde niemand waardig als zijn ambtgenoot dan den ons reeds bekenden FLACCUS, zijn' eersten begunstiger: het volk gaf alleen aan zijne stem gehoor, en verhief hem en FLACCUS tot die eere! En eindelijk wat zullen wij van zijnen invloed in het staatkundige moeten denken, als wij ons herinneren, hoe de derde en laatste oorlog met *Carthago* door zijn' vasthoudenden wil voornamelijk is ondernomen? Mij dunkt een of ander uwer maakt mij hier in stilte de tegenwerping, dat deze daad toch geen dienst voor *Rome* was te noemen; dat de vrees voor *Carthago* de sterkste drijfveer was, die de Romeinsche tucht in spanning en het raderwerk der Romeinsche staatkunde in beweging hield. Gij, die zoo spreekt, hernieuwt een geschil, tusschen de grootste staatkundigen dier tijden gevoerd; gij kunt u op het gezag van SCIPIO en zijne aanhangers beroepen, door CATO en zijne volgers hardnekkig en zegevierend bestreden. Welke raad beter was voor *Rome*, blijft een van die groote raadsels in de Geschiedenis, welke ik mij niet vermeten zal op te lossen. En wie zou *nu* zelfs den bezorgden CATO kunnen geruststellen bij de twijfeling, of *Carthago*, bij langer rust, onder het gestadig aangroeijen van schatten en schepen, *Rome* niet verwonnen en vernietigd zou hebben, dat nu nog, schoon afgeweken van der vaderen tucht en verslapt van zeden en moed, eerst na jaren van vinnigen strijd het afgematte *Carthago* vernederen kon?— Hoe dit ook zij, de volvoering van CATO's plan bewijst altijd, wat één man, begaafd met een' krachtigen geest, vermag op de staatkunde van zijnen tijd. Na al het aangevoerde kan het antwoord op eene laatste en allerbelangrijkste vraag niet moeijelijk of onzeker blijven: welken invloed had CATO op *Rome's* zedelijken toestand, op het voortdurend heil zijns vaderlands? Zullen wij het een geestig geleerde dezer dagen zwijgend toestemmen (*), dat CATO's geest een licht was, alleen geschikt om den afgrond te verlichten, waarin *Rome* zich weldra door zedenbederf zou

(*) DRUMANN, *Gesch. Roms in seinem Ueberg. von der Rep. zur Monarch. Verfassung*, Th. V. S. 3. u. s. w. *Königsb.* 1835.

storten, maar niet in staat om *Rome* van dien rand des verderfs af te brengen? Die woorden mogen, op zich zelve gezien, schoon schijnen; tegen het beeld van CATO, naar waarheid in de Geschiedenis afgemaald, hebben zij eene valsche kleur. Is het duidelijk aantoonen van den afgrond niet het eerste middel om voor val te bewaren? Gaf CATO dan geene wetten, die als staketsels tegen dien diepen afgrond werden opgerigt? Zult gij het CATO verwijten, dat *Rome* ongeveer eene eeuw later door geld- en roemzuchtige heerschers slaafs verdrukt en door zedenbederf diep vernederd werd, en het een' SOCRATES vergeven, dat de *Atheners* van zijne dagen afdwaalden van het ware gevoel voor het schoone en goede, dat hunne vaderen boven alle natiën bezielde; dat zij vervreemdden van die zucht naar ware vrijheid, die het voorgeslacht onoverwinnelijk deed zijn? Neen, groot en weldadig was CATO's invloed op *Rome's* zeden. De stroom der zedeloosheid, door hem nog bedwongen, mogt het volk later dieper en dieper neêrstorten in het verderf; tot het laatst der Romeinsche republiek, ja later nog, waren er mannen, die hem in woord en geschrift achting bewezen, en waar hunne tong zweeg, daar spraken hunne daden, als zij hem navolgden in onomkoopbaarheid bij hun bestuur, in gestrengheid van zeden, en in liefde voor vaderland en vrijheid. Wat dunkt u, T., was CATO's leven uwe aandacht dan niet overwaardig? Een geacht Schrijver der oudheid noemt hem een' eersten onder de veldheeren, een' eersten onder de staatsmannen, een' eersten onder de redenaars. Bedenken wij nu, hoe de oudste *Romeinen* uitblonken in oorlogsmoed, CATO's dagen in staatkunde, en het nageslacht in welsprekendheid, dan vinden wij hier de bevestiging van onze meening, dat CATO groot was in vergelijking van zijn voorgeslacht, groot vergeleken bij de nakomelingschap, groot onder zijne tijdgenooten. En wanneer wij ons nu aangorden tot den strijd voor waarheid en deugd, daarbij somtijds bedenken, hoe CATO dien onbezweken en zegevierend volhield, en daaruit dan moed scheppen bij de bedreigingen der wereld; dan zal de herinnering ook van zijn leven het aan ons bevestigen, dat de Geschiedenis is *eene Leermeesteresse des levens.*

## PANAMA, NIEUW-GRENADA EN HET ONTWORPEN KANAAL TUSSCHEN DE BEIDE ZEEËN.

*Panama*, die Spaansche stichting uit de zestiende eeuw, de prachtige havenstad van eenen tijd, die voorbij is, vertoont thans niets meer dan de schaduw van hetgeen zij eenmaal was. Hare huizen en gedenkteekenen verkruimelen in puin, haar voorkomen is somber, hare inwoners schijnen de wachters van een onmetelijk graf, of, eigenlijker, schijnen half sluimerende te verbeiden, dat eene weldadige magt leven en beweging aan hunne stad teruggeve.

Ruim en grootsch gebouwd, werd *Panama* langen tijd als eene van de schoonste bezittingen der Spaansche kroon beschouwd, en langen tijd ook heeft het den bloeijendsten welstand genoten. Toen nog *Zuid-Amerika*'s handel door middel der beroemde galjoenen uit den tijd van FILIPS II en diens opvolgers gedreven werd, was *Panama* een hoofdstapelplaats voor *Europa*, *Azië* en *Amerika;* eene vrijhaven nam er de vaartuigen uit alle oorden der wereld in hare wateren op. Gedurende dit tijdvak, dat bijna tweehonderd jaren duurde, wiessen de rijkdom en heerlijkheid der stad tot in het oneindige, en de bevolking, van jaar tot jaar toenemende, verhief zich tot een half millioen zielen. Destijds noemde men *Panama* met volle regt de Koningin van den *Stillen Oceaan*. Thans heeft zich dit alles veranderd: op rijkdom is armoede gevolgd, *Panama*'s handel is in het niet verzonken, en het getal zijner inwoners gaat bezwaarlijk 8000 te boven. Sedert 1740 begon de welvaart der stad, die alstoen haar toppunt bereikt had, met snelle schreden te verminderen. Te dier tijd namelijk werd door een' algemeenen maatregel het genot der handelsvrijheid, in welks uitsluitend bezit tot nogtoe *Panama* alleen geweest was, ook aan de overige havens van *Zuid-Amerika* medegedeeld. Van toen af werd de aan het verval gewijde plaats door de koopvaarders niet meer bezocht; zij verstrooiden zich langs alle havens der kust, en, door den handel verlaten, zag de stad ook allengskens hare nijvere bevolking versmelten, zoodat zij sedert een aanwezen heeft voortgesleept, welks krach-

teloosheid met elken dag toeneemt, en thans eerlang daaraan een eind moet komen, hetzij ten goede hetzij ten kwade.

Ondertusschen heeft zich, nu ruim twintig jaren geleden, eene gedenkwaardige gelegenheid opgedaan, om aan de stad haar vorig aanzien en bloei terug te geven. Het was in 1825; BOLIVAR, de hedendaagsche hervormer der nieuwe wereld, keerde als overwinnaar uit *Peru* terug, en had het denkbeeld opgevat, om te *Panama* een algemeen Congres aller volken van *Amerika* bijeen te roepen. Hij noodigde de Zuid-Amerikaansche Republieken uit, om afgevaardigden naar deze vergadering te zenden, ten einde men, in het belang der beschaving, langs eenen vreedzamen weg, omtrent zekere hoofdbeginselen van het onderlinge volkenregt mogt overeenkomen. Hij wilde, dat zulke zamenkomsten geregeld om de zeven jaren zouden plaats vinden, ten einde men er, als in den boezem van een gemeenschappelijk gezin, omtrent de belangen dier Staten mogt beraadslagen, die eerst zoo onlangs voor de vrijheid en de nieuwere staatsinrigtingen geboren waren. Dit voortreffelijke denkbeeld bleef echter zonder vrucht. *Brazilië*, *Peru*, *Buenos-Ayres*, door burgeroorlogen verscheurd, konden aan den wensch van den Bevrijder niet voldoen. Het Congres, dat zich, vol goede bedoelingen, vereenigd had, ging weder uiteen, zonder een besluit genomen te hebben, en *Panama*, dat voor hetzelve gastvrij zijne poorten had geopend, dat op BOLIVAR's stem voor een oogenblik als ontwaakt was, viel terstond daarop in zijnen, sedert drie vierde deelen eener eeuw reeds durenden doodslaap terug.

Eenige jaren later deden gebeurtenissen van eenen anderen aard zich op, die de gedaante der zaken en den vorm der regering in dit wereldoord veranderden. In het jaar 1831 splitste zich *Columbia*, hetgeen tot nog toe een' eenigen overgrooten Staat had uitgemaakt, in drie van elkander onafhankelijke gewesten: de Republiek *Nieuw-Grenada*, met *Santa Fe de Bogota* tot hoofdstad, *Ecuador*, met de hoofdstad *Quito*, en *Venezuela*, met *Caraccas*. Deze be-

langrijke verandering gebeurde niet dan onder tallooze worstelingen en gevechten, ten gevolge waarvan het nogtans aan elk der genoemde Gemeenebesten gelukte, zich te constitueren; maar het moeitevol verheffen hunner nationaliteit uit den toestand van hulpbehoevende kindschheid kon slechts ten koste des handels, der nijverheid en der kunsten en wetenschappen geschieden, die toch den breeden grondslag van den bloei aller volken uitmaken.

In de wisselkans dezer gebeurtenissen viel *Panama*, uit hoofde zijner geografische ligging, aan den Staat *Nieuw-Grenada* ten deel; het werd de hoofdplaats van het departement der Landëngte, voor welke het ook buitendien ontegenzeggelijk het voornaamste punt is. *Panama* is op een klein schiereiland aan den noordelijken oever der golf gebouwd, die met de stad een' gelijken naam draagt, en wordt door een paar eilanden gedekt, die vóór hetzelve uit zee oprijzen. Zijne reede is ruim, maar gevaarlijk wegens de stormen uit het noorden, die hier nimmer rusten, en uit hoofde der gronden, daar de zee hier de noodige diepte niet heeft. Dit gebrek belet groote schepen, te *Panama* binnen te loopen, en dwingt ze, op een' afstand van ongeveer twee kilometers, bij de eilanden *Perico* en *Flaminco* ten anker te gaan, waar zij hunne waren lossen.

Gelijk al de steden, die aan de *Spanjaarden* der zestiende eeuw haar ontstaan te danken hebben, is *Panama*, onder de albeheerschende werking der godienstbegrippen van dien tijd, in de gedaante van een kruis gebouwd. In het middenpunt der stad ligt een groot plein, waarop welig gras groeit, en dat overigens met puin en bouwvallen overdekt is, die grootendeels van een aloud *Jezuiten*-collegie afkomstig zijn, een ontzettend groot, tegenwoordig aan het verval prijs gegeven gebouw.

De kerken, als ook de meeste overige gestichten, zijn van steen gebouwd; het zamenstel daarvan is zeer hecht, en de bouworde, aan welke men een bepaald karakter niet ontzeggen kan, schijnt de voorbeelden van *Grenada* en *Sevilla* in aandenken te willen doen blijven. Onder de merkwaardigste dier gebouwen is de hoofdkerk, de kerk van *San*

*Antonio*, en het uitnemend fraaije gasthuis; een groot aantal kloosters heeft zijnen tijd overleefd, doch ofschoon de gebouwen nog staan, zijn de bewoners afgetreden; slechts een eenig vervult nog zijne vrome bestemming. Het bevat eene broederschap, die het geloof, maar ook de begrippen der middeleeuwen bewaard heeft, en aan den afgelegen oever der Stille Zuidzee het laatste spoor van het godsdienstig en staatkundig absolutismus der FILIPSEN van *Spanje* schijnt te zijn.

*Panama* splitst zich in twee deelen, in de boven- en in de benedenstad. De laatste, aan welke men de benaming van *el Varal* gegeven heeft, wordt bijna uitsluitend door *Negers* bewoond. Deze ongelukkigen leven er in armzalige huisjes van hout en stroo, in naauwe, morsige, ongezonde straten. De huizen der bovenstad zijn van steen gebouwd en hebben over het algemeen een zeer fraai voorkomen; alle zijn van een groot balkon voorzien, op hetwelk de bewoners, wanneer de hitte van den dag voorbij is, frissche lucht komen scheppen. De straten van dit gedeelte der stad zijn zindelijk en regt, doch doodsch. In verscheidene daarvan heeft men kleine winkels, die bijna ledig zijn en slechts nu en dan door een' eenzamen voorbijganger aangegaapt worden.

De inwoners van *Panama* zijn over het algemeen genomen goedaardig, maar niet zeer gezellig of spraakzaam. Slechts zelden verlaten zij hunne woningen, en zij brengen het grootste gedeelte van hunnen tijd met slapen of rooken door. De vrouwen zijn schoon, van een zacht karakter, maar traag. Geheele dagen lang ziet men haar op de balustraden harer balkons leunen en met hare donkere oogen den kronkelenden rook harer cigaretten volgen. Ook wanneer zij uitgaan, bedekken zij hare hoofden niet, en laten over nek en rug hare overschoone zwarte haarlokken golven.

In de zeden heerscht eene alles te boven gaande ongebondenheid: de meeste inwoners versmaden het, in geregelden echt te leven. Daar *Panama* noch nijverheid noch handel bezit, is het geld er uiterst schaarsch, en het weinige, dat rondloopt, oefent een bijna oppermagtig gezag.

Het is niets ongewoons, ouders, wier dochters het vaderlijke huis verlaten hebben, om met den een' of anderen verleider te leven, te hooren zeggen, dat hunne kinderen nu verzorgd zijn. Vreemdelingen, die in het land komen, en die er in den regel steeds voor rijk gehouden worden, zijn het voorwerp van allerlei oplettendheden, en vinden op deze wijs de gemakkelijkste gelegenheid, om *zich te verzorgen.* De kortstondige duur dezer wijs van *zich te verzorgen* schrikt de vrouwen niet in het geringste daarvan af; en evenwel moet men haar het regt doen, dat zij den man, door wien zij gekozen zijn, meestal zeer getrouw blijven.

De stad biedt geenerlei soort van tijdverdrijf aan, noch bals, noch schouwburgen, noch gezelschappen. De eenige muzijkinstrumenten, welke men er kent, zijn de guitar en de tamboerijn. Twee piano's, oude invaliden uit eenen lang verstreken tijd, laten nu en dan hunne ontstemde toonen onder de vingers van den een' of anderen pas ontscheepten *Europeër* vernemen. En nooit, sedert den tijd van *Panama's* grootsten luister, is het rollen eener koets in de straten dier stad gehoord; muilezels en een paar paarden is alles, wat in de uitgestorven stad en op hare wandelplaatsen gezien wordt.

Behalve de inboorlingen en de Zwarten, bestaat *Panama's* bevolking voornamelijk uit *Spanjaarden*, *Portugezen*, *Engelschen* en *Franschen.* De laatsten drijven inzonderheid handel met parels, die het aanmerkelijkste uitvoersartikel der Republiek uitmaken.

Het klimaat is in *Nieuw-Grenada* zoo heet niet als in de overige deelen van *Zuid-Amerika.* Bij de grootste hitte wisselt er de temperatuur af tusschen 82 en 86 graad van FAHRENHEIT. Van de maand December tot het begin van Junij is het weder onvergelijkelijk schoon. De lucht is rein en helder; geen wolkje verdonkert den hemel. In Julij beginnen de onophoudelijke regens van het wintersaizoen. Ondertusschen komt er dan nog eene tusschenpoos van omtrent eene maand lang; men noemt die den zomer *de la San Juan* (het St. Jans-Zomertje). Gedurende dien

tijd houdt de regen op, en de lucht wordt weder helder.

De inwoners van *Panama* zijn bijzonder vroom en streng gezet op al wat de uiterlijke plegtigheden der godsdienstoefening betreft. Den geestelijke, *el padre*, behandelt men met grooten en opregten eerbied, en onderwerpt zich gaarne aan zijn, op aartsvaderlijke wijs geoefend gezag. De Bisschop van het stift, een meer dan tachtigjarige grijsaard, wordt door geheel de bevolking bijna aangebeden. Opmerkelijk is een der godsdienstbedrijven, dat men de *doodenprocessie* noemt, en hetwelk door zijne wonderlijke feestvertooningen de zeden en gewoonten van vroegere eeuwen herinnert. Elken zaturdag trekken des nachts vrouwen, grijsaards en kinderen de hoofdkerk uit en door de straten der stad, met brandende waskaarsen in de handen, en psalmen zingende tot aandenken aan de dooden, als ook hymnen ter eere der Madonna. Het gezigt van dien stoet, die langzaam, bij maneschijn en sterrengeflikker, de stille, eenzame stad doorkruist, met den eerwaardigen Bisschop en diens geestelijkheid aan het hoofd, is treffend. Dit nachtgebed, dat de geliefde dooden, die in hun graf, en de levenden, die in slaap liggen, met gelijke innigheid omvat, heeft een schoon en aandoenlijk denkbeeld tot grond.

Het bestuur van *Panama*, dat tevens ook het bestuur van geheel de provincie der landëngte is, bestaat uit een' gouverneur, een' politieken chef en een' militairen kommandant, die tweehonderd man troepen onder zijn bevel heeft. Dit is genoeg tot het beschermen en in toom houden eener bevolking van 100,000 zielen. De regterlijke magt wordt gevormd door de regtbank van eersten aanleg, die slechts uit een' eenigen regter bestaat, door het opperste geregtshof, *Corte major*, dat uit twee regters zaamgesteld is, en door het hof van cassatie, dat zijne zitplaats te *Bogota* heeft.

De wetten des lands zijn zeer zacht; diefstal komt zelden voor, en de doodstraf is bijna onbekend. De behandeling der slaven is vaderlijk; nimmer hoort men iets van die onmenschelijkheden te hunwaarts, die de schande van andere Amerikaansche gewesten zijn. Overigens vermindert er de

slavernij met elken dag, en de tijd is niet meer verre, waarop zij geheel en al verdwenen zal zijn. In het jaar 1821 heeft de Republiek *Columbia* den Negerhandel verboden, en de vrijheid afgekondigd van alle slaven, welke zich, in den strijd tegen *Spanje*, bij de natie verdienstelijk gemaakt hebben, als ook die van alle slavenkinderen, die na de eerste onafhankelijkheidsverklaring geboren zijn. Deze onderscheidene besluiten zijn ook door de drie gedeelten, waarin het Gemeenebest zich later gesplitst heeft, gehandhaafd geworden.

*Nieuw-Grenada*, van hetwelk *Panama* eene der voornaamste steden is, werd door de *Spanjaarden* voor de eerste maal in het jaar 1510 bezocht. Ettelijke jaren later, in 1536, werd het door twee beroemde gelukzoekers, BENALZAR en FUEZADA, veroverd; destijds werd het in het Spaansche rijk ingelijfd, en in 1547 tot een Kapiteinschap-generaal verklaard. Daar intusschen zijne belangrijkheid en rijkdom van dag tot dag aangroeiden, werd het in 1718 door het moederland tot een Vice-koningrijk verheven. Omtrent eene eeuw later, toen de Spaansche koloniën tegen de kroon in opstand kwamen en hare onafhankelijkheid eischten, stak *Venezuela*, onder BOLIVAR's aanvoering, het eerst in dit gedeelte der nieuwe wereld de vaan der vrijheid op; *Nieuw-Grenada* volgde *Venezuela's* voorbeeld, en beide de provinciën moesten verscheidene jaren lang de vreeselijkste worstelingen tegen de Spaansche legers volhouden. Toen BOLIVAR eindelijk, in 1817, eene glorierijke zege op MORILLO, den beroemdsten van *Spanjes* Generaals, bevochten had, besliste zulks de van nu af gevestigde onafhankelijkheid der opgestane provinciën. Zij vormden te zamen eenen nieuwen Staat, waaraan zij den naam van Republiek *Columbia* gaven, ter nagedachtenis van CHRISTOPHORUS COLUMBUS, wiens kolossaal genie den weg naar deze landstreken voor de volken van *Europa* geopend had. Zoodra het nieuwe Gemeenebest geconstitueerd was, koos het met eenparige stemmen den Generaal BOLIVAR tot President, en vereerde hem tevens bij decreet met den naam van *den Bevrijder*. De *Spanjaarden*, genood-

zaakt *Columbia* te ontruimen, weken naar *Peru;* BOLIVAR vervolgde hen ook naar dat land tot in de ontoegankelijkste bergstreken, en dwong hen almede het Peruaansche rijk te verlaten.

Deze nieuwe voordeelen behaald hebbende, keerde de President als overwinnaar in *Columbia* terug, doch vond dat land reeds aan den burgerkrijg ter prooije; in zijne afwezigheid had Generaal PAEZ den standaard van het oproer opgestoken. In plaats van zijne krijgsmagt tegen den ouden wapenbroeder te gebruiken, koos BOLIVAR den weg der overreding, en PAEZ gaf zich over.

Toen naderhand boosheid en laster tegen BOLIVAR de aanklagt verhieven, dat hij naar het koninklijk gezag stond, legde hij het dictatorschap, waarmede men hem bekleed had, neder. Alsnu beriepen de wijzen van den Staat een algemeen Congres naar *Ocagna*, met oogmerk om, ten behoeve van BOLIVAR, eene algemeene, eenparige betuiging van vertrouwen te doen geven. BOLIVAR liet zich door het smeken dier vergadering bewegen en nam het presidentschap der Republiek andermaal op zich. Weldra nogtans openbaarden zich nieuwe blijken van tweedragt en barbaarschheid, en vervulden zijne ziel met verontwaardiging en moedeloosheid. Een zijner krijgsmakkers, SANTANDER, die hem, gedurende zijnen roemrijken togt naar *Peru*, als Vicepresident in het bewind vervangen had, werd later, als schuldig aan zamenzwering tegen de Republiek, met verscheidene zijner eedgenooten ter dood veroordeeld. BOLIVAR verzachtte SANTANDER's straf en veranderde die in ballingschap, doch liet de overige veroordeelden doodschieten. Beide deze besluiten deden bij een groot gedeelte der bevolking ontevredenheid ontstaan. Middelerwijl stond *Venezuela* tegen de vereeniging met *Columbia* op, scheidde zich van dien Staat om een afzonderlijk Gemeenebest te vormen, en benoemde PAEZ tot zijnen President. Al deze gebeurtenissen gingen BOLIVAR zeer ter harte. Hij had zijnen medeburgeren de vereeniging steeds met nadruk aanbevolen; en daar hij nu eene stugge, onbuigzame oppositie tegen zich zag werken, beriep hij in Januarij 1830 een

nieuw Congres, en legde daarin, voor de laatste maal, de hooge ambten, welke men hem had toevertrouwd, plegtiglijk neder. Toen eerst zag de natie de volle grootte in van het verlies, dat zij stond te lijden; het Congres smeekte hem eenstemmig, het gezag weder te aanvaarden. Ditmaal echter weigerde hij het standvastig, en verliet met een hart vol droefenis, om er nimmer weder terug te keeren, die zelfde stad *Bogota*, welke hem hare hoopvolle wedergeboorte te danken had. Hij week naar een landhuis te *San Pedro*, niet verre van *San Marthe*, en stierf er, den 17 December 1830, in den ouderdom van slechts 45 jaren, door verdriet en ziekte weggerukt. Het Congres koos JOACHIM MOSQUERA tot President, een eerlijk en wakker man, die ettelijke maanden later aan de verbrokkeling van het zoo hoopvol Gemeenebest deelnam. De verdeeling van *Columbia* in drie afzonderlijke Republieken, waartoe *Venezuela* het sein gegeven had en welke het nog vóór BOLIVAR's dood had doorgezet, kwam eerst in het jaar 1831 volkomen tot stand.

*Nieuw-Grenada* is in een der meest bevoorregte deelen van *Zuid-Amerika*, tusschen den Atlantischen en den Stillen Oceaan, gelegen. Het grenst aan *Ecuador* en *Venezuela*, en heeft *Mexico*, *Brazilië* en *Peru* tot rijke naburen. Het klimaat is er over het algemeen gezond; de grond, die vruchtbaar en van verscheidenerlei gesteldheid is, brengt suiker, koffij, cacao, indigo, katoen, tabak, vanille, kina enz. voort. Jammer slechts, dat het getal der bevolking met de uitgestrektheid des lands in geene verhouding staat, en, gelijk in al de Staten van dit werelddeel, ontbreken ook hier aan den grond de armen, welke dien bebouwen moeten. *Nieuw-Grenada's* regeringsvorm is republikeinsch; de Senaat en de kamer der Vertegenwoordigers oefenen, als Congres, de wetgevende, en een President, die om de vier jaar verkozen wordt, de uitvoerende magt. De inkomsten van het Gemeenebest bedragen, door elkander genomen, twee tot drie millioen *pesos* in het jaar, dat is zes of zeven millioen gulden, doch dekken daarmede de uitgaven niet. Het leger bestaat uit 10,000 man, waarvan ech-

ter slechts het derde deel goed uitgerust en gewapend is. De flottille wordt door vier goeletten gevormd, van welke er eene in den Stillen en drie in den Atlantischen Oceaan post houden. De hoofdstad der Republiek is *Santa Fe de Bogota*, de oude zetelplaats van den Onderkoning en voormalige hoofdstad van den vereenigden Staat *Columbia*. Deze groote en fraaije stad verheft zich op de voorhoogten eener bergketen, in eene uitgestrekte vlakte, op eene zeer aanmerkelijke hoogte boven de zee. De twee riviertjes *San Francisco* en *San Augustino* loopen, in den letterlijken zin des woords, als greppels door de stad. Men gaat er over op zeven onderscheidene bruggen, van welke zes zeer hecht uit steen gebouwd zijn, terwijl de zevende uit hout bestaat. Door grootte en pracht draagt *Santa Fe* den stempel van vergevorderde beschaving. De stad telde zeven openlijke pleinen, een van welke met de schoonsten in *Europa* vergeleken kan worden; daarenboven had zij eene universiteit, een aartsbisschoppelijk paleis, twaalf kerken, vier collegiën, zestien zoo mans- als vrouwenkloosters, een fraai hospitaal, een armhuis, twee kazernen, eene munt, eene openbare bibliotheek, een observatorium, een' schouwburg en vele scholen. Verscheidene inrigtingen, en met name die van het onderwijs, hebben haar ontstaan aan BOLIVAR te danken, die steeds den verstandelijken vooruitgang en de verlichting begunstigd heeft. Ook deze heerlijke stad is, helaas! door de vreeselijke ramp getroffen, welke de op vulkanischen grond gelegene steden en landen gewoonlijk teistert. In het jaar 1826 werd *Santa Fe* door eene aardbeving bijna geheel verwoest; thans is het uit zijn puin herrezen, alle spoor van het geleden onheil is verdwenen; maar, even als *Quito*, de hoofdstad van *Ecuador*, houdt het vreeselijk verledene ook *Santa Fe* in gedurigen schrik voor eene misschien nog vreeselijker toekomst.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

## IETS UIT HET LEVEN EN STERVEN VAN DE VERMAARDE CANTATRICE MALIBRAN.

MARIA FELICIDES MALIBRAN zong als een Engel en reed als een Duivel. Wanneer de door ieder gehuldigde zangeres te paard door *Hydepark* vloog, verrukte hare rijkunst den adel van *Londen* niet minder, dan wanneer zij op het tooneel hare heerlijke, welluidende stem liet hooren en den schouwburg tot den tempel verhief, waarin zij, de schoone, talentvolle zangeres, met geestdrift aangebeden werd.

Op een' Septemberdag van het jaar 1836 kwam de jonge Lord ST—LEY, om haar tot een rijtoertje in het *Hydepark* af te halen. De paarden stampten van ongeduld. Het brieschen der rossen was muzijk in hare ooren, en zij nam de uitnoodiging aan, niettegenstaande zij haar' gemaal beloofd had niet meer te rijden.

Vroeger had MALIBRAN zich altijd even gerust en zeker in den zadel gevoeld als andere vrouwen in de danszaal; maar nu sidderde zij bij den eersten sprong van haar paard, en alleen valsche schaamte voor de Heeren, aan wie zij zich altijd als eene moedige Amazone getoond had, weerhield haar om terug te trekken. Was deze vrees misschien de voorbode van het haar nakende onheil, of werd dezelve veroorzaakt doordien zij eerst sedert korten tijd met BERIOT gehuwd was; genoeg, hare vrees nam toe, naarmate de paarden sneller reden. Het voorbeeld der andere paarden vuurde het hare nog meer aan, en naauwelijks voelde het beest, dat geene vaste hand den toom hield, of het verdubbelde zijne schreden en joeg allen vooruit. Mad. MALIBRAN vloog naar eene *barrière*, die de tolbeambte half geopend had, om de ruiters, die hij van verre had zien aankomen, door te laten. De rijdster, die het paard niet meer in hare magt had, wenkte den man van verre haar paard tegen te houden; maar deze, te bevreesd om het dier bij den toom te grijpen en te onnoozel om de gevolgen van zijne handelwijs te bedenken, dacht het paard tegen te zullen houden, door het zijne muts toe te slingeren en een' woedenden schreeuw uit te stooten. Het paard werd nu volkomen schuw, nam het gebit op de tanden en sloeg door. De andere ruiters waagden het in den eersten schrik niet, het hollende dier na te zetten, uit vrees het daardoor nog wilder te maken. Na eenige oogenblikken voelde

MALIBRAN, dat de gabel van den dameszadel, waarin hare regter knie rustte, wegzakte, en dat de pantoffelvormige stijgbeugel, het steunsel voor haar' voet, haar begaf. Eene onmagt nabij, zag zij digt voor zich eene tweede *barrière;* maar niemand stond er bij, om haar paard tegen te houden. Het hekwerk van een der hooge doorgangen was opgetrokken en verschafte slechts een' smallen doortogt. Door de razende snelheid, waarmede het paard voortholde, moest de rijdster het ergste vreezen. Zij zag hare eenige redding daarin, dat zij, terwijl het paard onder het hek doorging, het hekwerk van onderen poogde te vatten, in de hoop hetzelve door hare zwaarte neder te trekken en zóó onbezeerd ter aarde te vallen. Maar, op het beslissend oogenblik, toen zij zich ophief om het hek te grijpen, bleef haar' voet in den stijgbeugel hangen. Zij viel achterover op het paard, werd afgeworpen en een eindweg voortgesleept, tot dat haar voet van zelf uit den stijgbeugel losgeraakte.

Men vond haar bewusteloos op den weg liggen; haar gezigt was door bloed en slijk onkenbaar. In dien toestand werd zij naar huis gebragt. Toen zij haar bewustzijn wederkreeg, onderzocht zij het eerst, of haar gemaal te huis was en reeds van het ongeluk wist. Men zeide neen. »Het is goed," zeide Mad. MALIBRAN met bewonderenswaardige geestkracht, stond op, en zag in den spiegel. Een schrikkelijk gezigt! De eene wang was geheel zwart, het voorhoofd tot aan de oogen met bloed bedekt, terwijl de andere zijde van het gelaat doodbleek was, en de haren in groote wanorde in de wonden van haar hoofd kleefden.

JULIUS BENEDICT, de directeur der *Opera Buffa* te *Londen*, trad op dit oogenblik binnen en stootte een' schreeuw van schrik uit.

»Schrik niet, lieve BENEDICT," zeide de zangeres tot hem; »ik ben van het paard gevallen. Maar BERIOT mag er niets van weten. Ik zing dezen avond."

»Onmogelijk, Madame! In dien toestand!"

»Ik zing; verlaat er u op, en geen woord er van tegen BERIOT."

»Maar als hij het ziet, Madame? Hij moest wel blind zijn —"

»Hij zal blind zijn. Gij zult het zien, lieve BENEDICT."

En zij lachte. Maar dat lagchen was een nieuwe schrik

voor haar' vriend; want hij dacht er het grijnzen des doods in te zien.

Mad. MALIBRAN onderzocht dadelijk, met behulp van den spiegel, door welke middelen zij de blaauwe vlekken en wonden, die haar gelaat zoo afzigtelijk maakten, kon verbergen. Zij legde warme omslagen op de wonden van haar schoon hoofd en dekte ze toen met pleisters. Op dezelfde wijze zocht de heldhaftige vrouw, alle smart verkroppende, hare overige wonden te verbergen; want haar geheele ligchaam was in een' beklagenswaardigen toestand.

Toen haar man tegen den avond te huis kwam, stelde zij hem wegens het voorgevallene gerust, door te zeggen, dat zij, den trap opgaande, gevallen en met haar hoofd op de steenen stoep neêrgekomen was: maar dat zij zoo weinig pijn had, dat zij de heden aangekondigde voorstelling niet storen wilde en hare rol spelen zou. Om de bekendwording van het gebeurde te verhoeden, had zij, niettegenstaande de smarten, die zij leed, aan den Lord, die haar tot het ongelukkige rijtogtje afgehaald had, geschreven, en hem bij zijne eer bezworen haar' man niets van de eigenlijke oorzaak van haar ongeluk te zeggen.

Des avonds begaf zij zich als gewoonlijk naar den schouwburg. Hier gevoelde zij, een' oogenblik vóór haar optreden, dat zij eene onmagt nabij was, zoodat zij zich aan een der schermen vast moest houden. Niettemin behield haar krachtvolle geest de heerschappij over haar lijdend ligchaam, totdat zij op moest treden. Daar, door een donderend applaudissement begroet, keerde hare volle kracht terug, en de bewonderenswaardige kunstenares bragt, even als altijd, de toeschouwers in verrukking. Behalve de getuigen van het ongeluk bemerkte niemand, hoeveel deze nieuwe triomf aan Mad. MALIBRAN kostte, en terwijl haar gezang de menigte in geestverrukking bragt, viel het de Lords, die getuigen van haar ongeluk geweest waren, als bloeddruppelen op het hart. Bij het einde van de groote Aria stortte de geestverrukking der menigte zich in een eenstemmig *da capo* uit. Het was Lord S., zoo als hij naderhand verhaalde, alsof Mad. MALIBRAN in dit tooneel sterven zou, wanneer zij den wensch van het publiek vervulde. Zijn zielsangst klom ten top, toen de na MALIBRAN opgetreden zanger moest terugtreden, en de bijval verdubbelde, zoo mogelijk, nog, toen de zangeres

op nieuw hare hemelsche stem, door den weêrklank van haar eigen smartgevoel nog aandoenlijker, liet hooren.

De voorstelling had het schitterendst gevolg; maar MARIA MALIBRAN had sedert dat tijdstip als 't ware den dood in het hart. Van dien tijd af leed zij gedurig aan zware hoofdpijnen, die zij stilzwijgend verdroeg; hierbij kwam nog, dat zij gedurig aan zenuwtoevallen onderhevig werd, zoodat zij altijd ziek was. Hoe ongestelder zij was, met des te meer ijver arbeidde zij aan hare laatste verzameling romances. Het was alsof zij gevoelde, dat het haar zwanezang zijn zou.

Alhoewel haar toestand dagelijks verergerde, volgde zij haren gemaal nog naar *Manchester*, op het groote muzijkfeest, waar zij zes Concerten geven zou. Bij hare aankomst vraagde zij het eerst waar LABLACHE woonde, en steeg in hetzelfde logement af. LABLACHE namelijk was van alle zangers haar meest geliefde. In diens gezelschap bragt zij nog een' der genoegelijkste avonden van haar leven door, en BERIOT had MARIA in langen tijd niet zoo opgeruimd en waarlijk kinderlijk vrolijk gezien. Eindelijk zette zij zich aan de piano, en verzocht LABLACHE om zijn oordeel over hare romance: *de Dood*. De tekst dier romance was van BELLINI. Hij stierf twee maanden nadat hij dezelve vervaardigd had, en MARIA MALIBRAN eene maand nadat zij dezelve gecomponeerd had, twee maanden na haren val van het paard, op den 26 November 1836.

De geneesheeren zeiden, dat zij aan eene hersenontsteking gestorven was. De Sherif van *Manchester* weigerde opentlijk, het lijk aan BERIOT uit te leveren, die het dierbaar overschot zijner gade in *België*, zijn vaderland, wilde doen begraven. Eerst door tusschenkomst van den Bisschop van *York* erlangde de treurende echtgenoot de vergunning, het lijk met zich te nemen en het in zijn vaderland te doen bijzetten.

In *Brussel* prijkt sedert 1838 een monument voor haar, eene metalen eerzuil met eene Urne.

De Gravin MERLIN schreef bij het overlijden der kunstenares: »De dood nam MARIA MALIBRAN vroegtijdig weg. Maar, toen zij dezer aarde ontvloog, had zij, als tot een aandenken, elken indruk der jeugd, der schoonheid en van hare talenten achtergelaten, die, gelijk de geur der planten, ieder jaar door den verkwikkenden adem der lente opgewekt wordt, en ook ieder jaar in de gedachte komt, zonder dat de Tijd de-

zelve vernietigen kan. Was toch zelfs het lijk dier talentvolle kunstenares een heilige schat, om welks bezit eene groote stad streed, en die zelfs het bevel van een' Bisschop noodig had, om aan den echtgenoot het lijk zijner gade af te staan, ten einde het ter aarde te bestellen, wat moet haar geest dan niet voor ons allen zijn?"

---

### HET GEVAARLIJKE VAN HET BEREIZEN DER ALPEN IN DEN WINTER EN IN DE LENTE.

De in latere tijden door onderlingen naijver en mededinging verbreede en voor den reiziger bruikbaar gemaakte wegen over de merkwaardigste *Alpen*-passen hebben ten gevolge gehad, dat dezelve thans meer bezocht worden, en dat die, welke te voren slechts in den zomer toegankelijk waren, gedurende het geheele jaar geopend zijn. De gestrenge koude van den lang aanhoudenden winter, die op deze bergtoppen heerscht, konde de verbetering der wegen echter niet veranderen; en alwat deze vermogt, moest zich bepalen tot de aanwijzing der middelen, om deels de nieuwe wegen gedurende den winter, door derzelver baan te breken, voor den reiziger toegankelijk te maken, deels ook, om de gevaren, die hem bedreigen, te voorzien en tijdig zoo veel mogelijk voor te komen.

Van deze gevaren, waaraan men op hooge gebergten is blootgesteld, en van welke zich de bewoner van vlakke landen moeijelijk een denkbeeld kan vormen, is het eerst gewag gemaakt door den grooten kenner van het Alpische gebergte, den geneesheer EBEL, in een zeer uitgebreid overzigt, bij gelegenheid zijner beschrijving der reis over den *St. Bernhards*-pas, waaruit wij de volgende bijzonderheden ontleenen.

De sneeuw begint op deze hoogten tegen het einde van October en in het begin van November te vallen en bereikt in de vlakte der vallei van het *Rheinwald* 4 tot 8 voet, en op den *St. Bernhards*-pas 8 tot 16 en 19 voet, en op vele plaatsen, waar de wind de sneeuw heenvoert, zeer dikwijls eene hoogte van 30 voet boven den landweg. Deze verbazende sneeuwhoopen zijn derhalve ook zeer lang tegen de lentelucht bestand, hetgeen ten gevolge heeft, dat de pas tegen het einde van Mei, zelfs vaak eerst in Junij, geheel

van sneeuw bevrijd wordt. Ja zelfs gebeurt het somwijlen in het begin van den zomer, dat, na zeer onstuimige nachten, drie tot vier voet sneeuw valt, verscheidene dagen blijft liggen, en sneeuwklompen (*lawinen*) doet afstorten, gelijk zulks in de kantons *Graauwbunderland, Uri, Bern* en in andere gedeelten van het Alpische gebergte meermalen het geval was, om van jaren niet te spreken, dat er, gedurende de zes zomermaanden, op de *Alpen* 130 regen- en sneeuwdagen waren, en de koude somtijds dien graad bereikte, dat er, in het midden van Augustus, in eene hooge *Alpen*-weide in het, in *Graauwbunderland* gelegene *Lugnetzerdal*, vijfentwintig paarden bevroren.

Veelvuldig zijn de gevaren, waaraan de reiziger blootstaat, die in den winter zich aan een' togt over de *Alpen* waagt; 1. het *verwaaijen*, d. i. wanneer de wind zulke zware sneeuwhoopen op den weg voert, dat men in het voortgaan zeer belemmerd of zelfs geheel verhinderd wordt. Dit verwaaijen heeft altijd in eene meerdere of mindere mate plaats. Zoolang de graad van koude van belang is, zondert zich de losse fijne sneeuw altijd gemakkelijk van den vasten weg af, en alsdan is het gevaar minder groot; maar wanneer, na voorafgegaan zacht weder, de losse sneeuw, op het pad ineengeperst, eén' diepen kuil veroorzaakt, die, zelfs bij zachten wind, geheel gevuld wordt, dan wordt het gaan zeer moeijelijk. Aan de noordzijde wordt deze moeijelijkheid veroorzaakt door den zuidewind en aan de zuidzijde van den pas door den noordewind; men kan dus over het geheel aannemen, dat de *St. Bernhardsberg* op denzelfden dag altijd slechts aan de eene zijde volslagen slecht is. Wanneer, na eenige dagen koude, de weg weder is opgerezen, d. i. wanneer zich, in plaats van een' kuil, een dam vormt, dan heeft men van het verwaaijen minder gevaar te vreezen.

2. Het *inzakken* of *doorbreken*, wanneer de weg wegens het zwoele weder geene genoegzame stevigheid heeft. Dit kan bij bestendigen zuidewind den ganschen winter door het geval zijn, en heeft in elke lente regelmatig plaats. De weekheid van de sneeuw stelt meermalen den reiziger te paard, in de slede en zelfs te voet aan onoverkomelijke bezwaren bloot; en daar, bij zulk zwoel weder, inzonderheid nadat het sterk gesneeuwd heeft, het somtijds zeer glad wordt, er sneeuwklompen neêrstorten of windschilden zich losrukken, zoo wordt het gevaar buitengewoon groot. Hij, die op den *St. Bernhardsberg* niet vertoeven kan, maar zijne reis moet

voortzetten, kan alleen door bij nacht te reizen die gevaren ontkomen.

3. *Sneeuwstormen* (in *Savoije Tourmentes* genaamd). Hij, die bij eene kalme lucht zijne reis begonnen heeft en op zijnen weg door een' sneeuwstorm overvallen wordt, bevindt zich in den neteligsten toestand en in het grootste gevaar. Noord- en zuiderstorm zijn even geducht, met dit opmerkelijk onderscheid nogtans, dat de noordewind aan de zuidelijke zijde van den pas, en de zuidewind aan deszelfs noordelijke zijde het hevigst woedt. Zelden, wel is waar, is het geweld dezer stormen zoo hevig, dat menschen en vee omvergeworpen worden; maar het wordt meermalen onmogelijk, zelfs wanneer er vier of zes paarden voor het rijtuig of de slede zijn gespannen, om met den storm de reis voort te zetten, terwijl de baan geheel verwaaid is, paarden en koetsier van wege de jagtsneeuw niet kunnen zien, en zich vergeefs vermoeijen, ja meermalen in gevaar zijn te vallen. Bij noordelijken storm is de baan vast, en kan men op alle onverwaaide plaatsen snel vorderen; de zuiderstorm daarentegen veroorzaakt doorgaans heviger vlagen, maakt den grond week, drijft meer jagtsneeuw aan, doet de reeds liggende sneeuw meer verstuiven, en wordt hierdoor zonder twijfel gevaarlijker dan de noordewind. De oostewind is, uit hoofde van deszelfs snerpende koude, lastig; de westewind (in het *Rheinwald* de *Franseche wind* genaamd) de minst gevaarlijke. De jagt- en wervelsneeuw verdonkert, bij noord- of zuidelijke stormen, op deze hoogten de lucht, steekt den reiziger de handen en het aangezigt als fijne naalden, en veroorzaakt pijn, brand en gezwellen, belemmert hem in de ademhaling, maakt hem schier blind, suist hem met een akelig gehuil om de ooren, en wanneer hij, in de weinige oogenblikken van kalmte, de oogen openen kan, dan ontdekt hij geen spoor meer van een' weg, maar ziet zich als verlaten in eene ijzingwekkende sneeuwwoestijn, en hoort het onstuimigste geraas der bruisende lucht tusschen de steile rotsklippen aan alle kanten. Dit zijn alsdan de gevaarlijkste oogenblikken voor het leven van den armen reiziger.

4. *Verstijven van koude, neêrzinken van vermoeidheid of slaap.* Deze gevaren worden door de inboorlingen door gewoonte en doelmatige voorzigtigheid vermijd; maar er zijn ook bij hen voorbeelden bekend, dat de neiging tot slapen onoverwinnelijk werd, en zonder de medehulp van reisge-

nooten den dood onvermijdelijk ten gevolge had. Maar voor vreemde reizigers zijn die gevaren groot. De koude bij noorden- en vooral bij noordoostewind kan zeer noodlottig worden, zoodra krachteloosheid de beweging der voeten onmogelijk maakt, of wanneer de buitengewoon fijne berglucht, de hevige wind, of in te groote hoeveelheid gebruikt voedsel, den mensch, na overspanning van krachten in de sneeuw, de ademhaling belemmert, en het verder voortgaan onmogelijk maakt; terwijl, zonder beweging, de koude niet te verduren is. Dit kan zelfs bij zeer sterke menschen plaats hebben. Zoo begaven zich eens vijf *Hanoveranen* (die uit *Italië*, werwaarts zij paarden gebragt hadden, terugkeerden) uit het dorp *St. Bernhardino* op reis. Daar zij zich, ondanks alle waarschuwingen, niet van hun voornemen wilden laten afbrengen om alleen den pas over den *St. Bernhardsberg* te beklimmen, zoo besloot een man uit de *Rheinwald*-vallei, die zich toevallig aldaar bevond, de vijf *Duitschers* te vergezellen, om hen niet aan een' gewissen ondergang ter prooije te laten. De storm stak hevig op, en de sterke mannen worstelden tegen denzelven in, tot dat hun de krachten ontzonken. De gids wendde alle mogelijke pogingen aan, om hen te redden; maar de een moest na den ander bezwijken. Daar deze edele menschenvriend nu alle hoop verloren zag, was hij op eigen lijfsbehoud bedacht; maar, reeds te zeer overspannen, werd hij zelf bijna een offer zijner hulpvaardigheid. Het gelukte hem nog, zijn leven te redden, ofschoon met zoo stijf bevroren leden, dat hij sinds dien tijd geheel kreupel is: de vijf *Duitschers* alleen moesten dit waagstuk met hun leven boeten. De beste regels, om zich tegen de bovengenoemde gevaren te beveiligen, zijn de volgende: men drage geene zware mantels, daarentegen twee hemden, geene laarzen, maar los aansluitende slopkousen, eene zijden kap onder den hoed; men drinke vóór het vertrek geen koffij, maar gebruike eene krachtige meelsoep met wijn; in geen geval hoegenaamd drinke men brandewijn; men neme een stuk brood en een fleschje goeden wijn in den zak; in de sneeuw ga men eerst zeer langzaam den berg op, en men hale altijd adem in de maat van den tred.

5. *Sneeuwrollingen, sneeuwvallen of lawinen.* Wanneer er lagen sneeuw van kale rotsen, die eene helling van 30° tot 50° hebben, in beweging geraken en afrollen, dan ontstaan er sneeuwvallen, of sneeuwstroomen, die, wanneer zij den

weg bereiken, den reiziger kunnen bedekken en geweldig belemmeren, maar zelden zijn leven bedreigen. Daar deze sneeuwrollingen, bij eene buitengewone ophooping van sneeuw, slechts in de twee eerste dagen na het vallen der sneeuw plaats hebben, zoo kan men de daaruit ontstaande gevaren vermijden, die derhalve over het geheel van geen overgroot belang zijn. Geheel anders is het gesteld met de sneeuwvallen of lawinen, die onder de geduchtste verschijnselen der hooge bergen behooren. Dezelve hebben den ganschen winter en in de lente plaats, na zeer sterke sneeuwvlagen, bij rukwinden en bij dooiweder; ja bij den noordewind en zeer fijne en losse sneeuw kunnen zij zelfs in beweging geraken, wanneer de lucht door eenig gedruisch bewogen wordt, of dezelve loodregt boven de met sneeuwschermen overdekte rotspunten opklaart, en de zonnestralen kunnen werken. Wanneer bij het sneeuwen geene dwarlwinden ontstaan, maar de wind bestendig van ééne zijde en een weinig van onderen op blaast, dan zet zich aan de hoogten en ruggen der bergen, op eene wonderbaar snelle wijze, de sneeuw in de gedaante van een in de lucht los hangend dak aan, hetwelk bestendig zich verbreedt, en somwijlen verbazend groote, los overhangende schermen vormt; vanwaar de inwoner van het kanton *Graauwbunderland* het *windschild, windscherm* noemt. Deze dreigende sneeuwhoopen ondersteunen elkander, tot dat zij onder den last bezwijken, of door zwoele lucht, veranderde windstreek enz. van elkander splijten en nedervallen. Bij noordewind en losse sneeuw hebben de meeste, bij zuidewind en dooiweder de gevaarlijkste lawinen plaats; de eerste heeten *wind-* of *stof-*, de laatste *slag-*, *grond-* of *slot-lawinen*. Deze rollen langzamer, en leggen in vijf sekonden den weg af, waartoe eene windlawine slechts ééne sekonde behoeft. Uit dien hoofde kan men de eerste nog somwijlen ontloopen, de laatste echter nooit. Verscheidene streken der gebergten zijn slechts bij zekere winden aan sneeuwstortingen blootgesteld, en de ligging en gesteldheid der rotsen zijn oorzaak, dat op sommige plaatsen in elke lente de ontzettendste lawinen in de diepte neêrstorten, uit welken hoofde deze plaatsen *lawinentogten* genaamd worden. Dergelijke lawinentogten zijn er op den *St. Bernhards*-pas niet, maar er hechten zich windschilden aan de zijgebergten, die somwijlen lawinen veroorzaken. Het losrukken van zulk een windschild trof vóór eenige jaren de diligence, en wierp dezelve

met dertien personen (reizigers, conducteur, voerman en postillon) in een' met sneeuw opgehoopten afgrond, uit welken elf weder gered werden; maar de voerman en de dorpsschout van *Roveredo* werden bij den val gedood. Sedert dit ongeluk heeft men den winter-rijweg aan den tegenoverliggenden rand der beek gelegd, waar de oude weg liep, waardoor het gevaar, dat te voren bestond, voorgekomen wordt. Een mijner vrienden in *Graauwbunderland* (zoo verhaalt de geneesheer EBEL) reisde, vóór verscheidene jaren, met eene geheele karavane in den winter van *Engadin* naar *Davor* over den pas van *Scaletta*. Plotseling steekt de noordewind op, jaagt de sneeuw omhoog, en vormt aan de zuidzijde windschilden, die weldra zich losrukken, en tweeënvijftig sleden met alle menschen en paarden omverwerpen. Mijn vriend en eenige andere mannen werden, door de drukking der lucht aangegrepen, op een' verren afstand ter zijde uit geworpen, hoewel onbeschadigd, en dezen spoedden zich nu in aller ijl, om de in de sneeuw begravenen te redden, hetwelk hun ook gelukte, daar het drooge en losse sneeuw was. Bij *slaglawinen*, die slechts bij zachten zuidewind en dooiweder ontstaan, hoopt zich de sneeuw digt op elkander, en klemt zoo vast, dat, wanneer een mensch of paard tot aan den hals in dezelve steekt, het hem onmogelijk is, zich zonder hulp er uit te werken; daarom zijn zij, die door slaglawinen getroffen worden, gewoonlijk reddeloos verloren; zij verstikken, of breken nek en ruggegraat. Niet zelden gebeurt het, dat de digt opeengehoopte sneeuw van zulke lawinen stevige bruggen over de beken in het gebergte vormt, en de hitte van een' geheelen zomer weerstaat. Het vreeselijk geweld der slaglawinen gaat alle verbeelding te boven. De val dezer sneeuwhoopen, van de verscheidene duizend voeten hooge rotsen, perst de lucht met zulk een geweld, dat zelfs ver van de plaats, waar zij zich neêrstorten, de boomen uit de bosschen verplet, hutten omvergeworpen en menschen en vee weggevoerd en verstikt kunnen worden. Bekend is het geval van vijf mannen uit *Prettigau*, die uit de in het gebergte staande hutten hooi wilden halen en door eene lawine plotseling getroffen werden, die eenen hunner door de zijdelingsche persing der lucht optilde en in de diepte der vallei, die een vol uur van de plaats des ongeluks verwijderd was, op de sneeuw nederwierp; hij bleef geheel onbeschadigd, maar als een

droomende, zitten, en eerst op het geroep van andere menschen kwam hij weder bij zijne zinnen. Eene gelijke luchtreis deed eene vrouw, die, in den pas tusschen *Filisur* en *Davor*, bij den val eener lawine, door de persing der lucht, over een' wijden en diepen afgrond op de andere zijde geworpen werd. De werpkracht der slaglawine is dikwijls zoo geweldig, dat zij met hare sneeuw en al de steenhoopen, die zij medevoert, vlakten bedekt, die verscheidene mijlen beslaan. De ongelukken, welke de lawinen aan de bewoners der *Zwitsersche Alpen*-keten veroorzaakten, zijn ontelbaar; want deze sneeuwgevaarten dringen dikwijls tot in de vruchtbare dalen, vernielen in een oogenblik bosschen, velden, weiden, huizen, en dooden menschen en vee. De jaren, wanneer er buitengewoon veel sneeuw valt, zijn hierdoor vooral verschrikkelijk, gelijk b. v. het jaar 1808; toen, in December, in de kantons *Graauwbunderland, Uri, Schweitz, Unterwalden, Glarus, Bern, Wallis, Waadt* en *St. Gall* zulke vreeselijke lawinen neêrstorteden, dat de schade op eenige millioenen berekend werd, en gelijk het jaar 1817, toen in niet meer dan drie kantons achtenvijftig menschen gedood, vierhonderdzesenzestig stuks vee verstikt en honderdeenenzestig huizen en stallen weggerukt werden. Er is meer dan één voorbeeld, dat geheele dorpen en somwijlen verscheidene honderden menschen tegelijkertijd door lawinen overvallen werden. In de jaren 1800 en 1825 zijn in het kanton *Graauwbunderland* zevenentachtig inwoners door lawinen gedood, vijfhonderdvijftig stuks vee verstikt, en omtrent honderd huizen en stallen weggerukt geworden, en in negen kantons van het gebergte kwamen honderdtachtig menschen om het leven, werden duizend driehonderdeenenveertig stuks vee gedood, honderdvierentwintig woonhuizen en vierhonderdvierenveertig stallen vernield.

Wat het vooruitzien van den val eener lawine betreft, 'tgeen voor reizigers eene zoo belangrijke zaak is, hieromtrent geldt de volgende regel: Zoolang de losse stuifsneeuw niet van de dennenboomen gevallen is, is het gevaar niet voorbij, en dit blijft na het ophouden van een sterk sneeuwen nog gedurende drie tot vier dagen aanhouden. De bewoners van het gebergte weten, door het zien en betasten van de sneeuw, vrij naauwkeurig te bepalen, of het lawinensneeuw zij, en wanneer men het kunne wagen de reis voort te zetten. Men behoort dus met dezen deswege te rade te gaan.

Alsdan moet men bij de reis zelve de noodige voorzigtigheid in acht nemen, niet te digt nevens elkander, maar op zekeren afstand van elkander gaan, opdat, wanneer eene lawine valt, niet allen door dezelve getroffen worden, en degenen, wien dit lot te beurt valt, terstond van uit den sneeuwhoop gered kunnen worden. Bij koud weder is er in den winter minder gevaar; in de lente duurt het gevaar inzonderheid van den middag tot den avond; uit dien hoofde reize men dan zoo vroeg mogelijk af.

---

### DE ENGELSCHE CLUBS.

Vóór alle andere dingen hechten de *Engelschen* groote waarde aan een behagelijk genot des levens, (het *comfortable*) en bezitten tevens veel neiging tot gezelligheid, schoon deze eigenschap hun door oppervlakkige waarnemers meestal betwist wordt. Deze zucht tot behagelijkheid heeft eene inrigting doen ontstaan, door welke men zich, zonder groote opoffering van geld, het voornaamste gedeelte der stoffelijke genietingen kan verschaffen, die anders gewoonlijk slechts door het bezit van zeer aanzienlijke inkomsten verkregen kunnen worden. Dit stelsel is bijzonder goed gepast voor de inrigting van het Engelsche leven, deels omdat de in den grootsten overvloed opgegroeide jongere zonen van voorname huizen door den dood hunner vaders tot een zeer gering vermogen beperkt worden, deels ook omdat vele rijke landeigenaren uit de provinciën slechts gedurende de parlementszittingen te *Londen* vertoeven en hunne huisgezinnen op het land laten. De eenen en de anderen brengen derhalve het grootste gedeelte van hun leven in de Clubs door. Ook vele te *Londen* hunne vaste woning hebbende *Engelschen* zijn regelmatige bezoekers der Clubs, ten einde persoonlijke betrekkingen te onderhouden, of om dagbladen, brochures en nieuwe boeken te lezen, die zij zich anders niet dan met aanmerkelijke kosten zouden kunnen verschaffen. Menigen hunner zijn zelfs leden van verscheidene Clubs. — In deze Clubs wordt inderdaad alles gevonden, wat tot het zoogenaamde *comfort* behoort: Salons om er uit te rusten, schrijftafels, kleedkamers, baden tot zeer billijken prijs. Men eet er goed en goedkoop. Ook voor voedsel van den geest is toereikend en dikwerf

zeer rijkelijk gezorgd. In de meeste Clubs is eene bibliotheek, menigmaal zeer talrijk en goed gekozen; ook eene verzameling van landkaarten, die op houten rollen gewonden zijn en door ieder naar welgevallen gebruikt kunnen worden. — Er heerscht in deze Clubs eene volkomene ongedwongenheid; gewoonlijk houdt men den hoed op het hoofd. Men vindt er al de geriefelijkheden eener bijzondere woning: fauteuils, waarin men zich zoo gemakkelijk kan uitstrekken als in een bed; de voeten rusten op kleine, van boven kussensgewijs gevulde bankjes; het boek of blad, dat men lezen wil, wordt op een' beweegbaren lessenaar gelegd, die door middel van een veer, welke men drukt, naderbij of verderaf gebragt kan worden. — Het algemeen ingevoerde spel is whist, en altijd zijn vele speeltafels bezet. Hazardspelen zijn volstrekt verboden. In de meeste Clubs heeft men fiches, die gewoonlijk de waarde van eene guinje verbeelden, en ook menigmaal tot andere betalingen, vooral onder de leden zelven der Club, gebezigd worden. Zulke fiches zijn overigens ligtelijk na te maken, en een eerst onlangs ten einde geloopen schandaleus proces, hetwelk twee aanzienlijke familiën in zeer erge ongelegenheid bragt, bewijst het onraadzame van zulke fictive munten, welker gebruik aan meerder voorzorg en waarborg onderworpen behoorde te zijn. — Vele heeren worden in de keus van hunne Club door staatkundige denkwijs bestuurd. Dus b. v. is de *Carlton*-club de verzamelplaats der ijverige *Tories;* in de *Reform*-club komen de *Whigs* bijeen. Anderen kiezen een Club naar hunnen smaak, naar hunne bezigheden of naar hunnen stand. Voor zeelieden en militairen dient de *Navy*-club of de *Militairy*-club; voor het diplomatieke ligchaam en de hoogere officieren de *United-service*-club; voor geleerden de *Athenaeum*-club; voor liefhebbers van paarden de *Jockey*-club; voor hen, die de linie gepasseerd hebben, de *Asiatic*-club; voor reizigers, die ten minste een vijfmaalhonderdduizend mijlen wegs hebben afgelegd, de *Travellers*-club, enz. — Sommige Clubs zijn op een of ander zonderling denkbeeld gegrond. Zoo is er een *Beefsteak*-club, waar geen ander vleesch gegeten wordt dan *beefsteaks*. In de *Cateh*-club worden aan tafel, in chorus, Engelsche volksliederen gezongen; maar, daar van de leden niet gevorderd wordt, dat zij de zangkunst tot een voorwerp hunner studie gemaakt moeten hebben,

en men toch geen oorverscheurende kattenmuzijk wil maken, is er voor zangers van beroep gezorgd, die alleen zingen, terwijl de overigen slechts de lippen bewegen. De statuten dier Clubs, hoe wonderlijk zij ook zijn mogen, worden steeds met de grootste naauwgezetheid in acht genomen. Te *Londen* is ook een Duiven-club, welker leden vooral ten oogmerk hebben, zich in het scherpschieten te oefenen. Men laat de eene duif na de andere uit een korf vliegen, en de schutter moet haar treffen op het oogenblik dat zij opvliegt. Bij deze soort van *sport* worden even hooge weddenschappen gedaan als bij de harddraverijen. Het duiven-schieten is zeer moeijelijk en vordert veel oefening, omdat deze vogels uiterst snel en al slingerende opvliegen; niettemin zijn er schutters, die nimmer misschieten. Valt de duif buiten de omtuining, zoo geldt het schot niet voor goed. — Verscheidene Club-gezelschappen hebben door middel van inschrijving huizen doen bouwen, welke men onder de fraaiste kunstgebouwen van *Londen* kan tellen. In die hoofdstad en in andere steden van *Engeland* is eene menigte Club-gezelschappen, welker leden slechts op bepaalde tijden of ook ten gevolge eener bijzondere omstandigheid zamenkomen. Zulke vereenigingen hebben meestal een algemeen nuttig, wetenschappelijk, of menschlievend doel. Zoo bestaat er in *Engeland*, sedert het jaar 1750, een gezelschap van aanmoediging, dat voor alle uitvindingen, tot akkerbouw of handwerken betrekking hebbende, meer of min aanzienlijke premiën en medailles, toewijst. Deze maatschappij heeft veel goeds te weeg gebragt en tot gewigtige uitkomsten geleid. Voorts zijn er genootschappen tot bevordering der koepokinenting, der spaarbanken, der zendelingschappen; dan het groote, verre verspreide Bijbelgenootschap, de vereenigingen tot ondersteuning van hulpbehoevende letterkundigen, van weduwen en weezen van kerkelijke personen, en nog eene menigte andere. Het Bijbelgenootschap heeft, gelijk men weet, een ontzettend getal of geheele Bijbels of Nieuwe Testamenten doen drukken en zonder betaling doen uitdeelen. — Onder de wetenschappelijke vereenigingen, die, gelijk de overige, in *Engeland* zeer talrijk zijn, is de *Royal Society* te *Londen* de beroemdste. Deze maatschappij houdt hare zittingen in *Sommerset-house*, en telt onder hare leden de uitmuntendste geleerden van het Britsche rijk.

## DE MUZIJK DER SIAMEZEN.

De *Siamezen* zijn groote vrienden van de muzijk, en zelfs hunne grooten oordeelen het niet beneden hunne achtbaarheid, die kunst aan te leeren. Meestal is hunne muzijk zeer levendig en aangenamer dan men van een volk, hetwelk in kunsten en wetenschappen nog zoo verre ten achtere is, zou verwachten. Vanwaar dit naar evenredigheid hooge standpunt hunner toonkunst voortkomt, valt des te moeijelijker te verklaren, daar zij slechts weinige sporen dier wilde verbeeldingskracht aanbiedt, door welke de *Siamezen* zich in elk ander opzigt zoo zeer onderscheiden. Ons ontbreekt genoegzame kennis, om te kunnen beslissen, hoeveel bij het verbeteren en volmaken hunner muzijk voor rekening van hunne eigen verdienste behoort te komen en hoeveel zij daarbij aan het verkeer met buitenlanders te danken hebben. Op onze vragen kregen wij ten antwoord, dat de beste in *Siam* gebruikelijke instrumenten van Peguaanschen en Chineschen oorsprong zijn, en dat zij, in het gebied der muzijk, zeer veel van deze hunne naburen, inzonderheid van *Pegu*, ontleend hadden. Een BUDDHApriester te *Bankok*, dien wij daarover ondervroegen, verzekerde ons, dat de *Siamezen* hunne muzijk aan dezelfde bron te danken hadden, waaraan zij hunne Godsdienst ontleend hadden. »Onze muzijk, even als ons geloof," zeide hij, »hebben wij van de *Cingalezen*, de hooggezegende inwoners van het eiland *Ceilon;* daar, in de geurige kaneelbosschen, is deze zachtstreelende, liefelijke, alle toehoorders verrukkende muzijk uitgevonden en in den loop der tijden ook aan ons medegedeeld geworden; zij stemt overeen met BUDDHA's menschlievende leer."

Wie van beide regt heeft, is moeijelijk te beslissen. Wanneer ik op stille, schoone avonden de vrouwelijke zangkoren aan de oevers van den *Menam*-stroom hoorde, die concerten van het oostelijke *Azië*, welker verwonderlijk zoete, zwaarmoedige toonen zich diep in mijn gemoed geprent hebben, alsdan vermoeide ik mij niet meer met geleerde nayorschingen over den oorsprong der muzijk in *Siam*, maar ik genoot de kunst van deze kinderen der natuur, zoo als zij zich mij aanbood, daarbij hunne naïveteit en hunne eigenaardigheid bewonderende. Menige melodiën der *Siame-*

*zen* herinneren ook die der *Maleijers* en andere bewoners der Oostindische eilanden. In eenige Siamesche muzijkstukken legt zich veel hartstogtelijkheid aan den dag, zonder dat men er een' eenigen raauwen, onaangenamen toon, eenigen plotselingen, onvoorbereiden overgang in verneemt; van sommige muzijkstukken verwekte het bijzonder liefelijke onze bewondering; men gevoelt, deze muzikanten zijn reeds boven den toestand verheven, waarin de menschen door de bloote klank bekoord worden; de kindschheid der kunst ligt achter hen; de Siamesche toonkunstenaar streeft reeds naar hooger doel; hij wil op het gevoel werken, het gemoed in beweging brengen en de aandoeningen gaande maken.

Een muzikant van eenige vermaardheid, die voor ons speelde, beweerde, dat hij meer dan honderdzeventig melodiën kende. Deze man had twee speeltuigen bij zich, het een een blaas-, het ander een snarenïnstrument; het eerste, *Glana* geheeten, geleek in gedaante en in toon naar een flageolet, doch was, wat het geluid aangaat, voller en klinkender dan dit speeltuig; het andere, nog aangenamer instrument heet *Tukai*, naar de gelijkheid, welke men zich verbeeldt, dat het met eene hagedis heeft, doch ik zou het eer bij eene Chinesche jonk vergelijken; het is ongeveer drie voet lang, heeft een hol ligchaam en drie groote toongaten; het is uit stukken hard hout zamengesteld, die met paarlemoer ingelegd zijn; drie snaren, waaronder eene van geel koperdraad, de beide andere van zijde, loopen van het eene einde des instruments naar het andere; zij rusten op kleine stukjes hout en worden door middel van een' langen wervel gestemd; bij het bespelen drukt de muzikant, in de vereischte afstanden, de snaren met de linkerhand, terwijl hij ze met den voorvinger der regterhand tokkelt.

Nog een ander instrument hebben de *Siamezen*, hetwelk *Konong* heet en ook zeer aangename, liefelijke toonen heeft; het bestaat uit eene rij kleine bekkens, die van een toestel van bamboesriet horizontaal nederhangen en een groot cirkelsegment vormen; dit is somwijlen zoo groot, dat de speler binnen in dit instrument, hetwelk met houten stokjes geslagen wordt, gemakkelijk zitten kan.

In het verbinden dier instrumenten met elkander, om daardoor eene aangename en verrassende uitwerking te weeg te brengen, toonen de inwoners van *Siam* veel kunde en bekwaamheid; hunne vocale muzijk is over het algemeen

treurig, hunne instrumentale meest levendig en vrolijk. Bij zekere godsdienstfeesten en plegtigheden verschijnen ook vrouwelijke zangvereenigingen, en in de kunst geoefende, feestelijk getooide vrouwen verzellen de gezangen harer zusteren met gepaste instrumentaalmuzijk; de zachte, klagende toonen van zulk een liederkoor zullen mij steeds onvergetelijk blijven.

Bij een groot feest, hetwelk zij ter eere van BUDDHA vieren, hebben de priesters in *Siam*, gelijk eertijds de *Phenicièrs* en *Pelasgers*, eene luidruchtige offermuzijk, die in eene rhythmische beweging van klappers, schellen en trommels bestaat. Bij dit mystische BUDDHA-feest worden slechts de zoodanigen, die in de geheime leer ingewijd zijn, toegelaten.

---

OORDEEL OVER HET GEBRUIK VAN DEN AETHER.

De beroemde Handärts DIEFFENBACH, te *Berlijn*, heeft, in den weinigen tijd, die hem van zijne drukke praktijk overblijft, een hoogstbelangrijk werk geschreven, onder den titel: *de Aether als middel tegen pijn;* de opbrengst daarvan is voor de armen bestemd. Ten slotte van dit werk zegt hij: »Volgens hetgeen tot nog toe over het aanwenden van aetherdampen bij heelkundige kunstbewerkingen waargenomen is, hebben wij regt tot deze gevolgtrekkingen: De aetherisatie is in staat het hoogste pijngevoel bij de grootste chirurgicale operatie volkomen weg te nemen. De aetherisatie kan echter ook verhooging van het pijngevoel en razernij (*Tobsucht*) ten gevolge hebben. De aetherisatie is gevaarlijk voor het leven bij overhelling tot beroerte, bloedspuwing en ook nog in andere omstandigheden. Overdrijving der aetherisatie kan oogenblikkelijken dood aanbrengen. Het bloeden is bij kunstbewerkingen sterker dan anders, en evenzeer de neiging tot nabloeden. Wonden, die onverwijld gehecht worden, heelen even snel, wonden met verlies van stof gewoonlijk langzamer. Het gezondheidsgevoel (*das Befinden*) der geaetheriseerden na chirurgicale kunstbewerkingen is over het algemeen minder gunstig dan bij die, welke zonder aether geopereerd zijn. Het middel is evenzeer te hoog als te laag geschat geworden. Telt men nu al de kleine, aan de aetherisatie verbondene nadeelen

bij vele personen te zamen, zoo komt daaruit eene grootere som van ongesteldheden voort; ook blijkt, dat, onder duizend geaetheriseerden en niet-geaetheriseerden, bij de eersten eenige sterfgevallen meer dan bij de laatsten plaats hebben. Desniettemin is de waarde van het middel bij pijnlijke operatiën groot, en zoodanig, dat uit hetzelve, bij omzigtig gebruik, voor de lijdende menschheid een aanmerkelijk voordeel ontstaan is, vooral wanneer het met de uiterste behoedzaamheid en slechts bij bewerkingen die zeer veel pijn veroorzaken, aangewend wordt." — Dit is de slotsom van het met rijke ondervinding in den volkstoon opgestelde geschrift.

---

SCHADELIJKHEID VAN HET HEET ETEN EN DRINKEN.

Een Engelsch geneesheer heeft te *Londen* een werk in het licht gegeven, dat bovengenoemden titel voert. In hetzelve poogt hij door eene menigte van voorbeelden te bewijzen, dat de meeste ziekten, waaraan de menschen lijden, door het gebruik van te heete spijzen en dranken veroorzaakt worden. Onder anderen zegt hij in dit geschrift: »Al de dieren eten en drinken in den natuurstaat koud voedsel en blijven meestal gezond. De mensch alleen gebruikt zijne spijzen en dranken gloeijend heet, alsof hij zich onder de klasse der booze geesten rekende, die het eeuwige vuur hunner woningen ook op de bovenwereld niet missen kunnen. Had de Schepper den menschen tot onderhoud hunner ligchaamsmachine heeten kost willen bestemmen, zoo zou de lava als welsmakende brij uit de ingewanden der aarde opwellen, en het ooft zou van de boomen als vurige kolen den hongerige toelagchen. Wij hebben der kookkunst geenszins den oorlog verklaard; zij is voor mond en maag eene voortreffelijke uitvinding; maar de mensch moet naar geen uitgehongerde kat gelijken, die het vleesch uit den pot haalt en het, trots alle pijn van branden, verzwelgt."

---

HET ONTSTAAN VAN HET BALLET.

Over het ontstaan van het ballet — een tak der kunst, die niet minder geestdrift bij zijne voorstanders wekt dan

de muzijk — berigten Fransche dagbladen hetgeen volgt: »De oudste sporen van hetgeen wij thans *ballet* noemen, vindt men bij de *Egyptenaars*. Deze hadden het in hunne godsdienstplegtigheden geweven, en stelden het zamen uit hieroglyphische figuren. Meestal drukte het de bewegingen der hemellichten uit; want in ouden tijd had men de gewoonte, om de verhevenste denkbeelden en begrippen onder lieftallige symbolen voor te stellen. De *Grieken* bragten de godsdienstige dansen der *Egyptenaars* in hunne tooneelverlustigingen over. Later verloren deze tooneeldansen de sterrekundige beteekenis, om er eene geschiedkundige aan te nemen, en de zonderling dooreengevlochtene wegen van het Labyrinth aan te duiden. In volgenden tijd waren de dansen ook te *Rome* zeer bemind. Na het verval van het Romeinsche rijk springen de geschiedschrijvers van het ballet terstond een tijdvak van verscheidene eeuwen over, en komen van CONSTANTINUS' regering op eenmaal tot die der MEDICIS. — Kort daarna verschenen de eigenlijke groote balletten. Vroeger werden zij alleen bij plegtige gelegenheden aan vorstenhoven uitgevoerd en behoorden er tot de buitengewone feesten. Later waren de balletten slechts uitgezochte bewijzen van galanterie, en met het begin der 17de eeuw meestal verborgene satyren. QUINAULT bragt eene grondhervorming in het ballet. Reeds PIERRE CORNEILLE had stukken als de *Andromeda* geschreven, waarin zang en dans aan het dramatisch verhaal ondergeschikt waren. — Welke omwentelingen het ballet in de laatste tijden ondergaan heeft, welk eene hooge waarde men er aan hecht, en welke afgoderij met de balletdanseressen van den eersten rang gedreven wordt, behoeft naauwelijks gezegd te worden.

---

### SCHOUWBURGSBRANDEN.

De menigvuldige branden, door welke nu laatstelijk schouwburgen vernield geworden zijn, hebben doen beweren, dat, door elkander genomen, elke schouwburg gewoonlijk binnen een tijdsverloop van ruim dertig jaren afbrandt; de juistheid dezer stelling wil ik onbetwist laten, en slechts optellen, welke schouwburgsbranden er sedert ruim drie vierden eener eeuw zijn voorgevallen: in 1765, den 9 April, de zaal der Opera te *Parijs*, welke vervolgens in 1781 voor de tweede

maal afbrandde; in 1772, den 11 Mei, de onde schouwburg te *Amsterdam;* in 1817, op den 29 Julij, de schouwburg te *Berlijn;* den 6 Januarij van het jaar 1826 die te *Birmingham;* in hetzelfde jaar, den 2 April, de schouwburg te *Philadelphia;* 14 Januarij 1823 het hoftheater te *München;* 14 December 1823 het stadtheater te *Grätz;* 30 September 1824 de schouwburg te *Este;* 14 Maart 1825 de schouwburg te *Petersburg;* acht dagen later die te *Weimar;* 19 Februarij 1826 die te *Bucharest;* op den 14 Maart van dat jaar het *Cirque Olympique* te *Parijs;* in 1838, den 15 Januarij, de groote Opera in diezelfde hoofdstad; den 18 Augustus van het jaar 1843 het Koninklijk Operahuis te *Berlijn;* den 25 April 1846 de voor 300,000 francs verzekerde schouwburg te *Avignon;* in 1847, op den 2 Februarij, het Stendentheater te *Pesth*, en den 28 Februarij van dat jaar het hoftheater te *Karlsruhe.*

Hoeveel intusschen voorzigtigheid en goede maatregelen vermogen, kan blijken uit het voorbeeld van den tegenwoordigen schouwburg te *Amsterdam.* Dit gebouw, schoon slechts bijna geheel van hout zaamgesteld en oorspronkelijk bestemd om, als hulptheater, tot op het daarstellen van een ander uit hechtere stoffen, te dienen, heeft nu, zonder ongeluk van brand, omtrent tachtig jaren gestaan. Overigens kan ook, tot lof van den bouwmeester en geruststelling van het publiek, gezegd worden, dat het, ondanks den langen tijd van zijn bestaan, nog volkomen hecht is.

---

### TOONEELVOORSTELLING VOOR DE ARMEN.

In zekere stad was een tooneelgezelschap, hetwelk, in den harden winter van 1746—1747, zeer weinig toeloop had. Eens wendde zich het stadsbestuur aan den directeur van dien troep met het verzoek, dat hij eene voorstelling voor de noodlijdenden zóu geven. »Dat doen wij immers alle dagen," antwoordde de directeur; »want erger nood, dan wij, lijdt gewis niemand in de stad."

---

### DE SCHRANDERE BURGEMEESTER.

In een stadje van *België* kwamen onlangs twee personen den dood van zekeren inwoner, J. BERTRAND geheeten, aange-

ven, opdat de burgemeester, als beambte van den burgerlijken stand, dit sterfgeval, volgens gebruik, in het register der overledenen zou aanteekenen. De burgemeester deed zulks; maar denzelfden dag verschenen deze twee personen op nieuw, en verklaarden, dat degeen, dien zij als dood hadden doen inschrijven, slechts schijndood geweest was. De burgemeester zette zijn' bril op, sloeg zijn register andermaal open, en schreef in de kolom der aanmerkingen: »Bij vergissing gestorven." Naauwelijks waren echter de twee aangevers aan het huis van BERTRAND teruggekomen, of zij vonden hem nu werkelijk dood. Zij moesten dus voor de derde maal naar den burgemeester gaan, om niet den schijn te hebben, dat zij met het herroepen hunner aangifte eene valsche verklaring gedaan hadden. Ditmaal vond de burgemeester al die strijdige verklaringen toch wat vreemd, en scheen het laatste berigt niet regt te vertrouwen; hij zag de twee aangevers lang met groote oogen aan, om zich te overtuigen, of zij hem ook een weinig, zoo als men zegt, voor het lapje hielden; en toen hij zich, door dit onderzoek en door een omstandig relaas van de toedragt der zaak, verzekerd had, dat dit niet het geval was, schreef hij, met veel deftigheids, onder de vorige opgeteekende aanmerking de woorden: »Ten tweede male werkelijk gestorven."

---

AAN

DEN HEER

B. H. BREEDÉ.

22 OCTOBER 1847.

— Ja, veinzerij en logentaal,
Vermomming en bedrog,
Ziedaar uw lust, uw zegepraal;
En daarop roemt ge nog!...

Hoe speelt ge schaamtloos den schavuit!
Gij stoft nog op uw doen,
En geeft, zijt ge op bedriegen uit,
Om eer noch om fatsoen.

Hoe menig maagd door u verleid!
Hoe menig vriend bedot!
Zoodat het tot den hemel schreit,
Hoe ge eer en trouw bespot.

En hult ge u in 't gewaad der deugd,
Wat gij bij voorkeur doet,
Gij voelt, waar ge andren 't hart verheugt,
Daar niets bij in 't gemoed.

En noemt ge een meisje »lieve schat!"
En vrijt en kust met zwier —
Zoo ik geen beter waarborg had,
'k Vertrouwde u niet een zier.

Wie was in vrouwen ooit zoo rijk
En *kindren bij geval?* (*)
Geen Sultan boogde, aan u gelijk,
Op zulk een talloos tal!

Hoe moet uw huisvrouw (bitter leed!)
Van jaloezij vergaan!
Hoe komt alwie u vader heet
Aan een gewenscht bestaan?

Maar gij, wat raakt, Kaméleon,
U 't wee, door u gesticht!
Bij 't weefsel, dat uw loosheid spon,
Valt u 't ontduiken ligt.

Zoo sleet ge vijf-en-twintig jaar,
Den eenen dag een fielt,
Den andren vrome huichelaar,
Dien 't volk voor heilig hield.

Men juichte u toe; en vleijerij
Bederft het menschlijk hart:
Zoo zet gij elk bedwang ter zij',
Daar ge uw geweten tart.....

Maar hoe! wat floers ontzinkt mijn oog!
O kunst! gij zijt het, gij,
Wier trouwe dienaar mij bedroog
Door uwe tooverij.

O kunst! hoe stijgt uw roem ten top
In 't zielbegoochlend spel!
Gij neemt in u een wereld op,
Een hemel en een hel.

Gij, vriend, hebt vijf-en-twintig jaar
U aan haar dienst verpand;
En nà zijn schouwburg en altaar
In doel elkaar verwant.

(*) Men herinnere zich de discussiën over de dusgenoemde *sevenkinderenwet.*

De leeraar dringt de zielen door,
Noemt zonde bij haar' naam;
Gij stelt ons haar persoonlijk voor,
Roert ziel en zin te zaam.

Hij spreekt den vrome van het loon,
Den zondaar van de straf;
Gij, gij stelt beider beeld ten toon,
En spiegelt beide ons af.

Zoo wordt uw kunst der zeden school.
O, wierd zij 't meer en meer!
't Zij masker, mantel, of ook stool,
't Worde alles hemelleer!

Ziedaar het hooge doel der kunst!
Steeds hebt ge er naar gestreefd.
Wien 't boven wansmaak gaat en gunst
Heeft niet vergeefs geleefd.

Dat wilt, dat kunt ge nog, mijn vrind!
En, viert ge uw Jubelfeest,
Zoo zij 't, als nu, geächt, bemind,
Met opgeruimden geest!

En word' dit lijkschrift ééns uw deel:
BREEDÉ LIGT IN DIT GRAF.
HIJ TRAD VAN 'S WERELDS SCHOUWTOONEEL
ALS EEN BEDRIEGER AF.
MAAR WÈL DEN MAN, DIE DUS BEDROOG!
HIJ, DIE GEENE ONDEUGD SPAART
EN 'T HART VEREDELD VOERT OMHOOG,
IS ONZE HULDE WAARD'.

J. W. IJNTEMA.

---

EEN AAP UIT HET APEN- EN HONDENSPEL TOT ZIJNE TOESCHOUWERS.

Wat spot gij met ons spel en honde- en apekuren?
Wij zijn in al hetgeen ge aanschouwt toch na-geburen.
Wij doen slechts wat gij doet. Wat gij verrigt met eer,
Dat loont men ons met zweepslag, hong'ren en wat meer!
Wij zijn volkomen Aap, zoo als wij zijn geschapen:
Waart gij volkomen Mensch, gij zoudt ons niet naäpen.
Och, gunde men ons rust, nooit zouden wij 't u doen;
Wij lieten u in uw, gij ons in ons fatsoen.

---

N°. XII. Mengelw. bl. 568, reg. 1 v. o. staat *handel* voor *handen*.
N°. XIII. Mengelw. bl. 592, reg. 16 lese men: *Dit zag ik in mijn nachtgezigt.*

# MENGELWERK.

## HET INSTINKT DER DIEREN.

Eene Redevoering, door K**S***

»Gelooft gij, dat de dieren eene ziel hebben?" — Deze vraag, M.H.! hoorde ik menigmaal opwerpen, waar het gesprek kwijnde, en het was, of er olie in de lamp der gezelligheid werd gestort; ja zoo veel, dat de vlam wel eens dreigde, brand te veroorzaken, of de lamp, over te loopen. Wel is de tijd voorbij, waarop de ketterhamer der hooge orthodoxie, zoo wel als die der Cartesiaansche wijsbegeerte, verpletterend nederviel op iederen edelmoedigen kampvechter, die het stomme dier eene ziel toekende; maar nog wordt deze strijdvraag niet zelden met warmte behandeld, en tevens met al die ligtvaardigheid en oppervlakkigheid, waarmede gewoonlijk het dagelijksch gesprek op het uitgestrekte gebied der wetenschappen rondspringt.

Van der jeugd af aan een vriend, en, zoo veel een geheel andere werkkring mij vergunt, een aandachtig beoefenaar der Natuur, stelde ik steeds ook in deze vraag een levendig belang. Het onstoffelijke en geestelijke, in de zigtbare schepping bevat of uitgedrukt; — ziedaar eene lievelingsstudie, waaraan ik, gedurende een vierde van eene eeuw, menig uur heb gewijd. Ik wenschte u hiervan enkele vruchten — mogten het rijpe vruchten zijn! — mede te deelen; en begin daartoe — niet met de betwiste vraag: want deze zou ons misschien in een' doelloozen woordenstrijd inwikkelen; maar met een verschijnsel, algemeen opgemerkt en erkend: *het instinkt der dieren.* Ik zeg: *der dieren;* misschien, maar het klinkt zoo onaardig, had ik nog juister gezegd *van de beesten:* omdat de mensch in de Natuurlijke Geschiedenis ook tot de dieren gerekend wordt, en men in de taal der gemeene zamenleving niet gewoon is, aan hem een *instinkt* toe te kennen. Nader te onderzoeken, of dit met of zonder grond geschiedt, zou

ons reeds in den beginne van onzen weg afleiden. Wij willen dus voorshands den mensch geheel buiten onze beschouwing laten, en alleen van de redelooze dieren spreken.

Maar wat verstaan wij dan nu onder *instinkt?* Onderzoek ik het woord, zoo vind ik daarin alleen de beteekenis van *aandrift;* en dus het denkbeeld van iets, waartoe men niet door een welberaden overleg wordt *geleid*, maar door eene onweerstaanbare magt *aangedreven.*

Gij ziet, dat deze vertaling wel niet, in het woord *aandrift*, alles uitdrukt, wat wij bij *instinkt* denken; — het gebruik heeft aan vele woorden eenen rijkdom geschonken, die uit de eerste afleiding niet is op te delven; — maar wij hebben toch nu vooreerst al eenige bepaling van denkbeelden; wij hebben reeds aanvankelijk eenen scheidsmuur tusschen ons en de dieren gesteld, al zijn wij nog onzeker, of die overal een' vijandigen aanval zal kunnen doorstaan. En nu willen wij dan het oog uit de dorre bladen van het woordenboek opslaan, om het te laten rondweiden in het ruime, onafzienbare veld der Natuur.

De Natuur — welk eene eindelooze keten, welk eene onuitputtelijke schatkamer wordt door dit ééne woord uitgedrukt! Schatten, waaraan het vlugste en scherpzinnigste onderzoek van een langgerekt leven geen einde vinden kan! — Wat zeg ik? Een menschenleeftijd? — Eeuwen zijn over de aarde reeds voorbijgegaan; het eene geslacht heeft aan het andere de vruchten van zijn onderzoek achtergelaten, en eens daalt over honderden of duizenden jaren het geheele menschdom in zijn graf, dat reeds door het vuur in de ingewanden der aarde wordt uitgehold, zonder de schatten van deszelfs groote en heerlijke woning alle te hebben opgespoord en geteld!

Willen wij in dien ruimen overvloed niet doelloos omdoolen, maar geregeld voortreizen en reizende ons verrijken; dan moeten wij, naar de beperktheid van ons begrip, daarin verdeelingen en soorten zoeken: afzonderlijk beschouwen, wat wij in zijn geheel niet kunnen overzien.

Zoo is men sedert lang gewoon, het uitgestrekte gebied der Natuur in drie *rijken* te verdeelen, alsof ieder van deze

door een' afzonderlijken raad en naar andere wetten werd bestuurd. Het eerste bevat de levenlooze natuur, het tweede de planten, en het derde de dieren. En inderdaad, deze verdeeling behoort tot het goede oude, dat wel blijven zal. Het is waar, wij hebben wel eens eenige moeite, om de scherpe grenslijn te trekken tusschen delfstof en plant, tusschen plant en dier; — en waar is niet tusschen naburige rijken wel eens een twist over de grensbepaling ontstaan? — Maar het onderscheid zelf blijft toch onuitwischbaar in onzen geest geprent; en zelfs de onkundigste, die over de Natuur en hare rijken nooit nagedacht heeft, zal toch den boom, die zijne hut beschaduwt, het beest, dat daarbij graast, en den grond, dien beide bedekken, voor drie geheel en al onderscheidene zaken houden.

Wat is dan nu het onderscheidend denkbeeld, dat ons geleidt, wanneer wij al het gedierte aan de eene zijde vergaderen, aan den anderen kant de planten vereenigen?

Bij de plant is alles werktuigelijk: zij staat, waar gij haar geplant hebt, of de wind het zaad heeft geworpen; zij groeit, als de warmte haar leven opwekt en het voedsel haar toevloeit; — nergens is hier eene keuze, eene eigene beweging. Maar het dier rust of beweegt zich, gaat her- of gaat derwaarts, zoekt en kiest zijn voedsel: — en ziedaar juist het burgerregt van het dierenrijk. Hoeverre ook de afstand moge zijn van het onzigtbaar waterdiertje tot den walvisch, en van den loggen worm tot den listigen vos of trouwen hond; hoe verre vooral de mensch boven die allen moge verheven zijn; dit denkbeeld van *eigene beweging* is overal op het grondgebied van het dierenrijk in mindere of meerdere mate van toepassing.

Plaatsen wij ons dan nu, na het te hebben afgeperkt, in het midden van het genoemde rijk. Vergenoegen wij ons niet met rond te zien, te bewonderen, »Schoon en rijk en heerlijk!" uit te roepen: — want *die* bewondering is de beste, die tevens eene nadere kennis aanknoopt.

Hoe bestaat dan wel dat uitgestrekt gebied? Hoe blijft het bestaan? — Zoo als de geheele bewerktuigde natuur: door ontbinding en zamenstelling, dood en geboorte. Niets

blijft gelijk het is, maar het geheel blijft hetzelfde. De dieren van vroegere eeuwen zijn niet meer, maar de soorten zijn gebleven, gedurig als uit hare asch weder opgestaan.

En hoe wordt nu dit groote plan des Scheppers volvoerd? De planten zijn gemakkelijk van groei en vermenigvuldigen bij duizendtallen. — Dit kan bij het gedierte zoo niet zijn; het mist de lijdelijke veiligheid en ontzettende vruchtbaarheid der planten; het mist evenzeer de voorregten der menschelijke rede: wat is het tot schadevergoeding gegeven? — Er is eene zekere geregelde aandrift, die het op den geschiktsten weg brengt, om zijn aanzijn op aarde te bewaren; en juist deze aandrift is het *instinkt.*

Zoo hebben wij dan, langs een misschien voor sommigen reeds dor en ongezellig pad, in weinige schreden het standpunt bereikt, van waar wij onze stoffe in haar geheel kunnen overzien. Van nu af meen ik u met vrijmoedigheid aangenamer en bloemrijker dreven te kunnen voorspellen; terwijl ik het *instinkt der dieren* in zijne werking met u naga, *eerst* als eene aandrift *om hun eigen aanzijn te bewaren; daarna* ook, *om hunne soort verder voort te planten en op aarde achter te laten.*

---

*Het instinkt, eene inwendige aandrift om het leven te bewaren.* — Ziedaar het eerste, dat wij zullen opmerken.

»Men eet om te leven." Dit is eene algemeene wet, waaraan zich zelfs de redelijke mensch moet onderwerpen; hoeveel te meer het redeloos gedierte. Wij willen nu den prikkel niet onderzoeken, dien wij honger noemen, noch het genot van den smaak, daartoe door den Schepper met zooveel wijsheid ons ingeplant: alles, wat louter werktuigelijk is, gaan wij met stilzwijgen voorbij. Maar hoe dat zoo noodige voedsel verkregen? Aan de planten vloeit het van zelf toe, uit den grond of uit de wolken; het dier moet zoeken, moet keuren, moet tot zich nemen.

Ei, wie heeft geleerd aan het grazend *vee*, wat hun een goed, wat een schadelijk voedsel is? En toch, hoe zeld-

zaam gebeurt het, misschien in den wilden staat nooit, dat het eene vergiftige plant zal aanroeren? Veeleer weten, bij voorbeeld, onze *huisdieren* de plant op te sporen, die hun bij ongesteldheid dienstig is; en terwijl zij het kranke ligchaam voortslepen, zien wij hen als ervaren kruidenlezers in het veld uitgaan. (*)

Maar vooral werkt deze verborgene aandrift dáár, waar dieren het voedsel van dieren uitmaken, omdat hier het instinkt van den een dat des anderen overtreffen en overwinnen moet. Zie het *roofdier!* — zoowel de slimme *huiskat* als den bloeddorstigen *tijger:* — hoe bespiedt het zijne prooi: hoe onbewegelijk is de houding, de spieren tot den sprong gespannen, de klaauw uitgerekt, de kop opgeheven of in den nek teruggedrongen, het oog onwrikbaar..... Zie! het berekent den afstand en bereidt de uitbarsting van al zijne kracht, trots den besten jager, tot het zich op zijne prooi nederstort!

En is kracht niet genoeg, dan wordt list te baat genomen. Zoo zwemt de *roofvisch* de rivieren op — en hoe? Met opzet tegen den stroom, om het kleiner gedierte te ontmoeten, dat, van geen kwaad bewust, door de golven wordt afgevoerd.

Maar wij willen eenen uitstap doen naar vreemde gewesten: want uitgestrekt is het veld en ruim de keuze. Onder deszelfs talrijke bewoners telt *Amerika* een viervoetig dier, dat den naam van *miereneter* draagt. Voorzigtig nadert het tot den ingang van een mierennest, en legt dan de lange, ronde tong in stilte daar neder. Het is voor de bewoners van die woelige stad, als bij ons een zware boomstam, voor de poort

(*) Indien deze redevoering toch niet reeds zoo breed ware uitgeloopen, kon in het volgende eene bijzondere afdeeling gewijd zijn aan de middelen, waardoor het dier *zijn leven* zoekt *te bewaren* bij verwoestende natuurverschijnselen of bij ziekten; eene werking van het *instinkt*, die nog te weinig is nagespoord. Onder vele andere voorbeelden hebben de *Mexikanen*, bij gebrek aan eigen *instinkt*, van den vogel *huaco* eene soort van *liane* leeren kennen, door hem als een onfeilbaar geneesmiddel tegen de beet der ratelslang gebruikt, en daarom naar zijnen naam genoemd.

nedergevallen: zie, zij zullen dien overklimmen en misschien uit den weg ruimen: de moedigsten, de vlugsten gaan voorop; maar welk een ontzettende schrik! reeds kleven de fijne pootjes vast, en zij worden den open muil ingetrokken!

Maar, wat behoeven wij zoo ver te gaan? Gij weet het immers, gij vrouwen vooral, en gij zoudt van bewondering opgetogen staan,..... als een te groote afkeer en gevoeligheid u niet deed beven! — Gij weet, hoe de *spin* de eerste schakel gebreid, het eerste vinkennet op aarde geweven heeft. Geeft u toch niet te veel toe aan dien huiverenden afkeer; ziet eens, hoe geduldig zij afwacht, dat tot haar vliege, wat zij zelve, van vleugels ontbloot, niet bereiken kan! In een' hoek zit zij verborgen, of plaatst zich onbewegelijk in het middelpunt van haar weefsel, en voelt met de vele en lange pooten iederen schok van een dier, dat zich in haar webbe verwart, en snelt toe, en omwoelt en versmoort hare prooi, dikwijls de vrucht van vele geduldig doorwaakte uren of zelfs dagen, en de voorraad voor volgende, die zij weder in stille opmerkzaamheid zal doorbrengen.

Minder 'bekend, maar even merkwaardig is de *mierenleeuw*, een insekt, dat men ook in de zandachtige streken van ons vaderland vindt. Vruchteloos zou het hem zijn, den wedloop te beproeven: — hij kan naauwelijks voortkruipen. Maar geen nood! Hij delft den vijand eenen val, waar hij hem rustig afwacht. Een' ronden, schuins afloopenden kuil heeft hij gemaakt in het zand, en hij zelf zit verborgen in de diepte. Genaakt nu een diertje den gevaarlijken afgrond, waggelt het reeds aan den rand, dan werpt hij het haastig met steenen: — de zandkorrels zijn hem tot keijen! —. het duizelt, het stort in de diepte neder, en is hem daar een welkome maaltijd.

Maar laat ons met deze weinige voorbeelden tevreden zijn. Wij hebben daarin genoeg gezien, hoe het dier zich voedsel weet te verschaffen. Maar is het daartoe altijd in de gelegenheid? Komt niet de beste jager wel eens dagen aaneen met een' ledigen tasch naar huis? — Wel nu, komt na overvloed gebrek, ook daarop is het *instinkt* berekend. Ei! zie slechts den *vos*, of, dat u gemakkelijker is, den *hond*,

hoe hij van een' overvloedigen maaltijd het overgehouden been in den bek neemt en op eene afgelegene plaats begraaft, en nog eens gaat zien, of het veilig geborgen is, om het morgen op een' rustigen dag en met eene hongerige maag weder op te graven.

Maar vooral is het de spreuk van den winter: »Na overvloed gebrek." — Dan bezwijken er velen, vooral bij meer dan gewone of lang aanhoudende koude. Maar hoe worden de overigen gered? Wie waakt voor het verkleumde dierenrijk, dat het, zonder brand of kleederen, zonder korenzolder of spijsuitdeeling, niet gansch en al omkome?

Het is, of tot sommigen de winter zijne boden uitzendt, die roepen: »Er komt hongersnood in het land!" — Zulk eene algemeene opschudding zien wij onder hen in den natijd, en zij verreizen in ontelbare scharen naar warmer gewesten, naar landen of zeeën, nu van ruimer voedsel voorzien. Dikwijls heeft ieder onzer die reizigers door het luchtruim zien zweven, met iemand van jaren en ondervinding aan het hoofd, dien zij in twee geregelde rijen volgen: het zijn de *ganzen*, die in het najaar tot ons vlugten uit het kille Noorden, en in het voorjaar weder dáár de lente gaan aankondigen. Zelfs verhaasten zij hunne vlugt bij het naderen van strengere winters, die de natuurkundige op zijnen sterrentoren niet vooruitzag, noch op zijn studeervertrek berekende. — Zoo vinden ook in de groote vlakten van *Azië* sommige soorten van *muizen* zonder gids of reiskaart hunnen weg door rivier en wildernis, en trekken voort bij duizendtallen, niet als wanhopige zwervelingen, verjaagd uit hun ongelukkig vaderland, maar als verstandige en welberadene volksverhuizers.

Anderen evenwel blijven liever bij eigen huis en hof. Maar, om daar niet van gebrek om te komen, bereiden zij zich, beter dan de meeste armen onder de menschen, een' genoegzamen wintervoorraad. Een bekend voorbeeld hebben wij in de *bijën*, die, onkundig dat de hebzuchtige mensch reeds op hare schatkameren rekent, den edelen honig opgaren van de spoedig welkende bloemen.

Minder bekend is de *wortelmuis*, die in de onherberg-

zame vlakten van *Siberië* met vlijt, den korten zomer door, arbeidt. Eerst maakt hij zich een hol, om daarna zich nog drie of vier afzonderlijke spijskelders te graven. Dan worden derwaarts wegen uitgehold, en de werkman zwoegt en arbeidt, om heinde en verre wortelen uit den grond te graven, die in kleinere stukken te bijten, en langs de vooraf gebaande wegen te huis te brengen. Maar nu ook laat hij den voorraad onaangeroerd, tot de koude genaakt en hem met de zijnen opsluit, en hij zich in den ruimen voorraad verblijdt, trots den rijksten landman of den zorgvuldigsten burger, bij zijnen rijkvoorzienen kelder of winterkuip.

Maar hoe zien wij den loggen *beer* zoo zorgeloos ronddwalen, de onschuldige *marmot* zonder zorge knabbelen aan het dorrend gras? Zijn zij niet gewaarschuwd, of hebben zij het in tijds zorgen vergeten? — Neen, als de winter genaakt, vallen zij met vele anderen, inzonderheid onder het kleiner gedierte, in een' diepen slaap, terwijl de bezwaren van den winter onbewust over hen henengaan. Zij hebben dan ook een' gemakkelijker' arbeid. Het is alleen, om zich een veilig en zacht bed te spreiden voor den langen nacht; en zij doen alles, wat hun noodig is, wanneer zij het hol, voor de vorst ongenaakbaar, met mos bekleeden en van de nijpende winterlucht afsluiten. Eindelijk, na lange rust, dringt de lentezon in hunne woning: bedwelmd ontwaken zij; somtijds, als de stadbewoner, die bemerkt, dat hij te vroeg zou opstaan, sluimeren zij nog eens in, en weldra rekken en koesteren zij de leden in de liefelijke warmte: de Natuur, die hen voedt, is met hen uit den slaap opgestaan!

Wij hebben bij het gezegde nog dit te voegen. Eten en zich voorraad te verzamelen, is goed, maar niet genoeg. Hoe vele gevaren zijn er, die het leven dreigen! Ja, de dood van het eene dier verlengt het leven van het andere. Maar de zwakkere nu, wordt hij zoo de prooi van den sterken niet? is hij niet in gevaar, om te worden uitgeroeid? Neen! ook *tot verdediging*, zoo wel als tot onderhoud *van het leven* is het *instinkt* werkzaam.

Ieder diertje, zoodra het zijn aanzijn gevoelt, wil dat ook

bewaren. Het leven is ieder zoet, de dood ieders vijand. Vanhier de zelfverdediging, list tegen list, geweld tegen geweld. Ieder heeft hieromtrent in het dierenrijk zijne eigene krijgstaktiek, gelijk de krijgslieden van verschillend wapen in menschelijke oorlogen. De een gebruikt zijne kracht, de ander zijne vlugheid, de derde zijne verborgene wijkplaats. Zoo zal de *olifant*, om van den grootsten te beginnen, met zijn tromp den tijger treffen; maar — waarom met zooveel snelheid dien weder opwaarts gerigt? — Omdat, als de tijger in zijn eenig wapen de klaauwen slaat, hij reddeloos verloren is. — Of zie den *egel*, die zulk eene kleine en gemakkelijke prooi schijnt te wezen. Zal hij ontvlugten? Integendeel, dit zou zijn dood wezen. Onbewegelijk laat hij zich vallen, kromt den kop in den buik, steekt de scherpe pennen op, en, moede van het ginds en weder rollen, verlaat hem de vijand met een' bebloeden muil. — Of sla het oog op die *kleinere vogels*, in den ongelijken strijd met eenen sperwer. Het schijnt wel, dat zij hem zelve als in den bek vliegen. Maar neen, zij verheffen zich boven hem, spottende vallen zij hem zelfs op het lijf, en zingen hun zegelied: het is immers of zij weten, dat zijne scherpe klaauwen en de kromme nederwaarts gebogen bek alleen dan gevaarlijk zijn, als hij uit de hoogte zich nederstort op zijne prooi? — En wederom de *worm*, die deze kleine vogels voedt, hoe voorzigtig hecht hij zich meestal onder aan het blad, of laat zich nedervallen en kromt zich ineen, om den wissen dood te ontgaan. ..... Doch wat taak heb ik aangevat, u te geleiden door zoo rijke velden! Overal zouden zij ons doen stilstaan of afdwalen; en nog hebben wij zooveel wegs af te leggen.

---

Zien wij nu eens op het betreden spoor terug. Wij hebben dan reeds het *instinkt* leeren kennen als *de aandrift om datgene te doen, wat het leven kan bewaren en verdedigen.* Het weldadig evenwigt, dat hierin de Natuur bewaart tusschen de dieren en hunne prooi, en tusschen de eene diersoort en de andere, gaan wij voorbij, gelijk wij alles voorbijgaan, wat niet de dieren zelve doen. Onze weg leidt elders heen. Niets leeft op aarde, om altijd te

blijven leven; het dier moge zijn leven rekken, het kan den dood niet ontgaan. Werkte dus ieders *instinkt* alleen voor hemzelven, dan werd de aarde aldra een enkel graf. Nu ontdekt gij reeds, waar ik u wil henenleiden. Wij zullen zien, hoe eene onweêrstaanbare aandrift het dier bestuurt, *om zijn geslacht op aarde te bewaren*, ook als het zelf niet meer zijn zal.

Hebt gij nimmer de *hen* waargenomen, als zij onvermoeid weken lang op hare eijeren zitten blijft? Naauwelijks gunt zij zich den tijd, om in der haast eenig voedsel te nuttigen, opdat het nest niet verkoelen zou. Zij vermagert, zij verzwakt, maar verlaat hare aanstaande kinderen niet. De dagen schijnt zij te tellen; zelfs, om zich niet te vergissen, blijft zij nog eenige dagen langer; maar dan ook verlaat zij hopeloos het nest, als zij geen leven ontdekt, en keert zelfs niet eens weder, omdat haar bezoek toch vruchteloos wezen zou.

De *schildpad* heeft gemakkelijker arbeid; het is, of zij berekent, dat de brandende zonnestralen op het oeverzand haar allen verderen arbeid besparen kunnen. Het zou immers ook dwaasheid zijn, dat zij het kille, naakte ligchaam op hare eijeren te broeden zette, en met hare harde schaal ze verplette?

Maar de vogel behoeft meer. Wij zien dat vooral, als zijn gezang ons het vertrek van den barren winter verkondigt. Vlijtig werkt dan de *huismusch* en *spreeuw* op onze daken; en de *kraai* rukt zich met den sterkeren snavel dorre takken af. Zoo wordt het leger gespreid voor het kroost, dat nog niet geboren is; kraamkamer en wieg zorgvuldig toebereid. Allen arbeiden, allen bouwen; alleen de *koekkoek*, als tot spijt der ontrouwe moeders, legt hare eijeren in eens anders nest.

En als het jong geboren is, — òf levend gebaard, òf in het ei ontwikkeld, — hoe klein is het dan, hoe zwak, hoe hulpeloos! Slechts de *visschen*, bij duizendtallen vermenigvuldigd, worden aan zichzelven overgelaten. De meeste andere dieren leert de verborgen aandrift, waarvan wij spreken, moeder te zijn. Treffend en aandoenlijk is die zorg in het kunstig vogelnestje; waar de grage moeder zich de verbrijzelde spijze uit den bek laat halen, om het hon-

gerig kroost te voeden. — Maar keeren wij tot onze huisdieren terug; gaan wij de *kat* voorbij, die zich in het warme hooi of in de aangename zonnestralen op de geschiktste wijs nedervlijt, om hare jongen den weg tot de moedermelk aan te wijzen; — en slaan wij weder het oog op de *hen*, die nu met het vlugge kroost het nest verlaten heeft. Hoe is geheel haar aard veranderd! Anders dom, onvoorzigtig, vreesachtig; stapt zij nu met opgeheven' kop, als eene trotsche moeder, daarhenen, aan het hoofd van een talrijk gezin; kloekend roept zij den spelenden kindertroep bijeen, of luidt de spijsklok, als zij iets tot den maaltijd vindt, of heft den noodkreet aan bij gevaar, en rent op den vijand in, veel sterker dan zij..... Ei toch: wie leerde haar, moeder te zijn?

Bijna overal levert de moederzorg ons vele en treffende proeven van het *instinkt der dieren* op. Onder de amphibiën zien wij bij voorbeeld zekere *Amerikaansche padde* hare jongen zich op den rug plaatsen, om daarop of daarin zich nader te ontwikkelen. En onder de zoogdieren trekt onze aandacht de *kangaroe* van *Nieuw-Holland*. Deze heeft een' natuurlijken buidel onder aan den buik, waarin zij bij naderend gevaar haastig de jongen verbergt, om met forsche sprongen, beladen met den verborgen' last, den jager te ontvlieden.

Maar nog éens betreden wij het wemelend gebied der *insekten*. Ik wenschte daarmede de zorgvuldige huismoeders tot bedaren te brengen, die in den zomer zich zoozeer over deze kleine, maar magtige vijanden beklagen. Waarom verjaagt gij toch zoo spoedig de groote brommende *vleeschvlieg* uit de spijskast of van de tafel? Gij doet wèl; maar zie eens, hoe zij zich pijnigt om op het vleesch zich neder te zetten, waarvan zij zelve niet eten kan! Daarin is het voedsel voor de maden, hare kinderen; daarin is zij zelve jong geweest, en wil nu de zorg harer moeder aan een volgend geslacht vergelden!

En waarom ziet uw tuinman zoo donker, als de witte *kapel* met de zwarte stippen op de vleugels de koolvelden bezoekt? Zij zelve kan met haren zwakken tromp de harde bladeren niet doorboren; maar zij zoekt, zonder ooit te mis-

sen, de beste voorraadschuur voor de rups, die hare moeder nooit kennen of danken zal.

En die andere *vlinder*, die daar hare eijeren als een' ijzeren ring om de dunne takken smeedt, en ze nooit op de bladeren legt; is het haar aangezegd, dat juist *hare* eijeren den winter zullen moeten doorstaan, die de bladeren doet vallen?

Maar ik moet dit gedeelte mijner rede eindigen. Ik heb daarin slechts eene beperkte keuze mogen doen uit de rijke diergaarde Gods, waarover de Engelen waken!

---

Wij kennen dan nu reeds het *instinkt* als eene geheime *aandrift, om te doen wat noodig is tot instandhouding van het dier en van zijn geslacht na hem.*

Het is dus in de groote huishouding der Natuur noodig, onmisbaar. Maar de scheppende hand is niet karig. Overal is met het nuttige ook het schoone vereenigd: in den wolkenhemel en den oceaan, in boom en bloem, ook in het rijk der dieren, ook in de werking en de gewrochten van hun *instinkt.*

De schoonheid der Natuur is òf verheven òf bevallig. Die, waarop wij hier doelen, is meer van bevalligen aard. En zal ik nu van deze schoonheid eenige proeven aanvoeren, dan wil ik voorbijgaan alles, wat in de levenswijze en uitspanningen der dieren ons bekoort: den geregelden optogt van sommigen, den ordelijken arbeid van anderen, het pronken der *paauw* en den ongeleerden zang van ander gevogelte, het brieschen van het *paard* en de luchtige sprongen van den *eekhoorn:* — Neen, wij gaan verder, wij stoppen het oor waar men ons roept, en wij staan eerst stil bij eene jaarlijksche tentoonstelling van nijverheid, welke zelfs die van *Europa's* hoofdsteden in rijkdom en volkomenheid overtreft. Gij begrijpt mij, ik wilde van de voortbrengselen spreken: woning, kleederen en werktuigen; die, in de school van het *instinkt*, de dieren leeren vervaardigen.

Van de grootere kies ik hier alleen den bekenden *bever.* Het dier heeft het voorkomen niet van een zoo vernuftig

werkman te zijn. Evenwel, zijne werktuigen draagt hij bij zich: de voorpooten, geschikt om veel te torschen, de achterpooten om te zwemmen, scherpe snijtanden, en een' platten, schubbigen, sterken staart. De dorpen, die hij bouwt, verlevendigen nog hier en daar de woeste streken van *Noord-Amerika*. Zulk een dorp is eene verzameling van hutten, in de ondiepte van een meer of eene rivier vervaardigd. De opening dezer zindelijke woningen is, tot meerdere veiligheid, onder water. Een geheel, soms talrijk gezin heeft in den nazomer aan zulk een huis gearbeid. Zij heiden palen, en hoopten steen en aarde opeen, en sloegen die plat met den harden staart, en pleisterden den muur met klei, en bestrooiden met spaanders en zaagsel den vloer der zindelijke binnenkamer, waarin het gezin den winter zal doorbrengen; — maar altijd eerst bij hun timmerwerk den bast met de tanden afgeschild, en in de spijskamer tot eenen wintervoorraad weggelegd. Doch verwonderlijk bovenal is de arbeid, dien de aanstaande bewoners van onderscheidene dier hutten, dus honderd, tweehonderd of zelfs wel meer *bevers*, met gemeenschappelijk overleg uitvoeren. Zij behoeven namelijk eene genoegzame en gelijkmatige diepte van water, dat het nooit hun verborgen deur doe bovenkomen of digtvriezen. En wat nu, als de gekozene woonplaats der kolonie deze diepte niet heeft of behoudt? Dan verzamelen zij weken lang sterke palen, die zij met de scherpe tanden afzagen en inkorten. Is nu de timmerwerf genoeg voorzien, zoo wordt de geheele bevolking bijeengeroepen. Te zamen kappen zij een' zwaren boom, en maken juist zóó de snede, dat die dwars in den stroom nedervalle. Nu lustig aan den arbeid. Zij slepen hunne palen bijeen, zij heijen in den bodem van het water, tegen den gevelden boomstam aan; en rusten niet vóór zij, beneden den stroom, eenen dam hebben aangelegd, om het water te keeren; een' dam, die van den grond tot aan de spits van 10 tot 2 voeten breedte oploopt en somwijlen 80 voet lang is. En wie, die de kunstgewrochten der Natuur eerbiedigt, zou dan gaarne den Amerikaanschen jager op de beverjagt vergezellen, waardoor deze kunstige woningen zoozeer verminderen, dat zij misschien met ons of onze kinderen te gelijk

zullen zijn uitgestorven, om voor de dorpen en steden van den veroveraar der gansche wereld, den mensch, plaats te maken?

Maar wij verlaten dezen kunstigen en vreedzamen bouwmeester; wij slaan het oog op de *bewoners der lucht.* Schóón, door orde en bevalligheid beide, zijn hunne nesten, waarin het kroost op een mosbed rust, omdat nog geene vederen het dekken. Wij weten, hoe listig vele vogels in onze nabijheid de verborgene plaats hunner nesten kiezen: in de hoeken en gaten van muur of huisdak, of in de holen en hoekige takken van boom of heg, of wel in bies of riet verholen, zijn zij onze onzigtbare naburen. — In woester streken kiezen de *arend* en de *condor* zich onbeklimbare bergtoppen, of hecht zich de kleinere vogel veilig aan den steilen rotswand. Ja zelfs in het schijnbare gevaar vindt een ander, een *Amerikaansche vogel*, veiligheid, en hangt de wieg zijner kinderen aan de uiterste takken der wilgen, zoodat de wind die slingert boven den stroom.

En in zoo vele verschillende vormen, hoe veelvoudige kunst en schoonheid! Het eene nest is open, het andere als met een luifel gedekt; het eene uit takken opeengestapeld, het andere van leem gevormd; in het eene met mos, en in het andere met het dons van eigen' boezem het kinderbed gespreid. Ja, een kleine kunstenaar in *Indië* weet zich uit grashalmen en stengels een hangend nestje te weven, zoo sterk en tevens zoo buigzaam, alsof menschenvingeren het hadden ineengevlochten.

Maar ik mag hier vooral, nu ik van voortbrengselen der kunst spreke, het rijkbevolkte gewest der *insekten* niet onbezocht voorbijgaan. Om evenwel niet te ver af te dwalen, willen wij het minder bekende, dat wij van verre zien, niet bezoeken: geene maatschappijen van *Westindische mieren*, geene zwermen *bijen* en *wespen* van vreemde soort, geene woning of kleeding van *bladermot* of vreemde *rups*. Neen, in onze waters en tuinen en huizen willen wij de kunststukken opsporen, die de ligtzinnige met den voet vertreedt.

Begeven wij ons naar onze modderige, met kroos en kwabben en waterbloemen rijk voorziene slooten. Het is

zeker geen dichterlijk of bevallig gedeelte van den vaderlandschen grond. In poëtischen stijl zou ik naauwelijks anders durven spreken, dan van kabbelende beekjes, schoon wij ze ook op onze wandelingen nooit hooren ruischen; maar in plat proza durf ik wel eene moddersloot bewonderen; al was het slechts, omdat uit onze stilstaande waters, met den onsmakelijken drank, wel eens gedachteloos een verwonderlijk *diertje* wordt opgeschept, dat een huisje, als de slak, met zich omdraagt. Werp het zoo afkeerig niet weg. Zie eerst eens, met hoeveel kunst het zich eene zijden voering voor zijn gewaad heeft geweven, ondoordringbaar voor het water; daarop heeft hij het opperkleed er om heen gemaakt: van kleine stukjes tak of riet of blad is het aaneengelijmd, en nog is hij aan den arbeid. Hij heeft zich misrekend: hij weegt te zwaar, en zinkt! — geen nood: hij weet nog een reepje riet te vinden, om trots de beste reddingsboot te drijven. Of het kleed is te ligt, zoodat hij niet kan onderduiken; en hij zwemt naar wal, om ballast in te nemen, en hecht nog een' zwaren steen aan zijnen mantel; — wij zouden het een' zandkorrel noemen! — en nu is hij tevreden, en drijft of duikt naar welgevallen.

Nu onze tuinen bezocht. Nadat sneeuw en ijs ons vaderland tot de winterrust hebben toegedekt, en de lieve lente het kleed weêr voorzigtig zal hebben opgeligt, hopen wij weder in het lieve, vrolijke lentegroen te wandelen. Dan zult gij dra, vooral op het eikenblad, sierlijke roode knoppen zien, die toch tot het gewone weefsel van het blad niet behooren. Een klein *insekt* heeft ze doen groeijen, om daarin eene veilige woning te hebben. Hij stak aan de benedenzijde het blad met zijnen angel, en hechtte zich daarin, en dwong de plant zelve haren vijand te verbergen.

Gaan wij verder. Wij ontdekken andere bladeren, met doorschijnende strepen of slingers, gelijk de rivieren op eene landkaart. Kleine *wormpjes*, voor het bloote oog naauwelijks zigtbaar, hebben zich tusschen de opper- en onderhuid eene kunstige mijn gegraven, en zij wandelen daartusschen, om zich met het merg te voeden, dat wij met onze grove vingeren niet eens tasten kunnen.

Op onze vruchtboomen zullen wij zeker weder, ofschoon, zoo ik hoop, niet in te groot aantal, de vraatzieke *rupsen* zien rondwandelen. Wij willen ze in tuin en boomgaard zoeken uit te roeijen, ten minste de gelederen merkelijk te dunnen. Maar zie toch eerst eens, hoe zij zich eenen draad uit de spinbuis trekken, dien met de pooten vormen en leiden, kunstig maas op maas hoopen, draad aan draad hechten, en zich krommen en hoe langs zoo meer insluiten, om als pop te kunnen rusten, waar zij als rups insluimeren en als kapel hopen te ontwaken; met geene mindere zorgvuldigheid, maar met edeler bedoeling, dan eens de eerzuchtige *Egyptenaar* zijne piramide bouwde, om als mumie te kunnen nederliggen, waar hij als Koning had geheerscht. — Ja, de rups doet nog meer. In de vaste verwachting zijner opstanding, maakt hij de deur reeds gereed, of laat anders eene zwakke plaats over, waar hij als kapel zal doorbreken.

Maar al maken de vogels reeds hunne nesten, ja al spinnen reeds de rupsen; de koelte van de Meimaand zal ons nog wel eens naar binnen jagen. Daar is men nog steeds ijverig bezig, en onze vrouwen en dienstboden hijgen van den arbeid. Het winterstof moet worden afgespoeld. Ei, daar raagt die dienstmaagd zoo onmeedoogend een' verzuimden hoek uit, en zet nog vieze trekken van hetgeen zij wegraagt. Eene *spin* had met groote kunst daaraan gearbeid. Eerst zocht zij een veilig steunpunt om haar werk aan te hechten; daarna slingerde zij zich aan haar' eigen' draad, dien zij met de pooten ophield of uit de spinbuis liet schieten, onbevreesd in de lucht, om een tweede rustpunt te zoeken; en zij weefde haar webbe als eene regelmatige star, met dwarsbanden aaneengehecht; en zij wachtte op het ligte rag hare prooi..... Onbarmhartige zindelijkheid!

En de vrouw des huizes zelve, waaraan is zij zoo ijverig bezig? Het zijn de laden van het kabinet, die worden nagezien; en zij ontdekt — zie, de tranen staan haar in de oogen! — dat de mot zich in de wollen kleederen heeft genesteld. Het spijt mij voor u, overleggende huismoeder! dat zelfs de doodelijke kamferlucht ze niet geweerd heeft. Maar nu het toch zoo is, beschouw eens met aandacht, hoe

kunstig de kleine rups, die wij *mot* noemen, zich van wol, somtijds met zijde gemengd, een kleed heeft gemaakt, dat zij nacht noch dag aflegt. Zij groeide, en haar gewaad werd haar te eng; maar zij was ook zuinig en overleggend, als gij, brave huismoeder! Zij sneed haar gewaad met de tanden open, en voegde er een' nieuwen reep tusschen, en nu past het haar weder als voorheen.

---

En nu, wat verheft gij u, o mensch! op uwe levenswijsheid en menigte van uitvindingen? — Gij leeft in eene geregelde maatschappij; maar de *olifanten*, de *herten*, de *zeebeeren* en *walrussen*, de *bevers*, de *muizen* en onnoemelijke zwermen *insekten:* — dat zijn volken van ouder' oorsprong, dan gij! — Gij klieft de breede wateren; maar *visch* en *amphibie*, *zoogdier* of *watervogel* doen het met minder gevaar en sturen beter, dan gij! — Gij verheft u zelfs in eenen luchtbol; en evenaart gij de prachtig snelle vlugt van den *adelaar?* — Woningen bouwt gij; maar de *mieren* deden het reeds en de *bijen*, terstond na de schepping der wereld! — Kleederen maakt gij u; en is het niet, alsof gij het van *rups* of *mot* geleerd hadt? — Gij weeft en spint en vlecht, gij heit en zaagt en schaaft; en het dier deed dit reeds, zonder meester en zonder werktuigen, nu bijkans 6000 jaren lang! — Ja zelfs van de verlichting uwer nachten zal ik u de uitvinding betwisten: want men zegt, dat zeker vogeltje in *Amerika* eenen glimworm rooft en dien vasthecht aan den muur, als eene lamp in zijne donkere woning.....

Maar wat blijft er op die wijze over van de hooggeroemde voortreffelijkheid van den mensch, als hij eerst met veel moeite en arbeids bedenkt, wat de dieren reeds wisten, toen zij geschapen werden? en als hij ook dan nog in kunst en schranderheid, zoo wel als in vlugheid, kracht en scherpte van zintuigen, door menig hunner wordt overtroffen? Valt dan het kenmerk niet weg, dat ons boven de vergankelijke natuur verheft, onze adelbrief als *Gods geslachte;* en zullen wij het VOLTAIRE, den spotter met al wat heilig is, moeten toegeven, dat het bezit eener redelijke ziel eene trotsche

aanmatiging boven de dieren is, en de paauw, indien zij maar spreken kon, even goed zou kunnen bewijzen, dat hare ziel in haar' staart zat?.....

Geen dwaze vrees, mijn bezorgde vriend! Niets is der wetenschap schadelijker, dan die weifeling, of het licht der kennis ons wel op een' veiligen weg leiden zal; eene weifeling, die in den grond wantrouwen op ons zelve, ja eene zedelijke bankbreuk en ongeloof aan God is. Gaan wij slechts moedig voort, en zoeken wij daartoe eerst de juiste bepaling van het *instinkt*, waartoe wij reeds ongemerkt gekomen zijn; even als de reiziger, die nog niet duidelijk het doel van zijnen togt ziet, maar reeds zoo ver gevorderd is, dat hij met nog enkele voetstappen den laatsten heuveltop zal beklommen hebben.

De mensch leert van anderen of bedenkt zelf; maar de *zwaluw* leerde van hare moeder het maken van haar nestje niet, noch de *bij* den vorm van hare cel. Zij bezien het werk van anderen niet; zij bedenken en beproeven niet; zij zijn kunstenaars geboren; zoodat alleen de *noodzakelijkheid* en de *mogelijkheid* vereischt worden, om het slapend *instinkt* in zijne volle kracht op te wekken. Voed eene *spin* op in eene naauwe schuilplaats, waar zij niet werken kan; zet haar, volwassen zijnde, naast eene zuster, in volle vrijheid opgevoed. Laat ze te zamen op de proef arbeiden: zij zal geen minder werk leveren, dan deze. Of laat door een uwer hoenders de eijeren van een' *eend* uitbroeden: de jongen breken door; zij zien op hunne vermeende moeder, en.... leeren van deze den deftigen kippentred? — Neen! in den eersten waterplas den besten storten zij zich neder, en bespotten den angstigen noodkreet der ongelukkige pleegmoeder.

En zoo hebben wij eindelijk den laatsten heuveltop beklommen, en overzien van daar het heerlijk gebied in al zijne uitgestrektheid, maar ook binnen zijne bepaalde grenzen. Terwijl de *rede* als een zonlicht aan den zedelijken hemel praalt, werpt het *instinkt* slechts een flaauw maanlicht van zich, een' ontleenden schijn, waarvan wij de bron niet in het dier zelf, maar hooger zoeken moeten. Of hier-

mede de vraag naar de ziel der dieren beslist is; — of alles in hen door het *instinkt* kan verklaard worden; — of men te regt dat *instinkt* alleen aan het redelooze dier toekent en den mensch ontzegt; — op al deze vragen zullen wij in eene volgende voorlezing terugkomen. Thans zij het ons genoeg, eene aandrift ontdekt te hebben, die in het denkvermogen der dieren zelve haren oorsprong niet hebben, daaruit hare kracht niet ontleenen kan. En wie, wie was nu de leermeester van *mier* en *rups?* Wie onderwees den *vogel* in het vlechten van zijn nest, de *spin* in het weven harer webbe? Wiens is de raat der *bije* en het *bever*-huis, het gewaad der *mot* en het rotsnest des *adelaars?* Wie wijst den *ooijevaar* zijnen weg door de lucht, van het eene einde der aarde tot het andere? Wie geleidt den *walvisch*, en wie bestuurt de *kapel?*..... Hij, die spreekt en het is er, die gebiedt en het staat er; en die nimmer varen laat de werken zijner handen!

---

### PANAMA, NIEUW-GRENADA EN HET ONTWORPEN KANAAL TUSSCHEN DE BEIDE ZEEËN.

(*Vervolg en slot van bl.* 661.)

In het noordelijk gedeelte der provincie *Bogota* en op weinig afstand van de stad van dien naam wordt, op den top der *Zipaquira*-bergen, in eene hoogte van 2800 N. ellen, het beroemde meer van *Guatavita* of de Goudzee gevonden, waarvan het geheimzinnig en regt poëtisch sprookje in den laatsten tijd door eene bijzondere omstandigheid opgehelderd geworden is. Het is de geschiedenis van den rijken *Kazike* MANALAPA II en van de schoone Prinses RAMA, wier zoontje door de onvoorzigtigheid zijner minne in de *Magdalena*-rivier verdronk. Toen nu, na jaren tijds, de vurigste wensch van den *Kazike* verhoord en hem een tweede zoon geboren werd, moest hij, gelijk hem een zonnepriester uit den grooten keizerlijken tempel te *Mexico* bevolen had, de helft zijner onmetelijke schatten, uit dankbaarheid jegens de Goden, aan het meer ten offer brengen. Vijftig jaren lang begaf zich MANALAPA, telkens op den zevenden dag der bloemenmaand, als zijnde deze de geboortedag van zijnen zoon, aan het meer

*Guatavita*; en liet daarin, omgeven door geheel zijn hof en met de grootste plegtigheid, goudstof, diamanten, smaragden, Godenbeelden en kostbaarheden van alle soort, als dankoffer voor de genade der in het meer wonende Godheid, nederzinken.

Dit is het poëtische gedeelte van het sprookje, dat de in het jaar 1820 te *Londen* in omloop gebragte geruchten van de groote, op den bodem der Goudzee rustende schatten deed ontstaan. Reeds hadden de *Spanjaarden*, zeide men, ten tijde zij in bezit van het land waren, 1,120,000,000 van dezen onmetelijken schat weten op te visschen; volgens authentieke akten zouden alleen de Gouverneur FERDINAND PEREZ DE QUESADA en ANTONIO DE SEPULVEDA 850,000 piasters aan gemunt goud en daar te boven edelgesteenten, onder anderen eenen smaragd van 200,000 piasters waarde, als vrucht hunner nasporingen in het meer, naar *Madrid* gezonden hebben. Op deze aangiften vormde zich in 1820 te *Londen* in allen ernst eene compagnieschap, welke het *Guatavita*-meer wilde droog maken en de nog overige schatten te voorschijn brengen.

Gelijk men denken kan, werd in de oprigting van zulk een gezelschap door de regering van *Columbia* bewilligd, en vond het ook, tot uitvoering van zijn plan, genoegzame deelneming. De werken werden terstond begonnen en met onbedenkelijken ijver voortgezet; men vond ook eenig goud en een paar kostbare steenen. Hieruit bleek, dat de in het land bestaande *Sage* niet van alle waarheid ontbloot was, en bij de droogmakingssocieteit rees, met de hoop, ook de moed. Met nog grooter kosten werd de arbeid vervolgd, en om de lieden, die daartoe gebruikt werden, voor de in menigte toestroomende inboorlingen en andere bewoners des lands te beveiligen, moest het gezelschap voor zijne rekening eene compagnie Columbische soldaten onderhouden, die aan de oevers van het meer post hielden. Ongelukkiglijk wilde zich de voorspoed, die de eerste verrigtingen verzeld had, niet herhalen: het goud werd in zoo geringe hoeveelheid gevonden, dat het niet eens met voordeel gezuiverd kon worden, en dat de vereeniging, na drie jaren arbeids, met tamelijk uitgeputte krachten haar ontwerp moest opgeven. Zoo stonden de zaken, toen eene eigenaardige omstandigheid de compagnieschap voor eenige maanden op nieuw in het leven riep en aanleiding gaf tot nog grooter wederwaardigheden.

In het begin des jaars 1825 bevond een Londensch handelaar, zekere Heer DIBSON, die door onvermoeide werkzaamheid, bij een onberispelijk gedrag, een aanzienlijk vermogen had opgegaard, zich te *Santa Fe*, werwaarts hij gekomen was om eenige zijner zaken te vereffenen. Alles was hem naar wensch gelukt, en hij stond eerstdaags die stad te verlaten, om te *Carthagena* weder naar *Europa* scheep te gaan, toen hij op zekeren dag, bij eene wandeling aan het *Guatavita*-meer, een' jongen palmboom gewaar werd, wiens kroon onder water hing, terwijl de wortels er boven uitstaken. Onwillekeurig naderde hij den boom en wilde dien er uittrekken, doch ontmoette daarbij aanvankelijk eenigen wederstand; hij ging nogtans met trekken voort, en haalde eindelijk ook den boom geheel uit het water. Thans bemerkte DIBSON, te midden eener aanmerkelijke ophooping van slijk, een volkomen goed bewaard standbeeldje van goud. Buiten zichzelven van blijdschap keerde hij naar de stad terug en vertoonde het beeldje aan de agenten der Engelsche droogmakingscompagnie. Deze gaven hem hierop kennis van hunne zaken en plans, poogden hem van het groot gewigt derzelven te overtuigen, en wisten hem eindelijk het geloof bij te brengen, dat, zoo zij nog niet in staat geweest waren eenig belangrijk gevolg te verkrijgen, zulks alleen daaraan te wijten was, dat zij niet over de vereischte geldmiddelen hadden kunnen beschikken; dit was de eenige reden, waarom zij hun werk niet hadden kunnen voortzetten. Op DIBSON maakten de wonderen, welke hij thans voor het eerst betrekkelijk de Goudzee hoorde, een' zeer sterken indruk, en hij werd overreed. IJlings keerde hij naar *Engeland* terug, en zette voor de zoo gewaagde speculatie niet alleen zijn geheele vermogen, maar ook ten deele dat zijner familie op het spel. Naauwelijks echter waren twee jaren verloopen, of de compagnieschap, na ontzettend groote sommen verbruikt te hebben, staakte hare werken op nieuw, en wel voor altijd. DIBSON, wiens vermogen door deze treurige uitkomst een' geduchten stoot geleden had, was daarenboven in eene menigte processen tegen de schuldeischers der compagnieschap gewikkeld, en zag zich, na drie jaren tijds, door al deze voorvallen geheel tot den bedelzak gebragt. Bij deze ramp kwamen weldra nog andere ongelukken in zijne familie. Zijn schoon-

zoon, die, even als hij, arm geworden was, sloeg uit wanhoop de handen aan zijn leven. Zijne vrouw en dochter stierven krankzinnig in het dolhuis. Hij zelf verloor, nadat hij langen tijd met hartzeer en gebrek geworsteld had, in 1831 het verstand, bleef in dien staat nog ruim 12 jaren leven, en overleed eerst omstreeks het eind van 1843 in het krankzinnigengesticht te *Bedlam* bij *Londen*. Zijne kwaal was de folterendste melancholie; nimmer sprak hij over het verlies van zijn vermogen, maar onophoudelijk beschreide hij zijne vrouw en dochter, welke hij onuitsprekelijk bemind had.

Doch laat ons naar *Panama* terugkeeren. Gelijk men weet, ligt de landëngte van dien naam, aan den eenen kant door den Atlantischen, aan den anderen door den Stillen Oceaan bespoeld, midden in *Amerika*, en houdt door zijn' smallen band de beide hoofddeelen van het vasteland der nieuwe wereld aan elkander gehecht. Zijne geheele lengte bedraagt 2300 kilometers en zijne kleinste breedte ongeveer 80 kilometers. Van kaap *Horn* aan het zuiden van het *Vuurland*, waar de uiterste zuidelijke spits van *Amerika* eindigt, tot de *Behringstraat* aan het noordereind van dat werelddeel, is de landëngte van *Panama* het punt, waar de twee zeeën het digtst elkander naderen. Derhalve is men op onderscheidene tijden reeds op het denkbeeld gekomen, om hier een kanaal te graven, dat de beide Oceanen vereenigen zou.

Cortes en diens opvolgers gingen menigmaal van zulk een ontwerp zwanger, doch de tijd ontbrak hun om het uit te voeren. Lang na hen, in het jaar 1771, gaf de Onderkoning Don Antonio Bucareli aan twee ingenieurs den last, om de vraag, of en hoe de *Isthmus* door te steken zij, tot een ernstig voorwerp hunner studiën te maken. De uitkomst van hun onderzoek luidde zeer gunstig voor het ontwerp. Ongeveer eene halve eeuw later, in 1814, besloten de Spaansche Cortes, op het voorstel van eenen Mexikaanschen afgevaardigde, den Heer Alamon, tot het daarstellen van een kanaal op de landëngte van *Tehuantepec;* maar de later gevolgde gebeurtenissen en de in *Mexico* ontstane krijg veroorloofden *Spanje* niet, dit besluit ten uitvoer te brengen. De zaken waren in dezen toestand, toen, in 1825, een Mexikaansch Generaal van het korps der genie, Don Juan Obergoso, een man van groote ver-

diensten, den last ontving, om het plan tot een onderwerp der naauwkeurigste bestudering te maken. Zijn onderzoek viel voor het project tot het doorsteken der landëngte ongunstig uit; hij hield de zaak voor eene hersenschim. Ondanks zoo vele elkander weêrsprekende gevoelens bleef de gedachte aan een kanaal een' iegelijk, die denken kon, in dit gedeelte der nieuwe wereld onafgebroken bezig houden. In 1828 droeg BOLIVAR aan de ingenieurs LLOYD en FALMARK op, om het onderwerp op nieuw en zoo grondig immer mogelijk in overweging te nemen. Deze heeren begonnen de daartoe noodige verrigtingen; maar FALMARK stierf eerlang, en toen LLOYD zijn onderzoek voleindigd had, ging hij naar *Engeland*, om er de uitkomst daarvan openbaar te maken. In het jaar 1837 begaven twee *Franschen*, JOLY DE SABLA en MOREL, inwoners van *Guadeloupe*, zich naar *Panama*, en deden op hunne eigene kosten eene grondige opneming van het land. De uitkomst daarvan was, dat zij beweerden, en ook bewezen, dat het kanaal wel degelijk uitvoerbaar was.

Daar nu zoo verschillend over de zaak geoordeeld werd, verleende het Congres van *Nieuw-Grenada*, gedreven door den wensch, om een ontwerp, dat van zulk een hoog belang voor het Gemeenebest kon worden, verwezentlijkt te zien, bij decreet van 30 Maart 1838, aan de Heeren AUGUSTIJN SALOMON EN C°. het privilegie, om gemeenschapswegen van welken aard ook tusschen de beide zeeën op de landëngte van *Panama* daar te stellen, en beloofde zich groote voordeelen van het uitvoeren der onderneming. Doch, ondanks dit decreet en al de gunsten, aan de kompagnieschap toegestaan, verliepen nog verscheidene jaren, eer de zaak eene schrede verder kwam.

Ondertusschen ging de wereld voort, zich meer dan ooit met het kanaalsontwerp bezig te houden; in alle dagbladen van *Europa* en van *Amerika* werd over het onderwerp gesproken. Eindelijk zond de Fransche regering, met bijzondere belangneming zich de kanaalvraag aantrekkende, den ingenieur der mijnen GARELLA naar *Panama*, en met hem zekeren Heer COURTINES, die zijn groot talent voor zulke werken, niet lang geleden, door den moeijelijken aanleg van eenen rijweg over de *Pyreneën* op eene luisterrijke wijs bewezen had. De beide ingenieurs kwamen in het begin des jaars 1844 aan, en gingen terstond aan het werk. COUR-

TINES, die het terrein te onderzoeken en den arbeid der waterpassing uit te voeren had, besteedde volle vier maanden, om, voet voor voet, geheel den *Isthmus* in al zijne deelen naauwkeurig te leeren kennen. Met twintig Negers, die hij zelf tot medehelpers bij zijnen arbeid had afgeregt, sloeg hij zich in de overoude bosschen, die het land bedekken, neder, rigtte voor zich en zijne kolonie eene kleine legerplaats in, sloeg er eene tent of eene *rencheria* op, en begon vervolgens zijne verrigtingen. Wanneer hij eene bepaalde uitgestrektheid gronds onderzocht had, werd het kamp opgebroken en hij trok met zijne bende voorwaarts. Als des avonds de rusttijd gekomen was, hing hij zijne slaapmat aan den een' of anderen boom op; doch bijna geen nacht verliep, waarin niet eenige schrik hen uit den slaap joeg; nu eens liet zich in het bosch een tijger vernemen, dan sloop in hun midden eene slang, tegen welke de Negers krijg moesten voeren.

Onder deze wakkere Zwarten was het werk gelijkmatig verdeeld: sommigen volgden ingenieur COURTINES, hakten palen tot de metingen, velden boomen om paden door het woud te maken, of hielpen hem bij zijne verrigtingen en hielden zijne instrumenten vast. Anderen zorgden voor het nut van 't algemeen, door levensmiddelen bijeen te brengen, en deden alle drie dagen de reis naar *la Chorrera*, een bij *Panama* gelegen stadje, waren in de keuken bezig, en bragten aan de elders werkenden hunne spijs. Alles ging in de beste orde; ieder deed gemoedelijk zijnen pligt onder leiding van het opperhoofd. Eene poos openbaarde de zoo gevaarlijke koorts dier gewesten zich bij deze arme Negers. Een hunner, die er door aangetast werd, verbeidde, op een bed van boomlof uitgestrekt, in stille gelatenheid den dood. Twee zijner kameraden waakten bij hem; het eenige middel, hetwelk zij hem toedienen konden, waren geneeskrachtige kruiden, welker sap hij uitzoog. Toen de ongelukkige zijnen dood nabij voelde, vouwde hij zijne handen zamen op de borst, sprak met zwakke stem eenige gebeden, maakte het teeken van het kruis en stierf. Nog eer het lijk koud geworden was, wikkelden de andere Negers het in eene versch afgestroopte stierenhuid, bonden deze met een touw toe, staken er een' stok dwars door heen, en droegen op deze wijs het stoffelijk overschot van hunnen gewezen makker naar *la Chorrera*. Terwijl men nog bezig

was de toebereidselen tot dezen lijkvervoer te maken, was reeds de jongste der Negers vooruitgegaan, om den pastoor van het gebeurde sterfgeval kennis te geven. Deze waardige man riep terstond zijne parochiekinderen zaam, en ging met hen de twee Negers aan den zoom van het bosch verwachten. Toen dezen eindelijk kwamen, vormde zich achter het lijk een begrafenistrein; op een nabijgelegen veld werd een graf gedolven, en de overledene werd, onder gebeden van den geestelijke en van de gemeente, daarin begraven.

Op zekeren dag ontdekte COURTINES, op eene van boomen min of meer ontbloote plaats van het woud, eenige hutten van wilden, die achter het geboomte verholen lagen, en terstond zag hij ook de bewoners daarvan met blijkbaar vijandelijk oogmerk op hem afkomen. Zonder de uitvoering van dit voornemen af te wachten, legde hij met eene buks, welke hij bij zich had, op eenen vogel aan, die op tamelijken afstand tusschen de takken eens booms heen en weder fladderde. De kogel trof; hij herhaalde dit nog een paarmaal met hetzelfde geluk, want hij was een zeer goed schutter. Van verwondering opgetogen, bleven de wilden staan, en zonder menschenbloed vergoten te hebben was COURTINES gered. Op de landëngte vindt men nog hier en daar een overschot van wilden, gelijk COOPER die in de noordelijker deelen van *Amerika* beschrijft. Zij leven in het diepst der bosschen, ver van alle bewoonde plaatsen, en voeden zich met de opbrengst hunner jagt en visscherij.

De landëngte van *Panama* wordt in hare geheele lengte van die ontzettende bergketen der *Andes* doorsneden, die, in eenen afstand van 14,000 kilometers voortloopende, de beide uiteinden van *Noord-* en *Zuid-Amerika* aan elkander verbindt. Dit gebergte, welks geringste hoogte 130 N. ellen bedraagt, vult de gansche breedte van den *Isthmus*, en daalt van zijn hoogste punt met langzame glooijing naar de beide zeeën af. Deze plaatselijke gesteldheid is het, welke den aanleg van een kanaal zoo uiterst moeijelijk maakt en daartoe zulke ontzettende kosten zou vereischen. Om volkomen aan zijn oogmerk te beantwoorden, zou het kanaal schepen van zeven- tot achthonderd ton moeten kunnen doorlaten. In deze onderstelling nu zou het, gelijk door de ingenieurs nog laatstelijk berekend is, eene diepte van ten minste zes

N. ellen en sluisdeuren van zestig N. ellen lengte en twaalf ellen breedte moeten hebben. De geheele lengte van het te graven kanaal zou intusschen slechts ongeveer zestig kilometers bedragen, daar men ook van een riviertje gebruik zou kunnen maken. Het getal der sluizen zou zeventig moeten zijn, niet medegerekend die, welke aan den mond van het kanaal naar den kant der Stille Zuidzee aangelegd zouden moeten worden. Volgens dit stelsel zijn de kosten dezer ontzettende onderneming, wanneer alles naar de matigste prijzen in aanslag gebragt wordt, op zeventig tot tachtig millioenen (waarschijnlijk francs) berekend. Er is nog eene omstandigheid, welke dit cijfer aanmerkelijk doet rijzen, te weten de onvermijdelijke noodzakelijkheid om twee havens te graven, aangezien de zee aan de wederzijdsche oevers geene diepte genoeg heeft. De zending der Heeren GARELLA en COURTINES heeft ten minste het nut gehad, dat door hen de wereld de kennis bekomen heeft, dat de stoffelijke zwarigheden tegen deze kanaalgraving geenszins onoverkomelijk zijn, en dat het kanaal werkelijk tot stand te brengen is. Ontegenzeggelijk zijn de studiën dezer beide heeren de beste, welke men over het onderwerp bezit, en hunne voorslagen en plans zullen steeds met nut geraadpleegd worden. De voorname hinderpaal is het ontzettend bedrag der kosten, hoe matig dan ook de begrooting daarvan zijn moge, en de moeijelijkheid om zulk een fonds bijeen te brengen. Zonder nu juist den aanleg van het kanaal als eene schitterende hersenschim te beschouwen, mag men toch wel aannemen, dat nog lange jaren verloopen zullen, eer hij verwezentlijkt wordt.

Inmiddels hebben de concessiehouders een plan ontworpen, dat alleen in staat is, reeds nu eenig uitzigt voor hunne onderneming tot eene handelsgemeenschap tusschen de beide zeeën te openen. Er heeft zich namelijk onder hun bestuur eene compagnieschap gevormd tot het aanleggen van eenen spoorweg, die aan de *Limonbaai*, welke als het gunstigst punt aan den Atlantischen Oceaan beschouwd wordt, beginnen en te *Panama* uitkomen moet. Op deze wijze zouden de twee zeeën door eene ijzerbaan verbonden worden, die aan de landëngte het transito der van wederzijden aangevoerde waren verzekeren zou, en het schoone gewest *Nieuw-Grenada* met *Bolivia*, *Peru*, *Ecuador*, *Midden-Amerika*, *Mexico*, *Kalifornië* en alle andere aangren-

zende Staten in onafgebroken en levendig verkeer zou brengen. Tot heden toe is slechts een allergebrekkigste weg voorhanden, die van *Chagres*, een stadje aan den Atlantischen Oceaan, naar *Panama* loopt; en dit is toch op zulk een gewigtig punt waarlijk al te weinig.

De ontworpen spoorweg moet aan dit oord weder leven en beweging bijzetten; hij moet den koophandel en met den handel de welvaart in deszelfs schoot terug brengen. En heeft dan, na jaren tijds, de *Isthmus* een geheel ander aanzien bekomen, hebben alle natiën het groot gewigt van dit punt leeren inzien, zijn alle deelen van deszelfs gebied doorreisd en onderzocht, alsdan zou men waarschijnlijk ook eenmaal met allen ernst aan het openen van een kanaal door hetzelve denken.

De landëngte van *Panama* is tevens ook eene der vruchtbaarste streken van het vasteland van *Amerika;* zij is met de weelderigst groeijende bosschen bedekt, waarin palm-, plataan-, olijf-, oranje-, acajou-boomen, ijzer- en alle soort van verfhout gevonden worden; nevens de voortbrengselen der Westindische eilanden levert zij die der heete luchtstreek; rijst, maïs, banaanvruchten, cacao, koffij, salsaparilla, caoutschouk, vanille, jalappe, suikerriet, is er in overvloed aanwezig. De schoonste rivieren besproeijen den grond en maken dien vruchtbaar. Talrijke mijnen verbergen nog onuitputtelijke rijkdommen in haren schoot. Het klimaat is niet ongezond; de gele koorts is hier te lande geheel en al onbekend.

Bij zulk eene gezegende gesteldheid en bij zulke schatten van dit land moet het dubbel en driedubbel wenschelijk voorkomen, dat de landëngte van *Panama* eindelijk eens doorgestoken en daardoor een kostbaar eigendom van alle volken der aarde worde.

---

## PERGOLESI.

(Eene Schets van JOSEPH SEILER.)

Die op den laatsten dag van Wijnmaand des jaars 1735 nog laat door de *Via felice* te *Rome* ging, kon er uit een oud klein huisje een zwakke lichtschijn door de duistere glasruiten van een bovenkamertje hebben zien schemeren, terwijl

overal in het rond de buren reeds lang in den diepsten slaap gedompeld lagen. Eene broeijende stilte hing over de tinnen der eeuwige stad, en zware onweerswolken omgaven het veelgeprezen donkerblaauw van den Italiaanschen nachthemel. Slechts zelden keek de maan, rood als eene lijkfakkel, door het voor een oogenblik vaneengescheurde zwerk, en bescheen de wonderlijk gevormde steenen beelden, die de gevels der ouderwetsche huizen omgaven en er als akelige spookgestalten uitzagen. De nachtstilte in de afgelegen straat werd alleen gestoord door het eentoonige gekletter van eene fontein, welker straal uit den bek eens dolfijns naar boven schoot. In alles lag iets eenzaams, iets doodsch, en de laat zijns wegs gaande vreemdeling kon zich niet van innerlijk medelijden onthouden, wanneer hij aan den man dacht, die op zoo ongewoon een uur, bij den schijn van het duister brandende nachtlicht, waakte en werkte.

Deze man was, naar hetgeen zijn uiterlijk voorkomen aanduidde, zijn twintigste jaar nog niet verre te boven. Een overvloed van zwarte lokken en het in zijne oogen gloeijende donkere vuur verrieden zijne zuidelijke afkomst. In zijn bijna vrouwelijk schoon gelaat bemerkte men een' trek van diepe zwaarmoedigheid, die daaraan eene eigenaardige uitdrukking bijzette. Men hield zich overtuigd, dat deze jongeling reeds op de gevoeligste wijs door de handen van een vijandig noodlot geteisterd was geworden.

Onafgewend waren zijne oogen op een voor hem liggend notenblad gevestigd. Zijne linkerhand, waarin hij viool en strijkstok geklemd hield, was op zijne knie gezonken, terwijl de regter het hoofd ondersteunde, van hetwelk de krullende lokken nederhingen. Geene beweging was in de geheele gedaante. Men zou bijna in verzoeking geraakt zijn, te wanen, dat de man in deze houding van diep gepeins versteend en dat er geen levensadem meer in hem was. Plotseling klonk een schel geluid door de enge ruimte en wekte den jongeling uit zijn droomend mijmeren, zoodat hij verschrikt van zijne zitplaats opsprong. Zijn eerste blik viel op zijne viool, die met stukgesprongen snaren op den grond lag; zonder dat hij het bemerkt had, was zij aan zijne vingeren ontglipt, en hare door den val gebroken snaren hadden den bangen toon verwekt.

Een diepe zucht ontging 's mans borst, en een woord van innig harteleed gleed hem fluisterend over de lippen. Ver-

volgens bluschte hij snel de ver afgebrande kaars, en eene harde legerstede ontving zijne leden, om daaraan tot rustplaats te dienen gedurende de weinige uren, die nog tot op het aanbreken der eerste morgenschemering verloopen moesten.

---

Het Muzijkconservatoire te *Napels* had nimmer een' begaafder kweekeling dan GIOVANNI BATTISTA PERGOLESI. Met dichterlijken geest en vurige verbeeldingskracht begaafd, was hij voor kunstgevoel uitnemend vatbaar, en geschikt om in hare diepste mijngangen door te dringen. Reeds als kleine knaap wist hij toovertoonen aan zijne snaren te ontlokken; en al had hij begrip noch voorgevoel van de goochelkunsten der virtuozen uit onze dagen, die het oor verbazen maar het hart koud laten, zoo was hij toch zijn instrument volkomen meester; en wanneer het er op aankwam, om door diepe, in de ziel dringende melodiën aan de oogen van gevoelige menschen tranen te ontlokken, evenaarde hem niemand. Maar ook tot eigene scheppingen dreef hem zijn nimmer rustende geest. In zielvolle, uit het diepst zijns harten opwellende liederen beproefde zijn genius het eerst de gouden wieken. En reeds destijds voorspelde de oud wordende DURANTE, zijn leermeester, dat hij eenmaal onder de eersten van zijn land genoemd zou worden. Door tusschenkomst van dezen zijnen onderwijzer verkregen ook eenige kleine zangspelen van PERGOLESI toegang op de schouwburgen van *Rome* en van *Napels* en verwierven eervolle opname. Reeds begon de naam des jongelings in de steden van *Italië* genoemd te worden, en niet geringe verwachtingen knoopten zich aan zoo liefelijk eene verschijning.

Doch wanneer PERGOLESI de stijve vormen overwoog, waarin de muzijk, en bijzonder de dramatische, tot nog toe geprangd lag, gevoelde hij, dat de kring, waarin hij zich bewogen had, te naauw, en dat hij sterk genoeg was, om het doode omkleedsel te verbreken en het zuivere goud te voorschijn te brengen. Getroost zag hij de jaren voorbijvlieten, in de hoop, dat de tijd zou komen, waarop hij de taak, welke hij zich gesteld had, zou kunnen ten uitvoer brengen. En die tijd kwam. De onderwijzers van het Napolitaansche Conservatoire hadden den jongeling, als volleerd, zijn afscheid gegeven. Door een heimelijk voorgevoel gedreven, koos hij nu *Rome* tot zijn verblijf, en vond er, door het geven van on-

derwijs in de toonkunst, een sober onderhoud. Wel was men daar van het aanwezen des eenzaam levenden kunstenaars bewust, en wist, dat hij allerliefste kleine Opera's componeerde; maar van zijn reusachtig ontwerp vermoedde men niets. Toen was het, dat DURANTE, die den magtigen geest des jongelings kende, het door zijnen invloed daarhenen wist te brengen, dat de zamenstelling van eene der beide groote Opera's, met welke de nieuwe schouwburg te *Rome* geopend stond te worden, aan onzen PERGOLESI opgedragen wierd.

Dit was het, wat deze gewild had. Onverwijld ging hij aan een werk, waarop hij den roem van zijnen naam en de verlossing der kunst uit de prangende boeijen der pedantische regelen, waarin men haar gevangen hield, wilde grondvesten. De innigste melodiereeksen, door niets gekunstelds gestoord, ontstroomden aan zijne borst, en onafgebroken was zijn streven er op gerigt, hoe hij de meest ware uitdrukking treffen zou. Van dag tot dag vorderde zijne Opera, en toen PERGOLESI het laatste nommer voltooid had, zeide hij tot zichzelven: »Mijn geheele innigste wezen heb ik aan deze partituur besteed; over ieder accoord zweeft het als een elegische adem."

De repetitiën lieten een schitterend slagen van zijn werk vooruitzien, en zelfs DUNI, die de andere Opera gecomponeerd had, verzekerde, dat zijne muzijk door die van PERGOLESI verre overtroffen werd.

Dit was het tijdstip, waarop ons het begin dezer schets den jongeling vertoont. De algemeene repetitie, die tot laat in den nacht geduurd had, was voorbij, en PERGOLESI nog geheel vervuld van de indrukken, welke het hooren van zijn eigen werk op hem gemaakt had. Te regt mogt de gedachte aan hetgeen de volgende dag zou aanbrengen, hem in eene hoogernstige stemming plaatsen. DUNI's *Nerone* was bereids ten tooneele gevoerd. Alles zag thans met gespannen verwachting uit naar zijn werk. Daarom kon hij dan ook niet zonder een angstig gevoel het oog op zijne muzijk hechten. Zij moest de hoeksteen van zijnen roem, het draaipunt van zijn werken, de intrede in een nieuw tijdvak der geheele toonkunst zijn.

---

Eenige dagen later lag PERGOLESI, door woedende koortshitte gefolterd, op het ziekbed uitgestrekt. De oude eer-

waardige geneesheer, die niet geaarzeld had den jongeling in zijne eenzame kluis te bezoeken, schudde bedenkelijk het hoofd, en menigmaal, wanneer de aanvallen zich tot het hoogste punt verhieven, begon hij aan de kunst van ESCULAPIUS te wanhopen. Eindelijk zegepraalde wel PERGOLESI's jeugd over het geweld der ziekte, en na een paar maanden kon hij den raad van zijnen arts, om ter inademing eener gezondere lucht naar *Torre del Greco* te trekken, gehoorzamen; maar zijn levenslust was verdwenen, zijn moed geknakt. Een van tijd tot tijd terugkeerend bloedhoesten verteerde gezondheid en krachten, en hij gevoelde, dat de eindpaal van zijn leven niet ver verwijderd meer was.

Om deze plotselinge verandering te doen begrijpen, behoef ik slechts te zeggen, dat zijne *Olympiade*, het werk, waarop hij al zijne hoop gebouwd had, gevallen was. De adem van het genie, die elk voor gevoel vatbaar gemoed daaruit tegenstroomt, was van zijne door wansmaak bedorvene landslieden miskend geworden. Gevoellooze kunstregters mishandelden zijn werk, en noemden het een zonder verstand, zonder plan bijeengeraapt mengelmoes van toonen, dat de eerste regelen der kunst beleedigde.

Dit werkte vreeselijk op PERGOLESI's zoo hoogst aandoenlijk gemoed. Onstuimige toejuiching van den grooten hoop had hij zeker voor eene muzijk, die den smaak der menigte bij het eerste gehoor bezwaarlijk behagen kon, niet verwacht; maar hij rekende er toch eenigzins op, dat verstandiger kunstkenners ze waarderen zouden. Slechts een eenige onder dezen had hem begrepen en troostte hem; en dit was DUNI, zijn mededinger. Maar dit kon hem geene vergoeding leveren voor het oordeel der openbare meening, dat hem met den naam van eenen fantast bestempeld had, die door ongehoorde zonderlingheden opzien had willen maken. In zijnen wrevel legde hij bij zichzelven den eed af, nimmer meer voor het tooneel te schrijven, maar zijne laatste dagen aan het zamenstellen van kerkmuzijk te wijden.

En zoo dan arbeidde hij dag en nacht, woekerend met den hem nog gegunden levenstijd. Men vertelt van een' nachtegaal, die niet ophield te zingen, tot dat hem de borst aan stukken sprong. Zoo ging het ook hem. Hij voelde den moordenden pijl des doods in zijnen boezem; maar uit de wond stroomden, met zijn hartebloed, de nachtegaalstoonen zijner liederen.

Te *Rome* herinnerde men zich hem eerst weder, toen hij reeds koud in de armen des doods lag. Stil en zonder staatsie werd hij, het zesentwintigste jaar nog niet bereikt hebbende, aan den schoot der aarde toevertrouwd. Geene minnende gade bleef in zijn huis achter; onder vreemden was hij gestorven.

Veel heerlijks heeft hij nog in zijne laatste dagen volbragt; maar zijn zwanenzang, het *Stabat Mater*, straalt boven alles, wat hij immer geschreven heeft. Menigeen heeft het gewaagd, met hem om den palm der overwinning te strijden en van de smarten der heilige Maagd in zieltreffende toonen te zingen, maar aan niemand is het gelukt, de hoogte, tc welke hij zich verheven had, te bereiken.

Weldra klonk het heilig gezang door geheel *Italië;* en waar ooit een reiziger het kerkgebouw betrad, en, door de magt des lieds overweldigd, naar den naam des mans vroeg, die zulke klanken had kunnen uitdenken, daar zag men verwonderd en trotsch op den vreemdeling neder, die den *Maestro* PERGOLESI en diens *Stabat Mater* niet kende.

---

### RICHELIEU ALS TREURSPELDICHTER.

Binnen- en buitenslands had Kardinaal RICHELIEU zegepralen behaald; doch hij streefde ook nog naar andere: niet tevreden met den roem, dien zijn vaste geest en doorslepen staatkunde hem verschaft had, wilde hij daarenboven een' grooten naam winnen in de letteren. Het was hem niet genoeg, door jaarwedden en andere gunsten de voortreffelijkste dichters van zijnen tijd te hebben aangemoedigd en de Fransche Akademie gesticht; hij wilde zelf, door treur- en blijspelen van eigen maaksel, de poëzij in *Frankrijk* tot nog hoogeren trap opvoeren, en op deze wijze toonen, dat hij voor de groote geesten, wier beschermheer hij geweest was, niet behoefde onder te doen.

Met dit oogmerk had hij al de tooneeldichters van eenigen naam rondom zich verzameld, en zoodra hij het plan tot eenig stuk ontworpen had, droeg hij elk hunner op, er een bedrijf van uit te werken. Vervolgens nam hij een overzigt van het geheel, maakte daarin de veranderingen, welke hij gepast oordeelde, en vlocht tirades en zamenspraken, door hemzelven gedicht, er in.

De vijf medeärbeiders van RICHELIEU in zijne dichterlijke voortbrengselen waren CLAUDE DE L'ESTOILE, COLLETET, de Abt DE BOISROBERT, ROTROU, en PIERRE CORNEILLE.

Op zekeren dag meldde zich de laatstgenoemde dier dichters bij den Kardinaal aan en las den Minister eenige fragmenten uit een bedrijf voor, welks zamenstelling hem toevertrouwd geworden was. Met welwillende oplettendheid luisterde RICHELIEU naar zijne voordragt.

»Maar gij vordert niet vlug met het werk," zei hij ten slotte; »Monsieur DE L'ESTOILE heeft zijn bedrijf reeds af, en toch, gelijk gij weet, kan hij slechts bij kaarslicht dichten. Het is waar, hij steekt menigmaal bij klaarlichten dag kaarsen op, en begeeft zich daarmede in eene kamer, welke hij geheel donker heeft doen maken. — Ook BOISROBERT," vervolgde hij na eene korte tusschenpoos, »heeft mij gisteren zijn werk gebragt. Hoe komt het toch, dat gij alleen achterlijk blijft?"

»Waarschijnlijk hebben die heeren meer talent dan ik, Monseigneur; want ik kan verzekeren, dat ik al, wat in mijn vermogen is, gedaan heb, om mij uw vertrouwen waardig te toonen. Is mij dit niet gelukt, zoo ligt waarlijk de schuld niet aan mijnen wil."

»Gij zijt te bescheiden; uwe verzen, welke gij mij daar zoo even hebt voorgelezen, zijn onberispelijk, en, om er het minst van te zeggen, wel zoo veel waard als die van de overige heeren. Neen, er is eene andere reden, die maakt dat gij minder stipt op den tijd past; eene reden, welke gij voor mij verbergt."

»Zoo ik het wagen durfde, Monseigneur....."

»Waag het maar; vertrouw mij wat u hindert," zei de Kardinaal met een' vriendelijken glimlach, waartoe anders zijne strenge gelaatstrekken zich moeijelijk plooiden.

»Welaan dan, Monseigneur, daar gij mij wel zooveel goedgunstige deelneming wilt schenken, zoo zal ik u openhartig bekennen, wat mij kwelt, wat mij onophoudelijk ontrust, wat mijne gedachten verwart, wanneer ik ze verzamelen wil, om verzen te maken, die uwe gunst waardig mogen zijn..... Maar, Monseigneur, in waarheid, naauwelijks durf ik...."

»Spreek onbeschroomd, CORNEILLE; misschien laat zich een geneesmiddel voor uwe kwaal ontdekken."

»Nu dan," zei de dichter, terwijl hij, blozende, de oogen nedersloeg, »ik ben verliefd."

»Verliefd? en verheeldet gij mij dat zoo zorgvuldig? En, als ik vragen mag, op wie?"

»Ach, Monseigneur, daar ligt juist mijn ongeluk: op de dochter van den Luitenant-generaal, den Heer DE LAMPERRIÈRE. Ik ben slechts een eenvoudige tooneelstukmaker, ben arm, en heb dus geene hoop, de vrouw te erlangen, welke ik aanbid. Ziedaar de oorzaak mijner verstrooidheid, mijner gemoedsonrust; ziedaar wat de krachten mijner ziel verteert! Gij ziet wel, Monseigneur, dat er voor mij niets te hopen is."

»Dat zie ik nog zoo volkomen niet in," hernam de Kardinaal, en gaf den dichter met een vriendelijk wezen zijn afscheid.

CORNEILLE boog, bedankte den Kardinaal, en ging.

Weinige dagen daarna ontving de Luitenant-generaal DE LAMPERRIÈRE een dringend bevel, om onverwijld naar *Parijs* te komen. Doodsbleek en van angst bevend, uit vrees dat hij misschien, zonder het te weten, den alvermogenden en niet ligt vergevenden Minister mogt beleedigd hebben, spoedde hij naar het paleis van den Kardinaal.

RICHELIEU ontving hem zeer beleefd, deed hem nevens zich plaats nemen, en hief zonder eenige inleiding aan: »Hebt gij kinderen, Generaal?"

»Eene dochter, Monseigneur," antwoordde deze, niet weinig bevreemd over zulk eene vraag.

»En hoe oud is die dochter wel?"

»Achttien jaar, Monseigneur!"

»Hebt gij er ook reeds aan gedacht, om haar uit te huwelijken?"

»Zij is nog te jong."

»Van die meening zal uwe dochter wel misschien niet zijn."

»Ach neen, Monseigneur," hernam DE LAMPERRIÈRE, die niet begreep, waarop dit verhoor zou uitloopen. »Zij heeft, ik weet niet aan welken rijmelaar, zich vergaapt, die sonnetten en madrigaux en hoe die dingen verder heeten mogen op haar maakte. Daarmede heeft hij hare ijdelheid zoo zeer begoocheld, dat zij van niemand hooren wil dan van hem."

»Zoo zij hem bemint, dan behoort gij haar aan hem te geven. Het is een verkeerd stelsel, in eene zoo ernstige zaak, den wil zijner kinderen te dwingen."

»Maar, Monseigneur, het jonge mensch bezit niets; hij heeft geen vermogen, geene uitzigten."

»Heer Generaal, laat ons ronduit spreken. Deze jonge man, PIERRE CORNEILLE, is mijn beschermeling. Hij bemint uwe dochter, en hebben moet hij haar. Nu weet gij, waarom ik u heb doen ontbieden, en wij willen zien, of gij mij mijn verzoek zult weigeren."

Verschrikt spoedde de Luitenant-generaal zich naar den hem voorgeschreven' schoonzoon, en na velerlei omwegen, welke hij als inleiding gepast oordeelde, verkondigde hij hem zijn besluit, om hem zijne dochter tot vrouw te geven, en eindigde daarmede, dat hij hem om zijne bescherming bij den vertoornden Kardinaal smeekte.

Het eerste, wat CORNEILLE, na het ontvangen dezer onverwachte gelukstijding, deed, was, dat hij naar den Kardinaal snelde en zich hem te voet wierp.

»Hoe zal ik mij immer dankbaar genoeg voor zoo veel genade kunnen toonen, Monseigneur?"

»Sta op, Mijnheer CORNEILLE; liefdesmart was uwen dichterarbeid nadeelig. Alleen opdat gij voor mij in het vervolg meer schoone verzen zoudt maken, poogde ik u tot uw geluk te helpen; gij zijt er mij geenen dank voor verschuldigd."

»Ik zal doen, wat mij mogelijk is, om uwe verwachtingen niet te leur te stellen." En men beseft, wat zulk eene belofte van den grooten CORNEILLE beteekende.

---

### LIEFDESGENEZING.

(*Verhaal uit den tijd van* LODEWIJK XV.)

In het jaar 1770 leefde te *Versailles*, destijds de hofplaats des Konings van *Frankrijk*, de Markies DE CHARNAY. CHARNAY, een zachtaardig en echter geestig man, was vijftig jaar geleden page geweest en met LODEWIJK XV opgegroeid. Nog steeds kleefde hem de ligtzinnigheid aan, welke men den pages nageeft; want, reeds zestig jaren oud geworden zijnde, had hij zoo even eerst de onbezonnenheid begaan, eene jonge, zeer schoone en uiterst aanminnige juffer van adel te huwen. Geheel het hof spotte, naar den geest der destijds heerschende soort van galanterie, over deze ongepaste partij; de Koning zelf had hem, al lagchende, eene zeer ongelukkige huwe-

lijks-profetie gedaan; DUBARRY, 's Vorsten toenmalige favorite, had er eenige vrij losse woorden bijgevoegd, en haar stiefbroeder, Graaf JAN, die in zijnen dartelen moedwil den Koning niet anders dan *frerot* (broertje) noemde, veroorloofde zich eenige ontuchtige aanmerkingen en spotternijen, die weldra aan het hof van mond tot mond gingen en zelfs door de dames elkander heimelijk toegefluisterd werden.

In zijne jeugd had de Markies DE CHARNAY medegezwierd en gelichtmist, want ook hij was door den stroom der toenmalige hofzeden weggesleept geworden. Steeds wist hij zich bij de favorite dames van het oogenblik in gunst te stellen, leefde in naauwe betrekking met DE CHATEAUROUX en in zeer vriendschappelijke met Madame DE POMPADOUR. Doch toen de ouderdom zijn jeugdig vuur had doen verkoelen, wilde hij verstandiger worden, en hoopte door zijn huwelijk met een schoon maar tevens deugdzaam meisje, tegen het eind zijner dagen, zonder de vermaken der wereld geheel vaarwel te zeggen, een geregeld en voegzaam leven te kunnen leiden. Dit nu was wel eenigzins een waagstuk; maar de Markies bezat in een' hoogen graad de beminnelijkheid en galante manieren der vroegere *Franschen*, en hij hoopte door gedurige oplettendheid en dienstvaardigheid jegens zijne jonge gemalin, door haar alle kleine vriendschapsblijken te geven, welke in zijne magt stonden, zich steeds bij haar aangenaam te kunnen maken; ja zelfs, zoo niet onverhoopt in het hart der jonge markiezin hem onbekende, volstrekt ondeugende neigingen verborgen waren, dacht hij nog op het zielsgenot van huiselijk geluk te kunnen hopen. Gelukkig inderdaad voor hem, was zijne jonge gade zachtaardig, braaf en hare pligten toegedaan.

Zonder zich juist in strenge afzondering te begeven, deed hij nogtans wat eenen hoveling steeds moeijelijk valt, hij trok zich allengskens van het hof terug, en verzamelde daarentegen in zijn hotel kleinere, maar uitgelezene gezelschappen, om zijner bescheidene gemalin het leven zoo aangenaam mogelijk te maken. Deden zich minnaars op, zoo werden zij door haarzelve afgewezen. Behoedzaam, ofschoon niet eigenlijk jaloersch, was het den Markies gelukt, aan zijne gemalin, zoo al geene vurige liefde, nogtans verknochtheid en vertrouwen in te boezemen. De Koning, Madame DUBARRY en Graaf JAN schenen met hunne profetiën en spotternijen den bal geheel en al misgeslagen te hebben.

Doch al gelukt het eenen bejaarden echtgenoot aan het hof of in de groote wereld, door zijne vrouw niet bedrogen te worden, zoo heeft hij toch aanvallen op eene zoo schoone bezitting te wachten en moet onafgebroken op zijne hoede zijn. Onder de vele bij DE CHARNAY ingeleide personen was een jonge ridmeester der *Chevaux-legers*, wiens ijverige oplettendheden jegens de Markiezin haren gemaal niet ontsnapt waren. De Heer DE BRETEUIL was jong, welgemaakt, van eenigzins bleeke maar aangename gelaatstrekken, over welke een wolkje van zwaarmoedigheid gespreid lag. Nog was er van hem geenerlei liefdesbetrekking bekend. Met zulk een gevoelvol uiterlijke, met zulk eene eerste jongelingsliefde, moest hij zelfs voor de deugdzaamste vrouw gevaarlijk, moest hij de meest gevreesde medevrijer voor den ouden gemaal worden.

Met schrik had DE CHARNAY deze liefde van den ridmeester bemerkt, en gezien, hoe derzelver diepte en hartstogtelijkheid zich in gedurig duidelijker kenmerken op zijn steeds bleeker wordend gelaat vertoonden. Nog erger werd hem te moede, toen hij de Markiezin onrustig, somber en zwaarmoedig zag worden. Dit dreigde eene leelijke streep door zijne rekening te maken. Hij wilde zijne gemalin niet ongetrouw, maar ook niet ongelukkig zien; de strijd der deugd moest haar niet zoo duur te staan komen. Nadat hem duizend plans in het hoofd heen en weder gegaan waren, nadat hij een' traan aan de gedachtenis der POMPADOUR gewijd had, aan welke hij zich veilig zou hebben kunnen vertrouwen, en die hem zeker de dienst wel bewezen zou hebben, den ridmeester zoo spoedig mogelijk naar *Duitschland* te doen zenden, besloot hij eindelijk, zijnen medevrijer zelven op te zoeken, en hem, zoo mogelijk, door opregt vertrouwen en door innig smeeken, tot het opgeven van zijne pogingen te bewegen. Hij trad bij den ridmeester binnen, toen deze juist met het aankleeden gereed en op het punt was om de Markiezin te gaan bezoeken, bij welke hij dagelijks blijkbaar meer verliefd, maar ook gedurig wanhopender verscheen.

»Heer Baron," sprak de Markies hem aan, »ik houd u voor een braaf en weldenkend man, en zou daarom gaarne een paar ernstige woorden met u spreken. Ik weet, gij zijt op mijne vrouw verliefd. Ware ik twintig jaren jonger, ik

zou u dit niet zoo bedaard zeggen, maar u daarvoor voldoening vorderen. Thans is mijn arm te zwak; ook zoudt gij zulk een' ongelijken strijd niet aannemen. Ik moet dus in verstandige voorstellingen, in gebeden mijne toevlugt zoeken. Wees grootmoedig; beroof mij niet van rust en geluk. Wel is waar geloof ik niet dat mijne gade u bemint — maar de dagelijksche omgang met een' jongen man, die van liefde voor haar sterven wil, kan met der tijd ook voor de deugdzaamste vrouw gevaarlijk worden. — Waar is het, ik kon n mijn huis verbieden; maar dit zou opzien baren, en ik, als jaloersch echtgenoot, de spot van het hof en mijne vrouw eerst regt aan uw gewigt herinnerd worden. Overigens zoudt gij haar toch altijd op wandelplaatsen, in den schouwburg, in gezelschappen ontmoeten. Het is beter, dacht ik, mij aan uzelven te wenden, en beroep te doen op uwe braafheid en edelmoedigheid. Geef mij rust en tevredenheid terug. Reis elders heen. Het voor u geschikte standpunt is toch niet te *Versailles*, alwaar gij noch de dienst kunt leeren, noch u, tot het verkrijgen van bevordering, kunt onderscheiden. Beter is het voor u, dat gij u bij uw regement te *Stenay* begeeft. Niet alleen mij, ook mijne echtgenoote zult gij daardoor verpligten; want, ofschoon niet op u verliefd, moet zij toch voor haren goeden naam bezorgd zijn."

Ongelukkiglijk had de Heer DE CHARNAY zich tot eenen man gewend, die, bij alle jeugdige levendigheid, door den hevigsten hartstogt weggesleept werd, en, vol van het innigste gevoel, in plaats van zijne liefde te verbergen en te loochenen, gelijk het een galant heer betaamd zou hebben, tot schreijens toe aangedaan scheen, en den openhartigen, vertrouwelijken stap van den Markies met gelijk vertrouwen en rondborstigheid beantwoordde.

»Hoe geëerd ook, Mijnheer de Markies," gaf hij ten antwoord, »door het vertrouwen, hetwelk gij mij schenkt, door de goede meening, welke gij van mij koestert, moet ik met leedwezen verklaren, dat ik aan uwe wenschen niet voldoen kan. Uwe openhartigheid verdient de mijne. Weet dan, gij vordert van mij iets, dat onmogelijk is. Eer sterven, dan ophouden haar te beminnen, dan mij van haar te scheiden! Wat zouden mij roem, stand en bevordering baten? Met haar vergeleken, is dit alles nietig! Voor mij is er voortaan slechts één levensdoel: dagelijks uwe vrouw, dien

engel, zien, haar aanbidden, dezelfde lucht met haar inademen, aan hare voeten van liefde sterven, dit alleen is voortaan mijn lot."

De Markies was op niets minder dan op zulk eene erkentenis voorbereid. Zij kwam zoo onverwacht, was zoo ongewoon, dat zij dezen uitgeleerden hoveling bijna van zijn stuk bragt. Ofschoon verbaasd, dat de ridmeester hem zoo zonder terughouding zijne liefde bekende, zag hij daarin echter een bewijs van hare hevigheid, gelijk het er tevens een was van de verdorvenheid der toenmalige zeden, die in zulke betrekkingen niets strafbaars vonden of veroordeelden.

Misnoegd over het mislukken van den gedanen stap, verzocht hij zijnen medeminnaar nog slechts alleen, minder dikwijls in zijn huis te komen, en verwijderde zich.

Na nogmaals overpeinsd te hebben, wat hem, bij zulke omstandigheden, nu te doen stond, besloot hij, met zijne gemalin te spreken. Zij was, gelijk wij reeds gezegd hebben, eene zedige, deugdzame vrouw. Wel is waar bestreed zij haren opkomenden hartstogt; maar het kostte haar toch strijd, die strijd kon moeijelijk worden, zij kon er in onderdoen. Het was derhalve de pligt van een verstandig echtgenoot, haar te hulp te komen.

Openhartig beleed de jonge Markiezin haren man, dat de Heer DE BRETEUIL haar met liefdesverzekeringen bestormde; dat hij haar ook reeds verscheidene brieven geschreven had, en, om het verheimelijken daarvan weder goed te maken, overhandigde zij dezelve aan den Markies. Hij vond ze met dweepende betuigingen der heftigste liefde vervuld. Wel beklaagde zich de ridmeester nog steeds, dat hij hopeloos beminde, smeekte haar niettemin om gunstig gehoor, en verzekerde met de vurigste woorden, dat, zonder een medelijdenden blik van haar, het leven hem onverdragelijk was, en dat de wanhoop hem weldra vervoeren zou er een eind aan te maken. Madame DE CHARNAY scheen aan den ernst dezer bedreigingen te gelooven en derzelver uitvoering te vreezen; en ligt begreep de Markies, dat, zoo al medelijden nog geene liefde is, het toch den weg daartoe baant. Het denkbeeld, hoe waar en volkomen eene liefde zijn moest, die tot in den dood kon drijven, beheerschte blijkbaar de nog zoo onervarene jonge vrouw, en boezemde haar hartelijke deernis voor den Heer DE BRETEUIL in.

»O God!" riep zij vol angst uit, toen haar man haar van de noodzakelijkheid sprak om hen te scheiden, »o God! die arme man! dat doet hem onmisbaar den dood; hij brengt zich om hals!"

»Misschien, en misschien ook niet," antwoordde de Heer DE CHARNAY koeltjes; »Mijnheer de ridmeester mag doen, wat hem goeddunkt; maar gij, Mevrouw, gij moet sterven."

»Ik, Heer Markies?" vroeg zij min of meer vervaard.

»Ja, gij; gij sterft nog dezen nacht."

»Wat moet dat beteekenen, Heer Markies?" vroeg zij steeds angstiger.

»Reeds op dit oogenblik zijt gij gevaarlijk ziek; er is aan geen opkomen meer te denken; gij zieltoogt."

»Maar, om 's Hemels wil, Heer gemaal, verklaar u toch! Hebt gij uw verstand verloren? Welke taal is dit?" vroeg de Markiezin, wier angst nu ten top steeg, want zij herinnerde zich, wat in der tijd met Madame DE CHATEAUBRIAND en met de *Châtelaine* DE FAYEL gebeurd was. Edoch de Markies weigerde alle verdere opheldering; maar hetgeen hij haar zoo droogweg gezegd had, verspreidden, door zijn toedoen, zijne bedienden, al klagende en jammerende, onder het publiek. En opdat deze niet achter de waarheid der zaak zouden komen, bediende hij zelf de Markiezin, bewaakte haar, en hield haar zoo zorgvuldig verborgen; dat niemand haar meer te zien kreeg. Ten twee ure na middernacht stond een rijtuig met postpaarden voor haar hotel; de Markies bragt zelf, in het geheim, zijne vrouw naar de reiskoets, gaf haar een' knecht mede, op wien hij vertrouwen kon, en zond haar, onder diens opzigt en bestuur, in alle stilte naar een goed van zijnen broeder in de bekoorlijke landstreek *Tourraine*. Hier moest zij wel blijven, maar met alle mogelijke wellevendheid, vriendschap en achting behandeld worden. Ja, zij zou zelfs in gezelschappelijken omgang met den adel uit de nabuurschap mogen leven, wanneer zij heiliglijk belooven wilde, haren stand en naam allerzorgvuldigst te verbergen, zich slechts van eenen vreemden, die haar voorgeschreven werd, te bedienen, en volstrekt geen berigt hoegenaamd meer, over haar leven of verblijf, naar *Versailles*, of waar het anders zijn mogt, te doen geworden.

De brave jonge vrouw, zacht en onbedorven, had een geweten, teeder genoeg, om haar over het weinige gehoor, hetgeen zij den onstuimigen ridmeester geschonken, over

de deelneming, welke zij voor hem gevoeld had, de bitterste verwijtingen te doen. En desniettemin was het haar niet mogelijk, zijn beeld geheel en al uit haren geest te verbannen; nog altijd zweefden zijne schoone, slanke gestalte, zijne bleeke wangen, zijne smachtende maar brandende, uit de diep liggende oogen op haar gehechte blikken haar voor het gezigt; nog altijd klonken haar in de ooren, doch nog meer in het hart, de heiligste verzekeringen der reinste, vurigste, onuitbluschbaarste liefde; nog altijd beangstigde zij zich over het lot van den ongelukkige, over zijne wanhoop, over de vreeselijke toekomst, die hem verbeidde. In dezen innerlijken zielestrijd, die haar gemoed geheel vervulde, wilde het arme vrouwtje van geene verstrooijing weten, maar getroostte zich geduldig haren toestand, als eene verdiende straf, en beloofde alles, wat men van haar verlangde. Geen levensteeken werd meer van haar vernomen; zij was dood voor alwat haar te voren omgeven had.

Den ochtend na haar vertrek begaf de Heer DE CHARNAY zich als gewoonlijk naar het hof, en zeî tamelijk onverschillig, dat zijne vrouw niet al te wèl was; des anderen daags berigtte hij veel treuriger, dat haar toestand hoogstbedenkelijk was geworden; den derden dag deed hij haar overlijden bekend maken. Hij zelf, met al zijne bedienden, nam den diepsten rouw aan, deed voor zijne vrouw eene prachtige begrafenis houden, en liet met groote staatsie het onderstelde lijk naar zijn twintig uren van *Versailles* verwijderd familiegraf brengen, alwaar het ter aarde besteld werd.

Hierna schreef de bedroefde weduwenaar den volgenden brief aan den ridmeester DE BRETEUIL: »Heer Baron! Ik beminde mijne gemalin opregt, doch nog meer was ik bezorgd voor mijne eer. Daarom zal ik trachten haar verlies met die philosophische bedaardheid te verdragen, welke voor een' man van mijne jaren gepast is, die zich in het gewigtigste punt zijner eer bedreigd zag, maar zal ook nu uwe bezoeken niet meer afwachten. Doch gij, wiens hartstogt zoo geweldig, zoo diep geworteld, zoo onverwinnelijk was, dat geene bedenkingen u bewegen konden van haar af te zien; gij, die niet leven kondt zonder dezelfde lucht met de Markiezin in te ademen, gij zult u over haren dood onmogelijk kunnen troosten, zult haar onmisbaar in het rijk

der schimmen volgen. Ik moet dagelijks verwachten de tijding van uwen dood te vernemen, en wil u niet verhelen, dat mijne gemalin dit leven verlaten heeft in de verwachting, dat gij haar spoedig zoudt volgen."

Deze in andere omstandigheden niet zeer edelmoedige brief getuigde, gelijk men ziet, *en* van den wrevel, die den Markies over de van den verliefden ridmeester ontvangene weigering bezielde, *en* van zijn ongeloof aan de duurzaamheid dier liefde in een' jongman als zijn medevrijer. Werd deze ondertusschen door den gemaal zijner verlorene geliefde gehoond, zoo wekte hij daarentegen het medelijden der hovelingen. »Die arme BRETEUIL!" zeide men; »hoe verdrietig is het toch voor hem, zulk eene jonge en schoone geliefde te verliezen, op welke hij reeds zulk eenen indruk gemaakt had! Nog veertien dagen en zij zou de zijne geweest zijn."

Na drie maanden geloofde de Heer DE CHARNAY zijn oogmerk bereikt te hebben, en aan zijner vrouws ballingschap een eind te kunnen maken. Hij deed haar weder afhalen, en zij kwam te *Versailles* even zoo heimelijk en evenzeer in het holst van den nacht terug, als zij vertrokken was. Toen de twee echtgenooten in hun vertrek bij elkander alleen waren, zeî de Markiezin met eenige bitterheid tot haren gemaal: »Nietwaar, de ongelukkige is gestorven? Dit is de reden, dat ik uit mijne verbanning terugkomen mogt."

De Markies trok een papier uit den zak. »Hier heb ik eene naauwkeurige opgaaf van alles, wat er sedert uwen vermeenden dood met den Heer Baron DE BRETEUIL gebeurd is. In zijne wanhoop over uw afsterven, hield hij, op den dag uwer begrafenis, met twee *mousquetaires* het middagmaal in het logement *de drie Appels;* er werd vlijtig op uwe gedachtenis en voor de rust uwer ziel gedronken; ook prees men zeer, dat ik geene kosten gespaard had, om u eene zoo prachtige begrafenis te doen geven, die inderdaad pompeus geweest is. Des anderen daags schreef ik hem, dat hij zich toch nu om het leven zou brengen; dat gij hem dit wel niet regtstreeks bevolen, maar het toch van hem verwacht had. Edoch de Heer ridmeester antwoordde mij niet, en schijnt mijnen raad ook niet opgevolgd te hebben, want hij trok naar *Parijs*, waar hij op een operameisje en op het brelanspel verzot raakte. In den tijd van acht dagen hebben die twee gevallen hem meer dan 3000 louis d'or gekost. Aangezien hij niet rijk is en deze verkwisting een' geweldigen knak

aan zijn gering vermogen heeft toegebragt, zoo dacht hij er nu ernstig aan, de eene of andere rijke dame te trouwen. Gij ziet, mijne lieve, dat hij een jong mensch is, hetwelk zich weet te helpen; daar hij met zijne eerste liefde zoo slecht gevaren is, zoo hoedt hij zich thans zorgvuldig, wederom op de doolwegen der sentimentaliteit te geraken. En nu, lieve Markiezin, heb ik u weder tot mij geroepen, om met ons zijn huwelijkskontrakt te kunnen onderteekenen, want hij trouwt eene onzer bloedverwanten; daarom, beste vriendin, heb ik u van den doode opgewekt, doch eigenlijk nog meer, omdat ik hartelijk verlangde u weder te zien. Geloof mij, ik heb uwen dood, uwe afwezigheid, niet zoo onverschillig verdragen als de Heer DE BRETEUIL."

Wat kon de arme vrouw, die hare begoocheling op eene zoo smartelijke maar volkomene wijs verdreven zag, wel anders doen, dan haren gemaal hartelijk te omarmen, en hem te beloven, nimmer meer aan zoo overdrevene, dweepende betuigingen geloof te zullen schenken. Zij deed zulks met zoo veel opregtheid, zoo veel warme vriendschap, dat het er bijna als liefde uitzag.

»Ja, mijne waardste," zeide DE CHARNAY, »wanneer eene vrouw door haren gemaal zoo zeer bemind wordt als gij, en in zoo rijke mate met edele gevoelens en zucht voor het goede begaafd is, zoo is er nog slechts openhartigheid en echtelijk vertrouwen noodig, en het wordt haar niet moeijelijk deugdzaam te blijven. Hadden wij beide niet gehandeld gelijk wij gedaan hebben, zoo zou de Heer DE BRETEUIL u eindelijk overwonnen, verleid, u dan zoodanig in opspraak gebragt en daarna verlaten hebben, dat..... gij thans in het klooster voor hem had moeten boeten."

»Dit kan zijn," hernam de thans gerustgestelde en allengs hare levendigheid terugkrijgende Mevrouw DE CHARNAY; »maar ik ben nu voor het hof, voor geheel *Versailles* dood; hoe zult gij het aanvangen om mij weder levend te maken?"

»Ik ben de eenige niet, wien het geheim bekend was; ik had het aan nog iemand anders toevertrouwd. De Koning wist, dat gij leefde, en dat u niets gedeerd had. Hij had wel, gelijk gij weet, in den beginne mijn huwelijk, wegens het onderscheid onzer jaren, misbillijkt; doch thans keurde hij de stappen goed, welke ik deed, om het geluk van dat huwelijk te doen voortduren. Zijn bijval zal uwe opstanding beschermen."

»Wat zegt gij? Heeft de Koning het geweten?"

»Wel zeker. Denkt gij dan, dat ik hier in zijne residentie, om zoo te spreken onder zijne oogen, het had durven wagen, mij zonder zijne toestemming zulk een bedrog te veroorloven, straffeloos eene zijner onderdanen als 't ware uit de maatschappij te ligten? Zoodanig iets had nimmer mogen gebeuren. Maar aan eenen zijner oude pages heeft de goede Koning wel willen vergunnen, den Heere DE BRETEUIL dezen pagestreek te spelen. Ik denk wel het zal mijn laatste zijn."

Met de alsnog geheim gehouden herleving, met het weder in de zamenleving treden van de Markiezin moest echter nog eene kleine wraak aan den Heer DE BRETEUIL genomen worden.

Terwijl deze schoone, deze zoo gevaarlijke ridmeester op den avond vóór zijnen trouwdag juist bij zijne bruid zat en de teederste liefdesgesprekken met haar hield, in afwachting dat al de genoodigden zich tot het onderteekenen van het huwelijkskontrakt verzameld zouden hebben, gingen beide de slagdeuren der gezelschapszaal open, en de aankondigende lakkei riep met luide stem: »Mijnheer de Markies en Mevrouw de Markiezin DE CHARNAY!"

Geheel het gezelschap werd door deze aankondiging als door een' bliksemstraal getroffen. Alles schrikte, alles zag op, zelfs de teedere bruidegom liet, vol ontzetting, het poezele handje zijner bruid uit de zijne glijden. Alles verwachtte, een geraamte, een spook, eene verschijning uit de andere wereld te zullen zien, en in plaats daarvan trad, aan den arm van den Markies, in de rijkste, naar den besten smaak en de laatste mode ingerigte kleeding, eene jonge en schoone dame het vertrek binnen, bloeijende van gezondheid en met wangen, welker natuurlijke rozeblos, volgens het toenmalig gebruik, nog door *rouge* verhoogd was, terwijl eene verleidelijke *mouche* het zachte blanke der huid, het vuur der aanminnige oogen nog sterker deed uitkomen. Met poezelen, welgeronden arm, eene fijne en slanke leest, den kloppenden slechts ten halve bedekten boezem met schitterende diamanten versierd, boven het hooge kapsel uitgespreide vederen, zweefde zij, op de spitse hielen der met goud geborduurde schoentjes, ligt en bevallig als eene Gratie daarheen.

»Hoe!" hoorde men in de eerste verbazing allerwegen

vragen, »is Mevrouw de Markiezin dan nog in het leven? Is zij dan niet gestorven? Hoe is het dan met hare plotselinge ziekte, met haar overlijden, met hare begrafenis toegegaan?"

»Och! De grap van een' ouden page, eene tusschen mijne vrouw en mij afgesproken scherts."

»Maar de reden daarvan?"

»Huiselijke aangelegenheden," antwoorddc de Markies al lagchende.

En nu stroomden uit aller monden scherts en *bon mots* over zoo zonderling een voorval. Allen, ja zelfs de ridmeester nevens de overigen, verlangden, dat de Markiezin berigten uit de andere wereld zou mededeelen. Ongedwongen naderde zij hem, stak hem onbemerkt zijne brieven in de hand en fluisterde: »Hier is iets uit de andere wereld; het is echter zoo onbeduidend, dat het niet der moeite waard was, daarom zulk eene reis te doen."

---

### TREFFEND BEWIJS.

Toen OLDENBARNEVELD op het schavot zijn leven verloren had, en men algemeen verzekerde, dat elk zijner regters, voor zijne bemoeijingen daarbij, de som van *f* 2400 bekomen had, zeî eenige dagen daarna een beroemd advocaat tot een' dier heeren: »Men zegt twee dingen van u, die ik niet gelooven kan; te weten, dat gij niet bijzonder schrander en dat gij gierig zijt. Het eerste kan niet waar zijn, want gij hebt in den Pensionaris eene doodschuld weten te ontdekken, welke de bekwaamste regtsgeleerden in hem niet hebben kunnen vinden; en het tweede kan even min gegrond zijn, want gij hebt voor 2400 gulden een advies gegeven, dat ik voor al het goud der wereld niet gegeven zou hebben."

---

### EEN DICHTER AAN DE KAAK.

Er zijn voorbeelden genoeg, dat dichters en schrijvers aan de letterkundige kaak gesteld zijn geworden; maar aan de schandpaal der wereldlijke geregtigheid geplaatst te worden, is, voor zoo ver wij weten, slechts eenen eenigen overkomen. Wij bedoelen DANIEL DE FOE, die door zijnen *Robin-*

*son Crusoë*, in het begin der vorige eeuw, al die menigvuldige verhalen van zeetogten, afgelegene eilanden, diamantvisschers en verloren zoontjes, waardoor de litteratuur zich gedurende dat tijdvak onderscheidde, heeft doen ontstaan. Den 30 Julij 1703 werd hij, wegens een door hem tegen eenen Minister in het licht gegeven schotschrift, te *Londen* aan de kaak gezet, en wel op drie verschillende plaatsen. De uitwerking was echter geheel anders, dan men er mede bedoeld had; want het gepeupel, in plaats van, gelijk het bij zulke strafoefeningen meestal gewoon was, den dichter met allerlei vuilnis te werpen, bestrooide hem met bloemen. Daags vóór zijne tentoonstelling was van hem eene *Hymne aan de Kaak* verschenen.

---

### ANECDOTE VAN NAPOLEON EN MADAME DE FLEURY.

Te *Rome* stierf verleden jaar eene der beroemdste vrouwen uit onzen tijd, de Hertogin DE FLEURY namelijk, die op het eind der achttiende eeuw, in dien tijd, toen de weelde geen' toom, de schoonheid geen' sluijer en de liefdedrift geen' hartstogt kende, eene zeer beduidende rol gespeeld heeft. Zij behoorde tot de gepoederde, geparfumeerde en geblankette dames van het Fransche hof, die zoo voortreffelijk de groote komedie van lonken, lagchen en met den waaijer manoeuvreren verstonden. Haar naam komt in alle *Mémoires* over dat tijdvak voor. Men moet erkennen, dat haar hart niet tot de bestendigste behoorde: tweemaal huwde zij, en tweemaal liet zij zich scheiden. Zij was het, tot wie NAPOLEON eens de bekende bruske vraag rigtte: »Bemint gij de mannen nog altijd, Madame?" Bedaard gaf zij het op het onwellevende der vraag zinspelend antwoord: »Ja, Sire, wanneer zij beleefd zijn."

---

### DE MARIONETTEN.

Wat men onder het woord *Marionetten* te verstaan heeft, weet een ieder; maar weinigen misschien zijn met deszelfs oorsprong bekend. De naam der Marionetten is afgeleid van MARION, een' verkleiningsvorm van MARIE, en is afkomstig van eene beroemde processie, die in oudere tijden te *Venetië* gehouden werd. In den beginne waren voorname Vene-

tiaansche juffers, welke men MARIËN noemde, het sieraad dier omgangen; doch met den tijd schijnt dit gebruik voor de edele dames te lastig geworden te zijn, en allengskens kwamen houten ledepoppen, levensgroot en prachtig gekleed, in hare plaats; deze kregen nu den naam van Marionetten. De zaak zelve nogtans, op welke men later nu en dan, en thans algemeen, den naam heeft toegepast, is ongelijk ouder. Reeds bij de schouwspelen der oude *Grieken* vindt men poppen met beweegbare ledematen, en zelfs dit volk was de uitvinder dezer soort van poppen niet; zij hadden ze van de *Egyptenaren* ontvangen. HERODOTUS maakt daarvan bij het beschrijven der Bacchusdienst gewag, en volgens ARISTOTELES moeten deze beelden zelfs zeer goed bewerktuigd geweest zijn, want hij zegt: »Wanneer zij, die deze kleine beweegbare figuren vertoonen, aan den draad trekken, die aan een der leden gehecht is, gehoorzaamt dit lid oogenblikkelijk. Men ziet ze den hals buigen, het hoofd en de oogen verdraaijen, de handen schijnen die van een levend mensch te zijn; al deze onderscheidene bewegingen gebeuren zonder weifeling en zelfs met bevalligheid." Ook aan de *Romeinen* waren de Marionetten niet onbekend, en men maakte daarvan bij feestelijke gelegenheden gebruik.

---

## DE BRUTALE MODEBAARDEN.

'k Vraag niet, of een brutale baard
Den man tot sieraad strekt;
Of hij het schoon geslacht vervaart,
Dan wel het tot hem trekt; —
'k Vraag niet, of 't zedig maagdelijn,
Dat *zijn* voor *schijn* behaagt,
Geen zediger meer lief zou zijn,
Die als geen raagbol vaagt; —
'k Vraag niet, of ook welvoeglijkheid
Dit modetooisel wraakt,
Dat, waar hem soep of vlâ verbeidt,
Den man ten vuilik maakt; —
'k Vraag niet, of 't wel een *dandy* past,
Schoon hij bij Mode zweer',

Dat hem het ruigt onbandig wast,
Als d' ongelikten beer; —
'k Vraag niet (doet ook 't gezigt mij pijn,
Als 't kind de bullebak)
Zou 't den bandiet geen masker zijn,
Hem dienstigst voor zijn vak; —
'k Vraag, eindlijk, niet, of 't hem betaamt,
Als Christen, opgeklaard,
Dat hij èn Jood èn Turk beschaamt,
Zoo lang als bar van baard;
Ja dien, in spijt van vrouw Natuur,
Die nooit leidt om den tuin,
Al was hij rood als kolen vuur,
Herschept in 't donkerst bruin: —
Maar 'k vraag, of hij ons 't voorgeslacht,
Te regt zoo hoog geächt,
Doch dat van 't kroost ook daden wacht,
Één schrede nader bragt.
Ik eisch, van wie als held zich maalt,
Ook helden-kracht en moed;
Van wie als oud-geleerde praalt,
Ook wijsheid vroom en vroed;
Van wie, in hoofdhair, mond of kin,
Een Christus-kop vertoont, (*)
Voor 't minst ook d' echten Christus-zin,
Die bij de vaadren woont. —
De baard, met spaarzaamheid gekweekt
Een mannelijk sieraad,
Zoolang hij van geen daden spreekt,
Is als het sluimrend zaad;
Is als de dwaas, die, trotsch en boud
Op geld of aadlijk bloed,
Zijn schuldbewijs voor kwijtbrief houdt,
In dartlen overmoed. (†)
Het hair, dat 's jonglings lip omkrult,
Gedijt hem slechts tot schand,
Als hij, van beuzelgeest vervuld,
Geen hair heeft op zijn tand.
Maakt toch de baard-alleen den man,
Hij draag' geen vrouwerok,
Zijn beeld, ja meester vindt hij dan
In een nog ruiger bok!

(*) Zoo toch benoemde de ligtzinnigheid onzer eeuwe zekere manier van hoofdversiering.

(†) *Wie op zijne adellijke voorouders pocht, vertoont zijn' schuldbrief in stede van zijne quitantie.* — JOHN MOORE.

# MENGELWERK.

IETS UIT HET WERK VAN THOMAS HOPE: *An Historical Essay on Architecture.*

(Zie *Mengelwerk* N°. VII.)

## *Over de* GEWIJDE *zinnebeelden in de kerken der eerste Christenen.*

Naarmate eene godsdienstige of staatkundige partij zich meer zwak, vervolgd, verlaten gevoelt, ontwaakt het gevoel van behoefte aan onderlinge aaneensluiting, aan uitvinding van herkenningsteekenen, aan zinnebeelden van vereeniging en broederschap.

Het werktuig des smartelijksten lijdens en der diepste vernedering van den Verlosser, het kruis, werd het voornaame zinnebeeld van het geloof der Christenen, het kenmerkend teeken hunner gemeenschap, hun standaard en hun wachtwoord. De naam van het kruis was altijd op hunne lippen, en het maken van dit teeken onafscheidelijk van hunne godsdienstige verrigtingen. Men schreef er de kracht aan toe, om hen tegen alle kwaad te beveiligen, die het droegen, of er het teeken slechts van in de lucht maakten; het kruis vond evenzeer zijne plaats op de woningen der levenden, als op de rustplaatsen der afgestorvenen.

Maar waren de Christenen ijverig om onderling het teeken huns geloofs mede te deelen, zij waren niet minder scherpzinnig om het voor de oogen der Heidenen te verbergen, uitgezonderd in die gevallen, waarin eene openbare belijdenis van het Christendom of plegtige afzwering van het Heidendom gevorderd werd. Hunne eerdienst, hunne personen, hunne woningen, hunne graven — alles was verborgen in de duisternis der onderaardsche gewelven, of in de eenzaamheid der woestijnen; en dit was te gemakkelijker, omdat het in den aanvang slechts door geringen en

behoeftigen naar de wereld omhelsd werd (*). Maar aldus bleef het niet; het Christendom bleef niet in miskenning en vernedering verkeeren; het toog uit de hutten in de paleizen, ging van de geringen naar de aanzienlijken, rees uit grafspelonken op naar de hooge tinnen van praalgestichten.

Het was in den aanvang der *vierde* eeuw, dat het Christendom het midden bereikte tusschen de vroegere nederigheid en den lateren luister; dat het bevrijd was van de bittere vervolgingen, voor welke het had blootgestaan, en de zegepraal, in welke het voet zette op den nek zijner voormalige vijanden. De dagen van storm en druk waren voorbij; maar, ofschoon omhelsd door den Keizer en een groot gedeelte der burgers, was de Christelijke Godsdienst nog geen Godsdienst van Staat of van de *meerderheid* des volks; de belijders der nieuwe leer waren nog blootgesteld aan den geheimen afkeer van de aanklevers des Heidendoms, en nog waren de geschrevene wetten vijandig tegen de eersten. Het Heidendom was te zeer ingeweven met den regeringsvorm, en te zeer verbonden met het geheele staatswezen, om op eenmaal verbannen te kunnen worden. In dezen staat van zaken wilden de Christenen wel aan de eene zijde eene openbare erkenning van hun geloof, maar zij waren aan den anderen kant huiverig, om de aanhangers der oude Godsdienst tegen zich in te nemen door geheele verwerping van het bestaande; en dit had het natuurlijke gevolg, dat het Christendom heidensche vormen aannam, ja dat de zinnebeelden der heidensche Godsdienst een Christelijk karakter aannamen met wijzigingen, waaronder het oorspronkelijke niet moeijelijk te onderkennen is. (†)

(*) Met uitzondering; doch de Schrijver spreekt in het algemeen, en dan heeft hij gelijk. *Vert.*

(†) Het zij mij vergund, hier een weinig van den Schrijver te verschillen. Niet zoozeer om door het groote verschil van Godsdienst geen' aanstoot te geven aan hen, die nog Heidenen gebleven waren, maar veeleer om dezen den overgang tot het Christendom gemakkelijker te maken, gevoegd bij inslui-

Dit drong te gemakkelijker door, omdat dezelfde voorwerpen ligtelijk onderscheidene, zelfs strijdige zinnebeeldige beteekenissen kunnen voorstellen. Zoo gingen de zinnebeelden van de heidensche Godsdienst en Godheden van lieverlede over in zinspelingen op de gelijkenissen van den Zaligmaker of op punten zijner leer, en hetgeen eerst een voorwerp van afkeer en verachting was geweest, werd er een van eerbied en hulde.

Tot een voorbeeld strekke de wijngaard. Het spel zijner ranken, het sap zijner trossen, alles met één woord, wat tot de dienst van BACCHUS behoorde, werd door de eerste Christenen toegepast op JEZUS' gelijkenis van den wijnstok, of misschien op den drinkbeker, dien de Heiland bij de instelling des Avondmaals zijnen leerlingen aanbood als het beeld van zijn bloed; deze beeldspraak verkreeg eene plaats in de tempels en op de graven der Christenen. Wij zien haar te *Rome* op de mozaïkwerken, die de zoldering van het doophuis der *St. Constantia*-kapel versieren; wij vinden haar terug in de *basreliefs* van de profyren *sarkophaag*, die de overblijfselen dezer Vorstin bevatte en later bij de oudheden in het Vatikaan geplaatst werd. Zij verschijnt eveneens op eene Christelijke tombe achter de *St. Laurens*-kerk, en op eene menigte gedenkstukken der oude Kerk. En deze beeldspraak heeft overal zulke dubbelzinnige vormen, dat zij niet alleen de Heidenen bedrogen heeft, die geen twijfel omtrent dezelve voedden, maar ook de Christenen van lateren tijd, die hare beteekenis niet meer verstonden en haar hielden voor overblijfselen van het Heidendom.

De wijngaard van BACCHUS werd het zinnebeeld van den wijn des Avondmaals, de korenair van CERES dat van deszelfs brood.

Iets anders. Bij de afgodendienaars beteekende de palm-

pend bederf in de beschouwingswijze der uit het zinnelijke en praalzieke Heidendom overgekomen Christenen zelve, was oorzaak van het invoeren der uitwendige kerkpraal, waarmede het zinnebeeldige in de eerdienst zeer naauw verbonden is. *Vert.*

tak wereldlijke overwinningen; bij de Christenen de zegepraal des kruises, en ging bij gevolg uit de handen der heidensche Goden over in die der Heiligen en Martelaars. (*) De duif van VENUS werd het zinnebeeld van den H. Geest; het hert van DIANA der Christelijke ziel, die dorst naar de wateren des levens (†); de paauw van JUNO, onder den naam van *Phoenix*, des Christens ziel na de opstanding (§). Aan eenen der Evangelisten gaf men den arend van JUPITER; aan eenen anderen den leeuw van CYBELE; minnegoodjes en geniussen gingen over in Engelen en *Cherubs*. Zelfs de *Sphinx*, de *Chimera* en de griffioenen der fabelleer werden door de Christenen aangenomen als wezens, die het vermogen hadden, om de booze geesten te verdrijven, en de betoovering te veroorzaken, die de oudheid aan het hoofd der *Gorgonen* had toegekend. Het beeld van het heilige kruis werd onkenbaar door onbeduidende bijvoegselen. In den achtersten boog van het kleine gebouw, de *tempel van* CLITUMNUS genoemd, welks bouworde den overgangstijd van het Heidendom tot de Christelijke Godsdienst aanwijst, zien wij een kruis, dat waarschijnlijk deze kleine kapel beschermde, toen de heidensche heiligdommen werden verwoest; maar dit kruis, in den vorm van een blad van beerenklaauw (*acanthus*), is zoo verborgen te midden van wijngaardranken en papaverstruiken, dat het door het mingeoefend oog van latere Christenen niet herkend werd. Later werd een kruis, netter geteekend en met kostbare steenen bezet, het zinnebeeld des Christelijken geloofs. Eerst in de *zesde* eeuw hechtte men er het ligchaam van JEZUS aan, en in 692 verordende het Concilie van *Konstantinopel* bepaaldelijk, er de overige zinnebeelden van 's Heilands lijden (**) bij te voegen, die men er nog heden aan ziet.

(*) Eigenlijk als zinnebeeld van *hunne eigene* zegepraal over lijden en verdrukking. *Vert.*

(†) Zeker met toespeling op *Psalm* XLII: 1. *Vert.*

(§) De vogel *Phoenix* behoort reeds tot de Egyptische *mythologie*. *Vert.*

(**) Doornekroon, spons, rietstaf enz. *Vert.*

Bij de teekenen, uit het Heidendom ontleend, voegden de Christenen nog anderen, geschikt om den afkeer te verzachten, dien de meest sprekende zinnebeelden ongetwijfeld zouden hebben opgewekt. Het lam duidde de zachtheid en trouw van den Christen aan; twaalf dezer dieren verbeeldden de Apostelen, en een dertiende, versierd met een' stralenkrans (*), werd de Zaligmaker zelf (†). Het Grieksche woord, dat *visch* beteekent, ἰχθυς, bestaat uit de voorletters der woorden: Ιησους Χριστος Θεου Υιος Σωτηρ, (JEZUS CHRISTUS, *de Zoon van God, de Zaligmaker*) en gaf aanleiding, dat zelfs deze bewoners der zee het zinnebeeld leverden van CHRISTUS (§); men vond het op de bogen en voorhoven der tempels, op de zetels der Bisschoppen, met één woord alle voorwerpen, die den Stichter of de helden des Christendoms moesten herinneren. Bij het een en ander voegde men later letters, die de beteekenis nog duidelijker maakten, en dikwijls, even als het kruis, omringd waren met eenen ring of eene kroon.

De staatkunde had deze zinnebeelden ingevoerd; de gewoonte handhaafde derzelver gebruik. Te *Ravenna* vindt men den wijngaard, den palmboom, de duif, het paaschlam en den paauw verbonden met het kruis en gewijde opschriften op bijna alle graven van de 4de en 5de eeuw, die men alleen in die stad vindt; al de heilig gerekende dieren, de duif, het lam, de das, de gans, de paauw, de visch, iedere soort op eene afzonderlijke lijn, staan op het marmer in de oude hoofdkerk, die nog een gedeelte der tegenwoordige uitmaakt. Maar toen eindelijk alle vrees voor het Heidendom geweken was, namen de Christenen bepaalder en duidelijker zinnebeelden aan.

(*) Eene zoogenoemde *glorie*. *Vert.*

(†) Met toespeling op *Openb.* V: 6. *Vert.*

(§) Tenzij het zinnebeeld van den *visch* ontleend zij uit eene der menschwordingen (*incarnatiën*) van den VICHNOU der Hindosche fabelleer. *Vert.*

TEGENBEDENKINGEN OP DE BEOORDEELING DER HANDLEIDING TOT BEOEFENING VAN HET NOTARISAMBT, VAN TH. VAN UIJE PIETERSE, VOORKOMENDE IN HET ALGEMEEN LETTERLIEVEND MAANDSCHRIFT, 1847, N°. 8.

Recensent geeft zijne bevreemding te kennen over de inrigting in *vragen en antwoorden*, en vraagt, waarom die vorm gekozen werd; of het ook geweest is omdat de Handleiding voor jonge lieden werd geschreven, en of de Schrijver dezen dan hunne les van buiten wilde laten leeren?

Recensent schijnt het Voorberigt niet goed gelezen te hebben.

De eerste opmerking van den Schrijver, welke hij bij het gebruik zijner Handleiding meende te moeten maken, was: »dat zij, die eene juiste kennis van het notariële vak begee»ren, *de wet zelve* dienen te lezen;" terwijl hij aan het einde van dat Voorberigt zelfs den raad geeft, »zich niet te slaafs »aan de vragen en antwoorden te houden, maar die telkens »tot een geheel te brengen en dan met de artikelen der wet »te vergelijken."

Uit het Voorberigt blijkt alzoo, dat de vraag van Recensent: »wilden de Schrijvers, (hiermede ook den Heer VAN DEN BUSSCHE bedoelende) de Adspiranten hunne les van bui»ten laten leeren?" volkomen ongegrond is. Bovendien moet men vooronderstellen, dat zij, die zich aan de studie van het vak der Notarie toewijden, geene kinderen meer zijn. De zoodanigen zijn op een' ouderdom, waarop zij, zonder de minste aanmerking daaromtrent in het Voorberigt, reeds begrijpen zullen, dat niemand ter wereld ooit of immer vorderen zal, dat vragen en antwoorden over een wetenschappelijk vak van buiten moeten geleerd worden.

Recensent aarzelt, de vraag: of er behoefte was aan eene zoodanige Handleiding als die van VAN UIJE PIETERSE, en of dezelve aanspraak maken kan, de plaats van het Handboek van den Heer A. GOUX te kunnen vervullen? bevestigend te beantwoorden.

Dat er behoefte aan zulk een werk bestond, mag zonder schroom bevestigend worden beantwoord.

Voor hen, die zichzelven moeten oefenen, is een dergelijk werk, als de onderwerpelijke Handleiding, inderdaad als nuttig te beschouwen, en de meesten, die zich tot het vak be-

kwamen willen, *moeten* zichzelven oefenen, bij gebrek aan wetenschappelijke opleiding, onder toezigt van bekwame Leeraren in ons Rijk, waarop alleen *Amsterdam* eene guntige uitzondering maakt, alwaar de Hoogleeraar VAN HALL, door zijne openbare lessen in het Hedendaagsch Burgerlijk Regt, naar wij vermeenen, daartoe gelegenheid geeft.

Door de inrigting der Handleiding in vragen en antwoorden is dezelve tevens geschikt om te dienen als leiddraad tot het afnemen van het bij de wet gevorderd Examen door de Commissiën uit de Provinciale Geregtshoven, waartoe de Handleiding dan ook reeds met vrucht gebruikt is, blijkens de gunstige recensie derzelve in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* voor 1847, N°. 9.

Daarenboven geeft de Schrijver in zijn Voorberigt duidelijk genoeg te kennen, dat het geenszins zijne meening is, dat de beoefening van *zijn werk alleen* den jonge lieden genoegzaam zoude zijn, om de noodige kennis van het vak te verkrijgen. Die vermetelheid vinden wij niet bij hem; hij verwijst bescheidenlijk naar de verdienstelijke werken van de Heeren MABÉ, DWARS en LOKE. — De Schrijver koesterde het denkbeeld, dat het nuttig was, om onder allerlei vormen den leerling datgene ter beoefening aan te bieden, wat tot grondige kennis van het vak dienen kan. En dat hij in dat denkbeeld niet alleen verkeerde, bewees de Handleiding van den Heer VAN DEN BUSSCHE, mede in vragen en antwoorden, blijkens het Voorberigt der onderwerpelijke Handleiding, in het licht verschenen juist toen deze ter perse ging.

Of nu de Handleiding van PIETERSE, gelijk Recensent vermeent, geene aanspraak kan maken, de plaats van het, tijdens vigeur der Fransche wetgeving, in gebruik geweest zijnde Handboek van den Heer A. GOUX, mede in vragen en antwoorden geschreven, te vervullen, dit kan aan Recensent, op zijne tot bewijs daarvan aangevoerde gronden, niet worden toegegeven.

Tot staving van Recensents gevoelen, dat de vragen en antwoorden van PIETERSE niet, zoo als die van A. GOUX, aanleiding geven, om deze of gene wetsbepaling beter te begrijpen, voert hij twee voorbeelden aan (van 1059 vragen en antwoorden). Die twee voorbeelden intusschen zijn volstrekt van geenen afdoenden aard. Wij willen ze kortelijk nagaan:

1°. Op bl. 97 der Handleiding doet de Schrijver de vraag: »Wat zijn zaken?" en antwoordt: »Daardoor verstaat de

»wet alle goederen en regten, welke het voorwerp van ei-»gendom kunnen zijn. (Art. 555 B. W.)" Nadat Recensent nu eerst zelf vraagt: »*wie* zal die vraag voldoende beant-»woorden? de definitie van zaken is, zooverre wij weten, nog »nimmer volledig gegeven," zegt hij: »PIETERSE had in de »Handleiding van VAN DEN BUSSCHE kunnen zien, hoe deze, »op bl. 104, de vraag zeer juist had ingerigt;" en hoe luidt nu aldaar die vraag? Eenvoudig aldus:

»Wat moet men volgens de wet door zaken verstaan?

Antw. »Volgens de wet worden door zaken verstaan al »de goederen en regten, welke het voorwerp van eigendom »kunnen zijn. (Art. 555 B. W.)"

Mag men nu niet met grond vragen, wat Recensent met die verwijzing van PIETERSE, ten opzigte der definitie van zaken, naar de Handleiding van VAN DEN BUSSCHE bedoelt? — en of de wijze, waarop VAN DEN BUSSCHE die geeft, zoo verkieslijk is boven die van PIETERSE? — Ademen beide vragen en antwoorden niet volkomen denzelfden geest? en zegt niet Mr. A. DE PINTO, die toch niet onberoemd onder de Regtsgeleerden is, in zijne *Handleiding tot het Burg. Wetb.* bl. 116, § 328 (1e ged.): »Zaken *zijn* alle goederen en reg-»ten, welke het voorwerp van eigendom kunnen zijn?" Trouwens in een opstel, hetwelk alleen over het stellige regt handelt, kan de vraag: *wat zijn zaken?* nooit iets anders bedoelen dan: wat zijn zaken, *in den zin der wet?* of wat moet men, *volgens de wet*, door zaken verstaan?

2°. Op bl. 271 vraagt PIETERSE:

»Hoe wordt borgtogt daargesteld?" en antwoordt: »Borg-»togt ontstaat: 1°. ten gevolge eener overeenkomst; 2°. door »verpligting uit krachte der wet; 3°. ten gevolge van een »geregtelijk gewijsde. — Dezelve wordt niet voorondersteld, »maar moet uitdrukkelijk worden aangegaan. (Art. 1866, 1867, 1861, B. W.)"

Hierop nu merkt Recensent aan, dat dit antwoord te onduidelijk is ingerigt, dan dat jonge lieden er uit op kunnen maken (NB.) dat Borgtogt nimmer ontstaat, dan door uitdrukkelijke verbindtenis van den Borg. (!!)

Is dit nu geene vitterij? — Vooreerst staat in het antwoord duidelijk te lezen, dat Borgtogt *niet* voorondersteld wordt, maar *uitdrukkelijk moet* aangegaan worden; maar, ten tweede, had Recensent gedaan, hetgeen de Schrijver in zijn Voorberigt den gebruiker zijner Handleiding verzocht heeft;

namelijk, de in de aanteekeningen gedane verwijzing naar de betrekkelijke wetsbepalingen nagezien, waardoor men alleen, zoo als de Schrijver er ook bij aanmerkt, tot eene juiste bevatting en toepassing der wet geraken kan, — dan voorzeker had Recensent zich over dit antwoord niet boos gemaakt. Immers wordt in de aanteekening op de bewuste vraag verwezen naar de vragen 324, 392, 497 en 539, en deze behelzen juist hetgeen Recensent niet in het antwoord zelf (zonderling genoeg, omdat het er toch duidelijk in te vinden is) heeft vermeend te vinden; te weten, dat Borgtogt, waarvan de verpligting uit krachte der wet voortspruit, uitdrukkelijk gesteld of aangegaan moet worden.

Beide deze voorbeelden, door Recensent aangehaald, zijn dus onbillijk en ongegrond, en kunnen geenszins zijne bewering staven, dat de Handleiding van PIETERSE niet zeer gelukkig zou bewerkt zijn.

De door den Schrijver in zijne aanteekeningen aangehaalde Decisiën en Resolutiën zijn niet volledig genoeg, zegt Recensent. Zou hij misschien gewild hebben, dat in die aanteekeningen achtereenvolgende het geheele Periodiek Woordenboek der Registratie ware opgenomen? Zijn er belangrijke Decisiën enz. door den Schrijver weggelaten? Wanneer men de aangehaalde vergelijkt met die, welke de Heer TOORENENBERGEN te *Utrecht*, (de Recensent teekent zich T. uit *U.*: zou deze de Recensent ook wezen?) heeft gegeven op de Wet op het Notarisambt, te *Amsterdam*, bij L. VAN BAKKENES, 1847, 2de druk) — dan moet men toch bekennen, dat, in aanmerking nemende dat de Handleiding van PIETERSE reeds in 1845 ter perse was, dit geenszins het geval is.

De opmerking van Recensent, omtrent de geldigheid van Resolutiën en Decisiën in het algemeen, laten wij daar; ze doen ter zake niets af; maar te zeggen, gelijk Recensent, dat dezelve in de Handleiding van PIETERSE, die, volgens den titel ook *tot kantoorgebruik* bestemd is, niet hadden moeten opgenomen zijn, dit kan Recensent niet worden toegestemd. PIETERSE mag integendeel dank gezegd worden voor zijne inderdaad groote moeite, om de verschrikkelijke reeks van Decisiën en Resolutiën na te zien en er de voornaamsten van in zijne aanteekeningen op te nemen. Hij heeft daardoor den uitoefenaren van het Notarisambt eene wezentlijke dienst gedaan, aan wie het vrij wat gemakkelijker zijn zal, door behulp van het uitvoerig alphabetisch Register, de Handleiding

op te slaan en in de aanteekeningen den geest der Ambtenaren van de Registratie, ten aanzien der wetten op het Notarisambt, Zegel, Registratie, Successie, enz. te leeren kennen, dan daartoe steeds het Periodiek Woordenboek der Registratie te raadplegen, dat eigenlijk ondoenlijk is, en welk werk bovendien ieder Notaris niet bezit.

In het Voorberigt wordt ook gezegd, dat de Schrijver die Res. en Dec. heeft aangeteekend, ten einde zijn werk tevens voor *kantoorgebruik* geschikt te maken. Pasbeginnenden alzoo begrijpen daaruit, dat zij zich vooreerst met die Res. en Dec. niet behoeven in te laten. Aan te stippen in het Voorberigt, hetgeen Recensent gewenscht had, dat de bedoelde Decisiën en Resolutiën niet beschouwd moeten worden als van eene algemeen verbindende kracht, het kenmerkende karakter eener wet, achten wij onnoodig, en al te bevattelijk en eenvoudig, dan dat met billijkheid gegispt kan worden, dat de Schrijver dit nagelaten heeft.

Men beschouwe het toch niet, wij herhalen het, alsof de Handleiding in handen van kinderen wordt gegeven, die weten noch begrijpen wat eene *Wet* is; want dan zou met even veel regt kunnen gevorderd worden, dat in de Handleiding ook geleerd werd, wat eene wet, wat de Ambtenaren der Registratie, wat een Minister van Justitie of van Finandiën is, en de hemel weet, wat nog al meer!

Nadat Recensent aldus zijn' wrevel op die Decisiën en Resolutiën heeft gekoeld, bepaalt hij zich meer tot de aanteekeningen in het algemeen, die hij, o wonder! als een niet onbelangrijk gedeelte des werks verklaart.

De eerste aanmerking had Recensent gerust kunnen weglaten, daar de Schrijver zelf het daarbij bedoelde in zijne Handleiding, op bl. 353, verbeterd heeft.

De tweede aanmerking is gegrond. Wij begrijpen niet hoe, bij de, anders zoo naauwkeurige, aanhaling van vonnissen en arresten, tot het vak der Notarie betrekkelijk, het vonnis der Regtbank te *Alkmaar* van 27 Junij 1844 en het affirmerend Arrest van het Hof in *Noord-Holland* den Schrijver ontglipt is. Het Arrest van den Hoogen Raad zal hem eerst bekend zijn geworden nadat de Handleiding was afgedrukt.

Maar kan of moet men het volmaakte vorderen? Is Recensent welligt in staat iets te leveren, hetgeen op volmaaktheid kan aanspraak maken? Bovendien zijn die twee aanmerkingen weder al heel onbeduidend.

»Hetgeen eene algemeene aanmerking kon zijn," vervolgt Recensent, »komt vooral uit, wanneer men deze of gene, »niet zeer gemakkelijk uit te leggen wetsbepaling aantreft, »waarbij niet de minste opheldering gegeven wordt. Men »vindt slechts ééne vraag, beantwoord door de woorden van »het wetsartikel, waaruit zij genomen is."

Het was, volgens het Voorberigt, de bedoeling des Schrijvers niet, en hij achtte zich onbevoegd, de woorden der wet bij de antwoorden willekeurig te veranderen of te wijzigen. Maar de aanteekeningen bevatten hetgeen Recensent in de antwoorden verlangd had, waarover mag gelezen worden de beoordeeling in *Regt en Wet, Tijdschrift voor het Notarisambt*, 1846, bl. 564.

De verdere aanmerkingen van Recensent laten wij onaangeroerd. Over het algemeen zijn dezelve al heel onbeduidend. Ééne derzelve mogen wij echter niet onopgemerkt laten.

»De aanteekening van den Schrijver, op bl. 245," zegt Recensent, »dat zedelijke Ligchamen gewoonlijk daaraan kun»nen erkend worden, dat derzelver strekking alleen bevor»dering van zedelijke belangen ten doel heeft, wekt slechts »een glimlach en verdient geene ernstige wederlegging."

Wij zien niet in, dat die aanteekening een' glimlach zou kunnen verwekken bij iemand, die een goed oordeel bezit, wanneer men althans het *einde* leest dier aanteekening, hetgeen Recensent welligt onnoodig heeft geoordeeld. De Schrijver wil in die aanteekening het onderscheid doen opmerken tusschen zedelijke Ligchamen en Maatschappen. Maatschappen, zegt hij, onderscheiden zich daardoor van zedelijke Ligchamen, dat de eersten Overeenkomsten zijn, aangegaan met het oogmerk om daaruit voordeel te genieten; terwijl de laatsten *gewoonlijk* daaraan kunnen erkend worden, dat derzelver strekking alleen bevordering van zedelijke belangen ten doel heeft. Dezelfde definitie vindt men in het opschrift van den tienden titel van het derde boek van het Burg. Wetb., handelende van *zedelijke Ligchamen*, in het Burgerlijk Wetboek etc. vergeleken met het Romeinsche en Fransche Regt, onder toezigt van Mr. S. P. LIPMAN, bl. 505.

Wij vragen nu ieder *onpartijdige* (en welligt is Recensent geen zoodanige) of deze definitie, gelijk die door Mr. S. P. LIPMAN, J. W. TYDEMAN, en ook door den Candidaat-Notaris

PIETERSE gegeven wordt, bij iemand een' glimlach verwekken kan? — En moge al het Schuttersgezelschap, genaamd het *St. Sebastiaansgilde*, hetwelk door de Maastrichtsche regtbank als een zedelijk Ligchaam is erkend, (*Regtsg. Bijblad*, VIII, 520) geene zedelijke belangen bevorderen, dit is zeker, dat het geene onzedelijke bevorderen zal, noch ten doel heeft eenig voordeel te doen genieten; dit is zeker, dat Recensent wordt aangeraden zich bekend te maken met hetgeen Mr. DE PINTO zegt op dat punt (2de ged. zijner Handleiding op het B. W. bl. 451, § 914); dan zal hij niet meer glimlagchen, maar erkennen, dat men met regt met *zijne* aanmerking op die aanteekening medelijden moet hebben. Dit alles zou men kunnen aanvoeren, indien *zedelijke* belangen hier beteekenen moest *belangen der zedelijkheid*, hoedanige b. v. het *Genootschap tot zedelijke verbetering der Gevangenen* op het oog heeft. Maar gelijk *zedelijk ligchaam* alleen is hetgeen men noemt *corpus morale*, zoo zijn *zedelijke belangen* hier slechts de belangen van zulk eene vereeniging, die geene winsten zoekt te behalen, gelijk eene vennootschap, maar het welzijn van geheele polders of landstreken, den bloei van wetenschappen of kunsten, of ook wel de veredeling der bevolking in 't algemeen tracht te bevorderen.

Dat de Schrijver, achter zijn werk als bijlagen gevoegd heeft de wetten op het Notarisambt, Successie, enz. enz. keurt Recensent ook al af; hij zegt: 't is overtollige ballast.

Als Recensent berekend had, dat die wetten nog geene 50 bladzijden beslaan, en het daardoor dus nog met geene 50 centen duurder is gemaakt, zou hij zeker die aanmerking achterwege gelaten hebben. Het moet immers erkend worden, dat het zeer gemakkelijk is, dat in de bewuste Handleiding, door die bijlagen, alles te vinden is, wat op het notariëel kantoor dagelijks te pas komt. En dan mogen toch de aanteekeningen op de Successiewetten enz. ook wel gelezen worden! Dat Recensent het Voorberigt, over het doel dier bijlagen, nog eens naleze!

»De wetsbepalingen van het *Wetboek Napoleon* en van den »*Code Napoleon*," zegt Recensent, »zijn voor jonge lieden »zeer nuttig; maar hier is nu weder te weinig gegeven." — Wat ontbreekt hier nu? Art. 1449 C. N. Bovendien zou Recensent ook nog wel de oude provinciale regten, welke

vóór de invoering van het *Wetboek Napoleon* de huwelijken hier te lande regelden, gewenscht hebben in het aanhangsel te vinden.

Wat het ontbreken van dat ééne artikel betreft, het strekt ten bewijze, dat de Schrijver al zeer naauwkeurig die wetsbepalingen heeft gegeven, welke naar inzien van Recensent noodig zijn geoordeeld; immers indien er meer ontbraken, dan had Recensent dit opgegeven; en dan is nog de vraag, of dat art. 1449 zoo belangrijk is.

Wat het ontbreken dier oude *provinciale* regten aangaat, die te kennen mag noodig, ze op te nemen in de Handleiding mag nuttig geoordeeld worden; maar het gemis derzelve kan in gemoede geene verwondering baren, bij de beknoptheid, welke de Schrijver, blijkens zijn Voorberigt, in acht heeft willen nemen.

Recensent vermeent, dat de bepalingen betrekkelijk de termijnen tot het doen van afstand der Gemeenschap volgens de Fransche wetgeving enz. wel gemist hadden kunnen worden, als, volgens hem, niet meer te pas komende. — Is de kundige Recensent ook bekend met het vonnis der arr. Regtbank te *'s Hage* van 2 Januarij 1846, Weekblad N°. 674, hetwelk, ja, met geen arrest van het hoogste Regtscollegie is gelijk te stellen, maar waaraan toch ook niet alle autoriteit mag ontzegd worden.

Maar wat, ten slotte, het ergste van alles is, Recensent maakt zich aan het spreken of schrijven van onwaarheid schuldig. »Wij hebben getracht," zoo schrijft hij, »aan »des Schrijvers *verzoek* om eene toegevende beoordeeling te »voldoen," enz. In het Voorberigt lezen wij wel, dat de Schrijver *wenscht*, (en die wensch is regtmatig) dat aan zijne Handleiding eene gunstige en toegevende beoordeeling mogt te beurt vallen; maar wij lezen nergens, dat de Schrijver zulks *verzoekt*.

Uit al hetwelk alzoo blijkt, dat Recensent bij de beoordeeling der bewuste Handleiding is geweest onbillijk, ongegrond en partijdig; terwijl het gezegde van een beroemd Fransch Schrijver hier zijne toepassing heeft gevonden:

»*La Critique est aisée, mais l'Art est dificile.*"

De Recensent der gezegde *Handleiding*
van den Heer VAN DIJE PIETERSE.

Mr. A. F. SIFFLÉ,
Advocaat en Notaris te *Middelburg*.

## LYONSCHE TOONEELEN UIT DE TIJDEN VAN HET SCHRIKBEWIND.

Ik was reeds officier onder de regering van LODEWIJK XVI, verhaalde de oude achtingwaardige kolonel B. Het brevet van tweeden luitenant, hetwelk ik na het verlaten der krijgsschool van *Condon* ontving, is van het jaar 1790, en op het zegel, waarmede het voorzien was, zag men nog de leliën van het oude Fransche koningshuis. Tijdens de groote volksligting, die kort daarna volgde, werden de officieren, die reeds gediend hadden, bevorderd, en ik klom spoedig op tot den rang van kapitein. Men zond mij naar *Savoije*, waar wij lang genoeg onder de sneeuw en het ijs van dat verkleumde land begraven lagen. Wij hadden er noch leeftogt noch schoenen, maar ten gevolge der werkeloosheid, tot welke wij veroordeeld waren, des te meer verveling. Vervolgens daalden wij weder van de *Alpen* neder en kwamen naar *Lyon*, waar wij eene armee vonden, die van *Parijs* gekomen was en de *revolutionaire* genoemd werd. Ik ben niet in staat u deze troepen naar waarheid te schilderen. Zij bestonden uit dieven en moordenaars, welke men uit de slechtst berugte sluiphoeken der hoofdstad bijeengeraapt had. Hunne kavallerie nogtans was voortreffelijk; ongetwijfeld bestond zij grootendeels uit stal- en rijknechten, die hunne meesters verraden en vervolgens derzelver stallen geplunderd hadden. Onze soldaten hadden voor die vrijbuiter-armee de diepste verachting, en elken morgen vond men 20 of 30 van dat volk, die in tweegevecht met onze grenadiers gesneuveld waren. En dit roovergeboefte zonder moed of tucht werd in goede klinkende munt betaald, terwijl wij slechts adsignaten van geene of geringe waarde bekwamen. Gij kunt u verbeelden, hoe deze toomelooze bende te *Lyon* onder eenen COLLOT D'HERBOIS huishield. Schroot en snaphaankogels, geholpen door de nooit rustende guillotine, woedden vreeselijk onder de inwoners. Ook wij moesten, ondanks onzen afschuw voor deze moordtooneelen, dagelijks een vijftigtal dezer ongelukkigen doodschieten. Men moest zonder eenig erbarmen zijn, de geringste aandoening van medelijden smoren, en gehoorzamen op straffe des doods. Elk oogenblik hadden officieren en soldaten te vreezen, wegens het geringste, ook onwillekeurig verzuim in deze schrikkelijke dienst, of ook om eenig blijk van deernis, uit de rijen der uitvoerders van het vonnis

in die der gevonnisden gestooten te zullen worden. Dagelijks, tegen den middag, werden de gevangenissen geledigd. Men bragt de gevangenen naar het plein *des Terreaux*, waar men hen, van alle kanten door troepen omgeven, voor den trap schaarde, die naar het stadhuis leidt. De municipaliteitsbeambten traden op het bordes, lazen hun het vonnis voor, en alsdan voerde men hen ter dood. Op zekeren dag kommandeerde ik deze bedekking. Nadat het vonnis voorgelezen was, deed ik door de trom het sein tot den aftogt geven, toen iemand mij met klemmenden greep aan den arm pakte. Eene vrouw was door het gelid der soldaten gebroken, wierp zich aan den hals van een' der veroordeelden, haren man of haren vader, en wilde hem niet meer loslaten. Men had groote moeite, en moest zelfs geweld bezigen, om haar van hem los te maken, en zij werd half dood weggedragen. Aan dit voorval had ik toch waarlijk geene schuld, en desniettemin moest ik toch daarvoor een driedaagsch streng arrest ondergaan. Mijnen luitenant ging het nog erger: met een vrij zwak eskorte moest hij twaalf *Lyonnezen* ter dood voeren. Een hunner rukt plotseling zijne banden aan stukken, werpt twee soldaten overhoop en vlugt; vijf of zes schoten worden op hem gelost, doch treffen hem niet. In *Lyon* zijn vele naauwe en donkere steegjes; de *Lyonnees* wist zich in een doolhof dier straatjes te redden; maar onze luitenant werd in de gewone gevangenis opgesloten. Deze werd, gelijk ik reeds gezegd heb, elken middag geledigd; allen, die er in waren, werden dan ten dood gevoerd, en wij moesten de uiterste moeite aanwenden, om den luitenant nog even vóór dien tijd in vrijheid te doen stellen; eenige minuten later ware hij verloren geweest. Ondanks deze gestrengheid gelukte het ons toch, nog velen der gevangenen door geheime werving te redden. Al onze officieren hadden, met gevaar van hun eigen leven, verscheiden zulke soldaten onder hunne manschap. Kwamen wij de grenzen nabij, zoo deserteerden zij.

Op zekeren dag werd ik tot eene militaire commissie gekommandeerd; er moesten tweehonderd menschen ten dood veroordeeld en daarna op de plaats der uitvoering gebragt en gefusilleerd worden. Den gevonnisden waren de handen met een touw vast op den rug gebonden, en zij werden elk tusschen twee gendarmen, in één reeks, de een achter den ander, ten dood gevoerd. De troepen, die het vonnis moes-

ten uitvoeren, gingen ter wederzijde, mede in eene reeks. Ik had eene afdeeling van vierhonderd man onder mijn bevel. Men leverde mij honderd gevonnisden, en voegde mij voor de andere honderd eenen officier toe, die zich aan het hoofd van vierhonderd, eerst onlangs tot de dienst geligte conscrits, deels burgers deels boeren, bevond. Op het plein, waar het vonnis voltrokken moest worden, stond eene rij oude boomen, en langs deze boomen was een touw op halve mans hoogte gespannen. Toen men op het plein gekomen was, schaarden de gendarmen de gevonnisden in eene linie naast elkander, en knoopten het touw, waarmede hunne handen vastgebonden waren, aan het grootere, dat tusschen de boomen gespannen was. Tezelfder tijd plaatste zich de tot het volvoeren der straf gekommandeerde manschap op vijftien schreden afstands tegenover de veroordeelden. Nadat al deze toebereidselen gemaakt waren, hef ik mijn' degen in de hoogte, de tamboers roeren de trom, en ik kommandeer vuur. Mijn volk was goed geoefend; elk schot trof; geen schreeuw werd gehoord; de ongelukkige slagtoffers waren dood. Op hetzelfde oogenblik geven ook de conscrits der andere afdeeling vuur; maar welk een afgrijselijk schouwspel zag men hier! Niets ijselijkers kan de verbeelding zich voorstellen. Niemand der ongelukkigen was doodelijk getroffen; in stuiptrekkenden doodsangst rukken zij aan het touw, waaraan zij gehecht zijn, en onder hartverscheurend gegil roepen zij: »O God! o God! mijn hoofd, mijn hals! O, maak mij af! Genade! hulp!" — Middelerwijl bulderen tien stukken geschut, welke men loste om het geschreeuw en gekerm der ongelukkigen te verdooven; want wij waren door eene ontelbare menigte volks omgeven, hetwelk zijn geschreeuw met dat der arme gekwetsten vereenigde en onrustig begon te worden. Ik deed terstond mijn volk de geweren andermaal laden en plaatste mij vóór de conscrits, die van vrees en ontzetting sidderden. Op mijn tweede: »vuur!" hield het schreeuwen op: nog slechts lijken hingen aan het touw. — De kolonel zweeg eenige minuten.

Een andermaal, (dus ging hij daarna voort) had ik mij, na eene moeijelijke dienst, die mij den geheelen dag door op de afmattendste wijs had bezig gehouden, pas even ter ruste gelegd, toen ik gewekt werd, en bevel ontving, om eenen man, dien men mij voorstelde, te volgen. Het was een lid der revolutionaire commissie, en het bevel was in volkomen

regelmatigen vorm. Het lid der revolutionaire commissie gebood mij, hem met driehonderd man te volgen. In aller ijl kleed ik mij aan, geef mijne bevelen, en weldra is mijne manschap tot den marsch gereed. Zwijgend trekken wij de straten door, en de dag begon pas even te schemeren, toen wij ons buiten de poorten der stad bevonden. Nog wist ik niet, waarheen of waartoe ik met mijn volk bestemd was. Nadat wij drie uren lang gemarcheerd hadden, kwamen wij te *Cremieux*, een tusschen *Lyon* en *Belley* gelegen vlek. Honderd schreden van het voorste huis hielden wij halt. De commissaris gaf mij bevel, om de soldaten de geweren te doen laden en de plaats met wachtposten te omgeven, die iedereen moesten neêrschieten, welke eene poging mogt doen om zich te verwijderen. Nadat ik aan dit bevel voldaan had, volgde ik den commissaris met eene kompagnie van mijn volk in het stadje. De inwoners waren nog naauwelijks wakker. Op de straat ontmoette ons slechts hier en daar een meisje, dat barrevoets hare koe naar de wei leidde en met nieuwsgierige blikken ons voorbij zag trekken. Eerlang echter geraakte in het vlek alles in beweging; de vensters gingen open, men trad op straat en keerde in huis terug, enz. Ons gezigt bragt verwondering te weeg, die spoedig in schrik verkeerde. Bij elk huis hielden wij stil; de commissaris trad binnen, en ik volgde hem met vier of vijf man. Zijn gedrag jegens de bewoners was barsch en gebiedend, en zijne oogen gingen bespiedend in het rond; maar de voorste huizen behoorden aan arme lieden, de muren der kamers waren naakt, de bedden slecht, kortom hij vond niets, dat zijne oplettendheid waardig was. Slechts in eene dier woningen bemerkte hij op den schoorsteenrand het een of ander vroom beeldje in eene gemeen houten lijst. Terstond nam hij het en wierp het in het vuur, dat op den haard brandde, terwijl hij den huisgenooten eene strafrede over hun bijgeloof hield, dat zij zulke vodderijen nog in huis hadden. Daarna lag hij voor hen, waarschijnlijk om mij te toonen, hoe belangeloos hij te werk ging, een paar adsignaten, die geene waarde hadden, op de tafel, en wij verwijderden ons. Het vervolg zal leeren, hoe groot zijne belangeloosheid was.

Hoe nader wij bij het midden van het vlek kwamen, des te fraaijer werden de huizen, en hun deftig voorkomen bewees, dat zij door welgegoede lieden bewoond werden. Ons

gezigt bragt bij dezen de grootste ontzetting te weeg; allen waren zij als door den bliksem getroffen, want hun waren de schriktooneelen bekend, die dagelijks te *Lyon* voorvielen. Vrouwen, meiden, kinderen, alles schreeuwde door elkander, en de mans traden ons, met de bleekheid van den doodsangst op het aangezigt, te gemoet.

»Treedt nader, burgers!" riep hun het committés-lid toe; »maar weet, ik heb gestrenge bevelen, en pligt gaat vóór alles; gij moet mij naar *Lyon* volgen."

Men kende hier, gelijk ik gezegd heb, den gang der zaken te *Lyon*, en de bloedige gruwelen, die er plaats hadden; men wist, dat ieder, die opgebragt werd, in de gevangenis kwam, en dat daaruit maar één weg was, te weten die naar de slagtbank. Derhalve kunt gij denken, welk een schrik de Lyonsche moorderijen hier en overal in het rond verwekt hadden. Op de woorden van den commissaris begonnen de vrouwen te schreeuwen en vielen op de knieën of in onmagt. Hij zweeg eenige minuten lang, om zijne woorden tijd te laten de vereischte werking te doen, en voegde er toen bij: »Ik begrijp, dat u dit ontrust; voor den drommel! wij zijn ook niet van steen. Daarom hoort verder, wat ik te zeggen heb; ik zie, dat gij wakkere lieden zijt; onder ons gezegd, er is misschien nog wel een middel om elkander te verstaan."

Deze straal van hoop helderde de aangezigten dier goede lieden weder op, en zij luisterden met open mond naar hetgeen hij zeide.

»Bezit gij geld of kostbaarheden? Zoo gij ze op het altaar des vaderlands ten offer brengen en mij eenigzins schadeloos wilt stellen, zal ik een oog toedrukken en u te huis laten."

Ofschoon deze taal van den commissaris, die zich door mijne tegenwoordigheid volstrekt niet liet verhinderen, onbeschaamd den struikroover te spelen, mij in mijn binnenste verontwaardigde, liet ik hem hiervan niets in het minste bemerken; integendeel dwong ik mij, volkomen onverschillig te schijnen, want zoo ik ook slechts met het hoofd geschud had, zoo zou het gewis mij niet lang meer vast op den romp gezeten hebben. Gij kunt wel denken, dat deze arme lieden geen oogenblik aarzelden uit te leveren, wat zij slechts aan geld of geldswaarde bezaten; verscheidenen hunner, die geen of te weinig klinkende munt in huis hadden, bragten ouderwetsche horologies, kleinooden of wat zij anders aan oude,

van hunne voorouders geërfde en tot nog toe zorgvuldig bewaarde familiestukken bezitten mogten, aan. Den commissaris was alles, wat hij ontving, nog te weinig; hij kwelde de arme beangsten onbarmhartig, tot dat zij een ruimer losgeld betaald hadden. Zoo ging het van huis tot huis, door geheel het vlek, overal onder dezelfde omstandigheden en met gelijke uitkomst, en de plundering der rijkere inwoners werd op deze wijs in stilte en zonder zeer merkbare opschudding volbragt.

Toen wij in de nabijheid der kerk kwamen, zeide mij het committés-lid, dat hij ook bij den pastoor zijn bezoek wilde afleggen, er schertsend bijvoegende: »Men moet zich niet kunnen verwijten, bij wien het ook zij een bezoek verzuimd te hebben."

De woning van den pastoor was een half onder klimop en wijngaardloof verborgen huisje. Op den drempel zat een armoedig gekleed kind, dat in de morgenzon met eene geit speelde, die aan een' boom vastgebonden stond. Wij vonden den pastoor, in eene karig gemeubelde kamer, op een' ouden armstoel in een boek zitten lezen. Het was een grijsaard van rijzige, magere gestalte, min of meer gebukt gaande, met lange gepoederde haren; hij hief het hoofd op, en zag ons, door zijne groote brilglazen, verwonderd aan.

De commissaris trad, zonder eenige pligtpleging, op hem toe, en zeide, terwijl hij zich zelfs niet verwaardigde den ouden man te groeten: »Gij moet ons volgen, vriend; de commissie heeft u vragen te doen; maak u derhalve gereed, met ons naar *Lyon* te gaan, en dat wel op staanden voet."

De pastoor nam zijn' bril af, legde dien in zijn boek, en stamelde eenige onverstaanbare woorden.

»Pruttel maar niet tegen," zei de commissaris; »wij hebben geen' tijd te verliezen en keeren zoo aanstonds naar *Lyon* terug."

De goede man stond nu eindelijk op, en zei met sidderende stem: »Ik geloof, dat men mij niets te verwijten kan hebben."

»Dat kan hier niet onderzocht worden. Er is niet anders op, je moet terstond met ons meê."

De pastoor werd bleek en herhaalde: »Mijnheer, in den geheelen omtrek weet men, dat ik de wetten gehoorzaam en derhalve...."

»Wees dan gerust," hernam de commissaris; »de wet is regtvaardig. Voor het overige," voegde hij er bij, »neem ik u onder mijne bescherming en zal u te *Lyon* niet verlaten."

»Het is goed, Mijnheer; ik ben gerust en zal u volgen."

»Ja, maar oogenblikkelijk."

»Ik ben gereed."

»Te *Lyon* zult gij geld noodig hebben; in de gevangenis heeft men niet alle gemakken; geef mij dus slechts al wat gij bezit; ik zal het voor u bewaren."

De pastoor haalde de schouders op, opende eene groote, ouderwetsche kast, en nam er een papiertje uit, in hetwelk twee kroonstukken van zes livres gewikkeld waren.

»O, gij schertst! Gij hebt geld in de kerk, in de sacristy. Gij moet er ons heenbrengen."

Met deze woorden verliet de commissaris tevens het huis en sloeg den weg naar de kerk in. De pastoor had intusschen aan zijne huishoudster, die voor de deur stond, eenige woorden gezegd en ging ons toen vooruit, terwijl hij aanmerkte, dat in de kerk geene andere dingen waren, dan die tot de kerk behoorden.

»Wel nu, wij zullen dat dan zien," zei de commissaris.

De pastoor opende de kerkdeur, en na weinige oogenblikken bevonden wij ons in de sacristy.

»Doe open je kraam," zei de commissaris, en stiet daarbij met zijne sabel op den steenen vloer, dat het door geheel de kerk weêrgalmde.

De pastoor haalde een' kleinen slentel uit zijn' zak, en opende eene kast met twee groote slagdeuren, waarin de tot de godsdienstoefening behoorende goederen bewaard werden.

»Best! best!" riep de commissaris, »hier is slapende munt; wij zullen ze wakker maken. Wat doen die dingen hier?"

Hij nam het misgewaad, en wat er verder aan kerkkleedij voorhanden was, uit de kast, rukte het galon er af, en verdeelde het onder de aanwezige soldaten; vervolgens nam hij de kelken en het overig heilig vaatwerk en trapte het met den voet ineen, om het gemakkelijker te kunnen vervoeren. Dit schouwspel verraste mij zoozeer, dat ik geen oog van de heiligschendende handeling van den onverlaat kon afwenden, en dus den goeden pastoor niet

aanzag; alleenlijk bemerkte ik, dat hij zijn' zakdoek krampachtig in de handen kreukelde.

Toen de commissaris met zijn werk ten einde was, zei hij: »Komaan, nu naar *Lyon* terug!" — Uit de kerk komende, scheen de pastoor nog eens in zijn huis te willen wederkeeren; maar de commissaris hield hem terug, terwijl hij zeide: »Gij hebt niets meer in uwe woning te doen. Wees overigens niet ongerust! Wanneer gij, tegen verwachting, uwe vrijheid niet terstond herkrijgen mogt, zal ik zorgen u eenige gemakken te verschaffen, en uwe zaak snel ten einde doen brengen."

De huishoudster van den pastoor trad nu uit het huis en bragt hem zijn' hoed en zijne snuifdoos, en het kind greep hem bij zijn kleed en riep hem in het *patois* van het land toe: «Waar gaat gij heen, lieve Heer Pastoor?"

»Naar *Lyon*, kindlief!"

Dit zeggende, kuste de pastoor het knaapje en zeide: »Dit kind is de zoon van een' man uit ons vlek, die op het slagveld gesneuveld is; ik heb het tot mij genomen, om het op te voeden."

Onder het roeren der trommen, die den afmarsch sloegen, trokken wij het geheele vlek door. De ochtend was reeds ver gevorderd, maar in geheel de plaats heerschte eene stilte als die des grafs. Slechts hier en daar werd men, achter de digtgesloten vensters, den een' of anderen der bewoners gewaar, die den goeden pastoor medelijdend achterna zag. De geestelijke legde den drie uren langen weg af, zonder zich met woord of wezenstrek te beklagen. Ten drie ure in den achtermiddag kwamen wij te *Lyon* aan, en trokken langs den *Rhone* naar het plein *des Terreaux*, over hetwelk onze togt moest gaan.

Toen wij aan het eind der straat kwamen, die op het plein uitloopt, moesten mijne tamboers halt houden, want de uitgang was door eene menigte menschen en door troepen gestopt. Het was juist de tijd, waarin op dat plein de doodstraffen uitgevoerd werden, die den geheelen namiddag duurden. Het was volstrekt onmogelijk door de volksmenigte en door het *carré* te dringen, hetwelk de troepen rondom het schavot vormden. De bijl der guillotine viel en rees met dezelfde regelmatigheid, waarmede de smidsvoorhamer op het aanbeeld valt, en behalve den vreeselijken dreun, dien zulks gaf, hoorde men slechts nu en dan het

gekletter der wapenen en het getrappel der paarden. Ik wendde mij tot den commissaris, en toen men zijne sjerp zag, maakte men terstond ruimte, en wij kwamen tot in de nabijheid der gendarmen, die om het schavot geschaard stonden. De commissaris trad onder hen, gaf eenen der mannen, die op het schavot bezig waren, een teeken, trok den pastoor van mijne zijde naar dien man, en zei met een' honenden grimlach tot mij: »Thans kunt gij met uw volk naar uw kwartier terugkeeren." Het gelid der gendarmen sloot zich, waarbij zij den commissaris en den pastoor in hun midden namen.

Ik liet in rotten afmarcheren, en wij trokken langs het plein heen, om het eind daarvan te bereiken. Naauwelijks durfde ik mijne gedachten laten gaan, waarheen toch wel de commissaris den goeden pastoor gebragt mogt hebben, en met ter aarde gebogen hoofd ging ik voor mijne afdeeling uit. Toen wij aan het eind van het plein gekomen waren en juist eene nevenstraat wilden inzwenken, voelde ik eene aandrift, om nog een blik naar het schavot te werpen. Eene lange zwarte gedaante met witte haren was juist bezig hetzelve te beklimmen. Ik vertrouwde naauwelijks mijne oogen, en waagde het niet, nog eens daarheen te zien. Neen, dacht ik, het is onmogelijk!.... Ik zag nog eenmaal om, en — juist viel het eerwaardige hoofd van den goeden ouden priester onder de bijl der guillotine.

---

## REMBRANDT.

(Eene kunst-historische Schets.)

Uit hetgeen RUBENS geschilderd heeft, springen ons kleur en leven te gemoet: wat REMBRANDT kenmerkt, is de gedachte en het licht. De uitwerking, die RUBENS doet, is verblindend; zijne beelden zijn wonderwerken, die het oog dronken maken: REMBRANDT heeft meer diepte; hij verbaast mede den blik, maar te gelijker tijd grijpt hij ons in de ziel.

Men mag beweren, dat de nationaliteit der *Nederlanden* haar aanwezen eerst regt door de Reformatie verkregen heeft. Vergeefs beijverde FILIPS II zich, het vruchtbare zaad daarvan met zijnen ijzeren voet te vertreden. Is eenmaal een volk zichzelf bewust geworden, komen eenmaal zijne geest-

krachten in werking, alsdan worden zijne pogingen door ruw geweld slechts bevorderd, niet gestuit. Vergeefs liet FILIPS de Inquisitie hare helsche magt ontwikkelen; niet alleen maakte hij daardoor het Nederlandsche volk geheel afkeerig van het katholijk geloof, maar hij moest zich ook het bezit dier provinciën ganschelijk zien ontvallen. Na vijftien jaren lijdens en strijdens had de heldhaftige inspanning voor de vrijheid van geweten de zege bevochten, en verklaarden de *Nederlanders* zich onafhankelijk. En hoe sneller hun jeugdige Staat zich in den rang der magtigste rijken verhief, des te meer moet men het volk bewonderen, dat, behalve *Spanje*, nog eenen natuurvijand te bestrijden had, de zee. Vrijheidszucht baart heldendaden, wanneer zij door vaderlandsliefde vruchtbaar gemaakt wordt.

Voor de geschiedenis der geestontwikkeling in de *Nederlanden* zijn REMBRANDT's werken als onschatbare oorkonden te beschouwen. Er gaat, om zoo te spreken, een straal van vrijheidsvuur van de koppen dezes grooten meesters uit. Vol van eene fiere zelfbewustheid, zien zijne mannen op de aarde neder; men ziet hen niet in die verrukking, die den mensch in heilige geestdrift voor het Goddelijke neêrwerpt; neen, men gevoelt, dat het helden zijn, die de ketens der slavernij verbroken en de verschrikkingen der Inquisitie werkeloos gemaakt hebben. Men zegt evenwel, dat REMBRANDT met veel geestdrift voor LUTHER bezield geweest is, en dat, ook naar zijne meening, de *Nederlanders* dezen hervormer den grootsten dank waren verschuldigd, daar hij het was, die den dag had doen aanbreken, waarop zij vrije, hunne krachten kennende en gebruikende mannen geworden waren. En de mannen, welke REMBRANDT geschilderd heeft, men ziet het in houding en trekken, zijn mannen, die als vrije lieden denken en handelen. Men komt in verzoeking om uit te roepen: God is met hen! REMBRANDT was van den fieren geest des tijds doordrongen, welke de AGRIPPA's, CHERBURY's, DESCARTESSEN, SPINOSA's, GASSENDI's, PASCAL's, MALEBRANCHE's, LOCKE's, LEIBNITSEN, WOLFEN heeft voortgebragt; en terwijl hij naast en om zich den menschelijken geest voor deszelfs dierbaarste, onvervreemdbare regten zag strijden, werd hij achter zich nog den rook der brandstapels gewaar, waarop BRUNO te *Rome*, VANINI te *Toulouse* levend verbrand waren, terwijl anderen in ballingschap den honger-

dood stierven. Zulke gebeurtenissen konden op eenen geest als den zijnen niet zonder werking blijven.

REMBRANDT was een wijsgeerig schilder, die de kunst en het leven in de natuur, in Gods ruime schepping, en weinig of niet in boeken of museums bestudeerde. Hij is niet, gelijk men zulks te ligtelijk aanneemt, een groot schilder geworden, zonder het zelf te weten; zeer juist zeide hij, dat degeen, die zich HOMERUS tot voorbeeld nam, daarom de *Ilias* niet behoefde na te bootsen. Niet langs dien weg, dien zijne voorgangers ingeslagen hadden, wilde hij zich beroemd maken; integendeel nam hij voor, den steilen berg der kunst langs een nog onbetreden pad te beklimmen. Hij verdiepte zich in de beginselen en in de philosophie van het schoone. En terwijl, bij voorbeeld, bij de *Italianen* gevoel en verbeelding het genie voortslepen, maakt REMBRANDT zich tot den vertegenwoordiger van een denkbeeld; om hem te begrijpen, moet men hem analyseren. De *Italianen* zijn welsprekende redenaars, REMBRANDT een redenerend wijsgeer.

*Vlaanderen* heeft aan de kunst geene minder gewigtige diensten bewezen, dan het Hesperische schiereiland. RAPHAËL kan zich niet beroemen éénen schilder gevormd te hebben, maar wel heeft hij er duizenden tot wanhoop gebragt. Hij biedt ons eene bekende wereld, een laatste woord, een in zich voleindigd en afgedaan werk aan; REMBRANDT is, als ware het, slechts het begin eener wereld, hij laat nog een voorgevoel over, en verschijnt, om zoo te spreken, als het morgenrood, hetwelk der kunst eenen nieuwen dag verkondigt.

REMBRANDT werd den 15 Junij 1606, dertig jaren na RUBENS, tusschen de dorpen *Leiderdorp* en *Koukerk*, niet ver van de stad *Leiden*, geboren. De namen zijner ouders waren HARMEN GERRITS VAN RIJN en NEELTJE WILLEMS VAN ZUIDBROEK. Gelijk men weet, was zijn vader een molenaar en had zijnen molen aan den oever van den *Rijn*. De zoon moest, volgens den verklaarden wil des vaders, een geleerde worden. Dienvolgens zond de molenaar hem naar *Leiden*, om aldaar Latijn te leeren. Na ettelijke, in bijna vruchtelooze studiën gesletene jaren, gelukte het den jongen man, wien school en schoolvossen geweldig tegenstonden, van zijnen vader te verwerven, dat deze hem veroorloofde schilder en niet geleerde te worden. Door zijne teekeningen met

houtskool op al de muren der vaderlijke woning en zijne ontworpene schetsen met potlood in al zijne schoolboeken had hij reeds genoeg bewezen, dat hij voor de kunst geboren was. De Leidsche molenaar gaf hem derhalve bij eenen schilder in de leer, en ofschoon deze, JACOB IZAKSEN VAN SWANENBURG, nu wel geen uitstekend genie was, kon hij zijnen hoopvollen kweekeling ten minste het A B C der kunst leeren. Na drie jaren verliet REMBRANDT de werkplaats van dezen meester en ging naar *Amsterdam*, waar hij eerst bij LASTMAN, daarna bij PINAS onderwijs ontving. Doch REMBRANDT heeft eigenlijk slechts eenen eenigen leermeester gehad, en die was — REMBRANDT.

Weldra alle scholen en hare onverzoenlijke vijandigheden, gelijk hij ze, ofschoon zich daaraan weinig bekreunende, te *Leiden* en te *Amsterdam* had leeren kennen, van harte moede, keerde hij eindelijk naar zijns vaders molen terug, met de verklaring, dat hij voortaan geene schilderswerkplaats meer bezoeken zou. Het was hem duidelijk geworden, dat lieden, die wezentlijke waarde hadden, slechts bij de natuur ter schole behoorden te gaan. Hier derhalve, in zijn landelijk molenverblijf, met den vrijen hemel boven zich, begon hij den helderen dag dat tooverlicht af te loeren, hetwelk de ziel van al zijne schilderstukken is. REMBRANDT was in zijn' jeugdigen tijd zoozeer op zijne kunst verliefd, dat hij volstrekt niet aan het goud dacht, hetwelk eerlang uit zijn palet zou opwellen. Hij schilderde om te schilderen, zonder eenig ander belang er aan te hechten. In eenen ouderdom, waarin zoo vele anderen er slechts op uit zijn, om hunne gaven voor het oog der wereld ten toon te spreiden, stelde hij er zijn vermaak in, afgescheiden van alles, in bespiegelende eenzaamheid, voor de strenge regelen zijner kunst te leven. Waar is het, geen mensch van genie is, tegenover de Godheid, ooit alleen. Integendeel gevoelt hij zich het eenzaamst, wanneer hij midden in het gewoel der menschen is.

---

JOSSELIJN'S VERTREK UIT HET OUDERLIJKE HUIS.

(Uit DE LAMARTINE'S *Jocelyn*.)

't Was, of de sombre dag, de laatste, die mij beidde
In 't ouderlijke huis, met floers zich overspreidde;

Of 't oord, dat ik verliet, in doffe, doodsche rust,
Zich dompelde in mijn rouw, van 't afscheidsuur bewust.
Een graauwe nevel had den hemelboog betogen;
't Was stil; geen tak, geen halm werd door den wind bewogen;
De beek bedwong 't geruisch en 't hupplen van haar nat,
En 't boschgevogelt zweeg, verscholen onder 't blad.
Ook wij, in 't huis, gelijk een sterfhuis, digt gesloten,
Wij zwegen, en 't gezigt van dierbre huisgenooten
Ontweken wij, bevreesd, bij 't uiten van een woord,
Waar de onvermijdbre toon van 't hart in werd gehoord,
Of als we een teedren blik in tranen zagen beven,
Ons opgekropt gevoel te ontijdig lucht te geven.
Voor 't koffer, in een hoek, waar 't half beschaduwd stond,
Knielde of mijn moeder, of mijn zuster op den grond,
En de ingeschoven hand, die 't heimelijk bevrachtte,
Verborg met elke gave een roerende gedachte.
Wij plaatsten ons, toen 't uur aan tafel riep, in 't rond;
Vergeefs! Wij braken 't brood en bragten 't aan den mond;
Maar eer wij 't aten, was 't met tranen overgoten,
Die, niet te stelpen meer, ons langs de lippen vloten.
Zoo ging de dag voorbij; en toen de laatste nacht,
Die scheiden moest, wat nooit aan scheiden had gedacht,
In 't einde onze oogen met zijn sluijer overdekte:
»Ga, moeder," sprak ik; en in de armen, die ik strekte,
Zonk ze aan mijn boezem; »zoek de stilte en geef u rust!
»Nog eens uw kind omhelsd en goeden nacht gekust,
»En laat een sluimer dan uw zorgen en bezwaren
»Verpoozen, en den storm van 't scheidingswee bedaren!
»Nog blijf ik bij u: wat bedroeven we ons te vroeg?
»'t Verscheurend oogenblik verbeidt ons vroeg genoeg.
»Maar de engel, die vertroost, waar dierbre banden breken,
»Zal in 't beproevingsuur u sterken op mijn smeeken;
»Dan zult ge ook nij mijn weg blijmoedig in zien slaan:
»Wie God een offer brengt, moet zonder tranen gaan.
»Slaap dan in vrede! Als 't licht des dageraads den toren
»Omschemert, kom ik zelf uw sluimer weder storen;
»En schokt ons dan een vlaag van onbedwingbre smart,
»God reekne 't ons niet toe! Hij kent het moederhart
»En 't hart eens kinds!" Ik zweeg; ik voelde, dat zij bukte,
En met beklemden mond me een kus op 't voorhoofd drukte;
Maar 't antwoord hoorde ik niet. 't Werd me in de borst te vol;

En zwichtend voor den vloed, die in mijne oogen zwol,
En overstroomend door geen dwang meer was te stuiten,
Ontworstelde ik haar arm en ijlde weg naar buiten
In de eenzaamheid.

De wind had in het avonduur
De wolken weggevaagd, en 't zuivre luchtazuur
Blonk over 't sluimrend oord. 't Was een dier heldre nachten,
Die 't hart verteedren; die ons domplen in gedachten
Van onverstoorbre rust, van liefde en zaligheid,
Die nimmer eindigt en daar boven ons verbeidt;
Terwijl de volle maan, die stil haar bleeke stralen
Op 't woudloof uitstrooit in de schemerende dalen,
Zoo 't schijnt, ons zwijgende deze aarde en wat er woont
In schaduwbeelden der herinnering vertoont.
Ik liep de dreven in en zocht het donkerst loover,
En liet er me aan de smart, en wat zij me ingaf, over.
Ik poosde op elke plaats, waar ik, als kind, gerust,
Als knaap, met spel of met mijn bloemen mij verlust,
Of 't zoet der mijmering, als jongling, had genoten;
Ik stond bij 't beekje stil, waar 't onder de elzenloten
Zich afstortte in de kom; ik ging van laan tot laan,
Om weenende mijn arm om elken stam te slaan,
En 't was me, of onder 't hout een hart als 't mijne woelde
En 't bittre van mijn leed in mijn vaarwelkus voelde;
Ik zette me op de bank, waar me anders de avondstond
In streelend zielsgepeins of naast mijn moeder vond;
Ik zocht haar, omziende, aan mijne zijde, en voor mijne oogen
Vertoonde zich haar beeld, mij minlijk toegebogen;
Ik sprak, en op mijn beurt ontving ik 't wederwoord,
Als hadd' ik uit haar mond haar eigen stem gehoord,
Die in mijn ziel klonk. Zoo herriep ik, of 't mij streelde,
'tVerleedne, schoon 't geen troost, maar nieuwe tranen teelde.
Geen plekje, 't erf in 't rond, en waar mijn hart aan hing,
Dat niet een laatst bezoek, een jongst vaarwel ontving,
Van 't hellend rietschut, dat mijn tortelkooi bedekte,
Tot aan den stroobos, waar de wachthond zich op strekte.
'k Nam overal iets mede: een zandgruis uit het stof,
Dat moeders voetspoor droeg; een bloemblad uit den hof,
Een bieshalm uit de beek, een mosvlok van den toren,
Een donspluim, die de duif op 't grasperk had verloren;

't Was me alles dierbre buit. Toen naderde ik den muur
En 't venster van 't vertrek, waar mooglijk in dit uur
Mijn moeder ook nog waakte en bittre tranen schreide.
Ik wierp mij bij de kom, en waar de berk zich spreidde,
Op de aarde en onder 't welf van 't wemelende blad,
't Hoofd van den vijverboord gebogen over 't nat;
En luistrend naar den stroom, die langs den oever woelde,
En murmlend mij voorbij naar 't naaste dalveld spoelde;
Gemurmel, flaauwer steeds en stervende in 't verschiet,
Als 't galmen van den tred eens vriends, die ons verliet.
Daar, elke hand in 't gras en in den grond geslagen,
Die, als de morgen rees, voor 't laatste mij zou dragen;
Den bodem kussend, waar ik, wortelvaste plant,
Zoo jong, zoo teeder, uit gescheurd werd door Gods hand;
Daar liet ik 't volle hart zijn vloed van tranen plengen,
Die, uitgestroomd, zich met dien bodem wilde mengen.

't Is me onbekend, wat me in den afloop van dien nacht
Gemengd door 't hoofd vloog, wat ik droomde, wat ik dacht;
God weet het, God alleen, wiens oogen ons doorgronden,
En 't hart kan 't in zijn taal aan 't hart alleen verkonden.
't Gebeurt, wanneer een storm des menschen ziel beroert,
Dat ze in een vloedstroom van gedachten wordt gevoerd,
Te snel gejaagd, te woest in 't wentelen en woelen,
Om met bewustheid van haar indruk iets te voelen,
Daar 't overstelpte brein er duizlend in verwart,
En 't zelfbesef bezwijmt in 't afgestreden hart.
Die toestand was de mijne; een duister voor mijne oogen
En voor mijn geest; een slaap, die zin en zielsvermogen
Bedwelmde; een enklen keer ontwaakte ik uit die rust
Der wanhoop, van mij zelv' en van mijn wee bewust,
Wanneer mijn tranen op den vijverspiegel klonken.
Zoo lag ik roerloos, tot de morgenschimmen blonken;
Toen hief ik 't oog, op eens getroffen door dat licht
Alsof me een fakkelvlam gezwaaid wierd voor 't gezigt.
'k Verlangde niemand, die mij lief had, meer te ontmoeten;
Slechts met een woord wenschte ik mijn moeder nog te groeten,
Een woord, waar 't hart in sprak. Ik knielde stil in 't zand
Voor 't venster, boog mij met mijn voorhoofd op zijn rand,
En vlocht mijn vingren vast aan 't hout der zonneblinden;
Mij dacht, ik voelde een hand zich om de mijne winden,

En staamlend snikte ik: »Vaar, vaarwel;" maar in dat woor
Smoorde ook mijn stem. Ik wrong mij los en ijlde voort
Met onverbogen blik, als vreesde ik, onder 't wijken,
Voor wellend naberouw, bij 't omzien, te bezwijken.

Ik spoedde mij, beducht, dat me iemand op den weg
Ontmoeten mogt, door 't veld, en achter hout en heg,
't Gebergte op, tot aan 't vlak, dat op de kruin, gebogen,
Naar andre dalen helt. Met mosruigte overtogen,
Rijst op die kale hoogte een kruis van graauw graniet,
Dat d' aadlaar op zijn top een veilig rustpunt biedt,
En de armen zegenend op de omgelegen klingen
Als over hoofden strekt, die 't huldigend omringen.
Daar, bij dat kruis eerst, haalde ik adem op een steen,
Terugziende over 't dal. De morgenzon bescheen
't Bekoorlijk landschap, dat zich lagchend voor mijne oogen
Ontrolde. Ik zag het dorp in 't groen der boomgaardbogen;
Den voormuur van ons huis, met wijngaardblad begroeid;
Zijn schaduw over 't plein en 't bloemperk, dat er bloeit;
De duif, op blanke vlerk 't bemoste dak omzwevend;
De rookzuil, die 't ontsteeg, in 't heldre luchtblaauw bevend;
Een venster van de zaal, dat hortende opengleed:
Ach, 't was geen raadsel, wie daar lucht zocht in haar leed!
Ik boog de knie in 't stof: »O," smeekte ik, »Albehoeder!
»Gij, die den zoon neemt, blijf, blijf bij de droeve moeder!
»Drup in haar afscheidswee een balsem, die 't bedaart!
»Ik heb dat huis, voor mij het dierbaarste op deze aard,
»Vaarwel gezegd, opdat er vrede in bleve wonen
»En liefde: laat uw gunst mijne offergift bekroonen,
»En sticht er liefde en vrede een vasten zetel in!
»Bescherm 't in mijne plaats; zorg voor 't geliefd gezin;
»Wees zelf, o Vader, voor mijn zuster, voor mijn moeder,
»Wat ze in dit uur in mij verliezen, zoon en broeder!
»Geleid ze veilig aan uw hand en langs een spoor,
»Waarop uw licht ze omstraalt, den nacht des levens door,
»Tot ge ons, — genade, die wij biddende verbeiden, —
»Hereenigt voor uw troon, om nooit, nooit meer te scheiden!"

Ik rees, en achter 't hout van 't bergpad, dat zich boog,
Verdween 't geliefde dal voor eeuwig uit mijn oog.

L. D. V.

### AARDIGE BESCHAMING DER ONVERDRAAGZAAMHEID.

Zeker Presbyteriaan in *Engeland* verliet telkenmale de kamer, wanneer HUME, de beruchte twijfelaar, van wiens denkwijs hij een' afschuw had, er binnentrad. Op zekeren tijd, toen hij zich hierom weder verwijderen wilde, vatte HUME hem bij de hand en zeide: »O blijf maar, want eens moeten wij toch voor eeuwig bij elkander zijn, en wel, zoo ik vrees, op eene en dezelfde plaats van verdoemenis, ik om mijn gebrek aan geloof en gij om uw gebrek aan liefde."

### HET VERTELSELTJE VAN DON JUAN.

Over de *Don Juan-Sage* levert ons J. SCHEIBLE, in zijn geschrift: *Doctor Johannes Faust*, de volgende geschiedkundige mededeeling: »Don JUAN TENORIO, uit een beroemd geslacht der zoogenoemde *vierentwintig* te *Sevilië*, bragt, op zekeren nacht, den Kommandeur ULLOA om het leven, nadat hij diens dochter met geweld geschaakt had; de Kommandeur werd in het klooster *San Francisco* bijgezet, waar zijne familie eene kapel bezat; deze kapel en het standbeeld van den Kommandeur werden omstreeks het midden der achttiende eeuw door brand vernield. De *Franciskaners*, die reeds lang aan Don JUAN's euvelmoed perk hadden willen stellen, (want zijne hooge geboorte beschermde hem tegen gewone regtsvervolging) lokten hem, op zekeren nacht, onder een valsch voorwendsel, in het klooster, en beroofden er hem van het leven, daarbij tevens het gerucht verspreidende, dat Don JUAN het beeld van den Kommandeur in de kapel gehoond, en door hetzelve naar de hel gesleept was.

### EEN ECHT ENGELSCH TESTAMENT.

Te *Leicester* stierf onlangs een zeer rijk man, en liet het volgende zonderlinge testament na: »Daar mijne neven en eenige erfgenamen bekende langslapers zijn, en ik deze vadzige gewoonte ten uiterste haat, zoo moeten zij aan de executeuren van dit mijn testament voldoende blijken leveren, dat zij voortaan telken morgen vroegtijdig opstaan, en zich of met eenige nutte bezigheid onledig houden, of in de open

lucht hun ligchaam oefenen. Van den 5 April tot den 10 October moeten zij dit elken ochtend drie uren lang doen, en wel van 5 tot 8 ure, doch van den 10 October tot den 5 April elken ochtend twee uren, te weten van 7 tot 9 ure. Deze levenswijs moeten zij zeven jaren lang na mijnen dood volhouden, en executeuren moeten zich daarvan op verschillende tijden geheel onverwacht de zekerheid verschaffen. Slechts in het geval eener bewezene, zich niet door onmatigheid op den hals gehaalde ziekte zijn mijne neven van deze verpligting ontslagen; zoodra zij hersteld zijn, moeten zij echter weder daarmede voortgaan. *Willen zij dit niet doen, zoo moeten zij van mijn vermogen geen penning bekomen.*" Naar allen schijn heeft de testateur in der tijd de *Makrobiotiek* (de kunst om lang te leven) van HUFELAND, in het oorspronkelijke of in eene overzetting, ijverig bestudeerd; welke groote geneeskundige, op de verstandigste gronden, zoo zeer tegen het lange slapen ijvert.

---

DE SNEEUW.

Hoe zwaar bewolkt en graauw
Stond gistrenavond nog het zwerk,
En nu steekt torenspits en kerk
Zoo helder af bij 't hemelblaauw.
De nacht heeft sneeuw in 't rond gestrooid
En de aarde in 't wit getooid.

Hoe rein is niet dat kleed,
Hoe fraai van stof, als rag zoo fijn,
Zoo zacht als dons of hermelijn;
En toch, 't was in één' nacht gereed,
Gespreid op akker, duin en dal;
Wie telt dat bundrental?

Neen, in geen vorstenzaal
Ligt zulk een kunstig kleed te prijk;
Geen weefsel staat daarmeê gelijk,
Hoe prachtig ook door kleurenpraal;
Geen rijksprinses, voorwaar, betreedt
Zoo schoon een vloertapeet!

Waar men ter wereld zocht,
In Oost of West, en jaar aan jaar,
Nooit vond men wis een' kunstenaar,
Die zulk een gaadloos kunstwerk wrocht;
Daarbij heeft weverspoel of naald
Nog nooit den prijs behaald!

Natuur, en zij-alleen,
Heeft, door den vinger Gods geleid,
Dat sneeuwkleed over 't land gespreid;
Uit vlokjes weefde zij 't aanëen,
En 's winters rijkste staatsiedragt
Is 't werk van éénen nacht.

Natuur is mild en goed;
Zij ook de winter kil en stijf,
Ze werpt een' mantel hem om 't lijf,
En schenkt een donskleed voor zijn' voet;
Opdat hij, op zijn' verren togt,
Verkwikking vinden mogt.

Alsof zij bovenal
Den winter lief en waardig schat,
Strooit ze op de baan, die hij betrad,
In menigte, een miljoenental
Van sterren over 't wit gewaad,
Dat zij den grijsaard laat.

Zoo zorgt Gods wondre magt,
Die 't al in stand houdt en bewaart,
In liefde en gunst, voor 't heil der aard',
Voor plant en dier, voor ons geslacht;
En daalt de sneeuw op 't veld terneêr,
Zij daalt er Hem ter eer.

W. H. WARNSINCK, BZ.

---

DE DRIEDUBBELE SNIJDER.

Een snijder van beroep ('t schijnt eigen aan de soort)
Gaat voor in de oefening, als snijder van het woord;
En aan zijn snijderschap is nog een derde zijde:
Hij oefent ijv'rig zich, dat hij de beurs u snijde.

---

DE ARME DIEF.

A.

Waarom zóo droef te moê? Wat oorzaak van gewigt....

B.

Een Boekverkooper stal mijn jongste Heldendicht.

A.

Is dat de reden van uw grief?
Die arme dief!